TÜRK ANSİKLOPEDİSİ

CİLT XIV

ANKARA 1966 — MİLLÎ EĞİTİM BASIMEVİ

MADDE SONLARINDAKİ YAZAR ADI KISALTMALARININ AÇIKLANMASI

A. A. = Abdullah AKER
A. D. = Agop DİLÂÇAR
A. G. = Abdülbaki GÖLPINARLI
A. K. = Abdullah KIZILIRMAK
A. O. = Afif OBAY
A. S. = Ahmet SEVİNÇ
B. G. = Beşir GÖĞÜŞ
F. K. = Fahrettin KIRZIOĞLU
F. Z. = Feyyaz ZAMBAKOĞLU
G. O. = Gültekin ORANSAY
H. E. = Hasan EREN
İ. O. = İbrahim OLGUN
İ. P. = İsmet PARMAKSIZOĞLU
K. K. = Kâmil KARAMANOĞLU (Botanik)
K. K. = Kemal KURDOĞLU (Tarım)
N. G. = Nevide GÖKAYDIN
N. Ö. = Nimet ÖZGÜÇ
O. T. = Osman TOSUN
R. E. = Refik EPİKMAN
R. İ. = Reşat İZBIRAK
Ş. A. = Şinasi ALTUNDAĞ
Y. Ö. = Yüksel ÖZEMRE

D

DONEGAL [*dǫnigǝl*], **DAĞLARI,** İrlanda Cumhuriyetinde, Ulster bölgesinin kuzeybatı ucunda küçük bir dağ kümesi. Turbalı birtakım yüzeylerden meydana gelen bu kümenin en yüksek yeri Errigal tepesi (750 m) dir.

DONEGAL [*dǫnigǝl*] **KÖRFEZİ,** İrlanda'nın batı kıyısında, İrlanda Cumhuriyetinin Connabht ve Ulster eyaletleri ile Donegal, Leitrim ve Sligo kontlukları arasında bulunan bir körfez. Genişliği 45 km dir.

DONEGANI, Guido (1877 1947), İtalyan sanayicisi. Livorno'da doğmuş, Bordighera'da ölmüştür. 1903 te Montecatini Ortaklığında mühendis olarak görev almış, 1910 da genel müdür, 1918 de de başkan olmuştur. Birinci Dünya Harbi ertesinde Livorno'da Liberal Partinin temsilcisi olarak beş kez art arda milletvekili, sonra da senato üyesi seçilmişti. İtalya'nın büyük kimya sanayii kurucusu sayılan D., Montecatini Ortaklığını dünyanın büyük kimya firmalarından biri haline getirmiştir Faşist yönetiminin yıkılması üzerine bu yönetimle iş birliği yapmış olmakla suçlanan D. hapsedilmiştir.

DONELAITIS veya DUONELAITIS, Kristyonas (Lat. adı: **Donalitius**; 1714 - 1780). Litvanya'lı şair. Doğu Prusyada doğmuş, Tolminkiemis (Tollming Kehmen) te ölmüştür. Königsberg'de ilâhiyat okuyan D., Tollming Kehmen'de rahip olarak çalışmış ve boş zamanlarını şiir ve musikiye vermiştir XIX. yüzyıldan önceki Litvanya edebiyatının tek temsilcisi sayılabilir. *Altı masal* ve *Metai* (Mevsimler) adlı bir şiir kitabı bırakmıştır. Bu son eserde memleketine ait tabiat tasvirleri, töreler ve gelenekler zarif bir anlatışla dile getirilmektedir.

DONELLUS, Hugo (asıl adı **Doneau**; 1527 1591), Fransız hukuk bilgini. Chalon-sur-Saône'da doğmuş, Altdorf'ta ölmüştür. Toulouse'da ve Bourges'ta eğitim görmüş, 1551 de Roma hukuku profesörü olmuştur. D., ateşli bir Calvinci olduğundan, 1572 de kaçmak zorunda kalmıştır. 1573 te Heidelberg'de, 1579 da Leiden'de ve 1588 de Altdorf'ta profesörlük yapmıştır. Roma özel hukukunu geniş olarak içine alan ilk sistemi meydana getirmiştir. *Commentarii Juris civilis* [1589] adlı eseri tanınmıştır.

DONETS, Har'kov'dan 7 km uzaklıkta, eski bir Rus şehri. XI - XIII. yüzyıllarda büyük bir rol oynayan bu şehir, Kiev Rusya'sının step sınırında kurulmuştu. Rus yıllıklarında, Kuman (Rus. Polovets) esaretinden kaçan İgor'un bu Rus şehrine sığındığı bildirilmektedir (1185). D. te yapılan kazılarda Ruslara ait kalıntılar yanında Kumanlardan kalma eşyalar da bulunmuştur.

DONETS veya SEVERSKİY DONETS, Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetinde ve Ukrayna'da bir ırmak. Uzunluğu 1 016 km dir. Don ırmağının en büyük kolu olan bu ırmak, Kursk bölgesinden çıkar, Har'kov, Donetsk ve Rostov bölgelerinden geçer. En büyük ayağı Belaya Kalitva'dır. Volga - Don kanalının yapılması, D. in su yolu olarak önemini artırmıştır. Belgorod, Çuguev, İzyum, Kamensk gibi şehirler D. boyunda yer almaktadır.

DONETSKİY KRYAJ (Rusça = Donets dağ zinciri), Donets vadisinin güneybatısında, 367 m yüksekliğindeki tepelere verilen ad. Uzunluğu aş. yu. 370 km dir. Donbass (b. bk.) kömür havzası bu bölgededir.

DONEZAN veya DONNEZAN [*donızã*], Pirene'lerde, Ariège ilinde bir bölge. Aude boğazının üstünde, granit yapılı küçük bir havzada bulunan ve başlıca şehri Quérigut olan bu bölge, çok yağış aldığı gibi, iklimi de serttir. D da en çok patates, yulaf ve çavdar yetiştirilir.

DON veya İPEH (Kamboçya'da **Peti** adı ile tanınır), Annam ve Kamboçya'da en çok kullanılan sikke. Para birimi olan Kwan (b. bk.) ın 1/600 idir. Ortalarında dört köşeli bir delik olan D. sikkeleri, altmışlık sıralar halinde ipe geçirilmiş (her bir diziye *Mohtti* denir) ve bunlar on iplik diziler olarak bir araya bağlanmıştır. Fransızlar bu dizilere *Enfilade* veya *Ligature* adını vermişlerdir. D., Çinlilerin *keş* adlı parasının bir taklidi sayılır. XIX. yüzyıla kadar D., pirinç veya bakırdan yapılırdı. Sonraları çinko veya çinko, kurşun ve demir karışımı olan bir alaşımdan dökülmüştür. D un ağırlığı, 3,7 ile 2,34 gr arasında değişir.

DONG NAİ, DONAİ veya DONNAİ, Güney Vietnam'da, Dalat'ın kuzeybatısında. Moïs yaylasından kaynayarak Saigon ırmağına dökülen bir ırmak. Çok sık, küçük küçük su ayaklarının bir ağ gibi kapladığı çatalağız toprakları, sıtmalık ve suyu da acı olduğundan pek az şenlenmiş bir bölgedir.

Merkezi Dalat olan yukarı D. N. ilinin nüfusu 102 400 dür.

DONG SON, Kuzey Vietnam'da bir kasaba Thanhhóa'nın kuzeydoğusundadır. D. dolaylarındaki kazılarda, M. Ö. V - II. yüzyıllardan kalma mezarların açılması sırasında, daha önce bilinmeyen bir uygarlığa ait bronz eşya ortaya çıkarılmıştır. Bu bronz devri uygarlığının Çin'in güneybatısına da yayıldığı anlaşılmaktadır. Çıkarılan eşyalar arasında havvan resimleri ile süslenmiş çeşitli silâhlarla davullar, oyma kayıklar içinde tüylerle süslenmiş insan figürleri göze çarpmaktadır.

DONG TRIEU [*don triö*], Kuzey Vietnam'ın Haiduong ilinde, Hanoi'nin doğusunda, Tonkin deltasını çevreleyen bir şehir. Bu şehrin dolayında taş kömürü ocakları vardır.

DONGEN [*dǫngın*], **Kees Van** (doğ. 1877), Hollanda'lı ressam. Delfshaven'da doğmuştur. 1897 den sonra Paris'te yerleşmiştir. Neo - empresyonist tabiat resimleri çizerek sanat hayatına başlamıştır. Daha sonra, Gauguin'in etkisi altında kalarak, özellikle dekoratif kadın resimleri yapmıştır.

DONG - HOİ, Kuzey Vietnam'da, Annam kıyısında, il merkezi olan bir şehir. Burada balıkçılık yapılır. Şehrin Annamlılardan kalma eski bir kalesi vardır.

DONGỌLA, eski Kuzeydoğu Afrika'da, Nubya'da bir şehir kalıntısı. D., Nil nehri kıyısında ve Yeni D. nın 120 km güneydoğusundadır. XVI. yüzyıla kadar Hıristiyan Nubya krallığına, XIX. yüzyıl başlarında Müslüman D. krallığına başkent olmuş, 1822 de Mısır kuvvetlerinin eline geçerek yıkılmıştır.

DONGỌLA veya ORDEH, YENİ DONGỌLA, Sudan Cumhuriyetinin aynı adı taşıyan yönetim bölgesinde bir şehir. Nil nehri kıyısında ve üçüncü şelâlenin yukarısındadır. 1812 dolaylarında kurulmuş olup eski D. eyaletinin en büyük şehri haline gelmiştir. D., 1885 te İngiliz - Mısır kuvvetlerince boşaltılıp Mehdîcilere bırakılmışsa da, General Sir Herbert Kitchener komutasındaki Mısır ordusu tarafından 23 eylül 1896 da geri alınmıştır. Nüfusu 3 350 (1956) dir.

DONGỌLA, Sudan Cumhuriyetinin kuzeyinde bir alt yönetim bölgesi. Yüz ölçümü 67 000 km², nüfusu 151 736 (1956) dır.

DỌNI, Anton Francesko (1513 - 1574), İtalyan yazarı. Floransa'da doğmuş, Arquà yakınında Monselice'de ölmüştür. D., kitap basım ve yayımı ile geçen sıkıntılı bir gezginci hayatı sürmüş, çeşitli alanlarda yazarlık etmiştir. 1550 ve 1551 de hazırladığı *Librerie* adlı kitapları ile İtalyan bibliyografya biliminin kurucusu olmuştur. Petraglione tarafından derlenen ve eleştirilen (1907) kısa romanları, özlü ve canlı bir üslûpla yazılmıştır.

DỌNI, Giovanni Battista (1594 - 1647), İtalyan bilgini. Floransa'da doğmuş, orada ölmüştür. Barberini ailesine kapılanmış olan D. nin müzik kuramları üzerine yazıları vardır. «Camerata florentina» müzikçilerine bağlı olarak eski Yunan müzik göreneğini yeniden canlandırmak hayaliyle onların kuramcısı olmuştur. Fransız bilgini Père Mersenne'in dostu idi. 1640 ta, bugün Paris Millî Kütüphanesinde saklanan *Deux traictez de musique* adlı Fransızca iki inceleme yazmıştır.

DONICI [*dọniçi*], **Alexandru** (1806 - aş. yu. 1866), Rumen masal (fabule) şairi. Besarabya'da doğmuş, Yaş (Iaşi) ta ölmüştür. 1840 ta, çoğu Krılov ve La Fontaine'den taklit edilmiş masallar yayınlamıştır.

DONIZETTI [*donidzẹtti*], **Gaetano** (1797 - 1848), İtalyan opera bestecisi. Bergamo'da doğmuş, orada ölmüştür. Gençliğinde Avusturya ordusuna girmiş, boş zamanlarında besteler yapmış ve 1818 de ilk operasını yazmaya başlamıştır. Operalarının başarı kazanması üzerine askerlikten ayrılmış ve bütün vaktini çeşitli İtalyan tiyatroları için opera yazmaya vermiştir. 1835 te Napoli'deki Krallık Musiki Kolejinin kontrpuan öğretmeni, iki yıl sonra da müdürü olmuştur. Hayatının son birkaç yılını akıl hastası olarak Paris'te geçirmiş, 1845 te bu şehirde felç olmuş, Bergamo'ya getirilmiştir.

G. DONIZETTI

D. nin yazdığı altmış beş opera ve operetten en tanınmışları şunlardır: *L'elisir d'amore* (Aşk iksiri) [1832]; *Lucia di Lammermoor* (ad) [1835]; *La fille du régiment* (Alayın kızı) [1840]; *Linda di Chamounix* (Chamonix'li Linda) [1842]; *Don Pasquale* (ad) [1843]. Bunlardan lirik bir eser olan *Lucia*, D. nin ölümsüz eseri, *Don Pasquale* ile *L'elisir* de gerçekten değerli komik operalardır. D. ayrıca iki *missa* ve başka kilise musikisi parçaları, yaylı kuvartetler için on iki beste, birçok *cantata*, şarkı ve orkestra ve piyano parçaları bestelemiştir.

DONIZETTI [*donidzẹtti*] **PAŞA** (İtal. **Donizetti, Guiseppe**; öğrencileri arasında: **Don İzzet**; 1788 - 1856), Türkiye'de batı musikisi öğretiminde ilk bandocu kuşağını yetiştiren İtalya'lı bando yönetici. Kuzey İtalya'da Bergamo'da doğmuş, İstanbul'da ölmüştür. Bergamo'daki Pia Scuola di Musica'ya yaşı büyük olduğu için alınmamış, bu yüzden ilk musiki derslerini amcası Carini'den, küçük kardeşi Gaetano Donizetti (b. bk.) nin öğretmeni Simon Mayr (b. bk.) dan almış, yirmi yaşında orduya girerek bandoculukta yetişmeğe başlamıştır. İtalyan ordusunda Avusturya'ya karşı savaşmış, İspanyadaki harpte bulunmuş, Fransız ordusunda görev almış ve bu arada I. Napoléon'un Elbe adasındaki sürgünlüğü ve Yüz gün sırasında yanında bulunmuş, Waterloo bozgunundan sonra yurduna dönerek İtalyan alay mızıkalarından birine yönetici atanmıştır. Yeniçeri ocağının kaldırılması (1826) ndan sonra İstanbul'da Batı örneğine göre kurulan ilk Türk bandosunun başına getirilen Fransız uvruklu Manguel'in başarı gösterememesi üzerine Sardunya elçisinin aracılığiyle Türkiye'ye çağrılan D., 17 eylül 1828 günü İstanbul'a gelmiş, II. Mahmut kendisini hemen görmek istediği için yol yorgunluğunu alamadan huzura çıkarılmıştır. Ertesi günler ders vermeğe başladığı yirmi kadar Enderun ağasından oluşan saray bandosu, iki üç ay sonra dikkati çekecek seviyeye erişmiş, 28 şubat 1829 günü Silivri'den dönmekte olan padişahı gemide iki saat kadar eğlendirmiş, İtalyan operalarından seçilmiş parçalar çalarak aynı yıl İngiliz deniz subayı Adolphus Slade'in takdirini kazanmıştır. D., yeni çalgılar getirterek ve Batı notasını öğreterek günden güne geliştirdiği bando için birçok yeni parça da yazmış, bu arada II. Mahmut için «Mahmudiye» (1829) ve Abdulmecit için «Mecidiye» (1839) marşlarını bestelemiştir. 1847 de İstanbul'a gelen Franz Liszt (b. bk.) «Mecidiye» marşını bir dizi varyasyona değer görmüş, D. Fransa'dan Légion d'honneur, padişahtan iftihar ve Mecidî nişanlarını almış, ölümünden bir yıl önce, 1856 da «yine bey tabir olunmak üzere» mirliva rütbesine çıkarılmıştır. Padişahın buyrultusu üzerine Mızıka - yı Humayun'un katıldığı büyük cenaze töreniyle gömülmüştür. D. üzerine İtalyan topçu subayı A. Bacolla'nın yazdığı inceleme *La musique en Turquie et quelques traits biographiques sur Guiseppe Donizetti*

DONIZETTI PAŞA

Pacha (Türkiye'de musiki ve G. D. Paşa üzerine birkac biyografık çizgi) [İstanbul, 1911] adiyle yayınlanmışıır. —G. O.

DONJON [*dõjõ*], **Geoffroi de** (ölm. aş. yu. 1201), Saint-Jean de Jérusalem tarikatının büyük üstadı. Yanlış olarak *Duisson* adiyle tanınmıştır. 1191 yılı sonunda büyük üstatlığa seçilmiş, 1194 te de Templier'lerin büyük üstadı Robert de Sablé ile birlikte, Filistin'de Hıristiyanların elinde kalan son yerleri savunmakla görevlendirilmişken Margat'ı Templier'lere kaptırmamak için onlarla savaşmak zorunda kalmıştı.

DONKER [*donkır*], **Anthonie** (asıl adı: **Nicolaas Anthonie Donkersloot**; 1902 - 1966), Hollandalı yazar. Rotterdam'da doğmuş, Amsterdam'da ölmüştür. Tanınmış eleştirmecilerdendir. «Critisch Bulletın» ile «De Nieuwe Stem» dergilerini çıkarmıştır, 1936 dan beri Amsterdam'da Hollanda edebiyatı profesörlüğü yapmakta idı. Eserleri: *Grenzen* (Sınırlar) [1928]; *Kruistochten* (Haçlı seferleri) [1939]; *Fausten en Faunen* (Faustlar ve Faunlar); *Schaduw der Bergen* (Dağların gölgesi) [1935]; *Karaktertrekken der Vaderlandsche Letterkunde* (Anayurt edebiyatının belirtici yönleri) [1946] *Goethe*, *Faust I* (çevirme) [1931].

DONKER CURTIUS VAN TIENHOVEN [*donkır kurtius van tinhovın*], **Willem** (1778 - 1858), Hollandalı hukukçu. Bois-le Duc'te doğmuş, La Haye'de ölmüştür. 1800 den 1810 a kadar güney Hollanda yüksek mahkemesi üyesi olmuş, 1813 te, Dordrecht'te Prince d'Orange'ı Hollanda hükümdarı olarak ilân etmiş, 1825 te Hollanda Temsilciler Meclisi üyesi olmuştur. 1831 de La Haye birinci mahkemesi başkanlığına, daha sonra da danıştay ikinci başkanlığına atanmıştır.

DONKIN [*doŋkin*], **Bryan** (1768 - 1855) İngiliz mühendisi. Kâğıt yapımında kullanılan pratik makineleri geliştirmiş (1804), Fourdrinier makinesinin geliştirilmesinde pay almış, hızlı çalışan bir baskı makinesi (1813) ve rotatif bir dizgi kalıbı yapmış (1812), et ve sebzelerin teneke kutularda saklanması usulünü bulmuştur.

DONMA DERECESİ veya SERTLEŞME NOKTASI (Fr. Point de congélation, Point de solidification, Alm. Gefrierpunkt, İng. Freezing point) [Fiz.], homojen bir maddenin ergime ısısı açığa çıkararak sıvı halden katı hale geçmesi için gereken ve aynı kalan ısı. D. D. ilgili maddenin arılığı için bir belirtıcidir. Maddelerin D. D. si basınç ile değişir. Ergirken genişleyen, donarken büzülen bütün maddelerin D. D. basınç arttıkça yükselir (bk. SOĞUTMA TEKNİĞİ). Herhangi bir eriyik, meselâ suda mutfak tuzu eriyiği, o eriyiğin D. D. nden daha aşağı bir derecede donar. Bu ısı alçalması, eriyiğin içinde eritilen maddenin molar derişmesi ile orantılıdır. Bu oranın çarpanı, ***kriyoskopik değişmez*** adını alır ve eritilen maddeye değil, eritiğe bağlıdır. Isı düşmesi, osmotik basıncın ve bu yüzden ileri gelen buharlaşma basıncının azalmasından ileri gelir. Bundan yararlanarak D. D. düşmesinin ölçülmesi yolu ile eriyikte bulunan erimiş maddenin molekül ağırlığı bulunabilir. Bunun gibi, bu olaydan yararlanarak içine mutfak tuzu katılma yolu ile suyun -20° ye kadar donması önlenir. Böylece dondurma yapılabildiği gibi, kışın sokakların ve itfaiye su musluklarının donmaması sağlanır.

Önemli maddelerin donma derecesi

Sıvının adı:	760 mm civa basıncı altında D. D. (santigrat)
Asetik asit	+ 16,7
Benzen	5,5
Brom	— 7,3
Civa	— 38,8
Etilalkol	— 114,5
Formik asit	+ 8,4
Gliserin	— 20
Karbon sülfür	— 112,0
Kloroform	— 63,5
Metilalkol	— 98 0
Nitrobenzen	+ 5,7
İ - Pentan	— 160,0
Propilalkol	— 127,0
Su	0.0
Toluen	— 95

DONMUŞ TOPRAK, kutup bölgelerinde toprağın sürekli olarak donmuş durumda bulunduğu yerler. Kuzey yarımkürede D. T. ların güney sınırı, kar örtüsünün önemli yer tutmadığı bölgelerde, − 2° C yıllık izoterminin, kar örtüsünün yer tutabildiği bölgelerde ise −5°C izoterminin uzandığı yerlere uyar. Donmuş yerlerin derinliği, yerine göre birkaç yüz m yi bulabilir. Bu yerlerin üstünde kışın donmuş, yazın ise çözülmüş ince bir toprak örtüsü bulunur.

DONNAY [*donę*], **Maurice** (1859 - 1945), Fransız yazarı. Paris'te doğmuş, orada ölmüştür. 1885 te Ecole Centrale'den çıkmış, asıl mesleği olan mühendislikten vaz geçerek şiirler ve kısa komediler yazmış, «Chat Noir» adındaki müzikholün en çok sevilen şairlerinden biri olmuştur. 1892 de Aristophanes türünde yazdığı *Lisistrata* komedisinden sonra, 1894 ten 1906 ya kadar çeşitli tarihlerde verdiği *Folle Entrepris* (Delice teşebbüs), *Amants* (Âşıklar), *L'Affranchie* (Azat edilmiş kadın), *Georgette Lemeunier* (ad),

M. DONNAY

Le torrent (Sel), *L'autre danger* (Öbür tehlike), *L'escalade* (Merdıvenle tırmanma), *Education de prince* (Prens eğitimi), *La patronne* (Patron kadın) adlı eserleriyle tiyatro alanında başarılar elde etmiştir. Bu eserlerde alaycı nükte, hafif fantezi, töre komedısi ve duygu tahlili birbirini izler. Lucien Descaves ile ış birliği yaparak yazdığı *La clairière* (Alan) [1900] ve *Oiseaux de passage* (Göçmen kuşlar) [1904] adındaki iki esere kattığı *Retour de Jérusalem* (Kudüs'ten dönüş) [1904] ve *Les eclaireuses* [1913] ile tiyatronun fikır türüne girdikten sonra, *La chasse à l'homme* [1919] adındaki eserini yazarak yeniden salt töre komedisine dönmüştür. Bunlardan başka, Molière'e adadığı manzum bir pıyesi [1912], A. Rivoire'la birlikte yazdığı *La belle Angevine* (Güzel Angevine) [1922] ve H. Duvernois'nın yardım ettiği *La geste* (Destan) [1924] eserleri,

Mes débuts à Paris (Paris'te ilk adımlarım) [1937], *Le Lycée Louis-le-Grand* (Louis-le-Grand Lisesi) [1939], *J'ai vécu* (Yendim) [1900-1950], *Mon journal* (Günlüğüm) [1935] adlarını taşıyan hatıraları da vardır. Bütün bu eserlerde, kolaylık ve hafiflik dolu bir Parisli ruhunun parladığı görülür.

DONN-DYRNE [*dǫndırn*], **Briand Oswald** (1889-1928), İrlanda'lı-Amerika'lı roman ve hikâye yazarı. New York'ta doğmuş, Cork kontluğu (İrlanda) nda ölmüştür. *New Catholic Encyclopedia* (Yeni Katolik ansiklopedisi), *New Standard Dictionary* (Yeni standard sözlük), *Century Dictionary* (Yüzyılın sözlüğü) ve *New York Sun* (New York güneşi) ın yazarlar kurulunda çalışmış, «Smart Set» ve «Harper's» dergilerinde yazılar yazmıştır. Eserleri *The Stranger's Banquet* (Yabancının ziyafeti) [1919]; *The Foolish Matrons* (Çılgın analıklar) [1920]; *Messer Marko Polo* (Bay M. P.), en ünlü eseri [1921]; *The Wind that Bloweth* (Esen rüzgâr) [1922]: *The Changeling* (Fırıldak) [1923]; *Blind Raftery* (Kör R.) [1924]; *Hangman's House* (Cellâdın evi) [1926]; *Brother Saul* (Saul kardeş) [1927]; *Crusade* (Haçlı seferi) [1928]; *Destiny Bay* (Kader körfezi) [1928]; *Field of Honor* (Şeref meydanı) [1929].

DONNDORF [*dǫndorf*], **Adolf von** (1835-1916), Alman heykeltıraşı. Weimar'da doğmuş, Stuttgart'ta ölmüştür. Stuttgart'ta 1877-1910 arasında sanat okulu profesörlüğünde bulunmuştur. Weimar'da Preller ve Jade'nin öğrencisi olmuştur. 1853-1861 arasında Rietschel'in yönetimi altında çalışmış ve onun ölümünden (1861) sonra Worms'taki Luther anıtını tamamlamıştır. Bundan sonra anıtlar için birçok siparişler almıştır: Büyük duka Karl August'un Weimar'daki atlı heykeli (1870-1871), Düsseldorf'ta Kornelius anıtı (1879), Iena'daki «Burschenschaft» anıtı (1883), Eisanach'taki Luther anıtı (1895), Heidelberg'de kayzer I. Wilhelm'in atlı heykeli (1901) bunlar arasındadır. 1910 da kurulmuş olan Weimar'daki D. Müzesinde eserlerinden çoğunun modellerinin bir koleksiyonu vardır.

DONNE [*dɔn*], **John** (1573-1631), İngiliz kilise adamı. Londra'da doğmuş, orada ölmüştür. D., aynı zamanda şair ve filozoftu. Katolik mezhebinden iken, bir din buhranı geçirdikten sonra koyu Anglikan olmuştur. Gençliği pek gürültülü geçmiştir. Kişisel zaaflariyle çelişen doymak bilmez bir fikrî tecessüs, derin ve kuşkucu ruhanî duygular içinde bocalayarak Avrupayı dolaşmış, 1610 da *Pseudo Martyr* (Sözde şehit) adındaki kitabını yayınladığı sırada büyük bir yoksulluk içine düşmüş, sağlığı bozulmuştu. Katolikleri, krala karşı bağlılık andı içmeğe çağıran bu kitap, kendisine kral I. James'in sevgisini kazandırdı. D., kralın ısrarı üzerine 1615 te Anglikan papazı olmuş, 1621 de de St. Paul manastırı başpapazlığına geçmiştir. Vaızlariyle günden güne halkın daha çok ilgisini çekerken, bir yandan da tanrıbilim incelemelerini sürdürerek çeşitli felsefe eserleri ve nefîs dinî şiirler kaleme alıyordu. Eserlerinin çoğu ancak ölümünden sonra yayınlanmıştır. Bunlar onun XVII. yüzyıl başlangıcının en büyük İngiliz yazarlarından biri olarak değerlenmesine yol açmıştır. 1601 de yazılıp 1633 te yayınlanan *On the Progress of the Soul* (Ruhun gelişmesi üzerine), 1618 de kaleme alınıp son baskısı 1899 da yapılan *Holy Sonnets* (Kutsal soneler) ile 1661 de basılan vaızları bunlar arasındadır. 1623 te ciddî bir hastalık sırasında yazdığı *Devotions* (Yakarışlar) ın etkisi altında kalan Ernest Hemingway (b. bk.), romanına *Çanlar kimin için çalıyor* adını koymuştur.

J. DONNE

DONNÉ [*donę*] **TESTİ** (Tıp), idrarda irin aramak için yapılan bir deney. İdrarın tortusu ayırılır, buna bir parça katı potasyum hidroksit katılır ve çalkalanır. İdrarda irin varsa, tortu yapışkan bir hal alıp sertleşir, mukosa ise çözeltiye karışır (Fransız hekimi Alfred Donné [1801-1878] nin adıyle anılır).

DONNEAU DE VISÉ [*donǫ dı vizę*], **Jean** (1638-1710), Fransız yazarı. Paris'te doğmuş, orada ölmüştür. Çeşitli hikâye ve eleştirmelerinde garip bir realizm dikkati çeker. Bir eserinde Molièr'e kabaca çatmış, fakat sonradan onunla dost olmuştur. *Devinesse* (Kâhin kadın) adlı piyesi, çağında büyük bir başarı kazanmıştır. «Mercure Galant» gazetesinin kurucusudur (1672).

DONNEDIEU DE VABRES [*dondiyö dı vabr*], **Henri** (1880-1952), Fransız hukuk yazarı. Nîmes'de doğmuş, Paris'te ölmüştür. 1924 yılından ölümüne kadar Paris Hukuk Fakültesinde ağır ceza hukuku ve karşılaştırmalı ceza kanunları profesörlüğü yapmıştır. İncelemeleri özellikle uluslararası ceza hukuku alanındadır. 1945 ten 1946 ya kadar Nürnberg'deki büyük savaş suçluları uluslararası askerî mahkemesinde yargıçlık etmiştir. «La Revue de science criminelle» dergisini kurmuştur.

DONNELLY [*dǫnli*], **Ignatius** (1831-1901), Amerika'lı yazar, politikacı ve reformcu. Philadelphia'da doğmuş, Minneapolis'te ölmüştür. Cumhuriyetçi Partiye girmiş, 28 yaşındayken Minnesota vali vekili olmuş, 1863-1869 yıllarında Kongre üyeliğinde bulunmuştur. Sonra partisinden ayrılarak «kazanılmış haklar»a karşı savaş açmış, haftalık «Anti-Monopolist» dergisini yayınlamış, devlet senatörlüğü etmiş (1874-1878) ve zaman zaman Liberal Cumhuriyetçi, Granger ve Greenback partileriyle iş birliği etmiş, bir süre politikadan ayrılarak kendini yazmaya vermiştir. Eserleri: *Atlantis: The Antidiluvian World* (Atlantis: Tufan öncesi dünyası) [882; uygarlığın Atlantis adlı efsane ülkesinde başladığı tezini ileri süren bir eser]; *Ragnarok: The Age of Fire and Gravel* (Ragnarok: Ateş ve çakıl çağı) [1883; tarih öncesinde dünyanın bir kuyruklu yıldızla çarpışmasının hikâyesi]; *The Great Cryptogram* (Büyük şifre) [1888; Shakespeare'in piyeslerini Bacon'un yazdığını ispatlamaya çalışan bir eser]; *Caesar's Column* (C. ın kolonu) [fütürist bir roman]; *A Story of the Twentieth Century* (XX. yüzyıl tarihi). 1880 den sonra yeniden politika hayatına atılmıştır.

DONNER [*dǫnır*], **Georg Raphael** (1693-1741), Avusturyalı heykeltıraş. Esslingen'de doğmuş, Viyana'da ölmüştür Daha çok Viyana'da, Salzburg'ta ve Pressburg'ta çalışmıştır. D., kurşun döküm usulünü tercih etmiştir. İtalyan örneklerinden yararlanarak olgunlaşmış ve asil bir uyum (armoni) a yönelmiş özel bir üslûp geliştirmiştir. Bazı

çalışmalarında klasik ideali göz önünde tutmuşsa da, rokokonun zarif, fakat tutuk neşeli üslûbu bunlarda tam anlamı ile görülür. Salzburg'taki Mirabell şatosunun merdiven kısmı figürlerini ve Passau kilisesinin vaız kürsüsünü, ayrıca 1732 sıralarında Pressburg kilisesi için St. Martin'i temsil eden heykel grupunu ve 1737 - 1739 arasında Viyana'da «Neuer Markt» çeşmesini yapmıştır.

DONNER [*donır*], **Kai** (1888 - 1935), Fin dil bilgihi, Otto Donner'ın oğlu. Ural dilleri alanındaki çalışmalariyle tanınmıştır: *Beitröge zur Frage nach dem Ursprung der Jennisei - Ostjaken* (Yenisey Ostyaklarının kökeni sorusu) [«Journal de la Société Finno - Ougrienne» dergisinde, XXXVII, 1916 - 1920], *Über das Alter der Ostjakischen und vogulischen Renntierzucht* (Ostyaklar ve Vogullarda ren geyikçiliğinin eskiliği üzerine) («Finnisch - ugrische Forschungen» dergisinde, XVIII). Heikki Paasonen (b. bk.) in Ostyakça sözlüğünü yayınlamıştır (*Ostjakisches Wörterbuch* [Ostyak sözlüğü]) [1926]. Eski Türk yazıtları üzerinde de durmuştur: *Zwei neue Türkische Runeninschriften* (İki yeni Türk yazıtı) [«Journal de la Société Finno - Ougrienne» dergisinde, 1931].

DONNER [*donır*], **Otto** (1835 - 1909), Fin dil bilgini. Helsinki Üniversitesinde Sanskirt ve karşılaştırmalı dil bilgisi profesörlüğü yapmış, fakat daha çok Ural (özellikle Fin - Ugor) ve Altay dilleri alanında çalışmıştır. *Lieder der Lappen* (Lap'ların halk şarkıları) [1876] adlı eseri bir toplamadır. Buna karşılık, öbür çalışmaları daha çok karşılaştırmalı dil bilgisine ayrılmıştır. En büyük eseri *Vergleichendes Wörterbuch der Finnisch - Ugrischen Sprachen* (Fin - Ugor dillerinin karşılaştırmalı sözlüğü) [3 cilt, 1874] adı altında yayınlanmıştır. *Die gegenseitige Verwandschaft der Finnisch - Ugrischen Sprachen* (Fin - Ugor dillerinin karşılıklı yakınlığı [1879]; *Die Ural - Altaischen Sprachen* (Ural - Altay dilleri) [«Finnisch - ugrische Forschungen» dergisinde, I, 128 - 146].

D., eski Türk yazıtları üzerinde de durmuş ve Vilhelm Thomsen (b. bk.) in eski Türk alfabesini okumasından önce Yenisey yazıtlarının sözlüğünü yayınlamıştır (*Wörterverzeichnis zu den Inscriptions de l'Iénisséi* [Yenisey yazıtları sözlüğü]) [Helsinkfors, 1892]. Bundan başka, eski Türk yazısının kökeni üzerinde de durmuştur (*Sur l'origine de l'alphabet Turc du Nord de l'Asie* [Kuzey Asya Türk alfabesinin kökeni üzerine]) [«Journal de la Société Finno - Ougrienne» dergisinde, 1906].

D., 15 kasım 1883 te Helsinki'de Suomalais - Ugrilainen Seura (Fin - Ugor Derneği) yı kurmuştur. Bu dernek Fin - Ugor dilleri, etnografyası, folkloru ve arkeolojisi alanında yararlı yayınlar yapmıştır. Bu yayınlar yanında dernek, eski Türklere ait yazıtların araştırılmasına da önem vermiş ve Heikel (b. bk.) i 1890 - 1891 yıllarında Orḫon havzasına göndermiştir. Onun yaptığı araştırmaların verimleri 1892 de bir albümde yayınlanmıştır. Fin - Ugor Derneğinin çıkardığı dergilerde («Mémoires de la Société Finno - Ougrienne», «Journal de la Société Finno - Ougrienne») Türkoloji çalışmalarına büyük bir yer verilmiştir.

DONNERSBERG [*donırsberg*] (Lat. **Mons jovis**), Rhein ırmağı üzerindeki Hardt ilinde 687 m yüksekliğinde, volkanik bir dağ sivrisi. Birinci Fransız imparatorluğu zamanında Fransa'nın Mont - Tonnerre departmanının adı, bu D. (= yıldırım dağı) adından çevrilmiş, Alman belgelerine de öylece geçmiştir.

DONON [*donõ*], Aşağı Rhin (Bas - Rhin) de, kuzey Vosges dağlarında, 1 008 m yüksekliğinde, kum taşından bir dağ doruğu. Burada önemli bir tapınak vardı. İki dünya savaşı arasında yapılan kazılarda birçok dinî yapıların kalıntıları, özellikle yerli tanrıları gösteren oymalar bulunmuştur. Bunların en önemlisi, Strasbourg arkeoloji müzesine alınan parça olup avcı bir Tanrıyı göstermektedir.

Doruğun aşağısında 739 m yüksekliğindeki D. geçidinden, Schirmeck'ten Raon - l'Etape şehrine giden yol geçer. Grandfontaine komünü üstünde bir kış sporları istasyonu vardır.

DONOSO CORTÉS [*donoso kortetḥ*], **Juan Francisco Maria de la Salud** (1809 - 1853), İspanyol politikacısı, diplomatı ve yazarı. Eserleri arasında *Consideraciones sobre la diplomacia* (Diplomasi üzerine düşünceler) [1834] ile *La ley electoral* (Seçim kanunu) [1835] anılabilir.

DONOSTIA, José Antonio de (1886 - 1956), Bask din adamı ve müzisyeni. San Sebastian'da doğmuş, Lecaroz (Navarra) da ölmüştür. Bask karakterini taşıyan musiki eserleri ve bir opera yazmış, Bask ülkesinin musikisi ve folkloru üzerine de yazılar yayınlamıştır.

DONOVAN [*donıvın*], **William Joseph** (1883 - 1959), Amerikalı avukat. Buffalo'da doğmuş, Washington'da ölmüştür. 1924 - 1929 arasında Amerika Birleşik Devletleri başsavcı yardımcılığında bulunmuştur. Roosevelt tarafından görevlendirilerek resmî olmayan gözlemci sıfatiyle 1940 1941 de güney ve doğu Avrupa'da geziler yapmıştır. 1941 de general olmuş, stratejik servisler şefliğine atanmıştır. Nürnberg'de zaman zaman başsavcılık yapmıştır. 1954 te Bangkok büyük elçiliğine getirilmiştir.

DONOVAN CİSİMCİKLERİ: bk. DONOVANIA GRANULOMATIS.

DONOVANIA GRANULOMATIS [Bakter.], *granuloma inguinale* hastalığına yol açan ve *Donovan cismi* de denilen bir bakteri (İrlandalı hekim Charles Donovan [doğ. 1863] ın adiyle anılır).

Granuloma inguinale (veya G. venereum): Dış üreme organlarının derisinde derin yaralar halinde beliren, granuloma'lı, yani dokunun parçalanmasından meydana gelen anormal oluşma (*formation*) lar gösteren, zührevî bir hastalık. En çok Kuzey ve Güney Amerikanın tropik bölgeleriyle Hindistan'da ve özellikle esmer derili insanlarda görülür.

Donovan cisimcikleri: *Kala - azar* hastalığına yol açan organizmalar. Bunların bir türü oval veya yuvarlak küçük cisimler biçiminde dalakta, karaciğerde ve kemiklerin iliğinde görülür ve Leishman - Donovan cisimleri adını taşır.

Kala - azar (Hintçe=kara humma): Akdeniz kıyılarında, Batı Afrika'da, Mezopotamya'da, Güney Rusya'da, Hindistan'da, Kuzey Çin'de ve Brezilya'da görülen son derece öldürücü bir hastalık. Belirtileri ateş, gittikçe artan kansızlık, sürekli zayıflama, dalakla karaciğerin büyümesi ve su toplamasıdır. Anlaşıldığına göre, bu hastalığı *Phlebotomus argentipes* adı verilen kum sineği veya aynı cinsten başka bir tür bulaştırmaktadır. *Ateşli dalak büyümesi*, *iç organlar leishmania'sı*, *dumdum humması*, *kara humma*, *ponos* adlariyle de anılır.

DONOVANOZ (Fr. Donovanose) **veya DONOVANOSİS** [Tıp], Amerika Birleşik Devletlerinde ve Güney Amerika'da, özellikle zencilerde görülen bir deri hatalığı. Bu hastalığın meydana getirdiği yaralar, dış üreme organları

üzerinde belirip gitgide yayılır. İlâcı oreomisin ve streptomisin gibi antibiyotiklerdir. İrlandalı hekim Charles Donovan (doğ. 1863) ın adıyle anılır.

DONUSSA, DONUSIA veya DENUSA, Ege Denizinde, Naksos'un doğusunda, yeşil mermeri ile ün almış bir ada Roma imparatorluğu zamanında bir sürgün yeri olarak kullanılmıştı.

DONY [*doni*], **l'abbé Jean Jacques Daniel** (1759-1819), Belçikalı kimyacı ve sanayici. Liéges'de doğmuş ve orada ölmüştür. 1805 te çinkoyu maden filizlerinden ayırmıştır. Aynı yıl, Aix-la Chapelle (Aachen) yakınındaki Vieille-Montagne maden ocaklarını işletme imtiyazını alarak çinko sanayiini kurmuştur.

DONZELLA [*dondzella*] **ADASI,** Po ırmağının Po della Donzella ile Po della Tolle kolları arasında kalan çatalağzı (deltası) nda bir ada. Bu adadaki deniz kulaklarının kimisi temizlenmiş, kimisi de balık avına ayrılmıştır.

DONZÈRE [*donzer*], güney Fransa'da, Rhône ırmağının suyunu biriktirmek için 1952 de yapımı bitmiş olan Donzère

D O N Z È R E

Mondragon bendinin meydana getirdiği gölün güney ucunda bulunan bölgenin adı. D. de büyük bir bent, eski Rhône yatağını keser ve ırmağın iki büyük gedikten yeni bir kanala iletimini sağlar.

DONZYAIS [*donzie*] **veya DONZIOIS** [*donziua*], Fransa'da, Loire ile Yonne ırmakları arasında, eski Nivernais (yeni Nièvre) departmanında bir bölge. 1199 yılında Nevers kontluğuna bağlanan bu önemli derebeylik toprağı Jura sisteminden kalkerli bir yayladır.

DOOLAARD [*dōlārd*] (asıl adı: **Cornelis Spoelstra**; doğ. 1901), Hollandalı yazar. Zwolle'de doğmuştur. Gezi izlenimlerinden yararlanarak romanlarında yabancı ortamları çekici bir dille anlatmıştır. Eserleri: *De druivenplukkers* (Üzüm toplayanlar) [1931]; *Orient-Express* (Doğu ekspresi) [1934]; *De bruiloft der zeven Zigeuners* (Yedi çingeneler düğünü) [1939]; *Het verjaagde water* (Kovulan su) [1947]; *De vier ruiters* (Dört atlılar) [1948].

DOOLITLE [*dūlitl*], **Hilda** (1886-1961), Amerikalı kadın şair. D. H. diye anılır. Bethlehem (Pennsylvania) de doğmuş, Zürich'te ölmüştür. 1913 te İngiliz şairi Richard Aldington ile evlenmiş, o zamandan itibaren de Londra'da yaşamıştır Ezra Pound'ın arkadaşı ve öğrencisi olan D., önceleri *Imagist* (b. bk.) ler grupuna bağlı kaldı. Duygularının heyecanını kelimelerin rengi ve ritmiyle dinleyiciye ulaştırma iddiasındaki bu edebî okulun belli başlı temsilcilerindendi. Fransa'nın Parnasçılar (Parnassiens) ını hatırlatan ilk şiirlerinde, zaman zaman duyguyu feda ederek şekil kusursuzluğu aramış görünür: *Sea Garden* (Deniz bahçesi) [1916]; *Hymen* (Evlilik) [1921]. Sonraları Yunancadan çevirmeler yapmış ve eski Yunan'dan görüntüleri dile getirmiştir: *Heliodora* (= Güneş vergisi) [1924]; *Palimpsest* (Yazısı silinerek üzerine başka yazı yazılmış parşömen) [1926]; *Red Roses for Bronze* (Bronz için kırmızı güller) [1929]. İkinci Dünya Harbi ve Londra bombardımanları onu sarsmıştır; *The Walls do not fall* (Duvarlar devrilmez) [1944] adlı kitabında görülen daha dokunaklı eda, bu etkiden doğmuş olsa gerektir.

H. DOOLITTLE

DOOLITTLE [*dūlitl*], **James Harold** (doğ. 1896), Amerikan hava kuvvetleri generali. California'da Alameda'da doğmuştur. California Üniversitesinde ve Massachusetts Teknoloji Enstitüsünde öğrenimini bitirdikten sonra havacılık alanında uzman olarak yetişmiş ve Birinci Dünya Harbine havacı olarak katılmıştır. Savaştan sonra hava kuvvetlerinin deneme birliklerinde çalışmış, 1926 da da askerlikten ayrılıp kendisini havacılık alanında bilime vermiştir. 1925-1936 yılları arasında birçok rekor kıran D., 1941 de tuğgeneral olarak yeniden hava kuvvetlerine katılmıştır. 1942 nisanında Tokyo'nun ilk bombardımanını yöneten o olmuştur. Arkasından Afrika ve İngiltere'de önemli görevlerde bulunmuş, 1944 te Birleşik Amerika'nın 8. Hava Birliği komutanlığına getirilmiştir. 1946 da ordudan ayrılmıştır.

J. H DOOLITTLE

DOOMER [*dōmir*], **Lambert** (1622-1700), Hollandalı ressam. Amsterdam'da doğmuş, Alkmaar'da ölmüştür. Rembrandt'ın öğrencisi olduğu sanılan D., Almanya'ya, Fransa'ya, İngiltere'ye ve belki de İtalya'ya gitmiştir. Yalama tarzındaki manzaralarında havayı çok ince bir ustalıkla vermiştir. Bunlar arasında, Amsterdam müzesinde bulunan «Han», Louvre müzesinde bulunan «Çoban kızıyle köpeği», Alkmaar müzesindeki «Kimsesiz çocuklar yurdunun üç müdiresinin portresi» adlı tabloları tanınmıştır.

DOON [*dūn*], İskoçya'nın güneyinde, Kirkcudbrightshire ile Ayrshire sınırında, D. vâdisi boyunca uzanan ve Clyde haliciyle birleşen küçük bir göl. Burns, şiirleriyle bu gölü ünlendirmiştir.

DOON DE MAYENCE [*doō dı mayās*] **DESTANI,** orta çağın üç büyük destan kolundan biri; türlü çağlarla ilgili eserleri içine aldığı halde XIII. yüzyıla doğru bu çağlar sunî olarak birbirlerine bağlanmış ve bu destanlarda adı geçen kahramanlara D. D. M. ortak ad olmuştur. Bu kahramanlar öfkeli derebeylerdi, uğradıkları hareketin öcünü almak için efendilerine karşı baş kaldırırlardı; ama çoğu zaman bu öfkenin yerini, asil yürekli kişileri Hıristiyanca bir alçak gönüllülüğe yönelten bir pişmanlık duygusu

alırdı. Bu destanın başlıca kahramanları şunlardır: Raoul de Cambrai, Doon de Mayence, le Chevalier Ogier, Renaud de Montauban, Girart de Roussillon.

DOORN [*dōrn*], Felemenk'te, Utrecht eyaletinde, 8 100 kişilik bir kasaba. XIV. yüzyıldan kalma kulesiyle Doorn-Huis şatosu görülmeğe değer bir anıttır. Alman imparatoru II. Wilhelm, Amerengen'den ayrıldıktan sonra bu şatoda kalmıştır.

DOPA (Kimya), formülü $(OH)_2 \cdot C_6 H_3 CH_2 CH (NH_2) \cdot COOH$ olan dihidroksifenilalanin (dihydroxyphenylalanine).

Dopa oksidiyaz (*Dopa oxydiase*) [Biyokimya], deride dihidroksifenilalanini oksitleyerek melanin (meselâ zenci derisi, koriyoid [*chorioid*] ve saç pigmentleri gibi havvansal kökenli, çok değişik bileşimli pigmentler) e dönüştüren ve böylece pigmentler meydana gelmesine yol açan bir enzim.

Dopa reaksiyonu (Patoloji), bir dioksifenilalanin (dopa) çözeltisi ile temas ettikleri zaman kara bir renk alan bazı deri hücrelerinin bir reaksiyonu. Pigmentleşmemis melanik (zenciler, Avustralya yerlileri ve Melanezyalılar gibi siyah derili insanlara ait) hücrelerin ayırt edilmesinde bu reaksiyondan faydalanılır.

DOPİNG (İng *dope* = macun), büyük bir çaba gerektiren çalışma veya yarışmalarda beden veya fikir kuvvetlerini uyarmak amaciyle benzedrin, kafein, kokain, striknin gibi maddeler alınması veya verilmesi. At yarışlarında hayvanlara bu amaçla bazen gizlice bir afyon preparatı da verilmektedir.

D., kalbin ritmini değişikliğe uğratıp çok zararlı olan sonuçlar meydana getirdiği için uygar ülkelerde yasak edilmiştir.

DOPOLAVORO (İtal. adı: **Opera nazionale Dopolavoro**; kısaltması: O. N. D. = iş sonrasına ait millî hareket), 1 mayıs 1925 tarihli kararname ile kurulan ve bütün İtalyan işçilerinin yurttaşlık bilincini yükseltmek ve bedenî şartlarını iyileştirmek amacını güden kurumlar kurmak ve bunların çalışmasını düzenlemek için yapılan bir örgüt. Bu örgüt, halk yığınlarının musiki, film, tiyatro, folklor, beden eğitimi, turizm alanlarında gelişmesiyle uğraşmıştır.

DOPPIA, İki Sicilya (İta. Due Sicilie) devletiyle Toscana dukalığında kullanılan eski bir İtalyan altını.

DOPPLER [*doplır*], **Christian Johann** (1803-1853), Avusturyalı fizikçi ve matematikçi. Salzburg'da doğmuş, Viyana'da ölmüştür. Salzburg ve Viyana üniversitelerinde okumuş, 1842 de Praha Teknik Üniversitesinde matematik öğretmenliği yaparken, sonradan D. ilkesi adı verilen fizik olayını açıkladığı *Über das farbige Licht der Doppelsterne* (Çift yıldızların renkli ışığı üzerine) adlı eserini yayınlamıştır. Aynı zamanda sabit yıldızlar ve renk sınıflandırması üzerine eserler yayınlayan D., 1850 de Viyana Üniversitesi Fizik Enstitüsü direktörlüğüne ve deneysel fizik profesörlüğüne atanmıştır. Doplerit adındaki mineral onun adını taşır.

Doppler olayı (Fizik ve Astronomi), hareket hıziyle birlikte dalga uzunluğunun değişmesi ilkesi. 1842 de D. tarafından meydana çıkarılmıştır.

Sürekli bir titreşim (ses veya ışık) kaynağı ile bir gözlemci arasındaki uzaklık değiştiği zaman, bu uzaklığın kısalmasına veya uzamasına göre, titreşimin sayıları gerçek değerlerinden daha büyük veya küçük gibi algılanırlar. Uzaklığın uzaması halinde titreşim kaynağının tayf (*spectrum*) çizgileri kırmızıya doğru, kısalması halinde de mora doğru kayar. Bu kavma hızla orantılıdır. Dalga uzunluğunun hıza göre değişmesi şu formüle göre meydana gelir:

$$\frac{\Delta\lambda}{\lambda} = \frac{v}{c}$$

Bu formülde: λ = dalga uzunluğu; $\Delta\lambda$ = dalga uzunluğundaki küçük değişiklik; v = uzaklaşma veya yaklaşmanın izafî hızı; c = ışığın veya sesin hızıdır.

D. ilkesinin sese uygulanması, geçmekte olan bir lokomotifin düdüğünün ses perdesindeki değişmenin nedenini açıklar. Tren bir gözlemciye yaklaştığı zaman, lokomotifin düdüğünden bir saniye içinde gözlemcinin kulağına gelen titreşimlerin sayısı, trenin uzaklaşması sırasında gelen titreşimlerin sayısından daha büyüktür. Daha büyük sayıdaki titreşimler daha yüksek (tiz) bir perde meydana getirir. Daha küçük sayıdaki titreşimlerle ise perde daha alçak (pes) olur.

1948 de Fransız fizikçisi Fizeau, bu ilkenin yıldızlardan gelen ışığa uygulanmasını anlatmıştır. Bir ışık kaynağının uzaklığı azaldıkça tayf çizgilerinin mora doğru kayması, yani yer değiştirmesi ve çoğaldıkça da kırmızıya doğru yer değiştirmesi olayına da D. kayması denilir.

D. ilkesinin astronomide pek önemli uygulamaları vardır. Meselâ bakış çizgisi üzerinde yıldızların hareketleri, çift yıldızların dönmeleri, güneşin, gezegenlerin, Sekendiz (*Saturnus*) gezegeni halklarının ve başka gök cisimlerinin hareketleri bu ilke ile tesbit edilir.

DOPSCH [*dopş*] **Alfons** (1868-1953), Alman iktisat ve kültür tarihçisi. Lobositz'te doğmuş, Viyana'da ölmüştür. Alman tarihine ışık tutan orta çağa ait belgelerden meydana getirilmiş çok önemli bir derme olan *Monumenta Germaniae historica*'nın hazırlanmasına yardım etmiş ve 1900 de Viyana Üniversitesi profesörü olmuştur. *Landesfürstliche Urbare Ober- und Niederösterreichs aus dem 13. und 14. Jahrh.* (Yukarı ve aşağı Avusturya'nın XIII ve XIV. yüzyıllar toprak sicilleri) [1904] adlı eseri, orta çağ iktisadî tarihini ele almasına sebep olmuş ve böylece *Die Wirtschaftsentwicklung der Karolingerzeit* (Caroling'ler devrinin iktisadî gelişimi) [2 cilt, 1912-1913] ile *Die wirtschaftlichen und sozialen Grundlagen der europäischen Kulturentwicklung aus der Zeit von Caesar bis auf Karl der Grosse* (Caesar'dan Büyük Karl'a kadar Avrupa kültürel gelişiminin ekonomik ve toplumsal temelleri) [2 cilt, 1918-1920] adlı iki büyük eserini yazmıştır. Bu eserlerinde eski ve orta çağ arasındaki kesintisiz kültür bağlantısını ispata çalışmıştır. Makaleleri toplu olarak 1928 de *Verfassungs- und Wirtschaftsgeschichte des Mittelalters* (Orta çağın kanun ve iktisat düzeni tarihi) adı altında yayınlanmıştır. D., *Die Geschichtswissenschaft der Gegenwart in Selbstdarstellungen* (Çağımızın tarih bilimi) [1 cilt, 1925] adlı bir otobiyografi de yazmıştır.

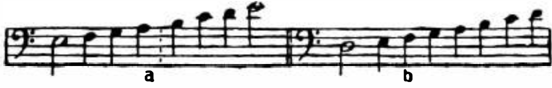
DOPTER, Charles Alfred Henri (1875-1950), Fransız askerî hekimi. Paris'te doğmuş, Créon'da ölmüştür. 1912 de bulaşıcı hastalıklar profesörü olan D., sonradan Val-de-Grâce hastahanesi müdürü olmuş, yangılı hastalıklar ve özellikle dizanteri ile beyin-omurilik menenjiti üzerinde incelemelerde bulunmuş, bu hastalıklardan her birini iyi edecek seromun nasıl hazırlanacağını göstermiştir.

DOR veya DORA, batı İsrail'de, Hayfa'nın güneyinde bulunan eski bir şehrin yeri. Yoşua tarafından ele geçi-

rilmiş ve bir eyalet merkezi olarak Hz. Süleyman'ın krallığına katılmıştır. Daha sonra Asur ülkesine ve M. Ö. V. yüzyılda Atina'ya haraç vermiştir. D., M. Ö. IV. yüzyıl sonlarındaki Diadochi'ler harbinde yıkılmıştır. Daha sonra yeniden yapılmış ve M. Ö. 63 yılında Roma imparatorluğuna katılmıştır. D., küçük bir şehir olmakla birlikte çok iyi berkitilmişti. D. un yıkıntıları, şimdiki Tantura veya Naşolim'in hemen kuzeyindeki kıyıda bulunmaktadır.

DOR EZGİ TARZI (Fr. Mode dorien. Alm. dorische Tonart) [Musiki]: 1. Eski Yunan müziğinde e f g a h c' d' e' oktavı. Dorya (şimdiki Muğla ve Mekri) bölgesinin ses dizisi olarak tanındığı için bu adı almıştır.

2. Eski Yunan Doria ve Phrygia tonlarının yanlışlıkla

DOR EZGİ TARZI: a. Eski Yunan, b. Kilise ezgilerinden birincisi

birbirine karıştırılması sonucunda ortaya çıkan d e f g a h c' d' oktav aralığındaki ilk kilise tonu ki yükseltilmiş altılı dizideki D minör gibidir. Bu sebeple, minör tondaki büyük altılıya - melodik minörde olduğu üzere yedili notası yükseltilmemiş ise-, Doria altılısı adı verilir.

DOR ÜSLÛBU (Mimar.): bk. YUNAN SANATI

DORA BALTEA (Lat **Duria maior**). İtalya'nın Piemonte bölgesinde bir ırmak. Uzunluğu 160 km dir. Fransa'da Mont Blanc eteklerinden kaynayan bu ırmak, Val di Ferret (Fr. Val Ferret) ve Val d'Aosta'dan geçer ve oradaki elektrik santrallerini işletir. Ivrea'da ovaya çıkan D. B., Chivasso'nun aşağısında Po'ya karışır. Buzulların suyu ile beslenen D. B. temmuzda kabarır.

DORA d'ISTRIA, Helene (asıl adı: **Elena Ghica; Prenses Kol'tsov Massal'skiy**) (1828 1888), Rumanyalı kadın yazar. Bükreş'te Prenses Şıka adivle doğmuş, Floransa'da ölmüştür. Prens Mihail Ghica'nın kızıdır. *La vie monastique dans l'église orientale* (Doğu kilisesinde manastır hayatı) [Paris, 1855]; *La Suisse allemande* (Alman İsviçresi) [4 cilt, 1856]; *Les femmes en Orient* (Doğuda kadınlar) [2 cilt, 1859 - 1860]; *Des femmes par une femme* (Kadın gözüyle kadınlar) [2 cilt, 1865]; *La poésie des Ottomans* (Osmanlılarda şiir) [Paris, 1877] adlı eserleri vardır.

DORA RIPARIA (Lat. **Duria minor**), İtalya'nın Piemonte bölgesinde bir ırmak. Uzunluğu 125 km dir. Colle del Monginevro geçidi yakınından çıkan D. R., Valle di Susa'nın sularını toplar. Susa şehrinin yukarısında vâdisi genişler. D. R. Torino'nun yakınında Po'ya karışır.

DORADO (Folklor): bk. EL DORADO.

DORADO (Astr.): bk. KILIÇ BALIĞI.

DORAFOBI (Fr. Doraphobie; Yun. *dora* = örtü, post, deri; *phobia* = korku) [Tıp], herhangi bir hayvanın derisine veya postuna dokunmaktan korkma hastalığı.

DORAK - EL ATİK, batı İran'da. Abadan'ın kuzeydoğusunda, Huzistan'a bağlı bir kasaba. Küçük bir ticaret merkezidir. Nüfusu 12 000 dir.

DORAT [*dora*], **Claude Joseph** (1734 - 1780), Fransız şairi. Paris'te doğmuş, orada ölmüştür. Önemsiz trajediler ve komediler, küçük hikâyeler, şarkı güfteleri ve edebî mektuplar yazmıştır. Ayrıca tiyatro konusunda *La déclamation théâtrale* (Sahne inşat sanatı) [1771] adiyle öğretici bir şiir yazmıştır. D., yurttaşlarını *L'idée de la poésie allemande* (Alman şiirinin ruhu) adlı eseri ile Alman edebiyatına yönelten ilk Fransız yazarıdır.

DORAT veya DAURAT [*dora*], **Jean** (Latince adı: **Auratus**; 1501 veya 1502 1588), Fransız hümanisti. Limoges'da doğmuş, Paris'te ölmüştür. 1547 de Paris'teki Coqueret Kolejinin müdürü, sonra da College Royal'de Yunanca okutmanı olmuştur. Ronsard ve J. A. de Baïf'in öğretmeni idi.

J. DORAT

DORATASPIS PROTOTYPUS, Bir hücreli havvanlardan Kök ayaklılar (Rhizopoda) sınıfının Işınlılar (Radiolaria) takımından bir tür. Kafesli kavkısı vardır.

D'ORBAY [*dorbē*], **François** (1634 - 1697), Fransız mimarı. Paris'te doğmuş, orada ölmüştür. Le Vau tarafından yetiştirilen, sonra da onunla ve Jules Hardouin Mansart ile birlikte çalışan D., Mimarlık Akademisinin ilk yedi üyesinden biri olmuştur. 1670 ten 1678 e kadar Le Vau'nun yerine Versailles sarayının yapımını yönettiği söylenir. O çağda yapılmış anıtların çoğunun gerek planlarının düzenlenmesinde, gerek yapımında D. nin büyük bir payı olduğu sanılmaktadır. Louvre sarayının sütunlu gezisi, Versailles sarayındaki aynalı salon, hattâ belki Invalides kilisesinin kubbesi bunlar arasında sayılabilir.

DORCADION [*dorkadion*], Kınkanatlılar (Coleoptera) ın Serambiside (Cerambycidae) familyasından bir böcek. Oldukça ağır yapılıdır. Rengi uzunlamasına beyaz çizgilerle kaplı siyah veya gri olabilir. Yerde kuru ve açık yerlerde yaşar. Larvası Buğdaygillerden bitkilerin köklerini kemirir. D. un Avrupa'dan kuzey Çin'e kadar yayılmış birçok türleri vardır.

DORCAS [*dorkas*] (Gazella dorcas) [Zoo.]: bk. CEYLAN veya GAZEL.

DORCAS veya TABİTHA (= ceylân), Ahd - ı Cedid'e (Resullerin İşleri, IX, 36) göre, Yafa'da yaşamış olan ve yaptığı hayır işleriyle tanınan bir kadın. Fakirler ve dullar için gömlek ve elbise yapar, onlara dağıtırdı. Öldüğünde, ağıtçılar İsa'nın havarilerinden Petros'u çağırdılar. O da ölüye «Tabitha kalk» diyerek onu diriltti. D. ın adını ebedileştirmek amacıyle, Batı dünyasında birçok hayırsever kurumlar, özellikle fakirlere elbise dağıtan dernekler «Dorcas Kurumu» (Dorcas Society) adını almışlardır.

DORCATHERIUM [*dorkaterium*], yaban keçileri (Lat. Tragulus, Fr., İng. Chevrotain) nden bir cins. Bazı türlerinin nesilleri tükenmiştir. Yaşamakta olan bir türü su D. udur.

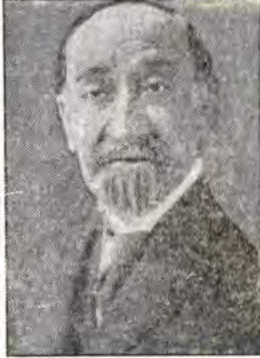
DORCATOME [*dorkatome*], Eklembacaklılar (Arthropoda) dalının Böcekler (Insecta) sınıfının Kınkanatlılar

(Coleoptera) takım'ının Anobiidae familyasından bir cins.

DORCATOME

DORCE, Tibet Budhistlerin'n ibadet sırasında kullandıkları bir âlet. D., tanrı İndra'nın bir mucizesi olarak gökyüzünden Sera manastırı yakınına düşen ve orada saklanan yıldırımı, *vadjra*'yı temsil eder. D., şeytanlarla savaşmak ve onları yok etmek için en iyi silâhtır; bundan ötürü de mutluluğa ulaşmak, kötülükten korunmak için en etkili tılısımdır. Birçok Buddhalar'la Bodhisattva'ların ve şeytanlara karşı savaşmakla görevli bütün tanrıların elinde görünen bu âlettir. D., âyini yöneten rahibin eli altında bulunur.

DORCHAIN [*dorşẹ̄*], **Auguste** (1857 - 1930), Fransız şairi ve yazarı. Cambrai'de doğmuş, Paris'te ölmüştür. İnce duygulu bir şair olan D., birçok şiir kitapları yayınlamıştır: *La jeunesse pensive* (Düşünen gençlik) [1881]; *Sans lendemain* (Yarını olmayan) [1890]; *Vers la lumière* (Işığa doğru) [1896]; *Poèsies* (Şiirler) [1896]. Bunlardan başka, *L'art des vers* (Şiir sanatı) [1905] adlı bir deneme ile birkaç piyes de yayınlamıştır: *Conte d'avril* (Nisan masalı) [1885]; *Rose d'automne* (Güz gülü) [1894]; *Pour l'amour* (Aşk için) [1901].

A. DORCHAIN

DORCHESTER [*dọrçistır*], eskiden doğu Massachusetts'te, Massachusetts körfezi üzerinde, Boston'un güneyinde bir şehir. 1870 te Boston'a bağlanmıştır.

DORCHESTER [*dọrçistır*]: 1. İngiltere'de (Oxfordshire), Oxford'un güneydoğusunda, Tamise ırmağı kıyısında, 900 kişilik bir kasaba. Romalılar tarafından kurulan ve sonra Saksonların eline geçen bu kasaba, 635 te, Wessex ve Mercie krallıklarını da içine alan bir piskoposluğun merkezi olmuştur. 1087 de piskoposluk Lincoln'a nakledilmiş, bundan ötürü de kasaba önemini kaybetmiştir. Saint Peter and Saint Paul kilisesi nakışlı camları (vitrail) ile meşhurdur.

2. İngiltere'nin güneyinde, Frome ırmağı üzerinde, Dorsetshire'ın merkezi olan, 12 500 kişilik bir şehir. Britonlar zamanında kurulmuş olan bu şehir, Romalıların egemenliği sırasında Durnovaria adı altında çok önem kazanmıştı. Sonraları önemi gittikçe azalmıştır. D. ın yakınlarında protohistorik eserlerle Romalılara ait eserler vardır.

DORCHESTER, Lord: bk. CARLETON, Sir Guy.

DORCOPSIS [*dorkopis*], Memeliler (Mammalia) sınıfının Keseliler (Marsupialia) takımının Kangurugiller (Macropodidae) familyasından bir cins.

DORCHESTER (St. Peter and St. Paul kilisesi)

DORCUS [*dọrkus*], Eklembacaklılar (Arthropoda) dalının Böcekler (Insecta) sınıfının Kınkanatlılar (Coleoptera) takımının Lucanidae familyasından bir cins. Gelişmesi çürümüş meşe veya kayın kütüklerinin içinde olur.

DORCUS

DORDJIEV [*dọrciev*], **Hambo Agwang [Nagwang]** (1853 - 1938), Rus politikacısı. Transbaykalya (şimdiki Buryat Moğol Özerk Cumhuriyeti) da Rus vatandaşı olarak doğmuş, Verhne - Udinsk'te ölmüştür. 1873 te Tibet'e giderek 13. Dalai - Lama'nın danışmanı olmuştur. Tibet'i Rus taraflısı politika gütmeye yöneltmiş, Rus Lamaist'lerinin manevî lideri olmuştur. Buryat ve Kalmıkların Sovyetleşmelerinde büyük bir rol oynamıştır.

DORDOGNE [*dordọñ*]: 1. Fransa'nın batısında bir departman. Kuzeyde Haute - Vienne, doğuda Corrèze ve Lot, güneyde Lot - et - Garonne, batıda da Charente, Charente - Maritime ve Gironde departmanları ile sınırlanmıştır. IV. Henri zamanında Fransa krallığına katılmıştır. D. da orta çağdan kalma bazı kiliselerle birtakım başka anıtlar vardır. Rostand'ın *Cyrano de Bergerac* adlı piyesiyle ün kazanan Bergerac şehri de sınırları içindedir. D., daha çok tarımsal karakter gösteren bir departman olup hububat, patates, üzüm, domuz ve kümes hayvanları yetiştirir. Domalan bu

DORDOGNE: Belcastel şatosu

departmanın özelliğidir. D. da değirmencilik, sütçülük, konservecilik, maden işletmeciliği gibi sanayi kolları vardır. D. da nüfus azalmaktadır. Başkenti Périgueux'dür. Yüzölçümü 8 875 km², nüfusu 379 000 (1961) dir.

2. *Dordogne nehri* (Lat. Duranius): Fransa'da Massif Central ile Aquitaine havzasında bir nehir, Garonne'un sağ kolu. Uzunluğu 490 km dir. Dore adı altında Puy de Sancy (Puy-de-Dôme) adlı doruğun eteğinden çıkar. Batıya yönelerek Le Mont-Dore ve La Bourboule'den geçtikten sonra güneye dönerek Argentat'nın aşağılarına kadar uzanır; evvelce dar geçitlerden aktığı halde, bugün buralar hemen hemen baştan ayağa barajların suyu altında kalmıştır. Soldan La Rhue, La Maronne ve La Cère kollariyle birleştikten sonra, tekrar batıya döner; Quercy ve Périgord'un kireçli kayaları arasından verimli birikintiler yaparak geçer. Souillac'dan sonra, sağdan Vézère kolu ile birleşir ve Bergerac'a varır. Libourne'da Isle kolu ile birleşir ve burada gelgitin etkisi görülmeğe başlar. Bec d'Amses'te D., kendisinden pek az fazla suyu olan Garonne ile birleşir ve Girond'u meydana getirir. D. un ortalama verdisi saniyede 405 m³ tür. En çok saniyede 5 700 m³ e yükselir. Nehir, 117 km boyunca, Saint-Avit-du-Moiron'a kadar gemi gidiş gelişine elverişlidir. D. un üst kısmı Marèges (1935), L'Aigle (1947), Chastang (1951) ve Bort (1951) hidro-elektrik kuruluşlariyle donatılmıştır. Bu dört kuruluş Bort rezervuarı yolu ile düzenlenmektedir. Rhue'nün suvu bugün Bort rezervuarını beslemektedir, D., kollariyle birlikte, saatte 3 000, tek başına ise 1 800 KW enerji sağlamaktadır.

DORDONE, eski Yunanistan'da bir şehir, Epeiros'ta Pelasg Zeus'unun kült merkezi. Daha Homeros zamanında tanınmış olan bir Oraculum (kâhinlik) u vardı; önemce Apollon'un Delphoi Oraculum'undan sonra gelir. D. nin kalıntıları (Palaiokastro), şimdiki Drameskhos kasabasına yakın bir tepenin üzerindedir. D. nin tarihi iyi bilinmiyor. En eski D. kâhinleri, Homeros'un da sözünü ettiği Sellos'lar idi. Tanrı'nın oradaki varlığını kutsal bir meşe temsil ederdi. Oraculum, en eski zamanlarda, rüzgârın ağaçta meydana getirdiği hışırtılardan yorumlanırdı; sonradan ağacın dibinden fışkıran bir kaynağın sesinden de yorumlar yapıldı; bu amaçla, bir bronz kazanın dövülmesinden çıkan sesler de kullanılmıştır. Kehanetin Delphoi'de olduğu gibi bir şiir halinde açıklanması geçici olmuştur. Çoğu zaman kâhinler bir soruyu evet veya hayır diye cevaplandırmakla yetinirlerdi. Kâhinliğin tabiat insanı seviyesinde bulunduğunu, D. nin ancak M. Ö. V. yüzyılda bir tapınağa kavuşmuş olması da gösterir. M. Ö. 219 da Aitolos'lar tarafından tahrip edilmiştir. O zamandan sonra bu kâhinlik önemini kaybetmiştir.

DORDRECHT [*dọrdreẖt*], Hollanda'nın batısında, Rotterdam'ın güneydoğusunda, Güney Hollanda eyaletine bağlı bir şehir. Maas (Meuse) nehrinin bir adası üzerinde kurulmuştur. Bir nehir limanı olup tersaneleri, canlı bir ticareti vardır. Makine, araç, kimyevî madde ve bisküvi sanayii gelişmiştir. Şehrin eski mahallesinden kanallar geçer. Kulesi bitmemiş bir gotik katedrali, Rönesans devrinden kalma ilgi çekici ev ve kapıları ve sanat koleksiyonları vardır. Şehir 1015 te kurulmuştur. Orta çağda ülkenin en önemli iktisat merkezlerinden biri ve Hansa şehirler birliğinin üyesi olmuştur. İspanya'ya karşı başarı ile sonuçlanan ayaklanmadan sonra Hollanda'nın Protestan eyaletlerinin ilk toplantısı D. te yapılmıştır (15 temmuz 1572). 1618-1619 arasında Dort Meclisi adiyle tanınan dinî bir toplantıya sahne olmuştur. Liman kuruluşları İkinci Dünya Harbi sırasında ağır hasara uğramıştır. Nüfusu 72 000 (1951) dir.

DORDRECHT: Genel görünüş

Dordrecht sinod meclisi (Alm. Dordrechter Synode): Remonstranlar (bk. ARMINIUSÇULAR) ve mutaassıp Calvinciler arasında alın yazısı (predestinasyon, kader) konusunda (bk. GAMARUS) çıkan anlaşmazlıkları çözümlemek üzere 13 kasım 1618 ile 29 mayıs 1619 arasında toplanan reformcu kiliseler uluslararası genel meclisi. D. M.,

DORDRECHT: bir yeldeğirmeni

180 oturum yapmış ve Remonstranların kınanması, 200 kadar vaizin işten uzaklaştırılması ile sonuçlanmıştır. Kilise mutassıplarının arkasında salt bir monarşiye yönelen devlet bulunuyordu. D. M. nin sonucu, Calvinciliğin kurallarının son şeklini alması olmuştur. Remonstranlar da 1630 dan sonra hoş görülmüşler ve sıkı dogmatik kayıtları bir yana bırakarak gerek modern fikir hayatının oluşumunda gerek İngiliz ve Amerikan kiliseleri hayatının serbest gelişiminde rol oynamışlardır.

DORE (Coğ.): bk. MONT - DORE.

DORÉ [*dorẹ*], Kanada'da büyük bir göl. D., sularını Doré ırmağı yoluyle büyük Churchill nehrinin yukarı kesimi olan Castor ırmağına akıtır.

DORÉ [*dorẹ*], **Gustave** (1833 - 1883), Fransız desinatörü. Strasbourg'da doğmuş, Paris'te ölmüştür. Yağlı boya ile dikkate değer manzara resimleri de yapmıştır. Ömrünün sonlarında akademik tarz heykeller yontmuş, ün ve zenginliğini özellikle resimleme sanatında (illustration) sağlamıştır. Güçlü bir buluş kabiliyetinin değerlendirdiği desenleriyle tanınmıştır. Bu alandaki verimliliğini, sayısı on bir bine varan çizi resimleriyle göstermiştir. Renkli resim ve heykel eserleri, illüstrasyonları yanında, zarif, herkesin hoşuna gidebilecek romantik bir görünüşü yansıtmaktadır. Resimlendirdiği en tanınmış kitaplar arasında *Les contes drolatiques* (Balzac); *Les aventures de Don Quichotte* (Cervantes); *L'enfer* (Dante); *Atala* (Chateaubriand); *Le capitaine Fracasse* (Théophile Gautier); *Les travailleurs de la mer* (Hugo) vardır.

G. DORÉ

G. DORÉ: Dante'nin «Inferno» sunu süsleyen bir resim

DORE, LA [*la dor*], Fransız Massif Centralinde, Allier ırmağının sağ kolu. Uzunluğu 140 km dir. Auvergne'de Livradois dağlarından çıkar. La Dolore, Le Couzon, La Durolie de Thiers suları bu ırmağın kollarıdır. Vichy'nin yukarılarında ana nehre kavuşur. Olliergues ve Sauviat elektrik santralları bu ırmağın sularından faydalanır.

G. DORÉ: Dante'nin «Inferno» sunu süsleyen başka bir resim

DORENDORF [*dọrîndorf*] **İŞARETİ** (Tıp), aort yayı anevrizma (Yun. *aneurysma* < *aneurynein*, genişlemek, gerilmek; atardamar çeperlerinin değişikliğe uğrayarak kanla dolu keseler mevdana getirmesi) sında, köprücüküstü oluğunun bir yanda dolgun olması. Alman hekimi Hans Dorendorf (doğ. 1866) un adiyle anılır.

DORER [*dọrîr*], **Robert** (1830 - 1893), İsviçreli heykeltıraş. Baden (Aargau)da doğmuş, orada ölmüştür. 1846 da München'da Schwanthaler'in, 1849 da Rietschel'in, Dresden'de Hännel'in öğrencisi olmuştur. 1872 den sonra Baden'de çalışmıştır. Cenevre'nin İsviçre konfederasyonuna girişi (1869) ni anmak üzere Cenevre'de dikilen anıt, Bern Kanton Bankasındaki tanınmış Bernlilerin 8 büyük heykeli ve St. Gallen'deki «Helvetia» Sigorta Ortaklığı binasının dam katındaki büyük heykel grupu onun eserleridir.

DORET (Fr. Dorette), ince, zarif ve renkli reyon iplikleri ile desenlenmiş olan, perdelik olarak ve dekorasyon işlerinde kullanılan bir kumaş.

DORET [*dorẹ*], **Gustave** (1866 - 1943), İsviçreli besteci. Vaud kantonunda Aigle'de doğmuş, Lausanne'da ölmüştür. *Fête des vignerons* (Bağcılar bayramı) [1905]; *Aliénor* (ad); *Tell* (ad); *Davel* (ad); *Les armaillis* (Öküz çobanları); *Le nain du Hassli* (Hassli cücesi); *La tisseuse d'orties* (Isırgan dokuyan kadın) gibi lirik dramlariyle melodileri sayesinde, Jacques - Dalcroze ile birlikte Fransız İsviçresinde bir halk musiki sanatının kurucusu olarak ün almıştır.

DORGELÈS [*dorjîlẹs*] (asıl adı: **Roland Lécavelé**), **Roland** (doğ. 1886), Fransız yazarı. Amiens'te doğmuştur. Gazeteciliğe başlamadan önce Güzel Sanatlar Okulunda okuyan D., bu süre içinde Montmartre'da yaşayan ressamlar gibi serseri bir hayat sürmüştür. Birinci Dünya Harbine katılmış, 1917 de *La machine à finir la guerre* (Savaşa son vermek için makine) adlı ilk kitabını çıkarmış, 1919 da yayınladığı *Les croix de bois* (Tahta haçlar) adlı kitabiyle üne ulaşmıştır. Bundan sonra savaş üzerine *Le Cabaret de la Belle Fem-*

R. DORGELÈS

me (Güzel kadın meyhanesi) [1919]; *Le rêveil des morts* (Ölülerin uyanışı) [1923]; *Tout est à vendre* (Her şey satılık) [1956] adlı kitaplarını, *Vive la liberté* (Yaşasın hürriyet) [1937]; *Sur la route mandarine* (Çin yolunda) [1925] gibi gezi izlenimlerini, *Le château des brouillards* (Sisli şato) [1932]; *Quand j'étais montmartrois* (Ben Montmartre'da otururken) [1936]; *Portraits sans retouches* (Retuşsuz portreler) [1952] gibi çok duygulu hatıralar yayınlamıştır. D., 1929 da Goncourt Akademisine seçilmiştir.

DORHOSYE veya DOKHOSİE, DOROSSİE, Batı Afrika'da Sudan dilini konuşan bir boy. Lobi boyunun batısında oturur. 4 000 kişi olduğu sanılmaktadır. Klanlarında kabîle dışı evlenme görülür. Fransız yönetiminin yerleşmesinden önce başlarında yönetici de yoktu. Çapa ile tarım yaparlar. Başlıca yiyecekleri ak darıdır. Müslümanlığı kabul etmişlerdir.

DORI, Batı Afrika'da Yukarı Volta Cumhuriyetinin kuzeydoğu çevresinin merkezi olan 3 500 kişilik bir kasaba. Hayvancılığın gelişmiş olduğu bu bölgede battaniye de dokunur. D. çevresinin nüfusu 117 000 dir.

DORIA, Andrea (1466-1560), İtalyan amirali. Oneglia'da doğmuş, Cenova'da ölmüştür. Andrea Ceva ile Maria Caracosa'nın oğlu olup İtalya'nın en eski ve tanınmış ailelerinden Oneglia prensleri olan D. lara mensuptur. Amcası Nicola D. nın aracılığı ile Papa VIII. Innocentius'un hassa alayına kaydolmuş ve kısa bir süre sonra milis komutanı olarak göze çarpmış, papalık emrinde, Napoli krallığı ve çeşitli prenslerin hizmetinde bulunmuştur. 1503 - 1506 yılları arasında Cenovalılara baş kaldırmış olan Korsika'ya boyun eğdirmiştir. 1512 de yeniden kurulan Cenova donanması komutanlığı ona teklif edilmişse de, kendisini deniz işlerine yabancı gördüğünden bu teklifi reddetmişti. Ancak 1513 haziranında ısrar üzerine 44 yaşında iken Cenova donanması komutanlığını kabul etmek zorunda kaldı ve Fransızların elinde bulunan Lanterne kalesini kuşatarak ilk başarısını gösterdi. Bundan sonra Berberistan sahillerine yerleşmiş bulunan Türk korsanları ile mücadeleye girişti. 1519 da Pianosa'da Türklere karşı başarı ile savaştı. 1522 de Cenova'da hakimiyetin Adorni ailesine geçmesi üzerine görevini bıraktı ve şahsına ait dört kadırga ile Monako'ya giderek Fransa kralına hizmet etti. I. François kendisini Fransız kadırgaları komutanlığına getirmiştir. Öte yandan Alman kuvvetlerinin kuşattığı Cenova'yı bir günlük gecikme yüzünden kurtaramamıştır (1522). Provence eyaletinin başkomutan Charles de Bourbon tarafından ele geçirilmesi sırasında, general Antoine de La Fayette'in yardımcısı olmuş ve Moncada'nın İspanyol filosunu çekilmeğe mecbur etmiştir (1524). Louis de Lorraine - Vaudémont onun yardımiyle Castellammare, Sorrento ve Salerno'yu ele geçirmeyi başarmıştır. D. nın Rapallo'da kazandığı deniz savaşı, Cenova'yı ele geçirmiş bulunan imparatorluk kuvvetlerinin teslim olması sonucunu doğurmuştur (1527). D., bundan sonra Lautrec (b. bk.) ile birlikte Napoli'yi kuşatmıştır (1528). Ancak, Fransa kralının Cenovalılara karşı tutumundan ve Fransız politikasının kararsızlığı gibi sebeplerden dolayı D., Fransızların alamadığı Napoli'nin kuşatmasını kaldırmıştır. D., rütbesinin nişanı olan kolyeyi I. François'ya geri göndermiş ve V. Karl (Charles Quint) ın hizmetine geçmiştir. V. Karl'dan Cenova'nın bağımsızlığının geri verilmesini sağlamış, şehri Fransızlardan kısa bir zamanda kurtarmış ve sağlam bir oligarşik hükümet kurarak büyük aileler arasındaki geçimsizlikleri yatıştırmak yoluna gitmiştir. Buna karşılık V. Karl, kendisine deniz kuvvetleri amirali ve Melfi prensi sanını vermiştir. Lautrec'in Napoli'ye karşı giriştiği saldırıda kendisine yardımcı olan Barbezieux'nün filosunu geri çekilmek zorunda bırakmıştır (1528). Daha sonra imparatorluk donanması ile Şerşel (Cicelli) üzerine hücum etti ise de, bu kaleyi savunan Karaman Ali Reis'in üstün tabyesi karşısında geri çekilmek zorunda kaldı. Şerşel'deki yenilginin yarattığı moral bozukluğunu gidermek üzere, imparatorluk meclisinin vermiş olduğu karara uyarak Rodos üzerine tertip edilen seferi geliştirmek için Yunan denizine girdi ve burada iyice tahkim edilmemiş bulunan Türk sahillerini vurdu. Coron ve Patrus'ın D. tarafından alınması, Kanunî Süleyman'ın Akdeniz meselelerini ele almasına ve Türk donanmasını Barbaros Hayrettin'in emrine vermesine yol açmıştır. 1533 te İstanbul'a doğru hareket eden Barbaros, 18 gemilik bir düşman filosunu Messina boğazında yakınca D. üstün Türk kuvvetleri karşısında Preveze (İtal. Prevesa) ye sığınmak zorunda kaldı. Barbaros'un İstanbul'dan dönüşü sırasında Reggio, Santa Lucca, Citraro, Spina Longa üzerine yaptığı başarılı saldırılar ve Tunus'u işgal etmesi üzerine imparator V. Karl'ın 1535 te düzenlediği Tunus seferinde D. da bulundu Bu seferde imparatorluk kuvvetleri mevziî başarılar elde ettilerse de, Barbaros'un karşı taarruza geçmesi ve hedef olarak Minorca (Menorca) ve Majorca (Mallorca) adalarını seçerek burada Major ile Palma kalelerini tahrip etmesi, V. Karl'ın gürültülü seferini gereksiz bir hale koydu. Provence'ın V. Karl tarafından ele geçirilmesi sırasında Marsilya limanını zorlamışsa da, çabası boşa gitmiştir (1536).

A. DORIA

Barbaros'un Batı Akdeniz'de çepeçevre bir deniz üstünlüğü kuruvermesi karşısında şaşkına dönen Avrupa devletleri, papalığın da teşviki ile Venedik ve Papalıktan başka Ceneviz, Malta, İspanya ve Portekiz donanmalarının da birleştirilerek zamanın en ünlü amiralı kabul edilen D. nın komutasına verilmesini uygun gördüler. Barbaros, D. yı Preveze açıklarında savaşa zorladı (bk. PREVEZE SAVAŞI ve HAYRETTİN PAŞA). D. yenilgiden sonra şöhretini kurtarmak amaciyle Castel Nuova kalesini savunan 500 Türkten ibaret muhafızlara saldırarak burasını almışsa da, artık Doğu Akdeniz'de tutunmasının mümkün olamayacağını görerek Messina'ya doğru çekilmişti. 1541 de ise V. Karl'ın Cezayir seferine A. Fernando de Gonzaga, Meksika fatihi Hernando Cortez (b. bk.) ve Alba dukası ile birlikte katıldı. İmparatorluk ordusunun kale önünde perişan olmasına şahit oldu ve donanmanın bir imha hareketi ile karşılaşmasını önlemek üzere başarılı bir manevra ile donanmayı kurtararak onun Matifou (Ar. Ras al - Temendfust) ya çekilmesini sağladı. Cenova'da Fieschi'lerin 1547 de kendisine karşı çıkardığı ayaklanmayı olağanüstü bir sertlikle bastırmıştır.

Gerek Cenova devleti, gerek Fransa krallığı ve impa-

ratorluk hizmetinde mahallî mücadelelerde önce bir kara subayı, sonra da bir amiral olarak çeşitli başarılar gösteren ve böylece çevresinde haklı bir şöhret yapan D., Türkler karşısında ve özellikle Barbaros'un önünde sürekli başarısızlıklara uğramış olmasına rağmen XVI. yüzyılın sayılı amirallerinden biridir.

DORIA, Giacomo, marki (1840 - 1913), İtalyan tabiat bilgini ve gezgini. La Spezia'da doğmuş, Cenova'da ölmüştür. İran ile Borneo'ya yaptığı inceleme gezilerinden sonra, güzel bir hayvan ve bitki koleksiyonu meydana getirmiş, arkasından da bol para harcayarak Cenova Tabiî Bilimler Müzesini kurmuştur. *Archivio per la zoologia, l'anatomia e la fisiologia* (Zooloji, anatomi ve fizyoloji arşivi) adında bir derleme yayınlamış ve «Annali del Museo civico di Genova» dergisini kurmuştur.

DORIA AİLESİ, bütün ortaçağ boyunca Cenova'da Ghibellino (b. bk.) partisinin başında bulunmuş olan bir aile. 1339 da halk doge (b. bk.) liğinin kurulması üzerine politika hayatından uzaklaştırılan bu aile, birçok devlet adamı, denizci ve bilgin yetiştirmiştir:

Oberto: Pisa donanmasının yok olmasiyle sona eren Meloria deniz savaşının kahramanı; **Corrado:** Oberto'nun oğlu ve Guelfo (b. bk.) partisini kovan Ghibellino partisinin başlarından biri; 1298 Curzola savaşında Ceneviz donanmasını yenen ve Venedik deniz kuvvetlerini en kuvvetli duruma getiren denizci; **Pagano:** 1352 de İstanbul'da ve 1354 te Porto Longo'da Venedik donanmasını yenen denizci; **Luciano:** Chioggia savaşı kahramanlarından biri. 1379 Pola savaşını kazanmıştır; **Pietro:** Venedik'i almasına az bir şey kalan ve 1380 de Pola önünde ölen asker; **Filippino:** I. François'nın emrinde çalışan ve 1528 de Capo d'Orso'da bir İspanyol filosunu yenen amiral; **Paolo Mattia** (1662 - 1746): *Idea d'una perfetta republica* (Kusursuz bir cumhuriyet fikri) adlı bir eser yazan filozof; **Giuseppe Pamphili** (1751 - 1816): 1783 te kardinal olan bir din adamı.

DŌRİEUS (M. Ö. V. yüzyıl sonu), Rodoslu bir atlet. Deniz savaşlarında Spartalılardan yana olmuş ve Atinalılara karşı dövüşmüşse de, 407 de esir edilmiştir. Kurtulmalık karşılığında hürriyetine kavuşan D., bu sefer de Atinalılarla iş birliği etmiş ve Spartalılar tarafından esir edilerek öldürülmüştür.

DŌRİEUS, Spartalı prens, kral Kleomenes'in kardeşi. M. Ö. 500 yılına doğru ölmüştür. Libya'ya yerleşmek istemişse de, yerli halk tarafından kovulmuştur. Bir kâhinin salık vermesi üzerine Sicilya'ya gitmiş ve Eryks'te bir koloni kurmuştur. Segesta'lılara karşı savaşırken ölmüştür.

DORIGNY [*doriñi*], **Michel** (1617 - 1685), Fransız ressamı ve kazı sanatçısı. Saint-Quentin'de doğmuş, Paris'te ölmüştür. Simon Vouet'nin öğrencisi ve damadı idi. Ustasının çığırında yürümüş ve onun birçok resimlerinden kezzapla kazı resimler yaratmıştır. Vincennes şatosunun bezemelerini yapmıştır. Bir sanat vergisi konmasını öneren mimar Mansart'ı taşlamak için çizilen ve *Mansarade* adını taşıyan gülünç deseni onun yaptığı sanılır.

M. DORIGNY: «La Mansarade»

DORIGNY [*doriñi*], **Nicolas** (1657 - 1746), Fransız ressamı, Michel D. nin oğlu. Babasının iş yerinde yetiştikten sonra İtalya'da yirmi sekiz yıl kalmış, 1711 de ünlü bir sanatçı olarak Fransa'ya dönünce, kral II. Charles'ın çağrısı üzerine İngiltere'ye geçmiş, orada Hampton Court'taki galeri için Raffaello'nun resim kopyalarını çıkarmakla görevlendirilmiştir.

DORİMAKHOS (M. Ö. III. yüzyıl), Yunan başbuğu. Aitolia'da Trikhonion'da doğmuştur. 221 de Aitolia ordularının başkomutanlığına seçilen D., Messenia'yı almış, Kaphyes'te Akhaia'lıları yenmiştir. 220 - 219 da Epeiros'ta savaşan D., Dodone tapınağını yakmış, ertesi yıl Thessalia'ya girmiş, ama Makedonyalı III. Philippos tarafından püskürtülmüştür. 204 te Aitolia kanunlarını yeniden düzenleyenlerden biri D. olmuştur.

DORİN HASTALIĞI (Fr. Daurine), beygir frengisi adını da alan ve genellikle tek tırnaklı hayvanlarda cinsel temasla geçen bulaşıcı ve süreğen (kronik) bir hastalık. Bu hastalığın sebebi, Sporozoa'lardan Trypanosoma equiperdum denilen bir kan parazitidir.

Eski zamanlarda insan frengisi ile aynı olduğu sanılmış ise de, sonradan her iki hastalığın ayrı etkenlerden ileri geldiği anlaşılmıştır.

D. H. bir zamanlar Avrupa, Asya ve Afrika'da yaygın bir halde görülmüş ise de, son yıllarda yapılan savaş sonunda büyük ölçüde ortadan kaldırılmıştır. Hastalıklı hayvanların dış üreme organlarında ve deri üzerinde mevziî sınırlı ödemler ve yaralar görülür. Özellikle cinsel organlar çevresindeki lenf yumruları şişer ve ilerlemiş durumlarda sinirsel bozukluk belirtileri baş gösterir.

Hastalık etkeni dölerme organları üzerindeki yara sızıntıları ile ve cinsel temasla sağlam bir hayvana aşılandıktan 7 - 30 gün sonra, erkeklerde penis ve dişilerde vaginadan irinli bir akıntı başlar, mevziî lenf yumruları şişer, daha sonra genellikle boyun ve karın derisi üzerinde madenî bir liralık büyüklüğünde, ortası çukurca, çevresi kabarık halka şeklinde ödemler gözükür. Hastalık eskidikçe sinirsel bozukluk belirtileri ve art ayaklarda felç baş gösterir. Tedavi edilmeyen vakalarda ileri derecede zayıflık, nöbet şeklinde yüksek ateş içerisinde hayvan ölür.

Tanı: Yukarıda sayılan belirtiler, hastalığın kolayca anlaşılmasına yararsa da kesin tanı serolojik muayene ile yapılır.

Hastalar arasında ölüm oranı % 50 - 75 tır. Dışarıdan iyileşmiş gibi görünen hayvanlarda hastalığın tekrar meydana çıkması (nüküs) da olağan hallerdendir.

Koruma yolları: Üretimde kullanılan aygır ve kısrakların sıkı bir kontrol ve muayeneden geçirilmesi ve hastalıklı olanların hemen ayrılması gerekir.

Tedavi: D. H. nın tedavisinde türlü ilâçlar denenmiş ve salık verilmişse de, bunlardan hiçbiri yeter derecede etkili bulunmamıştır. Bu sebeple, hasta oldukları kesinlikle anlaşılan hayvanları yetiştirmeden çıkarmak veya öldürmek en kestirme yoldur.

DORIOT [*doriọ*], **Jacques** (1898 - 1945), Fransız politikacısı ve Fransız faşistleri lideri. Bresles (Oise, Fransa) de doğmuş, Memmingen (Almanya) da bir hava saldırısı

sonunda ölmüştür. 1937 - 1945 yıllarında Nazi Almanyası ile Fransızların iş birliği düşüncesini savunmuştur. Maden işçisi olarak hayata atılan D., 1920 - 1934 yıllarında bir komünist lideri olarak çalışmış, sonra faşizme dönmüş ve 1936 da Parti Populaire Français (Fransız Halk Partisi) yi kurmuştur. 1937 de Paris'in Saint - Denis semti belediye başkanı iken, görevi sırasında yapılan yolsuzluklardan dolayı çekilmek zorunda kalmıştır. Fransa'nın yenilgisinden sonra anti - bolşevik bir lejyon (Légion Tricolore) örgütlemiş ve 1942 de Alman ordusunda Rus cephesinde çarpışmıştır. Vichy hükümetine girmek için yaptığı çabalar boşa çıkmıştır. Almanya'nın yenilmesinden sonra bulunan belgeler, D. nun 1935 ten beri Gestapo'nun bir ajanı olarak çalışmış olduğunu göstermiştir.

DORİS (Astr.), 19 eylül 1857 de Paris'te Goldschmidt tarafından bulunmuş olan 48 numaralı küçük gezegen.

DŌRİS: 1. Eski Yunanistan'ın iç kısmında bulunan özerk bölgelerden en küçüğü. Kephizos dağının en yüksek vâdisiyle Pindos'un doğu ve Oita'nın güney eteklerini kapsayan, bütün geçit yollarından uzak ve ancak Boion, Erineos, Kytinion ve Pindos gibi önemsiz yerleri bulunan bu bölge, tarihin hiçbir döneminde bir varlık gösterememiştir.

2. Batı Anadolu kıyılarının Dor'ların yurtlandığı güney kesimiyle bu kıyıların karşısındaki adalar. Kıta üzerinde bulunan Halikarnas ve Knidos, adalar üzerinde kurulan Kos, İalysos, Kamiros ve Lindos'un meydana getirdiği en önemli altı şehir ortak bir dinde birleşmişlerdi. Knidos yakınındaki Triopion dağlarında bulunan Poseidon'un kutsal yeri, bu inanç birliğinin bir kâbesi idi.

DŌRİS (Yun. mit.): 1. Okeanos'la Tethys'in kızı, Nereus'un karısı ve elli Nereislerin anası. Latin şairlerince onun adı bazan «deniz» anlamında kullanılmıştır.

2. Eurotas'ın kızı olan bir Nereis.

DORİS (*Doris*), Karındanayaklılar (Gastropoda) sınıfının Arttan solungaçlılar (Opisthobranchia) takımına giren bir yumuşakça cinsi. Kabuksuzdur. Anus, sırt bölgesindedir ve çevresinde kuştüyü biçiminde ikincil solungaçlar sıralanmıştır. Bu solungaçlar geri çekilebilir. Denizlerde yaşar.

D O R İ S

DORİSK'LER (Lat. **Dorisci**), İran'da Aria, Carmania ve Drangiana bölgelerinin birleştiği yerlerde yaşayan bir ulus.

DORISLAUS [*dorislōs*], **Isaac** (1595-1649), İngiltere'ye yerleşmiş Hollanda'lı bir yargıç. Alkmaar'da doğmuş, La Haye'de ölmüştür. Amirallik mahkemesinde yargıçlık eden D., I. Charlesı mahkûm eden kararı yazanlardan biridir. Commonwealth ile Birleşmiş Eyaletler (Hollanda) arasında bir bağlaşma sağlamak üzere La Haye'e gitmiş, orada kralcı mülteciler tarafından öldürülmüştür.

DORİSTİ (Farabî'de: Doriyun): bk. DOR EZGİ TARZI.

DORKING [*dorkiŋ*], güneydoğu İngiltere'de, Surrey'e bağlı bir şehir bölgesi ve pazar yeri. Mole ırmağının Box Hill'in eteğinin yanında bulunan bir bölgede kuzey Downs tepelerini yardığı geçit yerinde ve Londra'nın güneybatısındadır. Kümes hayvancılığı ile tanınmıştır. Ayrıca hayalî Dorking Savaşı (b. bk.) na da sahne olmuştur.

Dorking savaşı: İngiltere'nin yabancı bir ordu tarafından alınmasını konu edinen hayalî bir hikâye. 1871 de General Sir George Chesney tarafından yazılmış ve *The Battle of Dorking, or Reminiscences of a Volunteer* (Dorking savaşı veya bir gönüllünün hatıraları) adı altında yayınlanmıştır. Yazı, ulusal savunma alanında bir sistemin gerekliliğine işaret etmiş ve çok ilgi toplamıştır.

Dorking tavuğu: İngiltere'de yetiştirilen bir tavuk ırkı. Tüyleri çok güzel, eti de pek lezzetli olan bu tavukların birkaç çeşidi vardır. D. lerin ayaklarında beşer parmak vardır veya arka parmakları çiftir. Eskiden daha çok yenilmek üzere yetiştirilen bu tavuklar, bugün özellikle Amerika'da meraklılarca süs hayvanı olarak beslenmektedir.

DOR'LAR (Yun. **Dorieis** veya **Dorioi**), M. Ö. XII. yüzyıldan başlayarak Yunan yarımadasına akın eden bir kavim. D. ın yayılmalarını Yunan efsanesi «kovulmuş oldukları memlekete Herakles'in soyundan gelenlerin geri dönmesi» olarak canlandırmıştır. Bugün ise M. Ö. 1200 yılından kalma bir yazıtın çözümlenmesi ve Vardar boyunda yapılan yeni arkeoloji kazıları sonunda D. hakkında daha çok bilgi edinilmiştir. D. Tuna bölgesinde kapalı hayat yaşayan bir kuzey kavmi idi ve Morava ile Vardar vadilerinde yerleşmişlerdi. Thessalia'yı geçtikten sonra D. dalgası ikiye ayrılmıştır. D., bütün Pindos'u kaplamak üzere biri Aspropotamus (Acheleos) ve Epeiros yoluyle Korinthos körfezinde, öteki Peneios'u takip ederek Malia körfezinde son bulan iki büyük akın yapmışlardır. Peloponnesos'un alınması, körfezlerin geçilmesinden sonradır; buradaki yıkımın izleri görülmektedir. Mykenai yakılmış, Tyrinthas'ta taş üstünde taş kalmamıştır. Arkadia, Elis ve Akhaia bir tarafa bırakılırsa, Peloponnesos bir Dor ana bölgesi gibi görünmektedir. Gerçekte ise kuzey Yunanistan'a bakan bir Dor geçit bölgesinden başka bir şey değildir. D. ın denizcilikteki yetenekleri Ege adaları ve Asya kıyılarına hakim olmaları ile kendini çabucak göstermiştir. Bu, Yunanlıların Asya'daki öteki kolonilerinin kurulmasiyle aynı zamana rastlar (Eolide, Ionia). Girit, Thera, Rodos, Kos (İstanköy) ve Kıbrıs'ın Dor siteleri, Triopion başlığında bir Apollon inancı altında Halikarnassos, Knide, Kos ve Rodos'un üç sitesinden gelen temsilcileri bir arada toplayan Asya Doris'inin başlangıcıdır. Anadolu yarımadasının güneyinde Dor etkisi Lycia ve Pamphylia'da görülür. Bundan başka, Yunanistan'daki Dor siteleri (Korinthos, Argos, Megara, Aigina) Akdeniz bölgesinde koloniler kurmuşlardır. Kyrene, Akragas, Syrakousai ve Taras, ünlerini Dor ögelerine borçludur.

Dor yayılmalarının dolaysız sonuçları önemli olmuştur: D. ın, ırklarının arılığı efsanesini çürüten bir ırklar karışımı, yayılanların önünden Dor öncesi kavimlerin kaçışı - özellikle Arkadia'ya sığınmış olan Peloponnesos'lu Akhaia'lılar orada uzun bir süre geri bir hayat yaşamışlardır. Geleneksel olarak D. a mal edilen uygarlık gelişiminin ise (demircilikte üstünlük, ölülerin yakılması gibi), bu bakımdan ancak D. ların yayılması ile aynı zamana rastladığı söylenebilir.

Irkdaş eğitimi ve askerî eğitim alanında D. ın töreleri açıkça bilinmektedir: ergenlik çağında olanların bir

arada yaşaması (agelai), erişkinlerin topluca yemek yemeleri (andreia), Dor savaşçılarının kendilerini gösterdikleri bir binicilik sanatının gelişmesi gibi. Üç Dor boyunun (Hyllis'ler, Dymanis'lar, Pamphylos'lar) her yerde izine rastlanmaktadır. Bunların varlığına ya salt olarak (meselâ Sparta'da olduğu gibi) veya D. dan olmayan dördüncü boy ile bir arada rastlanmaktadır. Bu dördüncü boyun siyasî önemi bazan açıkça belirmektedir. D. dan olmayanların M. Ö. VII. yüzyılda Orthagorid'leri tuttuğu Korinthos, Argos ve Sikyon'da olduğu gibi. Dor usullerinin bir örneği olarak, kendilerine bağlı veya yarı bağlı sosyal gruplar meydana getirmeleri gösterilmektedir. Lakonia'nın köle (eilos) leri, Argos'un gymnes (çıplak) leri, Sikon'ın korynephoros (topuz taşıyıcı) ları bunlardandır. Bu grupların akıbeti değişik olmuştur. Siyasî bakımından Dor sitelerinin yasaları arasında az benzerlik vardır. Sparta'da Girit'in 10 Kosmoi (kanun koyucu) sinden iz görülmez. Girit'te ise Sparta'nın iki kralından veya Sparta ephoroslarından iz kalmamıştır. O halde, Yunanistan'da yeni bir düzenin kurulmasının D. a atfedilmesi imkânı yoktur. Ancak siyasî, toplumsal ve kültürel alanlarda getirdikleri yenilikleri ayrıntılariyle tesbit etmek gerekir. Bu son bakımdan Yunan orta çağı, yani esin kaynaklarının kuruduğu, ifade araçlarının topluca değişime uğradığı Dor öncesi dönem, aynı şekilde araştırılmaya değer.

DOR'LAR GÖÇÜ (Tar.): bk. EGE GÖÇÜ.

DORMITIO BEATAE MARIAE VIRGINIS (Lat. Hazreti Meryem'in uykuya dalışı), efsaneye göre Meryem'in öldüğü ve İncilci Markos ile anası Maria'nın evi olan Kudüs'teki yer (Resullerin İşleri XII, 12). Meryem'in öldüğü sanılan bu yerde şimdi bir Benedictusçu manastırı vardır. Bugün Meryem'in Ephesos'ta öldüğü kesin olarak anlaşılmış ve orada son oturduğu ev de bulunmuştur.

DORMITOR, Yugoslavya'nın Kuzey Karadağ bölgesinde bir dağ çemberi (2 528 m).

DORMITORIUM (Orta Lat. *cubiculum dormitorium*'un kısaltılmışı), manastır yatakhanesi. Ortak yatakhane usulü daha ilk manastır kurallarında kesinlikle belirtilmekte ve binanın doğu kanadının üst katında bulunması istenmektedir. Ayrı ayrı hücrelere bölme usulü eski tarikatlarda XIV. yüzyılda başlamış ise de, dilenci rahipler tarikatlarında çok daha önceleri uygulanmakta idi.

DORMÖZ (Fr. Dormeuse): 1. Yatarken ve daha giyinmeden önce giyilen bir kadın başlığı. XVIII. yüzyılın ortalarından XIX. yüzyılın ortalarına kadar kullanılan bir kadın hotozu.

2. XIX. yüzyılda şömine üstüne konulmağa mahsus, çok geniş, bir sarkaçlı saat.

3. Bir çeşit şezlong (Empire üslûbu).

4. İçindeki yolcunun rahatça uzanıp uyuyabilmesini sağlayacak şekilde yapılmış bir araba çeşidi.

DORN, Bernhard (1805 - 1881), Alman doğu bilimleri uzmanı. Scheuerfeld'de doğmuş, Petersburg (Leningrad) da ölmüştür. 1826 da Har'kov'da doğu dilleri profesörü olmuş, 1835 te Petersburg Doğu Bilimleri Enstitüsünde tarih ve coğrafya profesörlüğüne atanmıştır. Bu kürsünün kaldırılmasından sonra 1872 de Asya Müzesi müdürlüğüne getirilmiştir. 1860 - 1861 de Kafkasya ve Kuzey İran'ı gezmiştir. Daha çok Afgan tarihi ve dili ile uğraşmıştır. Puştu dili öğretimini Avrupa'da ilk olarak ele almıştır. Eserleri: *Grammatische Bemerkungen über die Sprache der Afghanen* (Afganlıların dilleri üzerine gramer notları) [1840]; *A chrestomathy of the Pushtu of Afghan language* (Afgan dilinin Puştu lehçesine ait seçmeler) [1847]; *Mohammedannische Quellen zur Geschichte der südlichen Küstenländer des Kaspischen Meeres* (Hazar Denizinin güney kıyı bölgelerinin tarihine ait İslâm kaynakları) [1850 - 1858]. *Beiträge zur Geschichte der kaukasischen Länder und Völker aus morgenländischen Quellen* (Doğu kaynaklarından Kafkas ülke ve kavimlerine ait katkılar) [1841 - 1847] adlı eseri 1966 yılında tekrar yayınlanmıştır.

DORN, Heinrich (Ludwig Egmont) (1804 - 1892), Alman opera bestecisi ve yöneticisi. Königsberg'de doğmuş, Berlin'de ölmüştür. 1847 - 1868 yılları arasında Berlin krallık operasının yöneticiliğini yapmıştır. Başlıca operası *Die Nibelungen* [1854] dir.

DORNACH [*dǫrnaḫ*], İsviçre'de, Soleure kantonunda, Basel'in güneyinde, Birse ırmağı üzerinde, yemiş bahçeleri ve bağları olan, 3 600 nüfuslu bir kasaba. Kilisesinde ünlü Fransız matematikçisi Maupertuis'nin mezarı vardır. Bakır sanayii gelişmiştir. Helvetia birliği orduları, I. Maximilian'ın Avusturya ordularını burada yenmiştir (1499).

DORNBIRN [*dǫrnbirn*], Batı Avusturya'da, Vorarlberg eyaletinde, Ache ırmağı kıyısında, Bregenz'in güneyinde bir şehir. Bregenz - Feldkirch demiryolu üzerinde bir istasyon olup pamuklu tezgâhları, makine yapımevleri ve bir işlemecilik okulu vardır. Nüfusu 22 508 (1951) dir.

DORNBURG AN DER SAALE [*dǫrnburg an der zạle*], Doğu Almanya'da, Jena'ya bağlı Gera Bezirk'inde, 1 300 (1948) nüfuslu bir kasaba. D., 937 yılında Sorab bölgesi sınırında bir kale şehri olarak kurulmuştur. Yüzyıllar boyunca elden ele geçen bu şehir, 1691 Saksonya - Weimar sülâlesinde kalmıştır. D., 3 şatosu ile tanınır. Eski şatonun ana kısmı Roman ve yeni gotik devrine aittir. Daha yeni olanı I. Ernst August tarafından 1746 - 1747 yılları arasında yaptırılmıştır. En yeni olanı neorönesans çağında yapılmış, 1824 te Karl August tarafından satın alınmıştır. Goethe bu şatoyu birçok defa gezmiştir.

DORNER [*dǫrnır*], **Hermann** (doğ. 1882), Alman uçak mühendisi. Wittenberg'de doğmuştur. 1907 de ilk uçağını yapmış, 1908 de atla çektirdiği bu uçakla süzülme uçuşları yapmıştır. 1909 da 18 beygir gücünde ilk motörlü uçağını inşa etmiştir. 1921 - 1922 yılları arasında meydana getirdiği «Vampir» planörü, bu tipteki bütün uçakların öncüsü olmuştur. 1920 de Isendahl ile birlikte uçak motörleri üzerine bir eser yazmıştır.

DORNER [*dǫrnır*], **Isaak August** (1809 - 1884), Alman Protestan ilâhiyatçısı. Neuhausen ob Eck'te doğmuş, Wiesbaden'da ölmüştür. 1861 den sonra Berlin'de profesörlük etmiştir. Özellikle İsa konusu ile ilgilenmiş, bu konuyu bilimsel gözetim yolu ile çözümlemeğe çalışmıştır. İlâhiyatta aracılık kuramının temsilcisi idi.

DORNIER [*dornyẹ*], **Claudius** (doğ. 1884), Alman uçak yapıcısı. Kempten'de doğmuştur. 1910 da Zeplin Hava Gemileri yapımevinin deneme bölümüne girmiş, 1914 te Friedrichshaven'de bir uçak yapımevi kurmuştur. Burada baştan aşağı madenden büyük uçaklar, meselâ 1922 de Dornier - Wal deniz uçağı, 1929 da Dox uçan gemisi yapılmıştır. D., 1932 de Dornier Metallbauten G. m. b. h. (Dornier Madenî Yapım Limited Ortaklığı) ın tek sahibi olmuştur. 1945 te enterne edilmiş ve 1947 de Kempten'de yerleşmiştir.

DORNO (1865 - 1942), Alman meteoroloji uzmanı ve fizikçisi. Königsberg (Kaliningrad) de doğmuş, Davos (İsviçre) ta ölmüştür. Davos rasathanesi, 1907 de kendisi tarafından kurulmuştur. *Studie über Licht und Luft des Hochgebirges* (Yüksek dağlardaki ışık ve hava üzerine incelemeler) [1910] ve *Himmelpolarisation und Sonnenintensität in Davos 1911 - 1918* (Davos'ta 1911 - 1918 arasında gök kutuplaşması ve güneş şiddeti) [1919] adlı eserlerinden başka, biyoklimatoloji üzerine incelemeleri ve iklim monografileri vardır.

Dorno ışınları: Morötesi (ültraviyole) ışınların dalga uzunluğu 3 200 ile 2 800 A° arasında bulunanlarına verilen ad. Bu ışınlar, gövdede ergosterin'den D. vitamini meydana gelmesini sağladığı gibi, deriyi de karartır.

DORNOCH FIRTH [*dǫrnoḫ fırth*], Kuzey Denizinin kuzey İskoçya kıyılarında meydana getirdiği bir körfez. Ross and Cromarty kontluğu ile Sutherland kontluğu arasındadır. Uzunluğu aş. yu. 30 km, genişliği aş. yu. 14 km dir.

DORN - SUGARMAM [*dorn şugirmın*] **TESTİ** (Tıp), dölyatağındaki çocuğun erkek mi dişi mi olduğunu anlamak amaciyle, gebe kadının idrarının iğne ile erkek tavşanların kanına verilmesi ve bu hayvanların erbezi (Lat. *testis*; Ar. *husye*) lerinde meydana gelen etkilerin gözlemi ile yapılan deney. Test, Amerikalı kadın hastalıkları uzmanı John H. Dorn ile kimyacı Edward J. Sugarman'in adlariyle anılır.

DOROBO veya İLDOROBO, OGYİEK OKİEK, NDOROBO, WANDOROBO, Batı Afrika'da Nilo - Hamitik dilini konuşan bir boy. D. lar, dillerini aldıkları Handi'ler, Masai'ler, Kikuyu'larla Batı Kenya ve Kuzey Tanganika'nın öteki boyları arasında dağınık olarak bulunurlar. Tanganika'da bulunan iki alt grupları, Mosiro ve Aramanik adiyle tanınır. D. lar çiftçilik ve çobanlık yapmamaları bakımından komşularından ayrılırlar. Göçebedirler, avcılık ve meyvacılıkla geçinirler. Evcilleştirdikleri tek hayvan köpektir.

DOROHOIU, Rumanya'da, Moldavya'nın kuzeyinde, Suceava bölgesinde ve Jijia üzerinde, 15 000 nüfuslu bir şehir. Okulları ve kiliseleri vardır. Bu kiliselerden biri ahşap olup XVIII. yüzyılda yapılmıştır.

DOROHOV, İvan Semënoviç (1762 - 1815), Rus generali. Tula'da ölmüştür. 1787 - 1791 Türk - Rus Harbinde, A. V. Suvorov (b. bk.) un komutası altında Focşani (21 temmuz 1789) ve Rîmnic (11 eylül 1789) te Osman Paşanın idaresindeki Türk kuvvetleriyle savaşmıştır. 1812 de Fransızların Rusya'ya akını sırasında mareşal Davout'nun kolordusuna karşı koymuş, Smolensk önündeki çarpışmalarda bulunmuş ve Borodino muharebesinde yararlık göstermiştir.

DORONICUM (Bot.): bk. KAPLANOTU.

DORONOD, Moğolistan Halk Cumhuriyetinin kuzeydoğu sınırında bir il (aymak). Eski adı Çoybalsan idi. Yönetim merkezi Çoybalsan (b. bk.) şehridir.

DŌROS, Yunan mitolojisinde Dorların atası ve kökeni. Genel olarak «Helena'nın oğlu» diye anılır.

DOROSİEV, Luka İvanov (1864 - 1932), Bulgar yazarı. Koprivştitsa'da doğmuştur. Eğitim alanında çalışmış, «Bîlgarski Pregled», «Uçilişten Pregled» ve «Uçitel» dergilerinde yazıları çıkmıştır. *Bîlgarskitĕ kolonii v Mala - Aziya* (Küçük Asya'daki Bulgar yerleşmeleri) adlı yazısında Anadolu'da yerleşen Bulgarlar üzerinde durmuştur.

DOROŞENKO AİLESİ, birçok hetmanlar, politika ve bilim adamları yetiştirmiş olan Ukraynalı bir aile.

Pëtr Doroşenko (1627 - 1698): Ukrayna hetmanı. Çigirin'de doğmuş. Yaropoltse'de ölmüştür. Ukrayna'nın Polonya hâkimiyetinden kurtulması yolunda Bogdan Hmel'nitskiy'in yanında çalışmıştır. Çeşitli resmî görevlerde bulunduktan sonra Kırım Tatarlarının yardımı ile hetmanlığa gelmiş ve Çigirin'i merkez yapmıştır. 1669 da Ukrayna'nın bir kısmını Türklere terk etmiş, Podolya ve Galiçya'nın alınmasında Osmanlı kuvvetlerine yardımda bulunmuştur. Türk himayesini tanımış olması, rakibi Samoyloviç'i destekleyen Moskova ordusunun akınına yol açmış ve 1676 da Ruslara boyun eğmek zorunda kalmıştır.

Dmıtro Doroşenko (1882 - 1951): 1917 de Ukrayna Merkez Komitesi üyesi, 1918 de hetman hükümetinin dış işleri bakanı olmuştur. Daha sonra Kamenets - Podolsk (1919 - 1920), Praha (1922 - 1926), Varşova (1930 - 1939) ve Praha'daki Ukrayna Bağımsız Üniversitesinde profesörlük etmiştir. 1946 dan sonra München'da yaşamıştır. *History of the Ukraine* (Ukrayna tarihi) [1939] adlı eseri tanınmıştır.

DOROTHEA [*dorotea*], kızböceği veya yusufçuk denilen böceğin bir türü.

DOROTHEA, Confrérie de Sainte (= St. Dorothea derneği), XVI. yüzyılın sonlarında, lâle merakının çılgınlık derecesini bulduğu sırada, Flandre'da kurulmuş bir dernek. Yalnız lâle meraklılarının kabul edildiği bu dernek, Fransız devrimine kadar yaşamıştır.

DOROTHEOS (VI. yüzyıl), Bizanslı hukuk bilgini. Berythos (şimdiki Beyrut yakınında) ta imparator sözcülüğü (questeur du palais) görevinde bulunmuş ve hukuk profesörlüğü yapmıştır. Eski Roma hukuk derlemesi (Digesta) ile Roma hukuku el kitabı (Institutes) nın ve İustinianos'un ikinci hukuk derlemesinin kaleme alınması işlerine katılmış, Digesta ve Institutes üzerine eleştirmeli açıklamalar yazmıştır.

DOROTHEUM [*doroteum*], 1707 yılında Viyana'da kurulmuş olan bir iktisadî devlet kurumu. Tasarruf yatırımları, rehin üzerine kredi ve açık artırma işleriyle uğraşır.

DOROW [*dorō*], **Wilhelm** (1790 - 1846), Alman arkeoloğu ve mimarı. Königsberg'de doğmuş, Halle'de ölmüştür. 1820 de Bonn'da Eski Ulusal Eserler Müzesini kurmuş, 1827 de Berlin Müzesi hesabına Etruria (Etrusk ülkesi) kazılarını yönetmiş, 1829 da da *Voyage archéologique dans l'ançienne Étrurie* (Eski Etruria'da arkeolojik geziler) adlı eserini yayınlamıştır.

DOROZSMA (Coğ.): bk. KISKUNDOROZSMA.

DORPAT (Coğ.): bk. TARTU.

DORR [*dōr*], **John Van Nostrand** (doğ. 1872), Amerikalı maden mühendisi. Filizlerin hazırlanmasında, hidrometalürjide, kimya ve sanayi işlemlerinde kullanılan D. seçicisi (sınıflandırıcısı), D. yoğunlaştırıcısı ve D. uyarıcısı gibi buluşlariyle tanınmıştır. 1893 - 1895 yılları arasında Thomas A. Edison'un araştırma yardımcısı ve 1916 dan sonra D. ortaklığının başkanı olmuştur. *The Cyanidation and Concentration of Gold and Silver Ores* (Altın ve gümüş filizlerinin siyanizasyonu ve yoğunlaştırılması) [1936] adlı bir eser de yazmıştır.

DORR [*dōr*], **Thomas Wilson** (1805 - 1854), Amerikalı politika adamı ve reformcu. Providence (Rhode Island) ta doğmuş, orada ölmüştür. D., genel oy hakkını isteyen hareketin lideri ve sonraları 1842 de Rhode Island'-da çıkan D. ayaklanmasının elebaşısı olmuştur.

DORREGARAY Y ROMIGUERA [*dorregarại i romiɣgẹra*], **Antonio** (1820 - 1881), İspanyol generali. Ceuta'da doğmuş, Madrid'de ölmüştür. 1836 dan 1839 a kadar Don Carlos'tan yana olarak savaşmışken krallık ordusuna geçmiş, 1859 da Fas seferinde yararlık göstermiştir 1866 dan 1868 e kadar Havana'da görevlendirilmişse de, rüşvet yemekle suçlanarak geri alınmıştır. 1872 de yeniden Don Carlos hesabına savaşa atılmış, genel komutanlığa kadar çıkmışken görevinden alınmış, Parise sığınmıştır. Bir süre sonra İspanya'ya dönüp yeniden savaşa girişmiş, fakat Navarra'ya kadar geri çekilmek zorunda kalarak 1876 da Don Carlos'un yanında Fransa'da, sonra da İngiltere'de sürgün yaşamıştır.

DORSCH [*dorʃ*], **Käthe** (doğ. 1889), Alman tiyatro artisti. Neumark'ta doğmuştur. 1919 da Berlin'e gelmiştir. Buradaki çeşitli sahnelerde hem subret olarak, hem de Rose Bernt Gretchen gibi dramatik rollerde büyük başarılar kazanmıştır. 1937 - 1943 yılları arasında Berlin Devlet Tiyatrosunda, sonra devamlı olarak Viyana Burg tiyatrosunda çalışmıştır. Oynadığı etkili rollerle sinema sanatçısı olarak da kendini göstermiştir. *Eine Frau ohne Bedeutung* (Önemsiz kadın) [1936]; *Yvette* (ad) [1938]; *Komödianten* (Oyuncular) [1941] adlı filmlerde özellikle tanınmıştır.

DORSENNE [*dorsẹn*], **Jean - Marie Lepaige, kont** (1773 - 1812), Fransız generali. Ardres'da doğmuş, Paris'te ölmüştür. 1791 de Fransız devrimi sırasındaki seferlere gönüllü olarak katılmış ve yararlıklar göstermiştir. 1809 da generalliğe yükselmiş, 1811 de İspanya'da zaferler kazanmıştır.

DORSET [*dọrsit*], aş. yu. 100 - 900 yılları arasında Hudson körfezinden Kuzey Grönland, Labrador ve New foundland'a kadar uzanmış olan Eskimo kültürü. D. Eskimoları, yarı yarıya yer altında bulunan evlerde yaşarlar ve memeli deniz hayvanlarını zıpkınla avlarlardı. Zıpkın başlıklarının, öteki Eskimolarda görülen ovulmuş delikler yerine dört köşe yuvalı ve aynı yönde oyulmuş delikleri vardı.

DORSET [*dọrsit*], bir İngiliz koyun ırkının adı. Yurdu İngiltere'nin güney bölgesi olan bu ırkın özelliği erkek dişi her iki cinsinin boynuzlu olmasıdır.

DORSET [*dọrset*], **Marion** (1872 - 1935), Amerikalı kimyacı. Columbia (Tenessee) da doğmuş, Washington (D. C.) da ölmüştür. Tüberküloz basilinin kimyasal ve biyolojik niteliği ve etlerin bakteriyolojisi ve kimyası hakkında araştırmalar yapmıştır. Domuz kolerası serumunu bulanlardan biri olduğu sanılır. Amerika Tarım Bakanlığında 1894 - 1903 yıllarında kimya asistanlığı yapmıştır. Bu bölümün biyokimya kolunun 1904 ten sonra müdürü olmuştur.

DORSET, Thomas Sackville, Earl of: bk. SACKVILLE, Thomas.

DORSET DUKALARI: bk. SACKVILLE AİLESİ.

DORSET MARKİLERİ: bk. GREY AİLESİ.

DORSETSHIRE [*dọrsetʃır*] **veya DORSET,** İngiltere'nin güneybatısında bir yönetim bölgesi (county). D., kuzeyde Somersetshire ve Wiltshire, doğuda Hampshire, güneyde Manş. batıda Devonshire ve Somersetshire ile çevrelenmiştir. Kâğıt, ipek, eldiven, çömlekçilik ve kiremit sanayii, önemli balık (özellikle uskumru) yatakları vardır. Poole dolaylarında balçık ve kil çıkarılır; bunların bir kısmı çömlek yapımevlerine gönderilir. Portland taşı ve Purbeck mermeri de D. den gelir Bölgenin büyük kısmını kuzey ve güney Downs tepeleri kaplar. Buralarda yetiştirilen kovun cinsi ün kazamıştır. Sütçülük de çok gelişmiştir; süt ürünleri Londra pazarlarına gönderilir. D. de ayrıca Britonlar ve Romalılar zamanından kalma birçok eski eserler vardır. Nüfusu 309 176 (1961) dır.

DORSEY [*dọrsi*], **Herbert Grove** (doğ. 1876), Amerikalı fizikçi ve deniz coğrafyacısı (oseanograf). Kirkersville (Ohio) de doğmuştur. 1926 dan itibaren Amerika Birleşik Devletleri kıyı ve jeodezik araştırma ekipinin üyesi idi. Akustik âletler konusunda birçok buluşlariyle tanınmıştır Bunlar arasında D. foneleskopu, dinamik bir hoparlör ve «fathometer» (= iskandil aracı) anılmaya değer.

DORSEY [*dọrsi*], **James Owen** (1848 - 1895), Amerikalı etnolog, antropolog ve dilci. Baltimore'da doğmuştur. 1871 de Protestan din adamı (Protestant episcopal deacon) olmuş ve 1880 e kadar Dakota Territory'nun Pawnee yerlileri arasında misyonerlık etmiştir. Amerika Etnoloji Bürosu (Burcau of American Ethnology) nun ajanı olarak Omaha yerlilerini incelemiştir. Bu büronun 1881 - 1894 yıllarındaki *Annual Reports* (Yıllık raporlar) başlıklı yayınlarında şu eserleri çıkmıştır: *The Cegiha Language* (C. dili) [Cilt VI, 1890] ve *Dakota Grammar, Texts and Ethnography* (D. grameri ve etnografyası) [Cilt IX, 1893]. Ayrıca *Of the Comparative Phonology of Four Siouan Languages* (Dört Siu dilinin karşılaştırmalı fonetiği) [1883]; *A Dictionary of the Biloxi and Ofo Languages* (Biloxi ve Ofo dilleri sözlüğü) (John Reed Swanton ile birlikte) [1912] adlı eserleri de yazmıştır.

DORSTEN [*dorstın*], Batı Almanya'da, Nord Rhein Westfalen devleti içinde Lippe ırmağının aşağı bölümünde, Recklinghausen Kreis'ına bağlı 28 000 (1950) nüfuslu bir şehir. Şehirde sulh mahkemesi, müze, birçok yüksek okullarla meslek okulları, taş kömürü ocakları, demir eşya, katranlı muşamba, kimya, elektrik ve yapı gereçleri sanayii vardır. 1945 te % 70 i yıkılmış olan şehrin eski bölgesindeki St. Agatha ve Franciscusçular kiliseleri yeniden yapılmıştır.

DORSTENIA (Dorsteniya), Dutgiller (Moraceae) familyasından bir bitki cinsi Güney Amerika ve Afrika'nın tropik bölgelerinin, çoğunlukla ot ve daha az olarak yarım ağaççık bitkileridir. 120 kadar türü vardır. Yalnız *D. indica* Hindistan'da, *D. contrajerva* Güney Amerika'da yetişir. D. nın köklerinden *Radix contrajervae* droğu elde edilir. Yılan ısırmalarına karşı kullanılır.

DORT [*dort*] **veya DORDRECHT** [*dọrdreht*] **SİNODU** (Dinler tarihı), Reformlu Felemenk Kilisesinin 1618-1619 yıllarında yaptığı bir toplantı. İngiltere'den ve başka ülkelerden gelen delegelerin de katıldığı bu birleşimde, Calvinciliği olduğu gibi kabul etmeyerek beş noktada yeren Arminius'çuların doktrini reddedilmiştir.

DORTICOS TORRADO [*dọrtikos torrạdo*], **Osvaldo,** (doğ. 1919), Kubalı avukat ve politikacı. Havana Üniversitesinde okumuştur. 1957 - 1958 yıllarında Castrocu devrimcı

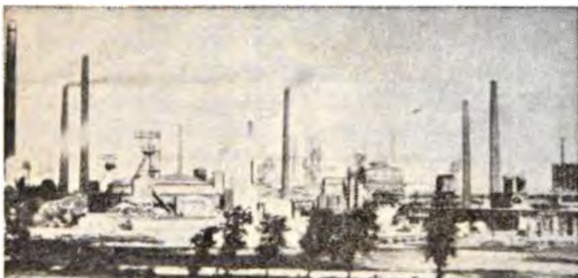

DORSTENIA CARDIFOLIA

lere Cienfuegos hareketi sırasında başkanlık etmiş, 1958 aralık ayında tevkif edilerek hapsedilmişse de, Meksiko'ya kaçmış ve devrimin başarı kazanması üzerine yurduna dönmüştür. 1959 dan beri Küba cumhurbaşkanıdır.

DORTMUND [*dọrtmund*]. Batı Almanya'da, Nord-Rhein-Westfalen devleti içinde, Dortmund - Ems kanalı üzerinde, Emscher nehri yanında, Essen'ın doğusunda bir şehir. Eskiden Prusya'nın Vestfalya eyaletine bağlı idi. Nüfusu 651 500 (1961) dür.

Sanayi: D., Ruhr bölgesinin kömüre rastlanılan güney ve kuzey alanlarının sınırındadır. Bu yüzden Vereinigte Stahlwerke - Dortmunder Union, Hörder Verein, Hösch gibi önemli madencilik işletmeleri ve büyük demir-çelik kuruluşları burada bulunur. D. da ayrıca hadde, boru, kablo, de miryolu gereçleri, makine ve araç yapımevleri bulunmaktadır. Klönne ve Jucho gibi büyük işletmeler, köprü yapımı ve benzeri mühendislik işlerinde ihtisas kazanmışlardır. Büyük bira fabrikaları, kimya ve yapı sanayii, lastik ve deri eşya, elbise ve musiki araçları, konserve yapımevleri de bulunur. D., Dortmund - Ems kanalı dolayısiyle mükemmel yükleme, liman ve depo kuruluşlarına sahiptir. İşlek bir ticaret mekezidir. İkinci Dünya Harbinden önce D. da bulunan hububat ve besin maddeleri ticareti, demir ve maden borsaları ile canlı hayvan pazarları, harpten sonra yeniden kurulmuştur.

DORTMUND: Genel görünüş

Kültür ve mimarlık: D. da birçok eğitim kurumları ve meslek okulları, zanaat ve el işleri müzesi, tabiat tarihi müzesi ve bir tiyatro vardır. Şehir İkinci Dünya Harbinde ağır hasara uğramıştır. Müze binaları, XIII. yüzyıldan kalma Rathaus (belediye dairesi) ve XV. yüzyıldan kalma Gildenhaus (esnaf evi) yıkılanlar arasındadır. Vestfalya'nın XIII. yüzyıla ait zarif gotik binalarından biri olan Reinoldi kilisesi, Petrus kilisesi (XIV. yüzyıl), XII. yüzyıldan kalma Maria kilisesi ve XV. yüzyıldan kalma Katolik Probstei kilisesi de ağır hasara uğramıştır. Bununla birlikte, bu binalarda bulunan sanat hazinelerinden çoğu başka yerlere taşınarak güven altına alınmıştır.

Tarih: D. IX. yüzyılda Throtmannia, XII. yüzyılda Tremonia adı ile anılmaktadır. Çok kere Orta çağ Alman imparatorlarının konağı olmuştur. Şehir, sonraları imtiyazlar kazanarak ticaretçe gelişmiş ve Hansa şehirler birliğinin üyesi olmuştur. 30 yıl savaşlarından sonra çok gerilemiş, 1815 te Prusya'ya katılmıştır. XIX ve özellikle XX. yüzyılda sürekli olarak gelismiştir. Bu gelişmede 1899 da açılan Dortmund - Ems kanalının da etkisi vardır. D., 16 ocak 1923 ile 22 ekim 1924 arasında Fransız yönetiminde kalmış, 1943 - 1945 yılları arasında sık sık bombalanmış, nisan 1945 te müttefik birlikleri tarafından alınmıştır.

DỌRTMUND - EMS KANALI, kuzeybatı Almanya'da bir kanal. 1892 - 1899 yılları arasında Ruhr sanayi bölgesini Ems nehri yolu ile Kuzey Denizine bağlamak amaciyle açılmıştır. Su çekimi fazla olmayan 600 tona kadar gemilerin geçmesine elverişlidir. Bu kanal, özellikle İskandinavya'nın Ruhr ile olan ticaretinde kullanılmış ve bu yol ile başlıca İsveç'ten demir filizi ve kereste getirilmiştir. Kanalın uzunluğu (Herne kolu ile birlikte) aş. yu. 280 km dir.

DORUK (eski ter. Zirve), tek başına yükselen bir dağın veya herhangi bir doğrultuda uzanan dağ sırasının en yüksek yeri. Aladağın doruğu, Akdağın doruğu, Palandöken dağlarının doruğu gibi. D. kelimesi dilimizde bir ağacın, bir çatının en yüksek yeri için de kulllanılır. Çam ağacının doruğu gibi. Uzun bir dağ sırasında tek tek yükselen ve birbirine yakın yükseklikler gösteren D. lara D. boyu denir. Böyle dağların en yüksek. çatıyı andıran ve iki yana doğru eğimli bulunan yukarı bölümüne D. çizgisi veya dağ sırtı denir. Böyle yerler D. yöreleridir. D. boyunda yer yer gedik ve boyun yerleri bulunur. Bunlar D. boyunun çukurca yerleridir. D. boyu, yerine göre su bölümü (b. bk.) de olabilir. D. katının, bununla ilgili olarak da sıradağın (dağ sırasının) gövdesinin uzanışına, akarsularla bölünme şekillerine göre türlü D. uzanışları belirmiştir. Sıradağların kavşak alanları durumunda bulunan dağ düğümü yerinden başlayarak çevreye doğru uzanan yıldızımsı uzanışlı dağlar, yaprak damarları gibi sıralanmış dağlar, ızgara dizilişli dağlar gibi. D. katı üzerinde yükselen ve orası için birer tepe durumunda bulunan D. ların çeşitli biçimleri vardır: Dişli D. lar. boynuz, kule, çatı, kemer, çelenk biçiminde D. lar gibi. Bu biçimler, buradaki aşındırma (akarsu aşındırması, buz aşındırması) lardan dağdaki taşların ve yapının özelliklerinden ileri gelmiştir.

DORUTAY (eski adı: **Taşrumi**), Van ilinin Özalp ilçesine bağlı bir bucak. Nüfusu 557 (1960) dir. 23 köyü ile birlikte nüfusu 8 637 dir. D. bucağı, Van ilinin en doğu bölümündedir. Doğu ve batısında düzlükler uzanır. Bunla-

rın denizden yüksekliği 2 000 m den çoktur. Bucak merkezinin yanından Karasu (b. bk.) geçer. Ovaların yüz ölçümü 150 km² ye yaklaşır. Bu ovaların kuzey ve güney yanlarında dağlar (2 500 m) uzanır. Ovalar çok sulaktır. İlkbaharda karların erimesiyle Karasu ve yolları kabarır, sular çevreye taşar. Bu yüzden bu geniş düzlüklerin az yeri ekilir. Buğday ve arpa iyi yetişir. Boyları bir m yi geçen çayır ve otluklar bundan da önemlidir. Bunlar biçilir ve yem olarak kullanılır. Buralarda hayvancılık (koyun) başlıca geçim kaynağıdır. Köyler, sanki toprağa gömülü evlerden meydana gelmiş, taş ve kerpiç duvarlı, düz ve toprak damlı yerleşme yerleridir. Ekilen ve çayırları biçilen yerler dışında, toprak çıplaktır. Doğuda İran sınırına yakın yerde Hasantimuran adlı derin bir göl vardır. Bu gölün ayağı Karasu'ya karışır. Göl çevresinin saz ve kamışlarından dam örtme, hasır yapma, yakacak bakımından yararlanılır. D. bucağı. 24 km lik bir yol ile Özalp'la Van'a bağlıdır.

DORVAL, Kanada'da, Québec eyaletinde, Montréal'ın merkezinin güneybatısında, 14 000 kişilik bir kasaba. Biri 2 234 m uzunluğunda olmak üzere üç pistli bir hava alanı, ilâç yapımevleri vardır.

DORVAL (asıl adı: **Marie Delaunay; Madame Dorval** diye tanınır; 1798 - 1849), Fransız aktrisi. Lorient'da doğmuş, Paris'te ölmüştür. Bir oyuncu ailesinden gelen D., on altı yaşındayken D. adiyle tanınan bir aktörle evlenmiş ve sahneye çıkmıştır. Bir hayli güçlük çektikten sonra *Trente ans ou la vie d'un joueur* (Otuz yıl veya bir kumarbazın hayatı) adlı piyesle ün almıştır. Daha sonra romantik dramlarda başrolleri oynamıştır. Kocası öldükten sonra Merle adında bir gazeteciyle evlenmiş, bir süre (1832-1838) Alfred de Vigny ile, bir süre de Alexandre Dumas ile yaşamıştır.

DORVO, Hyacinthe (1769 - 1851), Fransız yazarı. Rennes'de doğmuş, Fontainebleau'da ölmüştür. Roman ve şiirden başka, birçok dramlarla manzum komediler de yazmıştır. Bunlardan ikisi büyük bir başarı kazanmıştır: *Frédéric à Spandau* (Frédéric Spandau'da) [1804]; *Elisabeth ou les exilés en Sibérie* (Elisabeth veya Sibirya sürgünleri) [1807].

DORYCNIUM (Dorikniyum), Baklagiller (Papilionaceae) familyasından bir bitki cinsi. Bu cinsin Akdeniz çevresi ve Ön Asya ülkelerinde yetişen on kadar türü vardır. Türleri çok yıllık otlar veya yarım ağaççık biçimindedir. Türlerinin çoğu yurdumuzda yetişir. *D. anatolium* Kuzey, İç ve Güney Anadolu'da, kurak yamaçlarda ve orman altlarında yetişir. *D. graecum* Kuzey Anadolu ile İç Anadolu'da orman altları ve yamaçlarda yetişir. *D. herbaceum, D. hirsutum* Kuzey ve Batı Anadolu'da yetişir. Bu türlerden başka, yurdumuzun çeşitli bölgelerinde *D. hausknechtii, D. rectum, D. latifolium* türleri de yetişmektedir. Çok yetiştiği bölgelerde yem bitkisi olarak kullanılır.

DORYLAIMUS MAXIMUS, Çok hücreli hayvanlar dan İlkel kurtlar (Scolecida) dalının Yuvarlak kurtlar (Aschelminthes) sınıfının İplik kurtları (Nematodes) takımından bir tür. Boyu 11,5 mm dir. Avrupa'da toprak içinde yaşar.

DARYLAIMUS STAGNALIS, Çok hücreli hayvanlardan İlkel kurtlar (Scolecida) dalının Yuvarlak kurtlar (Aschelminthes) sınıfının İplik kurtları (Nematodes) takımından bir tür. Dişisi 6 - 7, erkeği 4 - 5 mm dir. Tatlı suların balçıklı yerlerinde yaşar.

DORYLAİON (Lat. **Dorylaeum**) (Eski coğrafya), Eskişehir dolaylarındaki Şarköy'ün eski adı. Eski Phrygia (Phrygia Epiktetos) bölgesinde, Tymbris (Porsuk çayı) üzerinde bir şehirdi. Sangarios (Sakarya) un bir kolu olan Tymbris'te Antigonos, Lysimakhos'u kuşatmıştır. Bouillon'lu Godefroy, Bohémond ve Tancrède'in komutası altındaki Haçlılar, Selçuklu hükümdarı Kılıç Arslan'ı 1097 de burada yenmişler (bk. DORYLAİON SAVAŞI), 1147 (26 ekim) de de III. Konrad'ın komutasındaki Haçlılar yine burada yenilmişlerdir. Eskişehir'in aş. yu. 3 km kuzeydoğusunda olan D. un kaplıcaları ünlü idi. D. 1176 da Türkler tarafından alınmıştır.

DORYLAİON SAVAŞI, Anadolu'nun açılışında önemli bir savaş. Galoz çayı ile Tymbris (Porsuk) suyunun birleştikleri yerde bulunan Dorylaion (b. bk.) ovasında Anadolu Selçuklu sultanı Kılıç Arslan komutasındaki Türk ordusu ile Haçlı kuvvetleri karşılaşmıştı.

Haçlı kuvvetlerinin Bizanslıların yardımı ile İznik kalesine yaptıkları saldırılar 20 haziran 1097 de kesin sonuç verince, Türk ordusu İznik Eskişehir hattında geriye çekilmiş ve Eskişehir ovasında toplanmıştı. Sultan Kılıç Arslan, düşmanı burada karşılamayı planlamış ve D. a kuvvetlerini yerleştirmişti. Haçlılar ise İznik önünde 5 gün kaldıktan sonra, 25 haziranda ileri yürüyüşe geçmişlerdi. Kılıç Arslan, düşmanın yürüyüşünü ileri sürdüğü küçük atlı kolları ile izliyor ve düşmanla ilişiği devamlı olarak koruyordu. Haçlı ordusu 29 haziranda Galoz köprübaşını ele geçirdikten sonra iki kola ayrılmıştı. Bunu gören Kılıç Arslan, 1 temmuz sabahı Normanlara komuta eden Taranto prensi Bohémond üzerine, yani Haçlıların sol koluna saldırışa geçti. Öğleye kadar süren çok kanlı bir savaş sonunda zafer Türklere yönelmişken Haçlıların sağ koluna komuta eden Bouillon'lu Godefroy, Bizanslı kılavuzların yardımı ile savaş alanına yetişti Böylece savaş dengesi bozulmuştu. Gece karanlık basıncaya kadar süren çarpışmalarda, Haçlıların tersine, belden yukarıları çıplak denecek kadar hafif giyimleri yüzünden, Türk atlıları çok ağır kayıplar vermiş ve savaş alanını Haçlılara bırakmışlardı. Savaş meydanına yakın ormanlık bir yerde kuvvetlerini tekrar toplayan Kılıç Arslan, uğradığı ağır kayıplar karşısında ertesi gün düşmana yeniden saldırmayı uygun görmemişti. Böylece D S sonunda Kudüs yolu Haçlılara açılmış oluyordu.

DORYPHOROS [*doriforos*] (Yun = mızrak taşıyan), Polykleitos (b. bk.) un eseri olan bir heykel Bu heykel, sağ ayağı üzerine yüklenerek duran, sol ayağını yana doğru çekmiş ve sol elinde omuzuna dayalı uzun bir mızrak tutan bir genci temsil eder. Bu gencin Aiskhylos olması mümkündür. Polykleitos, D. ile vücut nispetlerinin bir örneğini vermeğe çalışmıştır. Bu ölçüleri *Kanon* adlı kitabında da açıklar. Bu yüzden D. a Kanon adı da verilir. Berlin, Londra, Napoli ve Roma müzelerinde D. un birçok kopyeleri vardır.

DORZIAT [*dorzia*], **Gabrielle** (doğ. 1886; asıl adı: **Gabrielle Sigrist; Moppert Kontesi Gabrielle** adıyle tanınır), Fransız aktrisi. Epernay'de doğmuştur. Paris konservatuvarında Gerfault'nun öğrencisi olan D., Bulvar tiyatrolarında Capus, Donnay, Bernstein ve Abel Herman'ın piyeslerinde ve özellikle Giraudoux'nun *Elektre* (Elektra) ve Cocteau'nun *Les parents terribles* (Azgın ana - baba) adlı oyunlarında başarı sağlamıştır. *Mayerling faciası, Demain il sera trop tard* (Yarın çok geç olur), *Les espions* (Casuslar) gibi birçok filmlerde de rol almıştır.

DOS, Roma hukukuna göre kadının veya ailesinin evlilik yükümüne katılması, çeyiz. Koca D. un mülkiyetine sahip olur; bununla birlikte, D. un konusu olan taşınmaz malları kullanma hakkı kısıtlanmıştır. Ayrıca evliliğin kaldırılması halinde koca, D. u geri vermek zorundadır.

Katolik kilise hukukuna göre D.: Bir manastır rahibesinin birlikte getirdiği mallar, bir kilise vakfının donatımı.

DOS HERMANAS [*dos ermąnas*], İspanya'da, Andalucia bölgesinde, Sevilla'nın güneyindeki Guadalquivir ırmağı yakınında, 21 300 kişilik bir şehir. Değirmencilik ve yağcılık gelişmiştir.

DOS PASSOS [*dos pæsıs*], **John Roderigo** (doğ. 1896), Amerikalı romancı. Chicago'da doğmuştur. Hemingway ile Fitzgerald'ın çağdaşı olan D. P., Birinci Dünya Harbinden sonra gelen «harcanmış kuşağın» en önemli yazarlarından biridir. 1912 - 1916 yılları arasında Harvard Üniversitesinde okumuş, edebiyat dünyasına burjuva sınıfından geçen bir sanatçı olarak atılmış, fakat harp, hayat görüşünü büsbütün değiştirmiştir. D. P., harpten hayal kırıklığına uğramış ve acı gerçeği kavramış olarak dönmüştür. *One Man's Initiation* (Bir insanın hayata atılışı)[1919] ve *Three Soldiers* (Üç asker) [1921] adlı kitapları, o dönemin antimilitarizmini belirten eserlerdir. Yazar, çok geçmeden New York'un ünanimist bir tahlili olan *Manhatten Transfer* (Manhatten transferi) [1925] adlı kitabiyle son derece orijinal bir yaratıcı olduğunu göstermiştir. Sanatçının cüreti bugünkü Amerika'nın roman alanında en üstün eserlerinden biri olan *U. S. A.* (A. B. D.) [1930 - 1936] üçlüsünde ortaya çıkmıştır. Bu üçlü, *The 42. Parallel* (42. enlem), *1919* ve *The Big Money* (Büyük vurgun) bölümlerinden bir araya gelmiştir. Üçlüde genel olarak sosyalist ülkücülerin, hayatın gerçekleri karşısında uğradıkları hayal kırıklığı tema'sı işlenmiştir. Yazar, *U. S. A.* nın arkasından 1930 lardaki Amerika'yı anlatan bir başka üçlü daha yazmıştır. *Adventures of a Young Man* (Bir gencin serüvenleri) [1949]; *Number One* (Birinci) [1943] ve *Great Design* (Büyük tasarı)[1949] bölümlerinden meydana gelen bu yeni üçlüde, birincisine benzer konular işlenmişse de, aynı derecede başarılı olduğu söylenemez.

D. P., son olarak aşağıdaki eserleri vermiştir: *Most Likely to Succeed* (Başarı kazanması en muhtemel olan...) [roman, 1954]; *The Men Who Made the Nation* (Milleti millet yapan adamlar) [roman, 1957]; *The Great Days* (Büyük günler) [1958]; *Midcentury* (Yüzyılın ortası) [1961]; *The Head and Heart of Thomas Jefferson* (Th. J. ın başı ve yüreği) [1954]; *Essays on Individuality* (Bireylik üzerine denemeler) [1958]; *The Theme in Freedom* (Çağdaş insanın özgürlüğü üzerine denemeler) [1956] ve *Prospects of a Golden Age* (Altın çağdan beklenenler) [1959].

J. DOS PASSOS

D. P., üçlülerinde *newsreel* (aktüalite) ve *camera eye* (fotoğraf gözü) adını verdiği orijinal iki teknik kullanmaktadır. *Newsreel* tekniğine göre, günlük havadis başlıkları, reklamlar, popüler şarkılar ve gazete yazıları seçilerek her bir olayın geçtiği zamanın genel atmosferinin verilmesine çalışılır, *camera eye* tekniği ile de olay akımının arasından yazarın kendi görüşü okuyucuya aktarılmaktadır.

D. P. *In All Countries* (Bütün ülkelerde) [1934]; *Journeys Between Wars* (Harpler arasında geziler) [1938] gibi gezi ve savaş hatıraları da yazmıştır.

DOS - À - DOS [*do - za - dǫ*], ortak arkalığı olan ve üzerinde sırt sırta vererek oturulan iki kişilik koltuk (XIX. yüzyıl). Bu çift koltuğa *boudeuse* (Fr.) de denir.

DOSETİZM (Fr. Docétisme) (Yun. *dokein* = görünmek), Hıristiyanlığın ilk çağlarında Gnostiklerin ve Manici'lerin temsil ettikleri, fakat kilise tarafından her zaman reddedilmiş olan bir inanış. Buna göre, Tanrının İsa'da vücut bulması yalnız görünüştedir. D., maddenin değersiz olduğu inancına dayanmaktadır. Bunun için de Tanrının insanlaşması yakışık almayan, imkânsız bir hal sayılmıştır.

DOSİADAS veya DŌSİADAS (M. Ö. III. yüzyıl), Yunan şairi. Bu şairden bir *bômos* kalmıştır. *Bômos,* bir sunak şekli meydana getirecek gibi düzenlenmiş mısralar kümesidir.

DOSİMAZİ (Yun. *dokimasia* = muayene, gözden geçirme, sınav), eski Yunanistanda türlü görevlere alınmak istenilen memurların uymak zorunda kaldıkları sınava verilen ad.

Kimya: Bir örnek üzerine yapılan denemelerle maden filizlerinde veya yapma karışımlarda bulunan maddelerin oranını bulma. Bugün kullanılan terim analiz'dir.

Adlî tıp: 1. *Akciğer dosimazisi*: Doğduktan sonra hemen ölen bir çocuğun nefes alıp almamış olduğunu anlamak için yapılan deney. Çocuğun akciğeri parçalar halinde kesilip suya atılır. Parçalar suyun yüzünde durursa, akciğerin solumuş ve dolayısiyle çocuğun yaşamış olduğu anlaşılır. Parçaların suyun dibine çökmesi halinde ise akciğerin solumamış ve dolayısiyle çocuğun doğmadan ölmüş bulunduğu kanısına varılır.

2. *Karaciğer dosimazisi*: Cesette glikojen ve glikoz araştırma işlemi. Karaciğerde bu iki madde bulunuyorsa, kişi sapasağlamken ölmüştür; bol nicelikte varsa, kişi uzun süren bir can çekişmesinden sonra ölmüştür; şeker bulunup da glikojen bulunmazsa, ölümün bir hastalık sırasında birdenbire meydana geldiği anlaşılır.

DOSİMETRE veya DOZİMETRE (Fr. Dosimètre), Röntgen ışınlariyle tedavide kullanılan ve hastaya verilecek ışımanın niceliğini önceden tesbit etmeye ve uygulama sırasında hastanın aldığı niceliği ölçmeğe yarayan bir aygıt. Hiçbir radyoterapi uygulaması D. siz yapılmamalıdır.

D. lerin iyon odacığı şeklinde yapılanlarının yanında bir de dolma kaleme benzeyen ve cepte taşınan çeşidi vardır. Bunlar, bunları taşıyanların, meselâ bir atom bombası patladığı zaman meydana gelen iyonlayıcı zararlı ışınlardan ne kadar etkilendiğini bildirmeğe yarar. Bu aygıt, genel olarak bir elektroskoptur. Özel bir aygıtla kendisine elektrik akımı verilerek ibresinin açılması sağlanır İyonlayıcı ışınlar yüzünden aygıttaki elektrik yükü düşeceğinden ibrenin ne kadar düştüğünü gösteren dereceler, zararlı ışının da niceliğini göstermeğe yarar.

DOSİNİA, iki çenetli (bivalve) Yumuşakçalar (Mollusca) dan Veneridae familyasının bir cinsi. Yassılaşmış yuvarlak kabuklu, büyük ayaklı, birleşik sifon'ludur.

DOSIO, Giovanni Antonio (1553 - 1609), İtalyan heykeltıraşı ve mimarı. Floransa'da doğmuş, Roma'da ölmüştür. Raffaele da Montelupo'ya çıraklık etmiş olan D., Anagni'de II. Pius'un hizmetinde çalışmış, Annibal Caro'nun (San Lorenzo in Damaso) büstünü yapmış, sonra da kendini mimarlığa vermiştir: Gaddi şapeli, Santa Maria Novella kilisesi ve Lardevel Giacomini sarayı [1580] nı yapmıştır.

DOSITEIU veya **DOSOFTEIU** (asıl adı: **Dimitri Filitis** veya **Filitti**; 1734 - 1826), Yunan asıllı Rumen kilise adamı. Yanya (Epeiros, Arnavutluk) da doğmuş, Transilvanya'da ölmüştür. Rusya imparatoriçesi I. Ekaterina'nın maiyet papazlarından birinin oğlu olan D., 1793 te Valakhya metropoliti olmuş, fakat Rus etkisine karşı direnmesi üzerine 1810 da çekilmek zorunda kalmıştır. Osmanlı imparatorluğunda yaşayan Hıristiyanlar arasında çalışan D., gerek Rumenleri, gerek Rum ve Bulgarları dinî araştırmalar yapmaya teşvik etmiştir.

DOSİTHEOS: 1. **Üstat** (Yun. **Dositheos ho Magistros,** M. S. IV. yüzyıl), Yunan gramercisi Charisius ve Dio medes'in faydalandığı kaynaklara dayanan Yunanca çevirmeli bir Latin grameri yazmıştır (Tolkien, 1913). Çok daha değerli olan ve yakın zamanlara kadar onun eseri sanılan Yunanca - Latince konuşma dili sözlüğü (Hermeneumata) nün yazarı olmadığı anlaşılmıştır.

2. (1669 - 1707), Kudüs patriği. 1672 de Protestanlara karşı Kudüs'te bir konsil toplamıştır. Bu konsilin kararları bugün bile Doğu Kilisesinin Protestanlara karşı önemli bir beyannamesi sayılmaktadır.

DOSİTHEOS, Samiriyeli (Yun. **Dositheos ho Samareus**), I. yüzyılda ortaya çıkan ve bilinen hayat hikâyesi masalımsı olan bir peygamber taslağı. Yahudi Kanununu hiçbir değişikliğe uğratmadan yürütme taraflısı olan bu uydurma Mesihin doktrinini izleyenlerin kurduğu tarikat, VI. yüzyıla kadar yaşamıştır. 1946 da, Yukarı Mısırda bir «D. Apokalipsi» (Yun. *apokalypsis* = dinî anlamda: vahiy, açıklama; Kutsal Kitab'ın Yeni Ahit bölümünün son «Kitab» ı) bulunmuştur.

DOSİTHEOS'ÇULAR, Samiriyeli Dositheos'un kurduğu tarikata uyanlara verilen ad. Bunlar, Kutsal Kitab'ın Yeni Ahit bölümünün «Tesniye» («ikinci yasa») kitabındaki bir ayete (XVIII. 15), yani «Rab aranızdan bir peygamber çıkaracak» sözüne uyarak, Dositheos'u peygamber diye kabul etmişler, sebt (cumartesi) gününü tutmak ve bütün kutsal emirlere uymak hususunda titizlik göstermişlerdir.

DOSPAT DAĞ veya DESPOTO DAĞ (Bulg. **Despoto planina**), Bulgaristan'da, Rodop dağlarının batı bölümünde bir dağ. Rodop bölgesi XIII. yüzyılda Slav adlı bir despotun hakimiyeti altında kalmıştı. Bu sebeple bu dağa D. D. adı verilmiştir. D. D. ın geniş sırtları ve büyük otlakları vardır. Batak köyünü Nevrokop'a bağlayan şose bu dağdan geçer.

DOSSE, Almanya'da Havel ırmağının sağ kolu. Uzunluğu 120 km dir. Meklenburg'un güney moren bölgesi sonlarından çıkar ve Velhgast'tan biraz ötede ana nehirle birleşir. D. nin aşağı kısmı kanalla düzenlenmiş olup gemilerin işlemesine elverişlidir.

DOSSO DOSSI (asıl adı: **Giovanni Luteri**; 1490-1542), İtalyan ressamı. Ferrara'da doğmuş, orada ölmüştür. Lorenzo Costa'ya çıraklık etmiş olan D. D., önce Roma'da, sonra da Venedik'te oturmuş, Raphaello, Giorgione ve Titien'le tanışmıştır. Ferrara'ya dönüşünde Este dukaları emrinde çalışmış, döşemelik kumaşlar için resim taslakları çizmiş (Ferrara, Modena), dukalık şatosunu süslemiştir. Mitoloji ile ilgili tablolarından en tanınmışları şunlardır: «Apollon ile Daphne», «Kirke» (Borghese galerisinde), «Antiope» (Northampton koleksiyonu), «Kadın ve erkek grupları» (Floransa). Avrıca dinî tablolar da yapmıştır. Portresini yaptığı Ariosto'nun dostu olan D. D., *Orlando furioso* (Öfkeli Roland) adlı eseri resimlemiştir. Ağabeyi Battista, Roma ve Venedik'te onunla birlikte çalışmıştır.

DOSSO DOSSİ: «Kirke» (Borghese galerisi, Roma)

DOST MUHAMMET HAN (1788 - 1863), Afganistan'da Sadozaî hanedanını ortadan kaldırarak Barekzaî ailesini iş başına getiren emir.

Babası, Timur Şah zamanında kabilenin başkanlığına seçilen Payinda Handır. Payinda Hanın 21 oğlu kalmıştır. Bunlardan ilki Feth Han, yirmincisi de D. M. H. dır.

Ağabeyi Feth Han, Sadozaî hanedanından Şah Mahmud'un veziriydi. D. M. H. onun sayesinde öbür kardeşleri gibi, özellikle Şah Mahmud'un 1809 da başlayan ikinci hükümdarlığı sırasında önemli görevlere atandı ve kendisini tanıtabilmek imkânlarını kolaylıkla elde etti.

Elindeki kuvvetlerle Keşmir ve Herat ayaklanmalarını bastırdı (1816). Şah Mahmud'un kardeşi Firûziddin, Herat'ta yarı bağımsız bir idare kurmuştu.

Şah Mahmud ve veziri Feth Han, Herat'a girdikleri sırada, D. M. H. bir ara Firuz'un sarayını yağma etmiş, haremdeki kadınlara saldırıda bulunmuştur. Bunlar arasında Firuz'un gelini ve Şah Mahmud'un kızı da vardı. Bu olay büyük bir yankı ve heyecan yaratmış, bunun üzerine D. M. H. Keşmir'e kaçmıştır. Bu olayın etkisiyle Şah Mahmud'un oğlu Kâmran, vezir Feth Han'ı yakalattırıp gözlerine mil çektirmiş, sonra da babası Şah Mahmud'un önünde öldürtmüştür.

Bu olay, halk oyunu Mahmud Şah'ın karşısına çevirdi. Vezir Feth Hanın kardeşlerinden her biri bir ilin veya bir ordunun başında bulunuyordu. Feth Hanın kardeşleri arasında kabiliyetlisi olan D. M. H. birçok savaşlar yaptıktan sonra Mahmud ve oğlu Kâmran'ı yenerek Kâbil'i ele geçirdi (1818). Anası bir Kızılbaş Türk olduğu için Afganlılar onu pek tutmuyordu. Ancak, Kâbildeki kalabalık ve etkili Kızılbaş kütlesi onu destekliyordu.

Kâbil ve Kandahar illeri de dahıl olduğu halde, orta Afganistan ile Durranî ve Galzay kabileleri üzerindeki egemenlik D. M. H. ın elinde bulunuyordu. D. M. H. Sadozaî hükümdarlarının yerine geçtiği halde, şah unvanını almadı. Yalnız emir unvanı ile yetindi. Şehzadelerine de serdar unvanı verildi.

Bu bölgedeki küçük küçük devletler, aralarındaki ge-

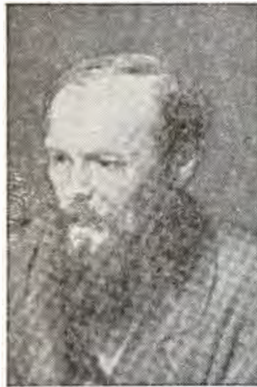
çimsizlikler ve ehliyetsiz idareciler yüzünden daimî olarak anlaşmazlık içindeydiler. D. M H. böyle bir ortam içinde ömrünü devamlı savaşlarla geçirdi.

Bir yandan İngiltere, öbür yandan Rusya bu ülkenin iç işleriyle ilgileniyorlardı. D. M. H., İngiltere'nin isteklerini yerine getirmeyince İngilizler Hindistan'da bulunan Şah Şucaı kuvvetli bir askerî kuvvetle Afganistan'a götürerek, Kanadahar ile Celâlabad'a asker yığdılar. Onu Kâbil tahtına oturttular. D. M. H.ı Hindistan'a götürüp bol maaş vererek muhafaza altına aldıktan sonra Afganistan'da yeniden olayların çıkması ve İngiliz askerlerinin kırılması üzerine serbest kalan D. M. H., 1842 de tekrar Kâbile döndü. Bütün Afganistan'ı egemenliği altına aldı. Hindukûş dağları ötesindeki eyaletleri tekrar buyruğu altına soktu. Herat'ı İranlılardan almayı başardı. Kendisi de aynı yıl Herattaki ordugâhında öldü (1863). Yerine ardıl olarak, beşinci oğlu Şir Ali'yi göstermişti. Bu durum öbür oğullariyle çatışmayı gerektirmiş, birçok karışıklıklara yol açmıştı.

Bugün Afganistan'a hükümet edenler, D. M. H.ın soyundan gelmektedir.

DOSTAL, Nico (doğ. 1895), Alman opera bestecisi. Korneuburg (Avusturya) ta doğmuştur. D., önce kilise müzikçisi, tiyatro orkestra şefi ve beste aranjeleyicisi olarak çalışmış. daha sonra klasik Viyana opereti üslûbunu canlandıran besteler yapmıştır. Başlıca eserleri: *Clivia* (ad) [1933] *Die Vielgeliebte* (Çok sevilen kadın) [1934]; *Extrablätter* (Ek sayfalar) [1937]; *Monika* (ad) [1937]; *Die ungarische Hochzeit* (Macar düğünü) [1938]; *Zirkusblut* (Sirk kanı) [1950].

DOSTOEVSKİY, Fëdor Mihayloviç (1821 - 1881), Rus romancısı. Bir askerî hekimin oğlu olup Moskova'da doğmuştur. İlk yıllarını burada, zorba bir baba ile hasta bir ana arasında geçirmiştir. Anası, çok geçmeden veremden ölünce, babası kendini içkiye vererek alkolik olmuş, oğlu ile uğraşmaktan kurtulmak için onu Petersburg'daki mühendisler okuluna vermiştir. On sekiz yaşında iken, babasının, hoyratlığı yüzünden köylüler tarafından Darovoe yurtluğunda işkence ile öldürüldüğü haberini almıştı.

F. M. DOSTOEVSKİY

Genç D. nin Petersburg'daki hayatına, zorlu bir öğrenim hayatı ile askerî bir disiplin hâkim olmuştur. Bu iki etki, kendini okumaya ve edebî denemeler yazmaya adayan D. in içgüdüsüne hiç de uymuyordu. Yirmi yaşında öğrenimini bitirdikten sonra, yoksulluk ve yalnızlık içinde kalan D., Petersburg'da yerleşmiş, çevirmeler yaparak hayatını kazanmıştır. İlk eserini bu sıralarda yazmıştır. *Bednıe lyudi* (Yoksullar) adındaki bu roman, mektuplar şeklinde yazılmıştır. Şair N A. Nekrasov ve eleştirmeci V. G. Belınskiy bu eserin değerini takdir etmişlerdir. 1846 da çıkan bu eser, okurlar tarafından çok sevilmişse de, D. in bundan sonra yazdığı hikâyeler, *Dvoynik* (Eş kişi) [1849] *Hozyayka* (Pansiyoncu kadın) [1847]; *Belıe noçi* (Beyaz geceler) [1848]; *Elka i Svad'ba* (Çam ağacı ve düğün) [1848]; *Netoçka Nezvanova* (ad) [1849] okurlarca hiç beğenilmemiş ve D. ilk ününü kaybetmiştir. Hayal kırıklığına uğrayan D., bir genç liberaller grupuna katılmış ve çok geçmeden imparator I. Nikolay'ın polisi tarafından yakalanmış, sekiz ay hücrede tutulduktan sonra ölüm cezasına çarptırılmıştır (22 ocak 1849). Başka arkadaşlariyle birlikte kurşuna dizilecekken son dakikada arkadaşlariyle beraber imparatorca affedılen D., dört yıl için Sibirya'ya sürülür. Ayaklarından zincirlenmiş olarak geçirdiği bu dört yıl kalebentlik vücudu ve ruhu üzerinde derin bir iz bırakmıştır. Sibirya'dan döndüğü zaman sık sık sara krizleri geçirmekte idi. Kalebentlik cezasını tamamlayan D. Semipalatinsk'te Sibirya sınır alayında bir yıl neferlik edecektir. Burada tanıştığı Mariya Dmitrievna İsaeva adında fakir genç bir dul kadınla evlenen D., karısı ile mutlu bir hayat geçirmemişse de, onu sonradan bütün tanıdığı kadınlar arasında «en namuslu, en soylu, en cömert kadın» olarak anmıştır.

Uzun zaman Tver'de yaşadıktan sonra nihayet Petersburg'a dönme iznini alan D. (1859) adının unutulduğunu, arkadaşlarının da yok olduğunu görür. Tekrar yazı yazmağa başlar. Bu dönemde yarattığı eserler şunlardır: *Selo Stepaiçkovo i ego obitateli* (Stepaniçkovo köyü ve orada oturanlar) [1859]; *Dyadyuşkin son* (Dayının rüyası) [1859]; *Zapiski iz mertvogo doma* (Ölüm evinden notlar) [1861 1862]. Mahkûmlar kampiyle ilgili bu gerçekçi hatıralar çok zarif bir eser olup, D. e eski ününü kazandırmış ve imparator II. Aleksandr'ın duygularını bile etkilemiştir. Sonraki eseri: *Zapiski iz podpolya* (Yer altından notlar) [1864] da mahkûmluk hayatiyle ilgili hatıralarına dayanır. Fakat bu eserleri çok sevildiği halde D. bir türlü rahat yaşayacak kadar paraya sahip olamamıştır. Borçlar içinde kıvranan yazar bu sıralarda karısını ve erkek kardeşini de kaybetmiştir. Fakat bütün bu sıkıntılara göğüs gererek ve bunları önüne geçilmez bir alın yazısı kabul ederek, bu yoldan insan ruhunun gizli yönlerini daha iyi anlamaya çalışmıştır. *Unijennıe i oskorblennıe* (Hor hakir olanlar) [1861] başlığı altındaki romanı, Sibirya'dan dönüşünden hemen sonra yazmıştı. 1866 yılında «Russkiy vestnik» dergisinde *Prestuplenie i nakazanie* (Suç ve ceza) adı altında çıkan romanı, asıl ününü sağlayan romanlarının birincisidir. *İgrok* (Kumarbaz) 1868 de çıkmıştır.

Kırk altı yaşında iken Anna Grigorievna adında 21 yaşında genç bir kızla evlenmiştir. Fakat borçluların peşini bırakmadığı karı - koca çok geçmeden Rusya'dan ayrılmışlar ve Avrupa'nın birçok yerlerini, Rusya'dan gönderilen yardımlarla gezmişler; Dresden, Hamburg, Baden - Baden, Cenevre, Vevey ve Floransa'da oturmuşlardır. Kızları, doğumundan birkaç gün sonra ölünce, D. üzüntüden deli gibi olmuştur. Gazinoda kumar oynayarak bütün parasını kaybediyor, sonra da bütün gecelerini yazmakla geçiriyordu. İkinci bir çocuk doğmuş ve D. in sara nöbetleri yeniden başlamıştır. 1868 de çıkan *İdiot* (Budala), eleştirmeciler tarafından fena karşılanmış *Veçnıy muj* (Ebedî koca) 1869 da yayınlanmış, *Besı* (İfritler) [1871 - 1872] D. in ününü en yüksek basamağa çıkarmış ve Rusya'ya geri dönmesine yetecek parayı getirmiştir. *Dnevnik pisatelya* (Bir yazarın günlüğü) adlı eserini 1873 - 1876 - 1880 yıllarında çıkarmıştır. Bu eserde, bir Hıristiyan gözü ile zamanının bütün problemleri üzerindeki düşüncelerini yazmıştır. Fakat düşünceye ve iç dünyasını çözümlemeğe ayırdığı bu esere çalışırken, daha birkaç roman da yayınlamıştır: *Podrostok* (Delikanlı) [1875]: *Krotkaya* (Tatlı kadın) [1876] ve özellikle *Bratya*

Karamazovı (Karamazov kardeşler) [1879 - 1880]. Bu son eserine D., şaheseri gözü ile bakıyordu. Artık bu eserlerden sonra D. in ünü Turgenev ile Tolstoy'un ününü bile geçmiştir. 8 haziran 1880 da Puşkin'in 100. doğum yılında bir söylev vermiş ve söylevi *Reç' o Puşkine* (Puşkin üzerine söylev) [Türkçe çev. Tektaş Ağaoğlu, *Puşkin üzerine konuşma* 1964] başlığı altında 1880 de çıkmıştır. D., 28 ocak 1881 de bir kanama sonucunda ölmüştür. Bu eski kalebent için Rusya'da büyük bir cenaze töreni yapıldı. D. in eserleri, özellikle çok derin ruhî çözümlemelerinden dolayı değerlidir. Bu çözümlemeleri D. romanlarının başlıca kişilerinin her biri için yapar, bunları Tanrı ile, daha doğrusu D. in tasavvur ettiği Tanrı ile karşı karşıya getirir. D., Avrupa uygarlığına hayran olmakla birlikte, Batının manevî alanda gerilediğine inanmıştır. Batının hiçbir zaman Rusya'yı anlayamayacağı kanısındadır. Rusya ise, D. ye göre, Batı ve Doğu uygarlıklarını kendinde birleştirerek bütün insanları özgürlük içinde barışmağa götürecektir. D. yi esinleyen derin mistisizmin kaynakları işte bu inançtır.

DOTAKU, Japonya'da bulunan tarih öncesinden kalma, 30 ile 180 cm yüksekliğinde, çan şeklinde bronz eserlere verilen ad. Bu eserlerin ne işe yaradıkları bilinmemektedir. Bunların güney kültürleri ile ilişkisi olduğu sanılmaktadır.

DOTHAN [*doythın*], Amerika Birleşik Devletlerinde, Alabama devletinin güneydoğu köşesindeki Houston kontluğunda, Florida devleti sınırının kuzeyinde bir şehir. 1885 te kurulmuştur. Çorap ve kompres bezi, kimyasal gübre, yer fıstığı yağı fabrikaları vardır. Nüfusu 31 440 tır.

DOTHAYN, DOTHAİN veya TELL DOTHAYN, Filistin'de, Samiriye bölgesinde, Samiriye'nin kuzeyindeki büyük göl üzerinde ve Esdraelon ovasına geçit veren boğazda bir şehir. Yusuf'un, kardeşleri tarafından köle olarak satıldığı yerdir (Kitab-ı Mukaddes, Tekvin XXXVII. 17). D. da henüz açımsanmamış kalıntılar vardır.

DOTO, Karındanayaklılar (Gastropoda) sınıfının Arttan solungaçlılar (Opisthobranchia) takımının Nudibranchia alt takımının Dotonidae (b. bk.) familyasından bir cins.

DOTONIDAE [*dotonide*], Yumuşakçalar (Mollusca) dalının Karındanayaklılar (Gastropoda) sınıfının Nudıbranchia alt takımından bir familya. Doto (b. bk.) cinsi tanınmıştır.

DOTTIN [*dotẽ*], **Henri Georges** (1863 - 1928), Fransız dil bilgini. Liancourt (Oise) da doğmuş, Rennes'de ölmüştür. 1890 da dil bilgisi agrégé'si, 1897 de edebiyat doktoru, 1903 te Rennes Edebiyat Fakültesinde profesör, 1910 da bu fakültenin dekanı, 1919 da da Fransa Enstitüsü'nün muhabir üyesi olmuştur. Eserleri: *Les formations verbales en r en sanskrit, en italique et en celtique* (Sanskritçede, İtalik ve Kelt dillerinde -r'li verbal yapılar) [1896]; *Glossaire des parlers du Bas-Maine* (B. - M. bölgesi ağızları sözlüğü) [1899]; *Manuel pour servir à l'étude de l'antiquité celtique* (Eski Kelt çağının incelenmesine yardımcı el kitabı) [1906]; *Manuel d'Irlandais moyen* (Orta İrce el kitabı) [1913]; *Les anciens peuples de l'Europe* (Avrupa'nın eski ulusları)[1916]; *La langue gauloise* (Gal dili) [1920].

DOTTORI, Carlo (1618 1685), İtalyan şairi. Paduva'da doğmuş, orada ölmüştür. Padova ile Vicenza şehirleri arasında geçen kavgaları ele alan *L'asino* (Eşek) şiiri (1652) ve antik tarzdaki *Aristodeme* (ad) [1675] adlı trajedisi ile tanınmıştır.

DOTTRENS [*dotrã*], **Robert Alexandre** (doğ. 1893), İsviçreli pedagog. Cenevre'de doğmuştur. Pedagoji profesörü ve Cenevre Pedagoji Enstitüsü müdürlerindendir. 1912 - 1921 arasında Volksschule öğretmenliği de yapmıştır. Eserleri: *Le problème de l'inspection et l'éducation nouvelle* (Yeni denetim ve eğitim problemi) [1931]; *Qu'est ce la pédagogie expérimentale?* (Deneysel pedagoji nedir?) [1945]; *Education et démocratie* (Eğitim ve demokrasi) [1946]; *L'enseignement individualisé* (Kişileştirilmiş öğretim) [1947]; *L'apprentissage de la lecture par la méthode globale* (Global metotla okuma öğretimi) [1951].

DOTZINGER [*dotsingır*], **Jost** (ölm. 1474), Alman mimarı ve heykeltıraşı. Worms'ta doğmuş, Strasbourg'da ölmüştür. 1450 den 1472 ye kadar Strasbourg katedralinin mimarlığını yapmış, 1453 te orada bu katedralin vaftiz yerinin oyma işlerini yapmıştır. Alman Mason örgütlerinin belli başlı kurucusu (1452) olan D., 1459 da Strasbourg'daki Hütte locasının ana loca sayılmasını sağlamıştır.

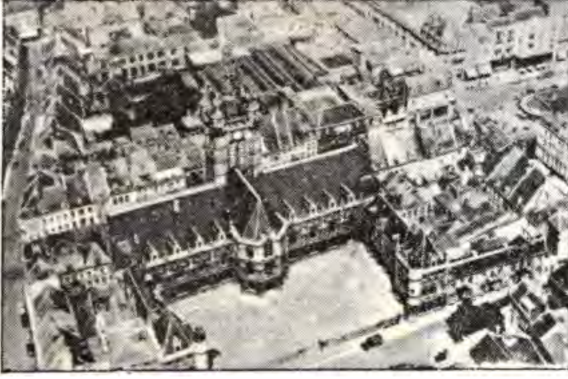
DOU, DOW veya DOUW [*dau*], **Gerard** (1613 - 1675), Hollanda'lı ressam. Leyden'de doğmuş, orada ölmüştür. Cam üzerine çalışan bir ressamın oğlu olup kazıcı (hakkâk) Dolendo'ya çıraklık etmiş, sonra da Leyden'de

G. DOU: «Hidropi (istiska) hastası kadın»

Rembrandt ile çalışmıştır (1628 - 1631). D., günlük hayat ressamı olarak, konularını burjuva sınıfından seçip onları inceden inceye işlerdi. Louvre Müzesindeki «Dişçi», München'daki «Dua eden ihtiyar kadın», Londra'daki Av hayvanı satıcısı kadın» tabloları ile biri Amsterdam, öbürü Londra müzelerinde bulunan kendi yaptığı iki portresi anılabilir.

DOUAI [*duẽ*] (eskiden **Douay**; Lat. **Duacum**), kuzey Fransa'da, le Nord departmanında, Scarpe ırmağı üzerinde, Lille şehrinin güneyinde bir şehir. Metalürji ve dokuma sanayii bulunan bu şehir, özellikle tentneleri ve şekerleriyle ün kazanmıştır. Belediye sarayı ile Notre Dame kilisesi, XII, XIV ve XV. yüzyıllarda Gotik tarzında yapılmış güzel binalardır. Şehrin bir resim, heykel ve arkeoloji müzesi ve çeşitli meslek okulları vardır. D. ilkin Vlaanderen kontluğunun iken sonradan İspanya'nın, daha sonra da

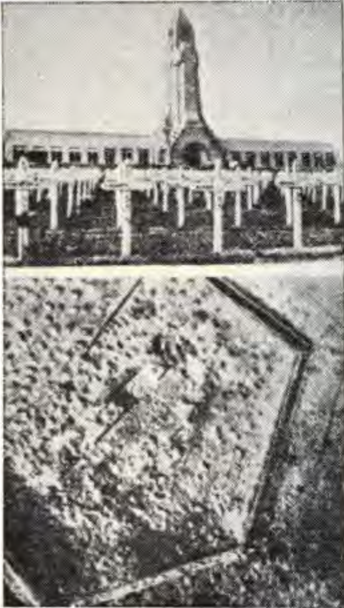
DOUAI: Belediye binası

Fransa'nın olmuştur. İkinci Dünya Harbinde şehrin büyük bir kısmı yakılıp yıkılmıştır. Nüfusu 37 258 (1946) dir.

DOUALA (Coğ.): bk. DUALA.

DOUARNENEZ [*douarnenez* veya *douarnenẹ*], Fransa'nın batısında, aynı adı taşıyan geniş bir koyda, Quimper arondismanında, Finistère kantonunun 20 089 nüfuslu merkezi. Önemli bir balıkçı limanı olan bu kasabada balıkçı gemisi yapımevleri, balık (sardalye, uskumru, ton) konserveciliği ve teneke kutu yapım yerleri vardır.

DOUAMONT [*duamọ̃*], Fransa'da Birinci Dünya Harbi sırasında Almanlara karşı savunmasiyle ün kazanan Verdun'de berkitilmiş bir yer. Burada, 1916 da pek kanlı savaşmalar olmuştu. 1932 de D. da yapılan bir anıt - mezarlık, Verdun'de ölen 300 000 Fransız askerinin kemik kalıntılarını, s a v a ş meydanının 46 alt kesimini temsil etmek üzere, 46 mezar içinde saklamaktadır. Bu mezarlıkta 45 m yükseklikte, tepesinde bir deniz feneri bulunan bir anıt - kule yapılmıştır (1932).

DOUAMONT: Üstte: Mezarlık, Altta: Müstahkem mevki

D O U A Y [*due*], **Félix** (1816-1879). Fransız generali. B e s a n ç o n'da doğmuş, P a r i s't e ölmüştür. 1870 te 7. kolordu komutanı iken Sedan'da savaş tutsağı olmuş, tutsaklıktan sonra Versailles ordusuna katılmış, başına getirildiği 4. kolordu, Commune'den kurtarılan Paris'e ilk olarak girmiştir.

DOUBLA [*dubla*]. eskiden Tunus ve Cezayirde basılan düşük ayarlı bir gümüş sikke.

DOUBLE (La) [*la dubl*] Fransa'da, Dordogne ve Gironde departmanlarında, Isle ve Dronne ırmakları vâdileri arasında killi bir bölge. Bu bölgeyi uzun zaman ormanlarla birlikte "mauves» denilen bataklık çayırlar kaplamıştı. Orada pek çok balık yetiştirme gölcüğü meydana getirilmiş iken bugün bunların sayısı birkaç yüze inmiş bulunuyor. D. bugün de çok ormanlık bir bölgedir.

DOUBLEDAY [*dəbldey*], **Abner** (1819 - 1893), Amerikalı subay. Ballston Spa (New York) da doğmuştur. Sanıldığına göre, bugünkü beysbol (İng. b a s e b a l l) oyununu bulmuş, e l m a s (İng. diamond) denilen beysbol alanının biçimini ve oyuncularının yerlerini tesbit etmiştir.

A. DOUBLE DAY

DOUBLEDAY AND CO. [*dəbldey ənd kəmpəni*], New York'ta bulunan bir Amerikan y a y ı n e v i. Amerika Birleşik Devletlerinin *B o o k League of America* (Amerika Kitap Ligi); *Literary Guild* (Edebiyat Birliği); *Family Reading Club* (Aile Okuma klübü) gibi kitap klüpleri bu kuruma bağlıdır. Ayrıca New York'ta kitapevleri de vardır. Bu yayınevinin yayın alanları şiir ve hikâyeler, halk bilim kitapları ve gençlik kitaplarıdır.

DOUBS [*dū*], Fransa'nın doğusunda bir departman. Yönetim merkezi Besançon'dur. D., kuzeyde Haute - Saône ve Belfort; batıda Jura ve Haute - Saône departmanları; doğu ve güneyde İsviçre ile çevrilmiştir. Yüz ölçümü 5 260 km², nüfusu 384 881 (1962) dir.

D da Fransa'nın en önemli madencilik ve makine endüstrileri bulunmaktadır. Besançon, Montbéliard ve Pontarlier saatçilik, hassas aletler, otomobil, traktör ve bisiklet endüstrisi merkezleridir. Diğer bölgelerde çivi, cıvata ve benzer gereçler imal olunur. Ayrıca dokuma, dericilik ve kâğıt endüstrileri vardır. D. dan Rhin - Rhône kanalı geçer. D. şehirleri bugün bile orta çağdaki görünüşlerini muhafaza etmektedir.

Tarih: D., Romalılar devrinin sonuna doğru Germen boylarının istilâsına uğramıştır. Orta çağın sonlarına doğru Burgund topraklarına katılmış, daha sonra İspanyol Habsburg'larının eline geçmiştir. V. Karl'ın ölümünden sonra, XIV. Louis devrinde nihaî olarak Fransa'ya katılmıştır.

DOUBS [*dū*], Doğu Fransa'da, Saône ırmağının en önemli kolu. Uzunluğu 430 km dir. Jura dağlarında denizden 935 m yükseklikteki Mont - Noir'ın eteğinden çıkar, Verdun - sur-le - Doubs'da Saône'a karışır.

DOUBS ÇAĞLAYANI

DOUBS [*dū*] **ÇAĞLAYANI** (Fr. **Saut du Doubs**), Doubs ırmağının Fransa - İsviçre sınırında, N e u c h â t e l (Neuenburg) in kuzeybatısında bir çağlayan. Yüksekliği 29 m dir.

DOUCET [*dusę*], **Charles Camille** (1812 - 1895), Fransız dram yazarı ve eleştirmecisi. Paris'te doğmuş, orada ölmüştür. 1876 da Alfred de Vigny'nin yerine Fransız Akademisine üye seçilmiş, 1876 da bu akademinin değişmez sekreteri olmuştur. Eserleri: *Léonce* (ad) [1838; Bayard ile birlikte]; *Un jeune homme* (Bir delikanlı) [1841]; *L'avocat de sa cause* (Davasını savunan adam) [1842]; *La chasse aux fripons* (Hilecilerle savaş) [1846]; *Velasquez* (ad) [1847]; *La barque d'Antonio* (Antonio'nun kayığı) [1849]; *Les ennemis de la maison* (Evin düşmanları) [1851]; *Le fruit défendu* (Yasak meyva) [1858]; *La considération* (Bakış) [1860]; *Concours littéraires* (Edebî yarışmalar) [1886].

DOUCET [*dusę*], **Jacques** (1853 - 1929), Fransız kadın terzisi ve sanat meraklısı. Paris'te doğmuş. Neuilly - sur - Seine'de ölmüştür. Önce XVIII. yüzyıl sanatına merak sararak önemli bir koleksiyon meydana getirmiş, fakat sonra Manet, Van Gogh, Cézanne, Picasso gibi yenilikçi ustaların eserleriyle ilgilenerek onların eserlerinden edinmek üzere eski koleksiyonunu elden çıkarmıştır. D. nin *Répertoire d'art et d'archéologie* (Sanat ve eski eserler derlemesi) veya *Reproductions de manuscrits à miniatures* (Minyatürlü el yazmaları kopyaları) gibi çalışmaları, büyük sanat ve tarih yayınlarının başlangıcı sayılır. D., daha sonra Paris Üniversitesine armağan ettiği bir sanat ve edebiyat kitaplığı da kurmuştur. Bu kitaplık Üniversitece Sanat ve Eski Eserler Enstitüsü ile Sainte - Génevieve kitaplığı arasında paylaştırılmıştır.

DOUÇAINE [Müz.]: bk. DOLCINO.

DOUÉ - LA - FONTAINE [*duę la fontęn*], Fransa'da, Saumur arondismanında, Maine - et - Loire kantonunun 3 398 nüfuslu merkezi. Burada birçok eski eser kalıntıları bulunduğu gibi, süt ürünleri, konserve ve ilâç yapımevleri ve güzel su kaynakları da vardır.

DOUET D'ARCQ [*duę dark*], **Louis Claude** (1808 - 1883), Fransız arkeoloğu. Paris'te doğmuş, orada ölmüştür. Gençliğinde Cénacle edebiyat topluluğunda yer almıştı. 1837 de Millî Kütüphanedeki el yazmalarını sınıflandırmakla görevlendirilmiş, 1841 de de Millî Arşiv (Archives nationales) e girmiş, tarih kolunun başına getirilmiş, böylece birçok konular üzerine önemli yayınlar yapmak kolaylığını elde etmiştir.

DOUFFET [*dufę*], **Gerard** (1594 - 1660), Hollandalı ressam. Liége'de doğmuş, orada ölmüştür. 1612 - 1614 arasında Rubens'ten ders görmüşse de, kendisini onun etkisinden kurtarmıştır. İtalya'da kaldığı dokuz yıl süresince Roma - Napoli natüralizminin sürekli etkisi altında kalmıştır. Resimlerinde, özellikle 1624 te yaptığı «Haçın bulunması» ile «V. Nikola'nın St. François'nın mezarını ziyareti» (München) adlı en önemli eserlerinde terkipleri bakımından âdeta klasik bir titizlik görülür.

DOUGHERTY [*doȟirti*], **Paul** (1877 - 1947), Amerikalı manzara ve deniz ressamı. Brooklyn (New York) da doğmuştur. Büyük müzelerdeki resimleri: «Toprak ve deniz», «Coşkun med», «Ay ışığında körfez», «Güneş ve fırtına», «Güzün meşeler», «Fırtına dindikten sonra», «Louise gölü», «Kabarık deniz».

DOUGHTY [*dauti*], **Charles Montaqu** (1843 - 1926), İngiliz şairi, fen adamı ve gezgini. Birçok ülkeleri (Şam, Filistin ve Mısır) gezmiş, *Travels in Arabia Deserta* (Arabistan çölünde geziler) [1888] adlı klasik eseri yayınlamış, ayrıca açınsama gezileri üzerine bilimsel deneme ve röportajlar yazmıştır. Başlıca eserleri: *Under Arms* (Silâh altında) [1890]; *The Dawn in Britain* (İngiltere'de şafak) [1906; 30 000 satırlık manzum destan]; *Adam Cast Forth* (Kovulan Âdem) [1908; Adem ile Havva'nın kovulmasını, ayrılmasını ve birleşmesini anlatan manzum dram]; *Eke Cliffs* (Yarlar) [1909]; *The Clouds* (Bulutlar) [1912]; *The Titans* (Titanlar) [1916]; *Mansoul, or the Riddle of the World* (M. veya dünya bilmecesi) [1920].

CH. M. DOUGHTY

DOUCHTY [*dauti*], **Thomas** (1793 - 1856), Amerikalı ressam. Philadelphia'da doğmuş, New York'ta ölmüştür. Deri tüccarı iken 1820 de mesleğini bırakmış, 1822 de Philadelphia akademisinde açtığı ilk resim sergisiyle yurttaşları tarafından en iyi profesyonel Amerikan ressamlarından biri olarak değerlendirilmişti. En çok Hudson kıyılarının kır resimlerini gösteren eserleri yurdunun koleksiyonlarında, özellikle Andover'in Addison Gallery of Art galerisinde yer almaktadır.

DOUGLAS [*dąglıs*], Amerika Birleşik Devletlerinde, Arizona devletinin güneydoğu bölümünde, Cochise kontluğunda bir şehir. Nüfusu 11 925 (1960) tir. Bakır tasfiyehaneleri vardır.

DOUGLAS [*dąglıs*]: 1. Büyük Britanya'da, Man adasının doğu kıyısında, bu adanın merkezi ve önemli bir ılıca yeri ve bir liman. Nüfusu 20 288 dir.

2. İskoçya'da, Lanarkshire kontluğunda ve Clyde ırmağına dökülen D. suyu üzerinde 2 900 nüfuslu bir şehir.

DOUGLAS [*dąglas*], **Clifford Hugh** (1879 - 1952), İngiliz yüksek mühendisi ve toplumsal iktisatçısı. 1935 te Kanada'nın Alberta bölümü hükümetinde imar başmüşaviri olmuş, toplumsal kredi konusundaki planını burada uygulamayı denemiştir. *Economic Democracy* (İktisadî demokrasi); *Social Credit* (Toplumsal kredi) ve *The Monopoly of Credit* (Kredi tekeli) adlı eserleri anılabilir.

DOUGLAS [*dąglıs*], **David,** (1798 - 1834), İskoçyalı botanikçi. Scone (Perthshire kontluğu) da doğmuş, Havai'de ölmüştür. 1824 te Columbia ırmağı kıyılarında ve California'da açınsama gezileri yapmış, 1827 de kuzey Amerika kıtasını Vancouver'den Hudson körfezine kadar dolaşmıştır. İngiltere'ye 217 yeni bitki türü getirmiş ve California florasından 800 örneklik bir koleksiyon yapmıştır.

Douglasia, *Gregoria vitaliana* adlı bitkinin eski bilimsel adı.

DOUGLAS [*dąglıs*], **Gavin** (aş. yu. 1474 - 1522), İskoçyalı kilise adamı ve şair. Brechin (İskoçya) de doğmuş, Londra'da ölmüştür. 1515 te Dunkeld piskoposluk görevine atanmıştır. İskoç lehçesiyle *The Palace of Honour* (Şeref sarayı) ve *King Heart* (Kral yüreği) gibi orta çağ geleneğine uygun allegorik şiirler yazmış, ilk çağa da yönelerek Vergilius'un «Eneida» adlı eserini çevirmiştir (1512 - 1513).

Bu çevirme İngiliz dilinde bu çeşit eserlerin ilkidir. Angus kontluğunun 6. kontu olan yeğeni Archibald D. ın İngiliz yanlısı (pro - anglais) partisine bağlı olarak soyluların kavgalarına da karışmıştır.

DOUGLAS [*dạglıs*], **George Norman** (1868 - 1952), İngiliz yazarı. İskoçya'da doğmuş, Capri'de ölmüştür. 1896 da diplomatlık mesleğinden çekilerek Capri'de yerleşmişti. *Siren Land* (Siren'lerin ülkesi) adını taşıyan ilk romanı dikkati çekmemişti; kendisini asıl *South Wind* (Güney rüzgârı) [1917] adlı romanı tanıttı. Eserleri arasında, bir gezi kitabı olan *Old Calabria* (Eski Calabria) [1928] ile *Looking Back* (Gerilere bakarken) [1933] ve *Late Harvest* (Son hasat) [1946] gibi öz hayatını yansıtanlar anılabilir. Aristokrat yaradılışlı olan D. ın, bayağılıkları sevmediğini belli eden zarif bir kalemi vardır.

DOUGLAS [*dạglıs*], **James** (1675 - 1742), İskoçyalı anatomist. Peritonun D. torbası denilen bölümü ve bu torbanın hastalanması ve tedavisi ile ilgili bazı tıp terimleri bu hekimin adiyle anılır.

Douglas torbası (Fr. Cul - de - sac de D. = D. çıkmazı): peritonun erkeklerde idrar torbası ile rektum arasına, kadınlarda da dölyatağı ile rektum arasına girip katlanmasından meydana gelmiş bir torba. Çok derin olan bu torba, peritonun en eğik bölümü olduğu için karın boşluğunun sıvı sızıntıları burada toplanır. D. torbası, rektumdan veya dölyatağı yolundan parmakla girme yolu ile muayene edilebilir; kopmalı dış gebeliklerde bu torbaya dokunulması çok şiddetli bir sancıya ve *D. çığlığı* denilen karakteristik bir tepkiye yol açar.

Douglasektomi (İng. *Douglasectomy*: D. + Yun. *ektomi*, kesip çıkarma) [Jinekoloji], dölyatağı yolundan girme veya karını açma yolu ile veya her iki usulü kullanarak D. torbasının kesilip çıkarılması.

Douglasit (İng. *Douglasitis*: D. + Yun. *itis*, yangılanma), D. torbasının yangılanma (inflammation) sı. Karın - leğen ağrısı halinde bir sendromla beliren bu yangılanmadan ileri gelen sancı, bu durumda çoğu zaman büzülen D. torbasının üst seviyesine yerleşir.

DOUGLAS, James, Morton Kontu: bk. MORTON.

DOUGLAS [*dạglıs*], **Robert, kont** (1611 - 1662), İsveçli general ve diplomat. İskoçya'da doğmuş, Stockholm' de ölmüştür. 1631 de İsveç'e giderek orada parlak bir asker ve diplomat olmuş, soylular kütüğüne geçirilmiş, D. ailesinin İsveç kolunu kurmuştur.

DOUGLAS [*dạglıs*], **Sir Robert Kennaway** (1838 - 1913), İngiliz doğu bilgini. Devonshire'de doğmuş, Chippehaus'da ölmüştür. Çin dili ve uygarlığı üzerine birçok eserler yazmıştır.

DOUGLAS [*dạglıs*], **Stephen Arnold** (1813 - 1861), Amerikalı devlet adamı. Brandon'da doğmuş, Chicago'da ölmüştür. Geçinmek için türlü işlerde çalışarak katlandığı güç bir çocukluk hayatından sonra hukuk öğrenimini bitirip 1841 de yargıç olmuş, Demokrat Parti saflarında politikaya girişmiştir. 1843 te Temsilciler Meclisine, 1847 de de Senatoya seçilmiştir. Desteklediği Lincoln, kendisine, kararsızlık geçiren devletleri dolaşıp onları federal davaya yeniden katılmaya ikna etmek görevini vermiştir. D., bu görev sırasında ölmüştür.

DOUGLAS, Thomas, Selkirk Kontu: bk. SELKIRK.

DOUGLAS [*dạglıs*] **AİLESİ,** XII. yüzyıl sonlarında ortaya çıkan bir İskoçya ailesi. Bu ailenin iki kolu vardır: XIII. yüzyıl sonundan beri D. baronluğunun köklüleri olan ve Black (Kara) lâkabiyle anılan asıl D. lar, bir de XIV. yüzyıl sonunda ortaya çıkan Angus kontluğu köklüleri, soyu karışmış, Red (Kızıl) D. lar. Bu iki kolun tanınmış üyeleri şunlardır: Wallace'ın arkadaşlarından olup 1298 de Londra'da, ceza evinde ölen ve D. ülkesinin ilk derebeyi olan *Sir William D. the Hardy* (Gözüpek William).

Onun oğlu ve D. ın 2. derebeyi ve Robert Bruce'ın en çok dikkate değer arkadaşı, D. kudretinin kurucusu *Sir James D. the Good* (İyi James; 1286 - 1330).

Yeğeni, Douglas ve Mar kontu *William* (1327-1384), uzun zaman İngiltere'de rehine olarak kalmıştır. II. Robert tarafından güney İskoçya'ya yargıç - derebeyi olarak atanmış, sık sık sınır anlaşmazlıklarına karışmak zorunda kalmıştır.

James the Good'un evlenme dışı doğan oğlu, 3. Douglas kontu *Archibald the Grim* (Yaman Archibald; 1328-1400). Marches (orta Fransa'da tarihî bir bölge) genel valisi olan, orada derebeylik yasasını zorla kabul ettiren 3. Archibald, Robert'ın krallığı zamanında İskoçya derebeylerinin en yamanı idi.

Bunun oğlu ve 4. Douglas kontu *Archibald* (1369-1424), Marches'ta İngilizlere karşı savaştıktan sonra 1412 de Fransa'ya geçmiş, 1423 te kendisini tümgeneral ve Touraine dukası yapan VII. Charles'ın hesabına bir İskoç ordusuna komuta ederken Verneuil'de yenilgiye uğrayarak öldürülmüştür.

Bunun iki torunu, 6. kont *William* ile *David*, Kara D. lar'ın egemenliğine son verilmek amacı ve Sir William Crichton'un buyruğu ile öldürülmüşlerdir.

Douglas'ın 8. kontu *William* (aş. yu. 1425 - 1452) ailenin kudretini canlandırarak 1443 ten beri şansölye Crichton'a karşı savaşırken 1450 de krallığın baş orununu Stuart'lardan koparmaya kalkmış, hattâ kral II. James'e kafa tutmuştu. Fakat kardeşi ve ardılı *James* 1455 te akrabalariyle birlikte yenilgiye uğrayınca Kara D. lar'ın kudreti kesin olarak sönmüştür.

DOUGLAS AIRCRAFT [*dạglıs ẹrkræft*], işlerini durduran «Douglas Company»nin yerini almak üzere 1928 yılında kurulmuş olan bir Amerikan uçak yapım ortaklığı («Douglas Company», daha önce dağılan Davis - Douglas ortaklığını da içine alarak meydana gelmişti).

1937 de Northrop Corporation ile birleşen D. A., İkinci Dünya Harbi süresince, dünyada büyük ün kazanan ve «Dakota» adiyle anılan Douglas «DC - 3» iki motorlu taşıt uçaklarının yapımını geniş bir seri halinde geliştirmişti. 1946 da savaş zamanındaki sanayi kuruluşlarının birçoğunu özellikle California'daki Santa Monica ve Los Angeles hava üsleri ile fabrikalarını hükümetten satın alarak iş alanını genişletti; «DC - 7», ortaklığın ticaret havacılığı alanında da bir başarısı oldu. Bu uçak, Amerikan sivil havacılık yıllıklarında, Atlantik kıyısını Pasifik kıyısına konaksız olarak bağlayan ilk araç diye anılır. 1960 ta D. A. Caravelle tipindeki uçakların yapımı ve satışı konusunda Fransız Sud - Aviation ortaklığı ile bir anlaşma imzalamıştır.

DOUGLAS - HOME [*dạglıs hyum*], **Sir Alexander Frederick** (doğ. 1903), 14. Lord (Earl) Home'ın ekim 1963 ten beri aldığı ad. Başbakan olduktan sonra soyluluk saniyle Lordlar kamarasındaki yerinden vazgeçmek zorunda

kalmıştır. Ekim 1964 te seçimleri İşçi Partisi kazanınca, başbakanlıktan çekilmiştir.

1936 da Elizabeth Hester Alington ile evlenmiş, 1937 - 1939 yıllarında başbakanın özel sekreteri olmuş, 1945 te dış işleri bakanlığı etmiştir.

Sir A. F. DOUGLAS-HOME

DOUGLAS [*dąglıs*], **Andrew Ellicott** (doğ. 1867), Amerikalı astronom. Windsor (Vermont) da doğmuştur. Ağaç gövdelerinin kesit halkalarını inceleyerek tarih öncesi kalıntılarının yaşlarını tesbit etmeyi hedef tutan çalışmalariyle tanınmıştır. Mars gezegenindeki gölge şeritleriyle burç kuşağı (zodyak) ışığının fotoğrafını çekmiş ve *Climatic Cycles and Tree Growth* (İklim çevrimleri ve ağaç büyümesi) adlı bir eser yayınlamıştır [3 cilt, 1919, 1928, 1936].

DOUGLASS [*dąglıs*], **Frederick** (gerçek adı: **Frederic Augustus Washington Bailey**; 1817? - 1895), Amerikalı zenci hatip ve yazar. Kölelikten kaçarak ad değiştirmiş, köleliğin kaldırılmasını amaç edinen derneklerde çalışmış, İngiltere ve İrlanda'da konferanslar vermiş, kölelik parasını ödeyerek New York'a dönmüş ve «Northstaar» (Kuzey yıldızı) gazetesini kurmuş, iç savaşta zenci alayları kurulmasına yardım etmiş, Lincoln tarafından danışmaya çağrılmış, Amerikanın Haiti elçiliğinde bulunmuştur (1889 - 1891).

DOUHET [*duę*], **Giulio** (1869 - 1930), İtalyan hava generali. 1917 de harbin yönetimi üzerindeki görüşlerini yayınlayarak yüksek komuta kurulunu eleştirmiştir. Hava kuvvetlerinin bağımsız olmasını ve bombardımanların yoğun olarak yapılmasını ileri sürdüğü *Il Dominio dell'aria* (Hava egemenliği) [1921] adlı eseri, İspanya iç savaşında Alman ve İtalyan taktiklerini geniş ölçüde etkilemiştir.

DOUJAT [*dują*], **Jean** (1609 - 1688), Fransız hukuk bilgini. Toulouse'da doğmuş, Paris'te ölmüştür. Zamanın Fransa tarihiyle ilgili olaylarını kaleme almış ve veliahtin eğitmenliğini yapmıştır. 1650 de Akademi'ye seçilmiştir. *Dictionnaire de la langue toulousaine* (Toulouse dili sözlüğü) [1638]; *L'état ancien et moderne de la Lorraine* (Eski ve yeni Lorraine) [1673]; *Histoire du droit canonique* (Kilise hukuk tarihi) [1677] gibi birçok eserler bırakmıştır.

DOUKATO veya DUCATO BURNU (Tar. Coğ.): bk. LEUKATAS.

DOULLENS [*dulę̃*], Kuzey Fransa'da, Somme departmanında, Authie ve Grouches ırmaklarının birleştikleri yerde, Amiens şehrinin kuzeyinde bir kasaba. Kimyasal maddeler ve dokuma fabrikaları vardır. 1918 baharında Clemenceau ile Lloyd George D. de buluşarak İtilâf Devletleri askerî kuvvetlerinin bir komuta altında toplanmasını tartışıp karara bağlamışlardır. D. İkinci Dünya Harbinden çok zarar görmüştür. Nüfusu 6 169 dur.

DOULTON [*dǫultın*], **Sir Henry** (1820 - 1897), İngiliz çömlekçisi D. Doulton firmasının ün kazanmasını sağlayan çömlekçi işi boru ve aletler yapmakla işe başlamış, 1870 ten sonra XVII. yüzyıl sgrafitto (kazma fresk) sunun değişik bir şekli olan sanat işi çömlek yapımına girişmiştir. 1889 da Paris Dünya Sergisinde Doulton firması çeşitli vazolar, çiçek kapları ve üzerinde tabiat resimleri bulunan sırlı fayanslar sergilemiştir.

DOUMER [*dumęr*], **Paul** (1857 - 1932), Fransız devlet adamı. Aurillac (Cantal) ta doğmuş, Paris'te ölmüştür. Matematik öğretmenliği, gazetecilik, milletvekilliği etmiş, 1888 - 1896 yıllarında Çin Hindi genel valiliğinde bulunmuş, 1902 de gene parlamentoya girmiş, 1906 da cumhurbaşkanlığına adaylığını koymuşsa da, kazanamamış, 1921 ve 1926 yıllarında Briand kabinelerinde maliye bakanlığı etmiş, 1927 de senato başkanlığına seçilmiş, 1931 de cumhurbaşkanı olmuştur. 6 mayıs 1932 de bir Rus göçmeni tarafından vurulmuş, bir gün sonra da ölmüştür. Eserleri: *L'Indo-Chine française, Sonvenirs* (Fransız Çin Hindi, Hatıralar) [1903]; *Le livre de mes fils* (Oğullarımın kitabı) [1906].

P. DOUMER

DOUMERGUE [*dumęrg*], **Gaston** (1863 - 1937), Fransız devlet adamı. Aigues-Vives (Gard) de doğmuş, orada ölmüştür. Milletvekilliği (1893 - 1910), senatörlük (1910 - 1924 ve 1931 den başlayarak), sömürgeler bakanlığı (1902 - 1905, 1914 - 1916), ticaret bakanlığı (1906), millî eğitim bakanlığı (1906 - 1910), başbakanlık (haziran 1913 ve şubat-kasım 1934), dış işleri bakanlığı (ağustos 1914) ve senato başkanlığı (1923 - 1924) etmiş, 1934 te Stavisky skandalının yol açtığı ayaklanmalar üzerine yeniden politika hayatına dönmüş, şubattan ekime kadar başbakanlıkta bulunmuştur. D., politik hayatında tarafsızlığı ve adaletli görüşleri ile partiler üstünde yükselmeyi bilerek büyük bir güven kazanmış, son başbakanlığı sırasında politikacıların mahkeme işlerine karışmalarını önleyen ve yürütme kuvvetinin yetkilerini genişleten reformlar yapmıştır.

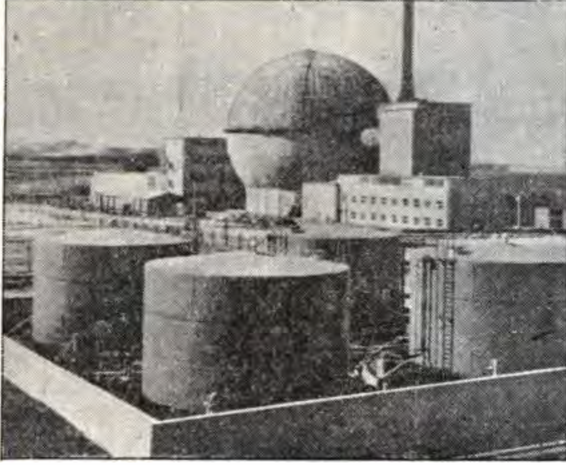

G. DOUMERGUE

DOUMIC [*dumik*], **René** (1860 - 1937), Fransız eleştirmecisi. Paris'te doğmuş, orada ölmüştür. Yüksek öğretmen okulunda yetişmiş, edebiyat agrejesi olduktan sonra Stanislas Kolejinde öğretmenlik etmiştir. «Revue des Deux Mondes» dergisinin başına geçtiği zaman (1916), eserlerinin sayısı bir hayli kabarıktı. Bunlardan, *Etudes sur la littérature française* (Fransız edebiyatı üzerine incelemeler) [1896 - 1908]; *Lamartine* (ad) [1912], en tanınmış olanlarıdır. 1909 da Fransız Akademisine girmiş, 1923 te de bu kurulun devamlı sekreterliğine seçilmiştir. Konferansçı olarak da beliren edebî değerinin, çağının edebiyat hayatı üzerinde büyük

R. DOUMIC

etkisi olmuştur. Geleneğe bağlı olan D., edebiyat ve şiir alanına yenilikler getirmek isteyen çağdaşlarını mevkiinden ve bilgisinden faydalanarak bazan müsamahasızca tenkit etmiştir.

DOUNREAY [*dunri*], İskoçya'nın kuzey kıyısında bir yer. İngiltere'nin atom araştırma enstitüsü. 1959 dan beri burada hızlı çalışan bir «kuluçka» reaktör (incubation reac-

DOUNREAY

tor) işlemektedir. Bu reaktör şimdiki halde yapılan bu türlü reaktörlerin en büyüğüdür (Uranium 238 den Plutonium yapar). Bu reaktör ticaret maksadiyle enerji jeneratörü olarak kullanılmaktadır (3 MW).

DOUPOV DAĞLARI (Alm. **Duppauer Gebirge**), Çekoslavakya'da, Bohemya bölgesinde, Ohře vadisi güneyinde, en çok 925 m yüksekliği olan dağlar. Batıya doğru bu dağlar, Tepla dağları adı ile uzanır. Bu dağların yapısı özellikle volkaniktir.

DOUR [*dur*], Belçika'da, Hainaut bölgesinde, Mons arondismanında, Mons'un güneybatısında, 11 600 nüfuslu bir kasaba. Dökümhaneleri, maden ve yapı gereçleriyle kâğıt, şeker ve bira fabrikaları vardır.

DOURDAN [*durdã*], Fransa'da, Seine - et - Oise departmanında, Orge ırmağı kıyısında 3 672 nüfuslu bir kanton merkezi. Hurepoix'nın eski hükümet merkezi olan kasabada, 1220 de yeniden yapılmış bir şatonun kalıntıları vardır. XII ve XIII. yüzyıllarda yapılmış ve XIV. yüzyıldan XVII. yüzyıla kadar tekrar tekrar onarılmış olan Saint - Germain kilisesi ile çok eski zamanlardan kalma evler, kasabaya turistik bir önem kazandırmıştır. İlâç ve plâstik eşya fabrikaları vardır.

DOURO LITORAL [*doru litural*], Portekiz'de bir il. Kuzeyinde Minho, doğusunda Tráz - os - Montes e Alto Douro, güneydoğusunda Beira Alta, güneyinde Beira Litoral, batısında Atlantik Okyanusu vardır. Pôrto distriktini kapsayan bu il, Douro ırmağı vadisi çevresindeki dağlık yerleri ve verimli kesimleri içine alır. İlin ticaret ve sanayii başşehri olan Oporto'da toplanmıştır. Nüfusu 1 104 925 (1940) tir.

DOUSA [*dusa*], **Janus** (asıl adı: **Jan Van der Does**; 1545 - 1604), Felemenkli bilgin, şair, tarihçi ve yurtsever. Noordwijk (Leiden) te doğmuş, orada ölmüştür. D., 1574 - 1575 te Leiden şehrini savunmuş, 1575 te Leiden Üniversitesi yönetim kurulu başkanı olmuş, 1599 da bir Felemenk tarihi yayınlamıştır.

DOUVILLE [*duvil*], **Jean Baptiste** (1794 - aş. yu. 1837), Fransız gezgini. Hambie (Manche, Fransa) de doğmuş, Brezilya'da ölmüştür. 1832 de *Voyage au Congo et dans l'intérieur de l'Afrique équinoxiale* (Kongo ve tropikal Afrika'ya gezi) adlı bir eser çıkarmıştır. Bu eserde, 1828 - 1830 yılları arasında orta Afrika'da yaptığını ileri sürdüğü bir araştırma gezisini anlatmaktadır. 1830 da Paris Coğrafya Birliğinin altın madalyasını kazanmış, 1832 de birliğin sekreterliğine atanmıştır. Sonradan bu gezinin, eski Portekiz seferlerine dayanan hayalî bir gezi olduğu anlaşılmıştır.

DOUWES DEKKER [*doues dekır*], **Edward** (1820 - 1887), Hollandalı şair. Amsterdam'da doğmuş, Nieder Ingelheim (Almanya) de ölmüştür. 1838 de Cava'ya gitmiş, 1851 de İndonezya'daki Ambon'da ve 1856 da Filipinlerdeki Lebak'ta vali yardımcısı olmuş, ancak Cavalıların aşırı olarak sömürülmesine cesaretle karşı koyduğu için devlet hizmetinden çıkarılmıştır. 1857 de Hollanda'ya dönmüş, hükümete karşı mücadelesine cesaretle devam etmiştir. 1866 dan sonra Mainz, Wiesbaden ve en sonra Nieder - Ingelheim'de yaşamıştır. Multatuli takma adı altında *Max Havelaar, of de Koffieveilingen der Nederlandsche Handelsmaatschappij* (M. H. ve Hollanda ticaret ortaklığının artırmalı kahve satışları) [1860] adlı çok duygulu ve sömürge politikasına çatan bir roman yazmıştır. Bundan sonra, hikâye, dram ve aforizm (özdeyiş) biçiminde ve siyasî, sosyal ve felsefî konuları içine alan, acı bir hicivle dolu romantik yazıları çıkmıştır. Bunlar arasında *Minnebrieven* (Aşk mektupları) [1861] i de saymak gerekir. Bunda Havelaar konusu yeni bir biçimde islenmiştir. Daha sonra *Over vrijen arbeid in Nederlandsch Indie* (Hollanda Hindistanında serbest çalışma hakkında) [1862]; *Ideën* (Fikirler) [7 cilt, 1862 - 1877]; bu önceki eser ele alınarak *Vorsten School* (Prensler okulu) [1872]; eğlendirici - eğitici *Geschiedenis van Woutertje Pieterse* (W. P. nin hikâyesi) [2 cilt, 1888]; ayrıca *Millionen - Studiën* (Milyonlar hakkında araştırmalar) [1870]; *Specialiteiten* (Özellikler) [1871] adlı eserleri çıkmıştır. 1905 te iki cilt olarak mektuplarını yayınlamıştır. *Briefwisseling tusschen Multatuli en Roorda van Eysinde* (Multatuli ile R. Van E. nin mektupları) [1907] adlı yazıları ölümünden sonra karısı tarafından yayınlanmıştır.

E. DOUWES DEKKER

DOUZE, COMMISSION DES (Tar.): bk. ON İKİLER KOMİSYONU.

DOVE [*dōvı*], **Heinrich Wilhelm** (1803 - 1879), Alman fizikçisi ve meteoroloğu. Liegnitz'te doğmuş, Berlin'de ölmüştür. 1828 de Königsberg Üniversitesinde ve 1829 dan sonra Berlin Üniversitesinde profesörlük yapmıştır. Berlin'de Krallık Meteoroloji Enstitüsünü kurmuş ve meteoroloji ile klimatoloji alanlarında ve özellikle hava akımı kanunları konusunda temel olan araştırmalarda bulunmuştur (bk. DOVE KANUNU). D., dünyanın ve Kuzey Alman-

ya'nın meteorolojisi ve klimatolojisi konusunda çeşitli yazılar yayınlamıştır. En tanınmış eseri, *Das Gesetz der Stürme* (Fırtınalarla ilgili kanunlar) [1857] dir.

Dove kanunu: rüzgârın dönüş kanunu. Buna göre, soğuk ve ağır havadan meydana gelen bir kutup hava akımı ile sıcak ve hafif havadan meydana gelen bir ekvator akımı, tropikler dışındaki bölgelerin hava durumunu doğrudan doğruya etkiler; çünkü tropik bölgede birbirinin üstünde yer alan bu iki akım, bu bölgelerde yan yana seyreder. Dünyanın dönüşü dolayısiyle bu akımlar «güneşle birlikte» bir dönüş kazanırlar. Bu akımlar, kuzey yarımküresinde saat ibresi yönünde, güney yarımküresinde ise karşıt yöndedir, ılıman kuşaklarda ise birbiri içinden geçerler. D. K. na göre, yer dönüşü ve iki ana akımın karşılaşması, rüzgârın tam bir daire çizmesine, «fışkırmasına» sebep olur. Bu görüş, hava durumunun hava basıncına bağlı olduğunu teyit eden sinoptik yöntemin kabul edilmesi üzerine arka plana itilmiş, ancak değiştirilmiş biçimiyle modern meteorolojide geliştirilmiştir.

DOVER [*douvır*], Amerika Birleşik Devletlerinde, New Hampshire devletinin güneydoğu bölümünde, Cocheco ırmağı üzerinde, Portsmouth'un 15 km kuzeybatısında, Strafford kontluğunun merkezi olan bir şehir. Baskı makinesi, yünlü ve pamuklu eşya, ağaç işleri makinesi ve ayakkabı fabrikaları vardır. 1623 te kurulmuş olup New Hampshire'in en eski şehridir. Nüfusu 15 874 (1950) tür.

DOVER [*douvır*] (Fr. **Douvres,** Eski İng. **Dofre, Dofere,**Lat. **Dubrae, Dubris, Dubris Portus**), İngiltere'de, Kent kontluğunda bir liman. D., Manş denizinin en dar yerinde bulunur. Nüfusu 35 200 dür. Kıtaya çok yakın olması dolayısiyle D., Calais, Boulogne ve Ostende ile günlük bağlantısı olan bir liman bölgesidir. Liman kuruluşları ve iki dok'u bulunan eski iç liman ile 1901 - 1908 arasında yapılmış ve büyük dalgakıranlarla korunmuş dış limandan meydana gelir.

DOVER: Eski şato

Dover Antlaşması: 22 mayıs 1670 te, İngiltere'nin Dover şehrinde, İngiltere kralı II. Charles ile Fransa kralı XIV. Louis arasında imzalanan bir antlaşma. Bu antlaşmaya göre, İngiltere, Felemenk'e karşı tasarladığı işlerde Fransa'ya yardım edecek, Fransa da asker ve gereç sağlayacak, Zealand ili ile dolaylarındaki adalar İngiltere'ye verilecek ve II. Charles, Katolikliğini ilân edip buna karşılık yılda 200 000 altın alacaktı. XIV. Louis bu antlaşmayı başarmakla İngiltere, Felemenk ve İsveç'in kendisine karşı kurdukları üçlü ittifakı bozmuş oluyordu.

Dover Savaşı: 21 ağustos 1217 de, Manş denizindeki Cinque Ports (b. bk.) limanlarına bağlı İngiliz donanmasının Eustache le Moine (= Keşiş Eustache) adındaki korsanın yönetimindeki Fransız donanmasına karşı kazandığı deniz savaşı. Kral John ile oğlu Henry'ye baş kaldıran baronların yardımına gelen Fransız gemilerine saldıran İngiliz donanmasını, sonradan III. Henry'nin çocukluğunda naip olan Hubert de Burgh yönetmiştir.

DOVER [*douvır*] **BOĞAZI** (İng. **Strait of Dover,** Fr. **Pas de Calais**), Manş denizinin en dar yeri. Dover ile Gris Nez burnu arasında 32 km genişliğinde ve en çok 72 m derinliğindedir. D. B. nın her iki kıyısı, aralarındaki bağlantı ancak buzul devrinden sonra bozulmuş olan yüksek tebeşir kayaları ile çevrelenmiştir. D. B. nda kuvvetli gelgit akımları görülür. (Bu akımların dalga yüksekliği 5 - 6 m yi, hızı saatte 5 deniz milini bulur.) D. B., Kuzey Denizi ile Atlantik Okyanusu arasındaki ulaştırmanın hemen bütün yükünü çeker. 1805 ten beri altından tünel geçirilmek üzere birçok projeler hazırlanmışsa da, bunlar İngiliz Millî Savunma Bakanlığının karşı koyması yüzünden gerçekleşememiştir. Bu proje son yıllarda Fransızlar tarafından tekrar ele alınmıştır. D. B. nı ilk olarak İngiliz kaptan Webb 1875 te yüzerek ve Fransız Louis Blériot (b. bk.) 1909 da uçak ile aşmıştır.

DOVER [*douvır*] **TOZU** (Tıp), tropik Amerikasında yetişen *Cephalis ipecacuanha* veya *Cephalis acuminata* adındaki bitkilerin köklerinin veya rızomalarının kurutulup öğütülmesinden elde edilen *ipeca* veya *ipecacuanha* tozunun gene toz halinde afyonla karıştırılması ile hazırlanan bir ilâç (Lat. *pulvis ipecacuanhae et opii*). Bu tozun ağırlıkça % 10 u *ipeca*, % 10 u afyon, % 80 i de genel olarak doldurma maddesi (Lat. excipiens) dir. D. T. bizde özellikle hap şeklinde hazırlanarak öksürük yumuşatmada kullanılır. İngiliz hekimi Thomas Dover [1660 - 1742] ın adiyle anılır.

DOVERS [*douvırz*] **BURNU,** Antartık'te, Henderson adasının güney - güneybatısında, Queen Mary Coast (Kraliçe Mary kıyısı) ta uzun bir burun. 1911 - 1914 yıllarında Sir Douglas Mawson başkanlığındaki bir Avustralya sefer heyetinin bulduğu bu buruna, seferin haritacısı G. Dovers'in adı verilmiştir.

DOVJENKO, Aleksandr Petroviç (1894 - 1956), Sovyet senaryo yazarı ve rejisörü. Ukrayna'da doğmuş, Moskova'da ölmüştür. İlkokul öğretmeni ve ressam iken sinema işlerine el atarak ikinci derecede iki film meydana getirmiştir. Arkadan, Eisenstein ile Pudovkin'in bir şaheser niteli-

ğinde buldukları *Zvenigora*'yı yaratmıştır (1927). Bir Ukrayna destanı olan bu eser, yaratıcısının duygu yönünü gösterir; Ukrayna toprağına olan sevgisi ona *Toprak* (1930) gibi derin bir içlilik taşıyan filimler esinlemiştir. Asıl şaheseri, 1929 da yarattığı *Arsenal* filmidir. Bu filim D. ya Sovyet filimciliğinin en ön sırasında yer sağlamıştır. *Ukrayna savaşması* (1943) ile *Miçurin* (1949) gibi filimleri de anılabilir.

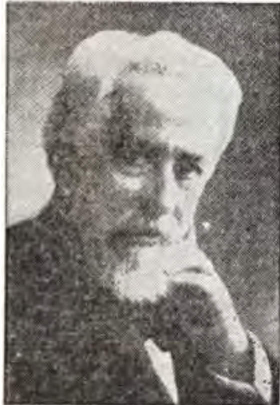
DOVRE [*dǫvri*] **veya DOVREFJELL** [*dǫvrìfyel*], Güney Norveç sıradağlarında geniş ve çoğu çıplak yüksek yaylalar. Bunlarda tektük yuvarlak tepelere rastlanır. Bunlar arasında en yüksek olanı, sadece bir buzul yarığı bulunan ve adı efsanelere (Peer Gynt) karışmış olan 2 286 m yüksekliğindeki Snöhetta tepesidir. Fjell üzerinden geçen eski yolun yerini 1921 den sonra D. demiryolu almıştır.

DOW [*dau*], **Herbert Henry** (1866 - 1930), Amerikalı kimyacı ve sanayici. Belleville (Kanada) de doğmuş, Rochester (A. B. D.) de ölmüştür. D. yalnız önemli bir kimyager olarak kalmamış, çok büyük fabrikalar ve konsorsiyumlar da kurmuştur. En önemli buluşları, deniz suyundan brom, klor, magnezyum klorür, epsom tuzları (magnezyum sulfat) ve iyod elde etmek için yeni elektroliz metotları ile magnezyum alüminyum alaşımlarıdır. Bunların bir türevi Dow - Metal adını taşır (bk. ELEKTRON). D. sentetik çivit, anilin, fenol elde etmek için özel yollar da bulmuştur.

Dow Chemical Company: Amerika'nın Michigan devletinin Midland kontluğunda 1897 de Herbert Dow tarafından kurulmuş olan konsorsiyum. 1890 da kurulmuş olan Midland Chemical Company, 1900 yılında D. C. C. ye katılmış, 1895 te kurulmuş olan Dow Process Company de 1897 de D. C. C. ile birleşmiştir. D. C. C. de 1951 yılında 17 845 kişi çalışıyordu. 1952 de esas sermayesi 1 535 000 000 doları, yedekleri de 153,5 milyar doları bulmuştur.

DOWBOR - MUSNICKI [*dǫvbor musnìtski*], **Josef** (1867 - 1937), Polonyalı general. Grotów'da doğmuş, Batorów'da ölmüştür. Çar ordusunda 1917 de 38. kolordu komutanı idi. Devrimden sonra Rutenya'da bir Polonya birliğinin başına geçmişse de, Almanlar bu kıtaları çevirerek silâhlarını almıştır (mayıs 1918). Az sonra 60 000 kişilik «Büyük Polonya» Ordusunu toplayan ve yeniden Almanlara karşı çıkan D. - M., 1920 deki Sovyet salgını sırasında, Pıłsudki'yi çekememesi yüzünden herhangi bir komutanlık kabul etmeye yanaşmamıştır.

DOWDEN [*daudìn*], **Edward** (1843 - 1913), İngiliz edebiyat tarihçisi. Cork'ta doğmuş, Dublin'de ölmüştür. Eserleri arasında *Shakespeare, his Mind and Art* (Shakespeare, düşünüşü ve sanatı) [1875]; *Shakespeare Primer* (Shakespeare temel kitabı) [1877]; *R. Southey* (ad) [1880]; *P. B. Shelley* (ad) [1886]; *Introduction to Shakespeare* (Shakespeare'e giriş) [1893]; *French Revolution and English Literature* (Fransız devrimi ve İngiliz edebiyatı) [1897]; *R. Browning* (ad) sayılmaya değer. D., ayrıca Shakespeare, Shelley ve Wordsworth'ün şiirlerini yayınlamıştır.

E. DOWDEN

DOWELL [*dǫwel*] **TESTİ** (Tıp), sifilis hastalığının varlığını tesbit etmek amaciyle hastadan alınan kana uygulanan bir flokkülasyon testi. [Flokkülasyon (= yumaklaşma; İng. *flocculation* < Lat. *flocculus*, yumak), bir kolloid sistemindeki dağılma veya ayrışma evresinin pıhtılaşmada olduğu gibi yığın halinde değil de, genellikle gözle görülebilen küçücük yumaklar halinde meydana gelmesi.] Bu test Amerikalı hekim Donald M. Dowell (doğ. 1904) in adiyle anılır.

DOWLAND [*daulìnd*], **John** (1563 - 1626), İngiliz bestecisi. Westminster'de doğmuş, Londra'da ölmüştür. Elizabeth devri İngilteresinin en önemli müzikçilerinden biridir. Avrupayı gezmiş, 1598 - 1606 yılları arasında Danimarka'da saray lavtacısı, 1612 den sonra Londra'da krallık lavtacısı olmuştur. Besteleri içli, etkili ve halk şarkılarına yakın bir karakter taşır. Eserleri: *Songs or Ayres* (Şarkılar ve havalar) [3 kısım, 1597, 1600, 1603]; Beş sesli pavan (pavane) lar (lavta ve viola için) [1605], Lavta dansları.

DOWLAS [*daulìs*] **veya DAULAS** [*daulìs*] (İng.), keten bezi tarzında dokunmuş sağlam ve sıkı bir pamuklu kumaş. Çok kere apresizdir. Özellikle yatak takımlarında ve benzeri maksatlar için kullanılır.

DOWN [*daun*], Kuzey İrlanda'da bir kontluk. Çok girintili çıkıntılı olan kıyılarında en genişi Strangford Lough olan ve sularında 260 adacık bulunan birkaç büyük körfez vardır. Bann, Lagan ve Annacloy başlıca ırmaklarıdır. D. da yulaf, patates, buğday, şalgam, keten, domuz ve davar yetiştirilir. Dışarıya sattığı malların başlıcaları keten, yünlü ve pamuklu eşya, deri, davar, tereyağı ve mısırdır. Başşehri Downpatrick (b. bk.) tir. Nüfusu 210 000 dir.

DOWN: Mourne dağlarında bir vadi

DOWNERS GROVE [*daunìrz grouv*], Amerika Birleşik Devletlerin Illinois devletinde, Chicago şehri yakınlarında, Du Page kontluğunda bir şehir. Nüfusu 21 154 (1960) tür. Özellikle alet fabrikalariyle tanınmıştır.

DOWNING [*dauniŋ*], **Sir George** (1623 - 1684), İngiliz subayı ve diplomatı. Dublin'de doğmuş, East Hatley (Cambridgeshire) de ölmüştür. 1638 den 1645 e kadar Amerika'da kaldıktan sonra Cromwell'in ordusuna girmiş, 1657

Sir G. DOWNING'ın evinin iç koridoru

de, Protestan ülkeleri siyasetlerini uzlaştırmak veya birleştirmek göreviyle elçi olarak La Hay'e gönderilmiştir. 1660 Restauration'u sırasında II. Charles Stuart tarafını tutmuş ve sırasız bir kralcılık politikası gütmüştür. İngiltere'ye döndüğü vakit, ticaret alanındaki rekabetinden kocunduğu Birleşik İller (o zamanki yedi Hollanda ilinin federasyonu) e karşı savaş kışkırtıcılığına girişmiş, 1671 de La Haye'deki ikinci elçiliği sırasında ise Fransa kralı XIV. Louis'ye karşı olan İngiltere, Hollanda ve İsveç arasındaki Üçlü Bağlaşmayı bozmak için çabalar harcamıştır.

DOWNING STREET [*dauniŋ strīt*], Londranın West End bölümünde, başı Whiteholl'da bulunan bir cadde. Bu caddede başbakanların evi olan 10 numaralı bina ile maliye ve dış işleri bakanlıkları binaları bulunmaktadır. Bundan dolayı D. S. adı İngiltere başbakanı ile kabinesinin sembolü haline gelmiştir. D. S. caddesi, kral II. George'un Sir George Downing'e bağışladığı topraklar üzerinde bu asker politikacı tarafından yaptırılmıştır.

DOWNPATRICK [*daunpætrik*], kuzey İrlanda'da, Ulster ilinde, Quoile ırmağı üzerinde, Belfas şehrinin güneydoğusunda bir şehir. Down kontluğunun merkezi olan D., İrlanda'nın en eski şehirlerinden biridir. Katedrali 1538 de yağmaya uğramış ve onarıldığı 1790 yılına kadar bir yıkıntı halinde kalmıştır. St. Patrick burada gömülmüştür. Nüfusu 3 471 (1947) dir.

DOWNS, THE [*dhı daunz*]: 1. Güney İngiltere'de bulunan tebeşir kayaları. Thames nehrinin güneyinde, Weald toprakları çevresinde bir yay çevirir; bu yay, sert eğimli bir şekilde basamaklanmış bir duvara bakar. Kuzey D., 200 m yüksekliğindedir, Botley Hill'de 295 m ye yükselir ve çok daha kısa olan 130 km uzunluğunda ve 269 m yüksekliğindeki Güney D. dan ayrılır. Güney D., Eastburne'de denize erişir. Her iki D. sırası batıda birbiriyle birleşir.

2. İngiltere'nin güneydoğu kıyısında bir gemi yapım yeri. Deal şehrinin önündedir, doğuda Codwin - Sands kumulları ile korunmuştur.

DOWNS [*daunz*] **SAVAŞI**, 1666 yılı haziran ayının ilk günlerinde, İngilterenin güneydoğusundaki Kent kontluğunun doğu kıyıları açıklarında İngiliz ve Felemenk donanmaları arasında yapılan bir savaş. Bu çatışmada İngiliz donanmasının başında Monk, Felemenklilerin başında da De Ruyter ve Tromp bulunmuştur. Bu savaşın İngilizlerin zaferiyle sona erdiği ileri sürülmektedir.

DOWSON [*dausın*], **Ernest Christopher** (1867 - 1900), İngiliz şairi ve hikâyecisi. Kent'te doğmuş, Londra'da ölmüştür. XIX. yüzyıl sonları İngiliz edebiyatının «decadent» lerinden sayılan D. yoksul bir şair olarak genç yaşta ölmüştür. En çok anılmasına sebep olan eseri *Non Sum Qualis Eram Bonae Sub Regno Cynarae* (Artık şefkatli Cynara'nın idaresi altında olduğum gibi değilim) adlı lirik manzumesi ve bundaki «I have been faithful to thee, Cynara! in my fashion» (Kendi tarzımda sana sadık kaldım, ey Cynara) sözüdür. *Extreme Unction* (Son telkin), *You Would have Understood Me* (Sen olsan beni anlardın), *A Last Wo rd* (Son bir söz), *Spleen* (Kara sevda), *The One in Bedlam* (Bedlam'daki) adlı şiirleri ile anılmaya değer.

DOXAT [*doksa*], **Nicolas** (1682 - 1738), İsviçreli general. Yverdon'da doğmuştur. Önce Hollanda ve Pfalz seçmen prensinin hizmetinde bulunmuş, sonra Prens Eugen'in komutasında Türklere karşı savaşmıştır. 1717 Belgrat kuşatmasında yararlık göstermiş, 1737 de Niş'in alınmasına katılmış, ancak bir süre sonra Türk kuvvetleri karşısında teslim olmak zorunda kalmıştır. D., bir Türk harp divanı tarafından ölüme mahkûm edilmiştir.

DOYEN [*duayen*], **Eugène Louis** (1859 - 1916), Fransız cerrahı. Reims'te doğmuş, Paris'te ölmüştür. Ameliyat usullerine ve aletlerine yenilikler getirmiş, cerrahlık öğretimine sinemayı sokmuş, *Traité de la chirurgie de l'estomac* (Mide cerrahlığı ana kitabı)[1895] ve *Technique chirurgicale* (Cerrahlık tekniği) [1897] adlı iki eser yazmıştır.

Doyen pensesi: mide ameliyatlarında dokuları bir arada tutmada kullanılan bir pense, maşa.

Doyen ameliyatı: hidrosel (Yun. *hydro*, su; *kele*, yumurta, ur; husyelerdeki *tunica vaginalis*'te veya sperma kordonu boyunca meydana gelen çevresi sınırlı sıvı birikintisi) hastalığında hastayı rahatlaştırma amaciyle torbanın tersine çevrilmesi. (*Tunica vaginalis* veya *tunica vaginalis communis*, peritonun husye ile birlikte aşağıya indikten sonra onu çevreleyen kapalı bir cep meydana getiren bölümü.)

DOYEN [*duayẽ*], **Gabriel François** (1726 - 1806), Fransız ressamı. Carle Van Loo'nun yetiştirdiği D., Paris'te doğmuş, Petersburg'da ölmüştür. 1746 da Roma armağanını kazanmış, 1755 te Paris'e dönerek dört yıl sonra Akademiye

alınmıştır. Invalides'deki Saint - Grégoire kilisesi bezekleri onun en güzel eserlerinden sayılır. 1777 de II. Ekaterina'nın çağrısı üzerine Rusya'ya giderek imparatorluk saraylarını bezemek için orada on altı yıldan çok kalmıştır. Paris'te Saint - Eustache kilisesindeki «St. Louis'nin ölümü (1773)» ile Louvre sarayındaki «Amphitrite'in zaferi» onun eserlerindendir. Güçlü gerçekçiliği ile ressam Gros'nun öncüsü sayılır.

DOYGUNLUK (Fr. Saturation): 1. Kimya: Bir maddenin bir eritici içinde eritile eritile artık eriyemez bir duruma gelmesi hali. Böyle bir eriyik, «doymuş» adını alır. D. ısı ile orantılıdır. Isı arttıkça D. derecesi de yükselir.

2. Fizik: Manyetik doygunluk: Mıknatıs şiddeti, konulduğu manyetik alandan etkilenmeyecek tarzda bu alana konulan bir ferromanyetik cismin hali.

3. Sanayi: Pancardan şeker elde edilirken özsu içindeki albüminli maddeleri ayırmak için katılan kirecin, karbondioksit veya kükürtdioksit gibi bir çökertici ile giderilmesi. Buna şeker sanayiinde doyurma (satürasyon işlemi) adı verilir.

DOYLE [*dɔyl*], **John Andrew** (1844 - 1907), İngiliz denemecisi ve tarihçisi. Londra'da doğmuş, Oxford'da ölmüştür. 1869 da *The English Colonies in America before 1776* (1776 dan önce Amerika'daki İngiliz kolonileri) adlı denemesiyle armağan kazanmış, 1881 - 1888 yıllarında Oxford Üniversitesi kitaplığını yönetmiştir. Eserleri: *A Summary History of America* (Kısa Amerika tarihi) [1875]; *A History of the American Colonies down to the War of Independence* (Bağımsızlık savaşına kadar Amerika kolonilerinin tarihi) [5 cilt; 1882 - 1907]; *The Puritan Colonies* (Puritan kolonileri) [1887]; *The Middle Colonies* (Orta koloniler) [1907]; *The Colonies under the House of Hanover* (Hanover hanedanı zamanında koloniler) [1907]. D., ayrıca *Dictionary of National Biography* (Ulusal biyografi sözlüğü) ile *Cambridge Modern History* (Modern Cambridge tarihi) çalışmalarına da katılmıştır.

DOYLE [*dɔyl*], **Richard** (1824 - 1883), İngiliz karikatürcüsü ve sulu boya ressamı. 1843 - 1850 de «Punch» dergisinde çalışmış, Dickens'ın *Christmas Books* (Noel kitapları) ını. Thackeray'in *Newcomes* (Yeni gelenler) ını, Ruskin'in *King of the Golden River* (Altın ırmağın kralı) ını ve Leigh Hunt'ın *Jar of Honey* (Bal testisi) ini resimlemiş, *Adventures of Brown* (Brown'ın serüvenleri), *Jones* (ad) ve *Robinson* (ad) adlı eserleriyle resimle anlatılan hikâyeler türünü yaratmıştır.

DOYLE [*dɔyl*], **Sir Arthur Conan** (1859 - 1930), İngiliz yazarı ve hekimi. Edinburgh (İskoçya) de doğmuş, Crowborough (Sussex) da ölmüştür. D., Edinburgh Üniversitesinin Stonyhurst College bölümünde tıp öğrenimi yapmıştır. Daha sonra Almanya'da da bir süre okuyan D., doktorluğu sırasında, akıl hastalıkları hekimi Fr. Bello'dan hastaları geçmişleri ve karakterleri yönünden değerlendirme sanatını öğrenmiş ve bu tecrübeler onda polis romanları yazma merakını uyandırmıştır. 1887 de bir detektif hikâyesi olan *A Study in Scarlet* (Kana bulanmış çalışma odası) [1887] i yayınlamıştır. Bu hikâyede ünü daha sonra bütün dünyaya yayılacak olan detektif Sherlock Holmes ile yardımcısı Doktor Watson'un bir macerası anlatılmakta idi. Bunu Sherlock Holmes'in diğer maceraları izlemiştir. Bir ara kendi yarattığı Sherlock Holmes'ten bıkmış, hattâ 1893 te yayınladığı *The Memoirs of Sherlock Holmes* (Sherlock Holmes'in hatıraları) te ünlü detektifin hayatına son vermişse de, dünyanın her yanındaki okuyucularının baskısı ile *The Return of Sherlock Holmes* (Sherlock Holmes'in dönüşü) [1905] i yazarak onu yeniden diriltmek zorunda kalmıştır. D., Boer Harbine Boer'lardan yana katılmış, savaş izlenimlerini *The Great Boer War* (Büyük Boer harbi) [1900] adlı kitabında dile getirmiştir. D., 1902 de şövalyelik sanını almıştır. İlk eşi Louise Hawkins'in 1906 da ölümünden sonra Jean Leckie ile evlenmiştir (1907). D. bundan sonra *The British Campaign in France and Flanders* (Fransa ve Flandre'a yapılan İngiliz seferleri) [6 cilt, 1915 - 1920] adlı tarihî eserini yazmıştır. Birinci Dünya Harbinde bir oğlunu kaybetmiş olması, ondaki fiziküstü olayları inceleme merakını artırmış, kendini 1919 dan sonra tamamiyle ispritizmaya vermiştir. *The History of Spiritualism* (İspritizma tarihi) [2 cilt, 1926] bu dönemde yazılmıştır.

Sir A. C. DOYLE

D., Sherlock Holmes serisi ile daha sonraki cinaî roman türünün öncüsü olmuş, eserlerindeki delil değerlendirme ve çözüm yolları modern kriminoloji uzmanlarını bile etkilemiştir. Başka eserleri: *Micah Clarke* (ad) [1888]: *The Sign of the Four* (Dörtlerin parolası) [1889, Türkçe çev. Dörtlerin esrarı] *The Adventures of Sherlock Holmes* (Sherlock Holmes'in maceraları) [1891]; *Rodney Stone* (ad) [1896]; *The Hound of the Baskervilles* (Baskerville'lerin köpeği) [1902]; *Sir Nigel* (ad) [1906]; *The Last Bow* (Son selâm) [1917]; *My Memories and Adventures* (Hatıralarım ve maceralarım) [1924].

D.ün eserlerinden seçilmiş çeşitli hikâyeler muhtelif zamanlarda dilimize çevrilmiştir.

DOYLE [*dɔyl*], **Sir Francis Hastings Charles** (1810 - 1888), İngiliz şairi. Nunappleton (York) da doğmuş, Londra'da ölmüştür. D., bir ara avukatlık ve 1867 - 1877 yıllarında Oxford'da edebiyat profesörlüğü yapmıştır. Eserleri: *Miscellaneous verses* (Türlü şiirler) [1834 ve 1840]; *The Return of the Guards* (Muhafızların dönüşü) [1866]. Bunlarda yeni üslûpta yurtsever savaş balad'larına rastlanır. Gladstone ve başkaları hakkında siyasî bakımdan ilgi çekici olan *Reminiscences and Opinions* (Hatıralar ve düşünceler) [1886] adlı bir eser de yazmıştır.

DOYMAMIŞ BİLEŞİMLER (Kim.), karbonun hidrojenle meydana getirdiği bileşimlerden karbonun bütün bir leşme değeri hidrojenle doymamış olanlarına ve bunlardan meydana gelen bileşiklere verilen ad. Bk. HİDROKARBONLAR.

DOYMAMIŞ HİDROKARBONLAR (Kim.): bk. HİDROKARBONLAR.

DOYMUŞ HİDROKARBONLAR (Kim): bk. HİDROKARBONLAR.

DOYRAN (Sırp - Hırv. **Dojran**; Yun. **Doiranes**) (Coğ.), Yugoslavya (Makedonya) da, D. gölünün güney - batı kıyısında bir köy.

Tarih: Osmanlı imparatorluğunun son il örgütünde Selanik ilinin merkez sancağına bağlı ilçe merkezlerinden biri olan D., Osmanlı Türklerinin batıya doğru ilerleyişleri sırasında Gazi Evrenos Beye kendiliğinden teslim olmuştur (1385). 1384 te hazırlanan plana göre, Hayrettin Paşa komutasında düzenlenen Osmanlı kuvvetlerinin batıya doğru ilerleyişlerinde, Evrenos Bey ile Deli Balaban Bey öncü olarak görevlendirilmişlerdi. Deli Balaban Serez üzerine yürürken, Evrenos Bey Avrathisarı yolu ile D. a gelmişti. Yerli halk kendisini karşılayarak Osmanlı egemenliğini tanıdı. D. lılar arasında gelenekten gelen söylentiye göre, halk Evrenos Beye ve yanındaki Osmanlı kuvvetlerine bu karşılaşmada büyük bir ziyafet verdiğinden Evrenos Bey kasabayı «Doyuran» olarak adlandırmıştı.

Böylece Vardar vâdisine yaklaşan Osmanlı beyliği, Gümülcine'deki ucu Serez'e aktarınca D. bu uca bağlı bir voyvodalık olarak örgütlenmişti. Ancak Selanik'in kesin olarak alınmasından ve bir sancak olarak örgütlenmesinden sonra Selanik sancağına bağlı bir kadılık haline getirilmiştir. Yıldırım Bayezid ve Fatih devrinde ise bu bölgeye yürükler yerleştirildi.

Tanzimattan sonra taşra örgütünün yeniden düzenlenmesinde Selanik ilinin merkez sancağına bağlı bir ilçe haline konuldu. Edirne - Selanik demiryolunun geçmesi, D. ın gelişmesine yol açtı. 1895 sayımında nüfusun yarıdan fazlası Türk olmak üzere kasabada 4 949 kişi yaşamakta idi.

1908 İkinci Meşrutiyetinden sonra, ilçenin sınırları yeniden düzenlendi.

Balkan Harbinde Ali Rıza Paşa komutasındaki Batı Ordusunun Komanova'da yenilmesinden sonra, 27 ekimde Üsküp'ün teslim olması üzerine önce Sırp ordusunun, sonra da Yunanlıların eline geçti. 1913 barışı ile Yunanistan'a bırakıldı.

Osmanlı imparatorluğu devrinde büyük bir gelişme gösteren D. da fikir alanında birçok aydınlar yetişmiştir.

DOYURMA (Fr. Imprégnation): bk. EMPRENYE ETME.

DOZ (Fr. *dose* < Yun. *dosis*, verilen miktar) [Tıp ve Eczacılık]: 1. Bir ilâcın hekim reçetesine göre bir kerede veya belirli bir süre içinde alınması gereken niceliği.

2. Bir hastaya uygulanan Röntgen ışını veya başka bir ışınım (*radiation*) niceliği (Röntgen ışını D. unun birimi, kılları geçici olarak döken ve 10 X ile gösterilen niceliktir).

Alışılmış doz: Tedavi amaciyle verilmesi âdet olan D. dur.

Maksimal (en yüksek) **doz:** Ancak hekimin doğrudan doğruya sorumluluğu altında aşılabilecek olan D. dur (Kodekslerde, zehirli [*toxique*] ilâçların birer kerede ve 24 saatte alınabilecek alışılmış ve maksimal niceliklerini gösteren çizelgeler vardır).

Zehirleyici (toxique) **doz:** Bir zehirlenme meydana getirebilecek nicelikteki D. dur.

Erginlere uygulanan D. lar çocuklara uygulanamaz. Genç bir fizyoloji birimi olan ve dolayısiyle sağlam bir organizmaya sahip bulunan çocuk, meselâ sülfamidler gibi bazı ilâçlara daha iyi dayanır ve onları daha kolay dışarı atarsa da, meselâ afyon gibi bazı ilâçlardan şiddetli bir etki görür. Bu bakımdan çocuklar için ayrı bir pozoloji, yani D. çizelgesi tesbit edilmesi zorunluğu vardır. Alışılmış D., normal erginlerin ağırlığına ve bazı hallerde belirli ilâçlara karşı olan allerjisine göre değişir. Radyolojide maksimal D., bir insan vücudunun, bütünü ile bir haftada alabileceği X ışını niceliği olup, 0,5 röntgen'den ibarettir. Bir haftada vücudun yalnız ellerden dirseklere kadar olan bölümüne maksimal olarak 1,5 röntgen verilebilir.

DÓZSA [*dǫżɔ*], **György** (1474 - 1514), Macar subayı. 1514 yılında çıkan büyük köylü ayaklanmasının lideri olarak tanınmıştır. Başpiskopos Tamás Bakócz (b. bk.), Türklerin Macaristan'ın güney bölümlerinde harekete geçtiklerini haber alınca, yeni papa X. Leo'dan Türklere karşı bir haçlı seferi açmak üzere müsaade almıştır. Ancak, Bakócz'un Roma'dan dönmesini beklemeyen kral, Türklerle bir barış antlaşması yapmıştır. Buna rağmen Bakócz haçlı seferi hakkında parlâmentodan karar almaya muvaffak olmuş ve Peşte (Mac. Pest), Fehérvár, Kalocsa ve Nagyvárad çevresinde büyük bir silâhlı kuvvet toplamıştı Bakócz, Macar serflerinden meydana gelen bu seferlerin komutanlığını daha önceki savaşlarda yararlıklar göstermiş olan D. ya vermişti. Macar soyluları, köylülerin topraklarını bırakıp silâh altına alınmasını doğru bulmamışlar ve onların ayrılmalarını engellemeye çalışmışlardı. Bunun üzerine D. nın komutası altında birleşen köylüler, soylulara karşı ayaklanmışlar (1514) ve korkunç bir kırıma girişmişlerdir. 40 000 kişilik bir kuvvete sahip olan D., Peşte'den Segedin (Mac. Szeged) e karşı yönelmiş, fakat Segedin'i alamamıştır. Csanád'ı ele geçiren D., soylulara mektuplar yazarak soylu sınıfını ortadan kaldıracağını ve kral yönetimine son vereceğini bildirmiştir. Kazandığı başarıdan cesaret alan D. Temesvár'a akın etmişse de, Transılvanya (Mac. Erdély) dan gelen János Szapolyai'ye yenilerek kardeşi Gergely ile birlikte yakalanmıştır. Toplumsal düzeni devirmeğe kalkışan D., başına kızgın bir demir taç geçirilip kızdırılmış demirden bir tahta oturtulmak suretiyle öldürülmüştür.

DOZY [*dǫzi*], **Reinhart** (1821 - 1883), Hollandalı doğu bilgini. Leiden'de doğmuş, orada ölmüştür. 1846 da Leiden Üniversitesi kitaplığının zengin doğu yazmaları bölümünde (Legatum Warnerianum) görev almıştır. Özellikle kuzeybatı Afrika ve İspanya'daki Arapların tarihi ve bu bölgelerin coğrafyası üzerinde araştırmalar yapmış, 1850 de Leiden Üniversitesi tarih kürsüsü profesörlüğüne getirilmiştir. Tarih dersleri yanında Arap dili dersleri de vermiş ve Jugnboll'un ölümünden sonra, 1861 - 1867 yılları arasında doğu dilleri kürsüsüne geçmiştir. Yayın hayatına *Dictionnaire détaillé des noms des vêtements chez les Arabes* (Araplar arasında kullanılan giyim adlarının ayrıntılı sözlüğü) [1845] adlı çalışmasiyle başlamıştır. Eserleri: *Catalogus codicum orientalium* (Doğu yazmaları kataloğu) [1851]; *Histoire de l'Afrique et de l'Espagne* (Afrika ve İspanya tarihi) [1848 - 1851]; *Histoire des musulmans d'Espagne 711 - 1100* (İspanya Müslümanlarının tarihi 711 - 1100) [1861]; *Description de l'Afrique d'après Edrisi* (İdrisî'ye göre Afrika'nın tasviri) [1866]; *Glossaire des mots espagnols et portugais, dérivés de l'arabe* (Arapçadan türeme İspanyol ve Portekiz kelimeleri sözlüğü) [Engelman ile birlikte, 2. bas. 1869]; *Essai sur l'histoire de l'islamisme* (İslamlık tarihi üzerine deneme) [1879]; *Supplément aux dictionnaires arabes* (Arap sözlüklerine ek) [2 cilt, 1877 - 1881]; *Recherches sur l'histoire et la littérature de l'Espagne pendant le moyen âge* (Orta çağ İspanyası tarih ve edebiyatı üzerinde araştırmalar) [1881].

DÖBELN [*döbıln*], Leipzig Bezirk'inin, Freiberg çukurluğunda bir Kreis merkezi. Nüfusu 30 600 (1948) dür. Genişçe bir vâdinin çukurluğunda kurulmuş olan şehir, demiryolu kavşağıdır. İleri gotik üslûbundaki Nikolaikirche kilisesinin işlemeli tahta mihrabı XVI. yüzyıl başlarından kalmadır. Okulları, tiyatrosu ve bir şeker fabrikası vardır. Makine, metal ve ağaç işleri sanayii gelişmiştir.

DÖBEREINER [*döberaynır*], **Johann Wolfgang** (1780 - 1849), Alman kimyacısı Hof yakınındaki Bug'da doğmuş, Jena'da ölmüştür. 1810 dan bu yana Jena'da kimya profesörlüğü yapmış, Goethe'ye bilimsel danışman olmuştur. Bakır oksidi yardımiyle organik maddelerin çözümlenmesi usulü onun buluşu olduğu gibi, 1821 de aldehiti de bulmuştur. 1823 te ayrışmış platinin hidrojenle oksijeni birleştirme özelliğini meydana çıkarmış, 1831 de sulandırılmış sülfürik asit içinde kepek ısıtarak fürfürolü elde etmiştir. Yer kabuğundaki çeşitli kimyasal öğelerin her birine düşen oranı ilkin hesaplayan odur.

DÖBLIN, Alfred (takma adı: **Linke Poot**; 1878 - 1957), Alman yazarı. Stettin (Szczecin) de doğmuş, Emmendingen (Freiburg im Breisgau) de ölmüştür. 1912 den sonra sinir hekimi olarak Berlin'de bulunmuş, 1933 te Fransa'ya sığınmıştır. 1940 ta Amerika'ya kaçan D., 1945 te Fransız yurttaşı olmuş ve Fransız ordusun da görev alarak Almanya'ya dönmüştür. Bu sırada din değiştirerek Yahudilikten Katolikliğe geçmişti. D., edebiyat alanına 1910 da «Der Sturm» (Fırtına) adlı ekspresyonist derginin kurucularından biri olarak atılmıştır. Ününü, *Berlin, Alexanderplatz* (Berlin'de Aleksander meydanı) [1929] adlı romanına borçludur. Röportajcılara vergi bir realizm, büyük bir muhayyile gücü, pitoresk kıyaslamanın çokluğu, derin düşünceler bu eserinin özellikleridir. D. in hayat felsefesi, bütün geleneksel değerleri şiddetle reddeden ve kitle ruhunu benimseyen bu tutumdan Hıristiyanların Tanrısını tanıyan bir tutuma kayarak değişmiştir. Başlıca eserleri: *Gedächtnisstörungen bei der Korsakoff'schen Psychose* (Korsakov psikozunda hafıza bozuklukları) [1905]. Sözü geçen *Berlin, Alexanderplatz* romanından başka en çok sevilen romanları şunlardır: *Die drei Sprünge des Wang - lun* (Wang - lun'un üç sıçrayışı) [1915]; *Wadzeks Kampf mit der Dampfturbine* (Wadzek'in buhar türbinine karşı savaşı) [1918]; *Berge, Meere und Giganten* (Dağlar, denizler ve devler) [1924]; *Burger und Soldaten* (Yurttaşlar ve askerler) [1941]. Tarihî bir konuyu işleyen en sevilen eseri *Wallenstein* (ad) [1920] dır.

A. DÖBLIN

DÖBRENTEI, Gábor (1786 - 1851), Macar yazarı. Nagyszőllős'te doğmuş, Peşte'de ölmüştür. 1831 de akademiye sekreter, iki yıl sonra da Millî Tiyatro (Nemzeti Szinház) ya müdür olmuştur. Shakespeare ile Molière'in birkaç oyununu Macarcaya çevirmiştir. Dilci olarak *Régi magyar nyelvemlékek* (Macar dilinin eski anıtları) adlı büyük bir dergi yayınlamıştır.

DÖDERLEIN [*dödırlayn*], **Albert** (1860 - 1941), Alman jinekoloğu. Augsburg'da doğmuş, München'da ölmüştür. 1887 de Leipzig Üniversitesinde jinekoloji doçenti olmuş ve 1893 te profesörlüğe getirilmiştir. D., 1897 de Hollanda'da bulunan Groningen'de, 1897 - 1907 arasında Tübingen'de ve 1907 den sonra da München Üniversitesi kadın kliniği direktörlüğünde bulunmuştur. D. ın, dölyatağı yolu florası ve lohusa hummasının önlenmesiyle doğum ve başka kadın hastalıklarında ameliyatla müdahale usulünün geliştirilmesinde ve özellikle kanserin ışınla tedavisinde büyük hizmeti geçmiştir.

Eserleri: *Handbuch der Geburtshilfe* (Ebelik el kitabı) [3 cilt, 1924 - 1925]; *Operative Gynäkologie* (Jinekolojide ameliyat) [Krönig ile birlikte, 5. baskı, 1924]; *Leitfaden für den geburtshilflichen Operationskurs* (Doğumda ameliyat kılavuzu) [14 ve 15. baskı, 1923].

D., ayrıca meslektaşları ile birlikte «Archiv für Gynäkologie» ve «Praktische Ergebnisse der Geburtshilfe und Gynäkologte» adlı dergileri de çıkarmıştır.

Döderlein basili: Dölyatağı yolu (*vagina*) nun normal salgısında bulunabilen, Gram - pozitif (Danimarkalı hekim Gram'ın «lekeleme metodu» nda: boya tutan veya alkol etkisiyle rengini atmayan basiller) türünden büyük bir bakteri. Bk. GRAM METODU.

DÖĞER'LER, Oğuz Türklerinde kabile adı. Bunların Oğuzların Bozok kolundan olduğu kabul edilir.

Müslümanlıktan önce D. lerin ongunu, Yazır. Dodurga ve Yaparlı boyları ile birlikte yırtıcı kartal kuşu idi. Oğuz Hanın efsanevî tarihi içinde D. lerde yer almaktadır. Oğuz Hanın torunu Dik Yabgu Han zamanında ileri gelen devlet adamlarından Dip Cenkçü, Dürkeş, Daş Beg, Bilgü Beg adlı beyler D. lerdendi. Kayı İnal Han zamanında da D. beyleri önemli hizmetlerde bulunuyorlardı. Müslümanlıktan sonra, özellikle Türklerin Ön Asyaya yerleşme döneminde D. lere rastlanmaktadır. Güneydoğu Anadoluda büyük bir beylik kuran Artuk oğullarının, Kayı boyuna değil, D. lere bağlı oldukları son araştırmalarla kesinleşmek üzeredir. Memlûkler devrinde Güneydoğu Anadolu ve Suriye'de yaşayan Türk boyları arasında D. ler, önemli bir topluluk meydana getirmekteydiler. Bunların beyi Sâlim ed - Döğerî, Sultan Berkuk zamanında Suriye'de önemli bir rol oynamıştı. Bu sırada D. lerin yerleştikleri alan, Caber kalesi ve çevresi idi. Timur salgınından sonra D. lerin başına geçen Dimeşk Hoca, 20 bin evlik D. ilinden başka Beni Kilab ve Beni Şadî adlı Arap kabilelerini de kendisine bağlamış, Urfa, Siverek, Sürüç, Harran, Caber ve Rakka şehir ve kasabalarının yönetimini eline geçirmişti. Akkoyunlu - Karakoyunlu savaşmasında D. ler Karakoyunluların yanında yer almışlardı.

1406 da Kara Yusuf Beyin Timurlulardan Miranşah oğlu Ebu Bekir'le yaptığı savaşlarda Caber D. lerinden başka, Musul - Mardin ve Kerkük - Tauk D. lerinin de adlarına rastlanır. Bu arada D. lerin Kuzey Irak ve Suriye ile Güneydoğu Anadolu'da geniş bir alana yayılmış oldukları anlaşılmaktadır. Osmanlılar zamanında ise, D. lerin artık parçalanmış ve siyasî bir değer taşımayacak kadar dağılmış oldukları görülmektedir. Bunlar, Halep Türkmenleri ile Şam, Bozulus, Kerkük ve Sis (Kozan) bölgelerinde yaşayan Türkmenler arasında yer almaktaydılar. Kanunî devrinde Halep D. leri Halep ve Hama olmak üzere yeniden bölünerek bir parça daha dağılmışlardı. XVII. yüzyılda bunlar arasında girişilen bir yerleştirme teşebbüsü ilk anda başarıya ulaşmamışsa da, daha sonra D. lerin bütünü ile yerleşik hayata alışarak kayboldukları sanılmaktadır.

Böylece Ön Asya'nın açılışı sırasında Güneydoğu ve Kuzey Suriye'ye gelen D. ler, XIV. yüzyılın ikinci yarısında merkezi Caber olmak üzere bir beylik kuracak kadar siyasî bir varlık göstermişler, fakat Akkoyunlu - Karakoyunlu savaşması sonucunda ezilerek dağılmışlardır. Azerbaycan'da Erdebil'de rastlanan D. lerin ise, Karakoyunlular tarafından o yöreye götürülen Urfa D. lerinden oldukları kabul olunur. — İ. P.

DÖĞÜŞKEN KUŞ (*Pavoncella pugnax*). Yağmurkuşları (Charadriiformes) takımının Yağmurkuşugiller (Charadriidae) familyasından bir kuş türü. Uzunluğu 30 cm dir. Dört yumurta yapar. Kuluçka süresi 17 - 18 gündür. Kuluçkaya yalnız dişisi yatar. Durup dururken, belli bir yerde, erkekleri kendi aralarında dövüşür. Hintliler etini yerler. Kuzey Avrupa ve Asya'da yaşar. Kuzey Afrika'ya göç eder.

DÖHLEN [*döhlin*] **HAVZASI**. Erzgebirge ile Dresden Havzası arasında, kuzeybatıdan güneydoğuya doğru uzanan bir çukurluk. Yüzeyi düzleşmiştir. Toprak, kumtaşı, Perm oluşmalariyle ilgili kırmızı kum ve balçık tabakasından meydana gelmiştir. Bu tabakadaki kömür damarı, hemen hemen tükenmiştir.

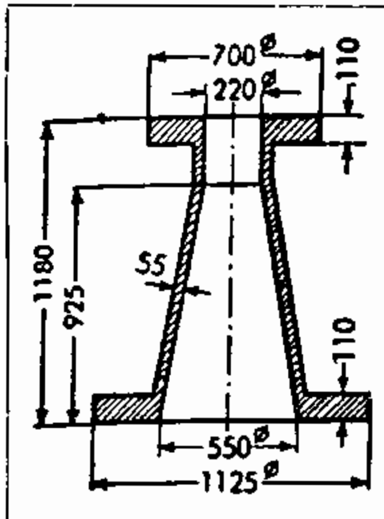
DÖKMETEPE, Tokat ilinin Turhal ilçesine bağlı bir bucak. Bucak merkezi olan D. nin nüfusu 589 (1960) dur. 12 köyü ile birlikte bucak nüfusu 5 711 dir. Bunlardan Katköy 1 378 nüfusludur. D., Tokat ile Turhal arasında, bu iki şehri birbirine bağlayan şose üzerindedir. Ayrıca 15 km lık bir yol ile Pazar'a bağlıdır. Güneyinden Yeşilırmak geçer. Kazova sulama kanalı daha kuzeydedir. Yeşilırmak vadisi boyundaki düzlükler geniştir. Bu düzlüklerde her türlü tarım ilerlemiş olup, çiftlikler de vardır. Verimli topraklarında şeker pancarı yetişir.

DÖKÜMCÜLÜK, demir veya başka maden ve alaşımlardan döküm yoluyle eşya yapma sanatı (pirinç, tunç dökümcülüğü ve altın işlemesi için bu maddelere bk.).

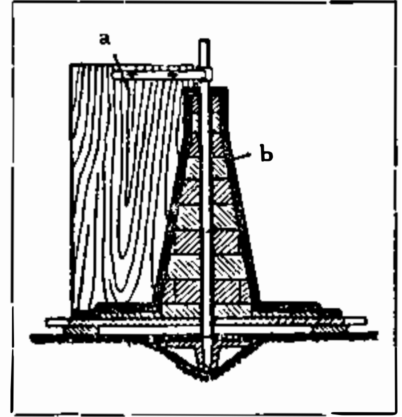
Demir ve çelik dökümcülüğü: Kalıphanede *kalıp* denilen içi boş kaplara erimiş metal dökülür. Bu kalıplar birkaç türlü yapılır:

1. *Çamur kalıplar*: Döküm yapılırken meydana çıkan gazların kolayca çıkabilmesi için çamur içine at gübresi, talaş tozu ve benzerleri konularak kalıbın gözenekli olması sağlanır. Bundan sonra bu çamurla yapılan kalıpların içine grafit ile ateşe dayanan kilden katımlı bir astar sürülür ve kurutulur (Çamur kalıp dökümü).

2. *Dökümcü kumu kalıpları*: İçine % 5 - 20 kadar kil, başka mineraller ve eski kalıp kumu karıştırılmış kuvars kumundan yapılır. İçine kok tozu da karıştırıldığı olur. Kum kalıpları, ıslak veya kuru döküm için kullanılır. Islak dökümde kullanılan kum kalıpları küçük kalıplardır. Kuru döküm için kullanılan kum kalıpları demir dökümü için 250 de kurutulur ve içi grafitle siyahlatılır. Çelik dökümü için bu kalıpların 500 - 600° de kurutulduktan sonra grafitle siyahlatılması gerekir.

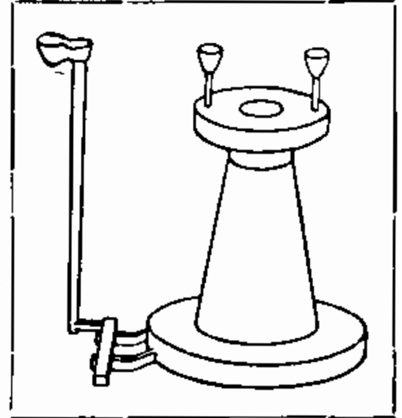
DÖKÜM PARÇASININ ÖNCEDEN HAZIRLANAN RESMİ

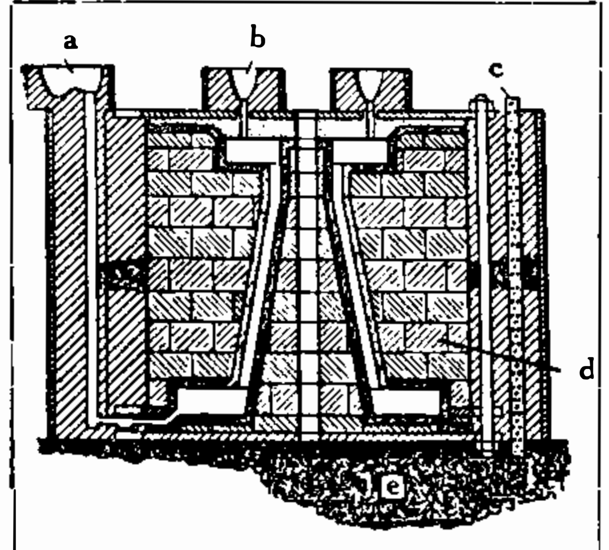
MAÇA (Çekirdek)
a. Maça kalıbı, b. Duvar kısmına sürülmüş çamur (kil)

Son zamanlarda küçük döküm parçaları için içinde % 6 8 kadar plastik madde bulunan, 350° de kurutulan kuvars kumundan kalıplar yapılmaktadır (GRONIN metodu).

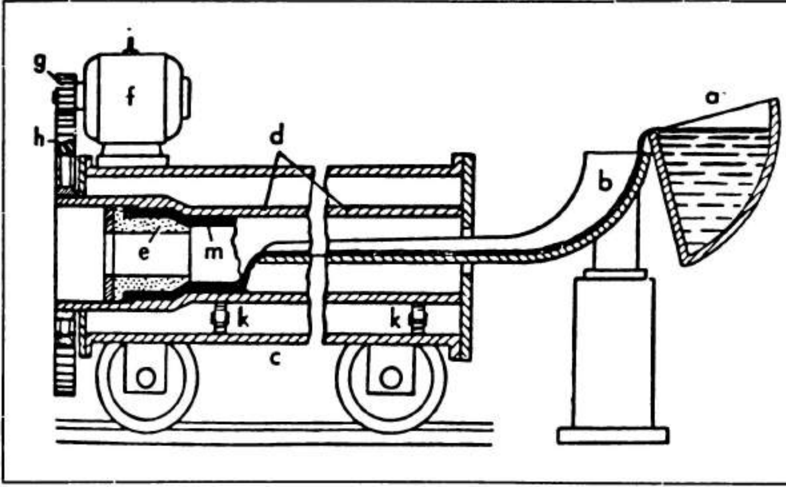
3. *Çimentolu kumdan kalıplar*: Kumun içinde % 9 çimento ile çimentoyu tamamiyle hidratlandırmak için bir o kadar da su bulunan kalıplardır.

DÖKÜM PARÇASI

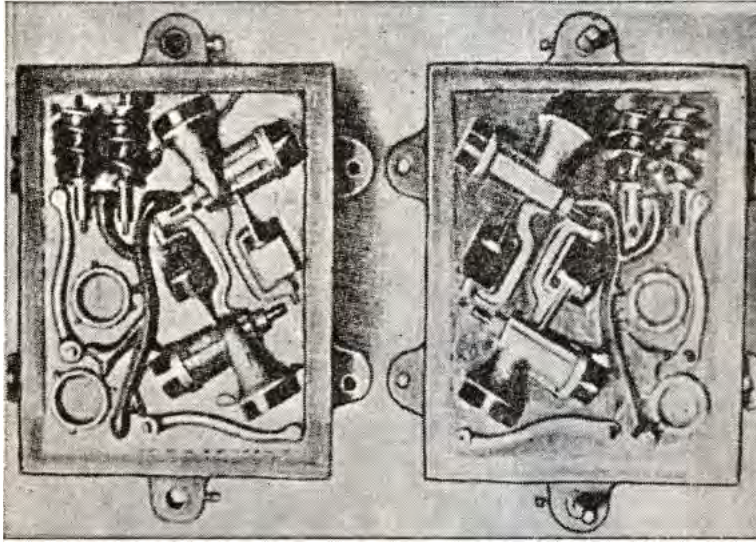
4. *Maça kumu veya yağlı kum kalıbı*: İçinde hiç kil bulunmayan kuvars kumundan yapılmış ve içine biraz keten yağı veya benzeri katılmış kalıplardır. Bu kalıplar, dökümden sonra kolayca parçalanması gereken «kalıp maçaları» yapmak için kullanılır.

KALIP: a. Dökme hunisi, b. Taşma deliği, c. Gaz ve hava çıkma yeri, d. Koruma duvarı, e. Gaz geçiren madde (kok yatak)

SAVURMA DÖKÜMÜ (Boru yapılması için): a. Döküm kabı, b. Döküm yolu, c. Döküm arabası, d. Döküm kalıbı, e. Kovan çekirdeği, f. Döner kalıbı döndürmeğe yarayan motor, g. Motorun pini, h. Döner kalıbın üzerine yerleştirildiği ve elektrik motoru tarafından döndürülen büyük dişli çark, k. Döner kalıbın taşıma makaraları, m. Dökülmüş boru

Üst ve alt parça kalıpları ile madenden yapılmış modeller

5. *Kokil* (*Külçe kalıbı*): Bunlar dökme demir veya çelikten yapılan özel kalıplardır (Kokil dökümü).

Kalıplar, dökülecek eşyanın önceden hazırlanan modelinin üzerine kalıp harcının sıvanması veya modelin kalıp maddesi üzerine basılması ile elde edilir. Bunlar özel şablonlarla da hazırlanabilir. Maça markaları, model hazırlanırken maçaların yerleştirilmesi için oyuklar mevdana getiren ve model üzerinde bulunan mil biçimli ek parçalardır. Uzun maçalar, kalaylı tenekeden veya telden maça dayakları ile pekiştirilir ve içlerine maça demiri yerleştirilmek suretiyle sağlamlaştırılır. Büyük boruların dökümüne mahsus maçanın yapımında, gazların çıkmasını sağlamak için olukları ve delikleri olan, çevrelerine saman sarılmış, ve üstü balçıkla sıvanmış bulunan maça çubukları kullanılır. Kalıpların, içine dökülecek metalin veya maddenin donduğu zaman meydana gelen hacim azalmasını karşılayacak kadar büyük olması gerekir. Tahta veya mum modeller, kalıp yapıldıktan sonra yakılmak veya eritilmek yoliyle kalıptan çıkarılır. Genel olarak modellerden ayrı ayrı kutularda bir «üst parça» ile bir «alt parça» kalıbı çıkarılır ve bunların üzerine maçalar yerleştirildikten sonra, bu iki parça tekrar birbiriyle birleştirilir. Meselâ demir soba levhalarında olduğu gibi açık dökümlerde modelin yalnız alt parçasının kalıbı alınmakla yetinilir ve kalıp, üstü örtülmeden dökülür.

Türlü dökümler: 1. *Demir dökümü*: İçinde % 1, 7 - 4 karbon bulunan demirden yapılır. Pik, ya doğrudan doğruya yüksek fırınlardan alınır veya dökümhane pikinden faydalanılır (bk. DEMİR). Bunların tekrar eritilmesi için pota (Tiegel), alevli fırını, Siemens-Martin ve döner fırınlar (Trommelofen) dan faydalanıldığı gibi, kok ve körükle işletilen ufak ve yalınç fırınlar da bu döküm için yeterlidir.

2. *Yumuşak döküm*: Esmer pike % 1,5 - 3 silisyum ve % 1 den az manganez karıştırılarak yapılan döküm. Bu dökümde karbon, grafit halinde bulunduğundan döküm, esmer bir renk alır. Bu döküme % 2 kadar fosfor katılırsa, bunu daha akıcı bir hale koyar. Demirden yapılan sanat eserleri için genel olarak bu döküm kullanılır.

3. *Sert döküm*: Bu döküm, beyaz ham demire % 1 - 5 manganez karıştırılarak hazırlanır. Bunun içinde karbon, demir karbür halinde bulunur ve demirin dış sathına büyük bir sertlik verir (Çelik döküm, dışı sert döküm). «Tavlı döküm» için de beyaz pik kullanılır. İçinde az karbon bulunan sert döküme ticarette «gümüş demiri» adı verilir.

4. *Çelik dökümü*: İçinde % 0,1 - 0,5 karbon bulunan akma çelikten yapılır.

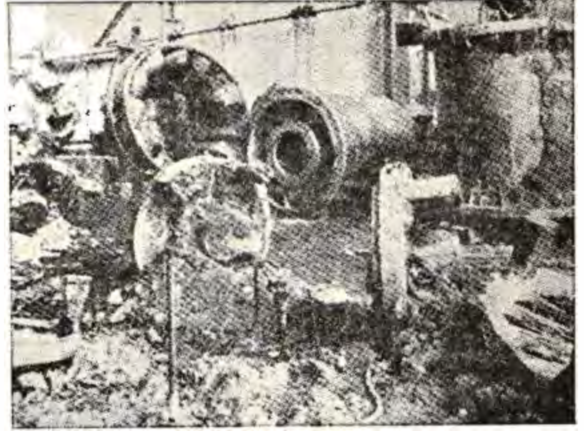
Demir dökümlerinin çekim dayanıklığı (cer mukavemeti) genel olarak 12 - 30 kg mm^2 olmalıdır. Bükülme da-

Karmaşık kalıplara maçaların konulması

Bir dökümhanede sürekli işleme

Temizleme yerine getirilmiş çelik döküm parçaları

yanıklığı bunun iki katıdır. Çelik dökümlerin çekim dayanıklığı ise, 38 - 60 kg mm², genişleme yeteneği % 8,25 tir. Daha çok genişleyebilen çelik dökümler de yapılabilir. Çelik dökümün döküm gerilimlerinden kurtulması, kristal yapısının daha ince bir şekil alması için bu dökümler bir kere daha yüksek ısıda kızdırılır.

Demir veya çelik kalıpların içine ya doğrudan doğruya fırından özel tavalarla boşaltılır, ya da basınç altında kalıplara püskürtülür. Bu döküm basınç dökümü (Druck - guss) adını alır. Kalıpların üst tarafında özel bir boşluk vardır. Burada kalan erimiş alaşım, kalıbın içine dolan döküm donduğu zaman meydana gelen boşlukları doldurmak için arkadan kalıba boşaltılır.

Boruların dökülmesi için Briede ve De Lavaud tarafından bulunmuş olan «savurma (santrifüj) döküm» kullanılır. Bu döküm, durmadan dönen özel kokiller içinde yapılır ve merkezkaç güçten faydalanılarak ayrıca bir döküm maçası yapılmadan çelikten veya demirden istenilen boyutta borular dökülebilir.

Döküm bittikten sonra, elde edilen parçaların üstündeki fazla ve şekilsiz kısımlar *çapak* adını alır. Bu çapakların kaba kısımları çekiçlerle vurularak kırılıp atılır. İnce temizleme işi ise, özel makinelerde yapıldığı gibi, üzerlerine 30 - 100 atmosfer altında ince kum püskürtülerek de sağlanır. Çok iyi olarak temizlenmesi gereken parçalar, ayrıca asit banyolarına konulur.

Tarihçe: Demir dökümcülüğü, M. Ö. 750 yılında

Küçük döküm parçalarının dökülmesi

Çin'de biliniyordu. Avrupa'ya ancak yüksek fırınlar kurulmaya başladıktan sonra gelmiştir. Türkler ise, Avrupalılardan önce demir dökümcülüğünü biliyorlardı (bk. DEMİR). Avrupa'da ilk döküm, 1383 yılında Almanya'da yapılmış ve ilk olarak demir gülleler dökülmüştür. 1400 de toplar dökülmeye başlanmış, ondan sonra borular ve soba levhaları dökülmüştür. İlk kupol ocağı İtalya'da 1540 yılında yapılmıştır. Fakat 1800 yılına kadar büyük bir önem kazanmamış, ancak bu yıldan sonra kok kömürü kullanılmaya başlanınca önemi artmıştır. Fransa'da Réaumur, yeni dökme usulleri bulmuş, en sonra 1850 de Almanya'da Mayer tarafından ilk çelik dökümü yapılmıştır.

İlkel insanlar, özellikle Meksikalılar, tahta, kömür veya mum ile bir kalıp maçası hazırlıyor, bunun üzerini mum ile sıvadıktan sonra, kilden bir kalıp içine koyuyorlardı. Demir işletmesini bilmediklerinden, bu kalıpla demirden daha kolay ergiyen bakır veya altın ile dökümler yapıyorlardı. Döküm yapılırken kalıp maçası yanıp veya eriyip gidiyor, üsteki kül kalıp ise kırılıp atılıyordu. Kolombiya'da kum kalıp da biliniyordu. Afrika'da da bu gibi kalıpların kullanıldığı sanılmaktadır. Fakat en önemli D., Hititlerin dökümcülüğüdür. Yaptıkları çok ince sanat eserlerine bakılınca, Hititlerin gerek kalıp, gerek döküm işlerinde çağdaş milletlere göre çok ileri bir seviyede oldukları ve D. e çok önceleri başladıkları anlaşılmaktadır.

DÖL (Bitkilerde), ilk tohumluktan daha sonraki kuşaklarda elde edilen tohumluğa verilen ad. Doğrudan doğruya ilk tohumluktan elde edilen kuşak birinci D., ikinci kuşak ise ikinci D. adını alır. Genel olarak D. ile elde edilen tohumluklar, soysuzlaşma ve yabancı maddelerle bulaşma sonunda ilk tohumluklar kadar yüksek değerde sayılmaz. Ancak, bazan saf olarak muhafaza edilen D. lere ait tohumluklardan henüz iklime alışmamış ilk tohumluklara göre daha çok ürün alınır. Özellikle ilk tohumluk tamamiyle başka iklim ve toprak şartlarını taşıyan bölgelere götürülürse, bu daha çok göze çarpar.

DÖL (Hayvanlarda): bk. TOHUMLAMA.

DÖLALMAŞI [Bot.]: bk. HAYAT DEVRİ.

DÖLGER [*dölgır*], **Franz** (doğ. 1891), Alman bizantinoloğu. Kleinwallstadt (Unterfranken) ta doğmuştur. Bizans yünetim ve maliye tarihi konusundaki araştırmaları ile tanınmıştır. «Byzantinische Zeitschrift» dergisini çıkarmaktadır.

DÖLGER [*dölgır*], **Franz Joseph** (1879 - 1940), Alman kilise tarihçisi. Sulzbach (a. M.) ta doğmuş, Schweinfurt'ta ölmüştür. Münster, Breslau ve Bonn'da profesörlük yapmıştır. Antik çağ ve Hıristiyanlık konusu ile ilgili olarak ilk Hıristiyanlık yüzyılının dinî ve dünyevî yaşayışını en iyi araştıranlardan biri idi.

DÖLLE, Hans (doğ. 1893), Alman hukukçusu Berlin'de doğmuştur. Berlin, Bonn ve Strasbourg üniversitelerinde hukuk profesörlüğü yapmış ve 1946 yılında da Tübingen'de yabancı ve milletlerarası özel hukuk araştırmaları için kurulmuş olan Hans - Planck enstitüsünün müdürlüğüne getirilmiştir.

DÖLLENME (Biyol.), bitkilerin ve hayvanların üremesinde, ayrı cinsten iki eşey hücresi (gamet) nin, yani erkek bireyin spermatozoon'u ile dişi bireyin yumurtasının birleşip kaynaşması olayı.

Yüksek yapılı bitkilerde bu olay çiçektozu (pollen, yani erkek gamet) nun çekirdek (*nucleus*) inin yumurtaya girerek onun çekirdeğiyle birleşip kaynaşması ile olur. Bu olay yosunlarla eğrelti otlarında da meydana gelir, şu farkla ki bunlarda, kendiliğinden hareketli olan spermatozoonun yumurta hücresi ile birleşip kaynaşması, yumurta odası (*arkhegonium*) nın boynundan aşağıya doğru yüzerek inmesiyle olur.

Yüksek yapılı hayvanlarda da temel ilke aynıdır. Erkeğin spermatozoonunun çekirdeği, dişinin yumurtasının çekirdeği ile kaynaşır ve yeni bir birey gelişmeye başlar. D. nin en büyük önemi, eşey hücrelerinin kaynaşması sonucunda, ana - baba hücrelerinin kuşaktan kuşağa geçebilen karakterlerinin, genlerin aracılığı ile taşınarak, döllenen yumurtada birleşip yeni bir düzen içinde sürüp gitmeleridir.

Döllenmemiş yumurta, kimyasal bir madde salgılar. Bu madde sparmatozoonu kendine çeker (bk. KEMOTAKSİ). Yumurtaya spermatozoonun başı girer, kuyruğu dışarı da kalır. Bunun ardından yumurtanın çevresinde hemen bir D. zarı meydana gelir ve böylece başka bir yumurtanın içeri girmesi önlenmiş olur. Özel olarak, köpek balıklarını da kapsıyan *Selachii* grupundaki bazı balıklarla bazı sürüngenlerde ve bazı böceklerde, yumurtaya birkaç spertmatozoon birden girerse de, bunlardan yalnız bir tanesi yumurtanın çekirdeği ile birleşir.

Döllenmiş yumurtadan bir embriyon meydana gelir. Bk. EMBRİYON.

DÖLLENMESİZ ÜREME (Yun. *parthenogenesis*: *parthenos* = genç kız, bakire; *genesis* = doğum) [Biyol.], dişi eşey hücresi olan yumurtanın döllenmeksizin, yani bir sperma hücresi ile birleşmeksizin yeni bir birey olarak gelişmesi.

D. Ü. yalnız bir çeşit hücre ile meydana gelmekteyse de, bu hücre döllenmiş yumurtalar gibi bir olgunlaşma (*maturation*) evresi geçirdiği için söz konusu olay cinsel üreme sınıfına girer.

D. Ü. böceklerde sık sık meydana gelir. Tipik bir D. Ü. örneği *Aphididae* familyasının çeşitli türlerinde görülür. Bal arılarında döllenmiş yumurtalardan arı beyi ve işçi arılar, döllenmemiş yumurtalardan ise erkek arılar meydana gelir (bk. ARI); aynı durum karıncalarla eşek arılarında da görülür. Amerikalı biyofizyolojist Jacques Loeb (1809 - 1924), *Echinoidea* sınıfından bir kabuklu olan deniz kestanesi (İng. sea urchin) nin döllenmemiş yumurtasının, meselâ normalden fazla tuzu olan bir tuzlu su ile uyarılması yolu ile olgunlaştırılabildiğini tesbit etmiştir. Yapma partenojenesis adı verilen bu işlem, birçok omurgasızlarla bazı omurgalıların yumurtalarına uygulanmıştır. Uyarma amaciyle uygulanan mekanik metotlar arasında yumurtaya sivri bir iğne batırmak veya şiddetle vurmak ve onu çeşitli ısılarda çeşitli basınçlar altında tutmak gibi yollar vardır. Kimyasal uyarma metotları olarak da benzol, kloroform, eter, alkol ve çeşitli tuz çözeltileri kullanılmaktadır. Yapma olarak sık sık uyarılan yumurtaların gelişmesi pek ileri dereceyi bulmaz. Bununla birlikte, bu işlemin uygulandığı kurbağa yumurtaları normal gelişme evrelerinden geçerek kurbağa hali almışlardır. 1939 da da bir tavşanın yumurtasiyle aynı olumlu sonuç elde edilmiştir.

D. Ü. olayı bitkilerde daha az görülür. Bu olay, yosunlar ve mantarlar gibi bazı aşağı bitki türlerinde ve seyrek olarak da tohumlu bitkilerde görülmektedir.

DÖLLINGER [*dölingır*], **Johann Ignaz von** (1799-1890), Alman din bilgini ve yazarı. Bamberg'de doğmuş, München'da ölmüştür. München Üniversitesinde kilise tarihi profesörlüğü yapmıştır. 1848 - 1849 yıllarında, Frankfurt parlamentosunda Katolik kilisesinin bağımsızlığını savunmuştur. 1873 yılından başlayarak Bavyera Bilimler Akademisi başkanlığında bulunmuştur. D. bilim ve kilise politikası alanında kazandığı büyük ünü, olağanüstü yüksek yeteneklerine ve bilimsel başarılarına borçludur. Önceleri Protestanlığın ve Aufklärung hareketinin en büyük muhaliflerinden iken sonradan Katolik kilisesiyle de büyük anlaşmazlıklara düşmüştür. 1861 den 1870 e kadar papaların dünya işlerine karışmasına çatmış, Janus takma adı altında, IX. Pius'un politikasını ve *Syllabus*'unu şiddetle tenkit eden *Der Papst und das Konzil* (Papa ile Konsil) [1870] adlı küçük bir kitap yayınlamıştır. Papaların yanılmaz olduğunu doğrulamayı reddettiği için München başpiskoposu onu şubat 1871 de aforoz etmiştir. Fakat D. yılmamış, Bavyera kralı II. Ludwig'in kanadı altında çalışmaktan vazgeçmemiştir. Amacı, kilisenin eski yolundan ayrı bir yol tutan bütün Hıristiyanları bir inanç içinde kaynaştırmaktı.

J. v. DÖLLINGER

DÖLÜT: bk. CENİN.

DÖLÜTSÜZ (Fr. Afoetal, Lat: *a* = yokluk eki, foetus = dölüt, cenin), dölütü olmayan.

Dölütsüz gebelik: Dölütün yerini dokuzuncu aydan önce vücuttan dışarıya atılan hidatik bir cism (kist) in almış olduğu gebelik.

DÖLYATAĞI (Lat. *uterus*; eski ter. *rahim*) [Anatomi ve Fizyoloji], üst hayvanlarda gebelik organı.

Küçük leğen (Lat. *pelvis*; eski ter. *havsala*) içinde, göden bağırsağı (Lat. *rectum*) ile idrar torbası (*mesane*) arasında ve dölyolunun üst tarafında bulunan D., döllenmeden meydana gelen dölütü barındırmaya ve bu beriki doğacak duruma gelince onu çıkarıp atmaya yarar. Önden arkaya doğru yassılaşan, 6 - 7 cm uzunluğunda bir armut biçiminde ve alt yanındaki delik aracılığı ile dölyoluna bağlanan içi

boş ve çeperleri kaslı bir organdır. Armudun şişkin olan üst bölümündeki delikte üst taraftan gelen Fallop boruları (b. bk.) nın uçları yer alır.

Bu organı üst üste duran şu üç tabaka meydana getirir: serumsu bir tabaka, kaslı bir tabaka ve mukozalı bir tabaka. D. ını tesbit eden bağlar: geniş bağlar, yuvarlak bağlar, uterosakral (yani D. ile kuyruk sokumu kemiği [Lat. *sacrum*] arasındaki) bağlar ve vesiko - uterin (yani idrar torbası ile D. arasındaki) bağlardır.

DÖLYATAĞI İÇZARI (Lat. *endometrium* < Yun. *endon* = içinde; *mêtra* = dölyatağı) [Anatomi], dölyatağı boşluğunu kaplayan doku. D. İ. nda dölyatağı bezleri ve bu bezlerin çevrelerini saran ve damarlı bir katılgandoku olan koryon (Yun. *khorion*, deri) bulunur. D. İ. nın kalınlığı, yapısı ve doku görünüşü, yumurtalığın folikül hormonu ve lütein salgılama durumuna bağlıdır. D. İ. bir hormon alıcısıdır, yani hormonların fizyolojik etkilerini uygulamalarına elverişli bir organdır. Âdet görme şeklinde, yani döneminde D. İ. üzerinde yapılan biyopsiler iki evrenin varlığını göstermiştir: 1. *Folikül hormonu evresi* âdet görmeyi izleyen ve D. İ. nın bütün hücre ögelerinin çoğaldığı bu evrede, âdet görme sırasında bütün orta ve yüzey tabakaları yok olan D. İ. yeniden oluşur. Koryon hücre bakımından zenginleşir, damarlar çoğalır ve eşeyli bölünme (*mitosis*) ler pek çok olur. Bu evre, yumurtalık düzeyinde, De Graaf folikülünün ve özellikle tanecikli hücre tabakalarının büyüdüğü evredir ve âdet görme döneminin on dördüncü gününe kadar sürer.

2. *Folikül hormonu - lütein evresi*: Yumurtanın dışarıya atılmasından sonra oluşan sarı cismin lütein ve folikül hormonu salgıladığı bu evrede D. İ. düzeyinde, bezlerin hücrelerinde bir glikojen salgısı oluşur, bezlerin biçimini bozarak onlara girintili çıkıntılı bir görünüş veren bağdokusu dikenleri belirir ve koryonun atardamarları farklılaşarak spiralleşir. Yumurta döllenmiş bulunursa, D. İ. *nidation* görevine, yani döllenmiş yumurtayı bir yerinde barındırmaya hazırdır. Döllenme meydana gelmişse, orta tabakalarla yüzey tabakaları dışarıya atılır ve böylece âdet görme olayı meydana gelir.

D. İ. üzerinde yapılan biyopsiler, yumurtalığın hormon çıkarma ve yumurta yapma çalışmalarını ve dölyatağı mukozasının hormonlardan fizyolojik etkilenme yeteneğini gösterir ve D. İ. bölgesindeki herhangi bir urun varlığını belirtir.

DÖLYOLU (eski ter. *mehbel*; Lat. *vagina*, kılıf; Ar. *mahbel*, gebe koyma yeri), kadın üreme organlarının, üst ucu dölyatağı boyununda, alt ucu da ferç (Ar. *ferc*, yarık; Lat *vulva*, kapak: sözü geçen organların dış bölümü) te bulunan kanal biçimindeki parçası.

Dişinin çiftleşme organı olan D., silindir biçiminde olup önden arkaya doğru biraz yassıdır ve boş bulunduğu zaman çeperleri birbirine bitişiktir. Uzunluğu ortalama 12 cm, genişliği de 3 cm ise de, organ esnek olduğu için bu boyutlar çok büyüyebilir. D. nun doğrultusu yukarıdan aşağıya ve arkadan öne doğru eğiktir. Yeri, leğen (*havsala*; Lat. *pelvis*) boşluğu içinde, idrar torbası (*mesane*; Lat. *vesica*) ile göden bağırsağı (*mia - i müstakim*; Lat. *rectum*) arasıdır. D.un çeperi lifli iki gömlekten ve bir mukozadan meydana gelmiştir. Bu çeperin yüzü, genişliğine buruşukluklarla kaplıdır; bunlar D. kolonları denilen uzunlamasına iki dikiş (*hiyata*; Yun. *raphê*; Fr. *suture*) te sona erer. D. nun üst ucu, dölyatağı boğazına dayanıp bu organın etrafında D. çıkmazı denilen dairesel bir oluk meydana getirir. D. nun D. dehlizi (Lat. *vestibulum*) adı verilen alt ucu ferç ile bitişir ve bakire kadınlarda bir bölümü kızlık zarı (*gışa - i bekâret*, Lat. *hymen*) ile kapalı bulunur.

DÖMEKE, Yunanistan'da, Tesalya (Yun. Thessalia) nın Larisa yönetim bölgesinde, Domokitikos çayı kıyısında bir şehir. Nüfusu 1 600 kadardır.

D., 1897 Türk - Yunan savaşı sırasında burada verilen bir meydan muharebesi ve yapılan ateşkes anlaşmasiyle tarihe geçmiştir. Yunanlıların Girit'i ve başka Türk topraklarını almağa kalkışması üzerine Osmanlı devleti Yunanistan'a karşı savaş açmıştır. Osmanlı ordusuna Müşir Gazi Ethem Paşa, Yunan ordusuna da sonradan kral olan prens Konstantin komuta ediyordu. Bütün kilit noktalarını tutmuş olan Yunanlıların mukavemeti büyük kayıplar karşılığında kırıldıktan sonra D. de bütün bir gün süren kanlı bir meydan muharebesi verilmiş, Osmanlı ordusu Yunanlıları perişan ederek kaçmak zorunda bırakmıştır (18 mayıs 1897). Bu savaş Türklere Atina kapılarını açmış iken Yunanlıların baş vurduğu büyük Avrupa devletleri araya girmiş ve savaş durdurulmuştur.

DÖNEÇ (Fr. Rotor): 1. Bir elektrik motorunun, türbinin veya jeneratörün döner kısmına verilen ad.

2. Helikopterlerin üstündeki büyük döner kanat.

DÖNEM (Fr. Période musicale), birbirini bütünleyen iki veya daha çok cümle (b. bk.) den oluşmuş ezgi parçacığı. Oyun havası ve marş gibi yapıcı basit parçalarda ve Bach ile Brahms arası musikide D. in genellikle dört ölçülük bir öncümlesi ile gene dört ölçülük bir artcümlesi vardır. Sonu yarım bitiş (demi - cadence) olan öncümleye «soru», sonu tam bitiş olan artcümleye de «cevap» dendiği çoktur. Örnek için bk. EZGİ.

DÖNENCE (Fr. Tropique), ilkbahar noktasından art arda iki geçiş arasındaki zaman ayrımını bildirir.

Meselâ güneşin ilkbahar noktasından (ekvator dairesi ile tutulma dairesinin kesim noktası) art arda iki geçişi arasındaki zaman ayrımına *dönencel yıl* (tropik yıl, medarî sene) denir.

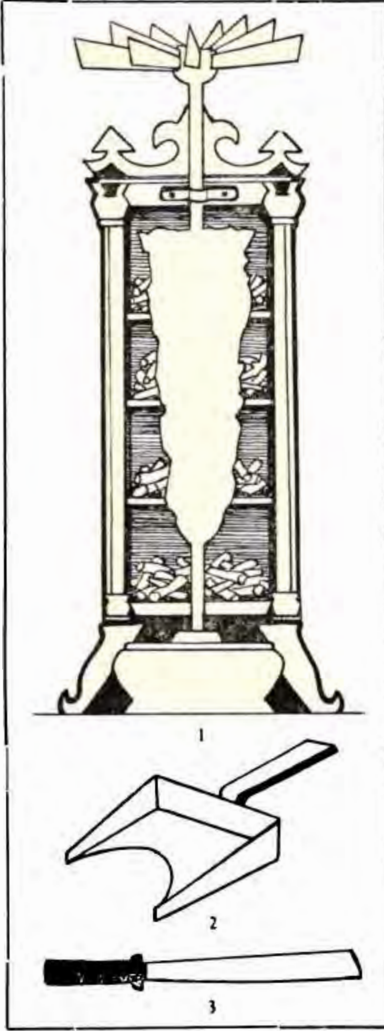
İlkbahar noktası her yıl 50° geriye kaydığı için dönencel yıl, yıldız yılı dediğimiz yerin güneş çevresinde bir kez dolanması için geçen zamandan biraz kısadır. Gerçekten 1 dönencel yıl, 365,2 422 gün, 1 yıldız yılı, 365,2 564 gündür.

Ayın, ilkbahar noktasına ait saat dairesi (yani ilkbahar noktası ve göğün kutuplarından geçen daire) nin aynı yanından art arda iki geçişi arasındaki zaman farkı *dönencel ay*'dır. Bir dönencel ay, 27 gün 7 saat 43 dakika ve 4,7 saniyedir.

DÖNER KEBAP, yassıltılmış et parçalarının bir şişe geçirilerek ateş karşısında çevirilmesi yolu ile hazırlanan bir çeşit kebap. D. K. her çeşit koyun ve sığır etinden yapılabilirse de, en iyisi dananın tranş denilen ve kalçasının dikey orta bölümünde yer alan yumuşak yerinden yapılanıdır.

Yapılışı: Et, geniş yapraklar halini alacak biçimde kesilerek yassıltılır; sonra, çok yağlı veya hemen hemen yağdan ibaret olan et parçaları da aynı biçimde kesilip yassıltılır; ayrıca gereği kadar da kıyma hazırlanır (bu kıyma etin sertçe yerlerinden de olabilir).

Et, bir gün önce, soğan suyu içine tuz, karabiber ve süt (10 kg et için 250 gr kadar) katarak hazırlanmış olan salamuraya daldırılıp çıkar larak veya salamuranın miktarı az ise, onunla oğulup ısla tılarak ertesi güne kadar beklemeye bırakılır. Pişirme günü şişe sırasiyle bir iki yaprak et, bir yaprak yağ ve bir kat da kıyma dizerek ve bu sıraları birbiri ardınca devam ettirerek şiş doldurulur ve kızıl kor halindeki ateşin karşısında çevirile çevirile pişirilir. Pişen etler şiş bıçağı denilen uzun saplı ve çok uzun ağızlı bir bıçakla kesilerek alınır. Çok harlı ateşte cabuk pişirilip sunulan D. K. makbuldür, kuvveti zayıflamış ateşte ağır ağır pişen bir D. K. nefasetinden kaybeder.

1. Döner kebap ocağı, 2. Tavası. 3. Bıçağı

DÖNER KEMİK (Fr. Radius), dirsekle el bileği arasında yer alan iki kemikten biri. Uzun kemiklerdendir. Dirsek yönündeki ucu, bilek yönündeki ucundan daha ufak tır. Ön, arka ve dış olmak üzere üç yüzü ve ön, iç ve arka olmak üzere de üç kenarı vardır.

DÖNER SAHNE (Tiyatro): bk. SAHNE.

DÖNER SERMAYE (eski ter. Mütedavil sermaye), genel olarak bir teşebbüsün «sabit değerleri» i dışında kalan, alışverişte veya üretimde kullanılan, bir kere alınması, satılması veya devredilmesi mümkün olan değerlerin toplamına D. S. denir.

İşletmelerde bilançonun aktifinde yer alan, para, mal, ilk ve yardımcı maddeler, senetler, aksiyon ve obligasyon gibi değerlerden her biri D. S. nin birer parçasıdır.

Sabit değerler, üretimde birçok defalar kullanıldığı halde, D. S. ye dahil değerler bir kere kullanılabilir. D. S. ilk ve yardımcı madde halinde ise, üretimde şekli değiştirilerek yeni bir madde vücuda getirilmek üzere bir kere kullanılabilir. Mal, para, aksiyon, obligasyon gibi bir halde ise, alışverişte bir defa alınabilir veya satılabilir.

İşletmelerde, teşebbüsün mahiyetine göre D. S. az veya çok olabilir. Bankalarda, ticaret evlerinde D. S., endüstri işletmelerinde ise sabit sermaye miktarı çok olur.

Bazı bakanlıklara bağlı kurumlarda, D. S. bir nevi «tahsis edilmiş sermaye» halinde bulunur. Devlet bütçeleriyle tahsis edilen bir miktar sermaye ile, bakanlıklara bağlı bazı kurumların diğer ticarî müesseseler, özel teşebbüs gibi faaliyette bulunması öngörülmüştür. Bu kurumlar bir yandan kamunun muhtaç bulunduğu maddeyi üretmek, bir hizmeti görmek ve pazarlamak sureriyle ihtiyacın tatminine, öbür yandan da kendi konularında alışverişte bulunarak millî ekonomiye katılırlar. Bunların çalışma alanları, bağlı bulundukları bakanlık ile Maliye Bakanlığınca ortak olarak hazırlanan yönetmeliklerle sınırlanmış bulunur. Muhasebe kayıt ve defter sistemleri, kullanacakları belgeler, Maliye Bakanlığının «Mütedavil Sermaye Hesap Yönetmeliği» ne göre düzenlenmiş olur. Bu hesap sistemi, defterlerin yanı sıra, işletmede, işlemleri kolaylaştırmak üzere, özel olarak daha başkaca defter ve belgeler kullanılabilir. Bazan da Maliye Bakanlığının müsaadesi alınmak şartiyle, kurumların özelliklerine göre, kayıt sistemleri uygulanabilir. Bakanlıklara bağlı D. S. bilânçoları ve gerekli belgeler, her yıl sayıştayın vizesine gönderilir.

Devlet teşkilâtına bağlı, D. S. ile her konuda çalışan kurumlar geniş bir çalışma alanı bulmuşlardır. D. S. ile çalışan kurumlar arasında, Tarım, Sağlık ve Millî Eğitim bakanlıklarına bağlı kuruluşlar sayılabilir. Tarım Bakanlığı Orman İşletmeleri, Millî Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları Mütedavil Sermayesi, Millî Eğitim Basımevi, Kız ve Erkek Sanat Enstitüleri ve Olgunlaşma Enstitüleri, hatahaneler poliklinikleri gibi kuruluşlar D. S. ile çalışmaktadır. — A. A.

DÖNGEN: bk. DUNGAN.

DÖNGÜ veya SİKLON (Fr. Cyclone), bir alçak basınç alanına doğru çevreden olan, yaklaşık olarak yatay ve çemberimsi dönmeler biçimindeki hava akımı. Bu akım kuzey yarımkürede saat yelkovanının gidiş yönünün tersine olur. Güney yarımkürede yelkovanın gidiş yönündedir. D., bir yerel hava hareketidir. Bu hareket, havanın seyrelmesini doğuran sebep sürdükçe (ısınma, dinamik sebep) şöyle sürer: Bu hareket alanının aşağı katında içeriye (ortada bir yere) doğru hava akını olur, yukarı katında çevreye doğru yükselen hava yığınları bulunur. İşte böyle dönercesine olan bir hava hareketi düzenine D. denir. D. lerin çapları çok çesitli büyüklükte olabilir, içlerinde 300 km yi bulanları da olur.

Kendi yerinde belirmiş D. lerden başka, bir de *gezici D. ler* (eski ter. seyyar asgariler, seyyar siklonlar) doğar ki, bunlarda durum çok daha karışık olur. Gezici D. ler, bir alçak basınç çevresinde bulunan, genel olarak kapalı eşbasınç (izobar) eğrilerinin gösterdiği ve yerlerini değiştiren alçak basınç alanlarıdır. Bir eşbasınç haritasında hava basıncının düşük bulunduğu küçük bir alan vardır. Ortadaki bu küçük alanın her yanında, her yönde basınç yükselir. Böylece, birbiri ardından uzanan eşbasınç eğrileri, bu düşük yeri çevirir, orada değirmice bir uzanış belirir. İşte, bir alçak basıncın çevresini kuşatan kapalı eşbasınçların aynı günde sabahleyin bir yerde bulunurken, o günün akşamı için bir harita yapıldığında bütün bir alçak basıncın bir yönde yer değiştirmiş olduğu görülür. O halde, bu alçak basınç alanı, bir gezici D. dür. Döne döne buraya ulaşmıştır. Bu gezici D., doğru, eğri veya dolaşık yollardan geçer ki, buna alçak basınç yolu (depresyon yolu) demek olan gezici D. yolu adı verilir. Gezici D. nün yer değiştirdiği yere göre ortanın ön tarafına D. nün önü, arkasına D. nün ardı denir. Gezici D. lerin etkisi altında bulu-

nan bir yerden bir gözlemci, bu geçiş sırasında rüzgâr yönünün birbiri ardından geçtiğini sezer. Böylece, sanki şu veya bu yöne doğru bir dönüş hareketi olduğunu fark eder. Gezici D. lerin geçtikleri vol boyunda bulutlar belirir, yağış olur, sert yeller eser, fırtınalar doğar.

Gezici döngü yolları (seyyar asgari yolları): D. lerin yer değiştirdikleri ana yollardır. Gezici D. ler, çoklukla 35 enleminden daha yüksek enlemlerde belirir, doğuya doğru yer değiştirir, belirli yollardan geçerler. Bu yolların belirmesinde dağların, iç denizlerin, çukur bölgelerin uzanış yönlerinin önemli yeri vardır. Gezici D. ler kenar denizlerden, ara denizlerinden, iç denizlerden, çukur bölgelerden geçerler. Gezici D. lerin ana yolu, karalar yarımküresi olarak adlandırılan kuzey yarımkürede körfez akıntısı ((İng. Gulf Stream) adı verilen sıcak su akıntısının geçtiği yoldur. Gezici D. lerin buradan çok geçmelerinin sebebi, buradaki sıcak suların buharlaşarak havada döner şekilde beliren hareketlerin sürmesine yardım etmesidir.

Yeryüzünün türlü bölgelerinde (yukarıda sözü edilen enlemlerdeki kuşaklarda) çeşitli gezici D. yolları vardır. Bunlar, türlü etmenlere bağlı olarak ver yer birleşir veya ayrılırlar. Bu yolların böyle çatak yerleri, dörtyol ağzı, üçyol ağzı gibi alanlardır. İşte, bunlardan biri Atlas Okyanusunda İzlanda adası yakınındadır.

Gezici D. ler Avrupa'da Akdenize, Baltık Denizine, Norveç yönlerine doğru birbirinden uzaklaşan yolları güderek ayrılırlar. Avrupa,da gezici D. lerin geçtiği yollar ayırt edilmiş ve bu I, II, III, IV ve V sayılı yollar olarak gösterilmiştir. Ancak, bu yolların hepsi aynı değerde olmadığı gibi, bunları güden gezici D. lerin tutarı da mevsime göre değişir. Avrupa'da gezici D. yollarının birleştiği, ayrıldığı iki önemli bölge vardır:

1. Batı ve Kuzeybatı Avrupa ile Kuzey Atlantik'in doğu bölümü. İzlanda bölgesi ile yakından ilgili olan bu bölgede gezici D. ler, bazan Büyük Britanya adalarının kuzeyinden geçer, bazan da Manş Denizini, Kuzey Almanya çukur bölgesini güder (IV b), durmadan batıdan doğuya doğru yer değiştirirler. Kışın bu yollar çok işlektir.

2. Akdenizden geçen gezici D. yolları. Burada gezici D. lerin hemen hepsi Cenova körfezinden ve Adriya denizinden geçer (V a, V d yolları). Bu arada Doğu Akdeniz bölgesinin ve Türkiyenin hava değişmeleri üzerine çok etki yapan gezici D. ler belirli yolları güder. Cenova körfezinden ayrılan bir kol (V yolu) Tirenyen denizi ile Girit adasının güneyini geçer, Doğu Akdenize sokulur. Bunlar Türkiyenin havasını etki altında bulunduran yollardandır. Ege Denizine ulaşan kol burada ikiye ayrılır: Kuzey yolu Çanakkale Boğazını, Marmarayı ve İstanbul Boğazını güderek Karadenize girer, Rizeye doğru uzanır. Güney kolu ise Güney Anadolu kıyıları ile Kıbrıs'tan geçer, İskenderun körfezine ulaşır, Hatay'dan geçer ve daha ilerilere sokulur (bk. RÜZGÂRLAR, BASINÇ).

D. ye karşılık bir de *karşı döngü* (antisiklon) vardır. Karşı D., bir yüksek basınç alanından çevreye doğru, yayılan yatay, çemberimsi biçimdeki hava dönüşüdür. Bu dönüş, Kuzey yarımkürede saat yelkovanının gidiş yönündedir. Güney yarımkürede ise bunun tersidir. Yerin dönmesiyle ilgili olarak kuzeyde sağa, güneyde sola çevrilir. Karşı D. de bir yerel hava dönüşüdür. Bu dönüş, havanın sıklaşmasını doğuran sebep durdukça şöyle sürer: Dönüş alanının aşağı katında dışarıya doğru hava akını olur, yukarı katında içeriye doğru hava akını belirir, ortada dikine olarak aşağıya inen hava bulunur. İşte, böyle dönercesine olan bir hava hareketi düzeni karşı D. adını alır. Bk. RÜZGÂRLAR, BASINÇ, ATMOSFER. — R. İ.

DÖNHOFF [*dönhof*], Mark kontluğundan gelme çok eski bir sovlu aile. Bu ailenin adı ilk olarak 1282 yılında geçer. XIV. yüzyılda bir kolu Letonya'nın Livonya iline yerleşmiştir. Aile, 1633 ten sonra Reich Kontluk sanını alarak Doğu Prusya'da toprak sahibi olmuştur. D. kontu August Hermann (1797 - 1874), 1848 de Prusya dış işleri bakanı olmuştur. D. kontesi Sophie Julie (1767 - 1834), 1790 da Prusya kralı I^r. Friedrich Wilhelm'in nikâhsız karısı olmuş, 1793 te saraydan çıkarılmıştır. Oğlu ise sonradan Brandenburg kontu saniyle başbakan olmuştur.

DÖNITZ [*dönits*], **Karl** (doğ. 1891), Alman amirali. Grünau (Berlin) da doğmuştur. 1910 da İmparatorluk Deniz Harp Okuluna girmiş, Birinci Dünya Harbine denizaltı süvarisi olarak katılmış, 1918 de Malta sularında İngilizlerin eline düşmüştür. 1928 de korvet suvarisi olmuş, 1935 te Almanya'nın yeniden kurduğu denizaltı filosunu yönetmiş, 1939 da tuğamiralliğe, 1940 ta da tümamiralliğe yükselmiştir. 1942 yazı sonuna kadar İngilizlere karşı Alman denizaltı savaşını idare ettikten sonra, 1943 te savaş filosunun genel komutanı olarak Raeder'ın yerine getirilmiştir. Hitler, vasiyetnamesinde D. i kendisine ardıl tayin etmişti. O da bu sıfatla Schleswig - Holstein'daki genel karargâha yerleşerek savaşı Rusya'ya karşı sürdürebilmek için Batı ile barış kurmaya çalışmış ise de, 1945 mayısında şartsız olarak teslim olmak zorunda kalmıştır. 1946 kasımında Nürnberg askerî mahkemesinde on yıl hapis cezası giyerek Berlin yakınında Spandau cezaevine gönderilmiş, 1956 da ceza süresini bitirerek çıkmıştır. 1935 - 1945 yıllarına ait hâtıralarını *10 Jahre und 20 Tage* (10 yıl 20 gün) [1958] adlı eserinde yayınlamıştır.

K. DÖNITZ

DÖNME (Din): bk. DÖNMELER.

DÖNME FORMÜLLERİ (Mat.): bk. ROTASYON.

DÖNMELER veya AVDETİLER, bağlı olduğu dini bırakarak başka bir dine dönenlere verilen genel ad. *Dönme* Türkçe bir halk deyimidir. D. sözü yerine eskiden, daha nazik bir deyim olarak *avdetî* sözü de kullanılırdı.

Dinsizlikten veya başka bir dinden İslâm dinine dönenlere «gerçek yolu bulma» anlamına gelen Ar. *hidayet* sözünden *mühtedi* denirdi. Bu olaya da *ihtida* adı verilirdi. Dinsiz yaşamayı tercih edenlere veya Müslümanlıktan başka bir dine girenlere de «İslâm dinini reddetmiş» anlamına *mürted* denirdi. Bu olay da *irtidat* adiyle anılırdı. *Tedeyyün* ise ihtida ve irtidat'tan farklıdır. Tedeyyün, hiçbir dine sahip olmayan bir kimsenin dinsiz yaşamaktan vazgeçerek herhangi bir dini kabul etmesidir. İslâmiyetten başka bir dine girmeye ihtida denmez, tedeyyün denir.

Osmanlı tarihinde D. sözü, daha özel bir anlam taşı-

maktadır. XVII. yüzyıldan beri imparatorluğun çeşitli illerinde ve özellikle Selanik'teki gizli Müslüman - Musevî topluluğuna bu ad verilirdi.

D. kendilerine Ma'aminim (müminler) ve Haberim (ortaklar) veya Ba'ale milḥamah (savaşçılar) diyorlardı. Bunlara, Edirne'de Sazanikos (küçük sazan balıkları) denmişti. Söylenildiğine göre, bu ad bunlara, topluluğun tapınaklarının Edirne'de balık pazarına yakın olması veya bu mezhebin başı olan Şabbetay Zevi'nin, Musevîlerin kurtuluşlarının Balık (Hût) burcu altında olacağı ile ilgili kehaneti dolayısiyle verilmiştir.

Bu gizli mezhep, İzmir'de Türkler arasında Kara Menteş diye anılan İspanyalı göçmen Yahudi Mordehay Ze vi'nin oğlu Şabbetay Zevi (veya Şabbatay Zebi, 1626 - 1676) ye bağlanır. Hahamlık öğrenimi yaparken kendisini birtakım dinî düşüncelere kaptıran bu genç Yahudi, 1848 de ortaya atılmış ve kendisinin beklenen «Mesih» olduğunu ilân etmiştir. Bir aralık bu düşüncesinden dönmüşse de, Atina, Kudüs ve Mısır'a yaptığı bir geziden sonra 1666 da tekrar Mesihliğini ilân etmiştir. Bu tarih, Hıristiyanlarca da Mesih'in ortaya çıktığı tarih olarak kabul edilmişti.

Şabbetay Zevi, bir yandan İzmir'de Yahudiler arasında kendisine inanan taraflılar bulduğu gibi, öte yandan adı Avrupa'da Osmanlı ülkelerinden Budin'e, bir yandan da Lehistan, Almanya, Hollanda, İngiltere, İtalya ve Kuzey Afrika'ya kadar yayılmıştı. İran Yahudileri arasında da bir hareket uyandırmış ve onları ayaklanmaya götürmüştü.

Musevî inanç ve ibadetlerinde değişiklik yapmak isteyen bu genç hahamın davranışlarını İstanbul haham başılığı hoş karşılamamış, onu aforoz etmeğe, hattâ öldürtmeğe kalkışmıştı.

Şabbetay'ın, Yahudilerin her günkü dualarından padişahı öven bölümü kaldırtarak yerine kendi adını «padişahlar padişahı» veya «Davud'un oğlu Süleyman» olarak koyması Osmanlı hükümetinin dikkatini çekmişti.

İzmir'de çeşitli kargaşalıklara sebep olduğu için, Sadrazam Köprülü Fazıl Ahmet Paşa Şabbetay'ı İstanbul'a getirterek hapsettirmişti. Sonra Girit seferine gideceği sırada, hapishanedeki Yahudilerin kendilerini yoldan çıkardığı hakkındaki yakınmaları üzerine, Çanakkale'de Kumkale (Abydos) de kalebend etti. Avrupa'nın çeşitli yerlerinden birçok ziyaretçileri gelip gidiyordu. Onu yola getirmek umuduyle gelen Lehli bir haham olan Nehemya Cohen'le yaptıkları uzun tartışmalar bir fayda sağlamayınca, Nehemya Cohen, Şabbetay'ı fesatçılık çıkarıyor diye hükümete bildirdi. Bunun üzerine Şabbetay Edirne'ye getirilerek IV. Mehmet'in kafes arkasında katıldığı bir divanda, sadaret kaymakamı Mustafa Paşa, Şeyhülislâm Minkarizade Yahya Efendi ve bilginlerden Vanizade Mehmet Efendi tarafından, hekimbaşı Hayatizade Fevzi (Mühtedi Moşe ben Rephael) Efendinin tercümanlığı ile sorguya çekilmiştir (1666).

Şabbetay, bu soruşturma sırasında, kendisi ile ilgili olarak ileri sürülen suçlamaları kabul etmemiş, ya İslâmlığı kabul etmesi veya asılmayı göze alması yolundaki teklifler karşısında ise Müslüman olduğunu söylemiştir.

Böylece Mehmet Efendi adını alan Şabbetay'a 150 akçe «kapı ortası tekaüdü», Müslüman olan arkadaşlarına da çavuşluk verilmiştir.

Vanizade Mehmet Efendi'den İslâm dini esaslarını öğrenen Mehmet Efendi, Edirne Sarayında yaşarken de eski inançlarından vazgeçmiş değildi. Musevîler ile kurduğu ilişkileri, onları doğru yola götürmek için uğraştığı şeklinde yorumluyordu. Gerçi, Kudüs ve Bağdad gibi yurdun uzak köşelerinden gelip onunla konuştuktan sonra Müslümalığı kabul eden Musevîlerin sayısı az değildi. Bir ara hükümetin de izniyle havralarda vaazlar ettiği söylenmiştir. Böylece ona inananlar kendisine açıkça Mesih demek cesaretini gösteremiyorlar, Müslüman gibi görünmeyi daha güvenli buluyorlardı. Gerçekte, Şabbetay'ın 18 buyruğundan 16 sında, Türkleri aldatıp Müslüman gibi görünmek emrediliyordu.

Bu gizli mezhebin ilk ululları, saray hekimlerinden Guidon Daniel İsrael, Bonafoux ve Berakyah adlı kişilerdir. Bazı yazarlara göre, Şabbetay hareketi padişahın otoritesine karşı bir baş kaldırma sayılmış ve Musevîlere karşı güvensizliğin bir başlangıcı olmuştur.

Bundan sonra bir süre Kâğıthane'de bir yere gizlenen Şabbetay, yine Musevîlerin yakınması üzerine Arnavutlukta Berat'a sürgün edilmiş, 5 yıl yaşadıktan sonra, 1675 te ölmüştür.

Şabbetay'ın Müslüman olduğu söylentisi üzerine, kendisine bağlı kalan birçok Yahudi ve Hıristiyan ondan ayrılmıştı. Ancak bir grup müridi, onun göğe çekildiğini, Müslüman kılığında dolaşan kişinin onun gölgesi olduğuna inanarak kendisine bağlı kalmışlardır. Bunlar, Şabbetay'ın ölümünden sonra ikinci karısı Ayşe kadının çevresinde Selanik'te toplanmışlardır. Bu kadın, kendi kardeşi Jakob'u, Şabbetay Zevi'nin oğlu olarak ilân etmişti. Zaten Mesih bekleyen çevresindekileri, Selanik'te oğlunun Mesih'in «Lâhut» âleminden tekrar «Nâsut» âlemine geçiş şekli olduğuna inandırarak ona Tanrıymış gibi tapan birçok taraflılar bulmuştu. Bu Yahudiler, cumartesi günleri ateş tutmak gibi bazı durumlar dışında, asıl Yahudilerden ayrılmışlardı. Onlara Koferem («kâfirler») adı verilmişti.

Selanik'te birbirine kolaylıkla geçilebilen bitişik evlerde yaşayan bu topluluğun evlerinden birinde yeşil ışıklı bir odada gizli toplantı yerleri vardı. Kal (Kahal) denilen bu yerlerde din ulularınca dualar okunur, vaaz edilirdi. *Tevrat* ve *Zohar*'dan çıkarılan bu vaazlarda iyilik yapma, yoksullara yardım etme gibi konular işlenir, sonunda Şabbetay övülürdü.

Maddî durumu iyi olanlar yoksullara iş bulurlar, gücü olmayanlara da doğrudan doğruya yardım ederlerdi.

D. in aralarındaki düşünce farklarına veya bağlı oldukları kişilere göre birkaç grupa ayrıldıkları ileri sürülmüştür. Fakat Şabbetay Zevi'nin ölümünden kısa bir süre sonra Jakob'u çekemeyenler çoğaldı. Topluluk işlerinde çıkan birtakım anlaşmazlıklar sonunda Mustafa Çelebi adında biri, çoğunluğiyle birlikte Jakob'dan ayrıldı (1689). Jakob'a bağlı kalanlar, kendilerini D. in soyluları sayıyorlardı. Bunlara İzmirliler adı da veriliyordu.

Ayrılan grup ise, Şabbetay'ın ölümünden tam 9 ay sonra Abdurrahman Efendi adında birinin oğlu olan Osman adında bir çocukta Şabbetay'ın temessül ettiğine inanıyorlardı. Aslında Jakob onun ölümünden çok önce doğmuştu. İşte bu Osman adındaki çocuk, sonradan Osman Ağa, Osman Baba, Osman Bevvap adları ile bu mezhebin çok sayılan bir kişisi olmuştu. Osman'ın ölümünden sonra İbrahim Ağa adlı biri ise, ancak kendisinin Mesih'in vekili olduğunu iddia ediyordu.

Bu gruplar arasında iki yüz yıl öncesinden başlayan ayrılık, XIX. yüzyılın sonuna kadar süregelmiştir.

Yakubîlikte gizli bir mezhep ve tarikat niteliği görülüyordu. Bu mezhep, kendi adamları arasında bile sır gibi sürüp gidiyordu. Bu grupta topluluk sırlarını öğrenme hak-

kı evlenmekle başlıyordu. Halbuki Osman Baba ve İbrahim Ağa gruplarında çocuklara, 13 yaşına geldikleri zaman inançlar, ibadetler ve dinî törenler öğretilirdi.

D. inanç ve ibadetleri hakkında bilinenler, Şabbetay Zevi'nin 18 emrinden ibarettir. Bunlar, Allahın birliğine ve Şabbetay Zevi'nin Mesihliğine inanmak, katillikten, yalancı şahitlikten, ihtidaya zorlamaktan, zinadan ve Müslümanlarla evlenmekten çekinmek, hayır ve yardım işlerine önem vermek, kamerî ayların ilk günlerine saygı göstermek, her gün gizlice Mezamir okumaktır. Genel yaşayışları, Müslümanlarla birdir. Toplulukla namaza giderler. Oruç tutarlar. Bunlar, cennet bahçelerinin kendileri için olduğuna, Müslümanların ise bu nimete 40 kere «tenasüh» ten sonra, tam bir iyilik ve hayır yolunda bulunurlarsa kavuşabileceğine inanırlar.

Her üç dönme topluluğunun, «nasıl - i şerif» denilen en yüksek soylu ailelerden gelme birer başkanı vardı. Bunlar topluluk ihtiyarlarının oylariyle seçilir ve ölünceye kadar o görevde kalırlardı.

Ab - be - din adı verilen başkanlar tarafından atanan ruhanî liderler aracılığiyle, evlenme, boşanma, pek küçük yaşta çocuklara yapılan sünnet, ölülerin gerekli hizmet ve törenleri, muhtaçlara yapılan yardımlar gibi toplulukla ilgili hizmetler yürütülür, vakıflar ve toplanan paralarla bu gibi masraflar karşılanırdı. Bu ruhanî başkanlar Tevrat okurlar, *Zohar* denilen kitabı da çoğunlukla ezber bilirlerdi. İbranca ve Yahudi İspanyolcasını kutsal bir dil olarak öğrenirlerdi.

D. in üç grupu arasında kız alıp verme olmadığı gibi, bunlar, kendi aralarında da fakir veya zengin olarak sınıf farkı gözetirlerdi. Müslümanlardan veya başka gruplardan biriyle evlenenler ise «topluluk dışı» sayılarak «kararmış» diye anılırlardı.

Bu üç grup, son zamanlara kadar varlıklarını korumuşlar, aralarındaki ayrılık ve anlaşmazlık sürüp gitmiştir. Bunlardan birinci grup, XIX. yüzyıl içinde Selanik'te belediye başkanlığında bulunan Hamdi Beyin adına, ikinci grup topluluğun tanınmış ve hatırlı kişilerinden Karakaşlar'a, üçüncü grup ise vine zengin gruptan biri olan Kapancılar'ın adlarına göre anılagelmişlerdir. Bunlardan birinci grup, Türk Müslümanlarla sıkı ilişki kurmuş, memurluğu ticarete üstün tutmuştur. Öteki iki grup, kendilerini daha çok ticaret ve sanata vermişlerse de, bunların içinden de hukuk ve mülkiye öğrenimlerini tamamlayarak çeşitli yüksek hizmetlerde bulunanlar olmuştur. Bunlar, ilk öğretime büyük bir önem vermişler ve aralarında okur yazar olmayan hiç kimse bırakmamışlardır. Ayrıca yardımlar toplayarak Selanik'te lise derecesinde iki okul (Feyziye, Terakki) açmışlardı. Bu okullar, devlet okulları programlarını olduğu gibi uyguladıkları için, Müslüman Türklerce de benimsenmişti. Selanik'ten göçten sonra, bu okulları İstanbul'a getirmişler ve topluluktan birçok aydın gençler yetiştirmişlerdi.

XX. yüzyılın başlangıcında D. in geniş Müslüman Türk topluluğu içinde eriyeceği korkusiyle bunların, üç grup arasındaki ayrılığı kaldırmak üzere bazı ciddî teşebbüslere giriştikleri bilinmektedir.

Balkan Harbi, göçler, Birinci Dünya Harbi ve özellikle mütareke sırasında bu örgütün gittikçe zayıfladığı görülmüştür. En sonunda, ikinci gruptan Rüştü Karakuş, 1924 te Büyük Millet Meclisine bir dilekçeyle baş vurarak bu gizli dernek ve mezhebin dağıtılmasını, Türk ve Müslüman yurttaşlarla birleşmeyi teklif etmişse de, bu konu herhangi bir karara bağlanamamıştır. Yeni kuşaklar, artık bu dönme adından ve geleneklerinden hoşlanmadıkları ve Türk toplumu içinde bu tip gizli derneklerin barınması da güçleştiği için, dönme toplulukları dil ve yurt bakımından bağlı bulundukları Türk topluluğu içinde kaybolmak üzeredir.

DÖNNIGES [*döniges*], **Helena von** (1846 - 1911), sosyalist Lassalle ile olan ilişkisiyle tanınan Alman kadını. München'da doğmuş, orada ölmüştür. D., Romanyalı Ianko Racowitza ile nişanlı iken Lassalle'a tutulmuş, fakat ailesi bu adamla evlenmesini istememiş; bunun üzerine Lassalle, Racowitza'yı düelloya çağırmış, bu işe karşı koymuştu. Fakat düelloda ölmüştür. Helena ise sırasiyle Racowitza'ya, aktör S. Friedmann'a, sonra da baron von Schewitz'e varmıştır. Sonunda, zehir içerek ölen Helena, *Von andren und mir* (Başkalarına ve kendime dair) [1909] adını taşıyan hatıralar yayınlamıştır. G. Meredih (b. bk.), onun Lassalle ile olan aşkından esinlenerek *Les Tragi - Comédiens* (Komedili trajedi oyuncuları) [1880] adlı romanını yazmıştır.

DÖNÜM, 1 000 m^2 lik toprak parçasına verilen ad. D. yurdumuzda toprak yüz ölçümü için kullanılan bir birimdir.

Tarih: D., son şeklini almadan önce yurdumuzun çeşitli bölgelerinde değişik değerlerde kullanılmıştır. Meselâ, İstanbul ve Elâzığ bölgesinde 31 kg 20 gr gelen 1 kile buğdayın ekilebileceği alan, 2 D. kabul edilirdi. Bursa ve Rumelide ise değişik ölçüler alınmıştı. Genellikle 1 D. ün geniş adımlar atarak yürüyen *dönümcü*'nün adımı ile 40 adım, yani $40 \times 40 = 1\,600$ adım karelik bir yüz ölçümünü karşıladığı farz olunmuşsa da, bu adım aralığının kişiden kişiye değişmesi yüzünden kesin bir ölçü olamıyordu. Daha sonra her bir adım bir mimar arşını olarak alınmış ve 1 D. = 918.672, sonraları 919.302 m^2 kabul edilmiştir. 1881 de metre sistemini esas alan cedit D. kullanılmağa başlanmıştır. Buna göre, 1 cedit D. $= 50 \times 50$ m $= 2\,500$ m^2 idi. 26 mart 1931 tarih ve 1782 sayılı Ölçüler ve Ayarlar Kanunu D. e yer vermemiştir. 11 haziran 1945 tarihli ve 4753 sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanununun 5. maddesi 1 D. ü 1 000 m^2 olarak almıştır. Toprak Mahsulleri Ofisi kanununun bazı maddelerini değiştiren 18 nisan 1951 tarihli ve 5759 sayılı kanunun 3. maddesi de 1 D. ü 1 000 m^2 lik toprak parçası olarak tanımlamıştır.

DÖNÜM NOKTASI veya BÜKLÜM NOKTASI, eğrilerin eğriliklerinin sıfır olduğu noktalara denir. Bk. ŞEK.

DÖNÜŞLÜ FİİLLER: bk. FİİL.

DÖNÜŞÜM (Fr. Trasformation) [Mat.], genel anlamiyle D. diye bir X cümlesinin her x elemanına bir y cümlesinin belirli bir alt cümlesini karşılık yapan kurala denir. Böyle bir D. de X ve Y cümleleri, aynı bir cümle olabilecekleri gibi, her ikisi aynı bir cümlenin farklı iki alt cümlesi de olabilir. Özellikle bir cümlenin bütün elemanlarını gene kendilerine dönüştüren D. e *özdeş D.* adı verilir. X cümlesinden Y cümlesine geçişi sağlayan bir T D. ü göz önüne alındığında, Y den X e geçişi sağlayan bir D. varsa, buna T nin *ters D. ü* denir ve bu T^{-1} ile gösterilir. T^{-1} yoksa, T nin *singüler bir D.* olduğu söylenir. D. lere bir örnek olmak üzere dik kartezyen koordinat sisteminden küresel koordinat sistemine geçişi belirleyen

$$x = r \cos q \sin o$$
$$y = r \sin \varphi \sin o$$
$$z = r \cos o$$

D. formüllerini gösterebiliriz. Bu formüllerin yardımiyle (x,y,z) ile (r,φ,o) arasında bir karşılık düzeni kurulmuş bulunmaktadır.

X ve Y cümleleri arasındaki bir D. de, bu cümlelerden X in sahip olduğu bir özellik, Y de de bulunuyorsa, bu özelliğe, göz önüne alınan D. ün *invaryantı* denir. Örnek olarak, (1) D. ünün iki nokta arasındaki uzaklığı in varyant bırakması gösterilebilir.

D. ve grup (b. bk.) kavramları birbirlerine sıkı sıkıya bağlıdır. Gerçekten singüler olmayan D. le grup aksiyonlarını araştırırlar. F. Klein ve H. Poincaré tarafından geliştirilen anlayışa göre, farklı geometrilerin varlığı, her birisinin tabi olduğu *transitif* bir D. grupunun varlığına bağlıdır. Belirli bir geometri, kendisini tanımlayan grupun herhangi bir D. de invaryant bıraktığı şekillerin özelliklerinin incelenmesini amaç edinen bir doktrin meydana getirir. Bu türlü D. lere *öteleme D. leri* adı verilir. Bk. GEOMETRİ.

Birinden ötekine bir T D. ü ile geçilen X ve Y cümlelerinin birer elemanı, sırasiyle x ve y olsun. Sembolik olarak x ile y arasındaki bağıntı, $y = Tx$ olarak gösterilir ve T ye de bu D. ün karşılığı olan *operatör* (b. bk.) adı verilir. En çok uygulama alanı bulan D. lere örnek olmak üzere şunlar sıralanabilir:

Lineer dönüşümler: Bunun karşılığı olan X ve Y elemanları sonlu veya sonsuz boyutu olan vektörlerden ibaret vektör uzaylarıdır. x — X ve y — Y arasındaki bağıntıyı ortaya koyan T operatörü de artık, sonlu veya sonsuz bir *matris* (b. bk.) olur. Bu D. ailesinden olan D. ler D. matrisinin özelliklerine göre alt sınıflara ayrılır: Ortogonal, üniter, Lorentz D. leri gibi (bk. LİNEER UZAYLAR, MATRİS).

Sürekli dönüşümler: X ve Y topolojik iki uzay olduklarında, bunlardan birinin ötekine D. ünü belirleyen operatörler, meselâ X teki bir noktanın yakınına Y teki bir noktanın yakınına dönüştürüyorsa, bu çeşit D. lere *sürekli D. ler* ve bunları karakterize eden operatörlere de sürekli operatörler denir (bk. GRUP, TOPOLOJİ). Bu D. ler fizikte özellikle alanlar kuramına uygulanır.

Konform dönüşümler: Bunlar bir açıyı eşit bir açıya dönüştüren nitelikteki D. lerdir. f ile $f(z) = f(x + iy) = w\xi + i\eta$ şeklinde komplеks değişkenli analitik bir fonksiyon gösterilirse, z düzleminin (x,y) noktasından w düzleminin (ξ, 1 η) noktasına geçişi sağlayan bu D. ün konform bir D. olduğu ispatlanır (bk. KONFORM TASVİR). Bunlar genellikle bire bir D. ler değillerdir. Bu D. ler özellikle akışkanlar mekaniği ile elektromagnetik kuramda uygulama alanı bulur. — Y. Ö.

DÖRBELCİN (Moğ. = kare), lama 'Phags - pa'nın, Tibet yazısına dayanarak, Moğol dili için düzenlediği alfabeye verilen Moğolca ad. 1269 da düzenlenen bu yazı, köşeli harflerden meydana geldiği için bu adı almıştır. Moğolcanın fonetik özelliklerini belirtmek bakımından bu yazı Uygur alfabesinden daha elverişli idi. Ancak, köşeli harflerin yazılması güç olduğundan D. yazısı yayılamamıştır. Bu yazıya bulucusunun adiyle *'Phags - pa alfabesi* de denilir.

DÖRBÖT: 1. Moğol dilinin batı bölümündeki Oyrat koluna bağlı diyalektlerden birine verilen ad. Oyrat'lar (b. bk.) Doğu Moğollarının yaşadığı bölgelerin batı ve güney uçlarında yayılmışlardı. D. ler Kobdo çevresinin kuzey kesiminde yerleşmişlerdi. Bu kesim, A. Hermann'ın *Atlas of China* adlı eserinde (67. s.) Durbet adiyle anılmıştır. Bugün bu yere Ubsu - nor oymağı adı verilmektedir. Bk. OYRATÇA.

2. Moğol dilinin batı bölümündeki Kalmık (Kalmak) koluna bağlı diyalektlerden birine verilen ad. D. ler eski Kalmık Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin sınırları içinde toplanmışlardı. Ancak, İkinci Dünya Harbinden sonra Sovyetler Birliği içinde başka bir bölgeye (muhtemel olarak Orta Asya'ya) sürülmüşlerdi. 11 şubat 1957 de çıkan bir emir, D. lere eski yurtlarına dönme imkânını vermişti.

D. diyalekti, Torgutçaya ses ve gramer yapısı bakımından benzemektedir D. çe ile bu diyalekt arasındaki en önemli fark, birinci heceden sonraki **ayi* ve **ay* düğümlerinde göze çarpar: D. çe *ā*, Torgutça *ǟ*: **dalay* «deniz»> D. çe *dalā*, Torgutça *dalǟ*. Bk. KALMIKÇA.

DÖRDÜL (İtal. Quartetto, Fr. Quatuor): 1. Dört insan sesi veya dört çalgı için yazılmış musiki eseri. Üç sesli bir uyguyu tümüyle işittirebildikten başka kök sesini de katlayabilen, böylece geleneksel armoniyi saydam ve tam olarak yansıtabilen dört sesli yazı. Batı sanat musikisinde XVI. yüzyıldan bugünedek standart yazı türü sayılmış, okulda geleneksel armoni ve kontrapunt çalışmaları yüzyıllardan beri bu ilkeye dayandırılmıştır. Perotinus'un Organum quadruplum'ları ile Machaut'nun Missa'sı gibi tek örnekler dikkate alınmazsa, 1450 yıllarında Flaman Musiki Okulu (b. bk.) ile ortaya çıkan *ses dördülü*, soprano, alto, tenor ve bas seslerinden oluşur. Yalnız erkek veya yalnız kadın (çocuk) seslerinin kullanılması halinde her ses cinsi iki kümeye ayrılır. (Meselâ: 1. soprano, 2. soprano, 1. alto ve 2. altodan oluşan kadın korosu gibi). Korolu eserlere katılan solocular genellikle karma bir ses D. ünden ibarettir (Beethoven' in 9. Senfonisinde olduğu gibi). Dört sesli koroları veya ses D. lerini eşlemek üzere kurulan çalgı D. leri (meselâ, viola da gamba D. ü) bir yandan çalgıların dört değişik boyda imal edilerek «aile» ler meydana getirmesine yol açmış (meselâ: soprano, alto, tenor ve bas flauto dolce'den oluşma flauto dolce ailesi gibi), öte yandan ikişer keman ile birer viyola ve viyolonselden oluşma *yaylı dördülü* (b. bk.) nü hazırlamış, bu topluluk için yüzlerce D. yazılmasını sağlamıştır. Haydn'dan bu yana Batı sanat musikisinin en önemli ve yüksek türü sayılan yaylı D. ünün yanısıra görülen *üfleme dördülü* Divertimento (b. bk.) dan, *piyanolu dördül* ise üçül sonat (b. bk.) tan türemiş birer özel D. biçimi sayılır. Her partisi birden çok çalıcı tarafından seslendirilen, üstelik viyolonsel partisi kontrabas ile desteklenen ve *orkestra dördülü* (Alm. Orchester - Quartett) diye bilinen yaylı D., yalnız Mannheim Okulu (b. bk.) nda yaşamıştır.

2. Dört kişiden kurulu seslendirici topluluğu. Üyelerinin görevine göre ses D. ü, çalgı D. ü, üfleme D. ü gibi adlar alır. En yaygın türü, 1804 te kurulan Schuppanzigh D. ünden günümüzdeki Budapeşte D. üne kadar birçok ünlü örneği tarihe geçmiş olan *yaylı dördülü* (b. bk.) dür. Yaylı çalgılar dışındaki çalgılardan kurulu D. ler (meselâ flüt, korno veya saksafon D. leri), kadroları için yazılmış eserlerin sayısı az olduğundan uzun süre yaşayamamakta, fakat özel kadroları için yeni eserler bestelenmesine yol açmalariyle yararlı olmaktadırlar. D. terimi, sanat musikisi dışındaki eğlenti ve caz musikisinde de dört kişilik küçük takımlar (combo'lar) için kullanılır. — G. O.

DÖRDÜN (Fr. Quartier), Ay ve iç gezegenlere ait yarı parçanın görülmesi hali. Yer çevresinde dolanan Ay, çeşitli evre (faz, safha) ler gösterir. Bu evrelerden ikisi D. lerdir (Şekil: 1). Güneş - Ay - Yer = X açısı 90° ve u uzanımı 90° ye yakın olduğu konumda Ay, yarımdaire biçiminde görülür ki bu durum ilk D. evresidir; yine 90° fakat u = 270° iken Ay son D. evresine gelmiş olur. u = 0° iken yeni Ay ve u = 180° ise dolun Ay evresidir. İlk dördünde Ay, günlük harekete göre 90° geride (doğuda) olduğu için, Güneş battığı zaman tepemizde bulunur. Son D. evresinde ise Ay gece yarısı doğar. Yeni ay evresinde Ay, hiç görülmez; ancak ikinci ve üçüncü günlerde onu, batı ufkunda ince bir hilâl olarak görürüz. Dolun Ay evresinde, daire biçiminde görülen Ay diski, Güneş battıktan sonra doğu ufkunda yükselir.

Uzaklık bakımından Güneşe yerden daha yakın olan iç gezegenler de Ay gibi evreler gösterir. Örnek olarak, Venüs gezegenini ele alalım ve yörüngeleri kolaylık olsun diye birer daire olarak düşünelim.

Pozitif yönde hareket eden ve fakat birbirinden farklı hızlara sahip olan bu iki gezegen, birbirine göre çeşitli konumlara gelir. Venüs, Yerle Güneş arasına girdiğinde (yani u = 0° olduğunda) alt kavuşum, karşı yana geçtiğinde ise üst kavuşum konumundadır. Alt kavuşumda *yeni Venüs* ve üst kavuşumda da *dolun Venüs* evresini görürüz. Hareket sırasında u uzanımı 0° ile 48° arasında değişir; u = 48° iken Yer - Venüs - Güneş = X açısı 90° ye yaklaşır ki bu konumda Venüs diskinin yarı parçası ışıklıdır. Bu açının 90° olabileceği iki konum mümkündür; bunların birincisinde Venüs ilk D., ötekinde ise son D. evresindedir.

Yeni Venüste uzaklık en küçük, görülen disk en büyüktür. O halde, bu evreden birkaç gün sonra doğacak olan Venüs hilâlinin yarıçapı çok büyük olacaktır. Bundan sonra zamanla ışıklı parçanın büyümesine karşılık görünen yarıçap da küçülecektir. Onun için Venüsun görünen en büyük parlaklığı, dolun Venüste olmayıp D. evrelerine rastlar. — A. K.

DÖRDÜNCÜ ÇAĞ (Fr. Ere quaternaire, Quaternaire, Alm. Quartär, İng. Quaternary), kimi jeologlar Neozoik Çağın, yani Üçüncü Çağın bir devamı olarak göz önüne almakla beraber, birçok jeologlarca kısa, fakat ayrı bir çağ halinde kabul edilmiş bulunan ve dilimizde öteden beri «Dördüncü Zaman» olarak kullanılagelmiş olan bir kavram. Dilimizde Kuvaterner (veya Kuaterner) terimi de kullanılır. Eskiden Zaman - ı râbi ve Zaman - ı hâzır terimleri kullanılmıştır. İçinde insanın büyük etkileri de bulunduğundan bu çağa Antropozoik Çağ da denir, insanın türeyip ürediği, düşünmenin yer tuttuğu jeoloji çağı. Daha önceki jeoloji çağlarına göre çok kısa olan D. Ç., insan paleontolojisinin incelendiği, uygarlıkların doğup geliştiği ve yayıldığı bir zaman olması bakımından önemlidir. Ayrıca, bu çağda geniş ölçülü buzullaşmalar ve buzularası devirler olmuş, bu zamana özellik veren hayvanlar yaşamış, yeryüzünün bugünkü çizgileri belirmiştir.

Bu çağın iki dönemi ayırt edilir: Diluvium (b. bk.) ve Aluvium. Yaklaşık olarak jeologların Diluviyal dönemi (Pleistosen Devri), arkeologların Paleolitik (Eski Taş Çağı)i, Aluvium (Holosen) ise Neolitik (Yeni Taş Çağı) ile madenler çağını karşılar. Aşağıdaki küçük çizelge bunu gösterir:

Aluvial dönem (Holosen)	Madenler Çağı	Demir Çağı (Tunç Çağı)
Diluvial dönem (*Pleistosen*)	Taş Çağı	Neolitik Çağ (*Yeni Taş Çağı*) Mezolitik Çağ Paleolitik Çağ (*Eski Taş Çağı*)

D. Ç. ın ne kadar sürmüş olduğu üzerinde kesin yıl sayıları yok ise de, türlü jeologlar, coğrafyacılar, tarihten öncesiyle uğraşmış tarihçiler ve astronomlarca ileri sürülmüş olan sayılar arasında şunları belirtmek mümkündür: 100 000 - 150 000 yıl (W. Upham), 230 000 - 240 000 yıl (G. de Mortillet), 400 000 yıl (Walcott), 500 000 yıl (Osborn), 620 000 yıl (J. Geikie), 500 000 - 1 000 000 yıl (A. Penck) gibi. Bu arada bu değerlerden çok daha az tahmin etmiş araştırıcılar da vardır: 10 000 yıl (Ferry ve Arcelin), 30 000 yıl (Holst) gibi.

D. Ç. ın ilk bölümü üzerine Diluvium (b. bk.) maddesinde bilgi verilmiştir. Bu çağın ikinci dönemi Aluvium (bk. HOLOSEN) dur. Aluvium, Yer'in tarihinde geçen zamanların en yenisi olup, içinde yaşadığımız zaman da bu döneme girer. Aluvium dönemi, geniş ölçüde oluşmuş bulunan diluvial buz yığınları ve örtülerinin eriyerek çekilmesinden sonra başlayan buzul sonu çağ (Postglasyal zaman) ile başlamış, günümüze dek süregelmiştir. Dununla birlikte, Biluvium ile kesin bir sınırı bulmak güçtür. Diluviumda geniş bölgeleri örtmüş bulunan buzulların çekilmesinden sonraki süreyi de türlü araştırıcılar kestirmeye uğraşmışlar, böylece Aluviumun süresini yıllara göre belirtmek istemişlerdir. Bunlar arasında, yerine göre, 5 000 - 15 000 yıl bulanlar olduğu gibi (Ferry, Holst, Prestwich, Upham, Heim, Rutot, de Geer), 20 000 - 25 000 yıl olduğunu kabul edenler (Osborn, Penck, Neusch), hattâ 100 000 yıl bulunduğunu ile sürenler (Forel) de vardır.

Bu zaman bölümü, bugünkü şartların belirmiş bulunduğu (iklim şartları, deniz yüzü ve akarsu seviyeleri, canlıların özelliği) bir zamandır. Bu süre içinde vadilerde çakıl, kum, mil tortulanmaları olmuş, deltalar ve birikinti konileri oluşmuş, yığınlar halinde turbalar (yer tezeği) ve travertenler, kumsallar, kumullar, guano birikmeleri meydana gelmiştir. Ayrıca, sıcak kuşak denizlerinde mercan yığıntıları, çöl ve bozkırlardaki birikmeler, buzulların kenarlarında ve diplerindeki birikintiler, göllerin ve denizlerin dibinde doluşmaları süren tortullar, yer yer püsküren yanardağların çıkardığı küller ve lavlar Aluviumda olmuştur. Bu olaylar bugün de gözümüzün önünde olagelmektedir.

Aluviumda yaşamış hayvanlar ve bitkilerle, aynı bölgeler içinde büyük ayrılıklar yoktur. Bu dönemde, daha önce Diluviumda yaşamış bulunan memelilerden bir kısmı ortadan kalkmış (Orta Avrupa'da sürüler halinde yaşamış olan mamutlar, gergedanlar, in ayıları, in arslanları gibi), bir kısmı başka yerlere gitmiştir (kuzeye çekilen ren geyikleri, dağlara çekilen keçiler, moşus öküzleri gibi).

Aluvium, Neolitik (Yeni Taş Çağı veya Cilâlı Taş Çağı) ve Madenler Çağı (Tunç, Demir Devri) olarak ikiye bölünür. Neolitik insanları, daha önceki Yontma Taş Çağı insanlarına göre daha ilerlemiş, taşları cilâlamasını, onlara istediği güzel biçimleri vermesini, yaptığı çekiçlere delik açmasını öğrenmişlerdir. Eski Taş Çağında insanlar, hayvanları öldürmeye uğraştıkları halde, Cilâlı Taş Çağının in-

sanları bunları evcilleştirmeyi de kavramışlar, bunlarla tarlalarını sürmeyi, ürün almayı başarmışlardır. Bu ilerlemeye uygun olarak yaşama yolları değişmiş, mağaraları bırakarak göller üzerine evler kurmuşlar, ölülerine saygı göstermeyi öğrenmişler, kurdukları dolmenler içine ölülerini, savaş araçlariyle birlikte gömmüşlerdir. İlerlemeleri sürdükçe bu luşları artmış, madenlerden (bakır, kalay, demir) yararlanmaya başlamış, böylece Taş Çağından Maden Çağına girilmiş, daha sonra Tarih Çağları başlamış, günümüzde de Atom Çağı ve uzay araştırmaları bugünün son ilerlemeleri olmuş, insanlar artık Ay'a gitme yollarını aramaya da başlamışlardır. — R. İ.

DÖRFEL [*dörfıl*], **Georg Samuel** (1643 - 1688), Alman din adamı ve astronomi bilgini. Plauen'de doğmuş, Weida'da ölmüştür. 1680 de görülen büyük kuyruklu yıldız üzerinde yaptığı gözlemlerin sonucu olarak, daha Newton çekim kanunları bilinmeden önce kuyruklu yıldızın, odağında güneş olan bir parabol çizdiği sonucuna varmıştır. Bu buluşunu *Astronomische Beobachtungen des grossen Kometen* (Büyük kuyruklu yıldızın astronomik gözlemi) adlı yazısında açıklamıştır [1680].

DÖRFLER [*dörflır*], **Anton** (doğ. 1890), Alman yazarı. München'da doğmuştur. Bugün Seeshaupt am See'de yaşamaktadır. Vatan konulu realist hikâyeler yazmıştır. 1935 te Raabe armağanını kazanmıştır. Eserleri: *Der Weg aus der Brunnenstube* (Kuyu odasından çıkan yol) [1927]; *Der tausendjährige Krug* (Bin yıllık testi) [1935]; *Die ewige Brücke* (Ebedî köprü) [1937]; *Wendelin* [1939]; *Die schöne Würzburgerin* (Würzburg'lu güzel kadın) [1941]; *Rast und Gnade* (Huzur ve af) [şiirler, 1948]; *Das Christusbild* (İsa tasviri) [hikâyeler, 1948]; *Das Niemands land der Ehe* (Evliliğin sahipsiz ülkesi) [1949].

DÖRFLER [*dörflır*], **Peter** (1878 - 1955), Alman yazarı. Aşağı Germaringen (Süab) de doğmuş, München'da ölmüştür. Güçlü bir üslûbu olan hikâyelerinin konusunu özellikle anavatanı olan Süab ve Hıristiyanlığın ilk çağlarından alır. 1945 te München edebiyat armağanını kazanmıştır. Eserleri: *Als Mutter noch lebte* (Anam daha sağken) [1912]; *Judith Finsterwalderin* (Finsterwald'lı Judith) [1916]; *Das Geheimnis des Fisches* (Balığın esrarı) [1918]; *Die Papstfahrt durch Schwaben* (Papanın Süab gezisi) [1923]; *Die Schmach des Kreuzes* (Haç'ın şerefsizliği) [1927]; *Apollonia Trilogie* (Apollonia trilojisi) [1930 - 1932]; *Allgäutrilogie* (Allgäu trilojisi) [1934 - 1936]; *Auferstehung* (Ölümden sonra dirilme) [1938].

DÖRING, August (1834 - 1912), Alman filozofu. Eberfeld'de doğmuş, Oporto'da ölmüştür. D., deneysel (ampirik) bir ahlâk ve mantık sistemi kurmağa çalışmıştır. Ayrıca Yunan felsefesi tarihi ile de ilgilenmiştir.

DÖRMANN [*dörman*], **Felix** (asıl adı: **Felix Biedermann**; 1876 - 1928), Alman yazarı. Viyana'da doğmuş, orada ölmüştür. D., önce Baudelaire ile Verlaine'in etkisi altında, beden ve ruh hastalıklariyle çöküntü belirtilerini, özellikle ruhî sapıklık hallerini *Narcotica* (Uyuşturucu) [1891] ve *Sensationen* (Duyular) [1892] adlı lirik şiirlerinde tasvir etmiştir. *Ledige Leute* (Bekârlar) adlı piyesi büyük başarı kazanmışsa da, bu oyunun temsili yasaklanmıştır. 1901 de yazdığı *Herr von Abaddessa* (Abaddessa beyi) [1901] adlı eseri ile Raimund armağanını kazanmıştır. D., daha sonra mizaha yönelmiş ve hikâyeler yazmıştır.

DÖRNBERG, Wilhelm Ferdinand Kaspar (Freiherr von) (1768 - 1850), Alman subayı ve politika adamı. Hausen'da doğmuş, Münster'da ölmüştür. Çeşitli Alman ve Rus ordularında görev almıştır. Özellikle Napoléon'a karşı açılan 1812 - 1813 savaşlarında bulunmuş ve Woterloo meydan savaşında Alman - İngiliz lejyonuna general rütbesiyle katılmıştır. 1818 - 1819 ve 1832 - 1835 yıllarında Petersburg (Leningrad) da Hannover devletinin elçilik görevinde bulunmuştur.

DÖRPFELD, Friedrich Wilhelm (1824 - 1893), Alman pedagoğu. Wermelskirchen'da doğmuş, Ronsdorf'ta ölmüştür. Profesör ve gazete yazarı olarak 1863 - 1892 yılları arasında yayınladığı yazılariyle Protestan Prusya'nın kiliseyi okuldan çok gözetmesine karşı savaşmıştır. *Wandervogel* gibi gençlik hareketlerini yaratan ve canlı tutanlar arasındadır.

DÖRPFELD, Wilhelm (1853 - 1940), Alman mimarı ve arkeoloğu. Barmen'de doğmuş, Leucade'te ölmüştür. Pedagog Friedrich Wilhelm Dörpfeld'in oğludur. 1877 - 1881 Olvmpos kazılarına katılmıştır. Bundan sonra, 1882 den itibaren Schliemann'ın son seferlerine katılmış ve 1893 te Troia kazılarını yeniden ele almıştır. D., Almanya'da birçok arkeoloji şantiyelerini yönetmiş ve danışman olarak Bergama, Atina, Attike, Termos, Aitolia, Thebai ve Korfu adasında yapılan kazılara katılmıştır. 1930 dan bu yana Homeros çağı ve özellikle Leukas uygarlığı üzerinde araştırmalar yapmış ve Leukas'ın eski İthaka olduğu fikrini ortaya atmıştır. Eserleri: *Das griechische Theater* (Yunan tiyatrosu) [Reisch ile birlikte, 1896]; *Troja und Ilion* (Troia ve İlion) [2 cilt, 1902]; *Die Heimkehr des Odysseus* (Odisseus'un dönüşü) [2 cilt, 1924]; *Alt Ithaka* (Eski İthaka) [2 cilt, 1927]; *Alt Olympia* (Eski Olympia) [2 cilt, 1935]; *Alt Athen und seine Agora* (Eski Atina ve Agora'sı) [2 cilt, 1937 - 1939].

W. DÖRPFELD

DÖRT DÖRTLÜK: bk. NOTA YAZISI.

DÖRT HALİFE, İslâmlığın bir devlet olarak meydana çıkması üzerine bu devletin liderliğini yapan dört büyük sahabe (Ebu Bekir, Ömer, Osman ve Ali). 632 - 661 yıllarında İslâm devletinin kudretini ellerinde tutan kişilere verilen toplu ad. Hulefa - yi Raşidin (olgun halifeler) olarak da anılırlar. Bunlar genellikle olarak kabul edilirse de, bazı tarihçiler tarafından Abdullah b. Zübeyr ve Ömer b. Abdülaziz'i de eklemek suretiyle sayıları 5 veya 6 olarak değişir.

İslâmlığın siyasî tarihinde olduğu kadar dinî ve sosyal hayatı ile de ilgili alan D. H. devri, İslâm kültürünün ve daha sonraki siyasî ve hukukî gelişmenin temelini atmıştır.

Hz. Muhammed kişiliğinde bütün kuvvetleri toplamıştı. Peygamberlik, hakimlik, başbuğuluk, devlet başkanlığı onun elinde idi. Ölümü sırasında yerini alacak olanı göstermesi aslında onun en son ve en büyük peygamber olması bakımından mümkün değildi. Peygamber, özellikle kişiliğin-

de toplanan bu ortamlarla dünyadan ayrılmış bulunuyordu. Onun ebedî hayata göçüşü ile Müslümanlar arasında anlaşmazlıklar da kendisini gösterdi. Peygamberin erkek evlâdı yoktu. Hayatta bulunan tek kızı Fatma, Arap geleneklerine göre onun yerine geçemezdi. Araplar arasında Cahiliye devrinden gelen bir geleneğe göre, daha çok kuvvetli olan ardıl olabiliyordu. Peygamberin yerini alacak olan kişinin belirtilmesi konusunda çeşitli görüşler kendini göstermişti. Bunlar Muhacirler, yani çoğunlukla Medine'ye göç eden Kureyşliler, Peygambere yardım elini uzatan ve onu savunan Medineliler, yani Ensar, bu konuyu bir soy ve kalıtım sorunu gibi gören sahabeler ve yeniden canlanan Arap aristokrasisini temsil eden Emevîler olmak üzere dört grupta toplanır. Bu partiler İslâm tarihinin gerek siyasî, gerek dinî gelişmesinde zaman zaman önemli roller oynamışlardır.

İlk evre Muhacirlerin başarısını temsil eder ki, D. H. bu devrin temsilcileridir. Peygamberin ölümü sırasında, ona en yakın olan Ebu Bekir, Ömer ve Ebu Ubeyde, Muhacirler partisinin liderleri olmaları bakımından Medine'de bulunan seçmenler, Kureyşliler ve Ensar üzerinde erklerini kullanarak, Ebu Bekr'in seçilmesini sağladılar (632 - 634). Onu, kendisinin ardıl olarak gösterdiği Ömer (634 - 644), onu ise Abdurrahman b. Avf'ın deneti altında kendisinin de katıldığı Şura ashabı arasından seçilen Osman (644-656), onu da Ali izledi (656 - 661). Osman zamanından başlayarak Muhacir ve Ensar partileri artık etkilerini kaybetmişlerdi. Bunların yerini sahabelerle Arap aristokratları almışlardı ki, bu iki parti arasındaki çatışma, daha tutkulu ve daha kanlı bir şekilde olacak ve Müslüman mezhepleri bu çatışmadan doğacaktır (bk. Şİ'İLİK, SÜNNÎLİK). D. H. den Ömer, Osman ve Ali birer suikastla öldürülmüşlerdir. D. H. devri, Müslümanlığın askerî bir kudret ve siyasî otorite olarak Arabistan yarımadasından Asya ve Afrika kıtalarına yayılmasını sağlayan büyük ülkücülük çağıdır. Müslümanlığın telkin ettiği dünya görüşünün yayıldığı ve çeşitli kavimler ve yığınlarca benimsendiği saf ve parlak bir dönemdir.

Daha sonra, Muhacirlere dayanarak iktidarı ele alan D. H. den üçünün meşruluğu Müslümanlar arasında sürekli bir tartışma konusu olmuştur. Bunlardan yalnız Ali üzerinde tereddütsüz bir anlaşma vardır. Sünnî hukuk adamları Ebu Bekir, Ömer ve Osman'ın iktidarlarının meşruluğu konusunda çeşitli hadîs ve sünnet kanıtlarından başka, âyetleri de bunun için kullanmışlardı. Meselâ Ebu Bekr'in halifeliği için Tevbe sûresinde anılan mağaradaki iki kişi -âyet 41- buna bir kanıt olarak kabul edilmiştir. Sünnîler bu konuda tereddüt eden Müslümanları kâfirlikle suçlayacak kadar ileri gittikleri gibi, Şiîler de Ebu Bekir'den başlayarak bu üç halifeyi Peygamberin mirasını zorla ele geçiren, ardılını hakkından yoksun bırakan kişiler olarak saymışlar, hattâ Ömer'in Ebu Lu'lu elinde şehit düşmesini İydü'z - Zehra (Çiçek Bayramı) olarak kutlayacak kadar aşırılık göstermişlerdir. İktidar konusunda Müslüman politikacıları arasında gelişen bu çekişmenin dışında, D. H. çağı Müslümanlığı Arap yarımadasında Kureyş ve Hazrec kabilelerine özgü küçük bir dinî düşünce olmaktan çıkarmış, onun evrensel bir din halini almasını sağlayacak temellerin atıldığı çağ olmuştur. Özellikle Ebu Bekir, Peygamberin ölümü ile birlikte Medine duvarları içine kadar çekilmek zorunda kalan İslâmlığı, kendilerine peygamber süsü veren yalancılardan kurtarmış, dinin temel ilkelerini yücelterek yakın gelecekteki büyük yayılmayı hazırlamıştır (bk. YALANCI PEYGAMBERLER). Onun devrinde kesin olarak kurulan İslâm devleti, Ömer zamanında onun adaletli ve çok tarafsız davranışı ile gittikçe hukukî düzenini tamamlamış ve İslâm dininin getirdiği tek Tanrının rahmeti altında insanlığın eşitliği ve mutluluğu ilkesi, Araplardan başka sayısız kavim ve milletleri kendisine bağlamıştır. D. H. çağı, sadece siyasî bir kuruluş, İslâm hukuk düzeninin doğması değildir. Aynı zamanda dinin ana kurallarının da bağlandığı bir dönemdir. Bu D. H., bütün duygu ve düşünceleriyle her alanda Muhammed'in eserini sonsuzluğa iletecek tedbirleri almıştır. D. H. çağı yaşayış, yemek, kılık ve kıyafet bakımından Muhammed'in insanları hayran bırakan basitlik ve alçak gönüllülüğünün devamıdır. Büyük zaferlere, eski Doğunun büyük servetlerine sahip oldukları halde yaşadıkları basit, saf ve sade hayatla bütün müminlere örnek olmuşlardır. Onların Medinede geçirdikleri hayat, Peygamberin son günlerinin devamından başka bir şey değildi. Büyük bir imanla, sevgi ve saygıyla bağlı oldukları peygamberlerinin dünya görüşünü çevrelerine aşılayarak gerçek ve saf Müslümanlığın da örnek liderleri oldular. Bunlardan yalnız Ali, siyasî rakiplerine karşı daha güçlü bir savaşta bulunabilmek için Irak'a, Kûfe'ye gitmek zorunda kalmıştı.

Bu örnek dünya görüşünü daha sonra Abdullah b. Zübeyr ve Emevî halifelerinden Ömer b. Abdülaziz de temsil ettiklerinden bazı İslâm hukukçu ve tarihçileri bu iki kişiyi de Hulefa - yi Raşidin arasına almaktadırlar (D. H. çağındaki politik olaylar için bk. EBU BEKİR, ÖMER, OSMAN, ALİ ve halifelik statüsü için bk. HALİFE. EMİRÜ'L - MÜMİNİN). —İ. P.

DÖRT KAPI, Bektaşî terimi. Tasavvufa bağlı olanlar, dinin dış yüzüne «şeriat», iç yüzüne «hakikat» derler. Şeriatten hakikate giden bir yol vardır. Hakkı, gerçeği bulduran bu yola «tarikat» denir. Bir mürşidin (şeyhin) kılavuzluğuyle bu yoldan «hakikat» e varılır. O makama eren kişi, eğer şeriatla hakikati birbirine uydurur, bütün varlıkların Hak olduğunu, Hakkın da bütün varlıklar halinde zuhur ettiğini bildiği halde, bu sırrı anlayanlardan başkasına açmazsa, «marifet» makamına da sahip olmuş demektir.

İşte böylece erenler yolunda D. K. vardır: şeriat, tarikat, hakikat, marifet. Bu dörtlü aşamayı benimseyenlere göre her kapıda on makam vardır ki, toplamı kırk olur. Hacı Bektaş'ın *Makalât*'ında bu D. K. ve kırk makamdan sık sık söz edilir.

Bektaşîlerde Ayn - i Cem yapılan odanın ortasında *dâr* adını verdikleri bir yer vardır. Talip, dârdan başlayarak mürşide dört adımla çekilir.

Rehberin her adımda D. K. nın birbirinden girdiği kabul edilir. D. K. ehline ayrı ayrı selâm verilir ki, buna D. K. selâmı denir.

DÖRT UNSUR (eski adları: Anasırı erbaa, Çarunsur, Erkân - ı erbaa, Yun. ta tessara stoikheia), eski Yunan filozoflarının, bütün varlıkların temeli saydıkları dört madde. Bunlar ateş (Yun. pyr), hava (aithēr, aēr), su (hydor) ve toprak (gē) tır.

D. U. kuramının ilk önemli temsilcisi Empedokles'tir. Empedokles'e göre, bu D. U. başta ateş olmak üzere, aralarındaki çekicilik ve karşıtlık ilişkilerinin etkisiyle çeşitli şekillerde birleşerek, yeryüzündeki maddeleri meydana getirmiştir. Eflatun ile Aristo da D. U. kuramını kabul etmişlerdir. Thales, bu D. U. dan ilkinin su olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre, diğer unsurlar sudan meydana gelmiştir, çünkü su her biçimi alabilmektedir. Anaksagoras da Tha-

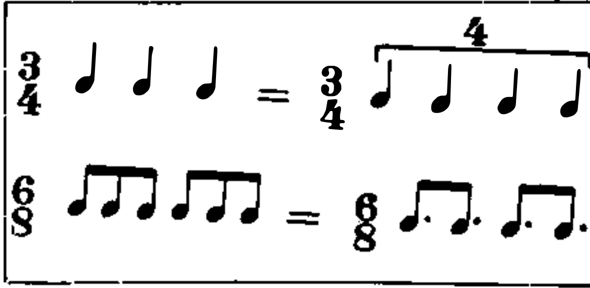
les'in görüşüne katılmıştır. Stoacılar D. U. kuramını yeniden ele almışlar, orta çağ İslâm filozofları da bu görüşü benimseyerek İslâmlıkla bağdaştırmağa çalışmışlardır.

DÖRTDİVAN, Bolu ilinin Gerede ilçesine bağlı bir bucak. Bucak merkezinin nüfusu 1 142 (1960), 31 köyü ile birlikte bucak nüfusu 12 026 dır. Köylerin mahalleleri de vardır. D. bucağı, Yeniçağa'nın güneyindedir. Toprak, güneyde dağlık (1 500 - 2 000 m), kuzeyde tepelik ve yer yer düzlüktür. Köroğlu dağı (2 378 m) bucağın güneyinde yükselir. Ankara - Bolu - İstanbul ana yolu, bucağın hemen kuzeyinden geçer. Bucak merkezi buraya 7 km, Gerede'ye 16 km lik birer yol ile bağlıdır. Bu çevrede kışlar uzun ve bol kar yağışlıdır. Dağlık yerlerde güzel ormanlar (sarıçam, köknar) vardır. Tahıl (buğday, arpa) ekilir, hayvan beslenir.

DÖRTGEN, doğru parçalarından dört kenarı ve dört açısı olan geometrik şekil. Bir D. in kenarlarının ikişer ikişer alınarak meydana getirdikleri düzlemler aynı bir düzlemle çakışırlarsa, buna düzlem D., aksi halde çarpık D. denir.

DÖRTGEN BİÇME (Mat.): bk. PRİZMA.

DÖRTLEME (Fr. Quartolet, İng. Quadruplet), süreleri birbirine eşit üç veya altı notanın yerine seslendirilecek süreleri birbirine eşit dört nota (bk. ÜÇLEME). Üzerlerine 4 sayısı yazılarak belirtilebilir.

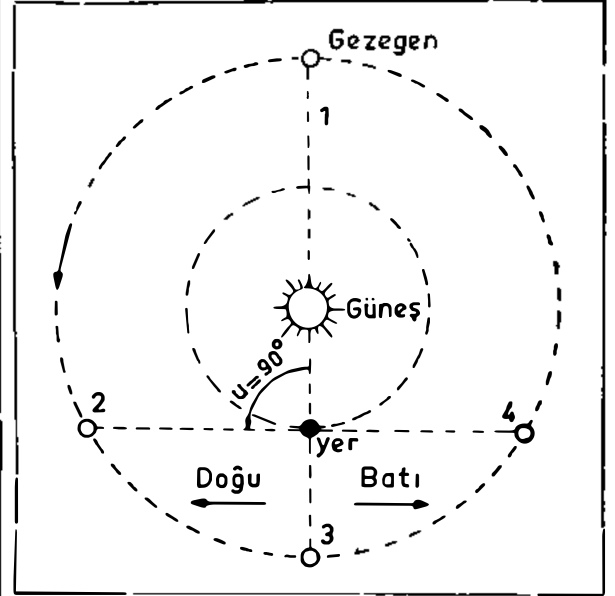
DÖRTLEME

DÖRTLÜ (Fr. Quarte, İng. Fourth, eski Yunan ve ve orta çağ musiki kuramında *diatessaron*), diyatonik bir gamda birinci derece ile dördüncü derece arasındaki aralık. Titreşim sıklıklarının oranı 4/3 olan iki sesin (meselâ, doğuşkanlar dizisinde 3 ve 4. seslerin) aralığı, 498 cent gelen bir D. dür. Do - fa gibi iki buçuk ton (b. bk.) gelen aralığa *tam dörtlü*, do diyez - fa gibi iki tam ton gelen aralığa *eksik dörtlü* denir. Üç tam ton geldiği için *tritonus* denen *artık ikili* aralığı (meselâ, do - fa diyez veya fa - si) musiki kuramcılarını yüzyıllar boyunca uğraştırmıştır (bk. TRITONUS). Eski Grek ve İslâm musikisinde ana aralık sayılan (bk. TETRACHORD), çok sesliliğin ilk yüzyıllarında temel aralık olarak kullanılan (bk. ORGANUM), daha sonra ise uyulgan (consonant) sayılıp sayılamayacağı uzun süre tartışılmış olan tam D, XX. yüzyılda motif ve uygu kurmada üçlü aralığının yerini almağa başlamış, ilk ünlü örneklerini Skryabin ile Schönberg'in verdikleri bu teknikten özellikle Bartók ve birçok yeni Türk bestecisi halk ezgilerini çok seslendirmede yararlanmışlardır.

DÖRTLÜ VEKTÖR (İng. Four vectors), Relativite kuramında, bir referans sisteminde bir başkasına dönüşüm yapılırken, bileşenleri tıpkı uzay ve zaman koordinatlarının bir Lorentz dönüşümünde dönüştükleri gibi dönüşen vektörlere genel olarak verilen ad. Maddesel bir noktanın uzay ve zaman koordinatları bir D. V. meydana getirdiği gibi, kendisinde bulunan lineer momentin bileşenleriyle noktanın toplam enerjisinin ışığın hızının karesiyle bölümü de ayrı bir D. V. meydana getirmektedir. Ayrıca dörtlü akım vektörü, dörtlü kuvvet vektörü, dörtlü dalga sayısı vektörü v. b. gibi tanımlar da vardır. Bk. LORENTZ DÖNÜŞÜMÜ, RELATİVİTE KURAMI.

DÖRTLÜK (Mus.), süresi «birlik» veya «dört dörtlük» denen birim notanın dörtte birine eşit nota işareti. Sapı çengelsiz, içi kara olarak gösterilir (bk. NOTA YAZISI), Birim notaya oranla Almancada *Viertelnote*, Amerika'da *quarter - note*, içinin kara oluşuna bakılarak Fransızcada *noire*, İtalyancada *nera* dendiği gibi, *minima* denen ikilik notanın yarı değerinde olması yönünden Latince ve İtalyancada *semiminima* da denir.

DÖRTLÜK (Fr. Quadrature), Ayın ve dış gezegenlerin uzanımlarının 90° olduğu yerden Güneşe ve gezegene bakıldığı zaman, Güneş doğrultusu ile gezegen doğrultusu arasındaki açıya uzanım (Fr. élongation) denir. Uzanım, gezegenin Güneşe göre doğrultusunu verir; bundan böyle, her bir uzanım bir konum (Constellation) a karşılıktır. Uzanımlar u açısı ile gösterilirse, u = 0° *kavuşum konumu* olacaktır. Bu konumda gezegen ve Güneş aynı doğrultuda ve aynı yanda bulunur (bk. Şekil). Yerin ve gezegenin yörünge hızları birbirinden farklıdır. Onun için gezegen çeşitli konumlara gelecektir. Bunlardan doğuda u = 90° olması *doğu D.*, u = 180° olması *karşılaşma* ve batıda u = 90° olması da *batı D.* konumudur.

DÖRTLÜK

Konumların değişmesinde dış gezegenler önemli evreler (safhalar) göstermez. Kavuşum ve karşılamaların her ikisinde de tam daire olarak, yani dolun şeklinde görünür. D. lerde ise dairenin küçük bir parçası kesilmiş gibi olur ki biz buna az dolun evresi deriz. Ay için durum başkadır: u = 0° iken Ay hiç görünmez (yeni ay), u = 90° iken yarısı (ilk ve son dördün), u = 180° iken tam daire (dolun ay) olarak görülür.

İç gezegenlerde (Venüs, Merkür) uzanım u = 0° ile en çok 50° olan bir üst uzanım arasında değişir. Gezegenin Güneş ile Yer arasına geçmesi *alt kavuşum* ve karşı yana gelmesi ise *üst kavuşum* konumudur. D. konumu ise yoktur.

DÖRTYOL, Hatay iline bağlı bir ilçe. Nüfusu 11 768 (1965) dir. Merkez bucağından başka Yeşilkent (Erzin) ve Yakacık (Payas) bucakları ve 21 köyü ile birlikte ilçe nüfusu 48 221, yüzölçümü 878 km² dir. Km² ye 50 kişiden çok düşer. D. ilçesi Hatay ilinin kuzey bölümündedir. İlçe topraklarının batısı ova ve yer yer tepelik, doğusu ise dağlıktır. Amanos dağlarının bir bölümünü içine alan bu dağlık yerde yükseklik 1 800 m ye yaklaşır. Bu dağlarda meşe, palamut meşesi ile pırnar meşesi, çam, köknar, kızıl çam orman ve fundalıkları, yer yer ıhlamur ağaçlıkları vardır. Bu dağların eteğinden başlayarak uzanan D. ovası ise bölgenin başlıca tarım alanıdır. Kışların yağışlı geçtiği, yazların sıcak olmakla birlikte ara sıra yağmur aldığı bu bölgede yetiştirilen çeşitli ürünler arasında portakal başta gelir ve D. portakalı adı ile anılır. Bu çevrenin yıllık turunçgiller üretimi 20 000 000 kg dır. Dağlardan inen kısa dereler, doğruca denize dökülür, yaz aylarında ise denize ulaşamazlar. Bu derelerden bahçeleri sulamakta çok yararlanılır. Bunlardan D. kasabasının kuzeyinden geçerek denize dökülen Deliçay, güçlü kaynaklarla beslenir.

D. kasabası ve çevresi sık yerleşme yerleridir. Boydan boya bahçelik olan bu yörede dağların eteğinden ovanın ortasına doğru birçok büyük köyler sıralanır (Büyük Çaplı 2 061, Altınçay 1 700, Karakese 1 591, Kuzuculu 3 575, Ocaklı 2 404, Yeniyurt 1 038, Yeşilköy 1 868 nüfuslu). Bunların her birinde dükkânlar ve küçük çarşılar vardır. Bu arada küçük bir şehir özelliği gösteren ve denizden 70 m yüksekte kurulu olan D., batısındaki demiryolu istasyonuna 3 km kadar uzaklıkta olup, otobüsler işler. Kasabanın yakınından düzgün bir asfalt yol geçer. Adana ve İskenderun arasında da otobüsler yolcu ve yük taşır. D. da her hafta pazar kurulur. Okulları, otelleri ve gazinoları vardır. D. son yıllarda gelişen bir yerleşme yeridir. Yüz yıllık bir geçmişi vardır. Daha 50 yıl önce Yakacık (Payas) a bağlı bir köy iken serpilerek bir küçük şehir özelliği almış ve ilçe merkezi olmuştur. Hatay anayurda katılıncaya kadar Adana iline bağlı bulunan D., Hatay'ın Türkiye sınırları içine alınmasından sonra bu ile bağlanmıştır.

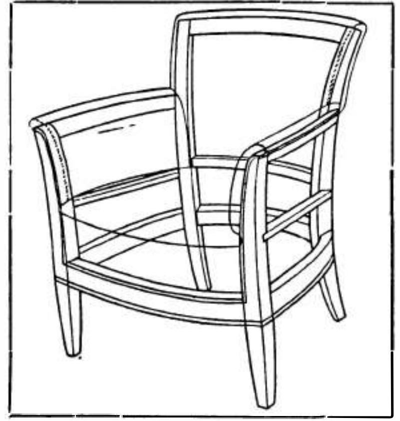
DÖŞEME, oturma mobilyalarında *iskelet* adı verilen çatkının çeşitli gereçlerle rahat oturulur hale getirilmesi. Bu işi yapmayı kendisine meslek edinenlere *döşemeci*, mesleğe de *döşemecilik* adı verilir.

D. genellikle altlık, arkalık ve yanlardan meydana gelir. Bazı hallerde altlık ve arkalık minder şeklinde hazırlanıp oturma mobilyası iskeleti üzerine konulmaktadır.

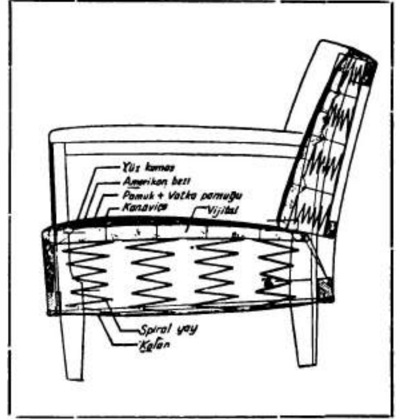
D. cilik henüz bir el sanatıdır. Üst üste konmuş D. kumaşları modern makinalarla kesilebiliyor, ucuz ve basit işlerde D. ler pratik olarak çakılabiliyorsa da, iyi yapılmış mobilyalar iğne, çekiç, kolan gergisi ve biz gibi aletler kullanılarak ve ağıza çivi doldurulmak suretiyle D. ciler tarafından henüz elle döşenmektedir.

Döşemeci el aletleri
1. Eğri iğne; 2, 3. Biz; 4. İki uçlu iğne; 5. Çekiç; 6. Kolan gergisi

Döşenmiş mobilyalar üç ana kısımdan meydana gelir: yay, dolgu malzemesi ve yüz kumaş.

Döşenecek koltuk iskeleti

D. de dolgu gereci olarak kıtık, vijital, at kılı, pamuk, yün, kuş tüyü ve köpük kauçuk kullanılır. Çeşitli biçim ve kalınlıklarda levhalar halinde yapılan kauçuk, 1930 yıllarında mobilyada kullanılmaya başlanmış ve eskiden kullanılan diğer D. gereçlerinin yerini almış gibidir. D. de kuş tüyü minderler kullanıldığında kılıflarda tüylerin çıkamayacağı özel ve sık dokulu kumaşlar kullanılır. Minderler, adı geçen kumaşların petek şeklinde dikilmesi suretiyle hazırlanır ve böylece tüylerin minderin bir tarafında toplanması önlenmiş olur.

Döşenmiş koltuk kesit resmi

D. de iş sırası şöyledir: Döşenecek oturma mobilyasının iskeletine önce kolan çakılır. Kolanların üzerine spiral yaylar dikilir veya aynı amaçla kolan ve yay yerine zikzak (yassı) yay adı verilen bir tür de kullanılabilir.

Spiral yaylar bağlanırken D. nin biçimi ve yüksekliği de dikkate alınır. D. ye esneklik (yavlanma) veren bu sistemdir. Bağlanmış yayların üzerine kanaviçe çakılır ve üstten yaylara dikilir. Böylece elde edilen yay ve kanaviçe taban üzerine vijital adı verilen organik liflerle dolgu yapılır. Bu dolgu üzerine gerekiyorsa pamuk, vatka pamuğu ve tabiî veya sunî köpük kauçukla esnek ve yumuşak bir kat meydana getirilir. İşin üzerine Amerikan bezi gerilerek çakılır. Bu duruma gelmiş D. ye «beyaza gelmiş iş» adı verilir. Amerikan bezi üzerine vatka pamuğu da konduktan sonra yüz kumaşla kaplanan oturma mobilyası döşenmiş olur.

Seri üretimde istenilen biçime göre şekillendirilmiş ve D. işçiliğini büyük ölçüde azaltan hazır D. malzemeleri de kullanılmaktadır. Kauçuk gereçler, dikerek şekillendirmeye ihtiyaç göstermediğinden daha ekonomiktir.

Oturma mobilyalarında iskeletin hazırlanışı çok önemlidir. Gerekli sağlamlıkta ve D. tekniğine uygun olarak hazırlanmayan iskeletlerden uzun ömürlü koltuk, sandalye ve kanape gibi ev eşyaları yapılamaz.

Her meslekte olduğu gibi, D. cilikte de işleri daha kolay ve çabuk görmeye yarayan özel el aletleri ve avadanlıklar kullanılmaktadır.

DÖŞEMEALTI, Antalya ilinin merkez ilçesine bağlı bir bucak. Bucak merkezinin nüfusu 999 (1960), 23 köyü ile birlikte bucak nüfusu 11 238 dir. D. bucağı, Antalya'nın kuzeyinde, Burdur'a uzanan ana yol boyundadır. Toprağın çok yeri düzce ve hafif tepelik olup, yüksekliği 250 m kadardır. Batıda dik yamaçlı dağlar (1 000 - 1 500 m) yükselir. D. nın Kırkgöz çevresinde suların biriktiği bataklıklar uzanır. Dağ eteklerinde yer yer karst kaynakları, ovada kuyular vardır. Dağlar ormanlıktır (çam, palamut).

DÖTEROSKOPİ (Fr. Deutéroscopie) [Psikiyatri], hastanın, kendi «çift» inin hayalini gördüğü ve kişiliğin ikiye bölünmesi gibi acı bir duygu ile birlikte meydana gelen sayıklama durumu.

DÖTERYUM [Kim.]: bk. DEUTERIUM.

DÖTOMERİT (Fr. Deutomérite) [Zoo.], bazı gregarin (b. bk.) lerin 2 vücut bölgesinden arkada olanı.

DÖTOPLAZMA (Fr. Deutoplasma), yumurta sitoplazmasında bulunan besin maddesine verilen özel bir ad: vitellüs (b. bk.) maddesi.

DÖVİZ (Fr. Devise, Alm. Valuta), yabancı paralar esas alınarak yazılmış çek, poliçe gibi dış ödemelere ait belgelere verilen ad. Zaman içinde bu ad, dış memleket paraları (efektif) için de kullanılmaya başlanılmıştır. Serbest kambiyo rejiminde borsalarda işlem gören bu ödeme belgeleri üzerinde alış veriş yapılır.

Yurdumuzda D. alış verişi serbest değildir. Dış ülkelerle yapılacak ticarî muameleler, tahsil, tedavi, gezi v. b. için, ister poliçe, çek şeklindeki gerçek D. anlamına gelen belgelerin ve ister «efektif» anlamında kullanılmakta bulunan yabancı paraların tedariki resmî müsaadeye bağlıdır. Dış ödemeleri, özellikle D. işlerini düzenlemek üzere 22 şubat 1930 tarihli ve 1567 sayılı kanun ve bu kanuna dayanılarak kararnameler çıkarılmıştır. 13 sayılı kararname ile D. ve efektif gibi iki ayrı anlamı, yani senet ve para halindeki iki nevi yabancı memleketlere ödeme araçlarını aynı anlamda D kelimesinde birleştirmiştir. Yabancı ülkelere yapılacak ihracat ve hizmet bedelleri, ithal olunacak D. miktarını veya o ülkenin dış ülkelerden alacağını ifade eder. Yabancı ülkelerden ithal olunan mal, hizmetler v. b. o ülkelere ödenecek D. miktarını ve dolayısiyle o ülkelere karşı ithalât yapan ülkenin borcunu gösterir. İthalât ve ihracat toplamları arasındaki fark, D. e olan ihtiyaç miktarını tayin eder. İhracattan sağlanan D. ithalâtı karşılamadığı takdirde D. e talep artar ve dolayısiyle memleketin rayiç parası, yabancı paralara göre değerinden bir miktar kaybeder. Son yıllarda turizm ve yabancı ülkelerde çalışan işçilerin tasarrufları gibi faaliyetler D. tedariki ve D. dengesinin düzenlenmesi hususunda geniş çapta faydalar sağlayan kaynaklar olmuştur. — A. A.

DÖVME, derinin altına iğne ucu ile bir boya maddesi sokma veya deri üzerinde yara izleri meydana getirme yolu ile vücudun yüzeyine yapılan ve zamanla silinmeyen işaret, yazı veya şekil. Genellikle birinci usul açık renkli ırklardan olan insanlarca, ikinci usul ise zencilerce uygulanır. (Derinin bıçakla yaralanan yeri daima, etrafındaki sağlam derinin renginden daha açık bir renk alarak iyileşir.) D. vahşi kavimlerde süs veya arma olarak yapılmakla birlikte, uygar ülkelerin denizcileri, balıkçıları, liman işçileri veya külhanbeyi takımından kişilerce de vücudun görülecek yerlerine «dövdürülür».

DÖVME: 1. 3. Hayda'larda (Kuzey Amerika), 2. Yeni Zelanda'lılarda, 4. Yeni Gine'lilerde, 5. Japonlarda, 6. Laoslularda.

DÖVÜÇ (Etnog.): bk. TOKAÇ.

DP., İngilizce Displaced Persons (= yeri değiştirilmiş kişiler) teriminin kısaltılmış şekli. İkinci Dünya Harbi sonunda müttefik devletlerin, Almanya'da ve Almanya tarafından ele geçirilmiş olan bölgelerde buldukları, bu bölgelere zorla çalışmak üzere getirilmiş yabancı işçiler ile yurtlarından çıkarılmış Alman olmayan diğer yabancılara verilen ad.

D/P (veya d/p), İng. Documents Against Payment (= ödeme karşılığı evrak) teriminin kısaltılmış şekli. D/A (Documents Against Acceptance = poliçe karşılığı senet) a karşıt olan bu terim, hamule senedinin ancak poliçenin ödenmesi karşılığı teslim edilebileceğini belirtir.

DRA (Fr. Drap), çok şık örgülü yünlüye benzer kumaş türü. D. croisé: satrançlı dokunmuş bir kumaş türü. D de dames: çizgili apreli hafif ve ince kadın kumaşı. D. de soie: ipekten satrançlı dokunmuş, ağır ve sağlam kumaş türü. Düz veya desenli olabilir. D. d'argent, D. d'or: gümüş veya altın tellerle işlenmiş ipekli kumaş türü. D. cuir: deriye benzer bir kumaş türü. D. nın ana kumaşı pamuk, keten veya kenevirdendir. Buna deriye benzer bir özellik verebilmek için üzeri kauçuktan veya sentetik maddelerden bir tabaka ile kaplanır ve sonra üzerinde basma işlemi yapılır.

DRA EL - MİZAN, Cezayir'de, Curcura'nın kuzey eteğinde, Büyük Kabili bölgesinde, Tizi - Ouzon ilinin 5 508 kişilik ilçe merkezi. İlçenin on yedi bucağı vardır. Nüfusu 67 575 tir.

DRAA veya DRA (Ued), Güney Fas'ta bir nehir. Yüksek Atlas dağlarının eteklerinden çıkan iki suyun birleşmesiyle meydana gelir. Uzunluğu 1 000 km dir. D., güneybatıya yönelerek Atlantik Okyanusuna doğru akarsa da, şiddetli buharlaşma yüzünden suları nadiren denize ulaşır.

DRABA, Turpgiller (Cruciferae) familyasından 270 kadar türü bulunan bir bitki cinsi. Türlerinin çoğunluğu Avrupa, Asya, Kuzey, Orta ve Güney Amerikanın yüksek dağlarında arktik ve anarktik bölgelerde, çok az olarak da ılıman bölgelerin ovalarında yetişir. Çoğunlukla dağların yüksek yerlerinde yetişen bu bitkiler, rozet veya küçük yastıklar meydana getirir. Beyaz veya sarı renkli çiçekleri, küçük salkım durumundadır.

Bu bitki cinsinin, yurdumuzda çoğunluğu dağlarda yetişen 16 türü vardır. Bunlardan *D. acaulis*, Toroslarda 3 000 m lerde yetişir. *D. brunaefolia*, doğu Anadolu dağlarından Süphan ve Bingöl dağlarında, *D. calycosa* ve *D. cappadocica*, Erciyes dağının kaya yarıklarında 2 200 - 2 600 m ler arasında, *D. cuspidata* Toroslarda, *D. heterocoma* Anadolu dağlarında, kaya ve kaya yarıklarında küçük kümeler meydana getirir. *D. muralis* tarla ve kumlu yerlerde, *D. olympica* Uludağ'da 2 400 m de yetişir.

DRAC [*drak*], Kuzey Alplerden çıkıp Grenoble yakınlarında Isère ırmağına dökülen bir su. Alpler arasındaki dar vadinin güney bölümünü sular. Sautet, Cordéac, Saint-Pierre-Cognet, Notre - Dame - de - Commiers hidroelektrik santralleri D. nın üzerinde kurulmuştur; bu ırmak üzerinde 320 000 Kw lık bir enerji sağlayan Monteynard elektrik santralı yapılmıştır. Bk. MONTEYNARD.

DRACH [*drak*], **Jules** (1871-1949), Fransız matematikçisi. Sainte-Marieaux-Mines'de doğmuş, Cavalaire-sur-Mer'de ölmüştür. D. 1913 yılında Sorbonne'da matematik profesörü olmuş, Paris Bilimler Fakültesinin çeşitli kürsülerinde bulunmuştur. D., Galois kuramını genel matematik problemlerine uygulamağa çalışmışsa da onun matematiğe en önemli hizmeti, cebirde indirgenmezlik problemini ortaya atmasıdır. D., düşüncelerini mekanik ve fizik alanlarında da uygulamıştır.

J. DRACH

DRACHENFELS [*drahınfels*] (Alm. Ejder kayası): 1. Rein (Ren) nehri dolaylarındaki Siebengebirge sıradağlarının trakitli yassı tepelerinin en sarpı (321 m). Üzerinde aynı adı taşıyan bir şato vardır. Şato, Köln başpiskoposu Kärnten'li I. Friedrich tarafından, topraklarını imparator V. Heinrich'e karşı korumak üzere yaptırılmıştı. Bugün yıkıntı halindedir. Trakitten daha Romalılar zamanında faydalanılmağa başlanmıştı XIII ve XIV. yüzyıllarda ise trakit, Köln katedralinin yapımında kullanılmıştır. D. in Rein tarafına bakan yamaçlarında yetişen kırmızı üzüm çok tanınmıştır (Drachenblut = Ejder kanı).

DRACHENFELS

2. Hardt dağlarının Pfalz bölgesinde bulunan 571 m yüksekliğindeki doruğu. D., Dürkheim'ın güneybatısındadır. Efsaneye göre, Siegfried ejderi burada yenmiştir.

DRACHMANN [*drahman*], **Holger** (1846 - 1908), Danimarkalı şair. Kopenhag'ta doğmuş, Hornboek'te ölmüştür. D., önceleri deniz manzaraları çizmiş, 1872 de Georg Brandes'in yönettiği akıma katılmıştır. Fakat lirik eğilimli sanatçı ruhu, onu bir süre sonra Brandes'ten uzaklaştırmıştır. Çeşitli değişikliklere uğramış olmakla beraber, D. ın şiirleri 1877 den itibaren ulusal, romantik ve güzeli özleyen, duygulu bir özellik taşır. D., bugün Danimarka'da en büyük lirik şair ve melodramcı, denizin ve aydınlık gecelerin tasviri cisi olarak tanınmaktadır. *Digte* (Şiirler) [1872]; *Sange ved Havet* (Denize karşı şarkılar) [1877]; *Broget Løv* (Alaca yapraklar) [1901]. D., hikâyeci olarak da üstün başarı göstermiştir: *Smaa Fortællinger* (Kısa hikâyeler) [1884]; *Forskrevet* (Şeytana satılmış) [1890] gibi. D., masal şeklinde komedileri ile de çok başarı göstermiştir: *Der var engang* (Bir varmış bir yokmuş) [1886] Şiirleri, toplu olarak 12 ciltte 1906 - 1909 arasında yayınlanmıştır.

H DRACHMANN

DRACO (Astr.): bk. EJDER.

DRACO VOLANS [*drako volans*], Sürüngenler (Reptilia) sınıfının Pullu sürüngenler (Squamata) takımının Kertenkeleler (Lacertilia) alt takımının Agamidae familyasından bir tür. En ön kaburga çıkıntıları olağanüstü uzamıştır ve vücudun yanlarında uçma derisi olarak kullanılan deriye destek ödevini görür. D. V. ın boyu 9, kuyruğu 12 cm dir. D. V., Sunda adalarında yaşar.

DRACO VOLANS

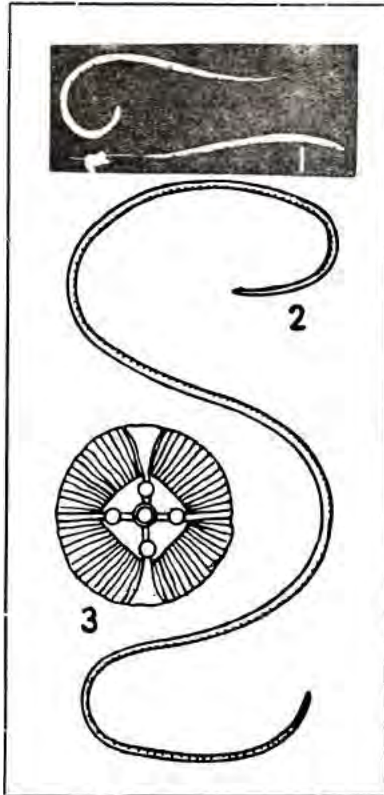
DRACOCEPHALUM [*drakokefalum*]: Labiatae (Ballıbabagiller) familyasından 40 kadar türü bulunan bir bitki cinsi. Çiçeklerinde üst dudak çoğunlukla büyük ve miğfer şeklindedir. Türlerinin çoğunluğu orta Asya dağlarında yetişir. Önemli türü *D. moldavica L.* dir. Vatanı Moldavya ve Sibirya olan bu bitki, 30 60 cm yüksekliğinde yıllık bir ottur. Yumurta biçimindeki yaprakları saplı, kenarları derin dişlidir. Çiçekleri mavi veya menekşe rengindedir. Bahçelerde yetiştirilen bu bitkinin yaprakları, mide rahatsızlıklarında, oğulotu gibi midevî, teskin edici ve ferahlatıcı olarak kullanılır.

DRACONTIUM [*drakontivum*], Yılanyastığıgiller familyasından bir bitki cinsi. Çoğunluğu tropik Amerikada yetişen 10 kadar türü vardır. Toprak altında büyük yumruları olan bitkilerdendir. Önemli türü *D. gigas*, 1 m genişliğinde ve 3 m uzunluğunda saplı büyük yaprakları ve leş kokulu koçan durumundaki çiçekleri ile kolayca tanınır.

DRACUNCULIASIS [*drakunkuliasis*] **veya DRACUNCULOSIS** [*drakunkulosis*] (Tıp), *Dracunculus medinensis* (b. bk.) adındaki asalak kurdun organizmada gelişmesinden ileri gelen bir hastalık D., deri altında ve çoğu zaman bacaklarda gelişip yerleşen ve sonunda yara halini alan urlarla belirir. Bu hastalığın yaygın bulunduğu ülkelerde, kurdun bir ucu yaradan çekilip çıkarılarak bir değneğe sarılır ve değneği zaman zaman döndürme yolu ile kurt on beş günde büsbütün değneğe dolandırılarak organizmadan çıkarılır. Temeli kokain ve süblime olan yöresel tedaviler iyi sonuçlar verir.

Bir Asya - Afrika hastalığı olan D Amerika'ya da bulaşmıştır ve Guyana'larla Brezilya'da sık sık görülmektedir.

Bu hastalıktan korunmanın yolu, kurdun ara konağı olan tepegöz (*kyklops*) adındaki pek küçük kabukluları yok etmektedir. Bunun için de kuyuların dezenfekte edilmesi gerekir.

Dracunculus medinensis
1. Cücük, 2. Dişisi, 3. Kesit

DRACUNCULUS [*drakunkulus*] (= Lat. küçük ejder) [Parazitoloji], Filaridae (İpliksiler) familyasına bağlı asalak bir kurt cinsi. *D. medinensis*, *Guinea medinensis* ve «Medine kurdu» adlarından biriyle anılan bir türü, Hindistan, Afrika ve Suudî Arabistan'da insanlardan başka, at ve köpek gibi evcil hayvanlara da dadanır. Boyları 25 - 50 cm dir.

DRAÇ (Arnavutça **Durrës**, İslavca **Drač**, Lat. **Epidamnus**, daha sonra **Dyrrachium** veya **Dyrrhachium**, İtal. **Durazzo**), Arnavutluk'ta, Adriya Denizinde, aynı adı taşıyan koyun kuzeyinde bir liman. Düz bir kayalık ada üzerinde bulunan ve bataklık kara topraklarına iki dille bağlanmış olan bu şehir, ülkenin tek modern limanıdır. Nüfusu 41 275 (1960) tir. Elbasan'a bir demiryolu ile bağlanmıştır

Tarih: D., Kerkyra (Korfu) ve Korinthos'lular tarafından Epidamnos adı ile M. Ö. 625 yılında kurulmuştur. O zamandan beri güney İtalya (Brindizi) yolu üzerinde bir geçit yeri ve Selanik üzerinden Bizans'a varan Via Egnatia (E. karayolu) nın başlangıç noktası olmakla önem kazanmıştır. Romalılar devrinde Dyrrhachium adını almış ve Epirus nova (Yeni Epirus) eyaletinin başkenti olarak gelişmiştir. Bizans zamanında bir yönetim bölgesinin merkezi idi.

XI. yüzyılda kısa bir süre için Bulgarların eline geçmiştir. Robert Guiscard tarafından alınmış (1081 - 1082), 1185 te Normanların eline geçmiştir. 1272 de Napoli krallığı, 1336 da Sırbistan tarafından alınmıştır. Daha sonra D., 1392 1501 yılları arasında Venediklilerin, 1501 - 1913 yılları arasında da Türklerin yönetimi altında kalmış, 1913 te Sırplar tarafından zaptedilmiştir. Arnavutluk prensliğine bağlanmış, Birinci Dünya Harbinde İtalyanlar (1915) ve Avusturyalılar (1916 - 1918) tarafından zaptedilmiştir. Avusturya deniz üssü olarak 1918 de Müttefik deniz kuvvetleri tarafından tahrip edilmiştir. İkinci Dünya Harbinde, 1939 da İtalya tarafından işgal edilmiş, İtalyan - Yunan anlaşmazlığı sırasında (1940) Yunan ve İngiliz hava kuvvetlerinin hücumuna uğramıştır. İtalya'nın yenilmesinden sonra Almanlar tarafından işgal edilmiş (1943), 1944 te Arnavutluk hâkimiyeti altına geçmiştir. D. ın çevresindeki bataklıklar, İtalyanlar tarafından kurutulmuştur.

DRAÇ'ta bir cadde (cami 1939 da yapılmıştır)

DRAEGER'LER, üyelerinin hemen hepsi matbaacı olan bir Fransız ailesi. Charles (1844 - 1899) Paris'te doğmuş, orada ölmüştür; 1886 da Paris'te bir tipografik baskı

atelyesi kurmuş ve o zamanın en yeni baskı usullerini bulmakla ün salmıştır. Oğulları Georges (1869 - 1945), Maurice (1872 - 1942) ve Robert (1876 - 1947) fotoğrafçılık, klişe ve heliogravür işleri atelyelerini kurmuşlardır. Torunları Charles ve Jacques D. de aynı yolda yürümektedirler.

DRAESEKE [*drezîki*], **Felix** (1835 - 1913), Alman bestecisi. Koburg'da doğmuş, Dresden'da ölmüştür. 1884 ten itibaren Dresden Konservatuvarında kompozisyon bilgisi öğretmeni olarak görev almıştır. Eserleri arasında 4 senfoni, 3 yaylı sazlar kuvarteti, meslerle rekiyem'ler vardır. Operaları: *Gudrun, Herrat, Merlin.*

DRAGA (1867 - 1903), Sırp kraliçesi. Gornji Milanovac'ta doğmuş, Belgrad'da öldürülmüştür. D., bir memur olan Lunjević'in kızıydı. İlk kocası mühendis Masin'in ölümü üzerine genç yaşta dul kalmış ve ana kraliçe Natalie'nin nedimesi olmuştur. Genç kral I. Aleksandar, ailesinin isteğine karşı gelerek 1900 yılında D. ile evlenmiştir. D., kralı büsbütün etkisi altına almış ve çocuğu olmadığından erkek kardeşini veliaht ilân edeceği söylentileri dolaşmağa başlamıştır. D., subayların düzenlediği bir ayaklanmada kral ile birlikte öldürülmüştür.

DRAGALEVTSİ, Bulgaristan'da, Vitoşa dağının kuzey eteğinde, Sofya'ya bağlı bir mahalle. 1961 yılına kadar bağımsız bir köydü. D. nin 1 km güneyinde, XIII - XIV. yüzyıllardan beri bilinen eski bir manastır vardır. Bu manastır Türk egemenliği devrinde de D. manastırı adiyle tanınmıştır.

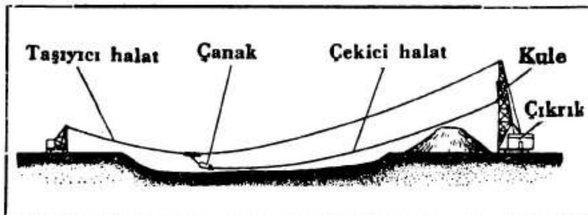
DRÄGER [*dregîr*], **Alexander Bernhard** (1870 - 1928), Alman mühendisi. Kirchwärder (Vierlande) de doğmuş, Lübeck'te ölmüştür. D., 1902 de babası Heinrich Dräger (1847 - 1917) ile birlikte Lübeck'te gaza karşı korunma ve oksijen cihazları yapan D. tesislerini kurmuştur. D. ın buluşları arasında, gaza karşı korunma, solunumu koruma ve dalgıç cihazları ile ameliyat aletleri ve hava basınçlı alevle kaynak ve kesme makineleri bulunmaktadır.

DRAGGİANA (Yun. Draggianē) [Eski coğ.], İran yaylasında, Hamun gölü çevresinde, Pers imparatorluğunun doğu illerinden Ariana'da bir satraplık ve Büyük İskender'in imparatorluğunun bir ili. Bugün batı Afganistan ile doğu İrandadır. Bk. SİİSTAN.

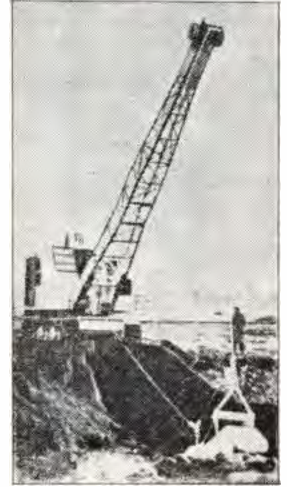
DRAGHI, Antonio (1635 - 1700), İtalyan bestecisi. Rimini'de doğmuş, Viyana'da ölmüştür. 1658 den itibaren Viyana'da imparator III. Ferdinand'ın dul karısı Eléonore de Gonzague'ın hizmetinde bulunan D., oratoriolar, operalar, serenatlar ve musiki şenlikleri için ezgiler yazmıştır. Viyana sarayının baş bestecisi idi.

DRAGLINE [*dræglayn*] (İng. = çekme halatı), çelik halatlar tarafından çekilip sürüklenen kazıyıcı çanaklarla donatılmış bir toprak düzleme aygıtı.

D. larda, eklemleri olan bir veya birkaç kazıyıcı çanak bulunur. Bunlar, biri kaldırmaya, biri de çekmeye yarayan iki makara ile donatılmış bir çıkrığın yürüttüğü çelik halatlar tarafından çekilir ve sürüklenir. D. lar çelik halatlarla toprağa tesbit edilmiş, çatkı biçiminde ve 50 - 350 m aralıklı iki çelik kule arasında veya bir kule ile sabit veya yer değiştirebilen bir «tutunma noktası» arasında işler. Çıkrığın bir görevi de çelik halatları sırasına göre gevşetip gerek kazıma sırasında çanakların toprağa değme açısını ayarlamaktır.

DRAGLINE

DRAGLINE

D. ların, savaş tanklarında olduğu gibi, tırtıllar veya patenler üzerinde dönüp dolaşan tipleri de vardır. Bu aygıtlar gevşek topraklardaki kazı işlerinde, temel, kanal, hark ve yarma açmada, su bendi ve toprak doldurma (Osm. imlâ) işlerinde, ırmaklardan kum ve çakıl çıkarmada kullanılır. Bk. EKSKAVATÖR.

DRAGO, Luis Maria (1859 - 1921), İspanyol asıllı, Arjantinli devlet adamı. Buenos Aires'te doğmuş, orada ölmüştür. Önce avukat olarak hayata atılmış, sonra yargıçlık etmiştir. Bir caniyi sorumsuz gösteren *La bestia de rapiña* (Yırtıcı hayvan) adlı eseri yazmıştır. 1902 de dış işleri bakanı olmuş ve Washington hükümetine 29 aralık 1902 tarihini taşıyan bir nota göndermiştir. D. doktrini (b. bk.) adını taşıyan kuram bu notada belirtilmiştir. D. nın başka eserleri şunlardır: *Cobro coercitivo de déudas públicas* (Genel borçların zor ile ödetilmesi); *Les emprunts d'Etat et leurs rapports avec la politique internationale* (Devlet borçlanmaları ve bunların uluslararası politika ile bağlantıları); *Un triunfo del arbitraje* (Hakemliğin bir zaferi).

Drago doktrini: Luis Maria D. tarafından ilân edilen doktrin İngiltere, Almanya ve İtalya'nın Venezuela'ya karşı bazı askerî tedbirler alması üzerine, Drago, Birleşmiş Devletlere gönderdiği bir nota ile artık Avrupa devletlerinin, ödenmemiş borçları öne sürerek Amerika kıtasında bir yayılma politikası güdemeyeceklerini ve herhangi bir müdahalede bulunamayacaklarını bildirmiştir. La Haye Konferansında görüşülen bu doktrin, bazı önemli kısıntılardan sonra kabul edilmiştir (Porter anlaşması, 1907).

DRAGOMAN, Bulgaristan'da, Sofya'nın batısında, Sofya - Belgrad demiryolu üzerinde bir kasaba ve istasyon. 1885 yılında çıkan Sırp - Bulgar harbinde tanınmıştır. D. çevresinde Bulgarlar Sırpları yenmişlerdi.

DRAGOMANOV (Ukr. **Dragomaniv**), **Mihail Petroviç** (1841 - 1895), Ukraynalı tarihçi, etnoğrafyacı ve politika yazarı. Gadyaç (Poltava) ta doğmuş, Sofya'da ölmüştür. Kiev Üniversitesinde okumuştur. 1864 yılında Kiev Üniversitesinde tarih doçentliğine atanmışsa da, demokratik tutumu ve milliyetçiliği dolayısiyle üniversiteden uzaklaşmak zorunda kalmıştır. Yurdunu terk eden D., 1878 de Cenevre'de «Gromada» (Ukr. Hromada) dergisini kurmuştur. 1889 da Sofya Üniversitesinde genel tarih profesörlüğüne çağrılmıştır. Ukrayna folkloru üzerinde çalışmış, Bakunin'in Herzen ve Ogarev'e yazdığı mektupları yayınlamıştır (1895).

DRAGOMİROV, Mihail İvanoviç (1830 - 1905), Rus generali ve askerî yazarı. Konotop'ta doğmuş, orada ölmüştür. Rus Harp Okulunda profesörlük ve müdürlük yapmış, 1877 - 1878 harbinde Tuna'yı ilk olarak geçmekle ün kazanmıştır. Şipka savaşlarında yaralanmıştır. D. askerî yazar ve uzman olarak eski usul silâhları tutmuş ve mit ralyözün Rus ordusunda kullanılmasına muhalefet etmiştir. Onun askerlikle ilgili görüşleri *Uçebnik taktiki* (Taktik ders kitabı) [1879] adlı eserinde açıklanmıştır.

DRAGON, bir çeşit yelkenli, monotip, küçük yarış teknesi. Önceleri uzunca deniz gezintileri için yat olarak düzenlenmiş olan D. da iki kuşetli küçük bir kamara da vardı. İnce, zarif teknesiyle denize dayanıklı ve çok yollu olan bu yat, yarış için pek rağbet görmüş ve hızla gelişmiştir. Uzunluğu 8,90 m, genişliği 1,96 m, su içi derinliği 1,20 m, hacmi 1 850 kg, yelken yüzeyi 25 m² dir. Yarış teknesi olarak kabulünden sonra iç donatımı azaltılmıştır.

DRAGON

DRAGON ALAYI (Fr. Les dragons, Yun. *drakon* = ejderha; bir ejderha başıyle süslenmiş küçük ateşli silâh'tan), atlı arkebüzcülerden gelişen D. alayları Fransa'da 1554 te kurulmuştur. Aslında atla giden, fakat yaya çarpışan askerlerdi 1668 de bir silâh haline getirilmiş ve on iki müfreze olarak kurulmuştur. 1762 de Schomberg'in Saksonyalı gönüllüleri 11. D. A.nı meydana getirerek üniformalarını bütün Dragonlara mal etmiştir. Bu üniforma, yeleli tolga, yeşil elbise, saman rengi kısa ceket, deriden kısa pantolon, beyaz pelerinden ibaretti. XVII - XVIII. yüzyıllarda D. alayları Fransız ordusunun en parlak silâhı sayılırdı. Napoléon'un 31 D. A. vardı. 1831 de D. alayları savaş hattı süvarisi (cavalerie de linge) olarak sınıflandırılmış ve süngüsüz tüfek ile silâhlandırılarak 12 alay meydana getirmiştir. 1855 te 13. bir hassa alayı teşkil edildi ve buna imparatoriçenin D. ları denildi. 1869 da yeşil elbiselerini bırakarak kısa koyu mavi asker ceketi (tunique), 1884 te ise beyaz yakalı dolman giymişlerdir. 1890 da kendilerine mızrak verilmiştir. 1914 te 32 D. A. vardı. 1928 den sonra D. alayları yavaş yavaş bataillons de dragons portés (B. D. P.), yani taşıtlı dragon taburları adını alarak şekil değiştirmiştir. 1945 ten sonra D. alayları zırhlı alaylar haline getirilmiştir.

DRAGON ASKERİ

Almanya'da D. alayları, Otuz Yıl Savaşlarından beri vardır. Fransa'da olduğu gibi, arkebüzcülerden çıkmış bir süvari silâhıdır. D. alayları, kılıç ve mızrakla çarpışan askerlerden farklı olarak, daha çok, ateşli silâhla savaşırlar ve bundan dolayı D. alaylarına bir çeşit atlı piyade gözü ile bakılabilir. İlk zamanlarda D. lar, ağır bir zırh giyerlerdi ve Petrinal adını taşıyan uzunca bir tüfek, iki tabanca ve uzun bir kılıçla silâhlanırlardı. İsveç kralı Gustav Adolf, İsveçli D. ların ağır zırhını kaldırmış ve yalnız demir tolgayı bırakmıştır. D. alayları, yaya olarak önemlerini kaybetmişler ve gittikçe daha çok atlı alaylar halini almışlardır. Brandenburg'ta büyük seçmen prensin yönetiminde atlı alaylar ile D. alayları arasındaki fark, hemen hemen kaybolmuştur. I. Friedrich Wilhelm zamanında D. alayları at sırtında olduğu kadar, yaya olarak da talim ederler ve süngülü bir tüfek taşırlardı. Büyük Friedrich zamanında D. alayları yeniden atlı olarak kullanılmışlardır. Alman ordusunda Birinci Dünya Harbinden önce 28 D alayları vardı; bunlar, husar (Mac. huszár) lar gibi, Ulan ve Kürassier (zırhlı) lerden daha küçük atlara bindirilirdi. Birinci Dünya Harbinden sonra kurulan Alman ordusunda artık D. alayları kalmamıştır.

The Scots Greys (İskoçyalı gri üniformalı askerler) adı altında 1683 te kurulan alay, Britanya ordusunun en eski D. A. dır. Sonradan Dragoon Guards (D. Muhafızlar) adını alan bu silâh, Marlborough seferinde, Napoléon'a karşı İspanya'da, Birinci Dünya Harbinin birçok savaşlarında (20 ağustos 1914 te Almanlarla karşılaşan ilk İngiliz askerlerinin Dragoon Guards olduğu ve bu tarihte Jemappes'de bir Uhlan kolunu yendikleri ilân edilmiştir) ve İkinci Dünya Harbinde, makineleşmeleden sonra, Royal armoured Corps (Kraliyet Zırhlı Kolorduları) adı altında Afrika, İtalya, Yunanistan ve Asya (Birmanya) da büyük yararlık göstermişlerdir. Şimdi, armoured Car (Zırhlı taşıt) veya Tank Birlikleri haline getirilmişlerdir.

DRAGONAD'LAR (*dragon*: yerine göre at üstünde ve yaya olarak savaşan bir sınıf asker), XIV. Louis zamanında Protestanlara uygulanan bir baskı ve sindirme usulünün adı. Soylu yahut imtiyazlı olmayan her kişinin evinde dragon askerlerini barındırması yükünü, Louvois'nın tensibiyle Protestanlara uygulandı; maksat, bunları sindirerek Katolikliğe geçmelerini sağlamaktı. Poitou krallık müfettişi Marillac, 1681 de bunu sistemli bir şekilde uygulayarak dragon süvarilerinin evlerde barındırılması gibi ağır bir angaryayı yalnız Protestanlara yükledi. Meselâ bir kişiye yirmi dragon, Poitiers'li bir kadının evine bir buçuk bölük asker verilmişti. Bu asker sürüsünün keyfî davranışları önlenecek yerde destekleniyordu. Bunlar ev sahibi tarafından yedirilip içirilirdi. Böylece, bu çizmeli misyonerlerin yardımiyle birkaç ay içinde 38 000 mezhep değiştirme sağlandı. Louvois, XIV. Louis'nin tereddütlerini yenerek 1685 te D. ları bütün Fransa'ya yaydı. Bu baskının acısını en çok çeken, Marillac, Bâville ve Foucault'nun krallık müfettişi bulundukları Poitou, Languedoc ve Béarn illeri olmuştu.

DRAGON'S MOUTH [*dræginz mauth*] **veya MOUTHS** [*mauths*], İsp. **Boca Dragón, Bocas del Dragón)** Karaipler Denizinde Trinidad ile Güney Amerika kıtası (Venezuela'daki Paria yarımadası) arasında bulunan bir boğaz. Bu adın 1498 de buradan geçmiş olan Christophorus Colombus tarafından verildiği söylenir. Bu boğazda bazı adalar da bulunmaktadır.

DRAGOS TEPESİ (Coğ.) bk. ORHANTEPE.

DRAGOŞ, ilk Moldavya (Moldova. Türk. Buğdan) prensi (1352 - 1353). Transilvanya (Transylvania, Mac. Erdély, Rum. Ardeal, Türk. Erdel) da Maramureş (Mac. Marmaros) bölgesinde hüküm süren soylu bir aileden gelen D., efsaneye göre, Karpat dağlarından geçerek Moldava vâdisine gelmiştir. Gerçekten D. bu bölgeye Macar kralı Büyük Lajos tarafından memleketi Tatarlara karşı korumak üzere gönderilmiştir. Moldavya'ya Osmanlı Türklerince verilen Buğdan adı, bu prensliğin kurucusu savılan kuzey Transilvanyalı Bogdan'dan gelir.

DRAGOVİT'LER, DRUGOVİT'LER veya DRAGOVİÇ'LER, VIII - IX. yüzyıllarda Selanik'in batısındaki topraklarda yaşamış bir İslav kabîlesi. Bu kabîlenin bir kolu sonradan Filibe (Bulg. Plovdiv) çevresine göç etmiştir. Sonraki çağlarda D. toprakları Bogomil hareketinin merkezi haline gelmiştir. X. yüzyılda Rusya'da da bu adı taşıyan bir kabîleye rastlanmıştır.

DRAGSTEDT [*dræ̜gstet*] **AMELİYATI** (Tıp), mide - oniki parmak ülser (Lat. *ulcus,* yara) ini tedavi etmek amaciyle akciğerlerle midevi yöneten vagus siniri kordonlarının yemek borusunun alt bölümü hizasında kesilip çıkarılması. Amerikalı hekim Reynold Dragstedt (doğ. 1893) in adiyle anılır.

DRAGUIGNAN [*draginyą̄*], Fransa'da, aşağı Provence'ta, Paris'ten 850 km uzaklıkta, Le Var departmanının merkezi olan 13 402 kişilik bir şehir. Burada, Fréjus piskoposlarının XVIII. yüzyıldan kalma yazlık sarayında, Houdon'un yaptığı bir büst ile Canova'nın yaptığı bir heykelin bulunduğu bir müze vardır. Eski şehir surlarının XIII. yüzyılda yapılmış olan Aiguière kapısı ile, aynı yüzyıla ait saat kulesi görülecek yerlerdendir. Ticaret merkezi olan bu şehirde özellikle zeytin panayırları kurulur. Konfeksiyon atelyeleri ve ayakkabı fabrikası vardır. Arondismanın nüfusu 115 052 dir.

DRAGUMĒS [*dragumis*] : 1. **İohannes** (1879 1920). Yunan diplomatı. Atina'da doğmuş, orada öldürülmüştür. Stephanos Dragumis'in oğludur. D., İstanbul'da ve Berlin'de elçilik ataşeliği yapmış ve 1915 e kadar Petersburg (Leningrad) da elçi olarak bulunmuştur.

2. **Stephanos** (1842 - 1923): Yunan politikacısı. Atina'da doğmuştur. 1886 - 1890 ile 1892 - 1893 yılları arasında Yunan dış işleri bakanlığında bulunmuştur. 1910 da başbakanlığa yükselmiş, en son olarak parlamentoya Selanik temsilcisi olarak katılmıştır. D., arkeoloji ile de uğraşmıştır.

DRAGUT, eskiden Avrupada Turgut Reise verilen ad.

DRAGUTİN, Stjepan (ölm. 1316), Sırp kralı. IV. Stjepan Uroš ile Doğu Latin imparatoru II. Baudouin'in kızı Hélène (Sırp. Jelene) in oğludur. Annesinin baskısı altında Katolik mezhebini kabul etmiş, Macarların yardımı ile babası Stjepan Uroš'u tahtından indirmiştir (1276). Bizans'a karşı cephe alan D., İki Sicilya (İtal. Due Sicilie) kralı I. Carlo d'Angiò ve Macaristan ile bir ittifak yapmıştır. Korkak bir hükümdar olan D., babasına karşı giriştiği tutumu dolayısiyle derin bir sinir buhranı geçirmiş ve 1282 de kardeşi Milutin yararına tahttan vazgeçmiştir. 1284 te Macar kralı IV. László onu Mačva ve Bosna'nın yönetimi ile görevlendirmiştir. Bu sırada D. Belgrad'da oturmuştur. Kardeşi Milutin'in 1299 da Simonida ile evlenmesi ve Bizans'a karsı dostluk politikası gütmeye başlaması üzerine iki kardeş arasındaki ilişkiler bozulmuştur. Hayatının sonunda keşiş olarak bir manastıra çekilmiş ve Teoktist adını almıştır.

DRAĞMAN ZAKİRÎ ŞEYH AHMET (ölm. 1748), Türk musiki üstadı. Üsküdar'da doğmuştur. Ünlü musiki üstadı Şeyh Ali Şiruganî'ye kapılanmış, musiki ve tasavvufu ustasından öğrenmiştir Türlü makamlardan 40 kadar ilâhi bestelemiştir. Aynı zamanda değerli bir hattat ve şair idi. Şiirlerinde Vefkî takma adını kullanmıştır.

DRAHOMA (Fr. Dos, İng. Dowry, Alm. Mitgift), kız evlâda ailesinin evlenmek, ailesine bağlı olmadan yaşayabilmek veya bir işletmeyi yönetmek ve devam ettirebilmek için verdiği mal veya para. D. özellikle Avrupa ülkelerinde, Türkiye'de Rum ailelerinde görülmektedir. Avusturya'da D. kanunla korunmuş olup (Avusturya Medenî Kanunu Md. 166) zorunludur. İsviçre Medenî Kanununa göre D. zorunlu değildir Almanya'da da 1957 yılında onaylanan «Gleichverechtigungsgesetz» (Karı - koca eşitliği kanunu) ten sonra D. zorunluluğu kalkmıştır. Yurdumuzda ise daha çok cihaz (b. bk.) a rastlanır.

DRAIS [*drays*], **Karl Friedrich** [Freiherr (Baron) von Sauerbronn] (1785 - 1851), Baden'li orman müfettişi. Karlasruhe'de doğmuş, aynı yerde ölmüştür. D., bisikletin öncüsü olan ve kendi adına göre drezin (b. bk.) diye anılan aracın bulucusudur (1813). Bu araç. tahtadan bir şasi ile birbiri ardınca yerleştirilmiş iki tekerlekten yapılmıştı. Bunların arasında bir sele ve kolları dayamak üzere yay şeklinde bükülmüş bir parça vardı. Binen kimsenin geniş adımlar atarak hız vermesi ile araç, ileriye doğru hareket etmekteydi. Bu araç fazla bir başarı kazanmamıştır. Bugün adı, uncak demiryolculukta kullanılan drezin dolayısiyle anılmaktadır.

DRAKE [*dreyk*], **Edwin Laurentine** (1819 - 1880), Amerikalı sanayici. Greenville (New York) de doğmuş. Bethlehem (Pennsyvlania) de ölmüştür. Bir çiftçinin oğlu olan D., sırasiyle bir gemide tayfalık, bir mağazada satıcılık, trenlerde biletçilik etmiştir. Tabiî halde madenî yağ bulunup bulunmadığını araştırmak üzere Pennsylvania'daki Titusville'e gönderilen D., bir demir boru kullanarak sondaj yapmağı düşünmüş ve 1859 da ilk petrol sanayii işletmesini gerçekleştirmiştir.

DRAKE, Friedrich (1805 - 1882), Alman heykelcisi. Pyrmont'ta doğmuş, Berlin'de ölmüştür. Rauch'un öğrencisi olan D., daha çok büyük çapta heykeller yapmıştır: «Justus Möser» [1836], «Prusya'nın sekiz ili» [1844], kral III. Friedrich - Wilhelm'in iki büstü). 1870 - 1871 savaşından sonra Bismarck'ın, von Moltke'nin, Ranke'nin büstleri ni ve 9 m yüksekliğinde «Zafer» heykelini yapmıştır. Philadelpia'daki Humboldt anıtı da onun eseridir. Anvers, Berlin, Bremen ve Hamburg müzelerinde eserleri vardır.

DRAKE [*dreyk*], **Joseph Rodman** (1795 - 1820), Amerikalı şair. New York City'de doğmuş, New York'ta ölmüştür Tıp öğrenimi görmüş, sonra şiirle uğraşmıştır. Vatan duygusunu yansıtan *The American Flag* (Amerikan bayrağı) [1819] adlı lirik eseri ile tanınmıştır. Yazdıkları arasında en çok sevilen, bir cinin maceralarını sevimli bir nazımla anlatan *The Culprit Fay* (Suçlu Fay) [1816] adlı eseridir.

DRAKE [*dreyk*], **Sir Francis** (1545?-1596), İngiliz amirali ve gezgini. Tavistock (Devonshire) ta doğmuş, Nombre'de Dios açıklarında ölmüştür. D., genç yaşta denizciliğe başlamıştır. 1567 yılında Guinea'ya yaptığı bir iki geziden sonra akrabası Sir John Hawkins'in filosunda «Judith» gemisinin suvariliğine yükselmiştir. Bu filo kanun dışı zenci ticareti yaptığı için İspanyollar tarafından Meksiko boğasında imha edilme tehlikesi geçirmiştir. Buna karşılık, kendisine kraliçe Elizabeth tarafından düşman gemilerine karşı harekete geçme özel yetkisi verilen D., Panama'daki Nombre de Dios şehrini yağmalamış ve berzahı aşarak Pasifik'e ulaşmıştır. 1577 de D., beş küçük tekne ile İspanyol gemilerini talan etme amaciyle denize açılmıştır. «Golden Hind» adlı gemisiyle Magellan Boğazından geçmiş, bu beklenmedik seferinin yarattığı şaşkınlıktan faydalanarak Güney Amerika'nın batı kıyısındaki İspanyol limanlarına saldırmış, İspanyol ticaretini aksatmıştır. D., bugünkü Washington ilinin bulunduğu yere kadar varmış, Amerika Birleşik Devletlerinin batı kıyısına New Albion adını vererek bu topraklara kraliçe adına el koymuştur. D., bundan sonra Pasifik Okyanusunu geçmiş, 1580 yılında Ümit Burnu yoliyle, zengin ganimetlerle İngiltere'ye dönmüştür. Bu başarısından ötürü ve dünya çevresinde sefer yapan ilk İngiliz olması dolayısiyle, kraliçe Elizabeth kendisine şövalyelik sanını vermiştir. 1585 yılında D., İspanyol Antillerine karşı bir talana girişmiş, Colombia'da Cartagena ve Florida'da St. Augustine'i vurmuş ve Virginia'da bulunan Sir Walter Raleigh'in kolonisini kuşatmadan kurtarmıştır. 1587 de D. İspanya'daki Cadiz (Kadiz) limanına akın yapmış, İngiltere'ye saldırmak için hazırlanmakta olan birçok gemiyi ateşe vermiştir. Ertesi yıl D., İspanyol Armadasını yenen İngiliz donanmasının amiral yardımcısı olmuştur. D., 1589 da Dom Antonio'yu Portekiz tahtına oturtmak için düzenlenen seferi yönetmiş, ancak hareketin başında bulunanların birbirine düşmesi yüzünden bir sonuç alınamamıştır. Antiller'e yaptığı son sefer de gene bundan ötürü, ayrıca İspanyolların da bu defa hazırlıklı olmaları yüzünden sonuçsuz kalmıştır.

Sir F. DRAKE

DRAKE [*dreyk*] **BOĞAZI,** Horn Burnu ile Güney Shetland adaları arasında bir deniz geçidi. D. B., Güney Atlantik Okyanusunu Güney Pasifik Denizine bağlar.

DRAKENSBERG [*drakînzbîrg*], Güney Afrika Birliğinde, Capri corne tropik bölgesinden Transvaal'e, Cap ilinin güneyine kadar 1 100 km boyunca uzanan sıra dağlar. Güney Afrika düzlüğünün bu sarp çevresinin en yüksek noktası, Bosutoland'da 3 482 m yüksekliğindeki Tabantslonyana tepesi ile 3 350 m yüksekliğindeki Mont - aux - Souves tepesidir. Bu ikinci tepe uzun zaman D. in en yüksek tepesi sanılmıştır. D., yumuşak meyiller halinde Transvaal ve Orange yaylalarına doğru alçalır, kıyı bölgesinde bir sürü sert basamaklar meydana getirir.

DRAKHMĒ veya DRAHMİ, eski ve yeni Yunan ölçüsü ve parası: 1. Antik çağda kullanılan bir gümüş paraya verilen ad. D. terimi, özellikle 4 gr dan biraz daha ağır olan Eğriboz ve Attike D. si için kullanılmıştır. Ancak ağırlığı 4 - 6 gr arasında değişen başka D. çeşitleri de kullanılmıştır. Eski Yunan para birimi olarak 1 talan = 60 Mna = 6 000 D. alınmış ve bütün Yunan para birimlerinde 1 D. veya onun iki katı olan 1 Stater kullanılmıştır. En çok kullanılan paralar arasında çift dinar (Didrakhmon), dörtlü dinar (Tetradrakhmon) bulunmakta idi. Ayrıca 17,44 gr ağırlığında ve ön yüzünde Athena başı, arka yüzünde baykuş bulunan Atina D. si çok tanınmıştır. Bundan başka, Büyük İskender'in, Phideias'ın Zeus ve Herakles başlığını taşıyan D. si, imparatorluğun her bölgesinde basılmıştır. Tek-

Mısırda Ptolemaıos'un Büyük İskender adına bastırdığı Tetradrakhmon

tük de olsa sekizli D. (Oktodrakhmon) ve onlu D. (Dekadrakhmon) paralarına da rastlanmaktadır. Onlu D. ler orta çağın üslûp ve teknik bakımından en çok gelişmiş paraları arasındadır.

2. Genel olarak eski Yunanistan ile dolaylarındaki Akdeniz ülkelerinde basılmış olan çeşitli paralara topluca verilen ad:

a. Aigine Drakhmesi: Aigina adasında basılıyordu. Ağırlığı 5,970 - 6 gr arasında idi.

b. Fenike Drakhmesi: 3 500 - 3.540 gr ağırlığında idi.

c. Asya Drakhmesi: 3,250 gr ağırlığında idi (Rodos paraları ve Asya kistophorosları D. nin katlarıdır).

d. Attike Drakhmesi: 4.250 gr ağırlığında idi.

e. Korinthos Drakhmesi: 2,91 gr ağırlığında idi.

f. Babil Drakhmesi: 5,440 - 5.500 gr ağırlığında idi. Bu parayı eski İranlılar (Persler) da kullanmışlardır. İran D. sinde birinci imparatorluk tipindeki gümüş paralara bu ad verilmekte idi (bazı ülkelerde bunlara sikl (İbr. şekel, Yun. siglos, Lat. siclus) adı da verilirdi).

g. Olympos Drakhmesi: Ortalama 4,880 gr ağırlığında idi. Kral Philippos devri öncesi Makedonya para sistemlerinin temelini meydana getirmiştir.

D., ayrıca arkeoloji bakımından sınıflandırılmıştır. Buna göre:

a. Gümüşten ve ağırlıkları 1,76; 3,53; 5,29; 7,06 veya 8,82 gr olan milētos D. si,

b. Strater'in yarısı olan ve ağırlığı gümüş D. ye eş altın D.,

c. Gümüş D. nin altmışta biri olan bakır D. ayırt edilmektedir.

5 DRAKHMAİ (Yunan, 1954)

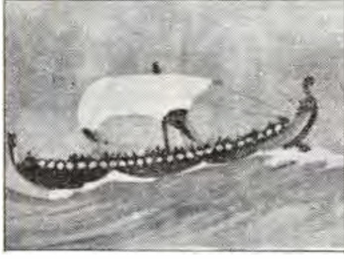
3. Eski Yunan ağırlık birimi. yaklaşık olarak 4,36 gr dır.

4. Paris markının 1 gros'unun karşılığı olan eski ağırlık ölçüsü; aş. yu. 3,825 gr dır.

5. Bugün kullanılan Yunan para birimi (kısaltması: DR). 100 Lepton'a bölünmüştür.

DRAKKAR, DRAKE veya DREKI, M. S. ilk yüzyıllarda İskandinavların kullandıkları gemilere verilen ad. Bu ad D. lara, pruvalarındaki ejderha (draco) başından dolayı verilmiştir,

1881 yılına kadar, Viking'lerin bu gemileri üzerine kesin bir bilgimiz yoktu. Fakat o tarihte Gokstad'da Sandefjord yakınında bir tümülüs altında hiç bozulmadan kalmış ve gelenek gereğince büyük bir Viking şefine mezar vazifesi görmüş bir D. bulundu. Bu geminin M. S. 700 - 1000 yılları arasında yapıldığı anlaşılmaktadır. 24 m uzunluğunda ve 5,20 m genişliğinde ve meşeden yapılmış olan bu geminin sağında solunda on altı kürek vardır. Denize karşı son derece dayanıklı olan D. larla İskandinavlar Akdeniz'e kadar bütün Avrupa kıyılarını dolaşmışlardır.

DRAKKAR

DRAKŌN (M. Ö. VII. yüzyıl), Yunan hukukçusu. Ondan önce yazılı kanunlar olmadığı için halk kişizadeler tarafından, kahramanlık çağının geleneksel hukukuna göre, kendi çıkarlarına nasıl uygun düşerse öyle yargılanırdı. D. u devlette huzur sağlayacak yazılı bir kanun meydana getirmekle görevlendirdiler. Hükümet şeklini değiştirmedi; meydana getirdiği kanun, özellikle ceza hükümlerinden dolayı ün saldı. Bununla birlikte, daha önce uygulanan kanunlara göre, D. un kanunları çok daha yumuşaktır: meselâ, istemeyerek adam öldüreni D. un kanunları cezalandırmıyordu. Özellikle aileler arasındaki özel savaşlarla kan dâvalarını ortadan kaldırmağa, böylece devletin otoritesini tam anlâmiyle sağlamağa çalıştı.

DRAKŌN, Stratonikeia'lı (Yun. **Drakōn ho Stratonikeus;** M. Ö. II. yüzyıl), Yunan gramercisi. Türlü gramer kitaplariyle şiirde vezin üzerine birçok eserler yazmışsa da, bugün elimizde hemen hemen hiçbir yazısı yoktur.

DRAKONİK AY (Ast.): bk. EJDERHA AYI.

DRAM (Fr. Drame, Yun. *drama* < *dram* = yapmak, rol yapmak, işlemek, etkilemek, temsil etmek), 1. Zamanımızda genel olarak nesir, özel olarak da nazım şeklinde ve sahnede oynanmaya elverişli bir düzende yazılıp hayatı veya karakterleri temsil etme, aksiyonlar denilen sıra sıra olaylardan ve bu olayların gerektirdiği belirli bir sonuca yönelen diyaloglardan yararlanarak bir hikâyeyi anlatma amacını güden kompozisyon. 2. Bu kompozisyonun sahnede oynanması.

D., öteki edebiyat türleri henüz yaratılmadan önce, eski dünyanın rahipleri ve manzum tiyatro yazarları tarafından meydana getirilmiştir. İlkel kavimler bir hikâye anlatmak veya hem güzelliği hem de kahramanlığı kapsayan şiirli bir düşünceyi dile getirmek için en etkili yol olarak D. ı seçmişlerdir. İlk D. lar insanların din içgüdülerinden esinlenmiş ve rahiplerle savaşçıların bir sahnede söyledikleri şarkılar şeklinde ortaya çıkmış, din ve ahlâk ilkelerini işlemiştir. Zamanla bu sanat bugün oyun dediğimiz sanat türü halini almıştır.

Mısırlılarla Yunanlıların başlangıçtaki oyunları uzun süren bir perdede oynanır ve olay (vaka, aksiyon) bir koro tarafından yorumlanırdı. Çok az söz söylenir, sahne hareketleri uzun olurdu. Sözler açıklama veya vaız niteliğinde olur, çoğu zaman öğüt verircesine bir eda ile söylenirdi. Koro, halkın ya tanrı veya kahraman olan büyüklerine karşı beliren duygularını dile getirirdi.

Yüzyıllar geçtikçe D. ın şekli değişmiştir. Koro önemini kaybetmiş, XVII. yüzyılda oyunların yalnız prolog ve epiloglarında bırakılmış, modern D. da hemen hemen yok olmuştur. Sözler yavaş yavaş klasik uzun sözlerden modern kısa sözlere ve Shakespeare'den başlayarak tartışmalı konuşmaya dönüşmüştür. Klasik D. da aksiyon sürekli olarak oynanırdı.

Rönesansın tiyatro yazarları Yunan D. larını yanlış anlamışlar ve bir aksiyonun 4 - 5 perdeye bölünmesinin en uygun yol olacağını sanmışlardır. XVIII. yüzyılda bu sayı ilkin dörde, sonra da üçe indirilmiştir ve modern tiyatro da, aksiyonu iki perdeye veya bir perde içinde sahnelere bölme gibi klasik D. a yakın olan bir usulü benimsemiştir.

D. ın başlangıçtaki şekli trajedi (b. bk.) idi. Bu dramlar tanrıları ve insanların tanrılarla veya kahramanlarla olan ilişkilerini gösterirdi. Trajedilerin konusu ciddî olur, sonuçları mutlu veya mutsuz olabilirdi. Bir trajedi, bir Aiskhylos D. ı kadar sert, bir Racine trajedisi gibi klasik ve bilgiç veya bir O'Neil eseri kadar gevşek yapılı olabilir.

D. ın başka bir türü olan komedi (b. bk.) ise hayatı ve insanlığı, güldürecek veya düşündürecek şekilde yansıtan bir oyundur, fakat bir felâket veya bir ölümle sona ermez. Komedi, Restorasyon oyunlarında olduğu gibi ciddî konuları işleyen yüksek komedi veya bugünkü komedilerin çoğu gibi bayağı komedi olabilir.

Fars (b. bk.), güldürücülüğünü karakterlerden çok, durumlardan alan bir komedi çeşididir.

Trajedi ve komedi ile birlikte gelişmiş olan satir (b. bk.) de hayatı acı veya tatlı taraflarından alabilen bir D. dır.

Yunan tiyatrosu: Herodotos'un yazılarından anlaşıldığına göre, Mısırlıların başlangıçtaki dramlarından esinlenmiş olan Yunan tiyatrosu, M. Ö. VI. yüzyılda ilk D. yazarı Thespis tarafından kurulmuş ve en yüksek derecede Aiskhylos (M. Ö. 525 - 456), Sophokles (M. Ö. 495 - 406) ve Euripides (M. Ö. 480 - 406) tarafından temsil edilmiştir. Bunların eserlerinden birçoğu kaybolmuşsa da, elde bulunan ve Yunan tanrıları ve kahramanları konusunda kaleme alınmış olan eserleri, bütün çağların en büyük trajedi yazarları devrinin tanıklığını etmektedir. Bu oyunlar görkemli açık hava tiyatrolarında ve yalnız erkek aktörler tarafından oynanırdı. Bütün aktörler, seslerini en uzaktaki seyircilere kadar ulaştıran maskeler takarlardı. Atina, Korinthos, Thebes ve öteki şehir ve kasaba halkları üzerinde çok büyük dinî, toplumsal ve artistik etkisi olan bu D. lar ilk demokrasilerin vatandaşlarının ahlâk, toplum, politika ve sanat seviyelerini açıkça göstermektedir. Aristophanes (M. Ö. 440 - 380) genel olarak bütün çağların en büyük hicivcisi sayılır. Bu yazarın komedileri, konu olarak o zamanların hayatını işler ve Yunanlı dinleyicilere sonsuz bir kıvanç verirdi. Aristophanes'in «eski komedi» denilen komedilerinde

trajedinin korosu ile dansı da bulunurdu. «Yeni komedi» yi getiren Menander (M. Ö. 343 - 291) olmuştur. Bu tür sadece dramatik olup zamanının konularına ve olaylarına o kadar önem vermezdi.

Roma tiyatrosu: Roma tiyatrosu Yunan tiyatrosundan esinlenmiş ve onu taklit etmiş, fakat Romalı tiyatro yazarlarının meydana getirdiği eserler hiçbir zaman Yunanlılarınki kadar büyük olmamıştır. Romalıların en iyi oyunları komedileriydi, en iyi komedi yazarları da Plautus (M. Ö. 254 - 184) idi. Bu yazar, konularını açıktan açığa Menander'den ve «yeni komedi» den almışsa da, oyunların yapısına soktuğu sağlamlık ve «icat fikri», onun bugüne kadar sahnelerde yaşamasını sağlamıştır. Plautus'un işlemiş olduğu karakterler: kahramanlık taslayan korkak askerler, öfke ile parlayan ihtiyarlar (genel olarak babalar), düzenci uşaklar gibi kişilerdir. Bu karakterler, 1880 yılına kadar Avrupa'da çok tutulan ve bugünkü İngiliz pantomimalarında da etkilerini belli eden commedia dell'arte (b. bk) de işlenmiştir Plautus'tan sonra ve ona rakip olarak çıkan Terentius (M. Ö. 195 - 159) un komedileri daha edebî olmakla birlikte, bugün daha az oynanabilmekte ve okunabilmektedir. Roma tiyatrosunda az trajedi vardı. Romalıların ciddî tiyatro eserleri, daha çok, okunmak veya bir eğlencede monolog şeklinde söylenmek içindi. En büyük trajedi yazarları Seneca (M. Ö. 65 - 4) idi. Bu yazarın ağır ve cansız üslûbunun taklit edilmesi, Rönesansın ilk ciddî yazarlarının gelişmesini çok engellemiştir.

Orta çağ tiyatrosu: Orta çağ tiyatrosu, bu çağın ilk zamanlarının kargaşalıkları içinden yavaş yavaş doğmuştur. Gezgin oyuncular, hokkabazlar ve çalgıcılar, D.ın kilise tarafından yeniden yaratılmasına kadar yüzyıllar boyunca tiyatro geleneğini yaşatmaya çalışmışlardır.

Kilise, çoğu okuma yazma bilmeyen halka İsa Peygamberin hayatını ve *Eski Ahit*'teki hikâyeleri anlatmak için D. dan yararlanmıştır. Bu D. lar *mister* (b. bk.), *mirakl* (b. bk.) ve *nativite* (b bk.) adı verilen oyunlardı. XI. yüzyılda temsil edilmeye başlayan bu oyunlar, özellikle Fransa, İngiltere, İtalya, Almanya ve İspanya'da gelişmiştir. Bunlar başlangıçta kilisenin altar'ları önünde ve navis'lerinde, daha sonraları da kilise meydanında oynanmış, gitgide büyüyen kalabalık seyirci yığınları tarafından seyredilmiş, katedrallerin merdivenlerinde, meydanlarda ve kasabaların sokaklarında temsil edilmiştir. Bu sıralarda çeşitli loncalar, oyunların kontrolünü ve masraflarını kendi üzerlerine almışlar ve her lonca kendi amaçlarına en uygun oyunları oynatmıştır. Meselâ gemi yapıcıları loncası Nuhun gemisinin yapılışını, kasaplar loncası İsa Peygamberin çarmıha gerilmesini, kuyumcular loncası aynı peygamberin doğuşunda ona tapmaya gelen mecusların hediye verişlerini temsil ettirmişlerdir.

İngiliz tiyatrosu: İngiliz tiyatrosu mirakl oyunları serisinden doğmuştur. Fakat ilk baştaki İngiliz tiyatro yazarları Rönesansın büyük etkisi altında kalmışlardır. İlk gerçek İngiliz komedisi olan *Ralph Roister Doister* (ad) bir okul temsili olarak oynanmıştır. Roma komedisinin birçok kişileri bu ilk oyunlarda, hattâ Shakespeare'de yeniden meydana çıkar. Tiyatro yazarlarının en büyüğü olan Shakespeare, öz orijinalliği ve lirizm ateşi ile, bütün D. lardaki karakterlerin en görkemlisi olan Hamlet ile Lear'i yaratmıştır. Bu yazarın *King Richard III* (Kral III. Richard) gibi tarihî konulu eserleri hâlâ çok tutulmaktadır. Christopher Marlowe (1564 - 1593) un *Doctor Faustus* (Doktor Faust) u ile *Tamburlaine* (Timurlenk) i, bu yazar pek genç yaşta öldürülmeseydi Shakespeare kadar büyük olacağını göstermektedir. Ben Jonson (1573 - 1637) komedi alanında pek büyük başarı göstermiş ve danslı, müzikli, süslü bir pastoral D. olan mask (b. bk.) türünün İtalya ve Fransa'dan İngiliz sahnesine aktarılmasında önemli bir pay almıştır. Kraliçe Elizabeth devrinin öteki büyük tiyatro yazarları Fletcher, Massinger, Ford ve Webster olmuştur. 1642 de Puritan (b. bk.) lar, tiyatroları kapatmışlar ve iç savaş sırasında, Stuart hanedanının 1660 da yeniden tahta çıkmasına kadar halk, tiyatro eğlencesinden yoksun kalmıştır. Yeniden başlayan tiyatro hareketini Restorasyon komedisi yazarları adı altında Congreve (1670 - 1729), Etherege (1634 - 1691) ve Wycherley (1640 - 1716) temsil etmişlerdir. Farquhar (1678 - 1707) dan sonra bir duraklama devresi olmuş ve yalnız hissî komediler ve orta sınıf halka hitabeden eserler yazılmıştır. Richard Sheridan (1751 - 1816) ın *The Rivals* (Rakipler) [1775] ve *The School of Scandal* (Skandal okulu) [1777] adlı pek hoş komedileriyle sahneye gelmesine kadar da büyük bir İngiliz D. yazarı yetişmemiştir.

Avrupanın kıta bölümünde Shakespeare'in büyük çağdaşı İspanyol Lope de Vega Carpio (1562 - 1635) olmuştur. Bu yazar, üslûp bakımından Shakespeare kadar yüksek olmamakla birlikte, ondan daha popülerdi, komedileri de çok canlı idi. Carpio'nun yazdığı 1800 eserden 300 kadarı bugün hâlâ yaşamaktadır. Bu yazar, Calderon de la Barca (1600 - 1681) ile birlikte iki yüz yıl boyunca İspanya'da D. alanına hâkim olmuştur.

Bu sıralarda Fransada klasik Yunan D. ının geleneklerine uyan Yeni Klasikler (Néoclassiques) ortaya çıkmıştır. Pierre Corneille (1606 - 1684) *Le Cid* (ad) ile, Jean Baptiste Racine (1639 - 1699) de *Phèdre* (ad) ile ciddî kanulu D. a hükmetmişlerdir. Fakat daha sonraki kuşaklarda Fransız D. ının gelişmesini etkileyen adam, komedi, fars ve mask türlerinin yaratıcısı olan ve Molière adiyle anılan Jean Baptiste Poquelin (1622 - 1673) olmuştur. Bu yazar İngiltere'deki Restorasyon komedilerini de etkilemiştir.

Almanya'da orta çağ tiyatrosunun ana Rönesans akımına geçmesini sağlayan aracı Hans Sachs (1494 - 1576) tır. Sachs'tan sonra gelen en ünlü tiyatro yazarı Gotthold Ephraim Lessing (1725 - 1781) dir. Lessing belki büyük bir tiyatro yazarı değildi, fakat *Minna von Barnhelm* (ad) ve *Nathan der Weise* (Akıllı Nathan) adlı piyeslerinde «akıl çağı» nın ruhunu o kadar iyi belirtmiştir ki bütün dünya din işlerinde toleransı savunan bu eserlere hâlâ büyük değer vermektedir.

Romantiklerin tepkisi: Klasik D. a karşı ilk fırtına Almanya'da kopmuştur. Bu çığırı temsil edenlerden Johann Wolfgang von Goethe (1749 - 1832) memleketinin en büyük yazarı idi. Alman dilini konuşan ülkelerde eserleri büyük ölçüde tutulan bu şair, bir tiyatro yazarı olarak, Molière Fransa için ve Shakespeare de İngiltere için ne ise Almanya için odur. En büyük piyesleri *Götz von Berlichingen* (ad) [1773], *Egmont* (ad) [1788] ve *Faust* (ad) [1775 - 1805] tur. Aş. yu. aynı zamanda yaşamış olan Friedrich Schiller'in romantik piyesleri Almanya dışında Goethe'ninkilerden fazla tutulmuştur ve birçok kimse onu Almanya'nın en büyük piyes yazarı saymaktadır. En tanınmış dramları *Die Räuber* (Haydutlar), *Don Carlos* (ad), *Wallenstein* (ad), *Wilhelm Tell* (ad) ve *Maria Stuart* (ad) tır.

Fransada en büyük romantik piyes yazarı Victor Hugo (1802 - 1885) dur. Hugo'nun roman yazarı olarak kazandığı

uluslararası ün, onun piyes yazarlığı konusundaki yeteneğini körletmiştir. Fakat Hugo, hemen hemen yalnız başına, Fransız tiyatrosunu neoklasizmin bağlarından kurtarmış, konu çeşitlerinin çoğalmasını sağlamış, düşüncelerdeki devrimin bayrağını elinde bulundurmuştur. *Ruy Blas* piyesi ile de Fransız D. ının klasiklik geleneğinin ölüm çanını çalmıştır.

Realizm hareketi: Bütün modern D. ların kökeni, «Kuzey'in devi» adiyle tanınan Henrik Ibsen (1828 - 1926) dir. D. alanında realizmin artması, karakterlerde ve konularda tabiata yaklaşılması ve toplumsal D. lara doğru adım atılması Ibsen'le başlamıştır. Ibsen'in en önemli eserlerinden biri *Et Dukkehjem* (Bir bebeğin evi) dir. Bu piyesin kahramanı olan Nora, evinin kapısını çarparak dışarıya uğradığı zaman bu gürültü bütün dünya tiyatrolarında yankılandı. Rusya'da Gogol' ile Çehov, Fransa'da Becque ile Porto-Riche Almanya'da Hauptmann, İngiltere'de Robertson, Jones ve Shaw, Amerika'da Howard, Herne ve Belasco, Ibsen'den esinlenerek insanların toplumsal bilincine hitap eden eserler yazmışlardır.

Doğuda dram:: Doğuda D. bir dış etkiye uğramaksızın gelişmiş, tersine, XVIII. yüzyıldan bu yana zaman zaman Batı sahnesini etkilemiştir. Çin'de, Japonya'da ve öteki Doğu ülkelerinde piyesler çıplak ve süssüz sahnelerde oynanır. Seyirciler var olmayan dekorları sadece hayal ederler, fakat buna karşılık giyimler çok renklidir ve son derece zengin gereçlerle yapılır. Seyircinin oyunu anlayabilmesi için birtakım karışık işaretlerin anlamını bilmesi gerekir. Meselâ açılmış bir şemsiye, sağanağı anlatır. Elinde kamçı tutan ve sol ayağını kaldıran bir aktör ata binmekte olduğunu gösterir. Eli sancaklı bir adam bin askeri temsil eder.

Doğu D. larında daima dans ve musiki vardır. İnsanların yüzü, karakterlerini gösteren renklere boyanır. Şeytanların yüzü yeşil, meleklerinki altın sarısı olur. Kadın rollerinin çoğunu hâlâ erkekler oynar.

Konular genel olarak eski masallardan ve hikâyelerden alınmadır. Çinde D. ın tarihi M. Ö. 2 000 yılına kadar dayanır.

Kore'de D. ın tarihi 900 yılından, Japon D. ının tarihi 1100 yılından başlar. Japonyanın iki ünlü D. tipi ***no*** (edebî piyes) ile ***kabuki*** (halk piyesi) dir. Bunların sahneye konulması da Çin oyunlarınınki gibidir. En başta gelen D. yazarı Chikamatsu Monzaemon (1652 - 1724) dur. Modern Japon tiyatrosu Batıdan taklit edilmiş, başarısız bazı eserler ve müzikal komediler oynamaktadır.

Öteki doğu ülkelerinde Çin, Japon ve Kore D. larına benzeyen D. lar vardır. Hint D. ı yüksek derecede şiirli ve edebîdir ve Batı D. ına öteki Doğu ülkelerininkinden daha yakındır.

DRAM [Ölçü]: bk. DİRHEM.

DRAMA (eski adı: **Drabescus**), Yunanistanda bir şehir ve bölge. Kuruluşu Makedonya krallığı zamanına kadar uzanır. Bölgenin bugünkü nüfusu 139 583, D. merkezinin ise 29 339 dur. Türk yönetimine 1373 - 1374 yıllarında girmiş ve Balkan Harbine kadar Osmanlı imparatorluğuna bağlı kalmıştır.

Osmanlıların Rumeli'ndeki ilk genişleme yıllarında karargâhını Gümülcine'de kuran Hayrettin Paşa, öncü kuvvetlerini Mesta (Karasu) bölgesine doğru sürmüştü. Bunlardan Serez'i kuşatmış bulunan Deli Balaban'a yardım etmek üzere hareket eden Lala Şahin Paşa, ilk adımda Kavala'yı

DRAMA: Genel görünüş

ele geçirmiş, buradaki gümüş madenlerini deneti altına aldıktan sonra, D. önüne gelmişti. D. kalesi kendiliğinden teslim olmuş, Lala Şahin Paşa Zıhne, Serez ve Kara Ferye'yi Osmanlı yönetimine katarak Osmanlı sınırını Vardar vadisine kadar uzatmıştı (1375). Böylece Osmanlı yönetimine giren D. bir kadılık olarak Rumeli Beylerbeyliğine bağlandı. Bölgede Türk ve Müslüman nüfusu artırmak üzere Yıldırım Bayezid, Karaman bölgesinde konargöçer Türklerden büyük bir topluluğu D. ve çevresine yerleştirdi. 1603 yılında Tekfurdağı yürükleri adiyle anılan konargöçerlerden bir kısmının D. çevresinde hâlâ yaşadıkları görülmektedir. Evliya Çelebi, D. yı şirin bir kasaba olarak anmaktadır. XVII. yüzyılda D. ovasında pamuk tarımı yapıldığını ve kasabada işlenen pamuğun çadır bezi olarak bütün Osmanlı imparatorluğunda beğenildiğini anlatır. XVIII. yüzyılın son yarısında ve XIX. yüzyıl başlarında Serez beylerinin buyruğu altına giren D. Yunan ayaklanmasında derin etkiler altında kalmıştı. D. lı Mahmut Paşa, Yunan ayaklanmasında D. dan toplanan gönüllülerle Serasker Selim Paşa komutasında Kolokotroni savaşına katılmış ve Tırhala'yı ayaklanan Yunanlılara karşı savunmuştu.

Osmanlı imparatorluğunun, iç yönetimini yeniden düzenlediği bu yüzyılın ikinci yarısında D. bir sancak olarak örgütlenmiş ve merkez ilçesinden başka, Kavala, Sarışaban, Pravişta ilçeleriyle Pirsoçam ve Çeç bucaklarına ayrılmıştı. Sırbistan'ın bağımsızlık kazanması üzerine eski Sırbistan göçmenleri, daha sonra da Kafkas göçmenleri ve 1876 - 1877 Türk Rus harbi sonuçlarından olmak üzere Bulgaristan göçmenlerinin yerleşme alanı durumuna gelen D. da Balkan Harbinden hemen sonra Serez sancağı ile birlikte 78 052 Rum, Bulgar ve Ulah'a karşılık, bir kısmı Pomak ve Kıptî olmak üzere 429 745 Müslüman yaşamakta idi. Bu nüfusun 75 000 i D. merkez sancağında yaşıyordu. Yine bu yıllarda halk tütün tarımı, çorap ve şayak dokuma tezgâhlariyle bolluk içinde bir hayat sürmekteydi.

Balkan Harbinde, Ali Yaver Paşa ordusunun Ferecik'te Bulgarlara teslim olması üzerine, D. ve yöresi Bulgarların eline düşmüştü. Bulgarların yaptıkları zulümler, bölgede yaşayan Türkleri tiksindirmişti. İkinci Balkan Harbi sonunda yerli halkın da yardımı ile Yunanlıların eline geçen D., Londra Antlaşmasiyle Yunanistan'a bırakıldı. Birinci Dünya Harbinde yeniden Bulgarların eline geçen D., bu savaşın sonunda kesin olarak Yunanistan'a bırakılmıştır. İkinci Dünya Harbinde bir süre yine Bulgarların elina geçen D., harp sonunda yine Yunanistan'da kalmıştır. Lausanne Konferansından sonra Türkiye'deki Rumlara karşılık, Yunanistan'daki

bütün Türklerle birlikte D. halkı da anavatana getirilmiştir. Bugün D. da birkaç aileden başka Türk kalmamıştır. D. da Türk eserleri arasında özellikle Kurşunlu Cami (Ferhat Paşa) ve Nasuh Paşa Hanı anılabilir.

DRAMATİZASYON (Fr. Dramatisation) [Eğitim], öğrencinin anladığını veya öğrendiğini hareket ve sözle anlatması. D., işlenen konunun öğrenci tarafından başka yolda bir çeşit tekrarı demek olduğu için öğrenmeğe olduğu kadar duygu ve düşünceleri kişisel bir şekilde anlatma yolu hazırlayarak kişiliğin gelişmesine de yardım eder. Çocuklara ve gençlere dilenciden krala kadar çeşitli kişilikleri yaşama olanağına onlara tip ve karakterler üzerinde yaşantılar kazandırır.

D. hazırlıksız veya hazırlıklı olarak yapılabilir. Hazırlıksız D. çalışmaları, daha çok ilk okulların ilk sınıflarına uygun gelir; öğrencilere, meselâ okudukları hikâye içinde tanıdıkları adamı, hayvanı taklit etmeleri, geçen olayı tekrarlamaları söylenir; çocuklar bunları, sanki oyun oynar gibi kolayca ve neşe ile yaparlar. Bu çalışmalara, konuya göre birkaç çocuk da katılabilir.

Bir hikâyenin tam olarak hareket ve sözde anlatılması veya bir piyesin temsili gibi D. çalışmaları, hazırlık ister ve ancak daha büyük çocuklardan istenebilir. Hikâyelerin D. unda öğretmenin dikkatli olması gereken noktalar vardır: Her hikâye D. a gelmez. Dramatize edilecek hikâyenin olayı bölümlere ayrılıp düzenlenmeli, kişiler seçilip oynayacak çocuklar belli edilmeli ve bunlar söyleyecekleri sözleri iyi bilmelidirler (bu, bir piyes temsili olmadığı için sözleri ezberlemeye lüzum yoktur). Bir piyesin temsili şeklinde bir D. çalışmasında ise amaç eseri oynamak olmalı ve onun gerekleri yapılmalıdır.

Her ne şekilde olursa olsun D. un yetiştirici etkisi göz önünde tutularak, bu çalışmaları elden geldiğince çok öğrencinin yapması sağlanmalıdır.

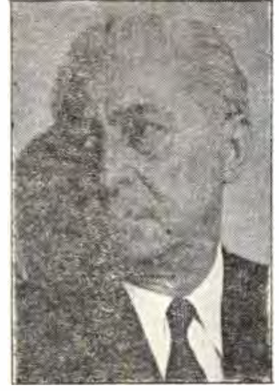
Bazı memleketlerde D. çalışmaları okulların programlarında seçmeli bir ders olarak yer alır (meselâ Amerika Birleşik Devletlerinde High School'ların Drama dersleri). Bu okullarda D.un amacı genişlemiş, öğrencilerin aktör, piyes yazarı olarak yetişmelerini sağlayacak bir nitelik ve önem kazanmıştır.

D. çalışmaları, okullarda çok vakte ihtiyaç gösterir; bundan ötürü D. a en yararlı olduğu yerlerde baş vurulmalıdır. Dekor ve kostüm konusunda ise, en gereklilerin sağlanması ile yetinilmeli, hele küçüklere yaptırılan hazırlıksız D. çalışmalarında bunlarla vakit kaybedilmemelidir.

DRAMMEN [*drammìn*], Norveç'te, Oslo fjord'unun batı kollarından biri üzerinde bir liman. Nüfusu 27 400 (1951) dür. D., Norveç'in kereste ve kâğıt sanayiinin merkezidir.

DRAMMENSELV [*drąmmìnselv*], Güney Norveç'te bir ırmak. Uzunluğu 250 km dir. İskandinav masifinden çıkan Begna ve Rand adlı yan derelerin birleşmesinden meydana gelir. D., Tyri fjord'undan geçerken bıraktığı aluvyonlarla bu fjord'un göl alanını doldurur, sonra Oslo fjord'unun bir kolu olan Drammen fjord'una ulaşarak denize dökülür.

DRAMONT [*dramǫ̃*], Fransa'da, Var departmanında, Esterel üzerinde, Saint-Raphael komününe bağlı bir kaplıca yeri. 15 ağustos 1945 te Amerikalılar buraya bir çıkarma yapmışlardır. Porfir ocakları vardır.

A. M. DRANAS

DRANAS, Ahmet Muhip (doğ. 1909), Türk şairi, tiyatro ve roman yazarı. Sinop'ta doğdu. İlk ve orta öğrenimini Ankara'da bitirdikten sonra yüksek öğrenimini yapmak üzere İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinin felsefe bölümüne devam etti. «Ulus», «Cumhuriyet», «Vatan» ve «Zafer» gazetelerinde yazılar yazdı. İstanbul Güzel Sanatlar Akademisinde çalıştı. Çocuk Esirgeme Kurumunun yayım müdürlüğünü yaptı. Sonra da bu kurumun genel başkanlığına, merkezi İsviçre'de bulunan Milletlerarası Çocuk Koruma Birliği İcra Komitesi üyeliğine seçildi. Uzun yıllar Anadolu Ajansı yönetim kurulu ve Ankara Devlet Tiyatrosu edebî kurulu başkanlıklarında bulundu. Halen bu kurulun üyesidir. 1945 te politikaya girdi.

D., şiirlerini 1926 dan beri «Millî Mecmua», «Serveti Fünun», «Uyanış», «Varlık», «Çığır», «Gündüz», «Yücel», «Türk Yurdu», «Ağaç», «Ülkü» gibi dergilerde yayınladı ise de, kitap halinde toplamadı. İnsanı zevki ile, acısı ile yansıtan D. ın bu şiirlerindeki şekil mükemmelliği, anlam ve duygu derinliği bir özellik taşır. Gerçekle kendi kişiliği arasında sembolik bir bağ kurarak tabiat karşısında insanın davranışını, özgürlük ve kaderini işler (*Ağrı* şiiri). D. ın şiirleri dil bakımından da Türkçenin güzelliğine örnek niteliğindedir. *Ağrı* şiiri ilk şöhretini yaydı. Baudlaire'den şiir çevirmeleri yaptı. İlk şiirlerinde bu şairin etkisi görülür.

D. tiyatro ve roman alanında da verimli çalışmalar yaptı. İstanbul Şehir Tiyatrosu ve Ankara Devlet Tiyatrosu sahnelerinde telif ve tercüme birçok eserleri oynandı. *Gölgeler* [2. bas. 1947] ve *O böyle istemezdi* [1948] adlı oyunları yazdı. *Gölgeler* adını taşıyan piyesi, bugün dünyadaki öncü tiyatro eserlerinin öncüsü durumundadır. Bu eser 1947 de Cumhuriyet Halk Partisinin piyes armağanını kazandı. Çevirme eserleri arasında Cahit Sıtkı Tarancı (b. bk.) ile birlikte çevirdiği *Fransa'da müstakil resim* [1937] adlı iki ciltlik eseri, Güzel Sanatlar Akademisi yayınları arasında çıkmıştır. Dostoevskiy'in *Abdal* [1940], Čapek'in *Yaşadığımız devir* [1942] adlı oyunları ile yine Dostoevskiy'in *Ecinniler* adlı dört ciltlik romanı, 1950 den bu yana Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları arasında çıkmaktadır.

D. 1950 de Abdülhak Hâmit Tarhan'ın *Finten* adlı eserini yeniden sahneye uygulamak suretiyle bugünkü neslin görmesini sağladı.

DRANCE veya DRANSE [*drãs*], İsviçre'de Alplerden çıkan bir ırmak. Uzunluğu 45 km dir. Üç koldan meydana gelen D., birçok vâdileri suladıktan sonra Martigny yakınında Rhône ırmağına dökülür. D. ın üzerinde kurulan hidroelektrik santralleri sayesinde Martigny'de elektroşimik sanayi gelişmiştir. Bu ırmak üzerinde yapılan Mauvoisin barajı yeryüzünün en yüksek barajlarından biridir.

DRANCY [*drãsį*], Paris'in kuzeydoğusunda bir dış mahalle. D., Seine bölgesinin Île de France bölümündedir ve Büyük Paris'in sınırları içinde sayılır. Bourget hava alanı D. nin kuzeybatısındadır. Uçak, basım ve damı-

tım fabrikaları, buranın başlıca endüstri kuruluşlarıdır. D. de ayrıca madenden türlü eşyalar, fırça, oyuncak ve boyalar da yapılır. D., Frans'z - Alman harbinde 29 kasım 1870 ten 21 aralık 1870 e kadar savaş alanı olmuştur. D. de İkinci Dünya Harbinde büyük bir toplama kampı kurulmuştu. Nüfusu 57 000 dir.

DRANDAR, Anton (1837 - 1925), Bulgar gazetecisi ve yazarı. Veles (Köprülü) te doğmuştur. Budapeşte'de tarih ve hukuk öğrenimi yapmıştır. Yabancı gazetelerin muhabiri olarak çalışmış ve Balkan problemleri üzerine Almanca ve Fransızca yayınlar yapmıştır. *Makedonya'da Hıristiyanların durumu* (1867), *Makedonya'da Türk yönetimi* (1868) gibi.

DRANG NACH OSTEN [*draŋ nah ostin*] (Alm. = doğuya atılış), Almanların doğu politikasiyle ilgili bir deyim. Bu deyim çeşitli anlamlarda kullanılmıştır. Başlangıçta, X - XVIII. yüzyıllar arasında doğuya yönelen Alman göç ve akınları bu adla anıldığı gibi, 1878 Berlin Kongresinden sonra Avusturya - Macaristan'ın Balkanlar ve Almanya'nın Türkiye'ye karşı güttüğü politika da aynı adla adlandırılmıştır. Son olarak Hitler, bu akımın öncülüğünü yapmış ve Almanya'nın doğuya yayılma eğilimini, bütün kıtanın Alman hâkimiyetine geçmesi için kaçınılmaz bir araç saydığını belirtmiştir.

DRAPA (çoğulu: **Drapur**), eski nordik manzume stilinde çok rastlanan bir şiir türü. D., özellikle X - XIII. yüzyıllar arasında çok gelişmiştir. Çok kez ustaca kurulur ve üç kısma ayrılırdı. Bu tür bazan bir kişiyi övmek (meselâ Olafsdrapa, Knutsdrapa, Eiriksdrapa), bazan da bütün bir soyu yüceltmek (meselâ Jomsvikingadrapa, Islandingadrapa) için kullanılmıştır.

DRAPER [*dreypîr*], **Henry** (1837 - 1882), Amerikalı bilim adamı. Virginia ilinde bulunan Prince Edward County'de doğmuş, New Yok'ta ölmüştür. D., John William Draper'in oğlu idi. 1852 - 1854 yılları arasında New York'ta okumuş ve 1858 yılında tıp doktoru olmuştur. D. daha sonra 1860 - 1866 yılları arasında New York Üniversitesi fizyoloji profesörü, 1866 dan 1873 e kadar tıp fakültesi profesörü ve en sonra kimya profesörü olmuştur. D. kendi rasathanesinde uzun yıllar gözlemler yapmış ve böylece binlerce yıldızın parlaklıklarını ve spektrumlarını tayin etmiştir. Bk. DRAPER KATALOĞU. D. büyük teleskoplar yapmış ve kendini uzay fotoğrafçılığına vermiş, astronomi ve astrofiziğe önemli hizmetlerde bulunmuştur. D ın ölümünden sonra bu araştırmalara ancak karısının 1886 da Harvard rasathanesine yaptığı bağışla (Draper Memorial) devam edebilmiştir. Eserleri: *Oh the construction of the Silvered Glass Telescope* (Gümüş kaplı cam teleskopun yapımı üzerine) [1864 - 1904]; *A Text - book on Chemistry* (Kimya öğretim kitabı) [1866].

H. DRAPER

Draper kataloğu: Özellikle spektrel sınıfları belirten büyük bir yıldız katoloğu. 1918 - 1924 yılları arasında yayınlanan bu katalogda yıldızlar, Miss Cannon ve Pickering tarafından spektrumlarda görülen salma (emisyon) ve soğurma (absorpsiyon) çizgilerine göre ve azalan sıcaklık sırasında olmak üzere, P, O, B, A, F, G, K, M sınıflarına ayrılmıştır (bk. CÜCE YILDIZLAR). Dokuz ciltlik ilk D. K. nda, 9,5 m kadirlik parlaklığa kadar 225 300 yıldızın spektrel sınıfları ve parlaklıkları verilmektedir. Daha sonra buna 32 000, 87 000 ve en son 1949 yılında (Harvard Annals. vol. 112) 87 000 yıldız eklenmiş ve böylece kataloğun içine aldığı yıldız sayısı 391 150 olmuştur.

DRAPER [*dreypîr*], **John William** (1811 - 1882), Amerikan kimyacısı, fizyoloji bilgini ve tarihçisi. Liverpool yanındaki St. Helen's'te doğmuş, New York'a bağlı Hastings - on - Hudson'da ölmüştür. Özellikle spektrum analizi ve fotoğrafçılık konusunda araştırmalar yapmıştır. 1832 yılında Amerika'ya göç etmiş, 1836 da Pennsilvania Üniversitesinin tıp bölümünden mezun olmuş ve 1837 de New York Üniversitesinin kimya profesörlüğüne atanmıştır. 1850 - 1873 yılları arasında tıp fakültesinin başında bulunmuş, 1881 yılına kadar üniversitede ders vermeğe devam etmiştir. Eserleri: *Text - book on Chemistry* (Kimya ders kitabı) [1846]; *Natural Philosophy* (Tabiat felsefesi) [1847]; *Human Physiology* (İnsan fizyolojisi) [1856]; *History of the Intellectual Development of Europe* (Avrupa'nın fikrî gelişim tarihi) [1862]; *History of the American Civil War* (Amerika ayrılık savaşı tarihi) [1867 - 1870]; *Scientific Memoirs* (Bilimsel hatıralar) [1878].

DRAPER [*dreypîr*], **William Henry** (doğ. 1894), Amerikan politika adamı ve bankacısı. New York'ta doğmuştur. İkinci Dünya Harbinde Amerikan Millî Savunma Bakanlığında çalışmış, 1945 - 1947 yıllarında Almanya'daki Amerikan askerî hükümetinin ekonomi bölümünün başkanı, daha sonra millî savunma bakan vekili olmuştur. 1 mart 1949 ta NATO'nun Yürütme Komitesi başkanlığına getirilmiştir.

DRAPIER [*dreypiîr*] **MEKTUPLARI** (İng. Drapier's Letters), Jonathan Swift (b. bk.) in 1724 yılında M. B. Drapier takma adı altında yayınladığı bir mektup serisi. Bu mektuplarda Swift, kralın metresi olan Kendal Düşesi ile William Wood'a verilen bakır sikke basma ve sikkenin gerçek ve itibarî değeri arasındaki farkı paylaşma (yaklaşık olarak % 40) imtiyazına şiddetle hücum etmiştir. Halkın galeyanı üzerine imtiyaz kaldırılmış, Swift ise ömrü boyunca sürecek bir üne erişmiştir.

DRAPPES, Senon bölgesi halkından bir Gallialı. Vercingétorix'in Romalılara karşı açtığı savaşa katılarak yararlık göstermiştir. Milâttan 51 yıl önce yeniden silâha sarılarak Lucter'i desteklemiş, Uxellodunum kalesini onunla birlikte uzun zaman savunmuş, kale düşmanın eline geçince de kendi kendini aç bırakarak ölmüştür.

DRAŠKOVIĆ [*draşkoviç*], **Janko** (1770 - 1856), Hırvat yazarı. Zagreb'de doğmuş, Radgona'da ölmüştür. Matica Ilirska derneğini kurmuştur (1842). Bu dernek İllir akımının yayılmasında önemli bir yer tutmuştur. Uzun yıllar Paris'te yaşamış olan D., Sırp - Hırvat ve Alman dillerinde yazdığı broşürlerde İllir akımının politik ve kültürel programını yaymış, özellikle Macarlara karşı ulusal karşı koyma fikri üzerinde durmuş ve güney İslavlarını birleştirmeye çalışmıştır.

DRAŠKOVIĆ [*draşkoviç*], **Milorad** (1873 - 1921), Yugoslav devlet adamı. Polom'da doğmuş, Delnice'de ölmüştür. Sıbristan'da hukuk öğrenimi yapmış, daha sonra İsviçre'de sütçülük alanında araştırmalarda bulunmuştur. 1905

te milletvekili olmuş, aynı yıl içinde tarım bakanlığına getirilmiştir. Daha sonra demokrat lider olarak bütün koalisyon kabinelerinde görev almıştır. Yugoslavya'nın kurulmasından sonra da birkaç kabinede üye olarak bulunmuş ve komünizme karşı enerjik bir savaş açmıştır. Delnice'de bir suikast sonunda öldürülmüştür.

DRAŠKOVİĆ [*draşkoviç*] **AİLESİ**, eski bir Hırvat ailesi. Dalmaçya'dan geldiği anlaşılan bu ailenin birçok üyeleri, Macaristan kırallarının yaptığı harplerde yararlık göstermişlerdir. En tanınmış üyeleri:

Djuro Drašković: 1592 de Hasan Paşanın yönetimi altında Sisak (Hırvatistan) ta Türklerle yapılan harpte yararlık göstermiş, 1595 te Petrinja'nın alınmasını sağlamış, 1605 te Mehmet Paşanın Petrinja'ya karşı giriştiği hücumu durdurmuştur.

Ivan Drašković (aş. yu. 1555 - 1613): Hırvatistan banı (1595 - 1607). Bratislava (Mac. Pozsony) da ölmüştür. Türklerle savaşmış, bu arada 1593 yılında Sisak'ta yapılan harplere katılmıştır. 1605 ve 1606 yıllarında Macaristan'da Bocskay (b. bk.) nin yönetimindeki ayaklanmaya karşı cephe almış, bu ayaklanmanın Hırvatistan'a yayılmasını engellemiştir. İmparator Rudolf ile kardeşi Matthias arasındaki anlaşmazlıkta Rudolf'u desteklemiştir. Matthias'a karşı girişilen savaşta esir düşmüş, daha sonra iki kardeş arasında bir uzlaşma sağlanması üzerine affedilmiş ve Újvár kalesi komutanlığına getirilmiştir.

Ivan Drašković (1603 - 1648): Hırvatistan banı (1640 - 1646). Óvár (Altenburg) da ölmüştür. Ivan D. (b. bk.) in oğlu olup Graz'ta felsefe, Bologna'da hukuk okumuştur. Türklere karşı yapılan harplere katılmıştır. Bu sebeple, II. Ferdinand tarafından takdir edilmiş ve kendisine kontluk sanı verilmiştir. Daha sonra da Türklere karşı ağır harplere girişmek zorunda kalmıştır.

DRAULT [*drō*], **Jean** (asıl adı: **Alfred Gendrot**; 1866 - 1951), Fransız yazarı. Tremblay - le - vicomte'da doğmuş, Paris'te ölmüştür. Chapuzot ve Gaulupin adlarını verdiği iki kişiye birçok romanlarında rastlanır. D. gençler için de birçok roman, hikâye ve piyes yazmıştır. Alman işgali sırasındaki Yahudi aleyhtarı faaliyetleri yüzünden 1946 da hapis cezasına çarpılmıştır.

DRAUPNIR [Eski İslanda dili = Damlatan], İskandinav efsanesine göre, her dokuz gecede bir kendisinden sekiz eşit büyülü halka çıkan bir yüzük.

DRAVA veya DRAVE (Lat. **Dravus**, Alm. **Drau**), İtalya, Avusturya ve Yugoslavya'yı sulayan ve Tuna'ya dökülen bir ırmak. Uzunluğu 720 km dir. İtalya'da Carnic Alplerden çıkan D., Carinthia ile Slovenyave Hırvatistan'ın kuzeyini sular; 95 km boyunca Yugoslavya ile Macaristan arasında sınır meydana getirir. Aşağı yatağında düzlük bir alanda akan D. nın kıyıları alçak ve bataklıktır. Tunaya yakın kesiminde genişliği 320 m, derinliği 6 m dir. Aşağı kesiminde verdisi saniyede 2 000 - 3 000 m^3 arasında değişir; mayıs ve haziran aylarında verdisi en yüksek dereceyi bulur. 610 km lik bir bölümünde gemilerin işleyebildiği D. da en önemli hidroelektrik santrali Maribor (Yugoslavya) da kurulmuştur. D. üzerindeki en büyük şehirler, Villach ve Maribor (eski adı: Marburg) dur.

DRAVEIL [*dravęy'*], Fransa'da, Seine - et - Oise departmanında, Corbeil - Esonnes arondismanının bir komünü. Seine ırmağının sağ kıyısında, Paris'in güney banliyösündedir. Nüfusu 13 943 tür. D. de dökümhaneler, elektrik kablosu, boya ve optik aletleri fabrikaları vardır.

DRĀVİḌLER, Hindistan'da Drāviḍ dilleri (b. bk.) ni kullanan bir kavimler grupuna verilen ad. D. daha çok Hindistan'ın güney bölümünde yaşarlar. Bazı Drāviḍ kavimleri Orissa devletinde, Madhya Pradesh, Vindhiya - Pradesh ve Bihar devletlerinde yerleşmişlerdir (bk. GŌNḌĪLER ve ORĀŌN'LAR). Bundan başka, Pakistan'da, Kelat çevresinde oturan D. de vardır (bk. BRĀHŪĪ'LER ve BRĀHŪĪ DİLİ). Hindistan'da ve Hindistan sınırları dışında yaşayan D. in sayısı toplu olarak 80 000 000 dur.

D. arasında antropolojik bir birlik yoktur. M. Ö. 3. bin yılda bütün Hindistan ana kavmini meydana getirdikleri tahmin edilen D. yüksek bir kültür yaratmışlardır. Bu kültürün kalıntılarına 1920 - 1930 yılları arasında İndus havzasında yapılan kazılarda rastlanmıştır. Bu çağda tarım ve hayvancılıkla uğraştıkları, taş ve madenleri işledikleri ve büyük şehirlerde oturdukları tespit edilmiştir (bk. MOHENCODARO ve HARAPPA). Yine bu çağda D. in eski Doğunun bütün ülkeleriyle alım satım bağlantıları kurdukları anlaşılmıştır. M. Ö. 2 bin yılın sonunda Hint - Avrupa dillerinin Hint grupuna giren dilleri kulanan göçebe kavimlerle ilişki sağladıkları ve güneye çekilmek zorunda kaldıkları muhtemeldir.

Hindistan'ın güneyinde D. büyük devletler kurmuşlardır (Çera, Pandiya, Andhra, Vidjayanagar v. b.) Bu devletler Mısır, Yunanistan, Roma gibi devletlerle ticarî ilişkiler meydana getirmişlerdir. Zaman zaman Kuzey Hint imparatorluğunun hâkimiyeti altına giren D. in hayatında İngiliz hâkimiyeti yeni bir dönem açmıştır. XVII - XVIII. yüzyıllarda İngiltere Hindistan'ın güneyindeki bütün Drāviḍ devletlerini birer birer hâkimiyeti altına almıştır.

En büyük Drāviḍ ulusları olarak: 1. Hindistan'ın Madras devletinin güneydoğusunda ve güneyinde yaşayan Tamiller: 2. Madras devletinin kuzeyinde ve Hydarabad prensliğinin doğu bölümünde yaşayan Telugular; 3. Travankur ve Koçin prensliklerinde ve Madras devletinde dağınık olarak yaşayan Malayāḷamlar; 4. Maysur prensliğinde ve Bombay devletinin güney bölümlerinde yaşayan Kannaralar anılabilir. Bu büyük Drāviḍ ulusları yanında Güney Hindistan'da küçük birtakım Drāviḍ toplulukları daha vardır. Toda, Kota ve Kurumba'lar gibi. Bunlardan bir kısmı dağlık bölgelerde kalarak ulusal birlikleri muhafaza etmişler, bir kısmı ise daha büyük uluslarla karışarak ulusal geleneklerini unutmuşlardır. Orta Hindistan'da yaşayan Drāviḍ ulusları-Gōṇḍīler, Orāōn'lar, Khondalar - ormanları kesmek suretiyle açtıkları yerlerde çiftçilik yaparlar.

Güney Hindistan'daki Drāviḍ ulusları birçok kastlara ayrılmışlardır. Güney Hindistan D. i dinî bakımdan Hindudur (% 90). Malayalılar arasında önemli Müslüman ve Hıristiyan kolları da vardır. Brāhūīler Müslümandır.

Tamil, Telugu, Malayāḷam ve Kannaḍa'lar eski bir kültür ve büyük yapılar yaratmışlar, zengin bir edebiyat meydana getirmişlerdir.

DRĀVİḌ DİLLERİ, Drāviḍler (b. bk.) tarafından konuşulan dillere verilen ad. Bu diller Hindistan yarımadasının güneyinde ve güneydoğusunda ve kısmen Orta Hindistan'da yayılmıştır. 80 000 000 kişi tarafından konuşulan D. D., Hindistan'da ikinci yeri tutar.

D. D. arasında ses özellikleri, gramer yapısı ve kelime hazinesi bakımından büyük bir yakınlık göze çarpar. Bu

yakınlık, Drāvidler arasındaki eski etnik, kültürel ve politik ilişkilerin sonunda meydana gelmiştir.

D. D., orta çağ Hint filologları tarafından yapılan çalışmalar sonunda tasnif edilmiştir. Buna göre, bu diller iki grupa ayrılmıştır: Āndhra grupu ve Drāvid grupu. Telugu dili (konuşanların sayısı aş. yu. 30 000 000) Āndhra grupuna bağlıdır. Tamil dili (aş yu. 22 000 000), Kannaḍa dili (aş. yu. 13 000 000), Malayāḷam dili (aş. yu. 11 000 000), Kōta dili (aş. yu. 130 000). Tuḷu dili (aş. yu. 500 000) ise Drāvid grupuna girer. Koḍagu, Toda, Bhil, Orāōn (Kūṛukh), Brāhūī gibi az araştırılan dillerin hangi grupa girdiği tespit edilememiştir.

D. D. nin ses özelliklerine gelince: Bu dillerde özel birtakım sesler vardır. Meselâ Malayāḷam dilinde 5 türlü *n*, 3 türlü *l* sesi kullanılır. Kısa ve uzun vokaller bulunur. Konson birleşmeleri mahduttur. Kelime başlarında ve sonlarında gemination olayına sık sık rastlanır. Vokaller arasında ise konson türemeleri görülür.

D. D. nin gramerinde agglutination büyük bir yer tutar. Kelime çekimi, köke getirilen eklerle sağlanır. İsimler cinslere ayrılmıştır. D. D. nde cümle ögelerinin yeri kesin olarak tespit edilmiştir.

Tamil, Malayāḷam, Kannaḍa ve Telugu dilleri, Brahmî alfabesinin güney Hint biçimini kullanır. Tamil dilinde yazılmış olan en eski yazıtlar V. yüzyıla çıkmaktadır. Kōta, Toda, Koḍagu, Tuḷu, Kōlāmī, Naikī, Parcī, Gadba, Gōṇḍī, Konḍa, Kūī, Kuwī (Khond), Kūṛukh (Orāōn), Malto gibi. Öbür D. D. bugüne kadar hiçbir yazı kullanamamıştır. D. D. ile başka dil aileleri arasında bir ilişki kurmak imkânı bulunamamıştır. Hint dilleri arasında yalnız Munda grupu dilleri ses özellikleri bakımından D. D. ne az çok yakındır. Rasmus Rask (b. bk.) D. D. ni «İskitçe» saymıştır. Robert Caldwell (*A Comparative Grammar of the Dravidian or South - Indian Family of Languages*. Londra, 1856, 1875), Drāvidce ile «İskit dilleri» (yani Ural - Altay dilleri) arasında benzerlikler bulunduğunu ileri sürmüştür Bundan başka, D. D. Hint - Avrupa ve Samî dilleriyle de mukayese edilmiştir. A. Trombetti (1922) D. D. ile Avustralya dilleri arasında bir yakınlık kurmaya çalışmıştır. D. D. nin Türkçe, Fince, Macarca gibi «İskit» dilleriyle karşılaştırılması dil bilginleri tarafından kabul edilmemiştir. Ancak, buna rağmen 1873 te Paris'te toplanan Uluslararası Müsteşrikler Kongresinde bu problem C. Schoebel tarafından tekrar ele alınmıştır (*Affinités des langues dravidiennes et des langues ouralo - altaïques*). F. O. Schrader da bu alanda çalışmıştır (*Dravidisch und Uralisch*: Zeitschrift für Indologie und Iranistik, III, 1925, 18 - 112). W. Porzig (DLZ 76, 215) ve H. Güntert (*Grundfragen der Sprachwissenschaft*, 103) Schrader'ın çalışmasını «önemli» bulmuşlardır. Son yıllarda Karl H. Menges de Altay dilleri ile D. D. arasındaki ilişkiler üzerinde durmuştur (*Altajisch und Drāvidisch*: Orbis XIII, 1, 66 - 103).

DRAVİT (Fr. Dravite; Drava ırmağının adından), turmalin mineralinin esmer renkli, *demirli ve magnezyumlu* bir çeşidi olan doğal bir silikat.

DRAWBACK [*drǭbæk*] (İngilizce «*draw back*» = geri çekmek), bazı mamul madde ihracatçılarına, bunların ihracı sırasında, bu mamullerin yapımı için lüzumlu ham maddeler ithal edilirken ödenmiş olan gümrük resmi tutarınca para yardımı yapılmasını öngören sistem.

DRAYTON [*dṛeytın*], **Michael** (1563 - 1631), İngiliz şairi. Hartshill Warwickshire'de doğmuştur. D., efendisi olan Sır Henry Goodere'in evinde page (iç oğlanı) olarak hizmet görmüş, sonra da Goodere'in kızı, gelecekteki Rainsford kontesi Anne'ın yanında bulunmuştur. Anne, D. ın bağlı olduğu *Idea's Mirror* (Fikrin aynası) adlı sone yazarları grupunun koruyucusu idi. Idea's Mirror şairleri, Elizabeth çağı sone şairlerinin en önemlileridir. D., *The Shepherd's Garland* (Çobanın çelengi) [1593] adlı eserinde, Spenser'ın *Shepheardes Calender* (Çobanın takvimi) ını örnek alarak Roland takma adıyle yarı otobiyografik çoban şiirleri yazmıştır. Ateşli bir yurtsever olan D., birçok tarihî şiir de yazmıştır. Bunlar arasında en önemlileri Ovidius''un Heroides'i örnek alınarak yazılan *England's Heroical Epistles* (İngiltere'nin kahramanlık mektupları) [1597]; *The Barons' Wars* (Baron harpleri) [1603] ve İngiliz eski eserlerinin topografik bir tarihi olan *Polyolbion* (ad) [1613 ve 1622] dır.

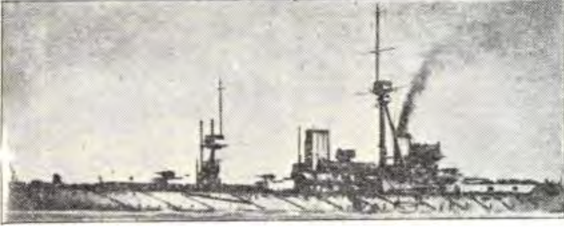
M. DRAYTON

D., güçlü ve önemli bir Elizabeth çağı şaairi idi. Zamanın en büyük şairleriyle arkadaşlık etmiştir. D. ın en başarılı eserleri arasında *The Battle of Agincourt* (Agincourt savaşı); *To the Virginian Voyage* (Virginia gezisi hk.); dramatik sonesi olan *Since There's No Help* (Başka çare kalmayınca) ve şöyaleliği alaya alan *Nymphidia, the Court of Faery* (Nymphidia adlı periler sarayı) [1627] sayılmağa değer. D., *Epistle to Henry Reynolds* (Henry Reynolds'a mektuplar) [1627] da şair arkadaşları üzerine değerli eleştirmelerde bulunmuştur. D. ın daha sonraki yıllarında görülen duruluk, son şiirleri olan *Quest of Cynthia* (Cynthia'nın izinde) [1627] ve *The Muses' Elizium* (İlham perileri cenneti) [1630] da görülür. D., İngiliz lirik şiirini çiçek sevgisi, canlı muhayyelesi, ölçülerindeki çeşitlilik ile Chaucer çağından romantik çağın sonuna ve bazı bakımlardan bugüne kadar zenginleştirmiş olan bir özellik göstermiştir.

DRDA, Jan (doğ. 1915), Çek yazarı ve gazetecisi. Příbram'da doğmuştur. 1948 den bu yana «Svobodné noviny» ve «Lidové noviny» gazetelerinin redaktörlüğünü yapmıştır. Roman, hikâye ve dramlarında hoşgörücü bir espri ve ince ruh tahlilleri ile şehir ve köylerde yaşayan insanların günlük dertlerini anlatır. İlk romanı *Městečko na dlani* (Avuç içinde bir yerleşme yeri) [1940] adı altında çıkmıştır. 1941 de çıkan *Živá voda* (Diri su) romanından sonra 1946 da *Němá barrikáda* (Dilsiz barikat) adlı hikâye kitabını yayınlamıştır. Oyun ve senaryolar da yazmış olan D., 1949 da Çekoslovak Yazarları Birliğinin başkanlığına seçilmiştir.

DRDLA, Franz (1868 - 1944), Alman müzikçisi. Saar (Moravya) da doğmuş, Bad Gastein'da ölmüştür. D., keman virtüozu olarak keman için sevilmiş salon müziği parçaları bestelemiştir.

DREADNOUGHT [*drednōt*] (İng. = yılmaz), bir çeşit ağır savaş gemisi. İlk D. 10 şubat 1907 de denize indirilmiş ve zırhlı yapımında yeni bir evre açmıştır. Tsushima Deniz Meydan Savaşının incelenmesi için 1905 te İngiliz deniz bakanlığında gizlice görevlendirilen bir kurulun vardığı sonuçlar göz önünde tutularak tek tipte ana silâh (10 adet 305 mm lik top) ve torpidobotlara karşı etkili kılmak için 29 küçük topla silâhlandırılan ağır savaş gemisi olarak yapıldı. Zırhın topa feda edilmesiyle yapılan bu gemi,

İLK DREADNOUGHT

23 000 beygir kuvvetinde, buharla döner 4 uskurlu, 21 mil hızında ve 18 000 tonilâto idi. Birinci Dünya Harbinde daha Jutland Deniz Meydan Savaşında zırh zayıflığının belirmesi, hava kuvvetlerinin de gelişmesiyle D. yapımı bırakıldıysa da, hız ve vurucu kuvvet bakımından üstünlüğü unutulmamıştır.

DREBBEL [*drębbil*], **Cornelius** (1572 - 1633), Hollanda'lı makine uzmanı ve fizikçisi. Alkmaar'da doğmuş, Leiden'de ölmüştür. 1620 de Londra'ya yerleşen D., hayatının son yıllarını bilimsel çalışmalara vermiştir. Bileşik bir mikroskopla bir termometrenin D. tarafından meydana getirildiği sanılmaktadır. Kırmız böceği ile bir boyama usulü bulmuştur. 1624 te yaptığı ilk denizaltının Thames ırmağına indiği söylenir. *De natura elementorum* (Elementlerin mahiyeti) [1621] adlı bir kitap yazmıştır.

DREBER [*drębır*], **Carl Heinrich (Franz Dreber** adiyle tanınmıştır; 1822 - 1875), Alman ressamı. Dresden'de doğmuş, Antioli di Campagna'da ölmüştür. D., Dresden Akademisinde L. Richter'in öğrencisi olmuştur. 1843 ten beri Roma'da yaşamaktadır. Gerçek bir tabiat duygusu ile çizdiği Campagna manzaralariyle Roma dolaylarındaki dağ tabloları J. A. Koch'un yeni bir anlayışla ele aldığı ideal tabiat geleneğini devam ettirir. Koch'un bu gelenekçi anlayışı

C. H. DREBER: «Roma'da Tevere ırmağında çamaşır yıkayan kadınlar» (Kunsthalle, Hamburg)

D. in aracılığiyle İsviçreli ressam A. Böcklin'i de etkilemiştir.

DRED SCOTT [*dred skǫt*], Amerikalı bir kölenin adı. Bu köleyi, askerî bir cerrah olan efendisi John Emerson, köleliğin kaldırılmış olduğu Illinois ve Minnesota'ya götürmüş, köle de orada 1850 den 1857 ye kadar süren ve büyük bir merakla izlenen bir dava açarak azatlığını istemiştir. Yüksek Divandan çıkan 6 mart 1857 günlü kararın «kongre köleliği sınırlandırma yetkisinde olmadığından Dred Scott'un köle olarak kalması gerektiği» yolunda olması köleliğe karşı olanlarda önüne geçilmez tepkiler yaratmıştır.

DREES [*drēs*], **Willem** (doğ. 1886), Hollandalı politikacı. Amsterdam'da doğmuştur. 1907 den 1919 a kadar parlamentoda steno olarak çalışan ve 1904 ten sonra S.D.A.P. sosyalist partisine giren D., La Haye Belediye Meclisinde parti grupunu temsil etmiştir. 1919 da maliye ve bayındırlık işlerinde belediye başkanına yardımcılık etmiş, 1933 te milletvekili seçilmiş ve yavaş yavaş partinin yönetimini eline almıştır. İkinci Dünya Harbinin önemli bir kısmını tutsak olarak Alman kamplarında geçiren D., Vatanseverler Komitesiyle Gizli İrtibat Komisyonuna üye olmuş, kurtuluş sırasında alınması gereken tedbirlerin hazırlanmasında büyük bir rol oynamıştır. Harp sonrası sosyal kanunlarının düzenlenişinde büyük ölçüde çalışmış, bu yüzden halkça çok sevilmiş ve bu sebeple D. Baba adını almıştır. 1948 den 1958 aralık ayına kadar başbakanlık etmiştir.

W. DREES

DREIKANTER [*drąykantır*], façetalı çakıl taşlarının bir çeşidi. Bunların üst yüzeyinde üç façeta bulunur. Çok yaygın bir düşünüşün tersine olarak, D. lerin, rüzgârın etkisini göstermek bakımından, başka façetalı çakıllara nispetle hiçbir özelliği yoktur.

DREIKREUZER [*drąykroytsır*], XVI - XIX. yüzyıllar arasında Avusturya ve Almanya'da basılan üç Kreuzer değerindeki Groschen sikkesine verilen ad. Bk. GROSCHEN.

DREISAM [*drąyzam*], Almanya'da Rhin nehrinin bir kolu. Schwarzwald (Kara Orman)ı suladıktan sonra Fribourg - en - Brisgau'dan geçer. Açtığı vadinin dağlık bölümü faylarla parçalanmış bir bölgeyi takip eder. Burası, Höllental adı verilen bir oluk - vâdidir. Almanların elektrikle işleyen ilk tren yollarından biri bu bölgede yapılmıştır.

DREISER [*drąyzır*], **Theodore** (1871 - 1945), Amerika'lı yazar ve kitap yayımcısı. Indiana'da Terre Haute'ta doğmuş, California'daki Hollwood'da ölmüştür. D., fakir bir ailenin 13. çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. 1892 1895 yılları arasında gazetecilikle uğramıştır. Hayatın güçlükleri ve kötü yönleri karşısında yılgınlığa düşen ve o sıralarda Spencer ile Balzac'ıda okuyan D., insanı tabiat kuvvetlerinin çaresiz bir kurbanı olarak tanımlayan hayat felsefesini geliştirmiştir. D. ilk önce 1900 de yazdığı *Rister Carrie* adlı hikâyesiyle tanınmıştır. Bu hikâyede, evli bir adamın metresi olan bir kızın aktrisliğe yükselişi, âşığının ise dilenciliğe

Th. DREISER

düşerek kendini öldürmesi anlatılmaktadır. D., bu eserinden dolayı aşırı ahlâkçıların hücumuna uğramış ve eserin yayınlanması durdurulmuştur. D., bu olay üzerine sinir buhranı geçirmiş, ancak *Jennie Gerhardt* (1911) adlı ikinci bir hikâyeyi tamamlayabilmiştir. Bu yazısının daha iyi karşılanması üzerine, D. hızla yeni hikâye ve oyunlar yazmıştır. Bunlardan ilk ikisi, *The Financier* (Bankacı) [1912] ve *The Titan* (Dev) [1914], Charles Yerkes'in hayatı örnek alınarak yazılmış olup kendisini ahlâk ilkelerine bağlı saymayan bir bankerin davranışlarını insanı ürperten bir açıklıkla anlatır. D., 1915 te *The Genius* adlı üçüncü bir hikâye yazmışsa da, sansüre uğrayacağı düşüncesiyle yayınlanması durdurulmuştur.

D. 1915 ten sonra kısa hikâye ve felsefî incelemeler, otobiyografiler yazmıştır. 1925 te çıkan *An American Tragedy* (Bir Amerikan faciası), en çok okunan eseridir. Bu eserin konusunu mahkeme zabıtlarından almış, suçluyu toplumun yarattığı, aslında toplumun suçlu bulunduğu temasını işlemiştir. D 1927 ve 1928 de Rusyaya yaptığı iki geziden sonra sosyal reformculuğa ve hayatının sonlarına doğru komünistliğe yönelmiş, 1945 te dünyanın Rusya ile Amerika tarafından birlikte yönetilmesini isteyecek kadar ileri gitmiştir. D. in son eserlerinde bu düşüncelerin etkisi görülür.

DREISSENSIA POLYMORPHA [*draysensia polimorfa*] (Üç köşeli midye). Yassısolungaçlılar (Lamellibranchiata) sınıfından bir yumuşakça türü. Kabuk bağlantısı dişsizdir. Hazar Denizi ile Karadeniz'de yaşar, buralardan birçok nehirlere de geçmiştir. Boyu 3 - 4 cm dir. Bitki, taş, başka midye kavkılarına ve odunlara yapışır.

DREİT (Fr. Dréeite) **veya DRÉELİT,** doğal baryum ve kalsiyum sülfatı, baritinin bir çeşidi.

DRENAJ (Fr. Drainage): bk. AKAÇLAMA.

DRENTHE veya DRENTE [*drenti*], Hollanda'nın kuzeydoğusunda bir il. Yüzölçümü 2 619 km², nüfusu 301 800 dür. Merkezi Assen'dir. Eskiden dördüncü çağ buzullariyle örtülü olan D., tabiat bakımından fakir bir ülkedir. Doğu kesimi, insan emeğiyle turba (yer tezeği) zemin üzerine kimyasal gübre doldurularak meydana getirilmiş topraklardır. Burada yulaf, çavdar ve özellikle patates yetiştirilir. Toprak, dümdüz uzayıp giden kanallarla birçok parsellere ayrılmıştır. batıda, buz yığınları arasında küçük küçük tepeler vardır; toprak burada orman ve çayırlarla kaplıdır. Önemli petrol işletmeleri vardır.

Tarih: Utrecht piskoposluğuna bağlı eski bir kontluktur. 1528 de Charles Quint tarafından Felemenk'e bağlanmıştır.

DREPANASPİS [Paleontoloji], zırhlı balık görünüşünde bir Ostracoderme. Çenesi yoktur; başının arka kısmı büyük bir plakla, bu kısmın çevresi ise daha küçük plaklarla korunmuştur. Kuyruğu kısa ve sert pulludur (Eifel devonik çağı fosili).

DREPANIDIDAE [*drepanidide*] (Elbise kuşugiller), Omurgalı hayvanlardan Kuşlar (Aves) sınıfının Ötücü kuşlar (Passeriformes) takımının Özötücüler (Oscines) üst familyasına giren bir familya. Gagaları çok çeşitli yapıdadır. Kuyrukları uzun ve geniştir. Hoş olmayan bir kokuları vardır. Sandwich adalarında yaşar. Göğüs tüyleri süs olarak kullanılır. Mamo (Drepanis pacifica) türü tanınmıştır.

DREPANIS PACIFICA [*drepanis pasifika*] (Mamo), Ötücü kuşlar (Passeriformes) takımının Elbise kuşugiller (Drepanididae) familyasından bir kuş türü. Tüyleri kara olup yer yer sarıdır. Soyu tükenmiş gibidir. Sandwich adalarında yaşar.

DREPANORNIS, Cennetkuşlarından bir cins. Gagası uzun ve kıvrık, tüyleri kahverengi ile kırmızı; göğsü, yeşil bir yansı veren siyah; kanatları da yelpaze şeklindedir. Yeni Gine'de yaşar.

DREPANORNIS

DREPANOSİTOZ (Fr. Drépanositose; Yun. *drepanon* tırpan; *kytos* hücre; *osis* durum) [Hematoloji], kanda tırpan biçiminde alyuvarlar bulunması. D., doğuştan var olan bir hemoliz (kandaki yuvarların cisimciklerden ayrılarak onların yüzdükleri sıvı içinde görünmeleri: Yun. *hemolysis*, kan çözünmesi < *hemo*, kan; *lysis*, çözünme) ile ilgili bir anemi, yani kansızlık tipi. Kan yuvarlarındaki bir anormallikten ileri gelir.

DREPANUM (Eski coğrafya), Sicilya'da, Eryx dağının eteğinde bir şehir. Kartacalı Adherbal'ın donanması Clauduis Pulcher'in donanmasını burada yenilgiye uğratmıştı (M. Ö. 249). D., Kartacalıların Sicilya'da bıraktıkları son şehirdir. Bugünkü adı Trapani'dir.

DRÉSA, André Saglio (Jacques adiyle de anılır; 1869 - 1929), Fransız ressamı. Versailles'da doğmuş, orada ölmüştür. Hazırladığı birçok dekorlarda XVIII. yüzyıl zevkiyle doğuculuk eğilimi görülür. Théâtre des Arts'da Jacques Roché ile birlikte çalışmış ve birçok piyeslerin dekor ve kostümlerini hazırlamıştır. Bauvais millî dokuma fabrikası için duvar halısı örnekleriyle kumaş modelleri çizmiştir.

DRESDEN [*drezdın*], Doğu Almanya'da bir şehir. Saksonya'nın Rus sınırında bulunan D., eskiden Saksonya cumhuriyetinin başkenti idi. Elbe ırmağının her iki kıyısın da, Leipzig'ın 100 km kadar güneydoğusundadır. İkinci Dünya Harbinden önce şehrin en önemli sanayii, sigara yapımı idi; bu alanda çalışan büyük küçük birçok kuruluşlar vardı. Bunun yanında kimya maddeleri, ilâç, fotoğraf

DRESDEN (Arma)

eczaları ve fotoğraf sanayii aletleri yer almaktaydı. Zeiss-Ikon imalâthaneleri buradadır. D., çikolata ve şekerlemeleri, cam ve porselen yapımı, kâğıt fabrikaları ve makine atelyeleriyle de tanınmıştı. Bugünkü D., Doğu Almanyanın sigara yapım merkezi, önemli bir demiryolu kavşağı ve bir ırmak limanıdır.

Lutherci bir başpiskoposluğun merkezi olan D. da bir têknoloji enstitüsü, bir musiki konservatuvarı, bir tiyatro akademisi, bir de güzel sanatlar akademisi vardır. Bunlar D. ın ünlü bilim ve sanat kurumlarıdır Bunlardan başka, D. ın birçok eğitim kuruluşları ile meslek okulları da vardır. Zengin sanat eserleri koleksiyonlarında İtalyan, Hollandalı ve Flaman ressamların tabloları yer almıştır: Bunların en ünlülerinden biri, Raffaello'nun Madonna Sistina'sıdır. Ayrıca porselen, silâh, sikke ve mücevher koleksiyonları meşhurdur.

İkinci Dünya Harbinden önce D., Almanyanın en güzel şehirlerinden biri idi. Mimar Georg Bähr'in eseri olan ve Alman barok mimarisinin üstün bir eseri sayılan büyük Frauenkirche (1726 - 1743), yüksek kubbesiyle D. ı süslerdi. D. ın Katolik Hofkirche'si, 1738 - 1755 yıllarında Gaetano Chiaveri tarafından Roma barok üslûbunda yapılmıştır. Merkezî bir avlu çevresinde sıralanmış bir yapılar topluluğu olan Zwinger, 1711 de Daniel Pöppelmann tarafından, sâf rokoko üslûbunda yapılmaya başlanmış ve Gottfried Semper tarafından 1847 - 1856 yıllarında aynı üslûpla tamamlanmıştır. İkinci Dünya Harbi öncesine ait başka barok ve rokoko yapıları arasında, eski Rathaus (belediye binası), Neustädter Rathaus (Neustadt belediye binası), Neustädter Hauptwache (Neustadt merkez karakolu), Japon Sarayı (Pöppelmann yapmıştır), Zinzendorf Sokağı Sarayı, Prinzen - Palais (Prens sarayı) ve Johanneum yer alır. Prinzen - Palais, XVI. yüzyılda yapılmış ve XIX. yüzyılın sonlarında yenilenmiş bir yapıdır. Opera binası, yeni belediye binası gibi binalar, genel tabloya yakışan XIX. yüzyıl mimarisi örnekleridir. Bütün bu binaların hemen hemen hepsi yok olmuştur. Frauenkirche baştan aşağı yıkılmış, Hofkirche, Saray ve Zwinger, bir yıkıntı haline gelmiştir.

Tarihçesi: Aslında bir İslav balıkçı köyü olan D., Meissen Markgraf'ları sarayı çevresinde yayılmış, fakat XV. yüzyılın sonlarına kadar gelişememiştir. Ancak, Wettin hanedanının Albert kolundan gelen Saksonya hükümdarlarının başkenti olduktan sonra büyümeğe başlamıştır. XVII. yüzyılın ortalarında, II. Johann Georg'un yönetimi sırasında başlayan mimarî çalışmaları, XVIII. yüzyılda yaşamış olan II ve III. August'un yönetimine kadar geniş ölçüde sürüp gitmiş ve bu arada saray, en parlak çağını yaşamıştır. Bu iki hükümdar, aynı zamanda Polonya'nın da kralı idi. Bu yıllarda D., Avrupa'nın en parlak saray merkezlerinden biri olmuştur. Yedi yıllık savaşta D. 1756 da Prusya ordusuna teslim olmuş, 1759 da yeniden ele geçirilmiş ve 1760 ta II. Friedrich'in emriyle Prusya ordusu tarafından bombardıman edilmiştir. D., Rusya seferinden dönen Napoléon'un başlıca askerî donatım ambarı ve karargâhı haline gelmiştir. Napoléon'un en son zaferlerinden biri, D. savaşı olmuştur (26 - 27 ağustos 1813). 1817 den sonra D. istihkâmları yıktırılmıştır. 1836 da Elbe ırmağında buharlı gemi seferleri başlamış, 1839 da da ilk Alman demiryolu hatlarından biri D. a ulaşmıştır. O yıllarda D., bir ressam ve mimar okulları merkezi idi. 1849 ilkbaharında kanlı bir ayaklanma olmuştur. Bir kısım yapıların yıkılmasına sebep olan bu ayaklanma bastırılmıştır. 1851 de Avusturya ve Prusya'nın teşebbüsü ile Alman devletleri D. da bir konferans toplamıştır. 1866 da şehir, Prusya ordusu tarafından savaşsız olarak ele geçirilmiştir. 1918 de de hiç kan dökülmeden krallıktan cumhuriyete geçilmiştir. İkinci Dünya Harbinde D., büyük zararlara yol açan hava hücumlarına uğramıştır. 8 mayıs 1945 te Ruslar tarafından ele geçirilmiştir. Nüfusu, 1939 dan 1946 ya kadar % 27,7 oranında azalmıştır. 1946 da 467 966 olan nüfusu, 1950 de 494 200 e çıkmıştır.

Dresden Bankası (Alm. Dresdener Bank): Michael Kaskel'in Bankacılık İşleri adlı kurumundan 1872 de ortaya çıkan üç büyük Alman banka şubesinden biri. D. B. 1945 e kadar bütün bankacılık ve komisyonculuk işlerinde çalışmış, kooperatifçilik alanında da önemli roller oynamıştır. D. B., çeşitli banka ve teşebbüsleri de devralarak gitgide genişlemiştir. 1948 de bankaların ademi merkeziyeti hakkındaki kanun (1948) ile Büyük Bankalar Reform Kanunu (1952) nun kapsamına girdiğinden dağılmıştır. D. B. nı devralan bankalar şunlardır: Hamburger Kreditbank (Hamburg); Rhein - Main - Bank (Frankfurt); Rhein - Rhur - Bank A. G. (Düsseldorf)

Dresden Barış Antlaşması: Avusturya Veraset Harpleri sırasında, 25 aralık 1745 te Prusya kralı II. Friedrich ve imparatoriçe Marie - Thérèse ile Polonya kralı Saksonya seçmen prensi III. August arasında imzalanan antlaşma. Buna göre, III. August'un elindeki devletler yine kendinde kalacak, II. Friedrich ise Marie - Thérèse'in kocası François de Lorraine'i imparator olarak tanımakla birlikte 1742 de ele geçirdiği Silezya'yı muhafaza edecekti.

DRESDEN: Genel görünüş

Dresden işlemesi veya broderisi: yatak ve yorgan çarşaflariyle yastık kılıflarına beyaz iplikle işlenen bir çeşit broderi. Keten ve pamuklu bez üzerine ve genel olarak ajurlu bir zemin üzerine işlenen motiflerinin kenarı «elle makine dikişi», yani aralıksız iğne ardı dikişi ile çevrilir.

Dresden Konferansı: 1850 aralık ayından 1851 mayısına kadar toplanmış olan Alman devletleri konferansı. Eski Alman Konfederasyonunun 1848 devrimi yüzünden çökmesi üzerine, teşkilâta yeni bir düzen verebilmek için Prusya ve Avusturya'nın öncülüğü ile çalışmalarına başlamıştır. Bu iki büyük devletin öne sürdüğü reform planlarına küçük devletler kar-

şı koyduğundan, 1815 anayasasının yeniden yürürlüğe konulması ve eski «diyet meclisi» nin toplantıya çağrılmasiyle sona ermiştir.

Dresden porseleninden bir örnek: «KIŞ»

Dresden porseleni: zarif ve çok ince perdahlanmış bir porselen çeşidi. İlk önce Dresdan'da yapıldığı sanıldığından bu adı almıştır. Aslında D. P., Dresden'dan 23 km uzaktaki Meissen'da imal edilir. D. P. ilk defa Saksonyalı kimyager Johann Friedrich Böttger tarafından yapılmıştır. Böttger, porselen yapımında ana madde olarak kullanılan ve Meissen yakınlarında çıkan kaolin adlı beyaz alçıyı bulmuştur. Bundan önce, böyle güzel porselenler ancak Çin'de yapılmaktaydı. İlk Meissen mamulleri gerçek porselen olmakla beraber, genellikle China (Çin işi) adını alırlar. Bk. KAOLİN ve PORSELEN.

D. porselenlerinin başlıca özelliği, hatlarının inceliği ve üzerlerindeki son derece güzel desenlerdir. Bunlar kabartmalar, renkler veya yaldız işleriyle bezenirler. D. P. ni yapanların sinirlerinin sağlam ve gözlerinin kuvvetli olması gereklidir. İşçiler önce desen, kalıpçılık, şekil verme ve renk tekniğini öğrenirler. Bundan sonra yavaş yavaş en kolay işten başlayarak özel bölümdeki en yüksek işlere kadar yükselirler. İmparatorun Meissen'daki fabrikasında çok değerli sanatçılar bulunurdu. D. P. örnekleri arasında tabaklar, vazolar, figür grupları ve kollu şamdanlar bulunmaktadır.

Dresden Resim Galerisi (Alm. Gemäldegalerie von Dresden): Avrupa'nın en önemli müzelerinden biri. D. R. G. nde birçok estamp (basma resim) ve 2 000 den fazla tablo bulunmaktadır. Bu resim koleksiyonu, başlıca, hem Luther'in arkadaşı, hem de Dürer ve Cranach'ın koruyucusu olan Saksonya seçmen prensi ve dukası Friedrich der Weise (Akıllı Friedrich, 1463 - 1525) ile Polonya kralı ve Saksonya seçmen prensi II. August (1670 - 1733) ve özellikle onun oğlu III. August (1696 - 1763) tarafından elde edilen eserlerden meydana gelmiştir. İkinci Dünya Harbinden sonra bir kısmı Rusya'ya götürülüp sonra gene D. R. G. ne geri gelen şaheserler arasında Veroneze, Andrea del Sarto, Tintoretto, Holbein, Velázquez'in eserleri yanında Antonella da Messina'nın «St. Sebastian» ı; Tiziano'nun «Dinar ile Hazreti İsa» sı; Raffaello'nun «Foligno bakiresi»; Rembrandt'ın «Kırmızı çiçekli Ganimed ve Saskia» sı; Rubens'in «Pınarda Betşeba» sı belirtilmeğe değer: Bu sergi, XIX. yüzyıl Fransız resmi bakımından da zengindir.

Dresden Savaşı: I. Napoléon'un, Metternich'in aracılığı ile Rusya ve Prusya ile haziranda yaptığı mütarekenin bozulmasından sonra, 26 - 27 ağustos 1813 te Schwarzenberg komutasındaki Avusturya kuvvetlerine karşı kazandığı savaş. Napoléon, öbür cephelerdeki komutanlarının Blücher ve Bernadotte kuvvetlerine yenilmesi karşısında bu zaferinden yararlanamamış ve Fransız ordusu Leipzig'e çekilmek zorunda kalmıştır.

DRESDEN, Amerika Birleşik Devletlerinde, Illinois'da, Chicago'nun güneybatısında bir kasaba. Amerika Birleşik Devletlerinin en önemli nükleer enerji merkezidir.

DRESSEL [*dresıl*], **Heinrich** (1845 - 1920), Alman sikke ve yazıtlar uzmanı. Roma'da doğmuş, Reichenhall dolaylarındaki Teifendorf'ta ölmüştür. D., 1897 den sonra Berlin Meskûkât dairesine bağlı eski çağ bölümünün müdürü olmuş ve Berlin'de çıkan «Zeitschrift für Numismatik» i çıkaranlar arasında yer almıştır.

Başlıca eserleri: Berlin Akademisinin çıkardığı *Corpus Inscriptionum Latinarum* (Latin yazıtları dergisi) [15 cildi; 1881 ve 1899]; *Fünf Goldmedaillons aus dem Funde von Abukir* (Abukir'de bulunmuş olan beş altın madalyon) [1906].

DRESUVAR (Fr. Dressoir): bk. BÜFE.

DREUX [*drö*] (eski adları: **Drocasses, Drocac**), Batı Fransa'da, Eure - et - Loir bölgesinde, Balaise nehri kıyısında, bu nehrin Eure nehrine karıştığı yerin yakınlarında, Paris'in batısında bir kasaba. D. tahıl, kümes hayvanı ve başka tarım ürünleri ticareti merkezidir. Ayrıca tabaklık, metalürji, şapkacılık, ayakkabı ve besin (bira, likör, elma şarabı, bisküvi) sanayii de gelişmiştir. D. deki Saint Pierre kilisesinin Rönesans üslûbunda çok güzel bir çan kulesi vardır. Orléans hanedanının gömüldüğü XIX. yüzyıl başlarından kalma Saint Louis kilisesi, İkinci Dünya Harbinde hasara uğramıştır Nüfusu 16 800 dür.

Dreux Savaşı: Fransız tarihinde Montmorency'nin 15 000 kişilik ordusunun Condé'nin komutası altındaki Hügenot'ları yenmesi ile sonuçlanan 19 aralık 1562 deki savaşa verilen ad. Condé, bu savaşta esir düşmüştü.

DREUX [*drö*] **HANEDANI,** Capet ailesinin VI. Şişman Louis'nin oğlu olup 1188 de ölen Fransa kralı I. Robert'den gelen kolu. Bu kol birçok dallara ayrılmıştır: D. kontlarının meydana getirdiği büyük dal; bu dalın mirasına 1355 ten sonra Thouars, Amboise ve Trémoille aileleri konmuşlardır; ikincisi, 1234 te ölen D. kontu III. Robert'in ikinci oğlu olup 1264 te ölen Beu senyörü I. Robert de D. ile başlayan ve Brézé ailesiyle devam eden Bar dalıdır; üçüncüsü de Bretanya (Bretagne) dalıdır ki D. kontu II. Robert ile Bretanya kontesi Alix de Thouars'ın ikinci oğlu olan Bretanya kontu I. Pierre D. (1213 - 1237) ile başlayıp Anne de Bretagne ile son bulur.

DREUX [*drö*] **KONTLUĞU,** eski Fransa'da bir kontluk. D., Chartrain eyaletinin kuzeyinde, Île - de - France ile Normandiya'nın sınırında bulunmaktaydı. Yönetim merkezi Dreux (b. bk.) idi.

DREUX-BRÉZÉ [*drö-breze*], **Henri Evrard, marquis de** (1762-1829), Fransa kralının teşrifat nazırı. Paris'te doğmuş, orada ölmüştür. Ailede babadan oğula geçen bu göreve 1781 de atanan D., Etats géneraux'nun protokol usullerini düzenlemiştir. 23 haziran 1789 da da Tiers Elat'yı, yani halk tem-

silcilerinin görevlerinden affedildiğini bildirmekle görevlendirildi. D. nin bunu bildirmesine karşılık Mirabeau'nun: «Biz milletin iradesiyle burada bulunuyoruz ve ancak süngü kuvvetiyle buradan çıkabiliriz» sözü meşhurdur 10 ağustos 1792 den sonra yurt dışına kaçan D.. 1801 de Fransa'ya dönmüş ve Restorasyon zamanında eski görevine atanmıştır.

DREVET [*dreve*]. XVII - XVIII. yüzyıllarda yaşamış bir Fransız ailesi. D ler. bakır oyma sanatında çizgi oyma (Linienstich) üslûbunu en yüksek teknik olgunluğa eriştirmiştir.

1. **Pierre Drevet** (1663 - 1738), Loire (Rhône) da doğmuş, Paris'te ölmüştür. D., Audran'ların öğrencisi olmakla birlikte. daha çok Nanteuil'ün etkisi altında kalmışmıştır. Özellikle Rigaud ve Largillière'in yaptığı tasvirleri oymuş ve işlediği konuyu gayet iyi canlandırmakla tanınmıştır.

2. **Pierre Imbert Drevet** (1697 - 1839), Paris'te doğmuş, aynı yerde ölmüştür. D., ustalıkta babası Pierre D. den geri kalmamış. Restout ve Coypel'in dinî resimlerini oymuştur. Sonradan daha çok portre oymacılığına yönelmiştir.

DREVLYAN'LAR, IX - X. yüzyıllarda Ukrayna'da yaşamış olan bir İslav boyuna verilen ad. D lar Pripyat' ırmağının güneyinde, Goriń. Sulç' ve Teterev ırmakları boyunda yayılmışlardı. Konstantinos Porphyrogennetos'a göre, D. ların güneyinde Kuman (Kıpçak) Türkleri otururdu. D. lar ekin eker. hayvan beslerlerdi. Ayrıca demir madenleri vardı. Çömlekçilik, dokumacılık ve ev eşyası yapımı da gelişmişti. Bu bölgede yapılan kazılarda genel olarak bıçak, orak, çakmak, çekiç. yüzük ve küpe gibi buluntular elde edilmiştir. Bu suretle D. lar arasında kuyumculuğun da geliştiği anlaşılıyor. D. ların siyasî merkezi olarak İskorosteń şehri tanınmıştır. D. lar bağımsızlıklarını sağlamak üzere uzun süre Kiev'le savaşmak zorunda kalmışlardır. Kiev prensi Oleg onları vergi vermek zorunda bırakmıştır (884). Ayrıca Oleg'in Bizansa karşı giriştiği savaşa da katılmışlardır (907). Onun ölümünden sonra ayrılmak istemişlerse de. Prens İgor' onları tekrar yönetimi altına almış ve vergiyi artırmıştır (914). Bunun üzerine ayaklanan D. lar, prenslerinin emriyle İgor'u öldürmüşlerdir (945). İgor'un karısı prenses Ol'ga. D lara karşı savaşa girişmiş. İskorosteń'i yakmış ve D. topraklarını Kiev prensliğine bağlamıştır. Kiev prensliğine bağlandıktan sonra D. ların merkezi Vruçiy (bugünkü Ovruç) şehrine nakledilmiştir. D. ların adı eski yıllıklarda son olarak 1136 yılında anılır.

DREW [*drū*], **John** (1853-1927). Amerikan aktörü bir İrlandalı aktör John Drew Senior ile Louisa Drew adındaki aktrisin oğludur. İlk olarak 1873 te, annesinin Philadelphia'daki tiyatrosunda sahneye çıkmıştır. Daly tiyatro kumpanyasında popüler komedi rollerinde oynamış. sonunda Charles Frohman'ın yönetiminde çalışmıştır. John Lionel ve Ethel Barrymore'un dayısı olup, Sheridan'ın *The School for Scandal* (Skandal okulu) adlı komedisinin yeniden sahneye konuşunda yeğeni Ethel Barrymore ile birlikte oynamıştır. En sevilen rolleri şunlardır: *The Taming of the Shrew* (Şirret kızın yola getirilmesi) da Petrucchio; *The Butterflies* (Kelebekler); *A Marriage of Convenience* (Bir uygunluk evlenmesi); *Richard Carvel* (ad); *The Tyranny of Tears* (Göz yaşlarının zorbalığı); *The Will* (İstek); *Rosemary* (ad); *The Prodigal Husband* (Müsrif koca); *Trelawney of the Wells* (Kuyulu T.).

DREWS [*drevs*], **Arthur** (1865-1935), Alman filozofu Ütersan (Holstein) da doğmuş, Achern'de ölmüştür. Karlsruhe üniversitesinde profesör olan D., Eduard von Hartmann ile G. W. F. Hegel'in etkisi altında monizm felsefesini yaymıştır. D., özellikle *Die Christusmythe* (İsa efsanesi) [1909 - 1911] adlı eseri ile tanınmıştır. Bu eserinde D., İsa'nın tarihî varlığını inkâr etmektedir. Başka kitapları arasında *Die deutsche Spekulation seit Kant* (Kant'tan beri Alman nazariyatı) [1893]; *Das Lebenswerk E. v. Hartmanns* (Hartmann'ın getirdikleri) [1907]; *Der Monismus* (Bircilik) [1909] ve *Die Entstehung des Cristentums aus dem Gnostizismus* (Gnotisizmden Hıristiyanlığın doğuşu) [1924] anılabilir.

DREYER [*drayır*]. **Benedikt** (aş. yu. 1485 - 1555), Alman ağaç oymacısı. 1507 - 1508 arasında Lüneburg'da çıraklık ettikten sonra usta olarak Lübeck'e yerleşmiştir. Meşeden oyduğu eserlerinde kuzey Alman geleneksel üslûbunu güney Alman plastiğinin canlılığı ile bağdaştırmıştır. Bunlar. iler gotik üslûbunun ifade bakımından en güçlü eserleri arasında yer alır.

Lübeck müzesindeki Antonius mihrabı onun eseridir. Lübeck'teki Marienkirche'nin minberindeki yedi figürün de onun elinden çıktığı söylenir. (Bu kilise, 1942 de yıkılmıştır.)

B. DREYER: «Başmelek Mikâil» (Marienkirche, Lübeck)

DREYER, Carl Theodor (doğ. 1885), Danimarka'lı film rejisörü. Kopenhag'da doğmuştur. Gazeteci olarak hayata atılan D, senaryo yazmağa başlamış ve ilk olarak *Praesidenten* (Başkan) [1920] filmini sahneye koymuştur. Fakat en değerli eserini Fransa'da meydana getirmiştir: *La passion de Jeanne d'Arc* (Jeanne d'Arc'ın çilesi) [1928]. Fransa'da çevirdiği başka bir filim, ekspresvonist bir karakter taşımaktadır: *Vampyr* (Vampir) veya *L'étrange aventure de David Grey* (D. G. in garip macerası) [1931]. Bu filim, hiç başarılı olmamıştır. Birkaç yıl çalışamayan D. 1943 te yeniden *Dies irae* (Gazap günleri) ve

C. Th. DREYER

Ordet (Söz) [1955] adlı filimleri hazırlamıştır. D., ekspres yonistlerin sonuncusu olarak tanınmışsa da, tabiatüstü olaylara olan düşkünlüğünü sahneye koyuculuktaki disiplin duygusu yumuşatmaktadır.

DREYER, Johan Ludwig Emil (1852 - 1926). Danimarkalı astronom. Kopenhag'da doğmuş, Oxford'da ölmüştür. İrlanda'da Dunsink rasathanesinde yardımcı astronom olarak çalışmış (1878 - 1882), Armagh rasathanesi müdürlüğünü yapmış (1882 - 1916) ve Krallık Astronomi Derneği başkanlığına seçilmiştir (1923 - 1925). Eserleri: *Bidrag til Bestemmelse of Preecessions Konstanten* (Presesyon değişmezinin tesbitine bir katkı) [1882]; 3 300 yıldızı içine alan bir katalog (1886) ve bir bulutsular (nebülözler) kataloğu (1888). D., Tycho Brahe hakkında da bir eser yazmış ve bu astronomun bütün eserlerini yayınlamıştır (1913 - 1927).

DREYER, Max (1862 - 1946), Alman tiyatro ve hikâye yazarı. Rostock'ta doğmuş, Göhren (Rügen) da ölmüştür. D. in en başarılı eseri, *Der Probekandidat* (Stajiver) [1899] adlı oyunudur. Bunda, cesur, genç bir öğretmen, evrim konusunda gerçeği açıklamağa çalıştığı için işinden ve nişanlısından olur. D. in iktidardaki hanedanları hicveden *Das Tal des Lebens* (Hayat vadisi) [1902] adlı eserinin Prusya sansürünce yasaklanması bu oyunun her yerde ün kazanmasını sağlamıştır. D. aynı zamanda *Nachwuchs* (Yeni nesil) [1917]; *Das Gymnasium von St. Jürgen* (St. Jürgen lisesi) [1925] ve *Der Weg durchs Feuer* (Ateşten geçen yol) [1930] adlı hikâyelerin de yazardır. D. 10 yıl süre ile « Tägliche Rundschau » gazetesini çıkarmış, gazetecilikte edindiği tecrübeler eserlerinin başarısına hizmet etmiştir.

DREYFUS [*dreſüs*], **Alfred** (1859 - 1935). Yahudi asıllı Fransız subayı. Mulhouse (Alsace) ta doğmuş, Paris'te ölmüştür. D. olayının başlıca kahramanıdır. D., gizli bir askerî mahkemece 1894 yılında yabancı bir devlete, devlet sırlarını vermek suçiyle ömür boyunca ağır hapse mahkûm edilmiş. cezasını çekmek üzere Fransız Guyana'sındaki Île du Diable (Şeytan adası) da hapsedilmiştir. D. ün mahkûm edilmesinde başlıca delil, onun Almanlara verdiği iddia olunan bir evrak listesi idi. Bu delil, aslında Yahudi aleyhtarı olan mahkemeyi ikna etmeğe yetmiştir. Ancak, 1896 yılında haber alma servisinden Albay Picquart, bu listeyi hazırlayanın D. değil, binbaşı Marie Charles Ferdinand Walsin-Esterhazy olduğunu gösteren deliller bulmuş ve 1897 de D. ün kardeşi Mathieu bu delilleri yayınlamıştır. Olay hızla yayılmış, Liberallerle Cumhuriyetçiler, militaristlerle kralcılara karşı birleşerek davanın yeniden görülmesi. D. ün hakkının tanınması için teşebbüse geçmişlerdir. Emile Zola ordu aleyhindeki delilleri sıraladığı «J'accuse» (Suçluyorum) adlı yazı serisinden dolayı 1898 de mahkûm edilmis, Jaurès, Anatole France ve Clemenceau, aralarında Déroulède ve Barrès de bulunan sağcılara hücum etmişlerdir. D. ün aleyhinde olanlar yeni deliller uydurma yoluna gitmişlerse de, «liste» nin hazırlanmasından Esterhazy ile birlikte sorumlu olan yarbay Henry'nin hapishanede kendini öldürmesiyle. bu yalancı delil düzeni yıkılmıştır. D. Rennes'de 7 ağustos 1899 dan 9 eylül 1899 a kadar yeniden yargılanarak bu sefer on yıl hapse mahkûm edilmiştir. Cumhurbaşkanı Loubet bu cezayı bağışlamışsa da, davanın adalete uygun olarak ve tarafsız görülmediği apaçık olduğundan, Fransa Yüksek Mahkemesi 12 temmuz 1906 da aldığı kararla, Rennes mahkemesinin hükmünü ortadan kaldırarak D. ü temize çıkarmıştır. 1906 da D. ün itibarı iade edilerek binbaşı rütbesiyle yeniden orduya alınmış, Légion d'honneur nişaniyle gönlü alınmıştır. D., Birinci Dünya Harbine katılmış, bir süre geçici olarak tuğgeneral rütbesiyle hizmet ettikten sonra yarbay olarak emekliye ayrılmıştır.

A. DREYFUS

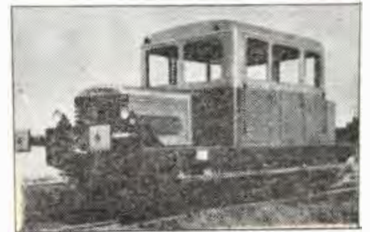
Daha sonraki (1930) açıklamalar, önce D. e ait olduğu sanılan evrakı binbaşı Esterhasy'nin hazırladığını kesin olarak ortaya çıkarmıştır D. davası, kilise aleyhtarlarının kilise ile devletin büsbütün birbirinden avrılması çabalarında silâh olarak kullanılmıştır. Öte yandan Cumhuriyet aleyhtarları da bu olaydan faydalanarak hükümete silâhla karşı koymaya kadar her türlü teşebbüste bulunmuşlardır.

DREYSE [*drąyzî*], **Johann Nikolaus von** (1787 - 1867), Alman silâh ustası ve bulucusu. Sömmerda (Thüringe) da doğmuş, aynı yerde ölmüştür. D., bir çilingir ustasının oğluydu. O zamanlar, yeni sistem fişek ve ateşleme düzenli, arkadan dolma bir tüfek yapmış olan Paoli'nin Paris'teki silâh yapımevinde çalışmıştır (1809 - 1814) Çalışmalarında bu modeli göz önünde tutan D., 1827 de önden dolma, 1836 da da arkadan dolma iğneli tüfeği meydana getirmiştir. Prusya ordusu. 1840 ta bu tüfekle donatılmıştır.

DREYSCHOCK [*drąyşok*], **Alexander** (1818-1869), Çek piyanisti. Zak (Bohemya) ta doğmuş, Venedik'te ölmüştür. Musikide bir harika çocuk olan D., Praha'da Tomasek'ten ders gördükten sonra, 1838 den itibaren bütün Avrupa'da tanınan bir konser piyanisti olmuştur. D. 1862 de konservatuvar profesörü ve Petersburg (Leningrad) Tiyatro Musikisi Okulunun müdürü olmuştur. Piyano için 100 den fazla bestesi varsa da, bunlar derinliği olmayan virtüoz musikisi örneklerindendir.

DREZİN (Fr **Draisine** veya **draisienne**), demiryolu işçilerinin yol bakımı ve muayenesi için kullandıkları hafif vagon. D. lerin ilkel şekli kolla veya bisiklet gibi pedalla yürütülürdü. Bugünkü D. ler motorlu ve dolayısiyle hızlıdır. Bunlar hem işçilerin hem de gereçlerin yol boyuna dağıtılmasında veya oradan toplanmasında kullanılır. Bazı hallerde D. lere römorklar da takılarak daha büyük tonajda gereç taşınması sağlanır. D. lerin trenlerin dolaşmasına engel olmamaları için gereğinde kolayca yoldan çıkarılabilenleri de vardır.

D., Alman mühendisi Baron Drais von Sauerbronn (1785 - 1851) tarafından yapılmıştır. Bk. DRAIS.

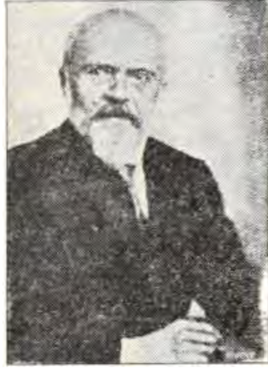

DREZIN

DRIANT [*drią̄*], **Emile Cyprien** (1855-1916), Fransız subayı ve yazarı. Neuchâtel - sur - Aisne'de doğmuş, Verdun savaşında ölmüştür. Tunus seferine General Boulanger'nin emir subayı olarak katılmış ve bu generalin kızını almıştır. Bu yüzden ilerleyemeyen D., 1905 te ordudan ayrılmıştır. 1910 da Nancy milletvekili olmuştur. 1914 te Birinci Dünya Harbinin patlaması üzerine bir tabur komutanı olarak cepheye gitmiş ve Verdun önlerinde ölmüştür. Capitaine Danrit takma adı altında macera romanları ve askerlik tarihiyle ilgili eserler yazmıştır: *La guerre de demain* (Yarının harbi) [1889-1891]; *L'invasion jaune* (Sarı istilâ) [1898]; *L'invasion noire* (Kara istilâ) [1894]; *La guerre en ballon* (Balon harbi) [1894]; *Robinsons sous-marins* (Deniz altı Robinsonları) [1895]; *Jean Tapin* (ad) [1898]; *La guerre fatale* (Çaresiz harp) [1901].

DRIBURG, Bad D., Almanya Federal Cumhuriyetinin Nordrein-Westfalen devletinde, Höxter yönetim çevresinde, Egge dağlarının doğu eteğinde bir şehir. Nüfusu 7 500 (1950) dür. D. da yüksek okullar, cam ve kereste sanayii, çelikli kaynarcalar, tuzlu su, kükürt ve asit karbonikli kaplıcalar bulunur. 2 km güneybatısında Büyük Karl'ın 775 yılında ele geçirdiği Iburg adlı eski Sakson kalesinin yıkıntıları bulunmaktadır.

DRIESCH [*drīş*], **Hans** (1867-1941), Alman filozofu ve biyoloji bilgini. Bad Kreuznach'ta doğmuş, Leipzig'de ölmüştür. D., önce bağımsız olarak Napoli'deki zooloji istasyonunda çalışmıştır. Bu sıralarda hocası E. Haeckel'in deniz kestanelerinin embriyolojisi konusundaki klasikleşmiş deneylerini vitalizm (dirimselcilik) görüşüne uygun olarak yorumladığı için onunla çelişmeye düşmüştür. 1907 den sonra kesin olarak felsefeye yönelmiş, Köln (1919) ve Leipzig (1921) üniversitelerinde profesör olmuştur. Daha sonraları (1924 ten itibaren) özellikle parapsikolojik olaylarla ilgilenmiştir. D. in bilime hizmeti, biyolojik deneylerle kuramsal biyoloji ve tabiat felsefesi arasında bağlantı kurabilmiş olmasıdır.

H. DRIESCH

Eserleri: *The Science and Philosophy of the Organism* (Organizmanın bilim ve felsefesi) [2 cilt, Londra 1908]; *Ordnungslehre* (Düzen bilgisi) [1912, 1923]; *Wirklichkeitslehre* (Gerçeklik bilgisi) [1917, 1930]; *Parapsychologie* (Parapsikoloji) [1932]; *Biologische Probleme höherer Ordnung* (Önemli biyoloji sorumları) [1941]; *Die Philosophie der Gegenwart in Selbsdarstellungen* (Filozofların kendi kalemlerinden bugünün felsefesi) dizisinde: *Mein System und Sein Werdegang* (Sistemim ve gelişimi) [1921]; *Lebenserinnerungen* (Hâtıralarım) [1951].

DRIEU LA ROCHELLE [*driö la roşel*], **Pierre** (1893-1945), Fransız yazarı. Paris'te doğmuş, orada ölmüştür. Birinci Dünya Harbine katılıp birkaç kere yaralanmış olan D., savaş sonrası edebiyat hareketlerine katılmış, uzun hikâyeler, romanlar ve denemeler yazmıştır. Uzun hikâyeleri arasında *Plainte contre inconnu* (Gaipten şikâyet) [1925]; *La comédie de Charleroi* (Charleroi komedisi) [1934] sayılabilir. Roman alanında gerçek sanatını *Gilles* [1939] ve *L'homme à cheval* (Süvari) [1943] adlı romanlarında göstermiştir. *Mesure de la France* (Fransa'nın ölçüsü) [1922]; *Genève ou Moscou?* (Cenevre mi, Moskova mı?) [1928]; *L'Europe contre les patries* (Vatanlara karşı Avrupa) [1931]; *Socialisme fasciste* (Faşist sosyalizm) [1934]; *Notes pour comprendre le siècle* (Yüzyılı anlamak için notlar) [1941] gibi denemelerinde Faşizmin siyasî ve toplumsal icraatının kuvvetli etkisi görülür. Almanların Fransa'yı işgali sırasında «Nouvelle Revue Française» in direktörlüğünü yapmış, harpten sonra intihar etmiştir.

DRIMBA, Vladimir (doğ. 1924), Rumen Türkoloğu. Lugaşul de jos (Crişana bölgesi, Romanya) ta doğmuştur. Cluj (Mac. Kolozsvár, Alm. Klausenburg) Üniversitesinde Rumen dil ve edebiyatı okumuş (1942-1946), aynı üniversitede asistan olarak görev almış (1948-1951), 1961 de Rumen Bilimler Akademisi Dil Bilgisi Enstitüsüne geçmiştir. 1958 yılına kadar Rumen filolojisi alanında kalan D., daha sonra Türk dili alanında çalışmaya başlamıştır. 1960 ta bilgi ve görgüsünü artırmak üzere Budapeşte Üniversitesinde Gyula Németh ile Lajos Ligeti'nin yanında çalışmıştır. «Limba română» dergisinde Rumen dilindeki Türk (Kıpçak ve Osmanlı) etkisini ele aldığı gibi, 1963 ten beri Dobruca'da konuşulan Türk, Tatar ve Nogay ağızları üzerinde de çalışmaktadır. Ayrıca Adakale (b. bk.) Türk ağzı üzerinde de durmuştur. Bugün Rumen Bilimler Akademisinde Dil Bilgisi Enstitüsünde Doğu Dilleri Kolunun başkanıdır. D. nın belli başlı çalışmaları: *Paralele sintactice şi frazeologice turco-romåne* (Türk ve Rumen dilleri arasında sentaks ve frazeoloji benzerlikleri) [«Dacoromania» dergisinde, XI, 1945, 202-212]; *Note de lexicologie aromână. Elemente turceşti* (Arumen leksikolojisi üzerine notlar. Türk unsurları) [«Studii şi cercetari lingvistice», I, 1950, 290-296]; *Împrumuturi turceşti în dialectele româneşti sud-dunărene* (Tuna güneyindeki Rumen diyalektlerinde Türkçe alıntılar) [«Studii şi cercetari lingvistice», VIII, 1957, 225-237]; *L'alphabet de la langue tatare parlée en Roumanie* (Romanya'da konuşulan Tatar dilinin alfabesi) [«Mélanges linguistiques publiés à l'occasion du VIII e Congrès international des linguistes à Oslo, Bucarest, 1957, 257-267]; *Asupra unor termeni din argoul turcesc* (Türk argosunun birkaç kelimesi üzerine) [«Omagiu lui Iordan», Bucarest, 1958, 265-270]; *Dialectul tat din Dobrogea* (Dobruca Tatlarının diyalekti) [«Fonetica şi dialectologie», III, 1960, 67-150]; *Issledovaniya po fonetike gagauzskogo yazıka* (Gagavuz dili fonetiği üzerine araştırmalar) [«Revue de linguistique», VI, 1961, 259-278; VII, 1962, 141-160]; *Sur le vocatif en gagaouze* (Gagavuzcada vokatif hali üzerine) [«Acta Orientalia Acad. Hung. XIII, 1961, 253-260]; *Sources roumaines de la dialectologie historique turque. I. Les écrits en langue turque d'Anton Pann* (Tarihî Türk fonetiğinin Rumen kaynakları. I. Anton Pann'ın Türkçe yazıları) [«Revue de linguistique», VIII, 1963, 133-161]; *Remarques sur les parlers gagaouzes de la Bulgarie du Nord-Est* (Kuzeydoğu Bulgaristan Gagavuz ağızları üzerine notlar) [«Rocznik Orjentalistyczny», XXVI, 1963, 63-89]; *Remarques sur la parler des Caraïms de la République Populaire Roumaine* (Rumen Halk Cumhuriyetindeki Karaim ağzı üzerine notlar) [«Trudı dvadtsat pyatogo Mejdunarodnogo Kongressa Vostokovedov», Moskova, 1963,

111, 277-284]; *Études gagaouzes* (Gagavuz etüdleri) [«Revue roumaine de linguistique», IX, 1964, 203-211; 325-331]; *Etimologii cumane* (Kuman etimolojileri) [«Omagiu lui Alexandru Rosetti», Bükreş, 1965]. — H. E.

DRİN (Arnavutça **Drini**, Lat. **Drilo**), Arnavutluk'ta bir ırmak. Uzunluğu 280 km dir. D. in iki kolu vardır. Kara D. adlı birinci kol, Drin adiyle Yugoslavya'daki Ohrida gölünden çıkar, çok derin ve engebeli bir vadiden

DRİN: Eski bir Türk köprüsü

akarak Arnavutluk topraklarına girer, Stalin (Qyteti Stalin, eski adı: Kuçovë veya Kuçova) şehri dolaylarında Metoja'dan gelen Ak D. ile birleşir. Bu iki koldan birincisi 132, öteki 128 km uzunluğundadır. D., aynı adı taşıyan körfeze dökülmeden önce İşkodra gölünden gelen sularla beslenir.

DRİNA, Yugoslavya'da, Sava ırmağına dökülen bir ırmak. Uzunluğu 346 km dir. D., Karadağ'daki sıra dağlardan çıkan Tara ile Pira sularının birleşmesinden meydana gelir; verdisi 70 m^3 le 1 900 m^3 arasında değişir. Bu ırmak özellikle tomruk ve kereste taşımada kullanılır. Mart ve nisan aylarında verdisinde birinci derecede bir artış, kasımda da ikinci derecede bir artış olur. Zvornik'te bir hidroelektrik santralı vardır.

Drina savaşı: 7 eylül 1914 ten 7 kasım 1914 e kadar Potiorek'in Avusturya-Macaristan birlikleri tarafından Sırplara karşı D. bölgesinde açılan savaşa verilen ad. Birliklerinin Sava ırmağı üzerinde Mihovica'da dayanması sayesinde önce üstün duruma geçen Sırp voyvodası Putnik, her şeye rağmen Avusturyalıları D. ya kadar püskürtememiştir. İki ay süren savaştan sonra, ırmağa hâkim tepeleri ele geçiren Avusturyalılar Sırpları çekilmeğe zorlamışlarsa da, Putnik'in yeniden verdiği savaşlar başarılı olmuş, böylece Potiorek'in ilerlemesine engel olunmuştur.

DRINKWATER [*driŋkwɔtır*], **John** (1882-1937), İngiliz şairi ve tiyatro yazarı. Leytonstone (Essex) da doğmuş, Londra'da ölmüştür. Manchester, Birmingham ve başka şehirlerde sigortacılık yapmış ve kendini büsbütün yazarlığa vermeden önce, Birmingham tiyatro kumpanyası adiyle tanınan amatör tiyatro grupunun kurulmasında hizmet etmiştir. D. ın tarihî piyesleri arasında *Abraham Lincoln* (ad) [1918]; *Maria Stuart* (ad) [1921]; *Oliver Cromwell* (ad) [1921] ve *Robert E. Lee* (ad) [1923] vardır. D. ın öteki eserleri arasında manzum üç perdelik bir piyes olan *Rebellion* (Ayaklanma) [1914]; *Bird in Hand* (Eldeki kuş) [1927] ve *Midsummer Eve* (Yazortası akşamı) [1932] sayılabilir. Biyografi ve eleştirme konusundaki eserleri *William Morris, a study* (William Morris üzerine etüt) [1912], *Swinburn, a study* (Swinburn üzerine etüt) [1913]; *The Pilgrim of Eternity-Byron* (Sonsuzluk yolcusu Byron) [1925]; *Charles James Fox* (ad) [1928]; *Pepys* (ad) [1930] ve *Shakespeare* (ad) [1933] i içine almaktadır. D. ın manzum eserleri arasında *Poems* (Şiirler) [1903]; *Poems of Men and Hours* (İnsan ve saatlerin şiirleri) [1911]; *Cromwell and other poems* (Cromwell ve başka şiirler) [1913]; *Poems* (Şiirler) [1908-1914]; *Seeds of time* (Zamanın tohumları) [1921]; *From an Unknown Isle* (Bilinmeyen bir adadan) [1924]; *Christmas Poems* (Noel şiirleri) [1931] ve *Summer Harvest* (Yaz hasadı) [1933] sayılmaya değer. D. ayrıca iki ciltlik bir otobiyografi yazmıştır: *Inheritance* (Veraset) [1931] ve *Discovery* (Buluş) [1932].

J. DRINKWATER

DRİNOV, Marin (1838-1906), Bulgar tarihçisi. Panagyurişte'de doğmuş, Har'kov'da ölmüştür. Kiev ve Moskova üniversitelerinde tarih okumuştur. Bulgaristan'a dönmeyerek Rusya'da kalan D. Har'kov Üniversitesinde Slavistik profesörlüğüne atanmıştır (1873). Onun teşebbüsü üzerine 1869 da İbrail (Rum. Brăila) de bir edebiyat derneği kurulmuştur. Bu derneğin çıkardığı «Periodiçesko Spisanie» (= Süreli Dergi) adlı organ, Bulgar edebiyat ve biliminde önemli bir yer tutar. D. eski Bulgar tarihi alanında çalıştığı gibi, Bulgar edebiyatı ve halk edebiyatı üzerinde de durmuştur. Bulgar imlâsının düzenlenmesiyle de uğraşmıştır. Onun yazdığı kılavuz Bulgaristan'da imlâ birliğini sağlamış ve 22 yıl süre ile okul kitabı olarak kullanılmıştır (1870-1892). 1876-1877 Türk-Rus Harbinden sonra D. Bulgaristan'a gelmiş ve Prens Dondukov-Korsakov (b. bk.) un yanında millî eğitim bakanlığı görevini almıştır (1878-1879). Sofya'nın Bulgaristan'ın başşehri olmasında D. un büyük rolü olmuştur. Avusturya diplomatlarının Tırnovo'nun başşehir olarak seçilmesini tavsiye etmelerine karşılık, D. Sofya'nın coğrafî ve kültürel yeri bakımından başşehir olması tezini savunmuş ve uzun tartışmalardan sonra kazanmıştır. Başlıca eserleri: *Pogled vărhu proishojdenieto na bălgarskiya narod i naçalo na bălgarskata istoriya* (Bulgar kavminin menşeine ve Bulgar tarihinin başlangıcına bir bakış) [Viyana, 1868]; *Zaselenie Balkanskogo poluostrova slavyanami* (Balkan yarımadasında İslavların yerleşmeleri) [Moskova, 1873]; *Yujnıe slavyane i Vizantiya v X veke* (X. yüzyılda Güney İslavları ve Bizans) [Moskova, 1876]; *İstoriçeski pregled na bălgarskata țsărkva* (Bulgar kilisesinin tarihi) [Viyana, 1869].

DRIOTON, Etienne (1889-1961), Fransız kilise adamı ve Egiptoloğu. Nancy'de doğmuş, Montgeron'da ölmüştür. Paris Katolik Enstitüsünde profesör olmuş (1901), Mısır eski eserleri servisinin genel direktörlüğüne yükselmiş (1936 - 1952) ve 1957 de Collège de France profesörü olmuştur. Hiyoroglif yazısını çözmek suretiyle Mısır tiyatrosunu aydınlatmada, Mısır dininin birçok karanlık noktalarında özellikle bu dinin tek tanrıcı yönü üzerinde ilme hizmetleri olmuştur. Başlıca eseri, *Interoduction à l'étude des hiéroglyphes* (Hiyerogliflerin incelenmesine giriş) [Sottas ile birlikte] tir.

DRIVE - IN - RESTAURANT, otomobil sürenler için, otobanlar veya şehirlerarası karayolları üzerinde kurulmuş lokanta. Özel park yerlerinde hafif yemekler ve içkiler otomobile getirilir ve yolcular taşıtlardan inmeden yemekleri ni yiyebilirler. Bu teşkilât Amerika Birleşik Devletlerinden alınmıştır.

DRIVIER, Léon (1878 - 1951), Fransız heykelcisi. Grenoble'da doğmuş, Paris'te ölmüştür. Güzel Sanatlar Yüksek Okulunda yetiştikten sonra 1907 de Rodin'in atelyesine girmiş, 1910 da Arjantin için «Albay Falcón» anıtını, Grenoble şehri için de «Général de Beylié» anıtını yapmıştır. Daha birçok ülkeler için anıtlar yaptıktan sonra, 1918 de «Muzaffer Fransa» adlı büstü hazırlamıştır. D., Floransalı üstatlardan, özellikle Donatello'dan örneklenmiştir. Modern Sanatlar Millî Müzesinde eserleri vardır. 1943 te Güzel Sanatlar Akademisi üyeliğine seçilmiştir.

DRİYAS (Lat. *Dryas*), Gülgiller (Rosacea) familyasından, daima yeşil sarılıcı bodur bir ağaçcık cinsi. Kuzey yarım kürede, ılıman bölgelerin yüksek dağlarında yetişen 10 türü vardır.

DRNIŠ [*drniş*], Yugoslavya'da, Hırvatistan'ın Dalmaçya bölümünde bir şehir ve yönetim merkezi. Denizden yüksekliği 304 m, nüfusu 32 600 (1948) dür. D. te Venedikliler ve Osmanlı Türkleri devrinden kalma tarihî yapılar vardır. Çevresinde büyük boksit yatakları bulunur.

DROBẸTA, Dakya'da, Tuna ırmağı üzerinde eski bir Roma şehri. Yeni adı Turnu Severin (b. bk.) dır. D., Trajan'ın Dakyalılara karşı kazandığı zaferden sonra köprübaşı olarak Rumenlerin Latinleşmesi bakımından büyük bir rol oynamıştır. Burada, Flavius'lar devrinden kalma birçok harabeler bulunmaktadır.

DROG (Fr. Drogue, İng. Drug), insan ve hayvan sağlığı yönünden, hayvan ve bitkilerden veya çeşitli organlarından toplanıp kurutularak veya özel metodlarla elde edilen, eczacılıkta ve sanayide kullanılan ham veya yarı ham maddelere verilen ad. Başka bir deyimle D., ilâç yapılabilen doğal veya yapay kökenli bütün ham maddelere denir. Bu kelime Farsça *droa* (= koku) kelimesinden gelmektedir. Türkçede D. yerine *ecza* karşılığı da kullanılır.

İnsanlar çok eski zamanlarda da çevrelerinde bulunan bitki ve hayvanlarla ilgilenmişlerdir. Tarihin en eski çağlarından beri insanların, dünyanın hemen her yerinde, bitkilerle olan bu ilgilenmesi daha çok faydalanma yönünden olmuş, hangi bitkilerin besin maddesi olabileceği, hangilerinin tıbbî ve zehirli oldukları, hangi ağaçların odununun inşaata ve silâh yapımına elverişli olduğu araştırılmıştır. Bu ilk devirlerde insanın aklını kullanmasından daha çok, içgüdüleri ile olmuştur. Nasıl ki bugün bir hayvan, kendisi için yarayışlı otu seçerse, ilk çağlarda insanlar da bitkilerden yarayışlı olup olmayanları, zararlı ve zararsız, zehirli veya zehirsiz olanları ayırt etmeğe ve öğrenmeğe çalışmışlardır. Dün olduğu gibi, bugün de insanların biricik düşünce ve amacı, her hastalığın doğru ilâcını bulmak, böylece hasta ve ızdıraplı insanı iyi etmek, hiç olmazsa ızdırabını hafifletmektedir.

Tıbbî bitkiler ve onlardan D. ların elde edilmesi, ticareti, kullanılışı, tarih boyunca geçirdiği gelişme, bugünkü durumu, TIBBÎ BİTKİLER maddesinde anlatılacaktır.

D. ların toplanma, kurutma ve korunması, kimyasal yapısının tesbiti, sınıflandırılmaları konularını inceleyen bilim koluna farmakognozi adı verilir. Bu bilim kolu, incelemelerini yaparken botanik, zooloji, kimya, bakterivoloji ve fizyoloji gibi başka temel bilim kollarından da faydalanır.

Farmakognozi, yalnız D. ların morfolojik ve anatomik yapılariyle kimyasal birleşimlerini tesbite çalışmaz, tedavi alanında kullanılmak üzere yeni iyi cins D. lar da bulmaya çalışır. D. ların kimyasal bileşimleri konusundaki bilgimiz tam değildir. Çünkü herhangi bir D. un kimyasal bileşimi tam olarak anlaşılmış değildir. Bugün kullanılan analiz metodlariyle D. un kapsadığı etkin maddelerin meydana geldiği, en küçük canlı birey olan hücrenin kimyasal yapısı henüz çözülmüş değildir. Bugün tedavide kullanılan D. ların kimyasal yapısı tam olarak bilinmiyorsa da, çoğunun etkin maddeleri saf olarak elde edilmiştir.

Yeryüzünde yaşayan canlılar arasında, hayvanlar bitkilere göre daha çok olmalarına rağmen, D. ların çoğunluğunu bitkiler meydana getirmektedir. Tedavi alanında kullanılan 15 000 bitki türü bilinmektedir. Buna karşılık, hayvansal D. ların sayısı 100 e yakındır. Bugün sentetik ilâçların tedavi alanında büyük çapta kullanılmalarına rağmen, bitkilerden elde edilen D. ların tedavi alanındaki değeri düşmemiştir.

D. ların bütün özellikleri, anatomik yapı ve kimyasal bileşimleri, hazırlanmaları, muayene ve korunmaları Farmakope, öbür adiyle «Kodeks» adını taşıyan ve her ülkede devlet tarafından yayınlanan resmî bir eserde yazılıdır.

D. lar da bitkilere verilen adlara benzer bir şekilde adlandırılır. Fakat bu, her ülke için kabul edilmiş, kesinleşmiş kurallara bağlı değildir. Genel olarak, bir D. un Latince adı, D un elde edildiği organın adına, bitkinin cins, tür veya yetiştiği bölgenin adı eklenerek yapılır.

Önemli bazı bitkisel D. lar: *Herba absinthii* (= Pelin otu); *Herba thymi* (= Kekık otu); *Folia salviae* (= Adaçayı yaprağı); *Folia Lawsonia* (= Kına yaprağı); *Folia theae* (= Çay yaprağı): *Flores tiliae* (= Ihlamur çiçeği); *Flores crataegi* (Alıç çiçeği). *Fructus juniperi* (= Ardıç meyvası) · *Fructus papaveris immaturi* (= Haşhaş başı); *Fructus piperis nigri* (= Karabiber); *Semen coffeae* (=Kahve tohumu); *Semen lini* (= Keten tohumu); *Cortex cinnamomi ceylanıci* (= Seylan tarçını): *Cortex salicis* (= Söğüt kabuğu); *Oleum rosae* (= Gül yağı); *Oleum olivae* (= Zeytin yağı); *Styrax liquidus* (= Sığla yağı); *Pix juniperi* (= Ardıç katranı); *Gummi tragacantha* (Kitre zamkı); *Opium* (= Afyon); *Manna* (= Kudret helvası); *Terra silicea* (= Diatome yaprağı).

Bazı önemli hayvansal D. lar: *Spongia* (= Deniz süngeri); *Hirudo* (= Sülük); *Mel* (= Bal); *Cera flara* (= Sarı balmumu); *Sebum* (= İç yağı), *Carbo animalis* (= Hayvansal kömür); *Gelatinum* (= Jelatin).

Dünyanın hemen her bölgesinden bitkisel veya hayvansal D. lar elde edilmektedir. Fakat tropik ve subtropik bölgelerden, arktik ve subarktik bölgelere göre daha çok D. elde edilir. Bazı bölgeler, meselâ Akdeniz çevresi ülkeleri, özellikle yurdumuz D. çeşitleri yönünden başka bölge ve ülkelerden daha zengindir. Mamafih Hindistan, Doğu Hint adaları, Orta Avrupa, Kuzey ve Güney Amerika, Meksika Orta Amerika öbür bölgelerden daha zengindir.

D. lar ya doğal olarak yetişen bitkilerden ya da kültür bitkilerinden elde edilir. Yurdumuzda D. olarak özellikle, afyon, anason, defne yaprağı, gül yağı, kitre zamkı, mazı, meyan kökü, meyan balı, palamut, salep, sığla yağı v. b. elde edilmektedir. Ancak, yurdumuzda yetişen bu bitki-

lerin pek çoğundan gereği gibi faydalanılmamaktadır. Yıllık D. ihracaatımız 21 - 51 milyon lira arasında değişmektedir. Yakın bir gelecekte bu miktarın artacağı ve bol olarak elde edilmesi mümkün olan başka D. ların da elde edileceği umulmaktadır. — K. K.

DROGHEDA [*drọedi*] (İrce: **Droichead Átha**), İslanda Cumhuriyetinde, Louth kontluğunda, Leinster ilinde, Boyne ırmağı ağzında 16 800 nüfuslu bir şehir ve liman. Burada XIII. yüzyılda yapılmış bir manastırla kale duvarlarının kalıntıları vardır. Çimento fabrikaları, madenî eşya ve bira fabrikaları bulunur. Boyne vadisiyle Tara tepesi çevresi gezme yerleridir. Tarih yönünden önemli olan D., uzun zaman krallık taraftarlarının mukavemet merkezi olmuşsa da, 1649 eylülünde Cromwell tarafından alınmış, garnizonu ve halkı da kılıçtan geçirilmiştir.

DROGO veya DREUX [*drö*], (801 - 856), Büyük Karl'ın gayri meşru oğlu. Luxeuil yakınında ölmüştür. Dinibütün Louis'nin günah çıkartıcısı ve Metz piskoposu olan D., Lothaire'ın tavsiyesiyle Papa II. Sergius tarafından Gallia'da papalığın temsilciliğine atanmıştır. D., kendisine verilen bu payeyi reddedip 844 te Thionville'de yapılan dinî toplantıya başkanlık etmiştir. Ognon ırmağına düşüp boğulmuş ve Metz'te Dinibütün Louis'nin yanına gömülmüştür.

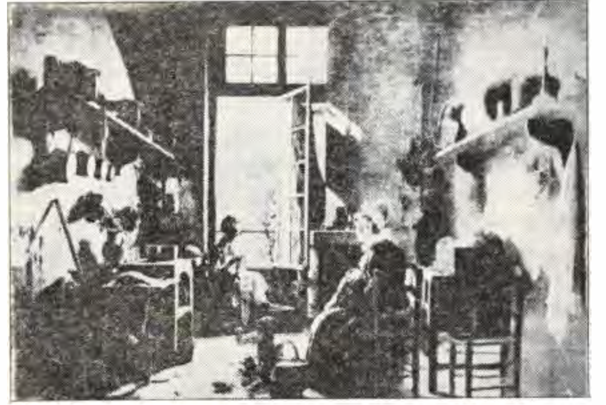
DROGOBIÇ (Pol. Drohóbycz), Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde, Tısmenitsa ırmağı üzerinde bir şehir. Aynı adı taşıyan bir bölgenin merkezi olan bu şehir, Borislav, Sambor, Strıy, Truskavets demiryolu üzerinde önemli bir kavşaktır. D., Kiev Rusyası (XI - XIII. yüzyıl) devrinden beri bilinen bir şehirdir. Bugün Ukrayna petrol endüstrisinin merkezi olan D. çevresinde petrol istihsaline XIX. yüzyılın ortalarında başlanmıştır. 1900 - 1910 yılları arasında şehirde petrol rafinerileri kurulmuştur. Bugün büyük bir petrol tasfiyehanesi, demir dökümhaneleri, kimyevî madde ve madenî eşya fabrikaları vardır. Nüfusu 42 000 dir.

Drogobıç bölgesi: Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde bir bölge. 4 aralık 1939 da kurulmuştur. Yüzölçümü 10 400 km² dir. Bölgede 18 şehir (D., Borislav, Strıy, Sambor, Truskavets, Dobromil, Nikolaev, Hodorov, Komarno v. b.) ve şehir tipinde 9 yerleşme yeri vardır.

DROIT HUMAIN [*drua ümẹ̃*], **Le** (Fr. = insan hakkı), merkezi Paris'te olduğu halde Fransız büyük mason localarınca tanınmayan İskoçya büyük locasının adı. Kadın üyeleri de bilindiği için «karışık masonluk» olarak adlandırılmıştır. İkinci Dünya Harbinden önce 18 ülkede 600 kadar locası vardı. Son zamanlarda daha da gelişmiştir.

DROITWICH [*drọytwiç*], İngiltere'de, Worcestershire'de, Worcester'in kuzeydoğusunda 5 500 nüfuslu bir kasaba. Romalıların zamanında buraya *Salinae* denirdi. Radyoaktif maden suları vardır. Yeraltı tabiî tuzlu sularını pompalamak suretiyle tuz üretimi toprağın çökmesine sebep olmakta ve binalara zarar vermektedir. D. in kuzeydoğusunda, Wychbold'da önemli bir verici radyo istasyonu vardır.

DROLLING [*drolẽ*], **Martin** (1752 - 1817), Fransız ressamı. Oberhergheim (Alsace) da doğmuş, Paris'te ölmüştür. Hollandalı üstatların eserlerini incelemek için Paris'e gelmiş, aile hayatını ve halk tiplerini canlandıran tablolarda ihtisas kazanmıştır. Louvre müzesinde «Bir mutfağın içi» adlı bir tablosu vardır. Oğlu Michel (1786 - 1851), Paris'te doğmuş, orada ölmüştür. Tarihî sahneler ressamı olarak

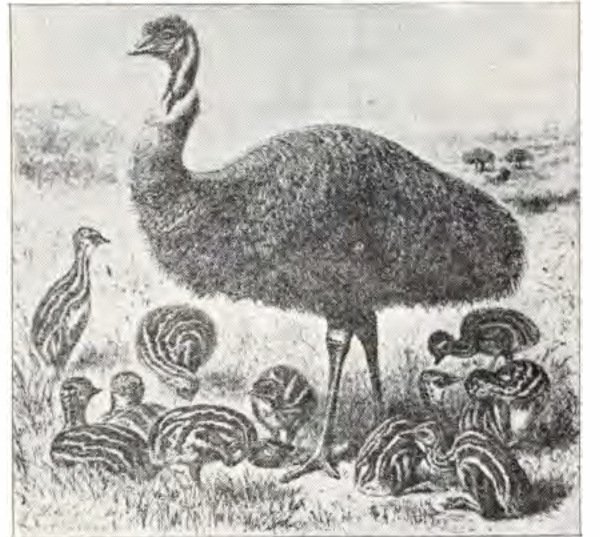

M. DROLLING: «Mutfak»

Roma armağanını kazanmış, Louvre sarayındaki tavanlardan birinin üstündeki tabloyu yapmış ve Saint - Sulpice kilisesindeki mihraplardan birini süslemiştir.

DROMAEIDAE [*dromeịde*] (Koşucu devekuşugiller), Omurgalı hayvanlardan Kuşlar (Aves) sınıfının Tepeli deve kuşları (Casuarii) takımının bir familyası. Büyük boyludur. Hızlı koşar. Tüyleri ince olup aşağı doğru sarkar. Koşucu deve kuşu (Dromaeus novae - hollandiae) türü tanınmıştır.

DROMAEUS NOVAE - HOLLANDIAE [*dromẹus nọve hollạndie*] (Koşucu devekuşu, Emu), Tepeli deve kuşları (Casuarii) takımının Koşucu devekuşugiller (Dromaeidae) familyasından bir tür. Avustralya'da yaşar. Erkeği

DROMAEUS NOVAE - HOLLANDIAE

2 m kadar yüksek olur. Tüylerinin rengi soluk esmerdir. Yüzünün çıplak olan yerleri boz mavimsidir. Eti ve yağı için çokça avlanmakta, bu yüzden günden güne sayısı azalmaktadır. Yeşil bitkilerle beslenir, bazı mevsimlerde yalnız meyva yer, hayvansal besinlerden de yararlanır. Ot ve sapları bir araya getirerek yumurta biçiminde bir yuva yapar. Avrupa'da üretilebilmektedir.

DRÔME [*drōm*], güneydoğu Fransa'da bir departman. D. bölgesinde, Alp sıradağlarının Rhône vâdisine doğru alçalan en batıdaki uçları yer alır. Dağlarında ormanlar ve

otlaklar, vâdisinde meyva bahçeleri, zeytinlikler ve üzüm bağları vardır. D. şarapları çok tanınmıştır. Dericilik bölgenin başlıca sanayiidir. Lyon - Marsilya demiryolu D. departmanından geçer. Başşehri Valence'tır. Yüzölçümü 6 531 km², nüfusu 287 000 dir.

DRÔME [*drōm*] **IRMAĞI**, Fransa'da, Önalplerle Rhône geçidinde akan 110 km uzunluğunda bir ırmak. Diois dağlarından çıkan bu ırmak, Die'den, Saillaus ile Crost'ten geçtikten sonra Livron'a varmadan Rhône ırmağı ile birleşir.

DROMIA VULGARIS (Ayı pavuryası), Eklembacaklılar (Arthropoda) dalının Kabuklular (Crustacea) sınıfının On ayaklılar (Decapoda) takımından bir tür. 5 - 7 cm uzunluktadır. Art ayaklariyle sırtlarında tuttukları süngerlerle düşmanlarından gizlenir. Atlantik Okyanusunda ve Akdeniz'de yaşar.

DROMIA VULGARIS

DROMİKHAİTĒS, Get kralı. M. Ö. 292 de Thrakia (Trakya) kralı Lysimakhos'un saldırısına uğrayan D., adı geçen kralı esir etmişse de, kızıyle evlenmek ve Tuna'nın kuzeyindeki ülkeyi almak şartiyle serbest bırakmıştır.

DROMOMETRE (Fr. Dromomètre. Yun. *drumus*, koşu ve *metron*, ölçü), yürüyüşün iki belirli nokta arasındaki hızını ölçmeye yarayan alet. Bu alet benzinle doldurulmuş kristal ve dereceli bir tüp olup içinde gümüşten yapılmış bir gösterge bulunur. Hız ölçmek için alet dikine tutulur ve göstergenin düşüşüne göre dereceler üzerinde hız okunur.

DROMŌN, V - XII. yüzyıllar arasında, özellikle Bizans imparatorluğu devrinde kullanılmış olan kürekli savaş gemisi. IX. yüzyılda Bizans imparatoru Leo'nun D. ları ince uzun, ortalama 50 m boyunda, iki katlı ve çifte sıralı 100 küreği olan gemilerdi. İçinde kürekçilerden başka savaşçılar da bulunurdu. Pruvası mahmuz şeklindeydi. Orta çağda D. ların yerini daha gelişmiş bir tipte olan kadırgalar almıştır.

DROMON

DROMOS, eski Yunanistan'da koşu yeri. Arkeolojide, Mezopotamya, Mykenai ve Girit'teki evlerin odalarına, Fenikelilerde ise mezarlara açılan koridorlara verilen ad. Mısır'da tapınaklara giden yol; bu yolun iki yanında genel olarak isfenksler bulunurdu.

DRONGO, Dicruridae familyasından bir ötücü kuş. Afrika, Asya ve Avustralya'nın yerli kuşlarındandır.

DRONNE [*dron*], Fransa'da, Périgord'da Isle ırmağının sol kolu. Limousin topraklarından çıkan D., Brantôme'dan geçer ve Couhas'ta Isle'e dökülür. Uzunluğu 189 km dir.

DRONTHEIM (Coğ.): bk. TRONDHEIM.

DROPT [*drot*] **veya DROT**, Fransa'da Aquitania havzası (Bassın aquitain) nı sulayan bir ırmak. Uzunluğu 125 km dir. Périgord'un güneyinden çıkan bu ırmak, Eymet'den geçer ve Garonne nehrine dökülür.

DROSERA (Bot.): bk. SİNEKKAPAN.

DROSERACEAE (Bot.): bk. SİNEKKAPANGİLLER.

DROSİNĒS, Georgios (1859 - 1951), Yunan şairi. Atina'da doğmuş, orada ölmüştür. *Stalaktitai* (Sarkıtlar) [1881] gibi ilk eserlerinde Parnasse Okulunun etkisi görülmektedir. Fakat yazıları, şeklin ve ahengin güzelliğinden hiç bir şey kaybetmeden daha derin bir lirizme doğru gelişmiştir. Başlıca şiir kitapları: *Eidyllia* (İdiller) [1885]; *Galene* (Sessizlik) [1902]; *Phōtera skotadia* (Aydın karanlıklar) [1914]; *Kleista blephara* (Kapalı göz kapakları) [1918]. *To botane tes agapes* (Aşk bitkisi) [1877] adlı romanı da anılabilir.

DROSOPHILA MELANOGASTER [*drosofila melanogaster*] (Sirke sineği), Böcekler (Insecta) sınıfının İkikanatlılar (Diptera) takımından bir eklembacaklı türü. Uzunluğu 2 - 3 mm dir. Sirke veya çürük meyvaların bulunduğu yerlerde yaşar. Öteki birçok türleriyle birlikte modern kalıtım araştırmalarında deney hayvanı olarak kullanılır.

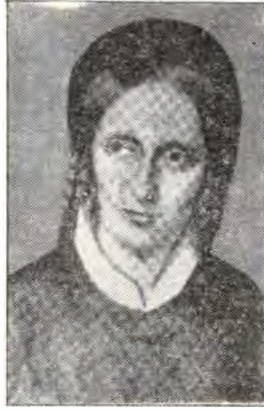

DROSOPHILA MELANOGASTER

DROST, Cornelis (ölm. 1678), Hollandalı ressam. Amsterdam'da ölmüştür. Önce Rembrandt'tan ders almış, sonra Jean Van der Meer ile birlikte Roma'ya gitmiştir. «Herodias'ın vaftizci Yahya'nın başını teslim alışı» adlı tablosu, Amsterdam müzesindedir.

DROSTE ZU VISCHERING [*droste tsu fişiring*], **Baron Klemens August von** (1773 - 1845), Alman din adamı. Münster (Prusya) da doğmuş, aynı yerde olmüştür. D., romen Katolik kilisesi piskoposlarındandı; 1835-1842 arasında Köln başpiskoposu olmuş, karma evlenmeler konusunda Prusya hükümeti ile tartıştığı için 1837 den 1839 a kadar hapiste kalmıştı.

DROSTE - HÜLSHOFF [*droste hülshof*], **Annette Freiin von** (1797 - 1848), Alman kadın şairi. Hülshoff'ta doğmuş, Bodensee kıyısındaki Meersburg'da ölmüştür. D. - H., önce Münsterland'da Hülshoff şatosunda (Wasserburg Hülshoff) yaşamış, 1826 dan sonra annesinin Nienberge (Münster) yakınındaki Rüschhaus çiftliğinde oturmuştur. 1840 - 1848 yılları arasında ise çoğu zaman Meeresburg'ta eniştesi Josef von Lassberg'in yanında kalmıştır. D. - H., Levin Schücking'in sevgilisiydi. D. - H. bol yazan bir şair olmamakla birlikte, şiirleri çok çeşitlilik gösterir. Bunlar arasında lirik şiirler, dört büyük epik şiir, *Judenbuche* adlı bir hikâye (önce 1842 de «Stuttgarter Morgenblatt» ta yayınlamıştır) bulunmaktadır. D. - H. un dinî nitelikteki gençlik şiirleri ancak ölümünden sonra *Das geistliche Jahr* (Dua yılı) [1851, yeni bas. 1939] adı altında basılmıştır.

D. - H. un şiirlerinde buruklukla k a d ı n c a bir duygunluk birleşir. D. - H., çağının akımlarından uzak kalan, kendine vergi tarziyle en küçük bölüntülerinden tümüne kadar bütün tabiatı, insanı ürperten derinliği içinde ve aydın bir bakışla kucaklar; bu yüzden onu edebiyat tarihi bakımından belirli bir çığıra pek bağlayamayız. Bu şair, ilhamını, tamamiyle vatanı olan Münsterland'tan, Katolik inançlarından, geleneksel mizah duygusundan alırsa da, tüm yalnızlığı içinde, melâli seçmiş olan mustarip neslin bir temsilcisi olarak kalmıştır.

A.F.v. DROSTE - HÜLSHOFF

Eserleri: *Gedichte* (Şiirler) [1838 ve 1844]; *Letzte Gaben* (Son armağanlar), [1860].

DROTTNINGHOLM «Kral adası» **SARAYI,** İsveç kral saraylarının en güzeli. Stockholm'ün 10 km batısında, Mälar adalarında, Lovö'de bulunmaktadır. D. S., dul kalmış olan kraliçe Hedwig Eleonore (ölm. 1715) nin emriyle

DROTTNINGHOLM SARAYI

«yaşlı» Nikodemus Tessin tarafından yapılmıştır. D. S. nın çok güzel düzenlenmiş olan bahçesinde bir Çin paviyonu ve A. de Vries'ın yaptığı bronz figürler bulunmaktadır.

DROUAIS [*druę*], Fransa'da bir bölge. Eski Civitas Carnutum'un bölümlerinden biri olan bu yer, Latince Durcassinus veya Dorcassinus olan adını, başkent Dreux (Durocasses)den almıştır. Île - de - France ile Perche'in sınırlarında bulunan D., bugün Eure - et - Loir departmanı toprakları içindedir.

DROUAIS [*druę*], **Hubert** (1699 - 1767), Fransız ressamı, Pont - Audemer yakınında, La Roque'ta doğmuş, Paris'te ölmüştür. Sanatı François Troy'dan öğrenmiştir. Louvre müzesinde ressam Joseph Christophe'u ve heykelci Robert le Lorrain'i temsil eden iki portresi vardır.

François Hubert Drouais (1727 - 1775): Fransız ressamı. Hubert D. nin oğlu. Paris'te doğmuş, orada ölmüştür. Babasının, Nonotte'un, Carle Van Loo'nun, Natoire ile Boucher'in öğrencisi olan D., 1758 de Fransız Akademisine girmiştir. Louvre müzesinde dört portresi, Versailles sarayında XV. Louis'nin, sonradan XVIII. Louis olan Provence kontunun ve sonradan X. Charles olan Artois kontunun portreleri vardır. Bundan başka, gerek Fransız müzelerinde gerek başka ülkelerin müzelerinde türlü eserleri bulunmaktadır: Madame du Barry (Berlin Müzesi) ; Marie Antoinette (Chantilly Müzesi) ; Madame de Pompadour (Orléans Müzesi). Bunlardan başka, Savoia'lı, bahçıvan ve bağbozan işçiler kılığında pek hoş çocuk portreleri yapmıştır.

F. H. DROUAIS: «Prens Charles ile prenses Marie - Adélaïde»

Germain François Drouais (1763 - 1788): Fransız ressamı, Hubert D. nin oğlu. Paris'te doğmuş, Roma'da ölmüştür. David'in en sevdiği öğrencilerinden biri olan D. 1784 te « Kenan'lı kadın İsa'nın ayakları dibinde » (Louvre Müzesi) adlı tablosiyle Roma armağanını kazanmış, «Marius Minturnes'de» (Lille Müzesi) adlı tablosiyle de büyük başarı elde etmiştir. Aix, Chartres ve Rouen müzelerinde eserleri vardır.

DROUET [*druę*], **Jean Baptiste, Erlon kontu** (1765 - 1844), Fransız mareşali. Reims'te doğmuş, Paris'te ölmüştür. 1782 de orduya giren ve 1799 da tuğgeneralliğe, 1805 te de tümgeneralliğe yükselen D., 1815 te Lefebvre - Desnouettes gizli tertibine katıldığı için hapsedilmiştir. Elbe adasından dönüşünde serbest bırakılan D., Fransa *pair*'liğine yükseltilmiş ve Waterloo savaşında birinci kolordunun başında yararlık göstermiştir. D., Bourbon'lar tarafından ölüme mahkûm edilmişse de, dış ülkelere kaçarak bu cezadan kurtulmuştur. 1830 da yurda çağrılan D., 1834 - 1835 te Cezayir valiliğinde bulunmuş ve orada Arap işleri bürolarını kurmuştur. 1843 te Fransa mareşalliğine atanmıştır.

DROUET [*druę*], **Juliette Gauvain (Juliette** adiyle anılır; 1806 - 1883), Fransız sahne artisti. Fougères'de doğmuş, Paris'te ölmüştür. Heykeltıraş Pradier, Alphonse Karr ve F. A. Harel'le yaşamış olan D. 1829 da F. A. Harel'in yardımiyle Bruxelles'de ilk defa sahneye çıkmış, sonra Paris tiyatrolarında oynamağa başlamıştır. *Lucrèce Borgia* adlı piyeste prenses Negroni rolüne çıkan D. yi Victor Hugo görüp sevmiş ve dost edinmiştir. Söylentilere göre, 16 şubat 1833 te başlayan bu münasebet, D. nin ölümüne kadar sü-

J. G. DROUET

rer. V. Hugo'nun *Tristesse d'Olympio* (Olympio'nun üzüntüsü) adlı şiirinde hatırasından izler vardır.

DROUIN [*druẽ*], **Florent (le Jeune** [«Genç»] adiyle anılır; aş. yu. 1540 1612), Fransız heykeltıraşı ve mimarı. Nancy'de doğmuş. orada ölmüştür. Nancy dukalarının sarayında çalışmış ve eğlence günlerinde sarayı süslemekle görevlendirilmiştir. Bundan başka, Notre Dame'ın kapısındaki bazı heykelleri yapmıştır (1596); Lorrain müzesinde *Cène* (İsa'nın son yemeği) adında bir kompozisyonu vardır. Nancy'de, Cordelier keşişlerinin kilisesindeki kardinal de Vaudémont'un anıt-kabri de onun eseridir (1589).

DROUOT [*druọ*], **Antoine, kont** (1774-1847), Fransız generali ve Fransa pair (b. bk.) i. Nancy'de doğmuş, orada ölmüştür. Bir ekmekçinin oğlu olan D., Fleurus ve Hohenlinden savaşlarında çarpışmıştır. 1808 de muhafız kıtasının yaya topçu birliğinde albaylık eden D., Wagram ve Moskova zaferlerinde hizmet etmiş, tümgeneralliğe yükseltilerek 1813 te imparatorun yaveri olmuştur. Le Sage de la Grande Armée (Büyük ordunun bilgesi) adını alan D., Napoléon Bonaparte'la birlikte Elbe adasına gitmiş ve Waterloo savaşından sonra muhafız kıtasının kalıntılarını Loire ırmağının gerilerine getirmiştir. XVIII. Louis tarafından harp divanına verilen D. suçsuz görülmüştür.

DROUOT [*druọ*], **Paul** (1886-1915), Fransız şairi. Vouziers'de doğmuş, Birinci Dünya Harbinde Notre-Dame-de-Lorette şehri önünde savaşırken ölmüştür. 1906 da birkaç arkadaşiyle beraber «Psyché» adlı bir dergi çıkarmış, ağır ve mağrur bir lirizmle yazdığı şiirleri toplayan kitaplar yayınlamıştır. Bitmemiş bir romanı ölümünden sonra *Eurydice deux fois perdue* (İki kere yitirilen Eurvdike) [1921] adiyle basılmıştır.

DROUYN DE L'HUYS [*druẽ dı lüis*], **Edouard** (1805 1881), Fransız devlet adamı. Paris'te doğmuş, aynı yerde ölmüştür. D., muhafazakâr bir politikacı olarak Guizot'ya karşı idi. 1848 de Louis Napoléon (sonraki kral III. Napoléon) un tarafını tutmuş, 1848-1866 yılları arasında dört kere dış işleri bakanı olmuştur. Fransa'daki ikinci imparatorluk devrinin göze çarpan kişilerinden olan D., III. Napoléon'un milliyetler politikası (milletlerin kendi mukadderatına kendılerinin hâkim olması) na karşı idi. D. nin Kırım Harbinde Avusturya'ya olan geleneksel eğilimi ve Rhein nehrinin batısındaki bölgelerin bırakılması konusundaki isteğinin Bismarck tarafından 1866 da reddedilmesi, görevden ayrılmasına sebep olmuştur.

DROYLSDEN, İngiltere'nin kuzeybatısında, Lancashire'da bir şehir banliyösü. Rochdale kanalı üzerinde ve Manchester'in aş. yu. 8 km doğusundadır. Nüfusu 26 365 (1951) tir.

DROYSEN [*drọyzın*], **Johann Gustav** (1808-1884), Alman tarihçisi. Treptow'da doğmuş, Berlin'de ölmüştür. Eski Yunan medeniyeti konusunu işlemiş ve Yunanistan'ın birleşerek sağlam bir devlet kurması tezini savunmuştur; sonra, yakın çağ tarih ve politikası ile ilgilenmiştir. 1848 de Frankfurt'ta toplanan Millet Meclisine üye olan D., anayasanın hazırlanmasına katılmış ve 1850 den sonra politikadan çekilerek kendini tarihe vermiştir. D. son olarak Prusya'nın görevini tarih bakımından ispata çalışmış ve soyut bilimlerin tabiî bilimler karşısındaki bağımsızlığını savunmuştur.

J. G. DROYSEN

DROZ [*drōz*], **François Xavier** (1773 1850), Fransız ahlâkçısı ve tarihçisi. Besonçon'da doğmuş, Paris'te ölmüştür. Sağlık durumundan dolayı askerlikten ayrılmak zorunda kalan D., kendisini felsefe ve tarihe vermiştir. Yazdığı kitaplar içinde en önemli olanları şunlardır: *Philosophie morale ou des différents systèmes sur la science de la vie* (Ahlâk felsefesi veya yaşama bilimi ile ilgili çeşitli sistemler) [1823]; *Application de la morale à la philosophie* (Ahlâkın felsefeye uygulanması) [1825]; *Économie politique ou principes de la science des richesses* (İktisat bilimi veya servetler biliminin ilkeleri) [1829]. Bundan başka, *Histoire du règne de Louis XVI pendant les années où l'on pouvait prévoir et diriger la révolution française* (Fransız devrimini sezmenin ve yönetmenin mümkün olduğu yıllarda XVI. Louis'nin saltanatı tarihi) [1839-1842]. 1824 te Fransız Akademisine seçilmiştir.

DROZ [*drōz*], **Gustave** (1832-1895), Fransız yazarı. Paris'te doğmuş, orada ölmüştür. Jules Antoine D. un oğlu olan D., 1857 den 1865 e kadar resimle uğraşmış, sonra «La Vie parisienne», «Revue des Deux Mondes» dergilerinde çalışmış ve romanlar yazmıştır. En tanınmış romanları: *Monsieur, Madame et Bébé* (Bay, Bayan ve Çocuk) [1866]; *Entre nous* (Aramızda) [1867]; *Le Cahier bleu de Mlle Cibot* (Bayan Cibot'nun mavi defteri) [1868]; *Autour d'une source* (Bir kaynağın etrafında) [1869]; *Un paquet de lettres* (Bir paket mektup) [1870]; *Babolain* (ad) [1872]; *Les etangs* (Gölcükler) [1875]; *Tristesses et sourires* (Hüzünler ve gülümsemeler) [1884]; *L'enfant* (Çocuk) [1885].

DROZ [*drōz*], **Jules Antoine** (1807-1872), Fransız heykelcisi. Paris'te doğmuş, orada ölmüştür. Jean Pierre D. un oğlu olan D., Paris'te Saint-Sulpice kilisesindeki «Şehidin meleği» adlı heykelle Luxembourg sarayındaki «Kış» ve «Yaz» adlı heykelleri yapmıştır

DROZ [*drōz*], **Numa** (1844-1899), İsviçreli devlet adamı. La Chaux-de-Fonds'da doğmuş, Berne'de ölmüştür. Federal hükümet danışmanı, 1881 ve 1887 de konfederasyon başkanı olan D., iç işleri, ticaret ve dış işleri bakanlıklarında da bulunmuştur. 1889 da Wohlgemuth meselesi sırasında Bismarck'a kafa tutmuştu.

DRÖMT, eski bir ölçü adı: 1. Eskiden Fehmarn adasında kullanılan bir yüzey ölçüsü. 1 D. = 90, 82 ar.

2. Eskiden Kuzey Almanya'da kullanılan bir hububat ölçüsü. Çeşitli yerlerde başka başka değeri vardı: meselâ Mecklenburg-Schwerin'de 1 D. = 4, 625 hl; Pomeranya (Neuvorpommern) da 1 D. = 5, 162 hl (arpa ve buğday), 5, 6335 hl (yulaf).

DRU [*drü*] **TEPESİ**, Mont-Blanc dağ çemberinde, birbirine yakın iki tepe (Küçük Dru 3 733 m, Büyük Dru 3 754 m). 12 eylül 1878 de ilk olarak dört kişilik bir grup Büyük D. ye, 19 ağustos 1879 da da üç kişilik bir grup Küçük D. ye tırmanmıştır. Bu iki tepeye çıkış da iniş de

son derece güçtür. Bununla birlikte klasik yollardan başka, kuzey yamacından ilk olarak 1935 te, batı yamacından 1952 de, güneybatı yamacından 1955 te tepeye tırmananlar olmuştur.

DRU TEPESİ

DRUDE, Karl Georg Oskar (1852 - 1933), Alman botanikçisi. Braunschweig'da doğmuş, Dresden'da ölmüştür. Alman fizikçisi Paul Karl Ludwig D. nin üvey kardeşidir. Dresden Yüksek Teknik Okulunda botanik profesörü olan D. (1879-1921), iklim bölgelerine ve bitkiler coğrafyasına dayanan bir sisteme göre yeryüzünü bölümlemiştir. Eserleri: *Die Florenreiche der Erde* (Yeryüzünün bitki bölgeleri) [1884]; *Atlas der Pflanzenverbreitung* (Bitki dağılımı atlası); bu eseri, *Berghaus physikalischer Atlas* (Berghaus fizik atlası) nda [1886 - 1887] çıkmıştır. *Handbuch der Pflanzengeographie* (Bitki coğrafyası el kitabı) [1890]; *Deutschlands Pflanzengeographie* (Almanya'nın bitki coğrafyası) [1. cilt, 1895]; *Die Ökologie der Pflanzen* (Bitki çevre bilimi) [1913]. 1896 dan sonra A. Engler'le birlikte *Die Vegetation der Erde* (Dünya bitkileri) adlı eseri çıkarmıştır.

DRUDE, Paul Karl Ludwig (1863 - 1906), Alman fizikçisi. Braunschweig'da doğmuş, Berlin'de ölmüştür. Leipzig. Giessen ve Berlin üniversitelerinde fizik profesörlüğü etmiş, 1900 den başlayarak *Annalen der Physik* (Fizik yıllıkları) i yayınlamış, elektromanyetik salınım ve anormal ayrılma (*dispersion*) kuramı üzerinde araştırmalar yapmıştır. Eserleri: *Physik der Äthers* (Esîr fiziği) [1894]; *Lehrbuch der Optik* (Optik ders kitabı) [1900].

DRUİD (Lat. *druida* < Kelt. *druveid*, meşeyi gören) **LER,** Büyük Britanya'da ve Gallia'da Keltlerin yaşadığı devirlerde Keltlerin din geleneklerini yürütmüş olan rahipler sınıfı.

Aynı zamanda hekim olan D. lere dair bilinenler daha çok Romalı yazarların ve özellikle Julius Caesar'ın verdiği bilgilere dayanmaktadır: D. ler düzenli âyinler yöneten yüksek bir rahipler sınıfı meydana getirirlerdi. Temelli bir eğitim görürler ve bilgilerini ağızdan yayma yolu ile bir kuşaktan ötekine geçirirlerdi. Ruhun ölümsüzlüğüne ve ölümden sonra yeryüzünde olmayan başka bir bedene geçtiğine inanırlardı. D. dininin başlıca tapma konusu güneş olmuştur; fakat ayrıca bir sürü tanrıları daha vardı. D. lerin bazıları toplumun yüksek tabakasından olurdu. D. ler ilkin Gallia'da, Loire ırmağı kuzeyinde, belki de Chartr'es şehrinin bulunduğu yerde toplanmışlardı. Gallia'da Romaya karşı yapılan ayaklanmaları kışkırtmışlardı. Roma, D. lerin dinini yıkmak için çok çalışmış, fakat sağlam kökleri olan D. dini ancak Hıristiyanlık karşısında boyun eğmiştir.

D. leri saran kalın esrar perdesi çok ilgi çekmiş ve bunlar üzerine elde edilebilen dağınık bilgileri birbirine ekleyip bilim sistemlerini meydana çıkarma yolunda çok çaba harcanmıştır. Eskiden Fransa ve Büyük Britanya'daki birçok tarih öncesi yıkıntıları ve özellikle Bretagne'daki Carnac menhirleri ve Stonehenge megalitik taşları D. lerden kalma sanılırdı. Ayrıca D. lerin kutsal saydıkları ve ilâç olarak kullandıkları bitkilerin çeşitleri üzerinde de birçok araştırma yapılmıştır. Ökseotu, mine çiçeği, çuha çiçeği ve özellikle *samolus* bu bitkiler arasındadır. D. ler tabiatüstü bilimlerle ilgilenenler için de çok çeşitli bir konu olmuştur.

DRUJİNA (Rusça = arkadaşlar birliği), eski Rusya'da prenslerin emrinde bulunan kimselerden meydana gelen birlik. Başlangıçta Skandinavlardan, sonradan Slavlardan meydana gelmiştir. D. lar, prense bağlılık andı içerler, prens de buna karşılık onların donatım ve bakım masraflarını üzerine alırdı. İki çeşit D. vardı: Birine eski D. adı verilirdi. Eski D. da boyarlar hizmet görürdü, yeni D. da ise saraylı ve askerler yer alırdı. Sonradan milis (1812) ve imparatorluk ordusu (1876) bölüklerine de bu ad verilmiştir. Ayrıca ihtilâlciler de savaş birliklerine bu adı vermişlerdir.

DRUMEV, Vasil (1841 - 1901), Bulgar yazarı ve politika adamı. Şumnu (Bulg. Şumen, yeni adı: Kolarovgrad) da doğmuştur. Odessa ve Kiev'de okumuştur. 1878 de Tırnovo (Bulg. Tărnovo) metropolitliğine atanmıştır. 1860 ta daha Odessa'da öğrenci iken yazdığı *Neştastna familiya* (Bahtsız aile) adlı hikâye Bulgar edebiyatında ilk ciddî hikâye örneği sayılır. Bu uzun hikâyede D. üç Bulgar genci ile yeniçeri ağası Cemal Beyin başından geçenleri anlatır. D. 1872 de *İvanko* (ad) adlı tarihî bir dram da yazmıştır. Bir yandan Shakespeare'in *Macbeth*'ine, bir yandan da Puşkin'in *Boris Godunov*'una benzeyen bu eser, Türk idaresi zamanında yazılan en başarılı dram olarak tanınmıştır. D. 1869 da Marin Drinov (b. bk) ile birlikte Brăila (İbrail) da Bulgar Edebiyat Derneği (Bălgarsko Knijovno Drujestvo) ni kurmuştur. Bu dernek 1911 de Bulgar Bilimler Akademisi adını almıştır.

D. yalnız yazar olarak tanınmakla kalmamış, ayrıca Bulgaristan'ın politika hayatında da önemli bir rol oynamıştır. 1879 da Todor Burmov'un kurduğu kabinede eğitim bakanı olmuş, daha sonra siyasî görevlerle birkaç kere Rusya'ya gitmiştir. Son olarak 1895 te bir elçilik kurulunun başında Rusya'yı ziyaret etmiş ve Rus hükümetiyle Bulgaristan arasında bir uzlaşma sağlamağa çalışmıştır.

DRUMLIN [*drąmlin*] (İrce), eski buzul yatakları üzerinde uzanan tepelere verilen ad. D. ler az çok buzultaşlarla örtülü olan ve birbirini tutan kültelerden yahut buzul devrinden önce gelişmiş çakıllı oluşumlardan meydana gelmiştir. Bunlar, bir buzulun eriyip aktığı sırada sürükleyip süpüremediği engebelerdir.

DRUMMOND [*drąmînd*], Kanada'nın doğu kantonlarında, merkezi Drummondville olan 57 000 nüfuslu bir kontluk.

DRUMMOND [*drąmînd*], eski İskoçyalı bir aile. D. lar 1605 ten beri Earl of Perth sanını taşırlar. Kovulan Stuartlara bağlı kaldığı için bu aile 1693 te II. James tarafından dukalığa yükseltilmiştir. Aynı ailenin başka bir kolu, 1686 dan beri Viscount Strathallan sanını taşır.

James Drummond (1648 - 1716): IV. Perth kontu ve I. Perth dukası. Saint - Germain (Fransa) de ölmüştür. İskoçya kançıları olarak çalışmış ve II. James'in tahtından indirilmesi üzerine sürülmüştür.

James Drummond (1675 - 1720): öncekinin oğlu; V. Perth kontu ve II. Perth dukası. Paris'te ölmüştür. Stuartların tahtı yeniden elde etmek için açtıkları başarısız iç savaşa katılmış ve 1716 da İngiltere'den kaçmıştır.

James Drummond (1713 - 1746): öncekinin oğlu; VI. Perth kontu ve III. Perth dukası. İskoçya'da doğmuş, kendisini Fransa'ya götüren bir Fransız gemisinde ölmüştür. 1745 te Stuartçılar ayaklanmasına katılmış, Culloden savaşında önemli rol oynamıştır.

John Drummond (ölm. 1747): öncekinin küçük kardeşi. Fransız ordusunda görev almış ve Stuartçı ayaklanmasında İskoçya'ya gönderilmiştir (1745). Falkirk zaferi (1746) nde büyük rol oynamış ve Culloden savaşının Stuartçılar için bir yenilgi olmasına engel olmuştur. Bergen - op - zoom (Hollanda) kuşatmasında ölmüştür.

William Drummond (aş. yu. 1617 - 1688) : I. Strathallan vikontu, İskoçya'lı asker. İngiltere iç savaşında Worcester (1651) savaşmasında kralcı olarak bir tabura komuta etmiş ve cumhuriyetçilerce esir edilmiştir. Rusya hizmetine girerek general ve Smolensk valisi olmuştur (1655 - 1665). 1666 da İskoçya ordusunda yüksek bir komutanlık almıştır.

Sir James Eric (1876 - 1951) : XVI. Pert kontu, İngiliz diplomatı. Sonradan Lord Perth sanını almıştır. 1912 - 1915 yıllarında başbakan Asquith'in, daha sonra dış işleri bakanları Sir Edward Grey ve Lord Balfour'un özel sekreteri (1915 - 1919) ve Cemiyet - i Akvamın genel sekreteri (1919 - 1933) olmuştur. 1933 - 1939 yıllarında Roma'da İngiltere büyük elçisi olarak bulunmuş, 1941 den sonra Lordlar Kamarasına girmiş ve 1946 dan sonra liberallerin ikinci başkanı olmuştur.

DRUMMOND [*drąmînd*], **Henry** (1851 - 1897), İngiliz dinî konular yazarı ve tabiat bilgini. Stirling (İskoçya) de doğmuş, Turnbridge Wells'de ölmüştür. Glasgow'da tabiat bilimleri profesörlüğünde bulunmuş, Orta Afrika'yı gezmiş ve bu gezileriyle ilgili olarak *Tropical Africa* (Tropikal Afrika) [1888] adlı bir eser yazmıştır. Daha sonra Avustralya, Japonya ve Yeni Hebrid'lerde de araştırmalar yapmıştır. *The Natural Law in the Spiritual World* (Ruh dünyasında tabiat kanunu) [1883] adlı eserinde, tabiat kanunlarının, ruh, özellikle din ve ahlâk hayatında da geçerli olduğunu belirtmeye çalışır. Günlük hayatta dinin rolünü konu edinen bazı yazıları çok beğenilmiştir: *The Greatest Thing in the World* (Dünyada en büyük şey) [1890]; *A Changed Life* (Yepyeni bir hayat) [1891].

DRUMMOND [*drąmînd*], **Thomas** (1797 - 1840), İskoçyalı mühendis. Edinburgh'da doğmuş, Dublin'de ölmüştür. 1826 yılında topçu teğmeni iken işaretleşme işlerinde kullanılmak üzere parlak bir ışık türetmeyi düşünmüş ve bir kireç topu üzerine bir oksijen ve hidrojen karışımı fışkırtmak suretiyle «oksidrik ışın» ı meydana getirmiştir. D. çeşitli resmî görevlerde de bulunmuş, bir süre devletin İrlanda işleri müsteşarlığını da yapmıştır.

DRUMMOND [*drąmînd*], **William** (1885 - 1649), İskoçyalı şair. Hawthornden'de doğmuş, orada ölmüştür. Sevgilisi Mary Cunningham'ın genç yaşta ölümünün esinlediği ihtiraslı soneleri, kendisine «İskoçyanın Petrarca'sı» sanını kazandırmıştır. *Flowers of Sion* (Sion çiçekleri) [1623] unda, özellikle ölüm üzerine düzülmüş bir şiir olan ve D. ın ruhundaki sakin kederi yansıtan *Cypresse Grove* (Selvilik) parçası vardır. Doğup yaşadığı yerlerin âşığı olan bu şair, iki İskoçya tarihi de yazmıştır.

DRUMMOND DE ANDRADE, Carlos (daha çok **Andrade** adiyle anılır; doğ. 1902), Brezilyalı şair. Brezilya'da Minas Gerais yöresinde doğmuştur. Çağdaş Brezilya şiirine önderlik eden sanatçılardan biridir. Eserleri: *A rosa do povo* (Halk gülü) [1945], *Fazendeiro do ar* (Hava çiftçisi) [1954].

W. DRUMMOND

DRUMMONDVILLE [*drąmîndvil*], Kanada'nın doğu bölgesinde (Quebec), Saint-François çayı üzerinde bir şehir ve Drummond kontluğunun merkezi. Nüfusu 27 000 dir. Demiryolları kavşağı ve bir sanayi merkezi olan D. de özellikle kâğıt, ipek, sunî ipek ve pamuk imal edilir.

DRUMMOND - WOLFF [*drąmînd wulf*], **Sir Henry** (1830 - 1908), İngiliz diplomatı. Malta'da doğmuş, Brighton'da ölmüştür. 1846 da dış işleri bakanlığına giren D.-W., 1874 - 1885 yılları arasındaki muhafazakâr mebusluk süresini saymayacak olursak, 1900 yılına kadar parlak bir meslek hayatı yaşamış ve İspanya'da büyük elçi iken diplomatlıktan ayrılmıştır. Ondan önce Tahran ve Bükreş'te İngiltere'yi temsil etmiş ve özellikle İstanbul büyük elçiliğinde büyük hizmetlerde bulunmuştur.

DRUMONT [*drümǭ*], **Edouard** (1844 - 1917), Fransız yazarı ve politikacısı. Paris'te doğmuş, orada ölmüştür. Köylü bir ailenin çocuğu olan D. ulusal gelenekleri bozmakla suçladığı zenginlerle savaşmıştı. O zamanlar Louis Venillot'nun çıkardığı «L'Univers» gazetesine yazardı. Yahudileri para kuvveti konusunda en tehlikeli varlık olarak gördüğü için onlara karşı yaman bir yergi olan *La France juive, essai d'historie contemporaine* (Yahudi Fransa'sı, çağdaş tarihle ilgili bir deneme) [1886] adlı kitabı yazmıştır. Kendisine ün kazandıran bu yayından sonra, Yahudi düşmanı ve milliyetçi karakterdeki «La Libre Parole» gazetesini kurdu. 1892 yılında bu gazete ile «Panama işi» nde dönen ve gizli kalan politika ve para dalaverelerini açığa vurmuş, bir de *De l'or, de la boue, du sang. De Panama à l'anarchie* (Altın, çamur, kan. Panama'dan anarşiye) [1899] adlı bir kitap yazmıştır. Dreyfus'ten yana olanlarla çatışmış, 1898 - 1902 dönemine Cezayir'den milletvekili seçilmiştir.

DRURY LANE [*drųri leyn*], Londra'da bir cadde. Strand caddesi yakınlarında bulunan bu ana yol ona Aldwych caddeleriyle bağlanır. Stuart hanedanı zamanında burası Londra'nın aristokratik bir bölümü olan Saint Clemens pariş (İng. *parish* = ruhanî yönetim bölgesi) inin en önemli ana yollarından biriydi. VIII. Henry zamanında Sir William Drury House (D. Konağı) ı yaptırmış ve cadde adını ondan almıştır. D. L. özellikle D. L. Tiyatrosu (b. bk.) ile tanınmıştır.

DRURY LANE TİYATROSU, Londra'nın en eski tiyatro binalarından biri. 1663 yılında Londra'nın o zamanki Drury Lane sokağının batı tarafında (Covent Garden) açılmış ve 1672 de yanmıştır. İki yılda yeniden yapılan bu tiyatro, 1791 de yıktırılıp üç yıl içinde

yeniden kurulmuşsa da, 1809 da bir daha yanması üzerine, dördüncü defa yaptırılmış ve 1812 de yeniden hizmete girmiştir. İngiliz operası, XVIII. yüzyılın hemen hemen bütün son yarısı süresince burada oynanmıştır. Bununla beraber, tiyatronun, Garrick'in yönetiminde bulunduğu aynı çağda, trajedi ve dram türü de orada büyük başarılar kazanmıştır. İngiliz operası sonradan bırakılmış, 1810 yılına kadar D. L. in sahnesinde birbiri ardınca John Kemble, Charles Kemble, Kean Terry, Macready, Burke gibi birinci sınıf oyuncular görülmüştür. Birkaç yıl sonra bu tiyatroda İngiliz operası yeniden gösterilmiş, ünlü kadın ses sanatçısı Malibran, halkı oraya çekmiştir. Daha sonra İtalyan operası bir süre burasını ele geçirmiştir. Ondan bu yana da D. L. de, Shakespeare'in piyesleri, komediler, melodramlar, operalar, perili revüler ve pandomimalar oynanmıştır.

DRUSCHETZKY [*druşętşki*], **György** (1745 - 1819), Avusturya asıllı besteci. 1787 - 1792 yılları arasında Bratislava (Mac. Pozsony, Alm. Pressburg) da Antal Grassalkovich'in sarayında çalışmıştır. Daha sonra Viyana'da görev aldığı sanılmaktadır. 1816 dan sonra ölümüne kadar Peşte'de çalışmıştır. *Mechmet* (ad) adlı operasında ve *Rondo nazionale* [1807] adlı eserinde Macar halk danslarına yer vermiştir.

DRUSIA AİLESİ, Romalı eski bir aile. Bu aile Roma'ya bir diktatör, sekiz consul ve iki censor yetiştirmiştir. Augustus'un karısı Livia, bu ailedendi.

DRUSILLA, Iulia (M. S. 38 - 79), Filistin kralı Büyük Agrippa'nın kızı. 54 te, Emesa (Humus) kralı olan kocası Azozius'u bırakıp Roma'nın Filistin valisi Antonius Felix'e katılarak Kayseri'ye gitmiş, orada onunla birlikte havari Pavlos'un vaızlarını izlemiştir. Vezüv (Vesuvias) yanardağının bir püskürmesi sırasında oğlu Agrippa ile birlikte yanarak ölmüştür.

DRUSILLA (M. S. 15 - 40), **Iulia,** Germanicus ile Agripinna'nın kızlarından biri. Erkek kardeşi olan Caligula (b. bk.) kendisini kirlettikten sonra Cassius Longinus ile evlendirmiş, ama onunla olan hayasızca ilişkilerini kesmemiş, onu imparatorluk mirasçısı olarak da göstermiştir. D. nın ölümü, Caligula'yı çıldırtacak hale getirmiştir. Caligula'nın emriyle D. adına bir ibadet ihdas edilmiştir.

DRUSUS (ölm. M. S. 33), Germanicus ile Agrippina'nın oğlu. Quaestor (b. bk.), augur (b. bk.), sonra da Roma valisi olmuş, ağabeyi Nero'yu kıskandığı için Sejananus'un tarafını tutmuş, halkça sevilmesini kıskanan Tiberius tarafından senatoda suçlandırılmış, dört yıl hapiste yattıktan sonra açlıktan ölmüştür.

DRUSUS, Caesar veya **Küçük Drusus** (Drusus Junior; M. Ö. 13 - M. S. 23), Roma imparatoru Tiberius ile Vispania'nın oğlu. 14 yılında Pannonia'daki legio (lejyon) ların bir ayaklanmasını bastırmış, 15 yılında consul (konsül) olmuş, 16 yılında Illyricum valiliğine atanmış, 21 yılında yeniden consul olmuş, 22 yılında kendisine *tribunicia potestas* (b. bk.) erki verilmiş ve imparatorluk tahtına vâris ilân edilmiş, fakat Tiberius'un tahta göz diken gözdesi Sejanus tarafından zehirlenerek öldürülmüştür.

DRUSUS, Marcus Livius (ölm. M. Ö. 109 ?), Romalı politikacı. M. Ö. 122 yılında Gaius Gracchus ile birlikte plebs tribünlüğüne seçilmiştir. D. un seçilmesini Gaius Gracchus'un yaptığı demokratik ıslahattan korkuya kapılan senato sağlamıştır. D., senato ile iş birliği yaparak Gracchus'un kanun tekliflerini veto etmiş, bunların yerine aynı nitelikte olmakla birlikte senatoya daha çok taviz veren tasarılar hazırlayarak senatoya kabul ettirmiştir. M. Ö. 112 yılında consul olmuş ve Makedonya eyaleti yöneticisi iken Trakyalı Scordisci'leri yenerek Tuna'ya erişmiştir.

DRUSUS, Marcus Livius (ölm. M. Ö. 91), Romalı politikacı, Marcus Livius Drusus'un oğlu. M. Ö. 91 yılında plebs tribünü olmuş, parasız hububat verme ve kamu topraklarının yeniden dağıtımını öngören bir kanun çıkarma yoluna gittiğinden halkın gözüne girmiştir. Bu son kanun ile senatoya Gaius Gracchus'un kaldırdığı jürili mahkemelerdeki sandalye hakkını geri veren ikinci bir kanun Comitia meclisinden geçmişse de, senatoca hükümsüz sayılmıştır. D., o zamana kadar yalnız Roma şehri sınırları içinde yaşayanlara tanınan vatandaşlık hakkını bütün İtalya halkına teşmil eden bir tasarıyı sunmak üzere iken öldürülmüştür. D. un ölümü, plebs (halk) ile kişizadeler arasındaki savaşa başlangıç olmuştur.

DRUSUS, Nero Claudius (M. Ö. 38 - M. Ö. 9), Tiberius Claudius Nero ile Livia'nın oğlu ve sonraki imparator Tiberius'un küçük kardeşi. Livia'nın Octavianus ile evlenmesinden hemen üç ay sonra dünyaya gelmiştir. Her iki kardeş, M. Ö. 15 yılında Rhaetia'lılarla Vindelik'leri yenince M. Ö. 13 yılında D. üç Gallia ilinin valiliğine getirilmiştir. D., bu görevde bulunurken M. Ö. 12 yılında Cermenlere karşı savaş açmış, Sugamber'lerin bölgesini yakıp yıkmış ve Fris'lere boyun eğdirmiştir. Bundan sonra Rhein nehrini D. Kanalı (Fossa Drusiana) adı verilen bir kanal ile Zuidersee (Lat. Flevo) ye bağlamış, filosu ile Kuzey Denizi'ne açılmış ve Borkum'u almış, Ems kıyılarında Brukterleri yenmiştir. D., M. Ö. 11 yılında yaptığı ikinci seferde Usipet'lere boyun eğdirmiş ve Sugamber'lerin ülkesinden geçerek Weser'e ulaşmıştır. Bununla birlikte, geriye dönerken Cermenlerin bir baskını ile zor durumda kalmıştır. D., Lippe üzerinde Aliso şatosunu ve Chattenland'da Taunus üzerindeki şatoyu (Saalburg'daki ile karıştırılmamalıdır, bk. SAALBURG) yaptırmıştır. D. un bundan sonraki seferi Chad'lar (Hess'ler) üzerine olmuştur (M. Ö. 10). D., konsül olduğu yıl (M. Ö. 9) Almanya'nın içlerine kadar ilerlemiş ve Elbe nehrine ulaşmıştır. Efsaneye göre, burada D. a bir devanası görünerek kendisine daha fazla ileri gitmekten sakınmasını ve dönerken attan düşerek öleceğini haber vermiş. D. a ve onun soyundan gelenlere şeref payesi olarak Germanicus adını taşıma hakkı verilmiştir. D. un, karısı Küçük Octavia'dan iki oğlu ve bir kızı olmuştu. Oğullarından biri Germancius (b. bk.), öteki de sonraki imparator Claudius'tur. Kızının adı Livilla idi.

DRUT', Sovyetler Birliğinde, Beyaz Rusya'da bir ırmak. Dnepr'in sağ kolu olan D. un uzunluğu 312 km dir. Beyaz Rusya dağlarından çıkarak alçak ormanlık kıyılar arasından güneye doğru akar ve Rogaçëv şehri yakınında Dnepr'e karışır. Kereste nakliyatına elverişlidir. Dnepr'e yakın kesimlerinde gemi işletilir.

DRUZ, CEBEL (Coğ.): bk. CEBEL DRUZ.

DRUŻBACKA [*drujbątşka*], **Elżbieta** (kızlık adı: **Kowalska**; 1695 - 1765), Polonyalı kadın şair. Pomôrze'de doğmuş, Tarnów'da ölmüştür. Şiirler, manzum romanlar, alegorik hikâyeler yazmış, daha çok yermeleriyle ün kazanmıştır. Tasvir yeteneği ve tabiat duygusu bakımlarından

dikkate değer şiirler de yazmıştır. *Opisanie czterech części roku* (Dört mevsimin tasviri) ve *Pochwala lasów* (Ormanların övgüsü) gibi.

DRWECA [*drvetsa*], Kuzey Polonya'da, Pomorze ilinde bir ırmak. Uzunluğu 115 km dir Güneybatıya doğru akarak Wisla (Vistül) ve Torun ırmaklarına karışır.

DRY FARMING: bk. KURU TARIM.

DRYANDER [*drüandîr*] (asıl adı: **Jonas Eichman**; 1748 - 1810), İsveçli bir tabiat bilgini. Göteborg'da doğmuş, Londra'da ölmüştür. Linné (b. bk.) nin öğrencisi ve dostu idi. Kitaplık görevlisi olarak botanikçi Sir Joseph Banks'ın yanında çalışmış, «Linné Derneği» kitaplığının yöneticiliğini yapmış, *Hortus Kewensis* (Kew bitki bahçesi) ile Roxburgh'un *Plantes de la côte de Coromandel* (Coromandel kıyısının bitkileri) adlı eserinin yayımını yönetmiştir. 1790 yılında *Catalogus bibliothecae historico-naturalis Joseph Banks baroneti* (Baronet J. B. in tabiî tarih kitaplığının kataloğu) adiyle çıkardığı katalog örnek olarak gösterilir.

DRYANOVO, Bulgaristan'da, Gabrovo'nun kuzeydoğusunda, D. ırmağı üzerinde bir kasaba. Nüfusu 6 247 (1962) dir. Kürkçülük, bağcılık, ipekçilik ve meyvacılık gelişmiştir. Vagon yapım ve onarım fabrikası vardır. Kasabada eski çağlardan kalma dikkate değer ev ve yapılar vardır. D. nun aş. yu. 4 km güneybatısında, sarp kayalar arasında, Bulgar tarihinde önemli bir yeri olan ve XIII - XIV. yüzyılda kurulduğu tahmin edilen bir manastır bulunur. 1876 yılında nisan ayında çıkan ayaklanmada Tırnovo çevresi köylerine mensup isyancılar bu manastıra sığınmışlardı. Bunun üzerine manastır Fazlı Paşa tarufından kuşatılmış ve isyancıların teslim olması istenmiştir. İsyancıların direnmesi üzerine yapılan çarpışmalar sonunda manastır ağır hasara uğramıştır.

DRYAS'LAR (Yun. mit.), ormanları ve ağaçları koruyan perilerin bir çeşidine verilen ad. Bitki gücünün cisimleşmiş bir hali olan bu periler ormanlarda yaşarlardı. Hamadryade adiyle anılan öbür çeşit orman perilerinin ağaçlara bağlı olmalarına karşılık bunlar istedikleri gibi gezebilirler. Meşe ağaçlarının çevresinde dans etmeği pek severler, hattâ ölümlü yaratıklarla da evlenebilirlerdi. Gerçi kendileri de ölümsüz değillerdi, fakat ömürleri çok uzundu. Bacakları bir ağaç gövdesi biçiminde, kendileri genç ve güzel kızlar olarak tasarlanırdı.

DRYDEN [*draydn*], **John** (1631 - 1700), İngiliz yazarı. Aldwinkle (Northamptonshire) da doğmuş, Londra'da ölmüştür. Cambridge'de okuduktan sonra 1657 de Londra'ya gelmiştir. Ailesi Protestan olduğu, kendisi de 1659 da *Heroic Stanzas* (Kahramanlık şiirleri) adlı Cromwell'i öven bir şiir yazdığı halde, çok geçmeden şiirlerinde Restoration (Stuart hanedanının tekrar tahta çıkması) devri için de övgüler yazmağa başlamıştır. Bunların en ünlüsü *Astraea Redux* (Yıldızlı adalet tanrıçasının dönüşü) adını taşır.

J. DRYDEN

1663 te tiyatro yazarlığına yönelmiş ve 30 yıllık bir süre içinde Protestan taassubunun yok etmek istediği tiyatro zevkini yeniden canlandırmağa çalışmıştır. D., Shakespeare'e karşı saygı göstermekle beraber, Fransız klasiklerini onun eserlerinden üstün tutmuştur. Otuz kadar tiyatro eseri arasında *The Rival Ladies* (Rakip bayanlar) [1663]; *The Maiden Queen* (Bakire kraliçe) [1667]; *The Spanish Friar* (İspanyol keşişi) [1681]; *Love Triumphant* (Sevginin zaferi) [1694] adlarındaki trajikomedileri ve *The Indian Empress* (Hindistan imparatoriçesi) [166]; *Almanzor and Almahide or the Conquest of Granada* (Almanzor ile Almahide veya Gırnata'nın alınması) [1669 - 1670]; *Aureng - Zebe* (Evrengzîb) [1675]; *All for Love* (Her şey aşk için) [1677] adlı trajedilerini yazmıştır. Bütün bu piyeslerinde D., millî İngiliz edebiyatının geleneklerini tam anlamiyle klasik bir zevk ve incelikle birleştirmeğe çalışmıştır. Bu düşünceyi kuramsal olarak *An Essay of Dramatic Poesy* (Manzum tiyatro üzerine bir deneme) [1668] adlı eserinde ortaya koymuştur. Halkça beğenilen ve kralca sevilen D., poet laureate (baş şair) (1668) sanını almış ve iki yıl sonra kralın tarihçisi olmuştur. D. ın birçok düşmanları vardı. Buckingham, *The Rehearsal* (Piyes provası) [1671] adlı eserinde kendisini alaya alınca, D. buna *Absalom and Achitophel* (A. ve A.) [1681] adlı şiiriyle karşılık vermiştir. *The Medal* (Madalya) [1682] adlı eserinde de Shaftesbury kontuna hücum etmiştir. Az sonra *Religio Laici* (Layikin dini) [1682] adlı eserinde, aykırı düşünenlere karşı Anglikan inancını savunmuştur. Bu şiirleri tiyatro eserlerinden de önemlidir. Çünkü bunlarla D., İngiliz edebiyatında politik taşlamanın kurucusu olmuştur. Bir zaman sonra (1685) D. Katolik olmuştur. Bu olay onu *The Hind and the Panther* (Dişi geyik ve pars) [1687] adlı eserinde Roma kilisesini övmeğe kadar götürmüştür. 1688 ihtilâli, şairin ödeneklerinin kesilmesine yol açmıştır. O zaman D., Juvenalis, Persius ve Vergilius'u İngilizceye çevirmiş ve Chaucer ile Boccaccio'dan örneklenen *Fables* (Masallar) [1700] ı yazmıştır. Aş. yu. aynı tarihlerde *Alexander's Feast or the Power of Music* (İskender'in ziyafeti veya musikinin gücü) [1697] adlı büyük kasidesini de yazmıştır. D., güvenilir zevki, ölçüye ve açıklığa olan sevgisi sebebiyle İngiliz edebiyatında klasik anlayışın kurucuları arasında sayılır.

DRYGALSKI [*drigalski*], **Erich von** (1865 - 1949), Alman jeofizikçisi, coğrafyacısı, kutup ve deniz araştırıcısı. Königsberg'de doğmuş, München'da ölmüştür. 1899 da Berlin'de coğrafya ve jeofizik profesörü. 1906 da da München'da coğrafya profesörü olmuştur. 1891 ve 1892 - 1893 te Berlin'deki Gesellschaft für Erdkunde (Coğrafya Derneği) tarafından hazırlanan Batı Groenland gezisine başkanlık etmiştir. Bundan başka, Almanların «Gauss» gemisiyle güney kutba yaptıkları geziyi de yönetmiştir (1901 - 1903). Başlıca eserleri: *Grönland - Expedition der Gesellschaft für Erdkunde in Berlin* (Berlin Coğrafya Derneğince düzenlenen Groenland gezisi) [1891 - 1893] [1898]; *Zum Kontinent des eisigen Südens* (Buzlu güney kıtasına doğru) [1904]. D., *Die Deutsche Südpolarexpedition 1901 - 1903* (Alman güney kutup gezisi, 1901 - 1903) adlı 20 ciltlik bir eserin yayınlanmasına da katılmıştır [1905 - 1931].

DRYGALSKI [*drigalski*] **ADASI,** Antarktika'da, İmparator II. Wilhelm toprağı (Kaiser Wilhelm II. Land) nın kraliçe Mary Kıyısı (Queen Mary Coast) adını taşıyan bölümü yakınında bulunan bir ada. Bu adayı ilk önce Erich von D. (b. bk.) 1902 de balonla görmüş olduğundan, 1912 de Rawson buraya ayak basınca, bu adaya onun adını vermiştir.

DRYGALSKI [*drigalski*] **FİYORDU,** Antarktika'daki Güney Georgia (South Georgia) adasının güneydoğu kıyısında bir fiyort. Alman coğrafyacısı Drygalski (b. bk.) nin adiyle adlandırılmıştır.

DRYOBATES MAJOR [*driobates mayor*] (Büyük alaca ağaçkakan), Omurgalı hayvanlardan Kuşlar (Aves) sınıfının Ağaçkakanlar (Pici) alt takımının Ağaçkakangiller (Picidae) familyasından bir kuş türü. Avrupa ve Asya'da yaşar. Boyu 21, kanat uzunluğu 13 - 14 cm dir. Ormanlarda barınır Birçok böcekleri ve bunların larva ve kozalarını yer. Güzün ve kışın asıl besinini daha çok çam tohumlarından sağlar. Aynı cinsin, alacalı küçük ağaçkakan (D. minor), orta alaca ağaçkakan (D. medius) gibi başka türleri de vardır.

DRYOBATES MAJOR

DRYOCOPUS MARTINUS [*driokopus martinus*] (Kara ağaçkakan), Omurgalı hayvanlardan Kuşlar (Aves) sınıfının Ağaçkakanlar (Pici) alt takımının Ağaçkakangiller (Picidae) familyasından bir tür. Avrupa ve Asya'da yaşar. Boyu 45, kanat uzunluğu 23 - 24 cm dir. Büyük ağaçlı ormanlarda yaşar. Daha çok ormanlarda yaşayan büyük karınca türlerini yiyerek geçinir. Bunlardan başka, kınkanatlıların larvalarını ve başka böcekleri yer.

DRYOCOPUS MARTINUS

DRYOPĒ (Yun. mit.), Dryops'un kızı. Oita dağında babasının koyun sürülerini beklerken orman perileri kendisine tanrıların hoşlandığı türküler öğretmişler; bu türküleri dinleyen Apollon, kızı sevmiş; ama kız bu sevgiden kaçınarak Andraimon'la evlenmiş ve Amphissos'u dünyaya getirmiş. Amphissos büyüyünce Apollon adına bir tapınak dikmiş. Anası D. bir gün buradan geçerken eski arkadaşları olan orman perileri tarafından kaçırılmış. Bundan başka, Hermes'in sevgilisi ve Pan'ın anası olan D. adlı Arkadialı bir peri de vardır.

DRYOPHIS PRASINUS

DRYOPHIS PRASINUS [*driofis prasinus*] (Yeşil ağaç yılanı), Omurgalı hayvanlardan Sürüngenler (Reptilia) sınıfının Pullu sürüngenler (Squamata) takımının Susatangiller (Dipsadidae) familyasından bir sürüngen türü. Kamçı gibi ince ve uzun olur. Tropik Asya'da yaşar.

DRYOPS (Yun. mit.), Dryops'lulara ad veren ve ırmak tanrısı Sperkheios ile Polydora'nın oğlu olan bir kahraman. Yunanistan'ın ilk sakinlerinden biri sayılırdı. Bunun, Dorların Parnassos yörelerinden kovduğu oğulları, Euboia ve Thessalia'ya yerleşmişler. Hellen halkının kökenini ilgilendiren bu efsanenin, Arkadialılara ve Thessalialılara göre değişen iki ayrı anlatılışı vardır.

DRYOPS'LULAR (Yun. **Dryopes**), Oita dağlarında oturan bir Pelask kabilesi. Thessalia'lıların istilâsı karşısında D. lar türlü bölgelere göçmüşler, Argolis'te, Euboia'da, Kythnos'da, Abydos'ta, İonia'da ve Kıbrıs'ta yerleşmişlerdir.

DRŽIĆ [*drjiç*], **Džore** (1461 - 1501), Dubrovnikli şair. Dubrovnik (Ragusa) te doğmuş, orada ölmüştür. Dubrovnikli Šiško Menčetić (b. bk.) ile birlikte, güney İslavlarının ilk büyük lirik şairi olarak tanınmıştır. Petrarca'nın açtığı çığırda aşk şiirleri yazmış, halk edebiyatının etkisi altında kalmıştır.

DRŽIĆ [*drjiç*], **Marin** (1520 - 1567), Dubrovnikli şair ve oyun yazarı. Dubrovnik (Ragusa) te doğmuş. Venedik'te ölmüştür. Siena (İtalya) da okumuş, bir süre Siena Üniversitesinde rektörlük yapmıştır. Dubrovnik'e döndükten sonra daha çok edebiyatla uğraşmış ve komedi yazarı olarak ün almıştır. 1546 da İstanbul'u ziyaret etmiş, fakat çok geçmeden Dubrovnik'e dönmüştür. D. aşk şiirleri yazmış, fakat daha çok oyun yazarı olarak tanınmıştır. Bu eserlerinde Plautus, Boccacio gibi yazarların etkisi göze çarpar. *Tirena* [1549] adlı oyunu ve özellikle *Dundo Maroje* (ad) [1551] adlı komedisi klasik bir eser olarak tanınmıştır.

DRŽISLAV [*drjislav*], **Stjepan,** Hırvatistan kralı, (969 - 995), Mihail Kresimir'in oğlu. Bulgar çarı Samuil'e karşı Bizans ile bir anlaşma yapmış ve Hırvat devletinin tekrar kalkınmasını sağlamıştır. Bu anlaşma üzerine Bizans imparatoru II. Basileios, ona Dalmaçya adalarını ve şehirlerini vermiş, 988 sıralarında onun Hırvatistan ve Dalmaçya kralı (rex Chroatiae et Dalmatiae) sanını tanımıştır. D. bu sanı kazanan ilk Hırvat hükümdarıdır. Bundan başka, Basileios ona krallık sembolleri (taç, asa, hilat) de armağan etmiştir.

D. Hırvatistan'ın yönetimini oğulları Svetoslav, Kresimir ve Gojislav'a ortak olarak bırakmak istemişse de, Svetoslav (995 - 1000) memleketin yönetimini tek başına ele geçirmiştir.

Ds - (bk. D -), kimya terimi öntakısı. Meselâ Ds — treonin'de olduğu gibi, aminoasit nomanklatüründe gerekli görüldüğü yerde, karbonhidrat nomanklatürü ile karıştırılma imkânını önlemek amaciyle kullanılır. D harfinin alt yanındaki s harfi, standart madde olan serin'i bildirir. Karşıtı Ls - dir.

DSCHANG (Coğ.): bk. CANG.

D. S. O. [*di es ou*], DISTINGUISHED SERVICE ORDER (b. bk.) ın kısaltması.

DU BARRY, Marie Jeanne Bécu, Comtesse: bk. BARRY, Marie Jeanne Bécu, Comtesse du.

DU BARTAS, Guillaume de Salluste: bk. BARTAS, Guillaume de Salluste du.

DU BELLAY, Guillaume: bk. BELLAY, Guillaume du.

DU BOIS [*duboys* veya *duboys*], Amerika Birleşik Devletlerinin Pennsylvania devletinde bir kasaba. 1865 yılında kurulmuştur. Nüfusu 10 667 dir. D., Clearfield County'ye bağlı olup Altoona'nın kuzeybatısında, Sandy Creek kıyısında bir tarım ve kömür sanayii bölgesindedir. Demiryolu onarım atelyeleri ve maden ürünlerini işleyen kuruluşları vardır.

DU BOIS [*du boys*], **William Edward Burghardt** (doğ. 1868), Amerikalı eğitimci ve yazar. Massachusetts'e bağlı Great Barrington'da doğmuştur. D. B., 1890 da Harvard Üniversitesini bitirmiş, 1895 te aynı üniversitede felsefe doktorluğu sanını kazanmıştır. Daha sonra Atlanta Üniversitesi (1897 - 1910) nde ekonomi ve tarih profesörlüğü yapan D. B., ayrıca «Crisis» (1910 - 1932) ve «Phylon Quarterly Review» (1940 - 1944) u çıkarmış ve Atlanta'da sosyoloji profesörlüğü ile fakülte dekanlığında bulunmuştur.

D. B. ın eserleri arasında *The Suppression of the Slave Trade* (Esir ticaretinin kaldırılması) [1896]; *The Philadelphia Negro* (Philadelphia zencisi) [1899]; *The Souls of Black Folk* (Siyahların ruhu) [1903]; *John Brown* (ad) [1909]; *The Negro* (Zenci) [1915]; *Darkwater* (Kara su) [1920]; *Black Reconstruction* (Siyah kalkınması) [1935]; *Color and Democracy* (Renk ve demokrasi) [1945]; *The World and Africa* (Dünya ve Afrika) [1947] vardır. Ayrıca Atlanta Üniversitesinin yayınlarından *Studies of the Negro Problem* (Zenci sorunu etütleri) [1897 - 1911] ile *Encyclopedia of the Negro* (Zenci ansiklopedisi) [1933 - 1945] yu çıkarmıştır.

DU BOIS - REYMOND [*dü bua remō*], **Emil** (1818 - 1896), Alman fizyoloji bilgini. Berlin'de doğmuş, aynı yerde ölmüştür. D. 1855 yılında Berlin'de profesörlüğe getirilmiştir. D., fizyolojinin fiziksel incelemeler ekolünün başlıca temsilcilerinden biri idi. Özellikle kas ve sinir fizyolojisi ile vücuttaki türlü kimyasal olaylar ve değişiklikler konusunda ve canlı varlıklar üzerinde yaptığı elektrik deneyleri ile tanınmıştır. D. un bilimsel dünya görüşünü şu sözleri yansıtır: «Ignoramus et ignorabimus» (Bilmiyoruz ve bilemeyeceğiz). D., bu sözleriyle metafizik konularının (eşyanın varlığı sorunu, iradenin serbestliği gibi) kavranılmayacağı ilkesini tespit etmek istemiştir. Başlıca eserleri: *Untersuchungen über tierische Elektrizität* (Canlı varlıklardaki elektrik özelliği üzerine incelemeler) [I. cilt, 1848, II. cilt I. bölüm 1849, II. bölüm 1860]; *Gesammelte Abhandlungen zur allgemeinen Muskel- und Nervenphysik* (Genel kas ve sinir fiziği konusunda derlenmiş araştırmalar) [2 cilt, 1875 - 1877]; *Vorlesungen über die Physik des organischen Stoffwechsels* (Organik metabolizmanın fiziği üzerine dersler) [1900]. Verdiği konferanslar arasında *Voltaire in seinen Beziehungen zur Naturwissenschaft* (Voltaire'in müspet bilimlerle ilişkisi) [1868]; *Leibnizsche Gedanken in der neueren Naturwissenschaft* (Yeni müspet bilimlerde Leibniz'çi düşünceler) [1870]; *Über die Grenzen des Naturerkennens* (Tabiat konusundaki bilgimizin sınırları üzerine) [1872, 8. bas. 1898]; *Die sieben Welträtsel* (Yedi dünya muamması) [1880, 4. bas. 1898]; *Goethe und kein Ende* (Goethe ve sonsuz) [1883]; *Gedächtnisrede auf H. Helmholtz* (Helmholtz'u anma konuşması) [1897] vardır. D. ayrıca Reichert ile «Archiv für Anatomie und Physiologie» [1859 - 1877] dergisini çıkarmıştır. 1877 den sonra ayrıca «Archiv für Physiologie» yi yayınlamağa başlamıştır.

E. DU BOIS - REYMOND

Du Bois - Reymond anahtarı (Tıp): Elektrik akımının her iki elektrottan gönderilmesini veya bir kısa devreden geçirilmesini sağlayan aygıt. Alman fizyoloğu Emil Du Bois - Reymond'un adiyle anılır.

DU BOS [*dü bos*], **Charles** (1882 - 1939), Fransız yazarı ve eleştirmecisi. Paris'te doğmuş, La Celle - Saint - Cloud'da ölmüştür. Öğrenimini Oxford'da yapmış, İngiliz düşünce ve edebiyatı kadar Bergson ile Proust'un de etkisinde kalmıştır. Onun düşünüşü, 1922 - 1937 yılları arasında yayınladığı *Approximations* (Yaklaştırmalar) ile ölümünden sonra basılan *Journal* (Günlük) [1946 - 1954] adlı eserlerinde canlanıyor. Bütün edebiyat ve sanatla ilgili kanılarında, maddî sıkıntılar yüzünden incelmiş olan dinci tabiatının etkisi görülmektedir. Gide ile olan yazışmaları *Les lettres de Charles du Bos et réponses d'André Gide* (Charles du Bos'un mektupları ve André Gide'in cevapları) [1950] adı altında yayınlanmıştır.

CH. DU BOS

DU CAMP [*dü kā*], **Maxime** (1822 - 1894), Fransız yazarı. Paris'te doğmuş, Baden - Baden'da ölmüştür. D., Flaubert'in doğu gezisi boyunca yol arkadaşlığında bulunmuştur. *L'art pour l'art* (Sanat, sanat içindir) ekolüne karşı olan D., romanlarında pozitif bilimi ve tekniği över. D., ayrıca özellikle otobiyografik romanlar, gezi notları ve tarihî önem taşıyan sosyal - politik araştırmalar yayınlamıştır. Başlıca eserleri: *Les chants modernes* (Yeni şarkılar) [1855]; *Les convictions* (İnançlar) [1858]; *Le livre posthume* (Ölümden sonra çıkan kitap) [roman, 1853]; *Paris* [6 cilt, 1869 - 1875]; *Les convulsions de Paris* (Paris'in çırpınışları) [4 cilt, 1878 - 1879]; *Souvenirs littéraires* (Ebebî hatıralar) [2 cilt, 1882]; *Théophile Gautier* (ad) [1890].

DU CANGE [*dü kāj*], **Charles du Fresne Sieur** (1610 - 1688), Fransız bilim adamı ve Bizantinoloğu. Amiens'te doğmuş, Paris'te ölmüştür. Kendisine le Varron Français (Fransız Varron'u) adı verilmiştir. İlk olarak Bizans ile Doğu Latin İmparatorluğunun tarihini bilimsel şekilde araştıran o olmuştur. Bunlar üzerine yazdığı eserler hâlâ değerini kaybetmemiştir. Başlıca eserleri: *Histoire de Constantinople sous les empereurs français* (Fransız imparatorları yönetimi altında İstanbul'un tarihi) [1657]; *Glossarium ad scriptores mediae et infimae latinitatis* (Orta ve aşağı Latince sözlüğü) [3 cilt, 1678, yeni bas. 1883 - 1888]:

Historia byzantina (Bizans tarihi) [1680]; *Glossarium ad scriptores mediae et infimae graecitatis* (Orta ve aşağı Grekçe sözlüğü) [2 cilt, 1688, yeni bas. 1890 - 1891, 1944]. Bıraktığı birçok el yazmaları, doğu Akdeniz ülkeleri bakımından değerlidir. Rey, D. C. ın bıraktığı *Les familles d'Outre - mer* (Denizaşırı aileler) [1869] adlı eseri yayınlamıştır.

DU CHAILLU [*dü şayü*], **Paul Belloni** (1835 - 1903), Fransız asıllı Afrika gezgini. Paris'te doğmuş, Petersburg (Leningrad) ta ölmüştür. Ticaret amacı ile yaptığı gezilerde Gabun ağzı bölgesini tanımış, 1856 1860 yılları arasında aşağı Ogo bölgesinde özellikle botanik ve zooloji bakımından araştırmalar yapmış, bu arada goril türlerine rastlamıştır. D. C. nün bu gezi ile ilgili eseri, *Explorations and Adventures in Equatorial Africa* (Ekvator Afrika'sında gezi ve serüvenler) [1861] adı altında çıkmıştır. Başlangıçta gözlemlerinin doğruluğundan çok şüphelenilmiştir. Bundan dolayı 1863 - 1865 yılları arasında ikinci bir geziye çıkmış ve bu gezi sırasında Gabun'da Fernand - Vaz ağzından hareket ederek Ngunie üzerinden 12. doğu boylamına kadar ilerlemiştir. Bu gezisini *A Journey to Ashango - Land and Further Penetration into Equatorial Africa* (Aşango ülkesine yapılan gezi ve Ekvator Afrika'sının derinliklerine doğru) [1867] adlı eserinde anlatmıştır. D. C. gezi izlenimlerini ayrıca *World of the Great Forest* (Büyük orman âlemi) [1902] ve *The Land of the Midnight Sun* (Geceyarısı güneşi ülkesi) [2 cilt, 1881] adlı eserlerinde dile getirmiştir. Bu son eserinde İsveç, Japonya ve Kuzey Finlandiya hatıralarını anlatır.

DU CHASTELER [*dü şâtılêr*], **Jean Gabriel Joseph Albert, Marquis** (1763 - 1825), Belçikalı general. Mons yakınındaki Malbais şatosunda doğmuş, Venedik'te ölmüştür. Avusturya ordusunda görev alarak, Türklere karşı açılan harpte (1789) ve Fransız Devriminde Fransa'ya karşı savaşmıştır. D. C., Suvorov komutası altında Wattiginies ve İtalya'da kendini göstermiş, 1809 da Tirol'ü Lefebvre'e karşı savunmuştur. 1815 te Murat'ya karşı da savaşmış, sonra Venedik valisi olmuştur.

DU FAIL [*dü fay*], **Noël** (1520 1591), Fransız hukukçusu ve hikâyecisi. Rennes yakınlarındaki Château - Letard'da doğmuştur. III. Henri'nin isteği üzerine Bretanya parlamentosunun belli başlı kararlarının özetlerini yayınlamıştır. Edebiyat alanında Rabelais'yi örnek tutardı. Başarısını, mizahlı bir felsefe katarak köy gerçeklerini dile getirdiği hikâyelerle sağlamıştır. 1547 de çıkardığı *Treize propos rustiques* (On üç kır söyleşisi) adlı eserde, köy hayatının övgüsünü yapmıştır.

DU FAY [*dü fe*] **veya DUFAY, Charles François de Cisternay** (1698 1739), Fransız fizikçisi ve kimyacısı. Paris'te doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Önce askerdi, sonra arkeoloji ile uğraşmış, sonunda kendini bilim çalışmalarına vermiştir. *Mémoire sur le baromètre lumineux* (Işıklı barometre üzerine inceleme) adlı eseri, ona 1723 te Bilimler Akademisi üyeliğini sağladı. Stephen Gray (bk.) gibi, o da XVIII. yüzyıl başlarının büyük elektrik bilginlerinden biri oldu. Başlıca buluşu, elektriklenmenin iki tipi (cam ve reçine tipleri)ni ayırmasıdır (1733). Elektrostatik çekim ve itim olaylarını, elektriğin iletkenlerle taşındığını 400 m uzunluğunda ıslak bir iple ispat etti, alevin ve insan vücudunun iletkenliğini meydana çıkardı. Fransız illerinde kullanılan çeşitli ölçü birimlerinin karşılaştırmasını yapmakla görevlendirilmişse de, bu görevi bitiremeden ölmüştür. Kralın bahçe kâhyası iken düzenlediği «Çağımızın bitkileri bahçesi» Avrupa'da bu yolda hazırlanmış ilk tesistir.

CH. Fr. DU FAY

DU GARD, Maurice Martin: bk. MARTIN DU GARD, Maurice.

DU GARD, Roger Martin: bk. MARTIN DU GARD, Roger.

DU GUESCLIN, Bertrand: bk. GUESCLIN, Bertrand du.

DU MAURIER [*dyu mōriey*], **Daphne** (doğ. 1907) (sanı: **Lady Browing**), İngiliz romancısı ve biyografyacısı. Londra'da doğmuştur. Sir Gerald D. M. nin ikinci kızı olan D. M. 1932 de general Sir F. A. M. Browing ile evlenmiştir. Babasının biyografyasını yazmıştır: *Gerald, a Portrait* (G., bir portre) [1934]; *The du Mauriers* (D. M. ler) başlıklı bir biyografik eser daha yazmıştır. Romanları: *The Loving Spirit* (Seven ruh, Türk. çev. Aşk gemisi, 1948) [1931]; *Jamaica Inn* (Jamaica hanı. Türk. çev. 1956) [1936]; *Rebecca* (ad, Türk. çev. 1941) [1938]; *Frenchman's Creek* (Fransızlar koyu, Türk. çev. Kibar korsan, 1948) [1941]; *Hungry Hill* (Aç tepe) [1943]; *The King's General* (Kralın generali, Türk. çev. 1946) [1946]; *The Parasites* (Asalaklar) [1950]; *My Cousin Rachel* (Kuzinim R., Türk. çev. Kader yolcuları, 1952]; *Kiss me again, Stranger* (Beni tekrar öp, yabancı) [1953]; *Mary Ann* (ad, Türk. çev. Dük ve gözdesi)[1954]; *The Scapegoat* (Kefaret keçisi, Türk. çev. Bana benzeyen adam, 1957) [1957].

D. DU MAURIER

DU MERSAN [*dü merså*], **Théophile Marion** (1780 - 1849), Fransız dram yazarı. Issoudum yakınlarında Castelnau şatosunda doğmuş, Paris'te ölmüştür. İlk eseri zamanının modaları üzerine yazdığı *Arlequin perruquier ou les têtes à la Titus* (Arlequin perukacı veya Titusvari başlar) adını taşıyan satirik komedi olup bunu birçok vodvil izlemiştir. Bunların arasında en çok tanınmış olanı 1831 de yazdığı *La descente de la courtille et les saltimbanques* (Köy evi bahçesinin iniş yolu ve panayır cambazları) adındaki oyunudur. D. M., madalya koleksiyonu kuruluşunda görevli idi. O sırada, 1838 yılında *Histoire du Cabinet des Medailles* (Madalya koleksiyonunun tarihi) kitabını yayınlamış, daha sonra 1842 de bu koleksiyonun muhafız yardımcısı olmuştur.

DU MEZ [*dü me*], **Andrew Grover** (doğ. 1885), Amerikalı eczacı ve kimyager. Horicon (Wisconsin) da doğmuştur. İlk olarak, amipli dizanteriye karşı ilâç olarak eme-

tine bismuth iodürü ($C_{29} H_{40} O_4 N_2 \cdot 2H \cdot I \cdot Bi I_3 \; H_2O$) nü kullanmıştır. *The Yearbook of the American Pharmaceutical Association* (Amerikan eczacılar birliği yıllığı) [1921 - 1934]; *Pharmaceutical Abstracts* (Eczacılık üzerine kısa bilgiler) [1935 - 1941] ve başka yayınları çıkarmıştır.

DU MONT [*du mont*], **Allen Balcom** (1901 - 1965), Amerikalı radyo ve televizyon mühendisi. New York'ta doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Göz ile radyo ayarlamak için sihirli göz lambası adı verilen aracı bulmuş, 1931 de ticarette kullanılan ilk katot ışını lambasını geliştirmiştir. 1938 de piyasaya ilk olarak evlere mahsus televizyon gereçlerini çıkarmış ve 1941 de üç istasyonluk bir televizyon ağı kurmuşsa da, imkânları daha geniş olan diğer televizyon ortaklıkları karşısında tutunamamıştır.

DU MONT [*dü mǭ*], **Henri de Thier** (1610 - 1684), Wallon bestecisi. Liége yakınında doğmuş, Paris'te ölmüştür. Çocukluğunda Maastricht kilisesinin korosunda yer almış, 1638 de Paris'e gidip Saint - Paul kilisesinde org çalıcılığından başlayarak klavsen ustası olmuş, besteler yazmış, kraliçenin orkestrasına alınmış, Silly manastırının gelirli rahipliğine yükseltilmiştir. D. M. yalnız dinî musiki ile uğraşmıştır.

DU PARC [*dü park*], **René Berthelot** (ölm. 1644), Fransız aktörü. Paris'te ölmüştür. Gros - René adiyle de anılan D. P., Molière'in komedi topluluğunda oynamış, büyük başarı kazanmıştır Marquise Thérèse de Gorla saniyle tanınan karısı **Marguerite** (1633 - 1668) de aynı toplulukta çalışmış, dans, komedi ve trajedi bölümlerinde başarı göstermiş, La Fontaine ve Racine gibi tanınmış yazarlara esin kaynağı olmuştur. Sonraları Molière tiyatrosunda da çalışmıştır.

DU PERRON [*dü perǭ*], **Jacques Davy** (1556 - 1618), Fransız kardinali ve yazarı. Val de - Joux (İsviçre) da doğmuş, Paris'te ölmüştür. D., önce Calvin mezhebinden iken sonra Katolik olmuştur. D., ünlü bir din bilgini ve vâizi, aynı zamanda Calvincilik ve gallikanizme karşı idi. IV. Henri'nin Katolikliğe geçmesinde de rol oynamıştır.

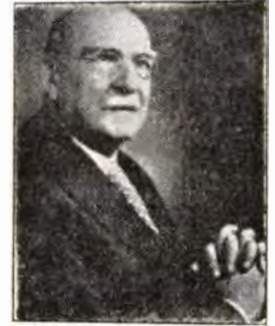
DU PLESSYS [*dü plesį*], **Maurice** (1864 - 1924), Fransız şairi. Paris'te doğmuş, orada ölmüştür. D. P., önce son Dekadan (Décadent) lar ile arkadaşlık etmiş, sonra École romane'a katılmış (bk. MOREAS), eskileri örnek alarak şiirler yazmıştır. Başlıca eserleri: *Premier livre pastoral* (İlk pastoral kitap) [1892]; *Dédicace à Apollodore* (Apollodore'a sunu) [1891]; *Pallas occidentale* (Batı Pallas'ı) [1909]; *Le feu sacré* (Kutsal ateş) [1924].

DU PONCEAU [*dü pǭsǫ*], **Pierre Étienne** veya **Peter Stephen Duponceau** (1760 - 1844), Fransız asıllı Amerikalı avukat ve dil bilgini. Başlıca eseri: *Memoir on the Indian Languages of North America* (Kuzey Amerika kızılderili dilleri üzerine notlar) [1835].

DU PONT [Fr. *dü pǭ*, İng. *dyu pǫnt*] **AİLESİ**, Kuzey Amerika'nın ekonomi hayatında önemli rol oynayan Fransız asıllı bir aile. Bu ailenin kurucusu, Pierre de Nemours saniyle tanınan Pierre Samuel'dir. Bk. DU PONT, Pierre Samuel. Onun oğlu Eleuthère Irenée D. (1771 - 1834), Paris'te doğmuş, Wilmington'da ölmüştür. Bir barut fabrikası kurmuş (1802) ve Thomas Jefferson tarafından desteklenmiştir. Torunu Lammot (1831 - 1884), kimya alanındaki buluşlariyle göze çarpmış ve fabrikanın, patlayıcı maddeler yapımında en ileri teşebbüslere girişmesini sağlamıştır. Eleuthère'in torununun oğullarından olan Thomas Coleman (1863 - 1930), teşebbüsü en büyük Amerikan kimya konsern'i durumuna getirmiş ve bu, Amerikan sanayii alanında üçüncü büyük teşebbüs düzeyine yükselerek «E. I. du Pont de Nemours and Company» adiyle tanınmıştır. Firmaya daha birçok teşebbüslerin katılması üzerine, sanayide çok kullanılan kimya maddelerinin ve maden kömürü katranı ürünleri (boyalar) nin elde edilmesine geçilmiştir. 1919 dan sonra azot, metanol ve daha yüksek alkoller, yapma tekstil ve bir nitrosellüloz lakı olan «Duco» nun yapımına girişilmiştir. Bunu 1931 de yapay kauçuk izlemiştir. 1938 de naylon (nylon) un yapılması çığır açan bir buluş olmuştur. Bundan sonra reyon, orlon ve dakron yapılmıştır. Firmanın ürünlerinden % 92 si, daha çok işlenmek üzere başka sanayie yollanmaktadır. Firma, 1945 ten sonra radyoaktif silâhların yapımını üzerine almış ve atom araştırmaları için önemli yatırımlar yapmıştır. Bunlar arasında atom fiziği laboratuvarlarının ve 1 milyar dolar harcanarak hidrojen bombası kuruluşlarının meydana getirilmesi sayılabilir. Teşebbüsün bir kolu, Connecticut eyaletindeki Bridgeport'ta bulunan Remington Arms Company'dir. Ayrıca firmanın birçok ortaklıkları vardır. General Motors Corporation'a % 22 oranında katılmıştır. 1951 yılında 86 874 kişi çalıştırmakta olan firmanın ana sermayesi 1,4, yedekleri 0,6 milyar dolardı.

DU PONT [*dü pǭ*], **Pieter** (1870 - 1911), Hollandalı bakır oyma ve resim üstadı. Amsterdam'da doğmuş, Hilversum'da ölmüştür. D., 1902 den başlayarak Amsterdam Akademisinde öğretmenlik yapmıştır.

DU PONT DE NEMOURS [*dü pǭ dī nīmųr*], **Pierre Samuel** (1739 - 1817), Fransız ekonomi bilgini ve devlet adamı. Paris'te doğmuş, Eleutherian mills (Wilmington, Delaware) de ölmüştür. Quesnay'nin öğrencisi olmuş ve ilk olarak fiziyokrat (physiocrate) deyimini kullanmıştır. Polonya öğretim konseyi sekreteri olan D., sonra Fransa'ya dönerek Turgot (1774), Vergewnes, Calonne, Bouvard de Fouqueux hükümetleriyle çalışmış, 1789 da milletvekili seçilmiştir. Fransa'da 1780 - 1791 yıllarındaki malî reformların ilhamı ondan gelir. Kralcı olduğundan Fransa'dan çıkmağa zorlanan D. P., Birleşik Devletlerde cumhurbaşkanı Jefferson ile çalışmıştır. Fransa Enstitüsüne giren ilk ekonomi bilginidir (1803). Başlıca eserleri: *Physiocratie, ou Constitution naturelle du gouvernement le plus avantageux du genre humain* (Fiziyokrasi veya insanlar için en yararlı hükümetin tabiî kuruluşu) [1767]; *Origines et progrès d'une science nouvelle* (Yeni bir bilimin kaynakları ve gelişmesi) [1768]; *Table raisonnée des principes de l'economie politique* (İktisat ilkelerinin açıklamalı cetveli) [1773].

P. S. DU PONT DE NEMOURS

DU PUY [*dü püį*], **Raymond** (1080 - 1160), Fransız kilise adamı. Dauphiné'de doğmuş, Filistin'de ölmüştür.

1121 yıllarında Kudüs Saint - Jean Hospitalierleri başkanlığına seçilerek bunları askerî bir tarikat haline sokmuş, şövalye, papaz ve hizmet görevlisi olmak üzere üç sınıfa ayırmış, bu konudaki tüzüğü de 1127 de papanın onayından geçirmişti. Kutsal toprak (Filistin) ta kendini göstererek Ascalon limanının 1154 te ele geçirilmesine büyük yardımları dokunmuştur. Halep atabeyi Nurettin Mahmut ile Musul atabeyi Seyfettin Razi'yi yenilgiye uğratmıştır.

DU RY [*dü rī*], bir Fransız mimar ailesi. Bu aileden **Charles,** Salomon de Brosse'un yeğeni olup XVI. yüzyılın sonu ile XVII. ortasında yaşamıştır. Yeni Louvre sarayının çevre bedenlerini ve Palais - Cardinal'e bağlı köşkleri müteahhit olarak yapmıştır. Oğlu **Mathurin** 1639 da Pont - au - Change'da çalışmıştır. Mathurin'in oğlu ve Blondel'in öğrencisi olan **Paul** (1640 - 1714), dinî sebepler dolayısiyle yurdunu bırakarak önce Hollanda ve Almanya'ya gitmiş, orada Hesse - Kassel prensi Karl tarafından Fransız Protestan mültecileri için kurulan mahallenin plânlarını çizmiştir. Mormorlad yüzme havuzunu da yapmıştır. Paul'un oğlu **Charles Louis** (1692 - 1759) Kassel'da babasının işini sürdürerek Wilhelmstall şatosunu yapmıştır. Oğlu **Simon Louis** veya **Ludwig** (doğ. 1726) 1759 - 1779 yılları arasında Kassel Operasını, Museum Fridericianum'u, 1786 da da Wilhelmhöle konağını yaparak rokokodan XVI. Louis tarzına doğru bir geçişe başlamış oldu.

DU RYER [*dü riẹr*], **André** (1580 - 1660), Fransız doğu bilgini. Marcigny'de doğmuştur. Mısır'da Fransız konsolosu iken İstanbul'a gelmiş, oradan 1632 de IV. Murat tarafından özel bir görevle Fransa krallık sarayına gönderilmiştir. Türk ve Arap dillerini iyi bilirdi. Başlıca eserleri: *Rudimenta grammatices linguae Turcicae* (Türkçe dilbilgisinin ana çizgileri) [1630 - 1633]; *L'Alcoran de Mahomet. translaté de l'arabe en français* (Muhammed'in Arapçadan Fransızcaya aktarılmış Kur'anı) [1647]. *Dictionnaire turc - latin* (Türkçe - Latince sözlük) adlı sözlüğü basılmamış, el yazması halinde kalmıştır.

DU RYER [*dü riẹr*], **Pierre** (1605 1658), Fransız yazarı. Paris'te doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Latin yazarlarından yaptığı çevirmelerden başka, kendisi de trajediler ve bu arada, üstünde çok durulan *Scevola* [1646] yı yazmıştır. 1630 sıralarında Fransız tiyatro tarihinde oynamaya çalıştığı rol önemlidir; Fransız sahnesine dramatik olmayan ögelerden arınmış, hareket dolu, sağlam yapılı trajikomediler sokmaya çalışmış, fakat «kurallı trajedi» yanlısı olanlarla başa çıkamamıştır. 1646 da Fransız Akademisi üyeliğine seçilmiştir.

DU SEIGNEUR [*dü senyör*], **Jean Bernard** (**Jehan** diye anılır; 1808 - 1866), Fransız heykeltıraşı. Paris'te doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Orta çağ tarihinden esinlenerek çalışmış ve Victor Hugo'nun toplantılarına katılmıştır. «Zincire vurulmuş kızgın Roland», «Arkadaş teklifsizliği», «Bir damla su için göz yaşı» adlarını taşıyan eserleri o sırada yaratmıştır. Ondan sonra hemen hemen yalnız Paris kiliselerini bezemekle uğraşmış, seksenden çok yuvarlak kabartma yapmıştır. Bunlardan biri Paris'te Saint - Jacques bahçesindeki Gérard de Nerval anıtını süslemektedir.

J. B DU SEIGNEUR: «Zincire vurulmuş Çılgın Orlando»

DU SOMMERARD [*dü somrār*], **Alexandre** (1779 - 1842), Fransız arkeoloğu. Bar - sur - Aube'da doğmuş, Saint - Cloud'da ölmüştür. 1793 te Vandée savaşlarına gönüllü olarak katılmış, İtalya seferinde bulunmuş, sonra sayıştayda görev almak üzere askerlikten çekilmiştir (1807-1831). 1814 te Napoléon'un düşürülmesini desteklemiş, 1815 te de kralcılar arasında dikkati çekmiştir. Orta çağa karşı duyduğu ilgi dolayısiyle 1832 de Cluny konağında ölümünden sonra devlet tarafından satın alınarak Cluny müzesinin ilk çekirdeğini meydana getiren koleksiyonlarını düzenlemiştir. Eserleri: *Notices sur l'hôtel de Cluny et le palais des Thermes* (Cluny konağı ve Thermes sarayı üzerine tanıtma yazısı) [1834]; *Les arts au Moyen Age* (Orta çağ sanatları) [1838 - 1846].

Oğlu **Edmond** (1817 - 1885) babasının orta çağ sanatları üzerine olan büyük eserini tamamlamış, ilk muhafızı olduğu Cluny müzesinin koleksiyonunu zenginleştirmiş, *Le Musée des Thermes et de l'Hôtel de Cluny* (Thermes sarayı ve Cluny konağı müzesi) adlı kitabiyle bu zengin kuruluşun kataloğunu da vermiştir.

DU VAIR [*dü vẹr*], **Guillaume** (1556 - 1621), Fransız devlet adamı, hatibi ve filozofu. Paris'te doğmuş, Tonneins'de ölmüştür. 1617 de Lisieux piskoposu olmuş, az sonra XIII. Louis ona kont sanını vermiştir. Epiktetos'un *Enkheiridion* (El kitabı) adlı eserini *Manuel* adiyle çevirdiği gibi, Demosthenes ve Cicero'nun bazı söylevlerini de çevirmiştir. Felsefî düşüncelerini *Traité de la constance* (Metinlik üzerine anakitap), *La sainte philosophie* (Kutsal felsefe), *La philosophie morale des stoïques* (Stoacıların ahlâk felsefesi) adlı eserlerinde anlatmıştır.

DU VAL DE DAMPIERRE [*dü val dı dāpiẹr*], **Henri, Comte** (1580 - 1620), Fransız asıllı Avusturya generali. Champagne ilinin Hans şatosunda doğmuş, Pressburg- (Bratislava) da ölmüştür. 1604 te Avusturya devletinin hizmetine girerek, Türk ve Transilvanya (Mac. Erdély) ordulariyle savaşmıştır. 1619 da sadece 500 kişilik bir süvari birliği ile Viyana'yı ele geçirmek isteyen Thurn kontunun kuvvetlerine engel olan D., Gábor Bethlen'in birçok saldırılarını püskürtmüş, Pressburg'u geri almak isterken savaş meydanında ölmüştür.

DU VERGIER DE HAURANNE [*dü verjię dı orạn*], **Jean** (1581-1643), Jansenci Fransız ilâhiyatçısı. Bayonne'da doğmuş, Paris'te ölmüştür. 1621 den başlayarak Saint-Cyran rahibi sanını aldığından, Saint - Cyran adiyle de tanınmıştır. Richelieu onu 1638 de Vincennes kalesine kapatmıştır. Jansenciler ona üstat, şehit ve aziz gözü ile bakarlardı.

DU VIGNEAUD [*dyu vīnyọu*], **Vincent**

V. DU VIGNEAUD

(doğ. 1901), Amerikalı kimyacı. Chicago'da doğmuştur. 1938 de Cornell Üniversitesinde biyokimya profesörü seçilen D. V., polipeptidik hormonlar uzmanı olmuş ve bunlardan ikisinin yapısını bularak sentezini başarmıştır. Bu iki hormon, ositosin ile vasopresin'dir. 1955 Nobel kimya armağanını kazanmıştır.

DUA, sözlükte «çağırmak» anlamındadır. Kur'an'da «ibadet», «bir şey istemek», «yardım dilemek» anlamlarında kullanılmıştır. Terim olarak da kulun kendi ihtiyaç ve güçsüzlüğünü, Tanrı'nın ululuğunu bilerek ondan bir şey istemesidir.

D., bir yönüyle Tanrı'nın varlığını, birliğini övmek (tevhid) olduğundan, önemli bir ibadet sayılır. Kur'an'da ve hadislerde kabul edileceğine dair birçok vaatler ve teşvikler bulunduğu için, D. ya çok fazla ilgi gösterilmiştir. Buna pek çok örnekler vermek mümkündür: Rabbınız buyurur ki, «Bana D. edin, kabul edeyim...» (Mü'min sûresi, 60). «Biz, onun D. sını kabul ettik ve kendisine Yahya'yı ihsan kıldık. Eşine doğruculuk verdik. İyilik işlerinde birbirleriyle yarışçı oldular; umarak ve çekinerek bize D. ettiler. Bizi saydılar.» (Hac sûresi, 90).

Hz. Muhammed de hadislerinde D. ya önemli bir yer vermiştir. Önemli D. ların birçoğunu sahabesine öğretmiştir. Bir hadisinde: «D. ibadetlerin özüdür», bir başkasında da: «Yüce Tanrı buyuruyor ki, kulum bana iki elini kaldırır, D. ederse, ben o elleri affetmeden geri çevirmekten utanırım.»

D. nın edep ve usulüne uymaya çok büyük önem verilmiştir. Kur'an'da: «Tanrınıza, boynu bükük ve alçak gönüllü olarak, hafif sesle D. ediniz» deniliyor. Bağıra çağıra, kafiyeli, seci'li D. lar okumak uygun değildir. Hz. Muhammed bir hadisinde bu çeşit D. edenleri: «Siz ne bir sağıra, ne de bir gaibe D. ediyorsunuz» diyerek uyarmıştır.

D. da dine ve ahlâka aykırı bir istekte bulunmak saygısızlıktır. D. kulluğa yaraşır sözlerle, Tanrı katına, boynu bükük yalvarış ve yakarıştır. İsteğini gönlünden geçirmek bile yeter. Zamanında, yol yöntem ve edep bilen huzur ehli için sessizlik içinde yakarış, açıktan açığa her türlü istekten çok daha anlamlı olur. D. nın Tanrı katında kabülü için birtakım koşullar düşünülmüştür. Gazalî'ye göre, D. nın kabulü için 10 şart vardır:

1) Şerefli gün ve vakit gözetmek, 2) Şerefli ve kutlu durum gözetmek, 3) D. da, yüzün kıbleye dönük olması, 4) Hafif sesle D. etmek, 5) D. nın seci'li ve kafiyeli olmasına çaba harcamamak, 6) Alçak gönüllülük ve derin duygu ile D. etmek, 7) D. nın kabul olacağına inanmak, 8) Üst üste isteğini üç kez söylemek, 9) D. ya Allah'ın adı ile başlamak ve isteği biraz geriye bırakmak, 10) Edebin bir çeşidi olan pişmanlık ve tövbeye riayet etmek.

Bütün bu kosullar, daha çok başlangıçta olanlar içindir. Tanrı yolunda ilerlemişler Tanrı'ya münacattan bir an bile geri kalmazlar. Zaten tasavvufta da bir görüşe göre D. müritlere vergidir. Gerçeğe ulaşanlar, her çeşit isteklerini Tanrı'nın isteğine bırakmışlardır.

Tarikat ehli arasında, nefisten dolayı beliren karanlıklardan kurtulmak Allah'ın adlarının, sıfatlarının, fiilerinin anılması ve bunlardan meydana gelen D. larla uğraşmakla mümkündür.

Bir D. da genellikle Tanrı'yı yücelten değerli sözler, kulun O'nun katında güçsüz ve yardıma muhtaç olduğunu belirten bölümlerle Tanrı'dan istekler bulunur.

Müslümanlıkta her çeşit olanaklardan yararlanarak Tanrı'dan istekte bulunmak geleneği vardır. Bunun, kulluğun doğal gereklerinden olduğu kabul edilir. Böylece çeşitli törenlerde, mevlitlerde, hatimlerde çeşitli D. lar okunagelmiştir.

D. ların düzenlenmesinde, Kur'an'daki veya hadislerdeki rivayet edilen sıraya, elden geldiği kadar dikkat edilir.

Namazda da birçok D. lar okunur. Namaza başlarken ilk tekbirden sonraki iftitah D sı (Hanefî mezhebinde) «Sübhānek - allāhümmi ve bilhamdike», rukûda «Sübhanerabbiy - el - azîm», secdede «Sübhâne rabbiy - el - a'lā» ile ka'de - i ûlâ (ilk oturuş) ve ka'de - i ahîre (son oturuş) de okunan «Et - tahiyyâtû» D. ları ile Hanefîlerce vitir namazının son rekâtında kıyamda, rukûa varmadan önce, Şafiîlerde ise, sabah namazının farzının ikinci rekâtında aynı durumda okunan Kunut D. sıdır.

Namazdan sonraki tespihler sırasında da D. lar okunur.

Belirli zamanlarda süreli olarak okunan D. lara *vird* (çoğulu *evrad*) adı verilir.

D. ların toplandığı birçok D. mecmuaları vardır. En tanınmışı, hadis bilginlerinden İmam Nevevî (Ebu Zekeriya, ölm. 971) nin D. ve zikir hadislerini toplayarak meydana getirdiği *Hilyet - ül - ebrār ve'şşiār ül - ahyār* adlı kitabıdır.

Bu çeşit hadislerin toplanmasından meydana gelen bir başka D. mecmuası da Muhammed b. Muhammed el - Cezerî (ölm. 883) nin eseridir. Bunlara birçok açıklamalar yazanlar da olmuştur.

Geçen yüzyılın sonlarında yaşamış olan Nakşibendî tarikatı ulularından Gümüşhaneli Ziyaeddin Efendi D. ve virdlerin en tanınmışlarını bir kitapta toplamıştır (3 cilt, İstanbul, 1298).

DUACILIK, DUACILAR (Fr. Massaliens veya Messaliens, Marcianites, Euchètes veya Euchites, Yun. Eukitai < *eukhē* = dua), Hıristiyanlıkta bir tarikat. Yunan yazarı Epiphanios (310 - 403) aş. yu. M. S. 373 te yazılmış olan *Panarion* (Bütün erdemler) adlı eserinde, Suriye'de meydana çıktıklarını yazar. Kendilerini tam olarak duaya verirler, her cins çalışmadan çekinirler ve dilencilikle geçinirlermiş. Tam olarak dünyadan el çektikleri ve evleri olmadığı için sıcak mevsimde geceleri sokaklarda geçirir ve erkek kadın birlikte yatarlarmış. Bu husus, düşmanlarınca ahlâksızlıklarına yorulmuş ise de, bununla ilgili hiçbir olaya işaret edilmemiştir. Epiphanios, tarikatlarının Constantius'un yönetiminde başladığını belirtir. Theodoros ise biraz daha sonra, Valentinianus'un yönetiminde meydana çıktıklarını bildirir. Bu tarikatın yine VII. yüzyılın sonuna ait yazılarda da sözü geçer. Photios (ölm. 890) un yazdığı zamanlarda D. ın hâlâ devam ettiği sanılmaktadır. Doğuda kalmış ve hemen hemen Batıya hiç yayılmamıştır. D. ın öğretisine göre, Âdem'in günahı sonunda, her insanın ruhu bir şeytana bağlı olarak dünyaya gelir. Bu şeytan onu günaha sürüklemeğe çalışır. Vaftiz bu şeytanı kovmak için yetmez, çünkü ancak geçmiş günahlara etki yapar, günahın köküne dokunmaz. Bu duruma gerçek deva, sürekli duadır. Bu dua, bütün duygu ve isteklerin yok olmasına kadar sürmelidir. Böylece meydana gelen durumda (apatheia = duygusuzluk) ruh, bir kadının kocasiyle birleşmesinde olduğu gibi, göksel kocası olan Tanrı ile birleştiğini duyar. O zaman şeytan, tükürük ve sümükle birlikte bedenden çıkar; duman ve bazan da bir yılan şeklinde bedenden çıktığı olur. Kutsal ruhun girişi de buna benzer bir şekilde duyulur. Bu duruma kadar yükselmiş olan insanlar, Kutsal Üçlüğü, yani Tanrı'yı oluşturan

birleşik üç kişiyi gözleriyle görebilirler. Aynı zamanda, kendilerini bütün günah ve bilgisizliklerinden kurtaran bir yetkinliğe erişirler. Artık onların, ruhlarını aydınlatmak için öğretime, bedenlerini eğitmek için perhiz (imsak) e ihtiyaçları kalmaz. Bu ruhlaşmış insanlara tanrısal bir varlık (tabiat) nüfuz edince onlar başka insanların gözünden gizli kalan şeyleri görürler. Öbür Hıristiyanlarla kilisede birleşmeye D. lar gereksiz gözü ile bakmakla birlikte, kiliseden hiç de çıkmağa çalışmıyorlardı. Tersine, kilisede kalmak için, gerektiği durumlarda inançlarını gizlemeğe ve hattâ inkâra hazır idiler. Bu davranışın sebebi, sapıkları korkutan ceza ve kovuşturmalardan kaçınmaktı.

D. lar Sidē Sinodu tarafından 390 a doğru ve daha sonra Ephesos Sinodunca aforoz edilmişlerdir. Şimdi kaybolmuş olan *Asketikon* (Alıştırma kitabı) adlı bir kitapları vardı. Sıkı bir örgütü olmayan D., IV. yüzyılın ikinci yarısında Mezopotamya'dan Ermenistan, Suriye ve Mısır'a kadar bütün Anadolu'ya yayılmıştı. Mısırlı Makarios adı altında bize gelen yazıların en çoğu, D. ı kabul etmiş olan yazarların kaleminden çıkmıştır. Bu yazılar, D. lara karşı yöneltilmiş olan geleneksel iftiraların doğru olmadığını gösterir. D. ların mistiği, doğu ve ayrıca İslâm mistiğine etki yapmıştır.

Küçük Asya'da X. yüzyıla kadar devam eden D. lara Enthusiastai, Pneumatikoi, Koreutoi, Adelphianoi, Lampetianoi, Markianoi adları da verilmiştir. XI. yüzyılda D. lar adı kimi dualist (ikici) lere de verilmiştir. Bunların Paulikianosların bir kolu oldukları ve iki tarikata ayrıldıkları sanılıyor. Bu tarikatlardan biri, Tanrı'nın büyük oğlunun babasına karşı baş kaldırarak gözlerimizin gördüğü maddî dünyayı yarattığını öğretiyordu. Bunu yapmaktaki amacı, kendinin yöneteceği bir bağımsız devlet kurmaktı. Fakat kardeşi İsa, bu devleti yıkmağa çalışıyordu. Sonunda bunu başarması bekleniyordu. Öbür tarikat, daha sıkı bir dualizm kurmuştu. Hem iyi hem kötü Tanrıya tapardı.

DUALA, eski Kamerun Alman vasilik bölgesinin, 1920 den sonra Fransız Kamerun vasilik bölgesinin en önemli limanı. Nüfusu 46 800 dür. Gemilerin geçmesine elverişli olan Mungo, Wuri ve Dibamba nehirlerinin birleştiği Kamerun deltasının doğu kıyısında bulunur. D., ülkenin ortasından geçen demiryolunun başlangıç noktasıdır. Bonaberi'de ise kuzey demiryolu başlar. D. nın birçok ticaret evleri, demiryolu atelyeleri, okul ve misyon kurumları vardır.

DUALA'LAR, Kamerun körfezinde yaşayan bir zenci boyu. Sayıları 15 000 dir. Ormancılık, avcılık, balıkçılık ve kıyıdan iç bölgelere doğru ticarette aracılık yaparak geçinirler. Bantu dillerinden sayılan D. dili, misyonerlerin etkisiyle konuşma ve yazı dili olmuştur.

DUALISME (Fr.): bk. İKİCİLİK.

DUALIST [Fel.]: bk. İKICİLİK.

DUALİZM (Fr. Dualisme) [Fel.]: bk. İKİCİLİK.

DUANE [*dyụeyn*], **Alexander** (1858 - 1926), Amerikalı göz hekimi. Malone (Newyork) de doğmuştur. James Chatham D. (1824 - 1897) in oğludur. Başlıca bilimsel yazıları: *Some new tests for insufficiencies of the ocular muscles* (Göz kaslarının yetmezliğ ile ilgili bazı yeni testler) [1889]; *Paralysis of the superior rectus and its bearing on the theory of muscular insufficiency* (Üst rectus felci ve bunun kas yetmezliği kuramı bakımından önemi) [1884].

D U A L A' L A R (erkek tipi)

Ernst Fuch'un *Textbook of Ophthalmology* (Göz hekimliği öğretim kitabı) adlı eserini İngilizceye çevirmiştir.

DUANE [*dyūln*], **William** (1872 - 1935), Amerikalı fizikçi. Philadelphia'da doğmuş, Devon'da ölmüştür. Harvard Üniversitesinde fizik ve biyofizik profesörlüğü yapmıştır. Modern fizik alanında radyoaktivite ve röntgen ışını konusunda yaptığı araştırmalarla tanınmıştır. D., özellikle X ışınlarının ve radyumun kanser tedavisine uygulanması için yollar geliştirmeğe çalışmıştır.

DUAR (mağrip Arapçası *dwar* = «çevre»), Kuzey Afrika çobanlarında, ortak hayat alışkanlıkları ve çıkarları olan ailelerin teşkil ettiği grupa denir. Aynı D. a bağlı insanlar, kendilerine genel olarak aynı dedenin torunları gözü ile bakarlar. D. daha geniş sosyal, ekonomik ve siyasî bir grup olan aşiretin bir öğesi sayılır. Cezayir'de, D. uzun zaman başlıca toprak birimi olup, başında bir Kaid bulunan bir aşiret kısmıdır. D. lar, genel olarak eski aşiretlere tekabül etmeyen circonscription'larda toplanmıştır. D. köpeği (Fr. chien des douars) adını taşıvan çoban köpeği cinsi, Kuzey Afrika'da yaşayan, çok iyi duyan ve koku alan bir köpek ırkıdır.

DUARTE, Dominika cumhuriyetinde bir il. Yönetim merkezi San Francesco de Macorís'tir. Nüfusu 149 000 dir.

DUARTE [*duartĭ* veya *thuati*] (1391 - 1438), Portekiz kralı. Lizbon'da doğmuş, Tomar'da ölmüş, 1433 te tahta

çıkmıştır. Kral I. (Büyük) João ile Lancaster'lı Philippa'nın ikinci oğludur. Afrika'daki savaşlar sırasında, Ceuta'nın alınmasında kendini göstermişse de, Tanca kuşatmasında Araplara yenilmiş, kardeşi Fernando'yu rehine olarak Arapların elinde bırakmak zorunda kalmış, 1438 de Portekiz'i kasıp kavuran veba salgınında ölmüştür. Portekiz kanunlarını derlemişti. Edebiyata da meraklı idi. *O leal conse heiro* (Sadık danışman) [bas. 1842], *O livro da enssynança de bem cavalgar toda sela* (İyi ata binme öğretim kitabı) [bas. 1842] gibi eserler yazmıştır.

DUBA: 1. Kanal ve ırmaklarda yük ve donatım taşımağa yarayan, genellikle kaptan köprüsüz, düz veya döşekli olarak ağaçtan ve daha çok saçtan yapılan, altı düz ve ağır hareket ettirilebilir tekne. Seyir ettirilir veya iskele yerine tespit olunarak yük boşaltıp yüklemeye veya gemilerin yanaşmasına yarar. Baş ve kıçları aynalıklı, dış bükey veya balta olarak yapılır.

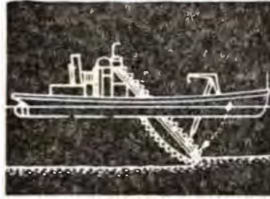

DUBA (taşıt)

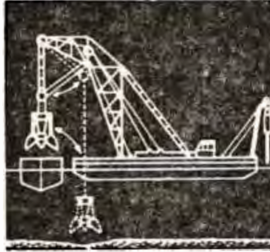
Motörlü, yelkenli ve kürekle hareket ettirilen, daha çok yedekte çekilen çeşitleri vardır. Kullanıldıkları işlere göre adlandırılır. Kömür D. sı, su D. sı, top D. sı, cephane D. sı gibi.

2. İçi boş ve her tarafı kapalı olan su üstünde yüzer büyük şamandıra. Birkaçı yan yana sıralanarak üzerlerine köprü kurulur veya doğrudan doğruya kara ile deniz arasında köprü olarak kullanılır. Bk. ŞAMANDIRA.

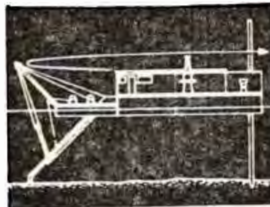
DUBA TARAĞI, bir akarsuyun veya denizin dibinden kum, çakıl taşı veya çamur çıkarmağa yarayan bir araç. D. T., bir duba üzerine yerleştirilen, ucunda açılır kapanır madenî bir kavrar kepçe bulunan, kendi aksi etrafında dönen yüzer bir prizmandan ibarettir. Bu prizman ya buharla ya da elektrikle işler. D. T., donanmada denizaltı mayınlarının toplanması için de kullanılır.

1

2

3

DUBA TARAĞI
1. Kovalı, 2. Kepçeli, 3. Hortumlu

DUBAY, Basra (İran) Körfezinin günevdoğusunda, Umman - ül Mütesalih (Trucial Oman) kıyısında bir şehir ve devlet (şeyhlik). Ebu Dhàbi ile Şarcah arasındadır. D., bir şeyh tarafından yönetilmekle birlikte, çeşitli antlaşmalarla İngiltere'nin koruyuculuğu altına alınmıştır. 55 000 olan nüfusu şeyhliğin merkezinde toplanmıştır. D. şehri, Umman - ül Mütesalih'in başlıca liman ve ticaret merkezidir. Hava alanı da vardır. Bir İngiliz ortaklığı D. ve dolaylarındaki petrol yataklarını araştırma imtiyazını almıştır.

DUBAN [*dübą̄*], **Félix Louis Jacques** (1797 - 1870), Fransız mimarı. Paris'te doğmuş, Bordeaux'da ölmüştür. 1823 te Roma armağanını kazanan D., 1830 da *Restauration du portique d'Octavie* (Octavia kemeraltının restorasyonu) adlı projesi ile büyük bir başarı elde etmiştir. Paris'te Sainte - Chapelle kilisesini, Blois şatosunu, Dampierre şatosunu onarmış, Güzel Sanatlar Okulunun avlusunu 1833 te değiştirmiş, oradaki Anet ve Gaillon kemeraltlarını yeniden inşa etmiştir. 1848 de Louvre müzesinin mimarlığına atanan D., orada da Apollon galerisini yeniden yapmış, 1854 te Güzel Sanatlar Akademisine seçilmiştir.

DUBAWNT [*dūbɔ̄nt*] veya [*dụbɔnt*], Kanada'da, Mackenzie'nin kuzeybatı bölgesinde bir nehir. 4 300 km² büyüklüğündeki D. gölüyle Aberdean ve Baker göllerini aşarak Hudson koyundaki Chesterfield Inlet'te denize dökülür. Uzunluğu 930 km dir.

DUBAWNT LAKE [*dūbɔ̄nt leyk*], Kanada'nın Northwest Territories bölümünde, Mackenzie ve Keewatin distriktleri arasında bir göl. Bu gölün suları D. (b. bk.) ırmağı ve Chesterfield Inlet körfezi yolu ile Hudson Bay'e akar.

DUBBELTJE [*dụbılti*], Hollanda'da florinin onda biri veya 10 cent (santim) değerinde bir para birimi.

DUBBÜ EKBER, Büyük Ayı (Lat Ursus Major) takım yıldızının Osmanlıca adı.

DUBHE(kısa adı: **UMa**), Büyük Ayı takım yıldızının en parlak yıldızlarından biri. Yatık sandalye biçiminde görülen Büyük Ayı takımının yedi yıldızında, ayakların bir ucunda bulunan parlak yıldıza D. denir. Bu, Arapçadan gelme bir addır. D. nin parlaklığı 1,9 kadirdir. Spektrel sınıfı K_0, rengi kırmızı ve uzaklığı 150 ışık yılıdır.

DUBICA [*dụbitsa*], Hırvatistan ve Bosna topraklarında, orta Sava yöresinde, ırmağın iki yakasına yayılmış bir ticaret merkezi. Osmanlı devrinde Jasenovac, Ustica ve Kostajnica palankaları arasındaki kalelerden biriydi. Bosna sınırını koruyan kalelerden biri olup dizdarı ve ocaklık yeniçerileri vardı. 1683 - 1699 Türkiye - Avusturya savaşları sırasında Hırvatların eline geçmiş ve burada hazırlanan çetelerin (haydut < hayduk) Bosna topraklarına sızmalarında kapı görevini yapmıştır. 1699 Karlofça barışı üzerine Novigrad, Jasenovac, Birod ve Doboj kaleleriyle birlikte Avusturyalılar tarafından boşaltılarak Osmanlı İmparatorluğuna geri verilmişti. 1718 Pasarofça barışının 4. maddesinde ise bu savaşta Avusturyalıların eline geçmiş olduğundan Avusturya'da bırakılmıştı. 1738 de D. da toplanan 2 000 kadar Avusturyalı asker, Bosna topraklarına saldırmışsa da, Pozariça ağası İbrahim, bu saldırıyı durdurmuş ve Ohrili Ahmet Paşa, yaptığı bir akınla D. yöresini yağmalamıştı. D. uzun süre Bosna - Hırvatistan arasında ticaret geçit iskelelerinden biri olarak önemini korumuştur. 1918 den sonra Yugoslavya'ya bırakılmış, 1945 te ise Hırvatistan'a bağlanmıştır.

DUBIECKI [*dubiẹtski*], **Marjan** (1838 - 1926), Polonyalı yurtsever ve tarihçi. Zasław (Volhynia) da doğmuş, Kraków'da ölmüştür. Ruslar tarafından 1864 te Sibirya'ya sürülen D., 1885 te serbest bırakılmıştır. Kraków'a döndükten sonra tarih çalışmalariyle uğraşmıştır. *Edmond Rôzycki* (ad) [1895] adlı eseri tanınmıştır.

DUBINI HASTALIĞI, DUBİNI KORESİ, ELEKTRİKLİ KORE (Nöroloji), kore hastalığının bir çeşidi. Sarsıntı nöbetlerinin anî olarak ve şiddetle başlayarak gitgide şiddetini artırdığı bu çeşit kore hastalığında, nöbetler bazı kere felç, koma ve ölüm'e sona erer. Bu hastalık, salgın bey'n yangılanma (*inflammation*) sının miyoklonik (kasları sarsıntıya uğratan: Yun. *mys*, kas; *klonos*, sarsıntı) bir şekli sayılmaktadır. İtalyan hekimi Angelo Dubini (1813-1902) nin adiyle anılır.

DUBLAJ (Fr. Doublage) [Sinema], bir film'n orijinal ses yolunun başka bir ses yolu ile değiştirilmesi. Yeni ses yolunda oyuncuların konuşmaları yabancı bir dile çevrilir. Bu konuşmalarda oyuncuların dudak hareketlerinin taklit edilmesine çalışılır.

D. genel olarak sonradan yapılan bir seslendirmedir. Yabancı dildeki filimlerin yerli dile çevrilmesinde kullanılır.

DUBLIN [*dąblin*], Amerika Birleşik Devletleri'nin Orta Georgia bölümünde bir şehir. Laurens County'nin yönetim merkezidir. Macon'un aş yu. 76 km güneydoğusunda olan D., kereste ve tarım ürünlerinin ihraç merkezidir. Nüfusu 13 814 (1960) tür.

DUBLIN [*dąblīn*] (İrce: **Baile Atha Cliath**; eski adı: **Eblana**), İrlanda cumhuriyetinin 1922 den beri başkenti. İrlanda adasının doğu kıyısının ortasındadır. Dış mahalleleriyle birlikte nüfusu 576 000 (1961) dir. D., derin olmayan D. koyunun batısında, Liffey ırmağının iki yakasında kurulmuştur. Bütün hükümet dairelerinin bulunduğu D. de, bir Katolik, bir de Protestan piskoposluğu vardır. Ayrıca D., diplomatik temsilciliklerin ve en yüksek mahkemelerin merkezidir. D. in çok sayıdaki eğitim kurumları arasında en önemlileri şunlardır: 1591 de kurulmuş eski Trinity College (büyük bir kitaplığı vardır); 1909 da kurulan Millî Üniversite; Politeknik Okul; Ziraat Akademisi: Sanat Okulu; Millî Müze; Şehir Tablo Müzesi. Ayrıca, 1786 da kurulan ve amacı, bilimleri ve arkeolojiyi geliştirmek olan İrlanda Akademisi ile 1731 de kurulan ve tarım ile sanatların teşviki amacını güden D. Derneğinin merkezi de D. dedir.

D. in başlıca endüstrisi, birkaç bira fabrikası ile damıtma atelyelerinden ibarettir. Eskiden çok parlak olan dokuma sanayiinden bugün ancak birkaç poplin fabrikası kalmıştır.

DUBLIN: Liffey ırmağı üzerindeki köprü ve O'Connell caddesi

D., uzak bölgelere çeşitli demiryollariyle bağlıdır. Ulaşım, gemilerle Grand Canal'den yapılır. Liman kuruluşları, Liffey ırmağının aşağı bölümünü çevrelemekte, dış limanı, denize doğru uzanan iki uzun dalgakıran korumaktadır. Ticarette ithalât ihracatı çok geçer.

D. in, Ptolemaios'un Eblana'sı olması muhtemeldir. Eski İrlanda dilinde Dubhlinn, «kara havuz» veya «su» anlamına gelir. 450 de St. Patrick'in Hıristiyanlığa kazandırdığı D., IX. yüzyılda Danimarkalı Vikinglerin başkenti olmuştur. İrlandalılar kendilerini tekrar tekrar yendikleri halde, bunlar burada tutunabilmişlerdir. 1038 de piskoposluk olan D., 1172 de İngilizlerin eline geçmiştir. Bu tarihten beri D., ayrı bir kontluk ve birçok hallerde İngiliz hükümetine karşı politik ve dinî direnmenin başlangıç noktası olmuştur. Eskiden İngilizlerin yönetim merkezi olan XIII. yüzyıldan kalma büyük saray, adanın yönetim dairelerini içinde toplardı. Bugün ise adliye sarayı olarak kullanılmaktadır. Bunun yakınında, 1038 de kurulan ve 1871 den sonra baştan aşağı yeniden yapılan büyük Christ Church kilisesi ile 1190 da yapılan ve 1370 te değiştirilen St. Patrick kilisesi yükselir. Bugün hükümet ve parlamento (Dail Eireann), Leinsterhouse sarayında toplanmaktadır. Bu saray, şehrin güneybatısında olup, büyük Sanat ve Tabiat Tarihi müzelerine yakındır. Yine şehrin güneybatısında, Dublin College ve kızlara mahsus Alexandra College yapıları yükselir. Şehrin batısında ise, dünyanın en büyük parklarından biri olan Phoenix Park uzanır. Bu parkta, hayvanat bahçesi ve 62 m yüksekliği olan Wellington anıtı vardır. 41 m yüksekliğindeki Nelson sütunu da şehre ayrı bir özellik kazandırır.

DUBLIN [*dąblin*] **KONTLUĞU**, İrlanda cumhuriyetinin Leinster ilinde bir kontluk. D. K., kuzeybatı ve batıda Meath kontluğu, doğuda İrlanda denizi, güneyde Wicklow kontluğu, batıda da Kildare kontluğu ile çevrilmiştir. Kıyıları, genellikle çok girintili çıkıntılı olup D. koyu başlıca girintiyi meydana getirir. Kontluğun toprakları çoğu bölgelerde düzdür; yalnız güneyde Wicklow dağları yükselir. Bunların en yüksek tepeleri 600 m yi geçer. Toprakların ancak küçük bir bölümünde tarım yapılır. Halk, daha çok hayvancılıkla uğraşır. Tarım bölgesinin başlıca ürünü patatestir. D. şehri, kontluğun yönetim merkezi ve aynı zamanda İrlanda cumhuriyetinin başkentidir. Yüz ölçümü aş. yu. 922 km², nüfusu 718 332 (1961) dir.

DUBLON [Alm. Dublone, İsp. doblón = iki kat], eski bir altın para. XVI. yüzyıldan beri, İspanyolların iki Escudo'luk akçesine veya Pistol'una D. adı verilmiştir. Altın muhtevası 6,766 gr. dır.

DUBNO, Ukrayna'da, L'vov'un kuzeydoğusunda, İkva ırmağı üzerinde, 12 700 nüfuslu bir şehir. 1915 yılında Alman-Avusturya kuvvetleri tarafından ele geçirilerek yıkılmış, 1916 da Brusilov'un L'vov'a yönelen saldırış manevrasının ekseni olmuştur. Bu saldırış sonunda von Linsingen'in Alman kuvvetleri Ruslar tarafından geniş ölçüde batıya doğru sürülmüşlerdir. D. da bir nükleer deneme istasyonu vardır.

DUBOC [*dübok*], **Julius** (1829-1903), Alman filozofu. Hamburg'da doğmuş, Dresden'da ölmüştür. En tanınmış eserleri: *Psychologie der Liebe* (Aşk psikolojisi) [1874]; *Das Leben ohne Gott* (Tanrısız yaşama)

[1875]; *Der Optimismus als Weltanschauung* (Dünya görüşü olarak iyimserlik) [1881]; *Die Lust als sozialethisches Entwicklungsprinzip* (Sosyal - ahlâkî gelişme ilkesi olarak zevk) [1900].

DUBOIS [*dübua*], **Ambroise** (1543 - 1614), Felemenk asıllı Fransız ressamı. Anvers'te doğmuş, Fontainebleau'da ölmüştür. 1606 dan başlayarak Marie de Médicis'nin ressamlığını yapan D., IV. Henri zamanında kralın özel ressamı olmuş, Luxembourg ve Fontainebleau saraylarında romanist üslûpta çalışmış, bu arada Fontainebleau sarayında sonradan imparatorluk zamanında yıktırılmış olan Diane galerisini süslemiştir. Bugün elimizde eserlerinden «Clorinde'in Tancrède tarafından vaftizi» (Louvre müzesi); «Romalılarda iyilikseverlik» (Saint - Lô müzesi) gibi birkaç örnek kalmıştır.

DUBOIS [*duboys* veya *duboys*], **Augustus Jay** (1849 - 1915), Amerikalı mühendis. Newton Falls (Ohio) ta doğmuştur. Mühendislik kuramına önemli düşünceler kazandırdığı sanılıyor. En çok tanınmış kitapları: *Elements of Graphical Statistics and their Application to Framed Structures* (Grafik istatistik elemanları ve bunların çerçeveli yapılara uygulanması) [1875]; *Stresses in Framed Structures* (Çerçeveli yapılarda baskılar) [1883]; *Elementary Principles of Mechanics* (Elementer mekanik ilkeleri) [3 cilt, 1894 - 1895]. «Century Magazine» dergisinde 1889 - 1894 yıllarında çıkardığı bir yazı serisinde, ahlâk ve mekanik ilkeleri arasında benzerlikler olduğunu göstermeğe çalışmıştır. 1913 te özel mantığı ile desteklediği bu orijinal kuramı «The Yale Review» da bir kere daha belirtmiştir.

DUBOIS [*dübua*], **Eugène** (1858 - 1940), Hollandalı bilgin. Eysden'de doğmuş, Haclen'de ölmüştür. Amsterdam'da tıp öğrenimini tamamladıktan sonra 1881 de Endüstria resim okulunda anatomi profesörlüğüne getirilmiş, 1886 da Felemenk Hindistanı ordusunda hekimlik yapmış, 1898 de Amsterdam Üniversitesine profesör olmuştur. Cava ile Sumatra adalarında (1889 - 1895) paleontolojik araştırmalar yapan D., 1891 de Trinil'deki dördüncü çağ topraklarında kazılar yaparken, insanla şebek arasındaki bir hayvanın kafatasının üst kısmı ile iki azı dişi ve bir de uyluk kemiğini bulmuştur. Bu prehistorik ataya *Pithecantropus* adı verilmiştir.

E. DUBOIS

DUBOIS [*dübua*], **Guillaume** (1656 - 1723), Fransız kardinali ve devlet adamı. Brive - la - Gaillarde'da doğmuş, Versailles'da ölmüştür. XV. Louis'nin erginlikten önceliği zamanında naiplik eden Orléans dukası Philippe'in öğretmeni ve sonradan gözdesi olan D., gizli diplomasinin bir üstadıdır. 1718 de Utrecht barışını korumak için, Fransa, İngiltere, Hollanda ve Almanya imparatorluğu arasında İspanya'ya karşı bir dörtlü ittifak meydana getirmiştir. 1721 de kardinal, 1722 de de başbakan olmuştur.

DUBOIS [*dübua*], **Jacques** (Lat. **Sylviu**; 1478 1555), Fransız hekimi. Amiens'de doğmuş, Paris'te ölmüştür. Anatomi incelemeleri yapmak üzere ilk defa insan kadavrası kullanan hekimdir. Bununla birlikte, elde ettiği deneysel verileri, karşı koymak cesaretini gösteremediği için Hippokratēs ve Galenus'un fikirlerine feda etmek zorunda kalmıştır.

DUBOIS [*dübua*], **Nicolas** (1665 - 1735), İngiliz mimar ve yazarı. İskoçya'da doğmuştur. Palladio'dan İngilizceye çevirdiği bir eser sayesinde Campell, Benson ve Venedikli gravürcü Giacomo Leoni ile birlikte İngiltere'de klasik mimarlığın öncüleri arasında yer almıştır. Glasgow ve Londra'da yapıları vardır.

DUBOIS [*dübua*], **Paul** (1829 - 1905), Fransız heykelcisi ve ressamı. Nogent - sur - Seine'de doğmuş, Paris'te ölmüştür. 1865 yılında sergilediği «Floransalı şarkıcı» adlı heykeli onur armağanı (prix d'honneur) almıştır. Bu heykel bugün Troyes müzesindedir. Chantilly şatosunda bulunan Connétable (Başkomutan) Anne de Montmorency'nin atlı heykeli, Paris'te Saint - Augustin meydanındaki Jeanne d'Arc'ın at üstündeki heykeli [1895] onundur. Bundan başka, daha birçok büstler yapmıştır. 1876 da Güzel Sanatlar Akademisine üye olmuş, 1878 den 1905 e kadar Güzel Sanatlar Okulu (Ecole Nationale Supérieure des Beaux - arts) nun müdürlüğünü yapmıştır.

DUBOIS [*dübua*], **Paul Charles** (1848 - 1918), İsviçreli sinir hekimi ve ruh hastalıkları tedavisi (psikoterapi) uzmanı. La Chaux - de Fonds'da doğmuş, Bern'de ölmüştür. Elektrik tedavisi (elektroterapi) üzerinde çalışarak bir Voltagalvanometre icat etmiştir. Sonradan kendini psikoterapiye vererek bu bilimi sağlam temellere dayayan *Les psychonévroses et leur traitement moral* (Ruh hastalıkları ve bunların ruhî tedavisi) [1904] adlı bir kitap yazmıştır.

Dubois metodu (Tıp): Ruh hastalıklarında, hastaya durumunu anlatıp tedavide onun iş birliğini sağlama tarzındaki tedavi usulü.

DUBOIS [*dübua*], **Pierre** (Lat. **Petrus a Bosco**) (1250 ile 1260 arası - 1321 den az sonra), Fransız politika yazarı. Coutances yakınında doğmuştur. Paris Üniversitesinde okuyan D., Coutances'ta krallık avukatı olmuş, 1302 de Paris'te, 1308 de de Tours'da toplanan Temsilciler Meclisleri (Etats généraux) ne katılmış, VIII. Boniface'a karşı açılan kalem savaşında etkili bir şekilde yer almıştır. Daha sonra kralın hizmetinden ayrılarak Arras yargıç (bailli) ı olmuştur. Kilisenin dünya işlerine karışma yetkisinin kaldırılması, kilise mallarına krallıkça el konması, uluslararası oylama gibi aşırı fikirleriyle eski Kudüs krallığının ihyası ve Fransa kralının bir evlâdının bu tahta çıkarılması yolundaki düşüncesi pek taraftar bulmamıştır.

DUBOIS [*dübua*], **Théodore** (1873 - 1924), Fransız bestecisi. Rosnay (Marne) de doğmuş, Paris'te ölmüştür. Saint - Saens'tan sonra Madeleine kilisesindeki büyük orgun başına geçen D., 1896 dan 1905 e kadar Paris konservatuvarı müdürlüğünde bulunmuş, besteci olarak bütün türleri denemişse de, en güzel eserlerini kilise için yazmıştır. Bu arada beş büyük oratorio, 10 âyin müziği, 87 ilâhi ve org için birçok ezgiler bestelemiştir. *Notes et études d'harmonie* (Harmoni notları ve çalışmaları) [1889]; *Traités d'harmonie de contrepoint et de fugue* (Harmoni, kontrpuan ve füg öğretileri) [1901] adlı eserleri bugün bile müzikçilerin yararlandıkları eserlerdir.

DUBOIS [*dübu̯a*] **APSESİ** (Tıp), kalıtsal sifilis hastalığında, akciğer plevra torbaları arasındaki boşlukta yer alan timus (Lat. *thymus*) bezinde meydana gelen apse. Fransız doğum hekimi Paul Dubois (1795 - 1871) nın adiyle anılır.

DUBOIS DE CRANCÉ [*dübu̯a dı krãsẹ*] **veya DUBOIS - CRANCÉ, Edmond Louis Alexis** (1747 - 1814), Fransız devrimci politikacısı. Charleville'de doğmuş, Rethel'de ölmüştür. Etats généraux (Temsilciler Meclisi) üyesi (1789), sonra da Convention hükümeti (1792) üyesi olmuştur. XVI. Louis'nin idamı için oyunu kullanmıştır. 1795 te Beşyüzler Konseyi üyesi, 1799 da da savunma bakanı olmuştur. 9 kasım 1799 (18 brumaire) hükümet darbesine karşı gelerek politika hayatından çekilmiştir.

DUBOIS DE JANCIGNY [*dübu̯a dı jãsinyị*], **Adolphe Philibert** (1795 - 1860), Fransız diplomatı ve doğu bilgini. Paris'te doğmuş, Chandernagor (Hindistan) da ölmüştür. Restauration'da Hindistan'a gitmiştir. 1830 da Audh kralı Nâsır'üd - din Haydar Şah'ın hizmetine girmiştir. 1841 de özel bir görevle Çin'e gönderilen D., Fransa'nın ticarî çıkarlarını savunmuştur. *L'Inde* (Hindistan) [1845] ve *L'Extrême - Orient* (Uzak Doğu) [1850] adlı iki eser yayınlamıştır.

DUBOISIA [*dübu̯asia*], tıpta kullanılan bir bitki cinsi. *D. hopwoodii*'den, nikotinin özelliklerini gösteren bir alkaloid olan piturin çıkarılır. *D. myoporoides*: Avustralya'da yetişen ve Duboisine (b. bk.) çıkarılan küçük boy bir ağaç.

DUBOISINE [*dübu̯azin*], bileşimi bakımından *hyoscyamine* (b. bk.) in aynı olan, uyku verici, yatıştırıcı (Lat. *sedativus*) ve göz bebeğini büyültücü bir madde.

DUBOS [*dübọs*] **veya DU BOS** [*dü bos*] **Jean Baptiste, Abbé** (1670 - 1742), Fransız tarihçisi, estetikçisi, eleştirmecisi ve diplomatı. Beauvais'de doğmuş, Paris'te ölmüştür. Règence (Naiplik) devrinde Avrupa'da diplomatik görevlerde bulunmuştur. Başlıca eserleri: *Réflexions critiques sur la poésie et la peinture* (Şiir ve resim üzerine eleştirici düşünceler) [1719]; *Histoire critique de l'établissement de la monarchie Française dans les Gaules* (Fransız krallığının Gallia'da kurulmasının eleştirici tarihi) [1734]. *Réflexions critiques*, Voltaire'e *Henriade* (IV. Henri destanı) adlı eserini yazma fikrini vermiş; aynı eser, Lessing üzerinde de derin etkiler yapmıştır. *Histoire critique*'te D., Gallialıların, kendilerini yönetmeleri için Frankları çağırdıklarını ispata çalışır. 1720 de Fransız Akademisi üyesi olmuş, 1722 de de Akademinin temelli sekreterliğine yükselmiştir. D., sanatın önemini, getirdiği fikirlerde değil, kullandığı üslûpta bulur: içimizde heyecan ve tepkiler yaratan üslûptur; sanatçının duyarlığı, getirdiği yeni şekiller, tasvirlerindeki ahenk onun değerini gösterir. Sanat birtakım prensip ve kuralların uygulama alanı da değildir. Duygular ve sanatçının zevki, kaideleri geride bırakır.

DUBOS [*dübos*, İng. *dubọs*], **René Jules** (doğ. 1901), Amerika'da çalışan Fransız bakteriyoloji bilgini. St. Brice (Fransa) te doğmuştur. İç hastalıklarr üzerindeki araştırmalariyle tanınmıştır. Harvard tıp okulunda karşılaştırmalı patoloji ve tropik hastalıkları profesörlüğü etmiş, bazı toprak bakterilerinden, bakterili intanlara iyi gelen bir madde çıkarma usulünü bulmuş, *The Bacterial Cell* (Bakteri hücresi) [1945] adlı bir eser yayınlamıştır.

Dubos enzimi veya **lisini** (Tıp): *Bacillus brevis* adındaki toprak basilinden yalıtılan ve gramisidin (*gramicidin*) ve tirosidin (*tyrocidine*) maddelerinden bileşik olan tirotrisin (*tyrothricin*) adındaki madde. Hafif ağrılı ülserlerde lokal (mevziî) olarak uygulanır.

Dubos medyumu veya **ortamı**: deneytüpler içinde tüberkül basili (*Bacillum tuberculosis*) kültürü yapmakta kullanılan ve içinde hidrolizlenmiş kazein ile «Tween 80» adındaki preparat (bk. TWEEN'LER) bulunan bir kültür ortamı.

DUBOSSẠRI, Sovyetler Birliğinde, Moldavya Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde, Kişinev'in 45 km kuzeydoğusunda, Dnestr ırmağı üzerinde bir şehir. 1792 de kurulmuştur. Öteden beri şarabı ile ün almıştır. Nüfusu aş. yu. 15 000 dir. Çevresinde üzüm, ekin ve tütün yetiştirilir.

DUBOURG [*dübụr*] **veya DU BOURG, Maurice** (1651 - 1639), Fransız halı dokuyucusu. Paris'te doğmuş, orada ölmüştür. 1584 te Henri Lerambert'in orijinal resimlerinden örneklenerek Paris'teki Saint - Merri kilisesi için, İsa Peygamberin hayatını yansıtan yirmi yedi duvar halısı dokuma işini ele almıştı. 1608 den sonra Louvre sarayının büyük galerileri için Gerard Laurent ile iş birliği ederek dokuma çalışmalarını yönetmiş ve *Ahd - i Atik*'ten esinlenerek Simon Vouet'nin çizdiği örneklere göre büyük bir duvar halısı dokumuştur. Bu halıdan bugün elimizde ancak birkaç güzel parça kalmıştır.

DUBỌVKA, Sovyetler Birliğinde, Volgograd bölge (oblast') sinde, Volgograd'ın kuzeyinde, Volga kıyısında bir şehir. Tahta ve kâğıt sanayileri önemlidir. Nüfusu 10 000 (1954) dir.

DUBREKA, Gine'de, Conakry'nin kuzeydoğusunda bir bölge merkezi. Nüfusu 740 tır. Çevresinde geniş ölçüde muz, ananas, kola ve pirinç yetiştirilir. Boksit madeni vardır. Bütün bölgenin nüfusu 69 000 dir.

DUBREUIL [*dübröy*], **Pierre** (doğ. 1891), Fransız ressamı ve oymacısı. Quimper'de doğmuştur. 1908 de Paris'e gidip Henri Matissel'in yanında çalışmış ve böylece *fauve*'larla kübistleri tanımak imkânını bulmuştur. Gobelins, Aubusson işi duvar halıcılığının Fransa'da yeniden gelişmesinde çaba göstermiş, Paimpol Millî denizcilik okulunun duvar resimlerini yapmıştır. Fransız ressam oymacıları birliğinin başkanı seçilmiş, teknik danışman olarak Louvre müzesine atanmıştır. Çoğunluk salt kazıkalem kullanır, çıplak kadın resimleriyle portreleri ve su manzaralarını seçerdi. Ölçülü bir kompozisyon tarzı vardır. Göze batmayan renklerden hoşlanır. Birçok kitap resimlemiştir.

DUBRỌVNIK [İta. adı: **Ragusa**], Yugoslavya'da,

D U B R O V N I K

Hırvatistan'da, Dalmaçya kıyısında, 19 100 kişilik bir şehir ve liman. Bir kayanın üstünde etrafı görkemli bir duvarla çevrili olan D., Yugoslavya'nın en güzel şehirlerinden biridir; eskiden kalma çok güzel yapıları vardır: Gotik ve Rönesans tarzında Rektörler sarayı, Sponza sarayı (XVI. yüzyıl); barok tarzında bir katedral, çeşitli kilise ve çeşmeler gibi. Turistik bir yer olan D. in limanı da Yugoslavya'nın güney kıyısında önemli bir ticaret merkezidir. Bk. RAGUSA.

DUBS, Jakob (1822 - 1879) İsviçreli devlet adamı. Affoltern (Zürich) de doğmuş, Lausanne'da ölmüştür. D., özellikle Yeni İsviçre Federasyonu (Eidgenossenschaft) nun kurulmasına katılmış ve gazeteci olarak gelenekçi (muhafazakâr) lerle çatışmıştır. D., 1861 de Federal Bakanlar Konseyi (Bundesrat) üyesi, 1864 te Federasyon başkanı olmuştur. 1872 yılında ise bir kanun tasarısı konusunda kabine arkadaşlariyle arasında çıkan anlaşmazlık üzerine Bundesrat'tan ayrılmıştır. Son olarak 1875 yılında İsviçre Federal Mahkemesi (Bundesgericht) üyeliğine atanmıştır. D. un eserleri arasında *Entwurf eines Strafgesetzbuchs für den Kanton Zürich* (Zürih kantonu için bir ceza kanunu tasarısı) [1855) ve *Das öffentliche Recht der schweizerischen Eidgenossenschaft* (İsviçre federasyonunun kamu hukuku) [2 cilt, 1878] vardır.

DUBUFFET [*dübüfę*], **Jean** (doğ. 1901), Fransız ressamı ve yazarı. Havre'da doğmuştur. Küçük yaştan resimle ilgilenmiş, Paris'e gelerek (1918) Julien Akademisinde sanat eğitimi derslerine devam etmiştir. D. bazı kukla maskeleri ve alçı işleri de yapmıştır. 1942 de kendini resme vermiş ve özellikle litografya ve resimdeki başarılariyle de sanat dünyasına kendini tanıtmıştır. İlk defa Drouin galerisinde resimlerini sergilediği sırada, eserlerinin saf görünüşü içinde saklı karikatür karakteri, birçok yazarların dikkatini çekmiştir. Bundan sonra D. resimde yeni materyaller araştırmasına başlamıştır: Kurum, çakıl taşı, kum, katran ve kömüre kadar çeşitli maddelerin katıldığı kalın bir boya hamurunu resme uygulamış ve kübistlerin çok önce düşünüp uyguladıkları ünlü «kâğıt yapıştırma» tekniğini yeniden ele almıştır. D. «Art brut» grupu kurucularından biri olmuştur. Kendi kendini yetiştirenlerin, safların, akıl hastalarının, münzevilerin eserlerini toplamayı ve etüt etmeyi amaç bilen bu topluluk, sonradan yine D. nin teşebbüsü ile dağılmıştır (1950). D., resme dair bir aforizma toplaması («Her tarzda amatörlere beyanname») nı Metafor koleksiyonunda yayınladıktan sonra, 1946 da yazdığı *La métromanie* kitabını da resimlemiştir. D. denenmemiş malzemeleri kullanmayı sevmiştir. Sihirli bir gerçeği ifadelendiren eserlerindeki dış âlemle iç güdü birbirleriyle kaynaşmıştır. D. nin eserlerinden toplu büyük bir sergi Dekoratif Sanatlar Müzesi (Paris) nde açılmıştır (1960). D., 1947 - 1949 yılları arası Sahra'ya birçok geziler yapmış, çok sayıda guvaj ve desenlerle dönmüştür. 1955 te Vence'a yerleşmiştir. Eserleri arasında «Yeşilimtırak küçük çıplak»; «Kömür halinde büyük çıplak»; «Çok bağıran Amerikan maymunu»; «Yaya kaldırımında Venüs»; «Ayılı manzara»; «Lekeli inek» vardır. — R.E.

J. DUBUFFET

J. DUBUFFET: «Yeşillikten sıçrayan çakıllar»

DUBUISSON [*dübüisǫ̃*], **Paul** (1746 - 1794), Fransız oyun yazarı ve devrimcisi. Laval'da doğmuş, Paris'te ölmüştür. Kurtuluş savaşları sırasında Amerika'ya gitmiş, dönüşünde de *Abrégé de la révolution des Etats d'Amérique* (Amerika devletleri devrimi üzerine el kitabı) [1779] adında bir eser yazmıştır. Ondan sonra da birkaç trajedi ve komedi yazıp sahneye koymuştur. 1789 devrim hareketine karışmış, bir aralık yürütme kurulunun temsilcisi olarak general Dumouriez'nin yanına verilmiştir. 1792 de generalin bozguncu tasarılarını komiteye haber vermişse de, ertesi yıl devrim mahkemesinde Hebert'le birlikte ölüme mahkûm edilmiştir.

DUBUQUE [*dyūbyųk, Fr. dübųk*], Amerika Birleşik Devletlerinde, Iowa eyaletinin doğusunda bir şehir ve aynı adı taşıyan yönetim bölgesinin merkezi. Mississippi ırmağı kıyısında bulunan D., bir tarım bölgesinin ihracat merkezidir. Madenî eşya, traktör, kimya maddeleri yapımı ve keresteciliği ile tanınır. D. Üniversitesi, Loras College, Clarke College ve Saint Raphael kilisesi bu şehirdedir. 1830 da, kurşun madencileri tarafından kurulan D., adını Fransız gezgini Julien D. (1762 - 1810) ten almıştır. Nüfusu 80 048 (1963) dir.

DUC (Fransa'da soyluluk sanı): bk. DUKA.

DUC [*dük*], **Joseph Louis** (1802 - 1879), Fransız mimarı Paris'te doğmuş, orada ölmüştür. Percier'nin öğrencisi olan D., Bastille meydanındaki sütun için Alavoine'ın yaptığı projeyi değiştirmiş, dip kısmı ile süslerini kendi görüşüne göre düzenleyerek anıta bugünkü şeklini vermiştir. Paris'teki Adalet sarayının Dauphine meydanına bakan bölümleri de onun eseridir.

DUCA [*dųka*], Moldavya'da yerleşmiş ve bu ülkeye birçok hükümdar vermiş Yunan asıllı bir aile. Bu hüküm-

darların en önemlileri şunlardır: **Gheorghe Duca,** 1666 da tahtı satın almış, ettiği kötülüklerden ötürü halkın nefretini üzerine çekmiş, Türkler tarafından tahttan indirilip tekrar tahta oturtulmuş (1672), hapse atılıp Eflâk'a nakledilmiş (1674), tekrar Moldavya'ya getirilip tahta oturtulmuş (1678); en sonunda 1683 te Polonyalılar tarafından kaçırılan Gheorghe D., Polonya'da ölmüştür.

Gheorghe D. nın oğlu **Constantin,** ilk kez 1693 ten 1696 ya kadar, ikinci kez 1700 den 1704 e kadar olmak üzere iki kez Moldavya hükümdarı olmuştur. Constantin Cantemir'in ölümünden sonra tahta çıkan Constantin D., ülkeyi sömürdüğü için Türkler tarafından tahtından indirilmişse de, kayın pederi Constantino Brâncoveanu'nun zenginliğine dayanarak yeniden Moldavya tahtına çıkmıştır.

DUCA [*duka*], **Ion** (1879-1933), Rumanyalı politikacı. Bükreş'te doğmuş, Sinaia'da ölmüştür. Liberal partiden milletvekili seçilmiş, sonradan partinin başkanı olmuş (1930), 1913 - 1928 arasında kurulan hükümetlerde bakanlık etmiş, 1933 te başbakan olmuştur. «Demir muhafızlar» (Gărzií de Fier) tarafından öldürülmüştür.

DUCANGE [*dükãi*], **Victor Henri Brahain** (1783 - 1833), Fransız yazarı. La Haye'de doğmuş, Paris'te ölmüştür. İlk romanını 1820 de yazan D., *Valantine* adlı eserini 1821 de yayınlamış, liberal bir gazetede çıkan yazıları yüzünden altı ay hapis yatmıştır. *Thélène ou l'Amour de la guerre* (T. veya harp aşkı) [1822] adlı eserinden dolayı da Belçika'ya kaçmak zorunda kalmıştır. Bundan sonra liberallerin romancısı sanını kazanmıştır. D., Paris tiyatrolarında uzun zaman tutunan melodramlar da kaleme almıştır; bunlardan en tanınmışı *Trente ans ou la vie d'un joueur* (Otuz yıl veya bir kumarbazın hayatı) dür.

DUCASSE, Isidore (Biog.): bk. LAUTRÉAMONT, Comte de.

DUCASSE [*dükas*], **Jean Jules Amble Roger** (1873-1954), Fransız bestecisi. Bordeaux'da doğmuş, Le Taillan - Médoc (Gironde) ta ölmüştür. D., Fauré'nin öğrencisi idi. *Alcyone* kantatı ile Roma ikinci armağanını kazanmıştır. Paris ili okullarının şan öğretimi genel denetmenliğine getirilen D., 1935 yılında Paris konservatuvarı kompozisyon profesörlüğü görevinde bulunmuştur. D. ın eserleri arasında korolu senfonik şiirler, *Le jardin de Marguerite* (Marguerite'in bahçesi); *Ulysse et les sirènes* (Odysseus ve seirenler); pandomima tarzında lirik bir dram; *Orphée* [Orpheus, opera, 1926]; *Cantegril* [opera - komik, 1932]; koro ile birlikte bir sarabanda dansı sayılabilir.

DUCATO [*dukato*], 1284 te Venedik doge'lerinden Giovanni Dandolo tarafından Venedik'e sokulan altın para. Sonradan Venedik'te ve başka darphanelerde gümüş D. lar da basılmıştır. Üstünde diz çökmüş doge resmi bulunduğu için bu paraya D adı verilmiştir. Venedik'i taklit ederek birçok Avrupa devletleri, bu arada özellikle İspanya, XV - XVI. yüzyıllarda çeşitli D. lar basmışlardır. Böylece piyasaya çıkarılan gerçek D. ların yanında zamanla değerleri değişen cari hesap veya banka D. ları vardı. Hollanda'da son zamanlara kadar ticarette kullanılmak üzere 21 mm çapında, 3,494 gr ağırlığında ve 983/1000 ayarında ve aş. yu. 5,70 florin değerinde altın D. lar basılmıştır.

DUCATO

DUCATONE [*dukatone*], 1. Alman imparatoru V. Karl tarafından 1561 yılında Milano'da bastırılan taler'e benzer para (İta. Scudo d'argerto). 1 D = 100 Soldi = 335,5 gr, 910/1000 ayarında gümüş olarak alınmıştı. D., XVI. yüzyılda Milano'da pek çok basılmış, sonraları uzun süre Savoia'da sürümde kalmıştır.

2. 1618 den sonra İspanya Hollandasında basılmış olan 32,5 gr = 3 gulden ağırlığındaki para. Üzerindeki gümüşten atlı resmi yüzünden «gümüş atlı» adiyle anılmıştır. Bu para, 1659 - 1792 arasında Birleşik Hollanda devletince de Doğu Hindistan ticareti için basılmıştır.

DUCCIO [*düço*], **di Buoninsegna** (aş. yu. 1260 - 1319), İtalyan ressamı. Siena'da doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Siena resim ekolünün ilk büyük ustasıdır. D., üstat Guido'nun özellikle geliştirdiği Bizans resim ekolüne sımsıkı bağlı kalmakla birlikte, eski üslûbun geleneksel, hareketsiz ve donuk tutumunu yumuşatmağa çalışır. Bu, özellikle içten bir sevimlilik verdiği Meryem tasvirlerinde görülür. Kendinden biraz daha genç olan Giotto, *İncil*'den alınma sahneleri, görkemli bir sadelik ve dramatik bir yalınlıkla çizer ve bunda, göze çarpan, güçlü, şekli belirten bir üslûp kullanırken D., geleneksel eski resim tiplerine yeni bir canlılık vermekle yetinir. Floransa'daki Santa Maria Novella'da bulunan Capella Rucellai Madonna (Meryem ana) sı, önceleri Cimabue'nin sanılmışsa da, bugün birçoklarınca bunun D. ya ait olduğu kabul edilmektedir. D. nun başlıca eseri, 1308 - 1311 arasında Siena kilisesi mihrabı için yaptığı büyük İsa grupudur. 1771 yılında bu resim, testere ile kesilerek bölümlere ayrılmıştır. Siena kilise müzesinde, tahtında oturan Madonna'yı melek ve azizlerle çevrili olarak gösteren orta bölüm bulunmaktadır.

DUCCIO: «İsa, kendisinden önce yaşamış olanların ruhlariyle birlikte»

DUCE (İtal. soyluluk sanı): bk. DUKA.

DUCENARIUS [*dukenarius*] (Roma tar.), imparatorluk devrinde Romalı procurator'ların taşıdığı san. Aldıkları ücret 200 000 sestertius (1 sestertius = 1/4 denarius) a

kadar yükselirdi. Güney İspanya'da Betica eyaleti procurator'u, Britannia (İngiltere), Sardinia, Dacia (Rumanya) procuratorları bunlara örnek olarak gösterilebilir. D. sanı eskiden hiçbir resmî nitelik taşımaksızın sık sık kullanılırdı; II ve III. yüzyıllarda, Diocletianus zamanında ücrete bakılmaksızın, askerî ve sivil aşama sırasının bazı derecelerini adlandırmak için kullanılmağa başlar. Metinlerde adı daha sık geçer ve resmîleşir. St. Hieronymus'un bir yazısında askerî D., centenarius ile senatör arasında bir san olarak görülür; sivil D. sanı ise agentes in rebus (maliye memurları), palatini sacrarum largitiorum (imparatorun bağış işlerine bakan saray memuru) ve eunuchi palatini (saray harem ağaları) ye verilir.

DUCENTO [*duçento*] **veya DUECENTO** [*dueçento*] (İta. = iki yüz, yani 1200), İtalyanların XIII. yüzyıla ve onun üslûbuna verdikleri ad.

DUCHAMP [*düşã*], **Marcel** (doğ. 1887), Fransız ressamı. Blainville'de doğmuştur. Altı kardeşten dördü, Jacques Villon (ressam), D.-Villon (heykeltıraş), Suzanne D. ve Marcel D. (ressam) tanınmış sanatçılardandır. D., önceleri Sainte-Geneviève kitaplığında memur olarak çalışmış, «Le Courrier Français» ye desenler çizmiştir. 1908-1910 yıllarında empresyonist ressamların tarzında, onların tekniğini denemek üzere resimler yapmıştır. İlk devrelerine rastlayan, biçimlerin dağılışını gösteren kübist eğilimli tarziyle kişiliğini belli etmiş ve 1912 de bu çığırda olgun örnekler vermiştir. Bunlardan en ünlüsü olun «Merdivenden inen çıplak» tablosu, New York'a gittiği sırada (1913), Milletlerarası Mondern Sanat Sergisinde (Armory Show) sergilenmiş ve bu eseriyle ün sağlamıştır. Tutucuların sert eleştirmeleri, bu eserin uyandırdığı ilgiyi zayıflatmadığı gibi, sanatçıya uygun teklifler yapılmasına da yol açmıştır. D., yapılan teklifleri geri çevirmiş, halka ve New York'lu sanatçılara Fransızca dersi vererek hayatını kazanmıştır. Francis Picabia ile sıkı dost ve hayat arkadaşı olmuş. bazı yönleriyle Avrupa'daki Dada (bk. DADACILIK) davranışı üzerinde, daha önceden benzerliği olan bir düşünüşün öncüsü olmuşlardır. D. 1918 de Arjantin'e gitmiş, Birinci Dünya Harbinden sonra da Paris'e dönerek, 1925 e kadar Surréalist (bk. SURRÉALISME) akıma katılmıştır. Daha sonra, isteğiyle sanatı bırakarak satranca merak sarmış ve New York'a yerleşmiştir. D., mekanik eşyaların yardımcısı olmuş ve piyasada rastlanan fabrikasyon işleri üzerlerinde, beklenmedik içten gelen bir davranışla katmalar yaparak veya çoğu atarak çalışmış, yavan eşyalardan bir sanat eseri yaratmıştır.

D. ın hemen bütün eserleri, Philadelphia müzesinde bulunmaktadır. D. ın sanatında başta gelen kural, hiçbir zaman tekrara düşmemektir. Adı, kendi alanında buluşun, özgürlüğün, çekinmezliğin, başarılı bir timsali olarak sanat dünyasında yer almıştır. «Bakirenin evliliğe geçişi» (1912; Modern Sanat Müzesi, New York); «Bekârlar tarafından soyulmuş evli»; «Merdivenden inen çıplak» adlı tabloları anılmaya değer. — R. E.

M. DUCHAMP: «Merdivenden inen çıplak»

DUCHAMP-VILLON [*düşã-viyõ*], **Raymond** (1876-1918), Fransız heykeltıraşı. Dampville'de doğmuş, Cannes'da ölmüştür. Önceleri doktorluk öğrenimi yapmış, 1898 den sonra da heykeltıraşlığa başlamıştır. D., Rodin'in, sonra da kardeşleri Jacques Villon ve Marcel Duchamp'ın etkisi altında kalmıştır. Kübistler ve şair Apollinaire'in çevresine girdikten sonra, hareketli ve canlı sanat havası içinde gerçek yolunu bulmuş ve kişiliği olan bir üslûba ulaşmıştır. D., 1912-1914 arası, at konusu ile ilgilenmiş, değişik görünüşlerde işlediği atlar üzerindeki çalış-

R. DUCHAMP-VILLON: «Tunçtan at» (Millî Modern Sanat Müzesi, Paris)

maları, kübist heykelciliğin bir bildirisi halini almıştır. D., subay olarak katıldığı Birinci Dünya Harbinde Cannes'da ölmüştür. D., ekspresyonist bir sanatçı olmamakla birlikte şekilleri değiştirmiş, fütüristlere vergi boşluk içindeki hareketi (at motiflerindeki gibi) anlatmıştır. Belirli bir sınır içinde, güçlü üslûbu ile, açık ve sağlam bir düşünüşün gerçek örneklerini vermiştir. Eserleri arasında «Tunçtan at» [1914] (Millî Modern Sanat Müzesi, Paris) anılabilir. – R. E.

DUCHCOV [*duhtsov*] (Alm. **Dux**), Çekoslovakya'da, Aussig yönetim bölgesinde bir şehir. Nüfusu 8 200 (1948) dür. D. da Waldstein kontluk şatosu meşhurdur. Linyit ocakları, maden, kimya, cam ve porselen sanayii vardır.

DUCHENNE DE BOULOGNE [*düşen dı bulon*], **Guillaume Benjamin** (1806 - 1875), Fransız hekimi. Boulogne - sur - Mer'de doğmuş, Paris'te ölmüştür. Tedavide ve teşhiste elektriğin kullanılmasını sağlayan ilk hekimlerden biridir. Böylece çeşitli sinir hastalıklarını birbirinden ayırmak yolunu bulmuş ve heyecanlar fizyolojisini incelemiştir. Nöropatolojinin kurucularından olan D., Charcot ve Salpêtrière okulunu etkisi altında bırakmıştır.

Duchenne veya Duchenne - Aran hastalığı (Nöroloji): omurilikteki patolojik bir durum yüzünden kaslarda meydana gelen atrofi (*atrophia*), yani beslenme yetersizliğinden ileri gelen küçülme. Bir adı da miyelopatik kas atrofisidir.

Duchenne felci (Nöroloji): beyin boşluk (*ventriculus*) larından dördüncüsünün tabanındaki sinir çekirdeklerinin soysuzlaşması sonucu olarak dudak, dil, ağız, yutak ve gırtlak kaslarının yavaş yavaş felce uğraması. Genel olarak ölümle sona erer.

DUCHESNE [*düşen*], 1. **D. ana** (La Mère Duchesne), Fransa'da 1791 de bazı devrimci yayınlara adı verilmiş olan cumhuriyetçi halk kadını tipi.

2. **D. baba** (Le Père Duchesne), Fransa'da, daha 1789 devriminden önce, Fransız tiyatrosuna girmiş olan ve Paris halkının politik düşüncelerini belirten sembolik bir tip. Bu tipin adı, birçok hiciv yazısının ve özellikle 1790 dan sonra Hebert'in ünlü gazetesinin de adı olmuştur. Bu gazete, yazarının aşırı devrimci düşüncelerini yansıtan küfürler ve kötü sözlerle doluydu. Aynı adı özellikle 1848 ve 1871 de başka gazeteler de almışlardır.

DUCHESNE [*düşen*], **André** (Lat. **Chesneus, Quercetanus**; 1584 - 1640), Fransız tarih araştırıcısı. Isle - Bouchard Touraine'de doğmuş, Paris'te ölmüştür. D., Richelieu devrinde vakanüvisliğe getirilmiştir. «Fransız tarihinin babası» olarak tanınmıştır. Özellikle 1636 - 1649 arasında çıkmış olan *Historiae Francorum scriptores coaetanei* (Fransız tarihinin çağdaş yazarları) adlı 5 ciltlik eseri ile ün almıştır. Oğlu François D. (1616 - 1693), üçüncü ciltten başlayarak bu eseri tamamlamıştır.

DUČIĆ [*duçiç*], **Jovan** (1874 - 1943), Sırp şairi. Trebinje'de doğmuş, Gary (A. B. D.) de ölmüştür. D., Paris'te okumuş, dış işlerine girmiş (1910) ve yurdunu Roma, Atina ve Madrid de temsil etmiştir. D., şair olarak önceleri V. Ilić'in izinde yürümüş, ritim ve kelime hazinesi bakımından onu taklide çalışmıştır. Bu arada kendi ruh durumlarını, tabiatı, tutkuyu, insanın aşk ve ölüm karşısındaki sorunlarını dile getirmiştir. D., daha sonra Fransız sembolist ve parnasyenlerinin etkisi altında kalmış, biçimin ahengini gözeten ve ayrıntılarının zenginliği ile göze çarpan bir üslûpta karar kılmıştır Gezi mektupları ve denemeler de yazmıştır. Başlıca eseri: *Pjesme* (Şiirler) [1901-1908].

DUCIS [*dūtsis*], **Benedictus** (1485 - 1495 arası - 1544), Alman bestecisi. Schalckstetten'de ölmüştür. 1532 de Ulm'de, 1533 te Stubersheim'de, 1535 ten ölümüne kadar da Schalckstetten'de Protestan papazı olarak çalışan D., Horatius'un *od*'larını bestelemiş, *Geistliche Lieder* (Kilise şarkıları) i yazmış ve kilisede âyin sırasında söylenecek bir seri ilâhi bestelemiştir. Ancak, XVI. yüzyılın ilk yarısında, besteleri üzerinde yalnız küçük adları yazılı üç Benedictus (Benedictus de Opitiis, Benedictus Ducis, Benedictus Appenzeller) olduğundan hangi eserin hangisine ait bulunduğunu kestirmek hayli güç olmuştur.

DUCIS [*düsi*], **Jean - François** (1733 - 1816), Fransız trajedi yazarı. Versailles'da doğmuş, orada ölmüştür. Shakespeare'in Letourneur tarafından Fransızcaya çevrilmiş dramlarının heyecanına kapılan D., onun bazı dramlarını Fransız trajedi kurallarına uygun bir şekilde adapte etmeğe çalışmıştır. 1769 da yazdığı *Hamlet*'i, Lekain oynamak istememişse de, eser sonradan büyük başarı elde etmiştir. D. bunun üzerine 1775 te *Romeo ile Juliet*'i, 1783 te *Kral Lear*'i, 1784 te *Macbeth*'i, 1792 de de *Othello*'yu adapte etmiştir. Bu adaptasyonlar, o zamana kadar hemen hemen hiç tanınmayan Shakespeare'in Fransa'da iyice tanınmasını sağlamıştır. D., bundan başka iki trajedi daha yazmıştır; bunlardan *Œdipe chez Admète* (Oidipus Admetes'in evinde) [1778] ona Fransız Akademisinin kapılarını açmış; *Abufar* (ad) [1795] ise, o çağın en iyi trajedileri arasında yer almıştır. Çıkarcı olmayan, Katolikliğe ve krallığa bağlılığiyle tanınan D., kendisine Napoléon tarafından yapılan bütün teklifleri reddetmiştir.

J. F. DUCIS

DUCK RIVER [*dak rivır*], Amerika Birleşik Devletlerinde bir nehir, Tennessee nehrinin kolu. Uzunluğu aş. yu. 300 km dir. D. R., Cumberland dağlarının eteğinden çıkar, Tennessee ilinden geçer ve Columbia ile Centreville'i sular.

DUCKWORT [*dakwırth*], **Sir John Thomas** (1748 - 1817), İngiliz amirali. Leatherhead (Surrey) de doğmuş, Plymouth'ta ölmüştür. 1759 da İngiliz bahriyesine katılmış, Fransızlara karşı Büyük Devrim ve Napoléon harplerinde başariyle savaşmış, 1807 de «Royal George» gemisi ile Çanakkale Boğazını zorla geçmiş, fakat geri dönüşünde gemisi hasara uğratılmıştır.

DUCKWORT [*dakwırth*] **OLAYI**, ölümle sonuçlanan bazı beyin hastalıklarında, kalbin çalışmasının durmasından önce solunumun durması olayı. İngiliz hekimi Sir Dyec Duckworth (1840 - 1928) ın adiyle anılır.

DUCLAIR [*dükler*], Fransa'da, aşağı Seine kıyısında bir kasaba. Seine - Maritime kantonunun merkezidir. Kasabanın bir ırmak limanı ile bir bölümü Roman, öteki bölümü

rokoko üslûbunda olan bir kilisesi vardır. Çivi, vida, civata gibi demir işleri yapılan D. de ünlü bir ördek ırkı da üretilir. Nüfusu 2 332 dir.

Duclair ördeği: Normandiya'da yetiştirilen evcil bir ördek ırkı. Çok yumurta verir ve çabuk yağlanıp semirir. Rouen ördeği ile Amerika asıllı kara Cayuga ördeğinin kırması olan bu kuşun tüyleri, yeşil parıltılı kara, göğüs bölümü aktır.

DUCLAUX [*düklo*], **Emile** (1840 - 1904), Fransız biyoloji ve kimya uzmanı. Aurillac'ta doğmuş, Paris'te ölmüştür. Yüksek Öğretmen Okulu öğrencisi iken Pasteur'ün yanında çalışmış, bir süre Lyon Bilimler Fakültesinde profesörlük ettikten sonra, 1885 te Sorbonne'da biyoloji kürsüsüne getirilmiştir. 1895 te, kendisine çok değer veren Pasteur'ün ölümü üzerine enstitünün yönetimi ile görevlendirilmiştir. Mayalanma olayları, mikroplar, mikroplu hastalıklar ve toprak altı suları konularındaki çalışmaları dolayısiyle bilim dünyası kendisine çok şeyler borçludur. 1872 de kılcallık olaylarını açıklamak için ileri sürdüğü bir kuramda, sıvıların yüzeyini gergin ve esnek bir zara benzeterek bu olayları böylece açıklamıştır. Dreyfus dâvasının yol açtığı sorunlara karışmış, böylece İnsan Hakları Birliğinin kurucularından biri olmuştur. 1888 de Bilimler Akademisine üye seçilmiştir.

E. DUCLAUX

DUCLAUX [*düklo*], **Jaques Eugène** (doğ. 1877), Fransız biyoloji ve kimya uzmanı. Lyon'da doğmuştur. Babası J. E. Duclaux gibi, Pasteur Enstitüsünde çalışmış, sonra Collège de France'ta biyoloji profesörü olmuş, koloit'lerin fiziksel ve kimyasal özellikleri üzerinde çalışmıştır. Selüloz türevlerini, özellikle bunun nitrik esterlerini incelemiş, bundan başka morötesi (ültraviole) ışımalarını, havakürenin saydamlığını ve soğuruculuğunu da araştırmıştır.

DUCLOS [*düklo*], **Charles Pinot** (1704 - 1772), Fransız yazarı. Dinan'da doğmuş, Paris'te ölmüştür. Parlak zekâsı ve yeteneği, kendisinin çeşitli konuları ele almasına yardım etmiştir. Birçok roman ve hikâye yazdığı gibi, çağının toplum töresini inceleyen eserler de vermiş, ayrıca Fransızcanın grameri, yollar ve köprüler gibi değişik konular üzerinde kalem oynatmıştır. 1748 de Fransız Akademisine üye seçilmiş, 1750 de Fransa'nın resmî tarih yazarlığına atanmıştır. Ölümünden sonra, 1790 - 1791 yıllarında yayınlanmış bir tarihi ve seyahatnamesi de vardır.

Ch. P. DUCLOS

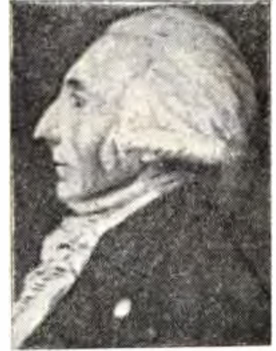
DUCLOS [*düklo*], **Jacques** (doğ. 1896), Fransız politika adamı. Louey (Hautes - Pyrenées) de doğmuştur. D., önce pastacı çıraklığı yapmış, 1920 de Komünist Partisine girmiştir. 1936 de milletvekili seçilmiştir. D., Kominformu kuranlardan biridir. Thorez ile birlikte Fransız komünistlerinin en ileri gelenlerindendir. 1950 de Komünist Partisinin genel sekreterliğine getirilmiştir. 1959 da senato üyeliğine seçilmiştir. «Humanité» gazetesinin başyazarlarındandır.

DUCLOS [*düklo*], **Marie - Anne de Châteauneuf** (1668 veya 1670 - 1748), Fransız trajedi artisti. Paris'te doğmuş, orada ölmüştür. Bir aktörün kızı olan D., şanda başarı sağlayamadığı için 1693 te Comédie - Française'e girmiştir. Sanatından çok, aşırı güzelliği sayesinde seyircileri büyülerdi.

DUCOMMUN [*dükomõ*], **Élie** (1833 - 1906), İsviçreli gazeteci ve yazar. Cenevre'de doğmuş, Bern'de ölmüştür. Cenevre'de «Revue de Genève» dergisini çıkarmış (1855), Bern'de yerleşerek «Der Fortschritt» adlı bir gazete kurmuştur. «Helvétie» ve «Etats - Unis d'Europe» dergileri için yazı yazmıştır. 1891 de Bern'de «Bureau international et permanent de la paix» (Uluslararası daimî barış bürosu) yi örgütlemiş, 1902 de Charles Albert Gobat ile birlikte Nobel barış armağanını kazanmıştır.

DUCORNET [*dükorne*], **Louis César Joseph** (1806 - 1856), Fransız ressamı. Lille'de doğmuş, Paris'te ölmüştür Kolsuz doğan D., romantik tarzda tablolar yapmak için ayaklarını kullanmıştır. En önemli eseri, Paris'teki Saint - Louis - en - l'Ile kilisesinde bulunan «St. Denis Gallia'da vaız verirken» [1846] adlı tablosudur. Doğduğu şehir ve XVIII. Louis tarafından kendisine maaş bağlanmıştı. D. nin Amiens, Dijon, Lille, Montpellier ve Reims müzelerinde tabloları vardır.

DUCOS [*düko*], **Roger, Comte** (1747 - 1816), Fransız politika adamı. Landes departmanına bağlı Montford'da doğmuş, Ulm'de ölmüştür. D., 1792 de Convention üyesi olmuş ve kral XVI. Louis'nin ölüm cezasına çarptırılması için oy vermiştir. Ocak 1794 te Jakobinler klübüne başkan seçilmişse de, geri planda kalmayı daha uygun bulmuştur. 1795 te ihtiyarlar meclisinin üyesi, 4 eylül 1797 de ise başkanı olmuştur. D., Barras aracılığı ile Directoire'a girmiş ve Sieyès'in hükümet darbesi planlarını desteklemiş, 18 Brumaire'den sonra geçici konsül ve arkadan senato başkan yardımcısı olmuştur. D., ikinci restorasyondan sonra XVI. Louis'nin öldürülmesine katılmakla suçlandırılmış, Fransa'dan ayrılmak zorunda kalmıştır.

R. DUCOS

DUCOS DU HAURON [*düko dü orõ*], **Louis** (1837 - 1920), Fransız fizikçisi. Langon (Gironde) da doğmuş, Agen'de ölmüştür. Trikrom usulü denilen usulle renkli resim basma tekniğinin bulucusu olan D., 1869 da Ch. Cros'dan büsbütün ayrı olarak ve aş. yu. aynı zamanda bu usulle renkli fotoğraf çekmeyi başarmıştır. 1891 de kabartma resim etkisini bırakan fotoğraf elde etmek için tamamlayıcı renklerden müteşekkil (anaglyph) iki klişeyi yan yana koyma usulünü bulmuştur.

DUCOURET [*dükurę*], **Hacı Abdülhamid Bey** (1812 - 1867), Fransız gezgini. Huningen'de doğmuş, Paris'te ölmüştür. 1834 te doğu gezisine çıkmış, Mısır ve Habeşistan'ı dolaşmış ve Kızıldeniz kıyısı yolu ile Kahire'ye dönmüştür. İslâm dinine girdikten ve bir Arap adı aldıktan sonra doğruluğundan şüphe edilen birçok geziler yapmıştır.

DUCREST DE VILLENEUVE [*dükrę di vilnöv*], **Alexandre Louis** (1777 1852), Fransız amirali. Vitré yakınındaki Le Theil'de doğmuş, Paris'te ölmüştür. 1796 da subay adayı olarak deniz kuvvetlerine katılmış, Trafalgar savaşında tutsak düşmüş, Napoléon tarafından Île - de - France (Mauritius) a görevle gönderilmiştir. 1810 da yeniden İngilizlere tutsak düşen D., bir İngiliz tutsağı ile değiştirilmiştir. 1814 te ağır yaralanmış ve 1829 da tuğamiralliğe getirilmiş olan D., Anvers kuşatmasında (1832), Escaut'daki deniz kuvvetlerini yönetmiştir.

DUCREUX [*dükrö*], **Joseph** (1737 - 1802), Fransız ressamı. Nancy'de doğmuş, Paris'te ölmüştür. Maurice Quentin de La Tour'dan ders almış ve 1769 da Viyana'ya gidip arşidüşes Marie - Antoinette'in portresini yapmak için seçilmiştir. Kraliçe olduktan sonra Marie - Antoinette D. yü başressamlığa atamıştır. Devrim sırasında Mirabeau, Bernave, Robespierre, Couthon, Saint - Just'ün portrelerini yapmıştır.

DUCREY [*dükrę*] **BASİLİ** (Parazitoloji), bir *Skhizomyketes* (b. bk.) cinsi. Parvobacteriaceae familyasından ve Hemophileae oymağından olan bu cinsi, yalnız asalak olarak yaşayan pek küçük, çubuk biçiminde, gram - negatif bakteriler meydana getirir. Hastalık yapıcı olan bu bakteriler büyüyüp gelişmek için alyuvarlara veya porfirin (porphyrine) lere (X faktörü) veya fosfopiridin nükleotid (phosphopiridine nucléotide) e muhtaçtır. Bilimsel adı *hemophilus ducreyi*'dir. İtalyan deri hastalıkları uzmanı Augosto Ducrey (1860 - 1940) in adiyle anılır.

DUCROT [*dükrǫ*], **Auguste Alexandre** (1817 - 1882), Fransız generali. Nevers'de doğmuş, Versailles'da ölmüştür. Cezayir'de dövüştükten sonra 1859 da İtalya'da bir tugayı, 1870 de de Froeschviller'de bir tümeni başariyle yönetmiştir. Sedan'da Mac-Mahon yaralandıktan sonra ordunun başına geçen D., birliklerine çekilme emri vermişse de, çok geçmeden görevini Wimpffen'e bırakmak için emir almıştır. Esir düştükten sonra kaçan D., Paris kuşatması sırasında bir kolorduya komuta etmiştir. 1871 - 1872 de Nièvre'den kralcı milletvekili seçilmiştir. Bourges'da 8. kolordu komutaniyken, cumhuriyet hükümetine karşı cephe aldığı için 1878 de ordudan ayrılmak zorunda kalmıştır.

DUCTUS BOTALLI [*duktus botalli*], foetus'te arteria pulmonalis ile aorta kökünü birleştiren kısa bir kanal.

DUDA, Herbert Walter (doğ. 1900), Avusturyalı Türkolog. Linz'te doğmuştur. Praha, Viyana ve Leipzig Üniversitelerinde okuduktan sonra Paris'te École des Langues Orientales Vivantes'a devam etmiştir. 1932 yılında Leipzig Üniversitesinde doçentliğe atanmış, 1936 da Breslau Üniversitesinde profesörlükle görevlendirilmiştir. D. 1941 yılında Sofya Üniversitesinde konuk profesör (Gastprofessor) olarak görev almış, 1943 te ise Viyana Üniversitesinde Türkoloji ve İslâm bilimleri profesörlüğüne çağrılmıştır. Bu göreve ek olarak, Viyana Üniversitesi Doğu Enstitüsünün yönetimini de üzerine alan D., bugün Viyana Üniversitesinde çalışmaktadır. Bu arada 1947 - 1948 ve 1948 - 1949 öğretim yıllarında Viyana Üniversitesi Felsefe Fakültesi dekanlığı görevini de yapmıştır.

H. W. DUDA

D. 1923 te Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun hikâyelerini Almancaya çevirmiş (*Novellen von Jaakub Kadri* (Y. K. nin hikâyeleri) [Leipzig, 1923]); *Ahmed Haschim, ein Türkischer Dichter der Gegenwart* (Çağdaş Türk şairi A. H.) [Berlin, 1929] adlı eserinde Ahmet Haşim'i tanıtmağa çalışmıştır. *Die Sprache der Qyrk - Vezir - Erzählungen* (Kırk vezir hikâyelerinin dili) [Leipzig, 1930] adlı eseri, Türk dili çalışmaları bakımından önemlidir. Onun *Zeitgenossische türkische Prosa* (Çağdaş Türk nesri) («Orientalistische Literaturzeiturg» da, XL) [1937] adlı yazısı da Türk edebiyatiyle ilgilidir. D. nın Türk edebiyatı ve Türk kültürü ile ilgili birçok yayınları ve yazıları daha vardır: *Die neue Lateinschrift in der Türkei* (Türkiye'de yeni Latin alfabesi) («Orientalistische Literaturzeitung» da) [XXXII,1929, XXXIII, 1930]; *Das Druckwesen in der Türkei* (Türkiye'de matbaacılık) («Gutenbergjahrbuch» ta 1935] veya *Die Gesundung der türkischen Sprachreform* (Türk dil devriminin sağlığa kavuşması) [«Der Islam» da, XXVI, 1940] adlı yazıları gibi. *Vom Kalifat zur Republik. Die Türkei im 19. und 20. Jahrhundert* (Hilâfetten cumhuriyete. XIX ve XX. yüzyıllarda Türkiye) [Viyana, 1948] adlı eseri de yeni Türk tarihiyle ilgilidir.

D. eski kaynaklardan yararlanarak birçok tartışmalı tarih problemi üzerinde de durmuştur. Örnek olarak, XIII. yüzyılda Türklerin Dobruca'ya yerleşmesi konusunu işlemiştir («Spisanie na bîlgarskata akademiya na naukite» dergisinde, 1943). *Balkantürkische Studien* (Balkan Türk araştırmaları) [Viyana, 1949] adlı eseri de Balkan Türklerinin tarihiyle ilgilidir. D. son yıllarda İbn Bîbî'nin Selçuklu tarihini de Almancaya çevirmiştir: *Die Seltschukengeschichte des Ibn Bibi* (İbn Bîbî'nin Selçuklu tarihi) [Kopenhag, 1959]. Son olarak, *Altaistik und Turkologie* (Altayistik ve Türkoloji) [«Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes» dergisinde, LII, 1953 - 1955] adlı yazısı da belirtilebilir. — H. E.

DUDAK (Anatomi): 1. Ağız deliğinin ön tarafını üstten ve alttan çevreleyen etli bölümler.

Üst ve alt D. lar iki yanda birleşerek D. köşeleri (Lat. *commissura labialis*) ni meydana getirirler. D. ların oynak kenarları çok ince ve pembe bir zarla kaplıdır ve bu zar ağız deliğinin zarı halinde içeriye doğru devam eder. İçeride ve D. ları ikiye bölen çizgi üzerinde D. gemi (Lat. *frenulum labii*) bulunur. Üst bölümü alt bölümüne oranla daha belirli olan bu gem, D. ın arka yüzünü diş yuvaları kemeri (Fr. arcade alvéolaire) ne bağlar. D. ların hareketini, başlıca D. köşelerinden başlayarak D. ların çevresinde ve içinde yer alan yuvarlak kas (*musculus orbicularis*) ile üçgen kas (*m. triangularis*) ve gülme kası (*m. risorius*) sağlar.

2. Kadınlarda üretim organının dış bölümünde bulunan zarlı katlar. Ferç (*vulva*) in D. ları yan yana duran iki kıvrımdan meydana gelir. Büyük D. dışarıda, küçük D.

içeridedir. Bunlar ferç oyuğunu her iki yandan sınırlandırır. Büyük D. lar ön tarafa Venus kubbesi (*mons veneris*) denilen kabarık bölüme karışarak son bulur; altta ve arkada ise *perineum* (küçük leğenin tabanı, yani anus, idrar borusu ağzı ve ferci kapsayan bölge) un orta çizgisiyle birleşir. Küçük D. lar ön uçlariyle klitoris (kadınlarda erkeğin kamışına karşılık olan cisim) le birleşerek klitoris takkesini ve klitoris gemi (*frenulum eritoridis*) ni meydana getirir.

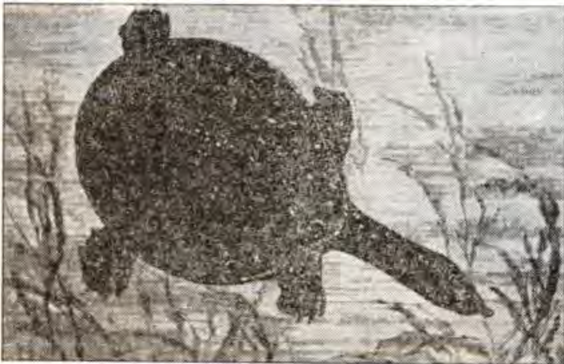
DUDAK ÇEKEYİ (Fr. Attraction labiale) [Dil.]: bk. ATTRAKSİYON, LABİAL ATTRAKSİYON ve VOKAL UYUMU.

DUDAKLI AYI (*Melursus ursinus*), Etçiler (Carnivora) takımının Ayıgiller (Ursidae) familyasından bir memeli türü. Doğu Hindistan ve Seylan'da yaşar. Uzunluğu 175 cm dir. Kılları uzun ve karadır. Dudaklarını öne doğru uzatabilmektedir. Yapısı tıknazdır. Uzun tırnakları hem tırmanmasına, hem de toprağı eşelemesine yarar. Daha çok meyva, termit ve bal ile beslenir. Kızdırılırsa insana saldırır.

DUDAKLI AYI

DUDAKLI ÇİÇEK (Bot.), kenarı iki dudağı andıracak biçimde kesik olan, çanakyapraklı (gamopétale) ve birbakışımlı (zygomorphe) taçlara verilen ad. Üst dudak iki yapraktan, alt dudak yapışık üç yapraktan meydana gelmiştir. Akballıbaba (*Laminum album*) nın tacı örnek olarak gösterilebilir. Bk. BALLIBABAGİLLER.

DUDAKLI KAPLUMBAĞA (*Trionyx triunguis*), Kaplumbağalar (Testudinata) takımının Dudaklı kaplumbağagiller (Trionychidae) familyasından bir sürüngen türü. Uzunluğu 50 cm dir. Ön ve art ayaklarında üçer parmak vardır. 2 - 10 saat kadar su altında kalabilmektedir. Yaşadığı su kuruyacak olursa balçığa gömülür ve aynı yerin yeniden su ile dolmasını bekler. Geceleri avlanır. Afrika ve Suriye sularında yaşar.

DUDAKLI KAPLUMBAĞA

DUDAKLI KAPLUMBAĞAGİLLER (*Trionychidae*), Omurgalı hayvanlardan Sürüngenler (Reptilia) sınıfının Kaplumbağalar (Testudinata) takımının Yumuşak kaplumbağalar (Trionychoidea) alt takımına giren bir familyası. Tatlı suda yaşayan yumuşak bağalı türleri içine alır. Eski Dünyada ve Kuzey Amerika'da yaşar. D. K. in dudaklı kablumbağa (Trionx triunguis) ve Trionyx feror türleri tanınmıştır.

DUDAKSIL veya LABİAL (Fr. Labiale, Lat. *labium* = dudak) [Dil.], dudakların birbirine veya dişlere dokunup açılmasiyle çıkan seslere verilen ad. Örnek olarak, *b*, *p*, *m*, *f*, *v* sesleri D. seslerdir. İki dudağın birbirine dokunmasiyle meydana gelen seslere çift D. (Fr. bilabiale) adı verilir (*p*, *b* gibi). Dudakların dişlere dokunup açılmasiyle çıkan sesler de dudak - diş sesleri (Fr. labio - dentale) adiyle anılır (*f*, *v* gibi).

DUDAKSIZLIK (Fr. Achélie), yeni doğan çocukta dudakların bir kısmının veya bütününün olmaması hali. Diğer bazı organların yokluğu hali ile birlikte görülebilen D., üst dudakta yarıklar biçiminde kendıni gösteren tavşan dudağı (b. bk.) gibi bir şekil bozukluğudur. Bk. AKELİ.

DUDDELL [*dadęl* veya *dyudęl*], **William du Bois** (1872 - 1917), İngiliz elektrik mühendisi ve bulucusu. Yıllarca süren bir öğrenim ve araştırma döneminden sonra Londra'da bir danışman mühendis bürosu açmıştır. D. ın elektrik arkı ile ilgili birçok önemli buluşları vardır; ayrıca D. galvanometre veya osilografı bulmuştur. Telsiz telgrafın gelişmesine öncülük edenlerdendir. D. Royal Society'nin üyesi idi.

DUDELANGE [*düdlāj*] (Alm. Dudelingen), Luxembourg büyük dukalığının Esch - Alzette kantonunda, Esch'in doğusunda, Fransız sınırına yakın bir şehir. D. da demir madeni ocakları, çelik fabrikaları, sunî gübre fabrikaları vardır. Nüfusu 14 900 dür.

DUDEN [*dudin*], **Konrad** (1829 - 1911), Alman sözlük yazarı. Wesel (Almanya) de doğmuş, Sonnenberg (Wiesbaden) te ölmüştür. 1902 yılında Konstanz'ta toplanan başlıca Alman, Avusturyalı ve İsviçreli basıcı birliklerinin birleşik oturumda vardıkları bir karara uyarak, Alman imlâsını birleştirmek üzere *Rechtschreibung der Buchdruckereien deutscher Sprache* (Almanca basım yapanlar için imlâ) [1903] adlı imlâ kılavuzunu hazırlamıştır. D., bundan sonra *Orthographisches Wörterbuch der deutschen Sprache* (Alman dilinin imlâ sözlüğü) [1880] adlı eseri çıkarmıştır. Bu eserin sekizinci baskısı (1905), *Buchdrucker-Duden* (Matbaacı için Duden) in ikinci baskısı [1907] ile birleştirilerek, *Rechtschreibung der deutschen Sprache und der Fremdwörter* (Alman dilinin ve yabancı kelimelerin imlâsı) [1915] adı altında yayınlanmıştır. Zamanla D. ın imlâsı bütün Almanca konuşulan devlet ve ülkelerde standartolarak kabul edilmiştir.

DUDERSTADT [*dudirştat*], Almanya'nın kuzeybatısında, aşağı Saksonya'da bir şehir. Eskiden Prusya'nın Hanover eyaletine bağlıydı. D. Hahle nehri kıyısında, Göttingen'in doğusundadır. Nüfusu 11 500 (1950) dür. D. ın çıkardığı mallar arasında elektrik ve presizyon aletleri, yapım aletleri, kâğıt, oyuncaklar, yapay yün ve sigara sayılabilir. D., verimli bir tarım bölgesinin merkezidir. XIV. yüzyılda yapılmış

olan gotik St. Cyriacus kilisesi, XV ve XVI. yüzyıldan kalma belediye dairesi, eski istihkâm kalıntıları ve sivri çatılı evleri, D. ın orta çağ mimarî özelliğini saklamasını sağlamıştır.

DUDERSTADT BELEDİYE BİNASI

DUDEVANT, Baroness Amadine Aurore Lucie (Biyog.): bk. SAND, George.

DUDÍK [*dudīk*], **Bĕda** (1815 - 1890), Çek tarihçisi. Kojetín'de doğmuş, Rajhrad'da ölmüştür. Benedictusçu tarikatına girmiş, 1840 - 1854 yılları arasında Brno (Alm. Brünn) da öğretmenlik yapmıştır. Arşivlerde yaptığı araştırmalar sonunda birçok eserler yazmıştır. En önemli eseri, *Mährens allgemeine Geschichte* (Moravya'nın genel tarihi) [1859 - 1888] adı altında yayınlanmıştır (12 cilt).

DUDİNSKAYA, Natal'ya Mihaylovna (doğ. 1912), Sovyet dansözü. Har'kov'da doğmuştur. Leningrad bale okulunda Agrippina Vaganova'nın öğrencisi olarak çalışan D. ilk büyük başarısını 1936 da kazanmıştır. İki yıl sonra, kendisi için çok uygun olan *Laurencia* adlı balede Laurencia rolünü oynamıştır. D. nın repertuarı çok geniştir.

N. M. DUDİNSKAYA

DUDITH [*dudit*] **veya DUDICS** [*dudiç*], **András** (1533 - 1589), Macar hümanisti. Peşte'de doğmuş, Breslau'da ölmüştür. D. önce İtalya'da öğrenim yapmış, sonra Pécs piskoposu ve Trento konsilinde Macar kilisesinin temsilcisi olmuştur. D., bu konsilde Erasmus'un düşüncelerin uygun olarak ölçülü bir reform yapılması için çaba göstermiştir. D., Protestanlığa geçtikten sonra Breslau'da yaşamıştır. Mektupları din tarihi bakımından önemlidir.

DUDLEY [*dadli*], İngiltere'de Worcestershire yönetim bölgesinde, Birmingham'ın batısında küçük bir şehir. Nüfusu 61 748 (1961) dir. D. de XIV - XVI. yüzyıllardan kalma bir şatonun kalıntıları bulunmaktadır. D., madencilik endüstrisi ile tanınmıştır. İngiltere'nin en zengin kömür yatakları bu bölgededir. Hazır elbise ve makine yapımı da çok gelişmiştir.

XIV. yüzyılın başında bu şehre, III. Edward tarafından Sutton ailesine bir lûtuf olmak üzere baronluk payesi verilmiştir. XVI. yüzyılda D. ler, Warwick kontları, Leicester kontları, Northumberland dukaları hep bu aileden çıkmışlardır.

DUDLEY [*dadli*], İngiliz soyluluk sanı. Staffordshire'de bulunan D. şatosu ve bölgesinin adından alınmıştır. Bu sanı 1321 den başlayarak Sutton, 1697 den sonra Ward (1860 ta Earl of D. adını almışlardır) aileleri taşımıştır. Bu sanı taşıyanlar arasında sonradan Northumberland dukası olan ve VI. Edward'ın zamanında kral naipliği yapan John D. ile kraliçe Elizabeth'in gözdesi ve Earl of Leicester sanını almış bulunan oğlu Robert D. (b. bk.) vardır.

DUDLEY [*dadli*], **Edmund** (aş. yu. 1462 - 1510), İngiltere kralı VII. Henry'nin özel danışmanı. Londra'da ölmüştür. Kralın malî politikasını şiddetle uygulamak istediğinden milletin gözünden düşmüş, VIII. Henry tahta geçer. geçmez idam edilmiştir.

DUDLEY [*dadli*], **John** (1502 ? - 1553) [Duke of Northumberland ve Earl of Warwick], İngiliz politikacısı. D., Edmond D. (b. bk.) nin oğlu idi. Lady Jane Grey'i tahta çıkarmak için hazırlanan kompolya karışmıştır. Babası vatan hainliği ile suçlanarak idam edilmiş, sonradan aile soyluluk sanına yeniden kavuşmuştur (1512 - 1513). D., bundan sonra Calais'nin vali yardımcısı (1538) ve İskoçya sınır bölgesi muhafızı (1542) olmuştur. 1542 de Viscount Lisle sanı ile Lordlar Kamarası üyeliğine yükseltilmiştir. 1547 de İngiltere naip ve başmabeyinciliğine getirilmiş ve Pinkie'de İskoçları yenmiştir (1547). D., Somerset'in öldürülmesine sebep olmuştur (1552). Dördüncü oğlu olan Guildford (b. bk.) u Lady Jane Grey ile evlendirmiş ve VI. Edward'ı tahta çıkış sırasını Lady Jane Grey'i tahta geçirecek şekilde değiştirmeğe kandırmıştır. D., kraliçe Mary'nin tahta çıkmasına karşı gelmek suçiyle idam edilmiştir (1553).

J. DUDLEY

DUDLEY [*dadli*], **Lord Guildford** (ölm. 1554), Northumberland dukası John D. nin dördüncü oğlu. 1553 te Lady Jane Grey'le evlenmiş olan D., babası tarafından hazırlanan ve VI. Edward'ın ölümünde karısının tahta geçmesi amacını güden suikasta katılmıştır. Suikast başarılamayınca Mary tahta geçmiş, D. de idam edilmiştir.

DUDLEY [*dadli*], **Plimmon Henry** (1843 - 1924), Amerikalı mühendis. Freedam (Ohio) da doğmuştur. D., aynı zamanda New York Central Lines ortaklığının ray, tekerlek ve çelik yapı konusundaki danışman mühendisliğini yapmıştır. D. nin başlıca buluşları arasında dinamograf (hareket halinde bulunan bir trendeki durumları gösteren alet), hat endikatörü, stremmatograf (tren geçerken hatta yapılan zorlamayı ölçen alet) sayılabilir. D., ayrıca Amerika Birleşik Devletlerinde de kullanılan 5 ve 6 inçlik çelik rayların modelini çizmiştir.

DUDLEY [*dadli*], **Robert** (1532? - 1588), İngiliz saray adamı. İngiltere'de Cornbury (Oxfordshire) de ölmüştür. D., kraliçe Elizabeth'in gözdesi idi. Northumberland dukası John D. nin beşinci oğludur. 1550 de Amy Robsart (1532 - 1560) ile evlenmiştir. Amy Robsart, Oxfordshire'deki Cumnor Hall'ün basamaklarında, bir intihar sonucu olarak ölü bulunmuştur. D., 1554 yılında Lady Jane Grey'i destekleme

suçundan babası ile birlikte ölüme mahkûm edilmişse de, affa uğramıştır. Kraliçe Elizabeth'in gözdesi olduktan sonra yükselmiş, Privy Council (Krallık özel meclisi) üyeliğine getirilmiştir (1559). Kraliçenin izni ile kendisiyle evlenme konusunda İspanyol ve Katolik desteğini sağlamağa çalışmak için entrika çevirmiş, ancak bir başarıya ulaşamamıştır. Küstahlığı ile kraliçeyi gücendirmiştir (1563). Gizlice dul Lady Douglas Sheffield ile evlenmiştir (1573). Kenilworth şatosunda kraliçeyi büyük bir görkem ile ağırlamıştır (1575). 1578 de Earl of Essex'in dul karısı Lettice Knollys ile evlenmiştir 1585 te İspanyollara karşı Hollanda Millet Meclisinin yardımına koşmak için düzenlenen seferi yönetmiştir. Yeğeni Sir Philip Sidney, bu seferde ölmüştür. Kesin sonuç alınamayan bir seferden sonra geri çağrılmıştır (1587). Sonraları yeniden göze girmiş ve İspanyol Armada'sına karşı koyacak orduların başına geçirilmiştir.

DUDLEY [*dạdli*], **William Russel** (1849 - 1911), Amerikalı botanik bilgini. Guildford (Connecticut) da doğmuş, Los Altos (California) ta ölmüştür. D., öğretim hayatına Cornell Üniversitesinde başlamış ve 1892 yılına kadar bu üniversitede kalmıştır. 1892 - 1908 yılları arasında Stanford Üniversitesinde profesörlük yapmıştır. D. nin botanik koleksiyonu, Stanford'daki Dudley Herbarium'un çekirdeğini meydana getirmiştir. D. aynı zamanda yerel botanik konusunda eserler yayınlamıştır. Bunlar arasında *A Manuel of Histology* (Dokubilim el kitabı) [M. B. Thomas ile birlikte, 1894] sayılabilir.

DUDLEY [*dạdli*] **AMELİYATI** (Tıp). tersine dönük dölyatağını yuvarlak bağlara tutturmak için karın açılarak yapılan bir ameliyat. Amerikalı jinekolog Emilius Clark Dudley (1850 - 1928) nin adiyle anılır.

DUDOK [*düdok*], **Willem Marinus** (doğ. 1884), Hollandalı mimar. Amsterdam'da doğmuştur. Leiden şehrinin mühendisi olan D., 1928 de Hilversum'a bayındırlık müdürü olmuş, burada birçok mahalle kurmuş, hepsinde dikkate değer bir birlik meydana getirmiştir. Velsen, Rotterdam, Schiedam, Arnhem ve Kalküta'da çeşitli binalar yapmıştır. Paris'te Üniversite sitesindeki Hollanda paviyonu da onun eseridir (1938). İkinci Dünya Harbinden sonra, La Haye şehrinin imar planını yapmakla görevlendirilmiştir.

W. M. DUDOK: «Urnalar mahzeni»

DUDON DE SAINT - QUENTIN [*düdǫ dı sẽ kẽıẽ*], (Lat. **Dudo**) (aş. yu. 965 - 970 - aş. yu. 1015 - 1043), Fransız bilgini. Saint - Quentin'de doğmuş, orada ölmüştür. Hugues Capet'nin tehdit ettiği Vermandois kontu tarafından Normandiya dukası I. Richard'a gönderilen D., adı geçen dukanın arabuluculuğunu sağlamış, daha sonra Saint - Quentin piskoposluk kurulu üyesi ve başkanı olmuştur. *De moribus et actis primorum Normanniae ducum* (İlk Normandiya dukalarının icraat ve adetleri) adlı eseriyle tanınmıştır.

DUDWEILER [*dụdvaylır*], Batı Almanya'da, Saarland'da, Saarbrücken'ın 6 km kuzeydoğusunda bir şehir. Nüfusu 27 700 (1951) dür. D. da kömür ocakları ve demir sanayii vardır. D. ın yanında Brennender Berg (= Yanan dağ) bulunmaktadır.

DUE SICILIE [*dụe siçịliye*] (Coğ.): bk. İKİ SİCİLYA (Sicilyeteyn).

DUẸRO (İsp., Port. **Douro**, Lat. **Durius**), İberya yarımadasında bir ırmak. Urbión sıradağlarından çıkan D., ilkin doğuya yönelir: orada sert bir dirsek çizerek tekrar Castilla la Vieja ovalarına ulaştıktan sonra, Cantábrica sıra dağlarından çıkan Esla ve Pisuerga kollarını alarak gürleşir; Meseta'nın batı kesiminde dik yarlar arasından geçerek İspanya'yı Portekiz'den ayıran boğazlar kesiminde, bugün barajlarla meydana getirilmiş bir göller zinciri halini alır. Bu göllerden üçü (Miranda, Picoste ve Bemposta) Portekizliler tarafından; dördü de (Villacampo, Castro, Saucelle (300 MVA [=milivolt]) ve özellikle Avrupa'nın en önemli hidroelektrik kuruluşlarından biri olan ve 140 m yüksekliğinde bir barajla beslenen Aldeadávila (75 MVA)) İspanyollar tarafından meydana getirilmiştir.

DUESTERBERG [*düştırberg*], **Theodor** (1875 - 1950), Alman subayı. Darmstadt'ta doğmuş, Hameln'de ölmüştür. 1924 - 1933 arasında Alman Stahlhelm örgütünün ikinci başkanı olmuştur. 1932 de cumhurbaşkanlığı için adaylığını koymuştur. 1934 te Hitler'e karşı olduğundan geçici bir süre için tutuklanmıştır. 1943 te Goerdeler'i desteklemiştir.

DUET (İta. Duetto), müzikte melodi bakımından birbirine bağlı olmayan ve çoğunlukla enstrüman eşliğinde iki ses için hazırlanmış bulunan kompozisyona verilen ad. Küçük duo anlamına gelir (bk. DUO). Çok sesliliğin en basit şekli olan eşliksiz iki sesli cümleye XVI. yüzyıl başlarına kadar Vicinium (b. bk.) adı verilmiştir. Şekil bakımından çoğunlukla arya (aria) ya karşılık olan kilise ve oda D. i, XVII ve XVIII. yüzyıllarda çok gelişmişti. D operada önemli bir rol oynar.

DUETTỊNO (Musiki), kısa ve özlü bir duetto'ya verilen ad.

DUEZ [*düẹz*], **Ernest** (1843 - 1896), Fransız ressamı. Paris'te doğmuş, Saint Germain - en - Laye'de ölmüştür.Pils'in öğrencisi olan D. in en önemli eseri, 1879 da devlet tarafından satın alınan «Saint Cuthbert» tablosudur. Fırçasına son derece hakim olan D., Manet'nin etkisi altında kalmış ve o türlü tablolara bir yenilik getirmeğe çalışmıştır. Rouen müzesindeki «Deniz kıyısında banyo saati» bunun en güzel bir örneğidir.

DUFAURE [*düfǫr*], **Jules Armand Stanislas** (1798 - 1881), Fransız devlet adamı. Charente - Inférieure departmanında bulunan Saujon'da doğmuş, Paris'te ölmüştür 1834 te milletvekili olmuş, 1839 da Soult kabinesinde kısa bir süre imar bakanlığı yapmıştır. 1844 te bir merkez partisinin başkanlığında bulunmuştur. Şubat ayaklanmasından sonra cumhuriyetçiler yanına geçmiş Cavaignac (ekim-aralık 1848) ve Louis Napoléon (haziran - ekim 1849) kabinelerinde iç işleri bakanı olmuştur. D., ikinci krallık sırasında politikaya karışmamıştır. 1863 te Fransız Akademisi

üyesi olmuş, 1871 de Millet Meclisine seçilmiş ve Thiers (şubat 1871 - mayıs 1873) ile Buffet (mart 1875 - şubat 1876) kabinelerinde adalet bakanlığı yapmıştır. D. sağcı - cumhuriyetçi olarak iki kere başbakanlığa getirilmiş (mayıs - aralık 1876 ve aralık 1877 - şubat 1879), bu görevde bulunduğu sırada adalet bakanlığını da üzerine almıştır. 1876 dan sonra senato üyeliğinde bulunmuştur.

DUFAY [*düfay*], **Guillaume** (ölm. 1475), Hollandalı besteci. 1419 dolaylarında Malatesta'ların Pesaro ve Rimini'deki saraylarında bulunmuştur. 1427 - 1433 ve 1435 - 1437 yılları arasında ise Roma'daki papalık korosunda görev almıştır. 1450 den sonra dinî rütbe sahibi olarak Cambrai'de yaşamıştır. D., İyi Phillipe (Phillipe le Bon) devrinde Burgundiya okulünün en önemli temsilcisi idi. D ın motet ve şansonları, Hollanda müziği aracılığı ile besteci Palestrina'nın *a cappella* (b. bk.) müziğine ulaşılmasına temel olmuştur.

G. DUFAY (bir minyatürden alınan resmi)

DUFAY [*düfe*], **Jean Claude Barthélemy** (doğ. 1896), Fransız astronumu. Blois'da doğmuştur. 1930 da Lyon Üniversitesine astronomi profesörü, 1932 de Lyon'daki, 1948 de de Yukarı Provence'taki rasathanenin yönetmeni olmuştur. Geceleri görülen gök aydınlığı olayı üzerinde yaptığı ve ışık ölçümlerine, polarma ve spektroskop verilerine dayandırdığı incelemeler kendisine ün kazandırmıştır. Lyon rasathanesinde iken güneşin çemberi ve çeşitli yıldızlar üzerine kendi yöntemlerini uygulamış, 1946 da Boylamlar Bürosu'na muhabir üye olmuş, 1954 te *Nébuleuses galactiques et matière interstellaire* (Galaktik bulutsular ve yıldızlar arası madde) adlı kitabı yazmıştır.

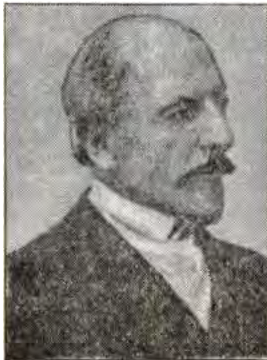
DUFAYCOLOR: bk. FOTOĞRAFÇILIK.

DUFF [*daf*] **ADALARI**, Pasifik Okyanusunun güneybatı bölümünde, Santa Barbara adaları grupunun kuzeybatısı sonundaki Santa Cruz adasının kuzeyinde küçük bir adalar kümesine verilen ad.

DUFF COOPER, Alfred (Biyog.): bk. COOPER, Alfred Duff.

DUFFEL [*düfel*], Belçika'da, Anvers ilinin Malines arondismanında 13 076 nüfuslu bir bucak. D. de madencilik ve kâğıtçılık yapılır ve besin maddeleri hazırlanır.

DUFFERIN [*dafirin*], **Frederick Hamilton-Temple-Blackwood** (1826 - 1902), İngiliz diplomatı ve politika adamı. Floransa'da doğmuş, Clandboye (İrlanda) da ölmüştür. Şair Helena Sheridan'ın oğludur. Yönetim ve diplomatlıktaki yetenekleri birçok önemli görevlerin başına getirilmesine yol açmıştı: 1860 yılında Doğu ülkeleri soruşturma komisyonu üyesi, 1864 ten 1866 ya kadar Hindistan işleri bakanlık müsteşarı, 1872 - 1878 yılları arasında Kanada genel valisi, 1879 dan sonra üç yıl Petersburg, 1881 den sonra da bir yıl İstanbul büyük elçisi, 1882 ve 1883 yıllarında Mısır komiseri, 1884 ten 1888 e kadar da Hindistan kral naibi olmuştu. Bu son görevi dolayısiyle kuzeybatı sınırına ve Afganistan ile Rusya arasındaki tartışmalara bir düzen vermeğe çalıştı, yukarı Birmanya'yı 1886 da Hindistan'a katmakla kuzeydoğu sınırlarını güven altına almış oldu. D. son olarak 1889 dan 1891 e kadar Roma, 1891 den 1896 ya kadar da Paris büyük elçiliklerinde bulunmuştur.

F. H. DUFFERIN

DUFF - GORDON [*daf - gördin*], **Lady Lucie** veya **Lucy** (1821 1869), İngiliz kadın yazarı. Westminster (Londra) de doğmuş, Kahire'de ölmüştür. Hukukçu John Austin'in kızı ve John Stuart Mill'in çocukluk arkadaşı olan Lucie, 1840 ta Sir Alexander Cornewall Duff - Gordon'la evlenmiş, salonunda zamanın ünlü kişilerini bir araya getirmiş, 1862 den başlayarak Mısır'da yaşamıştır. Almancadan çevirmeler yapmış ve tarih eserleri yazmıştır. Özellikle şu eserleriyle anılmaktadır: *Letters from the Cape* (Ümit Burnu'ndan mektuplar) [1862 - 1863]; *Letters from Egypt* (Mısır'dan mektuplar) [1863]; *Last Letters from Egypt* (Mısır'dan son mektuplar) [1875].

DUFFTOWN [*daftaun*], İskoçya'da, Banffshire'de bir kasaba. Nüfusu 1 600 dür. D., James Duff (Earl of Fife) tarafından 1817 de kurulmuştur. D., hastalar için tanınmış bir uğrak yeridir; ayrıca viski damıtım kuruluşları ve kireç ocakları vardır.

DUFFY [*dafi*], **Sir Charles Gavan** (1816 - 1903), İrlandalı devlet adamı. Monaghan'da doğmuş, Nice'te ölmüştür. «The Nation» gazetesinin kurucularından biri olan D., Genç İrlanda partisi için kalemiyle savaşmış ve İngiliz otoritelerinin çıkardıkları güçlüklerle karşılaşmıştır. D. İrlanda köylülerini örgütlendirmeye çalışmıştır. Önemli toprak sorunu karşısında gerçek bir millî birliği kurmaktan ümit keserek Avustralya'ya gitmiştir (1856) Orada büyük başarı kazanarak Victoria devletinin başbakanı olmuştur (1871 - 1873). Bir Avustralya Federasyonu için çalışmışsa da, bunu başaramamıştır. 1880 de politika hayatından çekilmiştir.

DUFLOS [*düflo*], **Augustin** (XVIII. yüzyıl), Paris'li kuyumcu. 1772 de XV. Louis'nin, kutsal kılınma töreninde giydiği tacı yapmıştır. Bu taç bugün Louvre'da Apollon galerisinde bulunmaktadır.

DUFOUR [*düfur*] (Almanca adı: **Dufourspitze**), Mont - Rose sıradağlarının İtalya ile İsviçre sınırında bulunan en yüksek tepesi (4 634 m).

DUFOUR [*düfur*], **Guillaume - Henri** (1787 - 1875), İsviçreli general. Konstanz'ta doğmuş, Contamines'te ölmüştür. İstihkâm subayı olarak Napoléon'un son savaşlarına katılmıştır. 1831 de İsviçre genelkurmayının başına ge-

A. DUFLOS'nun 1772 de XV. Louis'nin kutsal kılınması töreni için yaptığı taç

tirilmiş ve 1847 de ayrılmak isteyen kantonlara karşı açılan iç savaşta başkomutan olmuştur. D. 1864 te Kızıl Haçı kuranlar arasında bulunmuştur. 1832 - 1864 yıllarında İsviçre'nin topografik haritasını yönetmiştir. Onun adiyle anılan bu harita, özel olarak dağ haritacılığında yeni bir çığır açmıştır.

DUFOURZ [*düfürz*], **André** (1885 - 1957), Fransız hekimi. Lyon'da doğmuş, orada ölmüştür. 1922 de Lyon hastahaneleri hekimi olan D., 1941 de Lyon Tıp Fakültesi verem kliniği profesörlüğüne atanmış, pnömo - ftiziyoloji üzerinde değerli incelemelerde bulunmuştur. Çalışmalarını ve derslerini iki kitapta toplamıştır: *Tuberculose médicale de l'enfance* (Çocukluk çağının tıbbî tüberkülozu) [1927]; *Traité de phtisiologie clinique* (Klinik ftizivoloji el kitabı) [1944].

DUFRAISSE [*düfres*], **Charles Robert** (doğ. 1885), Fransız kimyageri. Ecole Nationale Supérieure de Physique et Chimie'de profesör olarak çalışmış (1927), sonra Collège de France'ta görev almıştır (1942). Organik kimya üzerinde çalışmıştır. Ch. Moureu ile yaptığı araştırma sonucunda bazı maddelerin çok az olarak bir bileşime girse bile oksijenin etkisini önleyebileceği meydana çıkmıştır. Antioksijen etkisi adını alan bu olaydan faydalanarak havada oksijen etkisi ile bozulan kauçuk, maden yağları, plastikler, parfümler v. b. gibi maddelerin ucuz ve kolay bir usul ile oksijenden korunması sağlanabilmektedir. Bu olayın canlı tabiatta önemli bir rol oynadığı sanılmaktadır. D. in başka bir araştırması da «oksijenin karbon ile kararsız bileşmesi» üzerine olup kan pigmentleri (pigments sanguins) nin soluma özelliklerini aydınlatmaktadır.

DUFRÈNE [*düfren*], **Maurice** (1876 - 1955), Fransız dekoratörü. Paris'te doğmuş, Nogent - sur - Marne'da ölmüştür. Kendisini ev içi süslemelerine vermeden önce gümüşten sanat eserleri yapmıştır. 1904 te Güzel Sanatlar Birliği salonunda sergilediği yatak odası, bugünkü süsleme sanatının şaheseri olarak görülmektedir. Duvar kâğıtları, döşeme kumaşları, dantelleri özellikle bitkilerden esinlenerek yapılmıştır. 1913 te Boule meslek okuluna profesör olmuş ve büyük bir mağazanın süsleme atelyesi direktörlüğüne getirilmiştir.

DUFRÉNOY [*düfrenua*], **Armand** (1792 - 1857), Fransız jeoloğu. Sevran (Seine - et - Oise) da doğmuş, Paris'te ölmüştür. Madencilik okulu yöneticisi iken 1840 da Bilimler Akademisine üye seçilmiştir. 1823 - 1836 yılları arasında Fransa'nın jeoloji haritasını çizmek için Elie de Beaumont ile birlikte Fransa'nın her yanını yaya dolaşmıştır.

DUFRÉNOY [*düfrenua*], **Georges** (1870 - 1943), Fransız ressamı. Thiais'de doğmuş, Salles - en - Beaujolais'de ölmüştür. Paris, Viyana, Sienna, Cenova, Bruxelles ile Rhone vadisine ve Provence'a ait manzara resimleriyle tanınmış olan D., Gustave Flaubert'in bir kitabını da resimlemiştir. Vaucluse'deki Pradines şatosunda büyük bir Meryem tasviri vardır. Modern Sanatlar Müzesinde ise «İstakozlu natürmort» [1929] adlı bir tablosu bulunmaktadır.

G. DUFRÉNOY: «Paris'te bir ev içi: Manisa lalesi»

DUFRESNE [*düfren*], **Charles** (1876 - 1938), Fransız ressamı. Seine - et - Oise'daki Millemont'da doğmuş, La Seyne - sur - Mer'de ölmüştür. Güzel sanatlar okulunun maden oymacılığı bölümünde okuyan D., heykelci Félix Charpentier'nin atelyesinde çalışmış, 1905 ten başlayarak da, Güzel Sanatlar Millî Birliği salonunda pastellerini sergilemiştir. 1906 da İtalya'ya gitmiştir. İlk tabloları, 1908 tarihini taşır. 1910 dan 1912 ye kadar Abdel - Tif güzel sanatlar araştırma merkezinde kalan D., 1923 te Tuileries salonunu kuranlardan biri olmuştur Yağlı boya, sulu boya tablolarında ve gravürlerinde yeni sanat anlayışının eski zevkle rahatça bağdaşabileceğini göstermek istemiştir. «Av»,«Marne'lı genç kızlar»,«Amerika'nın keşfi», «Sabin'lerin kaçırılışı», «Orpheus», «Galateia», «Perseus ile Andromeda», «Çarmıha germe», «Lazaros'un dirilişi», «Yeniden gözlerine kavuşan Tobias» adlı tabloları ünlüdür. Modern Sanatlar Müzesinde ona bir salon ayrılmıştır. Bundan başka, daha birçok müzelerde resimleri vardır.

Ch. DUFRESNE: «Tropikal orman» (parça; Musée Nationale d'Art Moderne, Paris)

DUFRESNY [*düfreni*], **Charles Rivière** (1648 - 1724), Fransız dram yazarı, IV. Henri'nin torununun oğlu. Paris'te doğmuş, orada ölmüştür. Aynı zamanda ressam, müzisyen, mimar ve şair olan D. nin piyesleri önce İtalyan, daha sonra da Fransız tiyatrosunda oynanmaya başlamıştır. *Amusements sérieux et comiques d'un Siamois* (Bir Siyamlının ağırbaşlı ve güldürücü eğlenceleri) [1707] adlı romanı Montesquieu'ye *Lettres persanes* (İran mektupları) ı yazmak fikrini vermiştir.

DUFY [*düfi*], **Raoul** (1877 - 1953), Fransız ressamı, ilüstratörü ve gravürcüsü. Havre'da doğmuş, Forcalquier (Aşağı Alpler) de ölmüştür. Genç yaşta bir kahve ithalâtçısının yanında çalışmış, bu arada geceleri Havre belediyesinin güzel sanatlar okuluna devam ederek, Ingres'ın öğrencisi Lhuillier'den desen dersleri almıştır. D., bu atelyede

Braque ve Friesz ile tanışmıştır. Belediye yetkilileri, resimde yeteneği görülen bu genci yetiştirmek için Paris'e göndermiştir. Paris'te ressam Léon Bonnat'nın atelyesine girmiştir (1900). Fakat D. nin asıl okulu Louvre Müzesi olmuştur. Sık sık gittiği bu müzede büyük sanatçıları tanımış ve onların çeşitli teknik tarzlarını incelemek fırsatını bulmuştur. İlk katıldığı Bağımsızlar Sergisinde sergilediği «Havre'da akşam» eseriyle sanat dünyasına girmiştir (1903). Sonraki yıllarda Berthe Weil galerisinde sanatçı gruplarla birlikte eserlerini sergilemiştir. D. bu galeride özel bir sergi de açmıştır (1906). D. nin ilk resimleri Van Gogh'un, empresyonistlerin, Matisse'in, çok sonra da Cézanne ve kübistlerin hafif eğiliminden geçtikten sonra, kendi üslûbuna tam olarak ulaşmıştır (1920).

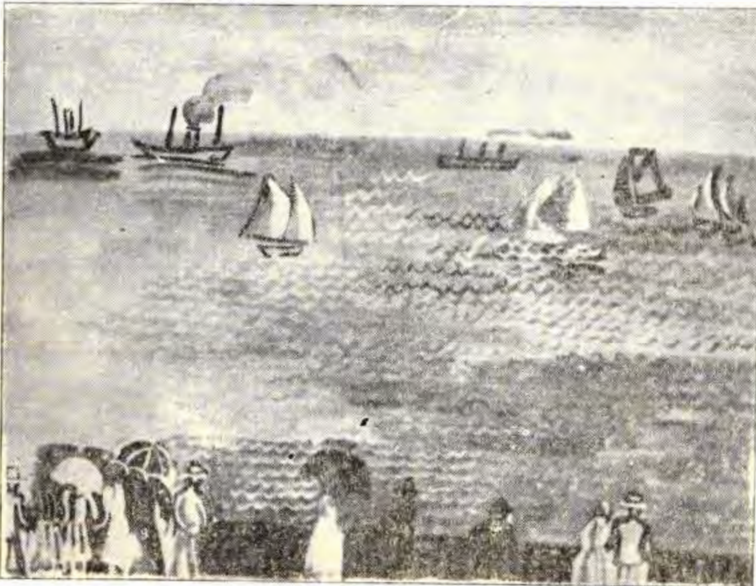
R. DUFY

D. ilk döneminde istidadını moda işlerinde göstermiş, moda kralı olarak anılan Paul Poiret için desenler çizmiştir. Büyük dekoratör yeteneğini kumaş projelerinde, ipeklilerde ve mobilya kumaşlarında, tiyatro dekorlarında, bale kostümlerinde göstermiştir. D., büyük ve geniş duvar dekorasyon resimleri de yapmıştır. Bunlardan Paris Uluslararası Sanatlar ve Teknikler Sergisi (1937) elektrik pavivonuna, daha sonra da Chaillot sarayının büyük barına yaptığı dekorasyonlar vardır. Ayrıca dikkate değer seramikler ve yine 1926 sıralarında Reauvais yapımevi için halı karton resimleri yapmıştır. D. nin litografya ve gravür tekniğiyle resimlediği kitaplar, zamanımızın değerli yayınları arasındadır. G. Apollinaire'in *Bestiaire* [1911] i için tahta üzerine otuz gravür resmi, Malarmé'nin *Madrigaux*'su için yirmi beş renkli litografya, Coquiot'nun *La terre frottée d'ail*'i için doksan yedi desen yapmıştır Dekoratör olarak da Armand Salacrou'nun *Les fiancés du Havre* piyesi için ilk büyük dekorunu yapmıştır (1944).

Deniz izlenimleriyle dolu geçen gençlik yıllarının etkisi D. nin eserlerinde üstünlükle görülür. Aydınlık tatlı bir deniz etkisi yaratan, at yarış yerlerinin parlak ve geniş çayırlarında denizin küçük dalga köpüklerini hatırlatan, ufka doğru uzanan Paris'in panoramik görünüşünde, rıhtım boyunca uzanan gemilerin direk ve iplerinin birbiriyle sarmaş dolaş oluşu gibi, bir parmaklığın gerisinde gösterdiği şato veya manzaralarında, deniz kabuklarının kıvrımları gibi yuvarlak ve geniş arabesklerle sağlanmış insanlarında, hep bu izlenimlerin etkisini görmek mümkündür. D. nin sanatında detay çokluğuna rağmen rahat ve hafif bir görünüş, birden yakalama, gerçek renkler yerine eş değerde olanı koyarak ışığı yeniden oluşturmak ve böylece realist bir karakterden uzaklaşma yer almıştır. D. nin işleviş tarzı da büyük bir özellik taşır: denizin üzerinde renk bir lekedir. Bu renk, belirli bir formu olmayan, yalnız renk zevki için konulmuştur. Renk artık formun kenar çizgileri içinde tutuklu değildir. Desen ve renk, üst üste gelmekte, birbirleriyle hiç ilgilenmeden kendi alanlarında esas konu içinde gereğini yaparlar.

D. nin üstün tuttuğu konular, deniz ve plajlar, yelken yarışları, atelyede çalışılmış çıplaklar ve portrelerdir. D. birçok geziler yapmış, Sicilya, Cezayir ve New York'a da gitmiştir. Fransa'nın güneyinde (Vence, Nice, Canne) de aralıklı olarak oturmuş, sonra Perpignan'a yerleşmiştir (1940). Ölümünden az önce de Venedik Biennalinin büyük resim armağanını kazanmıştır (1952). Eserleri arasında «Havre'da deniz»; «Deauville'de yelkenliler» [1932]; «Kırmızı perdeli opera» [suluboya 1941]; «Sainte-Adresse plajı» [1902]; «Honfleur mendireği» [1932]; «Nice'te gezinti yolu» [1927] vardır. — R. E.

DUGAS [*dügas*] **TESTİ** (Tıp), omuzda çıkık olup olmadığını anlamak için yapılan bir test: hasta tarafın kol dirseği göğsün yanına bitiştirilerek aynı tarafın eli öteki tarafın omuzuna götürülür. Hasta bu hareketi yapamazsa, omuzun çıkık olduğu anlaşılır. Amerikalı hekim Louis Alexander Dugas (1806-1884) ın adiyle anılır.

R. DUFY: «Havre'da deniz»

DUGAT [*düga*], **Gustave** (1824-1894), Fransız doğu bilgini. Orange'da doğmuş, Barjols (Var) da ölmüştür. Doğu dilleri okulunda İslâm tarihi ve coğrafyası profesörlüğü etmiş, *Grammaire arabe et française* (Arap ve Fransız dili grameri) [1854]; *Histoire des orientalistes de l'Europe, du XIIe au XIXe siècle* (XII. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar Avrupalı doğu bilginlerinin tarihi) [1868-1870]; *Cours complémentaire de géographie, histoire et législation des Etats musulmans* (İslâm devletlerinin coğrafyası, tarihi ve kanunları üzerine tamamlayıcı dersler) [1873] adlı eserleri yazmıştır.

DUGAZON [*dügazō*], **Jean-Baptiste Henry Gourgaud** (1746-1809), Fransız aktörü. Marsilya'da doğmuş, Sandillon (Loiret) da ölmüştür. 1771 de

Comédie-Française'e girmiş ve uşak rollerinde büyük başarı sağlamıştır. Hayatının sonlarına doğru delilik belirtileri göstermiştir. Manzum birkaç piyes yazmış, 1776 da da Rose Lefèvre'le evlenmiştir.

R. L. DUGAZON

Rose Lefèvre Dugazon (1755-1821), Fransız aktrisi. Berlin'de doğmuş, Paris'te ölmüştür. Bir bale öğretmeninin kızı olan D., 1767 de Comédie-Italienne'e girip Madame Favart'ın derslerinden yararlanmış, sesinin güzelliğinden dolayı da opera komiklerde oynamağa başlamıştır. Grétry, Dezèdes gibi bestecilerin opera komiklerinde büyük başarılar elde etmiştir.

DUGDALE [*dagdeyl*], **Richard Louis** (1841-1883), Amerikalı toplumbilimci. Paris'te bir İngiliz ailesinin çocuğu olarak doğmuştur. 1851 de Amerika Birleşik Devletlerine gelmiş ve New York City'de yerleşmiştir. 1868 de New York Hapishanesi Derneğinin yürütme komitesi üyesi olmuştur. Bu derneğin bir raporunda: *The Jukes, a Study in Crime, Pauperism, Disease and Heredity* (Juke ailesi; suçluluk, yoksulluk, hastalık ve kalıtım konusunda bir araştırma) [1875] adlı eserini yayınlamıştır. Bu eser, 1877 de *Further Studies of Criminals* (Suçlular üzerine yeni etütler) ile birlikte yeniden basılmıştır.

DUGDALE [*dagdeyl*], **Sir William** (1605-1686), İngiliz tarihçisi ve I. Charles'ın silâhçısı. Warwickshire'da Coleshill yakınında Shustoke'de doğmuş, orada ölmüştür. İç savaşlar sırasında görevinden ayrılmamış, bir süre Fransa'ya sığınmak zorunda kalmıştır. Birçok kitap yazmıştır. En tanınmış eserleri: *Monasticon anglicanum* (Anglıkan manastırları) [Dodsworth'la birlikte, 1655-1673]; *History of Imbanking and Drayning of Divers Fenns and Marshes* (Çeşitli bataklık ve sulak çayır setlerinin kaldırılması ve bunların kurutulması tarihi) [1662]; *Baronage of England* (İngiliz soyluları) [1675-1676].

DUGGA (eski adı: **Thugga**), kuzey Tunus'ta, Tunus şehrinin güneybatısında, eskiden bir şehrin bulunduğu yer. M. Ö. IV. yüzyılda zengin bir şehir olarak gelişmiş, M. Ö. II. yüzyılın ilk yarısına kadar Kartaca'ya haraç ödemiş ve bu sırada Numidya kralı Massinassa tarafından ele geçirilmiştir. M. S. 46 yılında şehri alan Romalılar yerli hükûmeti iş başında bırakmışlar ve kendilerini yalnız yargıç v. b. gibi yüksek dereceli Romalı memurlarla temsil ettirmişlerdir. Şehre Romalıların yerleşmesi Augustus zamanında başlamış ve iki yüzyıl sonunda şehir Romalılaşmıştır. Romalılara ait birçok kalıntı kolleksiyonları bulunan D., bugün Kuzey Afrika'nın belli başlı arkeoloji merkezlerinden biridir.

DUGGAR [*dagîr*], **Benjamin Minge** (doğ. 1872), Amerikalı botanik bilgini. Gallion (Alabama) da doğmuştur. D., Cornell'den felsefe doktoru saniyle mezun olmuş ve eğitimini İtalya, Almanya ve Fransa'da sürdürmüştür, 1912-1927 yılları arasında Missouri Bitkiler Bahçesi ve Washington Üniversitesi bitki fizyolojisi araştırma profesörlüğünde bulunmuş ve 1927-1943 arasında Wisconsin Üniversitesinde fizyoloji ve iktisadî botanik profesörlüğü yapmıştır. Mantar araştırma ve üretme konusunda Lederle laboratuvarlarında danışman olarak hizmet görürken aureomycin'i hazırlamıştır. D. ın eserleri arasında *Fungous Diseases of Plants* (Bitkilerin mantarsı hastalıkları) [1909]; *Plant Physiology* (Bitki fizyolojisi) [1911] ve *Mushroom Growing* (Yenilebilir mantarların yetiştirilmesi) [1915] savılabilir.

DUGHET [*düge*], **Gaspard (le Guaspre Poussin** adiyle de anılır; 1613-1675), Fransız ressamı. Roma'da doğmuş, Floransa'da ölmüştür. 1620 de Roma'daki evinde

G. DUGHET: «Manzara» (Narbonne Müzesi)

konuk ettiği Poussin'in kız kardeşiyle evlenmiştir. Pitti sarayı için peyzajlar çizmek amaciyle Kuzey İtalya'ya gitmiş, Roma'ya dönüşünde Claude Lorrain'in etkisi altında kalmıştır Avrupa'daki büyük şehirlerin müzelerinde ve New York müzesinde tabloları vardır. Bu arada Louvre müzesindeki «Tivoli'den bir manzara», Edinburgh müzesindeki «Fırtına», Lyon müzesindeki «Yüzüstü bırakılan Hacer», Londra müzesindeki «Aeneas ile Dido» adlı tabloları çok değerlidir.

DUGİ OTOK (Sırp-Hırv. = uzun ada) (İta. **Isola lunga** veya **Isola grossa**), Adriya Denizinde, Dalmaçya'nın kuzeyinde Zara'nın karşısında bir ada. Yüz ölçümü 124,7 km² dir. En yüksek yeri (Šišljavica tepesi) 372 m dir. Nüfusu 6 875 (1921) tir; halkı Hırvat Katoliktir. Üzüm, incir ve zeytin yetişir. Kıyılarında tuz elde edilir.

DUGONG DUGONG (Avustralya dugongu), Deniz inekleri (Sirenia) takımının Dugonggiller (Dugongidae) familyasından bir memeli türü. Uzunluğu 3 3,5 m dir. Eşi ile

DUGONG DUGONG

veya birkaçı bir arada bulunur. Eti, derisi ve yağı için avlanır. Gebeliği bir yıl kadar sürer, bir yavru doğurur. Derisinde çatlaklar ve kabartılar görünür, açık bronz esmer veya kırçıl esmer bir rengi vardır. Hint denizlerinde yaşar.

DUGONGGİLLER, Omurgalı hayvanlardan Memeliler (Mammalia) sınıfının Deniz inekleri (Sirenia) takımına giren bir familyası. Kuyrukları iki parçalıdır. Erkeklerinde tos dişi olarak gelişmiş olan bir üst kesici diş vardır. Avustralya dugongu (Dugong dugong) türü tanınmıştır.

DUGONICS [*dugoniç*], **András** (1740 - 1818), Macar yazarı. Szeged'de doğmuş, orada ölmüştür. Öğretmen olarak Macaristan'ın türlü şehir ve kasabalarında çalışmış, Plautus ve Holberg gibi yazarların eserlerinden yararlanarak okul oyunları yazmıştır. Halk ağzından topladığı söz ve deyimleri sonradan kendi eserlerinde değerlendirmiştir. 1774 te Nagyszombat Üniversitesinde matematik profesörlüğüne atanmış, 1777 de Buda Üniversitesinde görev almıştır. Üniversiteden ayrıldıktan sonra edebî çalışmalarına hız vermiş ve *Etelka* [1788] adlı romanı ile büyük bir ün kazanmıştır. Bu büyük eser, Macar edebiyatında ilk romandır. Bu romanın Almanca bir esere dayandığı ileri sürülmüşse de, aslı bulunamamıştır. Bu büyük başarıdan sonra D. *Az arany perecek* (Altın bilezikler) [1790] adlı bir roman daha yayınlamıştır. *Jolánka* (ad) [1803] adlı eseri *Etelka* romanının devamı olarak çıkmıştır. Voltaire'in *Zadig* adlı eserini Almanca çevirmesinden yararlanarak *Cserei* (ad) [1808] adı altında yayınlamıştır. *A tudakodásnak két könyvei* (Riyaziyatın iki kitabı) [1784] adlı eseri, ilk Macarca cebir ve geometri kitabıdır. D. bütün eserlerinde Macaristan'da hüküm süren yabancı etkilerle savaşmıştır.

DUGOURC [*dügur*], **Jean Démosthène** (1749 - 1825), Fransız dekoratörü. Versailles'da doğmuş, Paris'te ölmüştür. 1764 te İtalya'ya gitmiş ve bütün hayatı boyunca Pompei üslûbunda çalışmıştır. Mimar Bellanger'nin eseri olan Bazatelle şatosunu süslemiş, 1783 te de Paris Operasının dekorlar ve kostümler müdürlüğüne atanmıştır. Bu alanda I. Paul, Rus çariçesi Ekaterina ve İsveç kralı için de çalışmıştır. Fransa sarayı hizmetinde bulunan D. un uygulamalı güzel sanatlara da büyük etkisi olmuştur. Devrim sırasında Madrid'e sığınmış ve krallık sarayını süslemiştir. Louvre, Saint - Germain - en - Laye ve Versailles müzelerinde eserleri vardır.

DUĞLAT, eski bir Moğol boyu. Reşidüddin, Çingiz Hanın büyük ceddinin kardeşi Budancar Duklan'ın bu boyun ceddi olduğunu ileri sürmüştür. Reşidüddin'in verdiği bilgiye göre, D. boyu Moğol imparatorluğunun meydana gelmesine yol açan iç savaşlar sırasında daima Çingiz Hanı desteklemiştir. XIV. yüzyılın ikinci yarısında D. boyu Orta Asya'da ve Çağatay devletinin doğu vilâyetlerinde önemli bir yer tutmuştur. D. ların Doğu Türkistan'da yerli bir devlet kurduklarını biliyoruz. Bu devlette büyük bir erk sahibi olan D. lar, ülkeyi imparator naibi olarak idare etmişlerdir. *Tarih - i Raşidî* yazarı Haydar Mirza (b. bk.) bu boyun son üyesidir. *Tarih - i Raşidi*'de D. boyuna ait birçok söylentiler verilmiştir.

Bu boydan gelen Bulaçi, 1347 yılında Tuğluk Timur'u tahta çıkarmıştır. Bulaçi'nin iki kardeşi (Şemseddin ve Kamereddin) vardı. Kamereddin, Tuğluk Hanın oğlu İlyas Hoca'yı öldürerek iktidarı ele almıştır. 1390 da Timur tarafından yenilmesi üzerine Kamereddin, Irtış ve Tula çevresine kaçmıştır. Onun kaçmasından sonra iktidar Bulaçi'nin oğlu Hudaydad'ın eline geçmiştir. Uluğ Bey 1425 te Moğol imparatorluğuna karşı savaşa girişince Hudaydad, Yedisu bölgesinde ordusu ile ona iltihak etmişti.

Hudaydad, ülkesini oğulları ve kardeşleri arasında bölmüştür. Babasının ihanetine rağmen, büyük oğlu Muhammed Şah, Veys Han tarafından «ulus beyi» olarak kabul edildi. Hudaydad'ın en küçük oğlu Seyid Ahmed, babasından Kâşgar ve Yarkend'i almıştı. Fakat Timurlular tarafından oradan çıkarılmıştı. Onun oğlu Seyid Ali sonradan Timurluları Kâşgar'dan kovmuştur. Ölümünden sonra (1457) oğulları Kâşgar'da iktidara geçmişlerdir. Daha sonra Ebu Bekr Mirza tahta çıkmış ve amcası ile Yunus Hanı kovmağa muvaffak olmuş ve Yarkend'de bağımsız bir devlet kurmuştur. Bu devlet 1514 yılına kadar sürmüştür. Ebu Bekr'in düşmesi ile D. sülâlesinin doğu Türkistan'da nüfuzu sona ermiştir.

Öbür taraftan, D. ların Kâşgar'da hüküm sürdükleri devirde taht kavgalarına karıştıklarını biliyoruz.

Bugün Kazaklar arasında Dulat adlı bir kol vardır. Duğlat adından geldiği anlaşılan bu ad, her halde batıya Moğollar tarafından getirilmiştir.

DUGUAY - TROUIN [*düge trüe*], **René** (1673 - 1736), Fransız deniz subayı ve generali St. Malo (Fransa) da doğmuş, Paris'te ölmüştür. D., 1691 ile 1697 arasında silâhlı özel bir ticaret gemisine komuta etmiş ve 1697 de Fransız deniz kuvvetlerine girmiştir. 1707 de bir İngiliz konvoyunu yakalamış, 1711 eylülünde Rio de Janeiro'yu ele geçirip yağmalamıştır. D., daha sonra kara kuvvetlerine geçmiş, generalliğe kadar yükselmiştir.

R. DUGUAY - TROUIN

DUGUIT [*dügi*], **Léon** (1859 - 1928), Fransız kamu hukuku bilgini. Libourne (Gironde) de doğmuş, Bordeaux'da ölmüştür. D., 1883 yılında Caen'da, sonra Bordeaux'da profesörlük yapmıştır. D., bireyciliğe ve devletin mutlak kudret sahibi olmasına karşı idi; devlet dayanışma bağı yerine toplumsal dayanışmayı koymak istiyordu. Buna göre, bütün pozitif hukuk (yapıcı kurallar), objektif ve toplum vicdanında yankısını bulan bir hukuka bağlı olmalıdır. Başlıca eserleri: *L'Etat, le droit objectif et la loi positive* (Devlet, objektif hukuk ve olumlu kanunlar) [1901]; *Traité de droit constitutionnel* (Anayasa hukuku kitabı) [Monnier ile birlikte, 3. bas. 1927 - 1928]; *Les transformations du droit public* (Kamu hukukunun gelişme evreleri) [1913]; *Rousseau, Kant et Hegel* (Rousseau, Kant ve Hegel) [1918].

DUHAMEL [*düamel*], **Georges** (1884 - 1966), Fransız yazarı. Paris'te doğmuş, orada ölmüştür. Tıp doktoru olduktan sonra edebiyat hayatına atılmış ve ilk önce şiir derlemeleri çıkarmıştır. *Des légendes, des batailles* (Efsaneler, çarpışmalar) [1907]; *L'Homme en tête* (Baştaki adam) [1909]. Charles Vildrac ile birlikte *Notes sur la technique poétique* (Şiir sanatı üzerine notlar) [1909] adlı bir araştırmadan sonra tiyatro için çalışmıştır: *La lumière* (Işık)

[1911]; *Dans l'ombre des statues* (Heykellerin gölgesinde) [1912]; *Combat* (Savaş) [1913]. Birinci Dünya Harbine askerî hekim olarak katıldıktan sonra, bunun esiniyle *La vie des martyrs* (Şehitlerin hayatı) [1917], *Civilisation* (Uygarlık) [1918] ve *Entretiens dans le tumulte* (Gürültü içinde konuşmalar) [1919] ı yazmıştır. 1920 - 1932 yıllarında *Vie et aventures de Salavin* (S. in hayatı ve serüvenleri) genel başlıklı bir roman dizisi yazmıştır. Ayrıca şu eserleri de anılabilir: *Voyage à Moscou* (Moskova'ya gezi) [1927]: Sovyet Rusya'nın gerçekçi bir eleştirisi; *Scènes de la vie future* [1930]: Amerika gibi makineleşen Avrupa'ya karşı acı bir yergi. 1933 - 1945 yıllarında, *Chronique des Pasquier* (P. familyasının kroniği) genel başlıklı ikinci bir roman dizisi daha yazmıştır. Fransa'nın dış ülkelerindeki onurunu yükseltmeye çalışan D., Alliance Française'in başkanı olmuş ve bütün dünyada konferanslar vermiştir. 1954 te Türkiye'yi de ziyaret etmiş ve gözlemlerini *La Turquie nouvelle, Puissance d'Occident* [1954] (Türkçe çev. Türkiye, bir garp devleti, 1956) adlı bir eserde toplamıştır. Soylu ve şair ruhlu bir yazar olan D., aynı zamanda derin ve duygulu bir psikologdur. 1835 te Fransız Akademisi üyeliğine seçilmiştir. *Lumières sur ma vie* (Hayatım üzerine ışıklar) [5 cilt, 1944 - 1953] adlı eserinde hayatını anlatmıştır.

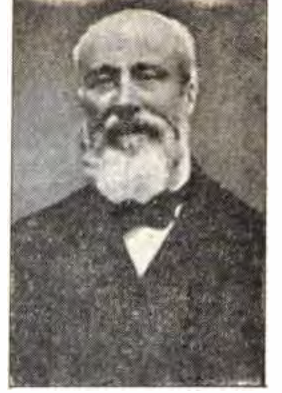

G. DUHAMEL

DUHAMEL DU MONCEAU [*düamẹl dü monsọ*], **Henri Louis** (1700 - 1782), Fransız mühendisi ve tarım uzmanı. Paris'te doğmuş, orada ölmüştür. Denizcilik genel müfettişi ve Londra'daki «Royal Society» üyesi olmuştu. 1728 de Bilimler Akademisi üyeliğine seçilen D. 1752 de *Traité général des pêches maritimes, des rivières et des étangs et des Eléments de l'architecture navale* (Deniz, ırmak ve göl balıkçılığı ile gemi mimarlığı üzerine inceleme) adlı kitabını yayınlamıştı. Bu eser XVIII. yüzyılın sonuna kadar değerinden hiçbir şey kaybetmemiştir.

DUHAN, Arabistan yarımadasının doğusunda, İran körfezindeki Katar bölgesinde bir petrol yatağı. D. iki pipe - line ile Umm Said limanına bağlanmıştır.

DUHAN CEBEL, Mısır'da, Arap sıradağlarında porfir yapılı bir dağ. Yüksekliği 1 662 m dir. Eski çağlarda *mons Porphyrites* adiyle anılırdı.

DUHEM [*düẹm*], **Pierre** (1861 - 1916) Fransız filozofu ve fizikçisi. Paris'te doğmuş, Cabrespine (Aude) de ölmüştür. 1887 de Lille, 1893 de Rennes Bilimler Fakültesinde konferansçı, 1895 te de Bordeaux Bilimler Fakültesinde profesör olmuştur. Fransa'da enerjetik kuramını yaratmıştır. Bu konuda yaptığı çalışmaları *Traité d'énergétique ou de thermodynamique générale* (Enerjetik veya genel termodinamik incelemesi) adlı kitabında toplamıştır. Bilimler tarihi üzerinde de incelemeleri olup 1913 te *Le système du monde, histoire des doctrines cosmologiques de Platon à Copernic* (Evrenin düzeni, Eflatun'dan Kopernik'e kadar evren öğretileri tarihi) adlı çalışmasını yayınlamaya başlamış, bunun beş cildi İkinci Dünya Harbinden önce, geri kalan beş cildi de 1954 - 1959 yılları arasında çıkmıştır. D., 1913 te Bilimler Akademisi üyesi olmuştur.

P. DUHM

DUHM [*düm*], **Bernhard** (1847 - 1928), Alman din bilgini. Bingum (Doğu Friesland) da doğmuş, Basel'de ölmüştür. D., Wellhausen ile birlikte Tevrat (Ahd - i Atik) ı tarih yönünden modern bir şekilde incelemenin öncüsü olmuştur. D., peygamberlerin ileri gelen yorumcularından biridir. 1889 da Basel Üniversitesine profesör olmuştur. Başlıca eserleri: *Die Theologie der Propheten* (Peygamberlerin din bilimi) [1875]; Tevrat'ın türlü kitapları konusundaki şerhleridir; *Jesaja* (İsaya) [1892]: *Hiob* (Eyüp) [1897]; *Psalmen* (Mezmurlar) [1898]; *Jeremia* (ad) [1901]; *Habakuk* (ad) [1906]. Bundan başka, *Über Ziel und Methode der theologischen Wissenschaft* (Din biliminin amaç ve yöntemi üzerine) [1889]; *Das Geheimnis in der Religion* (Dinin esrarlı yönü) [1896]; *Israels Propheten* (İsrael'in peygamberleri) [1916] adlı eserleri vardır.

DUḪOBOR'LAR (Rusça adı: **Duḫoborı**; Rusça = ruh savaşçıları), XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Ukrayna'da Ḫar'kov bölgesinde kurulan bir Hıristiyan mezhebi. **D.** lar arasında anabatist (Fr. anabaptiste, bk. ANABATİZM) lerin etkisi göze çarpar. Kendilerini «ruh savaşçısı» sayan D. lar, Ortodoks kilisesinin bütün dogmalarını reddederler. Kutsal kitapları tanımayan bu mezhep üyeleri, yalnız her insanın iç sesine inanır. D. lar tapınakları ve papazları da saymazlar. İbadetleri ihtiyarlar ve kadınlar tarafından yönetilir. Başlangıçtan beri resmî makamlara baş eğmekten kaçınmışlar ve vergi vermeyi reddetmişlerdir. Bu sebeple resmî makamlar ve kilise tarafından «çok zararlı» sayılan bu mezhep üyeleri, uzun süre şiddetle takip edilmişler ve I. Aleksandr zamanında affa uğrayarak Moloçnaya ırmağı çevresine yerleşme hakkını kazanmışlardır. 1843 yılında D. ların büyük bir kısmı Kafkasya'ya sürülmüştür. Kafkasya'da sık sık baş kaldıran D. lar, özellikle askerlik görevinden kaçmaya çalışmışlardır. Bundan dolayı hükümet şiddetli tedbirler almak zorunda kalmıştır. 1898 de 8 000 D. Kanada'ya kaçmıştır.

DUḪŚASANA, Hint mitolojisinde, Dhṛtarāṣṭrá'nın yüz oğlundan her birine verilen ad. Pāṇḍava'lar karıları Draupadī'yi Duryodhana ile kumarda kaybedince, D. onu saçından sürüklemiş ve hırpalamıştır. Bunun üzerine Bhīma, zorbanın kanını içeceğine yemin etmiş ve Pāṇḍava'lar ile Kauravalar arasındaki büyük savaşın 16. gününde yeminini yerine getirmiştir.

DUİ MENİA, Afrika'da bir Arap aşiretler birliği. Beni Abbas ile Bu - Denip arasında, Cezayir - Fas sınırı dolaylarında yaşar, deve ve koyun sürüleriyle bir bölgeden diğerine göç ederler.

DUIDA [*duitha*], Güney Amerika'da, Venezuela cumhuriyetinin güneyindeki Amazonas bölgesinin merkezinde bir dağ. Yüksekliği 2 430 m dir.

DUILIUS veya DUELLIUS, Caius, Roma consul'ü. M. Ö. 260 ta, birinci Kartaca savaşında, consul olarak Mylae'de Romalıların ilk zaferini kazamıştır. D. un şerefine Roma Forum'unda Columna rostrata (Gagalı sütun) adını taşıyan bir anıt dikilmiştir. Anıtın yazıtı imparatorluğun ilk yıllarından kalmadır.

DUISBERG [*düsberg*], **Carl** (1861-1935), Alman kimyacısı ve sanayicisi. Barmen'de doğmuş, Leverkusen'de ölmüştür. 1912 den beri Elberfeld'deki Farbwerke Bayer boya fabrikasının genel müdürü idi. Kendisinin baş idarecisi olduğu Alman katran boya fabrikalarının birleşmesinden sonra, I. G. Farben Industrie'nin kontrol ve yönetim konseylerinin başkanı olmuştur. Kendi özel kimya araştırmalarında yeni boyaların hazırlanmasiyle uğraşmıştır (benzo boyaları, Azofuchsin ve başka boyalar). Kimyasal maddeler sanayiinin esasları ile ilgili araştırmalariyle bu sanayiin temellerini ve sanayi ile bilim arasında karşılıklı ilişkilerin kurulmasında önemli bir rol oynamıştır.

C. DUISBERG

DUISBURG [*düsburg*] (eski adı: **D. - Hamborn**), Batı Almanya'nın Kuzey Rhein - Westphalen devlet (Land) inde bir şehir. Eskiden Prusya'nın Rhein ilinde idi. Rhein ve Ruhr ırmaklarının birleştiği yerde, Düsseldorf'un kuzeyinde kurulmuştur. Daha önce bağımsız olan Ruhrort, Meiderich, Neudof ve Laar şehirlerini içine almıştır. D. ile Hamborn 1929 da birleştirilmiştir. Bu şehir Avrupa'nın en büyük nehir limanıdır. Bu liman birçok ayrı liman bölgelerinden meydana gelir. Bunların onarım ve yükleme araçları, antrepoları, demiryolu bağlantıları vardır. D. Hollanda'nın deniz limanları ve özel olarak Rotterdam'a Rhein ırmağı yolu ile, Almanya'nın Kuzey Denizi limanlarına da Rhein - Herne kanalı yolu ile bağlıdır. Bu kanal, Dortmund - Ems kanalına ulaşır. D. un başlıca ihracat maddeleri Ruhr bölgesi kömürü, başlıca ithalâtı da demir filizi, kereste, buğday ve petroldür. Şehrin büyük sanayi teşebbüsleri vardır. Bunların en önemlileri yüksek fırınlar, demir dökümhaneleri, haddehaneler, çinko ve bakır fabrikaları, gemi tezgâhları, yapı malzemesi, makine, alet ve kazan fabrikaları, kimyasal maddeler, katran, sabun ve yağ fabrikaları, petrol tasfiyehaneleri, gaz fabrikaları, pamuk dokuma tezgâhları, kundura, kâğıt ve tütün fabrikaları, şeker ve un fabrikaları, bira fabrikaları ve diğer tasfiyehanelerdir. Şehrin birçok öğretim kurumları (gemicilik, ticaret, sanayi ve madencilik okulları) da vardır. Şehir 1921 - 1925 yılları arasında Belçika işgalinde kalmıştır. İkinci Dünya Harbinde sık sık bombalanmış, gerek şehir, gerek liman ve sanayi bölgeleri cok zarar görmüş, kiliseler de hasara uğramıştır. İkinci Dünya Harbinden sonra hızla kalkınan ve gelişen D. un ahalisi çoğunlukla Katolik olmakla birlikte önemli bir Protestan azınlık da vardır. Nüfusu 504 300 (1962) dür.

DUIVELAND [*doyvılant*], Hollanda'nın günebatısındaki Zeeland ilindeki Schouwen adasının doğu bölümü. Nüfusu aş. yu. 7 000 dir.

DUJARDIN [*düjardẽ*], **Edouard** (1861 - 1949), Fransız yazarı. Saint - Gervais - la - Forêt (Loir - et - Cher), de doğmuş, Paris'te ölmüştür. Birçok derginin, bu arada «La Revue Wagnérienne» (Wagner dergisi) in kurucusudur. Roman, şiir ve trajediler yazmış, Yahudilikle Hıristiyanlığın ilk devirleri üzerinde incelemelerde bulunmuştur. Şair olarak sembolistlere bağlanmış ve bugünkü serbest şiirin öncülerinden biri olmuştur. *Les lauriers sont coupés* (Defneler kesildi) [1888] adlı romaniyle «iç monolog» yöntemini ilk defa ortaya atanlardan biri olmuştur. 1919 dan başlayarak Fransa ile Almanya'nın dost olmasını isteyen D., Fransa'nın Almanlar tarafından işgali sırasında Almanya ile iş birliği yapılmasının hararetli bir taraftarı olmuştur.

DUJARDIN [*düjardẽ*], **Félix** (1801 - 1860), Fransız tabiat bilgini. Tours'da doğmuş, Rennes'de ölmüştür. Toulouse'da mineraloji, Rennes'de Fen Fakültesinde zooloji profesörlüğü yapmış olan D., Akademinin muhabir üyesi olmuştur. Mikroskopla yaptığı gözlemler ve haşlamlılar üzerindeki çalışmalariyle tanınmıştır.

DUJARDIN [*düjardẽ*], **Karel** (aş. yu. 1622 - 1678), Hollandalı ressam ve oymacı. Amsterdam'da doğmuş, Venedik'te ölmüştür. Nicolaas Berchem'in öğrencisi olan D. İtalya (1642), Fransa (1650), daha sonrada yine İtalya (1674 - 1678) da çalışmıştır. Portreler, manzaralar yapmıştır; manzaralarının ön planınında özellikle hayvanlar yer tutar. «İtalyan çığırtkanları» (Louvre Müzesi); «Köylülerin dansı» (Aix-

K. DUJARDIN

K. DUJARDIN: «Italya manzarası» (Kaiser - Friedrich Müzesi, Berlin)

en - Provence Müzesi); «Çobanlarla öküzler ağaçların altında» (Londra Müzesi); «Hasta keçi» (München Müzesi) gibi resimleriyle tanınmıştır.

DUJARDIN - BEAUMETZ [*düjardẹ̄ - bọmes* veya *bọmets*], **Georges** (1833 - 1896), Fransız hekimi. Barcelona'da doğmuş, Paris'te ölmüştür. Tedavi usulleri ile ilgili birçok eser yazmıştır: *Leçons de clinique thérapeutique* (Tedavi kliniği üzerine dersler) [1879 - 1883]; *Dictionnaire de thérapeutique, de matière médicale, de pharmacologie, de toxicologie et des eaux minérales* (Tedavi, tıbbî maddeler, farmakoloji, toksikoloji ve maden suları sözlüğü) [Debierre, Egasse, Hetet, Bardet v. b. ile birlikte, 1883 - 1889]; *Formulaire pratique de thérapeutique et de pharmacologie* (Tedavi ve farmakoloji üzerine pratik formüller) [Dr. Yvon ile birlikte, 1887]. D. 1880 de Tıp Akademisine seçilmiştir.

DUK veya GİYİMLİ MAYMUN (*Pygathrix nemaeus*), Maymunlar (Primates) takımının Uzunkuyruklu maymungiller (Cercopithecidae) familyasından bir memeli türü. Uzunluğu 63, kuyruğu 52 cm dir. Karışık güzel renkli olup, pas kırmızısı renginde bir yakası vardır; yüzü kırmızımsı, parmakları karadır. Koşinşin'de yaşar.

DUKA (İta. duca, Lat. dux, İng. duke, Alm. Herzog), soyluluk sanı. Aslında D. «askeri başbuğ» anlamına gelir ve bu başbuğun kumanda ettiği bölge ile hiçbir organik bağlantısı yoktur. İlk olarak Büyük Constantinus D. (dux) sanını kont sanı ile birlikte illerin askerî valilerine vermiş ve böylece bunları kazaî ve malî idarecilerden ayırarak bu sana resmî bir nitelik kazandırmıştır. M. S. V. yüzyıl başında D., belirli bir ilde bulunan Roma askerlerinin kumandasiyle görevli idi. O zamanlarda D., kontlara (comites) bağlı idi. Notitia dignitatum yirmi beş D. adı sayar: on üçü Doğuda, on ikisi de Batıdadır. İmparator İustinianos tekrar ele geçirdiği İtalya ve Afrika'da bu kuralı bir daha kabul ettirmiştir. Bizans'ta D. lar, çoğu zaman saraylı soylu kişiler arasından seçilen ve bütün sivil (mülkî) ve askerî işlerin başında bulunan gerçek kral naipleri idi. İmparatorluk thēma (askerî iller) lara bölününce D. lar güçlerini stratēgos'lara bırakmışlar, ama Komnēnoslar çağı (1081 - 1185) nda thēma'ların yüzölçümü azaltılmış, sayıları çoğaltılmış, başlarına da D. lar konmuştur. Fakat bu D. lar ancak sanları saraya bağlı olduğu için sarayın aşama sırasında görülüyorlardı; gerçekte sarayla bir bağlantıları yoktu.

D. sanı, bu Roma kaynağından başka, bir de Germen geleneğinden kalma seçilmiş «askerî lider» anlamındaki *Herzog* sözünün çevirmesi olabilir. Normandia, Spoleto ve Benevento gibi büyük Germen D. lıklarının aslı budur. Kontlardan üstün bir yer tutan D. lar kontlar gibi sivil, idarî ve kazaî güçleri ellerinde topladılar, Ancak bu san, yaşama süresine bağlı ve hattâ geçici idi. Merovinglerde D. fonksiyonu her şeyden önce askerî olarak kalır, ama sanın toprağa bağlılığı daha fazla belirir. Bazı bölgeler (Dentelin, Champagne, Outre - Jura) bir D. ya bağlı olup, bazı şehirler kontların üstünde, D. otoritesi altında toplanabilir. Büyük Karl, kontların sayısını bir hayli artırmış, D. ların gücünü de azaltmağa çalışmıştır. Dindar Louis'nin ölümünden sonra (840) bu san, onun geliriyle birlikte babadan oğula kalmaya başlamıştır. Bu çağda D. lık (Lat. ducatus) sözü kesin olarak bölgesel anlam kazanarak yayılır. D. lıkların yaratılması Batının derebeylik gelişmesinin ögelerinden biridir. Batı Avrupa, derebeylik anarşisinin çıktığı ve hükümdarlar belirli bir otoriteye kavuştukları zaman, artık D. lar ve D. lıklar kendiliklerinden türemez olurlar. Belirli bir aile veya beyliğe (seigneurie) D. sanını vermek hakkı ancak hükümdarındır.

Rönesanstan sonra üç sınıf D. görülür. Hemen hemen egemen D. lar (Savoia, Mantova); toprakları bir metbu (suzerain) a bağlı olan D. lar (Alman imparatorluğu veya İtalya'da olduğu gibi); ancak bir şeref sanı olarak D. lığa yükseltilmiş topraklar (Fransa, İspanya ve İngiltere'de olduğu gibi). III. Friedrich (1440 - 1493) ten sonra Avusturya prensleri *arşidük* sanını alırlar. Litvanya ve Moskova prensleri için bazan büyük D. sanı kullanılırsa da, bu yanlıştır, çünkü bu hükümdarlar kendilerine büyük prens (Rusça velikiy knvaz) sanını verirlerdi.

Fransa'da XVI. yüzyıldan sonra, D. sanı gittikçe onu karşılayan timar kavramından ayrılmağa yüz tutmuştur. Artık krallık otoritesi bütün krallık topraklarını kapsamağa başlamış ve D. sanına bağlı topraklar ancak sembolik bir anlam almıştır. Kral bir D. yı, adını taşıdığı ilin valiliğine seçmemeğe dikkat ederdi. Sonunda D. sanını kral her istediğine vermeğe başlamış ve böylece gözdesi olan saraylı kadınlar, piçler ve bunların çocukları ile krallık memurları ve kralın gözüne giren aşağı sınıf soylular bile D. sanını almışlardır. XVII. yüzyıldan sonra duc à brevet (şehadetnameli D.) ler türemiştir. Bunların sanı ancak yaşama sürelerine bağlı idi D. lara kralın «kuzen» i gözü ile bakılırdı. Taçları değerli taşlarla süslü bir altın daire olup, altın uçlar üzerine sekiz altın su kerevizi çiçeği yerleştirilmiş bulunurdu.

I. Napoléon, 1808 senato karariyle soylular kurulunu yeniden kabul ederken bunu değiştirmiştir. Soyluluk, aşama sırasına uygulanmış bir memur sınıfı durumuna gelmiştir. D. sanı, kendiliğinden sivil veya askerî bazı görev ve yüksek orunlara bağlanmıştır. Adını taşıdığı D. lık ise hemen hemen hayalî bir D. lıktan başka bir şey değildi. Otranto D. sı Fouché, Valmy D. sı Kellermann gibi. Bununla birlikte, Otranto gibi İtalyan topraklarının geliri, gerçekte bu adı taşıyan D. ya verilirdi: Valmy gibi zafer adı taşıyan D. ların D. lıkları ise büsbütün havalî idi. D., prensin altında, kontun ise üstünde yer alırdı. Bu aşama düzeni krallık çağına tam olarak yabacı idi. Bu çağda, meselâ Lorraine veya Luxembourg D. sı gibi bazı D. lar, birçok prenseslere göre daha yüksek oruna sahip idiler. Memuriyetin yükselmesine göre san da yükseliyordu. Meselâ Davout, önce Auerstadt D. sı, sonra da Eckmühl prensi olmuştur. Krallık çağı D. lıklarının tersine, kurulduklarında babadan oğula kalmayan imparatorluk D. lıkları büyük evlâttan büyük evlâda geçen «meşruta» (majorat) ların kurulması yolu ile babadan oğula kalır duruma gelmiştir. O çağın D. lık arması önünde yedi tuğlu bir altın sorguç bulunan kenarları kürklü, kadife bir başlık şeklinde idi. Restorasyon çağında her iki D. lık sanı birleştirilmiştir. İkinci İmparatorluk (III. Napoléon) çağı, birinci imparatorluğun soyluluk politikasını sürdürmüş ve Fransa'da soyluluğu tanıyan ve yeni sanlar yaratan son yönetim olmuştur.

DUKAKİNOĞLU AHMET PAŞA, Yavuz Selim devri Osmanlı sadrazamı. Soyu hakkında kesin bir bilgi elde edilememiştir. D. A. P. nın aslının Norman, Fransız, belki Alman, dedesinin adının da Jean olduğu, İşkodra çevresinde bir dukalık meydana getirdiği için Arnavutlaşarak Dukakin olarak tanındığını ve torunu Ahmed'in devşirilerek Osmanlı hizmetinde parladığı ileri sürülür. Gerçi Osmanlı yönetiminde, bu bölgede bu adı taşıyan bir

sancak da kurulmuş bulunmaktadır Ama, gene de D. A. P. nın soyu böyle Norman veya benzeri asıllı soydan bir kimseye dayanmayabilir. II. Murat devriyle ilgili 849 H. tarihli bir icmal defterinde Kesriye bölgesinde Osmanlı hizmetine girmiş bulunan timarlı Hıristiyan sipahilerden 2 000 akçalık bir timara kardeşi Pal ile tasarruf eden bir Dukakin'e rastlanmaktadır. Bu Hıristiyan timarlıların aynı yıllarda Müslüman olarak Türkleştikleri dikkate alınırsa, D. A. P. nın bu Dukakin beyin oğlu olduğu güvenle söylenebilir. Eski Osmanlıcadaki *zade* ekinin, daha çok oğullar için kullanıldığı düşünülürse, soylu İşkodra dukası Jean'ın büyük torunu olarak D. A. P. ya bir soyluluk yakıştırmak da gerekli görülmemektedir. Bu görüşe göre, D. A. P. Kesriye bölgesinde Osmanlı hizmetine giren Hıristiyan timarlı sipahi Dukakin beyin oğlu olup, Müslümanlığı kabul ettikten sonra Osmanlı imparatorluğunda hizmet almıştır.

Timarlı sipahi olarak yetişen Ahmet Beyin gençliğinde Fatih devri seferlerine katılmış olduğu bir gerçektir. Onu ilk olarak Osmanlı - Mısır savaşında (1485 - 1491) Ankara sancakbeyi olarak görüyoruz. Bu savaşta Anadolu beylerbeyi Hersekzade Ahmet Paşanın yanında bulunan D. A. Beyin, Yavuz Selim'in Çaldıran seferine hareketi sırasında Rumeli beylerbeyliğinde bulunduğu görülüyor. Ordu Seyit Gazi'ye geldiği sırada vezirliğe yükseltilerek komutasına verilen 2 000 timarlı sipahi ile İran kuvvetleri hakkında bilgi edinmek üzere sınıra gönderilmişti. 23 ağustos 1514 tarihinde Osmanlı ordusu Çaldıran ovasına inerken D. A. P., kazaskerler, Hersekzade Ahmet Paşa ve üçüncü vezir Mustafa Paşa ile birlikte Yavuz'un yanında yer almıştı. Çaldıran savaşına ikinci vezir olarak katılan D. A. P., Yavuz Tebriz'e hareket ederken yine öncü kuvvetleri komutanı olarak hizmet görmüş, ancak ordunun dönüşünde Osmanlı ordusunda görülen başıbozukluğa sinirlenen hükümdar, onu ve Sadrazam Hersekzade Ahmet Paşayı görevlerinden almıştı.

Aralık 1514 te sadrazamlığa getirilen D. A. P. bu makamda uzun bir süre kalamamıştır. Yeniçerilerin İstanbul'a dönmek için Amasya'da çıkardıkları ayaklanmanın soruşturmasında bu işte sadrazamın parmağı olduğu anlaşılınca, şubat 1515 te görevinden alındı. Bu arada padişahın genel politikasına aykırı olarak Dulkadıroğlu ile gizliden gizliye haberleştiği de ortaya çıktı ve on gün sonra huzura çağrılıp Yavuz tarafından sorguya çekildi. Bu sorgu sırasında fazla sinirlenen padişah, hançerle D. A. P. yı yaraladı, verdiği emir gereğince de paşa içoğlanları tarafından öldürüldü.

Dukakin oğulları olarak bir soy meydana getiren D. A. P. nın oğlu Mehmet Paşa Mısır valiliğine kadar yükselmiştir. — İ. P.

DUKAKİNOĞLU OSMAN (ölm. 1603), hukuk ve biyografya bilgini. Baba tarafından Arnavutluk'ta büyük bir ün yapmış bulunan Dukakin beylerine, ana tarafından ise Sultan II. Bayezid'in kızı Gevher Mülûk Şah Sultana dayanan bir soydan gelmektedir. Dedesi Ahmet Paşa (bk. DUKAKİNOĞLU AHMET PAŞA) da Osmanlı imparatorluğu devlet adamlarından birisidir. Babası Mehmet Paşa ise, Halep ve Mısır beylerbeyiliklerine kadar yükselmiş ve iki kez Mısır valiliğinde bulunmuştur. D. O., ilk öğrenimini ailesinin yanında yaptıktan sonra, devlet hizmetine alınarak Dergâh - ı âli müteferrikalarına katılmıştı. D. O., sarayın yüksek memurlarından biri olmak yerine, bilim hayatını seçmiş ve Ebu Suut Efendinin derslerine devam ederek mülâzım olmuştur. 1576 da 50 akça ile Davut Paşa Medresesinde öğretmenliğe başladıktan sonra 1584 te Sahn - i seman müderrisi oldu. 1586 da Devriye medreselerini tamamladığından hukuk alanına geçti ve Selânik kadısı oldu. Ondan sonra Yenişehir, tekrar Selânik, Bilâd - ı Selâse, Mekke ve iki kez Kahire kadılığında bulundu. Nisan - mayıs 1600 tarihinde ise İstanbul kadılığına getirildi. 1601 de üçüncü kez Kahire kadılığına gönderildi ise de, kısa bir süre sonra 1602 de oradan ayrılmak zorunda kaldı. İstanbul'a döndükten sonra rahatsızlığı iyice arttı ve temmuz 1603 te öldü. *Ezhârü'l - hamâil fi vesfi'l - evâıl* adlı, İstanbul kadılığında bulunanların biyografyasını kapsayan bir eseri ile İbni Arapşah'tan çevirdiği yine biyografyayla ilgili *Fâkihetü'l - hulefâ* adlı çevirmesi tanınmıştır. — İ. P.

DUKALIK (Fr. Duché; İng. Duchy; Lat. *ducatus* < *dux*, lider), bir dukaya bağlı toprakların ve senyörlüklerin tümü.

Başlangıçta duka (b. bk) terimi yalnız büyük komutanlara uygulanır ve bu komutanların askerî bakımdan yönettikleri topraklardaki politik örgütle bir ilişikleri olabileceğini anlatmazdı. Fakat çok geçmeden dukalar böyle bir ilişkiyi kurmaya ve o topraklara miras alma yolu ile yerleşmeye çalışmışlardır. Daha VII. yüzyıl başlarında, herhangi bir dukaya bağlı bir bölgeyi anlatmak için *ducatus* terimi kullanılmaya başlamış, VII ve VIII. yüzyıllarda *Regnum Francorum* (Frankların hüküm sürdükleri yerler) da, Frankların yönetimindeki Germania'da, Bizans ve Lombard'lar İtalyasında D. lar çoğalmıştır. İlk Karoling hükümdarları D. ların hükümdar karşısında özerk, hattâ bağımsız olma eğilimleri göstermeleri oranında onları ortadan kaldırmaya çalışmışlar, Büyük Karl (Carolus Magnus) *dux* kelimesine eski askerî anlamını vermek istemiş ve yönetim bölümü olarak yalnız kontlukları tanımıştır. Fakat Karoling monarşisinin zayıflamasiyle birlikte ve Norman, Macar ve Arap yayılmaları karşısında, D. lar yeniden ortaya çıkmış, herhangi bir bölgeyi savunabilecek kuvvette olan bir kimse onun sahibi olmuş ve orayı kendisinden sonra gelecek olanlara da özel bir mülk olarak bırakmıştır.

Buna paralel olarak, D. feodalite sistemine de girmiştir. D. doğrudan doğruya hükümdara bağlı olan bir fiyeftir ve duka kralın veya imparatorun vasalıdır; onun vasalı da D. ın kapsadığı çeşitli kontlukların başındaki kontlardır.

D. başlangıçta marki (= Fr. *marquis*, uç, *markis* < Lat. *markensis* < Teutonca *marca*, sınır boyu, uç) likten farklı değildir; marş (Fr. *marche*; Teutonca *marca*) sınır boyundaki bir komutanın askerî bakımdan yetkisini yürüttüğü bir bölgedir. Fakat gitgide D. ile markilik terimlerinden her birinin yerli yerinde kullanılması âdet olmuştur.

Almanya'da D. lar Fransa'dakinden daha önemli politik bir rol oynamışlardır. IX. yüzyıl sonundan başlayarak kurulan bu D. ların ulusal D. lar denilen en önemlileri (Sachsen, Bayern, Schwaben, Franken, Lothringen), imparatorluk otoritesinin yeniden kurulmasına kadar gerçekten bağımsız devletler halinde bulunmuşlardır. Zaten bu otorite kuvvetini, birçok defalar, yöneticisi imparatorluğa yükseltilmiş olan bir dukalığın toprak, ordu ve para bakımından sahip olduğu kudretten almıştır.

Yeni zamanlarda D. lar özerk ve bağımsız devletler olarak ancak merkezî bir otoritenin kendini kabul ettiremediği ülkelerde (özellikle Almanya ve İtalya'da) yaşamaya devam etmişlerdir. Fransa, İspanya ve İngiltere'de D. onursal bir paye halini almış, artık kralın otoritesi altına giren

eski D. ların dukaları sadece D. topraklarına sembolik olarak sahip olmuşlar ve oralardan yalnız bazı gelirler almışlardır. Kral bir onur payesi bağışlamak istediği senyörlerin topraklarını D. a yükseltiyordu. Almanya ile İtalya'da ise, bu durumun tersine olarak, D. lar bu iki devletten her birinin XIX. yüzyılda gerçekleşen «birlik» lerine, hattâ 1918-1919 da Alman monarşisinin ortadan kalkmasına kadar sürüp gitmiştir. Bugün Avrupa'da gerçek bir D. olarak yalnız Luxembourg büyük D. ı kalmıştır. Fransa'da I. Napoléon sırf bir onur payesi olarak bir D. tipi yaratmıştır. Bk. DUKA.

DUKAS AİLESİ, Bizanslı bir aile. Bu aile, Bizans'a imparatorlar yetiştirmiş bulunan ve Büyük Konstantinos'un akrabası olan bir dukanın soyundan geldiğini ileri sürerdi. IX. yüzyılın ortalarında tarih sahnesine çıkan bu aile, X. Konstantinos D. (1059 - 1067) ve bunun oğlu VII. Mikhael D. (1071 - 1078) ile Bizans tahtına erişebilmiştir. Böylece, imparatorluk evi ile yakınlık ve bağlantı kuran D. lar XII. yüzyılda devlet içinde büyük bir rol oynamışlar, Aleksios Murtzuphlos'un eliyle 1204 te tahtı bir an için tekrar ele geçirmişlerdir. Daha sonra Nikaia (İznik) ve Epeiros gibi başka Rum devletlerinin hükümdarları, III. İoannes D. Batatzes'in yaptığı gibi, kendi soyadlarına, akrabaları olan D. ların adını katmaktan kıvanç duymuşlardır.

DUKAS, İoannis (XV. yüzyıl), Bizans tarihçisi. Özel hayatı üzerine pek az bilgi vardır. Nerede doğduğunu bilmiyoruz. Küçük adı da kesin olarak malum değildir. XIV. yüzyılda İstanbul'da yaşamış olan tanınmış bilgin Mikhael D. ın torunu olduğu anlaşılıyor. İoannis Kantakuzenos ve imparatoriçe Anna arasındaki mücadeleye karışmış olduğundan hapsolunmuş ve zorlukla hayatını kurtararak 1345 yılında İstanbul'dan kaçmıştır. D. gençliğinde (yani 1421 de) Yeni Foça valisi Giovanni Aderno'nun yanında kâtiplik görevinde bulunmuştur. Osmanlı tahtına çıkan II. Murad'a ve vezirlerine Giovanni Aderno'nun göndermiş olduğu mektuplar, D. tarafından kaleme alınmıştır.

İstanbul'un fethinden sonra D. ın Midilli hükümdarı Dorio Gateluci'nin sarayında çalıştığını biliyoruz. Onun ölümünden sonra oğlu Dominico'nun yanında çalışmış ve elçi olarak birçok yerlere gönderilmiştir. 1455 ve 1456 yıllarında Midilli ve Limni adalarının vergisini Fatih'e götürmek üzere Edirne'ye gönderilmiştir. Bundan başka, Edirne'ye giden Dominico'ya refakat etmiştir.

D., Dorio ve Dominico Gateluci ile Fatih arasında dostluk bağları kurmuşsa da, Nicola Gateluci onun öğütlerini dinlememiş ve Türk hükümdarını gücendirmiştir. Bunun üzerine Fatih 1462 yılında Midilli'yi almış ve Gateluci'lerin hükümranlığına son vermiştir. Midilli'nin Türkler tarafından alınmasından sonra D. ın nereye gittiğini bilmiyoruz. D. ın hayatının son günlerini İtalya'da geçirmiş olduğu ve Bizans tarihi üzerine yazmış olduğu eseri orada bütünlediği tahmin edilmektedir. D. bu eserinde yalnız İstanbul'un fethini yazmakla kalmamış, Osmanlı devletinin kuruluşundan İstanbul'un fethine kadar Türkler ile Bizanslılar arasındaki siyasî ilişkileri de anlatmıştır. Bu bakımdan D. ın bu eseri, ilk yedi Osmanlı hükümdarı üzerine önemli bilgiler veren bir kaynaktır. D. eserinde Sırbistan, Macaristan ve Rumanya'daki olaylardan da bahsetmiştir. II. Murad'ın ölümü ve II. Mehmed'in tahta çıkması üzerine bol bilgi vardır. Bu eserin ancak bır yazması bize kadar gelmiştir. Bu yazmanın baş ve son sayfaları eksiktir. Bazı yerlerinde de eksikler vardır. Yazmanın giriş bölümü de eksik olduğundan yazarın kişiliği üzerine bilgi edinilememiştir, Eser, 1462 yılında Midilli'nin II. Mehmet tarafından fethi ile sona ermektedir. Bu olayın sonu da bütünlenmemiştir. D. ın eseri *Bizans tarihi* adı altında V. Mirmiroğlu tarafından Türkçeye çevrilmiştir (İstanbul, 1956). Vasile Gracu, aynı eserin eleştirmeli baskısını yayınlamıştır: *Istoria Turco-Bizantină (1341 - 1462)* [Acad. Rep. Pop. Rom. 1958].

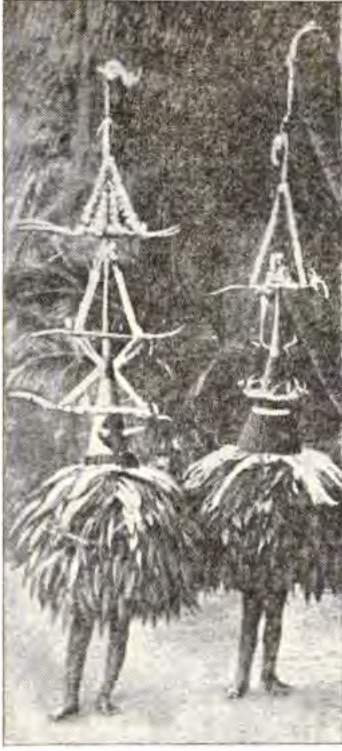
DUKAS [*dükạ*], **Paul** (1865 - 1935), Fransız bestecisi. Paris'te doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Ernest Guiraud'nun öğrencisi olan D., 1888 de *Velléda* (ad) adlı kantatiyle ikinci Roma armağanını kazanmıştır. 1910 - 1913 yılları arasında Konservatuvarda orkestra sınıfında, 1913 ten 1927 ye kadar da hem Konservatuvarda hem de Musikî Öğretmen Okulunun kompozisyon sınıfında öğretmenlik yapan D., birçok besteciler yetiştirmiştir. O. Messiaen, M. Duruflé, T. Aubin, J. Hubeau, J. Langlais, G. Hugon, E. Barraine gibi. Yapı bakımından D. nın eserleri Beethoven'in zengin geleneklerine sadık kalmış, fakat dili Wagner'in lirizmi ile zenginleşmiş, arkadaşı Debussy'nin etkisiyle yeni bir renk zenginliği elde etmiştir. Berlioz ve Rimskiy - Korsakov da D. yı etkilemiştir. *La péri* adlı eseri, doğrudan doğruya Rus baladlarının esini altında yazılmıştır. Başlıca eserleri: Goethe'nin bir baladına dayanan *L'apprenti sorcier* (Büyücü çırağı) [1897]; Maeterlinck'in bir lirik hikâyesine dayanan *Ariane et Barbe - Bleue* (Ariane ile Mavi Sakal) [1907]; bir doğu masalından alıp bestelediği koregrafik bir şiir olan *La péri* (Peri kızı) [1912]. Bunlardan başka, D. çeşitli musiki dergilerine yazılar yazmıştır. Bu yazıları [1948] *Les écrits de Paul Dukas sur la musique* (P. D. nın musiki üzerine yazıları) [1948] adı altında yayınlanmıştır.

P. DUKAS

DUKATO BURNU (eski adı: **Leukates, İta. Ducato,** Yunan Adalarından Leukas'ın güney ucundaki burun. Sappho'nun denize buradan atlamış olduğuna inanılır.

DUK-DUK, Bismarck takımadaları yerlilerinin günlük yaşayışında büyük önemi olan gizli derneklerden biri. D., Yeni Britanya (eski Neupommern) nın kuzey kısmında ve Duke of York (eski Neulauenburg) ta yaygın olup bu bölgelerde çok değer görür. Yerliler, çalılar arasında, yalnız üyelerce bilinen yerlerde toplanırlar. Adaylar ancak yüksek bir giriş ödentisi verdikten ve belirli bir sınamayı başardıktan sonra derneğe girebilirler. Derneğin koruyucu ilâhı, kuş biçiminde bir deniz devi olan Tubuan'dır. Yerlilerin inanışına göre, Tubuan, yeni ay evresinde denizden çıkar ve kıyı boyunca bir bölgeden öteki bölgeye geziler yapar. Tubuan'a tapanlar, bu gezileri taklit etmek için kayıklar içinde köyden köye gezer ve bu arada maskeli danslar düzenlerler. Maskeleri, pandanus yapraklarından yapılmış ağır saçakları olan koni biçiminde ve kırmızıya boyanmış bir şapkadan başka birşey değildir. D. aynı zamanda gizli ceza mahkemesi işini görür ve kabilenin gelenek ve göreneklerine aykırı davrananları cezalandırır veya özel mülkiyete karşı işlenen suçları midye parası ile ödeme konusundaki davaları çözümler. D., zamanla amacını çok aşarak zararlı

bir topluluk durumuna geldiğinden. eski Alman sömürge yönetimi tarafından şiddetle denetlenmiştir. Bunun sonucu olarak D., eski önemini kaybetmiş ve sonunda basit bir maskeli balo durumuna girmiştir.

DUK - DUK derneğine mensup iki yerli

DUKE [*dyūk*] (İng. soyluluk sanı): bk. DUKA.

DUKE OF YORK [*dyūk ıv yɔ̄rk*] **ADALARI** (eski Almanca adı: **Neulauenburg**), Avustralya mandası altında bulunan Yeni Gine toprağına bağlı takımadalar. Yüzölçümü aş. yu. 40 km² dir. Yeni Britanya'da, Rabaul'un doğusunda, St. George boğazındadır. Bu adaların sekizi meskûndur. Bu adalarda kıyı boyunca birçok köyler, Hindistan cevizi, tarım işletmeleri ve Methodist misyonları sıralanır. Birinci Dünya Harbinden önce D. Y. A. bir Alman sömürgesi idi.

DUKE OF YORK [*dyūk ıv yɔ̄rk*] **ADASI**, Antarktika'da dağlık bir ada. Robertson Bay'in güneyinde ve Victoria Land'in kuzey kıyısındadır. İlk kez C. E. Borchgrevink'in yönetimindeki İngiliz Antarktika gezisi (1898 - 1900) nde haritaya geçirilmiştir.

DUKE [*dyūk*] **ÜNİVERSİTESİ** (İng. Duke University), Amerika Birleşik Devletlerinin Kuzey Carolina devletinde, Durham şehrinde bir üniversite. 1838 de Trinity College adı altında kurulmuştur. Amerikalı tütün kralı James Buchanan Duke (1857 - 1926), 1924 te bu kuruma 6 milyon dolar bağışlamıştır. D. Ü., güney devletlerinin en zengin öğretim kurumlarından biridir.

DUKES [*dyuks*], **Ashley** (1885 - 1959), İngiliz dram yazarı ve tiyatro yöneticisi. Londra'da doğmuş, orada ölmüştür. Balerin Marie Rambert ile evli idi. 1900 - 1914 ve sonra 1919 - 1925 yıllarında çeşitli dergilerde tiyatro eleştirmeciliği yapmış, 1933 te Mercury Theatre'ı kurmuş ve yönetmiştir. 1945 ten sonra Almanya'nın İngiliz bölgesindeki tiyatro çalışmalarına bakmıştır. Piyesleri: *The Man with a Load of Mischief* (Kötülük yüklü bir adam) [1924]; *The Song of Drums* (Davulların şarkısı) [1926]; *One More River* (Bir ırmak daha) [1927]; *The Fountain Head* (Kaynak) [1928]. Almanca, Fransızca ve İtalyancadan çevirmeleri vardır. Tiyatro ve tiyatro yazarları üzerine yazdığı şu eserleri anılmağa değer: *Modern Dramatists* (Modern dram yazarları) [1911]; *The Youngest Drama* (En yeni dram) [1923]; *Drama* (Dram) [1926].

DUKES - FILATOV [*dyuks - filạtov*] **HASTALIĞI** (Dermatoloji), çocuklarda sık sık görülen, üç gün süre ile çoğalıp azalan ve bir kriz noktasına vardıktan sonra düşen bir ateşle beliren ve birkaç saat sonra gövdede isilikler çıkmasına yol açan bir deri hastalığı. Genel semptomları az belirli olan bu hastalık, yalancı kızamık (Fr. *rubéole*)ı ve kızılı andırır. «Dördüncü hastalık» adiyle da anılan D. - F. H. nın ayrı bir hastalık olduğu bütün hekimlerce kabul edilmiş değildir. Bu hastalığa *parascarlatina*, *roseola infanium* ve *exanthema subitum* adları da verilmiştir. İngiliz çocuk hastalıkları hekimi Clement Dukes (1845 - 1925) ın ve Rus hekimi Nil Fëdoroviç Filatov (1847 - 1902) un adlariyle anılır.

DUKINFIELD [*dạkinfīld*] veya **DUCKINFIELD**, batı İngiltere'de, Cheshire'da, Tame nehri kıyısında, Manchester'in doğusunda bir şehir. Nüfusu 18 455 (1951) tir. D. pamuk dokuma atelyeleri ile tanınmıştır.

DUKKALA veya DOUKKALA, Fas kıyısında, Mazagan'ın güneyinde bulunan verimli kara topraklar bölgesi. Bu bölgede, Arap - Berber asıllı 150 000 kişi yaşamaktadır.

DUKKALA OVASI, batı Fas'ta, batıda Atlas Okyanusu, güneyde Abdas ovasiyle, doğuda Rehamnas dağlariyle, kuzeyde Oum - er - Rebia vâdisiyle çevrili bir bölge. Başlıca şehri El - Cedida (Mazagan) dır. Eski dördüncü çağ alüviyonlarından oluşmuş çok verimli bir toprakla örtülü olan bu vadi, Okyanustan taşlık birçok tepelerle ayrılmıştır. Kıyı bölgesi sulak ve serindir. Vâdinin içleri yılda 400 mm yağmur alır. Oldukça kalabalık olan bölgede (km² başına 60 kişi) halk toprağa yerleşmiştir. Nuala veya kerpiçten evlerde oturan köylüler küçük parçalara bölünmüş tarlalarda arpa, mısır, nohut, fasulye gibi sonradan kurutulan sebzeler ekerler, kümes hayvanı ve koyun yetiştirirler. Sömürgecilik, daha geniş ölçüde tahıl yetiştirme yolu ile bölgenin bu alanda gelişmesini sağlamıştır,

DUKLA, Polonya'nın Rzeszów voyvodalığında bir kasaba. Nüfusu 700 (1946) dür. D. da dokuma atelyeleri, petrol kaynakları bulunmaktadır. D., 1504 yılında Alman şehri olma hakkını kazanmıştır. D. nın güneyinde, Karpatların en önemli geçidi olan D. geçidi (b. bk.) bulunmaktadır.

DUKLA GEÇİDİ (Polca: Przełęcz Dukielska), Batı Karpatlarda, Polonya ile Çekoslovakya arasındaki dağ zincirihi aşmaya yarayan ve Polonya'daki Wisłoka vadileri ile Çekoslovakya'daki Ondava'yı birleştiren, 502 m uzunluğunda oyma bir yeraltı geçidi. Karpatları aşan demiryolu geçitlerinde bu geçitten daha yüksek olmak gibi bir aykırılık vardır.

DULAG, Filipinlerde, Leyte adasının doğu kıyısında, Taolobam şehrinin güneyinde bir şehir. Amerika Birleşik Devletleri ordusunun 20 ekim 1944 te başladığı çıkarmada burası çıkarma şeridinin güney ucunda bulunuyordu. Nüfusu 28 693 tür.

DULAURE [*dülɔ̄r*], **Jacques** (1755 - 1835), Fransız bilgini ve politika adamı. Clermont - Ferrand'da doğmuş, Paris'te ölmüştür. Convention'da Puy - de - Dôme milletvekili iken Girondinler arasında yer almış bulunduğundan İsviçre'ye kaçmak zorunda kalmış, 1795 te Paris'e çağrılarak Beşyüzler Meclisi üyesi olmuş, fakat 18 Brumaire olayından, yani Bonaparte'ın konsüllük yönetimini kurmasından sonra politikadan el çekerek tarihî incelemeler yayınlamaya başla-

mıştır: *Histoire physique, civile et morale de Paris* (Paris'in fiziksel, sivil ve moral tarihi) [1821, 1822]; *Histoire physique, civile et morale des environs de Paris* (Paris dolaylarının fiziksel, sivil ve moral tarihi) [1825, 1827].

DULAURENS [*dülorâs*] (asıl adı: **Henri Joseph Laurens**; 1719 - 1797), Fransız yazarı. Douai'de doğmuş, Mainz yakınlarında ölmüştür. Bir piskoposluk meclisi üyesi iken alaycı karakteri yüzünden papazların hıncına uğramış, Jezuitler Fransa'dan kovuldukları zaman, 1761 de bütün din öğretilerini alaylı ve yaman bir dille yeren *Les jésuitiques* (İki yüzlüler) adlı kitabı yazmış, sonra Hollanda'ya kaçarak kimi komik, kimi filozofça, kimi de pek açık saçık olan eserlerini orada yayınlamıştır. Son yıllarını, suçlu papazlar için açılan bir yurtta geçirmiştir.

DULAVRATOTU (*Arctium lappa*), Topluçiçekliler (Compositae) familyasından bir bitki. Bu bitkiye *deve kulağı* adı da verilmektedir. D. cinsinin Avrupa, Kuzey Afrika ve Asya'nın ılıman bölgelerinde yetişen 6 türü vardır. Bunlardan büyük D. (Arctium lappa veya Lappa major), 80 - 150 cm boyunda, kalın ve etli köklü, iki yıllık bir ottur. Yaprakları yuvarlakça, dip yaprakları çok büyük, 30 - 40 cm genişliğinde, üst yaprakları ise daha küçüktür. Çiçekleri gövde ve dallarının ucunda, başçık çiçek durumu küre biçiminde, involukrum yapraklarının uçları kanca biçiminde kıvrıktır. Haziran - ağustos ayları arasında erguvanî renkte çiçekler açar.

DULAVRATOTU: bitkinin bütünü, solda: tek çiçek, sağ yukarıda: meyvanın kesiti

Bu türden başka, küçük D. (Arctium minus veya Lappa minor) büyük D. na benzer, fakat daha küçük olan başçıklarının salkım durumundan, boy ve yapraklarının daha küçük olmasından kolayca ayırt edilebilir. Bu iki türden başka, *Arctium tomentosum* (veya *Lappa tomentosa*) beyaz sık keçe tüylerinden tanınır.

D. yurdumuzun birçok bölgelerinde, özellikle İç Anadolu, kuzeybatı, batı ve güney Anadolu'da harabelerde, yol, tarla ve duvar kenarlarında, humus, azot yönünden zengin killi veya kumlu topraklarda çok yetişir. Sıcak yetişme yerlerini sever. D. bitkilerinin kökleri tıbbî amaçlar için kullanılmaktadır. Elde edilen drog, D. kökü (Bardanae radix) dür.

Bitkinin kökleri ikinci yılın sonunda toplanır, yıkanır, dilimler halinde kesilerek güneşte veya fırınlarda kurutulur. Kokusu taze iken bulandırıcı ise de, kuruduktan sonra kaybolur. Bileşiminde % 19 - 58 inulin, % 6 şeker, az miktarda müsilaj, reçine, acı madde, tanen ve eterik yağ vardır. Yaprak ve tohumlar tedavi maksadiyle kullanılmaktadır. Bunların bileşiminde Arctiin denen bir glikozit vardır. Dıştan bazı deri hastalıklarına karşı kullanılır. İçten terletici, idrar söktürücü, yumuşatıcı ve kan temizleyici olarak kullanılır. Romatizma ağrılarına karşı tavsiye edilmektedir. — K. K.

DULAYM İLİ, Irak'ta, Dicle ırmağı ile Suriye çölü arasında, merkezi Ramâdi olan 193 300 nüfuslu bir il.

DULCE [*dulse*] **IRMAĞI (Río Dulce)**, Arjantin'de, Mar Chiquita deniz kulağında sona eren, 700 km uzunluğunda bir ırmak. Bu ırmağın taşkınları Santiago del Estero bölgesindeki çayırlar ve buğday tarlaları için çok yararlı olmaktadır. Ancak, yol açtığı toprak göçü, verimli alanların yerini değiştirip durduğundan halkı ikide birde yurt değiştirmek zorunda bırakır. Santiaguelo adiyle anılan bu halk, Amerika yerlileri ile melezlerin karışımı olan bir topluluktur.

DULCE KÖRFEZİ, Pasifikte, Matapalo ile Burica burunları arasında, Costa Rica kıyısında geniş bir koy.

DULCE Y GARAY [*dulthe i garai* veya *dulse i garai*], **Dominico** (Castell Florit markisi) (1808 - 1869), İspanyol generali. İspanya'nın Logroño ilinde doğmuş, doğu Pirene'lerde, Amelie - les - Bains'de ölmüştür. 1854 te O'Donnell'in yanında yer almış ve Katalonya valisi olmuştu. 1867 de Kanarya adalarında sürgünde iken 1868 devrimine yardım etmiş ve Küba valiliğine getirilmiş, fakat orada ayaklananlara karşı aldığı sert bastırma tedbirleri yüzünden geri alınmıştı.

DULCIGNO (Coğ.): bk. ULCINJ.

DULCIMER [Fr. *dülsimer*, İng. *dalsimır*] (eski Fr. *doulcemer*, *doulcemele* < Lat. *dulcis*, tatlı; *melos*, şarkı, melodi), trapez biçiminde bir tabla üstüne, klavsende ve kuyruklu piyanoda olduğu gibi yatayına gerilmiş madenî tellerden yapılmış bir musiki âleti. İki hafif çekicin tellere vurulmasiyle çalınırdı. XV. yüzyılda kullanıldığı anlaşılan bu âletin orta çağdaki şeklinin çekiçleri kaşık biçimindeydi.

DULCIMER: a. baget

DULCINEA DEL TOBOSO [*dultsinea del toboso*], İspanyol yazarı Cervantes (b. bk) in *Don Quixote* adlı romanında Don Quixote'nin sevgilisi. Asıl adı Alonzo Lorenzo olmakla birlikte, Don Quixote kendisine daha az rastlanır ve daha romantik bir ad olmak üzere, İspanyolca *dulce* (= tatlı) ve *del Toboso* (= Toboso'lu) kelimelerini birleştirerek Dulcinea del Toboso soyluluk sanını vermiştir.

DULDA: 1. Yağmur, rüzgâr veya güneşten korunmak üzere arkasına veya altına sığınılan şey, siper.

2. (Jeoloji): Dik bir tepenin dibinde, üstten sarkan külteler altında, mağara kadar derin olmayan oyuk. Daha çok kalkerli bölgelerde bulunan D. lar, dördüncü çağın soğuk dönemlerinde, don olayları sonunda, derindeki az dayanıklı taşların nemlenip ufalması sonucunda meydana gelmiştir. Tarihten önce insanlar D. ları konut olarak kullanmışlardı.

DULEB'LER (Rus. **Dulebı**), VI - IX. yüzyıllarda Doğu Avrupa'da, Bug (Ukr. Boh) ırmağı bölgesinde, Volhynia'da yaşamış olan eski bir İslav boyu. D. lerin İslavlar arasında ilk olarak önemli bir siyasî kuruluş meydana getirdikleri anlaşılıyor. Avarlarla yapılan savaşlarda Karpat çevresi İslavlarının başında D. ler bulunuyordu D. lerin başbuğu 593 te öldürülmüştür. X. yüzyılda bu boy Kiev prensliğinin egemenliği altına girmiştir.

DULGALAH, Yakut Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde bir ırmak. Uzunluğu 403 km dir. Sartang (b. bk.) ırmağı ile birleşerek Yana ırmağını meydana getirir. Verhoyansk dağlarınının kuzeyinden çıkan bu ırmak, tayga ile örtülü geniş bir yatakta akar.

DULKADIRLI ELİ, Türkmenlerin Bozoklu kolundan Çaltı Suyu ile Âsi ve Fırat ile Seyhan ırmakları arasında yerleşerek Malatya, Adıyaman, Maraş, Sivas, Gaziantep illeri ile Hatay ve Adana'nın dağlık bölgelerinin köylü halkını meydana getiren bir boylar birliği. Bu Bozoklu Türkmenlerinin doğusunda, Diyarbekir Türkmanı da denilen Üçoklu Akkoyunluların dayanağı Boz Ulus, kuzeyinde Danişmendli Eli Türkmenleri, güneybatısında da Üçoklu Ramazanlu ulusu, güneyinde (bk. DULKADIRLIOĞULLARI) Halep Yörükleri de denilen Halep Türkmanı Eli bulunmakta idi.

Maraş ile Elbistan'da Zeyneddin Karaca'nın kurduğu Dulkadırlı Beyliği, Osmanlıların Turnadağı (1515) zaferine kadar yaşamıştır. Doğu Anadolu ile Toroslar güneyine Büyük Türkmen ülkesi denilmesine yol açan Türkmen göçebeleri arasında en uzun süren siyasî hâkimiyeti D. E. kurmuştur. 1403 te Timur'un Anadolu'dan Azerbaycan ve İran'a, Horasan'a sürüp götürdüğü göçebeler arasında Dulkadırlı topluluğu da göçmüş ve sonradan «Kızılbaş» olarak Safevî devletinin kuruluşunda çok yararlığı görülen bu İran Dulkadırlıları, Farsça kaynaklarda Zü'l - Kadr, Zü'l - Kadriyye adiyle anılmıştır.

Komşu Akkoyunlu ve Danişmendli ellerine benzeyen D. E., Kızılırmak baş ve ortalarındaki Danişmendlü Eli ile birleşip kaynaşan kuzey boyları ile Yeni El denilen Yörükler birliğinin kurulmasına da yaramıştır. Bu yüzden, Osmanlı «iskân» ları sonunda, Dulkadırlı boy ve oymaklarını Yozgat ve Ankara kesiminde de görmekteyiz. Osmanlı tahrir defterlerinde: Maraş Yörükleri, Maraş Türkmanları, Bozulus Dulkadırlısı ve Dulkadırlı İfrazı (= Ayrılması) diye XVI. yüzyıldan Tanzimat'a kadar Anadolu'da üç türlü Dulkadırlı topluluğu anılmaktadır. Ayrıca, Timur'un 1403 te Maraş - Elbistan bölgesinden sürüp doğuya götürdüğü İran Dulkadırlılarını da 12 oymak halinde resmî İran tarihinde görmekteyiz. Bu dört koldaki boy ve oymakların başlıcaları aşağıda gösterilmiştir:

I. Maraş Yörükleri (Maraş Türkmanları) veya ana Dulkadırlı kolu: XVI ve XVII. yüzyıllarda Maraş beylerbeyiliğine Vilâyet - i Türkman denilmesine sebep olan Dulkadırlılar, Kanunî çağında 24 sağ kol ve 24 sol kol olarak 48 boya ayrılıyor ve bir ulus sayılıyordu. Boyları: 1. Koyuncu, 2. Anamıslu, 3. Dokuz veya Dokuzlu, 4. Cerid, 5. Akçakoyunlu, 6. Kızıllu, 7. Kara Yıvalı, 8. Güvenciyan, 9. Avcı, 10. Eymürlü, 11. Dongallu (Döngelelü) 12. Gurbetan, Gurbetler (Abdallar), 13. Avşar (Afşar), 14. Çemelü (Çimelü), 15. Alçı, 16. Çağırganlu (Çağırkanlu), 17. Gündeşlü, 18. Tacırlu (Tecirlü), 19. Küşne (Küşnelü), 20. Karkın (Kargın), 21. Erdemlü, 22. Musacalu (Musahacılu), 23. Koçlu, 24. Çiçeklü, 25. Kıllu (Kıllu Yıva), 26. Peçenek, 27. Karacılu, 28. Ağcalu, 29. Dolulu, 30. Bozkoyunlu, 31. Çepni, 32. Köçer Sülük, 33. Yörmük, 34. Elbeglü (Maraş Elbeglüsü), 35. Mehmadlu, 36. Hacılu, 37. Köçeklü, 38. Şam Bayadı, 39. Karaca Araplu, 40. Araplu, 41. Beg Dögerlü, 42. Kargaçlu, 43. Kacarlu veya Kaçarlu (çoğu, Karabağ'da yerleşmiş olup, Kaçar sülâlesini çıkarmıştır), 44. Dağı Şeyhlü, 45. Dadalu veya Tatalu, 46. Ali Görenlü veya Ali Göranlu, 47. Tekellü, 48. Kılıçlu.

II. Bozulus Dulkadırlısı: H. 947 (1541) Diyarbekir tahrir defterinde belirtilen Dulkadırlı ulusunun oymakları: 1. Cerid, 2. Sultan Hacılu, 3. Avşar, 4. Kürt Mehmadlu, 5. Bekir Hacılu, 6. Tokuzlu, 7. Köçeklü, 8. Köşer (Köşker), 9. Anamıslu, 10. Küşne, 11. Avcı, 12. Çemelü, 13. Şeyh Mehmadlu, 14. Şam Bayadı, 15. Karaca Araplu, 16. Kargaçlu, 17. Beg Dögerlü, 18. Azaplu, 19. Alçı, 20. Döngellü, 21. İmür, 22. Kızıl Koçlu, 23. Gündeşlü, 24. Ali Göranlu, 25. Çağırganlı, 26. Kumkum (?), 27. Tekelü, 28. Dalkoç, 29. Karkın, 30. Erdemlü, 31. Musacalu, 32. Koçlu, 33. Çiçeklü, 34. Çağınlu, 35. Kıllu, 36. Karacılu, 37. Ebe (?) Görklü (Kürklü ?), 38. Ağcalu. 39 ve 40. oymakların adları okunamamıştır.

III. Dulkadırlı İfrazı: Bu boy ve oymaklar, Maraş Dulkadırlı elinden Osmanlıların Halep doğusunda Fırat boyuna ve Rakke bölgesine yerleştirdikleri göçebelerdir. Bu bölgenin sıcağından bunalarak sık sık Ankara, Karaman, hattâ Kütahya bölgelerine kaçıp saklanmışlardır. Dulkadırlı İfrazı olarak mühimme defterlerinde anılan boy ve ırmakların başlıcaları: 1. Döngellü, 2. Ulaşlu, 3. Çalıklu, 4. Develü, 5. Kebelü, 6. Çanakçılu, 7. Emirze Oğlu, 8. Dağlu, 9. Aydınlu, 10. Adamcıl, 11. Okçılu, 12. Tacırlu (Tecirlü), 13. Ivacıklu, 14. Çakal Demürcilü, 15. Bostamcı, 16. Turşır, 17. Akçakoyunlu, 18. Üsküdar, 19. Cerid, 20. Kedişlü (Ketişlü), 21. Kacılu, 22. Kabaabalu Dokuzu, 23. Kara Hacılu, 24. Köse Yakuplu, 25. Şarklu, 26. Mamalu, 27. Hacı Ahmedlu, 28. Salarlu, 29. Tatalu (Dadalu), 30. Güvencelü, 31. Kuş (Kuşlu), 32. Alçı, 33. Kılıçlu, 34. Kazılı (Kazlı), 35. Abdallu, 36. Küçük Abdallu, 37. Keke Hacı, 38. Dimleklü, 39. Bozkoyunlu, 40. Heltelü, 41. Küreci, 42. Bulanıklu, 43. Andırınlu, 44. Elbeği Oğlu, 45. Bayezid Oğlu, 46. Kara Şeyhlü, 47. Musacalu, 48. Karacalı.

IV. İran Dulkadırlıları: Bunların, 1403 te Timur ordusu tarafından Anadolu'dan götürülen Rumlu, Tekelü, Ustaçalu (Ustaçlu), Şamlu, Türkman (Karakoyunlu), Af-

şar gibi «âsi» göçebe uluslardan olup, Dulkadırlı (Maraş, Elbistan) bölgesinden sürüldükleri anlaşılıyor. 1515 te I. Selim'in Dulkadırlı Beyliğini kaldırması ve son Dulkadırlı hâkimi Alâüddevle Bozkurd'un oğlu Kırşehir beyi Kör Şahruh'un oğulları Mehmet, Mirza Ali ve Ahmet kardeşler ile de Maraş - Elbistan bölgesinden on binden çok Dulkadırlının İran'a kaçtığı ve Azerbaycan'ın Halhal - Tarım vilâyetinde «han» (beylerbeyi) olan Dulkadırlı Mehmet Han ile birlikte Sünnîliği tekrar benimseyip, 1534 te Kanunî Sultan Süleyman'a Sultaniye'de itaat ederek, 1535 te yeni Erzurum eyaletine gelip buraları şenlendirdikleri biliniyor. Alâüddevle torunları ile İran'dan dönen Dulkadırlı Türkmenlerini Mirza Ali Bey (ölm. 1584) Ardahan, Penek, Oltu ve Yukarı Pasin kesimlerine yerleştirmiştir ki, bunlar bugün de Maraş ağzı ile konuşmaktadırlar.

İran Dulkadırlı ulusu, eski kaynaklarda 12 boya ayrılmış olarak gösteriliyor: 1. Beytoğla, 2. Hacılu, 3. İmür, 4. Kalkhançıoğlu, 5. Koroğlu, 6. Şemseddinlü (Şemsedinlü), 7 Tatıoğlu (Maraş kolundaki Tatalu boyu ile bir olsa gerek), 8. Sökülen - Sevgilen (?), 9, Elekesenoğlu, 10. Camillü, 11. Sarı Tekelü Sadı Böyüklü (?), 12. Yıva Kaçar. — F. K.

DULKADIRLIOĞULLARI (1337 - 1522), Elbistan, Maraş, Harput, Besni (Behesni) ve kısa aralıklarla Kayseri ve dolaylarında hüküm sürmüş olan bir Türkmen hanedan ve beyliği. Adı kaynaklarda Dulgadır, Zü'l - kadr, Tulgadirli, Tulgadir şekillerinde geçmektedir. Bir söylentiye göre, Çingiz yayılması üzerine Dulkadır adında bir başbuğun yönetimi altında Anadoluya göç eden bu boy, Binboğa ve Maraş dağları ile Amik ovası arasında yaşayan Bozok boylarından bazılarını ve Ağaçeri ilinden çeşitli Türkmen boylarını içine alarak, kısa bir zamanda kuvvetlenmiş ve Dulkadır ulusunu meydana getirmiştir.

Şimdiki bilgilerimize göre, tarihte beyliğin kurucusu olan Dulkadıroğlu Karaca Beyin adına ilk kez 1335 yılı olayları arasında rastlanmakta ve Çukurova bölgesinde, beş bin kişilik bir kuvvetin başında olduğu halde, Ermenilerle savaştığı bilinmektedir. İlhanlı hükümdarı Ebu Said Bahadır Hanın ölümü üzerine meydana gelen karışıklıklar yüzünden Anadolu genel valisinin, Emir Ertena'yı vekil bırakarak, İran'a gitmesinden faydalanan Türkmen beylerinden Tarakhoğlu Halil Bey, Elbistan'ı almış, Mısır sultanından da naiplik menşuru elde etmişti; fakat Tarakhoğlunun Mısır Türk Kölemenleri devletinin Halep valisi tarafından tutulmasına karşılık, Şam valisi de Karaca'ya yardım ettiğinden Karaca, oğlu Halil Bey eliyle Elbistan'ı almış ve Mısır'a giderek, Kölemen sultanı Nasır Mehmet'ten Elbistan naipliği menşurunu elde etmiş ve bu suretle Dulkadırlıoğlu beyliğinin temelini atmıştır (1337).

Karaca, bundan sonra da Mısır ile iyi geçinen Ertena'nın ülkesine akınlarda bulunmağa devam etmiş, gergin durum ancak Mısır sultanının aracılığı ile düzelebilmiştir; fakat Karaca, bu sefer de öteki komşularına ve özellikle Orta Anadolu'ya akınlarda bulunmaktan vazgeçmediği gibi, dostu ve koruyucusu bulunan Şam valisi Tengiz'in öldürülmesinden sonra da, Kölemen erkini büsbütün üzerinden atmak istemiş, hattâ Halep valisi Yılboğa'nın kuvvetlerini büyük bir yenilgiye uğratmıştır. Bu arada Karaca'nın, Ertena'nın İlhanlılardan aldığı malları Halep valisine götüren kervanı vurmuş olması (1344), siyasî ilişkileri çok daha gergin bir hale getirmişse de, Mısır yeni bir karışıklık çıkarmaması için Karaca'yı affetmeyi ve yerinde bırakmayı uygun görmüştür. Şah Argun'un önce Halep, sonra da Şam valiliklerine atanması üzerine, kısa bir süre için Mısır ile olan gerginlik düzelmiş, fakat Arıktay Halep valiliğine getirilince yeniden bozulmuş, Karaca kendisini büsbütün bağımsız sayarak, El Melikü'z - Zahir sanını almış ve Kozan (Sis) Ermenilerinden Mısır'a veregeldikleri vergiyi kendisine vermelerini isteyecek derecede ileri gitmiştir. Mısır'a karşı Suriye'de kendisinin de katıldığı ayaklanma sonunda birçok vali kendisine sığınmıştı (1352). Bunları teslim etmesi için Mısır'ın bütün tehditlerine önem vermemiş, ancak kuzey Suriye Türkmenleri başbuğluk görevinin Üçok Türkmenleri beyi Ramazan Beye (Ramazanoğulları beyliğinin kurucusu) verilmesi karşısında, bunları teslim etmek zorunda kalmıştır. Bu suretle Mısırla olan ilişkiler yeniden düzelir gibi olmuşsa da, Mısır devleti artık Karaca'yı ortadan kaldırmağa kararlı olduğundan, Türkmen başbuğluğunun kendine verilmesi bahanesiyle Halep'e çağrılmış, fakat Karaca bu emre uymamıştır. Bunun üzerine ordusunu Karaca'ya karşı olan Türkmenlerle kuvvetlendiren Halep valisi Argun, Elbistan ve dolaylarını yıkmış, Karaca güçlükle Kayseri'ye sığınmışsa da, yakalanarak Mısır'a gönderilmiş, önce zindana atılmış, fakat oğulları yeniden Halep valisine karşı zorluklar çıkarmağa başlayınca, 11 aralık 1353 tarihinde öldürülmüştür (Karaca'nın çok yaşlı olduğu halde 1378 de eceliyle öldüğünü bildiren kaynaklar da vardır).

Karaca'nın öldürülmesiyle istenilen huzur sağlanamadığından, Kölemen devleti nihayet Karaca'nın oğlu Halil Beyi Elbistan beyi ve Bozokların başı olarak tanımak zorunda kalmıştır; ancak Halil Bey, Ertena (Eretna) ülkesine yaptığı akınlara devam ederek Harput'u ele geçirdiğinden, hattâ Halep dolaylarını talan etmekten bir türlü vazgeçmediğinden, Kölemen emirlerinden Mübarekşah, Elbistan emirliğine atanmıştır. Ancak Mübarekşah, Dulkadıroğlu ile yaptığı savaşta öldürülmüş (1378), böylece Kölemenlerle olan gergin durum bir Suriye ordusunun daha yenilmesine kadar sürmüştür (1381). Bunun üzerine bütün Suriye birleşik ordusu, Mısır'dan aldığı emir gereğince harekete geçerek, Maraş önlerinde Dulkadırlıları yenmiş ve Maraş'ı almıştır. Fakat Berkuk'un kendisini sultan ilân etmesi üzerine Suriye'de çıkan ayaklanmalara Elbistan beyliğine atanan Alâeddin Altınboğa da katıldığından, Dulkadırlıların durumu kuvvetlenmiş ve yeniden Elbistan'a atanan Ali El Kazanî'nin elinden Elbistan ve Maraş'ı almışsa da, Kölemenler. bu sefer Dulkadırlı ailesi arasına ayrılık sokarak, önce kuvvetlerini parçalamışlar, sonra da hile ile Halil Beyi öldürmüşlerdir (1386).

Halil Beyin öldürülmesinden sonra Dulkadırlı topluluğunun büyük bir kısmı, kardeşi Süli Beyi başbuğ tanıdı; fakat Mısır hükümeti Dulkadırlı egemenliğine büsbütün son vermek amaciyle, Suriye valilerine hep birlikte Süli'ye karşı yürümelerini emretti ise de, Süli Bey, bu orduyu Göksun ovasında karşılayarak, büyük bir yenilgiye uğrattı (mayıs 1386). Kölemen sultanı Berkuk, bunun üzerine zoru bırakarak, politikaya baş vurdu; aile ve saltanat savaşına yol açmak için, Süli'nin Mısır'da bulunan kardeşleri Osman ve İbrahim beyleri serbest bıraktı; ancak ne bunda, ne de Halil Beyin öldürülmesinde rol oynayan İbrahim Beyin Elbistan beyliğine atanması ve bir ordu ile Süli'ye karşı hareket etmesinden bir sonuç alınamadı (mayıs 1387). Böylece Berkuk, sonunda Süli'nin beyliğini yeniden onaylamak zorunda kaldı. Bununla beraber, Süli Bey bundan sonra da ataları gibi Kölemenlere karşı hareketine devam ederek,

bu sefer de Mısır'a baş kaldıran beylerden Mintaş ile birleşti. Bunun üzerine Berkuk, Halil Beyin oğlu Mehmet Beyi amcasına karşı kışkırttı. Mehmet Bey, Kölemenlere taraftar olan Türkmen beyleriyle birleşerek amcasını yendi (1388) ve onu Develi kalesine sığınmak zorunda bıraktı ise de, Süli Bey, bu sıralarda sultanlıktan düşürülmesiyle sonuçlanan Yılboğa ve Mintaş önderliğindeki ayaklanmaya katılmak fırsatını buldu (1389).

Mintaş ve Yılboğa'nın birbirine düşmesi yüzünden, Berkuk yeniden saltanatı ele geçirince, Süli'nin durumu yeniden bozulduğu halde, yine de Mintaş'a yardım etmek suretiyle Kölemenlere karşı geldiği gibi, Antep'i kardeşi Osman'ın da yardımiyle iki defa kuşattı ve yağmaladı; fakat sonunda Mintaş'ın ardı arkası kesilmeyen başarısızlıkları yüzünden ümitsizliğe düştü. Ondan ayrılarak Berkuk'tan aman diledi. Bu suretle yeniden Elbistan beyliğine ve bu dolaylardaki Türkmenlerin başbuğluğuna atandı (1391); aynı yıl Suriye'ye gelen Berkuk'a Kozan'ın anahtarlarını sundu; ancak Timur olayında tekrar eski tutumuna dönerek, Timur'u Suriye'yi almağa teşvik etti ve kuvvetleriyle yardım ve kılavuzluk etmek vadinde bulundu. Bunun üzerine kuvvetli bir Mısır ordusu, Süli'yi büyük bir yenilgiye uğratmak suretiyle cezalandırdı (1395). Süli Bey bundan sonra Mısır Kölemen devletine bağlı bölgelere akınlarda bulunmağa pek cesaret edememekle birlikte öteki komşularına baskınlarda devam edededururken, Berkuk'un hazırlattığı bir suikasta kurban gitti (1398).

Süli'nin oğlu Sadaka Bey, babasının yerine geçmek ümidiyle Mısır'a gitti ise de, amcası oğlu Nasıreddin Mehmed'in rekabetiyle karşılaşmış ve belki de Yıldırım Bayezid, Mehmet Beyin teşvikiyle Elbistan'ı alarak (2 ağustos 1399) Sadaka'yı kaçmak zorunda bırakmış ve Mehmet Beye Dulkadır ulusu başbuğluğunu ve Elbistan beyliğini vermiştir.

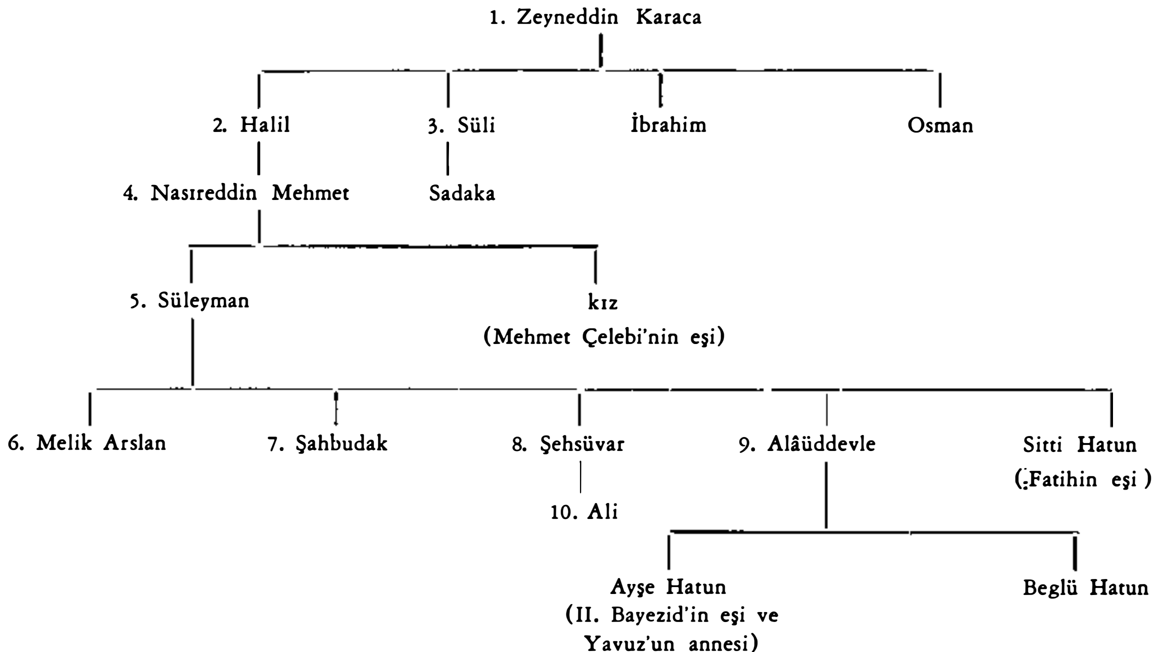
Timur'un Sivas kuşatmasında (1400), ordusunun ağırlıkları Dulkadır Türkmenleri tarafından yağmalandığından, Dulkadırlı ülkesi, Timur'un korkunç bir darbesine uğradı; Timur bununla da yetinmeyerek, Suriye'den dönüşünde, Tedmur yakınlarında konaklamış bulunan bazı Dulkadır oymaklarının sürülerini alıp götürdü (1401).

Mehmet Bey, Timur'un çekilmesinden sonra kızlarından birini vermiş olduğu Osmanoğullarından Mehmet Çelebi ile anlaştı ve kardeşi Musa Çelebi'ye karşı yaptığı savaşta (1412) ona yardım etti. Öte yandan Memlûk sultanı El Müeyyed de Nasıreddin Mehmed'i tuttu ve ona ayrıca Kayseri'yi dirlik olarak verdi (1419). Bir ara II. Murat burasını aldı ise de, yine Dulkadırlı beyine bıraktı (1436). Nasıreddin çok yaşlı olarak 1443 te öldü.

Nasıreddin'in yerine oğlu Maraş beyi Süleyman Bey geçti. Osmanlılarla dost yaşadı ve kızı Sitti Hatunu II. Murad'ın oğlu şehzade Mehmet (Fatih) e verdi. Onun ardılı Melik Arslan olup, zamanında Harput Uzun Hasan tarafından alındı ve kardeşi Şahbudak'ın ayaklanmasiyle karşılaştı ve sonunda onun teşvikiyle Mısır sultanı Hoşkadem tarafından gönderilen bir fedaî tarafından öldürüldü (1465).

Şahbudak, böylece beyliğin başına geçti ise de, artık bu bölgelerde kesin olarak Osmanlı - Kölemen savaşı başladığından, II. Mehmet de Şahbudak'ın kardeşi Şehsüvar'ı tuttu. Bu yüzden Şahbudak, Mısır'a sığınmak zorunda kaldı. Bundan sonra Şehsüvar, uzun zaman Mısır Kölemenleriyle savaştı. Önce başarılar kazandı, hattâ bir ara El Melik El Muzaffer sanını aldı ise de, sonunda esir edilerek, Mısır'a gönderildi ve burada öldürüldü (ağustos 1472). Böylece Şahbudak yeniden beyliğin başına geçti; fakat II. Mehmet bu sefer de Şahbudak'ın öteki kardeşi Alâüddevle'yi tuttu ve yardımda bulundu. Bu suretle Şahbudak bir kere daha Mısır'a sığındı; ancak Alâüddevle sonraları Mısırlılarla hem kardeşine, hem de Osmanlılara karşı anlaştı. Bu durum karşısında Osmanlıları tutan Şahbudak, II. Bayezid'in sağladığı yardımla beyliği kardeşinin elinden almak istedi ise de (1500), yenildi, tutsak düştü ve Mısırlılara teslim edilerek öldürüldü. Bu olaydan sonra Alâüddevle Osmanlılarla iyi

Dulkadırlıoğulları soy kütüğü [*]

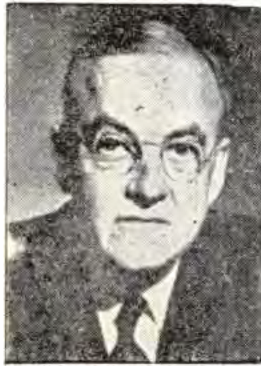
[*] Aileden yalnız metinde geçenlerin adı alınmıştır.

geçindi; kızı Ayşe Hatunu II. Bayezid'e verdi; bu hatun Şehzade Selim (Yavuz) in annesi olmuştur. Fakat öte yandan kendisinin Diyarbakır'ı alması ve kızı Beglü Hatunu vermemesinden dolayı, Şah İsmail ile arası açıldı. Alâüddevle büyük bir yenilgiye uğradı; bir oğlu ve iki torunu öldürüldü (1507).

Selim, Çaldıran seferinden sonra, bir söylentiye göre, düşmanca hareketlerde bulunan Dulkadırlıoğluna karşı Sinan Paşayı görevlendirdi (1515). Bunda Dukakinoğlu Ahmet Paşa (b. bk.) nın da rolü olduğu anlaşılıyor. Sinan Paşa, ihtiyar Türkmen beyini, dört oğlu ile birlikte öldürterek, aileden Şehsüvaroğlu Ali Beyi beyliğe getirdi. Ali Bey, Osmanlıların İranlılara ve Mısırlılara karşı giriştiği savaşlarda büyük yararlıklar gösterdiği halde, Ferhat Paşanın bir iftirasına kurban gitti (1522). Böylece Dulkadırlı beyliği bir Osmanlı eyaleti oldu. Eski Dulkadır eyaleti (Maraş), Maraş, Malatya, Antep, Kars - i Zülkadiriye ve Sumeysat sancaklarını içine alıyordu.

Dulkadırlı topraklarının, önce Kölemen, sonra Kölemen - Osmanlı, en sonunda da Kölemen - Osmanlı - Safevî büyük devletlerinin arasında bulunması, bu beyliğe küçük bir tampon devleti niteliğini vermiş, bu yüzden bu devletlerin siyasî ilişkilerinde önemli roller oynamış, fakat bağımsız bir beylik haline gelememiştir. Özellikle Maraş ve Elbistan'da saray kalıntıları vardır. Cami v. b. bayındırlık çalışmaları da olmuştur. Alâüddevle'ye mal edilen gümüş bir para bilinmekte ise de, Şehsüvar Beyin varlığı ileri sürülen altın parasına hiçbir yerde rastlanmamıştır. — Ş. A.

DULLES [*dạlıs*], **John Forster** (1888 - 1959), Amerikalı avukat ve politika adamı. Washington'da doğmuş, aynı yerde ölmüştür. D., Amerika'da ve Fransa'da hukuk öğrenimi yaptıktan sonra New York'ta avukat olarak çalışmaya başlamışken birtaktım para ve sanayi işleri ile birlikte uluslararasında barışın korunmasını amaçlayan Rockefeller ve Carnegie vakıflarının da yöneticiliğini üstüne almıştır. Bu arada uluslararası hukuk konusundaki yetkisini genişletmiş olarak Birinci Dünya Harbi sıralarında başkan Wilson'ın özel temsilcisi olarak Panama'ya gönderilmekle politikaya ilk adımını atmış oldu. D., 1919 da barış konferansı ve onarım komisyonunda Amerikan temsil kurulu danışmanı, 1933 te de savaş borçları için toplanan Berlin uluslararası konferansında, uluslararası para işleri uzmanı olarak Birleşik Amerika'nın temsilciliğini yapmıştı. *War, Peace and Change* (Harp, barış ve değişim) adını taşıyan ve İkinci Dünya Harbinin sebeplerini çözümlemeye çalışan kitabını 1939 da yayınladıktan sonra Cumhuriyetçi Partinin dış politika programını dostları T. E. Dewey ve A. H. Vandenberg'in görüşlerine göre açıklamaya çalıştı.

J. F. DULLES

Sonra harp sonu uluslararası konferanslarının başlıcalarına ve bu arada 1945 te San Francisco'da toplanan konferansa katılmış olan D., 1950 de dış işleri bakanı Dean Acheson'a müsteşar olmuş, 1951 de Japon barışının imzalanması ile sonuçlanan konuşmaları yönetmişti. Rusya'nın gittikçe büyüyen gücü karşısında hem yurtseverlik, hem de dinî bir duygunun etkisiyle (1940 tan beri Kiliseler Federal Meclisi üyesi bulunuyordu) uluslararası komünistlik akımlarının önüne geçilmesi gerektiğine inandığından 1952 temmuzunda, Chicago Cumhuriyetçi Parti kurultayına bu amacı güden bir dış politika programı onaylatmış, başkan Eisenhower tarafından 1952 kasım ayında bakanlığa atanmış, göreve 1953 ocak ayında başlayarak Amerikan dostu olan bütün ülkelerin yöneticileri ile yüz yüze gelerek komünistliğin başka yeni ülkelere, hele az gelişmiş ülkelere yayılmasını önlemeye çalışmıştır. Buna rağmen Sovyetler Birliğinin sızmalarını engelleyememiş olan D., yeni bir dünya harbinin önüne geçebilmek için VII. Amerikan filosunu Formoza boğazında tutmak, 1954 te Cenevre konferansında Viet - nam'ın bölünmesini onaylamak, 1958 temmuzunda Lübnan işinde araya girmek gibi tedbirlere baş vurmuş, böylece eldeki durumu korumakla yetinmek zorunda kalmıştır. Bu çetin işlerden yorgun düşmüş olan D., 1959 da görevden çekilmiş, başkan Eisenhower'in özel danışmanı iken ölmüştür.

DULLIN [*dülẹ̄*], **Charles** (1885 - 1949), Fransız sahne oyuncusu. Yenne (Savoie) de doğmuş, Paris'te ölmüştür. Vieux - Colombier tiyatrosunda Copeau ile, sonra da Gémier ile iş birliği yapmış, 1920 de Atelier tiyatrosunu kurmuş, Pirandello, Marcel Achard, Salacrou gibi yenilikçi yazarların veya Molière, Ben Jonson gibi eskilerin eserlerini oynamıştır. J. - L. Barrault ve Jean Vilar gibi öğrencileri üzerine derin etkileri olmuş, büyük bir rejisör olarak ün kazanmıştır.

Ch. DULLIN

DULO, eski bir Bulgar soyu. Avitoḫol, İrnik, Kubrat, Bezmer, Asparuḫ (İsperiḫ), Tervel ve Sevar bu soydandır. Kormisoş han ile D. soyu yerini Ugain soyuna bırakmıştır.

DULONG [*dülọ̄*], **Pierre Louis** (1785 - 1838), Fransız kimyageri ve fizikçisi. Rouen'de doğmuş, Paris'te ölmüştür. 16 yaşında iken Politeknik Okuluna girmiştir. Bertollet ve Thenard'ın öğrencisidir. Başlangıçta kimya üzerinde çalışmış, Ecole Normale'e konferansçı olarak alınmış, Politeknik Okulunda etüdler direktörlüğüne (1830), sonra Paris Üniversitesi Fen Fakültesinde kimya profesörlüğüne atanmıştır (1832). D. un ilk önemli buluşu, onu bilim alanında tanıtan azot - klorür bileşimidir. Bu deneyi yaparken bir gözü ile iki parmağını kaybetmiştir (1812). Bundan sonra hipofosforö asidi bulmuştur. Fakat kendisinin en önemli buluşları fizik alanındadır. 1819 yılında Petit ile birlikte yaptığı çalışmalar sonunda, maddelerin özısısı ile atom ağırlığı arasındaki bağlantıyı bularak, Dulong - Petit kanunu

P. L. DULONG

(b. bk.) nu ortaya koymuştur. Bu iki bilgin, ilk olarak civanın salt genişleme katsayısını da hesaplamışlardır. D., bundan başka gaz refraksiyon göstergesini hesaplamış, ötümlü borulardan faydalanarak sesin türlü gazlardaki hızını ölçmüştür. Fransız Akademisi, hükümetin dileğiyle 1825 te «buhar makineleri» üzerine ilk kanunu hazırlarken, gereken bilimsel temellerin hazırlanması için D. a baş vurmuş, bunun üzerine D., Arago ile birlikte bakanın istediği raporu tamamlamak için gereken deneyleri yapmış ve bunları yaparken katetometre ile özel bir termometre bulmuştur. 1823 de Bilimler Akademisi üyeliğine seçilmiştir.

Dulong - Petit kanunu: Dulong ve Petit tarafından 1819 da ortaya konulan bir kanun. Bu kanuna göre, katı halinde bulunan elementlerin özısısı ile atom ağırlıklarının çarpımı ortalama 6,4 sayısına eşittir:

	Özısısı	Atom ağırlığı	Çarpımı
Sodyum	0,293	22,99	6,7
Potasyum	0,166	39,10	6,5
Çinko	0,094	65,38	6,1
Demir	0,114	55,85	6,4
Gümüş	0,057	107,88	6,1
Altın	0,032	197	6,3

Normal ısılarda bu sayı 6,4 ten küçüktür. Nerust tarafından ispat edildiği gibi, ısı alçaldıkça özısı sıfıra yaklaştığından bu sayı da sıfıra düşer. Onun için elementlerin atom ağırlığını bulmaya yarayan bu kanun, ancak katı elementler için ve yüksek ısılarda uygulanabilir.

DULOVO (1934 e kadar kullanılmış olan eski adı: **Akkadınlar**), Bulgaristan'da, Silistra çevre (okrıg) sinde, Silistra'nın 40 km güneyinde bir kasaba. Nüfusu 6 974 (1962) tür. Silistra, Kolarovgrad, İsperih - Rusçuk (Bulg. Ruse), Razgrad şosesi üzerinde, zengin bir tarım bölgesindedir. XVII. yüzyılda bir Türk çiftliği olarak kurulmuş, kızılbaş Türkler'in yerleşme yeri olarak gelişmiştir.

DULUTH [*dılut*], Amerika Birleşik Devletlerinde, Batı Minnesota'da bir şehir ve göl limanı. St. Louis yönetim bölgesinin merkezidir. Superior gölü kıyısında, St. Louis nehrinin ağzındadır. D., Minnesota'nın üçüncü büyük şehridir. D. un karşısında Superior şehri bulunmaktadır. D., büyük göller bölgesinin en gelişmiş limanıdır. Demir filizi, buğday, kömür, kereste ve başka ürünler, D. üzerinden gönderilir. D., aynı zamanda bir demiryolu merkezi olup burada demir ve çelik yapımevleri vardır. Nüfusu 106 884 (1960) tür.

DULUTH [*dülüt*] **veya DU LHUT** [*dü lüt*], **Daniel Greysolon** (1636 - 1709), Fransız sömürge kurucusu. Fransa'da doğmuş, Superior gölü yakınında ölmüştür. Minnesota'daki D. (b. bk.) şehri, adını D. ten almıştır. D., 1672 dolaylarında Kanada'ya gelmiş, tüccarlık ve çete başkanlığı yapmıştır. Detroit ve Fort William sitelerini kurmuş, Seneca (1687) ve Iroquois (1689) lara karşı açılan savaşlara katılmıştır.

DULWICH [*dalic* veya *daliç*], İngiltere'de, Londra kontluğunda, Cumberland şehiriçi ilçesine bağlı ve Londra köprüsü istasyonunun güneydoğusunda bir yönetim bölgesi. D. de Edward Alleyn tarafından kurulup 1619 da açılan D. College bulunmaktadır. Bu fakültede tanınmış bir resim galerisi vardır.

DULZIAN [Müz.]: bk. DOLCINO.

DUMA, Suriye'de, Şam iline bağlı Şam vâhası içinde 23 800 kişilik bir yer. Üzüm bağları vardır.

DUMA (Etnog.): bk. DUMKA.

DUMA (Rusça = konsey, meclis) **veya GOSUDARSTVENNAYA DUMA** [*gosudarstvennaya duma*] [Rusça = devlet konseyi), Rusya'da çarlık devrinde Rus millî meclisine verilen ad. Bu meclisin rolü ve kuruluşu devirlere göre değişmiştir.

Eski Moskova prensliğinde D., devlet işlerinin vürütülmesinde prense yardım eden ve belirli bir görev ve yetkisi olmayan bir konseydi. Ancak, bu konsey zamanla temelli bir kuruluş halini almış ve resmî bayramlar dışında her gün toplanmaya başlamıştır. Boyar'lar (b. bk.) ın katılmasiyle toplanan bu meclis o zaman *boyarskaya D.* (Boyar konseyi) adını almıştır. Hükümdar, önemli devlet işlerinde D. ya danışmadan karar veremezdi. Ancak, 1516 dan sonra genel politikaya ait önemli kararlar yeni bir meclis (Zemskiy sobor, b. bk.) tarafından alınmıştır. Çar Deli Petro (Pëtr Velikiy) zamanında D. kaldırılmıştır. II. Aleksandr zamanında hükümet, şehirlerde seçim yoliye meydana gelen D. lar ihdas etmiştir. Bu D. lar, sürekli bir büro ile belediye işlerine bakan komisyonlardan meydana gelmişti. Bu reform yönetimin bir merkezden yürütülmesine son vermiş ve ülkenin gelişmesini sağlamıştır. 1905 ve 1917 de seçilen Rus yasama meclisleri de D. adını almışlardır.

30 ekim 1905 te çıkan bir bildiri ile çar II. Nikolay, ana yasaya dayanan bir meclis (Gosudarstvennaya Duma) kurdu. Bu D. nın yasama yetkisi ve bütçeyi kontrol hakkı vardı. Birinci D. 27 nisan - 8 temmuz 1906, ikinci D. 20 şubat - 2 haziran 1907, üçüncü D. 1 kasım 1907 - 9 haziran 1912 ve dördüncü D. 15 kasım 1912 - 25 şubat 1917 tarihleri arasında toplanmıştır. Büyük bir çoğunluğu muhaliflerden meydana gelmiş olan dördüncü D., Çar hükümeti üzerinde bir kontrol sağlayamamış ve 1917 de çıkan ihtilâl üzerine tarihe karışmıştır.

DUMA, WADOMA veya WADUMA, güneydoğu Afrika'da, Rodezya'nın kuzey bölümünde yaşayan ve Bantu dili konuşan Şona'ların, aynı ülkenin güney bölümünün güneydoğu kesiminde yaşayan alt grupunu temsil eden bir kavim.

DUMAGUETE [*dumagete*], Filipinler'de, Negros adasının Negros Oriental (Doğu Negros) ilinin güneydoğu bölümünde, Tañon boğazının güney ucunda bir şehir. İlin en eski şehri olan D. de 1901 de kurulmuş olan Silliman üniversitesi vardır. Nüfusu 22 236 dır.

DUMALAG, Filipinler'de, Panay adasında, Capiz ilinin güney bölümünde, Panay ırmağının yukarı çığırında ve Capiz şehrinin güneydoğusunda bir kasaba. Tabiî köprüsü ve mağaralariyle tanınmıştır. Nüfusu 13 642 dir.

DUMAN'LAR (Yun. Dumanes), efsaneye göre, Dorları meydana getiren üç boydan biri (Öteki iki boy, Hylleis ve Pamphyli idi).

DUMANLI, Türkiye'de yer adı olarak birçok dağ, tepe, göl, köy, mahalle ve demiryolu istasyonu için kullanılan bir kelime:

1. Dumanlı dağ: Erzurum'un 40 km kadar güneybatısında, Aşkale'nin 20 km güneyinde yayvanca bir dağ. En

yüksek yeri D. tepe (2 100 m). adiyle anılır. Dağın kuzey batı yamacında D. yayla vardır. Otluk ve çayırların çok bulunduğu bu dağdan çıkan gözeler ve yağışlarla beslenen birçok küçük dereler, batıda Karasu'ya karışan Tuzla deresini besleyerek kuzey ve güneyden toplanır. Köyler dağın çevresinde olup dağda yaylak yerleri vardır.

2. Dumanlı dağ: İzmir ile Bergama arasında bir dağ. Yüksekliği 1 098 m dir. Güneyinden Gediz ırmağı geçer. Orman ve fundalıkları (meşe) vardır.

3. Dumanlı dağ: Kaş ilçesinin kuzeybatısında bir dağ. Yüksekliği 1 970 m dir. Batısında Kocaçay vâdisi, doğusunda Katran dağı, kuzeyinde Akdağ (3 024 m) vardır. Bu dağdan çıkan bazı dereler Ova gölü adı verilen bataklığa dökülür. Bu dağda çam çeşitleri ve sedir ağaçlariyle meşe ve başka ağaçlardan oluşmuş ormanlar vardır. Bu çevrede yer yer günlük ağaçları da görülür.

4. Dumanlı dağ: Beyşehir gölünün 20 km kadar güneybatısında bir dağ. Yüksekliği 2 210 m dir. Çok yeri dik yamaçlı olan dağın çevresi yer yer orman ve fundalıktır (çam, meşe). Güneydoğusundaki Çürük dağ (2 257 m) ile D. dağ arasında D. beli (1 850 m) adı verilen boyun bulunmaktadır. Dağın güney bölümünden çıkan D. deresi, Köprü ırmağına karışır. Kuzey bölümünden çıkan dereler ise Beyşehir gölüne dökülür.

5. Dumanlı dağ: Kayseri'nin Pınarbaşı ilçesinin 10 km kadar güneyinde bir dağ. Yüksekliği 2 860 m dir. Güneydoğusunda Soğanlı dağı uzanır. Doğu yamaçlarında meşe fundalıkları vardır.

6. Dumanlı dağ: Erzincan'ın Refahiye ilçesinin batısında bir dağ. Yüksekliği 2 434 m dir. Kuzey eteklerinden yol geçer. Doğu ve batı aklanlarından çıkan dereler Kelkit ırmağının kollarına karışır, güneyinden beslenen dereler ise Çaltı suyuna dökülür. D. dağda, çoğu bozuk orman olmak üzere fundalık ve çam, meşe, gürgen ormanları vardır. Önceleri bunlar D. ormanı adiyle anılırdı, Yayla, çayır ve otlakların yer tuttuğu bu güzel dağın doğu eteğinde Refahiye kasabası yer alır.

7. Dumanlı dağ: Ankara'nın 80 km kadar kuzeyinde, Çerkeş - Kurşunlu demiryolunun güneyinde bir dağ. Yüksekliği 1 750 m dir.

8. Dumanlı dağ: Sivas ile Reşadiye arasında bir dağ. Yüksekliği 2 374 m dir. Kuzeydoğusunda Asmalı dağ, güneybatısında Yıldız dağı vardır. Yaylaları ve otlak yerleri D. yaylası adiyle anılır. Bu dağlarda orman ve fundalıklar (çam, kayın ağacı, meşe) vardır.

9. Dumanlı gölü: Yeşilırmak deltasında, Çarşamba ovasının kıyı boyu dilleriyle çevrili göllerinden biri. Kumsal dilin altından deniz suyu ile bağlantısı bulunduğu için suyu biraz tuzludur. Gölün güneyi sazlık ve bataklıktır. Buraya küçük dereler dökülür.

DUMANLI NİTRİK ASİT (Kim.): bk. NİTRİK ASİT.

DUMANLI SÜLFÜRİK ASİT (Kim.): bk. SÜLFÜRİK ASİT.

DUMAS [*dümą*] (asıl adı: **Thomas Alexandre Davy de la Pailleterie**; 1762 - 1806), Fransız generali. Saint - Domingue'de Jérémie'de doğmuş, Villers - Cotterêts'de ölmüştür. Alexandre D. (Baba, b. bk.) nın babası olan D., zengin bir sömürgeci ile bir zenci kadının nikâhsız doğmuş oğludur. 1786 da D. adı altında kraliçenin süvari alayına girmiş, iri yarı vücudu ve gücüyle kendini göstermekten geri kalmamış, 1792 de de cesaretiyle büsbütün sivrilmiştir. 1793 te tümgeneralliğe yükselmiş ve Doğu Pirene ordusuna komutanlık etmiştir. 1797 de Bonaparte'la birlikte İtalya'ya gitmiş, orada da Mantova'da Wurmser'ı yenilgiye uğratmıştır. Brixen'de Avusturya'lı bir takıma karşı tek başına bir köprüyü savunduğu için kendisine Horatius Coclès du Tyrol adı verilmiştir. 1798 de Bonaparte'la birlikte Mısır'a da gitti; ama cumhuriyet rejimine olan bağlılığı yüzünden Birinci Consul'ün gözünden düştü.

DUMAS [*düma*], **Adolphe** (1806 - 1861), Fransız yazarı. Vaucluse'de Bonpas manastırında doğmuş, Puys (Seine - Inférieure) de ölmüştür. 1830 daki edebiyat akımına katılmış ve Lamartine'e sekreterlik etmiştir. Yazdığı tarihî dramlar arasında *Le camp des croisés* (Haçlılar ordugâhı) [1838] ile *Mademoiselle de La Vallière* (ad) (1842] anılabilir. 1856 da Provence'taki eski halk türkülerini derlemekle görevlendirilen D , güney diliyle (langue d'oc) şiirler yazmağa başlamış ve şair Mistrel'i Lamartine'e tanıtmıştır. Provence diliyle yazılmış şiirlerden bir derleme bastırmıştır: *La grappe de raisin* (Üzüm salkımı) [1858].

DUMAS [*dümą*] **Alexandre Davy de la Pailleterie, Baba** (Fr. Alexandre Dumas père, 1802 - 1870), Fransız yazarı. Villers - Cotterêts (Aisne) de doğmuş, Dieppe yakınlarındaki Puys'de ölmüştür. General D. nın oğlu olan D., pek az tahsil görmüş, genç yaşta hayatını kazanmak zorunda kalarak önce noter kâtipliği, sonra Orléans dukasının sekreterlik dairesinde yazıcılık yapmış, bu sayede bilgi ve görgüsünü artırmağa fırsat bulmuştur. Üç yüze yakın eseri vardır. Daha 1825 yılında bir arkadaşiyle birlikte yazdığı *La chasse et l'amour* (Av ve aşk) adlı piyesini Ambigu tiyatrosunda oynatmış, ertesi yıl da *La noce et l'enterrement* (Düğün ve Gömülme) adlı bir vodvil yazmıştır. 1829 da ilk trajedisi olan *Christine* (ad) sahneye konmuş, bunu büyük bir başarı kazanan *Henri III et sa cour* (III. Henri ve sarayı) adlı piyesi takip etmiştir. Aslında hiçbir sanat değeri olmamakla beraber, bu piyes tam bir romantik dram ve türünün Paris'te sahneye konulan ilk eseridir. 1830 da *Christine* Odéon'da, 1831 de *Antony* (ad; Türk. çev. Manastırlı Hasan Bedreddin Paşa - Mehmet Rifat, Antoni yahut İkmal - i namus, 1876) Porte Saint - Martin tiyatrosunda oynanmıştır. Bundan sonra F. Caillardet ile birlikte yazdığı *La tour de Nesle* (N. kulesi) [1832] oynanmış, bunu *Catherine Howard* (ad) [1834] ve *Don Juan de Maraña ou la Chute d'un ange* (Marаña Don Juan'ı yahut düşen bir melek) [1836] ile *Kean ou désordre et génie* (Kean yahut karışıklık ve deha) [1836] adlı piyesleri takip etmiştir. Bu iki dram günümüzde hâlâ temsil edilir Charlemagne lisesinde genç bir öğretmen olan Maquet ile iş birliği ettiği 1839 - 1851 yılları arasında yazdığı seksen kadar tarihî roman arasında pek çok değersizleri bulunmakla beraber bunlardan en önemlileri dilimize de birçok kere çevrilmiş olan *Les trois mousquetaires* (Üç silahşorlar; Türk. çev. Üç silahşor, 1915) [1844] ile bunun devamı olan

A. DUMAS (baba)

Vingt ans après (Yirmi yıl sonra) [1845] ve *Le Vicomte de Bragelonne* (B. vikontu) [1850] dur. Bunlar gibi, *Le Comte de Monte - Cristo* (Monte - Cristo kontu; Türk. çev. Avanzade Mehmet Süleyman, Monte - Kristo, 1911 - 1912) [1846]; *La Reine Margot* (Kraliçe M.) [1845]; *La Dame de Monsoreau* (ad) [1846]; *Les Qurante - Cinq* (Kırk beşler) [1848] de halk üzerinde büyüleyici etkilerini hâlâ muhafaza etmektedir. 1851 de D. Belçika'ya yerleşmiştir. Fakat kaçtığı Louis - Napoléon idaresi değil, alacaklıları idi. *Mes mémoires* (Hatıralarım) [1852 - 1854] ile *Ange Pitou* (ad) ve *La Comtesse de Charny* (C. de Ch.) [1852] yi Belçika'da yazmış ve böylece, *Joseph Balsamo* (ad; Türk. çev. Josef Balsamo - Fransa inkılâb - ı kebîrinin suret - i ihzarını musavvir roman, 1911) [1846] ve *Le collier de la reine* (Kraliçenin gerdanlığı) [1849] ile başladığı *Mémoires d'un médecin* (Bir hekimin hatıraları) adlı roman serisini tamamlamıştır.

D. nın *Impressions de voyages* (Yolculuk izlenimleri) [1834] ince nüktelerle doludur. *Mémoires* (Hatıralar) [1852-1854] ile *Causeries* (Sohbetler) [1860] adlı eserleri tamamiyle hayal gücüne dayandığı halde, okuyucuya gerçek gibi görünür ve can sıkmadan okunabilir.

D. nın roman ve piyeslerinden değişik adlarla dilimize yapılmış çevirme ve adaptasyonlar arasında Millî Kütüphanede Arap harfleriyle şu kitaplar da mevcuttur (Katalog, genişletilmiş 2. basım, I. cilt, II. fasikül); K. Nezih: Fransız inkılâb - ı kebirine ait facialardan (2 cilt bir arada, tarihsiz), Ahmet Nuri: Fransuva Piko [1886], M. Kâmil: Pol Jon (aslı: *Paul Jones*, 5 perdelik dram, 1838) [1880], Süleyman Nazif: Sevdanın meyusiyeti yahut inkişaf - ı esrar [1892], Sabri Faik: Sir William'ın muaşakası [1906], Karakin: Tesadüf [1895], H. Bedreddin - M. Rifat: Vicdan (aslı: *La conscience*, 5 perdelik dram, 1854) [1880].

Bunlardan bazılarının Fransızca asılları genel kataloglarda tespit edilememiştir.

Çok yazan ve çok para kazanan D., aynı ölçüde eli açık bir insandı; bu yüzden hayatının sonunda parasızlık sıkıntısı çekmiştir.

Eleştirmeciler tarafından daima küçümsenmiş olmakla beraber, çağının en verimli yazarlarından, V. Hugo ve Balzac gibi romantik edebiyatın en popüler çehrelerinden olan D. üç yüze yakın eser bırakmıştır. Birçok romanları günümüzde hâlâ severek okunmakta, özellikle *Üç silahşorlar*, *Kraliçenin gerdanlığı* ve benzeri tarihî romanlarından tekrar tekrar meydana getirilen filimler sinemalarda büyük rağbet görmektedir. Bu romanlar bizim Tanzimat sonrası tercüme edebiyatımızı da geniş ölçüde beslemiştir.

Üç silahşorlar: Bu romanın kahramanları, XIII. Louis'nin silahşorları olan canciğer üç arkadaştır: hayatta bir küskünlüğe uğrayarak silahşor olan romantik ruhlu, asil ve mağrur Athos; babacan ve çalımlı, dev yapılı Porthos; kimi zaman mistik bir insan, kimi zaman da bir Jesuit papazı kadar entrikacı olan, fakat daima gözü pek ve atılgan Aramis. Cesur ve kurnaz bir Gaskonyalı olan d'Artagnan da bunlara katılır; d'Artagnan, bu üç silahşorla düello ettikten sonra hikâyenin kahramanı olacaktır. Tesadüfler onu, Kardinal Richelieu'nün casusu olan Milady adındaki kadının karşısına çıkarır. Athos'un ilk karısı olan bu korkunç casus, öç almak için üç silahşorların peşine düşmüştür. D'Artagnan, kraliçe Anne d'Autriche'in nedime si Constance Bonacieux'ye gönül verir; bu yüzden de, romanın en önemli oluntusunu meydana getiren bir maceraya sürüklenir. Kraliçe, kralın armağanı olan on iki sıralı bir elmas gerdanlığı sevgilisi Buckingham'e hediye etmiştir. Kraliçeyi mahvetmek isteyen Richelieu'nün teşvikiyle kral gelecek saray balosunda bu elması kraliçenin takmasını ister. Elması alıp getirmekle görevlenen dört silahşor, İngiltere'ye doğru maceralı bir seyahate çıkarlar. Bu görevi başardıkları gibi Milady'nin cinayetlerini de meydana çıkarırlar. Bu kadın Constance Bonacieux'yü zehirletmek ve Buckingham'i hançerlemek suçlariyle idam edilir.

Üç silahşorlar'ın devamı olan *Yirmi yıl sonra* adlı romanda, dört silahşor arkadaşın İngiltere'de tesadüfen buluşmaları ve öç almak üzere peşlerine düşen Milady'nin oğlu Mordaunt ile mücadeleleri anlatılır. *Bragelonne Vikontu*, serinin üçüncü ve son romanıdır. D'Artagnan artık olgunluk çağına girmiş, yükselmiş ve Fransa mareşali olmuştur. Savaş meydanında bir top güllesiyle ölür.

Monte - Cristo kontu: Marsilyalı bir gemi kaptanı olan Edmond Dantès, gemisine göz diken Danglars ile nişanlısını elinden almak isteyen Ferdinand gibi düşmanlarla çevrilmiştir. Danglars ile Ferdinand, emniyet amiri Villefort ile de anlaşarak Danitès'i yalan yere Napoléon taraftarı olduğu iftirasiyle suçlarlar. Dantès, evleneceği gün tutuklanır ve If şatosu (Marsilya önündeki If adasında) zindanına kapatılır. Hapiste Faria adında bir rahiple tanışan D., bu adamdan çeşitli bilimler öğrenir. Nihayet, on dört yıl tutuklu kaldıktan sonra hapishaneden kaçar. Faria'nın kendisine bahsettiği hazineyi bulur ve birer birer her üç düşmanından da öcünü alır.

DUMAS [*düma*], **Alexandre, Oğul** (Fr. Alexandre Dumas Fils; 1824 - 1895), Fransız yazarı. Paris'te doğmuş, Marly - le - Roi'da ölmüştür. Alexandre Dumas (Baba, b. bk.) nın birkaç yıl evlilik dışı münasebette bulunduğu Marie-Cathérine Lebay adında fakirce bir kadından doğan D. ya babası iyi bir tahsil ve terbiye vermiş, genç yaşta Paris'in edebî çevrelerine girmesini, İspanya'ya, Afrika'ya geziler yapmasını sağlamıştır. Önce *Péchés de jeunesse* (Gençlik günahları) [1847] adlı başarısız bir şiir kitabı çıkaran D., *Fabien* adiyle ilk romanını yazmış, çeşitli gazetelere teklif edilen bu roman kabul edilmemiş, sonra *Aventures de quatres femmes et d'un perroquet* (Dört kadınla bir papağanın maceraları; Türk. çev. Dört kadın bir papağan, 1918) [1847] adı altında yayınlanmıştır. Bir yıl sonra şaheseri olan *La dame aux camélias* (Kamelyalı kadın; Türk. çev. Ahmet Mithat, Lâdam o kamelya, 1882) [1848] adlı romanı yazmıştır. 1852 de sahneye aktardığı bu eseriyle Avrupa çapında bir ün kazanmış ve realist tiyatronun kurucusu sayılmıştır. Bu başarı D. nın kalemini büsbütün tiyatroya bağlamasına yol açmıştır. Bununla beraber, *Cézarine* (ad; Türk. çev. Sezarin, 1886) [1848], *Le Docteur Servan* (Doktor Servan) [1849], *Antonine* (ad) [1849], *Trois hommes forts* (Üç kuvvetli adam) [1850] gibi romanlarla *Contes et nouvelles* (Uzun ve kısa hikâyeler) [1853] adı altında bir de hikâye kitabı yayınladığına

A. DUMAS (oğul)

ve hattâ 1866 da *L'affaire Clêmenceau* (C. meselesi) adlı romanını yazdığına bakılırsa, D. nın roman türünü de bırakmadığı anlaşılır. Topluma yararlı tiyatronun öncülüğünü etmek, kendi deyimiyle «nesli ve aileyi» sevgiye dayamak isteyen D., çağdaş ahlâk anlayışını ele alan. toplum ve töreler bakımından kadınla erkeğin eşitliğini, aldatılan kadınla nikâh dışı çocuğunun haklarını savunan, paranın kötü ve vicdansız ellerde toplum düzenini bozucu rolünü belirten ateşli tiratlarla dolu tezli piyesler yazmış, peşin yargıları ve yetersiz yasaları yermiştir. *Préface* (Önsöz) [1847] ta tezlerini güçlü bir dille savunur. Başlıca piyesleri: *Le demi-monde* (Yarı kibarlar; Türk. çev. Kibar yosmalar, 1955) [1855]; *La question d'argent* (Para meselesi, Türk. çev. Teodor Kasap, 1876) [1857]; *Le fils naturel* (Babasız çocuk) [1858]; *Un père prodigue* (Müsrif bir baba) [1859]; *L'ami des femmes* (Kadınların dostu) [1864]; *Les idées de Madame Aubray* (M. A. nin fikirleri) [1867]; *Une visite de noces* (Bir düğün ziyareti) [1871]; *La Princesse Georges* (Prenses G.) [1871]; *La femme de Claude* (C. un karısı) [1873]; *Monsieur Alphonse* (Bay A.) [1874]; *L'étrangère* (Yabancı kadın) [1876]; *La princesse de Bagdat* (Bağdat prensesi) [1881]; *Denise* (ad) [1885]; *Francillon* (ad; Türk. adaptasyonu, Füruzan, Halit Ziya Uşaklıgil, 1918) [1887]. Bundan başka, D., başka yazarlarla birlikte değişik takma adlar kullanarak piyesler yazmışsa da, öteki eserleri yanında bunlar önemli sayılmaz. D. nın bir de günlük sorunlarla ilgili küçük yazıları vardır: *Ce que l'on voit tous les jours* (Her gün görülen şeyler; Türk. çev. Her gün görülen şeylerden metres hayatı, 1912) [1853]; *L'homme-femme* (Kadın-erkek) [1872]; *La question du divorce* (Boşanma sorunu) [1880]; *La recherche de la paternité* (Babalığın araştırılması) [1883] bunlar arasındadır. D. nın tiyatro üzerine çeşitli dergilerde yayınlanmış yazı ve notlarının sayısı da oldukça kabarıktır. *La troublante* (Çıldırtan kadın) ile *La route de Thèbes* (Thebai yolu) adlı iki piyesini bitiremeden ölmüştür.

D. nın piyesleri III. Napoléon çağının toplum hayatını yansıtan önemli bir belgedir. 1870 ten sonra D., sorumsuz bir ahlâk anlayışının, zevk ve sefa hayatının alıp yürümesiyle zayıf düşen Fransız ailesine ve toplumuna yeniden güç kazandırmak için en çok çalışanlardan biri olmuştur. Yüksek sosyete ile burjuvazi arasında yer verdiği bozuk ahlâklı bir sınıfı *Le demi-monde* (Yarı kibarlar) diye adlandıran ve bu deyimin sözlüklere girmesini sağlayan D. dır (Bu sözün tam çevirmesi olan *Halbwelt* deyimi Almancaya alınmıştır). D., 1874 te Fransız Akademisi üyeliğine seçilmiştir.

D. nın roman ve piyeslerinden değişik adlarla dilimize yapılmış çevirme ve adaptasyonlar arasında Millî Kütüphanede Arap harfleriyle ayrıca şu kitaplar da mevcuttur (Katalog, genişletilmiş 2. basım, II. fasikül): Bir riyazînin muaşakası yahut İkmâl-i-namus [1892], Bir mektup paketi (tarihsiz), Güvercin mükâfatı [1889], Hayâlat [1895]; Para ve aşk [1918]. Ancak bu çevirme ve adaptasyonların Fransızca asılları genel kataloglarda tespit edilememiştir.

La Dame aux Camélias: D. nın bu adı taşıyan romaniyle piyesi, ufak değişiklikler bir yana bırakılırsa, aynı konuyu işler:

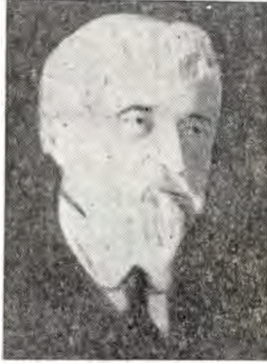
Çok iyi bir ailenin çocuğu olan Armand Duval, Marguerite Gautier adındaki kibar fahişeye gönül verir. Bu sevgiye derin bir tutku ile karşılık veren Marguerite, bu gerçek aşka, kendi kirli çevresi dışında, temiz ve sakin bir çevre arar; böylece aşıklar, romanda Bougival (Versailles civarında), piyeste ise Auteuil (Paris banliyölerinden biri) olduğu söylenen bir yerde bir kır evine yerleşirler. Fakat Armand'ın babası izlerini bulur ve genç kadınla yaptığı gizli bir görüşmede onun duygularının gerçek ve samimî olduğunu anlar. Fakat gene de' böyle bir münasebetin aile şereflerini bozacağını, evlenme çağındaki kızının kısmetine mani olacağını Marguerite'e anlatarak oğlunun yakasını bırakmasını ondan rica eder. Kadın, gönlü kanayarak teklifi kabul eder ve sevgilisini bırakıp kaçar. Marguerite'in kendisinden bıktığını, daha zengin bir âşık bulduğunu sanan Armand, onu bir gün Paris'te bir toplantıda Comte de Varville'in metresi olarak karşısında görünce, öfke ile suratına bir avuç para fırlatır ve böylece, herkesin önünde, hakkını ödemiş olduğunu söyler (romanda ise bu hakaret, Armand'ın Olympe adında orta malı bir kadınla seviştiğini ortadan söylemesiyle yapılır). Büyük bir ıstıraba düşen genç kadının zaten bozuk olan sağlığı büsbütün bozulur. Veremden yatağa düşer. Emektar hizmetçisi ve sır ortağı olan Nanette işin iç yüzünü bir mektupla Armand'a bildirir. Genç adam yetiştiği zaman Marguerite son nefesini vermektedir.

La Dame aux Camélias'nın ilk temsilini tiyatroda realzmin başlangıcına rastlatmak âdet olmuştur; «töre komedisi» nin bu dramdan doğduğu ise bir gerçektir. İki edebî devir arasında yer alan, lirik bir aşk romantizminden kurtulamamış olmakla beraber, bir topluluğun yaşayış törelerine ve karşılaştığı sorunlara da el atan bu dram, her iki tarz ve davranış arasında başarılı bir kaynaşma sağlayacaktır. Realist bir ortamın objektif gerçekliği içinde, sessiz bir aşkın bütün yüceliğiyle karşımıza çıkan Marguerite Gautier' nin dokunaklı, heyecan uyandırıcı bir ölümü vardır; hem bu yönüyle, hem de beşerîliği bakımından romantizmin birçok kahramanlarından üstündür. Belki bunun sebeplerinden biri de, Murguerite Gautier'nin canlı bir prototipi bulunmasındadır. Nitekim Alexandre Dumas'nın romanını, asıl adı Alphonsine Plessis olan ve Paris'in sefahat âlemlerinde Marie Duplessis (b. bk.) adiyle tanınan bir kibar fahişeyi örnek tutarak yazdığı biliniyor. Marie Duplessis, 1847 de yirmi üç yaşında iken Paris'te ölmüştür.

La Dame aux Camélias, Francesco Maria Piave'nin livresi ve Guiseppe Verdi'nin bestesiyle meydana gelen ve ilk olarak 1853 te Venedik'te temsil edilen *La Traviata* (Yolsuz kadın) operasına konu olmuştur. Opera, romanın olaylarına sıkıca bağlı kalmakla beraber, olayı XVIII. yüzyılda geçirir. Sosyal ve ahlâkî tez kaybolur. Besteci, eseri sadece psikolojik bir dram gürüşüyle ele alır. Armand'ın adı Alfredo, Marguerite'inki Violetta olarak değiştirilmiştir. Verdi, o zamana kadar hiçbir eserinde bu kadar tesirli ve dramatik bir müzikal ifadeye erişememişti. Eleştirmeciler bunun sebebini, bestecinin özel hayatiyle eserin konusu arasında büyük benzerlikler bulunmasında görürler. Nitekim operanın bestelendiği 1852 yıllarında, Verdi'nin genç yaşlarından beri verem olan karısı Guiseppina Strepponi'nin hastalığı ağır bir duruma girmiş bulunuyordu. Öte yandan, evvelce empresario Merelli'nin metresi bulunan, Verdi ile evlenmelerinden önce onunla da uzun süre metres hayatı yaşamış olan Guiseppina'nın maceraları Buneto kasabasının dedikoducu ağızlarında dolaşmakta ve besteciyi üzmekte idi. Bununla beraber Guiseppina'nın Verdi'ye çok anlayışlı ve candan bir sevgi ile bağlı olduğu bilinmektedir.

La Dame aux Camélias, ilk olarak 1882de Ahmet Mithat Efendi tarafından «Bir kadının hikâyesi» başlığiyle dilimize çevrilmiştir. Ondan sonra «Kamelyalı kadın» ın çeşitli tarihlerde yeni çevirmeleri çıkmıştır.

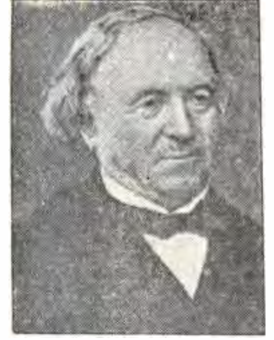
DUMAS [*dümą*], **Georges** (1866 - 1946), Fransız filozofu, psikoloğu ve hekimi. Lédignan (Gard) da doğmuş, orada ölmüştür. 1902 de Sorbonne'a öğretim görevlisi olarak atanan D., 1912 de profesör olmuştur. Pierre Janet ile birlikte bilimsel ruhbilimin gelişmesine çalışmıştır. «Revue philosophique» ve «Journal de psychologie» den başka, daha birçok dergi ve gazeteye yazı yazmıştır. Başlıca eserleri: *Philosophie de Léon Tolstoï* (L. Tolstoy'un felsefesi) [1893]; *Les etats intellectuels dans la mélancolie* (Melankolide zihnî durumlar) [1894]; edebiyat doktorluğu tezi olarak: *La tristesse et la joie* (Üzüntü ve neşe) [1900]; *La psychologie des deux messies positivistes, Saint - Simon et Auguste Comte* (Saint - Simon ile Auguste Comte adında iki pozitivist öncünün ruhbilimi) [1906]; Henri Aimé ile birlikte yazdığı *Névroses et psychoses de la guerre chez les Austro - Allemands* (Avusturyalılarla Almanlarda harp nevroz ve psikozları) [1918]; *Troubles mentaux et nerveux de la guerre* (Harpten doğan zihin ve sinir bozuklukları) [1919]. 1923 - 1924 yıllarında D. nın yöneticiliği altında iki büyük cilt halinde bir *Traité de psychologie* (Ruhbilim el kitabı) çıkmıştır.

G. DUMAS

DUMAS [*dümą*], **Guillaume Mathieu Comte** (1753 - 1837), Fransız generali, politikacısı ve tarihçisi. Montpellier'de doğmuş, Paris'te ölmüştür. Amerika'da Rochambeau ve La Fayette'e yaverlik etmiş olan D., XVI. Louis'yi yakalandığı Varennes'den Paris'e getirmekle görevlendirilmiştir. Devrimde türlü mevkilere getirilmişse de, dik kafalılığı yüzünden tutunamamış, sonunda 1805 te general olmuş, önce Napoli'de, sonra da Madrid'de kral José'nin millî savunma bakanlığına atanmıştır. 1828 de Paris milletvekili olan D., 1830 devrimine katılmıştır. Günlükleri vardır; bundan başka bir de *Essai historique sur les campagnes de 1799 á 1814* (1799 dan 1814 e kadar yapılan savaşlar üzerine tarihî bir deneme) [1816 - 1826] adlı bir eser yazmıştır.

DUMAS [*dümą*], **Jean - Baptiste** (1800 - 1884), Fransız kimyacısı. Alès'te doğmuş, Cannes'da ölmüştür. Önce Alès'te sonra da Cenevre'de eczacılık öğrenimi yaptı; profesörlerinden Prévost, sinir sisteminin fizyolojisi ve üreme üzerine yaptığı çalışmalara D. nın da katılmasını sağladı. 1821 de Paris'e giden D., Thenard'ın sayesinde Politeknik Okuluna belletici, Athénée'ye de profesör olarak atandı. 1832 de Bilimler Akademisine üye seçilen D., aynı zamanda Paris Fen Fakültesine, Tıp Fakültesine, Collège de France'a profesör olmuş ve Ecole centrale des arts et manufactures adındaki ünlü okulu kurmuştur. 1849 da millet vekili seçilmiş ve üç ay süreyle tarım ve ticaret bakanı olmuştur (1850). Hükümet darbesinden sonra hemen senatör seçilmiş ve Paris Belediye Meclisine üye ve başkan olmuştur (1859). Hükümet merkezinin temizlik işlerini düzene koymuştur. Ondan sonra da kendini büsbütün politikaya vermiş, 1875 te Guizot'nun yerine Fransız Akademisine seçilmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Sur quelques points de la théorie atomistique* (Atomistik nazariyenin bazı hususları hakkında) [1826]; *Traité de chimie appliquée aux arts* (Sanatlara uygulanan kimya)[1828]; *Leçons de philosophie chimique professées au Collège de France* (Collège de France'ta takrir edilen kimya felsefesi dersleri) [1837]; *Précis de l'art de la teinture* (Boya sanatı el kitabı) [1841]; *Essai de statique chimique des êtres organisés* (Organlaşmış varlıkların kimya statiği üzerine bir deneme) [1847].

J. - B. DUMAS

DUMAS [*dümą*], **Michel** (1812 - 1885), Fransız ressamı. Lyon'da doğmuş, orada ölmüştür. Ingres'ın öğrencisi olan D., 1838 de Roma'ya Ingres'in yanına gitmeden önce Paris'te Orsel ile birlikte Notre - Dame - Lorette kilisesinin süsleme işinde çalışmıştır. 1854 e kadar İtalya'da kalmış, birçok portre, peyzaj ve dinle ilgili tablolar yapmıştır. Langres ve Lyon müzeleriyle Saint - Cloud, Notre - Dame de Clignancourt ve Saint - Louis d'Antin kiliselerinde eserleri vardır.

DUMBARTON [*dambąrtın*], İskoçya'da, Clyde ırmağı ağzı yakınlarında, kontluk merkezi olan bir şehir. Gemi, uçak ve bira fabrikaları vardır. Nüfusu 23 700 dür.

DUMBARTON OAKS [*dambąrtın oųks*] **KONAĞI,** Washington şehrinin Georgetown bölümünde bir konak. 21 ağustos - 7 ekim 1944 te Amerika Birleşik Devletleri, Çin ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği, Birleşik Krallık temsilcileri bu konakta toplanarak dünyanın örgütlenmesi konusundaki teklifleri tespit etmişler ve bu teklifler 1945 nisanında San Francisco'da kabul edilen Birleşmiş Milletler örgütüne temel olmuştur.

DUMBARTON OAKS [*dambąrtın oųks*] **KONFERANSI,** dünya güvenliğini örgütleme planını tespit etmek amaciyle Amerika Birleşik Devletleri, Birleşik Krallık, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği ve Çin temsilcilerinin 21 ağustos ve 7 ekim 1944 tarihleri arasında Dumbarton Oaks Konağı (b. bk.) nda yaptıkları toplantı. Bu konferanstan sonra adı geçen dört devlet, 9 ekim 1944 tarihinde genel çizgileri ve amaçları ile Cemiyet - i Akvam (Milletler Cemiyeti) a benzeyen bir güvenlik örgütünün planını yayınlamışlardır. Bu programa göre, Birleşmiş Milletler adiyle bir uluslararası güvenlik örgütü yaratılacak ve bellibaşlı organları şunlar olacaktı: 1. Üye devletlerden her birinin bir oya sahip olacağı bir genel kurul; 2. Amerika Birleşik Devletleri, Birleşik Krallık, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği, Çin ve Fransa'nın devamlı temsilcilerinden ve Genel Kurulun iki yıl için seçeceği başka altı devletin temsilcilerinden kurulu bir Güvenlik Konseyi (bu altı üyeden her yıl üçü değişecek ve hemen sonraki seçimde seçilemeyecekti); 3. Bir Uluslararası Adalet Divanı; 4. Bir sekreterlik.

En önemli ödev olan harbi önleme işi, bütün devletler

adına hareket eden ve bir askerî komitenin yardımından faydalanan ve devamlı olarak toplantı halinde bulunan Güvenlik Konseyine verilecekti. Bu konsey, uluslararası uyuşmazlıklara yol açabilecek anlaşmazlıklar ve durumlar üzerine soruşturmalar yapacak ve anlaşmazlıkların görüşme, aracılık, uzlaşma, hakemlik ve yargı yollarından biriyle veya dileyebilecekleri başka herhangi bir barışçı yolla giderilmesi için ilgili devletlere çağrıda bulunacaktı. Güvenlik Konseyi, bu teşebbüsünde başarı kazanamaması halinde, barışı korumak için gerekli diplomatik veya ekonomik tedbirleri alacak ve bu arada tam veya bölümsel olarak deniz, hava, posta, telgraf ve radyo ulaştırmalarını toptan veya geçici olarak kesecek veya diplomatik ve ekonomik ilişkilere son verebilecekti. Bu tedbirler de yetersiz görülürse, gözdağı vermek, abluka etmek veya başka askerî harekette bulunmak üzere hava, deniz veya kara kuvvetleri kullanılacaktı. Bütün devletler Güvenlik Konseyi silâhlı kuvvetlerinde kullanılmak üzere askerî yardımda bulunmayı kabul edecek ve sağlanacak olan yardımların niteliği, niceliği ve tipi anlaşmalarda tespit edilecekti. D. O. K. nın planında ayrıca üye devletlerin refahlarını ve dost geçinmelerini sağlayacak başka çalışmalar da vardı ve bunlar için de bir Ekonomik ve Sosyal Konsey öngörülmekteydi. D. O. K. nda çözülemeyen tek problem, sonradan Yalta ve San Francisco konferanslarında bir şekle bağlanan veto problemi olmuştur. Bk. YALTA KONFERANSI ve SAN FRANCISCO KONFERANSI.

DUMBARTONSHIRE [*dambartınşir*], **DUMBARTON** [*dambartın*], orta İskoçya'nın batı kesiminde bir kontluk. Bu kontluğun politik bakımdan kendisinden ayrılmış olan bir güney bölümü de vardır. Kontluğun Lock Long ile Lock Lomond arasındaki kuzey bölümü dağlık, güney bölümü alçak ve ovalıktır. Clyde ve Leven ırmakları boyunda sanayi çok gelişmiştir. Clyde kıyılarında özellikle gemi yapımı çok önemlidir. Kömür, arduvaz ve demir madenleri vardır. D. in nüfusu 174 200 dür. Merkezi Dumbarton'dır.

DUMB - SHOW [*dam şou*] (İng. = dilsiz oyunu) (Tiyatro tarihi), eski İngiliz dramında, amacı, oyunu önceden anlatmak olan bir pantomima. Shakespeare'in *Hamlet*, *Macbeth* ve *Cymbeline* adlı piyeslerinde D. Sh. lara rastlanır. Yine Shakespeare'in *V. Henry*'sinde ise D. Sh. un yerine takdimci koro geçer. Perikles dramında ise her ikisi de vardır.

DUMDUM veya DUM DUM, Hindistan'ın batı Bengal bölümünde, Kalkutta'nın 12 km kuzeydoğusunda bir şehir. Nüfusu 39 400 dür. Hava alanı, silâh fabrikaları ve jüt endüstrisi vardır. D. kurşunu (b. bk.), XIX. yüzyılda bu şehirde yapılmıştır.

DUMDUM KURŞUNU, çelik kaplamlı kurşun tüfek mermisi. Sivri ucunda haç biçiminde iki kesik vardır. Girdiği yerde, içteki kurşun bu kesiklerden fırlayarak çok ağır yaralar açar. O yüzden kullanılması 1899 yılında La Haye uluslararası anlaşması ile yasak edilmiştir. Şimdi artık yalnız büyük hayvanların avlanmasında kullanılmaktadır. İlk olarak XIX. yüzyılda Hindistan'da, Dumdum (b. bk.) şehrinde yapılmıştır.

DUMÈRIL [*dümeril*], **Edelestand Pontas** (1801 - 1871), Fransız yazarı. Valognes'de doğmuş, Passy'de ölmüştür. Orta çağ edebiyat tarihini incelemiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Essai philosophique sur la formation de la langue française* (Fransız dilinin oluşumu üzerine felsefî deneme) [1852]; *Histoire de la comédie*: *Période primitive* (Komedi tarihi: ilkel devre) [1864 - 1869].

DUMESNIL [*dümenil*], **René** (doğ. 1879), Fransız eleştirmecisi ve bilgini. Rouen'de doğmuştur. Tıp Fakültesindeki doktora tezinin konusu *Flaubert, son hérédité, son milieu, sa méthode* (Flaubert, soya çekimi, çevresi, metodu) [1905] olan D., bundan sonra gerek Flaubert üzerine, gerek natüralist romancılar üzerine birçok kitap yazmıştır. *La publication de «Mademe Bovary»* («Madame Bovary» nin yayınlanması) [1928]; *Guy de Maupassant, l'homme et l'oeuvre* (G. de M., yazar ve eseri) [1935]; *L'époque réaliste et naturaliste* (Realist ve natüralist çağ) [1945] adı altında yazdığı kitaplarla kendisini edebiyat dünyasına eleştirmeci olarak kabul ettirmiştir. Bunlardan başka, musiki alanında da birçok eleştirme kitapları yazmıştır. Combarieu'nün beş ciltlik *Histoire de la musique* (Musiki tarihi) adlı eserini bütünleyerek yeniden yayınlamıştır.

DUMÉZIL [*dümezil*] **Georges** (doğ. 1898), Fransız dil, folklor ve mitoloji bilgini. Paris'te doğmuştur. Polonya, İsveç ve Türkiye'de görev almıştır. 1925 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesine profesör olarak çağrılmış ve uzun süre yurdumuzda çalışmıştır. 1964 te İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi tarafından D. e fahrî doktorluk sanı verilmiştir. Dil, folklor ve mitoloji alanlarında çalışan D., birçok eserler yazmıştır: *La langue des Oubykhs* (Ubıh'ların dili) [Paris, 1931]; *Etudes comparatives sur les langues caucasiennes du nord - ouest. Morphologie* (Kuzeybatı Kafkas dilleri üzerine karşılaştırmalı incelemeler. Morfoloji) [1932]; *Recherches comparatives sur le verbe caucasien* (Kafkas dillerinde fiil üzerine karşılaştırmalı araştırmalar) [1933]; *Introduction à la grammaire comparée des langues caucasiennes du nord* (Kuzey Kafkas dilleri karşılaştırmalı gramerine giriş) [Paris, 1933]; *Textes Avar* (Avar metinleri) [«Journal Asiatique» te, CCXXII, 1933]; *Etudes oubykhs*(Ubıh etüdleri) [1959]; *Documents anatoliens sur les langues et les traditions du Caucase* (Kafkas dilleri ve gelenekleri üzerine Anadolu belgeleri) [Paris, I. 1960; II. 1962].

D., sık sık Türk dili ve folkloru ile ilgili konular üzerinde de durmuştur: *Une survivance du manihéisme dans le folklor sibérien* (Sibirya folklorunda Maniciliğin bir kalıntısı) [«Türk Antropoloji Mecmuası» nda, 1928]; *Remarques sur les premiers noms de nombre du turc* (Türkçede ilk altı sayı adı üzerine notlar) [«Studia Linguistica» da, VIII, 1954].

DUMFRIES [*damfris*], Büyük Britanya'da, İskoçya'nın güney bölümünde, Nith ırmağı üzerinde, kontluk merkezi olan bir şehir. Orta çağdan kalma bir manastırı ve bir şatosu vardır. Önemli bir ticaret merkezi olan D. te yapma dokuma fabrikaları da vardır. Nüfusu 26 300 dür.

DUMFRIESSHIRE [*damfrisşir*] **veya DUMFRIES** [*damfris*], güney İskoçya'da bir kontluk. D. in doğu bölümünde Eskdale, orta bölümünde Annadale ve batı bölümünde Nithsadale vâdileri yer alır. D. halkının geçim kaynağı hayvancılıktır. Bölgede kurşun ve kömür madenleri ve kızıl kumtaşı ve kireçtaşı ocakları işletilmektedir. Kontlukta, özellikle tweed cinsinden kumaş dokuyan fabrikalar vardır. Nüfusu 88 700 dür.

DUMFRIES: Greyfriars Church meydanında şair Burns'ın heykeli

DUMI, Ukrayna halkının tarihî destanı. XV - XVI. yüzyıllarda meydana gelmeğe başlamış, ozanlar «bandura» denen bir çeşit kopuz refakatinde bu destanı terennüm ederek yaymışlardır. Ukraynalıların, Lehlilere ve Türklere karşı yaptıkları savaşları anlatan bu destan, İkinci Dünya Harbinde maneviyatı yükseltmek amaciyle Sovyet ordularında da kullanılmıştır.

DUMKA veya DUMA, özellikle Çekoslovakya ve Ukrayna kültür çevrelerinde yaygın olan balad tarzında bir halk şarkısı. D., musiki sanatında bir form olarak da (meselâ Anton Dvořák tarafından) kullanılmıştır.

DUMLU, Erzurum ilinin merkez ilçesine bağlı bir bucak. Nüfusu 2 656 (1960), 18 köyü ile birlikte bucak nüfusu 11 961 dir. D., 21 km lik iyi bir yol ile Erzurum'a bağlıdır. Bu yol, Tortum'a kadar sürer, biraz ileride ikiye ayrılarak Kars ve Artvin'e uzanır. Erzurum ovasının kuzeydoğu köşesindedir. Köşk ve Dumlu dereleri bucağın batısından geçerek, bugün hendeklerle boşaltılmış olan eski Karasu bataklığına doğru uzanır. Bunlardan Dumlu deresi, kaynaklarını kuzeydeki Dumlu dağı (2 960 m) ndan alır. Daha kuzeydeki asıl Dumlu dağı ise 3 200 m dir. Bu dağlarda otluklar çoktur. D. ve çevresinin halkı, birçok ihtiyaçlarını Erzurum'dan sağlar. Başlıca geçim kaynağı tarım ve hayvancılıktır.

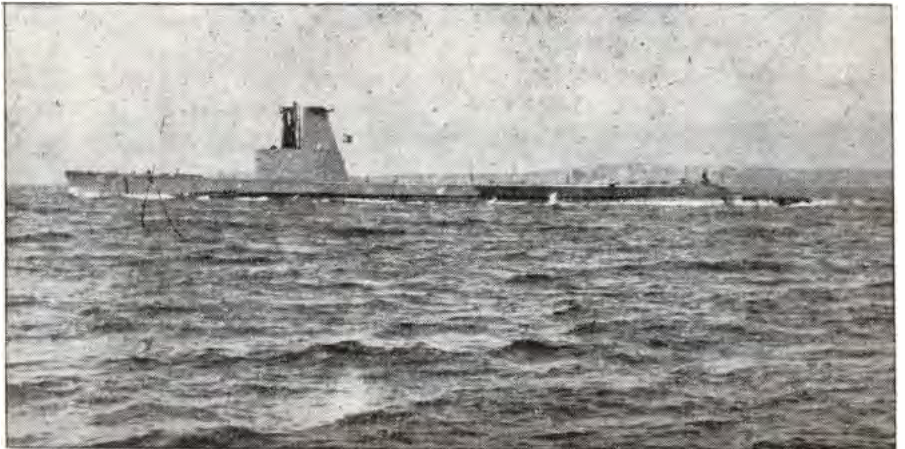
DUMLU SUYU, Erzurum ovasından geçen Karasuyun bir kolu. Uzunluğu 50 km dir. Erzurum ovasının kuzeydoğusundaki Dumlu dağı (3 000 m) ndan çıkan bu su, kuzeyden gelen derelerle birleşir, Dumlu bucak merkezine doğru iner, bu arada Kargapazarı dağı (3 288 m) nın batı yanından inen Köşk deresini alarak büyür, daha aşağılarda çayır ve bataklıklar içine girer (bugün kanallar açılarak suyu boşaltılmış olan Karasu bataklığı). Burası Karasuyun başı durumundadır. D. S., yağmurlu zamanlar ve kar erimeleri sırasında kabarır, aşağıdaki düzlüklerde taştığı da olur; yazın ise iyice çekilerek küçük bir dere durumuna gelir.

DUMLUPINAR, Kütahya ilinin Altıntaş ilçesine bağlı bir bucak. Nüfusu 1 970 (1960), 18 köyü ile birlikte bucak nüfusu 11 780 dir. Köylerinden Çalköy ve Karaköse 1 000 den çok nüfusludur. D. bucağı, Kütahya ilinin güneydoğu bölümündedir. Çevresi dağlıktır (Arslan dağı, Sat dağı). Bu dağlık yerden, yaklaşık olarak batı - doğu doğrultusunda Bayatçık deresi (Arslan dağından beslenir) geçer. Burada bu derenin vadisi boyunca demiryolu uzanır. D. yöresi, Batı Anadolu'dan İç Anadolu'ya uzanan dağlık, fakat başlıca geçit yerlerinden biridir. Uşak - Kütahya şosesi de buradan geçer. Dağlarda yer yer meşe ve çam orman ve fundalıkları vardır. Tarım ve hayvan besleme geçim kaynaklarındandır.

DUMLUPINAR ANITI

DUMLUPINAR FACİASI, Çanakkale boğazında, Nara burnu önünde, «Dumlupınar» denizaltı gemisi ile «Na-

«DUMLUPINAR» DENİZALTISI

boland» şilebinin çarpışması ve «Dumlupınar» ın batması ile sonuçlanan deniz kazası.

Akdeniz'de Nato devletleri arasında 1 - 3 nisan 1953 tarihleri arasında yapılan Blue Sea (Mavi Deniz) adlı tatbikattan dönen «Dumlupınar» denizaltı gemisi 4 nisan 1953 gecesi su üzerinde seyrederken aksi istikametten gelen İsveç bandıralı «Naboland» şilebi ile Nara burnu önünde saat 02,15 de çarpışmış, neticede «Dumlupınar» denizaltı gemisi batmış, «Naboland» şilebi de baş bodoslamasının su kesiminin altından yaralanmıştır. «Dumlupınar» denizaltı gemisinden köprü üstünde bulunanlar (komutan dahil) 5 kişi kurtulmuş, geminin içinde bulunan 7 subay, 35 astsubay, 39 er cem'an 81 denizci şehit olmuştur. «Naboland» şilebinden insanca zayiat olmamıştır. Batmış olan denizaltı gemisi personeli tarafından bırakılan tahlisiye şamandırası sabahleyin saat 06,40 civarında bulunmuş, şamandıra içinde bulunan telefon ile kıç torpito dairesinde mahsur kalan personelden astsubay çavuş Selâmi Özben ile konuşma yapılmış, kıç torpito dairesinde 22 kişinin hayatta olduğu öğrenilmiştir. Müteakıp konuşmalardan sonra, şamandırayı gemiye bağlayan kablo, fena hava şartları ve akıntının tesiri ile kopmuş, böylece gemi ile irtibat kesilmiştir. Donanmanın tekmil kurtarma ekipleri ve yabancı dalgıçlar kaza mahalline gelmişlerse de, 81 kişinin kurtarılması ve geminin çıkarılması mümkün olamamıştır.

Olayın duruşması sonunda mahkeme, «Dumlupınar» denizaltı gemisi komutanı Kd. Yzb. Sabri Çelebioğlu'nun 1 yıl 8 ay ağır hapsi ile 800 lira ağır para cezasına ve bilirkişilere verilen 2 000 liranın alınmasına, «Naboland» şilebi kaptanı Oscar F. Lorentzon'nun da 6 ay ağır hapsi ile 250 lira ağır para cezasına karar vermiştir.

DUMLUPINAR HAREKÂTI: bk. İSTİKLÂL HARBİ.

DUMLUPINAR MEYDAN SAVAŞI: bk. İSTİKLÂL HARBİ.

DUMNACUS [*dumnakus*] (M. Ö. I. yüzyıl), Galyalı asker, Andicavus (Lat. Andecavi veya Andes) ların başkanı. M. Ö. 51 yılında Vercingetorix bozguna uğradıktan sonra, Romalılara karşı koymaya çalışmış, bu amaçla Lemonum (Poitiers) u çevirmişse de, Fabius'un saldırısına dayanamayarak çekilmek zorunda kalmış, ordusu tam bir yenilgiye uğramıştır.

DUMNORIX [*dumnoriks*] (ölm. M. Ö. 54), Kelt asıllı Aeduus (Lat. Aedui) ların önderi. Divitiacus'un küçük kardeşi, Helvetlerin başkanı Orgetorix'in damadı olan D., Caesar adına bir Gallia atlı kuvvetine komuta etmekte iken Helvetlerin Sekuvan (Lat. Sequani) ların ülkesinden geçmesini kolaylaştırmıştır. Bu hareketi meydana çıkmış ve D., ancak kardeşi Divitiacus sayesinde kurtulabilmiştir. M. Ö. 54 yılında ise Caesar'ın Britanya seferine katılmayı reddetmiş ve Roma süvarileriyle çarpışırken ölmüştür.

DUMONCEAU [*dümõsǫ*], **Jean Baptiste, Bergendael kontu** (1760 - 1821), Belçikalı subay. Bruxelles'de doğmuş, orada ölmüştür. D., Avusturyalılara karşı Brabant ayaklanması (1789 - 1790) na karışmış ve 1790 da Fransa'ya sığınmıştır. Jemappes savaşı (1792) ile Hollanda, Belçika ve Luxembourg'un Fransızlar tarafından alınması sırasında yararlık göstermiştir. 1795 te Batavia cumhuriyeti tuğgenerali olmuştur. Hollanda kralı Louis Bonaparte, D. yu Hollanda mareşali unvaniyle devlet danışmanı ve Paris elçisi yapmıştır.

DUMONSTIER [*dümõstię*], eski bir Fransız ailesi. En tanınmış üyeleri: **Daniel D.** (1574 - 1646): IV. Henri ile XIII. Louis sarayının en gözde portre ressamı. Paris'te doğmuş, orada ölmüştür. Malherbe ile Peiresc'in dostu olan D. D., renkli kalemdeki tekniği ile başarıya ulaşmıştır. Başkan de Thou'nun, Sully'nin, Concini'nin, Sillery'nin, Longueville dukasının, Malherbe'in, Jacques de Harlay'in portrelerini yapmıştır.

Charles D. (ölm. 1784): XV. Louis'nin ve Marie Leszczyńska'nın portrelerini yapmıştır (Louvre Müzesi).

DUMONT [*dümǫ*], XVIII ve XIX. yüzyıllarda birçok heykeltıraş ve ressam yetiştirmiş olan bir Fransız ailesi. En tanınmış üyeleri şunlardır:

Dumont Jean veya **Jacques** (1701 - 1781): Dumont le Romain (Romalı D.) adiyle de anılır. Paris'te doğmuş, orada ölmüştür. İtalya'da bir hayli dolaştıktan sonra Resim Akademisine girmiş, 1752 de rektör, 1768 de de şansölye olmuştur. Konularını tarihten ve mitolojiden alıp çizdiği tabloları vardır. « Mucius Scaevola » (Besançon Müzesinde); «Musa» (La Fère Müzesinde); «Herakles ile Omphale» (Tours Müzesinde).

Dumont Jacques Edme (1761 - 1844): Paris'te doğmuş, orada ölmüştür. Pajou'nun öğrencisi olan D., heykeltıraş olarak tanınmıştır. Saint - Sulpice kilisesindeki kürsünün süslenmesinde çalışmış (1787), devrim zamanında da edebiyatla ilgili bazı temaları ele almıştır: *Paul et Virginie* (P. ile V.); *Emile et Sophie* (E. ile S.) gibi. İmparatorluk çağında Marceau'nun heykelini [1805], Carrousel zafer takı için de bir istihkâmcı heykeli yapmıştır [1807]. Malesherbes'in 1829 da yaptığı heykeli, Adliye Sarayındadır. Bundan başka, kendi annesinin, General Causse'un büstü ile Convention'cu Courtois'nın büstlerini de yapmıştır.

Dumont Augustin Alexandre (1801 - 1884): Paris'te doğmuş, orada ölmüştür. Heykeltıraş olarak ün almıştır. Temmuz sütununun üstünde bulunan ve daha çok «Bastille perisi» adiyle tanınan «Hürriyet perisi» ile, Vendôme sütunu üstündeki I. Napoléon (1863) ve Philippe Auguste heykelleriyle tanınmıştır. Versailles, Cezayir, Montbard, Auxerre müzelerinde eserleri vardır.

DUMONT [*dümǫ*], **Albert** (1842 - 1884), Fransız tarihçisi ve arkeoloğu. Scey - sur - Saône'da doğmuş, La Queue-les - Yvelines'de ölmüştür. Atina Okulunun üyesi olan D., Roma'daki Fransız Okulunu kurduktan sonra 1875 te Atina Okulu müdürlüğüne atanmıştır. Başlıca eserleri: *Essai sur la chronologie des archontes athéniens* (Atinalı arkhontların kronolojisi üzerine deneme) [1870]; *Inscriptions céramiques de la Grèce* (Yunanistan'daki seramikler üstündeki yazılar) [1872]; *Essai sur l'éphébie attique* (Askerî eğitim gören Attike gençleri üzerine deneme) [1875 - 1876]; *Les céramiques de la Grèce propre*: *Vases peints* (Asıl Yunanistan'ın seramikleri: Boyalı vazolar) [1888 - 1890; J. Chaplain'le birlikte].

DUMONT [*dümǫ*], **Léon** (1837 - 1877), Fransız yazarı. Valenciennes'de doğmuş, Saint - Saulve (Nord) da ölmüştür. Başlıca eserleri: *Des causes du rire* (Gülmenin sebepleri üzerine) [1862]; *Le sentiment du gracieux* (Zariflik duygusu) [1863]; *Jean - Paul et sa poétique* (Jean - Paul ve şiir anlayışı) [Buchner ile birlikte]; *De l'éducation des femmes* (Kadınların eğitimi üzerine) [1868]; *Haeckel*

et la théorie de l'évolution en Allemagne (Haeckel ve Almanya'da evrim kuramı) [1873]; *Théorie scientifique de la sensibilité* (Duygunluğun bilimsel kuramı) [1875].

DUMONT [*dümǭ*], **Louise** (1862 - 1932), Alman aktrisi. Köln'de doğmuş, Düsseldorf'ta ölmüştür. D., önce Viyana ve Stuttgart'ta çalıştıktan sonra 1896 yılında Berlin'e gelmiş ve burada Ibsen'ın eserlerini oynamakta büyük başarı göstermiştir. 1901 - 1902 arasında Das Kleine Theater (Küçük Tiyatro) in kurucuları arasına katılmış, 1905 te kocası ile birlikte Das Düsseldorfer Schauspielhaus (Düsseldorf Tiyatrosu) u kurarak ölümüne kadar bu müesseseyi yönetmiştir.

DUMONT D'URVILLE [*dumǭ dürvịl*], **Jules Sébastien Cézar** (1790 - 1842), Fransız denizcisi ve kâşifi. Condé - sur - Noireau'da doğmuş, Meudon'da ölmüştür. D., Yunan adalarına yapılan bir seferde (1819 - 1820) iken Melos adasında ortaya çıkarılan bir Venus heykelinin değerini kavramış ve Fransız konsolosuna gönderdiği raporda heykelin korunmasını ısrarla istemiştir. Bu heykel bugün Louvre'de olup Melos Venusu adiyle tanınır. D., La Perouse'un ölüsünü bulmak için Polinezya'ya yapılan bir seferde «Astrolabe» firkateyn (1826 - 1829) ine ve güney denizlerine yapılan bir keşif seferinde «Zelée» gemisi (1837-1840) ne komuta etmiştir. D. D., seyahat hatıralarını da yazmıştır.

J. S. C. DUMONT D'URVILLE

DUMOULIN [*dümulę̄*], **Charles** (Latince takma adı; **Molinaeus**; 1500 - 1566), Fransız hukukçusu. Paris'te doğmuştur. Calvinci oluşu yüzünden bir süre Almanya'da sürgün kalmışsa da, sonra Fransa'ya döndüğü sanılmaktadır. D., birçok dinî çekişmelere karışmış, zaman zaman hem Calvincilerin hem de Katoliklerin saldırılarına uğramıştır. Feodal imtiyazlara karşı olan ve hükümdarı kanun otoritesinin tek kaynağı olarak yücelten D., Fransa'nın bu tarihî geçiş devrinde, önemli bir rol oynamıştır. Gerek kendisini tutanlar, gerek karşısında olanlar, D. in bir hukukçu olarak yeteneğini kabul etmekte birleşmişlerdir. En önemli eserleri: *Sommaire du livre analytique des contrats, usures, rentes constituées, intérêts et monnoyes* (Akitler, ödünç faizi, fief rantları, kapital faizi ve paralar) [1547 - 1556]; *Extricatio labyrinthi dividui et individui* (Bölünme ve bölünmezlik labirentinden çıkış yolu).

Ch. DUMOULIN

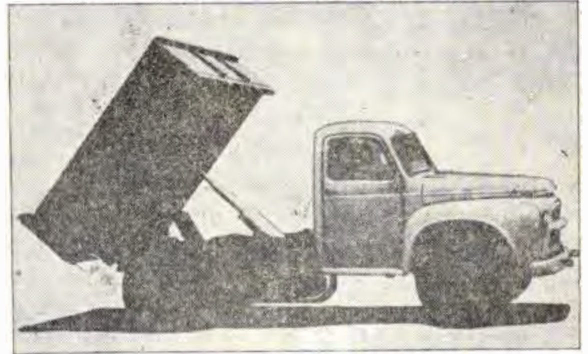
DUMOULIN [*dümulę̄*] **ADACIKLARI**, güney kutbunda on kadar küçük adadan meydana gelen bir ada topluluğu. D. A. Point Géologie'nin batısından başlayarak Adélie kıyısı boyunca uzanır. Bu adalara 1840 ta ilk olarak Fransız denizcisi J. S. C. Dumont d'Urville (b. bk.) çıkmıştır.

Ch. Fr. DUMOURIEZ

DUMOURIEZ [*dümurię*], **Charles François** (1739 - 1823), Fransız generali. Cambrai (Fransa)de doğmuş, Turville Park (Buckinghamshire, İngiltere) ta ölmüştür. D., 1788 de tuğgeneral olmuş, Fransız devrimi sırasında önce Jacobinleri, sonra Girondinleri tutmuştur. 1792 martında dış işleri bakanı, ağustosta Kuzey Ordusu komutanı olmuştur. Valmy ve Jémappes zaferlerini kazanmış ve Belçika'yı almıştır. Bununla birlikte, 18 mart 1793 te Neerwinden'de yenilmiş ve kovuşturmaya uğrama tehlikesi karşısında, Convention hükümetini devirmek için Paris üzerine yürümeyi tasarlamıştır. D., Convention'un kendisine gönderdiği elçileri tutuklayarak Avusturyalılara teslim etmiştir. Ordu, kendisine uymayınca da düşman safına geçmiştir. 1804 ten sonra İngiltere hizmetinde çalışmıştır. Hatıraları 1794 yılında basılmıştır.

DUMPER [*dạmpịr*], teknesinin bir yanını kaldırıp yükünü yere boşaltan motorlu taşıt. Toprak işlerinde kullanılan D. ın, işleticisinin oturduğu yerle birlikte yürütme düzenini önden arkaya 180 derece çevirecek ayrı bir düzeni vardır. Tekne, yürütücü olan tekerleklerin üzerinde bulunur. Makine, yön verici tekerleklerin üstündedir. 3 m^3 e kadar olan küçük modellerde teknenin devrilmesi ağırlığın etkisi ile sağlanır. 30 m^3 e kadar çıkabilen büyük D. lar, teknesi hidrolik krikolarla devrilen kamyonlar biçiminde yapılır.

DUMPER'lı bir taşıt

DUMPING [*dạmping*], bir malın dış pazarda iç pazardan daha ucuza satılması. D. satışlarının yapılabilmesi için iç pazarda tekelci durumda bulunmak icap eder. Bu hal hukukî veya fiilî bir tekel olabilir. İç pazarda yüksek ve dış pazarda daha düşük bir fiyat politikası izleyebilmek için, D. yapılacak madde üzerinde «tekel» halinin mevcudiyetine zaruret vardır. Böyle bir fiyat politikası ancak iç ve dış pazarlar fiyatlarının bir arada hesaplanması ve mütalâa edilmesiyle mümkündür. Çünkü dış pazarlarda düşük fiyatlarla yapılacak satışları, iç pazarın yüksek fiyatları destekler.

D., ihracat yapılacak pazar veya ülke için, malların mahiyetine göre faydalı veya zararlı olabilir. İthalâtçı durumda bulunan ülkelere D. fiyatları ile gelen mallar ilk maddeler halinde ise faydalı, işlenmiş veya yarı işlenmiş bir halde ithal edilmiş ve aynı mallar da o ülkede imal edilmekte ise zararlı olur. İngiltere'nin, şekerleme ve reçel endüstrisinin kuruluş ve gelişmesinin, Avrupa ülkelerinden bu ülkeye D. yoliyle yapılan ilk madde (şeker) ithalâtından faydalandığı örneği verilebilir. İşlenmiş ve yarı işlenmiş maddeler ihraç eden bir ülke, bu gibi maddeleri veya malları ithal eden ve D. fiyatları ile alan ithalâtçı ülkelere, aynı madde üzerinde endüstrinin kurulmasına ve gelişmesine engel olur. Eğer işlenmiş veya yarı işlenmiş olarak ithal edilen maddenin o ülkede endüstrisi kurulmamış veya kurulmayacaksa, o takdirde D. fiyatlariyle ithalât faydalı olabilir. Çünkü ithal pazarında birçok ithalâtçılar arasında rekabet şiddetlenmiş ve dolayısiyle bu pazarda aynı cins mallar ucuza sağlanmış bulunur. İç pazar ile dış pazar arasındaki fiyatların çok farklı bulunması halinde ihraç edilen malların, tekrar iç pazara dönmesi ihtimali vardır. Bu dönüşü önlemek üzere gümrük tedbirleri alınır. D. e karşı yine gümrük tarifeleriyle tedbirler alınır; korunması öngörülen maddelerin gümrük tarifeleri ayarlanır.

D., türlü sebeplerle yapılır. D. e baş vuran her ülke ekonomik sebeplerle ve kazanç gayesiyle hareket eder. Bu ülkeler, iç pazara dayanmak suretiyle, dış piyasalarda mallarını tanıtmak, satış ve döviz sağlamak, rekabet yolu ile aynı mal üzerinde çalışanları ithalâtçı pazarlarından uzaklaştırmak için D. yaparlar. Bazı ülkelerin izledikleri ücret politikası dolayısiyle bir «sosyal D.» ve enflasyon devresinde bir ülke parasının iç ve dış değerinin farklı olması sebebiyle bir «kambiyo D. i» ni mütalâa edenler de vardır. — A. A.

DUMUR [*dümür*], **Louis** (1863 - 1933), İsviçreli romancı. Cenevre'de doğmuş, Neuilly - sur - Seine'de ölmüştür. «Mercure de France» gazetesinin kurucularından biridir. *Pauline ou la liberté de l'amour* (P. veya aşk hürriyeti) [1896] adlı yarı ciddî, yarı mizahî bir roman yazdıktan bir süre sonra, *Les trois demoiselles du père Maire* (Maire babanın üç sopası) [1909]; *Le centenaire de Jean-Jacques Rousseau* (J. J. Rousseau'nun yüzüncü yıl dönümü) [1910]; *L'école de dimanche* (Pazar okulu) [1911] gibi eserler vermiştir. Birinci Dünya Harbinden sonra tarih ve propaganda romanlarına yönelmiş, *Nach Paris* (Paris'e doğru) [1919]; *Le boucher de Verdun* (Verdun kasabı) [1921]; *Les défaitistes* (Bozguncular) [1923]; *Dieu protège le tsar* (Tanrı çarı korusun) [1928] adlı eserleri yayınlamıştır.

DUMUZİ veya TAMMUZ (Sumerce = bitki tanrısı. Asıl adı: Dumu - zi Apzu- «Apzu'nun gerçek oğlu»), Sumer tanrısı. Sumerler onu, tatlı sudan gebe kalan toprağın oğlu diye sayarlar ve yılın bir ayını ona ayırırlardı. *Temmuz* ayının adı da buradan gelmiştir.

DUMUZI veya TAMMUZ

DUN GARBHAIN veya DUN GERVAN [*dan gərvın*], İrlanda cumhuriyetinde, Comeragh dağlarının güneyinde, Waterford kontuluğunun Munster ilinde, Saint George kanalının kıyısında bir şehir. Nüfusu 5 400 dür. Bir banyo yeri olan bu şehirde bir şato (XII. yüzyıl) nun ve bir manastır (XIII. yüzyıl) ın kalıntıları vardır.

DUN LAOGHAIRE [*dan lęre*] (eski adı: **Kingstown**), İrlanda cumhuriyetinde, Dublin koyunun güney kıyısında, Dublin kontluğunun Leinster ilinde bir şehir. Nüfusu 58 500 dür. Tanınmış bir banyo yeri olan bu şehir, Dublin'in dış limanı durumundadır.

DUNAFÖLDVÁR [*dunoföldvār*], Macaristan'ın Tolna ilinde, Tuna ırmağının sağ kıyısında, kara ve demiryolları merkezi olan bir şehir. Nüfusu 14 000 dir.

DUNAGİRİ, Kuzey Hindistan'da, Siwālik sıradağlarının kuzeyinde ve Tibet'in güneyinde yer alan Garhwal bölgesinde, Himalaya dağlarının bir tepesi. Yüksekliği 7 066 m dir.

DUNAJEC [*dunayets*], Polonya'da, Yukarı Tatra dağlarından çıkan ve Nowy Sacz'tan geçerek Tarnów'un kuzeybatısında Vistül (Pol. Wisła, Alm. Weichsel) e karışan bir ırmak. Uzunluğu 208 km dir. En büyük kolu Biała ırmağıdır. 2 mayıs 1915 te general von Mackensen, Rus cephesini yarmak üzere cephenin, D. in geçtiği Gorlice yakınındaki 20 km lik bir kesimini seçmişti. Generalin kurmay başkanı Von Seeckt tarafından çok gizli tutularak hazırlanan bu saldırı, haftalarca süren kanlı çarpışmalardan sonra, Rusları Bug ve Vistül üzerine çekilmek zorunda bırakmıştır.

DUNAJEWSKI [*dunayęvski*], **Julien** (1824 - 1907), Polonyalı politika adamı. Stanisławów'da doğmuş, Kraków'da ölmüştür. 1861 de Kraków Üniversitesinde maliye ve istatistik profesörü, daha sonra Avusturya parlamento üyesi olmuştur. 1880 - 1891 yılları arasında Taaffe kabinesinde maliye bakanlığı yapmış, Kraków'a dönünce Galiçya Diyet meclisine girerek oradaki muhafazakâr partiye başkan seçilmiştir.

DUNANT [*dünā*], **Jean Henri** (1828 - 1910), kendisini insanlığın mutluluğuna adayan bir İsviçreli. Cenevre'de doğmuş, Heiden'de ölmüştür. Kızıl Haç'ın kurucusu olan D., 1901 de Frédéric Passy ile birlikte ilk Nobel barış armağanını kazanmıştır. 1859 da İtalya'da Solferino savaş alanını gezerken burada yeteri kadar yaralı ve hasta arabalarının bulunmadığını görmüş ve bundan sonra kendisini, savaşta yaralıların kurtarılması için gereken tedbirlerin alınması işine vermiştir. Harcadığı bu çabalar, yurttaşlarının da yardımiyle bir konferansın toplanmasına ve Cenevre anlaşmasının kabulüne yol açmıştır. Bu anlaşma savaş esirlerine, hastalara ve yaralılara yapılması gereken işlemlerin belli bir düzene sokulmasını sağlamıştır. Anlaşmanın kabulü ile Uluslararası Kızıl Haç örgütü de kurulmuştur (1864). Varını yoğunu bu iş için harcayan D., sonunda ders vererek geçinmek zorunda kalmış, bunun üzerine Rusya imparatoriçesi kendisine aylık bağlamıştır. *Souvenir de Solferino* (Solferino hâtırası) [1862] adlı

J. H. DUNANT

eseri halk üzerinde derin bir etki yapmıştır. Başka eserleri arasında *Fraternité et charité internationales en temps de guerre* (Harpte uluslararası kardeşlik ve şefkat) [1864] de anılmaya değer.

DUNÂNTUL [*dunāntul*] (Mac. = Tuna ötesi), batı Macaristan'da, doğuda Tuna, kuzeyde Küçük Alföld (Mac. Kis-Alföld), batı ve güneyde ise Macar devlet sınırları arasında uzanan platoya verilen ad. Denizden yüksekliği 250 - 350 m dir. Bu platoda birçok tepeler vardır. En yüksek tepesi 757 m dir. Bu plato kum, kil ve yer yer löslerle örtülmüştür. Yüzeyi derin ve geniş ırmak (Zala, Sió, Kapos) vadileriyle yarılmıştır. Boksit, manganez ve maden kömürü yatakları tespit edilmiştir. Güneybatı bölümünde, Nagykanizsa şehrinin yakınlarında büyük petrol kaynakları bulunmuştur. D. un ortasında Macaristan'ın en büyük gölü (Balaton) yer almıştır. Büyük bir bölümü tarım alanı olarak kullanılır; tepelerin güney yamaçlarında bağlar vardır. Başlıca şehirleri Pécs (kömür madenleri merkezi) ve Székesfehérvâr'dır.

DUNAPENTELE [*dunɔpentele*] (1957 ye kadar kullanılan adı: **Sztálinváros**): bk. DUNAÚJVÁROS.

DUNAÚJVÁROS [*dunauyvāroş*] (1957 ye kadar kullanılan eski adı: **Sztálinváros**), güney Macaristanda, Tuna (Mac. Duna) ırmağı üzerinde, Dunapentele kasabası yanında 1950 de kurulan yeni bir sanayi şehri. Nüfusu 34 000 (1957) dir. Birinci beş yıllık plan çerçevesinde meydana getirilen bu şehir, büyük bir demir ve çelik sanayii merkezi haline getirilmiştir (Mac. Dunai Vasmű = Tuna demir sanayii). Kuzey Macaristan'da, Diósgyőr ve Ózd'da bulunan eski demir ve çelik fabrikalarına karşılık güney Macaristan'da kurulan bu şehir, hem makineleri Tuna yoliyle sevk etmekte, hem de güney Macaristan'daki Komló kömür madeninden yararlanmaktadır.

DUNAVSKA, Yugoslavya'nın kuzeydoğusunda eski bir ilçe (1929 - 1945). Yüz ölçümü 29 685 km², nüfusu 2 310 220 dir. Başkenti Novi Sad'dı. 1945 ten beri Sırbistan Federal Cumhuriyeti ile Voyvodina özerk ili arasında paylaşılmıştır.

DUNBAR [*dənbār*], İskoçya'nın güneydoğusunda, East Lothian kontluğunda, krala bağlı olmakla birlikte kendi kendini yöneten bir kasaba. Kuzey denizi üzerinde bir liman ve yazlıktır. Edinburgh'nın 53 km kuzeydoğusundadır. D., IX. yüzyıl ortalarında yapılmış bir kalenin çevresinde yükselmiştir. Kale birkaç kere tarihî kuşatmalara karşı koymuş, İskoçya kraliçesi Mary Stuart ve Bothwell kontu James Hepburn bu kaleye sığınmışlardır. D. a İskoçya kralı II. David, XIV. yüzyılda krallık kasabası payesini vermiştir. Kalenin kalıntıları ve 1218 de kurulan Grey Friars manastırının kalıntıları, kasabanın en çok sevilen manzaralarıdır. 1650 de Oliver Cromwell (b.bk.) ile ordusu, David Leslie'nin kumandasında bulunan İskoçya ordusunu, Dunbar savaşı adı altında tarihe geçen ünlü savaşta ezmişlerdir. Balıkçılık, yengeç ve istakoz avı D. ın başlıca endüstrileri arasındadır. Balık, patates ve buğday ihraç eder. Nüfusu 4 050 (1952) dir.

Dunbar savaşı: 27 nisan 1296 da İskoçyalılar ile İngilizler arasında geçen bir savaş. İskoçyalılar John Baliol'un kumandasında olup, Surrey ve Sussex kontu John de Warenne'in kumandasındaki İngiliz ordusu tarafından yenilgiye uğratılmıştır. Sonuç olarak, Baliol İskoçya taçından vaz geçmiş ve ülkenin yönetimi bir İngiliz kral vekiline verilmiştir.

3 eylül 1650 de İskoçyalılarla İngilizler arasında yapılan savaşa da bu ad verilmiştir. Leslie'nin kumandasındaki İskoçya'lı kralcılar, Cromwell'in kumandasındaki İngiliz Parlamentocular ordusu tarafından D. yakınındaki Doon Hill'de tam bir yenilgiye uğratılmışlardır.

DUNBAR [*dənbār*], **Charles Franklin** (1830 - 1900), Amekrialı yayımcı ve ekonomi uzmanı. Abington (Massachusetts) de doğmuş, Cambridge (Massachusetts) de ölmüştür. Boston'da Lincoln'ı destekleyen ve büyük etki yapan «Daily Advertiser» gazetesini 1859-1869 yıllarında çıkarmıştır. Harvard'da ilk siyasî ekonomi profesörü olmuştur (1871 - 1875). «Quarterly Journal of Economics» (1886 - 1896) dergisinin ilk yayımcısı olmuştur. Ekonomi uzmanı olarak kendisini para ve bankacılık sorunlarına vermiştir. Başlıca eserleri: *Chapters on the Theory and History of Banking* (Bankacılık kuramı ve tarihi üzerine yazılar)[1885], *Laws of the United States Relating to Currency, Finance and Banking from 1789 to 1891* (1789 - 1891 yıllarında Birleşik Devletlerin para, maliye ve bankacılıkla ilgili olarak çıkan kanunları) [1891]. Dolaysız vergi fikrine karşı cephe almıştır.

Ch. F. DUNBAR

DUNBAR [*dənbār*], **William** (aş. yu. 1460 - aş. yu. 1520), İskoçyalı şair. St. Andrews Üniversitesinde öğrenim görmüş olduğu sanılmaktadır. Sonradan Franciscusçular tarikatına üye olmuş ve Fransa'yı dolaşmıştır. Bir süre Picardie'de kaldıktan sonra, 1491 de kral IV. James için gelin aramak üzere Fransa'ya giden II. Bothwell kontunun maiyetine katılmıştır. 1500 e doğru İskoçya'ya dönmüş ve sarayda rahiplik yapmıştır. Yazarlık hayatı bu sırada başlar. 1503 te IV. James'in düğünü dolayısiyle *The Thrissill and the Rois* (Diken ve gül) adlı şiirini yazmıştır. En tanınmış şiiri *The Lament of the Makaris* (Balad yazarlarının sızlanışı) tir. Şiirini Latince nakaratı olan *Timor mortis corturbat me* (Ölüm korkusu beni sarsıyor), derin bir sıkıntının anlatımı olarak İngiliz ve İskoç şiir dünyasında ün kazanmıştır.

DUNBAR [*dənbār*], **William Philips** (1863 - 1922), Amerikalı sağlık bilgisi uzmanı. St. Paul (Amerika Birleşik Devletleri) de doğmuş, Hamburg'da ölmüştür. 1892 yılında kolera salgını dolayısiyle Hamburg'a gelerek Devlet Sağlıkbilimi Enstitüsüne müdür ve profesör olmuştur. D., Elbe ırmağından alınan içme suyunun filtre edilmesini sağlamıştır. Pis suların bekletilmeden temizlenmesi ilkesi, yeni bir çığır açmıştır. Başlıca eseri: *Leitfaden für die Abwasserreinigungsfrage* (Pis suların temizlenmesi işleri kılavuzu) [2. bas., 1912].

DUNCAN [*dənkın*], Amerika Birleşik Devletlerinde, güney Oklahoma'da bir şehir. Stephens County'sinin merkezidir. Nüfusu 20 009 (1960) dur. D. da petrol kuyusu gereçlerinin yapıldığı bir fabrika vardır. Ayrıca petrol, pamuk ve pamuk tohumu işlenen bir sanayi merkezi olan D., tanınmış bir süt ürünleri pazarıdır.

DUNCAN I. [*dąnkīn*] (ölm. 1040), İskoçya kralı. 1034 yılında, ana tarafından büyük babası II. Malcolm'in ardılı olarak tahta çıkmıştır. Moray eyalet valisi Maelbaethe (veya Macbeth) tarafından yenilgiye uğratılmış ve öldürülmüştür. (Shakespeare'in *Macbeth*'inde yazıldığı gibi, öldürülmüş olması da mümkündür.)

DUNCAN [*dąnkīn*], **Isadora** (1878 - 1927), Amerikalı yorumcu dansöz. San Francisco'da doğmuş, Nice (Fransa) yakınında ölmüştür. Shakespeare'ci tiyatro kumpanyası müdürü Augustin Daly ile bir mevsim çalıştıktan sonra Paris'e gitmiş ve orada büyük başarı kazanmıştır. Genel olarak, yalın ayak ve Yunanlı kadın elbiseleriyle dans ederdi. Bütün Avrupa'yı dolaştıktan sonra 1905 te Rusya'ya gitmiş ve orada öteden beri Yunan temaları ile ilgili bale denemeleri yapmakta olan Mihail Fokin'i tanımıştır. D. ın uyandırdığı heyecan, Fokin'in denemelerine seyirci toplanmasına yardım etmiştir. Avrupa'da ve Amerika Birleşik Devletlerinde dans okulları kurmuşsa da, hiçbir zaman sistematik bir dans metodu yaratmamıştır. D. ın dansı, her zaman geniş ölçüde tulûat (improvisation) a dayanırdı. Dansa yaptığı en büyük hizmet, kendi büyülü kişiliği dışında, dans sanatında zamanına kadar sürüp gelmiş değişmez sanılan kuralları yıkarak, kendisinden sonraki dansçıların geleneğe bağlanmadan kendi yeteneklerini geliştirmelerine yol açmış olmasıdır. Böylece modern dans sanatının öncülerinden biri olmuştur. 1921 de Sovyet Rusya tarafından bir okul kurmağa çağrılmıştır. Bu okul 1924 te kapanmıştır. 14 eylül 1927 de güney Fransa'da Nice'e yakın bir yerde, eşarpı otomobil tekerleğine dolaşarak boğulmuştur. *My Life* (Hayatım) [1926 ve 1927] adlı otobiyografisi büyük ün kazanmıştır.

I. DUNCAN

DUNCAN [*dąnkīn*], **John** (1805 - 1849), İskoçyalı gezgin. Kirkcudbright'ta doğmuştur. 1842 de Landor kardeşlerle birlikte Nijerya'ya gitmiş, sonra Ouidah'tan yola çıkıp Dahomey'den geçerek Adafoudia'ya kadar gelmiştir [1845 - 1846]. *Travels in Western Africa* (Batı Afrika'da geziler) adlı kitabı 1847 de Londra'da çıkmıştır.

DUNCAN [*dąnkīn*], **Raymond** (doğ. 1874), Amerikalı ressam ve dekoratör. San Francisco'da doğmuştur. Dansöz Isadora Duncan (b. bk.) ın kardeşidir. Bugünkü yaşayışta eski Yunan geleneklerinden yana olan D. ayağına sandal, sırtına Romalı harmanisi geçirmek suretiyle dikkati üzerine çekmiştir. 1909 - 1911 yılları arasında Birleşik Amerika ve Paris'te Sophokles'in *Elektra*'sını oynatmıştır. 1911 de Paris'te açtığı *Akadêmia*'da bir yandan Yunan felsefesini, bir yandan da el sanatlarının ilkel şekillerini öğretmeğe çalışmıştır. Kendi tarzında işlediği kumaşlar, halılar vardır. Bundan başka, bir harf tipi meydana getirmiş, şiirler yazmıştır.

DUNCAN [*dąnkīn*], **Sir Patrick** (1870 - 1943), İngiliz sömürge yöneticisi. Fortrie'de doğmuş, Pretoria'da ölmüştür. Afrika'da Lord Milner'in sekreterliğine getirilen D., 1901 den 1907 ye kadar Transvaal'in başlıca yöneticilerinden biri olmuş, Güney Afrika Birliğinin meydana gelmesi için çok çalışmış, 1938 - 1943 yılları arasında bu birliğin genel valiliğini yapmıştır.

DUNCANSBY [*dąnkīnsbi*] **BURNU** (İng. **Duncansby Head, Duncansbay Head**), İskoçya'nın kuzeydoğu ucu John o' Groat's House yakınlarında bir burun.

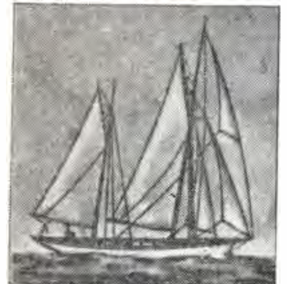
DUNCKER [*dunkīr*], **Max Maximilian Wolfgang** (1811 - 1886), Alman tarihçisi ve politikacısı. Berlin'de doğmuş, Ansbach'ta ölmüştür. Berlinli kitapçı Karl D. (1781 - 1869) ın oğludur. 1842 de Halle'de profesör olmuş, 1848 - 1852 yıllarında Frankfurt'taki Paulskirche'nin ve eski bir liberal olarak İkinci Prusya Meclisinin başlıca üyelerinden biri olmuştur. 1857 - 1859 da Tübingen'de profesörlük etmiştir. 1867 - 1874 yıllarında Prusya Devlet Arşivleri müdürü olan D., Hegel'in etkisinde kalmış ve genç yaşta Bismarck taraftarlarına katılmıştır. Başlıca eserleri: *Origines germanicae* (Germenlerin kökeni) [1840]; *Geschichte des Altertums* (Eski çağ tarihi) [9 cilt, 1852 - 1886].

DUNDALK [*dąndalk*], İrlanda cumhuriyetinde, D. koyu kıyısında bir şehir ve liman. Louth kontluğunun merkezidir. Nüfusu 19 706 (1961) dır. D., turistik bir yerdir. Tiyatro festivali ile tanınmıştır. Ayrıca demiryolu atelyeleri, tütün, ayakkabı ve besin maddeleri fabrikaları vardır.

DUNDAS [*dąndæs* veya *dandæs*], **Robert Sounders** [unvanı: Second Viscount Melville] (1771 - 1851), İngiliz politika adamı. İskoçya'da doğmuş, Edinburgh yakınlarında ölmüştür. D, Henri Dundas (1742 - 1811) ın oğludur. 1794 te Hastings'ten, 1796 da Rye'dan parlamento üyeliğine seçilmiştir. 1807 yılında krallık özel meclisi üyesi ve Portland dükünün kabinesinde denetim komitesi başkanı olmuştur. 1809 da İrlanda işleri bakanlığına getirilmişse de, bu görevini aynı yıl içinde bırakarak denetim komitesine dönmüştür. Lord Liverpool zamanında amirallik birinci lordu olmuştur (1812 - 1827). Kutup araştırmalarına gösterdiği ilgiden dolayı Kanada'nın kuzeyindeki Melville Sound (Melvil geçidi) a D. ın adı verilmiştir.

DUNDAS [*dąndæs*] **BOĞAZI**, Avustralya'nın Northern Territory yönetim bölümünün kuzey ucunda bir deniz geçidi. Melville adasını Coburg yarımadasından ayırır.

DUNDEE [*dandi* veya *dąndī*], bir çeşit küçük liman içi ve balıkçı teknesi. Önünde büyük bir kotra direği ile arkada, dümenin hemen önünde tek parçalı küçük ikinci bir direği vardır.

DUNDEE

DUNDEE [*dąndī*], Doğu İskoçya'da, Firth of Tay körfezinin kuzey kıyısında bir şehir ve yönetim bölgesi. Nüfusu 177 333 (1951) tür. D., önemli bir pazar ve sanayi merkezidir. Gemi yapımı, dokuma ve boya fabrikaları, reçelcilik, linoleum ve plastik madde sanayii gelişmiştir. D. de bir üniversite vardır.

DUNDEE LİMANI

DUNDONALD KONTU: bk. COCHRANE, Thomas.

DUNE [Er., Alm. Düne; İng. Sand - deme; Eski ter. Eksibe) [Coğ]: bk. KUMUL.

DUNEDIN [*danīdin*], Yeni Zelanda'da, Güney adasının güneydoğu kıyısında, Otago ilinin merkezi olan bir şehir. D de bir Katolik başpiskoposluğu ve bir üniversite vardır. 1848 yılında Presbiteryen İskoçyalıların kurduğu bu

DUNEDIN: Genel görünüş

şehir, hayvan yetiştirme ve altın arayıcılığının geliştirilmesiyle zenginliğe kavuşmuştur. Ayrıca maden işleri, dokumacılık ve ayakkabıcılık yapılır. D. in limanı Port Chalmers, tarım ürünleri için çok işlek bir ihracat merkezidir. Nüfusu 105 053 (1961) tür.

DUNES [*dyūnz*] **veya KUMULLAR DENİZ SAVAŞI,** 21 ekım 1639 da İngıltere'nin Kent kontluğunun kumullarla kaplı kıyısı açıklarında, İspanyol amirali Antonio de Oquendo'nun donanması ile amiral Martin H. Tromp'un komutasındaki Hollanda gemileri arasında yapılan bir savaş. Bu savaşta İspanyol donanması yenilmiş, amiral Oquendo elli bir gemiden ancak sekizini kurtarabılmişti.

DUNES [*dyūnz*] **veya KUMULLAR KARA SAVAŞI,** Nieuport ile Dunkerque arasındaki kumullarda, Avusturyalı Don Juan (İsp. Don Juan de Austria) ile Büyük Condé (Fr. Grand Condé) nin komutası altındaki İspanyol ordusu ile mareşal Turenne'in ordusu arasında 14 haziran 1658 de yapılan bir savaş. Bu savaşta İspanyollar kanlı bir yenilgiye uğramışlar, Dunkerque teslim olmuş, Turenne ordusu İspanyol Hollanda'sını ele geçirmişti.

DUNFERMLINE [*dạnfīrmlin*], Doğu İskoçya'da, Fifeshire'da şehir. Nüfusu 44 710 (1951) dur. D., Edinburgh'un kuzeybatısında ve Londra'nın kuzeyindedir. Fifeshire kömür yatakları üzerinde kurulmuş olan D., önemli bir sanayi merkezidir. Demir, pirinç, sabun ve boya, rayon ve keten dokuma ve tütün sanayii gelişmiştir. Damasko (Şam işi) kumaşları ise uzun süreden beri tanınmıştır. D. de XI. yüzyıldan kalma bir Benedictusçu manastırı vardır. XI XIV. yüzyıllar arasında ölen bırçok İskoç kralları burada gömülüdür. Bunlar arasında kilisenin mihrabında gömülü olan I. Robert (Robert the Bruce) de bulunmaktadır. D. bir süre de krallara payitaht olmuştur. II. Charles, 1650 antlaşmasını burada imzalamıştır.

DUNG, Tibet'te manastır rahiplerini belli saatlerde duaya çağırmak için kullanılan bir gong. Buddhizmin *sapta ratnani* denilen yedi kutlu mücevherinden biri de budur.

DUNGAN'LAR veya TUNGAN'LAR, Kansu ve Şensi Müslümanlarına verılen ad. Uygurların torunları oldukları tahmin edılen D. ların sayısı aş. yu. 25 000 dir. D. dili Çin dilinin Kansu ve Şensi diyalektlerine dayanmaktadır. D. lar arasında Tarançi Türkçesi (b. bk.) de yayılmıştır.

D. lar Çin'e karşı sık sık ayaklanmışlardır (1781 - 1784, 1861 - 1878, 1895 - 1896). 1861 - 1878 yıllarındaki ayaklanma, D. ayaklanması adiyle anılmaktadır. D. ayaklanması sonunda D. ların bir kısmı Çin topraklarını bırakmak zorunda kalmıştır. Bunun üzerine birçok D. aileleri Rus topraklarında yerleşmişlerdir. 1871 - 1881 yılları arasında Ruslar tarafından işgal edilen Kulca bölgesinin Çin'e geri verilmesi üzerine D. ların Rusya'ya göçleri artmıştır.

Bugün D. lar daha çok Kazakistan ve Kırgızistan'da toplanmışlardır. Kazak ve Kırgız topraklarında yaşayan D. lar daha çok tarımla uğraşırlar. Orta Asya'da pirinç ekimi D. lar vasıtasiyle yayılmıştır. D. lar yeni birtakım sebze ve meyva türleri de yetiştirmektedirler.

DUNGİ veya ŞULGİ (M Ö. aş. yu. XXI. yüzyıl), Mezopotamya kralı. Hüküm sürdüğü ülkenin başkenti Ur'du. Ur'daki tapınakların çoğu bu kral ile kendinden önce kral olan babası tarafından yaptırılmıştır. Üçüncü Ur sülâlesi (Ur - Nammu, Urgur veya Ur - Engur) nden olan hükümdarlar Ur kralları veya Şumir (Şinar) ve Akkad kralları sanını almışlardı.

DUNGİYE, eskiden Maskat bölgesinde kullanılan bir Arap kabotaj gemisi. 15 - 22 m uzunluğunda ve kıç tarafı çok yüksekti. Bunun baş tarafında, hurma yapraklarından örülmüş yüksek dalga siperi bulunurdu.

DUNHAM [*dạnım*], **Katherine** (doğ. 1919), Amerikalı dans sanatçısı. Chicago yakınlarında Joliet'te doğmuştur. Chicago Üniversitesinde etnoloji ve dans konularını ele almış, 1937 - 1938 yılları arasında Zencilerin danslarını incelemek üzere Antil adalarında kalmıştır. Kuzey ve Güney Amerika dansları üzerindeki bilgisini derinleştirdikten sonra 1939 da New York'ta bale öğretmeni olmuş, 1940 ta da kendi danslarını göstermeye başlamıştır. Revülerde ve filimlerde oynamış, sonra New York'ta bir dans okulu ve Avrupa'da birçok başarılı turnelere çıkan bir bale ortaklığı kurmuştur. Baleleri Latin Amerika topluluklarının adetlerini yansıtır.

DUNI, Egidio Romoaldo (1709 1775), İtalyan opera bestecısi. Matera (Napoli) da doğmuş, Paris'te ölmüştür. D., Durantes'in öğrencisi idi. Önceleri İtalyanca operalar bestelemiştir (*Nerone*, 1735). Daha sonra Parma sarayında ve 1757 den başlayarak Paris'te Fransızca operalar ve operetler bestelemiştir. Bunlar, Fransız komik operasının gelişiminde geniş ölçüde etkili olmuştur. Eserleri arasında *Le peintre amoureux de son modèle* (Modeline âşık olan ressam) [1757]; *La fée Urgèle* (Peri Urgele) [1765]; *Tom Jones* (ad) [1765]; *Les moissonneurs* (Bıçiciler) [1768] sayılabilir.

DUNIKOWSKI [*dunikọvski*], **Xaver** (doğ. 1876), Polonyalı heykeltıraş. Kraków'da doğmuştur. 1921 de Kraków Sanat Akademisinin müdürü olmuştur. D., heykellerinde G. Minne gibi iç âlemi belirtmeye önem verir. Daha sonraları çoğunlukla görkemli şekillere geçmiştir.

DUNK [*dank*] **ADASI (Dunk Island),** Avustralya'nın kuzeydoğusunda, Queensland'ın doğu kıyısı açıklarında bir ada. *The Confessions of a Beachcomber* (Bir kıyı tarayıcısının itirafları) adlı eserin yazarı olan tabiat bilgini ve gazeteci Edmund James Bankfıeld, 25 yıl süreyle bu adada oturmuştur.

DUNKARD (İng., Fel. Dompelaars) [Din.]: bk. TUNKER.

DUNKERQUE [*dõkęrk*] (eski Fr. imlâsı: Dunkuerque, İng. Dunkirk, Alm. Dünkirchen), Fransa'nın kuzeyinde, Kuzey Denizi kıyısında, Nord ilinin merkezi olan 21 136 nüfuslu bir liman şehri. Liman ve şehir, İkinci Dünya Harbinde ağır hasara uğramıştır. O zamandan beri D. yeniden kurularak petrol, yün, keten, pamuk ve yağ sanayii ve hububat, un, bira, turfanda yemiş, taş kömürü, fosfat, pirit ve maden üretimiyle Fransız limanları arasında eski durumuna geçmesi sağlanmıştır. D. te ayrıca gemi yapımı ve onarımı için tersaneler, elektrik gereçleri ve balık ağı fabrikaları da vardır. Çelik ve saç yüksek fırınları, liman kuruluşları gerçekleşmek üzere bulunan D. batı Avrupa'nın büyük deniz sanayii merkezlerinden biri olmak yolundadır. Flaman, Hollanda, Alman, Fransız, İspanyol ve İtalyan sanatçılarının tabloları, gemi maketleri ve çanak çömlek takımları sergilenmiş bulunan bir müzesi de vardır.

DUNKERQUE'ten bir görünüş

Tarih: VII. yüzyılda St. Eloi tarafından kurulduğu sanılan bu yer, bir balıkçı köyü iken XVI. yüzyılda İspanya ile İspanyol Hollandası arasında bir ulaştırma limanı olmuştu. İngiltere ile yapılan savaşta D. korsanlarının oynadığı rol üzerine bu devlet 1658 de İspanya'ya karşı Fransa ile birlik olmaya ancak bu yerin Fransa'ya verilmesi koşuluyle yanaşmıştı. Liman İngilizlere verilmiş, fakat 1662 de XIV. Louis'ye satıldıktan sonra korsanlar deniz ticaretine yine zarar vermeğe başladıklarından 1713 te İngiltere buradaki istihkâmların yıkılmasını, limanın doldurulmasını ve bir gözlemci bulundurmayı zorla kabul ettirmişti. Şehir bu durumdan ancak İngilterenin Honschoote yenilgisi üzerine kurtulabilmişti (1794).

Birinci Dünya Harbinde D. teki yapılar Pas de Calais'de Alman akınlarını engelleyerek müttefik devletler ordusunun yanını örtmüş, şehir ise sık sık topa tutulmuştu. 1940 ta liman kara, deniz ve hava savaşmalarına sahne olmuş, sonunda Dyle manevrası ile Belçika'daki müttefik orduları yıkılmış, fakat 234 000 İngiliz ile 111 000 Fransız askeri gemilere alınabilmişti. 1944 te müttefiklerin ileri yürüyüşünde D. teki Alman askerî birliği 8 mayıs 1945 anlaşmasına kadar şehirde tutunmuştu.

DUNKERQUE [*dõkerk*] **veya DUNKIRK** [*dąnkirk*] **ANTLAŞMASI,** 4 mart 1947 tarihinde İngiltere ile Fransa arasında, 50 yıllık bir süre için yapılmış bir antlaşma. Buna göre, güvenlikleri Almanya tarafından tehdide uğrayınca her iki devlet, ellerindeki bütün araçlarla birbirine yardım etmeye kendilerini borçlu görüyorlardı.

DUNKERQUE [*dõkęrk*] **SAVAŞI,** Birinci Dünya Harbinde Belçika'nın düşmesi (28 mayıs 1940) ve bunun sonucu olarak müttefik hatlarının tutunamaması üzerine Dunkerque'te verilen bir savaş. İngiliz sefer kuvvetleri ayrılmış ve Manche Denizi (İng English Channel) kıyısına sıkıştırılmış durumdaydı. Bu kuvvetlerin Dunkerque yakınlarındaki kumsallardan İngiltere'ye taşınması, tarihin en büyük askerî boşaltmalarından biri olmuştur. Bu harekâtta, Dover kanalını aşabilecek her türlü tekne kullanılarak sürekli hava ve topçu hücumları altında 330 000 asker Büyük Britanya'ya taşınmıştır (28 mayıs - 4 haziran). Bu geri çekilme savaşında İngilizler, bombardımanlar yüzünden ve artçı savaşlarında kaybettikleri 30 000 askerden başka, birçok değerli gereç, destroyer ve küçük tekne kaybına uğramışlardır.

DUNKERQUE SAVAŞI

DUNKERQUE [*dõkęrk*] **ZIRHLISI,** 1935 yılında hizmete giren büyük bir Fransız savaş gemisi. «Strasbourg», «Richelieu» ve «Jean - Bart» gibi büyük gemilerin ilk örneği ve 26 500 ton büyüklüğünde olan bu zırhlının 330 çapında sekiz topu ve saatte 31 mil hızı vardı. 1940 yılı ağustos ayının 3 ve 5 inde Mers el - Kebir'de ağır yaralanarak Toulon'a sığınmış, 27 kasım 1942 de de orada batırılmıştır.

DUNLAP [*dąnlǝp*], **William** (1766 - 1839), Amerikalı ressam, oyun yazarı ve tarihçi. Perth Amboy (New Jersey) da doğmuş, New York'ta ölmüştür. Londra'da Benjamin West'in yanında ressamlık öğrenmiş (1784), Amerika'ya dönüşünde (1787 dolayları) piyes yazmaya başlamıştır. İlk Amerikan oyun yazarı olduğu için «Amerikan tiyatro sanatının babası» saniyle de anılan D., 1796 da New York tiyatro ortaklığına girmiş, 1805 te bu ortaklığın iflâs etmesi üzerine 1816 da yeniden ressamlığa başlamış, 1826 da Ulusal Resim Akademisinin kurulmasına katılmıştır. Piyesleri: *The Father of an Only Child* (Tek çocuğun babası) [1789]; *Leicester* (yer adı) [1794]; *Fontaineville Abbey* (F. manastırı) [1795]; *Ribbemont or Feudal Baron* (R. veya feodalite baronu) [1796]; *André* (ad) [1798]. Başka eserleri: *History of the American Theatre* (Amerikan tiyatrosu tarihi) [1832]; *History of the Rise and Progress of the Arts of Design in the United States* (Birleşik Devletlerde resim sanatının doğuşu ve gelişmesi tarihi) [1834].

DUNLOP [*dʌnlǝp*], **John Boyd** (1840 - 1921), İskoçyalı veteriner ve mucidi. Dreghorn (Ayrshire) da doğmuş, Dublin'de ölmüştür. Öğrenimini Edinburgh'de tamamladıktan sonra 1867 de Belfast'a yerleşmiş, hekimlikle, mekanikle ve taşıt araçlariyle ilgilenmiştir. 1887 de oğlunun üç tekerlekli bineceğinin tekerleklerindeki titreşimi azaltmak için kauçuktan yapılmış içi hava dolu bir boru yapmayı ve etrafını bir bezle çevirmeyi düşünmüş, böylece ilk tekerlek lastiğini meydana getirmiştir. 1888 de geliştirilip brövesi alınan bu buluş, William Harvey du Cros (1846 - 1918) un

dikkatini çekmiştir. William Harvey du Cros, D. tan brövesini satın aldıktan sonra 1888 de bir şişme lastik fabrikası kurmuştur. Bu brövenin 1846 da Thomson (1822 - 1873) tarafından alınmış olduğu ortaya çıkınca William Harvey du Cros birtakım güçlüklerle karşılaşmış ve kendi brövesini 1896 da E. T. Hoole'ye satmıştır.

J. B. DUNLOP

DUNLOP [*dąnlop*] **ADASI veya TERRACE** [*terıs*] **ADASI,** Antartika'da, Victoria ülkesindeki Wilson Piedmont buzulu yanında, Dunlop Burnunun kuzeydoğusunda, üçgen biçiminde bir ada.

DUNLOP RUBBER COMPANY LTD. [*dąnlop rąbır kąmpıni limited*], taşıma araçları için şişirilmiş lastik yapan bir İngiliz ortaklığı. Başlangıçta zengin olmayan bu ortaklık, otomobil sanayii gelişmeye başlayınca birdenbire gelişmiş, 1910 dan sonra da Malezya ile Nijerya'daki kauçuk ürününü deneti altına almağa çalışmıştır. Bugün yeryüzünde 100 000 işçisi olan ve 150 ortaklık halinde çalışan uluslararası bir grup durumuna yükselmiş bulunmaktadır. D. nin 94 fabrikasından 45 i İngiltere'dedir. Fabrikalar otomobil, bisiklet ve kamyon lastiklerinden başka, uçak ve otomobil döşemeleri, yatak, koltuk, papuç ve daha bunlara benzer birçok şeyler yapmaktadır. D. tenis topları bütün dünyaca tanınmıştır. Konfeksiyonculukta da çok ileri giden D. ortaklığı, Mackintosh firmasını içine aldıktan sonra yağmurluk yapımında da başa geçmiştir.

DUNMORE [*dąnmour*] (eski adı: **Buckstown**), Amerika Birleşik Devletlerinde, Pennsylvania devletindeki Lackwanna kontluğunda bir şehir. Antrasit ve kömür işletmeleri ve ipek ipliği fabrikaları vardır. 1783 te kurulmuş, yeni adını 1840 ta almıştır. Nüfusu 20 305 tir.

DUNMOW [*dąnmou*], Büyük Britanya'nın England bölümünün Essex kontluğunda bir yönetim bölgesi. Chelmer ırmağı üzerinde ve Londra'nın kuzeydoğusundadır. Bu bölgede Great D. ve Little D. köyleri vardır. Nüfusu 18 214 tür.

DUNN [*dan*], **Beverly Wyly** (1860 - 1936), Amerikalı asker, levazım ve mühimmat uzmanı. Clinton Parish (Louisiana) te doğmuş, New York'ta ölmüştür. United States Military Academy (Birleşik Devletler Askerî Akademisi, West Point) de okumuştur (1883). 1911 de orduyu bırakmış ve Amerika Demiryolu Birliği için kendi kurduğu patlayıcı maddeler bürosunda çalışmağa devam etmiştir. Kendi adını taşıyan explosive D. veya dunn te adlı patlayıcı maddeyi bulmuştur. Jersey City (New Jersey) de temmuz 1916 da yer bulan Black Tom patlamasının sebeplerini araştırmıştır. Tekrar orduya girmiş ve Birinci Dünya Harbinde hizmet görmüştür. Harpten sonra Patlayıcı Maddeler Bürosuna dönmüştür.

DUNNE [*dan*], **Finley Peter** (1867 - 1936), Amerikalı mizahçı. Chicago'da doğmuştur. Chicago'da çıkan «Evening Post» ve «Times - Herald» gazetelerinde çalışmış (1892 - 1897), yine Chicago'da çıkan «Journal» adlı derginin başyazarlığını yapmıştır (1897 - 1900). İrlanda'lı meyhaneci filozof Mr. Dooley adlı hayalî bir kişi yaratmıştır. *Mr. Dooley in Peace and War* (Barışta ve savaşta Mr. Dooley) [1898]; *Mr. Dooley's Philosophy* (Mr. Dooley'in felsefesi) [1900]; *Dissertations by Mr. Dooley* (Mr. Dooley'in tezleri) [1906]; *Mr. Dooley says* (Mr. Dooley diyor ki) [1910] adlı eserleri vardır.

DUNNE [*dan*], **John William** (1875 - 1949), İngiliz uçak mühendisi ve düşünürü. 1906 - 1907 yıllarında ilk İngiliz askerî uçağının planını çizerek yapmıştır. «Serialism» kuramını savunmuş ve şu yazılariyle yaymağa çalışmıştır: *An Experiment with Time* (Zamanla ilgili bir deneme) [1927]; *The Serial Universe* (Seri halinde evren) [1934]; *The New Immortality* (Yeni ölmezlik) [1938]. Zamanla ilgili kuramları W. Somerset Maugham ve J. B. Priestley gibi yazarları etkilemiştir.

DUNNET [*dąnet* veya *dąnit*] **BURNU** (İng. **Dunnet Head**), Büyük Britanya adasının en kuzey noktasında, İskoçya'da, Caithess'te, Thurso'nun kuzeydoğusunda bir burun.

DUNNING [*dąning*], **John,** Ashburton birinci baronu (1731 - 1783), İngiliz avukatı ve politikacısı. Ashburton (Devonshire) da doğmuş, Exmouth'ta ölmüştür. Doğu Hindistan Kumpanyasını savunmakla (1762), bir de Wilkes'i savunmasiyle ün almıştır. 1768 den sonra Whig partisinden milletvekili seçilen ve Shelburne'un yakın dostu olan D., 1780 de hükümdarın aşırı yetkilerini kötüleyen bir önergeyi parlamentoya kabul ettirmiştir.

DUNNOTAR CASTLE [*danotır kæsl*], İskoçya'daki kale kalıntılarının en büyüklerinden biri. Bu kale, Kincardine kontluğu kıyısında, Stonehaven'in 2 km güneyindeki bir kayanın üzerinde yükselir. D. C. 1394 te İskoçya mareşalı Sir W Keith tarafından yaptırılmıştır; 1685 te devlet hapishanesi olmuş, 1715 te de yıktırılmıştır.

DUNOIS [*dünua*], **Jean** (1402 - 1468), Fransız askeri. D. Kontu, Orléans piçi olarak anılır. Paris'te doğmuş, Saint - Germain - en Laye'de ölmüştür. Kral VI. Charles'ın kardeşi, Orléans dukası Louis (1372 - 1407) ile Mariette d'Enghien'in evlilik dışı oğludur. Askerî kahramanlıkları ve aşk serüvenleriyle ün kazanmıştır. İlk olarak 1427 de Montargis'te kuşatmayı kaldırıp İngilizleri yenerek kendini göstermiştir. 1429 da Rouvray yakınında yapılan ringa balıkları savaşında (Fransızlar, İngilizlerin bir araba katarına çullanmışlar, İngilizler de ringa balığı fıçılarının arkasından kendilerini savunmuşlardır) yaralanmış, aynı yılda İngilizlerin kuşattığı Orléans'da, Jeanne d'Arc'ın gelip İngilizleri Patay'da yenmesine kadar dayanmıştır. Jeanne'ın ölümünden sonra da savaşı sürdürmüş, 1436 ya kadar Paris'i geri almayı başarmıştır. 1440 ta bir zaman soylularla birlikte Praguerie adını taşıyan ayaklanmada kral VII. Charles'a karşı 1444 te yapılan mütareke bozulduktan sonra da bütün gücüyle İngilizlere karşı savaşmıştır. 1449 - 1451 yıllarında Harfleur, Honfleur, Cherbourg, Blaye, Bordeaux ve Bayonne'u almış, İngilizleri Kuzey Fransa'dan kovarak batıda sıkıştırmıştır. Charles, onun kral soyundan gelme bir kişi olduğunu tanımış, fakat XI. Louis 1461 de tahta çıkınca, ona verilen sanları geri almıştır. Louis'nin mutlak bir krallık kurmak için gösterdiği çabalara karşı birkaç soylu tarafından kurulan Genel İyilik birleşmesine katılmış ve Conflans uzlaşmasının gerçekleşmesinde en önemli diplomatik rolü oynamıştır. Walter Scott, *Quentin Durward* adlı romanında, Shakespeare de *VI. Henry*'de, D. nın hayatını işlemişlerdir.

A. DUNOYER DE SEGONZAC

DUNOYER DE SEGONZAC [*dünuayę dï sïgōząk*], **André** (doğ. 1884), Fransız ressamı, gravürcüsü ve illüstratörü. Boussy - Saint - Antoine (Seine - et Oise) da doğmuştur. Güzel Sanatlar Okulunda önce Luc - Olivier Merson'un atelyesine girmiş (1902), sonra da Jean - Paul - Laurens'ın öğrencisi olmuştur. Bu atelyede Luc - Albert Moreau ve Boussingault ile tanışmıştır. Düşünce hürriyetine inançla bağlı olarak, akademik tarzdan uzak, kural tanımayan çalışmaları, öğretmenlerinin sürekli eleştirmeleriyle karşılaşmış ve arkadaşlarının teşvikiyle bu okuldan ayrılarak Doğu Dilleri Okuluna girmiş, Sudan dili bölümünü bitirmiştir. Askerliğini bitirince Palette ve Jullian akademilerine girmiştir. Burada sırasiyle Desvallière, Cottet, Charles Guérin ve Jacques - Emile Blanche'ın öğrencisi olmuştur. Bu atelyede D. S., hür düşünceli, yaşayan sanata bağlı, iyi kalpli insanların öğrenimi altında gelişmiştir. 1906 sıralarında resim akademilerini bırakarak, dostu Boussingault ile küçük bir atelyede çalışmasına devam etmiştir. D. S. ın ilk manzara resimleri, Saint - Tropez'de Signac villasında dostlariyle birlikte geçirdiği 1908 yazına rastlar. Aynı yıl bu resimlerini güz ve bağımsızlar sergilerine göndermiştir. Birinci Dünya Harbi öncesi sanatında, empresyonist bir görüşü yansıtan, sağlam bir teknik ve kişiliği olan bir üslûp yer almıştır. Harp sırasında piyade çavuşu ve teğmen olarak Fransız cephesinde bir gizleme ve örtme kısmını yönetmiştir. Birinci ve İkinci Dünya harpleri arası, devrinin aşırı akımlarına kaymadan, kübist, son empresyonistler, fauve'lar olsun, zamanın taşkın sanat akımlarına karşı olmuş, fakat hiçbir yönüyle akademizme sapmadan Fransız resim geleneğinin özelliğini koruyan ve bu gelenekten esin alan sevilmiş ressamların temsilcisi olmuştur.

Île - de - France ve taşra manzaralarında, çıplaklarında, natürmortlarında geleneksel karakterler yeniden ele alınarak değerlendirilmiştir. Sağlam, tok ve isteyerek bulunmuş sönük yeşil, mor renkler, siyah ve kahve renklerinin bütün çeşitleriyle sağlanmış aydınlık griler, ahenkli ve klasik bir kompozisyon anlayışı, bol bir boya hamuru ile sağlanmış ağır bir matiyer, eserlerinin başlıca değerini açıklayan özelliklerdir. Yeteneğinin başarılı örnekleri olan desen ve gravürleri, zamanının ünlü yazarlarının kitaplarında yer almıştır: Çizgi ve ofort tekniğiyle resimlediği Roland Dorgelès'in *Les croix de bois* (1920). sivri uçlu kalem ve ofort ile yapılmış, Tristan Bernard'ın *Le tableau de la boxe* (1922) ile Isadora Duncan'dan birçok desenler ve çok sayıda savaş krokileri bunlar arasındadır.

A. DUNOYER DE SEGONZAC: «Manzara»

D. S., çağdaşları arasında resimdeki önemi derecesinde gravür ve desenleriyle de seçkin bir sanatçı olarak tanınmıştır. İtalya, Sicilya, Güney İspanya ve Kuzey Afrika'ya geziler yapmış, zamanın yazarlariyle sıkı bağlar kurmuştur. Hareketli yaşayışı, bir yandan Paris ve dolaylarında ve ayrıca da Saint - Tropez'de geçmiştir. Son yıllarında Fransa'nın güneyine yerleşmiştir. Eserleri arasında «Saint - Tropez manzarası» [1944] (Millî Modern Sanat Müzesi, Paris); «Meaux à Couilly'de yol» [1933] (Millî Modern Sanat Müzesi, Paris); «Bakkhos» [1942] (Millî Modern Sanat Müzesi, Paris); «Poissy köprüsü» [1931] (lavi ve kalemle, Millî Modern Sanat Müzesı, Paris); «İçenler» [1910] vardır. — R. E.

DUNRAVEN [*dąnreyvın*], **Windham Thomas Wyndham - Quin,** 4. D. kontu (1841 - 1926), İngiliz politika adamı. Adare (Limerick) de doğmuş, Londra'da ölmüştür. Sömürgeler bakanı iken (1885 - 1887) imparatorluk federasyonu ve tercihli tarifeler programiyle ilgilenmiş, İrlanda tarım konferansı (1902 - 1903) na başkanlık etmiştir.

DUNS SCOTUS [*danz skǫtus*], **John** (Lat. Duns Scotus, 1266 - 1308), İşkoçyalı filozof ve tanrıbilimci. Maxton (İskoçya) da doğmuş, Köln'de ölmüştür. Oxford ve 1302 den başlayarak Paris'te hocalık yapmış olan D. S., Franciscuşçu tarikatının başta gelen düşünürü idi. Büyük bir eleştirme ve sistemli çalışma yeteneğine sahip olan D. S. a keskin zekâsı dalayısiyle Doctor Subtilis sanı verilmiştir. D. S. eski Franciscusçu okulunun Augustinusçu düşüncesini (Bonadventura) Aristo'nun ana öğretileri ile uzlaştırmaya çalışmıştır. Aristo'nun düşüncelerine Aquinas'tan daha eleştirici bir göz ile bakıyordu. Bundan dolayı birçok noktalarda Aquinas'ın öğretisine karşıt düşünceler ileri sürmüştür. Salt aklın ve felsefenin sınırını inan ve tanrıbilim karşısında Aquinas'tan daha dar tutmaktadır. Aquinas akla, D. S. ise iradeye öncelik tanır. İrade ve sevgiyi anlayıştan üstün tutar ve serbest irade (irade - i - cüziye) yi daralmaktan çok genişletmek eğilimindedir. Onun başkaca karakteristik öğretileri arasında, Aquinasçıların varlık kavramının benzerliği (analogie) yerine birlik (vahdet) i ve maddeyi bireyleşme (individuation) kuramı sayan Aquinasçıların tersine, bireyleşmeyi varlığın pozitif mükemmelliğe erişmiş şekli olarak görmesi vardır. D. S. ın kurduğu öğretim sistemi (Scotus'çuluk), felsefe bakımından yeni zamanların bireyci, sübjektif ve gelenekçi inançları eleştiren

J. DUNS SCOTUS

düşüncesinin orta çağlardan kalma ilk basamağıdır. Başlıca eserleri: *De primo principio* (İlk ilke üzerine); *Questiones in metaphysicam* (Metafizik soruları).

DUNSANY [*dansęyni*], **Edward John Moreton Drax Plunkett** (doğ. 1878), İngiliz - İrlandalı tiyatro yazarı kısa hikâye yazarı ve romancısı. Londra'da doğmuştur. Babası 1899 da ölünce 18. baron D. olmuştur. Eton ve Sandhurst okullarında okumuş ve Güney Afrika harbinde Coldstream muhafızlarında subay olarak hizmet görmüştür. Bundan sonra, çok geçmeden ordudan ayrılmıştır. Birinci Dünya Harbinde tekrar askerî hizmet yapmış ve 1916 da Dublin ayaklanmasında yaralanmıştır. D. nin ilk çıkardığı eser *The Gods of Pegana* (P nın tanrıları) [1905] olmuştur. Bundan sonra *Time and the Gods* (Zaman ve tanrılar) ı [1906] çıkmıştır. Bu eserlerde birtakım tanrılar ve mitler uydurmuştur. *Patches of Sunlight* (Güneş lekeleri) [1938] adını taşıyan otobiyografisinde D., insanlar hakkın da yazı yazamayacağından korkmağa başladığını söyler. Fakat *The Sword of Welleran* (W. kılıcı) [1908] adlı eseri, bu korkunun asılsız olduğunu göstermiştir. 1909 da W. B. Yeats, D. ye baskı yaparak Dublin'deki Abbey Theatre için bir oyun yazmasını sağlamıştır. İstemeye istemeye yazdığı bu piyes, *The Glittering Gate* (Parıldayan bahçe kapısı) adını taşır. D., esine göre piyes ve hikâye yazmaya devam etmiştir. Öbür piyesleri Abbey tiyatrosunda oynanmamıştır. Sahnedeki en büyük başarısı *If* (Eğer) [1921] olmuştur. 1930 - 1940 yıllarında radyo için birkaç eser yazmıştır.

E. J. DUNSANY

D. kısa hikâyelerden başka, birkaç roman da yazmıştır: *The King of Elfland's Daughter* (Periler ülkesi kralının kızı) [1924]; *The Charwoman's Shadow* (Hizmetçi kızın gölgesi) [1926]. Şiir kitapları: *Fifty Poems* (Elli şiir) [1930]; *Mirage Water* (Serap suyu) [1939]. Eleştirmeleri: *The Donellan Lectures* (D. konferansları) [1943]. Son otobiyografik eserleri şunlardır: *While the Siren Slept* (Deniz kızı uyurken) [1944]; *The Sirens Wake* (Deniz kızları uyanıyor) [1945].

D. nin bütün yazıları yüksek derecede hayalî ve hattâ fantastik bir karakter taşır. Hikâyelerinin sahnesi uzak ve hattâ hayalî bölgelerdedir. Az rastlanan ve esrarengiz olayları tasvir etmekten, okuyucularını beklenmeyen ve izah olunmayan şeylerle şaşırtmaktan zevk alır. İstediği hayalleri okuyucu ve seyircilerine kabul ettirmekteki başarısı, edebî maharetinin bir delilidir.

DUNSTABLE [*dąnstıbl*], İngiltere'de, Bedfordshire'da, Chiltern Hills'ın eteğinde 17 100 kişilik bir şehir. XII. yüzyılda yapılmış bir manastırın kalıntıları, kauçuk ve plastik madde atelyeleri, çimento ve otomobil yedek parça fabrikaları, kireç ocakları vardır.

DUNSTABLE [*dąnstıbl*], **John** (1400-1453), İngiliz bestecisi, astronomu ve matematikçisi. Londra'da ölmüştür. Bedford dukasının müzikçisi, Hereford katedralinin piskoposluk meclisi üyesi olan D., el yazmalarının çoğunun bulunduğu kıta üzerinde yaşamıştır; çağdaşları onu, aş. yu. 1430 dan sonra müziğe yepyeni bir yön veren bir notanın yaratıcısı olarak görmektedirler. D. ın, çoğu kilise için yapılmış dinî tören parçalarından ve ilâhilerinden meydana gelen 67 bestesi vardır. İngiliz musikisinin kilise musikisine etkisini inkâr etmek her ne kadar mümkün değilse de, D. ın bütün parçalariyle tam bir dinî tören müziği bestelediğini söyleyemeyiz.

DUNSTAN [*dąnstın*], **Saint** (924 - 988), Canterbury başpiskoposu. Glastonbury yakınında doğmuş, Canterbury'de ölmüştür. Glastonbury'de önce keşişlik, sonra da başpapazlık eden D., İngiliz papaz sınıfına kesin bir canlılık vermiştir. Sarayda sözü geçen bir insan olduğu için 960 ta Canterbury başpiskoposluğuna seçilmiştir. Cluny'deki Benedictusçu manastırında yaşayan keşişlerden esinlenmiş ve o tarihten başlayarak Hıristiyanlıkta reform hareketine başlamıştır.

DUO (Lat. = iki), iki sese veya iki musiki aletine dayanan bir şan veya musiki parçası. Şu çeşitlere ayrılır: D. strict (dar anlamda D.): bu, iki sesli bir ses veya aletli eşliksiz kontrpuan'dan müteşekkildir.

Bunun tersi eşlikli D. dur. D. vocal (sesli D.) adı, iki muganniye mahsus, eşlikli herhangi bir musikiye verilir. Bu D., récitatif, arioso, cavatine, air, ariette, lied, mélodie v. b. bütün ses sanatı şekillerine girebilir.

Tiyatro duosu: Orkestra eşliğiyle okunur ve sahnedeki şahsın sesi, karakteri ve durumu ile uyuşan herhangi bir üslûp ve yapıyı kabul eder. Ayrıca, saf musiki veya dramatik esine yakın olan kilise D. su da yukarıdaki izahlara uyar.

D. de chambre veya D. de concert (oda veya konser D su), özel olarak romantiklerden beri (Mendelssohn, Schumann, Brahms'ın lied veya balad karakterini taşıyan D. ları) ayrıca bir parça olarak belirir. Aletli D. (D. instrumental) adı, «Continuo» yu tahakkuk ettiren herhagi bir alet üzerinde bir diyalog yapan iki soliste mahsus her musikiye verilir.

D. nun büyük modern şekli olan piyano ve bir monodik alet için sonata, XVIII. yüzyılda iki temalı şeklin ve pianoforte'nin başarısı ile başlamıştır. XX. yüzyıl müzisyenleri, eşlıksiz iki alete mahsus ikili sonatayı tekrar canlandırmıslardır (Ravel, Honegger, Milhaud v. b.).

DUODECIM TABULAE veya **LEGES DUODECIM TABULARUM** (Roma huk.): bk. ON İKİ LEVHA KANUNU.

DUODENUM (Biyol.): bk. ON İKİ PARMAK BAĞIRSAĞI.

DUODESİM (Lat. duodecim = on iki), musikide on iki diyatonik derecelik bir aralık: oktavın quint'e katılması.

DUODESİM

DUOLE (İta., Fr. Duolet), musikide iki notalık bir şekil. Bu iki notanın aynı cinsten üç nota-

DUOLE

ya eşdeğerdir. D., notaların üzerinde veya altında yazılmış 2 rakamı ve bir yay şekliyle gösterilir.

DUONELAITIS, Kristyonas (Biyog.): bk. DONELAITIS, Kristyonas.

DUOVIRI veya DUUMVIRI (Lat. = iki adam), eski Roma'da iki kişiden meydana gelen bir makam, duumvirlık.

1. Duoviri iuri dicundo: Roma koloni ve şehir yönetiminde, Roma konsüllerine benzer olarak, her yıl seçilen iki erkek baş yönetici. Bunlara bazan (Ediller ile birlikte sayılarak) Quattuorviri (dört adam) adı verilirdi. Bunların yetkisi, imparatorluk devrinin sonuna doğru, şehir (belediye) meclisi ve imparatorluk temsilcileri tarafından gitgide kısıtlanmıştır.

2. Duoviri navales: Konsüllerin komutası altındaki filo komutanlığı. Bu makam M. Ö. 311 yılında kurulmuş, M. S. II. yüzyıl ortalarında yeniden kaldırılmıştır.

3. Duoviri perduellionis: Vatana ihanet saçlarını yargılayan yetkili hâkimlik makamı. Augustus tarafından kaldırılmıştır.

4. Duoviri sacris faciundis: Üyelerinin sayısı, sonunda 15 e çıkarılan bir rahiplik makamı. Bk. QUINDECIMVIRI SACRIS FACIUNDIS.

DUPAIN [*düpẽ*], **Pierre Adrien** (XVIII. yüzyıl), Fransız doğramacısı. 1772 de ustalığa yükselen D., sarayın mobilyalarını yapmış ve Saint-Cloud sarayında kraliçenin emrinde çalışmıştır. Eserlerinin çoğu bugün Louvre Müzesindedir.

DUPANLOUP [*düpãlu*], **Félix Antoine Philippe** (1802-1878), Fransız din adamı, Orléans piskoposu. Saint-Félix (Chambéry) te doğmuş, Lacombe Sarayı (Grenoble) nda ölmüştür. 1838 de Paris başpiskoposunun genel naibi, 1841 de Sorbonne'da profesör, 1849 da da piskopos olmuştur. Kilisenin isteklerini en ateşli şekilde savunan din adamları arasındadır. Buna rağmen 1870 te, Vatikan toplantısında yanılmazlık dogmasına karşı savaşmış, ancak bunu sonradan kabul etmiştir: 1871 de millet meclisine üye seçilmiş ve orada le gitimistler ile orléanistleri birleştirmeğe çalışmıştır. 1875 te senatör olmuştur. Başlıca eserleri: *De l'éducation* (Eğitim üzerine) [3 cilt 1855-1857]; *Le mariage chrétien* (Hıristiyan evlenmesi) [1868].

DUPARC [*düpark*], **Henri Fouques** (1848-1933), Fransız bestecisi. Paris'te doğmus, Mont-de-Marsan'da ölmüştür. Franck'ın en sevdiği öğrencisi ve V. d'Indy ile F. Jammes'ın dostu olan D., Société nationale'in sekreterliğini yapmıştır. Anlaşılmayan bir hastalığa yakalanan D., 1885 te musikiyi bırakıp aile hayatının sağladığı sessizliğe sığınmıştır. 1869 da piyano için *Feuilles volantes* (Uçan yapraklar) adlı bir ezgi; piyano ile viyolonsel için bir sonat; orkestra için *Léonore* (ad) [1875] ve *Aux étoilles* (Yıldızlara) adlı iki eser; 1868 den 1883 e kadar önce beş, sonra da on üç ezgi; 1872 de *La fuite* (Kaçış) adlı bir ikili (duo), 1882 de de *Benedicat vobis Dominus* (Efendimiz sizi takdis etsin) adlı bir ilâhi bestelemiştir. Eserlerinin çoğunu yırtan veya yakan D., yalnız on üç ezgisini beğenmiş ve saklamıştır. Alman ve özellikle Schubert'in lied'inin etkisi altında kalan D., Fransız ezgisine daha da geniş bir biçim vermiştir. Bazı kere şiir kıtalarını andıran basit romanslardan ibaret olan bu ezgiye romantik bir balad, hattâ dramatik üslûpta bir kantat biçimi vermiştir; konuşmaya benzer şarkılar da bu ezgilerde büyük bir yer tutar.

H. F. DUPARC

DUPAS [*düpa*], **Jean** (doğ. 1882), Fransız ressamı. Bordeaux'da doğmuştur. 1910 da Roma armağanını kazanmış, 1941 de Güzel Sanatlar Okulu profesörlüğüne atanmıştır. Modern Sanatlar Müzesinde «Kırmızılı kadın» [1927] adlı bir tablosu vardır. Özellikle dekoratif resim üzerinde çalışmıştır. Paris'te Saint-Esprit kilisesindeki freskler [1934], Bordeaux'da iş borsası tören salonundaki tablolar [1938], Albert baziliğindeki dekoratif resimler [1945] onun eserleridir.

DUPATY [*düpati*], **Charles Mercier** (1771-1825), Fransız heykelcisi. Blanquefort (Gironde) da doğmuş, Paris'te ölmüştür. 1799 da Roma armağanını kazanmış ve 1803 ten 1811 e kadar Roma'da kalmıştır. Eski çağ üslûbunda ve özellikle Roma tarzında çıplak heykel yapan sanatçıların başında gelmektedir. General Leclerc'in Versailles'daki heykeli onundur (1812). Bundan başka, mitolojik gruplar da yapmıştır: «Kaynak halini alan Biblis» (Louvre); «Neptunus'un hışmına uğrayan Ajax» (Bordeaux). Paris'te Vosges meydanı için XIII. Louis'nin atlı heykelinin tasarısını yapmışsa da, heykeli onun ölümünden sonra Cortot yapabilmiştir.

DUPÉRAC veya DUPEYRAC, DU PERRAC [*düperak*], **Etienne** (1525-1604), Fransız ressamı ve mimarı. Bordeaux'da doğmuş, Paris'te ölmüştür. Fontainebleau sarayında mimarlık çalışmalarında bulunmuş, banyo dairesini «Deniz tanrıları», «Jupiter'le Callisto'nun aşkları» adlı tablolarla süslemiştir. Öğrenimini İtalya'da yapmış, *Les Vestiges de l'Antiquité à Rome* (Roma'da eski çağ kalıntıları) [1575]; *Vues perspectives des jardins de Tivoli* (Tivoli bahçelerinin perspektifli görünüşleri) [1582] adlı kitapları yayınlamıştır.

DUPERRÉ [*düpere*], Cezayir'de, Orléansville ilinde, Chélef ovasında, 9 287 kişilik bir ilçe merkezi. Pazar yeri olarak tanınmıştır.

DUPERREY [*düpere*], **Louis Isidore** (1786-1865), Fransız denizcisi ve deniz topografyacısı. Paris'te doğmuş, orada ölmüştür. 1817 den 1820 ye kadar «Uranie» gemisinde Freycinet ile birlikte dünya turuna çıkmıştır. Yüzbaşı olduktan sonra «Coquille» gemisiyle çıktığı yolculuk otuz iki ay sürmüş (1822-1825) ve Avustralya çevresindeki adaların bilimsel bakımdan tanınmasında çok yararlı olmuştur.

DUPERRON, Abraham Hyacinthe (Biyog.): bk. ANQUETIL-DUPERRON, Abraham Hyacinthe.

DUPES Journée des [*jurne de düp*] (Fr. = Aldatılanlar günü), 10 kasım 1630 tarihinde Richelieu'nün gözden düştüğünü sanan rahiplerin ertesi gün kardinali karşılarında daha da kuvvetli görüp şaşkına döndüklerini hatırlatan bir deyim. Gerçekten de, İspanya'yı tutan dini bütün Katoliklerin yardımiyle Marie de Médicis, Avusturya hükümdar ailesine düşman olan Richelieu'nün politikasına karşı koymağa çalışıyordu. Oğlu XIII. Louis ile epey çekiştikten

sonra Richelieu'nün görevinden affedileceğini uman Marie de Médicis, daha o gün kendinden yana olanlara büyük mevkileri dağıtmağa başlamıştı. Marie de Médicis'nin oturduğu Luxembourg sarayında yenilgiye uğrayan Richelieu, Versailles'daki av partisinde yeniden kralın gözüne girmeği başarmıştı. Bundan dolayı da Marie sürgüne gönderildi, ondan yana olanlar cezalandırıldı, kral da bakanına her zamankinden daha çok güvenmeğe başladı.

DUPETIT - THOUARS [*düpti tuar*], **Abel Aubert** (1793 - 1864), Fransız tuğamirali. La Fessardière (Saumur) de doğmuş, Paris'te ölmüştür. Louis - Marie - Aubert Dupetit - Thouars'ın yeğenidir. D. - T. «Venus» gemisiyle dünyayı çepçevre dolaşmış (1837 1839), 1842 yılında Tahiti adasını almış ve İngiliz misyoneri Pritchard'ı yakalamıştır.

DUPETIT - THOUARS [*düpti tuar*], **Aristide Aubert** (1760 - 1798), Fransız denizcisi. Saumur yakınında Boumois şatosunda doğmuş, Aboukir'de ölmüştür. 1784 te deniz teğmeni olan D. - T., 1790 da varını yoğunu satıp La Pérouse'u aramağa gitmişse de, Brezilya'da tutsak düşmüştür; 1793 te hürriyetine kavuşmuşsa da, kuzeybatı yönünde bir geçit aramak için üç yıl daha Amerika Birleşik Devletlerinde kalmıştır. Mısır'a gönderilen donanmada «Tonnant» gemisine komuta etmiş, «Majestic» i batırdıktan, «Bellerophon» u da teslim olmağa zorladıktan sonra, düşmanla dövüşe dövüşe can vermiştir.

DUPIN, Aurore (Biyog.): bk. SAND, George.

DUPIN [*düpẽ*], **Charles** [baron]. (1784 1873). Fransız iktisatçısı matematikçisi ve politikacısı. Varzy (Nivernais) de doğmuş, Paris'te ölmüştür. Fransız yargıcı ve politikacısı **André Marie D.** (D. aîné = ihtiyar D.) in küçük kardeşi olan D., gemi mühendisi olarak Ecole Polytechnique'ten çıkmıştır. Conservatoire des arts et métiers (Sanat ve meslekler yüksek okulu) de geometri ve mekanik profesörü olmuştur (1819). Burada *indicatrice* (gösterici çizgi), *tangentes conjuguées* (bağlantılı tangentler) ve sonuşmaz çizgiler gibi ana matematik kavramlarını belirtmiştir. Ayrıca, üçlü dikgen bir sistem meydana getiren yüzey kesişmeleri teoremi de onun eseridir. Nihayet cyclide de D. (D. siklidi) adını taşıyan ve sütün eğrilim (courbure) çizgilerinin daire olduğu yüzeyin tespitine imkân veren teorem de onun tarafından kurulmuştur. 1824 te XVIII. Louis tarafından D. e baron unvanı verilmiştir. Buna rağmen milletvekili (Tarn) seçildikten sonra muhalefette yer almıştır. 1831 de devlet müşaviri olmuş, 1833 te de denizcilik bakanı, 1848 de kurucu meclise katılmış ve nihayet 1852 de senatör olmuştur. Fransa'da istatistik servislerinin kurucusu sayılır.

Ch. DUPIN

DUPIN [*düpẽ*], **Mlle Fontaine** [dame] (1706 - 1795), D. de Chenonceaux'nun ikinci karısı. Chenonceaux'da ölmüştür. Samuel Bernard'la Madame Fontaine'in gayrimeşru kızı olan D., J. - J. Rousseau'yu 1742 de Paris'e geldiği zaman evine kabul etmiş ve oğlunun eğitimiyle görevlendirmiştir. Venedik gezisinden dönüşünde Rousseau'yu sekreter olarak yanına almış (1746) ve onun için Grenelle - Saint - Honoré sokağında bir ev döşemiştir.

DUPIN DE CHENONCEAUX [*düpẽ dı şinõsọ*], **Claude** (1684 - 1769), Fransız maliyecisi ve iktisatçısı. Châteauroux'da doğmuş, Paris'te ölmüştür. D., 1733 te Chenonceaux şatosunu satın almıştır. Maliye ve iktisatla ilgili yazı ve kitapları: *Oeconomiques* (İktisat) [1745]; *Mémoire sur les blés* (Buğdaylar üzerine andıç) [1748]; *Réflexions sur quelques parties d'un livre intitulé «l'Esprit des lois»* («Kanunların ruhu» adlı bir kitabın bazı bölümleri üzerine düşünceler) [1749]. Bu son kitabı sansür tarafından yasak edilmiştir.

DUPİYON (Fr. Doupion), ikişer böceğin birlikte ördüğü ortak kozalardan sağılan ham, kaba ve düzensiz bir ipeğin adı. Bu ipek bazı dokumalarda atkı olarak kullanıldığı gibi kılaptan, şerit ve püskül yapımına da yarar.

DUPLAY [*düplẹ*], **Simon Emmanuel** (1836 - 1924), Fransız cerrahı. Paris'te doğmuş, orada ölmüştür. 1867 den biraz sonra cerrahî kliniği profesörü olmuştur. Başlıca eserleri: *Conférences de clinique de l'hôpital Saint-Louis* (Saint-Louis hastahanesinde klinik konferanslar) [1879]; *Leçons sur les traumatismes cérébraux* (Beyin örselenmeleri üzerine dersler) [1883]; *Traitement des fractures transversales de la rotule à l'aide d'une griffe spéciale* (Diz kapağı kemiğinde enlemesine kırıkların özel bir tırnakla tedavisi) [1887]; *Traité élémentaire de pathologie externe* (Dış patoloji üzerine el kitabı): *Traité de chirurgie* (Cerrahî üzerine el kitabı) [1892 - 1899]; *Cliniques chirurgicales de l'Hôtel - Dieu* (Hôtel - Dieu hastahanesinin cerrahî klinikleri). 1877 de Tıp Akademisine girmiştir.

DUPLAY [*düplẹ*] **HASTALIĞI,** omuz çıkıntısı altı (*subacromial*) torba (bursa) sının veya deltamsı kas altı (*subdeltoideus*) torbasının yangılanma (*inflammation*) sı.

DUPLEIX [*düplẹks*], **Joseph François** (1697 - 1763), Fransız generali. Landrecies (Nord) de doğmuş, Paris'te ölmüştür. Fransız Doğu Hindistan Kumpanyası müdürlerinden birinin oğlu olan D. 1730 dan sonra Chandernagor valisi olarak ün kazanmış, 1742 de Hindistan'daki Fransız sömürgeleri genel valiliğine atanmış, Hindistan'da Fransız erkini yayma yolundaki çabaları, kendisini aynı ülkede İngiliz imparatorluğu kurmaya çalışan Robert Clive'le çatışmaya düşürmüş, Hint racalarının bazılariyle anlaşmalar imzalamış ve Avrupa örneğinde yerli askerî birlikler meydana getirmiş, Madras'ı ele geçirdikten sonra bu şehri İngilizlere geri vermek isteyen Bourdonnais kontu Bertrand François Mathé'nin bunu yapmasını önlemiş, 1748 de Aix - la - Chapelle antlaşması ile sona eren Pondichéry kuşatmasında bu şehri savunmuş, sonra Hindistan'ın Coromandel kıyıları, Kornatik ve Dekkan

J. Fr. DUPLEIX

gibi geniş bölgelerine hâkim olma amaciyle diplomatik manevralara baş vurmuş, fakat yeniden Clive'in direnmesiyle karşılaşmış, Fransa'ya dönüşünde ne Fransız Doğu Hindistan Kumpanyası, ne de hükümet onun Fransız etkini yayma yolunda harcadığı büyük servetini ödemek istemiş ve D. fakirlik içinde ölmüştür.

DUPLESSIS [*düplesi*], **Georges Victor Antoine** (1834 - 1899), Fransız sanat yazarı. Chartres'da doğmuş, Paris'te ölmüştür. Estampe'lar müzesine müdür olmuş (1855), daha sonra Enstitüye üye seçilmiştir (1891). Başlıca eserleri: *Histoire de la gravure* (Gravür tarihi) [1880]; *Essai de bibliographie des ouvrages relatifs à la gravure* (Gravürle ilgili eserler üzerine bibliyografya denemesi) [1862]

DUPLESSIS [*düplesi*], **Joseph Silfrède** (1725 - 1802), Fransız ressamı Carpentras'da doğmuş, Versailles'da ölmüştür. XVI. Louis'nin, krallık ailesi üyelerinin, ünlü kişilerin birçok portrelerini yapmıştır. Gluck ve Necker'in portreleri Berlin müzesindedir; Franklin'in portresi Brest; XVI. Louis'nin portresi Chantilly; heykeltıraş Allegrain ile ressam Y. - M. Vien'in portreleri Louvre; papa VII. Puis'un portresi de Rennes müzesindedir.

DUPLESSIS [*düplesi*], **Marie** (asıl adı: **Alphonsine Plessis**; (1824 - 1847), güzelliği ile tanınmış bir Fransız kadını. Nonant (Orne) da doğmuş, Paris'te ölmüştür. D., ölümünden sonraki büyük ününü Alexandre Dumas (oğul) ya borçludur. D. yi çok yakından tanıyan Alexandre Dumas, onu Marguerite Gautier adı altında önce bir romanın, sonra bir piyesin kahramanı yapmıştır. Bk. DUMAS, Alexandre, fils.

M. DUPLESSIS

DUPLESSIS, Marly (Biyog.): bk. MORNAY, Philippe de.

DUPLESSIS [*düplesi*], **Maurice le Noblet** (1890-1959), Kanadalı politikacı. Trois - Rivieres'de doğmuş, Schefferville'de ölmüştür. 1927 de Québec parlamentosuna seçilen ve Gelenekçi Partinin lideri olan D., kurucusu olduğu Millî Birliğin elde ettiği zaferle 1939 da liberalleri yenmişti. 1939 da iktidarı kaybetmişse de, 1944 te yeniden iktidara gelmiş, ölümüne kadar iktidarda kalmıştır. Québec eyaletinin ekonomik gelişmesiyle ilgilenmiş, eyalet otonomisiyle savaşmıştır.

DUPLICE [*düplis*], 7 ekim 1879 tarihinde Viyana'da Almanya ile Avusturya - Macaristan arasında yapılan ikili antlaşma. Bu antlaşma, Rusya'ya karşı ortak bir savunmayı, bir de Fransa'nın Almanya'ya saldırması durumunda Avusturya'nın iyi niyetli bir tarafsızlık gütmesini öngörüyordu. Bu, Bismarck'ın güzel bir başarısı idi. Ama hemen 1881 de, bunun sınırını genişleterek ve bazı maddelerini ortadan kaldırarak Rusya'yı da içine alan başka bir antlaşma imzalanıverdi.

DUPLICIDENTATA [*duplisidentata*] (Çift dişliler = Lagomorpha), Omurgalı hayvanlardan Memeliler (Mammalia) sınıfının, Kemiriciler (Rodentia) takımının bir alt takımı. Üst çenedeki bir çift kemirme yeyarayan kesici dişin arkasından bir çift daha küçük dişler bulunur. Kesici dişler mine ile örtülüdür. Islıklı tavşangiller (Ochotonidae) ve Tavşangiller (Leporidae) olmak üzere iki familyası vardır.

DUPLOYÉ [*düpluaye*], **Emile** (1833 - 1912), Fransız din adamı ve stenografide yeni bir yöntemin bulucusu. Notre - Dame - de - Liesse'te doğmuş, Saint - Maur - der Fossés'de ölmüştür. Stenografide kendi adını alan ve çok gelişen yeni bir yazı usulü bulmuştur. 1864 te kardeşiyle birlikte *Sténographie Duployé* (Duployé usulü stenografi) adlı bir kitap çıkarmış, arkasından da *Bibliothèque sténographique* adı altında bir kitap dizisi çıkarmağa baslamış ve Stenografi Enstitüsünü kurmuştur.

DUPNİTSA, Bulgaristan'da Stanke Dimitrov kasabasının 1949 a kadar kullanılmış olan eski adı. Bk. STANKE DİMİTROV.

DUPNİTSA Osmanlı devrinden kalma bir köprü ve cami

DUPONDIUS, Roma cumhuriyetinde M. Ö. 312 - 286 yılları arasında basılmış olan, iki as değerinde ve aş. yu. 653 gr ağırlığında, tunçtan bir para. Bu ad, sonradan eski sikke uzmanlarının «orta tunç» dedikleri bir paraya verilmiştir.

DUPONG [*düpõ*], **Pierre** (doğ. 1885), Luxembourglu devlet adamı ve avukat. D., Berlin, Freiburg (İsviçre) ve Paris üniversitelerinde okumuştur. Milletvekilliğine seçilmiş, maliye ve sosyal sigorta bakanı (1926 - 1937) ve 1937 de başbakan olmuştur. İkinci Dünya Harbinde eylül 1944 e kadar sürgündeki hükümetle birlikte Kanada'da kalmış, bu tarihten sonra Luxembourg'taki görevi başına dönmüştür.

DUPONT [*dyupont* veya *dyapont*], **Ewald Andreas** (1891 - 1957), Alman asıllı Amerikalı rejisör. Zeit (Saksonya) ta doğmuştur. Eleştirmecilik ve senaryoculuk yapmış, birçok filimlerde oynamıştır. Bu filimlerin en ünlüsü Emil Jannings, Lya de Putti ve Warwick Ward ile birlikte 1925 te hazırladığı *Variété* (Varyete) dir. Bu, Alman sessiz sinemasının üstün eserlerinden biri idi. Bundan sonra D. 1929 da Fransa'da *Moulin - rouge* (ad) u, 1931 de *Salto Mortale* (Ölüm atlayışı) i, 1930 da İngiltere'de *Titanic* (ad) i çevirmiş, daha sonra Amerika'ya göç ederek 1933 te Hollywood'a yerleşmiştir.

DUPONT [*düpõ*], **Gabriel** (1878 - 1914), Fransız bestecisi. Caen'da doğmuş, Le Vésinet'de ölmüştür. Gédalge, Massenet ve Widor gibi ustaların öğrencisi olup 1901 de

Roma armağanını kazanmıştır. Eserleri arasında *La maison dans les dunes* (Kumullardaki ev), yirmi üç melodi, operalar ve *Poeme* adını taşıyan bir kentet bulunmaktadır.

DUPONT [*dyupọnt* veya *dyąpont*], **Samuel Rancis** (1803 1865), Amerikalı komodor. Bergen Point (New Jersey) te doğmuş, Philadelphia'da ölmüştür. Büyük babası olan ekonomi uzmanı Dupont de Nemours (b. bk.) Fransızdı. D. 1847 de San José'de Meksika seferi sırasında kendini göstermiş, Philadelphia askerî fabrikasının yönetmeni olmuştur. Ayrılma savaşının başında federal bir filoya komutan olmuş, güney kıyılarının ablukasını başarmış, fakat 1865 te Charleston saldırısındaki başarısızlığı üzerine komutanlığı amiral Foote'a bırakmak zorunda kalmıştır.

DUPONT - FERRIER [*düpǭ feriyẹ*], **Gustave** (1865 - 1956), Fransız tarihçisi. Vinay'de doğmuş, Paris'te ölmüştür. 1934 te Yazıtlar Akademisi (Académie des Inscriptions) üyesi olan D *La formation de l'Etat français et l'unité française, des origines au milieu du XVI e siècle* (Başlangıçtan XVI. yüzyılın ortasına kadar Fransız devletinin kuruluşu ve Fransız birliği) [1929]; *Etudes sur les institutions financières de la France à la fin du Moyen Age* (Orta çağın sonunda Fransa'daki maliye örgütleri üzerine inceleme) [1930 - 1932] gibi eserler yazmıştır.

DUPONT - SOMMER [*düpǭ somẹr*], **André** (doğ. 1900), Fransız doğu bilimleri uzmanı. Marnes - la - Coquette'te doğmuştur. 1928 den 1929 a kadar Kudüs Fransız Okulunda öğretim üyeliği yapmış, 1945 te Paris Edebiyat Fakültesinde İbranî felsefesi ile eski doğu tarihi profesörü olmuş, Paris Üniversitesi Samî Araştırmaları Kurumu başkanlığına getirilmiştir. Lût denizi yazmaları, Aramîler üzerinde çalışmıştır.

DUPONT-WHITE [*düpǭ - huayt*], **Charles Brook** (1807 - 1878), Fransız iktisatçısı. Fransız bir baba ile İngiliz bir ananın çocuğudur. Avukatlıktan ayrılarak işçilere yüklenen ağır koşullara karşı savaş açmış, para, taşıma işleri ve dış ticaret konularına devletin el koymasını istemiş ve «dinin gerektirdiği insanların insanlara acıması ve yardım etmesi ilkesini kanunlarla gerçekleştirmek» amaciyle, vatandaşlara yapılan kamu yardımı, halk eğitimi ve krizlere karşı sigorta işlerinin örgütlenmesini ·alık vermiştir. Başlıca eserleri: *Essai sur les relations du travail avec le capital* (İş ile sermaye arasındaki ilişkiler üzerine deneme) [1845]; *L'individu et l'Etat* (Birey ve devlet) [1857].

DUPOUY [*düpuị*], **Gaston** (doğ. 1900), Fransız fizikçisi. Marmande'da doğmuştur. 1935 te Rennes Fakültesinde konferansçı, iki yıl sonra da Toulouse Fakültesinde profesör olmuştur. 1950 de Bilimsel Araştırmalar Ulusal Merkezi yöneticiliğine atanmış, 1944 te Fransa'nın magnetik mercekli ilk elektrik mikroskopunu yapmış, elektrik mikroskopu konusunda yazılar yayınlamış, 1950 de Bilimler Akademisi üyeliğine seçilmiş·ir.

DUPRAT, [*düprą*] **Antoine** (1463 - 1535), Fransız şansölyesi. Issoire (Auvergne) da doğmuş, Meaux dolaylarındaki Nantouillet'de ölmüştür. D., I. François'nın hocası idi. 1507 de Paris parlamentosunun birinci başkanı olmuştur. D., mutlak krallık tezini savunmuş ve 1516 da Concordat'yı imzalamıştır. D., hâkim mevkiinin satın alınabilmesi usulünü kurmuştur. 1516 da rahip, 1525 te Sens başpiskoposu, 1527 de kadinal olmuştur.

DUPRÉ [*düprẹ*], **Ernest** (1862 - 1921), Fransız hekimi. Marsilya'da doğmuş, Deauville'de ölmüştür. D., önce safra kesesi ve tükrük bezleri enfeksiyonları üzerinde çalışmışsa da, sonradan Moret'nin etkisi altında kalıp sinir hastalıklariyle psikiyatri üzerinde çalışmağa başlamıştır. 1905 te Paris Emniyet Müdürlüğü özel hastahanesi başhekimliğine getirilen D. nin verdiği derslere sosyologlarla romancılar da gelirlerdi. Nitekim Paul Bourget (b. bk.) nin romanlarında onun derslerinin etkisi görülmektedir. D., 1918 de Sainte - Anne hastahanesi akıl hastalıkları profesörlüğüne atanmıştır. Mitomani, puerilizm, emotif yapı gibi birçok patolojik türler D. tarafından ortaya çıkarılmıştır.

E. DUPRÉ

Dupré hastalığı: beynin bevin zarı - gri madde (*cartex*; *cevher - i sincabî*) bölgesinin ağrımasiyle birlikte halecan ve sonra da düşkünlük hali, kusma, kabızlık ve vücut ısısı bozuklukları meydana gelmesi. Bilimsel adı *meningismus*'tur.

DUPRÈ [*düprẹ̄*], **Giovanni** (1817 - 1882), İtalyan heykeltıraşı. Siena'da doğmuş, Floransa'da ölmüştür. D, bir ağaç oymacısının oğlu idi. D., önce, öldürülmüş Habil'in figürü ile tanınmıştır (1842; mermerden olanı şimdi Leningrad'da, bronzdan olanı Floransa'daki Palazzo Pitti'dedir). D., 1845 yılında buna eşit olarak Kabil'in heykelciğini yapmıştır. D. nin öteki eserleri: «Yas tutan Sapphō» [1857], «Pietà» [1865], Cavour Anıtı [1873, Torino], St. François [1881] (Assisi kilisesi) dir. D. nin eserlerinde, realist öğelerin belirmeğe başladığı bir ileri klasik üslûp görülür. D.. ayrıca *Pensieri sul arte e ricordi autobiografici* (Sanat üzerine düşünceler ve otobiyografik veriler) [1879] adlı bir eser yazmıştır.

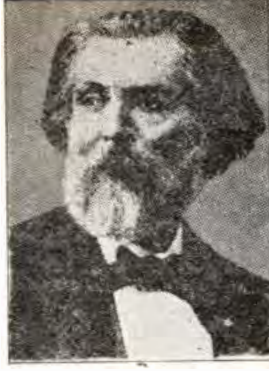

G. DUPRÈ: «Sapphō» (Galleria Nazionale d'Arte Moderna, Roma)

DUPRÉ [*düprẹ*], **Guillaume** (1576 - 1643), Fransız heykeltıraşı. Laon dolaylarındaki Sissonne'da doğmuş, Paris'te ölmüştür. D., portre figürleri ve özellikle, İtalyan üslûbuna kaçmakla birlikte, realist üslûpta madalyalar yapmıştır. D., Fransız madalya sanatının yaratıcısıdır.

DUPRÉ [*düprẹ̄*], **Jules** (1811 - 1889), Fransız ressamı. Nantes'ta doğmuş, L'Isle - Adam'da ölmüştür. Empresyonist akımın öncülerinden biri olan D. nin Louvre («Göl», «Küçük araba», «Fırtınadan sonra batan güneş», «Bataklık

üzerinde batan güneş»), La Haye, Amsterdam, Breslau, Stockholm, Alençon ve Nantes müzelerinde eserleri vardır.

J. DUPRÉ

DUPREZ [*düprę*], **Louis** (1806 - 1896), Fransız tenoru ve bestecisi. D. 1837 - 1849 yılları arasında Paris operasında çalışmış, *La reine de Chypre* (Kıbrıs kraliçesi), *Charles VI* (ad) ve *Othello* (ad) daki rolleriyle dikkati çekmiş, bu operanın en tanınmış tenorlarından biri olmuştur. D., 1842 - 1850 yılları arasında konservatuvar profesörlüğünde bulunmuş, çeşitli komik operalar ile *Le jugement dernier* (Son hüküm) adlı oratoryoyu bestelemiş, şan bilgisi üzerine eserler yazmıştır.

J. DUPRÉ: «Manzara» (Güzel Sanatlar Akademisi, Leningrad)

DUPUIS [*düpuį*], **Charles François** (1742 - 1809), Fransız bilgini. Trie - Château (Chaumont) da doğmuş, Dijon yakınlarında ölmüştür. 1766 da Lisieux kolejinde retorik öğretmeni, sonra Collège de France'ta belâgat profesörü olmuştur. D. nin 1788 de ilk olarak optik telgrafı bulduğu söylenir. Din tarihi bakımından D., eski çağ mitolojisini astronomi ile açıklama ve eski Mısır bilimine bağlama çabası ile tanınmıştır: *Origine de tous les cultes, ou religion universelle* (Bütün dinlerin kaynağı veya evrensel din) [3 cilt ve atlasla birlikte, Paris, 1795] adlı eseri büyük ilgi uyandırmıştır.

DUPUIS [*düpuį*], **Sylvain** (1857 - 1931), Belçikalı besteci. Liège'de doğmuş, Bruges'de ölmüştür. *Macbeth* (ad) adlı senfonik bir şiiri, *Le desespoir de Judas* (Yahuda'nın ümitsizliği) adlı bir dramı, *Moïna* adlı bir lirik şiiri, koro için besteleri, birçok melodileri, oda müziği için de eserleri vardır.

DUPUY [*düpuį*], **Charles Alexandre** (1851-1923), Fransız politika adamı. Le Puy ve St. Etiénne liselerinde felsefe öğretmenliği yapmış, 1884 te Ajaccio Akademisi denetmenliğine getirilmiştir. 1885 te politikaya atılmıştır. 1892 - 1893 te Ribot kabinesinde eğitim bakanı olmuştur. 1893 martında ilk olarak başbakanlığa getirilmiş, aynı yılın kasım ayına kadar iç işleri bakanlığını da üzerine alarak, bu görevde kalmıştır. 1893 - 1894 te meclis başkanlığında bulunmuştur. 1894 - 1895 ve 1898 - 1899 yılları arasında başbakanlığa getirilmiştir. 1900 de Haute - Loire ili senatörü olmuş, ölümüne kadar bu görevde bulunmuştur. 1893 te bakanlar kuruluna başkanlık ederken yapılan bir bombalı suikast teşebbüsü sırasında toplantıda bulunanlara dönerek «Oturum devam ediyor, baylar!» demesi ile tanınmıştır.

DUPUY [*düpuį*], **Jean** (1844 - 1919), Fransız politika adamı. St. Palais (Gironde) de doğmuş, Paris'te ölmüştür. D., önce «Petit Parisien» i yönetmiş, 1891 de senatör olmuştur. 1899 - 1902 yılları arasında Waldeck - Rousseau kabinesinde tarım bakanı, 1910 - 1911 yılları arasında Briand kabinesinde ticaret bakanı, 1912 - 1913 yılları arasında Poincaré kabinesinde bayındırlık bakanı ve 1917 sonbaharında Painlevé kabinesinde devlet bakanı olarak görev almıştır.

DUPUYTREN [*düpuįtrę̃*], **Guillaume** (1777 - 1835), Fransız cerrahı. Pierre - Buffière (Limousin departmanı) de doğmuş, Paris'te ölmüştür. 1808 de Hôtel - Dieu hastahanesinin cerrah yardımcısı, 1812 de cerrahî profesörü, 1815 te Hôtel - Dieu hastahanesi cerrahî kliniği profesörü olmuş, 1813 te XVIII. Louis'nin, sonra da X. Charles'in cerrahlığına getirilmiş, Tıp Akademisi ve Enstitü üyeliklerine atanmıştır. Laennec ve Bayle ile birlikte, patolojik anatomiye yeniden itibar kazandırmıştır. Eserleri: *Mémoire sur la fracture de l'extrémité inférieure du péroné, etc.* (Kaşık kemiği [*fibula*] alt ucunun kırılması üzerine) [1819]; *Sur les étranglements des hernies* (Fıtık boğulmaları üzerine) [1832]; *Mémoire sur une nouvelle manière de pratiquer l'opération de la pierre* (Taş ameliyatında yeni bir metot üzerine) [1836].

G. DUPUYTREN

Dupuytren kırığı: kaşık kemiği (*fibula*) nin aşık çıkıntısından 7 - 8 cm uzaklıkta kırılması ile birlikte kaval kemiği (*tibia*) aşığının kopması durumu.

Dupuytren büzülmesi: el ayası (*palma*) akzar (*fascia*) ının kısalması, kalınlaşması ve tel (*fibra*) lerinin soysuzlaşması sonucunda el parmaklarının eğri büğrü büzülmesi ve doğrultulamaması şeklinde beliren bir bozukluk. Bu terim, ayak tabanı (*planta*) nda meydana gelen benzeri hastalığa da uygulanmıştır.

DUQUE (İsp. soyluluk sanı): bk. DUKA.

DUQUESNE [*dyukeyn*], güneybatı Pennsylvania'da, Pittsburgh'ın güneyinde, Monongahela nehri kıyısında bir şehir. Nüfusu 15 019 (1960) dur. En önemli ulaştırma yolu Pennsylvania ile Baltimore ve Ohio demiryollarıdır. Bölgenin başlıca zenginliği kömürdür. D., aynı zamanda büyük bir çelik ve pik demir işleme merkezidir, yıllık üretimi milyonlarca tona ulaşır. D., 1885 te kurulmuştur.

DUQUESNE [*dükęn*], **Abraham (marki)** (1610 - 1688), Fransız amirali. Dieppe'te doğmuş, Paris'te ölmüş-

tür. D., ticaret filosunda çalışmış, Lerins adalarının alınması sırasında İspanyolların yenilgiye uğraması ile sonuçlanan çarpışmaya katılmıştır (1637). D., ayrıca Coruña (1639), Tarragona (1641) ve Barcelona (1643) da savaşmıştır. 1676 da İspanya ve Hollanda birleşik donanmasını Stromboli açıklarında yenilgiye uğratmış, bu başarı üzerine XIV. Louis kendisine marki sanını vermiştir. D., aynı zamanda Cezayir (1682 - 1683) ve Cenova (1684) yı bombardıman etmiştir. Fransız donanmasını yeniden örgütlemiştir.

A. DUQUESNE

DUQUESNE [*dükeyn*] **FORT**, Pennsylvania (Amerika Birleşik Devletleri) devletindeki Pittsburg şehrinin bulunduğu yerde, 1754 te Fransızlar tarafından yapılan bir kale. 1755 te general Edward Braddock'un ilk hedefi bu kale olmuşsa da, bu yolda girişilen sefer başarılamamış ve kale 1758 de Fransızlarca bırakılmasından sonra İngilizler tarafından alınmış ve Fort Pitt olarak adlandırılmıştır.

DUQUESNE [*dükeyn*] **ÜNİVERSİTESİ**, Pennsylvania (Amerika Birleşik Devletleri) da, Pittsburgh şehrinde, Kutsal Ruh Katolık tarikatı tarafından yönetilen, eşitliği kabul edilmiş karma yüksek öğretim kurumu. Başlangıçta Pittsburgh Kutsal Ruh Katolık Koleji olarak tanınan bu kurum, 1878 de öğretime başlamış, 1882 de devletçe tanınmış, 1911 de de bugünkü üniversite statüsüne yükseltilmiştir. 5 000 kadar öğrencisi bulunan bu üniversitede bir edebiyat ve fen koleji, hukuk, eczacılık, iş yönetimi, eğitim, musiki ve hemşire okullariyle bir «graduate school» (b. bk.) vardır.

DUQUESNOY [*dükenuạ*], **François veya Francesco Flamingo** (1597 - 1643), Flandralı heykeltıraş. Bruxelles'de doğmuş, Livorno (İtalya) da ölmüştür. İlk derslerini usta bir heykeltıraş olan babasından almış, henüz çok gençken Bruxelles'de başbakanlık binasının kapısı üstündeki Adalet heykelini ve Jesuit kilisesinin kapısı için iki melek şekli yapmış, 1619 da Roma'ya gönderilmiştir. Özellikle mermer ve bronzdan yapmış olduğu çocuk heykelleri ve fil dişlerinden oyduğu kâse ve bardaklarla ün kazanmıştır.

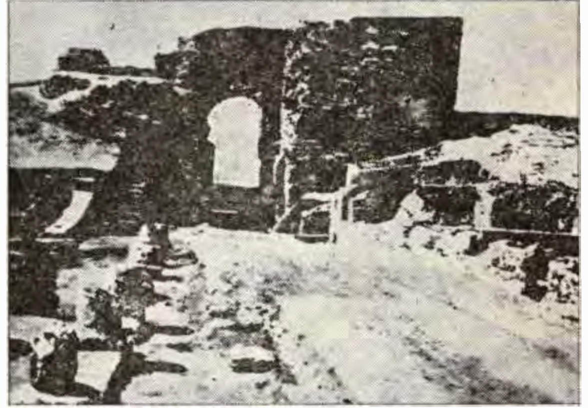
DUR (Lat. *durus* = katı, sert) [Mus.], Almanların majör tonaliteye verdiği ad: C Dur = do majör gibi. Majör dizinin ilk üçlüsü büyük olduğu için majör tona D. denilmiştir. Orta çağ musikisinde, içinde *si* bekar bulunan hegzakord'a D. (sert) deniliyordu; çünkü alt *fa* ile birlikte bir artık dörtlü aralığı meydana getiriyordu = *fa* - *si*; bu, söylenmesi «sert» düşen bir aralıktır.

Fr. DUQUESNOY «St. Andreas» (San Pietro, Roma)

DUR ŞARRUKİN, Asur kralı Sargon'un, M. Ö. VIII. yüzyılın sonunda kurduğu bir şehir. Bugünkü Khorsabad köyünün altında bulunan kalıntıları, XIX. yüzyılın ortalarından başlayarak Botta ve daha başka arkeologlarca araştırılmıştır.

DURA MATER (Biyog.): bk. SERT ZAR.

DURA - EUROPOS, Fırat ırmağı kıyısında, M. Ö. 300 yılına doğru, Antigonos'un generali Nikanor tarafından önce Dura adı altında, I. Seleukos tarafından Europos adı altında kurulmuş bir şehir. Yıkıntıları Suriye'de, Salihiye'dedir. Seleukos'ların berkitilmiş yer olarak kullandıkları D. - E., sonra Part'ların eline geçmiş, Caracalla zamanında da Romalıların garnizon şehri ve sömürgesi halini almıştır. III. yüzyılda (son yapılan incelemelere göre 260 ta) Persler tarafından tahrip edilmiştir. Doğu topraklarında hellenistik bir site olan D. - E., Yunan, Trakyalı ve Pers olmak üzere üç ayrı toplumun birleşmesinden meydana gelmiştir. Halkın hayatı geniş ölçüde Atina hukukuna dayanan Yunan hukuku ile yönetilirdi. Babil'e yakın askerî bir şehir ve malî bir merkez olan D. - E., Babilonya tanrıları olan Adad ile Nanava'yı kabul etmiştir. D. - E. un meydana çıkarılması, Yahudi topluluklarının din tarihiyle ilk Hıristiyanların dinî inanışlarının kesin olarak anlaşılmasını sağlamıştır.

DURA - EUROPOS: Palmyra kapısı Tadmor (Tüdmür, Palmyra) yolu

1920 de İngiliz birliklerinin eski çağa ait resimleri meydana çıkarmasından sonra, Fransız Akademisinin yönetimi altındaki kazılar, 1928 den başlayarak Yale Üniversitesinin iş birliğiyle yeniden ele alınmıştır. Bu kazılar sokaklariyle, evleriyle, tapınaklariyle, meydaniyle, pazar yeriyle, vali sarayiyle, mezarlariyle şehrin planının tam olarak çizilmesini, son derece önemli anıtların meydana çıkarılmasını sağlamıştır. M. S. 168 yılına doğru yapılmış olan Mithra tapınağı, şehir yıkılmadan önce iki kere onarılmıştır; tapınağın duvarlarında Pers etkisi görünen resimler vardır. M. S. III. yüzyılın ilk yarısının ortalarına doğru yapılmış havranın duvarlarında resmi günah sayan Yahudi geleneğine rağmen *Ahd - ı Atik*'le ilgili temsilî resimler görülür. Şehirdeki konaklardan birinde yapılmış küçük bir kilise, yine aynı çağda yapılmış ve duvarlarında *Ahd - ı Atik*'le *Ahd - Cedid*'e ait sahneler bulunan bir vaftiz yeri göze çarpar. Sahneler Roma'daki yeraltı mezarlığında görülen sahnelerle aynı zamanda çizilmiş gibidir; yalnız imparatorluğun öbür ucunda, öğretim amaciyle çizilmiş bu resimlerde doğu üslûbunun zanaatçı karak-

terini açıkça görmek mümkündür. Bu üslûp çok geçmeden Batı Hıristiyan sanatında da etkisini göstermiştir.

DURAĞAN, Sinop iline bağlı bir ilçe. Nüfusu 1 502 (1965), merkez bucağından başka 1 bucağı (Çerçiler) ve 47 köyü ile birlikte ilçe nüfusu 26 069 (1956), yüz ölçümü 1 103 km^2, nüfus sıklığı 23 tür. D. ilçesi Sinop ilinin güneydoğu bölümündedir. İlçe arazisi dağlıktır (1 000 m). Bu bölgeden Kızılırmağın bir bölümü ile bu ırmağın büyük bir kolu olan Gökırmak (b. bk.) ın aşağı kesimi geçer. Bu ırmakların vadi tabanları kimi yerde çok genişlemiştir. Bu çukur düzlükler, bu bölgenin başlıca ekilen yerleridir (en çok pirinç). Dağlar ise ormanlarla örtülüdür (kayın, çam, meşe, gürgen). D. kuzeyde Sinop'a çok yeri dönemeçli bir şose ile bağlı olduğu gibi, Havza üzerinden Samsun'a da bağlantısı vardır. Bu bölgede yağış bol olup, kışlar pek soğuk geçmez, yaz mevsimi oldukça sıcak olur. İlçe merkezi olan D., Gökırmak boyunda kurulmuş küçük bir kasabadır. Amasya - Kastamonu şosesi buradan geçer.

DURAK, Balıkesir ilinin Kepsut ilçesine bağlı bir bucak. Nüfusu 325 (1960), 20 köyü ile birlikte bucak nüfusu 7 884 tür. D. bucağı, Balıkesir ilinin kuzeydoğu köşesinde, dağlık (1 000 m) bir yerdedir. Buradan Gökköy, Kayaeli, Sarıkız ve Keçi dereleri kaynaklarını alır. Toprağın çok yeri ormanlıktır (kayın, meşe, çam). Kepsut'tan ayrılan 15 km lik bir yol, D. bucak merkezine kadar uzanır. Buradan öteye yol yoktur. Bucağın tek bağlantısı bu toprak yol ile olur. Tarım için toprak vardır. Hayvan beslenir, ormandan yararlanılır.

DURAK [Mus.]: 1. Geleneksel Türk sanat musikisinde makam (b. bk.) ın son bulduğu, gidişinin durduğu perde. Meselâ Hüseynî makamının durduğu, «karar kıldığı» perde olan Dügâh, onun durağıdır (Eski adı bu yüzden *karar perdesi* veya *karargâh* idi). Tarihimiz boyunca Yegâh Hüseynî - Aşîran, Acem - Aşîran, Irak, Rast, Dügâh ve Segâh'tan ibaret yedi makam D. larının adını almışlardır (Bk. EKSEN).

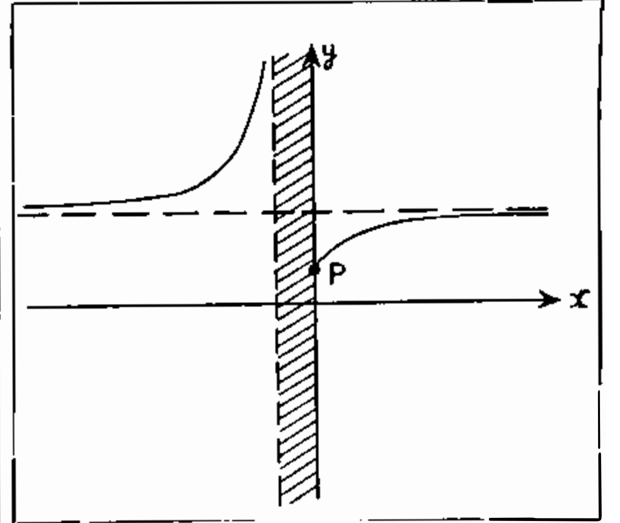
2. Mevlevîlik dışındaki tarikatlarda zikre ara verildiği sırada zâkirler tarafından okunduğu için D. denen ve D. evferi (b. bk.) usulünde bestelenen ilâhi. Sözleri, Allah'ın büyüklüğünü, üstün niteliklerini ve işlerini tasavvuf açısından anlatan övgüler olmakla naat (b. bk.) tan ayrılır. Yüzyılımız başına kadar bestelenen D. lardan 41 tanesi günümüze gelebilmiş, Suphi Ezgi bunların 39 unu *Türk Musikisi klasiklerinden Temcit - Na't - Salat - Durak* (İstanbul 1946) adlı albümde yayınlamıştır.

DURAK AĞA (ölm. 1566), Türk musikişinas ve şairi. Şiirde Nihânî takma adını kullanmıştır. Bazı kaynaklarda Durak Çelebi diye anılır. Azerbaycan'dan İstanbul'a getirilen bir sanatkârın oğludur. Babası İstanbul'a geldikten sonra Eyüp'te yerleşmiş ve Durak'la kardeşi Kaya Bey burada yetişmişlerdir. Önce Dukakinzade Mehmet Paşa'ya kapılanan D. A., daha sonra Şehzade Selim tarafından korunmuş, bir ara elçilikle İran'a gönderilmiştir. Şehzade Selim'in sarayında, Konya'da kemençe üstadı olarak Meşâmî, Mekâlî, Ulvî gibi şairleri koruyan ve pek çok öğrenci yetiştiren D. A., bir süre sazını kırarak musikiye tövbe etmiş ve bu arada şehzade sarayının miriahurluk ve defterdarlık (1563) görevlerinde bulunmuştur. II. Selim padişah olunca onunla birlikte İstanbul'a gelen D. A., kendisini çekemeyenlerin onun padişahı vehme düşürdüğü, ona kötümserlik aşıladığı yolunda uydurdukları sözler üzerine öldürülmüştür (1566 başı). D. A. nın *Sazname* adlı bir eseri vardır. Evliya Çelebi, bu eseri görmüş ve saz adlarını bu kitaptan *Seyahatname*'sine almıştır. — İ. P.

DURAK EFENDİ (XVII. yüzyıl), Reisülküttaplığa kadar yükselen divan - i hümayun memurlarından biri. Çerkez Mehmet Paşa'nın güvendiği memurlardan biri idi. 1622 de IV. Murat'ın saltanatının ilk günlerinde yapılan değişiklikte Yazıcızade Hamza Efendi yerine Reisülküttaplığa getirilmişti. Çerkez Mehmet Paşa'nın ölümü üzerine ordu ileri gelenlerinin serdarlık için seçtikleri Hafız Ahmet Paşa hakkındaki teklifi D. E. İstanbul'a getirmişti. 1626 da Reisülküttaplıktan ayrılmıştır.

DURAK EVFERİ [Mus.], geleneksel Türk sanat musikisinde 21 birimli bir usul. Özellikle durak (b. bk.) denen ilâhilerde kullanıldığı ve evfer (b. bk.) usulünün bir çeşidi sayıldığı için bu adla anılmıştır.

DURAK NOKTASI, bir $y = f(x)$ eğrisinin kollarından birinin $f(x)$ fonksiyonunun tanımlanmamış bulunduğu bir aralığın sınırını kestiği ve böylece bir süreksizliğin ortaya çıktığı nokta. Meselâ: $y = \left(1 + \frac{1}{x}\right)^x$ fonksiyonu $-1 \leq x \leq 0$ aralığında tanımlanmış değildir. Bu fonksiyonun değişimini gösteren yukarıdaki şekilde P noktası bu bakımdan bir D. N. dır.

DURAK NOKTASI

DURAK OTU [Bot.]: bk. TERE OTU.

DURAKLAMA NOKTASI, gezegenlerin gök yüzünde izlediği ileri hareketinden geri hareketine geçtiği nokta.

Gezegenlerin, sabit yıldızlara göre her geceki yerleri gök yüzünde tespit edilirse, bu yerlerin aynı olmadığı ve böylece özel bir görünen hareketi bulunduğu anlaşılır. Bu tip görünen hareketlerde doğudan batıya giden yön (günlük hareket yönü) *geri hareket*, batıdan doğuya giden yön ise *ileri hareket* olarak kabul edilir. Venus için böyle bir gözlem yapalım: Venus alt kavuşuma, yani güneşle yer arasına girdiği günden gözlemlerimize başlayalım. Böylece Venus'un batı yönünde bir zaman ilerlediğini, yani geri hareket yaptığını görürüz. Bir ay bu, böyle sürer, Venus 10° kadar batı yönüne kaymış olur, sonra duraklar ve ileri harekete başlar; ikinci kavuşmaya kadar bu harekete devam

eder. Dış gezegenlerde durum biraz başkadır. Meselâ Jupiter kavuşumdan sonra dört ay ileri hareket yapar, yani doğu yönünde ilerler, bir ay kadar duraklar, sonra geri harekete geçer, dört beş ay sonra yine duraklar ve doğu yönünde ilerlemeye başlar. Böylece gök yüzünde ilmik biçiminde bir yörünge çizmiş olur. Gezegenlerin duraklama yaptığı bu noktalara D. N. denir. — A. K.

DURALİNOKS (Fr. Duralinox; *Duralümin* ve *inoxydable* = paslanmaz kelimelerinden), bir duralümin türüne verilen ad. D., duralümin gibi hafif ve paslanmaz bir alaşımdır. Duralüminden farkı, bileşiminde bakır verine % 5 - 12 magnezyum bulunmasıdır. Bu yüzden korozyonlara karşı (özellikle sulu ve alkali ortamda) daha dayanıklıdır.

DURALOY (Fr. Duraloy), bileşiminde % 20 krom ve % 15 alüminyum bulunan bir demir alaşımına ticarette verilen ad. D., ısıya dayanıklı olduğundan 1 100 dereceye kadar dayanması gereken maddelerin yapımında kullanılır.

DURALÜMİN (Fr. Duralumin). sert bir alüminyum alaşımı. İlk yapıldığı zaman bileşimi % 4 Cu, % 0,5 Mg, % 0,6 Mn ve az miktarda Fe ve Si idi. Bu alaşım, 500° ye ısıtıldıktan ve çarçabuk soğutulduktan sonra uzun bir süre kendi haline bırakılırsa, kendiliğinden daha çok sertleşir. Bugün ticarette satılan türlü D. tipleri vardır. Adî D. de temelini meydena getiren Al nin yanıbaşında yaklaşık olarak % 2,5 - 5,5 Cu, % 0,2 - 1 Si, % 1,2 ye kadar Mn ve % 0,2 - 2 Mg bulunur. D., ilk olarak 1908 yılında Berlin'de Alfred Wilm tarafından elde edilmiştir. D. K da bakır yoktur. D. W de alüminyumdan başka, % 3,5 - 4,5 Cu, % 1 - 1,8 Mg ve % 1,8 - 2,2 Ni bulunur. Bu alaşım, uçak, yarış yatları, hızlı botlar, yangın merdivenleri v. b. yapımında kullanılır. D. işlenebilen çok sert ve aynı zamanda hafif (özgül ağırlığı 2,6) bir alaşımdır.

DURAMEN (Bot.): bk. GERÇEK ODUN.

DURÂN [*durąn*], **Augustin** (1793 - 1862), İspanyol eleştirmecisi. Madrid'de doğmuş, orada ölmüştür. İspanyol edebiyatının büyük eserlerine hayran olan D., edebiyat ve tiyatro dünyasında Fransız zevkinin hâkim olduğu bir çağda kendi millî edebiyatı üzerindeki incelemeleri teşvik etmek, birçok Romanceros (kahramanlık destanları) u toplayıp basmış olmakla da ün kazanmıştır.

DURAN, Faik Sabri (1882 - 1943), Türk coğrafyacısı ve yazarı. Üsküdar'da doğmuştur. 1906 - 1912 yılları arasında Sorbonne üniversitesinde coğrafya öğrenimi yapmıştır. 1912 de Fransa'dan yurda döndükten sonra İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde öğretim üyesi olarak görev almıştır. 1920 de Avrupa'ya gitmiş, 1926 da yurda dönerektekrar öğretmenlik yapmıştır. Yeni coğrafyanın yurdumuzda yerleşmesinde büyük bir rol oynamış daha çok Fransız programlarına göre coğrafya ders kitapları yazmıştır. Bundan başka, *Büyük atlas* adlı eseri de coğrafya öğretiminde önemli bir yer tutmuştur. Okul kitaplarından başka, gezi kitapları da yazmıştır. *Kâşifler âlemi* adlı eseri ölümünden sonra çıkmıştır.

F. S. DURAN

DURAN, Feyhaman (doğ. 1888), Türk ressamı. İstanbul'da doğmuştur. Babası Rüsumat Eminliği (Gümrük Dairesi) nde memurdu. D. Galatasaray Lisesini bitirdikten sonra resim öğretmenliği sınavını kazanmış, 5 yıl kadar bu görevde çalışmıştır. Ayrıca hat (güzel yazı) ve resim dersleri de vermiştir. Resimde gösterdiği yetenek, az zamanda dikkati çekmiş, Prens Abbas Halim Paşa tarafından resim öğrenimi için görgü ve bilgisini artırmak üzere Paris'e gönderilmiştir (1910).

F. DURAN

D. Paris'te bir süre Julian Akademisinde çalıştıktan sonra Güzel Sanatlar Okuluna girmiş, devrin tanınmış üstatlarından Jean - Paul Lauren ve Cormon'un atelyelerinde dört yıl çalışmıştır. Yurda dönüşünde (1914), Kız Sanayi - i Nefise Mektebinde resim öğretmenliği yapan D., daha sonra Sanayi - i Nefise Mekteb - i Âlisi (Güzel Sanatlar Akademisi) resim atelyesi öğretmeni olmuştur. Türk Ressamlar Cemiyeti'nin kurucularındandır. 1914 sonrası kuşağı içinde, yer alan arkadaşları gibi, D. da natürmort, bina içleri manzara ve figürlü resimlerini empresyonist bir anlayışla işlemiş olduğu halde, kendisi daha çok bir portre ressamı olarak tanınmaktadır. Bu portreler arasında Hattat Hacı Kâmil'in ve Ressam Ali Rıza Bey (Hoca) in portreleri yer alır. Ayrıca Resim ve Heykel Müzesi (İstanbul) ndeki eserleri arasında «Meyvalı natürmort», eşi Güzin D. ın portresi, «Ayvalı natürmort», «Boğaziçinden manzara», «Sırtını dönmüş kadın» (çıplak) vardır. — R. E.

F. DURAN: «Manzara»

DURAN, Güzin (doğ. 1898), Türk kadın ressamı. İstanbul'da doğmuştur. İstanbul Kız Sanayi - i Nefise Mek-

tebi Âlisi (Güzel Sanatlar Akademisi) ni bitirmiş ve açılan Avrupa yarışmasını kazanmıştır (1925). Cağaloğlu (İstanbul) Kız Orta Okulunda resim öğretmenliği yapmıştır. Güzel Sanatlar Birliği üyesi ve ressam Feyhaman D. ın eşidir. D., birçok sanat gösterilerine eserleriyle katılmış, bu arada Türk kadın ressamları topluluğunun Paris'te açtığı sergide de eserlerini sergilemiştir. Ayrıca Güzel Sanatlar Birliği ve devlet sergilerine de katılmıştır.

G. DURAN

D,, empresyonist bir görüşü eserlerine uygulamıştır. Tabiat veya eşya üzerine vuran ısığın meydana getirdiği titreşimleri ve geçici görünüşleri renkli anlatan güzel manzara ve natürmort resimleri yapmıştır. Resim ve Heykel Müzesi (Beşiktaş, İstanbul) nde eserleri vardır. Eserleri arasında «Büyükada sahili»; «Büyükada iskelesi»; «Plaj»; «Gül»; «Kız portresi» vardır. — R. E.

DURANCE [*dürąs*], Fransız Alplerinde bir nehir. Uzunluğu 3'0 km dir. D., Mont Genève'den çıkar ve Avignon dolaylarında soldan Rhône nehrine dökülür.

DURAND [*dyurænd*], **Asher Brown** (1796 - 1886), Amerikalı gravürcü ve ressam. Jefferson Village (New Jersey) de doğmuş, orada ölmüştür. J. Trumbull'ın, «Bağımsızlık ilanı» adındaki tablosunun gravürünü yapmak suretiyle ün almıştır. D., manzara üzerinde uzmanlaşan Amerikan ressamlarındandır. Hudson okulunun en önemli temsilcisi olarak tanınmıştır.

A B. DURAND: «Kayın ağaçları» (Metropolitan Museum, New York)

DURAND [*dürąn*], **Oswald** (1840 - 1906), Haitili şair. Cap - Haïtien'de doğmuş, Port - au - Prince'te ölmüştür. Romantizmle Parnasçılık arasında yer alan *Rires et pleurs* (Gülmeler ve göz yaşları) [1876] adlı şiirlerinde ülkesinin manzaralariyle kadınlarını son derece zarif bir şekilde dile getirmiştir. Yerli dille yazdığı *Choucoune* adındaki ağıt ise bütün dünyada ün salmıştır.

DURAND [*dürą̃*], **Paul François Marius Alexandre** (doğ. 1886), Fransız hekimi. Saint - Siméon - de - Bressieux (Isère) de doğmuştur. Atina Pasteur Enstitüsü (1935 - 1936) ve Tunus Pasteur Enstitüsü (1949 - 1954) müdürlüklerinde bulunmuş bir bakteryolog ve önleyici aşı bilimi uzmanı olan D., veba, dang (*dengue*), çiçek, kuduz, leptospiroz, hümma - i racia, domuz çobanı ve sıtma hastalıkları üzerinde biyolojik ve klinik araştırmalar yapmıştır. En önemli çalışması, P. Giraud ile birlikte, sivilceli tifüs (*typhus exanthématique*) e karşı kullanılan ve formolde öldürülmüş riketsia (*rickettsia*) ların akciğer suş'larından yapılan yeni tip bir önleyici aşıyı güvenle kullanılabilir bir hale getirmiş olmasıdır. 1940 tan itibaren uygulanmış olan bu aşı, çok iyi sonuçlar vermiştir.

DURAND [*dyurænd*], **William Frederick** (doğ. 1859), Amerikalı makine mühendisi. Özellikle hidrodinamik ve aerodinamik bilimleri alanındaki çalışmalariyle tanınmıştır. Eserleri: *Fundamental Principles of Mechanics* (Mekaniğin temel ilkeleri) [1889]; *Resistance and Propulsion of Ships* (Gemilerin direnç ve yürütülme hesapları) [1898]; *Practical Marine Engineering* (Pratik gemi mühendisliği) [1901]; *Motor Boats* (Motorlu tekneler) [1907]; *Hydraulics of Pipe Lines* (Büyük sıvı borularının hidroliği bilimi) [1921]. Ayrıca 6 ciltlik bir *Aerodynamic Theory* (Aerodinamik kuramı) [1934] nin yayınlanmasını yönetmiştir.

DURAND DE SAINT - POURÇAIN [*dürą̃ dı sę̃ pursę̃*], **Guillaume** (ölm. 1334), Fransız filozofu. Doctor resolucıssimus takma adiyle tanınmıştır. Saint-Pourçain (Auvegne) de doğmuş, Meaux'da ölmüştür. Çok genç yaşta Dominicusçular tarikatına giren D., bir süre sonra çok bilgili bir insan olarak arkadaşları arasında göze çarpmış ve papa XXII. Johannes tarafından Vatikan'a çağrılmıştır. 1318 de Puy, 1326 da da Meaux piskoposu olmuştur. Skolastik okulun çökmesi için çaba harcamıştır. Büyük bir inançla isimciliği savunmak için gerçekliği bırakmaktan çekinmemiştir. *In sententias theologicas Petri Lombardi Commentariorum libri quatuor* (Petrus Lombardus'un teolojik görüşleri üzerine 4 kitaplık yorum) adlı bir kitabı vardır.

DURAND RUEL [*dürą̃ rüęl*], **Paul** (1831 - 1922), Fransız tablo satıcısı. XIX - XX. yüzyıl resminin gelişiminde, büyük tablo satıcılarının, önceleri çıkarıcılıktan uzak, sanatseverlikle güçlü davranışları çoğu zaman büyük faydalar sağlamıştır. D. R., Jean - Marie - Fortuné'nin oğludur. Büyük babasının adını (Jean Durand - Ruel) mahkeme yolu ile kütüğe yazdırarak, Paul Durand - Ruel adını almıştır. Paul, 1830 sıralarında küçük bir kâğıtçı dükkânında tablo sergileyen babasının yerini alınca, Corot, Millet, Th. Rousseau, Boudin gibi çağdaş sanatçılarla dostluk sağlamış, onları her alanda korumuş ve eserlerini satın almıştır. D. R. özellikle empresyonistlerin ilerici sanat davranışlarını,

çevreden gelen kırıcı tepkilere rağmen, yılmadan desteklemiştir. Londra'ya sığındığı sırada (1871), Monet ve Pissarro ile tanışmış, Renoir, Manet, Sisley, Cézanne, Degas ile günün sanat olaylariyle ilgili, çok sayıda ve her biri o devri aydınlatan mektuplaşmılar yapmıştır. D. R. adı, empresyonizm tarihinde özel bir yer alır. 1876 da empresyonizme bağlı genç sanatçıların eserleri, resmî sergiye alınmaması dolayısiyle jüriyi protesto için açılan ikinci sergiden sonra, D. R. çalışmalarını, Londra, Bruxelles, Viyana ve New York (1887) ta şubeler açarak genişletmiştir. — R. E.

DURAND RUEL [*dürą rüęl*] **GALERİSİ**, Paris'te XIX - XX. yüzyılın sanat olayları arasında önemli bir yer almış olan bir tablo galerisi D. R. G., 1830 sıralarında Paris'te Saint - Jacques sokağında Jean Durand Ruel tarafından idare edilen bir kağıtçı dükkânıydı. Kızı Marie - Ferdinand - Ruel, evlendiği sırada drahoma olarak Jean - Marie Fortune (1800 - 1865) e getirdiği bu dükkân, kendisine devredilmiş (1840), sonra da sanatçıların tablo sergilemeleri için vitrin ilave edilerek genişletilmiştir. Bu teşebbüs, Barbizon okulu ressamlariyle dostluk kurulmasına, eserlerinin satışiyle de maddî ve manevî yardımlar sağlanmasına yol açmıştır. Bu dükkân sonradan Neuve - des Petits - Champs sokağına, daha sonra da Rue de la Paix'ye taşınmıştır. Oğlu Paul mahkeme yoluyle büyük babası Durand Ruel'in adını kütüğe geçirterek babasının yerini alınca, Rue Laffitte'te yeni bir galeri açmıştır (1867 - 1924). Ayrıca da «Revue de l'Art et de la Curiosité» adlı bir de dergi çıkarmıştır (1869). D. R. G. 1870 sıralarında empresyonistlerin koruyuculuğunda ve onların sanatını savunmada büyük rol oynamıştır. Londra'ya sığındığı sırada (1871), Monet ve Pissarro'ya rastlamış, onların aracılığiyle öteki empresyonistlerle tanışmıştır. Paris'e dönünce (1872), Millet ile kontrat imzalamış, Manet'nin bütün tablolarını satın almış, Courbet, Daumier, Barye ile ilgilenmiştir. D. R. G. böylece uzun yıllar, hiç kimsenin beğenmediği ve istemediği empresyonistlerin tablolarını yaymak ve tanıtmak için bıkmadan uğraşmıştır. Bu elverişsiz koşullar içinde işleri tersine dönünce, Amerika'ya gitmek zorunda kalmıştır New York'ta açtığı galeri (1889 - 1950), durumunun düzelmesine yardım etmiştir. New York'ta açtığı bu son galeriden önce de Londra, Bruxelles ve Viyana'da şubeler açmıştır. D. R. G. 1924 te Friedland caddesine taşınmıştır. Modern sanatla ilgili çok değerli belge ve fotoğrafları saklayan bu galerinin yönetimi, torunları Pierre ve Charles tarafından sağlanmaktadır.

DURANDE [*dürąnd*] **DEVASI** (Tıp), safra kesesi taşlarına karşı kullanılan bir ilâç. Bileşimi: 10 bölüm terementi ruhu. 15 bölüm eter. Fransız hekimi Jean François Durande (ölm. 1794) ın adiyle anılır.

DURAND - NICOLAS - FAVRE [*dürą - nikolą - för*] **HASTALIĞI** (Tıp), koküs (*coccus*) e benzeyen *Miyagawanella lymphogranulomatis* adındaki mikroorganizmanın yarattığı bir hastalık. Özellikle kasık ve kalça kemiği bölgelerindeki lenfa dokularına zarar veren bu hastalıkta yaralar süreğen (kronik) olup kolaylıkla kanayan ve serumlu-kanlı bir sıvı salan açık renkli ve parlak bir granülasyonla ayırt edilir. Erkeklerde kamış (*penis*) ta ve erbezi (huşye, *testis*) torba (*scrotum*) sında fil hastalığı (*elephantiasis*) na ve göden bağırsağı (*rectum*) nda tıkanıklıklara yol açar. *Lymphogranuloma inguinale*, *lymphopathia venerum*, *porodenitis nostras*, Frei hastalığı, beşinci tenasül hastalığı, klimatik bubo ve tropikal bubo adlariyle de anılır. Adını çağdaş Fransız hekimleri M. Durand, Joseph Nicolas ve M. Favre'in adlarından almıştır.

DURANDO, Giacomo (1807 - 1894), İtalyan generali ve politikacısı. Mondovi'de doğmuş, Roma'da ölmüştür. Giovanni D. nun kardeşi idi. Önce avukatlık yapan D., liberallerin hazırladığı bir suikasta karışmakla suçlandırıldığından 1831 den 1847 ye kadar Belçika, Portekiz ve İspanya'da sürgün olarak yaşamıştır. Piemonte'ye döndükten sonra Lombardlardan kurulu bir gönüllü birliğine komutanlık etmiş, 1848 de Avusturyalılarla savaşmış, generalliğe yükselmiştir. 1849 da Carlo Alberto'nun yaveri iken Novara bozgununa tanık olmuştur. 1855 te millî savunma bakanlığı, 1856 - 1861 yılları arasında İtalya'nın İstanbul büyük elçiliği görevinde bulunmuş olan D., 1862 de dış işleri bakanı olarak, Roma sorunu üzerine devletlere birer nota göndermiştir. 1884 ten 1887 ye kadar senatoya başkanlık etmiştir.

DURANDO, Giovanni (1804 - 1869), İtalyan generali. Mondovi (Piemonte) de doğmuş, Floransa'da ölmüştür. Portekiz'le İspanya'da hizmet ettikten sonra 1842 de Roma'ya dönmüş ve 1848 de papalığın küçük ordusunun başına geçmiş ve bu kuvvetle Avusturyalılara karşı Venediğin yardımına koşmuştur. Vicence'de geri çekilmek zorunda kalan ve papa IX. Pius tarafından reddedilen D., Avusturyalılara teslim olmuş, arkasından da Piemonte kralının emrine geçip Novara'da, Kırım'da ve Solferino'da bir tümene komuta etmiştir.

DURANGO [*thürąngo*] veya **VICTORIA DE DURANGO** [*viktorya the thürąngo*], **CIUDAD DE VICTORIA** [*syüthath the viktorya*], Meksika'da, batı Sierra Madre'nin doğu yamacında, 59 400 kişilik bir şehir ve il merkezi. XVIII. yüzyılda yapılmış bir katedrali vardır. Şehrin kuzeyinde Cerro de Mercado maden ocaklarındaki demiri işleyen fabrikaları, bakır ve kurşun dökümhaneleri vardır. Dokuma sanayii, şeker rafinerileri gelişmiştir.

Durango ili: Batı Sierra Madre'nin iki yamaciyle Nazas ırmağının suladığı yüksek ovalara yayılan bir il. Yüz ölçümü 123 520 km², nüfusu 755 500 dür.

DURAN - REYNALS [*dyurąn - ręnlz*] **FAKTÖRÜ** veya **HİYALURONİDAZ** (Tıp), sülüklerde ve yılan ve örümcek zehirlerinde bulunmuş olan bir enzim. Hiyaluronik asit (*acide hyalorunique*: katılgandokunun amorf maddesinin en büyük bölümünü meydana getiren camsı ve macunsu polisakkarid) i depolimerize ve hidrolize etmesi özelliğinden ötürü, deriyi büyük moleküllerin girmesine elverişli bir duruma getirir. İğne ile deri altına verilen ilâç çözeltilerinin yayılmasını çok artırdığı için bazı antibiyotiklerin ve bazı yapma serumların uygulanmasında bundan katkı olarak yararlanılır. Amerikalı bakteryolog Francisco Duran - Reynals (doğ. 1899) ın adiyle anılır.

DURANT [*dyurąnt*], Oklahoma (Amerika Birleşik Devletleri) devletinin güney bölümünde, Bryant kontluğunun merkezi olan bir şehir. Davar, pamuk, hububat, patates, kuru ot ve yer fıstığı pazarı ve yabanî pekan (*pecan* = cevizi andıran bir ürün), pamuk tohumu ve ok ağacı (*bois d'arc*) işleme yeridir.

DURANT [*dyurąnt*], **William** (tam adı: **William James Durant**; doğ. 1885), Amerikalı pedagog ve yazar.

Seton Hill College'de Latince ve Fransızca öğretmenliği (1907 1911), New York'taki Labor Temple Scool'da müdürlük (1914 1927) yapmıştır. 1935 ten beri de Los Angeles'teki California Üniversitesinde felsefe profesörüdür. Başlıca eserleri: *Philosophy and the Social Problem* (Felsefe ve sosyal problem) [1917]; *The Story of Philosophy* (Felsefe tarihi) [1929]; *Adventures in Genius* (Deha serüvenleri) [1931]; *On the Meaning of Life* (Yaşamanın anlamı üzerine) [1932]; *The Story of Civilization* (Medeniyet tarihi) [1935]; *The Life of Greece* (Yunanistan'ın hayatı) [1939]; *Caesar and Christ* (Caesar ve İsa) [1944]; *The Age of Faith* (İnanç çağı) [1950].

W. DURANT

DURANT [*dyurąnt*], **William Crapo** (1861 - 1947), Amerikalı otomobil sanayicisi. Boston'da doğmuş, New York'ta ölmüştür. 1886 da Flint (Michigan) te Durant - Dor Carriage Company adiyle bir otomobil yapımı ortaklığı kurmuş, 1905 te Buick Motor Car Company, 1908 de General Motors Company ve 1915 te Chevrolet Motor Company ortaklıklarını örgütlemiş, 1915 te General Motors'a malî bakımdan hâkim olmuş ve bu durumu 1920 ye kadar sürdürmüş, 1921 de Durant Motors, Inc. ortaklığını örgütlemiş, daha sonra Industrial Rayon Corporation ortaklığına müdür olmuştur.

DURANTE, Francesco (1684 - 1755), İtalyan bestecisi. Fratta Maggiore (Napoli) de doğmuş, Napoli'de ölmüştür. D., A. Scarlatti'nin öğrencisi idi. 1718 de Napoli'de Sant' Onofrio konservatuvarının müdürü olmuş, 1742 de Santa Maria di Loreto konservatuvarının müdürlüğüne getirilmiştir. D., eski Roma ekolünü örnek alarak sert üslûpta kilise müziği, piyano sonatları ve salon deettoları bestelemiştir.

DURANTE TEDAVİSİ (Tıp), «cerrahî tüberküloz» denilen ve cerrahî müdahale ile tedavi edilebilen kemik, eklem v. b. tüberkülozlarında yaranın içine iğne ile iyot vererek yapılan tedavi. İtalyan cerrahı Francesco Durante (1845 - 1934) nin adiyle anılır.

DURANTY [*dürãtį*], **Louis Edmond** (1833 1880), Fransız sanat eleştirmecisi ve romancısı. Paris'te doğmuş, orada ölmüştür. Champfleury ile birlikte, gerçekçilik hareketlerinin başlıca temsilcisi olmuş. Assézat ile birlikte 1856 - 1857 de yayınladığı «Idéalisme» dergisi de romantizmin sebep olduğu gerçekçilık tepkisinin başlıca temsilcisi sayılmıştır. En tanınmış romanları: *Le malheur d'Henriette Gérard* (H. G. ın kara bahtı) [1860]; *La cause du beau Guillaume* (Güzel G. un davası) [1862]. Courbet, Manet ve özellikle Degas'nın dostu olan D., *La nouvelle peinture* (Yeni resim sanatı) adiyle empresyonist ressamlar üzerine yazılmış ılk eser olmak üzere bir risale de yayınlamıştır.

DURANTY [*dyurąnti*], **Walter** (doğ. 1884), Amerikalı gazeteci ve yazar. Liverpool (İngiltere) da doğmuştur. «New York Tımes» gazetesinin yazı kurulunda (1913 1939), Moskova muhabirliğinde (1921 - 1935) ve gezici muhabirliğinde (1934 - 1939) bulunmuş, 1932 de röportaj için Pulitzer armağanını, 1929 da da Rusya üzerine yazdığı *The Parrot* (Papağan) hikâyesi için O. Henry hikâye armağanını kazanmıştır. Başka eserleri: *I write as I please* (İstediğim gibi yazarım) [1935]; *One Life, one Kopek* (Bir hayat, bir kopek) [1937]; *The Gold Train* (Altın treni) [1938]; *The Kremlin and the People* (Kremlin ve halk) [1942]; *Search for a Key* (Bir çözüm peşinde) [1943]; *USSR* (S. S. C. B.) [1944]; *Stalin and Co.* (Stalin ve kumpanyası) [1949].

DURÃO [*dhūrąuñ*], **José de Santa Ritta** (1717 ile 1720 arasında - 1784), Brezilyalı şair. Cate Preta (Minas Gerais) da doğmuş, Lizbon (Lisboa) da ölmüştür. *O Caramuru* (ad) [1781] adlı eseri, Brezilya'da millî bir destan sayılmaktadır. Konusu, Baía'nın mitolojik kahramanı olan Diogo Álvares Correia Caramuru'nun serüvenleridir.

DURAS [*dürąs*], **Emmanuel Félicité de Durfort** (1715 - 1789), Fransa mareşali. Paris'te doğmuş, Versailles' da ölmüştür. 1752 de İspanya'ya büyük elçi olarak gönderilmiş, 1757 de kralın baş oda hizmetçisi olmuştur. 1775 te Fransa mareşalliğine atanmış ve Akademiye üye seçilmiştir; bununla birlikte ne bir orduya komutanlık etmiş, ne de bir savfa yazı yazmıştır. D., ailenin Fransa'ya verdiği beşinci mareşaldi.

DURAZNO [*durąsno*]: 1. Orta Uruguay'da bir departman. D. bir hayvancılık bölgesidir. Başşehri Durazno'dur. Nüfusu 97 140 (1947) tır.

2. Aynı adı taşıyan departmanın başşehri (eski adı: **San Pedro del Durazno**). Montevideo'nun kuzeyinde bulunan bu şehirde bir askerî kolej vardır ve fuarlar kurulur. Nüfusu 27 000 dir.

DURAZZO (İta.; Arnavut. **Durrës**): bk. DRAÇ.

DURBAN [*dırbin*] veya **D'URBAN** [*dırbın*] (eski adı: **Port Natal**), Güney Afrika'da, Güney Afrika Birliği devletinde, Natal ilinde, Natal körfezinin yakınlarında bir şehir. Capetown ile birlikte ülkenin başlıca iki limanından biridir. Güney Afrika Birliğinin içlerine doğru giden demiryolunun başı olan D., Witwatersrand altın bölgesi ile Transvaal kömür bölgesine en yakın olan bir limandır. Adını Sir Benjamin d'Urban (b. bk.) dan almıştır. Nüfusu 369 579 dur.

DURBAN: Liman

D'URBAN [*dırbın*], **Sir Benjamin** (1777 - 1849), İngiliz subayı ve sömürge yöneticisi. Montreal (Kanada) da ölmüştür. 1808 - 1813 yılları arasında İspanya'ya girmiş olan Fransızlara karşı savaşmış ve Portekiz ordusunda tümgene-

ralliğe yükselmiştir. D., bundan sonra 1821 den 1825 e kadar İngiliz Guyanası vali vekili ve bölge komutanı olmuş, 1825 ten 1829 a kadar Barbados'ta da aynı görevle bulunmuştur. 1842 de Ümit Burnu kolonisi valilik ve bölge komutanlığına atanmış, 1847 ye kadar bu görevde kalmıştır. D., 1843 te bölgesine yapılan kalabalık Boer göçünü karşılamak üzere Natal'i ele geçirmiştir. Bunun üzerine Port Natal adı, onun adına Durban'a çevrilmiştir. Son olarak Kanada'daki İngiliz kuvvetlerine komuta etmekte idi.

DURBEĞ (XIV - XV. yüzyıl), Çağatay şairi. Hayatı üzerine bilgimiz yoktur. Belh'li olduğu anlaşılıyor. Türkistan'da 1928 yılından önce bulunan *Yusuf ve Züleyha* adlı mesnevîsi Sultan Şahruh adına yazılmıştır. Türk aristokrat sınıfına mensup olduğu anlaşılan bu eski Türk şairinin adına hiçbir yerde rastlanmamaktadır. D. in *Yusuf ve Züleyha* mesnevîsi üzerinde E. Bertel's çalışmıştır (Taşkent, 1944).

DUREAU DE LA MALLE [*dürǫ dı la mąl*], **Adolphe** (1777 - 1857), Fransız bilgini ve düşünürü. Paris'te doğmuş, Londra'da ölmüştür. Başlıca eserleri: *Géographie physique de la mer Noire, de l'intérieur de l'Afrique et de la Méditerranée* (Karadeniz'in, iç Afrika'nın ve Akdeniz'in fizikî coğrafyası) [1807]; *Poliorcétique des anciens* (Eskilerin şehirleri kuşatma sanatı) [1819]; *L'agriculture romane* (Romalılarda tarım) [1827]; *Economie politique des Romains* (Romalılarda ekonomi) [1840]; *L'Algérie, histoire des guerres des Romains, des Byzantins et des Vandales* (Cezayir, Romalılar, Bizanslılar ve Vandalların savaşlarının tarihi) [1852].

DURENDAL [*dürãdąl*] **veya DURANDAL** [*dürãdąl*], kahramanlık destanlarında Roland (b. bk.) ın kılıcına verilen ad. Bir söylentiye göre, Roland bu kılıcı Emir Agolant'ın oğlu Eaumont'dan, bir söylentiye göre de, bir meleğin komutanlarından en iyisine vermesini emrettiği Büyük Karl'dan almıştır. *Chanson de Roland* destanında, ölmek üzere olduğunu anlayan yiğit, onunla vedalaşır ve onu bir kayaya vurarak parçalamak isterse de, bu çabası boşuna gider.

DURET [*dürę*] **LEZYONU** (Tıp), hafif bir yaralanma sonucu olarak, beyinin dördüncü karıncık (*ventriculus*)ı bölgesine kan yayılması. Fransız sinir hastalıkları uzmanı Henri Duret (1849 - 1921) nin adiyle anılır.

DUREY [*durę*], **Louis** (doğ. 1888), Fransız empresyonist müzikçisi. Paris'te doğmuştur. 1917 de Honegger, Auric, Milhaud, Poulenc ve Tailleferre ile bir müzikçi grupu kurmuş ve bu grup «Altılar» diye adlandırılmıştır. Kompozisyonları arasında şunlar ayrıca anılmaya değer: Orkestra için *Pastorale*; koro için *Eloges* (Övgüler); *Judith* (ad) [opera]; piyano için *Neige* (Kar).

D'URFÉ, Honoré (Biyog.): bk. URFÉ, Honoré d'.

D'URFEY [*dırfi*], **Thomas** (1653 - 1723), İngiliz şairi ve oyun yazarı. Exeter'da doğmuş, Londra'da ölmüştür. *The Siege of Memphis* (Memphis kuşatması) adlı bir trajediden sonra hafif komediler ve farslar yazmıştır: *The Fond Husband* (Karısına âşık koca) [1676]: *Madame Fickle* (Madame F.) [1677]; *The Virtuous Wife* (İffetli eş) [1680]; *Campaigners* (Savaşçılar) [1698]; *Wonders in the Sun* (Güneşteki harikalar) [komik opera]. D. nin birçok lirik şiirleri, Henry Purcell ve başkaları tarafından bestelenmiştir. Şarkı niteliğindeki şiirleri *Wit and Mirth or Pills to Purge Melancholy* (Nükte ve neş'e veya keder dağıtan haplar) [6 cilt, 1719 - 1720] adiyle yayınlanmıştır.

DURGĀ (Hint mitolojisi), Himalaya'nın kızı. D. Śiva'nın karısı ve Gaṇeśa ile Kārttikeya'nın anasıdır. D. Śiva'nın karısı olarak, tıpkı Śiva gibi, hem iyi kalpli hem de korkunç tanrıça kimliğinde görünür. D. nın özellikle Bengal'de tapınılan korku verici şekline Kālī (kara kadın), Mahākālī (büyük kara kadın) veya Chandī (zalim kadın) adı verilmektedir. Bu durumunda D. korkunç kara suratlı, dişleri fırlak, dili dışarı sarkmış, alnında üçüncü bir göz bulunan, boynunda yılanlar veya insan kafalarından bir çelenk asılı ve çok kere elinde kesik insan başları tutan bir kadın olarak belirtilir. D. nın birçok devleri yok ettiği söylenir. D. kültü kurban verilmesini gerektirir. Daha eski çağlarda insanlar da kurban edilmiştir. D. şerefine eylül - ekim arasında 10 günlük bir bayram kutlanır. Durgāpūjā adı verilen bu bayram, Hinduların başlıca bayramlarından biridir. Bayram süresince birçok hayvan kurban edilir, son gününde ise Ganga (Ganj) kıyısındaki yerlerde D. nın resimleri ırmağa atılır. D. ya Pārvatī, Umā, Gaurī, Devī, Bhairavī adları da verilir.

DURGA

DURGĀDĀS (XVIII. yüzyıl sonu), Bengalli bir ressam. Daha çok *pātā* denilen kumaş üstüne resim tarzında uzman olarak tanınmıştır.

DURGU (Mus.): 1. Bir musikî cümlesinin bitimine verilen ad. D., bir armonik cümleyi meydana getiren belirsiz sayıda akor bağlantısının sonunu gösteren geçici veya kesin duruştur. Tam D. nun özelliği dominant (çeken) akorunun tonik akoruna bağlanmasıdır. Eksik D., toniğe çevrilme hareketi sırasında durdurulan bitmemiş bir tam D. dur. Kırık D. da toniğin nihaî akoru yerine herhangi bir akor geçmiştir. Yarı D., dominant (çeken) üzerine bir durağı belirtir. Altçeken D. sunun özelliği: dördüncü derece akorunun tonik'e bağlanmasıdır.

2. Eskiden tril (b. bk.) e de D. denirdi. D. nun şimdi de bu anlamda kullanıldığı olmuştur.

3. Sesçi veya sazcının solo olarak icra ettiği gösterişli çizgiye de D. denir.

4. D., «ritm (tartım)» anlamına da gelir.

DURHAM [*dąrım*] (orta İng. **Durem, Duresme;** eski İng. **Dūnholm, Dunholme),** 1. Büyük Britanya'nın England (asıl İngiltere) bölümünün kuzey kesiminde, Tyne ve Tees ırmakları arasında yer alan bir kontluk. Nüfusu 1 463 000, merkezi Durham (b. bk.) dır. Pennine sıradağlarının doğusunda bulunan D. kontluğu, Büyük Britanya'nın belli başlı kömür havzalarından birini barındırmaktadır. Kömür ocaklarının işletilmesi Kuzey Denizi yönünde gelişmektedir. Pennine dağları eteklerindeki ocakların kömürü tükendiğinden artık bu bölgeden vazgeçilmiştir. Fakat doğu yönünde de kömür katmanları gitgide kalınlaşan kısır topraklar altına daldıklarından işletme güçleşmektedir. Yakıtın bol ol-

DURHAM KATEDRALİ

ması sayesinde Tees ırmağı ağzı bölgesinde (Middlesbrough) büyük bir metalürji sanayii doğmuştur.

2. Durham kontluğunun merkezi. Nüfusu 19 300 dür. D. şehrindeki katedral, İngiltere'nin en büyük ve en ünlü katedralleri arasındadır. Bu tapınakta bulunan ve ojival yapı tarzının ilkel şekillerini gösteren köşegen çizgili kemerler, bu tarzın yurdu sayılan Fransa'daki Morienval (Île - de - France) manastırı kilisesinin aynı tarzı müjdeleyen yarım daire biçimindeki tavan kemerlerinden daha önceki zamana aittir. Bir Sakson kilisesinin bulunduğu yerde yapılmış olan bügünkü binanın başlıca bölümleri 1093 ten kalmadır; yapı XIII. yüzyıl sonlarında tamamlanmıştır. Restore edilen D. şatosunda bugün üniversite yer almaktadır.

D., bütün XII. yüzyıl boyunca, el yazmalarını süsle me sanatında önde gelen merkezlerden biri olmuştur. D. piskoposu Norman asıllı Guillaume de Carilef (St. - Calais), katedralin kitaplığına bir takım elyazması bırakmıştır. Bunların bazıları kendisinin Normandiya'ya sürgüne gitmesinden (1088) önce, bazıları da Normandiya'da yapılmıştır. Bunların D. da yapılmış olanları arasında, Normanlar gelmeden önce İngiltere'nin hâlâ Avrupa kıtası sanatlarının etkilerini saklamakta olduğunu gösterenler ve bu arada St. Augustinus'un *Mezmurlar tefsiri* adlı bir el yazması; Normandiya'da yapılmış olanları arasında da pek zengince süslenmiş bir *Kutsal Kitap* vardır.

D. süsleme sanatında hayvan şekilleriyle *entrelac* denilen girift desenlerden ve akanthos yapraklarından yararlanılırdı.

DURHAM [*dąrım*], Amerika Birleşik Devletlerinin North Carolina eyaletinde, Raleigh'yin kuzeybatısında, D. yönetim bölümünün merkezi olan bir şehir. Nüfusu 78 302 (1960) dir. Önemli bir sigara yapım merkezidir. Başka ürünleri arasında ipekli dokuma, tuğla, pamuklu dokuma ve sigara ambalajlama makineleri sayılabilir. D. da aynı zamanda Duke Üniversitesi ile zenciler için North Carolina College bulunmaktadır.

DURHAM [*dąrım*], **John George Lambton** (1833 te Earl; 1792 - 1840), İngiliz devlet adamı. Londra'da doğmuş, Cowes (Wight adası) te ölmüştür. D., 1813 yılında Whig partisi avam kamarası üyesi olmuş, 1828 Peer soyluluk sanını almıştır. D., parlamento reformu için ilk çaba harcayanlardandır. 1830 da Grey kabinesinde mührü has lordu olmuş, 1833 e kadar bu görevde kalmıştır. Kanada'da kargaşalıklar çıkınca 1838 de olağanüstü yetkilerle genel valiliğe getirilmiştir. Bununla birlikte, aldığı tedbirler parlamentonun tepkisiyle karşılandığından, bir süre sonra bu görevinden çekilmiştir. D., Amerika'dan geri döndükten sonra geniş bir rapor hazırlamıştır: *Report on the Affairs of British North America* (İngiliz Kuzey Amerika'sı sorunları üzerine rapor). Bu rapor, yeni İngiliz sömürge politikasına temel olmuştur.

DURHAM [*dąrım*] **BORUSU** (Cerrahlık), trakeotomi (Fr. *trachéotomie*: trakeaya, yani solunum borusuna bir delik açma veya trakeayı yarma) de kullanılan eklemli boru. İngiliz cerrahı Arthur Edward Durham (1834 - 1895) ın adiyle anılır.

DURHAM [*dąrım*] **SIĞIRI**, İngiltere'nin Durham (b. bk.) kontluğunda yetişen, geniş yapılı ve kısa boynuzlu bir sığır cinsi. Şimdi genel olarak *Shorthorns* (kısa boynuzlular) adiyle anılan bu hayvanlar, hem sütleri hem de etleri bakımından beğenilir. Renkleri genel olarak demir kırı, al ve kırdır.

DURHAM [*dąrım*] **TÜPÜ**, bakterilerin çıkardığı gazların nitelik ve niceliklerinin tespit edilmesine yarayan, baş aşağı edilmiş bir deneytüp. İngiliz bakteryoloğu Herbert Edward Durham (1866 - 1945) ın adiyle anılır.

DURHAM [*dąrım*] **ÜNİVERSİTESİ**, İngiltere'de Durham şehrinde öğretim yapmakta iken 1646 da Cromwell'ın emriyle kapatılıp 1832 de yeniden kurulmuş olan bir üniversite. Bu üniversitenin sekiz kolejden kurulu bir D. bölümü ile, tıp okulunu kapsayan King's College'ın da bulunduğu bir Newcastle bölümü vardır. İki bölümün kitaplıklarında kitapların sayısı 256 000 cilttir.

DURİN (Fr. Dourine) **HASTALIĞI**: dorin hastalığı (b. bk.) nın asıl şekli.

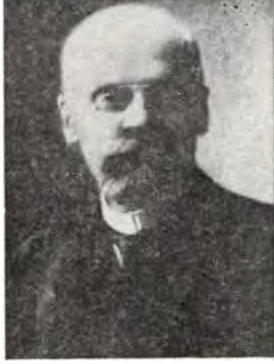
DURİS (M. Ö. VI. yüzyılın sonu ile V. yüzyılın başları), Yunan vazo ressamı. Atina'da bulunan ve onun adını taşıyan vazoların sayısı oldukça kabarıktır. Kara, özellikle kırmızı renklerin çok olduğu mitolojik sahneler ağır bir üslûpla çizilmiştir; Eos ile Memnon (Louvre); Seilenos'lar (Londra); Amazonlar (Bruxelles); Aias ile Odysseus (Viyana).

DURIS: «Eos ile oğlu Memnon»

DURİS, Sisamlı (M. Ö. 340 - 260), Yunan tarihçisi. Atina'da Theophrastos'a öğrencilik ettikten sonra Sisam'a dönmüş ve salt hükümdarlık etmiştir. Elimizde tarih eserlerinden bazı parçalar vardır.

DURKHEIM [*dürkęm*], **Emile** (1858 - 1917), Fransız sosyoloğu. Epinol'de doğmuş, Paris'te ölmüştür. Yüksek öğretmen okulunda okuyan ve felsefe agrejesi ve edebiyat doktoru olan D., 1902 de F. Buisson'un yerine Sorbonne'a pedagoji profesörlüğüne getirilmiştir. «Revue philosophique» te 1886 ve 1887 de çıkan yazılarında ahlâkın, çeşitli sosyal tiplerle ilintili olan törebilim olduğunu ileri sürmüştür. Bu arada *Eléments de sociologie* (Sosyolojiye giriş) [1889] adlı bir eser de çıkarmıştır. Esas tezi *De la division du travail social* (Sosyal iş bölümü üzerine; Türk. çev. İçtimaî taksim - i amal, 1923) [1893] dir; bu kitabında kişinin gelişmesinin toplumla her gün biraz daha artan bir bağlılık gösterdiğini ispata çalışır. Ahlâklılık bir insan grupuna olan bağlılıkla orantılıdır. D., bundan, meslekî gruplaşmaların teşviki gerektiği sonucuna varıyordu. İlkelerini *Règles de la méthode sociologique* (Sosyolojik yöntemin kuralları; Türk. çev. İçtimaiyat usulünün kaideleri, 1943) [1894] adlı kitabında savundu. Yönteminin esası, ahlâkî olguları, bireysel vicdanların dışında var olan «şeyler» gibi sosyal olgular olarak görmekten ibarettir. [1898 de «Revue de méthaphysique et de morale» de çıkan *Représentations individuelles et représentations collectives* (Bireysel tasarımlar ve toplumsal tasarımlar) adlı yazısı]. 1897 de çıkan *Le suicide, étude de sociologie* (Kendini öldürme, sosyoloji incelemesi) adlı kitabını, kişinin kendisini isteyerek öldürmesinin bireysel sebeplerden değil, sosyal sebeplerden ileri geldiğini ispatlamak için yazmıştır. 1897 de «L'Année sociologique» in *La prohibition de l'inceste* (Zina yasağı) adlı yaziyle çıkmağa başlaması, aşağı sosyetelerde ve ahlâkî düşüncelerin gelişmesi üzerinde önemli incelemelerin yapılmasına yol açmıştır. Böylelikle antropoloji ile felsefî eleştirmeyi olduğu kadar dinler tarihini de yenileyen yepyeni bir sosyoloji okulu kurulur. D. in düşüncesinin en üstün anlatımını *Les formes élémentaires de la vie religieuse: le système totémique en Australie* (Dinî hayatın ilkel şekilleri: Avustralya'da totem sistemi; Türk. çev. Hüseyin Cahit: Din hayatının iptidaî şekilleri, 2 cilt, 1923 - 1924) [1912] adlı eserinde bulmak mümkündür.

E. DURKHEIM

Bununla birlikte D. in «törebilim» i bireysel ahlâkî vicdanın rolünü hiç de ortadan kaldırmaz. Tersine, törebilim, pratik uygulamasını bir yandan, eğer toplum herhangi bir temel ahlâk ilkesinin ortadan kalkması tehlikesiyle karşı karşıya kalırsa, toplumun törelerinin yenilenmesinde, öte yandan yıpranmış töreler arasından gün ışığına çıkan yeni eğilimlerin en aydın bireysel vicdanlar tarafından anlaşılmasında bulabilir. Demek oluyor ki, D. ahlâkın genel ilerlemesinde ahlâkî vicdanın önemli bir rolü olduğunu kabul etmekteydi.

D. in ölümünden sonra, 1922 de *Education et sociologie* (Terbiye ve sosyoloji; Türk. çev. 1950) adlı eseri yayınlanmış, 1924 te de C. Bouglé, D. in üç yazısını *Sociologie et philosophie* (Sosyoloji ve felsefe) başlığı altında toplamıştır. D. in 1925 te çıkan *L'éducation morale* adlı eserini Hüseyin Cahit (Yalçın) dilimize çevirerek 1927 de «Ahlâk terbiyesi» başlığiyle yayınlamıştır. Ayrıca bk. *La morale professionnelle* (Meslek ahlâkı, Türk. çev. M. Karasan, 1949), *Leçons de sociologie physique des moeurs et du droit* (Örf ve hukukun fizik sosyolojisi dersleri) [Paris ve İstanbul 1950, H. N. Kubalı'nın önsözü ve G. Davy'nin girişi ile birlikte; ayrıca bk. H. N. Kubalı: «Ahlâk ve hukuk kaideleri hakkında dersler», D. in notlarından çev., İstanbul 1947].

Ziya Gökalp, D. sosyolojisinin etkisi altında kalmıştır. Fakat Gökalp'ın eserini Türkiye'nin toplumsal bir buhran geçirdiği Cumhuriyet öncesi dönemdeki yeri ve etkisiyle düşünmek ve değerlendirmek gerekir. Bu dönemde Gökalp buhran geçirmekte olan Türk ulusunun sorularını yöntemli bir şekilde çözümleme ve onlara bir çare bulma çabası içinde görüldüğü gibi, araştırmalarının ve çözümlemelerinin gerektirdiği sonuçlar veya kurallarla devrine etkili olma ve yeni bir yön verme çabası içinde de görülür. Bu çalışma şekliyle bile Gökalp, D. ın etkisi altındadır ve D. e benzemektedir. D. in Fransa'da yaptığını Gökalp Türkiye'de yapmak istemektedir. D. 1870 bozgunundan sonra Fransa'da sarsılan kurumların yeniden örgütlenmesine bilimsel olarak çalışmış ve gittikçe gelişmekte olan sanayiin ve bu sanayiin sonucu olan sarsıntıların yarattığı toplumsal değişmeleri bilimsel yönden inceleyerek topluma yeni bir düzen sağlayarak ahlâk ilkelerini aramıştır.

Sosyolog olarak Gökalp, D. den özellikle D. sosyolojisinin ileri sürdüğü yöntemi ve nesnelliği (objectivité) sağlayan bütün kuralları benimsemiş ve uygulamalarında bunları denemiştir. Gökalp da D. gibi olayları gerçek yaşantıları içinde değerlendirmeğe çalışmıştır. Kısaca Gökalp'ın Türkiye'de yaptığı Türk tarihi, Türk folkloru, Türk masalı araştırmalarında D. den edindiği yöntem ve nesnellik görülür. Bunun dışında Gökalp «millî sosyoloji» adını verdiği sosyoloji kolunun araştırma kurallarını ayrıca belirtmiştir. D. ve Gökalp aynı koşulların sosyologları ve aynı sorunların önünde kalmış sosyologlar değildir. D. batı sanayi uygarlığının sosyolojisini yaparken, Gökalp kültür ilişkilerinin yarattığı toplumsal sonuçları düşünmüş ve araştırmış ve sosyolojisini bu yolda kullanmak istemiştir.

DURLACH [*durlah*], eski bir Alman şehri. 1938 de Karlsruhe'ye katılmıştır. Rein nehrinin bir kolu olan Pfinz kıyısındadır. D. ta meyva ve sebzecilik, bisiklet ve dikiş makinesi sanayii bulunmaktadır. D., 1227 yılında Staufer hanedanından Baden Markgraf'larının eline geçmiştir. 1565 - 1715 yılları arasında Baden hanedanının Protestan kolunun oturma yeri idi. 1689 da Fransızlar tarafından yakılıp yıkılmakla birlikte, şatosu 1697 den sonra yarı yarıya onarılmıştır. D. ta ayrıca 1701 den kalma bir kilise, belediye dairesi (1717), Basel kapısı ve Baden'ın en eski lisesi bulunur. D. üzerinde yükselen Turmberg'de bir gözetleme kulesi vardır.

DURMA, belirli bir referans sistemine göre bir cismin koordinatlarının durağan kalması. Bu, göz önüne alınan cismin koordinatlarının belirli bir referans sistemine bağlanmasını gerektiren *bağıl D.* nın tanımlamasıdır. Buna karşılık, bir cismin *salt D. sı*, relativite kuramının salt referans sisteminin bulunamayacağını göstermiş olmasından dolayı, fiziksel bir anlamı olan bir kavram değildir.

DURMITOR, Karadağ (Sırp. Crna Gora) da bir dağ çemberi. En yüksek noktası 2 527 m ile Bobotov Kuk tepesidir. Bu dağ çemberinde buzul izleri vardır: tepelerin eteklerinde küçük koylar, buzultaşları ve göller (Kara Göl) göze çarpar. Bölgede hayvan yetiştirilir. Žabliak, bu bölgenin turistik merkezidir.

DURNOVO, Pëtr Nikolaeviç (1844 - 1915), Rus devlet adamı. Polis örgütü şefi (1884 - 1893) ve iç işleri bakanı yardımcısı (1900 - 1905) ve iç işleri bakanı (1905) olan D., 1905 - 1907 Rus ayaklanmasına katılanlara karşı şiddetle savaşmıştır.

DURO, beş pezeta değerinde eski bir İspanyol parası. Sekiz gümüş real değerinde olan D., ilk olarak II. Philippe zamanında basılmıştır (1556 - 1598).

DUROC [*dürǫk*], **Géraud Christophe Michel, Duc de Frioul** (1772 - 1813), Fransız generali ve diplomatı. Fransa'da Nancy yakınlarındaki Pont - à - Mousson'da doğmuş, Markersdorf (Saksonya) yakınlarında ölmüştür. D., 1796 da Napoléon'un yaveri olmuş, 1798 Mısır seferinde onun yanında bulunmuştur. D., Directoire yönetiminin devrilmesinde önemli rol oynamış (1799), birinci konsül tarafından diplomatik görevle Berlin, Petersburg (Leningrad), Stockholm ve Kopenhag'a gönderilmiştir. D., Napoléon'un 1805 - 1806 ve 1807 seferlerine katılmış, Markersdorf yakınında ve Napoléon ile birlikte bulunduğu sırada yaralanarak ölmüştür. D., Napoléon'un çok sevdiği subaylardandı.

DUROSTORUM, Rumanya'da, aşağı Moesia'da, askerî bir kamp çevresinde Romalılarca kurulmuş bir şehir. Önemli bir yol kavşağıydı. Marcus Aurelius zamanında bağımsız bir şehir olarak kurulan D., VII. yüzyılda Bulgarlar tarafından alınmıştır. Silistra yakınında geniş bir alan kaplayan kalıntıları vardır. Bk. SİLİSTRA.

DUROZIEZ [*dürozię*] **HASTALIĞI** (Tıp), kalbin sol karıncığı ile sol kulakçığı arasındaki mitral deliğinin doğuştan dar veya büyük olması. Mitral stenosis adiyle de anılır. Fransız hekimi Paul Louis Duroziez (1826 - 1897) nin adiyle anılır.

Duroziez mırıltısı veya **işareti** (Tıp), hort yetersizliğinden dolayı femur atardamarı (*arteria femoralis*) nda veya başka bir büyük çevre atardamarında duyulan çift mırıltı.

DURRËS (Coğ.): bk. DRAÇ.

DURSUN BEY (XV. yüzyıl), Türk tarihçisi. Bursalıdır. Fatih devrinin tanınmış kumandanlarından olan Cebe Ali Beyin yeğeni ve Karıştıranlı Süleyman Beyin kaynıdır. Bu iki kumandan tarafından yetiştirilen D B. adının aslında Tur - i Sina olduğunu, fakat halk arasında Dursun olarak tanındığını kendi eserinde belirtmektedir.

D. B. daha çok II. Bayezid devrinde kendini tanıtmıştır. Ancak, onun İstanbul'un fethine katıldığı ve şehrin alınışından sonra Cebe Ali Beyin yanında İstanbul'un ilk tahririnde hizmet aldığı, hattâ Cebe Ali Bey'in Bursa'ya dönüşünden sonra da bu hizmette kaldığı ve İstanbul defterdarı olduğu bilinmektedir. Daha sonra Divan - i hümayun yazıcılığında, kapı kethüdalığında bulunduktan sonra defterdar olmuştur. Ölüm tarihi bilinmemektedir. Kendisini tanıtan ünlü eseri, genellikle Fatih devri ile II. Bayezid devrinden bir bölümü kasayan *Tarih - i Ebü'l - Feth* adlı tarihidir. Ağır bir dille yazılan bu eserin, İstanbul Topkapı Sarayı Revan Kütüphanesinde dört yazması ve Ayasofya kütüphanesinde de bir yazması vardır. Bu metin Mehmet Arif tarafından «Tarih - i Osmanî Encümeni Mecmuası» na ek olarak yayınlanmıştır. — İ. P.

DURSUNBEY, Balıkesir iline bağlı bir ilçe. Nüfusu 6.540 (1965), merkez bucağından başka 3 bucağı (Gökçedağ, Kavacık, Kireç) ve 102 köyü ile birlikte ilçe nüfusu 45 717 (1965), yüzölçümü 1 926 km^2 dir.

D. ilçesi Balıkesir ilinin doğu bölümündedir. İlçe toprakları dağlıktır (1 000 m). Dağları zengin ve gür ormanlarla (en çok çam) kaplıdır. D. de kışlar soğukça, yazlar sıcak geçer. Yağışlar kışın ve baharda olur. Akarsu olarak birçok dereler vardır. İlçede tarıma elverişli topraklar azdır. Elverişli yerlerinde en çok meyva yetiştirilir. Bu arada her yıl birkaç yüz ton elma elde edilir. Başlıca geçim kaynakları meyvacılık, ipek kozacılığı ve ormancılıktır. Devlete ve özel kişilere ait birkaç kereste fabrikası, Devlet Orman İşletmesi, istasyonda Toprak Mahsulleri Ofisinin bir ambarı vardır.

Deniz yüzünden 765 m yüksekte olan D., yeşillikler ortasında güzel görünüşlü bir kasabadır. Belediyesi çok eskiden kurulmuştur. Okulları, kitaplığı, otel ve gazinoları, hamamları, çarşısı, modern bir hal binası, fırınları vardır. Çarşısında her hafta pazar kurulduğu gibi, her yıl 10 ağustosta başlayıp 5 gün süren hayvan ve eşya panayırı vardır. Pazar ve panayıra uzak çevrelerden de gelenler olur. D. in güneyinden Kütahya - Balıkesir demiryolu geçer. Kasaba, bu istasyona bir yol ile bağlıdır. Ayrıca kasabadan şose geçer. — R. İ.

DURSUNBEY REVİRİ: bk. DEVLET ORMAN İŞLETMESİ.

DURSUN FAKİH (ölm. 1325), Osmanlı devletinin kuruluşu sıralarında yaşamış olan bir Türk bilgini ve şairi. D. F. Osman Gazinin kaynatası Şeyh Edebalı'nın öğrencisi ve damadıdır. Tefsir, hadis ve fıkhı ondan okumuş, Osman Gazinin imamlığında bulunmuş, Karacahisar alındığında (1288) onun adına ilk cuma hutbesi ile Eskişehir'de bayram hutbesini okumuştur. Osman Gazi kendisini devletin ilk kadısı ve hatibi olarak bu işe atamıştır. Ayrıca şairliği de bulunan D. F. ın türbesi Karacahisar (Eskişehir yakınında, Porsuk çayı üzerinde) dadır.

DURTAIN [*dürtę̃*], **Luc** (asıl adı: **André Nepveu**) (1881 - 1959), Fransız şairi, romancısı ve eleştirmecisi. Paris'te doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. Birkaç kozmopolit roman yazmıştır. Bunların en sevileni *Quarantième étage* (Kırkıncı kat) [1927] dır. İnsanların kardeşliği düşüncesi üzerinde durmuştur.

DURUK (Fr. Stator), motorlarda ve elektrik jeneratörlerinde kımıldamaz bölüme verilen ad.

DURUK ENERJİ (Fiz.): bk. ENERJİ.

DURUM [Ask.], bir birliğin veya komutanlığın yerleri ile içinde bulundukları koşullar. Genel olarak, düşmanınki ile birlikte göz önünde tutulur. Özelliğine göre, genel, özel, taktik, idarî (lojistik ve personel) ve stratejik D. diye adlandırılır.

Durum haritası: Komutan veya karargâhça D. u sürekli incelemek, izlemek veya kurmaylık bildirilerine iliştirmek amaciyle üzerine D. un işlendiği harita. Bk. DÜNYA HARBİ, II., haritalar.

Durum krokisi: Belirli bir zamandaki D. u göstermek amaciyle yapılan kroki. Bk. DÜNYA HARBİ, I., krokiler.

Durum muhakemesi: Bir görevin yapılmasına etki gösteren bütün etkenlerin mantıklı ve düzenli bir şekilde incelenmesi. Yerinde bir karar, iyi bir D. muhakemesinden doğar. Komutanca veya onun adına yapılacak D. muhakemesi (taktik D. muhakemesi) şu konuları kapsar: 1. Görev; 2. D. ve hareket tarzları (a. düşman, dost, yer, hava, zaman ve uzaklık gibi hareket tarzlarına etki gösteren etmenler; b. düşman yetenekleri; c. birliğin kendi hareket tarzları); 3. İki tarafın hareket tarzlarının karşılaştırılması; 4. Birliğin kendi hareket tarzlarının karşılaştırılması; 5. Karar.

Bunların incelenmesinde ne derece ayrıntılara gidileceği D. un kapsadığı koşullara bağlıdır. D. muhakemesi geçici bir çalışma olmayıp koşullar değiştikçe baş vurulan sürekli bir çalışmadır. İdarî birlik komutanlığınca D. muhakemesi personel ve lojistik görevlerinin temel olarak alınmasiyle yapılır. Taktik bir komutanlıkta karargâhın çeşitli bölümlerindeki subaylar, genel D muhakemesi yanında personel D. muhakemesi (personel disiplini, morali ve personel ikmali, sivil halkla ilişkisi, esir ve mülteci işleri, karargâhın iç işleri konularında), haberleşme D. muhakemesi (düşman ve yetenekleri, politik ve ekonomik durum, arazi ve özelliği konularında), lojistik D. muhakemesi (ikmal, sağlık ve veteriner, ulaştırma ve hizmetler yönünden) yaparlar.

Stratejik durum muhakemesi: Durumun stratejik bakımdan incelenmesi. Bu da komutanlık D. muhakemesi gibi yapılırsa da, özellikle düşmanın millî ülküsü; b Birliğin kendi millî ülküsü; c. İki tarafın politakası; d. Tabiî kaynaklarla birlikte ekonomik durum; e. İnsan gücünü ve psikolojisini kapsamak üzere sosyolojik durum; f. Teknoloji göz önünde tutulur.

DURUMA veya WADURUMA, Doğu Afrika'da Bantu dilini konuşan ve topluca Nyika diye anılan dokuz boydan biri. D. lar güneydoğu Kenya'nın bir bölümüne yerleşmişlerdir. I. Shepera, *Some Problems of Anthropological Research in Kenya Colony* (Kenya sömürgesinde bazı antropolojik araştırma sorunları) [1949] adlı eserinde D. ları 33 000 kişi olarak tahmin etmiştir.

DURUŞMA, davacı ve davalı hazır bulunduğu halde yapılan yargılama evresi. D., dava hakkında hüküm verecek olan yargıç veya mahkeme önünde olmak gerekir. D. ların herkese açık, tarafların yüzüne karşı ve sözlü olması esastır.

D'URVILLE [*dirvil*] **ADASI,** Güney Yeni Zelanda açıklarında, Kuzey ve Güney Zelanda arasında bir ada. D. A. nın doğusunda Cook Boğazı, batısında Tasman koyu vardır.

D'URVILLE WALL [*dirvil wol*], Güney Kutbunda, Victoria Land'de, buzullar tarafından oyulmuş birkaç bin ayak yüksekliğinde büyük bir granit duvarı. Sir Ernest Shackleton komutasındaki İngiliz Güney Kutbu sefer kurulu tarafından 1808 1809 da bulunmuştur. Shackleton, D. W. a bu adı güney denizlerine 1837 - 1840 yılları arasında bir keşif gezisi yapmış olan Fransız deniz komutanı Dumont d'Urville'i anmak üzere vermiştir.

DURYCH [*duriħ*], **Jaroslav** (doğ. 1886), Çek yazarı. Hradec Králové (Königgrätz) de doğmuştur. Olomouc (Ölmütz) ve Praha'da askerî doktorluk yapmıştır. D. in lirik ve epik üslûbu, halk şarkısı ve Karel J. Erben'in baladlarının etkisi ile olgunlaşmıştır. Ana konusu insanı kurtaran Tanrı'dır. Acı çekmeyi öven dramları irrasyonel (usdışı) ve hayalci hikâye ve romanlarının konusu, hem yaşadığı zamandan hem barok çağından alınmıştır. Bunlar arasında en başta geleni Wallenstein trilojisi *Bloudění*'dir. D. Katolik modernlerin sembolik - mistik tipinin en önemli temsilcileri arasında sayılır. D. in disiplinli ve düzenli edebî dünyasında aynı zamanda savaş sonrası devrinin akımları, baş döndürücü zevk ve hazlar, zalim bir natüralizm ve her çeşit otoriteye baş kaldırma da görülür. D., Almanya, İtalya ve İspanya'ya yaptığı gezilerini telkinci bir üslûpla gezi izlenimleri halinde tasvir etmiştir. Eserleri: *Svatý Jiří* (ad) [dram, 1915]; *Cikánčina smrt* (Çingene kadının ölümü) [1916]; *Na horách* (Dağlarda) [roman, 1919]; *Svatý Vojtěch* (ad) [dram, 1921]; *Panenky* (Genç kızlar) [1923]; *Žebrácké písně* (Dilenci şarkıları) [1925]; *Svatý Václav* (ad) [dram, 1925]; *Sedmikráska* (Koyun gözü, küçük papatya) [1925]; *Bezkydy* (Beskid dağları) [1926]; *Balady* (Baladlar) [1928]; *Bloudění* (Serseri) [1929]; *Rekviem* (Requiem, ölü duası) [1930]; *Masopust* (Karnaval) [1938]; *Služebníci neužiteční* (Lüzumsuz hizmetçiler) [1940].

DURYCH [*duriħ*], **Václav** (1735 - 1802), Çek dil bilgini. Turnov (Bohemya) da doğmuş, orada ölmüştür. Praha Üniversitesinde teoloji ve İbranice profesörlüğü yapmıştır. Başlıca eserleri: *De slavo - bohemica sacri codicis versione dissertatio* (Morav İslavcası kutsal kodeksinin çevirmesi üzerine tez) [1777]; *Bibliotheca slavica antiquissimi dialecti communis* (En eski ortak lehçeye ait İslav kitaplığı) [1795].

DURYEA [*duryey*], **Charles Edgar** (1861 - 1938), Amerikalı fabrikatör. D., 1895 yılında ilk çağdaş Amerikan otomobilini ve birçok otomatik aygıtı geliştirmiştir. D., 1892 de benzinle işleyen bir otomobil yapmış, 1895 yılında Massachusetts eyaletindeki Springfield'de D. Motor Wagon Factory (D. motorlu araba fabrikası) yi örgütlendirmiş, 1900 de otomobil için D. Power Company'yi kurmuştur. D. in başka buluşları arasında püskürtücü karburatör (spray carburetor) (1892) ve otomobiller için pnömatik lastikler vardır.

DUŠAN [*duşan*], **Stefan IX Uroš IV** (1308 - 1355), 1331 de kral, sonra da imparator olan bir Sırp hükümdarı. Diavoli'de ölmüştür. Gençliği İstanbul'da, babası Stefan Dečanski ile birlikte sürgün olarak geçmiştir. Doğu imparatorluğunun yerini alacak ve Türklerin yolunu kesecek bir Sırp-Bizanslı imparatorluğu kurmava çalışmıştır. Bulgar çarı İvan Aleksandır'ın kız kardeşi Elena ile evlenerek (1331) Bulgaristan üzerindeki Sırp hakimiyetini yeniden kurabilmiş, az sonra batı Makedonya'yı ele geçirmiştir. İstanbul'a doğru yürümek üzere iken (1335) Macar kralı Károly Róbert'in saldırısına uğrayınca ve Bosna banı (sancak beyi) Stefan Kostromanović de işe karışınca bu düşünceden vaz geçmiş ve durumunu sağlamlaştırmak için Venedikle bir ittifak yapmak (1340) zorunda kalmıştı. 1341 de Priştina antlaşmasiyle müttefik bulunduğu İoannes Kantakuzenos, İoannes V Palaiologas ile savaşa girişince D. da Makedonya'ya (1342 - 1345), sonra da Epeiros ile (Selanik dışta kalmak üzere) Tesalya (Thesalia) ya el koydu. 1346 yılında paskalya günü, başkenti olan Üsküp (Skopje) te Rumların, Sırpların, Bulgarların ve Arnavutların imparatoru olarak taç giymiştir. Az önce Sırp

kilisesini bağımsızlığa kavuşturmak amaciyle Peć başpiskoposunu patrik aşamasına yükseltmişti. Macaristan'ın düşmanca davranışı üzerine (1354) Belgrad'ı yeniden ele geçirdikten sonra, 1335 te İstanbul'u almak ve kendini Türklere karşı Hrıstiyanlığın savunucusu rolünde göstermek düşüncesiyle öteden beri tasarladığı önemli sefere girişerek Edirne'yi aldı. Fakat o sırada ölünce ordusu geri dönmekten başka bir şey yapamadı.

Büyük bir savaşçı olan D., Sırpların ulusal kahramanı olarak kaldı. «Dušanov zakonik» adiyle tanınan bir kanun dergisi hazırlatmıştı. Yunan hukukuna dayanan, 1349 da yayınlanan, 1354 te eksikleri giderilen ve hiçbir noktada Batınınkilerden aşağı kalmayan bu dergi, XIV. yüzyıl Sırp uygarlığının bir tanığı olarak durmaktadır.

DUSARES (Mit.): bk. DUŞARA.

DUSART, Cornelis (1660 - 1704), Hollandalı ressam. Haarlem'de doğmuş, orada ölmüştür. A. Van Oslade'ın öğrencisi olan D., köy hayatiyle ilgili sahnelerin tablolarını çizmiştir. Bunların en tanınmışları şunlardır: «Çingene mızıkacılar», «Balık pazarı», «Han» (Amsterdam müzesi); «Tütün içen adam» (Avignon müzesi); «Hanın içi» (Haarlem müzesi); «Çığırtkan» (Viyana müzesi).

DUSE [*düze*], **Eleonora** (1859 - 1924), İtalyan dram aktrisi. Vigevano'da dünyaya gelmiş, Pittsburg (Pennsylvania) da ölmüştür. D. nin çocukluğu birçok güçlüklerle geçmiş, on dört yaşında iken annesini kaybetmiştir. O yıl (1872) Verona'da Giuletta rolünde büyük başarı kazanmıştır. 1879 da Cesare Rossi, D. yi kumpanyasına almıştır. D., kısa zamanda *Divorçons* (Boşanalım), *Fedora*, *La Loncandiera* ve *Theodora*'yı repertuvarına katmıştır. 1885 te Güney Amerika turuna çıkmış ve 1892 de *La Dame aux Camélias* (Kamelyalı kadın) daki rolüyle Viyana'yı ayağa kaldırmıştır. D., Amerika Birleşik Devletlerindeki sanat hayatına 1893 te atılmıştır. 1895 te Londra'da temsil verirken Sarah Bernhardt (b. bk.) ile tarihî bir yarışmaya girişmiş; her ikisi de Sudermann'ın *Magda*'sını ovnamış ve eleştirmecileri bir tercihte bulunmağa çağırmıştır. George Bernard Shaw D. nin Sarah Benhardt'dan çok daha üstün olduğunu belirtmiştir. 1899 D. nin Gabriele d'Annunzio (b. bk) ya olan romantik ve artistik ilişkisinin başladığı yıldır. D., bu sıralarda d'Annunzio'nun *La città morta* (Ölü şehir) ve *La Gioconda* adlı piyeslerinde rol almıştır. 1902 yılında repertuvarına *Francesca da Rimini*'yi de katarak d'Annunzio'nun dramlarını temsil etmek üzere Amerika'ya dönmüştür. D. Birinci Dünya Harbinden önce sahneden çekilmekle birlikte, 1921 de on bir yıllık bir ayrılıktan sonra sahneye dönmüştür. 1923 yılında ise Londra'da bir seri gündüz seansı vermiş, ayrıca New York ile Metropolitan Opera House'da sekiz kere sahneye çıkmıştır.

E. DUSE

D. nin modern tiyatronun en büyük trajedi aktrisi olduğu kabul edilmektedir. Onun tiyatro bakımından getirdiği en önemli yenilik, Ibsen piyeslerinin kahramanı rollerini (*Bir bebek avi*'nde Nora, *Rosmersholm*'de Rebecca West; *Hedda Gabler*) bütün Avrupa ve Amerika'da temsil etmiş olmasıdır. D. nin en iyi rolleri arasında Francesca da Rimini, Camille ve Fernande sayılabilir. Özellikle Sardou, Duma, Ibsen, Maeterlinck ve d'Annunzio'nun piyeslerindeki kadın rollerinde başarı kazanmıştır.

DUSHMAN [*düşmın*], **Saul** (doğ. 1883, Amerikalı fizikokimyacı. Rostov (Rusya) da doğmuştur. Toronto Üniversitesinde okuduktan sonra General Electric Co. ortaklığında ve Edison elektrik firmasının araştırmalar bölümünde görev almış, 1914 te elektrik yükünün akkor halindeki metallerin çıkardığı partiküller (parçacıklar, zerreler) in kütlesine olan oranını ölçmüş ve böylece bu partiküller ile katot ışınları elektronlarının özdeş olduklarının tespit edilmesi mümkün olmuştur. Başlıca eserleri: *High Vacuum* (Yüksek derecede vakum) [1923]: *Elements of Quantum Mechanics* (Kuantum mekaniğinin ilkeleri) [1938].

DUSSAUD [*düso*], **Frantz** (1870 - 1953), İsviçreli fizik profesörü. Cenevre'de doğmuş, Paris'te ölmüştür. Duyu organlariyle ve bir duyu organının yerine bir başka duyu organının kulllanılabilmesi ile ilgili çalışmalar yapmış ve bu araştırmalarının sonuçlarını sağırların ve körlerin eğitimine uygulamıştır. Sağırlar için duymanın yerini dokunmanın aldığı bir gramofon, körler için de görmenin yerini yine dokunmanın aldığı bir sinema, yine körler için yazma ve resim yapma aygıtları, uzaktan görme aygıtları, bir hoparlör, aldığı sesi yazan bir telefon alıcısı tasarlamıştır. 1856 yılında Sorbonne Üniversitesinde elektrikle işleyen pikaplı gramofonunu göstermiştir.

DUSSAUD [*düso*], **René** (1868 - 1958), Fransız doğu bilgini ve arkeoloğu. Neuilly - sur - Seine (Paris) de doğmuş, orada ölmüştür. 1895 ten itibaren Suriye'de çeşitli kazı işlerinde bulunmuş ve birçok anıt ve yazıtları tanıtmıştır. Collège de France'ta bazı kürsülere vekâlet ettikten sonra Louvre müzesi müdürlüğünde bulunmuştur. Eserleri arasında *Histoire et religion des Nosairis* (Ensariye tarih ve dini) [1900]; *Les Arabes en Syrie avant l'Islam* (İslamlıktan önce Suriye'de Araplar) [1907]; *Les civilisations préhelléniques dans le bassin de la mer Egée* (Ege denizi havzasında Elen öncesi medeniyetler) [2. bas., 1914]; *Les origines cananéenes du sacrifice israélite* (İsraellilerdeki kurban geleneğinin Kenanlılara dayanan kökleri) [1921]; *Topographie historique de la Syrie* (Suriye'nin tarihî topografyası) [1927] sayılmağa değer. D., «Revue de l'histoire des religions» dergisini çıkaranlardan biriydi. 1920 de «Syrie» dergisini kurmuştur. Ayrıca Académie des Inscriptions (Yazıtlar Akademisi) üyesi olmuş (1923) ve 1937 - 1948 yılları arasında bu akademinin genel yazmanlığında bulunmuştur.

R. DUSSAUD

DUSSEK [*dușek*] **veya DUSİK** [*dușīk*] **Jan Ladislav** (1760 - 1812), Çek virtüöz piyanisti ve bestecisi. Časlav'da doğmuş, Saint - Germain - en - Laye'de ölmüştür. Jan Josef D. in oğludur. Tuşlara dokunuştaki tekniği, yankılı ve dolgun sesleriyle piyanoyu ilk «dile getiren» sanatçı olarak ün kazanmıştır. On iki konçerto, seksen üç piyano sonatı, seksen keman sonatı, on trio ve çeşitli piyano parçaları bestelemiştir. Bunlardan zamanımızda ancak *La consolation* (Teselli) adlı bestesi bilinmektedir. Piyano metodu (1796) hâlâ değerini muhafaza etmektedir.

DUSZNIKI ZDRÓJ [*dușniki zdruy*] (Almanca adı: **Reinerz**), Polonya'da, Kraków voyvodalığında, Kraków şehrinin güneyinde bir şehir. Tahtacılık ve dokumacılık sanayii gelişmiştir.

DUŞ (Fr. Douche), temizlik veya tedavi amaciyle kullanılan bir çeşit yıkanma. D. ta yukarıdan gelen su ya yavaşça, damla damla, ya sürekli veya birden ve hızla akıtılır. Suyun aktığı D. başlığının delik genişliğine göre D. türlü türlü olabilir. Başlıktaki delikler kaba ise su yağmur şeklinde, ince ise toz şeklinde, koni biçiminde bir ek borudan akıyorsa, ışın şeklinde, D. borusu suyu dağıtan bir gereçle donatılmışsa, yelpaze şeklinde akar. Oturarak yapılan D. ta su oturma hizasından yukarı doğru püskürtülür. Ayarlanabilir D. ta su sıcaklığı, istendiği gibi artırılıp azaltılabilir. D. ta su yerine gaz ve hava da kullanılabilir (fön prensibine göre sıcak su D. ları). Hava D. ları vücudu serinletmeğe yarar.

Kısa süreli (2 - 3 saniye) soğuk veya sıcak D. lar vücudu şiddetle uyarır. Ilık D. lar (28 - 36°) yatıştırıcı etki yapar. Hele, umumiyetle tatbik edilen değişik ısılı D. lar, uygulandığı bölgedeki kan dolaşımını ve metabolizmayı önemli derecede artırır. Bu türlü D. lar çok küçük çocuklara ve sinir rahatsızlığına, kansızlığa, kalp hastalığına yakalanmış yaşlı kimselere uygun değildir. Başa tatbik edilen sıcak ve soğuk D. larda çok dikkatli olmak gerekir. D. tesisleri, özellikle temizlik amaçlarına yarar (spor kuruluşları, fabrika ve okul banyoları). Çoğunlukla evlerde de D. aletleri bulunmakla beraber, küçük çocuklar, hasta ve yaşlılar için pek tavsiye olunmaz.

DUŞARA (Zü'l şarā), puta tapma devrinde Nebatîlerin tanrısı. D. ya, Roma imparatorluğunun Arabistan eyaletinde, özellikle Petra (bugünkü Vadi Musâ'daki Sela) da tapılırdı. Bereket tanrısı olarak Dionysos ve Helios ile aynı düzeyde sayılır. Şerefine yapılan şenliklerde piyesler (Dusaria) oynanırdı.

DUŞRATTA veya TUŞRATTA (aş. yu. M. Ö. 1410 - 1375), kız kardeşini ve kızını birbiri ardınca firavun III. Amenophis'in haremine veren Mitanni kralı. D. bu suretle Hyksos'ların yarattıkları tehlike karşısında Mitanni ile Mısır arasındaki anlaşmayı sağlama bağlamaya çalışıyordu.

DUŞYANTA, Hindu mitolojisinde ay soyundan bir kral. D., Peru'nun soyundan olup Śakuntalā'nın kocasıdır. D. ve Śakuntalā'nın birbirlerine olan aşkları, Śakuntalā'nın D. dan ayrı düşmesi ve bir balığın karnında D. nın kaybolmuş yüzüğünü bularak yeniden ona kavuşması, Kālidāsa'nın *Śakuntalā* adlı dramının ana örgüsünü meydana getirir. Bu birleşmeden doğan çocuk (Bharat), Hındistan'ın ilk mitik kralı olmuş ve memleketine kendi adını vermiştir (Bhāratavarasha, yani «Bharata yurdu»).

DUT (*Morus*), Dutgiller (Moraceae) familyasından bir bitki cinsi. D. cinsinin, kuzey yarım kürenin ılıman ve subtropik bölgelerinde yetişen 12 türü vardır. Çoğunlukla yazın yeşil, süt boruları ve beyaz sütü bulunan ağaç veya ağaççıklardır Yaprakları sarmal dizilişli, dilimli veya dilimsiz, kenarları testere dışlidir. Erkek ve dişi çiçekleri püskül durumunda, meyvaları, birçok drupa tipinde meyvaların bir eksen etrafında toplanması ile meydana gelen bileşik meyvadır.

D. türleri yurdumuzun hemen her bölgesinde yetiştirilen önemli ağaçlardır. Güneye bakan yamaçları, yumuşak, derince kireçli killi toprakları sever. Kökleri çok derine gittiğinden kuraktan fazla müteessir olmaz. Oldukça uzun ömürlüdür. Üretimleri tohum, aşılama ve daldırma ile olur.

Yurdumuzda yetiştirilen D. türlerinden üçü çok önemlidir: Ak D. (Morus alba), Kara D. (Morus nigra), Kırmızı D. (Morus rubra).

Ak dut (Morus alba): Yurdu Çin olan bu ağacın, çeşitli ülkelerde çok eski çağlardan beri kültürü yapılmaktadır. Yurdumuzda da XII. yüzyıldan beri yetiştirildiği tahmin edilmektedir. 15 m kadar yükselebilen bu ağacın tacı yuvarlak, dallanma sistemi karışık ve seyrektir. Genç dalları tüysüz veya az tüylüdür. Yaprakları uzun saplı, geniş yumurta biçiminde, uca doğru sivrilir. 6 - 12 cm uzunluğunda, üst yüzü açık yeşil ve oldukça parlak, alt yanında yalnız damarların üzeri tüylüdür. Meyvaları çok değişik büyüklükte, çoğunlukla 1,5 - 2,5 cm uzunluğunda, kısa saplıdır. Meyvaları tatlı olduğundan taze olarak yendiği gibi, kurutularak kuru yemiş olarak da yenir. Yaprakları, ipek böceklerinin başlıca besini olarak çok önemlidir. Bu amaçla yurdumuzun birçok bölgelerinde, özellikle Bursa ve Kocaeli illerimizde çok yetiştirilir. Ak D. un süs bitkisi olarak park ve bahçelerde yetiştirilen birçok varyete ve bahçe formları da vardır.

Kara dut (Morus nigra): Yurdu İran olan bu D.

KARA DUT

türü, 3 - 10 m yüksekliğinde, tacı yuvarlak, gövdesi çatlaklı, çok dallı ve tüylü bir ağaçtır. Yaprakları saplı, yumurta biçiminde, 6 - 12 (-20) cm uzunluğunda, ucu sivri, dip tarafı derin kalp biçiminde, kenarları kaba dişli, üstü koyu yeşil, alt yanı açık yeşil ve tüylüdür. Meyvaları 1 - 3 cm uzunluğunda, morumsu siyah renklidir. Yurdumuzun birçok bölgelerinde yetiştirilir. Çok sevilen ve taze olarak yenen meyvalarının bileşiminde şeker, organik asitler (sitrik asit, malik asit v. b.), müsilaj, tanen, bir boya maddesi (Cyanin) ve pektin vardır.

Meyvalarından hazırlanan D. şurubu (Sirupus mororum), boğaz ve diş etleri yangılarına karşı gargara halinde çok kullanılır. Özellikle küçük çocuklara verilir. Kara D. un kök ve gövde kabukları (Cortex mori nigrae) halk arasında kurt düşürücü olarak kullanılır. Yapraklarının idrar söktürücü (diüretik) özelliği vardır.

Kırmızı dut (Morus rubra): Yurdu Kuzey Amerika'nın doğu bölgesi olan bu ağaç, 20 m kadar yükselebilir, fakat çoğunlukla kısa boylu, tacı geniş ve yuvarlak, gövdesi pulsu kabuklu ağaççıklardır.

Yaprakları çok değişik, çoğunlukla geniş yumurta biçiminde, uzunca yumurta şeklinde ucu birden sivrilir, dip yanı yürek biçiminde, kenarları keskin testere dişlidir. Meyvaları 2 - 3 cm uzunluğunda, koyu pembe renkli, tatlı ve suludur. Taze iken sevilerek yenir. — K. K.

DUTAR (Far. = iki tel), Türkistan'da Kırgız, Özbek, Tacik ve Sartlar tarafından kullanılan, ipek veya bağırsaktan yapılmış iki telli bir çalgı. D. ın en basit şekillerine Tacikistan'da rastlanır. Dumbura ve dumbra adlariyle de anılan D. a Türkmenler tamdra adını verirler. Boyu 75 - 120 veya 1 30 cm dir. Gövdesi dut ağacından yapılır.

DUTCH HARBOR [*daç harbır*], Alaska'nın güneybatısında, Doğu Aleut adalarındaki Unalasca köyünün kuzeyinde bir liman. Bir zamanlar önemli bir ticaret ve ayı balığı kürkü sanayii merkezi olan D. H. şimdi deniz kuvvetlerine bağlı bir hava üssüdür. Ticaret işleri Unalasca'ya geçmiştir. D. H., 1942 de Japon uçakları tarafından bombalanmıştı. Liman, 3 km uzunluğunda tabiî bir körfezdir.

DUTCH WARS (Tar.): bk. İNGİLTERE - HOLLANDA HARPLERİ.

DUTENS [*dütẽ*], **Louis** (1730 - 1812), Fransız yazarı. Tours'da doğmuş, Londra'da ölmüştür. D., Leibniz'in *Opera Omnia* adlı eserinin ilk baskısını hazırlamıştır (6 cilt, 1769). *Histoire de ce qui s'est passé pour le rétablissement d'une régence en Angleterre* (İngiltere'de kral naipliğinin yeniden kurulması için olup bitenlerin tarihi) [Londra, 1789] adlı eseriyle tanınmıştır. Voltaire ve Rousseau'nun fikirleriyle savaşmak için kaleme aldığı *Tocsin* (Toksin) [Roma, 1769] ile *Origine des découvertes attribuées aux modernes* (Yenilere mal edilen buluşların kökeni) [2 cilt, 1766] adlı eserleri de sayılabilir. *Mémoires d'un voyageur qui se repose* (Dinlenen bir gezginin hatıraları) [3 cilt, 1806] adı altında otobiyografisini yazmıştır.

DUTERT [*düter*], **Louis** (1845 - 1906), Fransız mimarı. Douai'de doğmuş, Paris'te ölmüştür. 1869 da Roma armağanını kazanmıştır. Başlıca eserleri 1889 Uluslararası Sergisinin, metal inşaatın bir harikası sayılan (420 m uzunluk, 115 m genişlik ve 45 m yükseklikteki) makineler galerisi ile Paris Tabiat Bilimi Müzesinin yeni galerileridir.

DUTLUCA (eski adı: **Aşutka**), Erzincan ilinin Kemaliye ilçesine bağlı bir bucak. Nüfusu 539 (1960) dur. 16 köyü ile birlikte bucak nüfusu 8 514 tür. D., Erzincan ilinin güney bölümünde, Kemaliye kasabasının 25 km güneydoğusundadır. D., Fırat ırmağının büklüm yaptığı yerin batısındaki bir çukur düzlüğün ortasındadır. D. düzlüğünün kuzeyindeki Dutbeli adiyle anılan bir geçit yeri vardır. Özellikle kuzey ve batısı dağlarla çevrili olan bu çukurluktan Murat çayı geçer. Bu küçük düzlüklerde buğday, arpa ve darı ekilir, en çok fasulye yetiştirilir. Bağlar da çoktur. Çevredeki dağlarda meşelikler vardır. D. nın evleri taş duvarlı, düz ve toprak damlıdır. İçme ve kullanma suyu kaynaklardan alınır. Başlıca geçim kaynakları çiftçilik ve bağcılıktır. D. da her hafta pazar kurulur.

DUTRA [*dutrı*], **Enrico Gaspar** (doğ. 1885), Brezilyalı general ve politika adamı. Cuiba (Mato Grosso) da doğmuştur. 1945 e kadar Vargas'ın partisinde bulunmuş, 1936 da millî savunma bakanı olmuş ve orduyu, özellikle hava kuvvetlerini yeniden teşkilâtlandırmıştır. D., sosyalist aday olarak cumhurbaşkanı seçilmiş ve 1945 - 1950 yılları arasında bu görevde bulunmuştur. 1946 da yeni anayasayı yürürlüğe koymuş, hazırladığı beş yıllık ekonomi planı (1948) Amerika Birleşik Devletleri tarafından desteklenmiştir. Vargas'ın 1951 de cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra sosyal demokratların başlıca liderlerinden biri olarak siyasî çalışmalarına devam etmiştir.

DUTREUIL DE RHINS [*dütröy dı rẽ*], **Jules** (1846 - 1894), Fransız gezgini ve araştırıcısı. Saint - Etienne'de doğmuş, Çin - Tibet sınırındaki Tonğ - mbu - ndo'da ölmüştür. D. d. R. Fransız ticaret filosunda kaptanlık etmiş ve 1876 da Fransız hükümeti adına Annam'a gitmiş, 1883 te Savorgnan de Brazza'nın komutasında Ogowo bölgesinde hizmet etmiştir. Bundan sonra Orta Asya ile ilgilenmiş ve 1891 de Grenard (b. bk.) ile Çin Türkistanı ve Tibet'e bir araştırma gezisine çıkmıştır. Bu gezide D. d. R. Tibetliler tarafından öldürülmüş, Grenard ise kısa süren bir esaretten sonra Paris'e dönmüştür. Eserleri: *Le royaume d'Annam et les Annamites* (Annam krallığı ve Annamlılar) [1879]; *Carte de l'Indochine orientale* (Doğu Çin Hindi haritası) [1: 900 000 ölçeğinde, 4 ks., 2. bas. 1886]; *Congo français* (Fransız Kongosu) [harita, 1883, metin, 1885]; *L'Asie centrale* (Orta Asya) [atlasla birlikte, 1889].

J. DUTREUIL DE RHINS

DUTROCHET [*dütroşe*], **René Joachim Henri** (1776 - 1847), Fransız fizyoloji bilgini ve fizikçisi. Poitou'daki Néons şatosunda doğmuş, Paris'te ölmüştür. Biyolojinin kurucularından biridir. Fransız devriminden sonra, İspanya kralı José'nin hükümdarlığı zamanında, Burgos hastahanesi baş hekimi olmuştur. D., bu sıralarda tifüse yakalanmış, 1809 da Fransa'ya dönerek Château - Renault'da yerleşmiştir. D. nin başlıca çalışmaları, rotiferlerin yeniden dirilmesi ile hayvanların embriyo evresindeki gelişmesi konusundadır. En önemli buluşu, geçişme (osmose) olayıdır. Bir bilim öncüsü olan D., canlılardaki hücre yapısını, ak-

yuvarların kılcal damarlar dışına çıkmasını gözlemiş, iç salgı bezlerinin varlığını sezinlemiştir. 1931 de Académie des Sciences (Bilimler Akademisi) üyeliğine seçilmiştir.

DUTTON [*dạtîn*], **Clarence Edward** (1841 - 1912), Amerikalı jeolog. Wallingford (Connecticut) ta doğmuş, Anglewood (New Jersey) ta ölmüştür. D., Yale'de öğrenimini tamamladıktan sonra, Amerikan Ayrılma Harbine katılmış, daha sonra Amerika Birleşik Devletlerinin Kayalık Dağlar bölgesi jeoloji araştırmaları merkezinde çalışmış (1875 - 1891), 1899 - 1901 yılları arasında Amerika Birleşik Devletleri ordu levazım dairesi başkanı olmuştur. D., yerkabuğu dengesi kuramı (izostazi) nı ortaya atmış (1899), bu kuramı dağların oluşumuna uygulamış ve 1906 da yanardağ etkinliği (volkanizm) olayının radyoaktivite ile açıklanabileceği düşüncesini ileri sürmüştür. Eserleri: *Report on the Geology of the High plateau of Utah* (Utah yaylasının jeolojik durumu hakkında rapor) [1879 - 1880]; *Tertiary History of the Grand Canyon District* (Grat Canyon bölgesinin üçüncü zaman [tersiyer] devri tarihi) [1882]; *Mount Taylor and the Zuni Plateau* (Taylor dağı ve Zuni yaylası) [1886]; *Earthquakes in the Light of New Seismology* (Modern sismolojinin ışığı altında depremler) [1904].

DUTTON [*dạtîn*] **HASTALIĞI** (Tıp), vücutta *Trypanosoma* cinsinden bir asalak bulunmasının yol açtığı ve ateş, kansızlık ve deride kızartılarla beliren bir hastalık. Bir adı da *trypanosomiasis*'tir. İngiliz hekimi J. Everett Dutton (1876 - 1905) ın adiyle anılır.

DUTTONELLA [*datînẹlla*] (Parazitoloji), *Trypanosoma* cinsinden bir birey olup insan ve hayvan kanlarının plazmasında bulunmuş olan, sporlular (Protozoa) sınıfından tripanosom denilen bir parazit (bk. TRYPANOSOMA). İngiliz hekimi J. Everett Dutton (1876 - 1905) ın adiyle anılır.

DUTTWEILER [*dụtvaylîr*], **Gottlieb** (1888 - 1962). İsviçreli iş adamı. Zürich'te doğmuş, aynı yerde ölmüştür. D., 1923 te Brezilya'da çiftçilik yapmağa başlayarak hayata atılmış, 1925 te fiyatları ucuzlatmak amaciyle Migros (b. bk.) u kurmuştur (Türkiye'de de buna paralel olarak 29 temmuz 1954 te Türk Migrosu kurulmuş ve 1 ekim 1955 te çalışmağa başlamıştır). D., hisse senetlerinin alıcılara dağıtımından sonra, 1941 den başlayarak bu birliğin başkanlığında bulunmuştur. 1935 1940, 1943-1949 yılları aralarında İsviçre millet meclisi üyesi olmuştur. 1943 ten sonra Zürich kanton meclisi üyesi olan D. «Die Tat» dergisini çıkarmış ve kamu yararı için çalışmıştır. Bu arada 1954 te ben zin fiyatlarını ucuzlatmak amaciyle Migrol'ü, daha sonra 1947 yılında Batı Almanya pazarları için Erdölwelke Frisia Anonim Ortaklığını kurmuştur. Bu son kurum, 1958 de Emden'de petrol tasfiyehanesi kurmakla görevlendirilmiştir.

DUTUIT [*dütüị*] **KOLEKSİYONU**, Dutuit kardeşler tarafından bir araya getirilen ve 1902 de August Dutuit tarafından Paris şehrine hediye edilen bir koleksiyon. Petit-Palais'de saklanmaktadır. Bu koleksiyonda tablolarla mine işleri, heykellerle fayanslar, estamplar, basma ve yazmalarla tunç işleri, para ve madalyalar yan yana bulunur. Gösterilen eserler arasında Poussin'in «Masumların kılıçtan geçirilmesi» adlı tablosu; Ruysdaël, Hobbema, Terburg, Steen, Metsu, Gonzalo Coques, Pater, Boucher, Hubert Robert ve Guardi'nin resimleri, Watteau'nun desenleri, orta çağdan kalma el yazmaları vardır. Dürer ve Rembrandt'ın bütün gravürleri buradadır. Bunlardan ayrı olarak, Clodion'un pişmiş topraktan yaptığı eserler, Gubbio'nun seramikleri, Palissy'nin tabakları, Rouen, Moustiers, Strasbourg fayansları, Sceaux porselenleri, Oiron fayansları, Yunan paraları, fil dişi eserler ve Pisanello'nun madalyaları sayılabilir.

DUUMVIRI [Tar.]: bk. DUOVIRI.

DUUN [*dūn*], **Olav** (1876 - 1939), Norveçli roman yazarı. Nord - Tröndelag'da bulunan Fosnes'te doğmuş, Tönsberg'te ölmüştür. D., 1908 - 1927 arasında öğretmenlik yapmış, ayrıca pek çok roman yazmıştır. Ibsen'in etkisi olan bu romanlarda ruh tahlilleri, fiyord bölgesi ve halkının özellikleri üzerine derin bir bilgiyle kaynaşmış olarak görülür. D. un şaheseri: *Juvikfolke* (Juvik ailesi) [6 cilt, 1918 1923] adlı roman dizisidir. Bu eseri ile D., XX. yüzyıl büyük Norveçli epik yazarı olarak Sigrid Undsed ile anılmağa hak kazanmıştır. D., bundan sonra *Medmenneske* (Komşular) [1929]; *Ragnhild* (kadın adı) [1931] ve *Siste Leveåre* (Hayatın son yılları) [1933] adlı üçlüyü yazmıştır. Bu üçlünün merkezi çok güzel bir kadın portresidir. D., *Menneske og Maktene* (İnsanlar ve güçler) [1938] adlı son kitabının başlığı ile bütün eserinin temasını açıklamıştır. Eserleri: *Løglege skruvar og anna folg* (Garip insanlar ve başka insanlar) [1907]; *Marjane* (kadın adı) [1908]; *Paa tvert* (Çaprazlama) [1909]; *Nøksjølia* (Cinli göl yamacı) [1910]; *Gamal jord* (Eski toprak) [1911]; *Hilderøja* (Serap adası) [1912]; *Tre venner* (Üç arkadaş) [1914]; *Harald* (erkek adı) [1915]; *Det gode samvite* (İyi vicdan) [1916]; *Paa lyngsøya* (Fundalıklar arasında) [1917]; *Juvikfolke* (Juvik ailesi) [1918 - 1923]; *Blind - Anders* (Kör Anders, ad) [1924]; *Straumen og evja* (Akar ve durgun sular) [1926]; *Olsøy - gutane* (Olsöylü erkek çocuklar) [1927]; *Carolus Magnus* (Büyük Karl) [1928]; *Vegar og villstig* (Yollar ve patikalar) [1930]; *Ettermoele* (Ölümden sonra kalan hatıra) [1932]; *Gud smiler* (Tanrı gülümsüyor) [1935]; *Samtid* (Çağdaş dünya) [1936].

O. DUUN

DUVAK (Voile de mariée), gelinlerin başlarına örtülen tülden veya dantelden yapılmış örtü. Genellikle bekâret sembolü olarak kullanılan D., zevke göre limon çiçeği, müge, gül v. b. gibi çiçeklerle de süslenir. Bundan 35 - 40 yıl öncesine kadar D. elmaslı ve pırlantalı taçlara tutturularak gelinlerin başlarına konurdu. D. ya kısa ya da yerlere kadar uzun olabilir. Nikâh yapılıncaya kadar gelinin yüzünü örten D., nikâhtan sonra damat tarafından açılır. Daha önce D. gerdeğe girinceye kadar kapalı kalır, gelin yüz görümlüğü almadan D. ı açmazdı. Köylerimizde daha çok yeşil D. kullanılır. Bk. DÜĞÜN.

DUVAL [*düvạl*], **Jacques René** (1758 - 1854), Fransız cerrahı. Argentan'da doğmuş, Paris'te ölmüştür. Tıp Akademesi üyelerindendi. Başlıca eserleri: *Recherches historiques sur l'art du dentiste chez les Anciens* (Eskilerdeki

DUVAKLI BİR GELİN

dişçilik sanatı üzerinde tarihî araştırmalar) [1791]; *L'odontalgie considérée dans ses rapports avec d'autres maladies* (Başka hastalıklarla ilintileri yönünden diş ağrısı) [1801].

DUVAL [*düvąl*], **Mathias Marie** (1844 - 1907), Fransız hekimi. Grasse'ta doğmuş, Paris'te ölmüştür. Paris Tıp Fakültesinde profesörlük eden D., özellikle anatomi ve histoloji üzerinde incelemelerde bulunmuş, ambriyolojik araştırmalar yapmıştır. Güzel Sanatlar Okulunda anatomi profersölüğü etmiştir. 1882 de Tıp Akademisine girmiştir.

DUVAL [*düvąl*], **Pierre** (1874 - 1941), Fransız cerrahı. Paris'te doğmuş, orada ölmüştür. Paris Tıp Fakültesi cerrahî tedavi kliniği profesörü idi. Başlıca eserleri, karaciğer, safra kesesi yolları ve bağırsak üzerinedir. Akciğer cerrahisi hakkındaki tekniği tam düzene koymuştur.

DUVAL [*düvąl*] **BASİLİ** (Parazitoloji), bağırsak basilleri (*Enterobacteaceae*) familyasından olup dizanteri basillerini de içine alan *Shigella* cinsinin çocuklarda yaz ishali meydana getiren *Shigella sonnei* adındaki bir türü. New Orleans'lı çağdaş patolog Charles Warren Duval'in adiyle anılır.

DUVAL [*düvąl*] **ÇEKİRDEĞİ** (Anatomi), beynin omuriliğe bitişik en arka parçası (*medulla ablongata*) ndan çıkan dilaltı (hypoglossal) sinirinin çekirdek (*nucleus*) inin orta ve yan yönlerinde yer alan çok çıkıntılı sinir düğümü (*ganglion*) hücrelerinden meydana gelen küme. Fransız hekimi Mathias Marie Duval (b. bk.) in adiyle anılır.

DUVAR, Birçok tipte D. vardır: 1. Yapı D. ları. Bunlar ikiye ayrılır: 1. Bodrum D. ları veya yer altı D. ları. Bunlar toprağa dayanır (yaslanır) ve dayanak D. hizmetini görür. Temel ile yer katı düzeyleri arasında yer alan bu D. lar, moloz taşı, değirmen taşı, tuğla, beton (béton banché) v. b. yapılmıştır. Bu D. ların dış yüzeyleri toprakla temas halinde olup normal olarak âdi camsı maddeli çimento yapı harcı ile sıvanır. Eğer bu D. lar yerin üstünde belirli bir düzeye kadar yükselirse, yapı eteği D. ı (mur de soubassement) adını alır.

2. Yükseltme D. ları (murs en élévation): Bunlar bir yapı eteği veya oturtmalık, bir beden (corps), göz perdeleri (bandeaux) ve bir tepelik (couronnement) ten meydana gelir. Yükseltme D. larında şu çeşitler ayırt edilir. a. cephe D. ları veya taşıyıcı D. lar (murs de façade, murs portants): Bunlar binayı dışarıya karşı sınırlar. Bu D. ların kalınlığı, yapının kat sayısiyle orantılıdır. Bu kalınlık yer katı hizasında önemli olup, yapılacak katların sayısiyle birlikte azalır. Yontma yapı taşı, moloz taşı, değirmen taşı, tuğla, « banché » beton veya âdî betondan veya çeşitli gereçlerin karışımından yapılan bu D. lar, metal veya demirli beton çatısından bir çerçeve ve bunun içine doldurulan duvarcı gereçleri (maçonnerie), camlı tahta oyma veya önceden beton tahta oymalardan yapılabilir. İki, üç ve daha çok tabakalı da olabilirler: Bunların biri katı (dirençli) dış tabaka olup, aradaki birkaç tabaka yalıtıcı ve hafif, iç tabaka ise hafif ve katı (dirençli) olabilir. b. Yan D. lar (murs pignons): Bunlar yapıları yan veya ikinci derecedeki yüzeyler boyunca sınırlar. c. Bölme D. ları: Bunlar yapının içerisinde bulunup enine veya uzunluğuna olabilir. Bu D. lar normal olarak her iki yüzey boyunca dikey olup, temelden çatıya kadar kattan kata incelir.

Dayanak D. ları: Bunların görevi, toprakların basıncına karşı gelmek olup çoğu zaman dış tarafta eğik yüzey (talus) şeklini alır; içeride ise aşağıdan yukarıya kadar birbirini izleyen gerilemeler (retraites) gösterir. Kimi zaman iç veya dış dayanaklarla D. ların direnci artırılır. Bundan başka, dış kesme kaplama taşları boyunca, geniş olduğundan daha yüksek ve barbacane (Fr.) adını taşıyan delikler bırakılır. Bunlar bütün duvarın içini bir yandan öbür yana deler geçer ve D. ın içerisindeki suların dışarıya akmasını sağlar.

Tarla veva bahçe D.: ayrılmış bir alanı veya bir kişinin malı olan bir yeri ayırmağa yarayan bu D. ların normal olarak, taşıyacak hiçbir yükü yoktur. Bundan ötürü temelleri derin olmayıp, D. ın kendi kalınlığına ek olarak, ancak küçük ölçüde temel duvarı çıkıntılariyle donatılır. Bu D. ların tepesinde çift akıntılı bir damcık yapıldığı gibi, D. ın iki yapıyı birbirinden ayırıp ayırmamasına göre bir veya iki akıntı yeri yapılır. Bu tedbirlerin amacı, yağmur suyunun D ın içine sızmasını önlemektir.

Tarihçe: Ön Asya'da D. lar, en eski zamanlarda taşlarla karışık balçıktan yapılırdı; sonradan harç haline getirilmiş, havada kurutulmuş balçık tuğlalardan yapılmıştır. Troia'daki tarih öncesi evlerin büyük bir kısmı da havada kurutulmuş tuğlalardan yapılmıştır. Daha sonra Mezopotamya'da havada kurutulmuş tuğlaların yerine fırında yapılmış tuğlalar geçmiştir. Mısır'da en eski çağlardan beri görkemli ve dinî yapılarda yontulmuş kaya parçaları kullanılmıştır. Bunlar çoğu zaman kalker taşları idi. Assyria (Asurluların yurdu) da taşlar başlıca kale ve saraylar için kullanılmıştır. Troia, Mykenai ve Stria'da büyük taş parça-

larından D. lar yapılmıştır (megalitik D. lar); Romalılar da en eski çağlarda havada kurutulmuş balçık tuğlalar, sonradan da birkaç katlı binalar için yakılmış tuğlalar kullanmışlardır. Orta Avrupa'da, Cilâlı Taş çağında evlerin dış D. ları için küçük taşlar ve balçık kullanılırdı: Hallstatt çağından kalma taş tabanlı çalışma kulübeleri vardır. La Tène çağından kalma yerleşme yerlerinin etrafını çeviren taş D. lar bulunmuştur. Tuğladan D. lar ancak Roma uygarlığının Kuzey Avrupa'ya doğru yayılmasiyle kullanılmağa başlanmıştır.

DUVAR ARISI (*Osmia cornuta*), Böcekler (Insecta) sınıfının Zarkanatlılar (Hymenoptera) takımından bir eklembacaklı türü. Erkeği 10 - 12, dişisi 11 - 13 mm dir. Duvar deliklerinde yuvalanır.

DUVAR FESLEĞENİ (Bot.): bk. YAPIŞKANOT.

DUVAR GEKOSU (*Tarantola mauritanica*), Pullu sürüngenler (Squamata) takımının Gekogiller (Geckonidae) familyasından bir sürüngen türü. Uzunluğu 12 - 18 cm dir. Sırtı esmer karadır. Akdeniz ülkelerinde bulunur.

DUVAR GEKOSU

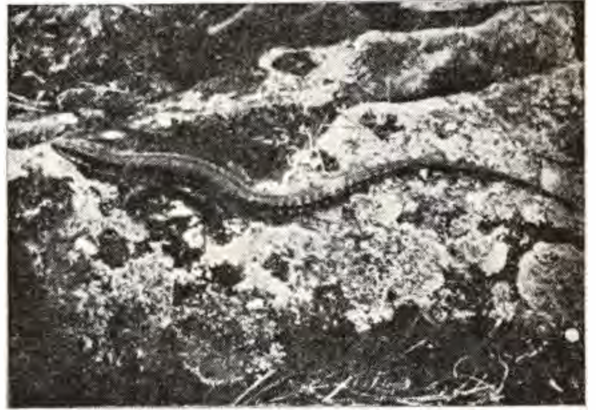
DUVAR KÂĞIDI (Fr. Papier peint, İng. Wallpaper, Alm. Wandtapete veya Tapete), eskiden dokunmuş kumaşlardan veya deriden, bugün çoğunlukla kâğıttan yapılan desenli duvar kaplaması. Duvar kâğıtları, hemen her zaman, 53 cm genişliğinde bir kâğıt şeridine bir kerede 20 çeşitli boya basabilen rotasyonlu baskı makinelerinde basılır. Büyük dekorlar için bugün bile el kalıp baskısı kullanılır. Ucuz duvar kâğıtlarına odun hamuru karıştırılır. En iyi duvar kâğıtları için iyi cins ve odun hamuru katılmamış kâğıt kullanılır.

Ucuz natürel duvar kâğıtlarında (kâğıt ağırlığı 65 - 86 g/m²) kâğıdın bütün yüzü boyanmaz. Kâğıdın yüzeyi kendi tabiî rengiyle bir fon teşkil eder. Bunlar duvarda sararırlar. Decker duvar kâğıtlarında (85 - 120 g/m²) kâğıdın bütün üst yüzeyi renklendirilmiştir: uzun süre bunlar renklerini muhafaza eder. Fonlu duvar kâğıtlarında (85 - 120 g/m²) bütün kâğıt, baskıdan önce tek bir renge boyanarak hazırlanır. Velour (kadife) duvar kâğıtları (120 - 170 g/m²): verniklenmiş, çoğunlukla desenli bir satıh üzerine yün tozu püskürtülmek suretiyle yumuşak, kadife gibi bir dış görünüş kazanırlar. İpek (tekko) duvar kâğıtlarında (250 g/m² ye kadar) kâğıda önce mika veya toz halinde bronz sürülür. Parlaklık ve desen, çakma makinesi ile verilir. Küçük ve ince girintilerde ışığın kırılmasiyle desen ve parlaklık ortaya çıkar ve böylece ipek görünüşü elde edilir. Prese veya gofre duvar kâğıtlarına (250 g/m² ye kadar) çakma makinelerinde bir kabartma desen basılır. Lincrusta duvar kâğıtlarının ön kısmında oksitlenmiş keten yağı ve reçineden bir tabaka bulunur. Bu kâğıtlar yıkanabilir. Plastik duvar kâğıtlarında (170 g/m²) desen kabartmalı olarak basılır.

Tarihçe: Elle resimlendirilmiş duvar kâğıtları önce Çinliler tarafından duvar süsü olarak kullanılmış ve daha XVI. yüzyılda Doğu Hindistan ticaret ortaklıkları aracılığiyle Avrupa'ya sokulmuştur. 1750 yıllarında ileri bir tekniğe ulaşmış olan kumaş basma usulleri, İngiltere ve Fransa'da, daha ucuz olan kâğıt basımına uygulanmıştır. Almanya'da J. C. Arnold, Kassel şehrinde ilk büyük D. K. basmahanesini kurmuştur. El baskısiyle yapılan bu duvar kâğıtlarının desenleri zamanın zevkine göre değişiyordu.

D. K., genellikle Biedermeier (b. bk.) devrinde kullanılmıştır. 1800 - 1850 arasında, bir odanın bütün duvarlarını her türlü manzaralarla kaplayan elle basılmış resimli D. K. çok revaçta idi. 1840 - 1850 den sonra hizmete giren basma ve kâğıt makineleri, D. K. nın sınaî olarak hazırlanmasını sağlamıştır. Makineleşme dolayısiyle dekorasyon ve D. K. sanatının sönmesini İngiltere'de W. Morris ve W. Crane, Almanya'da 1900 sıralarında H. V. d. Velde, O. Eckmann, P. Behrens, W. Leistikow ve daha sonra özellikle Dessau'daki Bauhaus kuruluşları önlemeğe çalışmıştır. Modern dekorasyona uygun olarak günümüzde duvar kâğıtlarında açık renk ve çizgi oyunları, ayrıca küçük geometrik desenler v. b. kullanılmaktadır. 1923 yılında D. K. sanayiinin de desteği ile G. Iven'in kurduğu Kassel'daki Deutsches Tapeten - Museum (Alman D. K. Müzesi) da dünyanın en önemli D. K. koleksiyonu bulunmaktadır.

DUVAR KERTENKELESİ (*Lacerta muralis*), Omurgalı hayvanlardan Sürüngenler (Reptilia) sınıfının Pullu sürüngenler (Squamata) takımının Özkertenkelegiller (Lacertidae) familyasından bir sürüngen türü. Uzunluğu 18 cm dir. Akdeniz bölgesi ülkelerinde bulunur.

DUVAR KERTENKELESİ

DUVAR SARMAŞIĞI (*Hedera helix*), Sarmaşıkgiller (Araliaceae) familyasından bir bitki türü. D. S., gövdesinde meydana gelen hava kökleri ile ağaç gövdesi, duvar ve kayalar üzerine tırmanan, yaz kış yeşil, çok yıllık tırmanıcı bitkilerdendir. Yaprakları derimsi, 3 - 5 dilimli, 4 - 10 cm uzunluğunda, üstü koyu yeşil, alt yüzü sarı yeşildir. Gövdesi üzerinde çeşitli biçimde yaprakları bulunur. Çiçek taşımayan dallardaki yapraklar çoğunlukla dilimsizdir. Çiçekler küremsi, basit şemsiye durumundadır. Eylül - ekim ayları arasında çiçek açar. Meyvaları küremsi ve kara renktedir.

D. S. na yurdumuzun ormanlarında, özellikle Karadeniz ormanlarında çok rastlanır. Birçok varyete ve bahçe formları süs bitkisi olarak da yetiştirilir. Üzümsü meyvaları çok zehirli olduğundan küçük çocuklar için tehlikelidir.

D. S. nın yaprak (Folia hederae helicis) ve meyvaları (Baccae hederae helicis) eskiden ilâç olarak kullanılmıştır.

Yaprak ve meyvaların bileşiminde saponin özelliğinde, sıcak kanlı hayvanlar için toksit olan *hederin* adlı bir glikozit vardır. Meyvaların müshil ve kusturucu etkisi varsa da, kullanılması çok tehlikeli olduğundan bırakılmıştır. Yapraklar halk arasında dıştan yara tedavisinde kullanılmaktadır.

DUVAR SARMAŞIĞI

D. S. nın yurdumuzda iki türüne daha rastlanır. Bunlardan Rize D. S. (Hedera colchica) nın yaprakları daha büyüktür. Kuzeybatı Anadolu, Kafkasya ve Kuzey İran'da doğal olarak yetişir. Öbür tür, sarı meyvalı D. S. (Hedera poetarum) dır. Olgun meyvaları sarı - turuncu renktedir. Yunanistan ve Kuzeybatı Anadolu'da çok yaygındır. — K. K.

DUVAR TIRMAŞIK KUŞU (*Tichodroma muraria*), Ötücü kuşlar (Passeriformes) takımının Tırmaşıkkuşugiller (Certhiidae) familyasından bir kuş türü. Uzunluğu 18 cm dir. Sırtı kül rengi, karın altı koyu kül rengi, kanatları kara - ak ve kırmızıdır. Avrupa, Kuzey Afrika ve Asya'nın yüksek, kayalık dağlarında yaşar.

DUVAR TIRMAŞIK KUŞU

DUVEEN [*dyavīn*], **Joseph (Baron Duveen of Millbank**; 1869 - 1939), İngiliz tablo koleksiyoncusu ve satıcısı. Hull'da doğmuş, Londra'da ölmüştür. D , Londra, New York ve Paris'te açtığı galerilerde en tanınmış eserleri toplamış, 1933 te kendisine Baron Duveen of Millbank soyluluk sanı verilmiştir. National Portrait Gallery ve British Museum koleksiyonlarının zenginleşmesine yardımı dokunmuştur. Başlıca eseri: *Thirty Years of British Art* (İngiliz sanatında otuz yıl) [1930].

DUVENECK [*dụvīnek*], **Frank** (babasının soyadı: **Decker**; Duveneck üvey babasının soyadıdır; 1848 - 1919), Amerikalı ressam ve öğretmen. Covington (Kentucky) da doğmuş, Cincinnati (Ohio) de ölmüştür. Eserleri ilk önce 1875 yılında Amerika'da sergilendiğinde üslûbundaki cüret ve tekniğinin olgunluğu ile büyük bir etki yaratmıştır. D. in portrelerinde koyu bir fon ve belirli fırça vuruşları görülür. Resimlerinde sevdiği eski ustalara benzer bir üslûp göze çarpar. D. yıllarca München'da öğretmenlik yapmış, 1889 dan sonra Cincinnati'ye giderek çalışmalarını oradaki sanat okuluna ve müzeye hasretmiş, her iki müesseseye büyük ölçüde hizmette bulunmuştur. 1915 te eserlerinin bir koleksiyonunu Cincinnati müzesine armağan etmiştir. D. in eserleri Amerika Birleşik Devletlerinin bütün tanınmış sanat galerilerinde görülebilir. Özellikle «Islık çalan çocuk» (Cincinnati Sanat Müzesi) ve «İhtiyar kadın» (Metropolitan Museum) adlı tabloları D. in üslûbunu en iyi şekilde belirtir. D., aynı zamanda yetenekli bir heykeltıraş ve kazıcı idi.

DUVERNET [*düvernẹ*], **Théophile Imarigeon** (1734 - 1796), Fransız yazarı. Ambert'de doğmuş, Paris'te ölmüştür. D., Ansiklopedicilerin dostu idi. Hicivdeki yeteneğini bunları desteklemekte kullanmış ve Voltaire'in teşvikiyle *Histoire des Jesuites* (Jesuit tarihi) i yazmıştır. Linguet, d'Espréménil ve Maurepas'ya karşı yazdığı *Monsieur Guillaume ou le Disputeur* (Bay G. veya tartışmacı) [1781] adlı yergi yazısı, Bastille'e atılmasına sebep olmuştur. Serbest bırakıldıktan sonra *Vie de Voltaire* (Voltaire'in hayatı) [1786] i yazmıştır. D., ateşli bir devrimci olmakla birlikte, devrimden sonra cezaevi haline getirilen Carmes manastırına kapatılmış, orada ölmüştür.

DUVERNEY [*düvernẹ*] **BEZLERİ** (Anatomi), dölyolu dalızı (*vestibulum vaginae*) nda, iki yandaki şişkin bölüm (*bulbus*, soğan) lerde yer alan, kırmızımsı sarı renkte iki küçük cisim. Bunlar kadınlarda, erkeklerdeki Cowper bezleri gibidir. Bartholin bezleri ve Tiedmann bezleri adlariyle de anılır. Fransız anatomicisi Joseph Guichard Duverney (1648 - 1730) nin adiyle anılır.

DUVERNOIS [*düvernụa*], **Henri Simon Schwabacher** (1875 - 1937), Fransız yazarı. Paris'te doğmuş, orada ölmüştür. On yedi yaşında edebiyatla uğraşmağa başlayan D., 1902 de *Roseau de fer* (Demir kamış)adlı bir roman çıkarmış ve büyük bir başarı elde etmiştir. Gazetelerde günlük olaylar üzerinde yazı yazan D., usta bir hikâyeci ve güler yüzlü bir ahlâkçı olarak görünmüş, çok hafif ve değişik bir üslûbu olmakla birlikte görüşleri son derece isabetli olmuştur. Başlıca eserleri: *Crapotte* (ad) [1909]; *Edgar* (ad) [1919]; *Morte la bête* (Hayvan öldü) [1921]; *Maxime* (ad) [1927]; *La poule* (Tavuk) [1931]. D. tiyatro oyunları da yazmıştır: *La guitare et le jazz - band* (Gitara ve cazband) [1924]; *Coeur* (Kalp) [1927]; *Jeanne* (ad) [1931].

H. S. DUVERNOIS

DUVERNOY [*düvernụa*], **Georges Louis** (1777 - 1855), Fransız anatomi ve zooloji bilgini. Montbéliard'da doğmuş, Paris'te ölmüştür. Alpler ordusunda eczacılık, 1803 de de *Leçons d'anatomie comparée* (Karşılaştırmalı anatomi dersleri) nin yazılmasında Cuvier (b. bk.) ile iş birliği eden D., 1809 da Fen Fakültesi zooloji kürsüsüne yardımcı profesör olmuş, 1827 de Strasbourg Üniversitesi tabiî bilimler profesörlüğüne atanmış, 1937 de de Cuvier'nin yerine Collège de France'a profesör seçilmiştir. Karşılaştırmalı anatomi alanında XIX. yüzyılın başından beri elde edilen gelişme geniş ölçüde bu bilginin eseridir.

DUVET [*düvẹ*], **Jean** (1485 - 1561), Fransız kuyumcusu. Langres (Fransa) da doğmuş, orada ölmüştür. D. Leonardo, Raffaello, Mantegna ve Dürer'in eserlerini ince-

leyerek kendini yetiştirmiştir. 1546-1555 yılları arasında Apokalips konulu yirmi üç oyma resim yapmış, ayrıca «tek boynuzlu» efsanesini konu olarak alan beş estamp hazırlamıştır.

DUVEYRIER [*düveryę*], **Henri** (1840 - 1892), Fransız kâşifi ve coğrafyacısı. 1857 de Büyük Sahra'yı dolaşmış, Berberîlerin etnolojisi ve dilleri üzerine değerli bilgiler yayınlamış, 1858 - 1861 yılları arasında Fransız hükümeti hesabına aynı bölgede bir gezi daha yapmış, 1874 te de Tunus'un güneyindeki yerleri dolaşmıştır. Eserlerinden çoğu Fransız ve Alman bilim dergilerinde yayınlanmıştır. *Exploration du Sahara* (Büyük Sahra'nın açımsanması) [1864] ve *Touaregs du Nord* (Kuzey Tuaregleri) [1864] adlı eserleri tanınmıştır.

DUVİN (Coğ.): bk. DİVİN.

DUVIVIER [*düvīvyę*], **Benjamin** (1730-1819), Fransız madalya gravürcüsü. Paris'te doğmuş, orada ölmüştür. Aynı meslekten olan Jean Duvivier'nin oğludur. Krallık devri sonlarının ve Birinci İmparatorluk zamanı başlangıcının en ünlü gravürcüsü olan D. nin şaheseri, XVI. Louis ile Marie Antoinette'in 1789 da Paris'e girişlerinin hâtırası olan madalyadır. D. den sonra Darphane gravürcülüğüne Augustin Dupré getirilmiştir.

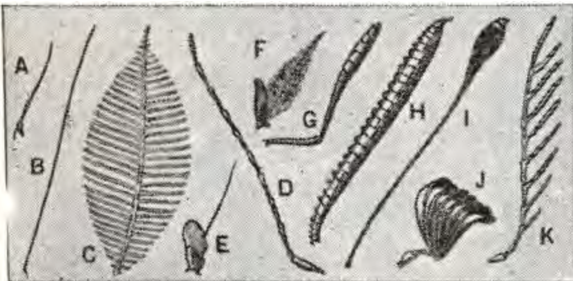

B. DUVIVIER'nin bir madalyası

DUVIVIER [*düvīvyę*], **Julien** (doğ. 1896), Fransız sinema rejisörü. Lille'de doğmuştur. D., önceleri Théâtre Antoine'da aktörlük yapmış. 1924 ten sonra sinemacılık alanında da çalışmıştır. Filimleri: *Allo Berlin - ici Paris* (Alo, Berlin! Paris konuşuyor) [1937]; *Un carnet de bal* (Bir balo defterciği) [1937]; *La fin du jour* (Günün sonu) [1939]; *Panique* (Panik) [1946]; *Sous le ciel de Paris* (Paris gökleri altında) [1951]; *Le petit monde de Don Camillo* (Don Camillo'nun küçük dünyası) [1952]; *Le retour de Don Camillo* (Don Camillo'nun dünüşü) [1953].

DUX [*duks*] (Lat. önder; Fr. duc, İta. duca, İng. duke), Roma'da imparatorluğun son devirlerinde bir ordu bölümünün komutanı. Diocletianus devrinden sonra: bir eyaletin askerî başkomutanı. Daha sonraları Alman dükalarına da bu ad verilmiştir.

DUX (Coğ.): bk. DUCHOV.

DUYARGA (Fr. Antenne, Es. ter. Lâmise) çeşitli eklembacaklı hayvanların başlarında bulunan ve eklemlerden yapılmış olan duygu alma organı.

DUYARGA: A. Ağustos böceği, B. Çekirge, C. İpek kurdu, D. Ağılı böcek, E. Eristal sineği, F. Volucella sineği, G. Yaban arısı, H. Sfenks kelebeği, I. Gündüz tavus kelebeği, J. Mayıs böceği, K. Corymbit böceği

DUVARLIK (Fr Sensiblité), canlı organizmanın fizik etkileri alma yeteneği. Bu yetenek, iç ve dış olayları alma imkânını sağladığına göre ancak üstün yapılı canlılarda bulunur. Canlı maddelerde genel bir olay olan dalanma yeteneği (irritabilité) ile karıştırılmamalıdır. D., duyarlık yolları denilen sinir yollarının varlığına bağlıdır. Bu düzen, çevreye yayılmış veya duyu organlarında toplanmış olan duygu hücrelerini, duyu sinirlerini ve duyu izlenimlerini alan sinir merkezlerini kapsar. Fizyolojide bazan D. adı altında, çevreden merkezlere yönelen bütün sinir yolları anlaşılırsa da buna «iletici lifler» veya «iletici sinir yolları» demek daha doğru olur.

Bilinçli D., her biri ayrı sinir yollarına sahip olan üç ayrı yönde incelenir: 1. Dokunma, ısı ve acı gibi sathî D. ları kapsayan *dışduyu*; 2. Kasların, eklemlerin, bağların, kemiklerin duyarlığını meydana getiren ve organların, organ bölüklerinin, gövde ve başın türlü kısımlarının çeşitli duruş ve hareketlerdeki durumunu bildiren *durum duyusu*; 3. İç organlardan beyin, kalp, ciğer gibi iç bölgelerden gelen izlenimleri belirten ve genel olarak sadece bir anormallik veya düzensizlik (açlık, susama, organların ağrıması, boşaltım ihtiyacı gibi) halini bildiren *içduyu*.

DUYARLIK (Fr. Sensibilité): 1. *Elektronikte*: Bir foto - elektrik hücrenin spektral duyarlığı: Belirli bir ışımada, foto - elektrik akımın şiddetini, hücreyi aydınlatan ışığın dalga uzunluğuna göre belirten eğri.

2. *Fotoğrafçılıkta*: Bir fotoğraf plağının eczalı tabakasında, ışığın yahut aktinik radyasyonların etkisiyle gizli yahut görünür bir resmin meydana gelme hızı.

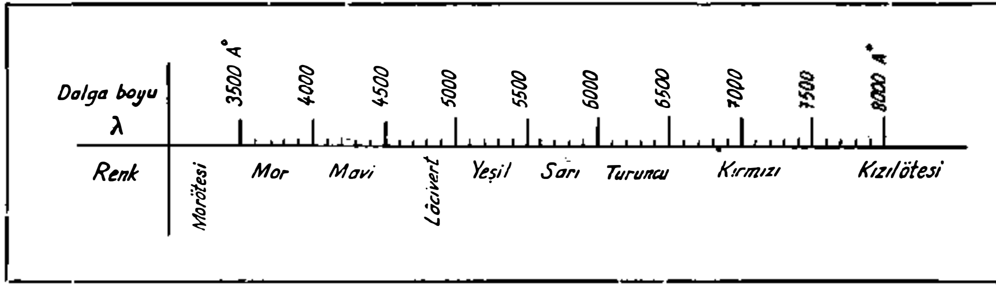
3. *Mekanikte*: Ölçü aletlerinde belirli etkiler karşısında görülen tepkinin büyüklüğü.

4. *Piroteknikte*: Patlayıcı maddelerin vurma, sürtme veya ısı yükselişi gibi etkiler karşısında gösterdiği tepki derecesi.

5. *Radyoteknikte*: Bir radyoelektrik alıcının, özellikle radyodifüzyon veya televizyon alıcılarının, az çok zayıf sinyalleri yeterli şekilde alabilme kudreti.

DUYARLIK FONKSİYONU (Fr. Sensibilité optique), göz, fotoğraf plağı, foto - sellül gibi ışığa duyarlı alıcıların renklere bağlı duyarlık derecesi. İnsan gözü mor ötesi ve kızıl ötesi ışınıma duyarlı değildir. Biz, ancak, dalga boyu $\lambda = 3\,800$ A° ile $\lambda = 7\,600$ A° arasındaki ışınımı görebiliriz (Angstrom A° $= 10^{-8}$ cm). Bir saydam prizmadan geçen beyaz ışık renklere ayrılır. Bu renklerin her biri ışık titreşimlerinin dalga boyu uzunluklarına karşılıktır. Şek. 1 de türlü dalga boyu aralıklarının karşılığı olan renkler yaklaşık olarak verilmiştir. Fizikte, fotometride renk yerine λ ile gösterilen dalga boyu kullanılır.

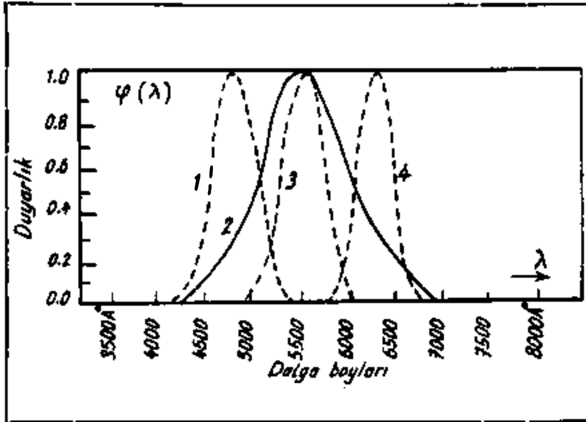
Deneyler göstermiştir ki alıcıların duyarlıkları λ nın fonksiyonudur, yani duyarlık renge göre değişir. İnsan gözünün duyarlığı $\lambda = 5\,500$ A° renginde en büyük $\lambda = 4\,000$ A° ve $\lambda = 7\,000$ A° nun ötesinde hemen hemen sıfırdır. Küçük bir delikten tek renk bir ışık bir perde üzerine düşürülsün. Işık şiddeti yavaş yavaş azaltılırsa, ışık lekesi de sönükleşecektir. Öyle bir an gelir ki bu leke görünmez olur. Böyle bir deney başka başka renkler için yapılacak olursa, görülür ki mor renkli lekeyi görmek için gerekli ışık miktarı sarı için gerekli olandan çok daha fazladır. Öyleyse gözümüz mor renge daha az duyarlıdır. Görebilme

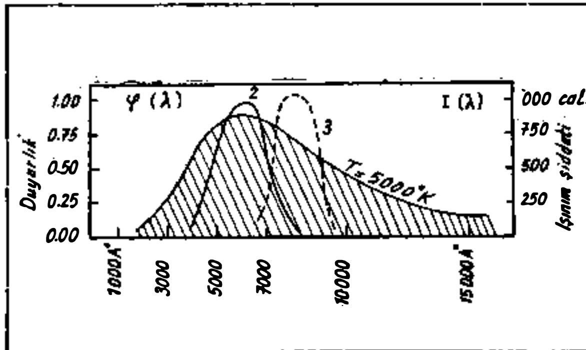
(Şekil: 1)
Işık titreşimlerinin dalga boylarına karşılık olan renkler

için gerekli ışık şiddeti duyarlıkla ters orantılı olduğuna göre, böyle bir deney her bir renk için ayrı ayrı yapılarak duyarlığın renge bağlı olan değişimi, yani D. F. elde edilebilir.

Fotoğraf plakları için D. F. nu bulmak daha kolaydır. Duyarlığı belirtilmek istenilen plak üzerine aynı büyüklükteki deliklerden, aynı şiddette başka başka renklerde ışık bırkaç dakika düşürülür. Plak banyo edilir. Plak üzerinde her bir renge ait oluşan kara dairelerin çaplarının farklı olduğu görülecektir. Plak hangi renge en çok duyarlı ise, o rengin dairesinden büyük olacaktır. Öyleyse buradaki dairelerin çaplarının değişimi, duyarlık değişimine denk olmalıdır. Bilimsel amaçlar için yapılan fotoğraf plakları, duyarlık fonksiyonları farklı olacak şekilde türlü tiplerde yapılmaktadır. Plağı kullanacak deneyci, onun D. F. nu daha önceden böylece bilir ve bir ışık kaynağının özelliğini buna göre analiz eder. Bir örnek olmak üzere (Şek. 2) de insan gözü ve birkaç alıcının D. F. grafik halinde verilmiştir. Buradaki φ (λ) D. F. normlaştırılmıştır. Her alıcı için φ (λ) D. F. nun birimi ve ölçeği başkadır. Onun için bir alıcı için ölçülen $\varphi_i(\lambda)$ değerleri en büyük $\varphi_{max}(\lambda)$ değerine bölünerek normlaştırılır. Böylece bütün alıcılar için ortak bir ölçek elde edilir.

(Şekil: 2)
Çeşitli alıcılar için duyarlık fonksiyonu: 1. Mavi plak, 2. İnsan gözü, 3. Ortokromat plak, 4. Pankromat plak

(Şekil: 3)
Planck kanununa göre T = 5000° K sıcaklığında bir kaynağın ışınım şiddeti I (λ) ve iki alıcı için duyarlık fonksiyonu: 1. Işınım şiddetinin dağılımı, 2. Gözün duyarlık fonksiyonu, 3. Bir koyu kırmızı pankromat plağın duyarlık fonksiyonu

Parlaklık, ışık kaynağından gelen ışığın alıcıda uyardığı etkidir. Daha çok kırmızı ışık salan bir kaynak, meselâ bir yıldız, göz ile sönük görülürse de bir pankromat plağı daha fazla etkiler. Sıcaklığı bilinen bir ışık kaynağının renklere göre enerji dağılımı Planck kanunundan çizilebilir (Şek. 2).

Aynı şekil üzerinde kullanılan alıcının duyarlık eğrisi de çizilirse, alıcının ne ölçüde enerjiden etkilendiği görülür ve hesap edilebilir. Duyarlığı farklı iki alıcının başka başka parlaklık vereceği buradan da kolayca anlaşılabilir. Öyleyse parlaklık, ışık kaynağının şiddetine, rengine ve alıcının duyarlığına bağlı olmalıdır. — A. K.

DUYGU (Osm. His, Fr. Sentiment). D. kelimesi türlü anlamlara gelebilir: 1. Yerine göre aydın veya bulanık bilinç (Örnek: Bana hakaret ettiği D. suna kapıldım).

2. Sezgi, önsezi, kehanet yoliyle bilme (Claude Bernarde, deneysel metotta D. nun fikir veya varsayımı yarattığını söylerken D. yu bu anlamda kullanmıştır). («D. larım beni aldatmaz» örneğinde olduğu gibi).

3. Genel olarak, D. luluk olayları: Ribot'nun *La psychologie des sentiments* (D. lar psikolojisi) adlı eserinin başlığı D. yu bu anlama alır. («Filan opera sanatçısı ses tekniğine kuvvetli bir D. katmaktadır» örneğinde olduğu gibi).

4. Basit organik uyarmalardan değil de bir fikirden ileri gelen D. luluk (Bu anlamı ile D. lar duyumlardan ayrılır). («Utanma D. su» gibi).

5. Daha özel olarak, zayıf veya orta şiddette heyecanlar. («Bu manzara içinde tatlı D. lar uyandırdı» sözündeki gibi).

6. İnsanın genel ve içgüdüsel eğilimleri (Örnek: şahsî D. lar, ahlâk D. su, estetik D. ve din D. su).

7. Daha dar anlamda özgeci D. lar, sevgi, dostluk, acıma, hayranlık v. b gibi. D. sal ahlâk deyiminde D., bu anlama gelir. D. sal ahlâk; hem ussal ahlâk, hem de çıkarcı ahlâk doktrinlerine karşıttır.

DUYGU AYAĞI (Pedipalpus), örümcekler ve örümceğimsilerde başlı göğüse (sefalotoraks) ait, duygu almaya yarayan, çengel veya bacak biçiminde olan ikinci ekstremite.

DUYGU NEVRONU (Fr. Neurone sensitif) [Fizyoloji], kısa uzantı (*dendrite*) lariyle bir duygu sinirinin tel

(*fibra*) lerini meydana getiren nevron, yani sinir hücresi (bk. NEVRON). Bu hücrenin çekirdeği omurilik (*rakhis*) sinirlerinin art köklerinin sinir düğümleri (*ganglion*) nde veya kafadan çıkan duygu sinirlerinin yolu üzerindeki sinir düğümlerindedir.

DUYGU ORGANLARI, göz, kulak ve benzerleri gibi dış uyartıları almaya yarayan organlara verilen ad.

DUYGUDAŞLIK (Fr. Sympathie, Alm. Mitgefühl): 1. Geniş anlamiyle başkasının duygularına ortak olma. Bu, başkasının sevinç ve kederini, her türlü heyecanını kendi içinde duymak şeklinde ortaya çıkar.

2. Halk arasında kullanılan dar anlamiyle bir insana karşı duyulan yakınlaşma duygusu, arkadaşlık veya sevgi başlangıcı.

D., geniş anlamiyle, bilimsel yönden açıklanmağa çalışılmıştır. D. ta başkalarını taklit içgüdüsünün önemli yeri vardır. Bu duyguya biraz da bencillik karışır. Ancak, bu duygu yalnız bu kavramlarla açıklanamaz. D. ta ayrıca estetik öğelerin de payı vardır. Denilebilir ki D., başka kişide kendini bulmağa, kendini görmeğe yönelmiştir.

Duygudaşlık ahlâkı: Adam Smith'in tasarladığı ahlâk sistemi. Adam Smith'e göre, davranışlarımızın ahlâka uygunluğunu, başkalarında uyandırdıkları D. oranı ile ölçmek gerekir. Bu sistemin tatbikattaki zorluğu, D. oranını ölçü olarak alabileceğimiz tarafsız bir üçüncü kişi, kusursuz bir yargıç bulabilmektedir. Max Scheler de değerler bütününü ve değerler aşamasını geniş anlamiyle D. a dayandıran bir sistem kurmuştur.

DUYGULAŞTIRMA (Patoloji), yeni (dokunulmamış) bir organizmaya plazmanın kolloidal dengesini bozan bir antijenin girmesiyle ortaya çıkan olay. Böyle bir durumda aynı antijenin çok küçük yeni bir dozu, anafilaksi (b. bk.) şokuna sebep olabilir.

DUYGULULUK (Fr. Affectivité), duygu olaylarının tümüne verilen ad. (bk. DUYGU, DUYARLIK, HEYECAN, TUTKU; Psikoloji: AKIL HASTALIKLARI, ZEKÂ, İRADE).

D.un ruhî hayattaki önemi, çoğu filozoflarca belirtilmiştir (Aristo, Eflatun, Descartes, Spinoza, Malebranche, Pascal v. b.). Bu filozoflar «ruhî tutkuları» uzun uzadıya incelemişlerse de, ancak modern psikoloji, fizyoloji ve insanla ilgili öteki bilimlerin de yardımiyle bir bilim olarak kurulduktan sonradır ki bu olayları kesinlikle tanıma imkânı vermiştir. Modern psikolojiye göre D., canlı varlığın çevresiyle bağlantısını sağlayan doğuştan veya sonradan kazanılan bağların bütünüdür. Bunlar canlıyı davranmaya ve dış çevreyi anlamaya yöneltir. D. un düşüncenin gelişimindeki önemli rolü bundan doğar.

DUYGUNLUK veya DUYGUSALCILIK (Fr. Sentimentalisme), XVIII. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan bir fikir ve edebiyat akımı. D. kavramı, Lessing'in tavsiyesi üzerine, 1868 de J. J. Bode tarafından İngilizce «Sentimental» kelimesinin karşılığı olarak alınmıştır. Dindarca bir teslimiyetle gönül alemine dönüş, Tanrı'yı kavrama, ruhun duygu ve heyecanlarına kulak verme D. ta gitgide duygulanmadan, özellikle acıma, yürek yumuşaklığı ve melankoliden zevk alma, göz yaşından mutlulanma şekline dönerek dünyevileşmiştir. Richardson, Sterne ve Goldsmith'in İngiliz aile romanları, Young'ın «Gece şarkıları», Macpherson'un «Ossian» ı; Almanya'da Klopstock, Lessing (*Miss Sarah Sampson*), Gellert, Hölty, Gessner, J. G. Gleim ve Bn. Jacobi tarafından temsil edilen D. un gelişmesine yardımcı olmuştur. D., mektup, konuşma, hatıra defteri ve şiirlerde çok incelmiş ve en küçük ayrıntıları ifade edebilen bir duygu hayatı edebiyatı haline gelmiş, Aufklärung'un duyumcu (sensualist) akımından doğarak rasyonalizm (usçuluk) i gitgide bastırmış ve Rousseau'da yeni, güçlü bir canlılığa kavuşmuştur. Alman romantizminin gerileme devrinin bu duygu akımı Goethe'nin *Werther* ve *Bekenntnisse einer schönen Seele* (Bir güzel ruhun itirafları) adlı eserlerinde doruğuna ulaşır ve Jean Paul'un büyük romanlarında sürüp gider.

DUYSE [*döyse*], **Florimond van** (1843 - 1910), Flaman bestecisi. Ghent'te doğmuş, orada ölmüştür. D., Prudenz van Duyse'nin oğludur. 1873 yılında «Torquato Tasso'nun ölümü» adlı kantatiyle Roma armağanını kazanmış ve on bir opera bestelemiştir. D., eski Hollanda halk şarkıları üzerinde bilimsel araştırmalar da yapmıştır.

DUYSE [*döyse*], **Prudens van** (1804 - 1859), Flaman şairi ve denemecisi. Termonde'da doğmuş, Ghent'te ölmüştür. Ghent arşivleri muhafızlığında bulunmuş, başlıca şiirlerini *Vaderlandsche Poezy* (Yurt şiirleri) [1840] ve *Het Klaverblad* (Yonca yaprağı) [1848] adını verdiği şiir kitaplarında yayınlamıştır.

DUYSTER [*döystır*], **Willem Cornelisz** (1599 - 1635), Hollandalı ressam. Amsterdam'da doğmuş, aynı yerde ölmüştür. D., günlük yaşayıştan alınma resimler ve portreler yapmıştır. Bunlar arasında, «Tavla oynayanlar» (Amsterdam, Leningrad, Londra); «Zar atan askerler» (La Haye); «Yağmacılar» (Louvre); «Adriaen Ploos van Amstel'in düğün alayı» (Amsterdam) sayılabilir.

DUYU veya DUYUM (Fr. Sens) [Biyoloji], insanların ve hayvanların, bağlantı (Osm. irtibat, Fr. relation) organlarının aracılığı ile, kendilerinin dışındaki şeylerin izlenimlerini almalarını sağlayan görev(*fonction*) lerden her biri.

Başlıca D. organları göz, kulak, dil, burun ile deri ve bazı mukozalardır. Bunlar sırasiyle ışık, ses, kokulu zerre (partikül) ler ile sıcak ve soğuğun uyarmalarından etkilenir, yani bu etkenleri «duyarlar». Buna göre, kendimizin dışında olup biten şeylerden ancak bu organlarımızı etkileyebilenlerinin varlığını anlayabiliriz. Fakat organları bu derece belirli olmayan ve *coenesthesia* (insana kendi vücudunun varlığını ve onun durumunu duyuran belirsiz organik D. kompleksi) ya bağlı olan, kas D. su ve yön anlama D. su gibi iç D. lar da vardır.

DUYULUR (Fr. Sensible; Es. ter. mahsûs) [Ruhbilim ve felsefe], duyuların aracılığı ile algılanan şeylerin genel adı. Aristo'nun yaptığı ve iskolastiklerin de uyduğu bir ayırıma göre, iki çeşit duyu vardır: 1. renk, ses ve tat gibi yalnız bir duyu ile algılanabilen nitelikler, 2. birden fazla duyu tarafından algılanabilen özellikler veya olaylar. Eflatun felsefesinde bir *duyulur dünya* ile *ideler dünyası* ayırımı vardır.

DUYUM (Biyol.): bk. DUYU.

DUYUM İKİLİĞİ (Fr. Synesthésie), duyumların alınmasında ortaya çıkan bir düzensizlik. D. İ. nde kişi, belirli bir duysal gölgeye yapılan uyarma üzerine, bir yerine iki duyum alır. Bunlardan biri doğrudan doğruya uyarma

yapılan bölgeden, öteki daha uzakta bulunan ve hiçbir uyarmaya uğramamış olan başka bir bölgeden gelir.

DUYUM YİTİMİ (Hek.): bk. ANESTEZİ.

DUYUMCULUK (Fr. Sensualisme; İng. Sensationalism) [Fels.], bütün bilgilerimizin duyulanma (Fr. ve İng. *sensation*) lardan edinildiği görüşünde olan sistem.

D. a göre, bütün bilgilerimizin kökeni duyulanmalar, yani duyu algılarıdır veya daha dar bir anlamla, bütün bilgiler duyu ögelerinden meydana gelir. Condillac'a göre, felsefede iç deney olayları terimiyle anlatılan enine boyuna düşünme olayı (Fr. *réflexion*; Osm. *teemmül*), duygulanmaların işlenmesinden meydana gelen fikirlerdir. Duyulanmaların duygu (Osm. *his, ihtiras*; Fr. *sentiment*) larla ilgili olanları isteği, iradeyi ve bütün iç yeti (Osm. *meleke*; Fr. *faculté*) lerimizi yaratır; dünya üzerine veya belirli bir şey üzerine edindiğimiz fikirle ilgili olanları ise, dikkati, karşılaştırmayı ve ayırt etmeyi, yani bütün fikir işlemlerimizi yaratır.

D., sofistlerin, Kyrene okuluna bağlı filozofların, Epikurosçuların ve Stoiklerin doktrinlerinde de yer almıştır. Stoikler bilginin kökeninin duyulanma olduğunu kabul etmekle birlikte, onun meydana gelmesini duyulanma ile sınırlandırmıyorlar, başlangıçta zihnin bir boş yazı tahtası (Lat. *tabula rasa*) gibi olduğunu ve duyum izlenimlerinin aracılığı ile dış âlemin bu tahta üzerine kendi hayallerini, yani görüntülerini bastığını ileri sürüyorlardı. D. un kurucusu olan Hobbes'un ve Locke'un görüşleri de öz bakımından böyledir. Yeni çağların en karakteristik duyumcusu olan Condillac, bilincin bütününe dönüşmüş duyulanma gözü ile bakmaktadır.

DUYUMSAL HAYAT (Fr. Vie sensorielle) [Ruhbilim], ilkel ruh olayları (duyulanmalar, hayaller, heyecanlanmalar) nın ve yüksek sinir çalışmasına bağlı olayların bütünü. Bu hayatın karşıtı söz ve kavram yetilerini gerektiren fikir hayatıdır. Yaradılışça en gelişmiş hayvanlarda bile yalnız D. H. vardır. İnsanların bir D. H. ı bir de fikir hayatı vardır.

DUYUMSAMAZLIK (Psikoloji): bk. APATİ.

DUYUÖLÇER veya ESTEZYOMETRE (Fr. Æsthésiomètre, Yun. *aisthêsis* = duyulanma; *metron* = ölçü) [Fizyoloji], derinin duyarlık derecesini ölçmeye yarayan âlet.

Alman fizyoloji ve anatomi bilgini Ernst Heinrich Weber (1795 - 1878) tarafından tasarlanıp yapılan D., dereceli bir daire ile donatılmış bir çeşit pergeldir. Pergelin uçları, deri tarafından iki ayrı temas ayırt edilinceye kadar yavaş yavaş aralanır. İki uç arasındaki bu aralığın büyüklüğü vücudun çeşitli yerlerine, dikkat derecesine ve sinirlilik durumuna göre değişir. D. ile yapılan ölçmelere göre, vücudun en duygun yerleri dil ucu, parmak uçları ve dudaklardır. En az duygun olan yerler ise sırt ile göğüstür.

DUYUSAL RUH (Fr. Âme sensitive), bazı eski filozoflara göre, aklî ruhtan ayrı olarak, duyumlarımızın algılamasını sağlayan ruh.

DUZERVILLE [*düzervil*], Cezayir'de, Seybuz ovasında, Bône'a bağlı bir yönetim bölgesi ve ilçe. Nüfusu 9 221 dir. D. çevresinde bağlar, zeytinlikler, portakal ve limon bahçeleri vardır.

DÜBB - Ü ASGAR, Küçük Ayı (Lat. Ursus Minor) takım yıldızının eski adı. Bk. KÜÇÜK AYI

DÜBB Ü EKBER, Büyük Ayı (Lat. Ursus Major) takım yıldızının eski adı. Bk. BÜYÜK AYI

DÜBENDORF [*dübindorf*], kuzeydoğu İsviçre'de, Zürich kantonunda, Zürich şehrinin kuzeydoğusunda bir komün. 55 557 ayak yüksekliğe çıkan Piccard - Cosyns balonu 1932 yılında buradan havalanmıştır.

DÜBEYS, Güney Irak'ta. Dicle'nin batısında, Kûfe, Hit, El Hılle (Cami'eyn) de Esed kabilesinin kurmuş olduğu Beni Mezyed (b. bk.) beyliğin'e iki emîrin adı.

1. **Dübeys**: Nurü'd - devle Dübeys b. Senedü'd - devle Ebü'l - Hasan Ali (1002 - 1082), Cami'eyn (El Hılle) de ölmüştür. Babası Ebü'l - Hasan Ali'nin öldürülmesi (1018) üzerine emîr oldu. Ancak, kardeşleri Mukalled ve Sabit kendisine karşı koydular. Mukalled Bağdad'daki ücretli Türk askerlerinin yardımını sağlayarak D. üzerine yürüdüyse de, başarı elde edemedi. Birkaç yıl sonra ise yeğeni Karvaş b. Mukalled ile uğraşmak zorunda kaldı. Bu sırada Büveyh oğullarından Kalicar'la bir anlaşma yaptı. Fakat 1030 da D. ve müttefikleri yenilgiye uğrayınca ülkesi yağma edildi. D. ağır bir vergi ödeyerek topraklarını geriye alabildi. Öteki kardeşi Sabit ise Bağdad şahnası El Besasirî'nin yardımı ile D. i yenilgiye uğrattı. Bu durum üzerine büyük sultan Tuğrul Beye sığınan D., onun yardımı ile El Besasirî tarafından bağışlandı ve beylik toprakları kendisine bırakıldı. Böylece D. in Mezyed emîrliği, Selçuklu egemenliğini kabul etmiş oluyordu.

2. **Dübeys**: Nurü'd - devle Ebü'l - Eaz Dübeys b. Sadaka, Irak'ta Selçuklu Türk egemenliğini kaldırmak için uğraşan serüvenci bir emîr. Beni Mezyed emîrliğinin, babası Sadaka b. Mansur zamanında hemen hemen bütün güney Irak'a yayılması üzerine, büyük sultan Muhammed bu beyliğe karşı bir sefer açmıştır. Ordularının dağılarak kendisinin telef olması sonunda, iki kardeşi kaçmış, D. ise esir düşmüştü. Sultan Muhammed kendisine bağlılık yeminini zorla ettirdikten sonra ona karşı saygı göstermişse de, beyliğinin başına geçmesine izin vermemişti. Sultan Muhammed'in ölümünden (1118) sonra Sultan Mahmut tarafından yurduna dönmesine müsaade edildi. Hılle'de babasının beyliğini eline geçirdikten sonra D., Selçuklu beyleri arasındaki çekişmelerden yararlanarak Selçuklu - Türk egemenliğinden kurtulmaya çalıştı ise de, başarı elde edemedi. Şehzade Mes'ut'la yaptığı anlaşma sonundaki çarpışmada yenilince Mardin'de bulunan El Gazi'nin yanına kaçtı. Bir süre sonra Halife El Müsterşid ile çatıştı. 1123 te ağır bir yenilgiye uğradı. Bunun üzerine Müntefik Arapları ile tekrar Basra'ya hücuma kalktı ise de, yine yenildi. Bu sefer Haçlıların yanına giderek onları Halep üzerine harekete geçirdi. Bu tasarı da bir sonuç vermeyince, Selçuklu şehzadesi Tuğrul ile birlikte Bağdad üzerine yürüdü. Bu da başarısız kalınca Sultan Sencer'in yanına kaçtı. Sencer, onu gerek Sultan Mahmud'a, gerek halifeye karşı korudu. Hılle'deki beyliğini tekrar sağladığı halde D., Basra'ya ikinci defa saldırdı. Bu durum karşısında artık bağışlanmayacağını bildiğinden çöle kaçtı. Bu sırada ölmüş bulunan Serhâd emîrinin gözdesi evlenmek şartiyle onu bu sultanlığa çağırmıştı. Oraya giderken Kelb Arapları tarafından yakalanarak Şam valisi Tacü'l - mülûk Böri'ye teslim edildi. O da bu serüvenci emîri Musul atabeyi İmadü'ddin Zengi'ye gönderdi. Kısa bir süre sonra ikisinin halife El - Müsterşid'e karşı Sultan Mesud'un emri altında Bağdad'a yürüdükleri görülür. Sultan Mesut

bu suretle Türk egemenliğine karşı, halifeyi ortadan kaldırdıktan sonra Irak'taki Türk egemenliği için tehlikeli bir adam olan D. in de hayatına Meraga'da son verdi. Böylece Türk egemenliği için tehlikeli olan iki önemli kişi birer ay ara ile ortadan kalkmış oluyordu.

D. bütün enerjisine, cesaretine ve yeteneğine rağmen kısa görüşlü ve serüvenci bir politikacı idi. Bununla birlikte cesareti, enerjisi ve mertliği ile halk arasında sevilmiş, şairler, edipler ve bilginler tarafından saygı ile anılmıştı. Harirî, Makamatından birini bu ünlü Arap emîrine ayırmış, onu İslâmın en büyük beylerinden biri olarak övmüştür.

DÜBNER [*dübnır*], **Friedrich** (1802 - 1867), Alman dil bilgini. Hörselgan'da doğmuş, Montreuil - sous - Bois'da ölmüştür. 1826 da Gotha'da profesör olan D., 1836 da Paris'e yerleşmiş, Estienne'in *Thesaurus linguae graecae*'sinin yeni baskısı için çalışanlarla iş birliği yapmıştır. Yunan yazarlarının eserlerini yayınlamış, bir antoloji düzenlemiştir.

DÜDEN, sularla kolay erivebilen taşların (kireçtaşı, alçıtaşı) geniş yer tuttuğu karstik bölgelerde oluşan türlü büyüklükte çanak oyuklar ve deliklere verilen ad. D. terimi yerine göre değişmekle birlikte, batı dillerindeki dolin (b. bk.) in karşılıklarından biridir. D. kelimesi, yurdumuzun birçok yerlerinde yaygındır. Bu kelimenin eskiden beri «bataklık, girdap» karşılığı olarak kullanılmış olduğu bilinmektedir. D. e benzer birtakım çukurluklara dilimizde obruk (b. bk.) adı da verilmiştir. D. ler türlü derinlikte olur, birkaç m den yüzlerce m derinliğe kadar. D. lerin kimisi doğruca suyun eritmesinden oluşmuş olup, kimisi dipsizdir, kimisi de suların birikmesinden göl durumuna gelmiştir. Böyle göllere yurdumuzda D. gölü denir.

Türkiye'de D. adının bulunduğu birçok yer adları vardır.

1. Bozova Düdeni: Korkuteli'nin kuzeydoğusundaki Bozova düzlükleri ve çevresinin yeraltı su akıntılarına bağlı olarak, birtakım derelerin, Kestel gölünün güneyinde yükselen Kırağan dağının güneydoğu köşesi yakınında dibe daldığı yer. Bu D. in zaman zaman tıkanması ve dere sularının yer altına akamaması halinde ovayı sular basar.

2. Dinar Düdeni: Dinar kasabasının birkaç km güneyinde D. adiyle anılan ve büyük kaynaklardan oluşan bir su.

3. Göksu Düdeni: Güney Anadolu'da Taşeli yaylalarının sularını toplayarak Silifke yakınlarında denize dökülen Göksu çayının yukarı kesiminde suların battığı yer. Konya ilinin Hadım ilçesinden geçtiğinden Hadım Göksuyu adı da verilen çayın başlangıç bölümü olan Değirmendere Gezlevi yaylası altında dibe dalar. Suyun dibe daldığı bu yere D. adı verilir. Yerin altında akan bu su, Gezlevi köyü kuzeyinde yeniden yeryüzüne çıkar.

4. Düden deresi: Göksu çayının güney koluna karışan bir dere. Koçaş, Yavluk, Çıkıllaklı dağları (200 - 2 250 m) ndan gelen sular ve kaynaklarla beslenir.

5. Düden çayı: Antalya şehrinin 4 km kadar doğusundan geçen bir akarsu. Kimi yerinde yer altında, kimi yerinde yer üstünde akan ve Antalya çağlayanları olarak yükseklerden denize dökülen bu çay, geniş bir alandan gelen sularla beslenir, yaz kış bol sulu akar. Antalya'nın 40 km kadar kuzeybatısındaki Kestel gölü ve çevresinin yeraltına dalan suları, Antalya'nın 30 km kuzeyinde, Kırkgöz veya Pınarbaşı adı verilen yerde, bir dağın dibinden, göz göz birçok büyük kaynaklardan yüze çıkar, orada sazlık ve bataklıklar yapar, buradan bir çığıra girer, 2 km güneydoğuda geniş bir çukurluk olan Kırkgöz dökülgenine gürültülerle batar. Bu batan, sular. Antalya'nın 10 km kuzeydoğusunda Varsak köyünde dik bir yamacın dibinden fırlarcasına çıkar, uzunca bir çukurluktan geçer, D. battığı adı verilen yerde korkunç bir hızla kayaların deliğine girer. Bu su 3 km kadar yerin altında aktıktan sonra Düdenbaşı adı verilen yerde büyük kaynaklar halinde yüze çıkar ve buradan 15 km lik bir akarsu olarak denize ulaşır, Antalya'nın kıyı yarlarından 20 m den çok yükseklikten çağlayanlar yaparak denize dökülür. D. çayının suları kışın artar, yazın da gür kaynaklarla beslendiğinden suları azalmaz. Antalya'nın caddelerinden arklar içinde geçen ve bu şehre özellik veren sular bu çaydan alınmıştır.

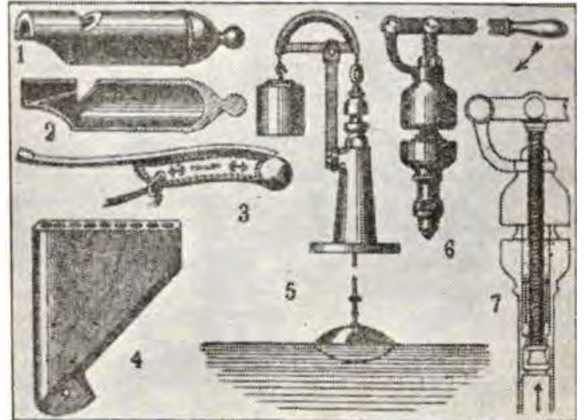
6. Düden suyu: Develi ovasının güneydoğu kenarında Özbek karstik yöresiyle ilgili olarak meydana gelmiş bulunan bir dere. Bu yörede Akçaşar köyünden çıkan Akçaşar pınarı veya Çınargözü suları bir çığıra girince D. suyu adını alır, ovaya inerek Develi ovasının sazlık ve bataklık yerlerini besleyen sulardan biri olur.

7. Düden gölü: Ereğli (Konya) kasabasının 30 km kadar batısında, Akgöl adı verilen sazlığın güney kenarında. Düre dağının kuzey yamacı önünde bir göl. Bu çevredeki sazlıklardan gelen sular birkaç yüz metre eninde ve boyundaki geniş bir çukurluğa dökülürler. Bu çanağın bulunduğu yere D., burada oluşmuş bulunan derin göle de D. gölü adı verilir.

8. Suğla gölü düdenleri: Suğla gölünün güneyinde, Bölme Burnu adı verilen çıkıntı ile Kızıldağ arasında ince uzun oluktan geçerek güneyde Arvana köyü ve çevresinden dibe daldığı yerler. Buraya D. ler adı verildiği gibi, biri de büyük D adiyle anılır. Kurak geçen yıllarda ve D. lerin suyu çok sızdırdığı sıralarda Suğla gölü çekilir. — R. İ.

DÜDÜK, içinden hava veya buhar geçirilince keskin ses çıkaran, işaret vermek için türlü işlerde kullanılan araç. Pek eskiden beri bilinen D. ilk çağlarda ağaç çubuklarından yapılırdı. Bugün de çocuklar ve köylüler ince söğüt dallarının kabuğunu yerinden çıkararak ucuna yakın bir delik açıp üflenince ses veren D. ler yapar. Bir bakıma kaval, zurna v. b. çalgılar D. ün gelişmesiyle meydana gelmiştir.

Teknik ilerledikçe madenlerden çeşitli işler için türlü türlü D. yapılmıştır. Özellikle taşıtlarda kazaları önlemek ve

DÜDÜK: 1. Düdük, 2. Düdüğün kesiti, 3. Manevra düdüğü (denizciler için), 4. Keçi çobanı düdüğü; Alarm düdükleri: 5. Şamandıralı düdük, 6. Lokomotif düdüğü, 7. Lokomotif düdüğünün kesiti

işaretleşmek için buhar ve elektrikten yararlanarak çok geliştirilmiş D. ler meydana getirilmiştir. Bunlardan biri buhar D. üdür. Bu D. lokomotifler ile deniz taşıtlarında kullanılır. Buhar D. ünün işlemesi, halka biçiminde bir varıktan bir çanın keskin kenarına hızla saldırılan buharın onu titretmesiyle olur. Kimi lokomotiflerde bulunan D. ler biri yüksek, biri düşük yarım ses olmak üzere iki türlü ses verir.

Elektrik D. leri daha çok oto drezinlerle motorlu vagonlarda kullanılır.

Ağızla üfleyerek öttürülen türlü biçimde pek çok D. çeşidi vardır. Bunların en tanınmışı polis D. üdür.

DÜELLO (İta. Duello, Fr. Duel), iki kişi arasında, daha önce varılmış bir anlaşmaya uygun olarak, kararlaştırılmış silâhlarla ve çoğunlukla tanıklar önünde yapılan bir çarpışma. D. kelimesinin orta çağda kullanılan *duorum bellum* (Lat. = iki kişi arasında savaş) deyiminin bozulmuş şekli olduğu sanılmaktadır.

Tarih: D. ya çok eski çağlardan beri savaşlarda meydana çıkıp «er dilemek», kral veya yargıç önünde suçlu ile suçsuz, haklı ile haksızı ayırt etmek amaciyle «adlî D.» şeklinde rastlanmaktadır. Kral III. Robert önünde Kay ve Chathan klanlarının 1396 yılında yaptıkları D. buna bir örnektir.

D., şövalyelik devrinde de devam etmekle birlikte, yavaş yavaş adlî özelliğini değiştirmiş, özellikle soylular arasında yaygın bir gelenek ve moda haline gelmiştir. XVII. yüzyıl başında D., Fransa'nın aristokrat aileleri arasında o kadar yayılmıştır ki Kardinal Richelieu, D. da hasmını öldürenler için ölüm cezasını uygulamak zorunda kalmıştır. D. olayları XVIII ve XIX. yüzyıllarda, özellikle Avrupa, İngiltere ve Amerika'da çok artmıştır. Bu devletlerin kanun koyucuları tedbir almak zorunluğunu duymuş ve D, İngiltere ve Fransa'dan başlayarak bütün medenî ülkelerin kanunlarınca yasak edilmiştir. Alman Ceza Kanununun 201. ve sonraki maddeleri ise sadece öldürücü silâhlarla yapılan D. yu yasaklamaktadır. İsviçre Ceza Kanunu (Md. 130 - 132) ile Avusturya Ceza Kanunu (Md. 158 - 160) nda da buna benzer hükümler bulunmaktadır.

D. yurdumuzda hiçbir zaman Avrupa ve Amerika ölçüsünde itibar bulmamıştır. Yurdumuzdaki uygulamada D. ya 1 mart 1926 tarih ve 765 sayılı Türk Ceza Kanununun 9. babının «Adam öldürme» veya «Şahsa karşı müessir fiil» fasıllarının (Md. 448 - 460) hükümleri uygulanmaktadır.

DÜFRENİT (Fr. Dufrénite) [Mineraloii], hidratlı doğal demir fosfat. Mineraloji bilgini Dufrénoy'nın adiyle anılır.

DÜFTİT (Fr. Duftite) [Mineraloji], doğal kurşun ve bakır arseniatı.

DÜGÂH (Far. *dū* = iki ve *gāh* = yer eki): 1. Geleneksel Türk sanat musikisinin ana makamı olan rast (b. bk.)ın ikinci perdesi. Zîrgüle ile Kürdî perdelerinin arasında olup mansur düzeni (b. bk.) nin temel perdesidir. Batı notasında la olarak gösterilir 2. D perdesinde karar kıldığı için bu adla anılan makam Neva «re» yerine sabâ (rebemol) kullanan ve güçlüsü çargâh «do» perdesi olan bu makam, benzeri olan sabâ (b bk) makamından çoğunluk segâh «si» yerine Kürdî «sibemol», kimi zaman da rast «sol» yerine zîrgüle «soldiyez» kullanılmasiyle ayrılır.

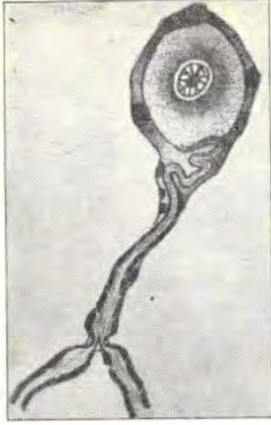
DÜĞÜM (Fr. Ganglion < Yun. *gagglion*) [Anatomi ve Fizyoloji], insanlarda ve memelilerde lenf damarlarının ve sinirlerin bazı noktalarında yer alan yuvarlak veya iğ biçiminde şişkinlikler.

Lenf düğümleri. Normal durumda nohut veya küçük fındık büyüklüğünde olan bu D. ler, savunma çalışmasına geçtikleri zaman önemli derecede irileşir. Lenf D. leri anastomoze olan, yani birbiriyle birleşen (ağızlaşan) ağcık (*reticulum*) hücrelerinden ve ağcık tel (*fibra*) lerinden mey-

XVIII ve XIX. yüzyıllarda yapılmış meşhur düellolar

Amerika Birleşik Devletleri		Düellonun tarihi
Button Gwinnett	— General Mc Intosh	1777 Gwinnett öldü
General Cadwallader	— Conway	1778 Conway yaralandı
Alexander Hamilton	— Aaron Burr	1804 Hamilton öldü
William Weekes	— William Dickson	1806 Weekes öldü
General Andrew Jackson	— M. Dickinson	1806 Dickinson öldü
Stephan Decatur	— James Barron	1812 Decatur öldü
Fransa		
Emile Girardin	— Armand Carrel	1836 Carrel öldü
General Boulanger	— Floquet	1888 Boulanger yaralandı
İngiltere		
Lord Byron	— Chaworth	1765 Chaworth öldü
Willam Pitt	— George Tierney	1796 Yaralanan olmadı
Captain Boyd	— Major Campbell	1808 Boyd öldü
John Scott	— Christie	1821 Scott öldü
Ducke of Wellington	— Lord Winchilsea	1829 Yaralanan olmadı
Rusya		
Puşkin	— Georges d'Anthès	1837 Puşkin öldü
Lermontov	— Mastinov	1841 Lermontov öldü

dana gelmiştir. Bu ağda bağımsız hücreler ve özellikle lenfositler ve lenfob lastlar bulunur. Lenfoblastlar lenfositlerden daha genç ve daha iri olup D. ün çevresinde lenfamsı düğümcükler halinde bulunur. Fibrali bir kapsülle çevrili olan D. e lenf damarları, kapsülaltı yan veya çevre oyuğundan g i r e r. Lenf damarlarının D. den çıktıkları yer D. ün oyuk göbek (*hilum*) idir.

Trigeminus siniri düğümünün tek kutuplu düğüm hücresi

Lenf D. lerinin görevi 1. hematopoiesis, yani kan hücreleri yapımı ve özellikle lenfosit denilen tek çekirdekli akyuvarların yapımı ve retikül - endotelyum sisteminin bazı fonksiyonlarıdır.

Hastalık durumlarında, D. lerde fagositoz (*phagocytosis* = mikroorganizmaların veya başka yabancı cisimlerin fagosit denilen yutar hücreler tarafından yok edilmesi) olayı meydana gelir. Yine aynı durumlarda yağlı maddeler, pigmentler ve mikroplar gibi çeşitli gereksiz maddeler D. lerde toplanır. Bölgesel yangı (*inflammation*) larda hücrelerin şekil değiştirmesinde de D. ler meydana gelir ve bu yüzden D. ler şişer. D. ler urların vücutta yayılmasında rol oynar; bu sebeple vücudun bir yerinden ur çıkarıldığı zaman lokal (mevziî) veya rejyonal, yani bölgesel olan D. lerin içlerinin temizlenmesi gerekir.

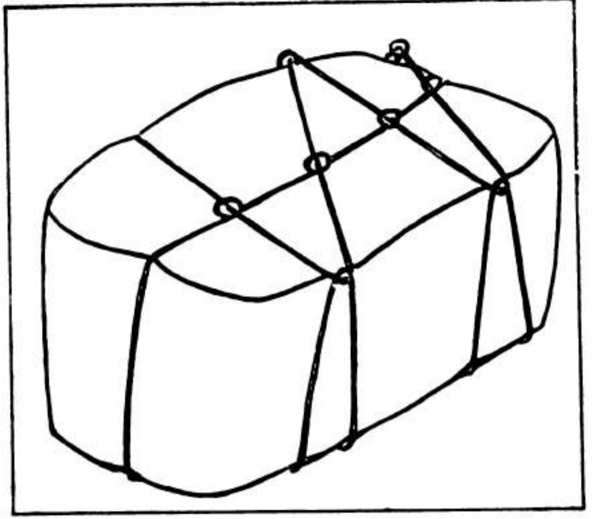
D. dokusunun kendine özgü hastalıkları vardır. Bunlar ya yangılı (yangılı adenopati) veya ur cinsinden (D. sarkomları) olur.

Sinir düğümleri: Bunlar da sinirlerin bazı noktalarında ve özellikle ince sinir ipliklerinin birleştikleri yerlerde bulunan şişkinliklerdir. Sinir D. lerinde nevronların, yani sinir hücrelerinin aksonları, yani silindir eksenleri, aldıkları akıları başka sinir öğelerine ulaştırır. Omurga boyunca sempatik sinir sistemi üzerindeki D. ler iki zincir meydana getirir ve bu zincirin halkaları anastomoz (ağızlaşma, birbirine açılma) olayı ile birleşirler. İç organlar (*viscera*) dan her birinin göbek (*hilum*) i yakınında o organa girecek olan sinirler ilkin D. ler halinde, sonra da sinir ağları (*plexus*) halinde birleşir. Omurilikten çıkan duysal (*sensitif*) sinirler rakis (*rakhis*) D. leri denilen küçük D. ler, kafa sinirleri de meselâ ilkin Gasser D. ü denilen bir D. halinde birleşir.

Sinir D. leri, fizyoloji bakımından sinir akılarının ulaştırılmasında birer ara merkezden başka bir şey değildir.

DÜĞÜM (Fr. Noeud), iplik ve ip gibi kolay bükülen şeyleri kıvırıp kendi üzerine veya birbirine dolayarak meydana getirilen boğum. İnsanlar için D. atmak ihtiyacı ilk devirlerden itibaren başlamıştır. Bugün küçük büyük bütün insanlar ayakkabı bağlamak, çamaşır ipi germek, bir paketi sarmak, iki ipi birbirine bağlamak gibi çeşitli günlük ihtiyaçlarını karşılamak maksadiyle birçok D. ler atarlar.

Gemici, balıkçı, hastabakıcı, dülger gibi birçok meslek sahipleri her gün iş hayatlarında çeşitli D. leri kullanırlar. D. leri en çok kullanan izcilerdir. Bayrak çeker, paket sarar, denk bağlar, odun taşır, çadır kurar, yara sarar ve köprü kurarken çok değişik D. ler kullanırlar.

DÜĞÜM: Denk bağı

Birçok D. ler kullanıldığı yere göre ad alır, fakat D. adlarının çoğu İtalyancadan gelmektedir. D. leri doğru atmak emniyet bakımından önemlidir. Yerinde kullanılmayan veya yanlış yapılan bir D. insanı çok defa zor durumda bırakır, bazan insanın hayatına dahi kıyar. D. kolay atılabilmeli, kendiliğinden çözülmemeli, fakat istenildiği zaman kolaylıkla çözülebilmelidir.

Başlıca D. ler: *Basit düğüm*: Bir ipin ucunu kendi üzerine çapraz getir, arkasından dolaştır, meydana gelen delik içinden geçir (bk. resim 1).

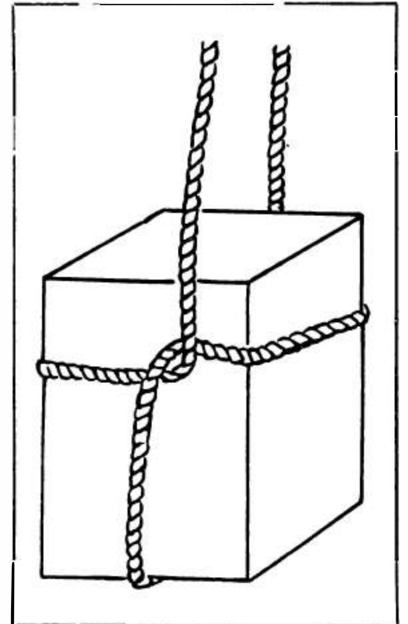
Krupi: İpin ucunu kendi üzerine çapraz getir, arkasından dolaştır, tekrar kendi üzerine bük ve meydana gelen delikten geçir (bk. resim 3).

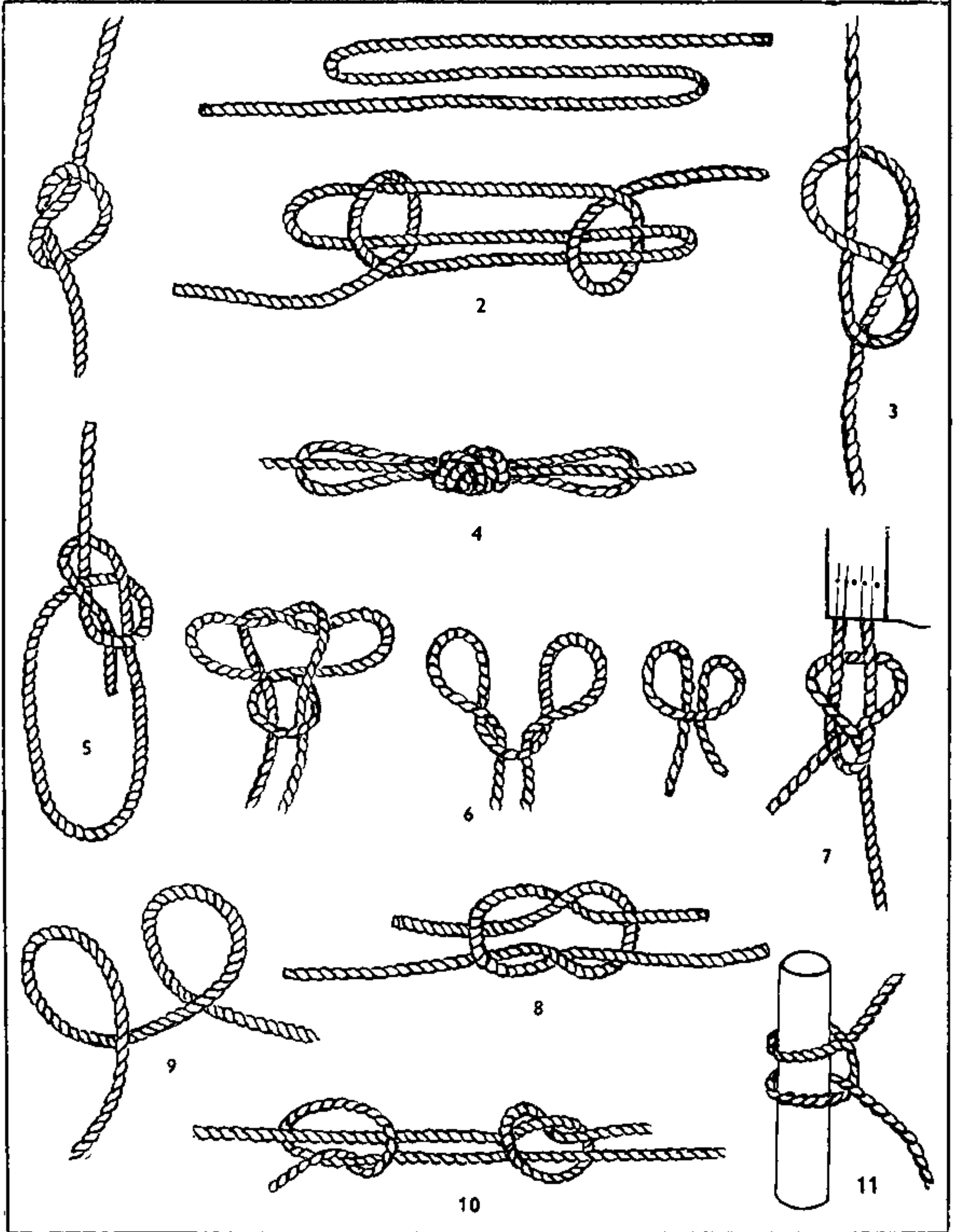
Kazık bağı: İpin ucunu bir direk, kazık veya başka bir ipin arkasından dolaştır, kendi altından geçir; aynı yönde ipi bir defa daha dolaştır ve tekrar kendi altından geçir (bk. resim 11).

Açık kazık bağı: İpin ucu altta kalacak şekilde ipi çaprazla, uç tarafını yine aynı şekilde, uç altta kalarak çaprazla ve sonradan yapılan çaprazı ilk çaprazın ü z e r i n e koy, bir kazığın üzerine geçir (bk. resim 9).

Sancak bağı: İpin ucunu bayrak uçkurluğundaki ipin deliğinin a l t ı n d a n geçir, deliği teşkil eden ipin üst kısmının arkasından dolaştır ve sonra kendi altına sok (bk. resim 7). Gemiciler bu bağa iskota bağı derler.

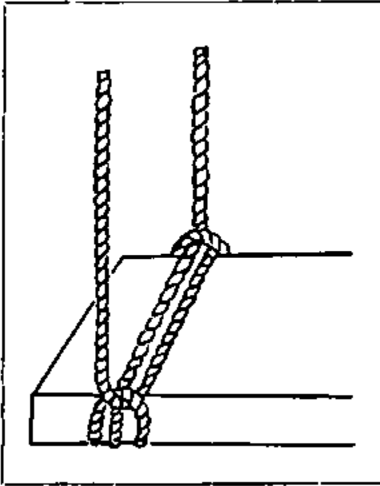
Camadan bağı: Bu bağa sargı bağı da denir. İki ipin ucunu sağdaki üste

DÜĞÜM: Teneke bağı

DÜĞÜM: 1. Basit düğüm, 2. Kısaltma bağı, 3. Krupi, 4. Kısaltma düğümü, 5. Tahlisiye bağı, 6. Küp bağı, 7. Sancak bağı, 8. Camadan bağı, 9. Açık kazık bağı, 10. Balıkçı düğümü, 11. Kazık bağı

gelmek üzere çapraz koy, üstteki ucu alttaki ipin arkasından dolaştır. Bu ucu öbür ucun üzerine çapraz koy ve yine arkasından dolaştır ve çek (bk. resim 8).

DÜĞÜM: Raf bağı

Tahlisiye bağı: İpin ucunu b i r a z uzunca tut, u z u n kısmı üzerine çevir, bir çapraz yap; ucu çaprazın teşkil ettiği deliğin altından geçir, uzun kısmının arkasından dolaştır ve üstten ilk geçirdiğin deliğe geçir, uzun kısmını çek (bk. resim 5).

Kısaltma bağı: İpi kendi üzerine iki defa bük ve üç kat yap. Uçları altta kalacak şekilde bükerek çaprazla ve uçları kapalı çift ipin üzerine geçir, uçları çek (bk. resim 2).

Kısaltma düğümü: İpi kendi üzerine iki defa bük ve üç kat yap. Ortasından bütün ipleri tut ve bir D. at (bk. resim 4).

Raf bağı: İpi tahtanın bir ucu üzerine koy, tahtanın altından iki defa dolaştır; ilk konan ipi diğer iplerin üzerinden geçirerek tahtanın uç kısmına koy ve ondan sonraki ipi diğer iplerin üzerinden atlatarak tahtanın altına geçir ve her iki ucu yukarı çek (bk. resim).

Balıkçı düğümü İki ipi uçları karşılıklı gelmek üzere yan yana getir, ipin bir ucu ile öbür ipin etrafından dolaştırarak kendi üzerine bir D. at, öbür uçla aynı şekilde bir D. at, sonra iki yandan büyük uçları çek (bk. resim 10).

Teneke bağı: Tenekeyi ipin üzerine koy, ipin iki ucundan tut ve tenekenin üzerinde bir D. at; D. ü gevşet ve tenekenin iki tarafına indir, uçlardan tutarak yukarı kaldır (bk. resim s. 163).

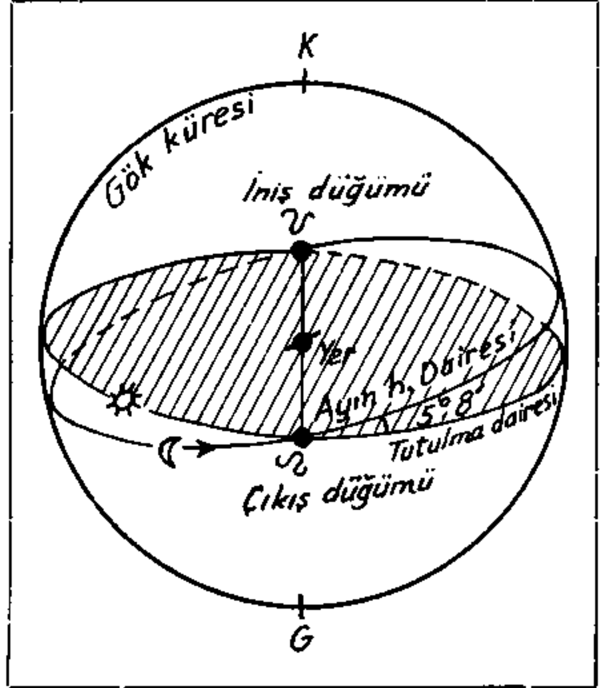
Küp bağı: İpi ortalayarak iki kat yap, ortasından tut, açarak çift ipin üzerine çapraz getir, içteki ipleri aşağıdan yukarıya doğru kıvır; meydana gelen iki gözü birbiri içinden geçir (bk. resim 6).

Denk bağı: İpin bir ucuna tahlisiye bağı yap. İpi zikzak yere ser. Bunun üzerine bağlanacak dengi koy ve uzun ucu üzerinden karşı taraftaki iplerin altından zikzak geçir, sonra ilk geçirdiğin yerden başlayarak bu ipin boşluklarını yavaş yavaş çek. İyice sıkıldıktan sonra dengin yanından dolaştır ve önüne gelen iplerin üzerinden ve altından sıra ile geçirerek sık ve öbür yanından dolaştırarak yan iplerin üzerine kazık bağı ile bağla (bk. resim s. 163). Bu bağ ile bağlanan denk hiç dağılmaz.

DÜĞÜM (Akustik), titreşimde bulunan bir cismin titreşim genliğinin sıfır olduğu noktaya verilen ad.

DÜĞÜM NOKTALARI, Ayın, aylık hareket dairesi ile tutulma dairesinin kesim noktaları ve çift yıldızlarda yörüngenin bakış doğrultusuna dik düzlemi deldiği noktalar.

Ay da güneş gibi günlük harekete katılır ve ayrıca durağan (sabit) yıldızlara göre sürekli olarak yer değiştirir. Bir gece ay doğarken onun yanında bir yıldız tespit edersek, ikinci gün ayın o yıldızdan hemen hemen bir saat sonra doğduğu ve başka bir yıldızın yakınında bulunduğu görülür.

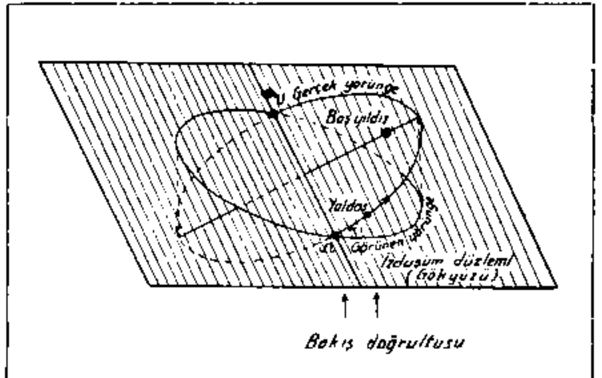

Ayın hareket dairesi ve düğüm noktaları: K. Tutulma düzleminin kuzey kutbu, G. Tutulma düzleminin güney kutbu

Ayın yıldızlara göre yeri her gece böylece belirtilirse, gök küresi üzerinde bir çember elde edilir. Bu çembere Ayın *aylık hareket dairesi* denir. Gerçekte bu daire, Ayın yer çevresinde yaptığı dolanma hareketinin yörünge düzleminin gök küresi ile arakesitidir. Ay, bu daire üzerindeki hareketini 27 gün 7 saat 43 dakika 11,47 saniyede tamamlar ki bu süreye astronomide *yıldız ayı* (sideral ay) denir. Buna göre Ay, durağan yıldızlara göre günde 13° 11′ geri kalır.

Ayın aylık hareket dairesi güneşin tutulma (ekliptik) dairesini iki noktada keser ki bunlara *düğüm noktaları* denir. İki daire arasındaki açı 5° 8′ dır. Düğümlerden biri *çıkış düğümü*, öteki *iniş düğümü*'dür.

Ay, tutulma dairesinin güney yanından kuzey yanına geçerken çıkış düğümüne rastlar. Ayın D. N. da durağan değildir. Onlar, saatin hareket yönünde (günlük hareket yönü), tutulma dairesi üzerinde günde 3′ geriye kayar. Buna göre, düğümler bu hareketini 18,6 yılda tamamlar.

Bir çift yıldızda yörünge ve düğüm noktaları: ☊. Çıkış düğümü, ☋. İniş düğümü, i. Gerçek yörüngenin eğim açısı

D. N. çift yıldızlarda da söz konusu olur. Çift yıldızlardan biri öteki çevresinde veya her biri küme merkezi çevresinde, Kepler kanununa uygun olarak, dolanma hareketi yapar. Bu hareketin yörüngeleri, genel olarak elipstir. Biz yörüngenin uzaydaki konumunu değil, onun bakış doğrultusuna dik düzlem (yani gökyüzü) üzerindeki izdüşümünü gözleriz. Gerçek yörüngenin öğelerini belirtirken düğümler doğrultusunu da bulmak zorunda kalırız. Burada D. N. çiftlerden birinin yörüngesinin izdüşüm düzlemini, yani gökyüzünü deldiği noktalar olarak tanımlanır. Düzlemin ön yüzünden arkasına geçişin düğümüne *çıkış düğümü*, ötekine de *iniş düğümü* denir. — A. K.

DÜĞÜMCÜK veya NODÜL (Lat. *nodulus*) [Anat.], beynin dördüncü karıncığında, beyincik (*cerebellum*) in alt kurtçuk (*vermis*) unun ön ucundaki kabartı.

Arantius düğümcükleri ve Morgagni düğümcükleri: kalbin atardamar ağızlarının sigmamsı (sigmoides) kapacık (valvula) larının serbest kenarlarındaki küçük kabartılar (birinciler aort kapacıkları için, ikinciler ak ciğer kapacıkları için).

Entomoloji: 1. Düğüm biçiminde küçük bir çıkıntı veya kalınlık. 2. Bir böceğin duyarga (antenna) sının bir artikulus (articulus) u üzerindeki şekilsiz kabartı.

DÜĞÜMLÜ BABA, Düğümlü Hafız Mustafa Baba (1784 - 1867), İstanbul'da yaşamış sûfilerden biri. Amasralıdır. Gençliğinde, II. Mahmut zamanında Kaptan - ı derya ve vezirlik rütbelerine kadar yükselmiş olan Laz Ahmet Paşa'nın imamlığını yapmıştı. Hacca gidip geldikten sonra Nakşbendî tarikatında halifelik almış, kendisini cezbe (coşkunluk) haline kaptırmış, toplumun değer vargılarına önem vermemiştir. Eline geçen ipleri, sicimleri düğüm yaparak şurasına, burasına, hattâ sarığına bağlayıp halk içinde gezdiğinden İstanbul'da D. B. diye ün kazanmıştı. 83 yaşında iken ölmüştür. Mezarı Sultanahmet Camii karşısındaki dergâhındadır. Halk arasında sevilmiş ve sayılmış bir kişi olan D. B. nın menkıbeleri Kemal Paşa tarafından *Kemalname - i Düğümlü Baba* adlı iki ciltlik manzum bir eserde yazılmıştır.

DÜĞÜN, evlenme dolayısiyle vapılan şenlik. Evlenme geleneğinin kurulduğu ilk çağlardan beri toplumlar D. e büyük önem vermislerdir. Bu yüzden her ulusun kendi gelenekleri binlerce yıldan beri sürüp gelmiştir. Kimi evlenme ve D. gelenekleri bütün uluslarda ortak bir hal almıştır. D. gelenekleri dinlere göre de değişiklikler göstermektedir.

Türklerde D. adetleri eski ve çeşitli geleneklerle yakın zamanlara kadar sürüp gelmiştir. Bugün Anadolu köy ve kasabalarında bu gelenekler az çok farklarla sürmektedir. İktisadî zorluklar yüzünden D. geleneklerinde değişmeler, bazı göreneklerden vazgeçmeler görülmekle birlikte her yerde hiç değişmeden uygulanan yönleri de vardır: Bu eski D. ler şöyle özetlenebilir.

Oğlan evi erkekleri, konu komşu ile kız evine yatsı namazından sonra giderek kızı babasından isterler. Daha önceki günlerde özel olarak anlaşma olduğu için bu toplantıda iş kesinleşir, dua okunur, şerbetler içilir. Ayrıca nişan ve D. harcamaları için oğlan babasının vereceği para görüşülüp karara bağlanır, nişan günü belli edilir. Bu toplantı eğlencesiz olup bir iki saati geçmez. Bu törene «söz kesme» veya «şerbet içme» denir.

Söz kesmeden bir süre sonra nişan töreni yapılır. Bunun da belirli birtakım âdetleri vardır. Kız evinden yalnız kadınlar toplanarak çalgı çalınır, türkü söylenir, oyun oynanır. Kaynana geline nişan yüzüğü takar. O gece oğlan evinde de buna benzer eğlenceler düzenlenir. Damada yüzük takılır. Nişanlanan çiftler bayramlarda, belli günlerde birbirlerine armağanlar gönderir, iki ailenin bağları sıklaşır. Asıl D. gününe bir hafta kala gelinlik kızın eşyaları sergilenir. Oğlan evinin verdiği sungu (hediye) lar, kız evinin kendi yaptığı her türlü eşya, mendil, çorap v. b. eşyadan başka, yeni kurulan bir eve gerekli her türlü eşya duvarlara, kapılara asılarak, masa üzerine serilerek sergilenir. Çeyiz denilen bu sergileme herkese açıktır. Bu çeyiz sergilemesi D. gününe kadar sürer.

D. günü belli olunca « okuvucu » denilen kimseler D. e çağrılacak olanlara haber iletirler. D. çarşamba ve perşembe günleri olur. Pazartesi günü kız evinde, oğlan evinden kadınların da katılması ile «saç kesme» yapılır. Gelinin saçından birkaç tel «yom» (uğur) olsun diye genç kızlar kesıler. Bu törende geline süsler takılır. Salı günü kadınlar gelini hamama götürürler. Hamamda yenir içilir, eğlenilir. Çarşambı günü «kına gecesi» dir. Gelin süslenir, arkadaşları tarafından bir eğlence düzenlenir, oyunlar oynanır, çalgı çalınır. Gelinin ellerine kına yakılır. Bu «kına yakma» töreninin özel türküleri vardır.

Perşembe günü «gelin alma» günüdür. Kuşlukta oğlan evi gelir. Çengilerin saz ve türküleri arasında gelin evden alınır, süslü bir ata bindirilir. Bu sırada oğlan anası, şeker ve bozuk para serper, bu işe «saçı» denir. Yom (uğur) olsun diye herkes saçıyı kapışır. D. alayı davul zurna eşliğinde oğlan evine doğru yola çıkar. Yolda bazı kimseler bahşiş almak için ip gererek alayı durdururlar. Daha eskiden köyden köve giden D. alayının önüne çobanlar çıkarak iri bir koçu gelinin atı önüne getirirdi. Gelin bir eliyle koçu kaldırıp bir yandan öte yana aktarırdı. O zaman koç gelinin olurdu. Bu işi yapamazsa, çobana bahşiş verirdi.

Oğlan evine gelen gelin, kaynata ve kaynanasından büyük bağışlar almadan içeri girmez. Bu bağışlar tarla, bağ gibi taşınmaz mallardan olur.

Büyük bir odaya alınan gelin, kendisini görmeye gelen, büyük küçük herkesin elini öper. Gerdeğe kadar yüzü duvakla örtülü kalır.

Perşembe günü akşam yemeğine bir sofralık yaşlı erkekler çağırılır. Yatsı zamanına yakın. en yaşlı konuk ve hoca, damatla sağdıç (b. bk.) ı çağırtır. Gelirler, ikisi de karşısına diz çökerek oturur. Hoca damada gerekli öğütleri verir, dua eder. Ondan sonra damat, yakın bir camide namaz kılar, arkadaşları evinin kapısına kadar getirir, sırtını yumruklayarak içeri iterler. Bundan sonra sağdıç, damadı gerdek kapısından gelinin yanına gönderir. O gece evde yenge kadından başka kimse kalmaz.

Gerdek odasında damat önce iki rekât namaz kılar. Sonra gelinin yanına gelir. Gelin büyük bir armağan almadan duvağını açtırmaz.

Ertesi gün (cuma) konu komşu, hısım akraba «gelinin cuması» (gelin kızın kadın hali) nı görmeye gelirler. Bu toplantıya çengiler de katılır.

Pazar günü gelinle güveyinin tatlı geçinmeleri için bir çeşit hatır alma amaciyle kız evinden oğlan evine bir tepsi baklava gelir, bu da hısım akrabalara birer parça ağız tadı olarak dağıtılır. Pazartesi günü damat kaynanasına gözükmez, onları görmek ve ellerini öpmek için tanışma isteği ile kız evine bütün ailesi ile çağırılır. Yemek çıkarılır. Böylece damat, kaynatası ile kaynanasını öğrenmiş, tanımış olur.

D. den bir hafta sonra, gelinin süslenmiş olan odasındaki çeyizleri eş dostun da yardımiyle duvarlardan indirilir, sandıklara konur. Gelinle damat evlilerin arasına karışır giderler.

Bugün toplum yaşayışı değişmiş olduğundan birçok gelenekler bırakılmıştır. Kına gecesi büsbütün unutulmuş gibidir. Özellikle şehirlerde D. ler daha yeni bir hal almıştır. Bütün törenler, ailelerin durumlarına göre evlerde, D. salonlarında, kadın erkek bir arada çağdaş danslarla eğlenilerek yapılır. Bazı hallerde nişan ile nikâh törenleri birleştirilir. Törenler bir gecede biter. Şehir D. lerinde kına gecesi hiç yapılmaz.

DÜĞÜN ÇİÇEĞİ (Ranunculus), Düğün çiçeğigiller (Ranunculaceae) familyasından 400 den çok türü bulunan bir bitki cinsi. Türlerinin büyük bir kısmı kuzey yarım kürede, Arktik bölgelere kadar olan ülkelerde, yüksek dağlarda, daima karla örtülü yerlere kadar hemen her yerde yetişir. Küçük bir kısmı da tropiklerde ve güney yarım kürede yetişir. Çoğunlukla az yıllık, bazı türleri ise yıllık otlardır. Çiçekleri sarı veya ak renktedir. Yaprakları çoğunlukla çok dilimlidir.

Yakıcı düğün çiçeği (Ranunculus acer)

D. Ç. nin yurdumuzun çeşitli bölgelerinde yetişen 75 kadar türü vardır. Türler çoğunlukla nemli yerleri, su kenarlarını severler. Latince *Ranunculus* kelimesi «küçük kurbağa» anlamındadır. Bu bitkilerin nemli yerleri sevmelerinden bu ad verilmiştir. Bazı türler su içinde yetişir.

Yumrulu düğün çiçeği (Ranunculus bulbosus)

Düğün çiçekleri çoğunlukla nisan - temmuz ayları arasında çiçek açar. Bu bitkiler zehirli, yakıcı, tahriş edici, kızartıcı olarak tanınır. Tedavi alanında çok az kullanılır. Önemli türleri:

Yakıcı düğün çiçeği (Ranunculus acer): Çayır ve otlaklarda yetişen, 1 m kadar yükselebilen, sık dallı çok yıllık bir ottur. Dip yapraklar rozet meydana getirir, uzun saplı, 5 - 7 dilimli el biçimindedir. Bütün organlarında anemonin vardır. Hayvan zehirlenmelerine sebep olur.

Yumrulu düğün çiçeği (Ranunculus bulbosus): Kuzey Anadolu çayırlarında yetişen bu türün toprak altı kökleri yumru halindedir. Çiçekler altın sarı renktedir. Yumrularında ve diğer kısımlarında anemonin vardır.

Tarla düğün çiçeği (Ranunculus arvensis): Tarla ve nadaslarda çok rastlanan yabancı bir ottur. *Basurotu* (Ranunculus ficaria), *bataklık D. Ç.* (Ranunculus sceleratus) gibi türleri de anılabilir. — K. K.

DÜHRING [*düriŋ*], **Karl Eugen** (1833 - 1921), Alman filozofu ve iktisatçısı. Berlin'de doğmuş, orada ölmüştür. D., 1863 yılında Berlin'de doçent olmuştur. Daha sonra bir göz hastalığı geçirerek görme yeteneğini kaybetmiştir. 1877 de çıkan bir eserinde üniversiteye yaptığı saldırılar yüzünden öğretim yapması yasaklanmıştır. Felsefe bakımından D., Auguste Comte'un etkisi altında, bir iyimser pozitivizmin, dünya düzeninin akla uygun ve sonlu olduğu görüşünün temsilciliğini yapmıştır. Bu görüşten hareket ederek Yahudilik ve Hıristiyanlıkla savaşmıştır. D., sosyalizme karşı çıkmıştır. Başlıca eserleri: *Natürliche Dialektik* (Doğal diyalektik) [1865]; *Wert des Lebens* (Hayatın değeri) [1865]; *Kritische Geschichte der Nationalökonomie und des Sozialismus* (Ekonominin ve sosyalizmin eleştirmeli tarihi) [2. bas. 1875]; *Logik und Wissenschaftstheorie* (Mantık ve bilim kuramı) [1878]; *Sache, Leben und Feinde* (Davam, hayatım ve düşmanlarım) [otobiyografi, 1882]. D., E. Bernstein ile birlikte, Marx ve Engels'e karşı cephe almıştır. Engels, *Anti - Dühring* adiyle tanınmış olan *Herrn Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft* (Bay Eugen D. in bilimi devirmesi) [1878] adlı eserini D. e karşı yazmıştır. D. eserlerinde Amerikan iktisatçısı Henry Charles Carey (b. bk.) in görüşlerine dayanmıştır. F. Oppenheimer (b. bk.), D. in etkisi altında kalmıştır.

DÜHRING [*dyuring*], **Louis Adolphus** (1845 - 1913), Amerikalı deri hastalıkları hekimi. Philadelphia'da doğmuştur. 1871 de Pennsylvania Üniversitesinde dersler vermeye başlamış ve yıllarca Philadelphia hastahanesinin danışmanlığında bulunmuştur. D. den önce Amerika'da deri hastalıklarına pek önem verilmezdi. *Dermatitis herpetiformis*'i ilk kez D. doğru olarak anlattığı için bu hastalığa bazan D. hastalığı denilmektedir.

Dühring veya Dühring - Brocq hastalığı: derinin ilkin yer yer kızarıp kaşınması veya yanması, sonra da bu yerlerde irinli kabarcıklar meydana gelmesi şeklinde beliren bir deri hastalığı. Bu hal vücudu sarmadıkça hastanın genel durumu iyi kalmakta devam eder. Her yaşta meydana gelebilen bu hastalığın tedavisi için kortizon ve delta - kortizon gibi sentetik kortikoidler (b. bk.) ve sulfatiyazol (sulfathiasol) kullanılır.

DÜHRSSEN [*dürsen*], **Alfred** (1862 - 1933). Alman jinekoloğu. Heide (Holstein) de doğmuş, Berlin'de ölmüştür. 1888 de Berlin'de doktor sanını kazanmış ve 1892 de kadın hastalıkları için özel bir klinik açmıştır. 1895 - 1913 yıllarında Berlin'in Charité hastahanesinde profesörlük etmiştir. Çıkardığı birçok monografi ve araştırmaları özel olarak doğum kanamaları, döl yatağı kanseri, döl yanında yapılan sezaryen operasyonu ile ilgili metotlar ve gebelikle döl yatağının yerinden oynaması sorunlariyle ilgilidir. Belli başlı eserleri: *Die neue Geburtshilfe, ihre Beziehung zum Staat und zu der Bevölkerungspolitik* (Yeni doğum hekim-

liği ve bunun devlet ve nüfus politikası ile olan ilişkileri) [1923]; *Geburtshilfliches Vademecum* (Doğum hekimliği cep kitabı 13 - 15. baskı, 1921); *Gynäkologisches Vademecum* [15 - 16. baskı, 1922].

Dührssen ameliyatı (Jinekoloji): dölyatağı (*uterus*) nın başiyle arkaya dönük olması (*retroflexion*) durumunda, dölyatağı başı (*fundus* = dip) nın dölyolu (*vagina*) peritonuna dikişle tutturulması. Kolpopeksi (Yun. *kolpo* = dölyolu; *pexis* = tutturma) ve histeropeksi (Yun. *hystera* = dölyatağı; *pexis* = tutturma) adlariyle de anılır.

Dührssen tamponu: dölyatağının kanaması durumunda dölyoluna iyodoformlu gazlı bezle tampon konulması.

DÜLDÜL, Hz. Muhammed'e Mısır hükümdarı Mukavkīs tarafından armağan olarak gönderilen dişi katırın adı. D. ün, başkaları tarafından da armağan edildiği söylenmiştir. Peygamber, savaşlarda ona binerdi. Sonra onu Ali'ye vermişti. D. ün, peygamberin ölümünden sonra uzun yıllar yaşamış ve dişleri dökülmüştü. Söylendiğine göre, Muaviye zamanında Yanbu'da ölmüştür. Şiîlerin ve Alevîlerin şiirlerinde, hikâyelerinde adı sık sık geçer.

Gene Şiîlerden gelen bir söylentiye göre, Ali onun sırtına binerek Haricîlerle savaşmıştır. D. ün, sözlükteki karşılığı «kirpi» dir. Bu, onun hızlı gidişiyle ilgili olabilir.

DÜLEF OĞULLARI, Beni Dülef, aş. vu. 825 - 898 yılları arasında Abbasî komutanlarından Ebû Dülefi'l - Kasım b. Îsa'l - Iclî tarafından el - Kerec ve el - Berec, yani Cibal'de (Hemedan'la İsfahan arasında) kurulan yarı bağımsız bir beylik. Beyliğin kurucusu Ebû Dülef, Abbasî halifesi El Emin'e bağlı olarak İbn Mahan'ın komutası altında El Me'mun'un komutanı Horasan valisi Tahir'e karşı çarpışmıştı. İbn Mahan'la birlikte yenildiği kalde Tahir, Ebû Dülef'in topraklarına hücum edemedi. Böylece yarı bağımsız duruma geçen Ebû Dülef'i daha sonra El Me'mun bağışladı. Halife El Mu'tasım zamanında ise otonomisini korumakla birlikte, halife ile samimî bir dostluk kurmuştu. 841 de ölünce yerine oğlu Abdülaziz geçti. 873 te Abdülaziz'in ölümünden sonra ise, oğulları Dülef, Ahmet, Ömer ve Ebû Leylâ Hâris, bey oldular. Hâris'in ölümünden sonra (898), bu beylik tekrar Bağdad'dan gönderilen Abbasî valileri tarafından yönetilmeye başlanmış ve D. O. beyliği böylece son bulmuştur.

D. O., yarı serbest bir ocaklık olarak Abbasî hilâfeti içinde yaşamış ve bu aileden gelenler politikadan çok, bilim ve sanat yolundaki çabalariyle tanınmıştır. İçlerinden Abdülaziz, az çok genişleme isteğinde bulunmuş ve Nihavend'i de beyliğine katmıştı. Beyliğin kurucusu Ebû Dülef ise, politika, avcılık v. b. konularda yazdığı eserleri ile tanınmıştır.

DÜLGER BALIĞI (*Zeus faber*), Kemikli balıklar (Teleostei) takımının Dülger balığıgiller (Zeidae) familyasından bir balık türü. Uzunluğu 50 cm, ağırlığı 8 - 10 kg dır. Sudan çıkınca iniltiye benzer bir ses çıkarır. Eti çok lezzetlidir. Atlantik ve Pasifik okyanuslarında, Karadeniz ve Akdeniz'de bulunur.

DÜLGER BALIĞIGİLLER (*Zeidae*), Omurgalı hayvanlardan Balıklar (Pisces) sınıfının Kemikli balıklar (Teleostei) takımının Dikenli yüzgeçliler (Acanthopterygii) alt takımına giren bir familyası. Vücutları yandan çok basık ve gövdeleri yüksektir. Üzerleri küçük pullarla örtülüdür. Atlantik ve Pasifik okyanuslarında yaşar. Dülger balığı (Zeus faber, b. bk) türü tanınmıştır.

Dülger balığı

DÜLKEN [*dülkın*], Batı Almanya'da, Nordrhein-Westfalen ilinde, Kempen - Krefeld yönetim bölgesinde bir şehir. Nüfusu 18 700 (1950) dür. D., Niers ile Maars arasında bulunan taraçalı alçak toprak üzerindedir. Dokumacılık, makine ve özellikle ince âletler yapan fabrikaları ve ayakkabı sanayii vardır. D. in adı ilk önce 1135 te geçmektedir. D. in eskiden beri kutlanan karnavalı ünlüdür. İkinci Dünya Harbinde şehrin uğradığı hasarın büyük kısmı giderilmiştir.

DÜLMEN [*dülmın*], Batı Almanya'da, Nordrhein-Westfalen bölgesinde, Coesfeld Kreis'ında bir şehir. Nüfusu 11 600 (1950) dür. Yüksek okulları, dokuma, demir, mobilya ve tahta sanayii ve bir harası vardır. Mart 1945 te baştan başa yıkılmış, surların ve Croy dukalarının sarayının bazı yerleri kurtulmuştur.

DÜLSİN (Fr. Dulcine; Lat. *dulcis* = tatlı), şekerden 200 defa daha tatlı sentetik bir madde. Parafenidin'in üre veya potasyum izosiyanat ile işleminden elde edilir. Formülü: $NH_2 - CO - NH - C_6H_4 - OC_2H_5$. Kimyaca bir parafenetol karbamit'tir. Tadı sakarinden daha hoş olduğu gibi, kaynamaya da dayanıklı bulunduğundan şeker hastalarına reçel v. b. yapmakta kullanılır Yalnız hastalara verildiğinden eczanelerde satılır. Sükrol (Fr. Sucrol) adiyle de anılır.

DÜLSİT (Fr. Dulcite; Lat. *dulcis* = tatlı), galaktoz, yani heksit sınıfına giren 6 değerli bir alkol. Formülü: $CH_2OH(CHOH)_4CH_2OH$. Melampirin adını da alır. D., bitkilerde çok bulunur. Özellikle Madagaskar kudret helvası (Madagascar Dulcit - Manne) nda vardır. Bütün melampyrum türlerinde D. e rastlanır.

D., 1880° de eriyen prizmalar halinde kristalleşir. Suda çok kolayca, alkolde ise pek az erir. Eterde erimez. Kuvvetli yükseltgenler, D. i müsik ve oksalit asite dönüştürür. Pek fazla ısı etkisi ile dülsitan'a dönüşür. Dülsitan, D. in bir siklik anhitritidir. Formülü: $C_6H_{12}O_5$.

DÜLÜK (Yun. Dolikhē), Bizans tarihinde ve Abbasîlerin ilk devirlerinde Güneydoğu Anadolu'da önemli bir kale. Bugün Gaziantep'in 10 km kuzeybatısında Dülük Baba adiyle anılan bir köy vardır. Nizip çayının yukarı kesiminde, Maraş (Germanicia) ile İslahiye (Nicopolis) yolu üstünde berkitilmiş bir yer idi. Müslüman Arap ve Hıristiyan Bizans arasında kurulmuş bulunan Avâsım - Sügûr (b. bk.) un önemli kalelerinden biridir. Gaziantep'in gelişmesi üzerine önemini kaybetmiş, küçülerek köy haline gelmiştir.

Asurlular zamanından beri bir yerleşme alanı olan ve Roma - Bizans devirlerinde önemli bir askerî merkez olarak tanınan D., Müslümanlar tarafından ilk olarak İyâz İbn

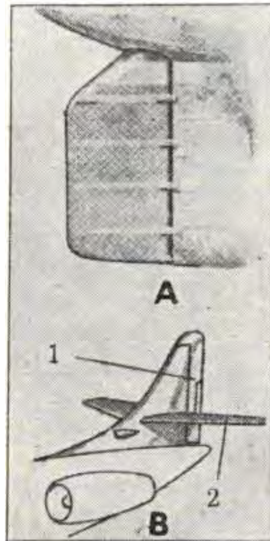
Ganem eliyle fethedilmiş ve Bizans sınır kalelerinden biri haline getirilmişti. Yakut'un *Mu'cemü'l - büldan*'da söylediğine göre, D., VII. yüzyılda aynı zamanda bu bölgenin yönetim merkezi de bulunuyordu. VIII. yüzyılın başında yeniden Bizanslıların eline geçen bu kaleyi Abbasî halifesi Harunü'r - Reşid kurtarmış ve meydana getirdiği Avâsım eyaletinin başlıca merkezlerinden biri haline koymuştu (782). Abbasî halifeliğinin zayıflaması üzerine, D., bu bölgede ortaya çıkan Hemdanîler devletine bağlandı. 962 de Hemdanîlerden Seyfü'd - devle ile Ebu Firâs'ın Bizansla yaptıkları kanlı savaşlar sonunda elden çıktı.

Türklerin Anadolu'ya girmesi üzerine XI. yüzyılın ikinci yarısında Emir Afşın tarafından fethedildi. 1081 de ise Anadolu'nun ilk Türk hükümdarı Süleyman Şahın eliyle Anadolu birliğine katıldı. Haçlıların Kuzey Suriye'de egemen olmaları üzerine 1098 de önce Edessa (Urfa) kontluğuna, az sonra da Josselin de Courtenay tarafından Maraş senyörlüğüne bağlandı. Haçlılar zamanında Tel - Başer'le birlikte önemli berkitilmiş kalelerden biri olan D., Halep - Urfa - Maraş yollarının birleştiği kavşakta kervan konaklarından biriydi. Ancak, Müslüman Türklerle Haçlılar arasındaki kanlı savaş, D. ün altın yazısı üzerinde de etkisini göstermiş ve bu berkitilmiş kalenin yanıbaşında, bir saat uzaklıktaki Ayıntap, Anadolu'nun yeni sahipleri, yani Türkler tarafından bir yerleşme alanı olarak geliştirilmeye başlanmıştı. Bunun sonucu D. için ağır oldu. D., her ne kadar 1150 de Anadolu Selçuklu sultanı Mesud'un damadı Nureddin Mahmud'un eliyle yeniden Türk topraklarına katılmışsa da, Ayıntab'ın karşısında gittikçe önemini kaybetti. 1397 - 1398 de yönetim merkezinin kesin olarak Ayıntab'a taşınması üzerine büsbütün bırakıldı.

Bugün eski Doliche şehrinden sadece 1766 nüfuslu Dülük köyü ile belki de eski Zeus Dolichenus'un yerini almış bulunan Dülük Baba türbesinden başka bir şey kalmamıştır. Daha sonraki devirler için bk. GAZİANTEP.

DÜMEN (İta. *timone*'den), deniz taşıtı, uçak ve güdümlü (kabil - i sevk) balonlara doğrultu vermeğe yarayan düz, ağaç veya madenden yapılmış oynak bir levha. D. gemilerin kıçında, su kesimi altındadır.

Çok eskiden gemilere yön vermek için D. yerine, teknenin kıçına yerleştirilen kürekten yararlanılırdı. Sonraları ve özellikle XIV. yüzyıldan beri D. kullanılır oldu. En sade biçimiyle D. *yeke* denilen bir kolla çalıştırılan bir levhadan ibarettir. Buharlı teknelerde, özellikle büyük gemilerde D. takımı karışık bir nitelik alır. Bazı gemilerde bulunan iki D. den baştaki geri hareket sırasında yön vermeğe yarar.

DÜMEN
A. Gemi dümeni; B. Uçak dümeni: 1. Doğrultu dümeni, 2. Derinlik dümeni

Uçakların D. i kuyruk bölümünde bulunur ve pilot yerinden yönetilir. Uçak D. i iki gruptan meydana gelir. Yanlama yön verenine doğrultu D. i, alçaklık veya yükseklik verenine yükseklik D. i denilir.

Dümen açısı: D. yelpaze yüzeyinin omurga ile meydana getirdiği açı.

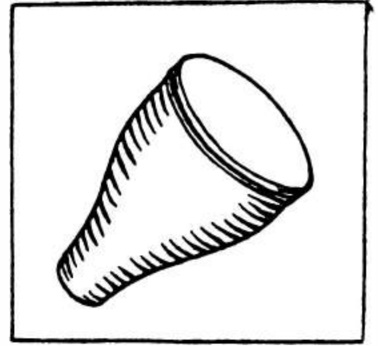
Dümen dolabı: D. ile parçalarının içine bağlandığı dolap.

Dümen köşkü: Kötü havalardan korunmak üzere D. nin içine yerleştirildiği ve varsa D. in de çalışabildiği kapalı yer.

Dümen takımı: D. yeke (kol) si, D. dolabı ve D. donanımı gibi D. le ilişkili olan parçaların hepsine birden D. takımı denir.

Dümen yekesi: En sadesiyle kayıklarda olduğu gibi D. gövdesini hareket ettirmek üzere kayıkçının işlettiği kaldıraç.

DÜMBELEK, vurularak çalınan bir çalgı. Madenden veya topraktan yapılmış bir tasın ağzına ince bir deri gerilerek meydana getirilir. İki küçük değnekle deriye vurularak çalınır. Çoğunlukla başka çalgılara eşlik eder. Davulun küçük çeşitlerinden biridir.

DÜMBELEK

DÜMICHEN [*dümhîn*], **Johannes** (1833 - 1894), Alman Egiptoloğu, Silezya'da Grossglogau dolaylarındaki Weissholz'ta doğmuş, Strasbourg'ta ölmüştür. D., 1862 den itibaren Mısır ve Nubya'ya birçok geziler yapmış ve 1871 yılında Strasbourg'ta Egiptoloji profesörü olmuştur. Özellikle Ptolome devrinin hiyeroglif yazıtları ve eski Mısır coğrafyasiyle ilgili eserleri arasında şunlar belirtilebilir: *Bauurkunde der Tempelanlagen von Dendera* (Dendera tapınağı yapı belgesi) [1865]; *Geographische Inschriften altägyptischer Denkmäler* (Eski Mısır anıtlarında coğrafî yazıtlar) [3 cilt, 1866]; *Altägyptische Kalenderinschriften* (Eski Mısır takvim yazıtları) [1866]; *Historische Inschriften altägyptischer Denkmäler* (Eski Mısır anıtlarında tarihî yazıtlar) [2 cilt, 1867 - 1868]; *Baugeschichte des Denderatempels* (Dendera tapınağının yapılması tarihçesi) [1877].

DÜMMLER [*dümlir*], **Ernst** (1830 - 1902), Alman tarih araştırıcısı. Berlin'de doğmuş, Friedrichroda'da ölmüştür. D., 1858 de Halle Üniversitesinde profesör, 1875 te *Monumenta Germaniae historica*'nın merkez yönetim kurulu üyesi, 1888 de başkanı olmuştur. D., *Geschichte des ostfränkischen Reiches* (Doğu Frank devletinin tarihi) [2 cilt, 1862 - 1865] adlı eseri yazmış; Köpke'nin *Kaiser Otto der Grosse* (Kayzer Büyük Otto) [1876] adlı eserini tamamlamıştır. Ayrıca Wattenbach ile birlikte Jaffé'nin başladığı *Monumenta Alcuniana*'yı bütünlemiştir [1873].

DÜMORTİYERİT (Fr. Dumortiérite; Dumortier adından) [Mineraloji], doğal aluminyum borosilisatı. Güzel bir gök renginde olan bu madde, Norveç'te bazı gnays küllerinde bulunmaktadır.

DÜNABURG (Coğ.): bk. DAUGAVPILS.

DÜNAMÜNDE (Coğ.): bk. DAUGAUGRIVA.

DÜNDAR (1212 ? - 1302), Osmanlı devletinin kurucusu olan Osman Gazi'nin babası Ertuğrul Gazi'nin kardeşi. Ertuğrul Gazi (b. bk.) hakkında gelen bilgiler açık olmamakla birlikte D. hakkındaki haberlerde daha geniş bir seçiklik vardır. D. ın hayatının ilk evreleri Osmanlı devletinin doğuşu ile ilgili efsanelere karışmakla birlikte, onun Osman Gazi'nin hayatında belirli bir yer tuttuğu görülmektedir (bk. OSMAN GAZİ). Geleneğe göre, D. b. Süleyman Şah b. Kaya Alp b. Kızıl Buga, 45. kuşakta Gökalp b. Oğuz b. Karahan b. Kavi Han b. Yafes b. Nuh'a erişmektedir. Süleyman Şah, 4 oğlu ile Kayı boyunun beyi olarak İran'da Mahan (b. bk.) hükümdarı iken, Moğol saldırısı üzerine Anadolu'ya göç etmiş, Ahlat'a geldikten sonra Erzincan ve Amasya taraflarına geçmişti. Ancak, burada yerleşme imkânı bulamayınca eski yurduna dönmeye karar veren Süleyman Şah, Elbistan - Halep yolu ile Fırat kıyısına inmişti. Caber kalesi yöresinde ırmağı geçerken boğulması üzerine ona bağlı Kayılar ikiye bölünmüşler; oğullarından Sungur Tigin ile Gün Toğdı doğuya gitmeye karar vermiş, Ertuğrul Gazi ile D. ise Anadolu'da yerleşmek üzere Pasin'e doğru yollarına devam etmişlerdi. Kayı boyunun yerleşmesi ile ilgili bu haberlerde D. ı Ertuğrul Gazinin ve daha sonra da Osmanlı devletinin kurucusu Osman Gazi'nin yanında, bu devletin kuruluşunda hizmet ederken görüyoruz. Ertuğrul'un ölümü üzerine onun yeni doğan kabileler birliğine baş olmak istediği, bazı aşiretlerin de D. ı tuttukları bilinmektedir. Ancak, Osman Gazi bu birliğe seçildikten sonra, D., yeğenini bütün gücü ile desteklemiştir. Bir süre sonra Osman Gazi ile D. ın araları tekrar açılmış, özellikle Köprü - Hisar yöresine yöneltilen saldırılar karşısında D., Osman Gazi'ye cephe almıştır. Bu konuda bütün gaziler Osman Gazi ile aynı düşüncede oldukları halde D. bu seferin karşısında bulundu. D. Köprü - Hisar'ın alınmasının bir yandan Germiyan beyliğinin, bir yandan da Rum tekfurlarının düşmanlığına yol açacağını ileri sürüyor ve bu düşüncesinde ayak diriyordu. Bu karşıt düşüncenin kuvvetleri arasında ayrılık ve anlaşmazlık yaratacağını anlayan Osman Gazi, sinirlenerek amcasını bu toplantıda bir okla öldürmüştür (1302). Neşrî tarafından ileri sürülen bu söylentiyi birçok Osmanlı tarihçileri kabul etmezler. D. öldüğü veya öldürüldüğü tarihte 90 yaşını aşmış bulunuyordu ki, buna göre en az 1212 yılında doğmuş olması gerekir. — İ. P.

DÜNDAR BEY, Feleküddin (ölm. 1324), Anadolu Türk tarihinin beylikler devresinde eski Psidia (Eğridir, Uluborlu, Yalvaç, Korkuteli ve Antalya) toprakları üzerinde Hamidoğulları adı ile tanınan beyliğin kurucusu. Atası Hamit Bey Selçuklularla birlikte Anadolu'ya giren Türkmen aşiret beylerinden biri idi. Babası İlyas Bey ise göller bölgesinde uç beyliğinde bulunmuştu. Gerek dedesi, gerek babası, adlarını Selçuklu komutanları listelerine aldırtacak kadar başarı göstermişlerdir. D. B. e gelince, onun 1301 den önce Hamideli adı ile anılan ata topraklarına sahip olduğu kabul olunur. Bu sırada Selçuklu sultanlığının çöküntü içinde bulunuşu D. B. in kişisel davranışlara girişmesine yol açtı. İlk önce Uluborlu'yu kendine merkez edinen D. B., daha sonra Eğridir şehrini hükümet merkezi yaptı ve burasını onartarak kendi adı ile Felek - Abad olarak adlandırdı.

Hükümetinin kuruluşunu tamamladıktan sonra bir yandan Gönen (Isparta), öte yandan Korkudeline doğru yayılmaya başladı. Antalya'yı kısa bir kuşatmadan sonra eline geçirince buranın yönetimini kardeşi Yunus Beye verdi. D. B. bu başarılarının yanında kurduğu beyliğin durumunu güven altında tutmak için genellikle Anadolu'daki olayları, özellikle İlhanlı - Moğol yayılışını dikkatle izlemekte idi. Anadolu beylerini İlhanlı imparatorluğuna bağlamak üzere Emir Çoban, 1314 te Anadolu'ya girince, D. B. de Karamanlılardan başka öteki Anadolu beyleri ile birlikte uygun hediyeler ile Emir Çoban'ın karargâhına gitmekten çekinmemişti. Bu bağlılığı belirtmek için ise Eğridir (Felek - Abad) de büyük ilhan Ölceytü Hüdabe-de adına para bastırmak gibi çabalar da göstermişti. 1316 da Ölceytü'nün ölümü üzerine ilhan olan Ebu Said'in yaşça küçüklüğü ve İran'da kendini gösteren karışıklıkları bağımsızlığını ilân etmek için fırsat bilen D. B., az sonra yanıldığını anladı. Anadolu'ya gönderilen yeni genel vali Emir Temurtaş, baş kaldıran Anadolu beylerini birer birer ezerek D. B. in komşusu Eşrefoğulları topraklarına ulaşmış ve Beyşehri ele geçirdikten sonra Eğridir üzerine yürümüştü. Temurtaş'a dayanamayacağını anlayan D. B., Antalya'ya çekildi ise de, ardından yetişen Temurtaş, onu rahat bırakmamış, bu zor durumda kendi başının derdine düşen yeğeni Yunus Bey oğlu Mahmut da onu Emir Temurtaş'a teslim etmişti. Böylece 1324 te öldürülen D. B. in çocukları bir süre gizlenmek zorunda kaldılar ve Hamidoğulları beyliği Temurtaş'ın Mısır'a sığındığı tarihe kadar Moğol egemenliği altında kalmış oldular.

Oldukça sağlam bir yönetim kurmuş bulunan D. B., 30 000 yaya atlı düzgün bir ordu da meydana getirmişti. Onun kurduğu bu örgüt, Hamidoğulları devletinin bir süre Moğol baskısı altında kalmasına rağmen, yeniden toplanmasını ve yüz yıl daha yaşamasını sağlamıştır. Bk. HAMİDOĞULLARI. — İ. P.

DÜNDARLI ÇAYI: bk. DELİÇAY.

DÜNDARTEPE, Samsun'un 3 km güneydoğusunda, Mert ırmağı kıyısında, 15 m yüksekliğinde, 200 m çapında önemli bir Hitit ve eski Tunç Çağı şehri. Türk Tarih Kurumunca 1940 - 1941 yıllarında kazılmıştır. D. Geç Kalkolitik (M. Ö. 2700 - 2500), Eski Tunç Çağı (M. Ö. 2500 - 2000) ve Hitit çağında (M. Ö. 2000 - 1200) önemli bir merkezdi. İlk iki çağda sanat eserleri bakımından doğrudan doğruya Orta Anadolu'ya bağlı kalmakla birlikte, bazı yerli özellikleri de olduğu anlaşılmaktadır. D. nin bu çağlarda deniz yoliyle Batı Anadolu ile de ilişki kurduğunu ispat eden eserler vardır. Kuzey Anadolu'da Eski Tunç çağında bakır, tunç, altın ve gümüşten yapılan madenî eşyanın sayısı çok artmıştı. D. de bulunan madenî eserler, Amasya, Çorum ve Tokat çevrelerinde gelişen büyük merkezlerin eserleriyle kuvvetli bağlar kurmuş, ortak özellikleri olan yeni tipler ortaya çıkmıştır. D. de bu medeniyet M. Ö. 2000 yıllarında büyük bir yangınla yok olmuştur. Hititler yeni şehir'erini bu yangın kalıntısı üstüne kurmuşlardır. D. de bulunan Hitit eserleri, Orta Anadolu'daki büyük Hitit merkezlerinde bulunmuş olanların eşidir. Burada, Hitit devrinde herhangi bir yerli özellik dahi tespit edilememiştir. D. bu çağda bayındır bir şehirdir. Büyük yapılar, güzel sanat eserleri, Hititlerin kıyı şehirlerinde de parlak medeniyet kurduklarını göstermektedir. Bütün Anadolu'da olduğu gibi, burada da Hitit şehri M. Ö. 1200 yıllarında yangınla yok olmuş, ondan sonra, bir daha bu şehirde yerleşme olmamıştır. — N. Ö.

DÜNDAZİT (Fr. Dundasite) [Mineraloji], doğal aluminyum ve kurşun bazal karbonatı.

DÜNEYSİR, Orta çağda Nusaybin - Resü'l - ayn kervanyolu üzerinde, Mardin'in 15 km güneybatısında önemli bir konak. Bugünkü adı Kızıltepe - Koçhisar'dır. D., tarihinin en parlak devrini Artukoğulları zamanında yaşamıştır. Batılı coğrafyacılar Artukoğulları devrindeki D. in ilk çağlarda bilinen Adenytrai olduğu düşüncesindedirler. D. özellikle Artukoğlu Kutbeddin İlgazi b. Alpı devrinde onarılmıştı. Bu bey zamanında çevresi geniş bağ, bahçe ve bostanlarla kaplı, perşembe, cuma, cumartesi ve pazar günleri olmak üzere haftanın dört gününde sürekli pazar olan ve Nusaybin yolu ile gelen kervanların konakladığı önemli ticaret merkezlerinden biri idi. Çöl ikliminin hüküm sürdüğü bu bölgede tarım, sulama yolu ile yapılmakta ve çevresinde, yol boyunca sayısız köyler, hanlar bulunmakta idi. İbn Cubeyr buraya uğradığı zaman kalesi olmayan kasaba, güzel camileri, hamamları ve batı yönünde, şehirden birkaç kilometre uzakta hükümdar sarayı ile gerçekten bakımlı bir görünüşte idi. Artukoğullarının egemenliği çöktükten sonra D., siyasî çekişmeler arasında önemini kaybetti. Daha İbnü Battuta zamanında bırakılmış haldeydi. Kervan ticaretinin iyice sönmesi üzerine D. gittikçe küçüldü ve tarım hayatının kaybolması üzerine de yoksul bir köy oldu. Bk. KIZILTEPE-KOÇHİSAR.

DÜNEYSİRÎ, Düneysir'de doğmuş oldukları için bu şehrin adı ile anılan bilginlerin adı.

Düneysirî, Ebû Abdullah Muhammed et - Tabib (1208 - 1287), tanınmış Şafiî bilginlerinden Kadı Takıyüddin Abbas el - Hatib'in oğlu. 1208 de Dünevsir'de doğmuştur. Çevresinde özellikle Halep'te öğrenimini tamamladıktan sonra bir süre Kahire'de çalışmış, daha sonra Şam'a gelerek burada Nureddin Zengi'nin yaptırdığı Darüşşifada hekimlik etmiştir. 1287 de Şam'da ölmüştür. Hekimlikten başka, Şafiî fıkhında ve Arap edebiyatında da devrin tanınmış bir bilgini idi. Hekimlik konusunda tanınmış eserleri *el - Makaletü'l - mürşide fi derci'l - edviye* (velaye), *el - Müfrede* ve *Nazmü't - tiryaki'l - faruk*'tur. Ayrıca Mitroditos, Hippokrates ve İbn Sina'nın eserlerine şerhler hazırlamıştır. Şiirde divan meydana getirecek kadar yetenekli idi.

Düneysirî, Şihabüddin Ebü'l - Abbas Ahmed b. Muhammedi'l - Attâr (ölm. 1392), daha çok şiir ve edebî yazılariyle tanınmış bir yazar. Düneysir'de doğmuş, Mısır'da yerleşerek Kahire'de ölmüştür. Şiir ve edebiyat konularında eserleri vardır. Özellikle Haz. Muhammed için nazmettiği veya derlediği müveşşehât, medhiye ve na'tlarla tanınmıştır. En önemli eserleri: *Bediü'l - Meâni fi Envai't - tehâni, Ünvanü's - Saâde fi'l - Medayini'n - Nebeviye, Ferâidü'l - Âsâr fi medhi Nebiyyi'l - Muhtar, ed - Dürrü's - Semin fi Hüsni't - Tazmin.*

DÜNİT (Fr. Dunite; Yeni Zelanda'da bir yer adı olan *Dun* sözünden), içine kromit de karışmış olabilen olivinden ibaret, tanecikli, siyah bir külte.

DÜNTZER [*düntsır*], **Heinrich** (1813 - 1901), Alman yazarı ve filoloğu. Köln'de doğmuş, orada ölmüştür. Çok verimli bir yazar olan D. ın başlıca eseri *Erläuterungen zu den deutschen Klassikern* (Alman klasikleriyle ilgili açıklamalar) [1855 - 1886, 83 cilt] dir.

DÜNYA; 1. Genel anlamiyle, var olan şeylerin bütünü ve özellikle bütün gök varlıklarının topu, evren. Giordano Bruno'nun anladığı anlamda D., evrenle içinde bulunan bütün yıldızları ve yıldız sistemlerini kapsamaktadır. Bu alanın bilimsel olarak araştırılması kozmoloji (b. bk.) nin konusuna girer. Evren, aynı zamanda bütünü ile Tabiat (b. bk.) ın anlamdaşı olduğundan, tabiat bilimlerinin bütün kolları, evrenin araştırılmasına yardımcı olarak sayılabilir (bk. EVREN). Evrenin oluşumu için bk. KOZMOGONİ.

2. Relativite kuramında Minkowski'ye göre, dört boyutlu uzay - zaman sürekliliği (bk. UZAY). Bu sürekliliği belirten noktalara (üçü uzay koordinatları, biri zaman koordinatı için) D. noktaları denir. Bir küme noktasının birbiri ardına girdiği durumları belirten D. noktalarının toplamı, bir D. doğrusu meydana getirir.

D. modellerinde, öteki ince ayrıntılar bir yana bırakılarak D. nın, özellikle uzayın şimdiki ve zaman içindeki gelişimini gösterebilen, kuramsal bir şekilde belgitlenmiş bir durumunun belirtilmesine çalışılmaktadır. Genel relativite kuramının ortaya koyduğu esaslar, bu gibi modeller için birçok koşullar aramaktadır. Bu yüzden akla yatkın koşullar (meselâ uzayın homojen sayılması) ileri sürülse bile, bu D. modellerinden ancak küçük bir kısmından yararlanılabilir. En önemli örneklerden biri Einstein modelidir. Bu modelde evren statiktir (yani genişleme yoktur ve Hubble olayı görülmez), pozitif bir bükülme gösterir ve toplam hacmi sonsuz değil, sınırlıdır. D., Sitter tarafından incelenen maddesiz bir uzay - zaman metriğine, sınırsız olarak genişleyen bir evrenin limiti olarak bakılabilir. Bu durumda, evrenin madde kapsamı genişleme dolayısiyle o derecede seyrekleşmiştir ki, metrik alan üzerinde belirli bir etki yapamamaktadır. Bunlardan ayrı olarak sınırlı bir şekilde genişleyen, sonra yeniden daralan, buna tepki olarak yeniden gelişen modeller (pulsation'lu D. modelleri) de kuramsal olarak düşünülebilir. Bk. KOZMOLOJİ.

3. İnsan genel yaşayış ve kültürünün anlatımı. İlkel D., fikir D. sı deyimlerinde olduğu gibi. Bu D. kavramına, yerine göre etkide bulunan bilimüstü, kozmik, biyoloji, politik, sosyal, ruhî öğeler girer. (D. nın bu objektif anlamının yanında bir de sübjektif anlamı vardır. Kişiye göre değişen bu D. anlamı, D. görüşünün temelidir.)

Eski Mısırlılar, Hintliler ve Germenleri, klasikleri, Hıristiyan ve modernleri birbirinden ayıran, daha çok devirlerinin kültürünü yansıtan D. görüş ve tutumlarıdır. Genellikle majik, sonraları mitik ve en sonra da ussal bir gelişme göze çarpar. İnsanlığın ilkel devirlerindeki büyü D. sına bugün bile Afrika, Asya ve Okvanusya'nın bazı bölgelerinde rastlanır. Bu D. da yer ve zaman kavramı yoktur. Tek başına «ben» bilinmez ve dış D. dan ayrılmamıştır; içgüdü ve duyular her şeye hâkimdir. Sebep - sonuç bağlantısı bilinmemektedir. Mitik D., kutuplaşmıştır. Gündüz ve gece, cennet ve cehennem birbirine karşıt değil, birbiriyle kaynaşmıştır. Bu devir insanının bilinç durumu, düş gören kişininkine benzer. Eski Mısırlıların, Yunanlıların, İnka ve Maya'ların düşünce sistemi buna örnek olarak gösterilebilir. M. Ö. 500 sıralarında D. nın çeşitli yerlerinde ussal düşünce sistemi yerleşmeğe başlar. Gelişmesi, devrimize kadar süren ussal D. da «Ben» in ayırt edildiğini, yani dış D. ile karıştırılmadığını, insanlığın ussal ve nedensel bir düşünce sistemine yöneldiğini görmekteyiz.

4. D., yerinde olmayarak yer (b. bk.) anlamında da kullanılmaktadır. (Meselâ D. haritası).

5. Çevreden daha geniş anlamda, organik veya ruhî bir bağıntı: Çocuğun D. sı, sayı D. sı, hayvanlar D. sı deyimlerinde olduğu gibi.

DÜNYA (Dinî bakımdan), Arapça bir söz. Ar. *denia* (= kötü olmak) fiilinden çıkmıştır. «Yer yüzündeki âlem» anlamına gelir ve «öbür D.» nın karşıtı olarak kullanılır. Din dilinde her zaman aşağı görülmüş, geçici, aldatıcı, «fani D.» denilerek, mutlu ve sonsuz olan «öbür D.» nın karşıtı olarak değerlendirilmiştir. «Yer yüzünde olan şey fanidir. Şimdi işlerimizi baki olan mesken ve ebedî olan hayata göre hazırlayın.» «Bu D. hayatı bir hayaldir.» (Âli İmran suresi, 185).

Müslümanlara Kur'an'da daima bu D. hayatının geçici, aldatıcı olduğu hatırlatılmış, asıl gerçek ve kararlı hayatın ahret hayatı olduğu tekrarlanmıştır.

«Bu D. hayatı fani bir zevktir; ahret şüphesiz devamlı bir karar yoludur.» (Mü'min suresi, 39). «Size verilen şey bu D. hayatının geçici zevkidir. Allah'ın katında olan ise hayırlı ve devamlıdır.» (Şurâ suresi, 36). «D. hayatı ancak bir oyun ve eğlencedir.» (Muhammed suresi, 36).

«Siz bu D. hayatını tercih edersiniz, oysa ahret daha hayırlı ve bakîdir. Bu daha önceki kitaplarda, İbrahim ve Musa'nın kitaplarında da vardır.» (A'lâ suresi, 16, 17).

Bu görüşten hareket eden İslâm bilginlerinden birçokları, eserlerinde birtakım somut örneklerle D. yı halkın gözünde canlandırmak istemişlerdir. Meselâ, Gazalî'nin *Ed dürre tü'l - fâhire* adlı eserinde, Allah'ın, her şey yok olup bittikten sonra şöyle sesleneceği söylenir: «Ey D., ey deni, hani nerede ileri gelenlerin, büyüklerin? Alımlığınla onları avarttın. Göz alıcılığınla onları gelecek akıbetlerine karşı gafil bıraktın.» Kıyametten sonra da D. ak saçlı çirkin bir kocakarı şeklinde gözükür; o zaman insanlara «Bunu tanıyor musunuz?» diye sorulur; onlar cevap verirler: «Ondan kurtulmak için Allah'a sığınınız».

D. ancak ahret hayatı için bir hazırlık yeridir. Bu anlayışla hareket edilirse, dine göre D. nın bir anlamı olabilir. Burası ancak bir sınama yeridir.

Hz. Muhammed de D. yı ahretin bir azık hazırlama yeri olarak nitelemektedir. Ahret için burada bilinçli bir hazırlık yapmak, fakat daima öbür D. nın daha hayırlı ve sonsuz olduğunu kabul etmek, Müslüman görüşüne uygundur. «Artık kim haddi aşıp taşırmışsa, D. hayatını üstün tutmuşsa, onun yurdu alevli ateştir.» (Nâziât suresi, 37, 38).

DÜNYA, İstanbul'da çıkan günlük bir gazete. Kurucusu ve başyazarı Falih Rıfkı Atay (b. bk.) dır. D., 1 mart 1952 de İstanbul'da yayınlanmağa başlamıştır. Kuruluşunun ilk ayları geçici bir ortaklığın yönetiminde geçmiş, kısa bir süre sonra Bedîi Faik'in gazeteye katılmasiyle Falih Rıfkı Atay - Bedîi Faik ortaklığı halinde yayımına devam etmiştir.

D. gazetesinin yazı işleri müdürlüklerini Hikmet Münir Ebcioğlu, İhsan Göğüş, Yekta Ragıp Önen, Hıkmet Çağlayan, Sami Karaören, Muzaffer Aşkın yapmışlardır. Bugün gazetenin sahibi Bedîi Faik'tir.

DÜNYA BANKASI veya ULUSLARARASI İMAR VE KALKINMA BANKASI (İng. International Bank for Reconstruction and Development), Bretton Woods (b bk.) Konferansında alınan karar uyarınca 27 aralık 1945 te kurulan bir banka. Merkezi Washington'dadır. D. B. nın görevi, 1962 de sayısı 75 e yükselmiş olan üye ülkelere, harpte yıkıma uğramış bölgelerin onarımında ve az gelişmiş bölgelerin kalkındırılmasında uzun vadeli kredi sağlayarak yardım etmektir. Bunun yanısıra D. B., anlaşmalı ülkelere bilimsel ve meslekî yardım ile destek de sağlar. 1955 te Rockefeller ve Ford vakfının da katılmasiyle D. B. na bağlı bir İktisadî Gelişme Enstitüsü (Economic Development Instute) kurulmuştur. Görevi iktisaden geri kalmış ülkelerin yönetim elemanlarını yetiştirmektedir.

Bankanın iştirak taahhütleriyle sağlanan sermayesi, 1957 de 9,3 milyar; 1958 de 9,51 milyardır. 1961 - 1962 de 20,5 milyar doları bulmuştur. Üye devletlerce taahhüt edilmiş bulunan bu sermayenin % 20 si ödenmistir. (% 2 si altın veya Amerika Birleşik Devletleri doları, % 18 i Amerika Birleşik Devletleri doları veya üye devlet parasiyle ifade edilmiş tahviller olarak). Geri kalan % 80. bankanın garanti fonudur. Ancak bankanın kendi garanti ve kredi yükümlülüklerini karşılamak üzere kullanılab lir.

D. B., ya kendi araçları ya da tahvil çıkarma yoliyle sağlanan vasıtalarla borç verir. 1961 - 1962 de D. B. nın kredi hacmi 8 823 milyar dolara çıkmış bulunuyordu. Aynı yıl 75 üye devletten 19 una % 5 1/3 faizle kredi vermiştir. Banka, 1962 ye kadar, anülman'lar çıkarılacak olursa, 60 ülkeye 6 544 milyar dolar kredi sağlamıştır. 30 haziran 1962 tarihine kadar bunun 4 805 milyon dolarlık kısmı ödenmiş bulunmaktadır.

D. B., enfrastrüktür tedbirlerinin finansmanından başka, kalkınma yardımında bulunan ülkelerin bu yardımlarının koordine edilmesine yardım eder, ayrıca gelişme halindeki devletlerin kalkınma planlarını destekler ve yardımda bulunan devletlere finansman planları konusunda tavsiyelerde bulunur.

Örgütü: Yönetim kurulu, yürütme direktörleri, müdür ve idarî kadrodan meydana gelmiştir. Yönetim kurulu, başlıca yetkilerini 14 kişilık yürütme direktörleri kuruluna bırakmıştır. Kurulun 5 üyesi başlıca hisse senedi sahibi 5 ülkece atanır (Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Çin, Fransa ve Hindistan). Geri kalanlar, öteki üye ülkeler tarafından iki yıl için seçilir. Her yürütme direktörünün oylamada kendisini seçen veya atayan devletin hakkı olduğu sayıda oy kullanır. (Her üye devletin 250 ve + her 100 000 dolarlık hisse senedi için ayrıca 1 oyu vardır).

Banka müdürü, yürütme direktörleri kurulu tarafından seçilir ve başlıca yürütme organıdır. Bankanın izleyeceği genel hareket hattının uygulanmasından, işlerin yürütülmesinden ve idarî kadronun organizasyonundan sorumludur. Bankanın müdürü 1 ocak 1963 ten beri George D. Woods'tur.

DÜNYA GÖRÜŞÜ (Alm. Weltanschauung; İng. Outlook on life): bk. HAYAT KAVRAYIŞI.

DÜNYA HARBİ, Birinci (1914 - 1918): birçok devletin ikiye ayrılıp hemen her kıtada ve her denizde yaptıkları, o zamana kadar benzeri görülmemiş yaygınlıkta bir harp. Bu harbe çeşitli adlar verilmişse de, sonunda I. D. H. terimi tutunmuştur. Harpten önceki Üçlü İttifak Devletleri, harp içinde merkezî durumda kaldıklarından «Merkezî Devletler», karşı taraf ise «Müttefık Devletler» diye anılmışlardır. Osmanlı Türkiyesinde genel seferberlik yapılmış olmasından, bu harp halkımızca genellikle «Seferberlik» diye adlandırılmıştır.

I. D. H., Avusturya - Macaristan'ın Sırbistan'a harp ilânı tarihi olan 28 temmuz 1914 te başlamış ve Almanya'nın mütareke imzalaması tarihi olan 11 kasım 1918 e kadar sürmüştür.

Harbe giriş sırasına göre Merkezî Devletler: Avustur-

ya - Macaristan (28 temmuz 1914), Almanya (1 ağustos 1914), Türkiye (1 kasım 1914), Bulgaristan (14 ekim 1915),

Müttefik Devletler: Sırbistan (28 temmuz 1914), Rusya (1 ağustos 1914), Luxembourg (2 ağustos 1914), Fransa (3 ağustos 1914), Belçika (4 ağustos 1914), İngiltere (4 ağustos 1914), Karadağ (7 ağustos 1914), Japonya (23 ağustos 1914), İtalya (23 mayıs 1915), San Marino (24 mayıs 1915), Portekiz (9 mart 1916), Rumanya (27 ağustos 1916), Amerika Birleşik Devletleri (6 nisan 1917), Panama (8 nisan 1917), Küba (10 nisan 1917), Yunanistan (16 haziran 1917; Venizelos'u tutanlar ise 25 kasım 1916), Siyam (22 temmuz 1917), Liberya (4 ağustos 1917), Çin (14 ağustos 1917), Brezilya (26 ekim 1917), Guatemala (23 nisan 1918), Nikaragua (8 mayıs 1918), Kostarika (23 mayıs 1918), Haiti (16 temmuz 1918), Honduras (19 temmuz 1918).

Dört Merkezî Devlete karşı yirmi beş devlet Müttefikler tarafında harbe girdi ve 4 devlet (Bolivya, Uruguay, Peru ve Ekuador) de Almanya ile siyasî ilişkilerini kesti. Dünya nüfusunun 1/14 ne sahip olan 15 devlet tarafsız kaldı: Arjantin, Danimarka, Habeşistan, Hollanda, İran, İspanya, İsveç, İsviçre, Kolombiya, Meksika, Norveç, Paraguay, Salvador, Şili ve Venezuela.

1. **I. Dünya Harbinin öncesi:** Bir yandan birliğini 1870 te gerçekleştiren Almanya'nın, elindeki sömürgelerini az görüp artırmak istemesi, öte yandan Fransız Büyük Devriminin ortaya çıkardığı akımların bazı milletlerde gittikçe koyu milliyetçilik şeklini alması ve gelişen ekonomik sebepler yüzünden milletlerin çoğu harp hazırlıklarına girmişti. Bunlar, kendi başlarına da kalmayıp birtakım anlaşmalarla taraf tuttular. Böylece Avrupa ikiye ayrıldı ve ilkin Üçlü İttifak (b. bk.), ardından da İtilâf (b. bk.) doğdu. Rus - Japon Harbi barış görüşmelerinin İngiliz aracılığiyle yapılması sırasında ortaya çıkan yakınlaşma sonunda 1908 de Rusların isteğiyle Rus ve İngiliz devlet başkanları Türkiye aleyhine Reval görüşmeleri (b. bk.) ni yaptılar (1908).

Böylece Üçlü İtilâf gerçekleşmiş, Türkiye dışındaki Avrupa büyük devletleri ikiye ayrılmış oldu. O zamanlar «Hasta adam» denilen Osmanlı İmparatorluğu toprakları üzerinde çeşitli istekler belirdi. Doğu meselesi (b. bk.) nin doğurduğu rekabetler yeniden alevlenmiş oldu.

İngiltere'nin Fas üzerinde Fransız erkini tanıması ve Almanya'nın bu konuyu bir konferansta görüşme teklifi, Fransa'nın başta istememesiyle çıkan birinci Fas anlaşmazlığı, Elcezire Konferansında Fas'ın eğemenliği yanında Fransa'nın yakın ilgisinin tanınmasiyle geçiştirildi (1906) ise de, daha iki kere alevlenen (1909 ve 1911) bu problem, Fransız Afrika sömürgelerinden Almanya'ya toprak verilmesiyle sona erdi. Yeni bir anlaşmazlık, Avusturya'nın Bosna ve Hersek'i alması (1909) nı tanımak istemeyen Rusya, İngiltere ve Fransa'ya karşı Almanya'nın Avusturya'yı tutması üzerine giderildi. Boğazları ele geçirmesine razı olmasına karşılık, Rusya'nın İtalya'yı Libya'da serbest bırakmasiyle İtalyan - Türk Harbi patladı (1911).

1905 te Uzak Doğu'daki gerilemesinden sonra Rusya'nın Balkanlarla Boğazlar bölgesi üzerinde çalışmalarını artırması sonucunda Balkan devletlerini kışkırtmasiyle Balkan Harbi (b. bk.) başladı (1912). Bu harp önce Balkan devletlerinin Türkiye'ye saldırması, sonradan Türkiye, Rumanya, Sırbistan ve Yunanistan'ın Bulgaristan'a karşı savaşmasiyle bitti. Bu harp sırasında siyasî durum çok gerginleşmişti. Avrupa'da hemen hemen Boğazların eşiğine atılan Türkiye, Almanları tutar bir politika izlemeye başladı.

2. **I. Dünya Harbinin sebepleri:** Bu harp siyasî ve ekonomik sebeplerle ikiye ayrılan büyük devletlerin bu konularda uzlaşamamalarından doğmuştur. Bu uzlaşmazlıklar, sömürgeler ve çoğu Osmanlı İmparatorluğunda olmak üzere, başka devletlerin toprakları konusunda zaman zaman alevlendi. Rusya Balkanlarda ve Boğazlar bölgesinde genişleyip Akdeniz'e inmek, İngiltere Hint yolu üzerinde Osmanlı İmparatorluğu aleyhine genişlemek, denizlerde ve ticaret pazarlarında tek kalmak, Fransa Alsace ve Lorraine'i geri almak, İtalya güney Tirol'le Trieste'yi eğemenliği altına almak, Avusturya Balkanlarda büyümek, Almanya sömürgeler elde edip ekonomik alanda kuvvetlenmek, Sırbistan genişlemek istiyordu.

Bu istekler bir kıvılcımla yaygın bir harbin başlamasına, önemli yollar üzerinde bulunan Luxembourg ve Belçika gibi devletlerin harbe sürüklenmelerine, çeşitli küçük çıkarlar peşinde koşan başkalarının da katılmalarına yeterdi.

Harbin görünüşteki sebebi olacak bu kıvılcım, bir gün Avusturya - Sırbistan arasında parladı. O sıralarda Sırbistan'dan yeni dönmüş olan Sırp asıllı Gavrilo Princip (Genç Bosna [Sırp. Mlada Bosna] Komitesi üyesi), Bosnasaray (Sarajevo) ı resmî olarak ziyaret etmekte olan Avusturya veliahdı Arşiduka Franz Ferdinand (doğ. 1863) ile eşi Kontes Sophie Hohenberg (doğ. 1868) i 28 haziran 1914 te öldürdü. Bu olayda Sırbistan'ın parmağı bulunduğuna inanan Avusturya, Sırbistan'a cezaî bir işlem yapılması gerektiğini Almanya'nın kendisine 6 temmuzda bildirmiş olmasından da cesaret alarak, 23 temmuzda 48 saat mühletle Sırbistan'a ültimatom verdi. Avusturya ile Almanya, İngiltere'nin tarafsız kalacağını, Rusya ile Fransa'nın ise Sırbistan tarafında harbe girmeyeceklerini, Sırbistan'a saldırmalarının İtalya'yı bağlantılarında serbest bırakacağını düşünmüşlerdi. Açıktan Ruslarca kayırılan Sırpların kendilerine verilen notadaki «Avusturya memurlarının Sırbistan'da kovuşturmaya katılması» isteğini kabul etmeyip seferberlik ilân etmeleri üzerine (25 temmuz 1914), Avusturya da aynı gün kısmî seferberlik ve 28 temmuzda Sırbistan'a harp ilân etti. Kısa zamanda kurulacak bir konferansta bir çözümleme yolu bulunabilecek iken, genel seferberliği aylarca sürecek olan Rusya'nın zaman kazanmak istemesine karşı, iki cephede harp yapmak zorunda kalacak olan Almanya'nın öncelik sağlamak düşüncesiyle hareket etmesi yüzünden olaylar kötüye doğru çabucak gelişti. Ruslar 26 temmuzda harp hazırlığı halini ilân ettiler. Yaptıkları deniz manevraları için çağırdıkları yedek erlerin terhisini 27 temmuzda durduran İngilizler harp tehlikesi hali, Fransızlar da Almanya'ya karşı sınır savunmasını kuvetlendirmek üzere bölge seferberliği ilân ettiler (29 temmuz). 30 temmuzda Rusya genel seferberlik ilân etti. Seferberliğini durdurması için 12 saat süreli ültimatoma Rusya'dan cevap alamayan Almanya, 31 temmuzda genel seferberlik ve 1 ağustosta Rusya'ya harp ilân etti. Harbe doğru atılan bu büyük adımlarda panslavizm ile pangermanizmin etkileri büyüktür.

2 ağustosta İngiltere deniz kuvvetleri için seferberlik ilân etti. Müttefiki Rusya ile harp halinde olduğundan, tarafsız kalması için Fransa'dan istediği güvenceye karşılık alamayan Almanya, Fransa'ya ve topraklarından geçip Fransa'ya karşı savaşmak için müsaade isteğini kabul etmeyen Belçika'ya da harp ilân etti (4 ağustos).

I. Dünya Harbi, kuvvetler ve kayıplar

Merkezî Devletler	Nüfuslar (Sömürgevle)	Alınan asker	Ölenler	Kayıplar
Almanya	79 000 000	11 000 000	1 950 000	7 300 000
Avusturya - Macaristan	55 000 000	7 800 000	1 200 000	7 000 000
Türkiye	29 000 000	2 900 000	400 000	1 050 000
Bulgaristan	5 300 000	1 200 000	90 000	270 000
	168 300 000	22 900 000	3 640 000	15 620 000
Müttefik Devletler				
Rusya	181 000 000	12 000 000	1 700 000	9 150 000
İngiliz Milletler Topluluğu	461 000 000	8 900 000	910 000	3 190 000
Fransa	84 000 000	8 400 000	1 390 000	6 300 000
İtalya	38 000 000	5 600 000	650 000	2 350 000
Amerika Birleşik Devletleri	111 000 000	4 750 000	120 000	320 000
Sırbistan	5 000 000	800 000	450 000	740 000
Japonya	78 000 000	800 000	300	1 000
Rumanya	8 000 000	750 000	340 000	540 000
Belçika	16 000 000	300 000	100 000	180 000
Yunanistan	5 000 000	250 000	10 000	30 000
Portekiz	15 000 000	100 000	10 000	40 000
Karadağ	435 000	50 000	3 000	20 000
	1 002 435 000	42 700 000	5 683 300	22 861 000
Her iki tarafın genel toplamı:	1 170 735 000	65 600 000	9 323 300	38 481 000

Kayıpların yarısı yaralı, dörtte biri tutsak sayılabilir.

Belçika'nın tarafsızlığının bozulduğu gerekçesiyle İngiltere, Almanya ile harp halinde olduğunu bildirdi (4 ağustos), Almanya'ya harp ilân etmek suretiyle Karadağ (7 ağustos) ve Japonya (23 ağustos) müttefiklere katıldılar. Merkezî Devletlere yalnızca savunma antlaşmasiyle bağlı bulunan Rumanya, son yıllarda sömürgelerini genişletmek için Müttefik Devletler ile de anlaşmaya çalışan İtalya, bir saldırış karşısında kalmadan harbin Avusturya'ca açılmış bulunması gerekçesiyle tarafsız kaldılar. Böylece iki taraf arasında I. D. H. başlamış oldu.

3. **Harbin ve hazırlıklarının niteliği:** I. D. H., Alman generali von der Goltz'un «silâhlı millet» i gibi yeni doktrinlerden de etkilenerek, devletler, kaynaklarının çoğunu silâhlı kuvvetlerine ayırdıkları halde, topyekûnluk niteliğine varmadan, yine XIX. yüzyılın milletler harbi niteliğinde oldu. Harpten önce bilimsel ve sosyal alanlarda pek az şey düşünüldü ve yapıldı. Almanlar, insan gücünü, Fransızları baskına uğratacak kadar iyi kullanabilmişler (her muvazzaf kolorduya paralel olarak yedek ve müstahfızlardan bir yedek kolordu kurarak); Avusturyalılar Almanların yolunu tutmuş olmakla birlikte, bunu tam uygulavamamışlar ve halkı moral bakımdan kalkındırmamışlardır. Buna karşılık, Fransızlar sömürgelerdeki insan gücünü kalkındırmamışlar, İngilizler ücretli ordu ile yetinmişlerdir. Rusların toprak genişliği ve ulaştırma ağı zayıflığı, ayrı ırklardan halk yığınları ile insan gücünü kalkındırmaları zamana bağlı idi. Türkiye, Rusya'nın karşılaştığı güçlüklere ek olarak, iç ayaklanmalar ve yıllardır süregelen savaşlar yüzünden zayıf kuvvetlerle harbe girdi.

Harbin başında ve uzun bir süre, harbin yönetimi bakımından, Merkezî Devletlerde hükümdarlar adına başkomutan vekilleri veya benzeri görevli askerî makamlar, Müttefik Devletlerdekilere kıyasla, hükümet otoritelerinden daha imtiyazlı bir durumda idiler. Harbin, birlesik bir harp kabinesince güdümü Müttefik Devletlerce harp içinde sağlanmışsa da, Merkezî Devletlerde yoluna konulamamıştır. Ekonomik hazırlıklar, harbin kısa süreceği sanıldığından, her iki tarafta da yok denecek derecede idi. Malî hazırlıklar da bundan ileride değildi. Genel olarak, bütün savaşan devletlerin hazırlanmış ekonomik kaynakları üç aylık bir harbe yetecek kadardı.

Harp doktrinleri: Fransızlar cepheden taarruz ilkesine, Almanlar ise kuşatma ve hareket harbi görüşüne önem veriyordu. Bu görüşler, ortaklarınca da benimsendi. İç hatlarda bulunmak ve iki cephede savaşmak, ekonomik kaynaklarca zayıf olmak bakımından harbin kısa sürmesi, Merkezî Devletler için karşı tarafa göre daha önemli idi. Bunun sonucu olarak çabuk karar verme ve uygulama temel alınmıştı. İngilizler, deniz aşırı yerlere çabuk taşınan birlikler kurmuşlar, bunları kısa direnme karşısında savaşacakları düşüncesiyle yetiştirmişlerdi. Ücretli askerlik yüzünden yedek askerleri pek azdı. Teritorial ordu, yurt içi hizmetleri için kurulmuştu. Deniz kuvvetleri bakımından, dretnot sistemin-

de harp gemileri asıl birlik olarak alınmıştı. Bu bakımdan İngilizlerin 29 hazır ve 13 yapılış halindeki dretnotuna karşı, ticaret harbini esas alan Almanların 18 bitmiş ve 9 yapılış halinde dretnotu vardı. Denizaltı harbi henüz başlangıç evresindeydi.

4. **Türkiye'nin Almanya ve Avusturya ile ittifakı ve seferberliği:** Yukarıda sözü edilen karışık durum, genel olarak Osmanlı İmparatorluğu toprakları ile ilgili idi ve «Hasta adam» denilen imparatorluk tehlikedeydi. Çünkü harpler, ayaklanmalar ve kapitülasyonlar yüzünden İkinci Meşrutiyet devrinde gereği gibi gelişmemiş ve Avrupa'nın eşiğine atılmıştı. Avrupalıların, özellikle Rusların topraklarımız üzerinde besledikleri saldırgan emeller karşısında o zamanki yöneticiler, kurtuluşu bir yandan bazı imtiyazlar karşılığında Fransa'dan yaptıkları malî borçlanmada, öte yandan büyük devletlerin bir blokuna katılmada görüyorlardı. İtalyan Harbi sırasında ve Balkan Harbi sonunda (12 haziran 1913) ittifak yapmak için İngiltere'ye baş vurulduysa da, olumlu karşılanmadı. Anlaşma yoklaması, Fransız deniz manevralarına katılan bahriye nazırı Cemal Paşa tarafından Fransızlara da yapıldıysa da (temmuz 1914), bu da sonuç vermedi. 17 temmuz 1914 te, o zaman İstanbul'daki Avusturya büyük elçisinin hükümetine verdiği önergede ileri sürülüp Almanlarca da benimsenen ve Avusturya'nın harp ilânı üzerine 29 temmuzda esaslarının hazırlanmasına girişilen gizli Almanya - Türkiye ittifak antlaşması 2 ağustosta imzalandı. Bu işler kabinenin öteki üyelerinden gizli tutularak 4 önder (Sadrazam Sait Halim Paşa, harbiye nazırı Enver Paşa, Mebusan Meclisi reisi Halil ve dahiliye nazırı Talât Paşa) arasında kalmıştı. Bir gün önce Almanya Rusya'ya harp ilân ettiği için, Türkiye'nin harbe girmesi de artık zaman meselesi oldu. Bu arada Türkiye 30 temmuz 1914 te yalnız Boğazlarda kısmî seferberlik ve 2 ağustosta silâhlı tarafsızlıkta kalmak üzere genel seferberlik ilân etti.

5. **1914 te harp:** 1901 - 1906 yılları arasında Alman genel kurmay başkanlığında bulunan Mareşal Schlieffen'ın Alman harekât planı, Almanya'nın batıda Belçika üzerinden de geçerek kuşatma suretiyle 45 günde Fransa'yı yendikten sonra 15 günde Rusya'ya dönmesi esasına göre hazırlanmıştı. Plan hıza, baskına ve Paris batısından geçecek kuvvetli bir sağ kanada dayanıyordu. Almanya'nın harpten önceki günlerde Rus seferberliğine karşı çok duygulu olmasının ve onu durdurmak için ültimatom vermesinin sebebi buydu. Almanlar 2 ağustosta Luxembourg'a girdiler. 4 - 5 ağustos gecesi baskın yaparak Belçika'nın önemli bir kalesi olan Liège'i ertesi günü aldılar. Kalenin etrafındaki bütün tabyaların düşmesi 16 ağustosu buldu. 12 günde seferberliklerini, 4 günde yığınaklarını bitiren Alman ordularının birlikte hareketi 18 ağustosta başladı. 2 147 000 (83 tümen) kişilik sekiz Alman ordusunun yedisi batıdaki hasımlara, 8. ordusu (10 tümen) Doğu Prusya'da Ruslara karşı toplandı.

Fransızların uyguladıkları XVII No. lı harekât planı, önce Alsace ve Lorraine'i ele geçirmek, aynı zamanda Alman ordularının sol kanadını kuşatmak amaciyle taarruz etmekti. 2 150 000 kişilik beş Fransız ordusu (68 tümen) İsviçre ve Belçika sınırları arasında yığınaklandırıldı. Fransızların soluna 4 tümenli 134 000 kişilik General French komutasındaki İngiliz seferî ordusu Maubeuge dolayında yerleşerek savaşlara katıldı.

Fransız başkomutanı general Joffre, Liège kalesinin direneceğine, Alsace'tan yapacağı taarruzun Alman sağ kanadından kuvvet çekeceğine ve böylece Lorraine'den yapacağı asıl taarruzun gelişeceğine inanıyordu.

a. **Batı cephesinde savaşlar** (bk. Kroki 1): Batı Avrupa cephesinde savaşlar sınır savaşları olarak başladı. Alman sağ kanat (1 ve 5.) orduları Metz eksen olmak üzere Luxembourg ve Belçika içerisinden ilerlediler. Sol kanat (6 ve 7.) orduları da Alsace ve Lorraine'de gösteri taarruzları yaptılar. Belçika içlerinde gelişen Alman taarruzları sırasında Belçika kuvvetleri (100 000 kişilik) Namur kalesine dayanarak Meuse ırmağı gerisinde savunmaya geçtilerse de, kuvvetli Alman orduları karşısında Bruxelles - Anvers doğrultusunda dağınık olarak kuzeye, Fransız kuvvetlerinden ayrı şekilde atıldılar. Almanlar Namur kalesini kuşatıp, Meuse ve Sambre ırmakları boyunca ilerleyerek Fransa'ya girdiler.

General Joffre, Lorraine'den düşündüğü taarruzu yaptı ve sol kanat (4 ve 5.) orduları ile yardım için Belçika topraklarına girdi ise de, 1 ve 2. Fransız orduları Morhange - Sarrebourg savaşı (17 - 20 ağustos) nda, 4. Fransız ordusu Nefchâteau savaşı (22 ağustos) nda ve 5. ordusu Charleroi savaşı (22 ağustos) nda yenildiler. Asıl kuvvetlerden 40 km uzakta kalan 3. Fransız ordusu ile sol kanatta İngiliz seferî ordusu çekilerek kuşatılmaktan kurtuldular. General Joffre tehlikeli bir çembere girmemek için, zaman kaybetmeksizin düşmandan uzaklaşmağa karar verdi. Kuvvetlerini, Toul - Verdun kalelerini eksen yaparak, Marne nehrine çekti ve bu arada sağ kanat ordularından aldığı kuvvetlerle Paris dolayında 6. orduyu toplamağa başladı.

Marne meydan savaşı: Başarılı ilerlemelerin verdiği iyimserlik Alman büyük karargâhını doğu cephesindeki Rus tehlikesine karşı iki kolordu göndermeğe (25 ağustos) ve kuşatma kanadını Paris'in batısından doğusuna kaydırmağa yöneltti. Harekât planında da daha önce, kuzey kanattan iki kolorduyu sol kanada güvenlik bölgesine göndererek değişiklik yapmış olduğundan, Schlieffen'ın kuvvetli sağ kanat öğüdü hükümsüz kalmış, böylece asıl plan bir yana bırakılmış oluyordu. Motörlü araçların yeni ve az olduğu bu devirde, Paris taksi otomobillerinden bu yığınak sırasında faydalanan Fransız 6. ordusu, ileri bölümleriyle Grand Morin ırmağına varmış olan Alman 1. ordusunun sağ kanadına taarruza başladı (6 eylül). Koblenz'de bulunan Alman büyük karargâhından, bu karşı taarruzla ortaya çıkan durumu yerinde incelemekle görevlendirilen Yarbay Hentz, Alman 1 ve 2. ordularının büyük bir tehlikeyle karşı karşıya olduğu inancına vararak bu iki orduya, Alman büyük karargâhı adına çekilme emrini verdi. Fransızlar Marne meydan savaşını, bu harbin bir dönüm noktası olarak kazandılar ve Alman ordularını 9 - 14 eylül günleri arasında gevşekçe izlediler. Bu izleme Oise ırmağı ile Verdun arasında Almanların cephe tutmasiyle sona erdi. Bundan sonra da Fransızlar, 1914 sonuna kadar Almanların Manş denizine yönelen ve «denize doğru yarış» diye de anılan kuşatma teşebbüslerini önlediler. Bu arada Ypres savaşları (29 ekim - 15 kasım) pek kanlı oldu. İngiliz ve Fransız ordularını birbirinden ayırmak için Almanların yaptıkları taarruzların da başarısızlığa uğraması yüzünden harp, batı cephesinde Ypres - Arras - Soissons - Verdun - Belfort genel çizgisinde siper savaşı niteliğini aldı. Ypres çıkıntısı dışında Belçika'nın tamamı ile en önemli sanayi kuruluşlarının bulunduğu sekiz Fransız ili Almanların elinde kaldı. Belçika ordusunun Anvers kalesindeki direnci 9 kasımda kırıldı.

b. **Doğu cephesi savaşları** (bk. Kroki 2): Avrupa'da ikinci önemli cephe, Alman - Rus - Avusturya sınırındaki doğu cephesi oldu. Sınırlarının bir ucu Pasifik'e uzanan Rusya'nın, 2 712 000 kişilik 10 orduyu seferber etmesi uzun sürecekti. Fransızların isteği ile batı cephesinin yükünü hafifletmek için Ruslar, taarruza dayanan bir hareket planı kabul ettiler ve ilk ağızda hazırladıkları 6 ordudan Kuzeybatı Ordular Grupu (1 ve 2. ordular) nu Almanlara karşı, Güneybatı Ordular Grupu (4, 5, 3, 8. ordular) nu Avusturya'ya karşı yığınaklandırdılar.

Doğu Prusya'da savaşlar (bk. Kroki 2): Daha temmuzun son günlerinde, harp ilânından önce Prusya sınırlarında bazı taşkınlıklara başlamış olan Ruslar, Lötzen (Pol. Giżycko) göllerinin iki yanından 1. ordu ile Prusya'nın doğusundan, 2. ordu ile güneyinden 20 ağustosta sınırları geçerek 8. Alman ordusunu kuşatıp yok ettikten sonra, Berlin doğrultusunda yürümek istediler. Gumbinnen (Gusev) de 1. Rus ordusu küçük bir başarı elde etti. Bunun ve 2. Rus ordusunun kuşatıcı etkisiyle, Alman 8. ordusu Doğu Prusya'yı bırakarak Vistula (Wisła) ırmağı gerisine çekilmeğe karar verdi.

Tannenberg (Pol. *Stębark*) *meydan savaşı*: Bunun üzerine Alman emekli generali Hindenburg 8. ordu komutanlığına atandı. Yeni komutan çekilmeyi durdurdu ve kuvvetlerinin çoğunu 2. Rus ordusuna yönelterek iki taraflı kuşatma ile (26 ağustos - 30 ağustos) harbin en parlak meydan savaşlarından biri olan Tannenberg (Stębark) zaferini kazandı. 92 000 esir, 50 000 ölü ve yaralı ve 350 top veren 2. Rus ordusu komutanı, üzüntüsünden kendisini öldürdü. Almanlar bundan sonra kuzeye, 1. Rus ordusuna döndüler (7 eylül) ve güneyden bir kuşatma ile onu da yendiler (10 - 14 eylül).

Avusturya - Galiçya cephesinde (bk. Kroki 2): 1 400 000 kişilik 5 Avusturya ordusu (400 000 kişilik kuvvet Sırbistan'da bırakılmıştı), Rus Güneybatı Ordular Grupu ile yaptığı Lemberg (L'vov, Pol. Lwów) meydan savaşını kaybetti ve 12 eylülde çekilerek Galiçya'yı Ruslara bıraktı. Almanların, Hindenburg'un emrinde kurdukları 9. ordu ile ve Kuzey Polonya'dan, sonra Avusturyalıların da Galiçya'dan katılmalariyle yaptıkları taarruz sonucunda, Ruslar geri atılarak (15 ekim) Lemberg - İvangorod - Varşova çizisi ele geçirildi.

Doğu Cephesi: Rus ordularının Hindenburg ordularına yenilmesi (Tannenberg savaşı, 28 ağustos 1914)

Rusların 24 kasımda yenilenen taarruzlarına karşılık, Alman 9. ordusu Güney Polonya'dan taarruz edip Lodz (Łódż) savaşını kazandıysa da, Avusturya cephesinde Ruslar Karpatlardan atılamadı. 1914 yılı sonuna kadar sonuç vermeyen savaşlar sürüp gitti.

c. **Balkan cephesi:** I. D. H. nin patlak verdiği bu bölgede, Avusturya - Macaristan kuvvetleri (400 000) genel durumla bağdaşmayacak şekilde 272 000 kişilik Sırplara taarruz ettiler (12 ağustos). Henüz yığınak bitmeden, Galiçya cephesine Ruslara karşı kuvvet kaydırmak amaciyle yaptıkları bu taarruzda başarı elde edemediler ve büyük kayıplarla çekildiler. Yeniden kuvvet getirerek 7 eylülde daha geniş ölçüde yaptıkları taarruzda, Sırp orduları Rudnik dağlarına çekildi; Belgrad alındı (29 kasım). Kış yüzünden çok sıkıntı çeken ve kendilerine güvenleri sarsılan Avusturyalılara karşı Sırpların 3 aralıkta tipili ve sisli bir günde yaptıkları baskın taarruzu, Avusturyalıları büyük kayba uğrattı, Belgrad geri alındı ve Sırp toprakları kurtarıldı (14 aralık).

d. **Türkiye'nin harbe girmesi ve 1914 savaşları:** Türkiye seferberlik ilân ettikten sonra, 10 ağustosta «Goeben» ve «Breslau» adlı Alman kruvazörleri Çanakkale'ye sığındı. Bu sıralarda İngiliz tezgâhlarında yapılmakta olan «Sultan Osman» ve «Reşadiye» harp gemilerine İngilizlerce el konulmasının kamu oyunda yarattığı kırgınlık (bu gemiler Balkan Harbinde donanmanın zayıflığı yüzünden doğan deniz olaylarının etkisiyle kurulan ve milletçe bol bağışlarla desteklenen Donanma Cemiyetince ısmarlanmıştı), bu iki Alman gemisinin satın alınmasiyle hafifletilmek istenildi. Bunu tanımayan İngilizlerin Çanakkale boğazına yakın abluka koyması, karakol görevi yapmak için Boğaz'dan dışarı çıkan harp gemimize ateş açması yüzünden Boğaz kapatıldı (27 eylül). Hükümet ilk adımda harbe katılmadı. Almanların, Çanakkale boğazının kapatılması, Süveyş kanalının zaptedilmesi ve Kafkasya'da Rusya'ya taarruza geçilmesi yolunda ağustos başında başlayan ısrarları gittikçe arttığı halde, harp hazırlıklarının tamamlanmadığını ve Bulgaristan'ın güven vermeyen durumunu ileri sürdü. Almanya, bir yandan Sofya'yı kendi görüşüne yöneltirken, öte yandan Türkiye'ye para yardımı yaptı. Hazırlıklar bitirilmediği ve kabine üyelerinin önemli bir bölümü harbe girme taraflısı olmadığı halde, Alman amirali Souchon, harbiye bakanı ve başkomutan vekili Enver Paşanın uygun görmesiyle, Türk donanmasını Karadeniz'e çıkardı. Ortaya çıkan Karadeniz olayı (gemi batırılması; Odessa, Sivastopol, Novorossiysk ve Teodosia (Feodosiya) limanlarının bombardımanı) üzerine 2 kasım 1914 te Rusların harp ilân etmesiyle Osmanlı İmparatorluğu harbe sürüklenmiş oldu. Aynı gün Rus ordusu Kafkasya'da sınırlarımızı geçti. 3 kasımda İngiliz donanmasının Çanakkale boğazını bombardımanı ve 5 kasımda Müttefik Devletlerin harp ilân etmesiyle Türkiye harp haline girdi.

Harp dışı kalmak için Ruslarla yapılan görüşmeler, Rusların boğazlarda kontrol koymak istemesi yüzünden ba-

I. DÜNYA HARBİ: (Batı Cephesi)

①

MANŞ Kn.
Ostende
Nieuport
Dunkerque
Ypres
Lille
Arras
Somme l.
Amiens
St. Quentin
Oise l.
Compiègne
Soissons
Reims
Aisne l.
Marne l.
PARİS
Châlons
Seine l.
Troyes
F R A N S A
Anvers
Bruxelles
B E L Ç İ K A
Mons
Sambre l.
Namur
Meuse l.
Liége
Dinant
Sedan
Moselle l.
LUXEMB.
Luxemburg
Verdun
Toul
Nancy
Epinal
Belfort
Basel
Aachen
Köln
Rhein l.
Koblenz
Trier
Metz
Strassburg
A L M A N Y A

Yığınaklar ve Alman taarruzları
Fransız Marne mevzileri ve taarruzu
1914 sonunda cephe
Fransa Champagne taarruzu

1 : 4.500.000

I. DÜNYA HARBİ: Doğu Cephesi (1914-1916)

②

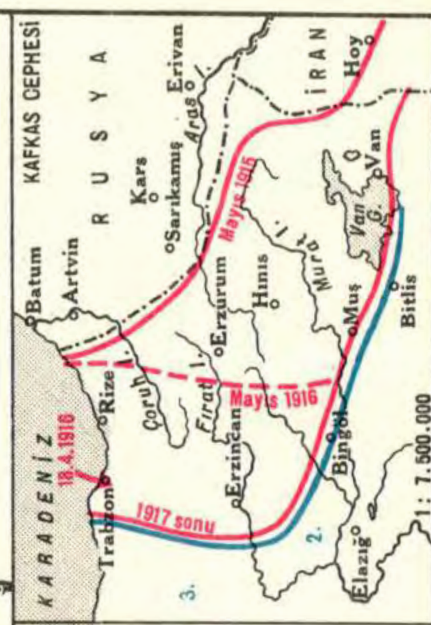
BALTIK Dz.
Danzig
Königsberg
Insterburg
PRUSYA
Allenstein
Tannenberg
Thorn
Kovno
Vilna
Grodno
Niemen l.
Bielostok
Narev l.
Bug l.
Vistul l.
Varşova
Brestlitovsk
Lodz
İvangorod
Radom
Kovel
Holm
Tomaşov
Rawa Ruska
Lemberg
Lutsk
Rovno
Dubno
Tarnopol
Przemysl
Tarnow
Krakau
Gorlice
Kalis
Karp. Or.
Dnestr l.
AVUSTURYA-MACARİSTAN
K A R P A T L A R
Ekim
Kas-Ara.
Redif Tümenleri
1915 Nisan sonu cephesi
Eylül 1915 cephesi
Kuzey Batı Orduları
Güney Batı Orduları

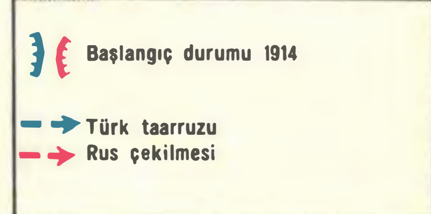
Yığınaklar
Taarruzlar
1915 Nisan sonu cephesi
Eylül 1915 cephesi
1916 Brusilov Rus taarruzları ve hedefi

I. DÜNYA HARBİ: Sarıkamış taarruzu

3

Harapkale
Kosor
30.,31.Tüm.
Allahüekber Dağı
Beyköy
Başköy
Hasköy
31.Tüm.
Oltu
32.Tüm.
Cala
Kaleboğazı
Vartanut
Zakim
Ardos
Bardız
32.Tüm.
Çatak
Yeniköy
Sarıkamış
Ahpisor
Narman
Lafsor
Yeniköy
Tortum
Ekrek
Keçesor
30.Tüm.
Hoşap
Külek
Micingirt
Tuzla
X.K.O.
3.
IX.
Alakilise
Çermik
33.
34.
Ardos
Yeniköy
Azap
XI.
Herat
Horasan
18
Velibaba
Badicivan
2.
Köprüköy
Erzurum
Hasankale
Aras I.
1: 800.000

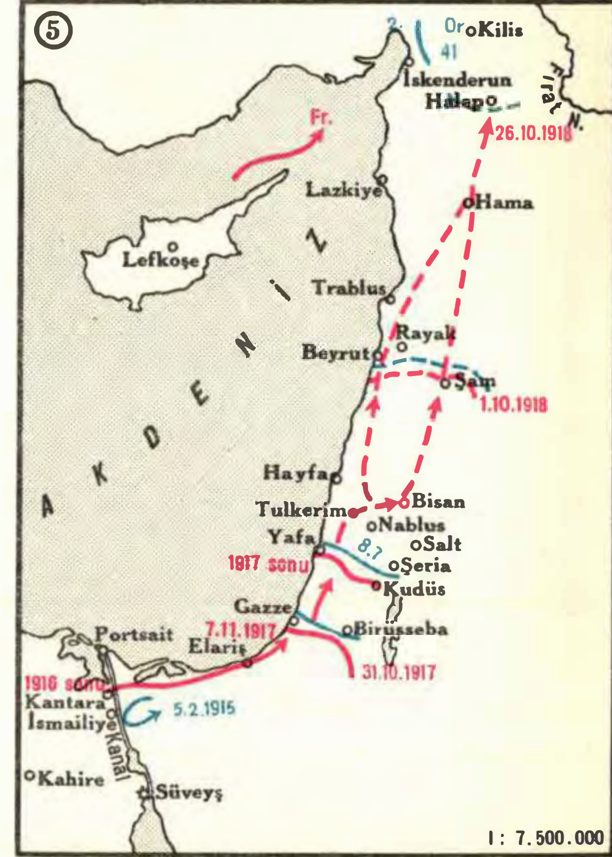

I. DÜNYA HARBİ: (Irak Cephesi) 1914-1918

4
Bırakışmadan sonra
Musul
Şırgat
Kerkük
30.10.1918
Hemedan
Ruslar
Tikrit
Anna
Hanikin
Samara
Kirmanşah
6.
XIII.
XVIII.
1917 sonu
Bağdat
Selmanpak
Felluce
23.11.1915
Felâhiye
Kerbelâ
Hille
Kûtülemare
Fırat I.
Dicle I.
Şaraf S.
Amare
Şuaybiye
3.6.1915
Ahvaz
Kurne
Nasıriye
24.3.1915
7.12.1914
Kas. 1914
Basra
23.11.1914
Şattülarap
Fav
23.10.1919
Basra körf.

Kuşatma :
4.12.1915
28.4.1916
Dicle I.
Kûtülemare
Şaraf S.

I. DÜNYA HARBİ: Sina-Filistin Cephesi (1915-18)

I. DÜNYA HARBİ: Rumanya seferi 1916

I. DÜNYA HARBİ: Makedonya Cephesi (1918) Sonbahar durumu

7

Üsküp

Kalkandelen

Çarova

1

2.000.000

Gostivar

Köprülü

İştip

Ustrumca I.

Ustrumca

Vardar I.

Pirlepe

2. Bul. Or.

Doyran

XX.

Serez

Türk Kor.

İng (+ Yun.) Or.

Ohri

1. Bul. Or.

11. Or.

Ohri G.

Manastır

Magdena Dağı

Yun. Or.

Takynos G.

XVIII. Av.

Prespa G.

XVI. It.

Fransız Or.

Sırp Or.

Müttefik Baş K.

Selânik

İşaretler: 20 - Eylül sabahı; 29 - Eylül akşamı

şarılı olmamıştı. Buna karşı İngiltere'nin, Türkiye'yi Müttefikler arasına almaksızın kendi ortaklariyle birlikte onun ülke bütünlüğünü tanıyacağı, kapitülasyonlarda değişikliğe razı olacağı yolunda verdiği inanca, Alman islâh kuruliyle «Yavuz» ve Midilli» zırhlılarındaki Alman denizcilerinin yurttan çıkarılması, boğazların ticaret gemilerine açık tutulması gibi teklifleri de kabule değer görülmemişti. Bir grupla ittifak yapılması zorunluğu karşısında, harbin kısa süreceği ve Merkezî Devletlerce kazanılacağı inancı, hükümetin ileri gelenlerine hâkim olmuştu. Oysa Türkiye'nin harbe girmemesi mümkün, girecekse bile bu olayı olabildiği kadar geciktirmesi zorunluydu. Karadeniz olaylarının harbe yol açması sırasında ise, Almanlar Marne'da gerilemişler, Merkezî Devletler karşısında 8 devletin sıralanmasiyle harbin er veya geç varacağı sonuç belli olmuştu.

15 kasımda bütün Müslümanların, Halifenin yanında savaşa çağırılması demek olan «Cihad - ı mukaddes» ilân edildi. Türkler harbe girince, Rusların ortaklariyle olan ulaştırma yolları çok uzak ve ters doğrultular (Arhangel'sk. Vladivostok ve biraz da İskandinavya ülkeleri) içinde kaldı. İngilizlerin Pasifik'teki dominyon ve sömürgeleriyle bağlantısı Süveyş kanalında kesilmek tehlikesine girdi. İngilizler Türk dostu saydıkları Mısır Hıdivi Abbas Hilmi Paşayı indirdiler ve Mısır'ı erkleri altına aldılar (aralık 1914).

Türk harekât planı: Planın dayanakları, ortaklarının Avrupa cephelerindeki yükünü hafifletmek amaciyle Bulgaristan ve Rumanya üzerinden veya Karadeniz'den çıkarma yaparak, duruma göre Kafkasya'da Ruslara, Süveyş kanalında İngilizlere taarruz etmek, İstanbul ve Boğazlar bölgesinde stratejik savunmada kalmaktı. Bu amaçlarla, 4 Türk ordusu (900 000 kişilik) şöyle yığınaklandırıldı: 1 ve 2. ordular Boğazlar bölgesinde, 3. ordu Kafkas cephesinde, 4. ordu Filistin ve Suriye'de. Bunlar dışında İran ve Afganistan'ı sürükleyerek Hind'e akın yapmak üzere Basra'da Irak bölgesi komutanlığı (38. tümen ve aşiretler) kuruldu.

1914 te Kafkas cephesi savaşları: Rus ordusunun Sarıkamış - Erzurum genel doğrultusunda ilerlemesiyle Türk harekât alanının ilk cephesinde savaş başladı. Rusların cephelerini kısaltma yolunda (Narman - Velibaba - Aleşkirt - Doğu Bayazıt) çizisini ele geçirmek amaciyle ilerleyerek 3. Türk ordusu (190 000 kişi) nun büyük kısmı ile Köprüköy savaşı (6 - 9 kasım) oldu. Bu savaş Türklerin başarılı taarruzlariyle geçti. Rus ordusunun savaşa katılan kuvvetleri kayıp vererek sınır yakınlarına kadar çekildi (16 kasım). Türkler kuvvet azlığını ve gelmekte olan mevsimin elverişsizliğini düşünerek takibe girişmediklerinden Ruslar ucuz kurtuldular. Bunu uygun görmeyen Türk başkomutan vekili Enver Paşa, bu cepheye geldi ve ordu komutanlığı görevini de üzerine alarak Sarıkamış kış taarruzunu hazırladı.

Sarıkamış kış taarruzu (bk. Kroki 3): Oltu - Sarıkamış doğrultusunda 2 500 m yükseklikteki geçitlerden geniş bir kuşatma, 22 aralık 1914 te şiddetli soğuklarda eksik giyim ve kuşam şartlariyle başladı. Donma ve kıtadan ayrı düşmeler sonucunda büyük kayıplarla Sarıkamış'a varıldı. Ruslarla yapılan savaş sonunda (Sarıkamış'a varan iki kolordudan 2 800 kişi kalmıştı) bu kuvvetler geri çekildi. 112 000 kişilik 3. Türk ordusu çoğu donma yüzünden 60 000 kayıp verdi (Rus ordusunun kaybı 32 000). 3. Türk ordusu için bu, bir yıkım oldu.

1914 te Irak cephesi savaşları (bk. Kroki 4): Basra körfezi petrol sahasına el koymak amaciyle İngiliz - Hint

Irak cephesinde Türk kumandanları

tümeni, 15 ekimde Bahreyn adasına, 23 ekimde (harbe girmemizden 10 gün önce) Fav'a kolaylıkla asker çıkardı. İngilizler 23 kasımda Basra'yı ele geçirip Korne'ye ilerlediler. Harbin başında XII. kolordu Irak'tan alınmış ve bu cephede bir tümen bırakılmıştı. Bağdad ve Basra'da bulunan ve % 90 ı yerlilerden derlenen 38. tümen, çoğu savuştuğundan eksildi ve ciddî savaş yapamadı. İngilizler İran'da Ahvaz'ı aldılar.

e. **1914 te sömürgelerde savaşlar:** Asya, Afrika ve Pasifik adalarındaki Alman ve Avusturya sömürgelerine Müttefikler taarruz ettiler. Avusturya'nın Samoa ve Salomon adaları direnç göstermeden Müttefiklerin eline geçti (ekim ve kasım). Japonlar Tsinğ - tao'yu kuşatıp aldılar (15 ekim - 7 kasım). Afrika'da Almanlar, güney ve güneybatı Afrika'yı ele geçirdiler. Buna karşılık, Almanların Togo sömürgesi Müttefiklerin eline düştü. Doğu Afrika Alman sömürgesi, İngiliz, Hint, Belçika ve Portekiz kıtalarına karşı savunuldu.

f. **1914 te deniz savaşları:** Alman donanması (953 700 tonilato) nın İngiliz donanması (2 373 326 tonilato) ile baştan uğraşma durumunda kalacağı ve büyük deniz kuvvetlerinin ergeç çarpışacağı düşünüldü. Bu, önce hafif filoların, sonra donanmaların savaşması şeklinde ve yavaş yavaş gelişti. Buna karşılık denizaltı savaşları, düşünüldüğünden çok yaygın oldu.

İngilizler harbin başında ana deniz kuvvetlerini Scapa Flow üslerine çektiler ve Almanya'yı ablukaya alarak öteki sulardaki filolariyle çarpıştılar. Müttefiklerin Merkezî Devletlere koydukları uzak abluka bir çeşit ekonomik abluka demekti. Okyanuslara açılmış olan birkaç Alman kruvazörü başarılı ticaret harbi yaptı. Pasifik'teki Alman filosu Coronel deniz savaşında bir İngiliz filosunu yok etti (1 kasım). Buna karşı İngiliz filosu, Falkland'da ticaret harbi yapan Alman filosunu yendi. Akdeniz'de «Goeben» ve «Breslau» kruvazörlerinin Çanakkale'ye sığınmaları üzerine (10 ağustos) Müttefikler Çanakkale boğazına yakın abluka koymuşlardı. Almanlar *donanma varlığı durumunda* kalarak, Kuzey Denizi, Manş kanalı ve Atlantik'te kontrol kurmak istediler. Bazı kruvazörlerle İngiliz kıyılarının bombardımanı mümkün olduysa da, denizaltı harbinin İngiliz donanması üzerinde yapacağı yıpratmalarla bir kuvvet dengesi sağlanması beklenerek, büyük deniz kuvvetleri arasında 1914 te savaş olmadı. Kuzey Denizinde İngiltere sularına ilk deniz harekâtı Almanların Thames ırmağı ağzına mayın dökmeleriyle başladı. 22 eylülde U 9 denizaltısı üç İngiliz kruvazörünü batırdı. Almanlar Baltık Denizinde, Avusturya donanması Adriya Denizinde kapalı kaldı. Müttefikler öbür denizlerde üstünlük sağladılar.

Çanakkale deniz savaşı: 18 mart 1915; Fr. « Bouvet », İng. « Ocean », «Queen Elizabeth» ve «Irresistible» harp gemilerinin batırılması

g. Türkiye'nin harbe girmesiyle İngiltere Kıbrıs'ı eğemenliğine kattı. Merkezî Devletler batı cephesinde ilk anda parlak zaferler kazandıkları halde, ana harekât alanlarında hiçbir devlet kesin sonuca varamadı. Tersine siper savaşının ağır temposu yerleşti.

6. **1915 te harp:** Bazı devletlerin katılmasiyle harp genişledi, yeni cepheler açıldı ve Merkezî Devletler harbin ağırlığını Rus cephesine kaydırdılar.

a. **Batı cephesi savaşları:** 1915 yılında Almanlar batı cephesinde stratejik savunmada kaldılar. İngiliz tümenleriyle kuvvetlenen Müttefiklerin Alman cephesini yarmak amaciyle yaptıkları aralık 1914 mayıs 1915 Champagne taarruzları, mayıs - haziran aylarında Arras taarruzları istenilen sonuçları vermedi. Almanlar Ypres'de yaptıkları taarruzda (23 şubat) ilk zehirli gaz savaşını da yaptılar. Fransız cephesinde büyük bir gedik açtılarsa da, yedek kuvvetleri olmadığından bu başarıdan yararlanamadılar. 10. Fransız, 1. İngiliz ordularının Artois'da, 2 ve 4. Fransız ordularının Champagne'da yaptıkları yaz taarruzları da 25 eylülde Almanlardan ancak 1. hat siperlerini almalariyle sonuçlandı. Savunma sistemindeki gelişme sonucunda, birkaç mevzi hazırlamakla siperlere gömülmüş kuvvetlerin atılmasının pek güç olduğu anlaşıldı. Fransızların büyük kayıplar vermesi ve yıpranmasiyle harekât 1916 ya bırakıldı.

b. **Doğu cephesi savaşları:** (bk. Kroki 2): Almanların şubat ayında doğu Prusya'da Mazurya (Masuren Mazury) kış harekâtı başarılı oldu ve bir Rus ordusu Augusto ormanında 100 000 esir vererek yenildi.

Buna karşı şubatla başlayan Rus kuvvetlerinin Avusturya cephesindeki taarruzu, Merkezî Devletler için tehlikeli bir şekil aldı. Przemyśl kalesi düştü ve Ruslar Karpatlara dayandılar. Bu başarılar ve Çanakkale'de karada tutunma sonucunda, İtalya harbe girdi ve batı cephesinde Müttefikler teşebbüsü ellerine aldılar. Avusturya'ya yardım için Almanlar harbin ağırlık merkezini doğuya kaydırdılar. 4. Avusturya ordusunun katılmasiyle General von Mackensen emrindeki 11. Alman ordusu 1 mayısta başlayan taarruz sonunda Gorlice - Tarnów varmasında Galiçya'dan Rusların çekilmesini sağladı. Bu harekâta yazın Polonya'dan 8. Alman ordusu da katılınca Rus orduları eylül sonunda büyük kayıplara uğramış olarak (750 000 esir) doğuya çekildiler. Bunun üzerine Rus çarı Alman - Avusturya kuvvetlerine karşı olan harekâtı kendi eline aldı ve bu görevi yapmakta olan Grandük Nikolay Nikolaeviç, Kafkas cephesi başkomutanlığına gönderildi. Bu yılki savaşlarda Almanlar Rusya'dan Polonya'yı, Latvıya'yı ve Litvanya'yı aldılar.

c. **1915 te Türk cephelerinde savaşlar:** Bu cephelerde 1915 yılında savaşlar erkenden başladı.

Sina - Filistin cephesi (bk. Kroki 5): Cemal Paşa bahriye nazırlığı kendinde kalmak üzere 4. ordu komutanlığına atandı. 14 000 devenin toplanması ile Birinci Kanal Seferi 8. kolorduya yaptırıldı. Hazırlıklar, 1515 te Yavuz Sultan Selim'ce yapılmış olanlardan bile çok eksikti. Harekât, 14 ocak 1915 te iki kademe halinde Birüsseba bölgesinden gece yürüyüşleriyle başladı. Kuvvetlerin kanal yakınlarında toplanmasiyle 3 şubatta El Kantara'da yapılan geçiş hareketi başarı vermedi. 4 şubat geri harekâtla Birüsseba ve Gazze'ye dönüldü (15 şubat).

Çanakkale cephesi: Bu cephede, Merkezî Devletlerden hemen hiç yardım görmeksizin Türklerin elde ettikleri zaferler hayranlık verici oldu (bk. ÇANAKKALE SEFERİ).

Kafkas cephesi savaşları: Sarıkamış kış taarruzunda çok kayba uğrayan 3. Türk ordusunda Erzurum bölgesinde tifüs hastalığı çıktı. Ruslar kuvvetlerini 188 000 kişiye çıkararak Türk ordusunu iki yandan kuşatmak üzere taarruza geçtiler ve Doğu Türkiye'deki Ermeni azınlığının ayaklanmasını, askerî harekâta zararlı şekilde düzenlediler. Nısan ortasında Van bölgesi Ermenileri ayaklandılar; silâhsız halka taarruz ve birlıklere karşı sabotajlara başladılar. Benzeri

Çanakkale deniz savaşı: Fransız «Bouvet» kruvazörünü batıran Türk top ve eratı

Anafartalar cephesi: Musiafa Kemal siperde (tam karşıda duran zat)

mal olan çarpışmalardan sonra İngilizler çekilme zorunda kaldılar (26 kasım).

Kûtülemare kuşatması (bk. Kroki 4): Bu çekilme sonunda, asıl Türk kuvvetleriyle karşılaştığını anlayan General Townshend, Kûtülemare'de Dicle kıvrımına kapandı (8 aralık). Düşmanı izleyen 6. Türk ordusu iki kez zorladıktan sonra, kuşatma ile yetindi ve Basra'dan yardıma gelen İngiliz kuvvetlerini Felâhiye'de karşıladı. İngiliz kuvvetlerinin ilk taarruzu (aralık 1915) durduruldu. 5 ay süren kuşatmadan sonra 28 nisan 1916 da General Townshend kuvvetleri (5 general, 10 000 savaşçı olmak üzere 13 300 kişi) teslim alındı.

d. **İtalya ile Bulgaristan ve Yunanistan'ın harbe katılmaları:** İtalya birçok pazarlıklardan sonra harbin Müttefiklere güldüğünü görünce, Müttefiklerin her üçünden büyük tavizler kopararak yaptığı - içinde Türkiye aleyhine maddeleri bulunan - harbin ikinci gizli anlaşmasını 26 nisan 1915 te Londra'da imzaladı. Bu anlaşma gereğince, mayıs 1915 sonlarında Avusturya'ya karşı harbe girdi. İtalyanlar 900 000 kişilik 4 orduyle, daha önceden tahkim edilmiş Avusturya mevzilerine karşı yaptıkları taarruzlarda küçük başarılardan başka bir şey elde edemediler ve doğuda Isonzo nehrini bile geçemediler. Fakat İtalya'nın harbe girmesi ile Avusturya, İtalya'ya karşı 300 000 kişilik bir kuvvet tutmak zorununda kaldı. Buna karşı da Fransızlar, İtalya sınırında tuttukları kuvvetleri batı cephesine aktarmak imkânını kazandılar. Bire üç üstünlükle doğuda Isonzo cephesinde İtalyanların 23 haziranda başladıkları birinci Isonzo savaşı, 7 temmuza kadar sürdü. Yıl sonuna kadar yapılan daha dört Isonzo savaşı iki tarafa da hiçbir şey kazandırmadı. Balkan Harbinden yorgun çıkan, Dobruca'yı Rumenlere kaptıran ve harbin başında seferberlik de yapmayan Bulgarlar tarafsız kaldılar. Kralla birlikte Avusturya'yı tutan iktidar, muhalifler Rus taraflısı oldukları halde Almanlardan önemli tavizler koparak, Türkiye'den de Dimetoka'nın bir bölümü (2 587 km²) nü alarak 6 eylül 1915 te Almanya ve Avusturya ile antlaşma imzaladı. Buna göre, en az 4 Bulgar tümeni Sırbistan'a yapılacak Merkezî Devletler taarruzunun başlamasından sonra 5 gün içinde Sırplara taarruz etmeyi kabul etti.

hareketler imparatorluğun her tarafında sıklaştığından, Türk hükümeti cephelere yakın yerlerdeki Ermenileri Suriye'ye ve biraz da Kuzey Irak'a yerleştirmek zorunda kaldı. Bu, bir güvenlik ve kendi varlığını koruma çabasıydı. Rus taarruzları önce Tortum'dan, sonra Karaköse'den olmak üzere 27 nisanda başladı. Ruslar, Van ve Malazgirt'i aldılarsa da, burada toplanan kuvvetlerle 22 temmuzda yapılan Türk taarruzu sonunda büyük kayba uğratılarak Karaköse kuzeyine atıldılar. Van ve Malazgirt kurtarıldı. 5 ağustosta karşı taarruza geçen Ruslar biraz ilerlediler. 1915 yılında önemli başka bir olay geçmedi.

Irak cephesi savaşları: Basra'yı kurtarmak amaciyle bu cephe kumandanlığına atanan Süleyman Askerî, yerli aşiretlerden ve gönüllülerden yararlanarak topladığı kuvvetler ve halk yardımiyle taarruzlar yaptıysa (12 nisan) da, yerli askerlerle gönüllülerin dağılması yüzünden Şuaybiye savaşında başarı elde edilemedi. Türk kuvvetleri Kûtülemare'ye çekildi ve Süleyman Askerî, üzüntüsünden kendini öldürdü. Kûtülemare'yi de alan İngilizler, sıcak mevsimi geçirdikten ve bu arada kuvvetlerini artırdıktan sonra Bağdad'ı da ele geçirmek amaciyle General Townshend komutasındaki tümenle eylül sonunda ilerlediler ve Dicle vâdisinde Bağdad'ın yakınında Selmanpak'e ve Fırat vâdisinde Nasıriye'ye kadar geldiler. Bağdad'da kurulan 45. Türk tümeni ve Kafkas cephesinden 1. seferî kuvvet (sonra 51. tümen oldu) ve 5. seferî kuvvet (sonra 52. tümen adını aldı) in yetişmesiyle İngilizler Selmanpak'te durduruldu. İki tarafa da çok kayba

Yunanistan'da ise, Almanları tutan kralcılarla Müttefiklerden yana olan Venizelosçular ikiye ayrıldı. Başbakan Venizelos'un uygun görmesiyle, General Sarrail komutasındaki Müttefik ordusu Selanik'e çıkarıldı. Sırbistan Merkezî Devletler kuvvetlerince alındıktan sonra, 1916 da ayrı bir Venizelosçu Yunan hükümeti kuruldu ve bu yeni hükümet Müttefiklerce tanınarak onların yanında harbe girdi. Yunanistan'da iki ayrı hükümetin birleşmesi krala yapılan baskı sonunda haziran 1917 de gerçekleşti.

e. **Sırbistan'ın alınması:** İtalya'nın harbe girmesiyle üç cephede savaşmak zorunda kalan Avusturya'nın yükünü hafifletmek, Çanakkale savaşlarını kendi dar kaynaklariyle yapan Türkiye'ye silâh ve gereç yardımında bulunmak için demiryolunu açmak amaciyle Almanlar Sırbistan'ı ele geçirmeye karar verdi. General von Mackensen emrindeki 3. Avus-

Çanakkale cephesi: 258 kg ağırlığındaki mermiyi sırtında taşıyan er Mehmet oğlu Sait

turya ve 11. Alman ordulariyle kuzeyden, 1,5 Avusturya tümeni Drava ırmağı dirseğinden batıdan, 1. Bulgar ordusu (4 tümen) doğudan, toplamı 17,5 tümen (450 000 kişi) ile 12 tümenli Sırp kuvvetlerine (250 000 kişi) taarruz edildi. Tuna'yı 6 - 7 ekim gecesi geçerek yapılan taarruz, parlak bir şekilde gelişerek, 200 000 kişilik kayba uğratılan Sırpların 26 kasımda yenilmesiyle başarıya ulaştı. 4 aralık 1915 te Sırbistan'ın ele geçirilmesi tamamlandı. Bu harekâta katılan 2. Bulgar ordusu da Üsküp yönünde ilerleyip Kaçanik boğazını tutarak Sırpların Selanik'e müttefiklerinin yanına çekilmesini önledi. Sırpların Arnavutluk dağlarına çekilen döküntüsü Müttefik deniz kuvvetlerince Korfu'ya alındı. Bunlar 1916 baharında Makedonya cephesinde yer aldı. Bu zaferin elde edilmesiyle Merkezî Devletlerde Kuzey Denizinden Dicle nehrine kadar bağlantı sağlanıyor ve Türkiye tek başına kalmış olmaktan kurtuluyordu.

f. **Makedonya cephesinin kurulması:** Müttefik Devletler 1915 yılında batı cephesinde yıprandıklarından ve Çanakkale cephesine bağlanıp kaldıklarından hemen kuvvet getirip Sırplara yardımda bulunamadılar. Sırbistan'ın tehlikede olduğu anlaşılınca bir Fransız tümeni Çanakkale'den getirilerek Selanik'te karaya çıkarıldı (5 ekim). Bir İngiliz tümeni ile bir Fransız tugayı da batı cephesinden Selanik'e getirilip General Sarrail'in emrine verildi ve böylece bir savunma cephesi kuruldu. Yunanistan, ısrar edildiği ve kendisine Kıbrıs'ın verileceği vadedildiği halde (16 ekim) harbe girmedi. Bu cephenin Sırplara bir yardımı olmadıysa da, buradaki kuvvetler Çanakkale'nin boşaltılmasından sonra artırılarak 1 ve 2. Bulgar ve 11. Alman ordularını ve XX. Türk kolordusunu yıllarca tuttular. Avusturya, Selanik cephesinden çok, Arnavutluğun ele geçirilmesinden yararlandı.

g. **1915 te sömürgelerde harp:** Bir Alman sömürgesi olan Kamerun'a 1914 yazında başlayan Müttefik taarruzları sürekli oldu, 1915 sonbaharında başarıya ulaştı ve şubat 1916 da buranın alınmasiyle sonuçlandı. Doğu Afrika Alman sömürgesindeki Alman kuvvetleri (40 000 kişi) nin 1914 te İngiliz ve Belçika sömürgelerine yaptıkları taarruzlarla Müttefiklerin kaybettikleri toprak, karşı taarruzlarla 1915 yılı sonuna kadar geri alındı. Pasifik'teki Alman adaları İngiliz ve Japon kuvvetlerince ele geçirildi.

h. **1915 te deniz savaşları:** Karadeniz'de üstünlük elinde olduğu halde Rus filosu 1914 te başarılı olamadı. Ancak yeniden yapılan üç savaş gemisi ve 9 muhribin katılmasiyle üstünlüğün belirli şekilde sağlanmasından sonra askerî ulaştırmaya engel olmak, İstanbul boğazını, Ereğli, Zonguldak ve Trabzon limanlarını bombardıman etmek, İstanbul boğazının girişini mayınlamak suretiyle etkili oldu. Türk filosu Marmara'da ulaştırmayı koruma ve denizaltılarla savaşma işleminde kullanıldı. Çanakkale boğazı ağzında Türk küçük filotillası çok yararlı oldu. Müttefik deniz kuvvetleri (441 740 tonilato tutarında İngiliz, 152 235 tonilato tutarında Fransız harp gemisi) nin harekâtı için (bk. ÇANAKKALE SEFERİ) Marmara'ya giren Müttefik denizaltıları, Haydarpaşa - İzmit demiryolunu bozmaya giriştiler.

Okyanuslarda, özellikle Almanlar, ellerinde bulunan 36 denizaltiyle 18 şubat 1915 te sınırsız denizaltı savaşına başladılar. 7 mayıs 1915 te batırılan «Lusitania» adlı İngiliz vapurunda (cephane de yüklü idi) Amerikan uyruklu bazı yolcular bulunduğundan Amerikalıların siyasî teşebbüsleriyle Almanlar, denizaltı savaşlarını sınırlamak zorununda kalarak, denizaltı taarruzlarını yalnız Kuzey Denizi'nde yapmağa başladılar (eylül 1915).

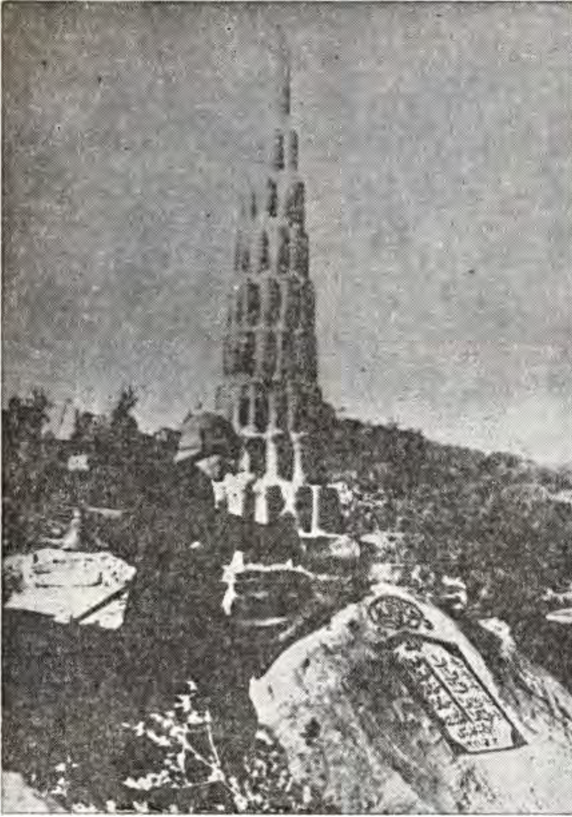
i. Japonya, Almanlara karşı harp açmakla birlikte, Pasifik'teki Alman adalarını almakla yetindi ve başka alanlarda savaşa katılmadı.

I. D. H. nin birinci yıl dönümünde Papa XV. Benedictus'un savaşçı devletlere verdiği barış önergesi savaş sesleri arasında kayboldu.

j. 1915 te Merkezî Devletler, batıda Fransız ve İngiliz, doğuda Rus kuvvetlerini yıprattıkları, zaferler kazandıkları,

Türk harp madalyası

Anafartalar cephesi: Kumandan Mustafa Kemal Kireçtepe'deki 5. tümen şehitlerini ziyarette

Sırbistan'ı aldıkları halde son zafere varamamışlardı.

7. **1916 da harp:** Müttefikler, harbin milletler topluluğu arasında oluşunu göz önünde tutarak, 1916 için ortak bir plan yapılması gerektiğini kavradılar. En yetkili askerlerini Fransız başkomutanlığı karargâhında 6 aralıkta topladılar. Elden geldiği kadar büyük kuvvetlerle doğu, batı ve İtalya cephesinde taarruza geçme ve bu taarruzu iklime, düşman durumuna ve siyasî koşullara uydurma, bu cepheler dışında az kuvvet tutma, Merkezî Devletlerin kendilerinden önce bir yerde taarruza geçmesi halinde ortaklarının da karşılarındaki düşmana taarruz ederek yardımda bulunma kararına vardılar. Buna karşı Merkezî Devletler böyle bir anlaşmanın gerekli olduğunu düşünmediler. Almanların, batı cephesinde ve Verdun'de kesin sonuç

Türk hemşirelerinin cepheye hareketi

aramak istemelerine karşılık, Avusturyalılar İtalya cephesinde büyük bir taarruz yapmayı düşündüler ve bu planı uyguladılar.

a. **Batı cephesinde:** 1916 yılı başında batı cephesine doğu cephesinden kaydırılan kuvvetler ve yeni yapılan 42 cm lik toplar, General Pétain'in komutasındaki 2. Fransız ordusu ile savunduğu Verdun bölgesine getirildi.

Verdun savaşları: Verdun bölgesinde taarruz Meuse nehrinin iki yakasından, kuvvet yetmezse batısından olması gerekirken, başlangıçta doğudan, sonra batıdan üç evrede şöyle yapıldı: I. evrede (21 - 25 şubat) Meuse ırmağı doğusunda sistemli bir taarruzla 21 şubat sabahı ateş hazırlığına başlayıp, öğleden sonra piyade hücum edecek gibi 25 km cephede Meuse yaylasından, II. evrede (6 mart - nisan) Lorraine üzerinden ve Meuse ırmağı batısından, III. evrede (mayıs - eylül) Fransız karşı taarruzlariyle başlavan Alman yıpratma taarruzları her iki yakadan yapıldı. Kanlı savaşlar yüzünden, Fransızlar kayıp verdikçe değiştirmek suretiyle Verdun'den 66 tümen (Almanlar daha az) geçirdiler. Almanlar 300 000, Fransızlar 400 000 kayıp verdiler. Bu taarruzlar Fransız ordusunu sarstı. Bir aralık Meuse ırmağı doğusuna çekilmeyi düşündülerse de, Joffre'ın dayatması buna engel oldu. Almanlar, Verdun'de tahkim edilmiş bazı savunma yuvalarını aldılarsa da, 5 - 6 km ilerlemekten baska bir şey elde edemediler. Müttefiklerin başkomutanları veya temsilcileri Alman Verdun taarruzları üzerine Paris yakınında 12 martta tekrar toplandılar ve her müttefikin elden geldiği kadar erken taarruza geçmesini, Sırp ordusunun hemen Selanik cephesine aktarılmasını kararlaştırdılar. Verdun başarısızlığı üzerine Alman başkomutanlığına, zamanı geçmiş bir kararla Hindenburg getirildi (28 ağustos). Yeni başkomutana harbin yönetiminde her çeşit kaynağı seferber etme, işçi yükümlülüğü uygulama, sert ekonomik tedbirler alma konularında geniş yetkiler verildi (15 eylül). Böylece Almanya'da başkomutanlık başbakanlıktan daha çok söz sahibi oldu.

Somme taarruzları: 2. Fransız ordusu 26 haziranda Somme ırmağının iki kıyısından, İngilizler ilk defa tanklar da kullanarak Arras'tan taarruza geçtiler. Daha ekim 1914 te İngiliz albayı Swinton ile Fransız albayı Etienne'in buluşları olan tank, gizlice yapılarak kullanılmıştı. Savaş iki ay sürdü. İki taraf da yıprandı. Bu taarruzlarda Müttefikler 750 000 kayba karşılık, dar bir cephe üzerinde 12 km ilerleyebildiler. Bu ve Verdun'deki kayıplar yüzünden Mareşal Joffre'un Fransız başkomutanlığından çekilmesi istendi. Almanların bu savaşta kaybı 500 000 kişi idi.

b. **Doğu cephesi savaşları** (bk. Kroki 2): 1915 kayıpları ve başarısızlıkları yüzünden Rusların doğu cephesinde esaslı bir harekâta geçmeleri zaman isterdi. Giriştikleri büyük hazırlıklar arasında Transsibirya demiryolunun çiftleştirilmesi, Arhangelsk limanına kadar demiryolu uzatılması müttefiklerinden gereç yardımı görmek bakımından önemli idi. Kuvvetlerini de 35 kolordudan, zayıf donatımlı 130 tümenli 60 kolorduya çıkardılar. Müttefikler, Alman stratejisinin iç hatlardan yararlanarak bir yerde başarı kazandıktan sonra yenisine geçmek esasına dayandığını anlamışlardı. İçlerinden birine taarruz edilmesi halinde, ötekilerin hemen taaruza geçmeleri üzerinde anlaşmışlardı. Bu anlaşma uyarınca Almanların Verdun taarruzları üzerine Ruslar da yardım taarruzu olarak, Naroç' ve Svir' gölleri arasından iki gün süren çok şiddetli bir topçu hazırlığından sonra 23 tümenle General Ragoza'nın 2. ordusiyle Almanlara taarruz ettiler (18 mart - 7 ni-

san). 100 000 kişi kaybettikleri bu savaşta elde ettikleri toprakları, karşı taarruza geçen Almanlara bırakmak zorunda kaldılar.

Rus Brusilov taarruzları: Ruslar bu taarruzu doğu cephesinde Almanlara karşı kesin sonuç almak için yapacaklardı. İlkin General Brusilov emrindeki güney orduları grupu ile Avusturyalılara taarruz ettiler. Bu harekât, İtalya'ya karşı Tirol'de yapılan Avusturya taarruzları üzerine İtalyanların yükünü hafifletmek için yapıldı (4 haziran). Ruslar ilk 6 gün içinde 100 000 esir aldılar ve 100 km ilerlediler. Taarruz başarılı gelişmişti; fakat Ruslar harekâtın ağırlık merkezini buraya almak kararını Pripyat' bataklığının iki yanından kuvvet getirerek çabuk uygulayamadıklarından tatbik edemediler. Ruslar Bukovina'yı ele geçirip, Karpatlara dayandılar. Merkezî Devletlerce, durumu düzeltmek için, Tirol'de taarruz kesilerek 8 Avusturya tümeni, batı cephesinden sekiz Alman tümeni ve iki Türk tümeni (19 ve 20. tümenleriyle XV. kolordu) hemen buraya gönderildi ve Rus taarruzu durduruldu. Alman Güney Ordusu emrinde Türk kolordusu, özellikle 20. tümen şiddetli savaşlarla Avusturyalılara büyük yardımlarda bulundu ve 32 000 kişilik varlığının hemen yarısını buradaki savaşlarda on ayda kaybetti. Brusilov taarruzlarının yükünü hafifletmek için Almanlar Lutsk'tan ve Baranoviçi'den haziran sonunda taarruz etmişlerdi. Merkezî Devletlerin beklemedikleri, ağır şekilde üç ay süren bu Rus taarruzları, Rusların 1 400 000 kayıpla yıpranmalariyle sonuçlandı ise de, Rumanya'nın kararsızlığını bırakıp Müttefikler yanında yer almasına sebep oldu ve Avusturya'nın İtalya'da elde etmek üzere olduğu başarıyı önledi.

c. **İtalya cephesi savaşları:** 1916 da yapılacak harekât konusunda da Alman ve Avusturya başkomutanları anlaşamadıktan başka, her biri kendi görüşünü uygulamaya karar verdi. Avustryalılar İtalya'ya taarruza hazırlanırken İtalyanlar Verdun'de Fransızlara yapılan Alman baskısını hafifletmek amaciyle mart 1916 da Avusturya cephesine başarısız bir taarruz (5. Isonzo savaşı) yaptılar. Avusturyalılar 15 mayısta başladıkları Güney Tirol harekâtında Asiago yaylasında 4 haziranda Alpleri aştılar. Pô nehri düzlüklerine birkaç km kalarak başarı ile ilerlemekte oldukları bu sırada, Brusilov taarruzları yüzünden kuvvet çekmek zorununda kalınca ilerleme durduruldu. Bunun üzerine İtalyanlar Güney Tirol'den, sonra da Isonzo'da 6 ağustosta 6. Isonzo taarruzunu yaptılar, pek az ilerleyebildiler. 12 - 15 ağustosta 7. Isonzo ve daha sonraki aylarda 8 ve 9. Isonzo savaşını tekrarladılarsa da, yine büyük başarı elde edemediler. Biraz toprak ile Gorica şehrini aldılar. 1916 da İtalya harekât bölgesinde önemli bir savaş yapılmadıysa da, İtalyanların karşısında Avusturya kuvvetlerinin bağlanması sağlandı.

d. **Rumanya'nın harbe girmesi ve saf dışı edilmesi** (bk. Kroki 6): Rumanya harbin başında Merkezî Devletlerin taarruzuna uğramamış olmasından ötürü harbe girmedi. İki tarafla ilişkisini kesmeksizin fırsat kolladı. Bulgaristan'ın harbe katılmasından ve Sırbistan'ın alınmasından sonra da Merkezî Devletler tarafını tutmadı. Brusilov taarruzlarının başarısı üzerine, Rumenlerin bulundukları yerlerin kendilerine bırakılması, harp gereçleri verilmesi, Dobruca'ya üç Rus tümeninin getirilmesi, kendileriyle birlikte Rusların da Avusturya'ya taarruz etmeleri ve bunun ardından Müttefiklerin Makedonya'da taarruza geçmeleri koşullariyle imzaladığı antlaşma (17 ağustos) ile Avusturya'ya karşı harbe girdi ve Avusturya sınırından taaarruza

Alman piyadesinin bir Müttefik tankına hücumu

başladı (27 ağustos). Merkezî Devletler, sırasiyle Almanya, Türkiye ve Bulgaristan, Rumanya'ya harp ilân ettiler. Harp değeri yükseltilememiş ve donatımı zayıf olan Rumen ordusu (23 piyade, 3 süvari tümeni olarak 714 000 kişi), Transilvanya (Mac. Erdély) nın üçte birini ele geçirdi. Merkezî Devletler, Pless (Pszczyna) te Alman başkomutanlığı karargâhında yaptıkları toplantıda, Rumanya'ya uygulanacak ortak harekâtı kararlaştırdılar. 1. Avusturya, 9. Alman, 3. Bulgar orduları ve 6. Türk kolordusu (15, 25 ve sonra 26. tümenler) tutarı 23 tümenle, Rumanya seferi parlak bir şekilde yapıldı. Dobruca'da (2 eylül), Transilvanya'da (19 eylül) savaş başladı. Sonra General von Mackensen'in yönettiği Tuna Ordusu, Bulgaristan'da Tuna nehri üzerinden Ziştov (Bulg. Sviştov) da kuzeye geçti. Rumen ordusu Bükreş yakınlarında bir daha yenildi (3 aralık), Bükreş alındı (7 aralık). Ocak ayının ilk haftasında Seret nehrine kadar hemen bütün Rumanya ele geçirildi. Kurtulabilen bölümleriyle küçük Rumen ordusu kuzeyde Besarabya güney sınırı yakınında Rus orduları kanadında yerleşti (8 ocak 1917). Bu harekâta 3. Bulgar ordusuna bağlı olarak katılan 6. Türk kolordusu, ilk önce Ruslarla kuvvetlendirilmiş olan Rumen kuvvetlerinin Dobruca'dan yaptıkları taarruzları karşılamağa yetişmiş, sonra bu bölgede düşman cephesinin yarılmasında etken olmuş ve 26. tümen ile Bükreş'e önde girmişti. Bu kolordu (26. tümeni nisan 1917 ortasında Filistin cephesine alınarak) Rus ihtilâline kadar Rumanya'da kaldı. Bu süre içinde 42 000 kişilik 6. kolordu 19 100 kayıp verdi.

e. **Makedonya cephesi savaşları** (bk. Kroki 7): Müttefikler Selanik'e çıkarak Yunanistan'ın tarafsızlığını bozmuş oldukları halde (ocak 1915), Venizelos'un Çanakkale'ye bir Yunan kolordusu göndermeyi kabul etmesi ve Anafartalar çıkarması sırasında Saros körfezine 300 kişilik Yunan gönüllüsünün çıkarmaya katılması da hesap edilirse, Venizelos aleyhinde bulunan Kral Konstantinos, politik durumunu göz önünde tutarak, Sırbistan'ın alınmasından sonra, Almanlarca Yunan sınırının geçilmesine razı olmadı. Önemli Müttefik kuvvetleri burada tutuldu ise de, Merkezî Devletlerin de kuvvet bırakmasını gerektirdi. 10. Türk kolordusu (46 ve 50. tümenlerle 177. alay) 17 kasımdan başlayarak bu cepheye girdi. Müttefiklerin yeniden getirdikleri 5 İngiliz ve 4 Fransız tümeni, Sırp kuvvetleriyle Makedonya'da 250 000 kişiyi buldu. 1916 yılında Bulgarların, buna karşı Sırpların, sonra da İngilizlerin zayıf taarruzlarından başka, Cerna ve Manastır (Bitolj) yönlerinde Müttefiklerin yaptıkları taarruzlar Manastır'ı elde ettikten sonra durdu (11 aralık). Yunanlıların da, siyasî birliklerini sağlayıp harbe katılmalariyle burada büyük bir tehdit belirmekteydi.

f. **Türk cephelerinde savaşlar:** 1916 da Türkler yurt dışında üç, yurt içinde ise dört cephede çarpıştılar:

Kafkas cephesi savaşları: Grandük Nikolay komutanlığa atanınca, Ruslar Kafkas cephesindeki kuvvetlerini büyük çapta artırıp 7 kolorduya çıkararak 11 - 18 ocak 1916 da Azap yarmasiyle 3. orduyu Erzurum'a çekilmek zorunda bıraktılar. Önce Erzurum doğusundan yaptıkları taarruz başarı vermedi. Sonra Kargapazarı dağı üzerinden yaptıkları atak bir hareketle Erzurum düştü. Bundan sonra Bitlis - Muş İspir - Rize hattında tutunduk Çanakkale'nin boşaltılmasından sonra, ilk ağızda toplamı 100 000 kişi kadar olan 3. ordu kuvvetlendirilmedi. Buna karşı 7 tümen, yurt dışındaki cephelere gönderildi. Ancak Erzurum'un kaybından ve zaman geçtikten sonra Erzurum'un geri alınması için Ruslara karşı büyük bir taarruz yapılmasına ve bunun için de Çanakkale'den serbest kalan 2. ordunun doğu cephesi (Elazığ - Malatya bölgesi) ne yığınaklandırılmasına karar verildi. 3. ordu, 5. kolordu ile kuvvetlendiriliyordu. Verilen emre göre 2. ordunun yığınağının sona ermesine kadar 3. ordu, kesin sonuçlu savaşlardan çekinecekti. Ruslar, 2. ordunun harekât planını ve dolayısiyle yığınağının ağustos başında bitirilebileceğini öğrenmiş olduklarından Fırat havzasında 3. orduya taarruz ettiler. Trabzon'a da bir kolordulariyle ilerlediler. Bayburt'un kahramanca savunmasına dayanan 3. ordu çokça direndiğinden kayba uğradı ve Kemah - Refahiye - Tirebolu çizisine çekilmek zorunda kaldı (temmuz ortası). Böylece, plana göre her iki ordunun Erzurum genel doğrultusunda taarruz olanağı ortadan kalktı. Temmuz ayında Muş Çapakçur (Bingöl) çizisinde toplanan 2. Türk ordusu 2 ağustosta tek başına taarruz ederek Bitlis-Buğlan - Kiğı çizisini elde etti. Fakat 3. orduvu yenen Ruslar, buradan kuvvet kaydırıp karşı taarruza geçerek lojistik destek sıkıntısında bulunan 2. orduyu da eski mevzilerine çekilmek zorunda bıraktılar. Çanakkale'de kahramanlıklar yaratan bu ordunun askeri, yukarıda açıklanan sebepler ve bunlara ek olarak da, en yakın demiryolu istasyonu Pozantı ve Ankara olduğundan, Çanakkale'den bu bölgeye yapılan uzun yürüyüşler, bundan başka, kaynağı kısır olan bu bölgede yokluk derecesindeki lojistik eksiklikler yüzünden, kendisinden beklemeni gerçekleştiremedi. Bundan sonra her iki taraf önemli bir harekette bulunmadı. Ruslar, kışı geçirmek üzere biraz gerilediler. 2. ordu da, 3. ordunun itirazına rağmen, Bitlis - Genç - Karakoçan çizisine çekildi. Orduya vekillik ederken Mustafa Kemal Paşa. karargâhını Diyarbakır'a çekti. Bir kolorduyu da buraya kışı geçirmek için ordugâhlara çekmek istediyse de, izin verilmedi.

Irak cephesi savaşları: 1915 harekâtı sırasında görüldüğü gibi, 6 Türk ordusu (13 ve 18. kolordular), Felâhiye'de İngiliz kuvvetlerinin taarruzlarını kırarak bazan 2 000 e inen kuvvetlerle kuşatmasını devam ettirdikleri Kûtülemare'de General Townshend kuvvetlerini tutacak ve kurtarmaya gelen İngiliz Irak ordusuna 27 nisanda taarruz edecekti. Kûtülemare'nin kurtarılması için İngilizlerin yardım istekleri üzerine, bir Rus süvari tümeninin İran içerisinden ve sınırımızdan geçerek Bağdad'ın kuzeydoğusunda Hanikin'e kadar geldiği öğrenildi. 13. kolordu İran cephesine aktarılarak ve Felâhiye'de 18. kolordu bırakılarak taarruzdan vazgeçildi.

13. kolordu İran içlerine daldı ve Rusları Hemedan'a kadar attı. Türk başkomutanlığının Kazvin yönünde yapılmasını istediği taarruz, o sıralarda İngilizlerin büyük ölçüde kuvvetlenerek (17 000 savaşçı Türk'e karşı 95 000) Dicle boyunca taarruz etmeleriyle İran'daki Türk kuvvetlerinin geri alınmasını gerektirdi. Bir yıldan beri çok üstün sayıdaki düşmanlara karşı savaşan Türk kuvvetleri Felâhiye'yi bırakmak zorunda kalarak Bağdad'a çekildi. Takip eden İngilizler Bağdad'a taarruz ettiler. 13. kolordu henüz 18 günlük uzaklıkta olduğundan bu şehir İngilizlere bırakıldı (11 mart 1917).

Sina - Filistin cephesi: Bu cephede Süveyş kanalına karşı 2. Kanal Seferi hazırlanırken Mekke şerifi Hüseyin'in yönetimsizlik ve dış etkilerle ayaklanması üzerine bu ayaklanmayı bastırmak için 4. ordudan bir kısım kuvvet gönderildi. 4. ordu kuvvetleri Gazze Şeria - Birüsseba çizisinde savunma düzenine geçti.

Hicaz, Asir ve Yemen harekâtları: Öteden beri Osmanlılara bağlılığı zayıf olan bu bölgenin güvenliği için barıştaki kuvvetler (7. kolordu ile Hicaz ve Asir bağımsız tümenleri) yerlerinde bırakılmıştı. Buradaki kuvvetler er kaynağı bulamadıkları için seferber olamadılar. İngilizlerin kışkırtması ile harbin ikinci yılında ayaklanmalar başladı. Mekke şerifi Hüseyin bağımsızlığını ilân etti. Böylece Hicaz krallığı İngilizlerce de tanındı. Asir'de Seyit İdris de ayaklandı. Yemen'de İmam Yahya bağlı kaldı. 7. kolordunun ana vatanla bağlantısı kesildiğinden beslenme ve lojistik bakımından büyük zorluklarla Medine'yi, Asir'in kuzey bölümünü ve Yemen'i harbin sonuna kadar tuttu ve ancak mütarekeden sonra teslim oldu (23 ocak 1919). 1917 şubatında Hicaz seferî kuvveti komutanlığına atanmak üzere Şam'a kadar gelen Mustafa Kemal Paşa, buranın savunulmayıp boşaltılması gerektiğini ileri sürdü. Başkomutan vekilince de kabul edilen bu fikir, manevî sebepler yüzünden uygulanmadı. Mustafa Kemal Paşa da atanmadı.

g. **1916 da sömürgelerde savaşlar:** Müttefikler Afrika'da Kamerun'u ve Doğu Afrika sömürgesinin bir bölümünü çetin savaşlardan sonra elde ettiler. Bu sömürgelerdeki savaşlarda Müttefiklere yardım ettiğini ileri sürerek Almanya, Portekiz'e harp ilân etti (9 mart 1916).

h. **1916 da deniz harekâtı:** Almanlarla İngilizler arasında 31 mayısta yapılan Skagerrak veya Jylland deniz savaşı, I. D H. nin en önemli deniz savaşı oldu. Amiral von Scheer komutasındaki Alman donanması, Amiral Jellicoe emrindeki İngiliz donanmasiyle Skagerrak boğazı açıklarında karşılaştı. Almanların kaybı 61 000 tonilato (2 zırhlı, 4 küçük harp gemisi), İngilizlerin kaybı 120 000 to-

Jylland (Skagerrak) deniz savaşı: (31 mayıs - 1 haziran 1916; Alman donanmasının hücuma geçmesi)

nilato (6 zırhlı) olduğu halde bu, İngiliz donanmasının çok büyük olan üstünlüğünü ortadan kaldıramadı. Almanlar denizaltı savaşına büyük önem verdiklerinden, 1916 da bunu geniş olarak sürdürdüler. Müttefiklere ayda ortalama 300 000 tonilatoluk gemi kaybettirdiler.

Karadeniz'de: Türk ve Rus donanmalarının harekâtı 1915 te olduğu gibi sürüp gitti. Bu arada «Yavuz» ile Rusların yeni hizmete koyduğu «İmperatritsa Mariya» arasında yarım saatlik bir çarpışma oldu. «Yavuz»un aldığı yara yüzünden tamire girmesi bu denizde ulaştırmayı güçleştirdi. Karadeniz'de de asıl etkinlik daha çok denizaltılara geçti ve bu denizdeki Alman denizaltısı 12 ye çıktı.

i. **1916 da hava savaşları:** 1915 ten sonra, zeplin akınları Londra üzerinde daha sık görülmeğe başladı.

j. **Merkezî Devletlerin 1916 barış teşebbüsleri:** Brusilov taarruzlarının kırılmasından ve Rumanya'nın alınmasından doğan silâh başarısından yararlanarak Almanlar, barış teşebbüsü yaptılar. 12 aralıkta Merkezî Devletlerin barışa istekli oldukları ve Müttefik tarafın barış koşullarını öğrenmek istedikleri Amerika Birleşik Devletlerine bildirildi. 18 aralıkta Amerika bu önergeyi yerine ulaştırdı ise de, Müttefikler kabul etmediler.

1916 da Merkezî Devletler 1915 e göre daha az da olsa, zafer elde ettikleri halde, harbin güdümünde hareket serbestliği Müttefiklere geçti. Merkezî Devletlerde harbin bir elden yönetimine, ancak Rumanya'nın harbe girmesinden doğan durum sonucunda başkomutanların Pless (Pszczyna) te toplanmalariyle önem verilebildi. Türk başkomutan vekilinin ortak bir harp güdümü yolundaki önergesi de Hindenburg'un Rumanya'ya üçüncü bir tümen ve Makedonya'ya da iki tümen istemesine ve bu isteklerin yerine getirilmesine yol açtı.

8. **1917 de harp:** Aralık 1916 da İngiltere'de harbi daha şiddetli uygulamak isteyen Lloyd George kabinesi başa geçti ve Fransa'da Briand kabinesinde değişiklikler yapıldı. Fransız başkomutanı Nivelle'in 1917 de harp için «batı cephesinde Aisne nehrinin iki yakasından baharın girişiyle başlayıp ara vermeksizin sürecek İngiliz - Fransız taarruzu, Bulgarları Selanik'ten ve Dobruca'dan atacak İngiliz - Fransız - Sırp - Rumen taarruzu, doğu cephesinde Almanya ve Avusturya'ya Rus taarruzu ve Avusturya'ya İtalyan taarruzu» esasına dayanan planı, bütün Müttefik başkomutanlarının temsilcilerince 15 ocakta kabul edildi. Kaynakların seferber edilmesi gerektiğinde ortak görüşe varıldı.

Buna karşı, Hindenburg, Alman imparatoru üzerinde bütün gücünü kullanarak, sınır tanımayan denizaltı savaşına yeniden girişilmesini kabul ettirdi. Amerika, harbe girse de hazırlanıncaya kadar geçecek beş aylık süre içinde İngilizlerin boyun eğecekleri kabul edildi. Harbin ağırlık merkezi denizlere geçecek, karada stratejik savunmada durulacak ve bunun için de stratejik mevziler hazırlanacaktı.

a. **Batı cephesinde savaşlar ve Amerika Birleşik Devletlerinin harbe girmesi:** Bu cephede 1916 yılında yapılan savaşlarda, iki taraf çok kayıp verdiği halde esaslı bir sonuç alınamadı. Almanya'da başkomutanlık, olağanüstü yetkiler kanunu gereğince iş yükümlülüğü ile gereç seferberliğini düzene koydu. Batı cephesinde cephe daraltıldı ve yeni kurulan kıtalardan 13 tümen bu cepheye getirildi. Geride Siegfried mevzileri denilen üç stratejik mevzi (Hindenburg, Hermann ve Anvers-Meuse mevzileri) in hazırlanmasına başlandı. İngiliz ve Fransızların 15 martta baş layan taarruzları çok kayıplar pahasına mart sonuna kadar sürdü. Kayıpların çokluğuna göre kazanç azdı. Almanların, 1 şubatta başlayarak kayıtsız şartsız denizaltı harbi yapacaklarını ve tarafsız da olsa bütün gemileri haber vermeden batıracaklarını bütün tarafsızlara ve bu arada Amerika Birleşik Devletlerine bildirmesi üzerine, İngiltere ve Fransa'ya sattığı gereç için böyle bir denizaltı harbinin daha çok kendisine yöneltilmiş olduğunu kabul eden Amerika, 3 şubatta Almanya ile siyasî ilişkilerini kesti. Amerikalıların itiraziyle Almanlar, haftada bir yolcu vapurunun belirli bir doğrultuda sefer yapmasına razı olacaklarını bildirdiler. Bunu onura dokunur bulan Amerika, üstelik Meksika'yı kendi aleyhine kışkırttığı için Almanya'ya 6 nisanda harp ilân etti.

Amerika harbe hazır değildi. En büyük birlikleri alay olup bunların da sayısı azdı. İnsan kaynaklarını seferber etmesi, birlik kurması ve Avrupa'ya göndermesi 1918 yılını bulacak sanılıyordu. Oysa Amerika 1,5 yılda 42 tümeni yavaş yavaş hazırlayıp Avrupa'ya göndermeyi üzerine aldı.

Harbe girmeden önce 120 000 askeri bulunan Amerikan ordusunun genişletilmesi, silâhlandırılması yolunda büyük çabalar harcandı ve Amerikan birlikleri 26 haziranda Avrupa'ya ayak bastı. Amerika'lı General Pershing'e birliklerini parçalamaksızın istediği gibi kullanabileceği bildirilmişti. Fransız ve İngilizler Artois'da (9 nisan), Aisne nehrinden (16 nisan), Champagne'da (17 nisan) taarruza geçtilerse de, başarı kazanamadılar. Ağır kayıplar (İngilizler 186 400 kişi, Fransızlar 107 000 kişi) yüzünden, Fransız halkı ve birlikleri arasında hoşnutsuzluklar çıktı ve bazı kıtalar ayaklandı. Almanlar bu sırada taarruza geçmeyi beceremediler.

Atlantik'te bir Alman denizaltısının bir Müttefik gemisini torpillemesi

Fransız başkomutanlığına General Nivelle'in yerine Verdun'de ün kazanmış olan General Pétain getirildi. Yeni başkomutan orduvu derleyip topladı; parça parça taarruzları, Alman ordusunu yok edecek esaslı taarruzları hazırlamak için geri bıraktı; çok sayıda tankın harbe hazırlanmasına kadar, oyalayıcı savaşlarla yetinmeyi kararlaştırdı. Bu arada kabine buhranlarından sonra azimli tanınan Clemenceau başbakan oldu.

Almanlar da bu cephede kesin savaşlara girişmediler, barış peşine düştüler. Alman başbakanı, harbe son vermek üzere, Almanya'nın toprak almaksızın ve tazminat vermeksizin bir barışa hazır olduğunu, başkomutanın görüşünü al-

madan, Reichstag Meclisinde ilân etti ve arkasından ayrıldı (13 temmuz). Avusturyalıların Fransızlara verdiği barış önergesi kabul edilmedi. Müttefikler kapalı cevaplar verdiler. Amerika da Alman yöneticilerini suçlu tutarak, harpten önceki durum kurulmadıkça görüşmeleri kabul etmeyeceğini bildirdi ve Wılson 14 maddelik ilkelerini ortaya attı. Papa XV. Benedictus'un ağustos ayında yaptığı aracılık teşebbüsleri de kabul edilmedi. Bu arada harp devam etmiş, Fransızlar Verdun'de (ağustos 1917) ve Malmaison'da (23 ekim), İngilizler Cambrai'de çok sayıda tanka dayanarak (21 kasım) taarruzlarında yine büyük kayıplar verdikleri halde kesin bir başarı elde edemediler. İngiliz 3. ordu cephesinde yapılan bu son taarruzda tankların baskın etkisi mümkün olmuş, fakat bundan yararlanacak yedek birlikler hazır bulundurulmamıştı.

Hindenburg, İngiliz kuvvetlerine yönelecek taarruzlarını 1918 yılı için hazırladı. Bu taarruzların büyük Amerikan birliklerinin yetişmesinden önce başarıya varmasına önem veriliyordu.

b. **Doğu cephesi ve Rusya'nın harpten çekilmesi:** 1916 Brusilov taarruzlariyle Ruslar, Galiçya'da başarı göstermişler ve ancak Alman - Türk kıtalarının katılmalariyle bir felâket önlenebilmişti. Fakat bu, Rus ordusunun büyük kayıplar vermesine sebep olmuştu. Bütün cephelerde üç yıldır yalnız insan gücüne dayanan savaşlar yüzünden Ruslar insanca çok zarara uğramıştı. Bu yüzden, Rusya'da birçok ayaklanmalar çıktı. Çarlık çöktü, yeni kurulan cumhuriyet yönetimi harbe devam etti. Temmuzda Galiçya'da, eylülde Riga yöresinde bazı başarılar kazanıldı ise de, halkın hoşnutsuzluğu sürüp gitti. Sonunda Lenin, 7 kasımda Sovyet halk komiserleri hükümetini kurdu ve harbe de son vermek üzere mütareke istedi ve imzaladı (15 aralık). Rusya'nın harpten çekilmesi Müttefikler için büyük bir kayıp olduysa da, Amerika Birleşik Devletlerinin harbe girişi bu kaybı fazlasiyle karşıladı.

c. **Makedonya cephesi savaşları:** Bu cephede Müttefiklerce yapılması kararlaştırılmış olan taarruz, İngilizlerin, bazı birlikleri buraya gönderecek yerde, batı cephesine göndermesi, Rusya olayları yüzünden Sırpların morallerinin zayıflaması sonucunda genel bir taarruz şeklinde olmadı. İngilizlerin nisan ve mayısta Doyran gölü dolaylarında yaptıkları iki taarruz bir fayda vermedi. Fransızların mart ortasında Manastır ve mayıs başında Vardar vadisinden giriştikleri taarruzlar da durduruldu. Bu yıl, Almanların Bulgaristan'dan besin çekmeleri sonucunda bu memlekette ve Makedonya'da açlık çıktı. Bulgar ordusu besin ve giyecek sıkıntısı içinde idi. Türk kuvvetleri, Serez - Kavala çizisinde ve Prespa gölü bölgesinde savaştılar. 1917 de Irak ve Filistin cephelerinde duyulan kuvvet ihtiyaciyle 46. tümen Irak cephesine, 50. tümen Filistin cephesine alındı. 177. alay Makedonya cephesinde bırakıldı. Müttefiklerin baskısiyle Yunan kralı Konstantinos'un ikinci oğlu Aleksandros lehine tahtını bırakması ve Venizelos'un başbakan olmasiyle Yunanistan Merkezî devletlere harp açtı (27 haziran).

d. **İtalya cephesi:** İtalyanların harbe etkileri beklenildiği kadar olmadı. Isonzo bölgesinde bu yıl yaptıkları taarruzlar (10 ve 11. Isonso savaşları) büyük bir sonuç vermedi. Yaptıkları 11. Isonzo taarruzlariyle Avusturyalıların mevzilerinden küçük bir bölümünü ele geçirebilmişlerdi. Rusya'daki devrimin verdiği imkânla, Avusturyalılar kuvvet getirerek Isonzo'dan Tolmein (Tolmino) yaylasından Almanlarla birlikte (14. orduyu kurarak) taarruz ettiler. Tam bir gizlilik içinde yapılan (24 ekim) bu taarruzu yarmaya çevirdiler ve İtalyanları Caporetto'da bozguna uğrattılar. Üç günde 40 km derinliğe girerek ve sonra Cividale'yi alarak Venedik ovasına hâkim oldular. Bütün toplarını bırakan İtalyanlar Piave nehri gerisine çekildiler. Müttefiklerin yardımının (bir İngiliz ve bir Fransız kolordusu) yetişmesi ve kuzeyden Trentino bölgesinden taarruz eden Avusturya kuvvetlerinin ağır ilerlemesiyle güçlükle bu mevzide tutundular (7 - 9 kasım). İtalyanlar bu harekâtta 800 000 kişilik kayba (250 000 i tutsak) uğradılar. Bu yenilgi üzerine İtalyan başkomutanlığına General Cadorna'nın yerine General Diaz getirildi.

e. **1917 de Türk cephelerinde savaşlar:** Besin ve giyecek eksikliği yüzünden 1917 kışı hem Türkler, hem Ruslar için güç koşullar altında geçti. Geçirilen kış süresince her iki taraf hastalıktan ağır kayıplar verdi. Rusya'daki devrimin etkisinin Kafkas cephesine geçişi geç olmuşsa da, Ruslar 1917 de Kafkas cephesinde etkinlik gösteremediler. Ruslarla 18 aralıkta Erzincan mütarekesi yapıldı. Rus kuvvetlerinin cepheden çekilmesinden sonra, daha önceden örgütlenmiş olan (Van'da 5 tabur olmak üzere) Ermeni çetelerinin halka karşı zulmü başladı. 3. Türk ordusu bu silâhlı Ermeni kuvvetleriyle çarpıştı (2. Türk ordusu birlikleri öteki cephelere alındı) ve 1918 başında Rusların bıraktığı toprakları elde etti.

Irak cephesi (bk. Kroki 4): İran'dan 13. kolordunun dönmesi üzerine Türkler Bağdad'ı geri almağa çalıştılarsa da, karşı tarafın büyük sayı üstünlüğü (General Maud ordusu 95 000) yüzünden başarı elde edemediler. Kısa bir süre sonra İngilizler taarruz ederek Samerra'yı aldılar ve Musul'a doğru ilerlemeğe başladılar. Bağdad'ın geri alınması için Türk başkomutanlığı yeniden hazırlıklara başladı. Halep'te 7. ordu kuruldu; 6. ordu ile Dicle vadisi, 7. ordu ile Fırat vadisi boyunca ilerlenecek, Bağdad geri alınacaktı. Almanlardan yardım istenildi. Bu durumda her iki ordu bir komuta altında birleştirilerek Yıldırım Ordular Grupu kuruldu ve komutanlığına da Alman orduları başkomutanlığından çekilen Falkenhayn atandı. Galiçya, Rumanya, Makedonya ve Kafkas cephelerinden 5 Türk tümeni geri alındı, Almanya'dan da çeşitli sınıflardan 6 taburlu Asya kolu (savaşçısı 2 000 kişi) ve 300 kamyon bu grupa verildi. Kuvvetlerin Halep çevresinde toplanması, ulaştırma güçlüğünden uzun zaman aldı. İngilizler Irak'ta Tikrit yakınına kadar ilerlediler.

Filistin cephesi (bk. Kroki 5): Türk harbinin ağırlık noktasının kaymakta olduğu bu cephede 1. Gazze savaşı (mart ortası)nda 50 000 kişilik İngiliz kuvveti taarruz ederek Gazze'ye girdi. Fakat çok kuvvetli direnme yüzünden tutunamayıp çekildiler. 2. Gazze savaşı: İngilizler, kuvvetler aldıktan, yolları düzelttikten ve su borularını cephelerinin gerisine uzattıktan sonra nisan ortasında yeniden taarruz ettiler. Türklerin süvari ile yaptıkları kuşatıcı karşı taarruzla çok kayıp vererek çekildiler. Haziranda Yıldırım Ordular Grupu komutanı bölgeye geldi, Filistin ve Irak cephelerini inceledi. İngiliz birliklerinin Filistin cephesinde toplanması, sıcakların geçmesinden sonra taarruza geçeceklerini daha temmuz ayında belli etmişti. Filistin cephesinde böyle bir tehlike varken Bağdad'a karşı taarruza geçilmesinin doğru olmayacağı yolunda Cemal Paşanın uyarması ve olayların sürüklemesiyle kuvvetler Filistin'e yöneltildi. Yalnız Fırat vadisi için biraz kuvvet ayrılarak Bağdad'ın geri alınması işi ileriye bırakıldı. Filistin cephesinde Kanal harekâtından

Atlantik'te uçakla denizaltı çarpışması

büsbütün vazgeçildikten sonra, 4. Türk ordusu Gazze - Şeria - Birüsseba hattında yerleşip kalmıştı. 1917 başlarında bu cepheye 2 piyade ve 1 süvari tümeni verilmişti. Yıldırım Orduları Grupunun, Irak yerine Filistin - Suriye'de kullanılmasına ve 4. ordu (bir kolordu ve bir süvari tümeni) nun da kurulmasına karar verildikten sonra, Cemal Paşa geri bölgede sorumluluğu artırılarak ve 4. ordu komutanlığını bırakıp «Batı Arabistan havalisi komutanı» oldu. 7. ordu komutanlığına gelen Mustafa Kemal Paşa, Yıldırım Ordular Grupu komutanı Mareşal von Falkenhayn'ın menzil ve aşiret işlerini yönetme gibi eylemlere karıştırıldığından ve Filistin'de harekâtın sevk ve idaresinde anlaşamadığından, bütün imparatorluğun durumunu açıklayan ve harbin yönetimini eleştiren tarihî iki raporunu yazarak eylül 1917 sonunda istifa etti. İngiliz Filistin ordusu komutanlığına General Allenby getirildi ve süresince iki taraf hazırlıklar yaptı.

Birüsseba - Gazze savaşı: 138 000 kişiye çıkarılan, gerisine demiryolu uzatılmış, karayolları yaptırılmış, kuvvetli ve tam lojistik kurumlara ve bol motorlü araçlara dayanan İngiliz ordusu, 24 ekimde başlayan topçu hazırlığından sonra önce 7. ordunun yeni cepheye giren kuvvetlerine karşı 31 ekimde taarruza geçti. Bir İngiliz subayınca daha taarruzdan önce kasıtla bırakılan çantadaki plana inanan 8. ordu komutanı General von Kress'in Gazze'den yapılacak İngiliz taarruzunu bekleyerek yardım etmemesi yüzünden yenilen 3. kolordu çekilmek zorunda kaldı ve bu bölgede komutanlığı 7. ordu komutanı Fevzi (Çakmak) Paşa aldı. İngilizler 2 kasımda da Gazze'den 8. orduya taarruz ederek burayı aldılar. Bundan sonra iki ordu arasından Eddehariye üzerinden taarruza devam eden İngiliz kuvvetleri, 8. ordunun yardımdan çekinmesi yüzünden 7. ordu Halilü'nrahman, Beytü'l - lahim ve Kudüs güneyinde direndiği halde, 8. ordunun çekilmesine ve Kudüs'ün taarruz ve karşı taarruzlar sonucunda düşmesine engel olamadı (9 aralık).

f. **1917 de denizlerde savaş:** Almanlar, askerî makamların ısrariyle sınırsız denizaltı harbine 1 şubat 1917 de başladılar. Müttefiklerden batırılan gemi bakımından 1917 yılı, bir rekor yılı oldu (10 ayda 8 milyon tonilato). Almanlar bu harbi 134 denizaltı ile yaptılar. Eylül ayından başlayarak taşıt gemilerinin konvoylar halinde korunması ve denizaltıların uçaklarla aranması, havadan denizaltılarla savaşma usulleri (özel bomba kullanılması) ndeki gelişme yüzünden denizaltıların etkisi çok düştü. Denizaltı harbi 1918 de önemini kaybetti. 1915 ağustos ortasından 1917 sonuna kadar İngiliz ticaret filosunun % 60 ı batırılmıştı. Almanlar Baltık'ta Rusların elindeki Ösel (Saaremaa,) Dagö (Hiiumaa) ve Moon (Muhu) adalarını çıkarma yaparak ele geçirdiler.

Karadeniz'de mütarekeye kadar ve daha sonra küçük deniz olayları görüldü.

g. **1917 de cephe gerisi:** Harbin uzaması ile birçok memleketlerde iç huzursuzluklar baş gösterdi. Rusya'da devrime götüren ayaklanma, İngiltere'de yeni kabul edilen yükümlü askerlikteki birçok geri bırakmalar yüzünden işçi grevleri, İtalya'da beslenme konusunda karşılaşılan güçlüklerden ötürü sosyalistlerin gösterileri, Almanya'da hareketsizlik yüzünden kıpırdamalar, Fransa'da cephede karışıklıklar ve içte grevler, Avusturya'da Macarların ayrılma dâvalarını kuvvetlendirmeleri, Türkiye'de başlıcası Van'da Ermeni ve Dersim ayaklanmaları ortaya çıktı.

Harbin 1917 de yönetimi: Bu yıl, İngilizlerin Türkiye'ye taarruz yılı oldu. Merkezî Devletler, bu yıl stratejik savunmada kalmış olmaları yüzünden, Rus devriminden ve düşman memleketlerindeki ayaklanmalardan yararlanamadılar. Müttefikler tarafında ortak başkomutanlık kurulması isi iyi bir çözümleme buldu. General Foch'ça ileri atılan ve Lloyd George'ca desteklenen bu görüşle ilkin kasım 1917 de başbakanlar, savunma bakanları birer askerî temsilciden kurulan bir Yüksek Harp Kurulu ve bu kurula hazırlayıcı çalışmaları yapmak amaciyle bir Yürütme Komitesi kuruldu. Yüksek Harp Kurulu planları kararlaştırdıktan sonra stratejik yedek kuvvetler sağlamak ve bunların amaca göre kullanılmasını ayarlamakla general Foch görevlendirildi.

h. **1917 de barış teşebbüsü:** Rus hükümetinin Avusturya ile barış yapma teşebbüsleri Rusya'daki devrim yüzünden geri kaldı. Avusturya imparatorunun Belçika ordusunda hizmet eden kaynı Sixte de Bourbon'un aracılığiyle 5 martta yaptığı barış önergesi de İtalya'nın istekleri ve Alman askerî makamlarının Alsace ve Lorraine'den vaz geçmemelerinden ötürü boşa çıktı.

9. **1918 de harp:** Müttefiklerin 1918 de harbin yönetimi için planları, Foch'un isteğiyle bütün cephelerde ve Lloyd George'un görüşüne uyularak Türkiye'deki cephelerde taarruz yapmaktı.

Harekât başlayıncaya kadar 30 tümenlik yedek kuvvet hazırlanması konusunda Foch ile General Haig ve Pétain arasında görüş ayrılığı çıktı ve Foch'a bu konuda verilmiş olan yetki geri alındı; ortak yedek kuvvet bulundurulmaktansa Fransız ve İngiliz yedeklerini birbirlerine yardım edecek kadar yakın bulundurmaları noktasında anlaşıldı.

Merkezî Devletler de batı cephesinde üç ordu ile dar bir bölgede ve önemli doğrultu olan St. Quentin - Amiène doğrultusunda kesin sonuç aramak, öteki cephelerde her ortağa hareket serbestliği bırakmak kararında idiler. Almanlar Arras ile St. Quentin arasını hem İngiliz ve Fransız kuvvetlerinin birleşme yeri, hem de Alman cephesinin düşman

tarafa en çok girmiş parçası diye seçmişlerdi. Başkan Wilson'ın 8 ocakta yayınladığı, harpten sonra unutulacak olan 14 prensipi Merkezî Devletlerin azınlıkları üzerinde büyük etki yaptı.

a. **1918 de batı cephesi:** 1918 yılının temmuz ortası ile birbirinden ayrılan iki evreli harekâtın birincisi 21 martta Almanların taarruzu ile başladı. Rusya'nın barış yapmamış olması yüzünden ancak 50 tümen doğudan batıya kaydırılabilmiş ve böylece 190 tümenlik kuvvet toplanmış, bu kuvvetler gece yürüyüşleriyle ve büyük bir gizlilikle cepheye yaklaştırılmıştı. Karşı tarafın batıdaki tümen sayısı ise 175 idi.

Yeri ve zamanı hakkında şüpheleri olmakla birlikte Müttefikler, Alman taarruzunu bek iyorlardı. Savunma bakımından da müttefik devletlere cephede yeni ara çizileri verildi. Alman taarruzu. 21 martta büyük bir topçu kuvvetinin ateş desteğinde, ağırlık merkezi 18 orduda La Fer - Albert doğrultusunda, 2, 17 ve 18. orduların katılmasiyle başladı. Taarruz etmek üzere 6. ordu da hazırlık yapıyordu. Sert ve yıldırım hızıyle yarma yaparak gedik açmak ve siper savaşı yerine hareket savaşiyle sonuç alınacaktı. Fransa Büyük Meydan Savaşı diye anılan bu taarruz, iki saat süren bir topçu hazırlığından sonra, boğucu gaz kullanılarak ve 120 km menzilli toplarla Paris ateş altına alınarak, İngiliz cephesine karşı yapıldı. 10 gün içinde 60 km derinliğe, Amiène yakınına varıldı ve İngilizler büyük kayıplara (175 000 insan) uğratıldı 5. İngiliz ordusunun yok edilmesiyle İngilizler büyük bir yenilgiye uğradılarsa da, yetişen Fransız yedekleriyle yarılan cephe kapatıldı. 4 nisanda taarruz yenilendi. Fakat daha ileri gidilemedi. Bu sonuç, taarruzun iki müttefikin yedeklerinin yakın bulunduğu yere yapılmasından ileri gelmişti. Bu yenilgiden ders alan batılı devletler, emir ve komuta sorusunu çözümleyerek General Foch'u Müttefik başkomutanlığına getirdiler. 4. ordunun bir bölümünün katılmasiyle 6. Alman ordusu tarafından 36 tümen kullanılarak 40 km cephede 9 nisanda başlamak, Lille batısından Manş Denizine varmak amaciyle yine İngilizlere karşı George ve Armantière meydan savaşları yapıldı ise de, cephe yarılıp başarıya varamadı ve 19 nisanda taarruzlar durdu.

Batı cephesinde gaz savası

Chemin des Dames taarruzları: Bu taarruz, Alman başkomutanlığının yine İngilizleri hedef tutan ve karşı tarafın yedeklerini çekmek amaciyle 27 mayıstan 31 mayısa kadar Reims batısından yapıldı. Chemin des Dames tepeleri birinci gün çabuk ele geçirildi. Aisne nehrine varıldı. Taarruz kolları 30 mayısa kadar Marne nehrine ok gibi ilerleyerek bu nehirde durdular (31 mayıs). 18. Alman ordusunun 9 haziranda ve Fransız direncini kırmak için Compiègne doğrultusunda yaptığı ve kuvvetli bir cepheye çarpması yüzünden 11 haziranda kestiği taarruzdan sonra Almanlar, bir defa daha Champagne'dan dikkati bu bölgeye çekici bir şaşırtma taarruzu yaptılar.

Müttefiklerin stratejik bölge taarruzları: General Foch Müttefik orduları başkomutanı olunca, stratejik taarruzlara geçme zamanının yaklaşmakta olduğunu anladı. Müttefık ordularının bütün başkomutanlarını topladı (24 nisan). Alman ordularına bölge taarruzlariyle birbiri ardınca vuruşlar yaparak sarstıktan, yedeklerini bulundukları yere mıhladıktan, bu arada genel taarruz için gerekli ulaştırma merkezlerini elde ettikten sonra, bütün batı cephesinde genel taarruza geçmek yolundaki planını açıkladı. Müttefikler öteki cephelerde de taarruz edeceklerdi.

İkinci Marne meydan savaşı: Bölge taarruzlarının ilki Reims - Château Thiérry - Soissons çıkıntısından Fransız 6. ve cepheye yeni sokulan 10. ordularınca 7. Alman ordusuna karşı hazırlanmakta idi ki, Almanlar Reims'teki çıkıntıyı kaldırmak amaciyle bu şehrin iki tarafından Dorman ve Epérnay doğrultularında bol topçu ve zehirli gaz kullanarak 15 temmuzda 1, 3 ve 7. ordulariyle taarruz ettiler. 55 tümenle yapılan bu taarruzu Fransızlar daha önce haber almış ve yedek kuvvetleri gerekli yerlere yerleştirmiş olduklarından taarruz gelişmedi (16 temmuz). Bunun üzerine Fransız taarruzu başladı. Böyle bir taarruzun yapılacağını Almanlar dört gün önce haber aldılarsa da, grip salgını yüzünden birliklerin er sayısı azaldığından ve 7. ordu cephesinden ağır topçuyu çekmeğe devam ettiklerinden, bu taarruzu elverişsiz bir şekilde karşıladılar. Buna karşı Fransız taarruzu, tankların mevzilere 17 temmuz gecesi yaptıkları hareketler fırtına yüzünden duyulmadığından, sabahki sis de topçu hazırlığı yapılmasını önlediğinden, baskın etkisi yaptı. Taarruz, ilk gün 10 km derinleğe ulaştı. 19 temmuzda taarruz gelişti ve Almanlar bu çıkıntıyı bıraktılar; Aisne ve Vesle suları gerisine çekildiler. Böylece Almanlar Marne nehrinde bir defa daha yenildiler; bundan sonra da geniş çapta taarruz gücünü kaybettiler.

Müttefiklerin Picardie taarruzu: Bu taarruz, 8 ağustosta 17. Alman ordusunun sol bölümüyle 2. Alman ordusunun cephesine karşı yapıldı. Taarruzda 4. İngiliz, 1 ve 4. Fransız ordularının 33 tümeni kullanıldı. Müttefikler bu taarruzu 3 000 ne yakın top, 630 tank ve 1 000 uçak ile desteklediler. Almanlar bu taarruzda 90 000 ölü, yaralı ve 30 000 tutsak verip 400 top bıraktıktan sonra bu bölgede geri mevzilere çekildiler. 8 ağustos, Almanlar için kara bir gün oldu. Alman başkomutanlığı, beklenmedik şiddetteki bu Müttefik taarruzundan sonra, başbakana Müttefiklerin batı Almanya'da isteklerine karşı yumuşak davranılarak barış yolu aranmasını salık verdi.

17 ağustosta Champagne'da, 15 ağustosta Artois'dan yapılan, 21 ağustosta 3. İngiliz ve 26 ağustosta 1. İngiliz ordularının katıldıkları ve bölge taarruzları diye adlandırılan bu taarruzlar sonunda, Almanlar eylülün ilk haftasında Hindenburg mevziinin büyük kısmından atılmış ve Hermann mevziine yerleşmiş bulunuyorlardı.

Amerikan taarruzu: Şimdiye kadar Meuse nehri gerisinde savunmada kalan Amerikalılar, kuvvetleri üç kolordu-

yu geçtikten ve Alman taarruzlarının durmasından sonra 12 eylülde St. Mihiel'in iki tarafından taarruz ettiler. Bu taarruz Amerikan ordusunun daha sonraki büyük çerçeveli taarruzlar için moralini yükseltti. Buna karşı, bu etkili bölgeden, tecrübesi daha çok olan öteki Müttefik kıtalariyle harbi daha erken bitirebilecek çapta taarruzlar yapılmadı. Alman ordularında moral düşmeğe, kaçak sayısı artmaya başladı, bir milyona yükseldi.

Müttefiklerin genel taarruzları: Bu taarruzlara başlama sırasında batı cephesinde Müttefikler Almanlara tank bakımından çok üstün, uçak ve top bakımından üstün idiler. Müttefiklerin insan sayısı da 1 300 000 fazlalıkla 4 802 104 kişiydi. Er sayısı düşük 206 Alman (ikisi Avusturyalı) tümenine karşı, 208 (103 Fransız, 60 İngiliz, 27 Amerikan, 12 Belçika, 2 İtalyan, 2 Portekiz, 1 Leh, 1 Luxembourg) tümenle bölge bölge yapılmış taarruzlar, Foch'a harbin 1918 de bitebileceği inancını verdi. Taarruzlarda kesin sonuç aranması temel görüşünü 30 ağustosta komutanlara bildirdi. Fransız başkomutanı general Pétain, harbin ancak 1919 da sona ereceği düşüncesinde idi. Avrupa'daki İngiliz başkomutanı general Haig ve onun etkisiyle Foch, harbin 1918 de bitebileceğini düşünüyorlardı. Almanlar da barışı bekleyerek savunmada kalmak, bol ve tahkim edilmiş mevziler hazırlayarak düşman taarruzlarını kısa kısa çekilmelerle Siegfried mevzii sistemi içinde karşılamak kararındaydılar. Müttefiklerin genel taarruzu, ordular grupu komutanlarının başkomutanlığa sorarak başlayacakları tarihlere bırakılmıştı. Birer gün ara ile 350 km üzerinde başlayan bu taarruzlar, Müttefiklerin bahar taarruzlarından sonra, yeniden taarruz edemeyecekleri düşüncesinde olan Almanlara baskın etkisi yaptı. Sağ kanatta savunmada kalacak Doğu Ordular Grupu kanat korumasında, Merkez Ordular Grupu (1. Amerikan ve 4. Fransız orduları) Meuse nehrinin iki tarafından Argonne yaylasından ve Meuse nehrinin iki tarafından 26 eylülde taarruza geçti. 1 ve 3. Alman orduları cephesine yapılan bu taarruz ilk gün biraz ilerleme gösterdiyse de, sonraki günler direnç arttı. Almanlar bu bölgede de 15 ekimde Hermann mevziine çekildiler.

Genel taarruzun öteki parçası olarak Artois'da 1. Fransız ve 4. İngiliz orduları Oise nehrinin iki yakasından Bussigny doğrultusunda yapılan taarruzda 4. İngiliz ordusu Buhain üzerinde Hermann mevziine girdi. 1. Fransız ordusu da aynı mevzii 30 km lik bir cephe ile 12 km derinlikte yardı. 18, 2 ve 17. Alman orduları sıkı izlendiği halde tutundular (12 ekim).

Genel taarruzun üçüncü parçası olarak 27 eylülde 1 ve 3. İngiliz orduları Cambrai'nin iki yanına doğru taarruza geçerek başarı elde ettiler ve 8 000 tutsak alarak Hindenburg mevziine 6 km derinlikten girdiler. Escaut nehrini Marcoing kuzeyinden geçerek Cambrai'ye kadar vardılar ve daha fazla ilerleyemediler.

Hindenburg mevziine karşı genel Müttefik taarruzunun 4. bölümü 28 eylülde Belçika kralı Albert emrindeki Müttefik Kuzey Ordular Grupu (Belçika, İngiliz ve Fransız kuvvetleri) nca (yıpranmış ve ötekilerine göre daha az sayılı) 4. Alman ordusuna karşı yapıldı ve ilk günü Alman mevzilerine girildi. Fena havalar, batak toprak yüzünden ilerlenemedi, hattâ ikmal işi için hava yolundan yararlanıldı.

Yapılan bu genel taarruzlar general Foch'un beklediği sonuçları vermedi, fakat Almanlar ağır bir darbeye uğradılar. Ludendorff, 28 eylülde Hindenburg'a hemen mütareke istemesi gerektiğini önerdi. Başkomutanlık acele bir barışa gidilmesini, yoksa orduların cephede dağılabileceklerini bildirdi. Başbakan Hertling çekildi. Yerine Prens Max geçti. İsviçre'nin aracılığiyle 3 - 4 ekimde Başkan Wilson'a mütareke isteği bildirildi. Bu isteğe 9 ekimde: «Görüşmelere girmeyi kabul ediyoruz. İlkin, aldığınız yerleri boşaltınız. Hükümet eskiler adına mı konuşuyor» karşılığı verildi. Gereçleriyle birlikte orduların sınır berisine alınması için iki ay gerekiyordu. Alman başbakanı ilk şartın kabul edildiğini ve hükümetin, millet adına konuştuğunu bildirdi. 14 ekimde Wilson mütarekenin, askerlerin uğraşacağı bir iş olduğunu, fakat her şeyden önce Almanya'nın denizaltı harbini durdurması ve hukuk dışı davranışlara son vermesi ve dünyaya zülum yapma gücündeki askerî kuvvetleri etkisiz bırakması gerektiğini bildirdi. Bu karşılık Alman makamlarınca hoş karşılanmadı.

b. **1918 Makedonya cephesi savaşları ve Bulgaristan'ın harpten çekilmesi** (bk. Kroki 7): Kuvvetlerinin çoğunu batı cephesine çektiklerinden Almanların Makedonya'da pek az kuvveti kaldı. Bulgar kamu oyu harbe karşı idi. Ordu fena besleniyordu giyecek çok eksikti ve 1912 den beri hemen hemen sürekli harp halindeydi. Ordu disiplini bozuk olup kaçaklar çoktu. Nisan 1918 başında Ohri (Bulg. Ohrid) gölü batısında sınırlı bir hedefe taarruz etmekle görevlendirilen Bulgar birlikleri taarruzdan kaçındılar. Buna karşılık, Müttefiklerin birliklerinde de hareketsizlik yüzünden gevşeme görüldü. Sırp birliklerinde ayaklanmalar oldu. Bu yüzden Müttefik kuvvetler cephe komutanı, bir an önce Bulgarlara taarruza karar verdi. Vardar grupu (3 Yunan, 1 Fransız tümeni) ile Vardar nehri boyunca 29 mayıs 1918 de taarruza geçti. 1. Bulgar ordusu birliklerini geri attı. Kuvvetlerin yetersizliği yüzünden başarı büyültülemedi. Bu sırada Bulgar birliklerinden, karşı taarruz için verilen emirleri dinlemeyip ayaklananlar oldu. Merkezî Devletlerin 350 km lik cepheye yayılmış 17 tümeni (400 000 kişi) ne karşı, eylül 1918 de General Franchet d'Esperey, 31 tümen (770 000 kişi) ile 14 eylülde bir gün süren uzun bir topçu hazırlığından sonra, Moglena dağı üzerinden Pirlepe (Sırp. Prilep) doğrultusunda 15 km lik bir cephede 15 eylülde taarruz etti. 2 ve 3. Bulgar tümenleri çabucak çekildiler. Müttefik komutanı bütün cephede taarruz yapılmasını emretti. 11. ordu, 20 - 21 eylülde çekildi. İzleme dağlık patikada yapıldığı için geç geliştiyse de, Kaçanik boğazı kesildi ve 29 eylülde Üsküp'e varıldı. İngiliz ordusu, 1. Bulgar ordusu ile Ustrumca (Strumitsa) vâdisi arasındaki yolu kesti; 78 600 tutsak alındı. Bu darbe, Bulgar ordusunun yıkılmasına yetti ve Bulgarların 29 eylülde mütareke imzalamasına yol açtı. Mütarekeye ek bir de gizli protokol ile Merkezî Devletlere karşı hareket için gerekirse Müttefik kuvvetler, Bulgar toprağından geçeceklerdi.

Bulgarların harpten çekilmeleri öteki ortaklarıma kıyasla ucuza mal oldu. Bu mütareke ile Türkiye kendi ortaklarından uzak kalmış oldu. Avusturya halkının morali sarsıldı. Merkezî Devletler güç bir duruma düştü. Almanlar ve Avusturyalılar da Niş (Niš) dolaylarında Alman ve Avusturya birliklerinden bir ordu kurmaya ve Rumanya'daki ordularından kuvvet ayırarak Tuna nehrinde savunma cephesi kurmaya karar verdiler.

Makedonya cephesinde serbest kalan Müttefik kuvvetleri dört doğrultuya ayrılarak Sırp ordusu Alman ve Avusturya birliklerinden önce davranıp memleketlerini kurtarmak ve Avusturya'yı güneyden zorlamak üzere Belgrad doğrul-

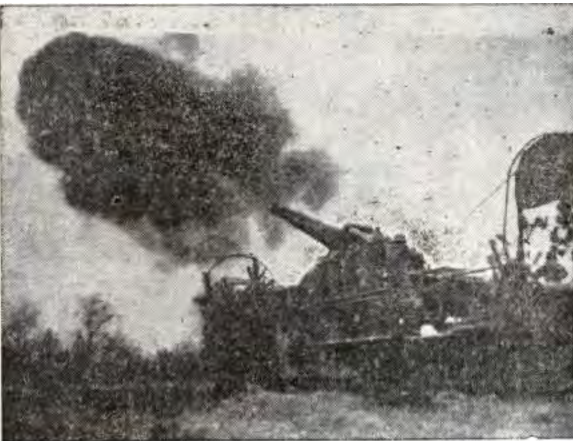
tusuna; 2 tümenlik Fransız kolordusu Sırp ordusunun yanını korumak üzere Vidin'e; 2 Fransız ve İngiliz tümenlik grupu Rumanya'ya ve General Milne komutasında 3 İngiliz, 3 Yunan, 1 Fransız tümeni ile 1 İtalyan tugayından kurulmuş ordu İstanbul doğrultusuna yöneltildiler.

Bunlardan Sırp ordusu Sırbistan'ı kurtardıktan sonra Tuna'yı geçti, Macaristan'a girdi ve orada iken mütareke imzalandı. Rumanya'ya yöneltilen kuvvet, Tuna'ya vardı ve Rumanyalılar da savaşa kuzeyden güneye doğru karıştılar (10 kasım). İstanbul'a yöneltilen ordu yolda iken mütareke yapıldı; fakat bunun komutanı İstanbul'da, kendisini Karadeniz ordusu başkomutanı sayarak Türk hükümetine direktifler vermeye başladı.

c. **1918 de doğu cephesi:** 1918 de doğu cephesinde ordular halinde Ruslarla savaş olmadı. Brest - Litovsk'ta barış antlaşmasının imzasına kadar Alman kuvvetleri Ukrayna'ya, Baltık ülkelerine girip Rusları antlaşma yapmaya zorlamak için ilerlediler ve güneyde Tiflis'e yaklaştılar. Bu arada, devrimci kuvvetlerle yer yer çatışmalar uzayıp gitti. Kafkasya'da eski rejimi tutan General Denikin (b. bk.), Kırım'a ilerliyor; Amiral Kolçak, Sibirya'da kuvvet topluyor; Çek lideri Masaryk, Rusya'daki Çek tutsaklarından bir millî ordu kuruyor ve Rusya içinde çarpışıyordu.

d. **1918 de İtalya cephesi ve Avusturyalıların harbi bırakması:** Almanların yanında Avusturyalılar, Rus cephesinden çektikleri maddî ve manevî bakımdan düşük kuvvetlerle İtalyanlara haziran ayında Isonzo'da taarruz ettiler. Bu taarruzlar 6 temmuza kadar sürdüyse de, Müttefikler İtalyanlara kuvvet göndermiş olduklarından büyük başarı kazanılamadı. Batı cephesinden gelen kötü haberler Avusturya ordusunun disiplinini sarstı. Bulgarların mütareke imzalamalarından ve Müttefiklerin Sırbistan'ı ele geçirerek Macaristan'a girmelerinden sonra, Peşte'de ayaklanma çıktı ve Viyana'ya da bulaştı. İtalya'daki Macar tümenleri ayaklandılar. Panik başladı ve bu, kısa bir zaman sonra öte ki Avusturya birliklerine de bulaştı. İtalyanlar Brenta yaylasından taarruza geçtiler ve savaşmaksızın 400 000 tutsak ve 7 000 top ele geçirdiler. Macarlar ve Çekler, bağımsızlıklarını ilân edince, Avusturya 3 kasım 1918 de Padova'da mütareke imzaladı.

e. **1918 de Türk cephelerinde savaşlar ve Türkiye'nin harbi bırakması:** Ruslarca bırakılan toprakların alınması sırasında 1918 yılında Kafkas cephesinde Ruslarla savaşılmadı. 3. Türk ordusu (20 000 kişi) ile silâhlı ve örgütlenmiş Ermeniler arasında çarpışmalar oldu. Ermeni kuvvetleri dağıtılarak nisan 1918 sonuna kadar Kars, Ardahan, Batum kurtarıldı ve mayısta Gümrü'ye girildi.

Almanların demiryolu üzerine yerleştirilmiş uzun menzilli topları

Kafkasya'nın tabiî kaynaklarına el atma isteğiyle Almanlar, halkın kendilerini istediğini ileri sürerek Batum'a ve Gürcüstan'a geldiler. İngilizler de Irak'tan ve İran içinden geçirdikleri kuvvetleri Bakû'ya gönderdiler. Almanlar Kafkasyadaki Gürcü ve Tatarları silâhlandırarak İran üzerinden Hindistan'a ilerlemek ve İngiliz sömürgelerini tehdit etmek istediler. Alman kışkırtması ve Azerbaycanlıların katılmalariyle, Türk kuvvetleri de işe karıştı. Irak ve Filistin cephelerinde İngilizlerin zayıf Türk kuvvetleri karşısında Musul'u, Şam'ı ve Haleb'i tehdit ettikleri bir sırada 3. ordu dışında bir Kafkas İslâm ordusu kurulması, Türkistan'ı elde etmek üzere 9. ordu (2. ordunun yerini aldı) kurulması gibi işler yersizdi. Bu kuvvetler bir yandan ağustosta Tebriz'i alarak Tahran'a ve güneye ilerlediler; İngiliz Irak ordusunun gerisini tehdide başladılar; öte yandan Hazar Denizi batı kıyılarına, Astrahan'a ve Volga nehrine doğru ilerlediler. Suriye ve Irak'ta İngilizlerin kesin sonuçlu taarruzları ile mütarekeye gidilince, bu kuvvetlerin amaçları sönmüş oldu.

Irak cephesi (bk. Kroki 4): 6. Türk ordusu bu yıl lojistik güçlükler içinde kaldı; Bağdad'ın kaybından sonra besin darlığı daha da arttı. Halep'ten Musul doğrultusunda döşenmekte olan demiryolu henüz Nusaybin'e varmıştı. Buradan Musul'a kadar 350 km lik kötü yolda kullanılan 500 kamyon, ordu ve halkın yiyecek sıkıntısını gideremedi. Rusların Türkiye işlerine karışmasından beri hiç bir yerde rahat durmayan, yangınlar ve ayaklanmalar çıkaran, harp içinde cephe gerisindeki zararlı ve tehlikeli 5. kol çalışmaları yüzünden, tehlikeli oldukları bölgelerden Fırat nehri havzasına oturmaya zorlanmış olan Ermenilerin beslenmesi de güçlüğü artırdı. Bunlardan, yerli halktan ve ordudan açlıktan önemli can kayıpları oldu. Ordu toplamı, Türkistan ve İran için alınan kuvvetlerle 33 000 e varmıştı. Fırat vadisini 5 000, Dicle vâdisini Fetha'da 9 000 kişi kapatıyor ve 19 000 kişi de Kerkük'te bulunuyordu. Geri kuruluşlarda ve uzun menzil yollarında çok insan kullanılmak suretiyle savaşçı toplamı 8 000 kadar olan kuvvetlere karşı General Marshall emrindeki İngilizlerin topladığı ise bunun altı katıydı (1 İngiliz ve 5 Hint tümeni, 1 süvari tümeni, birçok bağımsız alay). Sonbahara kadarki sıcak mevsimde İngiliz Irak ordusu önemli bir hareket yapmadı. Yalnız, mart 1918 de Fırat boyunca yerli halka hakim olmak için taarruz ettiler ve Türk kuvvetlerini dağıttılar. Bu arada Kerkük grupuna taarruz ederek bir sonuç aramaksızın çekildiler. Ağustos ortasında Türk kuvvetlerinin düzenlenmesinin sona erdiği bir sırada, İngilizler 23 ekimde petrol kaynaklarını ve Musul'u almak amaciyle büyük bir taarruza geçtiler. Dicle grupu ağır yenilgiye uğradı. 30 ekimde mütareke imzalanmış olduğu halde, mütarekenin «Müttefikler, kendi güvenlikleri için stratejik noktaları işgal edeceklerdir» hükmüne dayanan İngilizler 3 kasımda Musul şehrine girdiler.

Filistin - Suriye cephesi: 1917 de Kudüs'ün kaybından sonra, Alman başkomutanlığı Türk cepheleri harekâtına yardım edebilmek için General von Seeckt'i Türk başkomutanlığı kurmay başkanlığına verdi. General von Falkenhayn'ın yerine de General Liman von Sanders getirildi. Yıldırım Ordular Grupu Irak'taki 6. ordu ile İskenderun körfezi ve güney kıyılarını gözleyen 2. orduyu dışarıda bırakarak 7 ve 8.

ordularla kadro halinde, bir kolordu ve bir süvari tümenli 4. orduyu kapsıyordu. Merkezî Devletlerden en az Alman yardımı görmüş olan Türkiye'de, 1918 de en çok Alman kuvveti bulunan Türk cephesi, Suriye idi (savaşçısı 2 000 olan 6 tabur piyade, 3 bataryalı teknik bir tugay). Yıldırım Ordular Grupunda 100 km lik cephede 10 piyade ve 1 süvari tümeni bulunmakta idiyse de, bütün savaşan kuvvet 28 000 kişi idi. İran'da, Türkistan'da büyük amaçlar peşinde koşmaktansa, Irak ve Suriye cephelerini kuvvetlendirmeliydi. Yıldırım Ordular Grupu 1918 başında Yafa (Telaviv) nın kuzeyi ile Lût gölünün kuzey ucu arasındaki savunma çizisini tutuyordu. İngilizler mart başı ile 18 mayıs haftası arasında Şeria nehri ve doğusuna yaptıkları Telazur, 1 ve 2. Salt - Amman taarruzları başariyle durduruldu. Bu taarruzlarda 4. ordu kıtaları da kullanıldı ve doğu kanada yerleşti. Bu sırada Şeria batısında taarruzlar mevziî kaldı. Türklerin lojistik durumu kötüydü. Sıcak mevsim böylece geçirildi. Yıldırım Orduları Grupunun savaşçı toplamı 23 000 ne düşmüştü. 300 000 kişiye varan insanın büyük kısmı orduların gerisinde idi.

İngiliz büyük taarruzu: 1 15 eylül arasında yığınağını yapan ve hava kuvvetinin üstünlüğünden ötürü daha iyi durumda bulunan İngiliz ordusu 460 250 kişi idi. Mısır'a kadar çok derinlikte serpili bulunan bu kuvvetin 110 000 i tüfekli ve kılıçlı savaşçısını savaşa katmaya hazırdı. Ayırdığı 3 gruptan 8 tabur ve bir süvari tümeninden kurulu doğu grupu ile 7. ordu cephesine bir yoklama taarruzu yaptı. Nablus'a ilerleyen orta grup, irtibat göreviyle hareket ediyordu. 5 piyade ve süvari kolordusiyle kıyı bölgesinden 8. ordunun bu kesimdeki 2 tümenine çok şiddetli topçu ateşiyle 19 eylülde taarruza kalktı. Buna karşı pek az olan Türk kuvveti fazla dayanamadı ve bu cephe yarıldı. Buradan dalan İngiliz süvari kolordusu akşama kadar 30 km derinliğe Tulkerim'e vardı. 7. ordu sağ kanadiyle Nablus doğrultusuna çekilip bir koltuk yaparak savunmaya giriştiyse de, İngiliz baskısı gittikçe arttı. 20 eylülde İngiliz süvarı kolordusu ilerlemesini sürdürdü, Nasra'daki Yıldırım Ordular Grupu karargâhını farkında olmayarak bastı ve büyük bir şaşkınlık yarattı. 8. ordudan başka 7. ordunun durumu da tehlikeye düştü. Yıldırım Ordular Grupu komutanı İngiliz taarruzunu Şeria nehri doğusundan beklemekle aldandı. Ordular Grupu için yalnız 4. ordunun tutunmakta olduğu bu doğrultu kalmış bulunuyordu. Liman von Sanders 21 eylülde Dera'ya gelerek durumu anladı ve genel çekilme emrini verdi. 7 ve 8. ordular da Şeria nehrini doğuya geçip Dera'dan çekilmek zorunda idiler. Çünkü büyük bir öngörü ile 7. ordu komutanı Mustafa Kemal'in çetin yerlerde hazırlatmış olduğu Beytülhasan - Bisan yolu da bugün 8. ordu bölgesinden dalan düşman süvarisince Bisan'da kesilmişti. 8. ordunun 7. orduyu örten ve Şeria nehrini geçemeyen iki tümeni İngilizlere tutsak oldu. Türk kuvvetlerinin kalıntısı bu manevrayı hızla yaparak 11 ekime kadar çekildi. Bu çekilmede Emir Faysal kuvvetlerinin ve Müttefik hava birliklerinin geriden ve havadan taarruzları yüzünden ve özellikle Mustafa Kemal'in tavsiyesi dışında politika amaciyle seçilen Şam güneyi ile. Rayak'ta ve sonra Baalbek'te cephe tutmak istenildi ise de. yapılamadı. 1 ekimde Şam elden çıktı. 8. ordudan kalan birliklerle 4. ordu birlikleri, Mustafa Kemal'in iki yıldır yaptığı tavsiyelerden çok düşman zoruyla 7. orduya katıldı. Yıldırım Ordular Grupu komutanı Halep yakınında savunma düzeni kurma işini Mustafa Kemal Paşaya bırakıp sonra kendisi Adana'ya gitti. Mustafa Kemal Paşa, Halep'te ordusunu düzene koymakla uğraşırken Arap silâhlı gruplarının saldırışlarına karşı koydu ve püskürttü Mustafa Kemal Paşa bu olaydan sonra, bir avuç askerinin Halep'te savunmasını sakıncalı görerek kuzeyindeki mevzilere çekildi (25 ve 26 ekim). İskenderun Tellürrifat çizisinde İngiliz taarruzlarını durdurdu. Bu çizinin kuzeyinde artık Türk kıtalarını geriden vuracak yabancılar yoktu ve bu yüzden de I. D. H. nden sonra İstiklâl Harbinde millî sınır sayıldı. Mondros (Mudros) mütarekesi imzalanınca, Yıldırım Ordular Grupu komutanlığına Mustafa Kemal'in atandığı bildi rildi (31 ekim).

Böylece Osmanlı İmparatorluğu harbe son vermiş oluyor, parçalanma hükmünü kabul ediyordu. Öte yandan Alman orduları Hermann çizisinden Anvers - Meuse çizisine çekilmekte, Avusturya orduları dağılmakta idi. Bulgaristan harbi bırakmış, Irak'ta direnme güçleşmiş, Suriye'de savunma çökmüştü. Görünürde yapılacak başka bir şey kalmamıştı. İmparatorluğu harbe sokan ve harp süresince yöneten kabine, ekim başında çekilmiş, Tevfik Paşa hükümeti kuramayınca, İzzet Paşa 14 ekimde başkomutanlık ve harbiye nazırlığı üzerinde olduğu halde kabineyi kurmuştu. İspanya'nın aracılığı ile barış için Amerika cumhurbaşkanı Wilson'a yapılan (10 ekim) baş vurmaya karşılık alınamayınca, Kûtülemare'de tutsak edilen İngiliz generali Townshend'in aracılığı ile İngiliz hükümetine baş vurulmuş ve delegeler 28 ekimde Mondros'a varmıştı. 30 ekim saat 20 03 te imzalanan mütareke hükümleri, 31 ekim 1918 saat 12 00 den başlayarak yürürlüğe girecekti (bk. MONDROS MÜTAREKESİ).

Apayrı bir harekât alanı olmasından ötürü Türkiye'nin savaşı bırakması, Müttefikleri üzerinde hiçbir güçlük yaratmadı. Bu harekât alanındaki müttefik kuvvetlerinin de öteki harekât alanlarına kaydırılması uzun zaman istediğinden, Avusturya ve Almanya'nın dayanmasının kırılmasında Türk mütarekesinin etkisi olmamıştır. Özellikle en kuvvetli Merkezî Devlet Almanya'da başkomutanlığın, 28 eylülde hükümetine mütareke istenmesi gerektiğini bildirdiği ve son olarak Almanların 4 ekimde, Avusturya ve Türkiye'nin ise 5 ekimde mütareke için Amerikan devlet başkanı Wilson'a baş vurdukları düşünülürse, Türkiye'nin Müttefiklerini zarara sokmadığı ve silâhını bırakırken büyük direnç gösterdiği ve mütareke isteğinde en sona kaldığı görülür. Her iki tarafın birçok silâhlı kuvvetinde yukarıda gördüğümüz ayaklanmalara karşılık, Türk silâhlı kuvvetlerinde daha ağır koşullar altında bile toplu itaatsizlık olayı baş göstermeden harp sona erdirilmiştir.

f. **1918 de deniz savaşları:** Bu yıl harbin ağırlığı karada idi. Jylland (Skagerrak) deniz savaşından sonra, 1917 yılında olduğu gibi, 1918 de de Alman donanmasını gözetleme yoliyle uzak abluka uyguluyordu. Denizaltılara karşı savunma sistemindeki gelişme ve konvoylar kurulması yüzünden Almanların beklediği sonuç alınamıyordu. Örnek olarak, 1918 yılında birlik taşıyan hiçbir geminin batmadığı söylenebilir. 1917 ağustosundan başlayarak batırmalar gittikçe azalmıştı. Müttefikler bu kayıpları karşılamak için gemi yapma programlarını geliştirdiler. Bunun sonunda, gemi yapımları 1915 te 1 202 000, 1917 de 2 703 335 tonilato iken 1918 de 4 133 915 tonilatoya, batırılan gemilerin hemen iki katına çıkarmıştı. Almanlar 18 nisanda Helsinki'ye asker çıkardılar. Türk sularında 20 ocakta «Yavuz», «Midilli» ve 4 torpido bot ile başarısız İmroz baskını

yapıldı (bk. İMROZ BASKINI). Alman deniz kuvvetleri, mütarekeden sonra İngilizlerce Scapa Flow deniz üssüne götürüldü ve burada Alman mürettebatı kendi gemilerini batırdı (25 aralık 1918).

g. Sömürgelerden en çok direnen Alman Doğu Afrika sömürgesi de 8 ekimde silâhlarını bıraktı.

h. **Batı cephesinde Müttefiklerin kesin sonuç taarruzları ve harbin sonu:** Hermann mevzilerini elde etmek amaciyle general Foch, merkez ordular grupu ile Verdun batısında Argonne'dan ve Champagne'dan. İngiliz ordular grupu ile Artois ve Picardie'den, Albert ordular grupu ile kuzeyden Flandra'dan taarruz emri verdi (10 ekim). Mütareke sırasında elde bulunmasını siyasî sebeple de istediği Alsace'tan ve Lorraine'den de taarruz edilmesi bu emirde yer almıştı. 14 ekimde kuzeyde Albert ordular

Batı cephesinde mütarekenin imzalandığı vagon (Compiègne ormanı, 11 kasım 1918; Mareşal Foch, Amiral Wemyss, General Weygand)

grupunun, 17 ekimde İngiliz ordular grupunun, 18 ekimde yedek ve merkez ordular grupunun taarruzları başladı. Bu kuvvetlerin ilerlemesine karşı, Almanları güneyden kavrayıp kuzeye doğru bir torba içine sokacak 1. Amerikan ordusunun Verdun batısından Meuse nehrinden taarruzu ilerlemiyordu. Bu, Almanların çekilmesini kolaylaştıracaktı Bu taarruzlar sonucunda Almanlar, Hermann mevzilerini, birçok kesimini Müttefiklerin yarmaları üzerine bıraktılar (5 kasım).

27 ekimde Avusturya kuvvetlerinin yenildiği haberi alınamamış, 28 ekimde 3. Alman filosunun erleri ayaklanmış ve Kiel limanına gelişte durmadan genişlemiş idi. Wilson'un barış isteğinin kabul edildiği, mütareke işleminin askerlere ait olduğu yolundaki cevabı alınmıştı. Mütareke koşulları beklenir, Müttefiklerin taarruzları sürerken Alman kabinesi, 31 ekimde imparatorun çekilmesini istemeği kararlaştırdı. 5 kasımda mütareke koşulları alındı ve cumhuriyet ilân edildi (9 kasım).

11 kasım 1918 de Alman kurulu mütarekeyi imzalarken 210 tümenli ve 6 471 589 kişilik Müttefik orduları Anvers - Meuse son Alman mevzilerine ulaşmak üzere Gand - Maubeuge - Sedan - Almanya ile Fransa arasındaki eski sınırın genel çizisine varmışlardı. Başkan Wilson'un 14 ilkesi (bk. WILSON PRENSİPLERİ) ne göre, harpten sonra uzun süren görüşmelerle barış antlaşmaları sistemi kuruldu. Barış konferansı ocak 1919 da başladı. Hükümler ilkin 5 devlet (Amerika, İngiltere, Fransa, Japonva, İtalya) arasında görüşülüyor, sonra da yenilen devletlerin önüne konuluyordu. Almanya ile Versailles (28 haziran 1919, b. bk.), Avusturya ile Saint - Germaine (19 eylül 1919, b. bk.), Macaristan ile Trianon (4 haziran 1920, b. bk.), Bulgaristan ile Neuilly (27 kasım 1920, b. bk.), Türkiye ile Sèvres (10 ağustos 1920, b. bk.) antlaşmaları imzalandı. Türkiye'nin tanımadığı bu antlaşma 24 temmuz 1923 te Lausanne antlaşması (b. bk.) ile değiştirildi.

10. **Sonuç:** Kayıplar ve harcamalar çizelgeleri, bu uzun ve amansız harpte iki grupun uğradığı zararı gösterir vasıtalı harcamalarla sosyal kayıpları tanımlamak güçtür. Tank ve zırh'lı otomobillerin dışında, uçakların ve denizaltıların büyük gelişme göstermesi, zehirli gazın sınırlı olarak yeniden savaş alanına girmesi, dev topların geliştirilerek kullanılması bu harbin getirdiği yenilikler oldu.

Başlıca devletlerin I. D. H. harcamaları (harbin bitimini izleyen malî yıllar sonuna kadar milyon dolar olarak)

Direkt harcamalar:

Müttefikler	Milyon dolar
Belçika	1 387
Amerika Birleşik Devletleri	32 261
Fransa	32 617
İngiltere	46 085
İtalya	15 616
Rumanya	907
Rusya	26 522
Sırbistan	635
Toplam:	**156 030**
Merkezî Devletler	
Almanya	48 616
Avusturya - Macaristan	24 858
Bulgaristan	732
Türkiye	1 802
Toplam:	**76 008**
Direkt harcamalar toplamı:	**232 038**
Devletlerin birbirine borçlanmaları:	
Almanya	2 261
Amerika Birleşik Devletleri	9 102
Fransa	1 293
İngiltere	8 467
Toplam:	**21 123**
Net harcanan	**253 181**

Onarım, tazminat gibi harcamalar tutarı, 338 milyon dolar sayılabilir.

Birinci Dünya Harbinin önemli olayları

		1914
Haziran 28	:	Avusturya arşidukası Franz Ferdinand Bosnasaray'da öldürüldü.
Temmuz 28	:	Avusturya - Macaristan Sırbistan'a harp ilân etti.
Ağustos 4	:	Almanya Belçika'ya akın etti.
Ağustos 26 - 30	:	Almanların Tannenberg zaferi.
Eylül 5 - 10	:	Birinci Marne savaşı.
Eylül 11	:	Almanlar Aisne ırmağı hattı üzerinde gerilemelerine son verdiler.
Ekim 19 - Kasım 21	:	Birinci Ypres savaşı.
Ekim 10	:	Anvers teslim oldu.
		1915
Şubat 18	:	Almanya, İngiliz adalarını kuşatmaya başladı.
Mart 18	:	Türk ordusunun Çanakkale zaferi.
Nisan 22 - Mayıs 25	:	İkinci Ypres savaşı; ilk defa harpte zehirli gaz kullanıdı.
Nisan 25	:	İngilizler Gelibolu'da karaya çıktı.
Mayıs 7	:	"Lusitania" gemisi İrlanda kıyısına yakın bir noktada batırıldı.
Haziran - Eylül		Ruslar doğu cepresinde geri püskürtüldüler.
Ekim 3 - 5	:	Müttefik kuvvetleri Selanik'te karaya çıktı.
		1916
Ocak 7 - 8		İngilizler Gelibolu'dan çekildiler.
Şubat 21 - Eylül 3	:	Verdun bölgesinde devamlı savaşlar; Almanlar geri püskürtüldüler.
Nisan 29	:	Kütülemare Türk ordusuna teslim oldu.
Mayıs 31	:	Jylland (Skagerrak) deniz savaşı.
Temmuz 1 - 13	:	Somme ırmağı savaşı.
Temmuz 15	:	Harpte ilk defa olarak tank kullanıdı.
Temmuz 14-Eylül 3	:	İkinci Somme savaşı.
Aralık 6	:	Almanlar Bükreş'i aldılar.
		1917
Şubat 1	:	Almanya amansız denizaltı harbine başladı.
Mart 15		İhtilâl Rusya çarı Nikolay'ı tahtından feragata zorladı.
Haziran 25		İlk Amerikan birlikleri Fransa'da karaya çıktı.
Temmuz 31-Kasım 10	:	Üçüncü Ypres savaşı.
Ekim 24 - Aralık 26	:	İtalyanlar Caporetto'da bozguna uğradı ve geri püskürtüldü.
Kasım 7		Bolşevikler Rusya'da idareyi ele geçirdi.
Kasım 20 - Aralık 3	:	Cambrai savaşı.
Aralık 9	:	İngilizler Kudüs'ü aldı.
Aralık 17	:	Ruslar Almanya ile mütareke imzaladı.
		1918
Ocak 8		Cumhurbaşkanı Wilson on dört prensipini ilân etti.
Mart 3	:	Rusya, Brest - Litovsk antlaşmasını imzaladı.
Mart 21 - Nisan 6	:	Üçüncü Somme savaşı.
Mayıs 27-Haziran 6	:	Üçüncü Aisne savaşı.
Haziran 6 - 25	:	Belleau ormanı savaşı.
Temmuz 21	:	Müttefikler Château - Thierry'yi geri aldı.
Eylül 12 - 16		Saint - Mihiel savaşı.
Eylül 26		Meuse - Argonne savaşiyle nihaî Alman gerilemesi başladı.
Eylül 29	:	Bulgaristan teslim oldu.
Ekim 30	:	Türkiye mütareke şartlarını kabul etti.
Kasım 1	:	Macaristan ve Avusturya ayrı ayrı cumhuriyetler haline geldi.
Kasım 4	:	Avusturya mütareke şartlarını kabul etti.
Kasım 7	:	Almanya'da ihtilâl başladı.
Kasım 9	:	İmparator II. Wilhelm tahttan feragat etti.
Kasım 11	:	Almanya mütarekeyi imzaladı.
		1919
Haziran 28	:	Versailles antlaşması imzalandı.

Merkezî Devletler 50 kadar zafer kazandıkları halde harbi kaybettiler. Parlak, fakat bölgesel zaferler yerine son zaferler harbi kazandırdı.

Harp Balkanların bir köşesinde açıldı, öteki köşesinde Bulgarista'nın teslim olması ile çözüldü; fakat kesin sonuç batı cephesinde alındı.

Harpte eldeki kuvvetlerden çok, harp potansiyellerinin önemi ortaya çıktı. Yüzlerce yıllık geri kalışın hesabını vermek durumuna düşmüş olan Türkiye'de, bir grupun yalnız kamu oyundan değil, hattâ hükûmet üyelerinden de gizli tutarak Almanya ile savunma ve saldırmaya dayanan bir anlaşma yapması, Osmanlı İmparatorluğunun parçalanmasına yol açmış oldu. İlk defa Lloyd George'un belirttiği gibi, harbe katılarak çarlık Rusya'yı Müttefiklerinden ayırmış olmakla Türkiye I. D. H. ni iki yıl daha uzattı. Bununla birlikte, girmemesi gereken bu harbe kalırken Türkiye'nin Sırbistan yolunun açılmasını ortaklarına şart koşması ve bunun gerçekleşmesinden sonra katılması hem kendi, hem de Müttefiklerinin çıkarlarına daha uygun olurdu. Türkler bu hapte de çok iyi savaşmışlar, kendi paylarına düşeni yapmışlar, hiçbir fedakârlıktan çekinmemişlerdir.

DÜNYA HARBİ, İkinci (1939 - 1945): Katılan devletler, kuvvetlerin sayısı ve harp alanının genişliği bakımından dünyanın o zamana kadar benzerini görmediği yaygınlıkta bir harp 1 eylül 1939 da Almanya - Polonya sınırlarında başlamış, 15 ağustos 1945 te en son Uzak Doğu'da ateş kesilmiş, müterake 2 eylülde Tokyo limanında imzalanmış ve bu tarihe kadar altı yıl sürmüştür. Almanya ile barış bugüne kadar imzalanamamıştır.

II. DÜNYA HARBİ: 1939 Polonya Seferi

II. DÜNYA HARBİ: 1940 Norveç ve Danimarka Seferi

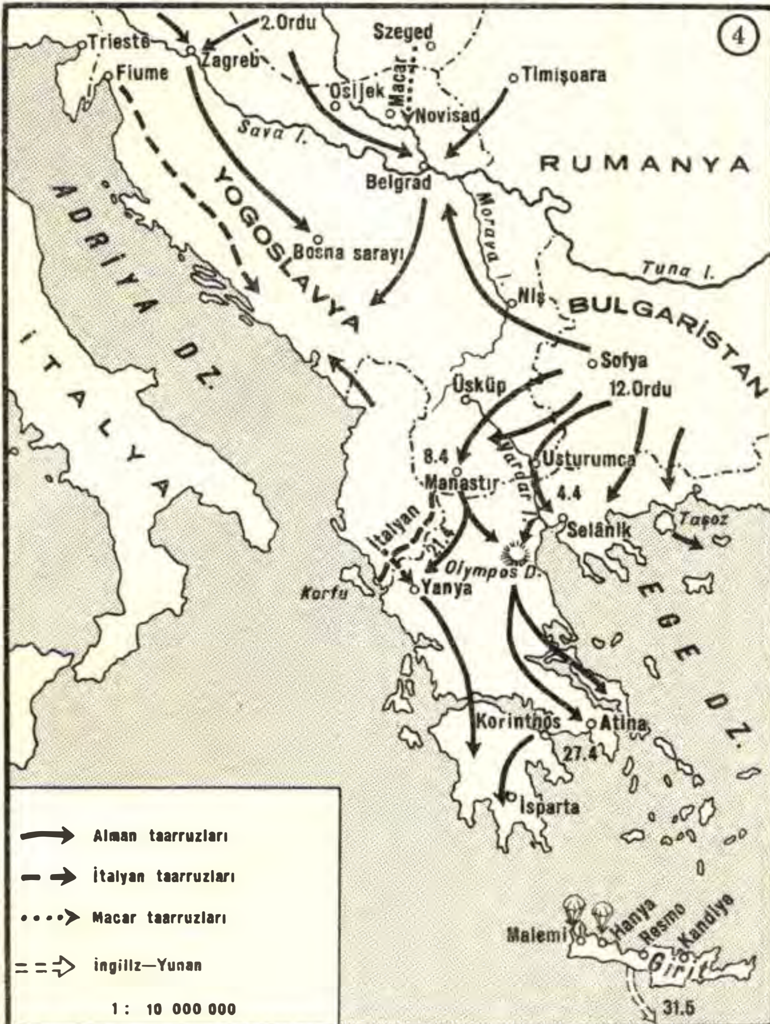
2

Harstad
Narvik
8.6.
14.4.
9.4.
Namsos
4.5.
2.5.
Trondheim
Andalsnes
Dombas
Bergen
Lillehammer
Oslo
Stavanger
Stockholm
Kristiansand
9.4.
NORVEÇ
İSVEÇ
BALTIK DZ.
DANİMARKA
Kopenhag
Kiel
Rostock
Wesermünde
ALMANYA
1: 20.000.000

Alman
Müttefik

3
İNGİLTERE
KUZEY DZ.
LONDRA
Plymouth
Portsmouth
Dover
Calais
Manş Kanalı
Dunkerque
Ostende
Boulogne
Armen
Lille
Ypres
Gent
Anvers
Bruxelles
Liege
Namur
Dinant
Sedan
Luxemburg
Trier
Köln
Aachen
Koblenz
Mainz
Amsterdam
Utrecht
Arnhem
Nijmegen
Münster
18. Or.
6. Or.
V. Bock
B. Ordular Grubu
Rundstedt
A. Ordular Grubu
Zh. Or.
12. 4. 12. 16. 0
Cherbourg
Le Havre
Dieppe
Bayeux
Caen
Rouen
Amiens
St. Quentin
Compiègne
Oise N.
Aisne I.
Marne I.
Reims
PARİS
Brest
Avranches
Rennes
St. Nazaire
Nantes
Le Mans
17. 6.
Orléans
Tours
Seine I.
Troyes
Meuse I.
Moselle I.
Metz
Nancy
Strasbourg
Epinal
Colmar
Belfort
Basel
Rhein I.
V. Leeb
C. Ordular Grubu
Loire I.
Vichy
Dijon
FRANSA
Bern
İSVİÇRE
Cenevre
Lyon
Bordeaux
Garonne I.
Grenoble
Torino
İtalyan Orduları
10. 6.
Avignon
İTALYA
Cenova
Marsilya
Toulon
Nice
Cannes
İSPANYA
AKDENİZ
Alman yığınak ve taarruzları
Müttefiklerin Dyle çizisine ilerlemesi
Müttefik dayatış çizileri
Maginot berkem çizisi
Alman işgal bölgesi sınırı
1 : 6.000.000

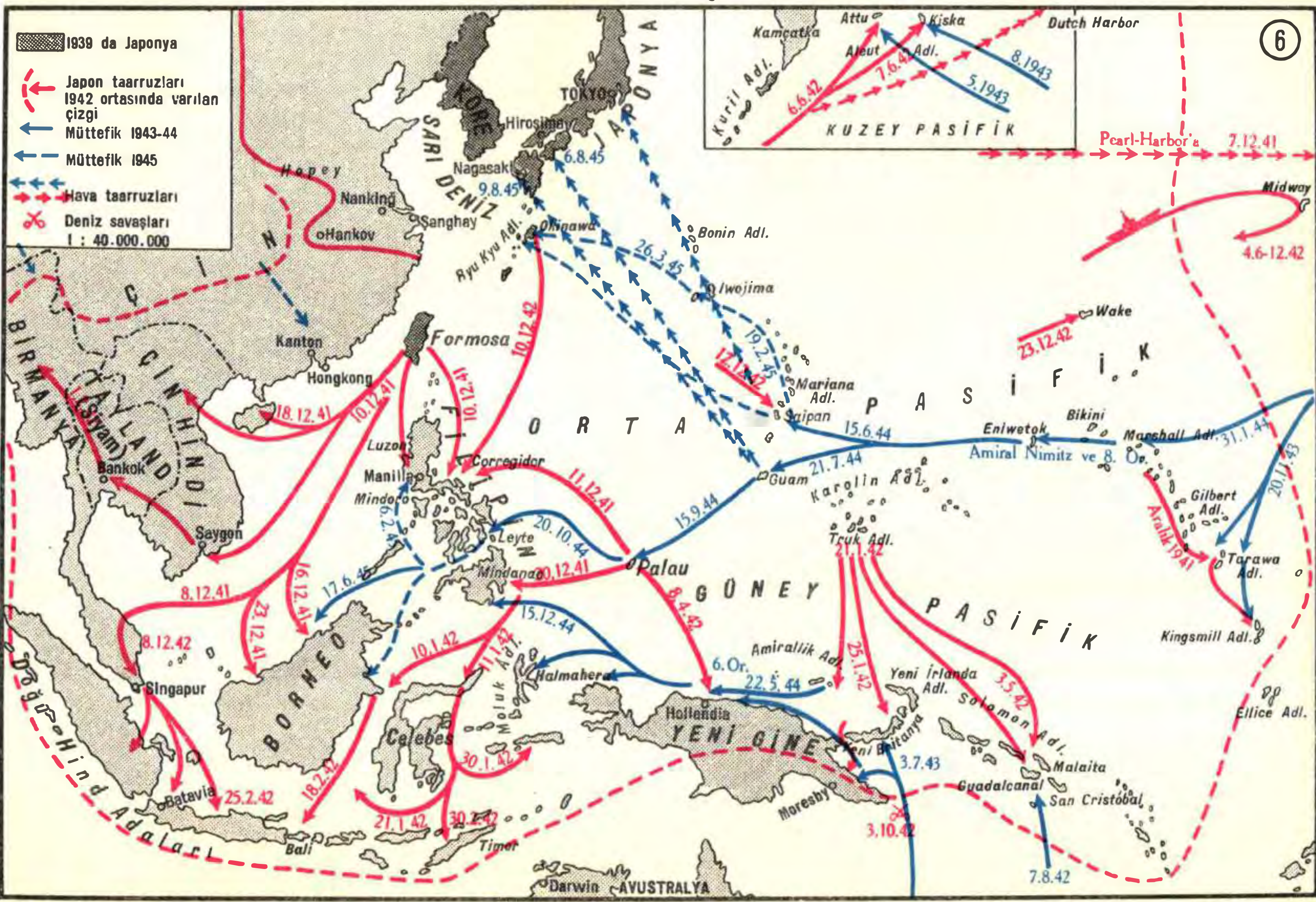
II. DÜNYA HARBİ: Balkan Seferi (1941)

II. DÜNYA HARBİ: Doğu Cephesi (1941 ve 1942)

II. DÜNYA HARBİ: Uzakdoğu Harekât Alanı

II. DÜNYA HARBİ: Kuzey Afrika Seferi (1941-1943)

II. DÜNYA HARBİ: İtalya cephesi (1943-1945)

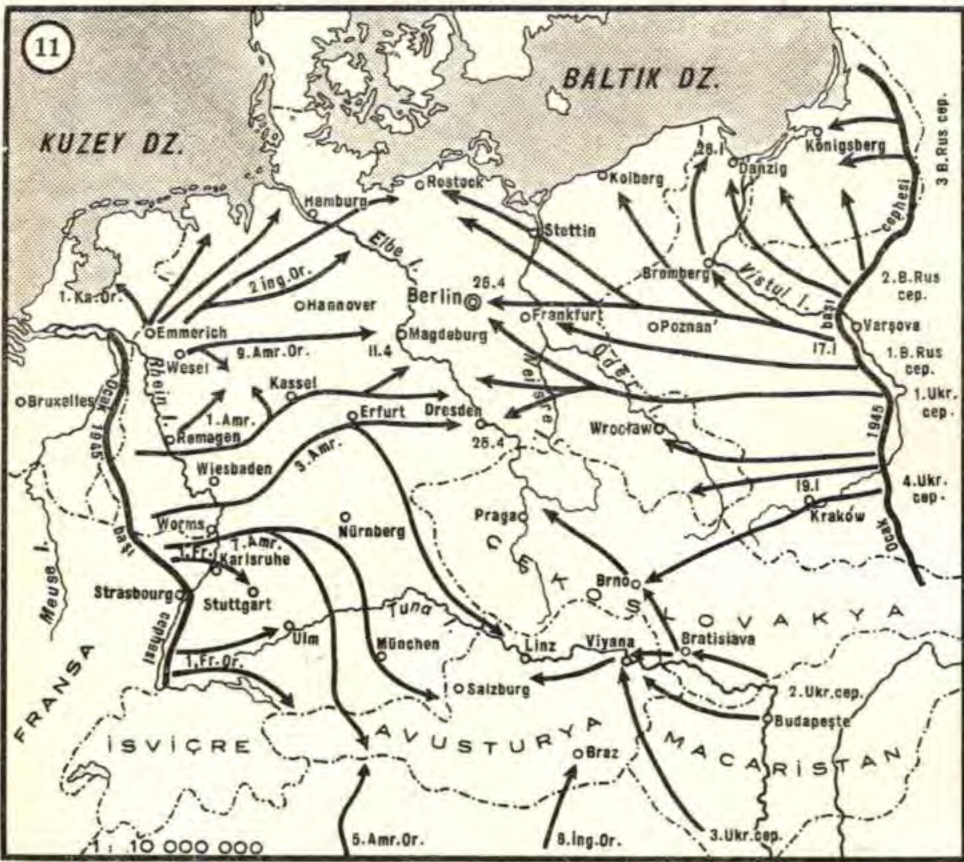
II. DÜNYA HARBİ: Doğu Cephesi (1943 ve 1944)

II. DÜNYA HARBİ: Batı Avrupanın Kurtarılması (1944)

II. DÜNYA HARBİ: Almanyada zafer (1945)

1. HARP ÖNCESİ:

İki dünya harbi arasındaki 21 yıl, «geçici bir barış» veya «uzun bir mütareke» evresi olarak geçti. Birinci Dünya Harbinin barış antlaşmalarına temel olması gereken Wilson ilkeleri, daha harp içinde Müttefiklerin birbirleriyle imzaladıkları gizli anlaşmalar yüzünden uygulanamaz duruma gelmişti. Dört imparatorluğu parçalayan, yedi devleti yeniden kuran ve bir o kadarını manda yönetimine sokan Versailles barış antlaşmaları, geleceğin anlaşmazlık tohumlarını da taşıyordu. Dünyanın toplumsal güvenlik içinde barış düzeni de Milletler Cemiyetine bırakılıyordu. Ancak, kurulmasında büyük emeği olan Amerika Birleşik Devletleri ile Almanya ve Sovyetler Birliği gibi üç büyük devlet bu kurumda üye değildi.

İki dünya harbi arasındaki yıllar, hemen yarı yarıya, önce antlaşma ilkelerini korumak isteyen devletlerin, sonra barış sistemini değiştirmek isteyenlerin siyasî çalışmaları altında dört evrede geçti:

a. **Zor kullanma evresi:** 1919 - 1924 yılları arasında barış hükümlerinin uygulanmasında Fransa tek başına kaldı. Amerika Birleşik Devletleri ile barıştan umduğunu elde edemeyen İtalya bir yana çekildiler. Bir yandan Fransa'nın prestijinin artmasından kuşkulanan, öte yandan Almanya'nın komünizme sürüklenmesinden çekinen İngiltere ise aracı rolü oynadı. Fransa, Almanya'yı barış antlaşması gereklerine uymağa zorlamak için Rumanya, Yugoslavya ve Çekoslovakya arasında Küçük Anlaşma (b. bk.) yı kurdu ve Polonya ile bir ittifak yaptı (19 şubat 1920); Rhein ırmağının sol kıyıları ile (8 mart 1920) Ruhr bölgesi (11 mart 1923) ni topraklarına kattı. Almanya'nın ve Amerika'ca tanınmamış olduğu için Sovyet Rusya'nın dışında, Washington antlaşmaları imzalandı (1922 - 23). Bu evrede Versailles barış sisteminin bir halkası olan Sèvres antlaşması, Türk İstiklâl Harbi sonunda yürürlükten kalktı, yerini Lausanne antlaşması aldı (1923).

b. **Gelip - mağlûp devletlerin iş birliği evresi** (1925 - 1930). Bu evrede Fransızlar Ruhr bölgesini boşalttılar (25 ağustos 1925); Locarno anlaşması (5 ocak 1925 te siyasî anlaşmazlıklarda zora baş vurulmaması ve Alman ya'nın batı sınırlarını tanıması yolunda) imzalandı. Fransa Küçük Anlaşma'ya girdi ve Maginot çizisini tahkim etmeğe başladı. Cenevre'de silâhsızlanma konferansı toplandı. Milletler Cemiyetine Almanya 1926 da, Sovyetler Birliği 1927 de girdi. Bu arada harbe baş vurulmaması amaciyle, Türkiye'nin de katıldığı Kellogg sözleşmesi imzalandı (1928). Bu siyasî evreyi bütün dünyayı saran ekonomik kriz izledi (1929 - 1930).

c. **Gerginlik evresi** (1930 - 1935): Bu evre 1930 da Almanya'nın etkinliği altında başladı. Locarno anlaşmasına aza koyan Almanya'da nasyonal sosyalistlerin söz sahibi olmaları üzerine doğudaki sınırların değiştirilmesi, sömürge dilekleri, Avusturya'nın Almanya'ya katılması ve onarım borçlarının azaltılması istekleri açıktan ortaya atıldı. Avusturya ile gizli bir anlaşma imzalandı (mart 1931). Milletler Cemiyetine götürülen bu istekler, Alman onarım borçlarının ertelenmesi yolundaki Hoover Planının kabulü ve Almanya - Avusturya Gümrük Birliği antlaşmasının kaldırılmasiyle karşılandı.

Statükoyu bozmak isteyen devletlerden Japonya eylül 1931 de Mançurya'ya, sonra da Çin'e saldırdı. Milletler Cemiyetinin bu konuyu ele almasiyle Japonlar ayak bastıkları Şanghay'ı boşalttılar. Bu arada Alman başbakanı Brüning, oldukça azaltılan onarım borçlarının ödenemeyeceğini İngiliz büyük elçisine bildirdi. Alman nasyonal sosyalistleri «üstün soy» kuramını ortaya attılar. 100 000 kişilik Alman ordusuna ek olarak askerlik dışı nasyonal sosyalist birliklerinin kurulması Versailles antlaşmasını sakatlamış ve Nasyonal Sosyalist Partisine iyi bir ortam hazırlamıştı. Doğu Prusya çiftçilerine ayrılan kredilerin yolsuz kullanılmasından doğan kriz üzerine hükümet Nasyonal Sosyalist Partisinin eline geçti (30 ocak 1933). Dış politika, Almanların yoğunlukla yaşadıkları komşu bölgeleri ülkeye katmağa, zengin komşu memleketleri sızma bölgeleri saymağa yöneltildi. Bu amaçla İtalya ve Japonya ile ittifak yapılacak, öteki devletler ise birbirlerinden uzaklaştırılacaktı.

Milletler Cemiyetinin düzenlediği Londra Ekonomi Konferansı, özellikle Amerikalıların para değerlerinin kararlı bir yola sokulmasını istemelerinden sonuç vermedi (1933). Silâhsızlanma konferansına ilk adım olarak Almanya Milletler Cemiyetinden ayrıldığını bildirdi (ekim 1933). Aynı yıl kasım ayının 12. günü referandum ile Alman milletinden güven oyu alan Başkan Hitler, Polonya ile bir saldırmazlık antlaşması imzaladı (1934). 9 şubat 1934 te Rumanya, Türkiye, Yugoslavya ve Yunanistan arasında Balkan Antlaşması (b. bk.) imzalandı. Sovyetler Birliğinin de üyeliğine girdiği Milletler Cemiyetince düzenlenen Cenevre Silâhsızlanma Konferansı sonuç vermedi.

d. **Oldu bitti evresi** (1936 - 1939): Bu evrede Avrupa politikasında oldu bildi evresi başladı. Almanya Locarno antlaşmasını tanıdığını bildirdiyse de, Versailles antlaşmasının ordusunu sınırlayan bağını kopararak yükümlü askerliği ve Alman ordusunun kurulması kanununu yayınladı (16 mart 1935) İngiltere, Versailles antlaşmasının bir hükmünün daha kopmasına «Almanya'nın, İngiliz deniz kuvvetlerinin % 35 ini kurması» anlaşmasını imzalamakla yol açmıştı (18 haziran 1935). Almanya bu arada Locarno anlaşmasını tanımadığını bildirdi (7 mart 1937). Naziliğin parlamasiyle, 1922 den beri durgun İtalyan faşizmi kendi teşebbüslerinde hızlandı, Fransa'nın tavizi ile Habeşistan'a saldırdı. Arkasından Almanya, askersizleştirilmiş Rhine bölgesine girdi (mart 1936). Bütün bu olaylar, Milletler Cemiyetinin güçsüzlüğünü ortaya koydu.

Sağcılarla solcular arasında İspanya'da, 18 temmuz 1936 da başlayan iç harp, Avrupa devletlerinin ilgisini üzerine çekti. Tarafsızlık kararı alındıysa da, iki tarafa silâh ve gönüllü yardımiyle burası bir deneme alanı oldu. Daha bol yapılan İtalyan ve Alman yardımlariyle Franco (b. bk.) nun sağcı kuvvetleri harpte üstün duruma geçtiler. Alman - İtalyan Anlaşması (ekim 1937, komünizme karşı), Alman - Japon Anlaşması (kasım 1937) imzalandı. Hitler, Avusturya iç işlerine iyiden iyiye karışmaya başladı. Avusturya başbakanı Dollfuss (b. bk.) nazi örgütüne bağlı kimselerce öldürüldü. Yerine geçen Schuschnigg, Almanya ile dostluk antlaşması imzaladı (11 temmuz 1936). Japonya Çin'e yeniden saldırdı. İngiliz dış işleri bakanının «Küçük devletlerin İngiltere'den bir yardım beklememeleri» ni bildiren demecinden cesaret alan Hitler'in baskısı ile çekilen Schuschnigg'in yerine Avusturya başbakanlığına Arthur Seyss Inquart geçti. Avusturya'da düzenin kurulması bahanesiyle, Arthur Seyss Inquart'ın çağırması üzerine Alman birlikleri bu memlekete girdi (12 mart 1938). Bu oldu bittiye karşı ne Fransa, ne İngiltere, ne de İtalya ses çıkardı. Almanya batı sınırlarında Siegfried istihkâmları yapılırken sıra Çekoslovakya'ya geldi. Burada da karışıklıklar çıkarılarak

Alman azınlığını korumak bahanesiyle harekete geçildi. Çekoslovakya'daki Sudet azınlığının geleceğini çözümlemenin toplanacak bir konferansta görüşülmesi imkânı, İngilizler yüzünden kaçırıldı. Almanya'yı yumuşatmak için Çekoslovakya'ya garanti vermiş olan Sovyet Rusya'sız toplanan München Konferansı, Alman, İtalyan, Fransız ve İngiliz başbakanları arasında yapıldı. Çekoslovakya kendini savunamayarak toprak kaybetmek zorunda kaldı. Bohemya'nın büyük kesimi Almanya'ya katıldı (eylül 1938). Bohemya'nın kalanı ile Slovakya'nın alınması (mart 1939 ortası) hem Çekoslovakya'yı ortadan kaldırdı, hem Sovyetler Birliği ile batı devletlerinin arasını bozdu. Sovyetler Birliği, Slovakya'nın da alınmasından sonra batılı devletleri bir konferansa çağırdı ise de, bu, İngiltere'nin soğuk karşılaması üzerine gerçekleşmedi.

Almanya, Litvanya'yı tehdit ederek Memel'i aldı, İtalya Arnavutluğa girdi (7 nisan 1939). Hitler 28 nisanda Başkan Roosevelt'in barış bildirisini geri çevirdi. Polonya ile yapılan (kasım 1933) saldırmazlık antlaşmasını bozdu; daha önce komünizme karşı antlaşmaya girmiş olan İtalya ile askerî antlaşma imzalandı (22 mayıs 1939). İngiliz hükümeti Polonya'ya, arkasından Yunanistan'a garanti verdi. Böylece Mihver Devletleri grupu ile karşısındakiler belli oldu. 12 mayıs 1939 da İngiliz - Türk karşılıklı yardım anlaşmasının imzalanmasını 23 haziranda Fransız - Türk anlaşması izledi. Almanya ile İtalya arasında siyasî ve askerî Mihver antlaşması, 22 mayıs 1939 da imzalandı. Almanya'ya karşı barışı korumak üzere batılı devletlerin Sovyetler Birliği ile başladıkları görüşmeler, Rumanya ve Polonya ile Baltık devletlerine garanti verilmesi konusunda anlaşmazlıkla sona ererken 23 ağustos 1939 da Sovyet - Alman saldırmazlık antlaşması ve bununla birlikte gizli bir antlaşma imzalandı. Böylece Sovyetler Birliği Almanya'yı Polonya'ya karşı, Almanlar da Sovyet Rusya'yı Baltık memleketleriyle Rumanya'ya karşı serbest bırakmışlardı. Ayrıca Birinci Dünya Harbinde iki büyük cephede savaşmanın güçlüğünü deneyen Almanya, bu kez gerisindeki Sovyetler Birliğine güvenerek savaşma imkânını buluyor, Sovyetler Birliği de üçüncü 5 yıllık planlarının gerçekleşmesine kadar Almanları batılı devletlerle uğraşma durumuna sokuyordu.

Hitler'in Polonya'dan Danzig ve Polonya koridoru üzerindeki istekleri, birçok devlet ara bulmak için çaba gösterdiği halde harple sonuçlandı. İlk ağızda harbe tutuşan devletlerin kara kuvvetleri şöyle idi: Almanya 7 si zırhlı 103; Çin zayıf 250; Finlanda 15; Fransa 5 i hafif zırhlı 94; İngiltere (Fransız topraklarına geçecek olan) 4; Japonya 35; Polonya 40 ve Sovyetler Birliği 100 tümen.

2. HARBİN SEBEPLERİ:

Harbin ön sebepleri, Versailles barış antlaşmasındaki koşulların yayınlanan ilkelerle bağdaşmayacak çeşitten olmasında aranabilir. Bu koşullar koyu milliyetçiliği artırmış, jeopolitik dengeyi bozmuş, ağır onarım borçları ve millî savunmalarda sınırlamalarla yenilmiş milletler üzerinde baskı meydana getirmiştir. Başkasına yaşama hakkı tanımaz bir koyu milliyetçilik açısından ekonomik çıkarlar sağlama istekleri, Versailles barış antlaşmalarını ortadan kaldırmayı da aşarak, «yeni düzen» adı altında Almanlar «üstün soy»un 1 000 yıllık geleceğini sağlama, İtalyanlar eski Roma İmparatorluğunu canlandırma, Japonlar ortak Asya refah alanı kurma kararına vardılar. Bu ülkülerde sırasiyle Wagner'in Nibelungen efsanesinin, D'Annunzio'nun Mare nostrum (Bizim deniz) ve ötesi hülyasının ve Tanaka muhtırasının etkileri olmuştur. Bu devletlerden her biri bir büyük deniz havzasında egemenliğe kalkışmışlardır.

Batılı devletler ağır barış koşulları koymakla, sonra da bunları yürütmekte iş birliği yapmayıp zayıf davranmakla; İngiltere harbin bir yıl öncesine kadar tarafsızlığa dönmekle; Sovyet Rusya harbin uzun süreceği inancına saplanıp iki tarafı yıpratmak için Almanya'yı serbest bırakmakla harbe yol vermişlerdir.

3. HARP DOKTRİNLERİ VE HAZIRLIKLARI:

Birinci Dünya Harbinin ışığı altında bütün devletler II. D. H. ni topyekûn bir harp olarak düşünmüşlerdir. Coğrafî bakımdan iki cephede savaşma durumunda bulunan ve ham maddeleri az olan Mihver Devletleri, «yıldırım harbi» (Alm. Blitzkrieg) dedikleri, baskına, hıza dayanan etkin bir harp doktrinini; Müttefik Devletler de «yıpratma harbi» doktrinini seçtiler.

Ekonomik doktrin «Alman ekonomisinin kendine yeter olması», «harp hazırlığı ile işçiye iş bulma» ve «barıştan harp ekonomisi uygulama», «3 ekiple 24 saat çalışan endüstri» ilkeleriyle harp doktrinine uyduruldu. Malî hazırlık tipik bir çözümleme buldu. Birinci Dünya Harbinin iç borçlarına ağır onarım borcu eklenince para değeri çöktü. İç borçlar bu düşük para ile kolayca ödendi. Dışarıdan gösterilen yardım ve kolaylıklarla başta 132 milyar altın mark olarak hesaplanan dış borçlardan da kolay kurtulundu. Böylece Almanya, Birinci Dünya Harbini kazanan devletlerden bile önce iç ve dış borçlardan kurtulmuş oldu. Yeni harp için 25,5 u iç borçlanma olmak üzere 90 milyar mark harcadı.

Askerî hazırlıklar: 100 000 kişinin 12 yıl süreyle silâh altında tutulması yolundaki koşul, başlangıçta Alman sefer ordusunu yedeklerden yoksun ettiyse de, uzmanlaşmış bu 100 000 kişi gerek nasyonal sosyalist birliklerinin, gerek 1935 ten başlayarak büyüyen Alman ordusunun küçük komutanlar kadrosunu meydana getirdi. Doğudaki harbı güvenle yapabilmek için, batıda Siegfried istihkâmları yapıldıysa da, fransızlar silâhlı kuvvetlerde taarruz ruhu geliştirdiler. İtalya ve Japonya'da aynı ilkeler uygulandı. Müttefik Devletlerde de harp, topyekûn harp niteliğinde düşünüldü. Fakat de Gaulle'le birlikte pek az kişi dışında bütün askerî önderlerce Birinci Dünya Harbindeki Verdun savaşlarından alınan derslerle 1929 dan başlayarak yapılan Maginot istihkâmlarından yararlanarak harbin bir yıpratma harbi olarak yapılması esas tutuldu. Oysa Fransa'nın antlaşmalarla bağlı olduğu küçük devletlere yardım yükümünde bulunması etkin bir harp doktrininin uygulanmasını gerektirdi. Bütün Fransız kurumları eskiye dönüktü. II. D. H. ne kadar harcanan 276 milyar frank ödeneğin ancak 60 milyarı modern donatıma gitmişti. Birinci Dünya Harbinden gelenlere yeniler katılarak devlet borçları harpten önce millî gelirin bir buçuk katına çıkmıştı. Maliyede ve para değerinde kararsızlık, politik kararsızlıkla başabaş sürüp gitti.

Askerî alanda Birinci Dünya Harbinin zafer neşesiyle benimsenen yanlış doktrinlerle kara kuvvetlerinde zırhlı birliklerin ve hava kuvvetlerinin rolleri iyi değerlendirilmedi. Hava kuvvetlerinde vurucu kuvvet yerine savunucu kuvvete, denizde de İngiltere'nin sağlayacağı denge düşünülmeyerek İtalyan deniz kuvvetlerinden üstün olmak için donanmaya diğer silâhlı kuvvetlerden artık oranda ödenek verildi.

İngiltere de yıpratma harbi ilkesiyle hazırlandı. Fransa'ya güvenerek donanmasından başka silâhlı kuvvetlerine, özellikle zırhlı birliklere gereken önemi vermedi. Domin-

yonların ekonomik bağımsızlıkları, çeşitli ekonomik krizlere uğrama yüzünden iki dünya harbi arasındaki İngiliz ekonomisi de iyi değildi. Birinci Dünya Harbi sonunda 8 milyar İngiliz lirasına varan devlet borcu, millî savunma ödeneklerinin kısılmasına yol açtı. Böyle olduğu halde, II. D. H. başında daha da artmış olan devlet borcu, millî gelirin iki katına yükseldi. Fransa'ya göndereceği seferî ordu ancak 5 piyade, 1 mekanik tümeni olmuş, Almanya'nın silâhlanması, Saar ve Ruhr bölgelerine girmesi, Avusturya'nın Alman ülkesine katılması olayları bile İngiltere'yi uyarmağa yetmemişti.

Polonya, kurtuluş harbi sonucunun verdiği iyimserlikle zırhlı kuvvet yerine ata önem veren bir harp doktrinini benimsedi. Endüstrisinin Alman sınırlarına yakın olması, bir harp için Polonya'yı daha da güç bir duruma sokuyordu. Batılı devletlerin etkisiyle Almanya'yı kışkırtmaktan çekinmesi sonucunda 30 kara tümeninin seferberliğini tamamlayamadı, ancak 10 yedek tümenini örgütleyebildi.

4. 1939 DA HARP:

a. **Polonya'nın yenilmesi** (bk. Kroki 1): 1 eylül 1939 sabahı saat 5,45 te Almanlar, Çekoslovakya'nın katılmasiyle 1 800 km ye çıkan geniş sınırlarının yıldırım harbini yapmağa daha çok elverişli olduğu Polonya'ya karşı 3 000 savaş uçağı ile, önce havadan ve hemen arkasından 7 si zırhlı, 62 tümen ile karadan taarruza geçtiler. 40 tümen ve

Alman piyadesi Polonya sınırını aşıyor

12 süvari tugayının seferberliğine 30 ağustosta başlayan Polonya ordusu, kesin savaşlara Vistula (Wisła) ve San nehirleri gerisinde girişeceği yerde, endüstri bölgelerini elden çıkarmamak, ulusun moralini korumak, batı devletlerinin Polonya üzerindeki Alman baskısını kısa zamanda kaldıracağına inanmak yüzünden sınır yakınlarında ve iki yanından kolayca kuşatılacak gibi savaşa girdi. Sefer için gerekli sayıda çıkaramadığı kuvvetlerinden önemli parçalarını Koridorun savunmasına ayırmakla her yönde zayıf kaldı.

Polonya'da kesin vuruşu yapmakla görevli Orgeneral Rundstedt komutasındaki Güney Ordular Grupunun 14, 10 ve 8. orduları piyadece iki kat, zırhlı kuvvetçe daha çok üstün olarak ağırlık noktası ortada bulunduğu halde Kraków - Kutno çizisine, Koridoru kesecek olan orgeneral von Bock komutasındaki Kuzey Ordular Grupu 4 ve 3. ordulariyle Kutno - Brześć nad Bugiem (Brest Litovsk) çizisine doğru taarruz ettiler. Polonya kuvvetleri, sağlam savunma mevzileri meydana getirecek yerde, karşı taarruzlar yapmak yüzünden Almanların kendilerini daha çok kuşatmalarına imkân vermişlerdir. Savaşın birinci günü Polonya hava alanlarına taarruzda hava üstünlüğünü kazanan Alman hava kuvvetleriyle (özellikle hücum uçaklarının dalma taarruzlariyle desteklenen) kara birlikleri hızla ilerlediler. 3 eylülde İngiltere ile Fransa harbe girerken, 5 eylülde 4. Alman ordusu Koridoru kesti. 4 eylülde 14. ordu Kraków'a, 10. ordu sınırdan 80 km içerideki Plica suyuna, 4. ordu Bromberg'e ve 3. ordu Narev nehrine vardı. Alman kuvvetlerinin kuşatma kolları arasında kalmış olan Polonya kuvvetleri ayrı ayrı savaşmak zorunda kaldı 8 eylülde 14. Alman ordusu Seine nehrine, 10. ordusu Varşova yakınlarına, 3. ordusu da zırhlı kuvvetleriyle Varşova kuzeyinde Bug nehrindeki mevzilere vardı. Almanların 10 eylülde Vistula (Wisła) nehrinin birkaç yerinden doğuya geçmeleri üzerine Polonya başkomutanı, kuvvetlerinin Polonya'nın güneydoğu köşesine doğru çekilmeleri için emir verdiyse de, bunun toptan uygulanmasına imkân kalmamıştı. İki gün sonra Alman zırhlı birlikleri güneyde Lwów (Lemberg) a, kuzeyde Brześć nad Bugiem (Brest Litovsk) e vardı. Varşova (Warszawa) ile Poznań (Posen) arasında çevrilmiş olan Polonya kuvvetleri Kutno'ya sıkıştırılıp savaşırken Sovyet orduları 17 eylülde Polonya doğu sınırını geçerek karşılarında hemen hiç direnme görmeden ilerlediler. Bu hareketin amacı Beyaz Rus ve Ukraynalı azınlığın korunması olarak gösterildiyse de, gelecek için Almanya'ya karşı yer kazanılmasının düşünülmüş olduğu açıktır. Polonya hükümetiyle yüksek komutanları Rumanya'ya sığındılar (18 eylül). Polonya, iki devlet arasında Bug ve San nehirleri genel çizisiyle ikiye bölündü. Polonya başkomutanlığının, kuvvetlerin güneydoğu doğrultusunda Rumanya - Polonya sınırı üzerine çekilmeleri emri pek az uygulanabildi. Ancak 70 000 kişi Rumanya'ya sığındı. Polonyalıların Zamość - Kutno çevresinde sarılmış olan üç tümenlik kuvveti ile, Gdynia limanı 19 eylül, Lwów 23 eylül, Varşova 28 eylül, Modlin kalesi 30 eylül ve Hel yarımadası (Połwysep Hel) 1 1 ekimde silâhlarını bıraktılar. Fransızlar yardım için 7 eylülde zayıf, 17 eylülde daha kuvvetli birliklerle Saar bölgesinde Almanlara taarruz ettilerse de, bir sonuç alamadılar.

b **Polonya'nın alınmasından sonra siyasî olaylar**: Estonya'ya 28 eylül, Latviya'ya 5 ekim, Litvanya'ya 10 ekimde kabul ettirdiği anlaşmalarla Sovyetler Birliği güney Baltık memleketlerine girdi. Finlanda'ya yaptığı isteklerin kabul edilmemesi, Sovyet - Fin harbini doğurdu (30 kasım). Bu arada Sovyetlerin Boğazlar üzerinde kontrol isteği Türkiye'ce reddedildi (13 ekim). Böylece, Moskova'da geliştirilmekte olan Sovyet - Türk görüşmeleri boşa çıkmış oldu. İtalyanların nisanda Arnavutluğa girmeleri üzerine Akdenizin güvenliği için Türkiye, İngiltere ve Fransa arasındaki görüşmeler, 12 ve 23 haziranda karşılıklı yardım bildirisi ile, 19 ekimde İngiltere ve Fransa ile karşılıklı yardım antlaşmalariyle sonuçlandı. Bu antlaşmalara göre, bu devletler birbirlerine karşı harbe girmeyeceklerdi. Türkiye bir Avrupa devletince taarruza uğrarsa, İngiliz - Fransız yardımı görecek; buna karşı, İngiltere ile Fransa Akdeniz bölgesinde taarruza uğrarlarsa, Türkiye kendilerine yardım edecekti.

c. **Sovyet - Fin harbi**: Finlerin göl, bataklık ve ormanlarla kaplı ülkeleri savunma için elverişli idi. Sovyetler büyük kuvvetlerle Karelia'daki Mannerheim tahkim edilmiş çizisine, Finlanda beline ve kuzeyine olmak üzere üç genel doğrultuda saldırdılar. Bazı Sovyet grupları yenildi. Ocak 1940 sonlarına kadar oluşan ilk evre, Fin kuvvetlerinin baskısı

altında geçti. Kuvvetlerinin yetmediğini gören Sovyetler yenilerini getirerek 1 şubat 1940 ta 2. evre taarruzlarına başladılar. Mannerheim hatlarının Summa kesimine büyük kuvvetlerle ve uzun süreli topçu hazırlığı ile taarruza geçen Sovyetler, ancak iki hafta sonunda bir yarma yapabildiler. Öte yandan hatların kuzeyinden ve donmuş olan Fin körfezi üzerinden, Viipuri batısından Sovyetlerin yönelttikleri kuşatmalarla ağır bir baskıya giren Finler mütarekeden başka çare bulamadılar, savaşlardan önceki koşullardan daha ağır bir antlaşmayı imzaladılar (13 mart 1940). Fin harbinin başından beri İngilizlerle Fransızların Finlanda'ya yardım etmek ve İsveç demir kaynaklarını Almanya'ya karşı korumak üzere Norveç'e göndermek amaciyle örgütledikleri kuvvet daha yola çıkarılmamıştı.

d. **1939 yılında batı cephesi:** Almanlar, kuvvetlerinin çoğunu Polonya'ya taarruz için kullanırlarken, batıda Siegfried çizisine dayanarak 44 tümenle savunacaklardı. Müttefikler de Maginot çizisine ve bunun yanında Fransa-Belçika sınırı gerisinde hazırlanmış Daladier mevziine girerek savunmada kaldılar. Polonyalılarla yapılmış antlaşmaya göre, Fransızlar harbin 3. günü zayıf kuvvetlerle, 15. gününe kadar da büyük kuvvetlerle yardım taarruzu yapacaklardı. İtalya'ya ve Kuzey Afrika'ya kuvvet ayırdıktan sonra, 5 orduluk 39 tümen Daladier mevzilerine, bir o kadar kuvvet Maginot çizisine ve geride yedeğe ayrıldı.

Polonya'ya yardım için Saar'dan yapılan taarruzlardan sonra Norveç hareketine kadar yalnız kara ve hava keşifleriyle 8 ay hareketsiz kalındı ve bu sessizliğe «acayip harp» denildi. Belçikalıların Alman taarruzuna uğramaları halinde hem yardıma gitmek, hem de elverişli bir toprak kesimini elde etmek üzere, önce Escaut (Schelde) nehri gerisine, kasım ayında da 90 km ileride Dyle nehrine ilerlemeğe; daha sonra Hollanda da Alman taarruzuna uğrarsa, Anvers'e doğru taşmağa karar verilerek beklendi.

e. **1939 da deniz harbi:** İngilizler Atlantik'te, Fransızlar Akdeniz'de deniz üstünlük ve güvenliğini sağlayacaklardı. İngiliz ve Fransız donanmalarında daha çok zırhla topa, Alman ve İtalyan deniz kuvvetlerinde hıza önem verilmişti. Almanlar stratejik savunmada kalarak denizaltılarla ticaret filolarına karşı harbe baş vuracaklardı. Böylece harbin ikinci haftasında Alman denizaltılariyle İngilizlerin «Courageous» uçak gemisi ve «Royal Oak» zırhlısı, Almanların «Leipzig» ve «Blücher» kruvazörleri torpillendi. Alman «Graf von Spee» cep zırhlısı 3 İngiliz kruvazörünün baskısı altında Montevideo'da kendini batırmağa zorlandı. Havadan serpilerek döşenen mıknatıslı mayınlar Müttefiklere çok kayıp verdirdi. «Mıknatıs süpürücü» (degussine) aygıtı bulununcaya kadar Müttefikler ayda 600 000 tonilatoluk gemi kaybına uğradılar.

f. **Müttefiklerin Almanya'yı ayırma ve ablukaya alma teşebbüsleri**: Almanya'yı İsveç demirinden yoksun bırakmak için Müttefikler Norveç'e çıkarma yapmağa hazırlandılar. Rumen petrollerine el koymak için Balkanlarda cephe kurmağa çalıştılarsa da, başaramadılar. Ayrıca Orta Doğu başkomutanlığı kurarak burada Mısır ordusiyle 3 Fransız tümeni bulundurdular.

5. 1940 TA HARP:

a. **Danimarka ve Norveç seferi** (bk. Kroki 2): Müttefiklerin Norveç için hazırlandıkları haberi üzerine, İsveç demirlerini kontrol etmek üzere Norveç Nasyonal Sosyalist Partisi başkanının da teşvikiyle üçlü kuvvet (kara, hava, deniz) in hazırlanmasına bir Norveç limanında «Altmark» Alman tankeri olayı üzerine Norveç'in tarafsızlığını koruyamayacağı düşünülerek, seferin Müttefiklerden önce ve gece saatlerinin azalmasına kalmadan yapılmasına Almanlarca karar verildi.

Almanya'nın Danimarka'yı himayesi altına alacağı yolunda kısa vâdeli notanın geri çevrilmesi üzerine, 9 nisanda karadan ilerleyen ve havadan indirilen birlikler ile, pek az direnişten sonra bu ülke 10 nisanda Almanların eline geçti.

6 Alman deniz - kara görev kuvveti 9 nisan sabah saat 5,15 te çıkarmaya başlayacak gibi Narvik, Trondheim, Bergen, Stavanger, Kristiansand ve Oslo limanlarına gönderildi. Bunlardan Oslo, Kristiansand ve Bergen'in alınmasına, havadan indirilen birliklerle yardım edildi.

Müttefikler durumu öğrenince kendi çıkarma düzenlerini bırakıp karşı koymağa çalıştılar. İngiliz ve Alman deniz kuvvetlerinin bazı parçaları arasında çarpışmalar oldu. Narvik'e yapılan deniz akını Almanların tutunmasını önleyemedi. Çıkarma yapılan yerler pek az direnişle karşılaşılarak elde edildi. Hükümet Oslo'dan Lillehammer'a taşındı. 10 nisanda baskınla Narvik'e akın yapan İngiliz filotillasiyle Alman deniz kuvveti arasında 13 nisana kadar yapılan savaşta İngilizlere aynı sayıda kayıp verdirerek Almanlar 10 destroyerlerini kaybettiler. Almanlar Norveç ve özellikle Oslo'daki kuvvetlerini artırarak köprübaşlarını genişletmeğe çalıştılar.

Müttefiklerin Norveç çıkarması: Müttefikler, Almanların yerleşmesine imkân vermeden Norveç'e ayak basmak üzere çabuk davranmanın gerektiğini anladılar. Eskiden hazırladıkları birlikleri bir dirençle karşılaşılmayacağını düşünerek örgütlemiş olduklarından planlarında değişiklik yaparak 4. görev kuvvetinden (her birinde 6 000 askerle) ikisini 17 nisanda Trondheim'i kıskaç altına alacak gibi Namsos'a ve Åndalsnes'e çıkardılar.

Norveç'teki bütün hava alanları Almanların eline geçmişti. Yerde üslenen uçakların gemide üslenenlere göre savaşmaları daha üstün olduğundan, Müttefiklerin barınamayan bu iki kuvveti Åndalsnes'ten 1 - 2 mayıs, Namsos'tan 3 - 4 mayısta geri alındı. Bunlar geri alınırken Mo, Bodö ve Mosjøen çevresine çıkardıkları üçüncü kuvvet mayıs sonlarında geri alındı. Narvik'e doğru ilerlemek üzere mayıs başlarında Harstad ve Salangen'e çıkarılan 4. görev kuvveti, mayıs sonlarında Narvik'e yaklaştı. Almanlar dağlık bölgeye çekildiklerinden Fransa'da kuvvet ihtiyacını karşılamak için Müttefik kuvvetleri geri alındı (8 haziran). Böylece parlak üçlü kuvvet harekâtiyle, hava ve deniz harekâtı için iyi üsler sağlayan Norveç alındıysa da, Norveç'in önemli deniz ticaret filosu elde edilemedi.

b. **Batı cephesi** (bk. Kroki 3): Hitler'in kış mevsiminde birkaç kez taarruz etmek istediği bu cephede, havalar elverişli olmadığından genel bir savaş olmadı. Polonya seferi sırasında İngiliz ve Fransızlar seferberlik ve yığınaklarını bitirmiş değillerdi. Polonya'nın yenilmesinden sonra taarruzu gerektiren acil sebep de ortadan kalkmıştı.

Müttefikler Alman taarruzunu 1914 teki doğrultulardan Belçika üzerinden bekliyorlardı. Almanların planları önce, 1914 teki gibi bu kez Hollanda, Belçika ve Luxembourg'dan geçerek Müttefikleri kuşatmak iken General von Manstein'ın düşüncesine uyularak, Müttefiklerce büyük zırhlı birliklerin hareket edemeyeceği kabul edilen Ardennes bölgesinden bir yarma hareketine çevrildi. Böylece sessiz geçen batı cephesindeki «acayip harp», 1940 baharında Müttefik-

ler için «şaşırtıcı harp» olacaktı. Almanlar Belçika ve Hollanda'ya girdikten sonra, İngiliz ve Fransızlar da Dyle nehrine kadar ilerleyeceklerinden, Alman yarmasından sonra meydana gelecek kuşatma kıskacı içine daha çok girecek lerdi.

Batıda Alman zaferi: Yığınaktaki ağırlık noktası kuzeyden von Rundstadt Ordular Grupu üzerine değiştirildikten sonra donatımca zayıf, daha çok Müttefik kuvvetine karşı 117 tümenle baskına, hıza dayanan Alman yıldırım taarruzu Kuzey Denizi ile Maginot çizisi arasında 10 mayıs sabahı başladı. Hollanda ve Belçika İngiliz ve Fransız ordusuna karşı ilerleven Alman von Bock Ordular Grupu, 18. ordusiyle Hollanda'ya, 6. ordusiyle Belçika'ya girdi. Taarruzun ağırlığı üzerinden geçen Ardennes bölgesinden 9 ve 2. Fransız ordularına karşı Luxembourg'a ve bir kesim Fransız toprağına girdi. Güneyde von Leeb Ordular Grupu 13 tümenle Maginot çizisindeki Fransız kuvvetlerini tuttu.

Hollanda'nın alınması: Kanallarda taşırma yapan 10 tümenlik noksan donatımlı Hollanda kuvvetleri, bir o kadar Alman kuvvetine daha 10 mayısta Peel ırmağındaki mevzilerini kaptırdılar. Hollandalıların burada tutunamaması yardıma gelen 9. Fransız ordusunun da Breda suyu gerisine çekilmesiyle sonuçlandı. Alman paraşüt ve havadan indirme birlikleri kısa zamanda önemli yerleri elde ettiler. 12 mayısta ise, Breda mevzilerine Almanların taarruzu üzerine son savunma mevzii olabilecek Amsterdam - Utrecht çizisine çekildiler. 14 mayısta Hollanda'daki dayatış sona erdi. Kraliçe ile hükümet İngiltere'ye geçmişti (13 mayıs).

Belçika'nın alınması: 6. Alman ordusu Aachen - Roermond çizisinden 50 km lik cephe ile Belçika'ya girdi ve Albert Kanalını tutan Belçikalı kuvvetleri, bu kanal üzerinde köprübaşları elde ederek 11 mayısta Dyle suyuna attı. Bu sırada Müttefiklerin yardım kuvvetleri yaklaşıyordı; Gembloux'da ve Ardennes'de meydana gelen Alman yarmaları üzerine Belçika'nın batı köşesinde Escaut nehri üzerine çekildiler. Bu kuvvetlerin Fransa'daki kuvvetlerle 16 mayısta bağları koptu. Bunu tekrar sağlamak üzere iki tümenle yapılan taarruz sonuç vermedi. Alman zırhlı birliklerinin elden çıkmaması ve İngilizlerin kesin bir yenilgiye uğrayarak onurlarının kırılmaması için olacak, Hitler'in 24 mayısta zırhlı birliklerin hareketlerini Pas de Calais ile Dunquerque arasında durdurması üzerine durum çok kritik olmaktan çıktı. Fakat cephesinde açılan bir gedik yüzünden Belçika ordusu silâhlarını bıraktı. İngiliz hükümeti Belçikalıların tesliminden önce kuvvetlerini Avrupa kıtasından çekmeğe karar vermiş ve bu amaçla her çeşit küçük deniz araçlarını Dunquerque kıyılarına sürmüştü. 26 mayısla 3 haziran arasında yapılan boşaltma hareketi silâh ve donatımın bırakılması karşılığında art koruması, sivil, asker deniz araçlarının yararlıkları ve kıtaların disiplini ile başarılı oldu. 233 039 İngiliz ve hemen hepsi Fransız olarak 112 546 Müttefik askeri çekildi.

Fransa harekâtı: 43 tümenli Rundsted Ordular Grupunun General von Kleist emrindeki Alman zırhlı ordusu, yolu az olan Ardennes bölgesinden 10 mayısta Luxembourg sınırını aşarak ilerledi ve Belçika sınırına vardı. Bunu 4, 2 ve 16. ordular ve gerilerinden 12. ordu yol dışından da yürümekle izlediler. 12 mayısta Belçika - Fransa sınırı aşılarak Fransız süvari tümenleri geri atıldı ve Meuse nehri ne varıldı. 13 mayısta Alman zırhlı ordusu, erleri yedek sınıflardan ve tanksavar silâhları zayıf bulunan 9 ve 2. Fransız orduları karşısında Sedan ve Montherme'de iki yerde geçiş yaptı. Ertesi günü büyük hava kuvvetlerinin desteği ile bu köprübaşlarını genişletti. 15 mayısta buradaki Fransız mevzilerini yaran Alman zırhlı kolları açık arazide Manş kanalı kıyılarına doğru vol alarak 80 km derinliğinde bir gedik açtı. 9. Fransız ordusu karşı taarruz yapamayarak 50 km geride Oise nehrine çekildi. Paris'i savunamayacağını bildiren Fransız başkomutanı General Gamelin'in yerine General Weygand getirildi. Tank savunması noksanlığından Oise nehrini 17 mayısta geçen General Guderian zırhlı kolordusu 20 mayısta Abbéville'de deniz kıyısına vardı.

Müttefik üç devletin kuvvetlerinden başka 30 tümenini de kaybeden Fransızların, toplamı 49 tümenle bundan sonraki savaşları güçleşti. Somme nehri gerisindeki mevzilere iki ordular grupu ile Almanların yaptıkları taarruzlar iki gün sonra başarı kazandı. Almanların taarruzdan önce ele geçirdikleri köprübaşları genişleterek yaptıkları bu taarruz sonucunda Seine nehrine çekilen Fransızlarla birlikte vardılar. Fransız hükümeti Tours'a çekildi.

10 haziranda İtalya harbe girdi. Almanlarca Seine nehrinin birkaç yerinden geçilmesi üzerine 12 haziranda Loire nehri gerisine çekilme emri verildi. Hükümet Bordeaux'ya taşındı. Paris 14 haziranda düştü. Alman birlikleri 17 haziranda Loire nehrine yetişti. Fransız hükümeti Alman zaferini kesin savdığından 17 haziranda mütareke istedi. Kuzey Afrika'ya da geçerek harbi sürdürmek yolunu tutmadı. 1918 mütarekesinin yapıldığı vagon içinde, 22 haziranda imzalanan mütarekeyi kabul etti. Buna göre, Almanva, Fransa'nın üçte ikisini kuvvetleri altında tutacak ve gerisini Vichy Fransız yönetimine bırakacaktı. Fransız esirleri harp sonuna kadar elde tutulacaktı. Çünkü işçi olarak kullanılacaktı. Arada daha da esir almak için mütarekenin yürürlüğü, İtalya ile yapılacak mütarekenin yürürlüğüne bağlı tutuldu. Akdeniz kıyı bölgesinde, Menton'da biraz ilerleyen İtalya ile yapılan Roma mütarekesiyle 25 haziranda ateş kesildi. Londra'da 18 haziranda bir Hür Fransız Hükümeti (France Libre) kurulmuştu Bazı denizaşırı ülkelerle sömürgeler buna bağlandılar. Fransa silâhlı kuvvetlerle yapamadığı savaşı buralarda ve Almanların bulunduğu Fransa'da dayanma hareketleri ile yapmağa başladı.

Alman silâhlı kuvvetleri 1,5 ayda dört ülkeyi almakla büyük bir zafer elde etmişlerdi.

c. **İngiltere'nin alınması teşebbüsü:** İngiltere Mihver devletleri karşısında yalnız kalmıştı. Almanlarca ne batı seferine başlarken, ne de Fransa'nın yenilmesi sırasında İngiltere'nin alınması için plan yapılmış olmaması, İngilizlerle barış üzerinde uyuşulacağı inancından ileri geliyordu. Böyle bir hazırlık, yeni İngiliz başbakanı Churchill, harbe sonuna kadar devam edileceğini söylediği halde 16 temmuzdan önce emredilmiş değildi. Bu tarihte (ağustos ortasında) hazırlıklara başlanmasını Hitler istedi. 25 tümenin güney İngiltere'ye çıkarılması için planlar, taşıt gemileriyle çıkarma gemilerinin toplanması, deniz araçlarına bindirme ve indirme eğitimi yapıldı. Bu harekâtın başarısı hava ve deniz uzmanlarınca şüpheli görülüyordu. Mareşal Göring'in görüşüne uyularak planın geri parçası eylül ortasında uygulanmak üzere önce hava harekâtının hemen başlamasına karar verildi. Temmuz ve ağustos aylarında İngiltere'ye havadan abluka konarak liman ve konvoylarına hava taarruzları yapıldı. İngiliz hava kuvvetlerinin karşı çıkmasını gerektirecek bu taktiğe, ağustos ortasında hava alanlarına taarruz da katılarak eylül ortasına kadar sürdürüldü. Bu hava savaşlarında Almanlar, İngilizlerden daha çok kay-

ba uğradıklarından taarruzlar İngiliz endüstrisine karşı geceleri yöneltildi. İngilizlerin buluşlarını gizli tutarak radar kullanmak, daha çok sayıda ve savaş gücü yüksek uçak yapmak ve iyi bir hava savunması düzenlemek sonucunda hava üstünlüğünü kazanamayan Hitler, 12 ekimde bu harekâtı durdurdu. Bundan sonra yalnız İngiliz şehirleri gece taarruzlariyle bombalandı. Bununla birlikte ertesi yıl Sovyetler Birliğine taarruz kararı verilmiş olduğundan İngiltere'yi ele geçirmek kesin olarak bir yana bırakıldı. İngiltere'ye karşı hava harekâtı konusunda, deniz yollarına abluka koymakla yetinildi. İngilizler de buna karşı Avrupa kıyılarına komando akınları için hazırlıklar yaptılar.

d. **1940 ta deniz harbi:** İtalya'nın harbe girmesi, Fransa'nın harp dışı edilmesi ve özellikle Fransız donanmasının savaşta kullanılması ihtimali İngiltere'yi denizlerde düşündürücü bir duruma düşürdüğünden, Fransız donanmasının yok edilmesine karar verildi. Mersü'l - Kebîr'deki Fransız donanmasının önemli parçasına silâhsızlanarak belirli bir tarafsız limana götürülmek, kendi kendini batırmak veya İngilizlerle birlikte olmak yolunda verilen notayı Amiral Gensoul geri çevirdiğinden çoğu batırıldı (3 temmuz). İskenderiye ile İngiliz limanlarındaki Fransız gemileri silâhsızlanmayı kabul ettiler. Özellikle «Richelieu» ve «Strasbourg» savaş gemileri Vichy Fransa'sı elinde kaldı.

İngiliz Akdeniz filosunun Taranto baskını ile İtalyan donanmasından önemli bir parçasının batırılması üzerine İngiltere Akdeniz'de de üstünlüğü kazanmış oldu. Bazı deniz ve hava üsleri karşılığında İngiltere'nin Amerika'dan 50 destroyer alması ferahlık verdi (2 eylül). İki taraf da birbirinin ulaşım yollarını kontrol etmek istediğinden iki taraflı abluka çarpışması sürüp gitti. Üç Mihver devleti 10 yıllık askerî ve ekonomik anlaşma yaptılar (27 eylül).

e. **Afrika'da harp:** İtalyanların harbe girmesi üzerine Afrika ve özellikle Mısır'da İngilizlerin durumu güçleşti. İtalyanlar zaman faktöründen gereği gibi yararlanamayarak temmuzda Kenya'ya, ağustosta İngiliz Somalisi'ne taarruz ederek buraların birer kesimini ele geçirdiler Mısır'a General Wavell komutasındaki 3 tümenlik İngiliz kuvvetlerine, Mareşal Graziani emrindeki Libya ordusu ile Süveyş kanalına egemen olmak amacı ile Bardia'da yığınaklanarak haziran ortasından sonra taarruza başladılar. Sıcaklar yüzünden ara verdikten sonra 13 eylülde taarruzu yenilediler ve ancak Sidi Barani'ye kadar ilerlediler. Marsa Matruh'a çekilen İngiliz ordusunun taarruzu üç aylık bir zamandan yararlanarak 9 aralıkta böyle bir taarruzu beklemeyen İtalyanlara, güney kanatlarına baskın etkisiyle yapıldı. Büyük kayıplara uğrayan İtalyan ordusu çekildi ve aldıkları yerler de Elageyla'ya kadar İngilizlerin eline geçti. Habeşistan'da ertesi yıl taarruz için basamak kuruldu.

f. **İtalyan - Yunan seferi:** Mussolini'nin yönetiminde Roma'da ağustos başlarında başlayan ve ekim ortasına kadar süren toplantılar sonucunda Yunanistan'a 28 ekimde taarruz edilmesi kararı üzerine, «bazı stratejik noktaların İtalyanlara verilmesi» yolundaki isteklerin reddedilmesiyle, bir İtalyan ordusu Epir (Ēpeiros) de Yanya (İoannina); Tesalya (Thessalia) da Tırhala (Trikkala) ve Makedonya'da Florina (Phlōrina) üzerine taarruza başladı. Daha seferberliklerini bitirmemiş 8 Yunan tümenini gerileterek 14 kasımda Kalamas ırmağı - Metsovon geçidi çizisine ve bunun devamına karşı ilerledi.

5. İngiliz hava kuvvetlerinin yardımiyle taarruz eden Yunanlılar iki günde Arnavutluk sınırına vardılar. Bundan sonra ağırlık noktasını güneye Epir'e aktararak Avlonya (Vlorë) yı aldılar. Yıl sonlarında bu cephede İtalyanlar kuvvetlerini 16 tümene, Yunanlılar da 13 tümene çıkardılar. Kış yüzünden savaşlar da hafifledi. Almanların bu bölgede savaşa katılmalarına kadar önemli bir değişiklik olmadı.

g. **1939 - 1940 ta hava harbi:** Bu iki yılda hava kuvvetlerinin en çok kullanılması, bölgesel hava üstünlüğünden yararlanarak, öteki silâhlı kuvvetlerle birlikte savaşmalar şeklinde oldu. Bu arada havadan indirme harekâtı yeni bir yöntem olarak uygulandı. Alman hücum uçaklarının, askerî başarılar üzerinde önemli etkileri oldu. Fransa'nın yenilmesine kadar 3 500 Alman savaş uçağı, İngiltere'nin 3 000 (500 ü Fransa'da), Fransa'nın 2 500 uçağına karşı üstün iş gördü. İngiltere'ye yapılan hava harekâtında aynı sonuç alınamadı. Sonuç başarılı olsaydı, harbin sonucu da değişebilirdi. İngiliz uçakları gerek Taranto'da İtalyan donanmasına taarruzda, gerek Kuzey Afrika savaşlarında daha iyi iş gördüler. «Öde ve götür» (Cash and Carry) yöntemiyle Amerikalılardan uçak da alan İngilizler harp güçlerini artırdılar. Harp alanı da genişleyince Almanlar hava üstünlüğünü ellerinde tutamadılar.

h. **1940 yılının son yarısında siyasî olaylar:** Sovyetler Birliği Rumanya'ya verdiği ültimatoma uyarak Besarabya ile Bukovina'yı ele geçirdi (28 haziran). Macar ve Rumenler de birer parça toprak kopardılar. Almanların Fransa ve İspanya'yı Mihvere katma çabası boşa çıktı. 1940 yılının en önemli siyasî olayı Alman - Sovyet görüşmeleri oldu. Almanların davetiyle 12 kasımda Berlin'e giden Molotov ile Hitler, İngiltere'nin sömürgelerinin bölünmesi, dünya sızma bölgeleriyle, Türk boğazları üzerinde yaptıkları görüşmelerde anlaşamadılar. Bunun üzerine Hitler Sovyetlere karşı 15 mayıs 1941 de sefere başlamak üzere planların hazırlanmasını emretti.

1940 ta Mihver devletleri Karadeniz'den Atlantik'e kadar egemen oldularsa da İngiltere'yi harp dışı edemediler. Öte yandan Amerika'da Roosevelt, İngiltere'ye yardım programiyle seçimlere girerek kazandı.

6. 1941 DE HARP:

a **1941 baharında siyasî olaylar:** Sovyetler Birliği ile anlaşamayan Almanlar, 1941 baharında İngiltere ile anlaşmak ve bunda başarıya varılmazsa, onu imparatorluğun önemli bölgelerinden vurup tarafsız devletlerden ayırarak yıkmak ve Sovyet Rusya'ya da taarruza geçmek yolunu tuttu. Churchill, Almanların yakında Bulgaristan'a gireceklerini bildirerek savunmaya yardım için 10 İngiliz av - bomba uçak filosunun Türkiye'de üslenmesini ve 100 uçaksavar topu göndermeyi önerdiyse de, Türk hükümeti kabul etmedi. Ayrıca Yugoslav, Yunan ve Türk birleşik Balkan cephesi kurulması amaciyle Eden'in Ankara görüşmeleri de başarıya varmadı (şubat sonu).

Bulgaristan'ın alınması: 1940 ta Sovyetlerin üs isteğini kabul etmeyen, buna karşı komşularının toprakları üzerinde istekleri bulunan Bulgarları da Rumanya gibi Mihvere katan Almanlar, Bulgaristan'da üslenmeğe başladılar (1 mart). Almanya'nın Yugoslavya ile anlaşma dileği hükümet darbesiyle boşa çıktı. Almanların Balkanlardaki çalışmalarından kuşkulanan Sovyetler Birliği, Japonya ile beş yıl süreli bir tarafsızlık anlaşması imzaladı (30 nisan). Muhalefet ile anlaşmak üzere paraşütle İngiltere'ye indirilen (10 mayıs) Nazi şeflerinden Hess'in güvenlik kuvvetlerince yakalanması üzerine teşebbüsler boşa çıkınca İngiltere ile anlaşma yolları kapandı. Almanya hem İngiltere'yi vurmak için Türkiye'den

geçmemek üzere Mısır'a, hem de Yugoslavya ile Yunanistan'ı aldıktan sonra Sovyetler Birliğine taarruza karar verdi.

b. **Afrika harekâtı:** Almanların bu siyasî çalışmaları sırasında İngilizler bir yandan Doğu Afrika'da İtalyanlara taarruza geçtiler. İngiliz Somalisinden Eritrea'ya, Kenya'dan İtalyan Somalisine taarruz ettiler. Habeşistan'ın büyük bir bölümünü alarak imparatoru tahtına geçirdiler. Öte yandan 1940 ta Kuzey Afrika'da başladıkları harekâtı sürdürerek Bingazi (Bengasi) yi aldılar. 10. İtalyan ordusunu yok ettiler. 10 şubatta yardıma yetişen Alman kuvvetleri karşısında Elageyla'da durdular.

Afrika'da Alman - İtalyan taarruzu (mart - nisan 1941): Afrikaya çıkarılması zorunlu görülen Alman Afrika kolordusunun komutanı General Rommel, Elageyla'da taarruzunu durdurmuş olan İngiliz ordusunun güney kanadını kuşatmak istiyordu. Doğu Afrika'ya kuvvet kaydıran Ingilizlere baskınla 24 martta taarruza geçildi ve Algedabia alındı. 28 martta İngiliz donanması İtalyan donanmasına Matapan burnu açıklarında bir vuruş yaparken, Kuzey Afrika'da çekildiler. 4 nisanda Bingazi Almanların eline geçti. 12 nisanda İngilizler Libya - Mısır sınırı gerisine çekildi ve Alman taarruzları durduruldu. Kendi başına bırakılan Tobruk da dayanıyordu.

General Wavell, 15 haziranda Sollum - Halfaya geçidi - Sidi Omer çizisindeki Mihver kuvvetlerine taarruza geçerek Capuzzo'ya kadar ilerlediyse de, Sidi Rezak üzerinden karşı taarruza geçen Mihver kuvvetleri Marsa Maruh'a kadar ilerlediler. Taarruz burada durdu. İngiliz orta doğu başkomutanlığına General Auchinleck getirildi. Amacı sınırlı olan bazı taarruzlar yapıldı. Tobruk, Almanlardan kurtarıldı. Bingazi şehri elden ele geçti.

c. **Irak ve Suriye olayları:** İngiltere'yi can alıcı yerinden vurmak amacının başka bir gerçekleştirme noktası olan Mısır'ı elde etmeğe ve Hint yolunu kesmeğe imkân veren ülkeler, Irak ve Suriye idi. Hitler'in ajanlariyle yerinde elde ettiği kuvvet olarak Irak'ta Raşid Ali Geylâni 4 nisan 1941 de ayaklanarak hükümeti eline geçirdi. Mayıs ayında maskesini atarak Arap devletlerini İngiltere'ye karşı kutsal harbe çağırdı. Alman uçakları Irak'a geldi. İngiliz Orta Doğu Komutanlığının tepkisi çabuk oldu. Irak'taki Habbaniye hava alanını kuvvetlendirerek eski durumlarını elde ettiler (30 mayıs).

Aynı amaçla Suriye'ye sokulan Alman ve İtalyan turistleri ve zorunlu iniş bahanesiyle Alman uçakları İngiliz ve Fransız kuvvetlerine karşı harekete geçtiler (8 haziran). 25 000 kişilik Müttefik kuvveti Filistin, Ürdün ve Irak'tan girdi. Fakat bunların parça parça kullanılması yüzünden bastırma uzun sürdü ve temmuz sonunda bitti. Burada Hür Fransa taraflısı bir yönetim kuruldu.

d. **Balkan seferi** (bk. Kroki 4): Bulgaristan'a girip onu Mihvere katan Almanlar bir aylık hazırlık yaptılar. Arnavutluk cephesine kuvvetlerini bağlamış olan Yunanlılar İngilizlerin yardımından yararlandılar. Yugoslavya hiçbir yardım görmeden taarruza uğradı.

Yugoslavya'ya taarruz: Yugoslavya'nın eski silâhlarla donatılmış barıştaki 16 tümeni ile harpte kuracakları 7 tümen, yarı seferberlik yapmışken 6 nisanda Belgrad'ın bombardımaniyle bütün sınırlardan taarruza uğradı. İştip (Štip) üzerinden ilerleyen Alman grupu 8 nisanda Manastır (Bitolj)a vararak Yunanlılarla Yugoslavları birbirinden ayırmış oldu. 10 nisanda Macarlar da Yugoslavya'ya girdiler. Bu tarihe kadar Yugoslav orduları parçalandı. Belgrad 13 nisanda düştü Taarruzun 12. günü bütün ülke Almanların eline geçti. Dağlara sığınanlar General Mihajlović emrinde bir direnme ordusu kuracaklardır.

Yunanistan'a taarruz: Almanlar aynı zamanda İtalyanlarla savaşmakta olan Yunanlılara taarruz ettiler. Usturumca (Strumica) dan Selanik üzerine ilerleyen Alman kolu Rodop dağlarındaki Metaksas istihkâmlarını yandan dolaşarak Makedonya'ya girdi ve 9 nisanda Selanik'e vardı. 13 martta Yunanistan'a çıkmış olan İngilizler Alikomen ırmağına kadar ilerlemişlerse de, Almanların Manastır'a ilerlemeleri yüzünden, bu engel gerisinde, Olympos dağından geçen çizide de sağlam bir savunma yapamayan Müttefikler, Thermopylai'ye çekilmeğe karar verdiler (14 nisan).

Bu harekete paralel olarak çekilmesi gereken Arnavutluk'taki Yunan ordusu yerinde kaldı ve Almanların 21 nisanda Yanya'yı almalariyle geri yollarının kesilmesi sonucunda, bir çıkış hareketi yapmaksızın teslim oldu. Almanlar cepheden alıkoydukları birlikleri Galiçya'ya taşımağa başladılar. İngiliz tümenleri çeşitli Yunan limanlarından çekildi. Bundan sonra bir Alman tümeni Patras üzerinden Korinthos körfezini geçerek Mora'ya girdi. Almanlar, İtalyanlardan pek az yardım görerek kısa bir zamanda iki devleti yendiler.

Balkan Antlaşmasına girmiş olan Türkiye, antlaşmanın Balkan devletleri arasındaki saldırılara karşı kurulmuş olmasından, daha önce Arnavutluk'tan İtalyanların taarruzlarında olduğu gibi tarafsız kaldı. Bu hareketiyle de 8 Bulgar ve 3 Alman tümenini karşısında tutmuş oldu.

Girit'in havadan alınması: Akdeniz bölgesinde kontrolü tam sağlamak isteği Almanları Girit'in alınmasına götürdü. Burada çoğu hafif silâhlı 28 000 kişilik İngiliz - Yunan birlikleri vardı. Malemi (Maleme) hava alanına karşı başlayan havadan bombardıman hareketi Retimo (Rethymnon) alanına ve Kandiye (Herakleion) ile Suda deniz üssüne yayıldı. Bu bombardıman sonucunda tutunamayan İngiliz hava kuvvetleri adayı bıraktı. Kazanılan hava üstünlüğü ile 20 mayısta Malemi hava alanına paraşüt ve planörlerle kıt'a indirmesi yapıldı. Hareket öğleden sonra da Kandiye ve Retimo'ya bulaştı. Malemi'de yerleşen Almanlar, Kandiye'ye doğru taarruza geçtiler. Almanların denizden kuvvet getirme teşebbüsleri önlendi. Kandiye alındı. Bunun üzerine Müttefikler adayı boşalttılar (31 mayıs). Bir İtalyan paraşütçü birliği 28 mayısta adanın doğu kesiminde Sitia'ya indirilmek suretiyle savaşa katıldı. Adanın yalnız havadan indirme ile alınması örnek bir hareket idiyse de, ağır kayıplara mal oldu. Daha da önemli kayıp. zaman idi ki harbin akışına etki yaptı.

E. **Doğu cephesi** (Sovyetlere taarruz): İngiltere'nin alınmasına girişemeyen ve harp sonrası düzeni üzerinde Sovyetlerle anlaşamayan Almanlar, Sovyet Rusya'ya taarruza karar verdiler. Alman komutanlarının, bunun Almanya için ikinci bir cephe yaratmak demek olduğu yolundaki uyarmaları dinlenmedi. Hazırlanan planı Hitler 3 şubatta onayladı. Mayıs ortasında açılması düşünülen sefer Girit'e kadar uzatılan Balkan seferi yüzünden geriye kaldı. Sovyetlerin harp gücünün küçümsenmesiyle gecikmede bir sakınca görülmedi. 120 Alman tümeni (20 si zırhlı), daha 50 tümenle artırılabileceği düşünülen 150 Sovyet tümenine 22 haziranda taarruza başladı.

Karadeniz ile Baltık denizi arasındaki 3 200 km lik cephede Rostov'a Mareşal von Rundstedt, ortada Moskova'ya Mareşal von Bock, solda Leningrad'a karşı Mareşal von Leeb emirlerindeki 3 ordular grupu, geçici Alman - Sovyet

sınırını aştılar. Kendisinden en çok iş istenilen ve Pripyat' bataklığiyle kuzeyinde savaşacak olan orta ordular grupuna 10, ötekilere 5 er zırhlı tümen katılmıştı. Dnepr nehrine varmadan Sovyet ordularının yok edilmesi isteniyordu. Amerikan ve İngiliz haber alma araçlariyle Alman hazırlıkları hakkında elde edilen haberler Sovyetlere erkenden bildirilmişti. 3 200 km tutan sınırlar gerisinde bu devletçe Stalin çizisi hazırlanmıştı.

Ortadaki Rundstedt ordular grupunun iki zırhlı ordusu ilk taarruz günü 50 km, 27 haziranda 300 km derinlikte Minsk'e kadar ilerlediyse de, gerilerindeki kuvvetlerin yetişememesi yüzünden Sovyetler, grup grup savu narak ve çok sayıda tutsak bırakmak pahasında çekilebildi ler. Yeni bir atılışla zırhlı ordular, 16 temmuzda Smo lensk'e vardılarsa da, aynı sebeplerle Sovyet orduları yok edilemedi. Sovyet orduları yurt içinden gelenlerle birlikte Desna suyu gerisinde tutundular. Yağmurlar yüzünden zırhlı birliklerin tekerlekli ağır araçlarının işleyememesi sonucunda hız kaybedildi. Kesin sonuç yerini Rostov veya Leningrad'a kaydırmak için Hitler'in gösterdiği duraksama sebebiyle haftalar geçirdikten sonra, Moskova doğrultusunda 2 ekimde başlayan taarruzlar kar yüzünden ekim ortasında ağırlaştı. Vyazma meydan savaşı ekim sonuna kadar sürdü. Moskova çevresinde çarpışıldı. 6 aralıkta yüze yakın Sovyet tümeniyle Mareşal Jukov taarruzları başladı.

Güneydeki Alman ordular grupu, üstün Sovyet kuvvetleri karşısında ve Pripyat' bataklığı üzerinden karşı taarruza uğradığı halde, temmuz ortasında Kiev'e, bundan sonra güneydoğuya çark ederek Aşağı Dnepr nehrine ağustos ortasında vardı. Don ve Donets nehirlerine kadar ilerleyebildiyse de, kasımdaki Sovyet taarruzları karşısında geriledi.

Kuzey ordular grupu, Leningrad'a kadar ilerleyerek burayı kuşattı. Kuşatmaya harbe girmiş olan Fin ordusu da katıldı. Çetin savaşlar olduysa da, Hitler taarruzları durdurdu.

Kış, kasım ayında geldi. Yağmurlar, arkasından kar dolayısiyle Alman askeri yorgun, lojistik işleri işlemez hale gelmişti. Hitler, yüksek komutanlar arasında geniş değişiklikler yaparken şimdi cephenin birçok kesiminde yapılan Sovyet taarruzlarını yerinde karşılama emrini verdi. Bu, büyük kayıplara yol açtı. Yine de bazı yerlerde 300 km kadar gerilemeler oldu.

f. **Uzak Doğu'da harp** (bk. Kroki 6): 1. *Son olaylar ve hazırlıklar*: I. Dünya Harbinden sonra Alman sömürgelerinden pay alan ve emperyalist bir politika izleyen Japonya, 1927 de başbakan olan Tanaka'nın imparatora sunduğu rapordan sonra, Sovyetlere dokunmaksızın Asya'da sızma bölgesini genişletmek yolunu tutmuştu. Pekin yakınlarında yeni saldırılariyle (7 temmuz 1937) II. D. H. ne Uzak Doğuda daha önce başlamış, Çin'de 1941 sonlarında Nankinğ, Unkan, Kanton (Kwanğçov) şehirleri ile birlikte Yanğ-tse nehri ile Sarıdeniz arasında 10 eyalete el koymuş bulunuyordu. Vichy Fransası ile Tayland arasındaki anlaşmazlıkta hakemlik yaparken geniş üsler elde etti. Ayrıca bir anlaşma ile de Koçinçin (Cochinchin)e asker çıkarmış, ticaret gemilerinin Amerika ve Avustralya limanlarına gitmelerini yasaklamıştı. Japonya'nın genişleme politikasının temsilcisi olan General Tojo başbakan olunca (ekim 1941), Pasifik'te askıdaki soruları görüşmek üzere olağanüstü yetkilerle Kurusu'yu Washington'a gönderdi. Aralık başında bu görüşmelerin siyasî sonuç vermeyeceği, dolayısiyle sözün artık silâha kaldığı inancına varıldı ise de, millî savunma ileri gelenlerince, birlıklerin alarm edilmesi yoluna gidilmedi.

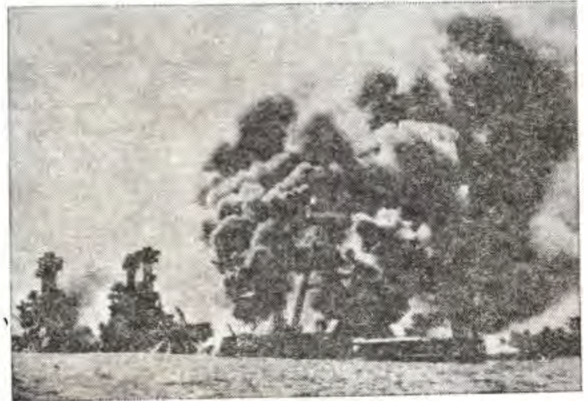
Japonlar, Amerikan donanmasının, yapılacak bir baskınla sındırılmasından yararlanarak silâhlı kuvvetlerin üçlü hareketleriyle Japonya - Avustralya - Hint arasındaki Pasifik bölgesi ile Çin ve Çin Hindistanı (Indochine) ni ele geçirmek ve bunları «Uzak Doğu ortak refah alanı» na katmak tasarısında idiler. Bu oldu bittiyi ilgili devletlerin, özellikle Amerika'nın kabul etmesiyle barışa dönüleceği inancında idiler.

Amerikalıların kara ve hava kuvvetlerini geniş çapta örgütlemeleri, bu arada General MacArthur emrindeki Filipin ordusunun göstereceği dayanıştan yararlanmaları gerekiyordu. Avustralya'da yeniden örgütlenmesine başlanan 2 tümenle son günlerde bu harekât alanına gönderilen Amerikan donanması büyük kısmı kullanılabilecek kuvvetlerdi.

Japon harp doktrini baskına, hıza dayanan yıldırım harbi doktriniydi. Askerî seferberlik yapılmış, topyekûn seferberlik de 15 günde yoluna girecek gibi düzenlenmişti. Endüstrisinin mayası ağaç olan Japonya'nın potansiyel gücü Amerika'dan düşüktü. Çin ve Çin Hindistanı'nda savaşan kuvvetlerden başka, 10 tümeni de Pasifikte deniz kuvvetleri emrinde savaşmağa hazır tutmuştu. Japon deniz kuvvetleri Amerikalıların beşte üçü kadar, ama daha çok küçük gemilere dayanıyordu. Cep denizaltıları geliştiriliyordu. Hava kuvvetleri özellikle dalma taarruzunda ve ölüm uçuşu (pilotu ile hedefe çarpma) yolunda yetiştirilmişti.

Harp potansiyelince kuvvetli olan Amerika Birleşik Devletlerinin deniz birlikleri dışında görevli kuvvetleri azdı. Silâhlanmaya 1938 de başlandığı halde, en büyük birliği tümen olmak üzere, 74 000 ücretli askeri vardı. Bununla birlikte «kiralama ve ödünç verme» (Lend and lease) kanununun kabuliyle İngiltere'ye ve batılı devletlere silâh ve donatım verilmesi, harp endüstrisine geçilmesi, Avrupa liman larına koruma altında konvoy götürülmesi gibi düzenlerle savaş gücü artırılıyordu. Harp başladıktan sonra yavaş yavaş tedbirler artırıldı.

2. *Pearl Harbor baskını*: Japon taarruzları 1904 te Port Arthur'a yapıldığı gibi, bu kez Pearl Harbor'a karşı havadan baskınla başladı. Washington'da görüşmeler olurken Koramiral Nagano komutasındaki deniz görev kuvveti Hawai adalarına yaklaştı. 6 uçak gemisinden havalanan 360 uçak 7 aralık pazar sabahı Amerikan donanmasının habersiz vatan 54 gemisini bombaladı. Adadaki 300 kadar Amerikan uçağı da havalanamadı. Baskın sonunda zırhlılardan beşi battı, biri ağır, ikisi hafif yaralandı. Muhrip ve öteki harp gemilerinden dokuzu battı. 140 uçak parçalandı, 80 i de bozuldu. Yalnız harp araçları gözde tutulduğundan depo, enerji

Pearl Harbor baskını (7 aralık 1941)

kaynağı ve askerî kurumlara bombardıman yapılmamış ve havadan indirme ile adanın ele geçirilmesine baş vurulmamıştı. Amerikan donanmasının 3 uçak gemisi Pearl Harbor'da bulunmadıklarından taarruzdan kurtulmuştu.

3. *Filipin adalarına taarruz*: Formoza'dan havalanan Japon uçakları Manila adasındaki Amerikan uçaklarını yerde yukalavarak yarısından çoğunu tahrip ettiler (8 aralık). 10 aralıkta başlayan Japon çıkarmaları ayın sonuna kadar artırılarak Filipin ordusunu adanın güneyine atarak 2 ocak 1942 de burasını boşaltmaya zorladılar.

4. *Doğu Hint adaları ve Malaya'da savaşlar*: Daha Fransa ve Hollanda'nın yenilmesiyle Japonlar bu bölgede bazı adaları ele geçirmişler ve Koçinçin (Cochinchine) e de asker çıkarmışlardı. 9 aralıkta Bangkok'a asker çıkardılar. 10 aralıkta İngilizlerin «Repulse» ve «Prince of Wales» zırhlıları batırıldı. Japonlar yıl sonuna kadar Singapur dışında bütün yarımadayı ele geçirdiler.

Başka bir koldan Kvantunğ yarımadasından Honğkonğ'a taarruzla burayı aldılar (24 aralık).

Orta Pasifik'te: Japonlar Guam ve çevresindeki adaları alarak 1942 de başlayacakları daha geniş bir yayılma için Pasifik harekât alanında önemli bir bölgeyi ele geçirmiş oldular.

g. **1941 de hava ve deniz harbi:** Kara ile iş birliğinde ve havadan indirme yapılarak uygulandı. Müttefiklere karşı denizaltı savaşı 50. boylam derecesine kadar sürüldü. İslanda açıklarında yapılan deniz savaşında iki taraf da kayıplar verdi. Matapan burnu açıklarındaki deniz savaşında İngilizler, İtalyanların deniz üstü kuvvetlerine ağır kayıp verdirdiler. Almanların Tuna nehrinden Karadeniz'e çıkardıkları cep denizaltılarının etkisi oldu. Aralık başında Japonlar üç İngiliz zırhlı ve kruvazörünü batırdılar.

h. **1941 de siyasî olaylar:** Sovyetler Japonlarla bir saldırmazlık anlaşması imzalayarak Avrupa'da serbestlik sağladılar (13 nisan). Almanlar Bulgaristan'ı ele geçirmekle komşu oldukları Türkiye ile dostluk ve saldırmazlık antlaşması imzaladılar (18 haziran). Amerikalılar «Kiralama ve ödünç verme kanunu» ile önce İngiltere'ye başlayan her çeşit yardımı 2 ekimde Sovyetlere de yaptılar. Amerika, İslanda adasına asker çıkararak üsler kurmağa başladı (7 temmuz).

Amerika ile İngiltere büyük önemdeki Atlantik Beyannamesini imzaladılar (14 ağustos). İngiltere Irak'tan, Sovyetler kuzeyden hareketle eylülde İran'a girdiler. Böylece Sovyetlere kısa yardım yolu açıldı. Roosevelt, Türkiye'nin de «Kiralama ve ödünç verme kanunu» ndan yararlanabileceğini bildirdi. Japon başbakanı Tojo: «Büyük Asya hayat alanı meydana getirmeğe ve dünya egemenliğini kurmağa uğraşıyoruz» demekle ufukları kararttı. Amerika'nın taarruza uğramasiyle birçok devletler harbe girdiler. 7 aralıkta Washington'da İngiliz - Amerikan Ortak Genel Kurmaylığı kuruldu. Mihver ve peykleri Amerika'ya harp açtılar.

i. **Cephe gerilerinde harp:** 1939 yılından beri tatbik edilen Alman stratejisi, harp gücünü artırıcı kaynak ve işçi gücü sağladıysa da, halkın gittikçe artan örgütlü ve örgütsüz direnişleriyle de karşılaştı. Polonya ve Sovyet Rusya'daki direnme çeteleri yanında, Fransa'da maquis'ler, Yugoslavya'da çetnik'ler, Yunanistan'da Andantis'ler meydana çıktı.

j. **1941 sonunda genel harp durumu:** 1941 sonunda harp yaygınlaşarak gerçek bir dünya harbi niteliğini aldı. Bu yılın sonunda birçok zafer ve başarılar kazandıkları halde Almanlar yer yer duraklayıp gerilerken, Pasifik harp alanında Japonlar yıldırım harbi örneklerini vererek ilerliyorlardı. Buna bakarak, topyekûn harp bakımından 1941 sonunun bir dönüm noktası olduğu görülür. Bundan sonra her geçecek zaman, potansiyel erkleri yüksek devletlerin yararına işleyecektir

7. 1942 de HARP:

Müttefik devletler yakasında Sovyetler Birliğinin harp gücünün artırılması kararını, Washington Konferansında İngiliz - Amerikan harp kaynaklarının birlikte ve birleşik bir harp komitesince kullanılması, harbin önce Avrupa'da sonuçlandırılması kararı izledi. Mihver ve peykleri Berlinde bir anlaşma imzaladıkları halde, harbin ortak yönetimi sağlanamadı. Bu devletler birbirlerini Uzak Doğuda, Doğu Avrupa'da ve Afrika'da serbest bıraktılar.

a. **Avrupa'da harp:** Doğu cephesinde Sovyet kış taarruzları ağır Alman kayıplarına ve yer yer çekilmelere sebep oldu ise de, genel bir çekilme yoluna gidilmemiş olması, Napoléon'unkine benzer bir felâket doğurmadı. Buzların çözülmesi yüzünden harekât nisanda Leningrad - İlmen gölü - Orel - Donets nehri - Melitopol' çizisinde durdu.

Almanlar kesin sonucu Avrupa Rusya'sının güneyinde aramak (Kafkasya'yı ve petrollerini, Don ve Volga nehirleri havzasını almak) amaciyle taarruza hazırlanırlarken 12 mayısta Sovyetlerin Kırım ve Ḫar'kov çevrelerindeki Alman kuvvetlerinin yok edilmesini üden Ḫar'kov taarruzları ile Kerç' çıkarmaları başladı. Bu saldırılar beş günde durdurulduktan sonra 15 mayısta Almanlar taarruza geçtiler ve bir Sovyet kuvvetini kuşatıp teslım aldılar (26 mayıs). Kerç' yarımadasına çıkarma yaparak ilerleyen Sovyetleri atıp Taman yarımadasına sıkıştırdılar. Sivastopol (Sevastopol') kalesinde 3 haziranda tahkim edilmiş mevzilere taarruza geçen Almanlar, burasını 8 aylık bir kuşatmadan sonra 2 temmuzda aldılar. Kafkasya'ya karşı düşünülen Alman taarruzları Güney Ordular Grupu (4 ordu ve 4 zırhlı ordu) ile 28 haziranda başladı. 200 km lik bir yarma ile Voronej güneyine varıldı. Sovyet generali Timoşenko'nun karşı taarruzları güç halle atlatıldı. Don nehri üzerinde Stalingrad'a kadar kanat koruması yapılırken, güneyde Rostov üzerine taarruz sürdürüldü ve ikinci kez bu şehir alındı. Böylece Kafkas ve Stalingrad doğrultuları Almanlara açılmış oldu.

Kafkasya'ya yönelen Almanlar, kuvvet azlığı ve akaryakıt sıkıntısı yüzünden Terek nehrinde durdular. 6 eylülde Karadeniz kıyısındaki Novorossiysk limanı alındığı halde, eylülün ilk haftasında zırhlı birliklerle Mozdok'tan Terek nehrini geçmeye çalışmaları ve daha sonraki çabalar da başarı vermedi.

Stalingrad (Volgograd) da sokak savaşı

Stalingrad (bugün Volgograd) *savaşları*: Almanların Kafkas yönüne ilerlemeleriyle Stalingrad'a az kuvvet ayırmaları, buraya taarruzlarını iki hafta geciktirdi. Bu arada Sovyetler toplayabildikleri kuvvetlerini Stalingrad yöresine getirmeye imkân buldular. 30 u aşkın tümenle, başka başka yerlerden yapılan Alman taarruzları başarısız kaldı. Ekim ortasında başlayan yorgunluk, yedek kuvvet azlığı Sovyetlerin büyük karşı taarruzunu elverişli kıldı. Stalingrad sokaklarında kanlı çarpışmalar yapılırken Alman 4. zırhlı ve 6. ordularının iki kanadına karşı 19 kasımda Sovyet taarruzları başladı. Bu arada Serafimoviç'te Sovyetlerin elinde kalmış bulunan köprübaşından yararlanarak yapılan bir ilerleme, Stalingrad'a gelecek Alman yardım doğrultusunu kapayan bir cephe tutulmasını sağladı. Aralık ortasında Almanlar Kafkasya'dan, Kotel'nikovo üzerinden Sovyet çemberini yarmağa çalıştılarsa da, sol kanatlarına yapılan taarruzla durdular. Bu durum karşısında ocak ayı başından beri savaşlarını sürdürmeleri tehlikeli hal alan Kafkas kuvvetlerini çekmek zorunda kaldılar. Bu kuvvetler Don nehrini Rostov'dan batıya geçerken Stalingrad çemberindeki 6. Alman ordusu silâhlarını bırakıyordu (31 ocak 1943). Böylece II. D. H. nin, Müttefiklerin üstünlüğünde geçecek evresi başlıyordu.

b. **Afrika harekât alanı** (bk. Kroki 7): *Kuzey Afrika'da*: Bingazi'yi de bırakmak zorunda kalarak 7 ocakta Elageyla'ya çekilmiş olan Mihver kuvvetlerinin ikinci büyük taarruzu, harekât üslerine yakın bulunmaktan yararlanarak kısa zamanda hazırlandı ve 22 ocak 1942 de başladı. General Rommel, Uzak Doğuya kuvvet kaydırmış olan İngilizleri atarak 4 şubatta Bingazi'yi ele geçirip şubat ortasında Gazale'ye kadar ilerledi. 8. İngiliz ordusunun döşediği mayın tarlaları ile durduruldu. 3 ay sonra bu bölgenin güney kesiminde Biri Hachim'de açılan gediklerden yapılan kuşatma taarruzu gelişerek Almanlar önemli bir ilerleme sağladılar. Tobruk'un savunulmasına bırakılan 30 000 kişilik İngiliz kuvveti, yerleşmeye vakit bulamadan teslim oldu (21 haziran). Mısır sınırı geçildi ve El Alemeyn mevziine kadar ilerlendi. Mısır toprağında Mihverin en derine vardığı ve güneyinde Kattara bataklığının bulunduğu bu mevzie Mısır'ı alma ümidiyle taarruz hazırlığı başladı. Büyük kayba uğrayan İngilizler Orta Doğu başkomutanını değiştirdiler. 8. ordu komutanlığına da General Montgomery'yi getirdiler. 30 ağustosta yenilenen Mihver tarruzu, akaryakıt azlığından, İngiliz hava kuvvetlerinin de büyük yardımiyle durduruldu.

Afrika çöllerinde El - Alemeyn savaşına hazırlık

8. İngiliz ordusu, Amerikan uçak ve tanklariyle silâhlandırılıp düzenlendikten sonra topçu hazırlığına dayanan üçüncü büyük İngiliz taarruzu 23 ekim akşamı başladı. Mayın tarlaları arasından sızan ağır ilerlemelerden sonra General Rommel çekilmek gerektiğini anladıysa da, Hitler'in karışmasiyle yine savunmaya koyuldu. İş işten geçtikten sonra 4 kasımda başlayan çekilme, İngiliz baskısı altında başarılı olmadı. İngiliz kovuşturması 6 kasımda hızlandı, 13 kasımda Tobruk'a vardı. İngilizler 23 kasımda Elageyla'da durakladılarsa da, yeniden taarruza geçerek (11 aralık) ilerlediler ve Sirte'de durdular. Aralık sonunda yaptıkları taarruz Çad yöresinden çölü geçerek gelen Fransız kuvvetlerinin yardımiyle 28 aralıkta Tunus sınırı yakınına vardılar. Bir Mihver karşı taarruzu ile biraz gerilemeden sonra yeniden taarruz eden İngilizler Tunus sınırını geçtiler (24 ocak 1943). Böylece 1943 başında Afrika'da İtalyan toprağı kalmamış, Mussolini'nin kurduğu imparatorluk yıkılmış oldu.

Müttefiklerin kuzeybatı Afrika çıkarması: İkinci cepheyi açmak için Avrupa'ya çıkarma yapmak düşüncesiyle başlayan Müttefik görüşmeleri sonunda, İngilizlerin Afrika'da El Alemeyn'de gerilemeleri üzerine, bu Mihver tehlikesini kaldırmak için Kuzeybatı Afrika çıkarması (kapalı adı: Torch) na karar verildi.

Bu hareketle hem Akdeniz ve Uzak Doğunun kısa yolu kontrol altına alınacak, hem de Avrupa'ya atlama mümkün olacaktı. Buna göre, Fas ile Cezayir'in İtalya'ya yakınlığı yüzünden, Tunus'un Mihver kuvvetlerinden önce ele geçirilmesi gerekiyordu. Bu amacla İngiltere ve Amerika'da ekimde hazırlanmış bulunan (hava desteği Cebelü't - Târık'tan, deniz kuvvetlerindeki uçak gemilerinden ve Malta'dan sağlanacak) kuvvetler General Eisenhower'ın komutasına verildi. 26 ekimde İngiltere ve Amerika'daki limanlardan hareket eden konvoylardan 34 000 kişilik Batı Görev Kuvveti 8 kasımda Fas'ın batı kıyılarına, 31 000 kişilik Orta Görev Kuvveti 8 kasımda Cezayir'in batı kıyılarına ve 32 000 kişilik Doğu Görev Kuvveti 8 - 20 kasım arasında Fas ve Cezayir'de dört ayrı çıkarma bölgesine çıkarılacak gibi düzenlenmişti. İspanyol Fas'ına girilmeyeceği yolunda İspanya'ya ve Amerikalıların toprak isteğinde olmadıkları Fransız Vichy hükümetine çıkarmadan birkaç saat önce radyo aracı ile başkan Roosevelt ağzından duyuruldu. Baskınla yapılan ilk çıkarmalar Vichy hükümetinin emri üzerine Fransız dayatışiyle karşılaştı ise de, Mareşal Pétain adına Amiral Darlan'ın ateş kes emriyle durdu (11 kasım); ancak Toulon'daki Fransız donanmasının Müttefiklere katılması için verdiği emir dinlenmedi. Alman tepkisi çabuk oldu ve 9 kasımda General Von Arnim komutasındaki kuvvetler Tunus'a geçirilmeye başlandı. Tunus'taki Fransız kuvvetleri Almanlarla savaşmayıp batıya doğru çekildiklerinden Tunus'ta kurulmaları ve yerleşmeleri de kolay oldu. 11 kasımda Almanlar, Vichy hükümeti elindeki Fransa kesimini ele geçirdiler. Müttefikler bir yandan doğu ve orta gruplariyle Akdeniz güney kıyılarında ilerlerken, bir yandan da 12 kasımda Bône'a, 15 kasımda Youks'a havadan asker indirerek Gafsa (17 kasım) yı ve Djedeila hava alanını elde ettiler (25 kasım). 30 kasımda Mihver taarruzları başladı ve kuzeyde yer alan Fransız kolordusu cephesinde ilerleme gösterdi. Mevsim yağmurları aralıkta harekâtın durmasına sebep oldu.

e. **1942 de Uzak Doğu'da harp** (bk. Kroki 6): Bu harekât alanında harp birbirinden uzak adalara üçlü görev

kuvvetleriyle yapıldı. Güneybatı Pasifik'te Müttefikler General Wavell emrinde Avustralya - Britanya - Hollanda - Amerika Komutanlığı adiyle ocak 1942 de birleşik bir komutanlık kurdular. Filipinler'de General MacArthur ayrı bir komutanlık olarak kaldı.

Pasifik'te ve Filipinler'de: Luzon adasının güney köşesine kadar ilerlemiş olan Japonlar, donatımsız ve erlerinin çoğu hasta Amerikan - Filipin ordusunun direncini 9 nisanda Bataan'da, 6 mayısta da Corregidor'da kırdılar.

Başka bir Japon kolu, Hollanda'nın İndonezya adalarını aldı. Pasifik'in en önemli bir üssü olan, 60 000 askerle tutulmakta iken hava bombardımanları sonucunda susuz kalan ve savunmasının kara kesimi zayıf olan Singapur (Singapore) deniz üssünü, Malaya yarımadasından gelip taarruz ederek aldı (15 şubat). Avustralya kapılarına kadar uzanan adaların ele geçirilmesi de kısa zamanda mümkün oldu. Mart ortasından beri Avustralya'ya çekilen ve buranın da komutanlığını almış olan General MacArthur, bu bölgede pasif kalmayarak Yeni Gine adasının güneyinde Morsby limanına asker çıkardı ve Japon karşı taarruzlarına dayandı. Böyle bir çıkarma Salomon adalarına 7 ağustosta yapıldı ve Guadalcanal alındı.

Pasifik bölgesinde: Uğradıkları deniz savaşı yenilgileriyle Japonların bundan sonra deniz ve kara harekâtı da hızını kaybetti.

Asya harekâtı (Çinde): Mayısta başlayan Japon taarruzları gelişme gösterdi. Eylül başındaki Çin karşı taarruzları bazı yerlerin geri alınmasiyle sonuçlandıysa da, bundan sonra değişiklik olmadı. Japonlar, Hindin kilidi, önemli petrol kaynağı ve özellikle Çin'in ikmal yolu (Rangoon - Lashio - Çunkinğ) sayılan Birmanya'ya karşı Tayland (Siyam) dan martta yaptıkları taarruzlarla İngilizleri Rangoon'a attılar. Bundan sonra Çin'e ikmal, Himalaya dağları üzerinden havadan mümkün olabildi

Japonların Kamçatka yarımadasına karşı hareketleri önemli bir sonuç vermediyse de, yaptıkları taarruzlarla Aleut adalarının önemli kesimini eylül sonlarında aldılar; 1962 de Hind - Yeni Gine adaları - Kiska çizisine kadar ilerlediler. Dalış 5 000 km den fazla idi.

d. **1942 de deniz harbi**: ***Abluka uğraşımı***: Atlantik'te Almanlarca 60° kuzey ve 30° güney enlemleri arasında batı 90° enlemine kadar uzatılan denizaltı savaş bölgesi, Amerikalıların Karayib Denizindeki adalarda üsler kurmaları ve ticaret gemilerini korumaları yüzünden 1942 yılının ikinci yarısında geriledi. Almanların aylık gemi batırması yarım milyon tonilato olmasına karşılık, seri halinde Amerikan Libertv gemilerinin yapımı tehlikeyi azalttı. Atlantik'te deniz kuvvetleri arasında önemli çatışma olmadı. İngilizler Dieppe kıyılarına akıncı birlikleri çıkardılar (19 ağustos).

Almanların 27 kasımda Toulon ana deniz üssünü almaları üzerine buradaki Fransız donanması kendi kendini batırdı.

Pasifik'te: Harp gemilerine karşı hava ve deniz savaşları hızla yürütüldü. Orta Pasifik ayrı bir deniz bölgesi sayılarak Amerikan amirali Nimitz emrine verildi. Morsby'ye Amerikan çıkarması üzerine, Japonların bu hareketi önleme teşebbüsleri yüzünden meydana gelen (7 - 10 mayıs) ve Amerikalıların yalnız uçaklariyle çarpıştıkları Mercan Denizi savaşında bir uçak gemisi ve bir muhrip karşılığında Japonların bir uçak gemisiyle bir kruvazörü battı ve bir uçak gemisi yaralandı (toplamı 100 000 tanilato). Avustralya'nın Sidney limanına taarruz eden Japon cüce denizaltıları Müttefiklerin birkaç denizaltısını batırdılar.

Japon donanmasının ana parçası, kendi adalarında Amerikalıların Pasifik donanmasından gönderdikleri iki filo ile karşılaştı. 3 - 6 haziran arasında Amerikalıların Hawaii ve Midway adalarında üslenmiş uçakları da kullanmaları sonucunda 4 uçak gemisiyle bir kruvazör kaybeden Japonlar çekildiler. Bu yılın başka bir önemli deniz savaşı, 12 - 15 kasımda meydana gelen, bundan sonra da kesik kesik süren Salomon deniz savaşlarıdır. Bunlar Amerikalılara pahalıya mal olduysa da, Japon donanmasının hareket serbestliğini elinden aldı.

e. **1942 de hava harbi**: Amerikan endüstrisi ile Müttefiklerin havada kuvvetlenmeleri ve bombardıman uçaklarına önem vermeleri üzerine İngilizler Batı Almanya'nın harp endüstrisi bölgesini bombalamağa başladılar. Yalnız Ruhr endüstri bölgesini korumak için Alman av kuvvetlerinin yarısı buraya getirildi. Bombardıman taarruzları Avrupa'nın çeşitli yerlerindeki Alman askerî üslerine ve endüstri kuruluşlarına da yöneltildi.

f. **1942 de siyasî olaylar**: Türkiye, Mihver devletlerinin bir yandan Bulgar ve Yunan sınırlarına, öte yandan Kafkas ötesine varmış olmalariyle çevrilmiş duruma girdi. Ülkesi sarılmış olduğu halde anlaşmalarına bağlı kalarak tarafsızlığını korudu; Mısır kapısına dayanmış olan Mihver kıskacının Küçük Asya'dan inecek bir kolla birleşmesini önledi. Bu arada İngilizler, Vichy Fransa'sına bağlı Madagaskar adasının ele geçirilmesini tamamladılar (5 kasım).

Avrupa harekât alanında Stalingrad savaşları, Afrika harekât alanında El Alemeyn savunmaları ve Pasifik harekât alanında Salomon deniz savaşı, Mihver devletlerinin stratejik taarruz gücünü kırdı. Bundan sonra harbin Müttefiklerin baskısında sürecek evresini açtı.

8. 1943 TE HARP:

Kuzeybatı Afrika çıkarmasının başarısı üzerine başkan Roosevelt ile Churchill ortak harekâtı kararlaştırmak üzere Casablanca konferansını topladılar (14 - 23 ocak). Mihverin kayıtsız ve şartsız teslimine kadar harbin sürdürülmesine karar verildi. İkinci cephenin Fransa'ya yapılacak çıkarma ile açılması yolundaki Sovyet isteği, o derecedeki çıkarmalara gerekli araçların noksanlığından kabul edilmedi. 1943 yılında Sicilya'ya ve sonra İtalya'ya çıkarma yapılmasına karar verildi. Fransa'ya çıkarma 1944 te yapılacaktı. Casablanca konferansından sonra İngiliz başbakanı Churchill Adana'ya gelerek Türkiye cumhurbaşkanı İnönü ile görüştü. Türkiye'ye de açık olan Amerikan yardımına aracılık eden İngiltere'nin ancak kendilerinden artanını Türkiye'ye vermesi yüzünden, Türk silâhlı kuvvetlerine harbe girmesi için ciddî yardım yapılması gerektiği ve bu sebeple Türkiye'nin harbe girmezse Müttefiklere daha yararlı olacağı sonucuna varıldı.

a. **Kuzey Afrika'da**: Afrika'da Mihver ordusu komutanlığına General von Arnim getirildi; Rommel geri alındı. Mısır'dan gelen 8. İngiliz ordusunun Mareth çizisine varmasiyle iki Müttefik kıskacının yaklaşması üzerine General von Arnim, 14 şubatta Faid - Gafsa arasından taarruza geçerek II. Amerikan kolordusunu ağır kayıplara uğrattı; Kasserine yöresine attı. Bundan sonra kuzeyde İngiliz - Amerikan kuvvetlerine de taarruz ettiyse de durduruldu, 3 martta da eski mevzilerine çekilmek zorunda kaldı. Trablus'tan ilerleyerek gelen 8. İngiliz ordusu da General Eisenhower emrine verildi. Almanlar 6 martta 8. orduya karşı denedikleri taarruzda da başarı elde edemediler.

28 martta Müttefikler taarruza geçtiler, birkaç günlük taarruz karşısında sıkışan İtalyanlar toptan silâhlarını bıraktılar. Alman birlikleri yavaş yavaş çekildiler veya teslim oldular. Böylece, Tunus'ta savaşlar sona erdi (13 mayıs).

b. **Avrupa güneyinde 2. cephenin açılması** (bk. Kroki 8): *Sicilya çıkarması*: Sonradan ilerlemeyi güçleştirecek olan İtalya üzerinden çıkarma, başlangıçta büyük taktik imkânlar gösteriyordu. Sicilya çıkarmaları hazırlanırken Pantelleria ve Lampedusa adaları hava bombardımanlariyle teslim alındıktan sonra Sicilya çıkarması yapıldı. 8. İngiliz ordusu (General Montgomery emrinde 5 tümen) sağda, 7. Amerikan ordusu (General Patton emrinde 2. ordudan 4 tümen) solda, 12 hazirandan beri yapılan hava bombardımanlarından sonra 600 gemi ve 2 100 küçük çıkarma aracına bindirilmiş olarak 9 temmuzda Tunus kıyılarından ayrılarak 10 temmuzda çıkarmaya başladı. 9 temmuzda bir tugay havadan indirilmişti. Çıkarma kolay oldu. Çetin savaşlar sonucunda Sicilya alındı (17 ağustos). Sicilya'da savaşlar olurken İtalya'ya Müttefik hava bombardımanları yapılıyordu. Bu olaylar sonucunda 25 temmuzda Faşist meclisinde güven oyu alamayan Mussolini düştü. Yerine başbakanlığa Mareşal Badoglio getirildi. Mussolini tevkif edilerek bir şatoya hapsedildi.

İtalya'nın silâhlarını bırakması ve İtalya'ya çıkarma: General Eisenhower'ın 19 tümeni (4 Amerikan, 4 Fransız, 8 İngiliz ve 3 Polonya'lı) vardı. İtalya'ya çıkarma hazırlıklarına başlanırken Mareşal Badoglio teslim olmak üzere General Eisenhower ile temasa geçti. Mütareke 3 eylülde Siracusa'da imzalandı ise de, 8 eylülde açıklandı. Bu gizlilik Müttefiklerin hazırlıklarını ilerletmeleri, özellikle İtalyanların Roma hava savunmasının işlememesini sağlamak suretiyle buraya havadan indirme ile, İtalya'da savaşların kısa bitirilmesi için düzen almak üzere yapılmıştı. Fakat istenilen yerine gelmedi. İtalya'da Faşistler Almanlar tarafına geçtiler. Hava kuvvetlerinde ancak 350 uçak Müttefiklere geçti. Almanlar Roma'ya girdiler ve buradaki hava savunmasına el koydular. Bu arada 8. İngiliz ordusu 3 eylül sabahı Reggio Calabria'ya, ardından 9 eylülde Taranto'ya çıkarma yaptı. 5. Amerikan ordusu 9 eylülde çetin direnmeyi kırarak Salerno'ya çıktı. 8. İngiliz ordusu 12 eylülde Crotone'yi aldı. Kuzeye ilerleyerek 5. Amerikan ordusiyle birleşti (17 eylül). Almanlar Mussolini'yi kaçırdılar ve onun başkanlığında Cumhuriyetçi Faşist Partisini kurdular (15 eylül). İtalyan Badoglio hükümeti Almanlara 13 ekimde harp açtı.

Müttefik ilerlemesi karşısında Almanlar yavaş yavaş kuzeye çekildiler. Gustav çizisi güneyini tuttular. Müttefiklerin ilerlemesi Alman direnişi ile durdu. Bununla birlikte hava kuvvetlerinin İtalya'da üslenmesi, Müttefiklere Alp geçitlerini, güney Almanya'yı ve Balkanları bombalamak imkânını verdi. 8. ordu Adriya Denizi kıyısı boyunca ilerlerken Termoli'de karşılaştığı direnci, gerisine çıkarma yaparak aştı. Tirenyen Denizi yakasında ilerleyen 5. Amarikan ordusu büyük kayıplar vererek Volturno nehrini geçti. Bu ilerlemeler üzerine Almanlar, Gustav çizisi dedikleri kış mevzilerine çekildiler. Yağmurlar arttı. Bunu kış izledi. Aralık ayında Fransız ve Polonya tümenleri cepheye sokuldu. Müttefiklerin İtalya cephesi komutanlığı İngiliz genera- H. M. Wilson'a verildi. General Eisenhower ile Montgomery başka bir görev için İngiltere'ye alındılar.

Almanlar 28 aralıkta 8. İngiliz ordusuna taarruz ederek kayıp verdirdiler. Yıl sonunda iki taraf Gaeta - Yukarı Volturno - Sangro - Vasto ile Pescara arası çizisinde idiler.

c. **Avrupa'da doğu cephesi** (bk. Kroki 9): Bu yıl Almanlar stratejik çekilmeye geçmişlerdi. Bu hareketlerini, dünya kamu oyuna «gönüllü olarak planlı çekilme», «geri manevralar» ve «cephenin düzeltilmesi» diye duyuruyorlardı. Ağırlık noktasının en derin girilmiş bulunan güney bölgesinde tutulması gerekiyordu. Ayrıca burası hububat, yoğun endüstri ve petrol bölgesiydi. Stalingrad savaşlarından sonra Sovyet kuvvetlerinin çoğu da burada bulunuyordu. Kafkaslardaki von Kleist ordusu Rostov'daki koridordan güçlükle çekilebilecekti. Bundan sonra Sovyet mareşalleri Golikov ile Vatutin, kuvvetleriyle Voronej ile Don dirseği (Stalingrad kuzeyinde) arasından Donets nehri üzerine ilerliyorlardı. Bu ordular şubatın ilk haftasında Kursk ve İzyum'a, şubat ortasında Har'kov'a vardılar. Donets nehrinin tutulması Almanlar için çok önemli olduğu halde büyük kesimiyle Sovyetlerin eline geçmişti. Bu durum üzerine taarruza geçmek zorunda kaldılar. Şubatın son haftasında Stalino - Pavlograd - Poltava çizisinden başlayan Alman taarruzları mart sonuna kadar Donets nehrine vardı. Alman kuvvetlerinin iki kanattan kuşatma yapmağa yetersiz olması yüzünden vaktinde davranan Sovyetler tehlikeyi atlattılar. Taarruz nisan ortasında durdu.

Cephenin orta kesiminde Moskova yöresindeki güvenlik çemberini genişletmek üzere yapılan Sovyet taarruzları, martta Demyansk'a ve Vyazma'ya vardı; yağmurlar dolayısiyle taarruz durdu. Arkasından girişilen Alman taarruzları ile savaşlar uzun sürdü.

Cephenin kuzey kesiminde Sovyetler, Leningrad çevresindeki çemberin bir kısmını kırarak bu şehri yeniden ele geçirdiler. Leningrad'ı batısından kuşatan Fin kuvvetleri, önceleri kaybettikleri toprakları kurtardıktan sonra yalnızca bu şehri kuşatmakla kaldılar.

5 temmuzda Almanlar 17 zırhlı tümen de kullandıkları halde Belgorod - Kursk - Orel çıkıntısını düzeltmek amaciyle Sovyetlere büyük taarruzlarını yaptılar. İlk günlerdeki ilerlemeler sürdürülemedi ve başarı bölgesel olmaktan ileri gidemedi. 12 temmuzda Sovyetler, cephenin orta ve güney kesimlerinde kuvvetli hava desteğiyle karşı taarruza geçerek hareket serbestliğini elde ettiler. Dnepr nehrine varmak amacını güden bu taarruzlarla ağustos başında Belgorod ve Orel, Sovyetlerin eline düştü. Çember içine alınan Har'kov'da çetin savaşlar oldu. Donets nehri havzasını Almanlar kaybettiler, geniş cephede Dnepr nehri gerisine çekildiler. Geride kalan Har'kov da Sovyetlerin eline geçti (23 ağustos). Pripyat' bataklığı ile Karadeniz arasından devam eden bu savaşlarla ekim sonunda Sovyet cephesi Gomel'den başlayarak Karadeniz'e kadar Dnepr nehrine varmıştı. Böylece Kırım yarımadası Perekop berzahından tıkanarak ayrıldı. Bunun üzerine çok gerilerde kalmış olan Taman yarımadasını Almanlar boşalttılar. Kasım başında Kiev'i alan Sovyetler, Dnepr nehri batısında büyük bir köprübaşı kurarak ay sonunda Jitomir'e kadar ilerlediler. Bu tehdit Almanların karşı tedbir almalarını gerektirdi. Karşı taarruza geçerek Jitomir ve Korosten'i geri aldılar. Bu arada güneyde Krivoy Rog'da Sovyet ilerlemesi durduruldu. Sovyetlerin atılmaları ancak bir ara kesildi. Nitekim Çerkassı yöresinde Sovyet taarruzları aralık ayında yine başladı ve uzun çarpışmalar sonucunda buradaki Alman çıkıntısı da kaldırılmış oldu.

d. **Uzak Doğu'da harp** (bk. Kroki 6): *Pasifik'te*;

Müttefikler üç koldan ileri harekâta kararlı idiler. Japonlar ise Çin üzerinde kesin sonuç almak istiyorlardı.

1. *Güney Pasafik'te*: General Mac Arthur komutasında bulunan bu bölgedeki Müttefikler için en tehlikeli ilerleme doğrultusu olan Hollanda adaları kesiminde, Guadalcanal'da 6 aydır süren savaşlardan sonra, Japon dayatışı son buldu (10 şubat). Bundan sonra Doğu Salomon adaları alındı. Buradaki çıkarmalar ve savaşlar sırasında Japonlar 22 gemi kaybettiler. Ayrıca nisanda Yeni İrlanda ve Yeni Britanya çevresinde yapılan savaşlarda denizde ağır kayıplar verdiler. Munda, 20 haziranda yapılan çıkarmalarla temmuz sonunda Müttefiklerin eline geçti. Yıl sonuna kadar Yeni Georgia alındı. Bir yandan da Yeni Gine'deki kuvvetler artırıldı.

2. *Orta Pasifik'te*: Amiral Nimitz emrindeki deniz - kara kuvvetleri kasım sonlarında Tarawa ve Bischof adalarına çıkarma yaparak yıl sonuna kadar Gitbert takım adalarının alınmasını sağladılar.

3. *Kuzey Pasifik'te*: Havadan yapılan uzun bombardımanlardan sonra Amiral Nimitz emrindeki kuvvetler Aleut adalarından Attu adasına mayısta, Kiska adasına ağustosta çıkarma yaparak bu ayın sonuna kadar Japonların elinde olan adaları geri aldılar; Kuril Adalarına yapılacak taarruzları hazırlamağa koyuldular.

4. *Güneydoğu Asya (Birmanya) cephesi*: 1943 yılı başında Akyap batısına kadar ilerleyen İngilizler, Japonların karşı taarruzu ile geri atıldılar. Uzun süren duraklamadan sonra, Çin'e yardım amacı ile İngilizler burada Amiral Lord Mountbatten emrinde bir Güneydoğu Asya Komutanlığı kurdular. Bundan sonra da 14. İngiliz ordusu yağmur ve kış yüzünden ilerleyemedi.

5. *Çin cephesi*: 8. komünist Çin ordusu da Mareşal Çanğ Kay - şek emrinde olduğu halde mayıs ayında Yanğtse nehri üzerindeki Hankov'dan giriştiği taarruzlarda çok ilerleyemedi; Japon karşı taarruzlariyle geri atıldı. Kvantunğ, ekim başında Japonların eline düştü. Ekim ortasında Çanğşa doğusundan yapılan Japon taarruzu da az ilerlemeden sonra durduruldu. Kasım ayı ortasında Japonların Hupey'de yaptıkları taarruzlar önemli sonuç vermedi. Büyük kayıplar veren Çinliler kriz geçirdikleri halde yıl sonunda durumlarını düzelttiler. Buna karşı Japon birliklerin de bezginlik ve çözülme izleri görüldü.

Bu yıl Uzak Doğu'da ve Pasifik'te harp kuvvet dengesi nin değişmesi yüzünden Japonlara karşı Müttefiklerin baskısı altında, balta girmemiş ormanlarda ve sam fırtınaları arasında çetin olarak geçti.

e. **1943 te hava harbi:** Almanların orta bomba uçakları 1941 yılına kadar dar denilebilecek harp alanında yeterli iken, harekât alanı derinleşip genişleyince yetersizlik kendini gösterdi. Dalma uçuşlariyle kara iş birliğine büyük önem verildi. İngilizlerin daha sağlam yapılı uçakları öteki nitelikleriyle Almanlarınkine benzemekte idi. Harbin başında iki taraftaki uçak sayısı binlerle belirtilirken şimdi on binleri buldu. Her iki taraf şehirleri de bombalandı.

1942 den sonra Amerikan hava kuvvetlerinin katılmasiyle ve bombardıman kuvvetinin öneminin Müttefiklerce ön plana alınmasiyle hava stratejisinde büyük bir adım atıldı. Müttefiklerin «Uçan kale» ve «Kurtarıcı» uçakları savaşlara katıldı. Almanlar İngiltere'ye yaptıkları taarruzlardaki akınlarda en çok 200 ton bomba atarlarken, İngilizler 1 000 ton atabilir oldular. Bu yıl Alman hava kuvvetleri bir tehdit olmaktan çıkmıştı. Uzaklık yetersizliği, mekik bombardımanı ile giderildi ve arkasından büyük uzaklık konusu da çözümlendi. Bu, harbin bitirilmesinde büyük rol oynadı.

f. **1943 te deniz harbi:** Abluka uğraşımı olarak denizaltı savaşları bu yıl daha sınırlı oldu. Atlantik'te Alman baskısı azaldı. Buna karşı Pasifik'te Müttefik başarısı arttı.

Donanmaların bu yıl birbirleriyle savaşmaları, çıkarmaları korumak ve buna engel olmak amaçları çevresinde geçti. Müttefikler denizlerde üstünlüğü elde ettiler.

g. **1943 te siyasî olaylar:** Ağustos sonunda Quebec'te başkan Roosevelt ile başbakan Churchill toplandıktan sonra, 19 ekimde Anglo-Amerikan - Sovyet dış işleri bakanları Moskova'da toplandı. Kasım sonunda aynı devlet ve hükümet başkanları ilk kez Tahran Konferansında birleştiler. İkinci cephenin 1944 te Fransa'da açılması kararlaştırılan bu konferansta Stalin, Balkanlarda işgal bölgesi sağlayabilecek bir Balkan cephesi açılmasını istememişti. Bu konferansın dönüş yolu üzerinde başkan Roosevelt ile Churchill, Kahire'ye uğrayarak 4 aralıkta Türkiye cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile görüştüler. Türkiye'ye özel bir görev verilmemesine karşı ikinci cephe nereden açılırsa açılsın, Balkanlara, Selanik dolayına yapılacak çıkarmada yararlanmak üzere, Batı Türkiye'deki hava alanlariyle deniz üslerinin 15 şubata kadar düzenlenmiş olarak, Müttefikler yararına bırakılmasını istediler. Harbe katılmağa istekli olmayan Türk hükümeti, gereç ve donatımının çok az gelmesinden ötürü alanların, bildirilen tarihte hazırlanamayacağını toplantıda ve sonraki incelemelerle ayrıca 12 aralıkta kesin olarak bildirdi.

1944 TE HARP:

a. **İtalya cephesi:** Roma'nın hemen 100 km güneyinde Gustav mevziindeki çarpışmalar bu yıl başından beri siper savaşları halini aldı. Savaşlar Sirit suyunun başını kapayan Cassino tepesinden Amerikan ordusu sağ kesiminde kümelendi. Bu mevzideki Alman direncini kırmak için Amerikalılar, General Clark kolordusu ile Roma yakınında Netturno ve Anzio'ya 22 ocakta çıkarma yaptılar. Çıkarma Almanların üstün kuvvetleriyle karşılandıysa da, deniz ve hava kuvvetlerinin sıkı korumasiyle denize atılmaktan kurtuldular. Bununla birlikte köprübaşından daha ileri gidemeyerek mayıs ortasına kadar kaldılar. Bu kuvvetlerle birleşmek ve Roma'yı almak amaciyle 5. Amerikan ordusu Gustav mevziine 11 martta taarruza geçti. Cassino'yu alarak ilerledi ve 23 mayısta Netturno - Anzio köprübaşındaki kuvvetlerle birleşti.

Almanlar kuzeye çekildiler. Kuzey ve güney Fransa'ya yapacakları çıkarmalar öncesinde Müttefikler Roma'yı alarak (4 haziran) ilerlediler. Gothic mevziine karşı temmuz başında savaşlar başladı; yıl sonuna kadar sürdü.

Bu savaşlarda İtalyan birlikleri her iki tarafta birbirleriyle çarpışıyorlardı. Floransa alındı (12 ağustos). Yıl sonuna kadar iki taraf Livorno - Ancona çizisinde kaldı.

b. **Doğu cephesi:** Sovyetler aralık 1943 sonunda Kiev'den yaptıkları taarruzlarını geliştirerek, Korosteń yöresinde harp öncesi Polonya sınırını aştılar. Bunu güney, ardından Lutsk (Łuck) un alınmasiyle sonuçlanan kuzey taarruzları izledi. Güneyde yenilenen Sovyet taarruzları Bug nehrine vardı. Ardından mart başında Sovyetler bir yandan Ternapol (Tarnopol) u hedef tutarak kuzeyden, öte yandan Dnestr ve Bug nehirleri kaynaklarından taarruza geçtiler. Bu taarruzla Dnestr nehrini aşarak Karpat dağlarına yaklaştılar. Almanlar Macaristan'a girdiler. Daha güneyde Sov-

yetler Rumanya sınırına vardılar. Üslerinden uzaklaşmış olan Sovyetlerin taarruzları durdurulabildi (10 nisan). Bu arada, Sovyetlerin Perekop berzahından yaptıkları başka bir taarruzla Kırım, Almanlardan alındı. En kuzeyde Leningrad'ı boşaltan Almanlar, Baltık Denizi ile Pskov arasındaki göller çizisine çekildiler. Bu gerileme ile cepheleri kısaldıysa da, Finler ayrı kalarak Sovyetlerle mütareke yapmak durumuna düştüler.

Sovyet yaz taarruzları 23 haziranda Beyaz Rusya'da Pripyat' bataklığı kuzeyinde büyük kuvvetlerle başladı. Tehlikeyi gören Alman komutanları çekilmeyi düşündülerse de, Hitler buna yanaşmadı. Biri Moskova - Minsk yolu, öteki doğuda göller kuzeyinden gelişen Sovyet ilerlemesiyle temmuz ortasında Polonya'nın bir kesimi elde edildi, Litvanya'ya girildi. Pripyat' bataklığı güneyinden 14 temmuzda yapılan başka bir taarruzla Sovyetler 15 günde San nehrine vardılar, L'vov (Lwów) u aldılar. Temmuz sonunda Vistula (Wisła) nehrine ve Varşova kapısına dayandılar. Hitlere karşı, bastırılan bir suikaste sebep oldular. Bu arada Almanların 3 zırhlı tümenle yaptıkları taarruzla biraz geri atıldılar. Buna Sovyetler daha büyük bir taarruzla karşılık verdiler. Beş haftada 700 km ilerleyerek ağustos sonunda Doğu Prusya sınırına ve Vistula nehrine vardılar. Geri yolları uzamının artması yüzünden bu bölgedeki Sovyet ilerlemesi bu yıl bu kadarla kaldı. Fakat 20 ağustosta güneyde Balkanlar üzerinde başlayan taarruzlarla ayın 23 ünde Rumanya'da iktidar değişikliği oldu; bu değişiklik barışla ve Rumenlerin Almanya'ya karşı savaşa girmesiyle ilk sonucunu verdi. Karpat geçitlerinin elde edilmesiyle Transilvan ya'ya, Tuna boyunca Yugoslavya sınırına ve güneyden Bulgaristan'a girildi (16 eylül). 20 ekimde Belgrad alındı. 4 kasımda Budapeşte'ye varıldıysa da, yıl sonuna kadar burası elde edilemedi.

Bu arada doğu cephesinin kuzey kesiminde Finlanda eylül başlarında silâhlarını bıraktı. Bundan sonra kuvvetlerini toplayan Sovyetler ilerlemelerini hızlandırarak Doğu Prusya'ya vardılar ve büyük bir dayatışla karşılaştılar. Rumanya ve Bulgaristan'ın ele geçirilmesi üzerine Karadeniz'deki Alman denizaltı tehlikesi kalktığından Sovyet Rusya'ya yardım yolu Türk boğazlarından geçti.

c. **Batı Avrupa'nın kurtarılması** (bk. Kroki 10): Almanya'yı yenmek için batı Avrupa'ya çıkarma yapılması düşüncesi, 1942 de Rommel'in Mısır'ı tehdidi ve elde yeter çıkarma araçlariyle çıkarma konusunda yetiştirilmiş kıtaların bulunmaması yüzünden, kuzeybatı Afrika'ya çevrilmişti. Uzak Doğu'da Çinlileri desteklemek ve Japon yayılmasına engel olmak gerektiğinden kaynakların tamamının Avrupa'ya ayrılmasına imkân bırakmamış, hem kuzey (kapalı adı ile: Overlord) hem güney Fransa'ya olmak üzere batı Avrupa çıkarması 1944 mayısına kalmış ve bu arada Alman endüstri merkezleriyle denizaltı kuruluşlarının havadan bombardımanının sürdürülmesine İngiliz ve Amerikan yetkililerince karar verilmiş, bunu Sovyetler de kabul etmişti (haziran 1942 Washington, ocak 1943 Casablanca, mayıs 1943 Washington ve ağustos 1943 Quebec, Sovyetlerle birlikte aralık 1943 Tahran konferansları).

Normandıya çıkarması: 10 aralık 1943 te Müttefik Seferî Kuvveti Yüksek Komutanlığı (S. H. A. E. F.) na atanan General Eisenhower, İngiltere'ye giderek hazırlıklara başladı. Kıyıya 4 tümenin ilk çizide çıkarılması ve 3 havadan indirme tümeninin de birlikte kullanılması düşünüldü. Çıkarma yeri olarak Le Havre ile Cherbourg arasında, Normandiya'da 80 km lik Caen kıyıları seçildi. Çıkarma olarak, en uzun ve ışıklı gece olan 5 haziran (sonra 6 oldu) ve denizin en alçak durumu düşünüldü.

Müttefik seferî kuvvetleri: 21. İngiliz Ordular Grupu (1. Kanada, 2. İngiliz orduları ile 1 ve 6. havadan indirme tümenleri) ve 12. Amerikan Ordular Grupu (1. Ordu ve 82 ve 101. zırhlı tümenler). Bu kuvvetler o vakit İngiltere'de bulunan 47 tümen (26 İngiliz - Kanadalı Polonyalı ve 21 Amerikan) in bir parçası idi. Amiral Ramsey komutasında 2 deniz görev kuvveti, hava mareşali Mallory emrinde 10 000 uçaklık taktik hava komutanlığı General Eisenhower emrinde olarak çıkarmayı koruyacaklardı. Hava mareşali Harris emrindeki stratejik hava komutanlığı Ortak Genel Kurmay elinde kalıyordu. Bu kuvvetlerin istilâ ile birlikte lojistik ihtiyaçları ayda 2,5 milyon ton olarak tasarlanmıştı. İki gezgin liman (kapalı adı: Mulberry) ile kumsaldan da ikmal yapılacaktı.

Mareşal von Rundstedt emrindeki Alman batı kuvvetleri 60 tümendi. Bunun 36 piyade ve 3 zırhlı tümeni, ağırlık noktası Pas de Calais'de olmak üzere kıyı bölgesini tutmuştu. Baharda Müttefik hava kuvvetleri, önce endüstri kuruluşları olmak üzere özellikle sentetik akaryakıt yapım yerlerini, sonra köprüleri, kara yollariyle demiryollarını bombaladı.

Çıkarma: Denizin dalgalı olacağı anlaşıldığından, iki gün önceden çıkarma zamanı 6 hazirana çevrildi. Önce saat gece 1,30 da 82, 101 ve 6. havadan indirme tümenlerinin paraşütçüleri inmeğe, gece 6,30 da denizden kuvvetli ateş desteği altında tümenler çıkarılmağa başlandı. Direnme kuvvetli olmadı. Büyük çapta karşı taarruz yapılmadı. 15 hazirana kadar kuvvetler çıkarıldı. Fırtına yüzünden gezgin limanlardan biri denize sürüklendi. Haziran sonuna kadar Carentan ve Caen güneyine ilerlendi ve Cherbourg alındı. Almanlar yıkılmış köprü ve yollardan, Fransa'nın öteki kıyılarındaki kuvvetlerini geç ve parça parça getirebildikleri gibi, doğu cephesinden de batıya kuvvet kaydırmağa yeni başladılar. Temmuz başına kadar 25 tümen kuvvete varan Müttefikler, 9 temmuzda ağırlık noktası 1. Amerikan ordusunda olarak taarruza geçtiler. Alman kuvvetlerinin Seine nehrine çekilmesine engel olmak üzere yaptıkları bu taarruzda kuvvetli hava desteği sağladılar. Falaise'de yarma yaparak 7. Alman ordusunun önemli birliklerini kuşatıp 100 000 tutsak aldılar. Bu tarihe kadar Almanlardan 5 zırhlı tümen yok edilmiş, bir o kadarı yenilmiş, yirmiye yakın piyade tümeni de savaşamaz hale getirilmişti. Mareşal Rommel komutasındaki 7. ordunun ve bunu kuvvetlendirmek üzere bu orduya gelen birliklerin önemli güçleri kalmamıştı.

Güney Fransa'da: Canne'ın güneybatısına Müttefik çıkarması 15 ağustosta başladı. Haziran başlarında yapılması düşünülen bu harekât, çıkarma araçları eksikliğinden bu tarihe kalmıştı.

Alman batı cephesi komutanı Mareşal von Rundstedt, Hitler'in izniyle «Batı duvarı» denen Siegfried çizisine çekilmeğe, oraya kadar oyalama direnişi yapmağa ve Atlantik kıyılarındaki önemli limanları da savunmağa karar verdi.

Bundan sonra Müttefiklerin Seine nehrine ve ötesine ilerlemeleri daha çabuk oldu. 25 ağustosta bu nehre, ağustos sonunda Marne, Aisne ve Somme nehirlerine, 12 eylülde iki noktada Alman sınırı geçilerek Nancy - Moselle nehri - Albert kanalı - Anvers çizisine varıldı. Güney Fransa'dan ilerleyen 7. Müttefik ordusu ile Dijon'da birleşildi. Başta Anvers olmak üzere büyük limanlarda Alman direni-

şi sürüyordu. Alman batı kuvvetleri yenilgiye uğratıldıysa da, geri çekilebildiler.

Bundan sonra Müttefikler üç ordular grupu halinde Alman sınırına doğru ilerlediler. Meuse, Vaal ve Rhein nehirlerinin geçılmesinde kolaylık sağlamak üzere, üç havadan indirme tümeni Nijmegen ve Arnheim yöresine indirildi. Bunlardan bir tümen cephenin 100 km den daha uzağına atılmıştı; diğer bir tümen ise uğradığı karşı taarruzlarla büyük kayıplar verdiği için, Meuse nehri gerisine alınmıştı (25 eylül).

Ekim başından aralık ortasına kadar Müttefik ilerlemesi yavaşladı. Sınırlarına yaklaştıkça Almanların direnişi artmış, yer yer karşı taarruzlar başlamıştı. Bu tarihe kadar Müttefikler Voges dağlarında küçük bir parça dışında Fransa'yı, Luxembourg'u, Belçika'yı, güney Hollanda'yı kurtarmış olarak Bâle - Strasbourg - Aachen - Nijmegen - Kuzey Denizine kadar Maas nehri çizisini elde etmişlerdi.

Ardennes'den Alman karşı taarruzu: Müttefikler Siegfried istihkâmlarına taarruza hazırlanırlarken, Alman batı cephesi komutanı Mareşal von Rundstedt 16 aralıkta ikisi zırhlı üç ordu ile Müttefikleri ikiye ayırmak amaciyle Eifel dolayından Ardennes'e taarruza geçti. Havanın sisli ve yağışlı olmasından baskının olumlu etkisi sağlandı. Müttefikler çabuk toparlanarak cephenin öteki kesimlerinde taarruzlarını durdurdular. Alman yarma yerinin omuzluklarına gerekli kuvvetleri getirdiler. Liége üzerinden ikiye bölünmek tehlikesini önlediler.

d. **Uzak Doğu harekâtı**: Amerikan kuvvetlerinin bu yılki taarruzları, 1943 te olduğu gibi, iki doğrultuda yapıldı. Japonlar Çin'den başka yerlerde savunmaya karar vermişlerdi. Kuzey Pasifik'te temizleme savaşları çabuk sona erdi.

Orta Pasifik'te: Marshall Adalarının alınmasına başlandı (2 şubat). 20 şubatta Eniwetok adası alındı. Satawan adasına 28 mayısta, Saipan adasına 15 haziranda, Guam adasına 21 temmuzda asker çıkarıldı. 10 ağustosta Guam adası alındı. Karolin (Caroline) adalarından Palau adaları kesimine 20 eylülde çıkarma yapıldı. 20 ekimde Filipin'de Leyte adasına asker çıkarıldı.

Güney Pasifik'te: Amirallik Adalarına 1 martta çıkarma yapıldı. 22 mayısta Yeni Gine adasına yeniden asker indirildi. Moluk adalarından Morotai adasına 14 eylül, Filipin güneyindeki küçük adalara kasım başında ve ortasında Mindanao adasına aralık ortasında çıkarmalar yapıldı. Bu arada Marianne ve Visaya deniz savaşları oldu ve bunu Filipin'de Mindoro adasına çıkarma izledi (15 aralık).

Birmanya cephesi: İngilizler ocak ayı başında dört

Müttefiklerin Normandiya'ya asker çıkarması (6 haziran 1944)

tümenle kıyı boyunca ilerledilerse de, şubatta büyük bir dayatış karşısında kaldılar. Birmanya'nın öteki kesimlerinde taarruza geçen İngilizler ağustosta Myitkyina ve İmphal'i aldılar. Japon çekilmesi zamanla hızlanarak aralık başından sonra daha belirli oldu.

Çin cephesi: Bu yıl Çinliler üzerinde kesin sonuç almağa çalışan Japonlar, nisan ortasında Honan'dan ve Nankinğ'den taarruzla birleştiler ve aralarında büyük bir Çin kuvvetini de kuşatarak esir ettiler. Mayısta Hankov'dan, temmuz başında Kanton'dan kuzeye yaptıkları taarruz ile geniş bir bölgeye girdiler. Eylülde bir Çin kuvveti Birmanya'ya girdi. Aralık başlarında iki koldan bir Japon taarruzu, büyük toprak ve çok sayıda Çinli esir ele geçirdi. Bu yılki savaşlarla Çinlilerin elinde hiçbir liman kalmamıştı. 1944 yılı savaşlarında Çin dayatışı azaldı, ama kırılmadı.

e. **Deniz harbi**: 1944 Normandiya çıkarması büyük bir üçlü kuvvet harekâtı oldu ve buna Alman deniz kuvvetleri etki yapamadı. Pasifik'te çıkarma bölgelerinde kara kuvvetlerinin yanında deniz kuvvetleri savaşlara katıldı. Marianne (Filipin deniz savaşı; 19 - 20 haziran) da, özellikle büyük Visaya Deniz Savaşı (23 - 26 kasım) Japon donanmasının sonunu getirdi.

f. **Hava harbi**: Hava kuvvetlerinin, Avrupa ve Uzak Doğuda üçlü kuvvet harekâtını desteklemesi sürekli oldu. Bir yandan stratejik bombalama yapıldı. Bu yıl Almanya ile eli altındaki ülkelerde bombalanmayan hiçbir önemli endüstri kalmadı. 1943 te İngiltere ile Afrika arasında kurulan «mekik bombardımanı», 1944 te İtalya ve İngiltere ile Sovyetler Birliği arasında da uygulandı. Uzak Doğuda eylül 1944 ten başlayarak Japon ana vatan adalarından Kyushu bombalandı. Bombalama çapı kasımda artırılarak ve öteki adalara yayılarak harbin sonuna kadar sürdürüldü.

Bu arada Almanlar yeni harp silâhları ortaya attılar. Bunlar V - 1 (pilotsuz uçak) ve V - 2 (füze) idi. Yeni bir harp çağı açmış olan bu araçlar Pas de Calais kıyılarındaki rampalardan İngiltere'ye 13 haziranda atılmağa başlandı ve mart 1945 e kadar sürdü. Normandiya çıkarması biraz daha gecikseydi, gerçekleşmesi tehlikeye girebilirdi.

g. *1944 yılının son yarısında siyasî olaylar*: Bu yılın son yarısı Mihver peyklerinin harpten çekilme çağı oldu. Bu arada Türkiye, Müttefiklerinin isteğiyle 2 ağustosta Almanya ile ekonomik ve siyasî ilişkilerini kesti ve San Fransisco'da Birleşmiş Milletler Konferansına katılma hakkı kazanmak için 23 şubat 1945 te Almanya ve Japonya ile harp haline girdi.

1945 te harp: 7 - 12 şubatta üç büyükler (Churchill, Roosevelt ve Stalin) arasında yapılan Yalta Konferansında Almanya'nın son yenilgisi, işgal, kontrol, onarım sorumlulukları ve harpten sonra kurulacak Birleşmiş Milletler örgütünün desteklenmesi sorularının görüşüldüğü yayınlandı. Çabaların Almanya üzerinde toplanmasına, bu arada Japonya üzerinden de baskının kaldırılmamasına dayanan ortak planlar da yapıldı. Mihver devletleri ortak bir plan yapmamıştı. Her ortak kendi harekât alanında yıpratma harbi yapmak üzere serbest kalmıştı. Kuvvet dengesi kendileri için hiç müsait değildi. Türkiye, Japonya ile de siyasî ilişiklerini kesti (6 ocak 1945).

a **Avrupa'da doğu cephesi** (bk. Kroki 11): Bu yılın başlarında Almanların Budapeşte'den yaptıkları taarruz büyük bir başarı vermedi. Uzun zamandır yolların ve lojistik desteğinin düzenlenmesine çalıştıktan sonra Sovyetler büyük çapta taarruzlar için hazırlanmışlardı. Bire karşı beş

Yalta Konferansı (3 - 11 şubat 1945)

kuvvet üstünlüğü, Amerikalılardan aldıklarına ek olarak kendi yaptıkları Stalin tanklariyle birbirinden az çok ayrı tarihlerde dört bölge (Baltık kıyısında Kurland, Doğu Prusya, Polonya, Çekoslovakya) de başlıca taarruzlara giriştiler. 12 ocakta Polonya'da büyük kuvvetlerle 300 km ye varan bir cepheyle ilerlediler. Varşova'yı 17 ocakta, Kraków ve Łódź'u 19 ocakta aldılar. Bu taarruzlarla meydana gelen yarmaları, Almanlar çok kuvvet bulundurmakta oldukları Slovakya'dan birlikler aktarmakla önlemeye çalıştılarsa da, geç kalmışlardı. Doğu Prusya kesiminde Sovyetler 26 ocakta Danzig (Gdańsk) i alıp Baltık kıyılarına, ocak sonunda Oder nehrine (Berlin'e 160 km) vardılar. Yetiştirebildikleri kuvvetlerle yeni çağırdıkları askerleri Almanlar Neisse (Nysa) ırmağı ile Oder (Odra) nehri üzerindeki Frankfurt ve Küstrin'e getirerek Sovyet ilerlemesini durdurdular. Batı cephesinden de Oder nehri mevzilerine kuvvet getirmiş bulunan Almanların batı cephesi zararına da olsa, doğuda çok direnmek istedikleri görülüyordu.

Mart başında Oder nehri üzerinde bir köprübaşı kurdukları halde Sovyetler ilerleyemedilerse de, güneyde nisan başında Viyana'yı alacak gibi ilerlediler. Bu sırada batıda Alman cephesi sarsıldı; Müttefikler az bir dayatışla karşılaşarak Rhein nehrinden doğuya ilerlemeye başladılar.

b. **İtalya cephesi** (bk. Kroki 8): 1944 te bu cephede sağlanamayan zafer 1945 e kaldı. Ağırlık noktası 8. orduda olarak nisan ortasında yapılan taarruzlardan sonra Gothic çizisi yarıldı. Bologna alındı. 23 nisanda Po nehrine varıldı ve bir köprübaşı kurularak Milano alındı (29 nisan). İtalyan birlikleri silâhlarını bıraktılar (1 mayıs) ve Almanlar da bu cephede teslim oldular (2 mayıs). Böylece İtalya'da dayatış sona erdi. İsviçre'ye kaçarken tutulan Mussolini faşist düşmanlarınca öldürüldü.

c. **Batı cephesi** (bk. Kroki 11): Müttefikler, Almanların ocak ayı başında Forbach'tan yaptıkları taarruzu durdurduktan sonra, kesin sonuca varacak harekâtı üç evrede uyguladılar. 8 şubattan mart haftasına kadar Ruhr'un iki tarafından ve Saar'da Moselle nehri güneyinden Rhein nehrine kadar varıldı ve burada dört köprübaşı kuruldu. 22 martta Siegfried çizisi aşılmış oldu. 2. evrede 23 martta havadan indirme birlikleri kullanarak mart sonunda Wesel geçildi (iki taraftan kuşatılıp geçilen Ruhr endüstri bölgesinde dayatış 14 nisanda sona erdi). 3. evrede ağırlık noktası Berlin doğrultusunda olmak üzere Müttefik taarruzları daha büyük hızla gelişti. 11 - 25 nisan arasında Elbe çizisine varıldı. Bu arada Güney Almanya'dan ilerleyen Müttefikler Çekoslovakya, İtalya ve Avusturya'ya doğru ilerlediler. İki cephe komutanının anlaşmasına göre 11 nisandan başlayarak Elbe nehrine varmış olan Müttefikler hareketlerini durdurdular.

Berlin dolaylarında: 16 nisanda Sovyetlerin şiddetlenen taarruzları 25 nisanda Berlin'i kuşatacak duruma girdi. Berlin içinde sokak ve tünel savaşları yapılırken müttefiklerin doğu ve batı kuvvetleri birleşti.

Almanya'nın teslimi: 1 mayısta Hitler'in ölümünün yayınlanmasından sonra Almanya'nın yönetimini Amiral Doenitz aldı. Bu tarihten sonra batı cephesinde Almanlar teslim olmağa başladılar; 4 mayısta da mütareke istediler. Kayıtsız ve şartsız teslim belgesini 7 mayısta Reims'te General Eisenhower'ın karargâhında imzaladılar. Amerikan cumhurbaşkanı Truman ve İngiliz başbakanı Churchill, 8 mayısta Avrupa'da harbin bittiğini yayınladılar. 9 mayısta Alman delegeleri Berlin'de teslim belgesinin formalitesini tamamladılar. 9 - 23 mayıs arasında Doenitz hükümeti aracılığiyle işgal işleri uygulandı. Sonra bu hükümet adamları yargılanmak üzere tutuklandı. Almanya, Amerikan (bir bölümünü Fransa'ya bırakarak), İngiliz ve Sovyet işgal bölgelerine ayrıldı. General Eisenhower, Mareşal Montgomery ve Jukov Müttefik Kontrol Komisyonunu kurdular (5 haziran).

d. **Uzak Doğu harekât alanı:** Amerikan planı, Japonya'nın elindeki adaları iki koldan geri almak ve sonra Japon ana vatan adalarına çıkarma yapmaktı. Luzon adasında Lingayen köfrezine 3 - 9 ocak arasında büyük bir çıkarma yapıldı. Bunu aynı adada Bataan (29 ocak) a asker çıkarması ve havadan indirme (5 şubat) izledi. Bu adada çetin savaşlar, Manila'da sokak çarpışmaları yapılırken Amerikalılar Corregidor'a çıkarma ve hava indirmesi yaptılar (15 şubat). Luzon adası 4 temmuzda düştü.

Borneo (Kalimantan) dolaylarındaki adalar, 28 ocakta başlayan çıkarmalarla mayıs sonunda Japonlardan alındı. Borneo'ya haziran ortasında asker çıkarıldı.

19 şubatta çıkarma yapılan Iwo Jima adası 17 martta ele geçirildi. Ryu - kyu adalarından biri olan Okinawa

Ivo Jima savaşından bir sahne

adası da, direnişler kırılarak haziran ortasında alındı. Bu tarihe kadar bütün Filipin adaları da elde edilmişti. Almanya'dan serbest kalan Amerikan kuvvetleri Pasifik'e kaydırılırken Japon ana adalarına kesin taarruzlar hazırlanmağa başlandı.

Çin'de harekât: 19 ocakta Çin birliklerinin Birmanya'da ilerlemesiyle dağlık bölgeden geçen ulaştırma yolu açıldı. Çinliler büyük yardım görmeğe başladılar: Japon taarruzlarını durdurdular. Filipin adalarında gelişen Amerikan baskısı, Japon kuvvetlerinin Çinliler karşısından alınmasını sağlayarak onlara ferahlık verdi.

Birmanya'da İngiliz ordusu Akyab doğrultusunda ilerledi ve Mandalay limanını aldı. Bazı birlikler çekilebildiyse de, büyük Japon kuvvetleri esir edildi (5 mayıs).

e. **1945 te deniz ve hava harbi:** Her iki harekât alanında hava harbi Müttefiklerin üstünlüğü ile yapıldı. Uzun menzil ve ağır bomba yükü ilkesiyle ve bunu büyük

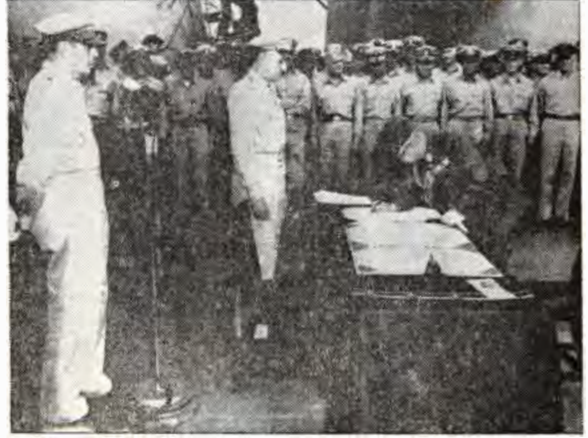

Nagasaki'ye atom bombasının atılması (9 ağustos 1945)

kaynaklarla gerçekleştirmekle Müttefikler, harbi kazanmak için büyük imkân sağladılar. Kara, deniz ve hava kuvvetlerince ikili ve üçlü harekât, özellikle Uzak Doğuda çok uygulandı. Japon ana adalarına sokulan uçak gemilerinden havalanan Amerikan uçakları birçok Japon harp gemisiyle uçağını savaş dışı ettiler. Mayıs - ağustos arasında Amerikan hava kuvvetleri Japon endüstrisi, ulaştırma yolları ve başka önemli kuruluşlara taarruz ettiler. Yalnız bir ay içinde Japonya'ya 40 bin ton bomba atıldı. İntihar uçakları ve cep denizaltılariyle Japonlar büyük fedakârlık gösterdilerse de, kuvvet ve kaynak zayıflığından yenilmekten kurtulamadılar.

f **Japonya'nın teslimi:** Harp gücünü oldukça kaybetmiş olan Japonya'nın Hiroşima şehrine, Amerikalılar gizlice hazırlamış oldukları atom bombasını atarak şehrin yarısını yıktılar (6 ağustos). İkinci atom bombasının Nagasaki'ye atıldığı 9 ağustosta Sovyetler Birliği Japonya'ya harp açıp Mançurya da ileri harekâta geçti. Japonlar 10 ağustosta teslim isteğinde bulundular ve Müttefiklerin ileri sürdükleri koşulları kabul ettiler (14 ağustos). Amerikan kuvvetleri Japonya'ya 26 ağustosta çıktılar. Teslimin resmî imzası 2 eylül 1945 te Tokyo'da «Missouri» savaş gemisinde yapıldı. Böylece II. D. H. 6 yıl sürerek sona erdi.

Sonuçlar: 57 devletin birbiriyle 6 yıl çarpıştığı bu harbin neye mal olduğunu, yalnız harcanan para ve cephedeki kayıplarla ölçmeğe imkân yoktur. Bunlara, milletlerin yurt içlerinde doğrudan doğruya veya dolaylı olarak uğradıkları can, sağlık ve mal kayıplarını da eklemek gerekir. Müttefiklerde Amerika, Britanya Milletler Topluluğu, Sovyetler Birliği, Çin ve Fransa; Mihver yönünde Almanya, Japonya ve İtalya en büyük kayıplara uğrayanlardır. Yalnız ölü ve kayıp olarak Müttefiklerden 10 650 000 (en çok

«Missouri» zırhlısında General MacArthur'ın huzurunda Japonların mütareke imzalaması (2 eylül 1945)

Sovyetler, 7 500 000), Mihver devletlerinden 4 650 000 (en çok Almanlar, 2 850 000) olarak toplamı 15 300 000 can hesaplanmıştır.

Birçok milletlerin bağımsızlığını kaybetmesine de bu harp sebep oldu.

Harbin olumlu bir sonucu, sömürge halinde yönetilen milletlerin bağımsızlık yoluna girmiş olmalarıdır.

Avrupa kıtasında birçok devletler savaşta ve barışta kendine yeter ve tam anlamda «büyük devlet» olma niteliğini kaybettiler.

Silâhların artan etkileri dolayısiyle, iyi donatılmamış olanların millî savunmalarının güçlüğüne Baltık devletleri, Polonya ve Benelux devletleri örnek oldular.

Nürnberg Mahkemesi (20 kasım 1945 - 1 ekim 1946)

Harp süresince birçok yeni silâhlar ve aygıtlar bulundu. Bunlardan özellikle nükleer enerji ve bunu istenilen uzama atmayı sağlayan füze en tehlikelilerdir. Ayrıca, harpte de, barışta da anlaşmaları zorlaştıran ruhî harp gelişti.

II. D. H. ni doğuran başlıca sebepler olan «üstün soy», « ortak refah bölgesi » ve « Yeni Roma » eğemenliği altında dünya düzeni kurma gibi görüşlerin boşluğu anlaşıldıysa da, çok geçmeden dünyanın yeniden ikiye ayrıldığı ve bir «soğuk harp» (b. bk.) in ortaya çıktığı görülecektir.

II. D. H. giderlerini aş. yu. gösterir tablo

Milletler	Milyon dolar
Amerika Birleşik Devletleri	387 000
Almanya	272 000
Sovyetler Birliği	192 000
Britanya Milletler Topluluğu	120 000
İtalya	49 000
Japonya	56 000
Fransa	24 680
Güney Afrika	8 000
Belçika	3 250
Polonya	1 550
Hollanda	925
Çekoslovakya	800
Yunanistan	200
Yugoslavya	200
Meksika	200
Çin	—
Toplam:	1 166 825

İkinci Dünya Harbinin önemli olayları

Eylül 18, 1931	:	Japonya Mançurya'ya saldırdı.
Ekim 3, 1935	:	İtalya Habeşistan'a saldırdı.
Mart 7, 1936	:	Alman birlikleri Renanya'ya saldırdı.
Temmuz 17, 1936	:	İspanya'da iç savaş başladı.
Temmuz 7, 1937	:	Japonya Çin'e saldırdı.
Mart 11 - 13, 1938	:	Almanya Avusturya'yı istilâ etti.
Eylül 30, 1938		München anlaşması imzalandı.
		1939
Mart 15	:	Almanya Çekoslovakya'yı işgal etti.
Mart 21	:	Almanya Memel'i işgal etti.
Nisan 7	:	İtalya Arnavutluk'a girdi.
Ağustos 23	:	Sovyet - Alman Paktı imzalandı.
Eylül 1	:	Almanya Polonya'ya saldırdı.
Eylül 3	:	İngiltere ve Fransa Almanya'ya harp ilân ettiler.
Eylül 28	:	Almanya Polonya'nın işgalini tamamladı.
Kasım 30	:	Sovyetler Birliği Finlanda'ya saldırdı.
		1940
Mart 12	:	Finlanda Sovyetler Birliği ile barış antlaşması imzaladı.
Nisan 9	:	Almanya, Danimarka ve Norveç'e saldırdı.
Mayıs 10	:	Almanya, Hollanda, Belçika ve Luxembourg'a saldırdı.
Mayıs 15	:	Almanya Hollanda'nın işgalini tamamladı.
Mayıs 28		Belçika Almanya'ya teslim oldu.
Haziran 9	:	Müttefikler, Norveç kralı ve hükümeti Norveç'ten çekildiler.
Haziran 10	:	İtalya harp ilân etti.
Haziran 14	:	Almanlar Paris'i işgal etti.
Haziran 22	:	Fransa Compiègne'de mütarekeyi imzaladı.
Haziran 27	:	Rumanya Besarabya'yı Sovyetler Birliğine terk etti.
Temmuz 14		Sovyetler Birliği Baltık devletlerini ilhak etti.
Ağustos 7		İtalya İngiliz Somali'sini istilâ etti.
Ekim 11	:	Alman birlikleri Rumanya'ya girdi.
Ekim 28		İtalya Yunanistan'a saldırdı.
		1941
Ocak 21	:	İngilizler Eritrea, Habesiştan ve İtalyan Somalisi'ni istilâ etti.
Mart 11	:	Borç verme ve Kiralama Kanunu kabul edildi.
Nisan 6	:	Almanya, Yugoslavya ve Yunanistan'a saldırdı.
Haziran 8		İngilizler ve Fransızlar Suriye'ye girdiler.
Haziran 22	:	Almanya Sovyetler Birliğine saldırdı.
Ağustos 14	:	Atlantik Şartı ilân edildi.
Aralık 7	:	Japonlar Pearl Harbor'a baskın yaptı.
Aralık 23	:	Wake adası Japonlara teslim oldu.
Aralık 25	:	Honğ - Konğ Japonlara teslim oldu.
		1942
Ocak 2	:	Manila düştü.
Ocak 23 - 28	:	Makassar Boğazı savaşı.
Ocak 31	:	Amerikan donanması Marshall ve Gilbert adalarına taarruz etti.
Şubat 15	:	Singapur Japonların eline geçti.
Mart 7	:	Hollandalılar Hollanda Hindistanı'nı teslim ettiler.
Nisan 9	:	Japonlar Bataan'ı aldı.
Nisan 18	:	Amerikan uçakları Japonya'yı bombaladı.

İkinci Dünya Harbinin önemli olayları

Mayıs 6	: Corregidor Japonların eline geçti.
Mayıs 4 - 9	: Coral Sea (Mercan Denizi) savaşı.
Haziran 3 - 5	: Midway adası savaşı.
Temmuz 1	: Alman hareketi El Alemeyn'de durduruldu.
Ağustos 7	: Amerikan deniz piyadeleri Guadalcanal'da karaya çıktı.
Eylül 16	: Almanlar Stalingrad'a girdi.
Ekim 23	: İngilizler El Alemeyn'de taarruza geçti.
Kasım 7 - 8	: Müttefikler Kuzey Afrika'da karaya çıktı.
Kasım 11	: Fransızlar Kuzey Afrika'da mukavemete son verdi. Almanlar bütün Fransa'yı işgal etti.
Kasım 13 - 15	: Savo adası savaşı.
Kasım 27	: Fransız donanması Toulon'da kendi kendini batırdı.
	1943
Ocak 14 - 26	: Casablanca konferansı.
Ocak 23	: İngilizler Trablus'u ele geçirdi.
Ocak 30 - 31	: Adana'da Churchill - İnönü görüşmesi.
Şubat 2	Stalingrad için yapılan savaş sona erdi.
Mayıs 7	: Müttefikler Tunus ve Bizerte'i ele geçirdi.
Mayıs 12	: Afrika'daki Mihver kuvvetleri teslim oldu.
Temmuz 10	: Müttefikler Sicilya'ya çıktı.
Temmuz 25	: Faşist Büyük Konseyi Mussolini'yi kovdu.
Eylül 3	: İtalya mütareke anlaşmasını imzaladı; Müttefikler güney İtalya'da karaya çıktı.
Ekim 1	: Müttefikler Napoli'ye girdiler.
Ekim 13	: İtalya Almanya'ya resmen harp ilân etti.
Kasım 6	: Ruslar Kiev'i geri aldılar.
Kasım 20	: Amerikan donanması Tarawa'da çıkarma yaptı.
Kasım 22 - 26	: Kahire Konferansı (Churchill, Roosevelt, Çanğ Kay - şek, İnönü).
	1944
Ocak 20	: Ruslar Leningrad'ı muhasaradan kurtardılar.
Şubat 1	Amerikan birlikleri Kwajalein'de karaya çıktı.
Şubat 20	: Amerikan birlikleri Eniwetok'u ele geçirdi.
Şubat 29	: Amerikan birlikleri Amirallık Adalarında karaya çıktı.
Mart 20	: Almanlar Macaristan'ı işgal etti.
Nisan 22	: Amerikan birlikleri Hollanda'da karaya çıktı.
Haziran 4	: Müttefikler Roma'yı ele geçirdi.
Haziran 6	: Müttefikler Normandiya'ya çıkarma yaptı.
Haziran 15	: Amerikan birlikleri Saipan'da karaya çıktı; Japonya'ya ilk B - 29 taaruzu yapıldı; ilk robot bombaları İngiltere'ye atıldı.
Haziran 18 - 19	: Filipinler Denizi savaşı.
Temmuz 21	: Amerikan birlikleri Guam'da karaya çıktı.
Temmuz 26	Müttefikler Normandiya'da Alman cephesini yardı.
Ağustos 15	: Müttefikler güney Fransa'da karaya çıktı.
Ağustos 18	: Sovyet birlikleri Doğu Almanya'yı istilâ etti.
Ağustos 23	: Rumanya Müttefiklerle mütareke imzaladı.
Ağustos 25	: Paris kurtarıldı.
Eylül 4	: Finlanda Sovyetler Birliği ile mütareke imzaladı.
Eylül 9	Bulgaristan Müttefiklere teslim oldu.
Eylül 11	Müttefik birlikleri Batı Almanya'yı ele geçirdi.
Eylül 15	: Amerikan birlikleri Pelein ve Morotai'da karaya çıktı.
Kasım 19 - 20	: Amerikan birlikleri Leyte'de karaya çıktı.
Kasım 23 - 25	Leyte körfezi savaşı.
Aralık 16	Almanlar yarma savaşlarına başladı.
Aralık 28	: Alman hareketi durduruldu.
	1945
Ocak 9	: Amerikan birlikleri Luzon'da karaya çıktı.
Ocak 17	Sovyet birlikleri Varşova'yı ele geçirdi.
Ocak 21	Macaristan Almanya'ya harp ilân etti.
Şubat 3 - 11	: Yalta konferansı.
Şubat 13	: Sovyet birlikleri Peşte'yi ele geçirdi.
Şubat 19	: Amerikan birlikleri Iwo Jima'da karaya çıktı.
Şubat 23	Müttefik birlikleri batı cephesinde geniş ölçüde taarruza geçti.
Şubat 23	Türkiye Almanya'ya ve Japonya'ya harp ilân etti.
Mart 6	Müttefikler Köln'ü ele geçirdi.
Mart 8	Amerikan birlikleri Rhein'ı geçti.
Nisan 1	: Amerika birlikleri Okinawa'da karaya çıktı.

İkinci Dünya Harbinin önemli olayları

Nisan 13	:	Sovyet birlikleri Viyana'ya girdiler.	Temmuz 26	:	Potsdam Beyannamesi ilân edildi.
Nisan 16	:	Müttefikler İtalya'da genel taarruza geçti.	Ağustos 6	:	İlk atom bombası Hiroşima'ya atıldı.
Nisan 22	:	Sovyet birlikleri Berlin'e girdi.	Ağustos 8	:	Sovyetler Birliği Japonya'ya harp ilân etti.
Nisan 27	:	Sovyet ve Amerikan orduları Avrupa'da birleşti.	Ağustos 9	:	Atom bombası Nagasaki'ye atıldı.
Nisan 29	:	Almanlar İtalya'da teslim oldu.	Ağustos 10	:	Japonya barış müzakerelerine girişti.
Mayıs 2	:	Berlin alındı.	Ağustos 15	:	Japonya, Potsdam Beyannamesinin şartlarını kabul etti.
Mayıs 7	:	Almanya kayıtsız ve şartsız teslim oldu.	Eylül 2	:	Japonya teslim oldu.

DÜNYA HARİTASI (eski ter. Küre - i musattaha), bütün yeryüzünü bir arada, bir düzlem üzerinde gösteren harita Dünyanın yuvarlak bir biçimi olduğundan. yeryüzünün her yerini bir tek kâğıt üzerinde gösterecek biçimde bir haritayı yapmak kolay olmamış, bunun için türlü harita izdüşüm yolları (projeksiyonlar) na baş vurulmuştur Bütün dünyayı bir kâğıt üzerinde gösteren haritanın elde edilebilmesi için türlü olayların yeryüzündeki dağılışını belirtebilecek özellikte çeşitli projeksiyon yollarından yararlanılmıştır: Kimi olayların dağılışını göstermek için yerine göre ya alanları koruyan projeksiyonlar seçilmiş (yeryüzünde nüfusun dağılışı, bitki örtüsünün dağılışı gibi) veya kimisinde yeryüzündeki uzanış doğrultularının belirtilmesine yarayan (dağ, ırmak uzanışları. deniz akıntıları, rüzgâr doğrultuları gibi), açı koruyan projeksiyonlardan yararlanılmıştır Bu arada, alan koruyan harita izdüşümleri arasında özellikle aşağıdakilerden yararlanılmıştır:

1 Lambert'in silindir projeksiyonu: Paraleller kutuplara doğru sıklaştırılmış. bu yüzden kutuplarda şekiller bozulmuştur.

2. Mercator - Sanson projeksiyonu: Esas biçimi bakımından Ekvator tarafları şişkin, kutuplara doğru sivri bulunan ve bir soğan basını andıran bu itibarî izdüşümde Afrika. Güney Amerika gibi orta karalar iyi gösterilebildiği halde, Kuzey Amerika gibi karalar kutba doğru eğrilmiş ve yassılmış görülür.

3. Mollweide projeksiyonu Bunda paraleller birbirine koşut doğrultulardır meridyenler ise elips yaylarıdır. Elips biçimindeki bu izdüşümde alan korunduğundan birçok olayların ve konuların yeryüzündeki dağılışının gösterilmesinde çok işe yarar. Birçok atlaslarda bu yol ile yapılmış dünya haritaları geniş yer tutar. Ancak, bu izdüşümde Ekvator kuşağı dışında uzunluk ölçeğinde bozulmalar olur.

4. Boggs projeksiyonu: Gerek Mercator - Sanson, gerek Mollweide harita izdüşümlerinde kutuplarla kenarlarda beliren şekil bozulmalarını. biraz olsun. düzeltmek ve Merkator - Sanson'daki kutup sivriliğini gidermek için itibarî bir projeksiyon olarak Boggs tarafından yeni bir kaneva yapılmıştır.

5. Hammer projeksiyonu: Bunda paraleller, Ekvatora koşut olmayıp, kenarlara gidildikçe araları açılan eğriler olarak çizilmiş, orta meridyen üzerinde aralıkları Ekvatordan kutba doğru hafifçe sıkışmıştır. Meridyenler arasındaki açıklık da kenarlara doğru azaltılmıştır. Dış görünüşü elips biçiminde olan bu projeksiyon yoliyle kutuplariyle beraber bütün dünyayı, gerçek biçimine benzeyen bir basıklıkla göstermek mümkün olmuştur

6. Eckert projeksiyonu: Bu da bir elipsi andırmakla birlikte, bu izdüşümde kutuplar birer nokta olarak değil, Ekvatordan daha kısa birer doğru biçimindedir. Kutbun, Ekvatorun yarısı boyunda bir çizgi ile gösterilmiş olması ve paralellerin sıkışması yüzünden, kutba yakın yerlerde şekiller ezilmiş, tanınmayacak duruma gelmiştir. Alçak ve orta enlemlerde ise daha doğru şekiller çizilebilmiştir.

Açı koruyan harita izdüşümleri arasında Mercator projeksiyonu başta gelir. Bütün dünyayı bir arada gösteren birçok atlas ve duvar haritaları bu izdüşüme göre yapılmıştır. Ancak, bunda kutuplara doğru bozulmalar çok olur ve kutuplar sonsuza atıldığı için bu bölgelerdeki adalar, ekvatoral kuşak ve orta enlemlerdeki karalar büyüklüğünde görülür.

Bunlardan başka, dünyayı bir arada gösterebilmek ve yuvarlak olan kürevi, ana çizgilerini bozmadan, düzlem üzerine alabilmek çabasiyle çeşitli izdüşümlere baş vurulmuş, dilimli dünya haritaları yapılması yoluna da gidilmiştir. Bunlardaki ortak özellik büyük kara parçalarının biçimlerini koruyacak şekilde türlü yerlerinden yırtılmış (dilimlenmiş) olmalarıdır. Bir çeşit yırtılmış Mollweide izdüşümü olan Goode projeksiyonu ile parçalanmış Mercator - Sanson izdüşümünü gösteren dilimli sinusoidal projeksiyon bunlardandır.

Bütün bu izdüşümlerin yardımıyle çok çeşitli ölçekte (1/100 000 000, 1/200 000 000 gibi) atlas ve duvar haritaları yapılmıştır. Bunlar arasında fiziksel dünya haritaları (yer şekilleri, bitki örtüsü, deniz akıntıları rüzgârlar, iklim bölgeleri v b), beşerî ve iktisadî haritalar vardır. Türlü derecelerden küçük ölçekli olan bu haritalarla birlikte, bütün dünyanın türlü ülkelerini içine alacak şekilde daha büyük ölçekli ve birçok paftalarda oluşmuş bir D. H. ı düzenlenmek istenmiştir Uluslararası D H veya sadece D. H. denilen bu harita, 1/1 000 000 ölçeğinde olacak ve 2 100 paftadan çok meydana gelecek şekilde, 1891 de Bern Milletlerarası Coğrafya Kongresinde ileri sürülmüş, bu tarihten sonra yaklaşık olarak 60 ülke bu girişime katılmıştır. Lambert projeksiyonunun esaslarına göre yapılmış olan renkli ve 1/1 000 000 luk haritadan Türkiye paftaları da vardır. — R İ.

DÜNYA İKTİSAT KONFERANSI (İng. World Economic Conference), 1930 - 1933 te beliren ekonomik buhran karşısında, haziran ve temmuz 1933 te Londra'da yapılan bir konferans. Bu konferans çeşitli ulusal paraların kararlılığını sağlamağa çalışmıştır. Amerikan cumhurbaşkanı Franklin D Roosevelt, konferansın tavsiyelerini desteklemeyi reddedince, D İ K. sonuçsuz kalmıştır.

DÜNYA KİLİSELER KONSEYİ (İng. World Council of Churches), Protestan ve Ortodoks gruplardan kurulmuş bir örgüt. Amacı, Hıristiyan kiliseleri arasında arkadaşlığı ilerletmek ve birtakım sosyal, dinî ve uluslararası konuların araştırılmasını ve bunlarla ilgili hareketlerin düzenini kolaylaştırmaktır. D. K. K nin anayasası 1948 de Amsterdam'da toplanan birinci konsey asamblesinde kabul edilmiştir. Yönetim yetkileri, asamble tarafından seçilen doksan üyelik bir komiteye verilmiştir. D K K nin merkezi Cenevre'dedir. Kırk sekiz ülkede yüz altmıştan çok Hıristiyan grupu D K. K. ne katılmıştır.

DÜNYA RUHU (Alm Weltgeist), Alman filozofu Hegel'in sisteminde önemli yer tutan bir kavram. D. R , buna göre, dünya tarihinde nesnel (objektif) bir şekilde beliren gerçekleşen mutlak ruhtur. Hegel'den sonra da bu kavram yine Hegel'in düşüncesine uyularak, tarih bakımından önemli insan başarıları ve hareketlerinin toplamı olarak tanımlanmıştır.

DÜNYA SAĞLIK ÖRGÜTÜ (İng. World Health Organization, kısaltması: W. H O.), Birleşmiş Milletler örgütünün bir kolu Merkezi Cenevre'dedir. 7 nisan 1948 (Dünya sağlık günü) tarihinde kurulmuş olup 1957 de 84 üye devleti vardı Bu örgütün organları şunlardır Üyeler toplantısı, yürütme kurulu (18 üye) ve genel müdür 6 bölgesel bürosu vardır: Yeni Delhi İskenderiye. Manila, Brazzaville, Washington, Cenevre. D. S. Ö. nün çalışmaları Az gelişmiş bölgelere hekimlik yardımı: salgınlara karşı savaş (Sardenya ve Makedonya'da sıtma. Orta Amerika'da sarı humma); danışma; deneme değiş tokuşu ve istatistik.

D. S. Ö. amaçlarına erişmek için kurallar çıkarabilir. Yıllık normal bütçesi 8,5 milyon Amerikan doları olup, üyelik ödeneklerinden meydana gelir. Bundan başka, Birleşmiş Milletlerin teknik yardımla ilgili genişletilmiş programı çerçevesinde devletlerin özel ödeneklerinin bir kısmından yararlanır.

D. S. Ö., 1907 yılında Paris'te kurulan Office International d'Hygiène Publique (Uluslararası Kamu Sağlığı Kurumu) nun ödevlerini ve özel olarak, deniz, kara ve havada taşıma ile ilgili 1926, 1933 ve 1944 sağlık anlaşmalarının uygulanmasının sağlanması ödevini de üzerine almıştır.

DÜNYA SENDİKALARI FEDERASYONU (Fr. Fédération Syndicale Mondiale; İng. International Federation of Trades Unions), 1945 te kurulmuş olan uluslararası işçi sendikaları federasyonu. Başlangıçta bu federasyon bütün ülkelerin delegelerini bir araya topluyor ve dünya işçileri arasında bir dayanışma sağlama amacını güdüyordu. Fakat Batı ile Doğu arasında karşıtlık meydana gelmesi ve Marshall planı (b. bk.) nın uygulanması ile ortaya çıkan problemler Batı grupu devletleri ile Doğu grupu devletleri delegeleri arasında çetin çatışmalar belirmesine yol açmıştır. 1948 de Büyük Britanya delegeleri federasyondan çekilmiş, bunları sırasiyle İsviçre, Hollanda, Belçika ve İskandinavya delegelerinin çoğu ve 1949 da da Amerika Birleşik Devletleri İşçi Federasyonu (Congress of Industrial Organizations) delegeleri izlemiştir. Bununla birlikte, sosyalizm tipinde rejimlerin yayılması sonucu olarak, bugün D. S. F. nun büyük sayıda üyesi vardır ve Batının bazı büyük işçi sendikaları da bu örgüte bağlanmışlardır D. S. F nun merkezi Praha'dadır. Türkiye sendikalarının D. S. F. ile ilgisi yoktur.

DÜNYA VATANDAŞLIĞI, bütün insanların birlik ve kardeşlik içinde yaşaması fikri. Bu fikrin temsilcilerine dünya vatandaşı denir. Eski çağ felsefesinde bile (Sinikler, Stoacılar) bütün insanların dünyayı içine alan bir toplumun eşit değerli ve eşit haklı üyeleri olduğu görüşü yer almıştır. Rönesans ve daha çok Aydınlanma devri düşünürleri bütün insanların ortak ve aklın hâkim olduğu bir dünyada payı olması gerektiği düşüncesini yeniden ele almışlardır. Tolerans (hoşgörü) düşüncesi bu yolda çığır açmıştır. Humboldt ve başkaları D. V. düşüncesini millî düşüncelerle bağdaştırmak istemişlerse de, milliyetçilik akımlarının güçlenmesiyle bu iki düşünce gitgide artan ölçüde birbirine karşıt olarak yabancılaşmıştır. D. V., liberalizm ve masonluk düşünce sisteminde yer almış ve sosyalizm akımlarının uluslararası bir nitelik almasına temel olmuştur. Bk. MİLLETLER CEMİYETİ, BİRLEŞMİŞ MİLLETLER.

DÜNYA YARDIMCI DİLLERİ: bk. ULUSLARARASI DİLLER.

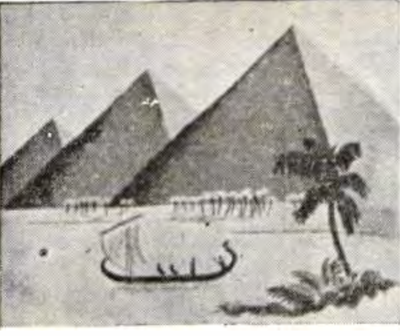
DÜNYANIN YEDİ HARİKASI (eski ter Acaibi seba-i âlem), Saydalı Antipatros tarafından eski çağların yedi olağanüstü yapısına verilen ad Bu yapılar şunlardır:

1. Khufu piramidi (buna Gize Piramidi de denir). M Ö. 2900 de veya daha erken bir çağda yapılmıştır. Yunanlıların Kheops dedikleri kral Khufu tarafından, kendi mezarı olmak üzere yaptırılmıştır Nil ırmağının sol kıyısında, İskenderiye'nin aşağı yu 182 km güneyindeki El Gîza adlı yeidedir. Piramit kırmızı granit ve kalkerden Mısır eserleri tarafından yapılmıştır. Piramit 5 261 hektarlık bir alanı kaplar, tabanı tam bir dörtgen olup bir kenarı 230 m, yüksekliği 137 m dir. Kralın asıl mezarı piramidin içinde, yerden 41,50 m yukarıdadır.

2. M Ö. VI. yüzyılda Buhtunnasır (Nebukadnezar) tarafından yaptırılan Babil surları. Tunçtan kapıları olan bu surlar, bütün şehri içine alarak onu çapulcu ve yabancı saldırıcılardan korumak için yapılmıştı. Duvarlar yakılmış tuğladan yapılmış olup bu tuğlalar harçla birbirine yapıştırılmış idi. Söylentilere göre, iç şehrin çevresinde üç duvar, dış şehrin çevresinde de yine üç duvar vardı. Bu surların en iyi tasvirini Herodoros (1, 178 181) yapmıştır. Yine Buhtunnasır'ın yaptırdığı Babil asma bahçeleri ile Belum tapınağı da Babil surlariyle birlikte yedi harikanın biri olarak anılmaktadır Asma bahçeler birbirleri üzerinde yükselen ve kemerlere dayanan yatay alanlardan meydana gelmiş olup, en yükseği surları aşardı. Bu alanlar üzerine yayılmış olan toprak katları, çiçek çalı, hattâ ağaç taşıyacak güçte derin olup, bu bitkiler çeşmelerden akan sularla beslenirdi. Belum tapınağı Babil şehrinin içinde idi. Bunun içinde ayrı bir tapınakçık Bel'in oturan bir heykeli, bir de 5,40 m yüksekliğinde altından yapılma bir insan heykeli vardı.

3. İskenderiye feneri. Mısır'da İskenderiye limanına girişteki Pharos adası üzerinde, ilk iki Ptolemaios tarafından yaptırılmıştı. Bununla ilgili bilgimiz çok azdır. Yapıma M. Ö 247 de başlanmış olduğu sanılıyor. Planını çizen ve yapıyı gözleyen mimar Knidos'lu Sotratos'tur. İ. F. limana giren gemilere kılavuzluk edecek aynasiyle ün almıştı. Işığı 40 mil uzaktan görülüyordu. Fenerin üst yapısının büyük bir parçası 955 te bir fırtına ve deprem sonunda yok olmuştur. 1500 yılına kadar da birtakım depremler sonunda bütün yapı yok olmuştur.

4. Rodos heykeli. Apollon'un bronzdan içi boş bir heykelidir Rodos limanının ağzında kurulmuş olup, Makedonyalı Demetrios'un yenilgisinin anıtı olmak üzere yapılmıştır. Planını Lindos'lu bir heykelci olan Khares hazırlamıştır.

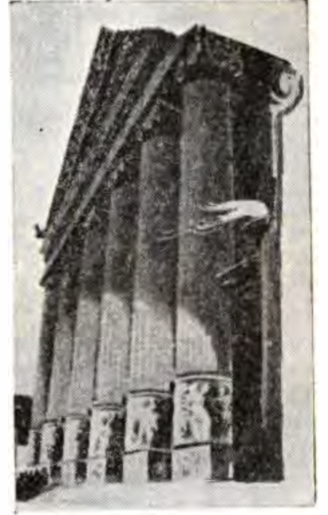

1

2

3

4

5

6

7

1. Mısır piramitleri; 2. Babil asma bahçeleri; 3. İskenderiye (Pharos) feneri; 4. Rodos heykeli; 5. Zeus heykeli; 6. Artemis (Diana) tapınağı (Ephesos); 7. Mausolos'un mezarı.

Tunç kalıplara dökülerek yerinde kurulmuştur. Heykel 12 yıl çalışmadan sonra aş yu. M. Ö. 280 de dikilmiştir. 35 m yüksekliğinde idi. M. Ö. 224 te bir deprem sonunda yıkılmıştır.

5. M. Ö. 470 - 462 yıllarında Yunanistan'ın Olympia şehrinde Phideias tarafından yapılan bir Olymposlu Zeus (Jupiter) heykeli. M. S. VI. yüzyılda bir deprem sonunda yok olduğu sanılır. Hiçbir izi bulunamamıştır.

6. Küçük Asya'da, Ephesos'taki Artemis (Diana) tapınağı. Büyük İskender'in sevdiği bir mimar olan Dinokrates'in denetimi altında yapılmıştır. Yapı işleri M. Ö. 356 dan sonra başlamış. sanıldığına göre otuz yıl, belki daha da uzun sürmüştür. Tapınağın uzunluğu 104, eni 50 m dir. Alt çapı 1,8 m olup, yüksekliği 18 m yi geçen 127 büyük taş direk vardır. Tapınağa giriş ve direkler birçok yontma efrizlerle süslü idi.

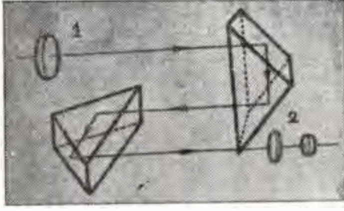
7. Karia kralı Mausolos'un mezarı. Kız kardeşi ve karısı Artemisia'nın emriyle aş yu. M. Ö. 353 ten başlayarak mermerden yapılmıştır. Güneybatı Anadolu kıyısında, Halikarnassos'ta Kos (İstanköy) körfezinin dibinde yükselir. Avrupa dillerinde kullanılan mausoleum (= süslü mezar) sözü kralın adından alınmıştır. Amerika'da, Washington (District of Columbia) daki Scottish Rite Temple adını taşıyan yapı, bu mezarın oldukça benzer bir kopyasıdır.

DÜPLİKATA (Lat., Fr. Duplicata), bir yazının ikinci nüshası. Belge olacak bir yazının kaybolmasında, aslının yerine konulmak, dosyasında saklanmak veya müspit varaka olarak kullanılmak üzere çıkarılan suret (kopya) tir. D., yazı makinesiyle olan yazılarda, araya karbon kâğıdı konularak çıkarılan nüshadır. İleride kullanılmak veya değişik dosyalara konulmak üzere, yazı makinesinden ikiden fazla örnek de çıkarılarak saklanır, bunların üzerine üçüncü, dördüncü örnek kayıtlarını koymak lâzımdır. D. nın resmî değeri olabilmesi için altına 30 kuruşluk damga pulu yapıştırılarak ait olduğu yetkili makamca resmî mühür ve imza konulması lâzımdır.

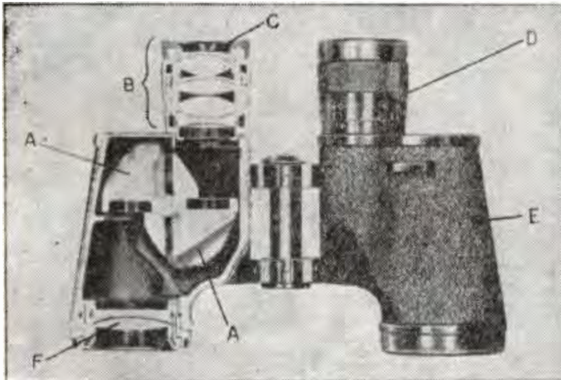
DÜPORTİT (Fr. Duporthite) [Mineraloji], hidratlı doğal magnezyum silikatı. Yılan taşının bir çeşididir.

DÜPPEL (Coğ.): bk. DYBBØL.

DÜRBÜN (Far. *dûrbin* = uzağı gören) [Optik], uzağı görmeye yarayan âlet. İlkel D. ler, içine bir büyüteç takımı yerleştirilmiş ve büyüteçlerin aralıklarını ayarlamaya yarayan bir düzenle donatılmış olarak, tek veya çift silindir biçiminde yapılırdı. Sonraları daha ileri bir teknikle, prizmalı D. ler yapılmıştır. Işığın girdiği taraftaki merceğe *objektif*, göze yakın tutulan taraftaki mercek takımına da *göz mercekleri* (İng. *oculars*; Fr. *oculaires*) denilir. Prizmalı D. lerde objektifle göz mercekleri arasında iki prizma bulunur. 45 - 90 - 45 derecelik olan bu prizmaların üç görevi vardır: 1. Objektifin ters olarak geçirdiği görüntüyü doğrultmak (bundan dolayı bu prizmalara *doğrultucu prizmalar* adı veirlir); 2. Görüntü D. ün içinde prizmaların birinden ötekine yansıya yansıya ilerlediği için yolu uzar ve böylece objektifle göz mercekleri arasındaki aralık istenilen derecede büyütülmüş olur; 3. Prizmalar, D. ün silindirleri arasındaki aralığın ayarlanarak objektiflerin göz merceklerinden daha çok aralanmalarını ve böylece uzağın daha kapsamlı görülmesini sağlar.

PRİZMALI DÜRBÜN: 1. Objektif, 2. Göz mercekleri

PRİZMALI DÜRBÜN (Kesit): A. Prizma, B. Göz merceklerini ihtiva eden kısım, C. Gözün tatbik edildiği yer, D. Ayarlama halkası, E. Dürbünün bedeni, F. Objektif

D. ler çeşitli büyütme kuvvetinde yapılır. Bir cismin çapını 6 misli büyüten bir D., onun yüzeyini 6 × 6, yani 36 misli büyütür. Tabiî bilimler uzmanları ve subaylar, cisimleri 144 misli büyüten 12 kuvvetinde D. ler kullanırlar. D. lerin üstündeki rakamlardan biri D. ün kuvvetini, öteki objektifin faydalı çapını mm olarak gösterir (8 × 30 gibi).

DÜREN [*dürîn*] (eski adı: **Marcodurum**), Batı Almanyada, Rhein - Westfalen devlet (Land) inde (eskiden Prusya'nın Rhein ilinde), Roer (Rur) ırmağı üzerinde, Köln'ün güneybatısında bir şehir. Büyük kâğıt, makine, kumaş, şeker ve sütçülük sanayii vardır. Büyük yapıları arasında kitaplığı, tiyatrosu ve sanat ve antikite müzesi anılabilir. Orta çağdan kalma yapılarının çoğu İkinci Dünya Harbinde harap olmuş St. Anna kilisesi (XIII - XVI. yüzyıl) ile Rathaus (belediye sarayı) yıkılmıştır. Frank kralları ve Büyük Karl (Carolus Magnus) zamanında önemli bir şehir olan D., 1238 de Julich kontlarının yönetimine geçmiş, 1543 te V. Karl ordusu tarafından yakılıp yıkılmış, 1801 de Fransızların, 1814 te de Prusyalıların eline geçmiştir. İkinci Dünya Harbinde, 1944 yılının aralık ayı ile 1945 yılının mart ayı arasında D. da büyük savaşlar olmuştur.

DÜRER [*dürîr*], **Albrecht** (1471 - 1528), Alman ressamı ve gravürcüsü. Nürnberg'de doğmuş, orada ölmüştür. Önceleri babasının yanında kuyumculuk sanatını öğrenmiş, sonra da ressam ve gravürcü Wolgemuth'un atelyesinde yetişmiştir. Doğu Almanya'da birçok inceleme gezileri yapmış, Strasbourg, Colmar, Basel'a gitmiştir (1490 1494). D. ilk İtalya gezisini 1494 yılında yapmıştır. İtalyan ressamı Giovanni Bellini (1430 - 1516) ile Venedik'te tanışmış, Venedik okulu sanatçılarının eserlerini incelemiştir. Özellikle Bellini ve Mantegna'nın etkisi altında kalan D., Nürnberg'deki atelyesinde bu sanatçıların sanatından öğrencilerini yararlandırmıştır. İkinci Venedik gezisinden sonra D., daha geniş bir çalışma dönemine girmiştir. Bu çalışma, yalnız sanatta değil, edebiyat ve düşünüş bakımından da büyük olmuştur. D., bilim ve edebiyata olan büyük ilgisinden dolayı da hümanist bir ressam olarak Alman Rönesans sanatında büyük bir ün almıştır. D. ın tahta ve bakır üzerine yapılmış oymaları, İtalyan veya Flaman sanatındaki örnekler yanında, bağımsız ve özgür bir durumla kendini belli eder. D. gravürlerinde hacimlerin modlesinde ve hafif gölgeler içinde en ince çizgileri bile, motiflerinde özgürlükle göstermekte teknik ustalığını belli etmiştir: Kumaş kıvrımları, yaprak damarları, ağaç gövdesi boğumları, taşlar, kaya yarıkları, tabiattan alınmış bütün bu ögeler D. ın ince kalemiyle tahta üzerine güvenli ve doğru bir çizgiyle işlenmiştir. Felemenk gezisinden sonra (1520 - 1521) D. en güzel eserlerini vermeğe başlamıştır. D. ın duvar üzerine yapılmış resimleri

A. DÜRER

1

2

3

4

1. Büyük Şapkalı adam, 2. Lombardiyalı kadın, 3. Adem ve Havva, 4. Ölüm şövalyesi

Albrecht Dürer: "İsa'nın doğuşu" Paumgärtner Mihrap panosunun orta kısmı (Eski Pinakothek, München)

(fresco) yoktur. Kırka yakın ufak şövale resim ile portreleri tanınmıştır. Eserleri arasında portreleri başta gelmektedir. D., din konularını da işlemiştir. Bu kompozisyonlarında, manzara kısımlarını Alp şehirleri, kayalıkları ve gölleriyle donatmıştır. Eserlerinin sağlam ve doğru çizgisiyle renk ve ışığının sert uyumu, İtalyan resim okullarının yumuşak uyumundan büsbütün ayrı bir özellik taşır. D. eserlerinde düğmelere varıncaya kadar, en küçük ayrıntılara, figür derecesinde önem vermiş, tablonun bütününü bozmadan eşyadan her birine gerçek değerini kazandırmasını bilmiştir. Eserleri arasında «Müneccim kralların İsa'ya tapınışı» (Uffici Müzesi, Floransa); «Genç kız portresi» (Uffıci Müzesi, Floransa); «Kendi başı» (Louvre Müzesi, Paris); «Dört havariler» (München); «İhtiyar başı» (Louvre, Paris); «Venedikli genç kız portre si» (Sanat Tarihi Müzesi, Viyana) vardır. Gravür resimlerinden «St Georges»; «St. Hieronymus hücresinde»; «Melankoli»; «Süvari ve ölüm» anılabilir. — R. E.

DÜRKÂNÎ, Süleyman dağlarından Dragal dağında oturan, Gurçanî boyuna bağlı bir Beluç klanı. D. ler, pek eskiden Belûç birliği içine karışmış bir Racpût kabilesi olan Dodaîlerin soyundandır. Belûç dilini kullanırlar.

DÜRKHEIM veya BAD DÜRKHEIM [*dürkhaym*], Almanya'da, Rheinland Pfalz ilinde, Neustadt Kreis'ında bir şehir. Nüfusu 10 600 (1950) dür. D., türlü hastalıklara iyi gelen arsenikli tuzları ve üzümcülüğü ile tanınmıştır. D da birçok tarihî eserler vardır.

DÜRR [*dür*], **Emil** (1883 - 1934), İsviçreli tarihçi. Olten'da doğmuş, Basel'da ölmüştür. D., 1925 te Basel Üniversitesine profesör olmuştur. Başlıca eserleri: *Die Politik der Eidgenossen im 14. und 15. Jahrhundert* (İsviçre konfederasyonu kurucularının XIV ve XV. yüzyıllardaki politikası); *Eidgenössische Grossmachtpolitik im Zeitalter der Mailänder Kriege* (Milano harpleri çağında İsviçre konfederasyonunun büyük devlet politikası) [İsviçre harp tarihi, cilt 4,1933]; *Geschichte der Schweiz vom Ausbruch der Französischen Revolution bis zur Gegenwart* (Fransız Devriminin başlangıcından çağımıza kadar İsviçre tarihi) [İsviçre tarihi, cilt 2 ve 3]. D., ayrıca *Aktensammlung zur Geschichte der Basler Reformation* (Basel reformasyon tarihine ait belgeler dergisi) [2 cilt, 1931 - 1933] adlı eseri de yayınlamıştır.

DÜRR [*dür*], **Ludwig** (doğ. 1878), Alman hava gemisi (iletilebilir balon) yapıcısı. Stuttgart'ta doğmuştur. D., 1898 de teknisyen olarak Zeppelin (Graf Ferdinand von Zeppelin) in hizmetine girmiş, planlarını hazırlamakta kendisine yardımcı olmuştur. 1904 te LZ 2 hava gemisinin yapımı ile görevlendirilmiştir. D., bundan sonra zeplinlerin geliştirilmesinde çok önemli bir rol oynamıştır.

DÜRRANÎLER (Duranî, Durranî veya **Duranaî),** Afganistan'da yaşayan bir kabile. Afganistan'da başlıca Hint-Avrupa dilleri konuşanlardan meydana gelen büyük bir kabiledir. Bunlar, Pancpau ve Seyrak adını taşıyan iki kola ayrılır. Afganistan'ın son kral hanedanı D. asıllıdır. D. büyük ve kuvvetli bir kabile olmakla birlikte sayıları hakkında hiçbir bilgi yoktur.

DÜRRENBERG [*dürînberg*] **veya BAD DÜRRENBERG,** Doğu Almanya'da, Saale kıyısında bir sehir. D., Halle yönetim bölgesine bağlı Merseburg bölümünde ve Leipzig bölgesinde bulunmaktadır. Nüfusu 15 500 (1960) dür. Sinir ve solunum hastalıklarına iyi gelen tuzlu su kaynakları vardır.

DÜRRÎ, Süleyman (doğ. 1821), divan şairi. Şumnu'da doğmuştur. Babası müderris Tayyip efendidir. 1846 yılında padişahın Rumeli gezisi sırasında kendisine hacegânlık rütbesi verilmiştir. İstanbul'a gelerek bir süre Tophane i Âmire mektupçusu odasına devamdan sonra 1850 yılında Mektubi - i Sadr - ı Âli odası hulefası sınıfına girmiştir.

Sümbülzade Vehbi Efendinin *Tuhfe*'sine nazire olarak *Güherrîz* adlı küçük bir manzum sözlük yazmıştır. Yirmi sayfadan meydana gelen bu eser, 1851 de basılmıştır. Baş ve son sayfalarında Hasan Tahsin, Ziver Kemal, Üsküdarlı Hakkı, Saffet, Mustafa Paşa, Akif, Fatin, Manastırlı Faik, Nail gibi zamanın tanınmışlarının manzum takriz ve tarihleri vardır.

Bazı kaynaklarda D. nin nücum - heyet (astronomi) uzmanlarından olduğu bildirilmektedir. Bu konuda *Câmiü'l-kavaid ve Netâyicü'l - fevâid* adlı Türkçe bir eser yazmıştır. — İ. O.

DÜRRÎ AHMET EFENDİ (ölm. 1723), Osmanlı elçisi ve şairi. Van'da doğmuş, İstanbul'da ölmüştür. Öğrenimini Van'da yapmış, bazı vezirlerin kapılarında çalışarak kendini tanıtmış, daha sonra ailesiyle birlikte İstanbul'a gelmiş, Divan - i hümayun kalemlerinde görev almış, zamanla yükselerek haraç muhasebecisi olmuştur. 1718 yılında Osmanlı imparatorluğu ile Avusturya arasında Pasarofça antlaşması ile barış yapılınca, Osmanlı devleti için önemli bir gelir kaynağı olan Avusturya - İran ticareti transit yolunun güven altına alındığını bildirmek üzere, Şıkk - ı sânî defterdarlığı payesi verilerek elçilikle İran'a gönderilmiştir. Elçilik görevini başarı ile yaptıktan sonra, 1720 de İstanbul'a dönen D. A. E. bu görevle ilgili hatıralarını bir sefaretname halinde yazmıştır.

İstanbul'a döndükten sonra başmuhasebeciliğe getirilmiştir. Şiirde Dürrî ve Vâfî takma adlarını kullanan D. A. E. nin tarih ve lûgaz sanatlarında büyük başarı gösterdiği bilinmektedir.

Dürrî'nin *Sefaretname*'si, Raşid tarihinde yayınlanmıştır (c. V, s. 372 - 398), Ayrıca Paris'te taşbasması yapılmıştır (1820). Divanı ve *Sefaretname*'nin yazma nüshaları, İstanbul Topkapı Sarayı kitaplıklarında bulunmaktadır. Dürrî'nin kardeşleri Sadî ve Feyzî efendiler de tanınmış şairlerdendir. — İ. P.

DÜRRÎ MEHMET EFENDİ (ölm. 1735 veya 1736), Osmanlı şeyhülislâmı. Türk kültür tarihinde Dürrîzadeler (b. bk.) sanı ile tanınan bir hukukçu ailenin kurucusudur. İstanbul'da doğmuştur Babasının adı İlyas'tır. Öğrenimini İstanbul'un tanınmış müderrislerinden yaptıktan sonra öğretmenlik mesleğine girmiş ve İstanbul devriye medreselerinde süreli olarak öğretmenlik yapmıştır. Süleymaniyeden sonra hukuk alanına geçerek imparatorluğun ikinci derecedeki kadılıklarında hizmet etmiş ve Halep kadılığı ile ilmî aşamalarında belirli bir dereceye ulaşmıştı. Mart 1709 da Halep'ten Kahire kadılığına getirildi. 1717 de Mekke, 1719 da ise İstanbul kadısı oldu. Bu görevde bulunuyorken ekmek fiatlarının narka uymadan artışı, Sadrâzam Damat İbrahim Paşa tarafından incelenmiş ve bu olayda ilgisizliği görülen D. M. E., zamanı dolmadan görevinden alınmıştır. 1726 da Anadolu kazaskerliğine getirildi. Ancak bu makamda da müderris ve kadıların şikâyeti üzerine bir yıl kadar kalabildi ve Tatarpazarcığı arpalığı ile

görevinden uzaklaştırıldı. Bir süre sonra Rumeli payesini alan D. M. E., 1730 Patrona ayaklanması üzerine Rumeli kazaskerliğine getirildi. Sultan I. Mahmud'un güvenini sağlayan D. M. E., İshak Efendinin ölümü üzerine şeyhülislâmlığa yükseldi (1734).

Bir yıl sonra, inme sonucunda D. M. E. nin eli kalem tutmaz olmuştu. Ancak I. Mahmut pek sevdiği ve saydığı şeyhülislâmını görevden almak istemedi ve imza güçlüğünü ortadan kaldırmak için 1735 te verdiği bir emirle Osmanlı tarihinde ilk olarak bir şeyhülislâmın imza yerine mühür kullanmasına izin verdi. Fakat şeyhülislâmın, hastalığının gün geçtikçe artması üzerine, iki ay sonra görevinden alınmasına karar verildi. Hayatının son günlerini Üsküdar'daki evinde geçiren D. M. E. Karacaahmet mezarlığına gömüldü. — İ. P.

DÜRRÎZADE MUSTAFA EFENDİ (1702 - 1774), Osmanlı şeyhülislâmı. Sultan III. Osman, III. Mustafa ve I. Abdülhamit devirlerinde üç kez bu görevde bulunmuştur. Babası eski şeyhülislâmlardan Dürrî Mehmet Efendi (b. bk.) dir. Medrese öğrenimini tamamladıktan sonra öğretmenlik mesleğine girmişti. 1734 te babası şeyhülislâm olduğu sırada İptida - i altmışlı derecesinde bir müderris idi. Şeyhülislâm oğlu olduğu için bundan sonraki aşamalara hızla yükselmiş, önce Galata kadılığına getirilmiş, arkadan da Mekke ve Edirne kadılıkları payelerini almıştı. 1739 da İstanbul kadısı oldu. Avusturya ve Rusya harplerinin meydana getirdiği pahalılık yüzünden şehirde görülen hoşnutsuzluk dolayısiyle kısa bir süre sonra bu görevden alındı. Abdullah Efendinin Anadolu kazaskerliğinden ayrılmasıyle, şeyhülislâmın teklifi üzerine 1746 da Anadolu kazaskeri oldu. Bu görevde süresini doldurduktan sonra aralık 1747 de ayrıldı. 1748 de Rumeli payesini aldı. Haziran 1751 de Rumeli kazaskeri oldu ve yılını doldurduktan sonra 1752 de bu görevden ayrıldı. Mayıs 1756 tarihinde ikinci kez Rumeli kazaskerliğine getirildi. Kısa bir süre sonra Damatizade Feyzullah Efendinin yerine şeyhülislâm oldu ise de, 8 ay sonra, şubat 1757 de görevinden alınarak Gelibolu'ya sürgün edildi. Nisan 1762 de Bekir Efendizade Ahmet Efendi tembellik töhmetiyle görevden uzaklaştırılınca denenmiş bir devlet adamı olarak D. M. E., ikinci kez şeyhülislâmlığa getirildi. Bu sefer 5 yıla yakın hizmet gören D. M. E. kendini sevdirdi ve başarılı bir şeyhülislâm olarak tanındı. Aralık 1766 da görevinden alındığı zaman yalnız bu makamda uzunca bir süre kalmaktan doğacak tehlikeler göz önünde tutulmuştu. Şeyhülislâmlıktan ayrıldıktan sonra İstanbul'daki konağında oturmasına izin verilmişti.

I. Abdülhamid'in tahta çıkışında yapılan değişiklikler sırasında üçüncü kez şeyhülislâmlığa getirildiyse de, Türk - Rus harbinin ortaya çıkardığı büyük kriz üzerine 5 ay hizmetten sonra yaşlılığı ileri sürülerek görevinden alındı ve Fatih'teki konağında oturmasına müsaade edildi. Eylül 1774 te öldü, Edirnekapı mezarlığında Lâ'lîzade çeşmesi arkasındaki yerde gömülüdür. — İ. P.

DÜRRÎZADELER, XVIII ve XIX. yüzyıllar boyunca Osmanlı devletinde önemli ilmiye görevlerini elinde tutan bir aile. D. in atası İlyas Efendidir. İlyas Efendinin İstanbullu olduğu bilinmekte, fakat hayatı hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. D. in asıl kurucusu Osmanlı şeyhülislâmlarının altmış ikincisi olan Dürrî Mehmet Efendi (b.bk.) dir. Mehmet Efendinin oğlu Mustafa Efendi (b. bk.) de şeyhülislamlığa kadar yükselmiştir. Mustafa Efendinin üç oğlundan Mehmet Ataullah Efendi 85, Mehmet Arif Efendi 87. şeyhülislâm olmuşlar, küçük oğlu Mehmet Nurullah Efendi ise Rumeli kazaskeri iken 1779 da ölmüştür.

XIX. yüzyılda D., bütün yüzyıl boyunca Anadolu ve Rumeli kazaskerliklerini, yani imparatorluğun en yüksek ilmiye rütbelerini ellerinde tutmuşlardır. Bunlardan Hidayetullah Efendi (1808) İstanbul kadılığına, Mehmet Âbit Efendi (1828), Mehmet Dürrî Efendi (1894) Anadolu kazaskerliğine, Mehmet Şerif Efendi de (1860) Rumeli kazaskerliğine kadar yükselmişlerdir. Bu ailenin şeyhülislâmlığa yükselen son üyesi Abdullah Efendidir. Abdullah Efendi, Damat Ferit Paşanın 4. sadrazamlığında yayınladığı fetvalarla (bu fetva örnekleri için bk. İbnül - Emin Mahmut Kemal İnal, Son sadrazamlar s. 2055) iki yüz yıllık ailesinin kazandığı ünü lekelemiş ve Türk millî vicdanında affedilmeyecek bir ad bırakmıştır. — İ. P.

DÜRTÜ, kişiyi suç işlemeğe yönelten iç etki. Suçlu hakkında doğru hüküm verebilmek için aklî etken (suç motifi) den başka, duygusal etken olan D. nün de iyice kavranılması gereklidir. Bk. SAİK, SUÇA TEŞVİK, TAHRİK.

DÜRZÎLER, genellikle Suriye'de yaşayan, Müslümanlığın Fatımî - Alevî doktrininden ayrılma bir inanca bağlı bir topluluğun adı.

Suriye'nin Lübnan ve Antilübnan dağları ile Vadi et - Teym, Bika', Merc - i uyûn, Banyas yörelerinde ve özellikle Hevran (Cebel - i Dürûz) bölgesinde yerleşen D. lerin etnik kökenleri henüz çözülmüş değildir. Araştırmalar, bu topluluğu Hititler'den başlayarak Medler'e, Persler'e, Galatlar'a bağlamakta, bu eski kavimlerin kalıntıları olarak tanıtmaktadır. Öte yandan D ler kendilerini Arap saymakta, bazıları ise onların Müslüman baskısı altında dağlara sığınan haçlıların döküntüleri olduklarını ileri sürerek, adlarının da bu haçlı kalıntılarının komutanı Comte de Dreux'den alındığını bildirmektedirler. Ancak, taşıdıkları D. adının, bu doktrinin kurucularından Anuştigin Derezî'den geldiği bir gerçektir.

D. lik, Allah'ın, 7 imama hulûl ettikten sonra Fatımî halifesi Hâkim biemrillah el - Mansur ibni'l - Aziz bi'llah'ta Hâkim biemrihi adı ile nâsûtî (insan) kılığında göründüğüne ve bu halifenin veziri Hamza b. Ali'yi de onun peygamberi olduğuna iman temeline dayanır. D. inancının temel ilkeleri, Hâkim'in Allah olduğuna inanmak, emri tanımak, hududu bilmek ve nasihatlere uymak olmak üzere dörttür.

1. Hâkim, hem Allah, hem de insandır. Ancak lâhûtî (Tanrı) görünüşü nâsûtî (insan) görünüşüyle bir değildir. Hâkim akılla anlaşılamaz, birçok defalar insan şeklinde görünmüştür. Şimdi insanlar fitne ve fesadı bırakıp tövbe edinceye kadar gizlenmiş bulunmaktadır. Yeniden ortaya çıktığı zaman muvahhidleri, yani D. leri mükâfatlandıracak, ona inanmayanları cezalandıracaktır. İmamlığını dünyadaki veziri el - Kâim el - Muntazır Hamza b. Ali'ye bırakmıştır. Emri bılmek Kâimu'z - Zaman'ı, yani Hamza b. Ali'yi tanımaktadır. O yaratıkların en şereflisi insana hulûl eden cevherdir. İlk yaratılan o olup kâinat ondan doğmuştur. Yer, içer, görür, elle dokunulur. Babası, anası varsa da, eşi ve çocuğu yoktur. Allah'ın öz nurundan yaratıldığı için imamların önderidir. Dünya ve âhiret işlerinin hepsi onun elinden geçer, sevap ve günahları o hesap eder, ruhlara hükmeder. İlâhî emirleri öğretenlere hudud denir. Bunların başı yine Hamza'dır. Ondan başka daha dôrt had vardır. Hepsine vezir derler. Hamza'dan sonrakiler İmâmü'l - âzâm adını da taşırlar. Bunlar evlenmedikleri gibi, her türlü gü-

nahtan da arınmış kişilerdir. Bunların altında Dâî, Me'zun ve Mukâsir adını taşıyan dört hudud daha vardır. D. ahlâkını gösteren nasihatler yedi tanedir. Bunlar, sıdku'l-lisan (doğru sözlü olmak), hıfzu'l-ihvân (din kardeşlerini korumak), terku ibadeti'l-adem ve'l-bühtân (ademe ve bühtâna tapmaktan vazgeçmek), teberri mine'l-ebâlis ve't-tâgut (iblislerden ve azgınlardan uzak durmak), tevhîdü'l-Hâkim (Hâkim'i Allah tanımak), er-Rızâ li-hukmi Hâkim ve fi'lihî (Hâkim'in hükmüne ve fi'line rıza göstermek), teslimü'n-nefs (boyun eğme) tir.

Bu dört temel ilkeyle Müslümanlığın beş ilkesini değiştiren Dürzî inanışına göre, ehlü't-tenzil, yani şeriat ve ehlü't-te'vil, yani şiî-bâtınî inanışları reddedilmektedir. Kendi aralarında din işlerini bilenler ve bilmeyenler olarak ikiye ayrılırlar. Tapınaklarına Halâvât adını verirler. Din işlerini bilmeyenlerden başlayarak derece derece ayrılırlar ve her bölük kendilerine izin verilen din kitaplarını okur. Ramazan ve kurban bayramlarına denk düşen büyük ve küçük iki de bayramları vardır. Kendi aralarında inanışlarına hakikî tevhid inanışı ve kendilerine muvahhid derler.

Dürzîlik Hâkim bi-Emrillah'ın tanrılığını Suriye dağ larında yaşayan İsmâilîler (b. bk.)e kabul ettirmek üzere ilk olarak 1017 yılında kendini göstermiştir. Hamza b. Ali, Anuştigin Derezî'yi ortadan kaldırdıktan sonra bu doktrin Sayda, Beyrut, Şam ve Vadi et-Teym'de hızla yayıldı. Bu bölgedeki İsmâilî'ler ve D. ler Haçlı seferlerinin sonuna kadar Müslümanların düşmanları olarak Haçlılarla iş birliği yapmaktan çekinmediler. Ama bazılarının ücretle de olsa Müslümanların safında yer aldıkları bilinmektedir. 1129 da Banyas Müslümanların eline geçince, onların Franklarla birlikte Antilübnan dağlarına çekildikleri görülür. Öte yandan Nusayrî (b. bk.) ve İsmailîlerin baskınlarının bir sonucu olarak güneybatı Halep'ten daha ileriye geçemeyen D. ler Havana'da toplanarak burada önemli bir topluluk meydana getirdiler. 1287 de Sünnîlerle olan anlaşmazlık kanlı bir savaşa döküldü. Mısır-Memlûk hükümeti Dürzî ayaklanmasını ancak beş yıl sonra 1293 te kontrol altına alabildi. 1305 te ise, Havran'a giren Memlûkler D. e ağır cezalar verdiler. Bu baskı karşısında D. Kesrivan'ı boşaltmak zorunda kaldılar. Sünnî ve Dürzî savaşı genellikle Hıristiyan Mavunîler'in gelişmelerine ve yayılmalarına yardım etmişti.

Suriye'deki öteki Arap kabileleri gibi, D. de Yemânî ve Kaysî olmak üzere iki düşman grupa bölünmüşlerdir. Bu düşmanlık her olayda kendini gösterir. Nitekim 1516 da Mercidabık'ta batıdaki Buhtûrlar Memlûklerle iş birliği ederlerken Ma'nlar Canberdî Gazalî ile birlikte Osmanlılar safında yer almışlardı. Bu yaklaşmanın bir sonucu olarak Yavuz Selim, Suriye'de kendine bağlı yönetimi kurarken Cebel'i geniş yetkilerle Ma'nların emiri Fahreddin'e bırakmıştı. Böylece eski Tenûh ailesinin üstünlüğü ortadan kalkmış oldu. Fahreddin'den sonra oğlu Korkmaz (1544 1584), ondan sonra da Büyük Fahreddin II. (b. bk.) Cebel emirliğini ellerinde tuttular. Cebel-i Dürûz ile çevredeki Şam, Trablus ve Sayda valileri arasında yetki ve sorumluluk konularında anlaşmazlık Osmanlı egemenliği başladığı tarihten beri süregeldi. Osmanlı devleti zaman zaman karadan denizden gönderdiği kuvvetlerle Cebel'i kendi iradesine bağlamak zorunda kalmıştır.

Kanijeli Damat İbrahim Paşa, Seyfoğlu Yusuf Paşa, Kuyucu Murat Paşa, Hafız Ahmet Paşa, Parmaksızoğlu Mustafa Paşa, Kaptan-ı derya Kayserili Halil Paşa ve Öküz Mehmet Paşanın XVII. yüzyılın ilk yarısını kaplayan harekâtı bunu göstermektedir. Öte yandan emir Fahreddin'in Capucin ve Jezuit papazlarına Cebel'de imtiyazlar vermesi Fransa hükümetlerinin Lübnan'la ilgilenmesine yol açtı. Fahreddin'in 1634 te Carzin'de yakalanması sonunda Ma'nların üstünlükleri ortadan kalktı. Burada Kuyucu Murat Paşa ile çarpışan Celâlîlerden Canbulatlar D. e sığınmışlar ve onlarla kaynaşmışlardı. Böylece Osmanlı hükümetinin Trablus ve Şam valileri bir süre için Dürzî toprakları üzerinde kesin bir egemenlik kurmuş oldular. Fahreddin'in İstanbul'da öldürülmesinden sonra Melhem ve torunu Ahmed, Cebel'de emir oldukları halde eski serbestliklerini kaybetmişlerdi. 1660 ta Osmanlıların Şam valisi Fazıl Ahmet Paşa öteden beri Osmanlılara bağlı olan Şihabî emiri Beşir'i naip olarak seçmişti. 1697 de ise, bütün Cebel onu emir olarak kubul etti. Beşir, 1706 da İstanbul'da yaşayan Fahreddin'in oğlu Hüseyin'in uygun görmesi ile seçilen Haydar taraftarları elinde zehirlenince Cebel'deki yüzlerce yıllık yönetim de altüst oldu. Yeni feodal sisteme göre, Kuyucu Murat Paşanın elinden kaçan ve Cebel'de Dürzîleşen Canbolat oğulları Metn'e, Haydar Şuf'a, Arslan ailesi ise Şuveyfât'a hâkim oldular. Ayrıca Lübnan'daki şeyhlerin sayıları artırılarak Osmanlı valilerinin kontrolü de azaltılmış oluyordu. Emir Haydar 1729 da yerini oğlu Melhem'e bıraktı ve 1732 de D. lerin merkezi Deyrü'l-kamer(b. bk.) de öldü. Emir Haydar savunmaya elverişli olan Deyrü'l-Kamer'i beyliğinin merkezi haline getirirken aynı zamanda Beyrut'u da kontrolü altına almıştı. Ancak, XVIII. yüzyılın ortalarından başlayarak Dürzî emirlerinin Hıristiyan misyonerlerinin etkisi altında Hristiyanlaşmaya baslamaları, Lübnan'da bu dinin yayılmasına yol açarken, bir yandan da ileride kendini gösterecek Müslüman-Hristiyan savaşının ilk tohumlarını atıyordu. Emir Melhem'in çocukları Katolik oldukları gibi, 1768 de Emir Kasım Hristiyan olarak ölmüş, oğlu II. Beşir ise Hrıstiyanlığını apaçık ilân etmişti. 1770 te Sayda valisi Derviş Paşa, Emir Mansur'u görevinden alınca, Safat ve Akkâ'da hüküm süren Tahir Ömer, Akdeniz'deki Rus donanmasını yardıma çağırmıştı. Emir Yusuf ile Mansur arasındaki savaşta ise durumu kontrol etmek üzere Şam valisi Osman Paşa, Cezzar Ahmet Paşayı Beyrut'a gönderdi. Beyrut'u bir süre Emir Yusuf'un mütesellimi olarak yöneten Cezzar Ahmet Paşa, 1773 te Rus donanmasının baskısı ile burasını bırakmak zorunda kaldı ise de D. arasında gittikçe etkin bir duruma geçerek onlar üzerinde tam bir egemenlik kurdu. Nitekim Bonapart'ın Akkâ üzerine saldırmasında Emir Beşir II. (b. bk.) Cezzar'ı gücendirmemeye çalıştı. Emir Beşir bundan sonra vali olarak gelen Abdullah Paşa ile de iyi ilişkilerini sürdürdü. Mısır'da Mehmet Ali Paşa ayaklanmasının gelişmesi ve İbrahim Paşanın Suriye'ye girmesi üzerine Beşir, yeni hâkim ile iyi ilişkiler kurmayı uygun gördü. 1833 te Kütahya antlaşması üzerine Beşir, İbrahim Paşa ile tam bir iş birliğine girişti. Kendisine verilen yetkiler de buna yol açıyordu. Ancak, İbrahim Paşanın sert yönetimi az sonra iki tarafın arasının açılmasına sebep oldu. Bu arada silâhların toplanması ve D. in askere alınmaları ayaklanmaya yol açtı. 1835 te Deyrü'l-Kamer'i ele geçiren İbrahim Paşa, D. i yatıştırmaya çalıştı ise de, 1837 de ayaklanma Hasbeya ve Raşeya yörelerine de yayıldı. Leca'da Frenk Süleyman Paşa, Emir Beşir ile D. i sıkıştırırken Şibe El-Üryân Raşeya'yı eline geçirmis ayaklanma iyice yayılmıstı. Osmanlı hükümeti de bu ayaklamayı el altından körüklemekteydi. 1839 da Abdülmecid'in tahta çıkışı ile Avrupalı devletlerin Suriye'nin alın

yazısı üstünde daha etkin bir duruma geçmeleri üzerine Marunî ve Mütevalîler de D. le birlikte Mısırlı İbrahim Paşaya karşı ayaklandılar. Londra antlaşmasının ilânı üzerine İbrahim Paşanın ve onun yardımcısı Emir Beşir'in durumu sarsıldı. Emir Beşir, Suriye'yi geri almakla görevlendirilmiş bulunan İzzet Mehmet Paşa ile bir anlaşmaya vardı ise de, azledilmekten kurtulamadı, yerine Beşir Kasım Melhem getirildi ve Cebel - i Dürûz'deki Mehmet Ali Paşanın egemenliği sona ermiş oldu.

Osmanlı hükümeti Cebel - i Dürûz'e yeniden egemen olduğu zaman, eski düzenin bozulduğunu görmüştü. Bir kez Marunîler Mısır'a karsı direnmeyi temsil ettiklerinden ayaklanma sırasında aldıkları imtiyazlardan daha fazla hak istemekteydiler. İbrahim Paşa tarafından imtiyazları alınan, sürgün edilen eski derebeyler ise, kaybettiklerini şimdi geri almak istiyorlardı. Bu istekler, bölgede büyük bir huzursuzluğa yol açmıştı. Öte yandan Tanzimatın ilân edilmiş olması, Osmanlı devletinin burada da eski feodal idareyi ıslah etmesini gerektiriyordu. Hükümet, önce Sayda il merkezini Beyrut'a taşıttırmakla konuya eğilmiş oldu Mısırlılar zamanında 6 500 keseye çıkarılmış bulunan yıllık vergi, 3 500 keseye indirilmekle eski durumuna getirildi. Ayaklanmada zarara uğrayanlara zarar ödentisi verilmesi iki taraf arasındaki karşıtlığı bir anda kanlı bir çarpışma haline soktu. Deyrü'l - Kamer çarşıları yağma edildi. Şam valisi Eyüp Paşa ile Akkâ muhafızı Reşit Paşa kuvvetlerinin baskısı ile iki topluluk arasındaki çarpışmalar yatıştı. Ancak yeni emir Kasım'ın güçsüz olduğu da meydana çıkmış oldu. Suriye'ye olağanüstü yetkilerle gönderilen Serasker Mustafa Nuri Paşa yerli feodallerden birinin emir olarak atanmasının burada yaşayan topluluklar tarafından kabul edilmeyeceğini görerek yanındaki liva komutanlarından Ömer Paşayı emirliğe atadı. Ama, Avusturya ve Fransa bu atamayı kabul etmediler. Bunun üzerine Sayda valiliği ile Esat Muhlis Paşa görevlendirildi ise de, topluluklar arasındaki çarpışmalar 1845 te yeniden kendini gösterdi.

Yabancı devletleri de memnun etmek üzere Lübnan'a Şekip Efendi gönderildi. Bu hariciye memuru büyük bir çaba göstererek halkı memnun edecek yeni bir yönetim kurmayı başardı (1846). Şekip Efendinin yönetim düzeni üç temel ilkeye dayanıyordu. Her iki topluluk, yanında 12 üyeden kurulu karma birer meclisle yönetecek iki kaymakamlık meydana getiriyordu. Kaymakamların atanmaları, Sayda valisinin elinden alınmış, ona yalnız önerme hakkı tanınarak merkeze verilmişti. Kaymakamlık meclisleri Müslüman, Dürzî, Marunî, Rum, Melkî, Rum Katolik topluluklarından ikişer, mütevâlîlerden bir üyeden kurulacaktı. Meclis üyeleri maaşlı memurlar statüsünde idiler. Görevleri kaymakamlıktan gönderilecek konuları incelemek, toplulukların adlî şikâyetlerini dinlemek, Cebel'in bütçesini düzenlemekti. Böylece Cebel - i Dürûz'de 900 yıldan beri yaşayan feodal sistem, ilk ağır darbeyi yemiş ve kanunun kontrolü altına girmiş oluyordu. Şekip Efendinin kurduğu bu yönetim, yabancı devletlerce de uygun görülünce uygulamaya girişildi ve Cebel'in vergi ve toprak işlerini yoluna koymak üzere Mustafa Paşa Sayda valiliğine gönderildi.

1856 Islahat fermanında Hristiyan tebaya tanınan müsaade edici kayıtlar özellikle D. le Marunîler arasında bir zıtlaşmaya yol açtı. D. e karşı kendilerini her zaman güçsüz hisseden Marunîler hızla örgütlendiler. 1859 daki ilk çatışma Hurşit Paşa tarafından bastırılmışsa da, 1860 ta Havran'dan Dürzî lideri İsmail el - Atraş harekete geçince Metn, Hasebaya, Raşeya, Baalbek, Zahle ve Deyrü'l - Kamer'de, hattâ Şam'da büyük karışıklıklar başgösterdi. Fransa İngiltere'yi de kandırarak olaylara karışmaya karar verince, Osmanlı hükümeti, hariciye nazırı Fuat Paşayı buraya gönderdi. Fransızlar Toulon'dan 5 000 asker göndermiş bulunuyorlardı. Fuat Paşa, Hurşit Paşanın iki taraf arasında sağladığı mütarekeyi benimsemekle birlikte suçluların, kışkırtıcıların tespitine girişti. Avrupa'nın işe karışmasını önlemek için Şam valisi Ahmet Paşayı duruşması İstanbul'da yapılmak kaydı ile görevinden uzaklaştırdı. Sayda valisi Hurşit Paşa da yerinden alındı. Fransızların D. i Cebel'den büsbütün çıkarmak ve burasını Marunîlere bırakmak tasarıları. Ortodoksları tutan Ruslar tarafından baltalandı. Fransızların işe karışan kuvvetleri 1861 haziranında burayı boşaltınca, Lübnan konusunda toplanan karma komisyon İstanbul'a taşındı. Cebel D. inin alın yazısı yeni yönetimde Şam ve Beyrut valilerinden büsbütün bağımsız, yerli olmayan Osmanlı tebasından Hristiyan bir mutasarrıfa bırakılıyordu. Her cemaat mutasarrıf yanında birer vekil bulunduracaktı. Merkezde ikişer üyelik bir meclis kurulacak, yeniden kurulan ve eski mukataâların yerini alan 7 ilçede ise nüfusun din ve ırk dağılışına göre 3 - 6 üyelik birer meclis bulunacaktı Güvenlik kuvvetleri karma olarak meydana getiriliyordu. Böylece öteki topluluklara karşı Cebel'deki Dürzî üstünlüğüne son verilmiş oluyordu. Havran'da ise Atraş ailesi öteki Dürzî aileleri üstünde tam bir egemenlik kurmuş ve Osmanlı yönetimi yanında kendi otoritesini sürdürmek için her türlü tedbirleri almaktan çekinmemişti. Meşrutiyetin ilânına kadar burada türlü eşkiyalık hareketlerine rastlanır. 1897 de Cebel'deki D., Marunîlere karşı yeniden harekete geçtiler ise de, Sami Paşanın işe zamanında karışması ve elebaşıların tepelenmesi bunu büyük bir sorun olmaktan çıkarmıştı. 1914 te kapitülasyonların kaldırılması üzerine, 1861 de meydana getirilen imtiyazlı Cebel - i Durûz mutasarrıflığı genel yönetim içine alındı. Birinci Dünya Harbinde D., Osmanlı hükümetine uysal bir davranışta bulundular. Ancak 2 ekim 1918 de İngiliz - Fransız orduları Şam'ı alınca, onlar da yeni düzene avak uydurdular. Yapılan plebisit sonunda Fransa mandasını seçen D. e Fransa, 1921 de Cebel - i Dürûz'da geniş otonomisi bulunan bir emirlik tanıdı. Salim el - Atraş Cebel - i Dürûz emiri ve devlet reisi ilân edildi. Ancak, Atraş ailesi arasındaki geçimsizlik, kıskançlık, kurulan bu emirliğin hemen çökmesine yol açtı. 1923 te Salim'in ölmesi, sultan el - Atraş'ın dağa çıkması, Fransa ile D. in arasını iyice açtı. Salim'in yerine yönetimi yüzbası Carbillet aldı. Bu durum üzerine D. ayaklanmak üzere hazırlandılar. 1925 ayaklanması General Gamelin tarafından bastırıldı (1926). 1930 da ilân edilen teşkilât kanununa göre Cebel - i Dürûz emirliği kaldırıldı ve Suriye'yi meydana getiren dört hükümetten biri oldu. Deniz kıyısında yaşayanlar ise daha sonra kurulan Lübnan cumhuriyetine bağlandılar.

Bugün 165 000 i Suriye'de, 106 000 i Lübnan'da ve 23 000 i de İsrail'de olmak üzere 294 000 Dürzî bulunmaktadır. — İ. P.

DÜRZÎLİK: bk. DÜRZÎLER.

DÜSERTİT (Fr. Dussertite) [Min.], demir ve kalsiyumun doğal bazik arseniatı olan bir filiz.

DÜSSELDORF [*düsıldorf*], Batı Almanya'da, eskiden Prusya'nın Rhein il (Provinz) inde, şimdi ise Rhein - Westfalen devlet (Land) inin kuzey bölümünde, Rhein ır

DÜSSELDORF

mağının doğu kıyısında, Köln'ün kuzeybatısında bir şehir. D. bir ırmak limanı ve makine, metalürji, elektrik ve kimya sanayii ile önemli bir sanayi merkezidir. Ayrıca un değirmenleri, biçki yerleri (hızarhaneler), şeker, kâğıt ve deri fabrikaları, metal, metal döküntüsü, makine, kimyasal maddeler, kereste, tahıl, ot, saman ve besin hayvanları ticareti vardır. Kültür kurumları arasında bir tıp okulu, bir sanat akademisi, kitaplıklar, arşivler, tiyatrolar, bir sanat müzesi, bir zanaat müzesi, bir tabiat bilimi müzesi ve bir toplum bilimi ve iktisat müzesi anılabilir D. ta birçok sanat ve bilim dernekleri ve sanayi yönetim merkezleri ve bu arada özellikle Alman demir ve çelik sanayii ile işçi birliği hareketinin yönetim merkezleri vardır. D., güzel parkları ve gezileri olan modern bir şehirdir. Eski yapıların başlıcaları St. Lambert kilisesi (XII ve XIII yüzyıllar), St. Andreas kilisesi (1622-1629) Maximilian kilisesi, Protestan kilisesi (1684) ve seçmen prens Johann Wilhelm adına dikilmiş olan barok tarzındaki anıttır. Nüfusu 675 900 dür.

1288 de Kont Adolf von Berg'den şehir imtiyazları almış olan D., 1511 den başlayarak kralların oturduğu şehir olmuş, 1609 da Neuburg Pfalz'ının başındaki Wittelsbach hanedanının yönetimine geçmiş, seçmen prens Johann Wilhelm'in yönetiminde (1690 - 1716) büyük bir gelişmeye kavuşmuştur. Bu prensin kurduğu sanat galerisi 1805 te München'a götürülerek Bavyera sanat kolleksiyonlarına katılmıştır. Sanat akademisi seçmen prens Karl Theodor tarafından kurulmuştur. Şehir 1795 te Fransızların eline geçmiş, 1814 te Prusya tarafından geri alınmıştır. D., XIX. yüzyılda sanat dünyasını etkileyen bir resim ve heykel çığırının hüküm sürdüğü bir yerdi. Şair Heinrich Heine D ta doğmuştur. Birinci Dünya Harbinden sonra Fransızların eline geçmiştir (1921 - 1925). İkinci Dünya Harbinde sık sık bombalanmış, birçok kamu yapıları ve yukarıda adı geçen kiliseler büyük zarar görmüştür. 1945 mart ve nisanında D. ta savaşlar verilmiş, şehir 17 nisanda müttefiklerin eline geçmiştir.

Düsseldorf müzeleri: D. sanat müzesi (Städtisches Kunstmuseum) nde, seçmen prenslerin galerisinden alınma Flaman, İtalyan ve İspanyol sanat okullarının tabloları ve 1880 yılına kadar parlak bir devir yaşamış olan D sanat okulunun Cornelius, Lessing ve Schirmer gibi temsilcilerinin tabloları vardır. Aynı binadaki Hetjens müzesinde, her devre ait Avrupa ve Doğu seramık koleksiyonları, önemli bir estamp koleksiyonu ve bir zanaat (demir ve cam eşya ve dokuma) müzesi yer almaktadır.

Düsseldorf sanat çığırı: Avrupa sanat tarihinde önemli bir yeri olan yağlıboya resim sanatı çığırı. 1767 de seçmen prens Karl Theodor, D. ta bir sanat akademisi kurmuştu. 1819 da yeniden örgütlenen bu akademi görkemli, fakat kuru bir klasisizmi olan bir tarza yönelmiştir. Ressam Cornelius (1783 - 1867) bu akademide Nasıriyeliler (b bk.) grupunun eğilimlerini parlak bir şekilde temsil etmiştir.

DÜSTUR, Başbakanlık Neşriyat ve Müdevvenat Müdürlüğünce 1322 sayılı kanun gereğince her yıl çıkarılan yasalar dergisi. D. lar «Resmî Gazete» de yayınlanan kanun, tüzük v. b. içine alır. Ancak, 1322 sayılı kanun yönetmelikler hakkında bir hüküm koymamıştır.

D. lar dört tertiptir. Birinci tertip D. lar, mutlakiyet devri D. larıdır (8 cilt). İkinci tertip D lar, meşrutiyet devri D. larıdır (12 cilt). Üçüncü tertip D. lar 41 cilt olup, 23 nisan 1336 (1920) dan 27 mayıs 1960 a kadar olan süreyi kapsar. Dördüncü tertip 27 mayıs 1960 tan başlar. Şimdiye kadar 3 cilt çıkmıştır.

DÜSUKİYE veya DESUKİYE, İbrahim Desukî (1238 1277) nin kurduğu bir tarikat. İbrahim, aşağı Mısır'da, Düsûk (Desuk)kasabasında doğduğu için Desukî (veya Disukî, Düsukî) diye tanınmıştır. Zamanın dört büyük kutbundan biri sayılır. D. tarikatı Mısır'da ve başka Arap ülkelerinde yayılmıştır. İbrahim Desukî'nin soyu, babası Ebü'l Mecd yoliyle Hz. Ali'ye kadar dayanır. Desukî. Bedeviye, Şaziliye ve Rifaiye tarikatlarının âdâp ve erkânını birleştirmiştir. Bu tarikatın başlıca özelliği, şeriata sıkı sıkıya bağlı oluşudur. Müritlerden şeriatla hakikati kaynaştırmaları ve şeyhin telkinlerini kendi nefislerinde uygulamaları istenir. İnançlarına göre, şeriat asıl, tarikat onun bir parçasıdır. Kemâlât, ancak bu ikisini bir araya getirmekle elde edilebilir. Tarikatı dünya ile ilgili çıkarlara araç kılanlar, en kötü kişilerdir. Desukî'den taç ve hırka isteyen birisine verdiği şu cevap, bu tarikatın bağlandığı ilkeleri açıklamak yönünden önemlidir: «Oğlum, işlerde sahtelik ve gösteriş iyi bir şey değildir. Mücahede (nefis savaşı) ile varlığını öldürme işinde samimî olmayan, tarikatın derin anlamlarını kavramayan tarikat ehlinin sülûk ve ahvalini tanımamış olan hırka giymekle salîh olamaz. Eğer derviş olmak istiyorsan hafif, kayıtsız, çocuk akıllı olma; iş, kulun sözle «Tanrı'ya bağlılık» demesinde veya onu kâğıda yazmasında ve icazet almasında değildir. Ancak, tövbe ederek kâinata kalp göziyle bakmaktan ve Hak'tan başkasını gözetmekten kulun vaz geçmesidir. Dervişten bu hal hasıl olursa, tövbesinin kabulü o zaman umulabilir.»

Şeriata bağlı birçok tarikatlarda olduğu gibi, D. de de günahlardan kaçınmaya ve perhizkârlığa önem verilmiştir. İbrahim Desukî der ki: «Mübtedinin azığı açlıktır. Yağmuru, göz yaşlarıdır. Her damla göz yaşı tövbe ve rucûun en açık belirtisidir. Kalbinde rikkat olmak için oruç tutar. Yiyip içen, uyuyan, boş ve gereksiz lâf eden, sorumluluğu gerektirecek sözden çekinmeyen kimseden bir şey gelemez.» Bu sözler, dervişlerin manevî eğitiminde tutulan yolu açıkça göstermektedir.

D. tarikatını, İbrahim Desukî'nin oğlu olmadığı için kendisinden sonra kardeşi Seyit Ebu İmran Şerafeddin Musa yaymıştır.

D. tarikatının başlıca kolları şunlardır: Süyutiyye (Celâleddin Süyutî ile ayrılan kol); Şarnubiyye (Seyit Ahmed Şarnubî ile ayrılan kol); Taziyye (Şeyh İbrahim Tazî ile ayrılan kol); Aşuriyye (Seyit Salih Aşur el - Mağribî ile ayrılan kol). — İ. O.

DÜŞ (Rüya), uykuda ortaya çıkan ruhî yaşantı. Bu yaşantıların varlığı, uyanık durumda ancak hatırlama yoliyle bilinir. D., kısıtlanmış ve değişmiş bir bilinç halinde, yani D. bilinci durumunda yaşanır ve edilgen şekilde, egosantrik bir yöneltme olmaksızın meydana gelir. D. teki olayların akışı bilinçdışıdır. Bundan dolayı oluşumları bakımından bilinçdışının bir belirtisi olarak tanımlanabilir. Muhayyilesi güçlü olan insanlar sık sık D. görürler. Büsbütün D. süz bir uykunun olup olamadığı sorusu çözülememiştir. Çünkü D. ler çoğunlukla hatırlanamaz. D. ün hatırası çok kere çabucak kaybolur; konusu tamı tamına sözle anlatılamaz.

D. olayının başlıca özelliği, görme izlenimlerinin ağır basmasıdır. D. gören kişi, sanrı (hallüsinasyon) lı bir resimler dünyası içindedir. Uyanık bilinç durumundan farklı olarak «Ben» in olaylar üzerinde bir kontrolü yoktur. Mantıklı bir bağlantı yerine olayların duygu ve heyecanlar ile birbirine bağlandığı gürülür. Ortada geçmişi, hal ve geleceği tek bir sahnede birleştiren bir yaşantı vardır. Çelişme ilkeleri kalkmıştır. A, aynı zamanda B de olabilir. D. te insan kendini meselâ hem konuşucu hem de dinleyici olarak görebilir. «Ben» dağılır, kişiliğin yönelimleri yabancı kişiler olarak kişilik kazanabilirler. Soyut düşünceler canlı, somut olarak belirtilir. (Meselâ meslekte başarısızlığa uğrama tehlikesi, bir uçurum olarak; karar vermede güçlük bir dörtyol ağzı olarak görülebilir.) Bazı kişilerin D. lerinde konuşma ögeleri de sık olarak görülür. Kavramsal D. izlenimlerinin çoğunlukla düşük değerli olmasına karşılık, görüntüler (özellikle sembolik olarak belirenler) normal olarak uyanık bilincin daha somut ortamına kadar yükselmeyen şaşmaya değer yaratıcı bir muhayyelenin belirtisidir. D. te verimli düşünce ürünleri, duyu izlenimleri, sanatkârca esinler bile, seyrek olmakla birlikte, kesinlikle tespit edilmiştir.

D. ün konusuna türlü D. kaynakları etki yapabilir. Duygusal ve bedenî uyarmalar D. te işlenir. Organlar hakkında görülen D. ler vücudun durumunu yansıtır. Kalp darlığı (Angina pectoris) çeken kimseler D. te kendilerini sıkıntılı durumda görebilirler: Yıkıntı altında kalmak, vücuda dolanan bir yılan tarafından sıkıştırılmak gibi. Ayrıca eskiden yaşanmış (özellikle üzerinde durulmamış) olaylar ortaya çıkar. Bununla birlikte D. ler, dış uyarmalardan ayrı ruhî ürünlerdir. Bunlar, kişinin güdü ve heyecanlarını, istek ve korkuları ile yaşadığı olaylara bağlı olarak içinde bulunduğu durumu mecazî olarak anlatırlar. Parapsikoloji (b. bk.) araştırmalarına göre, paranormal izlenimler de D. kaynağı olabilir (uyarıcı D.). Karışık ve kesintili D. ler yanında, kişinin kendisini anlatmağa yönelen D. ler vardır. Bunlar D. ü gören tecrübesiz kimsece anlaşılamamakla birlikte, yorum yolu ile açıklanabilir. Bu, geniş ölçüde psikanaliz (b. bk.) ile olabilmiştir. Buna göre, D. ler genellikle ruhî çatışmalar ve bilinçaltının ilkel itişleridir. Ancak, bilinç taraf ndan «sansür» edildiklerinden kendilerini gizli şekilde, bir resimli bilmece gibi açıklarlar. D. etkenliği, yani toplum dışı veya yalın içgüdüsel düşüncelerin şifreli bir sembol grupu (zahirî D.) haline getirilmesi, türlü mekanizmalar araciyle olur. Bunlar, yoğunlaştırma, yer değiştirme, örtü işi gören kişiler, semboller kullanılmasıdır. Freud'un sert kuramına göre D., hemen her zaman arzuların hayalî olarak gerçekleştirilmesidir. D., aynı zamanda uykunun koruyucu sudur; çünkü tasvip edilmeyen dürtü ve heyecanlarla doğrudan doğruya bir karşılaşma, uyuyanın uyanmasına yol açacaktır. D. ün açıklanmasında D. görenin D. ün öğeleri ile ilgili olayları hatırlaması yardımcı olur. Psikanalize karşıt olarak G. Jung, D. ün resimlerde belirtilen dilini, pek incelikli bir bilmece değil; mecaz, kıssadan hisse ve masal gibi anlaşılması gereken bilinçdışının tabiî bir açıklama şekli olarak görmektedir. Buna göre, D. sembolleri bir ana temel olarak ortak bir bilinçdışından çıkar ve insanın, insanlığın en eski yaşantılariyle (doğum ve ölüm, olgunlaşma, değişme, karşı cinse ilgi v. b.) bağlantısını sağlar. Freud'a göre D. yorumu genellikle nedensel ve indirgeme yoliyle açıklanabilir niteliktedir ve olayın sebebi olan güdüsel durumu açıklamak gerekir. Buna karşılık, Jung bunlara final (nihaî) bir özellik tanır ve D. ün kişinin arzu ve tasarım (hayat hatları) ları bakımından kişiliğinin tanımlanmasındaki önemini belirtir. Özellikle psikoterapide ruhî aksaklıkların ortaya çıkarılması aracı olarak kullanılan D. ün diagnostik (teşhis) pratiğinde yorum yöntemi çok kere D. ün özelliğine göre tespit edilir. Birçok D. ler bunları gören kimsenin, D. ün hangi olayla ilişkili olduğunu hatırlamasiyle herhangi bir yorum kuramı kurmadan kendiliğinden anlaşılır. Ötekiler ancak uzun denemelerden sonra kazanılan bir sembol bilgisini gerektirir. Bir D. ün doğru veya yanlış yorumlandığı en başta yorumun D. ü gören kimse üzerinde yaptığı etki ile anlaşılabilir. D. doğru açıklanmışsa, bunu gören kimsede bir rahatlık ve anlaşılmış olma duygusu görülür. Art arda gelen D. lerde yorumu gösteren tepki okunabilir.

Asıl D. lerin yanında uyanıkken D. görme durumu da vardır. Bu, gevşemiş bir uyanıklık durumunda hayal görmek şeklinde ortaya çıkar. Gerçek D. ile ortak yönü sembolik şekillerin çokluğu, yalnız istenilen sahnelerden kurulu olması ve gerçek ile hayal arasındaki ayrılığın silinmesidir. Uykuya dalıştan önce hipnagogik (uyku öncesi) sahneler çoğunlukla görülür. Bunlar canlı. yani tam bir açıklık ve seçkinlikle görülen hayallerdir. İzlenim D. leri, normal izlenimlerimizin üstünde olan hayrete değer bir gerçeklik öğesi taşıyan D. lerdir. Ancak bu türlü D. lerin çoğunluğu normal şekilde açıklanabilir; meselâ ileride yakalanılacak bir hastalığın önceden D. te görülmesi gibi. Bunlarda hastalığın organik önbelirtileri, uyuyan varlık tarafından dış dünyaya yönelmiş bilinçten önce kavranmıştır. Ancak, gerçek izlenim D. lerinin varlığını gösteren belirtiler de vardır; bunlar arasında birbirine yakından bağlı insanlarda telepati (b. bk.) yolu ile görülen D. ler bulunmaktadır Freud bile, uzun tereddütlerden sonra, 1925 yılında bu gibi esrarengiz telepatik D. lerin varlığını kabul etmiştir. Parapsikoloji profetik (olacağı bilen) D. lerin de varlığını savunmaktadır. Hipnoz (b. bk.) daki durum da D. e benzer. Gerçek D. veya uyanıkken D. görme durumu en çok gençlerde ve ruhça genç kalmış olanlar ile sanatçılarda görülür.

D. konusundaki incelemeler, anormal veya duyu organları kusurlu olan kimselerin psikolojisinin incelenmesiyle de ilerlemeler göstermiştir. Meselâ kör olarak doğanlar eşyanın niteliği hakkında, küçük yaşta kör olanlar belirsiz hayaller halinde, sonradan kör olanlar gitgide sönükleşen hayaller halinde D. görürler. Körlerin D. lerinin ortak özelliği, işitme, dokunma, vücut durumu ve kimi zaman koku alma izlenimleri, konuşan hayvan ve eşya motifi, armoni halinde müzik duyulması, şiddetlenmiş yalnızlık, korku, suçluluk duygusu, saldırı ve hareket, karmaşık hayaller, derinleşmiş ruhî ve metafizik öğeler, işitme izlenimlerinin kimi hallerde başka izlenimlere çevrilmesi gibi özelliklerin bulunmasıdır.

Tarih: D. kavramı birçok değişikliklere uğramıştır. Eski çağda Eflatun (Platon) ilâhî vahiy ve psikolojik istek D. lerinden söz eder. Aristo (Aristoteles), uyanıkken D. görmeyi de içine almak üzere D. ün ruhî açıklamasını yapar. Hellenizm devrinde D. ün ileriyi bilme sanatı olarak geleceğin açıklanmasına yönelen sistemli bir yorum şekline rastlanır. Daldis'li Artemidor'un *Oneirokritikon* (D. yorumu) adlı eseri, M. S. II. yüzyıldan kalma bir D. yorumu kitabıdır.

Orta çağda da vahiy şeklinde D. ler ile tabiî D. ler arasında ayrım yapılmaktadır (Albertus Magnus, Thomas Aquinas). Daha sonraki çağlarda birçok D. yorumu kitapları yayınlanmıştır. Bunlar arasında Cardanus'un *Traumbuch* (D. kitabı) [1563] ve Anhorn'un *Magiologia* (Sihir bilgisi) [1674] adlı eserleri ve Artemidor'un yeni baskıları sayılabilir. Rasyonalizm (usçuluk), D. ün karanlık ve karmaşık bir ruhî yaşantının belirtisi olduğunu reddeder. Jean Paul ve Hamann (D. ü kendi kendini tanıtmak için yapılmış cehennem yolculuğu sayar) ile Herder'in öncülük ettiği romantizm ise D. ü bilinmeyen gerçeklerin açıklama yolu olarak över. Bu çağda D. ün masal ve efsaneyle olan ilişkisi kabul edilmektedir. G. Schubert, *Symbolik des Traumes* (D. ün semboliği) [1814] adlı eserinde, C. G. Jung'un fikirlerine öncülük yapar. Bilimsel pozitivist araştırma ekolü ise bu açıklama şeklinden ayrılarak, D. ü yorgunluk maddeleri etkisiyle ortaya çıkan zihnî bir aksaklık olarak tanımlar (Binz, 1870).

XIX. yüzyılın sonlarına doğru D. konusundaki araştırmalarda deneye baş vurulmağa başlanır (Vold). Freud'un *Traumdeutung* (D. yorumu) [1900] adlı eseri uzun süre tartışmalara konu olmuştur. Psikiyatristler (özellikle Kraepelin), D. dilinin konuşma mekanizmasındaki aksaklıklarla benzerliğini araştırmışlardır (Hacker, daha sonra Leonherdt). D. ün teşhis bakımından önemi, ancak en son zamanlarda psikoterapi okullarının türlü yayınları sayesinde belirtilebilmiştir. Bugün bu husus, hemen hemen tartışmasız olarak kabul edilmektedir.

DÜŞAMBE (1929 dan 1961 e kadar kullanılan adı: **Stalinabad**), Tacik Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin başşehri. Nüfusu 276 000 (1963) dir. Denizden yüksekliği 824 m dir. 1924 te kurulan Tacikistan'ın başşehri olması üzerine D. hızla gelişmiş ve şehir halini almıştır. Termez üzerinden demiryolu ile Buhara'ya bağlıdır. Pamuklu ve ipekli dokuma fabrikaları vardır. 1961 de D. nin güneydoğusunda, Vahş ırmağı üzerinde büyük bir hidroelektrik santralı (Nurek santralı) yapımına başlanmıştır. Bu santral bütün Orta Asya'ya elektrik akımı sağlayacaktır.

DÜŞENEA (Fr. Duchesnea) (Botanikçi A. N. Duchesne'in adından), gülgillerden, yatık saplı bir bitki. Bunun kırmızı renkte olan yemişi çileğe benzerse de, tadı yoktur.

DÜŞES (Fr. Duchesse, İng. Duchess, Alm. Herzogin, İtal. Duchessa, İsp. Duquesa), dukanın karısına veya dukalığı yöneten kadına verilen ad. Duka karısı olan D. in dukalık toprakları üzerinde bir hakkı yoktu. Ancak, kocası çocuksuz ölürse, dukalık kendisine miras kalabilirdi. Dukalığı miras yoliyle eline geçiren D., bir dukanın bütün hak ve imtiyazlarına sahipti. Doğrudan doğruya kral karşısına çıkabilirdi ve tabure imtiyazına, yani resmî törenlerde kral ve kraliçenin önünde bir tabure üzerinde oturmak hakkına sahip bulunuyordu.

DÜŞEY (Fr. Vertical), tam olarak, yer yüzeyinde herhangi bir noktadaki gravitasyon gücü ile yerin dönmesinden ileri gelen merkezkaç gücünün bileşke doğrultusu olarak tanımlanır. Fakat pratikte D., bir noktadan yer yüzeyine kaldırılan dikeyin doğrultusudur. Yer tam anlamiyle bir küre olsaydı, bu pratik tanımlamaya göre, D. in yerin merkezinden geçmesi gerekirdi. Oysa yer bir elipsoid olduğundan bu türlü tanımlanan D. her zaman merkezden geçmez. Böylece, yer elipsoidinin üzerinde bir noktadan kaldırılan dikey ve o nokta ile yerin merkezinden geçen doğru arasındaki açıya o noktadaki D. den sapma adı verilir.

D. etimolojik olarak *düşme*'den türetilmiş bir kelimedir. Bununla birlikte, serbest düşüşe bırakılmış bir cismin doğrultusu gerçekten D. doğrultusiyle çakışmaz. Çünkü yerin üzerinde belli bir noktadan kaldırılan dikey üzerinde değişik yüksekliklerden serbest düşüşe bırakılan aynı cisim, yerin kendi ekseni etrafındaki dönmesinden dolayı ortaya çıkan ve adına, bulucusuna mal edilerek Coriolis gücü denilen bir çeşit eylemsizlik gücünün etkisi altında hep doğuya doğru sapmış olarak, aynı noktaya değil, ama dikeyin ayağından başlayarak değişik uzaklıklara düşer.

D. in doğrultusu yer yüzündeki belirli bir noktada sabit kalmaz. Gerçekten yerin katı kabuğunda meydana gelen gelgit olayları dolayısiyle en çok $\pm$ 0,015″ lik bir değişiklik görülmüştür. — Y. Ö.

DÜŞEY DAİRE, düşey düzlemin gök küresi ile arakesiti. Bk. DÜŞEY DÜZLEM.

DÜŞEY DÜZLEM, çekül doğrultusunu içine alan düzlem. Çekül doğrultusu, düşey doğrultuyu gösterir ve çekül doğrultusunun kuramsal olarak yer merkezinden geçtiği kabul edilir. Düşey doğrultu, gök küresini iki noktada deler ki bunlara gözlem yerinin *zenit* ve *nadir*'i denir; zenit tepemizde, nadir ise altımızdadır. Buna göre, D. D. i zenit ve nadir'den geçen düzlem olarak da tanımlayabiliriz. Bir doğrudan sonsuz sayıda düzlem geçeceğine göre, yer yüzündeki herhangi bir gözlem noktasının sonsuz sayıda D. D. i vardır. Bir yıldızdan (veya gök küresindeki herhangi bir noktadan) ve zenit, nadir noktalarından geçen düzleme, o yıldızın (veya o noktanın) D. D. i denir. Meridiyen düzlemi de D. D. lerden biri, gözlem yerinin güney noktasından geçenidir.

Küresel astronomide gök küresi üzerinde oluşan daireler düşünülür ve onlara göre hesaplar yapılır. Onun için düzlemler yerine çoğu zaman, düzlemlerin gök küresi ile arakesiti olan daireler kullanılır. Bundan böyle, bir yıldızdan geçen D. D. in gök küresi ile arakesiti, o yıldızın *düşey dairesi* olacaktır. — A. K.

DÜŞKÜNLER EVİ: bk. GÜÇSÜZLER EVİ.

DÜŞMAN, devletler hukuku bakımından soyut anlamda kendisi ile harp halinde bulunulan devlet. Somut anlamda bugünkü D. kavramına, kendisiyle harp halinde bulunulan devletin askerî kişileri, ayrıca, bu devletin uyruğu ve bu devlet ülkesinde oturan veya iş tutan kişiler de girer. 22 mayıs 1930 tarihinde kabul edilen 1632 sayılı Türk Askerî Ceza Kanununun 9. maddesi silâhlı eşkıyayı da D. saymaktadır. Eski Avrupa anlayışı, D. ı savaşçı olanlar ve olmayanlar diye iki sınıfa ayırma eğilimindedir. Buna göre, bir devlet savaşçılara karşı bütün yok etme gücünü kullanabilirse de, savaşmayan sivil halk elden geldiğince korunmalı, D. a karşı girişilecek harekât, harp alanındaki savaşçı kuvvetler arasında kalmalıdır. Modern Anglo - Amerikan

anlayışına göre harp, bugünkü topyekûn niteliği ile bütün D. halkına karşı açılmış bir savaştır. Anglo - Amerikan anlayışı ayrıca harp halindeki bir devletin, ülkesi üzerindeki D. uyruğu hakkında kamplara yollama, belirli bir yerde oturmaya zorlama veya gezi hürriyetinin kısıtlanması, kendini kaydettirme zorunluluğu, bazı taşınan ve taşınmayan mallara el konması, belirli bir süre içinde ülkeden çıkmaya zorlama gibi güvenlik tedbirlerine baş vurabileceğini savunmaktadır. Devletlerin birinci ve ikinci dünya harplerindeki uygulamaları da bu yolda gelişmiştir. Bk. CENEVRE KONVANSİYONU, LA HAYE ANTLAŞMASI, HARP ESİRİ, HARP HUKUKU.

DÜŞME (Fr. Chute), serbest bir cismin bir çekim alanındaki hareketine verilen ad. Newton mekaniğinin temeli olan ikinci hareket kanunu uyarınca çekim alanının m ağırlığında olan bir cisim üzerine uyguladığı $F = m\ d^2z/dt^2$ kuvveti, cismin ağırlığı ile onun g ivmesinin çarpımına eşittir:

$$F = m \frac{d^2 z}{dt^2} = mg \qquad (1)$$

Bu denklemin integrasyonu:

$$z = z(t) = \frac{1}{2} gt^2 + v_0 t + z_0 \qquad (2)$$

denklemini verir. Burada z_0 ve v_0 ; (1) temel denkleminin integrasyon sabitleri olup, $t = o$ ve $(dz/dt)\ t = 0$ başlangıç koşullarının uygulanmasiyle, sırasiyle cismin $t = 0$ daki başlangıç uzaklık ve hızı olarak açıklanır.

(2) hareket denklemi cismin ağırlığına bağlı olmadığından başlangıç koşulları aynı olmak üzere farklı ağırlıkları olan cisimlerin D. leri aynı olacak, yani bunlar eşit zaman aralıklarında eşit uzaklıklarla yol alacaklardır.

(2) den türev alarak cismin D hızı bulunur:

$$v = \frac{dz}{dt} = gt + v_0 \qquad (3)$$

Bu anlatımın da cismin ağırlığına bağlı olmaması aynı hızla serbest D. ye bırakılan farklı cisimlerin aynı D hızı olacağını göstermektedir. Dünya göz önüne alınırsa, $g \approx 981\ cm/san^2$ dir ve dünyanın tam bir küre olmaması dolayısiyle bu değer Ekvatordan kutuplara coğrafî enlemin fonksiyonu olarak değişir. Bununla birlikte, yer üzerinde D. ye bırakılan bir cismin uyduğu kanunlar yukarıda verilmiş olanlardan üç bakımdan farklıdır. İlk fark, cismin üzerine havanın uyguladığı dirençten dolayı ortaya çıkmaktadır (Havasız yerde cisimler aynı hızla düşerler). Bu direnç cisim üzerine çekim alanının uyguladığı kuvvete karşıt yönde ve cismin hızının düşük olması halinde bu hızın birinci kuvvetiyle ve hızın yüksek olması halinde de bu hızın karesiyle orantılı olarak görülmektedir. Hava direnci üzerinde ayrıca cismin şekli de rol oynamaktadır. İkinci fark, dünyanın kendi ekseni etrafında dönmesi dolayısiyle düşen bir cismin doğu yönünde:

$$K \approx \frac{1}{3} gwt^3 \cos \varphi \qquad (4)$$

niteliği kadar bir sapmaya uğramasiyle ortaya çıkmaktadır. Burada W dünyanın açısal hızını, φ de coğrafî enlemi göstermektedir. Hava direncini bir yana bırakırsak, meselâ $\varphi = 45_0$ için 100 m yüksekten serbest D. ye bırakılan bir cisim doğuya doğru $x \approx 1,5$ cm kadarlık bir sapmaya uğrar. Üçüncü fark ise, gene dünyanın kendi ekseni etrafında dönmesi dolayısiyle kendini gösteren eylemsizlik (b. bk.) kuvvetlerinin (Coriolis kuvvetlerinin) etkisi altında, serbest D. ye bırakılan bir cismin güneye doğru:

$$y \approx \frac{1}{6} gw^2 t^4 \sin \varphi \cos \varphi \qquad (5)$$

kadar bir sapmaya uğramasiyle ortaya çıkmaktadır.

D. kanunları genel olarak ilk kez Galileo ve daha sonra Newton tarafından yarı nitel bir tarzda ve sonra daha etraflı olarak Atwood ve Morin tarafından incelenmiştir. Düşen bir cismin doğuya sapması da ilk kez 1790 da Guglielmini tarafından genel olarak ortaya konmuştur. Coriolis kuvveti (b. bk.) dolayısiyle bir cismin güneye doğru da, (5) anlatımı ile verilen bir sapma göstermesi gerekir. Bu sapmanın (5) de w^2 nin büyük varlığından ötürü ölçülmeyecek kadar küçük bir değeri vardır.

D. kanunları basit olarak aşağıdaki gibi toplanabilir:

1. Havasız ortamda bütün cisimler aynı hızla düşerler.
2. Düşen cismin alacağı yol ivmenin yarısının geçen zamanın karesi ile çarpımına eşittir. Bu da aşağıdaki formülle gösterilir:

$$h = V_0 t + \frac{1}{2} gt^2$$

$V_0 t$, cismin ilk saniyedeki hızı olup sıfıra eşittir. $g =$ ivme, $t =$ zamandır.

Örnek Serbest olarak düşen bir taşın 5 saniye sonra alacağı yol;

$$h = \frac{9,8}{2} \cdot 25 = 122,5 \text{ m dir.}$$

3. Düşen cismin belirli bir zamandaki hızının karesi, ilk saniyedeki hızı karesine ivme ile o zamana kadar aldığı yolun çarpımının eklenmesi ile elde edilir ve bunun kökü alınarak hızı bulunur.

Formülü: $V_n^2 = V_0^2 + 2\,gh$

Burada $V =$ hız, $g =$ ivme, $h =$ yüksekliktir.

Örnek: 100 m yükseklikte bir kuleden 10 m saniyelik bir hızla atılan taş, hangi hızla yere çarpar?

$$V^2_{100} \quad 100 + 2 \quad 9,8 \cdot 100 = 100 + 1\,960 = 2\,060$$

$$\sqrt{2\,060} \quad 45,4 \text{ m saniye.}$$

DÜŞÜM [Dil.] (Fr. Cas, Lat. casus, Yun. ptōsis), isimlerin cümlede yüklemle olan görev ilgilerine göre girdikleri çekim ekli şekiller. Bu şekiller, daha çok, *cas* (hal, durum) teriminin çevirmesi olan «isim halleri» terimi ile anılır ve ismin D. ü, isim halleri içinde incelenir. D. şekilleri *-i, -e, -de, -den* halleridir. Bk. BÜKÜN, -İ HALİ, İSİM HALLERİ, -E HALİ, -DE HALİ, -DEN HALİ.

DÜŞÜM, buğday, arpa gibi toprak ürünleri yığınlarının üzerine vurulan damga. Eskiden aşar toplayıcılar harman yerinde yığın yapılmış ürün geceleyin çalınmasın diye D. ile yığını damgalardı. Düzgün olan yığından alınacak bir parça dengeyi bozacağından D. bozulur, böylece hırsızlık meydana çıkar. D. bugün bazı Anadolu kasabaları buğday pazarlarında kullanılmaktadır. Buralarda ürün (buğday, arpa) dükkânlarda değil, açıkta pazar yerinde yığın yapılarak satılır. Geceleri malı güven altında bulundurmak, çalınırsa bekçiyi sorumlu tutmak için D. ile damgalanır. Bk. DAMGA.

DÜTAR (Far. *dū* = iki ve *tar* = tel), tambura türünden iki telli bir Batı Asya çalgısı. Yapıca sitar (b. bk.) denen çalgıya benzerse de, gövdesi daha çıkık, sapı biraz kısadır (boyu 1,05 ile 1,15 m arası). Göğüs simetrik deliklerle bezenmiş yufka tahtadan, telleri sarı ipekten veya madenden olup on beş perde bağı vardır. Sağ elin işaret parmağı tırnağiyle çalınır. — G. O.

DÜTTCHEN [*düṭhīn*] **(Dütchen, Dittchen)**, Aşağı Saksonya'nın kuzeyinde, Schleswig - Holstein ve Danimarka'da XVII ve XVIII. yüzyıllarda basılmış olan 1/16 taler veya 2 (1622 den sonra 3) Schilling değerindeki paralar ile Dreigroschen parasına halk tarafından verilen ad. D. adı, eskiden üzerinde Polonya kartalı bulunan bütün paralara verilen Dudek (çavuşkuşu) adından gelmedir. Doğu ve Batı Prusya'da yakın zamanlara kadar 10 Pfennig'lik paraya *Dittchen* denirdi.

DÜVAZDEH İMAM (Far. = on iki imam). Alevî - Bektaşî terimi. Hz. Muhammed'den sonra Ali'yi, ondan sonra oğulları Hasan ve Hüseyn'i, Hüseyin'den sonra da Hüseyn'in oğlu ile oğuldan oğula sekiz torununu imam (b. bk.) tanıyan ve «Şîa» nın, İsnâ - aşeriyye (On iki imamı tanıyanlar) fırkasını meydana getirenlerce, din ve dünya işlerinde baş vurulacak kişiler, Eimme - i isnâaşer, D. İ. veya On iki imam diye anılırlar. On iki imam şunlardır:

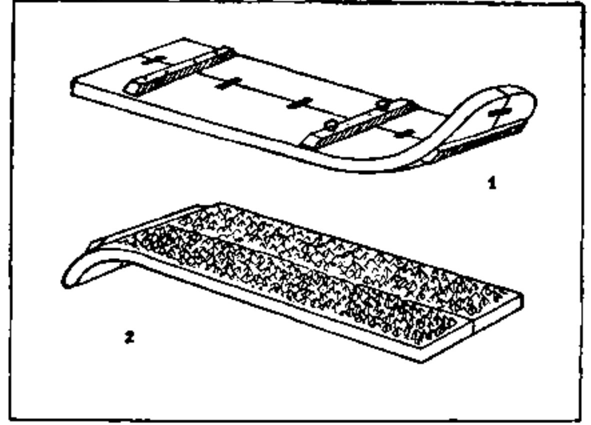
1. Aliyyü'l - Murtazâ (ölm. H. 40, Milâdî 661),
2. Ali oğlu Hasanü'l - Muctabâ (ölm. H. 50, Milâdî 670),
3. Ali oğlu Hüseynü'l - Şahîd (ölm. H. 61, Milâdî 680),
4. Hüseyn oğlu Ali Zeynü'l - Âbidîni's - Seccad (ölm. H. 95, Milâdî 713),
5. Ali Zeynü'l - Âbidîn oğlu Muhammedü'l - Bâkır (ölm. H. 114, Milâdî 733),
6. Muhammad oğlu Ca'ferü's - Sâdık (ölm. H. 148, Milâdî 765),
7. Ca'far oğlu Mûsa'l - Kâzım (ölm. H. 183, Milâdî 799),
8. Mûsa oğlu Aliyyü'n - Rıza (ölm. H. 203, Milâdî 818),
9. Aliyyü'n - Rıza oğlu Muhammadü't - Takıyyi'l - Cevad (ölm. H. 220, Milâdî 835),
10. Muhammadü't - Takıy oğlu Aliyyü'n - Nakıyyi'l - Hâdî (ölm. H. 254, Milâdî 868),
11. Aliyyü'l - Hâdî oğlu Hasanü'l - Askerî (ölm. H. 260, Milâdî 873),
12. Hasanü'l - Askerî oğlu Muhammadü'l - Mahdî.

İmamiyye de denilen İsnâ - aşeriyye, On İkinci İmamın 320 Hicrîde (Milâdî 932) gizlendiğine inanırlar. Onlarca hâlâ sağdır; Muhammed Peygamber tarafından, son zamanda meydana çıkacağı bildirilen Mehdî odur.

Alevî - Bektaşîlerde, çoğu heceyle yazılmış bulunan ve On İki İmam'ın adlarını sayan övgü şiirlerine *Düvazdeh İmam*, halk deyişince *Düvazmam* veya kısaca *Düvaz* denir (Alevî - Bektaşî Nefesleri s. 45 - 57). — A. G.

DÜVE: bk. SIĞIR.

DÜVEN, Romalılar zamanından beri kullanılan, tarihî şeklini çok az değiştiren ve çok ilkel bir harman aracı. D., olgunlaşıp toplanan ve harman yerlerine taşınan tahılı ezerek, keserek tanelerini sap ve kabuklarından ayırır. Ayrılan sapları değişik yönlerdeki sürekli hareketi ile keser, ovalayarak yumuşatır ve saman haline getirir. Tarım kültürü geri kalmış ülkelerde bugün de kullanılmaktadır. En çok Orta Doğu ülkelerinde kullanılır. Yurdumuzda ise bütün köylü tarım işletmelerinde (özellikle Orta Anadolu bölgesinin 12 ilinde, 1955 yılı istatistiklerine göre toplamı 770 828 dir) kullanılan başlıca harman aracıdır.

DÜVEN: 1. Üstten görünüş, 2. Alttan görünüş

D. in yapılışı çok basit ve değeri çok ucuz olması bakımından küçük ve fakir tarım işletmelerinde benimsenmektedir. Çeşitli tip ve ölçülerde yapılır. Başlıca dağ ve ova tipi olarak iki çeşidi vardır. At, öküz, manda ve bazı yerlerde eşekle çekilir. Koşulacak hayvan cinsine göre de at, öküz, manda D. i diye adlandırılır.

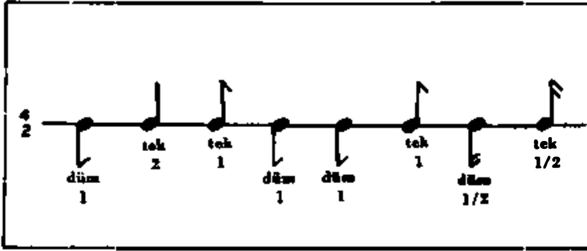
D. yapımında çam kerestesi kullanılır. Çekecek hayvanın cinsine ve kullanıldığı bölgeye göre, genişliği 60 - 120 cm, kalınlığı 8 - 9 cm, uzunluğu 150 - 200 cm arasında değişen ölçüde yapılır. D. ler iki veya üç parçalı olarak, *kuyruk* denilen arka kısımları geniş, *göğüs* denilen ön kısımları ise darlaştırılarak keserle yontulur. Hayvanın koşum takımlarının bağlandığı ön kısmı yerden 12 - 18 cm kalkıktır. Hazırlanmış olan parçalar birbirine dişbudak kamalarla birleştirilerek, üstünden iki kuşakla sağlamlaştırılır ve ön tarafa çivilenen kuşağa çekecek hayvanın koşum takımını bağlamak üzere kanca veya halkalar bağlanarak tahta işçiliği tamamlanmış olur. D. in kesicilik ve parçalayıcılık veren çakmak taşları el büyüklüğünde, uçları keskin ve dipleri küt olarak hazırlanır. Hazırlanan çakmak taşları D. in altına *daldız* adı verilen özel keskilerle açılan köşegen yarıklara keskin uçları dışarıda kalmak üzere çakılır. Böylece normal olarak bir D. in altına 400 - 600 parça çakmak taşı yerleştirilir. İyi yapılmış bir D., on yıl dayanır ve 4 - 5 yıl tamirsiz olarak kullanılır. Bursa ve Çorum'da yapılan D. ler sağlamlığı ve temiz işçiliği ile başta gelir.

Harman yerine yayılan sapların üzerinde tek veya çift hayvan koşularak, üzerine sürücüsü oturur, saplar istenilen incelik ve yumuşaklığa gelinceye kadar dolaştırılır. Bu süre içinde kürek veya tahta yabalarla saplar karıştırılarak parçalanmayan saplar D. in altına atılır. Taneden ayrılan yumuşak saman hayvanlara yedirilir. Hayvan beslemesinde saman başta gelen bir besin olduğundan, köylü D. i özellikle ince ve yumuşak saman elde etmek için kullanır. Modern harman makinaları ve biçerdöverlerden elde edilen saplar sert ve iri parçalı olduğundan hayvan yemi olarak kullanılmaz. — K. K.

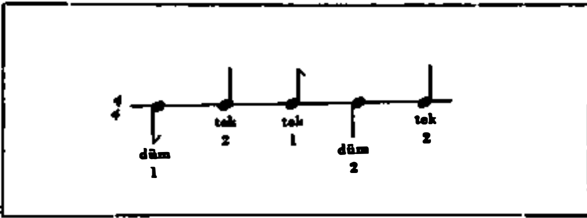
DÜVERTEPE, Balıkesir ilinin Sındırgı ilçesine bağlı bir bucak. Nüfusu 1 311 (1960) dir. 16 köyü ile birlikte bucak nüfusu 10 863 tür. Köylerden ikisi 1 000 den, 8 i 500 den çok nüfusludur. D. bucağı, Balıkesir ilinin güneydoğu ucunda, dağlık ve tepelik (750 - 1 000 m) bir yerdedir. Güneyinden Simav çayı geçer. Çok yeri ormanlıktır (karaçam, meşe). Balıkesir - Uşak yolundan ayrılan 5 km lik bir

yol, D. yi güneyine bağlar. Kuzeye ise yol yoktur. Burada toprak dağlık ve çok yer dikçe yamaçlıdır. Hayvan beslenir, ormandan yararlanılır.

DÜYEK (Far. *dū* = iki ve *yek* = bir), dört birimli, beş vuruşlu bir usul. Vuruşlarının ilki (*düm*) ve üçüncüsü (*tek*) birer sayıldığı için «iki tane bir» anlamına gelen ad-

D Ü Y E K

Ç İ F T E D Ü Y E K

la anılmış, geleneksel Türk sanat musikisinin ilâhi, peşrev, kâr, beste ve şarkı türlerini ölçmede, özellikle XVI - XVII. yüzyıllarda kullanılmıştır:

Dakikaya 46 - 80 birim sığacak hızda olan D. usulü, dakikaya ancak 38 - 44 birim sığacak kertede ağır kullanılırsa, ağır D. adını alır. Ağır D. in ikinci yarısı daha küçük vuruşlara ayrılmış bir türüne çifte D. denir. Çifte D. ten ayırdetmek üzere asıl D. e sade D. de denir. — G. O.

DÜYİREC: bk. İMARE.

DÜYÛNAT (Maliye): bk. BORÇ.

DÜYÛN - İ UMUMİYE (Fr. Dette publique), genel borçlar. Osmanlı imparatorluğu tarihinde, 24 ağustos 1854 te başlayıp tamamı ödeninceye, yani 25 mayıs 1954 tarihine kadar, yüzyıllık bir zamanı kapsayan dış borçların adı.

Osmanlı imparatorluğunun uzun tarihinde, devletin sürekli olarak gelir ve gider dengesizliği ile karşılaştığı bilinmektedir. Bu dengesizlik imparatorluğun en parlak devirlerinde, Yavuz Sultan Selim, Kanunî Sultan Süleyman zamanlarında bile görülmüştür. XVII. yüzyıldan bu yana ise, süreğen bir hal almış ve bunun bir sonucu olarak zaman zaman büyük politik krizlerin, ayaklanmaların ve devrimlerin imparatorluğu sarstığı görülmüştür. Daha Yavuz Selim'den başlayarak, çoğu kez seferler dolayısiyle ortaya çıkan para darlığını Osmanlı maliyesinin çoğunlukla Galata ve Beyoğlunda yerleşmiş bulunan Ermeni, Yahudi, Rum ve tatlısu Frengi sarraf ve bankerlerden yaptığı iç borçlanmalarla kapamaya çalıştığı, fazla emisyon yapmak, para değeri üzerinde oynamak gibi tedbirlerin ise, büyük krizlere yol açtığı bilinmektedir. İmparatorluğun malî tarihinde yabancı bir memleketten borç alma teşebbüsü ilkin XIX. yüzyılın başında düşünülmüşse de, bir sonuç alınamamıştı.

Sultan II. Mahmut devrinden başlayarak, özellikle Tanzimattan sonra imparatorluğun yüzyıllardan beri canlılığını kaybetmiş, donmuş, kalıplaşmış kurumları bir tarafa bırakılıp, Batı ölçülerine göre yeni ve modern kuruluşlar meydana getirilmeye başlanınca, bu yeni yönetim ve yeni kuruluşların gerektirdiği masraflar devletin gelir ve giderlerinde öteden beri görülen dengesizliği bir kat daha bozdu. Bundan sonra her geçen yıl dengesizlik daha geniş ölçüde kendini göstermeğe başladı. Bu durum karşısında, çeşitli etkenler altında, Osmanlı devlet adamları XIX. yüzyılın gerektirdiği ekonomik ve köklü tedbirleri alamadılar, geçici ve kolay bir yola baş vurdular, açığı kapatmak için dış memleketlerden ödünç para aldılar. İşte sürekli borç almalar sonunda Osmanlı maliyesinin bir bakıma sömürülmesi, özgürlüğünün baltalanması demek olan D. U. yönetimi ortaya çıktı.

Osmanlı devletinin kısa bir zamanda çökmesini gerektirecek olan para dengesizliği 1844 yılında kalıntılar ve belirli alacaklarla birlikte önemli sayılamayacak bir açık gösterirken, 6 yıl sonra 1 yük 88 560 keseye, yani 294 280 000 akçaya çıkmıştı. Bu açık, 1874 yılında ise 5 000 000 altın liraya, yani devletin bütün gelirinin % 25 ine varmıştı. D. U. nin başlangıcı olan 5 000 000 İngiliz liralık ilk borçlanmanın yapılmasında Türk - Rus harbi de etkili olmuştur. Gerçi Osmanlı devletinin 1854 yılı bütçesi 7 500 000 altın lira idi ve normal giderleri karşılayamayan bu bütçe ile bir harbin yönetilmesi düşünülemezdi. Osmanlı maliyesi İngiltere ve Fransa kamu oyunun Osmanlılar safında bulunmasından da yararlanarak, karşılık olarak gösterdiği 60 000 keselik, yani 300 000 liralık Mısır ili yıllık vergisi ile Londra'da Palmer ve ortaklarından, Paris'te Goldschmid ve ortakları firmasından ilk borçlanmayı yaptı. İlk borç alış 5 000 000 üstünden 2 000 000 İngiliz altını idi. Borç süresi 15 yıl olup, bunun Türk lirası tutarı 11 Osmanlı altını, 10 İngiliz hesabiyle 3 300 000 lira ediyordu. Ancak, komisyon ve öteki giderler çıkınca hazineye giren para 2 286 285 lira olmuştu. Bu para, Kırım harbinin giderlerine yetmediğinden 27 haziran 1855 te 5 000 000 liralık ikinci borçlanma yapıldı. Bunları 5 000 000 luk 1858 ve 400 000 000 franklık Mires firması borçlanması takip etti. Bu sırada hükümetin iç borçları 18 000 000 altın liraya varmış bulunuyordu. Bu iç borçlar da dolaylı olarak Londra ve Paris bankerlerine dayanmaktaydı. Hükümet iç borçlarını ödeyemediği takdirde bunun etkisi Londra ve Paris borsalarında görülecekti. Bunun üzerine borçlanma hususunda İngiltere hükümetinin yardımı istendi. Buna karşılık olarak İngiltere:

a. Yabancılara Osmanlı hükümetine ait emlâki satın alma ve kiralama hakkının tanınmasını,

b. Bu emlâkin rehin gösterilmek suretiyle tahvil çıkarılmasını,

c. Vakıfların kaldırılmasını,

d. Osmanlı maliyesinin milletlerarası bir kuruluşun denetlemesine bırakılmasını önerdi.

Bu teklifiyle Osmanlı devletinin malî bağımsızlığının daha 1858 de söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı devleti bu teklifi o tarihte her ne kadar reddetti ise de, kendi ekonomik durumu üzerinde kesin bir plan hazırlayıp uygulayamadığından, aşağıda görüleceği gibi, bir süre sonra bu hususta da boyun eğecektir.

Abdülaziz devrinde yapılan 200 er milyon franklık 1862 ve 1863 borçlanmaları, kaimelerin ve iç dalgalı borçların ödenmesinde kullanıldığından olumlu bir değer taşır. Ancak, bundan sonraki borçlanmalar daha önce alınan borçların faizlerini ödeyebilmek için yapıldığından Osmanlı maliyesini bir kat daha kötü duruma sokmuştur. Bu borç-

lanmalar şunlardır: 1865, 1865 I. tertip genel borçlar, 1869, 1870 Rumeli demiryolları, 1871, 1872, 1873, 1873 II. tertip genel borçlar, 1874 III. tertip genel borçlar olmak üzere 127 120 220 lira sâfi bedel karşılığında 238 773 272 altın liralık borç yapılmıştı. Bu borçlanmalardan sadece 1870 Rumeli demiryolları istikrazı bir bayındırlık hizmeti için alındığından bir değer taşırsa da, Baron Hirsch'le yapılan bu borçlanmadaki fahiş faiz, komisyon ve kâr hadleri utanç verici bir orandadır.

Böylece 1874 e kadar 20 yılda 15 borçlanma yapılmış ve komisyon, faiz v. b. masraflar çıktıktan sonra 239 milyon liraya yakın borca karşılık ele geçen 127 milyon lira olmuştu. 1874 - 1875 yılı Osmanlı bütçesi ise 13 200 000 dış borçlar mürettepleri, 17 000 000 dalgalı borçlara karşılık 25 104 958 lira idi.

Osmanlı hükümeti daha 1865 te borçlarının faizlerini ödeyemez duruma düşmüştü. Bir süre yeni kurulan Osmanlı Bankası (b. bk.) nın desteği, Osmanlı maliyesini iflâstan kurtarmıştı. 1875 malî yılında programsız, plansız, mirasyedice yapılan borçlanmalar sonunda iflâs kendini gösterdi. 1875 taksitleri yine Osmanlı Bankasının avanslariyle kapatıldıysa da, hükümet 10 ekim kararnamesi ile bunu açıklamakta, iflâsı kabul etmekteydi. Bu kararnameler ramazan ayında yayınlanan bir kanunla onandığından bunlara ramazan kararnameleri denir. Hükümet dış ve iç borçlarında gerek ödemeyi, gerek faizleri % 50 düşürdüğü halde, yine de sözleşmelerin gereklerini karşılayamadı. Bunun sonucunda tahvillerin fiyatı düştü. Altının fiyatı ise, 235 kuruştan 900 kuruşa fırladı. Öte yandan bankalarda büyük krizler kendini gösterdi. Crédit Ottoman Général, İstanbul Bankası, Kambiyo Osmanlı Şirketi ve Osmanlı Bankası büyük zararlara uğradılar. Bir yandan da paranın değeri düştüğünden Osmanlı bütçesindeki açık daha da artmış oluyordu.

Böylece Osmanlı devletini malî kontrol altına alacak olan ortam meydana gelmiş bulunuyordu. Bundan sonra Avrupa devletleri kendi uyruklarının malî haklarını sağlamak ve güven altına almak için Osmanlı hükümetini baskı altına almaya ve çeşitli tekliflerde bulunmaya başladılar. Bu sırada Osmanlı devletinin Rusya ile yeni bir harbe girişmek zorunda kalması, hükümetin İngiltere'nin yardımını kaybetmemek için bazı tedbirler almasını gerektiriyordu. Bunun için önce 1854 ve 1871 borçlanmalariyle ilgili kuponları ödemeyi kabul etti. Ayrıca Hammond'un birer Osmanlı, İngiliz, Fransız, Alman, Avusturyalı ve İtalyan temsilciden meydana gelecek uluslararası bir komisyonun ayrılacak geliri denetleme ve toplanacak parayı Londra'da Osmanlı Bankasına teslim etmekten ibaret olan teklifi üzerinde görüşmelere girişmeyi de uygun buldu. Böylece Osmanlı hükümeti, başlayan Türk - Rus harbi için yine 5 000 000 İngiliz liralık bir borçlanma yapma yolunu bulmuş oluyordu. Öte yandan 1877 de Paris'te devam eden görüşmelerde gümrük, tuz, tütün, pul, içki, Bulgaristan ve Kıbrıs adası gelirleriyle kazanç vergisinin fazlalarının borçlara karşılık tutulması ve bu geliri toplamak, dağıtmak üzere İngiliz, Fransız ve Osmanlılardan ikişer temsilcinin katılacağı bir komisyon kurulması projesi ortaya atılmıştı. Berlin Kongresinde ise alacaklılar, haklarının savunulması için milletlerarası bir antlaşmanın kabul edilmesini istediler. Kongreye katılan delegeler bu teklifi uluslararası resmî bir denetleme komisyonu kurulması şeklinde ileriye sürdülerse de, Osmanlı delegesi Kara Todori Paşa bunu kabul etmedi. Ancak, az sonra Osmanlı maliyesi başta Osmanlı Bankası olmak üzere Galata bankerlerine tütün, pul, tuz, içki, ipek ve av resimlerini 10 yıl süre ile ayırdı. Bu altı verginin toplanması için kurulan kurum «Rüsûm - i sitte» idaresi adını aldı. İstanbul bankerlerine veri en bu imtiyaz, dış borçların sahiplerini de harekete geçirdi. Fransa ve İngiltere hükümetleri protestoda bulundular. İş, siyasî bir müdahale niteliğini alınca Osmanlı hükümeti ekim 1880 de yayınladığı bir nota ile kupon sahiplerine «Rüsûm - i sitte» idaresi yerine seçecekleri bir bankayı kabul ediyor, bankanın altı geliri yönetmesini ve Osmanlı D. U. sinin ödemesini uygun buluyor, sadece genel denetleme hakkını elinde bulundurduğunu bildiriyordu. Borçlar için ise % 8 olarak dondurulmuş bulunan gümrük resminin yükseltilmesi mümkün olduğu takdirde elde olunacak gelir fazlasiyle temettü vergisinde görülecek gelir fazlası'nın, Doğu Rumeli eyaletinin gelirini. Kıbrıs adası ile Bulgaristan emaretinin yıllık gelirlerini ve devlet gelirlerindeki artışları karşılık gösteriyordu. Osmanlı hükümetinin bu teklifi kupon sahipleri ile doğrudan doğruya anlaşmak, yabancı devletleri işe karışmaktan alıkoymak bakımından olumlu, fakat bazı gelirlerin yönetimini kupon sahiplerinin göstereceği bir bankaya bırakması noktasında malî bağımsızlığa aykırı düşmekteydi.

Bu temel ilke üzerinde Server Paşanın başkanlığında başlayan görüşmeler eylül - aralık 1881 arasında devam etti. Kupon sahiplerinin ortaya attığı uluslararası komisyon reddedildiyse de, kupon sahiplerinin seçeceği temsilcilerden meydana gelen bir D. U. meclisi kabul edildi. Osmanlı temsilcilerinin Rus harp tazminatı ve dalgalı borçların da bu idareye alınması teklifi yürümedi. Buna karşılık «Rüsûm - i sitte» yeni meclise bırakıldı, alacakların ana parasında da önemli indirimler yapıldı. Böylece Osmanlı borçlarının yönetimi yeni bir şekle sokuldu. Osmanlı hükümeti bunu 28 muharrem 1299 kararnamesiyle onayladı.

1903 yılına kadar değişmeden uygulanacak olan bu kararname ile D. U. idaresi, yani Osmanlı maliyesi içinde ayırıcı ve özel bir yönetimin doğması kabul edilmiş oluyordu. Kararname kapsamına Mısır vergisi karşılık gösterilerek yapılmış olan 1854, 1855, 1871 ve 1877 borçlanmaları dışında kalan bütün Osmanlı borçları, yani 13 borçlanma giriyordu. Kararnamenin en önemli özelliği, gerek borçların ana paralarında gerek faizlerinde yapılan indirimlerdir. Böylece borçlar 106 437 234 İngiliz lirasında toplanmıştı. Ana paradan indirim 94 292 073, faizden ise 52 172 578 lira oluyordu.

Düyûn - i Umumiye İdaresi: Düyûn - i Umumiye-i Osmaniye Meclisi idaresi, İngiliz ve Hollandalı alacaklılar için 1, Fransız alacaklılar için 1, Alman alacaklılar için 1, İtalyanlar, Osmanlılar ve öncelikli alacaklılar için de birer olmak üzere 7 üyeden meydana gelmekteydi. Üyelik süresi 5 yıl olup, yılda 2 000 İngiliz lirası, İstanbul'da oturanlar da 1 200 İngiliz lirası maaş alıyorlardı. Öncelikli alacaklılar temsilcisinin ise 500 İngiliz lirası, huzur hakkı vardı. Başkanlık 5 yıl süre ile İngiliz, Fransız temsilcilere ait bulunuyordu. Onların yokluğunda en yaşlı üye başkanlık ederdi. Meclisin görevi, idareye tahsis edilen gelirin tahsil ve idaresidir. Yönetim giderleri çıktıktan sonra kalan para, borç taksitlerine dağıtılır. Meclis, malî yıl başından 2 ay önce gelir, masraf ve ödemeleri gösteren bütçesini Osmanlı Maliye Nezaretine teslim eder, bu bütçe hükümetçe onandıktan sonra Osmanlı bütçesine katılır, Osmanlı hükümeti idareyi 1 komiser ve sayıları belirsiz müfettişleriyle kontrol eder, komiser meclis gürüşmelerine katılır, oyu istişarîdir.

Komiserin maaşını idare, müfettişlerinkini Maliye Nezareti karşılar. Hükümetle idare arasındaki anlaşmazlıkları tarafların kabul edeceği 4 hakem giderir, hakemlerin kararı kesindir.

Muharrem kararnamesi ile kurulan D. U. idaresinin bir devletler hukuku veya bir iç genel hukuk anlaşması olup olmadığı konusundaki tartışma, kurulduğu tarihten beri kesin bir sonuca varmamıştır. Ancak, bu kuruluş ile Osmanlı genel borçları düzensizlikten kurtulmuş, faiz hadleri her ne kadar düşürülmüşse de, düzenli ve sağlam ödemelere bağlanmış olduğundan alacaklıları memnun etmişti. Beri yandan ayrılan gelirleri toplamak için özel örgüt kurması, devletin güvenlik kuvvetlerinin bu örgüt emrine girmesi, özel ve gizli müfettişler kullanabilmesi, memurlarının Osmanlı memurlarının özlük haklarına sahip olması, Osmanlı devletinin bağımsızlığı ile güç bağdaşır bir durum ortaya koymuştur.

İdarenin kuruluşu ile Osmanlı hükümetinin sağladığı faydalar ise şöylece anılabilir. Genel borçlarda yapılan indirme, yani 146 364 651 İngiliz lirası (= 151 001 116 Osmanlı altını) bir tasarruf ki, genel borçların % 54 ünü meydana getiriyor ve Osmanlı maliyesini çöküntüden kurtarıyordu. Ayrıca bu borçlar alınırken düşünülmeden kabul edilen % 10 a kadar faiz hadleri % 1 - % 4 arasına indirilmişti ki, bu da önemli bir tasarruf sağlamış ve ödemelerde elde olunan istikrar Osmanlı maliyesinin itibarını yeniden kazandırmıştı.

Osmanlı hükümeti D. U. idaresinin kuruluşundan sonra da malî sıkıntılarını geçiştirmek için borçlanmak durumundan kurtulamadı. Ancak, bu dönemdeki borçlanmaların önemli bir kısmının demiryolu, liman ve dok gibi yatırımlar için yapılmış olması birinci dönemdeki borçlanmalarla bunları ayıran başlıca özelliktir. Bunlar 1886 gümrükler, 1888, 1890, 1891, 1893, 1894 şark şimendiferleri, 1896, 1902, 1903 Bağdad demiryolu, 1904, 1905 Anadolu şimendiferleri. 1908 II. Bağdad istikrazlarıdır.

İkinci Meşrutiyetin kuruluşu da Osmanlı maliyesinde pek önemli bir değişikliğe yol açmamıştır. Devlet gelirleriyle giderleri arasındaki dengesizlik, para darlığı devam etmektedir. Bu yüzden bir yandan bütçe açığını kapamak, bir yandan bazı yatırım projelerini gerçekleştirmek için borçlanma yolu kullanılmıştır. Bunlar da 1909, 1910 Soma - Bandırma demiryolu, 1911 Hüdeyde - San'a, 1913 Konya ovası sulama, 1913 doklar, 1914 harp istikrazlarıdır. 1903 tarihinde D. U., eski borçları tek bir kalemde toplayan bir tertibe alınmıştı. Osmanlı imparatorluğunun çökmesi sırasında iç ve dış krizler devam ettiği halde, ödemeler 1914 yılına kadar düzenle yürütülmüştür. Birinci Dünya Harbi sırasında D. U. meclisi İngiliz ve Fransız üyeler olmadığı halde göreve devam etti. Osmanlı devleti harbe katılınca, İngiliz, Fransız, İtalyan, Rus ve bazı alacaklıların taksitlerinin ödenmesi durduruldu. 1920 de ödeme yasağı kaldırılınca toplanan gelirlere etkisi görülen para değeri düşmüş olduğu halde, birikmiş taksitlerin ödenmesine bir dereceye kadar çalışıldı. Ancak Türk vatanının bağımsızlığının tehlikeye düşmesi üzerine Anadolu'da kendini gösteren millî ayaklanma ve Atatürk'ün başkanlığında kurulan yeni Türk devletinin Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti, bütün gelir kaynaklarına, bu arada D. U. idaresine bırakılan gelirlere de el koyunca, ödemeler yeniden durdu.

Lausanne'dan sonra Düyûn-i Umumiye: Kurtuluş Savaşını bir kuruş borç almadan zafere ulaştıran Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti, Lausanne barış masasına oturduğu vakit, imparatorluk zamanına ait borçlarla karşılaşmıştı. Konferansta borçlar konusunda uzun tartışmalar oldu, en sonunda Osmanlı genel borçlarının 1912 - 1913 Balkan Harbi sonunda imparatorluk topraklarından pay alan Balkan devletleriyle Lausanne antlaşması sonucu olarak Asya'da meydana gelen yeni devletler arasında bölüşülmesi kabul edildi. Böylece Osmanlı imparatorluğunun borçları onun mirasına oturan bütün devletlere bir oran içinde bölünmüş oluyordu. Varılan anlaşmaya göre Osmanlı borçları:

a. 7 ekim 1912 den önce yapılan borçlar, Balkan Harbi sonunda Osmanlı imparatorluğundan toprak kazanan devletler arasında.

b. 1 kasım 1914 e kadar yapılan borçlanmalar ise, Lausanne antlaşması ile Asya'da doğan devletler arasında bölüşülecekti. Böylece İtalya 17 ekim 1912 tarihinden, Yunanistan 14 kasım 1913 tarihinden başlayarak Osmanlı borçlarına katılmak zorunda kalıyorlardı. Asya'da kurulan devletler ise, 1 mart 1920 den sonra D. U. ye katılmış oluyorlardı.

c. Borçları yüklenen devletler, Türkiye ile birlikte, hisselerine düşen birikmiş borçları faizsiz olarak, anlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihten başlamak üzere 20 yılda ödemeyi üzerlerine alıyorlardı. Türkiyenin daha önce ödediği paralar ise, bu memleketin birikmiş müretteplerine mahsup edilecekti.

d. Bu anlaşmaya Kıbrıs adası alınmamıştı. Buna sebep de bu adanın yıllık kira gelirinin fazlasının 1855 borçlanmasına ayrılmış bulunmasıydı. Mısır ise, 1855, 1891 ve 1894 borçlanmalarını yalnız başına ödemekte olduğundan ve bu borçlar Mısır'ın kendi D. U. sine katılmış bulunduğundan, bu memleket öteki Osmanlı borçlarından ayrı tutulmuştu. Lausanne'da taraflar arasında en çok tartışılan konulardan biri de borçların yıllık mürettepleri gibi saymaca ana paralarının da devletler arasında bölüşülmesi konusu olmuştur. Karşı taraf müretteplerin bölünebileceğini, fakat ana paraların bölünemeyeceğini ileri sürmüştü. Bu konuda basdelege İsmet İnönü'nün ısrarlı çabası sonunda Türk tezi kabul edilmişti. Başka bir konu da ödemelerin altın veya İngiliz lirası üzerinden olması yolundaki direnmedir. Delegelerimiz borçların rakam üzerinden bölünmesini savunmuşlar ve başarmışlardır. Sonuncu nokta ise, bölüşmenin devletlerin aldıkları toprakların geliri ile orantılı olması konusudur. Buna göre borçların bölüşülmesi sonunda her devlete düşen hisse şöyledir:

Türkiye	84 597 495
İtalya	243 200
Arnavutluk	1 633 233
Bulgaristan	1 776 354
Yunanistan	11 054 534
Yugoslavya	5 435 597
Suriye - Lübnan	11 108 858
Filistin	3 284 429
Ürdün	733 610
Irak	6 772 142
Necit	129 150
Hicaz	1 499 518
Asir	26 138
Yemen	1 182 104
Maan	128 728

1928 tarihinde yapılan anlaşma sonucu olarak eski Düyun - i Umumiye - i Osmaniye Meclis - i İdaresi ortadan kaldırılarak, onun yerine Paris'te «Düyun - i Muvahhade» ve «İkramiyeli Türk Tahvillerinden başka Eski Osmanlı İmparatorluğunun Taksime Uğrayan D. U. si borçlanmalarının kupon sahipleri Meclisi» (kısaca «Hamiller Meclisi») adı altında 3 Fransız, 2 Alman, 1 Belçikalı üyeden meydana gelen yeni bir idare kuruldu. Bu meclis eski bütün memurlukları Türkiye Cumhuriyetine devrettiği gibi, bunların zimmet ve matlupları ile ilgisini de kesecekti. Ayrıca, Türkiye'deki bütün taşınır taşınmaz mallarını hükümete bırakacaktı. Meclis, Ouchi antlaşması ile Türkiye'ye verilecek olan 50 000 000 liret Trablusgarp D. U. sini ve muharrem kararnamesiyle meydana gelen sermayeden Türkiye hissesini paraya çevirerek Türkiye hesabına kaydedecekti. Yeni meclisle Türkiye hükümeti hiçbir aracı olmadan karşı karşıya bulunmak zorunda idiler. Anlaşmazlıklar ise 1928 anlaşmasında kabul edilen esaslara göre çözümlenecekti. Bu anlaşma, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından 1 aralık 1928 tarih ve 1367 sayılı kanunla onandı ve D. U. idaresi böylece Türkiye maliyesi bağımsızlığına gölge düşüren bir kuruluş olmaktan çıktı. 1933 yılında Osmanlı borçları yeniden gözden geçirildi ve Türkiye'ye düşen hisse, ayrı bir borç haline getirildi. Bu borç için ayrı tahvillerin çıkarılması kabul edildi ve 8 578 343 altın lira olarak tespit edildi. Bundan sonra Türkiye Cumhuriyeti hükümetleri Osmanlı borçlarını her yıl düzenli bir şekilde ödemeye devam etti. Erken ödemeler ve satın almalarla 24 kalemdeki Osmanlı borçlarını 1944 ten sonra 10 yıllık dönemde, 25 mayıs 1954 tarihinde büsbütün kapadı. Böylece genç Türkiye 1924, 1928 ve 1933 tarihlerinde kabul ettiği ilkeleri uygulamış ve verdiği söze bağlı kalarak borçlar için konulan süreden tam 29 yıl önce ödemeleri tamamlamıştır. Türkiye'nin yanında Osmanlı borçlarına hisseli olan devletlerden İtalya 1926 da, Filistin 1928 de, Suriye ve Lübnan 1933 te, Irak 1934 te, Ürdün ve Maan 1945 te, Yugoslavya 1958 - 1960 ta, Bulgaristan ise 1955 te hesaplarını kapamışlardır. Bunlara karşılık Yunanistan, Suudî Arabistan (Hicaz, Necit, Asir), Arnavutluk ve Yemen devletleri borçlarından hiçbir ödemede bulunmamışlardır. — İ. P.

DÜZ (Dil.): bk. DÜZ TÜMLEÇ.

DÜZ EKLEM (Biyol): bk. EKLEM.

DÜZ KANATLILAR (Orthoptera), Sölomlu hayvanlardan, Eklembacaklılar (Arthropoda) dalının Böcekler (Insecta) sınıfının, Kanatlılar (Pterygota) alt sınıfına giren bir takımı.

Öndeki kanat çifti dar, arttakiler geniş ve zar gibidir. Ağız, parçaları çiğnemeğe elverişlidir. Karada yaşar. Sıcak sever. Etçil veya otçuldur. Yarı başkalaşma gösterir. Karın halkaları çoğunlukla 10 tanedir. Sonuncu halkada kıskaç, çengel, iplik veya kıl şeklinde cerci'ler vardır. Dişilerinin bazılarında sondan bir ve iki öndeki karın halkalarından meydana gelmiş olan yumurta koymaya yarar uzantıları vardır. Cırcır böceği (Gryllus campestris), ocak çekirgesi (G. domesticus), danaburnu (Gryllotalpa gryllotalpa), peygamber devesi (Mantis religiosa), kulağa kaçan (Forficula auricularia), ekin çekirgesi (Acrido bicolor), hamam böceği (Periplaneta americana), yeşil çekirge (Locusta viridissima), Afrika göçmen çekirgesi (L. migratoria), İtalyan çekirgesi (Calyptamus italicus), Mısır çekirgesi (Anacridium aegypteum), Sudan çekirgesi (Schistocerca gregaria), sopa çekirgesi (Dixipus morosus) tanınmış cins ve türler olarak anılabilir.

DÜZ TÜMLEÇ (Fr. Complément direct), isimlerin geçişli (Fr. transitif) fiillerle kurulan cümlelerde eksiz tümleç şekilleri. Bugün daha çok *nesne* (Fr. objet, Lat. objectus) teriminin, *belirsiz nesne* kavramını anlatır: «*ağaç* yetiştirmek, *-süt içmek*, *-elbise* dikmek» örneklerinde *ağaç*, *süt*, *elbise*, D. T. lerdir ve *ağac - ı* kırmak v. b. örneğine göre belirsizlik anlamı taşır. Bk. NESNE, YALIN HAL.

DÜZCE, Bolu iline bağlı bir ilçe. Nüfusu 22 376 (1965), merkez bucağından başka beş bucağı (Çilimli, Gölyaka, Gümüşova, Kaynaşlı, Üskübü) ve 207 köyü ile birlikte ilçe nüfusu 136 387, yüz ölçümü 1 489 km² dir. D. Türkiye'nin kalabalık yerlerinden biridir. D. Ovasının ortasına yakın bir yerde, işlek bir yol kavşağında kurulmuştur. 70 km uzağında demiryolu istasyonu (Adapazarı) ve 35 km kuzeyinde limanı (Akçakoca) bulunan D., Bolu, Ankara, İstanbul ve Zonguldak arasındaki yollarda işleyen otobüslerle çok canlı bir yol ağzı olmuş, hızla gelişmiştir. Önceleri D. Ovasının başlıca yerleşme yeri, Üskübü (bugün bucak merkezi olup nüfusu 2 336 dır) iken şimdiki yerinde D. büyüyerek bir şehir özelliği almıştır (1945 te nüfusu 8 736). D. de ekonomik durum ve ticaret çok canlıdır. Kereste fabrikaları, bitkisel yağ fabrikaları, orman işletmesi, tekel ambarları, birçok tütün ambarları, Toprak Mahsulleri Ofisinin ambarları, bankalar, çarşı, pazar ve panayır yerleri, oteller ve gazinolar, büyük bir park, orta okul, meslek okulları ve başka okullar, meydan ve caddeleri, içme ve kullanma suyu ile elektriği, hastahanesi, hamamı vardır. D. de her yıl eylül ayında üç gün süren bir panayır kurulur.

D. çevresinde çeşitli ürünler (tütün, mısır, buğday, patates, meyva ve sebze) elde edilir. Tütün başlıca gelir kaynağını meydana getirir. Çevredeki dağlar orman bakımından çok zengindir. Kuzeyde turistik değeri bulunan yerlerden Akçakoca, güneybatıda Melen (Efteni) gölü, kuzeyde birtakım eski eserlerin bulunduğu Üskübü köyü vardır. Bk. DÜZCE OVASI, MELEN GÖLÜ. — R. İ.

DÜZCE OVASI, kuzeybatı Anadolu'nun batı bölümündeki ovalardan biri. Değirmi bir biçimi olan ovanın yüzölçümü 285 km², kuzey - güney doğrultusundaki en geniş yeri 18 km, doğu - batı doğrultusundaki en uzun yeri 25 km kadardır. Denizden yüksekliği 80 - 100 m dir. Ova, girintili çıkıntılı olup yer yer dağlık burunlar bu düzlüklere sokulmuştur. D. O. nı doğuda Bolu Dağı adı verilen yüksek basamak ve dağlık yerler (800 - 1 000 m) çevirir. Ovanın güneyinde Abant çevresi dağlarının birer uzantısı olan Güney Dağı ile Elmacık dağı (1650 m), batıda Çam Dağı, kuzeyde Kaplandede tepeleri ve çevresindeki başka tepelik yerler (800 - 1 100 m) uzanır. Düzce'yi Akçakoca'ya bağlayan yol, tepelik ve geçitli yerlerden (300 - 500 m) geçer. Düzce-Hendek yolu da yine iyi geçit veren yerlerde uzanır.

D. O. doğu - batı doğrultusunda uzanan, birbirine paralel iki fay (kırılma) arasında kalan bir çöküntü ovasıdır. Bu kırılma yerleri Adapazarı ovasının da kuzey ve güneyinde uzanır. Bu yerler sonraları alüvyonlarla dolmuş, bugünkü verimli ova toprakları oluşmuştur. Yer kabuğunun yeni kırılmalara uğramış kımıltılı bölgelerinden olduğu için, burada sık sık depremler olur (1944 te yıkıcı bir deprem olmuş; 1926, 1927, 1939, 1943 ve 1950 depremleri). Bu çevre, Kuzey Anadolu deprem alanının bir bölümü-

dür. Şehir ve ovadaki köylerin kurulu olduğu yerler alüviyal dolgu alanları olduğundan yer sarsıntıları etkilerini gösterir.

Ovanın başlıca akarsuları olan Uğur suyu, Melen deresi, Asar suvu, Aksu deresi çevredeki dağlardan beslenerek D. O. na iner, güneybatıdaki Melen gölüne dökülür. Bu göl ve çevresindeki sazlığı dolduran sular gölden çıkar ve kuzeybatıya doğru büyümüş bir çay olarak, gölün ayağı durumunda akar ki, buradan başlayan suya Büyük Melen çayı adı verilir. Bu çay yazın da bol suludur. Gölden çıktıktan sonra bir sazlıktan geçer, kuzeybatıda Adaköy (veya Dokuzlar) boğazına girer, burada dar vadilerden geçer, Melen Ağzı denilen yerde Karadeniz'e dökülür. Büyük Melen çayı D. O. nın sularını boşaltan bir akarsudur. Ovanın hemen her yerinde türlü değer ve özellikte taban suları da vardır.

D. O. nda yazlar oldukça sıcak, kışlar soğukça ve yağışlı geçer. Yağmurları bolcadır. Kışın kar yağar, yerde az kalır. Çevredeki dağlara daha çok kar yağar.

D. O., birbirine yakın köylerin çok bulunduğu sık nüfuslu bir ovadır (100 den çok köy ve mahalle). Başlıca geçim kaynakları tütün, tahıl ve meyva ve sebzeciliktir. Melen gölü çevresinin sazlık ve çayırlıklarında çok sayıda hayvan otlatılır, sazlardan hasır örülür. Derin olan bu gölde balık çoktur (yayın balığı, sarıbalık, karabalık). Burada her mevsimde balıkçılık yapılır. Gölde işleyen kayık ve motorlarla taşıma işleri yapılır (kereste taşınması), balık tutulur. Tomruklar, Büyük Melen çayına bırakılarak denize kadar indirilmeleri sağlanır. — R. İ.

DÜZEÇ (eski ter. Tesviye âleti) [Teknoloji], düzlemlerin veya doğruların yatay olup olmadıklarını anlamaya yarayan alet veya aygıt.

D. ler sayesinde: 1. yatay bakış doğrultuları elde edilir ve böylece iki veya daha çok noktanın yükseklik farkları ölçülür; 2 bir doğrunun veya bir düzlemin yatay olup olmadığı anlaşılır; 3. bir doğrunun veya bir düzlemin ufuk çizgisine göre eğikliği ölçülür.

Duvarcı düzeci veya **çeküllü düzeç**: tabanı içerlek olarak yapılmış, ağaçtan bir ikizkenar üçgen biçimindedir. Üçgenin tepesinden tabanına doğru sarkıtılmış bir çekülle donatılmıştır. D. bir doğruya uygulandığı zaman eğer çekülün ipi tabanın tam ortasında bulunan çizginin üstüne geliyorsa, doğrunun yatay olduğu anlaşılır. Düzlemlerin yataylığını anlamak için ise sözü edilen işlemin bu düzlem üzerinde birbirini kesen iki doğru üzerinde yapılması gerekir. Düzlemin bu iki doğrultusu da yatay ise düzlem de yataydır. Aynı D., doğruların eğikliğini ölçmek üzere *eğiklik* olarak da kullanılır. Bunun için de üçgenin taban kenarını meydana getiren yerine açı dereceleri konulur.

Su düzeci (eski ter. Tesviye ruhu) birleşik kaplar ilkesine dayanır. Bu D. aş. yu. 120 cm uzunluğunda pirinçten veya kalaylı saçtan bir boru ile bunun uçlarına dikey olarak tutturulmuş iki küçük şişeden yapılmıştır. Bu bütün, alt yanında bulunan ve bir vida ile ayarlanabilen bir eklemin alt bacağı ile bir sehpanın tepesine oturtulmuştur. Şişeler yarılarına kadar renkli su ile doldurulur ve bu suların serbest yüzeylerinin biri gez, öteki de arpacık gibi kullanılarak yatay bakış doğrultusu elde edilir.

Kabarcıklı düzeç: bir hava kabarcığı ile birlikte alkol veya eterle doldurulmuş, hafifçe bükük bir cam tüpten ve bu tüpü barındıran metal bir mahfazadan yapılmıştır. Hava kabarcığı, tüpün iki ucunu birleştiren çizginin yatay olabileceği şekilde biteviye tüpün en yüksek yerinde denge durumunda bulunur. Kabarcığın bu durumunu tüpün en yüksek yerindeki iki çizgi belirtir. Ayarlama bir vida ile yapılır. Kabarcıklı D. çoğu zaman bir dönme ekseninin dikeyliğini sağlamak amaciyle bazı fizik aygıtlarına uygulanır.

Dürbünlü düzeç: Genel olarak, dürbünle donatılmış bir kabarcıklı D. tir. Kabarcıklı D. dürbünün üst yanına tutturulmuştur. Bir ayarlama yapılarak, kabarcık tüpün en yüksek yerindeki iki çizgi arasında bulunduğu zaman dürbünün optik ekseninin, yani bakış doğrultusunun yatay duruma gelmesi sağlanır. Böylece, topografya çalışmalarında, uzaktaki bir noktaya dikilmiş santimetreli bir lata üzerinde D in dürbünü ile okunabilen rakam dürbün ekseninden geçen yatay çizgi üzerinde bulunur. Dürbünlü D. ler milimetre derecesinde hataların bile önlenmesini sağlayan çok hassas aygıtlardır.

Dürbünlü D. lerin bir çeşidi de *otomatik D.* tir. Bunda dürbünün optik ekseninin yataylığını kabarcıklı bir D. yerine yer çekimi sağlar.

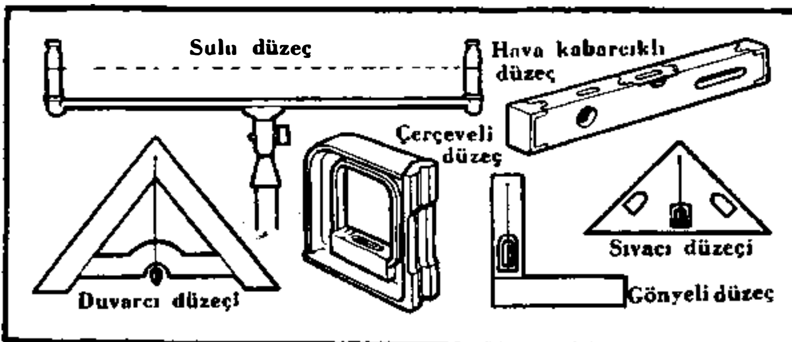
DÜZEN (Askerlik), bir birliğin belli bir durum ve biçime girmesi.

Dağınık D., bir birliğin harp etkisinden korunmak amaciyle aldığı durum. Bu çeşit D. de erlerin birbirinden genişliğine ve derinliğine aralıkları çokça tutulur. Savaş alanında veya savaş eğitimi sırasında uygulanır.

Derinliğine D., dağınık veya yanaşık D. in daha çok önden arkaya biçimlendirilmesi.

Genişliğinde D., dağınık veya yanaşık D. in daha çok yanlara doğru biçimlendirilmesi.

Yanaşık D., bir birliğin savaş düşünce ve etkisi dışında aldığı durum. Aralıkların darca tutulduğu bu D. kent, kışla, yol ve tören yerlerinde uygulanır.

ÇEŞİTLİ DÜZEÇLER

DÜZEN veya AKOR (Fr. Accord) [Akustik ve Musiki], sesler arasında meydana gelen harmoni, yani uyum veya seslerin bir uyum yaratacak şekilde birleşmesi.

İki sesin verdiği D. duygusu sadece bu seslerin frekanslarının oranına bağlıdır. Bir oktavlık bir aralıkta bu oran 2 dir, yani aralarında bir oktav bulunan iki sesten birinin frekansı ötekinin frekansının iki katıdır. Beş basamaklı (*quint*), dört basamaklı (*quart*), üç basamaklı büyük (*tiers major*) ve üç basamaklı küçük (*tiers minor*) doğal D. lerin oranları sırasiyle 3/2, 4/3, 5/4 ve 6/5 tir.

D. kelimesinin musikide çeşitli anlamları vardır. İlkin, aynı zamanda işitilen birden çok sesin birleşimi anlamındadır ki bu da uyum denilen şeyin ta kendisidir. Üç, dört ve beş seslik D. ler vardır; bunlar gerek tabiî halleriyle gerek ranversman halleriyle, yani ana D. i meydana getiren sesler arasındaki bağlantıların düzeni değiştirilerek yazılır. D. ler konsonanslı, yani uyuşumlu veya dissonanslı, yani uyuşumsuz olur. Kusursuz major D., yani bir major üçlü aralıkla normal bir beşli aralıktan meydana gelen D., assonanslı, yani uyuşumlu bir D. dir. Yedi basamaklı bir aralığın D. i dissonanslı, yani uyuşumsuz bir D. dir. Bir de tabiî D. ve bozulmuş D. ayırımı vardır.

Bundan başka, D. kelimesi yapılışları bakımından elverişli olan musiki aletlerinde birden çok sesin aynı zamanda meydana getirilmisini anlatır. Bu anlamdaki D. org, piyano, harmonyum ile keman, harp, gitar ve mandolin gibi hem yayla hem de parmakla çalınabilen sazlarla gerçekleştirilebilir. Nefesli sazlarla bir defada yalnız bir ses çıkarılabilir. Bir de D. i meydana getiren notaların hepsinin bir vuruşta çıkarılması şeklindeki «plaqué» (tek vuruşlu, tek bastırışlı) D. ler ve D. in bütün notalarının birbiri ardından ayrı ayrı fakat hızla çalınmasiyle gerçekleştirilen arpej (*arpegio*) li D. ler olur.

Bunlardan başka, her sazda çeşitli ses öğelerinin birbirine oranla yüksekliğini ayarlayan D., yani sazın akordu ve bir orkestrada bütün sazların «ayar sazı» denilebilecek olan bir saza göre akort edilmesi vardır. — G. O.

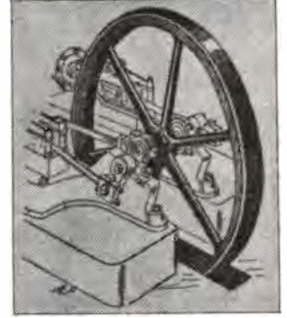
DÜZENGEÇ (Fr. Régulateur), bir makinenin işleyişini istenilen ayarda tutmaya yarayan alet. Buhar makinelerinde çok kullanılan ve otomatik olarak işleyen D., makinenin hareketinin hızı ile açılan iki koldan ve buna bağlı vanadan meydana gelmiştir. Makinenin hızı artınca, merkezkaç kuvvet yüzünden açılan kollara bağlı kapatma düzeni vanayı kapatarak buharın gelmesini önler ve makinenin hızını keser. Hareket azalınca, kollar iki yana düşer; vana açılarak tekrar buhar geçmeye başlar ve hareketin hızı artar. Böylece buhar makinesinin işleyişi istenilen ayarda tutulur. Sıcak su D. i için bk. TERMOSİFON.

DÜZENLEŞTİRME (Fr. Adaptation), belirli bir ortamda yaşayan canlıların bu ortamda yaşamalarını sağlamak üzere buna uyan anatomik düzen ve fizyolojik yapı ile güdülere sahip olması. D., adaptasyon (b. bk.) un özel bir halidir. Canlılardaki bu D., yani vücudun bütün organlarının, bir organdaki ortaya çıkan değişiklik üzerine hep birlikte düzenli bir tepki göstermesi, sinir bağlantıları ve özellikle hipofiz ve tiroid gibi hormonların etkenliği ile açıklanabilir. Hareket ve görevlerin düzenleştirilmesi bir sinir merkezinin nöronlarını ötekine bağlayan çeşitli bağlantılara ihtiyaç gösterir. Sinir sistemi bunda düzenleyici bir rol oynar. Daha üst yapılı organizmalara çıktıkça, solunum ve dolaşım aygıtlarına, gelişmiş hormon ve sinir sistemine varıncaya kadar düzenleştirilmiş karmaşık yapılara rastlanır.

DÜZENSİZ KUYRUKLUGİLLER (Anomaluridae), Omurgalı hayvanlardan Memeliler (Mammalia) sınıfının Kemiriciler (Rodentia) takımının Yalın dişliler (Simplicidentata) alt takımının Sincabımsılar (Sciuromorpha) bölümüne giren bir familyası. Ön ve art ayakları arasına gerili bir derileri vardır. Afrika düzensiz kuyruklusu (Anomalurus fraseri) türü tanınmıştır.

DÜZENSİZ REJİM (Coğ., Hidrog.): bk. REJİM (Coğ.).

DÜZENTEKER (Fr. Volant), pistonlu makinelerde hareketin hızını düzgün tutmaya yarayan büyük çaplı çark. Buhar motorları, patlamalı ve yanmalı motorlarda buhar veya gazların genişlemesi ile ortaya çıkan enerji, bir kola geçerek biyel - manivela düzenine göre ona sürekli dönme verir. Fakat motorun değişik devir fazları, enerji üretimi bakımından birbirine eşit değerde değildir. Fazlar arasında ölü noktalar meydana gelir. Bu yüzden makinenin işlemesinin bozulmaması için D. kullanılır. D. genel olarak çapı ilgili makinenin kuruluş ve işleme tarzına göre hesaplanan font'tan veya çelikten yapılmış ağır bir çarktır. D. in dönme hızı arttıkça, dingiliği yüzünden büyük ölçüde enerjiyi, her zaman salabilecek bir tarzda ve hareket enerjisi halinde depo eder. Makine işlerken ölü noktalar ortaya çıkınca D. eksilen enerjiyi tamamlayarak hareket hızını düzgünleştirir.

DÜZENTEKER

DÜZEY YÜZEYİ (Fr. Niveau) [Geod.], denge durumunda bulunan bir sıvının salt kendi ağırlığının etkisi altında kaplayacağı yüzey.

Taban düzeyi: Bir nehrin yatağını kazmasının teorik limiti. Bu düzey erişildikten sonra her türlü kazma ve aşındırma etkenliği durur. Bu yüzey ırmaklar için deniz, öteki akarsular için kavuşma noktasıdır.

Enerji düzeyi: Bir atomun iç enerjisini belirten D. kuvant kuramına göre, atomun çeşitli durumlarını anlatan bu gibi enerji D. lerinin belirli sayıda bir dizisi bulunmaktadır. Bu durumlardan birinden ötekine geçmek bir veya birçok kuvantın alınıp verilmesi ile olur.

Yaşama düzeyi: Bir ulusun veya sosyal sınıfın ortalama yaşayış durumunun nesnel alarak ve sayıya dayanarak belirtilmesi. Eskiden coğrafyacı, tarihçi ve etnologların kullandığı «hayat tarzı» terimi, tek tek kişilerin, ailelerin ve nüfus topluluklarının yaşama durumunu belirtmeğe ve özellikle karşılaştırmaya yaramıyordu. Bu durumu sayı ile, nicelik olarak belirtmek gerekiyordu. Yaşama D. i terimi bu ihtiyaca cevap vermektedir.

Yaşama D. i, birçok öğelerden ortaya çıkar. Yaşama D. in yalnız ücret veya gelirler toplamı, hattâ daha bilimsel deyimiyle «satın alma gücü» olarak tanımlamaya imkân yoktur. Sosyal sigorta, eğitim, lojman durumu, iş süresi, kültür ve fikir öğelerini de hesaba katmak gerekir. Birleşmiş Milletler uzmanları da haklı olarak yaşama D. ini gösteren özellikler arasında halk sağlığı (ölüm oranı, ortalama ömür, 1 000 kişiye düşen hasta yatağı sayısı, 1 000 kişiye düşen doktor sayısı), besin (kalori, nüfus başına beslenme), konut, işe alınma, eğitim, boş vakti değerlendirme durumlarını göz önünde tutmaktadır.

Yaşama D. inin tespiti: Yaşama D. inin ölçülmesi karmaşık niteliği dolayısıyle zordur, çeşitli D. lerin karşılaştırılması ise, daha da ince bir iştir. Genel olarak ister tek tek kişilerin, ister ailelerin, ister bütün bir ulusun yaşama D. i olsun, istatistikle ölçülmelerinde gelir rakamlarından yararlanılmaktadır. Bir ulusun gelirinin hesaplanmasında ayrıca nüfus başına düşen kalori veya nüfus başına düşen ulusal gelirin göz önünde tutulması gerektiğini ileri süren görüşler olduğu

gibi, para ile anlatılamayan ve daha önce söz konusu edilen kültür, sağlık durumu ve halka sağlanan öteki kolaylıkların da buna katılmasını isteyenler vardır. Ancak, bunların istatistikle anlatılması zordur.

Yaşama D. lerinin karşılaştırılması: Yaşama D. lerinin tespiti için esas tutulan ölçü ne olursa olsun, bunların birbiriyle karşılaştırılması bu D. ler arasında çok önemli ve açık oransızlıklar olduğunu ve zengin ülkeler ile fakir ülkeler (veya az gelişmiş ülkeler) arasında büyük bir uçurum bulunduğunu ortaya çıkarmaktadır. İnsanlığın dörtte birini meydana getiren zengin ülkeler dünya gelirinin % 70 ine sahiptir. Amerika Birleşik Devletlerinin ulusal geliri 300 milyar dolar, öteki zengin ülkelerin geliri 150 milyar dolar; az, gelişmiş ülkelerin geliri ise 100 milyar dolardır. Kişi başına gelir, Amerika Birleşik Devletlerinde 1 700 dolar, Avrupa'da 570, Rusya'da 450, Güney Amerika'da 200, Yakın Doğuda 150, Afrika'da 100, Asya'da 75 dolardır. Genellikle kişi başına geliri 200 dolardan az olan bir ülkeye az gelişmiş bir ülke gözüyle bakılabilir. Az gelişmiş ülkelerde besin ve sağlık durumunun da zengin ülkelerinkine oranla kötü olduğu görülür.

Zengin ülkelerle az gelişmiş ülkeler arasındaki bu farkın coğrafî, tarihî, teknik ve ekonomik birçok sebebi vardır. Coğrafî sebepler arasında toprağın verimliliği, maden ve petrol kaynaklarının bulunması, iklim durumu gibi etkenler; tarihî sebepler arasında sanaî devrimi ve bilimsel ilerleme belirtilebilir.

DÜZGİDİŞ (Fr. Orthodromie), yer yüzeyinin iki noktasını birbirine bağlayan en kısa çizgi. Harita hazırlanmasına esas olan enlem ve boylam çizgilerinden boylamlar D., enlemler ise eğrigidiş'tir. Küre biçiminde kabul edilen dünyanın iki noktası arasındaki D., bunları birbirine bağlayan büyük daire yayıdır. Birbirinden uzak noktalar için D. ile düz çizgi arasında önemli bir fark ortaya çıkar. Meselâ Paris - New York yolunun D. i, İrlanda'nın güneyine dokunarak Newfoundland'in kuzeyinden; Paris - Tokyo yolunun D. i, Nova Zemlya'nın güney ucundan, Paris - Saygon yolunun D. i, Leningrad'dan; Paris - Tahiti yolunun D. i, Grönland'ın güneyinden ve Hudson Körfezinden geçer. Gemi ve uçak seferlerinde genellikle daha ekonomik olan D izlenir.

DÜZGÜ (Norm): 1. Genel olarak teorik veya pratik amaçlar için bir kural veya talimat, bir değer biçme ölçüsü. Ne olması, ne yapılması gerektiği konusunda bir kural olarak D., ancak insanların eylemleri bakımından söz konusu olabilir. Tabiat olayları D. ye değil, kanunlara bağlıdır. D. ye uygun olan eyleme düzgülü (normal), uygun olmayana düzgüsüz (anormal) adı verilir.

2. Tıpta: bk. SAĞLIK.

3. Ceza hukukunda: Bir eylemin emrolunması veya yasaklanması (öldürmeyeceksin, zina etmeyeceksin gibi). Ceza müeyyidesinde ise. D. den farklı olarak, D. ye aykırı harekete verilecek ceza da tespit ed.lir.

4. Basım tekniğinde: Formanın ilk sayfasının eteğine sola, küçük puntolarla yazılmış yazar ve eser adı.

5. Cebirde: Karmaşık bir sayı (a + b) nın D. sü, bu sayının mutlak değerinin karesi $(a^2 + b^2)$ dir. Genel olarak, bir cebirsel sayının D. sü, kendisine ilişkin olan indirgenmez cebirsel denklemin köklerinin çarpımı, yani işarete değin denklemin bilinmeyenden arınmış kısmının katsayısıdır.

DÜZGÜN, eskiden kadınların yüz derisini gerip düzgünleştirmek, çilleri ve sivilceleri yok etmek için yüzlerine sürdükleri sıvıya verilen ad. D. yapmak için özellikle katkısız zeytin yağı veya badem yağı v. b. bitkisel yağlar kullanılır. Bunların içine civa - amido - klorür (amonyakla karışık civa - 1 - klorür), beyaz çökelek (précipité blanc), çinko oksit ve bizmut tuzları karıştırılır, bir süre bırakıldıktan sonra yüze sürülürdü. İçindeki civa tuzundan ötürü (çünkü birçok D. lerde civa - 1 - klorür yerine çok zehirli olan civa - 2 - klorür [süblime] de bulunurdu) bu D. ler, bunları kullananların özellikle dişlerini karartır veya çürütürdü Eski Osmanlı saraylarında biçimsizliklerinden dolayı değerleri düşük olan incilerin de döğülerek toz halinde D. e katıldığı ve bunu kullanan kadınların yüzlerinin sedef renk ve parlaklığı aldığı söylenir. Yumurta akı, alkol, gliserin veya vazelin, lanolin ve çinko oksit karıştırılarak da D. yapılırdı. Bunlara *ak D.* adı verilirdi. Yüze pembelik vermek için bu ak D. lere biraz kırmızı karmen boyası katılır ve böylece *kızıl D.* elde edilirdi.

Bugün D., yerini yüz kremlerine bırakmıştır. Bk. KOZMETİK MADDELERİ.

DÜZKAS (Biyol.): bk. KAS.

DÜZKÖY, Trabzon ilinin Akçaabat ilçesine bağlı bir bucak Nüfusu 3 131 (1960), 13 köyü ile birlikte bucak nüfusu 15 976 dır. Köylerden ikisi 2 000 den, üçü 1 000 den çok nüfusludur. D., Akçaabat'ın güneybatısında, dağlık bir yerdedir. Hemen güneyinde 2 000 m den yüksek olan dağlar uzanır, güney ile bağlantısını güçleştirir. Bu dağlardan inen birçok dereler, Karadeniz'e dökülen çayları besler. D., 25 km lik bir yol ile Akçaabat - Trabzon şosesine bağlıdır. Dağların kimi yerleri ormanlıktır (ladin, meşe, kayın ağacı). Hayvan beslenir, tarım ve işçilik ile geçinilir.

DÜZLEM (Fr. Plane), geometrinin ancak kapalı biçimde tanımlanmış kavramlarından biri olup Eukleides geometrisinde, affin ve projektif geometrilerde «iki boyutlu uzay» anlamına gelmektedir. Bir D., parametrik olarak: ξ ve ζ bağımsız parametreler ve a, a′, a″, b, b′ b″, c, c′, c″, sabit sayılar olmak üzere:

$$\begin{aligned} x &= a + a'\xi + a''\zeta \\ y &= b + b'\xi + b''\zeta \qquad (1) \\ z &= c + c'\xi + c''\zeta \end{aligned}$$

şeklinde gösterilir. Burada biricik koşul,

$$\begin{pmatrix} a' & b' & c' \\ a'' & b'' & c'' \end{pmatrix}$$

matrisinin *rang*'ının 2 olmasıdır. Her (ξ, ζ) değer çiftini (1) denklemleriyle belirlenen D. in bir noktası karşılar. Buna paralel olarak, bir D. a, a′, a″, b, b′, b″, c, c′, c″ durağan sayılar olmak ve

$$\begin{pmatrix} a' & b' & c' \\ a'' & b'' & c'' \end{pmatrix}$$

cün rangı 2 olmak üzere ξ ve ζ nın gelişigüzel alınan, reel değerleri için x, y, z koordinatları (1) denklemlerini gerçekleyen noktaların *cümle*'si olarak tanımlanabilir. (1) denklemlerinden ξ ve ζ parametreleri ortadan kaldırılırsa, $A^2 + B^2 + C^2 > 0$ olmak üzere D. in

$$Ax + By + Cz + D = 0 \qquad (2)$$

biçiminde birinci dereceden bir denklemle gösterilebileceği sonucu çıkar. Eğer D. z eksenine paralel değilse, C = 0 olur ve (2) denklemi

$$z + ax + by + c \qquad (3)$$

şeklinde yazılabilir. Eğer D. koordinatların başlangıcından geçmiyorsa, D = 0 olur ve

$$\lambda x + \mu y + \vartheta z + 1 = 0 \qquad (4)$$

yazılabilir. D. in, öte yandan, x eksenini x de, y eksenini β da ve z ekseninin de γ da kesmesi, denkleminin

$$\frac{x}{a} + \frac{y}{\beta} + \frac{z}{\gamma} = 1 \qquad (5)$$

şeklinde yazılabilmesini sağlar. Belirli bir P_0 (x_0, y_0, z_0) noktasından geçen gelişigüzel bir D. in denklemi de $A^2 + B^2 + C^2 = 0$ olmak üzere ve gelişigüzel A, B, C değerleri için

$$A (x - x_0) + B (y - y_0) + C (z - z_0) = 0 \qquad (6)$$

şeklindedir. Eğer P_1 (x_1, y_1, z_1), P_2 (x_2, y_2, z_2) ve P_3 (x_3, y_3, z_3) ile aynı bir doğru üzerinde olmayan üç nokta gösterilecek olursa, bunlardan geçen D. in denklemi

$$\begin{vmatrix} 1 & x & y & z \\ 1 & x_1 & y_1 & z_1 \\ 1 & x_2 & y_2 & z_2 \\ 1 & x_3 & y_3 & z_3 \end{vmatrix} = 0 \qquad (7)$$

ile verilir.

P ile bir D. in koordinatlar başlangıcına uzaklığı ve l, m, n ile de bunun pozitif normalinin doğrultman kosinüsleri gösterilirse, D. denklemi *Hesse şekli* veya *normal şekil* denen

$$lx + my + nz + P = 0 \qquad (8)$$

anlatımı ile açıklanır. — Y. Ö.

DÜZLEM GEOMETRİSİ (Fr. Géométrie plane), düzlemi gene kendine dönüştüren

$$\begin{aligned} x &= f(\xi, \zeta) \\ y &= g(\xi, \zeta) \end{aligned} \qquad (1)$$

şeklinde bir dönüşüm verildiğinde, düzlem üzerine çizilen şekillerin (1) dönüşümlerinin meydana getirdiği grupa göre invaryant kalan özelliklerini inceler. Meselâ affin D. G. düzlem şekillerin

$$\begin{aligned} x &= a\xi + b\zeta + c \\ y &= a'\xi + b'\zeta + c' \end{aligned} \qquad (2)$$

ile verilen affin dönüşümlerde invaryant kalan özelliklerini ve düzlem Eukleides geometrisi de (2) şeklindeki dönüşümlerin, uzunlukları muhafaza eden dik bir dönüşüm olmaları özel halinde düzlem şekillerinin invaryant kalan özelliklerini incelemektedir. Bk. GEOMETRİ.

DÜZLEMKÜRE: bk. DÜZLEMYUVAR.

DÜZLEMYUVAR (Fr. Planisphère), yer veya gök yuvarlağının iki yarısını bir düzlem üzerinde gösteren haritalara verilen ad.

DÜZLÜK, deniz yüzünden herhangi bir yükseklikteki az eğimli, yassı ve yayvan uzanışlı yerler için kullanılan bir terim. D. ün anlamı geniştir: Ova (b. bk.), yazı (b. bk.), dölek yer, çok yassı tepelikler, üstleri düz basamaklı yerler gibi. D. ler yerleşme yerlerinin kurulduğu, yolların geçtiği, tarım alanları bakımından önemlidir. Bk. YER ŞEKİLLERİ.

DÜZMECE MUSTAFA, XV. yüzyılın ilk çeyreğinde önemli bir ayaklanmaya sebep olan Osmanlı şehzadesi. Babasının mirasını ele geçirmek için kardeşi Çelebi Mehmet ve yeğeni II. Murad'a baş kaldırdığından Düzme, Düzmece, Sahte, Ca'lî, Nâ-bedîd sanları ile anılan Mustafa Çelebinin, Yıldırım Bayezid'in ikinci veya beşinci oğlu olduğu sanılıyor. Bir söylentiye göre, Süleyman Çelebi'den ve İsa Çelebi'den büyüktür Başka bir söylentide ise, Süleyman, Musa, İsa ve Mehmet Çelebilerden sonra doğmuştur. Buna göre, doğum tarihinin 1393 olması gerekir. Oysa Ankara muharebesinden önce Mustafa Çelebi'nin Sultan Ahmet Celâyirînin kızı ile nişanlı olduğu dikkate alınırsa, bu doğum tarihinin konuya göre geç olduğu görülür. Daha doğru olarak onun, 1383 ten önce doğduğu ve Yıldırım'ın 2. oğlu olduğu söylenebilir. Mustafa Çelebi'nin hayatı Ankara bozgununun yarattığı kriz dolayısiyle karanlıklar içinde kalmış, Osmanlı devleti ve tarihçileri onun varlığını dahi kabul etmemişlerdir. Bu sebepledir ki, N. Iorga, Osmanlı tarihinde iki Mustafa Çelebi gösteriyor. Biri 1426 da çıkardığı ayaklanmadan sonra öldürülen asıl Mustafa Çelebi, öbürü yine aynı sebeple 1429 da öldürülmüş bulunan sahte Mustafa Çelebi. Ancak, Ankara bozgunundan sonra Çelebi Mehmet ve II. Murat devirlerinde ortaya çıkan Mustafa Çelebi, Yıldırım'ın öz oğullarından biridir. Ortaya çıktığı vakit, Osmanlı toplumu onu böylece benimsemiştir. Ona takılan sanlar, onu devirmek için kullanılan birer propagandadır.

Şehzade Mustafa'nın 1402 den önceki özel ve resmî hayatı üzerine fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Ankara muharebesine Hamit ili ve Teke sancağı kuvvetleriyle katılan Mustafa Çelebi, savaşta Osmanlı ordusunun merkezinde yer almıştı. Bozgundan sonra ondan kesin bir haber alınamadı. Ortaya çıkan söylentiler, onun savaş gecesi kaybolduğu, babası ile birlikte esir düştüğü, Niğde yöresine kaçtığı ve daha sonra Bizans'a sığındığı, en sonunda bu savaşta ölmüş olduğu yolundadır. Tutsak düştükten sonra Semerkand'a götürüldüğü, Timur'un 1405 te ölümü üzerine de burada toplanan hükümdarlarla birlikte serbest bırakıldığı söylentisi de vardır. Böylece Anadolu'ya dönebilen Mustafa Çelebi, önce Karamanoğulları beyliğine bağlı Niğde'ye gelmiş, bir süre burada kalarak çevreyi yoklamıştı. Osmanlı beyliğinin başlıca rakiplerinden olan İsfendiyar Beyle ilişki kurduktan sonra, onun çağrısı üzerine Kastamonu'ya gitti. Bu şehirden Bizans'a, Macaristan'a, Sırbistan'a, hattâ Venedik'e adamlar göndererek girişeceği ayaklanmada kendine yardım edecek dış dostlar bulmaya çalıştı. Nitekim 1415 te onun adamlarından birinin Venedik'te görüşmelerde bulunduğu ve Venediklilerin Mustafa Çelebi'nin Eflak prensi Mircea'nın yanına gitmesini tavsiye ettiklerini biliyoruz. Böylece 1416 da Eflak'a geçen Mustafa Çelebi, buradan Rumeli'deki Türk komutanları ile ilişki sağladı. Niğbolu muhafızı Cüneyt Bey, ona her türlü yardımda bulunacağını bildirdiği gibi, öteki Türk beyleri de kendisini iyi karşılamışlardı. Mustafa Çelebi'nin Osmanlı topraklarına ne zaman girdiği belli değildir. Bir söylentiye göre, Çelebi Mehmed'in yaydığı karşı propaganda yüzünden Rumeli'de tutunamayarak İstanbul'a gelmiş, İmparator II. Manuel'in yardımını sağladıktan sonra gemi ile Selanik'e çıkmış. Tesalya'ya doğru ilerlerken kardeşi Çelebi Mehmetle karşılaşmıştır. Öteki söylentide ise, Niğbolu üzerinden Rumeli'ye girdiği, hattâ Edirne'yi ele geçirdiği, burada padişahlığını ilân ettiği, Çelebi Mehmed'in üzerine gelmekte olduğunu haber alınca Tesalya'ya doğru çekildiği ve kardeşi karşısında yenilgiye uğrayınca da Selanik'e sığındığı yolundadır. Edirne'de bastırılan ve 1419 tarihini taşıyan Mustafa ibni Bayezid Han yazılı gümüş para, onun Edirne'yi bir süre elinde tuttuğuna sağlam bir kanıt olmakta, ikinci söylentiyi kuyvetlendirmektedir. Ayrıca Mus-

tafa Çelebi olayı bastırıldıktan sonra ona yardım eden Eflaklıları cezalandırmak üzere 1420 tarihinde yapılan büyük akın da Mustafa Çelebi ordusunda Ulahların görev aldığı söylentisini tamamlamaktadır. Tesalya'da veya daha doğru olarak Selanik yöresinde yenilen Mustafa Çelebi, veziri Cüneyt Beyle birlikte Selanik'e sığındı. Bizans imparatoru onun teslim edilmesi teklifini reddetti. Bundan sonra Manuel ile Çelebi Mehmet arasında görüşmeler başladı ve 30 adamı ile Mustafa Çelebi I. Mehmed'in yaşadığı sürece salınmamak, karşılığında 300 veya 900 bin akçe ödenek verilmek ve Selanik kuşatması kaldırılmak koşullariyle anlaşmaya varıldı. Mustafa Çelebi Limni adasında, Cüneyt Bey İstanbul'da Pammakaristos manastırında muhafaza altına alındı.

Çelebi Mehmed'in ölümünden sonra II. Murad'ın tutumu üzerine Bizans-Osmanlı ilişkileri bozulunca, Manuel 10 kadırga ile gönderdiği Leontarios aracılığı ile Mustafa Çelebi'yi serbest bıraktırdı ve onun Gelibolu'ya çıkmasını sağladı. Çevredeki kasaba ve köyler Mustafa Çelebi'yi kabul ettilerse de, Gelibolu muhafızı Şah Melik Bey bu kaleyi teslim etmedi. Öte yandan Mustafa Çelebi, özgürlüğüne karşılık olarak Gelibolu da dahil olmak üzere Karadeniz ve Ege denizi kıyılarını Bizans'a bırakmayı vadetmişti. Ancak, onunla birleşen Rumeli komutanları hem millî, hem de politik yönden bu konuda razı olmadılar. Böylece Mustafa Çelebi imparatorun desteğini kaybetmiş oldu. Gelibolu kuşatmasını, tekrar vezir yaptığı Cüneyt Beye bıraktıktan sonra Aynoroz'a geçti. Burada Rumeli'nin akıncı beyleri Turhan Bey oğlu, Evrenos oğlu, Gümlü oğlu onun emrine girdiler. Oradan Vardar Yenicesine ve Serez'e gelen Mustafa Çelebi, burada ikinci defa para bastırdı ve bir an önce Edirne'ye ulaşmak tedbirlerini araştırdı. Beri yandan II. Murad'ın veziri Bayezid Paşa, imparatorun düşmanlığına önem vermeyerek Anadolu Hisarı'ndan İstanbul Boğazını geçip, Edirne'ye gelmiş ve burada kalan Rumeli kuvvetlerini toplayarak Sazlıdere'de Mustafa Çelebi'yi karşılamak üzere hazırlanmıştı. Fakat Osmanlı ordusu, beylerine karşı, onun kölelerinden biri olan Bayezid Paşanın emriyle savaşa girişmeyi kabul etmedi. Ordu karşı tarafa geçince Bayezid Paşa da ona katılmak zorunda kaldı. Ancak, Cüneyt Beyin direnmesi üzerine Mustafa Çelebi bu değerli veziri öldürttü. Mustafa Çelebi bundan sonra törenle Edirne'ye girdi. Bu haber sonucunda Gelibolu da teslim oldu ise de, Bizanslılara geri verilmedi ve Leontarios eli boş İstanbul'a döndü. Mustafa Çelebi, Gelibolu kalesini tahkim ettikten ve deniz üssünü onardıktan sonra, yeğeninin Cenovalılarla yaptığı anlaşmadan telâşa düşerek 12 000 sipahi ve 5 000 yaya ile Anadolu'ya geçti. Cenevizlilerin karşı durmasına aldırmayarak Mihalıc'a veya Lapseki'ye geldi. Bu sırada II Murat'ın moral durumu ancak Emir Sultan tarafından düzeltilebilmiş, yeni veziriazam İbrahim Paşa da gerekli tedbirleri almıştı.

Mustafa Çelebi'nin ilerleyişini durdurmak üzere Ulubad köprüsü yıktırıldı. II. Murat üzerine yaptığı bir saldırı da yeniçeriler tarafından durduruldu. II. Murat savaş yerine propaganda ile başarıya ulaşmayı denedi. Musa Çelebi'nin beylerbeyi olduğu için Tokat kalesine hapsedilmiş olan Mihaloğlu Mehmet Bey Rumeli beylerbeyliğine atandı ve onun Rumeli askeri üzerindeki etkisinden faydalanıldı. Cüneyt Bey de İzmir beyliği ile tekrar elde edilince, Mustafa Çelebi yüz üstü kaldı. Beri yandan Hacı İvaz Paşanın durumu anlatan mektubu, Mustafa Çelebi'nin eline geçince can kaygusuna düşerek ordusunu bırakıp kaçtı. Biga üzerinden Gelibolu'ya geçti ve Boğazdaki geçişi durdurdu. Onu izlemekte olan II. Murat, Cenovalıların yardımiyle Rumeli kıyısına çıktı. Mustafa Çelebi onu da durdurmaya çalıştı ise de, bir başarı elde edemedi. Bu durum karşısında Bolayır üzerinden Edirne'ye çekildi. Bu sefer herkesin ondan yüz döndürdüğünü gördü, hazinesini alarak Eflak'a kaçmak isterken bir söylentiye göre kendi adamları tarafından Kızılağaç Yenicesinde yakalandı, Edirne'ye getirilerek sözde Osmanlı ailesinden olmadığı için sıradan bir suçlu gibi Edirne kalesinde bir burca asıldı.

Hayatı çeşitli söylentilerle dolu olan Mustafa Çelebi hakkında son söylenti ise, onun kurtulduğu, Eflak'a geçtikten sonra Kefe'ye gittiği yolundadır. Mustafa Çelebi'nin bir harp adamı olmadığı, daha çok tutkulu bir kişi olan Cüneyt Bey (İzmir oğlu, b. bk.) in elinde bir araç olarak kullandığı anlaşılmaktadır. Ancak serüveni Osmanlı tarihinde birçok kişileri etkilemiş ve zaman zaman Osmanlı tahtında hak iddia eden başka D. M. ların durumlardan yararlanarak ortaya çıktıkları görülmüştür. Kanunî'nin şehzadesi Mustafa'nın öldürülmesi üzerine ortaya çıkan D. M. gibi. — İ. P.

DÜZTABANLIK (Lat. *pes valgoplanus*) [Tıp], ayak kemerlerinden birinin veya birden çoğunun doğuştan veya sonradan yassılaşmış durumda bulunması.

İspazmozlu (*spastic, spastique*) D. : D. ın ağrılı bir şekli olup *pronator* (b. bk.) kasın ispazmozlu olmasından ileri gelir.

Solda: Normal bir ayak
Sağda: Düztaban bir ayak

DÜZYUVAR HARİTASI: bk. DÜNYA HARİTASI.

DVÂ'İR (Devâir), XVIII. yüzyılda Cezayir'de Türkler tarafından meydana getirilen bir örgüt (tekili: Daire). Türk korsanları Cezayir kıyılarındaki limanları egemenliklerine aldıktan sonra bölgenin içine doğru girmeye başladıkları zaman burada yaşayan yerli halkın türlü etkenler altında parçalanmış olmalarından geniş ölçüde yararlanmışlardı. Böylece Türk beylerine bağlı kabileler ve bağlı olmayan kabileler olmak üzere iki derebeylik grupu ortaya çıkmıştı. Türklerin meydana getirdiği naipliklerde vergi veren ve her türlü emirlere boyun eğen kabileler ile bu vergilerin Cezayir dayılığı hazinesine akmasını sağlayan kabileler yaşamakta idi. Böylece Türkler, Cezayir'de köklü bir egemenlik kurmuş bulunuyordu.

D., XVIII. yüzyılın başında bu ilkeye bağlı olarak kurulan yeni bir örgüt oldu. Cezayir dayılığı ile Fas sultanlığı arasında süren harp 1701 de sona erince Fas sultanı Mulay İsmail'in Vahran (Oran) bölgesinde bıraktığı seçme süvarileri Vahran beyi kendi hizmetine alarak bazı imtiyazlar ve görevlerle onları bölgede yerleştirdi. Vahran beyinin kurduğu bu yeni daire, daha sonra bu birliklerin adı olmuş ve Cezayir tarihinde özel bir yer almıştır. D. lerin kuruluşunda Türkler kendilerine bağlı Buheysiye ailesini bunların başına geçirmişlerdi. Vahran beyine bağlı bulunan

dört kabileden ikisinin ağası D. lerden, ikisi ise Zmâlelerden seçilirdi. D. ağaları ilk seçimlerinde 40 000 riyal ve sonra da her altı ayda bir kez aynı parayı Cezayir dayısına sunmakla yükümlü idiler. Buna karşılık, Vahran'ın güneyinde Yakubiye bölgesinin Mascara yöresi ile Tlemcem dağlarından Cebel-i Amur'a kadar uzanan geniş alanın vergilerini toplamak hakkına sahiptiler.

D. ler, özellikle Fransızların Cezayir'i ele geçirmeleri üzerine ortaya çıkan yeni durumda önemli roller oynamışlardır. Cezayir'in 1830 da düşmesi Vahran bölgesini yöneten Türkleri ve onlara bağlı mahzenleri, kuloğulları (b. bk) nı şaşırtmıştı. Bundan yararlanmak isteyen Fas sultanı yerli Arapları Türk egemenliği sona erdi düşüncesiyle ayaklanmaya kışkırttı. Bu durumda Vahran beyi Hasan doğuya çekilmek zorunda kaldı. D. lerin ağası Mustafa b. Şerif el-Kürdî görevinde bırakıldı. Türk egemenliğinin çökmesi karşısında Mustafa ağa, Fas sultanını tanıdı. Ancak, Mulay Ali'nin başarısızlığa uğraması üzerine Fas'tan onun yerine göderilen Emir Abdülkadir'in hizmetine girmek istemedi. Ama bu emirin Fransa'ya karşı giriştiği kutsal harp bütün Cezayir'i kaplayınca Mustafa Ağa da onunla iş birliği yapmak zorunda kaldı (bk. ABDÜLKADİR). Kısa bir süre sonra Mustafa Ağa ile Abdülkadir'in arası Beni Amir hareketi dolayısiyle yeniden açıldı ve D. lerin başbuğu Mustafa, Abdülkadir ile çarpışmalara girişti. Bütün iyi niyetlerine karşılık Fas sultanından beklediği ilgiyi göremeyince de Fransızlara yanaştı ve onlara D. leri ile birlikte yararlı hizmetlerde bulundu. Bundan ötürü Fransa kralı Louis-Philippe ona hassa mareşali sanını verdi. Onun 1843 te Smalla'nın zaptından dönüşü sırasında öldürülmesi ile D. örgütü dağıldı. — İ. P.

DVAİTA (Sanskr. = İkilik), Hint Vedânta felsefesi (b. bk.) nin bir kolu. Advaita (b. bk.) ya karşıt olarak Tanrı, ruh ve maddenin birbirinden ayrı olduğu fikrini savunur.

DVĀRAPĀLA (Sanskr.), «kapı bekçisi» anlamına gelen bir kelime. En çok çift olarak rastlanan bu kişiler, tapınakların giriş yerlerinin sağında ve solunda heykel şeklinde yer alırlar. Silâhlıdırlar; çoğu zaman korkutucu bir halleri vardır. Görevleri cinleri, hırsızları, niyeti iyi olmayan kişileri uzak tutmaktır. Bu tema Hindistan'dan çıkmış ve Buddhizmle Brahmanizmin bulunduğu bütün ülkelere yapılmıştır.

DVĀRAPĀLA

DVİNA, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliğinin Avrupa bölümünde iki nehre verilen ad.

1. Kuzey Dvina (Rusça adı: Severnaya Dvina), Rusya'da bir nehir. Uzunluğu aş. yu. 750 km dir. Rus Federal Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin Arhangel'sk bölge (oblast') sinin toprakları içinden geçer. En önemli kolları Suhona, Yug, Vıçegda, Vaga ve Pinega çıkar ve genellikle kuzeybatıya akarak Arhangel'sk'te Beyaz Deniz'e dökülür. D. gemi işletilmesine elverişlidir. Ayrıca kerestecilik ve balıkçılık bakımından önemlidir. Arhangel'sk kerestecilik sanayiini beslemek üzere büyük sayıda kereste nehirden Arhangel'sk'e akıtılır. D. dizgesi, kanallarla Neva ve Volga'ya bağlanmıştır.

2. Güney Dvina veya Batı Dvina (Rusça adı: Zapadnaya Dvina. Letçe: Daugava, Alm. Düna), batı Rusya'da bir nehir. Uzunluğu 1 020 km dir. D., Rus Federal Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin Kalinin bölge (oblast') sinde, Volga'nın kaynağına yakın bir yerden çıkar ve Riga'nın kuzeyinde Riga körfezine dökülür. Kar sulariyle beslenen bu nehir, nisan ayında kabarır, ağustos ve eylül aylarında suları çekilir.

DVİNA KÖRFEZİ (Rusça: Dvinskaya Gruba, eski adı: Arhangel'sk Körfezi), Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliğinin kuzeyinde bir körfez. Bu körfez, Beyaz Denizin karaya sokulmuş bir koludur.

DVİNSK: bk. DAUGAVPILS.

DVĪPA (Sanskr), «kıta» anlamına gelen bir kelime. Hint kozmogonisine göre, dünya aynı merkez etrafında sıralanmış yedi D. dan meydana gelmiştir; bunlar, tuzlu su, şeker kamışı özü, şarap, duru bir hale getirilmiş yağ, kaymak ve tatlı sudan meydana gelmiş okyanuslarla birbirinden ayrılır. Ortadaki D. *jambudvīpa* (Hindistan) dır. Ortasında gökyüzünün dayanağı ve tanrıların evi olan Meru adındaki dağ yükselir.

D — VİTAMİNİ (Biyol.): bk. VİTAMİN.

DVOŘÁK [*dvorjāk*], **Anton** (1841 - 1904), Çek bestecisi. Praha dolaylarındaki Nelahozeves'te doğmuş, Praha'da ölmüştür. D., XIX. yüzyıl Çek müziğinin önderlerindendir. Babası hancı ve kasap idi: D ın kendi yolundan yürümesini istiyordu. Ancak D., kemanı ter. cih etmiş ve on altı yaşlarında iken müzik öğrenimi görmek üzere Praha'ya gitmiştir. D., Praha'da önceleri ikinci sınıf bir konser topluluğunda viyolonistlik yaparak hayatını kazanmağa başlamıştır. Daha sonra durumu yavaş yavaş düzelmiş, sonunda Smetana'nın yönetimi altındaki Çek ulusal operasında viyolonist olmuştur. 1875 te Johannes Brahms'ın yardımiyle bir devlet bursu elde etmiş ve bu yolla eser yazmağa imkân bulmuş, bunlar Brahms'ın kendi yayımcısı tarafından bastırılmıştır. D., çabucak ün kazanmış, birkaç kere İngiltere'ye çağrılmış ve 1892 de New York Millî Müzik Konservatuvarının müdürlüğüne getirilmiştir. D. üç yıl kadar Amerika Birleşik Devletlerinde bulunmuşsa da, yurt özlemi çektiğinden dönmek zorunda kalmış, 1901 de Praha konservatuvarı müdürlüğüne getirilmiştir. D. ölümüne kadar bu görevde kalmıştır.

A. DVOŘÁK

D., Smetana gibi, Çek müziği ile yabancı müziği bağdaştırmasını bilmiştir. Ancak, daha yaşlı olan Smetana, F. Liszt'e hayranken ve biraz da onun üslûbunu taklit ederken, D. ın eserleri Beethoven, Schubert ve Brahms'ınkilere daha yakındır. Programa bağlı olmayan senfoniler, oda müziği, şarkılar ve kilise müziğinde en yüksek aşamaya erişmiştir. Smetana'nın özellikle geliştirdiği opera ve duygun müzik, D. a aynı derecede uygun gelmemiştir. Musikisinde melodik buluşların bolluğu, çoğunlukla memleketinin ulusal oyunlarını yansıtan şaşırtıcı bir ritim ve parlak bir orkestras-

yon görülür. D. ın biraz da Brahms'ın etkisi bulunan eserlerinde dengeli bir kuruluş göze çarpmakla birlikte sanatı akıldan çok esine dayanır.

D., sanatının doruğuna Amerika'da bulunduğu sırada erişmiş, en başarılı eserlerinin bir kısmını burada yazmıştır. Bunlar arasında «Yeni Dünyadan» adlı E Minör beşinci senfonisi vardır. Bunda Kızılderili ve zenci şarkıları ile Çek besteleri bağdaştırılmıştır. Ayrıca birçoklarınca kendi türünde en kusursuz eser sayılan «D minör çello konçertosu» ile zenci ve Kızılderili üslûbunu taklit eden Spilville (Iowa) de yazmış olduğu ateşli «F major Amerikan yaylı sazlar kuarteti» ve alçak gönüllü, içten gelen ve D. ın yurt özlemini yansıtan «İncil şarkıları» hep bu döneme rastlayan eserlerdir. Bunlardan başka, D. ın anılmağa değer öteki eserleri arasında «Sloven dansları» (önce piyano düeti için yazılmışsa da, sonradan orkestrasyonu D. tarafından yapılmıştır. Bu eser, D. ın ün kazanmasında öteki eserlerinden fazla rol oynamıştır), F. majör üçüncü senfoni, keman konçertosu, oda müziği için yazılmış birçok parçalar (bunlar ararında A majör piyano kenteti, piyano ve yaylı sazlar için «Dumky» triosu bulunmaktadır), bir seri Çek dansı fantazisi, birçok piyano parçaları (meselâ birçok aranjmanları olan yedinci humoresk), şairane bir Stabat Mater, kudretli bir Te Deum ve heyecanlandırıcı bir Requiem vardır. Bu son üç parça solocu, koro ve orkestra için yazılmıştır.

Eserleri: 9 opera, 5 uvertür, 5 senfoni, senfonik şiirler (Wassermann, Altın çıkrık, Orman güvercini v. b.), yaylı sazlar korosu için serenat, piyano, keman, çello konçertosu (B - minör, opus 104), yaylı sazlar kuarteti, 1 yaylı saz seksteti, 4 piyano triosu, 2 piyano kuarteti; yalnız piyano için: Variyasyonlar (op. 36), 2 süit, humoreskler, İskoç ve Slav dansları, kilise için ve sıradan koro müziği, Lied'ler (Çigan «Lied» leri, op. 53).

DVOŘÁK [*dvọrjak*], **Max** (1874 - 1921), Avusturyalı sanat tarihçisi. Roudnice (Alm. Raudnitz) (Çekoslovakya) de doğmuş, Hrušovanny (Grusbach) de ölmüştür. 1909 dan başlayarak Viyana Üniversitesinde profesörlük yapmıştır. D., tarihî araştırmalarında dış şekil ve üslûbu esas almış, sonraları sanatın fikirler tarihi bakımından incelenmesinin en önemli temsilcilerinden biri olmuştur.

Başlıca eserleri: *Die Illuminatoren des Johann von Neumarkt* (Johann von Neumarkt'ın bezeyicileri) [1901]; *Das Rätsel der Kunst der Brüder van Eyck* (Van Eyck kardeşlerin sanatının sırrı) [1904]; *Idealismus und Naturalismus in der gotischen Skulptur und Malerei* (Gotik heykel ve resimde idealizm ve natüralizm) [1918]; *Kunstgeschichte als Geistesgeschichte* (Ruh tarihi olarak sanat tarihi) [1924]; *Geschichte der italienischen Kunst im Zeitalter der Renaissance* (Rönesans çağında İtalyan sanatının tarihi) [2 cilt, 1927 - 1928].

DVỌRNIK, František (doğ. 1893), Çekoslovakyalı keşiş ve Bizantinolog. Chomyz (Molesov) de doğmuştur. Praha Üniversitesinde kilise tarihi profesörü olan D., Almanlar girdiği sırada memleketinden kaçmak zorunda kalmış, bir süre Fransa ile İngiltere'de kaldıktan sonra Harvard Üniversitesine profesör olmuştur. Orta ve doğu Avrupa'nın Orta çağ tarihi üzerine yaptığı incelemelerle ün almıştır. En tanınmış eserleri *Les Slaves, Byzance et Rome au IXe siècle* (IX. yüzyılda İslavlar, Bizans ve Roma) [1926]; *Venceslas, duke of Bohemia* (Bohemya dukası Venceslas) [1928]; *The Photian Schism: History and Legend* (Photios ayrılması, tarih ve efsane) [1948].

DVORYANE (tekili: **Dvoryanin**, Rusça *dvor*]= saray] kelimesinden), eskiden Rusya'da hükümdar sarayında görev alan kimselere verilen ad. Dvoryaninlere, yaptıkları hizmetlere karşılık olarak geniş topraklar verilirdi. Boyarlar (b. bk.) sınıfından sonra gelen bu soylular, devlet yönetiminde önemli bir rol oynarlardı. Deli Petro (Rusça Pëtr) devrinden sonra yeni soylular sınıfı Dvoryaninlerden çıkmıştı. Bu sebeple Dvoryanin artık «soylu» anlamında kullanılmıştır. *Dvoryanstvo* kelimesi de «soylular» anlamını almıştır.

DVŮR KRÁLOVÉ [*dvur krālovē*] (Alm. **Königinhof**), Çekoslovakya'da Bohemya'nın kuzeybatısında, Jaromer ile Vrchlabi arasında, Labe (Elbe) nehri kıyısında Praha'nın kuzeydoğusunda bir şehir. Nüfusu 13 675 (1947) tir. D. K. de oldukça önemli bir dokuma sanayii, ayrıca makine yapımevi ve bira fabrikası vardır. Bu şehirde 29 haziran 1866 da Prusyalılar Avusturyalıları yenilgiye uğratmışlardır. 1818 yılında burada Královédvorský Rukopis (Alm. Königinhofer Handschrift = Königinhof el yazması) adı verilen bir belge bulunmuştur. Bu belgenin XIII. yüzyıldan kaldığı ve Çek edebiyatının ilk kaynaklarını kapsadığı ileri sürülmüştür. Bu belgenin sahte olduğu kısa bir süre içinde anlaşılmışsa da, belge XIX. yüzyılda Çeklerin kültürel kalkınmasında büyük bir rol oynamağa devam etmiştir.

DWĀRKA, Hindistan'ın Gucerat (Gujarat) bölümünde, Umman denizi kıyısında, Kathiāvār yarımadasının batı ucunda, 10 900 nüfuslu bir kasaba. Brahma efsanesine göre, Krishna (Kṛşṇa) burada ölmüştür. Onun adına yapılan tapınak, Hindistan'ın yedi kutsal yerinden biri sayılmakta ve bol ziyaretçi çekmektedir. Şehrin dışındaki tuz ve kireç ocakları D. yı büyük bir kimya ve çimento sanayii merkezi haline getirmiştir.

DWERNICKI [*dvernịtṣki*], **Josef** (1779 - 1857), Polonyalı general. Varşova'da doğmuş, Lopatyn'de ölmüştür. Poniatowski'nin Polonyalı birliklerinde hizmete giren D., 1814 yılına kadar Napoléon'un seferlerine katılmıştır. 1830 Polonya ayaklanmasında üç süvari tümeni kurmuş, Wisła (Vistül) ırmağı üzerinde Rusları yenmiştir. 1831 de çevrilmek tehlikesiyle karşı karşıya kalınca Galiçya'ya sığınmışsa da, Avusturyalılar tarafından nezaret altına alınmış, savaşın sona ermesi üzerine, bir süre İngiltere ve Fransa'da yaşadıktan sonra 1848 de kesin olarak Galiçya'da yerleşmiştir.

DWIGGINS, William Addison (doğ. 1880), Amerikalı kitapçı ve yazı sanatçısı. Society of Calligraphers (Hattatlar Derneği) nin başkanıdır. Kitap süslemeciliğinin bütün kollariyle uğraşmıştır. D., ayrıca Caledonia, Electra ve Metro adlı harf türlerinini geliştirmiştir. Eserleri: *22 Printers' Marks and Seals* (22 basımcının damga ve mühürleri) [New York, 1929]; *Form Letters: Illustrator to Author* (Mektup örnekleri: Ressamdan yazara) [1930]; *Layout in Advertising* (Reklamların hazırlanıp düzenlenmesi) [1929]; *A Letter about Designing Type* (Harflerin düzenlenmesi üzerine bir mektup) [1940].

DWIGHT [*dwayt*], **Harrison Griswold** (doğ. 1875), Amerikalı yazar. İstanbul'da doğmuştur. D., 1918 - 1919 yılları arasında Paris'teki Barış Komisyonu danışma kurulu üyesi olmuş, 1920 1925 yıllarında Amerika Birleşik Devletleri dış işleri bakanlığının özel danışmanlığında bulunmuştur. E., *Stamboul Nights* (İstanbul geceleri) [1916]; *Per-*

isan Miniatures (İran minyatürleri) [1917]; *The Emperor of Elam and other Stories* (Elam hükümdarı ve başka hikâyeler) [1920] adlı eserleri yayınlamıştır.

DWIGHT [*dwayt*], **Henry Otis** (1843 - 1917), Amerikalı yazar ve misyoner. İstanbul'da doğmuş, Roselle (New Jersey) de ölmüştür. Harrison Gray Otis D ın oğludur. Önce Ohio Weslevan University'ye devam etmişse de, 1861 de Ayrılma Harbinde Birlikçilere katılmak üzere öğrenimini yarıda bırakmıştır. 1866 - 1867 yıllarında Northamton Street Railway Company (Northamton Tramvay Ortaklığı) nın malî işlerini yürütmüş, 1867 - 1874 yılları arasında İstanbul'da dinî görevlere atanmış olan Amerikalı görevlilerin kurduğu birliğin iş acenteliğini yapmıştır. 1872 - 1879 yılları arasında Türk dilinde yayınlarda bulunarak misyonerlik etmiş, 1875 - 1892 yıllarında «New York Tribune» un İstanbul muhabirliğini de yapmıştır. Başlıca eserleri: *Turkish Life in War Time* (Harpte Türklerin yaşayışları) [1881]; *Treaty Rights of American Missionaries in Turkey* (Türkiye'deki misyonerlere anlaşma ile tanınan haklar) [1893]; *Constantinople and its Problems* (İstanbul ve sorunları) [1901]; *The Blue Book of Missions* (Misyonerlik kitabı), *A Moslem Sir Galahad* (Müslüman bir Sir Galahad) [1914].

D., ayrıca Sir James Redhouse (b. bk.) ın yazdığı *Turkish and English Lexicon* (Türkçe - İngilizce sözlük) [1890] u ve *Encyclopedia of Missions* (Misyonerlik ansiklopedisi) ı da yayınlamıştır.

DWIGHT [*dwayt*], **John** (1637 veya 1640 - 1703), İngiliz çömlekçisi. 1671 de imtiyaz almak için baş vurduğu sırada ileri sürdüğü iddia ile tanınmıştır. Bu müracaatında o zamana kadar gizli kalan saydam çanak çömlek (halk arasındaki adiyle porselen, Çin veya İran işi) yapma yollarının sırrını çözdüğünü iddia etmiştir. D. ın sözünü ettiği porselenin sonradan yapılan porselenin aynı olup olmadığı kesin olarak bilinmemekle birlikte D. çömlekçilikte en yüksek aşamaya erişmiştir. Aynı zamanda D. ın porselene benzer bazı eşya, ufak heykel ve figürler yapmış olduğu da kesinlikle bilinmektedir. Yaptığı eşya British Museum ile South Kensington Museum'da bulunmaktadır.

DWIGHT [*dwayt*], **Thomas** (1843 - 1911), Amerikalı doktor ve anatomi bilgini. Boston'da doğmuştur. Harward'da profesör olarak Oliver Wendell Holmes'ın yerine geçmiştir (1883 - 1911). D., *Intercranial Circulation* (Kafatası içi dolaşımı) [1867]; *Anatomy of the Head* (Başın anatomisi) [1876]; *Thoughts of a Catholic Anatomist* (Katolik bir anatomi bilgininin düşünceleri) [1911] adlı eserlerin yazarıdır.

DWIGHT [*dwayt*], **Timothy** (1752 - 1817), Amerikalı din bilgini ve şair. Northampton (Massachusetts) da doğmuş, New Haven (Connecticut) da ölmüştür. 1795 te Yale Üniversitesinin başına getirilmiştir. «Hart ford Wits» veya «Connecticut Wits» adı verilen gelenekçi görüşlü bir edebî kuşağın önderliğini yapmıştır.

Eserleri: *A Dissertation on the History, Eloquence and Poetry of the Bible* (Kutsal Kitab'ın tarihi, edebî üslûbu ve şiirleri üzerine tez) [1772]; *The Conquest of Canaan* (Kenan ülkesinin alınması) [epik şiir, 1785]; *The Triumph of Infidelity* (İmansızlığın zaferi) [şiir, 1788]; *Greenfield Hill* (G. dağı) [şiir, 1794]; *A Discourse on the Genuineness and Authenticity of the New Testament* (Ahd-ı Cedid'in doğruluk ve gerçekliği üzerine broşür) [1794]; *The Nature and Danger of Infidel Philossophy* (İmansızlık felsefenin niteliği ve tehlikeleri) [1798]; *The Duty of Americans at the Present Crisis* (Bugünkü buhranda Amerikalılara düşen ödev) [1798]; *Discourse on the Character of George Washington* (G. W. un karakteri üzerine broşür) [1800]. *Theology, Explained and Defended* (Tanrıbilimi, açıklama ve savunma) [5 cilt, 1818 - 1819] ve *Travels in New England and New York* (N. E. ve N. Y. ta geziler) [4 cilt, 1821 - 1822] adlı eserleri ölümünden sonra çıkmıştır.

DWINGER [*dvingir*], **Edwin Erich** (doğ. 1898), Alman yazarı. I. Dünya Harbinde Ruslara'a tutsak düşmüş ve bir süre Sibirya'da kalmıştır. Daha sonra Kolçak komutasında Bolşeviklere karşı savaşmış, sonunda Almanya'ya kaçmak yolunu bulmuştur. D, eserlerinde özellikle I. Dünya Harbinin olaylarını, tutsaklığını ve Sibirya'dan kaçışını anlatır. Günlük izlenimler şeklinde yazılmış olan *Die Armee hinter Stacheldraht* (Tel örgüler gerisindeki ordu) [1929]; *Zwischen Weiss und Rot* (Ak ile kızıl arasında) [1930] ve *Wir rufen Deutschland* (Almanya'yı çağırıyoruz) [1932] adlı üç eserinde, gördüğü ve duyduğu korkunç izlenimlerini tasvir etmiştir. Bu eserlerden ilki, I. Dünya Harbi hakkındaki en başarılı eserlerden biri sayılır. *Die Letzten Reiter* (Son atlılar) [1935]; *Wenn die Dämme brechen* (Setler yıkıldığı zaman) [1950]; *General Wlossow* (ad) [1951] adlı eserleri de anılabilir.

DY (Kim.), disproziyum (dysprosium) elementinin simgesi.

DYAGİLEV, Sergey Pavloviç (1872 - 1929), Rusyalı bale yaratıcısı ve sanat eleştirmecisi. Novgorod'da doğmuş, Venedik'te ölmüştür. 1892 de Petesburg Musiki Konservatuvarından çıkmış, 1899 da bir sanat gazetesi yayınlamaya başlamış, aynı yıl Moskova'daki İmparatorluk Rus Tiyatrosu yönetim kuruluna katılmış, bu tiyatronun müdürü Michel Fokine (Mihail Fokin) ve ressam Léon Bakst ile iş birliği ederek dans, kostüm, aydınlatma, mizansen ve musiki ögelerini ölçülü bir düzen içinde ayarlama yolu ile Rus balesini geliştirmeye çalışmış, Rimskiy - Korsakov'un *Şehrazad* ve Debussy'nin *Bir Faunus'un öğleüstü* adlı tanınmış orkestra musikisi parçalarına uydurulmuş baleler yaratmış, Stravinsky ile de iş birliği etmiş ve bu besteciye *L'Oiseau de Feu* (Ateş kuşu) ve *Petruşka* balelerinin musikisini yazdırtmış, 1909 da Paris'te bir Rus balesi kurmuş ve bunda özellikle Nijinskiy'i oynatmış, 1916 da kendi kumpanyasiyle New York'a gitmiş, 1921 den sonra eserlerini en çok Paris ve Londra'da temsil ettirmiştir.

S. P. DYAGİLEV

DYARDANĒS, Brahmaputra (b. bk.) ırmağının eski adlarından biri.

DYBBØL [*düböl*] (Alm. **Düppel**), Danimarka'da, güney Jylland'da bir bölge. Bu bölge yakınlarında 1849 ve 1864 yıllarında büyük savaşlar olmuştur.

DYCE [*days*], **William** (1806 - 1864), İngiliz ressamı. Aberdeen'de doğmuş, Streatham'da ölmüştür. Parlamentoyu süslemek için yaptığı tablolarla tanınmıştır; bunlar Ethelbert'in vaftizi ve kral Arthur'ın hayatiyle ilgili sahnelerdir. Avrupa'da resim öğretimi üzerine verdiği rapor (1840), İngiltere'de bu konuda önemli yeniliklere yol açmıştır.

DYCK veya DUK, Philip Van: bk. VAN DYCK, Philip.

DYCK, Anthonis Van: bk. VAN DYCK, Anthonis.

DYER [*dąyır*], **Isadore** (1865 - 1920), Amerikalı hekim. Texas'a bağlı Galveston'da doğmuştur. Louisiana'daki Tulane Üniversitesinin dekanlığında bulunmuş ve Louisiana'daki cüzamlılar yurdunu kurmuştur. D., tıp konusunda çeşitli eserler yazmış, birçok dergiler çıkarmıştır.

DYER [*dąyır*], **John** (1699 - 1757), İngiliz şairi ve ressamı. Carmarthenshire'deki Llanfynnydd'de vaftiz edilmiş, Lincolnshire'deki Coningsby'de ölmüştür. Westminster School'a devam etmiş ve babasının bürosunda hukuk öğrenimi görmüştür. 1920 de Jonathan Richardson ile resim eğitimi için Londra'ya gitmiş, aynı yıl içinde bu amaçla İtalya'ya iki gezi yapmıştır. Londra'da birçok yazarlarla tanışmış ve 1726 da *Grongar Hill* (G. tepesi) adlı şiirini yazmıştır. Bu şiir, tabiatın resim gibi tasvirine karşı D. ın ilgisinin uyanmağa başladığını göstermektedir. Bunda, gördüğü resim eğitiminin etkisi olmuştur. D., batı İngiltere ile Wales'te gezici ressamlık ve Herefordshire ile Leicestershire'de çiftçilik yaptıktan sonra 1740 ta *The Ruins of Rome* (Roma yıkıntıları) adlı şiirini yayınlamıştır. Bu şiir, gotik üslûbunun yeniden canlandırıldığı bir devirde, XVIII. yüzyılın eski yıkıntılara karşı ilgisinin uyanmasına yaramıştır. 1741 de D. a papazlık rütbesi verilmiş, ertesi yıl Leicestershire'de Catthorpe'ın rektörü olmuştur. 1751 de Lord Hardwicke'in ailesinin koruyuculuğu ile Coningsby'ye göçmüş, *The Fleece* (Koyun postu) adlı destanının yayınlanmasından dokuz ay sonra ölmüştür.

DYER [*dąyır*], **Reginald Edward Harry** (1864 - 1927), İngiliz generali. Simla (Hindistan) da doğmuş, Long Ashton (Bristol) da ölmüştür. D., 1919 da bir piyade tugayının komutanı olarak Hindistan'da bulunurken, 13 nisan 1919 günü Amritsar'da bir parkta dinî tören için toplanmış olan halk üzerine ateş açtırmış ve aş. yu. 400 kişinin ölümüne, 1 200 kişinin de yaralanmasına sebep olmuş, ayrıca bütün gün yaralılara tıbbî müdahalede bulunulmasını yasaklamıştır. Bu katliamdan sonra İngiliz hükümetince kendisi daha yüksek bir mevkie getirilmişse de, bütün Hindistan'da ve dünyada uyanan hoşnutsuzluk üzerine hakkında soruşturma açılmıştır. D. savunmasında sebepsiz olarak, sadece gözdağı vermek için ateş açtığını, daha çok adam öldürmediğine pişman olduğunu, cesur hareketiyle İngiltere'nin itibarını artırdığına inandığını söylemiştir. D., herhangi bir ceza görmemekle birlikte, işinden çekilmeye zorlanmıştır. Amritsar katliamının Hint bağımsızlık hareketini hızlandırıcı bir etkisi olmuştur.

DYER [*dąyır*], **Sir Edward** (ölm. 1607), İngiliz şairi ve saray adamı. D. çeşitli elçiliklerle görevlendirilmiş, 1596 da ise kraliçe Elizabeth kendisine şövalye rütbesini vermiştir. Raleigh ve Sidney'in arkadaşı olan D., od'lar ve pastoral şiirler yazmıştır. Özellikle halinden hoşnut olmayı tasvir eden *My mind to me a kingdom is* (Benim aklım benim ülkemdir) adlı bir eseri vardır. Bu eser, William Byrd'ün *Psalmes, Sonnets and Songs* (Mezmurlar, soneler ve şarkılar) [1588] adlı kitabına bestelenmiş olarak alınmıştır.

DYERSBURG [*dąyırzbırg*], Amerika Birleşik Devletlerinde, kuzeybatı Tennessee'de, Memphis'in kuzeydoğusunda bir şehir. Nüfusu 12 499 (1960) dur. D. dolaylarında pamuk, çilek ve hububat yetiştirilir. Şehirde pamuk işleme fabrikaları, çırçır atelyeleri ve pamuk yağı rafinerileri vardır. D., 1825 te Virginia ve South Carolina'dan gelen göçmenler tarafından kurulmuştur.

DYGASINSKI [*dıgasinski*], **Tomasz Adolf** (1839 - 1902), Polonyalı yazar. Niegosławice'de doğmuş, Grodzisk'te ölmüştür. Kielce ve Varşova'da okumuş, ocak 1863 ayaklanmasına katılmıştır. D., aynı zamanda kitapçı, doğal bilimler uzmanı ve eğitimci idi. 1890 - 1891 yıllarında Brezilya'da bir gezi yapmıştır. Kırk kadar roman ve hikâye yazmıştır. Bunlarda felsefenin pozitivist ve insancıl eğilimleri ile doğanın şair gözüyle anlatımının uzlaştırıldığı görülür. Baş eseri olan *Gody życia* (Hayat şölenleri) [1902] adlı eserinde hoş bir üslûpla küçük bir kadın hikâyesi anlatılır. Anlatışının çekiciliği, doğa duyusunun ince anlatımı dolayısiyle bu hikâye dünya edebiyatının üstün eserlerinden biri olmuştur: Eserleri: *Z ogniw życia* (Hayat halkaları) [1886]; *Z siół, pól i lasów* (Köylerden, tarlalardan, ormanlardan) [1887]; *Na pańskim dworze* (Beyin konağında) [1884] *Bełdonek* (Güzel avrat otu) [1888]; *Pan Jędrzej Piszczalski* (Bay J. P.) [1890]: *Bracia Tatary* (Tatar kardeşler) [1894]; *Przyjaciel koni* (At dostu) [1895]; *As* (Bemol) [1896]; *Margiela i Marielka* (M. ile M.) [1901]; *Gody życia* (Hayat şölenleri) [1902].

DYGAT [*dıgat*], **Stanisław** (doğ. 1914), Fransız asıllı Polonyalı yazar. Varşova'da doğmuştur. Varşova'da mimarlık öğrenimi gören D., II. Dünya Harbinde bir süre bir Alman toplama kampına kapatılmış, daha sonra gazeteci ve serbest yazar olarak çalışmıştır. D., önceleri W. Gombrowicz'in etkisi altında sürrealist hikâyeler yazmıştır. İlk romanında, kendi öz izlenimlerinin de kuvvetle sezildiği bir Alman toplama kampının tasvirine rastlanır. Daha sonraki eserlerinde genç Polonya aydınlarının burjuva geçmişlerinden sıyrılmağa çalıştıklarını alaycı bir şekilde anlatmıştır. Eserlerinde ince bir yapı, zarif bir şaka ve hiciv üslûbu yer alır. D. ın damarlarında dolaşan Fransız kanı, bütün eserlerinde, hattâ Polonya'nın özel amaçlarının ne olması gerektiğini tasvir ederken bile, açıkça sezilir. Eserleri: *Jezioro Bodeńskie* (Konstanz gölü) [1946]; *Pozegnania* (Vedalaşmalar) [1948]; *Pola Elizejskie* (Champs Elysées) [1949]; *Podróż* (Seyahat) [1957]; *W słotne wieczory* (Yağmurlu akşamlarda) [1958]; *Na pięć minut przed zaśnięciem* (Uyumadan beş dakika önce) [1960].

DYHRENFURTH [*dührenfurt*], **Günter Oskar** (doğ. 1886), İsviçreli jeolog ve coğrafyacı. Breslau'da doğmuştur. 1922 de Breslau'da. 1926 da Zürich'te profesörlük yapmıştır. 1930 ve 1934 te uluslararası Himalaya sefer kurulunun başında bulunmuştur. Bk. HİMALAYA.

DYJE [*dıye*] (Alm. Thaya), Çekoslovakya'da bir nehir. Kaynağı Bohemya - Moravya sırtlarında bulunan D.,

Böhmerwald'ın güney ucundan gelen Avusturya D. siyle birleşir. Bir süre Avusturya - Çekoslovakya sınırını izleyen D., Znofma'dan geçip Břeclav'ı aştıktan sonra da Morava'-ya karışır. Uzunluğu 320 km dir.

DYK [*dik*], **Viktor** (1877 - 1931), Çek şairi. Mělnik dolaylarındaki Pšov'da doğmuş, Lopud (Yugoslavya) da ölmüştür. D. bir çiftlik kâhyasının oğluydu. Praha'da hukuk öğrenimi görmüş, burada radikal sosyalist akımına katılarak bu akımı destekleyen yazılar yazmıştır. I. Dünya Harbinde tutuklanmışsa da, 1918 den sonra politika hayatına atılarak Nasyonal Demokrat Partinin parlamento üyeliğine seçilmiş, ayrıca «Národni listy» gazetesini çıkarmıştır. D., Dubrovnik (Ragusa) dolaylarında boğularak ölmüştür.

D., dekadans devrinin kederli havasını dağıtmağa çalışan şiirleriyle manzum hikâyelerinde, nesir ve dramlarında, alaylı ve yerici bir üslûp kullanmıştır. Bu üslûp içli ve duygulu şiirlerinde konu dağınıklığına yol açmakta ve eserlerine çoğunlukla polemik bir özellik vermektedir. D., ruh derinliklerinin anlaşılamayacağı inancına varmış olmakla birlikte, nihilizm akımına kendini kaptırmamış, halka hizmet etmeğe, onu hüküm süren siyasî ve toplumsal durumun eleştirmesini yaparak, içinde bulunduğu ruhî ve millî ilgisizlikten kurtarmağa çalışmıştır. Eserleri: *A Porta inferi* (Cehennem kapısı) [1897]; *Marnosti* (Lüzumsuz şeyler) [1900]; *Hučí jez* (Baraj uluyor) [1903]; *Buřiči* (Asiler) [1903]; *Konec Hackenschmidův* (Hackenschmidt'in sonu) [1904]; *Prosinec* (Aralık ayı) [1906]; *Milá sedmi loupežníků* (Yedi şakinin sevgilisi) [1906]; *Pohádky z naší vesnice* (Köyümüzden peri masalları) [1910]: *Zmoudření Done Quijota* (Don Quixote'nin uslanması) [1913]; *Lehké a těžké kroky* (Hafif ve ağır adımlar) [1915]; *Zapas Jiřího Macků* (J. Macek'in savaşı) [1918]; *Okno* (Pencere) [1920]; *Revoluční trilogie* (Devrim trilojisi) [1921]; *Poslední rok* (Son yıl) [1922]; *Prsty Habakukovy* (Habakuk'un parmakları) [1925]; *Můj přítel Čehona* (Arkadaşım Čehona) [1925]; *Sovkovy děti* (Sovek'in çocukları) [1929]; *Devátá vlna* (Dokuzuncu dalga) [1930].

DYLE [Flaman. *dąylı*, Fr. *dīl*], Belçika'da bir nehir. Uzunluğu 86 km dir. Brabant ve Anvers yönetim bölümlerinde kuzey ve batıya doğru akarak Mechelen'in kuzeybatısında Nethe nehri ile birleşir ve Rupel nehrini meydana getirir.

DYLE [*dīl*], Fransa'nın 1795 ten 1814 e kadar süren yönetim örgütünde bir il. Bruxelles, Louvain ve Nivelle adında üç ilçesi bulunan bu ilin merkezi Bruxelles şehriydi.

Dyle manevrası: Fransız - İngiliz kuvvetlerinin 1940 yılında Belçika'ya el atmak için hazırladıkları plana verilen ad.

İkinci Dünya Harbinin başlangıcında Belçika'nın müttefikler yanında savaşa katılması, Almanların bu ülkenin tarafsızlığını bozmasına bağlı idi ve ancak o zaman Fransız - İngiliz kuvvetlerinin Belçika topraklarına el atması söz konusu olabilirdi. Böyle bir el atmanın koşulları, daha önce Gamelin tarafından, Belçika genel kurmayı ile bağlantı sağlanarak incelenmişti. Uygulanmasındaki büyük gecikmeler yüzünden müttefik kuvvetlerin Liège ve Meuse'e dayanarak Albert Kanalına ilerleme planından vaz geçilmek zorunda kalınmıştı. Bu durum karşısında yalnız Anvers'e el atmak ve Sambre boyunca yarma yapmak gibi ölçülü bir plan da hazırlanmıştı (Escaut tasarısı). Sonunda ortalama çözüm yolu olarak D. M. seçilmiştir. Bu manevraya göre müttefik orduları Anvers - Louvain - Gembloux - Namur'-dan geçen ve Meuse ile Dyle'e dayanarak Bruxelles'i içine alan bir çiziyi tutacaktı. Böylece geniş bir manevra gerekmeyecek, fazla birlik kullanılmayacaktı.

Bu manevra, 10 mayıs 1940 ta uygulanmıştır. Kuzeyde VII. Fransız ordusu (Giraud), Hollanda'da Vesting'teki savunmayı kolaylaştırmak üzere Breda üzerine yürümüştür. Merkezde Gembloux çizisinin önünde, 12 - 15 mayıs arasında I. Fransız ordusu yerleşmiş; kuzeyde Gort komutasındaki İngiliz kuvveti, güneyde IX. ordu, Prioux süvari kolordusu ile bağlantı sağlanmıştır. Ancak, Albert Kanalı bölgesinde Alman kuvvetleri daha önce davrandığından, bu bölge dolaylarında bulunan Tirlemont, Hannut ve Huy'de 11 - 13 mayıs arasında zırhlı araçlarla şiddetli savaşlar yapılmıştır. Meuse boyunca tutulmuş olan Fransız çizisinin yarılması (bk. SEDAN YARMASI) üzerine Belçika'da bulunan müttefik kuvvetlerinin güneyden çevrilebilecekleri düşünülmüştür. Bu yüzden 17 mayıstan başlayarak Dendre'a doğru, daha sonra Escaut yoliyle Gand'dan Cambrai'ye kadar geri çekilmek zorunda kalınmıştır (19 mayıs). Ayrıca general Billotte, Dunqerque'i örtmek ve Abbeville'e erişip Flandra'daki müttefik ordularını kuşattıktan sonra kuzeye çark etmiş olan Alman tümenlerini karşılamak için güneye birlikler göndermek zorunda kalmıştır. Bk. DUNKERQUE SAVAŞI.

DYME (Lat., Yun. Dymē veya Dymai), Yunanistan'-ın Akhaia bölgesindeki on iki şehirden en batıdakinin adı. Bazı bilginler bugünkü Karavostasi yakınındaki kalıntıların, diğer bazı bilginler Kato - Akhaia köyü yakınındaki kalıntıların D. ye ait olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Bir söylentiye göre, D. Kaukonoslar bölgesinde Akhaiaların oturduğu sekiz yerleşme merkezinin birleşmesinden doğmuştur. D., M. Ö. 314 te Makedonyalıların boyunduruğundan kurtulduktan sonra, ikinci Akhaia Birliğine katılmıştır. Romalıların eline düştükten sonra Augustus zamanında Colonia Iulia, Augusta Dumaeorum adiyle sömürge haline getirilmiştir. M. Ö. IV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren D. ye ait bronz paralara rastlanmıştır. Başka bilginlere göre, D. nin kalıntıları Kato - Akhaia köyünün yakınındadır. Bu inanç, bölgesel geleneğe ve orada Roma sikkelerinin bulunmuş olmasına dayanmaktadır. Peiros ırmağının solunda uzanan bu bölgede, Olenos'un kalıntılarının bulunduğu kabul edilirdi.

DYMOND [*dąymınd*], **Jonathan** (1796 - 1828), İngiliz yazarı. Exeter'de doğmuştur. Essex'te keten eşya ticaretiyle uğraşırken, 1825 te bu şehirde Peace Society (Barış Derneği) nin bir şubesini kurmuştur. Başlıca eseri *Essays on the Principles of Morality* (Ahlâk ilkeleri üzerine denemeler) [1829] dir.

DYMOW [*dımov*], **Osip** (asıl adı: **Osip İzidorovič Perel'man**; doğ. 1878), Rus hikâyecisi. Białystok'ta doğmuştur. D. 1917 ekim devriminden sonra Amerika'ya göç etmiş, daha sonra Berlin'de yerleşmiştir. D., eserlerinde Yidiş dilini de kullanmıştır. Özellikle cinsel (érotique) öğelerin görüldüğü hikâye, roman ve piyesler yazmıştır. Kahramanlarının çoğunluğunda marazî özellikler göze çarpar. Küçük hikâyeleri izlenimci minyatürlerdir. Bunlarda olay kırıntıları, tamamlanmamış kelime ve cümleler, hayattan parçalar görülür. D., ayrıca şaşırtıcı karşılaştırmalar, etkili kelime karmaları kullanırsa da, çok kez aşırılığa ve yapmacılığa gitmekten kendini alamaz. D., 1910 dan sonra

orta sınıf halk tarafından çok tutulan ve okunan bir yazar olmuştur. Eserleri: *Golos krovi* (Kanın sesi) [dram, 1905]; *Zemlja tsvetet* (Toprak çiçek açıyor) [Hikâye, 1908]; *Nyu* (ad) [trajedi, 1908]; *Rasskazı* (hikâyeler) [1911]; *Tom lenie duha* (Ruh ıstırapları) [roman, 1912].

DYNA - SOAR [*dayna sōr*], X - 20, Amerika hava kuvvetlerinin hazırladığı bir uzay uçuş projesi. Buna göre, taşıyıcı kanatları bulunan, mürettebatlı bir kayma uydusu, dört katlı bir füze sistemiyle (Tıtan III C) ve 900 000 Kp (= 417 000 kg) lik itiş gücü sağlanarak 160 km yüksekliğe çıkarılacaktır. X - 20 10,5 m uzunluğunda, 6 m genişliğindedir. Bu tasarının 1966 yılında gerçekleştirileceği sanılmaktadır.

DYNATINAE [*dinatine*] **Scarabaeidae,** Kınkanatlılar (Coleoptera) dan Lamellicorn böceklerin bir alt familyası. Çağımızın en büyük böceklerinden bazılarını kapsar. Erkekler çoğunlukla büyük bir boynuzla silâhlandırılmıştır.

DYROFF [*dirof*], **Adolf** (1866 - 1943), Alman filozofu. Damm (Aschaffenburg dolayları) da doğmuş, Bonn'da ölmüştür. D., 1903 ten başlayarak Bonn Üniversitesinde profesörlük yapmış, *Ethik der alten Stoa* (Eski Stoa etik'i) [1897] gibi, felsefe tarihi ile ilgili eserler yazmıştır. Ayrıca *Renaissance und Philosophie* (Rönesans ve felsefe) [13 cilt, 1908 - 1920] adlı derlemeyi çıkarmıştır. Sistematik eserleri, Katoliklik alanındadır. Başlıca yazıları: *Einführung in die Psychologie* (Psikolojiye giriş) [1908]; *Religion und Moral* (Din ve ahlâk) [1925].

DYSART [*dayzırt*], doğu İskoçya'daki Fifeshire kontluğunda, Firth of Forth körfezinin kuzey kıyısında, Kirkcaldy'nin kuzeydoğusunda bir deniz limanı. 1930 da Kirkcaldy yönetim merkezine bağlanmıştır.

DYSON [*daysın*], **Sir Frank Watson** (1868 - 1939), İngiliz astronomu. Measham (Derbyshire) de doğmuş, Avustralya'ya yapmış olduğu bir geziden dönerken gemide ölmüştür. Cambridge'deki Trinity College'te öğrenimini tamamladıktan sonra Greenwich rasathanesinin asistanı olarak bilim hayatına atılmıştır. 1905 te İskoçya'ya gönderilmiş, 1910 a kadar orada kalmıştır. Daha sonra Greenwich rasathanesinin müdürü olmuştur. D., gök cisimleri mekaniğini, özellikle bir planetin etkisi altına giren bir uydunun hareketlerini, yıldızların ve yıldızlar arasında güneşin hareketlerini incelemiştir. Daha sonra, tam bir güneş tutulması sırasında ışık ışınlarının manyetik alanlar yüzünden sapması konusunda yapılan araştırmalarda rölativite kuramının öngördüğüne hemen hemen eşit sonuçlar elde etmiştir. Eserleri arasında *Astronomy, a Handy Manual for Students and Others* (*Astronomi*, öğrenciler ve başkaları için pratik el kitabı) [1912] anılmağa değer.

DYTISCIDAE [*ditiside*] (Yüzer kınkanatlılar), Çok hücreli hayvanlardan Eklembacaklılar (Arthropoda) dalından Gerçek eklembacaklılar (Euarthropoda) alt dalının Böcekler (Insecta) sınıfının Kanatlılar (Pterygota) alt sınıfından Kınkanatlılar (Coleoptera) takımının bir familyası.

İpliksel olan antenleri ve kuvvetli, kerpetenimsi mandibulaları vardır. Vücudu geniş ve arka bacakları yassı, yüzmeğe elverişli yapıdadır. Su hayvancıklarını yer. Dytiscus marginalis türü tanınmıştır.

DYUVERNUA (Fr. **Duvernois**), **Aleksandr L'voviç** (1840 - 1886), Fransız asıllı Rus Slavisti. Moskova Üniversitesinde okumuştur. Sonradan aynı üniversitede İslav dilleri profesörlüğüne getirilen D., büyük bir Bulgarca sözlük yazmıştır: *Slovar' bolgarskogo yazıka po pamyatnikam narodnoy slovesnosti i proizvedeniyam noveyşey peçati* (Halk edebiyatı ürünlerine ve yeni yayınlara göre Bulgar dili sözlüğü) [9 fasikül, 1886 - 1889].

DYVEKE [*düvekı*] **veya DUVEKE, DUIVEKE** (Lat. Columbula = küçük güvercin) (1491 - 1517 ?), Danimarka kralı II. Christian'ın metresi. Amsterdam'da doğmuştur. Christian, kendisini ilk önce Norveç'te bulunan Bergen'de tanımıştır (1507). D. nin annesi burada küçük bir han işletiyordu. D., metres olarak Christian'a Oslo'ya kadar eşlik etmiş, ilişkisini onun tahta çıkmasından ve 1515 te imparator V. Karl'ın kardeşi Isabella ile evlenmesinden sonra da devam ettirmiştir. Zehirlenerek öldüğü sanılıyor. D., XVIII. yüzyılda yazılmış bir trajedi ile çeşitli hikâye ve şiirlere konu olmuştur.

DZAOUDZI [*dzaudzi*], Komor takımadalarından Mayotte'ın doğusunda, Pamanzi adasının yakınlarında bir adacık Komor takımadalarının yönetim merkezi D. dedir.

DZAUDJİKAU [*dzaucikau*] (eski adı: **Vladikavkaz,** 1932 - 1944 yılları arasında kullanılan yeni adı: **Ordjonikidze**), Kuzey Oset Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin başşehri. Nüfusu 140 000 (1950) dir. Kafkas dağlarının kuzey eteklerinde, Terek ırmağı üzerinde yer alan şehir, Rostov - Baku demiryoluna bağlıdır. 1784 te kurulan bu kale, Daryal geçidini kontrol altına almıştır. 1863 yılına kadar Vladikavkaz kalesi Kafkasya'daki en önemli stratejik nokta sayılırdı.

Arkeolojik kazılardan anlaşıldığına göre, D. eski bir Alan yerleşmesidir. XIX. yüzyılın ortasında alım satım ve sanayi alanında da önem kazanan bu kale, sonradan bu bölgenin merkezi haline gelmiştir. Çevresinde bulunan Sadon madenlerinde çinko, kurşun, bakır ve gümüş elde edilir.

DZERJİNSK, Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetinin Gor'kiy bölge (oblast') sinde, Gor'kiy şehrinin 32 km batısında, Oka ırmağının sol yakasında bir şehir. Nüfusu 163 000 dir. Kimya ve kauçuk endüstrisi gelişmiştir.

DZERJİNSK: bir cadde

DZERJİNSKİY, Feliks Édmondoviç (1877 - 1926), Leh asıllı Rus politika adamı. Vilnyus (Pol. Wilno, Rus. Vil'na, Vil'no) ta doğmuş, Moskova'da ölmüştür. 1895 te Litvanya Sosyal Demokrat Partisine girmiş, 1896 da liseyi

bitirmiş ve 1897 de Kovno (Kaunas) da komünistlik propagandası yapmaya başlamıştır. 1897 de tutuklanmışsa da, hapisten kaçmıştır. 1898 de üç yıl için Vyatka guberniyasına sürülmüş, 1899 da sürgünden kaçarak Vılnyus'a gelmiş, daha sonra Varşova'ya gitmiştir. 1917 yılı martında patlak veren devrimde kürek cezasından kurtulmuştur. D. 1917 ekim devriminin hazırlanmasında büyük bir rol oynamıştır. Lenin tarafından Çeka (b. bk.) örgütünün kurulmasıyle görevlendirilmiş ve bu görevde sarsılmaz bir tutum göstermiştir. 1919 da iç işleri komiserliğine getirilen D., 1921 de ulaştırma komiserliğini almış ve iç savaşta bozulan demiryollarını onarmıştır. 1924 te Yüksek İktisadî Konsey başkanlığına atanmıştır.

F. E. DZERJİNSKİY

DZHAMBUL (Coğ.): bk. CAMBUL.

DZIATZKO [*dziatsko*], **Karl** (1842 - 1903), Alman kitaplıkçısı. Neustadt'ta doğmuş, Göttingen'da ölmüştür. D., 1872 de Breslau Üniversite kitaplığı müdürlüğüne getirilmiş, 1886 da Göttingen'da kitaplık müdürlüğü ve kitaplıkçılığa yardımcı bilimler profesörlüğünde bulunmuştur. D., Terentius'un eserlerinin yeni baskıları ile Plautus ve Terentius üzerine araştırmalar, ayrıca Breslau Üniversitesi alfabetik kataloğunda maddelerin sınıflaması hakkındaki Genel Yönerge (1886) ile *Sammlung bibliothekswissenschaftlicher Arbeiten* (Kitaplıkçılık konusundaki araştırmalar külliyatı) [1889 - 1902] adlı eseri yayınlamıştır.

DZIBAÏ TCHİNRÊG [*dzibai çinrēg*] (= Barış adağı), Tibet). ateş tanrısı Melha'ya, koruyuculuğunu sağlamak üzere, sunulan adak. Adama töreni, normal olarak, bir ölüm olayından sonra yapılır. Tibetlilere göre, âyini yöneten rahibin sihirli sözlerinin, ölen kişinin bütün günahlarını adağın yakıldığı fırında toplama ve adaklarla birlikte yanmalarını sağlama gücü vardır.

DZIERZON [*dzierjon*], **Johann** (1811 - 1906), Alman din bilgini ve arıcısı. Lowkowitz'te doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Arıcılığa yaptığı hizmet, portatif arı kovanlarının her yerde kullanılmasını sağlamış olmasıdır. Ayrıca bal arasındaki partenojenez olayını, yani dişi arılarım (kraliçe ve işçi arılar) döllenmiş; erkek arıların döllenmemiş, bakir yumurtalardan çıktığını bulmuştur. D., ayrıca *Theorie und Praxis des neuen Bienenfreundes* (Yeni başlayanlar için kuramsal ve pratik arıcılık) (2. bas. 1857] ile *Rationelle Bienenzucht* (Rasyonel arıcılık) [2. bas. 1878] adlı eserlerin yazarıdır.

DZIERŻONIÓW [*dzverjonyūf*] (Alm. Reichenbach), Polonya'nın Ślask bölümünde, Wrocław voyvodalığında, Góri Sowie'nin eteğinde, Świdnica'nın güneydoğusunda eski bir şehir. Nüfusu 25 600 dür. D. da pamuklu dokuma, madencilik ve kimya endüstrileri gelişmiştir.

DZIERŻYŃSKI, Feliks: bk. DZERJİNSKİY, Feliks Êdmundoviç.

DZILUMS [*dzilyums*], **Alfrēds** (doğ. 1907), Latviyalı romancı. Doles Jerči (Latviya) de doğmuştur. Tartu ve Riga'da okumuş; 1931 de Dole'de çifçiliğe başlamıştır. 1944 te Lübeck'e kaçmış daha sonra İsveç'e sığınmıştır. D. gerçekçi (realist) olarak her şeyden önce Leton pozivitizminin, köy yaşayışını yüceltenlerin temsilcisidir. Mizah ve tabiat tasvirlerinde büyük bir ustadır. Eserleri: *Rožena audze* (Gelişme) [1938]; *Viršu druvas* (Çalı tarlası) [1939]; *Saplēstā Krūze* (Kırık urna) [1942], *Sarkanais velns* (Kızıl şeytan) [1946]; *Celmenieki* (ad) [1948]; *Tornas grāvrači* (Thorn'daki hendek kazıcıları) [1949]; *Pārvietotie* (Yerlerinden kovulanlar) [1955]; *Mežlejas taurētājs* (Mežleja borazancısı) [1956].

DZIWNÓW (*dzivnūf*] (Alm. Dievenow), Polonya'da Szczecin (Alm. Stettin) voyvodalığının Kamien bölgesinde, deniz, tuz ve çamur banyoları ile tanınmış bir yer. D., eskiden Pomeranya'nın Cammin yönetim bölgesine bağlı ve nüfusu savaş öncesi (1939) sayımına göre 1 600 idi. D, Oder (Odra) ın denizle bağlantısını sağlayan ve şimdiye kadar üç metre derinliğinde kalması için çaba gösterilen D. deniz kolunun ağzında bulunan Camminer Bodden kıyısındadır. 1945 ten beri Polonya'ya bağlanmıştır.

E

E Türk alfabesinin altıncı harfi ve bu harfin işaret ettiği ses. Vokallerimizin ikincisi olan bu sesin ve bunu gösteren harfin adı *e*'dir. Latin alfabesine dayanan yazı sistemlerinde bu harf genel olarak 5. yeri alır. Fin alfabesinde 3., Macar alfabesinde 8. (normal *e*) ve 9. (*é* = uzun *e*), Hırvatçada 7., Çekçede 8., Polcada 11. (normal *e*) ve 12. (*ę* = geniz *e*'si), Litvancada da 7. (normal *e*), 8. (*ę* = geniz *e*'si) 9. (*ė* = kapalı uzun *e*) ve 10. (*ë* = *ie*) sıradadır. Kirilik alfabe ile yazılan dillerden bazılarında *e* ile *ě* (= *ie*) son zamanlara kadar iki ayrı işaretle gösterilirdi. Bu iki harfin Rus alfabesindeki yeri 6. ve 31., Bulgarcada da 6. ve 29. sırada idi. Düz *e*'yi gösteren harf Sırp alfabesinde 7. sıradadır; Ukrayncada, açık *e* (7. sıra), *ye* değerinde *e* (8. sıra) ve kapalı *e* (11. sıra) için ayrı ayrı harfler vardır Rus yazı sisteminde *e* harfi kelime başında ve kelime içinde *ye* okunduğu ve ancak konsonlardan sonra *e* değerinde bulunduğu için, kelime başlarında *e* sesini gösteren ayrı bir harf vardır (çevri yazısı: *è*); bunun yeri alfabede 32. sıradadır. Rusçada, ayrıca *yo* hecesini göstermek için, *e* harfinin üstüne *ë* şeklinde iki nokta konur.

Yunan alfabesinde normal *e*'yi ve uzun *e*'yi göstermek için 5. ve 7. sıralarda, E ve H şeklinde iki ayrı harf vardır: *e psilon* (= küçük *e*) ile *ēta*, ki bu sonuncunun Yeni Yunanca'daki değeri *i*'ye çevrilmiştir.

Eski Mısır yazısıyle Samî alfabelerde - Akkad, Ugarit ve Habeş sistemleri müstesna - *e* sesini gösteren harf yoktur. Klasik Arapçada yalnız *a*, *i* *u* vokallerine rastlanır. Sumer, Akkad, Ugarit, Eski Girit ve Eski Kıbrıs yazı sistemlerinde *e*'yi gösteren birer işaret vardı; Sumerce'deki bu işaretin aslı «kanal» ı gösteren bir resim - yazı idi. İbranca'da ve Süryanca'da *e* sesi vardır ve hangi konsona katılacaksa, o konsonu gösteren işaretin altına konan noktalarla belirtilir. İbranca'da kısa *e* harekesinin adı *segol*, uzun *e* harekesinin adı da *sere*'dir. Yakubî Süryanca'da *e* sesi, konson işaretinin sol üst köşesine küçük bir Yunan *e*'sinin ilâvesiyle gösterilir. Habeş alfabesi silabik olduğundan, kısa ve uzun *e* seslerini göstermek için, harflerin esas şekillerinde ufak değişiklikler yapılır.

Sumer		Ugarit	Girit	Kıbrıs	Avesta
Pktg	Çivi				

Eski Yakın Doğuda *e* esaslı yazı şekilleri

Mısır	Turu Sina	Himyeri	Byblos	Eski Fars	Ugarit	Fenike		Aramî	Eski İbrani	Yunan	Latin
						Eski	Yeni				
										E	E

E harfinin şekillenmesi

Hint - Avrupa dillerinden Eski Farsça'da *e* sesi bulunmadığı için, alfabesinde bunun işareti de yoktur. Avesta alfabesinde kısa ve uzun *e*'ler *y* + *o*'nun vesakı (Lat. ligatur) sayılır ve bileşik harflerle gösterilir. Pehlevi alfabesinde ise, *i*, *e*, *y* için tek bir harf kullanılır. Sanskrit dilinde monoftong *e* yoksa da, uzun *ai* diftongunun kısa değeri sayılan *e* diftongu için alfabede bu harfe yer verilmiştir.

E harfini Avrupa alfabelerine sokanlar Yunanlılar olmuştur. Yunanlılar kendi ihtiyaçlarını karşılayabilmek için,

Kapital	Unkial	Yarı Unkial	Minüskül	Kürsif İtalik
E	[illegible]	[illegible]	e	*e*

Latin alfabesindeki küçük *e* harfinin şekillenmesi

e sesinden ve bunu gösteren harften mahrum olan Fenike alfabesindeki *h* ve *ḥ* seslerini gösteren ve aspirasyon (soluk) veya yutak sesi oldukları için vokal değerine yaklaşan harfleri *e* ve *ē* değerleriyle kendi alfabelerine almışlardır. Mısır hiyeratik, Turu Sina, Himyer, Ugarit, Byblos ve Fenike yazı sistemlerinde *h*'yi gösteren işaretin aslı bir pencere kafesi veya bir çit resmi idi; Samice'deki aslî adı da *hoy* olmuştur. Yunan alfabesinde E ile H bu «kafes» veya «çit» resim - yazısının ana çizgilerini taşımaktadır. Her iki harf de Yunanlılardan Etrusklara ve Romalılara, onlardan da türlü Avrupa milletlerine, 1928 de de bize geçmiştir. Öbür harflerde de olduğu gibi, batı Avrupa'da E harfi Latincenin kapital (capital) E harfinden Orta Çağlarda unkıal (uncial) şekline geçmiş, ondan da minüskül (minuscul) ve kürsif - italik (cursif - italique) şekiller türemiştir.

Eski Türklerin Orhon alfabesinde *a* ve *e* sesleri aynı işaretle gösterilmiş, kapalı *e* sesini göstermek için *ı* ve *i* harfleri kullanılmıştır. Yenisey ve Talas alfabesinde ise kapalı *e* sesi için ayrı bir işaret bulundurulmuştur Uygur alfabesindeki durum da Orhon'daki duruma benzer. Buna karşılık, Mani alfabesinde *e* için ayrı bir harf yer almıştır. Türk Brâhmi alfabesinde kapalı ve açık *e*'ler ayrı işaretlerle gösterilmiştir. Soğdak alfabesinde *e*, Passe - pa alfabesinde de uzun *e* için birer işaret bulunmuştur. Çince'de ise Türkçenin *e* sesi *ye* hecesiyle karşılanmıştır. Bk. H. — A. D.

Türk fonetiği: Türkçe'de *e*, normal olarak orta uzunlukta söylenen bir sestir. Türk diyalektlerinde bunun uzun (*ē*) şekli de vardır. Bu ses özellikle Türkmence ve Yakutça'da kalmıştır. Bunlardan başka, öbür Türk diyalektlerinde de uzun *e* örneklerine rastlanır.

Türkçe *e* sesi, Ana Türkçe'deki **e* nin devamıdır. W. Radloff (*Phonetik der nördlichen Türksprachen*. Leipzig, 1882) Ana Türkçe'de yalnız *e* sesinin varlığını kabul etmiştir. Bu sesin karşılığı Volga Türk diyalektlerinde (ve Başkurtçada) *i*, Irtış Tatarcasında *e* veya *i*, Kazakça, Kırgızca, Sağayca, Koybalca ve Kaçacada *ė*. (kapalı *e*) öbür diyalektlerde ise normal olarak *e* dir. Ancak, V. Thomsen, daha Eski Türkçe'de *e* ile *ė* sesleri arasında bir fark gözetildiğini belirtmiş ve kapalı *e* (*ė*) sesinin Yenisey yazıtlarında özel bir yazı işareti ile yazıldığını tespit etmiştir. (V. Thomsen, *Une lettre méconnue des innscriptions de l'Iénissei*: Journal de la Société Finno - Ongrienne XXX, 4): èki «iki», *ėl* «kabile, il», *ėş* «eş, arkadaş», *ėt* - «yapmak, etmek», *bėl* «bel», *bėş* «beş», *yėtmiş* gibi. A. von Gabain (*Alttürkische Grammatik*. Leipzig, 1941) Brahmî alfabesinde *e*, *ē* ve *ė* seslerini tespit etmiştir. N. Poppe (Islamıca I, 410 - 414) Azerî Türkçesinde iki (açık ve kapalı) *e* vokali bulunduğunu ileri sürmüş ve *e* sesine karşılık olarak Çuvaşça'da *a*, *ė* sesine ise karşılık olarak Çuvaşça'da *i* veya *ᵊ* seslerinin kullanıldığını belirtmiştir. Gyula Németh 1914 te çıkan *Az ö'jakut hangtan alapjai* (Nyelvtudomânyi Közlemények XLIII, 298) adlı yazısında Türkçe'de *ė* sesi üzerinde durmuş, sonra bu konuda birkaç yazı daha yayınlamıştır (*Zur Kenntnis des geschlossenen e im Türkischen*: Kőrösi Csoma - Archivum I. Ergänzungsband (1939), 515 - 531; *Zu den* E *Lauten im Türkischen*: Studia Orientalia XXVIII, 14).

Anadolu (ve Rumeli) ağızlarında açık ve kapalı *e* sesleri bugün karışmıştır. Ancak, Türkçe *yer* sözü birçok ağızlarda kapalı *e* ile (*yėr*) söylenmektedir. Eski Türkçe *ėl* kelimesi de Anadolu'da *el* veya *ıl* şekillerinde kullanılır (Rumeli, Kocaeli) Ayrıca *işıt* sözünün halk arasında *ėşit* - şeklinde kullanıldığını da biliyoruz. Anadolu'da *ikiz* (< *iki*) sözünün *ėkiz* şeklinde söylendiği de malûmdur. Sonra, *giy* - yanında *gey* şekli de kullanılır. Bütün bu şekillerin eski *ė* sesinin kalıntısı olduğu anlaşılıyor. Ana Türkçe **e* sesi, Türk diyalektlerinde genel olarak *e*. *ė* ve *i* seslerine çevrilmiştir. Çuvaşça'da bu sesin karşılığı normal olarak *a* dır: Eski Türkçe *keç* «geçmek». Türkçe (Anadolu) *geç* -, Kırgızca *kėş* -, Tatarca (Kazan) *kiç* -, Yakutça *kes* -, Çuvaşça *kaś* - . Buna karşılık, Ana Türkçe *ė* sesi Türk diyalektlerinde ayniyle kalmış veya normal *e* ye çevrilmiştir. Yakutça'da *ė* sesi *ie* Çuvaşça'da ise *i* sesiyle karşılanmıştır. Eski Türkçe *bėş* «beş». Türkçe (Anadolu) *beş*, Kırgızca *bės*, Tatarca (Kazan) *biş*, Yakutça *bies*, Çuvaşça *pıl* -.

Türkçe *a* sesi bazı şartlar altında *e* ye dönmüştür. Örnekler: Türkçe *ana* > *anne*; Türkçe *alma* > *elma*; Türkçe *ala* > *elâ*; Türkçe *akça* «para» > akçe; Türkçe *yeşıl* (< *yaş*) > *yeşil*.

İMLÂ. Türkiye Türkçesinde açık ve kapalı *e* sesi arasındaki fark yazıda gösterilmez. Ancak, bazı hallerde kapalı *ė* sesi *i* harfiyle belirtilir (*ėl* «ülke» yerine *il* gibi). Eski kapalı *ė*, normal olarak *e* ye çevrilmiştir (*bėr*- yerine *ver*- gibi). — H. E.

E (Müzik), İtalyan ve Fransız musikisinde Mi ye; İngiliz musikisinde E ye karşılık olan ton. E., XVI. yüzyıldan beri C (Do, Ut) yi başlangıç alan C Dur (Do Majör, Ut Majör) dizisinin üçüncü tonudur.
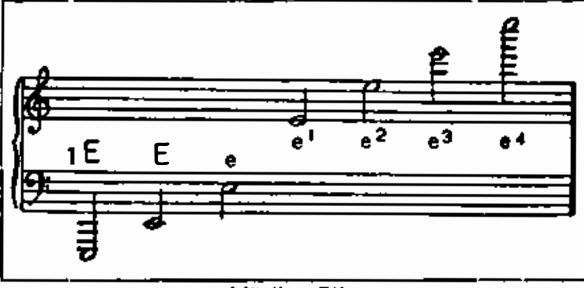
Orhon Yenisey	Soğdak	Uygur	Mani	Brahmi	Passepa	Moğol	Kalmuk	Mancu
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]

Türk, Moğol ve Mancu alfabelerinde *e* harfi

E (Coğ.), yön veya yer olarak Doğu (Fr. Est, İng. East) yu belirtmek için batıda kullanılan bir kısaltma.

E (Fizik), Elektron veya elektron yükü simgesi.

E (kimya), Einsteiniyum'un kimyasal simgesi.

Müzikte E'ler

E (Mate.): bk. E SAYISI.

E (Meteoroloji), atmosferin İyonosfer katının, yüksekliği 80 den 200 km ye kadar olan bölümüne verilen ad. Bu kat parçası ya E. katı, veya «Heaviside katı» adını alır.

E 39, sistostatik olarak etki yapan bir hazır ilâç. bk. KİNONLAR

E 605, Almanların 1944 te buldukları ve bileşimi dictil nitrofeniltiyofosfat olan çok etkili bir böcek öldürücü maddesine Almanların verdiği ad. Bu madde II. Dünya Harbinden sonra Amerikalılar tarafından Paratiyon adı ile yapılmağa başlandığından daha çok bu yeni ad ile tanınmaktadır. bk. PARATİYON

-E HALİ (Lat. Casus dativus, Fr. Cas datif, İng. Dative Case), isimlerin cümle kuruluşunda *-e* eki alarak, fiilin yöneldiği yeri bildiren çekim hali. ««*Ev - e* gidiyor. *Göğ - e* yükseldi. Elini *kitab - a* uzattı» cümlelerinde *ev - e, göğ - e, kitab - a* isimleri *-e* halinde olup, işin yönelmiş olduğu yeri bildirir. Bu hal, işin sonuçlandığı, bittiği yeri de anlatır: *Çamur - a* düşmek, *şehir - e* varmak, *ağaç - a* çarpmak gibi. Anlamca *- den hali* (b. bk,) nin karşıtıdır. *a. e, ı, i,* gibi sesli harfle biten kelimelere gelince *y* kaynaştırma sesini alır: Bahçe *- y - e,* baca *- y - a,* acı *- y - a*; isim tamlaması durumda bulunan gruplardan sonra ise kaynaştırma sesi olarak *n* alır: *Dağ başı - n - a, onun güzelliği - n - e, sanat sevgisi - ne* gibi.

- E H.. fiille yine yön, yer bildiren bir anlam ilgisi kurarak soyut isimlere de gelir: *Düşünce - ye* dalmak, *borc - a* batmak, *balâ - ya* düşmek, *muradı - na* ermek.

Yalnız fiile değil, isim soyundan bir kelimeye de isim cümlesi kuruluşu ile bağlı bulunan isimler - E. H ne girebilir: *Cami - e* yakın, *bahçe - ye* meraklı, *kumar - a* düşkün.

- E. H. nde bulunan isimler cümlede çeşitli görevlerde bulunur. 1. *Nesne*: Nesne, fiilden etkilenen varlığı gösteren öğe olduğuna göre «*Taş cam - a değdi.* Çocuk *kedi - ye* vurdu. *Yemeğ - e* el sürmedi» cümlelerinde - E H. nde bulunan isimler, nesne görevindedir. «*Kitab - ı çocuğ - a* ver. *Otomobil - i ağac - a* çarptı. *Kalem - i kâğıd - a* sürdü» cümlelerinde olduğu gibi, *- i* halindekilerle birlikte kullanıldığı için - E H. dekilere «ikinci nesne» adı da verilir. - E H. ndeki nesneler, ettirgen fiillerle kurulmuş cümlelerde çok kullanılır: «*Bahçe - yi işçi - ye* kazdırmak. *Yemeğ - i aşçı - ya* pişirtmek. *Eşya - yı komisiyoncu - ya* sattırmak» gibi. 2. Cümleyi yer ve yön bakımlarından tamlayan - E H. ndeki isimler ise *dolaylı tümleç* olur (Örnek için, tanımdan sonraki cümlelere bk.) 3. Fiile *zarf* olan - E H. nde isimler de vardır; bunlar başlıca amaç, karşılık (fiyat) bildirir: *Görme - ye* (görmek için) geldim *Et alma - ya* gitti. *Okuma - ya* çalışıyor». «Tanesi - ni *yüz kuruş - a* (yüz kuruş karşılığında) aldım. Portakal - ı *ucuz - a* sattım. Horozu *ördeğ - e* değiştim» gibi. Bu anlamla «Emeği *boş - a* gitmek. *Pisi pisine* ölmek. *Hiçe* saymak» gibi deyimler oluşmuştur.

E H ndeki kelimelerin sıfat olduğu da görülür: *Boş - a* söz, *boşun - a* gayret gibi.

E H. ndaki isimler, fiillere çok çeşitli anlam ilgileri ile gelir: «*Bir şey - e* zorlanmak, *biri - ne* aşık olmak, bir *şey - e* ihtiyacı bulunmak». Ayrıca, tamlanan eki almış isimlerle «*inad - ı - na* yapmak, *zıdd - ı - na* gitmek, *olur - u - na* bağlamak» gibi kullanışlara rastlanır. «*Taban taban - a* zıt, *kök kök - e* girmek, *ayak ayağ - a* yatmak, *diş diş - e* çekişmek» gibi tekrarlı isimlerin sonuna geldiği olur.

E H. ndeki isimler bazı edatlarla uzatılabilir. Bunlardan başlıcaları şunlardır - *e karşı* (düşman - a karşı, halk - a karşı, güneş - e karşı), *- e doğru* (ev - e doğru, akşam - a doğru, yukarı - ya doğru), *-e kadar* (durağ - a kadar, sabah-a kadar, haberin yayımı - na kadar), *-e dek, değin* (Sabah - a dek, akşam a değin).

e - gelince «İşin bu yönüne gelince» gibi sözlerde, yeni bir nokta, soru ele alındığını belirtmek için kullanılan bir şekildir. — B. G.

E SAYISI, Doğal logaritmanın temel sayısı. Matematik analizde (n) sonsuza gittiği vakit

$$\left(1 + \frac{1}{n}\right)^n$$

nin limiti. Bu anlatım binom teoremi yardımiyle

$$e = 1 + \frac{1}{1} + \frac{1}{2!} + \frac{1}{3!} + \dots + \frac{1}{n!} + \dots$$

şeklinde de yazılabilir Bu sonsuz serinin toplamının

$$e = 2{,}71\ 828\ 182\ 845\dots$$

olduğu gösterilir. *e* sayısı transandat sayılar sınıfına girer; yani *e* sayısını kök olarak kabul eden, katsayıları tamsayılar olan hiçbir cebrik denklem yoktur. Bu önemli teorem 1873 te Fransız matematikçisi Charles Hermite tarafından ispatlanmıştır.

e sayısı üstel fonksiyonların anlatılışında da önemli bir rol oynar. e^x üstel fonksiyonu da bir limit işlemiyle

$$\lim_{n \to \infty} \left(1 + \frac{x}{n}\right)^n = e^x$$

şeklinde açıklanır. *e* sayısı kompleks sayılar kuramında da karşımıza çıkar. Euler formülü olan

$$e^{i\theta} = \cos\theta + i \sin\theta$$

anlatımı kompleks bir sayının kompleks düzlemdeki gösterilişi için önemlidir. Bk. KOMPLEKS SAYILAR, ÜSTEL FONKSİYON. — A. Y. Ö.

EA, Sumerlerin yer tanrısı. E., önce Nudimmud veya Nidum adiyle tanınmıştır. Babillilerin yaratılış efsanesinde adı geçen Tiamat, Apsu ve Mommu'ya karşı olarak, yeniden düzenlenen sıraya göre Babil tanrılarının birincisidir. E., iç temizliğinin önderi sıfatiyle Apsu ve Mammu ile çarpışmış ve onları, kudretli bir sihir kelimesini söyleyerek yenmiştir. E., bunun üzerine, anası olan ve «Tatlı su denizi» anlamına gelen Apsu'yu odalara bölerek kendisi için bir dinlenme yeri yapmıştır. Daha sonra Tiamat, Apsu'nun ölümünün öcünü almak için kötülük kuvvetlerini topladığı zaman E., Anşar'ın yardımına baş vurmuş, Anşar da Marduk'u yeni tanrıların başına getirmiştir. Marduk yenilen Kingu (b. bk.) nun kanından insanoğlunu yaratmıştır. E,.

Eridu (b. bk.) nin su tanrısı ve aynı zamanda kıskançlığı yüzünden insanlığı sonsuz hayattan yoksun etmiş bulunan bilimler tanrısı ve bundan başka öteki üyeleri Anu ve Enlil olan tanrılar üçlüsünün üçüncü üyesi idi. Kız kardeşlerinden biri Nina'dır. E., Oannes'in öteki bir adıdır ve Damkina'ya sayılabilir.

EADMER [*ędmïr*] **veya EDMER** [*ędmïr*] (aş. yu. 1060 - aş. yu. 1124), Canterbury'li İngiliz keşişi ve tarihçisi. 1120 yılında İskoçya kralı I. Alexander'ın tavsiyesi ile St. Andrews başpiskoposluğuna seçilmiştir. Bununla birlikte kral, E. ın İngiliz başpiskoposları tarafından takdis edilmesine izin vermemiştir. E., *Historia novorum* adlı bir kronik yazmıştır. Bu eser 1066 - 1122 yılları arasındaki olaylayları kapsar, E., ayrıca yakın arkadaşı olan St. Anselm'in hayatını *Life of Saint Anselm* (St. Anselm'in hayatı) adlı eserinde yazmıştır.

EADRED [*ędred*] **veya EDRED** [*ędred*] (ölm. 955), İngiliz kralı. Frome (İngiltere) da ölmüştür. Edward the Elder (Yaşlı E.) ile Eadgifu'nun en küçük oğludur. 946 da kardeşi I. Edmund'un yerine tahta geçmiştir. Devlet yönetiminde gerçek yetki, anasının ve St. Dunstan'ın elinde kalmıştır. Krallık devrinin başlıca olayı, Northumbria ayaklanmalarıdır.

EADS [*īdz*], **James Buchanan** (1820 - 1887), Amerikalı mühendis ve mucit. Lawrenceburg (Indiana) ta doğmuş, Nassau (New Providence) da ölmüştür. Su altı kurtarma çanını icat etmiştir. Kurtarma çanınını nehirlerdeki batık buharlı gemilerden eşya kurtarmakta kullanmak üzere ortaklık kurmuş ve bu yoldan büyük bir servet yapmıştır (1848 - 1857). E., Ayrılma Savaşında kuzevlilerin Mississippi nehrini denetlemelerini sağlayacak bir zırhlı gambot filosu kurulmasını teklif etmiş (1861), böyle bir filoyu donatıma hazır bir durumda 65 günde teslim etmeği üzerine almış, verdiği sözü gününde yerine getirmiştir. 1867 - 1874 yılları arasında Mississippi nehri üzerinde St. Louis'deki Eads köprüsünü yapmıştır. 1874 te Amerikan Kongresine Mississippi'nin bir ağzını Meksiko körfezine bağlamak ve açılan kanalı gemilerin geçmesine elverişli derinlikte tutmak önerisinde bulunmuştur. Bu tasarısında bir dalgakıran sistemi yaparak başarı kazanmıştır (1879). Öldüğü sırada Panama kanalı yolundan 2 000 mil daha kısa ve Tehuantepec berzahından geçecek olan bir gemi - demiryolu sistemi üzerinde çalışıyordu.

EAGLE [*īgl*], Amerika Birleşik Devletlerinde 1795 te basılmağa başlayan ve 1934 yılına kadar sürümde kalan altın sikkenin halk dilindeki adı. Değeri 10 Dolar olan bu sikkeden yarım, çeyrek ve iki E. lik paralar basılmıştı. Bileşiminde fazla altın bulunduğu (ağırlığının % 19 u) için halk arasında büyük rağbet görmüştü. Sikkenin arka yüzünde, ağzında bir defne çelengi tutan bir kartal şekli bulunduğundan bu adı almıştır (İng. Fagle = kartal).

EAGLE (ön ve arka)

EAGLE LAKE [*īgl leyk*], Amerika Birleşik Devletlerinde, Texas'ın güneydoğusunda, Colorado County'de, Colorado River'ın yakınlarında, Houston'ın güneybatısında bir şehir. E. L. bir demiryolu kavşak noktası ve çeltik sanayi merkezidir. Nüfusu 2 787 (1950) dir.

EAGLE PASS [*īgl pæs*], Texas'ın güneybatısında, Rio Grande kıyısında bir şehir ve gümrük limanı. E. P., Maverick County bölgesinin merkezidir. E. P., Amerika - Meksika savaşı sırasında Amerika Birleşik Devletleri ordusunun konak yerlerinden biri idi (E. P. Ordugâhı). 1849 daki «altına hücum» dalgası süresince California'ya giden arayıcıların uğrak yerlerinden biri olmuştur.

EAGLEHAWK [*īglhōk*], Avustralya'nın güneydoğusunda, Victoria eyaletinde Melbourne'ın 160 km kuzeybatısında bir şehir ve madencilik merkezi. Yönetim bakımından Bendigo'nun bir bölümü sayılır.

EAKER [*ęykïr*], **Ira Clarence** (doğ. 1896), Amerikan hava generali. Field Creek (Texas, Llano County) te doğmuştur. II. Dünya Harbinde Avrupa üzerine akın yapan ilk ağır bombardıman filosuna komuta etmiştir 1917 de kara kuvvetleri sınıfından hava kuvvetlerine geçmiştir. 1926 da bir iyi niyet gezisi yaparak Güney Amerika üzerinden uçmuştur. 1929 da dünya uçuş mukavemet rekorunu kıran Amerika Birleşik Devletleri ordusuna ait Question Mark adlı uçağın baş pilotluğunu yapmıştır. 1936 da aletlerle idare edilen ilk kıtalararası uçuşu tamamlamıştır. 1942 de Amerika Birleşik Devletleri Avrupa bombardıman filoları komutanlığına getirilmiştir. 1943 şubatında Avrupa'daki Amerika Birleşik Devletleri ordusu hava kuvvetleri komutanlığına atanmıştır. 1944 - 1945 te Akdeniz müttefik hava kuvvetlerine komuta etmiştir. 1945 - 1947 yıllarında Amerika Birleşik Devletleri ordusunun hava kurmay başkanlığını yapmıştır.

EAKINS [*ęykinz*] **Thomas Cowperthwait** (1844 - 1916), Amerikan ressamı ve öğretmeni. Philadelphia'da doğmuş, aynı yerde ölmüştür. E., önce Philadelphia'da resim ve anatomi öğrenimi görmüş, sonra Paris'te Jean Léon Gérôme, Bonnat ve başka ressamların yanında çalışmıştır. Pennsylvania Güzel Sanatlar Akademisinde bir süre ders vermişse de, 1886 da buradan ayrılmıştır. Ne resimleri, ne de öğretim ilkeleri çağdaş ressamlarca fazla bir anlayışla karşılanmıştır. Bununla birlikte sert ve uzlaşmaz realizmi ve keskin kavrayışı, onun daha sonra Amerika'nın en güçlü ve orijinal ressamlarından biri olarak tanınmasını sağlamıştır. İlk yaptığı resimlerde günlük yaşayış ve spor konularını işlemişse de, daha sonra portreciliğe dönmüştür. Sulu boya, heykelcilik ve hareketli fotoğraf tekniği ile de uğraşmıştır. En çok tanınan eserleri «Profesör Gross'un ameliyat kliniği» ve «Satranç oyuncuları» adlı yağlı boya resimleridir. Eserleri, Washington, New York ve Texas'taki resim galeri ve müzelerinde toplanmıştır.

EALING [*īling*], Londra'nın batı yönündeki bir dış mahallesi. Şehrin merkezinden 15 km uzaktadır. Middlesex County'ye bağlıdır. Nüfusu, (Hanwell, Greenfield ve 1926 - 1928 arasında buraya katılan bölgeler nüfusuyle birlikte) 187 300 (1951) dür.

E. A. M. (Yun: Ellinikón Apeleftherotikón Métopon = Millî Kurtuluş Cephesi) nin kısaltması. Alman işgaline kar-

şı 1943 te kurulmuş olan Yunan direnme teşkilâtı. Marx'cı eğilimli olan E. A. M., E. L. A. S. adı altında tam manasiyle askerî birlikler meydana getirmiştir. E. A. M., 1944 te kurulan yeni Yunan hükûmetini tanımamış ve 1949 a kadar iç savaşı sürdürerek kurtuluştan sonra Yunanistan'da büyük yıkımlara yol açmıştır.

EANNATUM (M. Ö. III. binyıl). Sumerler zamanında Lagaş şehri *patesi* (kâhin - kral) si. Akurgal'ın ardılıdır. Komşu Umma şehri ile savaşarak Umma'lıları yenmiştir E., bu zafer üzerine «Akbabalar anıtı'nı diktirmistir. (aş. yu. M. Ö. 2500). 1877 - 1900 ve 1903 te yapılmış olan Tello (lagaş) kazılarında ortaya çıkan dikilitaş şeklindeki bu anıt, parçalanmış durumdadır. Anıtın ele geçen yedi parçasından altısı Louvre'da, biri British Museum'da bulunmaktadır. Dikilitaşın her iki tarafında yazıt ve kabartmalar vardır. Ön tarafta din ve mitoloji arka tarafta tarih konuları (E. ordusunun başında, E. ve harp tutsakları v. b.) işlenmiştir. E. başka yazıtlar da bırakmıştır (E. un soyu, E. un zaferleri). Bunları British Musseum'dadır.

EANNATUM dikilitaşından bir parça

EARHART [*ærhart*], **Amelia** (evlilik adı: **Putnam**) (1898 - 1937), Amerikalı kadın havacı. Atchison (Kansas) da doğmuş, Pasifik üzerinde yaptığı bir uçuşta baybolmuştur. E., yalnız başına Atlantik'i (1932) ve Havai ile California arasında Pasifik'i (1935) lik geçen kadın havacı olarak tanınmıştır. 1927 de Massachusetts'teki öğretmenliğini bırakarak Wilmer Stutz ve Louis Gordon ile birlikte Newforundland'tan havalanıp Atlantik'i geçmiş ve Wales'teki Burry Port'a inmiştir (haziran 1928). «Cosmopolitan» dergisinin havacılık bölümünü yönetmiş (1928 - 1930) ve Ludington Havacılık Ortaklığının başkan yardımcılığında bulunmuştur (1930-1931). Bir dünya turu yapmak üzere giriştiği son uçuşundan dönmemiştir. 1931 yılında Georg Palmer Putnam ile evlenmiştir. Kocası E. ın *Last Flight* (Son uçuş) adlı kitabını 1938 de yayınlamıştır. E., *20 hours 40 minutes* (20 saat 40 dakika) [1928] adlı bir kitap da yazmıştır.

A. EARHART

EARL [*ırl*] (Anglosaksonlarda *eorl*, Danimarkalılardaki *Jarl*'den türeme), İngiliz soyluluk sanı: Kont. F., önce Büyük Knut devrinde, bağlı krallıklardan birinin naipliğine verılen ve Saksonlardaki Ealdorman (Alderman) ın yerine geçen bir san iken Normanlar zamanında herhangi bir görevle ilişkisi olmayan bayağı bir san haline gelmiş, babadan oğula geçmeğe başlamıştır. E. ler bir süre kont adiyle anılmışlardır. Eşlerine bugün bile Kont denilmektedir. E., önceleri babadan oğula kalan en yüksek soyluluk sanı iken III Edward'ın 1337 de en büyük oğluna Cornwall dukası sanını vermesi üzerine ikinci dereceye. markiliğin ortaya çıkarılmasiyle de üçüncü dereceye düşmüştür.

EARL MARSHAL OF ENGLAND [*ırl mąrşıl ìv iŋglìnd*], İngiliz görev ve soyluluk sanı. E. M. çok eski çağlardan beri devletin başlıca memuriyetlerinden biri olmuş, Norman ve Plantagenet kralları devrinde bu sanı taşıyanlar şövalyelik mahkemelerinde yargıçlık etmişlerdir. 1672 den beri bu san babadan oğula geçer olmuş ve Howard ailesi (Norfolk dualarıı) nde kalmıştır. E. M., bugün Heralds' College (Armalar kurulu) in başkanıdır. Bu kurul, arma ve bayraklarla ilgili konularla uğraşır ve protokol işlerine bakar.

EARLE [*ìrl*], **John** (aş. yu. 1601-1665), İngiliz rahıbi ve deneme yazarı. York'ta doğmuş, Oxford'ta ölmüştür. E., Oxford Üniversitesinde okuduktan sonra, veliaht Charles (sonra: II. Charles) ın özel öğretmenliğine atanmış ve bütün hayatı boyunca kral tarafından korunmuştur. 1662 de Worcester piskoposu olmuş ve 1663 ten ölümüne kadar Salisbury piskoposluğunda bulunmuştur. Edebiyat alanında önemli eseri *Microcosmographie* (İnsanların küçük dünyası) [1628] dir. Bu eserde XVII. yüzyılda çok sevilen bir edebî tür olan karakter çözümlemeleri görülür. Çözümlemede tek tek insanlardan çok insan tipleri ele alınır. E., konu olarak rastgele insanları ele almış ve kişilerin tasvirlerini yaparken aynı zamanda bunları düşündürücü ve ahlâk dersi verici bir şekle sokmayı başarmıştır. E in üslûbu Sir Thomas Overbury gibi karakter yazarlarınkinden daha ölçülü ve daha bilimseldir.

EARLE [*ìrl*], **John** (1824 - 1903), İngiliz bilgini. Churchstow (Devonshire) da doğmuş, Oxford'ta ölmüştür. 1845 te Oxford Üniversitesini bitirmiş, 1848 de Oriel College'in öğretim üyesi, 1849 da beş yıl için Anglosakson kürsüsü profesörü, 1852 de de kolej tutuor'u olmuştur. 1857 de Bath yakınlarındaki Swanswick'in rektörlüğüne aday gösterilmiş ve 1871 de Wells katedralinde Wanstow ödenekli papazlığı (prebend) na getirilmiştir. 1873 - 1877 yılları arasında Bath kilise mahkemesi üyesi (rural dean) olmuştur. 1876 da yeniden Oxford Anglosakson kürsüsü profesörlüğüne getirilmiştir. Eserleri arasında *Two of the Saxon Chronicles Parallel* (Karşılaştırmalı olarak iki Sakson kroniği) [1865]; *The Philology of the English Tongue* (İngiliz dili filolojisi) [1866]; *Book for the Beginner in Anglo-Saxon*

(Anglosaksoncaya başlayanlar için kitap) [1866]; *English Plant Names* (İngilizce bitki adları) [1880]; *Anglo-Saxon Literature* (Anglosakson edebiyatı) [1884]; *English Prose* (İngiliz nesri) [1890] anılmaya değer.

EARLE [*irl*], **Pliny** (1762-1832), Amerikalı mucit. Leicester (Massachusetts) de doğmuş, orada ölmüştür. 1785 te pamuk ve yün taramada kullanılan makine ve el taraklarının yapımı ile uğraşmaya başlamış, 1790 da bu tarakları yapabilecek bir makine meydana getirmiştir. Bu taraklar sayesinde bir kişinin 15 saatte yapabileceği bir işin süresi birkaç dakikaya inmektedir.

EARLOM [*ırlım*], **Richard** (1743 - 1822), İngiliz gravürcüsü Londra'da doğmuş orada ölmüştür. E., gravürün bütün usullerini uygulamış, çoğu zaman aynı levha üzerinde kazı-kalem, beşik-kalem ve ofort üslûbunu bağdaştırmıştır. E., özellikle kara üslûb (manière noire) un üstadı sayılır («Betşeba» ve «Abisag» adlı gravürleri). Van Huysum'un *Fleurs* (Çiçekler); Maria dei Fiori'nin *Concert d'oiseaux* (Kuşlar konseri) adlı tablolarından yaptığı aydınlık estamplar da çok beğenilir.

EARLY [*ırli*], **Jubal Anderson** (1816-1894). güneyli Amerikan generali. Franklin (Virginia) de doğmuş, Lynchburg (Viginia) te ölmüştür E. Topçu subayı iken 1838 de ordudan ayrılarak avukatlığa başlamıştır. 1847 Meksika Seferi sırasında, daha sonra Ayrılma Harbinde güneyli Konfederasyon Devletleri safında askerlik hizmetine girmiştir. 1861 Bull Run meydan muharebesinde yararlık göstermişse de, 1865 te Custer'a yenilmiş ve General Lee tarafından komutanlıktan uzaklaştırılmıştır.

EARLY ENGLISH [*ırli iŋgliş*], İngiliz mimarisinde ilk gotik çağı üslûbuna (aş. yu. 1170 - 1270) verilen ad.

EARN [*ırn*] **GÖLÜ** (İng. Loch Earn), Büyük Britanya'da İskoçya (Perthshire) da bir göl. Tay körfezine dökülen 70 km uzunluğundaki Earn nehri vâdisinin sonundadır.

EAST [*îst*], **Edward Murray** (1879 - 1938), Amerikalı biyolog. Du Quoin (Illinois) de doğmuştur. Illinois Üniversitesi Tarım Deneme İstasyonunda çalışmış (1900 - 1905), Harvard Üniversitesinde bitki morfolojisi asistanı (1909 - 1914) ve profesörü (1914 - 1926) olmuştur. 1926 dan sonra jenetik profesörlüğüne getirilmiştir. E., aynı zamanda Amerika Birleşik Devletleri tarım bakanlığının tütün yetiştirme usulleri denetmenliğini de yapmıştır (1908 - 1918). Eserleri arasında *Heterozygosis in Evolution and Plant Breeding* (Evrimde ve bitki türleri yetiştirmede heterozigoz) [1912]; *Inbreeding and Outbreeding* (Endogami ve egzogami veya tür içi ve dışı çaprazlama) [1919]; *Mankind at the Crossroads* (Yol kavşağında insanlık) [1923]: *Heredity and Human Affairs* (Kalıtım ve insan hayatı) [1927] sayılabilir. Ayrıca *Biology in Human Affairs* (İnsan yaşayışında biyoloji) [1931] i de yayınlanmıştır.

EAST [*îst*] **(veya EASTE, EST, ESTE), Thomas** (aş yu. 1540 - 1608), İngiliz nota yayımcısı. Londra'da çalışmış, Elizabeth çağı İngiliz madrigalcilerinin notalarını yayınlamıştır. Yayınları arasında Byrd'ın *Psalmes, Sonets, and Songs* [1587]. *Musica transalpina* [1588] ve *The Whole Booke of Psalms* [1592] adlı eserleri sayılabilir. Thomas E. in oğlu olduğu sanılan *Michael E.* (aş. yu. 1580 - 1648) kilise musikisi ve 7 defter madrigal bestelemiş 1618 den ölümüne kadar Lichfield'de katedral korosunu yönetmiştir.

EAST ANGLIA (Coğ.): bk. DOĞU ANGLIA.

EAST BARNET [*îst bırnet*] **veya EAST BARNET VALLEY**, [*ist bırnet væli*], Orta İngiltere'nin doğusunda, Hertfordshire'e bağlı bir şehir semti. E. B., Barnet'in güneydoğusunda ve Londra'daki King's Cross istasyonunun kuzeybatısındadır. E. B. Londra'yı çevreleyecek olan yeşil kuşak projesine alınmıştır. Nüfusu 40 414 (1951) tür.

EAST BENGAL (Coğ.): bk. DOĞU BENGAL.

EAST CHICAGO [*îst şikagou*], Amerika Birleşik Devletlerinde, Indiana eyaletinin Lake County yönetim bölgesinde, Michigan gölü kıyısında, Chicago'nun güneydoğusunda bir şehir. Şehirde birçok sanayi toplanmıştır. Mamulleri arasında çelik, çimento, kimyevî maddeler, kok kömürü, petrol, ürünleri kurşun, çinko, alçı, demiryolu gereçleri ve teneke levhalar sayılabilir. Nüfusu 57 669 (1960) dur.

EAST CLEVELAND, [*îst klîvlînd*], Amerika Birleşik Devletlerinde, Ohio devletinin kuzeydoğusunda, Cuyahoga County'de. Cleveland'in kuzeydoğusunda bir şehir; Cleveland'ın varoşlarındandır. Nüfusu 37 991 (1960) dir.

EAST COOLGARDIE [*îst külgardi*] **ALTIN ALANI** (İng. East Coolgardie Gold Field), Avustralya'nın güneybatısında, orta Batı Avustralya'nın güneyinde demiryolu ile Perth'e doğudan 380 mil uzaklıkta bulunan bir maden alanı. 1892 yılında bu bölgede altın bulunması üzerine pek çok insanın yerleştiği bu yer, büyük bir gelişme göstermiştir. Perth yakınlarındaki Mundaring Weir'den E. C. ye 570 km lik ana su borusunun döşenmesi 1930 te tamamlanmıştır. Bu boru ile altın alanına yılda aş. yu. iki milyar galon su akıtılmaktadır. Coolgardie kasabasını çevreleyen E. C. altın alanı, Avustralya'nın en zengin yataklarını barındırır; şimdiye kadar Batı Avusturalya'nın altın üretiminin yarıdan çoğunu sağlamıştır. Alanın genişliği aş. yu. 1 000 km² dir.

EAST DETROIT [*îst ditroyt*], Amerika Birleşik Devletlerinde, Aşağı Michigan'ın güneyinde, Macomb County yönetim bölgesinde bir şehir. Detroit'ın varoşlarındandır. Nüfusu 45 756 (1960) dır.

EAST END veya EAST-END [*îst end*], halk arasında, Londra'nın Bank of England (İngiliz Bankası) (şehrin merkezine düşen bir yapı) ın yahut Tower Bridge (Tower köprüsü) in doğusunda kalan semte verilen ad. Aş. yu. Stepney, Poplar, Shoreditch ve Bethnal Green şehiriçi ilçelerini içine alır. Whitechapel ve Limehause mahalleleri de E. E. e girer E. E adı daha zengin ve kibar bir semt olan Westend'in gelişmesiyle, XVII. yüzyılın sonlarına doğru kullanılmağa başlanmıştır. E. E. da gemi yapımı XIX. yüzyılda önem kazanmıştı. Stepney ve Poplar ilçelerinde Londra limanının bazı dokları bulunur. Stepney'de ayrıca elbise dikimevleri vardır. Shoreditch ve Bethnal Green'de mobilya yapımevlerine rastlanır. E. E. in bazı kesimlerinde kürk kaplamacılığı ve kürkçülük önem kazanmıştır. Bk. WEST END.

EAST GALLOWAY [*îst gæloıvey*], İskoçya'daki Kirkcudbright Kontluğunun eski adı.

EAST HAM, [*îst hæm*] güneydoğu İngiltere'de Essex'te kontluk merkezi olan bir kasaba (county borough) liman ve endüstri merkezi. Londra'nın doğusunda Thames nehri kıyısındaki dış mahallelerden biridir. E. H. ın güney

bölümünde çeşitli endüstri kuruluşları ve büyük doklar vardır Nüfusu 120 873 (1951) tir.

EAST HARTFORD [*īst hartfīrd*], Amerika Birleşik Devletlerinde, Connecticut devletinde, kuzeyde, Hartford County yönetim bölgesinde bir şehir. Connecticut nehrinin kıyısında, Hartford'un karşısındadır. Uçak motörü ve yedek parçaları yapımı ile tanınmıştır. Nüfusu 43 977 (1960) dır.

EAST INDIA COMPANY [*īst indiī kampīni*] (Doğu Hindistan Ortaklığı), Hindistan ve Güneydoğu Asya ile ticaret yapmak üzere kurulmuş olan çeşitli ortaklıklara verilen ad. Bu ortaklıklar arasında en ünlüsü English E. I. C. (İngiliz D. H. O.) dir. Bu ortaklık 1 600 yılında kraliçe Elizabeth'ten 15 yılda bir yenilenmek üzere Hint ve Pasifik okyanuslarında ticaret etme imtiyazını almıştır. Ortaklık önce Hollandalılarla iş birliği yaparak Portekiz gemilerini imtiyaz bölgesinden uzaklaştırmış, daha sonra Fransızlarla uğraşmak zorunda kalmıştır. 1757 de Sir Robert Clive'ın komutasındaki ortaklık ordusu, Fransızları Plassey'de kesin bir yenilgiye uğratmıştır. Bunun üzerine Hindistan, E. I. C. nin eline geçmiş, ortaklık 1857 de Sepoy'lar adı verilen yerli askerlerin ayaklanmasına kadar bu ülkeyi kral adına yönetmiştir. Ayaklanmanın büyük güçlüklerle bastırılmasından sonra ortaklık 1858 yılında dağıtılmış. Hindistan'ın yönetimi doğrudan doğruya İngiliz hükümetine geçmiştir.

EAST INDIES (Coğ.): bk. DOĞU HİNT.

EAST LANSING [*īst lænsing*], Amerika Birleşik Devletlerinde, Aşağı Michigan'ın güney bölümünde bir şehir. Batısındaki Lansing'e bitişmek üzeredir. Michigan State College of Agriculture and Applied Science buradadır. Nüfusu 30 198 (1960) dir

EAST LIVERPOOL [*īst livīrpūl*] (eski adları: **Fawcett's Town,** Liverpool), Doğu Ohio'da, Columbiana County yönetim bölgesinde Ohio nehri kıyısında, Pittsburgh'ın kuzeybatısında bir şehir. Önemli bir çömlekçilik merkezidir. Başkaca, fıçılar ve çelik mamuller de yapar 1798 de kurulmuştur. Nüfusu 22 306 (1960) dır.

EAST LONDON [*īst landīn*] (eski adı: **Port Rex**), Güney Afrika Birliğinin Ümit Burnu eyaletinde, Port Elizabeth'in doğusunda Buffalo nehri ağzında liman. Memleketin iç bölgesine demiryolu ile bağlanmıştır. Yün, turunçgiller, et ve sütçülük ürünleri ihraç eder. Bütün bu ürünler limanın iç bölgesinde elde edilmektedir. Nüfusu 78 530 (1946) dur.

EAST LOS ANGELES [*īst lɔs ænci'īs*] veya [*īst lɔs æncīlīz*], Güney California'da, Los Angeles yakınlarında, Los Angeles County yönetim bölgesine bağlı bir ilçe. Nüfusu 104 270 (1960) tir.

EAST LOTHIAN [*īst louthiīn*] (eski adları: **Haddington, Haddingtonshire**), Güney İskoçya kıyılarında bir kontluk. Güneyinde Lammermuir dağları bulunur. Başlıca endüstri kolları balıkçılık, tarım ve kömürdür. Kontluğun topraklarından üçte ikisi ekili veya otlaktır. Yönetim merkezi Haddington'dur. Yüzölçümü 267 mil^2, nüfusu 52 240 (1951) tır.

EAST MALLING RESEARCH STATION [*īst mo ing risīrc steyşīn*] İngiltere'de Kent County'si merkezi Maidstane yakınlarında bir tarım deneme istasyonu. Bu istasyonda yetiştirilen anaç elma tipleri uluslararası piyasada ün kazanmıştır. EM veya Malus I - XVIII rümuzu altında alınıp satılır.

EAST MOLINE [*īst molīn*], Amerika Birleşik Devletlerinde, Illinois'un kuzeybatısında Rock Island County'de bir şehir. Önemli bir tarım aletleri merkezidir. «Quad Cities» (Dört şehir) adıyle anılan daha geniş bir şehir bölgesinin idarî bakımdan ayrılmamış olan bir parçasıdır Nüfusu 16 732 (1960) dir.

EAST ORANGE [*īst orinc*] Amerika Birleşik Devletlerinde New Jersey'nin kuzeydoğusunda, Essex County'de bir şehir. Newark'ın dış mahallesidir. Bu şehirde elektrik motörleri, jeneratörler ve çeşitli makineler yapılır; Upsala College buradadır. Nüfusu 77 259 (1960) dur.

EAST PAKISTAN (Coğ): bk. DOĞU PAKİSTAN.

EAST POINT [*īst poynt*], Amerika Birleşik Devletlerinde kuzeybatı Georgia'nın Fulton County yönetim bölgesinde bir şehir. Atlanta'nın, endüstri bölgesi olan bir dış mahallesidir. Nüfusu 35 633 (1960) tür.

EAST PROVIDENCE [*īst providīns*], Rhode Island'in kuzeyinde, Providence County yönetim bölgesinde bir şehir. Bu County'nin endüstri merkezinin bulunduğu bir dış mahallesidir. Mamulleri arasında pasta mayası, tasfiye edilmiş petrol ve sütçülük ürünleri bulunur. Şehir 1636 yılında Roger Williams tarafından kurulmuştur. Nüfusu 41 955 (1960) tir.

EAST PUNJAB (Coğ.) bk. DOĞU PENCAP.

EAST RETFORD [*īst retfīrd*], (yerli halk arasında adı: **Retford**) kuzey orta İngiltere'de, Nottinghamshire yönetim bölgesinde, Idle nehri üzerinde Chesterfield kanalı kıyısında ilçe ve pazar yeri olan bir kasaba. Nüfusu 16 312 (1951) dir.

EAST RIVER [*īst rivīr*], Amerika Birleşik Devletleri'nde Manhattan ile Long Island arasında bir deniz geçidi. Long Island Sound'u Yukarı New York körfezine bağlar ve batıdaki Manhattan ve Bronx ilçelerini doğudaki Brooklyn ve Queens ilçelerinden ayırır. Uzunluğu, Harlem River'in ağzından itibaren 9 mil, Fort Schuyler'den (Long Island Sound'taki Throg's Neck'te) itibaren de aş. yu 16 mildir. E. R. in Manhattan ile Brooklyn arasındaki genişliği 1/2 - 3/4 mil arasındadır.

EAST SAINT LOUIS [*īst sīnt ūis*] Amerika Birleşik devletleri'nin Illinois eyaletinde, Mississippi'nin sol kıyısında bir şehir. Nufusu 81 700 dür. Demir ve makine

EAST SAINT LOUIS: Eads köprüsü

sanayii vardır. E. S. L. de alüminyum, kadmiyum ve çinko çıkarılır. Kimyasal ürünler yapımevleri ve petrol tasfiyehaneleri vardır.

EAST SAMOA (Coğ.): bk. DOĞU SAMOA.

EAST SUFFOLK [*īst safik*], **Suffolk East** de denir. Doğu İngiltere'de, Suffolk'a bağlı bir county. E. S., geniş ölçüde gelişmiş bir tarım alanıdır ve özellikle Lowestoft'ta, önemli dalyanları vardır. Topraklarının büyük bir kesimi ekim için ve bir bölüğü de otlak olarak ayrılmıştır. Denizden de çok toprak kazanılmıştır. E. S. ın merkezi Ipswich. nüfusu 321 849 (1951) dur.

EAST SUSSEX [*īst saseks*], **Susex East** de denir. Güneydoğu İngiltere'de Sussex bölgesinde bir county. Birçok deniz plajları bulunan E. S., özellikle bir tarım bölgesidir. Merkezi Lewes, nüfusu 618 083 (1951) tür.

EAST WINDSOR [*īst winzīr*], Kanada'nın Ontario eyaletinde bulunan Windsor'ın eski endüstri banliyö ü. 1935 te Windsor'a bağlanmıştır. E. W., 1913 yılında şehir sınırları içine alınmıştır. Otomobil fabrikaları vardır. Nüfusu 16 200 (1931) dür.

EASTBOURNE [*īstbourn* veya *īstbīrn*], İngiltere'de Sussex kontluğunda Manş kıyısında bir şehir ve deniz ban-

EAST BOURNE DENİZ BANYOLARI

yoları. Nüfusu 57 800 (1951) dür. Sanat eserleri galerisi, müzesi ve konser salonu vardır.

EASTER ISLAND (Isp. Isla de Pascua, Fr. Île de Paques, Alm. Osterinsel), yerli adı: Rapa Nui: bk. PASKALYA ADASI.

EASTERN STAR [*īstīrn star*] (İng. = Doğu yıldızı), Mason yönetimi altında bulunan bir Amerikan kadınları birliği. 1870 yılında La Grange (Kentucky) da Robert Morris tarafından kurulmuştur.

EASTERN STATES (Coğ.): bk. DOĞU DEVLETLERİ.

EASTHAMPTON [*īsthæmptīn*], Amerika Birleşik Devletlerinde, orta Massachusetts'te Hampshire County'ye bağlı Springfield'in kuzeybatısında bir şehir. Pamuk ipliği ve başka iplikler, lastik bağlar ve düğmeler yapar. Nüfusu 12 329 (1960) dır.

EASTLAKE [*īstleyk*], **Elizabeth** (Lady) (1809-1893), İngiliz kadın yazarı ve sanat eleştirmecisi. Sir Charles Lock Eastlake'in karısıdır. *A Residence on the Shores of the Baltic* (Baltık kıyılarında bir yaşantı) [1841] i yayınlamış ve kocasının eserlerini çıkarmıştır. Sanat eleştirmesi konusunda eserler yazmıştır.

EASTLAKE [*īstleyk*], **Sir Charles Lock** (1793-1865), İngiliz ressamı. Plymouth'ta doğmuş, Pisa'da ölmüştür. 1815 te İngilizlere teslim olduktan sonra Napoléon'un «Bellerophon» gemisiyle Plymouth'a getirilişini görmüş ve imparator ile subaylarını geminin güvertesi üzerinde tasvir eden bir portre yapmıştır. Bu resim, kendisini üne ulaştırmıştır. E., İtalya'ya birçok geziler yapmış ve bu gezilerin ürünü olan birçok dinî ve günlük hayatı tasvir eden tablolarla dönmüştür. E. Westminster sarayının süsleme işlerinde de çalışmıştır (1841). Daha sonra, National Gallery'nin muhafızı, Royal Academy'nin başkanı olmuştur (1850).

EASTLEIGH [*īstlī*], Güney İngiltere'de, Southampton'da, Londra'nın güneybatısında bir şehir. Yönetim bakımından Hampshire bölgesine bağlıdır. E., bir demiryolu yapım ve onarım merkezidir. Nüfusu 30 557 (1951) dir.

EASTMAIN [*īstmeyn*], Kanada'da, kuzey Quebec'te bir nehir. James Bay (J. körfezi) nin doğu bölümüne dökülür. Uzunluğu aş. yu. 600 km dir.

EASTMAN [*īstmīn*], **George** (1854 - 1932), Amerikalı mucit ve sanayici. Waterville (New York) de doğmuş, New York'ta kendini öldürmüştür. E., fotoğrafçılık üzerindeki çalışmaları ile tanınmıştır. Önce 1879 yılında kuru plaklar üzerinde resim tespiti usullerinin patentlerini almış ve Henry A. Strong'la birlikte bir müessese kurmuştur. Kâğıt sırtlı esnek filmleri kusursuz hale getirdikten sonra, Eastman Dry Plate and Film Company (E. kuru plak film ortaklığı) yi örgütlendirmiştir. Daha sonra 1888 de başlayarak kodak fotoğraf makinalarını saydam ve gün ışığında makineye konulabilen filmleri, renkli filmleri ve sinema filmlerini geliştirmiştir. Müessesi gitgide genişleyen E. teşebbüsten elde ettiği kârı Rochester Diş Dispanseri, Eastman Musiki Okulu, Rochester Üniversitesi gibi kurumlara yardım amaciyle kullanmıştır.

G. EASTMAN

EASTMAN [*īstmīn*], **Max Forrester** (doğ. 1883), Amerikalı yazar. Canandaigua (New York) da doğmuştur. Önce üniversite profesörü iken 1911 de öğretim mesleğinden ayrılarak kendini gazete yazarlığına ve yayımcılığa vermiş ve özellikle sosyal ve edebî yazılar yazmıştır. «The Masses» [1913 - 1917] ve «The Liberator» [1918 - 1922] dergilerini çıkarmıştır. E., *Enjoyment of Poetry* (Şiirin zevkleri) [1913]; *Colors of Life* (Hayatın renkleri) [nazım, 1918]; *Marx and Lenin, the Science of Revolution* (M. ve L. devrim bilimi) [1926]; *Kinds of Love* (Aşkın çeşitleri) [nazım, 1931]; *Enjoyment of Laughter* (Gülmenin zevkleri) [1936], *The End of Socialism in Russia* (Rusya'da sosyalizmin sonu) [1937]; *Marxism; is it Science?* (Marxism bir bilim midir?) [1940]; *Lot's Wife* (Lut'un karısı) [şiir, 1942] adlı eserleri yazmıştır. Kadınlara oy hakkı tanınması için savaşan Men's League for Woman Suffrage derneği (1910 - 1912) nin kurucusudur.

EASTMAN KODAK COMPANY [*īstmīn koudæk kampīni*] (Eastman Kodak Ortaklığı), 1880 yılında kurulmuş

bir Amerikan ortaklığı. Fotoğraf ve sinema malzeme ve mamulleri, optik aletler plastik maddeler ile organik kimya üretimleri yapımında ihtisas kazanmıştır. Bu ortaklığın Amerika Birleşik Devletlerinde 13 dalı, dış ülkelerde de 44 başka ortaklıkla ilişkisi vardır. E. K. C., Tennesse Eastman ortaklığı yolu ile, plastik maddelerle birlikte satışının % 17 sini bulan sunî tekstil üretiminde önemli bir yer tutar. Satışının öbür. oranları şöyledir: % 53 (ticaret, askerlik ve amatör işleri için) fotoğraf malzemesi, % 12 sinema şeritleri ve % 7 organik kimya üretimleri. Ortaklığın Amerikada'ki başlıca yapım evleri Rochester (New York), Kingsport (Tennessee), Peabody (Massachusetts), Chicago (Illinois) ve Longview (Texas) de kurulmuştur. Eastman grupunun aynı zamanda Almanya, İngiltere, Fransa (Kodak-Pathé) ve Avustralya'da da üretim merkezleri vardır.

EASTMANCOLOR [*ịstmīnkạlīr*] (korunmuş ad), renkli fotoğrafçılıkta ve sinemacılıkta kullanılan, 1950 de ilk olarak Eastman Kodak Ortaklığı tarafından bulunmuş olup doğrudan doğruya pozitif resim çekmesini sağlayan usul.

EASTON [*īstīn*]. Amerika Birleşik Devletlerinde, doğu Pennsylvania'da, Philadelphia'nın kuzeyinde bir şehir. Northampton County'nin merkezi olan E. XVIII. yüzyılın ortalarında kurulmuştur. Lehigh ve Delaware nehirleri kavuşağında kurulmuştur. E., bir demiryolu ve endüstri merkezidir. Dokumacılık, maden yapımı ve çorapçılık gelişmiştir. Lafayette College buradadır. Nüfusu 31 955 (1960) tir.

EAST - RIDING [*īst rạyding*], Büyük Britanya'da, Yorkshire kontluğunun üç bölümünden biri. Derwent ile Kuzey Denizi arasında bulunan bu bölgenin nüfusu 527 000 dir. Bk. YORKSHIRE.

EASTVIEW [*istvyu*], Kanada'nın Ontario eyaletinde bulunan Ottawa'da, Ottawa nehrinin sağ kıyısında, şehrin birkaç mil doğusunda bir mahalle. Nüfusu 13 799 (1951) dur.

EASTWICK [*īstwik*], **Edward Backhouse** (1814-1883), İngiliz doğu bilgini, diplomatı ve yazarı. Oxford Üniversitesinde öğrenimini tamamladıktan sonra Hindistan'a gitmiş Hindustani dili profesörü olmuştur (1845). Bir ara İran'da elçilik kâtipliği görevinde bulunmuştur (1860). Doğu klasiklerini, bu arada Şirazlı Sadî'nin *Gülistan*'ını (*Rose Garden* = Gül bahçesi) İngilizceye çevirmiştir (1852).

EATON [*itọn*] [Kimya], asıl bileşimi sodyum nitrat olan patlayıcı bir madde. Çabuk yanan bir patlayıcı ile karıştırıldığı zaman onun yanmasını ağırlaştırır. Ağır ateşlemeli barut olarak kullanılır.

EATON [*ītīn*], **Walter Prichard** (doğ. 1878), Amerikalı yazar, eleştirici ve eğitimci. Malden (Massachusetts) de doğmuştur. Harvard Üniversitesinde öğrenimini tamamladıktan sonra çeşitli Amerikan gazetelerinin eleştirme sütunlarını yönetmiş, ayrıca Yale Üniversitesi gibi kurumlarda dramatürji yazma dersleri vermiştir. Eserleri *The American Stage of Today* (Bugünün Amerikan sahnesi) [1908]; *Plays and Players* (Oyunlar ve oyuncular) [1916]; *The Actor's Heritage* (Aktörün mirası) [1924] ve *The Drama in English* (İngilizce'de tiyatro) [1930].

EATON [*ītīn*], **William** (1764 - 1811), Amerikan subayı, Woodstock (Connecticut) ta doğmuş, Brimfield (Massachusetts) te ölmüştür. 1780 - 1783 yıllarında Amerika ordusunda hizmet ettikten sonra Askeri Koleji (Dartmouth) de öğrenim görmüştür. 1792 de yüzbaşılığa yükselen E., altı yıl yerlilere karşı orduda savaştıktan sonra Tunus konsolosluğuna atanmıştır. 1801 de bu görevi bırakarak 500 kişilik küçük bir kuvvetin başına geçmiş ve Ahmet Karamanlı paşayı Trablus beyliğine getirmeğe çalışmışsa da teşebbüsünde Amerikan denizcilerinden yardım görmemiştir. 1803 te Amerika'ya dönen E. Berberi kuvvetlerinde Amerika'nın deniz ateşeliğine atanmış ve Afrika'ya dönerek Derne'yi zaptetmiştir (1805). Fakat beyliğe sahip çıkmış olan Yusuf ile Amerika Birleşik Devletleri bir anlaşmaya varınca bu şehri boşaltarak Amerika'ya dönmüş ordudan ayrılmıştır.

EAU d'ARMAGNAC [*ō darmanyạk*], Kuzey Fransa'nın Armagnac (b. bk.) yöresi şaraplarından elde edilen iyi cins bir konyak. Özellikle Gers departmanında yapılır.

EAU DE COLOGNE: bk. KOLONYA.

EAU DE JAVELLE: bk. JAVELLE SUYU.

EAU DE LABARRAQUE: bk. LABARRAQUE SUYU.

EAU DE QUININE: bk. KİNİN SUYU.

EAU DE VIE [*ō dī vị*] (Lat. Aqua vitae = hayat suyu), genel olarak şarapların 70 derecenin altında damıtılmasından elde edilen alkollü içkilere verilen ad. Konyak ve rakı da bir E. V. dir. Şarap yerine yemişlerden, patatesten ve türlü tahıllardan da E. V. yapılabilir. Normal alkolün sulandırılarak içilebilir bir hale konulması ile de E. V. yapılır. Içerisine limon kabuğu ve altın varaklar konulan E. V., Danzig E. V. si adını alır. Kuzey Amerika'da yetişen Çılapa (Jalab) kökünden yapılan kuvvetli bir müshile de Alman rakısı (Fr. Eau de vie allemande) adı verilmektedir.

EAUBONNE [*ōbọn*], Paris'in kuzey yöresinde, Montmorency ormanının güneyinde, Seine - et - Oise departmanının Pointoise arondismanında 12 950 nüfuslu bir bucak. XIV. yüzyıldan kalma bir kilisesi ile şehirici - mimar Ledoux'nun elinden çıkma XVIII. yüzyıl yapısı evleri vardır.

EAU - FORTE [*ō fort*] (Lat. Aqua fortis): bk. OFORT.

EAUX VIVES [*ō viv*], İsviçre'de, Cenevre kantonuna bağlı eski bir komün. Bugün Cenevre şehrinin doğu bölümünü meydana getirmektedir.

EAUX - BONNES, [*ō bon*], aşağı Pirene dağlarında, Oloron - Sainte - Marie arondismanında ve Ossau su taşkınını meydana getiren çay ayaklarından biri üzerinde bulunan, 392 nüfuslu bir komün. Bir gezi ve kış sporları merkezi. Gourette'te olan bu bucakta XVI. yüzyılda yaralara, şimdi ise solunum yolları hastalıklarına ve süreğen romatizmalara karşı kullanılan radyoaktif ve kükürlü ılıcalar ve bir kuş müzesi vardır.

EAUX - CHAUDES [*ō şọd*], aşağı Pirene dağlarında, Laruns komününde, Ossau su taşkınının yatağı üzerinde ve dar bir boğaz içinde bulunan bir ılıca yeri. Dolayında birçok gezinti yerleri de bulunan bu ılıcanın sıcak suları romatizma ve kadın hastalıkları ile sinir ağrıları tedavisinde kullanılmaktadır.

EAUZAN [*ozā̃*] (Lat. **Elusatensis veya Elusensis Pagus**), Fransa'da, Gaskonya'da Armagnac ile Marsan arasında bir bölge. Merkezi Eauze (bugün Gondom arondismanına katılmıştır.) dur.

EBAL DAĞI (bugünkü adı: **Cebelü's süleymiye**), Filistin'de Şekem (Nablus) in kuzeyinde, Garizim dağının karşısında bir dağ. Yüksekliği 938 m dir.

EBÂN, b. Osman (ölm 723), Hz. Osman'ın oğlu. Künyesi Ebu Said'dir. Tâbi'ilerin ilk tabakasından ve hadis râvilerindendir. Babasının öldürülmesinden sonra baş gösteren anlaşmazlıkta Ali'ye karşı Hz. Ayşe ile birleşerek Cemel vakasına katıldı (636). Ancak, savaşta bozgunluk belirince, ilk kaçanlardan biri de o oldu, kendi soyu olan Emevîlerle Ali'ye karşı birleşti. Emevî halifesi Abdülmelik zamanında yedi yıl Medine valiliğinde bulunmuştur. Halifenin ölümünden sonra görevine son verilmişti. Kısa bir süre sonra ölmüştür.

E., Emevîler devrinde önemli idarî görevler almışsa da siyasî kişiliği o kadar parlak değildir. Daha çok, getirdiği hadislerle tanınmıştır. Ancak, Peygamber'in hayatiyle ilgili *el - Magazi* adlı eseri onun yazdığı söylenmekte, bu eserin E. b. Osman b. Yahya'nın olduğu artık anlaşılmış bulunmaktadır.

EBÂN, b. Osman (ölm. 987), Endülüs'te yetişmiş bir dil bilgini. Şezuna'da doğmuş, Cordoba (Kurtuba) da ölmüştür. Arap sarf ve nahvi üzerinde büyük bir ün yapmıştı. Ayrıca şiirleriyle de Endülüs - Arap edebiyatında özel bir yer tutmuştur. Muhammed b. Abdülmelik ve İbn Câbir'in en tanınmış öğrencilerinden biriydi. İbn Meysere okuluna bağlı bir bilgin olarak tanınmıştır.

EBÂN, b. Said (ölm. 635 veya 636), sahabelerden ve İslâm komutanlarından biri. Babası tarafından 5. göbekte Peygamber'in atası Abdümenaf ile birleşir. Anası ise Mugire'nin kızı Hind veya Safiye'dir. Bedr gününde Müslümanlara karşı savaşmışsa da Hudeybiye mütarekesinden sonra, Hayber seferinden önce İslâm olmuştur. Müslüman olarak ilk seferi Necd seferidir. Ondan sonra Bahreyn valiliğine atanmış, Peygamber'in ölümünden sonra çekilmiştir. Ebu Bekir kendisine görev vermek istediyse de, Peygamber'den sonra kimseye hizmet edemiyeceğini belirterek bu teklifi reddetmişti. Hz. Ömer zamanında büyük İslâm yayılmasında Halid b. Velid ordularında sefere katıldı ve Şam üzerine hareket etti. Bu ülkenin açılması sırasında Merci Suffer veya Yermuk savaşlarından birinde şehit düştü. E., müslüman olan beş kardeşi ile birlikte ilk Müslüman kahraman lar arasında anılmaktadır.

EBANO RAFFINERIE [*ebano rafineri*], A. G. (E. Tasfiyehanesi Anonim Ortaklığı) her çeşit maden yağı mamulleri üretmek ve özellikle ham petrolü işlemek üzere 1928 de Standard Oil Company'nin (New Jersey) şubesi olarak Hamburg'ta kurulmuş olan bir anonim ortaklık. Bir kolu Bremen'dedir. Önceleri asfaltlı ham petrolü bitüm'e çevirmekle çalışmaya başlamıştır (1950: 150 000 ton). II. Dünya Harbinde her çeşit maden yağlarının üretim merkezi idi. Günlük verimi 720 000 ton, tank hacmi kapasitesi 130 000 m^3 tür. E. R. ham petrol işleme bakımından Batı Almanya tasfiyehanelerinin başında gelmektedir (526 000 ton). E. R. de 740 kişi çalışmaktadır. Ortaklığın ana sermayesi 20 milyon, ihtiyatı 1,2 milyon D. M. (1952) tır.

EBBINGHAUS [*ebinghaus*. **Hermann** (1850 - 1909), Alman ruhbilimcisi. 1880 de Berlin'de doçent olmuş, 1885 ten başlayarak bellek (hafıza) üzerindeki orijinal araştırmalarının sonuçlarını *Über des Gedächtnis* (Bellek üzerine) adlı eserinde yayınlamıştır. E. un öncü niteliğindeki çalışmalarından bu yana bellek ve öğrenim konuları ruhbilimin en çok işlenilen bölümleri halini almıştır. E., tekrarlamanın bir öğrenim tedbiri olarak nasıl kullanılabileceğini, ve baştan öğrenmenin gerektirdiği tekrarlamanın sayısı ile yeni baştan öğrenmenin gerektirdiği tekrarlamanın sayısı arasındaki farktan akılda tutma işinde nasıl yararlanılabileceğini (tekrarlamadan tasarruf) göstermiş; bellek ile 1) öğrenilecek şeyler listesindeki maddelerin sayısı, 2) maddelerin listedeki yerleri, 3) listenin tekrarlanma sayısı, ve 4) ilk öğrenmeden beri geçen zaman arasındaki bağlantıları belirtmiş ve özellikle bu sonuncu bağlantıyı (Unutma eğrisi) adlı eserinde ayrıntılariyle anlatmıştır. Bundan başka, belleğin incelenmesi için gereksiz hece denilen ve iki sessiz harf arasına bir sesli harf koymaktan ibaret olan usulü bulmuştur. 1894 te Berlin Üniversitesine profesör olan E., 1897 de çocukların zekâsını ölçmeye yarayan ve bugün her yerde uygulanan «Eksiği tamamlama» testini bulmuş. Arthur König'le birlikte 1890 da «Zeitschrift für Psychologie und Physiologie der Sinnesorgane» adlı dergiyi kurmuştur. Öteki eserleri: *Grundzüge der Psychologie* (Ruhbilimin ana çizgileri) [1897 - 1902] ve *Abriss der Psychologie* (Ruhbilim taslağı) [1908]. Bu son eserin giriş bölümü şu sözlerle başlar: «Ruhbilimin uzun bir geçmişi, fakat kısa bir tarihi vardır.»

Ebbinghaus Testi: Hermann Ebbinghaus'un zekâyı, özellikle birleştirme yeteneğini tespit etmek üzere tasarladığı deney düzeni. E. T. yapılacak kimseye içinden çeşitli kelimeler (isim, sıfat, fiil v. b...) çıkarılmış bir metin verilerek kendisinden bunun eksiklerini tamamlaması istenir.

ẸBBO veya ẸBBON (775 - 851), Reims başpiskoposu. Hildesheim'da ölmüştür. E., Büyük Karl'ın sarayında o zaman prens olan Dindar Louis (Louis le Pieux) ile birlikte eğitim görmüş, 816 yılında bu prensin tahta geçmesi üzerine Reims başpiskoposu olmuştur. 823 te misyonerlik göreviyle Danimarka'ya gönderilmişse de, pek başarı elde edememiştir. İmparator Dindar Louis'ye karşı olan ayaklanmayı yönetmiş ve Compiègne meclisinde imparatoru tahttan indirdiğini bildirmiştir. Dindar Louis'nin yeniden tahta çıkması üzerine Thionville Konsili karariyle görevinden alınmıştır (835). 840 yılında Lothar (Lothaire) tarafından yeniden göreve getirilmişse de, 841 de Dazlak Charles (Charles le Chauve) tarafından Reims'ten uzaklaştırılmıştır. 845 te Alman Ludwig (der Deutsche, Louis le Germanique) kendisini Hildesheim (Aşağı Saksonya) piskoposluğuna atamıştır.

EBBW VALE [*ẹbū veyl*], Büyük Britanya'da, England bölümünün batı kesimindeki Monmouthshire kontluğunda, Ebbwfawr ırmağı boyunda, Abertillery'nin kuzeybatısında ve Londra'nın batısında bir şehir. Özellikle çelik ve teneke sanayii vardır. Nüfusu 29 205 (1951) tir.

EBCED, Arap alfabesindeki harflerin kolaylıkla bellenmesi için sekiz şekilde birleştirilmesinden meydana gelen sekiz kelimenin ilki. Elifba, alfabe gibi, Arap alfabesinin bütününü kapsayan bir anlam taşır. Bunlar Ebced /ابجد, hevvez/هوز hutti/حطى , kelemen/كلمن, sa'fas/سعفص, karaşet /قرشت, sehaz/ثخذ, dazıg/ضظغ dır. Ayrıca her harf bir sayı değeri de taşıdığından bütün Müslüman ülkeler edebiyatında bir sanat olan yazı, terkip, şiir yolu ile tarih tespit etme, tarih düşürmede, yine gaibe ait değerler, adlar taşımak bakımından gizli (occultique) bilimlerde ve baskı işlerinde kullanılmıştır.

Harflerin birleştirilmesinden meydana gelen bu sekiz kelimenin aslı ve nasıl şekillendiği hakkında kesin bir bilgi yoktur. Arap dilcilerinden Sibeveyh bunlardan Ebû Cad, Hevvez, Hutti kelimelerinin Arap dilinde bulunuşunu göz önünde tutarak, bunların yerli, geri kalanlarının ise yabancı asıllı olduklarını ileri sürmüştür. El - Müderred ise, hepsinin yabancı olduğunu bildirir. Ancak, bu harflerin sıralanışı dikkate alınacak olursa, Arap alfabesinin meydana gelişi konusu da açıklanabilir. Bunlardan ilk altı kelime, yani karaşet'e kadar olanların sıralanışında sessiz harfler ön görülürse, Fenike alfabesinin aynı olduğu ortaya çıkar. Gerçekte geride kalan iki kelime doğrudan doğruya Arap dilinin özel harflerini kapsamaktadır. Öyleyse E., Arap alfabesinin şekillenmesindeki tarihî evrimi açıklayan bir sistemdir denilebilir. Gerçi bugün Arap alfabesi ile E. arasında apaçık bir ayrılık vardır. Bugünkü Arap alfabesi daha çok yazılışları birbirine benzeyen harflerin kümelenmesinden meydana gelmiştir ki, bu sıralama E. e göre çok yenidir. Araplara gelince, birçokları alfabelerinin temel kaynağını bilmediğinden bu kelimeler üzerinde pek çok efsaneler uydurmuşlardır. Bunlara göre, ilk altı kelime, Şuayb Peygamberle çekişen altı Medyen hükümdarının adıdır. Bir başka söylentide ise, bunlar altı şeytandır. Daha başka bir söylentide de her kelime Adem'in yaratılış ve Cennetten ayrılış hikâyesinin evrelerini anlatır.

Havâs ile uğraşanlar, harflerin sayıları karşılamasını dikkate alarak, bunlara karşılık olan sembollerle büyü ve efsun tertipleri meydana getirmişlerdir. Orta çağda Yahudilerde kullanılan Kabbale'yi hatırlatan bu tertipleri meydana getirmeğe hesab - ı cümel denir. Buna göre, her şey bire çevrilmektedir. Öyle olunca birden başlayarak 1. 2. 3 . . . 9 a kadar harfler sıralanır ve bu üç kez tekrarlanır, elde yine tanrının birliğini gösteren 1 kalır. Bunlar efsun ve muskalarda kullanılır. Sayıların birbirleriyle ilişkileri Tanrının isimlerine ve sıfatları ile cinlere karşılıktır. Harfler, ابجد / 1. 2. 3. 4, هوز / 5. 6. 7, حطى / 8. 9. 10, كلمن / 20. 30. 40. 50, سعفص / 60. 70. 80. 90, قرشت / 100. 200. 300. 400, ثخذ / 500. 600. 700, ضظغ / 800. 900. 1000 sayılarını karşılar. Buna doğu İslâm ülkelerinde Cümel - i sagire denir. Magrip ve Endülüs'te son dört kelime sa'faz, karasat, sahaz ve dazıg olarak değişmiştir. Buna göre değerler ايقش / 1. 10 100. 1000, بكر / 2. 20. 200, جلس / 3. 30. 300, دمت / 4. 40. 400, هنث / 5. 50. 500, وصخ / 6. 60. 600, زعذ / 7. 70. 700, حفظ / 8. 80. 800, طضغ / 9. 90. 900 olarak hesap edilir. Buna Cümel - i kebire denilir. Bir de Cümel - i ekber vardır. Bunda harfin adının kapsadığı harflerin toplam sayısı hesap edilir. د harfi 35 sayısına karşılıktır, 4 rakamı ise dördün Arapça adındaki harflerin tutarını gösterir.

E., Türk kültüründe, harf devrimine kadar türlü kavramlarda kullanılmıştır. Arap alfabesinde olmayıp Arap harfli Türk alfabesinde bulunan پ / p, چ / ç, ژ / j, ڭ / sağır kef v. b. harfler Arap alfabesindeki benzerlerine göre değerlndirilmiştir (E. in kullanılışında bir edebiyat sanatı olarak bk. TARİH DÜŞÜRME, TARİH SÖYLEME, MADDE, TARİH). Bundan başka, matematik ve fizikte değerler yerine kullanılmış, sa'faz bilinmeyen değerleri karsılamıştır. Baskıda önsöz, paragraf, bölüm başlıkları ve numara almayan sayfalar olarak kullanılmıştır. Halk dilinde bazı adların sembolü olarak, meselâ 92 Haz. Muhammed ve Mevlâna karşılığı olarak değer taşımıştır.

EBCEDHÂN, okuma ve yazma öğrenenler için kullanılan eski bir deyim. Mecazî olarak «öğrenci, çocuk, cahil» anlamlarını kapsar. Ebced, bir anlamda «başlama» demek olduğundan, «okumaya başlama» anlamına da gelir. Herhangi bir konuda yeni başlayanlara veya hiç bilgisi olmayanlara da bu ad verilir. Bu söz yerine sabakhân deyimi de kullanılır.

EBCEDÎ: bk. MİR MUHAMMED

EBDAL (Tasavvuf): bk. ABDAL.

EBE, Gustav (1834 - 1916), Alman mimarı. Halberstadt'ta doğmuş, Berlin'de ölmüştür. Berlin'deki çeşitli tanınmış yapılar, bu arada Regentstrasse'deki Tiele - Winckler konağı ve Wilhelmstrasse'deki Pringsheim köşkü ile Leipziger Platz'taki Rudolf Mosse köşkü onun eseridir.

EBE KURBAĞA (Zoo.) (Alytes obstetricans, Alm. Geburtsthelferkröte. Fr. alyte accoucheur, İng. obstetrical toad), Kurbağalar (Anura) takımının tekerdilli kurbağagiller (Discoglossidae) familyasından bir amfibyum türü. Erkek, dişi tarafından art ayakları arasına bırakılan yumurtaları gelişinceye kadar taşır. Orta ve güneybatı Avrupa'da yaşar.

EBE KUŞAĞI (Meteor.): bk. GÖK KUŞAĞI.

EBED, «sonu olmayan» anlamına gelen Arapça bir kelime. Ezel (b. bk.) karşıtı. Bir varlığın vakit dediğimiz zaman ölçüsüyle ancak bir süre devam edebileceği kabul olunduğuna göre, vaktin bir anından ileriye, sonsuza doğru süren zamana E. (Eternité a parte poste) ve öncenin gerisine, sonsuza doğru uzanan zamana da Ezel (eternité a parte ante) denilir. E., öyle bir zaman kavramıdır ki, onun için bir son düşünülemez.

Ortodoks Müslüman inancı hem E. e hem ezele hâkim tek varlık olan yalnız Allah kabul eder. Öteki bütün varlıklar fânidir. Ancak Âhiret başı belli, fakat sonu belli olmayan bir varlıktır. Burada dördüncü şekil olarak başlangıcı belli olmayan, sonu bilinen bir varlığın kabulü de caiz değildir. Mutasavvıfların ve filozofların ezel deyimine karşı, kelâmcılar kıdem, E e karşılık da beka sözünü kullanırlar. Allah'ın ezelî olması burada bir başlangıcı olduğu anlamına gelmez, burada ezelî hiç öncesi olmayan «lem - yezel» demektir. Onun «lâ - yezâl» olması ise, gelecekte onun vücudunu zaman, hiçbir şekilde aşamayacaktır anlamına gelir.

E., sözlükte «daim», câvîdan hemîşe her zaman, ebedü'l - âbâd, dehr, zaman, ebedü'd - dehr» anlamlarına gelir. (Çoğulu «âbâd, udûd, ebedîn»). Mecaz olarak «iri yapılı insan, talihi yaver kimse, işleri yolunda kişi ve göğsü geniş, ön ayakları yüksek at» kavramlarını karşılar.

EBED JAHWE (İbranîce: Tanrının kulu), Tevrat (Ahd - i Atîk) ta ünlü kişiler (Mesîh) ve genellikle İsrail oğulları için sık sık kullanılan deyim.

EBEDÎ DÖNÜŞ (Fr. Palingénésie) [Fel.], ölen insanların ruhlarının başka vücutlara geçerek durmadan yenilendikleri yolundaki antik bir kuram.

Eflatun'da bir «palingenesis» (Yun. *palin* = yeniden, tekrar; *genesis* = doğuş) öğretisi halini alan bu inanışa göre, ölen insanların ruhları başka bedenlere geçerek, kötü

veya iyi ruh olma kaderlerini ebedî olarak tekrarlarlar. Bu ruh güçü (Osm. tenasüh; Fr. réincarnation) ne yalnız ger çekten saf olan ruhlar uğramazlar.

E. D. kuramı son ve kesin şeklini Aristo'da almıştır. Bu filozofun öğretisine göre, dünya düzenli aralıklarla yağışlı hava ve kurak hava evrelerinden, insanlık da aynı şekilde bir yükselme bir de alçalma evresinden geçer ve bu olay, dünyanın güneş etrafındaki dönüşü kadar düzenli bir şekilde meydana gelir. Buffon bu kuramı azot çevrimi (*cycle*'i) ile zenginleştirmiştir: ruh maddeye, madde hayata, hayat da ruha dönüşür, ve bu, böylece sürüp gider. E. D. kuramı, ayrıca Darwin kuramından esinlenen Nietzsche'de de vardır.

EBEGÜMECİ (*Malva*), Ebegümecigiller (Malvaceae) familyasından bir bitki cinsi. E. n'n kuzey yarım kürenin ılıman bölgelerinde yetişen 30 türü vardır. Çoğunlukla yol kenarlarında, bahçe, tarla ve nadaslarda, viranelerde yetişen bir, iki veya çok yıllık otlardır. Çiçekleri çeşitli renkte, yaprakları el biçiminde, 5 - 7 dilimli uzun saplı bitkilerdir. Orta Avrupa'da drog elde etmek için kültürü de yapılır. E. çok eski çağlardan beri sebze olarak veya tıbbî amaçlar için kullanılan bitkilerden biridir. Theophrastes, Dioskorides ve Plinius, eserlerinde E.nin özelliklerini uzun uzun anlatmışlardır. E. sebze olarak kullanıldığı gibi, yaprak (*Folia malvae*) ve çiçeği (*Flos malvae*) tıbbî amaçlar için de kullanılır. Yurdumuzda bu amaç için kullanılan üç önemli tür tabiî olarak yetişir. Bunlardan büyük yapraklı E. (*Malva silvestris L.*), küçük yapraklı E. (*Malva rotundifolia L.*) ve dağ E. (*Malva montana Forsk*) önemlidir.

EBEGÜMECİ

Büyük yapraklı E. nin, yaprak ve çiçekleri çiçek açma zamanı toplanıp gölgede kurutulur. Sabah ve akşam üstü toplamak daha elverişlidir. Çiçekler kuruyunca mavimsi bir renk alır. Bu rengin bozulmaması için drog, ışık ve nemden korunmalıdır. E. nin bütün organlarında, özellikle yaprak ve çiçeklerinde etkin bileşik olarak müsilâj vardır. Bundan başka, yaprağın bileşiminde % 16 - 17 yi geçmeyen kül, az miktarda da tanen vardır.

E., göğsü yumuşatıcı bir ilâçtır. Bundan dolayı, çayı, bronşit, öksürük, nezle, ses kısılmasına karşı kullanılır. Çayını hazırlamak için, bir bardak suya bir yemek kaşığı çiçek ve yaprak hesaplanarak, kaynamış suya konur, 10 dakika beklenir. Sıcak çay günde birkaç defa içilebilir. Gargara şeklinde ise, boğaz hastalıklarında, diş ve ağız apselerinde kullanılır. Bunlardan başka, bazı deri hastalıklarında, özellikle çıbanlara karşı dıştan lapa şeklinde de kullanılır. — K. K.

EBEL [*ẹbīl*], **Hermann Wilhelm** (1820 - 1875), Alman filoloğu. Berlin'de doğmuş, Misdroy (şimdiki Międzyzdroje) (Prusya) da ölmüştür. E., özellikle Kelt filolojisi alanındaki çalışmalarıyle tanınmıştır. 1872 de Berlin'de profesör olmuştur. Başlıca eseri, yeniden gözden geçirerek düzelttiği Zeuss (b. bk.) ün *Grammatica celtica* (Kelt grameri) sıdır [1871].

EBELING [*ẹbīlĭng*], **Adolf** (1827 - 1896), Alman yazarı. Hamburg'da doğmuştur. Brezilya'ya gitmiş. 1870 yılına kadar öğretmen ve gazete muhabiri olarak Paris'te yaşamış, sonra Düsseldorf, Köln, Metz, Kahire ve yeniden Köln'de oturmuştur. Başlıca eserleri: *Lebende Bilder aus dem Modern Paris* (Modern Paris'ten canlı resimler) [1866 - 1876], *Bilder aus Cairo* (Kahire'den resimler) [1878].

EBELING [*ẹbīlĭng*], **Christoph Daniel** (1741 - 1817), Alman coğrafyacısı. Garmissen'da doğmuş, Hamburg'da ölmüştür. Alman coğrafyacısı Büsching'in yayınladığı *Erdbeschreibung* (Yerin tarif ve tasviri) un Amerika üzerine olan ciltlerini hazırlamıştır (1794 - 1816),

EBELING [*ẹbīlĭng*], **Johann Georg** (1637 - 1676), Alman bestecisi. Lüneburg'ta doğmuş, Stettin'de ölmüştür. 1662 de Berlin St. Nicolas kilisesi baş ilâhici (cantor) si Johann Crüger'in ölümü üzerine onun yerine geçmiş, 1668 de de Stettin lisesi şan öğretmenliğine getirilmiştir. *Pauli Gerhardi Geistliche Andachten bestehend in CXX Liedern* (Paul Gerhard'ın 120 ilâhilik ruh dalışları) adı altında altı sesli bir seçme yayınladığı gibi, ilk müzik tarihi sayılan *Arkhaiologiai Orphicae* (1675) adlı eseri de çıkarmıştı.

EBELİK, çocuğun doğmasına yardım etme ve ananın kurtulmasını sağlama sanatı. *Kutsal Kitap*'ta ebelerden söz edildiği gibi, eski Yunan ve Roma'da da ebe olarak yetiştirilmiş kadınlardan yararlanıldığı bilinmektedir. Ancak, eski çağların bu sanatta geliştirmiş olduğu usuller ve ebe yetiştirme gelenekleri ve bunlara bağlı görenekler, Orta çağ Avrupasında ihmale uğramış ve hekimlerin doğum işlerine tam olarak karışması ise ancak XVI. yüzyılda başlamıştır. Ondan önce hekimler yalnız sezaryen ameliyatını, yani karnın açılmasını gerektiren çok güç doğumlara çağrılmışlardır. XVI. yüzyıldan başlayarak hekimler doğumlarda daha sık rol oynamışlar, E. sanatı konusunda kitaplar yayınlanmış ve ebelere yetki belgesi verme usulü yerleşmiştir. XVIII. yüzyılda E. hekımlik öğreniminin bir bölümü olmuş, medenî ülkelerde E. kursları açılmış, yüzyılın sonlarına doğru da E. obstetriks (Lat. *obstetricius*, *obstetrix*, ebe < *obstare*, önünde veya yanında hazır bulunmak ve dolayısiyle yardım etmek) adiyle tıp biliminin önemli bir kolu halini almıştır. Medenî ülkelerde bu gibi gelişmeler olduğu halde, bugün dünyanın çoğu yerinde, hattâ büyük şehirlerde bile E. işini düzenli öğrenim görmüş ebelerden çok fazla olarak, göreneğe uygun usullerle, görgülü ve anlayışlı kadın ebeler başarmaktadır. Bu kadınlar çevrelerinde bilgili (Fr. sage - femme, us sahibi kadın) sayılıp özel bir saygı görürler. Bazı ilkel ülkelerde bu sanat garip usullerle uygulanır. Bir Afrika ülkesinde, doğuracak kadını kolları altından geçirilen bir yatak çarşafı ile esnek bir ağaç dalına asıp iki bacağını da ayırarak sağa sola sallarlar. Bir Asya ülkesinde, anayı her ucundan bir kişinin tuttuğu bir yatak çarşafına yatırarak sallarlar. Bizde de otuz kırk yıl öncesine kadar mahalle ebelerinin daire biçiminde ve bacaklar arasına gelen bölümü oyuk bir çeşit koltuktan yararlandıkları bilinir.

Türkiye'de ebelik öğretimi: Öteki ülkelerde olduğu gibi, Türkiye'de de bilimsel E. bir cerrah işi olarak gelişmeye başlamıştır. Nitekim Selçukluların Kayseri tıp medreseleri (1205) ne bağlı darüşşifalarda çalışan hekimlerin yazdığı cerrahlık kitaplarında, güç doğumlarda alınacak tedbirlerden söz edilmiştir. Amasya darüşşifası (1465) hekimlerinden Şerefettin bin Ali'nin *Cerrahname*'sinde, doğumda kullanılan âletlerin resimleri görülmektedir. 1826 da İstanbul'da Tıphane adiyle kurulan okulun öğretim programında doğum bilimi de vardı. Ancak, o devirdeki din taassubundan ötürü anatomi derslerinin ölüler üzerinde değil de modeller üzerinde yapıldığı düşünülürse, o zamanlar *fenn - i vilâde* (doğum bilimi) ve *fenn - i kıbale* (çocuğu karşılama, yani E. bilimi) denilen E. biliminin durumu ve öğretim biçimi sezilebilir. 1843 te Mekteb - i Tıbbiyye - i Şahanede, yani askerî tıp okulunda Dr. Vuçino yönetiminde Türkiye de E. öğretimine başlanmış ve 1845 te çoğu azınlıklardan olan E. öğrencilerine diplomaları verilmiştir. Fakat bu öğretim de bugün kuramsal kalmıştır denilebilir. Okulun 1858 yılı öğretim programında biri tıp öğrencilerine, öteki de ebelere olmak üzere iki ayrı fenn - i kıbale dersi vardı. Tıbbın bütün bütün Türkçe olarak okutulması için 1866 da kurulan Mekteb - i Tıbbiyye - i Mülkiyye'de fenn - i kıbaleyi Dr. Mehmet Vahit, ebeleri de Dr. Vuçini okutmuştur. 1877 de uzmanlık için Avrupa'ya giden birçok hekim arasından Dr. Besim Ömer Paşa doğum ve çocuk bakımı uzmanlığı yapmış ve memlekete dönüşünde de, ölen Mehmet Vahit beyin yerine atanmış, 1888 de de bu göreve Dr. Mustafa Münif Paşa getirilmiştir. 1892 de Demirkapıda saray bahçesi içinde Türkiye'deki ilk doğum kliniği olarak Seririyat - ı Vilâdiye adiyle küçük bir klinik kurularak o zamana kadar büsbütün kuramsal kalmış sayılabilecek olan doğum ve kadın hastalıkları bilimleri öğretimi bir dereceye kadar pratik olarak uygulanmaya ve mankenler üzerinde doğumlar gösterilmeye başlanmıştır. Gülhane seririyatı tatbikat okulunda da bir nisaiye ve vilâdiye servisi kurulmuştu. 1900 de Almanya'dan dönen Asaf Derviş Paşa hem bu Gülhane seririyatına hem de Tıbbiye - i Mülkiyenin nisaiye öğretmenliğine atanmıştır. 1903 te Haydarpaşa'daki yeni büyük yapıya taşınan Mekteb - i Tıbbiyye - i Şahanede fenn - i kıbale öğretimi yine ancak bir dereceye kadar pratik olarak, yani menkenler üzerinde yapılıyordu. Meşrutiyetin ilânından sonra, 1909 da, Tıp Fakültesini meydana getirmek üzere askerî tıbbiye ile birleşen mülkî tıbbiyenin boşalttığı Kadırga'daki konakta Seririyatı Vilâdiye ve Kaabile Mektebi kurularak başına Dr. Besim Ömer Paşa getirilmiş, Haydarpaşa'daki Seririyat - ı Nisaiye'ye de Dr. Asaf Derviş Paşa atanmıştır. 1909 da Almanya'dan dönen Dr. Kenan Tevfik bu kadın kliniğinin ilkin laboratuvar şefliğine, daha sonra da müderrisliğine getirilmiş ve böylece kadın hastalıkları ve E. bilimleri öğretiminin temeli atılmıştır.

Cumhuriyet devrinde E. yönünde atılan ilk adım, ilk okuldan sonra iki yıllık bir öğrenim sağlayan İstanbul ebe okulunun kurulması olmuştur. 1938 yılında da köy ebesi yetiştirme yolunda ilk çalışmalara geçilmiştir. Bugün Türkiye'de ebe yetiştiren dört çeşit öğretim kurumu vardır:

1. *Köy ebesi okulları*: İlk okul mezunu öğrenci alan bu okullarda üç yıl süre ile E. ile birlikte orta okul dersleri okutulur. Sayıları yirmi beşi bulan bu okullardan çıkan ebeler köylerde altı yıl çalıştıktan sonra doğum kliniklerinde altı ay kurs görüp şehir ebesi (*trained midwife*) olabilirler. Bunlar belediye ve özel idare ebesi olabilecekleri gibi, kasaba ve şehirlerin doğum kliniklerinde, ana - çocuk sağlığı merkez ve şubelerinde de görev alabilirler. Köy ebesi okulu mezununun normal görevi köylerde ana - çocuk sağlığı hizmetlerini yerine getirmek ve normal doğumları başarmaktır. Bu okulların mezunları şehir ebesi olabilmek üzere ebe okullarına girebilirler.

2. *Ebe okulları*: Türkiye'de iki ebe okulu vardır: Ankara Doğumevi Sağlık Koleji Ebelik Bölümü, İstanbul Zeynep Kâmil Sağlık Koleji Ebelik Bölümü. Orta okuldan çıkıp da yaşları on beş ile yirmi beş arasında olan kızları alan bu kurumların öğretim süresi dört yıldır ve öğrencilerinin bekâr olması şarttır. Bu okullara sınavla da girilebilir. Özel olarak E. sanatının öğretildiği bu okullardan çıkanlar özel doğum evlerinde görev alabilecekleri gibi, ana - çocuk sağlığı merkez ve şubelerinde de çalışabilirler.

3. *Ebe - hemşire okulları*: Türkiye'nin yirmi dört merkezine serpilmiş aynı sayıdaki sağlık kolejlerinin ikisinde işleyen bu kurumlar, orta okuldan sonra dört yıllık bir öğrenim sağlar. Mezunlar devlet hastahanelerinde başhemşire olarak çalışırlar ve laborantlık, ameliyat hemşireliği, ameliyathane hemşireliği ve doğum hemşireliği yapabilirler. Doktorların en yakın yardımcıları olan bu elemanlar sağlık merkezleri ebelerine de nezaret edebilirler.

4. *Yüksek hemşire okulları*: Yurdumuzda iki yüksek hemşire okulu vardır: Ankara'daki Gevher Nesibe okulu ve İstanbul'daki Florence Nightingale okulu. Öğretim süresi dörder yıl olan bu okullardan Ankara'da bulunanı ebe okulu, ebe - hemşire okulu ve lise mezunlarını alır, İstanbul'daki okul ise yalnız lise mezunlarını alır. Bu okullardan çıkan elemanlar Türkiye'deki ebe ve hemşire okullarında öğretmenlik de yapabilirler.

EBELMEN [*ebelmā̃*], **Jacques Joseph** (1814 - 1852), Fransız kimyacısı. Baume - les - Dames'da doğmuş, Sèvres'de ölmüştür. 1833 te «Ecole polytechnique» i, 1836 da «Ecole des mines» i bitirmiş, 1845 te «Ecole des mines» e profesör, 1847 de de Sèvres fabrikasına yönetici olarak getirilmiştir. Fabrikada döküm işlerine çok olumlu bir düzen vermiş, pişirimde yakıt olarak odun yerine maden kömürünü geçirmiştir. Bundan başka, kuru usulle zümrüt, korinden, zebercet gibi değerli taşların türetilmesini gerçekleştirdiği gibi, yüksek fırın gazlarının bileşimi ve kullanılması konusunda da araştırmalar yapmıştır.

EBENACEAE (Bot): bk. ABANOZGİLLER.

EBENALP [*ēbīnalp*], İsviçre'nin Appenzell - Innerrhoden kantonunda bir Alp otlağı. Glarus Alpleri'nin Säntis kolu üzerinde, Appenzell'in 5 km güneyindedir. Denizden yüksekliği 1 644 m dir. E. in yakınlarında Victor von Scheffel'ın *Ekkehard* adlı eseri dolayısiyle çok tanınmış bir uğrak yeri olan Wildkirchli (1 499 m) bulunur. Aynı yerde Scheffel için dikilmiş bir hatıra levhası vardır. E. dolaylarındaki bir mağarada paleolitik çağdan kalma buluntulara rastlanmıştır.

EBENEZER (İbr = imdat taşı), Filistin'in dağlık bölgesinde, Yafa'nın kuzeydoğusunda, Bethel'in batısında bir yer. Filist savaşları burada yapılmıştır. (I. Samuel 4,1 ve müt.). E. adı, zaferi temsil eden ve üzerinde yazı ile resim olmayan bir dikili taşa verilmektedir (I. Samuel 7,12).

EBENSEE [*ēbīnzē*], Yukarı Avusturya'da, Traunsee gölünün güney ucunda, 10 600 nüfuslu bir şehir. Burada

EBENSEE: Genel görünüş

hava değişimi için gidilen yerler, tuz ocakları yapı, gereçleri ve kimya maddeleri (sut, amonyak) ve dokumacılık işleri çıkaran yapım evleri vardır.

EBER GÖLÜ, İç Anadolu'da, Sultan Dağlarının kuzeyinde Bolvadin ile Akşehir gölü arasında bir göl. Bu göl, İç Anadolu'nun batısındaki Eğriburun ve Sultan Dağlarının kazeydoğu etekleri önünde sıralanmış bulunan aluvyal ovalardan birinin derince bir çanak bölümünde suların toplanmasından doğmuştur. Bu yayvan çanak içindeki gölün çevresinde uzanan geniş birikinti düzlüklerine Eber Ovası denir. Denizden yüksekliği 995 m dir. Çevresi düz ve yayvan bir çanakta oluşmuş bulunan gölün en kabarık ve yaygın zamanı olan ilkbaharda yüz ölçümü 100 km²yi bulur. Yazın ise gölün alanı daralır, suları çekilir, göl çanağının ancak derince yerlerinde sular kalır, bu sıralarda gölün yüz ölçümü 15 - 20 km² ye düşmüş olur. Gölün bu derince yerlerinde saz ve kamışlıklar yoktur. Bunun çevresinde dallarından sepet yapılan söğüde benzer (sorkun) ağaçlar, daha uzakta kındıra adı verilen otluklar, bunun dışında da sazlık ve kamışlıklar yer tutar. Bu saz ve kamışları biçmek için uzaklardan gelenler, tazelerini kurutarak kışın hayvanlara yem şeklinde verenler az değildir. E. G. ba taklıklarında domuzlar ve ördekler barınır.

E. G. derinliği az, suyu tatlı bir göldür. Afyon şehrinin yakınından geçen Akarçay (b. bk.) ile Çay kasabasından geçen Çay deresi bu gölü besler. E. G. nün suları kabardığı zaman suların Çay - Bolvadin yolundaki Develi köprüsüne kadar sokulduğu olur ki. bu sıralarda bu gölden Akşehir gölüne akıntı olur. İki gölü bağlayan bu dereye Eber Çayı veya Taşköştü çayı denir. Sık sık bu türlü akısların olmasına bağlı olarak E. G. nün suları tatlı kalmıştır. Bu gölde balık çoktur (çapan ve sazan). Bunlar sürüler halinde dolaşırlar. Balıklar çoğunca küçüktür. Fakat 8 kg gelenlerine de raslanmıştır. Balıklar güzün avlanır, yılın geri kalan bölümünde ve hele yumurtlama mevsiminde balık avı yasak edilir. Yılda ortalama 150 - 200 ton balık avlanır. Gölün balıkçılığı açık artırma ile mültezimlere verilir. Elde edilen balıklar iç pazarlarda alıcı bulduğu gibi, daha kârlı olduğu için çoğu soğuk hava tertibatlı vagonlarla ve buzla beslenerek Filistin'e de gönderilmiştir. Elde olunan havyar da önemli sayılacak değerdedir. Göl çevresinin birçok köy halkı balıkçılıktan anlar, ekin ve harman işleri sona erince balıkçılıkla uğraşır.

E. G. nün güney kenarından Afyon - Konya demiryolu ve asfalt yolu geçtiği gibi, batısında da Afyon - Çay - Eskişehir yolu uzanır. Çay demiryolu istasyonu, göl çevresi köylerinin başlıca istasyonudur. Gölün güney yakasında Eber köyü (1 190 nüfuslu) ve Eberde de mevkii vardır. — R. İ.

EBERBACH [*ębîrbaḫ*]: 1. Heidelberg (Baden) Kreisında, Neckar ırmağı vadisinde, Katzenbuckel'ın batısında bir şehir. Denizden yüksekliği 130 m dir. Nüfusu 11 200 (1950) dür. E. ta, Latince ve Yunanca öğretimi yapan bir lise (Realgymnasium), sanat, ticaret ve tarım okulları; elektrik motörleri ve jelatin yapımevleri vardır. Şehrin adı, ilk olarak 1026 da 1330 da bir Kurpfalz şehri olmuştur. Şehirde bölme tarzında süslü ahşap evler ve Hohenstaufen'lar devrinden kalma Stolzeneck şatoşu vardır.

2. Hattenheim'a bağlı Rheingau'da eski Cîteaux'cu (Cistercien) lar manastırı. 1131 de Bernhard von Clairvaux işi tarafından kurulmuştur. 1186 yılından kalma roman üslûbunda bir kilisesi vardır. Manastır, 1803 te kapatılmıştır. E. dolaylarında ayrıca Eichberger gibi şaraplık üzüm türleri yetiştirilir.

EBERHARD [*ębîrhart*] (ölm. 939), Frankonya dukası. Andernach'ta ölmüştür. E., Alman kralı I. Konrad'ın küçük kardeşi ve fikir arkadaşı idi. Kralın ölümünden sonra Saksonyalı Heinrich'in krallığa seçilmesini sağlamıştır. 938 de yeni Alman kralı I. Otto'nun kardeşi Heinrich, ve Lorraine (Lothringen) dukası Gieselbert ile anlaşarak krala karşı ayaklanmıştır. 939 da Andernach'ta savaş meydanında ölümünden sonra Frankonya dukalığı sanı kimseye verilmemiştir. Bu bakımdan son Frankonya dukası sayılır.

EBERHARD [*ębîrhart*], Württemberg'li bir kont ve (1495 ten sonra) duka ailesi. Ailenin Wittelsbach'lardan çıktığı kabul edilmektedir. Başlıca üyeleri:

1. Eberhard der Erlauchte (Yüce E.) (1265 - 1325): Kurucu kont I. Ulrich'in oğlu. 1279 dan itibaren hüküm sürmüştür. E., Suab (Schwaben) dukalığını yeniden kurmak ve Almanya'nın imparatorsuz kaldığı devrede elden çıkmış olan imparatorluk topraklarını yeniden ele geçirmek çabasındaki Habsburg'lara karşı koymuştur.

2. Eberhard der Greiner veya Eberhard der Zänker, Eberhard der Rauschebart (Ağlamaklı E. veya Kavgacı E., Kızılsakal E.; ölm. 1392): 1344 den itibaren, önce kardeşi IV. Ulrich ile birlikte, onun ölümünden (1366) sonra da yalnız başına hüküm sürmüştür. Şehirlere karşı düşmanca toprak kazanma politikası birçok savaşlara girmesine yol açmıştır. 1388 de Döffingen yakınlarında Suab (Schwaben) Şehirler Birliğini yenilgiye uğratmıştır.

3. Eberhard III. der Milde veya Eberhard der Freigebige (III. Mülâyim veya Cömert E.; ölm. 1417): Döffingen savaşında ölen Ulrich'in oğlu. 1392 de ülkeyi yönetmeğe başlamış, 1394 te Heimsheim dolaylarında Schtegler Şövalyeler Birliğini yenmiş ve 1405 te şehir ve prenslerle birlikte Pfalz kralı Ruprecht'e karşı Warbacher Bund (Warbach Birliği) antlaşmasına katılmıştır.

4. Eberhard IV. (ölm. 1419): III. E. in oğlu. Ülkeyi 1417 - 1419 yılları arasında yönetmiş, Montbeliard kontluğunun mirasçısı ile evlenmiştir. Ölümünden sonra ülkesi oğulları arasında paylaşılmıştır.

EBERHARD [*ębîrhart*], **ÉBRARD veya ÉVRARD [de Béthune]**, XII veya XIII. yüzyılda yaşamış olan bir Flaman gramercisi. *Graecismus* adiyle anılan bir eser bırakmıştır. Bu eser Latin grameri ve söz sanatı konusunda olup iki bini aşan mısradan meydana gelen uzun bir koşuk niteliğindedir.

EBERHARD [*ębĭrhart*], **Gustav** (doğ. 1867), Alman astronomu. Gotha'da doğmuştur. 1892 de Viyana'da Wien-Ottakring, 1895 te Gotha ve 1897 de Bamberg rasathanelerinde asistanlık yapmış, 1897 den sonra Potsdam astrofizik rasathanesine teknik yardımcı olarak getirilmiştir. 1906 da gözlemci, profesör ve 1916 da başgözlemci olmuştur. Genellikle astrofizik üzerinde çalışmıştır. Başlıca eserleri: *Zur Bestimmung effektiver Wellenlängen der Sterne* (Yıldızların gerçek dalga uzunluklarının ölçülmesi üzerine) [1924]; *Photographisch-phohotometrische Untersuchungen* (Fotoğrafik-fotometrik araştırmalar) [1926].

Eherhard olayı (İng. Eberhard Effect): fotoğraf plaklarında meydana gelen bir yoğunluk değişmesi olayı. E., bir fotoğraf plağını, üzerinde değişik büyüklükte delikler bulunan bir metal levha ile örterek aynı şiddette ışık etkisi altında bırakmış, banyodan sonra etki altında kalan alanlarda yoğunluğun birbirinden farklı olduğunu görmüştür. Yoğunluk, alanın büyüklüğü ile azalmaktadır. Değişme oranı, emülziyon tabakasının kalınlığı ile artmakta, arkadan poz verilirse veya plak dağınık ışık etkisinde kalırsa, yine azalmaktadır. Bütün organik maddelerle yapılan açma banyolarında bu olay meydana gelmekte, yalnız demir oksala ile yapılan banyolarda bu olaya rastlanmamaktadır. Bunun açma banyosu sırasında meydana çıkan ikincil ürünlerin bu olayı durdurucu etkilerinin birleşmesinden ileri geldiği sanılmaktadır. E. O. fotoğrafla alınan ses ile astrofizik ve fotometrik araştırmalarda fotoğrafik imgenin netliğine etki yapan önemli bir faktördür.

EBERHARD [*ębĭrhart*], **Johann August** (1739-1809), Alman filozofu. Halberstadt'ta doğmuş, Halle'de ölmüştür. 1778 de Halle'de felsefe profesörlüğüne getirilmiştir. *Neue Apologie des Sokrates* (Sokrat'ın yeni savunması) [2 cilt, 1772-1778] adlı eserinde Wolff'un izinden yürüyerek sağduyuyu mutaassıp dinbilimcilere karşı savunmuştur. *Allgemeine Theorie des Denkens und Empfindens* (Düşünce ve duyunun genel kuramı) [1776] adlı kitabı Berlin Bilimler Akademisinin armağanını kazanmıştır. E., «Philosophisches Magazin» [16 kıs. 1788-1792] ve «Philosophisches Archiv» [2 cilt, 1792-1795] adlariyle çıkardığı dergilerde Leibniz'in görüş açısından Kant felsefesini eleştirmiştir. Kant, *Über eine Entdeckung, nach welcher alle neue Kritik der Vernunft durch eine ältere entbehrlich gemacht werden soll* (Aklın her yeni eleştirmesini daha eski bir eleştirmenin gereksiz kılacağını ileri süren bir buluş üzerine [1790] adiyle tanınan sert yergi yazısiyle bu eleştirmelere cevap vermiştir. E., ayrıca birçok öğretim kitapları da yazmıştır. Bunlar arasında *Sittenlehre der Vernunft* (Mantığın ahlâk kuralları) [1781]; *Theorie der schönen Künste und Wissenschaften* (Güzel sanatların ve bilimlerin kuramı) [1783]; *Handbuch der Ästhetik* (Estetik el kitabı) [4 cilt, 1803-1805] anılabilir. E. bundan başka *Versuch einer allgemeinen deutschen Synonymik* (Alman dilinde eşanlamlı kelime derlemesi konusunda bir çalısma) [6 cilt. 1795-1802] ve *Synonymisches Handwörterbuch der deutschen Sprache* (Almanca eşanlamlı kelimeler sözlüğü) [1802] yı de yazmıştır.

EBERHARD [*ębĭrhart*], **Konrad** (1768-1859), Alman heykelcisi. Hindelang'ta doğmuş, München'da ölmüştür. 1806-1819 ve 1821-1826 yılları arasında Roma'da bulunmuş. «Nazarenler» sanat topluluğu çevresinde yaşamıştır. E., dinî konuları işlemiştir. Regensburg yakınındaki Walhalla'da ve München'da (Theatiner Kirche'deki Prenses Karoline'nin mezarı gibi) eserleri vardır.

EBERHARD, [*ębĭrhart*], **Wolfram** (doğ. 1909), Alman sinoloğu. Potsdam'da doğmuştur. 1937 de Ankara'da profesör olmuş 1948 de Berkeley (California) Üniversitesine gitmiştir. Çin kültürünü ayrıca etnolojik ve sosyolojik bakımdan da incelemiştir. Başlıca eserleri: *Beiträge zur Astronomie der Han-Zent* (Han çağının astronomisine yardımcı malzeme) [1933 R. Henseling ile birlikte]; *Typen chinesischer Volksmärchen* (Çin halk masalları tipleri) [1937]; *Kultur und Siedlung der Randvölker Chinas* (Çin'in kenar milletlerinin kültürü ve yerleşmesi; Türk. çev. Çinin şimal komşuları, 1942) [1942]; *Lokalkulturen im alten China* (Eski Çin'de mahallî kültürler, [2 cilt, 1942]; *Chinas Geschhichte* (Çin tarihi) [1948; Türk. cev. 1947]; *Das Toba-Reich Nordchinas* (Kuzey Çin'in Toba devleti) [1949]; *Conquerors and Rulers* (Fatihler ve hükümdarlar) [1952]; *Typen türkischer Volksmärchen* (Türk halk masalları tipleri) [1953. P. N. Boratav ile birlikte]; *Minstrel Tales from Southeastern Turkey* (Güneydoğu Anadolu ozan masalları) [1955].

EBERHARDT [*eberhąrt*], **Isabelle** (1877-1904), Rus asıllı Fransız kadın yazarı. Cenevre'de doğmuş, Ayn-Safra'da ölmüştür. Bir süre Cezayir'de yerleşmiş olan E., Rusça, Arapça ve Fransızca yazılar yazmıştır. Acaip ruhunu ve maceralı hayatını eserlerinde dile getirmiştir: *Nouvelles algériennes* (Cezayir hikâyeleri) [1905]; *Dans l'ombre chaude de l'Islam* (Müslümanlığın sıcak gölgesinde) [1908]; *Notes de route*: *Maroc, Algérie, Tunisie* (Yol notları: Fas, Cezayir ve Tunus) [1908].

EBERHARDT [*ęberhort*], **Károly** (1824-1906), Macar asıllı İtalyan generali. On altı yaşında Avusturya ordusunda görev almış, daha sonra 1848-1849 Macar hürriyet savaşında, millî kuvvetlerin yönetiminde rol oynamıştır. Sonradan Türk ordusunda görev alan E., Kırım Harbinde savaşmıştır. Daha sonra İtalyan ordusuna girerek Garibaldi'nin gönüllüleri arasında savaşmış, general sanını kazanmıştır. Emekli olduktan sonra Macaristan'a dönmüştür.

EBERL [*ębĭrl*], **Anton** (1765-1807), Avusturyalı piyanist ve besteci. Viyana'da doğmuş, orada ölmüştür. Piyanist olarak özellikle Mozart'ın eserlerini çalmış, besteci olarak ta operalar ve piyano için besteler yaratmıştır.

EBERLEIN [*ębĭrlayn*], **Georg** (1819-1884), Alman mimar ve ressamı. Linden (Orta Frankonya) de doğmuş, Nürnberg'te ölmüstür. München'da Heideloff'tan sanatını öğrenmiş, Hohenzollern şatosunu, Erfurt katedralini ve Aschaffenburg kilisesini onarmış, Lichtenstein ve Landsberg şatolarını resimlemiştir.

EBERLEIN [*ębĭrlayn*], **Gustav** (1847-1926), Alman heykelcisi. Spiekershausen (Münden Hannover) de doğmuş, Berlin'de ölmüştür. Önce kuyumcu olan E. sonradan heykelcilik yapmış, Begas'ın realist üslûbunun etkisi altında kalmıştır. Eserleri arasında Kaiser Wilhelm'in çeşitli şehirlerdeki heykelleri ve Roma şehrine armağan edilen Goethe anıtı anılabilir.

EBERLIN [*ębĭrlin*], **Johann Ernst** (1702-1762), Alman orgcu ve bestecisi. Suabya (Schwaben) da doğmuş, Salzburg'da ölmüştür. Salzburg başpiskopusluğu şapeli orgcusu ve âyin takımı yöneticisi idi. Birçok âyin müziği, oratoryo, ilâhi, füg, opera ve org için parçalar bestelemiştir.

EBERLIN [*ębirlin*], **Johann, von Günzburg** (aş. yu. 1470 - 1533), Franciscus'çu Alman rahibi. Günzburg'da doğmuş. Leuterhausen (Ansbach) da ölmüştür. Protestan reform hareketine katılmış, Wittenberg'de tanrıbilim öğrenimini tamamladıktan sonra Ulm şehrinde çalışmış, daha sonra Wertheim kontluğunda reform çalışmalarına katılmıştır.

EBERMAYER [*ębirmayir*], **Ernst** (1829 - 1908), Alman tarım uzmanı ve kimyacısı. Rehlingen (Bavyera) de doğmuş, Berchtesgaden yakınında Hintersee'de ölmüştür. 1878 de München Üniversitesi tarım, meteoroloji ve klımatoloji kürsüsüne getirilen E., Bavyera'da birçok meteoroloji ve ormancılık araştırma merkezleri kurmuş, bitkilerin fizyolojik kimyası, özellikle ormanların hava ve toprak üzerindeki etkisi üzerinde çalışmıştır.

EBERMAYER [*ębirmayir*], **Ludwig** (1858 - 1933), Alman hukukçusu. Nördlıngen'da doğmuş, Leipzig'te ölmüştür. 1883 - 1902 yılları arasında Bavyera devletinin adliye işlerinde çalışmış, 1902 den sonra Alman yargıtay üyesi, 1921 - 1926 yılları arasında başsavcı olmuştur. Ceza hukuku reformu konusundaki çalışmalarda en önemli rolü oynamıştır.

EBERNAND VON ERFURT [*ębirnand fon ęrfurt*] (XIII. yüzyıl). Alman şairi. 1216 da halk ağzında dolaşan menkıbelerle Adalbert'in *Vita Heinrici imperatoris* (İmparator Heinrich'in hayatı) ve *Vita Sanctae Cunegundis* (St. Kunigunde'nin hayatı) adlı eserleri gibi Latince kaynaklardan yararlanarak «II. Heinrich ve karısı Kunigunde» efsanesini Thüringen ağzı ile yazmıştır.

EBERS [*ębirs*], **Georg Moritz** (1837 - 1898), Alman Egiptoloğu ve roman yazarı. Berlin'de doğmuş, München yakınlarındaki Tutzing'te ölmüştür. Göttingen'da hukuk, Berlin'de Mısır dili ve antikitesi okumuştur. 1868 de Jena'da 1870 - 1889 yılları arasında da Leipzig'de Egiptoloji okutmuştur. 1889 dan sonra kendini şiire vererek hayatının geri kalanını München ve Tutzing'te geçirmiştir. E. in ilmî yayınları arasında *Ägypten und die Bücher Moses* (Mısır ve Musa'nın kitapları) [1868]; *Durch Gosen zum Sinai* (Gosen yoliyle Sina'ya) [1872, 2. bas. 1881] anılabilir. E., bundan başka 1873 te Luksor'da iken satın aldığı M. Ö. XVI. yüzyıldan kalma ve hekimlik konularını kapsayan bir papirusu *Papyros Ebers*, *das hermetische Buch über die Arzneimittel der Ägypter in hieratischer Schrift* (Ebers papirusu veya Mısırlıların ilâçlarına dair hieratik yazı ile kaleme alınmış gizli kitap) [2 cilt, 1875] adı altında yayınlamıştır.

E., daha ilk zamanlardan itibaren bilgisini eski Mısırlılar, Romalılar ve orta çağ Almanyası devrini tasvir eden hikâyeleriyle değerlendirmeye çalışmıştır. E., bu yeni arkeolojik roman çığırının en başarılı temsilcisi olmuştur. *Eine ägyptische Königstochter* (Mısırlı bir kral kızı) [3 cilt, 1864]; *Uarda* (ad) [3 cilt, 1877]; *Homo sum* (İnsanım) [1875]; *Die Schwestern* (Kız kardeşler) [1880]; *Der Kaiser* (İmparator) [2 cilt, 1881]; *Kleopatra* (ad) [1894] adlı romanlarındaki olaylar Mısır'da geçer. *Die Frau Bürgermeisterin* (Belediye başkanının karısı) [1882]; *Ein Wort* (Bir söz) [1883]; *Barbara Blomberg* (ad) [2 cilt, 1896] adlı eserlerin konusu başka çevrelerden alınmıştır. E. in eserleri 1893 - 1897 arasında toplu olarak basılmıştır (32 cilt). E. ayrıca 1892 de *Die Geschichte meines Lebens* adı altında kendi hayatının hikâyesini yazmıştır.

Ebers papirusu: Alman Egiptoloğu ve romancısı Georg Ebers (b. bk.) tarafından 1873 te Luksor'da satın alınıp, hakkında yazdığı: *Papyros Ebers*; *das hermetische Buch über die Arzneimittel del Ägypter in hieratischer Schrift* (E. P.; Mısırlıların ilâçlarına dair hieratik yazı ile kaleme alınmış gizli kitap) [1875] adlı eserle dünyaya tanıtılan ve kendi adı altında bilinen eski bir Mısır elyazması. M. Ö. 1553 - 1550 yılları arasında yazılmış olup, Leipzig Üniversitesi kitaplığındadır. E. P. Mısırlıların hekimliğine dair bilgimizin kaynağı olan papirusların en önemlilerinden biridir. (Öbürü M. Ö. 1200 de yazılmış olduğu sanılan ve Berlin müzesinde bulunan Brugsch papirusudur) E. P. nda din ve sihirbazlığa dair bilgiler, astrolojik görüşler, şeytanları kovmağa yarayan formüllerle karışık, cerrahî operasyonların açık tarifi, teşhise ait kesin gözlemler, rasyonel ilâç reçeteleri, çok yerinde birtakım sağlık öğütleri vardır. Bundan dolayı, E. P. nun ve hekimliğe dair öbür papirus metinlerinin sanatoryum olarak kullanılmış olması mümkün görülen Heliopolis tapınağının duvarlarını kaplayan yazıtlardan toplanmış olduğu düşüncesi ortaya sürülmüştür. Eski Mısırlılarda teşhis tekniği oldukça yüksek bir seviyeye ulaşmıştı. Meselâ, çeşitli karın boşluğu hastalıkları, bademcik, göz, kalp, safra kesesi ve kara ciğer hastalıkları ayırt ediliyordu. Ayrıca parazitlerin bazı hastalıkların vücuda gelmesinde oynadıkları önemli rol biliniyordu. Mısırlı hekim, nabzın atmasındaki farkları değerlendirir ve plastik bazı resimlerin açıkça gösterdiği gibi elle yoklama ve gözle muayene tekniklerini ve muhtemel olarak dinleme tekniğini bilirdi. Tedaviye gelince, sadece E. P. nda binden çok reçete vardır. Mısırlılarca en çok kullanılan ilâçlar arasında bal, bira raziyane(fenouil), zeytin yağı, soğan, sarımsak, keten tohumu, mersatı (myrrhe), aloes afyon v.b. görülür.

Ebers papirusundan bir parça (Leipzig Üniversitesi kitaplığı)

E. P. nda, ilaçların terkibine girecek maddelerin sayısı (10 - 12)bakımından son derece karmaşık bazı reçeteler de bulunduğu gibi, bazıları iğrenç maddeleri kapsamaktadır. İleriye ait bulgular (pronostic) daima ümit vericidir, çünkü Mısır hekimlığine hâkim olan sihir için her şey mümkündür.

E. P. nda çeşitli hastalıklara karşı reçeteler olduğu gibi, ayrıca göz, ağız, dış ve idrar sıstemi hastalıklarına karşı da reçeteler de vardır.

EBERS [*ębīrs*], **Karl Friedrich** (1770 - 1836), Alman bestecisi. Berlin'de ölmüştür. Dört operadan başka, *cantata*'lar, dans parçaları, uvertürler ve senfoniler kapsayan eserlerinden yalnız *Wir sind die Könige der Welt* (Biz dünyanın krallarıyız) yaşamaktadır.

EBERSBACH [*ębersbah*]: 1. (E. in der Oberlausitz): Doğu Almanya'nın Üst Luzasya (Oberlausitz) bölgesinin Löbau Kreis (Dresden) in de, Lausitzer Bergland (Luzasya'nın dağlık bölgesi) ın güneyinde bir endüstri şehri Nüfusu 11 800 (1948) dür. Şehirde dokuma endüstrisi, özellikle pamuklu dokuma, elbise ve çamaşır fabrikaları vardır. Bohemya'daki Georgswalde şehri ile E. arasındaki eski ekonomik bağlar 1945 ten beri kesilmiştir. E. kilisesin de Silbermann organlarının en güzellerinden biri bulunur.

2. Ebersbach an der Fils: Göppingen Kreis'ında bir yerleşme. Nüfusu 6 900 (1950) dür. Dokuma ve makine endüstrisi gelişmiştir.

EBERSBERG [*ębīrsberg*], Almanya'da, Yukarı Bavyera'da pazar yeri ve Kreis merkezi olan bir kasaba. Denizden yüksekliği 563 m dir. Nüfusu 4 100 (1950) dir Sulh yargıçlığı ve tarım okulu ile kontrplak fabrikaları vardır. 994 te kurulan eski manastır kilisesi, 1481 - 1484 yıllarında yeniden yapılmış, içerisi XVIII. yüzyılda, Rokoko üslûbuna çevrilmiştir.

E. Landkreis'ı Alplerin kenarında, Inn ve Isar ırmakları arasında uzanır. Yüz ölçümü 551 km², nüfusu 52 200 (1950) dür. Daha çok bir tarım bölgesidir. Ebersberger Forst (E. ormanı) Almanya'nın dört yanı çitle çevrili en büyük ormanıdır.

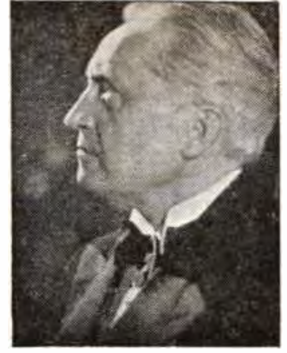
EBERSWALDE [*ębīrsvalde*], Doğu Almanya'da, Frankfurt (Oder) Bezirk'inde Kreis merkezi olan bir şehir. Sarp yamaçlı, ormanlık Barnim bölgesinin kuzey sınırında Finow kanalı kıyısında denizden 13-53 m yükseklikteciir. Nüfusu 30 200 (1946) dür.

E. yakınındaki Finow'da, 1913 te, Almanya'nın en önemli tarih öncesi altın buluntularından meydana çıkmıştı, 2,54 kg ağırlığındaki bu som altın eşya, Kuzey tunç çağının IV. devrine aitti; 1945 yılında bu eşya Berlin'in hayvanat bahçesi (Zoo) sığınağında saklı bulunduğu yerden çalınmıştır,

E. Landkreis'ı 1952 de bugünkü genişliğine kavuşmuştur. Nüfusu 79 400 (1946) dür. Orman ve tarım bölgesidir. Maden, kağıt ve kereste sanayii vardır.

EBERT [*ębīrt*], **Adolf** (1820 - 1890). Alman romanoloğu. Kassel'da doğmuş, Leipzig'de ölmüştür. Göttingen, Marburg ve Leipzig üniversitelerinde Romanoloji ve İngiliz filolojisi okutmuştur. Roman edebiyatlarının Germen ve Latin edebiyatı ile ilişkilerini araştırarak, orta çağın duygu ve düşünce hayatını bir bütün olarak incelemeğe çalışmıştır. Başlıca eserleri: *Qullenforschungen aus der Geschichte Spaniens* (İspanya tarihinden kaynak araştırmaları) [1849]; *Allgemeine Geschichte der Literatur des Mittelalters in Abendlande* (Orta cağ edebiyatının batıdaki genel tarihi) [1874 - 1887]. 1859 da Ferdinand Wolf ile birlikte *Jahrbuch des romanischen und englischen Literatur* (Roman ve İngiliz edebiyatı yıllığı) u kurmuştur.

EBERT [*ębīrt*], **Carl (Anton Charles)** (doğ. 1887). Alman asıllı Amerikan opera rejisörü. Berlin'de doğmuştur. Berlin'de Max Reinhardt'ın Tiyatro Sanatı Okulunda okumuş, Max Reinhardt'ın Berlin'deki Deutsches Theater (Alman Tiyatrosu) ında aktör olarak meslek hayatına başlamıştır (1909 - 1914). Frankfurt ve Berlin'de kurduğu tiyatro sanatı okullarını idare etmiş ve orada da hocalık etmiştir. Berlin'de 1925 te profesör unvanını almıştır. Sessiz filmlerde aktörlük etmiştir. Oynadığı roller arasında Faust, Egmont, Kral Lear, Brutus (Julius Caesar), Petrucchio (Hırçın kız), Peer Gynt sayılabilir. Berlin Städtische Oper (Şehir Operası) ında 1931 - 1933 yıllarında müdürlük ettikten sonra Nazi rejimiyle anlaşamayarak Almanya'dan ayrılmış (mart 1933), Zürich, Basel, Salzburg, Viyana, Verona ve Floransa'da çalışmıştır. 1933 - 1936 yıllarında da Buenos Aires'teki Teatro Colon'da bulunmuştur.

C. EBERT

1935 te Türkiye'ye davet edilen E., Cumhurbaşkanlığı Filarmoni Orkestrasiyle genel sahne işlerinin teşkilâtlandırılması konusunda görüşmek ve bu yolda bazı incelemelerde bulunmak üzere 1936 da Ankara'ya gelmiştir.

1940 yılına kadar aralıklı olarak birkaç defa Türkiye'ye gelip gitmiştir. Bu yıllarda Musiki Muallim Mektebinde Konservatuvarın Tiyatro ve Opera bölümünü kurmak, ders planlarını yapmak, ve gerekli bazı tavsiyelerde bulunmak gibi işlerle uğraşmıştır.

1940 yılından sonra kendisi ile 2 yıllık bir kontrat daha yapılmıştır. Bu iki yılda Konservatuvar tiyatro bölümünün gösterdiği gelişmeye paralel olarak E. e verilen görev ve yetki de arttırılmıştır.

Bu suretle Millî Eğitim Bakanlığının bütün tiyatro ve opera organizasyonunu tamamlamış, öğretimini idare etmiş, ve Devlet Konservatuvarı Tatbikat Sahnesi tiyatro ve opera faaliyetleri ile ilgili bütün teknik işleri yönetmiştir. Tatbikat sahnesinin sorumlu şefliği de kendisine verilmiştir.

1947 yılına kadar tatbikat sahnesinde çeşitli oyunların rejisörlüğünü yaparak tiyatro bölümü öğrencilerini çalıştırmıştır. E. in Türkiye'de modern tiyatronun kurucuları arasında önemli bir yeri vardır. 1948 - 1954 yıllarında Los Angeles'teki Güney California Üniversitesine tayin olunarak buranın opera kısmı müdürlüğünü yapmıştır. Birçok Avrupa operalarına hizmet etmiş ve nişanlarla taltif edilmiştir.

EBERT [*ębīrt*], **Friedrich** (1871 - 1925), 11 ağustos 1919 tarihli Weimar anayasası ile kurulan Alman cumhuriyetinin ilk başkanı. Heidelberg'de doğmuş, Berlin'de ölmüştür. Başlangiçta saraç olan E. pek genç yaşta bir sosyal demokrat gazeteci ve memur olmuş, 1905 te Bremen'da işçi

Fr. EBERT

lideri iken partinin yürütme kurulu üyeliğine seçilmiş 1912 de millet meclisi (Reichstag) ne girmiş, 1913 te parti nin lideri olmuş ve I. Dünya Harbinin patlaması üzerine millet meclisinin harp ödeneğini oylamasını sağlamış, har bin selâmeti adına grevleri yasaklamış, 1918 eylülünde Prens Max von Baden adiyle anılan Maximilian'ın kabine sine girmiş, 9 kasımda bir sosyalist kabine kurmuş, kurucu meclisin hemen kurulmasını ısrarla istemiş, 11 şu batta devlet başkanlığına seçilmiş, ayrıca başkanlık süresi 1925 haziranına kadar uzatılmıştır. Ağır koşullar altında devlet başkanlığı eden E., bu görevini incelik ve ustalıkla yerine getirmiş, gerek aşırı solcu Spartakistlerin ayaklanmasını gerek sağcıların Kapp hükümet darbesini önlemiş, fa kat iki aşırı taraf arasında bir orta yol çizme yolundaki ca baları özellikle devletin başında halk içinden yetişmiş bir adam görmek istemeyen sağcıların karşı koymalariyle karşılaşmıştır.

EBERT [*ēbīrt*], **Johann Arnold** (1723 1795), Alman şairi ve çevirmeni. Hamburg'ta doğmuş, Braunschweig'da ölmüştür. "Bremer Beiträge" adlı dergisinde çalışmıştır 1748 de Braunschweig'da yeni kurulan Carolinum'da hoca lık etmiş. Lessing ve Klopstock ile dost olmuştur. (Klop stock'un *An Ebert* [E a] adlı bir şiiri vardır) E. in kendi şiirleri, *Episteln und vermischte Gedichte* (Manzum mektuplar ve karışık şiirler) [1789 - 1795] Hagedorn'dan Klopstock'a bir geçit karakterini taşırsa da pek önemli değildir. Buna karşılık, İngilizceden çevirdiği *Youngs Klagen oder Nachtgedanken deutsch* (Young'un yakınmaları ve gece düşünceleri Almanca olarak) [1751] çok güzel bir eserdir.

EBERT [*ēbīrt*], **Karl Egon, Ritter von** (1872 den sonra Ritter = şöyalye sanını almıştır) (1801 - 1882), Alman şairi. Praha'da doğmuş, orada ölmüştür. Prens Karl Egon zu Fürstenberg'in Bohemya'daki mülklerini yönetmiştir. Birçok dramlar yazmıştır. Bunların en tanınmışı *Bretislaw und Jutta* (B. ile J.) [1829] dır. Fakat E., daha çok, lirik şiirleri ve destanlarıyle ün kazanmıştır. Bu alanda baş lıca eserleri şunlardır: *Gedichte* (Şiirler) [1824] Bu eserde çok ince ballad (bir çeşit manzum masal) ve romans (bir çeşit duygulu şarkı) lar yer alır. *Wlasta* (ad) [1829] bir Bohemya millî destanıdır.

EBERTH [*ēbīrt*], **Karl Joseph** (1835 - 1926), Al man anatomi ve bakteriyoloji uzmanı. Würzburg'ta doğmuş. Berlin - Halensee'de ölmüştür. 1865 te Zürich, 1881 de de Halle de profesördü. Araştırmalarında akciğer epitelini, difterik indokarditis'i, cenin raşitizmninin kretinizm ile ilgilerini, üreme organ larını, hayvan parazitlerini incelemişse de, en çok bakteriyolojide başarı kazanmıştır. E., 1880 de R. Koch'la aynı zamanda, bağırsak tifosunun mikrobunu bulmuştur. Eserleri: *Die Organismen in den Organen bei Typhus abdominalis* (Bağırsak tifosunda organlardaki organizmalar) [Virchow un «Archiv für pathologische Anatomie» adlı dergisinde, 1880]; *Neue Untersuchungen über den Bazillus des Abdominaltyphus* (Bağırsak tifosunun basili üzerinde yeni araştırmalar) [1881]; *Die Untersuchung des Auswurfs auf Tuberkelbazillen* (Balgamda verem basilinin araştırılması) [1891] 1890 dan itibaren «Fortschritte der Medizin» dergisini çıkarmıştır.

K. J. EBERTH

Eberth basili: tifo hastalığını meydana getiren mikroorganizma.

E. B., 1881 de Eberth tarafından meydana çıkarılmış olan bir kokkobasil (*coccobacillus*, yumurtamsı biçimde küçük ve kısa basil) dir. Uçları küt olan küçük bir çubuk biçimindedir. Sıvı kültür ortamında genel olarak daha ince, jeloz (agar - agar'dan çıkarılan ve jelatini andıran bir karbonhidrat) veya patates üzerinde daha kalın bir görünüş alır; bayatlamış kültürde bazı kere kıvrık olan uzun iplikler halini alır. Gram likörü (b. bk.) ile boyanmazsa da, olağan boyama usullerivle boyanabilir. Bütün uzunluğu boyunca sıralanmış olan tüyler sayesinde çok hareketlidir. Olağan ortamlarda kolayca kültürü yapılır, fakat ne laktozu ne de sakkarozu mayalandırmaz, ki bu da onu kolibasilden ayırt eder. Soğuktan ve suyunu kaybetme derecesinde kurumaktan pek zarar görmez; 60 santigratta 20 dakika veya 53 santigratta bir saat sürecek bir ısı etkisiyle ölür; fenik asitten çok, süblime ve formolle kolayca öldürülür.

Tifo basili pek az egzotoksin (*exotoxin*) çıkarır; endotoksin (*endotoxin*) leri ise, görünüşe göre, ilkin omurilikle sempatik sistem üzerine olmak üzere sinir sistemi üzerine, sonra da soğanilik (*bulbus*) ve beyin üzerine etki yapar.

Bu mikrop, tifolu hastaların dışkılarının bulaştırdığı sularda ve topraklarda bulunur. Tifolu hastaların kendilerinde ise Peyer plakları (b. bk.) nda, bağırsakarası (*mesenteron*) düğüm (*ganglion*) lerinde ve dalakta görülür. Hayvanlara ve özellikle insansı (*anthropoid*) hayvanlara canlı kültür halinde iğne ile verildiği zaman, insanlardaki tifoyu andıran bir hastalık meydana getirir. Tifonun en etkili ilâcı *chloramphenicol*'dür. Bk. EBERTHITE

EBERTHITE [*ebertit*] (Tıp), Eberth basili (b. bk.) veya *Salmonella typhosa* adlariyle anılan bir mikroorganiz manın meydana getirdiği septisemi, yani kan zehirlenmesi. Tıfo hastalığının özel bir şekli olan E. te hastalığın bağırsaklarda yerleşip kalması durumu yoktur. Alman bakteriyoloğu Karl Joseph Eberth (1835 1926) in adiyle anılır.

EBERWEIN [*ēbīrvayn*], **Karl** (1786 1868), Alman bestecisi. Weimar'da doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Traugott Maximilian E. ın kardeşidir. Weimar dukası Karl August'un sarayında başkemancı olmuş, Goethe'nin *Faust*'u ile *Proserpina*'sı için müzik yazmış; Weimar'da birçok operalar temsil ettirmiştir; bunların en ünlüsü *Leonore*'dir. Bir oratorio ile kantatlar, yaylı sazlar için quatuorlar ve şan parçaları bestelemiştir.

EBERWEIN [*ēbīrvayn*], **Traugott Maximilian** (1775 - 1831), Alman müzisyeni. Weimar'da doğmuş, Rudolstadt'ta ölmüştür. E. Rudotstadt'ta önce saray takımında çalışmış, dukalık kilise musikisi takımı şefi olarak görev almıştı. E. Goethe'nin *Claudine von Villa bella* (ad) [1815] ve *Der Jahrmarkt von Plundersweilern* (P. panayırı [1818] adlı oyunlarını bestelemiştir.

EBERZ [*ēberts*], **Josef** (1880 1942), Alman ressamı. Limburg'da doğmuş, München'da ölmüştür. Stuck ve Hölzel'in öğrencisi olan E., Hölzel'in soyut yüzey üslûbunu,

ritmik bir ekspresyonizm yolu ile zenginleştirmiştir. Başlıca eserleri: Rosenheim'daki Christkönig kilisesinin pencereleri [1924]; Freilassing'deki Rupertus kilisesinin resimlendirilmesi [1926 - 1931]. Frankfurt'taki Frauen - Friedenskirche'deki mozaikler [1929]; Stuttgart'taki Georgskirche mozaikleri [1930 - 1931].

EBEVEYN (Vâlideyn), insanın vücut bulmasına yol açan kadın ve erkek, bir insanın en yakın iki varlığı. İslâm ahlâkının temel ilkelerinden biri, ana ve babaya saygı, sevgi ve bunların çocukları üstündeki haklarıdır. İslâm dini, ana ve babaya saygı ve sevgiyi bir ahlâk ilkesi olarak koyduğu gibi, ana ve babanın hukukunu da tespit ederek aile ve soy kuruluşunu sağlamlaştırmıştır. Ana babaya bağlılık, şükretme ilkesi içinde yer almıştır. Müslümanlıkta ilk ilke tek ve eşsiz olan Tanrı'ya tapma, ikinci ilke ise şükürdür. Tanrı'nın nimetlerine şükür, bir ahlâk kuralı olarak değerlendirilince, insanın vücut bulmasına yol açan ana ve baba, insana Tanrı tarafından verilen ilk iki nimettir. Böylece kadri ve derecesi yükseltilen ana ve babaya saygı ve sevgi, Tanrı nimetlerine şükrün belirtisinden başka bir şey değildir. Onun içindir ki bu konu Kur'an'da Tanrı için bildirilen emirlerle birlikte belirtilmiştir: «Ona hiçbir şeyi es koşmayınız ana ve babanıza iyilik, güzellik ediniz. «(En'am 151). Bu âyeti güclendirmek üzere de Peygamber Allah'a en sevgili iş, vaktinde kılınan namaz ile anaya babaya yapılan iyiliktir.» demiştir. «Kime iyilik yapayım?» sorusunu ise «Ananıza, ananıza, ananıza sonra babanıza, daha sonra size en yakın olanlara» hadisivle cevaplandırmıştır. Ancak, ana ve babaya olan bağlılıkta Tanrı'nın tek varlığını zedeleyecek taşkınlıklar da yasaktır. Ana ve babayı incitmek kesin olarak haram olduğu gibi, onlara gösterilecek ilgi de sadece iyi davranış, huzur ve rahatlarını sağlamaktır. Bu kavramı Tanrı'ya başkaldırma derecesine getirmek, ana ve babayı Tanrı'yla eş görmek küfürdür. Ana ve babaya saygı, bütün semavî dinlerde bulunmaktadır. Nitekim, Yeni Ahid'de «Ana ve babana hürmet edesin» (Huruc kitabı 20/12. ve Tesniye 2/15,29) ile Kur'anda görülen «Hani Allah'tan başkasına tapmayın. anaya. babaya, akrabaya, öksüzlere, yoksullara iyilik ve güzellikle muamele edin, insanlara sözün güzelini söyleyin, namazı hakkıyle eda edin, zekâtı verin diye İsrail oğulları ile ahidleşmiştik» (Bakara 83) tavsiyesi bu konuda dinler arasındaki paralelliği gösterir.

Ana ve babanın evlât üzerindeki hukuku Ferâiz'de birey sistemine göre düzenlenmiş olduğundan bugün uygulanmakta olan zümre sisteminden farklıdır. Medenî kanunda miras hukukunda evlât ve çocukları, E. ve çocukları ile büyük baba ve analar ve bunların çocukları üç genel zümrede toplanmış olduğu halde. İslâm hukukunda ana ve babanın çocuğu ile olan yakınlığı, yani kişisel yakınlık temel olarak alınmıştır. Meselâ babanın erkek çocuğu ile bulunduğu vakit aldığı miras hissesi başka, kız çocuğu ile olduğu zaman aldığı hisse başkadır. İslâm hukukunda ana ve babaya tanınan haklar evlâdın gösterdiği ilgiye göre değerlendirilmiş bulunmaktadır. — İ. P.

EBEZADE ABDULLAH EFENDİ, Osmanlı devlet adamlarından biri. Annesi, Kamaniça seferinden dönüşte, 1673 tarihinde Ordu - yu hümâyun Balçık kasabasında iken IV. Mehmed'in ikinci oğlu Ahmed'in doğumunu yaptığından, Abdullah Efendi, Ebezade saniyle tanınmıştır. İstanbul'da yetişti. Sahn - i seman medreselerinde öğrenimini tamamladıktan sonra Haric payesiyle Devriye medreselerinde süreli olan müderrisliklerde bulundu. Bunları tamamlayınca, 1685 te Halep kadılığına getirildi. 1689 da Mısır, 1691 de Edirne, 1693 te ise Mekke kadısı oldu. 20 şubat 1694 te Edirne'ye çağrılarak Anadolu kazaskerliğine getirildi. Şubat 1697 de Rumeli kazaskerliğini aldı. Karlofça barışının hazırlık evresinde, Sadrazam Amcazade Hüseyin Paşayı destekleyerek, savaşın bırakılması konusunda yapılan toplantılarda barışçı tarafı tuttu ve II. Mustafa'ya sunulan raporu hazırlamada çaba gösterdi. Rumeli kazaskerliğini süresi içinde tamamlayıp İstanbul'daki sahilhanesine dönmüş olduğu halde Enderûn - u hümâyundaki dostlarının çabasiyle yeniden Rumeli kazaskerliğine getirilmek istenince ve bununla ilgili bir ferman da alınınca, kendi akraba ve çocuklarını iş başına getirmek isteyen Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'nin hışmına uğradı. Feyzullah Efendi'nin II. Mustafa'yı ilgilendiren bir iftira düzeni üzerine padişahın öfkelenmesine sebep oldu ve Yalı Köşkü'ne getirilerek tutuklandı. 22 ocak 1701 de bir bostancı sandaliyle Kadıköyü'ne geçirilip oradan Kıbrıs'a sürüldü. 1703 başında sürgün yeri Bursa olarak değiştirilmişti. Bu sırada İstanbul'da cebecilerin ayaklanması baş göstermiş ve bu ayaklanma bütün ocakları sararak en sonunda Edirne'de II. Mustafa'nın tahttan indirilmesiyle son bulmuştu. Edirne vakası böylece meydana gelirken, E. A. E. Bursa'ya gitmek üzere Eskisehir'e gelmiş bulunuyordu. II. Mustafa'nın tahttan indirildiğini burada haber alan E. A. E., Bursa'ya gitmeyi gerekli görmeyerek İstanbul'a geldi ise de, yeni padişah III. Ahmet tarafından onun böyle hareket etmesi hoş karşılanmamıştı. Bunun üzerine yeniden Bursa'ya dönmek zorunda kaldı. Ancak, bir süre sonradır ki, suçu bağışlanarak İstanbul'a gelmesine izin verildi. 1 haziran 1705 tarihinde Arap Hekimzade Yahya Efendi'nin ölümü sonunda yeniden Rumeli kazaskerliğine getirildi. Çorlulu Ali Paşanın sadrazam olması üzerine yapılan değişiklikte görevine son verildi. Şeyhülislâm Sadık Mehmet Efendi'nin yaşlılığından ötürü işinden alınması üzerine 26 ocak 1708 günü III. Ahmet tarafından Sünnet odasına çağrılarak Ali Paşanın yanında şeyhülislâmlık kürkünü giydi. Çorlulu Ali Paşa ile Emine Sultan'ın, Silâhtar Ali Paşa ile Fatma Sultan'ın, Köprülüzade Numan Paşa ile Ayşe Sultan'ın ve Merzifonlu Kara Mustafa Paşanın oğlu Genç Ali Paşa ile II. Mustafa'nın kızı Safiye Sultan'ın düğünlerinde nikâhlarını kıydı. Köprülüzade Numan Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesinde etkisi görüldüğü gibi, bütün İmparatorlukta halkın bu veziri tutması ve onu sevgiyle karşılaması üzerine Silâhtar Ali Paşanın bu yeni rakibi ortadan kaldırmak için bazı entrikalara girişmesi E. A. E. nin Numan Paşayı savunmasına yol açtı. Bu tutumu ile halkın gösterdiği sevgiden ötürü Numan Paşayı kıskanmaya başlayan III. Ahmet'in gözünden düştü. 15 temmuz 1710 da görevinden alındı. 12 şubat 1712 de ise, Paşmakçızade Seyyit Ali Efendi'nin ölümü üzerine ikinci kez şeyhülislâm oldu Rus çarı I. Petro'nun Pruth barışı şartlarına uymaması ve İsveç kralı XII. Karl'ın yurduna dönmesine engel olması sonunda ortaya çıkan anlaşmazlığı gidermek için III. Ahmet'in harekete geçmesini teşvik edenlerden biri olarak aralık 1712 de, kış vakti sefere çıkılmasına sebep oldu. Padişah Edirne'ye geldiği vakit, İsveç kralının da oraya getirilmesi hususunda ileri sürdüğü fikirlerle hükümeti harekete geçirterek onu çağırttı. Kırım hanı II. Devlet Giray Han ve Bender muhafızı Vezir İzmirli İsmail Paşa, Karl'ı yakalatıp, zorla Edirne'ye göndermişlerdi. Bu sonuçtan ötürü E. A. E. büyük bir iş yapmışcasına övünmekteyken, Avrupalı bir hükümdara

esirmiş gibi yapılan bu sert muameleden devletin prestijinin sarsıldığını gören III. Ahmet, E. A. E. yi suçlu bularak 12 mart 1713 te görevine son verdi. Bu konuda E. A. E. nin Karl'ın Edirne'ye getirilmemesini, ancak Bender'den kaldırılarak Selanik'e gönderilmesini istediğini, Rumeli kazaskeri Ataullah Mehmet Efend'inin ise karşı tezi savunduğunu belirten başka bir söylenti daha vardır.

Görevinden alınan E. A. E. ye İstinye'deki yalısında oturması bildirildi. Burada sessizce oturamadı, politikaya karışarak yerine geçen Ataullah Efendi ile Sadrazam Gürcü Yusuf Paşayı çekiştirmeye başladı. Bunun üzerine Şeyhülislâm'ın isteği gereğince Trabzon'a sürgün edildi. Ancak, mevsim kasımı geçmiş olduğundan Trabzon'a gidişi Karadeniz fırtınalarının başladığı zamana rastlamıştı. Bindiği gemi, Karasu veya Melen suyu ağzında karaya vurarak parçalandı ve E. A. E. boğularak öldü. Onun bu şekilde ölmesi, Padişahı etkilemiş, anasının (yani III. Ahmet'in) ebesinin ebelik hakkı, kendisine tesir ederek böyle bir kararı aldırtan Ataullah Mehmet Efendinin görevine son verilmesine sebep olmuştur. E. A. E. nin yazarlığı yoktur. — İ. P.

EBHA, Arabistan'da, Yemen'in kuzeyinde, Asir bölgesinde Serat dağlarının doğu eteklerinde kendi adı ile anılan oldukça bir vadinin batı ucunda bir kasaba. E. vadisi akar sulardan yoksun bulunmakla birlikte, yağmur mevsimlerinde sellerle sulanır. İklimi ılıman olan bu vadide tahıl ekilir; tütün, limon, hurma, kahve yetiştirilir.

E., XIX. yüzyılda, Osmanlı İmparatorluğu'nun, Yemen ve çevresi üzerinde özellikle Süveyş kanalı açıldıktan sonra, Hicaz topraklarının korunması ve İtalyan niyetlerinin gerçekleşmemesi için giriştiği yeniden örgütlendirme çalışmaları arasında yapılan askerî harekette sık sık anılan ayaklanma bölgelerinden biri olmuştur (bk. YEMEN). 1871 - 1872 yılında Osmanlı yönetimine karşı baş kaldıran Şeyh Muhammed b. Ayiz'in yola getirilmesi için düzenlenen Ahmet Muhtar Paşa ordusuna bağlı dört taburluk bir kuvvetle kuşatılmış ve bir çarpışma olmadan Osmanlı ordusuna teslim olmuştur. Burada Binbaşı Ahmet Hilmi Efendi komutasında 1. alayın 2 taburu bırakılmıştı. Daha sonra Ahmet Eyüp Paşa'nın tamamladığı Asir harekâtı sonunda, yeniden kurulan Yemen vilâyetinde E., bir ilçe merkezi olarak Asir sancağına bağlanmıştı. Merkezi Menazır kasabası olan E., ilçesinin Hali, Şehran ve Rafide adlı üç bucağı vardı. Bu sıralarda E., kasabasının nüfusu 6 000 i aşmakta olup Aneze Araplarından Şehr, Mâlik, Salebe ve Âmir boylarının yaşadığı köylerden meydana gelmekteydi. 1909 da İmam İdrisî Seyyid Muhammed b. Alinin ayaklanması üzerine, bu kez Ahmet İzzet Paşa ve Mekke şerifi Hüseyin Paşanın ortak çalışmaları sonunda yeniden Osmanlı devletine bağlanmıştır. 1918 de Türk hâkimiyetinin Arabistan'dan çekilmesi üzerine, İdrisî imamlarına bağlı kalan E., bir ara Yemen imamı Yahya tarafından alınmışsa da Suûdî Arabistan kralı Abdülaziz'in Asir'i koruyuculuğuna alması üzerine Tâif anlaşması gereğince 1934 yılından beri Suûdî Arabistan'a bağlanmıştır. — İ. P.

EBHAZ (Etnog) bk. ABAZA.

EBHER, kuzey İran'da, Kazvin, Zencan ve Hemedan arasında, Zencan'ın güneydoğusunda bir şehir. Yerliler tarafından Avhar olarak anılmaktadır. E. adiyle anılan ırmak Kazvin topraklarına kadar uzanmaktadır. E. Orta çağda bağlık, bahçelık bir şehir olup burada özellikle tahıl yetiştirilmekte ve meyvecilik yapılmakta idi. Abbasî adı verilen ve portakal iriliğinde olan armudu ünlüydü. Küetlerin yerleşmis bulundukları bu ver, daha Sasanîler zamanında bir duvarla çevrilmiş bulunuyordu. 645 yılında Mugire b. Şa'be'nin Küfe valiliği sırasında, Rey garnizonu komutanı Bera'a b. Azib tarafından alınarak Müslüman topraklarına katılmıştır. Abbasîler devrinde Şafiî mezhebinin geliştiği bu şehir, X. yüzyıl boyunca Deylemlilerin sürekli saldırılarına uğramakla yıkıldı. Selçuklu Türklerinin Cibal'e hâkim olmaları üzerine yeniden gelişmeye başladı. Atabeg Enuştigin sovundan Haydar Beg, şehri Haydariye adiyle yeniden onardı ve çevresini 5 500 adım tutan bir duvar ile çevirdi. *Nüzhetü'l-kulûb* yazarı; bu şehri, tatlı yemişleri, güzel bağ ve bahçeleri, temiz ve pak halkı, Şafi'i mezhebinin ünlü bir merkezi olarak tanıtır. Ancak, Argun Hanın şehrin hemen yanıbaşında 5 fersah uzaklıkta yeni başkent olarak Sultaniye'yi kurması ve ana yolun Zencan, Sultaniye, Kazvın üzerinden geçerek E. in yolun dışında kalması üzerine şehir geriledi. *Mir'atü'l-buldan*'da şehrin kalesinin yıkıldığı eski mescidin hâlâ durduğu belirtiliyor. Bugün ise, E, kasabanın ortasından akan Ebhernûd ırmağıyla anılmakta ve Zencan eyaletine bağlı bir bucak olarak yönetilmektedir. Ebher, İslâm kültüründe pek çok bilgin ve din adamının doğduğu, yetiştiği bir şehirdir. — İ. P.

EBHERÎ, Esirüddin Mufaddal b. Ömer (ölm. 1265), Türk düşünürü. Modern İranlı yazarlara göre, Zencan veya İsfahan Ebherlerinden birinde doğmuş olduğu ileri sürülen E. nin kendi eserlerinde Semerkandlı olduğunu belirtmesi, onun milliyetini tespite yetmektedir. Horasan ve Bağdad'da okuduktan sonra Musul ve Anadolu'da büyük bir kültür yarısmasına girişen Türk beylerinin saraylarında, kurdukları medreselerde pozitif bilimler ve felsefe üzerinde öğretim görevlisi olarak bulunmuştur. E., felsefe, matematik ve astronomi konularında çeşitli eserler yazmış ve eserleri pek az bilgine nasip olacak derecede, sonradan gelen bilginlerce açıklanmış ve medreselerin kapatıldığı tarihe kadar, uzun yüzyıllar ders kitabı olarak kullanılmıştır. Felsefede *Hidâyetü'l-hikme* adlı eseri Hocazade tarafından şerh edildiği gibi, Hindli filozof Kadı Mir Hüseyin El-Maybudî'nin yaptığı şerh ise, pek fazla tanınmıştır. Bu metin Kalkütta. Luknov, Tahran ve İstanbul'da birkaç kez yayınlanmıştır. İsaguci ise Molla Fenarî tarafından en güzel bir şekilde şerh edilmiş ve bu eseri de E. yi pek tanınmış bir yazar haline getirmiştir. E. nin İsaguci'si genellikle Porphyrios'un metninin yeni bir versiyonu sanılırsa da, son araştırmalar bunun bir ad benzerliğinden başka bir şey olmadığını, bu kanının Kâtip Çelebi'den başlayarak İslâm Ansiklopedisi'ne kadar bir eleştirme yapılmadan tekrar edildiğini ortaya koymuştur. E., aslında bu eserini Aristo ve İbn. Sina okullarına dayanarak orijinal bir metin halinde hazırlamıştır. Bu iki büyük eserinden başka, onun mantıkta *Tenzilü'l-Efkâr ve Tadilü'l-Esrâr, Zübdetü'l-Keşf, Keşfü'l-Hakayık, Külliyât-ı Hams* adlı eserleri vardır. E., Aristo mantığının güçlü temsilcilerinden biridir. — İ. P.

EBHERİYYE: bk. HALVETİYYE.

EBİARA, *Macroberlinia bracteosa* ve *Berlinia grandiflora* adındaki iki Afrika ağacından biçilen keresteye verilen ad. E. pembe ve kestane renklerinde, oldukça sert, ağır ve damarlı olup ince doğrama ve marangoz işlerinde kullanılır. Fil Dişi Kıyısı'nda *pakuli*, Kamerun'da ise *abem* adını alır.

EBINGEN [*ebingin*], Batı Almanya (Baden Württemberg) da, Suabia Jurası ardında 21 200 nüfuslu bir şehir Burada tuhafiye esyası, ince aletler ve deri mamuller yapılır.

EBİON, ebioncular tarikatının peygamberi. Efsanevî bir kişi olduğu sanılır. Katolik kilisesince E., bir sapık ilân edilmiştir. Tertullianus'tan sonra bu kişiye, Ebioncular (b. bk.) tarikatının kurucusu gözü ile bakılmıştır. Bu tarikat mensupları İsa'yı Mesih (kurtarıcı) sayarlarsa da, tanrılığını kabul etmezlerdi. Musa kanunlarına bağlı idiler. Aramî dilinde yazılmış, aslı bilinmeyen bir incil'e göre amel ederlerdi. IX. yüzyıl sonunda bu tarikata hâlâ bağlı olanlar vardı.

EBİONCULAR (İbran. Ebionim = yoksullar; Yun. = Ebionaioi, bazen de Nazoraioi), Filistinli Yahudi Hıristiyanlar (yani Hıristiyanlığı kabul etmiş Yahudiler) için kullanılan bir ad. II. yüzyıldan sonra da kilise babaları, kendilerini kiliseden ayrı tutan Yahudi Hıristiyanlar için de bu adı kullanmışlardır. E. in Aramî dilinde yazılmış İncil'deki İsa, Eski Ahit'teki Tevrat (= Kanun) a karşı olumlu davranırsa da kurbanlı âyinleri reddeder. E., İsa'ya, Tanrı'nın oğlu ve kurtarıcı (mesih) gözü ile değil insan oğlu ve gerçek peygamber gözü ile bakarlardı. E., Doğu Ürdün, Suriye ve Kıbrıs'ta V. yüzyıla kadar tutunmuşlar ve İslâmlığın doğuşu üzerine de etki yapmışlardır.

EBİSU, Japon mitolojisinde «mutluluğun yedi tanrısı» ndan birinin adı. Efsanevî İzanami - İzanagi çiftinin üçüncü oğludur. E. nun Ebisu - ko denilen yortusu 11. kamer ayının 20. günü kutlanır. Japon derebeylik çağında bu yortunun ayrı bir önemi vardı: O gün bütün tüccarlar ellerindeki malları ucuza satmakla yükümlü tutulurlardı. Zamanında ise, yortu günü E. nun küçük tapınaklarına gidilip sunaklara ufak tefek sungular bırakıldığı gibi, ayrıca binlerce kişi de Ōsaka'daki İmamiya'nın büyük tapınağına bir hac seferi tertiplerler.

EBLEHÎ, Ebû Abdullah el - Müvelled el - Bağdadî (ölm. 1184), Arap şairi. Bağdad civarında Eble kasabasında doğmustur. Asıl adı Muhammed b. Bahtiyar b. Muhammed veya Abdullah'tır. Hayatı üzerine fazla bir bilgi yoktur. Şiirlerini kendisinin besteleyerek söylediği, şiirleriyle zamanında ün yaptığı kaynaklarda belirtilmektedir. Mürettep divanı vardır Bir söylentiye göre, Bağdad'da ölmüştür.

EBLİS (Din): bk. İBLİS.

EBNA - Yİ SİPAHİYAN: bk. SİPAHİLER.

EBNER [*ębnır*], **Victor, Ritter von Rosenstein** (1842 - 1925), Avusturyalı histoloji bilgini Bregenz'te doğmuş. Viyana'da ölmüştür. 1873 te Graz'ta, 1888 de de Viyana'da üniversite profesörlüğüne atanmıştır Doku bilgisi ile ilgili birçok yazılar yazmış, özel olarak dişlerin yapısı ve gelişimi ile kemikleşme konuları üzerinde çalışmıştır.

Ebner bezleri (Anatomi): dilin arka bölümünde albüminli veya serumlu bir salgı çıkaran bezler Bu bezlerin, çevreleri derecikli papillalar (*papillae vallatae*) ile bağlantıları vardır.

EBNER - ESCHENBACH [*ębnır eşinbah*], **Marie, Freifrau von** (kızlık adı: **Gräfin Dubsky**; 1830 - 1916). Avusturyalı bir kadın yazar. Kremsier yakınında Zdislawitz'te doğmuş, Viyana'da ölmüştür. Sonradan Feldmareşalleutnant olan Avusturyalı fizik bilgini Moritz Freiherr von E. E. (1815 - 1898) ile evlenmiş ve en çok Viyana'da oturmuştur. Şiir ve tiyatro türlerini denedikten sonra hikâye türünü seçmiştir. Şiirleri, şekil bakımından gerçekçilik akımına bağlıdır Hikâvelerindeki tipler, kesin bir gözlemle ve duygulu bir yürekle çizilmiştir. Havat felsefesi özlü sözde (aforizmada) de uygun bir ifade şekline kavuşur.

M. EBNER - ESCHENBACH

EBNİYE - İ SULTANİYE (HASSA) MÜDÜRLÜĞÜ, Osmanlı hanedanına ayrılan saray, kasr, köşk, yalı, sahilsaray v. b. gibi binaların onarım ve bakım işleri ile uğraşan memura verilen ad. İmparatorluğun kuruluş devrinde bu görev Şehremini (b. bk.), Kanunî devrinden başlayarak ise Sermimarân - i hassa (Mimarbaşı) nın (b. bk.) uhdesinde bulunmakta iken, II. Mahmut devrinde girişilen yenilik çalışmaları arasında gittikçe farklı hizmetler durumuna gelen mimarbaşılık ile Şehremininin görevleri yeniden birleştirilmiş ve 28 Cemaziyülevvel 1247 (1831) tarihli bir fermanla Ebniye - i hassa eminliği kurulmuştur. Görevi, genellikle İstanbul'daki resmî binaların yapım ve onarımları işi olup, yapıların gereçlerini sağlamak, gider ve gündelik defterlerini tutmaktı. Türkiye'de bir mimarlık okulunun açılması konusunda ilk raporu da Ebniye - i hassa müdürü Abdülhalim Bey hazırlamıştı. II. Mahmut bu rapora dayanarak bu okul hakkında bir de irade çıkartmıştı. Ebniye - i hassa emanetinin ayrıca bir gereşe deposu da vardı.

EBOLI, İtalya'nın Campania bölgesinde, Salerno ilinde, Sele ırmağı yakınında bir şehir. Nüfusu 24 100 dür. Çok yünlü yoğun tarım yapılan küçük bir bölgenin merkezidir.

EBOLI PRENSESİ, Anna de Mendoza (1540 - 1592), bir İspanyol soylusu. Pastraña'da ölmüştür. Kral II. Felipe'nin nedimi (gözdesi) Ruy Gomez de Silva ile evlenmiş, bu da sonradan E. prensi olmuştur. Güzel bir kadın olan bu prenses, aynı zamanda ihtiraslı ve zorba bir yaradılışta idi. Dedikoduları, entrikalariyle sarayda büyük heyecan yaratmış ve 1579 da sürülmüştür. Kral Felipe ve sekreteri Antonio Pérez ile seviştiği sarayda söylenirdi. Resimlerinde gözlerinin biri bir sargı ile kaplıdır: bunun sebebi, her halde güzelliğini bozan şaşılığı örtmekti. Schiller, *Don Carlos* dramında, bu kadına da bir rol vermiştir.

EBOLOVA, Güney Kamerun'da, N'Tem bölgesinin merkezi. Nüfusu 9 000 dir. Orman işletmeleri ile kakao ürünü önemlidir.

EBON [*ebîn*] **ADASI,** Pasifik Okyanusunun batı bölümündeki Marshall adalarının Ralik adalar zincirinde ve bu zincirin en güneyinde yer alan bir ada. Önemli bir ticaret limanıdır.

EBONİT (Fr. Ébonite), yoğurulmuş kauçuğun % 30 - 35 kükürt ve dolgu maddeleri ile uzun bir süre 150° de ısıtılması ile elde edilen siyah renkli, oda sıcaklığında boynuz gibi sert olan maddeye verilen ad. Bu madde soğukta odun veya boynuz gibi işlenebilir, sıcakta kolayca bükülür. E. klora, suya, alkalilerle asitlerin çoğuna karşı dayanıklıdır. Derişik nitrik asit ve derişik sülfürik asit tarafından etkilenir. E. bundan da elde edilebilir.

Kullanılması: Elektroteknik gereçler (izolatörler), fizik aygıtları, taraklar, saplar, musluklar yapımında ve ecza saklamaya yarayan kapların ve boruların kaplanmasında kullanılır.

EBORACUM veya EBURACUM (Coğ.) İngiltere'deki York şehrinin Latince adı.

ÉBOUÉ [*ebue*], **Félix Adolphe** (1884 1944), Fransız sömürge yöneticisi. Cayenne (Fransız Guyana'sı) de doğmuş. Kahire'de ölmüştür. Valisi bulunduğu Çat bölgesinin, General de Gaulle'ün Hür Fransa hareketine katılmasını sağlamış (ağustos 1940), 1940 1941 yıllarında Fransız Ekvator Afrikasının genel valiliğinde bulunmuştur. Bir zenci olan E., 23 yıl süre ile hizmet ettiği Ubangi bölgesinde kültür hayatiyle çok yakından ilgilenmiştir.

EBREHE, Ebrehetü'l - Esrem el Habeşî, Habeş imparatorluğunun Yemen valisi. Yemen'de Habeş Hâkimiyetinin kuruluşunda önemli rolü olan bir komutan. Ebrehe (Habeşçe; İbrahim), komutanı Eryat'a baş kaldırdığı için çıkan kavgada Eryat onun dudağını yardığından el - Esrem (dudağı yarık) sanıyla anılmıştır. Gençliğinde Adulis (Zeyla) te bir Romalının kölesi idi. E. hakkındaki söylentiler, VI. yüzyılı baştan başa kaplar. Onun hakkında ilk söylenti, 525 te Himyerli Arap asıllı ve Yahudi dininde Zu Nuvas ile yaptığı savaşta ortaya çıkar. Bu savaş, Habeşlerin ve Hıristiyanlığın Yemen'de hâkimiyeti ele geçirdiği tarihtir. Habeşler ancak Zu Nuvas'ı, Zatü'l - Aber'de yendikten sonra Yemen'e kesin olarak yerleşebilmişlerdir. Yemen valiliği bu sırada Eryat'a (Esimiphaus / Sumayfa) verilmiş bulunduğundan. E. gerek valiye, gerek Necaşi (b. bk.) ve karşı baş kaldırdı. Eryat'ı birkaç kez yenilgiye uğrattı. Necaşi'nin ölümünden sonra ardılı tarafından Yemen valisi olarak tanındığından, Habeş imparatoruna vergi vermeyi kabul etti. 531 de başlayan Yemen valiliğinde E. etkin bir hizmet gördü. Bizans ve İran çekişmelerinden yararlanarak hâkimiyet alanını gittikçe genişletti E. Glaser tarafından bulunan bir su bendi yazıtında E., Habeş imparatoruna bağlı bir prens; Saba, Reydan, Hadramavt ve Yemame ülkelerinin dağ ve kıyılarının hâkimi olarak anılmaktadır. 540 ta başlayan Bizans - İran savaşlarına Bizans'ın bütün çabalarına rağmen başlangıçta katılmayan E., daha sonra İran'a saldırmaya karar vermişse de, bundan pek çabuk caymıştır. İslâm geleneklerine göre Fil olayı, E. nin bu kararı ile ilgili olsa gerektir. Müslüman tarihçilere göre, E. nin Arapları San'a da yaptırdığı El - Kulleys (= kilisecik) tapınağına gitmeğe zorlaması, bunun için de Mekke'deki beyti yıkmaya karar vermesi olayın dinî sebebidir. Aslında, İran safında bulunan Arapları cezalandırmak için Hristiyan Bizansın yanında harekete geçen E. nin ordusunda bir fil bulunduğundan, olay Fıl olayı adiyle tanınmış ve Kur'an'da da böyle anılmıştır (Kur'an CVIII. Bak. Fil olayı). E., Kâ'beye her ne kadar yaklaşmışsa da, bir sonuç alamadan çekilmek zorunda kalmış ve az sonra da ölmüştür. Müslüman tarihçiler, olayın Peygamberin doğum tarihi olan 570 yılında, doğumdan pek az bir süre önce olduğu düşüncesinde iseler de Avrupalı tarihçiler Yemen'deki Habeş hâkimiyetine son verecek olan İran saldırısının 570 te başladığını göz önünde tutarak ve Ebrehe'den sonra Yemen'de valilik eden oğlu Yeksum ve onun oğlu Mesruk için zaman kalmayacağını ileri sürerek Fil olayını daha önceki yıllara mal ederler ve Müslümanların Peygamberin doğuşu, kutsal evin kurtuluşu ve E. nin yenilgisi ile bağladıkları olaydaki tecelliyi benimsemezler. Oysa Yemenlilerin çağrısı üzerine Vahriz komutasında buraya gelen İran ordusunun 576 yılında Yemen topraklarına girdiği söylentisi dikkate alınırsa, Müslüman tarihçilerin görüşü doğrulanmaktadır.

E., kendisine başkent olarak Sana'yı seçmişti. Valiliği sırasında koyu bir Hristiyan olarak hareket etmiş, putperest Yemenlileri ve Yahudiliği benimseyen Arapları zorla Hristiyanlığa kazanmaya çalışmıştı Sana'da ve Ma'rip'te yaptırdığı kiliseler büyük ün bırakmıştır.

EBREŞTEVİM, Azerbaycan'da, Mugan yöresinde Hurremîlerin sığındıkları Bazz dağında bir yer. Hurremîlerin başı Babek burasını kendisi için bir barınak haline getirmişti. Şair Ebû Temmâm, Babek'e karşı büyük bir başarı gösteren Halife Mu'tasım'ın komutanı Ebû Said Muhammed'i E. i geçici olarak ele geçirmesinden dolayı övmüştür.

EBREUIL [*ebröy*], Fransa'da, Montluçon arondismanında Allier kantonunun merkezi. Nüfusu 1 360 kişidir. Cambraille yaylası ile Limagne ovası sınırında, Sioule çayı üzerinde bulunmaktadır. E. 971 yıllarında orada bir manastır yapılması dolayısiyle kurulmuştur. XI. yüzyılında Roman üslûbunda çok güzel bir yapısı olan ve içinde St. Léger ile St. Autun'den kalma birtakım kutsal emanetler saklanan kilisesinde XII. yüzyılın ortalarına doğru yapılmış freskler vardır. Bu freskler, Loire bölgesi resimciliğiyle Auvergne ve Limousin üslûpları arasında bir geçiş sayılmaktadır. Bu önemli sanat eserinin kuzey panosundan yapılmış bir kopya Fransız Heykeller Müzesinde bulunmaktadır. Kilise bugün buğday hali, manastır da güçsüzler yurdu olarak kullanılmaktadır.

EBRO (Lat. **Iberus**), İspanya'da Ebro havzasının ana nehri. Uzunluğu 927 km dir. E., rejimindeki düzensizlik, sulamaların sebep olduğu su kaybı, kayalık yarma vâdileri ve kumlu deltası yüzünden gemilerin işlemesine pek az elverişlidir. Pirenelerden çıkan, özellikle Aragón, Gállego ve Segre gibi büyük kolları ilkbaharda karların erimesiyle kabarır. Gerek havzasında gerek nehir ağzı bölgesinde küçük gemilerin geçmesine elverişli iki taraflı sulama kanalları vardır.

EBRO HAVZASI, İber yarımadasında coğrafî bir bölge. E. H., Pireneler, İber ve Katalon kıyı sıradağları ile sınırlanmış bir üçgen biçimindedir Ebro (b. bk.) nehri bu havzadan kuzeybatı - güneydoğu doğrultusunda olmak üzere geçer. Ebro ile kolları, tersiyer devrinden kalma yassı ve çukur kumtaşı, balçık ve marn katmanlarını yarmış, masa dağı ve basamak biçimli topraklar meydana getirmiştir. Bazı tepeler 700 m yi asar (Sierra de Alcubierre: 744 m). E. H., her yönden dağlarla kapatıldığından iç kısımlar, özellikle güneydoğu bölümü, az yağış alır (Zaragoza 314 mm) ve step karakterindedir. Bol su taşıyan Pirene akarsularının meydana getirdiği set göllerinden yararlanarak kanallarla sulama yapılan yerlerde sebze, yem bitkileri ekimine ve meyve ağaçlarına rastlanır. Bölgenin kenarlarında ve batısında (Rioja) üzüm yetiştirilir. Derin topraklı yerlerde şeker pancarı ekimi görülür. E. H. nın büyük kısmı Aragonya'ya, doğusu Katalonya'ya girer; Kuzeybatısı eski Castilla'ya doğru bir geçit meydana getirir.

EBROIN [*ebroẽ*] (ölm. M. Ö. 681 ?), Frank sarayı nazırı. 657 de Erkinoald'ın ardılı olmuştur. E., III. Clotaire adına Neustrie ile Burgonya'yı yönetmiş, aire'in ana kraliçe Bathilde'i manastıra kapamış, Paris ve Lyon piskoposlarını

öldürtmüştür. Clotaire'in ölümünden sonra Frank ülkesinde baş gösteren taht çekişmelerinde büyük rol oynamış, Clovis'in üçüncü oğlu Thierry tarafını tutmuştur. Kişizadeler partisi lideri Saint Léger'nin yakalatıp zindana attırdığı E. hapisten kurtulunca Saint Léger ile yeniden savaşmış ve onu esir ederek dılını çektirmiş. gözlerini oydurmuştur (678). E., Avusturyalılarla yaptığı başarılı bir savaştan biraz sonra, Ermenfrid tarafından öldürülmüştür.

EBROS (Coğ.): bk. HEBROS.

EBRULAMA, eskiden kitap ve defter kaplamak için ciltçilikte kullanılan Ebrulu kâğıdı yapma işlemi. E. şöyle yapılır: ağzı genişçe bir leğene kitre (çalıdan alınan bir çeşit tutkal) denilen zamktan gereği kadar konur, su ile iyice karıştırılarak eritilir. Bir yandan da medenî veya kimyasal boyalardan istenilen renkler ince toz haline getirilerek, ayrı kaplarda bal yoğunluğunda zamklı su içinde eritilir. Ayrı ayrı renkte elde edilen bu boyalar hazırlandıktan sonra, bir de taze sığır ödü alınarak bir kaba konur. Elde edilmek istenen boyaya bu ödden bir veya iki kahve kaşığı alınarak boyalara katılır, iyice karıştırılır. Bundan sonra, boyaların koyu renginden başlamak üzere bir sulu boya fırçasiyle gereği kadar alınarak kitreli suyun yüzüne serpilir. Boyalar bu suyun yüzünde kalır; bir çöple yavaşça karıştırılarak istenilen damarlar meydana getirilir. Bundan sonra kâğıt, yavaşça elde edilen bu boyalı suyun yüzüne bırakılır, beş on saniye kaldıktan sonra yine üst yüzüne bulaştırılmadan kaldırılır Böylece ebrulanan kâğıt uçlarından bir ipe serilir, suyu ve kitresi iyice akıncaya kadar bırakılır, daha sonra bu kâğıtlar düz bir yerde kurumaya bırakılır. Ebrulanacak kâğıdın kabaca ve boya çeken çeşitten olması gereklidir.

Eski ustalar yalnız dalgalı ebru değil. ayrıca süslü şekiller ve çiçekler de yaparlardı. Bu şekillerden ebruların kimin yapısı olduğu da anlaşılırdı. Bundan dolayı ebru çeşitleri birtakım özel adlar da almışlardır. Bunlardan kumlu ebru, somaki ebru, çifte aharlı ebru, Akkase ebru, Battal ebru, Necmettin ebrusu, Hatip ebrusu en tanınmış çeşitlerdir

EBSTEIN [*ebştayn*]. **Wilhelm** (1836 - 1912), Alman hekimi. Jauer (Silezya) da doğmuş. Göttingen'da ölmüştür. 1874 te Göttingen'da profesör olmuştur. Araştırmaları, başlıca metabolizma aksaklıkları ve bunların perhiz yoliyle tedavisi üzerinedir. Bundan başka, hekimlik tarihi ile ilgili yazılar yazmış ve J. Schwalbe ile birlikte *Handbuch der praktischen Medizin* (Amelî hekimlik el kitabı) i çıkarmıştır [2 bas., 4 cilt, 1905 - 1906]. 1882 de bildirdiği zavıflama kürü (Ebstein diyeti), hidrokarbürleri geniş ölçüde kısar, ama ölçüyü aşmamak üzere albümine, bol miktarda da yağlı yemeklere izin verir.

Ebstein diyeti veya tedavisi (Tıp): pek az karbonhidrat, ılımlı biraz albümin ve çokça hayvanî yağdan ibaret olan bir şişmanlık diyeti.

Ebstein hastalığı (Tıp): Böbrek kanalları epitel hücrelerinin camsı soysuzlama ve çürümeye uğraması: Şeker hastalarında görülür.

EBSTORF, Almanya'da, Niedersachsen (Aşağı Saksonya) eyaletinde, Uelzen Kreis'ına bağlı bir kasaba. Nüfusu 4 600 (1950) dür. XIV. yüzyıldan kalma bir manastırı ve kilisesi ile tarım okulu, tarım İnceleme ve araştırma Enstitüsü ve kereste fabrikaları vardır.

Ebstorf dünya haritası: Orta çağda yapılmış olan en büyük ve en ayrıntılı yuvarlak dünya haritası. 1284 te hazırlanmıştı. Çapı 3,5 m idi. Önceleri E. manastırında iken 1845 ten sonra Hannover Müzesine getirilmiş, II. Dünya Harbinde mahvolmuştur. Bir harita, Kudüs'ü merkez sayan 30 parşömen yaprağından meydana gelmişti.

EBTERİYE, Şiî Zeydiye mezhebinin kollarından biri olup Kuseyr en - Neva' el - Ebter ile el - Hasen b. Sâlih b Hayy'in taraftarlarına verilen bir addır. Bunlar Butriye ve Sâlihiye adlariyle de anılırlar. Görüşlerine göre, Hz. Peygamber'den sonra efdal olan Ali olup, imameti evlâdır. Ancak Hz. Ali kendisine biat edilinceye kadar imam sayılamaz. Ebû Bekir ve Ömer'in imametleri meşrudur. Çünkü Ali, imameti onlara terk etmiştir. Bu inançta olanlar Osman'ın durumunu tartışmazlar, bu konuda susmayı tercih ederler ve Cârûdiye'yi ilk iki halifeyi tekfir ettikleri için tekfir ederler. Hz. Ali'ye karşı savaşanları Hz. Ayşe, Talha ve Zübeyr'i de tekfir etmekte ileri giderler. Bid'atler ve takiyye aleyhinde bulunurlar, büyük günah işleyenlerin sürekli olarak cehennemde yanacaklarını ileri sürerler.

EBÛ (*Eb* kelimesinin ilkel şekli olup zamanla sondaki «vav» düşmüştür), esmâ - yi hamseden biri. Ebû, Ebâ, Ebî ve ünlem olarak Yâ Ebî, Yâ Ebetî, *Eb*'in genitif halinde bir ismin önünde aldığı şekil. Genellikle «baba» anlamına gelir. Ancak, bir insanın, bir hayvanın, bir şeyin bir şeye, bir duruma, bir sıfata sahip olduğunu belirten bir anlamı da vardır. Buna göre bir kimse oğlunun bazen de kızının adiyle anıldığı zaman kullanılır. Ebû Ahmet, Ebû Ali, Ebû'l - Kasım gibi. Onun içindir ki çoğu kez Arap adlarında erkek adları Ebû (Magrib bölgesinde Bû) ile tamlama halinde meydana getirilir. Ancak bunlar kişinin asıl adı olmayıp künyedir (bk. KÜNYE). İş, sanat, övme veya yerme, yemin, hayvan v. b adlar veya deyimler de bu kelime ile yapılır. Fedâke bi - ebi (Babam yoluna kurban olsun), Ebü'l - yakzan (Horoz), Ebü'l - hâris (Arslan), Ebü'n - naft (benzinci), Ebü'n - nezzâre (gözlükçü), Ebû şâme (benli), Ebû midfa (toplu), Ebü'l - hevl (sfenks) gibi. *Eb* kelimesi Hıristiyanlıkta ilk uknumun adıdır. Çoğulu Âbâ, Ebûn ve Ebin'dir. Âbâ el - Kenise Bk. KİLİSE BABALARI.

EBÛ ABDULLAH MUHAMMED, b. Ebü'l - Hasan Ali (1482 - 1492), Gırnata (İsp. Granada) nın son hükümdarı. XV. yüzyılda İspanya'da Müslüman hâkimiyetini temsil eden Nasrî (b. bk.) veya Beni Ahmer devletinin yıkılışı sırasında tahta çıkmıştır. Batı ülkelerinde Buabdil ve Abo Abdilla olarak tanınmıştır. Çok zor durumundan ötürü yurttaşları kendisine Ez Zogoybî (biçare adam), üzerine bütün güçleriyle yüklenen İspanyollar ise, El Rey Chico (küçük kral) adını verirlerdi. Müslümanların 1431 de Gırnata yakınlarında Hicrü'lula (Higueruela) da ağır bir yenilgiye uğramalarından sonra Nasrî devleti gerilemeye başlamış ve E. A. M. in babası Ebü'l - Hasan Ali devrinde Cebelitârık'ın düşmesi üzerine Gırnata'nın durumu iyice sarsılmıştı. Bu durumda, E. A. M., babasını tahttan indirerek XI. Muhammed adiyle emir olmuşsa da (1482), baba ile oğul arasındaki çekisme bir süre daha sürmüş ve Ebü'l - Hasan, 1483 - 1485 yılları arasında tahtını almayı basarmıştı. Bu karışık devrede ez - Zagal (yürekli) ünüyle tanınan amcası XII. Muhammed ise Loja ve Şarkiye çarpışmalarında elde ettiği başarı ile İspanyolların saldırılarını bir süre için tutabilmişti. Ancak, E. A. M. in rakiplerine karşı Castilla'nın

koruyuculuğunu kabul etmesi, XII. Muhammed'in umutsuzluğa kapılarak düsmanla savaşmaktan vaz geçmesine yol açtı. Böylece, Gırnata savunulmaktan yoksun kaldı. Bunun sonunda ise 1486 da Loja, 1487 de Málaga, Vélez - Málaga ve Almería, 1489 da ise Baza şehirleri birer birer düşmanın eline geçti. Bu durum karşısında Gırnata'nın savunulması imkansız bir hal alınca, E. A. M. İspanya'daki son Müslüman beldesini vire ile Castilla'lılara teslim etmek zorunda kaldı. 2 ocak 1492 sabahı Kardinal Don Pedro de Mendoza, şehrin akropolü olan Elhamra sarayının El - Kasaba denilen baş kulesine gümüş haçı dikerek, İspanya'daki son müslüman hâkimiyetinin de yıkılmış olduğunu ilân ederken, E. A. M. de Padul tepesinde bugün hâlâ Ultimo suspiro del Moro (Arabın son ahettiği yer) denilen noktada atalarının yurduna son bir kez daha bakmaktaydı. E. A. M. yurdunu yitirdikten sonra Fas'a gitmiş ve ömrünün son günlerini orada maddî sıkıntılar içinde geçirmiştir. Onun kabrinin Cezayir'de, Tlemsen'de bulunduğunu ileri süren başka bir söylenti de vardır. — İ. P.

EBU ALİ b. MİSKEVEYH: bk. İBN MASKVAYH.

EBU ALİ İBNİ SİNA: bk. İBNİ SİNA.

EBÛ ÂM (Abouam - Bouam), Magrip'te, yeni Fas'ın güneydoğusunda Tafilalt (b. bk.) bölgesinin günev kesiminde bir şehir. Nüfusu 6 000 dir. Sahrada önemli ticaret merkezlerinden (Suk) biri olup, özellikle deri ve palamut ürünleri üzerinde iş yapılmaktadır. Ayrıca Mulay Ali'nin mezarının burada bulunuşu E. A. ın turistik bir merkez olarak gelişmesine de yol açmıştır. Onun Musem günlerinde şehir, çevreden gelen ziyaretçilarle dolup taşar.

EBÛ AMR, b. El - Alâ b. El - Üryân Et - Temimî El - Mâzinî El - Basrî (689 - 770), Arap filolojisinin kurucularından biri. Mekke'de doğmuş, Kûfe'de ölmüştür Hayatını Basra'da geçirmiş, önce Arap dil ve edebiyat ürünlerini derlemekle uğraşmış, Kıraat bilimini ise Hz. Ali'den gelen söylentilerle meydana getirmiştir. Arap dilcilerinin ilk bilginlerinden İsa b. Ömer Es Sakafî ilişkiler kurmuştur. Asma'î 10 yıl kadar ona öğrencilik etmiştir. Cahiliye devri edebiyativle ilgili olarak derlediği şiirlerden büyük bir kısmını, daha sonra dinî duyguların etkisiyle yok etmiştir. İbnü'n Nedim'e göre, *Kitabü'l - kıraa* ve *En Nevâdir* adlı iki eseri vardır. Kıraate'le ilgili eseri, bütün İslâm dünyasında zamanımıza kadar değerini saklamıştır.

EBÛ ARİŞ, Osmanlı İmparatorluğu devrinde, Yemen ilinde, Hudeyde sancağına bağlı bir ilçe merkezi. XIX. yüzyılda 6 - 8000 nüfuslu, duvarla çevrili bir kasaba idi. Deniz kıyısından 6 saat kadar içeride olup Kızıldeniz üzerindeki iskelesi Cizandır. Aynı zamanda ilçenin bir bucağı olan bu liman, Saade yöresinin çıkış kapısı olmakla birlikte XX. yüzyıl başında art çevresi ile bağlantısını kuracak yollardan yoksun bulunduğu için bir önemi kalmamış bulunuyordu. E. A. ilçesinde tahıl, pamuk, susam ekimi yapılmakta çivit ve bitkisel boya elde edilmektedir.

Orta çağda, özellikle kölemen egemenliğinin devam ettiği sürece Mısır'a gönderilecek Yemen ürünleri için bir depoalma merkezi olan E. A., 1541 de ilk olarak Hasan Pehlivan'ın kumandasında ve Emir İzzeddin'in kılavuzluğunda bir Osmanlı birliği tarafından alındı. 1636 da Osmanlı valisi Kansu Paşa'nın Yemen'i bırakmak zorunda kalması üzerine, E. A. de Zeydî imamların eline geçmiş oldu. XVIII. yüzyılda ise Emir Ahmed adında bir şeyh, bağımsız bir beylik kurarak bu kasabayı merkez edindi. Ancak 1871 de Kıbrıslı Tevfik Paşa komutasında Hudeyde'ye yeniden gönderilen Osmanlı savaş gücünün çabası sonunda E. A., Bir ilçe olarak yeniden örgütlendirildi. Lausanne Barışı üzerine ise bütün Yemen'le birlikte Türk eğemenliği buradan da çekilmiş oldu.

EBÛ BEKİR (573 - 634), Müslümanların ilk halifesi. Hulefâ - yi Râşidin'in, yani Dört halifenin birincisi. Kureyş'in Teym boyundan Ebû Kuhâfe Osman ile Sahr kızı Ümmü'l - hayr Selma'nın oğludur. Peygamber'den 3 yaş küçük olup asıl Abdülkâbe idi. Müslümanlığı kabul edince, onun adını Peygamber, Abdullah'a çevirdi. E B. e künyesinin neden dolayı verildiği bilinmiyor. Ancak Atîk sanı, Cehennem ateşinden korunmuş olmasından ve soyunda kötü şöhretli birisinin bulunmamasından ötürü; Sıddîk sanı ise Peygamber'in hiçbir söz, açıklama, emir ve telkininden şüpheye düşmediği ve özellikle Mirac'ı samimî olarak kabul ettiği için verilmiştir. Türk ve İran kültüründe Yâr - i gar (mağara yoldaşı, can yoldaşı) saniyle anılır. Hicret'te Peygamber'e yoldaşlık etmek şerefi, kendisinin bu sanla anılmasına yol açmıştır. Aşere - i mübeşşeredendir.

Müslümanlıktan önce ticaretle uğreşmış ve bu yolda azımsanmayacak bir varlık meydana getirmişti. Onun daha Müslümanlık doğmadan Peygamberle dostluk kurmuş olduğu bilinir. Yeni din gelince erkekler arasında bu dine inanan ilk kimse E. B. olmuştur. Bu konuda bazı tereddütler varsa da, E. B. in ilk Müslüman olanlardan biri olduğunda şüphe yoktur. Mekke devrinden başlayarak ölünceye kadar Muhammed'i ve getirdiği dini bütün varlığiyle desteklemiş, bu konuda herhangi bir tereddüt ve yılgınlık göstermemiştir. Müslümanlara en ağır baskıların yapıldığı günlerde bile Peygamber'in yanından ayrılmamış, Habeşistan'a göç etmemiştir. Ancak, bir kez, Müslümanlar'ın Mekke toplumundan aforoz edilmeleri üzerine şaşkınlıkla Mekke'den ayrılmış; ama, Peygamber'in, amcasının evine, Ebû Kubeys dağına çekildiğini görünce müşrik bir Mekkeli'nin ağır şartlarla kendisini koruyuculuğuna alması üzerine, bu aşağılığa boyun eğmeyerek yine Mekke'ye dönmüştür. Mekke devrinde servetini, Müslümanlığa giren köleleri eziyet ve azaptan kurtarmak için azat etmek amacıyle harcamaktan çekinmemişti. Ona göre, dinin uğrunda harcanmayacak ne mal, ne mülk cana, kadar hiçbir şey yoktu.

Peygamberin Medine'ye hicretinde ona yoldaşlık etmek şerefine ulaştı. Bu konu ile ilgili olarak gelen emirde: (Kur'an. Tevbe. 41.) E. B. «Saniye'sneyni (iki kişinin ikincisi) olarak anılır. Bu deyimi daha sonra müfessirler E. B. in halifeliğine işaret olarak değerlendirmişlerdir. Bu sırada E. B. in üzüntülü bir ruh durumu içinde bulunduğunu söz konusu âyet, apaçık ortaya koymaktadır.

E. B. in hicretine, büyük oğlu Abdurrahman hariç, bütün ailesi katılmıştır. Abdurrahman, Bedir gazvesinde kâfirlerle birlikte müslümanlara karşı savaşmış; fakat az sonra o da Müslüman olarak Medine'ye gelmiştir. Böylece, Medine dışında as - Sunh varoşunda yerleşen E. B., bundan sonra daha büyük bir şevkle Müslümanlığa hizmet etmiştir. Kızı Ayşenin Peygamber'le evlenmesi ise onun ilişkilerinin akrabalıkla da güçlenmesine yol açmıştır. Askerliğe karşı pek ilgisi olmadığı halde Peygamberin bütün seferlerine katılan E. B. Tebuk seferinde Müslümanların sancağını taşıdığı gibi, 631 de Mekke'ye gönderilen Hac kafilesine de başkanlık etmiş ve Peygamber'in gönderdiği Hudeybiye barışının bozulmasıyle ilgili bildiriyi Mekkelilerle okumuştur.

Bu görevin ona verilmesi Halifelik için Peygamber in bir işareti olarak değerlendirildiğinden, Şiî bilginleri bildirinin okunuşunu Ali'ye mal ederler. Peygamber'in hastalanması üzerine mescitte imamlık görevi de kendisine verildi. Peygamber ölünce Medine'deki Müslüman toplumda Ensar ve Muhacirler arasında baş gösteren ayrılık belirtileri karşısında E. B., Ömer ve Ebû Ubeyde İbne'l-Cerrah ile İbni Saide mahallesinde toplanan ve Sa'd b. Ubâde'nin başkanlık ettiği Ensar'ın yanına giderek onları yatıştırdı ve toplantı sonunda «Peygamberin temsilcisi» anlamına gelen Halife sanıyla Müslümanların ilk devletinin ilk başkanı oldu. Gerçi E. B. e Peygamberin sağlığında bile bu sanla hitap edildiği, gelenekle bilinmekte ise de, 8 haziran 632 den başlayarak bu son, İslâm tarihinde ve toplumunda üzerinde büyük bir titizlikle durulan, sayısız anlaşmazlık, çekişme ve çatışmanın ekseni olma niteliğine erişmiştir.

E. B. in halifeliğine Ali hafif bir karşı koyuşla direnmek istemişse de, karısı Fatma'nın ölümünden sonra bu eğilimini de bırakarak onu benimsemiş, politik bir anlaşmazlık çıkarmak isteyen Ebû Süfyan ise ağır bir hareketе uğramıştır. Bu güçsüz direnmenin dışında Medine'de Muhacirler ve Ensar arasında ve Mekke'de onun seçilmesine kimse karşı gelmemiştir.

E. B. e asıl muhalefet çölden, bedevîlerden gelmiştir. Özellikle zekât vermeye karşı olan bedevîler, bu şartı ileri sürerek E. B. le anlaşmak istemişlerse de, Muhammed'in kurduğu esaslardan ayrılmayı kabul etmeyen E. B., genç islâm toplumuna bu en çetin evrede önderlik etti. Peygamber'in ilçelerine o kadar bağlı idi ki, Müslümanlık Mekke ve Medine sınırları içinde kuşatılmış olduğu anda bile Usâme'yi Peygamberin hazırladığı ordu ile Suriye sınırına göndermekten geri kalmadı. Gerçekte bu davranışı Müslümanlığın kendisini saran tehlikelere önem vermediğini göstermek bakımından ayaklanan Arap bedevîlerini etkileyici de olmuştur. Usâme döndükten sonra bedevîler üzerine yürüyerek onları Zu'l-Kassa'da ağır bir yenilgiye uğrattı. Bundan sonra Halid b. Velid, Esed, Fizar'e boylarını El-Buzaha'da yendi. Temimler itaat altına alındı, hele Hadikatü'l-mevt'te Beni Hanife yenilince Arabistan'da Müslümanlığın gerçek egemenliği de yerleşmiş oldu. Bunun sonucunda Ebû Hureyre, Ebû Süfyan, Muhacir ve İkrime, Bahreyn, Umman, Hadramavt ve Yemen'i İslâm devletine yeniden bağladılar. Böylece E. B. ölümünde İslâm toplumunu güçlü ve birleşik bir topluluk olarak Ömer'e devretmeyi başarmış bulunuyordu. Ölümünden biraz önce, cihan tarihinin akışını büsbütün değiştirecek olan yeni bir teşebbüsü ele aldı. Halid ve benzerleri gibi yüksek yetenekli komutanların emrine verdiği ordularını suriye ve Irak üzerine gönderdi. Bu akın, Samî kavimlerin binlerce yıl arayla Arap çölünden ikinci taşmaları olduğu kadar, dünya tarihini, İslâm tarihini, milletlerin alın yazılarını değiştiren bir hareketin de başlangıcıydı. 633 te bir yandan Irak'ta Hiyre fethedilirken, 634 te Bizans'a karşı ilk büyük zafer Ecnadeyn zaferi kazanılmış bulunuyordu. Artık Müslümanlık, basit bir çöl dini olmaktan kurtulmuş, evrensel niteliğini kazanmıştı.

E. B. 23 ağustos 634 te öldü. Uçuk benizli, sırtı hafifçe kambur, ince yüzlü, yüksek alınlı ve çukur gözlü olup, bol ve basit elbiseler giyerdi. Son zamanlarında artık yürüyemeyecek kadar çöktüğünden as-Sunh'taki evini Medine'ye taşımıştı. Çok duygulu idi. Kur'an okundukça dayanamaz ağlardı. Sevinçli durumlarda da gözlerinden yaşlarını tutamazdı. Nitekim Hicret'te Peygamber'e arkadaşlık edeceğini öğrenince yine ağlamıştı. Sade, mert ve ihtiyatlı bir karakteri vardı. Hattâ ihtiyatlığı çoğu kere Peygamberi de etkilerdi. Dinin, özellikle ahlâkî öğütlerine büyük değer verir ve bunların olduğu gibi uygulanmasını isterdi.

E. B. devri, islâm toplumunun gerçek kimliğini bulması ve Müslümanlığın Peygamberin güçlü kişiliğinin üstünde bir inanç olarak yerleşmesi çabaları içinde geçtiğinden kültürel çalışmaları kapsamaz. Ancak, Kur'anın derlenmesi konusunda ilk çalışmalara E. B. zamanında başlanmıştır.

Cenazesi, Peygamberin yanına gömülmüştür. Cenazeyi Ömer, Osman ve Talha toprağa vermişlerdir E. B. in sağlam mantığı, mert karakteri nutuklarında görülebilir. İslâmlığı da tanımlaması bakımından unutulmayan söylevi, Peygamber'in öldüğü gün, Ömer'in önünde söylediği «Ey insanlar, Muhammed'e tapıyorsanız, biliniz ki, Muhammed ölmüştür. Allah'a tapıyorsanız biliniz ki Allah ebedîdir, ölmez» sözüdür. — İ. P.

EBÛ BEKİR Cafer b. Yunus el-Horasanî eş-Şıblî ölm. 945), büyük mutasavvıflardan biri. Bir söylentiye göre adı Dülef b. Cahdar'dır. Hayatı efsanevî birtakım söylentilere karışmıştır. Bir habere göre, Taberistan prenslerinden biri iken Bağdad, a gelmiş ve burada Cüneyd-i Bağdadî ile karşılaştıktan sonra dünya ile ilgili bütün isteklerinden vazgeçerek kendini tasavvufa kaptırmıştı. Bir başka söylentiye göre ise, Sıblî Demavend valisi iken Taberistan sultanı tarafından elçilikle bağdad'a gönderilmiş, ancak burada tasavvuf mesleğine bağlanarak bir daha Bağdad'dan ayrılmamıştır. Akla en yakın gelen söylenti ise onun Horasan'dan Samerra'ya getirilen bir Türk askerinin oğlu olduğu ve bu askerî şehirde dünyaya gelerek fıkıh tahsil ettiği, Malikî mezhebinin sayılı bilginleri arasına katıldığı ve bu mezhebin temel kitaplarından *Muvatta*'yı ezberlediği, ancak Cüneyd-i Bağdadî ile tanıştıktan sonra tasavvufa bağlandığı merkezindedir. Onun Bağda'da öldüğü ve Makbere-i Huzeyran'a gömüldüğü bilinmektedir. Zamanında ve ölümünden sonra ünlü bir veli olmuştur. Tasavvuf, zühd, ve takva ile ilgili özlü sözleri ve mev'izeleri ünlüdür.

EBU BEKİR AĞA veya EBU BEKİR TAHİR AĞA: bk. BEKİR AĞA.

EBU BEKR KEFEVÎ: bk. KEFEVÎ.

EBÛ BEYHES, b. el-Heyşem b. Câbir (ölm. 713), Hâricî liderlerinden biri, Beyhesiye (b. bk.) fırkasının kurucusu. Sa'd b. Zubey'a oğullarından olduğu, yine Hâricîlerden Ecâride'nin kurucusu Abdülkerim b. Acred'in yetiştirdiği, başlangıçta E. B.'in Necedât (b. bk.) tan Atiye'ye bağlı olduğu, Meymûniye ve İbrahimîye reislerinin bir cariyenin alışverişi üzerindeki tutumları karşısında onları tekfir ederek ortaya çıktığı ve kendi adiyle Beyhesiye fırkasını meydana getirdiği bilinmektedir. E. B., Irak'ta büyük bir ün yapmış, bu yüzden de Emevîler tarafından aranmaya başlamıştı. Haccac'ın takibatından kurtulması için Medine'ye kaçmışsa da, orada vali Osman b. Hayyân tarafından yakalanarak Kûfe'ye gönderilmiş ve Emevî halifesi Velid'in, elleri ve ayakları doğrandıktan sonra öldürülmesi yolundaki emri üzerine öldürülmüştür. E. B. e göre, iman, bütün hak onları bâtıldan ayırt etmektir. İman, söz ve amel olmaksızın kalp ile elde edilen bilgidir. Bir şeyin haram veya helâl olduğunu öğrenmek şarttır. Bilinmeyenler karşısında durmak olmaz, öğrenmek gerekir. Onun için bir kimse Allah'ı, peygamberlerini, Muhammed'i ve tebliğlerini, velilerin velâyetlerini bilip, ayrıca Allah'ın düşmanlarından teberri

ve şer'an haram olan hususları öğrenip ikrar etmedikçe Müslüman sayılmaz. Bunları ismen bilmesi o kimse için kâfidir, fakat bilmediğini öğrenmek her Müslümana farzdır.

EBÛ CAFER (Biyog.): bk. MANSUR.

EBÛ CEHL (554 - 624?) (Asıl adı: **Ebü'l Hakem Amr. b Hişâm**), Kureyş'in büyük ailelerinden biri olan Mahzumlar'dandır) Müslümanlığın en azgın düşmanlarından biri. Bunun için Peygamber ona «ümmetimin Firavunu» demiştir. Bir söylentiye göre, Peygamberle aynı yaşta idi. Ancak, öldürüldüğü vakit, 70 yaşında olduğunu belirten haber dikkate alınırsa, bu söylentinin doğru olmadığı anlaşılır. Mekke'de doğmuş ve hayatını ticaretle kazanmıştır. Müslümanlığa ve Hazreti Mühammed'e karşı şiddetle karşı koyanların önde gelenidir. Müslümanların zayıf, kimsesiz ve yoksul olanlarına en ağır ezivetlerde bulunmuş, hattâ bir Müslüman kadını kendi eliyle öldürmüştü. Böyle olduğu halde, Hazreri Peygambere el uzatmamış; ama. ona karşı girişilen her harekette yer almış ve sözle en ağır hakaretlerde bulunmaktan çekinmemişti. Onun. Kur'an'ın tanımı ve tavsifleriyle alay etmesi, özellikle Cehennem konusundaki yıkıcı sözleri üzerine Peygamber ona Ebû Cehle (Körkütük cahil) sanını takmıştır. Ayrıca Kur'an'da XVII, 67 XCVI, 6, ve XLIV, 43 üncü âvetler onun ileri geri konuşmalarına karşılık olmak üzere indirilmiştir. Hicret'ten pek az bir süre önce Peygamberi öldürmek üzere Kureyş'in her ailesinden bir kişinin katılacağı bir fedaîler grubu meydana getirmeye çalışmışsa da, buna karşı Hamza'nın meydana getirdiği koruyucular onun bu isteğini engellemiştir. Savaşçı bir yaradılışta olmadığı halde, Bedir yürüyüşüne katılmış ve bu savaşta Ensâr'dan Amr oğlu Muâz ile İbni Afra tarafından öldürülmüş, başı ise Abdullah b. Mesud eliyle kesilmiştir. — İ. P.

EBÛ DÜLÂME, Zend b. Cevn el - Kûfî (ölm. 787?), Muhadramî şairlerinden biri. Emevîlerin son günlerinde Abbasîler'in ilk döneminde yaşamıştır. Aslında zencî bir köle idi. Beni Esed mevlâsı olup özellikle Abbasî halifelerinden es - Seffah, Mansur ve Mehdî'nin nedimliklerinde bulunmuştur. Mecnun yaradılışlı, hiçbir şeyi umursamaz bir şair ve hicivci idi. Para için efendisini bile hicvetmekten çekinmez, kendisine reva görülen hakaretleri sırası geldikçe birkaç katiyle iade ederdi. Yine para için kasideler yazmaktan da kaçınmaz, adı deliye çıkmış olduğundan dinin hükümleriyle alay etmekten ayrı bir zevk alırdı. Sarayda soytarılıkla görevli bulunan E. D. nin ölüm tarihi, kaynaklarda on yıl kadar bir farkla belirtilir. Ebû Müslim el - Horasanî için yazmış olduğu mersiye ile tanınmıştır. Atalar sözü arasına karışmış bulunan en ünlü şiiri de kendi katırı için kaleme aldığı kasidesidir. Ondan Arap edebiyatına pek çok nevâdir, nükte ve fıkra kalmıştır. — İ. P.

EBÛ EYYÛB EL - ENSÂRÎ, Ebû Eyyüb Halid b. Zeyd el - Ensârî (ölm. 672), Hazreti Peygamberin din ulularından biri. Medine'den, Hazrec boyundandır. Akabe yemininde bulunduğu gibi, Biatü'r - rıdvana da katılmıştı (bk. MUHAMMED). Peygamber Medine'ye göç edince, Mescid ve çevresindeki odaların yapılışına kadar bir ay süre, E. E ün evinde konuk kalmıştı. Bu yüzden ona Peygamber'in mihmandarı denir. Hazreti Muhammed'in bütün askerî faaliyetlerine katılmış, onun bayraktarlığını yapmıştı. Peygamberin ölümünden sonra Ali'nin yanında görev almış ve hayatı boyunca ondan ayrılmayarak onun Cemel, Sıffeyn ve Nehrivan seferlerine katılmıştı. Ali'nin ölümünden sonra Sügur'a giderek Bizans'a karşı yapılan seferlere katılmıştı. 671 de Muaviye zamanında, Yezid kumandasında İstanbul üzerine yürüyen İslâm ordusunda görev almış ve Fezale b. el - Ubeyd el - Ensârî'nin yanında İznik önünde yapılan çarpışmada yararlık göstermiş, Bizans ordusunun yenilmesi üzerine, İstanbul'un kuşatılması sırasında, birlikleriyle kâğıthane yöresinde karargâhını kurmuştu. Bu kuşatmada (672) şehrin surları önünde ölerek iki sur arasında belirsiz bir yere gömülmüştü Mezarını 1453 yılında, İstanbul'un fethi sırasında Şeyh Akşemseddin bulmuştur. Bu makam ondan sonra Osmanlı Türkleri arasında büyük bir kutsallık kazanmıştır (bk. EYUP). E. E. aynı zamanda önemli bir hadis ravîidir. O andan yüzelli kadar hadis derlenmiş bulunmaktadır. — İ. P.

EBÛ GABŞÂN, Arap dilinde ahmaklık ve pişmanlık üzerine bir deyim olarak kullanılan bir künye. Huza'a boyundan Muhteriş b. Halil'in künyesi olup, bu adam Kureyş'in atası olan Kusey b. Kilâb zamanında yaşamıştır. İri yapılı ve gulyabani gibi çirkin görünüşlü olduğu kadar da ahmaktı. O tarihlerde Kâ'be'nin sidane (b. bk.) görevi onun elinde bulunuyordu. Bu görevi eline geçirmek isteyen Kusey, onun içkiye düşkünlüğünden yararlanarak E. G. ı bir tulum şaraba kandırdı ve Kâ'be'nin anahtarlarını ondan alarak Abdüddâr'a verdi. E G. ayılınca yaptığı alış verişten pişman oldu. İşte bu pişmanlık Arap dilinde E. G. adıyle anılır.

EBÛ HABBE, Bağdad'ın güneybatısında, Müseyyib kanalının kuzeyinde, eski Babil imparatorluğu şehirlerinden Sippar'ın bugünkü adı. Toprağının bereketli oluşu sebebiyle E. H., Hububat anbarı adını almıştır. 1881 - 1882 yıllarında Musullu Hormuzt Rassam tarafından yapılan kazılar sonunda meydana çıkarılmış ve buradaki harabelerin şimdiye kadar ad benzerliğiyle Sifeira veya Sifera'da (yani kuzeyde) araştırılan Sippar sitesi olduğu tespit edilmiştir. Vaktiyle Fırat kenarında bulunan belde, şimdi ırmaktan 10 - 12 km kadar içeride kalmış olup, iki bölümden meydana gelmiştir. Bunlardan biri şehrin baş tanrısı Şamaş (Şems), yani Güneş tanrısının tapınağını ihtiva ettiğinden Sippar şa - Şamaş adiyle, yani Şamaş'ın Sippar'ı olarak anılmakta, öteki bölümü ise Agade Sippar'ı olarak Sippar şa - Aninitu adını taşımakta idi. Bu sitenin varlığının, daha sonra P. V. Scheil ve Arap arkeologları tarafından yapılan kazılar sonunda M. Ö. 3000 yıllarına kadar uzandığı tesbit edilmiş bulunmaktadır. Böylece kuzeye doğru ilerleyen yerleşme sahasının önemli merkezlerinden biri olduğu anlaşılmıştır. Burada elde edilen tabletler daha çok ticarî anlaşmalar olup, bunlar hukukî ve ticarî değer taşımaktadırlar.

EBÛ HADRİYE (Abû Hadria), Suudî Arabistan'ın El - Hasa (El - Ahsa) ilinde, İran Körfezi yakınlarında bir yer. 1939 da burada petrol yatakları bulunmuştur.

EBÛ HAFS ÖMER, Kuzey Afrika'da, Tunus ve çevresinde devlet kuran bir sülâlenin başı. Üç yüz yıldan fazla süren (626 - 981/1228 - 1574) bu devlete adını veren E. H. Ö., Berberî kabilelerinden Hintâte'lerin başkanı idi. Magrip yöresinde İbn Tumert'in ilk tilmizlerinden biri olarak kendisini tanıtmış ve Abdülmümin'in en seçkin komutanlarından biri olarak da büyük bir nüfuz kazanmıştı (bk. MUVAHHİDÎLER). Bu sebeple, oğulları Ebû Muhammed, Ebû Zekeriya ve Ebû Muhammed Abdullah, İfrikiye'de valiliklere getirilmişler ve Muvahhidî devletinde önemli görevler almışlardır. Bk. HAFSÎLER.

EBÛ HAMMED veya ABÛ HAMMAD, Sudan'ın kuzey bölümünde, yukarı Nubya'da, Nil nehri kıyısında, Dongola ile Berberistan arasında bir yer. Demiryolu istasyonu vardır, aynı zamanda Nil dirseğini dolaşmadan Korosko'ya ulaşan palikanın başlangıç noktasıdır.

EBÛ HAMMÛ, Kuzey Afrika (Orta Magrip) da kurulan Abdülvadi veya Zeyyanî emaretinde hükümdarlık eden iki emirin künyesi:

1. **Ebû Hammû Musa b. Ebi Said Osman b. Yagmuresen** (ölm. 1318): I. Musa olarak 27 şevval 707 (15 nisan 1308) de kardeşi I. Ebû Zeyyan'ın yerine hükümdar olmuştur. Zeyyanî sülâlesinden dördüncü emirdir. Emirliği ele aldığı vakit Tlemsen, Merînî sultanı Ebû Yakub el-Mansur'un uzun kuşatması (1299-1307) dan henüz kurtulmuş olmakla beraber, büyük bir yıkıma uğramıştı. Bu bakımdan E. H. ilk iş olarak Tlemsen'i onarmak, yıkılan istihkâmları yeniden yaptırmak ve muhtemel bir Merinî saldırısına karşı kalede gerekli cephane ve zahire stoklarını meydana getirmekle uğraşmıştır. Böylece Tlemsen'in duvarları, hendekleri yeniden gözden geçirilmiş ve Fas kapısı yakınında büyük bir malzeme deposu yaptırılmıştı. E. H. bundan sonra emaretine bağlı Berberî kabîlelerini yeniden idaresine almak için çeşitli seferler yapmak zorunda kaldı. Hâkimiyetini Tûcin Berberîlerine, Şelif ovalarına kadar götürdü. Doğuda Hafsîlere tabi olan Becâye ve Kostantin'e kadar ilerlediği gibi, batıdan Merinîlerin bir saldırısını da Ucda önünde durdurdu. Disiplinli bir ordu kurmak ve bu orduyu besleyecek malî imkânları sağlamak onun başlıca programı olarak gözükmektedir. E. H. bu gayeye erişmiş ve kuvvetli bir ordu kurarak düşmanlarını ülkesinin sınırlarında tutabilmiş, aynı zamanda zengin bir hazine de meydana getirmişti. Ancak, onun disiplin düşkünü olması, bazı komutanlarını ve özellikle baskı altında tuttuğu oğlu Ebû Taşfin'i bıktırmış ve onun baş kaldırmasına yol açmıştır. Böylece 22 cemaziyelevvel 718 (22 temmuz 1318) de oğlu Ebû Taşfin'in eline düşmüş ve hemen öldürülmüştür.

2. **Ebû Hammû Musa b. Ebi Yakub Yusuf** (1323-1389): Zeyyanî emirleri içinde maceralı bir ömür geçiren ve aynı zamanda ilim ve sanatın koruyucusu olan II. E. H. babası ve bütün ailesi amcazadeleri Ebû Taşfin tarafından yurtlarından koğulduklarından Endülüs'te sürgünde bulunurlarken doğmuştur. Çocukluğunu burada geçiren E. H., iyi bir öğrenim görmüştür. Amcaları Ebû Said ve Ebû Sabit'in zamanlarında Tlemsen sarayında huzur içinde yaşadı. Babası ise Nedrumiye'ye çekilmiş, zühd ve ibadetle uğraşıyordu. 1352 de Merinî sultanı Ebû İnân'ın Zeyyanî devletine saldırması ve Engad ovasında Zeyyanî kuvvetlerini yenerek Ebû Said'in öldürülmesi, E. H. nun maceralı hayatının başlangıcı oldu. Amcası Ebû Sabit'le savaş meydanından kaçarak Becâye'ye geldi. Ancak burada vali kendilerini tevkif ettirip Ebû İnân'a gönderdi. Ebû Sabit yeğeninin adını gizledi. Böylece kendisi öldürülmekle beraber E. H. tanınmadığından serbest bırakıldı. Bunun üzerine Tunus'a, Hafsî sarayına gitti. Kendisi burada iyi muamele gördü ve Merinîlere karşı Hafsîlerle iş birliği ederek, onların yardımiyle bir ordu meydana getirip Tlemsen'e yürüdü. Ebû İnân'ın Fas'ta ölümü sonucunda hiçbir engelle karşılaşmadan şehre girdi. 9 şubat 1359 da melik ilân edildi. Bundan sonra Merinîlerle savaştı. Merinîler Tlemsen'i iki kez almışlarsa da, her seferinde E. H. hükümet merkezini kurtarmaya muvaffak olmuştu. Ancak 1370 te üçüncü bir saldırı sonunda Merinî birlikleri bütün ülkesini işgal edince E. H. çöle Mzab'a kaçmak zorunda kaldı. 1372 de Fas sultanı Abdülaziz'in ölümünden sonra Fas birliklerinin ülkesini boşaltması üzerine ülkesinin başına geçti ve bir daha devletini kurmaya koyuldu. Bu sefer de karşısına kendi çocukları ve özellikle Ebû Taşfin çıktı. Bu çocuk E. H. ya etmedik eziyet bırakmadı. Bu arada dostu, kâtibi ve vakanüvisi olan İbn Haldun (b. bk.) u öldürterek babasını sonsuz kederlere boğdu. Nihayet Ebû Taşfin onu ve öteki çocuklarını 1378 de yakalatıp Vahran'da bir zindana attırdı. E. H. zindandan kaçmış ve tekrar hükümetini oğlunun tegallübünden kurtarmıştır. Ancak az sonra Ebû Taşfin Fas'tan aldığı yardım kuvvetleriyle babasına saldırdı ve 21 kasım 1389 da yapılan çarpışmada E. H. öldürüldü. Hareketli bir hükümdarlık süren E. H., bilim ve sanat sevgilisi, bilgin ve şairlerin koruyucusu bir emir olduğu gibi, halka iyi muamele etmekle halkın da sevgilisi bir hükümdar olmuştur. Halk tarafından tutulduğu için tahtını her krizden sonra yeniden elde etmek imkânını bulmuştur. Askerlık yönünden o kadar kabiliyetli değilse de, politikada mahir olup düşmanlarını hileyle dağıtmayı ve güçlükleri ustalıkla savuşturmayı bilirdi. Tlemsen'de yeni bir medrese yaptırmış ve buna babasının adını vererek Yakubiye demişti. Bu medresede zamanının yeni fikir akımlarının öğretilmesine önem vermişti. Oğlu Ebû Taşfin için politika konusunda *el-Kalâid ed-dürriye* adiyle bir eser yazmıştır. Bu eseri 1279 da Tunus'ta *Vesitat es-sülûk fi siyaset el-mülûk* adiyle yayınladığı gibi, İspanyolcaya da çevrilmiştir. — İ. P.

EBU HANİFE, Dinevrî: bk. DİNEVRÎ.

EBÛ HANİFE, Numan b. Sâbit el-Kûfî (699-766). İslâmiyetin en büyük mezhebi olan Hanefîliğin kurucusu. Kûfe'de doğmuştur. İbn. Nedim'e göre, dedesi Zuta b. Mâh adını taşımakta ve hezzazlık yapmakta olup Bekr b. Vâil boylarından Teym-Allah b. Sa'lebe veya Beni Kıfl mevlâsı bulunmakta idi. E. H. nin torunu, Me'mûn zamanında Basra kadılığında bulunmuş olan İsmail b. Hammâd ise, onun dedesinin İranlı bir merzûban olup adının Tâvus b. Hürmüz olduğunu nakleder. E. H. nin muhaliflerinin onu bir kölenin torunu olarak göstermek istemelerine karşılık, torunu onun İranlı hür bir aileden geldiğini ileri sürmüştür. Bu iki söylenti de E. H. nin Arap olmadığını tespit etmekten başka bir değer taşımaz. Ailesinin kökü hususunda da ayrı söylentiler vardır. Onun atasının Kâbil'de doğduğu, sonra nesa veya Tirmiz'e, oradan da Kûfeye geldiği hikâye edildiği gibi, eski Babilli olduğu da rivayet edilir. Anlaşılan gerçek ise, E. H. nin o tarihlerde Türkler, İranlılar ve Soğdlarla meskûn karışık bir bölge olan bugünkü Afganistan'dan çıkan bir aileden olduğu, onların bir süre Nesa veya Tirmiz'de kaldığı, sonra Kûfe'ye gelip yerleştiği, Arap olmadığı için Arap fethinin bir realitesi olarak Arap boylarından birinin, bu arada Teym-Allah b. Sa'lebe boyunun himayesine girdiği, bunun kölelikle bir ilgisi olmadığı, ailenin E. H. doğmadan Müslümanlığı benimsediği ve İslâm kültürü içinde erimiş bulunduğudur. Yine İsmail'in rivayetine bakılırsa, E. H. nin babası Sâbit, Haz. Ali'nin hizmetinde bulunmuş ve onun duasını almıştır. Haz. Peygamber soyuna bağlı bir aileden gelen E. H., Kur'an'ı burada öğrendi ve yeni yeni gelişmekte olan Arap dilinin gramer ve sintaksı ile hadis tahsil etti. *Tarih-i Bağdad*'a göre Enes b. Malik b. Malik, Abdullah b, Ebi Avfi ile kûfe'de, Sehl b. Sa'd es-sa'dî ile Medinede ve Ebû Tufeyl Amr b. Vâsile ile Mekke'de tanışarak onlardan faydalandı. Attar, *Tezkiretü'l-evliya*'da bu sahabelere ilâve olarak Câbir b. Abdullah, Abdul-

lah b. Cuz ez-Zebidî, Âişe binti Ecred ve Vâsile b. Aska gibi dört sahabenin adlarını daha vermektedir. Yine *Tarih-i Bağdad*'da E. H. nin Enes b. Malik'le olan yakın ilişkilerinden başka fıkhı, Hammâd b. Ebi Süleyman'dan tahsil ettiği, Ata b. Ebi Rebâh, Ebû İshak es-Sebi'î, Muharib b. Disâr, Heysem b. Habib. Muhammed b. el-Münkedir, Abdullah b. Ömer'in mevlası Nâfi, Hişam b. Urve ve Simak b. Harb gibi tabî'nin ileri gelenlerinden hadis dinlediği yazılıdır. Başka bir söylentide ise Irak'ta 93 kadar tabi'înden hadis öğrendiği an latılır. E. H. fıkıh ve hadis konularında bu suretle kendini yetiştirirken bir yandan da yaradılışından gelen bir istekle cedel ve kelâm üzerinde de durmuştu. Yaşadığı devir ve bulunduğu çevre E. H. nin bu konulara eğilmesine âmil olmuştur denilebilir. Günlük yaşayışı için seçmiş olduğu ticaret mesleği itibariyle o tarihlerde doğu mallarının büyük bir ithal limanı olan Basra'ya belki 20 yi aşan gidiş gelişlerinde Basra'nın meşhur fikir adamları ve bilginleriyle de temas kurmuş, Hâricî, Şi'î, Kaderî ve Dehrî akidelerine bağlı kimselerle tartışmalarda bulunmuş, böylece İslâm dini üzerinde sağlam bir yapı kuracak seviyeye yükselmişti. Onun Peygamberden ve sahabelerinden gelenek yoliyle gelen İslâmî akideleri, nasları perçinliyecek sekilde akıllı ve mantıklı bir sistem haline koyabilmesinde bu gezilerinin ve temaslarının bürük rolü olmuştur. O, bütün bu çalışmalarının asıl gayesi olan din ve dünya işlerini, ilişkilerini sistem leştirecek fıkıh mesleği için bir vasıta olarak mütalâa etmekteydi. Nihayet kafasında tasarladığı konuya kendisini verdi. Esasen kurmuş olduğu ticarî firma, ortakları ve adamları vasıtasıyle işletilmekte ve E. H. nin kendisinden başka çevresinin dahi (bk. EBÛ YUSUF) ihtiyaçlarına elverecek geliri sağlamakta bulunuyordu. E. H. bu karara vardıktan sonra kendini tamamiyle araştırmaya verdi ve hocası Hammad b. Ebi Süleyman'ın halkasını aksatmadan takibe başladı. Hammâd kendisinin yokluğunda gerek ders, gerek istifte işlerinde E. H. yi yerine bırakacak kadar ona güveniyordu. Bu durum E. H. ye cesaret verdi ve öğretmeninden ayrılarak kendi başına bir kürsü kurmayı düşündü, Hammâd onun bu isteğini sezince iki ay kadar derslerini ona bıraktı. Bu devre içinde E. H. nin vermiş olduğu 60 kadar fetvadan 40 ının öğretmeni tarafından bilâhere düzeltildiğini öğrenen E. H., bu isteğinden vazgeçti ve daha 10 yıl Hammâd'ın derslerini takip etti. Hammâd'ın ölümü üzerine, onun kürsüsünü arkadaşları ve dostlarının sürekli baskı ve teşvikleri üzerine kabul ederek derslerine başladı.

Derin takvasından başka, ilham derecesinde kavrayışlı bilgisi, tatlı güler yüzü, vakarlı fakat samimî ve alçak gönüllü oluşu, anlatmadaki yüksek kabiliyeti, vecizelerle süslü konuşmaları, onun kısa zamanda bütün İslam dünyasında tanınmasına, sevilmesine ve öğrencilerinin artmasına yol açtı. Başta Irak olmak üzere Arabistan, Yemen, İran, Horasan, Sind (Pakistan), Türkistan, Maveraünnehr ve Harezmden kol kol akıp gelen öğrenciler, müsteftîler (fıkha ait bir konuda aydınlanmak isteyenler) ile çevresi dolup taştı. Devlet memuriyetini kabul etmemek resmî görev almamak prensipini benimsemiş olan E. H. nin 30 yılı bulan öğretmenliği sırasında kendisinden ders alan öğrencilerinin sayısı dört bini aşmış ve bunlardan en az kırkı müctehid derecesine yükselmiş bulunmaktadır. Bunlardan İmam Ebû Yusuf, Davud et-Tâyî, Esed b. Amr, Zufer b. el-Huzeyl, Afiyet b. Yezid el-Evdî, Hasan b. Ziyad, Kasım b. Ma'ân, Mindel b. Ali, Ali b. Müshir ve Muhammed eş-Şeybânî en tanınmışlarıdır.

Emevîlerin son devirlerinde idarenin gevşemiş olması, özellikle Irak'da Ali taraftarlarının geniş ölçüde faaliyete geçmelerini sağlamıştı. E. H. gerek aile, gerek bağlı bulunduğu Teym-Allah b. Sa'lebe boyu itibariyle Ali dostlarından olmak itibariyle âl-i Abâ yolundaki çalışmalara katılmakta idi. O sırada Irak valisi olan Yezid b. Hubeyre, Emevîlere karşı olan bu faaliyeti durdurmak için bazı tedbirler aldı. E. H. yi bir göreve getirmek suretiyle halk ile idare arasındaki gerginliği gidermek istedi. Ancak onun reddetmesi üzerine kendisine işkence yapıldı ve hapse attırıldı. Bu durum karşısında E. H. Mekke'ye kaçtı (747) ve Ebû Müslim hareketi başarıya ulaşıp Abbasî hilâfeti kuruluncaya kadar orada kaldı. Mekke seyahati onun rey (düşünce) ve kıyas'a dayanan mesleği üzerinde tartışmalar yapan, eleştirmelerde bulunan muhalifleri Mâlik b. Enes, Süfyân b. Uyeyne ve Abdülaziz b. Seleme ile karşılaşmasına, düşünce sistemini bunlara açıklamasına imkân vermiş oldu. Gerçi ona karşı muhalefet Irak'ta İbn. Ebi Leylâ, İbn. Subrume, Süfyân-i Sevrî ve Şureyk tarafından başlatılmış ve bu, Suriye, Hicaz ve Mısır'a kadar yayılmış bulunuyordu. Şimdi E. H. özellikle hac mevsimlerinde Harem-i şerif'te halkasını yeniden kurmuş, İslâm dünyasının dört bir yanından gelen bilginlere, din adamlarına fikirlerini apaçık anlatmak fırsatını bulmuştu. Bunun sonunda gıyabında yürütülen yermeler durmuş, hattâ Abdullah b. Mübarek gibi bilginler onun savunmasını yamaya başlamışlardı. Mekke seyahati aynı zamanda fıkhı bir ilim haline getiren metodunun da bilinmesine imkân vermişti. Abbasî hilâfetinin kuruluşu üzerine tekrar Kûfe'ye dönmüşse de, ders halkasını yeniden kurmamış, bir süre uzleti ihtiyar etmişti. Onun böyle kenarda kalması, bir yandan siyasî istikrarın sağlanamamış, bir yandan da ailece bağlı bulunduğu ehl-i beytin iktidara geçmemiş olmasına bağlanır. Nitekim E. H., Ebü'l-Abbas Seffâh devrinde yine Mekke'ye gelmiş ve ancak 754 te Ebû Cafer Mansur'un halife olması ve siyasî durumun artık normal bir şekle girmesi üzerine Kûfe'ye dönerek ders ve ifta konularında tekrar çalışmalarına başlamıştı. Ancak Abbasî saltanatına da Emevîlere karşı duyduğu ilgi ile bakmakta, onları meşru bir hükümet olarak değerlendirmemekteydi. Bununla beraber onlardan da çekinmekteydi. Öte yandan fırsat buldukça Alevîlere taraftarlık ediyor, onların lehinde gizlice fetvalar veriyordu. 762 de İbrahim b. Abdullah, Basra dolaylarında baş kaldırınca, E. H. halkı açıkça İbrahim'e yardıma çağırdı. Ebû Cafer Mansur onun bütün faaliyetlerini takip etmekte, fakat vaktini beklemekteydi. İbrahimin çıkardığı ayaklanma bastırılıp, kendisi şehit edildikten sonra E. H., 766 da halifenin emri üzerine Bağdad'a gönderildi. Kendisine halife adına Bağdad kadılığını kabul etmesi teklif edildi. Ne Emevîler, ne de Abbasîler devrinde görev almamak kararında olduğundan bu teklifi reddetti. Bunun üzerine zindana atıldı ve 15 gün sonra Receb veya Şaban 149 (ağustos-eylül 766) tarihinde öldü. Ölümüne kendisine zindanda yapılan işkencenin sebep olduğuna dair bir söyti de vardır. Ölüm tarihinin 150, 153 (767, 769) yıllarında olduğu söylenirse de, ilk söylenti en doğrusudur. Cenazesi Bağdad civarındaki Huyzeran kabristanına defnedildi. Melikşah zamanında Selçuklu imparatorluğunda Müstevfî-i memleket görevinde bulunan Şerefü'l-mülk Ebû Sa'd Muhammed b. Mansur el-Harezmî, kabrini genişleterek bir türbe halinde yeniden yaptırdı. Türk-İran savaşlarında, Şiî-Sünnî mücadeleleri sırasında kabri tahrip edilmişse de, Kanunî Sultan Süleyman ve Sultan IV. Murat tarafından

iki kez yeni baştan yaptırılan bu türbe, Hanefî Osmanlı saltanatının Bağdad valileri tarafından muntazaman onarılmıştır. Çevresinde geniş bir mahalle teşekkül etmiş ve semtin adı E. H. ye izafetle Azamiye olarak tanınmıştır. E. H.-nin en büyük hizmeti fıkhı birtakım münferit meselelerle uğraşmaktan kurtarmış olması, onu metodlu bir ilim haline getirmiş bulunmasıdır. O, Haz. Ali ve Abdullah b. Mes'ud yoliyle Peygambere dayanan halka usulüne göre öğretim ve ifta görevini yeni bir şekilde değerlendirmiş, eski olayların ve bu olaylar karşısında alınan tavırların, verilen kararların öğretilmesiyle yetinmemiş, yaşadığı devirdeki, yani haldeki olaylar üzerinde tartışmayı uygun gördüğü kadar, vukuu muhtemel geleceğe ait olaylar üzerinde de farazî hükümler yürütmeyi ve bu yolda fiilen halledici kararlar vermeyi uygun bulmuştur. Ona kadar özellikle geleceğe ait olaylar üzerine farazî hükümler konması hoş görülmemekte iken E. H. nin bu tutumu ile, yani bir ictihat kapısından fıkhın temel kurallarına geçiş için yeni bir yol açılmış oluyordu. Böylece geçmişin ve halin dar çerçevelerinden çıkarak geleceğe girmiş, fıkhı müşahhaslıktan kurtararak mücerret ve ideal fıkhî düşüncelere doğru götürmek imkânını sağlamıştır. Bunun sonunda zamanındaki bilginlerin uğraştıkları gibi şimdiye kadar olan 5 - 10 bin fıkhî mesele yerine zihnî çalışma ve tasavvur yoliyle yüz binleri aşan fıkhî nazarî hüküm ortaya çıkmış oldu. Bu büyük rakam ise konuların tasnifini zorunlu kıldı. Böylece fıkıh meseleleri cinslerine göre kitaplara, kitaplar da çeşitlerine göre bab ve fasıllara ayrılarak Müslümanlığın emeller hakkındaki bütün talimi yeni baştan gözden geçirilerek başta taharet olmak üzere ibadetler, aile hukuku, muamelât, hudûd, ukubat, sulh, cihâd v. b. leri ile en son miras olmak üzere sıralanarak tedvin edildi. Böylece metodu, tasnifi ile fıkh ilmi meydana geldi. Bu sonuç münhasıran onun kendi eseri sayılmasa bile başta onun, sonra da yetiştirdiği öğrencilerinin kontrol ve yetkileri altında ilmî bir çalışmanın ürünü olmak itibariyle fıkhın kurucusu yine de E. H. dir denilebilir. Onun getirdiği metot, fıkıhta ortak asılların bulunması, fıkhın münferid ve müşahhas meseleler yığını olmaktan kurtarılması yolunda büyük faydalar sağlamış, aralarındaki ilgilerden küllî kurallara geçilmesini mümkün kılmıştır. Küllî kuralların tedvini E. H. nin tespit ettiği metotla bizzat kendisi ve sonra da öğrencileri tarafından gerçekleştirilmiştir ki, bunlara *asl* denir.

E. H. nin açtığı bu ictihat yolu bir mezhep idi. Onun genç öğrencilerinden Muhammed b. Hasan eş - Şeybânî (b. bk.) E. H. ve sonra da Ebû Yusuf'tan tuttuğu notlarla önce *el - Asl*'ı meydana getirdi, ikinci olarak *el - Cami'üs - sagir* ve sırasiyle *el - Cami'ül - kebir*, *ez - Ziyadât* ve *Siyerü'l kebir*'i yazdı. Bunlara *Zâhirü'r - rivâyât* denilir ki, Hanefî mezhebinin ana kitaplarını teşkil etmektedirler. E. H. nin erişmiş olduğu bu merhaleyi zamanındaki bilginlerin çoğu hoş görmemişler, onun rey'le hareket ettiğine kani olarak ona ta'n etmişlerdir. E. H. ise fıkıh meselelerinin çözülmesinde en sağlam kaynakları kullandığını, hükümleri bilmek için maruf ve münkerleri (iyi ve kötü) bildiren kitap ve sünnet yanında nassın gölgesi demek olan kıyas ile ehlü'l - hall ve'l - akd'in hüküm üzerindeki ittifakından ibaret olan ümmetin icmaına müracaat ettiğini açıklayarak savunmasını yapıyordu. Bir meselede önce Kur'an'ın apaçık hükmüne, yani maruf ve münkeri bildiren âyetlere bakar, âyette ibare, işaret veya delâletle bir açıklama varsa, ona göre çözerdi. Böyle bir delil bulamayınca Peygamberin sünnetine dönerdi. Ancak, bu konuda onun kendine göre bir görüşü vardır. Ona göre, her gelenek bir sünnet olmayabilirdi. Bu sebepten İslâmın esaslarına ve aslına uymayan haber - i vahidleri reddetmiştir. Onun bu davranışı, bu ölçü farkı, zamanında sünnet bilinen gelenekleri kabul etmeyişi yermelere uğramasına yol açmıştır. Tabi'înin söz ve fetvalarına uymayı ise kendisini onlarla eşit gördüğünden lüzumsuz bulurdu Bu gibi durumlarda kendi reyini kesin olarak tercih ederdi. E. H. kitap ve sünnette veya sünnete dayanan sahabe fetvalarında bir delil bulamayınca kıyas ve istihsan'a baş vururdu. Onun istihsan'ı şerî delil olarak kullanması da sert eleştirmelerle karşılaştı ve hattâ İmam Şafı'î bu usulü reddetmek üzere bir de risale yazmış ise de, Hanefîler nas bulunmayan bir meselede sırf reye dayanılarak uygun bir hükme bağlama metodunu, yani istihsan'ı gizli bir kıyas sayarak kullanmışlardır. Nihayet son bir metot olarak ümmetin, bir devirde veya bir bölgede yaşayan ehlü'l - hall ve'l - akd'in bir hüküm üzerinde birleşmelerini de, yani icmaı da şeriat kaynaklarından biri olarak değerlendirmiştir.

İşte bu uzun çalışma sonunda temelleri atılan ve tasnif edilerek esasları tespit edilen Hanefîlik, H. H. den sonra bütün İslâm dünyasında gelişti ve en yaygın mezhep haline geldi (Bk. HANEFİLİK) E. H. devrinde imamlar henüz eser yazmadıklarından ona atfedilen eserler de onun öğrencilerine not ettirdiği metinler olmak itibariyle onun eserleri olarak kabul olunmaktadır. Böylece E. H. ye isnat edilen birkaç eser vardır. Bunlardan en çok tanınmış olanı *el - Fıkhü'l - ekber*'dir Bu metni Ebû Muhammed Muhammed el - Mâturidî, Ebü'l - Leys es - Semerkandî ve Fahrü'l - islam Pezdevî şerhetmişlerdir. Bu dört şarih de *Fıkh - i ekber*'in E. H. nin eseri olduğu noktasında birleşmiş bulunmaktadırlar. *Fıkh - i ekber*'in üç farklı nüshası vardır. Bunlardan Ebü'l - Hasen el - Eş'ari'nin *el - İbâne* adlı eserine örnek tuttuğu nüsha en yaygın olanıdır. Bundan başka, oğlu Hammâd'dan, Ebû Yusuf ile Ebû Mûti'den rivayet edilen *el - Fıkhü'l - ebsat*, *Kitabü'l - âlim ve'l - müteallim* (Pezdevî rivayetine göre), *Vasiyetname*, *Kasidetü'n - numâniye*, *Marifetü'l - mezâhib* ve *Müsned - i Ebi Hanife* onun eserleri arasında sayılabilir. *Vasiyetname* ile *Müsned*'in çeşitli râvîleri vardır. Vasiyetleri 4 şahsa veya rivayete, *Müsned*'i ise 10 rivayete dayanmaktadır.

İslâm dünyasına yepyeni bir metot ve sistem getiren E. H. nin şahsiyeti, hayatı ve eserleri hakkında zamanından itibaren günümüze kadar gelen zengin bir literatür meydana getirilmiştir. Bunlardan Ebû Cafer et - Tahâvî'nin *Ukudü'l - mercân*'ı ile Muhyi'ddin Abdılkadir b. Ebi'l - Vefa'nın *Kitabü'l - Bustân fi menâkıbi'n - numân*'ı en eskileri olup, en yenisi ise Muhammed Ebû Zehra'nın *Ebû Hanife* adlı eseridir.

EBÛ HÂŞİM, Abdullah b. Muhammed b. el - Hanefiye (ölm. 716), Şiî imamı. Tâbi'înden sayılır. Hâşimîlerin görüşüne göre, imamlık, babası Muhammed b. el - Hanefiye'den ona geçmiştir. Emevî halifesi Süleyman b. Abdülmelik, onu Şam'a, yanına getirtmişse de, ilim ve fesahati karşısında kıskançlığa saplanarak onu öldürtmek istemiş, bunu fark eden E. H. de Halifenin yanından uzaklaşarak Ürdün'de Humeyme'ye yerleşmişti. Şam gezisi sırasında Abbasîlerden Muhammed b. Ali ile tanışmış, Irak ve Horasanlıların bu adama karşı gösterdikleri saygı üzerine onu kendisine naip seçmişti. Bu olayı İbn Esir 718 yılı olayları arasında anar ve E. H. in miras olarak Hz. Ali'den kendi-

sine kalan yeşil bir bayrağı Muhammed b. Ali'ye verdiğini, böylece imamlığı Abbas'ın torunlarına devrettiğini ve onun Humeyme'den ayrılması üzerine de öldüğünü anlatır. Bu hikâye, Abbasî halifeliğinin meşruluğunu göstermek üzere sonradan uydurulmuştur.

EBÛ HAYYÂN, Ali b. Muhammed b. Abbas et-Tevhîdî (X. yüzyıl), Müslüman düşünürü. Şiraz, Nişabur, Bağdad veya Vâsıt'lı olduğu söylentisi vardır. Doğduğu yer ve tarih kesin olarak bilinmemektedir. Bağdad'da ölmüştür. Tevhîdî şöhretinin de bir bakıma Allah'ın vahdaniyetine kâil oluşundan (Mutezile) veya atalarından birinin tevhid adı verilen bir çeşit hurma satıcısı olmasından ileri geldiği söylenmektedir. Cevresi ve zamanındaki yazarlar, bu düşünürün sistemine karşı olduklarından E. H. hakkındaki söylentiler yerici bir mahiyet arz eder. Temiz bir akîdeye sahip iken ondan sonra gelen yazarlar (meselâ İbn. Halligan) onun yalancı ve zayıf imanlı bir kimse olduğunu, İbn Abbâd bazı *occultique* bilimlerle uğraşmakta bulunduğunu, İbn Cevzî ise onu zındıkların başı olarak tanıtmakta ve ondan sonra İbn Râvendî ve Ebü'l-Alâ el-Maarî'nin gelmekte olduğunu belirtmektedirler. E. H. gençliğinden Ali b. İsa er-Rummânî (Suheyme) ile Ebû Said es-Sayrafî'den gramer, Ebû Hâmid el-Merverûzî ve Ebû Bekr es-Şâfıî'den fıkıh tahsil etmiş, 971 yıllarından sonra Yahya b. Âdî ve Ebû Süleyman Muhammed b. Tâhir el-Mantıkî'nin felsefî sohbetlerine devam etmiştir. Yakut'un söylediğine göre, bütün bilimlerde, özellikle nahv, lûgat, fıkıh, şiir ve edebiyat, Mutezile kelâmı üzerinde en üstün seviyeye çıkmış, edip, feylesof ve sûfîlerin şeyhi, ediplerin filozofu denilecek kadar bilgili bir kimse olmuştu. Ancak, eserlerine değer verilmemiş ve bu anlayışsızlık E. H. ı karamsar yapmıştı. E. H. ın occultisme ile uğraşması Vezir Mehellebî'nin onu tevkif ettirmesine sebep oldu. Bunun üzerine Bağdad'dan kaçtı ve gizlenmek zorunda kaldı. Bundan sonra Horasan'da bulunan Ebû'l-Fazl b. el-Amîd'e baş vurdu ve bir süre de Rey'de İbn Abbâd'ın sarayında kaldı. Hayatının bu devresinde E. H. ın kitap kopye etmekle geçinmekte olduğunu gösteren bazı haberler vardır. Daha sonra Samsâmü'd-devle ünvaniyle meşhur İbn. Sa'dân ve Abdullah b. Ârîz eş-Şirâzî'nin himayesine girdi. Bu iki vezirin himayesinde iken, E. H. hayatının en ikballi devrini idrak etmiş bulunuyordu. Hayatının son yıllarında tekrar Bağdad'a dönen düşünür, bu büyük şehirde ilgisizlikle karşılandı. 20 yıl kadar yalnız ve yoksun bir hayat sürdü, hattâ itibar görmediği için eserlerini yakacak kadar teessür içinde kaldı. 1000 tarihinden sonra Bağdad'da ölmüştür. Şeyh-i kebir'in civarına defnedilmiştir.

Epevce eser kaleme alan E. H. özellikle kendisine ilgi göstermediklerinden ötürü Ebü'l-Fazl b. el-Amîd ve İbn Abbâd'ı yerdiği *Kitâbu mesâlib el-vezîreyn* adlı eserindeki tenkidlerinden dolayı Orta Çağ yazarlarınca adeta boykota uğramış, ne filozoflar, ne de sûfîler arasına alınmıştır. Felsefede Suheymen'in izinden giden ve Cahiz'in mesleğini seçen bu düşünür ve sûfî, *el-Haccü'l-aklî* ve *Risâle fi ahbâri's-sûfîye* gibi eserlerinde dinî anlayışını ortaya koymaktadır. Ancak, bu iki eserde de Ebü'l-Alâ veya İbn Râvendî ölçüsünde bir aşırılık görülmez. Felsefî düşünceleri ise *Kitabü'l-mukabesât* (Bombay ve Kahire'de yayınlanmıştır.) ve *Kitabü ahbâri'l-kudemâ* ve *Zehâiri'l-hukemâ*'da toplanmıştır. Bunlardan başka, *el-Muhadarât ve'l-münazarât, Kitabü'l-imtâ' ve'l-muânese, Redd-i İbn Cinnî der şi'r-i Mütenebbî, Kitabü'l-hanîn ile'l-evtân, Kitabu takrîz el-Cahiz, el-Besâir ve'z-zehâir, Kitabü's-sadîk ve's-sadaka, Kitabü'l-makamât, el-İşarât el-ilâhîye, Riyâzü'l-ârifîn, ez-Zulfe, Risalet Bagdadiye ve Risale fi zulât el-fukahâ* adlı eserleri vardır. — İ. P.

EBÛ HAYYÂN, Esîrüddin Muhammed b. Yusuf b. Ali el-Gırnatî el-Endulûsî (1256-1345), Arap sözlükçüsü. Gırnata (İsp. Granada) da doğmuş, Gırnata yakınında Metahsarre'de ölmüştür. Berberî asıllı olan E. H. ilk tahsilini burada yaptıktan sonra Beliş (Vélez), Malaka (Málaga) ve Muriye (Almería) ye giderek Arap sarf ve nahvini ve hadis okumuştu. Daha sonra Kuzey Afrika ve özellikle Mısır'a gelerek bu ülkelerde de tahsiline devam etmişti. Hacdan dönüşünde Kahire'de yerleşti. Mansuriye medresesinde hadis okutmaya başladı. Bu arada devrinin tanınmış nahivcilerinden İbn en-Nahhâs'tan nahiv almaya devam ediyordu. Onun ölümü üzerine 1298 de onun halkasında nahiv öğretimine başladı. E. H. ın biyografisini veren İbn Hâcer, onun başlangıçta Zâhirî mezhebinde olduğunu ve sonra Şâfiî mezhebini kabul ettiğini, gramerde bile Sibeveyh'in mesleğine salik olarak bu nahiv otoritesini üstün tutmakla ilimde dahi Zâhirî olduğunu nakleder.

Sözlük üzerinde Arapça, Türkçe ve Farsça eserleriyle tanınan E. H., dilden başka konularla da uğraşmış ve 65 i aşkın risale ve kitap yazmıştır. Kıraat, tefsir, hadis ve tarih konularında kaleme aldığı bu eserlerden ancak 19 u zamanımıza ulaşabilmiştir. Arapçadan başka Farsça, Türkçe ve Habeşçeyi de öğrenmiş bulunan E. H. bu diller üzerine de eserler vermiştir. Meselâ, Farsça için *Mantıku'l-hurs fi lisani'l-Furs* ve Habeşçe için *Nûrü'l-Gabeş fi lisâni'l-Habeş*, Türkçede ise, *Kitabü'l-idrâk fi lisâni'l-Etrâk, Zuhrü'l-mülk fi nahvi't-Türk, el-Ef'âl fi lisani't-Türk, ed-Dürretü'l-mudiye fi'l-lugati't-Türkiye* olmak üzere dört eser yazmıştır. Bunlardan bugün yalnız *Kitabü'l-idrâk* mevcut olup, 1312 de Kahire'de yazılan bu eseri ilk önce Mustafa Bey yayınlamıştır (İstanbul 1309). Yeni baskısı Ahmed Caferoğlu tarafından yapılmıştır (İstanbul, 1931). Bu baskıya ek olarak Veled İzbudak *El-İdrâk haşiyesi* (İstanbul, 1936) adlı eseri yayınlamıştır. — İ. p.

EBÛ HUREYRE (589?-677?), Hadis getiren sahabelerin en tanınmışlarından biri. Cahiliye zamanında adı Abdi Şems idi. Müslüman olunca Peygamberimiz onun adını abdurrahmana çevirmiştir. Babasının adı ise Sahr'dir. Hayber'in alınması sırasında Yemen'den gelerek Müslümanlığı kabul etmişti. Kedileri çok sevdiğinden Peygamber ona Ebû Hureyre (Kediceğiz) sanını takmış, gerek kendi, gerek çevresindekiler bu sanı benimsediklerinden asıl adı unutulur gibi olmuştu. Çok yoksul olduğu halde kendini bütün tutkunluğuyle dine bağlamış ve Peygamberin yanından bir an bile ayrılmamıştır. Geçimini dağdan getirdiği odunların satışiyle sağlar, bu paranın yarısını da kendinden daha yoksul olanlara dağıtırdı. Bu haliyle Suffa ashabından önde gelen biri olan E. H. yi haz. Peygamber de çok sever ve Suffa ashabına yemek v. b. armağanlarını onun eliyle gönderirdi. peygambere ve yoldaşlarına olan yakınlığı dolayısiyle pekçok hadis getirmiştir. Sadece Peygamberden değil, Ebu Bekir, Ömer ve Ka'b oğlu Ubeydeden getirdiği hadisler 800 ü aşar. Bundan ötürü Tabakat yazarları onu, Eviyye-i ilim (ilmin hazinesi) diye adlandırmaktadırlar. Haz. Ömer zamanında Bahreyn, Osman devrinde ise Mekke valilik ve kadılıklarında bulundu, Muâviye onu Medine valisi yapmıştı. Ancak, bu hizmeti sırasında da geçimini yine odunculukla sağlamakta ve dünya nimetlerine yönelmiş bulunanları,

başta muaviye olmak üzere kınamaktan kaçınmadığından görevinde uzun süre kalamadı. Yerine Mervan gönderilmişse de E. H. kısa bir süre sonra yeniden Medine valisi oldu. Ölümü 675 - 676 veya 677 yıllarında olmuştur. Medine'de, başka bir söylentiye göre de Akik vadisinde ölmüştür. E. H., zamanının en bilgililerinden biri olarak tanınır. Fetva imamlarının önde gelenlerinden biridir. Özlü sözleri, ata sözü gibi yayılmıştır. — İ. P.

EBÛ İSHAK İSMAİL EFENDİ (ölm. 1725), Osmanlı imparatorluğunda 56. şeyhülislâm. Oğlu İshak Efendiden ötürü Ebû İshak künyesini almış ve öylece tanınmıştır. Esmer tenli olduğundan Kara lâkabı ile de anılmaktaydı, Babası Rumeli kazaskerlerinden Âlâiye'li İbrahim Efendi olup, İstanbul'da Çarşamba semtinde doğmuştur. İlk öğrenimini Çarşamba'da yaptıktan sonra, Kazasker kara Kadri suretiyle Efendi'den mülâzim olmuştur. Ekim 1673 te öğretim görevine başlamak suretiyle hayata atılmış, ilk görevi İbtida-i hariç derecesindeki bir müderrislik olmuştur. Bundan sonra ulemadan bazı önemli kimselerin yanında mektupçuluk, tezkirecilik görevleriyle Mahmut Paşa mahkemesi naipliği ve İstanbul kassamlığı gibi hizmetlerde bulundu. Böylece Devriye medreselerini tamamlamış ve haziran 1693 te Süleymaniye Dârülhadisinden Halep kadılığına getirilmek suretiyle öğretim devresini bitirmiş oldu. Temmuz 1698 de Bursa kazasını, mayıs 1704 te Mekke payesi ni ocak 1705 te ise Kahire kadılığını aldı. Nisan 1706 da da Mısırdan Mekke kadılığına gönderildi. Ocak 1709 da İstanbul kadılığına getirildi. Aralık 1710 da İstanbul'dan ayrılırken Anadolu payesini elde etmek suretiyle imparatorluğun kazaskerleri arasına katılmış oldu. Nisan 1711 de ise Anadolu kazaskerliğine getirildi. Şeyhülislâm Paşmakçızade Ali Efendi ile olan akrabalığı dolayısiyle kısa süre sonra 4 şubat 1712 de Rumeli kazaskerliğine yükseltildi. Ancak, bir süre geçince kendisini himaye eden Ali Efendinin ölümü üzerine, 28 haziran tarihinde görev süresi sona ermeden azledildi. Epeyce bir zaman açıkta kaldı. Mora seferi sırasında padisah Edirne'de iken, kazaskerler hakkında yapılan bir şikâvet üzerine, Meşihatte yapılan değişiklik arasında 27 mayıs 1715 te doğrudan doğruya III. Ahmed'in isteği üzerine ikinci defa Rumeli kazaskerliğine getirildi. Ancak, bu görevdeki tutumu ve verdiği hükümler yüzünden Sadrazam Damat Ali Paşa ile araları açıldı. Sadrazam Şeyhülislâmla bu konuda bir anlaşmaya varınca, E. İ. İ. E. 27 mart 1716 da görevinden uzaklaştırıldı. Bunun üzerine İstanbul'a konağına dönen E. İ. aynı yılın aralık ayında Damat İbrahim Paşa'nın telkini ile Şeyhülislâm Abdurrahim Efendinin ölümü üzerine bu makama getirilerek tekrar Edirne'ye çağrıldı. 12 aralık Çarşamba günü Edirne'ye geldi. Rikâb - i hümayûn kaymakamı Damat İbrahim Paşa tarafından karşılanarak Bâb - i meşihate indirildi ve aynı gün Osmanlı töresi gereğince Sadrazam Mehmet Paşa ile birlikte Padişahın huzuruna çıkarak görevine başladı. Ancak, kendisini bu makama getirten ve padişah üzerinde sonsuz bir nüfuz sahibi olan İbrahim Paşa ile anlaşması mümkün olmadı. Bazı eski şeyhülislâmlar gibi vezirlerin azil ve tayinleri ile ilgilenmek ve böylece devletin en nüfuzlu adamı olmak emeline düştü. Onun bu davranışlarını haber alan İbrahim Paşa, kendisini uzaklastıracak tedbirleri almakta gecikmedi ve 26 mayıs 1716 da, Abdullah Efendinin şeyhülislâmlığı almak üzere Edirne'ye gelişi sonunda, Çavuşbaşı Ebû Bekir Ağa tarafından E. İ., konağından kaldırılarak Solak çeşmesi yanında İskender köyüne götürülmek suretiyle görevinden uzaklaştırılmış oldu. Bundan sonra İbrahim Paşanın arzusu üzerine Sinop'a sürgün edildi. Eylül 1722 de sürgün yeri Yalova olarak değiştirildi. 1723 şubatında ise İstanbul'a dönerek Boğazda, Kayalardaki yalısında oturmasına müsaade edildi. Bir süre sonra öldü (7 Eylül 1725). Çarşamba semtinde doğduğu evin arsası üzerine yaptırmış olduğu camiin bahçesine defnedildi.

Naîm mahlâsı ile şiirler yazan E. İ. nin müderrisliği sırasında okuttuğu metinler üzerinde haşiyeleri vardır. Nizamsever ve kanunlara riayetkâr oluşu devrinin iki veziri (Damat Ali Paşa ve Damat İbrahim Paşa) tarafından hoş karşılanmamış, gerek Rumeli kazaskerliğinden, gerek şeyhülislâmlıktan uzaklaştırılması, medenî cesaretinin ve dürüst karakterinin bir sonucu olmuştur. Şeyhülislâmlıktan ayrıldıktan sonra doğduğu evin arsası üzerine bir cami ve Çarşamba semtine su tesisleri yaptırarak unutulmayacak hayır hizmetlerinde bulunmuştur. Çocuklarından kendisine adını veren İshak Efendi daha sonraları şeyhülislâmlık makamına yükselmiştir. — İ. P.

EBÛ KÂMİL, Şücâ' b. Eslem b. Muhammed el - Mısrî (ölm 951), Mısır'da yetişmiş Müslüman matematikçilerden biri. Bazı valilerin (âmil) yanında muhasip olarak çalışmıştır. Mesleğinin erbabı olarak tanınmıştır. Matematik konularında çeşitli eserleri vardır. Bunlar, *Kitabü'l - felâh, Miftahü'l - felâh, eş - şâmil fi'l - cebr ve'l - mukabele, Kutabü'l - asîr, Kitabü't - tayrel - Kâmil fi'l - cem' ve't - tefrik, el - Hatâiyyîn, el - Mesâha ve'l handese ve Kitabü'l - kifâye*'dir. Onun eş - Şâmil adlı eserini meshur matematikçilerden İstahrî şehretmiştir. İbnü'n - Nedim'in Ali b. Ahmed Ümranî - i Mavsılî'den bahsederken E. K. in eseri olan *el - Cebr ve'l - mukabele*'yi şerhetmiştir diyerek adını vermeden söz konusu ettiği E. K. Şücâ' b. Eslem'dir. Matematikçiler arasında İbn Eslem el - Hâsibî şöhretiyle de tanınmıştır.

EBÛ KUBEYS, Mekke'nin doğu yönünde bulunan bir dağ. Batı yönündeki Kueykian dağı ile birlikte Mekke'yi çevreleyen dağ zincirini meydana getirir.

Kâbe'ye göre Hacer - i esved rüknü karşısında bulunan E. K. in doruğu oldukça geniş bir düzlük olup İbn Cübeyr'in ziyareti sırasında burada bir zaviye ile bir de mescit bulunmakta idi. Üç ayların bitiminde Kâbe ile birlikte bu mescitde kandillerle donatılıp aydınlatılıyordu. Ayrıca, dağda Adem Peygamber'in kabri ile Şakku'l - kamer olayının geçtiği kutlu durak vardı. Dağın eteğinde ise sırası ile Ebu Talib'in evi ve Hz. Peygamberle Ali'nin doğdukları ev bulunmakta idi ki, Peygamber'in doğduğu yer altın, gümüş kakmalar ve zarif nakışlarla süslenmişti.

1183 yılında Mekke şerifi Emir Muksir, E. K. dağı üzerinde bir kale yaptırmış ve o sırada kendisini şeriflikten uzaklaştıran Emir - i hac Taştigin'e karşı bu kaleye kapanarak bir süre direnmiştir. — İ. P.

EBÛ LEHEB (asıl adı: Abdüluzzâ, ölm. 624) Peygamber'in amcalarından biri. Peygambere ve Müslümanlığa düşmanlığı ile tanınmış olup sapıklığını son dereceye vardırdığından, Ebu Leheb (Cehennemlik) sanı ile ün yapmıştır. Karısı Cumeyl binti Harb'in ve kayın biraderi Ebû Süfyan'ın etkisinde kalarak yeğenine ve getirdiği yeni dine karşı sonsuz bir kinle hareket etmişti. Ancak, Peygamber'i koruyan kardeşi Ebû Talib'e karşı girişilen boykot hareketinde E. L., Ebû Talib'i savunmakla dolaylı olarak ve istemeye istemeye Hz. Muhammed'e hizmet etmek zorununda kalmıştı. Peygamber'e ***boyuna ve soyuna tehlikenin***

gelmekte olduğunu duyur (Kur'an XXVI, 214) ayeti gelince Mina'da, bir söylentiye göre de Safa'da toplanan Haşimîlere Peygamber Müslümanlığın temel ilkelerini açıklamış, çok öfkeli bir adam olan E. L., «Tebben - lek (kahrolasıca) bizi bunun için mi buraya topladın» diyerek ağır hakaretlerde bulunmuş, bunun üzerine de *Tebbed - yedâ* (kur'an CXI.) sûresi indirilmiş ve Peygamberin amcası ile karısı Cumeyl en ağır şekilde cehennemle muştulanmıştı Bu sûrede -di'li geçmiş zamanın kullanılmış olması ve Bedir savaşına katılmayarak, malını mülkünü kumarda ele geçirdiği Âsî b. Hişâm'ı kendi yerine göndermiş bulunmasına işaret eden ilâhî bildiri göz önünde tutularak, bu sûrenin E. L. in ölümünden sonra Müslümanlara bir ferahlık anlamında indirildiğini ileri süren tefsirciler de vardır. Peygambere olan düşmanlığı dolayısiyle Peygamberin kızları olan Rukiye'yi oğlu Utbe'den ve Ümmü Gülsüm'ü de Uteybe'den boşamıştı. Ancak, Peygamberin bedduasına uğrayan Utbe'yi Şam yolunda bir arslan paralamıştı. Uteybe ise babasının bu davranışı üzerine Hristiyan olmuştu E. L., Bedir yenilgisinden kısa bir süre sonra çiçek hastalığından öldü. Müslümanların bedduası üzerinde olduğundan, o korku ile kimse, oğulları bile cesedine el dokunduramadılar. Kokuşan ceset, neden sonra toprağa gömüldü. Hiçbir dinî tören yapılmadı. Onun ölümüyle Uzzâ putunun son koruyucusu ve kâhini de yer yüzünden çekilmiş oluyordu. — İ. P.

EBÛ MANSUR, Abdülkahir b. Tahir et - Temimî el - Bagdadî (ölm. 1037), Şafiî fakih ve edibi, matematikçi. Bağdad'da doğmuştur. Bir süre sonra babasının Nişabur'a gitmesi üzerine, orada Ebû İshak İsferayinî'nin derslerine devam etmiş ve üstadının ölümünden sonra onun yerini almakla ölünceye kadar Nişabur'da kalmıştır. Zengin bir kimse olduğundan Mescid - i Ukayl'deki derslerinden bir ücret almadığı gibi, derslerine devam eden öğrencilere de para yardımlarında bulunurdu On yedi türlü konu üzerinde ders verdiği ve Nasir - i Mervezî, Zeyn ül - islâm Kuşeyrî ile zamanının pek çok bilgini ve üstadı ona öğrencilik etmiş bulunmaktadır. E. M., vaktinin çoğunu öğrencilerine ayırmakta, onların yetişmeleri için elinde olan her şeyi dağıtmaktan zevk almakta idi. Ölünce cenazesi İsferayin'e götürülerek üstadı Ebû İshak'ın mezarı yanına gömüldü.

E. M., türlü konularda eser vermiş olan bir bilgindir. Eserleri arasında *Kitabü't - tekmile fi'l - hesab, Tefsir - i Kur'an - i kerim ve tevil - i müteşabihi ve'l - ahbar, Kitab - i fezâih - i Mutezile, Kitabü'l - kelâm fi'l - vaidi'l - fâhir fi'l - evâil ve'l - evâhir, Kitab - i ibtali'l - kavl bi't - tevlid, Kitab - i fezâih - i Kerrâmiyye, Miyarü'n - nazar, Tafdilü'l - fakir es - sâbir ala ganiyyi'ş - şakir, Kitabü'l - eymân ve usulihi, el - Milel ve'n - nihal, Kitabü't - tahsil fi usuli fıkh, Kitabü'l fark beyne'l - firak, Kitab - i nehy - i halk - i Kur'an, Kitabü's - sıfat* ve *el - Bülugü'l - medâ fi usûli'l hedâ* anılabilir. — İ. P.

EBÛ MA'ŞER, Cafer b. Muhammed el - Belhî (ölm. 886), Batı dünyasında Albumasar adiyle tanınan Horasanlı bir astrolog. Belh şehrinde doğmuştur. 785 tarihi civarında doğmuş olduğu kabul edilebilir. İranlı bir ailenin çocuğu olmak itibariyle temel bilgileri öğrendikten sonra eski İran tarihi üzerinde çalışmış ve yaptığı araştırmaların sonunda genellikle tarih ve siyer - i mülûk üzerinde devrinin en bilgili kişilerinden biri olarak ün yapmıştı. Ayrıca Horasan'da konuşulan yerli dilleri etüt etmiş, Hint kültürü üzerinde çalışmalar yaparak Sanskrıtı de öğrenmişti Beri yandan hadis üzerinde de çalışmış, bu alanda da kendini tanıtmıştı.

Böylece birçok bilgileri edindikten sonra Bağdad'a gelerek, burada batı Bağdad'da Horasan kapısı civarında yerleşen E. M. felsefe üzerindeki çalışmalarına girişti. Ancak. zamanının büyük filozofu Yakup b. İshak el - Kındî ile araları açılmış ve el Kindî onu yasaklara karşı lâübali davranma ile kınamıştı. 47 yaşına geldiği zaman astrolojiye merak sarmış, Muhammed b. Sinan en - Nese'î ve Sened b. Ali - yi Memûnî'den bu alanda faydalanmış, kısa zamanda derinleşerek zamanının en büyük astroloğu olarak tanınmış ve halıfe el Muvaffak bi'llah'ın müneccimliğini elde etmişti. Ancak, bu sırada sara illetine tutulması ve ayın en parlak olduğu gecelerde sara nöbetlerine yakalanması, onun aleyhinde dedikoduların çıkmasına sebep olmuştu. Halıfe el - Müstain bi'llah zamanında yaptığı bir istihraç halifenin gazaplanmasına yol açmış, bunun üzerine bir süre gizlenmek zorunda kalmıştı.

E. M. güney Irak'ta, Vâsıt şehrinde ölmüştür. Çeşitli konularda, özellikle astroloji alanında yazdığı sayısız eserleleriyle tanınmıştır. Onun, üstadı Sened b. Ali'nin eserlerinden aşırmalar yapmış olduğu Arap yazarlarınca ileri sürülmekteydi. Bu konuyu O. Loth, 1875 te yayınladığı *al - Kindi als Astrolog* adlı eserinde ispat etmiştir.

Eserlerinden *Kitabü'ttebâyi'el - büldan* ve *Kitabü'l - ulûfi büyûti'l - ibâdât*, el - Bîrûnî tarafından *el Âsârü'l - bâkiye*'de tanıtılmıştır. *Kitabü'l - müdhal el - kebir*, Joh. Hispalensis ve Hermannus Secendus tarafından Latinceye çevrilerek *Introductorium in astronomiam Albumasaris abalachii octo continens libros partiales* adiyle 1489 da Augsburg'da, 1495 ve 1506 da ise iki kez Venedık'te yayınlanmıştır. İbn. Bâzyâr'a hitaben yazmış olduğu *Kitabü'l - kıranat* ise 1489 da Ausburg'da, 1515 te de Venedik'te *Albumasar de magnis conjuctionibus et annorum revolutionibus ac eorum profectionibus octo continens tractatus* adivle *Kitabu ahkâmi sıni'l - mevâlid* ve başka birkaç eserinin karışımı olarak yayınlanmıştır. *Kitabü'l - kırânât* ile *Kitab - i heşt makale der mevâlid* adlı eserlerin Sened b. Ali-'nin eserlerinden olduğu anlaşılmıştır. Ancak Sened b. Ali'nin bu eserlerini müsvedde halinde bu yaşlı ve gayretli öğrencisine armağan ettiği, onun da bunların üzerinde yaptığı çalışmalar sonunda onları derli toplu birer kitap haline getirdiği söylenebilir. E. M. in bunlardan başka *Kibü'd - düvel ve'l - milel, Kitabü'l - melâhim, Kitabü'l - ekalim, Kitabü'l - heyelâc ve'l - kethüda, Kitabü'n - nüket, Zîyc - i kebir, Müdhal - i sagir, Kitabü'l - ihtiyarât ala menâzili'l - kamer, Kitabü's - sihemeyn ve İmarü'd - devle. Kırânu nahaseyn fi burci's - seretân, Kitabü's - suver ve'l - hikem, Kitabü'l - mezacât, kitabü'l - edvâr, Kitabü'l - mesâil, Kitabu isbât el - ilmi'n - nücûm, el Kâmil ve'ş - şâmil* adlı eserleri vardır. *Zîyc-i kebir* astrolojinin hemen hemen bütün konularını içine almakta ise de birbirini yitiren birçok delil ve istidlâllerle değerini kaybetmiştir. *Müdhal - i sagir* ve *el - Kâmil ve'ş - şâmil* yarım kalmıştır. *et - Temâm ve'l - kemâl* adiyle 1873 te Kahire'de yayınlanan eserinin asıl adı ise *Mevâlıdü'r - rical ve'n - nisâ*'dır. Yine Mevâlid konusunda onun bütün görüşlerini toplayan *el - Cembere* ise Augsburg'da yayınlanmıştır. — İ. P.

EBÛ MEDYEN (Bumedyen), Şuayb b. el - Hüseyn el Endülüsî (olm. 1198), kuzey Afrıka'da büyük bir ün yapan bır mutasavvıf. Endülüs'te Işbiliye (Sevilla) dolaylarında doğmuştur. Kur'an'ı okuma yeteneğini elde ettikten sonra

dokumacı çırağı olmuştu. Ancak, gönlünde yaşayan okuma aşkı, onun bu sanatta kalmasına engel olmuş ve Fas'a giderek burada toplanan bilginlerden zamanının aklî ve naklî bütün bilgilerini edinmişti. Bu sırada sûfî Ebû Ya'za ile tanışması, ondaki tasavvuf duygularını uyandırdı. Aslında çocukluk ve gençlik yıllarını büyük bir yoksulluk içinde geçirmis olması ondaki zühd ve takva, riyazet ve mücahede içgüdülerinin gelişmesine yol açmış bulunuyordu. Böylece E. M. madde ile ilişkiyi kökünden kesen bir tecerrüt anlayışını geliştirdi. Onun tasavvufta aldığı aşamalar, kutb ve gavs mertebelerine ulaşması çevresinde kendisine bağlanan geniş bir kitlenin doğmasına da yol aştı. Ondan sonra geziye çıktı. Mekke'yi ziyareti sırasında Abdülkadir Geylanî ile tanıştı. Ondan irşat görevini alarak Magrib'e döndü. Becâye'de yerleşti. Kendisine bağlananların çoğalması, bu şehirdeki Muvahhıdî valisinin kuşkulanmasına yol açtı. Onun teklifi üzerine Muvahhıdî emiri Ebû Yusuf, E. M. in Merrakeş'e gönderilmesini buyurdu. Bu buyruğu iyi niyetle yorumlayan E. M., birkaç yakını ile yola çıktı. Tlemsen'e yaklaştığı sırada İsser ırmağı kıyısında Ribat el - Ubbad'da öldü. Vasiyeti üzerine oraya gömüldü. Cenaze törenine bütün Tlemsenliler katıldı. Mezarı o günden başlayarak bir ziyaret yeri oldu. Böylece, E. M. Tlemsen şehrinin evliyası ve koruyucusu kimliğini kazandı. Tlemsen'e hâkim olan emir ve hükümdarlar onun kabrini onarmakta büyük emekler harcadılar. Türbesini Muvahhıdî hükümdarı Ebû Yusuf'un oğlu Muhammed en - Nâsır yaptırmıştır. E. M. bir din bilgini olmakla birlikte eserleri daha çok tasavvufî niteliktedir. Dinî şiirlerinden başka *Vasiyet* ve *Akide* adlı iki eseri daha vardır. Dünya görüşü ise Muvahhıdî anlayışı ile taban tabana zıt bir kavramda olup maddî varlıklara, mal ve servete, dünya nimetlerine karşı ilgisiz davranmayı ve Hakka erişmek için nefsi yok etmeyi telkin etmektedır. — İ. P.

EBÛ MERVAN BİN ZUHR: bk. İBNÜ'Z ZUHR.

EBÛ MUNÂ, Ebû Nasr Huffâz el - İsrâilî, tıp ve eczacılık konularında ün yapmış bir yazar. Aslen Yahudidir. Haruniye'de doğmuştur. Kahire'de yerleşerek kendisini tanıtmıştır. *Minhâc ed - dükkân* adlı eserini oğlu adına 1258 de Kahire'de yazmıştır. Hastalıklar, bunların teşhisi ve tedavileri için kullanılacak ilâçları ele alan bu kitap, daha sonra birçok eserlerin yazılmasında kaynaklık etmiştir.

EBÛ MÜSLİM EL - HORASANÎ, Ebû Müslim Abdurrahman b. Müslim (719 - 755), Abbasî hilâfetini kuran lider. Hayatı, yaptığı büyük hizmetle orantılı olarak efsaneleştirilmiş ve halk masallarında dahi yaşayan bir kahraman olmuştur. Doğduğu yer bilinmemektedir. Horasan'ın Merv veya Bel'am kasabalarına bağlı bir köyde doğmuş olması muhtemeldir. Hayatının ilk safhaları da aydınlanmamıştır. İranlı adı Behzâdân'dır. Onun hür veya köle olup olmadığı belli değildir. Annesinin İsa b. Ma'kil'in hizmetçisi olduğu, babası Osman'ın ise Azerbaycan'da öldüğü ileri sürüldüğü gibi, İranlı bir soylu olan Şidûş b. Guderz'in soyundan geldiği, hattâ onun siyah rengi seçmesinin de Şidûş'un siyahlar giyişinden ötürü olduğu söylenir. Gençliğinde at uşaklığı yapmakta iken, Küfe eşrafından olup bir aralık Horasan'a gelmiş bulunan Icl boyundan İdris b. Ma'kil ile kardeşi İsa'nın hizmetine girmişti. Akıllı bir delikanlı oluşu, kendisinin yeni efendileri tarafından takdir edilmesine. yetişmesi konusunda ihtimam gösterilmesine yol açtı. Onun daha o zaman bile Haşimîlerin dostu olması itibarını artırdı. Süleyman b. Kesir, Malik b. Meysem, Kahtaba b. Şebib, Lâhiz b. Kurayza gibi tanınmış Ali dostları ile birlikte Mekke'ye hacca gitti. Haşimîlerin o tarihlerdeki lideri Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbas o sırada Mekke'de bulunuyordu E. M. kendisine orada takdim edildi. Emevîlere karşı girişilecek bir ayaklanma hareketi için kendisini yaşlı gören Muhammed b. Ali, bu becerikli genci yerine halef olarak seçmiş olduğu oğlu İbrahim'e, Elcezire'ye gönderdi. E. M. in, Muhammed b. Alı'ye ikamet etmekte olduğu Filistin'de, Belka'da, Humeyme köyüne efendileri tarafından götürülerek hediye edildiği ve onun da E. M. i İbrahim'e verdiği yolunda olan söylenti dikkate alındığı takdirde, E. M. in hür olmadığı, bir köle olduğu şeklindeki söylenti değer kazanır.

E. M. Horasan'da görevlendirildikten sonra, buradaki Ali dostları tarafından başlangıçta fazla bir ilgi ile karşılanmadı Ancak, İbrahim'in ona Emin - i âl i Muhammed sanını vermiş olması, onun Horasan'da gizli teşkilâtı süratle geliştirmesine ve eski nakipler tarafından da kabul edilmesine imkân sağlamış oldu. E. M., Emevîlerin Horasan valisi Nasr b. Seyyar ile Kirman haricîleri, yani Hâdi' b. İsa arasındaki savaşlara kadar hareketlerini gizledi. Bu ayaklanmayı fırsat bilerek ilk defa 1 000 kadar bir kuvvetle ortaya çıktı. Nasr b Seyyar onun yeni bir fikirle ortaya çıkışından dehşete düşerek durumu Vâsıt'ta oturmakta olan genel vali Yezid b. Amr b. Hubeyre'ye duyurdu. Ancak. Emevî halifesi Mervan kendi iktidarına karşı Abdullah b. Hasan b. Ali'den ve haricîlerden başka bir muhalefet gelebileceğini tahmin edemediğinden E. M. etrafında başlayan bu muhalefeti değerlendiremedi. Nasr b Seyyar'ın bu konudaki raporlarına, ileri sürdüğü tedbirlere değer vermedi. E. M., Nasr'ın yardım alamadığını ve çaresiz kaldığını görünce harekete geçme zamanının geldiğini anladı. Kirmanlıları da faaliyetinin Emevîleri devirmek amacında olduğunda ikna ederek çevresinde topladı. Emevî iktidarına karşı olduğunu anlatmak için taraftarlarının siyah elbise ve siyah sarık giymelerini bildirdi. Bunun üzerine bütün Horasan, Merv er - ruz ve Tâlikan halkı siyah elbiseler giydiler. Böylece Horasan'ın Emevî hâkimiyetine baş kaldırdığı anlaşılmış oluyordu. Horasan'ın birçok şehirleri E. M i tanımışlar ve hutbelerde onun adını, yani Emin - i âl - i Muhammed adını okumaya başlamışlar, onun vergi isteklerine, asker taleplerine cevap vermekten kaçınmamışlardı.

Vali Nasr b. Seyyar bu durumda Merv'e çekilmek zorunda kaldı. Bunun üzerine E. M., Âmir b. İsmail el - Cürcanî ile kardeşi Amr'ı ve Süleyman b. Kesir ile Lâhiz'i Nasr'ın yanına elçi olarak gönderdi. Ancak, Nasr b. Seyyar çocuklarını ve Merv garnizonunda Emevîlere sadakat gösteren askerleri yanına almış, Nişabur'a çekilmişti. Bu sonuç üzerine E. M. Merv'e girdi. Nasr'ın sarayını yağmalatarak yaktırttı. Öte yandan Nasr'ı takip eden birliklerden onun Rey'e geldiği zaman kederinden öldüğü haberini alınca, Kahtaba b. Şebib komutasında 20 000 kişilik bir kuvveti ileriye sürdü. Kahtaba Nişabur'u işgal ettikten sonra Cürcan'a geldi. Burada Benate b. Hanzale komutasında bir Emevî ordusu ile karşılaştı. Bu ordu yenilgiye uğratıldıktan sonra Damgan ve Rey teslim oldu. İsfahan'da Âmir b. Dabarenin direnmesi de bir sonuç vermedi. Nihavend ve Kum düştü. Bundan sonra Halvan, Şehrizor çarpışmaları da E. M. in kuvvetleri tarafından kazanıldı. Bu durum karşısında Yezid. Vâsıt'tan Halvan'a hareket etmişse de, Kahtaba

ondan daha önce davranarak Kûfe üzerine yürümüştü. Yezid geriye dönünce Kûfe civarında, Fırat kenarında Fellûce'de iki ordu karşılaştı. Yezid savaş sırasında Fırat'a düşerek boğuldu. Bu aralıkta Kahtaba'nın oğlu Hasan Kûfe'ye girmiş ve E. M. in emri üzerine Ebû Seleme b. Hafs el - Hallâl'i vezir ilân etmişti. Ebû Seleme ertesi günü Kûfe halkını toplayarak Ali çocuklarının çekingen davranmaları karşısında Abbas'ın torunu Abdullah b. Muhammed'i halife ilân etti.

Yeni halife İslâm dünyasına E. M. in meydana getirdiği teşkilât ve ordu ile Ebû Seleme'nin yardımları sonunda hâkim oldu. Böylece Abbasî hilâfeti kurulmuş oluyordu. Bu süre içinde ise E. M Merv'den ayrılmamış, devletin yeniden kuruluşunu büyük bir titizlikle takip ederek gerçekleştirmişti. Onun bu çalışmaları üzerine halife, kardeşi Ebû Cafer'i Merv'e, onun yanına gönderdi. Hilâfetin Abbas oğullarında kalması konusunda gerçek anlaşmayı sağlamak istedi. 754 te ise E. M., halifeden hacca gitmek için izin alarak Irak'a geldi. Halifeyle görüştü ve 1 000 kadar maiyetiyle birlikte Ebû Cafer'in delilliğinde Mekke'ye gitti. Buradan dönüşte iki konak uzaklaşıldığı zaman es - Seffah'ın öldüğü ve yerine Ebû Cafer Mansur'un halife olduğu haberi alındı.

E. M. yeni halifeyi tanıdı. Bu sırada Ebû Cafer'in amcası Suriye valisi Abdullah b. Ali, halifelik davasiyle baş kaldırmış bulunuyordu. Kûfe'ye gelen E. M , bu kez Irak ve Horasan ordulariyle Abdullah üzerine yürümekle görevlendirildi. Harran civarında Nusaybin'de 6 ay süren savaşlar sonunda Abdullah'ı yendikten sonra Ebû Cafer onu Suriye valiliğine tâyin etmişse de o. bu emri dinlemeyerek Horasan'a döndü. Artık herkes onu devletin asıl hâkimi, Ebû Cafer'i ise şeklî halife olarak tanımaktaydı. Onun bu tutumu, çeşitli söylentilerden ötürü esasen E. M. e bir türlü güvenemeyen Ebû Cafer'in şüphelerini artırdı. Onun hilâfetin Ali çocukları yerine Abbas oğullarına geçmesini istemeyerek kabul ettiği kuşkusunda olan Ebû Cafer, onu aldatarak Horasan'dan çıkarmaya muvaffak oldu ve Irak'a geldiği vakit Medâyin'de öldürttü (13 şubat 755).

Nâkılü'd devle, Nâfizü'd - devle ve Sâhibü'd - devle adlariyle anılan E. M. İslâm tarihinde pek önemli bir yer tutmaktadır. Şahsiyetinin gücüyle başlangıçta kendisine karşı gelen nakipleri emri altına aldığı gibi, bunlardan yalnız Süleyman b Kesir onun tarafından öldürülünceye kadar direnmiştir. Horasan'da yerleşen Arap boylarını, Rebia ve Kuzaa gibi yerli prens, dihkan ve merzubanları da çevresine toplamakta başarı göstermiş, Emevîlerin İran'da meydana getirdiği teşkilâtı yıkarak İran'ın Arap boyunduruğundan kurtulmasını sağlamıştır. Onun bu sonuca ulaşması için 300 000 kadar insanı telef ettiği söylenir. Emeline ulaşmak konusunda hiçbir şeyden çekinmeyen E. M., İran'daki Arap ordusunu kaldırmış, bunların komutanlarını, yani Arap aristokrasisini öldürmek veya kaçırmak suretiyle İran'ı temizlemişti. E. M., yalnız yüksek bir askerî deha değildir. Onun yapmış olduğu ihtilâl, aynı zamanda eski İran kültür ve medeniyetinin Müslüman Arap hâkimiyetine bir tepkisi olarak da büyük bir önem taşır.

Onun öldürülmesinden sonra ortaya çıkan Müslimiye (b. bk.) adiyle gulattan bir fırka bulunduğu gibi, E. M. in ünü, ordusu ve teşkilâtı ile malları da bir süre mücadele konusu olmuştur. Onun öldürüldüğü haberi duyulunca özellikle İranlı Mecusîler arasında bir ayaklanma çıkmıştı. Sağlığında, E. M. in Abdullah b. Abbas'ın cariyesi Salit'ten doğduğunu kabul ederek ona kutsallık yakıştırırlarken bir yandan da onu Şiduş'un torunu olarak benimseyen ve ölümsüz sayan İranlıların tepkisini aslen Nişaburlu bir Mecusî olan Sinbad temsil etmişti. Sinbad, Rey'de baş kaldırarak Abbasî valisi Ebû Ubeyde'yi yenilgiye uğrattı. Bunun üzerine halife, Cumhur b. Murar el - Iclî'yi ayaklanmayı bastırmak üzere Rey'e gönderdi Sinbad yenilerek Taberistan ispehbudü yanına sığındı ise de, öldürülerek başı Ebû Cafer'e gönderildi. Ancak, E M. in terekesi bu kez Cumhur'un eline geçmiş bulunuyordu. Halife bunları isteyince, Cumhurla arası bozuldu. Cumhur'u yola getirmek üzere gönderilen Muhammed b. Eş'as ise Cumhur'u önce İsfahan'a, oradan da tek başına Azerbaycan'a kadar kovalamıştı. Böylece Türkistan'da İshak et - Türk tarafından yönetilen Müslimiye hareketinden başka, E. M. in öldürülmesiyle ilgili ayaklanmalar sona ermiş bulunuyordu.

E. M. in çocuğu olmamıştır. Ebû Cafer zamanında Horasan batınîleri arasında yaşayan ve onun kızları oldukları iddiasında bulunan Esma ve Fatma adlı iki kadınla bir küçük çocuktan bahsedilmekte ise de, onun büyük bir hırsla biriktirdiği zengin bir hazinenin ortasında beş kadar erkek hizmetçiyle basit bir hayat geçirdiği bilinmektedir. Hayatta Yesar adlı bir kardeşi olduğu ve Abbasî münşîleri arasında büyük bir ün yapan İmâre b. Hamza'nın da bu Yesar'ın torunu olduğu gerçektir.

E. M halk arasında, özellikle batınî ve İsmâilî itikatları arasına karışarak tanrısal bir hüviyet aldığından halk romanlarının en meşhur kahramanlarından biri olmuştur. İran'da olduğu gibi, Anadolu'da da Alevî topluluklarda ahîler ve fütuvvet ocakları gibi Ali dostları arasında onun yüceltilmesi adeta yarışmaya çıkarılmıştır. Kutsal bir kahraman olarak yeniçeri ocaklarında, köy odalarında günümüze kadar gelen ve en çok okunan kitap olma vasfını taşıyan E. M. kıssası bu hatıralardan doğmuştur. E. M. kıssası 15-20 cilt kadar tutmakta olup, İstanbul, Paris ve Viyana kütüphanelerinde yazma nüshaları vardır Ferdî tarafından yazılan E M. destanı İstanbul'da yayınlanmıştır (1883). — İ. P.

EBÛ NEMÎ, Muhammed I. (1254 - 1301), Mekke şerifi. Hicaz'da Abbasî hılâfetinin yıkılmasından sonra baş gösteren anarşiyi ortadan kaldıran ve son zamanlara kadar Mekke'de hüküm sürmüş olan şerif sülâlesini tahkim eden güçlü bir politikacı olarak tanınmıştır. Dedesinin babası ve şerif sülâlesinin atası olan Katâde'nin ikinci halefıdir. Kişiliği ve güçlü idaresiyle Hicaz'da seyyidler ve büyük kabilelerin şeyhleri ile şerifler arasındaki mücadeleleri durdurmuş ve kendi ailesinin hâkimiyetini onlara kabul ettirmiştir. Onun güçlü tutumu Mısır'a hâkim olan ve Kızıldeniz kıyılarını kontrol altına alan Sultan Baybars'ı dahi etkilemiş ve Memlûk sultanı, Hicaz'ın yönetimini E. N. ye bırakmıştı. Uzun süren saltanatı, Katâde oğullarının hâkimiyetlerinin temellerini sağlamlaştırmıştır. Zamanında Hülegü'nün Bağdad'a girmesiyle terk edilmiş bulunan hilâfet kafilesi (surre) töresi, bu kez Mısır'dan gönderilme suretiyle yeniden canlandırılmış ve Osmanlı hilâfetinin yıkılışına kadar sürmüştür. Bk. SURRE.

EBÛ NEMÎ, Muhammed II. (1525 - 1566), Mekke şerifi. 1516 da Mısır'ın Osmanlı hâkimiyetine girmesi üzerine şerif II. Berekât, oğlu E. N. yi Kahire'ye göndererek Osmanlı devletinin hâkimiyet hakkını tanımıştı. E. N., babasının ölümünden sonra Hicaz şerifliğine getirildi. Zamanında Osmanlı İmparatorluğunun Ara-

bistan halkı üzerinde yarattığı etkiden de yararlanarak Beni Katâdelerin Arap yarımadasındaki sınırlarını kuzeyde Hayber'e, güneyde Hâlî'ye, doğuda ise Necd'e kadar genişletmekte başarı gösterdi. Şerifliğinin son on yılı ise oğlu Hasan'ın yönetimi altında geçmiştir. Gerek E. N., gerek oğlu Hasan'n şeriflikleri Hicaz ülkesi için bir huzur ve refah devri olarak bilinmektedir. E. N., 1916 ya kadar Osmanlı devletince Hicaz'a atanan bütün şeriflerin atası sayılmaktadır.

EBÛ NUVAS, Hasan b. Hânî b. Abdilevvel b. es - Sabbâh el - Hakemî el - Farsî (747? - 813?), Abbasîlerin ilk devrinde yetişmiş bir şair. 130 - 137 (747 - 756) yılları arasında Ehvaz veya Basra'da doğmuştur. Babası Horasan valisi Cerrah b. Abdullah el - Hakemî'nin mevlâsı olduğundan E. N., el - Hakemî nisbesini taşımaktadır. Babası son Emevî halifesi II. Mervan'ın ordusunda görevli iken Ehvaz'a gelmiş ve burada Ehvazlı bir kadın olan annesi Culleban (Gül Banu) ile evlenmiş ve bu izdivaçtan E. N. ve Ebû Muâz adlarını alan çocuklar dünyaya gelmiştir. Bir söylentiye göre iki, bir başka habere göre de altı yaşında iken Basra'ya gelen E. N. ı annesi bir attarın yanına çırak vermişti. Pek yakışıklı olan E N., burada Ebû Usame Vâlibe b. el - Hubâb ile karşılaştı ve onun isteği üzerine Ebû Usame'den şiir öğrenmeye başladı. Ondan sonra Halefü'l - Ahmer'in derslerini takip etti. Ayrıca Ebû Ubeyde ve Ebû Zeyd'den nahiv öğrendi. Kur'an ve hadis ilimlerinde bilgi sahibi olduktan sonra, Kûfe ve Bağdad'a giderek şiirleriyle Abbasî halifelerine ve onların vezirlerine, devlet adamlarına intisap etti. Bunlar arasında Harun er - Reşid, Muhammed el - Emin, Bermekîler, Mısır defterdarı el - Hatip anılabilir. Çok serbest ve rindane bir hayat yaşayan şair, Mısır'dan tekrar Bağdad'a gelmiş ve gelişigüzel yaşayışından ötürü halife el - Emîn tarafından hapse atılmakla tehdit edilmişse de, aldırmamıştı. Kadına pek fazla önem vermemekle beraber Canan adındaki güzelliği kadar şiirleriyle de sevilen kadına olan aşkı meşhurdur. İçki en çok sevdiği şeydi.

Dünyayı yaşanması gereken bir mata olarak değerlendiren E. N., işlediği günahları açık kalplilikle sayıp dökmüş, türlü günahlara dalıp çıkmış, bunları mizahî bir hava içinde tasvir etmiş, fakat daima Allahın affına ve mağfiretine bel bağlamış, samimî ve alaycı bir karaktere sahipti. Bu bakımdan Ebü'l - Alâ el - Ma'arrî (b. bk.) den ayrılır. E. N., kasideleriyle tanınmıştır. Günde ancak bir iki beyit yazan şairin dili karışık olmakla beraber şiirinde berraklık ve ahenk vardır. Yazdıklarında gerçek hayatı ve zamanının geleneklerini aksettirmiştir. Mahbuplarını tasvir ederken sûfîler gibi buna ilâhî bir renk katmaz, realist bir aşkı tasvir eder. Hicivlerinde bir keskinlik bulunduğu halde, mersiyelerinde samimiyet bulunmamaktadır. Ancak zühdî şiirlerinde bir başka güzellik ve tatlılık vardır ki, zahidane şiirleriyle tanınan Ebü'l - Atahiye bile onun bu özelliliğini kabul etmektedir. Şiî ulemasından Nevbahtî İsmail b. Ebi Sehl ile yakın bir dostluk kurmuşsa da, onu hicvetmekten çekinmediği için bu aile tarafından öldürüldüğü söylenmektedir. Ancak, bu söylentinin, onun Nevbahtîlerin evinde ölmüş olduğuna dair gelen haberlerden çıkmış olması muhtemeldir. E N. ın şiirleri Ebû Bekr es - Sûlî, Ali b. Hamza el - İsfahanî, İbrahim b. Ahmed et - Taberî tarafından derlenmiştir. Bunlardan sadece Sûlî'nin derlemesi yayınlanmıştır. 812 veya 813 yılında Bağdad'da ölmüştür. — İ. P.

EBÛ RİGAL, efsanevî birkaç kişinin adı: 1. Semûd kavminin atası olup, Hazret-i Peygamberin Tâif seyahatinde mezarını işaret ettiği kimse.

2. Şuayb'ın yardımcısı ve cizyelerini tahsil eden memuru.

3. Ebrehe (b. bk.) nin Mekke seferinde Habeş ordusuna kılavuzluk eden şahıs. Bunlardan tarihî bir hüviyeti olan sadece kılavuzluk yapan E. R. dir. Ebrehe, Fil yılı (b. bk.) nda Mekke'deki Kâbe'yi yıkmak üzere kuzeye doğru hareket edince, önce Zû Nefr'i yenilgiye uğratmış, ondan sonra Hes'em kabilesini boyunduruk altına alarak Tâif civarına Sakif topraklarına gelmişti. Sakifliler kendi tagut (b. bk.) ları olan el - Lât'ı yıkmamak şartiyle onun hâkimiyetini kabul etmişler ve Mekke'nin yollarını göstermek üzere E. R. i de kılavuz olarak onun yanına vermişlerdi. Ebrehe ordusıyle El - Mugammis adı verilen yere gelince, E. R. ansızın yere çarpılıp öldü ve oraya gömüldü. Bu olay Ebrehe ordusunun başarısızlığa uğramasında ilk dikkati çeken olaydır. O günden beri Araplar E. R. in mezarı başına gelerek onu lânetlerler ve mezarını taşlarlar. — İ. P.

EBÛ SAİD. b Ebi Müslim b. Ebi'l - Hayr et - Tabib (XV. yüzyıl), ünlü hekimlerden biri. Gıyasü't - tabib sanı ile tanınmıştır. En meşhur eseri, *eş - Şâmil fi't - tıb* dır. 1436 da tamamlanan bu eser, bir önsöz ve iki bölümden ibarettir. Birinci bölümü hıfzıssıhha, ikinci bölümü ise tıp külliyatıdır.

EBÛ SAİD BAHADIR HAN veya EBÛ SAİD ALAEDDİN B. ÖLCEYTÜ HAN (1305 - 1335), İlhanlı devletinin 9. ve sonuncu hükümdarı. Azerbaycan'da doğdu. Yedi yaşında iken atabeyi Sevinc'in nezareti altında Horasan valiliğine tayin edildi. Üç yıl bu görevde kaldıktan sonra Mazenderân'da iken babası Ölceytü Hüdabende Han'ın ölümü üzerine (1316) hükümdar oldu. Babasının ölüm haberini alınca atabeyi Sevinçle birlikte Sultaniye'ye gelmiş, bu yolculuktan ötürü cülûs töreni safer 717 (nisan - mayıs 1317) de yapılmıştı. Hükümdar olunca devletin genel yönetimini yine Melikü'l - ümera (beylerbeyi) bulunan Emir Çoban (bk. ÇOBAN NOYAN) a bırakmıştı. Bu sayede saltanatının ilk on yılı bu emir tarafından kudretle ve basiretle yürütülmüştür. Atabeyi Sevinc'in tavsiyesi üzerine Hace Reşideddin ve Taceddin Ali Şah vezirlik makamında kaldılar. Eski Anadolu valisi İrencin Noyan Diyarbekir'e, Emir Çoban'ın oğlu Timurtaş ise Anadolu'ya tayin edildiler. Ancak, Ali Şah ile Reşideddin arasındaki rekabet gittikçe kızıştı. Ali Şah, askerî şefleri tahrik ederek Reşideddin'i azlettirmiş ise de, Sevinc'in onu himaye etmesi öldürülmesine engel oldu. E. S. in kışı geçirmek üzere Bağdad'a gitmesi ve Sevinc'in orada ölmesi (1318), Reşideddin'in durumunu sarstı. Az sonra Emir Çoban'ın gayretiyle tekrar nezarete getirilmişse de, bu defa Ali Şah'ın Muhammed Hüdabende'nin şerbedarı olan İzzeddin İbrahim'in E. S. in babasını zehirlediği töhmeti karşısında dayanamadı ve Reşideddin oğlu ile birlikte öldürüldü. Taceddin Ali Şah bundan sonra ölünceye kadar dokuz yıl tek başına vezirlik etti. Bu sırada Çağatay şehzadelerinden olup Horasan'a yerleşmiş bulunan Yasavur (Meysur) E. S. in küçük yaşta oluşundan faydalanmak isteyerek Horasan'ı ele geçirmek üzere hareket etti. Buna karşı gönderilen Yasavul'u Yasavur yenilgiye uğrattı. Bunun üzerine İsen Kutluğ gönderildiyse de, bu emir de bir iş yapamadı. Bu durum üzerine Horasan hükümdarı Gıyaseddin Kert harekete geçti. Yasavur Mazenderân'a taarruz edince Emir Hüseyin Gürgân da Gıyased-

din'e yardım etmek üzere gönderildi. İki kuvvetli ordu arasında kalan Yasavur Horasan'ı terk etmek ve Maveraünnehir'de Çağatay hanı Köpek Han topraklarına girmek zorunda kaldı. Doğu cephesinde bu olaylar gelişirken batıda Mısır hükümdarı Melik en - Nâsır, Diyarbekir bölgesine girmiş bulunuyordu. Buna karşı İrencin Noyanla iş birliği etmek üzere Frmeniye valisi Sotay Noyan gönderilmişti. Öte yandan Altın Ordu hükümdarı Özbek Hanın Derbend'e ilerleyişine karşı ise bizzat Emir Çoban sefere çıkmış, Altın Ordu kuvvetleri püskürtüldüğü gibi, Kur ırmağının öte tarafındaki topraklar da İlhanlı devletine katılmıştı. Ancak, bu kritik yıllarda Emir Çoban'ın mutlak hâkimiyeti ve nüfuzu karşısında Moğol beyleri tahammül gösteremediler ve ayaklanarak Kurmış Noyan'ın kumandası altında toplandılar. İrencin Noyan da âsilere katıldı. Bu durumda Emir Çoban önce Gökçegöl'e oğlu Hasan'ın yanına, oradan da Tebriz'e çekilmek zorunda kaldı. Vezir Taceddin Ali Şah, Çoban tarafını tutarak E. S. i âsilere karşı harekete geçirdi. 1319 da bizzat E. S. in yönetiminde yapılan savaşta âsiler yenildiler, elebaşıları yakalanıp öldürüldüler. E. S. bu savaşta büyük kahramanlık gösterdiğinden bahadır unvanını aldı.

Böylece Emir Çoban, bütün rakiplerini temizleyerek memlekete hâkim oldu. 1323 te Mısırla yıllardan beri süregelen savaş bırakılarak barış yapıldı. Kuzeyde de sınırlar güven altına alınmış bulunuyordu. E. S. in imparatorluğu, Kuzey Kafkasya'da Terek ırmağından Gazne'ye kadar tam bir huzura kavuşmuş oldu. Anadolu'da ise Moğol hâkimiyeti kendisini kabul ettirmiş ve yerli Türk beylerinin direnci kırıldığı gibi, Kilikya Ermeni prensliği de vergiye bağlanmıştı. Anadolu valisi Timurtaş bu durumda babasının tavsiyelerini bir yana bırakarak isyan etti. Emir Çoban bu isyanı bastırarak Timurtaş'ı zincire vurdurup E. S. in yanına gönderdi. E. S., onu babasının hatırı için affetti. 1324 te Vezir Taceddin Ali Şah'ın ölümünden sonra vezirler ve ordu kumandanları arasındaki rekabet bir kat daha şiddetlendi. Vezirliğe önce Rükneddin Savın getirildiyse de, tutunamadı. Arkasından Emir Çoban'ın adamlarından Nusretüddin tayin edildi. Bunun da bir başarı gösterememesi üzerine E. S. in hassa kuvvetleri kumandanı ve Çoban'ın oğlu Dımeşk Hoca vezir oldu. Bu sırada E. S. in, Çoban'ın kızı ve Şeyh Hasan Celayirî'nin anası Bağdad Hatun'a tutulduğu ve bu tutku ile onu babasından istediği görüldü. Bu olay hükümdarla Emir Çoban'ın arasını açtı ve Çoban ile oğullarının ortadan kaldırılması ile sonuçlandı. Ancak, bu davranış Anadolu'dan Horasan'a kadar memleketteki bütün birliklerin baş kaldırmasına sebep olmuştu. Bu ayaklanmalar kan dökülerek bastırıldığı gibi, Taceddin Ali Şah'ın ölümünden sonra bozulan maliye de Gıyaseddin Muhammed'in vezirliği devresinde tekrar düzenlenmiş oldu.

Ancak, E. S. bu olaylardan kısa bir süre sonra yerine bir varis bırakmadan öldü. İlhanlı imparatorluğu kendi aristokratlarının elinde ta Timur zamanına kadar büyük bir karışıklık içinde kaldı. Genç yaşta ölen E. S. Bahadır Han, şair, musikişinas ve hattat bir padişahtı. Ölceytü zamanında kabul edilen Şiî mezhebinden dönerek tekrar Sünnîliği devletin resmî mezhebi haline getirmiş ve memleketinde onarım ve eğitim faaliyetlerine geniş yer ayırmıştı. Mutaassıp bir hükümdar olarak tanınmak emeliyle halkın ilgisini çekmek için içkiyi yasak ettirmiş ve meyhaneleri de kapattırmıştı. — İ. P.

EBÛ SAİD FAZLULLAH, Ebü'l - Hayr (967-1049), İran şairi. Horasan'da Mayhana (Mihna) da doğmuştur. Biyografisi, torunlarından Muhammed b. Ebül Münevver (1158 - 1202) tarafından *Esrarü't - tevhit fi makamati'ş - şeyh Ali Said* adlı eserde toplanmıştır.

E. S., sûfiyane nazmın kurucusudur, denilebilir. Celâleddin Rumî ile Feridüddin Attar'ın tasavvufî şiirlerinde belirli bir etkisi görülür. Derin ve sembolik rübaîleriyle tanınmıştır. Bâyezîd - i Bistâmî'nin getirdiği aşırı panteist görüşlerin derin etkisi altında kalmıştır.

İlk öğrenimini doğduğu şehirde yapmıştır. Babası eczacı idi. Gramer öğrenimini tamamladıktan sonra Merv'e giderek Şafiî bilginlerinden Ebû Abdullah al - Husrî'den fıkıh okudu. Onun ölümünden sonra Ebû Bekir Kaffâl'den ders aldı Merv'de o yıl kaldıktan sonra, başka büyük bir bilginden kelâm dersi almak üzere Sarahs'a gittiği söylenir. Orada Lukman Mecnun adında meczup bir derviş, onu Ebû Nasr el - Sarraç'ın öğrencisi tanınmış sûfî Ebü'l - Fazl b. Hassan'a tanıtmıştır. E. S. bu tanışmadan sonra tasavvuf inançlarına sıkı sıkı sarılmış, piri Ebü'l - Fazl'ın buyruğu ile Mayhana'ya dönerek yedi yıl bir köşeye çekilerek yaşamıştır. Sonra yine Ebü'l - Fazl'ın yanına dönmüş, o da kendisine Nişabur'a giderek Ebû Abdurrahman es - Sulemî elinden hırka giymesini emretmişti. Bu törenden sonra Mayhana'ya dönerek riyazete devam etmişti.

Artık E. S. büyük bir mürşit olmuştu. Etrafında toplananların sayısı pek çoğalmıs, manevî etkisi artmıştı.

Bundan sonra oturduğu yeri terk edip yedi yıl çöllerde dolaşarak yaprak ve ot yemekle yaşamıştır. Ebül'l - Fazl öldükten sonra, Ebü'l - Abbas Kassab'ı ziyaret için Amul'e gitti; şeyh, büyük saygı göstererek kendi hırkasını ona giydirdi. Bir süre sonra Nişabur'a giderek orada dersler okuttu. Başka mezheplere bağlı olanlar, E. S. in, derslerinde Kür'an, hadis ve tefsir sınırları içinde kalmayarak, şiirler okuduğunu, müritleriyle rakslar ve taganniler yaptığını Gazneli Sultan Mahmud'a şikâyet etmişlerdi. Sultan Mahmut, bir suçu varsa cezasının Nişabur'un bilginlerince verilebileceğini bildirdi. Fakat hepsi sonradan iddialarından vazgeçtiler. O günden sonra da Nişabur'da hiç kimse sûfilere karşı bir söz söyleyemedi.

Nişabur'da *Risale - i Kuşeyriye* sahibi Ebü'l - Kasım Kuşeyrî ve İbn - i Sînâ ile de tanıştı. Hatta İbn - i Sînâ'nın E. S. için «Benim bildiklerimi o görüyor» demiş olduğu söylenmiştir.

E. S. Nişabur'da bir yıl daha kaldıktan sonra Mayhana'ya dönmüş, orada ölmüştür. — İ. O.

EBÛ SAİD MİRZA, b. Muhammed b. Mirân Şah b. Timur (1427 - 1469), Timur'un torunları arasında Maveraünnehir, Belh, Herat ve Horasan bölgelerinde 1450 - 1469 yılları arasında hâkim olan son hükümdar. Babası Muhammed Mirza ölüm döşeğinde iken E. S. M. yı kendisini yoklamaya gelen Uluğ Beğ (b. bk.) e emanet etmişti. Böylece, bir bilginin himayesinde yetişmek imkânını bulan E. S. M., bilim ve sanat konularında olduğu kadar ahlâkî ve dinî yönden de üstün değerler kazanmış oldu. İşinin ve sözünün eri, perhizkâr ve dindar bir kimse olarak tanındı. Uzun sakalı ile güzel ve yakışıklı bir prens olarak halk arasında sevildi. 25 yaşında iken politikaya atılarak Timurlu prensler arasındaki mücadelelere karıştı. Öldürülünceye kadar hayatı bu mücadele içinde geçti. Onun ilk defa 1449 da Uluğ Beğle oğlu Abdüllatif arasında çıkan anlaşmazlıktan faydalanmak isteyerek Türkmen Argun kabilesinin yardımiyle Semerkand üzerine yürüdüğü ve burada

bulunan Abdülaziz'in babasından yardım istemesi üzerine geri çekilmek zorunda kaldığı görülür. Ancak ertesi yıl Uluğ Beğ'i öldüren oğlu Abdüllatif'in de öldürülmesi üzerine E. S. M. Buhara'da saltanat davasiyle tekrar harekete geçtiyse de, Fâris hâkimi Abdullah'ın saldırısı karşısında kuzeye çekilmek zorunda kaldı ve Yesi şehrini merkez seçerek buraya yerleşti. Abdullah'ın Yesi'yi kuşatması bir başarı sağlamadı. Bundan sonra Özbek hanı Ebü'l-Havr ile anlaşarak Maveraünnehr'i ele geçirmek için on iki yıl kadar süren bir mücadeleye girişti. 1457 de bu bölgeyi hükmü altına aldığı gibi, 1459 da da Horasan'ı zaptederek Herat şehrini merkez yaptı. Bu sonuç üzerine Irak'ı da ele geçirmek için hazırlıklara girişmişken Moğol boylarına hâkim olan İsen Boğa (Yisun Boğa) nın saldırıları karşısında bu tasarıyı geri bırakmak zorunda kaldı. Ancak İsen Boğa'nın büyük kardeşi olup Şiraz'da araştırmalara kendisini vakfetmiş bulunan Yunus Hanla anlaşarak, hem İsen Boğa emrindeki Moğolların saldırılarını ortadan kaldırdı, hem de Moğol ve Timur soyları arasındaki eski hukuku tazeleyerek kendi hâkimiyetini tanımak şartiyle bütün Moğol uluslarının hanlığını Yunus Hana bırakmış oldu. Bu anlaşmayı kuvvetlendirmek için ise Yunus Hanın üç kıziyle kendi üç oğlunu nişanlamıştı. Ayrıca Moğolları kendisine bağlamak için de onlara çeşitli hediyeler ve mallar vermiş ve İsen Boğa'nın saldırılarını ortadan kaldırmıştı. Böylece E. S. M., 1451 de Semerkand'e girdiğinden beri hâkimiyeti altına aldığı ülkeleri yavaş yavaş genişleterek Maveraünnehir, Horasan, Bedehşan, Kâbil ve Kandehar'ı ele geçirmiş, ülkesinin sınırlarını Hindistan ve Irak'a kadar genişletmişti. Bu devrede yine kendi ailesinden Şahruh'un oğlu Hüseyin Mirza Baykara (b. bk.) nın saldırılariyle karşılaşmışsa da, bunları savmasını bılmiş ve Irak'ta Türkmenler arasındaki mücadelelere müdahale etmek suretiyle Irak (İran ve Arap) ve Azerbaycan'ı da ele geçirmeyi tasarlamıştı. Bu sırada istediği fırsat da ortaya çıktı. Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah'ın Akkoyunluların başbuğu Uzun Hasan tarafından öldürülmesi üzerine Cihanşah'ın oğlu kendisine gelerek babasının kanını dâva etmiş bulunuyordu. E. S. M. bu olayı vesile bildi ve Uzun Hasan'ın yazlık merkezi Karabağ'a doğru harekete geçti. Uzun Hasan bir yandan barış isteğiyle kendisine baş vururken, bir yandan da kuvvetlerini E. S. M. nın tanımadığı topraklara doğru çekmeye başlamış ve ikmal merkezlerini tahrip ederek pusular hazırlamıştı. E. S. M., onun barış dileklerini reddederek ilerlemekte devam etti. Sonuç olarak ordusunun ikmal yolları kesilince, Uzun Hasan'ın pususuna düşmüş oldu. Aç kalan birlikler dağılıp kaçmaya başlayınca, E. S. M. da yanında kalan küçük bir birlikle çekilme çareleri aramaya başladı.

EBÛ SAİD MİRZA

Uzun Hasan bütün yolları pusularla kapamış ve çocuklarını da onu yakalamak için üzerine göndermişti. Böylece kıstırılan E. S. M., teslim olmak zorunda kaldı ve Uzun Hasan'ın karargâhına getirildi. Orada Akkoyunlu komutanların ısrarı ile Şahruh'un oğlu Yadigâr Muhammed Hanın saltanatını gaspetmek, Şahruh'un dul karısı Cevher Şah Begim'i öldürtmek ve Müslümanlar arasında kan dökülmesine sebep olmak suçlarından alınan fetva üzerine Yadigâr Muhammed'e teslim edildi. 1469 da kırk yaşında iken öldürüldü.

Azimkâr, vakarlı, yüksek kabiliyetli bir hükümdar olan E. S. M. üç kere evlenmiş ve 11 oğlu olmuştur. Ordu Boğa Tarhan ve Şah Sultan Muhammed Bedahşî ile Uluğ Beğ'in kızları olan eşlerinden en meşhuru Uluğ Beğ'in kızı Hatice Ağa'dır. Bu kadın daha sonra Hüseyin Baykara ile evlenecek ve Begüm mevkiine yükselerek Timurlu ailesi içindeki entrikalarda önemli bir rol oynayacaktır. Oğullarından Ömer Şeyh, Hind-Türk imparatorluğunun kurucusu Babür'ün babası olmakla E. S. M. yeni bir imparatorluğa ve Babür, Ekber, Şah Cihan gibi seçkin Türk hükümdarlarına lâyık bir ata olmuştur. — İ. P.

EBÛ SAİT EFENDİ (1593-1662), Osmanlı imparatorluğunda 29. şeyhülislâm. E. S. E., Hoca Sadeddin Efendinin torunu ve Şeyhülislâm Esat Efendinin büyük oğludur. Zamanının en zengin ve tanınmış bir ailesinden gelmekle iyi bir tahsil gördü ve daha çocuk yaşta iken rüûsu elde ederek, Devriye medreselerindeki silsileyi tamamlamış oldu. 27 yaşında iken Şam kadılığına getirildi (1620). 1622 de Bursa, 1624 te ise İstanbul kadısı oldu. 1626 da bu görevden ayrıldı ise de, 1628 de tekrar İstanbul kadılığına getirildi. Aynı yıl içinde Anadolu ve bir yıl sonra da Rumeli kazaskerliklerine yükseltildi. Bu görevden ayrılınca Boğaziçindeki yalısına çekilerek on yıl kadar bir görev kabul etmedi. 2 nisan 1640 ta Yahya Efendinin ölümü üzerine şeyhülislâmlığa getirildi ve aralık 1645 te normal usullere uygun olarak bu görevden ayrıldı. Valide-i muazzama Mahpeyker Kösem Sultanla Valide Turhan Sultan arasındaki mücadelede Valide Sultanı tutan ekipte yer almıştı. Şeyhülislâm Karaçelebizade Aziz Efendinin ailesinin telkinine rağmen ağalar tarafında yer alması üzerine, daha olayın başladığı anda saraya gelmiş bulunan E. S. E., ikinci defa meşihate getirildi (6 temmuz 1652). E. S. E. yeni görevine başladıktan iki gün sonra yayınlanması gereken yeni tayinlerde gecikme görüldü. Bunun üzerine Rumeli kazaskeri Hocazade Mesut

Efendi, müftinin rüşvet almak ve kendi adamlarını kayırmak için tayinleri durdurduğunu ileri süren bir dilekçeyi hem saraya, hem de Vezir-i azama sunmuştu. Hakkında böyle bir dedikodu çıkarıldığını duyan E. S. E., bu menfi tutumu karşılamak için tayinleri yaparak yayınladı. Fakat bu sefer yeni tayin edilenler arasında büyük bir hoşnutsuzluk görüldü. Önce Kasım Paşalı Abdullah Çelebi ile bu konuda bir tartışmada bulunan müfti, 13 temmuz günü Anadolu kazaskerliği kendisine verilmediği için İstanbul kadılığından ayrılmış bulunan Esat Efendi ile makamında ağır bir kavga yaptı. Şeyhülislâm, Esat Efendiyi falakaya yatırmak istedi ise de, adamları engel olunca hırsla yerinden kalkıp sille tokat onu dövdü. Bu olay esasen şeyhülislâmlığa getirilişinden memnun olmayan ulemanın kendisine karşı cephe almasına ve onu görevinden uzaklaştırmak üzere çalışmalara girişmelerine sebep oldu. E. S. E. bu durumda bir yandan Rumeli kazaskeri Mesut Efendinin görevinden uzaklaştırılmasını, öte yandan da Esat Efendinin sürgün edilmesini ısrarla istemekte idi.

Sadrazam Tarhoncu Ahmet Paşa tarafları uzlaştırmaya gayret ederken, ulema efendiler Esat Efendinin konağında toplandılar ve hükümete karşı yeni bir ayaklanma çıkarmak üzere mollaları kışkırtmaya giriştiler. Sadrazam durumu saraya duyurmak zorunda kaldı ve IV. Mehmet bir hatt-ı hümayunla ulemanın gönlünü aldı. Sadrazam da ulemaya üç gün beklemelerini bildirdi. 12 ramazan cuma günü (17 temmuz) E. S. E. görevinden alınarak yerine Behayî Efendi getirildi.

Bir süre açıkta kalan E. S. E. 3 ocak 1654 te Behayî Efendinin ölümü üzerine Turhan Sultanın aracılığı ile ulema vakasında kırılan haysiyetini onarmak amaciyle üçüncü kez şeyhülislâm oldu. Fakat yine ulemanın muhalefeti ile karşılaştı. Kendisi rüşvet almak ve adam kayırmakla itham edilmekteydi. Özellikle kazaskerlikten uzaklaştırılan Memekzade ve İmamzade efendilerle Esirî, Necatî, Balîzade ve İsmailzade gibi şeyhülislâm olmak hırsı içinde yanan eski kadılar, ona karşı cephe almışlardı. Bu durumda IV. Mehmet Üsküdar sarayında bir toplantı yaptırarak konuyu inceletti. Bu toplantıda E. S. E. kendini güzel bir konuşma ile savundu. Yeni tayin edilen kazaskerler ve nakibüleşraf ile Sadrazam Derviş Mehmet Paşa da şeyhülislâm hakkındaki iddiaları reddetiler. Bunun üzerine E. S. E. nin muhalifleri ile onların ayak hizmetini gören softalardan Numan ve Hazinedar oğlu muhtelif yerlere sürgün edilmek suretiyle cezalandırıldılar. Böylece şeyhülislâmın durumu sağlamlanmış olmakla onun rahatça görev yapmasına imkân verilmiş oldu. Bundan sonra nüfuzu gittikçe artarak devlet işlerinde en önde gelen kimselerden biri oldu. İpşir Mustafa Paşanın sadrazamlığa getirilmesinde önemli bir rol oynadı. Fakat İpşir Paşaya karşı baş gösteren ayaklanmada da onunla birlikte iktidardan düştü. Âsi sipahiler bazı mollaların tahrikiyle E. S. E. nin de öldürülmesini IV. Mehmet'ten istemişlerse de Nakibüleşraf Zeyrekzade bu isteğe engel olmuş, onu ölümden kurtarmıştı. Padişah bunun üzerine E. S. E. yi Bostancıbaşıya teslim ederek sarayda bir odada hapsettirdi ve İpşir Paşanın öldürülmesinden sonra da oğlu ile birlikte Gelibolu'ya sürgüne gönderttı. Sipahi isyanı bastırıldıktan sonra E. S. E. Şaban Halife ve Melekî Kadın'ın aracılığı ile Valide Sultana sunduğu dilekçeler sonunda İstanbul civarında Azatlı çiftliğinde oturmak müsaadesini aldı. Ancak az sonra İstanbul'da baş gösteren yeni bir isyan üzerine (bk. ÇINAR VAKASI) kendisini himaye edenler öldürülünce, bu kez kesin olarak Gelibolu'ya gitmek zorunda kaldı. Affa uğradıktan sonra 1657 de önce Mekke ve bir hafta sonra da Şam kadılığına gönderilerek bir süre İstanbul'dan uzak tutuldu. İstanbul'a dönmesine izin verilince, artık politika ile uğraşmamaya karar verdi. Sipahi isyanında şehirdeki konağı tahrip edilmiş ve dedesi Hoca Sadeddin Efendi zamanından beri toplanan büyük serveti yağma edilmiş bulunuyordu. Bu durum üzerine Boğazdaki yalısına çekilmek zorunda kaldı. Temmuz 1662 de ölünce cenazesi Eyüb'e götürülerek dedesi yanına defnedildi.

E. S. E., iyi bir tahsil görmüş olmakla beraber, mütehevvir bir mizaca sahip olduğundan iş sahipleri tarafından sevilmezdi. Dostlarının ve iktidarda bulunanların isteklerini ön plana alması da ona karşı düşmanlığı artırmış bulunuyordu. Bu sebeple, zamanında meslekdaşları tarafından rüşvet almak ve adam kayırmakla itham edilmiştir. Onun arasıra şiirle de meşgul olduğu, Sadî veya Saîd adı ile şiir yazdığı da bilinmektedir. — İ. P.

EBU SELİK (Mus.), buselik (b. bk.) makamının XIII - XV. yüzyıllardaki adı.

EBU SİMBEL (İng. Abu Simbel), Nubya'da, Nil'in batı kıyısında, birinci ve ikinci çağlayanlar arasındaki kayalıklarda, II. Ramses (M. Ö. 1290-1223) in iki tapınağı. Kayalara oyulmuş olan büyük tapınağın giriş bölümünde, 20 m yükseklikte ve oturmuş durumda Ramses'in dört heykeli vardır. Büyük tapınak, Amun-Re'nin adına sunulmuştur. Hathor'un adına sunulan küçük tapınağın cephesini firavunun 10 m yükseklikte, ayakta duran atlı heykeli süslemektedir.

EBU SİMBEL: II. Ramses tapınağının cephesi

E. S. tapınağında firavunun büyük başarıları renkli kabartma resimler ve hiyeroglıf yazılar ile tasvir edilmiştir. Bunlar arasında, Mısırlılar ile Hititler arasında gecen Kadeş savaşı sahnesinde güç bir duruma düşen firavunun cesur bir hamle ile kaçışı başarı olarak gösterilmiştir.

Asuan barajının yapımı dolayısiyle 25 tapınak ve kutsal yer sular altında kalmağa mahkûmdur.

Dört bin yıllık bir tarihin ve dünyanın en büyük açık hava müzesinin kurtarılabilmesi için, Unesco Mısır hükümeti ile uyuşarak faaliyete geçmiştir. E. S. deki heykeller, ince testerelerle kesilerek aynı sahada restore edilmektedir.

EBÛ SÛFYAN (565 - 651 veya 653), Peygamberin düşmanlarından biri, Mekke'nin tanınmış lideri. Asıl adı Sahr olup başka bir künyesi ise Ebû Hanzale'dir. Babasının Harp ve dedesinin Ümeyye olması bakımından Emevî ailesinin ikinci atası sayılır. Oğlu Muaviye, ilk Müslüman imparatorluğunu kurmuştur. Kızı Ümmü Habibe, peygamberin eşi olmak dolayısiyle Hazret - i Muhammed'in kaynatası idi.

Kureyş'in sayılı zenginlerinden ve ileri gelenlerinden olduğu için Suriye'ye sayısız kervan göndermiş, tanınmış bir tüccardı. Bu yüzden de bütün Mekkeli zenginler gibi Müslümanlığa cephe almıştı. İstemeyerek yol açtığı Bedir savaşında Suriye'den gelen kervanı güven altına aldıktan sonra, orduyu savaşa sokmak istediyse de, sözünü dinletemedi. Mekke ordusu yenilgiye uğrayınca değeri kabul edildi ve Mekke'nin gerçek lideri olarak göründü. Öç almak amaciyle Ariz seferini düzenledi. Buradaki hurmalığı yaktırdı. Uhud başarısı üzerine Mekke'deki durumu bir kat daha güçlendi ise de, bu savaşın sonuçlarını toplamak akıllılığını gösteremedi. Böylece. Peygambere fırsatı kaptırmış oldu. 627 de Hendek seferinde Medine'nin ele geçirilemeyeceğini anlayınca çekilmek zorunda kaldı.

E. S., yaradılışı bakımından iyi bir asker olmadığından başlangıçtan beri zorla sürdürdüğü seferlerden Hendek bozgunundan sonra büsbütün vazgeçti. Onun Müslümanlık karşısında uğradığı bu yılgınlık, Mekke'de direnmeden yana olanların da dağılmasına yol açtı. Hudeybiye barışı sonunda ise Mekke'deki savaşçı grupun başkanlığını da bıraktı. Huzaa ve Bekir aileleri arasında baş gösteren kavga sonunda Hudeybiye barışı bozulunca Mekke'deki zenginlerin çıkarlarını savunmak amaciyle Medine'ye gitti. Damadı ile ilk temasları yaptı. Peygamber, onun evine sığınanların hoş tutulacağını bildirmekle en büyük düşmanını iyice yumuşatmış oldu. Peygambere kocasından bile daha ileri bir düşmanlık besleyen karısı Hind, onun bu yılgın politikasına karşı durmuşsa da, Mekke müşrikleri için kaçınılmaz son gelip çatınca, önce E. S., ondan sonra da Hind, Müslümanlığı kabul etmek zorunda kaldılar. E. S Müslüman olduktan sonra Peygamberle birlikte Havazin, Huneyn ve Taif seferlerine katıldı. Taif kuşatmasında bir gözünü kaybetti. Ebû Bekir'in halife seçilmesine karşı durmak istediyse de, Ebû Bekir'den ağır bir azar işitmek gibi bir duruma düştü. Böyle olmakla birlikte Ebû Bekir onu Necran valiliğine göndermiştir. Yetmiş yaşında olduğu halde Yermuk savaşına katılmış, burada öbür gözünü de kaybederek büsbütün kör olmuştur. Osman'ın halifeliği sırasında ölmüştür.

E. S., Müslüman olmadan önce bu dine ve onu getiren Muhammed'e karşı düşmanlık gösterenlerin başında gelir. Peygambere ve bütün Müslümanlara her türlü kötülüğü yapmaktan çekinmemiştir. Ancak, bu düşmanlık da Müslümanlığın güçlenmesiyle ters oranrılı olarak gittikçe azalmış ve Mekke'nin alındığı gün sona ermiştir. Birçok kimseler, özellikle Şiîler, E. S. ın ancak zor karşısında Müslüman olduğunu ileri sürerlerse de, gerek Huneyn gününde Müslümanların sıkıştığı sıradaki davranışları, gerek Yermuk'ta Tanrı'ya yakarışları Müslümanlığın bu zorlu düşmanının içtenlikle bu dini benimsediğini göstermektedir. Ayrıca, Müslüman olmadan önce bu din hakkında Bizans imparatoru Herakleios'a verdiği cevaplar da onun mert bir karaktere sahip olduğunu açıklamaktadır. — İ. P.

EBÛ ŞÂME, Şihabüddin Abdurrahman b. İsmail b. İbrahim ed - Dimeşkî (1203 - 1268), Arap tarihçisi, dilcisi, edip ve fakihi. Mezhep bakımından Şafiîdir. Babası İsmail, Kudüs'te yerleşmiş ve kendisini bu ilde tanıtmıştı. Bir süre sonra Şam'a göç etmek zorunda kalmış ve oğlu Abdurrahman bu şehirde doğmuştur. Kaşının üzerinde büyük bir ben bulunduğundan Ebû Şâme (Benli) sanı ile tanınmıştır İlk öğreniminden sonra İskenderiye'ye giderek Mısır'da yerleşmiş ve burada Alemüddin es - Sahâvî (ölm. 1245) den hadis, fıkıh ve şiirle türlü bilgiler öğrenmiştir. Bir süre Eşrefiye darülhadisinde öğretmenlik yapmış, Suriye'ye döndükten sonra ise Rükniye medresesinde müderrislikte bulunmuştu. 665 (1268) te bir cinayet olayına karıştığından halkın saldırısına uğrayarak öldürülmüştür. E. Ş., türlü konularda pek çok eser yazmıştır. Bunlardan *Mukaddime fi'n - nahv, el - Mürşidü'l - veciz fi umuri tetaallaku bi'l - Kur'ani'l aziz, el - Mükteja fi mün'atı'l - Mustafa, Kitabü'l - besmele, Nazmü mufassal - i Zimahşerî, Kitabü'l - bâis ala inkâri'l - havadis* en tanınmışlarıdır. Bunların dışında en önemli eseri Nureddin - i Zengî ve Selâhaddin - i Eyyubî devirlerini kapsayan *Kitabu Ezhar er - ravzateyn fi ahbâri'd - devleteyni'n - Nuriye ve's - Selâhiye* adlı tarihidir. E. Ş., bu eserinde İbn. Ebi Tayyî'nin kaleme aldığı, ama sonradan kaybolmuş bulunan metnini de hemen hemen olduğu gibi aktarmış olmakla ayrı bir hizmet yapmıştır. Barbier de Meynard tarafından Fransızcaya çevrilmiş olan bu kitabın türlü yazma nüshaları bulunduğu gibi, 1287 1288 tarihinde Kahire'de çıkan bir baskısı da vardır. — İ. P.

EBÛ ŞEHREYN, Mezopotamya'da eski bir şehir kalıntılarının bulunduğu yer. Güney Babiliye'de El Mukayyar denilen eski Ur şehrinin güneyinde, Fırat nehrinin de güneybatısında bulunan harabeler, büyük bir topluluk meydana getirmiştir. E. Ş. in çivi yazılı tabletlerde adı çok geçen Eridu şehrinin bulunduğu yerde olduğu anlaşılmaktadır. Eridu şehri, özellikle dinî bakımdan önemli idi. Burada yer ve gök denizlerinin tanrısı Ea'nın en büyük tapınağı yapılmıştı. Eski çağlarda Fırat ve Dicle'nin ayrı ayrı Basra körfezine döküldükleri zamanlarda Eridu Dicle'ye çok yakın bulunuyordu. Bk. ERİDU.

EBÛ TAHİR HATUNÎ, Ebû Tahir Muvaffaku'd - devle Kemal (1067? - 1135), İran edip, şair ve tarihçelerinden biri. Selçuklu hükümdarı Melikşah'ın oğlu Sultan Muhammed'in eşi Gevher Hatun'un hizmetinde bulunduğundan Hatunî sanı ile tanınmıştır. Şiir, edebiyat ve güzel yazı gibi sanatlarda zamanının en parlak kişilerinden biriydi. *Rahâtü's - sudûr* sahibi, yine Hatunî'nin bir eseri olan *Şikârnâme - i Melikşah*'ın, onun yazısiyle yazılmış nefis bir nüshasını görmüş olduğunu açıklamaktadır. 1110 tarihinde Nasîrü'l - mülk Ebû Mansur Muhammed, Sultan Muhammed'e vezir olunca E. T. H. Cürcan'da görevlendirmişti. Ancak, E. T. H. bu görevi küçültücü buldu ve veziri hicvederek, bu şiirini Divân - i istifa olan Muhtassü'l - mülk'e gönderdi. Muhtassü'l - mülk bunu vezire duyurunca, E. T. H. görevinden alınarak tutuklandı ve bütün varına yoğuna el konarak perişan bir halde bırakıldı. Sultan Mesud b. Muhammed padişah oluncaya kadar büyük bir yoksulluk içinde yaşadı. Öldüğü zaman yaşı yetmişi bulmuştu. Söylentilere göre, Cürcan'da ölmüştür. Eserleri arasında *Menâkıb - i şüerâ, Tarih - i Selâçika* ve hayatını mahveden Vezir Nasîrü'l - mülk hakkında yazdığı *Tenzirü'l - veziri'z-ziyri'l - hınzir* ile *Şikârnâme - i Melikşah* tanınmıştır. — İ. P.

EBÛ TALİB, b. Abdimenaf b. Abdülmuttalib (539 - 619), Peygamberin amcası. Müslüman olmamakla birlikte bu dinin peygamberine gösterdiği şefkat, sevgi ve koruyuculuktan ötürü kınanmayan bir kimsedir. Hazret-i Ali'nin babası olması da onun durumunu Müslümanlar arasında bir kat daha yükseltmektedir. E. T., künyesi olmakla birlikte bazı kaynaklarda bu ad asıl adı olarak da ileri sürülmektedir. E. T. ticaretle uğraşmış ve yeğeni Muhammed, babası Abdülmuttalib'in ölümü üzerine kendi koruyuculuğuna bırakılınca, ticaret konularında onu da yanında yetiştirmiştir. Mekkeliler, peygamber olarak ortaya çıkması üzerine Hazret-i Muhammed'e cephe alınca babasından aldığı bu çocuğu bırakmadı. Kardeşlerinden bir tek Ebû Leheb'in dışında, bütün ailesini, yani Haşimîleri Muhammed'i koruma konusunda birleştirdi. Peygamberin telkinlerinin özellikle yoksul Mekkeliler arasında yayılması, bu arada Hamza ve Ömer'in de Müslüman olması üzerine taşkınlığa başlayan müşriklerin yeğenini öldürmelerinden korkarak Hazret-i Muhammed'i ve yanındakileri Ebû Kubeys dağı eteklerindeki evinde güven altına aldı. Bunun üzerine, Ebû Süfyan'ın ve Ebû Cehl'in kışkırtmasiyle Mekkelilerin Haşimîlerle her türlü alışveriş ve ilişkileri kesen boykot kararına da bütün gücüyle göğüs gerdi (617). Üç yıl kadar süren bu boykotun kaldırılmasından az sonra E. T. öldü.

Onun, yeğeninin getirdiği yeni düşüncelere başlangıçta taraftar olmadığı, geleneklere bağlı bir insan olduğu konusunda kaynaklar birleşmektedir. Ehl - i sünnet akidesine göre, küfür içinde ölmüştür. Şiîler ise, Haz. Ali'nin durumunu engellemekte olduğu inanciyle onun son anda İslâma geldiğini ileri sürerler. Ancak, Peygambere amcası için dua etmemesini bildiren emre göre, E. T. Müslüman olmadan ölmüştür. — İ. P.

EBÛ TALİB HAN, Ebû Talib b. Hacı Muhammed Big (1752 - 1806), Hintli bir seyyah. Hindistan'da Lucknow'da doğmuştur. Soy bakımından İranlı olduğu ileri sürülmekle birlikte, onun Türk soyundan olduğu da güvenle söylenebilir. Öğrenimini tamamladıktan sonra devlet hizmetine girdi ve bir süre Etava'da ameldar (tahsildar) olarak çalıştı. Bu görevden ayrılınca türlü hizmetlerde bulundu ve Hindistan'daki İngiliz temsilcilerine geniş ölçüde yardımcı oldu. 1799 da Richardson'la birlikte geziye çıkarak Asya, Afrika ve Avrupa'yı dolaştı. Bu gezisi üç yıl sürmüş olup yurduna dönüşte Kalküta'da yerleşti ve gördüklerini *Mesîr - i tâlibî fi bilâd - i Efrencî* adiyle yazdı. Ancak, eseri yayınlanmadan 1806 yılında öldü. Seyahatnamesi 1812 de Kalküta'da yayınlandığı gibi, batı ülkelerinde de yankı uyandırarak 1814 te İngilizce çevirmesi Ahlwardt tarafından, Fransızcası ise 1819 da Malo tarafından yayınlanmış ve bir özeti de 1827 de Macfarlane eliyle Kalküta'da bastırılmıştır.

EBÛ TAVİL KALESİ: bk. KAL'AT BENİ HAMMAD.

EBÛ TEMMÂM, Habib b. Evs et - Tâyî (796? - 846?), Arap şairi. Söylentilere göre H. 172, 188, 190 veya 192 yıllarından birinde doğmuştur. En sağlam söylenti olarak oğlu Temmâm'ın belirttiği 188 (796) yılı kabul edilebilir. Şam ile Taberiye arasında, Ceydûr kasabasına bağlı Câsim köyünde Hristiyan bir meyhaneci olan Theodosios'un oğludur. Şair, Müslüman olduktan sonra baba adını Evs'e çevirerek, kendini Tay kabilesine bağlamış ve baba soyunu Evs b. Hâris b. Kays olarak tescil etmiştir ki, onu sevenler bu soylamayı kabul etmişler, sevmeyenler ise bunu bir taşlama konusu yapmışlardır. Öte yandan şairin kendisini Tay kabilesine bağlayarak kuzey Araplarını güney Araplarına tercih etmesi de onun yerilmesine bir sebep olmuştur. Daha sonraki söylentilerde babasının meyhaneciliği de örtülmüş, onun bir sucu olduğu ileri sürülmüştür. Şam'da okumuş, gençliğinde bir süre bir dokumacı yanında çalışmış, sonra Mısır'a giderek bir camide sakalık etmiş, bu sırada şairlerle düşüp kalkmaya başlamış ve eski şiirin ürünlerini okuyarak, edebiyat tahsil etmiştir. Onun daha sonra Şam'a döndüğü ve ilk şiirlerini burada yazmaya başladığı kabul olunur. Halife Me'mun Bizans seferinden döndüğü zaman, ona takdim ettiği bir kaside ile ilk ününe ulaşmış oldu. Ancak, Mu'tasım devrinde daha büyük bir teveccüh kazandı. Amûriye (Amorion) seferini öven şiirini Kadı Ahmed b. Ebi Duâd aracılığiyle Samerrâ'da halifeye sundu. Bundan sonra gerek Samerrâ, gerek Bağdad edebiyat çevrelerinde büyük bir ilgi gördü. Hurremiye seferine katılarak bu zaferi övdü ve Bâbek'in ölümünü anlattı. Ebû Dülef el - Iclî, İshak b. İbrahim el - Mus'abî, Vezir Muhammed b. Abdilmelik b. ez - Zeyyâd tarafından himaye edildi. Zaman zaman civar valilerin çağrılarına katılarak onları öven şiirler söyledi. Ayrıca kendi başına geziler de yaptı. Bunlardan biri Nişabur'a meşhur Abdullah b. Tahir'in yanına olmuştur. Ancak burada beklediği iltifatı göremedi, dönüşte Hemedan'da kalarak Ebü'l - Vefâ b. Seleme'nin kütüphanesinden faydalanmak suretiyle *el - Hamâse*'yi yazdı. Daha sonra hamilerinden vezirin kâtibi Hasan b. Vehb'in yardımiyle Musul posta müdürlüğüne getirildi. E T. Musul'da ölmüştür. Onun ölüm tarihi de kesinlikle bilinmemektedir. Oğlu 231 (846) de öldüğünü söylerse de, 228 veya 232 de ölmüş olduğuna dair söylentiler de vardır. Türbesini Ebû Nehşel b. Hamîd et - Tûsî yaptırmıştır.

E. T. ın *Kitabü'l - hamâse, el - İhtiyarât mine'ş - şiir ve'ş - şüerâ, el - İhtiyar min eş'âri'l - kabâil* ve *el - Fuhal* adlı eserleri vardır.

E. T. aslında bir kaside şairidir. Kasidelerinde yaşadığı devrin olaylarını tespit etmiş olmakla eserleri tarihî kaynak olarak kullanılabilir. Onun şiirinde parlak bir zekânın ve ince bir duygunun varlığı seçildiği gibi, soğuk beyitlere de rastlamak mümkündür. Divanı, Kahire (1299) ve Beyrut (1889 1905 ve 1923) ta yayınlanmıştır. *el - Hamâse* adlı eseri ise Cahiliye, Muhadramî ve İslâmî devir şairlerinden yapılan bir seçmeler dergisidir. — İ. P.

EBÛ TLİH (İng. adı: **Abu Klea**), Sudan'da bir yer. Dongola'da, Nil üzerinde Korti'den kalkan kervanların el - Metâmme'ye ve oradan da Sudan'a doğru uzanan yolları üzerinde hayvanlarını suladıkları bir yerdir. Sudanlılarla İngiliz orduları arasında 17 ocak 1885 te önemli bir savaşın burada olması dolayısiyle tanınmıştır. Sudan mehdisi Muhammed b. Abdullah (b. bk.) ın kuvvetlerinin Hartum'u kuşatması üzerine General Gordun'u bu zor durumdan kurtarmak için sevk edilen Wolseley komutasındaki birlikler 17 ocak 1887 de burada mehdî birlikleri ile karşılaşmışlardı. İngiliz kuvvetleri bu savaşta mevziî bir başarı elde etmişlerdir.

EBÛ UBEYD, el - Kasım b. Sellâm b. Miskin el - Cumhî el - Herevî (770 - 837), nahiv, hadis ve fıkıh bilgini. Babası, bir Heratlı tarafından satın alınan Bizanslı bir esir olduğu için E. U Herat'ta doğmuştur. Dil ve din bilimleri üzerinde titizlikle çalışarak Ebû Zeyd el - Ensârî, Asma'î, Ebû Ubeyde, İbnül'l - Arabî ve Kisâ'î'-

den ders gördü. Ancak, öğretmenleri gibi, yalnız bir dil bilgini olarak değil, aynı zamanda Kur'an, hadis, garibü'l-hadis ve fıkıh konuları üzerinde de çalışmıştır. Horasan valisi Abdullah b. Tahir tarafından korunmuştur. Ünlü eseri *el-Musannaf*'ı dört yıl içinde yazmış ve Abdullah'a sunmuştu. Karşılığında da 4 000 dinar armağan almıştı. Hilâl b. Alâ, hizmetlerinden ötürü İslâm dünyasının minnet duyması gereken dört bilim adamından biri olarak E. U. i göstermektedir. Abdullah'tan başka, yine Horasan valisi Herseme ve Tarsus valisi Sâbit b. Nasr'ın koruyuculuğunda bilimsel çalışmalarını sürdüren E. U., bu şehirde on sekiz yıl kadar kadılık da yapmıştır. En sonunda Bağdad'a yerleşti. 837 de hacca gitti ve bir söylentiye göre Mekke'de, başka bir söylentiye göre de Medine'de öldü.

E. U. 20 den artık eser kaleme almıştır. Eserlerinden *Garibü'l-Kur'an*, *Meâni'l-Kur'an*, *Kitabü'ş-şüera*, *el-Maksur ve'l-memdud*, *el-Müzekker ve'l-müennes*, *Kitabü'l-kıraa*, *Kitabü'l-emvâl*, *Kitabü'n neseb*, *Kitabü'l-ihdâs*, *Kitabü'l-emsâl*, *Kitabü'l-eymân ve'nnüzûr*, *Kitabü'l-hayz*, *Fezâilü'l-Kur'an*, *Kitabü'l-hacer ve't-tiflis* ve *Kitabü't-tehâre*'den başka, biri dil ve biri de hadis konularında büyük önem taşıyan *Garibü'l-musannaf* ile *Garibü'l-hadis* adlı iki eseri daha vardır. Özellikle *Garibü'l-hadis*, hadislerde geçen az rastlanır deyimleri ve açıklanmamış olayları açıklamakla bu alanda ilk eser olma niteliğini saklamaktadır.

E. U. in öğrencilerinden Ali b. Râbıta ünlüdür. E. U. hakkındaki bilgilere bu öğrenci sayesinde ulaşmış bulunuyoruz. Bundan başka, Sâbit b. Amr, Ali b. Abdülaziz ve Ali b. Muhammed de onun yetiştirdiği öğrenciler arasındadır. — İ. P.

EBÛ UBEYDE (580-639), Aşere-i mübeşşere (b. bk.) de ve önde gelen sahabelerden biri. Asıl adı Amir olup babası Abdullah b. el Cerrah'tır. Soyu, atalarından Fihr'de Peygamberin soyu ile birleşir. Maz'un oğlu Osman'la birlikte Müslüman olmuştur. Hem Habeşistan'a, hem de Medine'ye göç etmekle iki kere yurdunu ocağını dağıtmıştır. Peygamberin yanından ayrılmamış, onun yolunda savaşmıştır. Bedir gazvesinde kendi babasını kendi eliyle öldürmekle İslâmlık için yapılacak en son fedakârlıktan da çekinmediğini göstermiştir. Uhud gününde ise Peygamberi korumak için siper olmuştu. Bu iki savaştaki fedakârlıkları üzerine Peygamber ona Eminü'l-ümme sanını vermişti. Daha sonra Necranlıları Müslüman etmek üzere oraya gönderildi. Ebû Bekir'in halife seçilmesinde Ömer'le birlikte etkin bir rol oynadı. Ebû Bekir ve Ömer devrinde Suriye seferlerinde bazan başkomutan, bazan da Halid b. el Velid emrinde önemli hizmetlerde bulundu. Şam, Humus, Antakya ve Haleb'in alınmasında görev aldı. Amvas'ta ordugâhta iken vebaya tutularak öldü. Cenazesini Muaz kıldırmış, Dahhak ve Amr ibne'l-As onu toprağa vermişlerdir. Kabri, Ama köyü yakınında bulunmaktadır. Bir söylentiye göre de Şam'da kendi adını taşıyan camide gömülüdür. Yiğitliği ve fedakârlığı ile ün alan E. U., halifelik için Hazret-i Ömer'in aday gösterdiği bir kimse idiyse de, ömrü buna vefa etmemiştir. — İ. P.

EBÛ YUSUF, Yakub b. İbrahim el-Kûfî (728 ?-798), Hanefî mezhebinin ilk fakihlerinden biri. Sahabeden Saad b. Hebta el-Ensarî'nin soyundan olup Kûfe'de doğmuştur. Öğrenmeye karşı büyük bir istek duyan E. Y., Ebû Hanife'nin derslerine devam etti. Ebû Hanife bu öğrencisini yetiştirmek için bütün ailesinin masraflarını üzerine aldı. E. Y., Ebû Hanife'nin derslerine devam etmekle beraber başka bilginlerden (el-Âmeş, Hişam b. Urve, Ebû İshak eş-Şeybanî, Süleyman et-Temîmî ve Yahya b. Said) de hadis ve fıkıh tahsil etmiştir. Onun önce Muhammed b. Abdurrahman b. Ebi Leyla'nın derslerine devam ettiği, fakat bu zatın, Ebû Hanife'nin ictihatlarına baş vurduğunu görünce onu bırakarak Ebû Hanife'yi kendisine üstat edindiği söylenir. Ayrıca Muhammed b. İshak Kûfe'ye gelince bu büyük siyer bilgininden magazî okuduğu da belirtilir. Abbasî halifesi Mehdî, E. Y. u Bağdad kadılığına tayin etmiş, Hâdî ve Harûn zamanlarında ise ünü gittikçe yayılarak kendisine Kâdi'l-kuzât ed-dünya unvanı verilmiştir. Kadılığı esnasında kaza mesleğinin hiyerarşisini tedvin ettiği gibi, kadıların giyimlerini, seremonideki yerlerini ve geçim kaynaklarını da tespit etmiştir. Koyduğu esaslar bu teşkilâtın kaldırılmasına kadar (bk. ŞER'İYE MAHKEMELERİ) devam etmiştir. E. Y. on altı yıllık bir hizmetten sonra 5 rebiyülâhir 182 perşembe günü ölmüştür. Öldüğü vakit, bir söylentiye göre 89, bir söylentiye göre de 70 e yakın bir yaşta bulunmaktaydı. Mezarı zamanla kaybolmuşsa da, 1659 da Safevîlerden Süleyman Şah, Kâzimeyn kabirlerini ziyaret ve tamir etmek üzere Bağdad'a geldiği vakit, yapılan onarım sırasında ortaya çıkmış, mezarda taş üzerine kayıtlı yazıta göre, kabri tanınınca Osmanlı hükümdarı IV. Mehmed'in emri üzerine türbe halinde yeniden yaptırılmıştır. Yerine ise daha önce Batı Bağdad kadılığına atanan oğlu Yusuf getirilmiştir.

E. Y., Ebû Hanife'nin en kabiliyetli on öğrencisinin birincisiydi. Bütün samimiyetiyle üstadının meslek ve mezhebini tutmuş, bu mezhebin yayılmasında büyük hizmeti geçmiştir. Kendisini sevdirmesini bilen E. Y.. devrin halife ve devlet adamları tarafından tutulup, fakihlerin düşmanlığını çekmiştir. Halifeler, özellikle Harûn ve devlet adamları arasında geçen fıkhî fıkralar Muhadara kitaplarında yer almıştır. E. Y. mesleğinde hadise önem vermekle beraber reye bağlanmış, nas ve sünnetin bulunmadığı meselelerde Ebû Hanife'nin ictihatlarına baş vurmuş, ondan da faydalanamadığı hallerde ise kendi reyi ve kıyası ile hareket etmekten çekinmemiştir. Böylece en güç fıkhî meseleleri bile şaşılacak bir kavrayışla çözmede büyük başarı göstermiştir. E. Y. hadisi terk etmiş veya onu önemsememiş olarak da kabul olunamaz. Ancak, Hanefî anlayışının reye verdiği değerden faydalanan E. Y. hayat görüşü pek derin bir adam olmak itibariyle devrin gereklerini tanıyarak kıyası prensip edinmiş ve İslâm hukukuna üstadının getirdiği geniş görüşlülüğü bir parça daha geliştirmiştir. E. Y., Hanefî fıkhında yazı ile ilk eser veren yazardır. Eserlerini Ebû Ya'lâ er-Râzî derlemiştir. 36 bölümden meydana gelen *el-Emâlî*, 40 bölümlü *el-Câmi'*, *el-Müsned*, *Edebü'l-kâdi ala Mezhebi Ebi Hanife* ve Kahire'de 1302 de yayınlanmış olan *Kibü'l-harâc* adlı eserleri vardır. — İ. P.

EBÛ ZABİ veya EBÛ DABİ (İng. Abu Dhabi), Arabistan'da bir şehir ve sultanlık. İran körfezinin Umman-ül-Mütesalih bölgesinde, Umman yarımadasının üst kıyısındadır. Nüfusu aş. yu. 6 000 dir. E. Z. sultanı tarafından yönetilen toprakları, Suudî Arabistan'ın üzerinde hak iddia ettiği Büreymî vahasına kadar uzanır. E. Z., Umman-ül-Mütesalih (Trucial Coast) in, petrol yatakları bulunmasından sonra önemi artan başlıca devletidir.

EBÛ ZEKERİYA, biri İranlı, biri de Magripli olmak üzere iki tarih yazarının adı:

1. **Ebû Zekeriya Yahya b. Ammar es - Sistânî,** İranlı tarihçi. *Tarih - i Sistân* adlı eserin yazarıdır.

2. **Ebû Zekeriya Yahya b. Ebû Bekr,** Magrip'te yetişen ve İbadî vak'anüvislerinden biri olan bir bilgin. Hayatı üzerine fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Cercînî, *Tabakatü'l meşayih*'te ne doğum yerini, ne de öldüğü tarihi bildirmemektedir. Yalnız, 1078 - 1079 da ölen Ebû Rebia Süleyman'ın Ebû Zekeriya'nın hocası olduğuna işaret etmektedir. Ebû Zekeriya'nın tarihi, Afrika İbadîlerinin tarihiyle ilgili en eski kaynak olması bakımından önemlidir. Bu eser (*Kitabü's - sire ve ahbarü'l - eimme*) Mzab'ta bulunarak Masqueray tarafından 1878 de Cezayir'de *Chronique d'Abou Zakarya* adiyle yayınlanmıştır. Şemmahî, İbadî doktrini ve Rüstemîlerin tarihî gelişmelerini derlediği *Kitabü's - siyer*'de bu eserden yararlanmıştır.

EBÛ ZER EL - GIFARÎ, Ebû Zer (ez - Zer) Cundub b. Cunâde - t el - Gıfarî (ölm. 653), zühd ve takvası ile ünlü bir din ulusu Hazret - i Peygamber tarafından özellikle övülen dört uludan biridir (ötekiler: Ali, Selman ve Mikdâd). İlk Müslümanlardan biri olup beşinci kimse olarak İslâma geldiği kabul olunur. Kardeşi Enis, Mekke'den dönüşünde, burada bir peygamberin insanları hak dine çağırdığı haberini getirince, E. Z., içine düşen ateşle Mekke'ye gelmiş ve Hazret - i Ali'nin aracılığı ile Müslüman olmuştu. Bu yüzden müşriklerin saldırısına uğrayınca, onu muhakkak bir ölümden ancak Hazret - i Abbas kurtarabilmişti. Bundan sonra, Peygamberin yanından ayrılmayan E. Z., onun Umretü'l - kaza'ya gidişinde, 629 da Medine'de kalarak Peygambere naiplik etmişti. Hazret - i Ömer zamanında İslâm devletinde ilk olarak divan kurulunca, E. Z. de bu divanın ilk üyelerinden biri olmuş ve başta İmam Hasan ve Hüseyin olmak üzere Bedir gazasına katılan beş yüz kişiye görev ve ödenek verilmesini sağlamıştı. Hazret - i Osman halifeliğe getirilince Şam'a gitmiş; ancak, Suriye valisi Muaviye ile geçinememişti. Aradaki geçimsizliğin başlıca Muaviye'nin devlet gelirlerini savunurcasına harcaması idi. Muaviye, devlet gelirlerine Mâli'l-lah (yani Allah'ın malı) derken E. Z. bunlara Mâli'l - müslimin (Müslümanların malı) demekle cevap vermekte ve bunların hesabının insanlar tarafından dünyada sorulması gerektiğini ileri sürmekteydi. Muaviye, durumunun sarsılmakta olduğunu görünce, onun Şam'dan alınmasını istedi. Osman. E. Z. i Medine'ye çağırdı. Büyük sıkıntılar içinde bu şehre geldiği vakit ise, Mervan'ın telkiniyle orada kalması da doğru görülmemiş, görevleri elinden alınarak Rebze (Rebaze) ye gönderildi. E. Z. ise Mekke, Kudüs, Basra veya Kûfe'den birine gönderilmesini istemişti. Bir süre sonra bu kasabada öldü. Bilimde Abdullah b. Mes'ud ile aynı seviyede kabul olunan E. Z., tok sözlü, sert yaradılışlı bir kimse idi. Özellikle, dinî buyruklarında o kadar sert davranmakta idi ki, Müslümanların para biriktirmelerini kesin olarak yerer, mirası bile reddederdi. Bu anlayış içinde kendisine ayrılan dört yüz dirhem geliri ise eline alır almaz yoksullara dağıtırdı. Onun hayatının son evresinde karşılaştığı davranış Şiî ve Sünnîler arasındaki ayrılıkta kullanılan bir konu olacak, ve Şiîler Rebze'ye gönderilişini bir sürgün olarak değerlendirerek Hazret - i Osman'ı kınayacaklardır. — İ. P.

EBÛ ZEYD EL - ENSARÎ, Ebû Zeyd Said b. Evs b. Sâbit el - Ensarî (730? - 830), Arap sözlük ve dil bilgini. Basra'da doğmuş, bu şehirde yetişmiş ve yine orada ölmüştür. Hazrec boyundan olan E. Z., Ebû Amr b. el - Ahave Mufaddal el - Kûfî'nin öğrencilerindendir. Sözlükte nahivden daha ileri olduğu söylenir. İbnü'n - Nedim, el - Müberred'in E. Z. için Asma'î ve Ebû Ubeyde'den daha yüksek bir bilgin olduğunu, fakat Sibeveyh ile Halil'in seviyesine uluşamadığı inancını nakletmektedir. Abbasî halifesi Mehdî, Bağdad'ı bir bilim merkezi yapmak üzere İslâm dünyasının tanınmış bilginlerini bu şehre topladığı vakit, E. Z. de bir süre için oraya gitmişti. Sonra Basra'ya dönmüş ve orada ölmüştür. Nahiv ve sözlükten başka hadisle de uğraşan E. Z., hadis ravîleri arasında özel bir yer tutmuştur. Süfyan - i Sevrî, Asma'î için en kuvvetli hafızaya sahip, Ebû Ubeyde için en çok toplayan, E. Z. için ise, en doğru bildiren sıfatlarını kullanmaktadır. Asma'î'nin, E. Z. in yanına geldikçe onun elini öperek ona saygı gösterdiğini, Ebû Osman el - Mâzinî anlatmaktadır. Sözlük, nahiv ve hadis ilimleriyle uğraşan bu bilginin 30 dan fazla eseri olduğu bibliyografyalarda (İbnü'n - Nedim ve Kâtip Çelebi) bildirilmesine rağmen zamanımıza kadar ancak iki eseri ulaşabilmiştir. *Kitabü'n - nevâdir fi'l - luga*, Ebü'l - Hasen el - Ahfeş ve Ebû Hatim'in şerhleriyle sonraki nesillere intikal etmiş olup Beyrut'ta yayınlanmıştır [1894]. Yağmura ait olan *Kitabü'l - matar* da yine bu şehirde basılmıştır [1905]. — İ. P.

EBÛ ZEYYÂN, kuzey Afrika'da hükümet sürmüş olan Abdülvâdî veya Zeyyânî sülâlesinden dört, Merinî sülâlesinden ise beş emirin künyesi:

1. **Ebû Zeyyân Muhammed b. Ebi Said Osman b. Yagmurasen b. Zeyyân** (ölm. 1308), I. Ebû Zeyyân saniyle tanınmış olup bu sülâlenin üçüncü emiridir. Babasının ölümü üzerine 1304 te emir oldu. Bu sırada Tlemsen şehri 6 mayıs 1299 dan beri Merinî emiri Ebû Yakub Mansur tarafından uzun bir kuşatmaya alınmış bulunuyordu. Ebû Yakub'un harem ağalarından biri tarafından öldürülmesi üzerine E. Z., Merinî komutanlarından en kuvvetli gözüken Ebû Sabit'le kuşatmanın kaldırılması ve Tlemsen'in karşısında yapılan el - Mansure'nin boşaltılması şartiyle anlaştı. Böylece Tlemsen 10 mayıs 1307 de sekiz yıllık bir kuşatmadan sonra kurtarılmış oldu. Bundan sonra E. Z. kuşatma sırasında Merinîlerle iş birliği yapan kabileleri tedip etti. Doğu bölgesinde Tûcin Berberîlerini tekrar vergiye bağladı. Arap kabilelerini de kendi topraklarından göçe mecbur etti. Uzun kuşatma sırasında yıkıma uğrayan Tlemsen'i onarmak üzere tedbirler aldı. Ölümünden sonra yerine Ebû Hammû Musa geçti.

2. **Ebû Zeyyân Muhammed b. Osman b. Ebi Taşfin b. Ebi Hammû Musa, II.** Ebû Zeyyân sanını taşıyan hükümdarların ikincisi olup, Tlemsen'i işgal eden Merinî hükümdarı Ebû Salim İbrahim tarafından 1360 ta emir ilân edilmişti. Ancak Ebû Salim, Magrip'te kendisine karşı başlayan ayaklanmaları bastırmak üzere Tlemsen'den ayrılınca, amcası oğlu II. Ebû Hammû Musa kuvvetleri karşısında buradan çekilmek zorundak aldı. Bundan sonra E. Z. Tlemsen'e karşı başarısızlıkla sonuçlanan birkaç harekette bulunmuşsa da, hükümeti ele geçirmesi mümkün olamamıştı. Bunun üzerine Tunus'a çekilmek zorunda kaldı. Tunus'ta ölmüştür.

3. **Ebû Zeyyân Muhammed b. Ebi Hammû Musa, II,** Zeyyânîlerin küçük kolunu kuran bir emir. III. Ebû Zeyyân saniyle tanınmıştır. Babasının sağlığında Cezayir emiri idi. Ebû Hammû Musa'nın ölümü ve yerine II. Ebû Taşfin'in geçmesi üzerine Merinîlerden yardım isteğiyle Ebü'l -

Abbas Ahmed'in yanına gitti (1390). Ancak o sırada kardeşi II. Ebû Taşfin ölmüş ve boş yere açtığı bu mücadelede yine kaybederek, bu sefer diğer kardeşi Ebû Zeyyân Yusuf hükümeti ele almıştı (1393). Ebû Zeyyân Yusuf, Merinîlere tâbi olmayı reddettiğinden Merinî hükümdarı Ebü'l-Abbas onu yanına alarak Tlemsen üzerine yürüdü ve 18 ekim 1395 te Yusuf'u tahttan indirerek E. Z. ı yerine geçirdi. E. Z. böylece emeline ulaşmışsa da, Merinîlerin hâkimiyetini de kabul etmiş bulunuyordu. Halkın gözünde kendisini küçültücü olan bu durumu telâfi etmek için edebiyat ve güzel sanatların koruyucusu olarak hareket etmeye başladı. Sarayının kapılarını bilginlere, şairlere ve sanatkârlara açtı. Böylece ordulariyle elde edemediğini sağlamış oldu. Buna rağmen savaşçı ruhlu Berberîleri tatmin edemediğinden 1398 de kardeşi Ebû Muhammed Abdullah tarafından tahttan indirilerek öldürüldü.

4. **Ebû Zeyyân Ahmed b. Ebi Muhammed Abdullah,** Abdülvâd emiri. Babası Ebû Abdullah Muhammed'in ölümü üzerine Cezayir'e yerleşmiş bulunan Garp ocakları leventlerinin yardımiyle Tlemsen tahtına çıktı (1540). Ancak, kardeşi Ebû Muhammed Abdullah, Vahran (Oran) a yerleşmiş bulunan İspanyollarla iş birliği ederek ona karşı ayaklanmış bulunuyordu. Ebû Muhammed İspanya'nın hâkimiyetini kabul ettiğinden Don Alfonso di Martinez komutasında bir yardım kuvveti sağladı. Ancak 1542 başında Tlemsen'e hareket eden bu orduyu E. Z., yanındaki Türklerin gayretiyle Vahran'dan 12 fersah mesafede durdurmaya muvaffak oldu. Hainlere ve İspanyollara üşürülen kılıç sonunda Don Alfonso dahil bütün düşman kuvvetleri yok edildi. Bu büyük kırıma Şa'betü'l-lihâm (Et geçidi) adı verildi. İspanyollar bu yenilginin öcünü kısa bir süre sonra almak üzere harekete geçtiler. 7 mart 1543 te Vahran valisi d'Alcaudete 9 000 yaya ve 500 atlı ile Ebû Muhammed Abdullah'ı tekrar Tlemsen üzerine sevk etti. Bu sefer şehre giren İspanyollar burasını yağmaladıktan sonra Ebû Muhammed'i Zeyyânî tahtına çıkarmışlar ve akınlarını Melâyi'ye kadar enişletmişlerdi. Ancak, dönüşlerinde Türklerin idaresinde Arap ve Berberîlerin hücumuna uğrayarak hırpalanmışlar ve yağmaladıkları eşyayı kaybetmişlerdi. Öte yandan Tlemsen halkı Ebû Muhammed'i kovarak E. Z. ı tekrar tahta çıkarmış olduklarından İspanyollar bu seferden bir sonuç elde edememiş oluyorlardı. E. Z. bundan sonra Osmanlı hükümdarı Kanunî Sultan Süleyman'ı metbû tanıyarak onun adına hutbe okutmuş ve Cezayir beylerbeyilerinin himayesinde ölünceye (1550) kadar istikrarlı bir hükümet kurmuş oldu.

5. **Ebû Zeyyân Muhammed** (ölm. 1358), Merinî hükümdarı Ebû İnan Fâris'in oğlu. Ebû İnan ölümüne yol açacak hastalığa tutulduğu vakit, Musa b. İsa el-Usûlî'yi vezirliğe getirmiş ve oğlu E. Z. adına tahttan feragat etmişti. Ancak onun haşin karakteri, özellikle ordu liderleri ve öteki vezirlerin karşı koymalarına sebep oldu. Ebü'l-Hasan b. Ömer el-Fedûdî başkanlığında kuvvetlenen muhalefet karşısında Vezir Musa da muvafakat etmekten başka bir çare göremedi. Ebü'l-Hasan, Ebû İnan'ın beş yaşındaki oğlu Muhammed es-Seyyid'i sultan ilân ettikten sonra sarayı işgal etti ve E. Z. ı harem dairesinde bir odada kıstırarak öldürdü (1358).

6. **Ebû Zeyyân Muhammed b. Ebi Abdurrahman,** Merinî hükümdarlarından biri. Ebü'l-Hasan'ın torunudur. El-Mütevekkil al'Allah sanını almıştır. Gençliğinde amcası Ebû Salim'in kendi ve ailesi hakkında aldığı ölüm kararından kurtulmak için İspanya'ya geçerek, Gırnata (İsp. Granada) hükümetine sığınmıştı. Ancak, burada da amcasının tezvirlerinden rahat edemeyeceğini anlayınca, İşbiliye (Sevilla) ye kaçarak Kastilya kralının himayesine girmişti. Kastilya kralı kendisine gerekli ilgiyi göstermiş ve onun hükümdarlığı için yardımda bulunacağını da vadetmişti. Ebû Salim'in öldürülmesinden sonra vezir Ömer b. Adullah el-Yâbânî, Ebû Ömer Taşfin'i saltanat makamına getirmişse de, devlet ricalinin muhalefeti ile karşılaşınca E. Z. ı Fas tahtına çağırmak zorunda kaldı. E. Z. Kastilya kralı ile bir anlaşma yaptıktan sonra Septe'de karaya çıktı, kendisini vezirin kuvvetleri karşıladı. Amcazadeleri olan Ebû Ali'nin çocukları onu kabul etmemek istedilerse de, E. Z. ı tanıyan kuvvetler karşısında geri çekilmek zorunda kaldılar. Böylece Fas'a giren E. Z., hükümdar ilân edildi (1361). Ancak, devletin bütün otoritesi vezir Ömer'in elinde bulunmakta, E. Z. şeklen saltanat sürmekte idi. Ülkenin parçalanmaması için vezir Ömer b. Abdullah muhaliflerinden Mesud b. Râhû b. Mâsây'ın kızı ile evlenmek zorunda kaldığı gibi, Merinî prenseslerinden birini de Merakeş valisi Amr b. Muhammed'le evlendirmişti. Bütün bu tedbirler korkulan parçalanmayı önlevemedi. Bu iki emir de kısa bir süre sonra ayaklanarak Merakeş'te Abdülmümin b. Ali'yi, Mesud ise Debdû'da Abdurrahman b. Ali'yi hükümdar olarak ilân etmişler, Ebû Ali'nin çocuklarından olup Taze'ye çekilen Abdülhalim ise, Sicilmâse'de ayrı bir emirlik kurmak üzere harekete geçmiş bulunuyordu. Devlet gücünü elinde tutan Vezir Ömer, bu durum karşısında en kuvvetli rakibi Amr b. Muhammed üzerine yürüdü ve onu yenilgiye uğrattı. Bu başarı onun Mes'ud'la anlaşmasında kolaylaştırıcı bir unsur oldu. E. Z. a gelince, bu hükümdar kendi mahkûm durumunu kavramış bulunuyor ve vezirin despotça yönetiminden kurtulma çareleri araştırıyordu. Ancak, haremine kadar çevresini alan vezirin adamlarından ve casuslarından kendisini kurtarması mümkün olamadı. Ömer, hükümdarın niyetini anlayınca bir gece onu askerlerine boğdurttu ve sarayın bahçesindeki havuza attırdı (1366). Ertesi sabah hükümdarın cesedi havuzdan çıkarılınca vezir onun sarhoşluk sonunda suya düşerek boğulduğunu ilân etti ve yerine Abdülaziz b. Ebi'l-Hasan'ı geçirdi.

7. **Ebû Zeyyân Muhammed es-Said b. Ebi Fâris Abdülaziz,** Ebû Fâris Abdilaziz Tlemsen kuşatmasına devam ederken ölünce, Vezir Ebû Bekr b. Gazi b. Elkas, 5 yaşında olan Ebû Zeyyân'ı omuzuna alarak ordugâhta askere takdim etmiş ve onun hükümdarlığını ilân etmişti. Ancak, bu çocuk hükümdarı ne Merinî prensleri, ne de Abdülvâd emirleri ve Gırnata hükümeti tanıdı. İbn. Gazi ise baş gösteren muhalefete karşı koyamadı. Ebû Hammû Tlemsen'i tekrar elde ettiği gibi. Gırnata emiri de vaktiyle veziri İbnü'l-Habib'in Fas sultanları tarafından korunmasını ileri sürerek saldırıya geçmis bulunuyordu. Bu arada Gırnatalılar tarafından desteklenen Ebû Salim'in oğlu Ebü'l-Abbas Ahmed, 6 muharrem 776 (1374) günü Fas'a geçerek küçük E. Z. ın hükümdarlığına son vermiş oldu.

8. **Ebû Zeyyân Muhammed b. Ebi'l-Abbas Ahmed,** Sultan Musa b. Ebi'l-Fazl'ın ölümü üzerine vezir Yâiş b. Râhû b. Mâsây desteği ile beş yaşında iken el-Muntasır bi'llah saniyle hükümdar olmuştu. Ancak Vezir Yâiş'e karşı birleşen üç rakibinin düzenledikleri ayaklanma sonunda, 43 günlük bir saltanattan sonra Gırnata emirinin yardımını sağlamış bulunan Musa'nın kardeşi el-Vâsık bi'llah sanı ile tanınan Muhammed tarafından tahttan indirildi.

9. **Ebû Zeyyân Muhammed b. Ebi'l - Fazl,** kardeşi Sultan Musa zehirletildiği vakit Gırnata'da bulunuyordu. Yâiş Ebü'l - Abbas'ın oğlu E. Z.ı tahta çıkartırken Mes'ud b. Râhû b. Mâsây da diğer iki vezirle birlikte onu Gırnata'-dan çağırmışlardı. Kuzey Afrika'da bir hegemonya kurmak isteyen ve bu sebeple Merinî emirleri arasındaki anlaşmazlıkları körükleyen Gırnata emiri de kendisine yardımda bulununca, E. Z. Fas'a geçti ve kardeşinin yerine oturtulan beş yaşındaki E. Z. Muhammed'i 15 şevval 788 de (1386) tahttan indirerek Merinî hükümdarı oldu. el - Vâsık bi'llah sanını alan E. Z., silik bir şahsiyet olarak gözükmekte ise de, az sonra Gırnata nüfuzunu Fas topraklarından söküp atmak üzere veziri İbn. Mâsây'ı Septe üzerine sevk etti. Onun bu hareketi Gırnata sarayınca beklenmeyen bir sonuçtu. Bunun üzerine Gırnatalılar öteki Merinî prenslerini E. Z. a karşı harekete geçirmekte tereddüt etmediler. Bir yıl kadar süren bu mücadele sonunda 5 ramazan 789 (1387) da el - Vâsık, Fas şehrinde Ebü'l - Abbas'a esir düştü ve Tanca'ya götürülerek orada öldürüldü. — İ. P.

EBUBEKİR HAZIM: bk. TEPEYRAN.

EBUBEKİR RAZİ: bk. KANİ.

EBUBEKİR SAMİ PAŞA (ölm. 1313), I. Abdülhamit çağı vezirlerinden. Politika ve şiir alanında tanınmıştır. Eğriboz'lu İbrahim Paşanın oğludur. Kapıcıbaşı, sipahiler ağası, Karadeniz kaptanı olmuştur. 1787 de vezirlik rütbesiyle Mora valiliğine atanmıştır. Varna muhafızlığında, Bosna ve Rumeli valiliklerinde bulunmuştur. 1796 yılında sadaret kaymakamı oldu. Daha birçok valiliklerde, stratejik şehir ve bölgelerin muhafızlıklarında bulunduktan sonra bir ara padişah tarafından rütbesi alınarak Tekirdağ'a sürgün edilmiştir. Kısa bir süre sonra vezirlik rütbesi geri verilerek Eğriboz, Bosna, Tırhala, Silistre ve Anadolu valiliği gibi görevlerde bulunmuştur. Akdeniz muhafızlığı ve Livay - ı Şerif kaymakamlığı gibi hizmetlerde bulunduktan sonra birçok yerlerde mutasarrıflık yapmıştır. Karbili sancağı mutasarrıfı iken orada öldü.

E. S. P. şiir ve tasavvufla uğraşmıştır. Çağdaşlarının övdüğü şiirler yazmış ve bunları bir divanda toplamıştır. Divanı yayınlanmamıştır. — İ. O.

EBUCEHİL KARPUZU (*Citrullus colocynthidis* (L.) *Schrad.*), Kabakgiller (Cucurbitaceae) familyasından bir bitki. Kuzey Afrika ve Asya'nın sıcak ve kuru bölgelerinde tabiî olarak yetiştiği gibi, kültürü de yapılır. Genel olarak, bu bitki Afrika ve Arabistan'ın step ve çöllerinde, Akdeniz çevresi ülkelerinde, Suriye, Kıbrıs, Mısır, Sudan, İspanya ve Seylan'da yetişir veya yetiştirilir.

E. K. uzun sürünücü gövdeli, derin köklü, çok yıllık bir bitkidir Yaprakları dilimli el biçiminde, sülüklü, sarı çiçeklidir. Meyvaları hemen hemen küre biçiminde, çapı 6 - 8 cm, yaklaşık olarak portakal büyüklüğünde, olgunlaşmadan önce tüylü, sonra tüysüz, önce yeşil, sonra sarımtırak beyaz bir renk alır. Etli kısım kuruyunca süngerimsi bir biçim alır. Tadı çok acı olup hoş olmayan bir kokusu vardır. Meyva, pek çok sayıda (200 - 300) yağ yönünden zengin tohum ihtiva eder.

E. K. meyvası çok eski çağlardan beri tıpta kullanılmaktadır. Dioskorides ve Plinius, eserlerinde bu meyvayı anlatmışlardır. Drogu Arap hekimleri tarafından da çok iyi biliniyordu. Bütün Orta çağ boyunca Kıbrıs'ta, İspanya'da geniş kültürü yapılmıştır.

EBUCEHİL KARPUZU: Çiçeği, meyvası, meyvasının kesiti ve tohumu.

Meyvadan elde edilen *Fructus colocynthidis* drogu, sert meyva kabuğu soyulduktan sonra, etli kısmının güneşte veya sunî olarak kurutulması suretiyle elde edilir. Etli kısım kullanılmadan önce tohumlar çıkarılmalıdır. Kültürle elde edilen meyvaların çapı daha büyük olur. Fakat bunlardan elde edilen droglar daha düşük kalitelidir. Meyvanın bileşiminden bir rezin, acı maddeler ve *citrullol* adlı bir glikozit vardır. E. K. çok eski çağlardan beri tıpta kuvvetli müshil olarak kullanılmıştır. Fakat ince ve kalın bağırsak mukozasını tahriş ettiğinden bugün daha çok veteriner hekimlikte kullanılmaktadır. — K. K.

EBUDAE (Coğ.), Hebrid adalarının Latince adı.

EBUKİR veya ABUKİR, Mısır'da, İskenderiye şehrinin kuzey - kuzeydoğusunda, Ebukir körfezinde, aş. yu. eski Canopus'un yerinde bulunan bir köy. 1 - 2 ağustos 1798 de E. körfezinde İngiliz amirali Nelson, Brueys'in yönettiği Fransız donanmasını yok etmiş, 1799 da köy dolaylarında Napoléon Türkleri yenmiş, 1801 de de Sir Ralph Abercromby karaya kuvvet çıkararak Fransızları bozguna uğratmıştır.

EBURO'LAR, eskiden Maas ve Rhein dolaylarında yerleşmiş olan bir Kelt boyu. E., bir süre Alman egemenliği altına girmişlerdi. Başşehirleri Aduatuka idi. Caesar, M. Ö. 53 yılında Ambiorix ve Catuvolcus komutasındaki E.ı yok ettikten sonra ülkelerine (Tongern dolaylarına Tungr'lar ve Köln dolaylarına Ubi'ler gibi) Germen asıllı boylar göçmüştü.

EBUSSUUD EFENDİ, Ebussuud b. Şeyh Muhyi'd-din Mustafa el İskilibî el - İmadî (1490 - 1573), Osmanlı devrinde yetişen bir bilgin, İbn Kemal (b. bk.) den sonra Osmanlı düşünce hayatının en parlak kişisi, Muallim - i sânî (Muallim - i evvel İbn Kemal olduğuna göre), şeyhülislâm. Doğum yeri ve kökeni üzerine türlü söylentiler vardır. Onun İstanbul dolaylarında Müderris köyünde, Eyüp'te

babasının tekkesinde (daha sonraki yıllarda Sivasî tekkesi) İskilip yöresinde Direklibel'de, Irak'ta İmadiye'de, hattâ Âmid (Diyarbakır) de doğduğu hakkında bircok söylentiler varsa da, vakfiyesindeki kayıtlara göre İskilip'te doğmuş olduğu artık kesinleşmiştir. İmadî sanı ise, dedesi Mustafa el - İmad ile ilgili olduğu gibi, İmadüddin'den de gelmiş olabilir. Mustafa el - İmad ünlü bilgin Ali Kuşçu'nun kardeşi, annesi Sultan Hatun da bu bilginin kızı olmakla E. E., Ali Kuşçu'nun torunu olup, Türkiye'ye Fatih devrinde göç etmiş bulunan Türkistanlı bir aileden gelmedir. Öğrenimini önce babasından, sonra da Müeyyedzade Abdurrahman ve Mevlâna Karamanî'den yaptı. Onun İbn Kemal'den de ders almış olduğu hakkında bir söylenti daha vardır. Daha öğrenim çağında iken, II. Bayezid'in dikkatini çekerek kendisine günde 30 akça çelebi ulûfesi (burs) verilmişti. Öğreniminin son evresinde öğretmeni Karamanî Seyyidî Efendinin kızı Zeynep hanımla evlenmişti. Kendisine 25 akça gündelikle verilen Çankırı müderrisliğini kabul etmediğinden, az sonra 30 akçe ile İnegöl'de İshak Paşa medresesine atandı. 1520 de bu görevden uzaklaştırıldı. Aynı yıl Davut Paşa, 1522 de Mahmut Paşa, 1525 te ise Gebze'de Çoban Mustafa Paşa medreselerine getirildi. 1526 da Bursa Sultaniyesine, 1528 de de Sahn - i seman'a müderris oldu. Beş yıl bu yüksek öğrenim kurumunda çalıştıktan sonra, 1533 te Bursa ve arkasından da İstanbul kadısı oldu. 1537 de ise Rumeli kazaskerliğine getirildi. 1545 te Fenarîzade Muhyi'd - din Efendinin yerine şeyhülislâm olarak ölünceye kadar (28 yıl) bu görevde kaldı. 23 ağustos 1573 te öldü ve Eyüp'te yaptırdığı okulun bahçesine gömüldü. E. E. nin dört oğlu, üç kızı olmuştur. Bunlardan küçük oğlu Mustafa Efendi, Rumeli kazaskerliğine kadar yükselmiştir. Bir hattat ve şair olan büyük oğlu Meylî Mehmet Efendi, Halep kadısı iken ölmüştür. Kızları öğrencilerinden ve daha sonraki şeyhülislâmlardan Müeyyedzade Şeyhî, Malûlzade Mehmet ve Zenbillizade Fudeyl efendilerle evlenmişlerdir. Ortanca oğlu Ahmet Efendi ise biraz sefih tabiatli idi.

E. E. nin İstanbul'da, doğduğu İskilip'te babasının kabri yanında cami, mescit, okul, çeşme v. b. hayır eserleri vardır. İstanbul'da Macuncuzade mahallesinde ve Sütlüce'de bir konağı ile yalısı bulunmakta idi. Kanunî Sultan Süleyman üzerinde bilgisi, fazilet ve ahlâkî ile kesin bir nüfuz kuran E. E., politikanın dışında kalmayı beceren savılı Osmanlı din ve ilim adamlarından biridir. Kanunî Süleyman, onun oylarını, düşüncelerini, azınlıkta kaldığı zamanlar bile tercih etmekte, onun elini, ayağını uğurlu saymakta, kendisini ahret kardeşliğine kabul etmiş bulunmaktaydı. E. E., bütün hoş görürlüğüne rağmen, gerektikçe sert ve kesin davranmaktan da çekinmezdi. Onun sözü, babasının devrini olduğu gibi sürdüren II. Selim zamanında da geçiyordu. Ancak son yıllarında Hâce - i Sultanî Ataullah Efendi ile onun koruduğu Birgivî Mehmet Efendi bu nüfuzu kırmada başarı elde ettiler.

E. E., uzun öğretim hayatında pek çok öğrenci yetiştirmiştir. Bunlar XVI. yüzyılın ikinci yarısı ile XVII. yüzyıl Osmanlı ilim dünyasının önderleri olmuşlardır. Bunlar arasında Hoca Sadeddin, Bostanzade Mehmet, Sunullah, Kınalızade Hasan, şair Bakî, Aşık Çelebi, Hâce - i Sultanî Ataullah, Şeyhî, Zenbillizade Fudeyl efendiler en tanınmışlarıdır.

E. E., meslek hayatının her devresinde toplum düzenini korumak, Osmanlı devletinin temel kuruluşunu sarsacak her türlü ileri veya geri akımlara karşı bütün bilgisi ve otoritesi ile engel olmak, devlet otoritesini hakim kılmak gibi çok sağlam bir tutum göstermiştir. Onun şeriat hükümlerini alaya alan ve toplum düzenini yıkıcı telkinlerde bulunan mutasavvıflara, Şeyh Gazanfer, Oğlan şeyhi İbrahim, Şeyh Muhyiddin - i Karamanî ve Hamza Balî'nin fikirlerine karşı en sert tedbirleri almakta tereddüt etmediği gibi, Çivizade Muhyiddin Efendi ve Birgivî Mehmet Efendinin çok mutaassıp ve şeriatçı düşüncelerine de cephe aldığını biliyoruz. E. E., gelenek ve görenekleri şeriat hükümleriyle birleştirmeyi başarmış, böylece Osmanlı devletinin gereklerine göre gelişmesini sağlamak ve dinamizmini sürdürmek konularında tedbir alma yolunda çaba göstermiştir. Kanunî devrinde hazırlanan yeni kanunnamelerde göreneğin şeriata uygulanmasının örneklerini vermiş, şeriat adamlarının ileri sürebilecekleri itirazların önünü alarak devlet otoritesini hâkim kılmıştır. Bu tutumu ile E. E. nin, Osmanlı tarihinin toplumsal yönünde pek önemli bir yeri vardır. Kazaskerliği sırasında ise, eğitim ve öğretim sisteminde mülâzemet düzenini yeni bir şekle koyması, paye sahiplerine verilecek mülâzimlerin sayısını kesinleştirmesi, yeteneğe göre yedi yıllık bir nöbet usulü koyması, Osmanlı öğretim sisteminde bir yenilik niteliğini göstermekte ve E. E. ye eğitim tarihimizde de bir yer kazandırmaktadır.

E. E., İslâm kültüründe unutulmaz bir ad bırakan bir bilgin olarak da tanınır. Bir yönetici ve hukukçu olarak günde 1 400 den çok fetva ile konuları çözümleyecek kadar çalışkan olan bu Türk düşünürü, Türkçe, Arapça ve Farsçada pek iyi yazı yazan, ince şiir zevki olan bir şairdir de. En büyük eseri, Kanunî Sultan Süleyman'a armağan ettiği *İrşadü'l - akli's - Selım* adlı tefsiridir. Zemahşerî ve Beyzâvî tefsirlerine dayanarak meydana getirdiği bu eser, 1566 da tamamlanmış ve padişah tarafından pek çok beğenilerek yazarının gündelik ödeneği 400 akça birden artırılmıştır. Tefsir bilginleri bu eseri, *El Keşşaf* ve *Envarü - t tenzil*'den sonra üçüncü büyük tefsir olarak değerlendirirler. Bundan başka, *Hidâye*'nin bey ve cihad bölümlerine iki haşiye, *Telvih* ve *Menar*'a ayrı ayrı ek olmak üzere fıkıh alanında da bazı eserler yazmıştır. Şiirde daha çok Arap dilindeki eserleriyle tanınmıştır. Kanunî Sultan Süleyman için mersiyesi, onu Arap edebiyatına mal etmiştir. Türkçede ise toplumun bütün seviyelerine hitap eden mektupları, cevapnameleri vardır. En ağır üslûpta yazıları olduğu kadar, halkı aydınlatma amacı ile en basit Türkçeyle kaleme aldığı eserleri de görülür. Bunlar arasında *Duâname* önemli bir yer tutar.

E. E. zamanında ve ondan sonra gerek doğu, gerek batı düşünce dünyasında unutulmayan bir ad olarak kalmıştır. Öldüğü zaman, Haremeyn bilginleri onun gaip namazını kıldıkları gibi, Hafız divanını şeriatçilerin dar görüşlü hücumlarından kurtararak, gerek Hafız'a, gerek şiir ve edebiyata yaptığı hizmetten dolayı Goethe'nin de takdirlerini toplamıştır. Kanunî'nin çeşitli seferlerine katılan, özellikle Budin fethinde bulunan E. E., padişahın isteği üzerine Süleymaniye camiinin temelini de atmıştır. — İ. P.

EBÜ'L - ABBAS ER - RİFAÎ, Ahmed b. Ali er - Rifaî (1116 ? - 1183), Rifaî (veya Betâihî) tarikatının kurucusu. Hayatı kesin olarak bilinmemektedir. 1116 da veya 1118 de Vasıt'la Basra arasında Betâih denilen bölgede, karyet Hasan'da doğmuştur. Bundan dolayı Betâihî saniyle anılır. Atalarının Mekke'den Endülüs'e göç ettiklerini ve daha sonra da dedesinin İşbiliye (Sevilla) den Basra'ya gelerek burada yerleştiğini ve bundan dolayı da Magribî saniyle tanındığını biliyoruz. Yedi yaşında iken babası ölmüş ve dayısı Mansur el - Betâihî tarafından büyütülmüştür.

Dayısı onu Basra'ya göndererek, zamanın ulemasından Ebü'l-Fazl Ali el-Vâsıtî ve Ebû Bekr eş-Şâfi'î'den ders almasını sağlamıştır. Öğrenimini tamamladıktan sonra, bir tarikat şeyhi olan dayısı ona hırka giydirerek anasının bazı emlâke sahip olduğu ve büyük babası Yahva en-Neccârî el-Ensarî'nin medfun olduğu Ümmü Abîde'ye yerleşmesini tavsiye etmişti. Mansur bir yıl sonra ölünce, kendi müritlerini de öz oğlu yerine E. a devrederek onu tarikatın şeyhi olarak tayin etmişti. E. ın hayatı, bundan sonra Ummü Abîde köyünde geçmiştir. Gerçi çok sonra onun tarikatını temsil edenler E. ın yüzbinlerce müridi olduğunu söylerlerse de, o basit bir mürşit olarak kalmıştır. Yine onun yolunda gidenler, ondan herhangi bir eser rivayet etmezlerse de, Ebü'l-Hüdâ ona bazı eserleri isnat eder. Onun Ali ve Fatıma neslinden olduğunu belirten geç yazılmış haberlere rağmen, E. ın zamanında moda olan gavs, kutb, hattâ şeyh gibi sanları dahi kullanmaktan çekinecek kadar mahviyet sahibi olduğu bilinmektedir. Yine onun tarikatına atfedilen ateşle ülfet, vahşî hayvanlarla muhabbet ondan sonra Moğol istilâsının arkasından tarikata mal olmuştur. Onun doktrininde hiçbir yaratığa eziyet etmemek, hattâ zararlı hayvanlara dahi ilişmemek, yaradanın yaratıklarına yaradandan ötürü saygı göstermek hâkim bulunmaktadır. Onun, çağdaşı Abdülkadir Geylanî (b. bk.) ye saygı gösterdiği ve bu saygıda ileri gittiği anlaşılmaktadır. Bundan dolayı onun Geylanî'nın tilmizi olduğu rivayeti çıkmıştır. Bütün hayatını Ümmü Abîde'de geçiren E. üç kez evlenmiş, fakat oğulları kendisinden önce ölmüştür. Ölürken tarikatının başkanlığını yeğeni Ali b. Osman'a bırakmıştır. Bk. RİFAÎLİK. — İ. P.

EBÜ'L-ABBAS ES-SEFFAH: bk. SEFFAH.

EBÜ'L-ALÂ EL-MA'ARRÎ, Ebü'l-Alâ Ahmed b. Abdullah el-Ma'arrî (973-1057), Arap şair ve düşünürü. Suriye'de, Halep'le Hama arasında önemli bir kale olan Ma'arretü'n-Numân'da doğmuştur. Soylu ve bilgili bir aileden olup Tennûh boyundan gelmedir. Dedesi, babası ve amcası Humus kadılığında bulunmuşlardı. E. küçük yaşta iken çiçek hastalığına tutulmuş, önce bir gözünü, sonra öbür gözünü de kaybetmiş olmakla birlikte, araştırma ve öğrenmeden geri kalmamış, gezilerinde kitaplıkları inceleyerek geniş bir bilgi sahibi olmuştu. Din ve dil bilgilerini babası Abdullah b. Süleyman'dan aldı. Daha sonra Haleb'e giderek Muhammed b. Abdullah b. Sa'd'den dil ve edebiyat, Yahya b. Mu'sir'den de hadis öğrenimini tamamladı. Bir süre sonra da Antakya ve Şam Trablusuna giderek bu şehirlerdeki kitaplıklarda incelemelerde bulundu. Lazkiye'de Hristiyan keşişlerle sohbetler yaparak Yahudilik ve Hristiyanlık konularındaki bilgilerini artırdı. On bir yaşından beri şiir söylemeye başlamış bulunduğundan şairliği gittikçe duyulmakta idi. Yirmi yaşlarında iken doğduğu yere dönerek öğretmenliğe başlamıştı. Kör oluşunu her zaman bir eksiklik gibi gören ve bu yüzden çekingen, içine dönük, sessiz bir hayat geçiren şair, büyük bir üne ulaşarak Ma'arre'yi yabancı öğrenciler çekecek derecede tanıtmıştı. Beş yıl kadar süren bu öğretmenlik döneminden sonra Bağdad'a gitti. Ancak, umduğu ilgiyi göremedi. Bağdad'da da bir yandan şiir ve edebiyat üzerine dersler verirken, bir yandan da Bağdad kitaplarını incelemekten geri kalmamış, özellikle Hint felsefesiyle ilişkisini bu şehirde sağlamıştır. Bağdad'da, bir buçuk yıldan biraz fazla kaldıktan sonra doğduğu şehre döndü. Bu dönüşüyle büsbütün insanlardan uzaklaştı, toplumdan uzak yaşamayı tercih etti. Annesinin ölümü üzerine her şeyden elini eteğini çekti. Ancak, onun bilgisinden yararlanmak isteyen bilginler, şairler, hükümdarlar ve vezirler onu aramakta idiler. Bu sırada meydana gelen bir olay, onu politikayla da karşı karşıya getirdi. Bir kadının yakınması üzerine Ma'arre'de bir meyhanenin halk tarafından yakılıp yıkılması sonucunda şehirde düzeni yeniden korumak üzere hareket eden Halep emiri Salih b. Mirdas'a karşı onu temsilci olarak gönderdiler ve ancak el-Ma'arrî'nin ünü Ma'arre halkını ağır bir cezalanmadan kurtarmış oldu. Salih, Ma'arre'nin yönetimini şaire bıraktı. O tarihlerde yetmiş yaşında bulunan E., bu yolda en yüksek düzeyde bir yönetici olarak önderlik etti. E. 75 yaşında iken öldü.

E. İslâm dünyasının gerek inanç, gerek politika yönlerinden parça parça olduğu kritik bir zamanda yaşamıştır. Sünnî ve Şiî doktrinlerinin çarpıştığı ve bunları temsil eden Abbasî ve Fatımî halifeliklerinin savaş alanı olan bir bölgede, yani Suriye'de politikanın üstünde bir ün yapmıştır. Her ne kadar Seyfü'd-devle Hemdanî zamanında, geçmiş ve edebiyata olan eski ilgi bir dereceye kadar zayıflamış bulunmakta ise de, onun zamanındaki edebî gelişme henüz gücünü kaybetmemişti. Bu bakımdan E., bütün hayatı boyunca şair ve edebiyat üzerine büyük bir öğrenci akımına uğramıştır. Büyük bir şair olan E. nin yaşadığı sürece 100 000 beyit söylediği ileri sürülür. Gençlik döneminde şiirleri konu bakımından duru ve yalın, üslûp bakımından ağır ve mübalâğalıdır. E., önceleri Arap-cahiliye çağı şairlerinden aldığı mazmunları olduğu gibi kullanmaktan çekinmez; yaşlandıkça, şiirleri, sayıları gittikçe artan nadir sözlerle sanki Cahiliye çağından farksız bir hal alır. Onu Arap şairleri arasında en çok Mütenebbî etkilemiştir. Ama, E. kendini asıl ağıt (mersiye) türünde gösterir. Aslında karanlıkta geçen bütün ömrü her şeyin boş olduğu inancını güçlendirmiştir.

E. şiirle birlikte bir düşünür olarak da kendisinden sonra gelenleri etkilemiştir. *Lüzumiyât* veya *Lüzum ma-lâ yelzem* adlı eseri, bir şiir kitabından çok, bir felsefi görüşler kitabıdır. Burada E., Allah, ruh, madde, zaman, mekân v. b. felsefî konuları inceler ve bir ahlâkçı olarak toplumsal ve politik aksaklıklara çatar, insan hayatını bütünü ile ele alır, kendisini eskilerin inançları üstünde, daha yüksek bir noktada bulur. Onun mümin olup olmadığı zamanından beri bir tartışma konusu olmuştur. Genellikle o, dinsiz olarak tanınmıştır. Özellikle *Lüzumiyât*'ta İslâmiyetin bütün ilkeleri gülünç bir şekle sokulmuştur. İtikadı sağlam bir kimse gibi gözükerek dinî ilkeleri hırpalamış, sonsuz bir şüphecilik içinde her nassı inkâr etmiş, âhireti reddetmiş, ölümü ise ölümlülüğün çekilmez yükünden bir kurtuluş olarak selâmlamıştır. Vahyi kabul etmeyen E. ye göre, din, aklın eseri, eğitim ve âdetlerin de ürünüdür. Akla her şeyden çok değer veren düşünürün felsefesi, iyilik ve doğruluğa dayanır; ona göre herkes aklın ve vicdanın esinlerini izlemelidir. Gerçeğe ancak bu yolla ulaşılır; en doğru yol budur.

E., uzun ömrü boyunca pek çok eser meydana getirmiştir. Eserlerini yazdırdığı Ali b. Abdullah el-İsfahanî'ye bunların bir de listesini yaptırmıştı. Buna göre 73 eser ortaya çıkmıştır. Bu eserlerden pek azı zamanımıza kadar ulaşabilmiştir. Bunlardan *Sektü'z-Zend* (Kahire 1304, 1319), şiirlerini topladığı Divan, *Davü's-Sekt*, bu divan-

daki güç kelimelerin açıklamaları, *ed - Dır'iyât*, *Şerhü't - Tenvir*, *el - Lüzumiyât* gibi manzum eserleri önemlidir. Âhirete yaptığı bir gezinin hikâyesi olan *Risaletü'l - Gufran* ise onun eserlerinin en önemlilerinden biridir. Onun ahiret anlayışını ortaya koyan bu eseri, Dante'nin *Divina Commedia*'sının bazı açıklanamayan özelliklerini de çözümlemek bakımından batı dünyasında da ilgi görmüştür. Dante, E. ye pek çok şeyler borçludur. Bundan başka, Kur'an'a bir benzer olarak vaız ve öğüt kitabı olarak hazırlanmış olan *el - Fusûl*'ü ve Ebu Temmâm ve Buhturî gibi eski şairlerin divanlarını şerheden eserleri de vardır. — İ. P.

EBÜ'L - ÂLEM, Ali b. Hüseyn eş - Şerif el - Alevî (ölm. 985), İslâm dünyasının tanınmış astrologlarından biri. Bağdad'da doğmuştur. Astroloji ile uğraşmasından dolayı Ebü'l - Âlem veya İbnü'l - Âlem adiyle tanınmıştır. Asıl künyesi Ebü'l - Kasım'dır Tahsilini Bağdad'da Sabi'î ulemasından yapmıştır. *Risale fi'n - nücûm* ve *ez - Ziyc* gibi astroloji ile ilgili birtakım eserleri vardır.

EBÜ'L - ÂS Lukayt b. Rebi (ölm. 634), Hazret - i Peygamberin damadı. Annesi, Hazret - i Hatice'nin kız kardesi Hint'tir. Peygamberlik gelmeden önce Zeynep ile evlenerek Haz. Muhammed'e damat olmuştur. Karısı Müslümanlığı kabul ettiği halde o, eski inancında direnmiş ve Bedir gazasında Mekkelilerle birlikte Müslümanlara karşı çarpışmış ve tutsak alınmıştı. Peygamberin damadı olduğundan serbest bıraktırılmış, ancak, Müslüman olan karısını Medine'ye yollaması şart koşulmuştu. E. Mekke'nin alınmasından önce hicretin 7. yılında Medine'ye gelerek Müslümanlığı kabul etti ve karısı Zeyneb'le yeniden birleşebildi. Kızı Ümame, Haz. Ali ile evlenmişti.

EBÜ'L - ATÂHİYE, Ebû İshak İsmail b. Kasım b. Suveyd b. Keysân el - Anezî el - Aynî (748 - 828 ?), Arap şairi. Aynü't - temr'de doğmuştur. Aneze kabîlesinden olup Kûfe'de yetişmiş, Bağdad'da ölmüştür. Doğduğu kasaba, bir rivayete göre Medine civarında, bir rivayete göre de Fırat kanallarından birinin üzerindedir. Yakut ise Anbar civarında olduğunu kaydeder. Kûfe'de kardeşi ile birlikte bir çömlekçi dükkânı açmış ve güzel testiler yaparak bunların üzerine şiirlerini, gazellerini işlemiş ve böylece bir şair olarak da tanınmıştı. Yaptığı eşyalar Halife Mehdî'nin sarayına da ulaştığından halife şairi sarayına getirtmişti. Ancak, sarayda Utbe adlı bir cariyeye tutulması halife ile aralarının açılmasına ve E. nin Hiyre şehrine çekilmesine sebep olmuştu. Bir yıl kadar şiir yazması yasak edilen ve zindana atılan şair «Ha» redifli kasidesiyle kendisini affettirmiş, fakat artık saray hayatından da, dünyadan da bıkmış ve bu kırgınlık ile kadere dahi inanmayacak kadar zaaf göstermişti. Bundan sonra karamsar bir anlayış içine giren E. nin bu ruh haline düşmesine Utbe'nin aşkının sebep olduğu söylenir. Hârûn er - Reşîd halife olunca şiir yazmaktan tamamen vazgeçmek istedi ise de, halife buna engel oldu. Hayatının son yıllarını derin bir keder içinde geçiren E. nin ölüm tarihini bilmiyoruz. 825 - 828 yılları arasında ölmüş olması muhtemeldir. Filozof bir şair olan E. den zamanımıza ulaşan eserlerin çoğu dinî şiirlerdir. Divanı, *el - Envârü'z - zâhiye fi divani Ebi'l - Atâhiye* adı ile Beyrut'ta yayınlanmıştır (1887). — İ. P.

EBÜ'L - BEKA EL - HÜSEYNÎ (ölm. 1682/1683), Osmanlı yazarı. Kefe (Kırım) de doğmuştur. Kefe müftüsü Seyyid Şerif Musa Efendinin oğlu olup asıl adı Eyüp'tür. Künyesi olan Ebü'l - Beka adiyle ün almıştır. Çeşitli naiplikler ve kadılıklarda bulunmuş, otuz yıl kadar Kefe'de kaldıktan sonra, İstanbul'a geldiği 1094 (1682 - 1683) yılında ölerek Eyüp Sultan türbesi yanına gömülmüştür. Başka bir söylentiye göre ise, Kudüs kadısı iken ölmüştür. Eserleri arasında pek yaygın olan ve birçok yazma nüshaları bulunan Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'ya armağan ettiği Arap dili ve sözlüğü ile ilgili eseri, Külliyat, 1253 (1838) tarihinde Kahire'de Bulak basımevinde basılmıştır. Öteki eserleri yazma halinde olup bunlardan fıkıhla ilgili Türkçe *Tuhfetü'ş - Şâhân* ile mantıktan *Haşiye - i vaz'iye* ve *el - Ikdü'l - ferid* tanınmaktadır. — İ. P.

EBÛ'L BEREKAT İBNÎ ENBARÎ: bk. İBN ANBARÎ.

EBÜ'L - CÂRÛD, Ziyâd b. Ebi Ziyâd el - Horasanî, Şiî Zeydî mezhebinde sapkın gulât bir anlayışı temsil eden Cârûdiye kolunun kurucusu ve imamı. Adı üzerinde bazı anlaşmazlıklar vardır. İbnü'n Nedim ona, Ebü'n - Necm Ziyâd b. el - Münzir el - Abedî adını verirken Harezmî de onu *Mefâtihü'l - ulûm*'da Ebü'z Zeyade oğlu olarak tanıtmaktadır. Onun Muhammed el - Bakır tarafından yetiştirildiği ve İmam Cafer es - Sadık'la çağdaş olduğu bilinmektedir. Sapkın düşüncelerinden ötürü İmam Bakır ona Kör Şeytan demekteydi. Cârûdiye inanışına göre, imamlık konusunda Hazret - i Muhammed kendisinden sonra yerini almak üzere Hazret - i Ali'yi ismen değilse bile onun niteliklerini belirterek açıkça açıklamış bulunmaktadır. Buna göre Ali'nin yerini alan Ebû Bekir ve Osman gasıp olmak bakımından şetme müstahaktırlar. Peygamber, Ali'den sonrası için de Hasan ve Hüseyin'i işaret etmiştir. Buna göre bunların çocukları nöbetleşe imamlığa gelmelidirler. Müslümanlarca beklenen Mehdî, Hazret - i Hasan'ın torunu Muhammed b. Abdullahtır. Yine bir başka savda ise İmameyn (yani Hasan ve Hüseyin) ile çocuklarının sahip oldukları bilgi ile Hazret - i Peygamberin bilgisi arasında hiçbir ayrılık veya eksiklik yoktur. Bu bilgilere onlar sonradan değil, doğuştan sahip olmaktadırlar ki, onlara gösterilecek saygı ile inanma arasında Peygambere karşı duyulandan daha başka türlü düşünmek yanlıştır, demektedir. E. a göre, bu anlayışta olmayanlar Müslüman sayılmazlar. — İ. P.

EBÜ'L- FARİS EL - HAFSÎ, kuzey Afrika'da hâkimiyet kuran Hafsîler (b. bk.) den Berberî Hintate boyunun başkanı Ebû Hafs Ömer'in soyundan gelen iki emirin adı:

1. **Ebü'l - Fâris Abdülaziz b. Ebi İshak İbrahim,** 1283 - 1284 yılları arasında emirlik etmiştir. Onu 1. Ebû Hafs Ömer tahtından indirmiştir.

2. **Ebü'l - Fâris,** 1394 - 1433 yılları arasında emirlik etmiştir. Ebü'l Fâris Abdülaziz, el - Mütevekkil ala'l-lah saniyle bütün kuzey Afrika'da büyük bir güç kazanmıştı. Zamanında Hafsîlerin sınırı, batıda Tlemsen'i 1433 tarihinde feth etmesiyle Fas sınırına kadar dayanmıştı. E. bilim ve sanat konularına da özel bir ilgi göstermiş ve zamanında Kayrevan (b. bk.), cami, medrese v. b. binalar yapılarak onarılmış, kuzey Afrika'nın en önemli bir bilim merkezi durumuna gelmiştir. — İ. P.

EBÜ'L FAZL: bk. MELİK EL MÜEYYED.

EBÜ'L - FAZL BİN HAZİN: bk. İBN HAZİN.

EBÜ'L - FAZL EN - NAKÛRÎ, Şeyh Ebü'l - Fazl b. Şeyh Mübarek b. Hızr en Nakûrî (1551 - 1602). Hint Moğol imparatorluğunda tanınmış bir devlet adamı ve bilgin. Dedesi Hızr aslen Yemenli olup, buradan Hindistan'a gelmiş ve Racputana'da Nakûr şehrine yerleşmişti. Oğlu Şeyh Mübarek tasavvufa meyletmiş, çevresine toplanan müritleri ile hükümetin ilgisini çekmişti. Sünnî inancı terk ederek Şiî olmuş, bu yüzden zamanındaki ulema ile arası açılmış, bir süre sonra da mehdilik iddiasında bulununca, Ekber tarafından öldürülmesi için fetva alınmışsa da, kaçarak izini kaybettirmişti. İşte küçük oğlu şeyh E. bu sırada, yani babasının Agra'da yerleştiği tarihlerde doğdu. Beş yaşında iken tahsile başladı, on beş yaşına geldiği zaman, artık babasından öğrenecek bir şey kalmamıştı. Bundan sonra Çin hakimlerinin, Tibet lamalarının, Dürzî zahitlerinin, Brehmen rahiplerinin sözlerini incelemeye, Zend - Avesta'nın esrarını çözmeye gayret etti. Ağabeyi şair Feyzî (b. bk.), babası ve ulemanın baskısı karşısında isyankâr bir ruha malik oldu. Ekber Şahla babasının aralarındaki anlaşmazlığın bazı dostların yardımiyle ortadan kaldırılması ve imparatorun Ecmir'den Feth - pur Sikri'ye dönüşünde şeyhin onu bir kasideyle karşılaması üzerine, 1573 te 21 yaşında iken tarihçi Abdülkadir - i Bedâyûnî ile birlikte Ekber Şah'a takdim edildi. İmparatorun kâtibi olarak Mütemenü'd - devle sanını aldı. Sonraları Ekber'in en çok güvendiği nedimi oldu. Dalkavuk bir karaktere sahip olmakla Ekber'in hizmetine girmeyi ikinci bir doğuş olarak etrafa duyuruyordu. E., Ekber'in bazı çocukça hareketlerini Allaha yakın olmakla izah ediyor ve onu kaside ve medhiyelerinde ilâhî bir ödev ile dünyaya gönderilmiş bir hükümdar olarak övüyordu. Ekber'in İslâm dininin dışına taşan düşüncelerini büyük bir titizlikle değerlendirerek onu Sulh - i küll dinini kurmak yolunda teşvik etti. Kendisi de bu yeni dinin başrahibi rolünü alarak Sünnî Müslümanlara karşı hükümdarı gayrete getirdi. Ancak, 1602 de öldürülmesi ile bu yeni din zayıfladı ve hele Ekber'in ölümüyle de unutularak kayboldu (bk. EKBER). E., hükümdarı babası Şeyh Mübarek'in vermiş olduğu fetva ile yani ulü'l - emr'e itaat nassını ele alarak padişahın dünyevî işlerde olduğu kadar dinî konularda da sonsuz yetkilere sahip olduğu tezinden hareketle Ekber'i Hristiyanlık dünyasındaki Papa gibi her kudrete sahip hata etmez, ruhanî bir yetki ile techiz ettikten sonra, 1579 dan itibaren avucu içine aldı ve tahsil devresinde yaptığı etüdlerden aldığı esinle yeni bir din, Müslümanlık dışı bir akide ortaya atmaya çalıştı. Bu yeni akideye Âyin - i ekberî Din - i ilâhî veya Sulh - i küll adını da E. vermiştir. Gerçi babası Şeyh Mübarek ve kardeşi Feyzî'nin de bunda büyük rolleri vardır. Bedâyûnî «dünyayı ateşe veren E. dır» der.

E. ın başka bir özelliği de başarılı bir idareci olmasıdır. 1586 da Dehli'ye Şah Ali Mehram'ın yanına vali yardımcısı olarak gönderilmişti. 1592 de ise Dekkan valisi oldu. Ancak, onun bu başarıları Şehzade Selim (Cihangir) üzerinde olumsuz etkiler yapmakta ve onun nüfuzunun kırılması yolunda bazı tedbirler almasına sebep olmakta idi. Nitekim E. ın kavgalı olduğu Racputana racası Nersengehdiv ile anlaştı. Raca onun Acin'e geldiğini haber alınca E. ı pusuya düşürdü. Öldürülen E. ın başını Allahabad'a şehzade Selim'e gönderdi, cesedini ise Enteri'de gömdürdü.

E. enerjik ve çalışkan bir devlet adamı olduğu kadar, bir bilgin idi. Din - i ilahî'yi tanıtan *Ekbername* bunun açık bir delilidir. Bundan başka, yine Ekber adına yazdığı Ayetü'l kürsî tefsiri, Sure - i Feth tefsiri ile *Envar - i Süheylî*'nin yeni bir şekli olan *İyâr - i dâniş* ve *İnşâ - i Ebi'l - Fazl* gibi eserleri vardır. — İ. P.

EBÜ'L - FAZL MEHMET EFENDİ (ölm. 1574 - 1575), Osmanlı defterdarı. Babası Yavuz Sultan Selim devrinde doğu seferlerinde önemli bir rol oynamış bulunan İdris - i Bitlisî'dir. Dedesi Şeyh Hüsameddin - i Bitlisî de zamanında ün yapmış ve İran'da divan üyesi olacak kadar kendini tanıtmıştı. Oğlu İdris - i Bitlisî, II. Bayezid devrinde Osmanlı hizmetine girmiş ve E. M. E. bu sırada İstanbul'da doğmuştur. Onun bazı Osmanlı yazarlarınca Acemzade saniyle anılması, dedesinin İran hizmetinde bulunuşundan ileri gelmektedir. Aile itibariyle Kürt asıllı olması muhtemeldir (Ahdî tezkiresi). Zamanın bilginleri tarafından yetiştirilen E. M. E. şiir ve tarih yazarlığı bakımından devrinde büyük bir ün yapmıştır. Öğrenimini tamamladıktan sonra Divan - ı hümayun kalemlerinde görev almış ve süratle yükselerek maliye tezkirecisi olmuştu. Gösterdiği başarı üzerine Mısır defterdarlığına getirilmiş, burada malî kayıtlarda yaptığı ıslahatla kendisini tanıtarak 1566 da imparatorluk defterdarı olmuştu. Ancak, bu hizmeti kısa sürmüştür. Padişah Kanunî Sultan Süleyman'ın bir iradesini kanuna uymadığı cihetle reddetmesi üzerine, istifa etmek zorunda kalmış veya görevinden uzaklaştırılmıştır. 1569 da ıkinci defa defterdarlığa getirilen E. M. E. bu kez üç yıl süre ile çalışmış ve belirli süre sonunda 1573 te ayrılmıştır. 1575 te hacca giderken yolda Şam'da ölmüştür. 1563 tarihinde İstanbul'da öldüğü ve Tophane civarında yaptırmış olduğu Defterdar camii haziresine gömüldüğüne dair bir söylenti daha vardır.

E. M. E., tarih, edebiyat, tasavvuf ve tıp konularında yazdığı veya çevirdiği eserleriyle bütün Osmanlı araştırıcı ve eleştiricileri tarafından takdirle anılmıştır. Hoca Saadeddin Efendi, İdris - i Bitlisî'den bahsederken onun en mükemmel eseri olarak oğlu E. M. E. yi tavsif etmiştir. Şiirle de uğraşmış olan E. M., Fazlî mahlâsını kullanmakta idi. Eserleri henüz yayınlanmamış olup özellikle İstanbul kütüphanelerinde bulunmaktadır. Bunlardan *Ceride - i asâr ve haride - i ahbâr*, Peygamber'in siyretini tespit etmekte, *Tercüme - i hulasa - i Tarih - i Vassâf* ise, Vassaf'ın Moğol tarihini özetlemektedir. Babasının eseri *Heşt - bihişt*'e bir zeyl meydana getirdiği gibi, *Kudumiye* adiyle tanınan bir Selim nâmesi de vardır. Bunlardan başka, Divan - ı Hafız'a bir naziresi olup, *Tefsir - i mevâhib*'i, *Zahire - i Harezmşâhî*'yi, *Ahlâk - ı Muhsinî*'yi, Said - i Ferganî'nin *Menâhicü'l - ibâd* adlı eserini dilimize çevirmiştir. Ayrıca Kanunî Sultan Süleyman'ın cülûsuna kadar gelen bir tarih de yazmıştır. — İ. P.

EBÜ'L FETHİ - ŞEHRİSTANÎ: bk. ŞEHRİSTANÎ.

EBÜ'L - FEREC, Ali b. el Hüseyin b. Muhammed b. Heysem el İsfahanî (897 - 967), Arap tarihçisi ve yazarı. Kureyş boyundan ve Ümeyye soyundan olup İsfahan'da doğmuştur. Bağdad'da Ebû Bekr b. Dürîd, İbn Anbarî, Fazl b. Habbâb, Ali el - Ahfeş ve İbrahim Nahtaveyh'ten ders almış, sonra İslâm dünyasını dolaşarak şiir, musiki, edebiyat ve tarih konularında araştırmalar yapmıştır. İyi bir nesepçi olması ve özellikle Cahiliye devri ve Emevîler konusunda ihtisas yapmış bulunması, onun Emevî soyundan geldiği söylentisini yaygın bir hale getirmiştir. E. samimî bir Şiîdir. Nitekim *Makatilü't - tâlibiyyin* adlı eserinde Alevî tarihini incelemiştir. Bilgisiyle Endülüs Emevîlerinin olduğu kadar Abbasî halifelerinin ve Şiî Büveyh ailesinin de sempatisini

kazanan E., Seyfü'd-devle ve Abdü'd-devle Büveyhî ile Ebû Muhammed Mühellebî'nin ve Rüknü'd-devle'nin ilgisini sağlamış bulunuyordu Özel hayatında kendisine değer vermeyen, serazat bir kimse idi. Hayatında hiçbir zaman iki elbisesi olmamıştır. Kirli ve pasaklı gezer. buna rağmen zamanının ilimsever hükümdar ve vezirleri kendisine saygı göstermekte devam ederlerdi. Rüknü'd-devle, onunla aynı sofraya oturacak kadar ona değer verirdi. E in zamanımıza kadar gelen en tanınmış eseri *Kitabü'l-egani*'dir. Bu eserinde zamanında söylenen şarkıları toplamış ve bu şarkıların taşıdıkları hatıraları, bestekârlarını, hanendelerini, makamlarını ve bunlarla ilgili bilgileri vermiştir Böylece X. yüzyıla kadar yalnız edebiyat tarihi bakımından değil, İslâm kültürü bakımından da pek faydalı bir eser meydana getirmiştir. Bu eserin Artukoğulları için hazırlanmış minyatürlerle süslü yazma bir nüshası İstanbul Feyzullah Efendi kütüphanesinde (Millet Kütüphanesi) bulunmaktadır. *Kitabü'l-egani*'nin Bulak (1285), Kahire (1323), Darü'l-Kütüp (1297) yayınları vardır. İbn Munzur'un yaptığı bir seçme ise, *Muhtarü'l egani* [1927] de basılmıştır. Bundan başka, *Kitabü't-tadil ve'l-intisaf fi ahbari'l-kabâil ve ensabiha, Kitabü'l memalıki's-şüerâ, Kitabü'l-imâ'eş-şevâir, Kitabü'd diyarat Cemheretü'n-neseb, Nesebu Beni Abdişems, Beni Şeyban, Beni Taglib, Nesebü'l-Me hâlibe, Kitabü'l vesâid fi ahbâri'l-velâid, Kitabü't-tadil fi mesâiri'l-Arap ve emsâliha, Eyyâmü'l Arab ve âdâbü'l-gureba* gibi eserleri daha vardır.

EBÜ'L-FEREC İBN EL-CEVZÎ, Ebü'l-Ferec Cemalü'd-din Abdurrahman b. Ali b. Muhammed (1116-1200), Bağdad'da Furzat el-Cevz mahallesinde yetiştiği için İbnü'l-Cevzî adiyle tanınmış ve Ebü'l-Fezâil künyesini de taşımış olan bir Hanbelî fakihi, İslâm dünyasının en tanınmış vaizlerinden biri. Bağdad'lı olup zengin bir aileye mensuptu. İlk öğrenimini bitirdikten sonra muhtelif bilginlerin halkalarında bulunmak üzere çeşitli beldelere gidip tahsilini tamamlamış ve Bağdad'a dönerek hayatının sonuna kadar resmî bir görev almadan sadece vaız ve nasihat etmek ve eserlerini yazmakla ömrünü bu şehirde geçirmiştir. Dokunaklı ve tatlı sesi, güzel fizikî yapısı ile kadın erkek, büyük küçük bütün Bağdadlıları adetâ büyüleyerek vaızlarını vermiş ve hükümdarlara, vezirlere kadar herkese kendisini dinletmiştir. Vaız ve irşat konularında yer ve zaman onun için önemli sayılmazdı. Camide, yolda, gezi sırasında. konaklarda, her yerde halkı aydınlatmaya çalışır ve Hanbelî mezhebinin prensiplerini telkin etmeye çalışırdı. Böylece onun 10 000 kişiyi İslâmiyete kazandırdığı ve yüzbinlerce kişiyi de tövbeye davet ettiği söylenir.

E. in yazı hayatı da zengindir. Onun 300 eser yazdığı kendi ifadesinden anlaşılmaktadır. Bunlardan günümüze kadar ulaşanların adlarını C. Brockelmann tespit ermiştir E. in, oğlu Ebü'l-Kasım'a bir nasihatname mahiyetinde yazdığı *Liftatü'l-kebid* adlı eserinde anlattığına göre, her gün saatlerce yazar ve günde 9 kürrâse (kağıt) sarf ederdi.

E. nakilci bir yazar olarak kabul olunamaz Hanbelî mezhebi onun eleştirmeci karakterini geliştirmiş, hadısleri incelemeye, israiliyata dayanan rivayetleri, zamanın dünya görüşünü, ahlâk anlayışını ince bir dille eleştirmeye yöneltmiştir. Nitekim İmam Gazzalî'nin *İhyâ ulumü'd din* adlı eserindeki zayıf rivayetleri ayıklayarak bu eserin veni bir nüshasını meydana getirmiştir. Ayrıca *el-Mevzuât el-Kübrâ mine'l-ehadis* adlı eserinde, uydurma hadisleri araştırmıştır. *Kitabü'l-kussas ve'l-müzekkirin*'de ise israiliyat konularını ve bunları kullanan vaizleri eleştirmiştir. *Kitabü'l-ezkiya* ve *Kitabü'l-humeka ve'l-mugaffılîn* adlı eserleri. zamanındaki insanlarda görülen zekâ pırıltılarını ve budalalıkları araştırmaktadır. Yine *Zemmü'l-hevâ*'da aşkı ve aşka iptilâyı yermekte, *Telbisü İblis*'inde de şeytanın insanlara yaptığı zararları ele alarak felsefeyi, bununla uğraşanları. münkirleri, bâtınî ve hâricîleri, sûfîleri kınamakta, bu arada da İslâm dünyasının fıkıî ve sosyal tarihi bakımından pek değerli bilgiler vermektedir.

E. çeşitli konularda eser veren bir yazardır. Zamanında her konu ile ilgilenmiş, devrin problemi olan her bilim dalında kalemini kullanmıştır. Onun eserlerinden en önemlisi *el-Muntazam ve'l-mültekatü'l-mültezem* adını verdiği genel tarihidir. Bu eserin ilk bölümleri her ne kadar Taberî'nin güzel bir özeti ise de, yazar çağdaş olayları, yani Selçuklu devrini büyük bir itina ile eserine aldığından Selçuklu tarihi bakımından eseri pek önemli bir kaynaktır Abbasî Selçuklu münasebetlerini açıklama bakımından *el-Muntazam* büyük bir değer taşır. E., çağdaş devlet adamlarının, bilginlerin ve fikir adamlarının biyografilerini de vermekle eserini bir kat daha değerlendirmiştir. *el-Muntazam*, Ayasofya nüshası esas alınmak suretiyle Haydarabad'da yayınlanmıştır. E. in biyografya ile ilgili başka bir eseri ise *el-Hass alâ hıfzi'l-ilm ve zikr kibâri'l-huffaz* dır — İ. P.

EBÜ'L-FEREC İBN ET-TAYYİB, Ebü'l-Ferec Abdullah b. et-Tayyib el-Bağdadî, hekim ve düşünür. İbnü't-Tayyib adiyle de tanınmıştır. Bağdad'lı olup Hristiyan bir ailenin çocuğu idi. Gençliğinde Katolik kilisesinde kâtiplik yapmış ve bu arada tıp tahsil etmişti. Önceleri serbest olarak çalışmış. bir süre sonra ise Adudü'd-devle'nin yaptırmış olduğu hastahanede görev almış ve burada pek çok öğrenci yetiştirmiştir. İbn. Sînâ tıbba dair eserlerinde E. i övmekte ise de, felsefî eserlerinde onun tutumunu yerer. Öğrencisi İbn Butlan ile olan tartışmaları ve İbn. Heysem ve İbn. Sînâ ile olan mektuplaşmaları, E. in tanınmasına yol açmıştır. E. in 435 (1043) yıllarında hayatta olduğu bu mektuplar sayesinde tespit olunmaktadır. Yeni eserlerde ise, onun 1043 tarihinde öldüğü kaydedilmektedir. Eski Yunan kültürüne ve özellikle Galenus, Aristo, Porphyrios ve Hippokrates'in eserlerini İslâm dünyasına tanıtmak üzere çevirmek. şerh etmek gibi önemli bir hizmet yapmış olan E., İbnü'l-İbrî'nin dediğine göre, Aristo'yu Arapçaya kazandıran kimsedir. Gerek çevirme gerek şerh ve telif olarak pek çok eser meydana getiren bu düşünürün telif olarak meydana getirdiği eserleri arasında *Makale fi'l-kuva et-tabia, Makale fi's-şarab. Teâliku fi'l-ayn. Kitabü'n-nüket ve's-simâr et-tıbbiye* anılabilir. — İ. P.

EBÜ'L-FEVÂRİS, Ebü'l Fevâris el-Hamdânî, X. yüzyılda kuzey Suriye ve el-Cezire'de hükümet sürmüş olan Hamdânî devletinde, bir prens, Seyfü'd Devle'nin oğlu. Nâsırü'd-Devle'nin 969 da ölümünden sonra bu hükümdarın oğulları (Hamdân, Ebü'l-Berekât ve Ebû Taglib) taht üzerinde anlaşamamışlar ve aralarında savaşa girişmişlerdi. İşte bu sırada E., Hamdân'a karşı hazırlanmaya başlamıştı Ancak Rahbe'ye gelince, bu kez Hamdân'la birleşerek Ebû Taglib'e karşı harekete geçti. Ebû Taglib ise, ona açıkladığı bazı güzel vaitler üzerine E onun yanına gitti. Ebû Taglib onu ele geçirince zindana attırdı, arkasından kardeşleri İbrahim ve Hüseyn'i de yakalatınca, Seyfü'd-Devle'nin üç oğlunu birlikte öldürttü (970) Seyfü'd-Devle oğullarının Hamdânî tahtı üzerindeki hakları böylece or-

tadan kalkmış oldu. E. in siyasî hayatı bu kadar kısa olmakla birlikte adı İslâm kültüründe bir sanat koruyucusu olarak şairler ve edipler arasında uzun süre yaşamıştır.

EBÜ'L - FEYZ, Feyzî (1547 - 1598), bilgin, tefsirci ve şair. Lahor'da ölmüştür Şeyh Mübarek b. Hızr Yemânî - i Hindî i Nakûrî adlı tanınmış bir bilginin oğludur. Şiirlerinde önceleri Feyzî, sonraları Feyyâz adını kullanmıştır

Babasından ve çağının iki büyük bilgininden ders almıştır. Şiir, aruz, kafiye, hat, inşa, lûgat, tefsir bilimlerinde, çağında onun kadar yetkili bir kimse yoktu. Bir süre Agra'da müderrislik yaptı. 1566 yılında Ekber Şah (b. bk.) ile tanıştı. Ekber, büyük bir devrim yapmıştı. Bilginleri ve şairleri tutmustu. Feyzî bunların en başında gelir.

Feyzî saray çevresindeki etkili bir aydınlar grupunun şairiydi. Ekber tarafından Melikûşşuâraî, sonra da Emirân adları ile anıldı.

Feyzî, Ekber çağı tarihçilerinden, devrinin şairlerini ve bilginlerini *Ayin - i Ekberî* adlı eserinde anlatan Ebü'l Fazl (b. bk.)ın ağabeyidir. Bu eserin bir bölümünde Feyzî'ye özel bir yer verilmiştir.

Ekber, Feyzî'den Genceli Nizamî'nin *Penç Genç* adını verdiği *Hamse*'sine benzer bir hamse yazmasını istedi. Beş mesneviden yalnız *Nâl u Dâman* adlı eski Hint hikâyesini tamamlayabildi.

Başlıca eserleri: *Ekbername, Divân Süleyman ve Belkîs, Sevatı'ül - ilhâm der tefsîr - i Kur'an - ı mecît* (bu Kur'an tefsirini, baştan sona kadar nokrasız harflerle yazmıştır. Buna karşılık Ekber Şah tarafından 10 bin rupve ile mükâfatlandırılmıştır), *Merkez - i Edvâr, Nâl u Dâman, Heft kişver.* — İ. O.

EBÜ'L - FİDÂ, İsmail b. Ali b. Ömer b. Şehinşah b. Eyyüb el - Melikü'l - müeyyed'el - Melikü's sâlih İmadü'd - din (1273 - 1331), Eyyubî ailesinden bir prens ve devlet adamı, tarihçı ve bilgin. Şam'da doğmuş, Hamat'ta ölmüştür. İyi bir eğitim görmüş, edebî ve dinî bilgiler edindikten sonra fıkıh, özellikle tarih ve coğrafya konularında araştırmalar yaparak unutulmayacak bir ün sağlamıştır. Ailesi Moğol istilâsı üzerine Hamat'tan Şam'a kaçmış bulunmakla beraber E. daha 12 yaşından itibaren Mısır hükümdarları hizmetinde, bir yandan Moğollara, bir yandan da Haçlılara karşı Eyyubî imparatorluğunun savunulmasında çeşitli görevler almıştır. Merkeb, Akkâ, Rum - Kal'a, Hamus kalelerinin fethinde bulunmuştur. Ayrıca Malatya ve çevresi üzerine Baybars tarafından yapılan ve Moğollara karşı olan sefere de katılmıştır. Emir Seyfeddin Ketboğa'nın ölümü üzerine iki yıl kadar Hamat kuvvetleri komutanlığında bulunmuş, 710 da kendisine el - Melikü's - sâlih sanı verildiği gibi, 720 de Kahire'ye geldiği zaman, bu kez el - Melikü'l - müeyyed sanını almıştır. Böylece saltanat sanına ve alâmetlerine ulaşan E., büyük bir olgunluk içinde, devlet merkezinde bilim ve onarım işleriyle meşgul olarak çevresine örnek olmuş, kendisinin hem halk, hem de devlet erkânı tarafından sevilip sayılmasını sağlamıştır. Ömrünün sonuna kadar durumunu muhafaza eden E., 732 (1331) de ölmüştür. Oğlu Muhammed, el - Melikü'l - efdal saniyle onun yerini almıştır.

E. nın asıl ünü, bilim âlemine kazandırdığı eserlerinden gelir. Dünyanın kuruluşundan itibaren 729 (1329) tarihine kadar İslâm tarihini derleyen eseri (*el-Muhtasar fi tarihi'l - beşer*) dört cilttir. Bu eser, iki cilt halinde 1869 da İstanbul'da, 1325 (1916 - 17) te Kahire'de yayınlandığı gibi, çeşitli bölümleriyle batı dillerine de aktarılmıştır (J. Gagnier, *Ismaël Abulfeda de vita et rebus gestis Mohammedis.* Oxford, 1722; F. W. C. Umbreit, *Historia emirorum al Omrah ex Abulfeda.* Göttingen, 1816; H. O. Fleischer. *Abulfedae historia anteislamica.* Leipzig, 1831). İkinci arastırması ise, 721 (1321) de tamamlamış olduğu genel İslâm coğrafyasıdır (*Takvimü'l büldan*). Daha 1650 yılından itibaren Avrupa'da tanınmış ve çeşitli bölümleri batı dillerine çevrilmiştir (M. G. de Slane, *Géographie d'Aboulféda, texte arabe.* Paris, 1840). *et Tarikü'r - rişad ila tarifi'l - memalik ve'l - bilad* ise alfabetik bir coğrafya ansıklopedisidir. — İ. P.

EBÜ'L - GAZİ BAHADIR HAN (1603 - 1664), Türk hukümdarı ve tarihçisi. Ürgenç'te doğmuştur. Harezm Özbek hanları soyundandır. Babası Arap Muhammed Han, bu soyun ceddi olan Yadigâr Hanın dördüncü batından torunudur. Annesi Minr Banu Hatun da bu kolun başka bir kolundandır. 1602 yılında hükümdar olan Arap Muhammed'in sekiz oğlu vardı (İsfendiyar, Habeş, İlbars, Ebü'l - Gazi, Şerif, Muhammed, Harezmşah, Afgan).

Arap Muhammed Han önce Ürgenç'i, sonra da Hîve'yi başkent yapmıştı. Oğlu E. yi Harezm'de Kât valiliğine atamıştı. E. Çingiz soyundan gelen prenslerin adetleri üzere siyasî ihtiraslara kapılarak kardeşleriyle çarpışmalara girişmişti.

Arap Muhammed Han, E yi başkentten uzaklaştırmakla, oğulları arasındaki uğraşmalara engel olacağını ummuştu Kardeşleri Habeş ve İlbars, Uygur ve Nayman boylarına dayanarak Muhammed Han'a karşı ayaklandıklarında, E. onlarla savaşarak yararlıklar göstermişse de, babasının ele geçirilerek gözlerine mil çekilmesine ve böylece öldürülmesine engel olamamıştır. Bu olaydan sonra E. Buhara hanı İmam Kulî Han'a sığınarak iki yıl Semerkant'ta kaldı.

Arap Muhammed Han'ın oğullarından büyüğü İsfendiyar, babasının yerine Harezm hanlığına geçince Ürgenç'i has olarak kardeşi E. ye verdi (1623). Fakat Ürgenç ve dolayları 1575 ten, yani Amuderya (Ceyhun) nehrinin yatağını değiştirerek Aral gölüne akmaya başladığı günden beri âdeta bir çöl halini almağa başlamıştı. E., bu bağıştan memnun olmamıştı. Harezm'de başlıbaşına hâkim olmak istiyordu. Ağabeyinin bir seferde bulunmasından yararlanarak Hive kalesini ele geçirdi. Fakat İsfendiyar Han ordusiyle gelince dayanamadı. Yakalanarak yanındaki beş altı kişiyle birlikte Safevîlerin elinde bulunan Ebîverd'e sürüldü (1626). Oradan İsfahan'a geçti. E. kendi tarihinde, İran'da iken Şah Safi tarafından iyi bir kabul gördüğünü, kendisine dirlik olarak bir maaş bağlandığını, on yıl İsfahan'da kaldığını anlatır. Tarihe karşı çok büyük bir ilgisi olan E., bu süre içinde, Türk tarihi üzerine bilgi veren bütün Fars kaynaklarını gözden geçirmek imkânını bulmuştu.

E. İsfahan'dan kaçarak Balhan'daki Teke Türkmenlerinin yanına sığındı. Bir süre de başka Türkmenlerin yanında yaşadıktan sonra, İsfendiyar'ın ölümü (1642) nden bir yıl sonra Harezm hanı oldu. Hive'yi kendisine başkent yaptı.

İlk yıllarda Türkmenlere karşı savaşlara girişti, Kalmukları dağıttı (1655). Komşuları olan Buhara Özbek hanlarının yurtlarına da birkaç akın yaparak yağma etti (1662). Aralıksız olarak 21 yıl hükümdarlık etti.

E. nin iki önemli eseri kalmıştır: 1659 da yazdığı *Şecere - i Terakime* ve 1663 yılında ölmesiyle yarım kalan, vasiyeti üzerine oğlu Enûşe tarafından tamamlanan *Şecere-i*

Türk. Şecere - i Terakime'yi Reşidüddin'in tarihinden aldığı Oğuznameyi Türkmenler arasında ele geçirdiği diğer 20 kadar Oğuzname rivayetleriyle karşılaştırarak tasnif etmiştir. Türk Dil Kurumu, bu eserin Çağatayca yazmasını faksimile olarak yayınlamıştır [1937]. Bu eserde, Reşidüddin'deki rivayetlere E. tarafından bazı notlar ilâve edildiği görülmektedir. Bu eserin eleştirmeli baskısı Rus Türkoloğu A. N. Kononov tarafından yayınlanmıştır (1958).

Şecere - i Türk ise, Moğol tarihi hakkında Avrupalılara bılgi veren ilk kaynak olmuştur. Eseri batıya ilk kez tanıtan, Poltava savaşından sonra Ruslar tarafından Sibir ya'ya sürülen İsveçli subay Tabbert (Strahlenberg, b. bk.) tir. *Şecere - i Türk,* Rusça, Almanca, İngilizce ve Fransızcaya çevrilmiştir.

Fransızca çevirmesi, La Haye'de 1726 da iki cilt olarak yayınlanmıştır.

Kitabın Türkçe aslı, Frähn'in bir önsözü ile Kazan'da yayınlanmıştır. Bu baskının ilk sayfasında Türkçe olarak «Uşal (yani uşbu, işbu) *Şecere - i Türk* kitabı 1824 te basılmıştır.» sözleri vardır.

Kazan baskısından Ahmet Vefik Paşa tarafından Osmanlıcaya çevrilerek «Tasvir - i Efkâr» gazetesinin 131. sayısından başlayarak tefrika edilmiş, sonra da eksik olarak basılmıştır (1864). Vefik Paşa *uşal* sözünü *evşal* olarak okuduğundan eserin başlığı *Evşal - i Şecere - i Türk* olmuştur.

Baron Desmaisons tarafından yayınlanan nüshadan Dr. Rıza Nur tarafından tekrar Türkçeye çevrilerek İstan bul'da yayınlanmıştır (1925).

Şecere - i Türk, Moğol hanedanı ve kabileleri tarihini belirten en iyi kaynaklardan biri olarak tanınmıştır. — İ. O.

EBÜ'L - HASAN, Ali b. Ebi Said Osman (ölm. 1352), kuzey Afrika'da hâkimiyet kuran Merinî ailesinin 10. hükümdarı. Zamanı Merinî hâkimiyetinin en parlak devrini meydana getirir. Bütün kuzey Afrika ve güney İspanya'yı hükmü altına toplamıştır. E. batıda Tlemsen'e hâkim olan Abdülva'dlere ve İspanya'da Castilla ve Portekiz krallarına karşı başarılı bir politika takip edebilmek için, doğu komşusu Mısır'a, yani Melik Nâsır Muhammed b. Kalavun'a ve güney komşusu Sudan hükümdarı Mensa Musa ve Mensa Süleyman'a özel bir dostluk göstermiş, böylece doğu ve güney yönlerinden devletini güven altına aldıktan sonra batıya yönelmiştir. Abdülva'dler Merinî ilerleyişini durdurmak için İspanyollarla anlaşmışlarsa da, Merinîler Tlemsen'i dostlarından tecrit ederek kuşatmayı başardılar. Tlemsen kuşatması uzun sürdüğünden bu kale civarında Mansure adı ile askerî bir üs meydana getiren E., 1337 de bu kaleyi ele geçirdikten sonra Endülüs üzerine giriştiği harekâtı da geliştirmişti. 1339 da oğlu Abdülmelik komutasında sevk ettiği bir ordu, İspanya'ya çıkarak 1309 da İspanyolların eline düşmüş olan Cebelitârık kalesini kurtardı. Fakat bu savaşta Abdülmelik şehit olunca, E. H. Ifrikiye kıyılarında meydana getirdiği donanma ile düşman üzerine yürüyerek Tarifa'da karaya çıktı. Kale İspanyolların elinde bulunduğundan ilk hamlede bu kaleyi kuşattı ise de, Castilla kralı XI. Alfonso ile Portekiz kralı IV. Affonso'nun birleşik orduları karşısında korkunç bir yenilgiye uğradı. Hafsî hükümdarı Ebû Yahya, eşi Fatma, amcazadesi Ayşe ile çocukları ve hareminden pek çok kadın bu savaşta esir düştükleri gibi, donanmasından da 600 parça gemi batırılmış ve Merinî devletinin pek çok ileri gelenleri denizde boğulmuşlardı. 1340 Tarifa bozgunu, Müslüman İspanya'yı Hristiyanların baskısından kurtarmak için girişilen son teşebbüs olmuştur.

Bu bozgundan sonra E. Ifrikiye üzerinde faaliyete geçti. Fakat bu bölgede Araplık daha yoğun bir durumda bulunduğundan giriştiği teşebbüslerden kesin bir sonuç alamadı. 1348 de Kayrevan civarında ağır bir yenilgiyle karşı karşıya kalınca, Merinîlerin Magrip'teki durumları sarsılmış oldu. Bu yenilgi iç politikada da huzursuzluğun ortaya çıkmasına yol açtı ve E., oğlu Ebü'l - İnân tarafından 1349 da tahttan uzaklaştırıldı. Üç yıl kadar böyle yaşadıktan sonra 1352 de öldü. Bk. MERİNÎLER.

E., kuzey Afrika ve İspanya'da Berberî gücüne dayanan yeni bir birlik kurma çabasında olan bir hükümdardı. Bu konuda Muvahhıdî imparatorluğunun mirasçısı olduğu kadar Hristiyanların reconquista faaliyetlerine karşı Müslümanların direncini de temsil etmekteydi. Tarifa yenilgisi İspanya'yı kurtarma çabasına son verdi ise de, E. Muvahhıdî birliğini kurabilmek için Abdülva'dler, Hafsîler ve Arap boyları ile sonuna kadar mücadele etmekten geri kalmamıştır. Onun politik hayatı yanında saltanatı süresince bilim ve sanat çalışmalarına da yer verdiği, ülkesinin onarılmasında ciddî tedbirler aldığı bilinmektedir. Zamanında kuzey Afrika'da onarım çalışmaları hızlanmış, camiler, köprüler, hanlar, medreseler meydana getirilmiştir. Sanatkâr bir hükümdar olan E., bizzat yazmış olduğu bir Kuran'ı Mekke'ye armağan olarak göndermiştir. — İ. P.

EBÜ'L - HASAN EL İMAM; bk ZEYNÜ'L ABİDİN.

EBÜ'L - HAYR (1412 - 1468), Özbek hanı. Cuçi'nin en küçük oğlu Şiban soyundandır.

17 yaşında iken Tura (Sibirya) da han ilân edilmiştir. Aynı soydan gelen başka hanları yenerek Kıpçak ülkesini buyruğu altına almış, sonra Harezm'i yağma etmiştir (1430).

Komşulariyle yaptığı savaşlarda daha da güçlenerek Sultan Şahruh'un ölümünden önce (1447) Sir - Derya nehri üzerinde Sığnak Arkuk, Suzak, Akkurgan ve Özkent kalelerini buyruğu altına aldı ve sağlam bir devlet kurdu. Sığnak'ı başkent yaptı.

Ebu Said ile anlaşarak Semerkand'de egemen olan Abdullah'la savaştı. Abdullah'ın ölümüyle sonuçlanan savaşta Ebu Said Semerkand'e hükümdar oldu.

Uluğ Beyin kızı Râbia Sultan Begüm ile evlenen E., bu bölgedeki karışıklıklarda bir denge unsuru olmağa çalışmıştır.

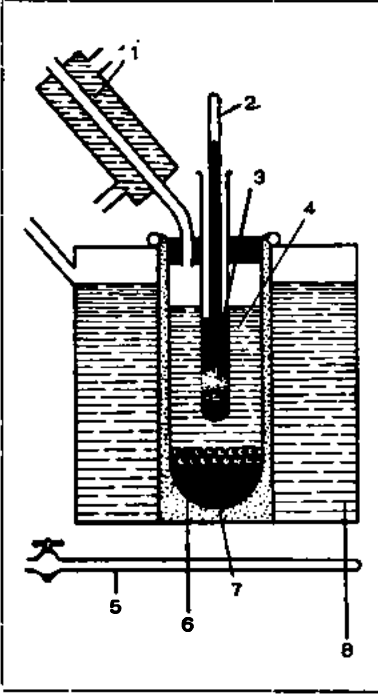
1457 yılında Kalmuklar, Özbekleri ağır bir yenilgiye uğrattılar. E., Sığnak'a kaçmak zorunda kaldı. Sir - Derya'ya kadar bütün ülkesi yağma ve tahribe uğradı.

E. tarafından kurulan devlet, torunu Muhammed Şeybanî çağında büyük bir gelişme sağlamıştır. — İ. O.

EBÜLİYOSKOP veya EBÜLİOMETRE (Fr. Ébullioscope veya Ébulliomètre; Lat. *ebullire* = kaynamak, Yun. *skopein* = incelemek, *metron* = ölçü) [Fizik], maddelerin kaynama ısı derecelerini tayine yarayan bir aygıt. E. adını taşıyan başlıca aygıtlar, pratikte, bir alkol ve su karışımının ne kadar alkol ihtiva ettiğini bulmak için kullanılır, yani dansimetre (densimètre) lerin verdiği bilgileri kontrol etmeğe yarar veya doğrudan doğruya dansimetrelerin yerini tutar. Bundan başka, Raoult kanunlarının tatbiki yolu ile molekül kitlelerinin tespiti için de kullanılır (resim için bk. EBÜLİYOSKOPİ).

EBÜLİYOSKOPİ (Fr. Ébullioscopie veya Ébulliométrie), çözelti durumunda bulunan katı maddelerin kaynama noktası yükselişinin gözlenmesi. Çözelti durumunda bulunan katı maddelerin molekül ağırlıkları, kaynama noktası yükselişinin veya donma noktası alçalışının ölçülmesi ile bulunur. Kaynama noktası yükselişinin gözlenmesine E., donma noktası alçalışının gözlenmesine kriyoskopi (b. bk.) denir.

Belirli bir çözeltinin moler kaynama noktası yükselişi veya donma noktası alçalışı bilinirse, çözeltinin kaynama noktası yükselişinden veya donma noktası alçalışından Δt elde edilir ki bu da bir maddenin S gramının L gram çözende çözülmesi sonucunda gözlenir. Bu durumda aşağıdaki Raoult - Van't Hoff kanunu uygulanır: *Belirli bir maddenin meydana getirdiği kaynama noktası yükselişi (donma noktası alçalışı) derişme ile doğru oranlı ve molekül ağırlığı ile ters oranlıdır.*

EBÜLİYOSKOP
1. Soğutkan, 2. Termometre, 3. Civa, 4. Çözelti, 5. Isıtma, 6. Cam bilyeleri, 7. Civa, 8. Kaynama halinde olan çözeni ihtiva eden halka şeklindeki dış kap

Δt kaynama noktası yükselişini (donma noktası alçalışını), M çözülmüş maddenin molekül ağırlığını, S maddenin gram olarak niceliğini ve L bu maddenin çözüldüğü çözenin gram olarak niceliğini ve E. bir değişmezi gösterecek olursa, aşağıdaki bağıntı yürürlüğe girer:

$$\Delta t \quad \frac{E.\ 1\,000.\ S}{M.\ L.}$$

$\frac{S}{M} = 1$ ve $L = 1\ 000$ olarak kabul edilirse, $\Delta t = E$ olur. Şu halde E, maddenin 1 molünün 1 000 gr çözende çözülmesinde gözlenen kaynama noktası yükselişini (donma noktası alçalışını) açıklar. Denklemdeki bu E. değişmezine çözülmüş maddenin moler kaynama noktası yükselişi (donma noktasının alçalışı) denir. Bu değişmez, çözülmüş maddenin türüne bağlı değildir. Buna karşılık, çözenin türüne bağlıdır. Moler kaynama noktası yükselişi (donma noktası alçalışı) türlü çözenler için aşağıda gösterilmiştir:

	Su	Benzol	Derişik asetik asit (Buz sirkesi)	Karbon tetraklorür
E. kay. nok.	0,52°	2.58°	3,1°	4.8°
E. don nok.	1,86°	5,12°	3,9°	29,8°

Türlü maddelerin ekimoler nicelikleri aynı kaynama noktası yükselişini (donma noktası alçalışını) gösterir. Şekilde kaynama noktası yükselisini ölçmeye yarayan bir ebüliyoskop aygıtı görülmektedir. Ölçmeden önce S kapağının yerine duyarlı bir termometre konur. İç kapta bulunan ve kaynama noktası ölçülecek olan çözelti, ısıtılan dış kaptaki çözenin yoğuşan buharları ile ısıtılır. Çözeltiden çıkan buharlar sağdaki soğutkanda yoğuşur. Soğutkanın şekilde görülen durumunda yoğuşan sıvı yeniden çözeltiye akar. Çünkü dış kaba akış soğutkanın aşağıki ucu ile kapanmış olur. Soğutkan biraz yukarıya kaldırılırsa, yoğuşan buhar dış kaba akar. Kaynama noktasının ölçülmesinden sonra iç kap 90 derece kadar döndürülür, böylelikle çözenin buharları kaynama kabının boğazındaki oluktan soğutkana gider ve bu yolla çözeltiyi daha fazla seyreltmez.

Donma noktası çözülmüş maddeler tarafından daha çok etkilendiğinden genel olarak molekül ağırlıklarının bulunması için kriyoskopi, E. ye tercih edılir.

EBÜ'L - KASIM, Hazret - i Peygamberin künyesi. Baba ve annelerin, çocuklarının adlariyle adlandırılmaları Samî kavimlerde, özellikle Araplarda yaygın olmakla (bk. LAKAB ve KÜNYE) Hazret - i Muhammed de bu geleneğe uygun olarak, ilk erkek çocuğu olan Kasım'ın adiyle adlandırılmıştır. Onun çocuklarının sayısı üzerinde bir kesinlik olmamakla beraber, söylentilere göre 6 - 12 arasında değişen çocuklarından üçü erkekti (bk. MUHAMMED). Maria'dan doğan İbrahim hariç, diğer iki oğlu Kasım ve Abdullah da kızları gibi Hazret - i Hatice'den dünyaya gelmişlerdir. Abdullah, peygamber oluşundan sonra doğduğu için Tahir ve Tayyip adlarını da taşır. İlk oğlu olan ve Peygambere adını veren Kasım ise, küçük yaşta ölmüştür.

EBÜ'L - KASIM HALEF b. ABBAS ZEHRAVÎ: bk. ZEHRAVÎ.

EBÜ'L - LEYS ES - SEMERKANDÎ, Ebü'l - Leys Nasr b. Muhammed es - Semerkandî (ölm. 983), Horasan'da yetişen tanınmış Hanefî fakih ve müfessirlerinden biri. Semerkand'de doğmuş, orada ölmüştür. Ölüm tarihinde 373 383 H. yılları arasında 10 yıllık bir ihtilâf vardır. Zamanında büyük bir ün yapmış ve İmâmü'l hedâ sanını almıştır. Hanefî fıkhı ve kelâm üzerindeki eserleri zamanımıza kadar gelmiştir. Bunlar arasında *Bustanü'l-ârifîn*, *Tenbihü'l - gafılîn*, *Tefsir*, *Hasrü'l - mesâil fi'l - füru*, *Şerhu Câmi'u's - sagir*, *Uyûnü'l - mesâil*, *Mebsût fi-l - fürû*, *Muhtelefü'r - rivâye fi mesâili'l - hilâf*, *Mukaddime fi'l - fıkh*, *en - Nevâdirü'l - fıkh*, *Hizânetü'l fıkh* ve *en - Nevâzil* önemlidir. E. e atfedilen ilmihal kitabının ona ait olmadığı anlaşılmıştır.

EBÜ'L - MAÂLİ - NİZAMÜ'L - MÜLK MUİNEDDİN NASRULLAH MÜNŞİ, Gaznelilerin 13. hükümdarı Behram Şah (1128 - 1149) gününde divan kâtipliği yapmıştır.

Gazne'de doğmuş ve orada yetişmiştir. Bahram Şah'ın emri ile İbn - i Mukaffa'nın *Kelile ve Dimne* adlı eserini Farsça nesir diliyle yeniden yazmıştır. İlk kez Sasanîler çağında Farsçaya çevrilen bu eser, İslâm çağında İbn - i Mukaffa tarafından Arapçaya aktarılmıştı. Rûdegî, İbn - i Mukaffa çevirmesini manzum olarak Farsçaya aktardı.

Behram Şahın E. ye *Kelile ve Dimne*'yi nesir diliyle tekrar yazdırması İslâm dünyasında bu eserin daha da etkili olmasını sağladı.

E. nin bu çevirmesi basit bir çevirme değildir. Anla-

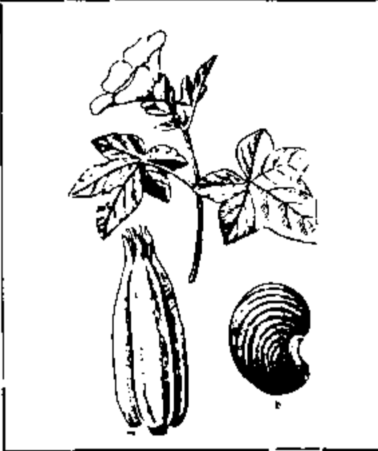
tım ve sanat yönünden Farsçanın en olgun eserlerinden biridir. Klasik doğu edebiyatının bütün geleneklerini bu eserde bulmak mümkündür.

Sanatlı bir dille yazılmış olan bu eseri, Hüseyin Baykara'nın emirlerinden Emir Ahmet Süheyli adına, Molla Hüseyin Kâşifi sade Farsça ile yeniden kaleme almıştır. *Envar-i Süheyli* adını verdiği bu eser, geniş halk topluluklarınca da benimsenmiştir. Türklerden Ali b. Salih Rûmı bu eseri Türkçeye çevirmiştir. E. nin *Kelile ve Dimne* adlı eseri Muçteba Minovî tarafından düzeltmeler ve açıklamalarla birlikte yayınlanmıştır [1964]. — İ. O.

EBÛL-MEHASİN b. TEGRİBERDİ: bk. TANGRIBERDİ.

EBÜ'L-MEYMÛN, el Hâfız li dini'llah Abdül mecid b. Ebi'l Kasım Muhammed b. Müstansır b. Tâhir (1130-1149), Mısır'da Fatımî halıfeliğinde 11. halife. el-Âmir'in 1130 da bir İsmailî fedaisi tarafından öldürülmesi üzerine el-Efdal'in çocuklarından birinin yardımiyle ve «beklenen adam» adiyle okunan hutbeden sonra, kısa bir saltanat aralığının arkasından halife oldu. el-Hâfız, öldürülen halifenin amcaoğlu olmakla Fatımî soyundaki evlâtlık sırası da onunla birlikte bozulmuş oldu. el-Hâfız, değerli veziri Yânis'i zehirlemekle çok yanlış bir iş yapmış oldu. Ondan sonra hükümeti bir süre tek başına yürütme çabasına düştü. Ancak, güçsüz bir insan olması büyük hoşnutsuzlukların doğmasına ve askerî ayaklanmaların patlak vermesine yol açtı. Bu durum, Fatımî halıfeliği için sonun başlangıcı demek oluyordu. Öldüğü zaman, Fatımî devleti maddî olduğu kadar manevî otoritesini de kaybetmiş bulunuyordu.

EBÜLMİSK (Lat. *Abelmoschus* <Ar. *abü'l-müsk* = misk babası), Ebegümecigiller (Malvaceae) den Asya'nın ve Afrika'nın tropıkal bölgelerinde yetişen bir bitki cinsi. Kaba ot veya çalı şeklinde olan bu bitkinin yaprakları iri ve yuvarıak uçlu, çiçekleri genel olarak sarı, çiçek çanağı da zar şeklindedir. 15 kadar türü vardır. Bunlardan *A esculentus*, ebü'l-misk iplığı denen ipliği veren, ayrıca sebze olarak da yenen bir bamya (Fr., Alm. Gombo, İng. okra) çeşididir. Asya'nın tropikal bölgelerinde ve İndonezya'da yetişen *A. moschatus* (veya *Hibiscus abelmoschus*) türü, Avrupa'da misk ebegümeci adiyle de tanınır. Bunun misk kokan tohumları tütsülük olarak kullanılır. Ayrıca bundan ıtriyatta kullanılan bir çeşit yağ da çıkarılır, özel bir koku vermek için kahveye de katılır.

EBÜLMİSK
(Abelmoschus moschatus): a. Meyve, b. Tohum

EBÜ'L-MUZAFFER, Enûşe Muhammed Bahadır Han (1663-1687), Türk devlet adamı ve tarihcisi. Ebü'l-gazi Bahadır Han'ın oğludur. *Şecere-i Türk*'te verilen bilgiye göre, Ebü'l-gazi Bahadır Hanın Buhara hanı Abdülaziz Hanla yaptıkları son savaşlarına, oğlu Enûşe de katılmıştı. Kendilerinden kat kat üstün düşmana karşı savaşmış, yiğitliği ve askeri yönetmedeki başarısiyle, Abdülaziz Hanı savaş meydanından kaçmak zorunda bırakmıştı

Ebü'l-gazi Bahadır Han, oğlunun bu savaştaki başarılarını övdü, onun şerefine büyük bir ziyafet verdi. Oğluna tuğ ve asker vererek bin at armağan etti.

1663 te Ebü'l-gazi Bahadır Hanın ölümü üzerine yerine Enûşe hükümdar oldu Babası, *Şecere-i Türk* adlı eserinin tamamlanmasını oğluna vasiyet etmişti. Oğlu Enûşe Han bu vasıyeti yerine getirerek eseri tamamlattı.

E. in hanlığı Harezm'in gerileme çağına rastlar. Türk emirleri arasındaki sürekli savaslar, Rusların entrikaları bu çağın belli başlı olayları arasındadır. Enûşe Han. Harezm halkının bilgisizliğinden acı acı şikayet etmiştir.

EBÜ'L-VEFÂ, Muhammed b. Muhammed b. Yahya b. İsmail el-Buzcânî (940-997 veya 998), İslâm matematikçisi. Herat ile Nişabur arasında Buzcân'da doğmuş, Bağdad'da ölmüştür. İran asıllı olması muhtemeldir. Matematiği amcası Ebû Amr el-Mugâzilî'den, geometriyi ise dayısı Ebû Abdullah Muhammed b. Anbese'den öğrenmiştir. 959 da Bağdad'a giderek oraya yerleşti ve çalışmaları ile kendisini tanıttı. Şerefü'd-devle'nin 988 de sarayının bahçesinde yaptırmış olduğu rasathanede yapılan ilk rasada katılan kurul üyeleri arasında E. da bulunmakta idi. En önemli eserlerinden biri, *Kitabu fi-mâ yahtacu ileyhi'l-küttâb ve'l-ummâl min ilmi'l-hisab* 7 bölüm üzerine tertıp edılmiştir. İbnü'l-Kıftî bu esere *Kitabü'l-menâzil fi'l-hisab* adını vermıştir. Bundan baska, *Kitabu tefsiri'l-Harezmî fi'l-cebr ve'l-mukabele*, *Tefsir-i kitabu Diofantos* (*Diophantos*) *fi'l-cebr*, *Tefsir-i kitabu Hipparhos* (*Hipparkhos*) *fi'l-cebr* adlı eserleri vardır. Bu eserin, kimin kitabının tefsiri olduğunda bir kesinlik yoktur. Bunun *Kitabu ileli berâhini'l hendese* adiyle tanındığı da bilinmektedir.

E., Eukleides ve Sisamlı Aristarkhos'un eserlerine de şerhler yazmış ve onların verdikleri bilgileri tashih etmiştir. E. nın en büyük özelliği trigonometri bilımine yaptığı hizmetlerde görülür. Onun Hint modellerine dayanarak yaptığı geometrik çizimlerin değerleri ise pek yüksektir. E. Orta Çağ matematikçileri arasında önemli bir yer tutmaktadır. — İ. P.

EBÜRNASYON (Fr. Éburnation, Lat. *ebur* = fil dişi) [Tıp], kemiğin fıl dişini andıran bir kütle haline dönüşmesi. Kemik yangısı (*osteitis*) nda, sert toprak tuzları toplanması şeklinde meydana gelen bu dönüşüme kemik sertleşmesi (*osteosklerosis*) de denilir.

EBÜSSAADAT İBN'ÜŞ-ŞECERÎ (Şerif Hibetullah b Alı): bk. İBN'ÜŞ-ŞECERÎ.

EBÜ'Ş-ŞEVK, Hüsâmü'd-devle Fâris b. Ebi'l-Feth (ölm. 1045), Selçuklular devrinde Hılvan yöresinde yaşayan Kürt boylarından birinin beyi. Oğuz boylarının Ön Asya'ya girmesi sonunda bölgede çıkan karışıklıkta rol alan yerli beylerden biri olan E. Ş., babasının ölümü üzerine kendi boyunun beyliğini eline geçirmişse de, uzun bir süre bu beylik dolayısiyle kardeşi Mühelhel ve öteki Kürt beyleriyle mücadele etmek zorunda kalmıştı. Nihayet Selçuklu komutanı İnal Bev'in baskısı altında boyun eğmek ve kardeşiyle barış yapmak zorunda kaldı. Ölümünden sonra yerine kardeşi geçti.

EBÜ'Z-ZEHEB MEHMED BEY (ölm. 1775), Mısır'da yönetimi eline geçiren Çerkez beylerinden biri. Şeyhü'l beled Ali Beyin vetiştirmelerinden biri olup, onun güvenini kazanarak önce hazinedarı, bir süre sonra da seraskeri olmuştu. İkisi arasındaki bu yakın ilişkinin sonunda ise Ali Beyin kızı ile evlenmek suretiyle daha da sıkı bir bağ meydana gelmişti. 1768 de Rakım Mehmet Paşanın valiliği sırasında eski şeyhü'l-beled Keşkeş Hüseyin Beyle Ali Bey arasında baş gösteren mücadelede Ali Beyin seraskeri olarak Dimyat üzerine yürümüş ve yanında bulunan Boşnak Ahmet Beyle Eyüp Beyin vardımları sonunda Keşkeş Hüseyin Beyi yenilgiye uğratarak onun Mısır'dan çekilmesini sağlamıştı. Ancak Rakım Mehmet Paşa boşalan şeyhü'l-beledlik makamına Ali Beyi getirmeyip Halil Beyi tayin edince, Şarkive yöresine çekilerek ayaklanan Ali Beyin yanına gelen E. M. B., Yenbu iskelesinin işgalinde ve Hicaz şerifliğine Emir Abdullah'ın tayininde faydalı hizmetlerde bulundu. Bir süre sonra Ali Beyin Hamam şeyhi vasıtasiyle İstanbul'da saraya tesir etmesi ve bunun bir sonucu olarak da Mısır şeyhü'l beledliğine getirilmesi üzerine Kahire'ye geldi. 1771 de Şam valisi Osman Paşanın Gazze halkına yaptığı zulümden doğan kargaşalıkta Şam halkının Ali Beyden yardım isteğinde bulunması üzerine serasker olarak Mısır kuvvetleriyle Şam'a girdi. Buraya bir dizdar, kadı ve müfti tayin ederek geri döndü. Onun bu başarıları Ali Bey'de Mısır'ın bağımsızlığını sağlama emellerini uyandırmıştı. Osmanlı imparatorluğunun Rusya ile harp halinde bulunuşu ve Akdeniz'e gelen Rus donanmasının faaliyetleri ve özellikle kont Orlov'un teklifleri Ali Beyde bu ümidi kuvvetlendirmekte idi. Bu düşüncelere karşı olan E. M. B. Şam'ı ele geçirmişken geri dönünce Ali Beyle arası açıldı. Ali Bey onu hıyanetle suçlarken, o da efendisi ve kayınpederini padişaha sadakatsizlikle itham etmekte idi. Başarıları ile Mısır birliklerini eli altında tutan E. M. B., bu durum karşısında Ali Beyi görevinden uzaklaştırarak Mısır'dan kovdu ve şeyhü'l-beledlik görevini üzerine aldı.

Osmanlı hükümeti bu değişikliği kabul etmek zorunda kaldı. Yafa'ya çekilen Ali Bey, E. M B. in hasımlarından Tahir Ömerle anlaşarak Kahire üzerine yürüdü. E. M. B. ise Ezher ulemasından ve dört mezhep müftilerinden aldığı fetva ile düşmanlarını karşıladı. Sâlihiye'de yapılan çarpışmada E. M. B. büyük bir zafer kazandı. Ali Bey aldığı yaraların etkisi ile öldü. Bundan sonra Mısır'da Tahir Ömer'in oğlu Ali'ye karşı harekete girişti. Bu konuda Tahir Ömer'i de cezalandırmak müsaadesini Babıali'den almış bulunuyordu. E. M B. böylece bir Osmanlı serdarı olarak Yafa üzerine yürüdü. Bu kaleyi barutla havaya uçurarak aldı Tahir Ömer Akkâ'ya çekilmiş bulunuyordu. E. M. B. bundan sonra Akkâ üzerine harekete geçti ise de, az sonra düşmanları tarafından zehirletilmek suretiyle öldürüldü Mısır'daki görevini onun yetiştirmelerinden olan İbrahim ve Murat beyler aldılar.

E. M. B., Osmanlı imparatorluğunun XVIII. yüz yılda düşmüş olduğu büyük zaaf içinde parlayan yüzlerce mütegallibeden biri olup, paraya karşı duyduğu büyük ihtirastan dolayı Ebü'z Zehep (para babası) saniyle ün yapmıştır. — İ. P.

EBÜZZİYA TEVFİK (1848 1913), Türk yazarı, gazetecisi, basımcısı ve yayımcısı. İstanbul'da doğmuş ve orada ölmüştür Asıl adı Tevfik olup Ebüzziya'yı sürgünde bulunduğu sırada yayınladığı yazılarında takma ad olarak kullanmış, sonra da hiç bırakmayıp ikisini bir arada kullanmıştır. Babası Konya Koçhisarı ileri gelenlerinden, Vakıflar idaresinde görevli Kâmil Efendi. E T. doğmadan önce İstanbul'a gelipyerleşmişti.

EBÜZZİYA TEVFİK

E. T. düzenli bir öğrenim görmemiş, özel öğretmenlerden ders alarak ve çalıştığı devlet kurumlarında eline geçen fırsatlardan yararlanarak kendi kendisini yetiştirmiş, bu arada Fransızca da öğrenmiştir. Özellikle, 1865 yılında Namık Kemal'le tanışıp «Tasvir-i Efkâr» gazetesi yazarları arasına katıldıktan sonra içine girdiği çevre, Batıyı tanımasını, edebî ve ansiklopedik bilgilerini genişletmesini sağlamıştır.

Çeşitli devlet kurumlarında yazı işleriyle ilgili görevlerden sonra, E. T. 1868 yılında Şûrâ yı Devlet (Danıştay) te mümeyyiz (üye) liğe getirilmiş, 1872 yılına kadar bu görevde kalmıştır.

E. T. bir yandan da çeşitli yerlerde gazeteciliğe devam etmiştir. «Ceride-i havadis», «Tasvir i Efkâr»dan başka, 1869 yılından başlayarak «Terakkî», 1872 den başlayarak da, Namık Kemal'in çıkardığı «İbret» gazetesinde birçok önemli yazılar yayınlamıştır. 1872 yılında ise, devlet görevinden çekilip kendisini tamamiyle gazeteciliğe vermiş, bu alandaki çalışmalarını ölümüne kadar sürdürmüştür. Şinasi'nin ölümü üzerine satılığa çıkarılan Tasvir-i Efkâr basımevi, Genç Osmanlılar (b.bk.) ı destekleyen Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa tarafından alınıp E. T. ile arkadaşlarına bağışlandıktan sonra ve arkadaşlarının haklarını kendisine bırakmalarından sonra, E. T. basımcılık alanına girmiş, böylece hayatının sonuna kadar yazarlık, gazetecilik, basımcılık ve yayımcılığı bir arada yürütmüştür. «İbret» in hükümetçe bir süre kapatılması üzerine, E. T. 1872 yılı sonlarında, «Hadîka», bu kapatılınca da, 1873 başlarında «Sıraç» adlı gazeteleri yayınlamaya başlamıştır.

E. T., o yıllarda gelişmekte olan ve Namık Kemal'in önderlik ettiği oyun yazma akımına da katılmış ve 1872 yılında yayınladığı *Ecel-i kaza* adlı eserini 1873 ocağında Gedik Paşa Tiyatrosunda oynatmıştır Vekillerle ileri gelenlerin de bulunduğu, alkışlarla karşılanan oyun için izin alınmadığı gerekçesiyle hükümetçe kovuşturma yapılmıştır. 1 nisan 1873 te başlayarak üç gece oynanan Namık Kemal'in *Vatan yahut Silistre* adlı eserinin doğurduğu olaylar yüzünden sürülenler arasında E. T. de Rodos adasına gönderilmiştir. Üç yılı aşkın bir süre kaldığı bu yerde E. T., edebiyatımızın, Sinan Paşa (b. bk.) dan başlayıp Namık Kemal'de biten süresi içinden seçtiği nesirlerini toplayan *Nümune-i edebiyat-ı Osmaniye* adlı antolojiyi düzenlemiştir.

Tahttan indirilen Abdülaziz'in yerine geçen V. Murad'ın bağışlamasiyle İstanbul'a dönen E. T., basımevinin başına geçmiş ve yayım çalışmalarına hız vermiştir. Bunlar arasında 1880 yılında yayınlamaya başladığı ve Tanzimat sanatçılarının yayın organı niteliğini kazandırdığı «Mecmua-i Ebüzziya»yı 53 sayıya kadar çıkarmış, 1888 yılında sansürün sıkılaşması yüzünden kapattığı dergiyi 1896 yılından Konya'ya sürüldüğü 1900 yılına kadar 40 sayı

daha yayınlamıştır. Bu dergi, başta Namık Kemal, o dönemin en değerli sanatçılarının yazılarına yer vermiş olması yanında, baskı değeri yönünden de basım tarihimizde önemli bir yer tutmuştur. Bunun, yine 1880 yılından başlayarak önce *Rebi i Marifet*, sonra *Nelsal - i Marifet* (1889 dan başlayarak) ve daha sonra da *Takvim-i Ebüzziya* (1894 ten sonra) adlariyle yayınladığı takvim yıllıkları, baskı sanatı ve taşıdıkları bilgiler yönünden o dönemin çok ilerisinde bir tutumu yansıtmışlardır. Ayrıca, bu yıllıkların altıncısı ile sekizincisi, bizde Müteferrika basımevinde basılan *Tarih - i Hind - i Garbî* adlı eserden sonra, renkli baskının en eski örnekleri olmuşlardır. E. T. in basım konusundaki başarısı, yayınlarının, Leipzig'deki Internationale Graphische Muster Austausch kurumunun yayınladığı kitap albümlerine, 1891 yılından başlayarak uzun yıllar Orta Doğu ülkelerinden tek yayınevi olarak girmesini sağlamıştır. E. T. 1882 yılında Doğunun ve Batının tanınmış kişilerinin biyografyalarını veren *Kitaphane - i Meşahir* dizisine başlamış, Batıdaki eserlerden faydalandığı bu dizide başta İbn - i Sina, Aisopos, Nef'i, Napoléon, Gütenberg, Buffon olmak üzere, yüzü aşkın büyük adamın hayatını yazıp yayınlamıştır.

E. T., 1886 yılında *Kitaphane - i Ebüzziya* dizisine başlamış, bu dizide, 1900 yılında Konya'ya sürgüne gönderilişine kadar, başta Namık Kemal olmak üzere, Şinasi, Ziya Paşa, Recaizade Ekrem, Muallim Naci, Ahmet Rasim gibi yenilerin başlıca eserleriyle eskilerden Sinan Paşa'nın *Tazarruat*'ını, Şeyh Galib'in *Hüsnü Aşk*'ını ve başka sanatçılardan yüzü aşkın eseri basıp yayınlamıştır.

E. T. 1892 de İstanbul Sanayi Mektebi (Sanat Okulu) ne müdür, 1894 te Şura - yı Devlet Bidayet Mahkemesi (Danıştay Birinci Derece Mahkemesi) ne üye olmuş, 1900 yılında ise, hiçten bir sebeple Konya'ya sürülmüştür. 1908 de İkinci Meşrutiyetin ilânı ile İstanbul'a dönmüş. Antalya'dan milletvekili seçilmiştir. Bu arada, «Mecmua - i Ebüzziya» yı yeniden yayınlamaya başlamış, öte yandan 1909 yılında Şinasi'nin «Tasvir - i Efkâr» adlı gazetesini, başına «Yeni» kelimesini ekleyerek kendisinin hür düşünceli ve ılımlı ilerici diye nitelediği bir görüşle yeniden çıkarmıştır. Bu gazetede yayınladığı birçok önemli yazı yanında, önce *Yeni Osmanlıların sebeb - i zuhuru* başlığıyle başladığı eserini *Yeni Osmanlılar tarihi* adiyle tefrika etmiştir. E. T. 27 ocak 1913 günü ölmüş, Bakırköy mezarlığına gömülmüştür.

Tiyatro, hatıra, edebiyat tarihi gibi çeşitli türlerde eser vermiş olan E. T. in yazar olarak değeri, daha çok dil konusundaki tutumu, yeni edebiyatı tanıtıp benimsetmek yolundaki çabaları ve halkın aydınlatılması amaciyle hazırladığı ansiklopedik eserlerden gelir. Gerçekten, yaşadığı yıllara göre sade ve pürüzsüz Türkçesi kadar, biçimden çok öze değer veren bir tutumla hazırladığı *Nümune - i edebiyat - ı Osmaniye* adlı antolojisi, sanat hayatımızda etkili olmuştur. Öte yandan yayınladığı *Kitaphane - i Meşahir* dizisine giren ansiklopedik eserler ve takvim yıllıkları ile halkın olduğu kadar aydınların da bilgilerini genişletmesini sağlamıştır. Ayrıca, E. T. in, başta Namık Kemal'in hemen hemen bütün eserleri olmak üzere, Tanzimat döneminin ileri gelen yazarlarının başlıca eserlerini en güç şartlar altında ve fakat en ileri bir baskı tekniğiyle basıp yayınlaması, en önemli hizmetlerinden biri olmuştur. Bugün için bile beğenilecek ölçüde bir baskı tekniğiyle basıp yayınladığı eserlerle Türk basın tarihinde önemli bir yer kazanmıştır.

E. T., Türk tarihinin önemli bir döneminde Şinasi, Namık Kemal gibi en ileri gelen sanatçılar ve devlet adamlariyle kurduğu ilişkiler ve bu konuda yayınladığı hatıralarla da önemli bir rol ovnamıştır. Özellikle, vasiyetini yerine getirmek için II. Abdülhamit'ten izin alarak Bolayır'a gömülmesini sağladığı Namık Kemal'le olan yakın ve sürekli arkadaşlığı, bu büyük adamın hayatına ışık tutacak bilgiler vermesini sağlamıştır.

Çıkardığı birçok gazete, Türk gazeteciliğinde önemli bir yer tutmuş, özellikle ölümünden sonra oğullarınca yayınlanan «Tasvir - i Efkâr», Türk basın tarihinde seçkin bir yer kazanmıştır. Başlıca eserleri: *Nümune i edebiyat - ı Osmaniye* [1876]; son baskısı 1913 yılında olmak üzere beş kere daha basılmıştır; *Lûgat - i Ebüzziya* [1. cilt, 1889]; tamamı 25 000 kelime ile 2 500 resmi kapsayacak olan bu sözlüğün öteki ciltleri basılmamıştır. *Kemal Beyin tercüme -i hali* [1908] adlı eser, Namık Kemal'in özel hayatının bazı yönlerini aydınlatır. *Yeni Osmanlıların sebebi - i zuhuru* daha sonra *Yeni Osmanlılar tarihi* adiyle tefrika edilmeye devam edilmiştir. Basılmamış, ölümüyle yarıda kalmıştır. — A. S.

E. C. A., İngilizce Economic Cooperation Administration (İktisadî İş Birliği İdaresi) adının kısaltması. 1948 de kurulup 1951 e kadar çalışmalarına devam etmiş olan E. C. A. ın görevi, Marshall Planı kredilerinin Avrupa İktisadî İş Birliği Teşkilâtı içinde dağıtımını sağlamak ve devletlerle özel anlaşmalar yapmaktı. Merkezi Washington'da idi.

ECA, İngilizce Economic Commission for Africa (Afrika İktisadî Komisyonu) adının kısaltması. Birleşmiş Milletlerin, 1958 nisanında Addis Abeba'da kurulmuş olan dördüncü iktisadî komisyonu.

ECAFE, İngilizce Economie Commission for Asia and Far East (Asya ve Uzak Doğu İktisadî Komisyonu) adının kısaltması.

ÉCARPIÈRE veya ESCARPIÈRE, L' [*lekarpiēr*], Fransa'da, Loire - Atlantique departmanının Nantes arondismanında, Gétigné komününe bağlı küçük bir bucak. Clisson'un güneydoğusundadır. Yılda 350 000 ton maden filizi işleyen bir uranyum kimya fabrikası vardır.

ÉCART (Balet): bk. ÉCART, GRAND.

ECART, GRAND [*grãdekar*], koreografi sanatında, bacaklar tam açık vazivette yere oturmaktan ibaret bir dans figürü. Müzikhol dans numaralarında çok kullanılan bu figür, akademik dans derslerinde öğrencilere sık sık yaptırılır.

ECART EN L'AIR [*ekart ã ler*]: bk. PAS CISEAUX.

ÉCARTÉ [*ekarte*] (Balet), gövde gibi kol ve bacakların da seyirciye verev bir düzlem içinde bulunduğu duruş. Bacaklardan seyirciye yakın olanı yerde veya havada olabilir. Destek bacağın parmak ucu sahnenin ön köşelerinden birine yönelirse *écarté en avant* (öne écarté), arka köşelerden birine yönelirse *écarté en arrière* (arkaya écarté) denir.

ÉCARTÈLEMENT [*ekartelmã*], (Fr. = dörde bölerek parçalama, paralama), suçlulara çok eski çağlardan beri uygulanmış olan bir ceza. Bu cezaya çarpılan suçlunun kol ve bacakları, dört ata bağlanır; atlar dört ayrı yöne

Écartèlement (Ravaillac'ın idamı)

doğru sürülerek suçlu paralanırdı. E. cezası Fransa'da krallık devrinde çok seyrek olarak ve sadece kralı veya kral soyundan olan kimseleri öldürmeğe kalkışanlara uygulanmıştır. Bu cezaya son uğrayanlar Ravaillac ile Damien'dir.

ECBASIOS, mitolojide Apollo'nun lakabı.

ECCARD [*ekart*], **Johannes** (1553 - 1611), Alman asıllı kilise bestecisi. Mühlhausen (Thüringen) da doğmuş. Berlin'de ölmüştür. E., München'da Orlando di Lasso'nun öğrencisi olmuş, 1578 de Augsburg'ta Jakob Fugger'in hizmetinde orgçuluk etmiştir. 1580 de Königsberg ve 1608 den itibaren de Berlin saraylarında orkestra şefliği yapmıştır. E., dinî şarkılarında motet ve Lied öğelerini uzlaştırmıştır. Dindışı Lied'leri de anılmağa değer.

ECCE HOMO [*ekke homo*], Pilatus'un sözlerinden esinlenerek İsa'yı başında dikenden bir çelenk ile gösteren tasvirlere verilen ad. Tiziano'nun eseri, bu konuda yapılmış resimlerin en tanınmışlarından biridir. 1543 te tamamlanmış olan bu resim, Viyana sanat müzesindedir. Resimde, vücudundan kanlar akan ve başına dikenlerden yapılmış bir çelenk geçirilmiş olan İsa, askerler arasında saraydan çıkarılıp merdivenlerden sürüklenirken gösterilmektedir. Aşağıda halk ve askerlerden meydana gelmiş alaycı bir kalabalık yer almıştır.

ECCE HOMO

ECCEITAS [*ekkeitas*] veya **HAECCEITAS,** skolastik felsefede kullanılan bir deyim. Duns Scotus'a göre, kişinin bir başkası değil, kendisi olmasını gerektiren şey.

ECCHELENSIS [*ekkelensis*] **veya ECHELENSIS** [*ekelensis*], **Abraham** (aş yu. 1600 1664), Maruni bilgini, Suriye'de doğmuş, Roma'da ölmüştür. Roma'da okumuş, aynı şehirde Arapça ve Süryanca profesörlüğü yapmıştır. Daha sonra XIII. Louis'nin daveti üzerine Paris'e gitmiş, Le Jai'nin birçok dillerde hazırladığı İncil çalışmalarına katılmış, 1646 da Paris'teki Collège Royal'in Arapça ve Süryanca profesörlüğüne getirilmiştir 1652 de Roma'ya dönmüş ve Arapça İncil'in hazırlanması çalışmalarına katılmıştır.

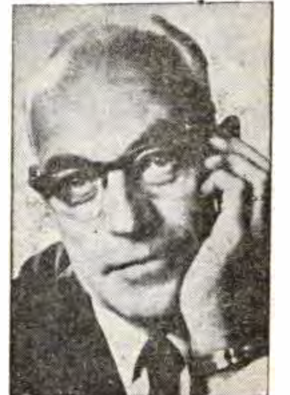
ECCLES [*eklz*], XVII ve XVIII. yüzyıllarda yaşamış, üyeleri müzik alanında ün almış bir İngiliz ailesi. En tanınmış üyeleri: **Solomon Eccles** (1618 - 1683), Londra'da doğmuş, Spitalfields'te ölmüştür. Viola ile virginel denen bir çeşit klavsen için müzik bestelemiş ve bu aletlerin öğretmenliğini yapmıştır.

John Eccles (1668 - 1735), Londra'da doğmuş, Kingston'da ölmüştür. Babası Solomon E. (1618 - 1683) den ders aldıktan sonra sahne musikileri bestelemeye başlamış, 1694 te saray orkestrası (King's Band) na üye, 1700 de yönetici atanmış, 1710 da yayınlanan 100 ezgilik bir koleksiyonu ile ün kazanmıştır. Dryden, Congreve, d'Urfey, Shadwell, Shakespeare gibi yazarların oyunları için yazdığı 46 sahne musikisi arasında Purcell ile ortaklaşa yazdığı *Don Quixote* (1694) dikkati çeker.

Henry Eccles (1670 - 1742), Londra'da doğmuş, Fransa'da ölmüştür. John E. ın kardeşi ve bir keman virtüozu olan H. E., 1710 a kadar saray orkestrası üyeliğinde bulunmuştur. Paris'e geçip Fransız kralının kemancıları arasına alınmış, 1720 de on ikişer parçalık iki defter halinde yayınlanan ve bugün de çalınan keman sonatlariyle ün almıştır.

ECCLES [*eklz*], Manchester (İngiltere) in batısında, Lancashire'da 43 900 kişilik bir yerleşme. E. de ipekli, pamuklu, madenî eşya ve makine yapımı gelişmiştir.

ECCLES [*eklz*], **Sir John Carew** (doğ. 1903), Avustralyalı fizyoloji aşartırıcısı. Melbourne'da doğmuştur. Oxford'da Magdalen College'de profesördür. Birçok bilim kurumlariyle akademilerde üyedir. 1925 te Rhodes bursunu kazanmış, 1927 - 1932 yılları arasında Oxford'daki Exeter College'in Junior Research Fellow'su olmuştur. 1932 - 1934 yıllarında Fellow ve Tutor'u 1934 - 1937 yıllarında Oxford'daki Magdalen College'in fizyoloji profesörü idi. 1963 te Nobel tıp armağanını kazanmıştır. Eserleri: *Reflex Activity of the Spinal Cord* (Omuriligin tepkisi) [1932]; *Neurophysiological Basis of Mind* (Ruhun sinir fizyolojisi temeli) [1953]; *Physiology of Nerve Cells* (Sinir hücreleri fizyolojisi) [1957]; *Physiology of Synapses* (Sinapsis fizyolojisı) [1963].

Sir John C. ECCLES

ECCLES [*eklz*] **KURAMI,** 1899 da Marconi'nin çalışma arkadaşı olan İngiliz elektrik mühendisi Eccles tarafından

ortaya konulan bir kuram. Bu kurama göre, «elektrik dalgalarının yayılması, atmosferin yüksek katlarında yansılmaları sonucunda meydana gelir.» E. K., yüksek atmosfer katlarının güneşten çıkan morötesi (ültraviyole) ışınlarının etkisi ile iyonlaştıklarını ve elektrik ışınımları için bir yansıtan ayna rolü oynadıklarını ileri süren Heaviside'ın kuramına dayanan Eccles, atmosferde üç ana kat bulunduğunu kabul etmektedir: Bunlardan en üst katta çok az hava, ama pek fazla iyon yoğunluğu vardır. Kalınlığı değişik olan orta kat, gündüzün güneşin etkisi şiddetli olduğu zaman yer yüzüne çok yaklaşmakta, geceleyin yavaş yavaş yükselmektedir. En alt (üçüncü) katta iyon yoktur. Eccles'e göre, ışınmalar (elektrik dalgaları) yer yüzüne teğet olarak çıkarlar ve iyonizasyonu fazla iyonlaşmış katlara varıncaya kadar doğru çizgi yönünde kaldıktan sonra gittikçe bükülürler. Bu bükülme, elektrik dalgaları ne kadar uzunsa veya frekansları (titreşimleri) ne kadar zayıfsa, o kadar fazla olur.

ECCLESFIELD [*ekîlsfiîld*], kuzey İngiltere'nin Yorkshire kontluğu (West Riding) nda bir idarî ve ruhanî çevre ve köy. Daha eski iki binanın bazı kısımlarını içine alan E. kilisesi, 1377 ve 1546 tarihleri arasında dikey üslûpta yapılmıştır. Birkaç kömür damarı bulunmuş, demir ve çelik fabrikaları kurulmuştur. İdarî çevrenin nüfusu 30 000, ruhanî çevrenin nüfusu 7 500 dür.

ECCLESIA MILITANS [*eklesia militans*] (Lat. = savaşçı kilise), Katolik dogmasına göre, yeryüzünde hâlâ günahlara karşı savaşan azizler topluluğunun mensupları. Dogmatik olmayan anlamda ise E M., kilisenin toplumsal ve siyasî hayata şekil verme konusunda hak ve söz sahibi olmak volundaki savaşçı tutumunu anlatır.

ECCLESIASTES veya EKKLESSİATES: bk. KOHELET.

ECCLESIASTICUS [*eklesiastikus*], *Kutsal Kitab*'ın Latince çevirmesi (Vulgata [b. bk.]) nin bir bölümü. Bk SİRAH.

ECDICUS (Roma tar.): bk. EKDİKOS.

E. C. E.: bk. ELEKTRO - KİMYASAL EŞDEĞER.

ECE, İngilizce Economic Commission for Europe (Avrupa İktisadî Komisyonu) adının kısaltması.

ECE, Keriman Halis (doğ. 1913), 1932 dünya güzellik kraliçesi. İstanbul'da doğdu. Babası tüccar Halis Matur'dur. E. adını Atatürk vermiştir. E. önce evde öğrenim görmüş, sonra Feyziye okuluna girmiştir.

1932 yılında «Cumhuriyet» gazetesinin açtığı güzellik yarışmasında Türkiye güzeli seçilmiştir. Avrupa'da yapılan uluslararası güzellik yarışmasına katılmak üzere Belçika'ya gitmiştir. 1932 temmuzunda Spa şehrinde yapılan yarışmaya yirmi sekiz ulus katılmıştı. E. bunlar arasında birinciliği kazanarak dünya güzeli oldu.

K. H. ECE

ECE BEĞ, Osmanlı Türklerinin Rumeli yakasına geçişlerinde ve Gelibolu yarımadasını fetihlerinde önemli hizmetleri görülen bir komutan. Orhan Gazi devrinde Süleyman Paşa tarafından girişilen bu fütuhatın ilk evresinde Gazi Fazıl ile birlikte anılan E. B. in adı üzerinde ihtilâf vardır. Kaynaklar ondan E. B. Gazi, Halil E. B., Yakup E. şeklinde bahselmektedirler. Daha yeni kaynaklarda ise onun Dobrucalı olduğu belirtilir. Neşrî, ondan E. B. ve Yakup E. adlariyle bahsetmektedir. En yakını ihtimal olarak E. B. in adının olması kabul edilebilir. E. B. in Dobrucalı olması ihtimali ise pek zayıftır. Çünkü *Bedâyi'ül - vekayi'*de E. B., Gazi Fazıl, Evrenos Beğ, Hacı İl Beğ ve Kara Timurtaş Beğ gibi Rumeli fütuhatının ilk komutanlarının hepsi, Karesi beylerinden olarak tanıtılmaktadır. Bundan E. B. in Karesi topraklarının Osmanlı ülkesine katılması üzerine Gazi Fazıl ile birlikte Süleyman Paşa emrine girdikleri anlaşılmaktadır. Nitekim Rumeli'ye geçiş konusunda Süleyman Paşanın Edincik çevrelerinde yaptığı keşif hareketlerinde E. B. ile Gazi Fazıl onun maiyetinde bulunmakta idiler. Çimbi (b. bk) kalesinin fethi ve Rumeli'ye geçişin planlanmasında E. B. bir kurmay olarak çalışmış ve hazırlanan planı başariyle uygulamıştır. Çimbi'nin alınmasından sonra Anadolu yakasındaki birliklerin geçirilmesi konusunda gerekli tertibi aldı ve düşmanın muhtemel bir saldırısına imkân verilmemesi için Rumeli yakasına geçen ilk 200 atlı ile Bolayır yanında Akça limana bir baskın yaparak buradaki gemileri yok ettirdi. Bundan sonra Ayalişunye (Aiso Conia, Aya Solonia, Ayaseline). Odgönlük ve Eksamil kalelerini fethetti. Türklerin Gelibolu yarımadasında verleşmeleri karşısında tedbirler almaya girişen Bizanslılara karşı daha kuvvetli bulunmak için Süleyman Paşa, bu kez E. B. in yakın dostu Gazi Fazıl'ın da karşı yakava geçmesine izin verdi. Anlaşılıyor ki Gelibolu yarımadasına ilk avak basan Osmanlı komutanı E. B. dir. Gazi Fazıl ondan sonra takviye birliği olarak gelmiş ve en sonunda da başkomutan Süleyman Paşa geçmiştir. Bundan sonra Bolayır'ı alan E. B., Gelibolu üzerine yürümüş ve bu kaleyi abluka altına almıştı. Gelibolu'nun fethi Süleyman Paşanın ölümünden sonra E. B. tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu başarılarından ötürü yarımadanın yukarı bölümü Orhan Gazi tarafından Yakup Ece'ye timar olarak verilmişti. Böylece Gelibolu yarımadasında ilk teşkilât yapılmış, Gelibolu kalesi Hacı İl Beğ'e Ece Ovası Yakup Ece'ye, daha yukarıdaki yerler ise Gazi Fazıl'a verilmişti. E. B., Süleyman Paşa öldükten sonra yerine gönderilen Murat Beğ (Murad - i Hüdavendigâr) in maiyetinde eski görevine devam etmiştir. E. B. in ne zaman öldüğü bilinmemektedir. Mezarı Ece Ovasında bulunmaktadır.

E. B., Gelibolu yarımadasının fethinde gösterdiği gayretlerden ötürü Gelibolu'da yerleşen halk tarafından unutulmamış, zamanla Rum gazileri arasında velilik derecesine kadar yükseltilerek Ali Baba, Baba Yusuf, Kalender Baba ile birlikte Ece Baba adiyle anılmıştır. Ayrıca Gelibolu yarımadasında Ece Ovası, Eceabat, Ece limanı gibi yer adları da onun adını saklamıştır. — İ. P.

ECE GÖLÜ (Acıgöl veya Yeni Çiftlik Gölü), Çanakkale ilinde, Dimetoka ovasının ortasında, sazlık, bataklık bir gölcük. Eni boyu 1 - 2 km dir. Yağışlı mevsimlerde genişler, yazın çok küçülür, belirsizleşir. Sularının kabarık olduğu kış mevsiminde gölün geçici bir ayağı vardır. Orta bölümü derincedir. Çevresindeki saz ve kamışlardan hasır örme bakımından yararlanılır. Gölde balık varsa da, önemli bir yer tutmamıştır.

ECE OVASI, Gelibolu yarımadasında. Bolayır'ın kuzeybatı kesiminde bir yer. Fetihten sonraki yıllarda bir uç timarı olarak teşkilâtlandırılmış ve ilk timar beyliğine bölgenin fatihi Ece Beğ (b. bk.) getirilmişti. Timar merkezi Orşil köyü olup, Kara İnebeğlü, Donuzcalu, Eksamil köyleri de bu timara bağlı idi. XVI. ve XVII. yüzyıllarda E. O. halkı tarımdan başka donanma-yi hümayunda kullanılan tente be lerinin dokunduğu tezgâhlara sahip bulunuyordu. Barbaros Hayreddin Paşanın babası Yakup Beğ'in asıl yurdunun Vardar Yenicesi olmayıp, E. O. olduğu hakkında oldukça kuvvetli bir söylenti vardır. Bölgeye adını veren Yakup Ece Beğ (b. bk.)in türbesi de burada bulunmakta ve halk arasında Ece Baba adiyle anılmaktadır.

ECEABAT (eski adları: Madytos, Madytus, Maitos, Maydos), Çanakkale iline bağlı bir ilçe. Gelibolu yarımadasının güney bölümünü içine alan ilçenin nüfusu 9 027 (1965), kasabanın nüfusu 2 837, ilçenin yüz ölçümü 490 km^2, ilçeye bağlı köy sayısı 13 tür. Marmara bölgesinin güney bölümünde bulunan E. ın kuzeyinde Gelibolu ilçesi, doğusunda Çanakkale boğazı, güney ve batısında Ege Denizi bulunur. Çanakkale boğazı boyundaki kıyıları çok yerde diktir. Kuzeybatıdaki en yüksek yeri Kocaçimen Tepesi (300 m) dir.

Buralarda kışlar yağışlı ve ılık, yazlar sıcak ve kurak geçer. Yer yer ve özellikle kuzeyde maki ve çalılıklarla güneyde yer yer koruluklar vardır. E. ilçesinde yazın kuruyan küçük dereler bulunur (Çınarlı, Şahin, Tekin, Azmak dereleri gibi). İlçe halkının başlıca geçim kaynağı tarıma dayanır. Tahıl (buğday), fasulye, zeytin (ilçenin güney bölümünde), üzüm, susam başlıca ürünlerindendir. Küçük ölçüde balıkçılık yapılır. Buğday, vadi tabanları ile kıyı düzlüklerinde ve eğimi az olan yamaçlarda ekilir.

E. kasabası Çanakkale boğazı üzerinde küçük bir koyun kıyısında, neojen ve kuaterner marn, kumtaşı, konglomera ve kimi yeri de genç deniz tortulları üzerinde kurulmuştur. Saros körfezi ile İmroz ikinci derece deprem alanlarının etkisi altındaki bir yerdir. İki mahallesi bulunan bu küçük kasabanın başlıca caddesi, kıyı boyunca uzanan Cumhuriyet caddesidir. Hükümet konağı ve başka resmî daireler bu yol üzerindedir. Kasabanın sokakları bu caddeye dikey olarak uzanır.

İçme ve kullanma suyu, çevredeki kaynaklardan sağlanmış ve demir borularla kasabaya getirilmiştir. İlk okulu, küçük bir oteli, lokanta ve gazinosu vardır. E. kasabası, düzgün bir yol ile 4 km güneyindeki Kilitbahir iskelesine bağlıdır. Güzel görünüşlü bir yer olan bu çevre, Çanakkale boğazının en çok daraldığı yer (1 244 m) olup, Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u aldıktan sonra yapılmış olan bir hisarı (1462) vardır. Bunun karşısında da yine aynı tarihlerde yapılmış bulunan Kale-i Sultaniye (Boğaz Hisarı), Çanakkale boğazının bu en dar yerinin korunması için yapılmıştır. Kilitbahir'den daha ileride, kıyı boyunca uzanan ve yer yer ağaçlandırılmış bulunan yamaçlarda birçok şehitlikler ve anıtlar vardır. Daha ileride, yarımadanın güneydeki ucu İlyas Burnu'nun bulunduğu Seddülbahir'de ve 4 km uzaktaki karşı kıyıda bulunan Kumkale'de, XVII. yüzyıl ortalarında yapılmış bir hisar ile deniz feneri vardır.

E. kasabası ve çevresi ile karşı kıyıdaki Çanakkale şehri arasında motorlarla küçük vapurlar sık olarak işler, yolcu ve yük taşırlar. Bk. ÇANAKKALE, ÇANAKKALE BOĞAZI, ÇANAKKALE SEFERİ. — R. İ.

ECEL, tevhid ilmine göre. Allah'ın fiillerinden biri olup «mutlak vakit», «bir şeyin bütün süresi» veya «bir şeyin süresinin sonu» demektir. Genellikle ömrün sonu, yani ölüm için belirli ve mukadder olan «vakit» anlamına gelir. Her canlının, her ferdin, her topluluğun bir E. i, hayatlarının bir sonu vardır.

E. Cenab-ı Hakkın kaza ve kaderiyle olup asla değişmez. Her şeyin E. i belirli ve mukadder olan vaktinden ne önce gelebilir ne de sonraya kalabilir (Kur'an, Yûnus 49, Münâfikun 63). Bu esasa göre, her fert ve her milletin hayatı belirli olup, bunlar E. leri geldiği zaman mutlaka ufûl edeceklerdir. Çünkü hayat bulma Cenab-ı Hakkın halk ve takdirine bağlı olduğu gibi, ölüm de onun takdiriyledir. Bu da Allah'ın muhyî ve mümît olmasından, yani hayat vermek ve hayatı sona erdirmek fiilleri cümlesinden bulunmaktadır. Böylece E. in mutlak, değişmez bir takdir olduğu, hattâ günah ve sapıklıkların dahi E. i çabuklaştıramayacağı hükmü ortaya çıkmaktadır. Nitekim cezaların hükmü, E. in vukuuna kadar tehir olunmuştur (Kur'an, İbrahim 11, Fâtır 44, Şûrâ 14). Şu halde, E. takdirde dahi mutlak bir süreyi ifade etmektedir. Bundan dolayıdır ki, E., müsemmâ «Allah'tan sudûr eden bir söz, apaçık beyan edilmiş» vasfı ile zikrolunmuştur (Kur'an, Zümer 42, Mümin 67 v. b.). E. hükmü yalnız canlılar, fertler, topluluklar için değil, bütün kevn (âlem) için de aynen vârittir. Güneş, ay, yıldızlar, bütün âlem, ilâhî takdirin hükmü ile bir ecel-i müsemmâ üzerine kaim bulunmaktadır (Kur'an, Lûkmân 28, Fâtır 14 v. b.). İlâhî takdirde tayin olunan süre dolunca bütün yaratıkların her biri için ayrı ayrı ba'sü ba'de'l mevt (ölümden sonra dirilme) başlar.

E. konusunda İslâm mezhepleri arasında farklı görüşler vardır. Özellikle hayatın bir kasıt veya kaza sonunda son bulmasının açıklanmasında ilâhî takdir ile bir çelişme olup olmadığı tartışma konusu olmuş, gayri tabiî ölümlerin ilâhî iradeye uygun ve onun ezelî ilmine dahil olup olmadığı üzerinde farklı görüşler çıkmıştır. E. in dinî anlamı bu çeşit ölümlerin de Allah'ın iradesine uygun ve ezelî ilmine şamil olduğu merkezindedir. Eş'arîlerin bu görüşüne karşılık. Mu'tezile hayatın böyle şiddetli bir darbe ile kesilmiş olmasını E. olarak değil, kaatilin fiili sebebi olarak kabul eder. Buna delil olarak da bazı ibadet ve taâtin ömrü uzattığına dair bazı hadisleri ve kaatil hakkındaki kısas ve azap hükümlereni ileri sürer. Yukarıda E. in genel tarifinde onun mutlak bir süre olarak halk olduğu, hattâ Allah tarafından verilen cezaların dahi E. in hulûlüne kadar tehir edildiği açıklanmıştı. Şu halde, Cenab-ı Hak tarafından takdiren halk olunan E. in son bulması şu veya bu sebep ve vesilelerle de olsa (tabiî afetler, deprem, su baskını, sosyal afetler, harpler, katliamlar v. b.) ezelî hükmün takdır ve tecellisi olmakta, şeklen tezahür buna bağlı kalmaktadır. Kaatilin fiilinin takbih edilmesi ve cezaya müstahak görülmesi ise ilâhî emirlere itaatsizliğinden, kötü fiili irtikâp edişinden dolayıdır. Bu konuda el-Eş'arî'nin *el-İbâne fi usûli'd-diyâne* ve Adûdüddin el-İycî'nin *Mevâkif'*inde geniş açıklamalar vardır. Mu'tezile'den Ebü'l-Huzeyl el-Allâf ile Kâ'bî'nin görüşleri ise oldukça zayıftır. E. in takdir olunan süreden daha fazla uzatılabileceği anlamına gelen bazı hadislerde ise mutlak ömür kastedilmemekte, mecazen huzur ve saadetin ömre ömür katacağı ihsas edilmekte, müminlere İslâm prensiplerine uygun bir hayat sürmeleri tavsiye edilmekte ve bunun sonunda bereketli bir ömür geçirmiş olacakları anlatılmaktadır. — İ. P.

ECEL, bir borcun hükmünün yerine getirilmesini veya borcun düşmesini belirli bir tarihe (vâde) yahut meydana gelmesi şüpheli olmayan bir olaya bağlayan durum. E., taraflar arasındaki anlaşmaya veya kanun hükmüne göre belirtilir.

E., geciktirici (talikî) E. ve düşürücü (iskatî) E. olmak üzere ikiye ayrılır. Geciktirici E. de vâdenin gelmesi ile önceden var olan hakkın istem (mütalebe) gücü ortaya çıka.. Düşürücü E. de ise vâde gelince eldeki hak düşer.

E. ile şart arasındaki fark: Şart, meydana gelmesi şüpheli bir olaydır. E. de ise borcun bağlandığı vâde mutlak gelecek, olay mutlak ortaya çıkacaktır. «Yarın güneş batınca», «15 ağustos saat 17 ye kadar» gibi kayıtlarda bir E. den söz edilebilir; çünkü güneşin batması, 15 ağustosun gelmesi mutlak olacak bir olaydır, meydana gelip gelmeyeceğinden şüphe edilemez. Buna karşı «gereç fiatlarında % 50 den fazla artış olmazsa», «havalar iyi giderse» gibi kayıtlarda gereç fiatının % 50 artıp artmayacağı, havaların iyi gidip gitmeyeceği belli değildir. Ortada bir şart vardır.

E. ile şart arasında anlaşmaya olan etkileri bakımından da ayrılık vardır. Özellikle geciktirici şarta bağlanmış bir borçta hak doğmamıştır. Ancak şartın yerine gelmesiyle meydana gelecektir. Geciktirici E. de ise hak gerçekte vardır, daha istem gücü ortaya çıkmamıştır.

ECELE, Cezayir sahrasında, Oasis departmanında, Ouargla arondismanında, Ghadamès'in güneyinde, Libya sınırı yakınlarında bir petrol kuyusu. 1956 yılında açılan bu kuyulardaki petrol, In - Amenas'taki pompalarla çekilerek 250 km uzunluğundaki borularla Tunus'a, Gabès koyundaki Sekhira limanına aktarılmaktadır. Limanda petrolün yüklenmesi için gerekli kuruluşlar vardır.

ECEVİT, Nazlı (doğ. 1900), Türk ressamı. İstanbul'da doğmuştur. Albay Emin Sorgut'un kızıdır. E., öğrenimini İnas Darülmuallimatı (Çapa Öğretmen Okulu) nda yaptıktan sonra Sanayi - i Nefise Mekteb - i Alisi (Güzel Sanatlar Akademisi) nin kuruluşunda (1915) ilk kız öğrencileri arasında okula yazılmıştır. Babasının İstiklâl Harbine katılması (1922) dolayısiyle Anadolu'ya geçmiş ve okul yönetimince okulu bitirmiş sayılmıştır. E., ressam Mihri ve ressam Feyhaman Duran'ın öğrencisidir. Güzel Sanatlar Birliği üyesidir. İstanbul ve Kastamonu öğretmen okullarında, Ankara Kız Lisesinde ve Ankara Musiki Muallim Mektebi (Müzik Öğretmen Okulu) nde resim öğretmenliği yapmıştır.

N. ECEVİT

E. in sanatı tabiî, objektif bir görüş içinde renkli bir anlam taşır. Türk resminde Nazmi Ziya, Çallı İbrahim, Feyhaman Duran'ın geleneksel empresyonizm çığırı resimlerini etkilemiştir. Galatasaray resim sergileri, Devlet Resim ve Heykel Sergileri, I. Ordu Temsil Bürosunun düzenlediği Hamasî Resim Sergisi (1952), yurt içi resim sergileri, İstanbul Sergisi, Kadın Haklarını Koruma Derneği sanat kolunun yurt içi ve dışı sergilerine ve Clup International feminin'in Musée d'art moderne (Paris) de düzenlediği sergilere katılmıştır. Resim ve Heykel Müzesi (İstanbul) nde natürmort ve manzara resimleri vardır. 1959 da özel bir sergi de açmıştır. — R. E.

ECEVİT: «Baş örtülü genç kız»

ECG (İng., Fr., Alm. EKG), elektrokardiyagram'ın kısaltması.

ECHAGUE [*eçagüe*], Filipinlerdeki Luzon adasında, Isabela ilinin güney bölümünde, Cagayan ırmağının batı kıyısında ve Jlagan'ın güneyinde bir şehir. Nüfusu 16 249 dur.

ECHANDI JIMÉNEZ [*eçandi himenes*], **Mario** (doğ. 1916), Costa Rica'lı politikacı. San José'de doğmuştur. Ulusal Birlik Partisi liderliğinde, Washington büyük elçiliğinde ve dış işleri bakanlığında bulunmuş, 1958 de cumhurbaşkanlığına seçilmiştir.

ECHAPPÉ [*eşape*] (Balet), yukarı sıçranırken ayakların kapalı bir konumdan açık bir konuma «kaçtığı» balet adımı. Beşinci konumdan sıçrayıp parmak ucundan ikinci konuma inerse *E à la seconde*, dördüncü konuma inerse *E. à la quatrième* adını alır. Sıçrarken bacaklar hemen ikinci konuma açılırsa *petit E.*, uzun süre kapalı konumda kaldıktan sonra ancak yere yaklaşırken açılırsa *grand* E. olur.

ÉCHAPPÉE [*eşape*] (Mus.), armoniye uygun iki notanın arasında ve zayıf zamanda bulunan, armoni dışı kaçak süs notası. Nota cambiata (b. bk.) dan farkı, ilk notadan yanaşık adımla uzaklaşıp ikinci notaya atlayarak geçmesidir.

ECHEGARAY Y EIZAGUIRRE [*eçegaray i eitbagirre*], **José** (1832 - 1916), İspanyol bilgini, tiyatro yazarı ve politikacısı. Madrid'de doğmuş, orada ölmüştür. Aynı zamanda müspet bilimlere ve şiire karşı büyük bir ilgi duyan E., daha yirmi beş yaşında iken Madrid Yollar ve Köprüler Okulun'da matematik öğretmeni olmuştur(1858). Beğenilen birkaç bilim eseri yayınlamış ve 1866 da Matematik Bilimler Akademisi üyeliğine seçilmiştir. 1872 de milletvekili ve iş bakanı olmuş, Cumhuriyet devrinde Fransa'ya kaçmış, Bourbonlar yeniden tahta çıkınca İspanya'ya dönmüştür. 1874 te maliye bakanı olmuştur. Kırk yaşında iken tiyatro yazarlığına başlamış, komedi ve dramları ile büyük başarı kazanmıştır. Eserleri şunlardır: *El libro talonario* (Kütük defteri) [1874]; *En el puño de la espada* (Kılıcın kabzasında) [1875]; *O locura o Santidad* (Ya çılgınlık ya azizlik) [1877]; *En el seno de la muerte* (Ölümün kucağında) [1879] *El gran Galeoto* (Büyük Galeoto) [1881] adlı psikolojik dramı büyük ün kazanmıştır. Fakat üslûbu çetrefil sözlerle dolu olup, oyunları pek yapmacıklı ve şiiri de yoksundur. Çoğu zaman bütün piyes son sahne için yazılmıştır. Bununla beraber E., sağlam kurulmuş bir vakayı zayıflatmadan sonuca ulaştırmayı başarır. 1904 te Nobel edebiyat armağanını Frédéric Mistral ile paylaşmıştır.

J. ECHEGARAY Y EIZAGUIRRE

ÉCHELETTES [*eşlet*] (Fr.= merdivencik), xylophone'a benzer bir vurma çalgı. Orta Çağda, bir çubuğa asılmış çeşitli boyda çancıklar için kullanılan bu terimi 1637 de Mersenne, biri ipe, öteki bir ağaç altlığa dizilmiş iki çeşit xylophone için kullanır.

ECHELLE (Mus.): bk. MERDİVEN.

ECHENEIDAE (Zoo.): bk. YAPIŞKAN BALIĞIGİLLER.

ECHENEIS NAUCRATES (Zoo.): bk. YAPIŞKAN BALIĞI.

ECHEVERRIA [*eçeverria*], **Estebán** (1805 - 1851), Arjantinli şair. Buenos Aires'te doğmuş, Montevideo'da ölmüştür. Avrupa'da yaptığı bir geziden romantik düşünceleri ve demokratik ideallerin heyecanı içinde yurduna döndükten sonra, birçok eserler vermiştir. *Los Consuelos* (Avuntular) [1834] adlı eserinde Byron'ın etkisi görülür. *Rimas* (Şiirler) [1837], E. nın şaheseri sayılır. *La Cautiva* (Hapisteki kadın) adını taşıyan şiiri ile İspanyol - Amerikan edebiyatında yepyeni bir tabiat sevgisini ortaya koymuştur. Rosas'ın diktatörlüğünü çekemeyen E. sürgünde ölmüştür. Eserleri *Obras completas* (5 cilt, 1870 - 1874) adı altında toplanmıştır.

ECHEVIN [*eşivẽ*], Fransa'da Caroller devrinde kasaba yargıcı. Fransa'yı yönetmiş olan ilk iki hanedan (Meroveler ile Carol'ler) zamanındaki E. veya secabinler, hukuk danışmanı rolü oynarlardı. Derebeylik zamanında cıtadan kaldırıldılar; yerlerine *bailli* ve *prévot*'lar geçti. İlk önce senyörler tarafından atanan şehir E. leri, sonradan seçime bağlandılar. Burjuvalar tarafından seçilen E. ler, belediye işlerini yönetmekle görevlendirilirlerdi. Bunlar, belediye kuruluşu içinde Bucaklar Danıştayı (Conseil des communes) nı meydana getirirlerdi. 1789 da kaldırıldılar. E. lere Toulouse'da capitoul, güney Fransa'nın başka şehirlerinde de jurat denilirdi.

ECHIDNA ACULEATA (Zoo.): bk. KARINCAYİYEN.

ECHIDNIDAE (Zoo.): bk. KARINCAYİYENGİLLER.

ECHINANTHUS [*ekinantus*], Cassidulidae familyasından düzensiz şekilde bir deniz kestanesi cinsi. Fosillerine üst Kretase ve özellikle Eosen katmanlarında rastlanır.

ECHINODEA (Zoo.): bk. DENİZ KESTANELERİ.

ECHINODERMA (Zoo.): bk. DERİSİDİKENLİLER.

ECHINODERMATA (Zoo.): bk. DERİSİDİKENLİLER.

ECHINOENCRINUS [*ekinoenkrinus*], keseli derisidikenlilerden bir cins. Düzensiz çanaklı, yumurta biçimli, kısa saplı şekilleri vardır. Fosillerine Rusya'daki alt Silür katmanlarında rastlanır.

ECHINOIDEA (Zoo.): bk. DENİZ KESTANELERİ.

ÉCHIQUIER [*eşikye*] **veya ESCHIQUIER, ESCHEQUIER, ESCHAQUIER, ESCACHERIUM, EXAQUIR,** telli ve tastaturlu bir çalgı. Adına XIV ve XV. yüzyıllardan kalma çeşitli Avrupa kaynaklarında rastlandığı halde, yapısı kesinlikle bilinememektedir. İspanya kralı Aragónlu I. Juan'ın 1387 de Bourgogne kralı Cesur Philippe'e yazdığı bir mektupta orga benzediği, fakat sesi telleriyle verdiği belirtilmiştir. İngilizcedeki *chekker* ve Almancadaki *Schachtbret* ile aynı çalgı olduğu sanılan E. yi Curt Sachs (1940) telleri düşey bir çembalo (b. bk.), F. W. Galpin (1940) ise çekiş mekanizmalı bir klavikord (b. bk.) saymaktadır.

ECHIUROIDEA (Zoo.): bk. EKİUROYİDLER.

ECHO [*eko*], birincisi 1 aralık 1960 tarihinde yörüngeye yerleştirilen ve kıtalararası telefon konuşmaları yönünden yararlanılan pasif iki yapma uyduya verilen ad. Bunlar sırasiyle 30 ve 40 m çapında, üzerleri alüminyumdan ince bir tabaka ile örtülü plastik balonlar olup yer yüzünden aldıkları radyo sinyallerini gene yer yüzüne yansıtmaktan başka görevleri yoktu. Böylece yer yüzüne $1/10^{17}$ oranında zayıflayarak gelen sinyaller uygun bir şekilde yükseltilmekteydi. Bunların sağladığı deney ile tasarlanan ve temmuz 1962 de fırlatılan Telstar (b. bk.) yapma uydusu ise aktif bir uydu olup yer yüzünden aldığı sinyalleri yükselterek yeniden yer yüzüne geri yolluyordu. Telstar, kıtalararası televizyonu gerçekleştiren bir düzen olmuştur.

ÉCHO [*eko*] (Balet), toplu dans düzeni içinde bir dansçının solosu. Yalnız Paris operasında kullanılan bu terim *variation* (b. bk.) anlamına gelir.

ECHO (Fiz.): bk. YANKI.

ECHO (Mus.): 1. bk. YANKI; 2. bk. YANKI ORGU.

ECHO [*ekou*] **BARAJI** (İng. Echo Dam), Amerika Birleşik Devletlerinde, kuzey Utah'ta, Salt Lake City'nin kuzeydoğusunda, Summit County'de bir baraj. Weber nehri üzerinde kurulmuştur (1930). Yüksekliği 125 ayaktır. Barajda sulama işleri için biriktirilen sular, Echo göletini meydana getirir.

ECHO CANYON [*ekou kænyïn*], Amerika Birleşik Devletleri'nde, Utah'ın kuzeydoğusundaki Summit County'de, 250 - 350 m yüksekliğinde kayalıklar arasına gömülmüş bir sel yarıntısı. Buradan demiryolu geçer. Amerika Birleşik Devletlerinin kuruluş tarihinde önemli yeri vardır.

ÉCHO DE PARIS [*eko dï pari*], 1884 te Paris'te çıkmaya başlayan günlük bir gazete. Kurucusu Valentin Simond'dur. Sonra oğlu H. Simond tarafından yönetilmiştir. Önceleri daha çok bir edebiyat ve sanat gazetesi olan E. P., sonraları Katolik ve muhafazakâr bir eğilim göstermiştir. İki dünya harbi arasında milliyetçi bloku ve milli yetçi cumhuriyetçileri tutmuştur. 1937 de müdürünün çekilmesi üzerine 1938 de «Jour» gazetesinin sahibi L. Bailby tarafından satın alınmış ve «Jour - Écho de Paris» adı altında çıkmaya başlamıştır. 1942 de kapanmıştır. O sıralarda Clermont - Ferrand şehrinde yayınlanıyordu.

ECHO [*ekou*] **GÖLÜ** (İng. Lake Echo), Avustralya'da, orta Tasmanya'da, Hobart'ın kuzeybatısında bir göl. Derwent'in bir kolu olan Dee ırmağı bu gölden çıkar.

ECHO [*eko*] **VİRÜSLERİ** (Adı İngilizce *enteric - cytopathogenic - human - orphan* kelimelerinin baş harflerinden meydana gelmiştir), bir virüs grupuna verilen ad. E. V., insan bağırsağında bulunur; deney hayvanlarında üretilmez, ancak doku kültürlerinde yetiştirilebilir. E. V., Cox - Sackie virüsü ve çocuk felcine sebep olan Poliomyelitis virüsü ile birlikte bağırsak virüsleri sınıfına girer. 20 kadar çeşidinden çoğu, yalnız sağlam kimselerde bulunur. Bunlara *Orphan* (= yetim, kimsesiz), yani hastalıksız virüs adı verilmesi bundandır. Başka bazı tipler, çocuk felci salgınına benzer hafif belirtiler gösterebilir. Ancak, bu belirtiler çoğunlukla ağır veya sürekli bir aksaklığa yol açmadan geçer. 1956 yılında bütün Avrupa'yı kaplamış olan abakteriyel beyin zarı iltihabı salgını, Echo Type 9 (E. V. nin 9. tipi) virüsünün eseridir.

ECHOGRAPH [*ekograf*], 1. Echolot (b. bk.) aygıtının yazma âleti. 2. Böyle bir yazma âletiyle donatılmış bir Echolot tesisinin bütünü.

Echolot'un alıcısı ve vericisi, aynı şekilde yapılmış magnetostriktif salınım âletleridir. Balıkçılıkta kullanılan Echolotlarda 30 KHzlik frekanslar iyi sonuç vermiştir. Bu frekansta, yazaç (Echogram) üzerinde suyun dibi, balık sürüleri, hattâ tek balıklar seçik olarak görünmektedir. Göllerin sığca suları için 80 KHz daha uygun düşer; çünkü 2 cm lik dalga uzunluğu, daha sağlam bir ölçmeye imkân verir ve salınım âletleri daha sağlam ve hafif olup taşınabilirler.

ECHOLOT [*eholot*], denizin üstünde veya içinde bulunan denizaltılarla başka cisimleri yansı yoliyle bulmaya ve uzaklığını ölçmeye yarayan sonar aygıtına Almanlar tarafından verilen ad (bk. SONAR).

ECHOS (Mus.): bk. EKHOS.

ECHTELER [*ehtlïr*], **Joseph** (1853 - 1908), Alman heykelcisi. Legau (Schwaben) da doğmuş, Mainz'ta ölmüştür. E., Stuttgart ve München'da öğrenim görmüştür. 1884 - 1887 yılları arasında Amerika'da, sonra yine München'da çalışmış, burada bronzdan büyük plastik heykel grupları ve başkaca çeşitli büstler ve madalyalar yapmıştır. Yaşayan veya ölmüş kimselerden alınmış yüz kalıplarını kullanarak aslına uygun büst yapmak yolundaki buluşu geçici bir ilgi görmüştür.

ECHTER [*ehtïr*], **Michael** (1812 - 1879), Alman ressamı. München'da doğmuş, orada ölmüştür. E., Bavyera Millî Müzesi için büyük duvar panoları ve kral II. Ludwig için Wagner'ın operalarından esinlenen çeşitli tablolar yapmıştır.

ECHTERMEIER [*ehtïrmayïr*], **Karl** (1845 - 1910), Alman heykelcisi. Kassel'da doğmuş, Braunschweig'ta ölmüştür. Kassel Akademisinde öğrenim görmüş, 1866 dan sonra ise Dresden'da Hähnel'in öğrencisi iken onun stilinde birçok dekoratif heykel ve anıtlar üzerinde çalışmıştır. 1899 da açılışı yapılmış olan Bismarck'ın Magdeburg'daki 9 m lik bakırdan boy heykeli, E. ın Berlin'deki Bismarck anıtı için açılan yarışmada birincilik armağanı alan tasarısından yararlanılarak hazırlanmıştır.

ECHTERNACH [*ehtïrnah*] **veya ECHTERN** [*ehtïrn*], Luxembourg'ta, Gutland'ta, Sauer'in sağ kıyısında bir şehir. Denizden yüksekliği 160 m, nüfusu 3 100 (1949) dür. 698 yılından kalma Benedictusçu manastırı burada ölmüş bulunan Utrecht piskoposu St. Willibrord'un vakfıdır. Yünlü ve Şam kumaşı dokuma tezgâhları, porselen yapımevleri ve tabakhaneleri vardır. Küçük paskalya yortusuna rastlayan salı günü bu şehir dikkati çeken bir olaya sahne olur. VIII. yüzyılda E. çevresinde çıkmış olan Chorea hastalığı salgınının geçmesini kutlamak üzere yapılan şükran şenliklerinde halk, önde papazlar ve kalabalık bir müziğin eşliğinde dans eder. E. sıçrama dansı adı verilen bu dans, ileri doğru her üç adımdan sonra geriye doğru iki adım atılmak suretiyle yapılır.

ECHTLER [*ehtlïr*], **Adolf** (1843 - 1914), Alman ressamı. Danzig'te doğmuş, München'da ölmüştür. 1870 - 1900 yıllarının zevkine uygun, pek çok günlük yaşayış resimleri yapmıştır.

ÉCIJA [*ethiha*] (eski adları: **Astigi, Astigis, Augusta Firma**), güney İspanya'da, Sevilla eyaletinde, Genil nehri üzerinde, Sevilla şehrinin kuzeydoğusunda bir şehir. Kunduracılığı ile uzun süreden beri ün yapmış olan E. da ayrıca zeytin yağı, sabun, hasır şapka ve çanak çömlek yapımevleri vardır. Orta Çağdan kalma surları bugün bir yıkıntı halindedir Bununla beraber E. nın kapı geçitleri, sırlı kiremitleri ile kilise kuleleri ve balkonlu konakları hâlâ Arap devrini hatırlatır. E., Eski Çağda çok gelişmiş bir Roma şehri idi; Roma yapılarının kalıntılarına bugün de rastlanmaktadır.

ECİNLİ: bk. CİN.

ECİR, eski Türk hukukunda «kendini kiraya veren kimse» anlamına gelen bir deyim.

1. Ecir - i has: Yalnız kiralayan için çalışmak üzere belirli bir süre için tutulan E. dir; aylıklı, hizmetçi gibi.

2. Ecir - i müşterek: Kiralayandan başkası için de çalışabilen ücretlidir; terzi, kuyumcu, iskele kayıkçısı gibi.

ECK [*ek*], **Friedrich** (1766 - 1810), Alman kemancısı. Mannheim'da doğmuş, Bamberg'te ölmüştür. München'-

da saray müzisyeni, sonra München operası orkestra şefi (1788) olmuştur. Zamanının en başta gelen virtüozlarındandı. Evlendikten sonra Fransa'ya gitmiş, Paris'te ve Nancy banliyösünde oturmuştur. Eserleri arasında birçok keman konçertosu, ayrıca iki keman için bir konçertosu bulunmaktadır.

ECK [*ek*], **Johann Friedrich** (1766 - 1809 veya 1810), Alman kemancısı ve bestecisi. 1778 - 1788 yıllarında München Saray Orkestrası üyeliği ve Saray operası yöneticiliği yapmıştır. 1801 de varlıklı bir kadınla evlenerek Paris ile Nancy'de yaşayan sanatçı, kemanda J. P. Salomon'un rakibi sayılmış, keman için dört konçerto ve bir *Concertante* yazmıştır. Küçük kardeşi Franz E. (1774 - 1804) de usta bir kemancı olarak ün almış, 1802 - 1803 yıllarında L. Spohr'u yetiştirdikten az sonra genç yaşta Strasbourg'da ölmüştür.

ECK [*ek*], **Johann Maier** (1486 - 1543), Alman Katolik tanrıbilimci. Egg an der Güns (Schwaben) te doğmuş, Ingolstadt'ta ölmüştür. E., *Obelisci* adlı eseri ile Luther'in endüljans (günah bağışlama) konusundaki görüşlerine ilk olarak hücum etmiştir. Luther, buna *Asterici* ile karşılık vermiştir. Leipzig'te toplanan din kurulunda E. in görüşleri Luther'inkilere üstün gelmiştir. 1525 te Melanchton'a karşı Katolik dogmalarının bir açıklamasını yayınlamıştır. 1526 yılında Baden'da Oecolampade, 1527 de Augsburg'ta Rhegius ile dinî tartışmalar yapmıştır. Worms (1540) ve Regensburg (1541) ta toplanan din kurullarına da katılmıştır.

J. M. ECK

ECK [*ek*] **FİSTÜLÜ** (Tıp), kapı toplardamarı ile ana toplardamar arasında yapma olarak açılan bir kanal. Rus fizyoloji uzmanı Nikolay Vladimiroviç Eck (doğ. 1847) in adiyle anılır.

ECKART [*ękart*], **Dietrich** (1868 - 1923), Alman gazetecisi, şairi ve tiyatro yazarı. Neumarkt (Pfalz) ta doğmuş, Berchtesgaden (Bavyera) da intihar ederek ölmüştür. E., Adolf Hitler'in vakın arkadaşı ve 1921 - 1923 yılları arasında Nasyonal Sosyalist Partisinin organı olan «Völkischer Beobachter» gazetesinin yazı işleri müdürü idi. Arthur de Gobineau ile Houston Steward Chamberlain'in görüşlerini benimseyen E., Hitler'in fikirlerini derinden etkilemiştir. Birahane ayaklanmasına katıldığı için hüküm givmis, cezası bağışlandıktan kısa zaman sonra hayatına son vermiştir. Nazi partisi ona bir «şehit» ve Almanya'nın en büyük edebiyatçılarından biri olarak saygı göstermiştir. Piyesleri arasında *Heinrich der Hohenstaufe* (ad) [1915] ve *Lorenzaccio* (ad) [1918], denemeleri arasında da *Der Bolschewismus von Moses bis Lenin* (Musa'dan Lenin'e kadar bolşeviklik) [1925] anılmaya değer Onun yazdığı *Sturm, Sturm, Sturm* (Hücum, hücum, hücum) şarkısının *Deutschland erwache* (Almanya, uyan) nakaratı, bir Nazi savaş sloganı olmuştur.

ECKART [*ękart*], **«Sadık»** (Alm. Der Getreue Eckart), Germen efsane kahramanlarından biri. Efsaneye göre E., Harlungları ve hazinelerini kral Ermanarich'in saldırılarına karşı korumağa çalışırsa da, başarısızlığa uğrar. E., Tannhäuser efsanesinde ihtiyatsız kimseleri Venus mağarasına yaklaştırmamak göreviyle karşımıza çıkar. E. ın Goethe ve Tieck'in şiirlerinde de adı geçer.

ECKART [*ękart*] **veya ECKHART** [*ękhart*], **ECKEHART** [*ękehart*] **USTA** (aş. yu. 1260 - 1327), Dominikus'çuların en önemlisi olan Alman rahibi ve mutasavvıfı. Gotha yakınlarındaki Hochheim'da doğmuş, Köln'de ölmüştür E., bir yandan Albertus Magnus ile Thomas Aquinus'un, öte yandan yeni eflatunculuk akımlarının etkisi altında kalmıştır. Öğretisinin temeli «ruh kıvılcımı»dır. E. a göre ilke, Tanrı ile kul arasına kimseyi sokmadan, insanın ruhunda Tanrı'nın doğmasını, ruhun Tanrı ile birleşmesini sağlamaktır. E. ın Alman felsefe dilinin ortaya çıkmasında oynadığı rol büyüktür. Spekülatif kuramı XVIII. yüzyıla kadar ilgi uyandırmamışsa da, daha sonra Fichte, Schelling ve Hegel'in ülkücü felsefesine temel olmuştur. Fikirleri yüzünden kiliseyle arası açılan E. ı, kilise dogmacıları, günümüzde bile sapkın (hérétique) saymakta direnirler.

ECKENER [*ękĭnĭr*], **Hugo** (1868 - 1954), Alman bilgini. Flensburg'ta doğmuş, Friedrichshafen'da ölmüştür. E., 1908 de Graf Zeppelin Havacılık Ortaklığına girmiş, 1918 den sonra bu ortaklığın müdürü olmuştur. Versailles antlaşmasının kısıtlamalarına rağmen havacılık endüstrisini canlandırmak için büyük çabalar harcamış ve güdümlü balonların yapımında büyük ilerlemeler sağlamıştır. E., bir millî yardım kampanyasından elde edilen paralarla Graf Zeppelin (LZ 127) adlı hava gemisini yapmayı başarmıştır. Daha önce yapılan bütün hava gemilerinden daha büyük ve daha hızlı olan bu araç ile E., 1928 ekiminde Güney Atlantik'i, 1929 ağustosunda Kuzey Atlantik'i aşmış ve bunun üzerine Güney Amerika ile sürekli hava bağlantısı kurulmasını sağlamıştır. 1936 dan itibaren «Hindenburg» hava gemisiyle Kuzey Amerika'ya hava seferleri yapılmasını sağlamışsa da, bu hava gemisi 1937 de Lakehurst (N. Y.) te bir infilâk sonunda harap olmuştur.

H. ECKENER

ECKENLIED [*ękĭnlīd*] (Alm. = Ecke şarkısı), XIII. yüzyılın birinci yarısından kalma, Orta Yüksek Almanca ile yazılmış Bern üslûbunda bir şiir. Şöhret düşkünü Dev Ecke ile kardeşi Fasolt'un Dietrich von Bern ile yaptıkları savaşta nasıl öldüklerini anlatır.

ECKER [*ękĭr*], **Alexander** (1816 - 1887), Alman anatomisti. Freiburg - im - Breisgau'da doğmuş, orada ölmüştür. 1814 te Basel'de anatomi ve fizyoloji okutmaya başlamış, 1850 de Seibold'un kürsüsüne geçmek üzere Freiburg'a dönmüş, histoloji, karşılaştırmalı anatomi, embriyoloji ve antropoloji ile uğraşmıştır.

Ecker kıvrımı: Beyinde artkafa arka kıvrımı.

Ecker yarığı veya fisürü: Beynin artkafa lopunun sırt yüzeyinde genişliğine bir oluk.

ECKERMANN [*ekîrman*], **Johann Peter** (1792 - 1854), Alman yazarı. Winsen a. d. Luhe'de doğmuş, Weimar'da ölmüştür. E. yoksul bir çevrede yetişmiştir. 1813 - 1814 savaslarına gönüllü olarak katıldıktan sonra bir yandan yarı kalan lise öğrenimini tamamlamış, öte yandan da ilk şiirlerini yayınlamağa başlamıştır. Daha sonra Goethe'nin kâtipliğini yapmıştır. Goethe'nin eserlerini derlemiş ve 1839 - 1840 yılları arasında 40 cilt olarak bastırmıştır. Kendini Goethe'ye ve onun eserlerine veren E., bu uğurda ömrünü harcamış, son yıllarını akıl dengesi bozulmuş olarak büyük bir yoksulluk içinde geçirmiştir. Başlıca eserleri: *Beiträge zur Poesie, mit besonderer Hinweisung auf Goethe* (Özellikle Goethe'yi göz önünde tutarak şiir üzerine araştırmalar) [1823]; *Gedichten* (Şiirler) [1838]; *Ge'präche mit Goethe in den letzten Jahren seines Lebens 1823 - 1832* (G. ile hayatının son yıllarında konuşmalar, 1823 - 1832) [cilt 1 ve 2, 1838, cilt 3: 1848].

ECKERNFÖRDE [*ekîrnfördî*], Batı Almanya'nın Schleswig - Holstein Land'ında, Baltık kıyısında bir şehir. Nüfusu 23 000 dir. Bir balıkçılık limanı olup deniz banyolariyle de tanınmıştır. E. de balık konserve fabrikaları, türlü makine ve madencilik endüstrisi vardır. XVIII. yüzyılda önemli bir seramikçilik merkezi idi.

E C K E R N F Ö R D E

ECKERSBERG [*ekîrsberg*], **Christoffer Wilhelm** (1783 - 1853), Danimarkalı ressam. Aabenraa yakınlarındaki Varnoes'te doğmuş, Kopenhag'ta ölmüştür. Kopenhag Akademisinde öğrenim görmüş, ayrıca L. David'in atelyesinde çalışmıştır (1811 1813). Daha sonra gittiği Roma'da Thorvaldsen'in etkisi altında kalmıştır E., türlü mitolojik sahneler, portreler (Thorvaldsen, Nathanson ailesi), dinî resimler(«Kızıldeniz kıyısında Musa»), Paris ve Roma manzaraları, deniz resimleri yapmış, Kopenhag'ın günlük havatından sahneler («Langebro yangını») çizmiştir. Danimarka ekolünün kurucusu sayılan E. in resimlerine Danimarka müzelerinde çok rastlanır.

Ch. W. Eckersberg: «Nathanson ailesi»

ECKERT [*ekîrt*], **Karl** (1820 - 1879), Alman bestecisi. Potzdam'da doğmuş, Berlin'de ölmüştür. E., daha on yaşında iken *Das Fischermädchen* (Balıkçı kızı) operasını, 13 yaşında iken de *Ruth* adlı oratoryoyu bestelemiştir. 1852 de konserler vermek için Amerika'ya giden Henriette Sontag'a katılmıştır. Bundan sonra Paris, Viyana, Stuttgart ve 1869 dan itibaren Berlin operalarında orkestra şefliği yapmıştır.

ECKERT - GREIFENDORFF [*ekîrt - grayfîndorf*], **Max** (1868 - 1938), Alman coğrafyacısı ve kartografı. Chemnitz'te doğmuş, Aachen'da ölmüştür. 1907 den ölümüne kadar Aachen'daki Yüksek Teknik Okulda profesör olarak hizmet gören E - G., nazarî ve amelî harita bilgisi alanında çalısmıştır. Başlıca eserleri: *Die Kartenwissenschaft* (Harita bilgisi)[2 cilt; 1921 - 1925]; *Neues Lehrbuch der Geographie* (Yeni coğrafya dersleri) [2 bölüm, 1931 - 1935].

ECKFORD [*ekfîrd*], **Henry** (1775 - 1832), Amerikalı gemi yapımcısı. Irvine (İskoçya) de doğmuş, İstanbul'da ölmüştür. E., 1706 da New York'a gelmiş, 1812 harbi sırasında Amerika Birleşik Devletleri hükümeti kendisini Büyük Göller bölgesinde harp gemileri yapımında görevlendirmiştir. 1820 de Brooklyn'deki Amerika Birleşik Devletleri askerî tersanesinin gemi inşaatçılığına getirilen E., 1831 de Osmanlı imparatorluğu tersaneleri ustabaşısı olmuştur.

ECKHARDT [*ekart*]. **Eccard, Johann Georg von** (1664 - 1730). Alman tarihçisi. Duingen (Hildesheim) de doğmuş, Würzburg'ta ölmüştür. Hannover'da Guelf (Welf) lerin sarayında vakanüvis olarak 1714 ten itibaren Leibniz'le birlikte çalışmış, 1716 da Leibniz'in yerini almıştır. 1724 yılında Katolikliğe geçen E., Wüzburg sarayında kütüphaneci olmuştur.

ECKHARDT [*ekhort*], **Sándor** (doğ. 1890), Macar bilgini. 1923 - 1958 yılları arasında Budapeşte Üniversitesinde Fransız edebiyatı profesörü olarak çalışmıştır. Fransız inkılâbının Macaristan'daki tepkileri üzerinde durmuş, Macar şairi Bálint Balassa (b. bk.) nın eserlerini yayınlamıştır. Macar Türkoloğu Gyula Németh'in yönetiminde çıkan *Attila és hunjai* adlı ortak eserde *Attila a mondában* (Efsanede Attila) bölümünü yazmıştır.

ECKHARDT [*ekhort*], **Tibor** (doğ. 1888), Macar politika adamı. Makó (Csanád) şehrinde doğmuştur. 1931 de millet vekili seçilen E., bir süre sonra, muhalefetteki Bağımsız Küçük Çiftçiler Partisi (Mac. Független Kisgazdapárt) nin başkanı olmuştur. 1940 ta Amerika Birleşik Devletlerine göç etmiş, 1947 den bu yana Macarların dış ülkelere göçünde önemli rol oynamıştır.

ECKHEL [*ekel*], **Joseph Hilarius** (1737 - 1798), Jesuit papazı ve eski paralar uzmanı. Enzersfeld (Aşağı Avusturya) te doğmuş, Viyana'da ölmüştür. 1774 te Viyana imparatorluk sarayı eski paralar dairesi müdürü ve arkeoloji profesörü olmuştur. En büyük eseri olan coğrafî sisteme göre düzenlediği ve yüzyılların araştırma ve toplama çalışmalarını içine alan *Doctrina numorum veterum* (Eski paralar bilgisi) [8 cilt, 1792 - 1798] adlı kitabıdır.

ECKLEIN [*eklayn*], eskiden Württemberg'te kuru maddeler için kullanılmış olan bir ölçü. 1 E. = 0. 6923 litre idi.

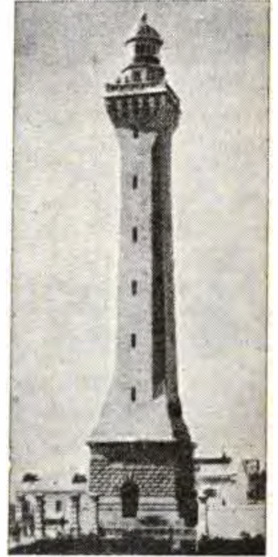
ECKMANN [*ekmon*]. **János** (doğ. 1905), Macar Türkoloğu. Keszthely (Macaristan) de doğmuştur. Budapeşte Üniversitesinde Macar ve Alman filolojisi okumuş, aynı üniversitede Türkoloji ve Arap filolojisi derslerine devam etmiştir. 1929 yılında Türkiye'ye gelerek İstanbul'da kalmış, 1936 yılı yazında Orta ve Güney Anadolu'da diyalektoloji çalışmaları yapmıştır. 1938 ve 1939 yıllarında Bulgaristana giderek Varna ağzı üzerinde araştırmalar yapmıştır. *Die türkische Mundart von Warna* (Varna Türk ağzı) [«Kőrösi Csoma - Archivum» dergisinde, III, 1941, 144 - 214] adlı yazısı bu araştırmalar sonunda yazılmıştır. 1942 de Berlin'e giden E., 1944 te Türkiye'ye gelerek 1945 - 1948 yılları arasında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesinde Macarca okutmanlığı yapmış, 1952 de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde yeni Türk filolojisi uzmanlığına atanmıştır. Bugün Amerika'da California (Los Angeles) Üniversisinde Türkoloji öğretim üyesidir. E. 1951-1961 yılları arasında Türk Ansiklopedisinde de uzman olarak çalışmıştır. Başlıca yazı ve yayınları: *Mīrzā Mehdīs Darstellung der tschagataischen Sprache* (Analecta Orientalia memoriae Alexandri Csoma de Kőrös dicata. Budapest, 1942 - 1947); *Razgrad Türk ağzı* (Türk dili ve tarihi hakkında araştırmalar. I. Ankara, 1950. 1 - 25. s.); *Anadolu Karamanlı ağızlarına ait araştırmalar. I. Phonetica* (Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi VIII, 1950, 165 - 200); *Kelime ortasında anorganik b, p ve m nin türemesi* (Türkiyat Mecmuası X, 313 - 320); *Türkçede d, t ve n seslerinin türemesi* (Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten 1955. 11 - 22); *Zur Charakteristik der islamischen mittelasiatisch-türkischen Literatursprache* (Studia Orientalia. Festschrift für Nikolaus Poppe. Wiesbaden, 1957); *Einige gerundiale Konstruktionen im Karamanischen* (Jean Deny armağanı. Ankara, 1958. 77 83); *Çağatay dili hakkında notlar* (Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten 1958. 115 - 126); *Çağataycada yardımcı cümleler* (Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1959. 27-58); *Das Chwarezmtürkische* (Philologiae Turcicae Fundamenta. I, Wiesbaden, 1959. 138-160. s.); *Das Tschagataische* (Philologiae Turcicae Fundamenta. I, Wiesbaden, 1959; *Küçük Çağatay grameri* (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi X, 1960); *Dinler (Makedonya) Türk ağzı* (Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten 1960. 189 - 204. s.); *Kumanova (Makedonya) Türk ağzı* (Németh armağanı. Ankara, 1962. 111 - 144. s.); *Çağataycada isim - fiiller* (Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten 1962. 51 90. s.); *The Turkisch Dialect of Edirne* (Edirne Türk ağzı): American Studies in Altaic Linguistics. Bloomington, 1962; *Çağatay edebiyatının son devri (1800 - 1920)* (Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1963. 121 - 156. s.); *Nehcü'l - feradis'in bilinmeyen bir yazması* (Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten 1963. 157 - 159. s.); *The Mamluk - Kiptchak Literature* (Memlûk Kıpçak edebiyatı) («Central Asiatic Journal» dergisinde, VIII, 1963. 304 - 319); *Memlûk Kıpçakçasının Oğuzcalaşmasına dair* (Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten 1964. 35 - 41); *Die kiptschakische Literatur* (Kıpçak edebiyatı) (Philologiae Turcicae Fundamenta. II. Wiesbaden, 1964. 275 - 304); *Die tschagataische Literatur* (Çağatay edebiyatı) (a. y. 304 - 402); *Die karamanische Literatur* (Karamanlı edebiyatı) (a. y. 819 - 834). E. 1956 da *Nehcü'l - feradis*'in tıpkıbasımını da yayınlamıştır. (Türk Dil Kurumu, Ankara). — H. E.

J. ECKMANN

ECKMANN [*ekman*], **Otto** (1865 - 1902), Alman ressamı, desinatörü ve tatbikî sanatlar uzmanı. Hamburg'ta doğmus, Bedenweiler'de ölmüştür. Yeni üslûb (Jugendstil) un öncüsüdür (Pan ve Jugend dergilerindeki desenler). 1897 de *Neue Formen* (Yeni şekiller) adlı eserini çıkarmış ve bir devrim yaratan E. yazısını meydana getirmiştir.

ECKMÜHL (Coğ.): bk. EGGMÜHL.

ECKMÜHL [*ekmül*] **FENERİ**, Fransa'nın Finistère departmanındaki Penmarch burnunda bulunan bir deniz feneri. 47°47,9 kuzey enleminde ve 4°22',4 batı boylamındadır E. F. Fransız kıyısının en güzel deniz fenerlerinden biridir. 1892 yılında, Eckmühl prensi Davout'nun kızı olan Blocqueville markizinin yaptığı yardım sayesinde yapılmıştır. En yüksek dalgaların seviyesinden 60 m daha yüksekte kalan granitten bir kuledir. Tepesindeki elektrik tertibatı iki milyon mum şiddetinde ışık sağlar ve bu ışık, açık havalarda 29 deniz mili (52 km) uzaktan görülebilir Her 5 saniyede bir beyaz şimşek çakar (şimşek süresi 0,2 saniye). Bu tertibatı tamamlayan bir radyofar (gemilere yön bildiren cihaz) ve dakikada 3 saniye ses veren sıkıştırılmış hava ile işler bir sis düdüğü ile donatılmıştır.

ECKMÜHL FENERİ

ECKSTEIN [*ekştayn*], **Albert** (1891 - 1950), Alman çocuk hekimi. Ulm'da doğmuş, Travemünde'de ölmüştür. 1923 te Freiburg (im Breisgau) Üniversitesinde doçent olmuş, 1926 da Düsseldorf'taki Medizinische Akademie (Hekimlik yüksek okulu) de profesör ve 1923 te Düsseldorf Çocuk Kliniğinin müdürü olmuştur. 1935 te Ankara'ya gelmiş ve Nümune hastahanesindeki çocuk kliniğinin müdürlüğüne getirilmiştir. 1945 te Ankara Üniversitesinin kurucuları arasında yer almış ve orada çocuk hekimliği ordinaryüs profesörlüğüne getirilmiştir. 1950 de Hamburg - Efopendorf'-

taki çocuk kliniğinin müdürlüğüne tayin edilmiştir. Başlıca eserleri: *Malaria im Kindesalter* (Çocukluk çağında sıtma) [1945]. *Probleme der Kinderheilkunde in den Ländern des Nahen Ostens* (Yakın Doğu ülkelerinde çocuk hekimliği problemleri) [1946]; *Lehrbuch der Kinderheilkunde* (Çocuk hekimliği ders kitabı) [1949]. Bu son iki eser ilk olarak Türkçe çıkmıştır. E., Pfanndler - Schlossmann'ın çıkardığı *Handbuch der Kinderheilkunde* (Çocuk hekimliği el kitabı) nin yazarlarından biri olduğu gibi «Annales Paediatrici adlı çocuk hekimliği yıllığını da çıkarmıştır. Almanca ve başka dillerde çıkan dergilerde, E. ın çocuk hastalıklarına ait birçok araştırmaları çıkmıştır. E. Buenos Aires ve Montevideo çocuk hastalıkları akademilerinin şeref üyesi idi.

ECKSTEIN [*ekştayn*], **Ernst** (1845 - 1900), Alman yazarı. Giessen'da doğmuş. Dresden'da ölmüştür. E., değişik konularda eserler yazmışsa da, daha çok eski çağı konu alan tarihî romanları ve okul hayatını canlandıran güldürücü hikâyeleri ile tanınmıştır. Başlıca eserleri: *Der Besuch im Karzer* (Hapis odasına yapılan ziyaret) [okul hikâyesi, 1875]; *Die Claudier* (Claudius ailesi) [tarihî roman, 3 cilt, 1881]; *Nero* (Neron) [3 cilt, 1889].

ÉCLECTISME (Fel.): bk. SEÇMECİLİK.

ÉCLUSE (Coğ.): bk. SLUIS **veya** SLUYS.

ÉCLUSE, L' [*l'eklüz*], Hollanda'daki Sluis şehrinin Fransızca adı. 1340 yılında bu şehrin önünde büyük bir deniz savaşı olmuş, III. Edward komutasındaki İngiliz donanması, Fransız donanmasını yenmiştir. Fransızların 166 gemi kaybettiği bu savaş, Yüz Yıl Harplerine başlangıç olmuştur. Bk. SLUIS.

ÉCLUSE [*eklüz*] **BOĞAZI** (Fr. Pas de la Cluse), Rhône ırmağının, Fransa sınırına girişinden az ileride, güney Jura dağlarında açtığı boğaz (Ain departmanı). Kuzeyinde Grand Crêt d'Eau (veya Credo) dağı, güneyinde de Vuache dağı yükselir. Cenevre yolu üzerindeki bu büyük geçidi, eskiden, Fransız mareşali Vauban (1633 - 1707) tarafından kurulmuş olan Ecluse tabyası (fort de l'Écluse) korurdu.

ECMİR (Coğ.): bk. AJMER.

ECNADEYN veya ECNADÎN, Filistin'de. Remle ile Beyt Cibrin arasında bir şehir veya kale Müslüman Arapların Suriye fütuhatında ilk büyük zaferlerinden birisinin elde olunduğu yer. Müslüman coğrafyacılar burasını Filistin'e, Ürdün'e, hattâ Yermük'a katmakla kesin olarak tarif edemezler. Bu kale daha önce tanınmadığı gibi, bu zaferden sonra da unutulmuştur. Ebû Bekir, Peygamberin hayatının son yılında hazırladığı Suriye seferi projesini Ehlü'r - ridde problemi halledildikten sonra uygulama alanına koymuş, kuzeye Amr b. el - Âs, Yezid b. Ebi Süfyan ve Şurahbil b. Hasene komutasında üç ordu göndermiş ve bunların üstüne de Ebû Ubeyde b. el - Cerrâh'ı tayin etmişti. Ancak, bu ordular, Bâdiyetü'ş şam üzerinden Suriye'nin bayındır bölgelerine doğru saldırıya geçmişlerse de, kesin bir sonuç sağlayamamışlardı. Bu durum karşısında Ebû Bekir, Irak'ta görevlendirdiği Halid b. Velid b. el - Mugire el Mahzûmî (b. bk.) yi Suriye cephesine nakletmek zorunda kaldı. Halid, Mesnâ b. Hârise eş Şeybanî'yi Irak'ta yerine bırakarak Suriye'ye geldi ve ilk hamlede Busra'yı fethetti. O sırada Bizans imparatoru Herakleios Hums'ta Arap saldırılarına karşı Suriye'yi savunmak üzere asker toplamakla uğraşıyordu. Belâzurî'ye göre, 100 000 kişilik bir ordu meydana getiren imparator, bu Bizans ordusunu başlarında komutanları Artabun (Arbetion) olmak üzere ileriye sevk etti ve Bizanslılar Halid komutasındaki Müslümanlarla E. de karşılaştılar. H. 13 yılının cemaziyülevvel ayının 28 veya 29. günü (30 temmuz 634) yapılan savaş, Halid'in üstün manevrası ve cesareti sayesinde kazanıldı. Bizanslılar ağır bir yenilgiye uğrayarak büyük zayiat verdiler. Müslümanlar arasından ise Abdullah b. Zübeyr b. Abdilmüttalib, Amr b. Saîd ve kardeşi Ebbân, Tuleyb b. Umeyr b. Veheb, Seleme b. Hişam İkrime b. Ebi Cehl, Hebbâr b. Süfyan, Nuaym b. Abdullah, Saîd b. Hâris, Cendep b. Amr, Hişam el - Kelbî, Temim b. Hâris ve Hâris b. Hişam gibi sahabe ve İslâm ululari bu savaşta şehit düşmüşlerdir. Ancak, E. savaşı Suriye'nin kaderini tayin eden savaşlardan ilki olmuş ve Bizans direnci bu savaşta esaslı bir şekilde sarsılmıştır. Nitekim imparator Heraklius yenilgiden sonra artık Suriye'de kalamamış ve karargâhını Antakya'ya nakletmiştir. Halid ise ordusiyle Suriye içine girerek ilk ağızda Dimeşk (Şam) i işgal etmiştir. Bundan sonra Yakusa'ya gelmiş, o sırada Ebû Bekir'in öldüğü haberi alınmıştır. Bir söylentiye göre Ebû Bekir, E. zaferinin müjdesini almadan ölmüştür.

ECNEBÎ, sınırları içinde bulunduğu devletin tabiiyetini haiz olmayan kişi. Devletler hukuku enstitüsü E. yi «bir devletin ülkesinde bulunan ve o devlet tabiiyetini iddiaya halen hakkı olmayan kimse» diye tanımlamaktadır. E., buna göre başka bir devlet tabiiyetinde bulunabileceği gibi, tabiiyetsiz (haimatlos) de olabilir. Çifte tabiiyetli kişilerin tabiiyetlerinden biri, bulundukları devletin tabiiyeti ise bunlar E. sayılmazlar.

ECNEBÎ KURUŞU, Osmanlı devletinde bir aralık kabul edilen İspanyol paralarından riyal (b. bk.) yerine kullanılan bir söz. 1650 - 1656 yılları arasında iki E. K. bir altın değerinde idi.

ECNEBÎ YALDIZ ALTINI, Osmanlı devletinde kullanılan yabancı altın paralardan biri. O çağlarda devlet parasından başka, yabancı devletlerin altın ve gümüş paraları da alışverişte geçerdi. Bunların değeri. iç para değerine göre ayarlanırdı. Bu altının 1725 teki değeri 375 akça idi.

ECNEBİLERİN HAK VE VAZİFELERİ, bir devlet ülkesinde bulunan ecnebilerin kanun, antlaşma, genel kurallar ve hukukun genel ilkeleri ile düzenlenmiş hukukî statüsü.

E. H. ve V. ülkeden ülkeye değişiklik göstermektedir. Genel olarak, şahıs hürriyeti, din ve âyin hürriyeti, mesken ve dava hürriyeti gibi hususlar ecnebilere tanınmıştır.

Türkiye'deki ecnebilerin durumu: Ecnebilerin hukuk ve vazifeleri hakkındaki 23 şubat 1330 (1914) tarihli kanun, ecnebilerin siyasî ve beledî haklardan yararlanmasını yasaklamıştır. Buna göre. ecnebiler seçme, seçilme ve memur olma hakkından yoksundur. Askerlik yükümleri yoktur. Ecnebiler ancak belirli giriş kapılarından ve gerekli pasaport ile belgeleri ibraz ile Türkiye'ye geçebilir. Belirli istisnalar dışında, ikamet beyannamesi doldurmak ve ikamet tezkeresi almak mecburiyetindedirler muzır şahıslarla pasaportlarını yenilemeyenler sınırdışı edilebilirler. Kanun, asayiş ve umumî adaba uymak şartiyle ecnebilere din ve âyin

hürriyeti tanımıştır. Mahallin en büyük mülkiye âmirinin izni alınmak ve yazı işlerini yönetecek kişi Türk olmak şartiyle gazete ve dergi çıkarabilirler, mütekabilivet varsa, Millî Eğitim Bakanlığının izni ile kendi vatandaşlarının veter derecede kalabalık olduğu yerlerde okul açabilirler. Bu izin bakanlığın takdirine bağlıdır Buna karşılık, çıkarılan çeşitli kanunlarla eczacılık, avukatlık, dişçilik, doktorluk, borsa mübayaacılığı, ayak satıcılığı, çalgıcılık, fotoğrafçılık, satıcılık, işçilik, kapıcılık, hizmetçilik, bekçilik, şoförlük v. b. gibi sanatları icra etmeleri yasaklanmıştır. Ancak 18 ocak 1954 tarih ve 6224 sayılı Yabancı Sermayevi Teşvik Kanunu bazı hafifletici hükümler getirmektedir. Ecnebiler vergi bakımından Türklerle aynı mükellifiyete tâbidir. Bazı hallerde, teminat göstermek şartiyle, Türk mahkemelerinde dava açabilirler; özel haklarla fikir ve patent haklarından yararlanırlar, mütekabiliyet şartiyle ve kanunî bazı tahditlere riayet ederek gayrimenkul sahibi olabilirler. Ancak 18 mart 1924 tarih ve 442 sayılı Köy Kanunu, yabancıların köylerde gayrimenkul edinmelerini, Tapu Kanununun 35 maddesi ise yabancı hükmî şahısların gayrimenkuller almalarını yasaklamıştır. Ancak Türk hükûmetince tanınmış ecnebî dinî, ilmî ve Hayır müesseseleri ferman ve hükümet karariyle sahiplenmiş oldukları gayrimenkulleri, hükümetin izni alınmak şartiyle adlarına tescil ettirebilirler.

ECNOMUS [*eknōmus*] (Yun. Eknomon, İta. Ecnomo), güney Sicilya'da, Agrigentum (Akragas) un güneydoğusunda, Licata yakınında dağlık bir burun. I. Pön Savaşında Hamilkar ve Hannon'un 200 gemilik filosu, Roma consulleri M. Atilius Regulus ve L. Manlius Vulso komutasındaki 230 gemilik Roma donanması tarafından E. yakınlarında yenilgiye uğratılmıştı (M. Ö. 256).

ÉCOLE ACADÉMIQUE (*ekol akademik*) [Fr. = akademik okul], 1848 de Paris'te Mazarin tarafından kurulan resmî bir güzel sanatlar okulu. 1863 te École des beaux-arts (Güzel Sanatlar Okulu) adını almıştır. 1765 te ressam Bachelier bir École spéciale de dessin et de mathématique appliqués aux arts industriels (Endüstri zanaatlarına uvgulanmış resim ve matematik özel okulu) kurmuştur. Bugünkü École des arts décoratifs (Dekoratif Sanatlar Okulu) bu okuldan çıkmıştır.

ÉCOLE CENTRALE DES ARTS ET MANUFACTURES [*ekol sātral dezar e manüfaktür*], Fransız okulu. 1828 de kurulmuştur. E. C., endüstri yöneticeleri ve bunların yetiştirilmesini sağlayacak bilimsel öğretim bakımından duyulmakta olan gerçek bir eksiği karşılamıştır. Okulda, geniş ölçüde alıştırma ve pratik çalışmalar yapılır. Ayrıca fabrikalar gezdirilerek öğrencilerin, tekniğin gerçekleri ile temasa gelmeleri sağlanır. E. C. e ancak yarışma ile yatısız öğrenciler alınır. Üç yıllık öğrenim ve bitirme sınavından sonra, bütün öğrenim dönemi üzerinden yeterli bir not ortalamasına erişmiş olan öğrencilere diploma verilir.

ÉCOLE D'ANTHROPOLOGIE [*ekol d'antropoloji*] (Fr. = Antropoloji Okulu), Paris'te bulunan bir Fransız okulu. Tabiat bilimleri, tarih öncesi, etnoloji, sosyoloji ve dil bilgisi öğretimi yapar. Öğretim, halka açık ve parasızdır.

ÉCOLE DES BEAUX - ARTS [*ekol de boz ar*], Fransız güzel sanatlar okulu. Paris'te Malaquais rıhtımındadır. 1648 de resim, heykel ve mimarlık akademilerinin birleştirilmesinden doğmuştur. Oymacılık bölümü daha sonra eklenmiştir. Öğretimin parasız ve karma yapıldığı bu okulda öğrencilerin çoğunluğu Fransızdır. Ancak giriş sınavını başaranlar öğrenci olarak alınırlar. Okula girebilmek için ayrıca on beş yaşını doldurmuş ve otuz yaşını geçmemiş olmak gerekir. Öğrenciler her yıl başlıca amaçları olan *Prix de Rome* (Roma armağanı) u kazanmak için yarışırlar. Bu armağanı XIV. Louis 1666 da koymuştur. Bu armağanı kazananlara, Roma'daki Fransız Sanatlar Akademisinde dört yıl okuma, yılda 4 000 franklık burs ve askerlik hizmetinden bağışıklık tanınır. Okulun fakülte bölümünde en tanınmış sanatçılar bulunur. Bunlar, öğrencilere kendi stüdyolarında özel ders de verebilirler. Okulun asıl adı *École académique* idi. Yeni adını 1793 te almıştır. Stüdyo olarak kullanılmak üzere okul için 1860 ta eski Hôtel de Conti, 1885 te Hôtel Chamay satın alınmıştır.

ÉCOLE NATIONALE DES CHARTES [*ekol nasyonal de şart*] (Fr. = Ulusal Belgeler Okulu), XVIII. yüzyıl tarih bilginlerinin çalışmalarını devam ettirmek amaciyle 1821 de Paris'te açılan bir okul. 1846 da yapılan bir reform sonunda paleografi, arkeoloji, diplomatik, hukuk tarihi, arşivcılik ve kütüphanecilik alanlarında öğrenci yetiştirmeğe başlamıştır. 1897 de Sorbonne'a yerleşen okul, arşivci ve kütüphaneci yetiştirir. Öğretim süresi üç yıldır. Adayların lise mezunu ve otuz yaşından küçük olması şarttır. Yıl sonu sınavlarını başarmış ve öğrenim süresi sonunda bir tez savunmuş olanlara arşivci paleograf diploması verilir.

ÉCOLE NATIONALE DES LANGUES ORIENTALES VIVANTES [*ekol nasyonal des lāg oryantal vivant*] (Fr.=Yaşayan Doğu Dilleri Ulusal Okulu), 1795 te Convention tarafından Paris'te kurulan bir okul. Amacı, doğu ve uzak doğu ülkeleri için dilmaç (tercüman) ve yönetici yetiştirmektir. Bugün bu okulda okutulan dillerin sayısı, 6 dan 40 a çıkmıştır. Bunlar arasında Türkçe, Macarca, Fince (Fin-Ugor dilleri), Rusça, Polca, Çekçe ve modern Yunanca da vardır.

ÉCOLE NATIONALE DES PONTS ET CHAUSSÉES [*ekol nasyonal de pōzeşoşe*] (Fr. = Ulusal Köprü ve Yollar Okulu), 1747 de Paris'te kurulan bir okul. Bu okul, *École polytechnique* (Teknikler Okulu) i bitirenler için kurulmuştur. Okulda, köprüler veya yollar koluna ayrılan mühendis öğrencilere okula girer girmez maaş verildiği gibi, bunlar Paris'te bulundukları sürece de ayrıca aylık ödenek alırlar. Her yıl bir misyonla taşralara veya yabancı ülkelere gönderilirler. Okuldan çıktıklarında, «bayağı yollar ve köprüler 3 sınıf mühendis» sanını alırlar. Okulun, Polytechnique okulundan gelmeyen öğrencileri de vardır. Bunlar, okulu bitirdiklerinde, «sivil yapılar mühendisi» sanını alırlar.

ÉCOLE NORMALE SUPÉRIEURE [*ekol normal süperyör*] (Fr. =Yüksek Öğretmen Okulu), orta öğretimin bütün dalları için öğretmen yetiştiren bir yüksek okul. Lakanal'ın ön ayak olmasiyle 9 brumaire III. yıl (1794) tarihli kararla Paris'te Ulm sokağında kurulan bu okul, bütçe bakımından bağımsızdır. Öğrencileri, yatılılarla burstan yararlanan yatısızlar olmak üzere iki türlüdür. Üniversitede kayıtlı olup fakülte derslerine devam ederler. Ayrıca, profesörlerden tamamlayıcı dersler de görürler.

ÉCOLE POLYTECHNIQUE [*ekol politeknik*] (Fr.= Türlü Teknikler Okulu), 1794 te Paris'te École Centrale des

Travaux Publics (Merkezî Bayındırlık Okulu) adı altında, Monge ve Carnot'nun ön ayak olmasiyle kurulan ve 1795 te bugünkü adını alan bir okul. Öğretim süresi iki yıldır; öğrenci sayısı 360 iken sonradan 200 e indirilmiştir. Türlü devlet hizmetleri için mühendisler ve silâhlı kuvvetler için teknik silâhlar uzmanı subaylar yetiştirir.

ÉCOLE PRATIQUE DES HAUTES ÉTUDES [*ekol pratik dez hotzetüd*] (Fr. =Yüksek öğrenim tatbiki okulu), tarihçi ve pedagog Duruy tarafından 1862 de kurulan bir okul. Amacı, tatbikat yoluyla teorik öğretimi tamamlamaktır Altı bölüme ayrılır: I. Matematık, 2 Fızik Kimya, 3. Tabiî bilimler, 4. Tarih ve filoloji bilimleri, 5. Din bilimleri, ekonomik ve sosyal bilimler Okulun bu son üç bölümü Sorbonne'dadır. Öğretim süresi üç yıldır. Bu dönem sonunda öğrenciler bir tez vererek, «diplomalı öğrenci» sanını kazanabilirler.

ÉCOLE SPÉCIALE MILITAIRE: bk SAINT-CYR.

ÉCOLES CHRÉTIENNES, Frère des [*frer dezekol kretyē*] [Fr. =Hristiyan okulları rahıplerı]. 1680 de J. B. de La Salle tarafından kurulan ve dinî olmakla birlikte kiliseye bağlıyan ve kendini çocukların öğretimine veren bir tarikat. 1789 da bu tarikatın 1 000 üyesi ve 121 ev (kurum)i vardı. Devrim sırasında rahipler Fransa'dan uzaklaşmak zorunda kalmışlardır. Ama üniversiteyi kuran 1808 tarıhli karar, aynı zamanda tarikatın da kanunî varlığını tanıdı. Tarikat, tarikat öğretimi (enseignement congréganiste) nin kaldırıldığı tarihe kadar (1904) gelişmiştir. Şimdiki halde tarikatın Fransa dışında Avrupa, Orta Doğu, Kanada ve Amerika Birleşik Devletlerinde büyük rağbet gören okulları vardır.

ÉCOLES DES LANGUES ORIENTALES VIVANTES [*ekol de lãg oryantąl vivąnt*] (Fr. =Yaşayan Doğu Dilleri Okulu), 1699 dan itibaren XIV. Louis, burs vermek yoluyla bazı gençlerin, İzmir ve İstanbul manastırlarında doğu dillerini öğrenmelerini sağlıyordu. Sonradan Colbert, dilmaç (tercüman) yetiştirmek üzere, Paris'te *École des jeunes de langues* (Dil oğlanları okulu) adı ile bir okul kurmuştur. Bu okul, Restauration zamanında IV. Henri Lisesine katılmıştır. Öte yandan 1795 te Convention hükümeti, *École des langues orientales* (Doğu dilleri okulu) i kurmuştur Birkaç defa yenıden teşkilâtlandırılan bu okul, bugün de öğretimini sürdürmektedir. Bk. ÉCOLE NATIONALE DES LANGUES ORIENTALES VIVANTES.

ÉCOLES NATIONALES D'ARTS ET MÉTIERS [*ekol nasyonąl dar e metyę*], endüstri alanında mühendis, atelye şefi ve yapım ustası yetiştiren Fransız okulları. Paris, Aix, Angers, Chalons-sur-Marne, Cluny ve Lille de açılmıştır. Öğrencileri, yaşları 15-18 arasında olanlardan yarışma ile seçilir. Paris'teki okuldan başka hepsi yatılıdır. Üç yıllık öğrenim süresi sonunda belirli bir nota ulaşan mezunlar mühendis sanını alır, geri kalanlara sadece diploma verilir.

ECONOMIST, The [*thi ikənīmist*], Londra'da yayınlanan haftalık bir ekonomi dergisi. 1843 yılında kurulmuş olup uluslararası haber alma işindeki başarısı, isabetli yorumları ve güvenilir istatistik bilgileri ile tanınmıştır. E., partilerüstü bir yayın organı ise de, geleneğine bağlı kalarak, genellikle liberal bir yön tutar.

ECONOMO [*ekǫnomo*], **Konstantin von** [Sanderff baronu], (1876-1931) Avusturyalı sinir ve ruh hekimi. Brăila (Rumanya) da doğmuş, Viyana'da ölmüştür E. Kraeplin ile München'da, H. Nothnagel ve J. Pal ile de Viyana'da çalışmıştır. 1906-1919 yılları arasında Wagner-Jauregg'in asistanlığını yapan E, 1913 te Viyana Üniversitesinde psikiyatri ve nöroloji doçenti olmuş, 1921 de de profesörlüğe yükselmiştir. Encephalitis lethargica epidemica (salgın tipli beyin yangısı) hastalığını ilk olarak E. tanımlamıştır. Çiğneme, yutkunma ve uyku merkezlerini de bulan odur. E. nun Avusturya havacılığına da hizmetleri olmuştur. Başlıca eserleri: *Die Encephalitis lethargica* (Beyin yangısı) [1918]; *Über den Schlaf* (Uyku üzerine) [1925]; *Die Pathologie des Schlafes* (Uykunun patolojisi) [1926]; *Zellaufbau der Grosshirnrinde des Menschen* (İnsan beyni kabuğunun hücre yapısı) [1927].

Economo hastalığı (Tıp): *Erro* cinsinden bir virüsten ileri gelen ve patolojisi pek iyi bilinmeyen bir beyin yangısı hastalığı. Uykulu beyin yangısı (*encephalitis lethargica*), salgın beyin yangısı (*encephalitis epidemica*), uyku hastalığı ve nona adlariyle de anılan bu hastalığın ayırt edici özellikleri, gittikçe artan bir halsizlik, duygusuzluk, uyuşukluk ve sonunda uyku halidir: aynı zamanda kaslarda gitgide artan bir zayıflık ve çeşitli kafa sinirleri felci görülür.

Hastalığın çeşitli tiplerinden başlıca ikisi: 1. A veya Vıyana tipi (Economo tarafından tanımlanan ve uykulu beyin yangısı denilen orijinal tip) ile 2. B veya Japon tipi (Japonya'da, özellikle yaz aylarında görülen ve Erro Japonicus adlı virüsün yol açtığı tip) dir.

ECORCHEURS, LES [*lez ekorşör*], Yüz Yıl Harplerinden yararlanarak 1430 dan bu yana, XV. yüzyıl boyunca Fransa ve Belçika'yı yakıp yıkan silâhlı serserilerden kurulmuş çeteler. Villandras ve Piç Crabannes adlı haydutlar elebaşılarındandı Yalnız yol kesip soymakla kalmayıp, kurbanlarını bir don bir gömlekle bıraktıkları için bunlara *écorcheurs* (deri yüzücü) sanı verilmiş olduğu akla gelirse de. bu serserilerin, bir hayvan yüzücüsü olan Caboche'un başkanlığında 1413 te Paris'i haraca kesen ayak takımı partisi (cabochiens = Caboche'çular) ne bağlı oldukları düşünülürse, adlarının anlamı biraz daha açıklık kazanmış olur. Bk. CABOCHIEN'LER.
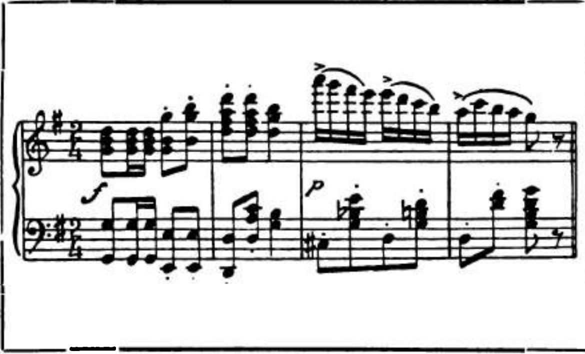
ÉCORCHEVILLE [*ekorşvįl*], **Jules** [**Armand Joseph**] (1872-1915) Fransız musiki araştırıcısı Paris'te doğmuş, Marne savaşlarında ölmüştür. 1887 1890 yıllarında César Franck'ın, 1904-1905, yıllarında H. Riemann'ın öğrencisi olmuş, ayrıca Sorbonne'u bitirerek *Corneille et la musique* (C. ve musiki) ve *L'esthétique musicale, de Lully à Rameau* (*1690 1730*) (Lully'den Rameau'ya kadar musiki estetiği) adlı iki tezle doktorasını vermiştir (1906). 1904 te Uluslararası Musiki Derneğinin Fransa şubesini kurmuş, 1907 de çıkarmağa başladığı *Revue Musicale* adlı aylık dergiyle musiki alanında önemli bir gelişme sağlamıştır. 1912 de Uluslararası Musiki Derneğinin ve 1914 te Paris'te toplanan Uluslararası Musiki Araştırıcıları Kongresinin başkanlığına seçilmiş, birkaç ay sonra savaş içinde vurulmuştur. E. Cassel yazmasını *Vingt suites d'or*

chestre du XVIIIe siècle français (XVIII. yüzyıldan kalma yirmi Fransız orkestra süiti) adı altında yayınlamış (1906) ve Bibliothèque Nationale'de bulunan eski musiki eserlerinin kataloğunu yapmıştır.

ECORSE [*īkōrs*], Amerika Birleşik Devletlerinde, Michigan devletinin güneydoğusunda, Wayne kontluğunda. Detroit ırmağı üzerinde, Detroit şehrinin güneybatısında bir şehir. Nüfusu 17 328 dir. Çelik fabrikaları vardır.

ECOSOC (United Nations Economic and Social Council): bk BİRLEŞMİŞ MİLLETLER.

ECOSSAISE [*ekosez*] (Fr.), kısa, canlı ve çevik dönüşlerle iki dörtlük (2/4) tempoda oynanan bir salon dansı. Eskiden, üç dörtlük vals temposunda millî ve halkçı karakterli bir İskoç dansı iken, XVIII. yüzyılda Fransız bale ustaları tarafından iki sıralı oynanan, 2/2 tempolu bir salon dansı şekline sokuldu. İlk önce 1860 ta Fransa'da iki sıra halinde oynanan E., sonradan kadınlarla erkeklerin karşı karşıya oynadıkları dört sıralı bir dans şekline girdi.

ÉCOSSAISE
Schubert'ın bir parçasından

1800 dolaylarında 2/4 lük tempo ile Almanya'da yayıldı ve 1830 yıllarına kadar Avrupa'da her baloyu açan moda dans olarak tutundu. XIX. yüzyılda E. in yerine vals (b. bk.) geçti. Beethoven, Schubert ve Chopin hızlı 2/4 lük E ler bestelemişlerdir.

ÉCOUEN [*ekuā*], Seine - et - Oise departmanında (Pontoise arondismanı) bir kanton merkezi. Nüfusu 3191 dir. XIV, XVI ve XVII. yüzyıllardan kalma lisesi ile tanınmıştır. E. şatosu, Fransız orduları başkomutanı Anne de Montmorency için 1535 - 1578 yılları arasında yaptırılmış tır. Şato daha sonra sık sık sahip değiştirmiş, 1851 de Legion d'honneur Okutma Kurumuna geçmiştir. Bugün de aynı kurum tarafından yönetilmektedir.

ÉCOUEN ŞATOSU

ÉCOUVES [*ekuv*] **ORMANI**, Fransa'nın Normandiya bölümünde, Alençon'un kuzeyinde bir devlet ormanı. Alanı 15 000 hektardır. Baslıca zenginliği, türlü meşeler, gürgen, kayın, telli kavak ve kızılağaçtır. Baltalık ve ulu orman bölümleri vardır.

ÉCREHOU [*ekrhu*], Manş (Manche) denizinde Cotentin kıyısiyle Jersey adası arasındaki gizli kayalıklarla adacıklara verilen ad. E. larla Miniquier'ler dolaylarında balık avcılığı için Fransa ile İngiltere arasında 30 ocak 1951 de bir anlaşma imzalandı. Bu anlaşma gereğince Fransızlarla İngilizler eşit haklar elde ettiler; taraflar arasındaki anlaşmazlıklar için de Uluslararası Adalet Divanına baş vurulmasına karar verildi. La Haye divanının 18 kasım 1953 tarihli karariyle E. larla Miniquier'ler İngiltere'ye bırakıldı.

ECRINS, BARRE DES [*bar dez ekrē*], Fransa'da, Dauphiné Alplerinde Pelvoux kolunun en yüksek doruğu. Isère ve Hautes - Alpes departmanlarının sınırında, Grenoble'ün güneydoğusundadır. Denizden yüksekliği 4 103 m dir.

ECRİ MÜSEMMA (Huk.), taraflar arasında pazarlıkla veya mukavele ile kararlaştırılan ücret. Kira bedeli, hizmetçi ücreti E. M. ya örnek olarak gösterilebilir.

ECRİMİSİL, menkul veya gayrimenkul bir malın malikinin rızası dışında hakikî veya hükmî şahıslar tarafından kullanılmasından doğan çıkarın para olarak karşılığı.

Malikin E. talebinde bulunup bulunamayacağı ve bulunabilirse, bunu hangi kanun hükmüne dayandırabileceği öteden beri Türk hukuk doktrin ve tatbikatında tartışma konusu olmuştur. E. problemi çeşitli akit ve akit dışı ilişkilerden doğabilir; ev sahibinin yokluğu halinde bir cemiyetin o evi idarehane, merkez veya şube olarak kullanması, devletin vakfa ait bir yapıyı vakıf idaresinin rızası olmadan istimali, bir taksimin gasp edilerek kullanılması, ariyet ve kiraya verilen şeylerden kira akdi dışına çıkarılarak yararlanılması hallerinde olduğu gibi ...

Türk Medenî Kanununda malikin E. talebinde bulunma hakkını açıkça belirten bir madde yoktur. 908. madde ancak zilyedin şeyin haksız alıkonulmuş olmasından ileri gelen zarar ve semerelerin tazminini öngörmektedir. Buna karşı 2490 sayılı artırma, eksiltme ve ihale kanunu, 3699 sayılı hazineye ait E. lerin aranmaması hakkındaki kanun, 5516 sayılı bataklıkları kurutma kanunu ve 5618 sayılı çiftçiyi topraklandırma kanunu gibi özel konularda E. tabirine rastlanmaktadır. Temyiz mahkemesi 1931 de E. in haksız fiil hükümlerine tâbi olamayacağını içtihat etmiş, 1938 de ortada kira akdine benzer bir ilişki bulunduğu sonucuna varmıştır. 1950 de ise E. talebi için «zarar» ile «faydalanma karşılığı» aynı şey olmadığı gibi «zarar» ın ispatı da kolay değildir.

Doktrinde hâkim olan görüşe göre Türk Medenî Kanununda bir boşluk vardır ve E. i kıyas yoliyle kanundaki bir akit tipine, vekâletsiz tasarruf, haksız fiil v. b. ye benzetmektense T. M. K. Md 1. deki «kaide yaratma» imkânına dayanarak çağdaş hukuk ve adalet anlayışına uygun şekilde mal kin E. talebini haklı saymak ve gerekirse ehlivukuf yardımiyle «faydalanma karşılığını» tespit cihetine gitmek, zaman aşımı bakımdan B. K. ndaki 1 ve 10 yıllık süreleri uygulamak yerinde olur.

ECSED [*eçed*], Macaristan'ın kuzeydoğu sınırında bir bataklık Rumanya sınırı yakınlarında, Szamos ile Tisza'ya soldan kavuşan Kraszna ırmağı arasındadır. Denizden yüksekliği 112 m dir. Eskiden 280 km² lik bir yer kaplarken,

1895 ten bu yana süregelen drenaj çalışmaları sonucu olarak, bugün büyük kısmı ekili toprağa çevrilmiştir.

ÉCU [*ekü*], türlü ülkelerde, özellikle Fransa'da eski bir para birimi. É. önce. Saint Louis zamanında arma veya kalkan şeklinde basılmış bir altın para idi. Bir yanında kralın arması, öbür yanında da bir put, zambaklar. kralın adı ve şu sözler vardı: *Christus vincit, Christus regnat, Christus imperat* (İsa yener, hükmeder ve emreder).

Sonradan türlü madenî paralara da É. adı verilmiştir: VI. Philippe zamanında üstünde tahta oturmuş kralın resmi bulunan (*É. à la chaise*). VI. Charles zamanında *taçlı É.*; XI. Louis zamanında 1475 te basılmış *güneşli altın É*; I. François zamanında üstünde küçük bir haç şekli bulunan

É C U (XIV. Louis)

haçlı É., XIV. Louis zamanında, değeri eski altın É. ye eşit olan, yani altmış *sou* veya üç *livre* değerinde gümüşten beyaz É. basılmıştır. Ondan sonra daha başka É. ler basılmıştır. En önemlileri 1689, 1693, 1701 ve 1704 tarihlerinde basılanlardır. XV ve XVI. Louis zamanında basılan üç haçlı É. ler, defne dallı É. ler de vardır. Son È. ler, Fransa cumhuriyetinin ikinci yılında basılmış olan gümüş cumhuriyet É. leridir.

ÉCUMENIQUE (Din): bk. OİKOUMENİKOS.

ÉCUYER [*eküyę*], [Lat. *scutarius*'tan; *scutum* kalkan; kalkan taşıyan), Orta Çağda, şövalye olmak için, bir şövalyenin yanında çömezlik eden genç soylulara verilen san É liğe yükselmeden önce genç soylular paj, vale (valet) veya damoiseau adları altında hizmet ederlerdi.

XIV ve XV. yüzyıllarda E. lik gittikçe alçalarak uşaklık durumuna düşmüştür. XVII. yüzyılda bazı fermanlar É. liğin, gerek soylu olmayanlara, gerek şövalyelere karşı sınırlarını çizmiş ve bu sanın soylu olmayanlarca alınmasını yasaklamıştır. IV. Henri'den beri Grand É de France (Büyük Fransa É si) ve Premier É. du roi (Kralın birinci É. sü) sarayın en önemli memurları arasında idi. Bunların birincisi, kralın büyük ahırına, ikincisi de küçük ahırına bakardı (Osmanlı imparatorluğundaki imrahorluk ve sonraları bunun yerini alan istabl - i - âmire müdürlüğü gibi).

ECZA ESTİMATÖRÜ, eskiden Türk gümrüklerine dışarıdan gelen ecza ve ilâçların tahmin işlerini yapan görevlilere verilen ad.

ECZACILIK ÖĞRETİMİ (Türkiyede): Yüzyıllar boyunca Selçuklu ve Osmanlı hekimleri aynı zamanda eczacılık da yaptıkları için Anadolu'da hekim muayenehaneleri dışında ayrıca eczahaneler yoktu. Eczahanelerin yerine, akakîr denilen tıbbî kök v. b. gibi maddeler satan aktar (*attar*) dükkânları vardı. Zamanla imparatorluğun büyük merkezlerinde aktarlar bu işe yetmemiş ve türlü türlü ilâç hazırlayan esnaf ortaya çıkmıştır. Evliya Çelebi'nin sözünü ettiği ispençiyarlar veya otbuluciyan (labada kökü, hindiba, lisanaver, garikon otu, meyan kökü gibi deva otlarını toplayıp satanlar), güllâpçılar (buhur suyu, mai - kaidî güllâp, yani gül suyu, amber suyu, asilbent, mai - vert, mai - yasemin gibi güzel kokulu sıvıları satanlar), macuncular ve meşrubatî devacılar (hindiba, lisanaver, köknar, nane gibi devaların arakını çıkarıp, yani bu otları imbikten geçirip damıtık ruhunu satanlar) XVII. yüzyılda bu ihtisaslaşmanın ne dereceye varmış bulunduğunu gösterir.

Anadolu'daki Türk eczacılığını Selçuklular devrinde kurulmuş olan Kayseri, Sivas, Divriği, Konya, Çankırı, Akşehir, Kastamonu, Tokat, Erzurum, Erzincan, Mardin ve Amasya hastahaneleri kadrolarındaki eczacılar ve eczacıbaşılarla ve bu sağlık kurumlarını örnek alarak kurulan Osmanlı hastahanelerinde yer alan benzeri kadrolarla başlatmak gerekiyor. Fatih'in oğlu Bayezid'in 1486 da Edirne'de yaptırdığı hastahane, 1555 te yapılan Süleymaniye Darüşşifası, Kanunî'nin kadınefendisi Hürrem Sultanın Hasekide, Yavuz Sultan Selim'in haremi Hafsa Sultanın 1539 da Manisa'da, III. Murad'ın annesi Nurbanu Sultanın Üsküdar'da yaptırdıkları hastahanelerde eczacılar ve eczacıbaşılar bulunmuştur. Bunlar hastahanelerde çırak - usta usulü ile yetiştirilirler ve tıpkı hekimler, kehhallar ve cerrahlar gibi imparatorluğun sağlık bakanı makamında olan hekimbaşının emrinde bulunurlardı.

Türkiye'de açılan ilk eczacı okulu, 1839 da Galatasaray'daki Mekteb - i Tıbbiyye - i Şahane'nin, yani Askerî Tıbbiyenin modernleştirilmesi sırasında Dr. Bernhard'ın eliyle açılan askerî eczacılık sınıfı ile kurulmuştur. Öğrenim süresi üç yıl olan bu okulda matematik, fizik, kimya, botanik, eczacılık ve *materia medica* (ilâçlar, kaynakları, hazırlanmaları ve kullanılmaları bilimi) gibi dersler okutulur ve öğrencilere eczahanelerde pratik yaptırılırdı. Botaniğe ve *materia medica*'ya verilen önem dolayısiyle okulda bir de botanik bahçesi kurulmuştu. Türkçe okutulan bu derslere yardımcı olarak 1844 te Dr. Bernhard tarafından yazılan ve ilk kodeksimiz olan *Pharmacopée Militaire Ottomane* (Osmanlı askerî kodeksi) Fransızca idiyse de, Galatasaray Tıbbiyesinde reçeteler Latince yazılır, Türkçe karşılıkları da gösterilirdi.

1 mart 1867 de Askerî Tıbbiyenin bir köşesinde kurulan Mekteb - i Tıbbiyye - i Mülkiyede bir de sivil eczacılık bölümü açılmıştır. Bu okulun ilk öğrencisi 1870 te girmiş, 1872 de çıkmıştır. Verimli çalışmalarına ancak yıllar sonra bir yabancı uzmanın getirilmesiyle başlayan bu okuldan çıkan sivil eczacılar sivil hizmetlerde çalıştıkları kadar askerler gibi orduda ve askerî hastahanelerde de eczacılık yaparlar ve askerî rütbeler alırlardı. Bununla beraber, sivil ve askerî eczacıların yetişme tarzları yeterli görülmemiş ve 1869 da Haydarpaşa Askerî Hastahanesi bir Askerî Ameliyyat - ı Tıbbiye Mektebi haline getirilince buraya giden doktorlara eczacılar da katılmıştır. Tıbbiyelerde derslerin Türkçeleştirilmesi üzerine doktorluk öğrenimine heves artmış, eczacı okulu mezunları bile Tıp Fakültesine devam ederek hekim diploması almaya başlamış, orduda eczacılar azalmış, bunun üzerine 1876 da çıkarılan bir tüzükle askerî hastahanelerde pratik eczacı yetiştirmeye çalışıldığı gibi tâ 1896 yılına kadar Haydarpaşa tatbikat mektebinde eczacı

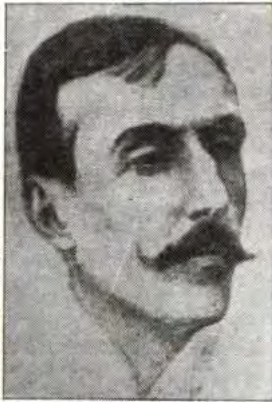
yetiştirmeye de devam olunmuştur. Fakat zamanla askerî eczacı öğretimi kuvvetlendirilmiş ve Tıbbiyye-i Şahane'deki üç yıllık öğrenimden sonra teğmen rütbesiyle bu okuldan eczacılar çıkmaya başlamıştır. 1903 te Mekteb-i Tıbbiyye i Şahane'ye bağlı olmak üzere kurulan Şam Mekteb i Tıbbiyye-i Mülkiyye'sinde bir eczacılık sınıfı yaratılmış, gerek bu okulun, gerek Beyrut'taki Fransız ve Amerikan tıbbiyelerinin eczacılık bölümünden çıkanlar İstanbul'dan gönderilen mümeyyizler önünde imtihan edilmişlerdir.

Eczacılık sınıfının Tıbbiyenin bir köşesinden ayrılarak ayrı bir binada bağımsız bir okul halini alması İkinci Meşrutiyetten sonra mümkün olmuştur Bu yolda müderris operatör Cemil Paşa (Topuzlu) nın büyük hizmeti geçmiştir. Askerî ve mülkî tıp fakültelerinin Tıp Fakültesi adı altında Haydarpaşa'da birleşmesiyle Kadırga'daki Menemenli Mustafa Paşanın ahşap konağı Mülkiye Tıbbiyesi tarafından boşaltılınca bu binanın üst katı eczacılara, alt katı da dişçilere ayrılmak suretiyle eczacı ve dişçi mektepleri kurulmuş, başına da Doktor Mustafa Münif Paşa getirilmiştir. Eczacı okulu 1909 dan 1925 yılına kadar bu binada kalmış, o yıl da Beyazıt'taki Beyazıt Külliyesinin bir bölümü olan ve bugünkü dişçi okulunun bulunduğu binanın üst katına taşınmış, 1959 da da eskiden Sadrazam Fuat Paşanın konağı ve sonradan Maliye Nezareti olan bügünkü fakülte binasına yerleşmiştir.

1933 üniversite reformunda Fen Fakültesine bağlanan Eczacılık Okulu, 1944 te rektörlüğün bir kararı ile yeniden Tıp Fakültesi çerçevesine girmiş, 4 kasım 1963 tarihinden bu yana da İstanbul Eczacılık Fakültesi adiyle çalışmaya başlamıştır.

1962 yılında Ankara'da da bir Eczacılık Fakültesi kurulmuştur.

EÇA DE QUEIRÓS [*eşa dı keyrōş*], **José Maria de** (1845 - 1900), Portekiz romancısı. Póvoa de Varzim'de doğmuş, Paris'te ölmüştür. Zamanını çoğunlukla konsolosluk görevi ile dış ülkelerde geçirmiştir (Havana, Newcastle, Bristol ve Paris). E D Q., başlangıçta edebî bakımdan Fransız etkisi altında kalmıştır. *O crime do Padre Amaro* (Rahip Amaro'nun suçu) [1876]; *O primo Basilio* (Kuzen B.) [1877] adlı eserlerinde bu etki görülür. E., daha sonra gerek politika, gerek edebiyat bakımından Portekiz milliyetçiliğine yönelmiş ve modern edebiyat hareketinin başlıca temsilcisi olmuştur. Bu devreye ait eserleri: *Os Maias* (Maias ailesi) [1888]; *Correspondência de Fradique Mendes* (F. M. in mektuplaşması); *A ilustre casa de Ramires* (Ünlü Ramires soyu) [1900]; *A cidade e as serras* (Şehir ve dağlar) [1901].

J. M. EÇA DE QUEIROZ

E. D. Q., 1889 da «Revista de Portugal» dergisini kurmuştur. *Cartas de Inglaterra* (İngiltere mektupları) 1905 te çıkmış; bunu *Cartas familiares e bilhetes de Paris* (Paris'ten yazılmış özel mektuplar ile kartlar) [1907] izlemiştir. Mektupları 1925 te yayınlanmıştır.

EÇMİADZİN (Ermen. = Biricik Oğlun indiği yer), Sovyet Ermenistan'ında, Erivan'ın 20 km batısında bir manastır. E , duvarla çevrilmiş üç ayrı kısımdan meydana gelmiştir. Bu kısımların her birinde bir katedral bulunur. En eskisi 305 yılından kalma büyük katedral, mimarlık bakımından en ünlüsü de 618 de yapılmış olan St. Ripsime katedralidir. Manastırda 8 000 kadar eski Ermenice el yazması, ayrıca tarih ve etnografya müzesi vardır. E., uzun süre İran yönetiminde kaldıktan sonra 1828 de Rusya'ya geçmiştir. E. den Erivan'a bir otoban vardır.

EÇMİADZİN MANASTIRI

EDA (Ar. = ödeme, verme, yapma), bir akitte borçlu tarafın yapmak, vermek veya yapmaktan kaçınmak ile yükümlü olduğu husus. Buna göre, E. nın konusu muayyen bir miktar paranın ödenmesi, bir şeyin mülkiyetinin devri, bir eser vücuda getirilmesi, bir temsil veya konser verilmesi gibi müspet bir mükellefiyet veya alacaklının bazı müdahalelerine razı olmak yahut sadece harekete geçmemek gibi menfi bir mükellefiyet olarak ortaya çıkabilir.

E., edebiyat ve sanat terimi olarak üslûp, tarz, anlatım yolu yerine kullanılır. Belâgatçılar, bunun üç yolu olduğunu söylerler: Gerçek, mecâz, kinâye. Eski edebiyatımızda ise, iş ve naz sözlerinin anlamdaşı olarak geçmektedir.

Kıraat ilminde E., Kur'an'ı tecvid ve tertil esaslarına uygun olarak okumaktır.

İslâm hukuku (fıkıh) nda E. özel bir terimdir. «Dinî bir farizanın emredilen belirli zamanda yerine getirilmesi» anlamına gelir. Bu buyruğun - eğer imkânı varsa - başka bir zamanda yapılmasına kaza denir. Kaza, E. nın karşıtıdır Fıkıhta, emir ile vâcibin hükmü ikidir Eda, kaza. E. vâcibin aynını, kaza mislini müstahakkına teslimdir.

EDA YERİNİ TUTAN İFA, borçlunun alacaklının rızası ile evvelce taahhüt ettiğinden başka bir edada bulunarak borcunu yerine getirmesi. Meselâ bir meblâğın ödenmesi yerine alacağın temliki, teslimi taahhüt edilen şey yerine bedelinin verilmesi gibi. Bundan başka, ifası imkânsızlaşmış bir borçta borçluya ortadan kalkan eda karşılığında sigorta, istimlâk bedeli v. b ödenmişse borçlunun bunları alacaklıya E. Y. T. İ. olarak teslimi gerekir. E. Y. T. İ. fakültatif borcun ifası ile karıştırılmamalıdır. Fakültatif borçlarda alacaklı borçluya peşin olarak seçim hakkı verdiği

halde E. Y. T. İ. da ancak ifa anında ortaya çıkan ve alacaklının rızas na bağlı bir durum vardır.

EDAFOLOJI (Fr. Édaphologie; Yun. *edaphos* = yeryüzünün toprak parçası) [Biyo.], bazı bilginlerin kullandıkları bu terim biyoloji bakımından yeryüzü bilgisi kavramındadır. (Başkaları bu kavram için pedoloji [pédologie, *pedos* = yeryüzü, arazi, bölge] terimini kullanırlar). Öteki sözlerle birlikte E., yeryüzünün, hayat için sağladığı uygun çevre ve şartlar bakımından incelenmesidir. E. ekolojinin bir kolu olup öbür kolu klimatoloji (= iklim şartları bilgisi) dir. Edafik faktörler yeryüzüne bağlı olup canlıların yeryüzündeki dağılışına derin bir etki yapan dış faktörlerdir; klimatik faktörler ise, iklime bağlı olanlardır.

EDAM, kuzey Hollanda'da, Ijselmeer'in batısında 13 700 nüfuslu bir şehir. XIV ve XVII. yüzyıllardan kalma

E D A M: Çan kulesi

kiliseleri vardır. Bir sayfiye merkezi olan E. da yağ ve peynir ticareti ile besin maddeleri ve makine sanayii gelişmiştir.

EDANIN İMKÂNSIZLIĞI, borçluya düşen eda yükümlülüğünün yerine getirilmesinin mümkün olmaması hali. Eğer borcun mevzuu daha başlangıçta imkânsız idiyse, böyle bir muamele Borçlar Kanunu (Md. 20) na göre zaten batıldır. Borçluya isnat edilebilecek bir kusur yoksa, borç sona erer (B. K. Md. 117). Eğer imkânsızlık borçlunun kusuru yüzünden vukua gelmişse, borçlu B. K. (Md. 96) na göre tazminat ile yükümlüdür. Karşılıklı taahütleri havi akitlerde borçlu önceden aldığı karşılığı sebepsiz iktisap kaidelerine göre geri vermekle mükellef olur.

EDAT (Ar. = araç, Fr. Postposition), kendi başlarına anlam bildirmeyip kelimeler arasında türlü anlam ilgileri kuran kelimelere verilen ad. «Arslan *gibi* adam», «yorgunluktan *ötürü* hastalandı» sözlerinde *gibi*, *ötürü* kelimeleri birer E. tır. İsim ve fiillerden başka bütün kelimelere E. diyenler olduğu gibi, J. Deny (*Grammaire de la langue turque*), kendi başlarına anlam bildirmemeleri yönünden bağlaç ve ünlemleri de «edatlar» başlığı altında inceler. Bugün E. teriminden, yukarıdaki tanıma uygun olarak, anlam ilgisi kuran kelimeler anlaşılmaktadır. Bu sebeple, E. lara *ilgiç* de denmektedir; ayrıca, Türkçede eklerin kelime sonuna eklenmesi ilkesine uyarak, E. ların da kelime sonuna gelmesi dolayısiyle E. lar, *sontakı* (postposition) adını da almaktadır.

E. lar, kelimeler arasında sebep, sonuç, araç, zaman, durum, sınır, yön gibi anlam ilgileri kurar: «İçmek *için* su, hastalığından *dolayı* çalışmadı, otomobil *ile* gitti, sabahtan *beri* yürüyor, azim-*le* çalışıyor, akşama *kadar* çırpındı, eve *doğru* yürüdü» gibi.

E. lar isimlerin her hali ile kullanılmaz; her E., sonuna geldiği isimden özel bir hal ister, balta ile yarmak (*balta* yalın halde), ev-e doğru koşmak (*ev*, -e halinde), sabahtan beri çalışıyor (*sabah*, -den halinde). Bu özelliklerine göre E. lar üç grupta toplanır:

1. İsmin yalın hali ile kullanılanlar: *için* (anlamı: sebep, amaç), *ile* (araç, durum) [*buğday* ile *arpa* yetiştirilir örneğinde *ile* bağlaçtır], *gibi* (benzerlik), *kadar* (sınır) [oraya kadar gidiniz], *ölçü* [bir karış *kadar* uzunlukta bir kurt], *üzere* (sebep, amaç [bk. aşağıda *üzer*]), *sıra* (3. şahıs iyelik ekiyle kullanılır [yanı sıra yürüyor], sözde [aklı *sıra* beni aldatacak]).

Bu E. lar, zamirlerin iyelik eki almış şekilleri ile kullanılabilir: «Ben im için gelmiş, *sen-in-le* gidelim gibi; ancak, zamire bir çoğul eki gelmişse, o zaman iyelik eki kullanılmaz: «*Biz ler* gibi insanlar, *O-n lar* kadar büyük».

2. İsmin -e hali ile kullanılanlar: *karşı* (yön, karşıtlık [*bana karşı* hareket]), *doğru* (yön), *kadar* (sınır, yukarıya bk.), *dek*, *değin* (zaman sınırı [*akşama değin* tarlada]), *göre* (bağıntılık: *bana göre* iyi, *sana göre* kötü).

3. İsmin -den hali ile kullanılanlar: *Önce*, *evvel* (zaman: *senden önce* geldim), *sonra* (zaman), *yana* (yön), *beri* (başlangıç) [*sabahtan beri* yürüyor], *dolayı*, *ötürü* (sebep, sonuç).

Türkcede bazı isim hallerinin *alt*, *üst*, *iç*, *yön*, *taraf*, *dış*, *ön*, *art*, *arka*, *öte*, *aşağı*, *yukarı*, *karşı*, *yüz*, *orta*, *yan*, *ara*, *dip*, *baş* v. b. yön ve yer isimleri olan kelimelerle uzayarak aynı veya daha kuvvetli bir anlamda kullanıldığı görülür; bu kullanılışla, bu kelimeler birer E. değeri alır: *güneşte* yerine *güneş altında*; *suda* yerine *su üstünde* veya *su içinde*; *sokağa* yerine *sokak ortasına*; *dağa* yerine *dağın başına* gibi. Bu türlü yön veya yer isimleri, baştaki isimle belirtisiz (yerine göre belirtili) isim tamlaması kurmuş olurlar: *güneş alt-ın-da*, *güneş-in alt-ın-da* gibi.

Yukarıdaki yolla, başka kelimelerin de E. olarak kullanıldığı görülür; bu kelimeler E. görevinde iken daima 3. şahıs iyelik eki (*-i*, *-si*) almış olur: *hak* (en çok *hakkında*, *hakkiyle* şeklinde: İçme suları *hakkında* bir konuşma), *üzer* (*üzerinde*, *üzerine*), *suret* (*suretiyle*), *yol* (*yoliyle*, *yolunda*), *daire* (terbiye dairesinde), *saye* (*sayenizde*, *sayesinde* [askerlerimizin kahramanlığı sayesinde]), *yer* (*yerine*, *yerinde*) gibi.

E. ların, kısalarak ek şeklinde kelimeye bitişik yazıları da vardır; bunların en bellisi *ile* E. ı (*el-le*, *kol-la*, *kollari-y-le* gibi) olmakla birlikte, bugün *-ce* (*ben-ce*) olarak görülen ek, eski *-cek* E. ının kısalmış şeklidir.

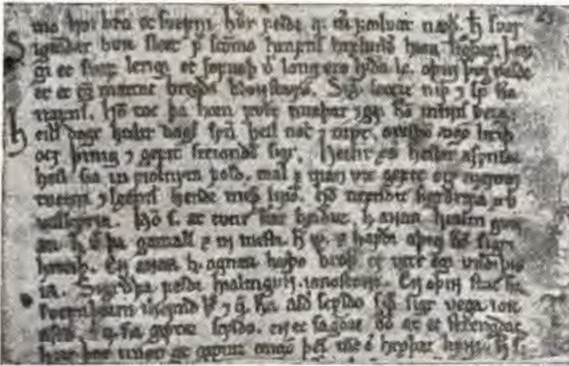
E. ların, başlarına gelen isimlerle kurdukları kelime grupları, belirtici görevler görür, yani isim önünde *sıfat*,

fiil önünde *zarf* olur: *Arslan gibi* adam (*kuvvetli* adam), *acele ile* savuştu (*hızlı* savuştu) gibi. Bk. İSİM HALLERİ, SIFAT, ZARF. — B. G.

EDBEİL veya EDBİL, İsmail Peygamberin oğlu.

EDDA (Eski İzlanda'da mitolojik şiir) (Şiir veya Oddi kıtabı; birçok hallerde yanlış olarak «büyük - büyük anne» olarak çevrilmiştir), eski İslanda edebiyatının birbi rinden ayrı iki eserine verilen ad. Bu iki eser *Snorra E.* (daha yeni veya mensur E.) ve *Sâmundar - E.* (daha eski veya manzum E.) olarak birbirinden ayırt edilir. Asıl E. birincisidir. Ama İslandalı bilginler, XVII. yüzyılda ikincisine de bu adı vermişlerdir.

I. Snorra - Edda, XIII ve XIV. yüzyıllardan kalma el yazmaları halinde bize gelmiştir. Bu yazmalar şunlardır. Codex regius (Kopenhag'da Krallık kitaplığında), Codex Wormıanus (Kopenhag'da üniversite kitaplığında). Bu eser,

Sâemundar - Edda el yazmasından bir parça

genç *skald* (= âşık) lar için yazılmış olup, bunlara gerek şiir terimlerini ve özel olarak *kenningar* denilen şiir perifrazları, gerek çeşitli mısra şekillerini öğretmek maksadını güden bir el kitabı idi. Skald şiirlerinin esaslı bir parçasını teşkil eden bu kenningar'lar başlıca kuzey mitolojisinden alınmış olduğuna göre bu E. kuzey mitolojisinin tasviri ile başlar. Bu tasvir her ikisi de dialog şeklinde olan iki parçaya ayrılır: 1. *Gylfaginning* (= Kral Gylfi'nin aldanması); 2. *Bragaræður* (= Şairler tanrısı Bragi'nin anlattıkları). Bundan sonra gelen kısım *Skâldskaparmâl* (= Şiir dili) başlığı altında ve sistematik, yani ait oldukları konulara göre ayrılmış bir şekilde kenningar'ları ve şairane ifadeleri sayar ve IX - XII. yüzyıllarda yaşayan skald'lardan alınmış örneklerle canlandırır. Eserin sonunu, Snorri Sturluson'un Norveç kralı Hâkon ve arkadaşı Jarl Skuli'ye yönetilmiş methiyesi teşkil eder. Bu parça *Hâttatâl* (= mısra çeşitlerinin sayılması) başlığını taşır.

II. Sâmundar - Edda şimdi çoğu zaman «Şarkılar Eddası» adını da taşır. Yanlış olarak Sâmund adındaki bir yazara atfedilmiştir. XIII. yüzyıldan kalma bir el yazmasında bize gelmiştir (Codex reguis 2365, 4°, Kopenhag Krallık kitaplığı). Bu eser yanlış başlığını, Snorra - E. ya dayanan yanlış istidlâller neticesinde almıştır. mitolojisi ve ahlâk bilgisinden konuları kısmen kuzey, kısmen de Germen kahraman destanından alınmış 30 şarkıyı içine alır. Bu alanlara ait en önemli kaynak Sâmundar - E. nın kendisidir. Bazı şiirler, dialog halinde yazılmış olup çok hareketli, canlıdır. Bu el yazması derlemesi 1250 de tamamlanmıştır. Şarkıların kendileri ise geleneksel şekillerinde başlıca Vikingler zamanından. yani IX - XI. yüzyıllardan kalmıştır. Yazıldıkları yerler İslanda, Norveç, bazen de Grönlanda'dır. E. şiirleri klasik üslûba göre yazılmış skald şiirlerinden şu iki hususta ayrılırlar: Stroflar daha serbest bir şekilde ele alınmıştır, dil de daha kolay anlaşılır. E. nın başlıca şarkıları şunlardır: *Völuspâ* (Kâhin kadının kehaneti); *Hâvamâl* (Yüksek, yani Oxin'in sözleri). Bunlar Hristiyanlıktan önceki zamanlara ait ata sözleridir; *Grimnismâl* (Grimnir, yani Oxin'in öğretileri); *Vafthruðnismâl.* Bu son iki şarkı, didaktik bir şekilde kuzey mitlerini öğretir. Siegfried ve Burgundlara ait güney Germen kahraman destanı Sigurds, Brynhilden ve Atli (= Attila) şarkılarını içine alır. Bk. ATTİLÂ.

EDDAÎ, eskiden ulema sınıfının imza veya mühürleri üstüne kovdukları klişeleşmiş bir deyim. «Duacınız» anlamına gelir. Yazışmada aynı deyimin değişik şekilleri olan «dâiniz», «dâileri» de kullanılmıştır.

EDDINGTON [*ediŋgtın*], **Sir Arthur Stanley** (1882 - 1944), İngiliz astronomu ve teorik fizikçisi. Kendal (İngiltere)da doğmuş. Cambridge'de ölmüştür. Özellikle yıldızların iç yapıları ve evrimi ile rölativite kuramları alanındaki önder çalışmalariyle ün yapmış ve bu konularda yazdığı kitaplarla pek çok araştırıcı kuşaklarına ışık tutmuştur. Manchester ve Cambridge'de öğrenim görmüş, 1908 de Trinity kolejine atanmış, 1906 - 1913 yılları arasında Greenwich'teki krallık rasathanesine baş asistan olmuş, 1913 te Cambridge'de astronomi profesörlüğüne, 1914 de de Cambridge Rasathanesi direktörlüğüne atanmış ve gene aynı yıl Royal Society üyeliğine seçilmiştir.

Sir A. S. EDDINGTON

Astronomi alanındaki en önemli çalışmaları, Karl Schwarzschild'in 1917 de temelini atmış olduğu yıldızların iç yapısı kuramının sınırlarının çok genişletilmesini ve 1924 te de bugünkü astrofizikte merkezî bir rol oynayan kütle - parlaklık bağıntısının bulunmasını sağlamıştır. Bundan başka, beyaz cüceler denilen ve yoğunlukları alışılmadık derecede yüksek olan yıldızların yapıları hakkındaki çalışmaları da onu, bu gibi yıldızların spekrumlarında, rölativite kuramlarının öngördükleri kırmızıya kaçış olayının varlığını önceden haber vermesine yardım etmiştir. Yıldızların hidrojen bakımından zenginliklerinin parlaklıklariyle ilişkilerine dikkati çeken de gene E. olmuştur.

Teorik fizik alanında ise E. rölativite kuramının önemini ve genişliklerini herkesten önce kavramış ve bu kuramların tanıtılması için var gücüyle çalışmıştır. Kendisi bu konuda pek çok orijinal yazı ve kitap yazdığı gibi, bu kuramları kitap ve konferanslarla halka anlatabilmek için de çaba harcamıştır. 1919 yılında bir güneş tutulması sırasında başında bulunduğu bir bilim adamları kurulunun çektiği fotoğraflarla ilk olarak ışığın ağır bir gök cismi yakın-

larından geçerken artık düz bir doğru izlemeyip sapmaya uğradığını ispatlayarak 3 yıl önce Einstein'ın ortaya koymuş olduğu genel rölativite kuramını de ilk kez genel olarak gerçekleştirilmiştir.

Hayatının sonuna doğru rölativite kuramı ile kvantum kuramını her bakımdan birleştirmeye uğraşmış ve özellikle, temel kuram adını verdiği kuramiyle tabiattaki birtakım evrensel değişmezlerin değerlerini deneye baş vurmaksızın salt teorik olarak elde etmeği amaç edinmiştir. Elde ettiği sonuçlar, deneylerin verdiği değerlerle şaşılacak derecede uyuştuğu halde, gerek bu kuramın kullandığı matematik şekillendirme zorluğu ve gerek kendisinden sonra fizikte yeni buluşlar dolayısiyle bilim adamları bu kuram karşısında daha çok ürkek ve şüpheci bir durum almışlardır. Rölativist fizik ile astrofiziğe birçok yönlerden verimli dehasının damgasını basmayı başarmış olan E. ın eserlerinden bazıları şunlardır: *Stellar Movements and the Structure of the Universe* (Yıldızların hareketi ve Evrenin yapısı) [1914]; *Report on the Relativity Theory of Gravitation* (Gravitasyonun rölativite kuramı hakkında rapor) [1918]; *Space, Time, and Gravitation* (Uzay, zaman ve gravitasyon) [1920]; *The Mathematical Theory of Realativity* (Rölativitenin matematik kuramı) [1923]; *Stars and Atoms* (Yıldızlar ve atomlar) [1927]; *The Expanding Universe* (Genişleyen evren) [1933]; *Internal Constitution of the Stars* (Yıldızların iç yapısı) [1930]; *Relativity Theory of Protons and Electrons* (Proton ve elektronların rölativite kuramı) [1936]; *The Philosophy of Physical Science* (Fizik biliminin felsefesi) [1939]. E. un ölümünden sonra temel kuram hakkında taslak halinde kalan notları N. B. Slater tarafından *Eddington's Fundamental Theory* (Eddington'un temel kuramı) [1957] adı altında yayınlanmıştır. — Y. Ö.

EDDOWES [*edouz*] **HASTALIĞI veya SENDROMU** (Patoloji), göz akının özellikle çocuklukta aşırı derecede mavi olması, iç kulak kapsülünde süngersi kemik oluşması ve kemiklerin kırılgan olmalarından ibaret, üç işaretli bir sendrom. Bir aile hastalığı olarak görülür. Londra'lı hekim Alfred Eddowes (doğ. 1850) un adiyle anılır.

EDDY [*edi*], **Mary** (kızlık adı: **Baker**; 1821 - 1910), Christian Science din akımının kurucusu olan Amerikalı bir kadın. Bow (New Hampshire) da doğmuş, Boston'da ölmüştür. Çocukluğunda çok hastalık geçirmiştir. P. H. Quimby tarafından manyetizma ile tedavi edildiği söylenir. E., 1866 da düşerek yaralanmış ve ancak İncil'deki inme linin hikâyesini derin bir kavrayışla okuyarak iyileştiğine, bundan dolayı bütün hastalıkların ruhu etkileme yolu ile ve herhangi bir maddî çareye baş vurmadan tedavi edilebileceğine inanmıştır. Quimby, E. deki bu inanışın dinî bir öğreti haline gelmesine yardım etmiştir. E., öğretisinin ilkelerini *Science and Health* (Bilim ve sağlık) [1875] adlı eserinde ortaya koymuştur. Bu eser, Christian Science'ın temel kitabı olmuştur. E., en çok Boston'da mürit toplamış, 1879 yılında bu şehirde Christian Science'ın ana kilisesini kurmuş, Quimby'nin müritlerinden biri olan Asa Gilbert Eddy ile evlenmiştir. 1883 te «The Cristian Science Journal», 1908 de «The Christian Science Monitor» gazetelerini kurmuştur. E. nin çevresine etkisi derin olmuş, büyük saygı görmüştür. Bk. CHRISTIAN SCIENCE.

M. B. EDDY

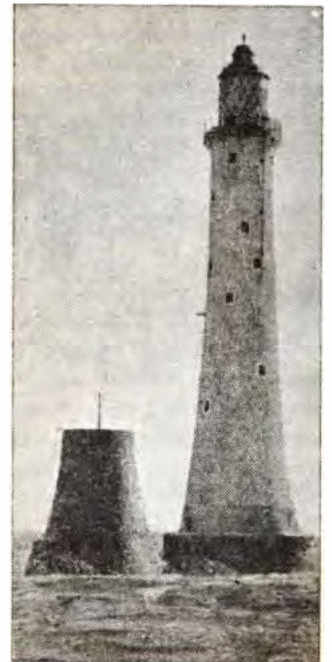
EDDY [*edi*], **Sherwood** (doğ. 1871), Amerikalı yazar. Leavenworth (Kansas) te doğmuştur. Y. M. C. A. (Hıristiyan Gençler Derneği) nin yazmanlığında bulunmuştur. Eserleri arasında *India Awakening* (Uyanan Hindistan) [1911] ve *The New Era in Asia* (Asya'da açılan yeni çağ) [1913] sayılabilir.

EDDY [*edi*] **AKIMLARI**, bir magnetik alan içinde bulunan bir iletkende, magnetik alandaki bir değişme yüzünden meydana gelen akımlar. Bu akımlar enerji kaybına yol açar ve bu kayıp E. A. kaybı adını alır. Ayrıca, iletken ortamın görünen magnetik geçirimliliğinde bir azalma olur; çünkü Lenz kuralına göre, E. A. değişen magnetik alanın değişmesini engelleyecek yönde akar.

Genel olarak E. A. etkisi, iletken ortamın kullanılmasında zararlıdır. Meselâ, bobinlerin, transformatörlerin, alternatif akım makinalarının ve doğru akım makinalarındaki armatürlerin elektrik ve magnetik devrelerinde meydana gelen E. A. kayıpları, bunların toplam verimini düşürür ve arasıra bunların çıkış güçlerini veya elektrik değerlerini sınırlar. Bu etkiyi azaltmak için elektrik devre, kesiti küçük iletkenlerin bir araya gelmesiyle, magnetik devre ise aralarında çok ince bir izolasyon tabakası bulunan ince madenî levhalardan meydana getirilir. 1 Mc/s lik frekanslarda çalışacak bir magnetik devre için 0, 025 mm kalınlıkta madenî levhalar kullanılması gerekebilir. Frekans yükseldikçe, bu incelik de yetmez ve seramik yapıya geçmek gerekir. Bunlar, ferrit diye adlandırılır ve yaklaşık olarak 2 Kc/s den 300 Mc/s ye kadar kullanma alanı bulur. Tipik bir doğal madde manyetit (Fe_3O_4) tir.

E. A. etkisi, kimi yerlerde yararlı da olabilir. Buna örnek olarak, elektrik ölçü aletlerindeki hareketi elektromagnetik olarak yavaşlatmak, verilen bir hacmı, değişken bir magnetik alana karşı, ikisi arasına çok iyi iletken bir kütle veya levha koyarak ekranlamak gibi haller ile endüksiyon tipi fırınlar, madenî iş parçalarının işlenmek üzere ısıtılması ve çeliklerde yüzey sertleştirmesi işlemleri gösterilebilir. — F. Z.

EDDYSTONE [*edistoun*] **KAYALARI** (Coğ.), Manş Denizinde, Cornwall'un güneyinde, Plymouth'ın güneybatısında, tehlikeli bir kayalık. Bu kayalar üzerinde 1696-

EDDYSTONE FENERİ

1699 da yaptırılan deniz fenerine son şekli 1879 - 1882 de verilmiştir. Fenerdeki 159 600 mumluk ışık, deniz düzeyinden 133 ayak yüksekte olup on yedi buçuk milden görülebilmektedir.

EDE, Hollanda'da, Gueldre bölgesinde, Arnhem'in batısında, 56 000 nüfuslu bir şehir ve sayfiye. E. de tekstil sanayii (sunî ipek), madenî eşya ve makine yapımı, elektrik donatım malzemesi, besin sanayii gelişmiştir.

ÉDÉA, Kamerun'da, Sanaga - Maritime bölgesinin, Sanaga'nın sağ kıyısında bulunan merkezi. Nüfusu 8 952 dir. Ticaret merkezidir. E. da yağcılık, ormancılk gelişmiştir. Sanaga nehrinin çağlayanlarından faydalanılarak kurulmuş olan baraj ve 15 000 KW lık hidroelektrik santralı şehre önem vermektedir. Bu santral, sanavileşme ihtiyaçlarına gerekli gücü Duala'ya aktarmakta, E. da da alüminyum yapımı için fabrikaların kurulmasını sağlamaktadır.

EDEB (sözlük anlamı, usul ve kurallara uygun davranış), terbiye ve nezaket gereklerine uygun tutum. Bir seçkin sözde «E. dinin üçte ikisi dense yerindedir» denilmiştir. Eskiden her bilimin, her mesleğin kendine vergi bir E. i olduğu kabul edilmiştir. Vezirliğin E. i, kâtipliğin E. i, tarikatın E. i v. b. E., «edebiyat» anlamında da kullanılmıştır. E. tasavvufta hatanın her çeşidinden korunmaya sebep olan şeyi bilmektir denilebilir. Tasavvuf baştan sona kadar bir E. den başka bir şey değildir. Eski sûfilere göre, tasavvufun içyüzü Hak ile hallerde, makamlarda, menzillerde E. tir. Her vaktin, her halin, her makamın bir E. i vardır. Mürşit, mürit ve sohbetle ilgili bir takım E. lerden söz edilir. Ulu mürşitlere göre E. den anlaşılan, kâh edeb - i şeriat, kâh edeb - i hizmet, kâh edeb - i haktır. Şeriatın E. i, şeriatın yöntemini bilmektir. Hizmette E., hizmete dört elle yapışmak ve kendi varlığını göstermemektir. Edeb - i Hak, kul için gerekenle, hak için gerekeni bilmek ve her işi yerinde görmektir.

EDEBALİ, Şeyh (ölm. 1325), Osmanlı devletinin kurucusu Sultan Osman'ın kaynatası. Yüz yirmi yıl yaşamış olduğu rivayet edilir. Öğrenimine Karaman'da başlamış, Şam'da bitirmiştir. Tefsir, hadis, tasavvuf ve fıkıhta ileri bir bilgindi. Rüya yorumunda da geniş ünü vardı. Sultan Osman'ın gördüğü bir rüyayı yorumlayarak büyük bir devletin kurucusu olacağını bildirdiğini tarihler yazmaktadır. Bu yorumdan sonra kızı Malhatun'u Sultan Osman'a vermiş, ondan oğlu Orhan Gazi doğmuştur. E. ölünce Bilecik'e gömülmüştür. Eskişehir'de de adına bir türbe vardır.

EDEBİYAT (Ar. *edeb* «yüksek kültüre eriştiren öğretim» kelimesinden ilk olarak Şinasî tarafından kullanılmıştır. Fr. Littérature, Alm. Literatur, İng. Literature): 1. Düşünce, duygu ve hayallerin yazı halinde, güzel ve etkili bir şekilde anlatılması sanatı; 2. Bu sanatın kurallarını ve bu sanatta meydana getirilmiş eserleri inceleyen bilim kolu; 3. Bir çağda, bir dilde, bir ulusta bu yolda yaratılmış yazılı veya ağızdan ağıza geçmiş eserlerin bütünü: XVII. yüzyıl Fransız edebiyatı, Türk halk edebiyatı gibi; 4. Bir bilim kolunun çeşitli kollarındaki yazı ve eserlerin tümü. Bugün dilimizde bu anlamda Fransızcadan alınmış olan *literatür* deyimi daha yaygındır: tıp literatürü (tıp edebiyatı). E yapmak: bir konuda pek değeri olmayan süslü sözler söylemek. Bu mecazlı deyime birçok Batı dillerinde de rastlanır.

İnsanın duygularını ve düşüncelerini, ümitlerini ve emellerini, korku, üzüntü ve sevinçlerini daima daha etkili, daha canlı bir şekilde açıklama ihtiyacından doğan E., dillerin gelişerek ifade imkânlarının artmasiyle bir sanat olarak ortaya çıkmış ve bu gelişmeyi derinden etkileyerek hızlandırmıştır. Güzel sanatların resim, müzik, heykelcilik gibi başka dallarında renk, ses ve şekillerden yararlanan insanoğlu, E. ın malzemesi olan *söz*'ü tabiatın dışından, zekâsiyle kendisi icat etmek zorunda kalmıştır. Bu bakımdan E., insan yaratıcı muhayyilesinin eşsiz bir mucizesi sayılmak gerekir. Amacı da, insanın yer yüzünde devamını sağlayan yararcı faaliyetler dışındadır. Çiftçi besin maddeleri üretir; demirci, marangoz, duvarcı ve benzeri zanaatçılar insanlara lüzumlu âlet ve cihazları yaparlar; hekim hastaları iyileştirmeğe çalışır; mimar, binalar, köprüler kurar. Ya şairin, yazarın görevi nedir? O, ötekilerin yapmadığı, yapamadığı bir işi başarır: birbirinden ayrı yollarda, ayrı amaçlarda, birbirinden habersiz ve kendi hesabına çalışan bütün bu insanları birleştiren köprüyü o kurar; hasta ruhları iyilestirmeğe çalışır. o ruhların manevî gıdasını sağlar; bezginlere teselli, yorgunlara güç, zalimlere ibret ve merhamet, yeniklere hürriyet ve kurtuluş ümidi getirir. Amacı herhangi bir çağı özel yönleriyle aktarmak değil, herhangi bir kişiliği özgünlüğü içinde anlatmak değil, ancak uygarlığın devamını güven altına almak, insana insan olduğunu hatırlatarak ulusların anlaşmasına, sarmaşmasına çalışmaktır. İster tarihten haber vererek ayrı ayrı kuşakları birbirine bağlasın ve geçmişi, hali, geleceği bölen kesintileri onarsın; ister şu dünya içinde birbirinden farklı fikir miraslarını temsil eden düşünüşlerle duyuşları birbirine yaklaştırarak Goethe'nin *Weltliteratur* dediği evrensel birliği kurmağa çalışsın, her yönüyle bir hümanizma çabasıdır bu. İnsanlar, onun bu gücünden tarihin bütün çağlarında yararlanagelmiştir: Peygamberler ümmetlerini hak yoluna getirmek için, hükümdarlar uluslarını bir ideal altında toplamak için, politikacılar davalarına taraftar kazanmak için hep bu mûciz sanata baş vurmuşlardır. «Güzel söz yılanı ininden çıkarır», «dil mi güzel, dilber mi?» gibi atasözlerimiz, bu gerçeğin halk görüşüyle bir ifadesidir. Shakespeare'in bir tek dramını vermektense bütün İngiliz donanmasının feda edilebileceği yolundaki meşhur İngiliz sözünü. büyük ulusların E. a verdiği öneme örnek olarak gösterebiliriz.

Milletlerin manevî hayatına yön veren E. elbette ki ulusların başından geçen büyük olayların etkisi altında kalacaktır. Bir istilâ, bir göç, büyük harpler, dünya çapındaki keşiflerle icatlar, sosyal ve ekonomik devrimler yepyeni görüşler, duyuşlar ve idealler getireceğinden ilk tepkilerini E. alanında gösterecektir. Böylece ortaya çıkan yeni edebî şekiller, yeni ifade tarzları, yeni akımları, yani edebî okulları meydana getirir. Öte yandan, bu okulların getirdiği sanat idealleri zamanla yıpranır, başka ideallerin tepkisiyle söner. E. tarihi boyunca birbirini izleyen hümanizm, klasisizm, romantizm, realizm, natüralizm, parnasizm, ekspresyonizm, empresyonizm, dadaizm, fütürizm, sürrealizm ve egzistansiyalizm (varoluşçuluk) gibi okullar, bu türlü sosyal, ekonomik, psikolojik veya politik olayların etkisiyle meydana gelmiş akımlardır.

E. eserlerinin şekil ve muhteva bakımından gösterdiği farklılıklardan edebî türler (genres littéraires) doğar. Klasik nazımda lirik (rebabî), epik (destanî), dramatik (tiyatroya değgin) ve didaktik (öğretici ve öğütleyici); günümüz nesrinde ise tiyatro, roman, kısa ve uzun hikâye, mektup, fıkra, deneme, seyahatname, hâtıra yazıları, tenkit (eleştir-

me), biyografya gibi adlarla anılan türler, ortak taraflarına göre ayrılmış eserler topluluklarının aldığı adlardır.

Edebî şekillerle edebî konular, çok eski çağlardan beri bir ülkeden öbürüne taşınıp durmuştur. Henüz kitap göndermek mümkün değilken efsaneler, masallar, hikâyeler, şiirler milletlerle dillerin göçüne katılmış. İstilâya uğrayan uluslar, çoğu zaman istilâcının diliyle birlikte fikir geleneklerini de benimsemiş veya tersine, galipler, yavaş yavaş yendikleri ulusların kültürlerini, hattâ dillerini almışlardır. Denizcilerle tüccarlar fikir değerlerinin taşınmasında çok rol oynamışlardır. İslâmlık, Hristiyanlık, Buddhizm gibi büyük dinlerin aracılığiyle memleketten memlekete en fazla geçen edebî motiflerle edebî şekiller olmuştur. Hint masalları, ekseriya Buddhizmin peşi sıra Çin'e, Japonya'ya Tibet'e, Moğolistan'a geçtiği gibi, ayrı yollardan Batıya da ulaşarak halk masallarına konu olmuştur. Hint ve İran hikâyelerine ait Farsça bir kitaptan esinlenen Arapların «Bin bir gece masalları» (*Alf layla wa - layla*), Batı E. ı ile sanatını geniş ölçüde etkilemiştir. Bu bakımdan dünya E. ı (Weltliteratur), dün veya bugün meydana gelmiş bir olay değildir.

Batı E. ları, eski Roma ve ilk Hristiyanlık çağı E. lariyle beslenerek gelişmişlerdir; Germen uluslarının Hristiyanlık öncesine ait E. ürünlerinden elimizde pek az örnek vardır. Ancak kuzeyin bir ucunda, İslanda'da, karakteristik Germen özellikleri taşıyan bir E. (eski kuzey E. ı) X. yüzyıldan bu yana gelişme göstermiş, XII. yüzyılda dikkati çekerek sözü edilmeğe başlanmıştır.

Batının ortak E. dili, yeni çağlara kadar Latince (Orta Latince) idi. İlk önce Hristiyanlığa ait dualar, günah çıkarma formülleri gibi din bilgilerinin yayılmasını, yorumlanmasını sağlamak üzere halk dillerinde yazılmış küçük sözlükler, çevirmeler ve yazılar kaleme alındı; sonra da, en çoğu din konularında, zaman zaman da dünyevî alanlarda koşuklar denenmeğe başlandı: VIII veya IX. yüzyılda bilgin bir keşiş tarafından yazılmış olan eski İngiliz E. ına ait *Beowulf* destanı gibi. Ancak şövalyelik çağı ile birlikte şövalyelik kültürünü temsil eden tam anlamiyle dünyevî karakterli yeni bir E. ın ortaya çıkmasiyledir ki XII. yüzyıldan itibaren millî E. lar gelişmeğe başladı: bu devir, kahramanlık destanları (Fr. chansons de geste, Alm. Heldenlieder), saray çevreleriyle ilgili maceraları dile getiren destanlar (épopées courtoises, höfisches Epos) ve saz şairleri (troubadours, Minnesaenger) çağıdır. Dil bakımından millî özellikte olmasına karşılık, bu yeni E. tamamiyle uluslararası bir karakter taşır. Şairler ya şövalyedir veya işsiz kalmış kilise adamları. Kilise ve manastır kültüriyle eski çağın söz sanatına ait birçok süs ve yapmacıkları şiir alanına aktaran işte bu şairlerdir.

Batı kahramanlık destanları (chansons de geste, Nibelungenlied) nın doğuşunda Roma destanlariyle Orta Çağın Latince destanlarının örnek tutulup tutulmadığı konusu kesinlikle çözülmüş değildir. Bu destanları millî geleneklere bağlama çabası da görülüyor; özellikle en eski Fransız destanları bir gelenek halinde ağızdan ağıza geçerek, *jongleurs* denilen gezgin oyuncularla kentten kende ulaşmıştır. Fakat Fransızların «Roland destanı» (*Chanson de Roland*), Vergilius'u hatırlatır. Her halde bunlar, özellikle bu destanların Büyük Karl (Charlemagne) kolu, millî konulardan esinlenmiştir. Fakat, şövalyelik törelerinin ve hele aşk konusunun içine karışmasiyle manzum roman şeklini alan destan türü konularına çok geçmeden Hristiyan. putperest, Kelt, İranlı, Arap ve Bizanslı elemanlar da girmiştir. En başta Haçlı seferleri Batı E. ına yeni yeni Doğu konuları karışmasını sağlamıştır. Fransız saray epopeleri türünün en ünlü temsilcisi olan Chrétien de Troyes, Hartmann von Aue ve Wolfram von Eschenbach gibi Alman şairlerine örnek olmuştur. Şövalyelik çağı lirik E. ı, sanıldığına göre, Arapların etkisi altında Provence eyaletinde doğmuş. sonra kuzey Fransa'ya, İtalya'ya, Almanya'ya yayılmıştır: bu tür, moral ve töresel yüksek bir kültürün ışığı altında genç millî E. dillerinin sanatkârca bir ustalıkla işlenmesinden meydana gelmiş bir anıttır. Otuzuncu kırkıncı yıllarına kadar Alman şövalyelik E. ının altın çağı sayılan yine bu XIII. yüzyıl, aynı zamanda ileri gotik ve ileri skolastik çağı olduğu gibi, Avrupa'nın birçok yerlerinde şövalyeliğin burjuvalığa geçişini açıkça gösteren bir yüzyıldır da. Sosyal yapıdaki bu değişiklik mecaz ve temsile (*Roman de la Rose* = Gülün romanı, 1230 - 1270 dolayları), öğretici ahlâkçı E. a, şiirsizliğe, bilimsel ve ansiklopedik tarza yönelmeyi sağlar. Batının ileride geliştireceği bilim ve sanat nesrinin temelleri de yine bu yüzyılda atılır. Arap E. ından yapılan tercümelerle İspanyol nesri ilk çiçeklerini verir. Zincirleme hikâye (bir esas hikâyenin içine başka hikâyelerin girmesiyle meydana gelen hikâye tarzı Hâtem Tâyî hikâyesi gibi) şeklini de Batı edebiyatları Araplardan o zaman almışlardır. İtalyan şiirinde *dolce stil nuovo*'nun doğuşu, XIII. yüzyıl sonuyla XIV. yüzyıl başlangıcına rastlar. Sosyal yapıdaki değişiklik, sözü geçen akımda aşk kavramının platonik ve fikrî - mistik bir anlayış haline gelmesine yol açar. Bu anlayışın ruh olayları ve ruh kuvvetleri üzerine yansıması, ileride, ıstıraplı özlem duygularından tatlı tatlı zevklenme, gözleri iç hayata çevirme şeklinde kendini gösterecek olan Petrarkizmin doğmasına ve bir moda haline gelerek bütün Batı E. ını sarmasına sebep olacaktır. Kilise ayinlerinden doğan litürjik dram türünün miracles ve mystères oyunları yanı sıra ve onun peşinden giden dünyevî konulu dram yine bu yüzyılda gelişmeye başlar. Önceleri din konulu dramlara, meselâ *St. Nicolas oyunu*'ndaki meyhane sahnesi gibi sahneler katılmakla işe başlanacak, sonraları, Adam de la Halle'in oyunlarında tamamiyle dünyevî konular işlenecektir. Dante'nin halk dilini savunan *De vulgari eloquentia*'sı, İtalyan edebî dilinin bu temel belgesi, yine İtalyan E. ının ilk bilimsel nesri olan Dante'nin «Ziyafet» (*Convivio*) i, Orta Çağ dünyasını meydana getirmiş olan çeşitli Hrıstiyanî, aynı zamanda antik elemanları birleştiren o şairane *Divina Commedia*, hep XIV. yüzyılın başlangıcına aittir.

Aynı yüzyılda geniş Renaissance ve Hümanizma hareketleri, Petrarca ve Boccaccio ile başlar. Fikrî ve ruhî, ilâhî ve dünyevî, felsefî - ahlâkî ve estetik faaliyetler üzerine aynı ilgiyle eğilen bu akım, Eski Çağ E. ına dönüşün ve bu E. ı yeni bir kültür ve E. a örnek tutuşun ifadesidir. Aynı hümanist ruh içinde hem bilim hem de E. ile uğraşan, hem Latince hem de millî dilde yazı yazan, eski yazarları çeviren ve yorumlayan, eski ode, satire, idylle şekilleriyle edebî mektup, destan, sonra da trajedi ve komedi türlerini yeniden ele alan, Batı şiir sanatını antik örneklere göre düzenleyen ve millî nesri klasik Latin nesrine, Cicero'ya uygun olarak geliştiren o bilginler çağıdır bu. Petrarca, Vergilius'tan esinlenen Latince bir destan (Africa), Horatius tarzında manzum mektuplar yazar; bunların yanında Provence ve İtalya asıllı *canzone*'lerle İtalyan asıllı sone (*sonetto*) yi klasik bir yetkinliğe ulaştırır. Böylece Batı E. ının önderliği yüzyıllar boyunca İtalya'ya geçmiş olacaktır. Halk E. iyle

eğlendirici E.ın üstünde, sağlam bir kültüre dayanan, çok titiz bir klasik E. bütün Avrupa'ya hâkimdir.

Şu var ki Orta Çağın bitip Yeni Çağın başladığı o yıllarda Renaissance ve hümanizma E. ı dışında kalan bütün bir E. ı ne seviye ne de önem bakımından küçümsememek gerekir. Bu Orta Çağ sonunun kapsamı çok geniştir. Kül fetli, süslü, yapmacıklı remzî şiir (allegorie) den o sade *Volkslied* meydana gelecektir. Orta Çağı bitiren yıllar Volkslied'in altın çağıdır. Bir yanda, mistik cezbeleri dile getiren tasvirlerle dolu bir nesir olağanüstü bir gelişme göste rirken, ötede yaşama şevkiyle yüklü zengin bir E., ibadet törenlerini tehzile kadar varan bir alaycılık zevki alıp yürümüştür. *Sottie* ve *moralité* oyunları, Almanya'daki karnaval şenlikleri, Fransız şairi François Villon (ölm. 1463) un Ballade'ları bu son tarzın örnekleridir Orta Çağ sonunu niteleyen bütün o karmaşık unsurların, dindarlık ile kiniz min, nefse düşkünlük ve macera aşkı ile keşişçe yaşayışın, hümanstçe bilginlik ile halk ağzı kaba tekerleme zevkinin yan yana yürüyüşüdür ki Fransız yazarı Rabelais gibi bir kişiliğin meydana gelmesini izah eder.

Yeni Çağa geçişin bir özelliği de romantikleştirilmiş bir şövalyelik E. ına dönüştür. İtalyan Rönesansının Pulci, Bojardo, Ariosto ve Tasso'nun kaleminden çıkan en büyüleyici eserleri şövalye destanlarıdır. Bunlarda, şövalyelik dünyası, peri ve sihirle karışık olarak aşırı bir alaycı ro mantik anlayış içinde yansıtılmıştır. Nesir halindeki şövalye romanı türünden «Galia'lı Amadis» (*Amadis de Gaula*) en değerlisidir. Bu romanda İtalyan rönesans destanının o küçümseyici, alaycı edası yoktur. XV. ve XVI. yüzyıllarda İspanya'dan çıkarak Fransa'nın aracılığı ile sayıları gittikçe artan şekiller altında bütün medenî dünyayı saran bu romanın parodisinden Cervantes'in *Don Quixote*'u doğmuştur.

Gutenberg'in matbaayı buluşu (XV. yüzyıl başları) da bu geçiş devresine rastlar: Almanya, İtalya, Fransa ve İngiltere'de basım evleri açılarak Eski Çağ klasiklerinin çeviri ve basımı, Batı hümanist E ının yayımı sağlanır. Bu buluşun İngiltere'de yazı dilinin gelişmesine, Almanya'da ve kuzey ülkelerde Reform hareketinin yayılmasına büyük yararları olmuştur Basım, kitabı bir propaganda vasıtası haline getirmiş, diller arasında yarışmayı, çağlar arasında kıyaslamayı geliştirerek rekabet fikrini canlandırmıştır. Öte yandan, halk kitaplarının basımı, Orta Çağın en hoş hikâyelerinin korunmasını sağlamıştır.

Yeni Çağın ilk büyük edebî çağları olan İngiltere'nin Elizabeth devri ile İspanya'nın altın çağı, bu ülkelerde Orta Çağ geleneğinin başka memleketlere nispetle daha kesintisiz ve daha şuurlu olması sayesinde doğmuştur. Bu iki ülkede yeni akımlardan salt bilgince eserler meydana getirilme yolunda faydalanılmamış, halk E. ından da esinlenilmek suretiyle orijinal eserler yaratılmıştır. İngiltere'de Chaucer, daha XIV. yüzyılda Petrarca ile Boccaccio'yu tanıyordu; fakat bu yazarların etkilerini genişletmeyi ve Canterbury hikâyelerinde (*Canterbury Tales*) o bağımsız, gerçekçi anlatış sanatına ulaşmayı başarmıştır. Elizabeth devrinde Shakespeare, yeni hümanizma hareketinin ansiklopedik şiirine de yabancı olmadığını manzum hikâyeleri ve *sone*'leriyle ispat etmiştir; ancak dramlarında, birçok öncülleri ve çağdaşları gibi Seneca'nın ürpertici trajedilerini yeniden canlandırma yolunda İtalyan yazarlarının yaptığı denemelerden yararlanmış olmakla beraber, trajık ve komik alanlarda bütün bir insanlığı içine alan bir yükselişe varabilmiştir; bu ise ancak, eserlerini, Elizabeth devri tiyatrosunun Orta Çağdan esinlenen halkçı - realist temellere dayaması sayesinde mümkün olmuştur. İspanya'da ise Orta Çağ Katolik geleneklerinin kesintisiz devam etmesi, mucizelere inanış, dinî konularda renkli bir sembolizme yer verirken aynı zamanda dünya hayatına realist bir gözle bakabilme, klasik E. ın Lope de Vega, Calderón gibi yazarlarla o yüksek mertebeye ulaşmasına yol açmıştır.

Ode, élégie, idylle, satire, epigramme gibi klasik nazım şekilleri İtalya'da Renaissance yoluyle bütün Batı E. larına geçtiği gibi, İtalyan asıllı *sonetto, canzone, stanze* gibi nazım şekilleri ve özellikle Boccaccio'nun olgunlaştırdığı kısa hikâye (*novello*) şekli de bu E. lara mal edilmiştir.

Destan (epos), hümanistlerin en çok kullandığı türdü ve bütün şairler, kendi millî dillerinde, Vergilîus'un *Aeneis*' i tarzında bir destan yazmağa özenirlerdi. Boccaccio, *Teseida* adında bir destan yazdı. Fransız şairi Ronsard, *Franciade* iyle *Aeneis*' i taklit etmek istedi. Milton'un *Paradise lost* (Kaybedilmiş cennet) u ise bir Hristiyanî destan olarak eski çağın kahramanlık destanlarını, onların mitolojisini örnek tutmuştu. Yine bir Renaissance ürünü olan on iki heceli mısra ölçüsü (*alexandrin*) Fransa'dan Almanya'ya geçmiş ve burada XVII. yüzyılda en çok sevilen vezin haline gelmiştir. *Knittelvers* (dört vurgulu, mesnevî tarzındaki nazım şekli) tamamiyle unutuldu ve ancak sonradan Goethe'nin sanatiyle yeniden değerlendi Modern dramın gelişmesi de İtalya'da başladı ve Eski Çağ trajedisini canlandırmak yolunda İtalyanların sarf ettiği çabalardan opera doğdu. Eski Yunan *mimos*larından örneklenen ve insanın oyun ve alaydan hoşlanmasının bir ifadesi olan *commedia dell'arte* de İtalya'da meydana geldi. Oyuncuların maskelerinde, halkın, zengin tüccar, ukalâ bilgin, palavracı asker karşısındaki tepkilerinin ifadesini bulmak mümkündür. İtalyan oyuncu ve şarkıcı toplulukları o tarihlerden itibaren birçok memleketlerde görüldü; hattâ Molière, komedilerini bu yabancı oyunculara rekabet etmek çabasiyle yazdı.

Eski Çağ E. ından örneklenen ve şairliği birtakım kuralların öğrenilmesiyle elde edilebilecek bir hüner sayan klasik E., çok geçmeden, barok E. ı doğurur; Renaissance ile hümanizmanın çözemediği veya sonradan ortaya çıkan zaman ile sonsuzluk, dünya ile Tanrı, itidal ile tutku, şekil ile hareket gibi kavramların doğurduğu problemlerden mecazlarla yüklü ve ince çelişmelerle dolu bir üslûp meydana gelir. Büyük ve cüretli fikirleri soğuk ve tatsız biçimler altında ifade eden bu akım, İtalya'da *marinizm* İspanya'da *gongorizm*, İngiltere'de *euphuizm* gibi hareketlerin ortaya çıkmasına vesile olur. Orta Çağ sonunda ve Yeni Çağ başlangıcında zanaatçı ve burjuva bilginin fikir hayatını yansıtan E., bu sıralarda yerini, mutlakiyetçi hükümdar sarayları ve kişizadeler çevresi tarafından yönetilen ve bunların damgasını taşıyan bir saray E. ına bıraktı. Renaissance İtalya'sının hükümdar saraylarında, her bakımdan eğitim görmüş, zariflik örneği, kusursuz saray insanı tipi bir ideal halinde daha XV. yüzyıl sonlarında ortaya çıkmış, hattâ kendisi de çok çelebi bir insan olan İtalyan diplomat ve yazarı Kont Castiglione, *Il Cortegiano* (Saraylı) adındaki kitabında bu tipin başarılı bir portresini çizmiştir. Bu yeni saray topluınunun yetişmesinde, onun erkek ve kadın mensuplarının ideal tipe göre eğitiminde, manevî incelişinde, salon âdabına uygun yeni bir konuşmanın gelişmesinde, şövalye romanlarının yerini alan aşk ve kahramanlık romanlariyle çoban romanları, özellikle Honoré d'Urfé'nin 1607 - 1627 yılları arasında parça parça yayınladığı ve Fransız *précieuse* (yap-

macıklı zarif, kibar kadınlar) lerinin aşk anlayışını yansıtan *Astrée* (ad) adlı romanı büyük rol oynamıştır. Saray kültürünün bu yeni şeklinde XIV Louis Fransası bütün Batı dünyasına örnek olmuş, yeni salon E. ı ve onun modalandırdığı yeni tarz konuşma. Fransa'dan başka memleketlere de geçmiş ve Almanya'da Almancanın yabancılaşmasına karşı direnen dil kurumları (Sprachgesellschaften) nın tepkisine yol açmıştır.

Yeni saray kültürünün ve usçu bir felsefenin (Descartes: rationalisme) yardımiyle barok akımlar, ilk önce Fransa'da, duygu ve heyecan adına ne varsa hepsini kesin bir gözlemin ve aklın kontrolü altına alan ve tam Fransız damgası taşıyan bir yeni klasisizm hareketi içinde topladı (Corneille). Fransız klasik çağı insanı, bu türlü bir iç gözlem yoliyle, akıl ve toplum düzenleri karşısında kalbin gücünü ve öz haklarını (Racine; Madame de Lafayette'in *Princesse de Clèves* adındaki ilk modern psikolojik romanı), Molière ile büyük Fransız moralistlerinin eserleri sayesinde de toplumdan gizlenen içgüdüler aleminin şeytanca kudretini keşfetti. Böylece Fransız klasisizminde de insan hayatının derin heyecanları, kahraman bir yürekle veya ıstırabı sineye çeken asil bir katlanışla ancak geçici olarak yenilmiş oldu. Bu E. ın dünya çapındaki önemi ve geleceğe yaptığı etkiler, Fransız klasisizminde insanlık probleminin Hristiyanî - stoacı bir görüsle özel bir şekil almış ve klasik kurallara uygun anıtsal E. örnekleri vermiş olmasından ileri gelir.

XVIII. yüzyılda Fransız klasisizminin usçuluğundan Rokoko toplumunun o zeki ve nükteci salon zarafeti ortaya çıktı: nefis istekleri, fikir ve nükte oyunları yolundan giderildi: bu tarz E. işlenerek Aydınlanma (Aufklärung) çağının eleştirmeci ruhunu yarattı; çok geçmeden de kibar burjuva çevresinin silâhı oldu. Saray çevrelerinin bu gönül oyunları burjuvalarca da taklit edildi: hafif ve zarif bir aşk ve şarap E. ı ortaya çıktı (Anakreon'cular). Bunun yanı sıra, sağlam insan düşünüşünü yansıtan aydın bir burjuva ahlâkçılığı belirmişti. İngiltere'de doğan bu hareket, ahlâkçı dergilerde örnekleri görülen yeni bir E ve burjuva aile romanları şeklinde Avrupa'ya yayıldı. Fransa'da erdemli kahramanların davranışlarını konu edinen ağlatıcı oyun türü (Comédie larmoyante) ortaya çıktı; yine Fransa'da Jean - Jacques Rousseau, aklın salt egemenliği karşısında duygu ve tutkuların direnişini savunuyordu. Saltçı idareyi başka memleketlerden önce silkip atmış olan İngiltere o sıralarda Batı E. ında yönetici bir yer tutmuştu. Bu yüzyıl başlarında Defoe, pratık bilgi ile dinci öğretiyi ahlâkçılıkla macera ruhunu birleştiren *Robinson Crusoe* adındaki bugün hâlâ okunan romanını dünya E. ına armağan etmişti Hiciv E. ı Fransa'da Voltaire ile, İngiltere'de ise Pope, Defoe, Swift (*Gulliver's Travels*) Gulliver'in seyahatleri ve Fielding ile yüksek mertebesine ulaştı. Richardson'ın aile romanları, duygulu ruhların yaşayışlarını yansıtan tasvirleri ve bunların burjuva ideallerine uygun yüce - dokunaklı davranışlariyle pek çok yazar tarafından taklit edildi. Karakterinde hem iyi hem kötü taraflar bulunan gerçek insan tiplerinin tasvir edilmesini savunan Fielding, Richardson'ın koyu Protestan anlayışını tenkit ederken kendisi, *Tom Jones* adlı romanın da bir yandan Chaucer ile Shakespeare'in temsil ettikleri yerli realizmi, öte yandan da Don Quixote'la Sancho Panza'nın kişiliğine hâkim olan İspanyol realizmini örnek tuttu.

Gellert, *Comédie larmoyante* türünü Alman tiyatrosuna uyguladı ve Richardson'ın etkisiyle mektuplardan meydana gelen bir roman (Briefroman) yazdı. Alman E. ının ilk klasik şairi sayılan Klopstock, şiirlerinde yaşama sevincini ve Tanrı sevgisini dile getirdi. Lessing, İngilizlerin burjuva dramını denedi ve Shakespeare'den örneklenerek kurallara bağlı klasik trajediyi bıraktı. Herder, halk E. ının değerini keşfetti. Rokoko ruhunu Alman E. ında en özlü şekliyle temsil eden Wieland, Shakespeare'den çeviriler vaptı. J. E. Schlegel, Wieland ve Lessing sayesinde *alexandrin* vezni yavaş yavaş bırakıldı ve yerine Alman dramında *blank verse* (5 heceli kafiyesiz iambus) kullanılmağa başlandı.

Cüretli bir realizmi ve gerek saltçılığa, gerek rasyonalizme ve koyu ahlâkçılığa karşı yöneltilen hürriyet şuurunu temsil eden Sturm und Drang çağı (1765 1790), ilk yaratıcı deha (Originalgenie) yı, klasik ansiklopedik E ın kuralcılığına üstün tutuyordu. Yeni bir kavram olan yaratıcı deha (Genie), İngiltere'de Shaftesburgy ile Young tarafından geliştirilmişti. Goethe'nin tazelik, gençlik, duygulu bir hayranlıkla dolu olan *Die Leiden des jungen Werthers* (Genç Werther'in ıstırapları) adındaki romanı, Almanya'nın içinde olduğu kadar dışında da bu duygunluk çağı insanını can evinden vurmuştu. Pek çok hayranlar uzak ülkelerden Werther'in yazarını görmeğe geldiler. Jean Paul, İngiliz yazarı Sterne'in geliştirdiği o alaycı nükteler, garipliker ve duygunluklar karışımından meydana gelen oynak üslûbu, kurallara sımsıkı bağlı, dengeli klasik sanat eserinin tam karşıtı olarak Alman E. ına aktardı ve bu üslûba, Rousseau, Klopstock ve Sturm und Drang şairlerinin canlandırdığı, bütün tabiatta ruhun yansımasını gören o tabiat duygusu (sentiment de la nature; Naturgefühl) nu kattı. XVIII. yüzyılı XIX. yüzyıla bağlayan yıllarda, Fransız ihtilâli ve Alman idealci felsefesiyle birlikte, Batının fikrî olgunlaşmasına geniş çapta hizmet eden Alman klasisizmi, boşanan kuvvetleri düzene sokma yolunda Fransız klasisizmi gibi duygu ve heyecanları aklın kontrolü altına almağa ve stoacı bir tavır takınmağa özenmemiş, bütün hayat kuvvetlerini ahenkli bir dengede birleştirmeğe çalışmıştır. Eski Roma'dan ziyade eski Yunan. özünün «asîl sadeliği ve âlayissiz yüceliği» içinde örnek tutulmuştur ki bu görüş, ileride, başta Nietzsche olmak üzere, birçok düşünürlerce çürütülecektir. Böylece ideal örnek olarak Vergilius'un yerini Homeros almıştır; vekar ve zarafet, güzelde, iyide, gerçekte ahenk, Goethe'nin *Iphigenie*'sindeki beşerîlik ve hoşgörü, ama öte yandan da bir zorbalık dünyasında güzelden yüceye ulaşan, canı pahasına hürriyeti kazanan veya koruyan insan olmak için gerekli kuvvet (Schiller), ideal değer ölçüleri sayılmıştır.

Batı E. ının bu çağını takip eden büyük hareket, romantizm, aslında Almanya'da meydana gelmiş değildir. Onun kökleri, bir yandan, Sterne ile Young'ın *Night Thoughts* (Gece düşünceleri) ı ve Macpherson'un *Ossian*'ı ile İngiltere'de, öte yandan da Diderot, Rousseau ve Bernardin de Saint - Pierre ile Fransa'dadır. Ama romantizmin programı tam kesinliğiyle Almanya'da ifadesini bulmuş ve bu akım bir estetik haline getirilmiştir. Ondan sonradır ki Alman klasisizminin kudretli eserlerinin de yardımiyle romantizm büyük bir E. ve kültür okulu niteliğini almış, Alman klasik E. ının canlı, Schiller'de patetik bir üslûba bürünen sanatı, Almanya dışında tam manasıyle romantik sayılmıştır. Ve halk dehasına romantiklerin büyük değer vermesiyledir ki Polonya, Çek, Slovak, Rus, Bulgar, Sırp - Hırvat gibi Doğu Avrupa E. larında gerçek uyanış görülür. Klasik E. ın, özellikle ansiklopedik Fransız E. ının kölece taklitçiliğinden kurtuluş, kendi millî dilinde yazmağa ve yaratmağa özeniş,

o zamana kadar hor görülmüş olan zengin millî halk E. ından esinlenme cesareti yine ondan sonra başlar. Romantizmin getirdiği ve geliştirdiği duyuşma kuvveti (Einfühlungskraft) sayesinde çeşitli millî E. ların birbiriyle tanışması yeni bir safhaya girer. Özellikle Almanya'da tercüme sanatında yeni bir çığır açılır ve yabancı E. eserlerini kendi dilinde yeniden yaratma çabası gelişir. Sturm und Drang akımının keşfettiği Shakespeare, Schlegel ile Tieck'in ortak çevirileriyle bir Alman klasiği haline gelmiştir. İspanyol, Hint, Fars ve Arap E. larının belli başlı eserleri çevrilmektedir. Hâfız divanının Almanca tercümesini okuyan Goethe, *West - östlicher Diwan* (Batı - Doğu divanı) ını yazmış, kaside ve gazel tarzında Almanca şiirler kaleme alınmıştır.

İktisadî ilgilerin ve makine tekniğinin hâkim olduğu yeni dünya, E. tan, XVIII. yüzyılın gerçekçi eğilimlerini devam ettirmekle birlikte, XIX. yüzyılın sanat gelişimini tayin edecek realist üslûpta yazılar bekliyordu. Ancak realizm, gerçeği insanlık için gittikçe daha tehlikeli olan bir güçle kavramağa başlamıştı.

Natüralizm ise bu işi, insana, hürriyetten büsbütün yoksun, kendi aslının ve içinde bulunduğu toplumun ilişkilerine bağlı bir tabiat mahsulü gözüyle bakmağa kadar vardırdı. Stendhal, Balzac, Flaubert, Zola gibi Fransız yazarlariyle İngiliz vazarı Dickens bu edebî gelişmede önderlik ettiler. Bir yandan da geniş bir yayım sağlayan ve epik türe yeni bir polifoni getiren Rus sanatı (Puşkin, Gogol', Turgenev, Tolstoy, Dostoevskiy) ve onun sosyal eleştirme ve derin bir dindarlıkla beslenen ruh ve toplum tahlilleri, Batı E. ının gelişmesinde güçlü bir faktör haline geldi. Realist E., bütün memleketlerde çevre tasvirlerine özendi; ister büyük şehirlerin tüccar, işçi, yolsuz kadın ve ırzsız hırsız kişi çevreleri olsun, isterse belirli memleket bölgelerinin özel çevreleri. Rejyonalizm (bölgecilik) adını alan E. akımı bu itibarla hem realist eğilimlerin bir sonucu, hem de büyük şehrin gittikçe daha geniş çapta beslediği natüralist karakterdeki E a kaışı bir tepkidir. Romantik E. ın tarihî konulara yönelmesiyle ortaya çıkan tarihî piyeslerle tarihî romanlar geçmiş devirlere ait realist, hattâ kimi zaman bilgince tasvirleriyle şairane E. ın önemli birer bölümünü meydana getirdi. İskoç yazarı Sir Walter Scott (1771 - 1832), tarihî roman türünün kurucusu olmuş ve bu alanda Avrupalı romancılar tarafından örnek tutulmuştur (*Ivanhoe* [ad], *Quentin Durward* [ad]).

Fakat bu realizme paralel olarak klasik ve romantik görüşlerle eğilimler, insan mizacının hürlüğünü üstün tutan, akıldışı duyguların kudretini savunan, güzel şekle sırf şekil olarak değer veren sanat için sanat (l'art pour l'art) kuramı, E. eserleri üzerinde daima etkili olmakta devam etti. Fransa'da romantizmin gereği gibi gelişmesini engelleyen klâsik ve rasyonalist eğilimler, antiklasik ve usa aykırı (irrationnel) akımların daha da güçlenip köke yönelmesine yol açtı. Kötünün, çirkinin cazibesi estetik değerler arasına girdi (Beaudelaire, *Les Fleurs du mal*).

O sıralarda Kuzey Amerika E. ı dikkati çekmeğe başlıyordu: Edgar Allan Poe (1809 - 1849), ince, şairane ifadesi, tekinsiz, ürkünç ölümü, düşündüren şeylere düşkünlüğüyle, başta Fransız sembolizmi olmak üzere Avrupa E. ını şiddetle tesiri altında bıraktı. En verimli çağı 1885 ile 1900 yılları arasında yer alan Fransız sembolizmi, evrensel yaradılışla sanat eserinin yaradılışı arasında paraleller kurmağa çalıştı. Sembolistlere göre, şairin görevi «mutlak» ı yeniden yaratmak, *karşılıklar* (correspondances) a, dünyanın görünür şekilleriyle fikrin davranışlarını birbirine bağlayan sırlara ulaşarak bunları ifade etmekti (Beaudelaire, Mallarmé, Rimbaud). Bu bakımdan söz yapısının şekil ve musikisine büyük önem verdiler. Bu sembolizm, sekil olgunluğu bakımından romantiğe aykırı olmakla beraber, somut nesnelliğin mecaz ve dil musikisi içinde eriyişi yönünden Alman romantizminin hiçbir zaman erişemediği kadar romantik ve maksada uygundur. Başka memleketlerde yeni klasik ve yeni romantik akımlarla birleşen sembolizm, bu yüzyılın döneminde natüralizm karşısında bir zıt kuvvet olarak yer alır. O zamanki burjuva dünyasının çöküntü duygusu, sosyal kararlar karşısındaki kaçamaklı tutumu, manasını kaybetmiş ahlâkî alışkanlıklara riyakârca sarılışı, içinde bulunduğu anın tadını çıkarma eğilimi (Empresyonizm) ve hastalık derecesindeki duygunluğu, özellikle kuzey ülkelerde daha kuvvetle duyulmuş ve dile getirilmiştir. Alman romantizminin, Fransız ve Rus realistlerinin, Hegel'in, Nietzche'nin şiddetle tesiri altında kalan Danimarka, İsveç, Norveç gibi Skandinav memleketleri E. ları, Ibsen, Biörnson, Strindberg, Herman Bang, Jens Peter Jacobsen ve Knut Hamsun gibi yazarlarla dünya E. ında yer aldılar. Hegel'e ve romantik estetizme karşı olan Danimarkalı düşünür Kierkegaard, tenkit ilminde yeni fikirler geliştirdi. Varoluşçuluk (Existentialisme) felsefesinin kurucusu sayılan bu düşünür, geleceğin egzistansiyalist filozofları üzerinde çok etkili olacaktır.

Dünya harpleri ve totaliter rejimlerle izlenen XX. yüzyılın ilk yarısında, ekspresyonizmin önceden duyurduğu ve dehşetin o zamana kadar hayal edilebilen sınırları aşarak tarihî bir gerçek olduğu o yıllarda gelişen E., kâh gerçekle acaibi birbirine karıştırır (sürrealizm), kâh gerçeği, mecaz dolu hikâyeler içinde anlamsızlığın mantığına göre tasvir eder (Kafka, Camus), romanda anlatıcının, şiirde *ben*'in, tiyatroda izleyicinin zaman, mekân ve töre bakımından belirli durumları gittikçe erir, kaybolur; perspektifler üst üste yığılır; geçmiş ve hal, filmlerdeki gibi birbirini kovalar veya zamanla ilgisiz, sonsuzluğa benzeyen bir çeşit *hal* içinde eriyerek yok olur. Bu dönemin E. ı, ümütsizlikle yaşama şevki, tüm inkârla yeni yeni canlanan bir dindarlık, teknikleşme ile kendinden yaratma isteği arasında bocalayan bir dünyanın sembolüdür, denebilir. Bu bocalamalar içinde güzele «korkuncun başlangıcı» gözüyle bakanlar (Rilke) olduğu gibi, onu hiçliğin karşıtı olan salt estetik bir dil düzeni gibi görenler (Valéry, Benn) de vardır. Günümüzün ünlü yazarlarından birçoğunun ruh gücüne din yolundan kavuşmuş olmaları (Claudel, Mauriac), veya iç huzurunu yeni edindikleri bir dinî inançta bulmuş olmaları (T. S. Eliot, Julien Green, Bergengruen) rastgele bir olay değildir. Çağımızı belirten başka bir özellik de Kuzey Amerika E. ının, güçlü, hoyrat realizmiyle bütün Batı E. ını sarmış olmasıdır. Bu sarış, düpedüz XIX. yüzyıl Avrupa realizminin Amerika'ya ulaştıktan sonra geri dönüşü gibi bir şey değildir: Bundan başka, bundan fazla bir şeydir. Bu Amerikan realizmi, Avrupa E. ında kesin ayrıntılarla birbirinin karşıtı olan birçok unsurları fütursuzca benimsemiş ve işlemiştir: klasik ile romantiği, heybetli ile aleladeyi, mitlere vergi olanla modern tabiî ilimlere bağlı olanı (O'Neill), heyecan ve coşkunun hezeyanları (Th. Wolfe) ile ölçülü ve tam gerçeğe uyanı (Hemingway), bilgiçliğe dayananla ovuna ve yapmacığa kaçanı (Th. Wilder). Kuzey Amerika E ının etkisinde hâkim taraf, toplum tenkidiyle psikanalize dayanan türlü iğrençlikler (Faulkner) yanında, ekser kabaca dile

getirilen bir canlılık ve tazelik bulunması, Hemingway'deki gibi ilkel erkeklik erdemleri de olsa, insan değerlerine karşı hissedilir bir inanca yer vermiş olmasıdır.

Güney Amerika E. larından da tabiatı dile getiren sesler duyuldu: Şileli kadın şair Gabriela Mistral (asıl adı: Lucila Godoy Alcayaga) in sevgi ve analık duygularını yansıtan sesi gibi. Çağımızın Hint, Çin ve Japon E. larının Batı E. ı üzerindeki etkileri pek önemli değildir. Bu arada Çin ve Japon şiirinin sembolizm ve yeni şiire yaptığı etkilerden, Uzak Doğu tiyatrosunun Claudel, Wilder ve Brecht üzerindeki izlenimlerinden söz edilebilir. Ancak, bu E. lardan bol tercümeler yapılmaktadır. Çok eski ile çok yeniyi birbirine bağlayan zenci E. ı ise Batı E. topluluğunun yepyeni bir üyesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Rusya'ya gelince, XIX. yüzyıl ortalarından itibaren özellikle kendinden bahsettiren bu ülke E. ında gizli bir ihtilâl havası, bir genişleme ve İslavlık çabası, eski dünya karşısında duyulan özlem gibi çeşitli akımlar görülür. Özellikle Tolstoy, Çehov, Dostoevskiy, Gogol', Turgenev gibi yazarlardan bütün dünya dillerine çeviriler yapılmıştır. 1917 ihtilâlinden sonra ise E. da Sovyet rejiminin hizmetine girmiştir. Hele şair ve sanatçıların oldukça geniş bir serbestlikten yararlandığı Lenin devrinden sonra E. sadece devlet politikasının bir propaganda vasıtası haline gelmiştir. Rus insanını ileri bir toplumun öncü savaşçısı olarak yücelten konular işlenmiş, komünizm idealleri dışında eski adına ne varsa inkâr edilmiştir. II. Dünya Harbi. Sovyet E. ına yeni bir yurtseverlik havası getirmiş, bir yandan da rejim propagandasının Batı Avrupa üzerinde yayımına çalışılmıştır. Yalnız 1941 - 1947 yılları arasında 231 Sovyet yazarından Batı dillerine 1500 çeviri yapılmıştır. Şu var ki Pasternak gibi pek az istisnalar sayılmazsa, şekil olgunluğuna hiç özenmeyen bu E., bugün ancak işlediği konular açısından değerlendirilip sınıflandırılabilir.

Yazarlarla eserlerin tahlili: Eski çağlara ait olayların incelenmesinde çoğu zaman tarihî belgelerin yetersiz kaldığı görülür. Hattâ uzak geçmişin insanını duygu ve düşünceleriyle dile getirecek maddî belgeler büsbütün ortadan kalkmış olabilir. Arkeolojik kazılardan ele geçirdiğimiz bir kaşık, bir vazo, bir silâh veya bir giyim eşyası bize o zamanın toplum yaşayışına dair ip uçları verirse de, o toplumun insanının psikolojik hayatını açıklamaktan uzaktır; bu demektir ki o topluma dair bize hemen hemen hiçbir şey öğretmiş olmaz. O çağ insanının duygu ve düşünce dünyasını yansıtan, problemlerini dile getiren sanatçıların, özellikle şair ve yazarların eserleri tarihçiye ışık tutmadıkça o eski medeniyet üzerinde yeterli bir fikir sahibi olamayız. Kaldı ki bu sanat ve E. belgelerinden dahi doğru sonuçlar çıkarılabilmesi için bunların tahlilinde birtakım faktörlerin göz önünde tutulması gerekir. Eleştirmeciler, çoktan beri E. a, doğduğu özel çevreye bağlı, o özel toprağın bir ürünü gözüyle bakma eğilimindedirler. Daha 1719 da Rahip Dubos, *Réflexions critiques sur la poésie et la peinture* (Şiir ve resim üzerine eleştirici düşünceler) adlı eserinde, iklimler ve bunların mizaçlar üzerindeki etkisi kuramından tarihî sonuçlar çıkarıyordu; bu kuram, antik çağdan bu yana birçok gözlemciler tarafından ele alınmıştı. O sıralarda gelişmeğe başlayan ve devirlerin farklılığı ile insan zekâsının gelişmesi duygularını uyandıran tarih anlayışı, kozmopolit ilişkilerle beslenen egzotik meraklar, ilkelliğe. vahşi tabiata karşı duyulan tutku ve bunun modalanması, antik çağa dönüş özlemi ile eski Kelt veya Skandinav E. ları üzerinde yapılan araştırmalar gibi bunca sebepler, E. olaylarının yeni bir şekilde anlaşılmasını izah eder. Bu anlayış açısından bakılınca, E. eserleri artık ne bütün milletlerin bölünmez malıdır, ne de insanların ortak mirası: ancak çevre ve zaman ile açıklanabilen ürünlerdir onlar; cevrilemezler, bir medeniyetin geçici bir halinden ayrı olarak ele alınamazlar, bir tek zamana bağlı, bir tek mekândan başka yeri olmayan bir dehanın ürünleridir ki onları kurallara bağlamak ve onlardan örneklenmeğe çalışmak boştur. Onları görüp açıklamaktan gayri yapılacak bir iş yoktur.

Bu açıklama ya tarihten, ya biyografyadan veya ruhbilimden istenir. Açıklamacı, eserleri, meydana geldikleri toplum içine veya yaratıcının kişiliği içine yerleştirir. Bunun sonucu olarak da, eleştirme anlayışı E. a çeşitli açılardan bakmıştır.

1800 de Madame de Stael edebî dehanın çağlar boyunca geçirdiği macerayı bir tablo halinde gösterir. *De la Littérature* (Edebiyata dair) adındaki bu kitap «*E., toplumun bir ifadesidir*» fikriyle özetlenebilir. Taine'e kadar, içlerinde Montesquieu, Voltaire, Schlegel ve Rahip Dubos'nun da bulunduğu birçok taraftarlar kazanan bu formül, E. tarihine medeniyet tarihinin bir bölümü gözüyle bakar: *E. eserleri bir medeniyeti tanıtan belgedir*. Marx okuluna göre E., sınıflar arasındaki ilişkiler, ekonomik gelişmeler üzerinde bizi aydınlatır Soyluluk düzenlerini, orta sınıfın sömürülüşünü, emekçi sınıfın ihtiyaçlarını haber verir. En tarafsız, en suya sabuna dokunmak istemeyen E. dahi sosyal dertleri dile getirir. İster boyun eğsin, ister direnin, yazar daima bir tanıktır. Fakat bu tarihî materyalizm, bu bilgileri bize aktaran özel görevliyi, yani bizzat yazarı ortadan kaldıracak güçte değildir. Bir edebî eserde tarihî coğrafî, politik, sosyal ve ekonomik faktörlere ne kadar rastlasak da, bunlar ancak aile çevresinde, yaşama şartlarında, maddî, manevî ve hissî ihtiyaçlarında yazarın bu faktörlerle olan ilişkileri çerçevesi içinde, yani kendi biyografyasında kalır. Bu takdirde de E., ancak bir biyografya belgesi oldukça bir tarih belgesi sayılabilir. Sainte - Beuve, E tan, karakterler, töreler, ruhun sırları üzerinde ince ve gizli itiraflar, bir çeşit «ruhların ve fikirlerin tabiî tarihi» ni istemiştir. Bu yüzden de belki değerlerin düzenini tersine çevirmiş, Gustave Lanson'un dediği gibi, «eserleri açıklamak için biyografyalardan faydalanacak yerde, biyografyaları açıklamak için eserlerden yararlanmıştır: bir generalin alelacele kaleme aldığı hatıralara veya bir kadının mektuplarında gösterdiği taşkınlıklara ne gözle bakıyorsa, E. sanatının şaheserlerine de aynı gözle bakmıştır». Sonuç: onun incelemelerinde, insan eseri örter; eser insanın altında kalır; oysa doğrusu bunun tersidir: bir kafanın gerçek davranışlarının tümüne varmak için Sainte - Beuve, bu davranışlardan faydalanmış olan sanat eserlerini parçalara ayırmakta, dağıtmaktadır».

Gerçekten de edebî eserlerin çözümlenmesinde biyografyanın hizmet payı budur. Biyografya, çoğu zaman, bizi sanatlarından ziyade kişilikleriyle ilgilendiren ikinci derecedeki yazarları, yaratıcı çabalar içinde kişiliklerini eritmiş olan büyük yaratıcılara üstün tutmuştur. Sonra, nice sanat eseri, yaratıcısının, benliğinden uzaklaşma, âdeta kendi kendini inkâr etme ihtiyacından doğar. Biyografyalar bu gerçeğe de sırt çevirmektedir. Maurice Barrès, 1922 de, *Cahiers*'sinin son cildinde, Goethe'nin Torquato Tasso'nun karşısına bir Antonio koymasının sebebini incelerken: «eğer koymasaydı, der, Tasso pek fazla Goethe'ye benzeyecekti. Bu yüzden Goethe kendisine bir karşı kutup seçmiştir. *Iphigenie*'yi

heyecanlardan sıyrılıp huzura varmak ihtiyaciyle yazdı. Sanat eseri, gizli eğilimlerin bir ifadesi olmaktan ziyade, onları yumuşatan, eriten bir vasıtadır. Duygularını yatıştırmak isteyen bir saralının yaratacağı eser saralı değil, sağlam bir eser olur. Goethe'nin bir ustalığı değildir bu: hayatta tatmin edilememiş eğilimlerini gidermesi için bilinç altı bir yoldan sanatı yardıma çağırışının bir tezahürüdür. Fransız şairi Richepin, ayak takımı karşısında sadece ayak takımını görür; Beaudelaire ise düşkün kadınlar karşısında ruh gurbetini düşünür. Bu demektir ki bu iki şair başka başka ruh niteliklerine sahiptirler.»

Bu son sözler belki de bizi bir anlaşma yoluna doğrultur. İnsanı yazısında araştırmak mutlaka hayatının olaylarını araştırmak değildir; bir ruh haletinin araştırılması da olabilir bu. Yine Barrès, Nietzsche'nin Yunan trajedisinin doğuşu bakkındaki görünüşü kendi görüşüne uygun bulur ve der ki: «Nietzsche, Yunan trajedisini, terör havası içinde yaşayan insanların nizam kurma isteğinin bir ifadesi olarak yorumlar; çünkü Asya'dan gelecek tehlikelerin korkusuyle Yunanlılar kendilerini bir barış düzeni içinde hayal etmişlerdir . . .»

Sanat eserinde bilinç altının bir sırrını araştırmağa, insanın ne olmadığını ve ne olmak istediğini bulmağa bir çağırıdır bu. Eleştirmeciye de bir uyarıdır: bilgi vermekten ziyade «yeni baştan yaratma» ya özenmesini sağlamak için bir uyarı. Aslına bakılırsa, bu da yine eseri sıkı sıkıya yazara bağlamak demektir: ister olanı, ister olanın tersini söylesin, ister kendini aldatıp oyalamak veya dertlerinden kurtulmak için yazsın, o yine kendine nispetle yazacaktır. Nitekim Paul Valéry, *Adonis'e dair* adlı eserinde daha da ileri gidecek: «Tarihin bütün inceleyebildikleri önemsiz şeylerdir» diyerek E. tarihini inkâr edecektir. *Degas, danse, dessin* (Degas, dans, resim) de de: «Bir insanın anlaşılmasında önemli olan olaylar değildir. Ne o insanın aslı beni ilgilendirir, ne gönül maceraları, ne de uğradığı felâketler. Gözlenebilecek olaylardan hemen hiçbiri benim işime yaramaz. Bunlar, onun değerini veren şeyin ne olduğu, herhangi bir kişiden, meselâ benden onu ayıran tarafın ne olduğu hakkında bana hiçbir güvenilir ışık tutmaz.» diye yazacaktır.

Sonuçların üreyişi: E. ı anlamak için daima yapılagelen şey, tarih yoliyle, biyografya yoliyle, psikoloji yoliyle sonuçların üreyişini kavramağa çalışmaktır. Bu iş, belki de, daha gizli manasiyle, içinde hafıza ile hayalin, başkalarına ait kitapların, şahsî tecrübenin ve zihnî oluşumun da payı olan karmaşık bir teknik çalışma, bir laboratuvar çalışmasıdır. Yaratıcı deha, sırrını elde etmek yolunda gösterilen bütün çabalara karşı, belki kendisi de farkında olmadan, direnir. Fakat bazı yaratıcılar, öz meslek bilgileri sayesinde, bu kıskançça gizlenmiş sırra nüfuz ederek edebî eserin doğuşunu ortaya koyabileceklerine inanmışlardır: meselâ Turgenev. Flaubert, bir mektubunda, bu yazarın ustaca eleştirmelerini överken şöyle der: «Dostlarım Sainte-Beuve ile Taine'de en çok yadırgadığım, sanata, eserin kendisine, kuruluşuna, üslûbuna, kısacası güzel'i meydana getiren şeye yeterince önem vermemeleridir. La Harpe zamanında gramerciydik, şimdi de tarihçi olduk. Bütün fark bundan ibaret.» George Sand'ı da bu yolda öğütler: «Ne zaman sanatçı olacağız, sadece sanatçı, ama sanatçı?... Eserin meydana geldiği çevreyi, onun doğuşuna yardım etmiş olan eserleri inceden inceye çözümlüyoruz; ama hani onu doğuran şuurdışı şiiriyet, terkip, üslûp? Hani yazarın görüşü? Hiç yok.»

E. bilgisini menkıbeden ve olağandan kurtarma yolundaki bu çabalar, en sonunda, yazarın varlığını bile hiçe sayan bir *öz edebiyat* anlayışına varır; «Eserleri doğuran eserlerdir ve bu üretim, bir tabiat kanununun kişi - dışı ve bilimsel kesinliğine benzeyen bir cinsler kanununa dayanır.» Cinslerin evrimi kuramını ortaya atan Brunnetière'in düşüncesi işte budur. Ona göre: hayvan türlerinde olduğu gibi, cinsler de farksızdan farklılaşmağa, biryapımlı (homojen) dan çokyapımlı (heterojen) ya doğru gitmektedir; cinsler ayrışarak yeni cinslerin oluşmasını sağlar. Kişi varlığını ve kişi iradesini tanımayan biyolojik gerekliliklere uyar. Yazarlar zinciri dışında, hattâ edebî değerleriyle tanınmış aileler dışında yer alan bu fikir ve estetik serüveni, bir çeşit eserler ailesi içinde olup bitmektedir.

Bununla beraber eseri, yaratıcı kişilikten ayrı tutmak meraklı ve eleştirici bir okuyucu için mümkün değildir: bir kitabı anlamak, yazarının beyin anatomisini yapmağa girişmek, yaratıcı fiilin gerçek bir radyoskopisini meydana getirmektir.

Taine'in felsefesine bağlı olan Emile Hennequin, *La critique scientifique* (Bilimsel eleştirme) adlı eserinde (1888), bu anatominin, bu radyoskopinin esaslarını ortaya koymuştu. Taine'in yargılarından hareket eden Hennequin, ferdîlikte onları aşıyor ve Carlyle'ın «kahraman» tipi üzerindeki fikirlerinden esinlenerek eleştirmesini, dehanın psikolojisine ve ta kaynaklarına kadar zihnî faaliyete dayıyordu. Bir Hennequin'den ve bir Théodule Ribot'dan çok uzak olmakla beraber, Bergson da eleştirici düşünceye aynı yolu gösterir: *Le rire* (Gülme) (1900) in çok güzel bir parçası, gerçek hayatın her zaman açığa vurmadığı, hattâ tersine çoğunlukla gizlediği yaratıcı kişiliği, onun karmasıklığını, gücüllükler (virtualités) ini tanımanın, bir eserin anlaşılmasına nasıl ışık tuttuğunu ortaya koymaktadır.

Aynı yıl, Théodule Ribot, *L'essai sur l'imagination créatrice* (Yaratıcı muhayyile üzerine deneme) inde, esinin bağlı olduğu mekanizmayı bulmak için birtakım laboratuvar metotları verir. 1894 te kurulmuş olan «L'année psychologique» (Psikoloji yılı), daha ilk cildinde, tiyatro yazarları nezdinde yaptığı ve 1903 te yeniden ele aldığı bir anket serisini yayınlama işine girişiyordu. 1914 te Kostvleff, *Le mécanisme cérébral de la pensée* (Düşüncenin zihnî mekanizması) de, bir Rachilde'in, bir Anna de Noailles'ın, bir Henri de Régnier'nin, bir Rosny'nin söylediklerini aktarır. Edebî mülâkatlar, edebî anketler bol bol yapılan, hoşa giden bir tür haline gelir ve ele aldığı konuları adlî tıp çerçevesi içinde incelenme hevesine kapılır.

Birçok çekici teşebbüs belki de Arvède Barine'in *Névrosés* (Nevrozlular) [1895 - 1897] adlı eseriyle ve doktor Edouard Toulouse'un şu harikûlade «tıbbî psikolojiye dayanan» anketi ile başlamıştır. Bu hekim, daha Emile Zola hayatta iken, bu yazarın pek az belli ettiği cinsel iştihasını açıklar (1896). Bir yıl sonra, doktor Emile Laurent, *La poésie décadente devant la science psychiatrique* (Psikiatri biliminin ışığı altında sembolizm öncesi şiir) adlı eserini yayınlar. E. hekimlik tezlerinin öz alanı haline gelir. Psikanaliz, bu heveslere yeni bir heves katar. Baudelaire, Verhaeren, V. Hugo, Charles Nodier, Verlaine, birbirleri ardınca kendi iç âlemleri, şuur altları ve itilimleri üzerine hesap vereceklerdir. *Association des études françaises* (Fransız Dil ve Edebiyatı Birliği), 1955 kongresi gündeminde hâlâ edebî psikanaliz konusuna yer vermektedir. Kongreye çağrılan hekimlerin bu konudaki şüpheci gülümsemeleri dahi E. tarihçilerinin imanını sarsamamıştır.

Şüphecilik veya iman, her ne olursa olsun, şurası muhakkaktır ki E. alanındaki meraklar dış hayata ait biyografyalardan gitgide fikrin iç yapısına doğru kaymaktadır: metinler bu yolda onlara yardım ettiği gibi, bazan da onları aldatır; çünkü sadece yazılanları yorumlamak kadar güç bir iş yoktur ve E. detektifleri için bu yazılar kadar güvenilmeyecek hiçbir iz veya işaret olamaz. Hele yaratıcı kalemlerin kendilerine «mahrem» kaydiyle sundukları mektuplardan, günlüklerden çok sakınmalıdır: *Les Faux-Monnayeurs* (Kalpazanlar) ün günlüğünde André Gide'in içimizde uyandırdığı arzu pek çekicidir: «Bu romanın zihnimdeki gelişmesini günü gününe not ediyorum... Dickens veya Balzac böyle bir defter tutmuş olsalardı, bizim için ne kadar ilgi çekici olurdu, bir düşünün; eğer elimizde *Éducation santimentale* (Hislerin eğitimi, G. Flaubert, 1869) in veya *Brat'ya Karamazovı* (Karamazov kardeşler) nın birer günlüğü olsaydı! Eserin hikâyesi, doğuşunun hikâyesi! Ne sürükleyici bir şey olurdu... eserin kendisinden bile daha ilgi çekici!» Tehlikeli bir teklif! Ya Chateaubriand'ın eserlerinin tarihi nasıl olurdu diye insan ürperiyor. Stendhal'in eserlerinin bir tarihi gene Stendhal tarafından kaleme alınsaydı, 1838 de yazılmış olan *La chartreuse de Parme* (Parme manastırı rahibesi) 1830 tarihine dönerdi. *La nouvelle Héloïse* (Yeni Heloise) ın doğuşu tarihi için elimizde «İtiraflar» (*Confessions*) var, *Professions de foi du Vicaire Savoyard* (Savoia'lı papazın iman ikrarı) ınki ise *Rêveries du promeneur solitaire* (Yalnız gezerin düşleri) de üçüncü gezintide açıklanmıştır: daha böyle nice savunmalı E. tarihleri ortaya çıkardı.

Görülüyor ki yazarların ve eserlerin tahlilinde ilim son sözünü söylemiş değildir. Nitekim biyografyasının ve eserlerinin yardımiyle kişiliği üzerinde çoktan kesin hükme vardığımız bir yazar, bazan bir E. tarihçisinin, bir eleştirmecinin bulduğu yeni bir belge sayesinde karşımıza yepyeni bir kimlikle çıkmaktadır. O zaman eserler de bu gerçek ışık altında yeni bir incelemeye tabi tutulmaktadır. Öyle sanırız ki bu konuda en doğru sözü Fransız şairi Alfred de Vigny söylemiştir. Sainte-Beuve'ün kendisi için yazdığı bir yazıya günlüğünde şöyle karşılık verir: «Bir insanın kafasını yarıp beynini çıkarma merakı kötü ve hatalı bir iştir. Düşüncenin nasıl doğup geliştiğini bir Tanrı bir de şair bilir. İnsanlar bu kutsal meyveyi yarıp çekirdeğini araştıramaz. Bunu yapmağa kalkışanlar meyveyi parçalar, bozarlar.» — A. O.

EDEBİYAT VE GÜZEL SANATLAR BİRLİĞİ: bk. BİRLEŞMİŞ MİLLETLER EĞİTİM, BİLİM ve KÜLTÜR TEŞKİLÂTI (UNESCO) ve P. E. N.

EDEBİYAT-I CEDİDE, Türk edebiyatında bir akım. «Yeni edebiyat» anlamına gelen bu terim, Batılılaşma dönemindeki Türk edebiyatının, Tanzimat (b. bk.) ile Fecr-i Atî (b. bk.) dönemleri arasındaki 1896 yılından 1901 yılına kadar süren dönemini kapsamaktadır «Servet-i Fünun» (b. bk.) dergisini yayın organı olarak kullanan E. C. ye Servet-i Fünun edebiyatı denildiği gibi, akımın en usta şairi ile romancısının adlariyle Fikret-Halit Zıya okulu adı da verilmiştir. Ancak, bu akımın sanatçıları. E. C. adını benimsemişler, hattâ yayınladıkları kıtap dergisine *E. C. Kütüphanesi* genel başlığını koymuşlardır.

Edebiyat-ı Cedideyi hazırlayan sebepler: E. C 1896-1901 yılları arasında Servet-i Fünun» dergisi çevresinde toplanan sanatçılarca kurulmuştur. Bu kısa süre içinde, topluluk, sanat görüşünü ortaya koymuş, bu görüşün savunmasını yapmış ve benimsediği ilkeleri, eserleriyle ortaya koymuştur. 1901 yılında dağıldıktan sonra da, sanatçılar bu ortak özelliklerin bir kısmına bağlı kalmışlar, böylece akımın etkilerini oldukça uzun bir süreye ve geniş bir çevreye yayabilmişlerdir. Hattâ daha sonra kurulan Fecr-i Atî topluluğu, karşı bir durum almak istediği halde, genellikle E. C. görüşünü devam ettirmekten başka bir iş yapmamıştır. Bu bakımdan, E. C. akımının sanat anlayışı Millî Edebiyat (b. bk.) dönemine kadar süregelmiştir denilebilir.

Yüzyıllardır süregelen divan edebiyatı (b. bk.) na bir tepki olarak doğan ve Batıyı örnek alan Tanzimat edebiyatı (b. bk.), yenileşme çabalarında hedeflerine tamamiyle varamamıştır. Özellikle, bu edebiyatın birinci dönemindeki sanatçılar (Şinasi, Ziya Paşa ve Namık Kemal), içinde yetiştikleri sosyal çevre ve sanat havasından hiçbir zaman tam olarak kopamamışlar; bazan benimsedikleri ilkelere aykırı eserler vermişlerdir. İkinci dönemdeki sanatçılar (Abdülhak Hamit Tarhan, Recaizade Ekrem, Sami Paşazade Sezai). Batılılaşma konusunda daha ileri gitmişler; ancak onlar da bu konuda tam bir başarıya ulaşamamışlardır.

Ayrıca, köklü bir geçmişi ve klasikleşmiş sanat kurallariyle divan edebiyatı, bu dönemlerde de varlığını sürdürmüş, yeni edebiyata karşı güçlü bir direnme göstermiştir. Özellikle, Tanzimatın ikinci dönemine rastlayan yıllarda Muallim Naci (b. bk.) nin eski edebiyat konusundaki sağlam kültürü, dil ve biçim alanındaki yetkisi, yeni edebiyata karşı olanlara güç kazandırmıştır. Eskiyi tutanlar, ölümünden sonra da, Muallim Naci'yi kendilerine bayrak yapmışlar, hattâ onun sağduyusunun ve hak duygusunun uygun görmeyeceği aşırılıklara eserlerini alet yapmak istemişlerdir. Böylece E. C. nin kurulmasından önceki dönemde, birçok kereler, Muallim Naci izleyicileriyle Recaizade ve ondan yana olanlar karşılaşagelmişlerdir. İşte, bu çatışmalardan biri de E. C. nin kurulmasına yol açmıştır.

Edebiyat-ı Cedidenin kuruluşu, gelişmesi ve dağılışı: 1895 yılı sonlarında, «Servet-i Fünun» dergisine karşı olan «Malûmat» dergisinde Hasan Asaf adlı bir şairin yayınladığı *Bürhan-ı kudret* başlıklı şiirde yer alan ve Arap yazısında sonu değişik harflerle biten *abes* (عبث) ile *muktebes* (مقتبس) kelimelerinin kafiye olup olamavacağı tartışma konusu olmuştur Eskiyi tutanlar, kafiye göz içindir görüşüne bağlanarak bu iki kelimenin kafiyeli sayılamayacağını ileri sürmüşler; yeniler ise, kafiye kulak içindir diyerek Türkçede aynı son seslerle söylenen bu sözlerin pekâlâ kafiye olabileceğini belirtmişlerdir.

Bu tartışmada da yeniler takımının öncüsü olan Recaizade Ekrem, asıl ayrılığın böyle biçim sorularında olmadığını, iki edebiyat görüşünün temelden çatıştığını bilerek yeni edebiyat akımını tutanların birleşmesi gereğini anlamış ve işe girişmiştir. Bu amaçla, daha önce birkaç makalesini yayınladığı ve daha çok bir fen dergisi niteliğini taşıyan ve 27 mart 1891 tarihinde kurulmuş olan «Servet-i Fünun» dergisinin sahibi Ahmet İhsan (Tokgöz, b. bk.) ile anlaşmış, edebiyat dergisi niteliğine soktuğu derginin başına en beğendiği eski öğrencisi Tevfık Fikret (b. bk.) in getirilmesini sağlamış ve böylece 1896 yılı başlarında E. C. kurulmuştur.

Yine Recaizade Ekrem'in çabalariyle, o yıllarda İstanbul'da yayınlanan çeşitli dergilerde yazıları çıkan Cenap Şahabettin, Hüseyin Cahit (Yalçın), Ali Ekrem (Bolayır), Ahmet Hıkmet (Müftüoğlu), Ahmet Reşit, Ahmet Şuayıp, Celâl Sahir (Erozan), Faık Âli (Ozansoy), Hüseyin Siret (Özsever), Hüseyin Suat (Yalçın), Mehmet Rauf, Süleyman Nazif

ve Süleyman Nesip ile yazılarını İzmir'de çeşitli gazetelerde yayınlamakta olan Halit Ziya (Uşaklıgil, b. bk.) da dergide toplanmışlar; ayrıca, yaşça onlardan ileri olup o zamana kadar adını epeyce tanıtmış olan İsmail Safa (b. bk.) da topluluğa katılmıştır. Böylece, yeniler, eskilerin karşısında güçlü bir birlik olarak toplanmış ve 1896 - 1901 yılları arasındaki sürede sözünü yürütecek bir akımı başlatmışlardır.

Çoğunluğu 1870 yıllarında doğmuş yaşıt gençler olan E. C. sanatçıları, orta halli ailelerden gelmeleri, aynı çeşit okullarda öğrenim görmeleri, Batıya hayranlıkla bağlanmaları, edebiyat anlayışında birleşmeleri ve karşılarındaki eski edebiyat taraftarlarına aynı duygularla karşı koymaları gibi ortak niteliklerin güçlendirdiği bir topluluk olarak, edebiyatımızda hiçbir dönemde görülmemiş bir dayanışma ve birlik örneği verdiler. Sanatçılar, zaman zaman birbirlerine gücenip kırılmışlar; ama eskilik yönünden gelen saldırılara karşı, aralarındaki kırgınlıkları unutup hep birlik olabilmişlerdir.

E. C. akımını zaman zaman sarsmakta, bu akıma karşı olanlardan özellikle Ahmet Mithat Efendi (b. bk.), Hüseyin Rahmi (Gürpınar, b. bk.) ve Ahmet Rasim (b. bk.) gibi halkın çok sevip tuttuğu yazarlarla «Servet - i Fünun» un rakîbi «Malûmat» dergisinin sahibi olan ve zaman zaman E. C. aleyhine, II. Abdülhamid'e jurnallar veren Baba Tahir'in saldırıları etkili olmuştur. E. C. ciler, başta Hüseyin Cahit olmak üzere, bu saldırılara karşı savunma yazıları yazmak zorunda kalmışlardır. E. C. yi zayıflatan bir başka sebep de topluluk içindeki kırgınlıklar olmuş, bunlar özellikle Tevfik Fıkret'in titizliklerinden doğmuş, Ahmet Reşit, Ali Ekrem ve Ahmet Hikmet Müftüoğlu, derginin kapatılışından çok önce E. C. den bu yüzden ayrılmışlardır.

E. C. nin dağılışında en önemli sebep ise, II. Abdülhamit (b. bk.) yönetiminin tutumu olmuştur. Her çeşit toplumsal davranıştan ürken bu padişah, özellikle basından son derece kuşkulanmış, kurduğu çok sıkı sansür yönetimini bile yeter görmemiş, basın çalışmalarını en geniş ölçüde kısıtlayacak başka tedbirler de almıştır. Bunlardan biri de manzum yazılar için konan yasaklama olmuştur. Tevfik Fikret bu yüzden E. C. nin dağılışından önce derginin başından ayrılmıştır. Bir süre Hüseyin Cahid'in yönettiği dergi, yine bu yazarın *Edebiyat ve hukuk* başlıklı yazısı yüzünden açılan bir dava sonunda 7 ekim 1901 tarihinde kapatılmış ve böylece E. C. topluluğu da dağılmıştır. Bu dağılıştan sonra, E. C. sanatçıları bir daha bir araya gelip akımı sürdürmeye çalışmamışlar; her biri ya tek başına ya da başka topluluklar içinde eser vermişlerdir. 22 kasım 1901 tarihinde yeniden yayınlanmaya başlayan «Servet - i Fünun» dergisi artık bir edebiyat dergisi niteliğinde olmamış ve Fecr - i Atî topluluğunun yayın organı oluncaya kadar da bu niteliği kazanamamıştır.

Edebiyat - ı Cedide döneminde siyasî, sosyal ve idarî durum: E. C. akımı, II. Abdülhamit yönetiminin kuvvetle etkisinde kalmış, bu etki topluluğa katılanların sanat anlayışlarında ve eserlerinde önemli sonuçlar yaratmıştır.

Bu dönemdeki devlet yönetiminin tutumunda etkili olan başlıca iki sebepten biri dış tehlike, öteki ise, içte doğacak bir ayaklanmanın sonucu olabilecek tahtın devrilmesi korkusudur. Bu iki korku, bütün sosyal konularda olduğu gibi, basın üzerinde de olumsuz etkiler göstermiş, sanat çabalarının hürriyet içinde gelişip yayılmasına, uzun bir süre devam etmesine engel olmuştur.

Dış tehlikenin en büyük sebebi Rus yenilgisi olmuştur. Rusların İstanbul'u ele geçirmelerine ramak kaldığı bir sırada imzalanan, bizim için acı hükümlerle dolu Ayastefanos Antlaşması (b. bk.), ancak büyük Avrupa devletlerinin işe karışmasiyle gerçekleşen Berlin Antlaşması (b. bk.) sayesinde hükümsüz bırakılabilmiştir. Ancak, bu son antlaşmaya rağmen, gerek Rus tehlikesi gerek Avrupa devletlerinin her işimize karışması, ülke yönetiminde etkilerini sürekli olarak duyurmuştur.

II. Abdülhamid'in tahttan indirilme konusundaki korkusu ise, yönetimin ağırlığını artırmakta daha da etkili olmuştur. Önce Abdülaziz'in, sonra da V. Murad'ın tahttan indirilmiş olmaları, II. Abdülhamid'i sürekli kuşku ve kuruntular içinde bırakmış, bu yüzden normal devlet organları yanında, sansür (b. bk.), hafiye (b. bk.) örgütleri gibi olağanüstü tedbirler almaya sürüklemiştir.

E. C. nin kuruluş ve gelişme yıllarında çok artan bu kontrol, kısıtlama ve engelleme tedbirleri, akla hayale gelmeyecek sebeplerle en günahsız yazıların bile yayımını yasaklamış; âdeta «hürriyet, meşrutiyet, ihtilâl, istibdat» kavramlarını en uzaktan hatırlatabilecek sözleri kapsayan bir «yasak kelimeler sözlüğü» meydana getirmiştir. Bu konuları doğrudan doğruya hatırlatacak sözlerin kullanılması kesinlikle yasaklandığı gibi, söz gelimi, padişahın oturduğu Yıldız sarayını hatırlattığı için *yıldız*, padişahın büyük burnunu hatırlattığı için *burun*, V. Murad'ı hatırlattığı için de *murat* kelimeleri kullanılmayacak sözler arasında sayılmıştır.

Edebiyat - ı Cedidenin genel özellikleri: Bu ağır baskı havasının bir sonucu olarak E. C., siyasî ve toplumsal sorulara değinememiş, Tanzimat edebiyatının, özellikle birinci dönemde oldukça hür bir ortam içinde sürdürdüğü «toplum için sanat» görüşünden uzak kalmış; «sanat için sanat» ilkesine bağlanmıştır. Bu önemli sebebin yanında, E. C. cilerin bu görüşe bağlanmasında, hemen hemen hepsi Batı kültürü ile yetişmiş olan bu sanatçıların, Tanzimatçıları besleyen romantizmi aşarak nesirde realizm ve natüralizm, şiirde Parnasse ve sembolizm akımları gibi, batıdaki «sanat için sanat» ilkesini benimsemiş yeni akımlardan etkilenmeleri de önemli rol oynamıştır.

Bütün bu sebeplerle E. C., toplum sorularına eğilememiş, bireysel ve dar çerçeveli konuları, kişisel dertleri işleyebilmiş, seçkin kişilerin ruh durumlarını ve gönül işlerini anlatmış ve böylece daha çok bir mutsuzluk, yılgınlık ve yakınma edebiyatı olmuştur. Bunun bir sonucu olarak da, Tanzimat edebiyatının tersine, bu edebiyat geniş topluluklara yönelememiş, ancak aydınlarca okunan ve anlaşılabilen bir sanat olabilmiştir. Bunda Tanzimatçıların geniş ve tarihî konuları işlemelerine karşılık, bu akımın ortaya koyduğu eserlerin, konularını İstanbul'daki seçkinler tabakasından ve özellikle «Avrupalılaşmış» çevrelerden alması yanında, bunların işlediği duygu ve düşüncelerin yerli olmayışı, o zaman için çok ileri bir teknikle yazılışı ve özellikle de yepyeni ve sanatlı bir dille yazılmış olmalarının etkisi önemli rol oynamıştır. Bu yüzden de E. C. «salon edebiyatı» sayılmıştır.

E. C. sanatçılarının yetişmelerinde ve ortak bir sanat anlayışına varmalarında başlıca iki kaynak etkili olmuştur: Tanzimat edebiyatı ve çağdaş Fransız edebiyatı. E. C. sanatçıları, Tanzimat edebiyatının, eserlerinde «toplum için sanat» ilkesine bağlı kalan Şinasi, Ziya Paşa ve Namık Kemal üçlüsünce temsil edilen birinci döneminden çok, daha çok «sanat sanat içindir» görüşünü benimsemiş olan Abdülhak

Hamit, Recaizade Ekrem ve Sami Paşazade Sezai grupunun etkisinde kalmışlardır. Bunda, E. C. yazarlarının kişiliklerinin ve aldıkları sanat eğitiminin yanında o yıllarda, Tanzimatın ikinci dönem sanatçılarının ortaya koydukları Batı tekniğine uygun eserlerin, «yenilik» in zaferini sağlaması da önemli olmuştur.

Ayrıca, Recaizade Ekrem'in eleştirmeleri, telkinleri ve öncülüğü, özellikle *Talim-i edebiyat* adlı eserinde ortaya koyduğu yeni edebiyat kuralları, E. C. sanatçılarının eğiliminde büyük rol oynamıştır. Özellikle Abdülhak Hamit, biçim ve özde yaptığı yenilikler ve bunlar arasında kişisel dertlerini ön plana almak, tabiat konularını işlemek, duyulmamış tamlama ve mecazlar kullanmak, çok süslü ve şairane bir nesir yaratmak gibi özellikleriyle E. C. yazarlarını etkilemiştir. Sami Paşazade Sezai ise, gözlemci ve tasvirci yönüyle bu akıma etki yapan sanatçılardan biri olmuştur.

Tanzimatçıların çoğu düzenli bir okul eğitimi görmemiş, âdeta kendi kendilerini yetiştirmiş kişiler olduğu halde, E. C. sanatçıları Batı anlayışında açılmış okullarda yetişmişler, böylece genç yaşlarda yabancı dil öğrenmiş ve Batı edebiyatlarını erkenden tanımışlardır. Bunun sonucu olarak da öncekilerin Doğu kültürlerinin kuvvetli olmasına karşılık, berikilerin Batı kültürleri ağır basmıştır. Hele, etkisinde kaldıkları Abdülhak Hamit ile Recaizade Ekrem'in sadece Batı edebiyatına bağlanmış olmaları, E. C. sanatçılarının Batı örneklerini sımsıkı benimsemelerinde rol oynamıştır.

Tanzimatçıların romantizmden beriye geçememelerine karşılık, E. C. sanatçıları XIX. yüzyıl Fransız edebiyatının çeşitli akımlarını öğrenip işlemişler, bunlara uygun eserler vermişlerdir. Bu arada, Cenap Şahabettin Paris'te bulunduğu sırada Parnasse ve sembolizm akımlarını incelemiş, Ahmet Şuayıp realistlerle natüralistlerin görüş ve tutumlarını araştırmış, Halit Ziya ise realistleri, özellikle Goncourt kardeşleri öz ve teknikçe derinliğine anlamaya çalışmıştır. Gerçi Batıdaki türlerin bir kısmı, daha önce Türk edebiyatında tanıtılmıştır. Ancak, bunlar genellikle teknik yönden yetersiz olmuş, birçoğu da eski edebiyatımızın etkisinden kurtulamamıştır. E. C. yazarları, Tanzimat sanatçılarının edebiyatımıza soktukları roman, hikâye, eleştirme gibi türlerde Batı edebiyatı tekniklerini gerçekleştirmişler; küçük hikâye ve mensur şiir çeşitlerini ise ilk defa işlemişlerdir. Böylece, bu akımla o zamana kadar Tanzimat yazarlarınca gerçekleştirilen yenilikler daha düzenli ve köklü olarak ele alınmış, Türk edebiyatının biçim ve özce tamamiyle batılılaşmasına çalışılmıştır. Ancak, bu konuda eski edebiyat ve kültürümüzle bütün ilişkileri kesmek istemeleri, E. C. nin çok alafranga sayılmasına yol açmış ve akıma karşı olanların eline koz vermiştir. Gerçekten bu akımın en zayıf yönü, çevre özelliklerinden ve millî konulardan yoksun oluşudur. Bu konuda, siyasî ve sosyal sebepler ileri sürülemez; çünkü aynı yıllarda, Ahmet Rasim yazı ve sohbetleriyle, Hüseyin Rahmi roman ve hikâyeleriyle yerli ve millî konuları işleyebilmişlerdir.

Edebiyat-ı Cedide akımının dil ve üslûp özellikleri: E. C. yazarlarının dil ve üslûp konusundaki tutumları da yadırganmış, karşı koymalara yol açmıştır. E. C. ciler bu konuda da «sanat sanat içindir» ilkesine bağlı kalmışlardır. Bu yüzden, Fransa'da Parnasse akımı yazarlarının yaptığı gibi, onlar da «halk için değil, aydınlar için yazılır» görüşüne ulaşarak konu, duygu ve düşünce yönlerinden olduğu kadar dil ve üslûp bakımından da halktan uzak kalmışlardır. Bu görüşü, Cenap Şahabettin, ruha ancak lezîz bir oksayış gibi dokunan, ıtır kokulu, asabî, muhabbete yatkın şarkıların, herkesin anlayacağı bir dil ile yazılamayacağını ileri sürerek kuvvetle savunmuştur. Böylece, bu alanda, Abdülhak Hamit dışında, aş. yu. bütün Tanzimat yazarlarının benimsediği dilde sadelik akımına da karşı koymuş oldular.

E. C. dilinin ağır ve yapmacıklı oluşunda, Batı edebiyatından aldıkları yeni kavramların, alışılmış sözlerle karşılanamayacağı, böyle bir hareketin zevksizlik olacağı ve Türkçenin söz hazinesinin yetersiz olduğu konusunda sanatçıların saplandığı inanç da önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca, Fransızca ile Farsçanın gramer yönünden benzerliklerinden yararlanarak kurdukları *neige d'or*: *berf-i zerrîn* (zerrin renkli kar), *frisson lumineux*: *lerze-i ruşen* (ışıklı titreyiş) gibi tamlamalarda ayrı bir güzellik bulmuşlardır.

Bu konuda Fransız edebiyatında Parnasse akımının aşırı biçimciliği, sembolizmin kişisel ve müzikal üslûp için gerekli saydığı duyulmamış ve ahenkli sözler kullanılması konusundakı titizliği de etkili olmuştur. Fransız sanatçıları yeni sözleri kendi dil hazinelerinden çıkarmışlar, E. C. ciler ise Arapça ve Farsça sözlüklere baş vurmuşlardır.

Abdülhak Hamit, Arap, Fars ve Fransız dillerinden hiç çekinmeden aldığı kelimeleri kullanması yanında, gösterdiği üslûp hünerleriyle de E. C. sanatçılarının dilini etkilemiştir. Ancak E. C ciler Arapça ve Farsça sözlüklerden kelime almakta onunla kıyaslanmayacak ölçüde ileri gitmişlerdir.

E. C. dilinin ağırlığı ve aşırı derecede aristokrat oluşu, sadece bol bol kullandıkları, daha önce Türkçeye girmemiş Arapça ve Farsça sözlerden ileri gelmemiş, bunda özellikle Fransızcadaki karşılıklarına benzeterek kurdukları Farsça bileşik sıfatlarla isim ve sıfat tamlamaları etkili olmuştur. Bu konuda, özellikle Cenap Şahabettin çok ileri gitmiş, ortaya koyduğu duyulmamış Farsça ve Arapça zarflar, deyimler ve tamlamalar, görülmemiş mecazlar ve ince buluşlarla şimşekleri üzerine çekmiştir. Meselâ, Ahmet Mithat Efendi, 1897 yılında «Sabıh» gazetesinde yayınladığı, E. C. ye yapılan saldırıların en önemlilerinden biri olan *Dekadanlar* başlıklı yazıda, en çok bu sanatçıların dilindeki garabete çatmış, bunlar arasında özellikle Cenap Şahabettin'i hedef tutmuştur.

Aslında, E. C. sanatçılarına yapılan saldırıların en büyük sebebi, bu akımın ortaya koyduğu, zamanın dil kurallarına ve klasik söyleyişe aykırı dil ve üslûp olmuştur. Bu yüzden Tanzimatçıların ve onların dışında kalan Ahmet Mithat Efendi gibi çok okunan yazarların yetiştirmiş olduğu okuyucu topluluğu E. C. yi çok yadırgamış, daha doğrusu anlayamamıştır. Bunu, E. C. yazarları da görmüş ve meselâ Halit Ziya sonradan birçok eserlerinin dilini sadeleştirmek ihtiyacını duymuştur (bk. UŞAKLIGİL, Halit Ziya).

Ancak, bu akımın dilinde söz ve tamlamaların eski olmasına karşılık kavramların yeni olması, sanatımıza değişik duygulanma ve düşünme yolları getirmiş ve bu yönden kendisinden sonraki çığırlara etkili olmuştur.

Edebiyat-ı Cedide nazmı: E. C. nazmı, Tanzimat dönemi nazmından dil, üslûp, biçim, tema ve anlayışça önemli ayrılıklar göstermiştir. Tanzimat şairleri, bütün çabalarına rağmen divan edebiyatının etkisinden kopamamıştır. E. C. sanatçıları ise, Batı şiirine gerek öz, gerek biçim yönünden oldukça yaklaşabilmişlerdir.

E. C. şairlerinin kullandığı tek ölçü olan aruz, özellikle Tevfik Fikret'in şiirlerinde, daha önce Muallim Naci'nin de başarısını aşan bir ustalıkla Türkçeye uygulanmıştır.

Bu akımda kafiyede değişiklik, sadece yabancı kelimelerin Türkçedeki söylenişlerini esas alan «kulak için kafiye» kuralının uygulanmasından ibaret kalmamış, kafiyeli sözlerin ayrı çeşitlerden olmasına özenilerek nazma ayrı bir zenginlik de kazandırılmıştır.

E. C. ile daha önce Tanzimat sanatçılarının ve özellikle Abdülhak Hamid'in getirdiği yeni nazım biçimleri edebiyatımıza kesinlikle mal edilmiş, ayrıca sone (b. bk) gibi daha önce hiç denenmemiş Batı türleri de işlenmiştir (İlk olarak Süleyman Nesib'in denediği sone türünün en başarılı örneklerini Tevfik Fikret ile Cenap Şahabettin vermişlerdir)

Ayrıca, bu dönemde divan edebiyatının müstezat (b. bk.) biçiminin bağlı olduğu katı kurallar kırılarak «geniş müstezat» denilebilecek yeni bir nazım biçimi ortaya konmuştur. Böylece, eski edebiyatta sadece bir tek aruz kalıbı içinde kalmak zorunluluğu olan müstezat, başka kalıplara da uygulanmış ve ziyade (b. bk.) denilen kısa mısralar çeşitli uzunlukta kurulabilmiştir. Bu ise, mısrada ahengi üstün tutan Fransız sembolist şairlerinin çok önem verdiği «kişisel biçim» yaratmak konusunda sanatçılarımızın geniş imkânlar elde etmesini sağlamıştır. (Bu dönemde Tevfik Fikret, Cenap Şahabettin ve arkadaşlarının denediği bu biçim, daha sonra Fecr - i Atî döneminde daha ileri götürülmüş ve buna serbest müstezat adı verilmiştir.)

E. C. , eski edebiyatların beyit bütünlüğü ve mısra bağımsızlığı anlayışını da kesinlikle yıkmıştır. Bu akım sanatçılarının eserlerinde, cümleler mısraların ortasında bitebilmiş ve birkaç mısra boyu sürebilmiştir. Böylece daha önceki dönemlerde Nedim'in ve Abdülhak Hamid'in arasıra savsakladığı bir kural olan cümleyi ve anlamı beyitte bitirmek zorunluluğu ortadan kalkmıştır. Bunun sonucu olarak, daha önce Tanzimatçılarca gerçekleştirilen konu birliği ilkesi geliştirilip eski edebiyatın parça (beyit) güzelligi tamamiyle yıkılmış ve konunun bütünlüğü anlayışı gerçekleştirilmiştir. Bu yenilik, musiki zevkine çok önem veren E. C. akımında, özellikle Tevfik Fikret'in şiirlerinde görüldüğü gibi, nazmın nesre yaklaşmasında rol oynamıştır. Gerçekten, bu şair kimi kere şiir diye, art arda sıralandığında nesir sayılabilecek mısralarla kurulmuş nazımlar da yazmıştır. Cenap Şahabettin ise, mısra musikisini önemli saymış, daima nazmı nesirden ayrı tutmuştur.

Konu yönünden E. C. şiiri, daha önce Tanzimatçılar ve özellikle Abdülhak Hamitçe gerçekleştirilen yenilikleri çok aşmış, bunları edebiyatımıza kesinlikle mal etmiştir. Böylece, bu dönemde her çeşit konu Türk nazmında işlenmiş, en küçük ve önemsiz varlıklar ve olaylar bile şiire girebilmiştir.

Bu akımın başlıca teması olan gerçek - hayal çatışması, şiirde de pek çok işlenmiştir. İkinci bir tema da maddîlik - manevîlik çekişmesidir. Şairler, işledikleri bu temaların sonucunda çok kere, cansız varlıklar yığını olmaktan çok, kendisine vergi bir ruh taşıdığına inandıkları «ruh - i tabiat» (tabiatın ruhu) a sığınmışlardır.

E. C. şiirinin iki büyük ustası Tevfik Fikret ile Cenap Şahabettin'dir. Öteki şairler esas itibariyle az çok bu iki ustanın ortaya koyduğu özellikleri yansıtmışlardır. Bu şairler içinde, E. C. döneminde olduğu gibi daha sonra da ayrı birer kişilik gösterenler olmuşsa da, genel nitelikler yönünden, E. C. akımının temsilcisi daima Tevfik Fikret ile Cenap Şahabettin sayılmıştır.

Tevfik Fikret, sağlam dili, tekniği ve sağladığı dış musikî ile E. C. şiir dilinin kurucusu olmuş, Cenap Şahabettin ise, ince buluş, parlak hayaller ve duyulmamış mecazlar yanında gerçekleştirdiği iç musiki ile değişik bir sanatçı kişiliği göstermiştir.

Bu akımın öteki şairleri Namık Kemal havasında eser veren Süleyman Nazif (İbrahim Cehdî takma adını kullanmıştır); Abdülhak Hamit üslûbiyle yazan Faik Âlî (Ozansoy); bu akıma oldukça tanınmış bir şair olarak giren İsmail Safa; «kadın şairi» diye tanınan Celâl Sahir (Erozan); Namık Kemal'in oğlu Ali Ekrem (Bolayır) (A. Nadır takma adını kullanmıştır); Süleyman Paşazade Sami (Süleyman Nesip takma adını kullanmıştır); Ahmet Reşit (H. Nâzım takma adını kullanmıştır) ve Hüseyin Suat (Yalçın) tır.

Edebiyat - ı Cedide nesri: E. C. nesri de, nazım dilini doğuran aynı etmenler yüzünden, daha önceki dönemlerde görülmeyen özellikler taşımıştır Gerçekten bu nesir, divan edebiyatının seci ve simetri gibi birtakım söz sanatlariyle dolu, bağlaçlarla uzayıp giden cümlelerle kurulu, duygu ve düşünceden çok biçim kaygısı güden, süslü ve şairane nesrinden farklı olduğu gibi, başlıca nesirde yaptığı yenilikler bakımından çok önemli bir edebiyat devrimi olan Tanzimat döneminin düşünceyi ön plana alan, oldukça sade sözler kullanan, eski uzun cümleleri kısaltan, noktalama işaretlerinden ilk olarak yararlanan, söz sanatlarına çok daha az yer veren cıplak üslûbuna da benzememiştir.

E. C. sanatçıları, benimsemiş oldukları «halk kalabalığı için değil, seçkinler için yazmak» görüşünün olağan bir sonucu olarak, sadelikten uzaklaşmışlar; süslü ve sanatlı bir nesir yaratmışlardır. Bunda, bağlandıkları, Batı edebiyat akımları yanında, Recaizade'nin *Talim - i edebiyat* adlı edebiyat bilgileri veren eseri ile Abdüllhak Hamid'in süslü nesri de etkili olmuştur.

E. C. nesri süslü, ağdalı ve yaşayan dilden uzak olmak yönünden divan nesrine benzerse de, onu bu niteliklere sahip kılan özellikler değişik olmuştur. Arapça ve Farsçadan aldığı sözler ya yenidir ya da yepyeni bir anlamda kullanılmıştır. Söz takımları da sadece görünüşte eski olup anlamca tam batıdakilerin karşılığıdır. Uzun cümleler ise, eski nesrin bağlaçlarla uzavan tekdüzen kuruluşu yerine, daima bir değişkenlik içinde Batı tekniğine uygun kurulmuştur.

E. C. nesircileri de, şairleri gibi, «sanat için sanat» ilkesinin gerektirdiği «sanatlı nesir» ve yeni kavramlar için Türkçeyi yetersiz bulup bol bol Arapça ve Farsça sözlüklerden yararlanmışlardır. Bu konuda sadece söz almakla yetinmemişler, özellikle Farsçadan bileşik sıfatlar, isim ve sıfat tamlamaları ve her çeşit zincirleme tamlamalar almışlar veya bu dilin kurallarına göre yeniden kurmuşlardır.

Bu nesir, söz diziminde de önemli yenilikler getirmiştir. Bunda da örnek Fransız edebiyatı olmuş; Türk nesri sadece kavramca değil, anlatım yönünden de girmeye özendiğimiz medeniyet, kültür ve sanat değerlerini ifade etmek için geliştirilmiştir. Bu özellık, başlıca E. C. nesrinin başustası Halit Ziya'nın eserlerinde gerçekleştirilmiştir. Bu sanatçının ortaya koyduğu yeni söz diziminde, Fransızcayı çok genç yaşlarda öğrenmiş olması kadar, bu dilden yaptığı çevirmeler de rol oynamıştır. Fransız dilinin fiilimsilerle kurduğu bileşik cümleler yanında, bağlı ve sıra cümlecikleri bol bol kullanması, bu sanatçının nesrinin başlıca özelliğini meydana getirmiştir. Halit Ziya, bugünkü nesrimizin özelliklerinden olan art arda gelen fiilleri ayrı kiplerle kurmak; yüklemleri değişik (isim veya fiil), üç nokta ile kesilmiş, devrik ve olumlu olumsuz veya sorulu cümleler gibi yolları başariyle gerçekleştirmiştir. Bu arada gerektikçe tek-

rarlardan yararlanması ve tezcanlılığı sağlayan ara cümlelere baş vurması da onun üslûbunda etkili olmuştur. «Sanatlı üslûp» denilen bu anlatım yolu, kendi çevresindekileri olduğu kadar, daha sonraki sanatçılarımızı da kuvvetle etkilemiştir. Özellikle, E. C. sanatçılarından Mehmet Rauf, daha sonraları da Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) gibi yazarların eserlerinde bu etkiler açıkça kendini göstermiştir.

Cenap Şahabettin ise, şiirde nasıl bu akımın ustası Tevfik Fikret'ten ayrı özellikler göstermişse, nesirde de ayrı bir yol tutmuştur. Halit Ziya'nın «mensur şiir» diyerek nesirle şiir yazılabileceğini ileriye sürmesine karşılık, Cenap Şahabettin, daha sonra Ahmet Haşim ile Yahya Kemal (Beyatlı) ce kuvvetle benimsenecek olan, nazmın yapısı ve kurallarının nesrinkinden bambaşka olması gerektiğini savunmuştur. Cenap Şahabettin, bu görüşle nesirde süs yerine duygu, düşünce ve nükteye önem vermiş; oldukça kısa, değişik ve canlı cümlelerle yazmıştır. Bu sebeple, o da Halit Ziya gibi, tekdüzen cümlelerden kaçınmış; cümlecikler ve söz takımlarında sürekli bir değişikliğe gitmiş; cümlelerin hep aynı ek-fiillerle sonuçlanması gibi niteliklerin bıkkınlık uyandırıp zevki yok edeceğini ileri sürmüştür. Üslûpçuluğa bu derece önem veren Cenap Şahabettin, söz seçiminde ve söz takımları kurmada E. C. nin genel tutumuna uymuş ve sade nesirden uzak kalmıştır.

Edebiyat-ı Cedide akımında roman ve hikâye: E. C. nesrinin en büyük başarı kazandığı alan, roman ve hikâye türleri olmuştur. Sanatçılar, gerek teknik, gerek üslûp yönünden, en çok bu iki türde Batı edebiyatına yaklaşabilmişlerdir. Bunda, bu iki türün edebiyatımızda durulup oturmamış, belli kurallariyle yerleşmemiş olması önemli bir rol oynamıştır. Böylece E. C. roman ve hikâye yazarları, edebiyatımıza Tanzimatla giren, ancak başarılı bir teknikle yazılmamış olan yerli romanların etkisinde kalmamışlar, çok iyi tanıdıkları ve inceledikleri Batı roman ve hikâyesini örnek almışlardır. Bu dönem yazarları, öncekilerin, olayları sıralayıp anlatmaktan başka bir şey olmayan bu türleri edebî bir düzeye yükseltmişlerdir.

Roman türünde, E. C. nin başustası Halit Ziya olmuştur. Fransız realistlerini, özellikle Goncourt kardeşleri inceleyerek iyi anladığı roman tekniği ve üslûp özelliklerini Türk romanına uygulayarak Batılı anlamdaki Türk romanını o meydana getirmiştir. Konuları ve kişileri seçmekte realistlerin ilkelerine bağlı kalamamış, dar ve seçkin bir çevreye saplanmışsa da, olayların olağan ve gerçek olması, tip yaratması, tasvir ve portrelerdeki başarısı ve zaman anlayışı bakımlarından eserleri realistlerle natüralistlerin tutumlarını yansıtmıştır. Temalar, genellikle hayal kırıklıkları, üzüntüler ve başarısız aşklar gibi toplumumuzun karamsar görüşünün ve baskılı yönetimin beklenen sonuçlarıdır.

Akımın roman türünde ikinci adı Mehmet Rauf, genellikle Halit Ziya'yı izlemiştir. Ancak, bu yazar, daha çok kişilerin ruh durumlarını anlatıp çözümlemeye önem vermiş; «Servet-i Fünun» dergisinde yayınladığı *Eylül* [1909] adlı eseriyle bizde psikolojik romanın ilk örneğini vermiştir.

E. C. nin roman türünde eser veren sanatçıları, *Hayal içinde* [1901] adlı, sade ve yalın bir dille yazılmış olup gerçek hayat sahnelerini yansıtan romaniyle Hüseyin Cahit ve *Salon köşelerinde* adlı romaniyle Beyoğlu seçkin tabakasını anlatan Saffeti Ziya'dır.

E. C. akımında Batılı anlamda hikâyeciliğin kurucusu da Halit Ziya olmuştur. Bu alanda Fransız yazarı Guy de Maupassant'ı örnek tutan Halit Ziya, romanlarına göre daha gerçekçi olmuş, konularını orta halli veya yoksul halk tabakasından ve arasıra İstanbul dışından almıştır. Yazar, E. C. döneminde yazdığı hikâyeleri *Bir yazın tarihi* [1900] ve *Solgun demet* [1901] adlı eserlerinde toplamış; bu dönemden sonra, bu türde daha verimli olmuştur.

Hikâye türünde eser veren öteki E. C. yazarları arasında Hüseyin Cahit, Mehmet Rauf ve Ahmet Hikmet yer almıştır.

Eleştirme türünde, «Servet-i Fünun»da yayınladığı yazılarını *Kavgalarım* [1910] adlı eserinde toplayan Hüseyin Cahit; biyografya ve bibliyografya türlerindeki başarılı incelemelerini *Hayat ve kitaplar* [1901, 1913] adlı eserinde toplayan Ahmet Şuayıp E. C. yi temsil etmişlerdir.

Edebiyat-ı Cedide akımında öteki türler: E. C. akımında gezi türünde ilk örneği *Hac yolunda* adlı eseriyle Cenap Şahabettin vermiştir. Bu sanatçı, daha sonra *Avrupa mektupları* ve *Âfâk-ı Irak* adlı eserleri de yazmıştır.

İlk örneklerini Recaizade Ekrem'in verdiği «mensur şiir» de E. C. sanatçılarınca benimsenmiş, başta Halit Ziya ve Mehmet Rauf olmak üzere bu dönem yazarlarınca işlenmiştir.

Bu dönemde siyasî konularla tiyatro türünde eser verilememiştir. Bunun en önemli sebebi, yukarıda belirtildiği gibi, yazarların içinde yaşadığı sosyal çevre ve baskı yönetimidir. Tiyatronun, edebî türler içinde en toplumsal oluşu yanında, edebiyatı çok ciddîye alan bu dönem yazarlarının yeterli bir sahne bulamayışları da bu konuda denemelere girişmelerini önlemiştir. — A. S.

EDEBİYAT-I CEDİDE KÜTÜPHANESİ, Edebiyat-ı Cedide (b. bk.) yazarlarının yayınladıkları eserlerden meydana gelen bir dizi. 1899 yılında kurulmuş olan bu dizide 35 eser çıkmıştır. Edebiyat-ı Cedide topluluğu dağılıncaya kadar 11 eser yayınlanmış, öteki eserler ise 1909 yılından sonra çıkmıştır.

E. C. K. dizisinde yayınlanan başlıca eserler şunlardır: *Hayat-ı muhayyel*, Hüseyin Cahit (Yalçın); *Rübab-ı Şikeste*, Tevfik Fikret; *Bir yazın tarihi*, Halit Ziya (Uşaklıgil); *Aşk-ı memnu*, Halit Ziya (Uşaklıgil); *Hayal içinde*, Hüseyin Cahit (Yalçın); *Eylül*, Mehmet Rauf; *Hayat ve kitaplar*, Ahmet Şuayıp; *Haristan ve gülistan*, Ahmet Hikmet (Müftüoğlu); *Siyah inciler*, Mehmet Rauf; *Mai ve siyah*, Halıt Ziya (Uşaklıgil); *Beyaz gölgeler*, Celâl Sahir (Erozan); *Hac yolunda*, Cenab Şahabettin; *Ferdi ve şürekâsı*, Halit Ziya (Uşaklıgil); *Leyal-i girizan*, Hüseyin Siret (Özsever); *Hayat-ı hakikiye sahneleri*, Hüseyin Cahit (Yalçın); *Lâne-i melâl*, Hüseyin Suat (Yalçın); *Kavgalarım*, Hüseyin Cahit (Yalçın); *Salon köşelerinde*, Saffeti Ziya.

EDEBİYAT-I UMUMİYE MECMUASI, 1916 da İstanbul'da çıkmaya başlayan siyasî, edebî, ilmî haftalık bir dergi. İki yıl kadar çıkmıştır. Celâl Nuri İleri'nin çıkardığı bu dergi, çağının fikir akımlarına karşı eski edebiyatı tutmuştur.

EDEGEM, Belçika'da, Anvers provens ve arondismanında ve bu şehrin güney banliyösünde 12 075 kişilik bir komün. E. de ince alet yapımı, elmas yontuculuğu gelişmiştir.

EDELEANU [*edelyanu*] **USULÜ,** 1925 yılında Rumanya'lı mühendis Edeleanu tarafından bulunan petrol arıtma usulü. E. U. nde, lambalarda yakmak için kullanılan petrol ile yağlama yağlarında bulunan ve yok edilmesi iste-

nilen aromatik hidrokarbürlerin özütleme (extraction) sinde eriten olarak kükürt dioksit (SO_2) kullanılır.

EDELFORSİT (Fr. Édelforsite), İsveç'te, Edelfors'ta bulunan ve biri hornblend amfibolunun kalsiyumlu bir türü, ötekisi laumonit veya Wollastonit'in değişik bir türü olan iki minarale verilen ad.

EDELINCK [*ędiliŋk*], **Gérard** (1640 - 1707), Flaman asıllı Fransız gravürcüsü. Anvers'te doğmuş, Paris'te ölmüştür. Robert Galle'e öğrencilik etmiş, 1666 da Paris'e gelip Robert Nantunel'in atelyesinde çalışmıştır. Çok usta bir kazı ressamı olan E., büyük ressamların tablolarını, bu arada Philippe de Champaigne'in *Kanun taşbasmalarını elinde tutan Musa*, Le Brun'ün *İskender'in ayaklarına kapanan Darayavahuş ailesi* tabloları, Philippe de Champaigne'in kendisi tarafından yapılmış portresini, Le Brun'ün Mignard tarafından yapılmış portresini maden üzerine işlemiştir. 339 parçadan ibaret olan eserinde, kendi çağının büyük adamlarının portreleri de vardır. Bossuet, Pascal, Racine, La Fontaine, Lully, Mansart'ın portrelerini kazmıştır. XIV. Louis'nin Gobelins'de kendisine ayırdığı bir dairede, halıcılara kazı sanatını öğretmek için bir akademi açmıştır.

G. EDELINCK

EDELİT (Fr. Édélite), alüminyum ve kalsiyumun doğal hidrate silikatı, Prehnit'in değişik bir türü.

EDELMANN [*edelman*], **Jean Frédéric** (1749 - 1794), Fransız bestecisi. Strasbourg'ta doğmuş, Paris'te ölmüştür. 1773 ile 1786 arasında piyano için 15 defter kadar beste yayınlamıştır. *Esther* [1781] adlı bir oratoryosu vardır. *Eléments* (Tabiat kuvvetleri) balesinin *Le feu* (Ateş) perdesi de onundur [1782]; *Ariane dans l'île de Naxos* (Ariadne Naksos adasında) adlı bir lirik dram da bestelemiştir [1782].

EDELMANN [*ędilman*] **ANEMİSİ veya KANSIZLIĞI** (Tıp), intanlı ve sürekli kansızlık hastalığı. Viyana'lı hekim Adolf Edelmann (1885 - 1939) ın adiyle anılır.

EDELSHEIM [*ędilshaym*], **Ludwig, baron von** (1823 - 1872), Alman devlet adamı. Kalsruhe'de doğmus, Constance'ta ölmüştür. Önce Hasse seçmen prensliğinde görev almış, 1861 de Baden büyük dukalığı hizmetine geçmiş, 1865 te Viyana'da, 1864 te Dresden'da büyük elçi olarak bulunmuş, 1865 te de başbakan ve dış işleri bakanı olmuştur. 1866 da Büyük Duka'yı Prusya'ya savaş açmağa ikna etmiş, Sadova yenilgisinden sonra da görevinden aytılmak zorunda kalmıştır.

EDELSHEIM - GYULAI [*ędilshaym - dyulai*], **Leopold** (Mac. **Lipót**) (1826 - 1893), Avusturyalı general. Karlsruhe'de doğmuş, Budapeşte'de ölmüştür. Ludwig Edelsheim'ın küçük kardeşidir. 1848 - 1849 ve 1859 da Macaristan ve İtalya savaşlarında yararlık göstermiş, Avusturya - Macaristan ordusunun süvari teşkilâtını yeniden kurmuştur. Kuzeni kont Gyulai tarafından evlâtlığa kabul edildiği için onun adını kendi adına eklemiştir (1868). Ordudan ayrıldıktan sonra Budapeşte'de toplum hayatında büyük bir rol oynamıştır.

EDELSPACHER [*edelşpaher*], **Antal** (1846 1817), Macar dilcisi Arad'da doğmuş, Budapeşte'de ölmüştür. Viyana ve Budapeşte'de okumuştur. Doğu ve batı dilleriyle uğraşmıştır Belli başlı eserleri *Rumun elemek a magyar nyelvben* (Macar dilinde Rumen unsurları) [1875]; *Egy ismeretlen magyar orientalista* (Bilinmeyen bir Macar doğu bilgini) [1876]; *Ibn Dastah* (ad) [1878].

EDELSPAT (Fr Édelspath), feldispatların bir türüne verilen ad Bk. FELDİSPATLAR.

EDEM (Ar. Adâim), Umman'ın kuzeyinde bir bölgenin adı. Dicle'nin kollarından biri. Cebel - i Hamran'a paralel olarak uzanan sıradağlardan kaynaklarını alır.

EDĒN (Ar. Adn, İbran. = cennet), Kutsal Kitap'ta Fırat vâdisinde bulunduğu söylenen bir yerin adı Ahd - i Atik'teki hikâveye göre, Tanrı E. de bir bahçe yaparak Âdem ile Havva'yı buraya yerleştirmiş. Âdem ile Havva Tanrının sözünü tutmayarak Bilgi Ağacı'nın meyvesinden yiyince, E. bahçesinden kovulmuşlardır. İbranice *eden* kelimesinin anlamı «zevk» tir. Tekvin kitabında belirtildiğine göre, E. den bir ırmak çıkıp bahçeyi sulardı (Tekvin II, 10) ve bu ırmaktan da dört kol ayrılırdı. Çoğu zaman bunlardan ikisi Dicle ve Fırat olarak kabul edilmiştir. Adları Pison ile Gihon olan öbür ikisinin ise, şimdiki Arakhtu ve Jukba (Cukba) ırmakları olduğu sanılır. Pison ırmağı Havilah ülkesinin dolaylarından akarmış; bu ülkenin, Kuzey Arabistan'da bulunan ve batıya doğru Mısır sınırına kadar uzanan kumlu bölge olduğu sanılır.

E. bahçesi terimi, bazı peygamberlerce güzel bir görünüş anlamına kullanılmıştır (İsaya, LI, 3; Ezek. XXXVI, 35; Joel II; 3). Kutsal Kitap'tan sonra yazılmış yazılarda E. bahçesi, bütün iyi insanların ölümsüz bir hayata kavuştukları Cennet'in başka bir adı olarak geçer; bu düşünce Yahudilerden Hristiyanlara ve Müslümanlara geçmiştir.

E. bahçesinin nerede bulunduğu hakkında pek çok tartısmalar olmuştur. Son buluşlardan, *Eden* kelimesinin Sumer dilinde Babil ovasının adı olduğu anlaşılmıştır. Bunun güney ucunda Eridu şehri bulunurdu; buna yakın bir noktada da, içinde Hayat Ağacı bulunduğu söylenen güzel bir bahçe vardı. Şimdi E. bahçesinin yeri olarak kabul edilen yer, Irak'taki El Kurna olsa gerektir. Sözü geçen «Dört kafalı ırmak» ın ise Basra Körfezi olması akla gelir, çünkü Babilliler bu körfeze bir ırmak gözü ile bakıvorlardı. Hayat Ağacı'na benzer bir düşünceye Veda'larda da rastlarız. Burada ilk insanın, insanları içinde tanrılarla arkadaşça yaşadıkları Ölmezlik Bahçesi'ne götürdüğü anlatılır. Fakat Kutsal Kitab'ın insanın ilk durumlariyle ilgili olarak anlattıkları, buna benzer hikâyelerin dine ve ahlâka en uygun olanıdır. Bk. CENNET.

EDEN [*īdin*], Büyük Britanya adasında, İngiltere'nin kuzeyinde, Cumberland dağlariyle Pennines dağları arasında 113 km uzunluğunda bir ırmak. Solway Firth'la birleşir. E. vadisi tarıma çok elverişlidir. İngiltere ile İskoçya arasında büyük bir geçit yolu meydana getirir.

EDEN [*īdin*], **Emily** (1797 - 1869), İngiliz kadın yazarı ve gezgini. Westminster (Londra) de doğmuş, Richmond (Surrey) ta ölmüştür. William Eden'in kızı ve Georg Eden'in kız kardeşidir. Eserleri arasında *Portraits of the*

People and Princes of India (Hindistan halkından ve soylularından portreler) [1844]; *Up the Country* (Memleket içlerinde) [1866] adlı Hindistan hatıraları ile *The Semi-detached House* (Yarı çökmüş ev) [1859] ve *The Semi-attached Couple* (Yarı bağlı çift) [1860] gibi hikâyeleri sayılabilir.

EDEN [*idın*], **George, Earl of Auckland** (1784-1849), İngiliz devlet adamı. Kent'e bağlı Eden Farm'da doğmuş, Londra'da ölmüştür, William E. ın ikinci oğludur. 1835 ten 1841 e kadar Hindistan genel valiliğinde bulunmuş, açlığa ve cehalete karşı savaşmıştır. E., 1838 de düşüncesizce Afganistan'ın iç işlerine karışarak, tahtı zorla ele geçirmiş bulunan Dost Muhammed'i düşürmüştür. Bu müdahale, Kâbil İngiliz garnizonunun kılıçtan geçirilmesine yol açmış, İngiltere için felâketle sonuçlanmıştır. E., 1846 da Amirallik Birinci Lordu olmuştur.

EDÉN [*edēn*], **Nils** (1879-1945), İsveçli tarihçi ve politikacı. Pietå'da doğmuş, Stockholm'de ölmüştür. 1903 te Uppsala Üniversitesinde tarih profesörü olan E., 1915 te Staaff'ın yerine liberal partinin başına geçmiştir. 1917 den 1920 ye kadar başbakanlık eden E., 1919 da kadınlara oy hakkı veren seçim kanununu hazırlamıştır. Şiddetli bir muhalefetle karşılaştığı halde, 1919 da Rus devrim ordularına karşı savaşan Finlanda'ya yardım etmeyi reddetmiştir. 1920 den sonra da Stockholm valiliğinde bulunmuştur.

EDEN [*idın*], **Sir Anthony** (doğ. 1897), İngiliz devlet adamı. Durham kontluğuna bağlı Windlestone Hall'de doğmuştur. 1923 te muhafazakâr milletvekili olarak Avam Kamarasına seçilmiş, 1926-1929 yılları arasında A. Chamberlain'in parlamento sekreterliğini yapmıştır. Daha sonra dış işleri bakan yardımcısı (1931-1933), Mührühas lordu (1934-1935), Milletler Cemiyeti İşleri Bakanı (1935) olmuştur. 1935 yılında Baldwin kabinesinin dış işleri bakanlığına getirilmiştir. Azimli bir politika taraflısı olan E., Neville Chamberlain'in İtalya ve Almanya ile uzlaşma ve doğrudan doğruya müzakereye girişme politikasını desteklemeyi reddetmiş ve 1938 şubatında çekilmiştir. 1939 da sömürgeler bakanlığına getirilmiş, 1940 sonundan 1945 e kadar yeniden dış işlerini yönetmiş, ayrıca başka görevleri, bu arada 1942 den itibaren Avam Kamarası başkanlığını üzerine almıştır. Churchill'in yardımcısı olan E. e artık Churchill'den sonra Muhafazakâr Partinin başına geçecek en güçlü aday gözüyle bakılmıştır. E., Churchill'in yeni kabinesinde (1951-1955) dış işleri bakanı ve başkan yardımcısı olmuş, büyük bir siyasî faaliyet göstermiştir. Almanya'nın statüsü konusundaki Londra (1954) ve Fransız Çin Hindi'nin geleceği konusunda aynı yıl toplanan Cenevre konferanslarında E. in arabuluculuğu etkili olmuştur. 1955 te Sir Winston Churchill, başkanlık ve parti başkanlığı görevlerini E. e bırakmıştır. Aynı yılın temmuz ayında soğuk harbin yumuşatılmasında emeği geçmiştir. 1956 da çıkan Süveyş olayında E., Mısır'a karşı silâhlı bir gösteri ile İngiltere'nin eski durumunu yeniden sağlamak istemiş, bundaki başarısızlığı ve sağlığının bozulması üzerine 1957 de çekilmiştir. 1961 de Earl of Avon saniyle Lordlar Kamarası üyeliğine seçilmiştir.

Sir A. EDEN

EDEN [*idın*], **SÖZLEŞMESİ**, Fransa ile İngiltere arasında yapılmış olan bir ticaret sözleşmesi. 26 eylül 1786 da Sir William Eden tarafından imzalanmıştır. Anlaşma, serbest ticaret ilkelerine uygun olarak, iki devlet arasında gümrük resimlerinin indirilmesini, özellikle İngiltere'ye giren Fransız şaraplarının gümrük resmi bakımından Portekiz'inkilere eşit olmasını sağlamıştır. E. S., Adam Smith'in düşüncelerinin bezirgânlığa (merkantilisme) karşı bir zaferidir.

EDENİT (Fr. Édénite), amfibol cinsinden, aktinot'a benzeyen bir mineral, Smagragdit'in bir çeşidi. Adını Amerika Birleşik Devletlerinde bulunan Edenville'den almıştır.

EDENİZM (Fr. Édénisme) [Eden = cennet] (Sosyoloji), Fourier'nin sisteminde (ve bazı başka sistemlerde), tam anlamda vahşilik halinden önce gelmiş olduğu ileri sürülen bir devre verilen ad.

EDENTATA (Zoo.): bk. DİŞSİZLER.

EDER (İng., Alm. Eider, İsland. Aethur), kuzey yarımkürenin soğuk bölgelerindeki deniz kıyılarında yaşayan bir çeşit büyük ördek. Erkeklerinin tüyleri aklı karalı, dişilerininki koyu kahve rengidir. E. lerin başlıca dört cinsi vardır. En tanınmış olan ülgerli E. (Somateria mollissima) dir. Bu cinsin yumurtaları ve dişilerinin yuva yapmakta kullandığı ülger çok makbul sayıldığı için sayısı pek azalmıştır. Skandinavya ve İzlanda'da bunların avlanması sıkı nizamlara bağlanmıştır.

EDER [*ēdır*] **veya EDDER**, Almanya'daki Fulda nehrinin sol kolu. Rothaar dağlarının 676 m yüksekliğindeki Ederkopf bölümünden çıkar; sağdan Schwalm'ın sularını alır ve Guntershausen'ı geçtikten sonra Fulda'ya karışır. E. in aşağı menderes kesiminde, Hemfurt dolaylarında Edertal barajı vardır. Bu baraj, Weser nehri üzerindeki trafiğin düzenlenmesine ve elektrik enerjisi üretimine yarar. Baraj gölünün kapasitesi 200 milyon m^3 ün üstündedir.

EDER [*ēdır*], **Josep Maria** (1855-1944), Avusturyalı fotokimyacı. Krems (Avusturya) te doğmuş, Kitzbühel'de ölmüştür. 1880-1925 yılları arasında Viyana yüksek teknik okulunda profesörlük etmiş, 1888 den 1922 ye kadar da Viyana'daki *Graphische Lehr- und Versuchsanstalt* (Basım eğitim ve deney kurumu) nun başında bulunmuştur.

EDERLE [*ēdırli*], **Getrude** (doğ. 1907), kadın yüzücü. New York City'de doğmuştur. Manş denizini yüzerek geçen ilk kadındır. 6 ağustos 1926 da bu başarısını sağlarken 14 saat 31 dakika suda kalmıştır.

E. D. E. S., Yunanca **Ellinikós Dhimokratikós Ethnikós Stratos** (Yunan Millî Demokrat Ordusu) adının kısaltması. Almanlara karşı koyan kral ve İngiliz taraflısı kuvvetlerin sembolü olmuştur. 1944 te bu kuvvetler komünist eğilimli E. L. A. S. kuvvetleri ile çarpışmıştır.

EDESSA (Sumer, Akkad, Hitit *Urşu*, Süryan *Urhay*, Yun. *Orrhoē*, Ar. *Ruha*), Urfa şehrinin eski Yunanca adı. Bk. URFA.

EDESSA veya VODENA Yunanistan'da bir şehir. Nüfusu 14 900 dür. Pella yönetim çevresinin merkezidir. Selanik'in kuzeybatısında, Vardar ovasının ucunda, Selanik-

Manastır demirvolu üzerindedir. Dokumaları ve tütünleri ile tanınmıştır. Makedonya kralı II. Filip E. da öldürülmüştü (M. Ö. 336).

EDESSA KONTLUĞU (Tarih): bk. URFA KONTLUĞU.

EDESSA OKULU (Din): bk. URFA OKULU.

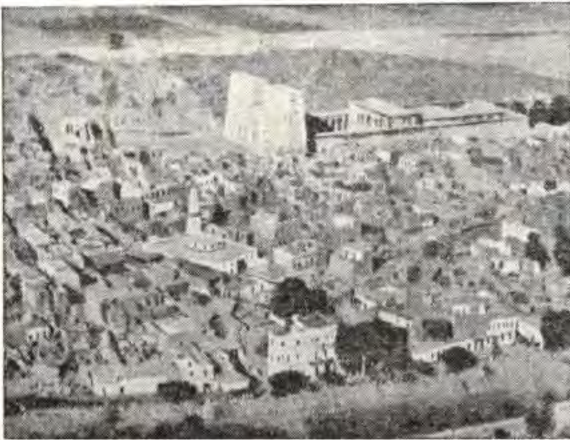
EDESTİN (Fr. Édestine, Yun. *edestos* = yenilebilir), kenevirde bulunan bitkisel globüline verilen ad.

EDETAN'LAR (Lat. Edetani) (Eski coğ.), İberya yarımadasının Tarragona ilinde, Ebro'nun ve Jucar'ın aşağı kesimleri arasında yerleşmiş olan bir ulus.

EDFELT, Johannes (doğ. 1904), İsveçli şair, çevirmen ve eleştirmeci. Kyrkefalla (Skaraborgs Län) da doğmuştur. Geleneksel kültüre bağlı şekil ile gerçeküstüye yönelen yenilik anlayışını yazılarında birleştirmiştir. Başlıca eserleri arasında *Högmässa* (Kuddas ayini [Lat. Missa solemnis]) [1934]; *Vintern är lång* (Kış uzundur) [1939]; *Elden och klyftan* (Ateş ve uçurum) [1943]; *Bråddjupt eko* (Uçurumdan gelen yankı) [1947]; *Hemliga slagfält* (Gizli savaş meydanları) [1952] adlı şiir kitapları ve *Strövtåg* (Gezi) [1947] adlı denemesi anılabilir.

EDFINA veya IDFINA, ADFINA, Mısır'da Aşağı Mısır bölgesinde, Behera eyaletinde, Nil deltasının batı kolu üzerinde 4 800 nüfuslu bir şehir. Önceleri burada her yıl bir *sed* yapılırdı. 1950 de bu seddin yerine, tatlı su seviyesini yükseltip tuzlu suyun içeri girmesine engel olan musluklu bir baraj yapılmıştır.

EDFU veya ADFŪ, Yukarı Mısır'da, Asuan eyaletinde, Nil ırmağının batı kıyısında bir şehir. Nüfusu 18 400 dür. Geçmişte Utes - Hor, Behude, Ceba, Apollinopolis magna gibi birçok adlar almıştır. E., öteden beri Yukarı Mısır eyaletinin merkezi olmuştur. Başında Güney

EDFU: Genel görünüş

Krallığının tacı bulunan bir doğan şeklinde temsil edilen bir tanrısı vardı. Bu doğanın ilkel denizlerden çıkan kamış parçasından evreni yaratmış olduğuna inanılırdı.

E. şehri ve tapınağı ptolemaik tapınakların en iyi korunmuş olanıdır. E., Mısır tarihinin birçok çağlarında önemli roller oynamıştır.

EDGAR [*edgır*] (1072 - 1107), İskoçya kralı. Dundee'de ölmüştür. III. Malcolm ile Ste Marguerite'in büyük oğludur. Dayısı Edgar Atheling'in yardımiyle amcası III. Donald'ı tahtından indirmiştir. Barış içinde geçen saltanatı sırasında ülkesi yeniden düzene kavuşmuş ve İngilizleştirme işi yeniden başlamıştır.

EDGAR [*edgır*] [Barışsever] (İng. Edgar the Peaceful) (944 - 975), Anglo - Sakson kralı. 17 yaşında iken erkek kardeşi Edwyn'in ardılı olarak Mercia ve Northumberland tahtlarına oturduktan sonra bütün Britanya adasını yönetimi altına aldı. Bakanlariyle Canterbury başpiskoposu St. Dunstan ve York başpiskoposu Danimarka asıllı Oswald'ın kendisine bol bol verdikleri iyi öğütler sayesinde krallık süresi barış içinde geçmiş ve böylece ona «Barışsever» sanını kazandırmıştır. E., İngiliz, Dan ve Breton tebası arasında bir ayrım yapılmasını istemeyen ilk kral olmuştur. Bundan ötürü belgelerde «Rex Anglorum, Northonhymbra Paganorum atque Britonum» (İngilizler, Northonhymbra paganları [Danlar] ve Bretonlar kralı) saniyle anılır.

EDGAR ATHELING [*edgır æthelıng*] **veya EADGAR AETHELING** [*æidgar æthelıng*] (aş. yu. 1050 - aş. yu. 1130), Anglo - Sakson prensi. Macaristan'da doğduğu sanılıyor. Batı Sakson sülâlesinin son temsilcisidir. 1066 da Harold adındaki zorbaya karşı haklarını savunamamış, 1072 de Normandiyalı William'a yenilerek esir düşmüştür. İskoçya'ya, eniştesi III. Malcolm'a sığındıktan sonra İskoç politikasında çok faal bir rol oynamış, 1097 de de yeğeni Edgar'ın lehine kral Donald Bane'ı devirmiştir. İlk Haçlı seferine katılmıştır (1099).

EDGBASTON [*ecbastın*], Büyük Britanya'nın Warwickshire kontluğundaki Birmingham şehrinin güneybatısında bir dış mahalle. Oratorian tarikatının baş manastırı buradadır. Kardinal Newman burada yaşamış ve çalışmıştır. Birmingham Üniversitesinin başlıca yapıları da E. dadır.

EDGE ACT [*ec ækt*], Amerika Birleşik Devletleri kongresinin, 1919 da Senatör Edge'in önerisiyle onayladığı bir kanun. Bu kanun ihraç bankalarının kurulmasını öngörmüştür. Edge bankaları adiyle anılan bu kuruluşlar, doğrudan doğruya ihracatı finanse etmiştir.

EDGE ADASI (Norv. Edgeoya), Svalbard (Spitzbergen) takımadalarının güneydoğu bölümünde bir ada. Bir kısmı buzullarla örtülüdür.

EDGEHILL [*echil*] (Tar., Coğ.), Büyük Britanya'nın Warwickshire kantluğunda sarp bir tepe. 22 ekim 1642 de E. de I. Charles'ın ordusu ile Parlamentocuların kuvvetleri çarpışmış, kral ordusu kesin sonuç vermeyen bir başarı kazanmıştır.

EDGEWORTH [*ecwırth*], **Francis Ysidro** (1845-1926), İrlanda'lı iktisatçı. Edgeworthstown (İrlanda) da doğmuş, Oxford (İngiltere) da ölmüştür. İktisat kuramının salt şekil bakımından matematiksel bir görüşle ele alınışına karşı duranların bir öncüsü olarak dikkati çekmiş, 1891 - 1922 yıllarında Oxford Üniversitesinde iktisat okutmuş, 1891 den başlayarak «Economic Journal» ın ilk editörlüğünde ve 1912 - 1914 yıllarında Krallık İstatistik Derneğinin başkanlığında bulunmuştur. Eserleri: *New and Old Methods of Ethics* (Eski ve yeni ahlâk bilimi metotları) [1877]; *Mathematical Physics, an Essay on the Application of Mathematics to the Moral Sciences* (Matematiksel fizik, matemati-

ğin manevî bilimlere uygulanması) [1881]; *Metretike, or the Method of Measuring Probability and Utility* (Metretike veya ihtimal ve faydayı ölçme metodu) [1887].

EDGEWORTH [*ęcwırtḥ*], **Maria** (1767 - 1849), İngiliz kadın yazarı, bulucu Richard Lovell E. ın kızı. Blackburton (Oxford) da doğmuş, Edgeworthstown (İrlanda) da ölmüştür. 1773 te babasiyle İrlanda'ya gitmiş, 1793 te yazdığı *Essays on Practical Education* (Uygulamalı eğitim üzerine denemeler) adlı eseriyle ün kazanmış, babasının ölümünden sonra da onun *Memoirs* (Hatıralar) ını yayınlamıştır [1820]. İrlanda köy hayatının gerçeklere uygun, mizahçı bir dille kaleme alınmış tasvirlerini veren *Castle Rackrent* (Rackrent şatosu) [1800] adlı romanı büyük ilgi uyandırmıştır. Bundan sonra, sırasiyle, kuvvetli bir ahlâkçılık kaygısından esinlenmiş olan şu romanları yayınlamıştı: *Belinda* (ad) [1801], *Popular Tales* (Halk hikâyeleri) [1804]; *Leonora* (ad) [1806]; *Tales from Fashionable Life* (Kibarlar hayatından hikâyeler) [iki kitap olarak 1809 ve 1812 de çıkmıştı; içlerinde özellikle, *Ennui* (Can sıkıntısı) ve *The Absentee* (Uzaktakiler) adlı hikâyeler dikkate değer]; *Patronage* (Koruyucular) soyluların çılgınlıklariyle ahlâksızlıklarına çatar [1814]; *Harrington* (Yahudi düşmanlığı nı yerer) [1817]; *Ormond* (ad) [1817]; *Helene* (ad) [1834]. E., İrlanda halk göreneklerinin tasvircisi olarak Walter Scott'u da etkilemiştir. Romanlarında ve bol bol taklit edilmiş olan çocuklara ait yazılarında canlı bir hayal gücü, derin bir psikoloji ve duru bir tasvir kudreti gösterir. Çocuklar için yazdığı eserleri arasında *Rosamond* (ad) [1882] ve *Harry and Lucy* (H. ile L.) [1825] belirtilmeye değer.

M. EDGEWORTH

EDGEWORTH [*ęcwîrtḥ*], **Richard Lovell** (1744 1817), İngiliz yazarı ve ilk olarak telgraflı ulaştırmaya girişen bulucu. Edgeworthstown (İrlanda) da doğmuş, Oxford (İngiltere) da ölmüştür. Telgraflı ulaştırmayı at yarışlarının sonucunu çabuk öğrenebilmek için düşünmüş olduğu sanılmaktadır. Aynı zamanda bir velospit, toprak ölçme makinesi ve çeşitli deniz taşıtları yapmış, 1804 te Dublin ile Gal way arasına bir telgraf hattı çekmiştir. Makine konuları üzerindeki eserlerinden başka, kızı Maria ile birlikte J. J. Rousseau'nun eğitim kuramları üzerinde değişiklikler yaparak *Essays on Practical Education* (Uygulamalı eğitim üzerine denemeler) [1798] adlı bir eser yazmıştır.

EDGREN - LEFFLER [*ędgren - lęflîr*], **Anne Charlotte Gustava** (kızlık adı: **Leffler**; 1849 - 1892), İsveçli kadın yazar. Stockholm'de doğmuş, Napoli'de ölmüştür. 1872 de hâkim Edgren ile evlenmiş, fakat 1889 da ondan boşanarak 1890 da İtalyan matematikçisi Gajanello dukasiyle evlenmiştir. Gayretli bir feminist olan E., kısa hikâyelerinde kadınların haklarını savunmuştur. Başlıca kısa hikâyeleri ve romanları, *Ur lifvet* (Hayattan yankılar) başlığı altında toplanmıştır (cilt 1 - 6; 1882 - 1893).

EDHEM PAŞA (1818 - 1893), Tanzimat devri sadrazamlarından. Asıl adı İbrahim olan E. P. nın aslen Sakızlı bir Rum ana babadan doğduğu, 1822 Sakız ihtilâli sırasında kapudan - i derya Hüsrev Paşa (b. bk.) tarafından esircilerden satın alınarak evlât edinildiği söylentisi vardır. Başka bir söylenti ise, bir yaşında iken, muhtemel olarak Çerkezistan kıyılarından getirilerek Hüsrev Paşaya satılmış olmasıdır. E. P. bu iki ihtimalden Karadeniz kıyılarından getirilmiş olmayı kabul eder, fakat akrabalık iddiasında bulunanlara yüz göstermezdi. Hüsrev Paşa dairesinde yetiştirildi ve kendisine İbrahim adı, zamanının âdetine göre de meşhur velîye atfen Edhem mahlâsı verildi. 1818, 1822 veya 1831 de doğduğu yolunda üç ihtimal ileri sürülmekte ise de, Avrupa'ya gönderilen ilk dört Türk öğrencisinden biri olup gidiş tarihinde 18 yaşında olduğuna göre 1818 de doğmuş olması en yakın ihtimaldir.

1830 da Hüsrev Paşanın yetiştirdiği Hüseyin (topçu feriki iken öldü), Ahmet (albay iken şehit düştü), Abdüllatif (albay iken öldü) ile birlikte batı usullerine göre yetiştirilmek üzere Fransa'ya gönderildi. 1839 da maden mühendisi olarak yurda döndü ve albaylık rütbesiyle Dâr - ı şurâ yi askerîye atandı. Bir süre sonra Sarıyer bakır madeninde, 1842 de Gümüşhacıköy maden işletmesi müdürlüğünde, 1845 te ise Keban ve Ergani işletmeleri başmühendisliğinde bulundu ve aynı yıl İstanbul'a getirilerek yeni kurulan Genel Kurmay başkanlığında bir göreve atandı. 1849 da tuğgeneral olarak Rıkâb - i hümayuna memur oldu ve sultan Abdülmecid'e Fransızca öğretmenliği yaptı. 1851 de ferik rütbesiyle Meclis - i âlî - i Tanzimat üyeliğine getirildi ve Encümen - i Daniş'e üye sıfatiyle devam etti. 1853 te Mabeyn ferikliğinden ayrılarak sadece Tanzimat meclisi üyeliğiyle yetinmek zorunda kaldı. 1856 da vezirlik rütbesiyle hariciye nazırlığına getirildi. Mustafa Reşit Paşanın, Tanzimat devrinin iki büyük politikacısı Âlî ve Fuat paşalar yerine politikayla uğraşmamış, zamanının en ileri teknik elemanlarından biri olan maden mühendisi E. P. yı seçmesi bir sonuç vermedi. E. P. nın asabî mizacı da politikadaki bilgisizliğine eklenince bu görevde daha fazla kalmasını sakıncalı hale getirdi ve Mustafa Reşit Paşa tarafından nazırlıktan alındı. 1858 de Sırbistan'daki anlaşmazlığı halletmek üzere oraya gönderildi. 1859 da ticaret nazırlığına getirilmişse de, Kıbrıslı Mehmet Paşa ile anlaşamadığından az sonra ayrılmak zorunda kaldı. 1861 de Meclis - i valâ - yi ahkâm - i adliye üyeliğine, 1863 te ise, Yusuf Kâmil Paşanın sadaretinde tekrar ticaret nazırlığına getirildi. Bu göreve millî eğitim, bayındırlık ve Osmanlı Bankası nazırlıkları da eklenmişti. Az sonra ticaret nazırlığı bu görevlerinden alındı ise de, yine aynı yıl içinde ticaret ve bayındırlık nazırlıkları birleştirildiğinden E. P. nın görevleri arasına katıldı. Bu kez millî eğitim, E. P. dan alınmış bulunuyordu. 1866 da özelliği göz önünde tutularak Tırhala mutasarrıflığına gönderildi. Az sonra Yanya valiliğine nakledildi. 1868 de Danıştay üyesi olarak İstanbul'a döndü. 1870 te Divan - ı ahkâm - i adliye başkanı oldu. 1871 de bayındırlık ve ticaret nazırlığına, 1873 te tekrar Danıştay üyeliğine, 1874 te ise, kısa bir süre bayındırlık nazırlığına getirildi. 1876 da Berlin elçiliğine atandı. Tersane konferansına ikinci delege olarak katıldı ve Avrupalı delegelerin ağır tekliflerini cevaplandırdı. Konferansın bir sonuç vermeden dağılması üzerine Danıştay başkanlığına getirildi ve az sonra Mithat Paşanın azli üzerine şubat 1877 de sadrazam oldu.

E. P. nın sadrazamlığı Osmanlı imparatorluğunun büyük kriz devrelerinden birine rastlar. Sadrazamlığa gelir gelmez karşılaştığı ilk olay, Rus çarı Aleksandr'ın ültimatomu oldu. E. P. hamiyetli ve haysiyetli bir devlet adamı

olarak, bu ağır ültimatomu reddetti. Bakanlar kurulunda hariciye müsteşarı Aleksandros Kara Todori Paşa tarafından yazılan ret cevabı, Rusya'nın savaşa başlaması sonucunu verdi ve 1293 (1877-1878) te Türk-Rus harbi başladı. Yine E. P. nın sadrazamlığında ikinci önemli olay, Mithat Paşanın zamanında açılması kararlaştırılan ilk Türk Meclis-i mebusanının çalışmaya başlaması oldu. Meclisin açılışı sırasında E. P. padişahın nutkunu alarak okumak üzere mabeyn başkâtibi Sait Paşaya verdi ve böylece Meclis çalışmaya başladı. Ancak, bir yandan yenilgilerle devam eden Türk-Rus harbi, öte yandan demokratik sistemin başlaması, esasen asabî mizaçlı olan E. P. nın sinirlerini iyice tahrip etmişti. Plevne ordusunun kuşatmaya düşmesi, Kumarlı ordusunun geri çekilmesi ve Sofya'nın boşaltılması, milletvekillerini tedirgin etmiş ve bunlar E. P. yı istizaha mecbur etmişlerdi. Yapılan gizli oturumda Serasker Rauf Paşa ve Damat Mahmut Paşa savaş hakkında, hariciye nazırı Server Paşa da politik durum üzerinde açıklamalarda bulundularsa da, durumdan memnun olmayan milletvekilleri, hükümeti ithamda devam ettiler ve Meclis hükümete âdeta güvenmediğini belirten bir hava içinde dağıldı. Bunun üzerine II. Abdülhamit E. P. yı 2 ocak 1878 de sadrazamlıktan uzaklaştırmak zorunda kaldı.

14 ay kadar açıkta kaldıktan sonra 1879 da Viyana elçiliğine, 1883 te ise, iç işleri nazırlığına getirildi. Doğu Rumeli meselesi üzerine Sait Paşa kabinesi ile bu görevden ayrıldı. Bir süre sonra Paris elçiliğine getirilmesi düşünüldü ise de, bu da mümkün olmadı ve ölünceye kadar bir daha bir göreve getirilmedi. Cenazesi Üsküdar'da Mihrimah Sultan camii hazıresine gömüldü.

E. P., Tanzimat devrinde yetişen devlet adamları arasında özel bir yer tutar. Sakızlı bir Rum olmak ve asabî bir mizaca sahip bulunmak dolayısiyle çekemeyenleri tarafından Deli veya Deli Yorgi lâkabiyle anılmasına rağmen Osmanlı imparatorluğunu teknikte ve ilim alanında XIX. yüzyıl Avrupasına yaklaştırmak için büyük gayretler sarf etmiştir. Fransızcayı bir Fransız kadar bilir, bir parça da Almancadan anlardı. Evi bir araştırma enstitüsü gibi olup çeşitli ilmî toplantılara sahne olurdu. Darülfünunun, Darüşşafakanın kuruluşlarında, Rasathane ile Matba'a-i âmire'nin modernleştirilmesinde, modern teknik araçların Türkiye'de yayılmasında hizmetleri geçmiştir. Ondalık sistemi Türkiye'ye ilk defa tanıtan E. P. olup, yazdığı *Yeni mikyaslara dair* adlı eseri oğlu Galip Beyin imzasiyle yayınlamıştır. Ayrıca bayındırlık nazırlığı sırasında Mesahat, Ekyâl ve Evzân-i aşâriye nizamnamesini hazırlatarak uygulamaya koymuştur. Encümen-i Daniş üyeliği sırasında «Mecmua-i fünûn» da tabiiyat konularında yazılar yazdığı gibi, 1873 Viyana sergisi için *Usul-i mimarî-i Osmanî* adlı üç dil üzerine basılan eseri, Ahmet Vefik Paşa ile birlikte hazırlamıştı. Yine aynı sergi için *Elbise-i Osmaniye* albümünü de oğlu Hamdi Beye yaptırdı. Ayrıca Ziya Paşa ile birlikte *Endülüs tarihi*'ni yayınladı.

E. P., zamanı ricali arasında Rusya'ya karşı duyduğu düşmanlıkla tanınmıştı. Bu sebeple Tersane konferansında tavizkâr bir politika tutmadığı gibi, sadrazam olunca da Rus isteklerini reddetmede, Saffet Paşaya karşı Redif ve Mahmut paşalarla birleşerek harbin açılmasına sebep oldu. E. P. bu bakımdan sorumlu tutulmakta ise de, onun devlet ve memleketin haysiyeti yönünden bu kadar ağır bir riske girmesi, hamiyetinin eseri olarak mütalâa olunabilir. E. P. demokratik sistemle hükümetten uzaklaştırılan ilk Türk başvekili olmak sıfatını da taşımaktadır. Çocukları Halil, Hamdi ve Galip beyler Türk kültür tarihinde unutulmaz bir ad bırakmışlardır. — İ. P.

EDHEM PAŞA (1831-1886), Osmanlı devlet adamı. Kapudan-ı derya Damat Mehmet Ali Paşa (b. bk.) nın oğlu. Asıl adı Mahmut'tur. İstanbul'da doğmuş ve ilk tahsilini tamamladıktan sonra babasının mesleği olan bahriyeye intisap etmişti. Bir süre sonra, babasının Âdile Sultanla evlenmesi üzerine terfi ettirilmiş ve 1850 de Harb Okulundan mirliva (tuğgeneral) olarak mezun olmuştur. 1854 te Sultan Abdülmecid'in kızı Refia Sultanla nişanlanmış, Refia Sultan için Fındıklı sahilinde yaptırılan yalının inşaatı tamamlanınca, 1857 de düğünleri yapılmış ve E. P. ya ferik rütbesi verilmişti. Mustafa Reşit Paşanın sadrazamlıktan ayrılışı sırasında hariciye nazırlığına getirilmişse de, tecrübesizliği ve Meclis-i vükelâya memur Fuat Paşanın kontrolüne bağlı tutulması, şeklen yapılan bu tayinin dış münasebetler bakımından beklenen sonucu vermemesi üzerine hariciye nazırlığından uzaklaştırılmıştı. Bir yıl sonra damat İlhami ve Mahmut paşalarla birlikte Meclis-i valâ'ya memur oldu, aynı yıl sonunda ise ayrılmak zorunda kaldı. Fakat aynı yılın aralık ayında tekrar aynı göreve getirildi. 1867 de Mecâlis-i âliye'ye, 1871 de ise Şurâ-yi devlet üyeliğine atandı. İlk Osmanlı meclisine senato üyesi olarak katıldı. Şubat 1886 da ölmüş, Sultan Mahmut türbesi haziresine gömülmüştür. Refia Sultandan bir kızı ve oğlu olmuştur. Oğlu Mehmet Ali Bey 1888 de ölmüştür. E. P., Tanzimat devrinde önde gelen devlet adamları arasındaki çekişme ve rekabetlerde rol oynamış, özellikle Mustafa Reşit Paşa tarafından oğlu Galip Paşaya rakip sayılarak epeyce hırpalanmıştır. Babası Mehmet Ali Paşa ile Mustafa Reşit Paşa arasındaki düşmanlık E. P. nın ikinci planda kalmasına sebep olmuştur. — İ. P.

EDHEMÎ TAC: bk. EDHEMİYYE.

EDHEMİYYE, İbnü'l-Esir'e göre H. 161 (M. 777) de, diğer rivayetlere göre H. 162 (M. 778) veya H. 166 (M. 782) da Şam'da ölen Ebû İshak İbrahim b. Edhem'e bağlı bir tarikata verilen ad. İbrahim b. Edhem'in, H. 114 (M. 733) de ölen ve İmamiyye'ye göre, beşinci imam olan Muhammed el-Bakir'den feyz aldığı kabul edildiği gibi, H. 148 (M. 765) te ölen altıncı imam Caferu's-Sadık'a ulaştığına dair de rivayet vardır. Sofiyyenin ilk tabakasından sayılan bu zatın, Sasanî padişahlarının soyundan geldiği de rivayet edilmiştir. Kücrat'ın batısında hüküm süren Farukîler, kendilerini İbrahim b. Edhem'in soyundan sayarlardı. H. 722 (M 1322) den 801 (M. 1398) e kadar padişahlık eden Melik Race b. Han-ı bihan Farukî ile başlayan bu hükümdar sülâlesi H. 1008 (M. 1599) e kadar o yörede hüküm sürmüştü. İbrahim b. Edhem'in Belh padişahı olduğu, tasavvuf yoluna girip padişahlığı terk ettiği hakkında tasavvuf kitaplarında hikâyeler vardır. Attar, *Tezkiretü'l-Evliya*'da bu zattan büyük bir saygı ile bahsettiği gibi, Mevlâna Celâleddin de *Mesnevi*'nin II ve IV. ciltlerinde bu zata dair hikâyelerden bahseder. Bağdad'da da bir makamı bulunan İbrahim b. Edhem'e bağlı olan Edhemîleri, XV. yüzyıl şair ve nasirlerinden Vahidî, *Menakıb-ı Hace-i Cihan ve Netice-i Can*'da gözleri sürmeli, başlarında dilimsiz ve kubbe gibi müdevver bir taç bulunan, taçlarında noktalar olan, tepesinde yeşil taştan bir düğme olup bu düğmeden omuzlarına kadar bir taylasan sarkan, sünnete uyan, bıyıklarının dudağı örten kısmını kestiren, sakallarını kestirme-

yen, yenleri bol ve yeşil hırkalar giyen, boyunlarına tespih takan» ehli sünnetten bir zümre olarak övmektedir. Bu kitabı terimlere boğarak ve bazı müsecca cümleler katarak, fakat Vahidî'nin ve kitabının adını anmadan, yalnız değerli ve bulunmaz bir kitap diye bahsederek yeniden yazan Celvetî şeyhlerinden Karakaşzade Ömer (ölm. H. 1047 [1637]), *Nuru'l - hüda limen ihtedâ* adlı eserinde Edhemîleri aynı tarzda anmakta, yalnız taçlarının yedi kat, fakat dilimsiz olduğunu söylemektedir ki bu suretle Edhemîlerin XVI. yüzyıldan XVII. yüzyıla kadar Anadolu ve Rumeli'de bulunduklarını ve bunların, diğer tarikatlardan ayrı, fakat Abdallar, Hayderiler, Camiler gibi gezginci kolları olan bir tarikata bağlı olduklarını anlıyoruz.

Edhemîlik, XVII. yüzyıldan sonra Bektaşilik tarafından temsil edilmiş ve Bektaşilerin, özellikle mücerret olmayan, yani dünya evine giren babaları tarafından giyilen kubbesi dört dilimli, lengeri de dört dilimli olan, üstünde düğmesi bulunan taca tac - ı Edhemî denmiştir. «Ariflerin tacları alemde dört terkdir, bu dört terk de dünyayı, ahreti, varlığı terk etmeye, ondan da geçmeye işarettir» mealindeki Farsça bir beyit de bu münasebetle söylenmiştir. Tıbyan, bu tarikatı İbrahim b. Edhem'e bağlı göstermekte, taclarının dört dilimli olduğunu söylemekte, münasip düşürerek yukarıda mealini yazdığımız beyti de anmakta ve Edhemîlere ait olan ve sabahları okunan Arapça kısa bir virdi de kaydetmektedir. Müstakimzade Sadettin Süleyman, *Risâle - i taciyye*'sinde Edhemî tacı, Bektaşilere ait göstermekte ve dört terkli olduğunu bildirmektedir.

Anlaşılıyor ki, XV. yüzyılda Sünnî bir tarikatken yavaş yavaş bâtınî inançları benimsemiş ve nihayet Abdallar, Hayderiler, Kalenderiler, Lâmîler gibi bu tarikat da Bektaşiliğin içinde erimiş ve Bektaşilik tarafından temsil edilmiştir. — A. G.

EDİB İBRAHİM EFENDİ (1832 - 1888), Osmanlı maliye nazırı. Nurettin İshak Efendinin oğlu olup, İstanbul'da doğmuştur. İlk tahsilini yaptıktan sonra Bâb - ı âli'ye devama başlamış ve Maliye kaleminde yetişerek halife olmuştu. 1867 de Yemen defterdarlığına atanmış, daha sonra Tuna vilâyeti defterdarlığına getirilmiş, fakat kısa bir süre sonra tekrar Yemen'e gönderilmişti. 1872 de Maliye nezareti müsteşarlığına, bir yıl sonra da Danıştay üyeliğine getirildi. Danıştay üyesi iken kurulan uluslararası Bulgaristan tahkik komisyonuna Osmanlı hükümetinin malî müşaviri olarak katıldı. Bu görevi bitince Defter - i Hakanî nazırı oldu. 1877 de Divan - ı Muhasebat başkanlığına getirildi. 1879 da Arifî Paşanın istifası üzerine Sait Paşanın kurduğu babineye maliye nazırı olarak girdi. Maliye nazırlığındaki en önemli icraatı denk bir bütçe meydana getirmek, özellikle personel masraflarını ayarlamak oldu. Başvekil Sait Paşa ile mutabakata vararak memur aylıklarından büyük kısıntılar yaptı. O tarihe kadar 90 000 kuruş olan başvekâlet maaşı, 25 000 kuruşa indirildi ve buna göre en küçük memura kadar sivil ve askerî bütün aylıklar ayarlandı. Bu ayarlama memurlar, özellikle büyük rütbeli memurlar arasında hoşnutsuzluk uyandırdı ise de, Aydın vilâyeti gelirini merkez kadroları aylıklarına karşılık tutmak suretiyle aylıkların muntazaman dağıtılmasını mümkün kılmakla küçük memurları memnun etmiş bulunuyordu. Haziran 1880 de Sait Paşanın istifası üzerine maliye nazırlığından ayrıldı, Rüsûmât eminliğine atandı. 1883 te Mahmut Nedim Paşa kabinesinde tekrar maliye nazırlığına getirilmişse de, birkaç gün sonra eski işine, Rüsûmât eminliğine devam etti ve bu görevde iken öldü. Cenazesi Sultan Mahmut türbesi haziresine gömüldü.

E. İ. E. mesleğinin ehli, çalışkan bir zat idi. İflâs halinde bulunan Osmanlı maliyesinde Başvekil Sait Paşa ile birlikte yapmak istediği ıslahat, bütçeyi denk hale getirmek ve o tarihlerde büyük bir problem olan memur aylıklarını zamanında ödemek yolundaki çalışmaları, bizzat yüksek rütbeli memurlar tarafından baltalanmış ve E. İ. E. Maliyede bir ıslahat yapmanın mümkün olmadığı inancına vararak bir kenara çekilmeyi uygun görmüştü. — İ. P.

EDIK, bir çeşit çizme. Eskiden sefere gidilirken, çedik denilen ayakkabının üzerine giyilirdi. Genellikle sarı renkte sahtiyandan yapılan E. e çekme denir.

ÉDILE (Roma tar.): bk. AEDILIS.

EDICTUM [*ēdiktum*], eski Roma'da devletin üst makamları tarafından kamuya yazılı olarak yapılan genel ve açık bildiri. Eski Roma'da her yıl seçimle atanan Praetor ve Aedil'ler gibi yüksek memurlar, yıllık yönetimlerinin temel çizgilerini beyaz bir tahta üzerine yazdırır ve halka açıklarlardı. E. lar, Roma devletinin genel yasa ve tüzüklerini tamamlamağa yarardı. Zamanla bunlar değişmez, her yıl tekrarlanır duruma girmiştir. Sonunda Roma imparatoru Hadrianus. M. S. 130 da Senatodan geçirdiği bir kararla bunlara son şeklini vermiştir. E. Perpetuum adı verilen son ve değişmez metin, hukukçu Salvius Iulianus tarafından hazırlanmıştır.

E. lar, sıkı olarak şekle bağlı Ius Civile karşısında yer alan Ius Honorarium'un kaynağını meydana getirmiştir. Halkın seçtiği yöneticiler tarafından, hayatın gerçeklerine göre hazırlandıkları için halkın isteklerini daha iyi yansıtırlardı. Roma'nın mutlak imparatorluk devrinde ise bütün yasama yetkisi imparatorların eline geçmiştir. İmparatorların bu devirde E. ları karşılamak üzere çıkarmış oldukları buyruklara *Edicta* adı verilir.

EDICULE (Güz. san.): bk. AEDICULA.

EDİLGEN (eski ter. meçhul, Fr. Passif), gerçek öznesi belirtilmeyerek veya tümleç halinde belirtilerek nesnesi özne yerine geçmiş olan fiillere verilen ad. *Yazılmak, kırılmak, açılmak, dökülmek, okunmak* gibi.

Türkçede fiiller etken (b. bk.) dir. E. fiiller etkenlerden birtakım eklerle yapılır. Vokallerle ve *-l* ile bitmeyen bütün fiiller *-ıl, -il* (*- ul, -ül*) eki ile edilgenleşir: *kes - il - di, ver - il - mek, yaz - ıl - dı, dök - ül - müş, sor - ul - acak* gibi. Vokallerle biten fiillerden sonra *-n* eki kullanılır. *sula - n - mak, bekle - n - mek* gibi. Vokallerle biten geçişli fiillerde E. lık *n + ıl, n + il* ekleriyle de belirtilebilir: *de - n - mek, de - n - il - mek, söyle - n - mek, söyle - n - il - mek, ye - n - mek, ye - n - il - mek* gibi. *-l* ile biten fiillere ise *-ın, -in* (*-un, -ün*) eki getirilir.

EDİLLE, *delil* (kanıt) kelimesinin çoğulu. Arapçada *delil* sözü «yol gösterici, kılavuz» anlamınadır. Fıkıh terimi olarak anlamı genişletilerek «kaynak» yerine kullanılmıştır. İslâm hukukunda deliller hem bir yol gösterici, hem de bir kaynak niteliği taşımaktadır. Kaynaklar, kanıtları içinde bulundurduklarından, ister bir gerçeği ortaya koyma aracı olsun, ister asıl olsun, sonuç olarak aynı noktada birleşirler. Dinde E. sözüyle İslâm hukukunun dayandığı «dört ana kaynak» kastedilir. Bk. EDİLLE - İ ASLİYE.

EDİLLE - İ ASLİYE, EDİLLE - İ ŞER'İYE veya **EDİLLE - İ ERBAA,** İslâm hukukunun dört ana kaynağına verilen ad. Bu dört ana kaynak şunlardır: 1. Kutsal kitabımız Kur'an, 2. Hz. Peygamber'in sözle, davranışlariyle veya bir olay karşısında susmak suretiyle uygun karşıladığı sünnet, 3. İlk üç İslâm neslinden olan zatların (ashap, tâbiîn, tebe - i tâbiîn) toplu olarak aldıkları kararlar, içtihatta birleşmek demek olan icmâ, 4. Yetkili müçtehitler tarafından kitap ve sünnetteki benzeri delillere bağlı kalınarak alınan kararlar (kıyas - ı fukahâ).

Bu dört ana kaynaktan on altı tâli kaynak çıkmıştır (bk. EDİLLE - İ TÂLİYE). Dört aslî kaynak iki bölüme ayrılmıştır: Birincisi, Tanrı Kelâmı ile Peygambere ait olan tutum ve davranışlardır. Bunlara aslü'lasl (asılların aslı) denir. İkinci bölüme İcmâ ile kıyas - ı fukahâ girmektedir. Bunlara da edille - i mutlaka (mutlak deliller) adı verilir.

Birinciler, yani Kur'an ile sünnet asıl kaynaktır. Varlıkları bizâtihi olduğu gibi, dayanakları da kendileridir. Bütün gerçekler bunlara dayanır. Kur'an doğrudan doğruya tanrı kelâmıdır. Peygamberin sünneti olan hadisler de ilâhî vahyin ânî bir tecellisidir, Kur'an'ın açıklayıcısıdır.

Diğer iki kaynak, yani icmâ ile kıyas, ancak Kitap ve sünnetle kıyas edildikleri takdirde tamamlayıcı ve mükemmelleştirici nitelikleri taşıyabilirler. İcmâ yoliyle meydana getirilen deliller, Kur'an'ın ve Peygamberin sünnetinin bir açıklaması olmaktan ibarettir.

Başka bir sınıflandırmaya göre, bu deliller edille - i müspite (ispatlayıcı deliller), edille - i muzhire (açıklayıcı deliller) olarak değerlendirilir. İspat edici deliller Kur'an, sünnet ve icmâı içine alır. Açıklayıcı deliller ise, kıyas - ı fukahadır.

İspat edici deliller, şer'î hükümleri kesin bir şekilde halle yarar. Açıklayıcı deliller ise, temsil ve karşılaştırma yoliyle varılan kıyas aracılığiyle ispat görevini yaparlar. Şu halde kıyas, önceden halledilmiş bir problemle, halli istenen problem arasındaki benzerliği açıklamağa yardım etmektedir.

İslâm fıkıhçıları, bu dört esas ile ilgili daha başka özel sınıflandırmalar da yapmışlardır. — İ. O.

EDİLLE - İ ERBAA: bk. EDİLLE - İ ASLİYE.

EDİLLE - İ ŞER'İYE: bk. EDİLLE - İ ASLİYE.

EDİLLE - İ TÂLİYE veya **EDİLLE - İ MÜLHAKA,** fıkıh ilminin dayandığı ikinci derecedeki delillere verilen ad. Bu delillerin ek sayılmaları, yargı ve etkilerini aslî delillerden almış bulunmaları dolayısiyledir. Bunlar, İslâm hukukunun aslî kaynaklarından alındığından, bu kaynaklarla derece derece ilgileri vardır. Bunların her biri bir yargıya dayanak olabilir; fakat başlıbaşına delil değerini taşıyan birer kaynak sayılamazlar. Bütün kaynakları meydana getiren ancak dört aslî delildir. Tâli deliller, dört aslî delilden birine dayanmak suretiyle var olabilir. Bütün güçlerini aslî delillerden alırlar.

Tâli deliller on altı tanedir: 1. delil: İslâmiyetten önceki hukuk kuralları. Bu, ya Kur'an ile veya Hz. Muhammed'in davranışlariyle bu delilin İslâmlıktan önceki kaynaklara uygun bulunduğunun onanması, bu yargının İslâm kanununun herhangi bir hükmü ile kaldırılmadığının yine aynı yollarla sabit olmasıdır.

2. delil: Taharri (araştırma). Müslümanlar, kendi hareketlerini düzenlemekte gerekli kanunî ve dinî gerçekleri bulabilmek için, bütün zekâ gücünü ve kabiliyetini sarf edecektir. İyi niyetle araştırmanın dindeki önemi büyüktür. Bir çöl ortasında kalıp da aklını fikrini kullanarak kıbleyi yine de yanlış olarak bulan bir kimsenin namazı bozulmaz.

3. delil: Örf. Bu, bir toplumun, birtakım şartlara bağlı kalarak, en az üç kuşak boyunca belirli bir tarzda hareket etmeleridir. Bu delil de Tanrının kelâmına ve Hz. Peygamberin hadisine dayanmaktadır. Kur'an'da: «Müminlerin yolunu takip et» buyurulmakta, Hz. Peygamberin hadisinde de: «Müminlerin güzel ve doğru saydıkları hususlar, Tanrının huzurunda da güzel ve doğrudur.» denilmektedir.

4. delil: İstishab: Bir şeyin değiştiği ispat edilmedikçe, aslî hükmüne göre olduğu kabul edilir. Bu yargı da Peygamberin hadisine dayanmaktadır.

5. delil: Amel bi'l - asl (bir şeyin aslı ile amel etmek). Bu delil kıyas - ı fukahaya dayanır. Dinî meselelerde doğrudan sübutu gösterir hususlar veya başka bir şerî delil ile gerçeğin ortaya konması mümkün olmayan durumlarda bu delilden faydalanılır.

6. delil: Tahkimü'l - hâl: Bir şeyin hâli ile amel etmek Bu, bir şahsın veya bir şeyin geçmişte de aynı durumdaymış gibi, hüküm verileceği zamanda ne durumda ise o durumda kabul edilmesi keyfiyetidir. Bu delil, kişilerin ve eşyanın geçmişteki durumlarının bilinmediği ve gelecekteki durumların kestirilmediği hallerde kullanılır. Bu durumda yargıç hükmünü vereceği anda eşya ve şahısları ne durumda görmekteyse kararını bu duruma göre verir. Bu delil de hâkime şüpheli olan şeyin def'i, olmayanı kabul etmeyi salık veren Hz. Peygamberin hadisine dayanmaktadır.

7. delil: Zahir, ezhar (Apaçık olma keyfiyeti); buna göre yargı yerinde olan kimsenin daima açık anlamlara iltifat etmeleri istenmektedir. Fıkıh bilginleri apaçık olma delilinden, ispat gücü aynı olmayan iki delil veya iki anlama alınabılecek tek bir delil söz konusu olduğu durumlarda faydalanırlar.

8. delil: İhtiyat; gerek dinî görevlerin, gerek işlerin yerine getirilmesinde, yapılması kolay ve güç olmak üzere iki şık bulunduğu takdirde, bu şıklardan birisini seçmekte dikkatli davranması zorunluğudur. İhtiyat delili de şüpheyi gidermeyi emreden Hz. Peygamberin hadisine dayanmaktadır. İhtiyatta ahlâk ve adalete tamamiyle uyulmak şartiyle her türlü şüpheden uzak bulunmak için, güç bulunan şıkkı seçmelidir.

İhtiyat delili ile kanun koyucunun «İslâmiyet kolaylık dinidir, güçlük demek değildir» sözü arasında bir çelişme olmamak gerekir. Dinî görevleri yerine getirmekte güç olan şıkkı seçen mümin, gerçekte güçlüğü değil, kolaylığı seçmiş demektir. Çünkü görevini yerine getirememek şüphesiyle, o işi tekrar yapmak gibi bir güçlükten kurtulmuş olacaktır. Muamelâtta da aynı yolu seçmek suretiyle birtakım dâva ve anlaşmazlıklardan uzak bulunacaktır.

9. delil: Mezheb - i ashap (ashap tarafından izlenen yol). Ashabın yolu Hz. Muhammed'in yoludur. Onlar Peygambere uygun hareket ederek yaşadıkları gibi, eşya ve muamelâtta da onun görüşünü bilerek düşünüp karar verecekleri açıktır. Ashabın tutum ve davranışlarının delil gücünü taşıması, Hz. Peygamberin: «Ashabım yıldızlar gibidir, onların hangisini izleseniz, doğru yolu bulursunuz» hadisine dayanmaktadır.

Ashabın tutum ve davranışlariyle ilgili bu delil ile icmâ - i ümmet arasında fark vardır. İcmâ, ilk üç kuşağa mensup fukahanın Kur'an ve hadisin anlamını sınırlandırıp genişletmek için toplu olarak verdikleri bir karardır.

10. delil: Mezheb - i tebaa (tâbiîn tarafından izlenen yol). Bu delil, ashaptan sonra gelen kişilerin ortaya koydukları örneklere dayanmaktadır. Tabiîn, tutum ve davranışlarında ashabı, ashap da Hz. Peygamberi izlemiş oldukları için kaynak, Hz. Muhammed'in tutum ve davranışlarıdır.

Mezheb - i tebaa, Peygamberin: «asırların en hayırlısı benim asrım, ondan sonra beni takip eden asır, ondan sonra o asrı takip eden asırdır. Daha sonra gelen asırda hayır yoktur» hadisine dayalı bulunmaktadır. Kıyas - ı fukaha ile, tâli delillerden olan mezheb - i tebaa arasında fark vardır. Burada tâbiînden yalnız bir tek kişinin fikrine dayanmış bulunmak önemlidir.

11. delil: Kavaid - i külliye; bu delil, «zarar kadîm olamaz», yani «zamanla meşrûluk kazanamaz» ilkesine bağlıdır. Bu da «İslâmiyette zarar yoktur» hadisine dayanmaktadır.

12. delil: Umum - i belva (genel felâket); bu delil, genel bir çıkar dolayısiyle özel çıkarın ihmali gereken durumlarda, kararlar adalete tam uymasa bile, verilen kararın meşruluğunu ispat eder. Bunun dayanağı da «din bir kolaylıktır, onu kolaylaştırınız, asla güçleştirmeyiniz» hadisidir.

13. delil: Def'i şüphe (şüphenin giderilmesi); bu delil, şüphe giderilmeden hareket imkânı olmayan durumlarda, önce şüpheyi giderip sonra hareket etmek durumlarında söz konusudur.

14. delil: İstihsan. İstihsan, «güzel» anlamına gelen *hüsn* kökündendir. Güzellik niteliğini bir şeye veya bir fiile izafe etmek demektir. Hukuk deyimi olarak istihsan, gerek insanın, gerek eşyanın ilk başta şer'î görülmeyen söz ve hareketlerine, fıkıh usulü kurallarına uygun bir şekilde meşruluk niteliğini vermektedir.

15. delil: Şahadet - i kalp (kalbin şahitliği); başka hiçbir delil olmadığı durumlarda bu delile baş vurulur. Fakihler arasındaki tartışmalarda iki tarafın da ortaya koyduğu deliller aynı güçte ve değerde olduğu zaman bu delil itibarda olur. Bu delil «Kalbine sor» şeklindeki hadise dayandırılır. «Sevap kalbe rahatlık ve emniyet veren, günah ise kalbe üzüntü ve huzursuzluk veren fiillerdir.» hadisi ile ilgilidir.

16. delil: Kur'a. Kur'a, bir delil olmaktan çok bir adalet aracıdır. Bu, bir icra yoludur. Bu yola, her hisselinin mutlak surette eşit haklara sahip olduğu durumlarda baş vurulur.

Kur'a; 1. Tanrı'nın müminlere anlaşmazlıktan kaçınmaları ile ilgili buyruğuna;

2. Hz. Peygamberin, başka bir çare bulunmadığı zamanlar, kur'a usulüne baş vurmak suretiyle problemleri çözmekteki uygulamalarına dayanmaktadır. Bazı fakihler, icmâın da bu yolda olduğunu kabul ederler. — İ. O.

EDİMMU, Babillilerin inancına göre, haklarında son dinî tören yapılmayan ölülerin ruhu haline gelen kötü ruh.

EDINBURGH [*edinbırî*], Büyük Britanya'da bir şehir. İskoçya'nın merkezi ve kontluk başkentidir. Forth nehri ağzının güney kıyısı üzerindedir. Nüfusu 467 000 dir. Şehir büyük bir geçit yolu üzerinde eski bir volkanik tepeciğin üstünde yapılmış Castle Rock adlı bir şatonun çevresinde gelişmiştir. Bugünkü şato, XIV. yüzyıldan kalma kısımları (Constable kulesi, Kral David kulesi) ve Norman üslûplu bir küçük kiliseyi içine almaktadır. Eski şehir, tepeciğin üzerinden Holyrood sarayı (XVI. yüzyıl) na kadar uzanır. Eskiden burjuva sınıfın ve soylu kişilerin oturduğu eski ve karanlık evler, şimdi işçilere bırakılmıştır. John Knox'ın vaızlarını verdiği büyük St. Giles kilisesi, XIV ve XV. yüzyıllarda yapılmıştır. Kuzeye doğru, şehrin büyük bir ticaret sokağı olan Princes Street'in ötesinde, XVIII. yüzyılın sonlarında ve XIX. yüzyılın başlarında kareli bir plana göre kurulmuş olan semtler yayılır. Hızla büyümeğe devam eden şehir, liman tesislerini, Forth körfezindeki Leith şehrini de içine almaktadır. İskoçya'nın başkenti, sanayiinin en çoğunu Leith semtine yığmıştır: Burada tersaneler, kimyasal madde fabrikaları. makine fabrikaları, elektrik aletleri fabrikaları, besin maddeleri sanayii ve giyim eşyası sanayii vardır. Fakat E., her şeyden çok bir yönetim ve kültür merkezidir. Büyük bir üniversitesi vardır (bk. EDINBURGH ÜNİVERSİTESİ). Resim galerileri, müzeleri, kütüphaneleri tanınmıştır. Tahminlere göre, E. un ilk yerleşme yeri, Northumbria kralı Edwin tarafından VII. yüzyılda kurulan ve Edwinsburgh

EDINBURGH: arma

EDINBURGH: Princes Street ve Walter Scott anıtı

EDINBURGH ŞATOSU

(Edwin kalesi) adını alan kaledir. Bu ad, Galca Dun-Edin şeklinde de yazılmıştır.

E. arması: Gümüş zemin üzerinde, üç kuleli, mazgallı ve üstü örtülü kara bir kale. Bu kale, gümüş duvarlı, kapı yeri boş ve kırmızı bayrağı olup tabiî bir kaya üzerine oturtulmuştur. Kalkanın alt ucundan başlayan bir merdiven kaleye yükselir.

EDINBURGH [*edinbİrİ*] **ANTLAŞMASI,** Katolik monarşiye karşı ayaklanmış olan İngiliz ve İskoçyalılar arasında 1560 temmuzunda imzalanan bir antlaşma. Kraliçe Mary Stuart, muhaliflerin başarısına rağmen antlaşmayı onaylamaktan kaçınmışsa da, bu antlaşma, Protestanlığın ve daha küçük ölçüde İskoçya'daki İngiliz nüfuzunun bir başarısı olmuştur.

EDINBURGH DUKASI (Biyog.): bk. MOUNTBATTEN, Philip, Prince of the Realm and Duke of Edinburgh.

EDINBURGH REVIEW [*edinbİrİ rivyü*], 1802 yılında F. Jeffrey, Henry Brougham ve Sydney Smith tarafından kurulan ve üç ayda bir çıkar siyasî İngiliz dergisi. Whig partisinin politikasını savunan dergi sonradan liberal görüşü benimsemiştir. Dergiye yazanlar arasında Leslie, Playfair, Walter Scott, Leigh Hunt, Horner, Macaulay ve Hazlitt'in adları sayılabilir. Yazılar imzasızdı. E. R. 1929 da kapanmıştır.

EDINBURGHSHIRE (Coğ.): bk. MIDLOTHIAN.

EDINBURGH [*edinbİrİ*] **ÜNİVERSİTESİ,** Edinburgh (İskoçya) şehrinde bulunan bir üniversite. 1583 te kral VI. James'in buyruğu ile Edinburgh şehir meclisince kurulmuştur. Önceleri, King James' College veya King's College (Kral Koleji) adını almıştır. E. Ü. nin gerçek kurucuları, William Little, kardeşi Clement ile John Knox'un çalışma arkadaşı James Lawson'dır. Bunların yaptıkları malî yardımlar, E. Ü. nin açılabilmesini sağlamıştır. İskoçya parlamentosunun 1621 de kabul ettiği kanun ve İngiltere-İskoçya Birleşme Anlaşması üzerine Act of security'nin koyduğu garantilerle, İskoçya'daki en yeni üniversite olan bu kuruluşa, Birleşik Krallıktaki bütün diğer üniversitelerin hak ve imtiyazları tanınmıştır.

E. Ü., İngiltere'nin karma öğretim yapan en eski kuruluşlarından biridir. 1910 da felsefe, edebiyat, yabancı diller ve matematik kürsülerine bakteriyoloji, kimya, ticaret ve başka kürsüler eklenmiştir. Minto House College, Heriot-Watt College ve tıp fakültesinin ek bölümü olan Royal Infirmatory gibi kuruluşlar da E. Ü. ne bağlıdır. Kimya, botanik, fizik ve zooloji lâboratuvar'arı, üniversitenin yeni yapılarıdır. Royal Scottish Museum da üniversiteye bağlıdır. Clement Little'ın yaptığı 300 kitaplık bağış, aş. yu. 400 000 ciltlik kitaplığının çekirdeğini meydana getirmiştir. 1962-1963 öğretim yılında üniversitenin öğretim üyesi sayısı 680 i, öğrenci sayısı 7 509 u bulmuştu.

EDİNCİK, Balıkesir ilinin Bandırma ilçesine bağlı bir bucak. 13 köyü ile birlikte bucak nüfusu 9 715 (1960), kasabanın nüfusu 5 117 dir. E. kasabası Bandırma, Erdek, Gönen ve Balıkesir'e düzgün yollarla bağlıdır. En çok 10 km kadar uzaktaki Bandırma demiryolu istasyonu ile limanından yararlanılır. Yükseltisi 170 m olan kasabanın denize uzaklığı 3 km dir. Bahçelikler, bağlar ve zeytinliklerle selvi ağaçları ortasında bulunan E. in güzel bir görünüşü vardır.

Halkın başlıca geçim kaynakları zeytincilik (salamura zeytin ürünü yılda 2-3 milyon kg dan çok), taze üzüm (yılda 1 milyon kg dan çok olup, İstanbul ile yakın kasabalara satılır), tahıl (yılda 1 milyon kg dan çok), kozacılık (ipek kozası ürünü yılda 30-40 ton kadar olup Bursa'ya gönderilir) tır. Kasaba ve çevresinde un, zeytin yağı, bitkisel yağ çıkaran fabrika ve yapımevleri vardır. Güzel bir çarşısı ve haftalık pazar yeri bulunmaktadır. Belediyesi 1889 yılında kurulmuş olup, postahanesi, orta ve ilk okulları, gazino, lokanta ve fırınları vardır. İmar planı 1947 de yapılmıştır. Kasabanın suyu, çevredeki türlü kaynaklardan elde edilmiştir. — R. İ.

EDINGER [*edingİr*], **Ludwig** (1855-1918), Alman nörolojisti (sinir sistemi bilgini). Worms'ta doğmuş, Frankfurt'ta ölmüştür. 1877 de A. Kussmaul'un, 1880 de de Giessen'da F. Riegel'in asistanlıklarında bulunmuş, 1881 de Giessen'da doçent olmuş, 1883-1888 yıllarında Frankfurt'ta nöroloji dersleri vermiş, Frankfurt'taki Senckenberg Enstitüsünün özel nöroloii bölümünün başına getirilmiş ve yeni kurulan Frankfurt Üniversitesi nöroloji profesörlüğüne seçilmiştir. 1885 te C. F. O. Westphal ile birlikte, göz motor sinirinin ferî bır nukleusu (gözbebeğini küçülten Edinger-Westphal nukleusu) nu tanımlamıştır.

EDİNGTONİT (Fr. Édingtonite) (İskoçyalı mineraloji bilgini Edington'ın adından), içinde baryum bulunan zeolit bir mineral; doğal hidrate baryum alüminosilikat. Formülü $Ba\ Al_2\ Si_3\ O_{10},\ 3H_2O$. İskoçya'da birçok minerallerle bir arada bulunur. E. cama benzer, yarı saydam bir maddedir. Asitlerin içinde pelteleşir.

EDİNİM (eski ter. İhraz), sahipsiz bir gayrimenkulün bir kişi tarafından malik olmak niyetiyle el konularak alınması (Türk Medenî Kanunu Md. 691). E. de daha önceki malikin hukukî durumu dikkate alınmaz; menkul, bir maliktden davranılarak değil, doğrudan doğruya iktisap edilir. Bundan dolayı E., menkul mülkiyetinin aslından edinme yollarından biridir. Meselâ, kırda kuş avlayan veya meyve toplayan kişi ile bir kimsenin okuduktan sonra trende bıraktığı gazeteyi malik olma niyetiyle alan kişi, aynı şekilde E. yolu ile iktisapta bulunmuş olur.

Türk Medenî Kanunu'nun 692. maddesi sahipsiz hayvanlar için E. in hükümleri bakımından bazı farklar gözetmiştir. Başıboş bir hayvana 691. madde gereğince E. ile sahip olan kişi, bu hayvanı elinden kaçırır ve onu tekrar tutmak üzere hemen ve devamlı şekilde aramaya girişmezse, hayvan artık sahipsiz olur (M. K. 692/1). Evcilleştirilen hayvanlar ise ancak kaçıp yeniden kesinlikle yabanlaşırsa sahipsiz hale gelir (M. K. 692/11). Öteden beri evcil olan ev ve tarım hayvanları kaçmış olmakla sahiplerinin mülkiyetinden çıkmaz ve E. suretiyle başkalarınca iktisap olunamaz. Arı oğulu da başkasının mülküne uçmakla sahipsiz hale gelmez (M. K. Md. 692/11). Ancak bir kimsenin arılarının başkasının arı dolu kovanına uçması halinde arılar kovan sahibinin mülkiyetine geçer. Kovan sahibinin buna karşı bir tazminat vermesi gerekmez (M. K. Md. 698/11).

EDİNİT (Fr. Édinite) (Edinburgh şehrinin şairce adı olan Edin'den), Edinburgh bazaltlarında bulunan oldukça karmaşık bir doğal silikat.

EDİP, Halide: bk. ADIVAR, Halide Edip.

EDİP AHMET b. MAHMUT YÜKNEKÎ (XII. yüzyıl), Türk şairi. Hayatı, kişiliği ve yaşadığı devir ve çevre üzerine açık bir bilgi elde edilememiştir. Günümüze kadar gelen *Hibetü'l - hakayık* veya *Aybetü'l - hakayık* (veya *Atebetü'l - hakayık*) adlı büyük eserde yazar hakkında verilen bilgiler çok azdır. E. A. in anadan doğma kör olduğu hakkında bir söylenti vardır. Onun «edipler edibi, fazıllar başı» bulunduğu ileri sürülmüştür. Memleketinin safalı ve gönülleri okşayan güzel Yüknek olduğu, babasının Mahmut Yüknekî adiyle anıldığı ve eserini «Kâşgar dilinde», yani eski yazı dilinde kaleme almış bulunduğu belirtilmiştir. E. A. in memleketi olan Yüknek adını taşıyan yer üzerine de bir bilgi yoktur.

E. A. in eseri, Muhammed Dad İspehsalar Beğ'e sunulmuştur. Eserin yazılış tarihini, yazıldığı yeri ve şairin çevresini tespit etmek için bu Türk beyinin kişiliğini açıklamak lâzımdır. Ancak, bu beyin yaşadığı çevre de bilinmemektedir.

E. A. in *Hibetü'l - hakayık* veya *Aybetü'l - hakayık* adlı eserini ilk olarak bilim çevrelerine tanıtan Necip Asım olmuştur (*Hibetü'l - hakayık*. İstanbul, 1334 [1918]). Necip Asım'ın yayınladığı bu eser bilim çevrelerinde büyük bir ilgi uyandırmıştır. F. Köprülü, T. Kowalski ve J. Deny eser üzerinde durmuşlar ve Necip Asım baskısının eksiklerini bütünlemeğe çalışmışlardır. J. Deny'nin yazısı (*A propos d'un traité de moral turc en écriture ouïgoure*, «Revue du Monde Musulman» da, LX, 1925, 189 - 234), bu eser üzerine Avrupa'da çıkan en ciddî bir çalışmadır. Yurdumuzda bu eser üzerinde en çok çalışan Fuad Köprülü olmuştur. Yazar ve eser üzerindeki bilgilerin çoğunu ona borçluyuz. Necip Asım'dan sonra eser Reşid Rahmeti Arat tarafından yayınlanmıştır (*Atebetü'l - hakayık*. İstanbul, 1951).

E. A. in eserinin bugün bilinen yazmaları, eserin yazıldığı tarihten sonra yazılmıştır. XIII. yüzyılın ilk yarısında kaleme alındığı anlaşılan bu eser, XIV. yüzyılın sonlarında veya XV. yüzyılın başlarında, Arslan Hoca Tarhan'ın yakın ilgisi ile yeniden düzenlenmiştir.

Eser, Türk - İslâm kültür çevresi içinde, fertlerin eğitimi için tespit edilmiş olan ilkeleri manzum olarak tekrarlayan bir ahlâk kitabıdır. Eserdeki fikirler ayet, hadis veya başka Arapça beyitlerle desteklenmektedir. Yazar, bilinen birtakım ilkeleri açık ve güzel bir Türkçe ile belirtmekle yetinmiştir.

E. A. in eseri, *Kutadğu bilig* gibi, mütekarip vezninde yazılmıştır. Duraklardaki bazı kusurlarla kafiyelerdeki tekrarların müstensihlere ait olduğu anlaşılıyor. E. A. in nazım tekniğinde başarı göstermiş olduğu söylenebilir.

EDİP EFENDİ, Mehmet Emin (ölm. 1801), vakanüvis ve teşrifatçı. İstanbul'da doğdu, orada öldü. Babası Ali Beydir. Önceleri sarayda rikâb - ı hümayun teşrifatçısı idi. Vakanüvis (resmî tarihçi) Enverî Efendinin, Serdar - ı Ekrem Koca Yusuf Paşa ile birlikte Rusya ve Avusturya seferine gitmesi dolayısiyle İstanbul olaylarını yazmak üzere vakanüvis vekili oldu. 1786 dan sonraki olayları içine alan *Tarih - i Edip* adlı bir tarih kitabı vardır.

EDİP HARABÎ (asıl adı: Ahmet Edip; 1835 - 1916), Bektaşî şairi. İstanbul'da doğmuş, orada ölmüştür. Şiirde Harabî takma adını kullanmıştır. On yedi yaşında iken şair Mehmet Ali Hilmi Dede Baba'ya bağlanmıştır. Bahriye Birik kâtipliği görevinde bulunmuştur. Hece ve aruz ölçülerinin her ikisinde de başarılıdır. Bilgisi çok yüksek olmamakla birlikte Muhiddin Arabî ve Mevlâna'nın eserlerini çevirme ve şerhlerinden okuyup anlayacak kadar bilgili idi. Çağının birçok şair ve bilginlerinin takdirini kazanmıştır. Kendi eliyle yazdığı büyük bir divanı vardır. Büyük bir ün sağlayan E. H. serbest düşünceli bir şairdi. Bektaşîlik yolunda yazdığı nefesleri pek yaygındır. Divan edebiyatı türlerinde de başarılı eserler vermiş, Namık Kemal'in ve sevdiği başka şairlerin bazı şiirlerini tahmis etmiştir. Şiirlerinde arasıra Edip adını da kullanmıştır.

EDİRNE, Türkiye'nin Avrupa yakasında İstanbul'dan sonra en büyük şehri ve aynı addaki ilin merkezi. Nüfusu 46 264 (1965) tür. E., Osmanlı imparatorluğunun Bursa'dan sonra başkenti olmuştur. İstanbul'u ve bu yol ile de Anadolu'yu ve bütün Orta Doğuyu Avrupa ülkelerine bağlayan eski ana yolun üzerinde bulunmasiyle önem kazanmış, bu yolun İstanbul'a ulaşmadan önceki son büyük uğrak yeri olmuştur. Ana yol, Doğu Trakya düzlüklerine varmadan önce ulaşıma engel olan güneybatıdaki Rodop dağları, kuzeydoğudaki İstranca dağları arasında uzanan çukur alana sıkışmıştır ki, E. bu çukurluğun doğu kapısını gözlemiştir. Önemli bir yol ağzı olarak E., bu değerini bugün de muhafaza etmektedir.

Adı, kuruluşu: Yeri, türlü yönlerden önem taşımış bulunan E., çok eski bir yerleşme alanı olarak türlü adlar taşımıştır. E. şehrinin bulunduğu yörede eski Trak soylarından birinin açık bir şehir veya pazar yeri kurduğu, sonradan bunun Makedonyalılar ve Romalılarca genişletilerek kullanılmış bulunduğu sanılmaktadır. E. nin bulunduğu yerdeki en eski şehir, Trak soylarının en büyüklerinden biri olan Odris'ler tarafından Meriç ırmağının Tunca ırmağı ile birleştiği yerde kurulmuştur. Makedonyalılar burasını Orest'lerin bir kolonisi yapmış, şehre Orestia, şehrin dış mahallelerine de Gonni adını vermişlerdir. Şehre daha önce, Odris'lere izafeten Odrisa veya Odrisia denilmiş olabileceği düşünülmüştür. Ancak, eski tarih yazarlarında bu bakımdan birlik yoktur. Eski kaynaklarda şehrin adı Orestas şeklinde geçtiği gibi, Uscudama olarak da kaydedilmiştir. Ancak, bu son adın E. den çok onun bir nahiyesini belirttiği sanılmaktadır. Şehir II. yüzyılda imparator Hadrianus tarafından yeniden kurulunca, onun adına göre Hadrianopolis denilmiş, bu ad uzun bir süre kullanılmıştır. Bu ad Avrupa dillerinde Adrianopolis, Adrianople, Adrianopel şekillerini almıştır. Bunlardan başka, eski eserlerde bu şehrin adı Edrinus, Edrune, Edrinabolu olarak geçtiği gibi, I. Murat, Endriye yerine E. şeklini kabul ettiğini İlhanlı hükümdarı Üveys Hana gönderdiği bir fetihnamede bildirmektedir. Böylece, bu sehrin adının uzunca bir süre Edrine şeklinde geçtiği, son birkaç yüzyıldan bu yana Edirne olarak yavıldığı anlaşılmaktadır. Tarihî eserlerde E. adının yanında, başka adlar da kullanılmıştır (Dar al - Saltana, Dar al - Mülk, Dar al - Feth, Mahmiya - i Edirne, Mahrûsa - i Edirne, Tahtgâh - ı Edirne).

Yeri, doğal durumu, bölümleri: E. şehri, Türkiye'nin Avrupa'daki bölümü olan Trakya'nın doğu ucuna yakın bir yerde bir sınır şehrimizdir. Bulgaristan ve Yunanistan sınırları, yakınından geçer. Şehrin esas alanı, Tunca ırmağının Meriç'e döküldüğü kavşak yerinin hemen kuzeyinde ve Tunca'nın batıya doğru büklüm yaptığı yerlerdir. E. iki yanı Tunca ve Meriç ırmakları ile çevrili, doğu bölümündeki yamaçlara yaslanmış, ekili tarlalar ve bağ bahçelerle bezenmiş bir çevre ortasında güzel bir şehirdir. Yakınların-

da birçok eski istihkâm yerleri vardır. 5 km lik bir yol ile bağlı bulunduğu güneydeki Karaağaç, E. nin demiryolu istasyonu, şehrin uzak bir parçasıdır.

Şehrin kurulu bulunduğu yer ve çevresi, verimli ovalarla dalgalı düzlük ve tepelikler görünüşündedir. Şehri kuzey, güney ve batıdan saran Tunca ırmağının yayı içindeki yerleşme yeri buradan doğuya doğru hafif yükseklik lere doğru yayılarak genişler. E. nin denizden yüksekliği Tunca kıyısında 47 m, Selimiye camiinin bulunduğu yerde 75 m, Kıyık çarşısında 95 m dir. Şehirde Tunca yayının batı ucundaki Kaleiçi semti ile bunu doğudan çeviren kaledışı mahalleleri gibi iki bölüm ayırt edilebilir. Kaleiçi, düz bir yerde birbirini dik olarak kesen düzgün sokakları ile görünür. Burada önemli anıtlar yoktur.

Kale dışında ise düz ve geniş birkaç büyük cadde vardır. Şehrin çekirdeği ile başlıca tarihî anıtlar bu bölüm dedir. Buradan kenarlara doğru gidildikçe evler seyrekleşir. Şehrin kuzeyinde Tunca ırmağının çatallaştığı iki kolu arasında kalan bir ada, E. den boş bir yerle ayrılır. Şehrin bugün kenar mahalleleri sayılan bu mahalleler (Yeni İmaret, Yıldırım, Kum, Eski İmaret, Kirişhane) eskiden şehre bitişik durumda idi. 1905 teki yangınla buraları şehirden ayrılmış, son yıllardaki yeni yapılarla bu boşluklar doldurulmuştur. 4 temmuz 1745 yangınında da birçok mahalleler baştan başa harabe haline gelmiştir.

Şehrin yukarı bölümü kimi yerinde killi veya kumlu sağlam Üçüncü Zaman arazisi halindedir. Yer yer marnlar da önemli yer tutar. Yukarı bölüm ile ova arasında uzanan az eğimli arazi, yerine göre yapışık ve dağınık tabakalardan oluşmuştur. Şehir altındaki düzlük, köprüler arasındaki mahallesi, Karaağaç mahallesi genç akarsu tortuları ile örtülüdür. Yıldırım mahallesinin düz bölümü yine yeni dolgu alanı, arasındaki yamaç ise marnlı arazidir. Bu çevrede marnlı arazide su sızıntıları, genç tortullar alanlarında ise 3 - 4 m derinde yeraltı su seviyesi bulunur. Şehrin kurulu bulunduğu yer Türkiye'nin ikinci derecedeki deprem bölgelerinden biri sayılmaktadır. Bu çevreden depremlerin belirmesine yer verebilecek yer kabuğunun kırılma (fay) yerleri geçmemekle beraber, şehir, doğu Bulgaristan (Filibe) ve batı Yunanistan (Dedeağaç) sarsıntı merkezlerinin etkisi altında kalır. Türlü tarihlerde burada yer sarsıntıları olmuş (15 ten çok), çoğu yıkıcı etki yapmadan savuşturulmuştur. Ancak, bu depremlerden 1752 ağustosundaki pek yıkıcı olmuş, bu yüzden bir yıldan uzun bir süre şehrin olağan yaşayışı sanki durmuştur.

Deniz yüzünden 50 - 100 m yükseklik gösteren ve bir iç bölgede bulunan E. ve çevresinin iklimi, yazları kurak ve sıcak, kışları soğuk, sert ve yağışlıdır. Yıllık ortalama yağış tutarı 60 cm kadardır. Çok yağışlı yıllarda bunun 110 cm yi geçtiği (1940 ta), kurak yıllarda 30 cm ye düştüğü (1932 de) olmuştur. Burada yılın yaklaşık olarak 3,5 ayı yağışlı geçer, karla örtülü günler çok değildir. Yıl içinde kar örtüsü türlü aralıklarla en çok 45 gün, olağan şekilde de 2 - 3 hafta yerde kalır. Sürekli yağmurlardan ve kar erimelerinden sonra, birdenbire kabaran akarsular, çevredeki çukur yerleri kaplar, kimi zaman tam bir taşkın özelliği görülür.

Eski ve sağlam bir kalesi bulunmuş olan E., Türklerin eline geçtikten sonra (I. Murat devri) hızla gelişmiş, birçok Türk eserleri ile donanmış, bir süre Bursa ile birlikte çifte başkent ödevini görmüş, İstanbul alınıncaya kadar da 91 yıl Osmanlı devletinin başşehri olmuş, Rumeli fetihlerinde birinci derecede bir yer ve bir çıkış üssü değerini taşımıştır. Sırp Sındığı adı ile tarihte ünlü olan Türk zaferi, E. nin 25 km kadar kuzeybatısında, Meriç kıyısındaki bir yerde kazanılmıştır. II. Murat devrinde E. bayındırlaşmış, büyümüş, I. Ahmet'ten başlayarak (XVII. yüzyıl) hemen bütün Osmanlı padişahları bu şehre önem vermişlerdir (sürek avı v. b.). Bu süre içinde şehirde birçok Türk eserleri yapılmıştır. Bugün bütünü ile bir Türk eseri olarak görülen E. de başlıca yapılar arasında muhteşem camiler, saraylar, medreseler, hanlar, kervansaraylar, bedestenler, çarşılar, çeşmeler, hamamlar, Meriç ve Tunca üzerindeki köprüler başta gelir. Bunlar arasında büyük Türk mimarı Sinan tarafından yapılmış olan 4 minareli Selimiye camii, yapısının güzelliği ve ihtişamı ile ün salmıştır. Ayrıca iki minareli Eski Cami, dört minaresi bulunan Üç şerefeli Cami, Muradiye camii, iki minareli Bayezid Camii anılabilir. Bu camie ayrıca bir darüşşifa (hastahane), bir medrese (tıp fakültesi), bir imaret (aş ocağı) yaptırılmıştır. Darüşşifada ruh hastaları müzik ile tedavi edilirlerdi.

Eski Camiin arkasındaki Rüstem Paşa kervansarayı ve Ayşekadın semtindeki Ekmekçioğlu kervansarayı zamanlarının büyük konaklama yerleri olmuşlardır. E., çarşısı ve bedestenleri ile de ün yapmıştır. Bunlardan 6 kapılı Ali Paşa Çarşısı ile Eski Cami yanındaki 14 kubbeli Bedesten ve 73 kemerli, 225 m boyunda ve Selimiye'nin yanındaki Arasta söylenebilir. Eski kaynaklarda E. de çok sayıda güzel hamamlar bulunduğu da yazılmıştır ki, bugün bunlardan ikisi çalışmakta, biri onarılmaktadır: Tahtakale hamamı, Mezitbey hamamı, Sokullu hamamı.

Her yanı geniş ırmaklarla çevrili bulunan E., yakın ve uzak çevrelerine birçok büyük köprülerle bağlanmıştır. Bunlar büyük birer sanat ve mimarlık eseridir. Bunlardan Tunca köprüsü (halk arasında Birinci Köprü veya Ekmekçioğlu Köprüsü de denir), Karaağac'a giderken girilen ilk köprüdür. 1615 te yapılmıştır. Meriç Köprüsü (halk arasında İkinci Köprü de denir) Karaağac'a giderken geçilen ikinci köprüdür. 12 kemerli olan bu köprü 1847 de onarılmıştır. Gazimihal Köprüsü, Yıldırım semtine giden Tunca üzerindeki ilk köprüdür. Yalnızgöz köprüsü, Yeni İmarete giderken geçilen ilk köprüdür. Tek gözlü olduğu için bu ad verilmiştir. Beyazıt Köprüsü, aynı addaki camiin yanındaki köprüdür. Saraçhane Köprüsü, E. ile Kışlalar arasında Tunca üzerindeki köprüdür. 10 kemerli olan bu köprü, Saraçhane mahallesinde bulunduğundan bu adla anılır. Kanunî Süleyman Köprüsü, Sarayiçinde, Tunca üzerindeki köprüdür. Halk arasında Saray Köprüsü adı ile anılır.

E. de birçok sebiller de bulunmuştur ki, başlıcaları Ayşekadın sebili ile Canlıkahve, Eski Cami, Ekmekçioğlu ve Yıldırım sebilleridir.

Türk eserleri ile dolu olan bu sınır şehrimiz, daha sonraki harpler, istilâlar ve türlü felâketlerle (yangın, deprem) zaman zaman zarar görmüş, gelişmesinde duraklamalar olmuş, bir süre iyice sönükleşen şehirde bu büyük anıtlar E. nin parlak geçmişini bütün büyüklüğü ile ayakta tutmuştur. Büyük bir imparatorluğun bütün eserlerini fetih yolu üzerinde bulunan E. de toplanmış olarak görmek mümkündür. Bugün E. nin 1 : 2000 ölçekli bir planı ile 1 : 5000 ölçekli bir genel planı vardır (1959 da yapılmış).

Nüfus: E., doğu ve batı ülkeleri arasındaki işlek geçit alanı ve önemli bir üs olması ile ilgili bulunarak, zaman zaman nüfusun çok toplandığı bir yerleşme yeri olmuş, türlü sebeplere bağlı olarak da (özellikle harpler) bu

1

2

3

4

5

6

7

1. Eski Cami; 2. Bayezid camii; 3. Edirne köprüsü; 4. Selimiye camii; 5. Üç şerefeli cami; 6. Saat kulesi; 7. Sarayiçi

EDİRNE, KIRKLARELİ, TEKİRDAĞ

Milli Eğitim Basımevi

KARADENİZ
MARMARA DENİZİ
TEKİRDAĞ
Lüleburgaz
Çorlu
Silivri
Saray
Vize
Pınarhisar
Demirköy
İğneada
Muratlı
Marmaraereğlisi
Çatalca (Hadımköy)
Büyükçekmece
Kıyıköy
Karacaköy
Marmara Ad.
Kapıdağı Yarımadası
1000 m. den yukarı
500 - 1000 m.
250 - 500 »
0 - 250 »
0 - 200 »
200 - 1000
1000 m. den aşağı
Devlet Sınırı
Demiryolu
Asfalt yol
Şose
Yapılmakta olan şose
Araba yolu
Harabe
İşleyen maden
İşlemeyen maden
Bataklık
Sazlık
Kamışlık
İl Sınırı
İlçe »
50000 - 100000 nüfuslu yerler
20000 - 50000 » »
10000 - 20000 » »
5000 - 10000 » »
2000 - 5000 » »
1000 - 2000 » »
1000 den az »
Yazı şekilleri
İl merkezi EDİRNE
İlçe » Uzunköprü
Bucak » Kırcasalih
Köy » Karaklı
Ölçek 1 : 750 000
km.

Edirne: Gazi parkında Atatürk heykeli

nüfusun azaldığı görülmüştür. Osmanlı devletinin son zamanlarında Doğu Trakya ile Batı Trakya'yı (Mesta ırmağına kadar) içine almış bulunan E. vilâyetinin yüz ölçümü 42 500 km², nüfusu 1 milyondan çoktu. Bu sırada E. vilâyeti, Kırkkilise (Kırklareli) ile Tekirdağ, Gelibolu, Dedeağaç ve Gümülcine sancaklarından oluşmustu. Balkan Harbinden önce nüfusu 100 binden çok olduğu sanılan E. nin, bu harpten sonra nüfusu pek azalmış, bu arada şehrin ev sayısı da azalmış, topraklarının önemli bir bölümü elden çıkmış, böylece E. vilâyeti Doğu Trakya'ya inhisar etmişti. Türkiye Cumhuriyetinin mülkî taksimatına göre, E. ili, Doğu Trakya'nın, Meriç ırmağı boyunda kuzey - güney uzunluğu 150 km, batı - doğu eni 25 - 60 km olan bir idare bölümü olmuştur. Son elli yıl içinde E. şehrinin nüfusu 30 bin ile 45 bin arasında değişmiş, önemli bir büyüme, kalabalıklaşma ve serpilme olmamıştır. Balkan Harbinde çok sarsılmış, İstiklâl Harbinde işgal geçirmiş bulunan E. nin nüfusu, II. Dünya Harbinin ilk yıllarında 30 binden bile aşağı düşmüş (1945 sayımına göre 29 439), ancak daha sonraki yıllarda nüfus biraz artmıştır. E. nin nüfusu yerli halk ile Batı Trakya göçmenlerinden ve köylerden gelerek çevrede ev kurup yerleşmiş olanlardan meydana gelmiştir. Genel olarak halk çalışkan ve kültürlüdür.

Ekonomi, ticaret: Türlü bölgeler arasında yer alan bir yol ağzı olarak E., ekonomi ve ticaret bakımından çok zaman canlı bir merkez olmuş, ancak türlü sebepler yüzünden duraklama dönemleri de geçirmiştir. E. de halkın % 80 i çiftçilikle geçinir. İl topraklarının yarıya yakını tarıma ayrılmıştır. Geri kalanın çoğu otlak ve çayırlıktır. Orman ise çok yer tutmaz. Orta nitelikteki orman ve koruluklarla fundalıklar, ilin güney ve kuzeyindeki bölümlerde toplanmıştır. Ayrıca ortalarda da (Uzunköprü, Hayrabolu tarafları) yer yer bu türlü ağaçlıklar görülür. Buralardaki başlıca ağaç çeşitleri meşe, gürgen ile az miktardaki çamlardır. Boş arazi azdır. Tarım topraklarının çoğunda buğday yetiştirilir (özellikle Ergene düzlüklerinde). Ayrıca pancar ile Aşağı Meriç düzlüklerinde (İpsala ve Enez çevreleri) pirinç yetiştirilir. Kulaklı pirinçleri buradan elde edilir. E. ilinde mısır ekimi de çok yer tutar. Meriç ve Tunca'dan az miktarda balık tutulur.

E. nin türlü semtlerinde un fabrikaları, peynir ve yoğurt yapımevleri ve süpürgecilik çok yer tutar. Şehrin türlü yerlerindeki un fabrikaları. büyük fırının günlük un ihtiyacını karşılar. Ekmekleri çok kaliteli ve lezzetlidir. Eskiden beri E. peyniri adiyle anılan ve çok aranan peynir, bu şehir ve çevresinde elde edilir. Her gün yüzlerce teneke peynir yapıldığı halde, istekler yine de karşılanamamaktadır. Çok yerde aranan süpürgeler E. nin yapımevlerinde hazırlanarak türlü yerlere gönderilir. E. nin misk sabunu, badem ezmesi ve devâyı misk denilen helvası eskiden beri bilinir.

Türk tarihinin yükselme devrinin ve parlak çağlarının fetih yolu üzerinde bulunan E. de birçok Türk eserleri toplandığı gibi, bu şehrin zengin geçmişi içinde kendine vergi çeşitli gelenekler ve el sanatları da vardır. Gaziler helvası ve helva sohbetleri ramazan geceleri ve bayramlar, ciltçilik, dokumacılık, saraçlık, kavaf işleri, fayton ve landonlar (Balkan Harbi öncesinde burada 250 fayton vardı) eski devrin özelliklerindendi. E. nin Kırkpınar güreşleri (b. bk.) her yerde bilinir. Mayıs veya haziranda yapılan ve 3 günekadar süren bu güreşler 1966 tan başlayarak festival özelliği de kazanacaktır. Sarayiçi (şehrin kuzeyi) nin gölgeli yeşilliklerinde yurdun her yanından toplanan güreşçilerimiz, burada Türkiye çapında bir güreş festivali yaşatırken. yakın ve uzak çevrelerden her yıl 20 - 30 bin seyircinin geldiği olur. Bu bakımdan Kırkpınar güreşleri E. nin turizm alanındaki gelişmesinde önemli yer tutar. Bu güreşler sırasında E. de panayır kurulur.

E. de her hafta pazartesi günleri pazar kurulur. Bu pazarlarda meyve ve sebze alışverişi çok yer tutar. Ayrıca haftanın belirli günlerinde hayvan pazarları da açılır. Bu pazarlara uzakça çevrelerden de gelenler olduğundan pazar yerleri çok kalabalık olur. E. nin bağlı olduğu büyük ticaret ve endüstri merkezi İstanbul'dur. Şehirde birçok bankaların şubeleri vardır.

Ulaştırma: E. şehri İstanbul'a 232 km uzunluğundaki geniş ve düzgün asfalt bir yol ile bağlıdır. Çok işlek olan bu yol boyunda Çorlu, Lüleburgaz ve Babaeski şehirleri bulunmaktadır. İstanbul ile E. arasında günün türlü saatlerinde işleyen düzenli otobüs gidiş gelişleri vardır. Yol bu otobüslerle birkaç saatten fazla sürmez. E. yi İstanbul'a bağlayan ikinci anayol, demiryoludur. Her gün Sirkeci garından sabah ve akşam kalkan trenlerle E. ye 4 - 5 saatte gidilir. Bir gün için İstanbul'dan E. ye gidip dönmek mümkündür. E. nin demiryolu istasyonu Karaağaç'tır. Buradan kısa bir yol ile şehre taşıtlarla gidilir. E., güneye uzanan yer yer asfalt ve stabilize bir yol ile Uzunköprü - Keşan - Eceabat'a bağlıdır. Ayrıca Kırklareli ve buradan da Trakya'nın doğu bölümündeki kasabalara türlü yollarla bağlanmıştır. Buralarda otobüs ve kamyonlar işler. İstranca dağlarının güney eteğindeki kasabalara ise, belirli hava şartlarında gidiş gelişe açık olan yollardan ulaştırma olur. Dağlık yerlerde köy yolları bulunur.

Su, aydınlatma, kültür: E. nin belediyesi 1852 de kurulmuş, 1900 yılında güzel bir belediye binası yapılmıştır. Şehir içinde tarihî değeri olan yedi köprü, Atatürk anıtı, Cumhuriyet alanı, Spor alanı, Belediye karşısında Dilâver parkı, Abacılar başında Gazi parkı, kale içinde Emniyet parkı ile örnek fidanlığı vardır. Elektrik tesisleri 1929 da kurulmuştur. Şehrin çok yerinde evler, cadde ve sokaklar elektrikle aydınlatılır.

Şehrin içme ve kullanma suyu ihtiyacı 1934 te Taşlı Seyman kaynağından düzgün su yolları ile getirilmiş, şehir içindeki birçok çeşmelere, yangın musluklarına ve evlere dağıtılmıştır. Bu sudan başka, Sinekli ve Arnavutköy kaynak suları da içme suyu olarak damacanalarla satılır.

Şehrin otelleri, lokantaları, sinemaları vardır. Türk eserlerinin çok yer tuttuğu E., türlü yönleriyle turistik değer gösterir ki, bunların başında Selimiye, Muradiye, Üçşe-

refeli, Yıldırım, Defterdar, Ayşekadın cami ve medreseleri ile Ayşekadın han ve kervansarayı başta gelir.

E. sağlık işleri arasında Verem Savaş Hastahanesi ile Dispanser ve Memleket Hastahanesi, eczahaneler vardır. Şehrin çok yerinde kanalizasyon yapılmıştır. Tunca kıyısında mezbaha bulunmaktadır.

E. nin eğitim durumu gelişmiştir. İlin 267 köyünden 260 ında okul vardır. E. ilinin ilçelerinde lise (Uzunköprü'de) ve orta okullar (Havsa, Keşan ve Meriç) bulunmaktadır. Okulu bulunan yerlerdeki okuma yazma oranı % 75 in üstündedir. E. şehri içinde 12 ilk okul, ilk öğretmen okulu, lise, kız enstitüsü, akşam kız sanat okulu, erkek sanat enstitüsü, ticaret lisesi. Atatürk orta okulu vardır. Selimiye halk kütüphanesi ile çocuk kütüphanesi ve Edirne Müzesi başlıca kültür kuruluşlarındandır.

Edirne ili: İstanbul'un fethinden önce Osmanlı devletine başkent olmuş bulunan E., türlü çağlarda çeşitli idarî durumlar göstermiş, yönetim tarihi zengin bir ilimizdir. Bu bakımdan, Osmanlı devletinin kuruluş ve yükseliş çağı müesseseleri, malî, ekonomik temel ve ilkeleri (özellikle has ve mukataalarla birlikte mülk ve vakıf kurulları) incelenirken o devirdeki Rumeli eyaletinin belirtilmesinde E. nin ve bu şehrin bulunduğu bölgenin önemli yeri vardır. XV. yüzyılın ilk yarısında burasının devlet merkezi oluşu, idarî ve askerî kadrodaki devlet adamlarının veya bilim alanında önemli yeri bulunmuş olan kişilerin bu şehirle sıkı ilgileri, bunlara yapılan türlü «tevcih» ler böyle bir önemi daha da artırır.

Osmanlı devletinin son zamanlarında E., batıda Mesta ırmağına (Rodop dağlarının batısından geçer) kadar Batı Trakya'yı ve Doğu Trakya'yı içerisine alan geniş bir vilâyet iken, Balkan Harbinden sonra çeşitli sınır değişmeleri sonucu ve toprak kaybı ile ilgili olarak küçülmüş, Doğu Trakya'ya bağlı kalmıştır. Türkiye Cumhuriyetinin mülkî taksimatının yapılmasından sonra da, Doğu Trakya'nın Meriç ırmağı boyunda uzanan bir şeridi içine almış bulunan bir vilâyetimiz olmuştur. E. şehri, bir süre (1934 ten başlayarak), içerisine E., Kırklareli, Tekirdağ, Çanakkale vilâyetlerini alan Trakya Umumî Müfettişliğinin merkezi olmuştur.

Bugün E. ili, Marmara bölgesinin Ergene bölümünde, kuzey - güney doğrultusunda uzanan, dar sayılabilecek (25 - 60 km) bir şerit içindedir. Yüzölçümü 6 276 km², nüfusu 306 238 (1965) dir. Doğusunda Kırklareli ve Tekirdağ illerimiz vardır. Güneyde Ege Denizinin bir girintisi olan Saros körfezi, batısında Yunanistan sınırı, kuzeyinde Bulgaristan sınırı uzanır. Bu son iki sınır il merkezi olan E şehrinin yakınından geçer. İlin merkez ilçesinden başka 7 ilçesi vardır (Enez, Havsa, İpsala, Keşan, Lalapaşa, Meriç, Uzunköprü). Merkez bucakları dışında 11 bucak vardır. İlin köy sayısı 267 (1962) dir. İl nüfusunun üçte biri şehirlerde, üçte ikisi köylerde oturur. E. şehri dışında ilçe merkezlerinden Uzunköprü ve İpsala'dan, her biri 20 binden çok nüfuslu şehirlerdir. İlde nüfus sıklığı 50 ye yaklaşır. Bu bakımdan Türkiye'nin ortalama nüfus sıklığından daha çok bir durum gösterir. — R. İ.

Tarih: Osmanlı devletinin İstanbul'un fethinden önce ve Bursa'dan sonraki payıtahtı, Saltanat merkezliğinde İstanbul'la ortaklık eden şehir, Osmanlı - Türk siyasî, askerî ve kültürel faaliyetlerinin başlıca merkezlerinden biri.

E. nin Türk hâkimiyetinden önceki tarihi M. Ö. VII. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Şehrin kuruluşu eski Trak boylarının Tunca ve Arda ırmaklarının birleştiği bu noktada açık bir pazar yeri kurmalariyle başlar. Daha sonraki tarihlerde ise Trakların Odris boyu, şehrin bugünkü yerleşme alanında bir yurtluk meydana getirmiştir. Bundan ötürü şehrin ilk adının Odrisa veya Odrisia olduğu ileri sürülmektedir. Eski Yunanlılardan Orestler ise Odrislerin yurtluğunda bir koloni kurmuşlar ve buraya Orestia adını vermişlerdi. Böylece E. bir site halini almış ve zamanla gelişmişti. Büyüyen bu sitenin varoşlarını meydana getiren yeni mahallelere ise Gonnoi denilmekte idi. İşte E. bu üç yerleşme yerinin bir araya gelmesiyle ortaya çıkmıştır. Bundan dolayıdır ki, tarihçiler arasında şehrin ilk adı üzerinde tam bir anlaşma bulunmamaktadır. Orta çağ tarihçileri (meselâ Nikephoras) ise buraya Orestas adını vermekte, buna karşılık Ammianus, Uscudama adını kullanmaktadır. Ancak, Uscudama'nın o tarihlerde E. den daha parlak bir hayat süren ve şehrin çevresinde bulunan bugünkü Üsküdar olması daha kuvvetle muhtemeldir.

E., gerçekten II. yüzyılda İmparator Hadrianus (b. bk.) tarafından yeniden kuruldu ve şehir onun adiyle tanındı. Bu tarihten sonra askerî kuruluşlariyle, silâh imalâthaneleri ile önemli bir üs halini aldığı gibi, Nymphea adına yaptırılan bir tapınakla da dinî bir merkez oldu. Aynı zamanda İstanbul'dan Balkanlara doğru uzanan ana yolun üzerinde, günümüze kadar önemli bir hareket üssü olma niteliğini muhafaza etti. Roma hâkimiyeti sırasında E. daha çok askerî faaliyetlere sahne olmuştur. Diocletianus devrinde yeniden kurulan Haemimontus eyaletinin merkezi haline getirilen şehirde ilk siyasî ve askerî olay, imparatorluğa sahip olma yönünden mücadele halinde bulunan Constantinus (Konstantinos) ile Licinius arasındaki savaştır. Konstantinos 324 te E. ovasında Licinius'u yenilgiye uğratıp öldürdükten sonra Roma imparatorluğunun tek hâkimi olabilmiştir. Valens zamanında ise Moesia'ya yerleşen Gotlara karşı imparatorluk memurlarının zalimce hareketleri bunların ayaklanmasına yol açmış. Alan ve Hunları yardıma çağıran Gotlar, 19 ağustos 378 de İmparator Valens'in ordularını E. çevresinde ağır bir yenilgiye uğrattıktan sonra imparatoru öldürmüşlerdi Böylece İstanbul yolu kendilerine açılmışsa da, Theodosios'un ustaca manevraları Hunların Trakya'da yerleşmelerini engellemişti. İmparator Maurikios (582 - 602) zamanında E., yeni bir istilâ ile karşılaştı. Avar akını şehri bir yıl boyunca tehdit etti ise de, E. kalesi bu saldırıya karşı kendisini koruyabildi (586). Bundan sonra Osmanlı Türklerinin hâkimiyetine kadar E. zaman zaman Bulgar tehditlerine uğradı. Bunların ilk saldırıları 813 te Krum Han tarafından yönetildi. I. Mikhael komutasındaki Bizans orduları, E. yöresinde ağır bir yenilgiye uğradılar, Krum Hanı ancak İstanbul'un sağlam duvarları durdurabildi. 914 te ise, Bulgar çarı Simeon, Bizanslıların Araplarla olan mücadelesinden yararlanarak Selanikle birlikte E. yi eline geçirdi ise de, Bizanslıların Macarlarla anlaşmaları ve kuzey Bulgaristan'ın bunlar tarafından istilâ edilmesi üzerine Simeon E. yi boşaltmak zorunda kaldı. Fakat Bulgar çarı kısa bir süre sonra Macar ve Peçeneklerle anlaşarak yeninen saldırıya geçti. E. çevresinde Ankhialos mevkiinde büyük bir zafer kazandı (917). İstanbul yolu bu zaferle Bulgarlara ikinci defa açılmış oluyordu. Leon Sophos'un başarısızlıklarından sonra imparator olan Romanos Lekapenos'un gayretleri de bir fayda vermedi. 922 de E. bir kere daha Bulgar işgaline girmiş oldu. Konstantinos Monomakhos zamanında ise E. başka bir Türk kavminin,

Peçeneklerin istilâsı ile karşılaştı. 8 haziran 1050 de bir gece baskını ile yok edilen Bizans döküntülerinin ardından Pecenekler, E. ye kadar ilerlediler. Ertesi yıl Akulatos ve Bryennios komutasındaki Bizans orduları Edirne'yi kurtarmışlarsa da, mücadele devam etti. 1078 yılında yapılan yeni Peçenek saldırısında Bryennios, bunların başbuğlarına ağır peşkeşler çekmek suretiyle E. kalesini kurtarabıldi. İstanbul'un Haçlı Latinlerin eline geçmesi üzerine ittifak etmiş bulunan Grek - Bulgar birlikleri tarafından E. Latinlere karşı savunuldu. Haçlılar Anadolu'ya Theodoros Laskaris'e karşı gönderdikleri orduyu geri çekip Trakya'ya geçirdiler ve E. üzerine sevk ettiler. Bunun üzerine Kuman akıncıları ile savaşmakta olan Bulgar çarı da E. önüne geldi. 15 nisan 1205 te E. de yapılan savaşta Haçlılar korkunç bir yenilgiye uğradılar ve Latin imparatoru Baudouin Bulgarlara esir düştü. Bu yenilgi, İstanbul Latin imparatorluğunun kaderini tayin eden bir savaş oldu.

XIV. yüzyılda E. Bulgar çarlığı ile Bizans arasında bir anlaşmazlık konusu olarak kaldı. Bu mücadelelerin so nunda ise şehir, iktisadî ve kültürel hayat bakımından iyice çökmüş bulunuyordu. Yüzyılın başında Trakya bölgesine gelen Katalanlar, başbuğları olan Roger de Philor'un, E. de babası Andronikhos ile birlikte saltanat süren Mikhael'e saygılarını sunarken bir Alan tarafından öldürülmesi, Katalanların gerek şehirde, gerek çevrede büyük yıkım yapmalarına yol açtı. 1341 de Genç Andronikos'un ölümü üzerine İoannes Palaiologos ile birlikte ona vasî olmak üzere tahta çıkan Kantakuzenos'u İstanbul ve E. şehirleri imparator olarak kabul etmek istemeyince Kantakuzenos, taraftarlarına dayanarak Dimetoka'da imparatorluğunu ilân etmek zorunda kalmıştı. Bunun üzerine E. liler Bulgar çarı Aleksandır'ı yardıma çağırdılar. Bulgar çarı bölgeyi ve şehri yağma ettikten sonra Kantakuzenos'la anlaşıp geri çekildi. Bu arada Kantakuzenos, rakiplerine karşı Aydınoğlu Umur Beyin yardımını sağlamış bulunuyordu. Böylece Trakya'da tutunabilen Kantakuzenos, daha sonra Osmanoğlu Orhan Beyin de yardımını sağladı. Orhan Beyin gönderdiği 5 - 6 bin kişilik kuvvet sayesinde 1346 da E. yi eline geçirdi. Gerek Umur Beyin, gerek Orhan Beyin Kantakuzenos'a yardım olarak sevk ettikleri birlikler sayesinde Türkler, Trakya bölgesini tanımışlar, özellikle E. nin önemini kavramışlardı. Bundan sonra artık bölgenin Türk hâkimiyetine bağlanması meselesi kalıyordu. Gerçi Türkler Kantakuzenos'un müttefiki olarak 1346 da bir kez E. ye girdikleri gibi, 1353 te yine Süleyman Paşanın komutasında 20 000 kişilik bir kuvvetle Dimetoka'da bir Sırp - Bulgar ordusunu yendikten sonra kuşatılmış durumda bulunan Kantakuzenos ve oğlu Mathias'ı kurtarmak amaciyle ikinci kez bu şehre gelmiş bulunuyorlardı. Üçüncü gelişleri ise 1359 da oldu. Fakat bu kez şehrin sahibi olmak emelinde idiler. Ancak, Süleyman Paşanın ölümü onların şehri boşaltmalarına sebep oldu. Onun ölü münden sonra Rumeli kuvvetlerinin başbuğluğuna getirilen Murat Bey, Türk ilerleyişini, önce E. nin çevresinden tecrit edilmesi ve sonra da fethi olmak üzere iki kademeli olarak tasarladı. Buna göre, bir yandan Lüleburgaz ve Çorlu fethe dilerek İstanbul'dan gelecek bir müdahale önlendiği gibi, Dedeağaç, İpsala ve Dimetoka'nın işgali de Sırpların bir yardımda bulunmalarının önünü kesmişti. Murat Beyin 1360 ta Orhan Gazinin ölümü üzerine Osmanlı beyliğine geçişinden sonra planın ikinci evresi uygulanmaya kondu. Lüleburgaz'da toplanan komutanlar Lala Şahin Paşanın E. üzerine yürümesini, Evrenos Beyle Hacı İl Beyin de iki yanı güven altına almasını kararlaştırdılar. Hacı İl Beyin öncü kuvvetleriyle daha sonra kendi adını alan Hacı İl Bey burgazını bir baskınla ele geçirmesi E. fethinin başlangıcı oldu. E. tekfuru bu durum karşısında Bulgarlardan sağladığı yardım kuvvetleriyle Lala Şahin Paşayı Babaeski ile Pınarhisar arasında Sazlıdere'de karşılayarak durdurmaya çalışmışsa da, ağır bir yenilgiye uğradı ve E. kalesine kapanmak zorunda kaldı. Ancak, gözü yılan tekfur kalede dayanamayacağını anlayınca, Meric'in sularının kabarmasından da yararlanarak kayıkla önce Enez'e, oradan da Sırbistan'a kaçtı. Bu durum karşısında E. ahalisi mal ve can güvenliği ve kale içinde oturma hakkının kendilerine tanınması şartiyle temmuz 1362 de E. yi Lala Şahin Paşaya teslim ettiler. Böylece E., tarihinin en parlak çağına girmiş bulunuyordu. E. üzerine yönelen harekâtı art planda izleyen Hüdavendigâr Gazi, şehrin onarımı tamamlanıncaya kadar E. ye girmedi. Dimetoka'yı Rumeli faaliyetleri için merkez edindi ve E. yi batı yönünden gelecek saldırılara karşı savunmak için komutanlarını Filibe ve Serez doğrultusunda ileriye doğru sevk etti. Balkan milletlerinin E. nin elden çıkışından doğan tepkileri ise, ancak bir yıl sonra, karşı taarruz olarak kendini göstermiştir.

Türk devri: Osmanlılar bu şehre Edrinabolu, Edrenos, Edrin, Edrine gibi çeşitli adlar vermişlerse de, I. Murad'ın İlhanlı hükümdarı Uveys Hana gönderdiği fetihnamede E. şeklini seçtiği görülmektedir. Ancak şehir, daha uzun yıllar Edrine olarak adlandırılmıştır. Türklerin bu adı, Bulgarların verdiği ad (Odrin) dan aldıkları anlaşılıyor. Bu bakımdan Edrine veya E. adı, Hadrianapolis adından değil, Odrin'den türemiştir. XVIII. yüzyıldan sonra ise şehrin adı kesin olarak E. şeklini almıştır. Mamafih batı dünyası E. yi bugün dahi Hadrianapolis olarak adlandırır. E. nin Osmanlı nesir edebiyatında Dârü'n - nasr, Darü's - saltana, Darü'l - mülk, Dârü'l - feth, Mahmiye, Mahruse, Tahtgâh gibi sıfatlarla tavsif edildiği görülmektedir.

E. Türklerin eline geçtikten sonradır ki, büyük bir gelişme göstermiş ve dünya tarihinde adları anılan birinci sınıf şehirler arasına karışmış, büyük siyasî olaylara sahne olmuştur. Bu bakımdan E. nin hakikî tarihi Osmanlı Türk hâkimiyeti ile başlamaktadır. E., tarihinin bu evresinde ilk anlarda yavaş bir gelişme gösterir. Şehrin fethinden sonra yönetimi Lala Şahin Paşaya verilmişti. Hükümet merkezi oluşu ise ancak Ankara bozgunundan sonra gerçekleşmiştir. I. Murat, şehri görmüş olmakla beraber buraya yerleşmedi. Bursa asıl merkez olmak itibariyle Rumeli'de Dimetoka'yı

XVI. yüzyılda Edirne'den bir görünüş

tercih etti. Ancak, E. kalesi bir ordugâh olarak değerlendirilmiş bulunmakta idi. Çirmen'in fethi ve burada bir sancak kuruluşunun meydana getirilişi, E. kalesinin bir savunma noktası olarak değerini de ortadan kaldırdı. Şehrin ırmakların birleştiği bir yerde kurulmuş olması seferlerden dönen Türk birliklerinin, Dergâh-i alî sipahilerinin dinlenmeleri için gerekli imkânı sağladığından E. fetihten sonra büyümeye başladı. Kale fetih sırasında verilen söz gereğince yerli Hristiyan halkın yerleşme alanı olarak bırakıldığından, E. ye yerleşmeye başlayan ve çoğunluğunu sipahi aileleri teşkil eden Türkler, kale çevresinde yeni mahalleler meydana getirdiler. Şehrin fethini izleyen yılda (1363) Lala Şahin Paşa E. garnizonundan hareket ederek Filibe üzerine yürüdüğü gibi, Macar kralı Lajos'un komutasında E. yi kurtarmak ve Balkanları Katolik yapmak üzere hareket eden Sırp, Boşnak, Eflak ve Macarlardan derlenen Haçlı ordusu da Lala Şahin Paşanın keşif göreviyle sevk ettiği Hacı İl Bey komutasındaki öncü birlik tarafından E. nin 25 km batısında bugün Sırp Sındığı veya Küçük Kazovası adiyle anılan yerde baskına uğratılmış oldu. Bu zafer Osmanlı tarihinde Sırp Sındığı adiyle anılır. Yıldırım Bayezıd hükümdar olduktan sonra Rumeli savaşlarında E. yi merkez ittihaz etmişti. Ancak E. nin Osmanlı devletinin siyasî tarihinde önem kazanması, 1402 Ankara bozgunundan sonra kendini gösterir. Süleyman Çelebi, bozgunu izleyen günlerde E. ye gelerek burada hükümdarlığını ilân etmişti. Anadolu'da Çelebi Mehmet ile mücadele eden İsa Çelebi, Uluabad'ta yenilgiye uğrayınca, Bizans imparatoruna sığınmış, daha sonra Süleyman Çelebinin daveti üzerine E. ye gelmişti. İki kardeş burada bir anlaşmaya vararak Süleyman Çelebinin verdiği imkânlarla düzenlenen bir ordu ile İsa Çelebi tekrar Anadolu'ya, Çelebi Mehmet ile anlaşan Musa Çelebi, Eflak voyvodasının yardımını da sağlayarak birkaç kez E. üzerine yürümüşse de, bir başarı elde edememiş, en sonunda Süleyman Çelebinin komutanlarını elde ederek (Köse Mihal zadeler ve Yeniçeri ağası Hasan Ağa gibi) şubat 1411 de E. yi basmıştı. Kardeşini bir hamamda kıstırmışsa da, Süleyman Çelebi, Kara Mukbil ve Karaca Bey gibi sadık adamlarının yardımiyle şehirden çıkabilmiş, ancak İstanbul yolunda Babaeski yakınında Düğüncülü köyünde yakalanıp öldürülmüştü. E. yi eline geçiren Musa Çelebi, kardeşiyle olan anlaşmayı bozmuş ve temmuz 1413 ten öldürülünceye kadar hükümdarlık devresinde E. onun hükümet merkezi olmuştu. E. de ilk olarak para bastıran Osmanlı hükümdarı Musa Çelebidir. Musa Çelebi gailesini de ortadan kaldırarak Osmanlı devletinin tek hâkimi durumuna gelen Çelebi Mehmet, saltanatının bundan sonraki evresini E. de geçirdi ve bu şehirde öldü. Mamafih cenazesi Bursa'ya götürüldü. Sadeçe ahşası Miskinler mezarlığına gömüldü. Çelebi Mehmed'in ölümü üzerine, Limni adasında kalebend olan kardeşi Mustafa Çelebi (düzmece), İmparator Manuel tarafından serbest bırakılarak Rumeli'ye geçirildi. Böylece Osmanlı tahtı üzerinde II. Murad'a karşı yeni bir rakip çıkarılmış oluyordu. Mustafa Çelebi, E. ye girerek hükümdarlığını ilân etti ve kendi adına para da bastırdı (1419). Ancak II. Murad'ın politikası sonunda giriştiği Anadolu seferinde yenilgiye uğrayınca E. de tutunması mümkün olamadı, kuzeye doğru kaçarken, Kızılağaç Yenicesinde yakalanıp E. ye getirildi. Padişaha bazı şeyler söylemek istedi ise de, fırsat verilmeden Hisar burcunda (Yelli burgaz) öldürüldü. Böylece 1422 de E. ye giren II. Murat, bu şehrin onarımı ile uğraşmıştır. Onun zamanında şehir hızla gelişmiştir, 1424 tarihinden 1439 yılına kadar geçen devrede şehir, çeşitli yabancı elçi, heyet ve hükümdarlar tarafından ziyaret edilmiştir. Bunlardan Germiyan beyi Yakup Bey, ülkesini kız kardeşinin torunu olan II. Murad'a vasiyet etmek üzere E. ye gelmiş, onu Venedik, Ceneviz, Leh, Fransa heyetleri ve Balkan memleketlerinin hükümdarları izlemiştir. II. Murat bu parlak yaşayışı içinde haklı olarak Ebü'l-hayrat sanını aldığı gibi, E. de böylece Dârü's-saltana sıfatını kazanmıştır. E. nin bu tarihlerindeki en canlı devri ise, padişahın çocukları Sultan Mehmet ve Alaeddin'in sünnet düğünleri günlerine rastlar. II. Murat şehri bir askerî üs olarak da değerlendirmiş ve çeşitli seferleri buradan yönetmekle şehrin parlamasını sağlamıştı. Ancak 1444 te Osmanlılar için onur kırıcı olarak kabul edilen Segedin (Mac. Szeged) antlaşması padisah üzerinde olumsuz etkiler yapmıştı. Bu duruma dayanamayan hükümdar, saltanatı oğlu Mehmed'e bırakarak sadık adamları ve dostlariyle Manisa'ya çekildi. Ancak, bir Haçlı ordusunun sınırı geçmesi ve başta Veziriazam Halil Paşa ile öteki komutanların zorlamaları üzerine tekrar E. ye döndü ve Varna seferine çıktı. Bu savaş sırasında Sultan Mehmet hükümdar olarak E. muhafazasında kaldı. Zaferden sonra II. Murat, E. ye geldi ise de, oğlu Sultan Mehmed'in saltanatının devam etmesi amaciyle yine Manisa'ya döndü. Ancak, 1445 te Bedestende çıkan yangının Tahtakale'ye kadar olan sahaya yayılmasından doğan karışıklıkta yeniçerilerin ayaklanarak Beylerbeyi Şehabeddin Paşanın konağını yağma etmeleri üzerine, duruma hâkim olmak için II. Murat, tekrar E. ye geldi ve yeniçerileri Bucaktepe toplantısında yatıştırmak suretiyle idareyi yeniden eline aldı. II. Murat daha sonra bazı

Edirne: Eski Camiin içi

askerî harekât için E. den ayrılmışsa da, çoğunlukla vaktini bu şehirde geçirmiş ve oğlunun Dulkadırlı beyi Süleyman Beyin kızı Sitti Hatunla olan düğününü de bu şehirde yapmıştır. 1451 de E. de ölmüş, cenazesi Bursa'ya götürülerek Fatih'in eliyle gömülmüştür E. de doğan Fatih, babasının ölümünün 13. günü doğduğu şehirde, E. de kesin olarak tahta çıktı. Babasını toprağa vermek üzere Bursa'ya gidip, Karaman seferini bitirdikten sonra İstanbul kuşatmasının hazırlıklarında bulunmak üzere tekrar E. ye döndü. 1453 kışı, E. gerek askerî gerek siyasî çalışmaların merkezi oldu. Istanbul'un fethi, E. nin hükümet merkezi olarak kazanmış olduğu itibarı azalttı ve önemli askerî birliklerin hükümet teşkilâtının İstanbul'a nakledilmesine yol açtı ise de Rumeli fütuhatının sürmesi bu şehrin uzun bir süre imparatorluğun ikinci merkezi olarak kalmasına imkân vermiş oldu. Fatih çoğu seferlerini bu şehirde planlamakta ve komutanlarına da direktiflerini buradan vermekteydi. 1457 de E., padişahın bir ay süren büyük sünnet düğününe sahne oldu. Amasya sancakbeyi Bayezid ile Saruhan sancakbeyi Mustafa Çelebiler Ada içinde sünnet edildiler. Padişah Trabzon Rum imparatorluğu üzerine hareket ederken bütün Rumeli ile birlikte E. muhafızlığını İshak Paşaya bırakmıştı. Trabzon'un fethinden sonra imparator David Komnenos E. ye gönderilmiş, sonra Serez'e nakledilmişti. İmparatorun Uzun Hasan Beyin eşi olan kız kardeşi Despina ile mektuplaşması Fatih'i kızdırmış, onun ve biri Müslüman olan dört oğlu ile yeğeni Aleksios'un E. ye getirilmesini emretmişti. David ve yanındakiler E. kalesinde hapsedildikten sonra idam edilmişlerdi. Padişahın Akkoyunlu seferinde ise, E. muhafızlığını Şehzade Cem yapmıştı. Günlerinin çoğunu E de geçiren Fatih, Raguza, Vened.k, Ceneviz v. b. heyet ve elçileri de E. sarayında kabul etmişti. Şehzade Cem vakasının yatışması üzerine artık İstanbul'dan ayrılmakta bir sakınca görmeyen II. Bayezid, 1483 eylülünde hem Rumeli durumunu incelemek, hem de E. lileri memnun etmek üzere E. ye geldi. Padişah, yeniçerilerden çekindiği için Gedik Ahmet Paşa hakkında aldığı kararı yerine getirmek üzere E. yi daha uygun mütalâa etmişti. 18 aralık 1483 te E. sarayında padişahın huzuru ile işret meclisi kurulurken, Gedik Ahmet Paşaya siyahlar giydirilip gereği yapılmıştı. Bu olay, E. deki yeniçerilerin karışıklık çıkarmalarına yetti. Kargaşalık arasında E. subaşısı yeniçeriler tarafından öldürüldü ise de, ayaklanma süratle bastırıldı ve padişah kışı E. de geçirdi. II. Bayezid 1484 baharında tekrar E. ye geldi. Daha önce planlanan cami, medrese, imaret, hastahane gibi tesislerin temellerini attıktan sonra Buğdan seferine hareket etti. Bu seferden dönüşte ise aldığı ganimetrelerle başlattığı inşaatı tamamlattığı gibi, sefer başında yeniden yangın felâketine uğrayan Bedesten ve Tahtakale çarşılarını kârgir olarak yaptırttı. Ağustos 1509 da olan ve Küçük kıyamet diye adlandırılan büyük deprem üzerine II. Bayezid E. ye gitmişti. Fakat 15 gün sonra burada da büyük bir deprem oldu. Bunun üzerine Mimar Hayreddin, padişah için 15 gün içinde çatma ahşap bir konak yaptı. Şaban 915 te olan deprem ise daha şiddetli olmuş ve Tunca'nın kabararak taşmasına, 3 gün geçit vermemesine ve pek çok zayiata sebep olmuştu. Şehzade Selim'in Rumeli'ye geçmesi üzerine padişah onu karşılamak üzere E. ye hareket etmiş ve Rumeli beylerbeyi Hasan Paşa da öncü olarak gönderilmişti. Ancak Hasan Paşa, her nedense şehzade ile çarpışmaktan kaçınarak şehre geriye dönmüştü. Bu durum karşısında E. de yapılan toplantı sonunda şehzadeye Semendre sancağının verilmesi kararlaştırılmış, şehzade bu emre itaat etmezse, bu eski hükümet merkezinde sessizce oturmasına müsaade edilmesi uygun görülmüştü. Ancak Selim, bu teklifleri reddedince, E. garnizonuna güvenemeyen vezirler, II Bayezid'i geriye İstanbul'a döndürmüşler ve Şehzade Ahmed'i padişahlığa getirmek istemişlerdi. Bütün bu manevralar bir sonuç vermeyince Selim padişah olmuş ve babası da Dimetoka'ya giderken E. civarında Söğütlüdere'de ölmüştü. Selim, E. yi seven hükümdarlardan biridir Nitekim padişah olup kardeşlerini bertaraf ettikten sonra kendisini kutlamaya gelen elçileri E. sarayında kabul etmiştir. Gerek İran, gerek Mısır seferlerine hazırlıkları bu şehirlerde yapmış İran seferine çıkarken oğlu Süleyman'ı Manisa'dan getirterek E. muhafızı olarak bırakmış, Mısır seferinde ise, 1516 kışını E. de geçirdikten sonra yola çıkmış, Üsküdar'a geçtiği sırada yine Şehzade Süleyman'ı E. muhafızlığı ile bu şehre göndermişti. Onun E. yolunda öldüğü de malumdur. Kanunî Süleyman padişah olunca ilk seferine, Belgrad fethine E. den hareket etmiş. bu seferde kendisine E. medreselerinin öğrencileri (softalar) katıldıkları gibi, daha sonra onları gören Filibe ve Sofya medreselileri de bu sefere iltihak etmişlerdi. Kanunî devrinde şehir, büyük bir gelişme gösterdi. Padişahın Avrupa fütuhatının büyük bir kısmı bu şehirde planlandı. 955 İran ve 960 Nahcevan seferlerine giderken şehzade Selim ve Bayezid E. muhafızlığında kaldılar. Şehrin su yolları Kanunî zamanın da gerçekleşti Kanunî hemen hemen bütün kışlarını E. de geçirmeyi âdet edinmiş ve sarayın etrafını kışlık av sahası haline getirmişti. II. Selim de E. yi even hükümdarlar arasında bulunmaktadır. Saltanatının büyük bir kısmını orada geçirmiştir. Şehrin en güzel eseri (Selimiye) bu sevginin bir yadıgâr dır.

Padişahlar arasında E ve uğramayan ilk hükümdar III. Murat'tır. Onun son günlerinde Kürt Abdal adlı bir türedi, şehrin sükûnunu bozan bir kimse olmuştu. 1595 te ise topçularla diğer askerî sınıflar arasındaki çatışma da huzuru kaçıran olaylar arasında yer alır III. Mehmet de bir zamandan beri terk edilen sefer - i hümayun geleneğini ihya ederek, nisan 1596 da Avusturya üzerine hareket etmek amaciyle E. ye gelmişti. II. Selim zamanından beri gözden düşen E., I. Ahmet'ten itibaren bütün XVII. yüzyıl boyunca tekrar büyük bir ilgi gördü. Bu ilginin başlıca sebebi, yüzyılın ilk yarısında hükümdarlar arasında moda halini alan avcılık, ikinci yarısında ise bu meraka bir de sürekli Avrupa harplerinin katılması olmuştur. E. çevresinde Çorlu'dan Yanbolu, Filibe ve Ferecik'e kadar uzanan geniş av alanları, hükümdarları E ye çekmekteydi. I. Ahmet, II. Osman, IV. Murat, İbrahim, IV. Mehmet ve yüzyılın sonunda II. Mustafa bu av merakı ile sık sık E. ye gitmişler, hele VI. Mehmet ile II. Mustafa âdeta E. de yerleşmişlerdi. Tunca üzerinde kayıkla gezme eğlenceleri de I. Ahmet'ten kalmış bulunmaktadır. Bu yüzden XVII. yüzyılın Osmanlı devletinde çıkan siyasî, askerî ve sosyal olayların büyük bir kısmına E. sahne olmuştur. 1612 de I. Ahmet ve 1620 de Genç Osman'ın E. ziyaretleri genellikle av sebebiyle olmuştu. 1634 te E. ye gelen IV. Murat, şehirdeki bütün kahvehanelerin yıktırılması emrini vermişti. 1658 den itibaren ise E. ye gelen IV. Mehmet çoğu zamanını bu şehirde geçirdi. Şehir yeniden bir inkişaf gösterdiği gibi, çevresindeki mesire yerleri ve avlaklar da güzel köşklerle donandı. IV. Mehmet özellikle Köprülü Fazıl Ahmet Paşa ve Merzifonlu Kara Mustafa Paşanın seferlere çıkışlarına E. den itibaren katılmakta, şehir sürekl seferler ve zaferlerin getirdiği canlılık içinde en parlak devrini yaşamakta idi. Ayrıca bu yıl-

larda şehir, Leh, Venedik, Rus, Avusturya ve Kazak elçi ve heyetlerini de karşılamıştı. Bu arada 1675 te padişahın iki oğlunun, Şehzade Mustafa ile Ahmed'in sünnet düğünleriyle Hatice Sultanın muhteşem düğününe sahne olmuştu. Aynı yıl, E. Eski Sarayı iptal edilmiş, buradaki acemi oğlanları sipahi ocağına verildiği gibi Saray, Defterdar Müsahip Mustafa Paşaya satılmıştı.

1094 (1683) yılından sonra E. nin mesut günleri bitmiş oluyordu. Bundan sonra şehir, her yıl, Osmanlı ordularının toplandığı bir merkez olmakla beraber, yazın ve güzün de acı yenilgilerin haberleri ile çalkalanmakta, Macaristan'dan, Balkanlardan, düşen Osmanlı kalelerinden dökülen asker ve göçmenlerle dolup taşmakta idi. IV. Mehmet bu felâketli günlerde de av merakından vazgeçmemiş, ordunun perişanlığı, komutanların idaresizliği yüzünden gerek cephelerde görülen bozgunlar, gerek iç ildeki düzensizlik, vergilerin ağırlaşması, harp pahalılıkları karşısında IV. Mehmed'in durumu iyice sarsılmıştı. Bu arada Budin kalesi düştüğü sıralarda, Eski Cami'de Himmetzade Abdullah Efendi, padişahın önünde onun hareketlerini çekinmeden yerdi ve âkıbetini ona hatırlattı ise de, padişah onun sözlerini yarıda bırakıp yine ava gitti ve kendisi camiye geldiği zaman vaz edilmemesini emretti. Ancak Mohaç (Mac. Mohács) bozgunu üzerine askerin ayaklanması genişledi, ayaklanma halindeki ordu E. ye geldi. Padişah her şeyden vazgeçeceğini askere vadetti ise de, asker kışlamak üzere İstanbul'a doğru ilerlemekten çekinmedi. Bu durumda ordunun peşinden giden IV. Mehmet, askerlerini bir türlü ikna edemediğinden, onların istedikleri Siyavuş Paşayı sadrazamlığa getirdi. Bunun sonunda da tahtını kardeşi II. Süleyman'a terk etmek zorunda kaldı ve Mamak köşküne hapsedildi.

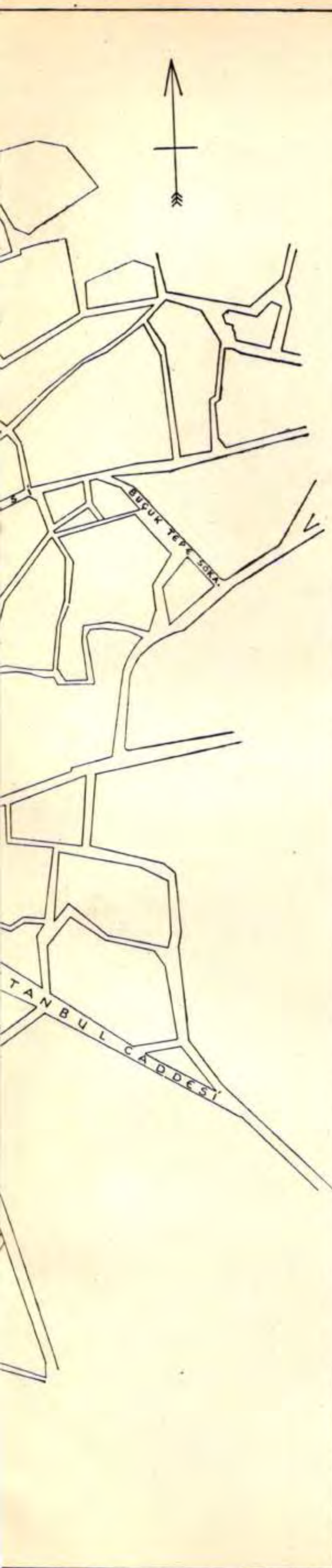
II. Süleyman da Avusturya harpleri dolayısiyle E. de oturmak zorunda kaldı ve orada öldü. Yerine geçen kardeşi II. Ahmet, Eski Cami'de kılıç kuşandı. 1694 te, Eski Saray baltacılığından çıkma Benli Hasan Paşa, ordunun seferde oluşunu fırsat bilerek, Şehzade Mustafa'yı padişahlığa getirmek için Sultan Selim camiinde toplanan halkı ayaklanmaya kışkırttı ise de olay süratle haber alındığından hükümet duruma hâkim olabilmişti. II. Mustafa da aynı yıl içinde E. de tahta çıktı ve Eski Cami'de kılıç kuşandı. Bu hükümdar ordunun başında üç kez sefere çıktı. Bega zaferine karşılık, ertesi yıl Zenta'da yenilgiye uğraması üzerine, 1698 yazında başlayan Karlofça barış görüşmeleri 1699 ocağında imza edilince, E. 16 yıldan beri yaşadığı fırtınalı devreyi geçirmiş bulunuyordu. Bundan sonra bir aralık İstanbula giden II. Mustafa, çok sevdiği bu şehre ve onun avlaklarına dönmeye can attı. Hocası Feyzullah Efendi de onu, E. halkının uysallığı, burada şimdiye kadar askerî bir ayaklanmanın çıkmaması yönünden telkin altında tutarak teşvik etti. Bu esnada şehrin Kale içinden itibaren Eski Bedesten, Ali Paşa çarşısı, Balık Pazarı, Manyas, Uğrun ve Tavuk kapıları semtleri büyük bir yangın felâketi geçirmişti. II. Mustafa'nın E. deki hayatı, devletin yönetimini Feyzullah Efendiye bırakması, İstanbul halkının ve özellikle ulema sınıfının karşılaştığı bazı ekonomik zorluklar, nihayet E. Vakası (b. bk.) adiyle anılan ihtilâle sebep oldu. Böylece III. Ahmet de E. de tahta çıkmış oluyordu. Ancak E. Vakası şehrin gerilemesine ve bundan sonra seferler dolayısiyle sadece İstanbul'dan ve Anadolu'dan gelen birliklerin toplandığı bir askerî üs haline gelmesine sebep olmuştu. Gerçi XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde Prut barışının uygulanamaması yüzünden ve daha sonra Şehit Ali Paşanın Mora ve Avusturya seferlerinde III. Ahmet tarafından da ziyaret edilen E., bu hükümdardan sonra XIX yüzyıl başına, II. Mahmud'un seyahati tarihine değin yüzyıl boyunca artık padişahlar tarafından ziyaret edilmez olmuştu. 1716 da Avusturya seferi sırasında Osmanlı hükümetinin davetlisi olarak Fransa'dan gelen Erdel (Mac. Erdély) beyi Ferenc Rákóczi deniz yoluyle Gelibolu'ya çıkıp oradan E. ye getirtilmiş ve Mihal köprüsü yakınında misafir edilmişti. 1736 seferinde ise, Ordu-yi hümayun İstanbul'a gelerek buradan serhadde doğru geçmişti. Bundan sonraki seferlerde (1768, 1786, 1801) ve bunları izleyen savaş yıllarında E. de toplanan Osmanlı birlikleri güzün kuzey sınırlarında terk edilen kale ve bölgelerin kaçmakta olan Müslüman ahalisiyle E. ye dönmekte idi. Başarısızlıklar, idarede her gün daha da artan bozukluklar, E. nin gittikçe çökmesine yol açtı. Bu yüzyılın ortasında 1745 yangını 60 mahalleyi harap ettiği gibi, 1751 de bir yıl boyunca şehirdeki hayatı alt üst eden ve pek çok yapının yıkılmasına sebep olan deprem de E. nin sönüşünde etkili olmuştur. Yüzyılın sonuna doğru ise, bütün Osmanlı ülkelerinde olduğu gibi, E. de hükümetin otoritesinden çıkmış, yerli âyân ve eşrafın keyfî idaresine girmişti. 1801 de Hakkı Paşa bu derebeylerinin nüfuzunu kırmak istemişse de, maiyetindeki askerlerle E. halkı çatışmış, şehirdeki kargaşalık ancak Filibe âyânı Ömer Paşanın vali olarak gelişiyle yatışabilmiştir. 1806 da ise III. Selim'in ıslahat hareketlerini E. bölgesine getirmek istemesi, yerli âyân ve derebeylerin mukavemeti ile karşılaşmış, bunun

Edirne: Saray kulesinin eski hali

Edirne: Cumhuriyet parkından Sokullu hamamının görünüşü

EDİRNE
İMARET CAD.
AĞAÇ PAZARI CADDESİ
HÜKÜMET CADDESİ
TALAT PAŞA CADDESİ
BALIKHANE CADDESİ
CUMHURİYET CADDESİ
DARÜLHADİS CAD.
SARAÇLAR CAD.
YENİ İSTANBUL YOLU CADDESİ
MİMAR SİNAN CADDESİ
KIYIK CADDESİ
MURADİYE CAD.
UZUNKALDIRIM CADDESİ
KARAAĞAÇ CADDESİ

TARİHÎ YAPILAR

(Cami, han, hamam, çeşme)

2) KASIM PAŞA CAMİİ
4) YEŞİLCE CAMİİ
5) YEŞİLCE ÇEŞMESİ
6) ÇEŞME
7) SÜLEYMAN ÇELEBİ CAMİİ
8) SÜLEYMANİYE CAMİİ
12) AYŞE KADIN HANI
13) AYŞE KADIN CAMİİ
14) TAHTAKALE HAMAMI
18) LÂRİ ÇELEBİ CAMİİ
19) ŞİFA HAMAMI
21) SARICA PAŞA CAMİİ
25) SELÇUK HATUN CAMİİ
26) GAZİ MİHAL CAMİİ
28) ŞAH MELEK CAMİİ
30) RÜSTEM PAŞA HANI
32) MAHMUT AĞA CAMİİ
33) ATATÜRK ANITI
36) ESKİ CAMİ
38) YAHYA BEY CAMİİ
44) YAHYA BEY ÇEŞMESİ
46) ORTA MEDRESE
47) ÜÇ ŞEREFELİ CAMİ
48) SOKULLU HAMAMI
49) TAŞ HAN
50) SELİMİYE
51) ARASTA
52) MÜZE
61) SARAY HAMAMI
62) ATİK ALİ PAŞA CAMİİ
63) YENİÇERİ HAMAMI
64) GÜLBAHAR CAMİİ
65) BEYLERBEYİ HAMAMI
66) BEYLERBEYİ CAMİİ
67) MURADİYE CAMİİ
68) ÇEŞMELER

DİĞER YAPILAR

(Okul, hastahane, köprü, devlet dairesi)

1) MERİÇ KÖPRÜSÜ
3) YEŞİLCE OKULU
9) TUNCA KÖPRÜSÜ
10) ELEKTRİK SANTRALI
11) DARÜLHADİS
15) KIZ İLKÖĞRETMEN OKULU
16) LİSE
17) ORTAOKUL
20) ERKEK İLKÖĞRETMEN OKULU
22) ADLİYE
23) TÜRK TİCARET BANKASI
24) ALİ PAŞA ÇARŞISI
27) GAZİ MİHAL KÖPRÜSÜ
29) İŞ BANKASI
31) KERVAN OTELİ
34) BEDESTEN
35) HALK EĞİTİM MERKEZİ
37) TİCARET OKULU
39) BORSA
40) MUVAKKAT VİLÂYET
41) EMLÂK KREDİ BANKASI
42) ZİRAAT BANKASI
43) GARNİZON
45) BELEDİYE
53) GÖĞÜS HASTALIKLARI HASTAHANESİ
54) MERKEZ BANKASI
55) ERKEK SANAT OKULU
56) VİLÂYET
57) JANDARMA OKULU
58) YALNIZGÖZ KÖPRÜSÜ
59) BAYEZİT KÖPRÜSÜ
60) SARAÇHANE KÖPRÜSÜ

üzerine padişah kararından vazgeçmiştir (bk. EDİRNE KIYAMI). 1808 de Rusçuk yârânı (b. bk.) ile iş birliği yapan Alemdar Mustafa Paşa, 10 000 kişiyle E. ye gelerek, burada bulunan Sadrazam Çelebi Mustafa Paşayı âdeta esir alarak yeniçeri zorbalarını sindirmiş ve onlarla birlikte İstanbul'a yürümüştü. 1821 de E. yeniçerileri ağalığına getirilen Mustafa Ağayı yeniçeriler kabul etmeyince, hükümet bu tayinden vazgeçmek zorunda kalmıştı. 1826 da ocağın kaldırılışı sırasında E. esnafının çoğu yeniçeri olarak kayıtlı oldukları gibi, ocağın bu eski merkezinde 12 kadar Bektaşi tekkesi, yeniçeri zabitlik ve serdarlıkları ile Kalede Ağa kapısı bulunmakta idi. İstanbul'dan sonra en önemli merkezlerden biri olan E. teşkilâtının dağıtılışı, Çirmen mutasarrıfı ve E. muhafızı Esat Muhlis Paşanın çalışması ile ulemadan Eskicizadenin nüfuzu sonucunda fazla bir patırtı çıkmadan gerçekleştirilmiştir. Ağa kapısı İstanbul'da olduğu gibi şerî mahkeme haline getirilmiş, ocağı ihya teşebbüsleri de, yine Esat Paşanın aldığı tedbirlerle bastırılmış, Ağalar ağası Halil, Boyacı damadı Mehmet ve Deli Muhsin, Bursa, Niğbolu ve Manastır'a sürgün edilmişlerdi.

Edirne: Kapıkule Bulgar sınırına çıkış yolu

1828 - 1829 Türk - Rus harbinin sonunda E. fetihten beri ilk defa düşman istilâsına uğradı. Rus ordularının Aydos, İslimye ve Yanbolu üzerinden E. ye doğru süratle ilerlemesi karşısında E. çevresinde gerekli tahkimatın yapılmasına çalışılmışsa da, Rus ilerleyişinin buna imkân bırakmayacağı kolaylıkla anlaşılmıştı. Bunun üzerine serasker kaymakamı Halil Rifat Paşa, Çirmen kaymakamı Vecihi Paşa ile İbrahim Paşa şehrin savunulmasının olumlu bir sonuç vermeyeceği, tersine şehrin tahrip ve yağma edilmesine yol açacağı kanaatine vararak şehri teslime karar verdiler. Vecihi Paşa korku içinde olan ahaliyi teskine çalışırken Yahya Bey. Arif Efendi ve Kapıcıbaşı Hasan Ağa, Rus ordusuna giderek şehrin teslim şartlarını tespit ettiler ve Dibiç (b. bk.) ordusu 22 ağustos günü E. ye girdi. Şehir az sonra Osmanlı tarihinin ağır antlaşmalarından birinin müzakere yeri oldu (bk. EDİRNE ANTLAŞMASI). E. nin işgali, şehrin dağılmasına yol açan olaylardan biri olmuştur. Türk halk. E. yi boşalttıkça Hristiyan köylerden gelen ahali şehre yerleşmeye başlamış ve E. nin nüfusunda yeni bir değişme kendini göstermiştir. Bu işgal sonunda şehir nüfusunun 50 000 kadar azalarak 100 000 e düştüğü görülür. Bu durum üzerine hükümet ciddî tedbirler almak zorunda kaldı. Yeniden kurulan vilâyet teşkilâtı ile idaresi bir nizama bağlandığı gibi, II. Mahmut da yüz yıl sonra bu şehri ziyaret eden bir hükümdar olarak halkın maneviyatını kuvvetlendirmek istedi. II. Mahmut, E. de 10 gün kalarak şehrin onarılması için bazı direktifler verip Meriç üzerine bir köprü kurulmasını buyurmuştu. Hükümdarın bu ziyareti münasebetiyle hatıra olarak E. damgasiyle para da bastırılmıştır.

E. ikinci işgal felâketini 93 harbinde gördü. 20 ocak 1878 de şehrin ileri gelenler eliyle Ruslara teslimi kararlaştırıldığından, vali Cemil Paşa ile E. kumandanı Ahmet Eyup Paşaya izin verilmişti. E. nin bu işgali 13 mart 1879 a kadar sürdü. Bu devrede şehrin birçok semtleri yıkıma uğradığı gibi, işgal ve hastalıklardan ötürü de on binlerce Türk telef oldu. İşgalden sonra E. ye gönderilen ilk Türk valisi Rauf Paşa 11 şubat 1879 da şehre girmiş ve Rus işgal kuvvetleri demiryoliyle Burgaz limanına çekilmişlerdi. Bu sırada şehir barışa rağmen Rumeli'den kaçan 40 bin kadar Türk göçmeninin yerleştirilememesinden doğan büyük sıkıntı ve sefalet içinde bulunuyordu. Berlin antlaşması ile Bulgaristan prensliği kurulduktan ve Doğu Rumeli (b. bk.) bu prensliğe bağlandıktan sonra da Bulgarların gözü doymamış, 1890 yılında şeklen Makedonya ve Trakya'dan göç eden Bulgarlara yardım amaciyle Merkezî Edirne - Makedonya Komitesi kurulmuştu. Bu komitenin asıl amacı, Ayastefanos antlaşmasında meydana getirilen Büyük Bulgaristan'ı gerçekleştirmek, yani Makedonya ile E. yi ele geçirmekti. Bu amaçla nisan 1903 te Bulgarlar E. de ayaklandılar. Ancak bu kez, Osmanlı hükümeti yumuşak davranmadı ve Bulgarları bir anlaşmaya zorladı. Bu anlaşma 8 nisanda imza edildi. Bulgarlar böylece geçici olarak E. üzerindeki isteklerinden vazgeçmek zorunda kaldılar. Mamafih Osmanlı hükümeti bir Bulgar baskınına karşı E. de önemli bir kuvvet tutmak ihtiyacını duymuştu. İkinci Meşrutiyetin ilânında bu prensip terk edilmiş ve buradaki birliklerin bir kısmı terhis edilip, bir kısmı da Makedonya'daki ayaklanmaları bastırmak için yerlerinden oynatılınca E. nin savunması zayıflamış oldu. Balkan Harbinde Osmanlı başkomutanlığının yanlış taktiği yüzünden 22 - 23 ekim 1912 de Kırcaali - E., 28 ekim - 2 kasım 1912 de Lüleburgaz savaşları kaybedilmiş, E. yi bir baskınla ele geçirmek isteyenlere karşı E. muhafızı Şükrü Paşanın aldığı tedbirlerle şehir bir kale haline getirilerek muhasaraya girmişti. 3 aralık 1912 de imzalanan mütarekede E. kalesine yiyecek ve silâh gönderilmesinin öngörülememesi, yeni başkomutan vekili Ahmet İzzet Paşanın E. yi kurtarmak amaciyle 2 şubat 1913 te mütarekeyi kaldırmasına sebep oldu. Daha çok yarbay Enver Bey (Paşa) in teşebbüsü ile girişilen bu hareket bir sonuç vermedi. Öte yandan E. de Şükrü Paşa, 21 kasım 1912 den beri şehri ağır bir baskı altında tutan Bulgar - Sırp birliklerine karşı, bu tarihî Türk şehrini azimle savunmakta idi. Böylece 161 gün süren bir kuşatmadan sonra 16 mart 1913 günü E. açlık ve cephanesizlik yüzünden düştü. Bunun üzerine tekrar başlayan Londra görüşmelerinde şehir Bulgarlara terk edildi (bk. ENEZ - MİDYE HATTI). Bu karar Türk halk oyunda büyük bir üzüntü yarattı. O sırada Rumeli'de terk olunan Türk topraklarının bölüşülmesinden çıkan İkinci Balkan Harbinin yarattığı yeni siyasî durumu Berlin sefiri Mahmut Muhtar Paşanın hükümete duyurması ve yarbay Enver Beyin ısrarı üzerine Osmanlı hükümeti yeniden harekete geçti. Enver ve Hafız Hakkı beylerin cepheden giriştikleri taarruz sonunda, 15 temmuzda Türk kuvvetleri Enez - Midye hattına varmış ve 22 temmuzda E. yi kurtarmışlardı. Ancak Osmanlı hükümetinin yılgınlığı, böyle bir

fırsatın daha güzel bir şekilde değerlendirilmesini engellemiş, Meriç sınırının Osmanlı hükümetince kesin sayılması Lausanne konferansında dahi Türk delegelerini zor bir duruma düşürmüş ve Batı Trakya'nın kurtarılmasını engellemiştir. E. nin kurtarılışı ise özellikle İngiltere, Fransa ve Rusya'nın tehdidlerine yol açtı. Bunun üzerine E. den seçilen Faik (Kaltakkıran), Reşit Saffet (Atabinen), Hamdullah Suphi (Tanrıöver), Mahmut Nedim, Kalbios, Orfanidis, Öğretmen Karabet, Avukat Abraham Papasyan, Agop Şerbetçiyan ve Hayim Benares, Türk, Rum, Ermeni ve Yahudiler adına Avrupa'nın başlıca merkezlerini dolaşarak Bulgar vahşetini ve mezalimini anlatmak suretiyle E. lilerin Türk idaresinde kalmak isteklerini açıklamış'ı. Nihayet 10 ağustos 1913 Bükreş antlaşması fiilî durumun kabulü ile sonuçlandı.

Balkan Harbi E. için büyük bir felâket olmuş, şehir tamamen denilecek kadar tahrip edilmişti. Şehrin kalkındırılması için gerekli bir çaba göstermeye vakit kalmadan I. Dünya Harbi başgösterdi. Harbin başında Osmanlı hükümeti, Bulgarların merkezî devletler safında savaşa katılmasını sağlamak için, Alman müttefiklerinin de ısrarı üzerine bir sınır düzeltme anlaşmasını kabul etti. Nihaî zaferin sağlayacağı imkânlar için Meriç gibi her bakımdan önemli bir ırmak ve E. nin kuzey, batı ve güneybatısında bu şehrin yaşaması için çok lüzumlu topraklarla birlikte Kuleliburgaz-Karaağaç demiryolu terk edildi. Osmanlı hükümetinin I. Dünya Harbinden yenilmiş olarak çıkması, E. nin yeni bir felâketle karşı karşıya gelmesine yol açtı. Daha harbin sonunda Rila manastırının başpapazı tarafından kurulan Trakya komitesine karşı Sadrazam Talât Paşanın isteği üzerine Faik Kaltakkıran'ın organizasyonu ile Trakya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulması teşebbüsü 7 kasım 1918 günü gerçekleşmiş ve derneğin adı Trakya-Paşaeli Müdafaa Heyet-i Osmaniyesi olarak tescil edilmiş, programı da E. de çıkan «Trakya» gazetesinde ilân edilmişti. Bu dernek, Sivas Kongresi kararlarına uyarak 7 kasım 1919 da Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine katılmışsa da, adının değişmesi 9 mayıs 1920 de yapılan E. büyük kongresinde gerçekleşmiştir. E. merkez olmak üzere Trakya'daki Türk ahali hukuk bakımından böylece cihazlanırken, 4 kasım 1918 de E. İstanbul demiryolunu kontrol etmek üzere bir Fransız alayı bölgeye geldi. Bunların arkasından da Venizelos'la General Franchet d'Esperey arasında yapılan anlaşma sonunda Kuleliburgaz - Hadımköy hattı Yunan ordusunun işgaline bırakıldı. İstanbul'un işgali sonunda Trakya'da bulunan I. Kolordu komutanı Cafer Tayyar Bey, Mustafa Kemal Paşanın 9 ocak 1920 tarih ve 55 sayılı emrine uyarak bütün E. vilâyetinde örfî idare ve seferberlik ilân etti. Öte yandan Trakya Müdafaa-i Hukuk Heyeti 31 martta Lüleburgaz'da bir toplantı yaptı ve dış tecavüzler ve iç ayaklanmalar karşısında her türlü tedbir alma yetkisini kolordu komutanına ve maiyetindeki merkez heyetine vermeyi kararlaştırdı. Mustafa Kemal Paşa bu kararı tasvip etti. San Remo konferansında galip devletler E. ile birlikte Doğu Trakya'yı Yunanistan'a bırakmayı kararlaştırmışlar ve tekliflerini 11 mayısta Versailles'da Damat Ferit Paşaya bildirmişlerdi. San Rome kararları duyulunca 9 mayısta E. de ikinci büyük kongre toplandı ve Trakya'nın Yunanistan'a bırakılmasını reddetti, böyle bir oldubitti karşısında savunmaya karar verdi. Galip devletler ise, bu «küstahlığa» karşı, Türkleri tedip etmek üzere Yunan ordusunun Trakya'yı işgal ve Anadolu'da ileri harekâta geçmesine izin verdi. Bunun üzerine 20 temmuz 1920 de başlayan Yunan taarruzu sonunda, 24 temmuzda E. düştü. 10 ağustosta Sèvres anltaşmasını Osmanlı hükümetinin kabul etmesinin bir sonucu olarak Yunan hükümeti, meclisten geçirdiği bir kanunla Doğu ve Batı Trakya'yı bir genel valilik halinde Yunanistan'a kattığını ve E. yi de bu vilâyetin merkezi yaptığını ilân etti.

E. ve çevresinin işgale uğramasına rağmen buradaki kuva-i milliye ruhu yaşamakta devam etti. Gerek işgal bölgesinde, gerek Bulgaristan'da gizlice kurulan gruplar bu ruhu yaşatmışlardı. Sofya'da kurulan Trakya İhtilâl Komitesi, Ankara ile bağlantı sağlamıştı. Böylece bütün yurt için olduğu gibi E. nin kaderi de Millî Mücadelenin akıbetine bağlanmış oluyordu 21 şubat - 12 mart 1921 Londra konferansında, Doğu Trakya ve İzmir'de bir plebisit yapılması teklifini bu bölgelerin boşaltılması şartiyle Türk heyeti kabul edebileceğini bildirmiş olduğu halde, Yunanlılar bunu temelden reddetmişlerdi. Sakarya zaferinden sonra ise Ahmedabad'da toplanan Hint Millî Kongresi İzmirle birlikte E. nin de Türkiye'ye iade edilmesini İngiltere'den istemiş bulunuyordu. Bu istek E. meselesinin bütün Müslümanları ilgilendiren bir konu haline geldiğini göstermekteydi. Büyük taarruzun parlak sonuçları karşısında 5 eylül 1922 günü Yunanistan, Anadolu'daki askerî durumunun ümitsizliği içinde, İtilâf devletlerine müracaatle Türkiye üzerindeki mandasından vazgeçtiğini bildirmekle E nin karanlık günleri de sona ermiş oluyordu. Bu müracaate karşılık Mustafa Kemal Paşa, aynı gün, İcra Heyeti reisine verdiği cevapta mütarekenin kabul olunabilmesi için «Mütareke tarihinden itibaren, 15 gün zarfında, Trakya, 1914 hudutlarına kadar, kayıtsız sartsız, Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin idare memurlarına ve askerî kuvvetlerine teslim edilmiş olmalıdır» şartını ileri sürmüştü. Onun bu direktifinin I. Dünya Harbindeki hatanın düzeltilmesine âmir olduğunda şüphe yoktur. Ancak, E. nin iktisadî hayatı ile ilgili olan bu direktif, daha sonra tahfif olunmuş, 29 eylül 1922 tarihli cevap da bir yana bırakılmış, Mudanya konferansında ise sınır tashihi olarak nitelendirilerek barış konferansına terk edilmişti. Oysa Venizelos, Yunanistan'daki panik havasını göz önünde tutarak Paris'te Fransız dıs işleri bakanı Poincaré'ye bu Türk teklifine razı olduğunu beyan etmişti. 15 ekim 1922 de yürürlüğe giren Mudanya mütarekesi gereğince Refet Paşa Trakya fevkalâde komiseri olarak faaliyete geçerken, Trakya ve Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin, Bulgaristan ve Çatalca'dan sevk ettiği Türk müfrezeleri müttefik kuvvetlerin işgaline kadar bölgeyi güven altında tutmak üzere harekete geçtiler ve E. ye girdiler. E. valiliğine tayin edilen Şakir Bey (Kesebir) ise 25 kasım 1922 de E. de Türk idaresini yeniden kurdu. E. nin batı sınırı için Lausanne'da yapılan çalışmalar bir sonuç vermedi. İkinci Lausanne konferansında Yunan tamiratına karşılık olarak Karaağaç ve Bosnaköy köprübaşlarının sağlanması ile konu kapanmıştır.

Yönetim: E. nin fethi mütaakıp yarı yarıya hükümet merkezi halini alışı, şehrin yönetimi ile bölgenin yönetimi arasında bir ayırım yapılmasına sebep olmuştur. Bölgenin yönetimi, 1829 yılına kadar Çirmen sancakbeylerine veya mutasarrıflarına bırakılmakla E., Paşa livasında bir nahiye ve Çirmen sancağı içinde bir kale ve kadılık olarak mütalâa edilmiştir. E. nin yönetimi modern il teşkilâtı kuruluncaya kadar, E. kadısı, E. bostancıbaşısı, subaşı ve kalede bulunan dizdar, yeniçeri ağası, topçubaşı ve cebecibası olmak üzere yetki ve sorumları ayrı kişilerin elinde bulun-

makta idi. E. kadılığı, Osmanlı devletinin ilmiye teşkilâtında önemli görevlerden biri olup, Bilâd - i selâse (İstanbul, E., Bursa) ve Bilâd - i erba'a (Mekke, E., Bursa, Mısır) kadılıkları arasında ikinci derecevi tutardı. Aynı zamanda Bilâd - i hamse (E., Bursa, Şam, Mısır, Filibe) den büyük mevleviyet olup gündeliği 500 akçadan fazla hesap edilirdi. E. kadıları infisalleri halinde bir arpalıkla çıkarılırlardı. E. nin muhafazası, asayişinin sağlanması hususları ilk devirlerde, padişahlar sefere eştikleri zamanlarda, Lala Şahin Paşa, Hacı İvaz Paşa, Zağanos Paşa, İshak Paşa gibi, büyük komutanlara bırakıldığı halde, XVI. yüzyılın ilk yarısından itibaren şehzadelere verilen görevler arasına alınmıştı. Padişahın E. de bulunduğu zamanlarda ise, bu görev bizzat sadrazam tarafından yürütülmekte idi. XVII. yüzyıldan sonra ise E. bostancıbaşısı bu sorumluluğu üzerine almış oldu. Bu bakımdan E. bostancı ocağı önemini uzun süre devam ettirmiş bulunmaktadır. Bu ocak, 10 bölüm olup, mevcudu muhtelif tarihlere göre başka başkadır. Meselâ 1577 de 467, 1579 da 404, 1679 da 751, 1746 da 954, 1752 de 633 nefer mevcudu olup, E. nin saray, bahçe ve mesirelerinden başka asayişinden sorumlu idiler. E. bostancıbaşısı bu görevi kethüda, usta ve eski adını taşıyan yardımcısı ve subayları ile birlikte yürütürdü. E. bostancıbaşısı, tayinlerinde 6 000 akça rikâbiye vergisi öderdi. Gelirleri ise, beylik bahçe ve çiftliklerin işletilmesinden elde olunur ve fazlası her yıl Enderun hazinesine teslim edilirdi. E. bostancıbaşılığı, yeniçeriliğin kaldırıldığı tarihte lâğvedilmiştir. Şehrin belediye hizmetleri şehir içindeki dokuz şerî mahkeme kadı ve naipleri, şehremini, daha sonra harc - ı has emini, sergi nazırı adlarını taşıyan ve E. kadısına bağlı bulunan görevliler tarafından yürütülmekte, çarşı ve pazarların muhafazası ise bostancıbaşı emirine verilen subaşı veya şehir zabiti eliyle görülmekte idi.

E. deki askerî teşkilâta gelince, İstanbul'un fethine kadar Osmanlı merkez ordusunun üslendiği bir şehir olan E., hükümet merkezinin İstanbul'a geçmesi ile bu önemini kaybetmemiş, ancak ikinci dereceye düşmüştur. Padişahlar İstanbul'da bulundukları sırada şehirdeki yeniçerilerin komutanlığı yeniçeri ağası deyiminden ayrılmak için ağalar ağası adını taşıyan bir ağa vekili tarafından yönetilirdi. Kanunî devrinde E. de 40 oda yeniçeri kalmakta idi. Bunların kışlaları Sultan Selim çevresinde Kavak meydanında, Eski Saray yanında ve Murat Bey mevlevihanesi yakınında bulunuyordu. Bunlardan başka, E. deki en önemli askerî birlikleri Dergâh - i alî sipahileri teşkil etmekteydi. Ayrıca cebeci, topçu, toparabacı ocakları ve aşağı altı bölük odaları da şehirde yer alıyordu. Şehirde en büyük askerî imalât ok temrenlerinin yapımı olup, bunların yıllık iş kapasiteleri 30 000 akçayı geçmekteydi. Bir de istabl - i âmireye bağlı haralarda ordu - yi hümayun için özellikle binek hayvanları ve develer beslenmekteydi.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren savaşların Tuna'nın güneyine kayması üzerine E. muhafızlığı yeniden önem kazandı ve genellikle Çirmen mutasarrıfları bu görevi yüklendiler. 1829 da şehrin Rus işgalinden çıkması üzerine batı usullerine uygun olarak E., bir vilâyet merkezi haline getirildi. 1830 da Aliş Paşa ilk defa vali olarak şehre geldi. Tanzimat - ı hayriyenin ilk uygulandığı yerlerden biri de E. dir. 1864 te ise Tuna vilâyeti örnek alınarak bu vilâyet 5 (İslimye. Filibe, E., Tekirdağ ve Gelibolu) sancaklı bir kuruluş haline getirildi. Berlin Kongresinden sonra İslimye ve Filibe sancaklarının Doğu Rumeli vilâyeti haline konulması üzerine, yeniden kurulan Gümülcine sancağı E. vilâyetine katıldı. Balkan Harbindeki yenilgi Meric'in batısındaki bütün toprakların kaybına ve vilâyetin ekonomik bakımdan çökmesine yol açmış oldu.

Şehir ve ahali: Rumeli'nin, özellikle Trakya'nın fethinden sonra bu bölgenin Türkleştirilmesi konusunda, E. de girişilen iskân çalışmaları Osmanlı iskân politikasında örnek teşkil etmektedir. Şehir fetholunurken Kaleiçinin yerli halkın iskânına terk edilmiş olması sonucunda, şehirdeki Türk mahalleleri kale çevresine yayıldılar. Şehrin belli başlı semtlerinin Yıldırım, Muradiye, Yeni İmaret (II. Bayezid), Sultan Selim gibi adlar taşımaları, Osmanlı padişahlarının bu konuda önderliklerini gösterdiği gibi, Malkoç Bey, Sofu Bayezid, Yakup Paşa, Şah Melek Paşa, Hacı İvaz Paşa, Umur Bey, Zağanos Subaşı, Beylerbeyi Sinan Bey, Fahreddin i Acemî, Veliyüddin, Veled - i Veliyüddin, Hasan Paşa, Ali Kuşçu, Hekim, Lârî, Şeyh Şüca, Sefer Şah, Hoca Sinan, Müeyyed Zade gibi ilk Osmanlı devrinin belli başlı komutanları, bilim adamları ve şeyhleri E. nin birer mahallesini kurmakla şehrin Türkleştirilmesinde ön ayak olmuşlardır. Bunların yanıbaşında ise, Devlet Şah Hatun, Alem Şah Hatun, Selçuk Hatun, Dâye Hatun, Sitti Hatun, Bülbül Hatun, Bezirci Hatun, Firuz Paşa, İbrahim Paşa, Saruca Paşa eşleri gibi kadınlar, Çakır Ağa, Arif Ağa, Mahmut Ağa, Hazinedarbaşı Sinan Bey, Fındık Fakih, Sevündük Fakih, İmir Şah, Hafız Ahmet Fakih, Şeyh Alâeddin, Şeyh Mesut, Şeyh Salih, Baba Haydar, Bedreddin Baba gibi ulular da yer alır. Böylece E., 1529 yılına kadar yeniçeri odaları da dahil 144 mahallelik büyük bir belde olmuştur. 1609 da ise 19 Hristiyan, 12 Yahudi mahallesine karşılık 290 Türk mahallesi ile şehir en geniş sınırlarına yaklaşmış bulunmaktaydı.

Bizans devrinde 2 - 3 kilise ve 10 mahallesi ile Mihal köprüsü yanındaki küçük Aina kasabasından ibaret, 15 000 nüfuslu E., XVI. yüzyılda 160 000, XVII. yüzyılda ise 280 000 nüfusa sahip olmuştu. İlk Rus işgali şehirden 50 000 kadar Türkün ayrılmasına ve nüfusun 100 000 e düşmesine sebep oldu. Türkler çeşitli sebeplerle şehri boşalttıkça yerlerini çevredeki Bulgar ve Rum köylüler almakta idi. Bu sebeple XVI ve XVII. yüzyıllarda Türk mahalleleri olarak tanınan yerler, bu göçlerden sonra değişikliğe uğramışlardır. Meselâ 1829 a kadar bir Türk mahallesi olan Dâya Hatun, Şeyhî Çelebi, Mahmut Ağa, Süle Çelebi, Karaca Ahmet, Mumhane ve bazı semtler Rumlaşmıştır. 1878-1879 işgali E. nin Türk ahali bakımından ikinci defa boşalmasına sebep oldu. 1879 da şehirdeki 50 000 kadar Rumeli göçmeni çıkarılırsa, nüfus 80 000 e düşmüştü. İkinci Balkan Harbi sonunda, şehir ve şevredeki Bulgarların yaptıkları zulümlerin hesabının Türk adaleti ile tecellisinden kurtulmak için Bulgaristan'a kaçmaları, şehirdeki Bulgar azınlığı ortadan kaldırmış, Lausanne sonunda ise, Yahudiler hariç, E. bütünü ile fakat, çoğu Rumeli'den göçme ahaliden meydana gelen bir Türk şehri olmuştur.

Edirne'nin semtleri: Hadrianus tarafından kurulan E. nin, kalesinin de kurucusu bu hükümdar olarak kabul olunur.

E. kalesi: Tunca kıyısında, bugün Kaleiçi denilen yerde, 360 000 m^2 arazi üzerinde, dört köşeli, 4 zira (3 m) kalınlık, 8 zira (6 m) yükseklik ve 1 km kadar uzunlukta bir surla çevrili idi. Dört köşede birer müdevver kule ile dört duvar üzerinde belirli açıklıkta 12 kulesi ve 9 kapısı vardı. E. surları ve kapıları uzun süre titizlikle korunmuş ve kale, önemle bakılan kalelerden biri olmuştur. Ancak,

şehrin büyük çarşılarının kale yapıları çevresinde kurulmuş olması, duvarların ve burçların etrafının zamanla evlerle çevrilmesine ve bu arada büyük yangınlarla harap olmalarına yol açmıştır. Kaleyi ve kapılarını harap eden en büyük yangınlardan biri 1702 de, depremlerden biri ise 1751 de olmuştur. Böyle olmakla beraber, XIX. yüzyılın ortasına kadar kalenin bakımına ayrı bir ilgi gösterilmiştir. Fakat kendi kendine çökmeye başlayınca, askerî hiçbir değeri kalmayan duvarların yıktırılmasına karar verildi. 1867 de vali Hurşit Paşa kale duvarlarının yıktırılarak taşlarının ve yerlerinin satılması ve elde edilen paralarla hastahane v. b. onarım işleri yaptırılması yolunda bir irade aldı. Buna göre kale yıktırıldı. 1883 te ise tarihî değer göz önünde tutularak yıktırılma işi durduruldu ise de, bugün Saat kulesi kaidesi (Büyük kule) ile Topkapı ile Kafeskapı arasındaki bazı kalıntılardan başka bir şey görülmemektedir. Kaleiçi XVI. yüzyılda 16 mahalle olup, bunların 10 u Türk, 4 ü Yahudi, 2 si ise Rum idi. 1702 yangınında bu semt kiliseleri, camileri ve yeniçeri kışlaları ile tamamen yanmıştı. 1905 ve 1915 yıllarında çıkan son iki yangın sonunda ise Kaleiçindeki bütün camileri, kilise ve havraları, resmî ve özel binaları ve bu arada yeniçeriliğin kaldırılışı ile şer'î mahkeme haline getirilen Ağa kapısını da yok etmiştir. Bu arada Sicilya, İstanbul, Aragón, Budin, Katalonya, Alman, Mayorka, İtalya, Küçük Portakal, Tolya, Pulya ve Büyük Portakal adlarını taşıyan, Türk civanmertliği ile E. ye gelip yerleşen Yahudi cemaatleri de dağılmışlardır. Büyük kule, üstü ahşap örtülü idi. Bundan ötürü XVII. yüzyılda Kaplı kule adiyle anılırdı. Bu kuleye Tekfur kulesi de denilmekteydi. Fetihten sonra bunun yanında bulunan Tekfur sarayı cebehane haline getirilmiş ve XIX. yüzyılda askerî idadiye tahsis olunmuştu. Hacı İzzet Paşanın valiliği sırasında 1886 da kulenin bedeni üzerine yaptırılan ahşap saat ve yangın kulesi, daha sonra 1894 te kâgire çevrilmiştir. Kulenin bedeninde bulunması gereken Bizans devri yazıtlarından bir kısmı müzeye alınabilmişse de bir kısmı kayıptır.

Yelli Burgaz, Hisar burcu: Bir söylentiye göre E. nin fâtihi Hacı İl Bey şehre buradan girdiği için Hacı İl Beyi Burgazı adını almış, fakat sonra bu ad Yelli Burgaz (Rüzgârlı burç) a çevrilmiştir. Bu kulenin Bizans devrindeki adı Makedone idi. Osmanlı devrinde ileri gelen suçluların (vezir, beylerbeyi, şehzade) hapsolunduğu bir burç idi.

Manyas veya Germe - kapı kulesi: Tunca kenarında olup kalenin su kapısı idi. Bu sebeple de kule önünde ikinci çıkma bir duvar ve bir kapı vardı. Germe denilen bu istihkâmdan ötürü bu kapı aynı adla anılmakta idi.

Zindan - altı: Kalenin güneydoğusuna düşen bu kule genel hapishane olarak kullanıldığından bu adı almıştır. Tanzimatta bu hapishane kaldırılmıştır.

Kule kapı: Büyük kulenin altında olup iç taraftan Cebehaneye (Tekfur sarayı) açılmakta, dışarıdan ise Ketenciler çarşısına çıktığından Ketenciler kapısı adiyle de anılmakta idi. Tekfur sarayı arsası, 1882 de Cemaat - i İslâmiye'ye bırakılarak burada bir tiyatro yapılmış, bundan ötürü Hadika - i fevâid adını almış, daha sonra ise bu parka Maarif bahçesi denmiştir.

Topkapı: II. Murat devrinde açılmıştır. İç taraftan E. Tophanesine ve yine bu hükümdar tarafından yaptırılan Alaca hamama açılmakta, dıştan ise Ağaç pazarına çıkmakta idi.

Kafes kapı, Mihal köprüsüne açılan bu kapı civarında kadınlar hapishanesi bulunduğundan bu adla anılmıştır. 1751 depreminde yıkılmışsa da, ertesi yıl I. Mahmut tarafından onarılmıştır.

Kazancılar kapısı, Kaleiçinde Kazancılar çarşısına, dışında ise Keçecilere açıldığından her iki adla da anılmaktaydı.

Uğrun kapı, Manyas burcu altında, Germe duvarına bitişik gizli bir kapı idi.

Manyas kapı, güney yönüne açılan büyük kapı olup, şehrin fethinde açılan ilk kapı burası olmuştur. 1751 de büyük hasar görmüş ve yeniden yaptırılmıştı.

Tavuk kapısı, doğu yönüne, Tahtakaleye açılan kapı olup, şehrin büyük çarşıları bu semtte toplanmıştı. Ancak, bu çarşılar XVI, XVII ve XVIII. yüzyıllarda geçirdikleri yangınlarla dağılmaya yüz tutmuş bulunuyorlardı.

Balık pazarı kapısı. Bu kapı, Bat pazarı, İğneciler veya İstanbul kapısı adlariyle de tanınmıştır.

Orta kapı, Ali Paşa çarşısına açılan bir kapı idi.

Tabakhane. Kalenin güney yönünü meydana getiren bu semt Tunca kıyısındadır. E. nin en büyük öğretim kurumu olan Dârü'l - hadis'in bu semtte bulunuşu, gelişmesine ve şehrin aydınları tarafından iskân edilmesine sebep olmuştut.

İstanbul yolu. Balıkpazarı kapısından başlayan bu semt, doğuya doğru uzanır. Kadı Bedreddin, Kınalızade Ali ve Sitti Hatun mahallelerini içine alır. Semtin ucunda Merzifonlu Kara Mustafa Paşa sarayı bulunmakta idi. Bu sarayın arsası daha sonra Mülkiye rüşdiyesi, şimdi ise Lise alanı olarak kullanılmaktadır.

Kıyık, şehrin kuzeydoğu yönüne uzanan yol olup, çevresinde devlet erkânının saray ve konakları bulunmaktaydı. Defterdar Ahmet Paşa sarayı, Amcazade Hüseyin Paşa konağı, Arabacı Ali Paşa konağı v. b. gibi. Semtin adı, buraya fetihle birlikte gelen Kıyak Baba'ya (bugün cadde bu adla anılmaktadır) bağlanmakta ise de, gerçekte İstanbul yolunun yamacına düşmesinden ve özellikle İstanbul'dan E. ye gelmekte olan ordu - vi hümayunla Valide Sultan ve Harem - i hümayunun padişahlar tarafından karşılanmasında kestirme bir yol olarak kullanılmasından dolayı tam kavramı ile adlandırılmış bulunmaktadır. Semtin ucundaki Buçuktepe ilk askerî ayaklanmaya sahne olmuş, XVII. yüzyılda ise şehrin yerleşme alanı içine girmiştir. Fatih devrine kadar yeniçeri ortaları, baruthane ve topçu ocakları da bu semtte bulunuyorlardı. Yabancı elçiler ve Kırım hanları şehre geldikçe bu yoldan girerler ve çoğunlukla Defterdar Ahmet Paşa sarayında misafir edilirlerdi.

Saraçhane, kuzeybatı yönünde, Tunca üstündeki köprüden ve yanındaki beylik saraçhaneden bu adı almış olup, şehrin kuzeybatısına düşer. Saraçhane ile Kıyık arasında kalan alan ise, Muradiye, Tekkekapı ve Alacaahır olmak üzere üç mahalleye ayrılır. Burada bulunan ve Saraya bağlı olan ahırlar, menzil teşkilâtı kurulunca Menzil ahırı adını almışlardı. Saraçhane köprüsünden gelen yol ise doğruca Saray meydanına çıkmakta idi. Bu yol üzerinde Devlet Şah Hatun, Çakır Ağa cami ve mescitlerinin etrafında bu adlarla anılan birer mahalle olduğu gibi, Koca Sinan Paşa sarayı da bu semtte bulunmakta idi. Ayrıca Büyük kuleden Yalnızgöz köprüsüne doğru giden yol üzerinde Esma Sultan camii bulunmakta ve yol, ucundaki Horozlu medreseden dolayı bu adı taşımakta idi. Bu medrese ise E. nin bilim hayatında ün yapmış bir şahsiyetin, Fahreddin - i Acemî'nin medresesi olmak itibariyle tarihî bir değer taşımakta idi. Harap olan medrese yerine Vali Kadri Paşa, 1863 te bir ıslahhane kurdurmuştu. Bugün ise burada Sanat Enstitüsü bulunmaktadır.

Orta İmaret, Tunca'nın batısında Gazi Mihal köprüsü çevresinde Yıldırım, Yeni İmaret, Şah Melek, Bezirci Hatun mahallelerini içine alan semttir.

Mesireler: E. nin en yakın gezinti yeri Hıdırlık idi. Burada daha fetihten önce bir tekke kurulmuştu. Bu tekke yapısını önce Şah Melek Paşa, sonra da Makbul İbrahim Paşa yeniden yaptırmışlardır. XVIII. yüzyılda tekke bir ahlâksızlık yuvası halini alınca, Arnavut Kara Mustafa Paşa burasını kapatmıştı. IV. Mehmet burada bir kösk yaptırmış ve tekkeyi yeniden açtırmıştır. Bundan başka, Kazan bağları, Dörtkava, Solak çeşmesi, İskender bahçesi, Mamak, Çölmek ve Mesih Paşa da zaman zaman rağbet gören mesire yerleri olmuşlardı.

Tarihî anıtlar ve yapılar: E. geçirdiği tarihî değişiklikler dolayısiyle pek çok değerli yapıya sahip olmuşsa da savaşlar, kuşatmalar, işgaller, yangınlar ve depremler gibi tabiî ve siyasî âfetlerle bunlardan pek çoğunu kaybetmiş bulunmaktadır. XVII. yüzyılın ilk yarısında VI. Murat devrinde yaptırılan bir sayımda şehirde Türklerin inşa ettikleri cami ve mescitlerin sayısı, 14 ü selâtin camii olmak üzere 300 ü bulmaktaydı. Bugün bunlardan hemen hemen üçte ikisi harap olmuş bulunmaktadır.

E. de ilk cuma namazının kılındığı cami Kaleiçinde, Kazancılar kapısı yanında, I. Murat tarafından yaptırılmıştı. Çelebi camii denilen bu binanın yanına II. Murat bir de medrese ilâve ettirmişti. Fatih'in öğretmenlerinden Siracüddin - i Halebî'nin ders verdiği medrese olmakla burası Halebiye adını almıştı. 1751 depreminde harap olmuş, yeniden onarılmıssa da, XIX. yüzyılda çökmüş ve ortadan kalkmıştır. Yine Kale içinde fetihten sonra kiliseden bozulan Kilise camii, Fatih tarafından yeniden yaptırılmışsa du, bu yapı da XVIII. yüzyılın sonlarında yıkılmıştır. Türk hâkimiyetinin ilk devrinden beri ayakta kalan tek eser, Yıldırım camiidir. Tris - Hagios - Khares adlı kilisenin temelleri üzerine oturtulan bu camiin yanında bir imaret ve hamam da bulunmakta idi. Mıhraba yakın kubbesinde biribirine geçme iki mermer halka asılı olduğundan Küpeli cami adını da almıştı. Evliya Çelebi'ye göre, camiin bu adı alması, Yıldırım Hanın bu binayı kızı Küpeli Hatun adına yaptırmasından ileri gelmektedir. Yapının planı bir daire içine resmedilmiş haç biçiminde olup, mihrabı bu bakımdan biraz muharref bulunmaktadır. Büyük kapının iki yanındaki Tabhane duvarları ile ocak yaşmakları ve çevreleri değerli çinilerle kaplı iken, 1878 Rus işgalinde mermer halkalar ve bu çiniler yağma edilmiştir. Camiin doğu yanında Bizans başlıklı sütunlara oturtulan üstü örtülü alan da bu tarihlerde harap olmustur. Sol yandaki şehzadeler türbesinin durumu da öyledir. Söylentiye göre, bu türbede Fâtih'in cülûsu sırasında Evrenoszade Ali Bey tarafından boğdurulan Şehzade Ahmed'in cenazesi bulunmaktadır.

E. deki başka bir önemli eser, Süleyman Çelebinin başlatıp, Musa Çelebinin devam ettirdiği, nihayet Çelebi Mehmet tarafından tamamlanan Eski Camidir. 2116 m² lik dörtköşe bir alan içinde dört sütuna dayalı olup 9 kubbesi vardır. Tek şerefeli küçük minare esas olup iki şerefeli minaresi Çelebi Mehmet zamanında eklenmiştir. Binayı yapan Konyalı Hacı Alâeddin'in kalfası Ömer b. İbrahim Mimardır. Bu camie önce Süleymaniye, daha sonra Ulucami ve nihayet üç şerefelinin yaptırılması üzerine Eski cami adları verilmiştir. Musa Çelebi tarafından camiin yanı başında yaptırılan medrese ise, Camiardı medresesi adiyle tanınmıştır. Müezzineler 1610 da Filibeli Ramazan Ağa tarafından konulmuş, mahfeli ise 1763 te III. Mustafa zamanında yaptırılmıştır. Minberin sağ tarafında Harem - i şeriften getirilen ve Yemenliler ile Iraklılar rüknünden alınan iki taş bulunmaktadır ki, Cennet deresi adıyle anılan bu taşlar ziyaretgâhtır. Cenaze penceresi yanındaki kürsü ise II. Murad'ın, bazı söylentiler üzerine endişeye düşerek E. ye davet ettiği Hacı Bayram - i Velî'nin bu seyahati sırasında vaz ettiği kürsü olmak itibariyle saygı ile saklanmaktadır. Camiin batıya, doğuya ve kıble yönüne, dergâha açılan üç kapısı vardır. İsm - i Celâl ile Vav hattat Abdullah - i Vefâî'nin olmakla değerlidir. Kûfî yazıların ve levhaların fazla bir değeri yoktur. Yalnız Cennet deresinin sağ tarafındaki vazıt, E. li Kisbî'nin olmakla önemlidir. Evliya Çelebi, mihrap önündeki bahçede yetiştirilen zambak, sümbül, lale gibi çiçeklerin mütevelli tarafından saksılar içinde cemaat safları arasına konduğunu anlatmakta ve bu mabette yapılan ibadetin güzelliğinden bahsetmektedir. Ayrıca kuşların da hafız ve müezzinlerle birlikte şakıdıklarını hikâye etmektedir. Eski cami, E. halkı tarafından çok sevilen mabetlerden biri idi. E. de tahta çıkan Osmanlı padişahları (II. Ahmet, II. Mustafa) nın kılıç alayları bu camide icra olunurdu. II. Murad'ın rüyasında Hazreti Mevlâna'yı görmesi üzerine Saraya bakan tepe üzerinde bir mevlevihane yapılmasına karar verilmişti. Bir süre sonra bu zaviyede kanlı bir olay çıkınca padişah semahaneyi camie çevirtti ve yeşil çiniyle kaplı iki kubbeli, içi ve mihrabı fevkalâde değerli çinilerle döşeli güzel bir eser meydana getirdi. Mevlevihane ise camiin avlusuna çıkartıldı. 1751 deki depremde bu camiin minaresi çöktü, bir yıl sonra yapılan onarımda camie iki kubbe daha eklendi ise de, çini kaplı minare yerine âdi bir minare yaptırıldı. Minarenin ağırlığı kubbeleri çatlattığından, 1915 te minare, kavalından kısalttırılarak güdükleştirildi. Mahfeli 1837 de konulmuş ise de, mihrap ve duvar çinileriyle mütenasip değildir. Minberi ağaç işçiliğinin güzel örneklerinden biridir. II. Murad'ın onarım çalışmaları arasında kendi adını taşıyan başka bir yapı ise, bu cami çevresindeki imaretti. Osmanlı devrinin en büyük imaretlerinden biri olarak bu imaret gösterilmektedir. Bugün harap olmuştur.

II. Murad'ın yaptırdığı ve E. nin kültür tarihinde önemli bir yer tutan eserlerin en önünde Dârü'l - hadis gelir. Yine bir rüya efsanesine dayanan bu eserin inşasını II. Murat'tan Hazreti Peygambet istemiştir. Kale dışında, Manyas kapı önünde yaptırılan bir öğretim kurumu olan Dârü'l - hadis, 1435 te bitmiştir. Medrese daha sonra camie çevrilmiştir. Tek kubbeli ve bir minarelidir. Kuşatmada (1912) minaresi yıkılmıştır. Medrese de yakın tarihlerde kendi kendine çökmüştür. Camiin haziresi Osmanlı şehzade ve sultanları için mezarlık olarak kullanılmıştır. Bunlardan II. Murad'ın çocuklarından Hüseyin ve Orhan, II. Mustafa'nın çocuklarından Şehzade Ahmet, Hatice ve Ümmü Gülsüm sultanlar, III. Ahmet'in evlâtlarından Mehmet ve Selim'le Rukiye ve Zeynep sultanlar buraya gömülmüşlerdir. Ayrıca E. de büyük ün yapan bilim adamlarından Fahreddin - i Acemî (Dârü'l - hadis'in ilk müderrisi) burada yatmaktadır. Çirmen sancakbeyi Karaman oğlu Mehmet Bey de burada gömülüdür. II. Murat tarafından 1447 de ikmal edilen Üç şerefeli, Osmanlı - Türk mimarisinde bir gelişme evresini temsil etmekle ayrı bir değer taşımaktadır. Evliya Çelebi'ye göre, bina emini Temürtaş Paşa oğlu Elvend Beydir. Ancak, Temürtaş Paşanın bu adda bir oğlu olduğu henüz kesinlikle tespit edilmiş değildir. Camiin mimarı ise ayakları mefluç olduğundan

sedye ile taşınan Konyalı bir mimardır. Camiin iç tezyinatı için 70 deve yükü boya İran'dan getirildiği gibi, nakkaşı da Mani adlı bir İranlı olarak hikâye edilir. Camie Yeni cami, Cami - i kebir dendiği gibi, halk Üç şerefeli büyük minaresinden ötürü Üç şerefeli, batılılar ise burmalı minaresinden dolayı bu adla anmaktadırlar. İç alanı 2 000 m^2 olan cami, dikdörtgen planında altı köşeli sütuna binen bir büyük kubbe ile bunun iki yanında dört büyük, dört küçük kubbe ile örtülüdür. Camiin büyük kapısı mermer döşeli 18 sütuna dayanan 21 kubbeli revakla çevrili ve Osmanlı mimarisinde ilk defa görülen bir harime açılmaktadır. Pencere üstlerindeki üçgen biçimindeki çinilerin çoğu kaybolmuştur. Dört minaresi vardır. 72 m yükseklikte üç şerefeli ve şerefe yolları ayrı ayrı olan en büyük minare, camie adını vermiştir. Üç şarefeli ilk minare budur. Doğudaki ikinci minare iki şerefeli baklavalı minare, yine bu yönde şimdi çubuklu denilen tek şerefeli minare ise zamanında şişhaneli adiyle tanınmakta idi. Cadde üzerinde olan minare ise burmalı minaredir. Rus işgalinde bir yortu sırasında baklavalı minarenin külâhı kasten yakıldığı gibi, 1913 te Bulgarlar da Üç şerefelinin külâhını yakmışlardır. Kurtuluştan sonra E. ye vali olarak gelen Hacı Adil Bey bu yıkımları onartmıştır. Camiin hariminde bir şadırvan vardır. Kuruluşta, Eski camide olduğu gibi, kışın abdestliklerden sıcak sular akıtılmakta ve cemaat safları arasına konan vazolarla cami çiçeklerle süslenmekteydi.

Saray bahçesinden ifraz olunarak Fâtih'in eşi ve Zülkadriye beyi Süleyman Beyin kızı Sitti Hatun adına 1480 tarihinde yaptırdığı cami, Sultan camii adiyle de anılır. Camiin yanıbaşına daha sonra Merzifonlu Kara Mustafa Paşa sarayı yaptırılmıştır. Tek kubbeli ve bir minareli ferah bir camidir.

E. deki büyük tesislerden biri de II. Bayezid'in meydana getirdiği cami, tabhane, dârü'ş - şifa, medrese ve imarettir. Akkirman seferine çıkmadan önce ahalinin isteği üzerinine esası Dârü'ş - şifa olarak kurulan bu tesisin masrafları bu seferin ganimetleriyle karşılanmıştır. Cami, kemersiz ve sütunsuz olup, kubbesi duvarları üstüne oturur. İki yanında 9 kubbeli dörder odalı birer tabhanesi olup, cami ile burayı içten üç pencere birleştirir. Tabhane köşelerinde tek şerefeli iki mimare vardır. Mermer minber büyük değer taşımaktadır. E. camileri arasında ilk defa bu camide yaptırılan mahfel somaki sütunlara dayanır. Bu sütunların Diana tapınağından getirildiği ileri sürülmektedir Üç kapılı harimi ise, 18 sütun ve 22 kubbeli bir revakla çevrilidir. Camiin batı yönünde yaptırılan Dârü'ş - şifa, 30 m çapında altı köşeli bir yapı olup, çevresindeki kubbeli altı oda ile sedirli beş sofadan ibarettir. Bunların önündeki mermer döşeli taşlığın çatısı görkemli bir kubbe ile örtülmüş olup, ortasında bir şadırvan bulunmaktadır. Dış bahçede ise hastaların tecrit ve tedavilerine yarayan kubbeli altı hücre ile önlerinde gezinti yerleri vardır. Tıp medresesi ise 1290 m^2 lik bir avlunun üç cephesine kurulmuş 17 sütuna dayalı bir sofa ile 18 öğrenci hücresi ve bir dershaneden ibarettir. Avlunun ortasında çağlayan şeklinde bir şadırvan vardır. Camiin öbür yanında ise imaret ve fodla fırını bulunmakta idi. Bunların yanında bir mekteb - i sıbyan ve onun yanında da Saray - i hümayun mehterhanesi bulunuyordu. Mehterhane 1826 da E. lilerden kurulan Asakir - i Mansure - i Muhammediye alayına tahsis olunmuştu. Camiin batı yönünde bir hamam ve bir değirmenle Tunca köprüsü yaptırılmış, ırmağın kıyısı rıhtımla çevrilmiş ve Saraya kadar da yatağı açılmıştı. Camiin kapıları ahşap işçiliğinin güzel örneklerindendir Ancak, Tunca taştıkça cami, 80 cm kadar su almakta olduğundan bu kapıların alt kısımları harap olmuştur.

II. Bayezid külliyesi, XIX. yüzyılın sonlarında askerî tevkifhane olarak kullanılmış, bu yüzden epeyce harap olmuşsa da, son yıllarda onarımı ele alınmış bulunmaktadır. Mihraptaki değerli şamdanlar ise Türk - İslâm Eserleri Müzesine götürülmüştür.

Osmanlı - Türk sanatının olduğu kadar E. nin de en görkemli eseri Mimar Sinan'ın yaptığı Selimiye'dir. II. Selim tarafından mimara telkin edilerek, Ayasofya'dan daha yüksek (6 arşın), daha geniş (4 arşın) olmak üzere yapılan bu yapı, Kıbrıs'ın fethi ile elde olunan ganimetlerle Kavak meydanında, Eski Sarayın Baltacılar koğuşunun bulunduğu yerde kurulmuştur. 1568 - 1574 yılları içinde yapılan Selimiye, medrese, darü'l - kurâ, mekteb - i sıbyan ve muvakkithane ile bir manzume meydana getirir. Camiin mihrabı yarı kubbe ile örtülü bir terasla çıkıntı yapar. Bunun iki yanında sütunlar sıralanmıştır. Sağ yanda bulunan sütunun cephesine minber konulmuş olup yekpare mermer plakalarla kaplanmış ve menşur biçimindeki külâhı güzel çinilerle örtülmüştür. Büyük kubbenin tam ortasına tesadüf etmek üzere 12 sütunlu 2 m yükseklikte bir müezzin mahfeli yerleştirilmiştir. Mahfelin altında arabesk bir şadırvan vardır. Tavanında bulunan lale motifi ise çeşitli efsanelerin doğmasına sebep olmuştur. Mihrabın sağ ve solundaki çini plakalar üzerine yazılı yazılar Hasan Çelebi'nindir. Sol yanda Hünkâr mahfeli de köşe sütunlarına dayatılmıştır. Burasını süsleyen çiniler ise 1878 de General Skobelev (b. bk.) tarafından söktürülerek Moskova'ya götürülmüştür. Sağ yanda kütüphane bulunmaktadır. Camiin büyük ve geniş kubbesi 8 tane hacimli örme sütuna dayanır. Kıble yönündekilerin dışında bu sütunların dış kısımlarına 6 istinat ayağı yapılarak maksure, mahfel ve kütüphaneye çıkış merdivenleri bunların içine oturtulmuştur. Camiin yan taraflara açılan iki kapısından başka, harime açılan büyük cümle kapısı vardır. 2 475 m^2 lik bir alan olan harim, 16 sütuna dayanan 18 kubbeli bir revakla çevrilidir. Camiin sütunlarının Çanakkale civarından Eski İstanbul'dan, Suriye'den Tedmür'den ve Atina'dan Temaşalık'tan getirildiği söylenmektedir. Harim, ortasında zarif küçük bir şadırvanla dışa açılan üç kapı ile ayrı bir güzellik arz eder. Camiin dört köşesinde üç şerefeli birer minare olup, yükseklikleri 68 m dir. Harim tarafındaki minarelerin şerefelerine çıkan yolları ayrı ayrı yapılmıştır. Mihrap yönündeki minareler 1583, 1614, 1616 yıllarında yıldırım isabetiyle yıkıldığından yeniden inşa edilmişlerdir. Camiin esaslı onarımları ise 1808, 1883 ve 1962 yıllarında ele alınmıştır. Camiin çevresinde bulunan Darü't-tedris, Darü'l-kurâ ve muvakkithanenin onarımları ise son yıllarda yapılmıştır. E. nin baş medresesi olarak Reisül - müderrisin olan zata meşrut olan bu medrese, bir süre tevkifhane olarak kullanılmışsa da, halen E. müzesi hizmetini görmektedir.

Bu büyük eserlerden başka, şehirde bir kısmı harap olmakla beraber önemli mimarî eserler daha vardır. Mimar Sinan'ın eserlerinden Mahmut Paşa zaviyesi (Taşlık, halen yıkılmıştır), Defterdar camii, Şeyhî Çelebi camii, Lârî Çelebi (Laleli, halen yıkılmıştır), Beylerbeyi camii, Mihal Gazi, Süleymaniye ve Şah Melek camileri bu arada anılabilir.

İmaretlere gelince, bir kısmı Cumhuriyetin ilânına kadar yaşayabilen bu sosyal kurumlardan Orta imaret (Mihal

Bey), Darü's-siyâde (Fazlullah Paşa), Balaban Paşa, İbrahim Paşa, Evliya Kasım Paşa, Mezit Bey ve Ahi Çelebi imaretleri anılabilir.

Medreseler: E., bu tarihî gelişimi içinde Osmanlı-Türk kültüründe önemli ilmî merkezlerden biri haline gelmişti. Bu gelişmenin tabiî bir sonucu olarak da şehirde her kademede 40 tan fazla medrese kurulmuştu. Bunların içinde Darü'l-hadis ve Selimeye'den sonra en fazla ilgi gören medreseler olmak üzere Üç şerefeli avlusunda II. Murat tarafından yaptırılan Saatli medrese ile Fatih'in yaptırdığı Peykler medresesi anılabilir. Atik, cedit ve çifte adlarını taşıyan bu medreseler, klasik medrese mimarisinin en güzel örneklerini vermektedir. Harap olan bu medreselerin onarımları ele alınmış bulunmaktadır.

Kütüphaneler: E. ilim hayatiyle zengin kütüphanelere de sahip olmuştu. II. Selim, Çelebi Mustafa Paşa, Hacı İzzet Paşa, Çolak Paşa, Ayşe Hatun, Fatma Hatun, Hacıoğlu, Hafız Mehmet, Hacı Osman, Ali Efendi, Kazasker Şükrü Efendi tarafından kurulan kütüphaneler işgaller dolayısiyle zarara uğramışlarsa da, kurtuluştan sonra Salih Zeki Bey, İbrahim Hilmi Bey ve Faik (Kaltakkıran) tarafından yapılan yeni kuruluşlarla geliştirilmislerdir. Halen yazma ve değerli basma eserleri Selimiye camiinde, yeni eserleri de eski Halkevi binasında toplanan Edirne kütüphaneleri için merkezî bir kütüphane binası projesi Millî Eğitim Bakanlığı programına alınmış bulunmaktadır.

Resmî yapılar, saraylar: Türk'er tarafından E. de yaptırılan ilk saray fethi takip eden günlerde ele alınmıştır. Murad-i Hüdavendigâr, bu sarayın bitimi tarihine kadar şehirde oturmamış, Dimetoka sarayını tercih etmişti. Hüdavendigâr Gazi, şehri ilk gezdiği sırada Kaledeki Tekfur sarayını beğenmeyerek, 1365-66 yılları içinde Kale dışında bir saray yaptırılmasını buyurmuş, yapı yapıldıktan sonra da bu saraydan o kadar memnun kalmamıştı. Evliya Çelebi, bu sarayın Kavak meydanında olduğunu söylemekte ise de, yeri kesin olarak bilinmemektedir. Ancak, Kanunî devrinde bu sarayın, acemi oğlanlar kışlası haline getirilmesi ve 1675 te Defterdar Müsahip Mustafa Paşanın bu sarayı satın alması, Eski saray teşkilâtının kaldırılması ve sarayın bundan sonraki adının Paşanın eşine izafeten Hatice Sultanın adiyle anılması (bugünkü askerlik dairesi) Eski sarayın Kavak meydanında olduğunu işaret etmektedir. Kare şeklinde bir alanda bulunan sarayın çevresinin 4 000 adım tuttuğuna göre, Selimiye için bir kısım arsanın bu alandan ifraz edilmesi mümkün görülmektedir. Nitekim Selimiye ile Şehabeddin Paşa camileri arasında bulunan arsa, Hatice Sultan sarayı olarak anılmakta ve buradaki bir sokak da bu adla adlandırılmış bulunmaktadır. Eski saravı Musa Çelebi onarmış, Çelebi Mehmet, II Murat bu sarayda yaşamışlardır. İskender Bey (Gjergj Castriota) bu sarayda yetişmiştir. Yeni saray yaptırılınca burası, özellikle Kanunî devrinde kapı kullarına tahsis olunmuş, 60 000 acemi oğlanının barınabileceği ölçüde divanhaneler, has oda, büyük ve küçük hazine ile doğancılar ve seferliler odaları yaptırılmış, ayrıca 40 000 yeniçerinin yerleşmesi için de tadil edilmişti. Selimiye yaptırılırken Sarayın bir kısım arazisi cami için ifraz edilmiş, 1675 te ise eski saray teşkilâtı iptal edilerek bina satılmıştır. Zamanla Hatice Sultan sarayının arazisi Sıdıka Hanım adında hayırsever bir kadının eline geçmiş, 1870 te Kaleiçinde, Büyük Burç civarındaki askerî idadi binası yanınca, Sıdıka Hanım saray arsasını hibe ederek burada idadi binasının yaptırılmasını sağlamıştır.

Şehir içinde ikinci sarav, Yıldırım Bayezid tarafından yaptırılmıştır. Bu saray veya köşkün Kurşunlu fırında, Şifa hamamının yanında olması melhuzdur. Bu hamamın XIV. yüzyıla ait bir yapı olması ile Süleyman Çelebi'nin de Saray hamamında safa ederken Musa Çelebinin baskınına uğramış olduğu rivayeti dikkate alınırsa, Yıldırım'ın sarayının burada olduğu kuvvet kazanmaktadır.

E. nin en önemli sarayı, Saray-i cedid-i âmire'dir. Bu sarayın bulunduğu yerde fetihten önce E. tekfurlarına mahsus bir bahçe ile bir av köşkü bulunmaktaydı. Saray arazisinin Vasiliki Livada adiyle bilinen çiftliğin bir parçası olduğu ve saray ovasına da Prenses Komnenos çayırı denildiği ve Bizanslı prenses ile Bulgar veliahdinin düğünlerinin bu sahada yapıldığı malûmdur. Yeni sarayın yapılmasını I. Murad'a kadar götürmek mümkündür. Hüdavendigâr Gazi, burasını sayfiye yeri olarak seçmiş ve burada bir köşk yaptırmıştı. Ancak, asıl inşaata II. Murat başlamış ve yapı Fatih zamanında tamamlanmış olup, ondan sonra gelen hükümdarlar ise bazı ilâveler yapmışlardır. Yeni saray, şehrin dışında, kuzey yönünde, Tuncan'ın batısında olup, geniş bir düzlükte kurulmuştu. Tunca ırmağı Mandıra boğazında iki kola ayrılmakta ve bunlardan biri Has bahçe ile Saray arazisi arasında İç bahçeden güneye doğru akmakta, öteki kol ise güneydoğuya doğru uzanarak nihayet Saraçhane köprüsü başında beriki kolla birleşmekte ve burada bir adacık meydana getirmektedir ki, buna Ada veya Sarayiçi adı verilmekte, adanın kuzey bölümü ise Tavuk ormanı adiyle anılmaktadır. Bunun doğusunda Saray düzlüğü denilen geniş çayırlık bulunup Topyolu, Çifteçeşmeler, Ayvalıdere ve Fırınsırtı bağları ile çevrili olan Sarayovası, Yıldıztepe, Muradiye, Sultan Selim tepeleriyle şehirden ayrılmaktadır. İlk inşaatı 1454 te tamamlanan yeni sarayda Bâb-i hümayun, alay meydanı, Matbah-i âmire, Babü's-saade, arz odası, Cihannümâ kasrı (Has oda), Kum kasrı, harem-i hümayun ve Enderun bölümleri bulunmakta idi. Fatih, ayrıca Has bahçeye binlerce ağaç diktirmiş, Fatih köprüsünü, Tunca'nın yatak ve rıhtımlarını mermer döşemelerle kaplatmış, saray hizmetlerini de bir nizama bağlamıştı. Kanunî devrine kadar bu sarayda yeni bir ilâve yaptırılmadı. Bu hükümdar Bostancıbaşı Hayrettin Ağa eliyle saraya yeni yapılar eklettiği gibi, Tekke kapısı (Muradiye, Mevlevihane)nı açtırtarak, ayrıca bir de köprü (Sultan Süleyman köprüsü) yaptırdı. Bundan başka, E. nin ihtiyacı için getirtilen Haseki suyundan saraya da bir masura su verdirmiş, bu suyu terazilemek için yapılan maksemlerin üstüne birer de köşk kurdurmuştu. Bunlardan birine Terazi kasrı, ötekine ise halkın dileklerinin kabul edıldiği yer olmak itibariyle Adalet kasrı adı verilmiştir. II. Selim Tavuk ormanının kuzeyinde Mamak kasrını, I. Ahmet ise, Sırık meydanı önünde bu adla anılan köşkü ve mescidi yaptırdı. Ondan sonra bayram şenliklerinin bu köşk önünde yapılması adet oldu. II. Osman sarayın bahçelerini Sultan Bayezid camiine kadar genişletti. Ayrıca Bayırbahçe köşkünü yaptırdı. IV. Murat da İmadiye kasrını yaptırdı. Ancak IV. Mehmet devrinde E. sarayı âdeta yeniden yaptırılmışçasına büyük bir gelişme gösterdi. Alay köşkü, Bülbül, Değirmen, Sepetçi, İydiye kasırları onun zamanında yaptırıldığı gibi, Valide Turhan Sultan da Tunca'nın yatağını değiştirerek elde olunan arazi üzerinde Şikâr kasrı ile Dolmabahçe köşkünü yaptırdı. Bu köşkün önünde 50 m çapında Şehsuvar adı verilen bir havuz da yaptırılmıştı. Bu tarihte sarayda 18 köşk, 8 mescit, 17 kapı,

14 hamam ve 5 meydan bulunmakta, burada 6 - 10 bin kişi barınmakta idi. II. Mustafa zamanında ise Valide dairesi genişletilmiş, Aynalı köşk (Tebdil kasrı) eklenmiş, Hıdırlıktan getirtilen Bönce suyu Bostancıbaşı çeşmesine akıtılmıştı. Ancak, E. vakası sarayın kaderi üzerinde meşum bir etki yapmıştı. III. Ahmet de bir süre için bu sarayda oturmuşsa da, bir yenilik getirmemiş, hele 1718 den sonra saray artık padişahları misafir edememeden doğan bir yoksunluk içinde âdeta terk edilmişti. İlk defa 1757 de sarayın onarımı düşünülmüş, bundan sonra 1768, 1786, 1802 ve 1827 yıllarında onarım keşifleri yaptırılmışsa da, bu keşifler uygulamaya konmamış ve saray köşkleri, çeşitli yapıları ile çökme derecesine gelmişti. 1829 da Ruslar E. ye girince, ordugâhlarını burada kurmuşlardı. General Dibiç, Bostancıbaşı kasrında oturmuştu. Bu işgal birçok yapıların tahribine, değerli eşyaların kaçırılmasına ve Tavuk ormanındaki yüzyıllık ağaçların kesilip yakılmasına sebep olmuştu. 1837 de E. ye gelen II. Mahmut sarayda değil, hükümet konağında misafir edilmişti. Sarayın ciddî olarak onarılması 1867 de vali Hurşit Paşa tarafından ele alınmış, bu onarım 1873 te tamamlanmışsa da, 1878 de şehrin ikinci kez Rus işgaline düşmesi sırasında vali Cemil Paşa ile E. muhafızı Ahmet Eyup Paşa Babüssaade yanındaki cephaneliği berhava etmişler, bunun sonunda saray üç gün süren bir yangınla tamamen harap olmuştu. E., tekrar Türk idaresine kavuşunca yangından arta kalan kısımların muhafazası ve bakımı ile de ilgilenilmemiş, hattâ sağlam kalan Terazi ve Adalet kasırları da yıktırıldığı gibi, saray malzemesi meraklılara armağan edilmekten de çekinilmemişti. Balkan Harbi ise en son parçalarının da çökmesine vesile olmuştu. Tanzimattan beri saray bahçeleri halka mesire yeri olarak açılmış, Meşrutiyetten sonra ise saray arazisi E. belediyesine terk edilmiş bulunmaktadır.

Şehir içinde bu üç saraydan başka eski saray korusu içinde bir de Çadır köşkü vardı. Burası daha sonra sarayın hastalar odası ve nihayet Yeni Tophane ve Sanayi kışlası olmuştur.

Bunların yanında ise vezirlerin yaptırdıkları saraylar, konaklar ve köşkler de vardı. Koca Sinan Paşa sarayı, Defterdar Ahmet Paşa sarayı, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa sarayı gibi. Şehrin çevresindeki mesire yerlerindeki kasırlar ve köşkler arasında ise Hıdırlık, Yıldız, Temürtaş, İsmailce, Çömlek, Bosnaköy, Akpınar ve Karıştırandakiler en tanınmışlarıdır.

E. de hükümet konağı olarak kabul edilecek ilk bina Ağa kapısıdır. 1700 tarihindeki büyük yangına kadar Kale içinde bulunan Ağa kapısı, bu yangından sonra Kale dışına çıkartılarak Köprülü Mehmet Paşa sarayına yerleştirilmişti. 1816 da Celâl Paşanın valiliği zamanında hükümet binası yeniden, fakat ahşap olarak yaptırılmış, 1829 da işgal sırasında yanmış olduğundan, 1831 de Ağa Hüseyin Paşa tarafından bir kere daha inşa ettirilmiştir. 1858 de tekrar yanan bu konak, 1863 te Kıbrıslı Mehmet Paşa tarafından bir kere daha yeniden yaptırılmıştır. Kumandanlık binası ise, 1895 yılında Halil Paşa ve gümrük hanları arsaları üzerine inşa edilmiş olup, iki katlı, 44 odalı ve 2 divanhaneli büyük bir yapıdır.

E. kışlalarının kuruluşları çok eski tarihlere kadar uzanır. İlk devirlerde Bostancı ocağı Saraçhane köprüsünün yanıbaşında bulunuyordu. Yeniçeri kışlaları ise, Eski saraydan başka, Dâye Hatun, Menzil ahırı ve Karabulut semtlerinde kurulmuştu. Türk ordusu modern hale getirilince, 1827 de kışlalar Süleyman Paşa mezrasına çıkartıldı. Mahmudiye veya 1865 ve 1878 yıllarında iki kere yandığı için Yanık kışla adiyle anılan bu kışla, 1889 da yeniden yaptırılmış, 1913 te kuşatmada tekrar yanmıştır. Camii II. Mahmut devrine ait olup Bulgar işgalinde yağma edilmiştir. Çevresinde bulunan Fırka bahçesi, IV. Murad'ın yaptırdığı İmadiye kasrının kalıntısı olup, onun yanındaki topçu kışlaları ise 1816 da yaptırılmıştır. Süvari kışlası ise, 1878 de II. Abdülhamit devrinde yapılmıştır.

Bunların dışında, E. deki devlet kuruluşlarının hemen hemen hepsi daha ilk yıllarda kurulmuş olup, bunlardan telgrafhane, polis müdürlüğü ve Vilâyet Matbaası 1865 te, Belediye ve Belediye hastahanesi 1867 de, Adliye 1868 de, askerî hastahane ise 1888 de açılmıştır.

Öğretim bakımından da E. şehri süratle kalkınmıştır. 1845 te askerî idadî, 1878 de Sanayi Mektebi (Sanat Enstitüsü), 1885 te rüşdiye ve mülkî idadî, 1882 de Erkek Öğretmen Okulu, 1908 de Sultanî, 1913 te Kız Öğretmen Okulu ve Cumhuriyet devrinde de Kız Sanat Enstitüsü ile Ticaret Lisesi açılmıştır.

E. nin Türk idaresine geçtikten sonra gösterdiği gelişme sonunda su ihtiyacı da o nispette artmış ve II. Murat zamanında yaptırılan su yolları şehre kâfi gelmemeye başlamıştır. Bunun üzerine Kanunî Süleyman, Haseki Sultan adına yaptırdığı tesislerle bu ihtiyacı gidermiştir (1530). Şehre 25 km uzakta Taşlık - Müseliem köyünden getirilen ve yol üzerindeki Pravadi ve Ortakçı vadîlerinin kaynaklarının da katılmasiyle büyüyen bu su, Yahya Bey mescidi yanındaki ana depodan şehre dağılmakta ve 300 kadar çeşme ile E. nin su ihtiyacını karşılamakta idi. Şehirde yaptırılan hamam sayısı ise yüksek bir toplam tutardı (30 çarşı hamamı, 3050 ev hamamı). Bunlardan Mezit Bey, Şifa, Tahtalı, Abdullah, Üç şerefeli, Tahtakale, Topkapı, Beylerbeyi, Sultan Selim, Muradiye, Kasım Paşa, Tahmis, Çubukçular ve Mahmut Paşa en meşhurları idi.

Köprüler: E. fetholunduğu zaman şehir iki köprü ile Avrupa yakasına bağlı bulunuyordu. Osmanlıların Avrupa fütuhatı ve özellikle şehrin önemli bir ticaret merkezi olması, köprülerin sayısını dokuza kadar yükseltmiştir. Bunların en eskisi, daha önce yerinde Bizanslılardan kalma eski bir köprü bulunan Mihal köprüsüdür. 1420 de 16 kemer, 750 m uzunluk ve 6 m genişlikte olmak üzere yapılmıştır. III. Mehmet zamanında Tunca'nın yatak değiştirmesi üzerine eklemeler yapılmış, 1640 ta Kara Mustafa Paşa tarafından onarılmış, 1899 da ise yeniden yaptırılarak Hamidiye adını almıştır. Saraçhane köprüsü 1451 de 10 kemer üzerine, Hadım Şehabeddin Paşa tarafından yaptırılmıştır. 1701 de Bostancıbaşı Kıptî Ali Ağanın yaptırdığı değirmen yüzünden köprünün yarısı çökmüş, ertesi yıl II. Mustafa tarafından onarılmıştır. 1886 da ise Hacı İzzet Paşa iki yanından da eklemeler yaptırmıştır. II. Bayezid köprüsü, Mimar Hayreddin'in eseridir. Sinan'ın eseri olan kemerli Yalnızgöz köprüsü, mimar Mehmet Ağanın yaptığı Ekmekçizade Ahmet Paşa köprüsü ile II. Mahmud'un emriyle başlanıp, Abdülmecit zamanında biten Yeni Köprü şehre uzanan köprülerin en önemlileridir. Bunların dışında, saray ile şehri bağlayan köprülerin sayısı ise beşi bulmakta idi.

Ticaret hayatı: E. büyük bir askerî ordugâh, Osmanlı Avrupasının doğuya uzanan yollarının kavşak noktası ve ikinci bir hükümet merkezi olarak büyük bir iktisadî gelişme göstermiş, çeşitli han ve çarşılarla büyük bir ticaret merkezi haline gelmişti. XVII. yüzyılda şehirde 60 kadar

iş hanı ve bir o kadar da çarşı bulunmakta idi. E. yalnız transit ticaretinin merkezi olmakla kalmamış, aynı zamanda bir sanayi merkezi haline de gelmişti. Saraciye, basmacılık ve boya sanayii, gül yağı, sabun, araba, tahtırevan ve silâh imalâthaneleri ile Edirnekârî denilen oymacılık, cilt ve kitap işçiliği bu sanayi kolları arasında sayılabilir. Bu bakımdan, iş ve ticaret merkezleri olarak yaptırılan çarşı ve hanlar sanat yönünden de büyük değer taşımaktadırlar. Bunlardan Çelebi Mehmed'in 4 kapılı, 14 kubbeli bedesteni, II. Murad'ın Bat pazarında yaptırdığı ve XVII. yüzyılda yıktırılan eski bedesteni, Kurşunlu hanla Tahıl hanı, III. Murad'ın yaptırdığı 73 kemer ve 124 dükkânlı Arasta (Haffaflar çarşısı), Yemiş kapanı (sonradan yıktırılmıştır), Büyük ve Küçük Rüstem Paşa hanları ile Taşhan (Sokullu Mehmet Paşa hanı), Semiz Ali Paşanın 976 kemerli, 6 kapılı Ali Paşa çarşısı sanat eseri olarak anılmaktadırlar. Bugün bir çoğu harap olmuş bulunan bu eserlerden bir kısmının onarımları ele alınmış bulunmaktadır (Ali Paşa çarşısı, Rüstem Paşa hanı ve Arasta gibi).

E. deki ticaret havatı doğu - batı doğrultusunda uzanan kara yolundan başka, Meriç üzerinde işleyen taşıtlarla Akdeniz ticaretine de bağlı bulunmakta idi. Meriç üzerinde İskelebaşı bu ticarî faaliyetin merkezi olup, lefke denilen küçük gemiler ırmağın döküldüğü yerden, Enez'den Filibe'ye kadar ırmak boyunca çalışmakta idiler. Bu su yolu, Ege adaları ve İzmir bölgesi ürünleri ile Mısır mamullerini, Rumeli'nin pirinç, tahıl v. b. ürünlerini Edirne'ye taşımakta idi. İskelebaşında bulunan gümrük ise Osmanlı hazinesine önemli bir gelir sağlamakta idi.

E. nin iktisadî hayatı tarıma bağlıydı. Toprak ürünleri ve ona bağlı vergilerden E. 2 milyon akçaya yakın gelir toplamakta idi. Bu gelirler 21 parça hâs olmak üzere mukata'aya bağlanmış idi. Bunlar arasında Edirne ziameti, ihtisap, yemiş ve un kapanları, mumhane, buzhane ve agnam mukataaları en önemlileri idi.

Fikir hayatı: Uzun bir süre Osmanlı devletine payıtahtlık veya hükümet merkezliğinde ortaklık eden E., hükümdarların, vezirlerin sarayları, medrese, tekke ve zaviyeleri ile bilim, fikir ve sanat hayatının da merkezi olmuştu. Bu şehirde fikir hayatı hemen hemen fetihle birlikte başlar, XV. yüzyılda büyük bir gelişme göstererek XVIII. yüzyılın ortalarına kadar sürer ve ondan sonra yavaş yavaş eski önemini kaybeder. Bu şehrin, zamanının en güçlü ve zengin devletine ve onun sanat ve bilimsever hükümdarlarına payıtahtlık edişi, gerek çeşitli Türk illerinden, gerek İslâm dünyasının öteki ülkelerinden pek çok bilim adamının gelmesine ve şehirde geniş bir ilmî ortamın meydana gelmesine yol açmıştı. 1402 Ankara bozgunu ve onun sonuçları ise, Anadolu'da huzursuzluk içinde kalan fikir adamlarının E. yi tercih etmelerine sebep olmuştu. Bunun sonunda ise E., yeni fethedilen Rumeli topraklarında Filibe, Sofya ve Üsküp'te millî kültürün kök salmasına, yerleşmesine öncülük etmiştir.

E. nin Türk kültür tarihindeki en önemli fonksiyonu burada yapılan çalışmalarla Türk yazı dilinin doğması, güçlenmesi ve Osmanlı Türkçesinin gelişmesi olayıdır denilebilir. Karabulut camii imamı Halil Efendinin yazdığı Hazreti Fatıma mersiyesi ile başlayan Türkçe akımı, özellikle Emir Süleyman Çelebi, II. Murat ve II. Bayezid gibi Osmanlı hükümdarları tarafından da himaye görünce, büyük bir gelişme göstermiş ve Türkçenin bir bilim ve edebiyat dili olması imkân dahiline girmiştir. Yine Türkçe Necatî Beyle şiirde benliğini kazanmış ve bu akım nihayet Kanunî devrinde *Divan - ı Türkî - i basit* nazımı E. li Nazmî (b. bk.) ye kadar aynı anlayışla sürmüştür. II. Murad'ın Türk diline verdiği önemle, Türkçe yazan edip ve fikir adamlarına özel olarak yıllık ödenekler ayırması, Türkçenin gelişmesinde çok etkili olmuştur. Edip ve şairlere ayrılan bu ödenekler Kanunî Süleyman devrine, Pargalı Makbul İbrahim Paşanın ölümüne kadar sürmüştür. E. bu suretle yeni Osmanlı - Türk kültürünün merkezi halini alırken, bir yandan da sanat ve bilim merkezi olma istidadını göstermiştir. E. de hükümdarların, vezirlerin, bilimsever kimselerin kurdukları 40 kadar medresede büyük bir gelişme meydana çıkmıştı. Bunların başında E. Darü'l - hadis'i bulunmaktaydı. İstanbul'da Fatih ve Süleymaniye külliyeleri kuruluncaya kadar Osmanlı devletinin en ileri bilim kurumu olan bu medrese, ondan sonra da daha uzun süre imparatorluğun üçüncü bilim kurumu olarak kalacaktır. E. de toplanan ulema ve fuzela Darü'l - hadis'in bulunduğu semtte, yani Tabakhanede yerleşmişlerdi Böylece Darü'l - hadis'in çevresi Osmanlı - Türk bilim adamlarının toplandığı bir yer olmuştu Bunun yanında şehirde kurulan 50 ye yakın tekke ve zaviye de birer bilim ve şiir mahfeli hüviyetini kazanmıştı. II. Murad'ın musikiye olan merakı Türk müziğinin gelişmesine yol açtığı gibi, özellikle Mevlevî tekkelerinde müzik çalışmalarına imkân vermekte idi. Öte yandan Gülşeniye, Bayramiye, Halvetiye gibi tarikatlar da halk arasında revaç bulmakta idi. Ordu mensupları ise 12 kadar Bektaşî tekkesi etrafında toplanmış bulunuyorlardı. XVII. yüzyıldan itibaren hükümetin takibatına rağmen Hamzaviye yaygın bir hal almıştı.

E. de sanat hayatı bakımından en büyük gelişme hüsnü - hat ve cilt sanatında olmuştur. XVI ve XVII. yüzyıl cilt sanatı bakımından, XVIII. yüzyıl ise oymacılık, lake işçiliği ve hattatlık bakımından E. ün almıştır. Çeşitli sanat alanlarında E. üslûbu genellikle Edirnekârî adiyle özellik kazanmaktadır.

E. de yerleşen veya bu şehirde yetişen bilim ve fikir adamlarının sayısı ve bunların eserleri, geniş bir konudur. Osmanlı - Türk kültüründe öğretimde bütün bilim kollarında ün yapmış fikir adamları arasında E. de doğarak, bu şehirde yetiştikten sonra, bu şehrin medreselerinde görev almış ve nihayet imparatorlukta şeyhülislâmlık görevine kadar yükselmiş Kemal Paşazade Şemseddin Ahmet, Kadızade Ahmet ve Topkapılızade Mehmet Emin efendilerden başka, Manteşzade Abdürrahim, Türk muhaddislerinin ileri gelenlerinden Fıtrî İbrahim, Darü'l - hadis müderrisi Fahreddin - i Acemî, *İtirazat* yazarı Ahmet, şair ve müderris Bostanzade Erzî, Hayalîzade İbrahim, matematikçi Pîr Mahmut, Hacı İvaz Paşa, Hoca Paşa, Rifaî şeyhi ve sözlükçü Kabulî Mustafa, astrolog Muhyiddin Çelebi, *er-Ramuz fi'l - luga* yazarı Hüsamzade Mehmet, Eskicizade Medhî, Kiraz Ali Efendi, Kefevî Hüseyin Efendi ve Tepegöz Hıfzî Efendi gibi bilim ve şiir alanında ün yapmış müderrisler. Darü'ş - şifa müderisi Hekim Sinan oğlu Atayî, Attar Fanî, Cerrah Destarî, Sıfatî, Şifâî, Sâniî Mehmet Çelebi gibi hekimler, talik - nüvis ve şair Tâbbi'î, sülüs ve nesih üstadı Abdullah - i Vefâî, İmamzade İbrahim, Şeyh Hamdullah'ın yetiştirmelerinden Ahdî ve Kavafzade Hüseyin gibi sanatkârlar, Gülşenî şeyhi Sezaî Hasan, Bayramî şeyhi Emir Ali Cemaleddin - i Uşşakî, Mevlevîlerden Şeyh Cemaleddin ve Şeyh Celâleddin, Müslim - i Gülşenî, Kâmî, Şerif, Muhyiddin - i Gülşenî, İlmî - i Nakşî gibi mutasavvıflar, Âlî Hüseyin, Ahmet Bâdî, *Nuhbetü'-t te-*

varih yazarı Mehmet, Celîlîzade, Abdurrahman Hıbrî, Mecdî Cevrî İbrahim, Örfî Mehmet Ağa gibi tarihçilerle Rıza, Sehî ve Şevkî gibi bibliyografya ve biyografya yazarları. Neca'î Bey, Hayalî Bey, Kisbî, Emrî, Enis Dede, Celilî, Tıgî, Cevanî, Hâkimî, Neşatî, Rıdvanî, Bediî v. b. gibi yüzlerce şair E. nin altı yüz yıllık fikir hayatını temsil etmektedir

E. nin Türklere ait yapı ve kuruluşlarının dışında, burada yaşıyan Yahudi ve Ortodoks cemaatlarını teşkılâtlandıran bir hahamlıkla bir metropolitlik vardı. Ermeni kilisesi ise XVII. yüzyılda kurulmuştu. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Bulgar kilisesi de ayrılmıştı Böylece E. de bir hahamlık ve üç kilise teşkilâtı meydana gelmişti. XVIII. yüzyıldan itibaren İngiltere, Fransa ve Rusya devletleri E de birer konsolosluk açmıştı. — İ. P.

EDİRNE ANTLAŞMASI, 16 rebiyülevvel 1245 (2/14 eylül 1829) Mora ihtilâlinin Avrupalı devletler tarafından desteklenmesi ve konunun bu devletlerin müdahalesi ile çıkmaza sokulması üzerine Rusya'nın Osmanlı imparatorluğuna fiilen tecavüzü sonunda Rus çarlığı ile Osmanlı devleti arasında yapılan bir antlaşma. 7 ekim 1826 da Akkerman antlaşması (b. bk.) Rusya'nın Osmanlı devletine yaptığı baskıyı artırmış ve çar I. Nikolay bundan sonra Yunan meselesini halletmek üzere hazırlanmaya başlamıştı. Akdenizde üstün durumunu muhafaza etmek isteyen İngiltere ise Yunan meselesinde Rusya'yı yalnız bırakmamak ve asî Rumların minnettarlığını sağlamak için Wellington'u Petesburg'a göndererek Rus çarlığı ile 4 nisan 1827 de bir anlasma yapmaya muvaffak olmuştu. Bana göre, Yunanistan Osmanlı imparatorluğuna bağlı muhtar bir devlet olarak Bâbıâlî'ye her yıl belirli bir vergi ödeyecekti. İki devlet bu anlaşma çerçevesinde asî Rumlarla Babıâlî arasında aracılıkta bulunmak üzere bir müracaatta bulunmuşlarsa da, II. Mahmut, bunu Kutsal İttifak (b. bk.) kurallarına aykırı ve yabancı devletlerin başka bir devletin iç işlerine müdahale olacağı gerekçesiyle reddetti.

Bu cevap karşısında I. Nikolay Fransa'yı da bu meseleye katmak amaciyle çalışmalara girişti. 6 temmuz 1827 de Londra'da üç devlet arasında bir anlaşma yapıldı. Fransa, İngiltere ve Rusya bu kez Yunanistan'a istiklâl verilmesi şartını ileri sürmekte idiler. Devletlerin bu teklifleri, o tarihlerde Avrupa kamu oyunda Hristiyanlığın himayesi, liberallerce de mutlakiyete karşı bir halk ayaklanmasının başarıya ulaştırılması yönünden taraftar bulunuyordu. Buna karşılık, Osmanlılar arasında Reisülküttap Pertev Paşa (b. bk.) ve taraftarlarının isyan hareketi bastırılma evresinde olduğundan Avrupalı devletlerin müdahalesine direnme tavsiyesi hakim bulunuyordu. Osmanlı hükümetinin, üç devletin ikinci teklifini de reddetmesi üzerine, bu devletler Akdeniz'deki donanmalarını Osmanlı - Mısır donanmasının üslendiği Navarin limanına sevk ettiler ve Türk donanmasını 20 ekimde yaktılar (bk. NAVARİN).

Bu olay Türk kamu oyunda Ruslara karşı duyulan nefretin bir kat daha artmasına sebep oldu. Gerçi olaydan sonra devletlerarası ilişkiler Avusturya'nın aracılığiyle kesilmemişse de, hiçbir devlet Osmanlı hükümetinin istediği tazminatı ödemeye yanaşmamıştı. Bu durum üzerine İstanbul'daki üç devletin elçisi ayrılmak üzere pasaportlarını isteyince II. Mahmut, Yunanlı asîlerin teslim olmaları şartiyle vergilerini azaltacağı teklıfinde bulundu Bu da kabul edilmeyince padışah, 2 aralık 1827 de İstanbul'da vilâyetlerden gelen delegelerle birlikte 160 yüksek rütbeli memurun katıldığı büyük bir toplantı yaptırdı. Bu toplantıda durum tartışılarak sonunda savaşmaktan başka çare kalmadığı kabul edildi.

Bu karar gereğince II. Mahmut, bütün Müslümanları Rusya'ya karsı cihada davet eden beyannameler yayınladı. O sırada Rusya da hazırlıklarını tamamlamış olduğundan nisan 1828 de Babıâli'ye bir savaş manifestosu gönderdi ve mayıs başında Prut ırmağını geçerek Osmanlı topraklarına tecavüz etti (bk. TÜRK - RUS HARBİ [1828 - 1829]). Harp boyunca Rusların gerek Anadolu'da gerek Rumeli'de Türk topraklarının içine dalarak büyük varma hareketleri yapmaları, özellikle Avusturya ile İngiltere'yi kuşkulandırmaya başladı. Bunun üzerine Metternich, Avusturya, İngiltere, Rusya ve Prusya arasında dörtlü bir anlaşma yaparak harbi durdurma çabasına düştüyse de, Fransa kralı X. Charles'in Rus dostluğunu bozmak istememesi bu teşebbüsün gerçekleşmesini engelledi. İngiltere'nin Mısır valisi Mehmet Ali Paşa üzerine yaptığı baskı sonunda Mısır birliklerinin Mora'dan çekilmesi ve yerlerine Fransa tarafından bir Fransız ordusunun gönderilmesi, II. Mahmud'un Mora'daki durumunu iyice sarsmış bulunuyordu. 1829 yazında, Rus generali Dibiç'in, Silistre'nin 44 günlük kahramanca bir mukavemetten sonra düşmesi üzerine, Şumnu'da bulunan Osmanlı ordusuna karsı örtücü bir kuvvet bırakarak doğu Balkanları aşması, Varna ve Burgaz'ı işgal ettikten sonra, Aydos önünde Sadrazam Reşit Paşanın gönderdiği kuvvetleri yenilgiye uğratması ve nihayet bizzat sadrazamı 8 ağustosta İslimye'de tekrar yenmesi sonunda, 22 ağustosta Edirne'yi işgal etmesi bu harbin kaderini tayin etmiş bulunuyordu. Gerçi bu durum karşısında II. Mahmut İstanbul civarında 30 000 kişilik bir kuvvet toplamış ve Arnavutluk'tan Sofya'ya gelen Mustafa Paşa da 40 000 kişilik bir ordu ile Filibe üzerine hareket etmişse de, durumdan kaygılanan Babıâlî, Prusya, Fransa ve İngiltere'nin tavsiyeleri üzerine Londra anlaşmaları esas olmak üzere barışa razı oldu. Böylece, Edirne'de ağır bir anlaşma imza edildi.

E. A., çeşitli yönlerden yerilmiştir. Mustafa Paşa ordusunun Rus ric'at hattını kesmesine ve bir sonuca doğru yaklaşmasına rağmen II. Mahmud'un barış yapması Türk tarihçilerince basiretsizlik olarak nitelenirken, 1829 da «Grek imparatorluğunu yeniden kurmalıyız» başlığı altında bir yazı yazan İngiliz başbakanı Duke of Wellington ise, Dibiç'in barışa yanaşmasını büyük bir fırsatın kaçırılması olarak yermiştir. Ona göre, Ruslar İstanbul'a yürüyerek Osmanlı devletine son verecekler ve Doğu meselesi (b. bk.) ni kökünden çözmüş olacaklardı. Bu inanca birtakım İngiliz milletvekilleri de katılmaktaydılar.

Prusya elçisinin araya girmesi üzerine harbe son verildi ve Rus komutanı birliklerini Edirne'nin batısına çekmeye başlayınca barış görüşmelerine geçildi. Osmanlı devletini başdefterdar Mehmet Sadık Efendi ile Anadolu kazaskeri Abdülkadir Bey, Rusya'yı ise kont Dibiç, kont Aleksey Orlov ve kont Frederık Palen temsil etmekteydiler.

E. A. bir esas, bir de Memleketeyn (Eflak ve Buğdan) konularını kapsayan ek bir protokol olmak üzere iki metin halinde düzenlenmiştir. Bu antlaşma 16 maddeden, Memleketeyn protokolü tek metin halinde 11 fıkradan meydana gelmiştir.

Antlaşmanın 1. maddesi, tarafların barışı gerçekleştirmek için samimî çaba göstereceklerini, 2. maddesi, Rusların işgal altına aldıkları toprakları boşaltacaklarını, 3. maddesi ise, iki devlet arasındaki sınırı tespit etmekte ve Prut nehrinin eskisi gibi sınır ittihaz olunacağını, ancak Tuna üzerinde sınır çizgisinin Hızır İlyas (St. Georges) koluna kadar uza-

yacağını, Rusya'ya bırakılan Tuna adalarında ve delta üzerinde bayındırlık çalışmalarına geçilmeyeceğini, istihkâm v. b. tesisler yapılmayacağını, karantina binaları kurulabileceğini, Rus harp gemilerinin bu koldan Prut ırmağına kadar Tuna üzerinde hareket edebileceklerini, 4. madde, Rusya'nın İran'la yaptığı 1828 Türkmençay antlaşmasının Osmanlı devletince kabul edildiğini, doğuda sınır olarak da Gureli'nin Karadeniz kıyısındaki sınırından itibaren İmereteli sınırına kadar Ahıska ve Kars eyaletleriyle Gürcistan arasındaki eyalet sınırı esas olmak üzere bunun güney ve batı taraflarında kalan Ahıska, Kars ve Trabzon vilâyetlerine ait toprakların Osmanlı devletine geri verileceğini, bunun doğu ve kuzeyinde kalan Gürcistan, Gureli ve İmereteli ülkeleri ile Kuban ağzında Sv. Nikolay limanına kadar Karadeniz kıyılarının da Rusya'ya bırakılacağını, buna karşılık işgal altında bulunan Erzurum, Kars, Doğu Bayazıt ve Ahıska kaleleri ve topraklarının boşaltılacağını, 5. madde ile Eflak ve Buğdan'ın harpten önceki statüsünün süreceğini ve bu antlaşmaya ekli protokolü teyit etmekte idi. 6. madde, Akkerman sözleşmesi ile kabul edilen Sırbistan muhtariyetini tekit etmekte ve bu sözleşmenin bir ay içinde yürürlüğe konulmasını şart koşmakta idi. 7. madde, Rus tüccarlarının sahip oldukları hakları teyit ve tekit etmekte, Rus ticaret gemilerinin Karadeniz ve Akdeniz ile Boğazlarda dolaşmak haklarını belirtmekte idi. 8. madde, Rusya ile 1806 dan beri süregelen anlaşmazlıklardan ötürü Rus tüccarlarının uğradıkları zarar ve ziyanı kapatmak üzere 18 ayda ödenmek şartiyle 1 500 000 Hollanda (Macar) altını tazminat ödenmesini, 9. madde ise, harp giderlerine karşılık Osmanlı devletinin Asya topraklarından bir miktar toprağı daha Rusya'ya bırakmayı kabul ettiğini, 10. madde de, Osmanlı devletinin Londra anlaşmalarını onayladığını açıklamakta, yani Yunanistan'ın bağımsızlığını kabul ettiğini belirtmekteydi.

Bundan sonraki maddeler, işgal bölgelerinin nasıl boşaltılacağını, sınır komisyonlarının çalışmalarını, esirlerin mübadelesini, siyasî mahkûmların affını, bu anlaşmalarla değiştirilen şartlar hariç, eski antlaşmaların yürürlükte olduğunu tespit etmekteydi.

E. A. Osmanlı tarihinde Karlofça, Kaynarca ve Avastefanos veya Berlin antlaşmaları gibi ağır bir antlaşmadır. Osmanlı devleti bu antlaşma ile Rumeli'de Mora ve Güney Yunanistan'ı, Ege denizinde Cezayir - i Bahr - i Sefid takım adalarını, Sırbistan sınırı üzerinde altı kadılık merkezini, Tuna deltasının yarısına kadar olan Bucak (b. bk.) topraklarını, özellikle Kafkasya'da Gürcistan, Gur ve İmeret prensliklerini ve daha sonra harp tazminatı olarak Ahıska eyaletini bırakmak zorunda kalmıştır. Yunanistan'ın teşekkülü ve sınırlarının tespiti 3 şubat - 24 nisan 1830 da Londra'da yapılan görüşmeler ve imzalanan altı protokolle gerçekleşmiştir. Bu harbin ve Navarin felâketinin tabiî bir sonucu ise 1830 yılında Cezayir'in Fransa tarafından işgali olmuştur. — İ. P.

EDİRNE İŞİ (Edirnekârî de denir), Edirne'de tahta üzerine boya ile yapılan süsleme nakışlarına verilen ad. XIV. yüzyılda başlayan bu süsleme işi sandık, kapı, çekmece, raf, saat, tavan v. b. eşya üzerine işlenirdi. Nakışlarda kullanılan boyalar çok sağlam olduğu için uzun süre bozulmadan saklanmıştır. İşçiliği pek ustaca olup geniş bir ünü vardır. Ayrıca Edirne'de yapılan çekmecelerin içine yaldızla tuğralar ve bezemeler işlenirdi. Edirne'de yapılan kitap ciltlerine de E. İ. denilirdi. Bu ciltlerin üzerinde renkli nakış ve resimler vardı. Altın ve boya ile yapılan nakış ve resimlerin üzerine vernik (rugan) sürülürdü.

EDİRNE KIRMIZISI, Edirne'de yapılan ve al renk yerine kullanılan bir terim. E. K. na «Türk kırmızısı» da denir. Bu renkteki pamuklu kumaşlara da E. K. adı verilir.

EDİRNE KIYAMI (1806), Osmanlı vakanüvisleri tarafından İkinci Edirne Vakası adiyle de anılan ve Rumeli'de âyân ve mütegallibelerin nüfuzunu kırmak, devlet otoritesini yeniden kurmak üzere III. Selim tarafından alınan tedbirlere karşı çıkan bir ayaklanma. XIX. yüzyıl başında Rumeli, Osmanlı devletinin en tehlikeli bölgelerinden biri olmuştu Burada yaşayan ve ayaklanma halinde bulunan yerli halk ve gittikçe güç kazanan âyân ve mütegallibeler (Vidin'de Pazvantoğlu, Rusçuk'ta Tirsinikli İsmail Ağa, Serez'de İsmail Bey, Yıllıkoğlu Süleyman Ağa, Edirne'de Dağdevirenoğlu, Kırcalı ve Dağlı eşkıyası ve Sırbistan ahalisi) ve kuzeyde gittikçe tehlikeli bir hal alan Rusya ile güneybatıda yerleşmeye başlayan Fransanın saldırılarına karşı imparatorluğun bu topraklarını savunabilecek bir ordunun bulunmaması, III. Selim'i ve müşavirlerini düşündürmekte idi.

Bu konuda aldığı raporlar üzerine padişah 1806 başında Rumeli meselelerine eğilmeyi zarurî görmüştü. Sadaret kethüdası İbrahim Nesimî'nin sunduğu rapor, Anadolu'da Nizam - ı Cedid tecrübesini başarıyle yürüten Karaman valisi Kadı Abdurrahman Paşanın 15 - 20 bin kişilik bir kuvvetle Rumeli'ye geçirilmesini, bu kuvvetin görünüşte dağlı eşkıyası ile Sırplara karşı sevk edilmesini, ilk hamle başarıya ulaştıktan sonra ise Rumeli'de 40 - 50 bin kişilik bir Nizam - ı Cedid ordusu meydana getirilerek bir yandan mütegallibenin tasfiyesini, bir yandan da Fransa veya Rusya'nın muhtemel saldırılarına karşı hazır bir kuvvet bulundurulmasını amaç edinmiş olmakla padişah tarafından uygun görülerek onaylandı. Edirne bostancı ocağının sayısı 1 000 e yükseltilerek bunların modern silâhlarla techizi emrolunduğu gibi, Tekirdağ'da Nizam - ı Cedidin kurulmasına ve Kadı Abdurrahman Paşanın ordusiyle Rumeli'ye geçmek üzere İstanbul'a çağrılmasına karar verildi.

Bu tedbirler Sadrazam Hafız İsmail Paşa tarafından onaylanmamakta idi. Hafız Paşanın müstakillen sadrazamlık edememek, özellikle kethüdası İbrahim Nesimî Efendinin padişah katında nüfuz sahibi olmasına ve Kadı Abdurrahman Paşanın da gittikçe önem kazanmasına tahammül edememek gibi duygularla infiale kapılması sonunda III. Selim'e karşı bir komplo hazırlaması E. K. na sebep olmuştur.

Sadrazam Hafız Paşa, rakiplerinin gittikçe etkili olmaya başladıklarını görünce, o tarihlerde Rumeli'nin en güçlü ayanı olup, nüfuz bölgesini Rusçuk'tan Edirne'ye kadar uzatan Tirsinikli İsmail Ağa (b. bk.) ile temasa geçti. Onunla sarayda söz sahibi ricali ortadan kaldırarak devlete hakim olmak ve yeni bir düzen kurmak konularında anlaştı. Bu yolda sabırsızlıkla saltanat sırasını bekleyen veliaht Mustafa'nın mektupları da yardımcı oldu.

Bu tarihe kadar orduda yapılan yenileştirme çabaları üzerinde olumsuz hiçbir davranışı görülmeyen Tirsinikli İsmail Ağa, Nizam - ı Cedidin Rumeli'de kurulmasiyle sağlamış olduğu üstünlüğün elden gideceğini anlayınca, Hafız İsmail Paşanın teklifleri benimsedi. Hükümete karşı taraftar bir görünüşe bürünerek adamlarını ve Edirne çevresindeki ayanı harekete geçirdi. Ahyolu Burgazı ayanı olan Köse Ahmet Efendi Kırkkilise'ye gelerek burada kuv-

vet toplamağa başladı. Beri yandan Edirne'de toplanan ayan ve mütegallıbeler ise, Edirne bostancıbaşısı ile Kadı Abdurrahman Paşanın temsilcisini ve İstanbul'dan gönderilen bir postacıyı yakalayarak öldürmüşler ve harekete geçmişlerdi. Köse Ahmet Efendi, Tırsinikli'den aldığı talimat gereğince Edirne'ye gelmiş, sözde ayaklanmayı bastırmak, aslında bu hareketi teşkilâtlandırmak üzere çalışmalarına başlamış, bu arada ayaklananların isteklerini bildiren bir raporu da İstanbul'a göndermişti. Raporda Nizam-ı Cedid aleyhinde bulunulmakta ve bu konuda alınan karar kaldırılmazsa, ayaklanmanın Selanik ve Manastır'a doğru yayılacağı belirtilmekteydi Bu sırada Kadı Abdurrahman Pasa İstanbul'dan Silivri'ye gelmiş, halkın muhalefetine rağmen burada cebrî tedbirler alarak Çorlu'ya ilerlemişti. Ancak Çorlu ahalisi de yeni orduya karşı cephe almış bulunuyordu. Burada Şarköy ayanı Ahmet Molla'nın bir adamı gelerek Kırkkilise'de Kadı Paşa ordusuna karşı bir kuvvet hazırlandığı haberini getirmişti. Durumu hükümete bildiren Kadı Paşa,, asîlerin III. Selim'in adını hutbeden kaldırdıklarını da haber vermişti. Öte yandan İstanbul'da yeniçerilerin de bir isyana hazırlanmakta oldukları söylentileri yayılmış bulunuyordu. Bu durumda III. Selim, ağustos 1806 sonunda Abdurrahman Paşanın Silivri'ye çekilmesi emrini verdi. Böylece şimdiye kadar aldığı yenilik tedbirlerinde padisah, ilk za'fı göstermiş oldu. Bundan cesaret alan asîler, III. Selim'in yanındaki ricalden on kişinin ölümünü, aksi halde kendisini tahttan indirecekleri tehdidini bildiren bir dilekçe gönderdiler. III. Selim bu durum karşısında Kadı Abdurrahman Paşayı ordusiyle birlikte Karaman'a gönderdi. Edirne'de toplanan âyân ve mütegallibeyi ise Serezli İsmail Bey yatıştırdı. O sırada Tirsinikli'nin çiftliğinde öldürülmesiyle bu hareketin başı ortadan kaldırılmış olmakla âyân ve mütegallibenin işi tavsatmalarına yol açtı. Padişah ise olayın İstanbuldaki teşvikçilerini (yani sadrazam Hafız İsmail Paşa ile Şeyhülislâm Salihzade Ahmet Esat Efendiyi) işlerinden uzaklaştırarak onların yerine yeniçeri ağası İbrahim Hilmi Paşayı sadrazamlığa, Topal Mehmet Ataullah Efendiyi de Meşihate getirdi. Kethüda İbrahım Nesimî Efendi ile bazı defterdarlar da çekilmek suretiyle görevlerinden ayrıldılar. Böylece Osmanlı hükümetinin izlediği ordunun modernleştirilmesi programı durdurulmuş oluyor, yeni bir kabine iş başına geçmiş bulunuyordu.

E. K., Osmanlı tarihçilerince III. Selim'in ve çevresindekilerin cesaretsizliği, olayı gözlerinde büyütmeleri sonunda gerici kuvvetlerin başarısı ile sonuçlanmış ve Selim'in iktidarı fiilen bu olayla sona ermiş olarak değerlendirilir. Bu konuda Cevdet Paşa, padişahı ve müşavirlerini ağır şekilde yeterken, Ayıntabî Asım Efendi, padişahın davranışını makul görmekte, İstanbul'daki yeniçerilerin bu konuda fırsat kolladıklarını, Anadolu'da yeni düzene giren vilâyetler ahalisinin de bu yeniliği istemeye istemeye kabul ettiklerini açıklar. Halk tarafından benimsenmeyen Nizam-ı Cedid hareketinin böylece başarısızlığa uğraması yenileşme konusunda Osmanlı devletinin bir süre daha beklemesine sebep olmuştur. Bk. NIZAM-I CEDİD. — İ. P.

EDİRNE OCAĞI, Edirne'deki yeniçeri ocağı. İstanbul'dan sonra en güçlü yeniçeri örgütü idi. Düzenli yeniçeri odaları, kalede de ağa kapısı vardı. Osmanlı devletinin ilk merkezi olması ve İstanbul'dan sefere çıkan ordunun ilk büyük durak yeri yapılması dolayısiyle E. O. önemli bir teşkilât olarak yeniçeriliğin kaldırılmasına kadar kalmıştır.

EDİRNE VAKASI, 4 rebiyülevvel-12 rebiyülâhir 1115 (18 temmuz-26 ağostos 1703) te ulema ile ordunun ortak hareketleri sonunda baş gösteren ve Sultan II. Mustafa'nın tahttan indirilmesi, III. Ahmed'in padişahlığa getirilmesiyle son bulan bir ayaklanma 1695 yılında padişah olan II. Mustafa (b. bk.) Kutsal İttifak sonunda imparatorluğun Avrupa kıtasındaki bütün sınırlarını kaplayan ve 1683 ten 1699 a kadar 15 yıl süren uzun savaşların son devresinde bazı enerjik faaliyetlerde bulunmuşsa da (Timişoara [Temeşvar], Lugoj [Lugoş], Begej [Bega], Senta [Zenta]) bunlardan olumlu bir sonuç alamayınca Karlofça (Karlowitz, Karlovci Sremski) antlaşması (b. bk.) nı imzalamaya razı olmuştu. II. Mustafa, barıştan sonra memleketin bu savaş yılları içinde düşmüş olduğu ekonomik, askerî ve idarî kifayetsizlikleri telâfi edecek tedbirleri araştırmak gibi önemli işlerle uğraşması gerekirken, babası IV. Mehmed'in yoluna dökülerek, günlerini daha çok haremde geçirmekle ve av partileri tertiplemekle israf etmeğe başlamıştı. Devletin yönetiminin sadrazamın elinde bulunduğu ve Divan-i hümayunun işlere hâkim olduğu kanısını verecek bazı davranışlar varsa da, iktidarın asıl mümessili, padişahın şehzadeliğinde öğretmenliğini yapan ve II. Mustafa'nın padişah olur olmaz sürgün yeri olan Erzurum'dan getirterek kısa bir süre içinde şeyhülislâmlığa yükselttiği Seyyid Feyzullah Efendi (b. bk.) idi. Onun devrini ruzname şeklinde kaleme alan Fındıklılı Mehmet Ağa *Nusretname*'de (İ. Parmaksızoğlu baskısı) Feyzullah Efendinin padişah üzerindeki nüfuzunun Erzurum'dan gelir gelmez başladığını belirtmekte ve onun devrinde sadaret makamına getirilen Elmas Mehmet, Amcazade Hüseyın ve Daltaban Mustafa paşaların Şeyhülislâm ile olan ilişkilerinin çok ağır olduğunu, âdeta onun emrine girdiklerini söylemekte, Elmas Mehmet Paşanın durumunu korumak için şehit düşünceye kadar nelere katlandığını, Hüseyin Paşanın bu nüfuz yüzünden hastalanıp öldüğünü, Daltaban Mustafa Paşanın ise bütün gayretlerine rağmen Devlet Giray (b. bk.) hadisesi vesilesiyle öldürüldüğünü. ikinci derecedeki devlet adamlarından serbest hareket etmek isteyenlerin veya Şeyhülislâmın dileğine uygun bir davranışa girmeyenlerin ise kiminin öldürüldüğünü kiminin de sürgün edildiğini, E. V. ndan önce sadarete getirilen Râmî Mehmet Paşanın, Feyzullah Efendinin nüfuzunu kırmak için bu ayaklanmayı hazırladığını anlatmaktadır.

II. Mustafa, özellikle annesi Rebia Gülnuş Sultan (b. bk.) ile öğretmeninin etkisi altında kalan sakin bir hükümdar olmakla güvendiklerinin telkinleriyle hareket etmekte idi. Onun bu özelliği, Şeyhülislâmın durumunu gittikçe kuvvetlendirmesine yol açmıştı. Haris bir adam olan Feyzullah Efendi, bu durumdan özellikle kendi çocukları, akrabaları ve adamları yönünden faydalandı. Bunlardan dilediklerini devletin geliri yüksek görevlerine getirtti. İdarî alandaki tasarrufları bazı hoşnutsuzluklara yol açtı ise de, o kadar etkili olmadı. Bunlardan yalnız sadrazamlık sırası bir süreden beri gelmiş bulunan ikinci vezir Damat Moralı Hasan Paşanın kendisine diş bilemesi ve bu ayaklanmayı hazırlaması en önemlisidir. Ayaklanmanın liderleri Söhraplı Ahmet Paşa, Firarî Hasan Paşa ve yeniçeri ağası Çalık Ahmet Ağa ve ötekiler başlangıçta muhalefet grupunu teşkil ediyorlardı. Fakat Feyzullah Efendi bunlara değer vermemekteydi. Ayaklanmanın çıkmasını hazırlayan başlıca grup ise ulema grupu idi. Feyzullah Efendi, ulemanın yükselme imkânlarını bu görevlere kendi çocuklarını ve akrabalarını

getirmekle kapatmış ve süresi dolanların 9 - 10 yıldan beri terfıleri böylece kalmıştı. Bursa, Edirne ve Mısır kadılıklarından Mekke kadılığına geçmek için Mekke'nin önünde bulunan İstanbul kadılığı ile kazaskerlıklerin açık olması gerekli idi. Oysa bu makamlar meselâ Rumeli kazaskerliği şeyhülislâmlık payesiyle birlikte büyük oğlu Deli Fethullah Efendinin, Anadolu ikinci oğlu Seyyid Mustafa Efendinin, Rumeli payesi üçüncü oğlu Ahmet Efendının, Anadolu payesi ve şehzade öğretmenliği dördüncü oğlu İbrahim Efendinin, İstanbul kadılığı amcazadesi ve bacanağı Dede Ahmet Efendinin, İstanbul payesi ise damadı Mirzazade Mehmet Efendinin üzerinde bulunmakla aşağıdan gelenlerin terfileri yapılamaz olmuştu. Bu sebeple ulema arasında büyük bir hoşnutsuzluk hakim bulunuyordu.

Feyzullah Efendi işlere hakim olmak için padişahı İstanbul çevresindeki Çatalca, Çorlu, Karıştıran gibi avlaklarda oyalamayı denedi. Padişahın çevresine yerleştirdiği elemanlarla (Darüssaade ağası Nezir Ağa. Silâhtar Çorlulu Ali Ağa, Edirne bostancıbaşısı Kıptî Ali Ağa v. b.) onu zevk ve eğlenceye sevk ederek işler üzerindeki nüfuzunu artırırken, padişahın İstanbul'dan Edirne'ye göç etmesini İstanbul'un kuvvetli kamu oyundan kurtulmak için gerekli gördü. Ancak, devlet harcamalarının Edirne'ye geçmesiyle İstanbul da ticarî faaliyetin daralmasına, dolayısiyle İstanbul esnaf ve tüccarlarının küskünlüğüne, padişahın ve sarayın Edirne'ye taşınmasiyle de kapıkulu ocaklarının yılda birkaç kere çeşitli vesilelerle dağıtılan bahşiş ve tayinattan yoksun kalmalarına ve bundan ötürü II. Mustafa'ya gücenmelerine sebep olmuştu. Böylece II. Mustafa'nın, Osmanlı toplumunun gerçeklerinden ve yeniçeri ve sipahi ayaklanmalarından ibret almadan yaptığı hareketler onun akıbetini belli bir sonuca doğru yöneltmiş bulunuyordu.

II. Mustafa'ya karşı muhalefetin ilk örneği, 1114 (1702) yılında veliaht ve şehzade Ahmet'le temas kurarak onu tahta çıkarmak için teşebbüse geçmiş bulunan ve bu sebeple öldürtülen Amcazade Hüseyin Paşanın akrabalarından büyük mîr - i ahur Kıblelizade Ali Bey olayı ile ortaya çıktı. Hüseyin Paşanın hastalanmasına ve ölümüne başlangıç olan bu olaydan sonra, Daltaban Mustafa Paşa, padişahı yıldırmak ve bu suretle Şeyhülislâmın nüfuzuna bir son vermek için Feyzullah Efendinin Rusya politikasına karşı bir tutum olarak Devlet Giray'ı harekete geçirmiş ve Kırım'da Osmanlı hükümetiyle bir anlaşmazlık ortaya çıkarmışsa da, kethüdası Arnavut İbrahim Ağanın Ramî Mehmet Paşa ile anlaşarak onu jurnal etmesi sonunda paşanın öldürülmesiyle bu iki teşebbüs de bir sonuç vermemişti.

Ancak, Mustafa Paşanın arkasından sadrazam olan Ramî Mehmet Paşa, Damat Hasan Paşa ile birlikte bu kez daha gizli ve etkili bir plan hazırlayarak tarihimizde E. V. adiyle anılan büyük ayaklanmayı gerçeklestirdi. Başlangıçta yalnız Feyzullah Efendi ve adamlarına karşı mahdut gayeli bir ayaklanma olarak düzenlenen bu plan, İstanbul'da işi yöneten liderler elinde kısa bir zamanda Edirne'deki iktidara karşı bir hareket olarak gelişti. Ramî Mehmet Paşa ve Damat Moralı Hasan Paşa tarafından planlanan hareket, surre eminliğinden cebecibaşılığa getirilen Boşnak İbrahim Ağa tarafından, o sırada Şeyhülislâmın malikâne haline getirttiği Gürcistan'da baş gösteren ayaklanmayı bastırmak üzere bu ülkeye sevk edilen birliklerden, cebeciler arasında yaptırılacak bir gösteriden ibaretti. Böylece, Feyzullah Efendinin nüfuzu kırılmış olacaktı. Boşnak İbrahim Ağanın teşvikiyle 4 rebiyülevvel salı gecesi cebeciler, geçmiş 10 kıstlık ulûfelerini istemek üzere kışlalarında harekete geçmekle başlayan ayaklanma, İstanbul kaymakamı Köprü'üzade Abdullah Paşanın tecrübesizliği ve enerjik hareket etmemesiyle güçlenmiş, ertesi gün bir yandan yeniçerilerin, bir yandan seyyitlerin ve akşama doğru da talebe - i ulûma kadar bütün ulemanın katılmasiyle büyümüş, İstanbul tüccar ve esnafının asker ve ulema ile iş birliği etmesi sonunda ise bütün şehre mal olmuştu. Ayaklanmayı bastırmak isteyen sekbanbaşı Murtaza Ağa öldürülmüş, bostancıbaşı Edirneli Mehmet Ağa ise bir süre mukavemetten sonra onlara katılmak zorunda kalmıştı. Ayaklanmada yalnız kaymakam Abdullah Paşanın konağı yağma edilmiş, Feyzullah Efendi ile oğullarının, adamlarının konakları mühürlenerek, bunların bedesten ve cami kasalarında saklanan paralarına el konulmuştu.

Ayaklanma bu suretle gelişince işleri yürütmek ve bu ayaklananları yönetmek üzere liderler arasında iş bölümü yapılmıştı. Buna göre, Parmakçızade Seyyit Ali Efendi şeyhülislâmlığa getirilmişse de onun, hastalığını bahane ederek işe karışmak istememesi üzerine İmam Mehmet Efendi bu görevi kabul etmiş, Rumeli kazaskerliğini Tevfikîzade Mehmet Efendi, Anadolu kazaskerliğini Deli Yahya Efendi, Nakibüleşraflığı Sevfîzade İbrahim Efendi, sadrazamlığı Söhraplı Ahmet Paşa, İstanbul kaymakamlığını Farî Hasan Paşa sekbanbasılığı Koca Musli Ağa, yeniçeri ağalığını Çalık Ahmet Ağa, silâhdarlar ağalığını Gâvur Hasan Ağa, topçubaşılığı Mustafa Ağa, defterdarlığı Muhsinzade Abdullah Efendi almıslardı. Askerler arasında ise Karakaş Mustafa, Emir İmam ve Durcan Ahmet gibi zorbabaşılar türemisti. Ayaklananlar 7 rebiyülevvel cuma günü Orta camide Parmakçızade Ali Efendinin fetvası ile cuma namazının kılınmasının caiz olmadığına karar vermişler, fakat yeni bir hükümdar da seçmediklerinden yalnız II Mustafa'yı tanımamakla yetinmişlerdir.

Görülüyor ki bu ayaklanma, planı hazırlayanların tahminlerinin üstünde bir gelişme göstermiş oluyordu. Orta camii karargâh haline getiren elebaşılar, isteklerini açıklayan bir dilekçeyi eski Mısır kadısı Türk Hasan Efendi, eski Filibe kadısı Galat Şaban Efendi, Sultan Selim vâizi İsa, Şehzade vâizi Ömer ve Şeyh Taşçızade Abdullah efendilerden meydana gelen bir heyetle Edirne'ye yollamışlardı. Edirne'de ise İstanbul'da bir ayaklanmanın baş gösterdiği perşembe günü haber alınmış, fakat bu haber Feyzullah Efendinin isteği üzerine padişahtan gizlenmişti. İstanbul'dan gelen heyet Hafsa'da tevkif edilerek Eğridere'ye gönderilmişti. Sultan II. Mustafa ayaklanma haberinin mahiyet ve derecesini ancak İstanbul bostancıbaşısının gizlice gönderdiği rapor üzerine öğrenmiş, bir yandan Feyzullah Efendiyi ve çocuklarını Varna yoliyle Karadeniz üzerinden Erzurum'a sürgüne gönderirken, öte yandan da küçük mir - i ahur Selim Ağayı İstanbul'a yollayarak uzlaşma çareleri aramaya başlamıştı. Sadrazam Ramî Mehmet Paşa ise, planını alt üst eden bu gelişme karşısında, durumu kontrol altına alabilmek için önce Çevik Ali Ağayı, onun arkasından da tezkireci Mustafa Efendiyi İstanbul'a göndermişse de, ayaklananlar üzerinde bir otoritesi kalmadığı az zaman içinde belli olmuştu. II. Mustafa İstanbul'dan gelen heyete umutlarının üstünde ilgi gösterince. bu heyettekiler yumuşamışlar ve o anlayışla İstanbul'a dönmüşlerse de, ayaklananların Sultan Mustafa'yı tahttan indirmek ve etrafındakileri uzaklaştırmak kararı karşısında bir şey yapamamışlardır. Bu durum sonunda ayaklananlar 20 bayrak yeniçeri, 10 bayrak cebeci, 5

bayrak topçu, 5 bayrak bostancı ve İstanbul esnafının her loncasından seçilen 10 kişilik gruplarla 60 000 kişilik bir kuvvet meydana getirmişler, bu birliğin Nüzul eminliğini Arnavut Küçük Hüseyin almış, öncülüğüne ise yeniçerilerin zorbabaşısı Durcan Ahmet atanmıştı. Bu ordu 30 rebiyülevvel günü Edirne'ye doğru yola çıkarken, II. Mustafa da Edirne'de savunma tedbirleri alıyordu. İlk ağızda şeyhülislâmlığa Yekçeşm Hüseyin Efendi, Anadolu kazaskerliğine de Kavukçuzade Abdullah Efendi getirilmiş, padişahın etrafında yer alanlardan Çorlulu Ali Ağa ile Kıptî Ali Ağaya vezirlik verilmek suretiyle onların saraydan uzaklaştırılmaları sağlanmış, Rumeli kuvvetleriyle Çakırcı Hasan Paşa, Hazinedar İbrahim Paşa ve Hüdaverdi Paşa Edirne'ye çağırılmışlardı. İstanbul'dan yürüyen birlikler Silivri'ye geldikleri zaman yeni bir padişahın seçilmesi konusu ortaya çıktı. Asker arasında öteden beri IV. Mehmed'e ve çocuklarına düşman olan bir grup, II. Ahmed'in oğlu şehzade İbrahim'i padişah yapmak istedilerse de, ulemanın ve özellikle IV. Mehmed'in imamlığında yetişme Şeyhülislâm İmam Mehmet Efendinin direnmesi karşısında ve Edirne'deki birlikleri de darıltmamak kaygusiyle veliaht olan IV. Mehmed'in oğlu Ahmed'in, III. Ahmet unvaniyle padişahlığa getirilmesi kabul olundu.

Bu durum karşısında II. Mustafa kendisine bağlı olan birlikleri Çakırcı Hasan Paşa komutasında Çorlu üzerine sevk etti. Ancak, Hasan Paşa İstanbul'dan gelenlerle çarpışmayı göze alamadığından geriye çekildi. Bunun üzerine Sadrazam Ramî Mehmet Paşa Hafsa önünde İstanbul birliklerini durdurmak amaciyle siperler hazırlamaya kovuldu ve II. Mustafa da buraya çağrıldı. Görünüşe göre 9 rebiyülâhir (22 ağustos) günü ikiye bölünen Türk ordusu karşı karşıya gelmiş bulunuyordu. Fakat o gece Sultan Mustafa'nın yanında bulunan kuvvetler siperlerini terk ederek karşı tarafa geçtiler. Böylece ordu arasındaki parçalanma ortadan kalkmış oldu. Bu durum sonunda II. Mustafa Edirne'ye dönerek gelişmeyi annesi Rebia Gülnuş Sultana açıkladı ve saltanatı anabir kardeşi Ahmed'e terk etmek zorunda kaldı. Sultan Mustafa'nın çevresindekiler o anda kaçarak gizlendiler. Edirne'de yalnız devlet otoritesini temsil etmek üzere Kaymakam Damat Hasan Paşa kalmıştı. Hasan Paşa kendi kendine sadrazam olan Söhraplı Ahmet Paşa ile temasa geçerek son gelişmeyi bildirdi. Bunun üzerine 12 rebiyülâhir (20 ağustos) günü şehzade Ahmed'e biat edilmek suretiyle ayaklanmanın ikinci evresi kapanmış oldu. Bundan sonra Feyzullah Efendi ve çocukları Çırpan civarında Salihler konağında yakalanarak Edirne'ye getirildi ve ağır hareketlerle öldürüldü. Oğullarından ise yalnız Fethullah Efendi öldürülmüş, ötekiler çeşitli yerlere sürgün edilmişlerdir.

Bu ayaklanmayı yöneten liderler ve zorbabaşılara gelince, ayaklanmanın başında Murtaza Ağanın dediği gibi, III. Ahmed'in öcünden yakalarını kurtaramamışlar, kısa aralıklarla ve çeşitli entrikalarla az bir zaman içinde cezalandırılmışlardır.

E. V. XVII. yüzyılda çeşitli örnekleriyle görülen, başlıca sebepleri arasında yönetimdeki başarısızlık ve yöneticiler arasındaki iktidar savaşları sonunda baş gösteren ayaklanmalar niteliğinde bir olaydır. E. V. nda II. Mustafa ve çevresindekiler bertaraf edilmişler, onların yerlerini çok kısa bir süre ayaklanmanın elebaşıları almış, bunlar da Osmanlı devlet anlayışı içinde süratle ifna edilerek, bu kez III. Ahmet ve çevresindekilerin iktidarı Osmanlı imparatorluğuna hakim olmuştur. — İ. P.

EDİRNEKAPI, İstanbul surları üzerinde, kuzeybatı yönünde, kara yönüne açılan kapılardan biri ve yöresindeki semtin adı. İmparator II. Theodosios tarafından ikmal edilen ve bu sebeple Thedosios surları adı ile anılan, Haliç'ten Marmara Denizine kadar uzanan kara surları üzerinde olup, Osmanlı - Türk hakimiyeti devresinde Edirne kara yolunun başlangıç noktası olmak itibariyle Edirne Kapısı (Edirnekapı) adını alan bu kapının, Bizans devrindeki adı Kharsia pylē veya Polykhandria idi. Porta tu Pemptu (Sulukule kapısı) ile Prokessos (Kerkoporta; Eğrikapı; Devriye kapısı) arasında bulunmakta olup Sulukule'ye 1 000, Eğrikapı'ya ise 900 adım uzaklıktadır. İstanbul'un yedi tepesinden biri üzerinde bulunan bu kapının denizden yüksekliği 74 m dir. Bizans devrinde 14 idarî bölgeye bölünen şehrin 10. bölgesinde bulunuyordu. Bu bölgeye Petrion mahallesi ile Ava Nikolaos ve Khristhostes Khoras (Ka'riye) kiliseleri, Aetios (Çukurbostan) ve Aspar (Sultan Selim) sarnıçları dahil idi. Bunlardan Khristhostes Khoras kilisesi Ka'riye adiyle cami haline getirilmiş (şimdi müze), Aya Nikolaos kilisesi ise 1556 da Kanunî Sultan Süleyman'ın kızı Mihrimah Sultanın kendi adı veya semtin adiyle anılan büyük camiin yapımı münasebetiyle yıktırılmış, fakat verilen müsaade ile bugün E. nın karşısına düşen yerde yeniden yaptırılmıştır. Kilisenin yeniden yapılması dolayısiyle Emmanuel adlı bir Hristiyan tarafından 1568 de vakfedilmiş olan ve 1437 de İtalya'da Ferrara şehrinde Doğu ve Batı kiliselerinin birleştirilmesi için yapılan dinî toplantı hatırasına binaen Kandiye'li Arsenios adlı bir papazın parşömen üzerine yazdığı bir İncil, bu kilisede hâlâ saklanmaktadır.

Bizans devrinde E. ve yöresi 1203 te Haçlıların saldırısı sırasında önem kazanmıştır. Andrea Dandalo 17 temmuz hücumunda Petrion mahallesini basmış ve buradaki surların iki burcunu almıştı. Petrion burcunun düşmesi III. Aleksios'un moralini sarsmış ve şehri bırakıp kaçmasına sebep olmuştu. Müslüman Arapların ilk kuşatmalarında, 672 de en şiddetli saldırılar yine bu bölgeden olmuş ve İstanbul'un Müslüman manevî liderlerinden Ebû Eyyub el-Ensârî (b. bk.) bu civarda şehit düşmüştür. Türklerin son kuşatmalarında (1453) Bizans imparatoru XI. Konstantinos karargâhını bu kapı civarında kurduğu gibi, şehri kuşatan Fatih Sultan Mehmet de komutasına aldığı merkez hücum çizgisini bu kapıdan itibaren Topkapı'ya kadar olan saha olarak tespit etmiş ve ağır topçu bataryalarından birini de Tekfur Sarayı ile E. arasına tabye etmişti. Surlara yapılan ilk büyük saldırı (12 mayıs) bu kapı önünde teksif edildiği gibi, İstanbul'un açılışına vesile olan 28 mayıs taarruzu da bu bölgede gelişmişti. Fatih'in 29 mayıs öğle sıralarında şehre ilk defa girişinin E. dan olduğuna dair bir söylenti vardır.

Şehrin açılışından sonra Türkleştirilmesi sırasında kurulan ilk Türk mahallelerinden biri de E. mahallesidir. Daha sonraki yüzyıllarda E. çevresindeki yerleşme sahası gelişmiş ve Neslişah, Dragman ile sur dışında Otakçılar mahalleleri kurulmuştur. Türk devrinde semt büyük bir gelişme göstermiş, burada yapılan tesislerle Türk kültürünün örnek eserleri meydana getirilmiştir. Bunlardan sur içinde Mihrimah Sultan, Canfeda Hatun, Neslişah Kadın, Sarmaşık camileri ile Sekbanbaşı Kasım Ağa ve Çakır Ağa mescitleri, Altmışlı hareket-i misliye payeli Mihrimah Sultan medresesi, Mihrimah, Neslişah mekteb-i sıbyanları, İsmail-i Nakşbendî ve Nureddin-i Cerrahî zaviyeleri, Mih-

rimah Sultan imaret ve hamamı ile III. Selim tarafından yaptırılan buğday ambarları, çevreyi sulayan Kalın Ali Paşa, Yakup Kethüda, Küçük Ahmet Ağa, Kasapbaşı, Berberbaşı, Cilvenaz Kalfa, Kâmil Paşa çeşmeleri ve sur dışında Otakçılar mescidi, medrese ve mekteb - i sıbyanı, Emir Buharî ve Mustafa Paşa tekkeleri, Sultan IV. Mehmet, Mustafa Ağa, Ali Şah. Cağalazade, Lâlî Mustafa, Ahmet Galip Paşa çeşmeleriyle Otakçılar sebili en önemlileridir.

E. Osmanlı tarihinde bazı törenlerin geçtiği yerlerden biridir. Kapının bakımı Birinci Ağa Bölüğüne ait olup, kapı kapatıldığı vakit anahtarları yeniçeri ağasına teslim edilirdi. Kapıda ayrıca zabıta işleriyle görevli bir yeniçeri kolluğu (karakol) da bulunurdu. Yeniçerilerin et ihtiyacı Yedikule ile birlikte E. kasapları tarafından karşılanırdı. E. İstanbul'a resmen girişlerde kullanılan kapılardan biri idi. Padişahların cülûs törenlerinde, kılıç alaylarında Evüp Sultan türbesine gidiş gelişlerde, sefer - i hümayuna çıkış ve dönüşlerde, sadrazamların da sefere gidiş gelişlerinde, yabancı devlet elçilerinin şehre girişlerinde çoğunlukla bu kapıdan işlenirdi. Sadrazamların İstanbul'da yaptıkları ve büyük kol denilen teftiş gezilerinde de E dan girilir veya çıkılırdı. E. dan şehir içine uzanan ana caddenin adı ulu yol (bugün Fevzi Paşa caddesi) olup bu caddenin bir ucu Davut Paşa kışlasına uzanır, öteki ucu da Bab - i hümayun önüne kadar gelirdi.

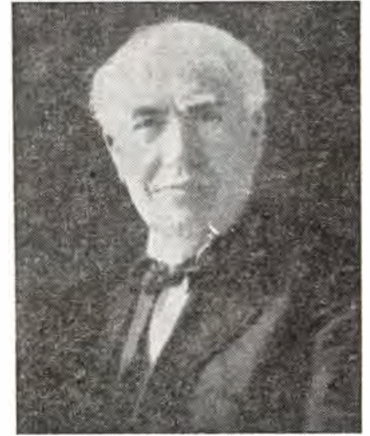
E. da gerek Mihrimah Sultan camii haziresi, gerek sur dışındaki Bayram Paşa, Emir Buharî, Mustafa Paşa tekkesi mezarlıkları birçok Türk devlet adamı, şair, yazar ve bilgininin son istirahat yerleri olarak tanınmıştır. Bunlardan Mihrimah Sultan'ın kayınbiraderi Kapudan - i derya Sinan Paşa, şair Bakî, musikişinas Itrî, Darüssaade ağası Hacı Beşir Ağa, Şeyhülislâm Ibn Kemal ile Arif Efendi, Sünbülzade Vehbî, İncili Mustafa Çavuş, Abaza şeyhi Abdurrahim - i Kayserî, İbrahim Halebî ve son çağların tanınmış yazar ve şairlerinden Mehmet Akif Ersoy, Süleyman Nazif, Mehmet Emin Yurdakul anılabilir. — İ. P.

EDİRNEKÂRÎ: bk. EDİRNE İŞİ.

EDİRNELİ NAZMÎ (asıl adı: Mehmet; ölm. 1555 ten sonra), Türk şairi. Edirne'de doğmuş, İstanbul'da ölmüştür. Yavuz Sultan Selim'in İran ve Mısır seferleriyle Kanunî Sultan Süleyman'ın birçok seferlerine katılmıştır. Sipahî takımından iken «ahkâm kâtibi» olmuş, daha sonra «silâhtar» lar arasına girmiştir.

E. N. ye asıl ününü sağlayan *Mecmaü'n - nazâir* adı altında topladığı iki yüz kırk üç şairin 3 356 gazelidir. Bu nazireler dergisi edebiyat tarihini birçok bakımlardan aydınlatmaktadır. Öteki eseri divanıdır. Bu divanda bütün edebî sanatlara örnek vermeğe kalkışmış ve en silik mazmunları, en yaygın kavramları ve en bayağı öğütleri sık sık tekrarlamıştır. Bu büyük divan, içine aldığı tarihlerle daha çok bir belge değerini kazanmaktadır. Sanat yönü zayıf olan divanın önemi, arzu vezniyle yazılmış olmakla birlikte «Türkî - i basit» (yani sade Türkçe) ile yazılmış olmasındadır. Bu bakımdan E. N. Millî edebiyat ve dilin ilk müjdecilerinden sayılır Bu sade Türkçe manzumeler, 45 - 50 bin beyti içine alan divanında dağınık olarak serpilmiştir. Bunları Fuad Köprülü *Millî edebiyat cereyanının ilk mübeşşirleri ve Divan - ı Türkî - i basit* [İstanbul, 1928] adlı eserinde bir araya toplamıştır. Atsız, E. N. nin dili üzerinde durmuştur (*XVI. asır şairlerinden Edirneli Nazmi'nin eseri ve bu eserin Türk dili ve kültürü bakımından ehemmiyeti*. İstanbul, 1934).

EDISON [*ẹdisın*], **Thomas Alva** (1847 - 1931), Amerikalı mucit. Milan (Ohio) da doğmuş, West Orange (New Jersey) da ölmüştür. Doymak bilmez bir öğrenme ve anlama çabasının değerlendirdiği çocukluk ve delikanlılık yıllarında, ailesine muhtaç olmadan hayatını kazanmak için gazete satıcılığı, ayakkabı boyacılığı ve tren işçiliği yapmış ve özellikle bu son işi sırasında tipografi öğrenmek için trendeki yük vagonunda kurduğu bir derme çatma basımevinde bastığı gazeteleri yolculara satmıştır. Vagonda kaza ile çıkardığı yangın yüzünden buradan kovulan E., 1862 de Port Huron telgraf idaresine girmiş, bir yandan kendini yetiştirmeye canla başla devam ederken öte yandan da onu XIX. yüzyılın son çeyreği ile XX. yüzyılın ilk çeyreğinin en verimli ve tanınmış bulucusu kılacak buluş ve icatlarını vermeğe başlamıştır. Bu arada 1864 te bir elektrik telinden aynı zamanda karşıt iki yönde telgraf çekmeyi sağlayan buluşu, ona ünün ve zenginliğin kapılarını açmış ve pek çok telgraf ortaklığı E. ı danışman mühendis olarak işe almıştır. 1876 da Menlo - Park'ta ilk küçük fabrikasını kuran E., 1877 de Bell'in telefonunu daha pratik bir hale koyan mikrotelefonu bulmuş, 1878 de prensipi bir yıl önce Charles Cros tarafından açıklanmış olan ilk silindirli fonografı gerçekleştirmiş ve gene aynı yıl içinde, prensipi 1854 te Göbel tarafından açıklanmış olan kömür telli elektrik ampulünü yapmayı başarmıştır. 1881 de Paris sergisinde, bir buhar makinasına doğrudan doğruya bağlanabilen bir elektrik jeneratörünü sergilemiş, ertesi yıl New York'ta dünyanın ilk elektrik fabrikasını işletmeye açmıştır. Bu fabrika ilk başta 400 elektrik lambasını besleyebilecek güçte idi. 1884 te kendi adiyle anılan olayı keşfetmiş (bk. EDISON OLAYI) ve böylelikle triyot lambanın ilerideki keşfinin öncüsü olmuştur. 1899 da sinema tekniğinde de öncülüğünü sağlayan kinetograf adlı sinema alıcısiyle *Vitascope* projeksiyon makinasını gerçekleştirmiştir. Bundan sonra, hareket halindeki bir trenden telgraf çekme yolunu ve aynı elektrik telini kullanarak karşıt yönlerde aynı anda önce dört, sonra da altı telgraf birden çekme usullerini bulmuş ve bunları geliştirmiştir. 1904 yılında demir nikelli bir akümülatör yapmış ve I. Dünya Harbi sırasında da benzollü motorlar, sıvı karbon gazı ve elektrik motorları üzerinde çalışarak bunları daha iyi şekle koyacak usulleri ortaya çıkarmıştır. E. nitrobenzolden hareketle anilin boyaların üretilmesini de incelemiş, harpten sonra, bitkilerden sentetik lastik elde edilmesi konusunda araştırmalar yapmıştır.

T. A. EDISON

E. 1927 de Amerika Birleşik Devletleri Bilimler Akademisi üyeliğine seçilmiştir. E., daha hayattayken efsanevî bir kişi haline gelmiş, pek çok buluşlar kendisine mal edilmiştir Aslında E. ın gerçek büyüklüğünü sağlayan, buluşlarının sayısından çok, bazıları daha önce icat edilmiş olan çeşitli gereçleri insanların günlük hayatlarında kullanılmaya

elverişli bir hale getirmiş olmasıdır. Başarısının sırrı, yılmadan, yorulmadan, sistemli çalışması, bir deneyi gerekirse birçok kere tekrarlamaktan usanmaması ve iyi çalışma arkadaşları seçmesi idi. Genç yaşından itibaren sağırlaşmış, ancak sağırlığın, dikkatini daha iyi toplamağa yaradığını ileri sürerek tedavisine razı olmamıştır. — Y. Ö.

Edison (veya Richardson) olayı: akkor haldeki metallerin yüzeyinden elektron yayılması olayının meydana gelmesi. Bir elektronun, bağlı bulunduğu metali bırakabilmesi için kendisinde bulunması gereken en büyük enerji, Ew ile gösterilir ve bu, o metalin iş fonksiyonu adını alır. Ew genellikle eV (elektron volt) birimiyle anlatılır.

Metali bırakan elektronların meydana getirdiği akım yoğunluğu

$$J_d = CT^2 e^{\frac{-Ew}{KT}}$$

anlatımiyle verilir (j_d = doyma akımı yoğunluğu, T = salt sıcaklık, k = Boltzmann durağanı, E_w = yüzeyi bırakmak için gerekli minimum enerji).

Birçok metaller için C, değeri 60 (A. cm $^{-2}$ $K^{0\ 2}$) aşamasında olan bir durağandır. E_w nin değeri ise metalin cinsine ve özellikle metalin yüzeyini kaplayan maddenin yapısına bağlı olarak 1 ile 5 eV arasında değişir. Berilyum ve toryum oksit karışımı ile kaplı metaller için elde edilen değer, en küçük E_w değeridir.

EDISON AKÜMÜLATÖRÜ: bk. AKÜMÜLATÖRLER.

EDISON [*ẹdisın*] **ELEKTRİK ENSTİTÜSÜ** (Edison Electric Institute), 1933 te kurulmuş olup amacı, elektriğin üretilmesi, iletilmesi ve dağıtılması konularında araştırmalar yaparak uygulama metotları bulmak olan bir kurum. Üyeleri işletme ve holding ortaklıklarıdır. Kurumun merkezi New York'tadır. «Bulletin» ve «Electrical Research Statistics» adlı aylık iki belleten çıkarmaktadır.

EDISON PİLİ: bk. AKÜMÜLATÖRLER.

EDİSONİT (Fr. Edisonite), doğal titanoksit (Ti O_2) in bir çeşidi. Adı Thomas Alva Edison (b. bk.) ın adından alınmıştır.

EDISTO [*ẹdistou*], Amerika Birleşik Devletlerinin South Carolina kesiminde, kuzey ve güney kollarının birleşmesiyle meydana gelen ve Charleston'ın güneybatısında iki kanalla denize dökülen bir ırmak. Uzunluğu 240 km dir.

EDITH [*īdith*] **veya EADGYTH** [*ęeīdgüth*] (ölm. 1075), Anglo-Sakson kraliçesi. Winchester (İngiltere) de ölmüştür. Wessex kontu Godwine'ın kızı olan E., 1045 te Edward the Confessor ile evlenmiş ve yüz görümlüğü olarak Winchester ile Exeter'i almış, 1064 te kardeşi ve Northumberland kontu olan Tostig'in kışkırtması ile kralın hizmetindeki soylulardan biri olan Gospatric'i öldürmeyi tasarladığı sanılmış, 1065 te Wilton'da bir kilise yaptırmış, 1066 da kocasının ölmesi üzerine Fatih William'ın izniyle Winchester'a çekilerek orada yaşamaya devam etmiştir.

ED'İYE-İ HAYRİYE; bk. ED'İYE-ME'SÛRE.

ED'İYE-İ ME'SÛRE, Hz. Peygamberden dürüst rivayetlerle gelmiş ve İslâm ulularının sürekli olarak okudukları dualar. Eski ilimler arasında ilm ül ed'iyetü ve'l evrâd olarak anılırdı. E M., hadis ilminin bir kolu sayılırdı. Bu ilimde hadislerdeki güzel dualardan, kaçar kez okunacağından, okuma şartlarından, bu duaların dünyada ve ahretteki yararlarından söz edilirdi. Bu konuda eskiden pek çok kitaplar yazılmıştır (bk. DUA). Bu gibi dualara Ed'iye-i Hayriye adı da verilirdi.

EDİYOGRAF (Fr. Ediographe), toprağın geniş bir alanının aynı zamanda hem çevresini, hem de düzey eğrilerini gösterebilen bir pantograf.

EDJELÉ (Coğ): bk. ECELE.

EDKU, ADKU veya İDKU, İskenderiye yakınında, Nil ırmağı deltasında, 147 km² lik bir deniz kulağı. Tuzlaları vardır. Kuzey kısmında E. adını taşıyan, 27 300 nüfuslu bir kasaba kurulmuştur. Dokuma endüstrisi gelişmiştir.

EDLINGER [*ẹdlingır*], **Joseph Georg von** (1741-1819), Avusturyalı ressam. Graz'ta doğmuş, München'da ölmüştür. 1770 te München'a gelmiş ve 1781 de saray ressamlığına alınmış olan E., ileri Barok üslûbunda koyu renklenimli tablolarına burjuva hayatını canlandıran sahneleri konu seçmiştir.

EDLUND, Erik (1819-1888), İsveçli fizikçi. Edsberg (Örebro) te doğmuş, Stockholm yakınlarındaki Vaxholm'de ölmüştür. 1850 de Stockholm'deki Krallık Bilimler Akademisinde profesörlük, 1871 de aynı şehirdeki yüksek teknik okulunda müdürlük etmiştir. 1872 de parlamentoya seçilmiştir. E., en çok elektrik akımlarını, özellikle devrenin kapanması ve kesilmesi sırasında ortaya çıkan özel akımları. Peltier olayı ile elektromotor kuvvetler arasındaki ilişkiyi incelemiş, atmosferdeki elektrik olaylarını ve kuzey fecrini endüksiyon ile açıklamak istemiştir. Aynı zamanda İsveç meteoroloji servisinin müdürü olan E., gözlem istasyonları şebekesini kurmuştur.

EDMER [*ẹdmīr*] **veya EADMER** [*ęīdmer*] (aş. yu. 1060 - aş. yu. 1124), Canterbury'li İngiliz keşişi ve tarihçisi. 1120 de İskoçya kralı I. Alexander'in salık vermesiyle Saint Andrews başpiskoposluğuna seçilmiş, fakat kral onun İngiliz başpiskoposlarınca takdis edilmesine izin vermemiştir. E., aş. yu. 1066-1122 yılları arasında geçen olayları anlatan *Historia Novorum in Anglia* (Anglia yeniliklerinin tarihi) adlı bir kronik ve dostlarından biri olan Anselm üzerine *Life of Saint Anselm* (St. A. in hayatı) adlı bir eser yazmıştır.

EDMONDS [*ẹdmīnds*], **Walter Dumaux** (doğ. 1903), Amerikalı yazar. Boonville (New York) de doğmuştur. Erie Kanalı bölgesi halkının yaşayışını ele alan *Rome Haul* (Roma vurgunu) [1929] adlı hikâyesi çok beğenilmiştir. *Mostly Canallers* (Çoğunlukla kanalcılar) [1934]; *Drums Along the Mohawk* (Mohawk kıyısında davullar) [1936] ve *The Matchlock Gun* (Fitilli tüfek) [1941] adlı eserleri de anılmaya değer.

EDMONTON [*ẹdmīntīn*]: 1. İngiltere'de, Middlesex kontluğunda, Londra'nın merkezinden 12 km uzaklıkta bir banliyö şehri. Nüfusu 104 200 (1951) dür. E. da birçok fabrikalar vardır.

EDMONTON: Ana caddelerden biri

2. Kanada'da, Alberta'nın merkezi olan bir şehir. Kuzey Saskatchewan üzerindedir. Nüfusu 260 700 dür. Katolik kilisesi başpiskoposluğu ile Alberta Üniversitesi E. dadır. Hudson koyu kumpanyası tarafından kurulmuş bir ticaret merkezi olan E , demiryolu yapımından sonra büyük bir sanayi şehri halini almış. Alberta'da açılan petrol kuyuları sayesinde de her gün biraz daha gelişmiştir. Petrol rafinerileri, kimya sanayii, plastik madde fabrikaları, değirmenleri, et kombinaları vardır. E., aynı zamanda kara ve hava yollarının başlangıcı sayılan bir merkezdir; ülkenin kuzeybatı yönüne giden kara ve hava yolları buradan başlar.

EDMUND [*ẹdmînd*] (E. Rich = Zengin E. ve E. of Pontigny = Pontigny'li E. sanlariyle anılır; 1175?-1240), Canterbury başpiskoposu. Abingdon (İngiltere) da doğmuş, Soissy (Fransa) de ölmüştür. Öğrenimini Paris'te tamamlamış, Oxford'ta tanrıbilim okutmanı olmuştur. 1227 dolaylarında IX. Gregorius tarafından İngiltere'de altıncı Haçlı Seferinin propogandasını yapmakla görevlendirilmiştir. 1234 te Canterbury başpiskoposu olmuştur. E., kral III. Henry'yi yabancı danışmanlara uymak ve ayaklanan Richard Marshal'ın öldürülmesinden sorumlu olmakla suçlamıştır. Milliyetçi grupun başına geçen E., kralı aforozla tehdit ederek gözdelerini uzaklaştırmasını sağlamıştır. Kralın isteği üzerine 1237 de gönderilen papalık elçisi, E. un her hareketini önlemiş, bunun üzerine E., 1240 ta Fransa'daki Pontigny manastırına çekilmiştir.

EDMUND [*ẹdmînd*], **I.** (922-946), Anglo-Sakson kralı (939-946), Æthelstan'ın kardeşi. 945 te İskoçya kralı I. Malcolm'ı yenmiş, fakat Strathclyde (Cumbria) bölgesini ona bırakmıştır. Danimarkalılara karşı savaşmış, sonunda öldürülmüştür. The Magnificent veya the Deed-doer (= büyük işler gören) sanlarını almıştır.

EDMUND, II (Ironside = demir kaburgalı adiyle anılır; aş. yu. 980-1017), Anglo-Sakson kralı (1016-1017). II. Æthelraed'in en büyük oğlu ve ardılı ustaca politikasiyle Danimarkalı Knud tarafından (Deerhurst anlaşması) Wessex kralı ilân edilmiştir. Birkaç ay sonra, küçük yaşta çocuklar bırakarak ölünce, anlaşmaya göre Knud onun yerine geçmiştir.

EDMUND [*ẹdmînd*] veya **EADMUND** [*ædmund*] (Edmund the Martyr = Şehid E. diye anılır; aş. yu. 840-870), Doğu Anglia kralı. Sakson aslından geldiği ve Nüremberg'te doğduğu, kral Alkmund'un oğlu olduğu ve önceli Offa'nın kendisini evlât edindiği sanılmaktadır. 870 yılında Hoxne'de Danimarkalılarla çarpışmış ve yenilmiştir. Bir söylentiye göre, savaş alanında ölmüş, başka bir söylentiye göre de Danimarkalılar kendisini bir ağaca bağlamışlar ve Hıristiyanlığı inkâr veya Danimarka hâkimiyetini kabul etmesini istemişler; E. reddedince de kafasını keserek veya oklarla delik deşik ederek onu öldürmüşlerdir.

EDMUNDS [*ẹdmîndz*], **George Franklin** (1828-1919), Amerikalı avukat ve senatör. Richmond yakınlarında doğmuş, Pasadena (California) da ölmüştür. Anayasa hukuku konusunda bir otorite olarak tanınmıştı. 1866-1891 yılları arasında Vermont senatörü idi. Federal seçim komisyonunun atanmasını öngören kanunun kabul edilmesinde rol oynamıştır (1877). 1882 de Amerika Birleşik Devletleri yönetimine bağlı bölgelerde poligaminin yasaklanması amacını güden ve kendi adiyle anılan kanunu hazırlamıştır. Tröstleri geniş ölçüde yasaklayan Sherman kanunu (1890) büyük ölçüde onun eseridir. Başkan Garfield'in ölümünden sonra E., geçici senato başkanı olmuştur. 1880 ve 1884 yıllarında cumhuriyetçilerin başkan adayı seçilmiştir.

EDMUNDSTON [*ẹdmîndstîn*], Kanada'da, New-Brunswick'te, Saint-John nehri üzerinde 12 000 kişilik bir şehir. Kereste, kâğıt ve kâğıt hamuru sanayii gelişmiştir.

EDO'LAR veya BİNİ'LER, batı Afrika'da, Güney Nijerya'daki Benin şehri yakınlarında oturan ve Sudan dilleri grupundan bir dil konuşan bir kavim. Sayıları 500 000 kadar olan bu insanlar, aralarında Bini (veya Edo), Esa, Sobo, İsoko'lar da bulunan 19 alt grupla, Kukuruku adiyle anılan 15 kavmi de kapsarlar. Bini ülkesinin başkenti, Benin (veya Edo) dir. E. ların klanları eksogamik ve patrilineerdir, yani bu klanlarda kabile dışı evlenme ve baba soyunun asıl olması ilkeleri hâkimdir. E. lar topraklarını çapa ile işlerler. Sobo ve İsoko grupları dışında başlıca tarım ürünleri tatlı patatestir.

EDOM [Idumea ve Seir adları da verilir], Lut denizinin güneydoğusundaki yayla, Edomitlerin ülkesi, *Kitab-ı Mukaddes* coğrafyasında, Ölü Deniz (Lut Denizi) in güneyinde uzanan bölgedir. Bu bölgenin sınırları şunlardır: batıda Paran çölü, kuzeydoğuda da Moab dağları (Moab dağları, modern coğrafyada Vâdi-el-Araba adını taşıyan vâdi ile bunu çevreleyen dağlık yerlerdir). Güneyde Akaba körfezine kadar uzanarak Elath (Akaba) ve Eziongeber limanlarını içine alır. Bu kayalık ve verimsiz toprakların başlıca şehirleri, başkenti Bozrah ile Maon, Phunon ve Sela idi. E. lular, Yakub'un kardeşi Ays (Esau) ın torunları oldukları için «İsrail (yani Yakup) in kardeşleri» adını taşırlardı (Sayılar XX, 14; Tesniye II, 4,8). Ama, sonradan İsrail'in düşmanları olmuşlardır. Saul onlarla savaşmış (Sam. XIV, 47) ve onları yenmiş, bölgelerini ele geçirmiştir (2 Sam. VII., 13). İsrail krallığının bölünmesinden sonra, Yehuda'nın hâkimiyeti altına girmişler, ama bağımsızlıklarını elde etmek için sık sık ayaklanmışlardır. Son olarak M. Ö. VIII. yüzyılın ortalarında toprakları Uzziah'ın eline geçmiştir. Aş. yu. 743 te Asurlular kralı Tiglath-Pileser, E. kralı Kaus Malik'i kendisine bağlamıştır. Esarhaddon (680-668), E. lu Kaus Gabri'yi bağımlı krallar arasında sayar. II. Nebukhadnezzar zamanında (605-562), hâlâ bir kralın yönetimi altında bulunan E., Babillilerin saldırısına uğramıştır. Yehuda'lıların Babil'de esirliği zamanında, E. lular Yehuda'nın bazı bölgelerini ellerine geçirmişler, ama kendi bölgeleri bir Arap kabilesi olan Nabati'lerin eline düşmüştür. Bu sırada, Sela şehri Petra adını aldığı için bütün

bölgeye Arabia Petrea adı verilmiştir. Hasmonlu'lar kralı Johannes Hyrkanos, Dora ve Morissa'yı ele geçirerek E. u Yahudiliği kabule zorlamıştır (aş. yu. M. Ö. 130). Bundan sonra E. lular, Antipater ve bunun Herodlular adını taşıyan torunlarının kişiliğinde Yahudilere tahakküm etmişlerdir. Bu sülâlenin son kralı II. Herodes Agrippa, aş. yu. M. Ö. 100 de ölmüşse de, E. adı ancak Yehudanın düşmesiyle tarihten silinmiştir.

EDOM'LULAR veye IDUME'LÜLER, Edom adı da verilen Ays (Esau) ın torunları. Aş. yu. M. Ö. 1300 de Lut gölünün güneyinde yerleşmişlerdi. Davut, krallıklarını ortadan kaldırmıştır. Süleman da, Eilat maden ocakları ve limanına giden yolun geçtiği Araba vadisi için Edom kralı Hadad ile harp etmiştir. Uzun süre Yehuda krallarının vasalları olan E , Yoram'ın yönetimi altında (aş. yu. 850 de) kısa bir süre bağımsız yaşamışlar, 586 dan sonra Yehuda'nın güneyini ele geçirmişlerdir. Bu toprak, İohannes Hyrkanos'un yönetimi altında Idumea adını almıştır. Büyük Hirodes orada doğmuştur.

ĒDŌNİS, Trakya'da, Strymon (Struma) ırmağı boyunca uzanan eski bir bölge. Adını, Hemos dağlarının bir tepesi olan Edon dağından almıştır. Hemos sıra dağlarının bu bölgesinde oturanlara Edonlular (b. bk.) adı verilirdi. Bakkhos'un âyinlerini Edon dağında yapan Bakkhos rahipleri de Edonides (Edonlu kadınlar) adiyle anılırdı.

EDON'LULAR (Yun. *Ēdōnoi*) (Eski çağ coğrafyası), Trakya'nın Edonis bölgesinde yaşayan bir ulus. 436 da Atinalı sömürgeciler E. topraklarını alarak orada Amphipolis şehrini kurmuşlardır. Makedonya kralı II. Philippos bu ülkeyi ele geçirerek orada Philippopolis (Türkçe adı: Filibe, Bulgarca adı: Plovdiv) şehrini kurmuştur.

EDRANOS (Yun. Adranos), Anadolu'da, Bithynia ile Asia topraklarını birbirinden ayıran bir ırmağın ve bu ırmak üzerindeki müstahkem bir kalenin adı. Bugün Atranos çayı adiyle anılan bu suyun en eski adı Rhyndakos'tur. Anna Komnena ondan Lampes olarak bahseder. Türk devrinde Atranos, Adranas, Edranos gibi adlar taşımıştır. Ulubat ırmağını besleyen çaylardan biri olan E., Kütahya'da Şaphane dağlarından çıkarak önce kuzeydoğuya doğru akar, sonra kuzeybatıya dönerek kendi adını verdiği kasaba içinden geçtikten sonra, etraftan gelen sularla büyüyerek kuzeye yönelir ve Apolyont gölüne dökülür. Uzunluğu 180 km dir. Geçmişte üzerinde, Ulubat (Lapodion) yakınında bir köprü bulunmakta idi. M. S. 258 de yaptırılan bu köprü, Pergamon ile Bithynia'yı birbirine bağlamakta idi. Skythialıların saldırıları bu köprü olmadığı için bu ırmak kenarında duraklamış ve Pergamon halkı bu istilâdan böylece kurtulmuştu. Halbuki 1200 başlarında Türk istilâsı bu köprü üzerinden Bergama topraklarına yayılmıştı. Bu köprü 1422 de Düzmece Mustafa ayaklanmasında II. Murat tarafından yıktırılmıştır.

Bu çay üzerindeki kale Orta Çağ boyunca önemli müstahkem mevkilerden biri idi. En eski adı Adreneia Olympeum'dur. Daha sonraları ise Hedrianuterai adiyle anılmıştır. Bu kale Kyzikos metropolitliğine bağlı bir piskoposluk merkezi idi. Tepede bir iç kale (akropol) ve onun etrafında yayılan şehirde piskoposluk merkezini bugünkü Eski Kilise köyü teşkil etmektevdi. 1176 da imparator Manuel Komnenos, Selçuklu sultanı II. Kılıç Arslan üzerine giriştiği büyük saldırıya buradan başlamış ve savaş yeri olan Myriokefalon'a Akhyraos ve Thyateira yoliyle gitmişti. XIV. yüzyılın başında Osmanlı beyliği, saldırılarının istikametini Bursa'ya doğru yöneltince Bursa'nın Bizanslı muhafızı, çevredeki Atranos, Kestel ve Kite kaleleri muhafızlariyle iş birliği ederek Osman Gazi'ye karşı savunma tedbirleri almaya çalıştı. 2 000 kadar bir birlikle İstanbul'dan gönderilen Mysalon ise, Bursa ve çevresinden toplanan kuvvetlerin komutanlığını da üzerine alarak Bapheion (Koyunhisar) önünde Osman Gazi'yi karşıladı. Temmuz 1302 de yapılan savaş, Bizanslıların kesin yenilgisiyle sonuçlanmışsa da, Atranos'un fethi, 1326 da Orhan Gazinin eliyle gerçekleşti. Orhan Gazi, Atranos'un müstahkem kalesini yıktırarak burasını bir kadılık haline getirdi. Atranos, imparatorluk devrinde Bursa sancakbeyliğine bağlı nakibüleşrafı, subaşısı, alaybeyi bulunan bir kaza idi. Tanzimattan sonra da Hüdavendigâr vilâyeti merkez sancağına bağlı ilçelerden biri olmuştur.

Halkı çiftçilik ve kerestecilikle geçinmekte idi. Çevre ormanlarından kesilen keresteler Atranos çayı ile Marmara'ya ulaştırılmaktaydı. Kurtuluş savaşından sonra ilçenin adı bölgenin fatihi Orhan Gazi'ye izafetle Orhaneli olarak değiştirildi. Bk. ORHANELİ. — İ. P.

EDRED [*ędred*] **veya EADRED** [*ǽīdred*] (ölm. 955), İngiliz kralı. Frome (İngiltere) da ölmüştür. Yaşlı Edward ile Eadgifu'nun oğlu ve yerine geçtiği I. Edmund'un kardeşiydi. Anasının ve Saint Dunstan'ın denetimi altında hüküm sürmüş, krallığı sırasında Northumbria'da ayaklanmalar olmuştur.

EDREİ (Yun. Adraa), Doğu Ürdün ülkesinde bir yer. Musa'ya göre (Tevrat 4. 21, 33) Basan kralı Og, İsrailliler tarafından burada yenilgiye uğratılmıştır. Bugünkü adı Der'a'dır ve Vadi-ez-Zedi'de önemli bir demiryolu kavşak noktasıdır.

EDREMİT (eski adları: **Adramytteion, Adramittium, Adramittion, Adromite, Adrumete),** Balıkesir iline bağlı bir ilçe. Aynı addaki körfezin kıyısındaki ovanın kuzey bölümünde bulunan E. ilçesinin nüfusu 40 032 (1965), şehrin nüfusu 24 875 (1965), ilçenin yüz ölçümü 708 km² dir. İlçenin Altınoluk adlı bir bucağı ve 23 köyü vardır. Bunlardan Zeytinli köyü 3 000 kadar nüfuslu, belediyesi ve postahanesi bulunan bir kasabadır. 500 den çok nüfuslu köylerin sayısı 10 dur.

E. ilçesinin kuzey bölümü dağlık (800 - 1 200 m ve bu arada Baba Dağı 1 767 m), güney bölümü ise ovadır (çok yeri 15 - 20 m). Dağlarda bozuk ve baltalık ormanlar çok yer tutar. Başlıca ağaç çeşitleri kara çam, kızıl çam

EDREMİT: Genel görünüş

ve kayındır. 400 - 500 m yüksekliklere kadar zeytinlikler geniş yer tutar. Hemen bütün çevre zeytin ormanları halindedir. Bunlar kuytu vadilerde çok içerilere sokulur. Bu tabiî zenginliği ile E., zeytincilikte en ileri bölgelerimizden biri olmuştur. Burada yaz mevsimi sıcak ve kurak, kışlar ılık geçer. Yağışlar yağmur şeklindedir. Ancak, dağlık yerlere kar da yağar. Kuzeydeki dağlar, kuzeyden esen soğuk rüzgârları keser, ovada ılımlı bir iklim iyice belli olur.

E. şehri, aynı addaki ovanın kuzey kenarına yakın bir yerde, ovayı kuzeyden çeviren dağların eteğinde kurulmuştur. Denizden yüksekliği 20 - 25 m dir. Deniz kıyısından 10 km kadar içeridedir. Eskiden burası kıyıya daha yakın iken, sonraları akarsuların taşıdığı aluvyonların birikmesi ile kıyı ilerilemiş, ova genişlemiş, şehir daha geride kalmıştır. Körfezin kuzeydoğu kıyısındaki Akçay iskelesine 10 km lik düzgün bir yol ile bağlıdır. Balıkesir - İzmir şosesi bu şehirden geçer. Bucak ve köylere her mevsimde motorlu taşıtların işleyebildiği düzgün yollar uzanır. Bunlardan biri Altınoluk bucağına ve oradan da Ezine ve Çanakkale'ye gider. E. in kuzeyinde Kaz ve Eybek dağları, doğusunda Eymir, Musluk, güneyinde Madra dağları uzanır. Batısı ise Ege Denizine açıktır.

12 mahallesi bulunan E. şehri, son 30 yıl içinde hızla büyümüş, 1935 te nüfusu 12 000den biraz çok iken, 1965 te 25 000 e yaklaşmıştır. Şehrin yüksekçe bölümü ve oradan belediye parkına kadar uzanan kayalık yerler kristalin şistlerle mermerlerden, şehrin düz bölümü ise sıkışık yeni tortullardan oluşmuştur. İskele mahallesi genç deniz tortulları üzerindedir. Şehrin düz bölümünde 5 - 10 m derinde yeraltı suyu vardır. Parkta çıkan su bir çatlak kaynağıdır. İskele çevresinde yarım metre derinden su çıkar, 20 - 25 m derinlerde ise artezyen su yatakları bulunur. Şehir yakınlarında faylarla ilgili olan sıcak su kaynakları da vardır.

E. şehri, içine aynı addaki körfez ve ovayı alan büyük bir çöküntü çukurluğunun kuzey kenarını sınırlayan faylar üzerinde bulunduğundan, Türkiye'nin birinci derecedeki deprem alanlarından birinde bulunur. Bu çevrede türlü tarihlerde yer sarsıntıları olmuş, 6 ekim 1944 teki deprem E. körfezinin kuzey kenarındaki köylere zarar vermiş, E. ile Ayvalık, Havran'da daha az yıkıcı olmuştur. E. ve çevresi çeşitli

EDREMİT'in ana caddelerinden biri

ürünlerin bol yetiştiği, özellikle tarıma dayanan endüstrinin gelişmiş bulunduğu canlı bir ekonomik merkezdir. Zeytincilik, zeytin yağcılık, sabunculuk, meyvecilik ve sebzecilik ile deri ve köselecilik, teneke yapımı başta gelen gelir kaynakları içindedir. E. zeytin yağı sanayi merkezlerimizden biridir. Halkın çoğu tarımla uğraşmakla beraber, zeytincilikle meşgul olanlar geniş yer tutar.

İlçe toprakları çok verimlidir. Başta zeytin olmak üzere tahıl, üzüm, incir, çeşitli sebze ve meyve yetiştirilir. Burada çiftçi yaz kış her mevsimde toprağı ile uğraşır. Çevrenin ana gelir kaynağı olan zeytin, üstün değerdedir. Birkaç milyon zeytin ağacının bulunduğu sanılan bu çevrede iyi ürün alındığı yıllarda 40 - 50 milyon kg zeytin tanesi, 8 - 10 milyon kg zeytin yağı elde edilir. Ayrıca ilçe merkezinde ve köylerde zeytinlikler kurulmuştur. Bu arada yeni zeytin ağaçları yetiştirildiği gibi, binlerce örnek yabanî zeytin ağacı da aşılanmaktadır.

E. çevresinde bağlar da vardır. Burada çekirdeksiz üzüm ile *gemre* denilen son turfanda üzümler çok beğenilir. Balıkesir ilinde Bandırma'dan sonra bağcılıkta en ileri gitmiş olan yer burasıdır. Bu bölgede yetiştirilen sebzeler Balıkesir ve ilçelerine gönderildiği gibi, İstanbul'da da satılır. Burada meyve de boldur. Ayva, armut, nar yurdumuzun türlü yerlerine gönderilir.

Endüstri alanında da E. çok ileri gitmiştir. İlçenin geniş otlaklarında çok sayıda koyun ve sığır beslendiğinden sütçülük, yoğurtçuluk, peynircilik önemli yer tutar. Şehirde eskiden beri bir peynir pazarı vardır. Ekşimik, tulum, salamura, ada peyniri denilen peynirler ve Kazdağı kaşar peyniri, bu çevrenin pazarlarında çok satılır.

E. in gelir kaynaklarından biri de balcılıktır. Kazdağı'nda bulunan ve Basra çamı adı verilen bir çeşit çam, elde edilen bala güzel bir koku ve tat vermiştir. Elde edilen bal, özel kutular içinde İstanbul ve İzmir'e gönderilir.

E., zeytin yağı çıkarmada Balıkesir ilinde başta gelir. E. te zeytin yağcılık 1885 te doğmuş, bugün çok gelişmiştir. Bugün ilçede birçok zeytin yağı fabrika ve yapımevleri (30 kadar), bunun yanında birçok sabun fabrikaları, un, deri, kösele, torba, paspas ve teneke yapımevleri vardır. Bütün bu tarım ürünleriyle birlikte, yerindeki ihtiyacı karşılamak üzere birçok onarım atelyeleri, bıçkı tezgâhları, marangozlar, araba yapım yerleri vardır. Akçay yolu üzerinde tabakhaneler, deri fabrikaları bulunmaktadır.

Ticaret: E., zeytincilik ve başka ekonomik kaynaklarının çokluğu ile ilgili olarak, ticarette de çok ileri gitmiştir. Şehirde büyük sermaye sahibi birçok tüccar ve çarşılar bulunduğu gibi, gerek merkezde, gerek köylerde her hafta kurulan düzenli pazarlar, alışverişin gelişmesine yardım etmiştir. Şehirde çeşitli banka şubeleri vardır. E. te temiz oteller, gazino ve lokantalar, sinemalar vardır.

E. in kültür kurumları da gelişmiş durumdadır. 1934 yılında orta okulu halk yaptırmıştı. Bugün E. te bir lise, kız enstitüsü, erkek sanat enstitüsü, akşam kız sanat okulu, halk kütüphanesi, ilk okullar, spor klüpleri vardır.

Sağlık bakımından E. ilçesi iyi bir durumdadır. Şehirde birçok doktor, eczahane, hastahane vardır. 1 400 m boyunda bir kanalizasyon yolu vardır.

E. belediyesi 1860 ta kurulmuş, şehrin bayındırlık planı 1937 de yapılmıştır. Şehrin düzgün cadde ve sokakları, meydan, park ve bahçeleri, Akçay plaj ve gazinoları (bu plaj, kumsalının temizliği, suyunun duruluğu ile tanınmıştır) vardır.

Şehre türlü yönlerden 16 yol girer. Burası Balıkesir'e 93, Ayvalık'a 49, kendi iskelesi olan Akçay'a 10 km lık düzgün yollarla bağlıdır. Bu yollarda sık taşıtlar işler. Haftanın birkaç gününde Akçay'dan İstanbul ve İzmir'e vapurlar kalkar.

E. in su ihtiyacı, eskiden sarnıçlardan sağlanırdı. Sonradan Çalılık denilen yerden Biller suyu getirilince sarnıçlar azalmış, hemen hemen ortadan kalkmıştır. Dereli köyü yakınından getirilmiş bulunan Eskisu ile 1939 yılında getirilmiş olan Eybek suyu (şehirden 12 km uzakta, 900 m yüksekliklerdeki kaynaklardan elde edilerek borularla getirilmiş) vardır. Şehrin yakın ve uzak çevrelerinde maden suları (Eymir, Ekşisu) ile kaplıcalar (Bostancı kaplıcası, Rifat Efendi ılıcası, Güre ılıcası) bulunmaktadır.

Çevresindeki ağaçlıkları, tabiî güzellikleri ve plajlariyle E., turistik bakımdan zengindir. Birçok gezinti ve dinlenme yerleri vardır: Çifte Değirmen, Cennet Ayağı Bahçeleri, Gürlek gibi. Kaz Dağının Sarıkız tepesi ve Baba Dağı çok güzel yerlerdendir. Baba Tepesi denilen yerde kar kuyuları, Kartal Çimi denilen yerde kartal sürüleri görülür. — R. İ.

EDREMİT, Van ilinin merkez ilçesine bağlı bir bucak. Yeni adı Gümüşdere (b. bk.) dir.

EDREMİT ÇAYI, Edremit'in kuzeyindeki Eybek dağı batısında bulunan dağlardan (1 200 m) çıkan ve bu şehrin yanından geçerek Edremit körfezine dökülen bir akarsu. Uzunluğu 30 km dir. Hacıhasanlar ve Yaşyer dereleri başlıca kollarıdır. E. Ç., kışın ve ilkbaharda kabarır, aşağı kesimindeki düzlüklere taştığı olur.

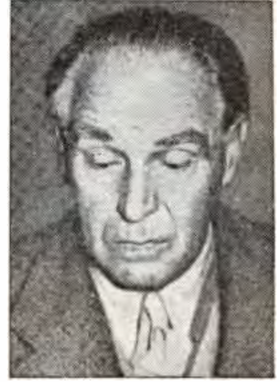
EDREMİT KÖRFEZİ, batı Anadolu'da, Marmara bölgesinin güneyinde, Kaz Dağı (1 200 - 1 700 m) ile Kozak Dağı (1 000 - 1 300 m) arasında, uzun bir çöküntü alanında oluşmuş, Ege Denizinin bir girintisi. Yaklaşık olarak batı - doğu doğrultusunda uzanan ve birbirine paralel faylar arasında bulunan bu tektonik çöküntü alanının doğu bölümünde birikmeler sonucu olarak Edremit veya Burhaniye Ovası (b. bk.) meydana gelmiştir. E. K. nin önünde Midilli adası (800 - 900 m) vardır. Bu adanın doğu kıyılarından körfezin doğu ucunda Edremit Çayı ağzına kadar olan uzunluğu 50 km, Baba Burnu ile Eğribucak burnu arasında körfezin ağzının genişliği yine 50 km dir. Körfezin ortalama genişliği ise 20 - 25 km dir. Körfezin güney bölümünde büyüklü küçüklü birçok adalar ve kayalıklar vardır (Poyraz adası, Çıplak ada, Maden adası, Güneş adası). Körfezin kuzey ve güneyindeki arazinin temeli gnays, mikaşist ve genel olarak başkalaşıma uğramış Paleozoik tabakalara dayanır. Bunlar arasında granit ve diyoritler yer tutmuştur. Bu türlü arazi sertleşmiş ve yer kabuğu hareketleri sırasında kırılabilir duruma gelmiş kütlelerdir. Körfezin her iki yakasında üst yapı olarak Neojen ve Kuaterner tortulları da yer tutmuştur. Körfez, bütünü ile bir sığ deniz alanındadır. En derin yerleri 200 m dir. 10 - 20 m derinlikteki yerler de çoktur.

Üç yanı dağlarla çevrili bulunan körfezin doğu bölümüne inen güçlü dereler ve çaylar (Havran çayı, Edremit çayı, Karadere...), sürükledikleri maddelerle bu bölümü doldurmuş, bu akarsuların deltaları birbiri ile kaynaşmış, böylece burada bugün geniş bir ova oluşmuştur. Bunun gibi, Kaz Dağından inen Delidere ve yakınındaki dereler de bu kıyıda deltalar meydana getirmişlerdir. — R. İ.

EDREMİT OVASI: bk. BURHANİYE OVASI.

EDRIC [*ędrik*] **veya EADRIC** [*ạïdrik*], **Streona** (ölm. 1017), İngiliz soylusu ve Mercia kral vekili, II. Ethelred'in başdanışmanı. Ethelred'in kızı ile evlenmişse de, görünüşe göre daha çok Danlara bağlı kalmıştır. Ethelred'i de, onun oğlu II. Edmund'u da Danlarla savaşmaktan vazgeçirmiş ve Edmund Assandun (Ashington) da Canute ile karşılaştığı zaman E. in ihaneti İngilizlerin yenilmesine yol açmıştır. E. in Edmund'u zehirlediği de sanılır. Canute, E. i Mercia kontu yapmışsa da, ihanetinden de korktuğu için onu öldürtmüştür.

EDSCHMID [*ętşmit*], **Kasimir** (doğ. 1890), Alman yazarı. Darmstadt'ta doğmuştur. E., önce ekspresyonizme yönelmiştir. *Die sechs Mündungen* (Altı yolağzı) [1915] adlı hikâye derlemesi bu akımı yansıtır. Daha sonra yazdığı *Die achatenen Kugeln* (Akik bilyalar) [1920] ise öteki yazarlardan çok ekspresyonistlerin saldırılarına uğramıştır. E., çeşitli romanlarında geçmiş veya zamanımıza kadar gelmiş çeşitli toplulukların parlak yaşayışlarını veya sefaletini tasvir etmiştir. Başlıca eserleri: *Afrika nackt und angezogen* (Çıplak ve giyinmiş olarak Afrika) [1929]; *Glanz und Elend Südamerikas* (Güney Amerika'nın parlaklığı ve sefaleti) [1931]; *Italien* (İtalya) [5 cilt, 1935 - 1949]; *Der Bauchtanz* (Göbek dansı) [egzotik hikâyeler, 1952]; *Eropäisches Reisebuch* (Avrupa gezi kitabı) [1953]; *Drei Häuser am Meer* (Deniz kıyısında üç ev) [1958].

K. EDSCHMID

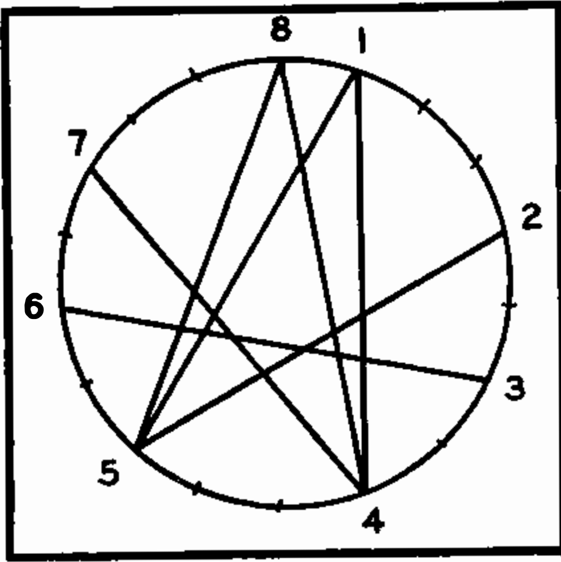
EDSTROM, Davit (1873 - 1938), Amerikalı heykelci. Hvetlanda (İsveç) da doğmuştur. Ruh durumunu yansıtan heykel ve portreleri ile tanınmıştır. 1880 de Amerika Birleşik Devletlerine göç etmiş, hayatını kazanmak için kömür işçiliği dahi yapmıştır. «Korku» «Gurur», «Kıskançlık», «Caliban» «Fakirliğin feryadı» en önemli eserleri arasındadır. Birçok meşhurların büstlerini de yapmıştır. E., *The Testament of Caliban* (C. ın vasiyetnamesi) adlı otobiyografik bir eser ile gazete ve dergilere politika, sanat v. b. konularda yazılar da yazmıştır.

EDUĞ (Cebel), Cezayir'de kıyı boyunca uzanan ve Bône ovasına hâkim 1 008 m yüksekliğinde bir dağ çemberi. Bu dağ çemberi, baştan başa mantar meşesi ormanlariyle kaplıdır.

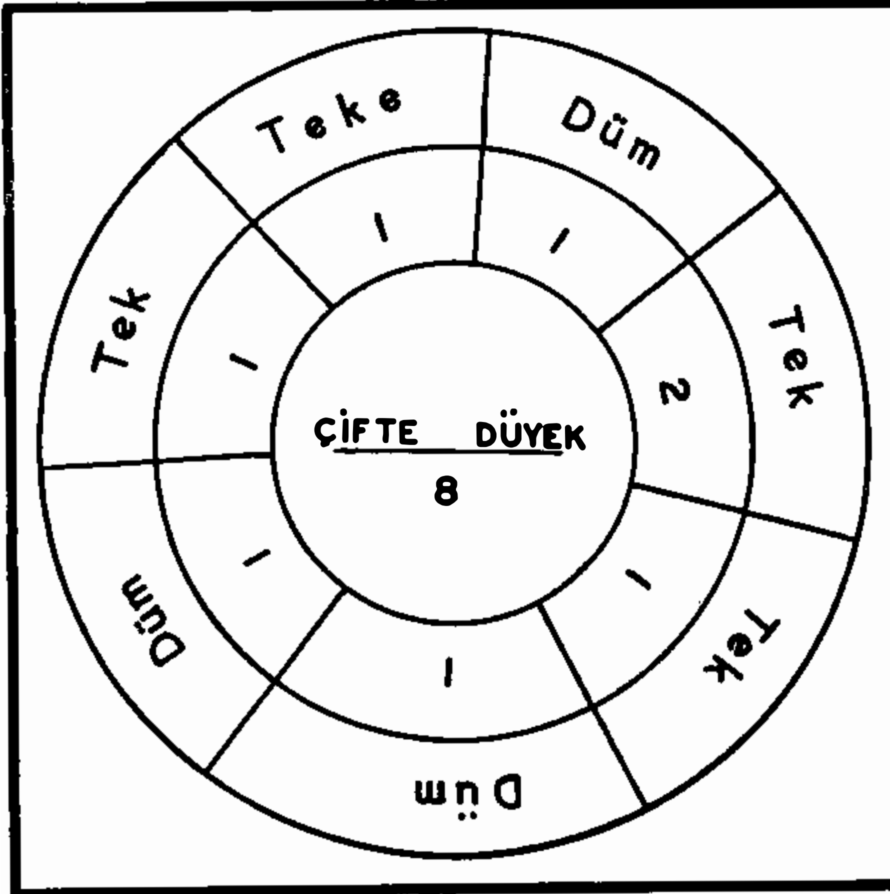
EDUNI [*īdūni*] **TEPESİ,** Kanada'nın kuzeybatı toprakları kesiminde, Mackenzie distriktinin batısında, Mackenzie dağlarının kuzeydoğu bölümünde, 2 200 m yüksekliğinde sarp bir tepe.

EDURODUNESSIS, LACUS (Coğ.), Neuchâtel gölünün Latince adı.

EDVAR (Ar. = devirler)), makamları, usulleri veya makamların astrolojik ve töresel (éthique) ilgilerini birer daire biçiminde açıklayan musiki kitaplarına XIII - XIX. yüzyıllarda İslâm dünyasında verilen ad. Urmiveli Safiyüddin (b. bk.) in 1250 yıllarında yazdığı *Kitâbü'l - edvâr,*

Şekil: 1 — Urmiyeli Safiyüddin'in *Kitâbü'l - edvâr*'ında rast makamını açıklıyan daire
Arap harfleriyle gösterilmiş seslerin bugünkü adları: 1. elif = rast; 2. dal = dügâh; 3. vav = segâh; 4. ḥa = çargâh; 5. ya - elif = neva; 6. ya - cim = hüseynî; 7. ya - he = acem; 8. ya ḥa = gerdaniyye

Şekil: 2 — Haşim Beyin Edvarında (1864) çifte düyek usulünü açıklayan daire (Tepedeki «Düm» den başlanıp yelkovan yönünde okunacak)

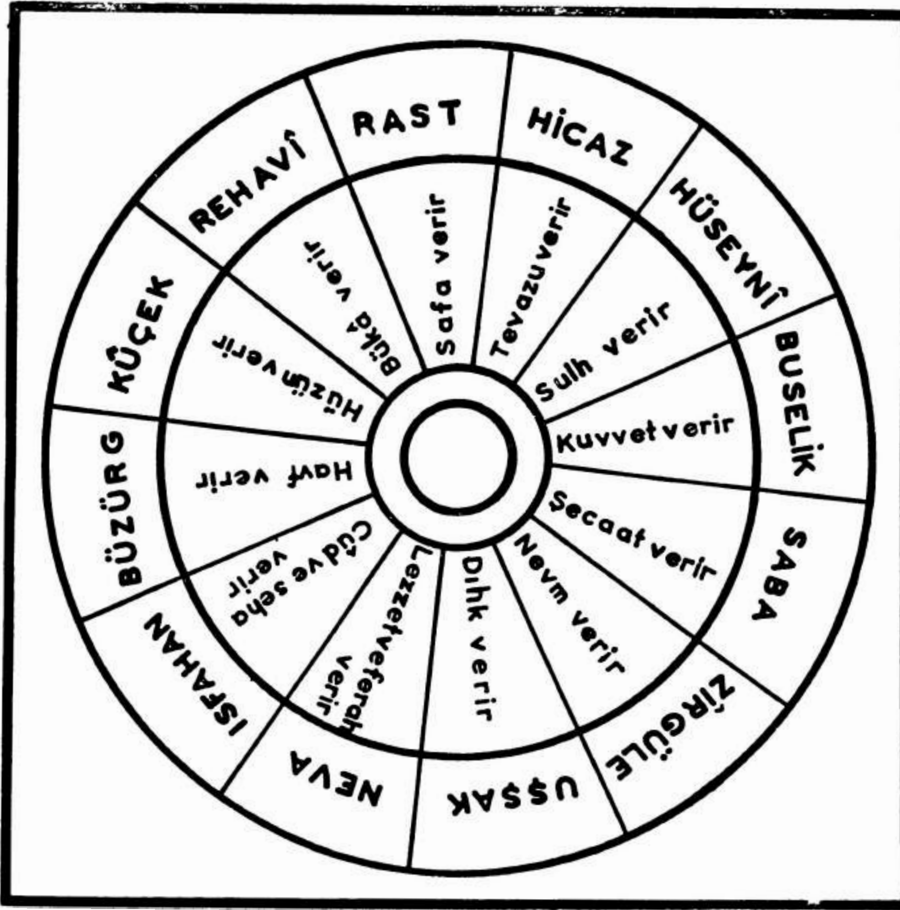
başlığında E. terimi bulunan kitapların en eskisi olup her makamı ayrı bir daire ile açıklar. Çemberin üzerindeki noktalar sesleri (perdeleri), noktaları birbirine bağlayan kirişler de dörtlü ve beşli aralıklarını gösterir. (Şek. 1). Haşim Bey (b. bk.)in 1864 yılında bastırdığı ve Türkçe E. ların sonuncusu olan *'İlm-i edvâra dâir risâledir* başlıklı kitapta ise makamlar ile tanımlanmış, buna karşılık usuller (Şek. 2) ve makamların astrolojik veya töresel ilgileri (Şek. 3) daireler biçiminde açıklanmıştır.

Kırşehirli Yusuf ile Ahmedoğlu Şükrüllah'ın XV. yüzyıl başında hazırladıkları *Kitâbu'l - advâr* çevirmeleri, Abdullahoğlu Hızır'ın Sultan II. Murad'a sunduğu *Edvâr*, Maragalı Abdülkadir'in oğlu Abdulaziz'in Fatih Sultan Mehmed'e sunduğu Farsça *Nekâvetü'l - edvâr*, torunu Mahmud'un *Makâsıdu'l - edvâr*, Şeyhî'nin manzum olarak kaleme aldığı *Edvâr ve'l - makâmât ve 'ilmü'l - esrâr ve'r - riyâẓiyyât* gibi kitaplar, edvar-ı musiki teriminin «musiki kitabı», ilm-i edvar teriminin «musiki kuramı», ve edvar musikisi teriminin de «geleneksel Türk sanat musikisi» anlamında kullanılmalarına yol açmıştır.

EDVARSİT (Fr. Edwardsite), seriyum, lantan ve toryum'un doğal monoklin fosfatı olan bir filiz. Monazit (b. bk) in bir türüdür.

EDWARD [*edwird*] (**Edward the Martyr** = Şehit E.) (aş. yu. 963 - 978), Batı Sakson kralı Edgar the Peaceful (Barışsever E.) un oğlu. 975 te Kingston'da taç giymiştir. St. Dunstan'ın yardımiyle Earl of Mercia Elver'in önderliğindeki manastır aleyhtarı akıma karşı koymuştur. 18 mart 978 de Dorsetshire'deki Corfi şatosunda bıçaklanarak öldürülmüştür. Öldürülmesinde, kendi oğlu Ethelred'i bir an önce tahta geçirmek isteyen üvey annesi Elfrida'nın parmağı olduğu sanılmaktadır.

EDWARD[*edwird*] **veya EADWARD** [*ęïdward*], **EADWEARD** [*ęïdwæïrd*] (takma adı: **Edward the Elder**; aş. yu. 870 - 924), Anglosakson kralı. Büyük Alfred'in oğludur. Önce Danimarkalılara başariyle karşı koymuş, 899 da babasının yerine tahta geçmiştir. E., bundan sonra tahtına göz diken amcasının oğlu Ethelwold tarafından desteklenen Danimarkalı saldırganlara karşı savaşa devam etmiştir. 905 te Doğu Anglia'daki Danimarkalılarla barış yaptıktan ve 909 - 910 yıllarında Staffordshire'i

Şekil 3 — Haşim Beyin Edvarında (1864) «makamatın tabiatlarını» gösteren daire (nevm = uyku; dıhk = gülme; cûd ve seha = cömertlik ve eliaçıklık; bükâ = ağlama)

almış bulunan Danimarkalıları yendikten sonra, kız kardeşi Ethelfleda'nın elindeki Mercia bölgesinin Middlesex ve Oxfordshire bölümlerini ele geçirmiştir. Ethelfleda'nın ölmesi üzerine Mercia, E.ın yönetimi altına girmiştir. 919 veya 921 yıllarında İskoçya kralı, Northumbria'nın Norveçli kralı, Northumbria halkı ve Strathclyde Kymry'leri, E. ın hâkimiyetini tanımışlardır. İngiltere'nin bir yönetim altında birleştirilmesinde bu kralın hizmeti büyük olmuş, bu yoldaki çabalarını oğlu Ethelstan devam ettirmiştir. E., Winchester'de gömülüdür.

EDWARD THE CONFESSOR

EDWARD [*ędwĭrd*] veya **EADWARD** [*ądĭward*] (**the Confessor** « itiraf eden » saniyle anılır; aş. yu. 1002 - 1066), İngiltere kralı. Oxfordshire'deki I s l i p't e doğmuş, Westminster'de ölmüştür. Ethelred the Unready (Gafil Ethelred) nin büyük oğludur. Danimarka kralı I. Sweyn 1013 te aynı zamanda İngiltere kralı olarak da tanınınca E., amcası Normandiya dukası Richard'ın sarayına sığınmış, orada yetişmiştir. E., 1036 da tahtını yeniden ele geçirmeğe çalışmışsa da, başarı kazanamamıştır. Bununla birlikte, Danimarka ve İngiltere kralı olan Harthaknut (Hardecanute) ile oldukça iyi geçinmiş ve onun 1042 de ölmesinden sonra kral olarak İngiltere'ye çağrılmıştır. Bunda, nüfuzlu Wessex Earl'i Godwin'in etkisi olduğu sanılmaktadır. E. 1045 te Godwin'in kızıyle evlenmiştir. Dindar bir k e ş i ş olmakla birlikte, çalışkan bir kralın yeteneklerinden yoksun idi. Bu bakımdan, soyluların, özellikle Godwin'in veya Norman saray adamlarının etkisi altında kalmıştır. Godwin'in 1053 te ölmesinden sonra ülkenin fiilî yönetimi Godwin'in oğlu Harold'un eline geçmiştir. E., Westminster Abbey'yi kurmuş ve kendi adiyle anılan kanunları hazırlatmıştır.

EDWARD [*ędwĭrd*], **I.** (takma adı: **Edward Longshanks**; 1239 - 1307), İngiltere kralı. Westminster'de doğmuş, Carlisle yakınlarındaki Burgh - by - Sands'te ölmüştür. III. Henry'nin en büyük oğludur. 1252 de III. Henry, Gaskonya dukalığını ona bırakmıştır. 1253 te Castilla'lı Eleanor ile evlenmesi öne sürüldüğü sırada E. a Chester Earl'ı ve Wales lordu sanları verilmiş ve İrlanda lordluğu da vadedilmiştir. E. 1254 te İspanya'ya giderek Eleanor ile evlenmiştir. Zamanının bütün şövalyelik yarışmalarına katılmıştır. 1255 kasımında İngiltere'ye d ö n ü ş ü n d e n sonra sarayda yabancıları üstün tutması ve bunlara çok para harcaması, halk a r a s ı n d a hoşnutsuzluk uyandırmıştır. İç yönetimde ve politikasındaki tutumu ve müsrifliği Kymry'lerin ayaklanması ve baronlar savaşına sebep olmuştur. Ayaklananların başında Leicester Earl'ı Simon de Montfort ve Gloucester Earl'ı Gilbert bulunuyordu. E., 1264 te Lewes

EDWARD, I.

savaşını kaybetmiş olmakla birlikte, 1265 ağustosunda De Montfort'u Evesham'de yenmiş ve 1267 de ayaklanmayı tamamiyle bastırmıştır. 1270 te Fransa kralı IX. Louis ile birlikte Tunuslu Müslümanlara karşı bir haçlı seferine katılmıştır. Seferin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine kışı Sicilya'da geçirmiştir. Mayıs 1271 de Akra kuşatmasını kaldırmış ve Hayfa dolaylarında bir zafer kazanmışsa da kuvvetlerinin azlığı büyük bir başarı elde etmesini önlemiştir. Bundan sonra deniz yoliyle İngiltere'ye hareket etmiş, yolda Papa X. Gregorius'a uğramış, İtalya ve Fransa'yı gezmiştir. Babası III Henry'nin 1272 de ölmesi üzerine kral ilân edılmişse de, İngiltere'ye dönmekte acele etmemiş, bir yıl kadar da Gaskonya'da kalmıştır. 2 ağustos 1274 te, krallığından iki yıl sonra, Dover'de İngiltere'ye ayak basmıştır. Önce özellikle Kuzey Wales'i almağa ve Wales hükümdarı Llewelyn ab Gruffydd'e boyun eğdirmeğe çalışmış, 1276 da bunu başarmıştır. Llewelyn ab Gruffydd yeniden ayaklanmışsa da, 1282 de öldürülmüş, 1284 te Wales İngiliz yönetimine girmiştir. E., 1291 de John Baliol'u krallığa getirerek İskoç veraset sorusunu çözümlemiş, İskoçlar E. ı hükümdar olarak tanımışlardır. 1296 da İngiltere ile Fransa arasında çıkan olaylar yüzünden İskoçya ile yeniden savaş başlamış, Berwick'i alarak Güney İskoçya'yı ele geçirmiş, Baliol tahttan çekilmiştir. Bununla birlikte, savaş İskoç yurtseveri William Wallace'ın ordusu 1298 Falkirk savaşında yok edilinceye kadar sürmüştür. 1300, 1301, 1303, 1304 ve 1306 yıllarında İskoçya'ya yeniden seferler yapılmıştır. E., İskoç kralı Robert Bruce üzerine kesin sonuç almak için yaptığı son seferde ölmüştür.

E., hükümdarlığı süresince derebeylerin nüfuzunu sınırlandırmak, düzeni ve güvenliği sağlamak üzere birçok kanunlar çıkarmıştır. Yaptığı savaşlar, sürekli olarak paraya ihtiyaç gösterdiğinden, E. halka yer yer tavizler vermek zorunda kalmıştır. Bununla birlikte, asıl isteği feodal olmayan sınıfların desteğini kazanmaktı. E., Simon de Montfort'un halk temsilcilerini çağırma politikasını izlemiştir. Bazı kusurlarına rağmen İngiltere'de maliyede ve parlamento hayatında büyük gelişme sağlamıştır.

EDWARD [*edwīrd*], **II. (of Carnarvon)** (1284-1327), İngiltere kralı. Kuzey Wales'deki Carnarvon şatosunda doğmuş, Gloucestershire'deki Berkeley şatosunda ölmüştür. I. Edward'ın 4. oğludur. 1301 de bağımsızlıklarını kaybetmiş olan Kymry (Welsh) lerin gönlünü almak üzere Wales prensi ilân edilmiştir. Gençliğinde taşkınlığı ve tutumsuzluğu, özellikle Gaskonyalı Piers de Gaveston gibi ahlâksız kimselerin etkisi altında kalması yüzünden, bir devletin yönetimini ele almak bakımından yeteneksiz görülmüştü. 1307 de tahta çıktıktan sonra da karakteri değişmemiştir. Hükümeti zayıf bir yönetim olmuş, gözdeleri halkın nefretini kazanmış, baronlar hoşnutsuzluklarını belirtmişlerdir. Üstelik 1314 te İskoçya'nın kurtarıcısı Robert Bruce'un E. ı Bannockburn'da yenmesi üzerine, İskoçya elden çıkmıştır. Gaveston'ın 1312 de öldürülmesi ile Despenser'ler (Hugh Despenser ile oğlu) E. ın gözdesi olarak Gaveston'ın yerine geçmişlerdir. Bu duruma artık dayanamayan baronlar, 1321 de Lancester Earl'ı Thomas'ın yönetimi altında ayaklanmışlar ve Despenser'lerin saraydan uzaklaştırılmasını sağlamışlarsa da, E. 1322 de Lancester Earl'ını Boroughbridge'de venerek esir almış, başını kestirmiştir; Despenser'ler de yeniden eski nüfuzlarını kazanmışlardır. Bu arada ülke korkunç bir durumda bulunuyordu ve İskoçya ile savaş süregelmekte idi. Sonunda E. ın karısı Isabella ile oğlu Edward (III. Edward) Fransa'dan dönmüş, Despenser'leri devirmiş ve 1326 kasımında kralı esir alarak hapsettirmişlerdir. E., hapsedildiği Berkeley şatosunda öldürülmüştür.

EDWARD, II.

EDWARD [*edwīrd*], **III. (of Windsor)** (1312-1377), İngiltere kralı. Windsor şatosunda doğmuş, Richmond (Surrey)da ölmüştür. 1320 de Chester Earl'ı, 1325 te Aquitania dukası olarak tanınmışsa da, hiçbir zaman Wales prensi sanını almamıştır. 1325 te Fransa'da bulunan annesinin yanına gitmiş ve 1326 da, annesiyle birlikte İngiltere'ye dönerek babası II. Edward'ı tahttan uzaklaştırmıştır. E., babasının öldürülmesi üzerine kral olmuş, ancak 1330 a kadar annesi ile onun âşığı Roger de Mortimer'in yönetimine karışmamıştır. 1330 ekiminde Nottingham şatosunu basarak Mortimer'i tutuklamış ve annesini politikadan uzaklaştırmıştır. Mortimer'i ise bir ay sonra astırmıştır.

EDWARD, III.

E., devletin yönetimini ele aldıktan sonra babası II. Edward devrinde kaybedilen gücü İngiltere'ye yeniden kazandıracak bir politika gütmüştür. 1333 te İskoçya'yı almış ve Halidon Hill'de kazandığı bir zaferden sonra Baliol'u kukla kral olarak İskoç tahtına geçirmeğe çalışmışsa da, başaramamıştır. İskoçların Fransa ile ittifak antlaşması yapması üzerine E., Fransız tahtında hak iddia etmiş ve Frank haklarını tanımak istememiştir. 1337 de savaş başlamış, Flandralılar İngilizlerin yanında yer almışlardır. E., Sluys'de bir deniz zaferi kazanmış, bunu Crécy (1346), Poitiers (1356) zaferleri ve Calais'nin alınması (1347) ile sonuçlanan uzun bir kara savaşları serisi takip etmiştir. Yüzyıl savaşlarının bu dönemi, Fransız kralı Jean le Bon'un esir düşmesi üzerine imzalanan Bretigny antlaşması ile bir süre için sona ermiştir (1360). Bu antlaşma ile E., bütün Aquitaina'nın hükümdarı tanınmış olmakla birlikte, 1369 da savaş yeniden başlamıştır. İngilizler bu sefer fazla başarı kazanamamışlardır. 1375 dolaylarında Calais, Bordeaux ve Bayonne dışında kazanmış oldukları bütün toprakları elden çıkarmış bulunuyorlardı. İngiltere'de E., ağır malî sorunlarla karşılaşmıştır. Uzun ve başarısız geçen savaş, halk arasında kazanmış olduğu sevginin sönmesine, kötü ürün yılları ile veba salgınları ve özellikle kara ölüm âfetleri (1348,1362,1369) ekonomik buhrana yol açtı. E., karısı Philippa'nın ölümünden sonra aç gözlü metresi Alice Perrers ile değersiz gözdelerinin etkisi altında kalmıştır. Bu arada soylular, çok yaşlanmış olan kralın nüfuzundan yararlanmak için aralarında şiddetli bir savaşmaya girişmişlerdır E. bu sırada ölmüştür. E., enerjik bir savaşçı ve iyi bir insan olmakla birlikte, günün gereklerini ve kendi ününü göz önünde tutan fırsatçı bir politika gütmüştür.

EDWARD[*ẹdwïrd*], **IV.** (1442 - 1483), İngiltere kralı. Rouen'da doğmuştur. Babası Richards of York'un «İki Gül» savaşlarında ölmesi üzerine İngiltere tahtı üzerinde York hanedanının Lancaster hanedanından VI. Henry'ye karşı ileri sürdüğü hak iddialarını benimsedi. Kont Warwick'in yardımiyle 1461 de kendini kral ilân ettirmiş ve aynı yıl Towton'da kazandığı zaferle tahtı sağlamıştır. Çok geçmeden Fransa tarafını tutan ve kralı hükmü altına almak isteyen Kont Warwick ile anlaşmazlığa düşen E., Avrupa'ya kaçmak zorunda kalmışsa da, ertesi yıl İngiltere'ye dönerek bu arada Warwick tarafından krallığa getirilen VI. Henry'yi esir etmiştir. Barnet yakınında yapılan savaşta Warwick öldürülmüştür (1471). İngiltere'de mutlakiyet yönetimi IV. E. ile başlar. Kral, memur ve burjuva sınıflarını tutarak parlamentoya değer vermemiştir.

EDWARD, IV.

EDWARD [*ẹduïrd*], **V.** (1470 - 1483), İngiltere kralı, IV. Edward'ın büyük oğlu. Westminster'de anasının sığınmış olduğu Abbot's House'da doğmuş, Londra kulesinde boğdurulmuştur. 1471 de Wales prensi, ilân edilmiştir. IV. Edward'ın ölmesi üzerine prens, amcası Gloucester dukası tarafından sözde taç giymeğe hazırlanmak üzere Londra kulesine yerleştirilmiştir. Aynı yılın 16 haziranında kardeşi York dukası Richard da aynı yere hapsedilmiştir. 25 haziranda Gloucester dukası, III. Richard adiyle tahta çıkmıştır. İki prensin ağustosta öldürüldükleri sanılmaktadır. Kemikleri 1674 te bulunmuş ve Westminster Abbey'deki VII. Henry şapeline gömülmüştür. Uzmanlar, 1933 te bu kemikleri incelemişler ve prenslerin boğdurularak öldürülmüş olabileceği sonucuna varmışlardır.

EDWARD, V.

EDWARD [*ẹdwïrd*], **VI.** (of England) (1537 - 1553), İngiltere kralı. VIII. Henry ile karısı Jane Seymour'ın oğulları. Hampton Court'ta doğmuş, Greenwich'te ölmüştür. 1547 de tahta çıktıysa da, reşitlik çağına erişmeden öldüğü için hükümet işlerinde pek az payı oldu. Hükümeti, naiplik (Protector) göreviyle dayısı Somerset dukası, sonra da Northumberland dukası yönetti. E. devri hükümetinin en önemli hizmeti olan reform hareketi, onun fikri idi. *Common Prayer Book* (Tek ibadet kitabı) un kabulü ile kilisede reform hareketi 1552 de kanunla tescil edilmiş oldu. Bu yenilik bir uzlaşmadan başka bir şey değildi; çünkü ikinci Tekdüzenlilik (uniformity) kararnamesi, İncil'de yapılan değişiklikler ve imanla ilgili 42 madde ile bu yeniliğe tam bir Protestanlık damgası vurdu. E., uyanık fikirli, yaşından ileri olgunlukta, ama soğukkanlı, kendine hâkim bir kişiydi.

EDWARD, VI.

E. veremden öldü. Tudor hanedanının erkek varisleri onunla tükenmiş oldu. *Literary Remains* (Edebiyat hatıraları) i 1857 de iki cilt olarak Nichols tarafından yayınlanmıştır.

EDWARD [*ẹdwïrd*], **VII.** (1841-1910), Büyük Britanya ve İrlanda kralı ve Hindistan imparatoru. Kraliçe Victoria ile kocası Prens Albert of Sachs - Coburg - Gotha'nın büyük oğulları. Londra'da doğmuş, orada ölmüştür. 1863 te Danimarka prenseslerinden Alexandra ile evlenmiş ve Prens Albert'in 1861 de ölmesinden sonra bir kenara çekilmiş olan annesinin üzerinden yavaş yavaş bütün tören ödevlerini almışsa da, siyasî çalışmalarına karışmasına meydan verilmemiştir. Bu yüzden de E. kendini sosyete hayatının eğlencelerine kaptırmıştır. VII. E. tanınmış bir sporcu ve İngiliz erkek modasında örneklik eden bir kişiydi. Paris hayatına pek düşkünlüğü vardı. Ana kraliçenin 1901 de ölmesiyle tahta çıktı (22 ocak 1901). Hükümeti zamanında Afrika'daki Boer savaşları sona ermiş, Almanya ile girişilen antlaşma görüşmeleri kesilmiş ve İngiliz abluka politikası yürürlüğe girmiştir. E., iç politikada yürürlükteki parlamentocu politikaya tamamiyle uygun meşrutiyetçi bir yol tutmakla kalmayıp sık sık çıktığı geziler ve hükümdar ziyaretleriyle İngiltere hükümetine dış politikasında büyük bir başarı ile destek olmuş, özellikle 1904 te Fransa ile yapılan *Entente cordiale* (Dostluk ittifakı) adlı anlaşmayı sağlamıştır. Bununla birlikte I. Dünya Harbinin patlak vermesini sonuçlandıran abluka politikasının asıl yöneticisi E. değildi. Almanya'ya karşı düşmanca tutumunu şiddetlendiren, onun görgülü ve tecrübeli, harp aleyhtarı yönetimine karşı olan yeğeni II. Wilhem'in karakteridir. Büyük oğlu Clarence dukası Albert Victor 1892 de ölmüş olduğundan E. dan sonra ikinci oğlu V. George adiyle tahta geçti. Üç kızından en küçüğü, sonradan Norveç kralı olan VII. Haakon ile evlendi.

EDWARD, VII.

EDWARD [*ẹdwïrd*], **VIII.** (tahttan çekildikten sonra Windsor Dukası adiyle anılmıştır; doğ. 1894), Büyük Britanya ve İrlanda kralı. Richmond (İngiltere) da doğmuştur. Osborne deniz koleji ve Dartmouth krallık kolejinde öğrenim görmüş, üç ay süre ile deniz assubaylığı yapmıştır. 1912 - 1914 yılları arasında Oxford'da Magdelen College'de okumuştur. 1911 de Wales prensi sanını almıştır. I. Dünya Harbinde batı cephesinde, Mısır ve İtalya'da kurmay subayı olarak hizmet etmiştir. 1919 da resmî ve yarı resmî olarak

uzun bir dünya gezisine çıkmıştır. 1919 da Kanada'yı, Amerika Birleşik Devletlerini, 1920 de Avustralya'yı ve Yeni Zelanda'yı, 1921 - 1922 de Hindistan, Birmanya, Japonya ve Malezya'yı, 1925 te Nijerya, Güney Afrika, Arjantin ve Şili'yi, 1927 de tekrar Kanada'yı, 1928 de Doğu Afrika'yı, 1931 de Arjantin'i ziyaret etmiştir. Bu gezilerinde geniş bir ilgi uyandırmayı bilmiş ve sürekli olarak halkın dertleriyle ilgilenmiştir. Babasının ölümü üzerine 20 ocak 1936 da tahta çıkmışsa da, bir anayasa buhranı sonucunda aynı yılın 11 aralığında tahttan çekilmiştir. Buhrana sebep, kendisinin Amerika'nın Baltimore (Maryland) lu Mrs. Wallis Simpson (b. bk.) ile evlenmeye karar vermiş olması idi. Mrs. Simpson'ın halktan biri olması, İngiliz toplumunun nüfuz sahibi çevrelerinin tepkisine, boşanmış bulunması ise, İngiltere kilisesinin bu evlenmeye şiddetle karşı durmasına sebep olmuştur. Başbakan Stanley Baldwin'in, kralı bu evlenmeden vazgeçmeğe zorlaması üzerine E. tahttan çekilmiş ve bundan sonra Duke of Windsor sanını almıştır. 3 haziran 1937 de Fransa'da Mrs. Simpson ile evlenmiştir. 1940 - 1945 yılları arasında Bahama adaları vali ve başkomutanı olarak görev almıştır. 1951 de *A King's Story* (Bir kralın hikâyesi) adlı hatıralarını yayınlamış, 1952 de kardeşi VI. George, 1953 te annesi kraliçe Mary'nın cenaze törenlerine katılmak üzere kısa bir süre için İngiltere'ye dönmüştür. 1965 te bir kere daha İngiltere'ye dönmüş, Londra'da bir göz ameliyatı geçirmiştir. E., kral iken 1936 da Atatürkü ziyaret etmişti.

EDWARD, VIII.

EDWARD, Mount [*maunt ędwĭrd*], Güney Kutbu (Antartika) ndaki Sweeney dağlarının en yüksek noktası. M. E., Joerg yaylası üzerinde yükselen bu dağ grupunun merkezindedir.

EDWARD, The Black Prince [*ędwĭrd, dhı blæk prins*] (1330 - 1376), İngiliz kralı III. Edward'ın en büyük oğlu. Woodstock (İngiltere) ta doğmuş, Westminster (İngiltere) de ölmüştür. 1333 te earl of Chester (Chester earl'ı), 1337 de duke of Cornwall (Cornwall dükü), 1343 te ise prince of Wales (Gal prensi) sanlarını almıştır. 1346 da Crécy savaşında İngiliz kuvvetlerinin sağ kanadına komuta etmiş ve zaferin kazanılmasında geniş ölçüde rol oynamıştır. 1347 deki Calais kuşatmasına katılmıştır. 1356 da Fransa ile savaşın yeniden başlaması üzerine, Gaskonya kral naipliğine getirilmiş ve 1356 da ordusunun başına geçerek Bordeaux'dan kuzeye doğru yapılan bir akını yönetmiştir. Aynı yıl, Fransa kralı Jean le Bon'u Poitiers'de yenerek esir almıştır. 1361 de Kent kontesi Joan ile evlenmiştir. Ertesi yıl babası tarafından Aquitania (İng. Guienne) nın yönetimi ile görevlendirilen E. 1363 ten 1371 e kadar hemen hemen bağımsız bir kral gibi hüküm sürmüştür. E., 1367 de Castillalı Zalim Pedro'yu yeniden tahta oturtmak üzere Pirenelerin güneyine bir sefer düzenlemiş, Nejera'da kazandığı parlak bir zaferle bu amacına ulaşmıştır. 1371 de soyluların ayaklanması ve Fransa ile girişilmiş yeni bir savaşın sonucu olarak Aquitania'dan çıkarılmıştır.

EDWARD (The Black Prince)

EDWARD [*ędwĭrd*] **GÖLÜ** (İng. Lake Edward veya Edward Nyanza, eski adı: Albert Edward Nyanza; yerli dilde: Muta Nzige), Orta Afrika'nın doğu bölümünde bir göl. Uganda'nın güneybatı ve Kongo'nun kuzeydoğu sınırında, Albert gölünün güneyindedir. Semliki nehri bu iki gölün bağlantısını sağlar. 1877 de Henry M. Stanley tarafından bulunmuştur. Yüz ölçümü 2 150 km^2 dir.

EDWARD [*ędwĭrd*] **VII YARIMADASI** (İng. Edward VII Land = VII. Edward toprakları diye anılır), Antarktika'nın Marie Byrdland bölümünde, Ross Denizinin doğu kıyısında bir yarımada. 1902 de Scott, yarımada üzerinde İngiltere adına hâkimiyet kurmuştur. Bugün İngiltere adına Yeni Zelanda'nın yönettiği Ross Dependency bölgesi sınırları içindedir.

EDWARD [*edwĭrd*] **VIII KOYU** (İng. Edward VIII Bay), Güney Kutbu (Antarktika) nun Güney Buz Denizi kıyısında, Kemp kıyısı ile Enderbyland arasında bir koy. Genişliği aş. yu. 20 km dir.

EDWARDES [*ędwĭrdz*], **Sir Herbert Benjamin** (1820 - 1868), İngiliz subayı ve devlet adamı. Frodesley (Shropshire) de doğmuş, Londra'da ölmüştür. Hayatının önemli bir bölümünü Hindistan'ın kuzeybatı bölgesinde geçirmiş ve 1857 de sipahi ayaklanması sırasında bu bölgede barışı korumayı başarmıştır.

EDWARDS [*ędwĭrdz*], **Amelia Ann Blanford** (1831 - 1892), İngiliz kadın hikâyecisi ve Egiptoloğu. Londra'da doğmuş, Weston - super - Mare (Somersetshire, İngiltere) de ölmüştür. Önce resim ve müziğe karşı ilgi duymuş, 1853 te dergilere yazmağa başlamıştır. 1880 den sonra kendini arkeoloji incelemelerine vermiştir. 1883 te Mısır araştırma fonunun fahrî sekreterliğine getirilmiştir. *A Thousand Miles up the Nile* (Nil boyunca bin mil) [1877] adlı eseri, kendi çizdiği taslaklarla resimlendirilmiştir. Bundan başka *A Summary of English History* (İngiliz tarihi özeti) [1856]; *An Abridgment of French History* (Kısaltılmış Fransız tarihi) [1858] ve *Pharaohs, Fellahs and Explorers* (Firavunlar, fellâhlar ve kâşifler) [1891] adlı eserleri yazmıştır.

EDWARDS [*ędwĭrdz*], **Bryan** (1743 1800), İngiliz politika adamı ve tarihçisi. Wiltshire'a bağlı Westbury'de doğmuş, Southampton'da ölmüştür. Büyük toprak sahibi olan E., esirliğin güçlü bir taraflısı idi; bu görüşünü Jamaica sömürge meclisinde de savunmuştur. Başlıca eseri: *History of the British Colonies in the West Indies* (Antiller'deki İngiliz sömürgelerinin tarihi) [3 cilt, 1793].

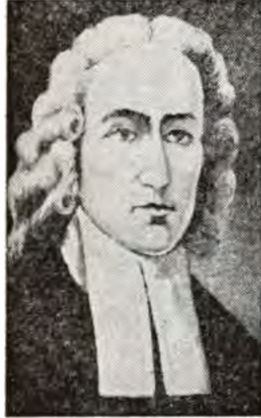
EDWARDS [*ędwĭrdz*], **George** (1693 - 1773), İngiliz tabiat bilgini. Stratford (Essex) da doğmuş, Plaistow (Essex) da ölmüştür. E., Avrupa ülkelerini dolaştıktan sonra 1733 te Londra'daki Krallık Fizik Kolejine kütüphaneci olmuştur. *History of Birds* (Kuşların hikâyesi) [4 cilt, 1743 - 1751] adlı ve *Gleanings of Natural History* (Tabiat bilgisinden seçmeler) [1758 - 1764] adlı üç ciltte tamamlanan eserinde,

tabiat bilgisindeki 600 ü aşkın terimin gravür ve yeni tanımlamaları, ayrıca E.ın sık sık yazıştığı Linnaeus tarafından sağlanan bir isimler sözlüğü bulunmaktadır. E., aynı zaman da *Essays of Natural History* (Tabiat bilgisi denemeleri) [1770]; *Elements of Fossilology* (Fosil bilgisinin temelleri) [1776] adlı eserleri yazmıştır.

EDWARDS [*ẹdwîrdz*], **George Wharton** (1859-1950), Amerikalı ressam ve yazar. Fair Haven (Connecticut) da doğmuş. Greenwich (Connecticut) te ölmüştür. E., portreleri ve duvar resimleri ile tanınmıştır. Ayrıca kendi yazdığı seyahatnameleri de resimlemiştir. Bunlar arasında *Thumbnail Sketches* (Minik skeçler) [1886]; *Belgium Old and New* (Eski ve yeni Belçika) [1920] ve *Constantinople* (İstanbul) [1929 1930] adlı eserleri sayılabilir.

EDWARDS [*ẹdwîrdz*], **Harry Stillwell** (1855-1938), Amerikalı gazeteci ve yazar. Macon (Georgia) da doğmuş, orada ölmüştür. «Telegraph» ve «Evening News» gibi gazeteleri çıkarmıştır. *Sons and Fathers* (Oğullar ve babalar) adlı eseri, 1896 da «Ch cago Record» un 10 000 dolarlık armağanını kazanmıştır.

EDWARDS [*ẹdwîrdz*], **Jonathan** (1703-1758). Kuzey Amerikalı tanrıbilimci. Connecticut devletindeki South Windsor'da doğmuş New Jersey'e bağlı Princeton'da ölmüştür. 1734 teki tövbe vaızları *Great Awakening* (Büyük uyanış) hareketine yol açmıştır. Keskin zekâlı bir düşünür olan E., Locke psikolojisi ile idealizm akımını izlemiş, determinizm ve ahlâkî sorumluluk arasında ilişki kurarak Calvin'ciliğe, yeni yollar açmıştır. E., böylece yeni İngiliz tanrıbiliminin kurucusu olmuştur. Başlıca eserleri: *Treatise Concerning the Religious Affections* (Dinî sevgi konusunda risale) [1746]; *Freedom of Will* (İrade hürriyeti) [1754]; *The End for which God Created the World* (Tanrı hangi amaç için dünyayı yarattı) [1775 te yazılmış, ölümünden sonra yayınlanmıştır]; *On the Nature of True Virtue* (Gerçek erdemin tabiatı üzerine) [1772 de yazılmış, ölümünden sonra yayınlanmıştır].

J. EDWARDS

EDWARDS [*ẹdwîrdz*], **Matilda Barbara Betham** (1836-1919). İngiliz hikâyecisi. Westerfield (Suffolk, İngiltere) de doğmuş, Hastings (İngiltere) te ölmüştür. Amelia Ann Blandford Edwards'ın kuzinidir. Özellikle Fransızların yaşayışını işlemiştir. Eserleri: *The White House by the Sea* (Deniz kıyısındaki beyaz ev) [1857]; *Dr Jacob* (ad) [1864]; *Kitty* (ad) [1869]; *The Dream-Charlotte* (Rüyaların Charlotte'u) [1896].

EDWARDS [*ẹdwîrdz*], **Richard** (aş. yu. (1523-1566), İngiliz tiyatro yazarı ve müzik sanatçısı. Somersetshire'da doğmuş, Londra'da ölmüştür. 1561 de krallık çocuk korosu yöneticiliğine getirilmiş ve bu koro ile kendi eserlerini yönetmiştir. Bunlardan yalnız *Damon and Pythias* (D. ile P.) [1571] adlı eser günümüze kalmıştır. 1566 da temsil edilmiş olan *Palamon and Arcite* (P. ile A.) büyük başarı kazanmıştır. İnce ve içli Lied'lerinden bir kısmı hâlâ yaşamaktadır.

EDWARDS [*ẹdwîrdz*, Fr. *edu̯ardz*], **William Frédéric** (1777-1842), İngiliz asıllı fiziyolog. Jamaika'da doğmuş, Versailles'da ölmüştür. Annesi babası İngiliz olan E, 1808 de Paris'e yerlesmiş ve kendini bilimsel çalışmalara vermiştir. Société d'éthnographie (Etnografya Derneği) nin kurucusu olan E.ın eserleri şunlardır: *De l'influence des agents physiques sur la vie* (Fızıksel etkenlerin hayat üzerine etkisi) [1824]; *Lettre à Amédée Thierry sur les caractères physiologiques des races humaines considérés dans leurs rapports avec l'histoire* (İnsan ırklarının, tarihle olan ilgisi bakımından fizyolojik karakterleri üzerine M. Amédée Thierry'ye mektup) [1879].

EDWARDS BELLO [*edu̯ardz beyo*], **Joaquín** (doğ 1888), Şilili roman yazarı. Valparaíso'da doğmuştur. *El Roto* (Şili yerlisi) [1920] da Şili'nin aşağı tabakalarını, *El Chileno en Madrid* (Şilili Madrid'de) [1928] de ise kozmopolit çevreleri renkli ve acı bir üslûpla tasvir etmiştir. Romanları arasında en güzeli *Valparaíso, la ciudad del viento* (Rüzgârlar şehri Valparaíso) [1931] dur. Bu eser daha sonra *En el viejo olmendra* (Eski bademlikte) [1943] adiyle basılmıştır. Eser, Valparaíso kumarbazlarının yaşadığı zengin mahallelerdeki hayatı gerçekçi bir üslûpla çizer. E., ayrıca *La Muerte de Vanderbilt* (Vanderbilt'in ölümü) [1922]; *Tacnay y Arica* (T ve A.) [1926], *Criollos en Paris* (Paris'te kreoller) [1933] i de yazmıştır.

ẸDWIN veya EADWINE (Lat. **Aedvinus**) (585?-633), Northumbria kralı. Ælla'nın oğludur. Babasının ölümünde çok küçük yaşta olduğundan, taht Bernicia'lı Æthelfrith'in eline geçmiştir. E., korunmak üzere Doğu Anglia kralı Redwald'ın sarayına gönderilmiş, sonra bunun yardımiyle tahtını yeniden ele geçirmiştir (616). E., Northumbria krallığına yeni bir düzen getirerek egemenliği altındaki bölgeleri kuzeyde Edinburgh'ya kadar genişletmiştir. Kent'li Ethelbert'in kızı Æthelburh ile evlenen E., karısının ve onun babasının sarayından getirdiği bir Roma misyoneri olan Paulinus'un etkisiyle Hristiyanlığı kabul etmiş ve ülkesinin dini haline getirmiştir. 627 de York'ta vaftiz edilmiş ve burada ilk ahşap kiliseyi yaptırmıştır. 632 de Penda komutasındaki Mercia'lılar yönetimine karşı ayaklanmışlar. bu yüzden çıkan savaş, E in Yorkshire'da Heathfield (Hatfield Chase) denilen yerde yenilgiye uğratılarak öldürülmesi ile sonuçlanmıştır.

EDWY [*ẹdwi*] veya **EADWIG** [*ạdwig*] (aş. yu. 940 959), Anglosakson kralı (955 959). Edmund the Magnificent (Muhtesem E) in büyük oğludur. 955 te amcası Edred'in yerine tahta geçmiştir. Kendisinin sütannesi Æthelgifu'nun kızı Ælfgifu ile evlenmesine karşı koyan Dunstan'a kızarak onu sürgüne göndermiştir. 957 de Tiems'in kuzeyindeki bölgeleri, kardeşi Edgar'a bırakmağa zorlanmıştır.

ẸDZARD, Dietz (doğ. 1893), Alman ressamı. Bremen'de doğmuştur. Max Beckman'ın öğrencisi olan E., ilk eserlerinde mistisizm ile ümitsizliği ifade etmiştir. Dostoevskiy'in kitaplarını resimlemiş, Kurland'a, Litvanya'ya, İsviçre'ye gitmiştir. 1927 de Manet ile Fransız empresyonistlerine gönül bağlayarak Paris'e yerleşmiş, konularını ve renklerini değiştirmiş, tatlı ve yumuşak bir ışık içinde yarı gerçek, yarı haval bir dünyanın şairane tasvirleri olan tablolar meydana getirmiştir. Eserleri Grenoble müzesindedir.

EDZİN GOL, Kuzey Çin'de, Kansu eyaletinde bir nehir. Uzunluğu aş. yu. 900 km dir. Nonsan dağlarından çıkan bu ırmak Gaşun Nur ve Sogo Nur göllerine dökülür.

EECKEREN [*ękîrîn*], kuzey Belçika'nın Anvers eyaletinde bir kasaba. Anvers şehrinin bir dış mahallesidir. Nüfusu 15 962 (1947) dir.

EECKHOUT [*ękhaut*], **Gerbrandt van den** (1621 - 1674), Hollandalı ressam ve gravürcü. Amsterdam'da doğmuş, orada ölmüştür. *Kutsal Kitap*'tan alınmış sahneleri konu edinen ve portrelere de yer veren gençlik eserlerinde Rembrandt'ın etkisi göze çarpar. 1635 - 1640 yılları arasında Rembrandt'ın öğrenciliğinde bulunmuştur. Eserlerinden «Ko casını aldatan kadın» (Amsterdam), «Ruth ile Booz» (Rotterdam), «Yakub'un rüyası» (Viyana), «Sodom'un yanışı» (New York), «Çarmıh» (Avignon) anılabilir. Sonradan, günlük hayat sahnelerini canlandıran resimler yapmıştır.

EEDEN [*ędîn*], **Frederik van** (1860 - 1932), Hollandalı hikâyeci, şair, oyun yazarı, denemeci ve hekim. Haarlem'de doğmuş, Bussum'da ölmüştür. E., Amsterdam'da tıp öğrenimi görmüş, 1885 te Willem Kloos ve Albert Verwey ile birlikte yeni yazarların eserleriyle yeni toplumsal fikirleri yayan «De Nieuwe Gids» (Yeni kılavuz) adlı edebî dergiyi çıkarmağa başlamıştır. Daha sonra Hilversum yakınlarındaki Bussum'da yerleşerek bir fizikoterapi kliniği açmıştır. 1898 de Thoreau'nun fikirlerine dayanan Walden tarım kolonisini kurmuşsa da, bu deneme başarısızlıkla sonuçlanmıştır. E., gençliğinde sosyalist fikirlere ve Tolstoy'a eğilim göstermiş, ancak 1922 de Katolik mezhebine girmiştir.

F. v. EEDEN

E., kendi memleketi dışında idealist toplumsal kuramları ile de tanınmakla birlikte, asıl ününü edebiyat alanında kazanmıştır. İlk hikâyesi *De kleine Johannes* (Küçük J.) [1885] sembolik üslûpta yazılmıştır ve *Van de koele Meren des doods* (Ölümün soğuk gölünden) [1900]; *De Nachtbruid* (Gece gelini) [1909] gibi psikanaliz üslûbunda yazılmış hikâyelerine bütünü ile zıt bir özellik gösterir. Yurt özlemini yansıtan *Elien* (ad) [1891] gibi sade nazımla yazılmış eserleri yanında *Het Lied van schijn en wezen* (Görünüş ve gerçek şarkısı) [3 cilt, 1895] gibi felsefî şiirlerine de rastlanır. Manzum piyesleri arasında *De Broeders, tragedie van't Recht* (Kardeşler, bir adalet faciası) ve *Lioba* (ad) [1897] bulunmaktadır. Bunlardan ilkinde bir Faust teması işlenmiştir. E. ın öbür piyesleri *Don Torribio* (ad) [1887]; *Ysbrand* (ad) [1908]; *Het beloofde Land* (Vaat edilmiş ülke) [1909] ve *'t Paleis van Circe* (C. nin sarayı) [1910] dir. Bütün bu dört eserde E., başarısız kalmış olan kendi reform denemelerini yermektedir. E., ayrıca I. Dünya Harbine karşı tepkisini yansıtan ve tanrısal adaletle insan adaletini konu olarak alan *De Heks van Haarlem* (Haarlem cadısı) [1915] adlı tarihî piyesi yazmıştır.

EEKHOUD [*ękhaut*], **Georges** (1854 1927), Fransız diliyle yazan Belçikalı bir yazar. Anvers'te doğmuş, Bruxelles'de ölmüştür. Acı ve sert bir gerçekçilikte anlatışını bulan, çoğu zaman üslûp aşırılıkları ve düzensizlikleriyle bozulan hikâye ve romanları, az sayıdaki şiirlerini tamamiyle unutturmuştur. Anvers'in denizler hâkimiyetini konu edinen *Kees Doorik* (ad) [1883]; *Kermesses* (Fuarlar) [1885]; *Nouvelles Kermesses* (Yeni fuarlar) [1887]; *La Nouvelle Carthage* [1888] adlı sert yergici romanlarında Campine (kuzey Belçika'da bir bölge) köylülerini, serserileri, kanun tanımayanları renkli bir üslûpla canlandırır. Başka romanları arasında *Les Fusillés de Malines* (Maline'de kurşuna dizilenler) [1891]; *Le Cycle patibulaire* (Asılanlar destanı) [1895]; *Mes Communions* (Komünyonlarım) [1897] sayılabilir. 1899 da yayınladığı *Escal Vigor* (ad) adlı romanı, aleyhine bir dava açılmasına sebep olmuştur. 1895 te «Le Coq rouge» adlı dergiyi kurmuştur.

G. EEKHOUD

EEKLOO [*ęklō*], Belçika'da, Gand'ın kuzeybatısında, Flandre - Orientale'in arondisman merkezi. Nüfusu 18 400 dür. E. da besin maddeleri, dokuma ve kimya sanayii gelişmiştir. E. arondismanının nüfusu 81 500 dür.

EEMS [*ēms*] **KANALI,** kuzey Hollanda'da, Groningen şehrini Kuzey Denizindeki Dollart körfezine bağlayan 6 m derinlikteki bir kanal.

EESTI veya EESTIMA, Estonya'nın yerli dildeki adı. Bk. ESTONYA.

ĒETİŌN (Yun. mit.), Mysia'daki Thebai kralı. Andromakhē'nin babasıdır. Şehrin Akhaialılar tarafından ele geçirilmesi arasında kral yedi oğlu ile birlikte öldürülmüştür. Akhilleus, E. un yiğitliğinden dolayı, onu silâhları ile birlikte gömdürmüş ve karısını serbest bırakmıştır.

EFAMİYE: bk. APAMEİA.

EFAPS (Fr. Éphapse) [Elektrobiyoloji], paralel veya kesişen iki sinir telinin elektriksel bağlantı yeri. Bu yerde de sinaps (b. bk) noktalarında meydana gelen olayların benzerleri oluşması muhtemeldir.

EFARMONİ (Fr. Épharmonie, Yun. *eu* = iyi; *harmonia* = uyuşum) [Ekoloji], bir organizmanın veya bir türün çevre ile uyuşum halinde tam gelişmesi. Bu terimin *efarmonik* biçimindeki sıfatı, biyolojide vejetatif (Lat. *vegetativus*) denilen ve yalnızca hayatın devamını, büyümeyi ve üremeyi sağlayan organların anatomik yapılarının hava, su ve toprakla doğrudan doğruya olan ilişiklerini belirten karakterler için kullanılır.

EFDAL, Baba Kâşânî Efdalüddin Muhammed b. Hüseyn (XIII. yüzyıl), İran şairi. Hülegü devrinde yaşamıştır. Nasirüddin Tûsî'nin yakın dostlarındandır. E. Baba Kâşânî'nin hatırı için Kâşân ve yöresini Moğolların askerlerine çiğnetmemiştir. Ömrünün sonlarında bir köşeye çekilerek yalnız bir hayat geçirmiştir. E. rubaileriyle tanınmıştır. Ölüm yılı kesin olarak bilinmemektedir. Kâşân civarında bir köyde ölmüştür. Eserleri: *Ağaz ve encâm* veya *Encâmnâme*; *Cavidannâme* veya *Cavidnâme*; *Reh - i Encâm*; *Saz u pirâye*. — İ. O.

EFDAL CEMALÎ, Ebû Ali Ahmed (ölm. 1132), Mısır'da Fatımî hâkimiyeti devrinde bir vezir sülâlesi kuran Bedrü'l - Cemalî'nin torunu E. C. bu aileden vezirlık makamına yükselen üçüncü zattır. Babası Melık el - Efdal zamanında Suriye'nin bir yandan Selçuklu, bir yandan da Haçlı istilâsına uğraması üzerine bu bölgede süregelen savaşlarda görev almış ve gösterdiği başarılar üzerine Fatımî kuvvetleri başkomutanı (Emirü'l - cüyûş) olmuştu. 1118 de babasının öldürülmesi üzerine Ebû Ali'nin durumu sarsılmışsa da, Hafız li - dini'llah'ın hilâfet makamına getirilişinde yaptığı çalışmalara karşılık olarak, bu halifenin vezirliğini elde etti. Şiî mezhebine göre öldürülen halife Amir li - ahkâmi'llah'ın metruke (cariye) lerinin hamileliklerinin tespitinde yeni halifenin tarafını tutmakla ve Hafız'ın yerini sağlamlaştırmakla hükümeti eline geçirdi. E. bundan sonra idareyi kendisine bağlayarak, halıfeyi adeta hapsettirdi ve izni olmadan kımsenin halıfeyle temasına ımkân bırakmadı. Halk üzerinde ağır bir baskı kurarak kendisinden uzaklaşmalarına sebep oldu. İki yıl kadar süren diktatörlüğün de Mısır sarayının bütün gelırlerini eline geçirmiş ve halkı yönetiminden bıktırmıştı. Bu tutumunun bir sonucu olarak, 1132 de bir çevgan (polo) müsabakasında bir köle tarafından öldürüldü. — İ. P.

EFDAL, el - Efdal Dırgamü'd - din el - Abbas, (ölm. H. 778 [1376 - 1377]), Yemen'de Türk emirlerinden Muhammed b. Harun'un kurmuş olduğu Resûlî (bk. RESULÎLER) devletinin 8. hükümdarı (saltanat süresi 1362/1363 - 1376/1377). Babası el - Mücahid Ali'nin ölümü üzerine hükümdar oldu. Ancak onun hükümdarlığını kabul etmeyen kardeşleri, Zeydî imamının da yardımiyle Haraz ve Sıhr'a hücum ettiler Zebid ise yerli şerifler ve şeyhler tarafından işgal edildi. Öte yandan Zeydî imamı Salahaddin Zebid'e yaklaşmış bulunuyordu. Zamar'da yapılan savaşta yenilgiye uğrayan E. çekilmek zorunda kaldı. Bütün saltanat yılları ihtilâller içinde geçen E. sivasî bir istikrar sağlayamamakla beraber, İslâm kültüründe eserleri ile tanınmış bir bilgindir. *Nüzhetü'l - uyûn, Tabakatu fukaha - i Yemen, Muhtasaru Kenzi'l - ahbâr* ve *Muhtasari İbn. Halligan* adlı eserleri anılabilir. İslâm tarihçileri onu bilgin ve âdil bir hükümdar olarak tanıtmaktadırlar. — İ. P.

EFDAL, Melik el - Nasirüddin Muhammed Melik el - Efdal (ölm. 1341), Suriye'de Hama şehrinde hükümdarlık eden Eyyubî prenslerinden biri. İslâm dünyasının tanınmış tarihçilerinden Melik el - Müeyyed Ebü'l - Fidâ İsmail (bk. EBÜ'L - FİDA) in oğludur. Babasının öldüğü tarihte 20 yaşında olduğuna göre, 1311 yılında doğmuş olması muhtemeldir. Ebü'l Fıda'nın ölümü üzerine Mısır hükümdarı en - Nâsır tarafından Hama ikta'ına tayin edildi. Görevinin ilk yıllarında başarılı, ilim ve kültüre önem veren bir kimse olarak kendini tanıtmış ise de, giderek yolsuzluklara başladı. Halkın şikâyeti üzerine Memlûk sultanı Melik en - Nâsır Ahmed tarafından Şam'a sürüldü ve yerine bu ailenin kölelerinden Seyfeddin Tokuztemür getirildi. Şam'da ölmesi üzerine Eyyubî ailesinin Hama kolu da ortadan kalkmış oldu.

EFDALÜ'D - DEVLE: 1. Haydarabad Nizamı (Hindistan). 1868 yılında iktidara gelmiş, 12 yıl hükümet ettikten sonra 44 yaşında iken ölmüştür.

2. Muhammed b. Ebü'l - Hakem (XII. yüzyıl), Atabeylerden Nureddin Zengi'nin başhekimi, filozof ve musikişinas. E. lâkabiyle tanınmıştır.

EFDALÜDDİN EL - HUNCÎ, Efdalüddin Ebû Abdullah Muhammed b. Abdilmelik (1194 - 1248), Mısır'da yetişen bir araştırıcı. Özellikle mantık ve tıp alanlarında ün yapmıştır. Aslen Mısır'ın yerli halkındandır. Babasının adı Namâvâr idi. E. H. İslâm kültürü içinde yetişerek Şafiî mezhebine intisap etmiş ve ömrünün son yıllarında Mısır kâdi'l - kuzât'ı olmuştu. Kahire'de ölmüştür. Eserleri arasında mantıktan *el - Cümel fi'l - muhtasari nihayeti'l - emel, Keşfü'l - esrar an gavamızi'l - efkâr, el - Mu'cez fi'l - mantık* ve tıptan *Kitabü'l - edvari'l - humiyât, Şerhu makalet İbn. Sina fi'n - nabz, Makale fi'l - hudud ve'r - rüsûm* anılabilir.

EFE (Fr. Effet) [Fız.]: bk. ETKİ.

EFE, zeybek topluluklarının başkanına verilen ad. Halk arasında «ağabey» anlamında kullanılır. Osmanlı devletinin son yıllarında Batı Anadolu'da ortaya çıkan çete başları için kullanılmıştır. Zeybek (b. bk.) ler, aralarında yüreklilik, mertlik ve kahramanlıkta kendini gösterenlere E. derler, onu başkan seçerler, çete başı olarak onun buyruğu altına girerlerdi. II. Abdülhamit zamanında E. ler devletin başına türlü işler açmışlardı. Daha sonra Kurtuluş Savaşında Yürük Ali, Demirci Mehmet Efe (b. bk.) gibi E. ler düşmana karşı başarılı çete savaşları yapmışlardır.

EFELER

EFE veya EFEH, İFİ, Orta Afrika'nın doğu Pigme gruplarından biri. Kongo'nun kuzeydoğusundaki ormanlık bölgede otururlar. Konuştukları dil, Sudan dilleri grupuna girer.

EFEDRALİN (Fr. Éphédraline), 1 cm^3 lük ampuller de 0,03 g efetonin ve 0.0003 g adrenalin kapsayan bir ilâç. Bu ilâç ağır allerjik hallerde, kuvvetli tansiyon düşüklüğünde, astma hastalığında şırınga edilir. Hayvan tedavisinde bu ilâç ineklerin doğum zayıflığında, inek tetanosunda, beygirlerin raşitisinde ve sancılarında ve buna benzer hayvan hastalıklarında kullanılır.

EFEDRİN (Fr. Éphédrine), formülü: $C_6 H_5 — CH$

$$(OH) — CH \begin{cases} CH_3 \\ NH — CH_3 \end{cases}$$

(1 — fenil — 2 — metilaminopropan — 1 — ol) olan organik bir madde. Akdeniz ülkelerinde, kuzey Afrika ve doğu Asya'da yayılmış Gnetaceae familyasına bağlı bazı ağaçlarda ve bitkilerdeki Ephedra vulgaris'ten elde edilen bir alkaloid. E. beyaz, kokusuz bir kristal tozu olup alkolde çözülünce kutuplanmış ışını sola, suda çözülünce sağa döndürür, erime noktası 40°, kaynama noktası 255° dir. İlâç sanayiinde serbest baz olarak hemen hemen hiç üretilmez, daha çok E. klorhidrat (ephedrinum hydrochloricum), $C_{10} H_{15} NO. HCl$ halinde üretilir. Bu cisim beyaz iğnelerden ibaret olup suda ve alkolde çözülür, optik bakımdan sola döndürür, erime noktası 210° dir (eridiği zaman ayrışır).

E. ve E. klorhidrat kimyasal yapıları ve organizme etkileri bakımından adrenaline yakınlık gösterir. Bunlar, kan damarlarının büzülmesini sağladığı gibi, kan basıncını da yükseltir ve göz bebeğini genişletir. E. adrenalinden daha az zehirli ve daha çok kararlıdır. Çinliler 5 000 yıldan fazla bir zamandan beri E. i astmaya karşı ilâç olarak kullanmışlardır.

Arı alkaloid 1887 de Japon kimyacısı Nagai tarafından Ephedra vulgaris'ten elde edilmiştir. Sonraları Alman bilginleri (Späth, Eberhard, Manske) türlü yollardan E. in tam sentezini başarmışlardır. 1890 dan beri E. astmada, solunum organları katarlarında, öksürükte, bronşitte ve dolaşım zafiyetinde arı veya başka maddelerle karışık olarak geniş ölçüde kullanılmaktadır.

EFEKTİF (Fr. Effectif), dilimizde karşılığı «fiilî mevcut» tur. Bu karşılık, bir kadro veya bir miktar söz konusu olduğu haller içindir. Dilimizde daha çok ekonomik olaylarda kullanılan bir terimdir. E. sözü, sermaye (kapital) ile birlikte kullanıldığı takdirde, E. kapital fiilen ödenmiş ve işte kullanılan sermaye miktarını, kasa işlerinde ise, kasada fiilen mevcut parayı ifade eder. Halk dilinde «nakit para» karşılığıdır. Portföyde mevcut esham ve tahvilât (aksiyon ve obligasyon) için de tereddütsüz ve derhal paraya çevrilebilecek miktar karşılığı kullanılır. Malî işlerde, borsalarda E., senet, çek, poliçe gibi belgeler dışında kalan madenî ve kâğıt para ve daha çok yabancı paralar demektir. — A. A.

EFEKTİK (Fr. Ephectique; Yun. *ephektikos* = hüküm vermekten kaçınan) (Fel.), Yunan şüpheciliği kurucusu Pyrrhōn'un bazı öğrencilerine verilen ad. Öbürlerine zetetik (*zētēsis* = arama) veya aporetik (*aporēma* = şüphe) denilirdi.

EFEKTOR (İng. Effector) [Fizyoloji], özellikle hayvanlarda, kas kasılmalarını ve beze salgılamalarını oluşturan içdürtü (*impulsus*) leri dağıtmaya yarayan bir sinir ucu organı.

EFELİS (Yun. *ephelis* < *epi* = üst; *helios* = güneş) [Tıp], derinin yüzünde oluşan ve genellikle çil adiyle anılan sarımsı veya esmer leke.

Sanıldığına göre, E. ler güneşin etkisiyle derialtı bölgesinde pigment birikmesinden ileri gelir. İlkbaharda azan bu lekeler en çok yüzde, boyunda ve ellerin üstünde olmak üzere özellikle sarışın, kızıl saçlı veya kumral kimselerde görülür. Dört beş yaşlarında oluşup bütün hayat boyunca sürerse de, bazan yaşın ilerlemesiyle renkleri açıla açıla yok olur.

EFEMERİD (Fr. Éphéméride), gök cisimlerinin yerlerini ve uzaklık, parlaklık gibi çeşitli değerlerini yılın günlerine göre veren çizelge.

Grekçe efemeron (*ephēmeron*) kelimesinden türemiş bir sözdür. Bugün «astronomi çizelgesi» anlamında kullanılır. Bu çizelgeler astronomi hesap merkezlerinde daha önceden hesaplanır ve astronomi yıllıklarında ve dergilerinde yayınlanır. Bu sayede bir gezegenin, uydunun, genel olarak gök cisimlerinin yeri bulunur; parlaklığı veya öbür özellikleri gözlenerek verilen değerler karşılaştırılır. — A. K.

EFEMERİDLER [Ephemerida, Yun. = bir günlük] (Zoo.), narin, ince bazı böcekler takımı (İng. May flies, ephemeral flies veya sand flies). Zara benzer kanatları ağ şeklinde damarlıdır. Bu ad kendilerine ergin olarak yaşayışlarının kısalığından dolayı verilmiştir. Kurtçuk halinde olan (larvaire) hayatları 1 - 3 yıl sürerse de, ergin (imago) hayatları ancak birkaç saat veya birkaç gün sürer. Bu grupa Ephemeridae familyası ve başka birkaç familya girer. Eskiden E. takımı Neuroptera veya Pseudoneuroptera takımının bir kolu sayılırdı. Bu böceklerin çok kısa antenleri büyük ön kanatları, küçük arka kanatları (bazen bunlar hiç olmayabilir) ve bedenlerinin ucunda iki veya üç ince iplik şeklinde bir nevi kuyrukları vardır. Kanatlı şekillerini aldıktan sonra derileri döküp yenilemeleri bunların bir karakteristiğini teşkil eder. Nymphaları suda yaşar ve başlıca yiyeceklerini bitkilerden alır. Erginliğe eriştikten sonra hiçbir şey yemezler. Ergin böcekler bazen çok büyük oğul (küme) lar halinde görülür. Bunlara Plectoptera adı da verilir.

EFENDİ (Yun. *authentēs* = amir, şef), Rumcadan alınan ve «sahip, mevlâ, çelebi» anlamında kullanılan bir kelime. Osmanlı devrinde ağa, bey, paşa gibi devlet memurlarına verilen bir unvandı. Bizanstan Selçuklu Türklerine intikal etmiştir. Bugün Türkçede az eğitilmiş, orta sınıf halka verilen bir sandır. Ayrıca terbiyeli, saygılı anlamına sıfat olarak da kullanılır. Bu kelimeden E. kapısı veya E dairesi (yeniçeri kâtibinin bürosu), Yeniçeri E. si (yeniçeri kâtibi), E. ler (Hazine - i hümayundaki dört yazıcı), E. (şehzade), hanımefendi, beyefendi, E. miz (hükümdar ve derecesine göre hakim, vali, nazır v. b) gibi deyimler türetilmiştir. Kelimenin Türkçeye yerleşmesi daha Anadolu Selçukluları devrinde gerçekleşmiş, emirlere ve sayılı kişilere E. deyimi ile hitap etmek âdet olmuştur. Meselâ Candaroğlu beyinin kardeşinin unvanı E. olduğu gibi, Mevlânâ'nın kızına da «efendimizin kızı» anlamına Efendi - poula deniliyordu. Osmanlı sarayının kuruluşunda padişahlar da kendilerine E. unvanını verirlerdi. Nitekim bu deyim bir hitap olarak imparatorluğun yıkılışına kadar devam ettiği gibi, Osmanlı sarayını taklit eden kurulan Arap saraylarında da Efendinâ şekli ile devam etmiştir (Mehmet Ali Paşa sülâlesinde olduğu gibi). Şehzadeler ise, XVIII. yüzyıldan sonra Çelebi Sultan

yerine E. lakabiyle anılmışlardır. XVI. yüzyıldan itibaren E. kelimesi daha çok tahsilli (özellikle medrese) kimselere izafe olundu. Bunun sonunda okuma yazma bilenlere teşmil edildi ve bir nevi rütbe anlamını kazandı. İstanbul kadısına İstanbul E. si, yeniçeri kâtibine yeniçeri E. si, Reisülküttaba reis E., padişahın ilk eşine kadın E., Şeyhülislâma sadece E lakaplarının verilmesi XVIII. yüzyılda olmuştur. Tanzimattan sonra sivil ve askerî rütbeler tespit olunurken siviller arasında bâlâ (b. bk.) derecesine kadar ve askerler arasında binbaşıya kadar E. unvanının tevcihi uygun görülmüştü. Halk arasında ise öğrencilere E. (tahsil yapmakta oldukları için), yakınlık ve saygı ifadesi olarak E. baba, E. birader ve Rumeli ağzında ise aynı deyimler özellikle gelin için kaynata ve kayınbirader yerine kullanılmıştır. Cenabı hakka E. denmesi Ebussuut Efendi (b. bk.) nin bir fetvası ile yasaklanmışsa da, Resulullahtan itibaren din ulularına bu deyimle hitap etmek âdet olmuştur: Peygamber E. miz, Resulullah E. miz, pirim E. m, şeyhimiz E. hazretleri v. b. gibi. E. deyimi, resmî yazışmalardan 26 kasım 1934 tarih ve 2590 sayılı, E., Bey, Paşa gibi elkap ve unvanlara dair kanunla kaldırılmış bulunmaktadır.

EFES (eski adları: Yun. Ephesos, Lat. Ephesus; Fr. Éphèse), İzmir iline bağlı Selçuk ilçesinin, 10 226 (1965) nüfuslu Selçuk kenti yanında büyük turistik değeri bulunan eski bir şehir. E. yıkıları, İzmir'in yaklaşık olarak 75 km güneyindedir. Selçuk, İzmir'e demiryolu ve geniş bir asfalt yol ile bağlıdır. Tren veya otobüsle İzmir'den Selçuk'a iki buçuk saatte gidilir. Buraya sık otobüs ve tren seferleri vardır. Kasabada otel, lokanta ve gazinolar bulunmaktadır. Kasabanın bulunduğu yer, denizden 30 - 40 m kadar yüksektedir. 2 km kadar kuzeyinden Küçük Menderes ırmağı geçer. Güney ve doğusunda Ovacık Dağı (800 m), batısında Maden Dağı (644 m) ve uzantıları yükselir. Bu ikisi arasına Selçuk ovası sokulmuş bulunur. Bu küçük ova, Küçük Menderes ovasının güneye doğru uzanmış bir girintisi durumundadır. Toprakları verimli, iklimi çok elverişli olan bu aluviyal ovalarda bol miktarda incir elde edildiği gibi, tütün, zeytin, pamuk, çeşitli meyva ve sebze de yetiştirilmektedir. Yer yer hayvancılık da yapılır.

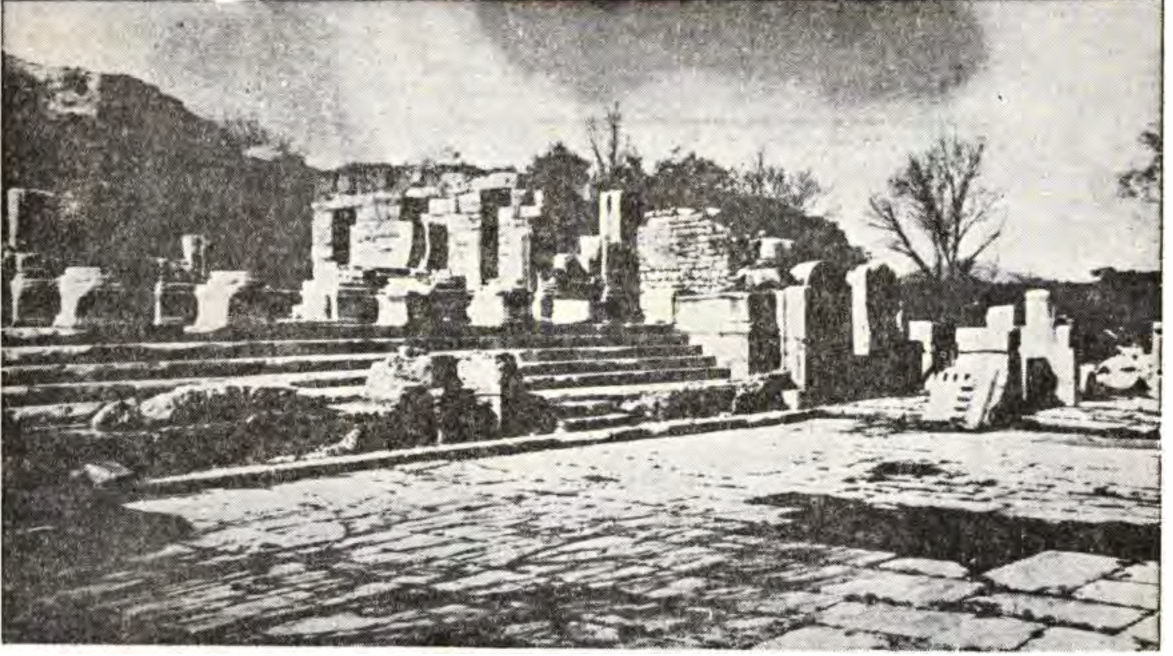
Son yıllarda Selçuk kasabası hızla gelişmiş, birçok yeni yapılar yapılmış, su getirilmiş ve elektrikle aydınlatılmıştır. Orta okulu ve ilk okulları, müzesi vardır. Kasaba, 18 km boyundaki düzgün bir yol ile Kuşadasına ve böylece denize bağlıdır. Selçuk istasyonunun yanındaki alandan günün her saatinde Kuşadasına kolaylıkla gidilebilir.

«Yedi Uyuyanlar» (Eshab - ı Kehf) mağarası

Hagios İoannes bazilikası

Bugün denizden kilometrelerce içeride olan E. yıkılarının bulunduğu yer, Eski Çağda deniz kıyısında, önemli bir liman çevresinde bulunuyordu. Fakat zaman geçtikçe, taşıdığı aluvyonları yolu boyunca yığarak denize dökülen ve burada da kıyı boyunda yığıntılarını yayan Küçük Menderes, kıyı boyunca değişikliklere yol açmış, bu arada deniz akıntılarının etkisiyle bir kıyı dili oluşmuş, bu dilin gerisinde gittikçe dolarak birikinti ovası özelliğini alan bataklıklar belirmiş, daha Romalılar devrinde eski limanda dolgular artmış, sonraları bu deniz gerisinde kapanmalar olmuş, burası aluvyonlarla örtülmüş, böylece Küçük Menderes ırmağının o zaman denize döküldüğü koytu ve sığ körfezin kenarında kurulmuş ve serpilmiş bulunan E. şehri içeride kalmıştır. E. şehri, ilk kuruluşundan yıkımına değin, türlü sebeplerle, birkaç kere yer değiştirmiş, bunlar şehir için birer dönüm noktası olmuştur. Binlerce yıllık tarihi boyunca türlü değişiklikler göstermiş bulunan E. te çok sayıda ve dünya ölçüsünde değeri bulunan tarihî eserler ve turistik yerler vardır. Bunların başında «Dünyanın yedi harikası» ndan biri sayılan Diana tapınağı vardır. Batı Anadolu'nun değerli sanat eserleri hazinesi olan E. e her yıl binlerce turist gelir. Bk. AYASULUK, AKINCILAR, SELÇUK. — R. İ.

Tarih: E., M. Ö. 1000 - 560 yıllarında bir İon kolonisi idi. Bununla birlikte, İon kolonilerinin Darayavahuş (Darius) a karşı ayaklanma hareketine katılmamış ve böylece başlıca rakibi Miletos'un tersine, savaştan hiçbir zarar görmemiştir. Yunanlıların M. Ö 480 ve 479 yıllarındaki zaferleri üzerine Attike birliğine katılmışsa da, Peloponnesos savaşlarında Spartalıların tarafını tutmuş, Atina'nın deniz üstünlüğünü sona erdiren deniz savaşında Spartalıların

1

2

3

4

5

1. Celsus Kitaplığı, 2. Meryem Ana'nın Aladağ'daki evi, 3. Mazeus ve Mithradates kapısı, 4. Odeon tiyatrosu, 5. Hadrianus tapınağı

Eski Efes'teki mermer yol

yanında yer almıştır (M. Ö. 405). Peloponnesos savaşlarından sonra E., Perslere karşı Agesilaos'a hareket üssü görevini yapmışsa da, M. Ö. 387 yılındaki Antalkidas barışiyle Perslere haraç vermeyi kabul etmek zorunda kalmıştır. Büyük İskender M. Ö. 334 te kazandığı Granikos zaferiyle E. te demokrasi yönetiminin yeniden kurulmasını sağlamıştır. M. Ö. III. yüzyılda limanın, nehrin getirdiği aluvyonlarla dolma ve bataklıklaşma tehlikesi ortaya çıkmıştır. Trakyalı Lysimakhos bu tehlıkeyi limanın yerini değiştirmekle önlemek istemiş, limanı şimdiki Bülbül dağının kuzeyine nakletmiş, E. lileri buraya göç ettirerek yeni şehre Arsinoeia adını vermiştir. Lysimakhos'un ölümünden sonra şehir yeniden eski adını almıştır. E., Roma'ya karşı III. Antiokhos'un yanında yer almış, onun yenilgiye uğramasından sonra Bergama krallarının eline geçmiştir (M. Ö. 190). III. Attalas'ın ölümü üzerine E., M. Ö. 133 te Roma'ya katılmış, yeni Asya eyaletinin başkenti olmuştur. Şehir bundan sonra bir kere Mithradates'in eline geçmekle birlikte kısa zamanda Romalılar tarafından geri alınmış, Augustus ve onu izleyen imparatorlar zamanında yeniden parlak bir devir geçirmiştir. E. i 1304 te Türkler zaptetmiş, 1426 da da Osmanlı idaresine geçmiştir. Şehrin bundan sonraki tarihi için bk. AYASULUK.

E. şehri Hristiyanlığın başlangıcı ile ilgilidir. İsa'nın resullerinden Hag. Paulos 55 - 58 yılları arasında burada kalmış, yeni dini yaymaya çalışmış, buradan ayrıldıktan sonra da E. te kurduğu kiliseye ve onun cemaatına mektup

EFES: Sultan İsa Camii

yazmıştır (*Yeni Ahit*'teki «Efesoslulara mektup» bölümü). Sanıldığına göre, resullerden Hag. İoannes de 95 yılında burada bulunmuş ve İncilini burada yazmıştır. Başka kaynaklara göre, Hag. İoannes, Hag. Paulos'un gelişinden önce Meryem Ana ile birlikte E. i ziyaret etmiştir. Bir inanca göre Meryem Ana bir süre burada yaşamış, sonra melekler onu göğe götürmüşlerdir. II. yüzyılda E. teki Artemis tapınağının kuzeydoğusundaki tepenin üstünde bir mezar bulunmuş ve bunun Hag. İoannes'e ait olduğu sanılmıştır. Bizans imparatoru İustinianos VI. yüzyılda bu mezarın bulunduğu yerde muhteşem bir kilise (basilica) yaptırmıştır. Yine II. yüzyılda Meryem Ana adına yaptırılan tapınak IV. yüzyılda kiliseye çevrilmiştir. Yeryüzünde Meryem Ana'ya vakfedilen ilk kilise budur. 431 yılındaki ikinci ökümenik konsil bu kilisede toplanmıştır. E. ten 7 km uzaklıkta, Aladağ (eski Solmissos dağı) ın tepesinde bir ev bulunmaktadır. Bir inanca göre, Meryem Ana yeryüzündeki son günlerini burada geçirmiştir. Bu ev ve bitişiğindeki kilise (IV. yüzyıl), II. Dünya Harbinden sonra hükümetimizce onarılmış, Papa da burasını ziyaretgâh ilân etmiştir. Her yıl Asompsiyon yortusunda (15 ağustos), İzmir Katolik başpiskoposunun başkanlığında burada âyin yapılmakta ve ev binlerce hacı tarafından ziyaret edilmektedir.

1955 - 1958 yılları arasında Avusturya Arkeoloji Enstitüsü E. te eski caddeyi ortaya çıkarmıştır. Caddede göze çarpan eserler arasında Hadrianus tapınağı, Trajanus çeşmesi, Zafer kapısı ve Çağlayan çeşme başta gelir.

1956 da üç Artemis heykeli ile Hadrianus tapınağı ortaya çıkarılmıştır.

Efes harfleri (Yun. Ephesia grammata), ilk olarak E teki Artemis heykelinin tabanına kazılarak yazıldığı sanılan büyü formülleri. Sonsuz olarak tekrarlanmış böyle yazılı formüller, hep üstte taşınarak hastalıklara karşı korunmak üzere nazarlık gibi kullanılırdı. Bu gibi harf derlemeleri, Eski Çağ büyü biliminin başlıca metinlerini meydana getirmiştir.

Efes konsilleri: Efes'te M. S. V. yüzyılda toplanmış olan iki din meclisine verilen ad.

I. Efes Konsili, Bizans imparatoru II. Theodosios tarafından M. S. 431 de İstanbul başpiskoposu Nestorios'un Hz. İsa ve Hz. Meryemle ilgili düşünce ve iddialariyle ortaya çıkan din tartışmasına son vermek üzere toplantıya çağrılmıştır. Konsil, Nestorios'u mahkûm etmiş, Hz. İsa'yı, kendinde Tanrı ve insan olmak üzere iki özellik toplanan tek bir kişi, Hz. Meryem'i de Tanrı'nın anası tanımıştır.

II. Efes Konsili, M. S. 449 da toplanmıştır. Buna Haydutlar Konsili adı da verilir. İskenderiye patriği Dioskuros'un başkanlığında toplanan bu konsil, Hz. İsa'nın kişiliğinde iki özelliğin toplanmasını reddetmiş, papa temsilcileri toplantıdan kaçmak zorunda bırakılmışlardır.

EFETONİN (Fr. Éphétonine), kutuplanmış ışını sağa ve sola döndüren efedrinden yapılan bir ilâç. Sentez yolu ile elde edilir. Efedrinin kullanıldığı yerlerde kullanılır. E. öksürük şurubunda % 0, 032 dionin bulunur.

EFEZİT (Fr. Éphésite), kalsiyumlu mikalar grupuna giren ve margaritle yakınlığı olan bir mineral.

EFFEL [*efel*] (asıl adı: **François Le Jeune, Jean** takma adını almıştır; doğ. 1908), Fransız karikatürcüsü. Paris'te doğmuştur. 1934 ten başlayarak, içinde bol bol kuş, çiçek, küçük melek bulunan karikatürleriyle dikkati çekmiştir. *Le Colonel de La Rocque* (Albay de La Rocque) [1936],

Jours sans Alboches(Alboche'-suz g ü n l e r) [1945] gibi yergi yoluna kaçan karikatür albümlerinden başka, herkesin bildiği mitolojiden esinlenerek çeşitli albümler de çıkarmıştır; bunların en tanınmışları *Le petit ange* (Küçük melek), *La vie naïve d'Adam et Eve* (Âdem'le Havva'nın saf ve temiz hayatı), *Le Diable et son train* (Şeytan ve marifetleri), *La Création du monde* (Dünyanın yaradılışı) dır. Bundan başka, La Fontaine'in masallarını r e s i m l e m i ş, reklam için resimler, politika ile ilgili karikatürler yapmıştır.

J. EFFEL: «Bil bakalım, ben kimim?» («Âdem'le Havva'nın saf ve temiz hayatı»)

EFFEN [*efĭn*], **Iustus van** (1684 - 1735), Hollandalı yazar. Utrecht'te doğmuş, Hertogenbosch'ta ölmüştür. 1715 ve 1727 tarihlerinde Londra'da, 1719 da da İsviçre'de elçilik kâtipliğinde bulunmuştur. İngiliz örneklerinden esinlenerek çıkardığı «De Hollandsche Spectator» adlı haftalık dergide (1731 - 1735) sosyal konuları ele alan klasik Hollanda dilinde yazılmış yazılariyle o zamanlar Hollanda'da hüküm süren Fransız etkisini ortadan kaldırmıştır.

EFFENBERGER [*efĭnbergĭr*], **Theo** (doğ. 1882), Alman mimarı. Breslau'da doğmuştur. Önce Breslau'da serbest mimarlık eden E., 1933 - 1952 yılları arasında Berlin plastik sanatlar akademisinde konut ve site yapımı profesörlüğünde bulunmuştur.

EFFERENT (Lat. *efferens* = götürücü: *ex* = dışarıya doğru; *ferre* = taşımak) [Fizyoloji], organlardan çıkan damarlar için kullanılan bir sıfat. Organlara varan damarlar için ise afferent (Lat. *afferens* = getirici: *ad* = beriye doğru; *ferre* = taşımak) sıfatı kullanılır. E. damarlar adı özel olarak lenf düğümlerinden çıkarak göğüs kanalına giden damarlara verilir.

EFFIAT [*efią*], **Antoine Coëffier de Ruzé, marquis d'** (1581 - 1632), Fransız askeri ve politika adamı. Effiat (Bourbonnais) da doğmuş, Lutzelstein (Lorraine) da ölmüştür. E., İngiliz kralı I. Charles ile Prenses Henrietta Maria'nın evlenme görüşmelerini yönetmiş, daha sonra La Rochelle kuşatmasına katılmıştır. 1631 de Fransa mareşali sanını almıştır.

EFFNER [*efnĭr*], **Joseph** (1687 - 1745), Alman mimarı ve dekoratörü. Dachau'da doğmuş, München'da ölmüştür. Paris'te okumuş, 1715 te Bavyera saray mimarlığına atanmış, 1718 de İtalya'ya gitmiştir. Régence ve Rokoko üslûbunda süsleme sanatını Almanya'da geliştiren E., bu sanatın en kusursuz örneklerini München hükümdar sarayı (Münchner Residenz) nın kabul ve arz salonlarının süslenmesinde vermiştir. Preysing sarayının dış duvarlarının süslenmesi de onun eseridir (1723 - 1728).

EFGANİSTAN (Coğ.): bk. AFGANİSTAN.

ẸFIK veya FI, batı Afrika'da Bantucaya benzer bir dil konuşan İbibio halkının bir alt grupu. Nijerya'nın güneydoğusunda, Calabar dolaylarında yerleşmişlerdir. P. A. Talbot, *The Peoples of Southern Nigeria* [1926] adlı eserinde E. lerin sayısını 30 000 kadar tahmin etmiştir. E. ile yakından ilgisi olan alt gruplar Effiatt, Odott ve Uwett'tir.

EFİMOV, Boris Efimoviç (doğ. 1900), Sovyet karikatüristi. 1922 den itibaren çeşitli gazetelerde, özellikle «Krokodil» de pek çok karikatür yayınlamıştır.

EFİMOV, Nikolay Efimoviç (1799 - 1851), Rus mimarı ve oymacısı. Birkaç yıl İtalya'da yaşadıktan sonra Rusya'ya dönmüş ve Moskova'da Novo - Dieviçi manastırını yapmıştır (1845). Leningrad'da bugün müze haline getirilmiş olan Ermitaj (Ermitage) sarayının genişletilmesi işinde de çalışmıştır.

EFİPPİGER (Lat. Ephippiger < *ephippium* = eyer altı keçesi; *gerere* = taşımak) [Zoo.], bütün Akdeniz çevresindeki üzüm bağlarına sık sık dadanan büyük bir çekirge. Özellikle *Ephippiger cruciger* türü çok obur bir çekirge olup bağ filizlerini ve koruk veya olgun üzüm salkımlarını silip süpürür. Bu hayvana karşı arsenikli melas kullanılır.

EFİRA [Zoo.] (Yun. *ephyra* = Yunan mitolojisinde bir nimfa adı; Alm. Ephyra, Fr., İng. Ephyra), gerçek medüzlerde skifopoliplerden enine bölünmelerle meydana gelip serbest yüzen ve medüzleri verecek olan yapılara verilen ad.

EFKASYE (Coğ.): bk. LEFKOŞE.

EFLÂH, sahabeden birkaç kişinin adı: 1. Peygamberin eşlerinden Ümm - i Seleme'nin azatlı kölesi. Kendisinden birkaç hadis nakledilmiştir.

2. Ebu Fekîhe E., Hicretten önce Mekke'de Müslümanlığı kabul etmiştir. Kendisi köle olduğu için, Müslüman olmasından ötürü müşrikler tarafından pek çok hırpalanmıştır.

3. Eflâh bin Ebi'l - Kuays adlı bir sahabe.

EFLAK (Valachia), Valahia, Rumanya'nın Ţara Româneascǎ veya Muntenia bölümü), kuzeyden Erdel (Mac. Erdély) ile Transilvanya Alpleri, Buğdan'la Milcov ve Siret ırmakları, doğudan Dobruca ve güneyden Bulgaristan'la Tuna ırmağı, batıdan ise Macaristan'la Cirna (Türkçe Cirne) suyu ile ayrılan ülkeye verilen ad. Rumanya'nın çekirdeğini meydana getiren E. ın en eski adı, Trak Daklara izafeten Dakya (Dacia) dır. Osmanlı Türklerince benimsenen E. sözü, Germen asıllı *Walah* kökünden gelmektedir. Ülkenin ahalisi memleketlerini hiçbir zaman bu adla anmamışlardır. Onlar ülkelerine Ţara Româneascǎ (Romalılar yurdu) derlerdi. Almanca *Walah* kelimesinin Slav ve kuzey Türklerince benimsenmesinin bir sonucu olarak ülke Orta Çağdan itibaren daha çok buna benzer adlarla anılmıştır: Türkçe Ulah, Bulgarca ve Sırpça Vlaška zemla, Macarca Oláhország (Ulah ülkesi), Fransızca Valachie, Almanca Walachei. Müslümanlar arasında Reşidüddin, Türkler vasıtasiyle tanıdığı bu ülkeye Kara Ulak adını vermiş, Ebü'l - Fida ise onu Biladü'l - ulak adiyle tanıtmıştır. Osmanlı Türkleri bu ülkeyi Eflak, Eflagan ili olarak adlandırmışlardır.

E. ın ilk halkı Daklardır. Bu kavmin M. Ö. XIII. yüzyıldan itibaren devamlı olarak bu ülkede yaşamış oldukları tespit edilmiş bulunmaktadır. Ülke, en eski çağlardan beri çeşitli kavimlerin saldırılarına uğramıştır. Özeklikle Türk asıllı kavimlerin saldırıları, E. tarihini teşkil eder. Ülkede yeni bir milleti meydana getiren ve karakterini veren en önemli istilâ, Romalılarınki olmuştur. Dakya üzerine

yönelen ilk saldırı M. Ö. XIII. yüzyılda Skitler tarafından yapıldı. Ülkenin doğusunda kalan bölge, Tuna - Karadeniz arası, bugünkü Dobruca (Scythia Minor [= Küçük Skitya]) Dakların elinden çıktı. Öte yandan Yunan kolonizatörleri ülkede ufak ticarî koloniler meydana getirmişlerdi. III. yüzyılda ise Kelt istilâsı geçici olarak E. ı kapladı. E. a damgasını vuran Roma istilâsı M. Ö. 72 de Dobruca'nın işgali ile başladı. İki yüz yıl kadar sonra Dak kralı Decebalus (80 - 106) Romalıları ülkesinden sürüp çıkardı ise de, imparator Traianus'un E. üzerine giriştiği iki sefer sonunda, 106 da Dak krallığı ortadan kaldırılarak ülke, Roma eyaletlerine katıldı ve imparatorluğun dört bir yanından gönderilen göçmenlerle E. ın etnik yapısı değiştirildi. Daklarla yeni gelenlerin kaynaşmasından ve Romalıların dilinin yayılmasından sonra yeni bir kavim, Rumen kavmi ortaya çıktı. Orta Çağda ise Slav ve Türk kavimlerinin buradaki yerlilerle birleşmesi hakikî Rumen milletinin doğmasına sebep oldu. Mamafih dil özelliği, batı kültürünün yüzyıllar boyunca bu bölgede, Slav ve Türkler arasında yaşamasında ve yayılmasında başlıca âmil oldu. Kuzeyde gerek Germen, gerek Türk kavimlerinin birbirini etkileyen devamlı hareketlerinin Roma sınırlarına dayanması ve Roma'yı ağır bir baskı altına alması sonunda Roma, Aurelianus zamanında, 275 te Tuna'nın güneyine çekilmek zorunda kalınca, Dakya önce Got ve Gepid'lerin, bunun arkasından da Hunların istilâsiyle karşılaştı. Hun imparatorluğuna bağlanan Dakya, bu göçebe imparatorluğunun yıkılması sonunda Avarların, ondan sonra da Bulgar, Macar, Peçenek ve Kumanların istilâsına uğradı. IV. yüzyıldan 1241 de Moğol istilâsına kadar uzun yıllar Türk kavimlerinin işgalinde kalan E. ta bugün birçok yer adları Türkçedir. Peçeneaga, Piçeneagul, Turtaba, Vadul Cumanilor, Teleorman, Toksaba, Caraba, Basaraba v. b. gibi. 1241 de Batu Hanın komutanlarından biri, E. topraklarını çiğnedi ve bu ülkeyi Kıpçak hanlığına bağladı. Macarların E. üzerindeki hâkimiyetlerini sarsan ve bağımsız bir Rumen devletinin doğmasına yardımcı olan Moğol istilâsı, daha sonra Nogay'ın iki oğlu (Çaka ve Tekü) tarafından devam ettirildi. Gerçekte Macarlar Erdel'i ele geçirdikten sonra güneye sarkmışlar ve E. ın batı taraflarında Severin (Mac. Szörény) hanlığını kurmuşlardı. 1227 de ise Papalık E. ve Buğdan sınırı üzerinde Kumanlar için bir piskoposluk meydana getirmişti. Yine bu yüzyılda Saksonlar ile Erdel'e yerleşmiş bulunan Székely'ler (b. bk.) in E. üzerine inmeye çalıştıkları görülür. İşte, bu sırada kuzeydoğudan gelen Moğollar Macarlara karşı yerli halkı teşkilâtlandırma bakımından büyük hizmetler ettiler.

Rumen tarihinde ilk yazılı belgeye dayalı siyasî kuruluş, 1247 yılını göstermektedir. Buna göre, batı E. ta ve asıl E. ta olmak üzere Macar kralının hâkimiyetini tanımak zorunda kalan iki voyvoda hüküm sürmektedir.

Dakya krallığının yıkılışından beri E. ahalisi yüzyıllar boyunca çeşitli kavimlerin istilâsı altında kalmış, siyasî bir teşkilât kurmaktan yoksun bırakılmışlardı. Mahallî şartlar altında çiftçilik, çobanlık gibi tarıma davalı bir hayat yaşamışlardı. Şimdi batıdaki Macar krallığı ile kuzeyden gelen Moğol istilâsı arasında ortaya çıkan hegemonya savaşı E. lılara siyasî bir teşekkül kurma fırsatını vermişti. Böylece küçük siyasî teşekküller birleşerek XIV. yüzyılın başında büyük bir kuruluş meydana getirmeye muvaffak oldular. 1310 yıllarında E. ta tek ve büyük bir voyvoda görülür. Basaraba, Tocomerius (L. Rásonyi'ye göre Toktemür, Rumenlere göre Tihomir) un oğlu olan bu zat, adını Kuman Türkçesinden almıştır. Türk asıllı olmakla beraber ailesinin çok daha önceden Rumenleştiği kabul olunur. Basaraba, 1330 da Macar kralı Róbert Károly'u Poseda'da yenilgiye uğratarak Macar hâkimiyetinden kurtulmuş ve ilk bağımsız Rumen devletini kurmuştur. Daha sonra 1345 - 1350 yıllarında doğu bölgesinde Moğollarla mücadele ederek Brăila ve çevresini, Tuna ağızlarını ele geçirmiş, bu sebeple bu topraklara kendi adını vermiştir. Bk. BESARABYA ve BUCAK. 1352 de Basaraba ölünce yerine oğlu Nicolae Alexandru (1352 - 64) geçti. Nicolae, E. ın dinî teşkilâtını Tîrgovişte (Curtea de Argeş) Ortodoks metropolitliği çevresinde gerçekleştirdi. Burada yaptırılan ve St. Nicola'ya ithaf olunan kilise Romen mimarisinin en güzel örneklerinden biri oldu. Bunun oğlu Vlaicu (1364 - 77) Almaş ve Făgăraş beyliklerini kabul etmek bahasına Macar kralı Lajos'un hâkimiyetini tanıdı. 1368 de Tırnovo çarı Şişman, I. Murad'ın vasali olarak sağladığı Osmanlı yardımı ile Vlaicu'nun kaynı Straşimir'in ülkelerinden biri olan Vidin'e saldırınca, Vlaicu da kaynına yardıma geldi ve bu savaşta zaferi sağladı. Bu çarpışma, Osmanlı Türkleri ile Rumenler arasında ilk resmî savaş olarak değerlendirilir.

Öte yandan Rumenlerle batı Türklerinin teması daha eski bir tarihte, hiç olmazsa bu yüzyılın ilk yarısında olmuştur. Sarı Saltuk'un Anadolu'dan Dobruca'ya göçürdüğü Türklerle Rumenlerin karşılaşmasında efsanevî bir hava bulunmakta ise de, Aydınoğlu Umur Beyin 1339 - 1340 yılında Kili üzerine yaptığı sefer, ilk ciddî karşılaşma olmuştur. Gerçekte bu seferin, Kili'nin eski sahipleri Bizanslılara mı, yoksa Bizanslıların bir müttefiki olarak o tarihlerde Bucak üzerine yönelmiş bulunan Basaraba'ya mı olduğu kesin olarak bilinmemekte ise de, Umur Beyin bu seferi, batı Türklerinin E. yöresinde ilk defa kendilerini göstermelerine vesile olmuştur. 1373 yılında ise Vlaicu'nun Balkanlardaki yeni kuvvetle, yani Osmanlılarla eski rakibi Şişman'a karşı bir ittifak yaptığı görülür. Bu anlaşma E. - Osmanlı münasebetlerinin ilk siyasî ürünü oldu ve E. ın tarihinde köklü bir iz bıraktı. I. Radu (1375 - 1385) zamanı sükûnet içinde geçti ve memleketin siyasî kuruluşu gerçekleşti. Oğlu I. Dan, 1385 te Şişman'a karşı giriştiği gereksiz bir savaş sonunda Ulah beylerinin ihaneti sonunda esir düştü ve öldürüldü. Yerine öteki kardeşi Mircea (1386 - 1418) geçti. Mircea, babasının giriştiği organizasyonu geliştirdiği gibi, yurdunu politik ve ekonomik yönlerden de en ileri seviyeye getirecek çalışmalarda bulundu. Bu tarihte E. voyvodası Transilvanya'ya kısmen hâkim bulunduğu gibi, Besarabya (Bucak) nın güneyinde Türklerle meskûn Dobruca'yı da ülkesine katmıştı. Ekonomik münasebetler ise Almanya ve Lehistan'la alışveriş edecek seviyede geliştirilmiş bulunuyordu.

E. ın Tuna'nın kuzeyinde bulunuşu, bu ülkenin öteki Balkan ülkelerinin tersine olarak Osmanlı devletine ilhakını önlemişse de (bk. RUMELİ), babasını ve Mircea'yi Osmanlı hükümdarının yüksek hâkimiyetini tanımak ve kabul etmekten kurtaramamıştı. Bu durum karşısında Mircea, Murad - i Hüdavendigâr'a karşı hazırlanan ittifaklara girmek ve bütün Balkanlar ve Orta Avrupa devletleri için büyük bir tehlike olan Osmanlı baskısını ortak gayretle ortadan kaldırmak emeline katıldı. 1389 da Lazar'a yardımcı olmak üzere askerlerini Kosovo'va gönderdi. Ancak bu hareketinin cezasını da az sonra gördü ve Osmanlı Türkleri, Firuz Bey komutasında 1391 de ilk

defa Tuna'yı geçerek E. topraklarına girdiler. Mircea'yi yakalayarak Osmanlı hükümetine itaata mecbur ettiler. Ancak, Mircea yurduna dönünce sözünden dönerek Macarlarla anlaştı. Böylece 1373 te sağlanan anlaşma bozulmuş oldu, 1394 te ise Macar kralı Zsigmond (Sigismund) un teşviki sonunda, Mircea'nin Silistre'yi işgal ettikten sonra güneye doğru ilerlemesi ve Karinovası (Karnova, Karinabad) na kadar gelmesi, Anadolu işleri ile uğraşan Yıldırım Bayezid'i öfkelendirdi ve E. üzerine büyük bir sefer açılmasına sebep oldu. Yanında Sırp despotu Lazarović, Makedonya Sırp beyi Marko Kraljević ve Köstendil Sırp beyi Konstantin ile Vidin'den E. a geçen padişah, Ulah voyvodasını takip etti. Craievo çevresinde, Rovine'de yenilgiye uğrayan Mircea, padişahın önünden hükümet merkezine, Tîrgovişte'ye, dağlara doğru kaçtı. Yıldırım kendisini takip ederek Mircea'yi burada bir kere daha yenince Osmanlı gücü önünde perişan hale gelen voyvoda, Erdel'e sığınmak zorunda kaldı. Yıldırım Bayezid ise E. voyvodalığına muhtemelen yine Basaraba ailesinden Vlad'ı tayin ederek döndü. Bu dönüş sırasında Niğbolu karşısında Küçük Niğbolu (Turnu) kalesini E. topraklarını kontrol etmek ve bir köprübaşı olarak kullanmak üzere tamir ettirerek aldı. Mircea ise, Yıldırım'a karşı bütün Avrupa'da baş gösteren haçlı akımına katılarak Macar kralı Zsigmond komutasındaki Haçlı ordusunun öncü kuvvetleri kumandanlığını üzerine aldı. Haçlılar ilk ağızda Mircea'nin ülkesini kurtardılar. Vlad E. tan kaçmak zorunda kaldı. Ondan sonra Turnu kalesini ele geçiren Haçlılar, Niğbolu'da ağır bir yenilgiye uğradılar. Ancak, bu savaşta E. kuvvetleri, Vlad'ın emrine girerek Türklere karşı harbe katılmamışlardı. Yıldırım 1397 de Haçlılarla iş birliği yapan Mircea'yi cezalandırmak üzere bir Osmanlı birliğini E. üzerine sevk ettiği gibi, bu tarihten itibaren Macaristan'a doğru uzanan Türk akıncıları E. topraklarını çiğnediler. Bunlardan yalnız 1400 yılı seferinde, dönüş sırasında bir akıncı kolu Mircea'nin pususuna düşerek yenilgiye uğratılmış oldu. Bu durumda Mircea, padişahla anlaşmak zorunda kaldı. 15 maddelik anlşmaya göre, E. beyi iç ve dış işlerinde serbest olmak, fakat beyliği padişah tarafından tasdik edilmek şartiyle vergiye bağlanıyordu. Ankara bozgunu, Mircea için bir kurtuluş oldu. Yıldırım'ın oğulları arasında baş gösteren anlaşmazlıkları kendi ülkesi hesabına kullanmak istedi. Edirne'de hükümdar olan Süleyman Çelebi'ye karşı Mehmet ve Musa Çelebilerin anlaşmalarından faydalanarak, Musa Çelebi'nin Rumeli'ye geçişinde yataklık etti ve bu hizmetine karşılık Türklere ait bazı kalelerin kendisine devredilmesini sağladı. Musa Çelebi olayının sona ermesinden sonra ortaya çıkan Düzmece Mustafa ve Simavna'lı Şeyh Bedreddin olaylarında da aynı politikayı izledi. Fakat Mehmet Çelebi, kuvvetli kişiliğiyle bu defa da başarıya ulaşınca, Bizans imparatoru gibi E. voyvodasının politikası da iflâs etmiş bulunuyordu. Bütün bu çabalar mukadder âkıbeti geciktirmekten başka bir sonuç vermemişti. Böylece Mehmet Çelebi, 1417 de Mircea üzerine sefer açtı. Bu sefer sonunda Mircea, Osmanlı hükümdarının yüksek hâkimiyetini tekrar kabul etmek ve ona her yıl 3 000 duka altını bac vermek zorunda kaldığı gibi, Yıldırım Bayezid'in planına uygun olarak E. topraklarında bulunan Turnu (Çöl kule) ile Giurgiu (Yerköyü) kalelerini teslim etmek ve Dobruca'yı da Osmanlı devletine bırakmakla 1389 dan beri yürüttüğü politikadan vaz geçmiş oldu.

Rumen tarihçileri E. ın Osmanlı tâbiiyetine geçişini 1417 olarak kabul etmekte, fakat tâbi ile hâkim arasındaki ilişkilerin açıkça tespit olunmayışını bir nevi serbestlik olarak değerlendirmektedirler. Gerçekte E. beyi, 1368 den beri baskısını gittikçe artıran Osmanlı devletine karşı, 1389 dan sonra başlattığı savaştan vaz geçmiş oluyor ve Türk hâkimiyetini kabul etmiş bulunuyordu. Bu durum E. için daha rahat şartlar getirmedi. Öteden beri Macaristan'ın baskısı altında kalmış olan E., böylece ikinci bir baskı altına girmiş oldu. Bunun sonunda iç ihtilâflar arttı ve beyliğin yapısı zayıfladı. Mircea'nin kardeşi Dan'ın çocukları ile kendi oğlu Vlad Dracul'un evlâtları arasında başlayan saltanat kavgaları, bir yandan Macaristan, bir yandan da Osmanlı hükümetlerince tahrik edildi. Osmanlılar Mihaiu(1418 - 1420) zamanında E. ta üçüncü köprübaşını (Severin kalesini) ele geçirdiler. Firuz Beyin yeni akını sonunda ise E. beyi Alexandru Aldea 1424 te Edirne'ye gelerek iki yıllık vergisini Sultan Murad'a sunmak suretiyle kendisini affettirdi. Vlad Dracul (1435 - 1446) Macarlarla iş birliği ederek Türklerin akınlarına karşı durmaya çalıştı. Gerçekte Mezit Beyin Hermanstad önünde ve Kula Şahin Paşanın 1442 de Vazag'ta yenilgiye uğrayıp şehit düşmeleri Macarlar kadar E. lıları da cesaretlendirdi. Bu başarılara göre Vlad, Macar kralı László'nun kuvvetleri ile Niğbolu'da birleştikten sonra Pravadi yoliyle Varna önüne geldi ve II. Murad'ın zaferinden sonra Osmanlılara bir kere daha boyun eğmek zorunda kaldı (1449). İkinci Kosovo savaşında ise, E. ordusu sadrazam Halil Paşanın çalışmaları sonunda savaş meydanını terk etmiş ve bu durum Hunyadi János kuvvetlerinin sarsılmasına sebep olmuştu. Ama, onun bu teslimiyeti kendisinin Hunyadi János tarafından öldürülmesine sebep oldu.

Yüzyılın meşhur şahsiyeti Vlad III. Ţepeş (KazıklıVoyvoda) (1456 - 1462 ve 1476) olmuştur. Rakiplerini ve esir aldığı kimseleri kazığa vurmakla cezalandıran bu voyvoda, Tuna'nın buz tutmasından faydalanarak kuzey Bulgaristan'ı ve Dobruca'yı talan etmiş, 24 000 kadar Türkü öldürmüş, kendisini tevkife gelen Niğbolu sancakbevi Çakırcı Hamza Bey ile Kâtip Yunus'u kazığa vurdurmuş ve bu hareketleri sonunda 1462 de Fatih'in büyük bir ordu ile E. a girmesine sebep olmuştu.

Sadrazam Mahmut Paşa, Evrenoszade Ali Bey ve Turhan Beyzade Ömer Bey komutasındaki akıncıları E. topraklarına salmıştı. Padişah ise, 25 kadırga ve 150 nakliye gemisi ile Vidin'e doğru hareket etmişti. Vlad, Fatih'i bizzat öldürmek için Türk hatlarının içine dalmışsa da, birlikleri daha Mahmut ve İshak paşaların çadırlarına varmadan bozguna uğratılmış, bu başarısızlık sonunda, bütün ülkesinin Türk orduları tarafından işgali üzerine Erdel'e çekilmek zorunda kalmıştı. Fatih, E. beyliğine özel bir ilgi gösterdiği kardeşi Radu cel Frumos (Güzel) u getirdi. Edirne'de beyliğe tayin edilen Radu'ya voyvodalık alâmeti olaruk altın başlı sancak, ak sorguçlu kızıl börk, kılıç ve frengî kemer verildi. Kazıklı Voyvoda ise Mátyás tarafından Macaristan'a hıyanet suçu ile yakalanarak öldürüldü.

Bundan sonra E., Osmanlı devletine bağlı bir eyalet oldu. Bâbıâli bu beyliğe ait hakları gittikçe kısıtladı ve yıllık vergi 12 000 duka altınına yükseltildi. Buğdan voyvodası Stefan cel Mare'nin müdahalelerine karşı E. beyleri kendilerini Osmanlı devletine daha yakın ve bağlı hissettiler ve böylece uç beylerinin yardımları ile E. topraklarının savunması sağlanmış oldu. E. beylerinin bu politikası memlekette sükûnun avdet etmesine ve ekonomik hayatın, kültür hayatının gelişmesine fırsat verdi. Radu cel Mare zamanında kilise yeniden teşkilâtlandırıldığı gibi, Rumanya'da

ilk matbaa da onun zamanında kuruldu (1508). Neagoe Basarab (1512 - 1521) devrinde ise onarım çalışmaları artmış ve Tîrgovişte'de büyük piskoposluk binası yaptırılmış, ayrıca bu voyvoda Aynaroz manastırlarını da onartarak, buranın adeta bânii olmuştu. 1522 - 1529 yılları arasında mahallî bir ayaklanma olarak değerlendirilecek olan ve Zápolyai János'un desteklemesiyle kendini gösteren Radu ayaklanması ise Osmanlı devletince artık çevre valilerinin kuvvetleri ile bastırılacak kadar basit bir olaydı. 1538 de Kanunî, Kara Buğdan seferinden dönüşte E. ın Karadeniz'e açılan kapısını, yani Brăila kalesi ile çevresini de bu beylikten alarak Osmanlı ana topraklarına kattı. Bundan sonra E. özellikle İstanbul'un et, yumurta, bal, tere yağı ve buğday ihtiyacını gideren bir kiler durumuna girdi. Osmanlı nüfuzunun ne kadar arttığını gösteren en kesin örnek E. voyvodası Mihnea II. Turcitul'un Müslümanlığı kabul etmesi olayıdır. Onun oğlu Petru Cercel'in yetişmiş olduğu Fransa'daki hayatı E. a getirmek istemesi, Babıâlinin gözünden kaçmadı ve Osmanlı nizamına karşı olan bu davranış, voyvodanın Yedikule'de öldürülmesiyle cezalandırıldı.

XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren E. son muhtariyet haklarını da Babıâliye bırakmış oluyordu. E. beyleri doğrudan doğruya İstanbul'dan gönderildiği gibi, artık memlekette para bastırılamaz oldu, haraç ve pişkeşlerin miktarları 2 000 duka altını daha artırıldı ve memleketin ekonomik hayatı imparatorluğun prensiplerine ve rejimine bağlandı. Osmanlı devletinin baskısına, her ne kadar yerli boyarlarca karşı konulmaya çalışılmışsa da, bir sonuç vermemiş, 1535 te Radu Paisie zorla voyvodalığa getirilmiş, fakat az sonra kendisinden şüphelenilerek Mısır'a sürülmüştü. 1557 de ise yine zorla voyvoda seçtirilen Petraşcu da hıyanetle suçlandırılarak Konya'ya sürgün edilmişti. Mihnea II. Turcitul ise 1577 de Kırım hanının baskısı ile voyvoda seçilmişti.

Osmanlı hükümetleri E. ı tam manasiyle kontrol altına almış bulunuyorlardı. Mamafih zaman zaman yerli boyarların muhalefetini durdurmak için bazı tedbirler de almakta idiler. Meselâ 1585 de Petru Cercel'i böyle bir muhalefet üzerine uzaklaştırmışlar ve annesi ile birlikte Konya'ya göndermişlerdi.

Bu baskının bir sonucu olarak E. voyvodaları kurtuluş çaresi aramaya başladılar. Bu sırada başlayan Türkiye - Avusturya harpleri yeni bir fırsat getirmişti. Türk saldırısına karşı Papa VIII. Clemens tarafından gerçekleştirilen Mukaddes İttifak (Haçlı) E. voyvodası Mihaiu Viteazul (= Kahraman) (1593 - 1601) için bir kurtuluş çaresi olarak görüldü. Erdel beyi Zsigmond Báthory ile Buğdan voyvodası Aron Tiranul da Mukaddes İttifaka katılınca, geri hatlarını güven altına alan Mihaiu voyvoda, 1594 te Bükreş'te bulunan Türk garnizonuna bir baskın yaparak ayaklandı. Böylece Avusturya - Türk harbi aşağı Tuna vadilerine kadar yayılmış oldu. Mihaiu voyvoda Brăila kalesine hücum ederek burasını zaptettikten sonra Dobruca'yı yağmaladı, Hırsova (Rum. Hirşova) ye Silistre'ye saldırdı. Ancak burada Mustafa Paşa kuvvetleri önünde çekilmek zorunda kaldı. Mustafa Paşa Tuna'yı geçerek E. a girdi ve Mihalcea'yi voyvodalığa nasbetti. Erdel'e sığınan Mihaiu voyvoda, Erdel beyi Báthory ile bir anlaşma yaparak onun hâkimiyetini tanıdı ve aldığı yardımlarla tekrar E. ı ele geçirdi. Bu sırada İstanbul'da sadrazam Ferhat Paşa, Babıâlî'de E. için yeni bir tasarı hazırlamıştı. Bu tasarı, E. ın da imparatorluğun ana topraklarına katılması ve bir eyalet haline getirilmesi idi.

Bu tasarıyı Ferhat Paşa'nın öldürülmesi üzerine Koca Sinan Paşa uygulamaya koydu. E. topraklarına giren Osmanlı ordusu, memleketin ovalık bölgelerini süratle işgal etti ve eyalet teşkilâtını gerçekleştirmeye başladı. Dağlık bölgeye çekilen Mihaiu voyvoda, Calugareni'de kısmî bir başarı göstererek E. beylerbeyliğine getirilmiş bulunan Satırcı Mehmet Paşa'yı yenilgiye uğratıp çekilmeye mecbur etmişse de, Koca Sinan Paşa'nın asıl ordu ile yetişmesi Mihaiu'nun bozguna uğramasına sebep oldu. Tîrgovişte'nin zaptı ise E. ın işgalini tamamlamıştı. Sinan Paşa buraya 40 top ve 3 500 kişilik bir garnizon bırakarak dönüşe başladı. E. ın Türkler tarafından işgali üzerine Erdel'e kaçan Mihaiu, oradan sağladığı yardımla, 40 000 kişilik bir ordu ve 63 topla Báthory'yi E. işlerine müdahale ettirmeye muvaffak oldu. Sinan Paşa ordusu doyumla Yerköyden Tuna'yı geçmekte iken baskına uğradı, akıncı kuvvetlerinin imhası ve alınan doyumun bırakılması bahasına Osmanlı ordusu kurtulabildi ise de, E. tekrar Mihaiu'nun eline geçmiş oldu. Bu başarı Osmanlı hükümetinin E. üzerinde yaptığı tasarıyı terk etmesine sebep oldu. Ertesi yıl III. Mehmed'in Egri zaferi, Avusturya safına geçmiş olan beyliklerin durumu üzerinde uyarıcı bir tesir yaptı. Buğdan Türk hâkimiyetini tekrar kabul ettiği gibi, Báthory de savaştan çekilince, Mihaiu voyvoda 1597 de Yemişçi Hasan Paşa'nın aracılığı ile padişaha dehalet etmek zorunda kaldı. Ancak Mihaiu bu zoraki durumdan memnun olmamış, içinde uyanan bağımsızlık sevdasından kurtulamamıştı. Bunun için harekete geçmeye karar verdi ve imparator II. Rudolf'tan sağladığı maddî yardımla 1599 da Erdel'e saldırarak Türk politikasını tutan Erdel beyi Kardinal András Báthory'yi Şelimber (Schellenbreg) yenilgiye uğratıp, Erdel'in merkezi Erdel Belgradı (Alba - Iulia) na girdi. 1600 de ise Buğdan'ı ele geçirdi. Böylece şimdiye kadar hiçbir E. voyvodasının ulaşamadığı geniş bir sahaya yayılmış oluyordu. Ancak bu parlak evre pek kısa sürdü. Avusturya ile bozuşması, bu devletten askerî yardım alan rakibi Basta'nın harekete geçmesine sebep oldu ve yenilgiye uğrayan Mihaiu Praha'ya kaçmak zorunda kaldı. Orada yaptığı temaslar sonunda tekrar Erdel'e dönmüşse de, Basta tarafından yakalanarak 1601 de öldürüldü.

Mihalin voyvodanın mücadelesi ve tasarıları, ondan sonra Rumen milleti için büyük Rumanya'nın kuruluşu yolunda bir ideal olarak kalmıştır. Osmanlı gücünün zaafa uğradığı XVII yüzyıldan itibaren yerli prenslerin bağımsızlık sevdası veya Avusturya'nın teşvikleri sonunda Babıâlî'ye karşı hasmane tavırlar takınmaları, Osmanlı hükümetlerini daha sadık voyvodalar aramaya zorladı. Bunun sonunda E. ta Rum tesiri kendini gün geçtikçe artırdı. Radu Şerban (1602 - 1611) Babıâlî'nin gönderdiği Kırım kuvvetlerine karşı mevziî bir iki başarı elde etmişse de, halefinin Türk düşmanlığı siyasetini izledi. Silistre beylerbeyi İskender Paşa bu durum üzerine memleketi işgal altına almak suretiyle isyanı teskin etti ve yerine Radu Mihnea'yi geçirdi. Genç Osman'ın Hotin seferine katılan bu zat daha sonra 1621 Hotin anlaşmasında Türkiye ile Lehistan arasında aracılık ederek olumlu bir faaliyet göstermiştir. Yine onun zamanında, E. topraklarının çoğunun Rum kilise ve manastırlarına birer vakıf haline gelişi halkın isyanlarına sebep oldu. 1633 te Abaza Mehmet Paşa Mateiu Basarab'ı voyvodalığa getirmekle, bu isyanlar ve Buğdan'la olan çekişmeler, Tatar kuvvetlerinin baskınlarını durdurulabildi. Onun zamanında, kültür faaliyetleri gelişti. Çeşitli kilise ve manastırlar açıldı, matbaalar kuruldu. E. askerlerinin isyanı ise Erdel prensi Rákóczı'nin yardımiyle bastırıldı. Ancak bu karışıklıklar sonunda E. ordusu tamamiyle dağılarak sadece birkaç mu-

hafız kıtası haline geldi. Şerban Cantacuzino (1679-1688) Osmanlı devletine sadakatle hizmet etti ve Viyana kuşatmasına katıldı. Avusturyalıların 1686 da Mohács'ta başarıya ulaşmaları üzerine savaş, E. sınırına dayandı. Bu durumda Cantacuzino Avsturyalılarla anlaşma çareleri aradı. Bir yandan da Osmanlı hâkimiyetinden kurtulma amacı güden bu prense yardım etmek üzere gönderilen General Veterani, Banat ve Batı E. ta ufak bazı başarılar elde etmişse de, bir sonuç alamamıştı. Bu durumda E. voyvodası Osmanlı hükümetini de kollamak zorunda kalmış ve yıllık vergi ile birlikte zahire yardımlarını muntazaman göndermekle makamını koruyabilmişti.

1688 de ölünce yerine Constantin Brîncoveanu getirildi. Bu voyvoda da bir yandan Avusturya'ya sempatik gözükmek, bir yandan Osmanlı hükümetini gücendirmemek gibi iki yönlü bir politikayı yürütmek zorunda kaldı. II. Mustafa'nın seferleri esnasında padişahın E tan geçişinde yol kaymakamlığı hizmetini gördü ve Osmanlı hükümdarını ağırladı. 1697 de Bega savaşında Veterani'nin öldürülmesinden sonra bu cepheye gönderilen Heisler'in E üzerine yaptığı saldırıları Türk kuvvetleri ile birlikte memleketinden uzaklaştırdı. İstanbul'da çok ince bir politika takip ederek ve Osmanlı hükümetlerinin maddî isteklerini karşılayarak kendine büyük bir güven sağladı. İstanbul'da kendisine Altın Bey unvanı verildiği gibi, 1699 da ölünceye kadar voyvodalık hakkını da elde etti. E. ı çevreleyen Babadağı, Silistre ve Vidin muhafızları ile samimî dostluklar kurarak iç işlerinde tam bir serbestlik elde etti. Babıâliye karşı görevlerini yerine getirmekte, iaşe maddeleri sevkiyatını zamanında yapmakta, Bender, Brăila, Babadağı kalelerini onarmakta kusur etmedi. E. içinde ise kültür faaliyetine iyice hız vermişti. Bükreş'te üniversite mahiyetinde olan St. Sava kolejini kurdu. Şerban Cantacuzino devrinde Rumenceye çevrilen İncil'in yanına Metropolit Antim'in desteği ile Rumence, Rumca, Arapça, Türkçe ve Slovence yayınlar yapan üç matbaa daha ekledi. Ancak 1711 Prut savaşı sırasındaki davranışları ve Rusya ile iş birliği ederek bağımsızlık sevdasına düşmesi Babıâlide şüpheler uyanmasına yol açtı. Bu şüpheleri Buğdan voyvodası Dimitrie Cantemir ile Constantin Cantacuzino ve öteki boyarlar da tahrik ettiler. Sadrazam Şehit Ali Paşa gerekli tedbirleri aldı ve Kapıcıbaşı Abaza Mustafa Ağa Bükreş'e gönderildi. Mustafa Ağa Brîncoveanu'yu tek başına sarayında muhafızları önünde tevkif ederek İstanbul'a sevk etti. Ondan sonra serveti müsadere olundu ve Brîncoveanu dört oğlu ile birlikte Sarayburnunda idam edildi. (Bu olay, Ömer Seyfeddin'e meşhur hikâyelerinden biri olan *Topuz*'u ilham etmiş ve tarihî gerçeğe çok yakın olarak kaleme alınan bu hikâye, Türk edebiyatında ün yapmıştır.)

Şehit Ali Paşa bundan sonra E. yönetimine yeni bir şekil verdi. Bu beyliğe de Buğdan'da olduğu gibi yerli boyarlar yerine İstanbul'dan Fenerli Rum beylerinden voyvodalar tayini ve voyvodalığın üç yılı aşmaması prensipi uygulandı. Böylece voyvodalar artık tam manasiyle Hristiyan bir vali (hospodar) durumuna düşmüş oldular. 1711 den 1821 e kadar 40 voyvoda E. a gönderildi. Bunların ilki Nikolae Maurocordat, sonuncusu ise Alexandru Suțu olmuşlardır.

E. voyvodalığına kadar yükseltilen Fenerli Rum beyleri Osmanlı devletinin batı ile temaslarında aktif roller aldılar. Meselâ bunlardan Yanaki Bey (Ioan Maurocordatu) Pasarofça görüşmelerine üçüncü delege olarak katıldı. Bu devrede E., Osmanlılara karşı Rusya - Avusturya ittifakının ortaya çıkardığı savaşlara sahne olmuştur. 1718 Pasarofça antlaşması ile Küçük E. Avusturyalılara bırakıldı ise de, 1739 Belgrad antlaşması bu kaybı telâfi etti. 1768 - 1774 Türk - Rus harbi E. ın Rus işgaline düşmesine ve savaşların Tuna boyuna inmesine sebep oldu. Savaş süresince devam eden barış görüşmelerinde Yerköyü, Focşani, Bükreş gibi E. şehirleri mütarekelerin yapıldığı yerler oldu. Çarlık Buğdan gibi E. ın da himayesini üzerine alma gayreti içinde E. voyvodalığı ile Osmanlı hükümetinin ilişkisini tespite çalıştı. Küçük Kaynarca antlaşmasında 16. madde ve özellikle 10. fıkra ile E. ın hukukî statüsü ilk defa kesinlikle tespit edildi. Bu anlaşma Ruslara E. ta konsolosluklar açmak, Tuna'da ticaret yapmak serbestliğini sağladı. 1787 - 1791 yılındaki savaşlar da yine E. topraklarında cereyan etti. Doğuda Brăila ve Buza muharebeleri, batıda Adakale, Demirkapı çarpışmaları bu savaşların başlıcaları oldu. Sadrazam Koca Yusuf Paşa E. üzerinden hareketle Banat'a girdi ve Avusturya ordusunu bozguna uğratarak II. Joseph'in karargâhını bastı. İmparator dehşet içinde ve güçlükle Viyana'ya kaçtı ise de, Sadrazam Kethüda Hasan Paşanın Boza'da yenilmesi sonucunda E., merkezi Bükreş de dahil olmak üzere Avusturya işgaline düşmüş oldu. E. beyi Nicolae Mavrogheni metbuu Osmanlılara mümkün olan her yardımı yaptı ise de, yine hıyanetle suçlandırılarak idam edildi. 1792 Ziştovi antlaşması E. sınırını Orşova'da tespit etmiştir ki, o tarihten sonra bu sınır değişmemiştir. 1806 - 1812 Türk - Rus harbi ise E. ın bir kere daha Rus işgaline düşmesine sebep oldu. Ekim 1808 de Erfurt'ta Çar Aleksandr ile Napoléon arasında varılan anlaşmaya göre, Rusların E. ve Buğdan'a yerleşmelerine Fransa'nın razı olmasına rağmen, II. Mahmut Ruslarla savaşa devam etti. Ancak Napoléon'un Rusya'ya silâhlarını çevirmesi üzerine, çar Türklerle barışa rıza gösterdi ve 1812 Bükreş antlaşması E. ı eski durumuna iade etti. Ethniki Eteria (b. bk.) nın kurulmasından sonra, bunların Alexsandru Ipsilante başkanlığında Bükreş'te yerleşmeleri, yerli halkın bu Rum gayretkeşlerine karşı isyanına yol açtı. Tudor Vladimirescu başbuğluğunda ulussever bir ihtilâl olan bu hareket, Eteriacılar tarafından parçalandı ve Vladimirescu Kalas (Galaț) ta katledildi. Vladimirescu Osmanlı padişahına sadık, fakat Fenerli Rum beylerine ve onların yönetimine muhalif idi Rumların 1821 de teşkil ettikleri Mukaddes Tabur, Drăgşani'de Ahmet Paşa tarafından imha edilince, Osmanlı hükümeti E. halkının haklı dileğini ele aldı ve koruduğu Rumları E. tan çıkardı. Aynı yıl içinde Grigore Ghica yerli bir bey olarak E. voyvodalığına getirildi. 1826 da yapılan Akkerman mukavelesine göre ise, kuruluşları ve durumları birbirine benzeyen iki memleketin (E. - Buğdan, Memleketeyn) hâkimlerinin 7 yıl süre ile nasbedilmeleri kabul edildi. Bundan sonra Memleketeyn olarak anılan E. ve Buğdan üzerinde gerek Osmanlı hükümetlerince alınan kararlarda, gerek milletlerarası anlaşmalarda daima birlikte mütalâa olunmaları Rumanya'nın doğuşuna ilk işaret olmuştur.

Türk - Rus harbinin sonucu olan 1829 Edirne antlaşması (b. bk.) ise yeni şartlar getirdi. Kalas ve Brăila ile Yerköyü ve Turnu, E. topraklarından ayrıldı. Tuna imparatorlukla beylik arasında sınır kabul olundu. E. beylerinin aynen gönderdikleri zahire yerine yıllık vergiye bir miktar para eklendi. Osmanlı hükümetinin Rusya'ya ödeyeceği harp tazminatının son taksitine kadar E. Rus işgalinde bırakıldı. Bu arada E. lı boyarlar yeni bir teşkilât kanunu meydana koy-

dular (Regulamentul Organic). Böylece E. in Mircea cel Bătrîn zamanında yapılmış olan voyvodalık teşkilâtı değişmiş oldu. E. bir yandan Rusya'nın, bir yandan Osmanlı imparatorluğunun himayesinde bir prenslik haline geldi. Ghica (1834 - 1842) ve Bibescu (1843 - 1848) yıllarında bu yeni teşkilâta göre beyliği yönettiler. Öte taraftan Osmanlı padişahı da E. voyvodalarını vezaret payesine yükseltmiş bulunuyordu.

1848 in milliyetperver ihtilâl havası E. ı da sardı. Bibescu kovularak yerine millî bir idare kuruldu ise de, Rusya'nın müdahalesi üzerine Osmanlı hükümeti önce Süleyman Paşayı, ondan sonra da Amedî Fuat Efendi (Paşa) yi göndererek bir yandan yerli milliyetçiler, öte yandan Lehistan ve Macaristan'dan kaçan milliyetçileri takiben gelen Rus kuvvetleri arasında kalan memlekette yeni bir teşkilât kurulmasını sağladı. 1849 Balta Limanı anlaşması ile 7 yıl süre ile Barbu Ştirbeiu iş başına getirildi ve Rusların Memleketeyn'i boşaltmaları sağlandı. Kırım Harbi sırasında tekrar Rus işgaline uğrayan E., Rusların Tuna boyunda başarısızlığa uğramaları ve ondan sonra savaşın Kırım yarımadasına intikali üzerine aracı Avusturya devletinin işgaline girdi. 1856 Paris Kongresi, Memleketeyn üzerindeki Rus hâkimiyetine son vererek Düvel - i muazzamanın teminatı altında Osmanlı hâkimiyetini onayladı. Gerek E., gerek Buğdan'daki birleşme akımları Gheorghe Lazar, Alexandrescu, Radulescu ve Kogălniceanu'nun yazıları ile gün geçtikçe kuvvetlenmiş, dışarıda ise Fransa imparatoru III. Napoléon gibi kuvvetli bir hami bulmuştu. Bunun sonunda 1859 da Bükreş'te toplanan E. meclisi, Buğdan'a bey olarak seçilen Alexandru Ioan Cuza'yı E. beyi olarak seçti. Abdülaziz, Cuza'nın beyliğini tasdik edince, E. ve Buğdan yerine birleşmiş bir Rumenler ülkesi, Memleketeyn yerine yeni bir devlet, yanı Rumanya ortaya çıkmış oldu. 1878 Berlin Kongresi ise bu yeni memleketin bağımsızlığını sağlamış oluyordu. Bk. BUĞDAN, ERDEL, TRANSİLVANYA, MEMLEKETEYN ve RUMANYA.

1330 da Basarab'ın Macar kralı Róbert Károly'u Poseda'da yenilgiye uğratması ile doğan E. voyvodalığı, devlet teşkilâtını genellikle Bizans - Slav örneklerinden almıştır. Ülkenin başında bir domn (dominu) bulunur, buna Slav menşeli bir deyim olan voyvoda (ordu komutanı) adı da verilirdi. Domn, memleketin en yüksek hâkimi, devlet başkanı ve ordularının komutanı idi. Domn'un yanında sfat, sonraları divan adı verilen bir meclis görev alırdı. Bu meclis, ban (Oltenia, Küçük Eflak valisi), vornic (memleketin hâkimi), logofet (divan katipleri), vistier (defterdar), spătar (ordu komutanları), paharnic (çeşnigir başı), stolnic (matbah emini), comis (miri ahur), postelnic (kethüda) gibi üyelerden meydana gelirdi. Memleketin yöneticileri pîrcălab adını taşır ve halk arasında en nüfuzlu sınıfı boier (boyar) ler teşkil eder, voyvodalar bunların arasından yetişirdi.

E. ta kilise teşkilâtı ise Nicolae Alexandru (1352 - 1364) zamanında başlamış, Tîrgoviş'te Ortodoks metropolitliği kurulmuş, Mircea cel Bătrîn zamanında memleketin her yanında bu teşkilât yayılmıştır. Radu cel Mare zamanında ise eski İstanbul patriki Nifon'un yardımı ile kilise yeniden teşkilâtlandırıldı. Neagoe Basarab Tîrgovişte'de büyük piskoposluk kilisesini yaptırdı. XVI. yüzyıldan itibaren kilise gittikçe güçlendi, metropolitler voyvodanın yanında önemli bir yer aldı. XVII. yüzyılda kilise memleketin topraklarının büyük bir kısmına sahip olmuş bulunuyordu. E. ın kültür hayatı tamamiyle kilisenin kontrolü altına girmişti. Ortodoks kilisesinin bu üstünlüğü az sonra Rum unsurların memleketin siyasî ve iktisadî hayatını da kontrol altına almalarına yol açtı. Yerli voyvodaların ve boyarların Türk hâkimiyetinden kurtulmak için Osmanlı imparatorluğunun düşmanları ile sıkı ilişkiler kurmaları, metbu hükümetlerine isyan etmeleri ve daimî bir huzursuzluk unsuru olmaları Osmanlı hükümetlerini de Rum emellerine uygun bir politikaya sürükledi. Bunun sonunda 1711 den 1821 e kadar E. ta Türklerin himayesinde bir Rum hâkimiyeti devri ortaya çıktı. Tudor Vladımirescu ihtilâli, daha doğru bir deyimle Rum Ortodoks kilisesinin teşkilâtlandırdığı Yunan ihtilâli, Rumen topraklarındaki Rum hâkimiyetine hatime çekti ve Rumenler millî benliklerini buldular. Ortodoks kilisesinin nüfuzunun kırılması ise Alexandru Ioan Cuza (1859 - 1862) zamanında olmuştu. Böylece kilisenin elıne geçen toprakların 1/7 si E. lılara iade ediliyordu. Aynı zamanda yayınlanan Statut (Anayasa) ile Rumanya modern çağlara uygun bir düzene kavuşmuş bulunuyordu.

Osmanlı hâkimiyeti devrinde ise voyvodalar sfat (divan) tarafından seçilir ve asaletinin tasdiki için durum Osmanlı padişahına arz olunurdu. Bu seçim padişah tarafından kabul olunduğu takdirde, voyvodalık alâmeti olan kuka, süpürge (berat ile tuğ, sancak ve hil'at) iskemle ağası adı verilen bir kapıcıbaşı tarafından 200 - 300 kişilik bir müfreze ile E. a gönderilirdi. Bu müfrezede iskemle ağası komutan olarak bulunur ve sancağı götüren sancak çavuşu onun yardımcısı olurdu. İskemle ağası getirdiği emanetleri voyvodaya sfat (divan) üyeleri önünde teslim eder, kukayı başına, hil'ati sırtına giydirir ve onu voyvodalık tahtına oturttuktan sonra hediyelerini alarak dönerdi.

E. voyvodaları derece itibariyle iki tuğlu beylerbeyi rütbesinde sayılırlardı. Bunun içindir ki, Pasarofça görüşmelerinde, Avusturya delegelerinin Yanaki Beyin tercüman olarak ayakta durmasını istemeleri Osmanlı murahhaslarınca reddedilmişti. 1517 yılına kadar E. voyvodaları genellikle Buğdan voyvodalarından önde tutulmakta iseler de, Radu voyvodanın isyanı sırasında devlete sadık kalan Buğdan voyvodası IV. ştefan bu hakkı, 1521 de E. voyvodalarından almıştır. 1834 ten itibaren ise E. voyvodalarına vezaret payesinin tevcihi kabul edilmişti.

E. voyvodalığı her yıl Saray-i hümayuna 8 000 mud (bir mud 20 İstanbul kilesi) arpa, 20 000 koyun, bal mumu, bal, tuz sevk eder, ayrıca padişah için cins atlar, av kuşları ve av köpekleri gönderirdi. Savaşlarda ise E. ordusu Ordu - yi hümayun hizmetine girer, Osmanlı ordusuna top arabası, beygir ve öküz arabaları verirdi. Bundan başka, voyvodalık Kalas, Brăila, Yerköyü, İsmail, Mehadia, Calafat, Adakale, Bender v. b. kale ve palankaların onarımlarını, zahire ihtiyaclarını karşılamakla yükümlü idi. Yıllık vergileri ise çok değişik olmuştur. İlk devirlerde 3 000 duka altını olan vergi, XVI yüzyıl sonlarında nevruzdan nevruza ödenmek şartiyle yüz yüke, yani on milyon akçaya, 11 767 Osmanlı veya 14 000 duka altınına çıkarılmıştı. Aynı şekilde ödenen haraç ise 1829 Edirne antlaşması ile paraya çevrilerek yıllık vergiye eklenmişti. Bk. RUMANYA. — İ P.

Eflak voyvodaları

Radu Negru: 1290 - 1310.
Ivancu Basarab: 1310 - 1320?
Alexandru, I., Basarab: 1320? - 1364.
Vladislav, I., Basarab: 1364 - 1375.
Radu: 1375 - 1385.

Dan, I.: 1385 - 1386.
Mircea cel Mare: 1386 - 1418.
Mihaiu, I.: 1418 - 1420.
Dan, II.: 1420 - 1431.
Alexandru Aldea: 1431 - 1435.
Vlad Dracul: 1435 - 1439.
Dan, III.: 1439 - 1441.
Vlad Dracul (ıkinci defa): 1441 - 1446.
Dan, III. (ikinci defa): 1446 - 1449.
Vladislav, II.: 1449 - 1456.
Vlad Ţepeş: 1456 - 1462.
Radu cel Frumos: 1462 - 1472.
Laiot Basarab: 1472 - 1476.
Vlad Ţepeş (ikinci defa): 1476.
Basarab cel tânăr: 1476 - 1481
Vlad Călugărul: 1481 - 1494.
Radu cel Mare: 1494 - 1507.
Mihnea cel Rău: 1507 - 1510.
Vlad cel Tînăr veya Vlăduţ: 1510 - 1512.
Neagoe Basarab: 1512 - 1521.
Teodosie: 1521 - 1522.
Radu de la Afumaţi: 1522 - 1523.
Vladislav: 1323 - 1526.
Radu de la Afumaţi (ikinci defa): 1526 - 1529.
Moise: 1529 - 1530.
Vlad Inecatul: 1530 - 1532.
Vlad Vintilă 1532 - 1535.
Radu Paisie: 1535 - 1545.
Mircea Ciobanul: 1545 - 1554.
Pătraşcu cel Bun: 1554 - 1558.
Mircea Ciobanul (ikinci defa): 1558 - 1559.
Petru Şchiopul: 1559 - 1567.
Alexandru: 1567 - 1577.
Mihnea, II.: 1577 - 1583.
Petru Cercel: 1583 - 1585.
Mihnea (ikinci defa): 1585 - 1591.
Stefan Surdul: 1591 - 1592.
Alexandru cel Rău: 1592 - 1593.
Mihaiu Viteazul: 1593 - 1601.
Simion Movilă: 1601 - 1602.
Radu Şerban 1602 - 1611.
Radu Mihnea: 1611 - 1616.
Alexandru Iliaş: 1616 - 1618.
Gavril Movılă: 1618 - 1620.
Radu Mihnea (ikinci defa): 1620 - 1623.
Alexandru Coconul: 1523 - 1526.
Alexandru Iliaş (ikinci defa): 1627 - 1629.
Leon Tomşa: 1629 - 1633.
Mateiu Basarab: 1633 - 1654.
Constantin Şerban: 1654 - 1658.
Mıhnea, III.: 1658 - 1659.
Gheorghe Ghica: 1559 - 1560.
Grigore Ghica: 1660 - 1664.
Radu Leon: 1664 - 1669.
Antonie din Popeşti: 1669 - 1672.
Grigore Ghica (ıkinci defa): 1672 - 1674.
Gheorghe Duca: 1674 - 1679.
Şerban Cantacuzino: 1679 - 1688.
Constantin Brîncoveanu: 1689 - 1714.
Ştefan Cantacuzino: 1714 - 1716.
Nicolae Mavrocordat: 1716 - 1730.
Mihail Rocoviţă: 1730 - 1731.
Constantin Mavrocordat: 1731 - 1733.
Grigore Ghica: 1733 1735.
Constantin Mavrocordat (ikinci defa): 1735 - 1741.
Mihail Racoviţă (ikinci defa): 1741 - 1744.
Constantin Mavrocordat (üçüncü defa): 1744-1748.
Grigore Ghica (ikinci defa): 1748 - 1752.
Mateiu Ghica: 1752 - 1753.
Constantin Racoviţă: 1753 - 1756.
Constantin Mavrocordat (dördüncü defa): 1756 - 1758.
Scarlat Ghica 1758 - 1761.
Constantin Mavrocordat (beşinci defa): 1761 - 1763.
Constantin Racoviţă (ikinci defa): 1763 - 1764.
Ştefan Racoviţă: 1764 - 1765.
Scarlat Ghica (ikinci defa): 1765 - 1766.
Alexandru Ghica: 1766 - 1768.
Grigore Alexandru Ghica: 1768 - 1769.
Rus istilâsı: 1769 - 1774.
Alexandru Ipsilante: 1774 - 1782.
Nicolae Caragea: 1782 - 1783.
Mihail Suţu: 1783 - 1786.
Nicolae Mavrogheni: 1786 - 1788.
Avusturya istilâsı: 1789 - 1791.
Mıhail Suţu (ikinci defa): 1791 - 1793.
Alexandru Moruzi: 1793 - 1796.
Alexandru Ipsilante (ikinci defa): 1796 - 1797.
Constantin Hangerli: 1797 - 1799.
Alexandru Moruzi (ikinci defa): 1799 - 1801.
Mıhail Suţu (üçüncü defa): 1801 - 1802.
Alexandru Suţu: 1802.
Constantin Ipsilante: 1802 - 1806.
Rus istilâsı: 1806 - 1812.
Ioan Caragea: 1812 - 1819.
Alexandru Suţu (ikinci defa): 1818 - 1821.
Tudor Vladimirescu:: 1821.
Türk idaresi: 1821 - 1822.
Grigore Ghica: 1822 - 1828.
Rus istilâsı: 1828 - 1834.
Alexandru Ghica: 1834 - 1842.
George Bibescu: 1843 - 1848.
Geçici idare: 1848.
Kaymakamlık: 1848.
Constantin Cantacuzino, Kaymakam: 1848 - 1849.
Barbu Ştirbeiu: 1849 - 1853.
Rus istilâsı: 1853 - 1854.
Avusturya istilâsı: 1854 - 1856.
Alexandru Ghica, Kaymakam: 1856 - 1858.
I. Manu, E. Băleanu ve I. Filipescu, kaymakamlar: 1858 - 1859.
Alexandru Ioan Cuza: 1859 - 1862 (Buğdan ile Eflak'ın birleşmesi).

9 nisan 1866da Hohenzollern'li I. Carol, Buğdan ve Eflak Birleşmiş Prenslikleri hükümdarı ve Rumanya kralı ilân edildi.

EFLAKÎ, Şemseddin Ahmet (ölm. H. 761 [1360]), *Menâkıb-ul-arifîn* adlı Farsça eserin yazarı. E. Konyalıdır. Ahı Natur adlı bir sanatkârdır. Babasının yüz on yaşına kadar yaşadığı, Sultanü'l ulema'nın menkıbelerini anlattığı rivayet edilir Gençliğinde nücûm (yıldızlar), simya, sihir gibi bilgilerle uğraşmıştır. Sultan Veled'in oğlu Ulu Arif Çelebi'ye bağlanmış, onun en sadık müridi olmuştur. Onunla birlikte bütün Anadolu'yu gezmiş, Irak ve Tebriz'e, hattâ İlhanlıların başkenti olan Sultaniye'ye kadar gitmiştir.

Coşkun bir sûfi olan Ulu Arif Çelebi'ye hayatı boyunca derin bir saygı beslemiştir. Sonra da ondan hilâfet almıştır. Uzun yıllar mesnevihanlık yapmıştır.

E. nin Türkçe siirleri de vardır. Bunlardan üçünü Velet Çelebi (İzbudak) yayınlamıştır. Fakat onun asıl ününü yapan eseri *Menâkıb - ul - arifîn*'dir. Bu eserde Sultanü'l ulema Bahaeddin'e, Mevlâna'ya, Şemsi - i Tebrizî'ye, Hüsamettin Çelebi'ye, Sultan Veled'e, Ulu Arif Çelebi'ye ait bölümler vardır. Bu esere H. 718 (1318 - 9) de başlanmıştır. Eser, yalnız ariflerin menkıbelerini anlatan biyografik bir eser değil, aynı zamanda Anadolu tarihinin en karışık çağı hakkında bilgi veren, XIII ve XIV. yüzyılların toplum durumuna, dinî ve medenî hayatına ait bilgileri içine alan önemli bir kaynaktır. Yazılması H. 754 (1354 - 5) yılında tamamlanmıştır. Birçok çevirmeleri vardır (bk. Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânadan sonra mevlevilik*. S. 14) Clément Huart tarafından Fransızcaya çevrilmiştir (*Les Saint des derviches tourneuers*, Paris, 1918 - 1922). En son çevirisi (Tahsin Yazıcı) 2 cilt olarak yayınlanmıştır. Farsça metni Türk Tarih Kurumu yayınları arasında çıkmıştır (T. Yazıcı bas.). — İ. O.

EFLANİ, Zonguldak iline bağlı bir ilçe. Nüfusu 22 077 (1965), yüz ölçümü 619 km², ilçe merkezi olan E. nin nüfusu 2 151 (1965) dir. İlçeye bağlı 55 köy vardır. Köylerin çoğu 300 - 500 nüfusludur. İlçe arazisi dağlık - tepelik, çok yerinde derelerle derince parçalanmış olduğundan köyler arasındaki gidiş geliş, özellikle kışın, kolay değildir. E. ilçesi, Zonguldak ilinin doğu ucunda, kuzey ve güneyi dağlarla çevrili, sapa bir yerdedir. Sadece Safranbolu - Bartın şosesi üzerindeki Karaevli'den ayrılan 27 km lik bir yol ile ana yollara bağlı bulunan E., daha doğuda Daday kasabasına 53 km uzunluğundaki bir yol ile bağlıdır. Kuzeyinde, Karadeniz ile ilçe toprakları arasında, çok yeri dik yamaçlı, derin vadilerin uzandığı dağlar (1 000 - 1 500 m) yükselir, güneyinde de yüksek dağlar bulunur. Ulaşıma elverişli olmayan bu tabiî şartlar yüzünden E. gelişememiştir.

Yağışı bol bir bölgede bulunan E. ilçesinde, yaz mevsimi de kurak geçmez. Burada yazlar sıcak, kış mevsimi ise, çoğunca ılık ve serin olur. Çok soğuk günler uzun sürmez. Bu tabiî durumu ile E. çevresi orman bölgesi içindedir. Ancak, burada şimdi dağlık yerlerde bozuk ormanlarla kimi yerde iyi ormanlar kalmış, geri kalan topraklar tarım alanları olmuştur. Bölgedeki ormanlarda kayın, meşe, gürgen, sarı çam, kara çam ağaçları bulunur.

İlçe toprakları içinden geçen başlıca akarsu, Araç çayının bir kolu olan Taşçıdeğirmen deresidir. İlçe halkının başlıca geçim kaynağı tahıldır. Buğday ve mısır ekimine ayrılmış bulunan topraklar en geniş yeri tutar. Az olarak hayvan da beslenir.

İlçenin merkezi olan E. kasabası, büyükçe bir köy özelliğindedir. İlçe merkezinin bulunduğu yere Çelebiler adı da verilir. Kasaba, Taşçıdeğirmen deresi üzerindedir. Demiryolu ve karayollarına sapa kalmış bir yerdedir. — R. İ.

Tarih: E., İlk ve Orta çağlarda Amasra kolonisinin iç Anadolu ile bağlantısını sağlayan yol üzerinde bir savunma şatosu olarak yapılmıştır. Bu şatonun Bithynia hükümdarı Nikomedes'in oğlu Phylomenes tarafından kurulduğu ve onun adını taşıdığı, E. adının bundan geldiği tahmin olunmaktadır.

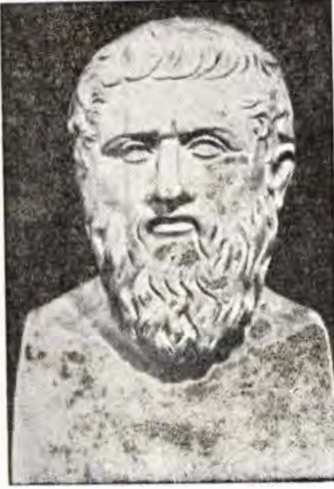
E. nin Türk hâkimiyetine girdiği tarih kesin olarak bilinmemektedir. Ancak 1084 te Kastamonu ve Sinop bölgesini fetheden Kara Tigin Beyin bir süre buraya da hâkim olduğu kabul olunabilir.

İoannes Komnenos'un Paphlagonia üzerine yaptığı seferler sonunda, Kastamonu kalesi her ne kadar Danişmendli beylerinin elinde kalmışsa da, çevre ile birlikte E. de tekrar Bizans hâkimiyetine düşmüştü. 1213 te Selçuklu hükümdarı Alâeddin Keykubat, komutanlarından Hüsameddin Çoban Beyi Kastamonu ve çevresini yeniden fethetmekle görevlendirdi. Böylece E. de yeniden Türk hâkimiyetine girmiş oldu. Sultan Mesut zamanında Selçuklu prenslerinden Rükneddin Keyûmers'in isyanı bölgede yeni karışıklıkların çıkmasına sebep oldu. Hüsameddin Çoban'ın oğlu Muzaffereddin'in Rükneddin safına geçmesi üzerine Sultan Mesut, Kastamonu bölgesini komutanlarından Şemseddin Yaman Candar'a ikta etmişti. Ancak, Muzaffereddin'in savaş meydanında öldürülmesine rağmen oğlu Mahmud'un Kastamonu kalesini Candar Beye teslim etmemesi karşısında Şemseddin Yaman Candar, bölgenin en müstahkem şatolarından biri olan E. de yerleşti (1292). Bu olay sonunda E., Candar oğulları beyliğinin ilk merkezi olmuş bulunuyordu. 1309 da Kastamonu'nun Süleyman Paşa tarafından alınmasından ve beylik merkezinin buraya nakledilmesinden sonra da E., bu beyliğin önemli kalelerinden biri olmak vasfını kaybetmemiştir. Candar oğullarından Kötürüm Bayezid'in oğlu II. Süleyman Bey, Murad - i Hüdavendigâr'ın yardımlariyle iktidara yükselince, Osmanlıların bu yardımına karşılık, E. kalesini ve çevresini onlara armağan etmek zorunda kaldı. 1402 de Ankara bozgunundan sonra dahi her iki beylik arasındaki sınır, yine E. kalesinden geçmekteydi.

Bu tarihlerde E., bir yandan Amasra'daki Cenevizlilere, bir yandan da Candar oğullarına karşı bir savunma noktası olarak ayrı bir değer taşımaktaydı. Fatih, Ceneviz problemini halletmek üzere 1469 da harekete geçince, Amasra üzerine yürüyen Türk birlikleri E. de toplandı. Deniz yoliyle Amasra önüne gelen Murat Paşa bu limanı savaşsız teslim alınca, E. deki birliklerden ayrılan bir garnizon Amasra'ya gönderildi. Kastamonu'nun bir sancak haline getirilerek Anadolu beylerbeyliğine katılması üzerine E. kalesinin artık stratejik bir fonksiyonu kalmadı. Nitekim bundan sonra kaynaklarda E. den pazar adiyle bahsolunmaktadır ki, bu da E. nin askerî değerini kaybettiğini ve sadece çevre köyleri için bir pazar yeri olarak basit bir ekonomik değer taşımakta olduğunu göstermektedir. Kanunî devrinde E., günde 80 akçalık küçük bir kadılık olarak teşkilâtlandırılmış ve Kastamonu sancak beyliğine bağlanmıştı. Tanzimattan sonra kurulan yeni vilâyet teşkilâtında ise, 35 parça köyü ile Kastamonu vilâyetinin Safranbolu ilçesine bağlı bir bucak olmuştu. Cumhuriyetin ilânından sonra, E. ilçe haline getirilmiş ve Zonguldak vilâyetine bağlanmıştır. — İ. P.

EFLATUN (Yun. **Platōn**; M. Ö. aş. yu. 427 - 347), Yunan filozofu. Asıl adı Aristoklēs olan E., alnının ve göğsünün genişliğinden dolayı «geniş» anlamına gelen bu adı almıştır. Atina'da doğmuş, yine orada 80 veya 81 yaşında ölmüştür. Babası Ariston, Perikles çağında önemli bir rol oynamış bir ailedendi. E. daha çocukken babasını kaybetmiştir. Anası Periktione'nin soyu, büyük Atinalı kanuncu Solon'un arkadaşı ve yakını olan Dropides'e dayanır. Periktione, kocasının ölümünden sonra, dayısı veya amcası Pyrilampes ile evlendi. Pyrilampes, Perikles'in yakın arkadaşı idi. Böylece E., kamu hizmeti geleneğinin etkisi altında, Perikles demokrasisi ülküsüyle doygun bir hava içinde büyüdü. Gençliğinde şiir ve trajediler yazmış olduğu söylenir. Fakat yirmi yaşlarında iken, kendisine sekiz yıl öğretmenlik yapacak olan Sokrates ile tanıştıktan sonra, felsefî problem-

lere ön planda yer vermeğe başlamıştır. Kamu hizmeti geleneğinin E. un üzerindeki önemli etkisi, onun çocukluğu ile ilgili yazılarında görülür. Bugün artık bilginlerce E. un olduğundan şüphe edilmeyen ve E. hakkında başlıca inanılır biyografik kaynak haline gelen bu yazılar, Yedinci Mektup'ta yer almıştır. Burada E., çocukluğundan beri ruhunda politikaya karşı derin bir ilgi duyduğunu ve politika hayatına atılmak isteğinin gittikçe geliştiğini anlatır. Bu tutkunun, Sokrates ile yaşadığı yıllarda, gittikçe daha da şiddetlendiği anlaşılmaktadır. Sokrates'ten söz ederken E. onu, kendisinin yaşlı bir arkadaşı ve «zamanın en adil adamı» olarak nitelemektedir. Büyük Peloponnesos savaşının sonunda, kurulmasında yakınlarından Kharmides ile Kritias'ın rol oynadıkları oligarşik zorba hükümdarlığı (tyrannis, tyrannie)n ortaya çıkması E. için ilk politik fırsat olmuştur. E. başlangıçta bu yeni devrimci hükümetin tutumunu dikkatle izledi; fakat sonunda onun taşkın ve zorbaca davranışları karşısında kızmağa başladı. Özellikle hükümet Salamis'te bulunan suçsuz bir adamı yakalatmak için Sokrates'in yardımını isteyince (Sokrates buna razı olmamıştı), E. hükümetten büsbütün soğudu.

EFLATUN

Demokrasi yeniden kurulunca, E. un politik umutları da yeniden canlandı. Fakat Sokrates yargılanarak öldürülünce E., yine hayal kırıklığına uğradı. Bu hayal kırıklığı onun, umutlarını bütünüyle yitirmesine yol açmadıysa da, isteklerinin, partilerin, oligarşik olsun, demokratik olsun, hiçbiri tarafından yerine getirilemeyeceğini anlamış oldu. Çünkü E. a göre bu partilerin politikası, bencil ilgilerin etkisiyle son derece bulanık ve bozuk bir hale gelmişti. Adaletin ne olduğunu iyice bilmeyenler, belli bir hayat felsefesi olmayanlar nasıl uygun bir yaşayış düzeni sağlayabilirlerdi? Sokrates'in ortaya attığı temel soruların asıl anlamını, şimdi daha açık olarak görmeye başlamıştı. Sokrates'le ilgili ilk konuşmalarında E., yaşça kendisinden daha olgun olan bu arkadaşının sözlerini hatırladığı gibi yazmağa çalışırken, Sokrates'i öldüren zorbaların yaptıklarını mümkün olduğu kadar silip yok etme çabasına düşmüştür.

Sokrates'in düşünceleri bazı disiplinlere, bazı sonuçlara değiniyordu. E. böylece gençlere adalet ve erdem öğretmek için bir okul açma düşüncesi üzerinde durmağa başladı. *Protagoras* ve *Menon*'daki bu girift problemle ilgili düşünce zincirine göre, E. adalet ve erdemin öğretilebileceği sonucuna varmıştı. Onun bu inancı, M. Ö. 390 yıllarında Batı Akdeniz'de bulunduğu sıralarda Güney İtalya ve Sicilya'daki Pythagoras'çı filozoflarla yaptığı görüşmelerle daha da sağlamlaşmıştır.

Atına'ya dönüşünde E., arkadaş ve yakınlarının umut verici bir meslek gözüyle baktıkları politika hayatından büsbütün vaz geçerek, Sokrates'ten edindiği bilgileri gençlere öğretmek için bir okul kurmağa karar verdi. *Gorgias*, bu günlerde yazılmış olabilir. Bu eserdeki ahlâk anlayışı ve Atinalıların politikası konusundaki acı eleştirmeler, bize bu önemli kararın sebepleriyle ilgili birtakım ip uçları verir. E. un okulunda uygulanacak öğretim programı, onun yine o sıralarda yazdığı *Politeia* adlı eserinde yer almıştır.

Akademi adını taşıyan bu okulun iç işleri, E. un tam yirmi yılını almıştır. Bu süre içinde o, hiçbir şey yazmamıştır. Okul, birçok Yunanlı gençleri kendine çekmiştir. Bunlar arasında, Syrakusai tyrannis'inin veliahdı genç Dionysios'un eniştesi Dion da vardır. M. Ö. 367 de Dionysios babasının yerini alınca, Dion, E. un bilgi ile aydınlanmış politik iktidar konusundaki düşüncesinin etkisiyle, filozofu Syrakusai'ye çağırarak kendisini genç hükümdar prensin öğretimi ile görevlendirmiştir. E. bu işi başaramayacağı kuşkusu içindeydi. Bu yüzden bir yandan akademide kendisini sürekli araştırmalara zorlayan derslerini bırakmaktan çekiniyor, öte yandan da düşüncelerini yayma fırsatını tepmek istemiyordu. Burada yaptığı öğretimle ilgili bazı bilgileri, *Parmenides* ve *Theaitetos*'ta bulabiliriz: Bu eserler E. un Sicilya'ya gitmek üzere bulunduğu sıralarda yazılmıştır.

Bir zaman işler iyi gitti; fakat çok geçmeden ortaya birtakım güçlükler çıktı. Genç prens, kendisinden yaşça büyük yakınına karşı kıskançlık duydu. Dion sürüldü. E. Atina'ya döndü; fakat Sicilya'da olup bitenlerle ilgisini kesmeyerek iki öğrencisini barıştırmak için basarısız çabalar gösterdi. Bir süre sonra, 361 de yeniden Syrakusai'ye gitti; fakat orada bir şey başaramayacağını anladı. Bir aralık kendi hayatı bile tehlikeye düştü. Ancak 360 ta büyük güçlüklerle Atina'ya dönebildi. Bundan sonra E., artık bütün zamanını Akademinin öğrencilerine ders ve konferans vermekle geçirmeğe başladı. Öğrencileri arasında, okula 367 de gelmiş olan Aristo (b. bk.) da bulunuyordu. Ölümünden önce E., *Sophistes* (Safsatacı), *Politikos* (Politikacı), *Philebos* (ad), *Timaios* (ad) ve son olarak *Nomoi* (Kanunlar) adlı eserleri tamamlayabilmiştir.

E. un eserlerini veya ona ait sanılan eserleri, bunlara biçilen felsefî değer sırasına göre kısaca belirteceğiz:

E. un en parlak ve önemli yazıları arasında bulunan *Apologia Sokratous* (S. ın savunması), *Kriton, e peri prakteou* (K. veya görev üzerine) ve *Phaidon e peri psykhes* (Ph. veya ruh üzerine), öğretmeni Sokrates'e karşı açılan ve onun ölümüyle biten davanın çeşitli evrelerini canlandırır. *Apologia*, Sokrates'in, kendisine karşı Meletos, Anytos ve Lykon tarafından açılan davada söylediği üç söylevi içine alır. Bunlardan birincisi, genel olarak, öteden beri kendisini, gençliği baştan çıkarmak ve onlara dinsizlik aşılamakla suçlayanlarla heliast yargıçları önünde bu suçlamaları tekrar edenlere karşı savunmasıdır. İkinci söylevi yargıçların kendisini suçlu ilân etmelerinden sonra söylemiş olup, cezanın uygulanmasiyle ilgili düşüncelerini içine alır. Üçüncüsünde ise, ölümle cezalandırılacağı anlaşıldıktan sonra, Sokrates'in bu yargının Atinalılar için doğuracağı kötü sonuçlarla ilgili üzüntüsünü belirtir.

Kriton, Sokrates ile Kriton adındaki arkadaşı arasında hapiste geçen bir konuşmadır. Kriton, onu hapisten kaçması için kışkırtır; o ise haksızlığa haksızlıkla karşılık vermenin doğru olmadığını ileri sürerek kaçmayı kabul etmez.

Phaidon: Sokrates'in öğrencisi olan Phaidon, bir arkadaşiyle yaptığı konuşmada, filozofun, zehir içerek ölmeğe hazırlanırken söylediği son sözleri ve ruhun ölmezliğiyle ilgili inancını belirtir.

Protagoras e sophistai (P. veya safsatacılar) ile *Gorgias* (ad) (zamanın iki belâgat öğretmeni), E. un safsatacılara karşı yazdığı başlıca iki konuşmadır. *Gorgias*'ta E, bu belâgat öğretmeninin, güzel sözlerle ancak hayatta başarı kazanmayı öğrettiğini ve ahlâkına hiç değer vermediğini belirtir. *Protagoras*'ta, Sokrates'in ahlâkı ve öğretim yöntemi ile safsatacılarınki arasında bir karşılaştırma yapılır. Burada E., safsatacıların her insana göre değişebilen bilgilerin varlığına inandıkları halde, salt bilim olan erdemi, bu konudaki iddiaları olduğu halde öğretmek yeteneğinden yoksun olduklarını ortaya koyar.

Meneksenos, e epitaphios ethikos (M. veya ölübaşı söylevi) ve *İon* (ad) edebiyat tarihi ve kuramı bakımından önemlidir. *Meneksenos*'ta Sokrates, Gorgias ve öğrencilerinin hoşlandığı süslü söylevleriyle alay eder. *İon*'da ise E., bütün Homeros'u bilen, fakat derin anlamlarını kavramayan rapsod (saz şairi, aşık) larla alay ettikten sonra, şairlerle filozoflar arasında bir karşılaştırma yaparak, filozofların şairlerden üstün olduğu sonucuna varır.

Politeia (Devlet) ile *Nomoi, e peri nomothesias* (Kanunlar ve yasama bilimi) ta, E. ideal, yani bütün insanlık için örnek olacak bir toplum düzenini açıklar. *Politeia*'da tam bir adalet ve erdem düzeninin hüküm sürdüğü sosyalist, daha doğrusu sosyalist prensiplere dayanan bir devlet planı çizer. Bu düzende öğretim çok önemli bir yer alır. E. millî sairlerin Yunanistan'daki rolünü eleştirir: Homeros'u tanrısal bir varlık olarak över, fakat ideal devletin de ona yer vermez; çünkü başka şairler gibi, o da tanrılar ve kahramanlarla ilgili yanlış düşünceler yaratarak gençleri şaşırtmakta, onların ahlâklarını bozmaktadır. *Nomoi*'de yine hayalî bir devletin planını çizmekle birlikte bu ideal devlete, gerçek devletlere daha yakın özellikler verir. Burada, öbür eserinde reddettiği aile hayatına, özel mülkiyete ve şairlere yer ayırır, fakat bunların eserlerini sansüre tâbi tutar. *Symposion* (Şölen) da E., sevgi ile ilgili düşüncelerini açıklar. Ona göre, iki çeşit sevgi vardır Biri, E. un pandemos (= halkçı) diye nitelediği, kaba duygulara dayanan ve ancak bedeni ilgilendiren sevgidir; öbürü ise ouranios (= göksel) dediği sevgidir. Bu sonuncu, sevilenin ruhu ile ilgili bir sevgi olup, candan gelen bir arkadaşlıktan başka bir şey değildir.

Euthyphron e peri hosiou (E. veya kutluluk üzerine): Atinalı kâhin E., Sokrates'e, kendi babasının bir insanın ölümüne sebep olduğunu ve bundan dolayı ona karşı bir dava açtığını söyler. Konuşma sırasında bu suçlamanın yersiz olduğu anlaşılır, fakat kâhin, bu hareketinin tanrılara karşı bir borç, bir kutluluk gereği olduğunu söylemekle yetinir. Kutluluğun ne olduğunu anlatmasını isteyen Sokrates'e akla uygun hiçbir cevap vermez.

Euthydemos e eristikos (Euthydemos veya tartışmacı): Amaçları gerçeği bulmak olmayıp karşısındakini şaşırtmak olan iki safsatacının, Sokrates'in alaycı eleştirmeleri altında tartışması verilmiştir.

Hippias Meizon, e peri tou kalou (Büyük H veya güzellik üzerine): Birçok modern eleştirmeciler, bunun E. un eseri olmadığını iddia etmiştir. Sokrates, sofist Hippias'tan güzelliğin ne olduğunu anlatmasını rica eder; o da kendini beğenmişlikle buna kalkışır; fakat Sokrates onun bütün tanımlarını çürütür. Sonunda Hippias, Sokrates'i safsatacılıkla suçlar.

Hippias elatton (elasson), e peri tou pseudous (Küçük H. veya yalan üzerine), sofist Hippias ile Sokrates arasındaki bu tartışma, Akhilleus ile Odysseus arasında bir karşılaştırma ile başlar. Bunların hangisi, insan olarak öbüründen daha değerlidir? Akhilleus yalan söylemez; Odysseus ise çok becerikli bir yalancıdır. Fakat konuşmada, yalancının akıllı olması gerektiği ve aptalın yalan söyleyemeyeceği belirir. Böylece Sokrates, Odysseus'un üstünlüğünü ortaya koyar. Hippias buna kızar, fakat Sokrates, Akhilleus'un de daima gerçeği söylemediğini, ama bunu bilinçsiz bir şekilde yaptığını ve böylece Odysseus'un yanında onun daha değersiz olduğunu belirtir. Sonunda, bile bile kötülük yapabilen adamın, elinde olmayarak yanılandan daha üstün olduğu sonucuna varılırsa da, bunu ortaya koyan Sokrates'in de bundan pek emin olmadığı anlaşılır.

Politikos e peri basileias (Politikacı veya krallık üzerine) Sokrates'in başkanlığı altında gelişen bu tartışmada başrolü, *ksenos* (yabancı) adı ile anılan Elaia'lı bir filozof oynar. Tartışmanın sonunda, en iyi yönetim şeklinin kanunlarla sınırlanmış bir krallık, en körüsünün de tyrannis, yani diktatörlük olduğu belirir.

Timaios e peri physeos (T. veya tabiat üzerine): 9 000 yıl önce Atlantik okyanusunda bulunan ve Atlantis adını taşıyan büyük bir adanın halkı, Akdeniz kıyılarına saldırmış ve bunlar, Atinalılar tarafından geri püskürtülmüşlerdir. Bir süre sonra ise fırtınalar ve yer sarsıntıları, Atlantis'i yer yüzünden silmiştir. Konuşmaya bu hikâye ile başlayan Kritias, sonra sözü matematikçi ve astronom olan Timaios'a bırakır; o da dünyanın kuruluşunu ve insanların yaradılışını anlatır.

Kritias, e Atlantikos (K. veya Atlantis): *Timaios*'un devamı olan bu konuşmada Kritias, eski Atina devletinin ve Atlantis adasının tarihini ve yönetimini uzun uzadıya anlatır. Bu konuşma bitmemiştir. Bu konuşmanın E. un eseri olup olmadığı bilinmemektedir.

Kratylos: Varlıklara verilen adlar sırf bir anlaşmaya mı dayanır, yoksa adlarla varlıkların özü arasında bir ilişki var mıdır? Sokrates'in çıkardığı sonuç, bunlar arasında ilişki olabileceği, fakat buna fazla güvenmenin yerinde olmadığıdır.

Kharmides e peri sophrosynes (Kh. veya ahlâkî zekâ üzerine) Zekânın tanımı üzerine yapılan bu tartışmada, bu işin çok güç olduğu ortaya çıkar ve Delphoi tanrısının cevabı olan «kendini bil!» emrinin, zekânın özeti olabileceği üzerinde durulursa da, kesin bir sonuca varılmaz.

Menon e peri arates (M veya erdem): *Protagoras* konuşmasında ele alınan bir problem, burada da çözümlenmemekle birlikte, çok derinliğine araştırılır: Erdem öğretilebilir mi? Fakat önce erdem ve öğrenmek nedir? soruları ortaya atılır. Cahil bir küçük köle üzerinde birtakım sorularla yaptığı bir deneme sonucunda Sokrates, şu gerçeği belirtir: Öğrenmek önceleri bilinip sonra unutulanları yeniden hatırlamaktır. Öyle ise bilgi öğretilebilir, fakat erdem bir bilgi değil, bir iyiliktir, bir esindir. Erdem bir tanrı vergisi olup derin derin incelenmeye değer.

Lysis e peri philias (L veya arkadaşlık üzerine): Arkadaşlığın tanımı üzerine yapılan ve hiçbir kesin sonuca varılamayan bu konuşmaya, *Symposion* (Şölen) un ilk denemesi gözü ile bakılabilir.

Lakhes e peri andreias (L. veya cesurluk): Cesurluk nedir? Bu soruya cevap olarak konunun bütün özelliklerini kapsayan bir tanım yapılamaz ve sonunda, cesurluğun ancak erdemin bir kolu olduğu ve bundan ayrılamayacağı sonucuna varılır.

Phaidros e peri kalou (Ph. veya güzellik üzerine): *Phaidon*, *Symposion* ve *Politeia* gibi, *Phaidros* da E. felsefesinin temel düşüncelerini ortaya koymaktadır. Phaidros ile Sokrates konuşurlar. Konuşma iki bölüme ayrılır. Birincisinde konu güzellik ve sevgi, ikincisinde ise belâgat ve tartışma sanatlarıdır. Sevgi de, insanın öbür yüce davranışları (meselâ kehanet, şiir. mistisizm) gibi bir çılgınlıktır, fakat çılgınlık ruhun tanrısal kaynağının bir belirtisidir. Bu çılgınlığı çözümlemek için ruhun ölmezliğini anlamak gerekir. Düşüncemizin sözle anlatımında da sevgi rol oynar ve sözlü anlatımın, yazılı anlatıma göre daha canlı ve yüce olmasını sağlar.

Philebos: Philebos, Protarkhos ve Sokrates arasında geçen bu konuşmada iki tere karşılaşır. Philebos'a göre iyilik zevktir. Sokrates'e göre ise, zekâdır. Sonuç olarak, bu iki tezin de eksikleri yüzünden yanlış oldukları belirtilir. İyilik şu ögelerden meydana gelmiştir: Ölçü. güzellik, zekâ, bilim, sanat, doğru inançlar ve zevk.

Parmenides: Burada E. kendi felsefesini eleştirir ve hiçbir sonuca varmaz.

Theaitetos e peri epistemes (Th. veya bilim üzerine): Konuşma, bilimin tanımı üzerinde sürer. Sokrates'in öğretim yönteminin çok parlak bir özetidir.

Sophistes e peri ton ontos (Safsatacı veya varlık üzerine): Konuşma, safsatacıların gerçeği bulma kuramı ile Elaia'lı Parmenides'in varlıkla ilgili kuramının eleştirmesini içine alır. Bu konuşmada E., bir sanat eseri yaratmak amacından vaz geçerek, speculatif düsüncesinin doruğuna varır. Safsatacıların insanları aldatabildiklerini ortaya koyar ve bu konuda Parmenides'ten uzaklaştığı gibi, Sokrates'ten ve hattâ kendi öğretisinin öbür konuşmalarda aldığı şeklinden de uzaklaşır.

M. Ö. I. yüzyılda E. un yazıları, tetraloji (yani dörtlü gruplar) halinde ortaya çıkarılmıştır. Her konuşma, uzun olsun, kısa olsun, başlı başına bir yazı, mektuplar topluluğu da bir tek birim gözü ile bakılarak, 9 tetraloji veya 36 yazı sayılmıştır ki, bunların hepsi zamanımıza kadar gelmiştir. Modern bilginler, bu edebî hazineyi derinlemesine incelemişlerdir.

Bu listedeki eserlerin çoğu ve önemlilerin hepsi, şimdiki halde E. un gerçek eserleri olarak kabul edilmektedir. Altı kısa konuşma (*Theages*, *Klitophon*, *Minos*, *Alkibiades II*, *Hipparkhos*, *Erastai*) ile iki mektup (I ve XII) a genel olarak sahte gözü ile bakılmaktadır. VI, VII ve VIII. mektuplar ise, E. un gerçek eserleri olarak kabul edilir. Fakat geri kalan mektuplarla *Alkibiades I*, *İon*, *Meneksenos*, *Hippias Meizon* ve *Epinomis* başlıklı konuşmaların gerçekliği üzerinde görüş birliğine varılamamıştır.

E. un eserleri, özellikle yazılış sıraları bakımından, büyük bir dikkatle incelenmiştir. Bu alanda da çok kesin sonuçlara varılmıştır. Bunlar, Aristo'nun söylediklerine, edebî üslûp değişmelerine ve dramatik vurgu (dramatic emphasis) nun bulunup bulunmamasına dayanır. Elde edilen bu sonuçlara göre, E. un edebî çalışmaları, iki döneme ayrılır. Bu iki bölüm arasında uzunca bir duraklama dönemi yer almaktadır. İlgili bulundukları dönemlere göre konuşmalar birinci ve ikinci konuşmalar adiyle iki bölüme ayrılır.

İlk dönem, Sokrates'in ölümünden (M. Ö. 399) Akademinin kuruluşuna (M. Ö. 387) kadar, ikinci dönem ise E.un Syrakusai'ye gidişinden ölümüne (M. Ö. 367) kadar sürer. Eserlerin bu iki dönem içindeki yazılış sırası üzerinde tartışmalar yapılmakta ise de, bu iki bölümün varlığı, herkesçe kabul edilmektedir.

İlk konuşmalarda Sokrates, daima başrolü oynar ve oradaki sahne ve tartışmaların tarihi muhtemel olarak Sokrates'in hareket ve sözlerini aksettirir. Bütün bu konuşmalarda E., Sokrates'in ruhunu olduğu gibi yaşatmağa çalışmaktadır; ancak bunların birçoğunda, öğretmeninin işaret etmekle yetindiği bazı düşünce zincirlerini E. tamamlamıştır. Bu konuşmaların birçoğu, dolaylı yolla anlatılmaktadır. Bu yöntem E. un çevresini, yaradılışını, kişiliğini ve önceki kuşağa bağlı Sokrates ile çağdaşlarının konuşmalarındaki dramatik gerginliği eksiksiz olarak belirtmesini sağlamaktadır. *Hippias elatton* bu bölümdedir: Bu konuşmada Sokrates, istenilerek yapılan kötülükle istenilmeden yapılan kötülüğü karşılaştırarak bunlardan hangisinin daha zararlı olduğu sorusunu cevaplandırmağa çalışır. Bu eserde, bunun gibi hiçbir sonuca varmayan başka ahlâkî sorularla ilgili konuşmalar da vardır. Bunlarda Sokrates, herkesin ilgilendiği, ama çoğu zaman ancak bulanık bir şekilde anladığı ruhî erdemleri inceler. Bu erdemler şunlardır: İsteklerde ılımlılık (*Kharmides*'te); cesurluk (*Lakhes*'te); dostluk (*Lysis*'te). İlk konuşmaların bazılarında Sokrates her ne kadar daha şakacı görünürse de, bunun altında daima ciddî bir amaç vardır. Bunlardan biri *Euthydemos*'tır. Burada Sokrates, sofistlerin kılı kırk yarmalarıyle alay ettikten sonra, birdenbire çok canlı bir şekilde, gençleri felsefeye sokmak için kullandığı yöntemin ünlü bir örneğini verir. Burada olduğu gibi, *Kratylos*'ta da, sırf dili inceleyerek bütün gerçekleri öğrenebileceklerini sananlarla alay ettikten sonra, konuşmayı Heraklitos'un genel akış öğretimine karşı actığı ciddî bir tartışma ile bitirir.

Euthyphron, *Apologia*, *Kriton* ve *Phaidon* adlı konuşmalar, Sokrates'in ölümünden az öncesiyle ilgili bazı olayları canlandırır. *Euthyphron*'da Sokrates, yargılanmasından az önce, koyu sofu bir kimse ile dinî problemleri tartışır. *Apologia*, *Kriton* ve *Phaidon* ise, Sokrates'in yargılanmasını, ceza evinden kaçmayı reddedişini ve ölüm gününde ölümsüzlükle ilgili son konuşmasını canlandırır. E. bu konuda ayrıca şu özellikleri belirtir: Sokrates'in yargılanmasında hazır bulunmuş, fakat hastalanması yüzünden son konuşmasını dinleyememiştir. Bundan şu sonuçları çıkarabiliriz; Yargılama sahnesi, söylenen ve yapılanları doğru bir şekilde canlandırmaktadır. *Phaidon* ise, her ne kadar son sahneyi, söylevin genel akışını ve anlamını aslına uygun olarak canlandırıyorsa da, E. bunda tarih gerçeklerine kesin olarak bağlı kalındığını iddia etmekten çekinir. Burada geçen tartışmalar, E. tarafından işlenmiş ve geliştirilmiş olabilir.

Menon ve *Protagoras*, erdemin öğretilip öğretilmemesi konusunu inceler. Bunlar, E. un akademisini kurmayı tasarladığı sıralarda yazılmış olabilir. *Menon*'daki köle çocuk ile yapılan konuşmada öğrenim, birtakım inançların kabul ettirilmesinden çok, öğrencide var olan bilgilerin geliştirilmesi olarak anlatılır. *Protagoras* ise, milyoner Kalliars'ın evinde toplanan zeki adamlar kurulunda, V. yüzyıl aydınlarının büyük lideri olan Protagoras ile Sokrates arasında geçen bir tartışmayı canlandırır. Konu. erdemin ne olduğu ve bunun öğretilip öğretilmemesi problemidir. Bu ilk konuşmaların çoğunda olduğu gibi, Protagoras bunda da bir sonuca varmaktan çok, denemeci ve eleştirici bir yol tutmuştur. *Gorgias*'ta ise, bu eleştirici araştırma yolu bir yana bırakılmıştır. Bu konuşmaya «ilk Avrupalı va'zı» adı verilir. Önceki konuşmalardan farklı olarak, burada Sokrates'in ilkeleri açık olarak belirtilmektedir. Konuşmanın tonu heyecanlıdır. Gorgias, V. yüzyılın büyük söz sanatı öğretmenidir. Onunla öğretmeni Polos ve özellikle genç politikacı Kallikles arasında geçen tartışmada Sokrates artık denemeden,

soru sormaktan vaz geçer ve kesin, açık cevaplar verir. Burada, sanatın niteliğinin sokratik bir çözümlemesi yapılır. Sanatın, nasıl bozularak bir sübjektif zevk konusu haline geldiği, gerçekten insanca hayatın ne olduğu ve devlet adamlığı sanatının niteliği anlatılır. Burada E. un ve Sokrates'in ahlâkçı yönleri açıkça ortaya çıkar.

Fakat bu etik, en kesin ve en genel tanımına *Politeia* adlı yazıda kavuşur. *Politeia*, E. un ilk yazılarının en anlamlısı, en açığıdır. Bu yazıda E., insanların daima aradıkları, fakat devlet ve toplulukların hepsinin ancak bir kısmını ve acıklı bir şekilde yaklaşabildikleri topluluğun yapısını çözümlemeye çalışır; bu topluluk, filozofun kanısınca, insanın tam olarak gelişebileceği biricik topluluktur. *Politeia*, politik bir anakitap sınırlarını aşar, E. a göre, politik bir kuram, ancak metafizik bir temel üzerine kurulabilir. Bundan dolayıdır ki bu konuşmada, tabiata uygun bir insan hayatının ana çizgileriyle birlikte, insan ruhunun ve içinde yaşadığı Kosmos'un bir görünümünü buluruz.

Symposion ve *Phaidros* da E un ilk konuşmaları arasında yer alır. Bu iki yazı, sevgi veya istek konusunu işler. *Symposion*'da sevgi, her şeyi varlığa ve kusursuzluğa doğru götüren ve sonunda, insanda ölmezlik isteği şeklinde beliren komik güç olarak anlatılır. *Phaidros* adlı renkli masal (mitos) da insanın portresi çizilir: İnsan bedeni, iki atın çektiği ağır bir arabadır. Bu atlardan biri kolayca yolunu şaşıran ve söz dinlemeyen nefis'tir. Atesli ve sözden anlayan ikincisi ise ihtiraslı ruh'tur. Bu arabayı akıl yönetir. Sevginin büyük gücü, akıl ile iş birliği yapan bir çift kanat olarak canlandırılır. İnsanın en yüksek yetisi olan akılla sevgi birleşerek ruhu görülemeyen yüceliklere doğru yükseltmeğe çalışır: Orada ruh, mutlu kılıcı keşif (beatific vision) te dinlenebilir.

Son konuşmalar: Bunlarda Sokrates her zaman başrolü oynamaz, hattâ *Nomoi* adlı konuşmaya hiç katılmaz. Hazır bulunduğu hallerde bile kisiliği, bütün öbür konuşanlarınki gibi konu içinde kaybolur. İlk konuşmalarında Sokrates'in verimli sorularının ve telkinlerinin etkisiyle doğan düşüncesini E bunlarda, kendi yolunu izleyerek geliştirmektedir. Karşılıklı konuşma yönteminin dolaylı anlatım şeklini ağır ve can sıkıcı bulmuş olacak ki, *Parmenides*'te bu yolu ilk olarak bırakmıştır. Yine konuşma adını taşıyan bundan sonraki yazılarında, E. konuyu dolaylı yoldan değil, doğrudan doğruya açıklar. Eskilerine göre bu son konuşmalarda E., okuyucunun ilgisini çekmek için daha az çaba gösterir; mitik ve canlandırıcı öğeleri daha az kullanır; özel problemlerin ayrıntılariyle çözümlenmesine daha çok çaba harcar.

Bu konuşmaların birincisi *Parmenides*'tir. Bu eserin başlangıcında E., önceki yazılarında kısa atıflar yaptığı ve belki de Akademi öğrencilerinden bazılarınca tutulan bir öğretiyi eleştirir. Bu öğretiye göre, düşüncelerin, ruhun dışında bağımsız bir varlığı vardır. E un buradaki eleştirmelerinin bazıları, sonradan Aristo tarafından geliştirilmiştir.

Parmenides'in ikinci bölümünde varlık, birlik, sayı ve sınır gibi, lakırdının temeli olan birtakım ilkel terimlerin ayrıntılariyle sıkıntılı bir çözümlemesini verir. Bu çözümlemelerin bazılarını sonradan Aristo kullanmıştır.

Bundan sonra E. *Theaitetos*'u yazmıştır. Burada insan bilgisinin ne olduğunu araştırır ve Protagoras'ın sansasyonalizmiyle relativizminin eleştirmesini yapar. Protagoras'ın bu öğretilerini E., ilk kaynakları olan akış kuramına kadar izler; bunun kurucusu ise Heraklitos'tur.

Sophistes başlıklı konuşmada, E. un tanımlama ve bölüm (division) gibi mantıkî süreçlere olan derin ilgisi yer alır. Burada bu süreçler, *Sophistes* (Safsatacı)i, yani anti - filozof'u tanımlama problemine uygulanmıştır. Safsatacı, her insanın ruhunda daima var olan gerçeğin yerine kendi uydurduğu yalanları koymağa uğraşır. Bu araştırmanın akışında E., varlık, yokluk ve yanlışın ne olduğunu inceler.

Politikos'ta aynı tekniği kullanarak, devlet adamı ve yönetim sanatı kavramlarını işlemeye çalışır. Burada «Devlet» in yanında somut politikanın gerçek imkânlarına daha çok ilgi gösterilir. Kanunların ve kanunlara uygun olarak yürütülen hükümet yönetiminin önemi üzerinde durulduktan sonra, mevcut devletler, daha sonra Aristo'yu da etkileyen 6 sınıflı bir düzene göre sınıflandırılır. Bu yazısında E. *Gorgias* ve *Politeia*'dakine göre, Yunanlıların demokrasisini daha az yerer. Arada geçen yıllar içinde, E. un bilgiyi pratik hükümet yönetimi ile bağdaştırmaktaki güçlükleri daha iyi kavramış olduğu göze çarpar.

Philebos'ta E., bireysel ahlâk konusuna yeniden döner. İnsanî iyilik (humangood, bien humain) nedir? sorusu üzerinde duran E. kendi inancını Akademi öğrencilerinin bazılarınca benimsenen iki aşırı görüşle karşılaştırır. Bu görüşler, Eudoksos'un hedonizm (hazcılık) i ile Speusippeos'un anti - hedonizmidir. Haz, elbette iyiliğin aynı değildir. Öte yandan, haz kötü de değildir. İyi yaşamaya bazı hazlar karıştırılmalıdır, fakat ussal (rationel) etkinlik (activité) çok daha önemli bir ögedir.

E. un hayatının sonuna kadar bütün çalışmalarının adil bir toplum düzeni kurmak yolundaki çabalara öncülük etmek amacını güttüğü, son konuşmasının politik bir karakter taşımasından anlaşılmaktadır. Bu konuşma, *Nomoi* başlığını taşır. Bu yazısında E., uzun hayatına ve görgülerine dayanarak, reel bir Yunan devletindeki kanunlara ussal bir yapı kazandırma yolu ile ideal devlete nasıl ulaşılabileceğini göstermiştir. O yıllarda Akademinin birçok öğrenciler, Yunan dünyasında iktidara gelmekte ve devlet hizmetinde önemli görevler almakta idi. Adaleti gerçekleştirmeleri için, bunları daha büyük çabalar göstermeğe özendirmek ve bu ödevin tarihî ve hattâ evrensel (kosmolojik) temellerini aydınlatmak amaciyle E., hayatının sonunda iddialı bir triloji hazırlıyordu. Bu trilojinin üç kanadı (*Timaios*, *Kritias* ve *Hermokrates* olacaktı. Birinci eseri (*Timaios*) bitirebildi. Burada E. dünyanın yaradılışını ve temel yapısını inceler. İkinci eser olan ve yarım kalan *Kritias*'ta E., tarih öncesinin efsanevî olaylarını incelemek istiyordu. Başlayamadığı *Hermokrates*'te ise, başlangıcından kendi zamanına kadar Yunan tarihini incelemeyi tasarlamıştı. Bunu yaptıktan sonra da, bu tarihin geleceğe doğru uzantısını ele alarak *Nomoi*'de mümkün olduğunu bildirdiği ilerlemelerin gerçekleşmesi yolunda hazırlıklar yapmak istiyordu. Fakat E. yaşlanmıştı. Onun için gelecek, geçmişten daha önemli, daha ilgi çekici bir problemdi. Bundan dolayı en son gücünü *Nomoi*'ye verdi.

Eflatun'un felsefesi: Eğer bir felsefe veya felsefe sistemi, bir kimsenin kurduğu, hayatı boyunca tamamladığı ve hayatının sonuna kadar savunmasını yaptığı sabit ve kendi iddiasına göre her şeyi içine alan bir sistem ise, E. un hiçbir felsefesi yoktur. E., hayatı boyunca yalnız başkalarının değil, kendisinin ve Sokrates'in fikirlerinden de durmadan şüphe etmiş, bunları eleştirmiştir. Konuşmalarının bazıları hiçbir sonuca varmaz görünür; bazılarında, öylesine deneysel bir üslûp kullanılmıştır ki, bu, bazı okurlarda zihin karışıklığı ve şüphe doğurur. Yüzyıllar boyunca bu okur-

lar E. un yazılarında böylesine göze çarpan bu eleştirici ruhu, her inancı kasıp kavuran bir şüphecilik olarak açıklamışlardır. Fakat böyle bir sonuç, bu yazılarda görülen başka önemli özelliklerle bağdaştırılamaz.

E. un birkaç kere üst üste gözden geçirip düzelttiği, fakat hiçbir zaman vazgeçmediği bazı kavramları ve öğretileri vardır. Onun yazılarındaki sürekli eleştiri, bir yangının her şeyi yakıp yıkan ateşinden daha çok, birçok pislikleri yakarak madenin daha arı, daha ince bir şekle girmesini sağlayan pota ateşine benzetilebilir. Burada E. un vardığı sonuçlar ve gerçek Platonizm (Eflatunculuk) in temelleri sayılabilecek bazı öğretiler üzerinde duracağız. Bunu yapmağa çalışırken, felsefenin geleneksel bölümlerini izleyerek bu öğretileri ahlâk kuramı (ethika), akıl kuramı (theory of reason) ve tabiat kuramı (theory of nature) başlıkları altında toplayacağız. Gerçekte felsefenin bu geleneksel bölümleri, ilk platonik okullarda, konuşmaların incelenmesine dayanılarak kurulmuştur.

Ahlâk: E. konuşmalarını bir tek amaçla yazmıştır: O, insanlara «iyi yaşayış» ın ne olduğunu anlatmak ve onları bu yaşayışı gerçekleştirmeye götürmek ister. Bu yaşayış «tanrıca» yaşayış olarak adlandırılmıştır. E. un başlıca amacının ahlâkî ve pratik bir amaç olduğu gerek VII. mektuptan, gerek gençlik ve olgunluk çağının başlıca eserleri olan *Politeia* ve *Nomoi*'nin her şeyden çok pratik problemlere yer vermesinden anlaşılmaktadır. E. un ahlâk anlayışı şu ilkeleri içine alır:

Bütün insanlar kendiliklerinden iyiliği arar: Her şeyin başlangıçtan beri içten gelen bir istekle kendi varlığını yükseltmeye ve kusursuzlaştırmaya doğru bir yönsemesi vardır. İnsan da bu kurala uyar. Ruh bu tabiî yönsemeyi izlerse, buna erdem adı verilir. Bedenin tabiata uygun işlemesine sağlık denildiği gibi. Bu düşünceye sonradan tabiî kanun adı verilmiştir ki, E. un bütün ahlâk anlayışının temelidir.

Erdem, bilgidir: Sanat gibi erdem de, kendiliğinden bir tesadüf eseri olarak elde edilmez. İnsanlar ne yaptıklarını, niçin ve nasıl yaptıklarını bilmeksizin doğru iş göremezler. Her erdemin kavnağı bilgidir. Bu bilgi yalnız soyut ve kuramsal olmamalı, somut, pratik bir bilgi olmalıdır. Fakat o, tıpkı öğrenim görmüş bir zanaatçının yalnız ne yaptığını değil, nasıl yapması ve ne gibi gereç kullanması gerektiğini bilmesi gibi, kuramı da içine alabilir.

En kusurlu davranışlar istemeyerek yapılır: Bunlar isteğe karşıdır. Bu davranışlar, insanın tabiî olarak iyiye doğru giden temel yönsemesini tıkarlar. Böyle davranışlarda bulunan insan, iyiyi bilip istediği halde hırsa veya tesadüfe kapılarak doğru yoldan ayrılan insana göre daha kötü bir durumdadır. Bu tip insan, kendini kötülük yapmaktan alamaz; çünkü ona yol gösteren yeti (faculté) ler bozuktur. O, biliyorum sandığını bilmez, istiyorum sandığını (yani iyiyi) da istemez.

Ruh, elbette bedenden daha önemlidir: Bunun sebebi, ruhun bedeni alet olarak kullanmasıdır. Çünkü kullanan daima kullanılandan üstündür. Bundan dolayı ruhun sağlığı olan erdem, bedenin sağlığından daha önemlidir; ruha bakmak (soigner l'âme) da insanın en yüce ödevidir. Nasıl ki adaletsizliğin kurbanı olmak adaletsizlik yapmaktan iyi ise, ruh bozukluğu da ölümden beterdir.

Ruhun başlıca dört erdemi bilgelik (sagesse, wisdom), *adalet, cesaret ve ılımlılık* (tempérance) *tır*: Davranış (action) ı, tabiî amacına ancak bilgelik götürebilir; adalet her şeye aklın belirttiği gerçek ihtiyacına ve yeteneğine göre, hakkını verir; cesaret bilgice ve adaletli davranışla bütün engelleri aşmağa çalışır; ılımlılık ise, ruhun çeşitli bölümlerinin akıl ile uyumudur.

Kıvanç, kıvanç olarak (comme tel, as such) *ne iyi ne de kötüdür*: Erdemli kıvançlar olduğu gibi, bozuk (vicieux) kıvançlar da vardır; fakat akla uygun bir davranışın kazandırdığı erdemli kıvançlar, tabiata uygun olduğundan, bozuk kıvançlardan çok daha iyidir.

Buna göre, insanın gerçek ödevi ile gerçek çıkar (interêt) ı arasında çatışma yoktur Ödev ile çıkar, son çözümlemede birbiriyle bağdaşır. Bir insanın yapması gereken sey ne ise, gerçekten ve tam olarak o olmaktır. Zamanla bu, tabiatımızı bozuk ve akla uymayan davranışlarla terslemek ve hırpalamaktan daha hazlı ve sevinç verici bir hal alır.

İnsan, tabiatınca sosyal bir canlıdır: En ilkel ihtiyaçlarını bile öbür insanların iş birliği olmaksızın doyuramaz. Bu ilkel ihtiyaçlar, üç büyük bölüme ayrılır. Buna göre, her insan topluluğunda, bunları karşılayan üç büyük sosyal fonksiyon vardır. Bu fonksiyonlar şunlardır: Bilgi kazanma fonksiyonu; politik hizmet fonksiyonu; sağlıklı yaşamak için gereken maddî imkânları hazırlama fonksiyonu. Bu üç temel fonksiyonun tipleri öğretmen, asker ve işçidir. Bir insan topluluğunun her üyesi, bu fonksiyonların en az birini yerine getirmekle ödevlidir. *Politeia*'da bu fonksiyonlar, E. un bekçi, yardımcı ve zanaatçı adını verdiği kimselerce yerine getirilir. Bu fonksiyonlar, onlarla ilgili bütün zanaat ve tekniklerle birlikte, tabiî bir aşama sırasına girer. Politik yönetime bilgi, üretime ise politik yönetim kılavuzluk etmelidir. Bütün topluluğun çıkarı da genel amaç olmalıdır. Maddeye bağlı zanaatlar arasında, sağlık bakımı en başta gelmelidir.

Bir topluluğun içine düşebileceği en ciddî hastalık, akıl karışıklığı (confusion intellectuelle) *ve her işe hâkim bir amacın bulunmamasıdır*. Bu amaca ancak felsefe ve din yoliyle varılabilir. Eğer akıl böyle bir körelmeye uğrarsa, onun kılavuzluk fonksiyonu, bunu gerektiği gibi yerine getirmek yeteneğinden yoksun, başka etkenlerce zorla alınır. Topluluk, hiçbir gerekli fonksiyon yapmayan asalak kişilerle dolar. Bu ise toplumu kargaşalığa ve daha sonra zorbalık yönetimi (tyrannie) ne götürür Bu, sosyal gerilemenin son evresidir.

Önemli sosyal mevkiler, sırf bilgi, yetenek ve beceriye dayanılarak elde edilmelidir.

Politeia'da telkin edilen köklü reformlar arasında şu hususlara yer verilir: Her çocuk, yeteneği ölçüsünde eğitimden yararlanmalı, yine bu ölçü içinde kendisine, en yüksek görevlere getirilme hakkı tanınmalıdır. Kadınlara, toplumun bütün yüksek kültürel çalışmalarına katılma ve hattâ devletin en yüksek mevkilerine getirilme hakkı verilmelidir. Toplum içinde aşırı zenginlik ile aşırı fakirlik yok edilmeli ve mülk ortaklığı düzeni kurulmalıdır.

Us kuramı: Us (intellect) E. için, insanın en yüksek tabiî yetisidir. Buna göre gerek ilk, gerek son konuşmalar, us'un büyülü niteliği ve çalışmasiyle ilgili soru ve kuramlarla doludur. E. un kesin olarak benimsemiş göründüğü öğretiler arasında şunlar vardır:

Bilgi kavramlar (*düşünceler*, Fr. *idée*) *yolu ile elde edilir*; *bunlar ise değişmez, görünmez ve evrenseldir*. Yani maddî şeyler gibi gözle görülür, bireysel ve daima değişen nesneler değildir. Buna göre, us yetisi, maddî olmayıp, işleyişlerinin bedenle ilgisi yoktur.

Her bilgi, kendisinden başka bir şeye aittir veya niteliği bakımından herkese göre değişir.

Bilgi, bir şeyin kurulması olmayıp, bilgiden ayrı ve önceden var olan bir şeyin keşfidir. Buna göre E., bilgin ve filozofları, birtakım şeyler yapan zanaatçılara değil, avcılara benzetir. Ruhun dışındaki bu varlıkların niteliği konusunda açık bilgi vermez. İlk konuşmalarının bazı yerlerinde, bu varlıkların ayrıca kendilerine ait bir ülkede, bir bölgede bulunduklarını bildirir: Ruh, başka bir yaşayışta bu ülkeyle ilişki kurmuş olup, «öğrenme» denilen süreçte, bunu «hatırlayabilir». Fakat *Parmenides*'te bu görüşe karşı ciddî eleştirmeler yapılır. Sonraki konuşmalarla birincilerin bazılarında da E. şöyle düşünmektedir; «düşünce» lerin nesne (objet) leri, maddî dünyaya daha yakından bağlı olup, gerçekten maddî şeylerin şekli veya yapısı olarak bunların içindedir. Duygu, bilgiden farklıdır. Duygu bize daima değişmekte olan şeyleri, duyu organlarımızla ilişkili olarak, onlara bağlı oldukları ölçüde bildirir. Bilgi ise, değişmeyen bir şeyi, aslında olduğu gibi bildirir.

Us, duyguya dayanır: Us ile duygular arasındaki karşısav (antithèse) ın üzerinde durularak belirtildiği ilk konuşmalarda bile, değişmez şekli, yani arkhetipi us'a hatırlatan, duyguların verdiği değişken sembollerdir. Sonraki yazılarında E., ilişkinin çok daha sıkı olduğuna, bazan da, usun nesnesi olan değişmez şeklin kendisinin, duygu nesnesinin içinde bulunduğuna inanır gibi görünür. Bilgi (connaissance) ile kanış (opinion) arasında önemli bir fark vardır. Bunların her ikisi de ussal yeti (faculté rationalle) nin ürünleridir. Fakat kanış yanılabilir, doğru veya yanlış olabilir. Buna göre kanış, kusurlu ve eksik bir bilgidir. Kusursuz, tamamlanmış bilgi yanılmaz; çünkü yanlış bir çelişmedir. Bir kanışın tesadüfen doğru olması, onun bilgi olmasını gerektirmez; çünkü bilgi, doğru bir kanış olduğu gibi, sebebe dayanan bir açıklamanın veya niçin doğru olduğunun algısını da kapsar. Bu özelliği, bilgiyi kusursuz bilgi zorunluğunda tespit eder ve sağlamlaştırır.

Öğretim süreci kanıştan bilgiye bir geçiştir: Kanıştaki düşünceler, duruma göre, kesin bir şekilde değiştirilip düzenlenmedikçe, kanış, duyguların verdiği karışık görünüşle hoşnut olmak yönsemesini gösterir ve böylece öğretim süreci engellenir. Kanış, böylece, duygu denemesi arkasından aksayarak koşarken, gerçekte ayrı olan birçok düşünceleri karıştırmağa ve zorunlukla birbirine bağlı bazı düşünceleri birbirinden ayırmağa yönelir. Böyle bir insandan bir tanım istenince, o yalnız maddî bir nesneye işaretle yetinir; fakat ne olduğunu söyleyemez. Bir kuramın tanıtlanması istenince, duygu yolu ile beliren bir olaya işaret eder; fakat anlaşılır bir açıklama yapamaz.

Kanışlar, E. un diyalektik dediği bir süreç yolu ile bilgi haline getirilebilir: Ruh önceden, kimi maddî nesnelerin bir tek evrensel düşünce örneğinin çeşitleri olduğunu görünceye kadar, benzerliklerini bellemelidir. Bundan sonra, bu örneği çözümleyerek onu meydana getiren düşünce (idée) lere ayırmalı ve bu davranışı, varlık ve birlik gibi her yerde bulunan düşüncelere erişinceye kadar sürdürmelidir. Daha sonra, bir düşüncenin başka düşüncelerle nasıl karışmış bulunduğunu ve onlardan nasıl ayrıldığını bellemeli ve böylece, duygusal görünüşlere baş vurmaksızın, her düşüncenin kendi uygun yerini bulabilecek bir aşamaya ulaşılmalıdır.

Tabiat kuramı: Sokrates'ten farklı olarak E., içinde yaşadığımız dünyanın yapısiyle ilgili metafizik ve kosmolojik sorunlarla çok derinden ilgilenmiştir. Fakat bu konuda iki filozofun aslında birbirinden ayrıldığı hükmüne varmak, hiç de doğru olmaz. Bunun anlamı, E. un Sokrates'in ortaya attığı ahlâk sorunlarına, sözleri ve davranışlariyle verdiği cevapları inceledikçe, dünyanın niteliğiyle ilgili problemlere gittikçe daha derinden dalmış olmasıdır. Gerçek şudur ki, her yaşama şekli bir metafizike dayanır. Tabiatı meydana getiren nesnelerin niteliğiyle ilgili belirli bir görüşe varmadıkça, insan kendi hayatını yaşayamaz. Burada E. un tabiatla ilgili kuramlarının birçoğunun masalımsı bir nitelik taşıdığını belirtmek gerekir. Bunlar bir yana itilse bile, temel öğretileri toplayan şu liste, yine elde kalacaktır. Bu öğretiler şunlardır:

İçinde bulunduğumuz dünya birdir, iki değildir. Dünya, çok karmaşık (complexe) olup, bizim anlayışımızın üstünde ve dışında, anlamadığımız birçok şeyleri içine alıyorsa da. bu böyledir.

Bu dünyanın yerleşmiş bir düzeni ve yapısı vardır. Bu düzen, iki cins şekiller ve yapılardan meydana gelmiştir. Önce her yerde, her varlıkta bulunan şekiller vardır. Bu şekiller şunlardır: Varlık, birlik, iyilık, gerçek ve güzellik. Sonra bu şeylerin, dünyayı meydana getiren özel şekilleri vardır. Bu özel şekiller arasında bitki, hayvan, insan ve insandan daha yüksek varlıklar bulunduğu gibi, çamur ve taş örneği, cansız nesneler de bulunur. Son kategorinin dışında, bunların hepsi de doğup ölmektedir. Buna göre, bunların her biri, karmaşık bir varlık veya «karışım» olup, bunu meydana getiren ögeler şunlardır: 1. Apeiron adını taşıyan belirsiz. şekilsiz (amorphe) bir nesne ki varlık bundan çıkmıştır; 2. Peras adını taşıyan ve varlığın özelliğini gösteren belirli şekil ve örnek; 3. Bu iki ögenin dışında, bunları birleştiren etkin (aktif) bir sebep.

İnsan, bir beden ile ruh denilen ve bu bedeni canlandıran bir nesneden yapılmış karmaşık bir varlıktır: Tıpkı gemideki kaptan gibi, ruh bedende kalır ve bedeni bir âlet olarak kullanır. Ruh, kendisini bir beden olarak düşününce, beden, düşünmek yeteneğinden yoksun olduğuna göre, bunu düşünen ruhtur. Hattâ, ruh bedeni amaç olarak kursa ve onun için her şeyi feda etse bile yine ruh bedeni bir araç olarak kullanmakta, ancak yalnış bir maksatla kullanmaktadır.

Ölümle ilgili bütün bilgimiz şudur: *Ölüm, ruhun bedenden ayrılması ve bedenin yok olmasıdır*: Fakat ruh ussal olduğuna göre, bedenle birlikte yok edilemez; çünkü o maddî, nicel parçalardan yapılmış değildir. Ruhun düşünce yolu ile, değişmeyen, maddî olmayan şeylerle birleştiği ölçüde o da değişmez; maddî değildir. Hiç değilse bir ölçüye kadar böyle davranmayan hiçbir insan ruhu yoktur. Buna göre, bütün insan ruhları ölümsüzdür. Beden gibi dağılmaz, bizden uzak başka bir bölgeye çekilir.

Dünya önce yaratılıp sonra da aynı düzeni sürdürdüğüne göre, bu sınırlı, değişen şeyler dünyasını var eden yüksek bir sebep olmalıdır. Bu ilk sebebin can veya ruha sahip olduğunu şunlar gösterir: Yalnız ruh harekete geçerek başka şeyleri de harekete geçirebilir. Bu ilk sebebin usa sahip olduğu da, yarattığı dünyanın güzelliğinden ve düzeninden anlaşılmaktadır.

E. un Tanrı dediği ilk sebep, dıştan gelen etkilere karşı tam olarak bağımsızdır ve değişmez bir özelliği vardır. Tanrı insanların işlerini bilmez değildir; onlarla uğraşır. Tabiatın düzenini desteklemekle, tanrı daima adaletin gerçekleşmesini sağlar.

Sunma metodu: Yukarıda sayılan temel tezler E. tarafından savunulmuştur. Fakat onun felse fesini yal-

nız bir kanışlar listesi olarak düşünmek doğru değildır. Bunlardan daha da önemli bir şey varsa, o da, bunları meydana getiren derin sorular ve araştırmalar, bunları canlandıran masal (mit) ve benzetmeler (analogie) ve her şeyden çok bu tezleri ispata çalışan çözümleme ve yargılama yollarıdır.

E. un düşüncelerinin soyluluğu, önemi, sayısı ve çeşitliliğiyle ilgili bir fikir vermeğe çalıştık; fakat onun bıraktığı eserlerin değeri bu kadarla kalmaz. E. yepyeni bir sanat şekli, yepyeni kişiler ve yepyeni bir üslûp yaratmıştır. Shakespeare'in, Dickens'ın, Balzac'ın, Proust'un dünyasından söz ettiğimiz anlamda E. un da bir dünyası vardır. E. un dünyasında yal nız birbirinden farklı karakterde kişiler yaşamaz, aynı za manda çok ince toplum ilişkileri de yer alır. Başkalarının düşmanca düşünceleri olduğu konusunda aldanmadığı hallerde bile, onların duygularını incitmemeğe daima dikkat eden ve onları büyük ilkeler söz konusu olmadıkça, daima özendirmeye ve pohpohlamaya hazır olan Sokrates'ın çevresinde, birbiriyle hiç de karıştırılmayan birtakım kisiler dolaşır. Bunların, çok genç olduklarından karakterleri daha şekillenmemiş olması halinde bile, bu böyledir; hattâ denilebilir ki o zaman karşıtlıklar en ilgi çekici hale gelir. Çünkü Sokrates'in, yani E. un ruhunda eğitim ve öğretim soruları. daima ön plandadır. Bu çocukların biri oldukça saf, öbürü öfkeli, üçüncüsünün kendisine güveni vardır. Bazıları uysaldır; başkalarının alay etmesinden, aldanmaktan son derece korkarlar. Olgun olanlar arasındaki karşıtlıklar daha büyük ve dramatıktir. Burada Atina'nın önemli kişileri ile karşılaşırız; Agathon (ünlü bir aktör) ve büyük safsatacılar karşımıza çıkar. Bu kişilerin karşılaşması, selâmlaşması, her türlü davranışları, birtakım törenlere tabidir. Ama eğer birbirlerine şehrin bir meydanında rastlarlarsa, sade ve tabiî sözlerle selâmlaşırlar. Bu değişik durumla rın anlatılması daima inceden inceye hazırlanmış birtakım şartların gereği olarak görülür. Bunlarda hiçbir zaman mübalâğaya kaçılmaz. Kişilerin birbirini karşılarken söylediği bu «önsözler», bu giriş sözleri, hiçbir zaman ekleme bir süse benzemez; çünkü karsılaşmaların üslûbu, tartışmaların üslûbunu etkiler. Bütün bu kişiler, bireysel farkları ne olursa olsun, bu farklar gereği kadar meydana çıkarıldıktan sonra, hep E. un dilini konuşurlar. E. ise Attike, yani Atina Yunancasının bütün inceliklerini olağanüstü bir başarı ile kullanır.

E un eserlerinin dili genel olarak rahat bir dildir; zorakiliği, aceleciliği yoktur. En çok kullandığı anlatım şekilleri, düşünceye nüanslar katan ve hafif bir alaycılık ve şüphecilik sezilen anlatım şekilleridir. E. bazan halk gibi konuşur; biraz basit denilebilecek ölçüde tabiî, dolambaçsız, sade bir dil kullanır. Bazan son derece bir incelik ve zekâ gösterir. Bazan da olağanüstü bir ustalık gösteren tartışma sanatı cambazlıklarından sonra, E. un üslûbu, hiçbir çaba ve zorlama göstermeden, en nefis, en parlak bir şiir seviyesine yükselir.

E. un mythos (masal) ları ünlüdür. Bunlar filozofun düşüncesini canlandırmak için, çoğu zaman Sokrates tarafından anlatılan hikâyelerdir. Bunlar arasında, tarihî olduk ları iddia edilenler bulunduğu gibi, hayalî oldukları kabul edilenler de vardır. Fakat her ne şekilde olursa olsun. bun lar zengin anlamlıdır

Timaios ve *Kritias*'ta karşılaştığımız Atlantislilerin yayılması ve felâketi hikâyesi, bu mythosların en çok bilinen ve sevilenlerindendir. *Symposion*'da Aristophanes şöyle bir masal anlatır: Eskiden insanlar çiftmişler, yani ikişer ikişer sırt sırta yapışık durumda imişler. Şimdikinden çok daha gözüpek ve güçlü imişler. Dörder ayaklı, dörder elli oldukları için. ellerinin üzerinde tekerlek gibi yuvarlanarak çok hızlı hareket edebilirlermiş. Bunlar günün birinde tanrılara sataşmışlar ve onları korkutmuşlar. Onlar da bunun üzerine insanları ortadan keserek şimdiki hale getirmişler. O zamandan beri insan yarıları, tamamlayıcı yarıyı ararlarmış ve buna sevgi denirmiş.

Politeia'da Sokrates, insanların duygularının zayıflığı yüzünden gerçeğe karşı hemen hemen kör oldukları görüşünü şöyle canlandırır: Diyelim ki, der, bir grup insan bir derin mağaranın dibinde, doğuşlarından beri zincirle bağlanmış, yüzlerini mağaranın dibine doğru dönmüş oturuyorlar. Mağaranın ağzına doğru dönüp bakamıyorlar. Dışarıda geçenlerin uzaktan seslerini işitiyor, gölgelerini mağaranın dibinden seyrediyorlar. Bu insanların biri kurtarılsa, dışarısını görse ve yeniden arkadaşlarının yanına dönüp gördüklerini anlatsa, inanmazlar; kızarlar, onu öldürmeğe kalkarlar.

E. un öğretimi, Platonizm adı altında önce Akademi adını taşıyan okulda geliştirilmistir. Bu gelişme, eski, orta ve yeni akademi diye üçe avrılır. İlk ve en önemli iki başkanı Speusippos ile Ksenokrates olan eski akademide. E. un son yıllariyle ilgili felsefesinde belıren Pythagoras'çılık eğilimleri daha da belirgin bir hal almış ve düşüncelerle sayılar arasındaki ilgiler, bu felsefenin en önemli problemi olmuştur. Çok geçmeden de bu düşüncelere mitolojik öğeler karışmıştır. Bundan farklı olarak, orta akademinin önemli kişileri olan Arkesilaos (M. Ö. 315 - 24) ve Karneades (214, en gec 129), E. un epistemolojik eleştirisini yeniden ön plana geçirerek, ancak umulur anlayışların mümkün olduğu sonucuna varmış ve ılımlı bir şüphecilikle yetinmişlerdir. Yeni akademi ise, us'un iktidarına daha büyük önem vererek, eklektik bir şekilde, çeşitli sistemlerden alınmış düşünceleri, özellikle E. cu ve stoik düşünceleri birleştirmiştir. Yeni akademi grupuna Larissa'lı Philon (M. Ö. 160 - 79) ve Askalon'lu Antiokhos (ölm. M. Ö 68) girer: Cicero Atina'da bu sonuncusunun derslerini dinlemiştir. Bu üç akademi E. culuğuna kısaca eski Platonizm adı verilir. Bundan sonra Platonizm'in, Orta ve Yeni Platonizm olmak üzere ikiye ayrıldığı görülür. Orta Platonizm'in en önemli temsilcisi Plutakhos (M. S 50 - 125) tur. Plutakhos, dinî bir E. culuk ortaya koymuştur. Burada tanrının mutlak deneyüstülüğü (transcendance) kuvvetle vurgulanır ve tanrı ile dünya arasında birtakım aracı varlıkların bulunduğu kabul edilir.

Orta Çağda, XII. yüzyıla kadar, E. un eserlerinden ancak *Timaios* biliniyordu. Tabiat felsefesi bakımından bu, çağını büyük ölçüde etkiliyordu. XII. yüzyılda Henricus Aristippus, *Menon* ve *Phaidon*'u, XIII. yüzyılda da W. Moerbeke, *Parmenides*'i çevirmiştir. Bununla birlikte, bu sıralarda gerçek E. culuktan daha çok, Yeni Platonizm etkisini göstermiştir. Bunun düşünceleri E. unkilerden hemen hemen ayırdedilemiyordu. Orta Çağ felsefesinin gelişmesi, geniş ölçüde E. culukla Aristoculuğun birbiriyle tartışması sonucunda mümkün olmuştur.

Skolastik felsefenin ılk zamanlarında E., Augustinus aracılığıyle önderlık ediyordu. Özel olarak Chartres okulu E un etkisi altında idi. Skolastiğin en çok geliştiği yıllarda, Albertus ve Thomas gibi Aristocuların öğreti yapısında bile, E. culuğun gizli, fakat güçlü bir etkisi seziliyordu. Bağımsız bir akım olarak E. culuk, hem Robert Grosseteste. Roger Bacon, Witelo, Dietrich von Freiberg gibi matematik - tabiat

bilginlerinde, hem de Alman mistiklerinde etkisini göstermiştir. Alman mistikleri ise bunu, Rönesans başlangıcının E. culuğuna ve bunun temsilcisi Nikolaus von Kues'e götürürler.

Modern E. culuğun başlangıcı, İtalyan Rönesansında aranmalıdır. 1428 de Aurispa, E. un bütün eserlerinin tam Yunanca metnini İstanbul'dan Venedik'e getirmiştir. Çok geçmeden bunun Latince çevirileri meydana gelmiştir. Bunların en önemlisi Marsiglio Ficino'nun eseridir. 1453 - 1483 yıllarında tamamlanmıştır. O zamanın başka E. culan şunlardır: Leonardo Bruni, ihtiyar Pico della Mirandola ve İtalya'ya kaçmış olan Bizanslılar. Bunların arasında en tanınmışları şunlardır: İki Khrisoloras'lar, Gemistos Plethon ve Bessarion. Bu hareketin merkezi, 1459 da Floransa'da Cosimo de Medici tarafından kurulan ve Ficino t a r a f ı n d a n yönetilen E. culuk akademisidir. Bu akademiden E. culuk bütün Avrupa'ya yayılmıştır. Ancak gerçek anlamda bir platonik okul, yalnız İngiltere'de Cambridge School adı altında meydana gelmiştir. Bununla birlikte, Descartes, Spinoza ve Leibniz'in usçu (rationlist) sistemlerinde E. un bazı düşüncelerine rastlanır. Malebranche'a Hristiyan E. u demekten çekinilmemiştir. XIX. yüzyılda Alman idealizmi, E. un düşünce sisteminin bir yenilenmesinden başka bir şey değildir. Ancak, Hegel, yalnız E. a değil, ondan daha çok Plotinos'a ve yeni E. culuğa dayanmıştır. Felsefî gelişmenin en son yıllarında, Husserl'in Phänomenologie'sinde ve değerler felsefesi (Wertphilosophie) nde E. un çok derin bir etkisi görülür. A. N. Whitehead açıkça E. culuğu kabul etmiştir. Bütün Avrupa felsefesinin, E. un eserlerinin sayfa altı notlarından başka bir şey olmadığını iddia eden Whitehead, bu anlatımında mübalâğalı görünüyorsa da, E. un bütün batı felsefesini dolduran ve yüzyılları aşan etkisinin derinliğine de işaret etmiş bulunuyor. Avrupa'nın Hristiyan Doğusunun felsefe ve ilâhiyatı, E. un daha da derin damgasını taşımaktadır. Burada, Origenes ve Yunanlı kilise babalarının E. cu geleneği hâlâ yaşamaktadır. V. Solovyëv ve N. Berdyaev Hristiyan E. culardandır.

EFLATUN (Plato) KRATERİ, Ay yüzeyinde gözlenen kraterlerden biri. Büyük filozof Eflatun (Plato) un adını taşıyan bu krater, ortası çukur ve düz, dört yanı surlarla çevrili güzel bir dağ ağzıdır. Mare Imbrium (Yağmurlar denizi) ile Mare frigoris (Soğuk deniz) arasında bulunur (bk. AY). Oval biçimde görülen orta düzlük 100 km çapında, gri renkli geniş bir ova, onu çevreleyen surlar da dik yamaçlı dağlardır. Dağların üzerinde yer yer tepeler, uçurumlar ve kesik kesik düzlükler vardır. Tepeler yüksek sayılmaz. Ancak Alp sıradağlarının ucundaki tepe 500 m ye ulaşır.

EFLATUNPINAR, Hititlere ait M. Ö. II. binyıldan kalmış olan bir anıtın bulunduğu yer. Konya'ya yakın bir yerde bulunan bu anıt, bir kaynak tanrısına atfedilmiştir. Kaynağın suyu ile dolan bir havuzun üzerinde yontmalarla süslü, 4 m yüksekliğinde ve 7 m uzunluğunda bir cephe yükselir. Üzerinde kanatlı küreler taşıyan gruplar vardır.

EFLATUNPINAR

EFLORESANS (Fr. Efflorescence) [Kim.]: bk. ÇİÇEKSİME (Tozlaşma).

EFLÜV (Fr. Effluve, Lat. *effluvium*: *effluere* = dışarıya akmak): 1. *Elektrik*: Bir iletkenin çevresinde meydana gelip iletkenin ısınmasına yol açmayan ve ancak elektrik alanının belirli bir değeri aştığı yerlerde kendini gösteren, zayıf lüminesans (*luminescence*, gazışı) lı elektrik boşalması.

Elektrik E. ü, armatürler yalıtkan maddelerle yalıtılmış bulunduğu ve gerilim kıvılcımlı bir boşalma yapacak kadar kuvvetli olmadığı zaman meydana gelen, ışıksız veya zayıf ışıklı özel bir elektrik boşalması şeklidir. Işık yay (*arc*) ı ile olan boşalmadan önce de daima meydana gelen E., havaya ancak pek küçük nicelikte enerji yayar. E. zamanla yalıtıcı (*isolateur*) ları yorar. Enerji taşıyan tel veya kablo gibi yuvarlak kesitli iletkenlerle çevrelerinin havası arasında gerilim farkı pek büyük bir değere ulaşırsa, iletkenin çevresini eflatun rengi bir E. hâlesi sarar. Buna «elektrik hâlesi» anlamına *corona* denilir. Berthelot, E. ün kimyasal etkisini incelemiş ve bazı hallerde E. ün kıvılcımdan daha etkili olduğunu tespit etmiştir.

2. *Okkültizm*: Bir manyetizmacıdan çıkıp manyetizma uygulanan kimseye geçen ve birincinin irade veya izlenimlerini ikinciye geçiren enerji veya madde. E. çıkışları genel bir haldir, fakat ancak trans halindeki, yani kendi ruhundan sıyrılıp bir ölünün ruhunu almış durumdaki medyumlarda bol bol meydana gelebilir.

EFLÜVYOTERAPİ (Fr. Effluviothérapie < Lat. *effluvium* = eflüv; Yun. *therapeia* = tedavi) [Tıp], ağrıları veya bazı deri âfet (lezyon) lerini tedavi etmek amaciyle statik veya yüksek frekanslı elektrik eflüvü uygulama (bk. EFLÜV).

Tedavide kullanılan elektrik eflüvü, duyu ve duygu organlarında oldukça belirgin bir işleme ağırlaşması veya duraklaması meydana getirdiği için nevraljilerin ve yarı baş ağrılarının tedavisine uygulanır. Ayrıca kaşıntı (*pruritus*), anus çatlakları ve basur gibi deri ile ilgili hastalıklarda da E. den yararlanılır.

EFOD (Fr. Ephod. İbr. Ephōdh; *aphadh* = giymek, sarmak, takmak), İsrail rahiplerinin kutsal elbisesi. E., çoğu zaman keten bir peştamaldır. Samuel, Silo'da bunu giymiştir. Kanun levhaları saklanılan sandığın Kudüs'e törenle getirilmesinde rahiplik ederken Davud'un sırtında da E. vardı. Bazen başrahibin dinî törenlerde giydiği keten urbaya da E. denir. Bu durumlarda çok zengin bir kumaştan yapılmış hamail ve omuzluklarla süslü olup bunların üzerine, İsrail'in on iki boyunun adlarını taşıyan iki kırmızı akik takılırdı. Bu türlü E. lar ancak İsraillilerin sürgünden dönüşünden sonra görülür.

EFOD

EFORIA, Rumanya'da, Dobruca kıyısında, Constanța (Köstence) nın güneyinde bir plaj yeri. Rumanya kralı II. Carol'un yazlık köşkü burada idi.

EFRAİM İBN EZ - ZUFAN veya EBÛ KESİR b. EL - HASAN b. İSHAK, Fâtımîler devrinde Mısır'da yaşayan bir Yahudi hekim ve bibliyofil. Hekim Ebü'l - Hasan Ali b. Rıdvan'ın öğrencilerinden olup, hekimliği kadar bibliyofilisi ile de tanınmış ve özellikle bu kitap merakıyle Fâtımî veziri ve emirü'l - cüyuşu el - Efdal'in himayesini kazanmıştı. Konağı büyük bir kütüphane gibi çalışmakta ve daimî olarak birkaç müstensih orada kitap istinsahı ile uğraşmakta idi. Zamanının kitap meraklılarına sattığı veya hediye ettiği kitaplardan başka, öldüğü vakit terekesinde 20 000 den çok kitap çıkmıştı. *Tezkire-i tıbbiye*'sini H. 453 (1601) te yazdığına göre, ölümü bu tarihten sonradır. Matbaanın icadından önce tespit olunan bu rakam, Orta Çağda Müslüman doğuda kitap ve bilim merakı üzerine bir fikir verebilir. E. tıp alanında da tanınmıştır. Bu alanda *Kitabü'l - ta'lik ve'l - mücerrebât*, *et - Tezkiretü't tıbbiye fi muslihâti'l - ahvâli'l - bedeniye* ve *Makalet fi takriri'l - balgam* adlı üç eseri vardır.

EFRAİM (İbr. = verimlilik), eskiden orta Filistin dağlık bölgesinde Bethel (Betin) ile Sichem (Şeşem) arasında yerleşmiş olan bir boy. E., Talut (Saul) un hâkimiyeti altında bulunuyordu. Talut'un ölümünden sonra oğlu Eşbaal'in yönetiminde kalan E., onun öldürülmesi üzerine, öteki kuzey ve doğu boylariyle birlikte Davut'a katılmıştır. Bununla birlikte, daha Davut'un yönetiminin sonlarına doğru ayaklanmağa başlamışlardır. Süleyman zamanında da bu ayaklanmalar sürüp gitmiş, onun ölümünden sonra E. lerin önderliğinde bir diyet meclisi Yeroboam'ı hükümdar olarak tanıdığından, İsrail devleti Yuda devletinden ayrılmıştır. Böylece yeniden bağımsız olan İsrail devletinde E. boyu, en önemli rolü oynamıştır. E., merkezî durumu dolayısiyle kuzey devletinin Aramîlerle yaptığı savaşlardan pek etkilenmemişse de, Asurluların M. Ö. 722 de İsrail devletini ortadan kaldırıp halkını sürmeleri sırasında E. ler de tarihe karışmışlardır. Daha sonra E. lerin oturduğu bölgeye, karışık bir halk olan Sâmirîler yerleşmişlerdir. Yesreel düzlüğü ile Binyāmin boyunun güney sınırı arasındaki orta Filistin dağlık bölgesine de E. dağları adı verilmiştir.

EFRASİYÂB (AFRASYÂB) FRENGASYÂN, eski Türk geleneklerinde ve o gelenekleri yaşatan kahramanlık hikâyelerinde anılan Alper Tunga'ın İran destanlarında, özellikle *Şehnâme*'deki adı. Gerek Kâşgarlı Mahmud *Divanü lugati't - türk*'te, gerek Yusuf Has Hacib *Kutadgu bilig*'te Türklerin büyük hükümdarı ve menkıbevî kahramanı Alper Tunga'yı Taciklerin E. adiyle andıklarını açıklamaktadır. Filleri dahi öldürebilecek kadar yırtıcı kaplan (Ar. bebr) anlamına gelen E., birçok Türk sülâlesinin kendisine mensubiyet iddiasında bulundukları bir kahramandır. Karahanlılar onun soyundan olduklarını ileri sürdükleri gibi, Büyük Selçuklular da kendilerinin E. soyundan geldiklerini iddia etmektedirler. Bunlar, onun hatırasının X - XI. yüzyıllarda bütün tazeliği ile yaşamakta olduğunu göstermektedir. Hele Turfan'daki Alp Ata mezarı bu adın doğu Türkistan'daki eskiliğini gösteren en kesin delillerden biridir.

E. ın hayatı, Turanî ve İranî kavimlerin Maverâ - ün - nehir (Transoxania) toprakları üzerinde yerleşme mücadelelerinin efsanelere bürünmüş hikâyesinden ibarettir. Tahmin olunduğuna göre, Türklerin bozkırdan bereketli topraklara doğru kayışlarının ve yerleşik hayata geçişlerinin ilk evresi ve bu topraklar için güney ve kuzeybatıdan gelen Hint - Germen kavimlerle ilk mücadele devresi E. ın efsanevî hayatı ve kahramanlıkları ile ifade olunmuştur. Bk. MAVERÂ - ÜN - NEHR. Onun geleneklere yerleşen mücadelesinin kesin sonuçları ise, Büyük Selçuklu istilâsı ile alınmıştır. Firdevsî'nin *Şehnâme*'sinde özellikle Rüstem Zâl ve Keyhusrev (Kyros ?) in destanlarına konu teşkil eden kahramanlardan biri olan E., Menûçehr zamanından itibaren İran'ı baskı altına almıştır. İran destanlarına göre, Feridûn'un üç oğlundan Tûr'un torunu Peseng'in oğlu olup, Menûçehr ile ailevî bir konudan ötürü bozuşmuş, Menûçehr onu yenilgiye uğratıp Amû - derya (Ceyhun) nın ötesine kadar kovalamıştı. E. ile Menûçehr arasında yapılan bir anlaşmaya göre Amû - derya ırmağı iki kavim arasında sınır kabul olunmuştu. Ancak Nōzer zamanında tekrar saldırıya geçen E. bütün İran'ı istilâ etmiş ve 10 yıl süre ile hükmü altına almıştı. İranlılar onun hâkimiyetinden Karin ve Geuşâd'ın kahramanlıkları ile kurtulabilmişlerdi. E. ın bu başarısı, özellikle Kafkasya üzerinden gelişen bir taarruz sonucunda olmuştu ki bu hâtıra, onun bütün bozkıra hükmetmekte olduğunu göstermektedir. Daha sonra Keykâvus (Kambyses?) un oğlu Siyavuş, üvey anası Sodaba'nın iftirası üzerine E. ın yanına sığınmak zorunda kalmış, Siyavuş'u damat edinen E. onun haklarını sağlamak amaciyle İran'a tekrar taarruz etmişti. Ancak Rüstem Zâl (b. bk.) adlı İran kahramanının yönetimindeki ordular karşısında Amû - derya'nın ardına çekilmek zorunda kalmıştı. Bu başarısızlığı, E. ın kardeşi Geresius, Siyavuş'un ihanetine hamletmişti. Bu töhmet üzerine Siyavuş öldürülünce, bu kez İranlılar Siyavuş'un kanını bayrak edinerek E. ın ülkelerine saldırdılar. Rüstem Zâl, Gûderz, Gēō gibi kahramanların başbuğluğunda devam eden savaşlar sonunda E., birbiri ardına yenilgilere uğradı, esir düştü ve nihayet öldürüldü ise de, onun hâtırası Türk boy-

ları arasında uzun yüzyıllar bütün canlılığiyle yaşamakta devam etmiştir.

İşte Firdevsî'nin *Şehnâme*'sinin büyük bir kısmı ve en parlak parçaları bu olayları, yani Siyavuş'un öcünün alınması bölümlerini içine alan mücadeleleri tasvir etmektedir. E. ın hükümet merkezi Kâşgar şehri idi. Bugün Maralbaşı adını taşıyan Barçuk şehrinin kuruluşu da bu Türk kahramanına izafe edilir ki, E. ın kızı ile gizlice evlenen İranlı Bijen veya Bizen'in E. tarafından burada bir kuyuya hap sedilmesi ve Rüstem tarafından kurtarılması olayına sahne olmuştur. E. ın oğlunun adı ise Barshan'dır. Ancak bu ad üzerinde iki ayrı söylenti daha vardır. Bunlardan biri, Bars han'ın (yer adı olarak Isıkgöl yöresindeki Barsgan'ın) İskender tarafından getirilen İranlı askerlerin komutanı olduğu ve karargâhının Farsça *pars* ve Türkçe *han* sözlerinin birleşmesiyle adlandırıldığı, öteki ise Barshan'ın Uygur hakanının seyisi olduğudur ki, bu üç söylentinin de Türklerin yerleşik hayata geçişleri ile ilişkisi olduğu görülmekte (bk. TÜRKİSTAN) ve E. ın ülkesinin genişliği hakkında bize bir bilgi vermektedir. — İ. P.

EFRASİYÂB BORUSU, Evliya Çelebi'nin 1638 de yazılmış *Evsâf - ı Kostantiniyye*'ye dayanarak verdiği bilgiye göre. İstanbul'da o yıllarda yüz kadar çalıcısı bulunan üfleme çalgı. İlk bulucusu İran'da Efrasiyâb (b. bk.) olup özellikle Kırım hanlarının alaylarında çalınırmış. H. G. Farmer, bu çalgıya *acemî boru* da dendiğini bildirmektedir.

EFRAT (Ask.): bk. ERAT.

EFRATA, Ürdün'de Kudüs eyaletine bağlı Beytüllahim (Bethlehem) in ilk adı.

EFREM, eskiden Filistin'de bulunan bir şehir. Yahudiye'de, Kudüs'ün 20 km kuzeydoğusunda idi. Yuda çölüne bitişiktir. İsa, Lazar'ı diriltmesi ile çarmıha gerildiği Kudüs'e gitmesi arasında geçen sürede burada birkaç gün kalmıştı (Yuhanna 12,54).

EFREM (Süryan. Mar Aphrēm; aş. yu. 306 - 373), Süryanî din adamı ve yazarı. Nisibis (Nizip) te doğmuş, Edessa (Urfa) da ölmüştür. Önce Nisibis'te diyakonluk yapan E., bu şehrin Part'ların eline geçmesi üzerine 363 te Edessa'ya göç etmiş, Edessa ekolünü kurmuştur. Eserlerini Süryanca yazmış, bunlar daha sonra Yunanca, Latince ve Ermeniceye, bir bölümü de Arapça ve Slavcaya çevrilmiştir. Bunlar arasında *Madhrāşē* (İlâhiler) ve *Mēmrē* (Manzum vaızlar) adlı dinî şiirleri, Kutsal Kitap açıklamaları anılmaya değer. Doctor Ecclesiae (kilise doktoru) olan E., Süryanî Hristiyanlığının en yetkili temsilcilerinden biridir. Eserlerinin çevirmelerinin çokluğu, başka uluslarda da büyük bir üne ulaştığını gösterir. E. eski Hristiyan çağının en verimli yazarlarından biridir. Üslûbunda, gereksiz kelimelerle sözü uzatması dikkati çeker; böyle olmakla birlikte yazıları duygu bakımından zengindir ve şiirlerinde, dünya edebiyatlarının en güzel örnekleri arasına girebilecek sayfalar vardır.

EFREMOV, Sovyet Rusya'da, Orel'in doğu - kuzeydoğusunda, 20 000 nüfuslu bir şehir. Kimya endüstrisi ve sentetik kauçuk yapımı gelişmiştir.

EFROS, Israel Isaac (doğ. 1891), Yahudi Semitist, tanrıbilimci ve şair. Polonya'nın Wotyn bölümünde doğmuştur. 1906 da Amerika Birleşik Devletlerine göçmüş, Baltimore İbranî Üniversitesini kurmuş, 1917 - 1928 yılları arasında bu kuruluşun dekanlığında bulunmuştur. 1928 den 1940 a kadar Buffalo Üniversitesinde Samî dilleri profesörü olarak görev almıştır. 1940 tan beri Hunter College'de öğretim üyesidir. Eserleri arasında *Space in Medieval Jewish Philosophy* (Orta Çağ Yahudi felsefesinde mekân) [1917]; *Philosophical Terms in the More Nebukim* (More Nebukim'deki felsefe terimleri) [1924] sayılabilir.

EFSANE (Lat *legenda* = okunması gereken sey), başlangıçta tabiatüstü nitelikler gösteren aziz hayatlarını, sonraları da halk muhayyilesinin veya şair yaratmalarının etkisiyle biçim değiştirmiş tarih olaylarını anlatan harika niteliğinde hikâye. Doğu kavimlerinin dünyanın yaratılış sırlarını açıklamayı deneyen büyük kozmogoni ve din kitaplarının, Mısır mitolojisinin, kuzey kavimlerinin mit destanları (*saga*'lar) nın, Almanların *Nibelungen* masalının, Fransızların *Chanson de gestes*'lerinin ve şövalyelik romanlarının özü ve temeli E. dir. E. coğu zaman kuşaklar boyunca yaşamış halk ve folklor hikâyelerini işlemekle birlikte, bir ozanın veya bir masal anlatıcısının yaşadığı zamanın emellerine ve hayal etme biçimlerine uyarak yarattığı orijinal bir masal da olabilir.

EFSUN (Folk): bk. BÜYÜ.

EFSÛS (ölm. 1809), Mîr Şîr Ali'nin şiirlerinde kullandığı takma ad. İmam - ı Cafer - i Sadık kolu ile Peygamber soyundan gelen Ali Muzaffer Hanın oğludur. Aslen İranlı olan E. un dedesi Seyyid Gulam Mustafa, Muhammed Şah'ın saltanatı zamanında (1719 - 1748) Delhi'ye gitmiştir. E., Delhi'de doğmuştur. İyi bir öğrenim görmüştür. Birçok emirler tarafından ilgiyle karşılanmış ve onlara nedim olarak hizmet etmiştir. Bir ara Navâb Âsâfü'd - Devle'nin nâibi Mirza Hasan Rıza Han E. u vali W. Scott'a tanıtmıştır. Valinin tavsiyesiyle Kalküta'ya giderek (1800 - 1801) Fort William'daki kolejin Hindustanî bölümünün başmünşiliğine atanmıştır.

E., Hindistan diliyle bir divan meydana getirmiştir. Şeyh Sadî'nin *Gülistan*'ını *Bağ - i Urdu* adiyle Urdu diline çevirmiştir (1800). Kolej münşileri tarafından Hindustanî diline çevrilmiş bulunan Farsça eserlerin düzeltmelerini yapmıştır. Patialalı münşî Sucân Râe'nin 1696 da tamamladığı Farsça *Hulâsatü't - tevârih*'in ilk bölümünü tercüme etmiştir. Bu eseri 1805 te tamamlamıştır (I. bas. Kalküta, 1808, II. bas. 1882). Bu eser, M. J. Court tarafından İngilizceye çevrilerek 1871 de Allahabad'da yayınlanmıştır.

EFŞİN (Coğ., Tar.): bk. AFŞİN.

EFTAS - BENİ (Tar.): bk. EFTASİLER.

EFTASİLER (Benû Eftas), Endülüs'te Emevî hâkimiyetinin çökmesi üzerine kurulan Tavaifi - mülûk (Reyes de Taifas) beyliklerden biri. 1027 - 1094 yılları arasında Batalyos (Badajos) ve çevresinde kurulan bu beylik, kendisine komşu olan Benû Abbâd ve Benû Zi'n - Nûn ile geçen daimî bir mücadeleden sonra nihayet Murabıtîler tarafından ortadan kaldırılmıştır. E. beyliğinin kuruluşu, 1010 yıllarında Batalyos'ta Emevî valisi olarak bulunan Sabur'un müstakillen hareket etmesiyle başlar. Bu beyliğe adını veren Eftas ise, Sabur'a halef olan ve muhtemel olarak Emevî veziri el - Mansur'un ordusiyle Endülüs'e geçen Abdullah b. Muhammed'in dedesidir. Muhammed b. Eftas, bugünkü Campo Calatrava (Fahsü'l - bellut) da yerleşmiş ve oğlu Abdullah burada doğmuştur. Daha sonra Batalyos valisi Sabur'a vezir ve müşavir olan Abdullah, Batalyos'u Emevî

hâkimiyetinden çıkarmakta ona yardımcı olmuştur. Abdullah 1022 de Sabur'un vasiyeti üzerine Batalyos emirliğine geçince, Arap halkı kazanmak için berberîliğini inkâr etmiş ve kendini Yemen'in tanınmış soylu kabilelerinden biri olan Tucib'e isnat etmiştir. Ancak, onun emirliği, çevresindeki beyler tarafından kabul olunmamış ve zamanının ilk yılları İbn. Abbad ile Carmona emiri Muhammed'in sürekli saldırıları ile geçmiştir. Ancak 1034 te İbn. Abbad'ın oğlu İsmail'i pusuya düşürerek ağır bir yenilgiye uğrattıktan sonra kendisini çevresine kabul ettirebilmiştir. 1045 te ölünce yerine oğlu Ebû Bekr Muhammed el - Muzaffer geçti. Onun devri de bir yandan İbn. Abbad'ın, bir yandan da İşbiliye (Sevilla) emiri İbn. Zi'n - Nûn'un baskısı altında Eftasî emaretinin hırpalanmasiyle geçti. el- Muzaffer bazan İşbiliye emirliğine karşı İbn. Abbad ile anlaşabilmişse de, bu çıkar anlaşmaları uzun sürmemişti. Nitekim 1053 te el - Muzaffer İbn. Abbad karşısında pek ağır bir bozguna uğradı. 1055 te ise I. Fernando'nun seferleri sonunda kuzey bölgesindeki önemli kalelerini kaybetti. 1068 de ölen el - Muzaffer, politika ile savaş alanlarındaki başarısızlıklarına rağmen, Batalyos'ta yeni bir kültür faalivetini gerçekleştirebilmiştir. Emir, edebiyat alanında 50 ciltlik bir eseri (Muzafferî) kaleme almakla öncülük etmiştir. Yerine oğlu el - Mansur Yahya'nın geçmesi gerekirken Ewora valisi öteki oğlu Ebû Muhammed Ömer de saltanat iddiasında bulunmuş ve E. devleti ikiye ayrılmıştır. Ancak Ömer, kardeşi Yahya'nın 1081 de ölümü üzerine yeniden E. beyliğine tek başına hâkim olmuştur. Ömer'in politika alanında bir başarısı görülmezse de, o da babası gibi, kültür ve edebiyat alanında ün yapmış ve adı, meşhur mersiye ile İbn. Abdan (b. bk.) tarafından ebedîleştirilmiştir. Kastilya kralı V. Alphonso'nun devamlı saldırıları karşısında yılan ve Tuleytule (Toledo) nin düşmesiyle büyük bir ürküye kapılan Endülüs tavaif - i mülûkü (Batalyos emiri Ömer, İşbiliye emiri el - Mutadıd, Malaka emiri Abdullah) Murabıtları Endülüs'e çağırmaya mecbur kaldılar. Yusuf b. Taşfin Zelaka'da 1086 yılında Haçlı ordusunu ağır bir yenilgiye uğratarak durdurmaya muvaffak oldu ise de, arkasından Endülüs'te yerleşmeye karar verdi. Bunun sonunda komutanlarından Zîr b. Ebi Bekr'i Batalyos üzerine sevk etti. 1094 te bu şehrin Murabıtlar eline geçmesi ve Ömer'le oğulları Fazl ve Abbas'ın esir düşmeleri ve kısa bir süre sonra öldürülmeleri üzerine E. emirliği ortadan kalkmış oldu.

E. Endülüs İslâm tarihinin siyasî ve askerî yönünde bu ülkedeki İslâm hâkimiyetinin çöküşünün tipik bir örneği olarak mütalâa olunduğu halde, Endülüs İslâm kültüründe de bunun tamamen zıddı ve Emevî devrinde parlayan kültür hareketinin devamı olarak değerlendirilir. Özellikle el - Muzaffer'in Batalyos'ta yaptırdığı yapılar Endülüs İslâm mimarisinin güzel örneklerini teşkil eder. Sürekli savaşlara rağmen E. toprakları bu devirde büyük bir onarım da görmüşlerdir. — İ. P.

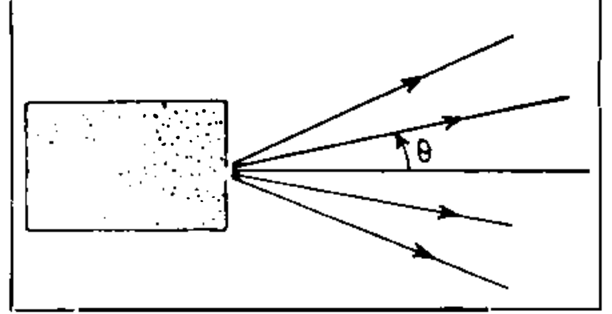
EFTİM, Papa: bk. ERENEROL, Pavli Eftim.

EFTIMIU, Victor (doğ. 1889), Rumen tiyatro yazarı. Arnavutluk'ta doğmuştur. Bükreş'te lise öğrenimi görmüş, gazetecilik etmiş, 1929 da Rumen tiyatrosu müdürü olmuş ve 1932 de millî edebiyat armağanını kazanmıştır. Edebiyatın bütün kollarında kalemini denemiş olan E. nun özellikle anılmaya değer yazıları, Maeterlinck tiyatrosunu andıran masallardan esinlenmiş oyunlarıdır. Eserleri arasında *Inşir'te mărgărite* (Dizilmiş inciler) [1911]; *Cocoşul negru* (Kara horoz) [1919] adlı dramlariyle *Omul care a văzut moartea* (Ölümü görmüş olan adam) [1928] adlı komedisi sayılabilir.

EFTİMON (Cuscuta): bk. KÜSKÜT OTU.

EFUTU veya FETOU, batı Afrika'da, Sudan dillerini konuşan Akan halklarından biri. Winneba ile Akra arasında Gana cumhuriyetinde (Güney Altın Kıyısı) otururlar.

EFÜZYON (Fr. Effusion), gaz veya sıvı akışkanların bir delik veya yarıktan dışarı akması olayı. Gazların mole-

E F Ü Z Y O N

küller E. unda moleküller yarıktan dışarı sızarlarken, akışkanların tersine olarak, birbirleriyle çarpışmazlar.

Resimde olduğu gibi bir kap içindeki gazın bir delikten E. unda saniye başına dışarı sızan molekülü sayısı ve bunların θ açısına bağlı dağılımları bazı şartlar uygun olursa gazların kinetik kuramından hareketle elde edilebilir. Kabın içindeki basınç, moleküllerin λ ortalama serbest yollarının delik veya çatlağın en küçük boyutuna oranla çok büyük olmasını gerçekleştirecek kadar düşükse, dışarı sızan molekül sayısı olarak

$$N = \frac{P A}{\sqrt{2 \pi m k T}} \text{ molekül/saniye} \qquad (1)$$

ve dışarı bir θ açısı altında sızan moleküllerin delikten r cm uzaklıktaki şiddetleri ise

$$I(\theta) = \frac{P A \cos \theta}{\pi r^2 \sqrt{2 \pi m k T}} \text{ molekül/cm}^2 \text{ saniye} \qquad (2)$$

dir. Burada P gazın basıncını din/cm^2, T gazın sıcaklığını ^{o}K, A delik veya yarığın yüzeyini cm^2 cinsinden göstermekte olup k da Boltzmann değişmez (sabit) idir. Bu bağıntılar ancak ideal yarıklar için doğrudur. Eğer yarığın bulunduğu yerde kabın çeperleri kalınsa, gaz moleküllerinden çoğunun E. sırasında bunlara çarpmaları dolayısiyle (2) bağıntısı geçerlikte olamaz.

E. olayı, özellikle nükleer reaktörlerdeki katı yakıt çubukları içinde fisyon olayı dolayısiyle ortaya çıkan gaz şeklindeki fisyon ürünlerinin yakıt çubuğunu bırakma niceliğinin hesabını sağlayabilmesi bakımından nükleer teknolojide de önem kazanmıştır. — Y. Ö.

EFVE EVDÎ, Salâh bin Amr, Cahiliye çağı şairlerinden. Evd kabilesinden olduğu için Evdî saniyle anılmıştır. Bu kabilenin, Benî Âmir kabilesiyle yaptığı savaşlar üzerine şiirler söylemiştir. Bu savaşlarda E. de bulunmuştur,

EGAD ADALARI (İta. Isole Egadi): bk. AEGĀTĒS.

ÉGALITÉ [*egalitẹ*], **Philippe,** Fransız ihtilâli sıralarında Orléans dukası Louis Philippe Joseph (b. bk.) e verilmiş olan ad.

EGAN [*ịgïn*], **Maurice Francis** (1852 - 1924), Amerikalı eğitimci, yazar ve diplomat. Philadelphia (Pasadena) da doğmuş, Brooklyn (New York) de ölmüştür. 1888 de Notre Dame Üniversitesinde, 1895 te Washington D. C. Katolik Üniversitesinde edebiyat ve İngiliz dili profesörü olmuştur. 1879 da yayınlanan ilk kitabı *That Girl of Mine* (Şu benim kız) ı, boş zamanlarında yazmıştı. 1907 - 1918 arasında Amerika Birleşik Devletlerinin Danimarka elçiliğini yapmış, 1916 da Danimarka Antilleri (Virgin Adaları) nin Amerika Birleşik Devletleri tarafından satın alınması için yapılan görüşmelere katılmıştır. Öldüğü yıl basılan son kitabı *Recollections of a Happy Life* (Mutlu bir hayatın hatıraları) adını taşır.

EGAN [*ịgïn*], **Pierce** (1772 - 1849), İngiliz spor yazarı. Londra'da doğmuş, orada ölmüştür. Heykeltıraş Pierce Egan (b. bk.) ın babasıdır. E., aylık bir tefrika olan *Boxi ana or Sketches of Modern Pugilism* (B. veya modern bokstan çizgiler) [1818 - 1824] ile Georg ve Isaac R. Cruikshank'ın resimlendirdiği *Life in London* (Londra'da hayat) [1821] adlı yazı dizisinin yazarıdır.

EGAN [*ịgïn*], **Pierce** (1814 - 1880), İngiliz heykel tıraşı ve gravürcüsü Londra'da doğmuştur. Spor yazarı Pierce Egan (b. bk.) ın oğlu olan E., *Paul Jones* (ad) [1842]; *Wat Tyler* (ad) [1851] ve *The Snake in the Grass* (Çayırdaki yılan) [1858] gibi hikâyeleriyle tanınmıştır.

EGAÑA [*egạnya*], **Juan** (1769 - 1836), Şilili hukukçu, devlet adamı ve yazar. Lima (Peru) da doğmuş, Santiago (Şili) da ölmüştür 1810 devrimine katılmıştır. Daha sonra Şili millet meclisine üye seçilmiş ve anayasa çalışmalarına katılmıştır. 10 ciltte toplanan eserleri arasında *Tratados juridicos* (Hukukî incelemeler); *Descripción geológica y mineralógica de Chile* (Şili'nin jeolojik ve mineralojik tasviri); *Memorias políticas* (Politika hatıraları) ile *Tratado de educación* (Eğitim konusunda inceleme) anılabilir.

EGANÎ, Ar. ugniye (=şarkı, terennüm) sözünün çoğulu. *Kitabü'l - Eganî*, Arap halk edebiyatının en önemli eserlerinden biridir. Tanınmış Arap tarihçisi ve edebiyatçısı Ebü'l - Ferec (Ali b. el - Hüseyn b. Muhammed el - İsbahânî (İsfahanî) (897 - 967) tarafından meydana getirilen bu eserde yazar, Arapların Cahiliye çağından kendi gününe kadar gelen ve ağızdan ağıza dolaşan halk şarkılarını bir araya toplamış, bu şarkıların kökenleri üzerinde yararlı bilgiler vermiştir.

Önceleri şarkıların yalnız makamlarını gösteren ve başkaca bilgi vermeyen geniş bir şarkı mecmuası meydana getirmişti. Eser Halife Harunü'r - Reşid'in buyruğu ile günün en tanınmış musiki bilenlerinden İbrahim el - Mevsılî, İsmail b. Camî, Fuleyh b. el - Avrâ tarafından düzenlenen ve Halife Vasık gününde İshak b. İbrahim tarafından gözden geçirilen 100 şarkı ile başlar.

Kitabü'l - Eganî, H. 1285 (M. 1868) te Bulak matbaasında 20 cilt olarak basılmıştır. 2. baskısı, H. 1323 (M. 1905) te düzeltilerek Kahire'de yapılmıştır. H. 1345 (M. 1927) te 3. baskısına başlanmıştır. Feyzullah Efendi kütüphanesindeki nüshadan şimdiye dek kimse yararlanmamıştır.

Kitabü'l - Eganî'yi birçok kişiler özetleyerek yayınlamışlardır.

Kitabü'l - Eganî H. III. yüzyıla dek Arap kültür ve edebiyat tarihi için en değerli kaynakların başında gelir.

ẸGAS, Annequin veya **Jan Van Der Eycken** (ölm. 1494), Flaman asıllı heykeltıraş ve mimar. Bruxelles'de doğmuş, Toledo'da ölmüştür. Louvain belediye dairesinin yapımında çalışmış, 1458 de Toledo katedrali yapımı ustabaşısı olmuştur. (1459 da yapılmış olan Arslanlar Kapısı bölümü onun eseridir.) Ayrıca Guadalupe ve Escorial manastırlarındaki mezar taşlarını yontmuştur.

ẸGAS, Enrique (aş. yu. 1455 - aş. yu. 1534), İspanyol mimarı. Tarihçi José Maria Aztárate'ye göre, Annequin Egas'ın oğlu olmayıp yeğenidir.

İspanya Katolik krallarının buyruğu ile Compostelle hastahanesini ve Granada kilisesini yapmıştır. Ayrıca Granada katedralinin planını yaptığı gibi, Santa Cruz de Toledo hastahanesi ile Salamanca Üniversitesinin cephesinin onun eseri olduğu söylenir. Plateresk (alçı bezeme ve resim) üslûbunun en karakteristik mimarlarından biridir.

E. EGAS: Toledo'da Santa Cruz hastahanesi

ẸGBA veya ỊKBA'LAR, Nijerya'da siyah ırktan bir halk. Nijerya'nın güneybatısında, Lagos'un kuzeyinde, Nijerya ile Dahomey arasındaki kıyı bölümünde otururlar. Sayılarının 190 000 olduğu tahmin edilmektedir. E. lar tarımla geçinirler. Büyük çoğunluğu puta tapan E. ların bir bölüğü İslâm dinini kabul etmiştir.

EGBẠDO, batı Afrika'da, Sudan dilini konuşan Yoruba'ların bir alt bölümü. E. lar Nijerya'nın güneybatısında, Abeokuta'nın batısında yerleşmişlerdir. P. A. Talbot ((*The Peoples of Southern Nigeria* [1926]) E. ların sayısını 30 000 kadar tahmin etmiştir.

EGBERT [*egbırt*], **ECGBERHT** [*ecberht*] veya **ECGBRYHT** [*ecbrüht*] (aş. yu. 775 - 839), Wessex kralı (802 - 839), 822 - 823 yıllarında Mercia (Anglo - Saksonların İngiltere adasında kurdukları yedi Anglo - Sakson krallığından biri) nın hâkimiyetini tanımayarak ayaklanmış ve 825 te zafere ulaşmıştır. Kendisinin de memleketi olan Kent ile Essex krallıklarınca başkral tanınan E., Cornwall'a karşı zafer kazanmış, böylece batılı Sakson'lar soyunun parlak geleceğinin kurucusu olmuştur.

EGE, [Hasan] Fehmi (doğ. 1903), Türk bestecisi. Amatör olarak kanun çalan babasının desteklemesiyle küçük yaşta musikiye başlayarak İstanbul'da Goldberg'den keman, Sokoloff'tan armoni ve bestecilik dersleri almış, askerliği sırasında bütün bando çalgılarını öğrenmiştir. Bir süre İstanbul ve Benlivan operetlerinde, ardından kendi orkestrasiyle «Ege» vapurunda çalıştıktan sonra İstanbul ve Ankara radyolarında hafif batı musikisi yayınlariyle tango bestecisi olarak tanınmıştır. Orkestrasiyle Cumhurbaşkanlığı Köşkünde hizmet gördüğü 1936 - 1948 yıllarında 49 tango, rumba, fox - trot ve paso - doblesinin notalarını bastırmış, ayrıca 60 tanesinin sözlerini *Fehmi Ege tangoları* (Ankara, 1944) başlığiyle yayınlamıştır. Yarısından çoğu plağa da alınan bu tangolardan başka, 11 i çocuklar için olan 21 operet, ayrıca valsler ve fanteziler bestelemiş, 1948 de İstanbul'a dönmüştür.

F. EGE

EGE DENİZİ (Grekçe Aigaion Pelagos veya Aigaios Pontos, Lat. Mare Aegaeum, İng. Aegean Sea, Alm. Ägäisches Meer, Fr. Mer Égée), Akdeniz'in kuzey bölümünde, Türkiye ile Yunanistan arasında uzanan deniz çanaklarından biri. Yüzölçümü 179 000 km² dir. Büyüklü küçüklü birçok ada topluluklarının bulunmasiyle ilgili olarak önceleri Adalar Denizi adiyle anılmış olan bu deniz, doğusunda Türkiye toprakları, öteki yönlerinde Yunanistan ile çevrilidir. Güney yanında Mora yarımadasından Girit ve Rodos ada yayları üzerinden Güneybatı Anadolu'ya uzanan, kimi yerinde 800 m derinliği bulunan bir denizaltı eşiği ile asıl Akdeniz'den ayrılmıştır. Batı ağzının her iki yanında Türkiye'nin Bozcaada ve İmroz adasının bulunduğu Çanakkale Boğazı yolu ile Marmara denizine, buradan da İstanbul Boğazı yoliyle Karadeniz'e bağlantısı vardır. E. D. nin kuzey - güney uzunluğu 600 m den çok, doğu - batı doğrultusundaki eni, ortalama olarak, 300 km kadardır.

E. D., Kyklad adaları veya Kykladlar ile iki çanağa ayrılmış bulunur ki, bunlardan güneydeki derin (2 500 m), kuzeyindeki daha az derindir (1 250 m). Anadolu kıyılarına yakın yerlerde de 1 000 m yi geçen çukurlar vardır. Bunlardan biri Çeşme yarımadası güneyinde (1 262 m). ötekisi Rodos adasının batısında (1 258 m) dır. Ada bakımından çok zengin olan E. D. nde adalar kümeler halindedir: Kuzeydeki adalar (Taşoz, Semadirek, Limni), Kuzey Sporadlar. Kykladlar, Doğu Sporadlar (Anadolu kıyıları boyunca sıralanmış adalar, başlıcaları: Midilli, Sakız, Sisam, Nikarya) ve On İki ada (Dodekanesos).

E. D. kıyıları son derece girintili çıkıntılı ve parçalıdir. Burada irili ufaklı pek çok yarımada, burun, körfez ve koylar vardır. Batı ve özellikle güneybatı Anadolu kıyıları bunların birçok örneklerini kendinde toplamıştır: Bu kıyılara büyüklü küçüklü birçok akarsular uzanır. Bunların ağızlarında türlü biçimlerde deltalar oluşmuş, kimisi kısa süreler içinde gelişmiş, böylece eski körfez ve koylar yavaş yavaş dolmuş, kimisinin de önleri kıyı dilleriyle çevrilmiş, gerisinde gölcük ve bataklıklar belirmiştir. Bu yüzden, daha birkaç bin yıl öncesine kadar liman durumunda bulunmuş olan yerleşme yerleri, zamanla kilometrelerce içeride kalmışlardır. Anadolu'da Büyük Menderes, Küçük Menderes, Gediz, Bakırçayı ırmaklariyle Trakya'da Meriç ve Yunan Makedonyasında Vardar ırmakları bu dolma olaylarının birçok örnekleriyle doludur. Kıyılarının bu değişik ve çeşitli özellikleri yer yer buralara vergi bitki örtülerinin bulunuşiyle (makiler, ormanlar, meyvelikler...) E. D. çevresi çok aranan turistik bölgeler arasında yer tutmuştur.

E. D. nin bütün kıyılarındaki girintili çıkıntılı uzanış ve parçalı durum, burada yeni jeolojik devirlerde olmuş bulunan tektonik çöküntüler ve bu hareketlerin türlü yapılar üzerindeki etkilerinden doğmuştur: Bununla ilgili olarak, bu denizin adalarında ve çevresinde volkanik bölgeler (zamanımızda da yanan ve püsküren yanardağ alanları) ve deprem bölgeleri yer tutmuştur. Bu oluşlara bağlı olarak E. D. nin dibinde de birçok çöküntü hendekleri ve denizaltı eşikleri doğmuştur. Mora yarımadasında Nauplia körfezinden Rodos adası kuzeyine kadar uzanan çukurluk, en dış Dinarik yayının arka çukurluğudur. Sakız adası batısındaki uzun deniz çukurluğu (1 260 m), çok parçalı Kikladları ve Sporadları kuzey ve doğudan ayırır. Böylece bütünüyle E D., genç bir çöküntü alanı olarak görülür.

Üçüncü zamanda Alplerden Dalmaçya'ya ve Balkan yarımadasının bulunduğu yere, buradan o sıralarda henüz kara durumunda bulunan şimdiki E. D. nin yerine, buradan da Anadolu'ya doğru uzanan, sanıldığına göre, geniş bir kara parçası vardı. Bu kara parçasının, şimdiki E. D. nin bulunduğu bölümüne Ege Karası denilmiştir. İşte bu karanın güneyinde Avrupa karasının güneyindeki deniz uzanıyordu. Bu deniz, Kuzey Afrika ve Suriye'yi de örtmekte idi. Bu bölgelerde daha sonraki değişmelerle şimdiki Akdeniz (b. bk.) oluşmuştur. Alp dağ oluşumu (orojenez) sırasında bir yandan kıvrım yayları belirirken, bir yandan da iyice sertleşmiş ve kırılgan (rijid) bir özellik almış bulunan yerlerde (kratojen kütleler alanlarında) yer kabuğu oynamaları sonucu böyle yerlerin kimisinde uzun süreler içinde yontulmuş bölgeler ya yükselmiş (İber yarımadasında olduğu gibi), ya büyük çöküntüler olarak bunların üstü yeni tortullarla örtülüp çukur ovalar oluşmuş (Macar ve Eflak ovaları gibi) ya da çok derinlere çökerek bugün de denizin derinliklerinde kalmıştır ki, E. D. bu oluşu gösterir. Orta Pliyosende Ege Karasının güney bölümüne o zamanki deniz sokulmuş, daha sonra artan ve Dördüncü Zaman içerilerine kadar süren türlü yükselme ve çökmeler halindeki yer kabuğu hareketleriyle çeşitli değişikler olmuş, Dıluviumda Ege Karası çökmüş, E. D. meydana gelmiştir.

E. D. orta kuşağın yazları kurak, kışları yağmurlu geçen bölümünde uzanır (Akdeniz'in doğu bölümü ve yak-

laşık olarak 35 - 41 enlemleri arası). Burada Akdeniz iklimi hüküm sürer. Bu denizde «mevsimlik rüzgârlar» anlamına gelen etezyen rüzgârları eser ki, yazın düzenli olarak beliren, yaklaşık olarak mayıs sonundan eylüle kadar kuzeyden esen bu kuru rüzgârların bulunmasından ötürü bu bölgedeki iklime etezyen iklimi de denilmiştir. Bu rüzgârlar, çoğunca fırtına halinde eser, denizde gidiş gelişi zorlaştırır, hattâ adaların yüksek yerlerinde ağaçların düzgün büyümelerini bile önler. Öte yandan, Adriya Denizinden kışın esen ve gezici döngü (b. bk.) lerden doğan depresyon rüzgârları, E. D. nden geçer (V d kolu), buradan ikiye ayrılarak biri Anadolu'nun kuzey kıyıları, ötekisi güney kıyıları boyunca doğuya doğru eser, hava değişikliklerine yol açar.

Yazları sıcak ve kurak, kışları yağmurlu ve ılık - serin geçen bu denizin çevresinde ve buradaki adalarda Akdeniz bitki topluluğu yer tutmuştur. Bu tabiî topluluklar yanında buralarda geniş zeytinliklerle turunçgiller soyundan olan bitkiler bulunur. Yaşamaya elverişli iklim şartlarının bulunduğu ve eski çağlardan beri türlü medeniyetlere yer vermiş olan bu bölgede tarihin hemen bütün evrelerinin kalıntılarını ve eserlerini bulmak mümkündür.

E. D. nin suları ılıktır. Bu denizin yüzünde suların sıcaklığı yazın ortalama olarak 25°, kışın ise özellikle kuzey bölümünde 10° ye yakındır. Derinlerdeki sıcaklık ise 13° kadardır. E. D. nin tuzluluğu çokçadır (0/0037 - 39). Yalnız bu değer, denizin kuzey bölümünde ve özellikle Çanakkale Boğazı yoliyle gelen az tuzlu deniz sularının etkisiyle azalır, yerine göre 0/0030 - 32 ye iner. E. D. ndeki akıntılar, çoğunca saat yelkovanının tersi yönünde olur.

E. D. kıyılarının çok girintili çıkıntılı oluşu, birçok yerlerinde denize doğru dağlık ve geçilmesi kolay olmayan yarımada ve burunların uzanışı, bu yüzden önceleri kara ulaştırmasının güçlükleri, bu denizin kıyı bölgelerinde yerleşmiş bulunanları ulaştırma yönünden denizden faydalanmaya zorlamıştır. İstanbul ve Çanakkale boğazları üzerinden Karadeniz'i Akdeniz'e bağlayan yol, E. D. nden geçer. Cebelitarık Boğazı ve Süveyş'e oldukça uzak bulunmasına rağmen, bu denizin kıyılarında önemli liman şehirleri gelişmiştir: Türkiye'nin önemli limanı ve üçüncü büyük şehri olan İzmir (Karşıyaka ile birlikte nüfusu 420 000), Yunanistan'ın liman ve şehirleri olan Pire (nüfusu 200 000), Selanik (nüfusu 400 000) vardır. Türkiye'nin E. D. kıyıları ve bu kıyıların gerisinde aynı adla anılan geniş bölge (Ege Bölgesi), birçok düzgün yolların liman ve iskelelere uzandığı zengin bir bölgedir. — R. İ.

EGE MEDENİYETİ, M. Ö. 3 ile 2. binyılda Yunanistan, Ege adaları, Girit ve Anadolu'nun batı kıyılarında gelişmiş bulunan medeniyete verilen ad. Bu medeniyeti yayanların, yerel ayrılıklar bulunmakla birlikte, oldukça bir örnek bir yığın meydana getirmiş oldukları muhakkaktır. Bunlar ne Hint - Avrupa ne de Samî dillerini konuşmakta idiler. Bunların Anadolu'dan batıya göçmüş oldukları sanılmaktadır. M. Ö. 3. binyılın sonundan başlayarak Balkan yarımadasının içlerinden Yunanistan'a doğru gitgide kuvvetlenen dalgalar halinde Hint - Avrupa ırkından kavimler akını başlamıştır. M. Ö. 2. binyılda bölgeve bunlar hâkim olmuşlardı. E. M. nin bu gelişme dönemlerini üçe ayırabiliriz:

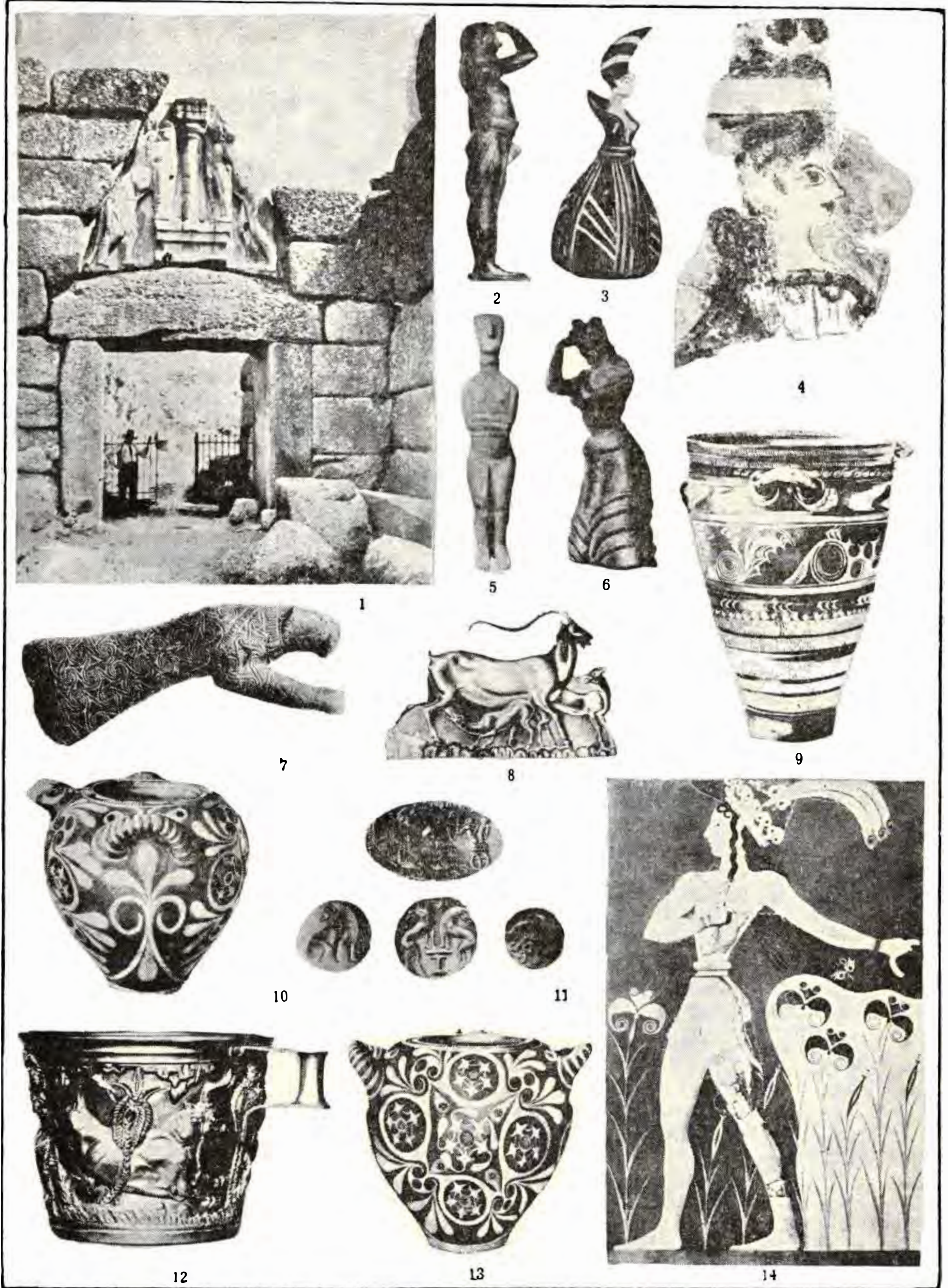
Girit medeniyeti: a. İlk Minos devri (M. Ö. 2600 - 2000): Bu devirde Doğu Girit'te küçük liman şehirleri kurulmuş bulunuyordu Adanın öteki bölümlerinde, çapı 18 m ye kadar çıkan daire biçiminde taş duvarlara rastlanmaktadır. Bunlar, genel mezarlıkları çevreliyordı. Bu devre ait çok renkli ve değerli taşlardan çömlekler, çeşitli motiflerle süslenmiş mühürler, yaprak veya çiçek biçiminde altın işlemeler ortaya çıkarılmıştır.

b. Orta Minos devri (M. Ö. 2000 - 1550): Knossos ve Phaistos saraylarının en eski kesimleri bu devre aittir. Duvarlar alçı ile sıvanmış ve sade olarak boyanmıştır. Bu devre ait toprak kaplardan en tanınmış olanı, açık renk üzerine spiral motiflerle işlenmiş Kamares seramikleridir. Mühürler ve toprak tabletlere de rastlanmıştır. Bunlara bakarak, yavaş yavaş bir resim - yazının geliştirilmiş olduğu anlaşılabilir.

c. İleri Minos devri (M Ö. 1550 - 1150): Orta Minos devrinden ileri Minos devrine geçilmesi ile Girit sanatının en yüksek noktasına erişilir. Knossos, Phaistos, Hagia Triada ve Mallia sarayları kireç taşı ve süt mermerinden yontulmuş taşlardan yapılmış, harç olarak da balçıkla tutturulmuş kırma taşlar kullanılmıştır (bk. EGE MİMARİSİ). Uygulamalı sanatlar da büyük ölçüde gelişmiştir. Fil dişi, bronz ve pişmiş topraktan heykelcikler daha çok dua edenleri ve akrobatları canlandırmaktadır. Duvar resimleri arasında tabiî büyüklükte figürler yanında (meselâ çömlek taşıyan gençler) tapınma törenlerini ve boğa güreşlerini gösteren küçük freskolara rastlanır. Aynı temalar kilden yapılmış kaplarda rölyefli olarak işlenmiştir. Ayrıca altın işlemeler, kesme taşlar, fayans rölyefler ve çakma veya kakmalı madenî aletler de bu devirden kalmadır. Vazo figürlerinde deniz hayvanları ve bitki motifleri yaygındır. Resim - yazı, gitgide çizgisel (lineer) yazı şekline dönüşmüştür. Bu yazının ilk (B) şekline valnız Knossos'ta rastlanmaktadır. Burada M. Ö. XV. yüzyıldan kalma bu çeşit kilden tabletlerden pek çok arşivler bulunmuştur. M. Ö. 2. binyılın ortasından, özellikle Knossos'un M. Ö. 1400 yıllarına doğru Akhaialı'lar (Akhaioi) tarafından bütünü ile yıkılmasından sonra, Knossos ve Phaistos'taki yeni yapılarda ve uygulamalı sanatlarda bir fakirleşme ve duraklama görülür.

Hellas medeniyeti: a. İlk Hellas devri (M. Ö. 2600 - 2000): Bu devir, Yunanistan'daki taş devrinin baslarına rastlar. Yerleşme bölgeleri, giderek şehir niteliğini kazanmıştır. Bulunan toprak küpler, mat renkli bir sırla kaplan-

	Girit	Yunanistan
M. Ö. 2600 - 2000	İlk Minos devri	İlk Hellas devri
M. Ö. 2000 - 1550	Orta Minos devri	Orta Hellas devri
M. Ö. 1550 - 1150	İleri Minos devri	İleri Hellas - Mykenai devri

EGE MEDENİYETİ: 1. Aslanlı Kapı (Mykenai), 2. Tunç heykelcik (Girit), 3. Pişmiş topraktan heykelcik (Orta Minos), 4. Fresk (Knossos), 5. Put (Kyklad'lar), 6. Tunç heykelcik (Troia), 7. Balta (Orta Minos), 8. Fayans kabartma (Knossos), 9., 10. 13. Pişmiş topraktan kaplar (Orta Minos), 11. Yüzük (Mykenai) ve süs eşyası (Girit), 12. Altın maşrapa (İleri Minos), 14. Boyalı alçak kabartma (Knossos Sarayı)

mıştır. Çoğunlukla ağızları gaga biçiminde olan kap ve taslar şeklindedir. Henüz Girit medeniyetinin etkisi görülmez.

b. Orta Hellas devri (M. Ö. 2000 - 1550): Bu devir gerek mezar biçimleri (taş sandık biçiminde mezarlar) gerek seramik tipi bakımından bundan öncekinden ayrılır. Mat desenli toprak çömleklerin yanında Minoa cinsinden cilâlı sarı veya kül rengi çömlekler göze çarpar.

c. İleri Hellas - Mykenai devri (M. Ö. 1550 - 1150): Bu devirde Minōs formlarının etkisi daha açık olarak görülür; ancak bu formlar devrin özelliğine göre işlenmiştir. Akhaialı'ların izlerine de rastlanır. Mykenai şatosundaki mezar oyuklarında altın süs eşyası ile birlikte değerli madenlerden, bronz, beyaz mermerden silâhlar, kaplar ve renkli vazolar bulunmuştur. En eski kubbeli mezarlar da bu devirden kalmadır (Mykenai'deki Atreus'un mezarı gibi).

Kyklad medeniyeti: Bu medeniyete ait ilk buluntular, ilk Minos devrinden daha eski değildir. Önce açık yerleşme biçimlerine rastlanmakla birlikte, bir süre sonra bunların yerini kuleli taş duvarlarla çevrilmiş şehir ve kaleler alır (Syros, Siphnos, Melos). Kyklad medeniyeti, sanat bakımından Girit medeniyetinden daha geridir. Daha sonraki devirlerde gerek Minos, gerek Mykenai etkisi açıkça görülür. En önemli buluntular, siyah üzerine spiral motiflerle süslü çömlekler ile mermerden, kimi natürel, kimi stilistik üslûpla yontulmuş çıplak kadın heykelcikleridir.

Batı Anadolu medeniyeti: Başlıca buluntu yeri Troia'dır. Şehrin birinci ve ikinci katları M. Ö. 3. binyılın ortasından veya ikinci yarısından kalmadır. Öteki buluntu yerleri Therme (Lesbos) dolaylarında ortaya çıkarılmış bulunan şehir ile Mysia'daki Yortantepe nekropolüdür. Başlıca seramik biçimleri gagalı kaplardır. İç Anadolu'nun ilk maden devri kültürü ile sıkı bağlantıları olmakla birlikte, Ege ile ilişkileri daha ağır basmaktadır.

EGE GÖÇÜ, Avrupa tunç devrinin sonuna doğru, Ege Denizi dolaylarında Yunan boylarının tarihî yerleşme bölgelerine varmalariyle sonuçlanan milletler göçü bölümü (M. Ö. XII - XI. yüzyıl). E. G., Orta ve Batı Avrupa'da görülen «kavanoz kültürü» göçünün deniz halklarının M. Ö. XIII. yüzyıldan başlayarak Nil deltasına akını ile güneydoğuya yayılmasının öncüsü sayılır. Bu yer değiştirmeler Dor'laıdan ve kuzeybatı Yunanlıları (özellikle Thessalia'lılar, Aitolia'lılar, Phokaia'lılar) nden başka, Balkan yarımadasının kuzey bölgelerinden önemli sayıda Illyr boylarının Yunanistan'a göçmesi ile sonuçlanmıştır. E. G., Dor göçü adiyle Grek efsanelerine girmiştir. Bk. DENİZ HALKI.

EGE MİMARİSİ, aş. yu. M. Ö. 3000 - M. Ö. 1100 yılları arasında türlü örnekleriyle Ege bölgesine yayılmış bulunan tunç çağı Ege kültürünün mimarî üslûbuna verilen ad. Daha sonraki Hellen medeniyeti ile hemen hiçbir ilgisi olmayan bu kültür, Yunanistan'ın batı kıyılarından Kıbrıs'a kadar uzanıyordu. Başlıca merkezleri Peloponnesos'ta Mykenai, Tiryns, Orkhomenos ve Bapheios, Anadolu'da Troia, Neandria ve Assos ile Girit adası idi. Bu merkezler, yer ve zaman bakımından geniş bir alana yayılmış olduklarından, mimarî özellikleri yönünden de belirli başkalıklar görülür. Bu üslûp başkalıklarını belirtmek üzere, çeşitli terimler kullanılmıştır:

Pre - hellenik (Hellen öncesi): Dor yayılmasından (aş. yu. 1100) önce Yunanistan veya Ege Denizi kıyısında görülen mimarî için kullanılan genel bir kronolojik terimdir.

Ege: Bir coğrafya terimi olup, Pre - hellenik çağ mimarisi için kullanılır.

Pelasg: Eski bir Ege kavminin adından gelen bu terim, Ege ile anlamdaştır.

Girit: Girit'in, Ege üslûbu mimarisine verilen addır.

Minos: Adını Minos kral soyundan alır; aslında Girit ile anlamdaştır.

Troia: Anadolu'nun kuzeybatısındaki Troia şehri çevresindeki E. M. ne verilen addır.

Mykenai: Özellikle M. Ö. 1400 - 1100 yılları arasında Yunanistan'da Mykenai ve Tiryns şehirleri arasında görülen E. M. nin adıdır.

E. M. nin başlıca anıtları:

Saraylar: Saraylar, Hellen öncesi halklarının yaptığı en önemli anıtlardır. Knossos'taki eski sarayla yanmış ikinci Troia şehrinin M Ö. 2400 - 2500 yıllarından kalma olduğu sanılmaktadır. Phaistos'ta, biri aş. yu. M. Ö. 2100, öbürü M. Ö. 1600 yıllarında olmak üzere iki saray yapılmıştır. Knossos'taki yeni sarayın (birinci ileri Minos devri) M. Ö. 1700 - 1500 yıllarında yapıldığı sanılmaktadır. Knossos'un gücü, M. Ö XIII. yüzyılda kaybolmağa yüz tutmuştur. Mykenai ve Tiryns'teki sarayların M. Ö. 1500 yılından, yine Mykenai'deki Arslanlar Kapısının M. Ö. 1300 yılından kalma olduğuna inanılmaktadır.

Sir Arthur Evans'ın 1900 - 1908 yılları arasında yaptırmış olduğu kazı ve restorasyonlarla, Knossos'taki son Minos sarayının ana çizgileri belli olmuştur. Saray, küçük bir bayır üzerinde kurulmuştur; geniş avluları, rahat sahanlıkları vardır. Kimi bölümlerde iki ve üç kat olan yapı, bu avlular çevresinde labirente benzer bir biçim alır ve iyi düşünülmüş bir genel plandan çok, bir küçük saraylar topluluğu özelliğini gösterir. Her halde saray, uzun bir zaman süresi içinde sık sık eklenen yeni yapılarla bu hale gelmiş olmalıdır. Sarayın, aralarında bir taht odası ve mezar odası bulunan birçok ilgi çekici bölümleri vardır. Sahanlık avlusundaki sütunların alt kısmı, başlık kısmından daha dardır ve dipleri çember kuşaklarla çevrelenmiştir. Yapının en şaşırtıcı özelliği, banyoyu, ayakyolunu ve kanalizasyonu içine almakta olan sağlık kuruluşlarıdır. Su akıtmak için musluk eklemli, tuzla sırlanmış, pişmiş balçıktan borular kullanılmıştır. Lağımların gözden geçirilmesini ve temizlemesini sağlamak üzere kapaklar yaptırılmıştır. Önemli odalardaki duvarlar, renkli fresklerle süslenmiştir.

Evans'ın, Knossos sarayında yaptığı çalışmalar bir yana bırakılırsa, Ege siteleriyle ilgili başlıca bilgimiz, Mykenai, Tiryns ve Troia'yı ortaya çıkarmış bulunan Heinrich Schliemann (1822 - 1890) dan gelmektedir. Bu şehirlerde genel olarak tahkim edilmiş saraylara rastlanmaktadır. Ancak bunların mimarî özellikleri ve dekorasyonları Knossos'takilere benzemekte idi.

Mezarlar: Saraylardan sonra en çok ilgi çekici olan mimarî yapılar, mezarlardır. Bunlar iki çeşitti: a. Taştan oyulmuş olanlar (koridor ve dip kısmı): b. Yapı gereçleri kullanılarak yapılanlar (dörtgen veya daire şeklinde). Yuvarlak (arı peteği) tipteki bu mezarlardan Girit ve Yunanistan'da 11 tane bulunmuştur. Aşağı Mykenai sitesinde bulunan Agamemnon mezarı veya Atreus hazinesi, üç bölümden meydana gelmiştir. a. Dromos, yani 21 ayak eninde 121 ayak uzunluğunda açık bir geçit. Tholos'a açılır. b. Tholos, sivri kubbeye benzer bir bölümü olan yuvarlak oda. Çapı 48 ayak, yüksekliği 45 ayaktır. c. Tholos'un bir yanında dikdörtgen şeklindeki mezar odası. Tholos'a açılan 17 ayak yüksekliğindeki kapının iki yanında dekoratif yarı sütunlar vardı. Şimdi British Museum'da bulunan bu sütunlar, giriş bölümünün

restorasyonunda yerlerini almışlardır. Homeros, duvarları bakırdan yapılmış olarak tanımladığı için, bir zamanlar tunçtan bezemelerin iç bölümü süslediği sanılmaktadır Schliemann'ın 1880 1881 yılları arasında yaptırdığı kazılarda meydana çıkan Orkhomenos'taki Minyas'ın mezarı, öncekilere benzer bir petek şeklinde idi.

Arslanlar Kapısı: E. M. nin belki en iyi bilinen örneği, Mykenai'deki M. Ö. 1300 yılından kalma Arslanlar Kapısı'dır. Kapı iki dikit ile bunların üzerine oturtulmuş bir taştan yapılmıştır. Kapının üstünde üçgen şeklinde bir bas-relief (yarı kabartma) vardır. Kapıyı çevreleyen duvarın taşları bu kabartmaya dayanır. Kabartmada, aralarında bulunan bir sütuna yüzlerini çevirmiş, ayaklarını sütunun tabanına basmış armalardaki gibi simetrik iki arslan vardır. Sütun, Knossos ve Mykenai'deki Agamemnon mezarındaki öbür sütunları büyük ölçüde andırmaktadır. Duvarlar özenle bir araya getirilmiş iri taşlardan yapılmıştır. Bu taşlar o kadar iridir ki, eski Hellenler bunların kiklop denilen tek gözlü devlerin eseri olduğunu sanmışlardır. Bundan dolayı bunlara kiklop duvarları da denilmektedir.

EGEDE [*egīdī*], **Hans** (1686-1758), Norveçli Eskimo önderi. Senjen'de doğmuş, Falster (Danimarka) da ölmüştür. 1721 den 1736 ya kadar Grönland'da misyoner olarak çalışmış, Grönland misyonerleri için bir okul kurmuş, Grönland'daki misyonerlik çalışmaları tarihi ve tabiat tarihi üzerine türlü eserler yazmıştır. Oğlu Paul E. (1708-1789), onun yolunda yürümüş, Grönland dili grameri ve kelime hazinesi konusundaki çalışmalariyle değerli hizmetler görmüştür.

H. EGEDE

EGEDESMINDE [*egīthesminī*] (yerliler arasındaki adı: **Ausiait**), Grönland'ın batısında bir köy. Küçük, alçak bir ada üzerinde, Godhavn'ın 67 km güneyindedir. 1759 da bir Danimarka misyoner kolonisi olarak kurulmuştur. Nüfusu 712 dir (1945).

EGELİ, Ekrem Şerif (doğ. 1901), Türk hekimi. Bandırma'da doğmuştur. İstanbul Ünivesitesi Tıp Fakültesini bitirmiştir (1922). Stajdan sonra sırasiyle Gülhanede dahiliye asistanlığına (1923), dahiliye uzmanlığına ve ordu sıhhiye uzmanlığına (1925), ordu sıhhiye müşavirliğine (1927), Ankara Merkez Hastahanesi dahiliye şefliğine (1927-1933), İstanbul Tıp Fakültesi 2. İç Hastalıkları doçentliğine (1933), 2. İç Hastalıkları Kliniği profesörlüğüne (1940) tayin edilmiştir. 1952 de 3. İç Hastalıkları Kliniği direktörlüğüne getirilmiş ve ordinaryüs profesörlüğe seçilmistir. 1951-1953, 1957-1959 ve 1962-1965 yıllarında İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesinde dekanlık yapmıştır 1965 te İstanbul Üniversitesi rektörlüğüne seçilmiştir. İç hastalıklarına ait yayınlarının sayısı 200 e yakındır. Özellikle kalp ve karaciğer hastalıkları alanında çalışmıştır. Bu yolda yeni metodlar ve buluslar ileri sürmüştür. Belli başlı eserleri: *Kalb ve damar hastalıkları* [1948], *Klinikten notlar* [1957]. 1954 ten beri Yüksek Sağlık Şurası üyesi olan ve milletlerarası kongrelere katılan E., birçok yabancı tıp derneğinin üyesidir.

E. Ş. EGELİ

EGELL [*egil*], **Paul** (1691-1752), Alman heykeltıraşı ve kabartmacısı. Mannheim'da ölmüştür. 1712 den 1717 ye kadar Dresden'da Permoser'in ustalığı altında sanatını öğrendikten sonra 1721 de Mannheim'da saray heykeltıraşı olmuştur. Barok üslûbunun heybetlı anlatımı onun sanatiyle yumuşak bir zarafete bürünmüş, ruh derinliği kazanmıştır.

EGEMENLİK (Fr. Souveraineté, eski ter. Hakimiyet), bir devletin hukuk bakımından dışta diğer devletlere eşit, ülkesi içinde ise diğer kuruluşlara üstün bir kudrete sahip olması. Bu tanımlama bugün genellikle kabul edilmiş olmakla birlikte, E. kavramının tarihî gelişimi sırasında zaman zaman E. i tanımlanamaz sayan veya «devlet kudreti» gibi başka kavramlarla açıklamak isteyen nazariyeler de ortaya atılmıştır.

İlk çağlarda bugünkü anlamı ile E. ten söz edilemez. Devletler ya birbirinden uzak yaşamakta ya da birbirlerine dış ilişkilerde üstünlüklerini kabul ettirmek için uğraşmakta idi. Nitekim Roma imparatorluğunun yüzyıllar boyunca sağlamış olduğu Pax Romana (= Roma barışı) Roma'nın mutlak hâkimiyetine dayanmakta idi. Roma devletini izleyen Charlemagne imparatorluğu, Papalık ve Roma-Germen imparatorluğu hep içte olduğu kadar dışta da mutlak hâkimiyet görüşünde ısrar etmişlerdir. Nihayet XIII. yüzyılın Fransız hukukçuları E. kavramının bugünküne yaklasan bir açıklamasını yapmışlardır. Onlara göre E., Fransa kralının dışta Roma-Germen imparatorluğuna karşı bağımsızlığını, içte ise feodal beylere karşı üstünlüğünü koruma hak ve yetkisidir. Dikkati çeken husus, o devirde E. in hükümdara izafe edilmiş olmasıdır. Hükümdarın E. i nazariyesini daha sonra millî E. nazariyesi izlemiş, o da yerini bugünkü modern devlet E. i görüşüne bırakmıştır.

Fransız hukukçularının çoğunluğuna göre, E. devletin ayırıcı vasfıdır; dışa karşı bağımsızlık veya diğer bir deyimle dış ilişkilerde eşitlik E. in en önemli unsurudur. Alman hukukçuları ise daha çok iç E. i, yani devletin kendi ülkesi içinde rakip bir güce ver vermeyen devlet kudretini E. in başlıca unsuru saymışlardır. Buna karşı tanınmış hukukçu Duguit ise E. i amme hukukunda metafizik bir kavram sayarak reddetmiştir. Duguit'ye göre, E. hukukî değil, fiilî bir kudrettir. Ancak Duguit'nin, E. i «metafizik» olarak reddederken, ondan daha az «metafizik» olmayan fiilî kudret nazariyesini ortaya atarak çelişmeye düştüğü gözden uzak tutulmamalıdır. Duguit kadar ileri gitmeyen bazı hukukçular, sadece iç ve dış E. in tek bir kavram altında toplanamayacağını ileri sürmüşlerdir.

E. i sadece «dış eşitlık ve bağımsızlık» veya «devlet kudreti» olarak tanımlamak gerçeğin sadece bir yönüne temas etmek olur. E. in ortaya çıktığı alanlara göre ikiye ayrılması, mahiyet itibariyle de ikiye ayrılmasını gerektirmez. İç ve dış E aynı E. in iki yönünden başka bir şey değildir.

EGER (Coğ., ırmak): bk. OHŘE.

EGER (Coğ., şehir): CHEB.

EGER (Alm **Erlau**; Osmanlı hâkimiyeti devrindeki Türkçe adı: **Egri**), Macaristan'ın kuzeydoğusunda, Budapeşte ile Miskolc arasında bir şehir. Nüfusu 35 375 (1960) tir. E., bir başpiskoposluk merkezidir. Katedrali ve özellikle XVIII. yüzyıldan kalma dinî ve başka anılmaya değer

EGER: Genel görünüş: mınare Türk çağının bir kalıntısıdır

binaları vardır Servit'ler kilisesi, aslında bir Türk camiidir, minaresi bugüne kadar kalmıştır. E. de ayrıca hukuk akademisi, bir kitaplık ve müze bulunmaktadır. E bir ticaret merkezidir. Şeker ve çimento fabrikaları vardır Çevresinde bağcılık gelişmiştir. Kırmızı şarapları (Mac. *bikavér* = boğa kanı) ile tanınmıştır.

Tarih: E., önce 1242 de Moğollar tarafından yıkılmış, 1552 de Türk ordularına dayanmışsa da 1596 da Türklerin eline geçmiş, 1686 ya kadar Türk yönetiminde kalmıştır. Bk. EGRİ SEFERİ.

EGER [*égir*], **Akiba** (1761 - 1837), Alman Talmud bilgini ve hahamı. Eisenstadt'ta doğmuş, Poznań (Posen) da ölmüştür. E. Ortodoks (tutucu) akımın liderlerindendi. Poznań hahamı olarak Yahudilerin yaşayışına her türlü yeniliğin girmesini önlemeğe çalışmış, özellıkle geleneksel öğretimin yerini laik öğretimin almasına karşı olmuştur. Talmud konusundaki tartışmalarda üstünlüğünü göstermiştir Reform hareketine karşı gelmiş, geleneksel sinagog âyinlerinde İbranice kullanılmayacak ise, bunların hiç yapılmamalarının daha iyi olacağını belirtmiştir.

EGER, AEGER veya AEGIR, Skandinav mitolojisinde vahşi ve fırtınalı denizi temsil eden bir tanrı. Karısı Ran'dır. Dokuz kızı ise denizin dalgalarıdır. E. in tanrılara verdiği bir şölen sırasında gürültücü Loki tanrılara ve dünyaya karşı tehditler savurmuş ve Thor tarafından kapı dışarı edilmiştir.

EGERAN (Alm. Egeran, Fr Egérane), alüminyum ve kalsiyumun tabiî hidrate silikati. Bileşiminde demir ve manganez bulunur. E a Bohemya'da Eger (Cheb) dolaylarında rastlanır. Bir çeşit idokrazdır.

EGERIA (Lat. mit.), Latiumlu bir peri (nympha). Kaynaklar tanrıçası olup Ormanlar Dianasının âyinlerinde de anılırdı. E. nın Roma'da, Porta Copena (C. kapısı) ya yakın bir yerde tapınağı vardı. Geleneğe göre, kral Numa'nın danışmanı olup, onunla geceleyin görüşürdü. Numa ölünce, E. bir kaynak haline getirilmişti.

EGERTON, Mount [*maunt ecırtın*], Antarktika'da bir dağ doruğu. Mount Hamilton'un 16 km güneyinde ve Cape Douglas'ın 40 km batı kuzeybatısında, Ross Buz Seddinin batı bölümündedir. Yüksekliği 2 300 m dir.

EGERTON [*ecırtın*] **AİLESİ,** tanınmış bir İngiliz ailesi Bridgewater earl ve dukaları ile Ellesmere earl'ları da bu ailedendir. E. A. nin en önemli üyeleri şunlardır:

1. **Sir Thomas E.** (Baron Ellesmere, Viscount Brackley; aş. yu. 1540 - 1617): İngiliz devlet adamı ve yargıcı. Cheshire (İngiltere) de doğmuş, Londra'da ölmüştür. 1581 de başsavcı olmuş, İskoçya kraliçesi Mary'nin yargılanmasında önemli bir rol oynamıştır (1586). 1603 te başyargıçlığa getirilmiştir.

2. **John E.** (Birinci Bridgewater Earl'ı; 1579 - 1649): İngiliz politika adamı. Sir Thomas E. ın oğludur. 1617 de krallık özel meclisi üyesi olmuş, 1631 de Wales kral naipliğine getirilmiştir.

3. **John E.** (İkinci Bridgewater Earl'ı; 1622 - 1686): İngiliz politika adamı. John E. (1579 1649) un oğludur.

4. **John E.** (Üçüncü Bridgewater Earl'ı; 1646 - 1701): İngiliz politika adamı. John E. ın oğludur. Buckinghamshire kral naipliğine getirilmişse de, 1687 de II. James tarafından azledilmiş, III. William tarafından 1688 de aynı göreve getirilmiştir.

5. **Francis Leweson Gower E.** (Birinci Ellesmere Earl'ı, Viscount Brackley, Birinci Sutherland Dukası 1800 - 1857): İngiliz devlet adamı. 1828 - 1830 yılları arasında İrlanda işleri bakanı, 1830 da millî savunma bakanı olmuştur. Güzel sanatları korumuştur. Şiir ve çevirmeleri de vardır.

EGERVÁRY POTEMKIN [*egervāri potemkin*] **Ágost** (1858 - 1930), Macar ressamı. Başlangıçta aktörlük yapmış, sonradan München'da ressamlığa başlamıştır. İstanbul'da yapmış olduğu tablolar Budapeşte müzelerindedir.

EGESTA (Tar., Coğ.): bk. SEGESTA.

EGETEŞ, Farsçada şeytana verilen ad. Avesta'da ise Akataşa olarak geçer.

EGG (İng., Fr., Alm. Ekg), elektrokardiyogramın kısaltması.

EGGAN, batı Afrika'da, Nijerya'nın kuzey bölümünde, aşağı Nijer nehri kıyısında bir kasaba.

EGGE [*eggi*], **Peter Andreas** (doğ. 1869), Norveçli yazar. Dornheim'da doğmuştur. Yurdu olan Tröndelag'ın köylü ve kentlilerini kendi dünyaları içinde tasvir eden E. nın başlıca konusu, soydaşları, hattâ Tanrısı karşısında bağımsız, gerçeğe vurgun, yalnız insandır. Üslûbunda

derin bir ağırbaşlılığın yanı başında ince nükteye, hattâ mizaha yer verir. Roman, hikâye, komedi, dram ve h a t ı r a gibi türlerde eserler vermiştir.

P. A. EGGE

EGGENTAL [*eğïntāl*] (İtal. **Il Val d'Ega**), güney Tirollerde, Eisack (Isarco) ırmağının sol kıyısında, Bozen'in yukarısındaki Cardana köyüne kadar uzanan küçük bir vadi. Dolomitler yolu bu vadiden geçer.

EGGER [*egęr*], **Emile** (1813 - 1885), Avusturya asıllı Fransız dil bilgini ve hellenisti. Paris'te doğmuş, Royat'da ölmüştür. 1855 ten bu yana Sorbonne üniversitesinde Yunan edebiyatı profesörlüğünde bulunmuş olan E., filoloji ve Eski Çağ tarihiyle ilgili birçok araştırmalar bırakmıştır. Başlıcaları arasında *Essai sur l'histoire de la critique chez les Grecs* (Yunanlılarda eleştirmenin tarihi üzerine deneme) [1850] ve *L'hellénisme en France* (Fransa'da hellenizma) [1869, 2 cilt] sayılabilir.

EGGER [*egęr*], **Victor Emile** (1848 - 1909), Fransız filozofu. Paris'te doğmuş, orada ölmüştür. Paris Edebiyat Fakültesinde felsefe profesörlüğü yapmıştır. *La Parole intérieure* (İç söz) adlı bir eseri vardır. E., Hume ile Stuart Mill'in okuluna bağlı kalmış bir psikologdur; psiko fizyolojistlerle idealist metafizikçilerden uzak kalmıştır.

EGGER - LIENZ [*eğïr - lïnts*], **Albin** (1868 - 1926), Tirol'lu ressam. Lienz yakınındaki Striebach'ta doğmuş, Bozen yakınındaki Zwölfmalgreien'de ölmüştür Yurduyla ilgili çoğu tarihe mal olmuş k ö y l ü hayatı resimlerini Hodler-s'in sanatına yakın bir üslûpta geliştirmiştir.

A. EGGER - LIENZ: Kilisede elini kutsal suya batıran köylü

EGGISCH HORN [*egişhorn*], **EGGISHORN** [*ęgishorn*], B e r n yaylasının g ü n e y ucunda bulunan ve A l e t s c h buzulunu Rhône vadisinden ayıran, 2 934 m yükseklikteki güzel bir dağ.

EGGJUM [*ęgyum*] **TAŞI** (Norveç. Eggjumstenen), ü s t ü n d e Run denilen en eski Germen alfabesiyle bir yazıt bulunan mezar taşı. İlk olarak Norveç'te Sognal'daki Eggjum çiftliğinde bulunmuş olduğu için bu adı almıştır. Taşın alt kısmına runik yazı ile aş. yu. iki yüz harflik bir yazıt kazılmıştır. VIII. yüzyıl başlariyle ilgili olan bu yazıt henüz tam anlamiyle çözülememişse de, mezara saygısızlık gösterecek kimseye karşı lânetleyici sözleri kapsadığı sanılmaktadır. Genel olarak «Runik taşlar» adı verilen eski Viking'lerin bu mezar taşlarına Skandinavya'da yaygın olarak rastlanmakta olup Norveç'te VI. yüzyıldan kalmış taşlar da bulunmuştur. Bazılarının üstünde resimler de vardır.

EGGLESTON [*eglïstïn*], **Edward** (1837 - 1902), Amerikalı vazar. Levay (Indiana) da doğmuş, Joshua's Rock (Lake George, New York) ta ölmüştür. Önce papaz olan E., sonradan gazeteciliğe geçmiş, 1874 te Brooklyn'de dogma dışı ve insanlığa hizmet amacını güden Church of the Christian Endeavur (Hristiyan gayreti kilisesi) adında bir teşkilât kurmuştur. E., Indianalılarla ilgili hikâyeler ve okul kitapları yazmıştır. Başlıca eserleri: *The Hoosier Schoolmaster* (Indiana'lı okul müdürü) [1871]; *The End of the World* (Dünyanın sonu) [1872]; *The Circuit Rider* (Atla gezen Protestan vaazcısı) [1874].

EGGMÜHL [*ęgmūl*] **veya ECKMÜHL** [*ękmūl*], batı Almanya'nın Bavyera eyaletinde bir köy. Büyük Laber (Die Grosse Laber) kıyısındadır. 22 nisan 1809 da Napoléon Bonaparte, arşidük Karl komutasındaki Avusturya'lıları burada yenilgiye uğratmıştır. Bu zafer üzerine Davout'ya E. prensi sanı verilmiştir.

EGHAM [*ęgïm*], İngiltere'nin Surrey yönetim bölgesine bağlı bir şehir bölümü. Thames nehri kıyısında, Londra'daki Waterloo Station'ın batısındadır. E. 1215 te Magna Charta'nın imzalanmış olduğu Runnymede'i de içine alır. Nüfusu 30 553 (1961) tür.

EGICA [*ęgika*] (ölm. 702), Vizigot kralı (687 - 702). Toledo'da ölmüştür. 681 de Ervigius tarafından tahttan indirilen Kral Wamba'nın yeğeni idi. Zorbalıkla idareyi ele geçiren Ervigius, iki ailenin barışmasını sağlamak için, ona kızı Cixilona'yı vermiş ve 687 de tahtını ona bırakmıştır. E., üzerine aldığı taahhütleri 15. Toledo Konsili tarafından yok ettirmiş ve bundan sonra karısını boşamıştır. Ervigius tarafından ilân edilen Lex renovata (= yenilenmiş kanun) yı tamamlamış ve Afrikalı Müslümanlarla anlaşmakla suçladığı Yahudilere karşı zorbalık etmiştir. 698 de oğlu Wittiza'yı kral yardımcısı olarak ilân ettirmiştir. Yerine Wittiza geçmiştir.

EGIDIO [*ecidyo*] **da Viterbo** (aş yu. 1465 - 1532), kardinal. Viterbo'da doğmuş, orada ölmüştür. 1507 de St. Augustinus tarikatı başkanı, sonra Viterbo piskoposu olan E., 1512 de Latran konsilini papa adına açmıştır. Kendisini kardinalliğe yükselten Papa X. Leo'dan aldığı görevle Almanya'da (1517) ve İspanya'da (1518) bulunmuştur. E., Latince yazan en iyi Rönesans şairlerindendir.

EGIDIUS veya AEGIDIUS (ölm. M. S. 464), Gallia'lı Roma komutanı. Aetius'un yardımcısı olmuş ve sonradan Gallia milislerinin başına geçmiştir. Çok büyük erki olan E., birkaç yıl boyunca Gallia'da oldukça sağlam bir düzeni sürdürmüştür. Franklar onu sayıyorlardı. Bir geleneğe göre, deniz Frankları (Salia'lar) onu bir zaman kralları olarak tanımışlardır. Syagrius'un babasıdır.

EGIDY [*ęgidi*], **Moritz von** (1847 - 1898), Alman subayı ve törebilimcisi. Mainz'ta doğmuş, Potsdam'da ölmüştür. Hristiyanlığın, dogma dışı bir din olduğunu savunan *Ernste Gedanken* (Önemli düşünceler) adlı kitabından dolayı üsteğmen olarak 1890 da ordudan ayrılmak zorunda kalan E., o tarihten sonra Berlin'de yerleşerek *Das einige Christentum*

(Tek Hristiyanlık) [1891] adı altında bir kitap halinde bir araya getirdiği yazıları ile bu düşüncesini yaymağa devam etmiştir. «Törebilimci akım çevreleriyle sıkı ilişiği vardı. Amerika Birleşik Devletlerinden Almanya ve Avusturya'ya geçmiş olan bu akım, ahlâkı dinden ayırarak dindışı bir ahlâkçılık öğretisi kurmayı amaç edinmiştir. Bu yolda Almanya ve Avusturya'da da bazı dernekler kurulmuştur (1892, 1904).

EGIL (İskandinav mitolojisi), Völund'un erkek kardeşi. E., kral Nithud'un sarayında, sonradan Wilhelm Tell (b bk.) e mal edilen bir hüner gösterisiyle bir genç erkeğin başına yerleştirilmiş bir elmayı bir okla ikiye bölmüştür. Sonradan kardeşi Völund'un kaçışına yardım etmişti. Babaları Badi idi.

EGILL SCALLAGRİMSSON [*egi'dl skąd'lagrîms son*] (aş. yu. 910 983), İslanda'lı ozan. Snorri Sturluson'un kaleminden çıktığı söylenen ve İslanda halk edebiyatının en güzel örneklerinden biri olan *Egils Saga* adlı vakayinamede bu ozanın hayatı anlatılır ve ayrıca iki şiiri ele alınır. Bunlardan biri *Hofuđlausn* (Kurtulmalık) adıyle tanınır ve Norveç kralı Erik Blodöks'e yazılmış olup ozanın hapisten kurtulmasını sağlamıştır. İkincisi, oğlunun ölümü üzerine vazdığı *Sonatorrek* (Oğul kaybı) adında nefis bir şiirdir.

EGILONA veya AILO, İspanya'nın son Vizigot hükümdarı Rodrigo'nun karısı. Kralın 711 de ölmesiyle İspanya Müslümanların eline geçmiş ve E., Mérida'da Arap ordusu kumandanı Musa'ya esir düşmüştür Bunun oğlu Abdü'l Aziz, E. ya gönül vermiş ve babasının yerine komutanlığa geçtikten sonra E. ile evlenerek Sevilla şehrinde ihtişamlı bir hayat sürmüştür.

EGILSSON, Sveinbjørn (1791 1852). İslandalı filolog Innri-Njardık (Islanda) te doğmuş, Reykjavik'te ölmüştür Başlıca eseri 1854-1860 yılları arasında yazdığı *Lexicon poëticum antiquae linguae septentrionalıs* (Eski kuzey dilinin şiir sözlüğü) tir.

EGİN GOL, Moğol Halk Cumhuriyetinde bir ırmak. Uzunluğu 475 km dir. Selenga nehrine dökülen bu ırmak Hubsugul gölünden çıkar.

EGINHARD (Biyog): bk. EINHARD.

EGINTON [*ęcintîn*], **Francis** (1737-1805). İngiliz cam ressamı. Birmingham'de doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Önce seramik üzerinde çalışmış XVIII yüzyılın sonlarına doğru camda karar kılarak Reynolds ve zamanın öteki ressamlarının taslaklarını cam üzerine aktarmıştır. Salisbury katedrali ile Oxford'daki New College kilisesinin süslü pencere camları E ın eseridir.

EGİRİN (Fr. Ægirine veya Ægyrine), piroksenler familyasından bir tabiî demir silikat Formülü: Ne Fe Si_2O_6 Simetrik monoklin yeşil renkli billûrlar halinde nefelinik siyenitler gibi püskürük kayalarda bulunur. Akmit (acmite) E nin bir türüdür.

EGİTALOS (Lat. Aegithalos), Acredula da denilen cinsten uzun kuvruklu iskete kuşu. Bk. İSKETE.

EGK [*ek*]. **Werner** (doğ. 1901), Alman bestecisi. Augsburg yakınındaki Auchsesheim'da doğmuştur. 1936-1940 yılları arasında Berlin Devlet Operasında orkestra şefi, 1941-1945 yıllarında Besteciler Birliği başkanı, 1950 den 1952 ye kadar da Berlin Yüksek Müzik Okulu müdürü b lunan E., kompozisyonlarında Bavyera halk musikisi ezgilerini Stravinskiy ile modern Fransız bestecilerinden örneklenen bir armoni içinde birleştirmiştir. Başlıca eserleri arasında *Die Zaubergeige* (Sihirli keman) [1936] *Peer Gynt* (ad) [1938], *Columbus* (ad) [1941, yeni şekli 1951], *Circe* (Kirke) [1949] adlı operalariyle *Joan von Zarissa* (ad) [1940]. *Abraxas* (ad) [1947], *Französische Suite* (Fransız süiti) [1950], *Ein Sommertag* (Bir yaz günü) [1950] adlı baleleri ve *La tentation de Saint-Antoine* (St. Antonius'un nefsine kapılışı) [1947] adındaki kantat'ı ün almıştır.

W. EGK

EGKELADOS (Fr. Encelade), tanrılara karşı girişilen ayaklanmaya katılan dev. Uranos ile Gaia'nın oğludur. E., erkek kardeşi Pallas'ın ölümünden dehşete düşerek kaçmış, Athena peşinden koşarak Sicilya adasını sırtına atmış ve onu ezmiştir. Yunanlılar, adada sık sık meydana gelen yer sarsıntılarını E. un toprak altında dönmesine yormuşlardır.

Heykelci B Marsy, Versailles bahçesindeki havuza konulmak üzere E. un bir heykelini yapmıştır.

EGLE, Joseph von (1818-1899), Alman mimarı. Dellmensingen (Württemberg) de doğmuş, Stuttgart'ta ölmüştür. 1842 den başlayarak Viyana'da çalışan E., 1848 de Mimarlık Okulu müdürü, sonra Polyteknikum'da profesör olmuştur. Bu okul binası (1860 1864), dekoratif sanatlar okulu binası (1867-1870) ve Marienkirche (1872-1879) onun eseridir.

EGLESTONİT (Fr Églestonite), kubik siste minde, tabiî civa oksiklorür halinde bir mineral.

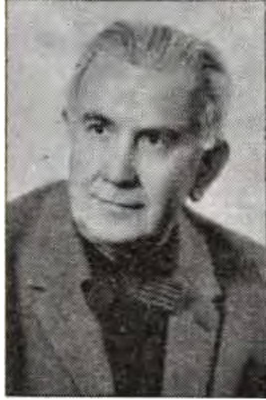
EGLEVSKİY [*yeglęvskiy*], **Andrey** (doğ. 1917), Rus dansörü. Moskova'da doğmuştur. 1939 da Amerikan yurttaşlığına geçmiştir. On dört yaşında iken Colonel de Basil (asıl adı: Vasiliy G Voskresenskiy) in yönetimindeki balet topluluğuna alınan E., 1930 da Monte Carlo Rus baleti kumpanyasına girmiş ve Georgi Balançin'in kendisi için yazdığı *Aşk denemesi* adlı koreografide ovnamıştır. E, 1942 den 1944 e kadar Amerika'da Ballet Theater'da çalıştıktan sonra, Rus baleti topluluğunda oynamıştır (1946 1947). Marki de

A. EGLEVSKİY

Cuevas'ın Büyük Balet topluluğunda başdansör olan E., Ballet Theater'a, oradan da Balançin'in yönetimindeki New York City Baletine geçmiştir (1950 - 1958). Karısıyle birlikte 1955 te bir balet okulu kurmuştur. 1960 tan beri A E. Ballet topluluğunun öğretmeni ve sanat yöneticısidir.

EGLI, Ernst Arnold (doğ. 1893), İsviçreli mimar, şehirci ve profesör. Viyana'da yerleşmiş ve bir Avusuryalı kadınla evlenmiş bir İsviçre (Zürich) lının oğlu olarak Viyana'da dünyava gelmiş. Avusturya devlet hizmetine girdiğinde İsviçre yurttaşlığından başka Avusturya yurttaşlığını da kazanmıştır. 1937 de Avusturya yurttaşlığından çıkmıştır.

E. A. EGLI

1927 - 1936 yıllarında başmimar olarak Türkiye Millî Eğitim Bakanlığının hizmetinde çalışmış, 1927 yılında İstanbul'da Güzel Sanatlar Akademisinde ders vermiş, 1930 - 1936 yıllarında Mimarlık Bölümünün başkanı olarak bu akademiyi yeniden kurmuştur. 1936 - 1940 yıllarında da Türk Hava Kurumunun basmimarı olarak Ankara'da çalışmıştır. 1940 - 1947 yıllarında İsviçre'de bulunan E., 1942 de Zürich Teknik Üniversitesinde ders vermiştir. 1947 - 1951 yıllarında Lübnan hükümeti hizmetinde şehircilik uzmanı olarak çalışmıştır. 1952 ve 1953 yıllarını İsviçre'de geçirmiş ve Zürich Teknik Üniversitesinde şehircilik, bölge planlaması (Regionalplanung). ülke planlaması (Landesplanung) ve şehircilik tarihi dersleri vermiştir. 1953 - 1955 yıllarında Birleşmiş Milletler teşkilâtının teknik vardımı teşkilâtında uzman olarak vine Ankara'da çalışmış ve Orta Doğu Teknik Üniversitesi ve Siyasal Bilgiler Fakültesinde şehircilik ve bölge planlaması dersleri vermiştir.

E., gerek mimarlıkta, gerek şehircilikte pek çok eserler meydana getirmiştir. Mimar olarak başlıca eserleri şunlardır: Viyana'da Hans Swoboda (1918 - 1919); Viyana Belediyesi halk konutları (1920 - 1921); Trabzon Lisesi, Konservatuar, Ticaret Okulu, Atatürk'ün Marmara Köşkü (Orman Çiftliği); İsmet Paşa Kız Enstitüsü, Kız Lisesi; Cebeci Orta Okulu; Sayıştay; Siyasal Bilgiler Fakültesi, Orman Çiftliğinde Bira Fabrikası, Orman Çiftliği Türk Hamamı; İsviçre Büyük Elçiliği; Irak Büyük Elçiliği. Şehirci olarak hazırladığı başlıca planlar şunlardır: Türkiye'de: Tavas, Kızılcabölük, Yeşilyuva, Kale, Balıkesir, Edirne; Lübnan'da: Bhamdoun - Gare; Bhamdoun - Village, Sofar, Sayda, Sur; İsviçre'de: Furttal'daki eğitim şehri (Studienstadt).

Yayınladığı vazılar arasında şunlar anılmalıdır: *Die Neue Stadt in Landschaft und Klima* (Bölge ve iklime göre yeni şehir) [1951]; *Sinan, der Baumeister osmanischer Glanzzeit* (Osmanlı imparatorluğunun en parlak çağının mimarı Sinan) [1954]; *Geschichte des Stadtebaues* (Şehircilik tarihi) [3 cilt, 1959, 1962, 1965]. Almancadan başka İngilizce. Fransızca ve Türkçe de bilen E., dilcilikle de uğraşarak 1944 te Türkçeyi Etruskça ile karşılaştıran *Etrusk etütleri* adlı bir yazıyı Türk Dil Kurumuna vermiştir.

EGLI, Johann Heinrich (1742 - 1810), İsviçreli besteci. Seegräben (Zürich) de doğmuş, Zürich'te ölmüştür. Birçok Lied'lerden başka, *Secks schweizerische Kantaten* (Altı İsviçre kantatı) [1783] ı bestelemiştir.

EGLI, Johann Jacob (1825 - 1896), İsviçreli coğrafyacı. Uhwiesen Laufen (Zürich) da doğmuş, Zürich'te ölmüştür. Birçok yerlerde orta okul öğretmenliğinde bulunduktan sonra 1883 te Zürich Üniversitesine coğrafya profesörü olmuştur. Başlıca eserleri coğrafya adları bilımiyle ilgilidir: *Nomina geographica* (Coğrafya adları) [1872, 2. bas. 1893]; *Geschichte der geographischen Namenkunde* (Coğrafî adlar bilgisi tarihı) [1886]; *Der Völkergeist in den geographischen Namen* (Coğrafî adlarda halk yaratıcılığı) [1894].

EGLISAN, İsviçre'de, Zürich kantonunda, Rhein ırmağının sağ kıyısında bir bucak (commune). Nüfusu 1 900 (1961) dür. Çevresinde bağlar vardır. 1797 de burada Fransızlar, Ruslar ve Avusturyalılar arasında savaşlar yapılmıştır.

ÉGLISE DU DÉSERT [*egliz dü dezęr*] (Fr. = Çöl Kilisesi, Alm. Kirche der Wüste), St. Ioannes'in Apokalypsis (12, 6) ine benzetilerek Fransız Protestanlığını anlatmak üzere kullanılan bir terim Bu kilise, Nantes fermanının 1685 te kaldırılmasından sonra da, çeşitli tehlikelere ve kovuşturmalara uğradığı halde yaşayabilmiştir. Bu başarı, papazların gösterdikleri yüreklilikle elde edilebilmişti. XVIII yüzyıl ortalarına kadar bu Protestan papazlarından yüzden fazlası öldürülmüş, iki bin kadarı da kürek cezasına carptırılmıştır. Önderleri, Antoine Court adında biriydi. Kilisenin teşkilâtı bir gece vol kavşağında kurulan bir ruhanî mecliste hazırlanmıştı (1715). 1730 da Fransız papazları için Lausanne'da bir din okulu kuruldu. XV. Louis, dedesinin Huguenot'lara karşı çıkarmış olduğu sert kanunlara yenilerini katmış sa da, 1728 de günev Fransa'da 20 000 üyesi bulunan 120 dinî bölge vardı.

EGLOFF [*eglɔf*], **Gustav** (1886 - 1955), Amerikalı kimyager. New York'ta doğmuş, Chicago'da ölmüştür. Petrol kimyasındaki buluşları ile tanınmıştır. E., 1917 ve ondan sonraki yıllarda Chicago'daki Universal Oil Products Company'nin araştırma bölümü direktörlüğünde bulunmuş, Çin'deki petrol tasfiye sanayiinin gelişmesinde rol oynamıştır. Buluşları arasında gaz halindeki hidrokarbonların polimerizasyonu (multiple coil) usulüyle ham petrolden yüksek oktanlı benzin üretiminin artırılması. bütan gazından yapma lastik elde edilmesi sayılabilir. Yazdığı eserler arasında *Earth Oil* (Petrol) [1933]; *Isomerization of Pure Hydrocarbons* (Arı hidrokarbonların izomerizasvonu) [1942]; *The Physical Constants of Hydrocarbons* (Hidrokarbonların fiziksel değişmezleri) [3 cilt; 1939, 1940, 1946] anılabilir.

EGLON, Moabların kralı. Ahdı Atik (Tevrat) e göre, Eriha (Jericho) yı ele geçirmiş ve 18 yıl elinde tutmuştur. Bu sürece İbranîlere zulmetmiş ve onları haraca bağlamıştır.

EGMOND AAN ZEE [*ehmont ān ze*]. kuzey Hollanda'da, Alkamar'ın batısında, 6 600 (1952) nüfuslu bir plaj kasabası. Egmont veya Egmond kontlarının ataları burada oturdu.

EGMONT [*ehmont*], **Joos van** (1601 - 1674), Hollandalı ressam. Leiden'da doğmuş, Anvers'te ölmüştür. Bir doğramacının oğlu olan E, La Haye'de Van den Hoecke'nin

yanında öğrenimini yaptıktan sonra 1618 de İtalya'ya gitmiş, dönüşünde Rubens'in atelyesinde çalışmıştır. 1628 de Rubens, kendisine ısmarlanan bir kutsal sofra (İsa'nın Havarileriyle yediği son yemek) tablosunun yapılmasını ona bırakmıştır. Bu tablo, Louvre müzesindedir. 1627 yıllarında Paris'e yerleşen E., krallık resim ve heykel akademisinin kuruluşuna katılmış ve Simon Vouet ile birlikte çalışmıştır. XIV. Louis'nin sarayında uzunca bir zaman kaldıktan sonra Bruxelles'e, sonra da 1653 te Anvers'e dönmüş, burada nakışlı halı örnekleri hazırlama işinde çalışmıştır. Portreleri arasında Büyük Condé ile Madame de la Mothe - Houdancouert (Chantilly), İspanya kraliçesi Ana (Augsburg), Marie de Médicis (Schleissheim), IV. Felipe'nin çocukluk hali ve arşidük Leopold - Wilhelm (Viyana) anılabilir.

EGMONT [*ẹḫmont*, Fr. *egmõ*, Alm. *ẹgmont*] **veya EGMOND, Lamoral, Graaf van** (1522 - 1568), Gavre prensi, XVI. yüzyılın en iyi komutanlarından biri. Hainaut (Belçika) eyaletindeki La Hamaide'de doğmuş, Bruxelles'de ölmüştür. 1541 de Cezayir kuşatmasında V. Karl'ın gözüne girmiş, 1554 te İspanya kralı II. Felipe ile Mary Tudor'ın evlenmesinde sağdıçlık görevinde bulunmuştur. Saint-Quentin ve Gravelines savaşlarında (1557 - 1558) yararlık gösteren E., II. Felipe tarafından Flandra eyaletleri başkomutanlığı ilk devlet danışmanlığına atanmıştır. E., çok geçmeden kont de Hornes ile Orange prensinin yardımlariyle kardinal Granvelle'in üstün gücünü tanımaz bir durum takınmış, bundan sonra da Felemenk'i sarsan iç krizde birinci derecede rol oynamıştır. II. Felipe'ye karşı ayaklanmak için kendisini kışkırtan Hornes ile Orange'ı dinlememişse de, bu bağlılığı 1567 de Alba dukası tarafından tutuklanmasına engel olamamıştır. Ertesi yıl Conseil des troubles (Kargaşalıklar divanı) tarafından ölüme mahkûm edilmiş ve Buxelles alanında Hornes kontu ile birlikte kafası kesilerek öldürülmüştür.

L. G. van EGMONT

Egmont kontu, Goethe (b. bk.) nin, 1775 te başlayarak 1787 de tamamladığı mensur bir trajedi. 1791 de ilk oynandığı sırada pek başarı kazanmayan bu piyes, Iffland ile Schiller tarafından değiştirilip düzeltildikten sonra, 1796 da daha iyi karşılanmıştır. Piyes, Orange prensiyle E. kontunun halk tarafından sevilmesinden ve E. un gizlice bir reform hareketi hazırlamasından kuşkulanan II. Felipe'nin Felemenk valiliğinde Marguerite de Parme'ın yerini almak üzere Alba dukasını göndermesiyle Bruxelles'de başlar. E. hapse atılınca, hürriyetlerini koruduğu Bruxelles'liler tarafından yalnız bırakılır. Yalnız bir halk kızı ve E. un sevgilisi olan Clara ondan ayrılmaz. E., Alba dukasının çevirdiği entrikaların, özellikle de yüreğindeki hürriyet sevgisinin kurbanı olarak ölür.

Egmont uvertürü, Ludwig van Beethoven (b bk.) ın orkestra için yazdığı opus. 84 numaralı kompozisyon. Goethe'nin *Egmont* trajedisi için hazırladığı sahne müziğinin uvertürüdür. Sahne müziği dokuz parçadan meydana gelmiştir. Bunlar arasında, uvertürden başka, Clara'nın şarkılariyle Clara'nın ölümü için bestelenmiş olan largetto, özellikle anılmaya değer. Eser, ilk olarak 24 mayıs 1810 da Viyana'da çalınmıştır. Goethe, dramında her zaman gerçeklere bağlı kalmamıştır. Bu konuda o, şöyle der: Tarihin söyledikleri tekrarlanacak oldukıan sonra şairlere ne lüzum kalır?» Tarihteki E. yaşlı, evli ve on iki çocuklu bir kişiydi. Oysa Goethe'nin yarattığı genç bir kahramandır ve Clara adındaki genç kızın sevgilisidir. Beethoven, trajedinin bütün özünü uvertürde toplamış, sadece E. ile Clara'nın ve kont Alba'nın karakterlerini çizmekle kalmayarak, bize asıl dramı ve E. un ölümüyle zafere ulaşacağı konusunda beslediği inancı da duyurmuştur. E. un ölümü bayağı bir kişinin ölümü değil, bütün hürriyetseverlerin ölümüdür. Bu anlayışla hazırlanan uvertürde, kimi vakit ümitsizliğin hüznü, kimi vakit korkunun yalvarışı, kimi vakit nefse hâkimlık ve dikbaşlılık, tehdit dolu yan temanın paralel akışı boyunca duyulur. Sonunda korkunç an gelir; zulüm temasının âdeta hoyrat seslerle yankılanışından sonra hızla inen bir kılıç vuruşiyle sanki cevap ikiye bölünür ve birdenbire derin bir gece inmiş gibi olur. Ama tahta nefesli sazların büyülü ezgisinin karanlığından aydınlık bir zafer düşüncesi fışkırır. Bu ezgide taşkın bir zafer sarhoşluğu bir atardamar gibi duyulur ve ölümün korkunçluğunu bile hiçe indirir.

EGMONT [*ẹḫmont*] **veya EGMOND AİLESİ**, XV - XVI yüzyılda Hollanda tarihinde önemli rol oynamış olan bir aile. Bu ailenin en tanınmış üyeleri:

1. Jan II. E. (Heer van Egmont) (aş. yu. 1385 - 1451), Egmont senyörü. Gümüş çıngıraklı bir kemer taktığından dolayı kendisine Jan met de bellen (= zilli Jan) adı da verilmiştir.

2. Jan III. E. (Heer van Egmont, Graaf van E., Heer van Purmerend, Baer, Lathum, Hoogwoude en Aartswoude) (1438 - 1516), Egmont senyörü. 1486 da imparator Maximilian tarafından kontluğa yükseltilerek I. Jan saniyle E. kontu olmuştur. Sakatlığı dolayısiyle Manke Jan (Sakat J.) adiyle de tanınmıştır.

3. Frederik van E. (Heer van Buren, I Jsselstein en Leerdam) (aş. yu. 1440 - 1521), Van Buren, I Jsselstein ve Leerdam senyörü.

4. Karel van E. (Hertog van Gelre) (1467 - 1538), Gelre (Gueldre) dukası. Gavre'da doğmuş, Arnhem'de ölmüştür. Gözüpek Charles (Charles le Téméraire) ın Gelre dukası olan babası Adolphe'u yenip esir alması üzerine babasından kalma dukalığın başına geçmek için yıllarca savaşmak zorunda kalmış, sonunda 1528 de imzalanan Gorkum antlaşması ile E., V. Karl'a bağlı olmak şartiyle Gelre dukası tanınmıştır. E., dukalığının kendisinden sonra Fransa'ya geçmesini sağlamak istemişse de, bunu başaramamış, dukalık, ölümünden hemen sonra V. Karl'ın eline geçmiştir.

5. Jan IV. E. (Graaf van Egmont, Heer van Baer, Lathum, Hoogwoude, Aartswoude en Purmerend) (1499 - 1528), Egmont kontu. 1540 yılında prenslik haline getirilmiş olan Gavre kontluğunu da ele geçirmiştir.

E., Fransa kralı III. Henri'nin karısı olan Marguerite E. (1553 - 1601) ile Lamoral E. (bk. EGMONT, Lamoral, Graaf van) un babasıdır.

EGMONT, MOUNT [*maụnt ẹgmınt*], Yeni Zelanda'nın kuzey adasının batı kıyısında düzgün bir koni şeklinde ve yüksekliği 2 520 m olan, her zaman karlarla örtülü bir trakit yanardağ. 1770 yılında Cook (b. bk.) tarafından bulunmuştur.

EGNATIA (Yun. Gnathia), eski Calabria (İtalya) da bir şehir. Bugünkü adı Torre d'Agnazzo (b. bk) dur.

EGNATIA KARAYOLU (İtal. Via Egnatia), M Ö. 146 yılında Alpler karayolunun devamı olarak Romalılarca döşenen ve Adriya Denizi kıyısındaki Dyrrhachium (bugün Durrës) u Thessalonike (Selanik) üzerinden geçerek Bizans'a bağlayan karayolu.

EGNATIUS, Gellius (ölm. M Ö. 295), Samnit lider. Roma'ya karşı Etruskları, Gallia'lıları ve Ombr'ları ayaklandırmıştır. Sentinum savaşında öldürülmüştür.

EGNATIUS, Marius (ölm. M. Ö. 89), Samnit general. Campania'daki Venafrum şehrini hile ile ele geçirmiş ve iki Romalı cohors (piyade bölüğü) u yok etmiştir. Mons Massieus dağında L. I. Caesar'ın ordusunu yenmiş, fakat az sonra öldürülmüştür.

E. G. O.: bk ELEKTRİK, HAVAGAZI ve OTOBÜS İŞLETME MÜESSESESİ.

EGOFONİ (Fr. Égophonie, Yun. *aigos* = keçi; *phone* = ses) [Semiyoloji], insan sesinin keçi sesini andıran bir titreme ile çıkması. Yalnız kulağı göğüse dayayıp dinlemekle işitilebilen bu titreme, akciğer zarı (*plevra*) içine bir sıvı yayıldığını gösterir. Bazan zatürree hastalığında da aynı sesler duyulur.

EGOPOD veya EGOPODYUM (Fr. *Ægopodium*; Lat. *aegopodium* < Yun. *aigopodes* = keçi ayaklı) [Bot.], kuzey ılık iklim kuşağındaki nemli çayırlarda yetişen, Maydanozgiller (Umbellifera) takımının Havuçgiller (Ammiaceae) familyasından bir ot cinsi. Sapının boyu bir metre kadardır, yaprakları açık yeşil renktedir. Kök ve yaprakları nın damla hastalığ na iyi geldiği denenmiştir.

EGOR'EVSK [*yegorevsk*], Sovyetler Birliğinde, Moskova'nın güneydoğusunda bir şehir. Nüfusu 59 000 dir. Dokuma sanayii gelişmiştir.

EGOROV [*yegorov*], **Aleksey Egoroviç** (1776?-1851), Kalmuk asıllı Rus ressamı. Petersburg'da ölmüştür. 1812 den 1840 a kadar Petersburg Akademisinde profesörlük yapmış, Canova'nın dostu olmuştur; K. Bryulov ve F. A. Bruni öğrencileri olmuşlardır. Leningrad, Peterhof, Tsarskoe Selo ve Moskova'daki çeşitli kiliselerde ve Tret'yakov galerisinde eserleri vardır.

EGOROVA [*yegorova*], **Lyubov** (doğ. 1880), Rus balerini. Petersburg'da doğmuştur. Raymonda baletinin en iyi canlandırıcılarından biri olup, 1923 ten beri Paris'in en iyi balet okullarından birinin müdürüdür. Petersburg'taki imparatorluk balet okulunda okumuş ve bunu 1914 te «yıldız» olarak bitirmiştir. Rus ihtilâline kadar Mariinskiy Tiyatrosunun en mükemmel dansözlerinden biri olarak calışmıştır. Ayrıca Giselle rolünde ve *Lebedinoe ozero* (Kuğular gölü) nun Odetti - Odile rollerinde Rus hükümet merkezinin en sevilen yıldızlarından biri idi. İhtilâlden sonra Fransa'ya kaçmış, Ballets Russes (Rus baletleri) te çalışmış ve kendisi de bir okul kurmuştur. Egor Skibin ve Yuliy Algarov bu okulda yetişmiştir. Balets de la Jeunesse (Gençliğin baletleri) adlı balet grupu (1937 - 1938) da onun etkisini almıştır.

EGOTOV [*yegotov*], **İvan Vasil eviç** (1756 - 1815), Rus mimarı. Klasisizm temsilcisidir. 1788 den itibaren Kremlin'in yapımında görev almıştır. 1860 ta tekrar yapılan eski Silâh Sarayının ilk mimarıdır En önemli eseri Lefortovo askerî hastahanesi (1798 1802) dir.

EGREGIATUS (Lat. *egregius* = mükemmel), Bizans imparatorluğunda perfectissimi (olağanüstü mükemmeller) adını tasıyan yüksek makamın altındaki makam.

EGREGORLAR (Yun. *egrêgorein* = oturup beklemek), eski İbranîlerin inanışına ve İdris'in kitabına göre, Âdem'in üçüncü oğlu olan Seth'in kızlarını döl'eyerek devlerin doğmasına sebep olan melekler Hermon dağına yerleşerek insanoğlunun kızlarından murat alıncaya kadar orada oturup beklemeğe and içtikleri için bu adı almışlardır.

EGREMONT [*egrîmont*]. İngiltere'nin kuzeybatısında, Cumberland'e bağlı bir kasaba ve pazar yeri Ehen nehri kıyısında, tren yolu ile Whitehaven'in 8 km güneydoğusunda, Londra'nın 340 km kuzeybatısındadır. E. bir demir madenciliği merkezidir. Batısında E. şatosunun yıkıntıları bulunur. Nüfusu 6 500 dür.

EGRESSY [*egreşi*], **Béni (Benjamin)** (1814 - 1851), Macar bestecisi. Lászlófalva'da doğmuş. Budapeşte'de ölmüştür Budapeşte Millî Tiyatrosu'nda şarkıcı ve koro yöneticisi olan E marşlar. koro parçaları ve halka mal olmuş b rçok şarkılar bestelemiştir. «Szózat» bunlar arasındadır.

EGRETTA ALBA [Zoo.] (Türkçe adı: Ak balıkçıl): bk. BALIKÇILLAR.

EGRETTA GARZETTA [Zoo] (Türkçe adı: Küçük ak balıkçıl): bk BALIKÇILLAR.

EGRİ SEFERİ (12 mayıs - 26 aralık 1596), Osmanlı ordularının Sultan III. Mehmet komutasında Macaristan'da Egri (bk. EGER) kalesine yaptıkları sefer - i hümayun ve buna ilişkin Haçova (Mezőkeresztes) meydan savaşına Osmanlı tarihçileri tarafından verilen ad 1594 te başlayan Osmanlı - Avusturya harplerinin iki yıllık blançosu ve savaşların Eflak, Buğdan ve Erdel beylerinin ayaklanmaları ile Aşağı Tuna boylarına kadar yayılması, Divan - i hümayunda daha kesin bir çalışmaya lüzum göstermiş ve Avrupa'daki savaşların Osmanlı imparatorluğu lehine gelişmesini sağlamak için padişahın sefere katılması gerekli görülmüştü. Vehmi dolayısiyle âdeta kendisini Topkapı sarayına hapsetmiş bulunan III. Murat, Divanda alınan bu karara boyun eğmiş ve istemeye istemeye sefer - i hümayunu ilân etmişse de, o sırada ölmekle bu yükten kurtulmuştu. Yerine geçen III. Mehmed'in bu yolda bir fikri olmamakla beraber, Divan kararının uygulanması konusunda bir tepki göstermemişti. Sadrazam Koca Sinan Paşa sefer - i hümayun için gerekli hazırlıklara devam ediyordu. Onun 4 nisan 1596 tarihinde ölümü üzerine sadaret makamına getirilen Damat İbrahim Paşa, Divan - i hümayunun aldığı karar ve hazırlanan sefer projeleri üzerindeki çalışmaları aksatmadı. Osmanlı ordusunu padişahın da katılacağı bu sefere göre tertip ettiği gibi, devletin bütün gelir kaynaklarını, evkaf ve emanetlerini birer vezire teftiş ettirerek kanun ve nizam hilâfına hareket edenleri cezalandırdı ve sefer için lüzumlu parayı da sağladı. Ayrıca İstanbul'da güvenlik tedbirleri aldırarak, sefahat yerlerini kapatıp, içki satışlarını yasakladı. Öte yandan padişahı sefere çıkmak hususunda sürekli tesir altında tutuyor, padişahı dedesi Kanunî Sultan Süleyman gibi sefere çıkmak suretiyle düşmanları yenmek, Türk ordusuna kuvvet olmak yolunda teşci ediyordu. Bu konuda Hoca Sadettin Efendinin de cihadın fazileti ve muhassenatı yolundaki teşvikleri faydalı oldu.

12 mayıs 1596 günü Osmanlı törelerine uygun olarak sefer-i hümayun ilân edildi ve padişahın tuğları Bâb-i hümayun önüne törenle dikildi. Padişahın saraydan Davut Paşa ordugâhına göçmesi ve buradan serhadde hareketine kadar 21 haziran olmuştu.

III. Mehmet, Edirne Filibe-Belgrad yolu ile Macaristan sınırına geldi. Sefer için hükümdar, iç hazineden yanına 550 deve yükü altın ve gümüş almış, Istanbul'da bıraktığı annesi Safiye Sultan'a ise, 400 yük duka altını, 100 yük kuruş ve 50 yük de yeni kesilen paradan bırakmış idi. Ordu Belgrad'da son hazırlıklarını yaptıktan sonra, Sava ırmağını geçerek Salankamin'e kondu. Burada sadrazam otağında yapılan toplantıda sefer-i hümayunun amacı tespit edildi. Cağalazade Sinan Paşa'nın Komaron (Mac. Komárom) teklifine karşı, Egri kalesinin stratejik ve ekonomik bakımdan değerini ileri süren İbrahim Paşanın fikri üstün geldi ve padişah da bunu onaylayınca Osmanlı ordusu E. ye doğru yöneldi. Bu andan itibaren sefer-i hümayunun adı konmuş oldu. Ordu Titel, Varadin yolu ile Tuna kenarına inerek burada yeniçeri ağası tarafından yaptırılan köprüden Segedin (Mac. Szeged) yönüne geçti. Padişah Segedin kalesi önüne geldiği sırada Sokulluzade Hasan Paşa da Vidin'den itibaren su yolu ile sevk ettiği topları Tuna ve Tisa (Mac. Tisza) ırmakları yoliyle buraya getirmişti.

Bu sırada düşmanın Hatvan kalesine saldırdığı haber alındı. Buraya yardım için Cağalazade Sinan Paşa gönderilmişse de, Hatvan kurtarılamadı. Bu esnada ordu Sonluk (Szolnok) önüne gelmiş bulunuyordu. Buraya kadar su yolu ile getirilen kuşatma topları Ejderdehen ve Martin v. b. karaya çıkarılarak çekilmeye başlandı. Ordunun Lezes mevacibi (bk. MEVACİP) ve her askere 1 000 akça seferiye dağıtılarak hareket olundu ve üçüncü konakta E. kalesi önüne varıldı (22 eylül 1596). Osmanlı ordusu Egri önüne geldiği vakit çevredeki köyler ve çiftlikler boşalmış, ahali kaleye çekilmiş bulunuyordu. Kaleyi Avusturyalı komutan Tieffenbach, Macar Pál Nyári, Cek Kerska ve öteki Alman subayları ile yerli birliklerden başka, 1 500 Avusturyalı ve Valon, 1 000 den fazla da Macar askeri savunmakta idi. Padişahı yakından izleyen arşidük Maximillian ile Erdel voyvodası Zsigmond Báthory kaleye girmek istedilerse de, başarı gösteremediler. III. Mehmet ise, kalenin savunucularına Osmanlı töresi gereğince bir teklif ulaştırdı. Padişah bunda: «Egri içinde olan beğler ve sair ehali bilmiş olunuz ki, şevketle azimetim Egri fethidir. İmdi evvelâ Allahü taalânın emr-i şerifi ile sizi dinimize davet ederiz. Eğer Müsliman olursanız size zararım dokunmayup haliniz üzere emvâl ve emlâkinizi kemâ-kân tasarruf edüp âsude olun ve eğer dine gelmezseniz kal'ayı bırakup çıkup memleketinize gidesiz. Yoksa bu davetin birini kabul etmeyüp cenge mübaşiret ve bana ve askerime karşu top ve tüfeng ve humbara atarsanız sonra Allah ve Resulullah hakkiçün sizi katl-i âm edüp birinizi sağ komam bilmiş olasız.» diyordu. Egrilinin olumsuz cevabı üzerine kale kuşatıldı. Sadrazam İbrahim Paşa Avusturyalıların karşısına, Ilıcalar yönüne, Cağalazade şehrin büyük kule ve kilisesine karşı, Hadım Cafer Paşa bağlar yönüne, Sokulluzade Hasan Paşa ile Cerrah Mehmet Paşa da Felemet yönüne yerleştiler. Bunlara birkaç gün sonra Anadolu beylerbeyi Lala Mehmet Paşa da katıldı. Kale ağır bir topçu ateşi altına alındı. 4 ekimde kalenin İbrahim Paşa ve Sinan Paşa kollarına rastlayan bölümleri kısmen ele geçirilmiş idi. Bu durum bağlar yönündeki cephenin çökmesine ve savunucuların iç kaleye çekilmelerine sebep oldu. Bundan sonra lağımcıların ve serdengeçtilerin gayretiyle iç kalede de esaslı çökmeler oldu. Bu durum sonunda Avusturyalılar ve Valonlar Macarların karşı koymalarına bakmadan aman dileğinde bulundular. Kerska ile Besseney, yanında 8 beyzade olduğu halde padişahın otağına geldi. Naima'nın bildirdiğine göre, bu heyetten iki beyzade Müslüman olarak Türklüğü benimsemiştir. Böylece 12 ekim 1596 da Osmanlı ordusu kaleyi teslim aldı. Hasan Paşa, yeniçeri ağası Destarî Mustafa Ağa ile topçu ve cebecibaşılar kaleye girdiler. Kaleden çıkan düşmana aman verilmiş iken, bunların bir ay kadar önce Hatvan kalesinden çıkan Türklere yaptıkları zulüm hatırlanarak serhatliler ve tatarlar tarafından öldürülmeleri önlenemedi. Padişah 17 ekim cuma günü kaleye gelerek cami haline getirilen büyük kilisede cuma namazını kıldı ve kalenin onarılması işini Sadrazam İbrahim Paşaya bıraktı. Beri yandan Karaman beylerbeyi Hızır Paşa ile Sonluk ve Segedin sancak beyleri de Hatvan kalesinin onarımı ile görevlendirilmişlerdi. Zafer haberi ise, Dılsiz Ağa ile İstanbul'a gönderilmişti. Böylece III. Mehmet gazi ve E. fatihi unvanını aldı. Kale onarıldıktan sonra Sofu Sinan Paşa komutasına verildi.

Kalenin düşüşünü izleyen günlerde Arşidük Maximillian komutasındaki düşman kuvvetleri Türk ordugâhına yaklaştılar. Osmanlı ordusu yorgun olduğu halde 23 ekimde savaşı kabul etmek zorunda kaldı. (bk. Haçova). Bu meydan savaşını izleyen günlerde padişah serhatte daha fazla kalmadı ve İstanbul'a dönmek üzere harekete geçti 26 aralık 1596 da İstanbul'a girmiş oldu, törenle karşılandı, şehirde üç gün üç gece donanma yapıldı ve E. S. böylece sona erdi. Bk. MEHMET III., İBRAHİM PAŞA, DAMAT, CIĞALAZADE, HASAN PAŞA, SOKULLUZADE, HOCA SADEDDİN EFENDİ ve SAFİYE SULTAN. — İ. P.

EGRİS. Cezayir'de Mostagnem ilinde, büyük bir ova. kuzeyi Beni Şugran, güneyi Sayda dağlariyle çevrilidir. Habra ve Mina dereleri ve bunların kolları tarafından sulanan geniş tahıl tarlalariyle Maskara çevresine yayılmış güzel bağları vardır.

EGTVED, Jylland'da, Vejle yakınında bir köy. Bu köyde eski Tunç devrinden kalma bir meşe tabut içinde genç bir kadına ait bir ceset bulunmuştur. Ölünün üzerindeki o zamanların kadın kılığını gösteren kısa kollu bluz ve diz kapaklarına kadar inen, kordonlardan yapılmış eteklik, hiç bozulmadan kalmıştır.

EGUALE (İta. < Lat. *aequalis* = eşit) (Mus.): 1. Eşit, düzgün, dengeli. Notaların eş önem ve özenle çalınacağını, hiçbirinin belirtilmeyeceğini gösteren kılavuz terim. İta. *egualmente*, *egualemente*, *eeuaglianza*, *egualezza*, *egualanza* terimleri de aynı anlamda kullanılır.

2. (Alm. gleich, İng. equal) İnsan sesleri için: aynı türden. Karma koro (b. bk.) nun karşıtı olan ve sadece bir tür seslerden (meselâ sadece kadın seslerinden veya sadece sopranolardan) oluşma eşit sesli koro için yazılmış parçalara «voci eguali için yazılmıştır» denir.

3. (Fr. equal. équal, İng. equale) Aynı türden çalgılar için ağır gidişli dinî parça. Beethoven meselâ 4 trombon için 3 tane E. yazmış (1812), bunlar daha sonra erkek korosu için düzenlenerek sanatçının cenaze töreninde çalınmıştır.

EGUİLAZ [*egilath*]. **Luis de** (1830 - 1874), İspanyol tiyatro yazarı. Sanlúcar de Barrameda (Andalucía)

doğmuş, Madrid'de ölmüştür. Büyük bir başarı kazanmış olan eserleri arasında *Verdades amargas* (Acı gerçekler) [1853], *La cruz del matrimonio* (Evlilik çilesi) [1861] adlı komedileriyle *Alarcón* (ad) [1853]; *Una aventura de Tirso* (Tirso'nun bir macerası) [1855] adlı tarihî dramları sayılabilir.

EGUISHEIM [*egishęm*] (Alm. Egisheim), Fransa'nın Haut - Rhin departmanının Colmar arrondismanında bir kasaba. Şarapçılığı ile tanınmıştır. XII. yüzyıla kadar Papa IX. Leo'nun da üyesi bulunduğu güçlü bir kont ailesinin elinde kalmıştır. Önemli tarihî yapıları arasında, bir şato nun beceriksizce restore edilmiş kalıntıları, ayrıca E. yakınlarında, Vosges eteklerindeki üç kuleli sur yıkıntısı anılmaya değer. XI. yüzyıldan kalan bu surlar, E. senyörleri ile Mulhouse şehri halkı arasındaki «Altı metelik savaşları» adiyle tanınan çarpışmalar sırasında, 1466 yılında yıkılmıştır. Nüfusu 1 470 tir.

EGUREN, José Maria (1782 - 1942), Peru'lu şair. Lima'da doğmuş, orada ölmüştür. Şair Chocano (1875 - 1934) nun çağdaşı olup onunla beraber ülkesinin modernist şiir sanatını temsil eder. Lirik kuvvete eğilim göstermekle beraber *Simbolicas* (Sembolikler) [1911] adlı derlemesinde şiiri musikîleştirmeğe gayret etmiştir. Başka eserleri: *Sembra* (Gölge) [1920]. *Poesias* (Şiirler) [1929].

EGZEMA (Fr. Eczéma; Yun. *ekzeme* = kaynayıp taşma durumu) [Tıp], derinin kızararak kabarcıklanmasiyle nitelenen, çok kaşıntılı ve bütün vücudu sarabilen bir dermatosis, yani deri hastalığı.

E. çeşitli allerji belirtileriyle ve özellikle astma, yani yelpikle birlikte veya bunlarla ihtilât halinde, henüz çocukluk çağında kendini gösterebilir. Bu hastalık, kısa veya uzunca sayılabilecek rahatlama evreleri dışında zaman zaman azarak bütün hayat boyunca sürebilir. E., aynı zamanda, ailesinde E., kurdeşen (*urticaria*), astma ve ot nezlesi hastalıklarından biri bulunan ve böylece özel bir yetenek gösteren erginlerde, her yaşta bir süre için meydana gelebilir. Çoğu zaman allerji yapan maddelerle sürekli temastan ileri gelen bu hastalık, çoğunlukla bir meslek hastalığıdır (çimento işçileri, berberler, ev işi gören kadınlar, v. b). Bazı E. olayları da bir yangıdan, meselâ alt üyelerdeki bir altderi - deri yangısından veya bir mikosis (*mycosis*) ten ileri gelir. Meslek gereğince tahriş edici maddelerle temas etme ve yersiz ilâçlar kullanma bunları daha da azdırır. Sindirim organlarının işleyişi, besin rejimi ve organizmanın hormon durumu (âdetten kesilme v.b. hallerde) gibi etkenler de her olayı çeşitli derecelerde etkiler.

E. değişik yaygınlıklarda olabileceği gibi değişik derecelerde azışık olarak da gelişebilir ve E. lı deri kızartısı (*érythrodermie eczémateuse*), lokal bir sinir bozukluğunun yarattığı çevreli E. (*névrodermite circonscrite*) veya bazan yıllarca aynı yerde ve meselâ ense ve bacaklarda duran mantarlaşmış E. (*eczéma lichénifié*) gibi birbirinden çok farklı görünüşler alabilir. E. nın kabarcıkları kuru E. da kapalı kalıp sızıntılı E. da çok akıntılı bir durum gösterir.

Bu hastalığın tedavisi, yaranın bulunduğu yere, gelişme şekline ve çeşidinin niteliğine göre değişir.

Veterinerlik: Veterinerlikte, ana - babadan kazanılmış bir predispozisyona, yani yeteneğe, doğuştan veya sonradan edinilmiş aşırı bir duyarlığa bağlı azışık veya sürekli, bir türlü geçmeyen veya zaman zaman yeniden beliren deri hastalıklarına E. adı verilir. E. bütün hayvan türlerinde ve özellikle etçillerde, atgillerde ve öküzgillerde görülür. Azışık E. lar kızartılı (*erythema*'lı) ve akıntılı (*exudation*'lu) olarak ikiye ayrılır. Sürekli E. ların da kuru, pullu (*squama*'lı), yağlı (*seborrhea*'lı), mantarlı (*leikhen*'li) ve kabuklu çeşitleri vardır. Bu hastalıkların lokal tedavisi yaranın gösterdiği şekle göre avarlanır. Genel tedavi usulü ise organizmanın duyarlığının giderilmesini hedef tutar

Pancar özü yiyen öküzgillerde görülen E., bu hayvanların besin rejimini değiştirmekle giderilir.

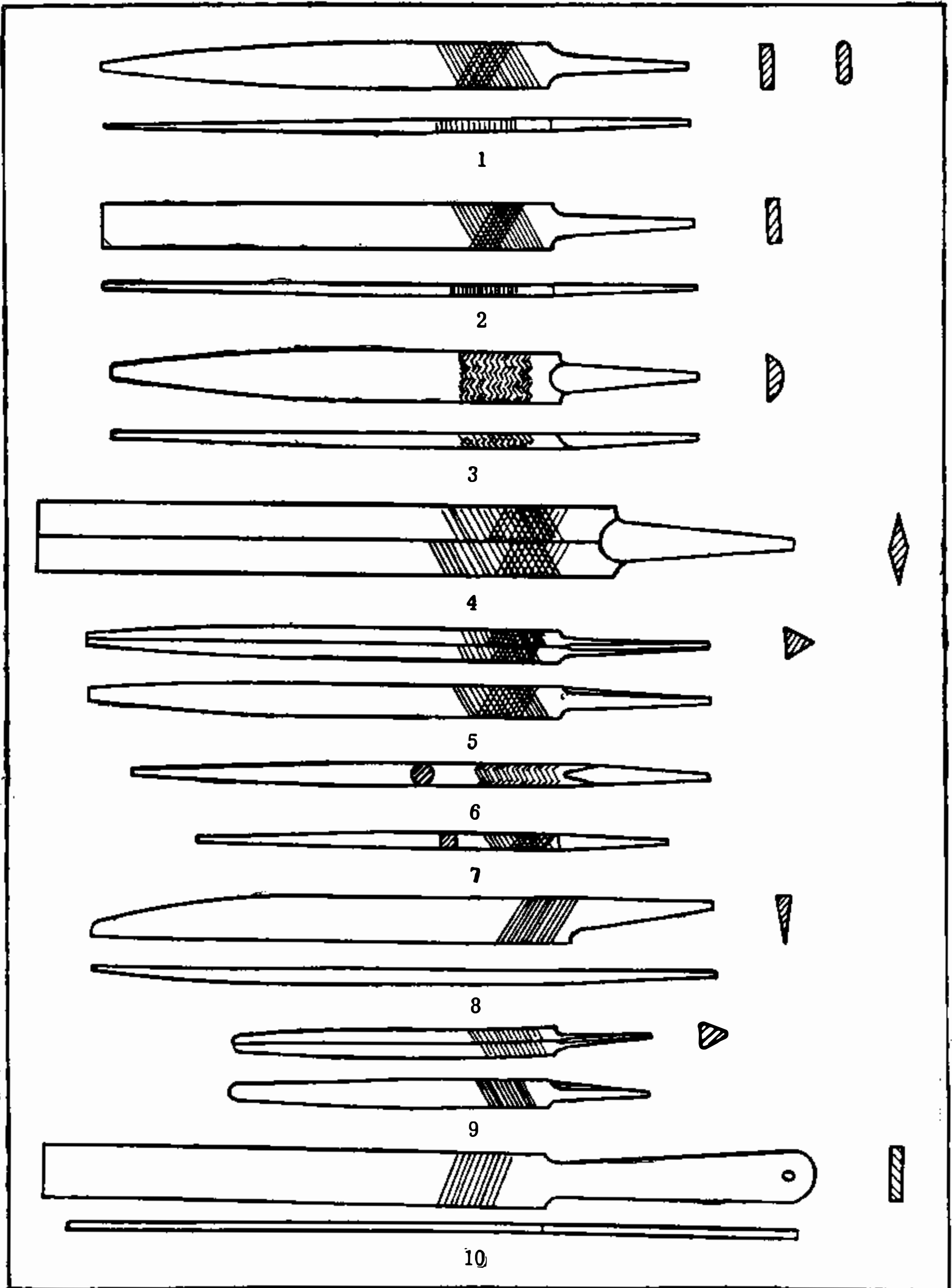
EGZOTİZM (Fr. Exotisme, Alm. Exotismus, İng. Exoticism): 1. Yabancı ülkelere ait manzara ve âdetleri ele alan bir eserin karakteri. 2. Bir memleketin öz bitki, insan, hayvan ve eşyasına benzemeyen yabancı asıllı bitki, insan, hayvan ve eşyasının karakteri. 3. Bu karakterdeki şeylere karşı duyulan eğilim.

E. terimi, uzak ülkeler uluslarının âdetleriyle sanat şekillerine karşı duyulan eğilimi anlatmak üzere XIX. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Fakat bu durum Amerika'nın keşfinden beri mevcuttu. Daha önce Portekizli gemicilerin Uzak Doğu'dan getirdikleri garip eşyalar rağbet görüyor, gezginlerin bu yoldaki yazıları ilgi ile okunuyordu. Yeni bir dünyanın bulunması hayalleri uyardı; «iyi ve erdemli mizaç» teması o zaman ortaya çıktı: Montaigne, saf düşünceli yamyamla kafasını birtakım nazarivelerle doldurmuş savaşçının zıtlığını göstermektedir. Fakat Amerika, macera arzuları uyandırmasına karşılık, koleksiyonculara yeni şeyler getirmiyordu; bu eksiği Asya tamamlıyordu. Portekiz karak (büyük gemi) larının Hındistan'dan taşıdığı değerli yükleri XIV. Louis Fransası kapışıyor, bütün zanaat kolları bu eşyalardan örnekleniyordu. Meissen ve Sèvres şehirlerinden önce Delf, Nevers ve Rouen sanatçıları Çin ve Japon porselenlerini taklit ettiler. Lyon, Tours ve Saint - Maur sehirlerinde, bu uzak ülkelerden gelen kadife ve ipeklilerin benzerleri yapıldı. Fransa'nın Gobelin halılarında ve Hollanda halıcılığında, Çin ve Japon yazma kumaşlarından örneklenildi. XVIII. yüzyıl sanatı «Çin işi» temasını benimsedi. Van Eckhaut, François Desportes, François Boucher, Walteau, de Huet, Van Loo gibi ressamlar, türlü doğu motiflerini canlandırdılar. Bu akım edebiyata da geçti: Montesquieu, *Lettres persannes* (İran mektupları) nın İranlı kahramanı, Voltaire ise *L'Ingénu* (Saf oğlan) nün başkişisi olan bir Huron (Amerika'nın eski yerlilerinden bir topluluk olan Huronlardan biri) un aracılığiyle medenî Avrupalıya doğu bilgeliğini öğretmeye kalkıştı.

Bu zengin konuyu romantikler de kaçırmayacaklardı. Nitekim, Bernardin de Saint - Pierre ve Chateaubriand, kahramanlarını Hint okyanusuna ve Amerika'ya götürdüler. Onlardan önce Molière, *Les fourberies de Scapin* (Scapin'in dolapları) ve *Le bourgeois gentilhomme* (Kibarlık budalası) adlı komedilerinde Türk motifleri kullanmıştı. Bu türlü motifleri romantik edebiyat ve resim işlemekte devam edecektir (meselâ ressam Ingres'in «Odalık» adlı tablosu gibi). Ressam Delacroix'dan sonra yazar Fromentin de Afrika'ya yöneldi. E., günümüze kadar her okuldan sanatçıya tükenmez bir esin kaynağı oldu.

XIV - XVI. yüzyıllar arasında Arap kültürünün, daha önceleri Orta Çağ başlarından XIII. yüzyıla kadar Bizans'ın sanatta oynadıkları rolü E. üzerine almıştır.

EĞE, üzerindeki dişlerin yardımı ile metal, ağaç ve benzeri gereçlerden talaş kaldırarak iş gören bir alet. Yüzey düzeltme, ölçülendirme, biçimlendirme ve bileme amacı ile kullanılır.

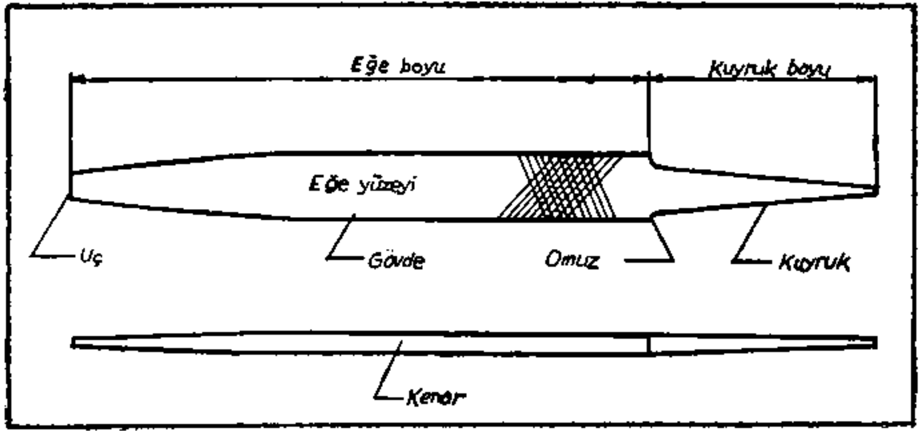

EĞE ÇEŞİTLERİ

1. Sivri uçlu eğe, 2. Küt uçlu yassı eğe, 3. Yarım yuvarlak eğe, 4 Kılıç eğesi, 5. Üçköşe eğe, 6. Yuvarlak eğe, 7. Dörtköşe eğe, 8. Bıçak eğesi, 9. Üçköşe testere eğesi, 10. Orak eğesi

Kesici ağız görevini yapan dişler, biçimlendirilmiş ve suyu alınarak yumuşatılmış takım çeliğine keski ile vurulmak veya freze etmek yolu ile meydana getirilir. Dişleri açılan ve son biçime getirilen E. ler tekrar su verilerek sertleştirilir.

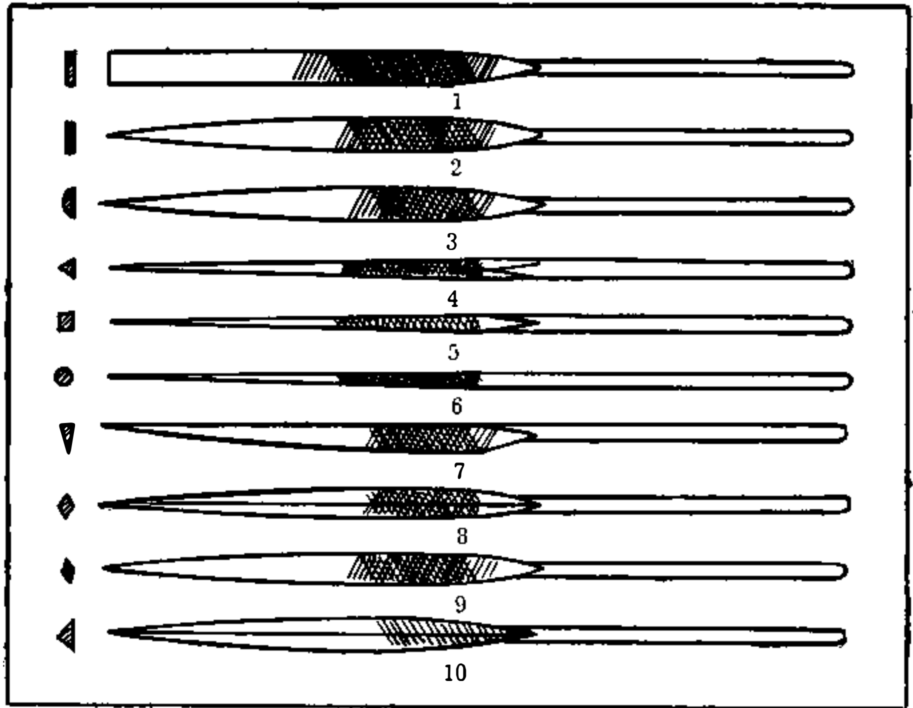
E. nin bölümlerine şu adlar verilir: E. boyu, kuyruk boyu, E. yüzeyi gövde, omuz, kuyruk, kenar. Kuyruk diye adlandırılan bölüm, sertleştirilmez ve buraya ağaç veya başka bir gereçten bir sap takılır.

Eğenin bölümleri

E. nin dişleri aynı yönde vurularak hazırlanırsa, bu tür E. lere tek sıra dişli E. , çapraz olursa çift sıra dişli E. adı verilir. Çift sıra dişli E. lerde, ilk vurulan diş sırasına alt diş sırası, öbür sıraya üst diş sırası adı verilir. Alt ve üst diş sıraları E. nin türüne göre belli açılar altında açılır.

E. ler, dişlerinin yapılışına, cm deki diş sırası sayısına, kullanılma yerlerine ve biçimlerine göre sınıflandırılır. Cm deki diş sırası sayısına göre E. lere şu adlar verilir: Çok kaba dişli E. ler, kaba dişli E. ler, orta dişli E. ler, ince dişli E. ler, çok ince dişli E. ler.

SAATÇİ EĞELERİ

1. Küt uçlu yassı eğe, 2. Sivri uçlu yassı eğe, 3. Yarım yuvarlak eğe, 4. Üçköşe eğe, 5. Dörtköşe eğe, 6. Yuvarlak eğe, 7. Bıçak eğesi, 8. Kılıç eğe, 9. Kuş dili eğe, 10. Boret eğesi

EĞE KEMİĞİ veya KABURGA (Lat. *costa*) [Anat.], göğüs kafesinin yan bölümlerini meydana getiren yassı ve uzun kemiklerden her biri.

İnsanda on ikisi sağda, on ikisi solda olmak üzere yirmi dört E. K. vardır. Bunlar yukarıdan aşağıya doğru numara alır. Birinciler göğüs ile boynun birleştiği yerde, on ikinciler de sırtla belin birleştiği bölgededir. E. K. iç tarafında içbükey bir eğri çizer ve arkada iki çeşit eklemle kendi düzeyindeki omur ile birleşir: 1) E. K. nin başı omurun gövdesiyle eklemlenir; 2) bu birleşme yerinden 2 - 3 cm dışarıda E. K. ndeki bir tümsek omurun enine çıkıntısiyle eklemlenir. E. K. nin başı ile tümseği arasında bir boyun bölümü vardır. E. K. nin ön tarafında E. K. kıkırdağının bitiştiği bir oyuntu bulunur. Bu kıkırdak E. K. nin doğrultusunu devam ettirerek E. K. kemerini meydana getirir.

Üç çeşit E. K. vardır: Birinciden yedinciye kadar olan ve kıkırdakların aracılığı ile göğüs kemiği (*sternum*) ne tutunan *gerçek E. K. leri*; 3) üstlerindeki yedinci kıkırdağa tutunan ve böylece göğüs kemiği ile ancak bu kıkırdağın aracılığı ile birleşen yedinci ve sekizinci *yalancı E. K. leri*; 4) kıkırdakları bir yere tutunmayan on birinci ve on ikinci E. K. leri.

E. K. lerinden her birinin özel bir karakteri vardır. Özellikle, ötekilerden daha geniş ve kısa olan birinci E. K. nin akciğer zarı kubbesi ve boyun tabanındaki organlarla olan ilişkileri cerrahlar için önemlidir. Bazan da patolojik nitelikte on üçüncü bir E. K. bulunabilir.

E. K. lerinin iç yüzlerinde bir oluk bulunur; kaburga-

lararası kaslar bu oluğu bir kanal haline getirir. Kaburgalararası kan damarları ve sinirler buradan ilerler.

E. K. lerinin arasında pek çok kas yer alır. Bunlardan biri de göğüs kafesinin daralıp genişlemesini düzenleyerek solunumu sağlayan diyaframdır.

Karşılaştırmalı anatomi: Deri, pul ve post gibi bir vücut örtüsü (*tegumentum*) altında yer alıp az çok iç organları çevreleyen ve yan tarafta bir omurga ile eklemlenen her kemiğe veya kemik sistemine E. K. adı verilir. E. K. leri göğüs kemiğine tutunmadıkları zaman, yılanlarda, balıklarda ve kurbağalarda olduğu gibi büyük sayıda olabilir ve gerek göğüs gerek karın düzeyinde karşılaşabilir. Bu biçim E. K. leri sürünmeye yarayabilir. E. K. leri göğüs kemiği ile birleştikleri zaman ise sayıları sınırlı olur ve yalnız göğüs bölümünde bulunur.

EĞEL (Ar. Akāl), Araplarda, başörtüsü olan kefiye (b. bk.) yi tutturmak için bunun üzerine bağladıkları deve tüyünden örülmüş bağ.

Eğelli bir Arap

EĞELERARASI KASLAR (Fr. Muscles intercostaux) [Anat.], kom şu iki eğe kemiği arasında gerilmiş üç şerit biçimindeki kaslar. Eğelerarası aralık, arkadaki iç eğelerarası kas ile dış ve orta E. K. arasında bulunur. Böylece sınırlanan aralıkta aortun kolları olan eğelerarası atardamarlar, eğelerarası uydu toplardamarlar ve doğrudan doğruya omurilikten gelen eğelerarası sinirler yer alır.

EĞELERARASI NEVRALJİ (Fr. Névralgie intercostale) [Patoloji], merkezi eğelerarası sinirlerde yer alan, fakat uzun zaman göğüs kafesi içindeki organlarda bulunabilecek çeşitli hastalıklarla ilgilendirilen ağrı. Tedavisi hem dıştan (şişe çekme, hacamat ve yakı) hem içten (antinevraljik, yani sinir ağrılarını giderici ilâçlar) dir.

EĞER: bk. EYER.

EĞER GAGALI LEYLEK bk. EYER GAGALI LEYLEK.

EĞİK KESİ (Alm. Schrägschneidung, Fr. Section oblique, İng. Oblique section, Osm. mail makta), bir organizmayı vücudun eksenleri ile çeşitli açılar yaparak kesen kesilerin her biri.

EĞİL, Diyarbakır ilinin merkez ilçesine bağlı bir bucak. Tam teşkilâtlı, belediyesi bulunan bir bucaktır. Nüfusu 10 848 (1960), köy sayısı 17, bucak merkezinin nüfusu 2 464 tür. E., Diyarbakır'ın 50 km kuzeybatısında, Dicle ırmağı boyuna yakın bir yerdedir. Arazi, çok yerinde dalgalı düzlük ve tepelik biçiminde olup, 1 000 - 1 200 m yüksekliğindedir. Bu arazi içinde Dicle, 100 - 150 m kadar derinlikteki dar vadisi içinden geçer. Bu vadide değirmenler ve kaynaklar bulunmaktadır.

E. e gitmek için Malatya - Diyarbakır demiryolu üzerinde ve 35 km uzaklıktaki Ergani istasyonundan faydalanılır. E. halkı tarımla geçinir, bir kısmı da yakınındaki Guleman krom işletmelerinde maden işçileri olarak çalışır. Etibank'ın krom tesislerinin, bu bölge halkının geçimi üzerinde önemli rolü olmuştur. Halkın başlıca işi olarak çiftçilik ve bağcılık - bahçecilik vardır. Tahıldan başka, çeşitli meyva da elde edilir. Bolca yetiştirilen üzümün bir kısmı yerinde yenir, bir kısmı da pestil, sucuk, pekmez yapılarak başka yerlere satılır. Bölgede hayvancılık da vardır.

E. küçük bir kasabadır. Diyarbakır ile sürekli bağlantısı vardır. Doğusunda derin Dicle vadisi uzandığından bu yön ile böyle bir bağlantısı yoktur. Düz bozkırlar kuzeyinde, savunulması oldukça kolay bir yerde kurulmuş eski bir yerleşme yeri olan E in çevresinde oyulmuş inler, mağaralar, kasabanın yukarısında bugün de kalıntıları bulunan bir kale vardır. Bk. DİYARBAKIR, DİCLE. — R. İ.

EĞİLMEZ, Cafer Tayyar (1877 - 1954), Türk generali. İstanbul'da ölmüştür. Yüzbaşı Emin Efendinin oğludur. Drama ve Manastır askerî rüştiye ve idadilerinde okuduktan sonra Harp Okulundan kurmay yüzbaşı olarak çıkmıştır (1903). Rumeli'de komitecilerle çarpışarak stajını bitirdi. Üsküp'te İttihat ve Terakki Cemiyeti merkezini kuranlar arasına katıldı (1907). 1909 da Aydın'da eşkıya yakalama komutanlığına, bir yıl sonra Genel Kurmay Üçüncü Şubesine, 1910 da Kosova mürettep kurmaylığına atandı. Binbaşı olduktan sonra İpek mutasarrıfı ve komutanı oldu. Malisor ayaklanmasını bastırdıktan sonra İstanbul'da genel kurmay dairesinde görev aldı. Balkan Harbinde 16. kolordu kurmay başkanı olarak Vize savaşlarına katıldı. Daha sonra Arnavutluk'taki Garp Ordusuna, 1913 te Üsküdar komutanlığına, İzmir'de bulunan 4. kolordu kurmaylığına atandı. 1914 te yarbay olduktan sonra I. Ordu 1. tümen komutanı olarak Çanakkale savaşlarına katıldı. 1915 te albay oldu ve Çanakkale'den düşmanın çekilmesine kadar büyük başarılar kazandı. Çanakkale'den sonra 2., daha sonra 18. kolordu komutanlıklarında savaşlara katıldı.

C. T. EĞİLMEZ

I. Dünya Harbi sonunda Trakya'da görev aldı, Millî Mücadele hareketlerini yönetti, ordunun bozulması üzerine tutsak düştü. Birinci ve İkinci Büyük Millet Meclisinde Trakya milletvekili olarak bulundu 1. kolordu komutanı oldu. 1924 te ordudan ayrıldı, 1928 de emekli oldu.

EĞİM EĞRİSİ, ırmağın, yatağını aşındırması süresince gelişen ve akarsuyun kaynak yeri (başlangıç yeri) ile ağzı arasındaki yatak boyunca çizilen eğri. Bu eğri, kaynağa doğru olan yukarı bölümü dikçe, ağıza doğru olan aşağı bölümü yatıkça bir biçim gösterir. Bu eğrinin, ağızda sona erdiği yere taban seviyesi (kaide seviyesi) denir. Bu seviyenin üstünde kalan her yeri akarsular yarar ve vadileri meydana getirirler. Taban seviyesinin altında ve bu seviyeye çok yakın yerlerde birikmeler olur. Bu eğri, akarsuyun ağzından kaynak yönüne doğru olan geri geri oymalarla oluşmuştur. Akarsuyun geçtiği yeri oymasının son dönemini belirten bu boyuna eğri, türlü bilginlerce başka başka terimlerle adlandırılmıştır. Dilimize önce *muvazenet maktar* şeklinde girmiş bulunan bu terim, Fransızca profile d'équilibre'in karşılığıdır. Daha sonra bunun yerine denge yanayı

terimi konulmak istenmiştir. Kimi kaynaklarda bu kavram, aşınma eğrisi anlamına gelen kelimelerle belirtilmiş (Alm. Erosionskurve), kimisinde de olağan E. E. anlamını taşıyan terimler kullanılmış (Alm. Normale Gefällskurve) tır. Dilimizde bugün denge yanayı, denk-eğri, E. E. terimleri kullanılmakla beraber, E. E. terimi daha yaygındır. Bk. AKAR SU, VADİ, AŞINMA. — R. İ.

EĞİN (bugünkü adı: **Kemaliye**), Erzincan iline bağlı bir ilçe. E. adının Ermenice *Agn*, *Akn* «kaynak» kelimesinden geldiği ileri sürülmektedir. Kasabanın üst başında bulunan ve Kadıgölü adını taşıyan bir kaynak, çevrenin bahçelerini sulamakta, çeşmelerini beslemekte ve değirmenlerini işletmektedir. E., Fırat'ın Karasu kolu üstünde, sağ kıyıda, batı yönünde kurulmuştur. Doğudan Munzur silsilesi, batıdan ise Sarıçiçek dağları ile çevrili olup, denizden 825-900 m yükseklıktedir. Kasabanın içinden Malatya Divriği yolu geçtiği gibi, İliç istasyonu vasıtasiyle Sivas-Erzurum demiryoluna da bağlı bulunmaktadır.

E. in Roma-Bizans devrinde Armenia temine bağlı Satale (Sadağ, Şebin Karahisar) - Melitene (Malatya) askerî şosesi üzerinde önemli bir karakol olan Teukila-Theukira olması kuvvetle muhtemeldir. Bu bölgede Raurici veya Rauraci adlı bir Kelt kabilesinin yaşadığı ve Arauraca'lı Hag. Eustratios'un bölgeyi Hristiyan dinine kazandığı bilinmektedir. Ayrıca bu karakol, Daskousa'da karargâh kurmuş bulunan II. Ulpia Auriana alayına bağlı birliklerin kontrolü altında bulunuyordu.

E. in asıl kuruluşu bölgeye Ermenilerin yerleşmesiyle olmuştur. Kasabanın IX. yüzyılda Paulikanların yerleşmesi sırasında bunların başkanı Karbeas tarafından kurulmuş olduğu yolunda bir söylenti daha vardır. Bizans devrinde bölgedeki halkın bir kısmının Yakubî Hristiyan, bir kısmının da Ermeni olduğu bilinmektedir. Ancak Müslüman Arap ve Bizans mücadelesi başladıktan sonra E. ve çevresi, savaş alanı haline geldiğinden yerli halk dağılmış, gerek Araplar, gerek Bizanslılar tarafından devamlı tehcir ve yerleştirme olayları cereyan etmiş olduğundan otokton halk kaybolmuştur. 656 da Habib b. Mesleme komutasındaki Arap orduları bölgeyi istilâ edince Yakubî olmaları dolayısiyle Bizans imparatorluğunca baskı altında tutulan ve Aramî dille konuşan yerli halk, Müslümanları bir kurtarıcı olarak karşılamıştı. Müslüman Arapların 712 de bölgeyi boşaltmaları üzerine Philippikos, yerli Yakubî halkı buradan sürmüş ve yerlerine Ermenileri iskân etmiştir ki, Teucila'nın E. olarak adlandırılması da bu tarihlere rastlamaktadır. Bundan sonra E., bütün Sügur-i islâmiye toprakları gibi iki yüz yıldan fazla bir zaman için Bizans ve Arap ordularının mücadelelerine sahne oldu. Bu savaşlar bölgenin gelişmesini engelleyen başlıca faktör oldu.

1058 den sonra yeni bir kavim bölgeye girmiş bulunuyordu. Bu tarihte İbrahim Yınal'ın maiyetinde iken isyan ederek ayrılan bir kısım Türkmen boyları Kemah'tan sonra E. i işgal ederek Malatya ovasına inmişlerdi. 1100 yılına kadar yarım yüzyıl boyunca E. çeşitli Türk boylarının ve komutanlarının uğradığı kalelerden biri oldu. Bu tarihte ise kale kesin olarak Gümüş Tigin eliyle Türk hâkimiyetine katıldı. Bundan sonra bir süre Danişmendlilerin Malatya koluna tabi olan E., 1106 dan itibaren Anadolu Selçuklu sultanlığına bağlanmıştı. 1243 Kösedağ savaşından sonra Moğol hâkimiyetine girdi. Bir süre de yerli Türkmen ve Moğol beyleri ile Mısır Memluklerinin etkisi altında kaldı. Nihayet Yıldırım Bayezid zamanında Osmanlı hâkimiyetine girdi.

İmparatorluk devrinde E., Sivas eyaletinin Arapgir sancak beyliğine bağlı kadılıklardan biri olarak yönetilmişti. Askerî bakımdan Sivas beylerbeyinin hükmünde ise de, vergi bakımından Malatya muhassıllığına bağlı bulunuyordu. Bu özel durum E. in kendiliğinden Osmanlı yönetimini seçmesinin bir karşılığı olarak meydana gelmiş ve halkın büyük bir kısmı da çeşitli vergi ve resimlerden affedilmişti.

XVII. yüzyılda E., bağ ve bahçeler arasında, 1 000 kadar evli, bayındır bir yer olarak tanıtılmaktadır. XIX. yüzyılda E. i ziyaret eden Moltke, şehrin yeşillikler içinde şirin bir yer olduğunu, Müslümanların tarım ve hayvancılıkla, yerli Ermenilerin ise ticaret ve sanatla uğraştıklarını, kasabadaki tezgâhlarda ince pamuklu ve ipekli dokumalar dokunduğunu, hamam takımları, yazma ve mendillerinin meşhur olduğunu anlatır. Tanzimattan sonra uygulanan yanlış ekonomik sistem ve kapitülasyonlar E. deki bu sanayii öldürmüş ve belde gittikçe fakirleşmiştir. Bunun sonunda E. ve çevresi halkı gurbetçilik bakımından önde gelen kimseler olmuşlardır. Amerika'ya kadar dünyanın her yanında hamallık, kasaplık, bakkallık, kalfalık, sarraflık ve ticaret için dağılan E. liler hayatlarını ancak sağlayabilmişlerdir. Öte yandan idarî yönden de E., önce Harput vilâyetine, daha sonra yeniden tensik edilen Mamuretülaziz vilâyetine bağlanmış, Cumhuriyet devrinde ise adı Mustafa Kemal Paşanın adına göre değiştirilerek Kemaliye'ye çevrilmiştir. Bk. KEMALİYE. — İ. P.

EĞİRDİR (Coğ): bk. EĞRİDİR.

EĞİRME (Teknik): bk. YÜN.

EĞİTİM (Fr Education): 1. Bir insanın yetilerini, davranışlarını geliştirmek ve içinde yaşadığı toplumun iyi değerlerini benimsetmek için uygulanan yollar, 2. Bir insana, okul gibi belli ve denetimli bir çevrede kişisel gelişme, toplumsal nitelikler, meslek veya uzmanlık kazandırılması, 3. Öğretmen veya eğitimci yetişecek olanlara verilen psikoloji, öğretim metotları ve uygulama, eğitim tarihi, eğitim felsefesi, yönetim, teftiş gibi bilgilerin genel adı.

E. görmüş birinsan, görmemiş olandan daha fazla şeyler bildiği gibi, bilgileri de sistemlidir. E. görmemiş olanın yapamadığı birçok güç işleri yapabilir. Hattâ sade ve kolay olan bazı işleri daha büyük maharetle yapar. E. görmüş bir insanın daha yüksek ülküleri vardır, duygularına daha ziyade hâkimdir, başkalarına karşı iyilik duyguları besler, daha iyi, doğru ve güzel amaçlar güder.

E., bir insana birtakım olaylar, bilgiler öğretmek değildir. Olay ve bilgi kadar, ilkeleri kavramak, bunları hayata uygulamak da önemlidir. E. görmüş insan, meselâ «doğruluk» ilkesinin anlamını etrafiyle kavramış bulunur. Bir anda o kavramı belirli herhangi bir duruma uygulayabilir. Aynı zamanda bir hareketin doğruluğa uygun olup olmadığını anlar. E. in kazandığı ilkeler ve davranışlardan bazıları deneme veya «kendi kendini eğitme» (self-education) yolu ile kazanılabilirse de, çok zaman bir öğretmenin veya yetişkinin rehberliğine ihtiyaç duyulur. Bütün hayvanlarda ve insanlarda kendini korumak ve yaşamak için harekete yönelten *refleks* ve içgüdü özellikleri vardır. Doğuştan var olan bu özellikler, yaş ilerledikçe olduğu gibi kalır, fakat insanlarda yerini öğrenmeye bırakır; yani insanlar gelişip büyüdükçe hareketlerini öğrendiklerine, düşünerek vardıkları sonuçlara göre ayarlarlar. İşte bu yetişmede insanın en büyük yardımcısı E dır. E., insana, daha önce yaşamış olanların çeşitli yollarla öğrenip biriktirdikleri bilgileri de-

nemelere aktararak onda en iyi ve uygun bir hareket yolu seçmek niteliği kazandırır. Hayvanları da eğitmek (eski ter. tedrip, Fr. dressage) mümkünse de, bu E., insan E. ine benzemez; hayvana ancak belli şartlar altında, sebebini anlamadan belli birkaç hareket öğretilebilmektedir.

İnsan, kendi ailesinden ve içinde yaşadığı toplumdan kişisel ve toplumsal ilgilerle birçok davranışlar, alışkanlıklar, gelenekler, görenekler öğrenir; insan bu bilgileri o topluma uymak, kendini geçindirecek bir iş yapmak ihtiyaç ve zorunluğu ile kazanır. Bu öğrenmede belli bir kişi veya kurumun insan üzerinde etkisi ve rehberliği yoktur. Toplum içinde kendiliğinden gerçekleşen bu E. e *yaygın eğitim* denir. Bütün ilkel toplumlarda ve okuldan yoksun yerlerde insanlar böyle bir E. le yetişirler. Okullar ve belli amaçlarla meydana getirilmiş kurumlarla verilen E. e de *örgün* (eski ter. müteazzi) *eğitim* denir. Bu E. eski çağlarda çocuklarının uyabilmesi için ayrıca yetiştirilmesi gerekecek derecede ileri bir uygarlık kazanmış toplumlarda başlamış ve bugünün E. inde esas şekil olmuştur. yaygın ve örgün E. yanında bir de insanın kendi kendini E. i vardır ki, bu yol yukarıda açıklananların kapsamına girdiği gibi, insan kadar da eskidir denebilir; zamanımızda, öğrenilecek konuların artmış olması, öğrenme araç ve yollarının da bu oranda çoğalmasiyle hem önem, hem de imkân kazanmıştır.

Toplumların hayatında tarih boyunca görgü ve deneme yolu ile bilgiler artmış ve gitgide çeşitli meslekler doğmuş, bir medeniyet meydana gelmiştir. Bilgi ve mesleklerin genç kuşaklara yaygın E. yolu ile geçirilebilmesi imkânsız bir durum almıştır. Bu ihtiyaç toplum içinde E. işiyle uğraşacak insanların ve kurumların doğmasına sebep olmuştur. Bu sonuca göre örgün E. medeniyetin bir sonucudur ve toplum medenîleştikçe E. ihtiyacı da artar demek yanlış olmaz.

Örgün E. okul (b. bk.) lar yoluyle gerçekleşir. Okulun, vermek istediği E. ve öğretim bir program (b. bk., İng. curriculum) la tespit edilmiş olur. Her okulun derecesi ve amacına göre programı da değişik nitelikle tertiplenir, öyle ki okullar arasındaki fark genel olarak program farkı demektir.

Eğitim felsefesi: E. felsefesi, E. i insan kültürünün bir parçası olarak ele alan ve onun değerini, önemini inceleyen çeşitli amaç ve şartlara göre anlamlarını belirten bir bilgi koludur. Buna göre E. in kimlere verilmesi, neler okutulması ve ne gibi davranışlar kazandırılması gerektiği, E. de uygulanacak yollar, bunların sonuçları, çocuklar ve yetişkinlere verilmesi gereken E. in özellikleri, E. araçları gibi konuları kapsar.

Her çağ ve her toplumda E. felsefesinin vardığı inançlar, özellikle amaçlar değişik olmuştur. Eski Yunan sitelerinden Sparta'da E. in amacı insanı dayanıklı, döğüşken bir asker yurttaş olarak yetiştirmekti. Atina'da ise yine yurttaşlık amacı bulunmakla birlikte insanların barışsever olması, sanat ve felsefe ile uğraşması istenirdi. Orta Çağda teokratik bir düzen hâkim olduğu için E., Hristiyanlığın etkisi altında idi ve amacı insanları dinin emrine göre iyi bir Hristiyan yetiştirmekti. Oligarşik yönetimde amaç, yönetici bir azınlık yetiştirmekti. Demokratik yönetim yolları E.-e kendi ilkelerini getirdi ve E. in bütün vatandaşlara eşit olarak verilmesi, insanların hür birer vatandaş olarak yetiştirilmesi ilkelerini savundu.

Türkiye'de eğitimin amaçları: 1961 tarihli Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 21. maddesinde: «Herkes bilim ve sanatı serbestçe öğrenme ve öğretme hakkına sahiptir. Eğitim ve öğretim, devletin gözetimi altında serbesttir» demektedir. 50. maddesi ise: «Halkın öğrenim ve eğitim ihtiyaçlarını sağlama, devletin başta gelen ödevlerindendir. İlk öğrenim bütün vatandaşlar için mecburî ve devlet okullarında parasızdır» hükmünü taşımaktadır. 1962 yılında toplanmış olan Millî Eğitim Şurasının bu maddelerin getirdiği E. de hürlük ve eşitlik ilkelerine dayanarak tespit etmiş olduğu Türkiye Millî Eğitiminin Amaçları, özet olarak aşağıdaki esasları kapsar:

«Millî şuur etrafında toplanmak. millî, ahlâkî ve insanî değerleri geliştirmek; milletimizi çağdaş uygarlığın ortağı yapmak.

Bu ülkü için vatandaşları eşit imkânlarla yetiştirmek; milletimize ve insanlığa yararlı hale getirmek

Vatandaşın yetişmesinde aranacak nitelikler: 1. Toplumsal yönden: Türkiye Cumhuriyetinin insan Haklarına dayanan millî demokratik, sosyal ve laik bir devlet olduğunu, Türkiye Devletinin bölünmezliğini bilmek; Türk olmaktan şeref ve sorumluluk duymak; herkesin hak ve hürriyetlere sahip, eşit, inanç ve kanaat hürriyetine sahip olduğunu bilmek; aileyi toplum için temel tanımak; Atatürk devrimlerine bağlılık; kanuna saygı; millî kaynakları korumak; yaşama şartlarını geliştirmek; toplumla ilgilenmek ve toplum menfaatını üstün tutmak; yurtta ve cihanda barış ilkesini benimsemek.

2. Kişisel yönden: Türkçeye saygı: kişisel ve toplumsal sağlığa dikkat; öğrenmek ve çalışmak istemek; bilgi ve becerilere sahip olmak; boş zamanlarını değerlendirmek; yurdunu sevmek ve tanımak; insanları, tabiatı ve anıtları sevmek; yurt savunmasını kutsal ödev bilmek; deneme ve araştırmaya önem vermek; müspet düşünceye, kişiliğe sahip olmak; güzel sanatları sevmek: olayları yapıcı bir eleştirme ile incelemek; kanaatlerini savunabilmek; teşebbüs kabiliyeti kazanmak; sorumluluk yüklenmeğe hazırlanmak.

3. Ekonomik hayat yönünden: İşe ve mesleğine bağlılık, işindeki yeterliğini geliştirmek; kişisel ve toplumsal refahı artırmak; tutumlu olmak; yatırımın kişisel ve toplumsal değerini kavramak».

Eğitim metotları: Eski ve Orta Çağın E. sistemleri çocuğun ruhsal ve fiziksel özellik ve yeteneklerini dikkate almazdı (bk. ÇOCUK). Öğrenilmesi istenen bilgi ve maharetler, büyüklerin isteklerine ve toplumun şartlarına göre tayin edilir ve çocuk, bu E. i almak için zorlanırdı. Bu arada çocukların oynaması ve dinlenmesi, beslenmesi, korunması gibi maddî ihtiyaçları iyi öğrenmesi için onlara göre hazırlanmış kitap ve öğretim araçları akla gelmezdi. Öğretim belli kitaplardan hemen hemen ezberciliğe dayanır ve E. sıkı bir disiplin (b. bk.) ile uygulanırdı. Bu sistemler, Rönesanstan sonra çocuğun psikolojik özelliklerine ve bedenî dayanıklığına uydurularak geliştirilmeye çalışıldı. Bugün okul yapılarının aydınlık ve havadar olmasına çalışılmakta, dershaneden başka kitaplık, işlik, laboratuvar ve beden eğitim salonu gibi inceleme, araştırma ve bedenî çalışma bölümlerini kapsaması istenmektedir. Programlar çocuk yaşına göre tertiplenmektedir. Öğretmen de, çocuğu, dinleyici olmaktan kurtarıp çeşitli kitapları ve ders araçları kullanılarak araştırma ve yapma yolu ile bilgi ve maharet kazandıracak aktif metotlar uygulamaktadır. Sınavlar (bk. ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME) objektifleştirilmiş, daha sık yapılarak ve daha çok soru sorularak, kazanılmış olan bilgi ve mahareti tam ölçmeye yöneltilmiştir. Öğretim yanında, çocuğun iyi davranışlar ve alışkanlıklar kazanması, içinde

yaşadığı toplumun değer yargılarını benimsemesi, kendi kendini veya bir toplumu yönetme özellikleri elde etmesi de önem kazanmıştır. Yeni E. sistemlerinde disiplin anlayışı çocuğu yalnız itaate alıştırıcı olmaktan çıkmış, toplum düzenini kavrama, ona uyma ve gerektiğinde düzen kurucu bir nitelik kazanma olarak gelişmiştir.

Memleketimizde ilk öğretmen okulu 1848 de kurulmuşsa da. yeni E. anlayışı ancak II. Meşrutivet çağında, Sati Bey yönetimindeki öğretmen okulunda uygulanmış ve genç öğretmenler bu ilkelere göre yetiştirilmişlerdir.

Eğitimin planlanması: Bugün demokras' ile yönetilen bütün ülkelerde E. in halk kütlelerine geniş şekilde yayılması bir amaç ve uygulama olmakla birlikte, toplumun sosyal, ekonomik ve kültürel ihtiyaçlarına göre insan yetiştirilmek için E. kurum ve çalışmalarının çeşitlendirilmesi için planlar yapıldığı da görülmektedir. İktisadî kalkınmalarını planlamak ihtiyacını duyan memleketlerin bu amaçla tertipledikleri planlarda E., önemli bir yer almaktadır. Memleketimizin 1963 - 1967 yıllarını kapsayan «Birinci beş yıllık kalkınma planı» nın toplum yapısı ile ilgili problemler bölümünde: «planın başarıya ulasması, gerekli sayıda ve nitelikte insan gücünün kalkınma çabasına gereken zamanda katılmasına bağlı bulunmaktadır» denilmiştir.

Hizmetler kesiminde ise: E., planın sosyal ve iktisadî hedeflerine ulaşmak çabasında en etkili araçlardan biri olarak ele alınmıştır. E., toplumun yaratıcı gücünü ve verimini artıran, kişilere kabiliyetlerine göre yetişme imkânı sağlayarak, sosyal adalet ve fırsat eşitliği ilkelerini de gerçekleştiren bir tedbir olarak görülmektedir.

E. politikası olarak da insan gücü ihtiyaçlarını karşılamak için fonksiyonel E. in geliştirilmesini, E. kurumlarında planın nicelik hedeflerine uygun kapasite yaratılmasını, fakat kurumların fonksiyonlarını değiştiren gelişmelerin önlenmesini, özel sektörün bu hedeflere uygun teşebbüslerinin desteklenmesini tespit etmiştir. Memleketimizde ilk öğretim, 1972 yılına kadar okul yaşındaki (6 - 14) bütün çocukların, bina ve öğretmen bakımlarından okullara alınmasını mümkün kılacak şekilde planlanmıştır. Orta öğretimde ilk dönem, yani orta okul bir genel öğretim kurumu sayılarak bütün yurttaşlara verilmeye çalışılmaktadır; bu okullardan yetişenlerin meslekî ve teknik öğretime kaymalarını teşvik planın tavsiyelerindendir. Liselerin kapasite bakımından sınırlandırılması, teknik öğretimin sanayi ile bağıntılı olarak onun ihtiyaç ve imkânlarına uygun bir sisteme bağlanması, öğretim süresinin bütün dünvadaki teknik E. e paralel olarak artırılması tespit edilmiş hedeflerdendir Yüksek öğretim konu sunda ise kurumlar arasında plan hedeflerine uygun iş bölümü sağlamak, plandaki kayıt seviyelerine uygun öğrenci almak, araştırma fonksiyonuna gereken yeri vermek gibi esaslar yer almıştır.

Eğitim tarihi (bk. ÇOCUK EĞİTİMİ, Örgün eğitimin gelişmesi): Aşiret toplulukları gençler için bir özel öğretim ve deneme devresi ayırmışlardı. Aşiretin ihtiyarı, aşiretin örf ve âdet, totem ve tabularını öğretirdi. Genç erkekler ev ve harpte kabiliyetlerini ispat etmek zorunda idiler.

Asya'nın ve Mısır'ın ilk okulları tapınaklara bağlı idi. Muhtemel olarak okullar, ancak yazının icadından sonra başlamıştır. Bu yeni okullar din, yazı, pratik aritmetik ve edebiyat öğretirlerdi. Zanaatı ustalardan öğrenirlerdi. Çırak, ustası için çalışmak zorunda idi. Buna karşılık, usta ona bakar ve zanaatını öğretirdi. Ata binme ve başka askerî hünerler de böyle öğretilirdi. Çıraklık, 4000 yıl önce ve daha eski zamanlarda bile iyice yerleşip gelişmiş bir E. sistemi idi.

Eski Yunanlılarda E. gençleri yurttaşlık için yetiştirmek hedefini güderdi. Bundan farklı olarak Babil ve Mısır okullarının çeşitli hedefleri vardır. Gençleri papaz, hukukçu, memur, kâtip olarak hazırlardı. Hayatî niteliği dolayısiyle Yunanlılarda E., bir dinî ayin, bir sır (mystery), bir özel imtiyaz olmaktan çıkmış, genel ilgi konusu haline gelmiştir.

Spartalı erkek çocuklar, yedi yaşına kadar evde otururlar, sonra genel kışlalarda yaşar ve genel sofralarda yemeklerini yerler, devlet tarafından eğitilirlerdi. Hafif giyinirler, hasır yataklarda uyurlardı. Pentathlon denilen beş spor (koşma, atlama, disk, mızrak atma ve güreş) talimi yaparlardı. Sonradan silâh kullanmasını, yumruk dövüşünü ve savaş usullerini öğrenirlerdi. Pankration denilen teke tek dövüş de çok sevilen bir spordu.

Manevî E., başlıca musiki ve ahlâk konularını içine alırdı. Çalmayı, dans ve savaş şarkıları öğrenirlerdi. Şiir ve hitabet ile az uğraşılırdı. Genel E. sistemi çocuklara okuma yazma öğretmezdi. Daha sonra, özel öğretmenler bu iki konuyu öğretmeye başladılar. Spartalı kızlar da askerî birlikler halinde beden ve musiki kültürü kazanırlardı. Atina barışsever bir demokrasi idi. Burada çocukluk mutlu bir çağdı. Çocukların, şimdikilerine benzer birçok oyuncakları vardı. Ninniler, peri masalları, çocuk şiirleri, kedı, köpek ve başka evcil hayvanlar ve çeşit çeşit oyunlarla büyütülürlerdi. Atinalılar, erkek çocuklarını okula göndermeyi bir ödev bilirlerdi. Erkek çocuklar, musiki ve jimnastiğin başlıca konularını yedi yaşında almaya başladılar. Atinalılar çocuklarına nefse hâkimiyet kazandırmak için musiki öğretirlerdi. Jimnastiğin ise onlara sağlık, zarafet ve cesaret vermesi beklenirdi. Okullar hep özel ve ücretli idi.

Musiki, ses ve perde incelemesinden ibaret değildi. Şarkıların sözlerini, hattâ bütün edebiyatı kapsardı. Bu sebeple, Homeros ve tarih de musikinin bir parçasını teşkil ederdi. Atina'da okullar çeşitli idi. Birinci okul, alfabeyi, okuma ve yazmayı ve kolay hesap işlemlerini öğretirdi. İkinci okul, şarkı söylemeyi, lir çalmayı öğretirdi. Atina'da şarkı söyleyebilmek ve buna eşlik edebilmek sosyal bir zorunluluk idi. Üçüncü okul ise yukarıda sözü geçen pentathlon sporları ile meşgul olurdu. Çocuklar çoğu zaman bu üç okulun ikisine aynı zamanda devam ederlerdi.

Bu okullar basit bir E. verirdi. Programının çoğuna oyun gözü ile bakılırdı. Fakat beden ve ruh E. ni sağlamak bakımından dengeli bir programdı. Homeros'un ve başka şairlerin tarih ve din konularını kapsavan eserlerinin okunması, adı geçen okullardakinden daha üstün bir E. sayılırdı.

Disiplin sıkı idi. Öğretmenler az E. görmüştü ve sosyal seviyeleri düşük idi.

Hür yurttaşlar yetiştirmek ülküsü, Yunan E. nin tarihî bir başarısı olarak anılır.

Eski Romalıların E. i geniş ölçüde Yunanlıların etkisini taşır. Bununla birlikte Romalılar, Yunan okullarını olduğu gibi taklit etmemişlerdir. Dersler Latince okutulmuş, fakat yavaş yavaş yüksek sınıflarda bir kültür dili olan Yunancayı ikinci dil olarak öğrenmeye başlamışlardır; bu hareketleriyle belki de okullarında bir yabancı dili öğreten ilk millet olmuşlardır. Roma okulları da özel idi. İlk okullara hem erkek hem de kız çocukları birlikte giderlerdi. *Ludus*

denen en aşağı derecedeki okulda okuma ve yazma öğretilirdi. Çocuklar yedi yaşında okula başlarlar, birkaç yıl sonra edebiyat öğrenmek üzere gramer okuluna devama başlarlardı. Cicero (b. bk.) ya kadar Romalı çocuklar *on iki levha* (b. bk.) de yazılı olan eski Roma kanunlarını ezber olarak öğrenirlerdi. Erkekler, 13 yaşından sonra hitabet okuluna gider ve burada söz söylemesini öğrenerek kamu hizmetine hazırlanırlardı. Hitabetten başka hukuk ve tarih gibi konuları da incelerlerdi. Fakat Roma'da E. in en önemli kısmı evlerde özel öğretmenler tarafından yapılırdı. Roma okulları, musiki ve jimnastik üzerinde pek durmazdı. Buna mukabil ziyadesiyle kitaba dayanırdı, kitaplar da konunun ancak bir iskeletini çizmekle yetinirdi.

Orta Çağ okulları Romalıların kitapçıl (bookish) zihniyetinin mirasçısıdır. M. S. III. yüzyılın başlarında Hristiyanlık Roma'nın resmî dini olarak kabul edilmişti. Roma'nın çökmeye başladığı zamanlarda artık Orta Çağ başlamış ve bütün okullar Hristiyanlık ilkelerine göre ayarlanmış bulunuvordu. Yunan dili ve bilimlerinin büyük bir kısmı kaybolup gitti. Orta Çağın ilk okulları Latince E. yapardı. Mahallî diller gelişiyordu, fakat bunların yazılı edebiyatı yoktu. Orta Çağ okulları manastır ve büyük kiliselerde açılıyordu. Program, gramer (yani Latince), hitabet (rhetorik), mantık (tartışma ve ispat metotları), aritmetik, geometri, astronomi ve musikiden meydana gelen ve yedi liberal sanat denen bilgilerden ibaretti. Dil konularını kapsayan ilk üçüne *Trivium*, son dördüne de *Quadrivium* denirdi. Geometrinin içine biraz coğrafya da girerdi. Geometri kelimesi (*ge* [= yer]) de önceleri «yer ölçümü» anlamını taşırdı. Musiki bir bilim olup sesleri incelerdi. Ayrıca Katolik kilisesi de musiki ile bir sanat olarak uğraşırdı.

Okullar XII. yüzyıldan sonra hem sayı, hem de çeşit bakımından arttı. Haçlı seferleri dikkati şövalyeliğe çekmişti. Bu da sosyal zarafet, askerî maharet ve ahlakî fazilet öğreten bir E. getirdi. Loncalar çıraklık öğretimini geliştirdi. İspanya Müslümanları batı dünyasına kaybolmuş olan Yunan bilimlerinin büyük bir kısmını geri getirdiler. Aynı zamanda her memleket yerli dil kullanmaya başlamıştı. Muzaaf muhasebe usulü ortaya çıktı ve Avrupa'va Hint-Arap rakamları girdi. Bu yeni yardımlarla, yeniden doğan ticaret hareketi, Venedik'ten Londra'ya kadar bütün şehirlerde ticaret okulları açılmasına sebep oldu. Öbür yandan, bazıları özel olarak, bazıları da belediyeler tarafından birçok yeni okullar açıldı. Belediyeler ve loncalar Latince öğreten okullar da kurdular. Kısaca, Orta Çağın son yıllarında okul isteği hemen hemen bütün sınıflarda arttı.

Yüksek E. 1100 yıllarında başladı, teşkilâtlı ilk üniversiteler meydana geldi. Bunların en eskileri Bologna, Paris ve başka birkaç yerde görüldü, fakat bunlar daha önce düşünülüp kurulmuş kurumlar değildi, halk isteğinin bir neticesi olarak yavaş yavaş meydana geldi. 1500 yılına kadar 79 yeni üniversite meydana çıktı. Bunlara, Orta Çağ E. alanında en orijinal kurum olarak bakılabilir. Üniversiteler meslek okulları idi: Hukukçu, hekim, din adamı ve öğretmen yetiştirilirdi. Üniversitelerin meydana koydukları en önemli karakter, bağımsızlık oldu; yani kilisenin, devletin ve herhangi bir dış etkenin boyunduruğu altında değillerdi.

Orta Çağda, eski çağlara göre çok daha fazla insan okuma yazma öğrenmiştir. Fakat kadınlar ve köylüler yine E. siz kalmakta devam etmiştir. Birçok ve çeşitli okullar açılmıştır. E. ihtisasa doğru bir gelişme göstermiş ve öğrencileri bir mesleğe hazırlamava başlamıştır. Üniversite yüksek E. alanında önemli bir başlangıç oldu.

XVI. yüzyılda başlayan Rönesans (Renaissance) la Orta Çağ sona ermişti. Rönesans çağında sanat, mimarlık, politika ve coğrafî keşif geniş ölçüde yeniden doğdu Ticaret, zenginlik arttı. Nüfus artışı birden hızlandı. Yeni şehirler kuruldu, eski şehirler ise büyüdü, canlandı. «Yeni bilim» başlıca eski Yunan ve Latin dillerinin ve edebiyatlarının tekrar incelenmesinden ibaret idi. Yunanlılardaki liberal E. idealini Rönesans olduğu gibi benimsedi. E. ciler, insanları cehalet ve batıl itikatların boyunduruğundan kurtarmak, onları düşünme hürriyeti ve imkân hürriyeti (freedom of opportunity) ne kavuşturmak ve aynı zamanda kilisenin tahakkümünden de kurtarmak amacını güdüyorlardı. İdealleri, hür olarak yaşamak ve kendi gelişme, yükselme isteğini hürce uygulamak imkânına sahip insanlar yetiştirmek idi.

Fakat Rönesans bir demokratik hareket olmamıştır. Bankacılar, iş adamları ve zengin kilise adamları, kütüphaneler, okullar kurdular; öğretmenlere, sanatkârlara ve bilginlere yardımlarda bulundular. Hattâ asılzadeler bazı fakir erkek çocuklarına E. vererek bunları yükselttiler. Fakat bunun neticesi ancak yeni bir asılzade sınıfını meydana getirmeye yardım etmek oldu.

Eski dillerin yüksek tabakalarda yeniden canlanmasına karşılık orta sınıfların ve millî dillerin etkisi de arttı. İtalya'da Dante, İngiltere'de Chaucer ve başkaları halk dillerinde büyük edebî şaheserler yarattılar. Rönesans liderleri ise bu cins teşebbüsleri alayla karşılıyordu.

Klasik okullar Latince ve Yunanca okuturlar, öğrenciler de klasik yazarları ve özel olarak hatip Cicero'nun eserlerini incelerler, Eukleides'in geometrisini öğrenirler, ahlâkiyat ve politika dersleri alırlardı. Yeni okullar tam bir genel E. verirler, tahsil devreleri de dokuz yıl sürerdi, fakat öğrencilerini üniversiteler için hazırlamazlardı: Ancak, bunlar da yüz yıl kadar sonra klasik olunca, mezunlarının üniversiteye geçmesi mümkün oldu. Yeni okullara çeşitli ülkelerde çeşitli adlar verilirdi.

İngiltere'de kullanılan adlar şunlardır: *Latin schools*, *Latin grammar schools* veya *Reformed Latin grammar schools*. İngiltere'den Amerika'ya geçen ilk sömürgeciler orada da bu okulları açtılar. Rönesansta esasları ve dereceleri kurulmuş olan okul çeşitleri sonradan gelişerek bugünkü sistemi meydana getirdi.

Reformasyon bazı bakımlardan Rönesans'ın devamıdır ve onun getirdiğini yaymıştır. Avrupa'nın kuzeyinde XVI. yüzyılda meydana çıktı. Rönesans da aş. yu. aynı zamanlarda Avrupa'nın kuzey ülkelerine yayılmıştı. Protestan okulları *Kitab-ı Mukaddes*'i, bu eserin asıl dilleri olan İbranca ve Yunancada incelemeye başladılar. Bu gelişmeyi ancak «bilimin yeniden canlanması» mümkün kıldı. Fakat Reformasyon yalnız dinî ve ahlâkî bir karakter taşımıyordu, aynı zamanda hemen bütün ülkelerde bir halk hareketi olup, böylece yurtseverliği ve millî dilin kullanılmasını da teşvik etti.

Reformla kurulan yeni kiliseler herkesin *Kitab-ı Mukaddes*'i okuyup anlamasını istediğine göre, Reform erkek kız bütün çocukların E. görmesini gerektiriyordu. Her yerde okullar açılarak okuma yazma, aritmetik ve din derslerine başlandı. Bunlara İngiltere'de *Parochial schools* adı verildi. Kiliselerin adamları öğretmenlik yapıyor, devlet ise çoğu zaman bunlara yardımlarda bulunuyordu. Devletin kilise ile iş birliği yaparak okullara yardım etmesi, genel E. in başlangıcını teşkil etti.

Dinî ilk okullar Almanya, İsviçre, Skandinavya, Çukur Ülkeler (Nederlanden), İskoçya ve başka memleketlerde çoğaldı. Katolik ülkelerde ise, öğretim birlikleri (teaching societies) meydana çıktı ve fakirlere mahsus okullar açıldı. İngiltere 1500 yılında henüz Reformasyonun etkisini pek duymamıştı ve İngiltere'ye girdiği zaman bir halk hareketi karakterini de taşımıyordu, kral VIII. Henry ve Parlamentonun tedbirleriyle yayıldı; kilise ayinlerinde İncil'in ve dua kitaplarının İngilizce olarak okunması, halk arasında okumanın yayılmasında çok etkili oldu.

Türklerde eğitim: En eski Türk halkında E., *yaygın E.* şeklinde idi. Çeşitli devletler, yönetimler, medeniyetler kurmuş olan bu milletin, çocuklarına kuvvetli bir E. verdiği muhakkaktır; bu E. de dayanıklı ve maddeten güçlü yetişmenin, ata binip silâh kullanmanın, karakterli, itaatli ve cesaretli olmanın, el mahareti kazanmanın, çalışkanlığın büyük yeri vardı. Türkler İslâmlığı kabul ettikten sonra örgün E. kurumu olarak *medrese* (b. bk.) leri açtılar. İlk Türk medresesi Büyük Selçukluların veziri Nizamü'l - Mülk tarafından Bağdad'da 1065 yılında açıldı. Sonraları Osmanlılar da ilk medreseyi 1331 de, İznik'te açtılar. Medreseler kadı, müderris ve idareci yetiştirirdi. Ayrıca sarayda ve devlet teşkilâtında çeşitli hizmetleri görmek için, sarayın içinde Enderun (b. bk.) denen bir okul vardı. Buna benzer bir okul da II. Bayezid zamanında Galatasaray (b. bk.) da açılmıştı. Devşirme yoluyle gelen gençlere gereken askerî E. ise Acemi Ocağı (b. bk.) nda verilirdi.

Medrese dışında özel olarak Kur'an okutulur, küçük çocuklar ayrıca, hemen her mahlle ve köyde açılmış olan Sıbyan mektepleri (b. bk.) ve darü'l - huffazlara devam ederlerdi. Teokratik bir devlet olan Osmanlı İmparatorluğunda Kur'an okuyabilme ve din bilgileri çok önemli görülürdü. 1702 de çocukların din bilgisi almadan zanaat öğrenmeye verilmemesini emreden bir ferman çıkarılmıştı. 1826 da II. Mahmut da, çocukların «mürahik oluncaya kadar» din öğrenimi ile meşgul olmalarını tekrarladı.

Batı devletleri karşısında yenilen Osmanlı devleti, ordusunu, onların bilgileriyle cihazlandırmak zorunluğunu duyarak 1734 tarihinde Üsküdar'da *Hendesehane* (b. bk.) adiyle ilk mühendis okulunu açtı. Sonra, yine aynı amaçla 1776 da tersanede, donanmaya adam yetiştirmek için *Mühendishane* (b. bk.) açıldı ve bu okul 1784 ten sonra kara mühendisi yetiştiren bir şube ile genişletildi. III. Selim bu okulları ayırarak Mühendishane - i Berrî - yi Hümayun ve Mühendishane - i Bahrî - yi Hümayun adları altında iki okul haline getirdi. 1827 de *Tophane* (b. bk.) ve 1834 te *Mekteb - i Harbiye* (bk. HARP OKULU) açılmıştı.

Osmanlı İmparatorluğunda mülkî yönetimde görev alacak memurların yetiştirilmesi ihtiyaçları da duyuluyordu. Bu amaçla 1839 yılında *Mekteb - i Maarif - i Adliye* (b. bk.) açıldı. Bu okulu ilk sivil çağdaş orta öğretim kurumu ve rüştiye mekteplerinin birincisi saymak mümkündür.

Tanzimat çağında eğitim: Tanzimat fermanı (b. bk.) ile Osmanlı İmparatorluğu batı medeniyetine yönelmeye başlamıştı; bunun sonucu olarak E. sisteminde gelişmeler olmuş, batı örneğinde E. kurumları da artmıştır.

İlk olarak, geçici Maarif Meclisi, Abdülmecid'e E. sorularının çözümü için bir lâyiha vermiştir; bu lâyiha gereğince, bir başkan ve altı üyeden oluşan *Meclis - i Maarif - i Umumiye* ve bunun kararlarını uygulayacak olan *Mekâtib - i Umumiye Nezareti* (1846) kuruldu. Osmanlı İmparatorluğunda E. işlerinden doğrudan doğruya sorumlu ve hükümet başkanına bağlı ilk kuruluş budur. Daha önce okullar şeyhülislâm, Meclis - i Umur - u Nafia, Divan - ı Ahkâm - ı Adliye tarafından yönetilirdi. Merkez teşkilâtı sonra *Maarif - i Umumiye Nezareti* (b. bk.) şeklini aldı (1856). Bu daire, şimdiki *Millî Eğitim Bakanlığı*'nın ilk şeklidir. 1869 da çıkan Maarif - i Umumiye Nizamnamesi de vilâyetlerde maarif müdürlükleri ve bunların yönetiminde maarif meclislerinin kurulması kararlaştırıldı. Kurtuluş Savaşı sırasında, 4 mayıs 1920 de Ankara'da kurulan E. merkez teşkilâtı *Maarif Vekâleti* adını aldı.

Mekâtib - i Umumiye Nezaretinin kurulduğu yıl sıbyan mekteplerinin ıslahına başlanmıştır. Bu okulların programları, yönetmelikleri tespit edilmiş ve öğretmenlerine aylık bağlanmıştır. 1869 nizamnamesine göre sıbyan okullarının süresi 4 yıldı, 6 - 10 yaşındaki kızlar ve 7 - 11 yaşında erkekler devam etmek zorunda idiler. 1876 yıllarından sonra bu okullar yenileşmeye başlayarak adları *mekteb - i iptidaî* oldu. 1913 te kabul edilen *Tedrisat - ı iptidaiye kanun - u muvakkati* ile süreleri 6 yıla çıkarıldı, 5 yıl olanları da vardı. Programına, II. Abdülhamit zamanında çıkarılmış olan tarih, coğrafya derslerinden başka, yurttaşlık bilgisi de eklenmiş, ayrıca resim - iş, müzik, beden eğitimi, tarım ve el işleri dersi de konmuştur. 1924 te kabul edilen *Tevhid - i tedrisat* kanunu ile ilk okullar 5 yıl olarak tespit edildi.

Tanzimat çağında orta öğretim *rüştiye*, *idadiye* ve *sultaniye* denilen okullarda yapılıyordu. İlki 1839 da Mekteb - i Maarif - i Adliye olarak II. Mahmut tarafından, sıbyan mekteplerinin takviyesi için açılan rüştiyeler orta öğretim kurumları olarak gelişti. Rüştiyelere öğretmen yetiştirmek için 1848 de Darülmuallimin (bk. ÖĞRETMEN OKULU) açıldı. Rüştiyeler Darülfünun'a da öğrenci yetiştiren kurumlardı. Süresi önceleri 4 yıl iken sonra 6 ya çıkarılmış, 1892 de 3 yıl olarak tespit edilmişti. İlk 1845 te Harbiye ve Tıbbiyeye alınacak öğrencileri yetiştirmek için açılan idadiye'lerin rüştiyelerden farkı yoktu, fakat 1869 nizamnamesi bu okulları rüştiyelere dayanan, 3 yıllık okullar olarak göstermiş, idadiyeler de böylece gelişmiştir. 1902 de bazılarına ziraat ve ticaret bölümleri eklenerek çok gayeli okullar halini almıştır. Sultaniyelerse, 1869 nizamnamesine göre, orta öğretimin üst basamağı oluyordu. Bu ad Galatasaray'da 1868 de kurulmuş olan Mekteb - i Sultanî ile ortaya çıkmıştı. Bu okullar rüştiye üzerine 6 yıllık bir öğretim verecekti. Sultaniyeler ancak II. Meşrutiyet yıllarında gerçekleşti ve idadiyelerin yerini aldı. Bu okulların adı, Ankara'da 1923 yılında toplanan Heyeti İlmiye kararı ile lise olarak değiştirilmiştir.

Tanzimat çağında, adı geçen orta öğretim kısımlarına kızlar devam edememiştir. Meslekî ve teknik öğretim okulları genel öğretim kurumları kadar ilgi görmemiş ve düzenli bir şekilde gelişmemiştir. İlk meslek okullarını Maarif Nezareti değil, nafia, ziraat ve ticaret nezaretleri açmıştır.

İlk erkek sanat okulu, fabrikalara sanatkâr yetiştirmek için 1849 da İstanbul'da açılmışsa da çalışamamıştır. Sonra Mithat Paşa (b. bk.) tarafından Niş'te açılmıştır (1863). Mithat Paşa, aynı okulları 1868 de İstanbul'da açtı. Okul, ilk önce 5 yıl süreli ve yatılı idi: Bu okullar vilâyetlere yayıldı. Programlarında demircilik, dökmecilik, makinecilik, mimarlık, marangozluk, terzilik v. b. vardı. Kızlar için de bu türlü okulların açılmasına teşebbüs edilmiş ve ilk kız sanayi mektebi 1884 te açılmıştır.

Tanzimat çağında yüksek öğretim Darülfünun ve bunun

dışındaki yüksek meslek okulları olarak belirmektedir. Bir darülfünunun kurulması gereği 1846 da Maarif Meclisi tarafından Abdülmecid'e bildirilmişti. Ancak 1863 te açılabildi (bk. DARÜLFÜNUN). Yüksek okullar ise, tanzimattan önce Mühendishane, Tophane ve Harbiye olarak hep askerî ihtiyaçlar için kurulmaya başlamıştı. Tanzimatta bu okullar gelişerek devam etti. Memleketin yönetici ihtiyacını karşılamak için 1859 da Mekteb - i Mülkiye (b. bk.) açıldı. Ayrıca Mekteb - i Tıbbiye - i Mülkiye (1867), Mülkiye Mühendis Mektebi (1867), Sanayi - i Nefise Mektebi (1882), Mekteb - i Hukuk (1880), Ziraat ve Baytar Mektebi (1889) açıldı.

Bütün Tanzimat ve Meşrutiyet yılları boyunca, adları sayılan bu ilk, orta ve yüksek dereceli okullar açılıp gelişirken, daha önceleri din öğretimi veren okullar ve medreseler de 1924 te Tevhid - i tedrisat kanununun kabulüne kadar devam etti. İlk ticaret okulu İstanbul'da 1884 yılında açılmıştır. 1893 te bir yüksek ticaret okulu açıldı. Bu tip okullar memleketimizde gelişemedi. Cumhuriyetten sonra bazı vilâyetlerde ticaret liseleri kuruldu ve eski Yüksek Ticaret Okulu da İktisadî - Ticarî İlimler Akademisi durumuna geldi.

Cumhuriyet çağında eğitim sistemi: 6 - 14 yaşları arasındaki çocuklar için ilk öğretim mecburîdir. Bu yaştan önceki çocuklar ana okullarına gidebilirlerse de, bu okullar her yerde açılmamıştır. İlk okullar 5 yıldır; bunun 3 yılında orta okul öğrenimi verilir ve bu tip okullar oldukça yaygındır. Orta okulu bitirenler süresi 3 yıl olan ve genel bilgiler veren liselere veya meslek ve teknik öğretim okullarına gidebilirler.

Meslek ve teknik okulları, el sanatlarından güzel sanatlara, memur yetiştiren okullara kadar çeşitlidir ve kızlar için de kız enstitüleri adiyle açılmış bulunmaktadır. Liseler, üniversite ve yüksek okullara öğrenci yetiştirir; orta dereceli meslek okullarından mezun olanların da gidebilecekleri yüksek okullar vardır.

Öğretmenler, ilk okullar için, ilk okullara dayalı 6 yıllık veya orta okullara dayalı 3 yıllık ilk öğretmen okullarından, orta okullar için eğitim enstitülerinden, liseler için de üniversiteden yetişirler.

Teknik öğretim kurumlarına öğretmen yetiştiren yüksek dereceli erkek ve kız teknik öğretmen okulları mevcuttur.

E. ile bilim olarak uğraşılması II. Meşrutiyet yıllarında başlamış ve birçok yayınlar yapılmıştır. Cumhuriyet çağında Gazi Orta Muallim Mektebinde bir pedagoji şubesi (1927), Ankara Üniversitesinde Eğitim Fakültesi (1965) açılmıştır.

Bk. ANA OKULU, ENDERUN, İLK OKUL, İLK ÖĞRETİM, İŞ EĞİTİMİ, İŞLİK, KARMA EĞİTİM, KİTAPLIK (Okul Kitaplığı), LABORATUVAR, LİSE, MEDRESE, MESLEKÎ VE TEKNİK ÖĞRETİM, PROGRAM, OKUL, OKUL - AİLE BİRLİĞİ, ORTA OKUL, ORTA ÖĞRETİM, ÖĞRETİM, ÖĞRENME, ÖĞRETMEN OKULLARI, ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME REHBERLİK, TEST, ÜMMÎLİK, ÜNİVERSİTE, YAZIŞMA İLE EĞİTİM, YETİŞKİNLER EĞİTİMİ, YÜKSEK OKUL.

Eğitim [Ask]: Nazarî ve tatbikî yetiştirme temellerinin bütününü içine alan öğretim çalıştırması ve öğretilenin alışkanlık haline getirilmesi.

E. in amacı, kişi ve birlikleri savaşa hazırlamak ve muharebinin iç planını karşılamaktır. Bu amaca göre yapılmayan bir E. buhranlı zamanlarda ve beklenmedik olaylar karşısında ortadan kalkar.

Eğitim çeşitleri (dönemleri): Askerî E. in beş dönemi vardır: 1. Temel muharebe E. i, erlere piyade muharebesinin temel ve kuralları üzerinde yapılan E. dir. Bütün sınıf ve servis bağlılarına sekiz hafta süreyle verilir. Bu E. manga taktiğini ve askerlik sanatının temellerini kapsar.

2. Tek er tekâmül eğitimi. Temel muharebe E. inden sonra gelen, sekiz hafta süren, yeni ere kendi sınıfındaki işlerden birini yapacak seviyeye çıkarmak üzere verilen E. dir.

3. Temel birlik eğitimi. Erlere birlik içinde toplu bir şekilde çalışmayı öğretmek üzere yapılan E. dir. Bu dönem yedi hafta sürer, manga ve takımların daha büyük birlikler içinde ahenkli hareketini sağlar.

4. Birlik tekâmül eğitimi. Bölük düzeyindeki birlikleri tabur ve alay içinde görev yapabilecek hale getirmek için verilen E. dir. Altı hafta sürer.

5. Ortak sınıflar eğitimi. Bir silâhlı kuvvetin çeşitli sınıf ve servislerinin birlikte çalışmasını sağlamak için yapılan E. dönemidir. Beş hafta sürer. Bu dönem içinde manevra ve tatbıkatlar da vardır.

EĞRELTİ OTLARI (Lat. Pteridophyta) : Bugün yaşayan E. O. , diğer bitki grupları ile karşılaştırıldığı zaman cins ve türleri az, fakat jeolojik devirlerde yaşamış, bugün yalnız fosillerine rastlanan zengin çeşitleri bulunan küçük bir bitki grupudur. Gerçekte bugün yaşayan türlere de, özellikle karbon devrinin geniş ormanlarını meydana getiren büyük ağaçların kalıntıları gözüyle bakabiliriz.

E. O. 10 000 e yakın tür sayısı ile dört sınıf altında

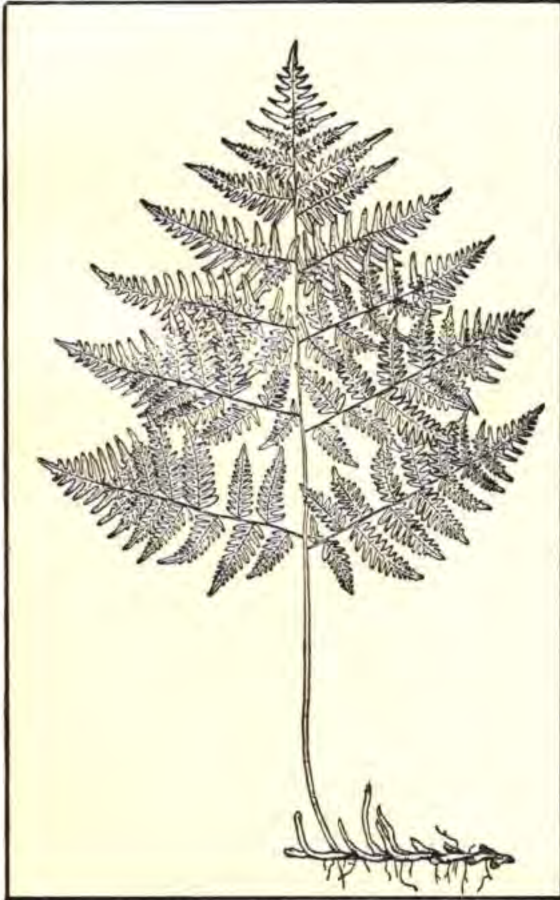

Şekil: 1
Yeni Zelanda'da ormanlarında ağaç eğreltileri

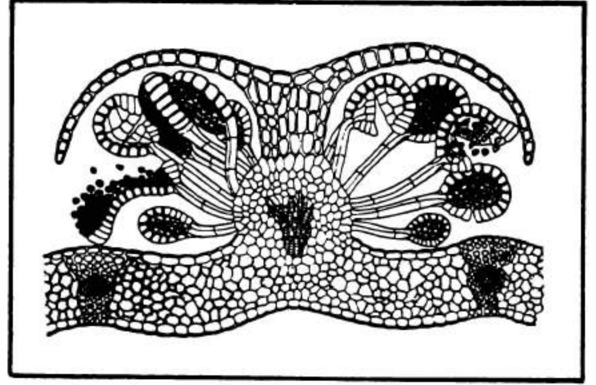
toplanır: 1. Çıplak Eğreltiler (Psilophytinae); 2. Kibrit otları veya Kurtayaklılar (Lycopodinae); 3. Atkuyrukları (Equisetinae); 4. Gerçek E. O. (Filicinae).

Bu bitki grupuna bazen borulu kriptogamlar da denir. Çok eski bir terim olan kriptogam adı, bütün çiçeksiz bitkileri içine alan ve o zaman eşeyli üremeleri bilinmeyen bitkilere Linné tarafından verilmiştir. Bu bitkilerin eşey organlarının çok küçük olması ve Linné'nin bugünkü gibi mikroskopla incelemek imkânı bulunmaması dolayısiyle eşey organlarını görememiş, «gizli eşeyli» anlamına gelen Cryptogamae (Yun. *kryptos* = gizli, *gamos* = evlenme) deyimini kullanmıştır.

E. O. çoğunlukla kara bitkileridir. Bazıları epifit, çok az bir kısmı da su bitkisidir. Çok değişik yetişme yerlerinde yetişirler. Kara yosunları gibi ekonomik yönden büyük bir önemleri olmayan bitkilerdir. Yalnız toprağın meydana gelişinde ve toprağı yerinde tutmada yararlı oldukları gibi, süs bitkileri olarak da yetiştirilirler. Çok eski çağlarda, yaklaşık olarak 280 milyon yıl önce, gelişmelerinin en yüksek noktasına erişen karbon devri eğreltileri ve diğer ilkel bitkiler, bugünün maden kömürü yataklarını meydana getirmişlerdir. E. O. tohumsuz borulu bitkiler olarak da tanımlanır. Bunlarda da yosunlarda olduğu gibi ayrı bir döl değişimi vardır. Yosunlardan daha çok evrim yapmışlardır. Çünkü bu grup bitkilerin kompleks yapılı, kök, gövde ve yaprakları olan bağımsız bir sporofitleri gelişmiştir. Sporofit evre, gametofit evreye karşılık daha baskındır. Sporofit bitki, büyüklük ve şekil yönünden büyük bir değişiklik

Şekil: 2
Kartal eğrelti otu

Şekil: 3
Eğrelti yaprağının enine kesiti

gösterir. Fakat bu değişiklik tohumlu bitkilerdeki kadar ekstrem değildir.

Bugün yaşayan bütün eğreltiler, ağaç eğreltiler sayılmayacak olursa, otsu veya odunlu bitkilerdir. Gövdelerinin dallanmaları bazı türlerde çatallı (dikoton), bazılarında ise tek dal biçiminde (monopodial) dir. Kök ve gövdelerinin uzaması uçta bulunan bir hücrenin faaliyeti ile olur. Sporlar, spor keseleri (sporangiyum) nde meydana gelir.

Birçok eğreltiler *homospor*, yani sporlarının hepsi birbirine benzer, bazıları ise *heterospor*'dur. Bunların sporları iki çeşittir ve ayrı ayrı spor keselerinde meydana gelirler.

Eğreltilerin *sporofiti* kromozom yönünden diploid bir döldür; buna karşılık, bir spor tarafından meydana getirilen *gametofit* haploid bir döldür.

Homospor eğreltilerde gametofit ya basit yapılı yeşil bir tallustur ya da su içinde yaşayan renksiz yumru biçiminde saprofit bir yapıdır.

Gerçek eğrelti otları (Filicinae): Sporlu bitkilerin en çok evrim yapmış grupudur. Bunlar da büyüme ve yetişme yeri yönünden çok değişiklik gösterirler. Dik gövdeli geniş yapraklı palmiyeye benzer ağaç eğreltiler tropik yağmur ormanlarında yetişir (Şekil: 1). Bazı bölgelerde, meselâ Yeni Zelanda'da ormanlar meydana getirirler. Buna karşılık, diğer bir grup ise suda yaşayan küçük organizmalardır (*Salvinia*). Üçüncü ve büyük grupu meydana getiren E. O. ise, çoğunlukla liman ve tropik bölgelerin gölgeli ve nemli boğazlarında yetişir. Bu gruptan bazı türler dünyanın birçok yerlerine yayılmıştır. Meselâ kartal eğreltisi (Şekil: 2) kozmopolit bir tür olup kuzey yarım kürenin serin bölgelerinde geniş alanlar kaplamaktadır. Genel olarak eğreltiler nemli ve gölgeli yerleri seven bitkilerdir. Bununla beraber, çok az bir kısmı da kayalar üzerinde güneşli yerlerde yetişir.

E. O. çok az istisnaları ile çoğunlukla çok yıllık bitkilerdir. Tropik bölgelerde yetişen ağaç eğreltilerden başka, ılıman bölgelerde yetişen E. O. nın çoğu toprak altında *rizom* denilen etli kalın gövdeleri araciyle yıllarca yaşar. Toprağın üstünde gelişen yaprak kısımları dondan sonra toprak seviyesinden itibaren ölür ve ilkbaharda rizomun ucuna yakın yerden yeni bir yaprak grupu yükselir. Ağaç eğreltileri saymayacak olursak, E. O. nın en gelişmiş kısmı yapraklarıdır. Çoğunun saplı, büyük, çok damarlı ve alt yüzlerinde spor keseleri bulunan yaprakları vardır. Genç

iken yaprakların uç tarafı içe doğru keman başı biçiminde kıvrılmıştır. E. O. nın yaprakları ya basit ya da bileşiktir. Yaprak sapının uzamasından meydana gelen orta damara bağlı yaprak ayasının parçalanmış kısımları bileşik yaprağı meydana getirir. Yaprakların alt yüzeylerinde spor keseleri bulunan yapraklar, fotosentez ödevini de görür. Böyle spor keseleri taşıyan yapraklara sporofil denir. Bütün eğreltiotu yapraklarının altında spor keseleri bulunmaz. Bu yapraklar daha çok fotosentez görevini yaparlar ve sporofillere karşılık daha iyi gelişme gösterirler. Bu çeşit yapraklara trofofil yapraklar denir.

Eğrelti otlarında üreme: E. O. da tipik bir döl değişimi vardır. Sporofillerin alt yüzeylerinde görülen spor keseleri değişik şekillerde sorus denilen gruplar halinde bir araya toplanmışlardır (Şekil: 3). Bunlar yaprak dokusunun plasenta adı verilen bir yastıktan uzunca saplarla çıkarlar. Soruslar bazı türlerde *peçe* veya *induriyum* denilen bir kısımla örtülmüşlerdir (Şekil: 3). Spor kesesinin etrafını yan ve iç çepeleri kalınlaşmış, dış çeperi ise ince kalmış *çember* veya *annulus* denilen bir hücre dizisi çevreler. Spor keselerinin açılmasında ve sporların etrafa yayılmasında bu hücreler iş görmektedir. İyice erginleşmemiş spor keselerinde çemberin altında birkaç sıra daha hücre bulunur. Spor ana hücrelerinin etrafında bulunan bu hücreler, plazmadan yana zengin olup sporların beslenmesini sağlarlar. Daha iç tarafta da spor ana hücreleri vardır. Bunlar çoğunlukla 16 hücredir. Bu 16 spor ana hücresinin ilk bölünme mayoz ve onu mitoz izleyerek, her hücreden dörder tane olmak üzere 64 spor oluşur ve olgunlaşan spor kesesinin açılması ile sporlar etrafa yayılır. Uygun çevre şartları bulduğu takdirde çimlenerek doğrudan doğruya eğrelti otu meydana getirmez, az çok yürek biçiminde, 1 - 2 cm boyunda, yeşil renkli, bağımsız yaşayabilen, kısa ömürlü bir bitkicik meydana getirirler. Bu eğrelti otunun cinsi, dölü olup gametofit adını alır, protaliyum da denir. Protaliyumun alt yüzünde boru biçiminde ince köksüler (rizoid) vardır ki bunlar protaliyumu toprağa bağladığı gibi, gereken su ve besin maddelerini de topraktan almaya yarar. Protaliyumun ömrü birkaç haftadır. Protaliyumun alt yüzünde çok sayıda testi biçiminde dişi organ (arkegoniyum) ve bunun da karın kısmında bir yumurta hücresi vardır. Erkek eşeylik organı (anteridiyum) küre biçiminde olup çok sayıda kamçılı spermatozoidler meydana getirir.

Döllenme, kara yosunlarında olduğu gibi suya ihtiyaç gösterir, onun için ya suda ya da protaliyumun ıslak bulunduğu bir zamanda olur. Yumurta hücresinin döllenmesi sonucunda zigotun gelişmesi ile meydana gelen embriyonda, ayak (emeç), kök, gövde ve yaprak taslağına rastlanır. Bu kısımların da gelişmesi ile eğrelti sporofitinde kök, gövde ve yapraklar meydana gelir. Bu üç temel organ E. O. nın çoğunda bir tepe hücresinin bölünmesi suretiyle gelişir, büyür. Dallanmalar gösteren gövde, zengin bir şekilde yapraklanır. Köklerinin ucunda birer kök yüksüğü vardır. Buna göre bitkiler dünyasında ilk gerçek kökü E. O. nda görürüz.

Sporofitin büyüme ve gelişmesi tamamlandıktan sonra yaprakların alt yüzlerinde epidermis hücrelerinin bölünmesi suretiyle spor keseleri meydana gelir. Spor keselerinin açılması ile tekrar sporlar etrafa yayılır ve uygun çevre şartlarında çimlenerek yeni protaliyumlar meydana getirirler.

Zamanımızda yaşayan E. O. *Eusporangiatae*, *Leptosporangiatae* ve *Hydropterides* olmak üzere üç alt sınıf altında toplanır. Bunlardan *Eusporangiatae* alt sınıfına giren bazı önemli E. O. ndan *Gazeldili* (*Botrychium lunaria*) nin vatanı Avrupa'dır. Ilıman bölgelerin kurak çayırlarında yetişir. Otsu kısımlarından *Herba Botrychii Lunariae* droğu elde edilir. Bu da tıpta yaraların tedavisinde kullanılır. Aynı gruptan diğer önemli bir eğrelti otu *Yılandili* (*Ophioglossum vulgatum*) dir. Kuzey yarım kürenin ılıman bölgelerinde kireççe zengin çayırlarda yetişir. Yaprakları saplı dil biçiminde bütün bir yapraktır. Orta damardan ayrılan verimli bir eksen üzerinde sporangiyumlar bulunur. Bu eğrelti otu yapraklarının kurutulması suretiyle *Folium ophioglossi vulgati* droğu elde edilir. Bu drog, antiseptik özelliğinden dolayı yaraların tedavisinde kullanılır.

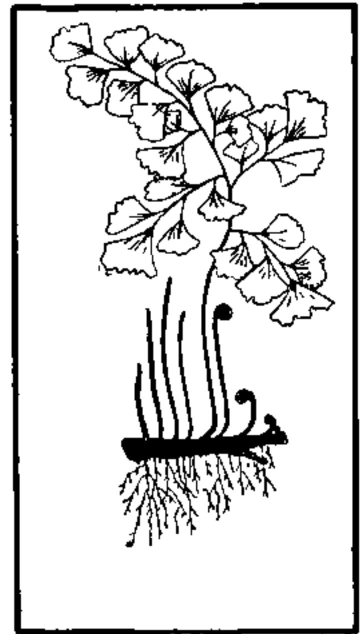
E. O. nın % 90 ı *Leptosporangiatae* alt sınıfına girer. 170 kadar cins ve 9 000 kadar türü ile dünyanın her yanına yayılmışlardır. Bununla beraber, asıl yayılma ve gelişme alanları tropik bölgelerdir. Birkaç cm büyüklüğündeki küçük şeklinden ağaç halinde olanlara kadar çeşitli şekilleri vardır. Çoğunluğu otsu bitkilerdir.

Önemli bazı türleri: *Kartal eğreltisi* (*Pteridium aquilinum*): Çok geniş bir yayılma alanı vardır. Yurdumuzda da orman altı ve açıklıklarında yetişir, geniş alanları kaplar. Zehirli bir bitkidir. *Venus saçı* veya *Baldırıkara* (*Adiantum capillus veneris*) (Şekil: 4): Tropik ve subtropiklerde, Avrupa ve Akdeniz çevresinde çok yaygın olan bu tür yurdumuzda da yetişir. Süs bitkisi olarak da saksılarda çok yetiştirilir. Bu eğretli otunun yapraklarından *Folium adianti* droğu elde edilir. Bu drog tıpta kullanılan *Baldırıkara şurubu* (*Sirupus adianti*) hazırlanmasında kullanılır. Şurup öksürük ve bronşitlerde balgam söktürücü, göğüs yumuşatıcı olarak kullanılır.

Geyikdili (*Phyllitis scolopendrium*): Yaprakları dilimli değildir. Spor keseleri yaprak üzerine biraz meyilli paralel kalın çizgiler halinde sıralanmıştır. Yapraklarından *Herba scolopendri* droğu elde edilir. Diare ve dizanteriye karşı kullanıldığı gibi, balgam söktürücü olarak da kullanılır.

Erkek eğrelti otu veya *solucan eğrelti otu* (*Dryopteris filix - mas*): Ilıman bölgelerde, nemli yerlerde ve orman kenarlarında yetişir. Yeraltı gövdesinden *Rhizoma filicis* droğu elde edilir. Droğun özel bir kokusu, tatlımsı ve kekremsi bir tadı vardır. Solucan düşürücü olarak şeritlere karşı kullanılır.

Benekli eğrelti otu (*Polypodium vulgare*): Kuzey yarım kürenin ılıman bölgelerinde, özellikle ormanlık alanlarda rastlanır. Bu eğrelti otunun yeraltı gövdelerinden de *Rhizoma polypodii* droğu elde edilir. Laksatif (müleyyin)

Şekil: 4
Baldırıkara

ve balgam söktürücü olarak kullanıldığı gibi, karaciğer hastalıklarına karşı da kullanılır. Kurt düşürücü özelliği de vardır. *Cibotium barometz*: Doğu Asya, İndonezya, Çin ve Japonya'da yetişen bir ağaç eğreltidir. Bu eğreltinin yaprak sapındaki sarı esmer ipek gibi tüylerden *Paleae haemostatiae* droğu elde edilir. Kan seromunu emme yeteneğinden özellikle diş hekimliğinde kan dindirici olarak kullanılır.

Üçüncü alt sınıf *Hydropterides*'te suda yaşayan eğrelti otları vardır. Bunlar çok az cins ve türleri ile su ve bataklıklarda yetişen otsu bitkilerdir. Bu gruptan çok yaygın olan *Salvinia natans* (su eğrelti otu), gövdesi kısa ve çok az dallanma gösterir. Gövdenin üzerinde her boğumda üç yaprak bulunur. Bu yapraklardan üstte, yani suyun yüzeyinde bulunan iki yaprak yüzgeç görevini yapar. Üçüncü yaprak ise iplik biçiminde birçok parçalara ayrılmış ve bu parçalar da tüylenmiştir. Köke benzeyen bu yaprak su içine sarkmıştır ve kök görevini görür. — K. K.

EĞRET (Coğ.): bk. İHSANİYE.

EĞRİ (Fr. Courbe) [Mat.], düzlemde veya uzayda bulunan, koordinatlarla belirtilen doğru veya eğri çizgilere verilen ad. Konuşma dilinde E. kelimesi gittikçe bükülen anlamına gelirse de, matematikte doğru çizgiler de E. adını alır. Düzlem E. lerine örnek, doğrular, daire, parabol ve benzerleridir. Üç boyutlu uzayda bulunan uzay E. lerine örnek, bir yivli vidanın meydana getirdiği çizgilerdir. Analitik geometri yardımı ile E. ler, denklemler veya koordinatlarla belirtilebilir. E. leri gösteren denklemler, doğrular için birinci derece, koni kesitleri için ikinci derece denklemleridir. Her bir E. parçası, sürekli bir çizginin iki ucu sınırlanmış bir parçası sayılır. Böylelikle bir E. parametrik olarak çizilebilir ve o zaman düzlem E. noktalarının X, Y koordinatları t sürekli gerçek değişkenlerinin fonksiyonları olur. Örnek: Sinüs çizisinde $x = t$, $y = \sin t$ dir.

Parametrik gösterme yerine, bir düzlem E. si, gerekirse noktalarının koordinatları arasındaki $F(x,y) = 0$ denklemi ile tanımlanabilir. Meselâ: daire E. denklemi $= x^2 + y^2 - r^2 = 0$. E. noktası a, b gibi bir parametre aralığında iki defa ortava çıkarsa, «çift nokta» adını alır. Düzlem E. lerinin «düzen sayısı» bir E. düzlemde bulunan herhangi bir doğru ile sanal veya gerçek kesişme noktalarının toplamına eşittir. Bunun gibi, bir uzay E. sinin «düzen sayısı» da bu E. nin herhangi bir düzlemle kesişme noktalarının toplamıdır.

EĞRİ (Mus.): bk. HAREKET.

EĞRİ YÖNÜ ÖLÇME ALETLERİ (Alm. Differenziergeräte), çizilmiş bir eğrinin herhangi bir noktasından eğrinin yönünü belirtmeye yarayan aynalı cetvel: A. Aynalama eğriye dik olarak yapılır. Bu ayna, eğri üzerine öyle konulmalıdır ki, görüntü aynadan eğrinin sanki kesitsiz bir devamı gibi görünsün.

Türevmetre: Ortasından ayrılmış bir küre merceğin (Kitt) «yapıştırma» yüzeyindeki aynalamalar için kullanılır.

B. *Prizmalı türevmetre*: Bir cam prizmadan ibarettir. Yön bildirme aracı.

Diferansiyograf (Differentiograph): Daha büyük olan bu alet, eğer bir çizgi işareti devamlı olarak diferansiyeli alınacak eğri yönünde tutulursa, bu eğrinin yönünü yalnız noktalar ile göstermekle kalmayarak bir defada belirtir. Bu yön, alet içinde bir kesme vidası ile integre edilerek denetlenir. Eğri devamlı olarak işaret çizgisinin içinde kalırsa, sonuç doğrudur.

EĞRİBOZ (Eski Yun. Euboia [= iyi öküz ülkesi], Yeni Yun. okunuşu *evvia* İtal. Negroponte; Türkçe adı *Euripos*'tan gelir), Yunanistan'ın yüzölçümü bakımından Girit'ten sonra en büyük adası (3 775 km²); uzunluğu hemen hemen 170 km yi bulur. 15 ve 5,5 km lik iki daralma gösterir. Nüfusu 160 300 dür. Yunanistan'ın doğu kıyısının karşısında uzanır. Kıtadan tektonik hareketler sonucunda ayrılmıştır. E. genel olarak dağlık (Delphi 1 745 m) olup bu dağlar kuzey ve güneyde başlıca billurî taşlardan, ortada ise kalker ve marnlardan meydana gelmiştir. Adanın kuzey ve orta bölümlerinde çok orman vardır, batı kıyısı boyunda da zengin bir Akdeniz bitkileri örtüsü ile kaplı küçük ovalar yer alır.

E. un sakinleri en eski zamanlarda Abantis'ler olup, bunlara sonradan İon'ların bir boyu gözü ile bakılmıştır. M. Ö. VIII ve VII. yüzyıllarda E. un önemini gösteren iki husus vardır: 1. Yunanlıların sömürge kurma hareketine geniş ölçüde katılması; 2. E. daki iki şehir devleti olan Khalkis ve Eretria arasında çıkan harbe, Yunan dünyasının bir parçasının karışmış olması. M. Ö. 506 da Atinalılar adanın bir kısmında yerleşmiştir. V. yüzyılda Attikē deniz ittifakı (M. Ö. 446) ndan ayrılmış, fakat 445 te Perikles tarafından fethedilmiştir. Peloponnesos harbi (411) nde E. tekrar bağımsızlığına kavuşmuştur. Bundan sonra E. en çok Atina ile ittifak halinde bulunmuş, M. Ö. 338 de de Makedonya'ya verilmiştir. M. Ö. 146 da Roma imparatorluğuna katılmıştır. Sonradan Bizans imparatorluğunun bir parçası olmuş, M. Ö. 1205 te Lombardların, 1366 da da Venedik'lilerin eline geçmiştir. 1470 te Osmanlı imparatorluğuna katılmış ve 1829 da Yunanistan'a verilmiştir.

Euboia nomosu Kuzey Sporad'ları da içine alır; nüfusu 164 500 dür. Başkenti Khalkis (yeni adı: Khalkida) tır.

E. adası üzerine ilk Türk saldırısı 1081 de Ege kıyılarında bir beylik kurmuş bulunan Çaka Bey tarafından yapılmıştır. Haçlı seferlerinin sonunda Türklerin İç Anadolu'ya çekilmeleri üzerine E. her ne kadar Türk saldırılarından kurtulmuşsa da, bu defa Venedik cumhuriyetinin kolonileri arasına katılmıştı. 1261 de İstanbul'dan kaçan Bizans'taki son Katolik patriği Pantaleone Giustiniani E. adasına sığındı. 1333 te ise tekrar Ege Denizine açılan Umur Beyin akınlarına uğradı. Bu tarihte Umur Beyin, yanında kardeşi İbrahim Bey ve sancaktar İlyas Bey olduğu halde, 250 parçalık bir filo ile Yunanistan üzerine yaptığı akın sonunda işgal edildi ve yönetimi Venediklilere bırakılmak şartı ile haraca bağlandı. E. ancak 1366 da Savoia kontu VI. Amadeo'nun Türklere karşı açtığı ve Gelibolu üzerine gelişen kutsal savaş sırasında bu haraçtan kurtulabildi ve Amadeo'nun seferine bu adadan seçilen bir birlik de katıldı. 1392 de ise, artık Ege Denizine açılabilecek kadar güçlenen Osmanlı akıncı gemileri Yıldırım Bayezid'in emri ile Ege adalarını ve bu arada E. adasını da sıkı bir baskı altına almışlardı. Ankara savaşı ve bu yenilginin ortaya çıkardığı çeşitli güçlükler, E. un bir süre daha eski durumunu korumasına yardım etti. Ancak Tesalya ve Mora'nın fethinden sonra bu adanın alınması Yunanistan'ın güvenliği bakımından gerekli bir hal aldı. E. da üslenen Venedik gemilerinin, Osmanlı devletinin gerek Rumeli, gerek Anadolu kıyılarına akınlar düzenlemeleri, bu arada adadan Yunanistan'a uzatılan müteharrik bir köprünün bu akınları kolaylaştırması E. un Türk hâkimiyetine katılması için başlıca sebebi teşkil ediyordu. İşte 1470 te E.

dan hareket eden bir Venedik filosunun Enez limanını vurup şehrin kadı ve hatibi ile birlikte Türk ve Rum halkını bu adaya getirerek köle halinde satışa çıkarması, Fatih Sultan Mehmed'in harekete geçmesine sebep oldu. Padişah, sefer hazırlıklarının fark edilmemesi için hareketin Rodos üzerine düzenlendiğini yaydırırken, Gelibolu sancakbeyi ve Kapudan - i derya olan Mahmut Paşa 300 parçalık bir donanma ile E. üzerine hareket etti. Fatih ise kara yoliyle adanın karşısına İstife (eski Teb) şehrine geldi. Ada, Paolo Enrico tarafından savunulmakta, Yunan adaları prensi Loredano ise muhafızları denizden takviye etmekte idi. Mahmut Paşanın donanmasının sayıca üstün oluşu Loredano'nun cesaretini kırmış ve onun kendi filosu ile Venedik ana donanmasına, Amiral Canalis'in yanına, Salamin adasına çekilmesine sebep olmuştu. Mahmut Paşa adanın batısında Euripos Khalkis önüne demirleyip karaya asker çıkardı ve kaleyi kuşattı. Öte yandan padişahın yanındaki ordu ile adaya geçen kuvvetler arasında bir bağlantı olmak üzere gemiler üzerinden bir köprü kuruldu. Amiral Canalis bu köprüyü parçalamak istediyse de, Türk topçu atışları sonunda 10 kadar kadırgasını kaybedince, çekilmek zorunda kaldı. Bu sonuç, savunucuların moralini bozdu. Padişah kaledeki topçu komutanı Tommaso'yu kazandı ise de, bunun hareketi duyuldu ve öldürüldü. Nihayet Evripos kalesi 17 günlük bir kuşatmadan sonra, beşinci hücumla 12 temmuz 1470 (muharrem 875) günü düştü. Kalenin işgalinden biraz sonra Venedik donanması yardıma gelmişse de, kalede Türk bayrağını görünce bir iş yapamadan çekilip gitmişti. Evripos'tan sonra Karisthos (Kızılhisar) kalesi de fethedilerek adanın Türk hâkimiyetine girmesi tamamlanmış oldu. Böylece Venedik hâkimiyeti sona ermişti.

E. un fethi, batı dünyasında büyük akisler uyandırmış, Fatih'le dostluk kuran Napoli kralı Ferdinando, bu yenilginin teessürü ile Fatih'e karşı Venedik ile iş birliği yapmaya ve Haçlı seferlerine katılmaya karar vermişti. E. a bağlı bulunan öteki adalar, Skyros v. b. leri 1537 de Barbaros Hayreddin Paşa tarafından fethedilerek E. sancağına katıldı. 1570 temmuzunda ise Cezayir beylerbeyi Uluç Ali Paşa, Kızılhisar önünde bir Malta filosunu yenilgiye uğratmıştı.

İmparatorluk devrinde E Derya kalemine bağlı önemli sancaklardan biri olmuştur. Ada, Yunanistan'dan E-sedli (Esedabad) ile E. ve Kızılhisar kadılıklarına bölünmekte ve merkez kadılığı Rumeli kazaskerliğine bağlı 300 akça yevmiyeli rütbe - i sitte kadılıklarından biri olarak en önemlilerinden sayılmakta idi. Esedabad rütbe - i ula mukarrebi, Kızılhisar da saniye derecelerinde bulunmakta idi.

Adanın ilk kanunu Fatih zamanında düzenlenmiş, 1569 da ise yeniden gözden geçirilerek yeni bir kanunname yapılmıştı. Son şekline göre, E. adasından havass - i hümayun ödenekleri kaldırılmıştı. XVII. yüzyılda ise sadece Esedabad kazasının Valide Sultan hasları arasında bulunduğu, asıl adanın tamamen askerî hizmetlere ayrıldığı görülmektedir. Buna göre ada gelirleri, sancak beyi için yıllık 440 000 yük akça olup, 205 timara, 47 ziamete ayrılmakta ve adada 3 000 cebeli asker ve 3 kadırga sefere hazır bulunmakta idi. Ayrıca kalenin 984 yeniçeri, 57 cebeci, 50 topçu nöbetçisi vardı. Bunların sayısının 1797 de hemen hemen iki misli artmış olduğu görülür. Bunun dışında E. adası gelirlerinden İstanbul tersanesine zift ve katran, saray mutfaklarına buz, yeniçeri ocağına da 40 kantar yapağı sağlanması gerekmekte idi. Adanın yönetimi sancak beyi ve kadıdan sonra müftü, nakib, voyvoda, sipah kethüdası, yeniçeri serdarı, muhtesip ağası, bacdar ağası, haraç ağası, şehir kethüdası, mimarbaşı, gümrük ağası, dizdar, azaplar ağası, hisareri ağası, topçu ağası, cebeciler ağası, meremmetçibaşı gibi sivil ve askerî amirler vasıtasiyle görülmekte idi.

Türk devrinde E. un en parlak zamanı XVII. yüzyılda ve özellikle Girit harpleri devresinde olmuştur. Bu tarihlerde adanın genel durumu, kale ve varoş hakkında en sağlam bilgi Evliya Çelebi'den derlenmektedir (*Seyahatname* VIII, 236). Girit harpleri sırasında, ocak 1647 de Kapudan - i derya Musa Paşa Hanya'dan dönerken E. önünde Tommaso Morosini komutasındaki Venedik kalyonu ile karşılaşmış ve yapılan savaşta birkaç Türk kadırgası Musa Paşa ile birlikte düşman gemisine aborda etmişti. Savaşın ilk safhasında Tommaso Morosini vurularak ölmüş, kalyon zapt edilerek Venedik arması arya edilip yerine hilâlli Türk bayrağı çekilmişse de, o sırada Musa Paşanın bir tüfek kurşunu ile şehit düşmesi ve Grimani komutasındaki Venedik filosunun gözükmesi üzerine Türk donanması savaş sahasını terk etmişti. Girit savaşları boyunca E., Türk donanmasının sığınaklarından ve kara kuvvetleri için yığınak yerlerinden biri olarak değer kazandı. 1696 yılında ise, Karababa'ya asker çıkaran bir Venedik filosu, E. kalesini karadan ve denizden kuşatmaya girişmişse de, Kapudan - i derya Mezzomorte Hüseyin Paşanın Kızılhisar önüne gelmesi üzerine bu plan gerçekleşememiş, hele Kızılhisar ve Papazlık (Despotike) önünde yapılan savaşta Venedik filosunun yenilgiye uğraması sonunda tamamen terk edilmişti. Hüseyin Paşa ise, zaferden sonra E. a gelerek kalenin eksiklerini tamamlamıştı. Kutsal ittifak sonucu olarak Venedik'in Osmanlı devletine karşı savaşa girmesi üzerine E. sancağı gelirleri bu cephedeki masraflara yetmediğinden 1685 ten itibaren E. çoğunlukla Karlıili sancağı ile birlikte vezir rütbesinde bir komutana verilmeye başlanmıştı. Mora yarımadasının kurtarılmasından sonra adanın stratejik önemi azalmış ve sancak gelirlerinin büyük bir kısmı mukataa kalemine alınarak bir muhafızlık haline konulmuştu. 1826 da ise, adanın mukataa gelirleri asakir - i mansure masraflarına karşılık tutulmuştu.

E. adasında Türkler tarafından geniş ölçüde bir yerleşme yapılmamıştır. Türkler E. kalesi ile Kızılhisar kalesinde askerî garnizonlar meydana getirmişlerdi. XVIII. yüzyılda Türk paşalarının, adanın zengin ovalarında çiftlikler kurdukları görülür. Bunlara rağmen ada, köyleri ile birlikte kesif Rum sekenesine sahip bulunuyordu. Nitekim 1821 de Mora'da ihtilâl patlak verince, E. adası da ihtilâle katılmış ve kısa bir zaman sonra E. ve Kızılhisar kaleleri hariç, bütün ada asilerin eline geçmişti. Mart 1822 de E. kalesi Yunanlı asiler tarafından işgal edilmiş, Pomak Hasan Paşa da Kızılhisar'a çekilmek zorunda kalmıştı. 1824 mayısında Kapudan - i derya Husrev Paşanın bir filo ile E. boğazına girmesi, Tombazis komutasındaki asilerin kaçmasına sebep oldu. E. böylece asilerden temizlenmiş bulunuyordu. Bununla beraber, 3 şubat 1830 Londra mukavelenamesinin 2. maddesinin 3. fıkrası gereğince, E. adası bütün mülhakatı ile birlikte istiklâlini kazanan Yunanistan'a terk edildi. Az sonra Kapudan - i derya Halil Rifat Paşa adaya gelerek barışla ilgili maddelerin uygulamasını yaptı. Böylece 360 yıllık Türk hâkimiyeti son bulmuş oldu.

Osmanlı yönetimi E. dan çekildiği tarihte adada 80 000 i aşkın insanın yaşamakta olduğu, bunlardan bir kısmının Müslüman Arnavut bulunduğu, Türklerin ise E. kalesinde ve Kızılhisar'da yaşamakta oldukları malûmdur. Türk yönetimi zamanında E. çeşitli eserlerle süslenmişti. Venedikli-

lerden kalma bir kilise Fatih adına camie çevrilmiş olduğu gibi, Davut Bey, Emirzade, Filzade, Karlızade camileriyle Osman Ağa mescidi, Turhan Bey zaviyesi ve Hasan Baba tekkesi asıl kalede bulunmakta idi. Varoşta ise Memi Paşa, Ali Paşa ve Mustafa Bey camileriyle Çelebi mescidi vardı. Ayrıca, kalede ve şehirde iki medrese, 5 mekteb-i sıbyan, 2 hamam ve 2 han bulunuyordu. Kalenin suyunu Kapudan-i derya Kayserili Halil Paşa getirmişti. Şehrin dışında fetih sırasında şehit düşenlere ait bir kabristan olduğu gibi, kalede ve çevrede Kara Baba, Emir, Gayıp Baba, Veli Dede gibi Türk yatırları vardı. Türk devrinde E. dan pek çok şair, edip ve devlet adamı yetişmiştir. — İ. P.

EĞRİDAĞ (Coğ.): bk. AĞRI DAĞI.

EĞRİDERE (yeni adı: **Ardino**), Bulgaristan'da, Kırdjali (Türkçe adı: Kırcaali) çevre (okrıg) sinde, Doğu Rodop dağlarında, Kırdjali şehrinin 31 km güneybatısında 2 680 nüfuslu bir kasaba. Çevresinde tütün ve patates yetiştirilir. 1934 ten beri Ardino adını almıştır.

EĞRİDERE (Sırpça adı: **Kriva**): 1. Osmanlı devrinde Kosova (Kosovo) vilâyetinde, Üsküp sancağında bir çay. Bugün Yugoslav Federativ Sosyalist Cumhuriyetinin bir bölümü olan Makedonya Cumhuriyetinin sınırları içerisindedir. Bulgaristan sınırı üzerinde, Osogovo yaylasında Gyueşevo (Bulgaristan) civarından çıkarak güneybatı doğrultusunda akar ve Eğripalanka (Sırpça: Kriva Palanka) kasabası içinden geçerek 70 km kadar ileride, Vardar'ın kollarından biri olan Pčinja çayına dökülür.

2. Fatih devrinde yıllık 6 643 akça geliri olan bir timar. Anadolu beylerbeyliğine ait timarlardan biri olup, merkezi Edincik kadılığına bağlı Sungur köyü idi.

EĞRİDİR (eski kaynaklarda Eğirdir şeklinde de geçmiştir), Isparta iline bağlı bir ilçe. İlçe nüfusu 37 204 (1965), yüzölçümü 1 156 km², ilçe merkezinin nüfusu 8 920 (1965) dir. İlçeye bağlı iki bucak, 42 köy vardır. E. ilçesi, ilin ortasında, E. gölünün güney bölümünün bir parçasını da içine alan bir yerdedir. İlçenin batı bölümü dardır. Burada Barla bucağı bulunmaktadır. Geniş olduğu yer, güneyde Kovada gölünü ve doğusundaki araziyi içine alan bölümüdür. İlçe topraklarında batı Torosların kuzey bölümündeki bazı dağlar yer tutar. Bunların çoğu 1 500 - 2 200 m yüksekliktedir. Bu arada Barla Dağı (2784 m) ile Davras Dağı (1635 m) daha büyük yüksekliklerdir. Bu dağların arasındaki büyük çukurlukta E. gölü oluşmuştur. Kıvrımlı bir yapı gösteren bu dağların çok yeri Mezozoik-Tersiyer tabakalardan oluşmuş, bir kısmı da Mezozoik ofiolitli oluşuklardan meydana gelmiştir.

E. ilçesinin topraklarında dağlık yerler ve bunlar arasında da çukur alanlar, bu arada büyük bir göl bulunduğundan, yer yer çeşitli iklim özellikleri gösterir. Bütüniyle alınırsa, yüksekliği 900 m den aşağı olmayan bu yüksek bölge, Akdeniz iklimi ile İç Anadolu arasında bulunmuş olması iklim özelliklerini belli eder. Bölgedeki yüksekliğin az olmaması, iklimi Ege bölgesine ve Antalya yöresine göre daha sert olmasını, bu kıyı bölgelerine göre daha içeride bulunuşu ise buralara göre daha kurak olmasını doğurmuştur. Bölgeye ve özellikle dağlık yerlere bolca kar yağar. Çukur bölümlerinde otlukların da yer tuttuğu E. ilçesi toprakları, ağacın yetişebildiği, dağlarda yer yer büyük ormanların bulunduğu bir yerdir. Bu ormanlarda başlıca ağaç soyları kara çam, kızıl çam ve meşedir. Bunlar arasında başka ağaçlar ve bu arada katran ağaçları da bulunur. Gölün yakın çevresi, Ege ikliminin yumuşaklığını sezdirir.

Burada yerin yapısında kalkeler çok yer tuttuğundan, yüzde akan sular azdır. İlçenin türlü bölümlerinde yer altında akan sular vardır. Ayrıca çıktıkları yerde bir dere büyüklüğü gösteren kaynaklar, suların gürültülerle dibe daldığı suyutan çukurları, düdenler bulunur.

E. ilçesinde dağlar geniş yer tutar, düzlükler ise azdır. Buna bağlı olarak, tarım alanları dar yerlere bağlı kalmıştır. Buralarda türlü tahıl tarımı gülcülük, meyvacılık yapılır. Dokumacılık ve halıcılık da geçim kaynakları arasında yer tutar.

E. kasabası, gölün güney kıyısında, E. Sivrisi adlı dağın (1733 m) yarımada biçiminde uzanan burnu ile hemen bunun önündeki iki ada (Yeşilada, Canadası) üzerindedir. Kasabanın doğusunda 5 km lik bir girinti yapan göl koyu ile batıdaki Yazla koyu arasındaki E., nadir bulunan güzellikleri kendinde toplamıştır. Ormanlarla örtülü dağlar arasında, yeşilimsi mavi renkli çok güzel ve temiz bir gölün kenarında, karlı dağlar ortasında mavi, yeşil ve beyazın iç içe geçtiği bir yörede kurulmuş bulunan E. kasabası, Türkiye'nin başta gelen turistik değerlerini kendinde toplamıştır: Kayak ve dağcılıktan yelken açmaya ve balık tutmaya, bu yükseklikte bile yumuşak ve temiz havalı yerlerde dinlenmeye kadar E. de bütün varlıkları bulmak mümkündür.

Eğridir gölünden bir görünüş

Bugün bu güzel çevre ortasındaki E., sadece 9 000 nüfuslu bir kasabadır. Her ne kadar son kırk yıl içinde bir kat daha büyümüş (1927 nüfus sayımında 4 412 nüfuslu idi) ise de, tabiî varlıkları içinde gelişmesi ve bayındırlaşması ağır olmuştur. Bunda ekonomik bakımdan yararlanılacak toprakların azlığı ve

biraz da sapa kalmış durumu etkili olmuştur. E. in gelişmesi turizm yoliyle sağlanabilecektir.

E., çok eskiden kurulmuş bir yerleşme yeridir. Bu kasabanın önce yarımadanın ucunda kurulmuş olduğu, yerleşme alanını kara tarafından koruyan surlar, Osmanlı idaresine girinceye dek, kasabanın her büyümesine uyar şekilde birkaç kez genişlediği ve E. Sivrisinin dik yamacına dayanmış bulunduğu sanılmaktadır. Bir şehir yeri olarak, dar bir alana sıkışmak zorunda kalmış bulunan kasabada sokaklar dar, bir kısmı ahşap ve çoğu kiremitle örtülü binalar birbiri ardınca yığılmış, bahçeler azalmıştır. Kasabanın serpilmesi kuzeye (demiryolu istasyonuna) ve güneye (göl kıyısı boyuna) doğru olabilmektedir ki, imar planı da buna göre düzenlenmiştir.

Şimdiki E. kasabası içindeki başlıca eski yapılar hisar kalıntıları ile Ulucami, Taşmedrese, kütüphane, Babasultan türbesi, Enise Hatun çeşmesidir. 1959 yılı mayıs ayının ba ında olan yangın, birdenbire yayılmış, birçok ev ve dükkânlarla bir kısım eski yapılar yanmıştır.

E., yakın ve uzak çevresine bugün düzgün karayolları ile bağlı bulunduğu gibi (batıda Isparta, doğuda Gelendost ve ötelerine), Afyon - İzmir demiryolundan ayrılan bir kol 1912 de E. e kadar uzatılmıştır. 1934 te elektrik tesisi kurulmuş, sokak ve evler bununla aydınlatılmıştır. Yeni Kovada hidro - elektrik santraliyle şehirde yeni gelişmeler olabilecektir. İçme suyu E. ile 4 km güneyindeki Akpınar köyü arasında bulunan birkaç kaynaktan (Kocapınar, Küçükpınar...) alınarak borularla kasabaya getirilmiştir. Burada süzgeç, ana depolar, 30 dan çok çeşme vardır. Bu sudan başka, kasaba çevresinde birçok kaynak suları da bulunmaktadır.

Bugün E. de göl kıyısının güzel bir yerinde 10 yataklı kemik hastahanesi yapılmış, bir dispanser, sıtma savaş teşkilâtı ve başka kurullar canlılık göstermiştir. Kasabada iki küçük meydan, gazino, lokanta ve yakınında plaj yerleri vardır.

Türlü gelenekleri bulunan bu eski kasabada üzüm bağları arasında haşhaşlı ekmek ile salamura balık yemek âdeti uzun süre bırakılmamıştır.

E. halkının başlıca geçimi dokumacılık, halıcılık ve meyvacılık ile alışverişe dayanır. Balıkçılık da geçimde yer tutar.

Çevresinde birçok köyler bulunduğu için, kasabada küçük sanat işleriyle uğraşanlar (demircilik, nalbantlık, tabaklık v. b.) nüfusuna göre çok yer tutar. Kadınların çoğu halı dokur. Geçim zorluğu yüzünden halkın bir kısmı sanayi şehirlerine gitmiştir. Bahçelerden elde edilen baklagiller, sebze ve ekilen tahıl çeşitleri, ancak yerindeki ihtiyacı karşılayacak kadardır. Eylülde kasaba güneyindeki bağlarına giden halk, orada bir ay kadar kalarak türlü kışlık yiyeceklerini sağlarlar. E. de halıcılar ve dokumacılar teşkilâtlıdır. Hemen her evde bir tezgâh vardır (2 000 e yakın halı tezgâhı).

İlçe arazisi içinde gülcülük yapan ve sade usullerle gül yağı çıkaran yerler de vardır. Un ve kereste fabrikaları, Pazar köyünde ise kereste fabrikası bulunmaktadır. En çok keçi, koyun ve sığır beslenir. Halk çoğunca keçi eti yer.

Kasabada orta okul ve ilk okullar, dikiş yurtları vardır. Dağcılık sporları yapılır. Haftada bir defa pazar kurulur, buraya yakın çevrenin köylüleri çok gelir. Pınar pazarı adı verilen geniş ve düz çayırlıkta panayır kurulur, buraya çevre köyleri ve kentleri katılırlar. Mevsimine göre dağ, göl, yayla, orman gibi çeşitli turistik yerlere gitmek üzere otomobil, araba, at, motor, kayık gibi taşıtlar kolaylıkla bulunur. — R. İ.

Tarih: E. adı Anadolu Rumcasındaki *Akrotiri* kelimesinden Türkçeye geçmiştir. Bu adı çevresindeki E. doruğundan aldığı, bunun ise Rumcada «kayalık burun» anlamına gelen *akrōtērion* kelimesinden geldiği kabul olunmaktadır.

E. kasabasının en eski adı üzerindeki bilgilerimiz henüz kesinleşmemiştir. Buranın, eski Prostama'nın yerinde kurulduğu, bu adın Bizans devri sikkelerinde geçen Prostanna'nın aynı olduğu ve 381 yılında İstanbul'da toplanan konsile bu şehirdeki piskoposluk adına Attalus adında bir rahibin katıldığı, ancak şehirdeki piskoposluğun, şehrin adiyle değil de gölün adiyle Limnai piskoposluğu olarak anıldığı Ramsay tarafından ileri sürülmektedir. G. Le Strange ise Prostanna'nın E. olduğunu kesinlikle bildirmektedir.

Müslüman Arapların Anadolu seferleri sırasında bu bölgeye kadar uzandıkları konusunda bir bilgi yoktur. Anadolu'nun kesin fethini sağlayan Türk akınları arasında ise 1073 yılında Galatia bölgesini açmakla görevli Artuk Beyin maiyetindeki komutanlardan Emir Tutak'ın E. önüne geldiği ve bu bölgeye genellikle Yıva boyundan pek çok Türk oymağı yerleştirdiği bilinmektedir. Ancak 1097 de Dorilaion (Eskişehir) savaşından sonra Haçlı - Bizans baskısı altında Türk uçlarının iç yaylaya çekilmesi üzerine E. çevresinden de 20 000 çadırlık bir Türk grupunun Bolvadin'e kaydığı görülür. Mamafih aradan kısa bir süre geçince Türklerin çevrelerine doğru yeniden taşmaya başladıkları ve bunun sonunda da bu bölgede yoğun bir Türkmen topluluğu meydana geldiği, bunların 1158 de çevre kasaba ve şehirlerini yağmaladıkları, hattâ bu yüzden imparator Manuel ile Anadolu Selçuklu sultanı II. Kılıç Arslan'ın münasebetlerinin bozulduğu tespit edilmektedir. 1176 Myriokephalon (Düzbel) zaferi Anadolu hâkimiyeti konusunu Türkler lehine kesin olarak hallettikten sonra, 1182 de Uluborlu ile çevredeki şehirler ve bu arada E. de Türk idaresine geçmiş oldu.

Sultan II. Kılıç Arslan 1185 te ülkesini oğulları arasında pay ederken Uluborlu ve çevresini en küçük oğlu Gıyaseddin Keyhusrev'e vermişti. Bundan sonra gelişen ve büyüyen E. e Selçuklu sultanları ayrı bir önem göstermişlerdir. Bir sayfiye yeri olarak köşk ve saraylarla süslenen E. in kalesini I. Alâeddin Keykubat yeniden yaptırmıştı. XIV. yüzyılın başında bu bölgede yaşayan Türkmenler Hamidli veya Hamid olarak anılmakta idiler ki, o tarihten sonra eski Psidia topraklarına Hamid ili denilmiştir. Bk. HAMİDOĞULLARI. Bu Türkmen oymaklarına dayanan İlyas Bey, uç beyi olarak kendisini Konya Selçuklu divanına kabul ettirmiş, onun oğlu Dündar Bey ise Selçuklu sultanlığının zafından yararlanarak bağımsız bir beylik meydana getirmiş, hükümet merkezini önce Uluborlu'da kurmuşsa da, sonra E. e taşımıştı. Dündar Bey tarafından onarılan E. onun Feleküddin lakabına uygun olarak Felek - âbâd adiyle adlandırılmıştı. Bir süre sonra Dündar Bey, İlhanlı (Moğol) hâkimiyetini benimsemek zorunda kalmış, hattâ 1314 te Anadolu'ya gelen Emir Çoban'ı memnun etmek için Ölceytü Hudabende adına E. de para da bastırmıştı. Ancak Dündar Bey, Emir Temürtaş'ın Anadolu'daki bağımsız beylikleri ortadan kaldırma politikası karşısında direnememiş ve E. i terk etmek zorunda kalmıştı. E. e gelen Temürtaş ise, burada uç beyleri ile gaza ve cihat problemleri üzerinde bir toplantı yaparak, onlara gerekli kolaylıkları göstermeyi kabul etmişti. Temürtaş'ın Anadolu'dan kaçışından

sonra E., Dündar Beyin oğlu Hızır Bey, onun oğlu İshak Çelebi ve torunu Mustafa Bey ile onun oğlu İlyas Beyin yönetiminde kaldı. İlyas Bey Karaman beyi Alâeddin Beyin saldırıları karşısında bir aralık E. i Karamanlılara terk etmişse de, az sonra Germiyanlıların yardımı ile tekrar kurtarabilmişti. 1375 ten sonra ise Hüseyin Bey Osmanlı hâkimiyetini kabul etmekten başka bir çare görememiş ve I. Murad'ın vasali olmuştu.

E. in Osmanlı yönetimine giriş tarihi kesinlikle belli değildir. 1381 de burasının artık bir Osmanlı kalesi olduğu söylenebilir. Nitekim Neşrî, I. Murad'ın Kosova (Kosovo) savaşına giderken Anadolu'da bıraktığı kuvvetler arasında E. garnizonunu ve onun komutanı Kutlu Beyi de anmaktadır. Kutlu Beyin E. deki ilk Osmanlı yöneticisi olması muhtemeldir. 1402 de Ankara bozgunundan sonra Timur kuvvetlerine teslim olmayan kalelerden biri de E. olmuştur. Bunun üzerine Timur, Batı Anadolu seferinden dönüşte E. önüne gelmiş, kaleyi ve Nis adasına sığınan halkı kuşatma altına almıştı. Timur'un gaddarca davranmaması ancak yanındaki esir padişahın duruma müdahalesi ve kale dizdarına verdiği direktiflerle mümkün olmuş, fakat E. de Timur tarafından Karaman beyi II. Mehmet Beye armağan edilmişti. Yıldırım Bayezid üzerinde E. in terki, son darbe olmuş ve bu cihangir hükümdarın ölümüne sebep olacak hastalık ilk defa E. önünde kendini göstermişti. E., II. Murat zamanında Mehmet Beyin oğlu İbrahim Beyin, amcası Ali Beye karşı açtığı saltanat kavgasında Osmanlı yardımını sağlamak amaciyle 1424 te Osmanlı devletine iade edildi.

Bundan sonra Hamid ili veya Hamid adiyle anılan sancağın zaman zaman merkezi olan E., Tanzimattan sonra Konya vilâyetine, Cumhuriyetten sonra ise Isparta vilâyetine bağlı ilçenin merkezi olmuştur.

E. gerek Selçuklular, gerek Hamidoğulları devrinde büyük onarım görmüştü. Ancak şehrin E. Sivrisine dayanması iskân sahasını darlaştırmış ve bunun bir sonucu olarak evler adeta birbiri üstüne yığılmak ve yollar da pek dar bırakılmak sonucunu doğurmuştur. Eskiden şehri Sultan I. Alâeddin Keykubat'ın yeniden yaptırdığı surlar çevirmekte ve şehrin kurulduğu yarımadayı kesmekte idi. Osmanlı devrinde iç ilde kalan bir kale olmak hasebiyle ihmal edilen kale, bugün harap bir haldedir. Ancak şehre bakan cephesi eski hüviyetini bir parça korumaktadır. XVIII. yüzyılda hâlâ sağlam olan kale, o zamanki tasvirlere göre 10 - 15 m yükseklikte duvarlar ve bir hendekle çevrili olup, kapının iki yanında yarım daire şeklinde iki büyük burç bulunmakta ve üzerinde toplar durmakta idi. Şehrin en önemli eseri Ulucami ve karşısındaki medrese olup, 1332 de burasını ziyaret eden İbnü Battuta bu medresede misafir edilmişti. Şehirde bir de kütüphane kurulmuştu. Şehir, kurulduğu yarımadadan biraz ötede iki ada ile gölün içinde devam etmektedir. Bunlardan şehre yakın olanı (Canadası) bağlık bahçelik olmakla beraber meskûn değildir. Daha büyük olan Nis (yeni adı: Yeşilada) adası ise öteden beri balıkçılar tarafından iskân edilmiştir. XVII. yüzyılda yarı yarıya Müslüman ve Ortodoks olan bu ada halkının bütünü Türkçe konuşmakta idi. Bugün Hristiyanlar Yunanistan'a göçmüş ve yerlerine Yunanistan'dan getirilen mübadil Türkler yerleştirilmiş bulunmaktadır. XIX. yüzyılın sonunda ise E. de 4 ü minareli olmak üzere 32 cami, 17 mescit, 2 medrese, 2 kilise, 1 kütüphane, 4 hamam ve 150 dükkân, 3 handan ibaret bir çarşı vardı. Şehir, 1912 de İzmir - Aydın demiryolunun buraya kadar uzatılması ile ulaştırma bakımından tecrit edilmiş olmaktan kurtarılmıştır. E. den yetişenler arasında Kazasker Şerif Efendi, Şeyh Burhaneddin ve Osmanlı devri şairleri arasında özel bir yer tutan Şeyhî anılabilir. — İ. P.

EĞRİDİR GÖLÜ, Akdeniz bölgesinin Göller Yöresinde bulunan göllerden biri ve Türkiye'nin dördüncü büyük gölü. Yüzölçümü 517 km², denizden yüksekliği 924 m, kuzey - güney uzunluğu 50 km, güney bölümündeki en geniş yeri 16 km dir. Gölün en çok derinliği 15 - 16 m, ortalama derinliği 6 - 7 m dir. Gölün girintili çıkıntılı kıyılarının uzunluğu 160 km kadardır. E. G. nün orta bölümünde dar bir yer vardır ki, burada gölün eni 2 km ye inmiştir. Çirişli Dağ (1 888 m) ile Barla Dağı (2 800 m) nın birbirine yaklaştığı ve dik yamaçlarla indikleri yerde boğaz biçiminde belirmiş olan bu dar yer ile göl, birbirine bağlı iki bölüm gösterir: Kuzeydeki bölüm bu çevredeki Hoyran (şimdiki adı: Kumdanlı) bucağının adiyle Hoyran Gölü olarak adlandırılmış, daha büyük olan güney bölümü ise Eğridir kasabasının adına göre E. G. adını almıştır. Ancak, bütün göl için E. G. adı kullanılır.

E. G., çok yerinde kıvrımlı ve yer yer kırılmalara uğramış, Mezozoik - Tesiyer tabakalardan, bu arada çoğu Kretase devrinin ofiolitli serisi ve Üst Kretase - Paleosen tabakalarından, özellikle gölün kuzey çevresinde Neojen, yer yer volkanik tüf aglomera ve breşlerden oluşmuş bir yapı içindedir. Gölün güney ucundan Kovada gölüne kadar, kuzeyde Uluborlu ve Senirkent üzerinden göl kıyısına değin Kuaterner ve yeni aluviyon örtüleri uzanır: Gölün çevresindeki bu oluşukların çoğu dağların yapısını teşkil eder. Bu yapılarda kalker yaygın ve yer şekilleri için önemlidir. Gölün çevresinde, daha çok akarsu ağızlarında bulunan küçük ve aluviyonlarla örtülü kıyı yakını ve kıyı boyu düzlükleri bir yana bırakılırsa, kıyılara kadar 1 800 - 2 500 m yüksekliğindeki dağlar dik yamaçlarla göle doğru inerler: Barla, Çirişli, Anamas, Davras dağları gibi. Göl kıyılarının çok yakınlarında, bu dağların uzantıları 1 200 - 1 500 m yükseklikler gösterir. Göl kıyıları çok yerde diktir. Yalnız Gelendost ovasının kıyıları ile Uluborlu ve Hoyran ovalarının kıyıları alçaktır. Buralarda göl sığ ve bataklıktır.

Suyu tatlı olan E. G., yakın ve uzak çevresinden inen akarsularla beslenir. Göle en çok su getiren dereler Sultan dağlarından iner. Yakın çevreden de birçok dere ve derecikler göle ulaşır. Ancak, bunlar yazın kurur veya çekilir. Kimi yerlerde de gür karstik kaynaklar (Kocapınar, Pınarbaşı Karaot, Avlığı Pınarı v.b.) gölün beslenmesine katılırlar. Bütün bu dere ve kaynakların bulunduğu gölün yağış alanı 3 800 km² kadardır. E. G. nün fazla suları, gölün güney ucundan çıkan bir ayak ile 16 km güneydeki Kovada gölüne dökülür. Bu ayak, kuzey - güney doğrultusunda uzanan ve Boğazova denilen 1 - 2 km genişliğindeki bir oluktan geçer. Kovada gölünün çanağı (10 km boyunda, 2 km eninde) ise bu oluğun güney bölümünden başka bir şey değildir. İşte E. G. nün ayağı, oluktan geçerek bu göle dökülür.

E. G. nün yüzü, yılın türlü mevsimlerine göre değişir: İlkbaharda derelerin coşkun akmalariyle göl yüzü yükselir, güz ortalarında ise alçalmış bulunur. Bu yükselme ve alçalma arasındaki fark, 70 - 90 cm arasındadır. Yıl içindeki göl yüzü oynamaları, hiçbir zaman 50 cm den aşağı düşmez. Ancak, yıldan yıla gölde farklı seviye değişmeleri olur, kimi yıllarda göl yüzü yükselir, böyle zamanlarda yazın da oldukça yüksek kalır. Bu sıralarda göl kıyılarının alçak

yerleri su altında kalır. Eğridir kasabası önündeki Yeşilada ve Canadasın'da bu durum belli olur. Böyle yıllarda göl ayağiyle bol miktarda su Kovada gölüne dökülür, burada düdenlerle dibe boşalır. Buna karşılık, göl yüzünün kimi yıllarda iyice alçaldığı, ilkbaharda bile suların çekilmiş bu lunduğu görülmüştür. Böylece yıllar arasındaki duruma göre seviye farkı, ortalama olarak, 120 - 150 cm ye çıkmıştır. Son yıllarda E. G. nün suları, daha çok kabarma göstermiştir. Gölün kabarık olduğu yıllarda çevredeki aluviyal düzlüklerdeki kuyuların sularında da kabarma olmaktadır.

E. G. nde rüzgârlı havalarda dalgalanmalar olur, bu sıralarda Eğridir kasabasında tatlı bir uğultu duyulur. Hele poyraz ve lodos yönlerinden esen yeller gölü daha çok dalgalandırır. Böyle zamanlarda dalgalar kıyıların yalçın kayalarına vurur, türlü iskelelerden Eğridir'e gelen yelkenliler bu sırada kuytu yerlere sığınırlar. Gölde akıntı da vardır. Kuzeydeki Hoyran Gölü bölümünden güneye doğru, özellikle dar boğazda, akıntılar iyice belli olur. Çok soğuk kışlarda gölün kimi yerlerinin donduğu da olursa da çok sürmez.

E. G., karstik olaylara da yer vermiş bir çöküntü alanında oluşmuştur. Kuzeyden güneye doğru içine Hoyran, Eğridir, Boğazova, Kovada çukurlarını ve çanaklarını almış bulunan, yaklaşık olarak 75 km boyundaki bu çukurluk, kimi yerlerinde kırılmalar sonucu yüksek dağlar arasında meydana gelmiş (sanıldığına göre Neojen sonu - Kuaterner), kalkerler çok yer tuttuğundan ve bölgeye oldukça yağış da düştüğünden karstik olaylar belirmiş, bu çukurluklar birer gölova (polje) olarak gelişmişlerdir. Bu gölovaların türlü yerlerinde bu gelişmelerle ilgili karstik kalıntı tepeleri (hum'lar) vardır (Yeşilada, Canadası gibi). Temelinin tektonik çöküntülere dayandığı bu karstik olaylar ve şekilleşmeler gelişmesini bu göller ve çevrelerindeki düdenler, karstik kaynaklar, yeraltı su akışlariyle birbirine bağlı başka karstik şekillerde gösterir. Türlü bölümlerinde E. G., daha çok bu kaynaklarla beslenir. Kovada gölünün sularını buradaki düdenler dibe indirir. Böylece, Eğridir çöküntü alanı, karstik yol ile (düdenler, suyutan yerleri) sularını başka yerlere boşaltan kapalı bir tekne iken, sonraları Aksu'nun bir kolu bu suları boşaltmaya başlamıştır.

E. G. nde balık çoktur. Başlıcaları çiçek, siroz, çapak adlariyle anılır. Göl çevresinde türlü yerlerde balıkçılık yapılmakla beraber, Yeşilada'da oturan göçmenler hemen sadece balıkçılıkla geçinirler. Balığın çoğu gölden çıkan çayın baş taraflarında avlanır, gölün başka yerlerinde ise sadece yerindeki ihtiyaç için tutulur. E. G. nün balıkları çevredeki geniş yerleri besler, kimi zaman İstanbul'a da havyar gönderildiği olur.

Gölde birkaç motor, birçok mavna ve kayık işler. Bu taşıtlar, Eğridir kasabası ile gölün başka iskeleleri arasında yük ve yolcu taşırlar. Bu taşıtları işletenlerin çoğu balıkçılıkla da uğraşır, güneyden kereste taşıdıkları da olur. Karayollarının düzelmesi ve kamyonlarla taşıma işlerinin çoğalması yüzünden, göldeki bu taşıt işleri oldukça duraklamıştır. Gölün güney bölümünü saran ve Barla ile Eğridir kasabası ve Gelendost arasında uzanan karayolları vardır. Buralarda otobüs ve kamyonlar işler. — R. İ.

EĞRİGÖZ: bk. EMET.

EĞRİKAPI veya KUMKAPI, İstanbul'un kuzeybatısında, kara yönünde bulunan kapılarından biri. Eski İstanbul topografyasında 14. bölgede bulunan kapılardan biri olup, askerî bir ayakkabı imalâthanesinden ötürü Kaligaria (Çarık) adını taşıyan mahalleye izafetle Kaligaria kapısı diye anılmakta idi. Bununla beraber Bizantinologlar, bu ad üzerinde tam bir anlaşmaya ulaşmış sayılmazlar. Meselâ A. M. Schneider, Kaligaria adının İvaz Efendi camiinin batısındaki 11 ve 12 numaralı burçlar arasında bulunan örülü kapıya verilmesinin daha doğru olacağı kanaatinde olup, E. nın eski Gyrolimnis (Gümüş göl) kapısının yerini tuttuğunu ileri sürer. Nitekim Kaligaria adının İstanbul kuşatmasına katılan yazarlar arasında sadece Dolfin'de görülmesi dikkati çekmektedir.

E. nın bulunduğu semt, İstanbul'un ilk iskân bölgelerinden biridir. Theodosios surları yapılmadan önce burası ufak bir site idi. Burada birer kilise, nympheior, genel hamam, tiyatro, lusarion, köprü ile 2 büyük portik, 2 fırın, 5 ekmekçi, 11 sokak ve 167 ev bulunmakta idi. Sitenin adı Blakhernai (Lat. Blachernae) idi ki, bu adın İstanbul'un 195 te Septimius Severus tarafından zaptından önce de kullanıldığı bilinmektedir. İstanbul surlarının Theodosios zamanındaki yenileme devresinde burada, esasen surlar bulunduğundan yeni bir inşaat yapılmadı, ancak şehrin batıya doğru inkişafı ile bu site İstanbul'un içine alınmış oldu. Bu devirde Blakhernai kapısından bahsolunmakta ise de, bu kapının yeri kesin olarak bilinmemektedir. Ancak Kosmidion (Eyüp) yönüne gidişlerde kullanılan bu kapı, özellikle 626 da, Avar saldırısı sırasında, savaşların en kızıştığı yerlerden biri olmuş ve Avarlar, surların bu zayıf noktasından içeriye sızmışlar, Theotokos kilisesi hariç, bütün kiliseleri yağma etmişlerdi. Ondan sonra Bulgarların Krum Han komutasındaki saldırılarında da savaşlar surların bu noktasında toplanmıştı. İmparator V. Leo, bu durum karşısında, buradaki surları takviye etmek zorunda kaldı. Bu onarım sırasında bugünkü E. nın kuzeyinde yeni bir kapı daha açıldı. E., asıl yerini Manuel Komnenos'un surlarda büyük onarımlar yaptığı sırada almış ve bir daha değişikliğe uğramamıştır. 1203 - 1204 yıllarında IV. Haçlı seferi esnasında, Latinlerin saldırıları özellikle burada gelişti ve şehir Blakhernai'nin düşmesiyle zaptedildi. Bu bölgedeki saray, kilise ve ayazmaların yağmalanması sonunda elde edilen ganimetlerin o tarihe kadar hiçbir savaşta elde olunmadığını Villehardouin (*La Conquête de Constantinople*) bildirmektedir.

E. semti Bizans devrinde sarayları ve kiliseleri ile meşhur bir semt idi. Burada Hançerli hamamdan Mumhane ve İvaz Efendi camiine kadar uzanan sahada Anastasios, Danubios ve Okeanos sarayları vardı. Daha sonra bu saraylar Blakhernai sarayı adiyle çeşitli binalardan meydana gelen bir manzume haline getirilmişlerdir. Kiliseler arasında ise, Hazreti Meryem'in elbisesinin muhafaza edildiği Theotokos, Hagios Petros ve Markos, Demetrios kiliseleriyle Blakhernai ayazması en meşhurlarıdır. Özellikle Avar saldırısı geçiştirilince, şehrin koruyucusu Hazreti Meryem için her cumartesi günü Theotokos kilisesinde bir âyin yapılması âdet olmuştu. E. ya Latinler de aynı önemi vermişlerdi. Onlar zaferlerinin şükranı olmak üzere burada St. Nicolaus adına bir kilise yaptırmışlardı. Theotokos kilisesi ise Franciscusçu rahiplere verilmişti. Latinlerin kovulmasından sonra semt, eski halini bir türlü bulamadı. İmparatorlar yaklaşmakta olan Türk tehlikesine karşı sadece surların onarımı ile uğraştılar. VI. Ioannes'in buradaki kapı hendeklerini kazdığı, VIII. Ioannes Palaiologos'un ise,

1441 de 12 ve 13 numaralı burçları tamir ettirdiği görülmektedir. Blakhernai sarayı ise Latinlerin yağmalamasından sonra onarılamamış ve terk edilmişti. Theotokos kilisesine gelince, kutsal eşyasının birçoğu Latinler tarafından Avrupa'ya götürülmüşse de, eski ihtişamını devam ettiriyordu. Mamafih bu kilise fetihten 17 yıl önce bir kere daha yandı ve kutsal eşyalarının son parçaları da bu yangında kayboldu. Böylece Hazreti Meryem'in İstanbul'u koruyucu özelliği ortadan kalkmış oldu. Bu kilisenin bazı sütunları daha sonra Bayezit camiinin inşaatında kullanılmıştır.

Fatih İstanbul'u kuşatmaya giriştiği sırada üçüncü ağır topçu grupunu E. karşısına yerleştirmişti. Bu topçu grupuna daha sonra Kasapbaşı olan Hacı İlyas Ağa komuta etmekteydi. 12 mayıs 1453 hücumu, özellikle bu yönde gelişmiş ve o tarihe kadar devam eden bombardımanlarla E. surları tamamen tahrip edilmişti. Yine o gün, Zağnos Paşanın kazdırdığı ve E. ya yarım mil kadar yaklaşmış olan lağımlar Bizanslılar tarafından keşfedilmiş, Megadukas Alman mühendisi Joh Grant'ı Türk lağımlarını bozmakla görevlendirmişti. Karşı lağımlar Türk lağımlariyle tokuşunca da yer altında korkunç ve kanlı bir savaş verilmişti. 29 mayıs sabahı Kerkoporta'dan açılan gedikten içeri giren Türkler bir anda Topkapı ile E. arasındaki surlara ve dehlizlere dolmuşlar, bunların başında ilerleyen Karaca Beyin gayretiyle savaşın ve İstanbul'un âkıbeti belli olmuştu.

E. semti Türkler tarafından ilk iskân edilen bölgelerden biridir. İstanbul kuşatmasında bu cephede görev alan Türk komutanları, fetihten sonra burada yaptırdıkları tesislerle eski Blakhernai'nin Türkleşmesini sağlamışlardır. Topçu Hacı İlyas Ağa E. nin güneyinde bir mescit yaptırmıştı. Bu mescit daha sonra Yatağan Dede adındaki bir meczub - i ilâhîye izafe edilmiştir. Yine Fatih'in çakırcıbaşılarından Mehmet Bey de bir mescit yaptırmıştı ki, daha sonra Avcıbaşı olan Mehmet Beyin unvanı bu mahallenin adı olmuştur. E. da Müslüman geleneklerini yaşatan iki ulunun mezarı da bulunmaktadır. Bunlar Ebû Zer Gıfarî hazretleriyle tâbi'îlerden Şa'be hazretlerinin kabirleridir. Eski Bizans kiliselerinden Hagios Petros ve Markos kilisleri ise daha sonraki yüzyıllarda Tokıu İbrahim Dede tarafından mescide tahvil edilmiştir. Bu semtte yerli Rumlar için Hagios Vasileios ayazması ile Panagia tēs Sudas kilisesi kalmıştır. Bu kilisede Sultan Mecit tarafından verilen 1850 tarihli bir ferman saklanmaktadır. Bugün Çokalço (Tsokaltso) manastırı adiyle anılan manastırın ise Hagios Demetrios kilisesi olması veya onun yerini almış bulunması muhtemeldir. Bu semtte Türklerin yaptırdıkları eserler arasında Arap Hekimzade mektebi, Sultan III. Mustafa'nın eşi, Beyhan ve Hatice sultanların annesi Âdil Şah Kadın mescidi, mektebi ve çeşmesi, Manav Kadı İvaz Efendi camii ve çeşmesi anılabilir. Osmanlı devrinde E. semtinde en büyük olay, bir yaymacı kaşıkçının buradaki çöplükte bulan kimseden 3 tahta kaşığa değiştiği ve 10 akçaya bir kuyumcuya sattığı, Kuyumcubaşının ise 2 kese akçaya satın aldığı, Saraya gidişi bir macera teşkil eden ve yontulunca 84 kıratlık bir elmas olarak Osmanlı hazinesinin en değerli parçalarından birinin, yani Kaşıkçı elmasının bulunuşu olayıdır. E. çevresindeki surlar, Türk devrinde sadece 1722 yılında bir kez onarılmıştır. Osmanlı devrinde E. da Hacı İlyas Ağaya ait bir Kadirî, Hakikî Osman Efendiye ait bir Nakşî tekkesi ile sur dışında Savaklarda da Şalcızadenin Uşşakî tekkesi vardı. — İ. P.

EĞRİKAPILI, Mehmet Rasim (1687-1756), Osmanlı - Türk sanat ve şiirinde, özellikle hat sanatında tanınmış sanatkârlardan biri. İstanbul'da Eğrikapı semtinde doğmuştur. Babası Yusuf Efendi, Molla Aşkî mescidi imamı bulunduğundan çocukluğunu burada geçirmiş ve bu sebeple halk arasında E. adiyle tanınmıştır.

Asıl adı Mehmet olup, sanat hayatının ilk yıllarında eserlerine Muhammed min tilamizi Seyyid Abdillah veya İmamzade, 40 yaşını aştıktan sonra da sadece Muhammed Rasim olarak imza koymakta idi. Şiirde Rasim mahlasını kullanırdı. Öğrenimine babasiyle başlamış, daha küçük yaşta iken yazı sanatına olan kabiliyeti belirince sülüs ve nesih hatlarda ilk derslerini yine babasından almıştır. Ondan sonra Yedikuleli Emir Efendi ve özellikle Saray öğretmenlerinden İmrahor camii imamı Seyyid Abdullah Efendiden Şeş - kalem (Aklami sitte, Altı kalem) (b. bk.) i öğrenerek 18 yaşında iken icazet almıştır. Talik yazıda ise Kâtipzade Reisülküttap Mehmet Refi' Efendi (b. bk.) nin öğrencilerindendir. E. tasavvufa da meyletmiş ve Nakşibendiye şeyhlerinden Kırımî Hoca Ahmet Efendinin müritlerinden olmuştur. Sanat alanında kısa zamanda ün kazanarak 1714 te yeniden açılan Galatasaray yazı öğretmenliğine getirilmişti. Kendisini önce Sadrazam Şehit Ali Paşa himayesine almış, daha sonra başta padişah Sultan III. Ahmet ve I. Mahmut olmak üzere Damat İbrahim Paşa ve Müsahip Mehmet Pasa himaye etmişlerdir. 1737 de Talik - nüvis Nur Mustafa Efendinin ölümü üzerine Saray - i hümayun hizmetine nakledilmişti. Onun sanatına olan saygıdan ötürü o tarihe kadar Hırka - i şerif törenlerine katılamayan Saray öğretmenleri de buna katılma fırsatı bulmuşlardı. Eserlerini genellikle çağının bütün müzehhipleri, bu arada Haydarpaşalı İbrahim, Dragmanlı Süleyman, Bursalı Abdurrahman Çelebiler tezhiplemişlerdir. Bu sanatla da ilgilenen E., tezhip sanatını Sultanselimli Reşit, Hezarfen Mustafa ve Üsküdarlı Ruganî Ali efendilerden almıştır.

Başarılı bir sanat hayatı geçiren E. İstanbul'da ölmüş ve Eğrikapı karşısında toprağa verilmiştir. Mezar taşını öğrencilerinden Mestçizade Ahmet Efendi yazmıştır. E. nın 60 tan fazla mushafı, sayıları belli olmıyan En'am, Kehef, Hılye - i şerif ve Delâil - i hayratı, Meşarık ve Mesabih - i şerifeleri, murakkaat ve kıtaatı vardır. Onun taşa hakkedilmiş eserleri arasında ise, Sultan I. Mahmud'un annesinin Azapkapı'da yaptırmış olduğu sebil, çeşme ve mektep kitabeleri, Nuriye camii kapı yazıları, Beşiktaş çeşme kitabesi anılabilir. Divanının bir nüshası Topkapı Sarayı kütüphanesindedir. — İ. P.

EĞRİLİK: bk. DİFERANSİYEL GEOMETRİ.

EĞRİLİK TANSÖRÜ (Fr. Tenseur de courbure), Riemann geometrisinde önemli bir rol oynayan ve metrik tansörün koordinatlara göre birinci ve ikinci türevlerinin bir kombinezonu olan dördüncü dereceden bir tansör. E. T. nün bütün bileşenlerinin özdeş olarak sıfır olması, buna karşılık olan uzayın Eukleides uzayı niteliğinde olması için gerek ve yeter bir şarttır. Buna E. T. denilmesinin sebebi, iki boyutlu bir yüzey için bu tansörden kontraksiyon yoliyle elde edilen skalerin, bu yüzeyin toplam eğriliği ile orantılı olmasındandır.

$g_{\mu\nu}$ ile göz önüne alınan uzayın metrik tansörü ve

$$\Gamma^{\lambda}_{\mu\nu} = \frac{1}{2} g^{\lambda\alpha} \left(\frac{\partial g^{\alpha\nu}}{\partial x^{\mu}} + \frac{\partial g^{\mu\alpha}}{\partial x^{\nu}} - \frac{\partial g^{\mu\nu}}{\partial x^{\alpha}} \right)$$

ile de birinci cins Christoffel sembolleri gösterilirse, E. T.

$$R^{\lambda}_{\alpha\beta\gamma} = \frac{\partial \Gamma^{\lambda}_{\alpha\gamma}}{\partial x^{\beta}} - \frac{\partial \Gamma^{\lambda}_{\alpha\beta}}{\partial x^{\gamma}} + \Gamma^{\lambda}_{\sigma\beta}\,\Gamma^{\sigma}_{\alpha} - \Gamma^{\lambda}_{\sigma\gamma}\,\Gamma^{\sigma}_{\alpha\beta}$$

ile verilir. Bk. DİFERANSİYEL GEOMETRİ, RIEMANN GEOMETRİSİ. — Y. Ö.

EHAD, din ve tasavvuf terimi. Tanrı'nın zat sıfatlarındandır. E., bir ve eşi mümkün olmayan «tek» demektir. «Birlik» kendinden başka olan sıfatı yok eden bir selbî sıfattır.

Allah'ın birliği, sayıda birlik dediğimiz, çoklukta birlik değildir. Çokluk Onun yaratma sıfatiyle ilgili olan yaratıklarında, mülkündedir ki, bir emriyle var, bir emriyle yok olan izafî ve nisbî oluştan ibarettir.

E. ve vahid Arapçada «bir» anlamına gelirse de, aralarında önemli farklar vardır. Vahid, E. da dahil olabilir; fakat E. vahidde dahil olamaz. E. sözü yalnız Allah için sıfat olabilir.

Bununla birlikte Kur'an'da vahid sözü Allah için genel anlamda değil, özel anlamda kullanılmıştır.

Yüce Tanrı'nın birliği ne içinde, ne dışında kesir ve misil mümkün olmayan ve her anlamiyle ortaklık, benzerlik ve çokluğu kabul etmeyen birliktir. — İ. O.

EḪANATON, Mısır firavunu IV. Amenophis (b. bk.) in sanı.

EHDEL (el-Ahdal), Bedrüddin el-Huseyn b. Abdi'r-rahman b. Muhammed el-Yemenî es-Sıddıkî (1377-1480), Yemen'de yetişen ve tarih, biyografya, hadis ve tasavvuf konularında çeşitli eserler veren bir bilgin ve mutasavvıf. Eserleri arasında esma-i hüsna hakkında *el-İşâretü'l-vecize ile'l-meâni'l-azîze,* el-Cenâdî'nin Yemen tarihinin özeti olarak yazdığı *Tuhfetü'z-zemen fi'âyâni ehli'l-Yemen,* hadis konularında *Uddetü'l-mensuh, er-Resâilü'l-mardiye, el-Hucecü'd-dâmiga, et-Tenbihât ale't-taharruz fi'r-rivâyât, el-Kifâye fi tahsini'r-rivâye, el-Mutribu's-sâmi'in fi muhtasari ravzi'r-riyâhin,* biyografi alanında *Ünvânü'l-eşvâk fi medhi fâikati'l-ahlâk, Gırbâlü'z-zemâni'l-müftetah bi-Seyyidi Veledi Adnan, el-Kavlü'l-muntasar ale'd-da'âvî el-fâriga bi-hayati Ebi'l-Abbas el-Hadar, el-Bâhir fi menâkıbi'ş-şeyh Abdi'l-kadir,* tasavvuf ve tefekküre ait ise *Kaside ala taallümi'l-ilmi ve't-tayin* ve bunun şerhi ile *Keşfü'l-gatâ an hakayıki't-tevhid* ve *el-Lüm'atü'l-mukni'a fi zikri firâki'l-mubtedi'a* anılabilir. — İ. P.

EHEBERG [*ēiberg*], **Karl Theodor, Ritter von** (doğ. 1855), Alman iktisatçısı. München'da doğmuştur. 1884 te Erlangen Üniversitesinde siyasî bilimler profesörü olmuştur. Malî konularda eserleri vardır: *Finanzwissenschaft* (Maliye bilimi) [19. bas. 1922]; *Die Kriegsfinanzen* (Harp maliyesi) [2. bas. 1917].

EHİME, Japonya'da, Shikoko'nun kuzeybatısında 1 540 600 kişilik bir il. Merkezi Matsuyama'dır.

EHINGEN [*ehingin*], **Georg von** (XV. yüzyılın ikinci yarısı), 1450 den sonra doğu Akdeniz kıyılarını (Rodos, Filistin, Mısır, Kıbrıs) ve daha sonra İtalya, İspanya ve Portekiz'i gezmiştir. Bu gezilerinin hikâyesi *Itinerarium* (Yolculuk olayları) [1600] adı altında yayınlanmıştır.

EHKİLİ, Samî dil ailesinden Garawi veya Grawi grupuna bağlı bir lehçe. Arabistan'ın en güney bölgesinde, Mahra ülkesinin doğusunda konuşulur.

EHLERS [*ēlirs*], **Edvard Lauritz** (1863-1937), Danimarkalı cilt hastalıkları hekimi. Kopenhag'ın en büyük hastahanelerinden biri olan Kommunehospitalet'in 4. bölümünün başhekimi idi (1911-1932). E., kendini İslanda'da cüzam ile irsî frengiye karşı savaşa vermiş, hekimlik alanı dışında, her şeyden çok Güney Jylland davası için çalışması ve Fransa'ya olan sevgisi ile tanınmıştır.

EHLERS-DANLOS [*ēlirs-dālo*] **SENDROMU** veya **DANLOS SENDROMU** [Tıp], eklemlerin tersine dönecek gibi aşırı derecede açılması, derinin aşırı ölçüde esnek oluşu, derinin dayanıksız oluşu ve yaralanma yerlerinde yalancı urlar meydana gelmesi biçiminde dörtlü bir sendrom. Danimarkalı cilt hastalıkları uzmanı Edvard Ehlers (b. bk.) ile Fransız dermatologu Henri-Alexandre Danlos (1844-1912) nun adlariyle anılır.

EHLÎ (ölm. 1601), Osmanlı Türk şairi. Edirneli olup asıl adı Mehmet'tir. Tayyipzade E. saniyle tanınmıştır. Enderunî Abdürrahim Efendinin kardeşi olup, onun himayesinde yetişmiştir. Müderrisliklerde ve bazı kadılıklarda bulunmuş, en son Rodos kadısı iken H. 1010 (M. 1601) yılında orada ölmüştür. Edebiyat ve şiirden başka tasavvuf alanındaki bilgisi ile de tanınmıştır. Divanından başka, *Hüsn-i dil* adlı bir mesnevisi de vardır. — İ. P.

EHL-İ BEYT (Ar. = ev halkı), Hazret-i Muhammed'in ailesinden olanlara verilen bir ad. Şiîler, E. adını yalnız Hz. Muhammed'in kızı Fatma, damadı Ali ve onların çocukları olan Hasan ve Hüseyn'e ve onlardan gelenlere verirler. Onların dışındakileri E. ten saymazlar. İslâmlıkta en yüksek ahlâkî erdemler, din ve dünya işlerinde en yüce değerler onlara verilmiştir. Böylece, tarihte E. e aykırı bir tutum içinde bulunmuş olan Emevî ailesine karşı sonsuz bir kin ve nefretle doludurlar. Bazı sünnî tefsirciler E. adını daha geniş anlayarak bütün Haşimî kollarına kadar götürmüşlerdir. Bunlar, peygamber ailesinden sayıldığı için de, sünnî fıkhına göre, sadaka alamazlar. — İ. O.

EHL-İ BEYTÎ (Din): bk. EHL-İ BEYT.

EHL-İ HAK («Hak ehli, Tanrı kulları»), daha çok Batı İran'da yaygın bir mezhebe, sâlikleri tarafından verilen bir ad. Senkretik (Fr. syncrétique) bir mezhep olan E. ın temelini gulât-ı şîa (b. bk.) teşkil eder. Daima 12 imama bağlanan bu mezhep, Kur'an-ı kerim'in metninden çıkartıldığı ileri sürülen iki cüzünün yerine konması ilkesine dayanmaktadır. Bunların Hz. Ali'ye tapmaları ile Dürzî ve Nusayrî mezheplerine bir ilişki kurmak kabildir. Tenasuh inancı ise İsmailî mezhebinden alınmış olsa gerektir. Ancak Sultan Sohak (bk. SULTAN İSHAK) mezhebin akaidinde o kadar yerleşmiştir ki, Hz. Ali'yi gölgede bırakmıştır. Sistemdeki âyin usulleri ise pir seçimi, zikirler ve ihvan cemiyetleri, sofraları ile mutasavvıfe hayatından iktibas edilmiştir. E. itikadında merkez noktasını ulûhiyetin yedi kere art arda tecellisi teşkil eder. Tecelliler tanrının giyindiği elbiselere benzetilmiş ve tecessüd etmek «elbise (libas, câme, don) giymek» anlamında kullanılmıştır. Tanrı ezelde bir dür (inci) olup bir istiridye içinde bulunuyordu. İlk defa kâinatın yaratıcısı Hâvendegâr olarak zuhur etti, ikinci tecellide Ali Murtaza olarak gözüktü, bundan sonra Şah Hûşîn, Sultan Sohak, Şah Veys Kulî, Memed Beg ve Hân Ateş olarak tecelli etti. Ulûhiyetin son tecellisi Ateş Beg'tir.

Bu tecelliler ilk dört devre itibariyle tasavvuf bilgilerindeki safhalara uygun düşmektedir. İlkinde şeriat, ikincide tarikat, üçüncüde marifet, dördüncüde de hakikat ki, mezhebin adı bundan gelir ve kurucu olarak da Sultan Sohak kabul olunur. Ulûhiyet incisi her donda yeniden zâhir olduğu gibi, melekler de birbirlerinin şekillerinde tecelli etmişlerdir. Meselâ Cebrail, Selman, Baba Büzürg, Bünyamin, Kamer-i cân, Cemşid Beg ve Hân Cemşid, Mikâil, Kanber, Kâkâ Rıza, Davud, Yar-i cân, Elmas Beg, Han Elmas, İsrafil, Hazreti Muhammed, Kara Fakih, Pir Musa, Yar Ali, Abdal Beg, Han Abdal, Ezrail ise Nusayr, Baba Tahir, Mustafa Davudan, Şah Süvar Ağa, Hazreti Fatma'ya gelince Mama Celâle, Hatun Deyire, Razbar, Peri Han Sart ve Dosti Hanım olarak zâhir olmuşlardır. Bunlar ulûhiyetin çıkışlarıdır. Meselâ Bünyamin utanmanın timsali olan Hâvendegâr'ın terinden, Davud gazap timsali olarak nefesinden, Musa insaf anlamına bıyığından, Razbar-Rezmbar (sırları saklayan) şefkat timsali olarak nabzından yaratılmışlardır. Melekler tanrının vekilleridir. Bünyamin pir, Davud hakim, Mustafa Davudan veya Nusayr ölüm, Musa iyilik ve kötülükleri kaydeden melektir. Kırklar ise E. tan olmayıp Hz. Ali zamanında yaratılmışlar ve Peygambere mülâki olmuşlardır. E. inancına göre insanlar bin bir istihale devresi geçirecekler ve bu istihaleler sırasında lâyık oldukları ceza ve mükâfatı göreceklerdir. Onun için ölmekten korkulmaması gerekir. Ölüm, insan için ördeğin suya dalması kadar basit bir olaydır. Bu tenasuh anlayışında saflaşma imkânları fertlerin yaradılışlarının imkânlariyle çerçevelenmiştir. İnsanlar iki çeşit balçıktan yaratılırlar. Sarı çamurdan yaratılanlar iyilerdir. Bunlar donları içindeki seyranlariyle, çektikleri zahmetler derecesinde tanrıya yaklaşmış ve nuraniyetlerini artırmış olurlar. Kara çamurdan yaratılanlar ise kötüdürler. Bunlar zulmette kalacaklar, güneş yüzü görmeyeceklerdir. Ayrıca E. tan olanlar kâinatı kucaklayacak ve dostlarına gülecek olan sâhib-zuhuru beklerler. Kıyamet gününde insanlar Şehrizor veya Sultaniye ovalarının birinde toplanacaklar, bu hengâmede sultanlar imha olunacak, kötüler yok olacak, iyiler ise Rabb-i keremin cemalini seyr için cennete gireceklerdir.

E. arasında kendilerine göre âyinler yapılır. En önemli âyin, Cemdir. Bu mezhep sâlikleri belirli zamanlarda ve ya her önemli olayda toplantılar düzenlerler. Sazlar çalarak kelâm (nefes) lar okurlar. Büyük âyinlere zikr denir. Bunda dervişler saz nağmeleri arasında cezbeye gelirler ve bazı fevkalâdelikler (ateşte yürümek, yatmak, ateşi tutmak veya yutmak gibi) gösterirler. Toplantıların özelliklerini nezirler veya niyazlar teşkil eder. Bunlar çiğ yiyecekler veya sığır, koyun, horoz v. b. erkek hayvanlardan kanlı kansız 14 çeşit kurban ile hayır ve hizmet, yani hazır pişmiş yiyeceklerdir. Kurban töreni ayrı bir özellik taşır. Etler kemiklerinden muntazam bir şekilde ayıklanır, kemikler dualarla gömülür, haşlama etler törene katılanlara dağıtılır, kurban duası okunur, buna yeşertme denir. Böylece yeniden hayat vermek, canlandırmak tasvir edilmiş olur. Doğan çocuklar hemen bir pire bağlanır. Bu törende beş mesleği temsil edenlerin hepsi de bulunur, çocuğa başının ucunda kırılan bir Hindistan cevizi parçası ile Şiî doktirini yazılı bir gümüş hâvize (b. bk.) den ibaret bir muska takılır. Bu suretle yeni doğan ile ona rehberlik edecek olan arasında akrabalıktan da ileri bir bağlantı kurulmuş olur. Öte yandan cemaatın kadın ve erkekleri arasında da âhiret gününe hazırlık olmak üzere âhiret kardeşlikleri kurulur. Âyinler arasında Yezidîlerde olduğu gibi oruç üç gün olup kışın tutulur ve arkasından hemen bayrama geçilir. Ateş Begiler ise oruç tutmazlar, âhiret günü yakındır, oruç tutacak yerde bayram edilmesi gerekir derler.

Bütün bu âyinlerin her biri mezhebin teşekkülüne ait bir menkıbenin hatırasını ifade eder. Meselâ horoz kurbanı Mustafa'nın işlediği günahın kefaretini, kardeşlik töreni Remzbar ile Mustafa Davudan arasındaki ilişkileri, başı bağlamak ise Sultan Sohak'ın menkıbesini hatırlatır.

E. ın yayıldığı sahalar mezhebin doğuşu ve yayılışı ile ilgili birçok özellikleri de açıklamada yardımcı olmaktadır. Syncrétique bir mezhep olan E. ta devrelerin teşekkülü dahi bunu göstermektedir. Meselâ Ali Murtaza gulât-i şî'a ile olan ilişkiyi, Şah Hûsîn Luristan tarihiyle olan münasebetleri, Sultan Sohak Guranî diyarı ile Doğu Anadolu'yu, Baba Yadigâr da Azerbaycan hâtıralarını kapsar. Mezhebin teşekkülü Luristan, Guran, Doğu Anadolu ve Azerbaycan sahalarında olmuştur, denilebilir. Sultan Sohak'ın dili olan Guranca mezhebin kutsal dilidir. Mezhebin tarihi her halde Karakoyunlular devrine kadar çıkmaktadır. Koyu râfızî hükümdarlardan biri olan Cihanşah (b. bk.) E. arasında Sultanü'l-ârifîn olarak ün almıştır. Şah İsmail Safevî (bk. HATAYÎ) de Türkistan piri olarak tebcil edilmektedir. Mezhebin gerçek kurucusu kabul edilen Sultan Sohak ise Caf-i Murad aşiretinin reisi Hasan Beg'in kızı Hatun Deyire'nin oğlu idi.

E. genellikle İran'ın batısında, Luristan, Guran ve Azerbaycan'da kalabalık topluluklar halinde yayılmış bulunmaktadır. Bundan başka, Doğu Anadolu'da Sivas, Tunceli ve Antep Alevîleri arasında da aynı inançlara veya bunların benzerlerine tesadüf olunmaktadır. Irak'ta ise Musul, Kerkük, Süleymaniye ve Hanıkin bölgelerinde, ayrıca İran'ın Hemedan, Tahran, Mazenderan ve hattâ Horasan eyaletlerinde tutunduğu görülmektedir.

E. konusunda en ilgi çekici eser Hacı Nimetullah Dineverî'nin *Fürkanü'l-ahbâr* adlı eseridir. Buna onun oğlu Nur Ali Şah *Keşfü'l-hakayık* adiyle bir de mukaddime yazmıştır. E. ın asıl kitabının adı ise *Serencam*'dır.

Daha çok fakir halk, köylü ve göçebeler arasında yayılan bu mezhep genellikle Ali İlahî adiyle tanınmakta ve hakaret ve tehzil makamında da Mum söndüren, Horoskuşân gibi adlarla anılmaktadır. E. ın eski dinlerle, Türk şamanizmi ve öteki râfızî inanışlarla münasebeti henüz araştırılmış değildir. Bk. BEKTAŞİLİK, KIZILBAŞLIK, SULTAN İSHAK, BABA TAHİR URYAN, NUSAYRÎLİK, İSMAİLÎLİK, YEZİDÎLİK, TAHTACI. — İ. P.

EHL-İ SALİP (Tar.): bk. HAÇLILAR.

EHL-İ SÜNNET, Sünnet, bir yol, bir iz, bir yaşama tarzıdır. Dinde ise, peygamberin sözü, yaşayışı ve genel tutumudur.

Kur'an'ın birçok bölümlerinde de sünnet sözü süregelen âdet, gidilen yol ve alemin düzeninde görmekte olduğumuz tabiî kanunlar, Allah'ın hükmü, emirleri ve nehiyleri, milletlerin hayatlarında, ilerlemesinde, gerilemesinde yok olunmasında Tanrı'nın değişmez kanunları anlamında gelmiştir (Enfâl sûresi, 39; Hicr, 13; Ahzâb 62; Fatır, 43, Feth, 23, İsra 77, Nümin 85).

E., Peygamberin ve onu büyük bir dikkatle izleyenlerin geleneksel yoludur. Buna «Ehl-i sünnet vel-cemaat» da denir. Bu yolun izlenmesi gerekli yol olduğu Peygamberin hadislerinde belirtilmiştir: «Size iki şey bıraktım. Onlara

sımsıkı yapıştıkça asla yolunuzu şaşırmazsınız: Allah'ın Kitabı (Kur'an) ile Peygamber'in sünneti.» «Benim sünnetimden ve benden sonra, Hulefa-i Raşidinin sünnetinden ayrılmayın.»

Abdullah b. Mesut demiştir ki: «Hz. Peygamber bizim için bir yol çizdi. Bu, Tanrı'nın yoludur. Onun sağında ve solunda birtakım yollar daha çizdi. Bunlar Şeytanın izlediği yollardır. Gerçek ve doğru yol benim yolumdur. Siz onu izlemelisiniz»

Hz. Muhammed'in ölümünden bir süre sonra dinî ve siyasî birtakım görüş ayrılıkları ortaya çıktı. Bunların çeşitli problemler üzerindeki görüşleri birbirinden farklı idi. Özellikle, kaza, kader ve irade problemleri üzerinde görüş ayrılıkları belirdi. Peygamber zamanında yalnız onu izlemekle yetinen, kendilerini mutlu sayan Müslümanlar, çeşitli etkilerle Mutezile, Cebriye, Mürcie gibi farklı görüşlere bağlı kaldılar. Saf Müslümanlık ciddî bir tehlike geçiriyordu. Hicrî II. yüzyıldan itibaren tamamen Peygamberin yolunu izleyen E. de kendi görüşlerini ve metotlarını bir sistem halinde ortaya koydular. Böylece, fıkhî ve itikadî mezhepler ortaya çıkmış oldu.

Fıkhî mezheplerin pek çok kolları vardır. Bunlardan dört mezhep, tanınmış ve tutunmuştur:

1. İmam Ebû Hanife, Numan b. Sabit (699-767) in kurduğu Hanefî mezhebi.
2. İmam Malik (712-795) in kurduğu Malikî mezhebi.
3. Ebû Abdullah Muhammed b. Şafiî (767-819) nin kurduğu Şafiî mezhebi.
4. İmam Ahmet b. Hanbel (781-855) in kurduğu Hanbelî mezhebi.

Bu dört mezhep yalnız fıkhî mezhepler olarak kabul edilmez. E. itikadının esaslarını koyanlar da gene bunlardır. Aralarındaki ayrılık esasta değil, ayrıntılardadır.

İmam-ı azam Ebû Hanife, «en büyük imam» olarak ün almıştır. E. in büyük çoğunluğu onun mezhebine bağlı kalmıştır.

Ebû Hanife'nin fıkıhta dayandığı deliller şöylece toplanabilir: 1. Kitap (Kur'an), 2. Sünnet, 3. Sahabenin fetvaları, 4. İcma, 5. Kıyas, 6. İstihsan, 7. Örf.

Ebû Hanife öbür mezheplerden farklı olarak kıyası da fıkıh usulünde delil saymıştır. Ebû Hanife, İslâm inanciyle (akaid) ilgili görüşlerini *al-Fıkh al-Ekber* adlı eserinde özetlemiştir.

İmam Malik, imana ameli de dahil ediyordu. İman yalnız sözle olmaz, uygulamayla da ortaya konulmalıydı.

Şafiî, Hanefî ve Malikî fıkhı arasında orta bir yol tutmuştur. Kelâm problemlerine fazlaca girmek istememiştir. Ahmet b. Hanbel de Kelâm'a karşı ilgi duymamıştır. Reye ve kıyasa da önem vermemiştir.

E. in itikadî kolları da şunlardır: 1. Selefiyyun: Sahabe ve tabiin çağındaki Müslümanlar.

2. Ebu'l Hasan Ali el-Eş'arî (873-?).

3. Ebû Mansûr Muhammed b. Mahmud b. Maturîdî (ölm. 944) nin kurduğu Maturîdiye.

Selefiyyun, Kur'an ve hadise bağlı kalarak, tartışmalardan kaçınmış, çözümleyemediği problemlerde susmayı tercih etmiştir. İmamlar, Allah, irade ve Kur'anın mahluk olup olmaması ve bir de imamet meselesinde geniş tartışmalara girişmişlerdir.

Şia, imamın masum olması şartını kabul eder. E. ise imamda üç nitelik arar: İlim, adalet, siyaset.

Görülüyor ki E., Kur'an ve hadis yolunu benimsemiş, bu iki kaynağın cevapsız bıraktığı konularda kıyas ve icma gibi öbür yollara da baş vurarak sonuç çıkarmıştır. Bk. SÜNNÎLİK.

EHL-İ VUKUF (Huk.): bk. BİLİRKİŞİ.

EHL-İ HİBRE (Huk.): bk. BİLİRKİŞİ.

EHLÎ-İ TERŞİZÎ, Mevlâna (ölm H. 942 [1535]). İran şairlerinden. Şah İsmail Safevî tarafından sevilmiş ve korunmuştur. Ayrıca Mir Ali Şir Nevaî'ye, Sultan Yakub'a da kasideler sunmuştur. İki kasidesinde sekiz orijinal hüner göstermiş, yazdığı bir rubai, hem Arapça, hem Farsça okunabilmiştir.

Eserleri: *Divan*: destan, kaside, gazel ve sufiyane türde eserler vermiştir. *Sihr-i Halâl* (H. 930 da kendi el yazısiyle yazdığı ve Şah İsmail'e sunduğu nüsha Indiana Office kütüphanesindedir); *Şem u Pervane*; *Sakiname*; *Fevaidu'l-Fevaid* (beş manzume). E. T. Şiraz'da Hafız'ın mezarı yanına gömülmüştür.

EHLİT (Fr. Ehlite), ortorombik sisteminde, zümrüt yeşili küçük billûrlar şeklinde billûrlaşan, tabiî hidrate bakır fosfat halinde bir mineral.

EHLİYET, bir kişinin haklara sahip olma, hakları kullanma veya görev ve sorumluluk yüklenebilme yeteneği.

Medenî ehliyet: Türk Medenî Kanunu'na göre her kişi medenî haklardan yararlanma E. ine sahiptir (Md. 8). Medenî hakları kullanma, yani muamele E. i ise kaide olarak temyiz kudreti olan reşit kişilere tanınmıştır (Md. 10). Rüşt, on sekiz yaşın tamamlanmasiyle başlar (Md. II). Bunun iki istisnası evlenme (Md. 11 Fk II.) ve kazaî (= hâkim karariyle) rüşt (Md. 12) halleridir. Reşit olmayan mümeyyizler ile temyiz kudreti olan kısıtlılar karşılıksız iktisaba ve şahsa sıkı sıkıya bağlı hakları (babalık davası açma v. b.) kullanmaya ehildirler, fakat kendilerine sorumluluk yükleten akitler yapamazlar. Mümeyyiz olmayan şahısların muameleleri prensip olarak hüküm ifade etmez. Mümeyyiz reşitler hem iktisaba hem de iltizam (borç yüklenme) a ehildirler (Md. 9).

Siyasî ehliyet: Başlıca seçmen olma ve seçilme E. idir. Milletvekili Seçimi Kanunu'na göre kısıtlı olmayan ve kamu hizmetlerinden yasaklı bulunmayan 21 yaşını doldurmuş Türk vatandaşları seçmenlik E. ini haizdir. Milletvekili seçilebilmek için Türk vatandaşı olmak, kısıtlı bulunmamak, 30 yaşını doldurmuş olmak, Türkçe okuma yazma bilmek, askerliğini yapmış veya muaf tutulmuş olmak, kamu hizmetlerinden yasaklı olmamak, 5 yıldan fazla hapis veya ağır hapis cezası ile hükümlü olmamak ve yüz kızartıcı bir suçtan mahkûm edilmemiş olmak şartı aranır (M. S. K. Md. 8-9). Senatör seçilmek için yukarıdaki şartlara ek olarak 40 yaşını doldurmuş ve yüksek öğrenim yapmış olmak gereklidir (Anayasa, Md. 72).

Cezaî ehliyet: Türk Ceza Kanunu'na göre fiili işlediği zaman 18 yaşını bitirmiş olan mümeyyiz kişinin cezaî E. i tamdır. Fiili işlediği zaman şuurunun veya hareketlerinin serbestliğini tamamen kaldıracak derecede akıl hastalığına yakalanmış olan kimseye ceza verilmez (T. C. K. Md. 46). Fiili işlediği zaman şuur ve hareketlerinin serbestliğini önemli derecede azaltacak bir aklî malûliyete yakalanmış olan kimsenin cezası Md. 47 ye göre indirilir. Fiili işlediği zaman 11 yaşını bitirmemiş olanların cezaî E. i yoktur (Md. 53). 11 yaşını bitirip 15 yaşını doldurmamış olanlara ancak temyiz kudreti olduğu takdirde ceza Md. 54 e göre indirilerek

uygulanır. Fiili işlediği zaman 15 yaşını bitirmiş ve 18 yaşını doldurmamış olanların cezası Md. 55 e göre indirilir. 15 yaşını bitirmemiş olan sağır dilsizlerin cezaî E. i yoktur (Md. 57). Fiili işlediği zaman 15 yaşını bitirmekle birlikte temyiz kudreti olmayan sağır dilsizlere ceza verilmez (Md. 58 Fk. 1). Diğer hallerde verilecek ceza Md. 58 in öteki fıkralarına göre indirilerek hükmolunur.

EHLÜLBEYT (Din): bk. EHL-İ BEYT.

EHLÜ'L - BİDA' (= Bid'at ehli), bid'at (b. bk.) ile uğraşan, bunları yapmaktan kaçınmayan, sakınmayan kimse veya toplum. Özellikle Hüseyn'in ve Kerbelâ'nın öcünü almak üzere ortaya çıkan Şiîler arasında bir fırka meydana getiren Muhtar b. Ebi Ubeydi's-Sakafî'nin görüşüne uyanlara verilen bir addır. Muhtar, Hüseyn'in mirasına oturan ve Hicaz'da İmam Ali el-Asgar'ın adını kullanarak hilâfet davasına kalkışan Abdullah b. ez-Zübeyr'e karşı Muhammed b. el-Hanefiye'nin adını kullanarak ortaya çıkmış, siyasî ihtiraslarını bida' görüşüyle takviye etmiştir. Bida'ın aslında nesh'ten farkı yoktur. Yani bir olay vukua geldiği zaman imamın dediği gibi cereyan ederse, bunu kendini teyit için kabullenmek, aksi olduğu takdirde onlara «Rabbiniz verdiği sözden döndü, bida' etti» demek suretiyle insanları aldatmaktır. Bu görüşe insanlar daha sonra Muhtariye veya Keysaniye adiyle müfrit bir şi'a grupu meydana getirmişlerdir. Bk MUHTARİYE veya KEYSANİYE, MUHTAR ES-SAKAFÎ. — İ. P.

EHLÜ'L - BÜYÛTÂT, cem'ul-cem olarak *beyt*'in çoğulu, *büyûtât* kelimesinin «şeref ve şan» anlamında kullanılması sonucunda «şerefli, şanlı kimse veya hanedan, aile» anlamlarını almıştır. Gerek Farsçada, gerek Arapçada aynı anlamda kullanılır. Bu deyim İran'da Müslümanlığın yerleştiği ilk devirlerde sadece en soylu aileler için kullanılmıştır. Daha sonraları bütün soyluları kapsayan bir anlam kazanmıştır.

EHLÜ'L - CEBEL («dağ halkı»), Filistin'de Havran bedevilerine verilen bir ad.

EHLÜ'L - EHVÂ (Ar. ehva, heva [= arzu, meyil, heves, aşk] sözünün çoğulu). Kur'an'da geçen bu söz, dinî bir terim olarak, ehl-i sünnetten bazı noktalarda ayrılan Müslümanlara verilen bir addır. Bunlar, Kaderiye, Cebriye, Mücessime ve Revâfız olarak düşünülmüştür. Fakat Müslüman kelâmcılara göre, bunları E. dan saymak doğru olmaz. Sufîlere göre, heva nefsin niteliklerinden ve eğilimlerindendir. Bütün hevalar iki bölümdür. Bir bölümü lezzet ve şehvet, öbürü mevki ve başkanlıktır. Bütün hevalar, mâsivadır. İnsanı haktan alıkoyar. — İ. O.

EHLÜ'L - KİSÂ (kisa = elbise, örtü, aba), Ehl-i beyt (b. bk) in bir başka adı. Ehl-i Aba da denir. Söylentilere göre, Hz. Peygamber, bir gün eşlerinden Ümmü Seleme'nin odalarında bir örtü üzerinde otururken kızı Fatıma gelmiş, et ile pişirilmiş hamur getirmiş. Hz. Muhammed: «Ey Fatıma, Ali'yi ve çocuklarını da çağır, birlikte yiyelim» demiş. Yemek yendikten sonra, o kilimin ucunu onların üstüne örtmüş ve «Tanrım, bunlar benim ehl-i beytimdir, günahlarını affet. Onları sen, pak ve safi kıl» diye dua etmiş. Ehl-i beyt'e Pençe-i Al-i Aba da denir. İslâm şairleri, Al-i Aba adını büyük bir saygıyla kullanırlar.

EHLÜ'L - KİTAP, Kur'an'da geçen bir deyim. «Kitap ehli» olarak vahy yoliyle inmiş Tevrat, Zebur, İncil gibi kutsal kitaplara bağlı bulunan Yahudiler ve Hristiyanlar kastolunur. Onları Tanrıya eş ve ortak tanıyan müşriklerden ayırmak üzere kullanılmıştır. Aslı gerçek olan, fakat sonradan çeşitli sebeplerle bozulmuş, Müslümanlıktan sonra da gücünü yitirmiş sayılan kitaplara bağlı kalanlar, Müslümanlara daha yakın olarak sayılmıştır. Müşriklerin, Müslümanlığı kabul etmemesi halinde ortadan kaldırılmasına karşılık, E. a, cizye (haraç, vergi) vermek şartiyle, İslâm ülkelerinde kendi ibadetlerinde ve işlerinde serbest olacakları kabul edilmiştir. E. ın haklarının korunmaması günah sayılmıştır. Bu anlayış, çeşitli çağların çeşitli taassup görüşlerine göre, zaman zaman E. a karşı farklı tutumlara sebep olmuştur.

İslâm fikrinin bazı bölümlerinde (Münakâhat, Zevabih) E. la ilgili konulara yer verilmiştir. Din bilginleri, E. tan olanların kestikleri hayvanların Müslümanlarca yenebileceğini, onlardan kız almanın kerahetle de olsa caiz olduğunu kabul etmişlerdir. E. veya Ehlü'z-zimme problemleri özellikle Osmanlı devletini uzun süre uğraştırmış, önemli bir dinî ve siyasî konu olmuştur.

EHLÜ'N NAZAR, yalnız nakle önem vermeyip de akıl ve gözleme dayanan İslâm filozoflarına verilen genel ad. Elkındî, İbn-i Sînâ, Farabî gibi başlıca İslâm filozofları bu grupa girer.

EHLÜ'S - SUFFA, ASHABÜ'S - SUFFA veya **ZULLE,** hicretten sonra Medine'de yerleşen yoksul ve kimsesiz muhacirler ile onlardan sonra gelenlerin Mescidde barındıkları yere atfen aldıkları ad. Türkçeye «avlu veya çardak halkı» şeklinde çevrilebilirse de, Peygamberin ashabından bir kısmını tanıtan bir ad olarak bilinmektedir. Suffa, Mescid (b. bk.) in ilk yapılışında dikkate alınmış bir bölümdür. Yapıldığı tarihte Mescid'in kuzey yönünde hurma kütüklerine oturtulmuş, üstü kil ve hurma dalları ile örtülü bir çardak, sundurma olup çevresi açıktı. Daha sonra buraya bazı kerpiç odalar da eklenmişti. Romantik İslâm yazarları bu müesseseyi ilk İslâm üniversitesi olarak büyütmüşlerdir. Gerçekte Peygamber, hicret emrine uyan, fakat Medineli ensar tarafından barındırılmaları hiçbir surette mümkün olmayan yoksul ve kimsesiz muhacirlere bir barınak sağlamak amaciyle burasını yaptırmış ve böylece onları İslâmın himayesine almıştı. Burada barınanlar bu sebeple E. adını taşımakta idiler. Burada barınanların yiyecekleri çoğu kere Peygamber tarafından sağlanır, bazan da varlıklı Müslümanlar yiyecek gönderirlerdi ki bu sebeple E. ya Ezyafü'l-müslimîn (Müslümanların konukları) adı da verilirdi. Bunların sayısı 10, 30, 70, 92, 93 ve 400 olarak bildirilmektedir. Bu sayıların hepsi de doğru olabilir. Zira uzun yıllar Arabistan'ın çeşitli yerlerinden Resulullah'ı ziyarete gelen, Müslümanlığı kabul eden veya müşriklerden kaçanlar burada misafir edilmişlerdir. Bu bölümün ilk yapılışında veya hicretin ilk yılında E. nın 10 kişi olduğu ise kesinlikle bilinmektedir. Bunlar arasında Yemenli Ebû Hureyre en başta gelmektedir. Peygamber göndereceği yemek, giyecek eşyası veya bir haberi çoğunlukla bu sahabe vasıtasiyle E. ya duyururdu. Ondan sonra Bilal-i Habeşî, Ebû Zer Gıfarî, Habbâb, Ammâr, Selman-i Farsî, Ebû Muveyhibe, Suheyb-i Rumî, Huzeyfe ve Vesîle en meşhurlarıdır. Sa'd b. Ebi Vakkas da burada bir sefer kaldığı için E. dan sayılır.

E. günlerini ibadetle ve çoğu kere âyet ve hadislerle tekevvün etmekte olan yeni dini ve onunla ilişkin bilgileri öğrenmekle, gecelerini ise burada barınmakla geçirirlerdi. Onların zahitlik derecesine varan bu hayatları son-

raki yüzyıllarda E. yı Aşere-i Mübeşşere (b. bk.) den daha üstün tutma gibi yanlış kavramlara vardığı kadar, özellikle tasavvufun yayılışı ve fakr'ın en esaslı umde haline geldiği IX. yüzyıldaki anlayışa göre, gerek hankah (b. bk.), gerek riyazet hayatı için ilk örnek olarak burasını ve onları göstermek yaygın bir hal almıştı.

Kur'an'da geçen bazı ayetlerin (el-Bakara 273, 274, En'am 52, Kehf 27, Şûrâ 26) nüzul sebepleri E. olarak gösterilmek istenmişse de, bunların bir kısmının Mekkî ayetlerden oluşu bu iddiayı çürütmektedir. Böyle olmakla beraber, sûfî ve tasavvuf kelimelerinin suffa'dan türediği görüşü yaygındır.

E. hakkında çeşitli eserler yazılmıştır. Bunlardan es-Subkî'nin *Tuhfetü'l-kelam ala ehlis-suffa*'sı günümüze kadar gelmiştir. Ebû Said b. el-Arabî ile es-Sullemî'nin eserlerinin adlarını ise, bu konuya *Hilyetü'l-evliya*'da ayrıca yer veren Ebû Nuaym el-İsbahanî'den öğrenmekteyiz. — İ. P.

EHRAM, Filibe (Bulg. Plovdiv) de mat kırmızı tonlarda dokunan, tüylü halı.

EHRAM (Tarih): bk. PİRAMİT.

EHRENBERG [*ęrînberg*], **Christian Gottfried** (1795-1876), Alman tabiiyecisi. Delitzsch'te doğmuş, Berlin'de ölmüştür. Öldüğü zaman Berlin Üniversitesi Tıp Fakültesinde profesör ve Bilimler Akademisi üyesi idi. 1820 de Friedrich Wilhelm Hemprick ile Mısır'a gitmiş, 1829 da da A. von Humboldt ile Altay dağlarına kadar bilim gezilerine çıkmıştır. Eserleri arasında *Die Korallentiere des Roten Meeres* (Kızıldeniz'in mercan polipleri) [1834]; *Die Infusionstierchen als vollkommene Organismen* (Kusursuz organizmalar olarak haşlamlılar) [1838] ve *Mikrogeologie* [1854] sayılabilir.

EHRENBERG [*ęrînberg*] **GEÇİDİ,** kuzey Tirollerde, Lechtal Alplerinin Wettersteinkalk dağlarında, Reutte ile Heiterwang arasında, 2 km uzunluğunda bir geçit.

EHRENBERJİT (Fr. Ehrenbergite), Rhein kıyısında, Siebengebirge'de bulunan bir alofan (allophane) türü.

EHRENBREITSTEIN [*ęrînbraytştayn*], Rhein nehrinin sağ kıyısında, eskiden başlı başına bir şehir ve 1919 a kadar da bir müstahkem mevki olan bir Koblenz banliyösü. E., XI. yüzyıldan beri tanınmakta olup XVII ve XVIII. yüzyıllarda bayındırlığa ve üne kavuşmuştur. O çağdan kalma yapılar E. a bugünkü karakterini vermiştir.

Küçük şehre hâkim bir yerde bulunan E. kalesi, 1000 yıllarında müstahkem şehir olarak kurulmuş, XVI-XVII. yüzyıllarda surlarla kuşatılmış, 1801 de Fransızlar tarafından yıkılmıştır. E. ı Prusya 1815-1832 tarihleri arasında zamanın en zorlu bir müstahkem yeri haline getirmişse de, bu istihkâmlar Versailles antlaşması gereğince kaldırılmıştır.

EHRENBURG, Ilia Grigorievitch: bk. ÊRENBURG, İl'ya Grigor'eviç.

EHRENCRON-KIDDE [*ęrînkron-kiddî*], **Astrid Margrethe** (kızlık adı: E.-Müller; doğ. 1871), Danimarkalı kadın yazar. 1907 yılında evlendiği yazar Harald Kidde'nin adını kendi adına katmıştır. Gençliğinde kendini müziğe vermek istemiş, fakat bir sinir hastalığı yüzünden bundan vazgeçmiştir. Yazar olarak hayal gücü geniş, üslûbu şairce ve mistiktir. Uzun zaman kocasiyle birlikte İsveç'te yaşamış ve Selma Lagerlöf'ün etkisinde kalmakla birlikte, orijinalliğini korumuş ve güçlendirmiştir. Romanlariyle ün kazanmıştır. Başlıca eseri, İsveç'in Värmland bölgesinde yaşayan bir Yahudi ailesinin hikâyesidir: *Brödrene Nystad* (Nystad kardeşler) [1925]. Bunun devamı *Brödrehuset* (Kardeşler evi) [1926] adlı ikinci bir romandır. Bunlardan başka, *Martin Willens underlige Haendelser* (Martin Willen'in acaip hareketleri) [1911] ile bunun devamı olan *Alle Sjaeles Nat* (Bütün ruhlar gecesi) [1912] adlı romanları ve *En Vagabonds Roman* (Bir serserinin romanı) [1915] adlı romanı da anılabilir.

EHRENFELS [*ęrînfels*], **Christian von** (1859-1932), Avusturyalı filozof. Rodan (Kuzey Avusturya) da doğmuş, Lichtenau (Kuzey Avusturya) da ölmüştür. 1900 den sonra Praha Üniversitesinde profesör olan E., *Gestalt* değerlerini bularak modern *Gestalt* psikolojisinin kurucusu olmuştur (bk. GESTALT PSİKOLOJİSİ).

EHRENFEST [*ęrînfest*], **Paul** (1880-1933), Avusturyalı fizikçi. Viyana'da doğmuş, Leiden'de ölmüştür. 1912 den başlayarak Hollanda'da Leiden Üniversitesinde profesörlük eden E., atom fiziğiyle uğraşmıştır. Bu konuda birçok eserleri vardır.

Ehrenfest teoremi, bir dalga paketinin kuvantum mekaniği bakımından hareketinin, bu dalga paketinin temsil ettiği parçacığı etkileyen herhangi bir potansiyelin dalga paketinin kapladığı alan üzerinde duyulur bir değişmeye uğramaması halinde parçacığın klasik mekanik anlamındaki hareketiyle özdeş olacağını açıklayan ve bütün kuvantum mekaniğinde epistemolojik bakımdan büyük bir rol oynayan, Bohr'un korrespondans ilkesinin dayanak noktalarından biri olan önemli bir kuram.

EHRENHAFT [*ęrînhaft*], **Felix** (doğ. 1879), Avusturyalı fizikçi. Viyana'da doğmuştur. 1919 dan beri Viyana Üniversitesinde profesör olan E., özellikle elektrik yükleme deneyleri ve atom fiziği alanındaki çalışmalariyle tanınmıştır.

EHRENHEIM [*ęrînheym*], **Per Jacob von** (1823-1918), İsveçli politikacı. Millet vekilliğine seçilerek 1870 yılına kadar De Gear hükümetine danışmanlık etmiştir. Liberal eğilimli olan E. Birlik komitesinin İsveçli başkanı seçilmiş (1895), politika hayatında hem ekonomik hem de sosyal sorularla ilgilenmiştir.

EHRENKREUZ [*ęrînkroyts*], eski bir Alman nişanı. Lippe (1869 dan başlayarak), Reuss (1857 den başlayarak), Schwarzburg (1853 ten başlayarak), Waldeck (1899 dan başlayarak) devletleri tarafından 1919 a kadar verilmiştir.

EHRENREICH [*ęrînrayh*], **Paul** (1855-1914), Alman etnoloğu. Berlin'de doğmuş, orada ölmüştür. Önce tıp öğrenimi görmüş, sonra da özel olarak etnoloji alanında araştırmalarla uğraşmıştır. Brezilya'da yaptığı büyük araştırma gezileriyle bu ülkenin etnolojisi üzerinde incelemelerde bulunmuştur. Brezilya'da yaşayan yerli Kızılderililer üzerine birçok yazı ve kitapları vardır (1886-1896). Daha sonraki yıllarda daha çok karşılaştırmalı mitoloji ile ilgilenen E., *Mythen und Legenden der südamerikanischen Urvölker* (Güney Amerikalı eski kavimlerin mitleri ve efsaneleri) [1905], *Allgemeine Mythologie* (Genel mitoloji) [1910] adlı eserleri yayınlamıştır. 1911-1914 yılları arasında «Bassler Archiv» i çıkarmıştır.

EHRENRITTER [*ērĭnrittĭr*] **DÜĞÜMÜ veya GANGLİYONU** [Anat.], dil-yutak sinirinin boyun toplardamarı giriş deliğinde yer alan küçük bir düğümü. Avusturyalı anatomist Johann Ehrenritter (ölm. 1790) ın adiyle anılır

EHRENROOTH [*ērenrōt*], **Juhani Kazimir** (1833-1885), Finlanda'lı general. 1850 de Rus ordusuna giren E., 1863 yılındaki Polonya ayaklanmasının bastırılmasına, son radan da 1877 Türk-Rus Harbine katılmıştır Bulgaristan'ın hizmetine geçtikten sonra Tsankov kabinesinde millî savunma bakanı olmuş ve yeni ordunun kurulmasında önemli rol oynamıştır (1880). 1881 hükümet darbesinden sonra yeni hükümeti kurmakla görevlendirilen E., Sofya'daki Rus temsilcisi ile uyuşamamış, Bulgarıstan'ı bırakarak Finlanda'ya dönmüş ve orada bakan olmuştur.

EHRENSKJÖLD [*ērĭnşöld*], **Nils** (1674 1728), İsveçli amiral. Abo'da doğmuş, Karlaskrona'da ölmüştür. 1714 te tuğamiral olarak İsveç donanmasına komuta ettiği sırada Rus donanması tarafından yenilgiye uğratılarak esir edilmiştir. 6 yıl Petersburg'ta tutsak olarak yaşamış ve orada fizik ve astronomi üzerinde çalışmıştır. İsveç'e dönüşünde büyük amiral olmuştur.

EHRENSTEIN [*ērĭnştayn*], **Albert** (1886-1959), Avusturyalı yazar. Viyana'da doğmuş New York'ta ölmüştür. Ekspresyonist şiirleri, hıkâyeleri ve deneme yazılariyle çağımız medeniyetini yermiştir. Başlıca eserleri: *Tubutsch* (ad) [Viyana, 1911); *Bericht aus einem Tollhause* (Bir tımarhaneden yazılar) [2. bas. 1919, 1. baskı «Bir kedinin intiharı» adiyle 1912 de çıkmıştı]; *Der Mensch schreit* (İnsan haykırıyor) [1916]; *Ritter des Todes* (Ölüm şövalyesi) [1926].

EHRENSTRAHL [*ērĭnştrāl*], **David Klöker von** (1628 1698), Alman ressamı ve desinatörü. Hamburg'ta doğmuş, Stockholm'de ölmüştür. Amsterdam'da Jacobsz'a öğrencilik eden E., bir süre Roma'da kalıp Pietro da Cortona ile birlikte çalışmış, sonra Almanya ve İtalya'da (1654-1661) kalmıştır; arkasından İsveç'e yerleşerek sarayın yetkili ressamı olmuştur. Drottningholm şatosiyle Gripsholm şatosunu süslemiş, XI. Charles (Helsinki, Uppsala) in, XII. Charles (Stockholm) in, Kraliçe Ulrique Eleonore (Helsinki) nin. Kont Oxenstierna (Helsinki) nın, Amiral Stenbock (Lund) un portrelerini yapmıştır.

EHRENSVÄRD [*ērĭnsverd*], Alman (Schäffer) soyundan bir İsveçli ailenin adı. Bellibaşlı üyeleri:

Albert Karl August Lars E., Greve (1821-1901), İsveçli devlet adamı. Rödjenäs (Småland) da doğmuş, Tosterup (Schonen) da ölmüştür. 1864 ten 1885 e kadar Läns Göteborg och Bohus eyaleti yürütme kurulu başkanı (Landeshövding) ve 1885 ten 1889 a kadar dış işleri bakanı olan E., liberalist fikirleri savunmuştur.

Augustin, Greve (1710-1772), İsveçli feldmareşal ve amiral. Fullerö (Västmanland) de doğmuş, Saris (Abo) te ölmüştür. Topçu subayı iken, küçük bir donanma ile kıyıları koruyabilmek için Finlanda'da Sıveabors deniz üssünü tahkim etmiştir. Ondan sonra, Yedı Yıl Savaşında Pomeranya ordusunun başında bulunmuştur. Stockholm Bılimler Akademısinin başkanlığına atanan E., askerlikle ılgili birçok eserler yazmıştır.

Carl August, Greve (1745-1800), İsveçli subay ve yazar. Stockholm'de doğmuş, Örebro'da ölmüştür. İsveçlı feldmareşal ve amiral E. in oğludur. 1784 te İsveç deniz kuvvetleri komutanlığına atanan E., 1789 da kral III. Gustav tarafından Svensksund deniz savaşını açmağa zorlamıştır. Önce bir Rus filosunu yenmişse de, sonra sayıca üstün düşman karşısında ağır bir bozguna uğratmıştır. 1790 da askerlikten ayrılıp kendini edebiyata vermiştir. Montesquieu'nün etkisiyle güney ve kuzey insanı arasındaki ayrılığı belirten bir kitap yazmıştır. 1792-1794 yılları arasında geçici olarak yeniden donanmanın komutasını eline almıştır. İyi bir çizgi ressamı olan E, İsveçli sanatçılar ve şairlerle dost olmuştur. *Voyages en Italie* (İtalya'da geziler) [1786]; *Philosophie des beaux-arts* (Güzel sanatlar felsefesi) [1787] adlı eserlerinde, Vinckelmann'ın yeni klasisizminin başlıca savunucuları arasında yer alır.

Johan Jacob Albert (1867-1940), İsveçli diplomat. Göteborg'ta doğmuş, Lund'da ölmüştür. İsveç'i birçok ülkelerde temsil ettikten sonra dış işleri bakanı olmuştur (1911-1914). Aland adalariyle Svalbard sorununu tartışmak üzere Cemiyet-i Akvam'a gönderilmiştir. Fransa tarihi ve Fransız edebiyatı üzerine eserler yazmıştır.

EHRHARD [*ērhard*], **Albert** (1862-1940), Alman Katolik tanrıbilimcisi. Herbitzheim (Alsace) da doğmuş, Bonn'da ölmüştür. E., kilise ve dogmalar tarihini bilimsel ve eleştirmelı olarak incelemiştir. Bizans kilise tarihi ve tanrıbilimi konusunda otorite olarak tanınmıştır. Başlıca eserleri: *Die katholische Kirche im Wandel der Zeiten* (Tarıh boyunca Katolik kilisesi) [2 cilt, 1935 1937]; *Überlieferung und Bestand der hagiographischen und homiletischen Literatur der griechischen Kirche* (Yunan kılisesinin hagiografik ve homiletik edebiyat geleneği ve durumu) [1937-1941].

EHRHARDT [*ērhart*], **Adolf** (1813 1899), Alman ressamı. Berlin'de doğmuş, Wolfenbüttel'da ölmüştür. Dresden'da saray içlerini süsleyen resimler yaptıktan sonra 1846 da Dresden Akademisinde profesör olmuştur. Eski zaman hayatı ve dinî konularla ilgili tablolar yapmış, ressamlık tekniği üzerine eserler yazmıştır.

EHRHARDT [*ērhart*], **Hermann** (doğ. 1881), Alman deniz subayı. Torrach yakınındaki Dierburg'da doğmuştur. 1904 te Afrika Herero (Afrika'nın güneybatısında Ekvator bölgesinde bir Bantu kavmi) lara karşı savaştıktan sonra, I Dünya Harbinde bir torpido filotıllasına komuta etmiş ve Jylland deniz savaşında yararlık göstermiştir. 1919 da, özellikle München'da komünist milislere karşı meydana getirilen bir gönüllüler birliği kuran E., 1920 de Kapp darbesi (b. bk.) sırasında Berlin'i ele geçirmek istemışse de, görevinden alınmıştır. O zaman München'da gizli bir teşkilât kuran E. tutuklanmış ve böylece 30 haziran 1934 gecesi Hıtler'in emriyle yapılan temizleme hareketinde öldürülmekten kurtulmuştur.

EHRİMEN (Din.) : bk. AHRİMAN.

EHRINGSDORF [*ēringsdorf*] **ADAMI,** Batı Almanya'da, Weimar'ın bir dış mahallesi olan Ehringsdorf'ta, 1914-1925 yılları arasında yapılan kazılarda, ıskeletinin çeşitli parçaları bulunmuş olan insan tipi. E. A., genellikle son ara buzul devrinde yaşamıştır. Kafatası, özellikle alın yapısı bakımından son buzul devrinde yaşamış olan Neanderthal Adamı (b. bk.) ndan ayrılır ve neanthropinlere yaklaşır.

EHRISMANN [*ērisman*], **Albert** (doğ. 1908). İsviçreli yazar. Zürich'te doğmuştur. Asıl mesleği muhasebecilik olmakla bırlikte, 1929 dan sonra yazarlığa başlamıştır.

E. ın basit mısralarında büyüleyici bir melodik özellik görülür. Seçtiği başlıca konular, çağımızın toplum ve büyük şehir sorularıdır E., ayrıca denemeler, tiyatro ve radyo oyunları da yazmıştır. Başlıca eserleri: *Lächeln auf dem Arsphalt* (Asfalt üstünde gülümseme) [1931]; *Der neue Kolumbus* (Yeni K.) [K. Früh ile birlikte, 1939]; *In dieser Nacht* (Bu gece) [1946]; *Der letzte Brief* (Son mektup) [1948]; *Das Stundenglas* (Kum saati) [1948]; *Das Traubenjahr* (Üzüm yılı) [1950]; *Morgenmond* (Sabah mehtabı)[1951], *Tag und Nachtgleiche* (Gece ile gündüzün eşit olduğu zaman) [1952]; *Der Wunderbare Brotbaum* (Sihirli ekmek ağacı) [1958].

EHRLER [*ērlır*], **Hans Heinrich** (1872 - 1951), Alman yazarı. Mergentheim'da doğmuş, Stuttgart yakınlarındaki Liebenau/Waldenbuch'ta ölmüştür. E., önce Würzburg ve München üniversitelerinde hukuk öğrenimi görmüş, daha sonra yazarlık ve yayımcılık yapmıştır. Bir suablı olan E. ın şiir ve hikâyelerinde ince ve derin bir Katolik inancı, romantik bir yurt ve tabiat sevgisi, insanlık duygusu ve ince bir samimiyet görülür. Roman ve hikâyelerinde iç tahliller dış olayların önünde gelir. E., ayrıca deneme, gözlem, kültür felsefesi ve antoloji türünde eserler de yazmıştır. Eserleri: *Unter dem Abendstern* (Akşam yıldızının altında) [1937]; *Neue Cherubinischer Wandersmann* (Yeni Kerubî gezgin) [1941]· *Die Reise ins Pfarrhaus* (Papaz evini ziyaret) [1913]; *Die Reise in die Heimat* (Yurda gezi) [1926]; *Die drei Begegnungen des Baumeisters Wilhelm* (Yapı ustası Wilhelm'in üç karşılaşması) [1934]; *Charlotte* (ad) [1946].

EHRLICH [*ērlih*], **Heinrich** (1822 - 1899), Alman müzik icracısı ve müzikoloğu. Viyana'da doğmuş, Berlin'de ölmüştür. Hannover'li kral V. Georg'un sarayında piyanist olan E., 1862 den başlayarak piyano öğretmenliği ve müzikologlukla uğraşmıştır. Müzik estetiği ve müzik bilimi üzerine birçok eserlerinden başka, hikâye ve romanları da vardır.

EHRLICH [*ērlih*], **Paul** (1854 - 1915), Alman hekimi, biyokimyacısı ve bakteriyoloğu. Strehlen'de doğmuş, Hamburg'ta ölmüştür. 1890 da Berlin Üniversitesi profesörlüğüne atanmış. 1906 dan beri Frankfurt'ta Institüt für experimentelle Therapie ve Georg - Speyer - Haus müdürlüğünde bulunmuştur. 1908 de Nobel tıp armağanını Meçnikov ile paylaşmıştır. E. ölü ve canlı dokuların boyanması, kan histolojisi ve kanser üzerinde çalışmış, canlı organizmaya boya şırınga ederek kan hastalıklarının tanınması usülünü bulmuştur. Serumlar üzerinde yaptığı araştırmalarda formülünde yan zinciri bulunan boyaların kimi hastalıklara karşı bağışıklık (immünite) sağladığı kuramını ortaya koyarak değerli serumlar yapmıştır (Tripanozomlara karşı tripen kırmızısı gibi). E. kemoterapi (= kimya yoliyle iyi etme) nin kurucusu sayılır. Bu alanda en büyük başarısı, 1909 da öğrencisi Japon Hata ile 606 deneyden sonra elde ettiği ve frengiye karşı penisilinin bulunmasına kadar en etkili ilâç olarak kullanılan salvarsanı bulmak olmuştur (bk SALVARSAN).

P. EHRLICH

E., kan histolojisi, toksinler ve antitoksinler, bağışıklık (immünite), kemoterapi, kansızlık üzerine birçok yazılar yayınlamıştır.

Ehrlich diazo tepkimesi: Ehrlich tarafından bulunan ve idrar muayenelerinde idrar sahibinin hastalığı için bilgi veren bir tepkime Bunu yapmak için % 0,5 lik sulfanil asit ile sulandırılmış klorhidrik asitten yapılan ayıraç, aynı nicelikte idrar ile karıştırılır ve üzerine ayrıca amonyak da katıldıktan sonra kuvvetlice çalkalanır. Eğer idrar veya meydana gelen köpük kırmızıya boyanmışsa, idrar sahibinin önemli bir hastalığı olduğu (verem, tifüs v. b.) anlaşılır. Normal idrarda bu tepkime meydana gelmez.

Ehrlich hipotezi (Biyol.): E. tarafından, histoşimik boyayıcıların ve ilâçların «seçimli yakınlığı» (affinité élective) mekanizmasını ve tabiî veya kazanılmış bağışıklığını (immunité naturelle ou acquise) anlatmak için ileri sürülen bir hipotez.

Yaşayan maddelerin, çevrenin kimyasal maddeleri ile, hayatı karakterlendiren sürekli alış verişleri yerine getirebilmesi için, yaşayan maddenin çok karmaşık moleküllerinde, tespit edici (fixateur) rolünü oynayan, doymamış birçok yan zincir halkaları bulunması gerekir. Bu tespit edicilerin etkisiyle yiyecekler, yaşayan maddeye katılır ve bunun yığınını artırır; yine bu şekilde zehirler ve ilâçlar yaşayan maddeye katılarak bunun özelliklerini değiştirir. Kısaca, iki madde yığınının birbirini etkileyebilmesi için, tespit edicileri yolu ile birbirine takılmaları, tespit edicilerin de kesin olarak birbirine uymaları gerekir. Bu olayın bir benzerini, boyacılıkta mordanlarla boyaların birbiriyle kaynaşmasında buluruz. E. bu düşünceye dayanarak kemoterapi araştırmalarına bilimsel bir yön vermiş ve bileşim (sentez) yolu ile, yaşayan maddeye gereken biçimde yapışarak ya organizma hücrelerini elverişli bir biçimde değiştirecek veya parazitleri yok edecek madde türleri yaratmak istemiştir.

E. e göre, yaşayan maddelerin yukarıda adı geçen yan zincirleri protoplazmadan kopabilmekte ve kan içinde dolaşırken hastalık antijenleriyle birleşerek onların protoplazma ile birleşmesini ve böylelikle hastalık meydana getirmesini önlemektedir.

E. in hipotezi büyük, fakat geçici bir ün kazanmış olup bazı olayları anlatmak için elverişli olduğundan, birçok taraftarları vardır. Ama bu hipotez aleksin (alexine), ambosептör (embocepteur) ve toksin (toxine) kavramlarını birbirinden ayıramamakta ve bunları kimyasal olarak tanımlayamamaktadır. Bunun gibi, sayısız antijen (antigène) ler kategorilerinin yarattığı özel duygululuğun (*force sensibilisatrice*) nasıl meydana geldiğini anlatamamaktadır. Bundan çıkan sonuç şudur ki bağışıklığa bambaşka bir yönden bakmak gerekir. Rol oynayan öğeler belirli kimyasal maddeler değil, koloidal durum değişmeleridir.

Ehrlich hücresi (Histol.): Bir lökosit türü olan bu hücre çok sayıda ve geniş ölçüde büyük taneciklenmeler (granulation) gösterir. Bunlar kolayca eozin ile boyanabildiğinden, genel olarak bu hücreye eozinofil adı verilir.

Ehrlich olayı: E. in gözlemine göre, küçük bir nicelikte antitoksin kendi toksinine katılırsa, bu toksini canlandırabilir. Bu olay, bir toksinin, antitoksin tarafından bir baza bir asidi doyurduğu gibi doyurulmadığını gösterir. Aralarındaki etkiler koloidal fiziko - kimyasal etkilerdir.

EHRMANN [*ērmąn*], **François** (1833 - 1910), Fransız ressamı. Strasburg'ta doğmuş, Paris'te ölmüştür. Gleyre'in öğrencisi olan E., halı ve cam için kartonlar yapmış, Légion d'honneur başkanlığı dairesinin tavanını resimlemiş («Esin perileri»), Paris belediye sarayını süslemek üzere daha birçok resimler çizmiştir.

EHRWALD [*ērvald*], Avusturya Tirol'ünde Reutte Bezirk (idarî bölüm) ine bağlı bir Gemeinde (komün), Denizden yüksekliği 996 m dir. Nüfusu 1 900 (1951) dür. Kış sporları yapılan yerleri vardır. Zugspitze'ye çıkan havaî hat taşıtları buradan kalkar.

EHVÂZ (el - Ehvâz), İran'ın güneybatısında, Huzistan'da, Karun ırmağının sol yakasında, Dizful kavşağında bir şehir. Araplarca Suku'l - Ehvâz adiyle anılan bu şehir, yer itibariyle büvük bir stratejik ve ticarî değer taşımaktadır. Ancak, burada Âb - i ehvâz adını alan Karun ırmağı şiddetli akıntı dolayısiyle seyrüsefere imkân bırakmamaktadır. Şehrin kurucularının Elamlılar olması gerekmektedir. E. ı İran imparatorluğuna katan I. Ardaşir, şehri Elam kralları soyundan gelen Nirofar adlı bir prensten almıştır. I. Ardaşir, Kûretü'l - hûz'u zaptettikten sonra onun yanı başında ikinci bir şehir daha yaptırmış ve adını Hormizd Ardaşir Hurmuz dâd - ı Sâbur [Tanrının Sâbur'a armağan ettiği şehir] adını vermişti ki, bu ad zamanla Hormşir (Hurmüz şehr) olmuştu. Sasanîler devrinde resmî adı olan Hormizd-Ardaşir'e Telmud'da ve Süryanî yazarların eserlerinde de tesadüf olunur. Burası Müslüman - Arap istilâsından önce Nesturî patrikliğinin merkezlerinden biri olarak tanınmıştır. Araplar, buraya çevredeki kurların, yani Râmihurmüz, İzeç, Askeri Mukrem, Tuster (bugünkü Şuster), Cündişapur, Sûs, Surrak, Nehri Tiri ve Menazir'in pazarı olmak itibariyle Suku'l - ehvâz (Hûzler pazarı) adını vermişlerdir. Şehir hicretin 15. yılı sonunda veya 16. yılı (636 - 637) başında Utbe tarafından görevlendirilen Hurkus b. Zuheyr eliyle fethedilmiştir. Başka bir söylentide ise 17. yılda (638) Ebû Musa el - Eş'arî eliyle ansızın zaptedilmiştir. Arap coğrafyacıları buranın ikliminin kötülüğünden, akrep, yılan ve çıyanlarının korkunçluğundan, ikliminin sıcak ve sıtmalık oluşundan, halkının bu yüzden daimî bir sıkıntı içinde bulunduğundan, mal hırsı ve nekesilkle meşhur olduklarından mal edinmek için İslâm hilâfetinin bütün şehirlerine yayılarak gurbetçilik ettiklerinden bahsederler. Orta Çağ boyunca E. bereketli topraklarında yapılan şeker kamışı, hurma ve pirinç tarımı ile, İslâm dünyasının büyük bir kısmının ihtiyacına cevap veren seker sanayii ile ve eski çağdan beri devam ettirdiği ticarî faaliyeti ile büyük bir gelişme göstermişti. Şehir bu tarihlerde ırmağın iki yakasına da yayılmıs bulunuyordu. Ancak, doğu yakası, yani asıl E. büyük çarşıları ve camii ile şehrin merkezi olma hüviyetini muhafaza ediyordu. Her iki yakayı birbirine bağlayan ve Hinduvân adı verilen taştan bir köprü vardı ki, bu köprüyü Zenci isyanı sırasında Büveyhîlerden Adudüddevle yıktırmıştır. Şehrin siyasî tarihi Huzistan tarihi ile birlikte gelişmiştir. Ancak burada H. 65 (684 - 89) yılında Haricîlerin reisi Nâfi b. Ezrak'ın Basra valisi Müslim b. Ubeys ile yaptığı savasta burada öldüğünü işaret etmek gerekir. Şehrin iktisadî ve ticarî çöküşü XVI. yüzyıldan itibaren başlar. Bugün 11 km kadar uzanan harabeler ortasında fakir bir kasaba manzarası arz eder. E. ın eski parlak devrinden kalan en önemli kalıntılardan biri İmparator Valerianus'un bıraktığı Romalı esirlere yaptırılan barajdır (Şadırvan). Bunun düzlüğünde Şiî imamlarından Ali b. Musa Rıza tarafından yaptırılan mescit ile doğu tarafında Şurabe adı verilen yerde Sasanî devri harabeleri bulunmaktadır. — İ. P.

EHWE, EHUE (Etnog.): bk. EVE.

ÉIBAR [*ęivar*], İspanya'da, Guipúzcoa ilinde, 16 300 nüfuslu bir şehir. Küçük el sanatları, telkâri kakmacılık, makine yapımı (skoter, bisiklet, dikiş makinesi) alanlarında ileri gitmiştir.

EIBENSTOCK [*ąybīnştok*], Doğu Almanya'da, Saksonya eyaletinin Chemnitz bölgesinde, Aue Kreis'ına bağlı bir kasaba. Zwickau'un 25 km kadar güneybatısındadır. Kasabada kasnak işleme, kerestecilik, kâğıt ve madenî eşya sanayii kurulmuştur. Nüfusu 8 200 (1948) dür.

EIBERGEN [*ąyberhī* veya *ąyberhīn*], doğu Hollanda'da, Gelderland eyaletinde, Alman sınırı yakınlarında, Berkel nehri kıyısında, Arnhem'ın kuzevdoğusunda bir kasaba. E. da tarımsal ürün pazarları, yapı sanayii ve dokuma fabrikaları vardır. Nüfusu 9 135 tir.

EIBSEE [*ąybzē*], kuzey Tirol'deki Kireçli Alpler'in Welterstein dağlarında, Zugspitze doruğunun kuzey eteklerinde, denizden 972 m yükseklikte bir göl. Boyu 3 km, eni 1 km, derinliği 34 m olan bu gölün görünürde hiçbir akıntısı yoktur.

EICH [*ayh*], Luxembourg büyük dukalığında, Alzette kıyısında, Luxembourg şehrinin bir dış mahallesi. Gül fidanlıkları, çelik fabrikaları, çinko, kurşun ve besin maddeleri sanayii vardır.

EICHBERG [*ąyhberg*], **Julius** (1824 - 1893), Alman bestecisi ve orkestra şefi. Düsseldorf (Almanya) ta doğmuş, Boston'da ölmüştür. Bir süre Cenevre konservatuvarında profesörlük yapmış, 1857 de New York'a gitmiş, 1859 da Boston'a yerleşmiş, 7 yıl süreyle Boston Museum orkestrası şefliğinde bulunmuştur. 1867 de Boston Müzik Konservatuvarını kurmuş, ölümüne kadar bu müessesenin başında kalmıştır. Bestelediği eserler arasında *The Doctor of Alcantara* (Alcantara doktoru); *The Rose of Tyrol* (Tirol gülü); *The Two Cadis* (İki kadılar) ve *A Night in Rome* (Roma'da bir gece) operetleri anılmaya değer.

EICHELBERGER [*ąykīlbīrgīr*], **William Snyder** (1865 - 1951), Amerikalı astronom ve matematikçi. Baltimore'da doğmuş, Buffalo'da ölmüştür. 1890 - 1896 yılları arasında Wesleyan University'de matematik ve astronomi dersleri vermiş, 1900 de Amerika Birleşik Devletleri Deniz Akademisi matematik profesörlüğüne tayin edilmiştir E., güneş tutulmalarını incelemek üzere 1900, 1901 ve 1905 te Pinehurst (Kuzey Carolina), Sumatra ve Daroca (İspanya) ya giden Amerikan heyetine katılmıştır. 1898 den 1929 a kadar Amerika Birleşik Devletleri Deniz Rasathanesinde çalışmış, 1929 da Rochester (New York) daki Eastman Kodak Ortaklığının kadrosuna alınmıştır. E., ayrıca İngiltere, Almanya ve Amerika'daki çeşitli bilim kurumlarının üyeliğine seçilmiştir. Başlıca eseri, *Positions and Proper Motions of 1504 Standard Stars* (1504 standart yıldızın yerleri ve görünürdeki hareketleri) [1925] dir. Arthur Newton ile birlikte *The Orbit of Neptune's Satellite and the Pole of Neptune's Equator* (Neptün uydusunun yörüngesi ve Neptün ekvatorunun kutbu) [1926] u yazmış, F. B. Littel ile 23 521 yıldızı içine alan bir katolog hazırlamıştır.

EICHENDORFF [*aybîndorf*], **Joseph Freiherr von** (1788 1857), Alman şairi. Yukarı Silezya'daki Lubowitz şatosunda doğmuş, Neisse'de ölmüştür. Halle (1805) de, Heidelberg (1807) te tahsile başlamış ve 1810 da Berlin'de hukuk öğrenimini tamamladıktan sonra Viyana'ya geçmiş, 1813 te Lützow'un gönüllü alayına katılarak kurtuluş savaşlarında Fransızlara karşı savaşmıştır. 1816 da Breslau hükümetinde raportörlükle göreve atılmış, çeşitli görevlerde bulunduktan sonra Berlin'de Kültür Bakanlığı Katoliklik işleri müstesarlığına getirilmiştir. E., Protestanların etkisi altındaki Prusya devletinin bir memuru olmakla birlikte, Katolik inancına sadık kalmış, eserlerinde bazı romantik Alman yazarlarına vergi mistisizm eğilimini muhafaza etmiştir. Schleiermacher ve Görres'in etkisi de ondaki bu eğilimi güçlendirmiştir. E., romantik okulun son şövalyesi sayılabilir Tiyatro eserleri bugün unutulmuş olmakla birlikte, *Das Marmorbild* (Mermer heykel) [1815]; *Aus dem Leben eines Taugenichts* (Bir haylazın havatından sahneler) [1826]; *Schloss Durande* (Durande şatosu) [1837] gibi uzun hikâyeleri çok sevilmiştir. Bununla birlikte E un gerçek değerini ortaya koyan, onun lirik eserleridir. Gençlik şiirleri romanları arasına serpiştirilmiş ise de, 1837 de yayınlanmış olan ve *Wanderlieder* (Yol şarkıları), *Sängerleben* (Ozan hayatı) ile *Zeitlieder* (Günün şiirleri) bölümlerine ayrılmış bulunan şiir derlemesi, derin bir din duygusu içinde insana dost ve cana yakın olan tabiat güzelliklerinin ifadesidir. Bunlarda şair hür ve mutluluk dolu bir varlık olarak görünür. E un öteki eserleri arasında *Krieg den Philistern* (Darkafalılarla savaş) [1824]; *Meierbeths Glück und Ende* (Meierbeth'in mutluluğu ve sonu) [1827] gibi yerici masal-oyunları; *Die Freier* (İstekliler) [1833] gibi komedileri; *Dichter und Ihre Gesellen* (Şairler ve çömezleri) [1834]; *Eine Meerfahrt* (Bir deniz yolculuğu) [1835]; *Die Glücksritter* (Serüvenciler) [1841] gibi hikâyeleri anılmağa değer. Ayrıca *Der letzte Held von Marienburg* (Marienburg'un son kahramanı) [1830] gibi trajediler, *Julian* (ad) [1853] gibi manzum epopeler yazmışsa da, bunlar pek tutulmamıştır.

J. F v. EICHENDORFF

EICHHORN [*aybhorn*], **Hermann von** (1848 1918) Alman mareşali. Breslau'da doğmuş, Kiev'de öldürülmüştür. 1866 ve 1870 harplerine katılmış, I. Dünya Harbi sırasında önce X. ordu, sonra da kendi adını taşıyan ordular grupu komutanlığıyle Rus cephesinde savaşmıştır. Brest-Litovsk antlaşması gereğince Almanya'ya verilecek olan tahılı sağlamak üzere 1918 de Ukrayna'ya girmiş, Kiev, Sevastopol' ve Rostov şehirlerini almıştır.

EICHHORN [*aybhorn*] **Johann Albrecht Friedrich** (1779-1856), Prusyalı devlet adamı Wertheim'da doğmuş Berlin'de ölmüştür. Heyecanlı bir yurtsever olan E., 1813 te Alman ordusunun kuruluşunda etkili bir rol oynamış, Leipzig savaşı sonucunda geri alınan Alman topraklarının merkez yönetim kurulunda görev almış, 1815 te alınan Fransız departmanlarının yönetimi ile görevlendirilmiştir. 1840-1848 yıllarında eğitim bakanlığına getirilen E., kilise politikasına uygun bir yol tutmuş, serbest düşünceli öğretim üyelerine baskı yapmış ve bu yüzden pek çok düşmanlıklar kazanmıştır. 1848 martı ayaklanmasından sonra bakanlık görevinden ayrılmıştır.

EICHHORN [*aybhorn*], **Johann Gottfried** (1752-1827), Protestan tanrıbilimcisi. Dörrenzimmern'de doğmuş, Göttingen'da ölmüştür. 1775 ten sonra Jena Üniversitesinde doğu dilleri, 1788 den sonra da Göttingen Üniversitesinde felsefe profesörlüğü yapmıştır. Özellikle *İncil*'in tarih yönünden eleştirilmesi alanında ün almıştır. *Historisch-kritische Einleitung ins Alte Testament* (Ahd-i Atik'e tarihî eleştirme yolundan giriş) [1780] adlı eseri bu konuda öncü niteliğindedir.

EICHHORN [*aybhorn*], **Karl Friedrich** (1781-1854). Alman hukuk bilgini. Jena'da doğmuş, Köln'de ölmüştür. 1803 ten başlayarak Göttingen, Frankfurt (Oder) ve Berlin'de kiliseler ve devletler hukuku profesörlüğü yapmıştır. 1835 ten emekli olduğu 1847 tarihine kadar Berlin'de yüksek hak mliklerde ve yönetim görevlerinde bulunmuştur. *Deutsche Staats- und Rechtsgeschichte* (Alman devletleri ve Alman hukuku tarihi) adlı eseri [4 cilt, 1808-1823 5. bas. 1843-1844] ile Alman hukuku alanında tarihî okulun kurucusu olmuştur. Bu okulun yayın organı olan «Zeitschrift für geschichtliche Rechtswissenschaft» adlı dergiyi Savigny ve Göschen ile birlikte kuran E. dur (1814-1815). *Einleitung in das deutsche Privatrecht mit Einfluss des Lahnrechts* (Feodal hakkın etkisi altında Alman özel hukukuna giriş) [1823; 5. bas. 1845] adlı eseri de tanınmıştır.

EICHHORST [*aybhorst*] **CİSİMCİKLERİ** [Tıp], kötü sonuçlu (*habis*) kansızlık hastalarının kanında görülen özel bir mikrosit (Yun. *mikrokytos*, beş mikron çapında veya daha ufak olan anormal küçüklükte alyuvar) çeşidi. İsviçreli hekim Hermann Eichhorst (1849-1921) un adiyle anılır.

EICHLER [*ayblîr*], **August Wilhelm** (1839-1887), Alman botanıkçisi. Neukirchen (Hessen-Nassau) da doğmuş. Berlin'de ölmüştür. E., bitki morfolojisi, gelişim tarihi ve sistematik konularında çalışmıştır. *Flora Brasiliensis* adlı dergiyi Martius'un ölümünden sonra da sürdürerek birçok bitki familyalarını incelemiştir. Botanik alanındaki eserleri arasında *Blütendiagramme* (Çiçek diyagramları) [2 cilt, 1874 1878] anılabilir.

EICHMANN [*aybman*], **Adolf** (1906-1962), Alman S. S. teşkilâtının ileri gelen üyelerinden biri. 1941-1945 yılları arasında Alman hâkimiyeti altında bulunan topraklardaki Yahudilerin yok edilmesinde önemli rol oynamıştır. Harpten sonra takma bir ad altında Arjantin'e sığınan E., 1960 ta gizli bir Yahudi teşkilâtı tarafından İsrail'e kaçırılmış, 1961 nisanında İsrail mahkemesi önünde duruşmasına başlanmış, aynı yılın aralık ayında ölüm cezasına çarptırılmıştır. İsrail Yüksek Mahkemesi, 29 mayıs 1962 de hükmü onaylamış, E. iki gün sonra asılmıştır.

EICHMASS [*aybmas*], **AICHMASS, ALTMASS,** eskiden orta ve güney Almanya'da kullanılan 1,17 ile 1.917 litre arasında değişen hacımda bir sıvı ölçeği. İçki satışında kullanıldığı gibi, üzümsü meyvaların ölçülmesine de yarardı.

EICHNER [*aybnîr*], **Ernst** (1740-1777), Alman fagotçusu ve bestecisi. Mannheim'da doğmuş, Potsdam'da ölmüştür. Zweibrücken prenslik sarayında musikici-

lik yaptıktan ve 1770 te Paris'e, 1772 te İngiltere've uğradıktan sonra 1773 te, henüz veliaht olan II. Friedrich Wilhelm'in hizmetine girerek Potsdam saray orkestrasında çalışmıştır. Mannheim Okulu (b. bk.) üslûbunda 31 senfoni, oda musikisi eserleri, fagot. klarnet, harp ve çembalo için konçertolar v. b. bestelemiştir. Çembalo konçertolarından birini Mozart 1777 de München'da seslendirmiş, birkaç senfonisi *Denkmäler deutscher Tonkunst* (2. dizi, 1900 - 1913) içinde yayınlanmıştır.

EICHRODT [*ayḫrod*], **Ludwig** (takma adı: **Rudolf Rodt**; 1827 - 1892), Alman şair ve hukukçusu. Durlach (Almanya) ta doğmuş, Lahr (Almanya) da ölmüştür. En çok «Fliegende Blätter» haftalık dergisinde basılan alaylı *Biedermeiers Liederlust.* (Biedermeier'in şarkı hevesi) adlı şiirlerinde yarattığı Biedermeier ve Treuherz tipleri ile tanınmıştır. E., arkadaş ve meslekdaşı Viktor Scheffel gibi, akademik hayatın alaylı taraflarını işlemiştir. Şiirlerinin tipik bir derlemesi *Lyrischer Kehraus* (Lirik seçmeler) [2 cilt, 1869] adı altında yayınlanmıştır. E., ayrıca 1876 - 1880 yılları arasında *Hortus Deliciarum* (Güzellikler bahçesi) adlı mizahî bir şiir antolojisi çıkarmıştır.

EICHSFELD [*ąyḫsfeld*], Thüringen teknesinin kuzey batı uç bölgesine verilen ad. Wipper ve Leine vadileriyle Yukarı (Güney) E. ve Aşağı (Kuzey) E. olmak üzere ikiye bölünmüştür.

Yukarı E. (başkenti Heiligenstadt): Killi - balçıklı aşınma toprakları üzerinde, ortalama 450 m yükseklikte bir yayladır. Bol yağmurları, geniş ormanları, göz alıcı tabiî güzellikleri vardır. Küçük toprak sahipleri tarımla uğraşır. Potas ocakları, puro ve dokuma sanayii gelişmiştir. Halkının çoğu yazları işçilik ve benzeri görevler almak üzere dışarı gider.

Aşağı E. (başkenti Duderstadt): İklimce daha elverişli ve toprakça daha bereketlidir. İyi tahıl ve tütün verir. Potas ocakları da vardır.

EICHSTÄDT [*ąyḫştet*], **Rudolf** (doğ. 1857), Alman ressamı. Berlin'de doğmuştur. Alman kurtuluş savaşlarını konu edinen tarihî tablolarla portreler ve hayat sahneleriyle ilgili resimler yapmıştır (Napoléon'un kraliçe Luise ile Tilsit'te buluşması [1895]; General Blücher'in Belle - Alliance üzerine yürüyüşü [1895]).

EICHSTÄTT veya EICHSTÄDT [*ąyḫştet*], Güney Almanya'da, Bavyera federal devletinde, Mittelfranken Regierungsbezirk'ine bağlı bir kasaba E., Altmühl çayı kıyısında, Nürnberg'in güneyindedir. Küçük metalürji, dokumacılık ve kâğıtçılık sanayii vardır. Katedrali Gotik üslûbundadır. Yapımına XI yüzyılda başlanmış ve birçok değişikliklere uğramıştır. Öteki yapılar çoğunlukla Barok üslûbundadır. Bunlar arasında St. Peter, Schutzengel ve Notre - Dame kiliseleri ile Benedictusçu St Walburga manastırı sayılabilir. Piskoposların eski konutu, XVII ve XVIII yüzyılların üslûbundadır. Kitaplığında 80 000 ciltten çok kitap ve elyazması bulunmaktadır. Kasabanın üzerinde XVII. yüzyılda Elias Holl'ün planlarına uygun olarak yapılmış bulunan Rönesans üslûbundaki Willibaldsburg şatosu yükselir. Orta Çağda Almanya'nın en zenginlerinden biri olan piskoposluk 1802 de laikleştirilmiş ve 1805 te Bavyera'ya bağlanmışsa da, 1821 de yeniden kurulmuştur. E. in nüfusu 12 000 (1961) dir.

EICHSTÄTT: Konak meydanı

EICHSTEDT [*ąyḫştet*] **HASTALIĞI** [Tıp], *Malas sezia furfur* adındaki mantarın yarattığı bir deri hastalığı. Omuzda, göğüste, sırtta ve karının üst bölümünde, kepeklenen kızılımsı kahve rengi lekelerle belirir. Öteki adları *pityriasis versicolor, tinea versicolor, chromophytosis* ve *dermatophytosis furfuracea*'dir. Alman hekimi Karl Ferdinand Eichstedt (1816 1892) in adiyle anılır.

EICHTHAL [*eştal*], **Gustave d'** (1804 - 1886), Fransız yazarı. Nancy'de doğmuş, Paris'te ölmüştür. Bir Yahudi bankerin oğlu olan ve ana babasiyle birlikte Katolikliği seçen E., Auguste Compte'un etkisiyle Saint - Simonisme akımına girmiş, bu grupun dağılmasından sonra da Yunanistan'a giderek ülkenin değerlendirilmesini sağlamak üzere bir tutum bürosu açmıştır. Hükümetin değişmesi üzerine kişiliği kuşku uyandırdığı için Fransa'ya dönmek zorunda kalmıştır. 1836 da Fransa'da doğu soruları konusunda yazdığı *Les Deux Mondes* (İki dünya) adlı kitabı ilgi çekmiştir. Birçok yazıları ve kitapları vardır: *De l'état actuel et de l'avenir de l'islamisme dans l'Afrique centrale* (Orta Afrika'da İslâmlığın bugünkü ve yarınki durumları) [1841]; *Études sur l'histoire primitive des races océaniennes* (Okyanus ırklarının ilkel tarihi üzerine incelemeler) [1843]; *Examen critique des Evangiles* (İncil'in eleştirici incelenmesi) [2 cilt, 1863]; *Mémoire sur le texte primitif du premier récit de la Création* (Yaradılışın ilk hikâyesinin ilkel metni üzerine) [1875].

EICHWALD, Eduard Iwanowitsch: bk EYḪVALD, Eduard İvanoviç.

EICHWALDIA [*ayḫvąldia*] (Eichwald özel adından) (Paleontoloji), orta çeneti çengelli, yumurtamsı veya üçgen biçimli deniz kabuklarını kapsayan Sifonotretides familyasından yumuşakçamsıların eklemsiz kolsuayaklılar cinsi. Fosilleri, silürik zamana ait yer tabakasında bulunur.

EICHWALDIT [*ąyḫvaldit*], tabiî alüminyum borat filizi.

EICKEMEYER [*ąykîmayîr*], **Rudolf** (1831 - 1895), Amerikalı mucit ve fabrikatör. Altenbamberg (Bavyera) de doğmuştur. 1848 devriminin başarısızlığa uğraması üzerine 1850 de Amerika'ya göçmüş 1854 te New York'a bağlı Yonkers'te bir tamirhane açmıştır. Burada deri şapka şeritleri için bir dikiş usulü, bir şapka kalıplama makinesi (1865), şapka kalıplama, şapka perdahlama ve şapka sanayiinde devrim yaratan başka makineler icat etmiştir. 1870 te orak ve biçme makinelerine uygulanmak üzere bir dış merkezli

dişli (diferansiyel) geliştirmiştir. Elektrik ve armatürler (bobin endüvileri) üzerinde yaptığı deneylerin sonucu olarak demir kaplı dinamo ile direkt bağlantılı demiryolu motörünü bulmuştur. 1892 de firması, General Electric Company ile birleştirilmiştir. Charles P. Steinmetz'in istidadını keşfeden ve onu ilk olarak işe alan E. dir.

EICKSTEDT [*aykştet*], **Egon Freiherr von** (doğ. 1892), Alman antropoloğu ve etnoloğu. Poznań (Posen) dolaylarındaki Jersitz'te doğmuştur. E. 1926 - 1929 yılları arasında Hindistan'da ırk araştırmaları yapmış olan Alman heyetinde bulunmuş, 1929 da Breslau Üniversitesinin antropoloji ve etnoloji doçenti, 1934 te aynı kürsünün profesörü olmuştur. II. Dünya Harbinden sonra Mainz şehrinde yerleşmiştir. Başlıca eserleri: *Rassenkunde und Rassengeschichte der Menschheit* (İnsan ırkbilimi ve ırklar tarihı) [1934]; *Rassendynamik von Ostasien* (Doğu Asya'nın ırk dinamiği) [1944]; *Atom und Psyche* (Atom ve ruh) [1954]. E., ayrıca «Archiv für Rassenbilder», «Zeitschrift für Rassenkunde» [1935 - 1944] ve «Homo» [1949 dan beri] dergilerini çıkarmıştır.

EIDER [*aydir*], Almanya'da, Schleswig ile Holstein sınırından geçen bir nehir. Uzunluğu 188 km dir. Kiel'in güneyinden çıkar, Landwehr'de batıya yönelir, Rendsburg - Friedrichstadt'tan geçerek E. çukurluğu (Eiderniederung) adı verilen geniş bataklıklar bölgesine girer, Sorge ve Treene'nin sularını da aldıktan sonra Tönning'de Kuzey Denizine dökülür. E., Rendsburg'dan itibaren gemi işletmesine elverişlidir. 1777 - 1784 yılları arasında yapılmış bulunan E. kanalının, bugün bir kısmı Nord - Ostsee kanalına katılmıştır.

EIDERSTEDT [*aydirştet*], kuzey Almanya'da, Schleswig'in batı kıyısında, Eider ırmağı ağziyle Hever akıntısı arasında bulunan bir yarımada.

E. Landkreis'ı (yönetim çevresi), Eiden ırmağı ağzının sağında bulunan E. yarımadasını kapsar; yüzölçümü 340 km^2, nüfusu 26 500 (1950) dür. Verimli marş toprakları üzerinde besi davarları ve koyun yetiştirilir, sütçülükle uğraşılır; yengeç avlanır ve bu deniz ürünü üç fabrikada işlenir. Sanayi Tönning ve Garding şehirlerinde toplanmıştır. St. Peter - Ording, bu Landkreis'ın şifalı sulariyle tanınmış bir şehridir.

EIDLITZ [*aydlits*], **Leopold** (1823 - 1908), Amerikalı mimar. Praha'da doğmuş, New York'ta ölmüştür. Öğrenimini Praha'daki politeknik okulunda yapmış, Viyana'da staj gördükten sonra Amerika'ya gitmiş ve New York'ta yerleşmiştir. Albany'deki il hükümet binasının yapılışında H. H. Richardson ile birlikte çalışmış ve gotik üslûpta türlü kilise ve başka yapıların planlarını hazırlamıştır.

EIDLITZ [*aydlits*], **Walter** (doğ. 1892), Avusturyalı şair. Viyana'da doğmuştur. Holderlin'in etkisinde kalmıştır. 1917 den başlayarak özellıkle lirik dramlar yazmıştır. Davud, Büyük İskender ve Lenin'i kahraman olarak aldığı *Die Gewaltigen* (Güçlüler) [1926] adlı efsanesinde sanatının değerini göstermiştir. *Der Berg in der Wüste* (Çöldeki dağ) adlı dramiyle 1924 te Viyana şehri sanat armağanını kazanmıştır.

EİDOTHEA (Mit.): 1. Protaios'un kızı olan bir peri. Menelaos, gemisi batarak Pharos adasına sığındığında, Yunanistan'a dönüşünü kolaylaştırmak için E. nın yardımiyle Protaios'u şaşırtarak geleceği açıklamaya zorlamıştır.

2. Kör kral Phinaios'un karısı ve Kadmos'un kız kardeşi.

3. Miletos şehrini kuran Miletos adlı efsanevî kahramanın karısı ve Kaunos'un anası.

EIDSVOLL [*eitsvol*], Norveç'te, Akershus'ta, Mjøsa gölünün güneyinde bir kasaba. 1814 te ülkenin büyükleri burada toplanıp bir anayasa kaleme almışlar ve veliaht Christian - Frederik'i kral ilân etmişlerdir. Norveçliler, büyük devletlerle İsveç kralının baskısı altında İsveç'le birleşmek zorunda kalmışlarsa da, bağımsızlığa kavuşunca yeniden bu anayasayı kabul etmişlerdir.

EİDYLLİON (Yun.; Lat. Idyllium, Fr. Idylle), destan veya diyalog şeklinde küçük şiir. Çok kere meslekleri tabiata sıkı sıkıya bağlı çoban, balıkçı gibi kişilerin hayat izlenimlerini lirik bir dille tasvir eder.

Tarihçe: Yunanlılar, kelimenin asıl anlamına uygun olarak, E. u herhangi bir konunun «kısa bir tablosu» nu çizmek için kullanmışlardır. Theokritos'un çeşitli epik, ahlâkî, pastoral v. b. şiirleri kapsayan derlemesine E. adını vermiş olması bundandır. Theokritos'un E. ları Bion (M. Ö. III. yüzyıl) ve Moskhos (M. Ö. II. yüzyıl) a da örnek olmuştur. Vergilius, E. türünde eserler bırakmıştır. Bunlara bukolik şiir (b. bk.) ve ekloge (b. bk.) adı verilmiştir. Calpurnius Siculus (I. yüzyıl) un bukolikleri ve Ausonius (IV. yüzyıl) un E. larında bazı taze temalar işlenmişse de, şekle fazla bir bağlılık göze çarpmaktadır. Orta Çağda da E. un çok yaygın pastoral şekline rastlanır. Bu şeklin özelliği ince bir anlatış ve kuvvetli bir tabiat havasıdır.

Doğuda da E. türünde edebî örneklere rastlanmaktadır. *Ahd - i atik*'teki Ruth'un kitabı ve Hintli Kalidasa'nın *Şakuntala*'sı bunlar arasındadır. Yeni çağda E. için bk. İDİL.

EIFEL [*ayfil*], batı Almanya'da, Rhin dağlarının kuzeybatı bölümünde, Ardenne'lere kadar uzanan bir bölge. E., Hohe Acht (746 m) noktasına ulaşan bir yayladır. Vâdilerin yukarılarına doğru geniş ağızlı küçük vâdilere bölünen, üçüncü zamanın bir aşınma yüzeyinden meydana gelmiştir. Akarsular, Rhin ve Moselle ırmaklariyle Köln tekne (havza) sine doğru yayılır ve alçaldıkça, güzel gömük menderesler çizer (Urft, Ahr). Doğu yanda E. a tepeden bakan yanardağlar görülür: Çoğu neolitik çağa kadar çalışan patlak çukur (maar) lar biçimindedir. İklim sert, yükseklerde puslu ve rüzgârlıdır. Toprak, doğunun yanardağlı bölgesi sayılmazsa, verimsizdir. İnsan bakımından farklı bölgeler görülür: Yukarı E. (Hohe Eifel), Adenau'ın güneyinde ve Prüm'ün çevresinde bulunan, Almanların Schneeeifel (karlı E.) dedikleri yoksul ve geri bir ülkedir; buraların çamlarla ağaçlandırılması çabası başarılı sonuç vermemiştir. Moselle vâdisini çevreleyen ve daha çok hayvancılıkla uğraşan Aşağı E. (Vordereifel), ötekinden daha iyi durumdadır. Sonuncu bölge, Yanardağlı E. dır. Bazaltlı ve löslü zengin topraklara sahip olan bu bölgede çok yönlü tarım ve endüstri çalışmaları yer almaktadır. Lachersee dolaylarında küçük Fellenz bölgesinde turizm çok gelişmiştir.

Eifel tabakası: Jeolojide, orta devonik çağın alt tabakası. E. T., iki türlü kafadanbacaklıların varlığiyle belirir: *Agoniatites occultus* ve *Anarcestes sabnautilinus*. E. T. nda bu, *Calceola sandalina*'lı denizaltı şistleri halindedir; Köln'ün kuzeydoğusunda bitkisel şistler halinde olup karaların oluşumunun yakınlığını bildirir.

EIFFEL [*efel*], **Alexandre Gustave** (1832 - 1923), Fransız mühendisi. Dijon'da doğmuş, Paris'te ölmüştür. Önce metal yapı ile uğraşmış ve bu alanda dünya ünlüleri arasında yer almıştır. 1858 de, güney ve Orléans şebekelerini birleştiren Bordeaux çelik köprüsünün yapımını yönetmiştir; boru köprü ayaklarının yapımı için hava basınçlı kuruluşu büyük ölçüde ilk olarak bu işte uygulamıştır. Bundan sonra Bayonne'daki Nive ırmağı üzerinde bulunan köprü ile Capdenac ve Florac köprülerini kurmuştur. 1868 de, Commentry - Grinac demiryolu üzerindeki çelik ayaklı Sionle ve Neuvial tren köprülerini kurduğu gibi, gerek Fransa'da gerek dış ülkelerde birçok karayolu ve demiryolu köprüleri de yapmıştır. En tanınmış eseri, Marvejols ile Saint-Flour'u bağlavan yol üzerindeki Garabit demiryolu köprüsüdür (1882); bu köprü, türünün en cüretli yapılarından biridir. Bu tarihlerde E., doğrudan doğruya bir desteğe dayanmayan köprü tabanları döşeme tekniğini geliştirmekte, Fransa içinde ve dışında birçok yapı işleriyle uğraşmakta idi; bunlar arasında Panama havuzunun yapımı da vardır, ama E. bu işi tamamlayamamıştır. Dünyaca bilinen ve kendi adını taşıyan kuleyi de uluslararası Paris sergisi için o kurmuştur (1887 - 1889). Bu kulenin yapımı, 1912 de Auteuil'de ilk aerodinamik araştırmaları laboratuvarının kurulmasına yol açmıştır. I. Dünya Harbi sırasında E., uçak kanatları, kaportası, pervaneleri ve mermileri üzerindeki araştırmalarını sürdürmüştür. 1921 de laboratuvarını devlete armağan etmiştir.

A. G. EIFFEL

EIFFEL KULESİ, Gustave Eiffel (b. bk.) tarafından Paris'in Champ-de-Mars semtinde kurulmuş olan demir kule. Bu işte Emile Nouguier ve Maurice Kœchlin adlı mühendisler de kendisine yardım etmişlerdir. Yapıya 1887 de başlanmış ve 31 mart 1889 da kule E. eliyle törenle açılmıştır.

6 900 ton ağırlığındaki bu demir kule dört köşeli bir piramit biçiminde olup dış yüzleri içbükevdir. Üç katlı olan kulenin yerden 1. kata kadar yüksekliği 57,63 m, 2. kata kadar 115,73 m ve 3. kata kadar da 276 13 m dir. Kulenin üstündeki fenerin tepesine kadar bu yükseklik 300,51 m ye varır. 1959 da kurulan radyo verici kuruluşlarından sonra antenlerin ucuna kadar olan yükseklik 320,75 m ye çıkmıştır. Her kata ayrı asansör vardır. Tabanda ayak araları açıklığı 124,90 m dir.

EIFFEL KULESİ

Kule, I. Dünya Harbinde haberleşme bakımından çok yararlı olmuştur. Bugünkü radyo verici (Tour Eiffel) istasyonundan başka, televizyon verici kuruluşları da meydana getirilmiştir. Kulenin katlarında lokanta ve kahvehaneler de vardır.

EIGENDEĞER (Fiz.): bk. ÖZDEĞER PROBLEMİ.

EIGENFONKSİYON (Fiz.): bk. ÖZDEĞER PROBLEMİ.

EIGENVEKTÖR (Fiz.): bk. ÖZDEĞER PROBLEMİ.

EIGENZAMAN (Fiz.): bk. ÖZZAMAN, GÖRELİK KURAMI.

EIGER [*aygïr*], Berne Alplerinde, Interlaken'ın güneydoğusunda, 3 975 m yüksekliğinde bir doruk. Jungfrau demiryolu tüneli bu doruğun yamacı içinden geçer. Berrington 1858 de iki kılavuzla birlikte bu tepenin doruğuna varmıştır. E. özellikle 1 600 - 1 800 m lik bir duvar şeklinde yükselen *Eigerwand* adındaki kuzey yamacıyle ün almıştır. Bu yönden tepeye tırmanmak çok güçtür; teşebbüslerin çoğu felâketle sonuçlanmıştır. Tepeye bu yönden tırmanmak için yapılan yarışmayı 1938 temmuzunda Almanlarla Avusturyalılardan kurulu bir ekip kazanmıştır. 14, 15, 16 temmuz 1947 de de iki Fransız (Louis Lachenal, Lionel Terray) ikinci bir tırmanışı başarmışlardır.

EIGER DORUĞU

EIGG [*eg*], İskoçya'nın batı kıyılarında bir ada. Yüz ölçümü 34 km² dir. Coğrafî bakımdan İç Hebrid'lere, siyasî yönden Inverness kontluğuna bağlı olan bu adanın en yüksek yeri Scuir of E. dağıdır (393 m).

EIGTVED [*aygtved*], **Nicolai** (1701 - 1754), Danimarkalı mimar. Egtved (Jylland) de doğmuş, København'da ölmüştür. Saray mimarı olan E. in baş eseri Amalienborg şatosudur. Rokoko üslûbunda olan bu şatoda Dresden şatosunun etkisi görülür. Saray mimarlığında E. in ardılı olan Fransız mimarı Nicolas Henri Jardin, bu etkinin yerine Soufflot'nun etkisini getirmiştir. E. in öteki eserleri arasında Prens sarayı [1743] ile Krallık darphanesini anmak gerekir (1744 - 1750).

EIJKMAN [*aykman*], **Christian** (1858 - 1930), Hollandalı sağlık bilgisi uzmanı. Nijerk'te doğmuş, Utrecht'te ölmüştür. Cava'daki Weltevreden patoloji enstitüsü müdürlüğünde (1888 - 1896) ve Utrecht üniversitesi sağlık bilgi-

si profesörlüğünde (1898 1928) bulunmuş, ilk olarak kümes hayvanlarında besin yetersizliğinden doğan bir hastalığı tespit etmiş (1893) ve beri-beri hastalığının da böyle bir yetersizlikten ileri geldiğini bulmuş, çeltik tanelerinin kabuklarının soyulmaları ve parlatılmalariyle önemli bir besin maddesinin yok edildiğini tespit etmiş (1897 - 1900) ve bu buluşu ile avitaminozlar, yani vitamin eksiklikleri kuramına ilk hızını kazandırmış, sinir yangısına karşı *thiamine* (B vitamini) maddesini bulduğu için 1929 da Frederick G. Hopkins'le Nobel tıp armağanını paylaşmıştır. Eserleri: *Over gezondheid ziekte in heete gewesten* (Sıcak bölgelerde sağlık ve hastalık hakkında) [1898] ve *Specifieke antistoffen* (Özel gutikor'lar) [1901].

C. EIJKMAN

EİKADİOS (Mit.), Apollon'un takma adı. Bu ad kendisine Gamelion (Atinalılarda ocak ayı karşılığı olduğu sanılan ay) un 20 sinde (eikas = ayın 20. günü) doğduğu sanıldığı için verilir, fakat ancak her yıl bu doğum gününün yortu olarak kutlandığı yerlerde kullanılırdı. Buralarda, Apollon rahibesine de eikas denilirdi.

EİKADİSTAİ, Apollon Eikadios'un doğum gününü kutlayan Epikurosçulara verilen ad.

EIKE VON REPGOW [*aykı fon repgo*] veya **REPKOW** (XIII. yüzyıl), Sakson soylusu, hukuk bilgini ve yazarı. 1220 de Almanya'da kanun konusunda yazılmış ilk eser olan *Sachsenspiegel* (Saksonya aynası) adlı Latince bir anakitap yayınlamıştır. *Sachsische Weltchronik* (Sakson dünya kroniği) in de bu yazarın kaleminden çıkmış olduğuna inanılır.

EIKER [*aykır*], Hollanda'da, turba boşaltmak için kullanılan uzun ve dar kayıklara verilen ad.

EIKON BASILIKE [İng. *aykon basiliki*; Yun. *eikōn basilikē* = kralın tasviri < *eikon, eikonos* = tasvir; *basileos* = kral]. parlamentoca idama mahkûm edilip boynu vurdurulan İngiltere kralı I. Charles'ın çektiklerini anlatan bir kitap Piskopos Gauden tarafından yazıldığına inanılır. Milton, bu kitaba karşılık olarak *Eikonoklates* (Tasvirleri, putları, yani tapılan kutsal şeyleri kırıcı) adlı bir risale yayınlamıştır.

EİKONAL DENKLEM (İng. Eikonal Equation), simetrik optik araçların aberasyonlarını, yani bu araçlarla noktasal bir cisimden elde edilen görüntünün noktasal olmaktan uzaklaşması niteliğini açıklamak için kullanılan fonksiyonlara verilen ad. Bunlara karakteristik fonksiyon adı da verilir. E. D. ler cisim ve görüntülerin karşılıkla noktaları arasındaki optik yol uzunlukları olarak tanımlanır. Bunlardaki bağımsız değişkenler, bu noktaların koordinatları olup bu formalizme göre ışınların aberasyonları da E. D. in bir kısım türevleri olarak elde edilir.

EIKONOMETRE (Fiz.): bk. İKONOMETRE.

EİKOSTĒ (Yun. tar.) [Yun. = yirmide bir], Atina Birliğine bağlı limanlara girerken ve buralardan çıkarken ödenen % 5 lik bir vergi. Atina yurttaşları bundan muaf tutulurdu. Bu vergi, M. Ö. 413 - 409 yıllarında Phoros (müttefik devletler vergisi) un yerini tutmuştur.

EILBERT [*aylbert*] (XII. yüzyıl), Alman kuyumcusu ve minecisi. Köln'de keşişlik etmiştir. Başeseri, Viyana'da Cumberland dukasının sarayında saklanan seyyar bir mihraptır. Öteki eserleri Siegburg'ta St. Mauritius kilisesinde, München manastırında, Darmstadt müzesinde, Berlin'de süsleme sanatları müzesindedir. Caroling ve antik çağ üslûplarını karıştıran E. in üslûbu, Rhein okulu ile Saksonya okulu arasında yer alır.

EILDON [*ildın*] **TEPELERİ** (İng. Eildon Hills), güney İskoçya'da, Roxburgshire kontluğunda, Melrose'un güneyinde, üç yüksek tepe Burada Romalılara ait bir ordugâhın kalıntıları ve Druid'lerden kaldığına inanılan bir mezarlık bulunmaktadır. Bu tepelerin İskoç efsanelerinde önemli bir yeri vardır. En büyük tepenin yüksekliği 422 m dır.

EİLEİTHYİA (Mit.), doğum tanrıçası. Bu ad, Artemis, Hera veya Demeter'e verildiği gibi, bazan da Zeus ve Hera'nın kızı olan bağımsız bir tanrıçaya da verilir. Bu tanrıçaya önce Girit'te, sonra da Delos'ta tapılmağa başlandığı sanılmaktadır. Yunanıstan'ın birçok şehirlerinde, hattâ Mısır ve Etrurya'da E. tapınaklarına rastlanır. Roma'da ise E., Juno Lucina ile karıştırılmıştır.

EİLEİTHYİA veya **EİLEİTHYİASPOLİS,** yukarı Mısır'da antik bir şehir. Bugünkü adı El Kab'dır. Bu ad, doğum tanrıçası Eileithyia ile ilgilidir.

EILENBURG [*aylınburg*], Almanya'da. Mulde ırmağı üzerinde, Leipzig Bezirk'ine bağlı bir ilçe merkezi (Kreisstadt). Nüfusu 20 500 (1948) dür. Demiryolu kavşak noktasında bulunan E un makine, kimya ve kereste sanayii vardır. Eski *Deutsche Celluloidwerke*, 1946 dan beri SAG - Fotoplenka ortaklığına geçmiştir. E. 1150 yılında kurulmuştur.

EILENDORF [*aylındorf*], Batı Almanya'da, Nordrhein - Westfalen devletinin Aachen yönetim çevresinde bir komün (Gemeinde). E. ta kireç ocakları, dokuma tezgâhları, boya ve ateş tuğlası sanayii gelişmiştir. Nüfusu 11 084 (1953) tür.

EILHART VON OBERG [*aylârt fon obırg*], XII XIII. yüzyıllarda yaşamış, Orta Yüksek Almanca (Mittelhochdeutsch; XII - XIV. yüzyıllarda konuşulmuş olan Almanca) yazmış olan bir Alman ozanı. Konusunu Keltlerden alan *Tristan* adlı aşk destanını Fransızca bir örnekten yararlanarak Alman dilinde ilk yazan şair (1180) E. tır.

EILSHEMIUS [*ayshimiıs*] (1864 - 1941), Amerikalı mistik ressam, yazar ve besteci. Amerikan ve Avrupa akademilerinde eğitim görmüştür. Özellikle yağlıboya ve suluboya resimler yapmıştır Eserlerinin değeri ancak hayatının son yıllarında anlaşılmıştır. Tablolarında romantik bir hava ve canlı renkler göze çarpar. Tabloları arasında «Yeşil vadi»; «Central Park'ta çocuklar»; «Tedirgin eden su perileri»; «Memnunluk» [Roma]; «Cezair», «Fırtına bulutları»; «Sabah»; «Gezintiden önce» ve «Rosemarie» (ad) anılabilir.

EIMER [*aymır*], eskiden Almanya, Avusturya, Macaristan ve İsviçre'de kullanılan bir sıvı ölçüsü. Ortalama

olarak 70 litreve eşit olan E. ın değeri şehirlere göre değişirdi. Meselâ Würtemberg'te bir E. 293 - 306 litre arasında idi.

EIMERIA [*aymęria*], Omurgasızlarla birçok omurgalılara musallat olan asalak bir koksidi (coccidie). Adını, Alman tabiat bilgini Théodore Eimer (1843 - 1898) ın adından almıştır.

E. nın birçok çeşitleri kümes hayvanlarının, özellikle gençlerinin bağırsaklarında görülür. *E. tenella*, *E. maxima* ve *E. necatrix*, piliçte bağırsak kanamasiyle sonuçlanan karmaşık bir anterit meydana getirir; kaz palazları, çoğu zaman bağırsaklarında veya böbreklerinde yaşayan E. ların etkisiyle ölür. Evcil tavşanın bağırsağında altı çeşit E. bulunur; bunlardan *E. stiedae*'ye, bağırsak coccidiosa'sına sebep olan büyük baş hayvanlarda, kanlı basur adı altında bilinen coccidiosa'ya da özellikle 1 - 2 yaşındaki danalarda rastlanır. Hayvanın pisliğinde kan görüldüğü için hastalığa bu ad verilmiştir. Hastalığın ilk belirtileri görüldükten 2 - 4 gün sonra hayvan ölür. Domuzlarda da E. bulunursa da, hayvanda hasta edici bir etkisi olmaz. Koyunda da E. lar vardır, ama yalnız bir çeşidi 4 - 5 haftalık kuzuları etkiler.

EIMERT [*ąymîrt*], **Herbert** (doğ. 1897), Alman musiki araştırıcısı ve bestecisi. Öğrenimini Köln'de yapmıştır. 1924 te *Atonale Musiklehre* (Atonal musiki bilgisi) [5. bas. 1962] kitabını, 1950 de *Lehrbuch der Zwölftontechnik* (On iki ton tekniği öğretim kitabı) i yayınlamıştır. II. Dünya Harbinden sonra Köln'deki Kuzeybatı Alman Radyosu (NWDR) hesabına kurduğu elektronik musıki (b. bk.) stüdyosu ve 1955 ten beri K. H. Stockhausen ile yayınladığı «Die Reihe» ile bu alanın öncülüğünü yapmaktadır. E. ın besteleri arasında *Epitaph für Aihichi* (A. için yazıt, 1963) ilgi çekmiştir.

EIN GEV [*ayn gev*], İsrail'de, Tibériade gölünün doğu kıyısında bir kibbuts (tarım kooperatifi işletmeciliği). Balıkçı limanıdır. Üzüm bağları ve muz bahçeleri, müzik ve güzel sanatlar okulu vardır. *Susitha* (eski Dekapolis bölgesindeki *Hippos* şehri) kalıntıları bu çevrededir.

EIN HAROD [*ayn harod*], İsrail'de, Nasıra'nın güneydoğusunda 2 000 kişilik bir kibbuts (tarım kooperatifi işletmeciliği). Rusya'dan gelen öncüler tarafından 1921 de kurulmuş olan E. H., önemli bir koperatif deneyi olmuştur. 1948 savaşlarında tarafların ele geçirmek için uğraştığı askerî bir üs halini almıştır. Güzel sanatlar müzesi vardır.

EIN KEREM [*ayn kerem*], İsrail'de, Kudüs'ün doğusunda bir şehir. Nüfusu 20 000 dir. Vaftizci Yahya'nın doğduğu yer olarak kabul edilmektedir. Şehirde birçok manastırlar vardır.

EINAR TAMBASKJELVE [*ęynar tambaşelve*] (982 - 1053), Norveçli bir kahraman. Okçuluktaki ustalığiyle ün salmış alan E. T., 1000 yılında, kral Olav Tryggvasson'un yanında Svolder savaşına katılmıştır. Krallık tahtına vâris olduğunu iddia eden St. Olav'a düşman kesilen E. T., 1035 te onun oğlu olan İyi Yürekli Magnus (Magnus den gode) u babasının yerine geçmesi için çağırmıştır. Magnus'un yerine geçen kral Harold Haardraade, E. T. ı öldürtmüştür. Björnstierne Björnson, *Bergljot* adlı şiirinde bu kahramanın hayatından esinlenmiştir.

EINARSSON [*ąynarsson*], **Indriði** (1851 - 1939), İslandalı tiyatro yazarı. Húsabakki'da doğmuş, Reykjavík'te ölmüştür. 1865 1872 yıllarında Reykjavík'teki lisede okumuş ve orada edebiyatla uğraşmaya başlamıştır. 1870 - 1877 yıllarında København'da ekonomi öğrenimi yapmış, bundan sonra Edinburgh'da çalışmıştır. 1880 - 1918 yılları arasında ekonomi ve maliye uzmanı olarak yüksek devlet hizmetlerinde bulunmuştur (1909 - 1918 yıllarında maliye bakanlığı direktörü olmuştur).

E. un İslanda tiyatrosunda önemli hizmetleri vardır. Geç romantik tiyatro eserleri, bir bağımsız İslanda tiyatrosuna doğru ilk atılışlardır. Bunların konuları İslanda folklorundan alınmıştır. Bazı piyesleri Shakespeare ve Schiller'i, bu arada, biricik realist dramı *Skipið sekkur* (Gemi batıyor) [1902] ise Ibsen'i andırır. E., Shakespeare'i çevirmiştir. Eserleri: *Nýjársnóttin* (Yeni yıl gecesi) [1872]; *Hellismenn* (Mağara adamları) [1897]; *Sverðog bagall* (Kılıç ve piskopos asâsı) [1899]; *Dansinni Hruna* (Hruni'deki dans) [1921]; *Síðasti Vikingurinn* (Sonuncu Viking) [1936].

EINAUDI [*eynaudi*], **Luigi** (1874 - 1961), İtalyan politikacısı ve iktisatçısı. Carru (Piemonte) da doğmuş, Roma'da ölmüştür. Gazetecilikle işe başlayan E., Torino ve Milano üniversitelerinde iktisat profesörlüğü yaptıktan sonra 1919 da senatör olmuştur. İnsan hürriyetine dayanan sosyal reformlar ortaya atmış, faşizmin düşmanı olarak Habesistan seferine karşı koymuş ve İsviçre'ye yerleşmiştir. 1943 te mareşal Badoglio tarafından Torino Üniversitesi rektörlüğüne atanmışsa da, Alman ordularının yaklaşması üzerine tekrar İsviçre'ye kaçmıştır. 1945 te İtalya Bankası genel müdürü olmuş, 1946 da milletvekili seçilmiş, 1947 de başbakan yardımcısı ve bütçe bakanı olmuş, kambiyo işlerini serbest bırakmış, böylece toptan satışların fiyatını düşürmüş ve hayatın ucuzlamasını sağlamıştır. 11 mayıs 1948 de İtalya cumhurbaşkanlığına seçilen E., 11 mayıs 1955 te yerini Giovanni Gronchi'ye bırakmıştır. İktisat ve maliye üzerine birçok eserler yazmıştır.

L. EINAUDI

EINBECK [*ąynbek*], Batı Almanya'da, Aşağı Saksonya'da, Leine ırmağı üzerinde, 17 800 (1950) kişilik bir şehir. Eski bir Alman prensliğinin tarihî merkezi olan E. te sur kalıntılarına, gotik kiliselere rastlanır. Biracılık, dokuma sanayii yanında madenî eşya, dericilik ve kâğıtçılık gibi sanayi şubeleri de vardır.

EINDHOVEN [*ąynthovîn*], Hollanda'da, kuzey Brabant'ta, Dommel üzerinde, 163 100 nüfuslu bir şehir. Başlıca sanayi kolları olarak tekstil, yiyecek maddeleri, radyo ve televizyon alıcı cihazları, madenî eşya ve makine (otomobil ve kamyon), kimya maddeleri, camcılık gelişmiştir.

1 ocak 1945 tarihinde müttefiklerin Rhein üzerine yürüyüşlerini durdurmak amaciyle Alman ordusunun giriştiği karşı taaruzda, E. da toplanmış olan müttefik uçakları Luftwaffe tarafından yok edilmiştir. Bu, Alman hava kuvvetlerinin son başarısı olmuştur.

EINEM [*ąynîm*], **Gottfried von** (doğ. 1918), Avusturyalı besteci. Berne'de doğmuştur. Başlıca eserleri: *Cap-*

riccio [1934], *Concerto* [1943-1944], *Dantons Tod* (Danton'un ölümü) [1944 - 1946], *Orchester Musik* (Orkestra bestesi) [1948], *Der Prozess* (Dava) [1950 - 1952] ve *Méditations* (Hayal kurmalar) [1955].

EINEM [*aynîm*], **Karl von** (1853 - 1934), Prusyalı orgeneral. Herzberg (Harz) de doğmuş, Mülheim (Ruhr) da ölmüştür. 1903 - 1909 yılları arasında Prusya harbiye nazırı olan E., I. Dünya Harbinde batı cephesinde, önce VII. kolorduya, sonra da 3. orduya komuta etmiştir.

EINHARD [*aynhard*] **veya EGINHARD** (770 - 840), Carolingler çağı yazarı. Maingau'da doğmuş, Seligenstadt (Main) ta ölmüştür. Büyük Karl'ın güvenini kazanmış, sarayında türlü görevler almıştır. Kilise adamı olmadığı ve evli bulunduğu halde birçok manastırda başpapaslık etmiştir. Orta Çağda hükümdarları konu edinen ilk hal tercümesi onun kaleminden çıkmıştır: *Vita Caroli Magni* [(Büyük Karl'ın hayatı). Mektupları da önemlidir. Türlü şairlerce işlenmiş olan *Eginhard ile Emma* masalının E. ile ilgisi yoktur.

EINHERJER [*eynheryer*] (= «seçkin savaşçılar»), Skandinav mitolojisinde, bir savaşta öldükten sonra *Walhall* adı verilen cennete girmiş kahramanlar. Mitolojiye göre, bu cennetin 540 kapısının her birinden günde 800 yiğit fırlayacak ve tanrıların çağrısına uyarak son savaşta onların yardımına koşacaktır. E. adının, Tanrı Odin'in adı olan *Herjan* ile ilgisi olsa gerektir. E. kavramında, kuzey ülkelerindeki halk inanışına göre havalarda uçuşan ruhlar ordusu (Wildes Heer) tasavvurunun ilk izleri görülür.

EINHORN [*aynhorn*], **Max** (doğ. 1862), Amerikalı hekim. Grodno (Rusya) da doğmuştur. Berlin Üniversitesinde okumuş, New York'ta 26 yıl profesörlük etmiş, birçok tıp araç ve âletleri ve bu arada yemek borusundan elektrik ampulü geçirme yolu ile midenin içini görmeye imkân veren gastrodiyafani usulünü (1889), mide sondalarını (1890), pankreas salgılamasını inceleyen on iki parmak bağırsağı sondalarını (1908) ve bir çeşit mayalanma sakarimetresi yapmış, ilk olarak *achylia gastrica*'yı, yani mide suyunun salgılanma bozukluğu kavramını ortaya atmış (1890) ve mide ülserini tanımlamıştır (1895). Eserleri: *Diseases of the Stomach* (Mide hastalıkları) [1895 2. bas. 1929], *Diseases of Intestines* (Bağırsak hastalıkları) [1900], *Practical Problems of Diet and Nutrition* (Pratik diyet ve beslenme problemleri) [1905], *Lectures on Dietetics* (Diyet bilimi üzerine dersler) [1914], *Duodenal Tube and its Possibilities* (On iki parmak bağırsağı ve imkânları) [1920], *Methoden der künstlichen Ernährung* (Sunî besleme metotları) [1922].

EINSIEDEL [*aynzîdîl*], **Friedrich Hildebrand von** (1750 - 1828), Alman yazarı. Thüringen'de Altenburg yakınındaki Lumpzig'te doğmuştur. Goethe ile Weimar dukası Karl August'un dostu idi. Dukalık sarayındaki amatör tiyatrosu için oyunlar yazmıştır. E., değerli bir çevirmendi. Eserleri arasında *Grundlinien einer neuen Theorie der Schauspielkunst* (Yeni bir sahne sanatı teorisinin ana çizgileri) [1797] adlı kitabı tanınmıştır.

EINSIEDELN [*aynzîdîln*], Orta İsviçre'de, Schwyz kantonunda, Sihlsee yanında bir kasaba. İsviçre'nin en önemli dinî ziyaret yerlerinden biridir. E. manastırı IX. yüzyılda kurulmuş, 1294 yılında Alman imparatoru Rudolph, E. a prenslik statüsü vermiştir. Güney Alman barok mimarisinin tam bir örneği olan yapıları XVIII. yüzyılın başından kalmadır. Yapılardaki mobilya, alçı bezeme ve resimler Bavyeralı Adam kardeşlerin eseridir. Kitaplığında çoğunluğu Eski ve Orta Çağ yazması olan 100 000 cildi aşkın kitap bulunmaktadır. Nüfusu 8 400 dür (1950). Yazlık ve kış sporları yeri olarak tanınmıştır.

EINSIEDELN MANASTIRI

EINSTEIN [*aynştayn*], **Albert** (1879 - 1955), Alman asıllı teorik fizikçi. Ulm'de doğmuş, Princeton'da ölmüştür. Çocukluğu, babasının küçük bir elektrik âletleri imalâthanesinin bulunduğu München'da geçmiş, lisenin ilk sınıflarını burada okumuş ve ailesi Milano'ya göç ettikten sonra da liseyi İsviçre'de tamamlamıştır. 1896 da Zürich Politekniğine girmiş, daha sonra da İsviçre yurttaşlığını kabul ederek bir Sırp fizik öğrencisi ile evlenerek Berne'de federal patent dairesinde mütevazı bir iş bulmuştur. Bunun kendisine sağladığı boş zamanlarda E., o zamanki fiziğin zorlu problemleri üzerine eğilmek ve düşünmek imkânını elde etmişti. Dikkatini önce atomun yapısı ve Planck'ın kuvantum teorisi çekmişti. Bu sıralarda Brown hareketine ihtimaller hesabı kavramlarını uygulayarak, bunun tam bir teorisini yapmağa ve Avogadro sayısının değerini de hesapla elde etmeğe muvaffak olmuştur. E., Planck'ın kuvantum teorisinin değerini en iyi anlayan fizikçilerden biri olmuş ve bunu ışıma enerjisine uygulayarak ileri sürdüğü foton (b. bk.) kavramiyle fotoelektrik olayın, sonradan deneyin de gerçeklediği, mükemmel bir teorisini inşa etmiştir. Bu incelemelerini yaydığı 1905 yılında E. ın yazdığı bir yazı, fiziği 25 yıldan beri sarsmakta olan bir krizin sona erdiğini ve yepyeni bir görüş devrinin açıldığını müjdeliyordu Özel rölativite teorisi (b. bk.) nin temellerini atan bu inceleme, 200 yıldan beri fizikte hâkim uzay ve zaman kavramlarının çok derin bir eleştirmesi mahiyetinde olup o zaman için ilk bakışta kabulü çok güç ve sanki sağduyuya tamamen aykırı imiş gibi görünen sonuçlara varmaktaydı. Sonradan deneylerle gerçeklenen bu teori, E. ın birdenbire tanınmasına ve fikirleri etrafında içtimaî, felsefî ve kültürel çok yaygın bir hareketin gelişmesine sebep olmuştur.

A. EINSTEIN

Bu teoriler E a akademik kariyerin kapılarını açmış, 1909 da Zürich Üniversitesine eylemsiz doçent tâyin edil-

mişti. 1911 de Praha Üniversitesine eylemsiz profesör, 1912 de Zürich Politekniğine profesör ve 1913 te de Berlin'de Kaiser Wilhelm Enstitüsüne direktör olarak tâyin edilmiş ve Prusya Bilimler Akademisine üye seçilmiştir. I. Dünya Harbinden sonra E. çok kısa, fakat çok özlü yazılarla teorileri hakkındaki görüşlerini daha da derinleştirmeye devam etmiş ve bu arada 1916 da son şeklini yayınlamış olduğu Genel Rölativite Teorisi (b. bk.), onu ünün ve ilmî dirayetin doruğuna çıkarmıştır. Bunu 1917 de evrenin yapısı hakkındaki kozmolojik çalışması izlemiştir (bk. EINSTEIN EVRENİ). 1921 de kendisine bilime yapmış olduğu hizmetlerden dolayı Nobel fizik armağanı verilmiştir.

1933 yılına kadar Berlin'de yaşayan E., Almanya'daki nasyonal sosyalist rejimin tutumu karşısında ve kendisinin de Yahudi asıllı olması dolayısivle önce Paris'e, sonra Belçika ve İngiltere'ye göç etmiş ve sonunda Amerika Birleşik Devletlerinden gelen bir çağrı üzerine Princeton Enstitüsüne yerleşmiştir. Ölümüne kadar burada kalan E., gücünden hiç kaybetmeksizin çalısarak genel rölativite teorisi, birleşmiş alanlar teorisi ve kuvanta (quanta) teorisi üzerine geniş ve derin incelemelerde bulunmaya devam etmiştir.

II. Dünya Harbi sırasında Almanya'nın atom enerjisinden faydalanmak yolunda ön hazırlıklar yaptığı hakkında başkan Roosevelt'in dikkatini çeken ve Amerika Birleşik Devletlerinin atom bombasını imal etmesine yol açan Manhattan projesini yürütmesine sebep olan E. dır. Fakat Birleşik Devletlerin gerçekleştirdiği atom bombasının ne korkunç bir tahrip aracı olduğunu idrak eden ve genel bir silâhsızlanma fikrinin öncülüğünü yapan da gene E. olmuştur.

Özel hayatında alçak gönüllü, şakacı ve iyi bir kemancı olarak tanınmış olan E., ortaya attığı teorileriyle ve bunların sonuçlariyle XX. yüzyılın ilmine şekil veren dahi bir teorik fizikçi ve insansever bir idealist olarak arkasında derin bir iz bırakmıştır. — Y. Ö.

Einstein - De Haas [*aynştayn - de hās*] **olayı:** mıknatıslaştırılabilen maddeden yapılmış bir çubuğun, kendi eksenine paralel bir magnetik alanın etkisi altında eksenel bir rotasyon hareketi yapması. Böyle bir olayın var olmasının mümkün olduğunu teorik olarak ilk gösteren Richardson'ın adına izafeten buna Richardson olayı da denilmektedir.

Einstein denklemi: Einstein 1905 te özel rölativite teorisi çerçevesi içinde her m kütlesine, c ile ışık hızını göstererek

$$E = mc^2 \qquad (1)$$

formülü uyarınca bir E enerjisi tekabül ettiğini ve tersine olarak da her E enerjisinin de gene (1) formülü uyarınca

$$m = \frac{E}{c^2} \qquad (2)$$

gibi bir kütleyi haiz olduğunu göstermiştir. Enerji - kütle eşdeğerliliği formülü diye de anılan E. denklemi, fizikte Lavoisier zamanından beri geçerli olan kütlenin muhafazası ilkesinin tam gerçeği aksettirmediğini ortaya koymaktadır. Çünkü bu formül, maddenin enerjiye ve enerjinin de maddeye dönüşebileceğini öngörmektedir.

Modern atom ve çekirdek fiziğinin tümünün temelini teşkil eden E. denkleminin geçerliliği özellikle elemanter parçacıkların, çarpışma yoliyle (meselâ belli bir eşik enerjisini haiz bir elektronla bir pozitronun çarpışarak bir γ fotonuna dönüşmelerinde olduğu gibi) yok olmaları veya (meselâ çok sert bir γ fotonunun bir kurşun levhaya çarpmasiyle bir elektron ve bir de pozitron şeklinde bir çift elemanter parçacığa dönüşmesi gibi) yaratılmaları olaylarında kesin olarak gerçeklenmiş bulunmaktadır.

Einstein evreni: genel rölavtivite teorisi (b. bk.) çerçevesi içinde ve bu teorinin, E. ın λ *kozmolojik sabiti* (b. bk.) nin ithaliyle genelleştirdiği alan denklemlerinden hareketle, evrendeki kütlelerin birbiçim tarzda bir dağılımı haiz oldukları varsayımına dayanan matematik bir evren modeli olup çok kere E. ın silindrik evreni diye de anılır. Astronomik gözlemlerle varılan bir netice olarak evrenin ortalama yoğunluğunun $\varrho = 10^{-28}$g/cm^3 olduğu kabul edilirse, bu model evrenin yarı çapı olarak $3{,}4.10^9$ ışık yılı vermektedir. Eddington, E. evreninin kararsız bir dengeyi haiz olduğunu ve genişleme veya büzülmeye yatkın olduğunu ispatlamıştır. Bk. KOZMOLOJİ.

Einstein - Bose statistiği [Fiz.]: bk. KUVANTUM STATİSTİĞİ.

Einstein'ın birleşmiş alan teorisi: Genel rölativite teorisi (b. bk.) gravitasyon olaylarını dört boyutlu bir Riemann geometrisi (b. bk.) çerçevesi içinde inceleyen bilimsel bir doktrin. Buna göre, evrendeki kütlelerin dağılımı bilinirse veya matematik bir deyimle enerji - impuls tansörü inşa edilebilirse, bu kütle dağılımının uzay - zaman konfigürasyonu üzerindeki etkisini E. ın gravitasyon alan denklemlerinden hesaplamak, yani bu kütle dağılımının meydana getirdiği dört boyutlu Riemann uzayının bütün geometrik özelliklerini ve özellikle iki nokta arasındaki en kısa yolu temsil eden geodezik eğrileri (b. bk.) ni belirlemek mümkündür.

Fakat evrendeki bütün olaylar gravitasyon olaylarından ibaret değildir. Kökü elektrik ve magnetik alanlara dayanan pek çok olay da vardır. Buna göre, evrenin tam bir matematik tasviri ancak hem gravitasyon hem de elektromagnetik alanları, olaylar ve deneylerle herhangi bir çelişikliğe yer vermeksizin kapsayacak bir geometri kurmakla mümkün olacaktır.

E., yay elemanını veren temel tansörün simetrisizliğini vazederek Riemann geometrisinden daha genel bir geometri kurmak suretiyle ilk birleşmiş alan teorisinin geometrik temelini atmağa ve birleşmiş alan denklemlerini de vermeğe muvaffak olmuştur. Ancak, bu genel alan denklemleri klasik kavramlarla tefsir edilemeyen birtakım şartların ortaya çıkmasına sebep olmakta ve teoriye bağlı her geometrik büyüklüğü fiziksel dil ile tefsire imkân vermemektedir. Bu durum daha birçok bilim adamının da başka temellere dayanan birleşmiş alan teorileri ortaya atmalarına ve böylece geniş bir bilimsel hareketin doğmasına sebep olmuştur. İleri sürülen teorilerin denel olarak tetkiki olağanüstü güçlükler arz ettiği için birleşmiş alan teorileri günümüz biliminde spekülatif bir konu olarak kalmaktadır.

Einstein'ın hızların bileşim kuralı: Klasik mekanikte aynı bir eksen boyunca ve aynı yönde v_1 ve v_2 gibi iki hızın bileşim kuralının

$$v = v_1 + v_2$$

şeklinde belirlenmesine karşılık özel rölativite teorisi (b. bk.) nde hızların bileşim kuralı, c ile ışığın hızını göstermek üzere,

$$v = \frac{v_1 + v_2}{1 + \frac{v_1 + v_2}{c^2}} \qquad (1)$$

şeklindedir. Lorentz dönüşümleri (b. bk.) nin bir neticesi olarak ortaya çıkan bu kurala göre, hiçbir kütle c ışık hızından daha yüksek bir hıza sahip olamaz. Gerçekten de eğer (1) formülünde meselâ $v_1 = c$ dahi yapılsa, gene $v = c$ bulunur. — Y. Ö.

EINSTEIN [*aynştayn*], **Alfred** (1880 - 1952), Alman asıllı müzik bilgini. München'da doğmuş, El Cerrito (California) da ölmüştür. Sandberger'in öğrencisi olan E. 1927 den sonra Berlin'de yaşamış, 1933 te İtalya ve İngiltere yoliyle Amerika Birleşik Devletlerine göçmüştür. Başlıca eserleri: *Mozart* (ad) [1945], *Music in the Romantic Era* (Romantik çağda müzik) [1947]; *The italian Madrigal* (İtalyan madrigali) [3 cilt, 1949].

EINSTEINIYUM (Fr. Einsteinium; Einstein'ın adından), atom sıra No 99 olan ve transuran sınıfından kimyasal bir sunî element, sembolü E. Şimdiye kadar kitle sayıları 246 - 256 olan izotopları bulunmuştur. Bu izotoplar ya ^{238}U nun hızlandırılmış ^{14}N ile bombardıman edilmesi ya reaktörlerle ^{239}Pu un ısınlanması veya berkelyum (^{249}Bk) un alfa tanecikleri ile bombardımanı ile elde edilir. E. 1955 yılında fermiyum (b. bk.) ile birlikte Amerika'da Berkeley ve Argonne laboratuvarlarında bulunmuştur. E. en uzun ömürlü sunî elementtir (ortalama 300 gün ışın yayınlar). Öteki sunî element izotoplarının ömrü ancak birkaç dakikadır. E. özel iyon değiştiriciler yardımı ile başka transuranlardan ayrılır.

EINTHOVEN [*aynthovîn*], **Willem** (1860 - 1927), Hollandalı fizikçi, fizyolog ve bilim adamı Samarang (Cava) ta doğmuş, Leiden'de ölmüştür. Utrecht Üniversitesinde öğrenim görmüş, 1885 te tıp doktoru olmuştur. Bu tarihten ölümüne kadar Leiden Üniversitesinde fizyoloji profesörlüğü yapmıştır. E., değişmez (sabit) mıknatıslı tel galvanometresi ile buna dayanan elektrokardiyograf (b. bk.) ın bulucusu olarak tanınmıştır. Bu elektrokardiyograf E. a 1924 Nobel fizyoloji ve tıp armağanını kazandırmıştır. E. ın tel galvanometresi, elektrokardiyograf şeklinde kalp, sinir ve kasların muayenesine yaramakla kalmamış, sesle uzaklık ölçme ve mors işaretlerini kaydetme amaciyle telgrafçılıkta da kullanılmıştır. E. fizik, fizyoloji ve tıp alanında çeşitli eserler bırakmıştır.

W. EINTHOVEN

EINWOHNERWEHR [*aynvônîrvêr*] (Alm. = sakinlerin korunması), I. Dünya Harbinden sonraki karışık devirde (1918 - 1919), güvenliğin korunması için Almanya'da kurulmuş ve 1921 de müttefiklerin emriyle kaldırılmış olan milis teşkilâtı.

EIPEL (Coğ.): bk. IPEL ve IPOLY.

EİR (Skandinav mit.), önce ay tanrıçası iken, sonradan aşk tanrıçası olan Freya veya Frigga'nın çevresinde bulunan ve ona hizmet eden Asynjor adlı tanrılardan biri.

EİRAKU, bir Japon çömlekçi ailesinin 1827 den beri taşıdığı şeref sanı. Bu aileden yetişen ustalar, Jung - Io (1403 - 1424) devrinde yapılan altın örnekli Çin porselenlerini taklit etmişlerdir.

EIRE [*ẹîrî*], İrlanda'nın yerli dildeki adı. Bk. İRLANDA.

EİRĒNĒ (752 - 803), Bizans imparatoriçesi (797 - 802). Atina'da doğmuş. Lesbos (Midilli) ta ölmüştür. Sonradan IV. Leo (775 - 780) adı altında imparator olan şahıs ile evlenmiş (768) ve imparator ölünce oğulları VI. Konstantinos'un naibi olmuştur. Tam bir otorite ile hareket etmekle beraber, dış tehlikeden çok din meselesiyle uğraşmıştır. Patrik Tarasios'un etkisiyle Nikaia (İznik) konsil'ni toplamış, bu da ikonoklast (put ve resim kırıcı) ların teorilerini reddederek resimlerin kutlu sayılmasını kabul etmiştir (787). Oğlunun erginliğinden sonra da idareye devam etmek istemiş, fakat ordu ayaklanınca (aralık 790) tahttan feragata zorlanmıştır. IV. Konstantinos onu tekrar yanına çağırınca (792) ona karşı entrikalara girişmiş, boşanması (795) ndan sonra onu iki evlilikle itham etmiş, tahttan indirmiş ve gözlerine mil çektirmiş (temmuz 797) ve erkekçe basileus (= kral) unvanını almıştır. Dış problemleri ihmale devam ederek Harunü'r - Reşid'e haraç vermeyi kabul etmiş (798) ve Slavların imparatorluğa girmelerine göz yummuştur. Büyük Karl ile evlenerek imparatorluğu tekrar birliğe kavuşturmayı tasarlıyordu. Bu teşebbüs etrafındakilerin duygularına aykırı olduğundan imparatoriçenin tahttan indirilmesine yol açmıştır (802). Lesbos'a sürüldükten sonra orada ölmüştür. Cesedi İstanbul'a geri getirilince halk bunu bir kutsal kalıntı (relique) olarak karşılamıştır.

EİRĒNĒ, Bizans imparatoriçesi (1271 - 1315). Bk. IRÈNE DE MONTFERRAT.

EİRĒNĒ (Lat. Irene), Yunanlıların barış tanrıçası. E. Zeus ile Themis'in kızıdır. Eunomia ve Dike ile birlikte Horai adını taşıyan üçlü tanrıçalar grupunu meydana getirir. Atinalılar ancak M. Ö. V. yüzyılda ona tapmağa başladılar. Kephisodotos'un yaptığı E. hevkeli, muhtemel olarak IV. yüzyıldan kalmıştır. Bu heykelde E., kucağında çocuk Plutos (zenginlik) ile görülür. Bu heykelin mermer bir kopyası München Glyptothek'-indedir. E. ye Roma'da Pax (barış) tanrıçası adı verilirdi.

EİRĒNĒ, Doukaina (Doukas; 1066? - 1123?), Bizans imparatoriçesi. Andronikos Doukas'ın kızı ve imparator X. Konstantinos'un yeğeninin kızı. İmparator I. Aleksis Komnenos ile evlenmiştir (1078). Kocasını baskı altına alan E., imparator ölünce, oğulları II. İoannes'i tahttan uzaklaştırarak damadı Nikephoros Bryennios'u im-

EİRĒNĒ: Kephisodotos'un heykelinden mermer kopya (München)

parator ilân etmeğe kalkmış, fakat Panagia Kekharitomene manastırına çekilmeğe zorlanmıştır.

D. EIRĒNĒ

EİRESİŌNĒ (Yun. tar.) (Yun. *eiros* = yün), üstü zeytin dolu bir zeytin dalına verilen ad. Bu dala yün ipliklerle t u r f a n d a ürün bağlanarak bazı yortular (Pyanepsia, Thargelia) da gezdirilir ve Apollon iyi ürün versin, kötülükleri uzaklaştırsın diye evlerin kapılarına asılırdı.

EIRIK [*eyrik*], **Kızıl, Thorvaldsson** (İslanda dilinde Eirīkr rauð, Danca Erik den Röde; M. Ö. aş. yu. 940-aş. yu. 1010), Norveçli bir kâşif. Norveç'in güney kıyısındaki Jaeren bölgesinde doğmuştur. Babasının işlediği bir cinayet yüzünden, babasiyle birlikte İslanda'nın kuzeybatı kıyısına kaçmak zorunda kalmış, Breidafjord'da yerleşmiştir. İslandalı balıkçıların bilinmeyen adalardan bahsettiklerini duyunca, bunları keşfetmek için yola çıkmış ve 985 te Grönland (= Danca ve Felemenkçe = yeşil ülke) ın batı kıyısında karaya çıkmıştır. Bu ad, sonra gelecek sömürgecileri çekmek için verilmiştir. 988 de İslanda'ya dönmüş ve sömürgeciler toplamaya çalışmıştır. Yirmi beş gemi yola çıkmış, fakat ancak on dördü Grönland'a varmıştır. Sömürgeciler Batı Grönland fyordlarında yerleşmiş ve burası sonradan Austerbygd adını almıştır. E. ise Eriksfjord (Erik fyordu) da Brattalid (Brattəhlıðx) de yerleşmiş ve burada büyük itibar görerek yaşamıştır. E in oğlu Leiv Erikson 1000 yılına doğru Gröenland'a Hristiyanlığı sokmuş, E. ise vaftiz olmayı reddetmiştir.

EIRIK [*eyrik*]. Norveç kralları: 1. **Eirik Blodöks** (= Kanlı balta) (aş. yu. 895 - 954), Norveç kralı (933 - 935). Kral Harald Haarfagre (= Güzel saçlı Harald) ile Jyllandlı kraliçe Ragnhild Eiriksdater (= Eirik kızı) ın oğlu. Viking seferlerine katılmış, Gorm'dan Gamle (ihtiyar Gorm) nin kızı olduğu sanılan Gunnhild ile evlenmiştir. Babası aş. yu. 930 da tahttan feragat ederek onu Overkonge (baş kral) ilân edince, kardeşleri kıskanarak ona karsı ayaklanmıştır. E. bunlara karşı savaşarak bazılarını öldürtmüş, hepsini yenmişse de, halkın nefretini ve Kanlı Balta lakabını kazanmıştır. Kardeşi Harald İngiltere'den dönünce. E. Danimarka'dan ayrılmak zorunda kalmış, Earl (Norveç Jarl) of Northumberland olmuş, yine Viking seferine çıkmış ve bir savaşta ölmüştür (954).

2. **Eirik Magnusson Prestehater** (= Eirik Magnus oğlu, rahip düşmanı) (1268 - 1299), Norveç kralı (1280 - 1299), Magnus Lagaböter ile (Danimarka kralı E. Plovpenning'in kızı) Ingeborg'un oğlu. Kraliçe Ingeborg ona vasilik yapmış ve ölünceye kadar (1287) oğluna tahakküm etmiştir 1281 de kendisinden yedi yaş büyük olan İskoçya prensesi Margareta ile evlenmiştir. Kraliçe 1283 te ölmüştür. Norveç kilisesinin hak ve imtiyazlarının çok geniş olduğunu öne süren vasilık konseyi, başpiskopos Jon Raude ile savaşa girişmiş ve bunu sürmüştür. Başpiskopos 1282 de sürgünde ölmüştür. E. , kilisenin gücünü önemli derecede kısan kararları onaylamak zorunda kalmıştır. Tembel ve zayıf karakterli olan E., anasının ölümünden sonra müşavirlerin ve kardeşi Haakon'un tahakkümüne girmiştir. Hansa şehirlerine karşı savaşmış, fakat bunlarla başa çıkamamış, ülkesinin malî gücünü harcamıştır. Kızı Margareta 1290 da İskoçya'yı miras olarak almış, fakat oraya giderken yolda ölmüştür Bunun üzerine E., kızının mirasçısı olarak İskoçya'ya talip olmuş, 1293 te Robert Bruce'un torunu olan Isabella Bruce ile evlenmiştir.

EIS (Mus.): bk. Mİ BEMOL.

EISACK (Coğ.): bk. ISARCO.

EİSAİ (1141 - 1215), Japon Buddhist keşişi. Hieizan'ın çömezi olan E., 1191 de Çin'den, sonradan Zen tarikatının esinleneceği bazı belgeler getirmiştir. Ayrıca, Japonya'ya Çin'den çayı da getirmiştir. Çay, önce Kyū şū'da yetiştirilirken sonradan bütün Japon adalarına yayılmıştır.

EISELEN [*ayzīlın*], **Ernst Wilhelm Bernhard** (1792 - 1846), Alman jimnastik eğitimcisi. Berlin'de doğmuş, Misdroy'da ölmüştür. F. L. Johns'ın yetiştirdiği E., Berlin'de ilk kız jimnastik okulunu kurmuştur (1832).

EISELSBERG [*ayzīlberg*], **Baron Anton von** (1860 - 1939), Avusturyalı cerrahî profesörü. Steinhaus'ta doğmuştur. Bir hipofiz ameliyatı usulü (1907), mide kapısı (*pylorus*) nın eksklüzyonu, yani iptal edilmesi ve mide ile ince bağırsakların jujenum bölümü arasında yapma bir bağlantı kurulması (gastroenterostomi) usulünü (1889) bulmuş, bir kedinin tiroid bezini çıkarıp hayvanda tetani durumu meydana getirdikten sonra yerine paratiroid bezeleri koyarak kediyi rahatlaştırma şeklinde bir deney yapmış (1892) ve ilk olarak omurilik içindeki bir uru çıkararak sinir cerrahisi (nöroşirürji) nin önderlerinden biri olmuştur.

EISEN [*esen*], **Charles** (1720 - 1778), Fransız ressamı, desinatörü ve gravürcüsü. Valenciennes'de doğmuş, Bruxelles'de ölmüştür. Önce babası François E. in, sonra da Le Bas'nın öğrencisi olan E., Madame de Pompadour'a resim öğretmenliği etmiştir. La Fontaine'in *Hikâyeler*'i (1762 Fermiers généraux baskısı) ile, Ovidius'un *Metamorphoses* adlı eseri, Voltaire'in *La Henriade*'ı ve Dorat'nın *Les baisers* (Öpücükler) si için yaptığı resimleriyle ün almıştır. Boucher'nin tarzına yakın olan tutumu XVIII. yüzyıl rokay zevkini canlandıran örneklerdendir.

EISENACH [*ayzenah*] (Lat. adı: **Isenacum,** eski Alm. **Isenach**), Doğu Almanya'da, Erfurt Bezirk'inde, eski Sachsen - Weimar - Eisenach büyük dukalığının ikinci büyük merkezi olan 50 000 n ü f u s l u bir ş e h i r. Kimya maddeleri ve boya fabrikaları, i n c e marangozluk işleri, otomobil fabrikaları, tahtacılık, elektrik malzemesi y a p ı m ı gelişmiştir. Şehirde, XVIII. y ü z y ı l d a n kalma bir şato ile 1641 de yapılmış bir belediye sarayı, Luther'in çocukken yaşadığı ev, Roman üslûbunda St. Ni-

EISENACH: St. Nikolai kilisesi ve kapısı, Luther anıtı

kolai kilisesi ile gotik üslûpta St. Georg kilisesi vardır. Johann Sebastian Bach E. ta doğmuştur.

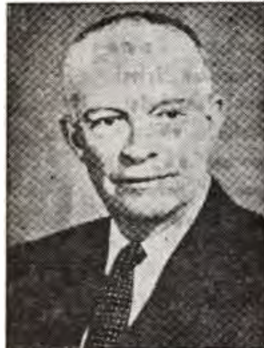
Tarih: XI. yüzyılda Thüringen Landgravları tarafından kurulmuş olan E., Sachsen sülâlesinden Ernestine'in soyundan gelen prenslerin hükümet merkezi olmuş, 1741 de de Sachsen - Weimarların yurtluklarına bağlanmıştır.

EISENBART [*ayzînbart*] **veya EYSENBARTH, Johannes Andreas** (1661 - 1727), Alman hekim taslağı (göz hekimi, taş düşürücüsü ve fıtık cerrahı). Viechtach (Aşağı Bavyera) ta doğmuş, Münden (Honnover) da ölmüştür. E., zamanının hekimlik bilgisine ve ustalığına sahip, değerli ve başarılı bir hekim olduğu halde, kendisi için çok reklam yapması yüzünden şarlatan hekim tipi olarak edebiyata ve müzik eserlerine geçmiştir: *Doktor E.*, Herman Zilcher'in operası (Leipzig, 1921); *Doktor E.*, Joseph Winkler'in romanı (1929); «Ben doktor E. ım» nakaratlı bir halk şarkısı da vardır.

EISENBERG [*ayzînberg*], Doğu Almanya cumhuriyetinin Thüringen eyaletinde, Weisse Elster nehrinin batı kıyısında, Leipzig'in 53 km güneybatısında bir şehir. Porselen, ateş tuğlası, çimento, musiki aletleri, makine, dokuma ve içki sanayii ile tanınmıştır. Tarihî yapıları arasında XV - XVII. yüzyıllardan kalma kiliseleri, yapımı 1559 da sona eren eski belediye dairesi, şimdi belediye dairesi olan ve XVII. yüzyılda tamamlanmış bulunan Christianburg şatosu sayılabilir. Nüfusu 15 600 (1948) dür.

EISENERZ [*ayzînerts*], Doğu Avusturya'da, Steier eyaletinde, Bruck an der Mur'un 32 km kuzeybatısında, Leoben demiryolu üzerinde bir kasaba. Nüfusu 13 000 (1961) dir. E., demir filizleriyle tanınmıştır. Yakınlarında bulunan Erzberg, siderit bakımından o derecede zengindir ki, filizi hiçbir özel işleme baş vurmadan çıkarmak mümkündür. Erzberg, bugün hükümet denetimi altında bulunan Österreich - Alpine Montagesellschaft tarafından işletilmektedir.

EISENHOWER [*ayzînhauır*], **Dwight David** (lâkabı: Ike; doğ. 1890), Amerikalı general ve devlet adamı. Denison (Texas) da doğmuştur. 1911 de West Point askerî akademisine girmiş, 1915 te piyade asteğmeni rütbesiyle mezun olmuştur. I. Dünya Harbi sırasında George Patton komutasındaki tank kolordusunda görev almış, daha o zaman teşkilâtçı kabiliyetini göstermiş, harp sonunda binbaşılığa yükseltilmiştir. 1922 - 1924 yılları arasında Panama kanalı bölgesinde hizmet görmüş, 1926 da Yüksek Askerî Akademiden 275 kişi arasında birincilikle mezun olmuştur. Bir süre Amerika Birleşik Devletleri ordu kurmay başkanlığında çalışan E., 1935 te Douglas Mac Arthur komutasındaki Amerika Birleşik Devletleri askerî misyonu üyeliğine getirilmiş, 1939 a kadar bu görevde kalmıştır. 1941 de tuğgeneral olmuş, aynı yıl yapılan Louisiana manevralarında gösterdiği parlak başarı üzerine 1942 yılında Avrupa bölgesi komutanlığına getirilerek korgeneralliğe yükseltilmiştir. 1942 yılının kasım ayında yapılan Kuzey Afrika çıkarmasına katılan Müttefik kuvvetlerin komutanlığına getirilen E., 1943 şubatında Kuzey Afrika ve Batı Akdeniz Müttefik Kuvvetleri başkomutanlığına atanmıştır. Bu görevdeyken Sicilya ve İtalya istilâ harekâtını yönetmiştir. 1943 aralığında ise Avrupa bölgesi Müttefik Kuvvetleri başkomutanı olmuş, Normandiya çıkarması ile Batı Almanya'ya girilmesi harekâtını başarı ile yönetmiş, plan ve teşkilâtçılıkta üstün kabiliyet göstermiştir. 1944 aralığında orgeneralliğe yükselmiştir. 1945 te Müttefik kontrol komisyonunun üyeliğine getirilmiş, aynı yılın kasımında Amerikan ordusu kurmay başkanlığına atanmıştır. 1947 de askerlikten çekilmiş, 1948 de Columbia Üniversitesi rektörlüğüne seçilmiştir. E. bu görevde uzun süre kalmamış, 1950 aralığında cumhurbaşkanı Harry S. Truman kendisini NATO Yüksek Karargâhı komutanlığına tavin etmiştir E., bu görevde de büyük başarı göstermiş, SHAPE (Müttefik Kuvvetler Avrupa Yüksek Karargâhı) komuta teşkilâtını kurmuştur. 1952 yılında kendisine Cumhuriyetçi Partinin cumhurbaşkanı adayı olması teklif edilmiştir. E., bu teklifi kabul ederek komutanlıktan çekilmiş, büyük bir çoğunlukla seçimi kazanmıştır.

D. D. EISENHOWER

E., 1952 den 1956 ya kadar süren ilk cumhurbaşkanlığı süresince yönetimi daha çok Kongreye bırakmayı uygun görmüş, liberal görüşleri savunmuş, yürütme işlerinde bakanlara geniş yetki vermiş, sağcı Senatör Mc Carthy'e karşı doğrudan doğruya cephe almayı reddetmiştir. Buna karşılık Kore harbini şerefli bir şekilde sona erdirme konusunda verdiği sözü tutmuştur.

E. 1956 da yeniden cumhurbaşkanlığına seçilmiştir. Bu yeni devrede daha büyük bir istekle devlet işlerini eline almış, 1956 ve 1958 Kongre seçimlerini demokratların kazanmış olmasına rağmen yönetimde büyük zorluklarla karşılaşmamış, 1952 de dış işleri bakanlığına getirdiği John Foster Dulles (b. bk.) ın gitgide daha çok etkisinde kalarak Doğu Blokuna karşı daha sert bir politika izlemiş, bu politikasını Dulles'ın ölümünden (1959) sonra da sürdürmüştür. İçte güneyin ırk sorunları ile uğraşmış, okullarda zencilerle beyazlar arasında fark gözetilmesini önlemeğe çalışmış, işçi - işveren arasındaki uyuşmazlıklarda devletin hakemliğini öngören kanunları kabul ettirmiştir. E. 6 ve 7 eylül 1959 günlerinde cumhurbaşkanı olarak Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Daha önce NATO komutanı olarak da Ankara'yı ziyaret etmişti.

1960 cumhurbaşkanı seçimlerinde, yardımcısı Nixon'ın cumhurbaşkanı adaylığını desteklemiş, seçimi John F. Kennedy (b. bk.) nin kazanması üzerine 1961 ocağında görevini ona devretmiştir.

E., ayrıca yazar olarak da tanınmıştır. 1948 de yayınlanmış olan *Crusade in Europe* (Avrupa seferi) adlı harp hatıraları birçok dillere çevrilmiştir. 1963 te hatıralarını *Mandate for Change* (Değişim buyruğu) başlığı altında yayınlamıştır.

EISENHOWER, Moout [*maunt ayzînhauır*] (eski adı: Castle Mountain), Kanada'nın güney Alberta bölümünde, Canadian Rockies dağ zincirine bağlı bir dağ (2 800 m). Calgary'nin batısında, Benff millî parkının sınırları içindedir. 1946 da E. adiyle adlandırılmıştır.

EISENHUT [*ayzînhut*], Avusturya'da Norische Alpen (Nor Alpleri) dağ zincirinin Stangalpen (Stang Alpleri) bölümünün en yüksek doruğu (2 441 m).

EISENHUT [*ayzenhut*], **Ferenc** (1857 - 1903), Macar ressamı. Németpalanka'da doğmuş, München'da ölmüştür. Bertalan Székely'in yanında yetişmiş, daha sonra München'-

da çalışmıştır. Başlangıçtan beri doğu ile ilgili tablolar yapmıştır. Kafkasya ve Mısır yolculuğu, ona bu alanda yeni konular vermiştir. «Gülbaba (b. bk.) nın ölümü» [1886] adlı tablosu (Ankara Macar Elçiliği) en tanınmış eseridir.

EISENKIESEL [*ayzīnkīzīl*], demir oksit etkisi ile kırmızıya boyanmış kuvars türüne verilen ad. Buna hematoit kuvars (Fr. quartz hématoide) adı da verilir.

EISENSTADT [*ayzīnştat*], Avusturya'da, Leitha'nın eteğinde Burgenland'ın 5 500 nüfuslu merkezi. Macar pa-

EISENSTADT ŞATOSU

latinusu Prens Pál Esterházy için 1663 - 1672 yılları arasında yapılmış İtalyan tarzında bir şatosu vardır. Şehir Joseph Haydn'la ilgili hatıralarla doludur.

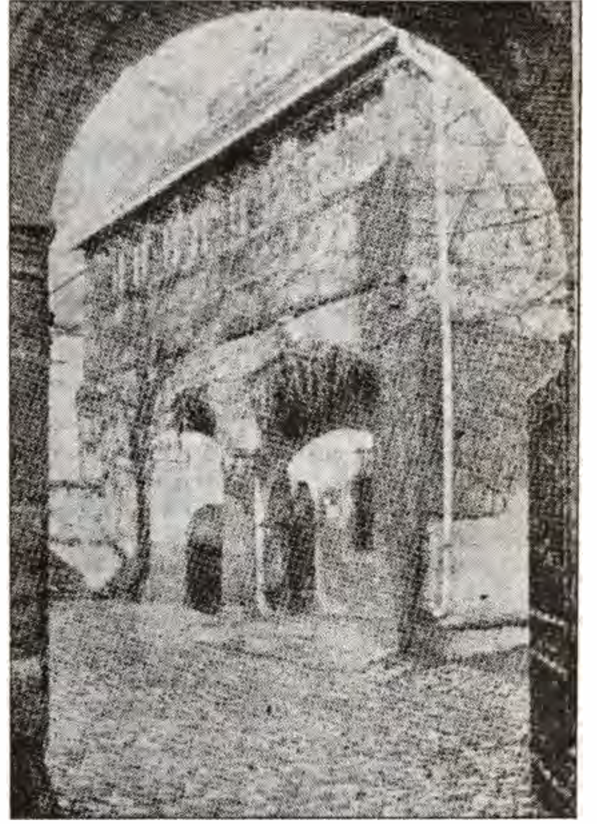
EISENSTEIN [*ayzīnştayn*], **Ferdinand Gotthold** (1823 - 1852), Alman matematikçisi. Berlin'de doğmuş, orada ölmüştür. Berlin Üniversitesinde matematik profesörlüğü yapmıştır. E., cebirsel şekillerin değişmezleri ve eliptik fonksiyonlar konusundaki eserleri ile tanınmıştır. Bunlar arasında *Théorèmes sur les formes cubiques* (Kübik şekillerle ilgili teoremler] [1841]; *Allgemeine Auflösung der Gleichungen der ersten vier Grade* (İlk dört dereceden denklemlerin genel çözümü) [1844]; *Allgemeine Untersuchungen über die Formen dritten Grades* (Üçüncü derece şekilleri ile ilgili genel incelemeler) [1844] ve *Genaue Untersuchung der unendlichen Doppelprodukte* (Sonsuz çift çarpımların tam incelenmesi) [1847] anılmaya değer.

EISENSTEIN, Sergei Mikhailovitch: bk. EYZENŞTEYN, Sergey Mihayloviç.

EISERNES KREUZ (Ask.): bk. DEMİR HAÇ.

EİSİTĒRİA (Yun. tar.), Atina bulē (Yunan sitelerinde senato meclisi) sinin her yıl görevine başlarken tanrılara sunduğu kurban.

EISLEBEN [*ayslebīn*], Doğu Almanya'da, Halle yönetim bölgesinde bir şehir. Leipzig'in 62 km kuzeybatısındadır. Çevresinde bakır ve gümüş ocakları bulunur. Şehirde küçük sanayi gelişmiştir. E., bahçe ürünleri merkezidir. Maden, ticaret ve tarım okulları vardır. E. de Martin Luther'in doğmuş ve ölmüş olduğu iki ev, olduğu gibi durmaktadır. Ayrıca XV - XVI. yüzyıllardan kalma çeşitli kiliseleri ve 1519 - 1530 yılları arasında yapılmış olan belediye dairesi anılmaya değer. Nüfusu 35 000 dir.

EISLEBEN: Luther'in doğduğu ev

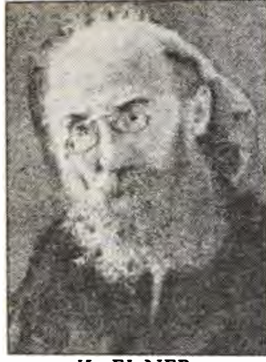
EISLER [*ayslīr*], **Hanns** (1898 - 1962), Alman bestecisi. Leipzig'de doğmuş, Berlin'de ölmüştür. I. Dünya Harbinden sonra Viyana Musiki Akademisinde Arnold Schönberg ile Anton Webern'dan kontrapunt ve bestecilik öğrenmiş, öğretmenleri gibi sanatta ilerici ve atonal (bk. ON İKİ TON TEKNİĞİ) bir besteci olmuştur. 1948 de Doğu Berlin Devlet Konservatuvarı öğretmenliğine tayin edilmiş ve Doğu Alman Sanatlar Akademisi üyeliğine seçilmiştir. Çeşitli opera, filim musikileri, orkestra ve koro eserlerinden başka, Doğu Alman devletinin millî marşını bestelemiştir.

EISLER [*ayslīr*], **Rudolf** (1873 - 1926), Avusturyalı felsefe yazarı. Viyana'da doğmuş, orada ölmüştür. Felsefe görüşü kritik realizme, özellikle W. Wundt'a yakındır. Eserleri: *Der psychophysiologische Parallelismus* (Psiko - fizyolojik paralelizm) [1893]; *Einführung in die Philosophie* (Felsefeye giriş) [1905]; *Einführung in die Erkenntnistheorie* (Bilgi teorisine giriş) [1907]; *Geist und Körper* (Ruh ve beden) [1911]; *Philosophenlexikon* (Filozoflar sözlüğü) [1912]; *Handwörterbuch der Philosophie* (Felsefe sözlüğü) [1913]; *Kantlexikon* (Kant sözlüğü) [H. Kuhn tarafından 1930 da yayınlanmıştır].

EISLINGEN [*ayslingīn*], Batı Almanya'da, Bad Württemberg'de, Göppingen'in doğusunda, 14 500 nüfuslu bir şehir. Petrol tasfiyehanesi, maden sanayii, makine ve sunî dokuma fabrikaları vardır.

EISNER [*aysnīr*], **Kurt** (1867 - 1919), Alman politikacısı ve gazetecisi. Berlin'de doğmuş, München yolunda öldürülmüştür. Nasyonal sosyalistlerle birlik olduğu zamanlara rastlayan ilk yazıları «Frankfurter Zeitung» gazetesin-

de yayınlanmış, daha sonra kendisi Sosyal Demokrat Partiye girerek 1899-1905 yıllarında «Vorwarts» gazetesini yayımlamış, fakat revizyonist olduğu, yani parti programındaki ihtilâlci marksizm ilkelerini bu programdan çıkarma taraftarı olduğu için partiden çıkarılmış, sonra Nürnberg'de yayımcılığa başlamıştır. I. Dünya Harbinin başlangıcında harp için gerekli kredilerin verilmesini savunmuş, 1917 de Bağımsız Sosyal Demokratlara katılmış ve barışın bir an önce sağlanması amaciyle silâh fabrikalarının grevlerini desteklemiş, 1918 başında yurda ihanetle suçlandırılmış, fakat harbin sona ermesi üzerine serbest bırakılmış, aynı yılın 7 kasımında monarşinin devrilmesine önayak olan büyük München mitinglerini düzenlemiş, devrim hükümetinin başkanı olmuş ve hemen seçimlere gidilmesine karşı durmuş, Almanları harp suçlusu gösteren yazıları ve aslının da Yahudi olması halkı kendisinden çok soğutmuş ve hükümetinin istifasını bildirmek üzere Bavyera Diyetine giderken yolda öldürülmüştür. Eserleri toplu olarak 1919 da yayınlanmıştır.

K. EISNER

EISSPATH [*ayşşpat*], Vesuvio'da bulunan tabiî alüminyum ve potasyum silikat. E. ortoz (yani monoklin şeklinde ve formülü K Al Si O_3 olan tabiî potasyum alüminosilikat) feldspatının saydam bir türüdür. Sandidin adını da alır.

EISTEDDFOD [*eystęthvoud*], Büyük Britanya'nın Wales bölümünde her yıl yapılan yarışmalı musiki ve edebiyat festivali. Çok eskiden Wales saz şairlerinin üç yılda bir yaptıkları ve VII. yüzyıla kadar sürüp giden toplantılardan kalma bir gelenektir. Şimdi Wales'ın türlü şehirlerinde yapılan bu şenliklerde konser yarışmaları yer alır ve armağanlar dağıtılır. Fakat bu toplantılar hâlâ Wales'a ve bazı eski sekillere bağlı olarak yapılmakla birlikte, millî olma niteliklerini kaybetmişlerdir.

EITNER [*aytnîr*], **Robert** (1832-1905), Alman musikî araştırıcısı, tarih ve bibliyografya bilgini. Breslau'da doğmuş, Templin'de ölmüştür. Berlin'de musiki öğretmenliği yapmış ve piyano öğretimi üzerinde eserler vermiş, sonra musiki araştırıcılığına yönelerek bu alanın ilk derneği (Gesellschaft für Musikforschung) [1868] ni kurmuş ve ilk bilimsel dergisi olan «Monatshefte für Musikgeschichte» [1869-1905] yi çıkarmıştır. 1882 de Templin'e çekilerek yazmaya başladığı *Biographisch - bibliographisches Quellenlexikon der Musiker und Musikgelehrten der christlichen Zeitrechnung bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts* (Hristiyan takviminin başlangıcından XIX. yüzyıl ortasına kadar musikiciler ve musiki bilginleri için biyografik ve bibliyografik kaynaklar sözlüğü) [1900-1904, 10 cilt] eser bu alanda ana kitap olarak tanınmıştır [yeni bas. 1959-1960]. *Bibliographie der Musiksammelwerke des XVI. und XVII. Jahrhunderts* (XVI ve XVII. yüzyıllarda yayınlanmış musiki koleksiyonlarının bibliyografyası) [1877, yeni bas. 1954 ve 1963] adlı eseri de önemli bir çalışmadır.

EITORF [*aytorf*], Almanya'da bir kasaba. Nordrhein-Westfalen devletinde, Sieg Kreis'ında, Rhein'ın sağ kolu olan Sieg ırmağının sol kıyısındadır. Nüfusu 11 500 (1950) dür. İplik dokuma tezgâhları, cam yontma fabrikaları, tıbbî ecza sanayii vardır.

EITZ [*ayts*], **Carl** (1848 - 1924), Alman müzik eğitimcisi. Wehrstedt (Halberstadt) te doğmuş, Eisleben'da ölmüştür. Kendi adiyle anılan E. ton-kelime (Tonwort) sistemini bulmuştur. Bu sistem solfejlemeye önemli bir katkıda bulunmuştur. Sisteme göre, kromatik tonlar, düzenli olarak değişen sessiz ve sesli harflerden meydana gelen mutlak ton heceleri ile belirtilir. Meselâ do majör için heceler şöyledir: bi, to, gu, su, la, fe, ni, bi. Eş sesliler, yarım tonları gösterir.

EJDER (Fr. Dragon, Alm. Drache; Yun. *drakon* = yılan), hemen bütün ulusların masal ve efsanelerinde önemli rol oynayan hayalî bir yaratık. Çoğunlukla yılan biçiminde ve kanatlı olarak canlandırılır. Önce Babil ve Asur mitolojisinde ortaya çıkar, bundan dolayı Babil Asur sanatında sık sık tasvir edilmiştir. Bunlar arasında en tanınmış olanları Babil'deki İştar kapısındaki Sirruş şekilleridir. E. motifine bundan sonra Hint-Avrupa efsanelerinin çoğunda rastlanmaktadır. Yunan mitolojisinde E., Hesperides'in altın elmalarını korur ve Kolkhis'te altın póstekinin koruyuculuğunu yapar. Apollon'un öldürdüğü Delphoi E.i ile Kadmos'un öldürdüğü Dirke kaynağı bekçisi bu sınıftandır.

EJDER

Eski Çağ sanatında E., büyük bir yılan biçiminde tasvir edilir. Nordik-Alman mitolojisinde E. e çok eski çağlardan beri rastlanır. Thor'un bir deniz E. i ile savaşırken ölmesi gibi. Buna benzer örnekler İngiliz ve Fransız mitolojisinde de görülür. Halk inanışında E., özellikle fırtına tanrısı veya hazine bekçisi yılana benzeyen korkunç bakışlı ve büyük bir yaratıktır; çoğu zaman çok başlıdır ve nefesi zehirlidir. Gene bir halk inancına göre akanyıldızlar hazine taşıyan E. lerdir.

E. lere karşı korunma çaresinin altını saf suda yıkamak ve yanına ekmek ile tuz katmak olduğuna inanılır.

Plastık sanatlarda E., çok kere kanatlı yılan biçiminde canlandırılır.

E. ve E. boğuşması motifleri, doğudan Yunanistan ve Roma yoliyle batıya yayılmıştır. Ayrıca E. daha sonra Daklarca ve Constantinus devrinden başlayarak Romalılar tarafından sırıklara takılı yılan figürleri biçiminde savaş flaması olarak kullanılmıştır. Skitlerin, Partların, Hintlilerin ve Orta Çağ başlangıcında Hristiyan ordularının da buna benzer flamaları vardı. Meselâ XI. yüzyıldan kalma Bayeux halılarında Norman sembolü E. motiflerine rastlanır. Alman imparatoru IV. Otto'nun sancak arabasında ve Fatih Wilhelm zamanından başlayarak İngiliz krallarının sancaklarında gene E. motifleri görülür. Papanın tören alaylarında papalık askerleri bir kargı üzerinde E. resmi taşıdıklarından kendilerine Draconarii (Lat. Dracon = Ejder) adı verilmistir.

Mezozoik devirden kalma dev kertenkelelerin kalıntılarının ortaya çıkarılması ve rekonstrüksiyonu, E. efsaneleri ile bu dev kertenkeleler arasında bir ilişki bulunup bulunmadığı sorusunu ortaya çıkarmıştır.

E., bazen bir sembolik yaratık olarak görünür. Eski Babilliler, Persler ve *Ahd-i Atik* (Tevrat) te E. kötünün

timsalidir. Hristiyanlarda aynı zamanda şeytanı, deccalı, putperestliği ve dinsizliği canlandırır. Çin'de ve Japonya'da E., verimlilik, gece ile gök sembolüdür ve eskiden beri prensin şahsını temsil eder. Armacılıkta da E motiflerine rastlanır.

Türklerde ejder: Türk masallarında E. dört ayaklı, iki kanatlı, yedi başlı, uzun kalın kuyruklu olarak tanınır. Masal kahramanlarının sevgililerine kavuşmaları için yenecek leri engellerden biri de E. dir. E. çoklukla bir geçidi tutar veya bir hazineyi bekler. Masal kahramanı, onun yanına gider; boğuşurlar ve bir kılıç vuruşu ile başını uçurur. O zaman E., «yiğit isen bir daha vur» der. Bir daha vurulacak olursa yeniden dirilecek, ölmeyecektir. Bunu bilen kahraman ikinci defa vurmaz ve: «Anam beni bir kere doğurdu, vurmam.» der. Böylece kahramanla E. karşılaşmalarında her zaman E. öldürülür. Böyle olmazsa, olay yürümez, kahraman muradına eremez. Anadolu'da halk arasında E. e *evren* (veya *evran*) adı verilir. Eskiden Türkçede *sazağan* adı da kullanılmıştır (>Macarca *sárkány*). Eski Türkçede kullanılan *luu* sözü Çinceden alınmıştır.

Doğuda Türk, İran, Hint yüksek edebiyatında, aşk efsanelerinde de E. yukarıda anlatılanlara uygun olarak yer alır. E. kimi zaman denizlerde yaşayan, gemileri deviren, ortalığı birbirine katan çok kuvvetli bir yaratıktır. Türk mitolojisinde E. e rastlanmaz.

EJDER KANI veya KARDEŞ KANI AĞACI, (Dracaena; Lat. = dişi eider), dünyanın sıcak bölgelerinde yetişen ve Zambakgiller (Liliaceae) e bağlı bir bitki cinsi. Bu bitkilerin görünüşü türlere göre çok değişir: bir tek gövdesi olup bu, yalın veya dallı olabilir; alçak veya ağaç boyundadır. Ağaç boyunda olanlar, çok büyük olabilir, bazan da aynı kökten yükselen birkaç ana gövde gösterir. Genel olarak tüysüz dalların ucunda toplanmış temrensi (lancéolée) yaprakları vardır; çiçek durumları yalın veya kollara ayrılan salkımlar halinde uçta bulunur. Cinsin 40 kadar türü vardır. En tanınmış türleri şunlardır: *Dracaena draco* (Fr. dragonnier), *D. fragrans* ve *D. umbraculifera*. Birkaç türü Avrupa limonluklarında yetiştirilir. D. cinsine çok yakın olan Cordylina cinsinin bazı türleri Dracaena adı altında büyütülür.

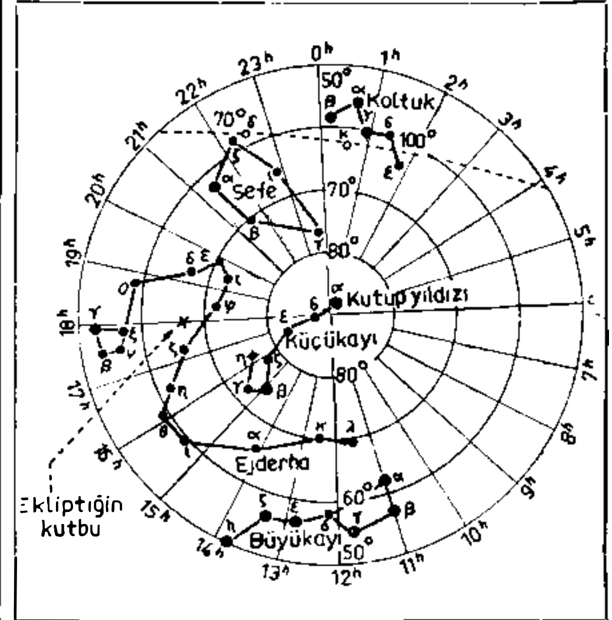
EJDER KANI veya KARDEŞ KANI AĞACI:
1. Brezilya ejder kanı, 2. Adi ejder kanı, 3. Çiçek grupu, 4. Tek çiçek, 5. Meyva

D. draco, genel olarak palmiyelere benzeyen bir ağaç veya ağaççık olup, çok yavaş büyümesine rağmen dev boyutlara erişebilir. Gövdesi önce yalın olup sonradan bölünür ve çoğu zaman her dalı çok muntazam olarak ikiye bölünür. Ana dalın ucunda bir tutam yaprak biter. Bu yapraklar doğru damarlı temrensi, tam zarlı veya etlidir. Bu bitki Baobab ağacının rakibi olup, bunun şöhret bulmuş bir örneği Orotava dev Dracaena'sı adiyle bilinir. Kanarya adalarında, Teneriffa dağının eteğinde uzanan Orotava vadisinin üzerinde yükselir. Bazı Dracaena'ların kabuğundan ejder kanı (Fr. Sang-dragon) denen kırmızı bir reçine akar.

EJDER (Ast): bk. EJDERHA.

EJDERHA (Lat. Draco, kısaca Dra), Göğün kuzey kutbu yöresinde yayılmış büyük bir takımyıldız.

E., Büyük Ayı ile Küçük Ayı takımları arasında başlayıp Sefe'ye kadar yaklaştıktan sonra bir dönüş yapan

EJDERHA ve YÖRESİNDEKİ YILDIZLAR

ve güneye yönelip dört yıldızla son bulan, yılan biçimli, uzun bir takımyıldızdır (bk. Şek.). Onun en parlak yıldızı Etamin (γ Dra) adlı yıldızdır. Etamin'in parlaklığı + 2,4 kadir, spektrel sınıfı K 5, sıcaklığı T = 3 700°, uzaklığı 125 ışık yılıdır.

E. takımı bizim enlemler (+ 40°) için batmayan yıldızlardır; yani bu yıldızlar her mevsimde ve gecenin her saatinde ufkun üstündedir. Tutulma dairesi (ekliptik) nin kuzey kutbu bu takımın yöresinde bulunur.

EJDERHA AYI [Ast.], Ayın çıkış düğümünden art arda iki geçişi arasındaki zaman farkı. Çıkış düğümü, Ay yörüngesinin tutulma dairesini kestiği noktalardan biridir; Ay tutulma dairesinin güneyinden kuzeyine çıkarken bu noktadan geçer. Ay ve Güneş tutulmaları, Ayın düğümlere gelmesi zamanlarında olduğu için, eski Çinliler düğüm noktalarında birer ejderha olduğunu ve onların Ay ve Güneşi yuttuklarını sanırlardı.

Düğümlerin yeri sabit değildir; çıkış düğümü günde 3' kadar geriye kayar ve 18,6 yıl sonra aynı noktaya gelir. Buna göre, E. A. ötekilerden kısadır; 1 = E. A. = 27 gün, 5 saat, 35,8 saniye.

EJDERHAN (Coğ.): bk. ASTRAHAN.

EJİNETİK (Fr. Éginétique): 1. Yunanistan'ın Aigina adasındaki antik çağ anıtlarını anlatmak için kullanılan bir sıfat.

2. *Ejinetik okul*: Antik çağın bir mimarlık ve heykelcilik okulu.

3. *Ejinetik sistem*: Aigina adasında kullanılan ağırlık ölçüsü sistemi. Bu sistemin kaynağı paranın kaynağına, M. Ö. VII. yüzyıl başlangıcına dayanır. Aigina stater'i de denilen gümüş didrahmi'ler bir kaplumbağa biçimindeydi ve aş. yu. 12,57 gr çekerdi; bunların M. Ö. 670 tarihinde Argos kralı Fıdon tarafından bastırılmış olduğu söylenirse de, bu doğru çıkmamıştır. Bütün Peloponnesos'ta ticarette ağırlık ölçüsü sayılan E. *mna*'sı bu sistemde temel olarak alınmıştı. Stater'in elli katı olan *mna*'nın ağırlığı 628 gr dır.

EK (eski ter. Lâhika, Fr. Affixe), bir kelimeye eklenerek ona yeni bir anlam veya yeni bir görev veren öğe. Türkçede ekler normal olarak kelimelerin sonuna gelir. Bu eklere *sonek* (Fr. Suffıxe) adı verilir. Ancak birçok dillerde ekler kelimenin başına gelir. Bu ekler *önek* (Fr. Préfixe) adiyle anılır. Bunlardan başka, bazı dillerde kelimelerin içine gelen ekler (*içek*, Fr. Infixe) de kullanılır.

Ekler görevleri bakımından ikiye ayrılır. 1. Yapı veya yapım ekleri; 2. Çekim ekleri.

Yapım ekleri kelimenin anlamını değiştirmeye yarar: *göz + cü*; *göz + lük*; *göz + lük + çü*; *göz + el* (> *güzel*); *göz + le* (+ *mek*).

Çekim ekleri ise kelimenin cümledeki görevini belirtir: *göz + ler*, *göz + ler + i*; *göz + den*; *göz + üm*; *göz + ün*... Çekim eklerine *takı* (Fr. Désinence) adı da verilir Bk. TAKI.

EK (Fr. Annexe) [Biyol.], döllenmiş yumurtada bulunup embriyonun dışında yer alan ve onu besleyen veya koruyan organlar.

Balıklarda ve ikiyaşayışlılar (*amphibia*) da (Amniyonsuzlar) yalnız bir sürre (*umbilicus*) kesesi vardır. Sürreden sarkan bu kese, balıklarda çoğu zaman yaratığın yumurtadan çıkmasından sonra da kalır. Amniyonlular (Sürüngenler, Kuşlar ve Memeliler) da bundan başka amniyon sıvısiyle dolu koruyucu bir amniyon ile besleyici bir alantoit bulunur. Bu sonuncu organ, etene (*placenta*) li memelilerde yumurtanın koryon (*khorion*) unu kaplayarak etenenin dölüt tümür (*zugabe*, *villosité*) lerinin yapımına katılır. Memelilerde sürre kesesi embriyon hayatı sırasında körelir.

İkiyaşayışlıların bazı türlerinde kendilerine vergi olan, solunum görevli embriyon ekleri bulunur (gastrotheca'nın levhalar halindeki solungaçları, Rana opisthodon'un karnındaki kıvrımlar hylodes'lerin kuyruğu gibi). Bunlar yaratığın yumurtadan çıkmasiyle birlikte yok olur.

EK ÇUA, Mayaların dininde savaşın kara tanrısı. E. Ç. nın iki yönü vardı: savaş tanrısı olarak kötü, tacirlerin tanrısı olarak iyi kimliğiyle görünürdü.

EK FONKSİYON (Mat.): bk. FONKSİYON.

EK GÜN, olağan 365 günlük yıllara eklenen gün. Astronomide 1 yıl (dönencel yıl) 365,2422 gün olarak hesaplanır. Oysa günlük hayatımızda kullanılan olağan yıl 365 gündür.

Gerçek yıl (dönencel yıl) ın kesirli ve kullanılan yıldan farklı oluşu, takvimlerin düzenlenmesinde güçlük yaratır. Burada önemli olan nokta, mevsimlerin aynı günlerinin aynı tarihlere isabet etmesini sağlamaktır. Meselâ bu yıl güneşin ilkbahar noktası (Koç Burcu) na geliş tarihi 21 mart olarak alınırsa, aynı noktaya güneş ikinci yıl 21, 2422 martta, üçüncü yıl 21,4844 martta ve on birinci yıl ise 23 4220 martta gelecektir. Görülen bu güçlüğü önlemek üzere ilk teklif M. Ö. 45 yılında Iulius Caesar tarafından yapılmıştır. Bu teklifin belirttiği takvime Iulius takvimi denir. Burada bir yıl süresi 365,25 gün kabul edilmişti. Uygulamada kesirli yılların kullanılması güçtür. Onun için birbiri ardından gelen üç yıl 365 gün, dördüncü yıl da 366 gün olarak alınmıştır. Burada 0,25 günlük kesrin 4 yılda birikmesiyle ortaya çıkan ve 365 lik olağan yıla eklenen 1 güne E. G. ve 366 günlük yıla da *ekli yıl* denir. Iulius Caesar aylara ilişkin gün sayılarını da tespit etmiş, temmuz ayına da kendi adını Julius (veya mensis Julius) vermişti. Daha önce bu aya Quintilis adı verilirdi. Ona göre 4 ile bölünen yıllar ekli yıl, öbür yıllar da olağan yıllar olarak alınacak ve ekli yıla ilişkin E. G. de şubat ayına eklenecektir. Caesar'ın ardılı Augustus, yılın 8. ayına kendi adını vermiş (ağustos, August), onu 31 gün yapmıştır. Böylece şubat ayı olağan yıllarda 28 gün, ekli yıllarda da 29 gün olmuştur.

Iulius Caesar'dan sonra takvimler daha da düzeltildi. İlk düzeltme 1582 de Papa XIII. Gregorius tarafından yapılmış ve bu yeni takvime Gregorius takvimi denmişti.

Ekli yıllar için bugünkü kural şudur: 4 ile bölünebilen yıllar (meselâ 1964 yılı) ekli yıl alınacaktır. Ancak son iki rakamı (00) olan yıllardan 400 ile bölünebilenler ekli yıl, öbürleri olağan yıl olacaktır. 1900 yılı 4 ile bölündüğü halde olağan yıl, 2 000 yılı ise ekli yıldır. Ayrıca 4 000 yılı ve onun tam katları 365 gün alınacaktır. — A. K.

EK KÜTLE veya EK YÜK (Fr. Surcharge), özel olarak Atwood makinesi (b. bk.) nde makaradan geçen ipliğin uçlarına asılmış olan eşit kütlelerden birisi üzerine konulan bir kütle sistemi hareket ettiren kuvvet, bu m kütlesinin G = mg ağırlığı olur. Burada g, yer çekimi inmesidir.

EK ÖDENEK [Maliye]: bk. ÖDENEK.

EK VERGİ [Maliye]: bk. VERGİ.

EKA- (Kim.) [Sanskr. «bir»], kimyada Mendeleev periyodik sistemi (bk. ELEMENTLERİN PERİYODİK SİSTEMİ) ilk kurulduğu zaman henüz bulunmamış olan, fakat varlıklarına inanılan elementlere ad koymak için kullanılan bir ek. Bu amaç için bu gibi elementlere en çok benzeyen, bilinen bir element adının önüne E. eki getirilirdi: Ekabor (Skandiyum), Ekaiyot (Astatin), Ekasezyum (Fransiyum), Ekasilisyum (Germanyum) gibi.

EKABOR (Fr. Ékabore): bk. EKA ve BOR.

EKĀDAŚĪ, Brahman dininde yapılan törene verilen ad. Aile üyelerinden birinin ölümünden on bir gün sonra yapılır. Ölüm, bütün aile üyelerini kirletmiş sayıldığından, bunlar dışarıdan bir kimse ile temas etmezler. Bu törenle aile yeniden temizlenir. Ölüm yüzünden kirlenme, ailenin kutsal ateşle ilgili ayinlerini durdurmaz.

EKAİN (Fr. Eccaine) [Farmakoloji], kokain serisinden bir alkaloid. Formülü: $C_{20}H_{25}O_4N$. Mevzıî anestezi için kokainden daha etkili olduktan başka, zehirleme etkisi de yoktur.

EKARTE (Fr. Écarté), Fransız kâğıt oyunu. Pike gibi 32 kâğıtla ve genel olarak iki kişiyle oynanır. Bununla

birlikte üç veya dört kişiyle de oynanabilir. Her oyuncuya beşer kâğıt dağıtılır; açılan 11. kâğıt kozu belirtir. Yerde kalan kâğıtlardan, elden verildiği kadar yeni kâğıt alınabilir. Kağıtların değerine göre sırası ruva, dam, vale, as, onlu, dokuzlu, sekizli ve yedilidir. İlk önce 5 puvan alan kazanır. Koz ruvası ve fazla yapılan löve 1 puan, 5 lövenin bütünü (vole) 2 puvan sayılır. Renge renk verme zorunluluğu vardır. Bu mümkün değilse koz çakılabilir veya başka renkten kâğıt iskarta edilebilir.

EKASİLİSYUM (Fr. Ekasilicium): bk. EKA.

EKA - TANTRİKA, tek telli bir musiki aleti. Hindistan'da bir dinî tarikata bağlı dilenciler, ilâhi söylerken bunu kullanırlar.

EKA - TARA, Hindistan'da kullanılan tek telli bir musiki aleti. Gövdesi birkaç delikli ve yankı tablası teşkil eden bir zarla örtülmüş su kabağıdır.

EKATERİNA I [*yekaterina*], **ALEKSEEVNA** (asıl adı: **Marta Skavronskaya;** Türk kaynaklarındaki adı: **Katerina;** 1684 - 1727), Rus imparatoriçesi (1725 - 1727), Kurland'daki Jakobstadt (Kuıland) ta doğmuş, Peters burg (Leningrad) da ölmüştür. Leh asıllı Livonyalı bir köylü ailesinin kızıdır. Hafifmeşrep yaradılışlıydı. Önce İsveçli bir askerle evlenmiş, onun savaşta ölmesinden sonra A. D. Menşikov'un hizmetçisi ve metresi olmuş. bu sıralarda I. Pëtr'un dikkatini çekmiştir. 1703 yılında Pëtr ile evlenmiş ve Ekaterina Alekseevna adını almıştır. E. A. ın zekâ ve cesaretine hayran olan Pëtr, onu yanına almış ve Türklere karşı açılan 1711 seferinde beraberinde götürmüştür.

I. EKATERİNA ALEKSEEVNA

E. A., 1724 te imparatoriçelik tacını giymiştir. Çar üzerinde büyük bir nüfuz sağlamış, devlet işlerini onunla paylaşmıştır. I. Pëtr vasiyetnamesinde ardılı olarak E A yı göstermişse de, din adamları, boyarlar ve halk yığınları buna karşı koyarak, çareviç Aleksey'in oğlu II. Pëtr'un tahtta hakkı olduğunu savunmuşlardır. Buna karşı yeni ortaya çıkmış olan soylular tabakası ve eski çardan yana olanlar E. A. nın çevresinde toplanmış, saray muhafız birliği de E. A. yı imparatoriçe tanımıştır. Böylece Rus tarihinde başlıca özelliği birbirini izleyen hükümet darbeleri ve gözdeler saltanatı olan yeni bir dönem açılmıştır. E. A., A. D Menşikov'un yardımiyle elinden geldiği kadar kocasının yolundan yürümeğe çalışmıştır. 1726 da Senatonun yetkilerini kısıtlayan özel imparatorluk konseyi kurulmuş, aristokratlar tarafına yanaşan E A., Menşikov'un saray entrikaları sonunda ardılı olarak I. Pëtr' un torunu II. Pëtr'u atamıştır. Dış siyasette ise damadı olan Hostein dukasını desteklemek amaciyle Danimarka ve İngiltere'ye karşı Avusturya - İspanya birliği tarafını tutmuştur.

E. Türkiye tarihinde özellikle Prut savaşı dolayısı ile tanınmaktadır. Çar Pëtr, ordusuyle güneye doğru ilerlerken, Han tepesinde birdenbire Baltacı Mehmet Paşa kuvvetleriyle karşılaşmış ve geriye çekilmek isterken Kırım hanı II. Devlet Giray (b. bk.), Tatar Salih Paşa ve Çerkez Mehmet Paşanın manevraları sonunda Huş geçidinde kurtulması imkânsız bir duruma düşmüştü (bk. PRUT SAVAŞI). Bunun üzerine çaresizlik içinde kalan Pëtr barış görüşmelerine geçmek istemişti. E. A. nın tarihî rolü, yaygın olan söylentiye göre, bu barış görüşmelerinde olmuştur. Kıymetli mücevherat ve kürklerle Baltacı Mehmet Paşayı ziyaret eden E. A., onu yalvarmaları, yakarmaları ile yumuşatmış, nihayet gönlünü ederek Rusya için çok uygun şartlarla barışın sağlanmasını mümkün kılmıştır. Baltacı Mehmet Paşayı âdeta ihanet eden bir devlet adamı durumuna düşüren bu söylentinin kaynağı kesin olarak bilinmemektedir. Gerçek olan, barışın imzalanmasından sonra E. A. nın bazı mücevherlerini hediye olarak Osmanlı başkomutanına gönderdiği ve Rus ordusu çevrili bulunduğu sırada hemen hemen çıldıracak raddeye gelen Çar Pëtr'u teskinde büyük gayret sarf ettiği. sefer dönüşünde de bu çabalarına karşılık Pëtr ile resmen evlendiğidir. 225 yıldan beri Türk tarihçilerini meşgul eden sadrazamla buluşma söylentisi ise, muhtemel olarak, barışa taraftar olmayan Kırım hanı Devlet Giray ile İsveç kralı XII. Karl'ın Baltacı Mehmet Paşayı zor duruma düşürmek için adamlariyle ortalığa yaydırdıkları bir uydurmadan ibarettir.

Mehmet Paşa. bu ve buna benzer öteki söylentilere karşılık Valide Sultana sunduğu arizada kendini savunmuşsa da, Prut barışının kağıt üzerinde kalması, Pëtr'un allaklık ederek barışı uygulamaması onu mukadder akıbetten kurtaramamıştı (bk. MEHMET PAŞA, BALTACI).

Prut savaşı ve dolayısı ile E. - Baltacı ilişkilerini inceleyen eserler arasında Giridî Hasan. *Keyfiyet - i Rusya,* (Topkapı Sarayı, Hazine 223); Hüseyin Ulvî, *Mir'âtü'z - zafer* (Donanma Mec); A. Refik Altınay, *Baltacı Mehmet Paşa ve Büyük Petro,* İstanbul, 1327; Ahmet Muhtar Paşa, *Rus menâbiine göre Baltacı Mehmet Paşanın Prut seferi* (T. O. E. M. 45 - 46); Necati Salim, *Türk ordusunun eski seferlerinden bir imha muharebesi,* Prut 1711 (Askerî Mec.); Fevzi Kurdoğlu, *Pirut Seferi,* İstanbul, 1938; Ali Kadri Anıt, *Baltacı Mehmet Paşa ve Birinci Katerina,* İstanbul, 1946. anılabilir.

EKATERİNA II [*yekaterina*], **ALEKSEEVNA** (Türk kaynaklarındaki adı: **Katerina;** 1729 - 1796), Rus imparatoriçesi. Stettın'de doğmuş, Petersburg (Leningrad) da ölmüştür. Anhalt - Zerbst dukasının kızı olan E. A., Fransız yönteminde özenli bir eğitim görmüş, 16 yaşındayken o zaman veliaht olan büyük duka Pëtr (III. Pëtr) ile evlendirilmek üzere Rusya'ya götürülmüştü. E., imparatoriçe Elizaveta'nın kendisine karşı gösterdiği soğukluğu ustalıkla gidermesini bilmiştir. 1744 te Ortodoksluğu kabul etmiş, Sophie Augusta adını Ekaterina Alekseevna olarak değiştirmiş ve 1745 te büyük duka ile evlenmiştir. Kusurlu yaratılmış olan kocasiyle bahtsız bir evlilik hayatı geçirmekle birlikte sabırla eline fırsat düşmesini beklemiş, bu arada yararlı dostluklar kurmuştur.

II. EKATERINA ALEKSEEVNA

Pëtr, ocak 1762 de imparator ilân edilmiş, ancak milletiyle kaynaşmamış bir yabancı davranışıyle yaptığı türlü beceriksizlikler yüzünden yönetici sınıfların gitgide artan düşmanlığını üzerine çekmiştir. E. A., kendi durumunu sağlamlaştırmak için bundan yararlanmıştır. III. Pëtr E. A nın çevirdiği türlü entrikalardan kuşkuya düşmüş, onu ahlâksızlıkla suçlayarak boşamayı ve bir manastıra kapamayı bile tasarlamıştır. Ancak çar III. Pëtr'un Petersburg'dan 30 km uzaklıkta bulunan Oranienbaum'a gitmiş olmasından yararlanan E. A., daha önce davranmış, saray muhafızlarını ayaklandıran Orlov kardeşlerin de yardımiyle 9 temmuz 1762 sabahı «Ortodoksluğu ve Rusya'nın şerefini korumak için» iktidarı eline aldığını bildirmiştir. III. Pëtr istifaya zorlanmış ve bir süre sonra esrarengiz şekilde ölmüştür.

Yeni imparatoriçe güçlü bir kişiliği olduğunu göstermiştir. Hakkında iyi veya kötü yanlariyle ele alındığına göre - çok değişik değer hükümlerine varılmış, aktrislik yeteneği dolayısiyle tavırlarının samimiyetinden kuşkulanılmış ise de, önemli işler başardığı inkâr edilemez. E. A., irade güciyle zekâ ve tatbik kabiliyetini birleştirerek Rusya'ya bir canlılık getirmiş ve ortaksız iktidarı hiçbir zaman elinden bırakmamış, özel hayatına karışmış olan âşıklarını, devlet işlerine karıştırmamıştır.

E. A., iktidara geliş şekli pek meşru sayılamayacağından, belirli bir ihtiyat göstermek zorunda kalmış, halk arasındaki itibarını artırmak için elinden geleni yapmıştır. Yabancı asıldan gelmekle birlikte, millî bir hükümdar, I. Pëtr'un manevî ardılı, devletin şerefini üstün tutma kaygısiyle davranan bir kişi olduğunu göstermiştir.

E. A., özel amaçlarına da uygun düşen salt hükümdarlık biçiminin, yönettiği ülkeye uygun düştüğü inancında olmakla birlikte, nazarî bir liberalizmin taraftarı görünmüş, Panin gibi yenilikçi soyluları kendi tarafına çekmeyi, filozoflar katında itibar kazanmayı başarmıştır. Bilimi korumakta gösterişe önem vermiş, Voltaire, D'Alembert ve özellikle F. M. Grimm ile mektuplaşmış ve Diderot'nun fikirlerinden yararlanmış, onu sarayına çağırmıştır. Avrupa'nın seçkin kişileri böylece «Kuzeyin Semiramis'i» nin aydınca istibdadını tasviple karşılamışlardır. Bu tasvip gerekli olmakla birlikte yeterli değildi; çünkü Rus kamu oyu dış etkilere henüz çok yabancı bulunuyordu.

E. A., 1767 yılında hükümet ve toplum düzeninde kökten değişiklik yapmak için büyük bir komisyon toplayarak ve bu komisyon için liberal kararlarla dolu bir yönetmelik kaleme alarak gelecek için büyük ümitler uyandırmıştı. Komisyonda bütün sınıfların temsilcileri vardı, yalnız din adamlariyle köleler temsil edilmiyordu. E. A., bu sayede imparatorluğun gerçek durumunu ve halkın dileklerini anlamış, Rus toplumundaki derin sınıf farklarını sezmişti. Bundan sonraki çabaları gerek askerî hizmetten bağışıklığı, gerek senyörlerin serfler üzerindeki haklarını tasdik ederek biricik güçlü zümre olan soylularla bağlarını güçlendirmek ve böylece salt hükumdarlığını daha sağlam temeller üzerine oturtmak amacında toplanmıştır. E. A., aynı zamanda Ukrayna'nın muhtariyetini kaldırarak ve kilisenin mallarına el koyarak (1764) imparatorluk hükümetinin erkini artırmıştır. Bu tutum devlet düzenine katılmaları sağlanmış olan soylularca iyi karşılanmışsa da, halk yığınlarının hoşnutsuzluğunu uyandırmıştır. Bu yön, Kazaklar, serfler ve Başkurtlardan meydana gelen karmaşık bir koalisyonu çevresinde toplamış olan E. Pugaçev ayaklanması (1773 - 1775) nın neden zorlukla bastırılmış olduğunu açıklayabilir.

Başarılı sonuçlar ilk olarak dışta alınmağa başlanmıştır. E. A., 1764 ten başlayarak eski gözdesi Stanislaw Poniatowski'yi Polonya kralı seçtirmeyi başarmış, 1768 antlaşmasiyle Polonya hürriyet ve kanunlarını kendinden yana güven altına almış, 1772 de Litvanya'nın geniş bir bölümünü Rusya'ya katmıştır. Osmanlı devleti, Polonya'nın büsbütün ortadan kalkmasını önlemek ve Rus yayılmasına engel olmak için Rusya'ya harp açmış ve harbi 1768 den 1774 e kadar sürdürmüşse de, yalnız başına kalmış, Küçük Kaynarca antlaşması ile Karadeniz'in ve Azak Denizinin kuzey kıyısındaki bozkırlar bölgesini Rusya'nın elinde bırakmayı kabul etmiştir.

E. A. nın yeni gözdesi Potemkin, Osmanlı devleti ile yapılan bu antlaşmanın sonuçlarından yararlanırken artık iktidarının sağlamlığına büsbütün güvenen E. A., 1775 te yönetimde büyük bir yenilik gerçekleştirmiştir. 1775 te bütün imparatorluk eşit şekilde çok geniş olmayan guberniya (yönetim bölgesi) lara, bunlar da sırasiyle provintsiya (il), okrug (ilçe) ve distrikt (bucak) lere ayrılmıştı. Böylece o zamana kadar ülkede görülmemiş güçlü bir yönetim düzeni kurulmuştur. Bu yeni bölümlerde merkezî otoriteyi temsil eden siyasî yöneticilerden ayrı olarak türlü sosyal sınıflar için ayrı ayrı meclisler meydana getirilmiştir. Soylular bölgesel erkleri kontrolları altında bulundururken, siyasî yöneticiler ancak hükümdara bağlı olan genel valilere sıkı şekilde bağlı idiler. Toprak sahibi soylular, artan imtiyazlarından iyice yararlanmakla birlikte, devlet yönetim düzeninin bir çarkı durumuna gelmişler ve sonunda zafer, aristokrasiden çok mutlak devlet bürokrasisinde kalmıştır. 1785 te yayınlanan sosyal kanunlar 1775 ıslahatının sonuçlarını sağlamlaştırmaktan ileri gitmemiştir. Soylulara verilen imtiyaz fermanı daha önce tanınmış bütün imtiyazları kanun halınde toplayarak bu sınıfın kanunî statüsünü tayin etmiştir. Fermanda soylulara kanunî ve malî imtiyazlar, askerlik hizmetinden muafiyet, serflerin bütün topraklarının ayrıca hayli artmış bulunan özel arazilerinin mülkiyeti tanınmıştır. Şehirler I. Pëtr'un kurduğu kooperatif yönetim şeklini muhafaza etmişse de, serfler hakkında çıkarılan kanun bunların durumunu ağırlaştırmış, serfler basit bir taşınır mal derecesine indirilmiştir. Böylece köleleşmiş işçilerin artması, ekonominin gelişmesini hızlandırmış, merkez bölümünde ve Urallardaki endüstride gözle görülür bir ilerleme olmuştur. Kırım'dan Kuban'a kadar güney steplerinin tarıma açılması için dışarıdan gelen göçmenlerin de yardımiyle teşebbüse girişilmiş, 1778 de Herson, 1784 te Sivastopol gibi yeni şehirler kurulmuştur. E. A., yanında II. Joseph ve başka yabancı ziyaretçiler olduğu halde 1787 de Potemkin'in Kırım'da yaptığı işleri görmeğe gitmiştir. Ülkenin refahı için yapılan bu işlerin kültürel bir ilerleme ile bütünlenmesi gerekiyordu. 1783 te Rus ilimler Akademisi ıslah edilmiştir. 1786 da çıkarılmış olan ve köylerde türlü sınıflara öğrenimi açık tutan okullar kanunu gerçekte ancak sınırlı bir başarıya ulaşabilmiştir. Bu arada dış sorular da birinci sıraya geçmekte gecikmemiştir. Osmanlı devleti Rusya'nın 1783 te ilân ettiği Kırım'ın ilhakını tanımamıştır. Bu tepki 1787 de yeni bir harbin başlamasına yol açmıştır. Suvorov'un komutasındaki Rus kuvvetleri sebatla çarpışan Osmanlı ordusu karşısında daha önceki kazançlarını muhafaza etmişler ve 1792 Yaş antlaşmasiyle Osmanlı devleti Dnestr'in kuzey ve doğusundaki bölgenin Rusya elinde kalmasını kabul etmiştir. Bu sırada 1772 de ilk taksime uğramış olan Polonya'nın kaçınılmaz ve zarurî iç ıslahat yapmağa kalkışmasiyle, Polonya problemi yeniden ortaya çıkmıştır. Komşu devlet-

lerin çıkarlarına aykırı düşen bu çabalar, onları iki taksim daha yaparak direnen bu devleti büsbütün ortadan kaldırma ğa yöneltmiştir. Bu paylaşma sonunda E. A., çok sayıda Rus'un bulunduğu eski Litvanya topraklarının bütününü impara torluğuna katmıştır. Bu şekilde Galiçya dışında Rusların yerleştikleri bütün topraklar E. nin uzun saltanat süresi sonlarında Rusya'ya katılmış bulunuyordu.

E. A., Rusya'nın Karadeniz'e açılmasını geniş ölçüde gerçekleştirmiş ve Batıya yaklaşmasını sağlamıştır. Daha kalabalıklaşmış ve daha zenginleşmiş olan imparatorluk artık kesin şekilde büyük bir Avrupa devleti durumuna gelmiştir. E. A., devlete, birliğini sağlayan sağlam bir yönetim düzeni getirmiştir. Ancak, yönetiminin sosyal blançosu olumlu olmamıştır. Bunun sebebi belki isteyerek kendi ihti rasları uğruna köylülere kıyması veya yenilikler için ülkesini henüz olgun görmemesi gibi hususlardır.

Soyluların hayat ve düşünüşlerini değiştirmekle işe başlaması gerektiği şüphe götürmezdi. Bu sebeple daha yüzyılın ortalarında dışarıya çok kapanık olan Rus aristok rasisi, E. A. döneminde Batının kozmopolit kültürüne açılmıştır. İmparatoriçe, güzel sanatların da koruyuculuğunu yapmıştır. Petersburg (Leningrad) da henüz açılmış bulunan yeni Güzel Sanatlar Akademisinden Rus mimarları mezun olun caya kadar geçen süre içinde E. A., yabancıların yardımına baş vurmuştur. Bunlar arasında Fransız Vallin de la Mothe, İtalyan Rinaldi, Quarenghi ve İskoçyalı Cameron bulun maktadır. Bunun gibi, heykel sanatı için Falconet ve Marie - Anne Collot, porselen işleri için Rochette'ten yararlanılmıştır. Nicolas François Gillet'nin öğrencileri olan Rus heykeltıraşları (Şçedrin, Şubin, Gordeev, Kozlovskiy) kuşağı E. A. zamanında ün kazanmağa başlamıştır. E. A., yılmaz bir resim koleksiyoncusu idi. Ermitaj Müzesini süsleyen tabloların satın alınmasını sağlamak üzere Diderot, Falconet ve Grımm'in yardımlarından yararlanmıştı.

E., Osmanlı kamu oyunda adını kabul ettiren, kendini tanıtabilen sayılı yebancı hükümdarlardan biridir. E. A. nın Osmanlı toplumunda kendini duyurması, onun, özellikle kuzey Karadeniz bölgesindeki Türk ve Müslümanlarla meskûn ülkelere yöneltiği ordularının başarıları ve gerek 1768 - 1774, gerek 1787 - 1792 yıllarında yapılan savaşlardaki üstünlüğü olmuştur.

E. A. nın başarıları, Osmanlı imparatorluğunun merkezinde bu kudretli çariçenin çekingenliğe yakın bir saygı ile tanınmasına ve anılmasına sebep olmuştur.

E. A. hakkında Osmanlı aydınına ilk bilgileri getiren 1765 te imparatoriçenin cülusunu tebrik için Rusya'ya giden Derviş Mehmet Efendidir (*Sefaretname*. Ali Emiri 829) Petersburg'da çariçe tarafından kabul edilen Osmanlı elçisi, bize onun fikirleri ve çabaları üzerine fikir vermektedir. 1774 te ise Küçük Kaynarca antlaşmasının onaylı bir metnini getiren Abdülkerim Paşa E. A. ile Moskova'da karşılasmış ve onun özel hayatını tanıtan bazı pasajları not etmiştir (*Sefaretname*. İstanbul, 1306). E. A.nın Bucak'tan Gürcistan'a kadar bütün kuzey ve doğu Karadeniz ülkelerine yayılma politikasını ve sonuçlarını ise Necatî Efendi tespit etmiş bulunmaktadır (*Sefaretname*. Faik Reşit Unat. Tarih Vesikaları XIII - XV). Bunlardan başka, E. A. hakkında Osmanlı kroniklerinde de geniş bilgiye tesadüf olunmaktadır. Ahmet Vasıf ve Cevdet Paşa, onun faaliyetlerini Osmanlı devleti açısından inceledikleri gibi, Enverî, vekayinamesinde E. A. devrindeki Türk - Rus ilişkilerini tespit etmiştir.

E. A. nın Osmanlı itibarını kıran ve bu eski imparatorluğun artık bir güç değil, üzerinde işlenmesi gereken bir konu olduğunu ortaya çıkaran saldırıcı politikası karşısında Rusya'yı ve bu çariçeyi tanımak zorunda kalan Osmanlılar, hizmetlerinde bulunan Fenerli bir Rum beyinden, Yakovaki'den onun hakkında bir tarih istemişler, o da bu dilek üzerine Ch. Castries'den yaptığı çevirmeyi *Tarih - i Katerina* adı ile yayınlamıştır (Bulak 1244). Bu eser 1278 de bir kere daha yayınlanmıştır (İstanbul).

E. A. Osmanlı imparatorluğunu ortadan kaldırmak, Rusya'ya bağlı büyük bir Yunanistan kurmak fikrini Deli Petro'dan almıştır. Bu konuda kendisine yardımcı olarak önce Orlov kardeşleri, sonra da General Potemkin'i seçmişti. Müfrit Türk düşmanı olarak tanınan Potemkın (bk. KIRIM HANLIĞI) Karadeniz'in kuzeyindeki Türk hâkimiyetini ortadan kaldırdığı gibi, çariçeyi fikirlerinin etkisinde bırakarak onun İstanbul'da Bizans'ın merkezinde taç giymesini kolaylaştıracak bir politikaya yönelmesinde başvekil Panin'in muhalefetine rağmen başarılı olmuştu. Türk imparatorluğunun bölüşülmesi konusunda Avusturya imparatoru II Joseph ile 1780 tarihinde Moḫilev'de yapılan görüşme ise ertesi yıl Petersburg'da gizli bir anlaşmaya bağlanmıştı.

E. Bizans imparatorluğunu ihya utopyasına bağlanan sayılı politikacılardan biri olmuştur. Bu hayal kendisini ve Potemkin'i o kadar cezbetmiş bulunuyordu ki, ortanca torununa Konstantin adını vermiş ve onun Potemkin'in niyabetinde Bizans imparatorluğuna getirilmesi tasavvur olunmuş tu. Bu emel için Avusturya imparatorluğunun müzaharetini sağlamak amacı ile imparatorla ikinci defa buluşmak üzere 1787 de Karadeniz kıyısında kurdurduğu Ḫerson şehrine kadar bir gezi yapmıştı. İmparatorla yapılan bu görüşme, Osmanlı imparatorluğunun bölüşülmesi konusundaki dilek lerin tekrarından öteye geçmemişse de, E. A. nın Osmanlı devletine karşı 1768 den beri süren saldırıcı politikası başarı ile gelişmiştir. 1768 de Ereğli Han (Iraklı II) ın Rusyanın himayesini kabul etmesi Rus öncülerinin Çıldır eyaleti sınırına gelmelerini kolaylaştırdığı gibi (bk. GÜRCİSTAN), kuzeyde, 1770 te Bucak, 1771 de de Kırım yarımadası işgal edildi. 1776 da Orkapı'ya yerleşen Ruslar, 1778 de Kırım'ı üçüncü defa aldılar. 1779 Aynalıkavak tenkihnamesi (b. bk.) E. A yı daha etkili bir duruma getirmiş bulunuyordu. 1783 te ise Osmanlı devleti Kırım, Kuban ve Taman'ın Rusya'ya katılışını onaylamak zorunda kaldı. 1792 Yaş antlaşması (b. bk.) ise E. A. ya Dnestr ırmağına kadar bütün kuzey Karadeniz topraklarının bırakıldığını tespit etmiş bulunuyordu.

EKATERİNBURG (Coğ.) bk. SVERDLOVSK.

EKATERINENSTADT (Coğ.): bk. MARKS.

EKATERİNODAR (Coğ.): bk. KRASNODAR.

EKATERİNOSLAV (Coğ.): bk. DNEPROPETROVSK.

EKBALYUM (Lat. Ecballium), Kabakgiller (Cucurbitaceae) e bağlı, deniz mavisi dik tüylerle kaplı ve olgun meyvası sarkık bir bitki. Meyva açılır ve tohumları uzaklara saçılır. 20 - 60 cm boyuna yükselen bu bitki, harabelerde ve döküntü yerlerinde biter.

EKBASİOS, Yunan mitolojisinde Apollon'un takma adı.

EKBATANA (AGBATANA) [Eski Far. *Hagmatâna*], Media'nın başkenti (bugünkü Hamadan). Şehrin adına kay-

E K B A T A N A
Kazılardan çıkan gerdanlıktan bir parça

naklarda ilk olarak M. Ö. 1100 yılına doğru rastlanmaktadır. E., M. Ö. VII. yüzyılın sonundan veya VI. yüzyılın başından şehrin Kyros tarafından 560 yılına doğru ele geçirilmesine kadar başkent olarak kalmıştır. Kyros, 546 da Lidia'yı ele geçirdiği zaman Kroisos'un hazinesini E. ya taşıtmıştır. E., bundan sonra Babil, Sus ve Persepolis ile birlikte Ahaimenid'lerin başkenti olmuştur. Bütün bu devirlerde E., zenginlikleri, sedir ve selvi ağacından yapıları, altın veya gümüş evhalarla kaplı dam ve sütunları göze çarpan, art arda istihkâmlarla korunmuş saraylariyle ün kazanmıştır. Büyük İskender M. Ö. 331 de, Seleukos M. Ö. 313 te ve Antiokhos M. Ö. 209 da şehrin hazinelerini yağma etmişlerdir. Şehir, daha sonra Partlar ve Sasanîlerin yazlık başkenti olmuş, bu devirde yavaş yavaş kendi haline bırakılmıştır. 644 te Arapların eline geçmiş, daha sonra bir süre Selçukluların başkenti olmuştur. Şehirde bugüne kadar kalabilmiş yapılar arasında V. yüzyılda I. Yezdgerd'in Yahudi eşi için yaptırdığı anlaşılan Ester ve Bordekay anıt-kabri, Part heykelciliğinin eseri olan Seng-i şîr, İbni Sînâ camii ve Selçuklular devrinden kalma Kümbet-i Aleviyan (XII. yüzyıl) bulunmaktadır.

EKBER ŞAH I, Ebü'l-Feth Celâleddin (1542-1605), Hint-Türk imparatorluğunun 3. hükümdarı. Türk devlet adamları ve teşkilâtçılar arasında ön safta yer alanlardan biridir. Babur'un torunu ve Hümayun ile Hamide Bânû'nun oğludur. Hümayun'un Şîr Şah'ın saldırılarından kaçarak sığındığı Ömerkut'ta doğmuştur. Daha küçük yaşından itibaren babasının yanında önemli hizmetler alan E. in ilk başarısı 1555 te Serhend üzerine saldıran İskender Şah'ı yenilgiye uğratması olmuştur. Bu başarı gerçi E. in yanındaki komutanlar arasında anlaşmazlıklara yol açmışsa da, Hümayun konuya el atarak oğlunun durumunu düzeltmiş ve başarısını kutlamıştı. Aynı yılın yazında ise E. Pencap valiliğine getirilmiş, yanına atabeg olarak Bayram Han verilmişti. Babası Hümayun'un bir kaza sonunda ölmesi üzerine, E. tahta davet edilmiş, o gelinceye kadar, bu sırada orada bulunan Seyid Ali Reisin tavsiyesi üzerine Osmanlı töresine uygun olarak, Hümayun'un ölümü gizlenmiş ve 13 yaşındaki E. şubat 1556 da Hint Türk imparatorluğu tahtına oturmuştu.

E. in yaşının küçük olmasına rağmen pek erkenden gelişen zekâ ve dirayeti, özellikle olaylara nüfuz etme kabiliyeti ile komutanlık vasıfları, küçük imparatorluğunu geliştirmede onun başlıca dayanakları oldu. Devleti eline aldığı zaman Bayram Han komutasında küçük bir ordusu ile toprakları da Pencab'ın bir kısmı ile Ganj (Ganga) ötesindeki Katehr evaletinden ibaret bulunuyordu. Delhi ve Agra ise babasının ölümü ile birlikte rakiplerinin eline geçmişti. Bu şartlar içinde işe başlayan E. büyük askerî başarılar kazanmış. askerî ve siyasî dehası sonunda muazzam bir imparatorluk meydana getirmiştir.

E in saltanatının ilk yedi yılı daimî bir mücadele içinde geçmişti. Bu safhada Delhi ve Agra bölgeleri temizlenerek devletin temel toprakları yeniden kazanıldı. Böylece Babür tarafından kurulmakla beraber, babası Hümayun'un beceriksiz yönetimi altında adeta dağılmaya yüz tutan devlet yeniden canlanmış ve Hindistan'ın tek siyasî varlığı haline getirilmişti. Bununla beraber E., hayatının sonuna ka-

I. EKBER ŞAH

EKBER ŞAH'IN TÜRBESİ

dar fütuhat ve savaşlarla uğraşmakta devam etmiştir. Bunun sonucu olarak 1567 de Racputların kalesi Chitor ve Ecmir 1570 te Oudh ile Gwalior, 1572 de Gujerat ve Bengal, 1578 de Orissa, 1581 de Kâbil, 1587 de Keşmir, 1592 de Sind ve 1594 te Kandehar E. in ülkeleri arasına katımış oldu Bundan sonra Dekkan'a sevk ettiği ordular, bu ülkenin fethine giriştiler ve ilk ağızda Berar E. in hâkimiyetini tanımak zorunda kaldı.

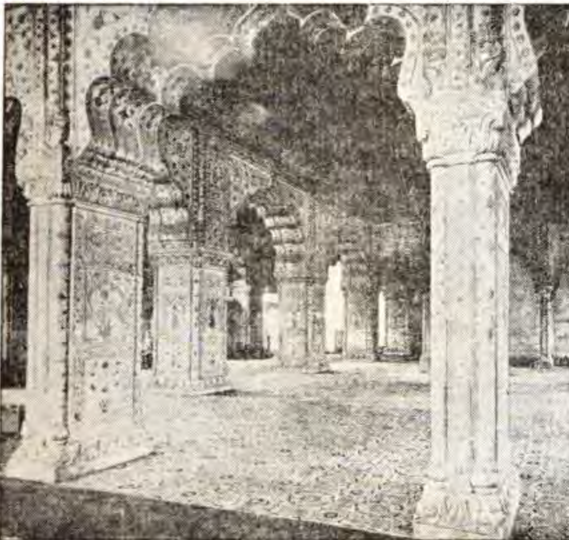
E. in askerî ve siyasî faaliyetleri yanında özelliklerinden biri de kudretli bir teşkilâtçı oluşudur. E. devletinde geniş ölçüde ıslahata 1573 yılında başlamıştı. O yıl damgalama nizamını koymakla bütün zeametleri hükümdara bağlı devlet toprakları haline getirmiş ve devlet memurlarının rütbe ve derecelerini de tespit etmiş oluyordu. Bk. HİNT - TÜRK İMPARATORLUĞU. İmparatorluk topraklarının hükümdara bağlanması ise zecrî bir tedbir olmakla beraber, zeamet gelirlerinin zaimlerin keyiflerine göre sarf edilmesini engelleyen bir karar olarak, sivil veya asker her devlet memurunun devlet gelirinden rütbe ve derecesine göre bir aylığa bağlanmasını mümkün kılıyor, hazine gelir ve giderlerinin hesaplanmasını kolaylaştırıyor ve daimî bir ordunun kurulmasına da imkân veriyordu. E. bu ıslahatı yürütmek için Muzaffer Han Türbeti'yi vekil. yani imparatorluğun başveziri tayin etti. Ancak, büyük bir hoşnutsuzlukla karşılanan bu ıslahata Muzaffer Han da muhalif olduğundan az sonra azledildi ve yerine Todar Mal getirildi E. ondan vergi ıslahını gerektirecek bir tasarı istedi. 1582 de hazırlanan tasarı köylü ve çiftçi için yeni imkânlar getirmiyordu. Bu durumda E., yeni fethedilen topraklarda veya yönetimin henüz yerleşmemiş bulunduğu evaletlerde eski sistemi olduğu gibi bıraktırdı, sadece damgalama nizamını bütün ciddiyetiyle uygulattırdı. Bunun sonunda Bihar ve Bengal'de bazı ayaklanmalar kendini gösterdi ise de, E. in sağlam idaresi bu kargaşalıklara son verdi. E. bundan başka, imparatorluğunun idarî teşkilâtını da yeniden düzenlemişti. 1583 te Feth - pur - Sikri'de yayınladığı bir emirname ile devletin yönetimini, 1. Adlî ve cezaî işler, nüfus tescili, 2. Ordugâh ve konak yerlerinin yönetimi, 3. Din işleri ve taassupla mücadele, 4. Arazi dağıtımı, saltanat bahşişleri, 5. Devlet topraklarının yönetimi, tarım alanlarının geliştirilmesi ve tarımın ıslahı, 6. Ordu işleri, teşkilât ve ödenekleri, 7. Fiyatların kontrolü ve ayarlanması, 8. Askerî techizat ve yolların bakımı, 9. Aile hukuku miras ve onunla ilişkili konular, 10. Değerli taş ve madenlerin alım satımı, borsa işleri olmak üzere görevlendirilmiş kuruluşlara bırakmıştı.

E. i düşündüren en önemli konu, imparatorluğun sınırları içinde yasayan tebası arasındaki din ayrılıkları ve en tehlikelisi de Hindu - Müslüman münasebetleri idi. Onun özel hayatının da izlerini taşıyan dinî ıslahatı E. in siyasî, askerî şahsiyeti yanında yeni bir hüviyetle insanlığa hitap ermesine yol açmıştır. Doğuştan müsamahakâr bir karaktere sahip olan E, gençliğinde daha çok erkekçe ve askerce sporlarla uğraşmaktan zevk alır, okumaya karşı heves göstermezdi. Nitekim onu yetiştiren Bayram Hanın kendisine öğretmen olarak seçtiği Kazvinli Seyyid Mir Abdüllatif bütün gayretlerine rağmen ona okuma öğretememişti. Böyle olmakla beraber E., son derece zeki ve açık zihinli bir kimse olarak, çevresindeki olaylarla, inanışlarla ilgilenir, etrafındakilerin okuduklarını dinleyerek tarih, felsefe ve din ilimleri konusunda bilgisini artırdı. Öte yandan mistik bir yapıya sahip bulunuyordu. Hele Hindistan gibi büyüklü küçüklü dinlerin karşılaştıkları bir ortamda sağlam bir devlet kurma sorumluluğunu da idrak edince, din konularına daha çok eğilmek zorununu duymuştu Hint halkı arasındaki çekişmeleri kaldırmak emeliyle Müslümanlık veya Hinduluk yerine bütün Hindistan'a hitap edecek yeni bir din kurmak fikri bu sorumluluktan doğmuştur, denilebilir. Bu fikrin E. de 1573 ten sonra uyandığı tahmin olunmaktadır. Öteki ıslahat hareketleri ile birlikte Din - i hak veya Din - i ilâhî adını verdiği din görüşünün ilk telkinlerini ona her halde öğretmeni Abdüllatif Kazvinî yapmıştır. Bu telkinin temeli ise, bütün inanışları bir müsamaha çizgisinde toplamak, Sulh - i küll anlayışında birleştirmek, Hindu olsun, Müslüman olsun bütün tebasının babası, Hindistan'ın hakikî hükümdarı olmaktı.

E, halk yığınları ile ne din, ne dil, ne de kan bakımından bir bağlantı bulunmayan bir ülkede yabancı bir ordu ile işgal komutanı sıfatiyle yaşamak istemiyordu. Onun dinî ıslahat fikri özel hayatı ile birlikte gelişmistir. E. daha 15 yaşını doldurmadan amcası Hindal'in kızıyle evlenmişti. 1560 ta Bayram Handan dul kalan teyze kızı Selime Begüm'ü almıştı. 1570 tarihinde de Jaisamar racası Raval Har Ray'ın kızivle evlendi. 1573 te ise Raca Bihari Mal'in kızını aldı. Böylece saraya Hindu adetleri de girmiş oldu. İlk üç evlenmesinde sadece bir defa ikiz çocukları olmuş, bunlar da az sonra ölmüşlerdi. Bu durumda esasen mistik bir ruha sahip olan E., Ecmir'de Şeyh Muinüddin Ciştî'nin ve Delhı'deki velilerin türbelerine devam ederek onlardan bir veliaht dileğinde bulundu ise de, bir sonuç alamadı. En son baş vurduğu şeyhlerden Selim Ciştî'yi ziyaretinden sonra Hindu zevcelerinden Bihari Mal'in kızı hamile kaldı ve bu kadın Sikri'ye Şeyh Selim'in yanına gönderilerek orada bir oğlan doğurdu. Adı da şeyhe bağlılık eseri olarak Selim kondu (bk. CİHANGİR). E. bu sonuçtan sonra, şeyhin ruhaniyetine olan güveninin bir tezahürü olarak Feth - pur Sikri şehrini onun dergâhı civarında yaptırdı ve hükümet merkezini buraya taşıdı. Bu şehirde Feyzî - i Hindî (b. bk.) nin küçük kardeşi Ebü'l - Fazl (b bk.) ve tarihçi Abdülkadir Bedayunî ile tanıştı ve onların aracılığiyle babaları Şeyh Mübarek'i kabul etti. Özellikle büyük bir mutasavvıf olan Ebü'l - Fazl, E. i etkisi altına aldı. Şeyh Mübarek ve oğlu Ebü'l - Fazl, onu Hindistan'ın sadece cismanî değil ruhanî bir hükümdarı olma yolunda da teşvik etmekte idiler. Onun bazı akıldışı ve çocukça hareketlerini Allah'a yakınlık ve ilâhî bir ilham olarak övmekte idiler.

Böylece E. de İslâm dinine karşı birtakım şüphelerin uyanmasına yol açtılar. 1575 te imparator sarayında büyük bir divanhane yaptırdı ve adını ibadethane koydurdu. Burası bir tapınak olmaktan çok, dinî konuların tartışıldığı bir yer oldu. İlk anlarda buraya sadece Müslüman bilginler, şeyhler, seyyidler çağrılarak çeşitli dinî problemler tartışılıyordu. E. henüz bir tasavvuf anlayışı içinde olmakla beraber Müslümanlıktan çıkmamış bulunuyordu. Hattâ 1576 da hacca gitmeyi düşünmüştü. 1577 de Şeyh Nizameddin ile olan konuşması, onun koyu Sünnî bir inanca sahip olması dolayısiyle E. in üzerinde aksi bir etki yaptı. 1578 de cezbeye kapılarak et yemeyi yasakladı Bhara'da av partisinde geçen bu olaydan sonra ibadethanedeki tartışmalar tekrar başladı.

E. bu sırada Zerdüştî ilâhiyatçısı Mahyarci Rânâ'ya büyük bir ilgi gösteriyordu. Sarayda güneşe saygı gösterilmesini ve akşamları kandille uyandırılırken âyinler yapılmasını emretmiş, bu davranışları da onun Zerdüşt dinine girdiği kanısını uyandırmıştı. 1579 Mevlid töreninde Ebü'l-Fazl'ın yazdığı hutbede kendisini tanrı yerine koyacak ifadelerin bulunması, hele Şeyh Mübarek'in belli başlı fakihlerle birlikte onu yeryüzünde tanrının mümessili durumuna getiren bir yazıyı kabul etmesi, dindar çevrelerde büyük hoşnutsuzluklara yol açtı. E. halk oyunu yatıştırmak için Ecmir'e bir yolculuk düzenledi ve bu sırada Müslümanlığın gereklerini yerine getiren bir kimse olarak görünmeye gayret etti. 1580 de Feth - pur - Sikri'ye gelen bir Jesuit heyetine haddinden fazla ilgi gösterdi. Onların bir kilise kurmalarına izin verdiği gibi, çocuklarına Hristiyanlığı tanımalarını da emretti. Ama misyoner heyetinin sandığı gibi Hristiyan olmadı. O henüz Müslümanlıktan ayrılmamış, kendi icadı olan Din - i ilâhî'yi de ilân etmemişti. Ancak, onun her çeşit dine müsamahakâr davranmasına karşılık Müslümanlara nefes aldırmaması, Bihar ve Bengal'de isyanların çıkmasına sebep olduğu gibi, E. den usanan Müslümanlar Kâbil emiri kardeşi Muhammed Hâkim'i tahta geçirmek üzere teşebbüslere geçtiler. Bunu haber alan E., bütün bu teşebbüsleri bastırarak duruma hâkim oldu. Bunun üzerine 1582 yağmur mevsiminde bütün valilerin toplu bulundukları sırada Şeyh Mübarek'in riyakârane telkin ve teşvikleri altında kalan E., Din - i ilahîyi ilân etti. Bir din olmaktan çok panthéisme'e meyleden bir *monothéisme* anlayışı olan ve bir tarikat sayılabilecek bir görüşü temsil eden Din - i ilâhî, Allahın yeryüzünde vekili sıfatiyle imparatoru fiilen tanrılaştıran, güneşe ve bununla ilgili olarak ateşe ve öteki ışıklara saygı göstermekten ibaret olup, nizamlarının ruhunu Hindu, Caynî ve Parsî ibadetlerinden almış bulunuyordu. E. içinde doğduğu Müslümanlığa, devrindeki ulemanın şekilciliği ve müsamahasızlığı yüzünden büyük bir hınç duymakla Müslümanlığın erkân ve ibadetlerine kendi dininde yer vermemiş, hattâ onları tahkir etmeyi ve Müslümanları baskı altına almayı ilke halinde dinine koymuştu. Dilinden düşürmediği Sulh - i küll deyimine rağmen Müslümanlığı aforoz etmişti.

Ekber'in Agra'da yaptırdığı saraydaki muayede salonu

1582 - 1585 yılları Müslümanların en çok baskı gördükleri yıllar oldu. Mamafih yeni dini, cebir veya ihsanlara rağmen az çok tanınan kimseler arasında ancak 18 kisi kabul etti. Yeni dinin başrahibi rolünde olan Ebü'l - Fazl'ın 1602 de öldürülmesi üzerine Din - i ilâhî konusundaki heyecan yatıştı. E. in ölümü sonunda ise iyice unutuldu.

Bu dinin Hint sosyal yapısında yaptığı tek faydalı iş, kocaları ölen Hindu kadınların onlarla birlikte yakılmaları ile küçük çocukların evlendirilmesi âdetine engel oluşudur, denilebilir. Bazı yazarlar E. in Müslüman olarak göçtüğünü sövlerler. Ancak E. in son günlerde konuşamaz hale geldiği bilinmektedir. Mamafih Jesuit rahipleri ölüm döşeğinde onun Allah'ın adını anmak için çırpındığını tespit etmiş bulunmaktadırlar. Cenazesi İslâm dini adetlerine göre kaldırıldı ve sarayından 4 - 5 km ötede Behişt - âbâd adı verilen bahçeye gömüldü.

E. bütün kusurlarına rağmen, Hint tarihinde Aśoka ile birlikte en büyük hükümdar olarak tanınır. Mükemmel bir teşkilâtçı olduğu kadar muktedir ve cesur bir komutandı. Savaşları bizzat idare eder, en tehlikeli durumlarda ordusunun başında bulunurdu. Düşmanlarına insanca muamele eder, insanlığın ortak bir inanç ve nizamda toplanmasını özlerdi. Onun en bariz vasfı müsamahakârlıktı. Ona göre din, ırk, cins ve mezhep farkının hiçbir değeri yoktu. Onun için devletinin en yüksek görevlerine hangi dinden olursa olsun her başarılı kimseyi getirmekten çekinmemişti. Bütün bu özellikleri ile E , insanlık tarihinin seçkin simalarından biri olmuştur. — İ. P.

EKBER ŞAH-II, Ebü'n - Nasr Muînüddin Muhammed (1759 1837), Hint - Türk imparatorluğunun 16. hükümdarı. Bu imparatorluğun dağılma devrinde tahta çıkmış ve ancak İngiltere'nin himayesinde saltanatını sürdürebilmiştir. Esasen babası Şah Âlem (b. bk.) in 1764 te Marathaların saldırılarına tahammül edemiyerek Allahabad antlaşmasını kabul etmesiyle Hindistan bütünüyle İngilizlerin kontrolüne girmiş bulunuyordu. 1803 te Marathaların başkanı Sindhia'nın Delhi'den sürülmesi sonunda ise, imparatorların devletin yönetiminde artık hiçbir nüfuzları kalmamış bulunuyordu. Ancak İngilizler imparatora saray sınırları içinde kalmak şartiyle söz hakkı ve Delhi şehrine ait buyurultularda da onun adını kullanma iznini tanıdılar. Mamafih imparatorluk ailesinin giderlerini karşılamayı da taahhüt etmişlerdi. İşte bu şartlar altında 1806 da tahta çıkan E. in, 32 yıllık saltanatı süresince devletin yönetiminde bir rolü olmadı. Sadece kendi imparatorluk haklarına karşı olan bir gelişmeyi, yani İngiltere genel valisi ile hükümdarın eşit tutulması ilkesini ka-

II. EKBER ŞAH

bul etmek zorunda kaldı. Delhi'de Bahadır Şahın türbesine gömüldü. Yerine II. Ebü'l - Muzaffer Sirâcüddin Bahadır Şah geçti. — İ. P.

EKDEMİT (Fr. Ecdémite), kurşunun tabiî klorarseniyat filizi.

EKDEMOMANİ (Fr. Ecdémomanie, Yun. *ekdemos* = evden uzak; *mania* = delilik), evden uzaklaşma ve dışarıda dolaşma isteği şeklinde beliren bir ruh bozukluğu.

EKDİKOS, eski Roma'da, siteyi Romalı yargıçlara karşı savunmakla görevli şehir avukatı. Bu kuruluş Romalıların hâkimiyeti altında bulunan Yunan şehirlerine mahsus bir kuruluştur.

EKDİSİS (Lat. Ecdysis) [Biyol.]: bk. DERİ DEĞİŞİMİ.

EKDİZON (Fr. Ecdysone), ipek böceği tırtılının ön göğüs (prothorax) bezlerinden çıkarılan bir hormon. E., türlü böceklerde krizalitin kabuk değiştirmesini sağlayan bir etki göstermektedir.

EKDYSİA (Yunan etnografyası) [Yun. *ekdysis* = soyunma], Girit'te, Phaistos'ta genç evliler tarafından Lētōphytia şerefine düzenlenen yortu.

EKEBERG, Carl Gustav (1716 - 1784), İsveçli kâşif ve bilgin. Djursholm'da doğmuş, orada ölmüştür. Hekim, sonra da denizci olan E., bir geminin kaptanı olarak Hindistan Ortaklığı hesabına Hindistan'a birçok yolculuklar yapmış, tabiat bilimleri ve coğrafya ile ilgili gözlemleri, ona Stockholm Bilimler Akademisinin kapılarını açmıştır. *Capitaine C. G. Ekebergs ostindiska resa* (Kaptan C. G. E. in Hindistan yolculuğu) adlı eseri 1773'te çıkmıştır.

EKEBERGİYA (Lat. Ekebergia), Tespihağacıgiller(Meliaceae) familyasından bir ağaç cinsi. Senegal'de ve Ümit Burnunda yetişen sekiz türü içine alır. Bunlardan ikisi süs bitkisi olarak Avrupa limonluklarında yetişir.

EKEBERJİT (Fr. Ékebergite; Ekeberg adından), wernerit türünden tabiî bir silikat filizi.

EKEGARDH [*ękegard*], **Hans** (doğ. 1881), İsveçli ressam. Kristianstad'da doğmuştur. Stockholm Müzik Konservatuvarında okumuş, 1902 de Paris'e giderek Concert Cortot ve Concert Rouge'da birinci keman olarak çalışmıştır. Daha sonra ressamlığı tercih ederek Güz Salonu (1908) na resimleriyle katılmıştır. İlk tablolarında çoğu zaman çiçekler yer alır. Bu tablolar, daha aydınlık olarak Monticelli'nin eserlerini hatırlatır. Sonradan, renk zenginliğinden vaz geçmeksizin çıplaklar, peyzajlar, nature morte'lar ve kompozisyonlar yapmıştır. Üslûbu Renoir'ınkine benzer. Paris'te Millî Modern Sanat Müzesinde tabloları vardır.

EKEKETE, Afrika'nın güneybatısında, Orta Angola'da yaşayan ve Bantu dilini konuşan Mbunda'ların kurmuş oldukları on üç bağımsız krallıktan biri.

EKELÖF, Gunnar (doğ. 1907), İsveçli şair. Stockholm'de doğmuştur. Doğu dillerini üniversitede inceledikten sonra, ilk şiir derlemesi olan *Sent på jorden* (Yeryüzüne geç gelmiş) [1932] ı yayınladı. Geniş bir kültüre sahip olan E. Arap şairlerini, Rimbaud, A. Breton ve Hölderlin'i, İsveçli romantikleri iyice anlamış ve Fransız surréaliste'lerine yakın bir yer almışsa da, bunların öğrencisi olmadığını söyler. *Dedikation* (İthaf yazıtı) [1934]; *Färjesäng* (Irmak salcısının şarkısı) [1941]; *Non serviam* (Kölelik etmeyeceğim) [1945]; *Om hösten* (Güze dair) [1951]; *Strountes* (Saçma sapan) [1955] adlı şiir derlemelerini yayınlamıştır. Bütün bu şiirleri, benliğin sınırlarında, us (intellect), rüya ve musiki alanında sürüp giden bir araştırmadır. E., İsveç şiirinin gelişmesinde derin bir iz bırakmıştır.

EKELUND, Vilhelm (1880 - 1949), İsveçli şair. Stehag'da doğmuş, Saltsjöbaden'da ölmüştür. Ola Hansson'un öğrencisi olup Fransız sembolistlerinden etkilenmiştir. Şiir sanatı, içli şiirden fikrî bir şiire doğru gelişmiştir. Son şiirlerinde bir yandan Goethe, Hölderlin veya Mallarmé, öbür yandan da Pindaros'un eski zaman şiiri için duyduğu hayranlık belirir. Serbest nazımda düşünce ve duygularını çok güzel anlatan E., modern İsveç şiir sanatının öncülerinden biri olmuştur. Derlemeleri arasında *Melodier i skymning* (Alaca karanlıkta ezgiler) [1902]; *Elegier* (İçli şiirler) [1903]; *Dithyramber i aftonglans* (Akşam ışığında d tiramplar) [1906]; *Havets stjärna* (Denizin yıldızı) [1906]; *På havsstranden* (Deniz kıyısında) [1922] anılabilir. Özlü sözler ve denemeler de yayınlamıştır: *Antikt ideal* (Eski zaman ideali) [1909]; *Veri similia* (Gerçeğe benzeyenler) [1915 - 1916]; *Metron* (Ölçü) [1918].

EKENÄS (Coğ.): bk. TAMMISAARI.

EKE - BURHAN veya DARA - EKE, Moğollarda, Buddha'nın anası sayılan tanrıça. Hintlilerin Tārā adlı tanrıçasının aynıdır, ki bu, Bodhisattva Avalokiteçvara'nın Çaktī veya hareket halindeki enerjisi (énergie agissante) dir. Çin'e ve Japonya'ya da geçmiştir.

EKERİT (Fr. Ekérite; Norvec'teki Eker adından), arfvedsonit ve egirin ile karışık olarak bulunan alkalik granit.

EK - FİİL, mastarı bugün *imek* olarak düşünülen fiile verilen ad. Bu fiilin dilimizde yalnız *-dı*'li geçmiş zamanı (yani *idim, idin, idi, idık, idiniz, idiler* biçimleri) ve *-miş*'li geçmiş zamanı (yani *imişim, imişsin, imiş, imişiz, imişsiniz, imişler* biçimleri) ve dilek - şart kipi (*isem, isen. ise, isek, iseniz, iseler*) ile *iken* biçimi kullanılır. Bu fiilin eski *ermek* mastarından geldiği anlaşılıyor. E. in *-di*'li geçmiş zamanı ve *-miş*'li geçmiş zamanı ek olarak kullanıldığı zaman başındaki *i-* sesi düşer ve ses uyumuna uğrayarak *-dı, -di, -du, -dü, -tı, -ti, -tu, -tü* ve *-mış, -miş, -muş, -müş* biçimlerine girer. Bunun gibi, *ise* biçimi de ses uyumuna uğrayarak *-sa, -se* biçimlerini alır: *Güzeldi, küçüktü, zengindi, gençti, erikmiş, çocuksa, erkekse* örneklerinde olduğu gibi. Ancak, *iken* (veya *-ken*) biçimi, *çocuk iken* (veya *çocukken*) örneğinde olduğu gibi, ses uyumuna uymaz.

E. in geniş zamanı *-dır, -dir* ekiyle yapılır: *Çiçek güzeldir. Kadın gençtir. Sen çalışkansın. Ben gencim. -dır, -dir* E. inin eski *turmak* (>*durmak*) mastarının geniş zamanı olan *turur* (>*durur*) biçiminden geldiğini biliyoruz. *Turur* biçimi haplolojí (Fr. haplologie) sonunda *tur* biçimine girmiştir. Bk. FİİL.

EKGONİK ASİT (Fr. Acide écgonique), ekgonin (b. bk.) in oksitlenmesi sırasında tropik asit yanında meydana çıkan bir asit. Kimyaca N — metil — α — pirrolidon — α' asetik asittir. Formülü: $C_7 H_{11} NO_3$. Bu asidin tuzları ekgonat (Fr. écgonate) adını alır.

EKGONİN (Fr. Écgonine), kokainin hidrolizi ile meydana gelen bir alkaloit. Formülü: $C_9 H_{15} N_3, H_2 O$.

E. elde etmek için kokain derişik klorhidrik asitle kaynatılır. O zaman iki kokainden banzoik asit, metil alkol ve E. meydana çıkar. Kimyaca tropanol — α — karboksilik asit olan E., ısıtıldığı zaman karbonik asit kaybederek tropanol'a çevrilir. E. beyaz katı bir maddedir. Suda erir. 198 C de ergiyerek suyunu kaybeder. Metilasyon ve benzilasyon işlemleri ile kolaylıkla yeniden kokaine dönüşür. Bundan dolayı sanayide kokain elde edilirken, kokaini onunla birlikte bulunan öteki alkaloitlerden ayırmaktansa, önce E. elde etmek ve onu kokaine çevirmek daha uygun bulunmaktadır.

ĒKHEİON, eski Yunan ve Roma tiyatrolarında bulunan rezonans kutuları ve özellikle aktörlerle müzisyenlerin çıkardıkları sesleri kuvvetlendirmeğe yarayan tunç vazolar. Birbirine düzenlenmiş ve her biri belirli bir ses çıkaran bu vazolar dizi halinde kullanılırdı.

EKHEKRATĒS (M. Ö. III yüzyıl), Yunanlı general. Mısır kralı Ptolemaios Philopator'a hizmet etmiştir. Raphia savaşı (M. Ö. 217) nda yararlık göstermiştir.

EKHEKRATĒS (Yun. tar.), Thessalyalı bir genç. Genç bir Delphoi rahibesini sevmiş ve kaçırmıştır. Bundan sonra Pythia ancak elli yaşını geçmiş olan kadınlar arasından seçilmiştir.

EKHEMOS, Arkadia'nın efsanevî kralı. E., Lykurgos'un ardılı ve Dioskuros (Dioskoros) ile Helene'nin eniştesidir. Korinthos yakınlarında Dōrieus'u ele geçirenleri yenmiş, Herakles'in oğlu Hyllos'u öldürmüş ve Herakleid'leri elli veya yüz yıllık bir mütareke yapmağa zorlamıştır.

EKHETLOS veya EKHETLAİOS (Yun. *ekhetlē* = saban tutağı), Marathon'da Atinalılar ordusunda, köylü elbisesi giymiş, silâh olarak bir saban tutağı kullanan efsanevî bir kahraman.

EKHETOS, Epeiros'un kan dökücülüğü ile tanınmış efsanevî kralı. Kızı Metope'nin Aikhmodikos'un metresi olması üzerine E., kızının gözlerini oydurmuş ve âşığını sakatlamıştır.

EKHİDNA (Yun. = engerek yılanı), Kilikya'da yaşayan, yarı beline kadar kadın biçiminde tasarlanan mitolojik bir canavar. E., Khrysaor ile Kallirrhoe'nin veya Gaia ile Tartaros'ın kızıdır. Typhon ile evlenerek Kerberos'u, Lerne hydra'sını, Khimaira'yı, Sphynx'i, Nemea arslanını ve başka canavarları doğurmuştur.

EKHİNAD'LAR (Yun. Ekhinades), Yunanistan'ın Akarnania bölgesinin batısında bulunan bir takımada. Akheloos ırmağı ağzında meydana gelmiş olan bu adalardan bir bölüğü, şimdi kıtaya bitişmiş bulunuyor.

EKHİNOS (Roma mimarisi), Dor sütun başlıklarında doğrudan doğruya abakus (b. bk.) un altına konulan elips biçiminde veya yuvarlak kısım.

EKHİŌN (Yun. mit.): 1. Devlerden biri. 2. Argonautlardan biri, Hermes'in oğlu. 3. Kalydon yaban domuzunu avlamaya çıkan kahramanlardan biri. 4. Ejderhanın dişlerinden doğan ve öbürlerinin ölümünden sonra yaşamaya devam eden beş cenkçiden biri. Dört arkadaşiyle birlikte Thebai'nin kurulmasına çalışmıştır. Kadmos'un kızı Agave ile evlenmiş ve Pentheus'un babası olmuştur.

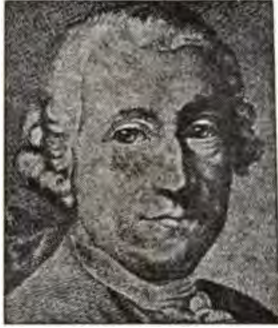
ĒKHŌ (Yun. mit.), kaynaklar ve ormanlar perisi

Ekho ile Narkissos (Nicolas Poussin'in tablosu, Louvre Müzesi, Paris)

(nympha), yankının kişileştirilmesi. Nymphalarca büyütülüp musa'larca okutulan E. yalnızlığı arar, gerek tanrılardan, gerek insanlardan kaçardı. E. ya âşık olup ondan yüz bulmayan ve öteden beri onun yeteneklerini kıskanan Pan, bölgenin çobanlarını nymphaya karşı kışkırtmış, bunlar da onu parçalayarak parçalarını bütün dünyaya yaymışlardır. Başka bir geleneğe göre, E. Narkissos'a âşık olmuş, o da kendisine yüz vermemiştir. E. kederinden ölmüş ve ölümünden sonra da orman ve dağlarda halinden yakınmağa devam etmiştir. Sonunda. Ovidius'un anlattığı hikâyeye göre, E., Zeus'a aşk maceralarında yardım etmek için, bu tanrı nymphalarla bulunduğu zamanlarda karısı tanrıça Hēra'yı eğlendirmiştir. Hēra işin farkına varınca, genç kızı yankı haline getirmiş, bu da artık sözlerin son hecesini tekrarlamaktan ötürü hiçbir şey söyleyemeyecek bir hale gelmiştir.

EKHOF, Konrad (1720 - 1778), Alman aktörü. Hamburg'da doğmuş, Gotha'da ölmüştür. 1740 - 1750 yılları arasında Schönemann tiyatro kumpanyasında, sonra Schuch, Koch ve Ackermann topluluklarında çalışan E., 1767-1769 yıllarında Hamburg Millî Tiyatrosu (Hamburger Nationaltheater) üyesi olmuş, 1771 de Seyler topluluğiyle Weimar'a gelmiş, 1774 te Gotha Tiyatrosu (Gothaer Hoftheater) nun yönetimini ele almıştır. E. «Alman sahne sanatının babası» diye anılır. Aktörlük sanatında Fransızlardan örneklenmişse de, sonradan daha tabiî bir oyun tarzı benimsemiştir.

K. EKHOF

ĒKHOS (Fr. êchos), Süryanî ve Bizans kilise musikisinde ezgilerin ayrıldığı sekiz sınıf. Bütününe oktoēkhos (sekiz E) denen bu mod (b. bk.) larla ilgili en eski belge aş. yu. 515 yılından kalmadır. İki yüz yıl kadar sonra eski Yunanlıların tonos kavramı ile karıştırılan E. kavramı kilise modları (b. bk.) nın da sekiz sınıfa ayrılmasına yol açmıştır. (bk. BİZANS MUSİKİSİ)

EKİBASTUZ, Kazakistan'ın Pavlodar bölge (oblast') sinde, Bayanaul çevresinde bir kömür madeni havzası. Akmolinsk - Pavlodar demiryolu E. dan geçer. Bu havzadaki kömür yatakları 1876 yılından beri bilinmektedir. Madenlerin işletilmesine 1893 te başlanmıştır. E. havzası kömür yataklarının zenginliği bakımından Kazakistan'da Karaganda havzasından sonra gelir. Bu madenlerden elde edilen kömür, güney Ural, batı Sibirya ve Kazakistan'da enerji üretiminde yakıt olarak kullanılır. E. kömür havzasının merkezi Ekibastuzugol'dür (Rusça *ugol'* = kömür).

EKİDNA (Echidna aculeata), Memeliler (Mammalia) sınıfının Tekdelikliler (Monotremata) takımının Echidnidae familyasına bağlı bir tür. Yumurtlayan bir memelidir. Avustralya, Tasmanya ve Yeni Gine'de yaşar. Boyu 30 45 cm dir. Yassı olan vücudu sert kıllarla ve kirpide olduğu gibi sert dikenlerle kaplıdır. Çok kısa bir kuyruğu vardır. Düşmanlarından korunmak için top gibi yuvarlanır. Ayak pençeleri kuvvetli olup bunlarla toprağı kazarak böcekleri çıkarır. Ağız ve burun birleşerek kısa ve dar bir gaga halini almıştır. E. nın dili bir kamçı gibidir, dışarı fırlatarak böcekleri yakalar. E. açık ormanlarda yaşar. Gündüzü toprak altında geçirir, geceleri avlanmak için dışarı çıkar. Dişisi iki tane ufak yumurta yumurtlar. Yavrular dişinin karın tarafındaki bir kese içinde birkaç hafta kalır ve bu sürede annesinin sütü ile beslenir.

EKİDNA

EKİDNAZ (Fr. Echidnase, Yun. *ekhidna* = engerek yılanı) [Biyol.], engerek yılanlarının zehirinde bulunmuş olan yangı meydana getirici bir maya.

EKİDNİN (Fr. Echidnine), hayvan zehirlerindeki etkin (aktıf) maddeye eskiden verilen ad.

EKİDNİT (Fr. Échidnite), eski mineraloji bilginlerinin bir akik türüne vermiş oldukları ad.

EKİDNİZM (Fr. Échidnisme, Yun. *ekhidna* = engerek yılanı), yılan sokması ile zehirlenme olayı.

EKİDNOTOKSİN (Fr. Échidnotoxine, Yun. *ekhidna* = engerek yılanı, *toksin* = zehir), engerek yılanı zehirine verilen ad.

EKİJİN, EKİBYÔGAMİ veya EKİKİ (Japon folkloru), Japonlarda insanların düşmanı olan bir cinin adı. Salgınlara sebep olduğu sanılır.

EKİKAUÇİN (Fr. Echicaoutchine), kınakına ağacına benzeyen tropik astonia ağaçlarının kabuklarının hafif petrol içinde özü çıkıncaya kadar ezilmesinden elde edilen reçine. Formülü: $C_{25}H_{40}O_2$.

EKİM (eski adı: Teşrinievvel), tarlaların ekildiği ay; Batı dünyasında kullanılan Gregorius takviminin onuncu ayı. Bu ayın Latince adı *October* olup, Avrupa dillerinin en çoğunda bu addan türemiş adlar kullanılır. October ayı, Roma'nın kuracusu Romulus'un takviminde yılın sekizinci (Lat. *octo*, sekiz) ayı idi. Kral Numa Pompilius'un yönetiminde yapılan bir reform sonucunda, ad değiştirmeksizin onuncu ay olarak kabul edilmiştir. Eski Yunanistan'da, Atina takviminde, Maimakterion (=fırtına ayı) aş. yu. E. i karşılardı. Bu ay, gerçekte E. ve kasımın bir kısmını içine alırdı.

E. in türlü milletlerde taşıdığı veya taşımış olduğu bazı adlar şunlardır: Eski Cermenlerde (Büyük Karl) Windumemanoth (= bağ bozumu ayı); Anglosaksonlarda Wintirfylli (= kış dolunayı); eski İslandalılarda Gormanudr (= hayvan kesimi ayı); Alman köylülerinde Weinmonat (= üzüm veya şarap ayı) ve Gilbhart (= sararma ayı).

EKİM, tohumlukları ekme, tohumlukları tohum yatağına koyma.

Ekim denemesi: Belli bir bölgede yetiştirilen veya yetiştirilecek olan bir bitki çeşidinin o bölgenin şartlarına göre en uygun E. zamanını, E. derinliğini, sıra üzeri ve sıralar arası E. aralıklarını ve E. metodlarını bulmak için yapılan işlem.

Ekim derinliği: Tohumluğun tohum yatağına düşmesinden sonra üzerini örten toprak tabakasının kalınlığı.

Ekim metodu: Tohumlukların tarlaya ekilme şekilleri. Başlıca beş E. metodu vardır: 1. Serpme E., 2. Diziye arkvari E.; 3. Tohum ekme makinası (mıbzer) ile düz E.; 4. Baskılı tohum ekme makinası ile arkvari E. ve 5. Ocak usulü E.

Ekim nöbeti: Çeşitli ürünlerin bir tarlaya her yıl bir biriyle yer değiştirmek üzere sıra ile gelmeleri eylemi. Pamuk, yer fıstığı, kışlık arpa, fiğ ve yulaf karışımı E. nöbetinde olduğu gibi.

Ekin planı: Bir çiftliğin çeşitli tarlalarına veya bir tarlanın çeşitli blok ve parsellerine hangi çeşit bitkilerin ne şekilde ekileceğini gösteren ve E. zamanından önce yapılan plan.

Ekim sürmesi: E. den önce yapılan sürme. E. sürmesi yüzlek olur, tarla 8 - 10 cm derinlikte sürülür. E. sürmesi tarladaki yabancı otları öldürmek ve iyi bir tohum yatağı hazırlamak için yapılır.

Ekim tavası: Özellikle çeltik ve yonca gibi gelişmeleri sırasında bol su isteyen bitkilerin tohumları ekilmeden önce hazırlanan tava. Bu tavalar ürünün kolayca sulanmasını sağlar. Tava büyüklükleri 1/4 dekar ile 1/10 dekar arasında değişebilir. Tarlada meyil azaldıkça, tava büyüklüğü artar, meyil arttıkça da E. tavaları küçülür. Tava kenarları 30 - 50 cm yükseklikteki toprak setlerle çevrilmiştir.

Ekim zamanı: Tohumluğun tarlaya ekilme zamanı. Tarla ürünleri E. zamanlarına göre: 1. Güzlükler, 2. Yazlıklar olmak üzere iki grupta toplanır. Eylül ayı sonu ile aralık ayı arasında yapılan E. lere güzlük E., şubat ayı ortası ile mayıs ayı içinde yapılan E. lere de yazlık E. denir. Ayrıca bunlar erken güzlük, geç güzlük, kışlık, erken yazlık ve geç yazlık gibi birtakım E. zamanlarına ayrılırlar. — O. T.

EKİM 1789 AYAKLANMASI, Fransız ihtilâlinin, halkın 5 - 6 ekim günleri Versailles Sarayına hücumu ile açılan bir evresine verilen ad. Göçler, ekmeğin pahalılaşması, Asamble'nin Paris dışında bir yere taşınacağı söylentileri Paris halkı arasında huzursuzluk yaratıyordu; gazeteler de kral ailesinin Versailles'dan Paris'e dönmesi için yayın yapıyorlardı. Durumdan endişe duyan hükümet, sarayı korumak üzere çeşitli birlikler getirtmiş, bu birlikler ayaklanmaya karşı gösterilerde bulunmuşlardı. 5 ekim günü çoğunluğunu kadınların meydana getirdiği bir halk yığını Versailles'a doğru yürüyüşe geçmiş, La Fayette'i de beraberlerinde sürüklemişti. Kalabalık, akşama doğru Asamble'ye varmış, kral gönderilen iki kurulu kabul ettikten sonra hem Paris'in yiyecek davasını ele alacağına söz vermiş, hem de İnsan Hakları Beyannamesi ile Ağustos Kararnamesini tanıdığını bildirmiştir. Buna rağmen halk dağılmamış, 6 ekim sabahı gün ağarırken saraya hücum etmiştir. La Fayette'in ricaları üzerine kral, kraliçe ve veliaht balkonda halka görünmüşler, kral Paris'e hareket edeceğini açıklamış, halkın izlediği saltanat alayı gece Paris'teki Tuileries sarayına ulaşmıştır. Kral bu olaydan sonra Paris halkının tutsağı durumuna düşmüştür.

EKİM 1905 (17 - 30 ekim) [Tar.]: bk. OKTYABRİSTİ.

EKİM İHTİLÂLİ (29 ekim - 11 kasım 1917; Rus. Velikaya Oktyabrskaya Sotsialistiçeskaya Revolyutsiya): bk. RUS İHTİLÂLİ.

EKİMİS (Lat. Echimys cayennensis), Kemirgenler (Rodentia) takımına bağlı bir tür. Güney Amerika'da yaşar. Büyük farelerdendir. Boyu 25 cm dir. E. in 13 türü vardır. Sırtı kahve rengi, karnı beyazdır. Bacakları uzun, kuyrukları pulludur.

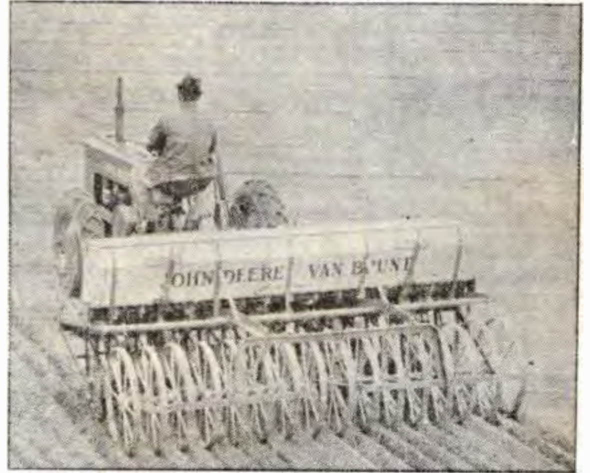
EKİMOZ veya **EKİMOSİS** (Fr. Eccymose, Yun. *ek* = dışarı; *khymos* = özsuyu; *osis* = durum) [Patoloji]: 1. Kanın zedelenen veya çatlayan damarlardan dışarıya çıkarak hücre dokularına yayılması; 2. Bu yayılmadan dolayı deride meydana gelen leke.

Vücuda sert bir cisimle vurulması, küçük kan damarlarının koparak kanın deri veya mukosa dokusuna yayılmasına yol açar. Böyle bir halde meydana gelen leke ilkin mavi, sonra yeşilimsi, sonra da sarı bir renk alır. E. lar daha ağır ve derin yaralanmalar sonucunda da görülebilir. Kemik kırılmalarından, kas veya eklem yaralanmalarından sonra hemen hemen her zaman E. meydana gelir. E. lekesinin renginin geçirdiği değişiklik, kanın alyuvarlarının oksijen bakımından fakirleşip karbondioksit bakımından zenginleştiğini (morumsu mavilik), sonra yöresel olarak bilirubin (kızıl safra pigmenti) e dönüştüğünü (yeşil ve sarı) ve nihayet yeniden soğurulma (*resorption*) ile dağıldığını gösterir.

K. kendiliğinden tehlikeli olan bir hal değilse de sebebinin kesin olarak bilinmesinin önemi vardır. E. lar hiçbir çarpma ve yaralama olmaksızın kendiliklerinden de meydana gelebilir. Bu halde purpura hastalığının bir işareti olur ve damarların iç kaplar tabaka (endotelyum) sının ve kanın pıhtılaşmasını sağlayan ögelerden biri olan plaketlerin zayıfladığını gösterir.

EKİN: 1. Buğday, arpa, çavdar ve yulaf gibi tahıl cinsinden tohumlukların tarlaya ekilmesinden başlayarak, çimlenme, sapa kalkma, başaklanma ve erme devreleri ile biçilme ve harman edilmelerine kadar tarlada geçirdikleri halleri. 2. Tahıl cinsinden bitkilerin taneleri (tohumlukları).

Ekin biçeri: E. biçmede kullanılan makine, orak makinesi. Ekin biçerlerinin, taraklı biçer makinesi, biçerbağlar ve biçer - döver olmak üzere başlıca üç çeşidi vardır.

Baskılı tohum ekme makinesi

Taraklı biçer makinesi, E. i biçer ve biçtiği E. leri öbek öbek yan taraftaki biçilmiş yerlerin üzerine bırakır. Biçerbağlar makinesi, E. i biçer ve biçilen E. leri demetler halinde bağlayarak biçilen yerlerin üzerine atar. Biçer - döver makinesi ise hem E. i biçer hem de harman ederek sap ve samandan ayırır ve deposuna doldurur.

Ekin tarlası: 1. Tahıl cinslerinden birinin tohumluğu ile ekilmiş tarla. 2. Üzerinde tahıl cinslerinden herhangi birinin bitkilerini bulunduran tarla.

Ekin ziraatı: Tahıl çiftçiliği, tahıl tarımı. Tahıl tarlalarının sürülüp işlenmesi, ekimi, bakımı, hasat ve harmanı gibi işlemlerle tahıl tane, sap ve samanın üretimi işlemleri.

Ekin ekme makinesi: Tahıl cinslerinin tohumluklarını ekmeye, tarlada tohum yatağı açarak tahıl tohumlarını tohum yatağına koymaya yarayan makine — O. T.

EKİN ÇEKİRGESİ: bk. ÇEKİRGELER.

EKİN KARGASI (Zoo): bk. KARGA.

EKİN KAZI (Zoo.): bk. KAZ.

EKİN YELVESİ (Zoo.): bk. YELVE.

EKİNARYA (Lat Echinaria), Buğdaygiller (Gramınaceae) familyasından küçük bir otsu bitki. 5 - 30 cm ye yükselir. Üstü kısa ve sık tüylerle kaplıdır. Tepecikler üstünde, bağlarda yetişir.

EKİNASİN (Fr. Échinacine), Kuzey Amerika'da yetişen güneş şapkası türünden kırmızı kirpibaşı (Echinacea purpurea) bitkisinin suda kaynatılması ile elde edilen bir ilâç. Bileşiminde karbon hidratlardan başka, eterli ve doymuş yağlar, anorganik maddeler, çok az glikozit, maya maddeleri ve glikokol-betain bulunur. Bu ilâcın, içten ve dıştan kullanıldığı zaman insan organlarının bakteriler tarafından yapılan yangılara karşı direnmesini artırdığı ve doku yenileşmesini uyardığı söylenilmektedir. Etkisinin Hyaluronidase mayasının meydana çıkışını güçleştirmesinden ileri geldiği sanılmaktadır.

EKİNCİ, Melâhat (doğ 1913), Türk ressamı. İstanbul'da doğmuştur. Güzel Sanatlar Akademisini birincilikle bitirmiştir (1932) Renkten çok çizginin önemli tutulduğu gri uyumlu resimlerinde, figür, manzara ve natürmortları olsun, aşırılık derecesine varan yuvarlak ve dalgalı çizgilerle sağlanmış olan düzen, hayale dayanan bir anlatım olarak kullanılmıştır. E. sanatçı grupların açtıkları sergilere katıldığı gibi, Devlet Resim ve Heykel sergilerinde de eserlerini sergilemiştir. Resim ve Heykel Müzesinde resimleri vardır. Eserleri arasında «Kadın figürü»; «Avdın'lı kadın»; «Zeybek portresi» anılabilir. — R. E.

M. EKİNCİ: « Aydın'lı kadın »

M. EKİNCİ

EKİNELLA (Lat. Echinella), Yumuşakçalar (Mollusca) şubesinin Karından bacaklılar (Gastropoda) sınıfına bağlı bir deniz salyangozu. Kabukları sert ve çıkıntılı olup piramit şeklindedir.

EKİNODORİS (Lat. Echinodoris), Okyanusya denizlerinde yaşayan bir yumuşakça (Mollusca) cinsi. Birkaç türü vardır.

EKİNOFORA (Lat. Echinophora), Maydanozgiller (Ombelliferae) den bir cins. Sekiz on türü vardır. Bu bitkiler, yeşil ve mavi arası donuk renkte. yıllarca yaşayan, beyaz, poligam çiçekli ve kaba köklü otlardır. Akdeniz kıyılarında ve Asya'da, deniz kumlarında yetişir.

EKİNOFTALMİ (Fr. Echinophtalmie, Yun. *ekhinos* = kirpi; *ophtalmos* = göz) [Tıp], göz kapaklarının yangılanıp kirpiklerin diken diken olması durumu.

EKİNOKAKTUS (Lat. Echinocactus), Atlasçiçeğigiller (Cactaceae) e bağlı, kalın yapraklı, yuvarlaksı saplı (sapın ucu az çok yünlüdür), sarı çiçekli bir cins. Yazın sulanmasını sever, kışın kuru kalmayı tercih eder. Ana vatanı Amerika'dır. Bu bitkilere özel olarak Meksika'da çok rastlanır. 40 kadar türü vardır. Limonluklarda yetiştirilen ve en güzel olan türler *Echinocactus Grusonii* ve *Echinocactus ingens*'tir.

EKİNOKARİS (Lat. Echinocaris), kabuklu hayvanlardan başları göğsüne yapışık ve karınları ayrı olan bir sınıf. Fosillerine, kuzey Amerika'da Devon devrinden kalma katlarda rastlanır.

EKİNOKOK veya EKİNOKOKKUS (Fr. Échinocoque) [Parazitoloji], kurt, köpek ve bazan da kedilerde bulunduğu için köpek tenyası adiyle anılan *Taenia echinococcus* adındaki şeridin larvası.

İnsanda yalnız larva halinde bulunan bu tenya, 3 - 4 mm uzunluğunda olup içi birtakım çengellerle donatılmış 3 - 4 halkadan bileşiktir. Bunlar insanda, kara ciğer, ak ciğer, deri, böbrekler v. b. içine yerleşen kesecikler (hidatik keseler, köpek tenyası larva keseleri) içinde yaşar. Hidatik keseler cerrahî usullerle çıkarılır. Bk. EKİNOKOKKOZ.

EKİNOKOKKOZ veya EKİNOKOKKOSİS (Fr. Échinococcose, Lat. *echinococcus*, Yun. *osis* = durum, hal) [Parazitoloji], *Taenia echinococcus* adındaki şeridin larvasının yol açtığı asalak hastalığı.

Hidatid (Lat. *hydatis*) adiyle de anılan ekinokok larvası, içine girdiği dokuda bazan oldukça büyük olan ve hidatik kist denilen sıvı bir cep meydana getirir. Bu cepler, vakaların % 70 inde kara ciğerde yer alırsa da, ak ciğerde, peritonda, böbrekte, dalakta ve bazan da beyin ve yürekte yerleştikleri de görülür. Cebin, yani kesenin patlaması, başka bir organda daima tehlikeli olan ikinci dereceden bir E. a yol açabilir.

Bu hastalığa dünyanın beş kıtasında da rastlanırsa da,

en çok görüldüğü yerler İslanda ile Güney Amerika'dır. İnsanların bu hastalığa tutulması, tenyalı köpeklerin dışkılariyle az çok her yana saçtıkları yumurtaların türlü şekillerde ağız yolundan alınmasiyle olur.

Serodiyagnostik (kanın serumunda meydana gelen reaksiyonlardan yararlanma yolu ile yapılan teşhis), vakaların % 80 inde hastalığın teşhisini mümkün kılmaktadır: X ışınları larva keselerinden geçemedikleri için keselerin yerlerini belli etmekte ve biricik etkili çare olan cerrahın el koymasına imkân sağlamaktadır.

Ekinokok veya ekinokokkus (b. bk.) tenyası bir köpek asalağı olduğu için önleyici tedbirler köpeğe yöneltilmelidir. Bazı ülkelerin hükümetleri çoban köpeklerini bu hastalıktan korumak için parasız olarak kurt düşürme ilâcı dağıtır.

Veterinerlik: Hayvanlarda bu hastalık, köpek tenyası larvasının evcil hayvanların özellikle kara ciğerlerinde, fakat aynı zamanda ak ciğer, böbrek ve dalaklarında bir zar içinde hidatik keseler meydana getirerek bunların içinde gelişmeleri şeklinde belirir. Bu hastalığa en çok öküz, koyun, keçi, domuz ve çok seyrek olarak da at tutulur. Hastalığın ilk belirtileri göze çarpmaz. Soluma güçlüğü, sarılık ve zayıflama gibi belirtiler ancak kistlerin çoğalarak kan dolaşımını engellemesiyle ortaya çıkar. Hastalığın tedavisi ancak önleyici nitelikte olabilir. İyi edici bir tedavisi yoktur. Önleyici tedbirler: köpeklerin şeritlerinin düşürtülmesi, kendilerine hastalıklı iç organlar yedirilmemesidir.

EKİNOKONUS (Lat. Echinoconus), Ekinokonusgillerden bir çesit deniz kestanesi. Beşgen, yuvarlak ve genellikle koni biçiminde olur. E. a tebeşirli topraklarda bol rastlanır.

EKİNOKONUSGİLLER (Lat. Echinoconidae), düzensiz şekilli deniz kestanesi familyası. Ekinokon, diskoid, holektip, anortopig cinslerini kapsayan fosil şekilleri vardır. E. in kabuğu çok kere yuvarlakçadır. Anus, tepe ile ağız arasındadır; orta peristomda çentikler bulunur.

EKİNOKS (Fr. Équinoxe), gün ve gece eşitliği. Bk. ILIM ve ILIM NOKTALARI.

EKİNOMİYA

EKİNOMİYA (Lat. Echinomyia), Çift kanatlılar (Diptera) takımına bağlı bir sinek cinsi. Larvası bir grup kelebek tırtılında parazit olarak yaşar.

EKİNOMMA (Lat. Echinomma), Bir hücreliler (Protozoa) in Işınlılar sınıfına bağlı bir cins. Atlas Okyanusu'nda bulunur.

EKİNOMMA

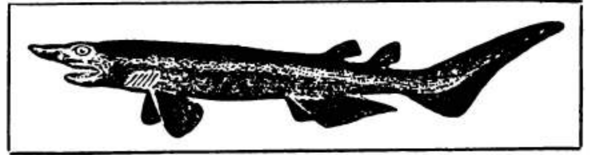
EKİNOPS (Lat. Echinops), Bileşikgiller (Compositae) in Cinaroideae grupuna bağlı dikenli ve tüylü bir ot. Görünüşte Diken (Cardo) denilen bitkiye benzer. Çiçekleri soluk mavi renkte olup bir top halinde toplanmıştır. Bitki bir sorguçla süslüdür. Avrupa, Afrika ve Asya'da 75 tür halinde bulunur. Boyu 0,50 - 1,20 m yi bulur. İşlenmemiş topraklarda biter, bahçelerde de yetiştirilir. Çıçeklerinia rengi metalik bir mavidir.

EKİNORİNKOZ (Fr. Échinorhyncose, Yun. *ekhinos* = kirpi; *rynkhos*=gaga, ağız; *osis* = durum), kazların ve ördeklerin ince bağırsaklarında görülen iplik solucanları (*Nemathelminth*'ler) nın yol açtığı bir asalak hastalığı. Asalak kurtlar büyük sayıda olduğu zaman bağırsaklarda tıkanma veya delinme meydana gelir. Bu hastalığa tutulan hayvanlar genel olarak çabucak ölür.

EKİNORİNKOZ

EKİNORİNUS (Lat. Echinorhinus), bir cins köpek balığı. Akdeniz'de yaşar. Menekşe kahve rengi rengindedir. Başı geniş ve yassıdır.

EKİNORİNUS

EKİNOSİYAMUS (Lat. Echinocyamus), düzensiz şekilli deniz kestanesi. Göze çarpan özelliği boyunun birkaç mm yi geçmemesidir. E., Avrupa denizlerinin biricik clypeaster'idir (Echinocyamus pusillus). 30 m derinlikteki kumlara gömülmüş olarak yaşar, pek ince olan dikenleri sayesinde hareket eder.

EKİNOSPERMUM (Lat. Echinospermum), Hodangiller (Borraginaceae) den, Amerika'da biten ve vinhatico adını taşıyan tahtayı veren bir ağacın cins adı. Bu cins eskiden Fransızca Bardanette veya Faux myosotis (yalancı unutmabeni) denilen bitkiyi de içine alırdı. Şimdi bu bitkiye Lappula denmektedir.

EKİNOSTROBUS (Lat. Echinostrobus) [Paleobotanik], Kozalaklılar (Conifesae) dan eski bir cins. Kozalakları yuvarlaksı, pullarla kaplı ve sivri koni şeklinde uçlu idi. Bu cins ancak Üst Jura ve Solenhofen şistlerinde bulunur.

EKİNOTURİDE (Lat. Echinothuridae), denizlerde yaşayan bir dip hayvanı. Jura devrinden itibaren bugüne kadar devam eden türleri vardır.

EKİNUS (Lat. Echinus), Derisidikenliler (Echinodermata) kolunun Echinoidea sınıfına bağlı bir deniz kestanesi cinsi. Eski Yunanlılar bir cins kirpi için de aynı adı kullanmışlardır. Akdeniz'de yaşayan E. un vücudu üzerindeki dikenler kirpininki kadar uzundur. Büyüklüğü kirpi kadardır. Bk. DENİZ KESTANELERİ.

EKİOSTOMA (Lat. Echiostoma), Teloist bir balık cinsi. Başı kısa ve vücudu yanlardan basıktır. Ağzı geniş açılabilir. Siyah renklidir. Atlantiğin derinliklerinde yaşar.

Işık yayan organları vardır. Alt çenede sakalımsı uzantılar vardır. Göğüs yüzgeçleri ince iplikler halindedir.

EKİRİ (Fr. Ekiri) [Tıp], Japonya'da küçük yaştaki çocuklarda görülüp bazan bölgesel (andemik), bazan da salgın halinde (epidemik) olan bir çeşit ishal (*diarrhea*) hastalığı.

EKİRİT, Moğol dilinin doğu bölümündeki Buryat kolunun kuzey grupuna bağlı diyalektlerden birine verilen ad. Bk. BURYAT.

E. ler İrkutsk'un kuzeyinde ve kuzeydoğusunda (40-100 km) ve Baykal gölündeki Ol'hon adasında oturmaktadır.

EKİS (Lat. Echis carinata), Sürüngenler (Reptilia) e bağlı bir engerek türü. Mısır'dan Afganistan'a kadar geniş bir alana yayılmıştır. Kovu kahve renklidir. 70 cm boyunda ve çok zehirlidir. Islık gibi bir ses çıkarır.

EKIS

EKİSERİK ASİT (Fr. Acide échicérique), ekiserin'in petroldaki eriyiği üzerine sodyum ve hava etkisi ile meydana gelen bir asit. Formülü: $C_{30}H_{40}O_4$.

EKİSERİN (Fr. Échicérine), ekikauçin (b. bk.) in ana suyunda çökelti halinde bulunan $C_{30}H_{48}O_2$ formülündeki yansız (nötür) madde.

EKİTES (Lat. Echites), Aposinase (Apocynaceae) familyasından tropikal Amerika'da biten zehirli bir agaççık. Bu bitkiler 40 kadar türe ayrılır. Hacimli olan bu ağaççıklar, büyük beyaz, sarı veya kırmızı çiçekler açar. Özsuyu beyazımsı ve zehirlidir.

EKİTİ, Sudan dillerinden birini konuşan Yoruba'ların bir alt grupuna verilen ad. Batı Afrika'da, Nijerya'nın güneybatısında, Benin'in kuzeybatısında otururlar. Talbot, bunların sayısını 225 000 kadar tahmin etmiştir. E. ler birtakım küçük bağımsız krallıklara bölünmüşlerdir.

EKİTİN (Fr. Échitine), ekiserin ile birlikte ekikauçin (b. bk.) in ana suyunda çökelti olarak meydana gelen yansız (nötür) bir madde. Formülü: $C_{32}H_{52}O_2$. Ekiserin ile E. in petrolda erime yetenekleri birbirinden çok farklı olduğundan bundan faydalanılarak ikisini birbirinden ayırmak kolaydır.

EKİUROYİDLER (Lat. Echiuroidea; Yun. *ekhis* = yılan, Yun. *oura* = kuyruk, Alm. Echiuroiden, Fr. Échiures, İng. Echiuroides), Sölomlu hayvanlardan Halkalı kurtlar (Annelida) dalının Kıllı ayaklılar (Chaetopoda) sınıfına giren bir takım. Vücutları yumurta veya silindir biçimindedir. Erginleri segmentsiz olur. Karın bölgelerinde daima iki büyük kıl bulunur. Ön tarafta bir hortum vardır, ağız hortumun dibinde ve karın bölgesindedir. Ayrı eşeylidirler. E. denizde yaşar. En tanınmış türü yeşil bonelya (Bonellia viridis) dır.

EKİYUM (Lat. Echium), Hodangiller (Borraginaceae) den bir bitki cinsi. Eski Dünyanın kuru bölgelerinde biten yirmiden fazla türü içine alır. Bazı türler bahçelerde süs olarak yetiştirilir.

EKKEHART [*ekîhart*] veya **ECKEHART,** İsviçre'nin Sankt Gallen (Saint-Gall) kantonunda yaşamış, yazarlıkla ün almış birkaç papazın adı:

1. **Ekkehart I.** (aş. yu. 909-973): Yakın zamanlara kadar *Waltharius manu fortis* (Yavuz bilekli Walter) adlı epopenin yazarı olduğu sanılmışsa da, bu eserin Karoling'ler devrinde yazıldığı sonradan ortaya çıkmıştır. Ayrıca, Latince şiirler de yazmıştır.

2. **Ekkehart II., Palatinus** (ölm. 990): Saray mensuplarından. Mainz'ta piskoposluk kilisesi rahibi iken ölmüştür. Kral II. Otto'nun ve Suabia (Schwaben) lı Kontes Hadwig'in öğretmenliğinde bulunmuştur. Scheffel, *Ekkehart* adlı romanının kahramanını yaratırken I ve II E. tan örneklenmiştir.

3. **Ekkehart IV.** (aş. yu. 980-aş. yu. 1060): Notker Labeo'nun öğrencisi idi. Sonraları Mainz'ta öğretmenliği sırasında, Ratpert'in yazmağa başladığı *Casus Sancti Galli* (St. Gallen'ın durumu) yi tamamlamıştır. Hikâyemsi bir dille yazılmış olan bu esere güvenmek caiz değilse de, medeniyet tarihi bakımından değerli bir tablo çizmiştir.

EKKET, Batı Afrika'da, Nijerya'nın güneydoğusunda oturan ve Bantucaya benzer bir dil konuşan halkların bir alt grupu. Talbot, bunların sayısını akrabaları olan Ubium halkı ile birlikte 30 000 kadar tahmin etmiştir.

EKKLESİA, Yunan şehir-devletinde halk toplantısına verilen ad. Halkın gerçek politik hakları olsun veya olmasın, Yunanistan'ın hemen bütün şehir-devletlerinde yurttaşlar toplanırlar ve bu toplantılarını çoğu zaman Agora (çarşı meydanı) da yaparlardı. Bu toplantılar Sparta'da agora, apella, Dor ülkelerinde halia ve Atina'da E. gibi türlü adlar taşırlardı. E., bütün politik haklarına sahip ve ephebos çağı (20 yaşı) nı geçmiş Atina'lı oğlu Atina'lılardan kurulu idi. Gerçek olarak, bir yandan birçok metoikos (= yerleşik yabancı) lar ve köleler kaçamak yolu ile bu toplantılara katılır, öbür yandan da birçok Atina'lı yurttaş toplantılara gitmezdi. Klan çağında yurttaşların sayısı 20 000-40 000 arasında değişmiştir; fakat E. da ancak 3 000-4 000 yurttaş bulunurdu. 4 000 sayısı hemen hiçbir zaman aşılmamıştır. Zenginler, pek ortaya çıkmazlardı Öbür yandan M. Ö 395 te verilmeye başlanan, önceleri 1, sonraları 3 obolos'luk hakkı huzur, yoksul ve işsizleri çekerdi. E., sıra ile, Agora'da, Pnyks'te, Dionysos tiyatrosunda ve Peiraios'ta bile toplanmıştır. Klisthenos'tan başlayarak, yılda 10, sonraları daha da çok toplantı yapılmıştır. Her toplantının belirli bir gündemi vardı. Normal oturumlara başlıca oturumlar ve olağanüstü oturumlar katılırdı. Oturum zamanı gelince, İskit okçu (kollukçu) ları sokaklarda dolaşanları bir ip gererek Pnyks'e doğru yöneltirlerdi. Bu ip, ona dayananların üstünü zincifre kırmızısına boyardı. Toplantı ilk zamanlarda Prytanis (= bir çeşit yüksek görevli) lerin epistates (= başkan) i tarafından yönetilirdi; sonraları bu iş dokuz proedros (= birçok yüksek görevli) tan kurulu bir komisyona verilmiştir. Bunlar kura ile seçilir ve başlarında kendi epistates'leri bulunurdu. Kurban kesilip fala bakıldıktan sonra, tellal probouleuma (= karar tasarısı) yı okurdu. Bu karar, boule (= parlamento) nin teşebbüsüne bağlı idi. Olağan hatipler kararı incelerdi ve toplantıda el kaldırarak (kheirotonia) oy kullanırdı.

Atina E. sının çok büyük gücü vardı: barış ve savaş hakkında karar verir, kanunları onaylar, bir kimseyi atimia (= namussuzluk) ya çarpabilir ve onu sürebilirdi (ostrakis-

mos); yüksek görevlileri seçer ve onları çok yakından denetlerdi. E., medeniyeti geliştirme bakımından çok büyük bir rol oynamıştır. Atina'lılar, politikayı öğrenip canlı ve müreffeh bir demokrasi kurabildilerse, bunu E. larına borçludurlar.

EKKLĒSİASTĒS (Lat. Ecclesiastes), *Ahd-ı Atik*'in bir bölümü. Bk. KOHELET.

EKKYKLĒMA [Yun. *ek* = dışına; *kyklos* = daire], eski Yunanistan'da bir çeşit tiyatro düzeni. Bu düzenle, seyircilere bir evin dışı gösterildikten sonra, içi de gösterilirdi.

EKLAMPSİ (Fr. Éclampsie, Yun. *eklampsis* = birdenbire ortaya çıkma, alevlenme) [Tıp], kadınlarda gebeliğin son üç ayında veya doğumdan önceki saatlerde meydana gelen ve başlıca belirtileri sarsıntı krizleri ve koma olan bir sendrom.

Özellikle gebeliğin son üç ayında ve pek seyrek olarak da doğumlardan sonra görülen E. de çoğu zaman *albuminuria* (idrarda protein bulunması), *oïdema* (dokuların içine serum sızması yüzünden deride şişlikler meydana gelmesi), *oliguria* (günlük idrar miktarının azalması) ve *hypertension* (atardamar geriliminin artması) halleri görülür. E. nöbeti ilkin tonik kasılmalarla, yani bir kasın veya bir kas demetinin sürekli olarak kasılması ile başlayıp koma ile sona erer. E. ana için ve ondan da çok çocuğu için tehlikeli bir durumdur.

Doğumdan önceki üç ayda gebelik durumunun ve özellikle ağırlık eğrisinin kontrol edilmesi sayesinde bugün E. olayları azalmıştır. E. ye karşı önleyici tedbirler: yatakta kalma, sıcak tutulma ve tuzsuz besin rejimidir. Tedavi tedbirleri ise eskiden kan almadan ve çok sulu besin rejimi uygulamaktan ibaretken bugün yerlerini nöroplejik (*neuroplégique*) ilâçlara bırakmıştır. Bununla birlikte en kesin tedbir, çocuğu alarak döl yatağını boşaltmaktır.

EKLATÖR (Fr. Éclateur, İng. sparte gap), aralarındaki hava aralığında bir elektrik kıvılcımı çakan zıt elektrikle yüklü iki madenî kürecik sistemi. Hertz salınıcısında, kondansörlü devrelerde ve indüksiyon bobininde bulunur. Kondansatör olarak kullanılan bir Leiden şişesinin bulunduğu bir elektrik devresinin iki ucu küçük aralıklı iki madenî küreye bağlanır ve bu küreler arasına bir yüksek voltaj kaynağı (meselâ bir indüksiyon bobini kullanılarak) tatbik edilirse bu küreciklerden biri pozitif, diğeri negatif elektrikle yüklenir. Voltaj yeteri kadar yüksek olursa, kürecikler aralığındaki hava tabakasının yalıtma iktidarı kırılır ve kürecikler arasında bir elektrik kıvılcımı çakar. Bu olay devredeki kondansatörün anî bir boşalmasıdır. Bu tertiple bu kondansàtörün salınımlı boşalması tecrübe ile gösterilir. Elektrostatik makinelerinde (Wimshurst, Ramsden makinesi) aralıkları ayarlanabilen eklatörler bulunur ve kıvılcım kısa veya uzun atlamalar yapar.

EKLATÖR

EKLEKTİZM (Fel., Güzel sanatlar): bk. SEÇMECİLİK.

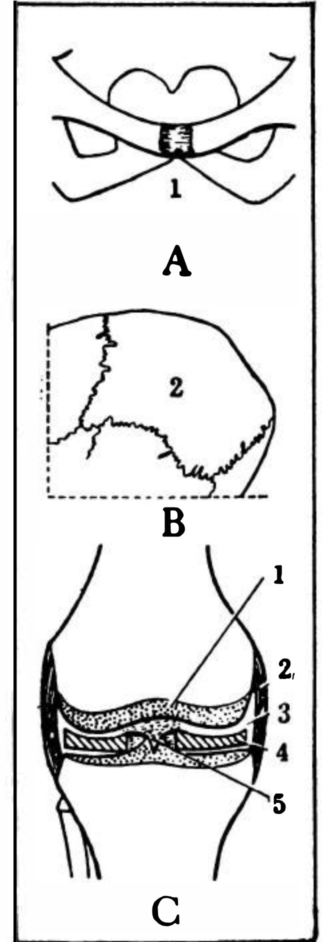
EKLEM (Lat. *articulatio*) [Anat.], insanlarda ve omurgalılarda, iki kemik arasındaki bitişme yeri.

E. ler bellibaşlı üç çeşide ayrılır: 1. Sinartrosis (*synarthrosis*) denilen hareketsiz E. ler; 2. Amfiartrosis (*amphiarthrosis*) adı verilen yarı oynak E. ler; 3. Diartrosis (*diarthrosis*) adiyle anılan oynak E. ler.

Oynak E. lerde kıkırdakla kaplı ve birbirinden halka biçiminde bir boşlukla ayrılan pürüzsüz ve kaygan iki E. yüzeyi temas halinde bulunur. İki kemiğin başı, E. kapsülü denilen, manşon biçiminde, lif (*fibra*) li bağlarla E. yüzeyleri yakınlarından birbirine bağlanır. E. kapsülünün fazla zorlanmaya uğrayan bazı yerleri daha kalındır. Buralara ligamentum adı verilmiştir. Bazı ligamentumlar kapsülden ayrı olarak bulunur. Kapsülün iç yüzü E. sıvısı (*synovia*) denilen renksiz, yapışkan ve çok kaygan bir sıvı salan zar (*synovialis*) ile kaplıdır. Bazı E. lerde E. yüzeyleri birbiri üzerine tam olarak oturmaz; bu durumda uygunluk meniskus (*meniscus*) denilen lifli-kıkırdaklı parçalar tarafından sağlanır.

Karşılaştırmalı anatomi: Bir iç iskeleti olan bütün hayvanlarda E. lerin düzeni insandakine benzer. Fakat meselâ böcekler gibi bir dış iskeleti olan hayvanlarda E. düzeni bambaşkadır. Bunlarda organ (Osm. *uzuv*) ların artikulum (*articulum*) denilen bölütleri, her biri kendinden sonraki artikulumun kaslarını taşıyan silindir biçiminde parçalardan meydana gelmiş olup birbiriyle ayrı ayrı düzenlere göre birleşir.

Patoloji: E. ler, bütün dokularda ve özellikle bağ dokularında görülebilen veya E. lere vergi hastalıklara uğrayabilir. Yangılı E. hastalıkları artrit (*arthritis*) adı, soysuzlaşma türünden olan E. hastalıkları da artroz (*arthrosis*) adı altında incelenir.

EKLEM: A. Çemberimsi eklem: 1. Kasık kemiği eklemi, B. Oynamaz eklem: 2. Kafa tasının yan kemikleri eklemi, C. İç ve dış bükey mercekleri içine alan ara eklem kesiti: 1. Eklem yüzeyleri, 2. Kapçık, 3. Eklem boşluğu, 4. İç ve dış bükey mercek, 5. İç yağı

EKLEM BAĞI (Lat. *ligamentum* < *ligare*, bağlamak)[Anat.], beyazımsı ve çok sağlam lif (*fibra*) demetlerinden yapılmış şeritler olan, fakat bazıları açıkça lif yapısında olmakla birlikte bazıları akzar (Osm. *lifafe*, *fascia*) veya sertleşmiş periton katlarından meydan gelen, bazıları

da dölüt organlarının kalıntılarından ibaret olan bağ (*ligamentum*) ların kemikler arasındaki eklemleri bağlayanları.

Bağların çoğu E. B. olup eklemlerde karşı karşıya gelen kemik uçları arasındaki teması desteklemeye yarar. Bu bağların çoğu eklem kapsülünün kalınlaşmış bölümlerinden başka bir şey değildir. Bazıları kemiğe, eklem kapsülünden ayrı ve uzakta tutunmuştur. Bağlar bazan bir deliği bütün bütün denilecek kadar tıkar veya bir kemik girintisini bir delik haline getirir.

EKLEM KAPSÜLÜ (Lat. *capsula articularis*) [Anat.]: bk. EKLEM.

EKLEM SIVISI SALAN ZAR (Lat. *synovialis*) [Anat.], eklem kapsülleri yüzlerinin ve kiriş (*tendo*) kılıflarının derin bölümlerinde bulunan zarlı küçük kese. Bu zarlar sürtünme ve kaymaları kolaylaştıran ve eklem sıvısı (*synovia*) denilen kaygan bir sıvı salar. Diz ve dirsek ucu gibi çıkıntılı kemiklerle deri arasında da bu zar bulunur.

EKLEMBACAKLILAR (Arthropoda): Bugün için isimlendirilmiş hayvanların % 80 i bu şubeye girer. 1 500 000 türü olan E. ın en geniş sınıfı böceklerdir.

Mikroskopik türlerin yanında, dev yapılı Japon yengeçleri (yalnız üyeleri 1.5 m) de bu şubeye girer. Vücutları halkalardan meydana gelmiştir. Bu halkalardan çıkan üyeler eklemlidir. Dış iskeletleri kitin (azotlu organik bir madde) ihtiva eder. Kabuklularda kitin'e kalsiyum karbonat karıştığından dış iskelet daha da serttir. Asalak türlerin esas türlerden farklı bir yapısı vardır. Bu şubeye dört önemli sınıf bağlıdır: 1. Böcekler (Insecta), 2. Kabuklular (Crustacea), 3. Örümcekler (Arachnida), 4. Çokayaklılar (Myriapoda). Vücutlarının halkalı yapısı, bu şubenin karakteristik özelliğidir. Bu özellikleriyle solucanlara benzediklerinden, her iki grupun ortak bir cedden geldiği düşünülmüştür. Vücut halkalarından çıkan üyeler (appandage) başlangıç türlerde yürüme için kullanılmıştır. Modern türlerde ise çeşitli işler yapacak şekilde farklılaşmıştır. Bir kısım üyeler beslenmeye, yakalanmaya, yüzmeye, diğerleri solunum, koza örme, yumurtaları taşımaya ve spermaları nakletmeye uygun şekiller almıştır. Vücut halkaları genel olarak üç bölge meydana getirecek şekilde gruplanmıştır. Bu bölgeler baş, göğüs ve karındır. Böceklerde bu üç bölge açık olarak ayırt edilirse de, Kabuklular ve Örümceklerde başla göğüs birleşmiştir.

Vücut halkalarının sırt (tergum) ve karın (sternum) adı verilen plakları vardır. Birbirini takip eden sırt ve karın plakları kıvrık olmayan birer zarla bağlıdır ve uzunluğuna kaslarla birbiri üzerinde hareket eder.

Sindirim borusu ağızdan başlar, düz veya kıvrılmış olarak uzanır ve anusla sona erer. Başta basit bir beyin ile yemek borusu, altı sinir boğumu (subesophageal ganglia) bulunur ve birbiriyle sinir telleri (connective) ile birleşmiştir. Karın düğümleri ile de bağlıdırlar. Birbirini takip eden sinir boğumları bir arada bulunabilir. Bu boğumlardan çıkan sinir telleri duyu organlarına ve iç organlara yayılır. Yürekleri tüp gibi olup sırt boyunca uzanır. Kan vücut boşluğuna, bir yürek veya tüp gibi borudan vücut boşluğuna doğrudan doğruya boşaltır. Kan bu tübular yüreğin iki yanındaki delikler (Ostia) yoliyle içeri girebilir. Suda yaşayanlar solungaçlarla solunum yaparlar. Karada yaşayanların çoğu trake (trachea) ile solunum yaparlar. Deri ile solunum yapan birkaç yumuşak tür vardır. Boşaltım organları bazı üyelerin tabanına veya sindirim borusuna açılır. Birçokları ayrı eşeylidir. Hermafrodit (erselik) olanları da vardır. Döllenmiş yumurtalardan çıkan yavru (larva) her zaman ana babaya benzemez. Bir seri değişıklikler (başkalaşım, metamorfoz) geçirir. Kabuklularda ise sert dış iskelet büyümeye engel olduğundan muntazam aralıklarla değiştirilir (deri değişimi, ecdysis). Bunlarda yavru ana babaya benzer.

EKLİ YIL, olağan yıldan bir gün uzun olan, 366 günlük yıl. Bk. EK GÜN.

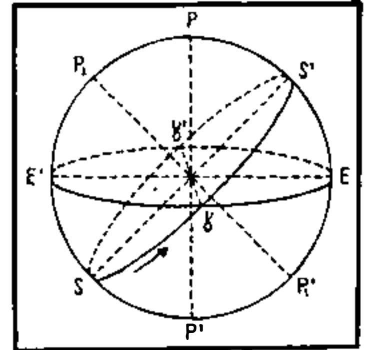
EKLİCELER (Lat. Larvacae), Sölomlu hayvanlardan Kordalılar (Chordata) grupuna giren Gömlekliler (Tunicata) e bağlı bir sın f. Vücudun ön kısmı fıçıcık şeklinde, arka kısmı küçük kuyrukludur. Tanınmış üç cinsi, altmış türü vardır. Tanınmış olan cinsleri şunlardır: Appendicularia chamisso, Oikopleura ve Fritillaria. Pelajik hayvanlardır. Sırt siniri ve sırt ipliğini hayatları boyunca muhafaza ederler. İki solungaç yarığı vardır. Ön bölge epidermisi jelatinli tunisin maddesi salgılar. Bazı türlerde tunis bütün vücudu kaplar. Planktonlarla geçinir.

EKLİGİLLER (Lat. Copelata) [Zoo.]: bk. EKLİCELER.

EKLİMETRE (Fr. Éclimètre, Yun. *klinein* = eğmek, eğilmek; *metron* = ölçü), topografya çalışmalarında eğik yüzeylerin eğıklik derecelerini ölçmeye yarayan bir aygıt.

Eklimetreli pusula: Derecelere bölünmüş bir yarım daire üzerinde devinen bir topografya dürbünü ile donatılmış büyük boyutta bir pusula. Bunda pusulanın mıknatıslı ibresi güney açısı (Osm. *semt*, *azimüt*) nı, dürbünün eğikliği de toprağın eğiklik derecesini verir.

EKLİPTİK (Fr Écliptique) (Ast.), Güneşin gökyüzünde görünen yıllık hareketine ilişkin büyük daire veya yerin güneş çevresindeki yörünge düzlemi ile gök küresinin ara kesiti olan daire (bk. TUTULMA DAİRESİ)

EKLİPTİK

EKLOG: bk. EKLOGĒ.

EKLOGĒ (*Eklogē tōn nomōn en syntomō* = Kanunlardan seçilmiş kısa parçalar [Fr. Ecloge]), İmparator III. Leo ile ortak hükümdar olan oğlu V. Konstantinos tarafından yayınlanan bir Bizans kanunnamesi. Iustinianos kanunlarının yerine geçmek üzere hazırlanan E., Hristiyanlık fikirlerinin etkisi altında, daha insanî bir anlayışla kaleme alınmıştır. Bk. BİZANS HUKUKU.

EKLOGĒ (Lat. Ecloga, Fr. Églogue), çoban hayatını canlandıran küçük şiir. Etimolojik anlamiyle E., önceleri «ayrı, seçilmiş bir metin» demekti. Theokritos'un «idil» leri veya «küçük şiirler» i ile daha sonra Vergilius'un bunlardan ilham alan *Bucolica*'sına bu anlamda E adı verilmiştir. Bu iki eser de çoban hayatını işlediğinden, E. yavaş yavaş anlam değiştirerek çoban hayatını canlandıran, çoğu

zaman karşılıklı konuşmalı ve hemen her zaman aşk duygularını dile getiren bir şiir türü haline gelmiştir. Ronsard, allegorik olarak zamanının önemli olaylarını işleyerek E. temalarını daha da zenginleştirmiştir. A Chénier'nin bazı bucolique'leri bu çeşite bağlanabilir.

EKLOJİT (Fr. Eclogite; Yun. *eklogē* = seçme), bileşiminde, genellikle piroksen çeşidinden omfazit, grena (Süleyman taşı), amfibol (Smargalit zümrüdiye) ve rutil (titan tabiî oksidi) bulunan başkalaşmış, ağır bir taş. Yoğunluğu 3 - 4,3 arasında değişir.

EKLUND, Ragnar Rudolf (1895 1946), İsveçli şair. Nykarleby de doğmuş, Helsinki'de ölmüştür. Bir iş adamının oğlu olan E. , Helsinki'de gazeteci olarak çalışmıştır. Modernistler (Södergran, Olsson) in ardılıdır. Şiirleri içe dönüklük, bir dereceye kadar soğukluk ve kimi zaman da kendine düşkünlük gösterir. Ruhî yalnızlığı içinde, büyük bir içtenlikle varlıkları incelemeğe çalışır. Eserleri: *Jordaltaret* (Yer sunağı) [1919] *Grått och gyllne* (Gri ve yaldızlı) [özlü sözler, 1926]; *Det unga ögat* (Genç göz) [1927]; *Den gåtfulla gästen* (Esrarlı misafir) [denemeler, 1932]; *Värld från veranda* (Verandadan dünya) [denemeler, 1934]; *Himmelstimran* (Gök marangozu) [roman, 1937]; *Rymd och människa* (Boşluk ve insan) [özlü sözler 1938]; *Du stallbror med Gud* (Ey sen, Tanrının arkadaşı) [şiirler, 1940]; *Liten drömmarpilt* (Rüyacı erkek çocuk) [denemeler, 1943]; *Ny dag börjar* (Yeni gün başlıyor) [denemeler, 1944]; *Loggbok på landbakken* (Kıyıda gemi defteri) [denemeler, 1945].

EKLYSİS (Fr. Eclyse), bir kirişin akorunun, tonun dörtte üçü kadar normal akorunun altına düşürülmesi halinde ortaya çıkan sesdeş (enarmonik) dizi değişikliğine eski Yunan müziğinde verilmiş olan ad.

EKMAN, Frans Göta Viktor (1890 - 1938). İsveçli aktör. Stockholm'de doğmuş, orada ölmüştür. Hem komedi hem de trajedilerde roller alan E., İsveç tiyatrosunun en tanınmış kişisi haline gelmiş, özel tiyatrolarda ve devlet yardımiyle yönetilen tiyatrolarda temsiller vermiştir. Özellikle *Hamlet*, *The Merchant of Venice* (Venedik taciri) ve Tolstoy'un *Voskresenie* (Diriliş) sındeki Fadya rolleriyle ün kazanmıştır.

EKMAN, Walfrid (1874 - 1954), İsveçli matematikçi ve oseanograf. Stokholm'de doğmuş, Gostad (Isveç) da ölmüştür. Deniz akıntılarını, özellikle rüz ârların meydana getirdiği akıntıları açıklayan klasık teoriyi ılk olarak ortaya atan bu bılgindir.

EKMARTYRİA [Yun. tar.] (Yun. *ek* = -dan başlayarak, *martyria* = tanıklık), uzakta bulunan bir tanığın ifadesinin, hazır bulunan tanıklar ağzından nakledilmesi (naklen tanıklık).

EKMEK, buğday, arpa, çavdar veya mısır unundan yapılan ve her yerde kullanılan bir yiyecek maddesi. E., una su ve tuz konarak elle, ayakla veya yoğurucu bir araçla yoğurularak meydana getirilen mayalı veya mayasız hamurdan yapılır ve taşta, saçta, tandır veya fırında pişirilir.

E., genel olarak buğdaydan yapılır. Memleketimizde arpa, mısır, çavdar unlarından E. yapıldığı da sık sık görülür. Bunlara sırasiyle arpa E. i, mısır E. i, çavdar E. i adı verilir.

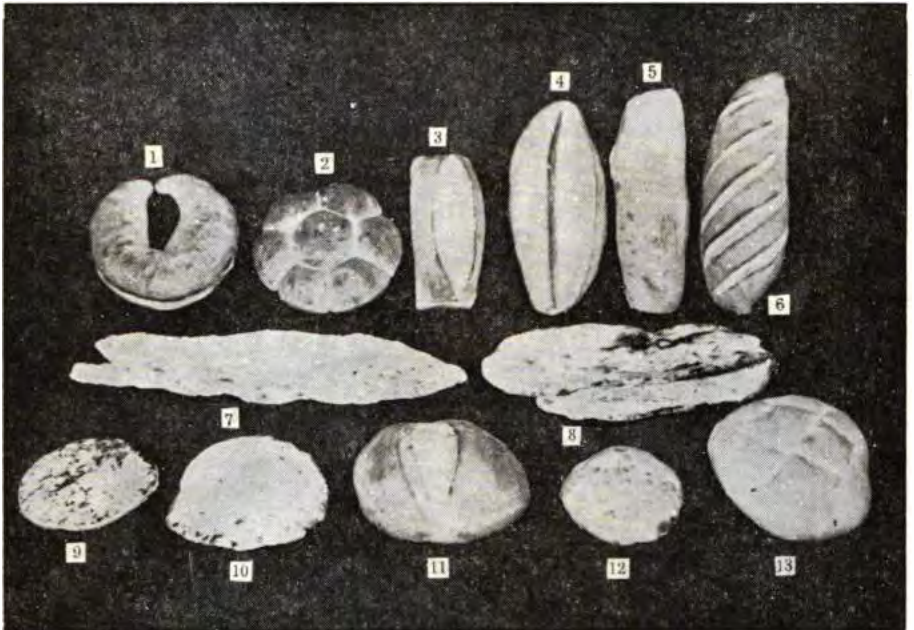
Hamuruna E mayası konarak pişirilen E. e mayalı E., maya konmadan pişirilen E. e de mayasız E. denir.

E. ler, fırın E. i, ev E. i olarak iki ayrı ad altında tarif edilir. Fırın E i, klasik odun fırınlarında veya E. fabrikalarında imal edilen E. lerdir. Ev E i, evlerde, hamuru elle veya ayakla yoğrulan, hamuruna elle E. şekli verilerek evde pişirilen E tir.

Ev E leri; saç E. i, tandır E. i olmak üzere ikiye ayrılır. Saç, demirden veya saçtan yapılmış, düze yakın konkav şekilde, değişik çapta, iç tarafı kül hamuru ile sıvanmış madenî bir E. pişirme aracıdır.

Saçta pişirilen E lerin başlıcaları yufka E. i, bazlama, şebit (şepıt), otlu E., etli E., katmer veya çörektir.

Yufka ekmeği: Bol miktarda hazırlanmış buğday hamuru büyük leğenlere doldurulur. Isıran (veya eyseren, eyseran) adı verilen ele benzer, demirden yapılmış, yassı bir aletle hamur kesilir. Bu hamur topağına pazı (pezi) denir. Pazı da avuç içinde top gibi yuvarlanır, hamur tahtasının üzerine bir miktar un (*uğra*) serpilerek konur. Hamur tahtasına yastığaç da denir.

TÜRK EKMEKLERİ
Tava ekmeği çeşitleri: 1. Ay çöreği, 2. Lokum tava, 3. Köşeli tava; Francala çeşitleri: 4. Francala, 5. Sopa (baston), 6 Süslü sopa (baston), 7. Tandır lavaşı, 8, Fırın lavaşı, 9. Bazlama, 10. Yuvarlak pide, 11. Somun, 12. Göbüt, 13. Tuzsuz ekmek

Pazı, hamur tahtasının üstünde oklava veya oklağaç adı verilen, silindir biçiminde, yarım metre kadar uzunluğun da bir sopa ile yassılaştırılır. Oklavaya sarılarak açılır, ince ve yuvarlak bir levha haline getirilir.

Saç, çinko ve demirden yapılmış yarım santimetre ka lınlığında. yuvarlak şemsiveden daha hafif bombeli bir maden levhadır. Çukur olan kısmı külden karılmış hamurla sıvanır. Bombeli kısım yukarıda olmak üzere sacayağının üzerine konur. Sacayağı, üç avaklı, üçgen biçiminde, ortası açık bir demir levhadır. Ayaklarının yüksekliği 15 - 20 cm dir. Sacayağı, ocaklığın içine konur. Altına kuru reçinesiz odun konarak yakılır. Sacayağının üzerine konan saç biraz kızar. Yufka hamuru saçın üzerine konur. Biraz piştikten sonra döndürgeç (döndüreç), pişirgeç (bişirgeç), evirgeç veya bisleğeç adı verilen, ele benzer yassı bir tahta ile döndürülür. Arka tarafı iyice pişer, ilk pişen taraf tekrar pişirilir. Bu taraf yufkanın yüzü olur. Piştikten sonra bir salıncağın üzerine üst üste konur, yığılır. Yufka, peksimet gibi. bir çeşit ekmek konservesidir Aylarca kuru olarak dayanır. Yeneceği zaman su serpilerek yumuşatılır. Yufka E. i, az zaman içinde istihlâk edileceği zaman bohça şeklinde dürüm yapılır. Altı yufkadan bir dürüm meydana gelir.

Tandır ekmeği: Tandırda pişirilen E lere tandır E. i denir. Tandır, Orta Anadolu'da, Doğu Anadolu'da ve Güneydoğu Anadolu'da çok yaygın olarak kullanılan bir ocaklıktır. Tandır, Doğu, Güneydoğu ve Orta Anadolu'nun en eski çağ lardan, Hititler ve Urartular devrinden kalma bir ocaklık şeklidir. Tandır, yer altına gömülen veya açıkta duran, dibi veya altı delik geniş bir küptür. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da tandır E. i imece ile ve is bölümü usulüyle pişirilir. Tandırda pişirilecek E. in unu geniş leğenlerde sabaha karşı önce elle, daha sonra ayakla yoğurulur. Mayalanır. Hamur, ekşimeye bırakılır. Bu olurken, tandırda E. pişirecek olan E. çi kadın tandırın içine, ağzından. büyük odun parcaları koyar. Dipteki delikten ateşler. Alevler tandırın ağzından çıkar. Odunlar kor olur. Tandır kızar. Tandır E. i pişirilecek eve komşu olan evlerin kadınları toplanır. Ekşimis ha murdan iki elin avucunu dolduracak kadar hamur alınır. Bu hamur yuvarlanır, hamurun belinden sıkılır. Üste kalan kısmı koparılır, atılır. Açıkta kalan hamur iki elin parmaklariyle elin ayasına doğru basılarak yassıltılır. Hamur değirmi şekil alır. E tahtasının üstüne konur. Silindir biçimindeki oklava (merdane) ile hamuru açar. 60 - 70 cm çapında kalınca bir yufka haline getirilir. Sini ters çevrilir. Açılan hamur sininin üzerine konur. E. pişirici kadın, başını kalınca bir örtü ile iyice sarar. Elinin üstüne, dirseğine kadar uzanıp kolunu örtecek şekilde bir kollaç takar. Avucu açıktır. Avucu ile en üstteki yufkaya sıvık undan yapılmış yumurtalı sulu bir sıvı sürer. Üzerine çörek otu veya susam serper. Hamuru eliyle alarak hızla tandırın içine götürür, tandırın cidarına yapıştırır. Az zamanda tandırın ic cidarındaki boş yerleri yufkalık hamurlarla kaplar. Tahtadan yapılmış, üzerinde oluklu çizgiler bulunan çırmak (tırmık) denen bir araçla E. in üzerinde nakışlar yapar. Bu işi bazan bıçakla da yaptığı olur. Pişen E. in üstünden, ucunda üçgen biçiminde bir demir levha bulunan, bir metre uzunluğunda bir şişle dürterek tandırdan koparır. Ucu çengelli bir şişle alttan çekerek tandır E ini tandırdan çıkarır. E ler önce bir sepetin içine konur. Sonra pamuktan dokunmuş geniş yaygılar üzerine yayılır. Tandır E. i, bir evin bir veya iki aylık E. ini teşkil eder. Tandır E. i pişirildikten sonra, bütün komşulara taze E. dağıtma geleneği vardır.

Taplama: Saçta pişirilen E. cinslerinden biri de taplama E. idir. Taplama, buğday unundan yapılır. Hamura (pazı) a elle tap tap diye vurularak pazı (pezi) yassılaştırılır. E in ortasına parmak basılarak çukurlaştırılır.

Cizleme: Mayalı, çok sıvık hamurdan yapılır. Hamur kaşıkla alınır. Kızgın saçın üzerine konur. Cız dıye bir ses çıkarır. Üstü delik deşiktir.

Mısır ekmeği: Mısır unundan, taplamanın yapıldığı gibi yapılır.

Şepit (şebit, şipit): Buğday unundan yapılır Oklava ile açılır, saç üstünde pişirilir. Yufkanın kalınıdır.

Otlu ekmek Yufkalık hamurların arasına taze soğan, sarı ot v. s. gibi bazı sebze veya yaban otları ile peynirli veya sade olarak börek tarzında pişirilir.

Etli ekmek: Yumurta, kuru soğan, tuz, kara biber hepsi birlikte yoğurulur. Açılan yufkalık hamurun yarısının üzerine bu şeyler sürülür. Yufkanın boş kalan kısmı bunun üzerine kapanır. Üzeri yağlanarak pişirilir.

Katmer: Buğday unundan yapılmış hamur, yufka şeklinde oklava ile açılır. Yağlanır, katlanır, tekrar açılarak pişirilir. Katmer, kat kat yağlı yufkaların bir araya gelen şeklidir.

Fırın ekmekleri: *Somun*: Altı düz, üstü bombelidir. Fırında açıkta pişirilir.

Tava ekmeği: Bir kap içinde fırında pişirilen mayalı E. e tava E. i denir.

Göbüt: Somun E.i yuvarlak küçük olursa göbüt adını alır.

Francala Kepeksiz undan yapılır. Boyu eninin üç katıdır.

Pide: İnce, yuvarlak veya söbü şekilde olur. Üzerine hafifçe yumurta sürülür. Çörek otu serpilir.

Kete: Mayalı veya mayasız hamurdan yapılan kül pidesi *kete* adını alır. Kete, *kül çöreği* ve *gömme* (*gömbe*) adlariyle de anılır. Mayasız hamurdan külde pişirilen ekmeklere *gömeç* (*kömeç*) adı da verilir.

Kirde: Mayasız hamurdan yapılan bir çeşit pideye *kirde* adı verilir.

Tayın: Askerlerin günlük olarak miktarı tayin edilmiş olan E. lerdir. Kepek ve vitamin bakımından zengin bir E tir.

Tepsi ekmeği: Evlerde tepsi içinde hazırlanır. Fırında pişirilir.

Fodla: Pideden daha büyük, fakat incedir. Fırında pişirilir. Eskiden hayır sahipleri fakirlere yemek dağıtırken yemeğin yanında fodla da dağıtırlardı.

Tuzsuz ekmek: Mayasız hamurdan yapılır. Tuz konmaz.

Çavdar ekmeği: Çavdar unu buğdayla karıştırılır. Bunun hamurundan yapılan E e çavdar E. i adı verilir.

Arpa ekmeği: Arpa unu, buğdayla karıştırılarak yoğurulur. Bundan pişen E. e arpa E. ı denir.

Peksimet (galeta): Çok az miktarda suyla yapılan kuru bir E. cinsidir. Uzun zaman dayanır.

Tarihçe: E. in tarihi tarım ile başlar. İnsanlar ilk önce tahıl tanelerini çiy çiy yemişler, daha sonra saklanan tanelerin sertleştiğini ve dişle çiğnenmez hale geldiğini görünce, bunları taş ve değirmen (b. bk.) lerde öğüterek un haline getirme yolunu tutmuşlardır. Bu un önce kuru olarak kullanılmıştır. Bugün Kızılderililerde hâlâ bu şekle rastlanmaktadır. Romalılar gibi eski milletlerin de unu önce bu şekilde kullandığı anlaşılmaktadır. Daha sonra unu sulandırarak lapa yapmak düşüncesi doğmuştur. Lapa yapmak ve bu lapayı çeşitli şekillerde ısıtmak veya kızartmak, bugünkü E. in başlangıcı olmuştur. Birçok ılkel topluluklarda, hattâ bugünkü medenî milletlerde (meselâ İtalyanların mısır lapası.

1

2

3

4

5

EKMEK: 1 Eski Roma'da E. yapımı (övütme, yoğurma, pişirme, M. Ö. I. yüzyıl); 2. E. pişiren kadın (Yunan heykeli, M. Ö. V. yüzyıl); 3. Tahıl övüten kadın (Mısır heykeli, M. Ö. 3000 sıraları); 4. İspanya'da ilkel bir fırın; 5. Habeşistan'da mısır övüten bir kadın

polenta; güney, orta Almanya ve Skandinavya'nın yulaf lapası; İslavların darı lapası v. b.) bu kullanış şekli görülmektedir. Daha ileri bir adım, unu su ile yoğurarak hamur yapmak ve bu hamuru sıcak kül veya taşlar üzerinde pişirmek ile atılmıştır. Bu E yapma usulü, çok eskiden beri Mısırlılar ve Yahudilerce tanınıyordu. Fırınların ortaya çıkması en ileri gelişme evresi olmuştur. Balçık (kerpiç) tan kubbe biçiminde yapılmış en eski fırınlar Avrupa'da daha M. Ö. 2 000 yıllarından beri bilinmektedir. Daha sonra kovan şeklinde, taş ve balçıktan yapılmış ateş ağzı ve duman bacası olan fırınlara rastlanır. Romalılar zamanında büyük fırınlar kurulmuştu.

E. in çeşidi yer ve zamana göre değişmiştir. Eski Mısırlılar, E. yapmak için buğday ve arpa kullanmışlardır. Tarih öncesi Avrupa'sında (M. Ö. 2 000 dolayları) buğday ve darıdan yararlanılmıştır. İlkel kavimler hamur mayasını bilmiyorlardı. Bununla birlikte, Yahudilerin daha Musa zamanında maya kullandıkları anlaşılmaktadır. Un olarak ayrıca her çeşit bitki ve ağaç kabuğundan da faydalanıldığı görülmüştür. Meselâ İsveçlilerin bir çeşit bezelye ile çam kabuklarını karıştırarak, Beyaz Rusların ağaç kabuğu ve saman kıyması katarak yaptıkları E. ler gibi. Eski Romalılar E. i genellikle buğday unundan yapıyorlardı, ayrıca kepekli, arpa karıştırılmış E. çeşitleri de vardı. Çavdar, ancak büyük göçten sonra Avrupa'da E. yapımında kullanılmaya başlanmış, XVIII. yüzyılda Almanya ve İsveç gibi ülkeler dışında yerini buğday E. ine bırakmıştır. Bazı tahıl cinslerinin sadece yerel önemi vardır. Meselâ Amerika'da mısır E. i yapılır. Kimi E. çeşitleri de pahalılık veya kıtlık devirlerinde *ersatz* olarak kullanılmaktadır: Yulaf E. i, kabuklu sebzeler, hattâ patates, ağaç kabuğu katılarak yapılan E. ler gibi.

E. biçimleri de birçok değişiklikler geçirmiştir. Kazıkevler devrinden kalma en eski E. ler yassı, yuvarlak çörekler şeklindedir. Romalıların E. i dört köşeli, 4 cm kalınlığında, 6 - 8 yarıklı bir çeşit pasta biçiminde idi. Teknik için bk. FIRINCILIK.

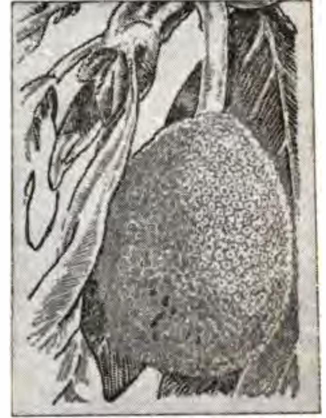
Folklor: Memleketimizde halk arasında E. ve buğday mübarek nimet sayılır. E. için her yerde «dinin direği» denir. Bazı bölgelerde «dört kitabın başı» telâkki edilir. E. üzerine yemin edilir. E. gösterilerek: «şu nimet hakkı için», «şu yediğim nimet gözüme dizime dursun», «şu E. çarpsın» derler.

E. i bile bile çiğneme, onu tahkir etme günah sayılır. Köpeğin önüne E. parçası fırlatıp atılmaz, bir kenara konur, köpek gelir yer. Yere düşmüş bir E. parçası yerden alınır, öpülerek başa konduktan sonra ayak basmayacak bir yere kaldırılır. Bazı yerlerde, muska yerine koyunda, boyunda muşambaya sarılı E. parçası taşınır. Afet halindeki yağmurun dinmesi için kazanı ters çevirirler, arkasına tuzla ekmek koyarlar. Umumî yemeklerden sonra dua yapılır, duadan sonra bir lokma daha E. yenir. Bazı yerlerde E. i okurlar, okunmuş E. parçasından şifa niyetine yerler. «E. gibi, su gibi aziz ol» denir. Bazı yerlerde kömbe E. inin içine, hamur halinde iken kabuğu ile beraber bütün bir yumurta veya madenî bir para konur, hamur yoğurulur, E.

pişirilir. Sofrada E. kesilip paylaşılırken o yumurta veya para kime düşerse o yılın en nasipli insanının o kimse olacağına inanılır. Birinin karnını doyuran veya ona geçim sağlayan, iyilik eden bir kimseye karşı gösterilen saygısızlığa nankörlük denir, bu hareket iyi karşılanmaz «E. ini yediğin kimseye kötülük etme» denir. E. yemek için E. e el sürülürken «Besmele» çekilir. E. yenmezden önce dua edilmez, Türklerde bu ilâhi yemek (théophagie) geleneği yoktur. İnanışa göre, Hazreti Âdem ile Havva'nın Cennet'ten kovulmalarına sebep buğday yemeleridir. Aşurenin asıl maddesi buğday, piri Nuh peygamberdir. Buğdayın bereketine Halil İbrahim bereketi denir. Hazreti İbrahim'e Halilullah adı verilmiştir. Bazı bölgelerde buğday samanından ayrıldıktan sonra kalburdan geçirileceği zaman buğday tanelerinin yığın (çaç veya çeç) yapılacağı yer süprülür, temizlenir, iki yumruk büyüklüğünde bir taş getirilip düzlüğe konur. saf buğday o taşın başına elenir. Taş altta kalmak üzere buğday yığını yapılır. Bazı bölgelerde taş konacak yerde düzlüğe su serpilir, suyun serpildiği yere yığılır. Buğday ölçekle ölçülürken, buğday ölçen kimse yönünü kıbleye çevirir. Arkasını kıbleye dönmediği gibi, buğday yığını ile kıble arasına da girmez. Buğday tohumu ekilmek üzere tarlaya götürüleceği zaman boş çuvalın içine okunur, «el benim elim değil, Halil İbrahim Efendimizin eli» denir. Buğday hasadı başladığı zaman hali vakti yerinde olanlar kurban keserler, umumî yemek verirler. Çift öküzünü dövmezler, «biz bunun tırnağından geçiniyoruz» derler. Buğdaya gösterilen saygı E. inden dolayıdır. Bazı yerlerde buğday bağı süs olarak, nazarlık olarak, ümit kaynağı olarak kullanılır. Bu son üç gelenek, Sumerler zamanında Dicle ve Fırat nehirleri arasındaki bereketli bölgede başlayıp bir yandan Nil vadisine geçen, bir yandan Anadolu'ya intikal eden, Mısır'dan ve Anadolu'dan Akdeniz adalarına ve yarım adalarına (Yunanistan ve İtalya yarımadalarına) geçen üreme kültü ile ilgilidir. Üreme kültüne göre buğday, öbür tanelilerden farklı olarak, güzün ekilir, bütün kış yer altında (üreme kültüne dayanan inanış ve dinlere göre Cehennem'de) kalır. Buğday tanesi ölür, ilkbaharda bir ölenin yerine birçok yenisi (turfandası) çıkar. Bu hal, Gılgamış'ın yer altı dehlizlerinde bin bir eziyet çektikten ve ölüm deryasında uyuduktan sonra tekrar yer yüzüne çıkması olayının sembolüdür. Eski Yunanlılarda ve Romalılarda Ceres adındaki tanrıça tarım, dolayısiyle buğday tanrıçasıdır ve yer altında bulunur. Bağday, ilkbaharda yer altından güneş ısınlarına benzer gür kılçıkları ile püskürerek çıkar. Buğday, bu haliyle, Sumerlerin Ay anası, bereket mabudesi olan İştar ananın babasız oğlu Tammuz'u, Anadolu'nun Ay anası ve bereket mabudesi olan Koca Ana Kybelē (Kubala, Hititlerin Kubaba'sı) ananın babasız oğlu Attis'i, Yunanlı havarilerin tesiri ile Meryem Ananın babasız oğlu Hazreti İsa'yı temsil eder. Kuzey Suriye'de temmuz ayının ilk günü hasat münasebetiyle yapılan şenlikler Sumerler zamanında yapılan Temmuz şenliklerinin bu pek eski «ölüp tekrar dirilme» geleneğinin bir kalıntısıdır.

EKMEK AĞACI (Artocarpus altilis), Dutgiller familyasından, güney Pasifik adalarının en belli başlı besini olan ekmek meyvasını veren ve tropik bölgeler içinde en çok burada yetişen bir ağaç. 15 - 20 m yüksekliği ve büyük, yuvarlak ve mat yeşil renkte, daha çok alçakta toplanmış yaprakları olan E. A. çok güzel bir bitki özelliği taşır. Erkek çiçekler, kalın ve yuvarlak şekilde, disi çiçekler ise birçokları birleşmiş ve süngerimsi bir yuvarlak üzerinde dikenli topaklar meydana getirmiş olarak, aynı ağaçta beraber bulunurlar. Dişi topakların oluşmuş şekilleri olan olgun meyvalar yuvarlakça, umumiyetle 10 - 15 cm boyunda, dışarısı yeşil veya kahve rengi yeşil, içi ise beyaz, bazan lifli olarak görünür.

E. A. meyvasının belli başlı iki şekli vardır. Bunlardan biri çekirdeksiz, öbürü ise (bazan *breadnut*, «ekmek fıstığı») denen kestaneye benzer birçok çekirdeklerden meydana gelenidir. Kıymetli olanı ve daha çok yetiştirileni çekirdeksiz cinsidir. Çok eski çağlardan beri Malaya'nın yerli bitkisi olan E A tarih öncesi çağlarda buradan tropikal güney Pasifik bölgelerine yayılmıştır. Bu bitkinin yeni dünyaya tanıtılmasında kaptan William Bligh'ın «Bounty» gemisi ile yaptığı ve kaptan James Cook tarafından tavsiye edilen meşhur sefer ile bağlantısı vardır James Cook güney Pasifikte gördüğü bu bitkinin meyvasının Antil adalarındaki zenci esirleri beslemek hususunda çok değerli olacağını düşünerek William Bligh'ın seferini teşvik etmiştir. Bu seyahatin başarısızlıkla sonuçlanması ile başka bir sefer ağacı Jamaika'ya getirmiş, fakat zencilerin muz ve Plantain (Musa paradisiaca) meyvalarını tercih etmeleri ile önemini kaybetmiştir. Ekmek meyvası, günlük hayatta kullanılan meyva terimine uymayan, bol nişasta ihtiva eden ve pişirilmeden yenemeyen bir bitki ürünüdür Tam olmadan, daha yumuşak ve etli iken ve ekmek ile tatlı patetes arasında bir kıvamdayken yenir. Eskiden Guam adasında öbür pasifik bölgeleri tarzında, yani toprakta açılan bir çukurda ısıtılmış taşların ve yaprakların üzerinde pişirilirdi. Hâlâ bazı çiftliklerde bu tarz pişirilme görüldüğü halde, artık daha çok kaynatılır, fırında veya patates gibi dilim halinde ateş üzerinde kızartılır. Son şekil daha çok yabancıların tercih ettiği bir tarzdır. Meyva yalnız başına pek lezzetli olmamakla beraber tuz, tereyağı veya et sulu salça ile özellik kazanır ve güzel bir yemek haline gelir.

EKMEK AĞACININ MEYVASI

Antil adalarında, Meksika'dan Brezilya'ya kadar Amerika kıtasında bahçelerde yetiştirilir ve meyvası satışa çıkarılır. Çekirdeksiz cinsinin yetiştirilmesi daldırma ve aşı çakısı usulleri ile yapılır. Pasifik adalarında birçok cinsleri bulunmakla beraber, bunlar tropikal Amerika'da bilinmemektedir. Ağacın dona tahammülü yoktur ve Florida'nın en güney köşelerinde bile yetiştirilmesi imkânsızdır.

Güney denizlerinde E. A. nın lifli iç kabuğundan kumaş dokunmakta. kerestesi kavık ve mobilya yapımında kullanılmakta ve ağacın çizilmesi ile dışarıya akan yapışkan ve sütümsü bir sıvıdan da zamk elde edilmektedir.

EKMEK KÜFÜ (Lat. Penicillium), Asklı mantarlar (Ascomycetes) dan bir cins. Bu, özel olarak ince fırçaları andıran eksık şeklivle bilinir. E K. leri önemli küf faktörleridir. Ambarda bulunan meyvalara yayılmalariyle bü-

yük zararlar yaratır. Roquefort, Camembert gibi bazı peynirlerin yapılmasında önemli bir rol oynar. İnsan hastalıklarına karşı kullanılan bazı antibiyotik maddelerin hazırlanmasında kullanılırlar (*Penicillium notatum*). Bk. PENİSİLİN.

EKMEK KÜFÜ

EKMEKÇİBAŞI, Osmanlı devlet teşkilâtında gerek Saray-i âmirede gerek kapı kulu ocaklarında her gün dağıtılması mutat olan binlerce çift fodlayı hazırlamakla görevli ekmekçi cemaatlerinin başı. Görevleri hemen hemen aynı olmakla beraber hizmet alanlarının farklı oluşu itibariyle bunlar ikiye ayrılıp Saray-i âmire E. sı Ser habbâzîn-i hassa, kapı kulu ocakları E. sı ise Türkçe karşılığı ile anılmakta idi.

Kapı kulu E. sı ekmek hazırlayan fırınların en önemlisi olan sekban fırınında yetişmiş acemi oğlanlarının en kıdemlilerinden seçilir ve on dört akça gündelik alırdı. Kendisine İstanbul'daki bütün beylık fırınlar ve bu fırınlarda çalışan ekmekçi cemaatleri bağlı bulunurdu. Fırınlarda fodlaların güzelce pişirilmesinden, ekmekçi cemaatlerinin disiplininden ve sarf edilen un ve zahirenin hesaplarından sorumlu idi. Görevini yardımcıları olan halife, hamurkâr, simitçi unvanlarını taşıyan kıdemli ekmekçilerle yürütür, seferlere orducu takımı arasında katılırdı. Yeri, subaşı, kılavuz çavuşu ve ases başından sonra gelirdi. Sadrazamın şehir teftişlerinde yanında bulunur, has ve harcı fırınlarda pişirilen ekmeklerin gramaj ve çeşni kontrollarını yapardı. Zahire hesaplarını fodla kâtibi adını taşıyan muhasip vasitasiyle tutardı. Ulûfe çıktıkça kendisine bağlı cemaatlerin ulûfelerini dağıtırdı. E. lar çıkmalarda atlı sekban bölüklerine intikal ederlerdi.

Ser habbâzîn-i hassa adını taşıyan Saray-i âmire E. sı ise, kilerci başıya bağlı bulunmakta idi. Dış saraylardan (Eski Saray, Galatasaray ve İbrahim Paşa sarayı) alınan ekmekçi acemileri ile Saray-i âmirenin fırınını yönetirdi. Yanında pişirici, hamurkâr, elekçi gibi ustalar çalışır, Saray fırınının disiplini bakımından matbah-i âmire eminine karşı sorumlu bulunurdu. Sarayda verilen ziyafetlerde matbah-i âmire emini, vekilharç ve mehterbaşı ile birlikte yemeğin sonuna kadar sadrazamın karşısında ayakta divan tutar. yemek bitince selâmlayıp çekilirdi. Saraydaki çıkmalarda kendisi kapıcıbaşılığa, ekmekçi cemaati neferleri ise kapıcı bölüklerine geçerlerdi.

EKMEKÇİLER, Osmanlı imparatorluğu merkez teşkilâtında yeniçeri zabitlerine, av köpeklerine ve bazı sekban ve yeniçeri cemaatlerine her gün dağıtılması mutat olan çift fodlayı pişirmekle görevli teşkilâta verilen ad. Bunlar tek bir kuruluş olarak değil, iş yerlerine göre cemaatler halinde meydana getirilmişlerdir. Her ekmekçi cemaatinin sayısı değişik olup 60 80 mevcutlu sekban fırını, 30-40 mevcutlu dış saraylar (Eski Saray. Galatasaray ve İbrahim Paşa sarayı) fırınları, orta fodla ve simitçi fırınları ile has ve harcı fırınların her biri bir ekmekçi cemaatini teşkil eder ve bütünü ekmekçibası (b. bk.) ya bağlı bulunurdu. E., acemiler Türk hizmetinden geldikten sonra bunlar arasından ayrılır ve her acemi hangi camaate verilmisse. künyelerine bu husus kaydedilirdi. Bu hizmete girdikten sonra kıdem itibariyle derecelenirler, elekçi, simitçi, pişirici, hamurkâr ve halife olmak üzere yükselirler, ekmekçibaşılığa terfi edemeyenler ocağa çıkarlardı. Terfide ikinci bir kademeleme de değersiz fırınlardan önemli fırınlara geçiş şeklinde olurdu. Saray-i âmire ve sekban fırını en önemli fırınlar olup, çıkmalar buradan yapılırdı. Sekban fırını Ayasofya civarında olup buradaki hizmetler arasında ambarcı, kantarcı, sayıcı ve küçük fodla kâtibi gibi hizmetler vardı. Küçük fodla kâtibi her gün dağıtılan fodlaların hesabını tutardı. Beylikten fodla alacaklar kanunla tespit edilmiş olup meselâ Yeniçeri ağası 10. Sekbanbaşı 35, Sansoncubaşı 24, 66. cemaat bölüğü 12, Turnacı kethüdası 3 v. b. olmak üzere tespit olunmuştu. Fodla fırınlarında pişirilen ekmeklerin hesapları ise, Mevkufat kalemine bağlı navul kalemi tarafından tutulmakta idi. E. cemaatinde ekmekçıbaşıdan sonra en önemli görev halifelerde olup bunlar günde 7 akça, hamurkârlar ise 5 akça almakta idiler.

1576 tarihinde ekmekçi cemaatlerinin durumu:

Harcı fırın ekmekçileri 31, Eski Saray pişiricileri 22, Galatasaray pişiricileri 15, İbrahim Paşa pişiricileri 17, İbrahim Paşa ekmekçileri 18, ambarcılar 62, simitçiler 33, sekban fırını pişiricileri 66, Galatasaray ekmekçileri 18 olmak üzere 286 acemi oğlanı. 1792 de ise bu sayı 69 olarak görülmektedir.

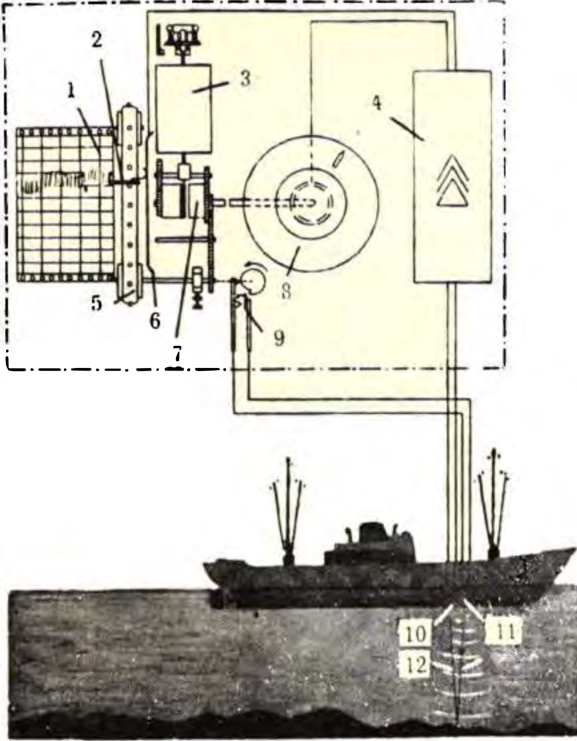
Bu cemaat acemilerinin, kapıya çıkmaları toptan olmayıp, ya her ulufede ya da yıldan yıla en eskilerden bir veya birkaç kişinin çıkması suretiyle olurdu. Dış saray cemaatlerinde ulûfeden ulûfeye, yani üç ayda bir, iki kişinin, genellikle bütün fırınlardan bir kişinin ve yılda da birer kişinin kapıya çıkmaları töre gereğince yürütülmekte idi. Mamafih istek oldukça birkaç acemi oğlanına çıkma müsaadesi verilmekte beis görülmüyordu. — İ. P.

EKMNEZİ (Er. Ecmnésie; Yun *ek* = -dan başlayarak, *mnesis* = hatıra), hatıra bozukluğu. En çok hallerde histerik olan hasta, belirli bir zamandan sonra geçmiş olayları unutur, fakat ondan önceki olayları, bazı hallerde pek kesin olarak hatırlar. E. genel olarak, ya bir duygu şoku (choc émotif) ya da bir zehirlenme (toxi-infection) sonucu olarak belirir Birçok hallerde hasta, şoktan önceki zamanda yaşadığını sanır.

EKNOMOS DAĞLARI (Lat. Jat Ecnomus), Güney Sicilya'da Gela yakınlarındaki kayalık dağlara verilen ad. M. Ö. 311 yılında Hamilkar, Agathokles komutasındaki Sirakuzalıları burada yenmiş, 256 da Regulus, Afrıka'ya çıkmazdan önce Kartaca donanmasını burada vurmuştu.

EKOGRAFİ (Fr. Échographie, Yun. *ekho*, yankı; *graphein*, yazmak) [Nöroloji ve Psikiyatri]: 1. Kendisine yazdırılan bir kelimeyi veya bir cümleyi birkaç kere yazan sinir ve ruh hastalarındaki bozukluk; 2. Bir metnin yazılı suretini çıkarabilmekle birlikte bir düşünceyi yazı ile anlatamayan kimsenin afazi (*aphasia*, beyin merkezlerinin hastalanması veya yaralanması sonucunda, düşünceyi söz, yazı veya işaretle anlatamama veya yazılan ve söylenilen şeyleri anlamama) durumu; 3. [Teknik]: Yansıma yolu ile denizlerin derinliğini araştırma tekniği (bk. resim).

EKOİ'LER, Nijerya'nın doğusunda oturan bir Bantu halkı. E. de yönetim dinî derneklerin elindedir. Törenlere katılanlar deriden, kadavraya benzer maskeler takarlar. Kafa avcısı ve yamyam olan E., bir çeşit yazı da meydana getirmişler ve çok ince bir dekoratif sanat örneği vermişlerdir. Talbot, E. in sayısını 90 000 olarak tahmin etmiştir.

EKOGRAFİ: 1. Kayıt kâğıdı. 2. Kayıt kalemi, 3. Motor ve ayarlayıcısı, 4. Yükselteç (amplifikatör), 5. Yazı şeridı 6 Değme (kontakt) rayı, 7. Mıknatıs bağlantısı, 8. Gösterici levha, 9. Impuls kontaktı, 10. Ses alıcı, 11. Ses gönderici 12. Eko (yansı)

EKOKİNEZİ veya EKOKİNESİS (Fr. Échocinésie. Échokinésie, Yun. *ekho* = yankı; *kinesis* = hareket) [Nöroloji ve Psıkiyatri], ilkel kavim insanlarında veya akılca zayıf olanlarda ve bazı bunamalarda görülen ve başkalarının davranışlarını olduğu gibi ve hemen taklit etmeye yönelen istemsiz ve spasmodik hareket.

EKOLALİ (Fr. Écholalie, Yun. *ekho* = yankı; *lalia* = söz, demeç, gevezelik) [Nöroloji ve Psikiyatri], işitilen gelen kelimeleri veya cümleleri olduğu gıbi ve hemen tekrarlama şeklindeki patolojik durum. Bu hal, aşırı derecede telkin kabul edebilen kimselerde veya önemli bir fıkir yoksunluğu durumunda görülür.

EKOLOJİ (Fr. Écologie): bk. ÇEVRE BİLİMİ.

EKOMANİ (Fr. Écomanie, Yun. *oikos* = ev; *mania* = delilik) [Psikiyatrı], ailesine sözünü geçiren bir kişi durumunda olduğu halde mevki sahibi kimseler karşısında pısırıklaşan insanların ruh durumu.

EKOMATİZM (Fr. Échomatisme, Yun. *ekho* = ses, yankı; *matos* = araştırma) [Nöroloji ve Psikiyatri], başkalarının söz, davranış ve tavırlarını takrarlama biçimindeki bozukluk. Bunda, hastanın gördüğü davranışları istemsiz ve sarsıntılı olarak tekrarlamasına ekokinezi (b. bk.), kendisine söylenilenleri gereksiz olarak tekrarlamasına ise ekolali (b. bk.) denilir.

EKOMETRE (Fr. Échomètre): bk YANKIÖLÇER.

EKOMİMİ (Fr. Échomimie, Yun. *ekho* = yankı; *mimos* = taklitçi, aktör) [Nöroloji ve Psikiyatri], bazı ruh hastalarında görülen ve başkalarının yüz hareketlerini olduğu gibi ve hemen taklit etmekten ibaret olan durum.

EKONDROZ, EKONDROMA veya EKONDROSİS (Fr. Ecchondrose, Yun. *ek* dışarı; *khondros* = kıkırdak; *oma* = ur, çıkıntı) [Patoloji], çeşitli sebeplerden ileri gelen dalama (tahriş) lar yüzünden ve özellikle eklem hastalıklarında, kıkırdak dokusunun anormal gelişmesi sonucunda meydana gelen çıkıntı.

EKONOMETRİ (Fr. Économetrie), istatistik verileri veya ölçülebilir değerleri matematik işlemden geçirerek, belirli bir kuruluş içinde çeşitli ekonomik problemler arasındaki matematik bağıntıyı açıklamaya yarayan analiz yöntemi. E. o zamana kadar tek başına kalmış olan analiz yöntemlerini birleştirmeye çalışır, bir yandan çok gerekli savı verilerini sağlayan istatistiğe baş vurur, öte yandan değişik ekonomik olaylar arasındaki ilişkileri belirtmek için matematiği bir tanıtma ve ispatlama aracı olarak kullanır. E. uzmanı, önce aralarında bir bağ bulunduğunu mantık yolu ile tahmin ettiği ve bu inancı korelasyon (karşılıklı bağlantı) hesaplarının desteklediği kronolojik dizilerden işe başlar. Eğer bunlar yüksek diziler ise, yalnız bu dizileri ilgilendiren sınırlı alan için işe yarayan nedenli hipotezler formüle edebilir Demek oluyor ki, ekonomist. bunların arasından ekonomik teoremini bir açıklama aracı, matematiği ekonomik teoreminin hipotezlerinin tanıtılması için yapılan bir işlem ve istatistiği de olaylardan önceki teorik ilişkileri doğrulayan araç olarak birbiriyle sıkıca bağlamaktadır.

1930 da ilk meydana çıkışından beri ekonomik araştırmalar hatırı sayılır derecede gelişmiştir. Bircok E. uzmanları, istatistik verilerden başlayarak belirli bazı eşya için isteyiş esnekliği gibi bazı soyut ekonomik değerler aramakta, ikinci bir grup da göze çarpan bir düzenlilik gösteren bazı olaylardan matematik kanunlar çıkarmaya çalışmaktadır (King kanunu). Bazıları da ekonomık dalgalanma (fluctuation) konusundaki tümdengelimli kuralların ilkelerini doğrulamak için dikkatle seçilen ve incelenen istatistıklerden faydalanmak istemektedir.

E. nin gelişmesi çeşitli engellerle karşılaşmaktadır: matematik imkânların yetersizliği, istatistik verilerinin yanlış oluşu, önceden kestirilemeyen insanoğluna değgin olayların araya girmesi ve E. uzmanının analız edeceği ekonomik mekanizmada önceden hesaplanması mümkün olmayan özelliklerin meydana gelmesi gibi. Bununla birlikte kabul olunmaya değer modellerin kurulmasında E nin orijinal ve işe yarar bır yöntem olduğu gitgide kendini göstermektedır.

EKONOMİ (Fr. Économie, Lat. Oeconomia, Yun. Oikonomia): bk. İKTİSAT.

EKOP, Afrika'da elde edilen bir nevi tahta. Aşağıdaki cinslerin çeşitli türlerinden elde edilir: Brachystegia, Sulbernardia, Monopetalanthus, Tetraberlinia, Didelotia, Cryptosepalum.

EKOPRAKSİ (Fr. Échopraxie, Yun. *ekho* = ses, yankı; *praksis* = hareket. iş, jest) [Nöroloji], bazı ruh hastalarında görülen ve başkalarının davranışlarını hemen ve olduğu gibi tekrarlamaktan ıbaret olan bir bozukluk. Bu bozukluğu gösteren hastalar, çoğu zaman, kendilerini muayene eden hekimlerin jestlerini taklit ederler.

EKOSE (Fr. Ecossais) genel olarak serj dokulu bir çeşit kumaş En çok taranmış, dokunmadan önce boyanmış, atkı ve çözgüsü değişik renklerde şeritler halinde olan yün

tellerinden yapılmıştır. Enine veya boyuna fon dokusundan başka türlü bir çizgi düzeni konularak da süslenebilir. Gerçek E. ler İskoçya'da her bir klan tarafından kabul edilen renk ve doku düzenini yansıtır. Bununla birlikte, şekilleri modaya göre değişen ve E adı verilen çeşitli kumaşlar yapılmaktadır. Bunlar keten, ipek veya yapmâ ipekten hazırlanır ve daha çok elbise yapımında kullanılır.

EKOSE ETEK

EKPHANTİDĒS [*ekfantidęs*] (M Ö V. yüzyılın birinci yarısı), Atınalı bir komedi şairi. Piyeslerinden ancak birkaç mısra kalmıştır.

EKPHANTOS [*ękfantos*] (Sirakuzalı) (M. Ö. aş. yu. 500 de yaşamıştır), Pythagorasçı Yunan filozofu. Sirakuzalı Hıketas'ın öğrencisi olan E., şeylerin temeli olarak Pythagoras'ın sayılarını değil, görülmez ve aralarında boşluk olan maddî atomları kabul ederdi. Fakat felsefesinin Demokritos'unkine benzerlıği burada durur. Dünyanın birliğini Tanrının inayeti ile açıklamakla, Anaksagoras'a yaklaşır. Hiketas gibi, o da Yer'in ekseni etrafında döndüğünü ileri sürmüştür.

EKPHŌNĒSİS [*ekfǫnesis*], Bizans musikisinde kullanılan bir işaret sistemi. Neuma (= şekil, işaret) denılen bu işaretler, söylenecek sözlerin yukarısına konulurdu. Sonraki musiki sistemlerinin hepsinin örneği olmuştur.

VIII XIII. yüzyıllarda kutsal yazıların nasıl okunacağını göstermek ve bu okunuşa gösterişli ve ahenkli bir şekil vermek için kullanılmıştır. E. Yahudiler, Suriyeliler, Ermeniler, Koptlar, Slavlar ve Latinlerce de kabul edilmiştir.

EKRAN (Fr. Écran), ayna ve mercekler tarafından verilen görüntülerin üzerinde teşekkül ettiği beyaz kâğıt, bez veya beyaza boyanmış madenî levhadan yapılmış düzlem yüzeyler. Fotometrelerdeki E. lar buzlu camdan (yarı ışık geçirir cisim) veya yağ lekeli kâğıttan yapılır (bk. BUNSEN FOTOMETRESİ). Fızikte flüoresan E. lar da kullanılır.

Yüksek voltaj laboratuvarındaki elektrik aletlerini dış elektrik etkilerden korumak için arza bağlı madenî kafes veya E. lar kullanılır. Bk. FARADAY KAFESİ.

EKRASİT (Fr. Écrasite, *écraser* = parçalamak), eski Avusturya'da, özellikle I. Dünya Harbinde kullanılmış olan kararlı bir patlayıcı madde. Pikrik asitle nitronaftalinden pikrik asidin vurma duyarlığını ve uygun olmayan yüksek ergime noktasını düşürür.

EKREM, Mahmut: bk. RECAİZADE, Mahmut Ekrem.

EKRİNOLOJİ (Fr. Eccrinalogie. Yun. *ekkrinein* = salgılamak, *logos* = bahis), salgılamalar ve dışkılamalar bilimi.

EKRON veya AKKARON, Eski Çağda Filist'lerin beş şehrinden en kuzevde, Dan ile Ephraim sınırında bulunanın adı. Burada Baal Zebul'ün bir tapınağı bulunuyordu. E., M. Ö. 701 de Sanherip tarafından yakılıp yıkılmış, ancak Makkabi'ler zamanında bir Yahudı şehri haline gelmiştir. Yafa'nın güneyinde olan bugünkü Akir, E un bulunduğu yerde kurulmuştur.

EKSANTRİK (Ast , Mate. ve Meka.): bk. DIŞ MERKEZLI.

EKSANTRİK ANOMALİ (Fr. Anomalie excentrique) [Mat.]: Dık kartezyen koordınatlarda denklemi

$$\frac{x^2}{a^2} + \frac{y^2}{b^2} = 1$$

şeklinde, merkezi orijinde bulunan bir elipsin bir P noktasının koordinatlarını

$$x = a \cos \varphi$$
$$y = b \sin \varphi$$

şeklinde bir φ açısal parametresinin fonksiyonu olarak göstermek kabildir Bu φ açısına E A. adı verilir. E. A., geometrik olarak, göz önüne alınan elipsin büyük eksenini çap olarak kabul eden ve elipsle eşmerkez olan bir daire alındığında P den y- eksenine çizilen dikin bu daireyi kestiği P′ noktasını orijine birleştiren doğrunun x- ekseni üzerine olan eğimini gösterir. — Y. Ö.

EKSARH (Yun. Eksarkhos), Osmanlı imparatorluğunda bağımsız Bulgar kilisesi ruhanî liderine verilen ad. Rumca «kral vekili, vekil, teğmen» anlamına gelen *eksarkhos* kelimesinden alınmıştır. Özellikle Bizans imparatorluğunda İustinianos zamanında İtalya ve Afrika'nın fethinden sonra Ravenna ve Kartaca'ya gönderilen valilere tevcıh edilen bir unvan olarak bilinmektedir. Aynı zamanda yabancı (Romalı ve Yunan olmavan) ülkelere atanan patrik vekilleri de bu unvanla anılmışlardır. Bulgar kralı Bogoris (Boris) 864 te Hristiyanlığı kabul edince, bir süre Roma ve İstanbul kiliseleri arasında kalan Bulgarlar nihayet 893 te Ortodoks mezhebini benimsediler. Bunun üzerine İstanbul'dan bir patrik vekilinin Bulgaristan'a gönderilmesiyle Bulgar kilisesi teşekkül etmiş oldu. 923 te han unvanını atarak çar unvanını alan Simeon, kilise teşkilâtını geliştirerek metropolitlikler kurduğu gibi, Ortodoks kilisesinin en büyük meclisi olan Sinod meclisine de Bulgar ruhanîlerini sokmaya muvaffak oldu. 1453 ten sonra Patrikhane gittikçe Rumlaşarak Sinod meclisindeki Bulgar asıllı üyeler çıkartıldı. Mamafih Bulgaristan'daki metropolitlerin yine Bulgar asıllı papazlardan tayini ve E. ın Bulgar olması usulü devam etmekte idi 1770 yılında Rumlar, yedi Bulgar piskoposunu Aynaroz'a sürgün ettirmek ve Babıâlî'ye Rum asıllı papazları piskopos ve E. tayin ettirmekle Bulgar kilisesini tamamen ellerine geçirmeye muvaffak oldular. 1848 de asıl adı bılinmeyen ve Eksarkhos unvaniyle tanınan bir patrik vekilinin davranışları, Bulgar kilisesi konusunda Babıâlî'nin dikkatini çekti ve Rum emellerine hizmet etmeyen bağımsız bir Bulgar kilisesi kurma fikri böylece Reşit Paşada uyandı ve bunun sonunda Bulgar eksarhhanesi ortaya çıktı. — İ. P.

EKSARHHANE, Osmanlı imparatorluğunda bağımsız Bulgar kilisesine verilen ad. İstanbul'un fethinden sonra Fatih, dağılan Ortodoks kilisesini Patrik II. Gennadios Skholarios eliyle veniden teşkilâtlandırırken, imparatorluğu içinde yaşayan bütün Ortodoks kavim ve toplulukların bu kiliseye bağlanmasını ve bir elden kontrolünü düşünmüştü. Bunun sonucu olarak İstanbul patrikliği otoritesini Osmanlı imparatorluğunun bütün ülkelerine yaymak imkânını bulmuştu. Bu imtiyazlı durum, Rumlara geniş çıkarlar sağlamakta idi. Ancak, eski Bizans imparatorluğunun vârisi olmak ve onu ihya etmek hastalığı da Fatih'in ve onun haleflerinin tanıdığı bu imtiyazlar ve müsamaha ile bir utop ya halinde uzun yüzyıllar patrikliğin ruhuna sinmiş, zaman zaman kendini gösteren tezahürler ise o tarihlerde kudretli Osmanlı idaresince ezilmişti (bk. PATRİKHANE). XIX. yüzyılda Türk imparatorluğunun iyice zayıflaması karşısında Patrikhane bu utopyanın gerçekleşme zamanının geldiği inanciyle kendine hayat hakkı tanıyan imparatorluğa karşı Ortodoks tebayı teşkilâtlandırmak ve ayaklandırmaktan çekinmedi. Bu davranış, Rusya, İngiltere ve Fransa tarafından zaman zaman desteklenmekle beraber İstanbul patrikhanesinin istediğinin tamamen tersine, kendi otoritesinin yıkılmasına ve millî kiliselerin doğmasına yol açtı.

Uyanan Ortodoks kavimler Patrikhaneden ayrılarak ayrı kiliseler kurdular ve bu kiliseler etrafında millî devletlerini meydana getirdiler. 1807 de Sırp, 1821 de Ulah kiliselerinin ayrılışını, 1870 te E. nin teşekkülü ile Bulgar kilisesi izledi. Bulgar kilisesinin teşekkülünde Ortodoks patrikliği ve onun Sinod meclisi hariç, gerek Babıâlî, gerek Rusya ayrı gayeleri olmakla beraber fikir birliğine varmışlardı. Babıâlî millî bir Bulgar kilisesinin hem Ortodoks patrikliğini, hem de Pan - Slavizm (b. bk.) akımını engelleyeceği ve Bulgar azınlığını imparatorluğa bağlı kılacağı inancında idi. Reşit Paşa ile Âlî Paşanın bu görüşü, Bulgaristan'ın istiklâli konusundaki iyimserlikleri hariç, gerçekleşmiştir. Bu sebeple Reşit Paşa 1849 da aslen Bulgar olmakla beraber Rumlaşmış bir Osmanlı memuru olan Stefanaki Beyin bir arizasına dayanarak İstanbul'da yaşayan Bulgarlar için özel bir kilise açılmasına izin verdi. Gerçekte İstanbul'da yeniden bir kilise yaptırılması Fatih tarafından kesinlikle yasaklanmış olduğundan, yaptırılacak olan Bulgar kilisesine papaz evi (papazhane) adı verildi ve Bulgarların buldukları Unkapanı'ndaki arsa civarında cami bulunduğu gerekçesiyle kabul olunmayarak Stefanaki Beyin Cibali tarafındaki konağına çevrildi. Böylece bağımsız Bulgar kilisesinin temeli atılmış ve Ortodoks patrikliğinden bir kısım sâlikinin ayrılması, bu kilisenin zayıflaması sağlanmış oluyordu. Babıâlî'nin 1839 Hatt - ı hümayununa dayanarak giriştiği bu tesebbüs, Ortodoks kilisesince reddedilmişse de, Rus çıkarlarına da uygun düştüğü ve müdahaleci devletlerden de yardım görmediği için bir sonuç vermemişti. Daha sonra 1856 Hatt - ı hümayununa dayanılarak hazırlanan yeni kilise tüzüğü cemaat kiliselerinin teskiline yardımcı hükümler taşıyınca, Sinod meclisi Bulgar kilisesinin tam mânasiyle teşekkülüne imkân verecek bu hükümleri uygulamak istemedi. Buna karşılık Bulgarlar, İstanbul'daki papazhanede, âyinlerden Ortodoks patriğine ait olan methiyeleri çıkardılar. 1860 ta bir Bulgar heyeti Bâb - ı âlî'ye başvurarak Rum patrikini artık dinî başkan olarak tanımadıklarını bildirdi ve Rus elçiliğinin önüne giderek Çar için ilâhiler okudu. Bu ayrılmayı engelleyemeyen patrik Kyrillos istifa etmek zorunda kaldı. Yeniden patrik seçimine gidildi ise de, Vidin, Filibe, Tırnova (Tîrnovo), Niş ve Samokov ruhanî cemaatleri bu seçime katılmayı reddettiler. Öte yandan Katoliklerin hamisi Fransada Bulgarlar arasında bu mezhebin yayılmasına gayret ediyordu.

Babıâlî bu din ayrılıklarını kendi çıkarları için teşvik edici bir politika izlemekte idi. Katoliklik, Bulgarlar arasında Selanik, Manastır bölgesinden sonra Edirne ve Tulça'da da kendini gösterdi. Edirne piskoposu Hırisan da Katolik oldu. Edirne valisi Kıbrıslı Mehmet Paşa da bu ayrılmayı bütün gücüyle desteklemekte idi. Yeniden seçilen patrik İoakeim'i ise, hiçbir Bulgar kilisesi tanımamıştı. Katolikliğe giren Bulgarlar Yosif Sokolski adlı bir ruhanîyi başkan seçtiler. Ancak, bu adam Rusya'nın etkisiyle Odessa'ya kaçarak görevini terk etti. Bu hareket karşısında Fransa Rusya'yı darıltmamak için fazla bir müdahalede bulunmadı. Beri yandan Patrikhane 1770 ten beri Bulgarların elinden alınarak Rumlara verilen birtakım hakları iade eden bir karar aldı ise de, artık iş işten geçmiş, Bulgarlar da bağımsız bir kilise kurmak fikrini iyice benimsemişlerdi O sırada baş gösteren Girit isyanında Ortodoks Rum papazlarının ne derece faal bir rol oynadığını tespit eden Babıâlî, Rum patrikliğini parçalamak için Bulgarların dileklerini olduğu gibi kabul edecek bir zemine girmiş bulunuyordu. Ancak Rusya, Balkan Ordodokslarının parçalanmasının kendi çıkarları ve Pan - Slavizm akımı bakımından tehlikeli olacağı sonucuna varmakla Osmanlı hükümetini tazyik ederek daha yavaş bir gelişmeye müsaade etmesini sağladı. Bu arada Patrikhane ile Bulgar temsilciler bir anlaşmaya varmak için çalışmakta idiler. Fakat bu gürüşmeler bir sonuç vermeyince 2 mart 1870 tarihinde Âlî Paşanın yayınlattığı bir fermanla E. resmen kuruldu ve Bulgar kilisesi bağımsız bir kilise hüviyetini almış oldu. Bu fermana göre, Bulgar cemaatine ait dinî işler yeniden kurulan E. tarafından yürütülecekti. E. nin maiyetinde gereği kadar metropolit ve piskopos bulunacaktı. Eksarh, daimî olarak kurulacak bulunan Bulgar Sinodunun ruhanî başkanı olacak, E. Ortodoks mezhebinin kurallarına uygun çalışma yapacak, Bulgar papazlarının işlerine, piskoposların ve Eksarhın seçimine Rum patrikhanesi müdahale edemeyecekti. İstanbul patriği Bulgar Sinodu tarafından seçilecek eksarhı onaylamak zorunda idi. Buna karşılık Bulgar kilisesi Ortodoks mezhebine göre âyinleri yürütecekti Patrik Grigorios, o tarihlerde 5 milyon kadar tahmin edilen Bulgar Ortodoksu üzerindeki haklarını kaldıran bu fermanı kabul etmek istemedi ise de, Sadrazam Âlî Paşa, hükümetin kararının yürütüleceğini kesin olarak bildirince boyun eğmek zorunda kaldı. Öte yandan patrik hiçbir taraftan bir yardım da görmedi. Bu da Ortodoks patrikliğine sinmiş bulunan Rumluk şuurunun öteki Ortodoks topluluklar arasında nefretle karşılandığına bir örnek teşkil etmektedir. Beri yandan millî Bulgar kilisesinin doğuşu Bulgaristan'ın istiklâlini çabuklaştıran bir gelişme olarak kabul olunmakta, fakat Pan - Slavist çıkarları engelleyici bir hareket olarak değerlendirilmektedir. — İ. P.

EKSARHLIK (Yun. Eksarkhia, Lat. Exarchatus, Fr. Exarchat veya Exarchie): 1. Bir eksarkhos (Yun. Eksarkhos, Lat. Exarchus, Fr. Exarque) tarafından yönetilen il (province); 2. Din işlerinde, patrik veya piskoposça yönetilen bir kilise çevresi (circonscription).

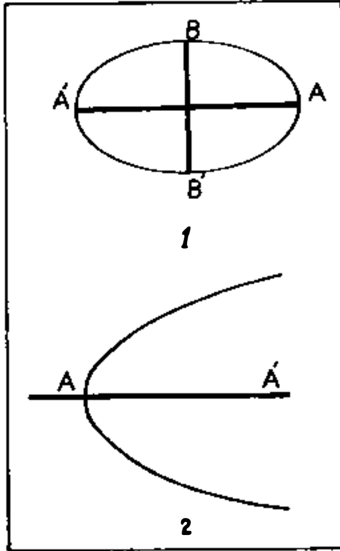
E. adı, ilk önce IV. yüzyılın sonlarına doğru Bizans imparatoru Mauritios'un İtalya ve Afrika'da kurduğu askerî valiliklere verilmiştir. Daha dar bir anlamda bu ad, Bizans

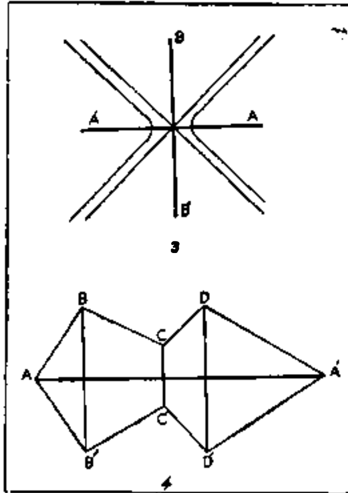
İtalyasının, Ravenna bölgesine verilmiştir. Bu anlamda XII. yüzyıla kadar dilde kalmıştır. Mauritios'un giriştiği bu idarî reformun maksadı, bu idarî çevrelere daha kuvvetli bir irtibat sağlamak ve bunların savunma gücünü artırmaktı. Yeniden düzenlenmiş olan bu yönetim sisteminin başına, askerî savunmayı sağlamakla görevli bir askerî memur konmuştu. Bilinen ilk Ravenna E. ı 584 e doğru, ilk Kartaca E. ı ise 587 ye doğru anılır.

Afrika E ı 647 de ilk defa Araplar tarafından ele geçirilmiş, sonra 709 da Septem (Ceuta) in düşüşüyle haritadan silinmiştir. İtalya E. ı, hiç durmadan Longobardların salgınlarına uğramış ve 751 de Astolf'un darbeleri altında yıkılmıştır.

Din tarihinde, İstanbul patrikliğine bağlı olarak Balkanlarda birtakım E. lar yaşamıştır. Şimdi bunların ancak biri, Patmos E. ı kalmıştır. Dış ülkelerde yaşayan Yunanlı veya Ruslar için başka E. lar kurulmuştur: Londra, Sydney, Paris, Berlin v. b. Bunun gibi, Roma kilisesi de Doğu âyin usulüne uyanlar için bazı E lar kurmuştur.

Bulgaristan E. ı: Asenliler (Asenides) in yönetimi altında bağımsız (autocéphale) olan Bulgar kilisesi, sonradan tekrar İstanbul'daki Bizans patrikliğine boyun eğmek zorunda kalmıştır. Bizans papazları ise Bulgaristan'ı Yunanlaştırmağa çalışıyorlardı. Bağımsızlıklarına kavuştuktan hemen sonra, bu baskıya kızan Bulgarlar, muhtar bir dinî topluluğun yaratılmasını istemişler ve 1870 yılında çıkan bir ferman ile bağımsız bir Bulgar E. ı kurulmuştur. Bk. EKSARHHANE.

EKSEN: 1. elips eksenleri (A A'- ve BB'), 2. Hiperbol eksenleri (A - A'= asal eksen, B B' = yedek eksen), 3. Parabol ekseni (A A'), 4. Simetri ekseni (A A')

EKSEN (Fr. Axe, İng. axis. axle): 1. Başlangıç noktası, doğrultusu ve yönü olan bir doğru parçası. Meselâ bir koordinat sistemi (b. bk.) nde x ler, y ler ve z ler ekseni gibi. Bir cismin (veya noktanın) bir doğru, bir düzlem veya bir uzaydaki konumunu belirtmek için koordinat eksenleri kullanılır. 2. Bir cismin etrafında döndüğü mil, dingil. Meselâ arzın kutuplar (N - S) ekseni, Jiroskop ekseni (bk. jiroskop) gibi. 3. Kristallerin simetri eksenleri vardır. Ayna ve merceklerde ana (asal) eksenler tanımlanır. Bk. AYNA ve MERCEKLER.

EKSEN (Fr. Tonique) [Mus.], majör ve minör dizilerin birinci basamaklarına, alt ve üst çekenlerin tam merkezinde bir denge noktası niteliği taşıdıkları, böylece E. sistemi (b. bk.) nin temelini kurdukları için verilmiş ad. Tonal (b. bk) musikinin başlama ve bitme noktası olan E. in geleneksel Türk sanat musikisindeki karşılığı durak (b. bk.) olur.

EKSEN ÇATKISI (Fr. Fonction de tonique), majör ve minör dizilerde birinci basamak akoru ile bunun eşdeğerlileri olan üçüncü ve altıncı basamak akorlarının ortak adı. Bk. GÖREV KURAMI.

EKSEN OMURU (Yun. *epistropheus*) [Anat.]: bk. EKSENKEMİK.

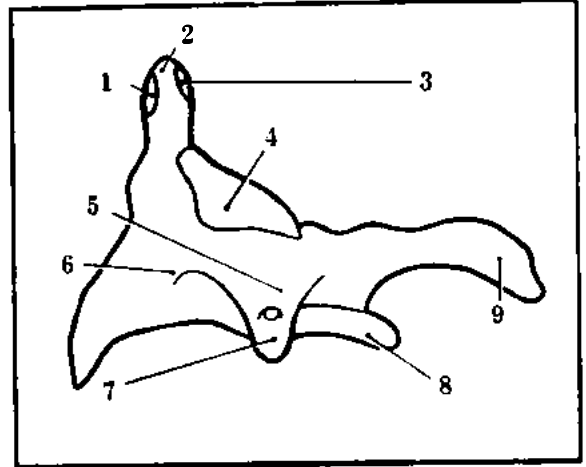
EKSEN SİSTEMİ (Fr. Système tonal) [Mus.], eksen akoru ile üst ve alt çeken akorları arasındaki bağıntı ve denge. Batı sanat musikisi üç yüz yıl boyunca bu temele dayanarak geliştikten sonra, XIX. yüzyılın sonlarına doğru yeni aramalara girişmiş, bu arada eksensizlik (b. bk.) ve çokeksenlilik (bk. POLİTONALİTE) gibi yollar da denemiştir.

EKSENDEĞİŞİM (Fr. Modulation), eksen (durak) sesi değiştirilerek yapılan geçki (b. bk.). Fa minörden la bemol majöre geçme bir E., buna karşılık fa minörden fa majöre geçme bir töredeğişim (b. bk.) olur.

EKSENEL VEKTÖR (Fr. Vecteur axial): bk. VEKTÖR.

EKSENKEMİK (Lat. *axis*) [Anat.], üst omurgalılarda, ikinci boyun omuru. Dişsi çıkıntısı başın dönme hareketlerinde eksen gibi çalıştığı için bu adı almıştır.

E. üst yanda birinci boyun omuru ile, alt yanda da üçüncü boyun omuru ile eklemlenir. Bu omuru ötekilerden

EKSENKEMİK: 1. Atlas kemiği ön yayının yüzü, 2. Dişsi çıkıntı, 3. Eklembağın enine yüzü, 4. Atlas kemiği yan topaklarının yüzü, 5. Pedikül, 6. Gövde, 7. Enine çıkıntı, 8. Üçüncü boyun omurunun eklem yüzü, 9. Dikensi çıkıntı

ayıran özellik, üst yüzü üzerinde bulunan ve birinci omurun ön yayı ile eklemlenen dişsi çıkıntısıdır. Bundan ötürü bu omura dişli omur (*vertebra dentata*) ve özellikle insan anatomisinde *epistropheus* (Yun. = eksen) da denilir.

Başın dönme hareketleri birinci ve ikinci omurlar düzeyinde meydana gelir. Dişsi çıkıntının kırılması birinci omurun yerinden oynayarak omurilik soğanı (*bulbus*) nın alt bölümünü kazımasına yol açacağından çok tehlikeli bir durum yaratır.

İkiyaşayışlılar (Amphibia) da birinci omur E. şeklindedir ve görevi de E. inki gibidir.

EKSENSİZLİK (Fr. Atonalité) [Mus.], eksen (durak) sesi tanımayan, kullandığı dizinin bütün seslerini eş önemde sayan musikinin durumu. Wagner'in Tristan ile Isolde (1859) musikisinden yola çıkan birçok besteciler, XX. yüzyıl başlarında eksensizliğe varmış, ancak yeni bir düzen kurma gerekliliğini duyarak çok geçmeden on iki ton tekniği (b. bk.) ni ortaya koymuşlardır. Eksensiz (atonal) musikinin klasikleşmiş örnekleri Arnold Schönberg'in *Üç piyano parçası* (op. 11; 1908) ve *Altı küçük piyano parçası* (op. 19; 1911) dır.

EKSİBE (Fr. Dune) [Coğ., Jeol]: bk. KUMUL.

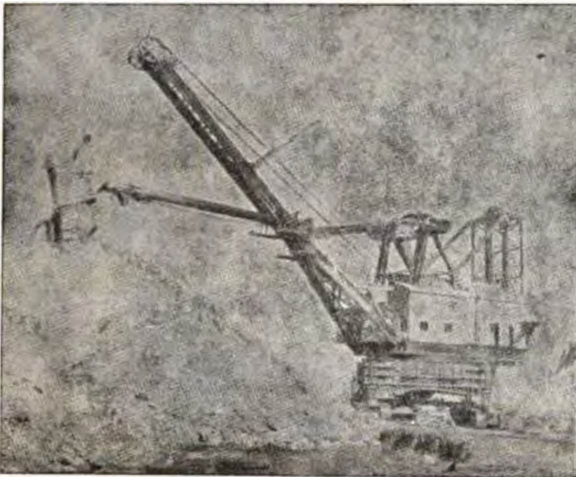
EKSİKATÖR (Fr. Exsiccateur) veya **DEZİDRATÖR** (Fr. Déshydrateur) [Teknik]: bk. DESİKATÖR (Fr. Dessicateur).

EKSİLTİM (Fr. Diminution) [Mus.], fügde veya kontrapuntlu başka bir yazıda ezginin seslerini yarı değerlerine indirme. Artırım'ın tersi olan bu teknik, XIII. yüzyıldan beri bilinmekte, özellikle füglerin strettolarında sıkışıklık etkisi elde etmek için kullanılmaktadır.

EKSİLTME - ARTIRMA (eski ter. Münakasa - müzayede): bk. ARTIRMA.

EKSJÖ [*ekşö*], İsveç'te bir şehir (Jönköping), Nüfusu 10 000 (1961) dir. Kereste endüstri gelişmiştir; canlı hayvan ticareti yapılır.

EKSKAVATÖR (Fr. Excavateur, İng. Excavator), in dirilip kaldırılabilir bir köprü üzerinde hareket eden bir zincire bağlı kovalarla donatılmış bir toprak tesviye makinası. Bu alet Couvreux tarafından bulunmuştur. Devamlı olarak işlediği için, yalnız önemli toprak tesviyesi işlerinde kullanılır; fakat kullanıldığı topraklar nispeten yumuşak ve homojen olmalıdır. Makina, ya tırtıl bantlar içinde dönen ya da ray üzerinde yürüyen tekerlekler üzerine monte edilmiş olup sonsuz bir zincire bağlı, keskin kenarlı kovalarla donatılmıştır. Köprünün şekline ve durumuna göre alet ya kazı ya da toprak yığma işlerinde kullanılır. E. lerin daha hafiflerine Fransızcada *excavatrice* denir. Bunlar çok derin olmayan (2,50 m ye kadar) ve oldukça dar (0,35 - 0,60 m) hendekler kazmak için kullanılır. Tırtıl bantlar üzerinde yürüyen bu aletler, dikey olarak kazar ve toprakları hendeğin sağ veya sol yanına yığar. Buna benzer aletler Eski Mısırlılar ve Romalılar tarafından kullanılmıştır. Leonardo da Vinci bunun bir planını çizmiştir.

EKSKAVATÖR

EKSÔMİS [Yun. *eksô* = dışarıda; *ômos* = omuz], sağ omuzu çıplak bırakan, açık veya kapalı harmani (manteau) veya gömlek (tunique). Bunu, işçi, köle, zanaatçı, asker ve tayfalar kullanırdı.

EKSOMİS

EKSOSMOS (Fr. Exosmose, Lat. *exosmosis* < *ex* = dışarıya; *osmosis* = geçişme durumu) [Fiz.], değişik yoğunlukta iki sıvıyı ayıran bir çeperin bir yanından öteki yanına ve içeriden dışarıya doğru oluşan akım. Tersi endosmoz (*endosmosis*) dur. Bk. OSMOS BASINCI.

EKSPRESYONİZM (Fr. Expressionnisme), XX. yüzyılın ilk yıllarında meydana çıkmış olan bir sanat ve edebiyat akımı. Dış dünya izlenimlerini tespit etmek çabasında olan empresyonizm (impressionisme) e karşı bir tepki ifade eden E., dış dünyanın tasvirinde sanatçının duyarlığına geniş ölçüde yer verir. Plastik sanatlarda E. tabiat görünüşlerinde geçici olanı tespit eden ve ışıktan meydana gelen renk titreşimlerinin renkle anlatımını amaç bilen empresyonizm (b. bk.) e karşı, değiştirme yolu ile duyguların anlatımına öncelik tanıyan E., realist ve objektif görüş yerine, sanata öznellik (subjektivité) getirmiştir. Bir üslûp olmaktan çok, içten kavranan bir dünya görüşünü ve hayat anlayışını telkin eder. Fikir karışıklığı ve sosyal düzensizlik devirlerinde kuzey ülkelerinde meydana gelmiş bir akım olan E., Almanya ve İslav ülkelerine, İspanya'ya ve Amerika'ya kadar yayılan geniş bir gelişme alanı bulmasını, değer ölçüleri değişen, altüst olmuş çağımızın bugünkü durumuna borçludur. E. adı, 1910 da Berlin'de çıkan «Der Sturm» (Fırtına) dergisinin yayımcısı Herwarth Walden tarafından yaygınlaştırılmış ve 1900 - 1920 arası, ·bstre sanat ve kübizm akımlarını da içine alan bütün ihtilâlci sanat gösterilerine, empresyonizme karşı olarak, E. içinde yer vermiştir. Belirli bir sınırı olmayan, tersine, çeşitli yönelmelerin de karıştığı bu sanat akımını toptan bir formüle bağlamak ve genişleme sınırını, birbirini kovalayan ilerlemeleri kesinlikle belirtmek mümkün değildir. Em-

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

EKSPRESYONİZM: 1. Franz Marc («Mavi atlar kulesi» 1913 - 1914); 2. Emil Nolde («Pentekoste yortusu» 1909); 3. Erich Heckel («Soytarı ve kukla» 1912); 4. Vasiliy. Kandinskiy («Rengarenk daire» 1921); 5. Georges Rouault (Portre, 1911); 6. James Ensor («Entrika» Anvers Müzesi); 7. Oskar Kokoschka (Prenses Mechthfild Lichnowsky'nin portresi); 8. Karl Schmidt — Rottluff («Ayın doğuşu» 1920); 9. Max Beckmann («Gece» 1918 - 1919); 10. Amedeo Modigliani («Genç kız portresi»)

presyonizme. Seurat ve Cézanne'ın objektif eğilimine karşı olan bu akıma, sembolist ve modern üslûp (1885 - 1900) etkileri de karışmıştır. Başlıca temsilcileri arasında bulunan Gauguin, Van Gogh, Toulouse - Lautrec, Ensor, Munch, Hodler'in öznelliği, karşı koyuculuğun, trajik sezişlerin dışındadır. Bu sanatçılar kuvvetli ve parlak renklerin yanın da, biçimlerin anıtsallığı, çizgi ve şekil sertliği ile anlamlı bir çizgiye yönelme gösterişiyle, illüstrasyon tekniklerinin ve gravürün sadeleştirilmiş örneklerini vermişlerdir.

Ekspresyonizmin tarihî gelişimi: İlk ekspresyonist tepki, 1885 1900 yılları arasında, empresyonizme, Cézanne'ın yapıcı tekniğine ve néo - emresyonistlere karşı olmuştur. Bu akıma sembolistlerin ve modern üslûp etkilerinin karıştığı görülür. Kuvvetli renklerle anlatılan dramatik konularda anıtsal biçimler, kuvvetli çizgi ve şekiller bütün canlılığiyle göze çarpar.

İkinci ekspresyonist akım: XIX. yüzyılın güven dolu ve rahat düşlerini yok eden I. Dünya Harbinden sonra genç sanatçılar, yeni bir toplum düzeninin yollarını aramaya koyulmuşlardır. Kendilerine bırakılan dünyaya sırt çevirme, gelenekleri küçümseme ve kavga tutkusu, bu genç sanatçıları bağlayan ortak yönler olmuştur. Bu hareket, 1905 te Erich Heckel, Ernst Ludwig Kirchner ve Karl Schmidt-Rottluff'un «Die Brücke» (Köprü) diye adlandırdıkları ilk sanat topluluğiyle başlamıştı. Bu akımda, Rouault'un, Picasso'nun zenci ve mavi devirlerinin, Fovların (Derain, Vlaminck) önemli yerleri olmuştur. İçten taşan bir yaratma gücüyle, çok renkli, tabiatı değişik bir açıdan resmeden yağlı bova tablolar, Japon sanatı etkisini taşıyan, öze önem veren tahta oymalar, Almanya'da modern sanatın yeni bir türünün örnekleri olmuştur.

1910 ve sonrasında da başka ressam toplulukları orta ya çıkmıştır. München'da Franz Marc, Kandinskiy, August Macke başta olmak üzere «Der blaue Reiter» (Mavi süvari) topluluğu; Berlin'de «Die neue Session» (Yeni dönem); Herwarth Walden'ın ardından giden «Sturm - Künstler» (Fırtına dergisi sanatçıları) ve 1918 de Berlin'de «November-gruppe» (Kasım grupu) bu akımın içinde yer almışlardır. Bununla birlikte Almanya ve kuzey ülkelerinde başlayan bu akım öteki ülkelerde de kendini göstermeye başlamıştır. Fransa'da Rouault. Picasso; Belçika'da James Ensor, İsviçre'de Hodler, bu akım içinde yer alırlar. Ayrıca Yahudi, Slav ve İtalvanların bulunduğu (Sutin, Modigliani. Chagall, Pascin, Kisling) bir başka ekpresyonist sanatçı topluluğu (Paris okulunun başlangıcı) bu akıma katılmış olarak görülür. Bununla birlikte iki dünya harbi arasında E. sürrealizm'e doğru bir yönelme gösterirken, bir yandan da millî ekpresyon akımları gelişmesine devam etmiştir. Belçika'da Permeke, De Smet, Van den Berghe; Hollanda'da Sluyters; İsviçre'de Auberjonois; Almanya'da Dix, Grosz, Beckmann, Oskar Kokoschka; İtalya'da Rossi; Amerika'da Knaths; Latin Amerika'da Brezilyalı Segall, Portinaris; Meksikalı Rivera, Orozco, Rufino, Tamayo; İspanya'da Isidro Nonell Monturiol, Gutierrez Solana; Fransa'da Rouault, Picasso, Gromaire, E in açıklayıcıları olmuşlardır. Çok erken olarak da, E. Alman heykelcilerinden Lehmbruck, Barlack; Belçika'da Cantré, O. Jespers ile Paris okulu sanatçılarından Lipchitz ve Zadkin tarafından temsil edilmiştir.

Edebiyatta: Şaire, kendi içindeki dünya görüntüsünü ifade etmek imkânını veren E., şiirde öz alanını bulmuştur. Çok değişik nüanslarla G. Trakl'ın, F. Werfel'ın, G. Benn'in şiir alanında meydana getirdiği eserler, E. akımını en iyi şekilde yansıtırsa da, G. Heym, E. Lasker - Schüler, J. R. Becker, hattâ Rilke gibi yazarlarda da bu akımın etkileri görülür. Nesirde yine G. Benn, K. Edschmid. A. Döblin, M. Brod ve Heinrich Mann yazılarında bu akımı temsil etmişlerdir.

Tiyatroda: Bu alanda E., şiddetli bir hiciv yoluyle, toplum nizamına, törelere körükörüne bağlılığa (conformisme) çatan ve sahneye konuluşları bakımından bütün yerleşmiş gelenekleri hiçe sayan piyeslerin ortaya çıkmasına yol açar: dekorlar, seyirciyi nesnel dünya gerçeğinden ayırarak yazarın kafasındaki hayal âlemine götürür; oyuncular, türlü ses ve el, kol ve baş hareketlerinin etkilerinden faydalanarak, temsil ettikleri kişileri mistik ve sembolik bir varlık içinde yaşatır. Bu ekspresyoncu akım Almanya'da gelişmiştir. Daha 1914 ten önce, R. J. Sorge, F. von Unruth, C. Sternheim, G. Kaiser ve W. Hasenclever gibi yazarlar ekspresyoncu tiyatroyu hazırlamışlarsa da, bu akımın altın çağı. eski Almanya'nın siyasî çöküşüyle ekspresyoncu ideolojiye daha yankılı bir ses getirdiği 1918 yılından sonra kendini gösterir. Tiyatroda E. in sonu sayılan E. Toller'in *Masse Mensch* (İnsan yığını) [1921] ile *Hopplà, wir leben* (Hop! Yaşıyoruz) [1927] adlı piyesleri bu devreyi en iyi niteleyen eserlerdir. H. Walden'ın 1910 da kurup yönettiği ve bu akımı temsil eden dergilerin en önemlisi olan «Der Sturm», 1924 te yayımını keser. E. in etkileri Bruckner'de ve ilk yazarlık yıllarında B. Brecht'te görülürse de, sonradan bu iki yazar tiyatroda başka formüllere yönelmişlerdir.

Müzikte: Marc, Klee ve Kandinskiy adındaki ressamların kurduğu «Der blaue Reiter» (Mavi süvarî) dergisinin yazı ailesi içinde üç de müzikçi vardı: A. Schönberg, Alban Berg ve Anton von Webern. Bu derginin ilk sayısı, bunlardan her birine ait bir beste yayınlıyordu. Böylece bu sayının, E. in bir çeşit beyannamesi ve bu üç müzikçinin bir süre kişiliklerinde E. i cisimlendirmiş olduğu söylenebilir. Fakat daha yakın bir gözle bakılınca, bu üç bestecinin ekspresyoncu faaliyetlerinin özellikle müzik - dışı alanlarda kendini gösterdiği görülür. E, aslında, daha ziyade karamsar nitelikte bir çesit dünya görüntüsüdür ve daha çok şiir ve edebiyat eserlerinde işlenmiştir. Strindberg ile Wedekind bu akımın öncüleri sayılabilirler. Nitekim Alban Berg, ikinci operası olan *Lulu*'nun librettosunu Wedekind'in iki dramından yararlanmak suretiyle hazırlamıştır. Kaiser, Trakl ve başka yazarlar, bu kendine öz dünya görüşü (Weltanschaung) nü tam manasiyle dile getireceklerdir; hattâ Schönberg, bu iki şairin etkisi altında iki müzikal dram yaratacaktır: *Erwartung* (Bekleyiş) ve *Die glückliche Hand* (Mutlu el); *Mutlu el*'in librettosunu bizzat kendi yazacak ve bu iki müzikal dram, ekspresyoncu görüşün ve tutumun en niteleyici örnekleri arasında yaşayacaktır.

Sinemada E.: Film, E. in dile getirilmesi için ideal bir vasıta olmuştur. Bu akım, sinemacılık sanatına, garip bir alaca karanlık, şekil ve hareketleri çatıştıran karşıtlıklar (contrastes), maksatlı olarak normal biçimi bozulmuş bir dünya ve bir insan davranışı getirmiştir. Alman sahneye koyucusu Robert Wiene'nin yarattığı *Le Cabinet du docteur Caligari* (Doktor Caligari'nin muayenehanesi) [1919], Murnau'nun hazırladığı *Nosferatu* (ad) ile Fritz Lang'ın *Metropolis* (ad) [1926] i, bu sinema okulunun en niteleyici örnekleridir.

EKSTİNKSİYON (Fr. Extinction) [Astr.]: bk. KÖRLENME.

EKSTRAKSİYON (Fr. Extraction) [Kim.]: bk. ÖZÜTLEME.

EKSTRAPOLASYON (Fr. Extrapolation) [Mat.], f (x) gibi bir fonksiyonun, x_1, x_n aralığına ait ve $x_1 < x_2 < \ldots < x_n$ bağıntılarını sağlayan x , $x_2 \ldots , x_n$ noktalarındaki $f(x_1), f(x_2), \ldots, f(x_n)$ değerleri biliniyorsa, f (x) in $[x_1, x_n]$ aralığı dışındaki bir x' noktasındaki değerini yaklaşık olarak belirlemek üzere $x_1, x_2, \ldots x_n$ noktalarında haiz olduğu $P(x_1), P(x_2), \ldots, P(x_n)$ değerleri sırasiyle $f(x_1), f(x_2), \ldots, f(x_n)$ değerleri ile çakışan ve $[x_1, x_n]$ aralığı dışında da tarif edilmiş olan analitik bir P (x) fonksiyonunun x' noktasındaki $P(x')$ değerine genel olarak f (x) fonksiyonunun $[x_1, x_n]$ aralığı dışındaki x' noktasına verilen ad. — Y. Ö.

EKSTRAPOLASYON UZUNLUĞU (Fr. Longueur d'extrapolation) [Fiz.]: bk. UZATILMIŞ UZUNLUK.

EKSTREMAL (Fr. Extrémal) [Mat.], varyasyonlar hesabında, belli bir probleme tekabül eden Euler diferansiyel denklemlerinin (Kneser'e göre) iki kere sürekli türetilebilen çözümleri E. adını alır.

EKSTREMİTE (Zoo.) (Lat. extremitas = sınır, Fr. Extremité, İng. Extremity), etraf veya etrafın uç parçaları; omurgasız hayvanlarda bölütlere bağlı olan ve belirli görevleri bulunan ve hareket edebilen çıkıntılar; bacaklar, kanatlar, duyargalar ve ağız parçaları gibi.

EKSTREMUM (Lat. Extremum) [Mat.], bir fonksiyonun minimum ve maksimum değerlerini belirtmek için kullanılan ortak bir devim. Bu deyimin değerlendirilebilmesi için E. dolayında kıyaslanacak başka bir değerin de bilinmesi gerekir. Buna bağıl değer adı verilir.

EKS - VOTO (Lat. Ex voto): bk. ADAK.

EKŞİYONCA (Oxalis), Ekşiyoncagiller (Oxalidaceae) den bir bitki cinsi. Bunlar otsu bitkiler olup yaprakları al maşık ve bileşik, üç dilimli veya telek damarlıdır; çiçekleri sarı, beyaz veya pembe olup, talkım veya şemsiye şeklinde toplanmıştır. Dünyanın bütün bölgelerinde yetişen iki yüz kadar türü bilinir. Yaprakları, bol mikdarda ihtiva ettiği oksalik asidi (kuzukulağı asidi) nin hazırlanması için uzun zaman kullanılmıştır. Sarı çiçekli *Oxalis stricta* türü sürülü topraklarda yabanî ot olarak yetişir. *Oxalis deppei* türü ise Brezilya'dan gelir. Etli fakat tatsız bir kökü su vardır. Çiçekleri kırmızıdır, yaprakları ise salata olarak yenir.

EKŞIYONCA. a. Çiçeğin kesiti

EKŞİYONCAGİLLER (Oxalidaceae), Turnagagaları (Geraniales) takımından bir bitki familyası. Bazı otları, küçük ağaççıkları ve hattâ ağaçları içine alır. Çiçekler, düzgün, erdişi, beş çanak yapraklı, beş taçyapraklıdır ve on erkek organı vardır. Meyvaları üzümsü yemiş veya kapsül şeklindedir.

EKTAKROM (Alm. Ektachrom), Almanya'da bulunmuş bir renkli fotoğraf usulü. Bu usulün yardımı ile renkli fotoğraf filmleri açındırma (developement) banyosunda iken, filmdeki renkli katların en üsttekinin arkasında bulunan ve mavi ışığın öteki katlara etki yapmasını önleyen sarı süzgeç, bunlardan ayrılabilmektedir. Bk. FOTOĞRAFÇILIK.

EKTENEİA. Ortodoks kilisesi âyininde Kyrie eleison (Tanrı, bize acı) sözlerinin tekrarlandığı bir çeşit ilâhi.

EKTEN'LER (Yun. Ektēnes veya Hektēnes), Yunanistan'ın Boiotia bölgesinin Thebai kısmında oturanlar. Pausanias'a göre, bunların birçoğu vebadan öldükten sonra, ülkeleri Aones ve Hyantes tarafından alınmıştır.

EKTHESİS (Din tarihi), inanılması gereken maddelerin ilânı. Bu terim özel olarak Katolik kilisesi tarihinde yapılmış bu cins iki ilâna uygulanır.

1. **Ekthesis makrostikha:** Bu E., Antakya konsili tarafından 345 te hazırlanmış olup, hem Areios'çuluğu hem Samosatlı Paulos'un ve Ankaralı Markellos'un düşüncelerini reddetmiştir.

2. **Sergios Ekthesisi:** 638 de imparator Herakleios tarafından çıkarılmıştır. Monothelizm (Baba Tanrı ve İsa'nın bir tek isteği olduğu öğretimi) in kabulünden çıkan tartışmalara son vermek amacını güdüyordu. Doğulu patrikler bunu onamışlardır.

EKTİMA (Fr. Ecthyma, Yun. *ekthyma* < *ek* = dışarı; *thymein* = fırlamak): 1. Dermatoloji: Kalın bir kabuk bağlayan, çıbanlı ve yaralı bir deri hastalığı.

Genel olarak streptokoktan ileri gelen E., çoğunlukla zayıf düşmüş organizmalarda görülür ve çoğu zaman bacaklarda yerleşir. Çabuk gelişen tek çıban ilkin sarı, sonra da siyahımsı bir kabuk meydana getirir ve kendiliğinden düşen bu kabuk yaralı bir deri yüzeyi bırakır. Yara da bir iz bırakarak iyi olur. E. nın yarası irinlidir ve bazan ateş nöbeti yapar. Kaşıma ile çoğalan E. çıbanları. sağlam bir kimsenin derisindeki sıyrık veya çizik yerlerden ona de geçebilir.

2. Veterinerlik: Öküzgillerde ve küçük baş sürü hayvanlarında, özellikle dudakların dış yüzünde görülen, fakat ağız mukozasına ve vücudun çeşitli bölgelerine de yayılabilen intanlı ve bulaşıcı bir deri hastalığı. Bir ültravirüsten ileri gelen ve bulaşıcı E. (*Ecthyma contagiosum*) denilip sulu kabarcıklarla nitelenen bu hastalık çoğunlukla kuzu ve oğlaklarda görülür ve bu hayvanların ağzına yerleşmesi halinde öldürücü olur. İnsanlara da geçen bu hastalığın virüsü neşter çiziği ile vücuda sokulursa, hafif bir muafiyet elde edilir.

EKTİNİT (Fr. Éctinite), dışarıdan hemen hemen hiçbir madde eklenmeden salt kayalarda eskiden beri bulunan maddelerin yeni baştan düzenlenmesi ile meydana gelen ve gnays gibi kristalofil kayalara verilen ad.

E. özellikle kalın tortu tabakaları kendi ağırlıkları yüzünden derinlere battıkları zaman bunların üzerine yapılan ısı ve mekanik etkiler sonunda meydana gelir. E. ler mikaşistlerle gnaysların bir kısmını kapsar. Başlangıçta şistli olan, zamanla bölgesel metamorfoza uğrayan 10 - 20 km kalınlığında bir seride, yukarıdan aşağıya doğru aşağıdaki bölgeler bulunur: 1. Klorit ve beyaz mikalı üst mikaşıstler, 2. İki mikalı alt mikaşistler, 3. İki mikalı üst gnayslar, 4. Siyah mikalı alt gnayslar (Biotit).

EKTOBLAST [Ectoblaste) [Biyol.], ektoderm (b. bk., Fr. ectoderme) in anlamdaşı.

EKTODERM (Fr. Ectoderme) [Biyol.]: bk. DIŞ DERİ ve DERİ.

EKTOKARPALES (Lat. Ectocarpales). bir su yosunu (Algae) takımı. Bu su yosunları kestane rengi olup, tal (b bk.) leri daima ipliksi ve tek sıralıdır. Feospor (phéospore) ları vardır. Bu su yosunlarının bazıları asalak olarak başka su yosunlarının içinde yaşar. Üreme şekilleri ve organları, bu takımda, bütün canlılar dünyasındaki takımlardan daha bol ve çeşitlidir.

EKTOPARAZİT (Fr. Ectoparasite) [Biyol.]: bk. ASALAK.

EKTOPİ veya EKTOPYA (Fr. Ectopie, Yun. *ek topos* = yerinin dışında) [Tıp], bir organın normal olarak bulunması gereken yerden başka bir yerde bulunması.

Organların E. si doğuştan veya sonradan meydana gelme olabilir. Doğuştan olan E. ler arasında en sık olarak rastlanılanı erbezleri (*testis*'ler) E. sidir. Bu olayda erbezleri, torbalarına inmemiş ve kasık kanalı (*canal inguinal*, erkeklerde, karının iç çeperinin, içinden sperma geçen aralığı) nın üst tarafında veya içinde kalmış durumda bulunur.

EKTOPİST (Lat. Ectopistes migratorius), Kuşlar sınıfının Güvercinler (Columbidae) familyasına bağlı bir tür. Kuzey Amerika'da yaşamıştır. Göçmen güvercin de denir. Cincinnati hayvanat bahçesinde muhafaza edilen en son kuşun ölümü ile 1914 yılından beri soyu tükenmiştir. Bu güvercinler çok sayıda avlandığından soyları ortadan kalkmıştır.

EKTOPLAZMA (Fr. Ectoplasme veya Ectoplasma) [Biyol.]: bk. PLAZMA.

EKTOPROKT (Lat. Ectoprocta), Bryozoa şubesinin Phylaetolaemata sınıfına bağlı bir hayvan grupu. Tatlı sularda ve denizlerde yaşayan cinsleri vardır. Daha çok bir yere bağlı olarak ve koloni halinde yaşarlar. Ağız etrafında sayıları 16 - 106 arasında değişen tentakül (yakalama kolları) tacı vardır. Anusları tentakül tacının dışındadır. Bazı türlerinin boynuz maddesi veya kalkerden yapılmış iskeletleri vardır Vücut çeperinde halka ve uzunluğuna kaslar mevcuttur. Tatlı su E. ları hermafrodittir. Döllenme vücut içinde olur. Oval şekilleri ve tüylü larva anne hayvanın vücudu içinde gelişir. Ergin hayvanın vücudunu terk eden yavru bir süre serbest yüzer ve sonradan bir yere tutunarak başkalaşma geçirir. Eşeysiz üreme tomurcuklanma ve statoblastlar meydana getirmekle olur.

EKTOSOM (Fr. Ectosome, Yun. *ektos* = dış; *sôma* = cisim) [Biyol.], siklops, yani tepegöz gibi bazı kabuklularda ve bazı böceklerde görülen ve bir «germen determinanı» sayılan özel bir hücre plazması (*cytoplasma*) oluşması. Embriyonun gelişmesi sırasında bu oluşma, jerminatif bezelerin ögeleri halini alacak olan ögeler meydana getirir.

EKTOTOKSİN (Fr. Éctotoxine), bakteriler tarafından çıkarılan ve çevreye yayılan zehirli metabolizma maddeleri (toksinler) olup canlı bakterilerden kolaylıkla elde edilebilir. E. ler endotoksinlere dönüşebilir. E. in en önemli özelliği, «antijen» etkileridir. Vücut, bunların üzerine özel antikorlar meydana getirecek bir yolda etki yapar. E. e örnek olarak tetanos ve difteri hastalıkları gösterilir.

EKTOZON (Alm. Ektozon), balık parazitleri ile savaşma ilâcı ve akvaryumlar için su bitkileri fizyolojik beslenme tuzu. Bu tuz, su ile reaksiyona girince H_2O_2 verir ki bu da kolayca oksijen meydana getirir. Oksijen mantar hastalıklarını iyileştirir. Bundan başka, bu preparat içinde su bitkileri için gerekli olan bütün besin maddeleri kolay alınabilir şekilde bulunur.

EKTROPİON (Fr. Ectropion, Lat. *ectropium* < Yun. *ektropion*: *ek* = dışarı; *trepein* = dönmek): 1. Oftalmoloji: tersine döndükten sonra artık yerine gelip göz yuvarını örtemeyen göz kapağının durumu.

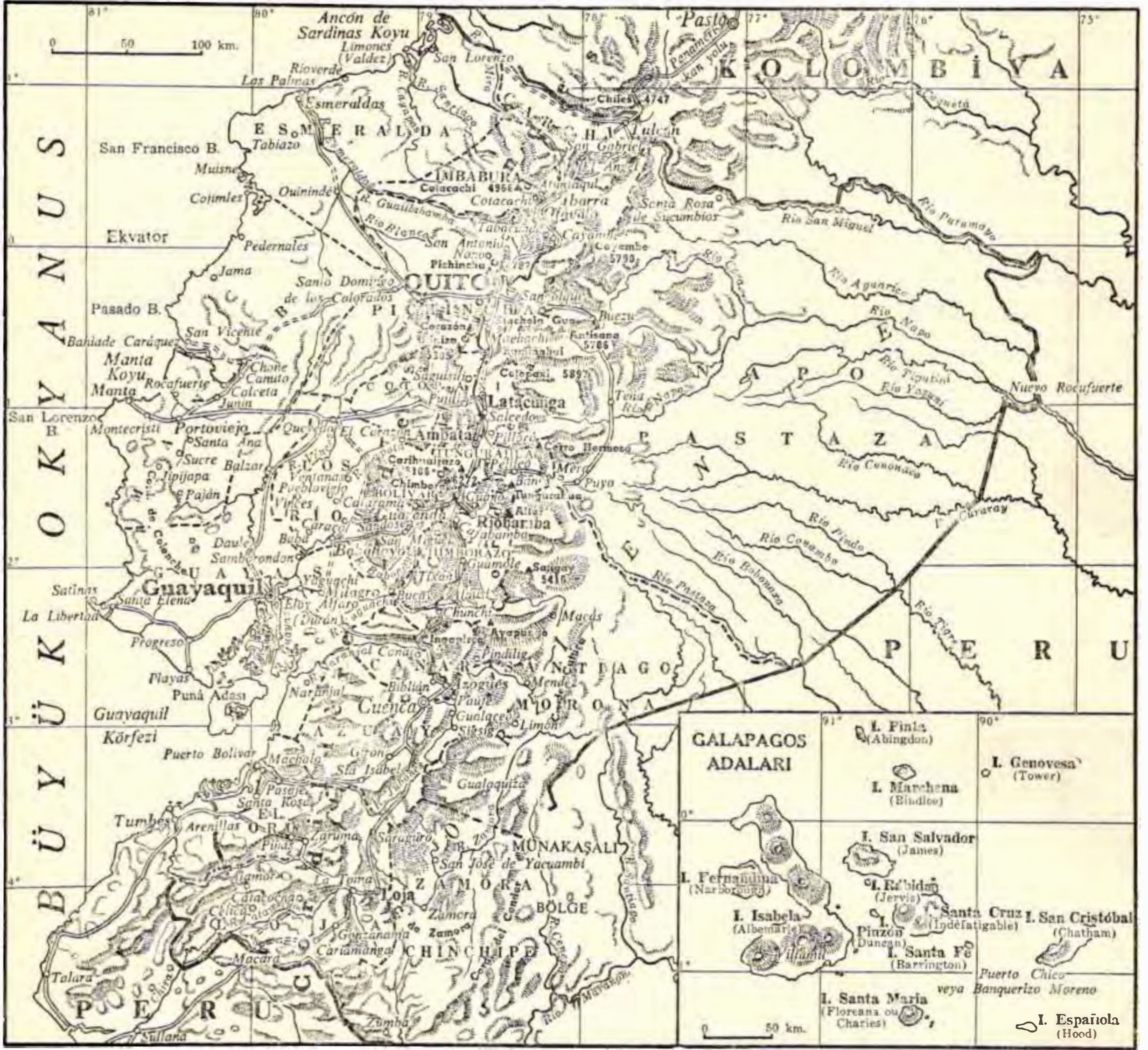
E. üst ve alt göz kapaklarından birinde veya her ikisinde birden olabilir. En sık rastlanılanı alt göz kapağında olanıdır. Başlıca sebepleri: göz - göz kapağı mukozasının yangılanarak şişmesi; çevre kası (*muscle orbiculaire*)nın zayıflaması veya felce uğraması ve çoğu zaman bir vanma veya yaralanmadan sonra bir yara izi (*cicatrix*) dokusu oluşmasıdır.

E. göz mukozasının yangılanmasından ileri geliyorsa, genel olarak *collyrium* (göz merhemi) adiyle anılan merhemlerin sıkıştırıcı (*astringent*) bir çeşidi, bakırsülfat veya gümüşnitrat kalemiyle dağlama veya şişen bölümün *scarification* usulü ile ince ince delinmesi veya neşterle çıkarılması çareleri uygulanır. Hastalık, çevre kasının felcinden ileri gelmişse, elektrik tedavisi yapılır, bir yara izi dokusu oluşmasından ileri gelmişse, biricik etkili çare plastik göz kapağı ameliyatı (*blepharoplastie*) dır.

2. Jinekoloji: dölyatağı boynunun dönük göz kapağını andıran sürekli durumu. Dölyatağı boynu E. u, kadın üretim organının bu bölümünün yangılanması halinde sık sık meydana gelen bir durumdur.

EKUADOR (resmî adı: **República del Ecuador**), Güney Amerika'nın kuzeybatısında bir cumhuriyet. Ekvatorunun altında bulunduğundan bu adı almıştır. Yüzölçümü 270 670 km², nüfusu 4 600 000 (1962) olup 1950 - 1960 yılları arasında % 43 artmıştır. Başkenti Quito'dur.

1. Tabiat: E. üç bölgeye ayrılır: a. Batıda, Pasifik kıyısı boyunca uzanan ve kıyıya paralel sıradağları içine alan (50 150 km eninde) çukurel; b. Kuzeyde, sıcak ve rutubetli tropikal bölge; c. Güneyde, serin Humboldt akıntısının etkisiyle kuru ve çorak topraklar. Ülkenin ortası Andlar bölgesini teşkil eder. Andlar, birbirine paralel olarak uzanan ve 3 000 - 6 000 m yükseklikte iki sıradan kuruludur. Bu dağlar bazı noktalarda 50 km ye kadar birbirine yaklaşır; içlerinde, bazıları hâlâ faal olan birçok yanardağ vardır. Batı sırası Chimborazo'da 6 310 m ye, doğu sırası ise Cotopaxi volkanında 6 005 m ye yüselir. Cotopaxi'den başka, bu sıranın yanardağları şunlardır: Sangay (5 323 m), Altar veya Collanes (5 404 m), Antisana (5 756 m) ve Cayambé (5 840 m). Cordillera adını taşıyan bu iki sıradağ arasında uzanan plato, sıradağları dikey olarak kesen geçitlerle *cuenca* adı verilen birçok tekne (havza) lere ayrılmıştır. Bunların ortalama yükseklikleri 3 000 m dir. Doğu Cordillera'nın sırtları, Amazon ırmağı vadisindeki alçak bölgeye doğru iner. Bu bölge sık sık yağan yağmurların etkisiyle meydana gelen sık ormanlarla kaplı olup pek az yükselişler gösterir.

EKUADOR

Canlı hayvan varlığı

Cinsi	1948 (1 000 olarak)
Sığır	1 600
At	120
Koyun	1 800
Keçi	1 500
Domuz	1 000
Katır, eşek	102

Tarım (1 000 ton)

Adı	1950	1960
Muz	—	2204,0
Kahve	23,4	33,3
Kakao	26,8	44,0
Patates	108,0	271,0
Pirinç	113,0	163,0
Mısır	69,0	153,0

Ekonomi: 1961 den beri Latin Amerika Serbest Ticaret Bölgesi üyesi bulunan E un ekonomisinin temelini tarım meydana getirir ve 4.6 milyar sucres (E. un para birimi) ile millî gelirinin üçte birinden fazlasını sağlar (1960). Sanayi geliri 2,0 milyar sucres, ticaret geliri ise 1,53 milyar sucres olmak üzere önem sırasında ikinci ve üçüncüdür. Ticaret bilançosu 1961 e kadar alacaklı durumda kalmıştır: İhracat 2 151 milyon sucres, ithalât ise 1 650 milyon sucres'dir. Başlıca ihraç malları (değer olarak) muz % 64,2, kakao % 11,6, kahve % 11,3, pirinç % 2,2, Balsa kerestesi aş. yu. % 1 dir. Başlıca ithal malları makine ve taşıtlar, işlenmiş sanayi malları ve teknik mamullerdir. E. un mallarını alan ve ona kendi mallarını satan başlıca ülkeler Amerika Birleşik Devletleri, Federal Almanya ve Benelux ülkeleridir. Sanayide 1960 ta 417 işletme (1955 te 370) yerinde 35 000 (1955 te 25 300) işçi çalışıyordu. Bunların % 40 ı yiyecek maddeleri sanayiinde, % 22 si dokuma sanayiinde, % 6 sı petrol sanayiinde, % 5,5 i de bira ve başka içkiler sanayiinde çalışıyordu. Madenciliğin, daha ziyade iç ihtiyacı karşılayan petrol sanayii dışında büyük önemi yoktur. 1960 ta 363 600 ton

Y ü z ö l ç ü m ü ve n ü f u s

İ l l e r	Yüz ölçümü km² olarak	Nüfus 1 000 olarak		Artış % olarak
		1950 sayımı	1960 tahmini	
Andlar bölgesi:				
Azuay	7 799	251,0	316,6	26,1
Bolívar	3 216	109,3	145,7	33,3
Cañar	2 677	97,7	123,6	26,5
Carchi	3 582	76,6	99,3	29,6
Cotopaxi	4 614	165,6	204,0	23,2
Chimborazo	6 161	218,1	278,4	27,6
Imbabura	4 803	146,9	176,3	20,0
Loja	11 494	216,8	309,5	42,8
Pichincha	16 768	386 5	497,7	28,8
Tungurahua	3 204	187,9	231,5	23,2
Kıyı bölgesi:				
El Oro	5 925	89,3	129,3	44,8
Esmeraldas	15 886	75,4	106,9	41,8
Guayas	21 259	582,2	792,2	36,1
Los Ríos	5 937	150,3	218,9	45,6
Manabí	18 923	401,4	606,6	51,1
Doğu bölgesi:				
Morona Santiago	—	16,3	19,7	20.9
Napo }	86 084	25,4	23,8	35,0
Pastaza }			10,5	
Zamora Chinchipe	—	4,8	6,1	27,1
Territorio Colón	7 844	1,3	1,8	38,5
Ekuador	270 670	3 202,8	4 298,4	34,2

Morona Santiago ve Zamora Chinchipe illerinin yüzeyi ve Pastaza ilinin 1950 nüfusu elde edilememiştir. İllerin yüz ölçümünün toplamı 226 176 km² olduğu halde, ülkenin yüz ölçümü 270 670 km² olarak gösterilmiştir. 1950 sayımına göre: 100 000 den fazla nüfuslu (Quito ve Guayaquil), 50 000 den fazla nüfuslu (Cuenca) şehir vardır.

petrol elde edilmiştir. Bunun dışında, 1960 ta 471 kg altın, 3 900 kg gümüs, 221,3 ton bakır ve 237,8 ton derişik kurşun elde edılmiştir.

Ülkenin ekonomik politıkası, ölçülü bir sanayileşme niteliğini taşır. Amaç, enflasyonist eğilimlerden kaçınılmak şartiyle tüketimin sürekli olarak artmasıdır. 1957 de çıkan sanayii teşvik kanunu yeni fabrikalara, ekonomik önemlerine göre, gümrük ve vergi indirimleri gibi türlü menfaatler sağlamaktadır. Yabancı sermaye yatırımları (1958 sonlarında) 65,6 milyon Amerikan dolarına erişiyordu. Bu yatırımların 42,3 milyon doları Amerika Birleşik Devletlerinden, 19,5 milyon doları ise İngiltere'den geliyordu. Bunların dağılışı şöyledir: Petrol alanı 23,8, sanayi 13,1; ulaştırma 11,4; ticaret 10,9 milyon Amerikan doları.

1961 de yapılan değer indiriminden sonra ülkenin pa rasına yeniden istikrara kavuşmuş gözü ile bakılabilir. 1962 sonunda altın ve döviz ihtiyatları 44,7 milyon Amerikan doları (1961 de 38,3) na yükseliyordu. 1962 devlet bütçesi aş. yu. 1,9 milyon gelir ve giderle dengeli olmuştur.

Ulaşım: Başlıca demiryolu hattı Guayaquil - Quito - San Lorenzo hattıdır. Sibambe - Azoguez hattının Cuenca'ya kadar döşenmesine başlanmıştır. Puerto Bolívar (Machala) ile de Pasaje ve Pierdras arasında ve Bahia de Caráquez ile Chone arasında ikinci derecede hatlar vardır. Şimdiki halde aş. yu. 10 000 km lik yol şebekesi, uygulanmakta olan beş yıllık plana göre 1966 ya kadar genişletilecektir. Bu alanda özel önemi olan yol aş. yu. 1 000 km lik Carretera Interamericana (Amerika ülkeleri arası yol) dır.

Guayaquil limanı (1960 ta ihracatın % 60 ı, ithalâtın ise % 90 ı buradan geçmiştir) modernleştirilmektedir. Muz ıhraç eden yerler, Esmeraldas ve Puerto Bolívar'dır. Munta kahve, La Libertad ise petrol ihraç limanlarıdır. Demiryolunun son durağı olan San Lorenzo'nun önemi artmaktadır. Ülkenin kendi ticaret filosu (1959) 11 gemi (23 980 brüt tonilato) den ibarettir. Yolların azlığı hava ulaşımına daha büyük önem kazandırmıştır. E. da aş. yu. 45 hava alanı varsa

EKUADOR: Imbabura ilinden bir görünüş

da, ancak Guayaquil ile Quito alanları modern tesislere sahiptir.

Maliye: Millî para: 1 sucre = 0,0592447 g saf altın; 1 $ = 15 sucres'dir.

1856 dan beri metre sistemindeki ölçü ve ağırlıklar kullanılmaktadır. E. un başlıca ırmakları, doğuya doğru Amazon'a veya güneydoğuya doğru akar. Ülkenin en büyük ırmağı Napo'dur. Başlıca su bölümü çizgisi Batı Andlardır. Ancak kuzeyde, batı kıyısına akan ırmakların kaynakları Doğu Andlardadır ve bu yüzden, yer yer kıyı dağlarla Batı Andlar arasında güneye doğru uzanan uzun vâdiler meydana getirir. Bu ırmaklar, mangrov ormanlariyle kaplı geniş deltalarla Büyük Okyanus'a dökülür. En büyükleri Río Guayas ve Río Daule'dir.

2. Halk: E. un, Quito ve Cara adını taşıyan eski ve yüksek kültürlü Kızılderili yerlilerinden ancak kalıntılara rastlanır. Yoğun nüfuslu yüksek havzalardaki yerliler, Keçua (Quechua) lardan olup tarımla geçinirler ve Hristiyanlığı kabul etmişlerdir. Doğuda yaşayan ve bir bölüğü de göçebe olan balta girmemiş ormanlar halkı (Jivaros'larla Saparos'lar) pek az incelenmiştir. Yerli (Kızılderili) lerin oranı % 27 dir. Kıyıdaki kabileler dışarıdan gelen beyaz ve zencilerle karışmıştır. İspanyolların torunları, nüfusun ancak % 8 ini bulduğu halde, mal sahibi ve ülkeye hâkim durumdadırlar. Avrupa'dan gelen göçmenlerin sayısı azdır. Nüfusun en büyük kısmı (% 54) melezdir. Ülkenin resmî dili İspanyolcadır. Nüfusun en büyük kısmı dağlarda yaşar; alçak yerlerde, özellikle doğu kısımlarda, nüfus yoğunluğu azdır.

EKUADOR: Quito'da hükümet meydanı

EKUADOR: Otavalo pazarında kızılderililer

3. Devlet ve hukuk: 31 aralık 1946 tarihli anayasaya göre yürütme gücü, 4 yıl için doğrudan doğruya seçilen cumhurbaşkanının elindedir. Cumhurbaşkanı ile yardımcısı bazı şartlar altında yeniden seçilebilirler. Yasama meclisi (kongre), senato ile milletvekilleri meclisinden kurulmuştur.

Senato üyelerinin sayısı 44 olup görev süreleri 4 yıldır; bunlardan 12 si meslekleri temsil ederler. Milletvekillerinin sayısı 106 olup görev süreleri 2 yıldır. En yüksek memurlarla hâkim ve subayları iki meclis birlikte seçer. 1939 dan beri kadınlar seçim hakkına, erkekler ise seçme görevine sahiptir. 5 üyelik bir komisyon kanunları hazırlar. Ekonomiyi ilgilendiren bütün işlerde Millî Ekonomi Komisyonunun oyu alınır. Denetim organı 20 üyelik bir danıştaydır. Yönetimi 8 bakanlık yürütülür. E., 16 ile Región Oriental (Doğu Bölge) adını taşıyan bölgeye ayrılmıştır. Bunların her biri birer vali tarafından yönetilir. Valiler hükümet tarafından seçilir ve aynı şekilde seçilmiş il danışmanlarından yardım görür. Hukuk, Fransız ve İspanyol hukukunu örnek tutarsa da, başka Güney Amerika kanunlarından da esinlenerek kodifiye edilmiştir 6 yıl için seçilen 5 yargıçlı bir Yüksek Yargıçlar Kurulu, 8 yüksek mahkeme ile aş. yu. 500 alt mahkemenin kararlarının temyiz katıdır. Código de Trabajo (Çalışma kanunnamesi) (1938) içinde toplanmış olan sosyal hukuka, mecburî sosyal sigorta (1942) ve işçilerin kazanca katılmaları (1948) nı öngören kanunlar da eklenmiştir. Kazanç payı oranı % 7 dir, fakat bunun % 2 si sandıklara yatırılır. E., hiçbir uluslararası iş hukuku anlaşmasına katılmamıştır.

1950 de devlet borcu 688 milyon sucres idi. Normal gelirin % 60 ından çoğu dolaylı vergilerden gelir.

4. Tarım: E. tam anlamiyle bir tarım ülkesidir. Batı-

daki alçak topraklarda ve Andların ırmak vadilerinde pirinç, kakao, şeker kamışı ve muz yetişir; yüksek topraklarda ise kahve ve pamuk, Andlarda ise en çok iç ihtiyaçlar için tarla ürünleri elde edilir. Andlar, ülkenin başlıca hayvan yetiştirme bölgesidir. Amazon'un kaynak bölgesi, ekonomik bakımdan henüz işletilmeyen ormanlarla kaplı topraklardır.

EKUADOR: Kadın tipi

E., Paraguay ile birlikte. Güney Amerika'nın sanayi bakımından en az gelişmiş ülkesidir. Dokuma sanayii başta gelmek üzere çimento, şeker, deri, eşya, sabun, mum, mobilya, un ve bira sanayi kollarını teşkil eder. Alkol, tuz, kibrit ve tütün mamulleri devlet tekelindedir. En önemli yeraltı ürünleri altın (1951: 392 kg) ve petrol (1951: 356 000 t) dur.

5. Eğitim: Kanuna göre mecburî öğrenim (6-12 yaşına kadar) ülkenin her yerinde uygulanamamaktadır. İlk ve orta okullar dışında teknik okullarla sanat okulları ve gündüz çalışanlar için gece kursları da vardır. Ayrıca üç müzik okulu ile bir hukuk okulu (Lija'da). Quito'da iki, Guayaquil, Cuenca ve Loja'da birer üniversite, yine Quito'da bir teknik üniversite vardır.

6. Kilise: 1904 ten beri kilise devletten ayrıdır. Hemen hemen bütün E lular Katoliktir.

7. Millî savunma: 1921 den beri genel askerlik (20 den 45 yaşına kadar, 1 yıl muvazzaf hizmet). Ödeve tabi olanların ancak bir kısmı hizmete alınmaktadır. Muvazzaf ordu 700 subay ve 7 000 erden ibarettir.

Tarihçe: İspanyol fethi (1533-1534) nden önce E., Inkalar imparatorluğunun bir parçasıydı. Bu ülke Andiencia de Quito adı altında Peru kral naipliğinin bir kısmını meydana getirmiş, XVIII. yüzyıldan itibaren de Yeni Granada kral naipliğine katılmıştır. Bolívar'ın generallerinden Sucre'nin kazandığı Pichincha (24 mayıs 1822) savaşı İspanyol hâkimiyetini yıkmıştır. E., Bolívar'ın kurduğu merkezî Kolombiya cumhuriyetine katılmıştır. General Juan José Flores, Riobamba kongresi (11 mayıs 1830) nde E. u bağımsız cumhuriyet olarak ilân etmiş, 1831-1835 ve 1939-1845 yıllarında iki defa cumhurbaşkanlığına seçilmiştir. Flores iktidardan düşünce iç karışıklıklar ve dış harpler olmus ve 1861 e kadar sürmüştür. 1861 de cumhurbaşkanı seçilen García Moreno, bir diktatörlük rejimi kurmuştur. Moreno, kilisenin o zamanki büyük nüfuzuna dayanarak yüksek öğretimi Jesuitlere bırakmıştır. Moreno 1875 te öldürülmüş ve liberaller ülkeye hâkim olmuşlardır. Fakat bu yıllar içinde art arda çıkan ihtilâller ülkede karışıklıklar doğurmuş ve ekonomik gelişimi de engellemiştir. Liberallerin en büyük lideri General Eloy Alfaro, 1895-1897 yıllarında diktatör olarak, 1897-1901 ve 1905-1909 yılları arasında da cumhurbaşkanı olarak otokratik bir rejim kurmuş ve 1911 de öldürülmüştür. Alfaro, kilisenin haklarını kısmış, medenî evlenmeyi kabul ettirmiş, dinde serbestliği ilân etmiş, Guayaquil-Quito demiryolunu yaptırmak için çabalar harcamıştır. Bundan sonraki oldukça durgun zamanlar 1925 ihtilâliyle sona ermiştir. 1925 te cumhurbaşkanı olan Isidoro Ayora, 1931 de iktidardan uzaklaştırılmış ve bu, bir gelenek haline gelerek sonraki cumhurbaşkanlarının hepsi devrelerinin sonundan önce devrilmişlerdir. 1944 te devrimci bir cunta radikal José María Velasco Ibarra'yı cumhurbaşkanı ilân etmiş, fakat o da 1947 de ordunun ayaklanmasiyle işinden atılmıştır. Ardılı Galo Plaza Lasso olmuştur. 1 haziran 1952 seçimlerinde Velasco Ibarra yeniden cumhurbaşkanlığına seçilmiştir. 1954 te kendisine karşı yapılan bir ayaklanmayı ezmiş ve 1956 ya kadar iktidarda kalmıştır. 3 haziran 1956 da muhafazakâr C. Ponce Enríques cumhurbaşkanı seçilmiştir. 1960 ta Velasco Ibarra yeniden cumhurbaşkanı olmuş, fakat komünist Küba'ya karşı izlediği iki taraflı politikadan dolayı orduda çıkan bir ayaklanma sonucunda iktidardan uzaklaştırılmıştır (7 haziran 1961). O zamana kadar cumhurbaşkanı yardımcısı olan Carlos Julio Arosemena Monroe cumhurbaşkanı olmuştur. Monroe da solcu olmakla beraber, ordunun baskısiyle 2 nisan 1962 de Küba ile diplomatik ilişkileri kesmek zorunda kalmıştır. 1960 seçimlerinden beri senatonun 46, milletvekilleri meclisinin 73 üyesi vardır. E. 1945 ten beri Birleşmiş Milletlerin kurucu üyelerinden olup OAS (Amerika Devlerleri Teşkilâtı) ın da üyesidir.

EKUADOR: Erkek tipi

Ekuador edebiyatı: İspanyolların Amerika'daki sömürgeciliğinin ilk yılları (XVI. yüzyıl) ndan itibaren bu ülkelerde ilgi çekici bir İspanyolca edebiyat doğmuştur. En önemli eserler, vakayiname ve zafernamelerdir. Bu eserleri bugünkü ülkelere göre ayırmak imkânsızdır. Aşağıdaki birkaç eser anılabilir: Ganzalo de Oviedo y Valdes'in, İspanyol fethi başlangıcı hakkındaki eserlerin en iyisi gözü ile bakılan *Historia general y naturel de las Indias* (Batı Hindistan, yani Amerikanın genel ve tabiî tarihi); Cortés'in kâtibi López de Gomara'nın *Crónica de la Nueva España* (Yeni İspanya vakayinamesi); Bartolomé de Las Casas'ın *Historia general de las Indias* (Batı Hindistan, yani Amerikan'ın genel tarihi); Bernal Díaz del Castillo'nun *Historia de la Conquista de la Nueva España* (Yeni İspanya fethinin tarihi).

XVII. yüzyılda Güney Amerika şairleri arasında E. lu Jacinto de Evia (*Ramillete de flores poeticas* — Şiir çiçekleri demeti) [1675] ile yazarlar arasında Dionisio Alcedo y Herrera ve rahip Juan Velasco gibi tarihçiler görülür.

XVIII. yüzyılda E. lu Francisco Javier Espejo (1747-1795), Fransa'daki felsefe hareketinin etkisi altında bağımsızlık savaşını hazırlayan fikirleri yaymakla büyük rol oynamıştır.

XIX ve XX. yüzyılların bağımsızlık savaşları Jose Joaquín Olmedo (1780-1847) tarafından dile getirilmiştir. Bu şairin *Canto a Junín* (Junín'e gazel) i ve *Himno a Bolívar* (Bolívar'a ilâhi) si, destansı esinleri ve Yunan şairi Pindaros'u andıran üslûbuyle klasık olmuştur. Romantik kuşağı Dolores Veintemilla de Galindo (1829-1857), Julio Zaldumbide (1833-1887) ve Luis Cordero (1830-1912) temsil ederler. Modernist E. da Latin Amerika'nın öbür ülkelerine bakarak az etki yaratmıştır: Medardo Angel Silva

(1899 - 1924) kendini Fransız şairi Baudelaire'in bir öğrencisi olarak tanıtmıştır. Jorge Carrera Andrade (doğ. 1903) daha çok Nerval'ın etkisini taşır. Gonzalo Escudero (doğ. 1903) Claudel'in yolundan gider. Bunlardan başka birçok şairler, XX. yüzyılda toplumsal savaşlardan esinlenmişlerdir: Arturo Borja (1894 - 1915) ile José María Egas (doğ. 1896) bunlar arasındadır.

E., Latin Amerika'nın en büyük yazarlarından birinin yurdudur. Juan Montalvo (1833 - 1889) nun *El espectador* (Seyirci), *Los siete Tratados y Capítulos que se olvidaron a Cervantes* (Cervantes'in unutmuş olduğu yedi araştırma ve fasıl) i meşhurdur. Hristiyanlıktan esinlenen diktatör Gabriel (Gabriel García Moreno) ile Montalvo'nun çok acı kalem savaşları vardır. İlk E. romancısı Juan León Mera (1832 - 1894), *Cumandá o un drama entre salvages* (Cumandá veya vahşiler arasında geçen bir facia) [1879] adlı eserinde, Chateaubriand ve Fenimore Cooper'ı taklit ederek balta girmemiş ormanları romantik bir görüşle anlatır. Bu arada, Roberto Andrade (1852 - 1937), Manuel J. Calle (1867 - 1918), Luis A. Martínez (1868 - 1909), Carlos R. Tobar (1854 - 1920) da anılabilir. Bunların ardından, rejim adaletsizliklerini anlatan birçok yazarlar yetişmiştir: kısa hikâyeci José de la Cuadra (1902 - 1941), tarihî ve sosyal romanı *Las Cruces en el agua* (Suyun üzerindeki haçlar) ile ün kazanan Gallegos Lara gibi. Bu grupun en tanınmış yazarı olan Jorge Icaza (doğ. 1902). *Huasipungo* (Yerliler çukuru) adlı eserinde, yerlilerin sömürülmesinden yakınır. Alfredo Pareja Diez - Canseco (doğ. 1908) eserlerinde işçilerin, melezlerin yaşayışını tasvir etmiştir. Gonzalo Zaldumbide (doğ. 1882) İspanyol Amerikası eleştiricileri arasında en büyüklerinden biridir.

E. ın armasında oval bir kalkanın yukarı kısmında, burçları temsil eden bir kordelanın ortasında güneş görülür. Alt kısmında ülkenin en yüksek yanardağı olan Chimborazo, onun yanında bir ırmak ve bunun üzerinde bir buhar gemisi vardır. Kalkanın üstünde uçmaya hazırlanan bir kondor bulunur. Arma yatay bir liktor demeti (eski Romalılarda birbirine bağlı bir değnek demeti içinde bulunan balta) üzerine yaslanmıştır.

E. marşı: Şair Juan León Mera (1832 - 1894) 1865 te bu marşın sözlerini Kongrenin isteği üzerine yazmış ve bu şiir büyük heyecanla kabul edilmiştir. Bu marş aynı yıl içinde Antonio Neumane veya Neumann (1818 - 1871) tarafından bestelenmiştir. 1886 yılında bu marş millî marş ilân edilmiştir. Marşın güftesine daha barışçı bir karakter verilmesi teklifi devletçe 1922 de reddedilmiştir. Son yıllarda ilk dört mısradan sonra ikinci kıtaya geçmek eğilimi belirmişse de, 1948 de Kongre marşa el sürülemeyeceğini bildirmiştir.

Resmî bayramı, 10 ağustos bağımsızlık (1809) bayramıdır.

E. millî marşı :
Sağ ol, ey ana yurt, bin kere, ey ana yurt:
Şan ve şeref sana! Bağrından taşıyor
Neşe ve barış; ışık saçan alnında
Güneşten fazla nurlar seyrediyoruz.

1. İspanyol cüretinin sana zorla kabul ettirdiği boyunduruğa, senin üzerinde öldürücü bir ağırlıkla çökmüş adaletsiz ve korkunç felâkete isyan eden çocukların, göklere kutsal bir nara attılar, soylu, eşsiz bir ant içerek kanlı ejderhadan senin hıncını almayı, bu kölelik boyunduruğunu parçalamayı kararlaştırdılar.

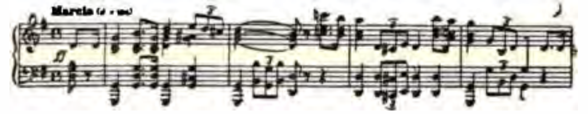

EKUADOR ARMASI

2. İlk olarak, azametli Pichincha'nın daha da güzelleştirdiği yurt çocukları, canlarını her zaman için sana adayarak kanlarını senin için döktüler. Tanrı bunu gördü, kurbanı kabul etti; dünya bu kandan binlerce başka kahramanın yükseldiğini hayretle seyretti.

3. Demir kollu bu kahramanlara direnecek hiçbir şey yoktur. Dünyada, ovadan en yüksek doruğa kadar savaşın gürültüsü işitiliyordu. Savaşın peşinden zafer uçuyordu, zaferden sonra hürriyet geliyordu, yenilmiş arslanın ise takatsizlik ve ümitsizlik içinde kükrediği işitiliyordu.

4. Sonunda İspanyol gururu çöktü ve bugün, ey yurt! senin hür yaşayışın, amacına erişen kahramanlığın bıraktığı

EKUADOR: Millî marş (başlangıç)

soylu ve şanlı mirasıdır. Bu miras babalarımızın elinden bize geçti. Hiç kimse bunu bizden almağa kalkışmasın: hiç kimse, ahmakça ve delice bir hareketle intikamcı öfkemizi uyandırmasın.

5. Hiç kimse, ey yurt! buna yeltenmesin. Senin şanlı kahramanlarının ruhları bize bakıyor. Onların aşıladığı cesaret ve gurur, senin için bir zafer vadidir. Gelsin demir ve yıldırım gibi çarpan kurşun, çünkü savaş ve öç alma düşüncesiyle zorlu İspanyol'u yıldıran direnç uyanır.

6. Ve eğer zorba bir kaderin adaletsizliği bizim için yeni zincirler hazırlıyorsa, ey büyük Pichincha! yurdun ve onun çocuklarının ölümünden önce yetiş: topraklarının üzerinde yükselen her şeyi derin bağrına göm: zorba ancak kül ile karşılaşsın ve orada yaşayanları boşuna arasın.

EKUATİF (Fr. Equatif, Lat. *aequativus* = eşit kılan) [Gramer], bir sıfatın gösterdiği nitelikte veya bir zarfın gösterdiği kip (modalité) te bir derece eşitliğini anlatmak için kullanılan kelime şekilleri veya gruplarına verilen ad. Örnek: ... *kadar güzel* veya *çabuk*. «Karşılaştırmalı eşitlik derecesi» de denilen E., sıfat ve zarflara ait aşağıdaki sistemde yer alır (Fr., Lat. ve Türkçe terimleri bu sırada gösterilmiştir):

1. degré positif, gradus positivus, olumlu derece. Örnek: *Güzel, çabuk.*

2. degré comparatif, gradus comparativus, karşılaştırmalı derece. Bu, üçe ayrılır: a) d. c. d'égalité, g. c. aequalitatis, karşılaştırmalı eşitlik derecesi. Örneği yukarıdadır; b) d. c. de supériorité, g. c. superioritatis, karşılaştırmalı üstünlük derecesi. Örnek: *Daha güzel*; c) d. c. d'infériorité, g. c. inferioritatis, karşılaştırmalı aşağılık derecesi. Örnek: *Daha az güzel.*

3. degré superlatif, gradus superlativus, karşılaştırmalı obartıcı derece. Bu, ikiye ayrılır: a) d. sup. relatif, gr. sup. relativus, karşılaştırmalı nispî obartıcı derece. Örnek: *En güzeli*; b) d. sup. absolut (veva élatif), gr. sup absolutus (veya elativus), karşılaştırmalı mutlak obartıcı derece. Örnek: *Çok güzel.*

EKVADOR (Coğ.): bk. EKUADOR.

EKVATOR veya EKVATOR DAİRESİ [Ast.], bir gök cisminin merkezinden geçen ve dönme eksenine dik olan düzlemle o cismin ara kesiti. Yer E. u, Ay E. u, Güneş E. u, Mars E. u v. b. gibi.

1. *Yer ekvatoru*: Yerin merkezinden geçen ve yerin dönme eksenine dik olan düzleme *ekvator düzlemi* denir. Bu düzlemle yer yuvarlağının ara kesiti yerin E. dairesi veya kısaca E. dur (Şek. 1). Yer yuvarlağı E. da şişkin, kutuplarda (dönme ekseninin Yer'i deldiği noktalarda) da basıktır. Yer E. u tam bir daire değilse de daireye yakındır.

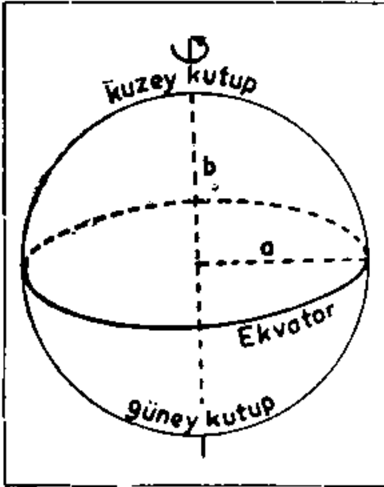
E. un çeşitli noktalarını yer merkezine birleştiren doğru parçalarının ortalamasına yerin *ekvator yarıçapı*, kutupları merkeze birleştiren doğru parçasına da *kutup yarıçapı* denir. Basıklıktan ötürü bu iki yarıçap birbirine eşit değildir. Son ölçülere göre yerin E. yarıçapı a = 6 378,388 km, kutup yarıçapı b = 6 356,912 km dir.

E. un tam bir geometrik daire olduğu kabul edilirse, E. çevresi $2\pi a$ = 40 076 km olarak bulunur.

2. *Gök ekvatoru*: Yer merkezinden geçen ve yerin dönme eksenine dik olan düzlemin gök küresi ile ara kesiti.

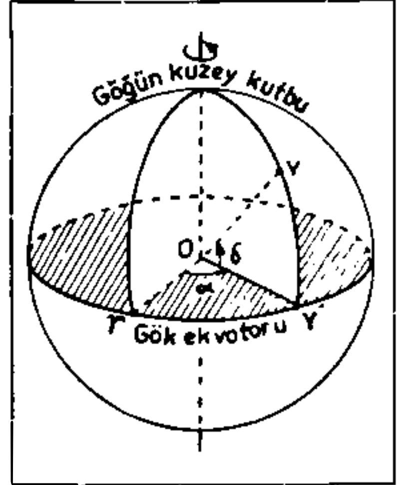
Gök küresi denilince, merkezi, Yer merkezi ile çakışık ve yarıçapı sonsuz küre akla gelmelidir. Böyle bir daire gerçekte yoktur. Ancak yıldızların yerlerini belirtmek üzere kurulacak gök koordinatları için bu daire temel düzlem olarak kullanılır.

Ekvator koordinat sistemi: Gök küresinde E a bağlı bir sistem. Gök küresinde bir yıldızın veya bir noktanın yerini belirtmek için çeşitli koordinat sistemleri tanımlanmıştır. Bunlardan biri, temel düzlem olarak gök E. unu alan bir sistemdir. Bu sistemde bir Y noktasının koordinatları şöylece tanımlanır: Y noktasından ve göğün dönme ekseninden (Yer'in dönme ekseni) geçen bir büyük daire çizilir. Bu daire Y yıldızının meridiyen dairesidir (Şek. 2). Tutulma dairesi ile gök E. unun kesim noktalarından biri olan Koç noktası (ilkbahar ılımı) dır. Bu nokta bu sistemde başlangıç noktası olarak kabul edilir. Yıldızdan geçen meridiyen ile Koç noktasından geçen meridiyen arasındaki iki düzlemli açıya veya yıldız meridiyeninin gök E. unun kesim noktası olan Y′ nün Koç noktasından açısal uzaklığına *rektesansiyon* (bahar açısı) denir. Bu açı pozitif yönde (Yer'in dönme yönünde) 0° den 360° ye veya 0 saniyeden 24 saniyeye değin ölçülür. Astronomide rektesansiyonlar α ile gösterilir. Bu sistemde ikinci koordinat δ deklinasyondur. Bu da bir açı olup, yıldızı Yer merkezine (pratikte gözlemciye) birleştiren doğrunun E. la yaptığı açıdır ki bu YY′ yayını gören merkez açıdır. Deklinasyon E. dan kuzey kutba doğru 0° den + 90° ye dek güney kutba doğru 0° den — 90° ye dek ölçülür. Bu iki koordinat gök küresinde bir yıldızın yerini bir anlamlı olarak belirtir. — A. K.

Şekil : 1
Yer yuvarlağı ve onun ekvatoru

EKVATOR DÜZLEMİ (Fr. Plaque équatoriale, Lat. *aequator* = dengeleyen), mitoz ve mayoz bölünmelerinin metafaz evresinde kromozomların, iğ'in ortasında dizildikleri düzlem.

Şekil : 2
Gök küresi ve bir Y yıldızının ekvator kooardinatları: Y yıldızının rektasansiyonu - OY′, deklinasyonu - YOY′ dır.

EKWAN (VII. yüzyıl), Kore'li Buddhist rahip. 625 te Japonya'ya gelmiş ve orada Sanron tarikatını kurmuştur. Buna Üç Çastralar tarikatı da denir. Bu, Japonya Buddhizminin üç Mahâyâna tarikatından biridir.

EKZAMA (Tıp): bk. EGZAMA.

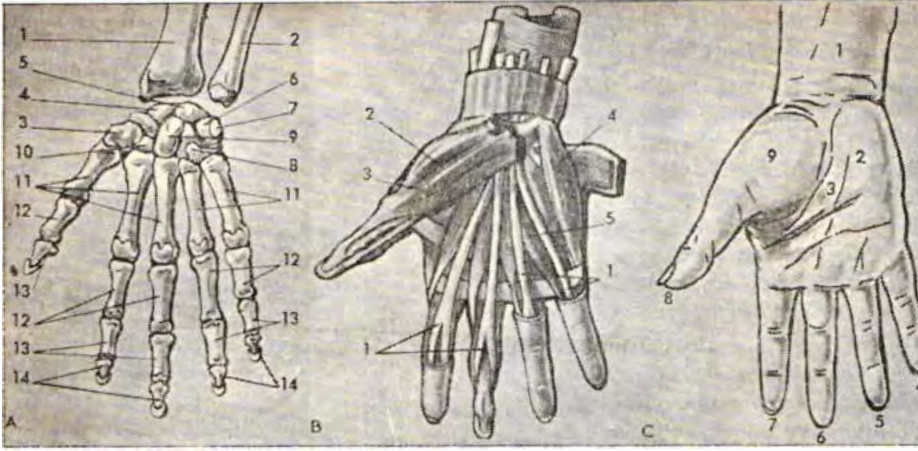
EKZOGAMİ (Fr. Exogamie) [Sosyol.]: bk. DIŞARIDAN EVLENME.

EKZOKRİN (Fr. Exocrine) **BEZ** (Biyol.): bk. DIŞ SALGI BEZİ.

EL (Alm. Hand, Fr. Main, İng. Hand, Lat. *manus*), kolun insanlarda ve maymunlarda olduğu gibi tutmaya ve kavramaya yarayacak biçimde değişikliğe uğramış bölümü olan organ.

Anatomi: E. in iskeleti yukarıdan aşağıya doğru şu bölümlerden oluşur: 1. İki sıra halinde dizili olup dönerkemik (radius) ile eklemlenen ve tümüne birden E. bileği (carpus) denilen sekiz parça E. bileği kemiği; 2. E. bileği ile eklemlenen ve hepsine birden E. tarağı (metacarpus) denilen beş parça E tarağı kemiği; 3. Başparmakta iki, öteki parmaklarda üçer olmak üzere on dört parça parmak kemiği (phalanx).

E. in sırt bölümünde ve hemen derinin altında açıcı kasların kirişleri yer alır. Avuç bölümü üç bölgeye ayrılır: 1. Başparmağın yukarı tarafında bulunan ve bu parmağın yaptığı karışık hareketleri sağlayan dört küçük kası barındıran dış aya budu (thenar) kabarıntısı; başparmağın bükücü uzun kasının kirişi de bu bölgede bulunur; 2. Serçe parmağının yukarı tarafında bulunan ve bu parmakla ilgili dört küçük kası barındıran iç aya budu (hypothenar) kabarıntısı; 3. İçinden bükücü parmak kaslarının kirişleri geçen asıl E. ayası (palma) bölgesi. Bu kirişlerin üstünde ve arasında solucansı (lombrikal) kaslar yer alır. Bu bölgede ayrıca dönerkemik atardamarı (artère radiale) ile dirsek kemiği atardamarı (artère cubitale) arasındaki ağızlaşma (anastomosis) lardan meydana gelen E. in iki atardamar kemeri bulunur. Dirsek kemiği siniri ile orta sinir de burada sona erer.

EL· A. 1. Döner kemik (önkol kemiği), 2. Dirsek kemiği, 3 - 10. El bileği kemikleri, 11. El tarağı kemikleri, 12 - 14. Parmak kemikleri. B. 1 - 5. El kasları. C. 1. Bilek. 2. İç aya budu, 3. Aya, 4. Serçe parmak, 5. Yüzük parmağı, 6. Orta parmak, 7. Şahadet (işaret) parmağı, 8. Başparmak, 9. Dış aya budu.

Kemiklerarası kaslarla E. sırtı ve E. ayası kaslarına gelince, bunlar E. tarağı kemikleri arasındaki boşlukları doldurur.

E. in son derece karışık hareketler yapma yeteneği vardır. İnsan E. inin bir özelliği, başparmağın öteki parmaklarla karşılaşabilmesi ve böylece tam bir kavramaya imkân vermesidir.

EL. Samilerde bir tanrının adı. Bu ad, özel olarak gök tanrısına verilirdi. E. in, kötü bir tanrı gözü ile bakılan Baal'dan iyi olduğu sanılırdı. Ras Şamra mitolojisinde, E. in Aşerat adında bir paredrosu (kendisinden aşağı derecede bir arkadaşı) ile Elat ve Anat adında iki kızı vardır. Müslümanlıktan önce E. e, Mekke'de Allah adı altında tapılır ve onun Allât, Al - Manât ve Al - 'Uzzâ adında üç kızı olduğu söylenirdi. Palmyr senkretizmi, Baal'ı, göz tanrısı Belsamin haline, Allât'ı da, verimlilik tanrısı Dusares'in kadın arkadaşı haline getirmiştir. İbraniler, tanrıları Yahve' ye E. ve bunun çoğulu olan Elohîm adlarını vermişlerdir.

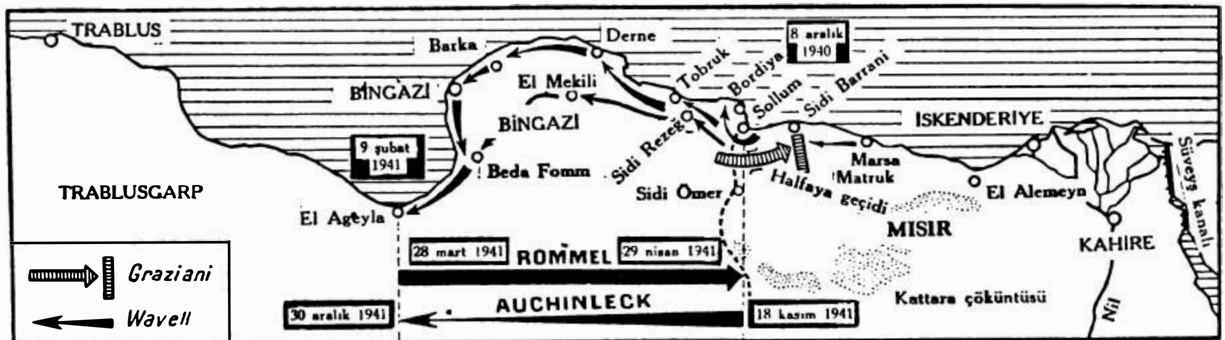
EL ABBASE (Ar. El Abbasa) [Coğ.] : bk. ABBASE, 1.

EL ABİD (Fr. Oued el Abiod), Cezayir'de bir nehir. Avres dağ sınırına bağlı olan Şeliya dağından çıkar, eski bir çöküntüden geçer ve Ahmar Ḫadu etekleri boyunca uzanır. Nehrin vadisi güzel manzaralı boğazlarla birer vaha meydana getiren küçükbölgeleri birbirine bağlar. E. A. güneye doğru Şatt Melgir'de kaybolur.

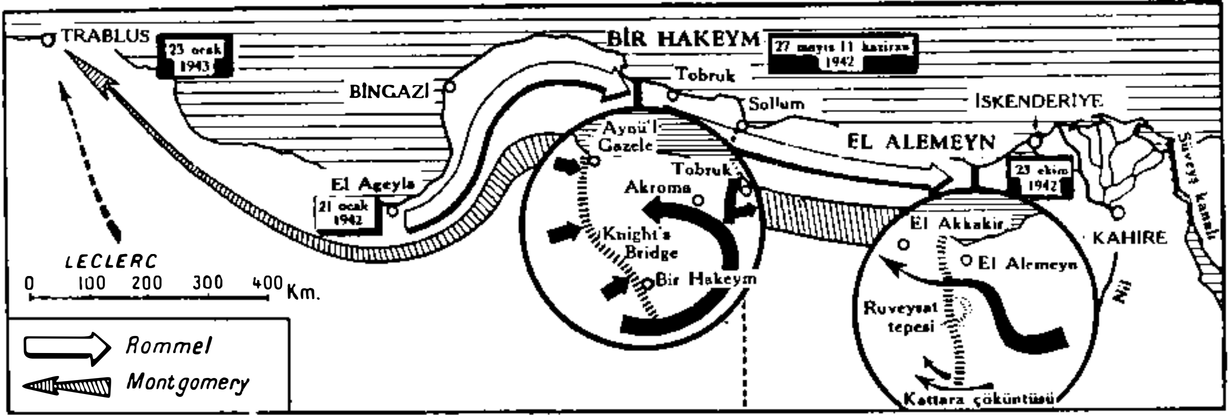
EL AGEYLA, kuzey Libya'da kıyı yolu üzerinde bir kasaba. Cyrenaica çölünde, Büyük Sirt körfezinin en iç bölümündedir. Nüfusu aş. yu. 900 dür.

E. A., II. Dünya Harbinde Alman - İtalyan kuvvetleri ile İngiliz kuvvetleri arasında çok şiddetli çarpışmalara sahne olmuştur. İngilizler, İtalyanlara karşı giriştikleri bir hücum sonucunda, 1941 şubatında buraya erişmişler, 1941 aralığında Almanların geri çekilişi sırasında yeniden E. A. ye kadar gelmişlerdir. Rommel, İngilizlere karşı hücumda ilk darbeyi burada indirmiş (23 ocak 1942), müttefik kuvvetler 13 kasım 1942 de yeniden E. A. önünde görünmüşler ve 17 aralık 1942 de kasaba kesin olarak müttefiklerin eline geçmiştir.

EL - ALEMEYN MUHAREBELERİ, II. Dünya Harbi (b. bk.) nde Kuzey Afrika'da birkaç askerî harekât. İskenderiye'den as. yu. 100 km uzaklıkta olan E. A. (bk. ALEMEYN, El) Müttefiklerin çekildiği en uç noktadır. Rommel'in emrindeki Almanlar 27 mayıs 1942 de Mısır'ı almak için yaptıkları ikinci hücumda Tobruk'u ikinci defa olarak almışlar ve buradan Bardia ve Bir - el - Gobi'ye kadar ilerlemişlerdi. Müttefikler nihayet E. A. de ilerleyişi durdurabilmişlerdir. Bundan sonra 4 aylık bir sükûnet devri gelmiş ve İngilizler dışarı ile bağlantıları kesildiği halde burayı tutmuşlardır. Sonra 19 eylülde General Montgomery'nin emri altındaki 8. İngiliz ordusu, Amerika'lılardan gördükleri yardım ile hava, topçu ve piyade kuvvetlerini düzenlemişler ve karşı taarruza geçmişlerdir. E. A. M. adı daha çok bu muharebe için kullanılır. 1 kasımda zırhlı kuvvetlerin de katılması ile İngiliz hücumu gelişmiş ve harbin en büyük tank muharebelerinden biri sayılan bu çatışmadan sonra kasımın 12 sine kadar Almanlar 90 000

Libya'daki askerî harekât (eylül 1940 - aralık 1941)

Libya'daki askerî harekât (ocak 1942 - ocak 1943)

ölü ve esir bırakarak Libya'nın içlerine çekilmişlerdir. E. A. M. en çok Müttefiklerin çekilişlerinin son noktası ve Almanlarla İtalyanlara karşı yapılan karşı taarruzun başlangıç yeri olması bakımından önem taşır.

EL ALMAK, bir tarikat terimi. Tarikata girmek, bir mürşide bağlanarak manevî eğitimini ona teslim etmek demektir. Bu bağlanış, genellikle anlamlı bir törenden sonra olur.

Menakıbu'l-esrar'da tarikata giriş töreni aş. yu. şöyle anlatılmaktadır. Önce yol, töre bilen bir kardeş öne düşer. Belindeki kuşağını açıp tarikata girecek olan «talip» in boynuna takar. Önüne düşüp onu yederek yol atası (mürşit) nın huzuruna iletir. Talip orada iki dizi üzerine edebe uygun bir şekilde oturur. Ona biat ettiğini bildirir. Buna, ikrar vermek de denir. Ata, oğlunun sağ elini eline alıp onu tarikata bağladığını anlatır. Oğlu da sağ elini atasının eline verip, sol eliyle de onun eteğini sıkı sıkı tutar. Bu: «el benim etek senin, Hak yolunda bizi doğru yola kılavuzlamakta kusur etmeyesin» demeye gelir.

Bektaşîlerde de yol aynıdır. Yalnız, rehber, talibi, o gün kesilen kurbanın yününden örülmüş ve Tîğ-bend denen bir yün kuşakla çeker.

El almak sözüne Mevlevî şairlerinde de rastlanır.

EL ARAHAL güney İspanya'da, Sevilla eyaletinde, Sevilla'nın güneydoğusundaki Anadalucía ovasında bir kasaba. E., bir toprak ürünleri ticaret merkezi olarak tanınmıştır. Nüfusu 13 517 (1940) dir.

EL ARİŞ (Coğ.): bk. ARİŞ, EL.

EL ARRUŞ, Cezayir'de, Oued Saf-saf vadisinde, Constantine departmanının Philippeville arondismanına bağlı 12 868 nüfuslu bir kasaba (komün).

EL AŞMUNEYN, Mısır'da, Nil'in batı kıyısı yakınlarında bir köy. Eski Çağda tanrı Anubis veya Thoth'un tapınak şehri olan Hermopolis Magna'nın bulunduğu yerde kurulmuştur.

EL BAYADİYE, Yukarı Mısır'da, Kena eyaletinde, Luksor'un güneyinde bir şehir. Nüfusu 16 000 dir.

EL BİAR, Cezayir'de, Alger'den 5 km uzaklıkta bir bucak. Alger'in, Sahel tepelerinde kurulmuş olan bir banliyösüdür. Nüfusu 21 607 dir.

EL BİLEĞİ veya **BİLEK** (Lat. *carpus*) [Anat.], vücutta önkol ile elin eklemlendiği bölüm.

E. B. önkoldan ele bir geçiş bölgesi olup bir ön bölümü, bir de arka bölümü vardır. Bu iki bölüm arasında dönerkemik (*radius*), bilek kemikleri (*carpus*) eklemleri ve bilek kemiklerinin birinci sırası yer alır. Arkadaki sırt bölümünden, parmakları açan (*extensor*) kirişler ile dönerkemik kaslarının kirişleri ve başparmağın uzaklaştırıcı (*abductor*) büyük kirişi geçer. Ön bölüm, kemiklerin meydana getirdiği bir oluk biçimindedir ve bilek kemiklerinin ön tarafında yer alan halka biçimindeki bağ (*ligamentum*) ile örtülüdür ve böylece bir kanal halini almıştır. Bu kanaldan uzaklaştırıcı (*flexor*) kasların kirişleri ve orta sinir (*medianus*) geçer.

Patoloji: E. B. nde sık sık görülebilen burkulmalardan başka, çeşitli sinovit (*synovitis*, eklem sıvısı salan zarın yangısı) ler de meydana gelebilir. Bunların eklem zarı tüberkülozu tenosiris denilen ağrılı kiriş yangıları ve eklem zarının fıtıklanması gibi çeşitleri vardır.

EL BİLEĞİ KEMİKLERİ (Lat. *carpus*) [Anat.], insan iskeletinde, önkolun iki kemiği ile el tarağı arasında yer alan bölüm.

E B. K. iki sıra halinde dizilmiş sekiz kemikten bileşiktir Üst sırada dışarıdan içeriye doğru *navicular* veya *scaphoid*, *lunatum*, *triquetum* ve *pisiform* kemikleri; alt sırada da *multangulum majus* (*trapezium*), *multangulum minus* (*trapezoid*), *capitatum* ve *hamatum* kemikleri vardır.

E. B. K. üstte dönerkemık (*radius*) in alt yüzü ile onu dirsek kemiği (*cubitus*) nden ayıran üçgen bağla eklemlenir. Alt sıra tarak kemikleri ile eklemlenir. E. B. K nin sekiz parçası ön tarafta bir oluk meydana getirir; halka biçimi bilek bağı da bu oluğu bir kanal haline getirir.

EL BOMBASI (Ask.): bk. BOMBA.

EL CANEY (Coğ.): bk. CANEY, EL.

EL CAPITAN [*el kæpitæn*], Amerika Birlesik Devletlerinde, Montana eyaletinin batısında, Ravalli yönetim bölgesinde bir dağ doruğu (3 000 m).

EL CAPITAN [*el kæpitæn*], Guadelupe Mountains dağ sırasında bir tepe (2 400 m) Amerika Birleşik Devletlerinin Texas eyaletinin batısında, Culberson County yönetim bölgesinin kuzeybatısındadır.

EL CAPITAN [*el kæpitæn*], Orta California'nın doğusunda bulunan Yosemite millî parkında bir monolitik granit tepe. Yosemite vadisini çevreleyen en göz alıcı yüksek noktalardan biridir. Vadiden yüksekliği 1 100 m dir. E. C., dünyadaki bu çeşit granit oluşumların en büyüğüdür.

EL CAPITAN [*el kæpitæn*] **BARAJI,** California'da bir baraj. San Diego nehri üzerinde kurulmuştur. Yapımı 1935 te tamamlanmıştır. Yüksekliği 81 m dir. Kullanma suyu biriktirir.

EL CEM (Coğ.) bk. CEM, EL.

EL CENTRO [*el sentrou*], Amerika Birleşik Devletlerinde, California eyaletinin güneyinde, Los Angeles'in güneydoğusunda bir şehir. Imperial County yönetim bölgesinin merkezidir. E. C., Amerika Birleşik Devletlerinde deniz seviyesinin altındaki ikinci en büyük şehirdir (— 16 m). E. C. nun önemini sağlayan yön, çölden kazanılmış Imperial Valley'in başlıca depolama ve sevkiyat merkezi oluşudur. Nüfusu 18 340 (1961) tır.

EL CERRITO [*el seritou*], Amerika Birleşik Devletlerinde, Orta California'nın batısında, Contra Costa yönetim bölgesine bağlı bir şehir. San Francisco körfezinin kuzeydoğu kıyısındadır. Nüfusu 25 437 (1960) dir.

EL DİRR veya ED DİRR, DEHR, DERR, Yukarı Mısır'da, Nil nehri kıyısında, Wadi Halfa'nın 112 km kuzeyinde bir köy. II. Ramses'in küçük kaya tapınağı dolayısiyle tanınmıştır.

EL DORADO (İsp. = altın yaldızlı, altın eli), eski çağlarda çok zengin olduğuna inanılmış efsanevî bir şehir. XVI - XVII. yüzyıllarda, hattâ XVIII. yüzyılın başında, bu şehrin Güney Amerika'nın kuzey bölümünde olduğu sanılıyordu. 1532 den başlayarak İspanyollar bu şehri bulmak üzere birçok seferler yapmışlardır. Gezginler korkunç zorluklarla karşılaşmışlar, bu arada yüzlercesi ölmüştür. Bu araştırmaların Yeni Granada'nın bulunması ve iskân edilmesi, Venezuela'nın dağlık bölümlerinin, Orinoko ve Amazon nehirleri ile And'ların doğu bölümlerindeki büyük ormanların dünyaya tanıtılması bakımından büyük faydaları olmuştur. Daha sonra, XVI. yüzyılda Sir Walter Raleigh'nin yönettiği veya gönderdiği İngiliz gezi kurulları şimdiki İngiliz Guianasına girerek bu bölgedeki İngiliz hâkimiyetini sağlamışlardır.

E. D. efsanesi Kolombiya'da, şimdiki Bogota yakınlarında bulunan bir Kızılderili kabilesinin yıllık dinî törenlerinden çıkmıştır. Söylentiye göre, Bogotá yaylalarında oturan Guatavita'ların başkanı belirli zamanlarda vücuduna yağ veya belsem sürer, daha sonra bütün vücudu yaldızlı görünüş alıncaya kadar altın tozuna bulanır, kutsal göle altın, zümrüt ve başka değerli taşları attıktan sonra içinde yıkanırmış. Guatavita'ların Chibcha'ların boyunduruğuna girmesi ile bu olağanüstü törene son verilmişse de, bu törenin efsaneleşen hikâyesi, değişik şekillerde çok uzak ülkelere kadar yayılmıştır. Aslında şehrin hâkimine verilen E. D. adı, şimdi bu zenginlikler şehri veya ülkesi için kullanılmaktadır.

EL ESCORIAL (Escorial de Arriba) [Coğ.]: bk. ESCORIAL, EL.

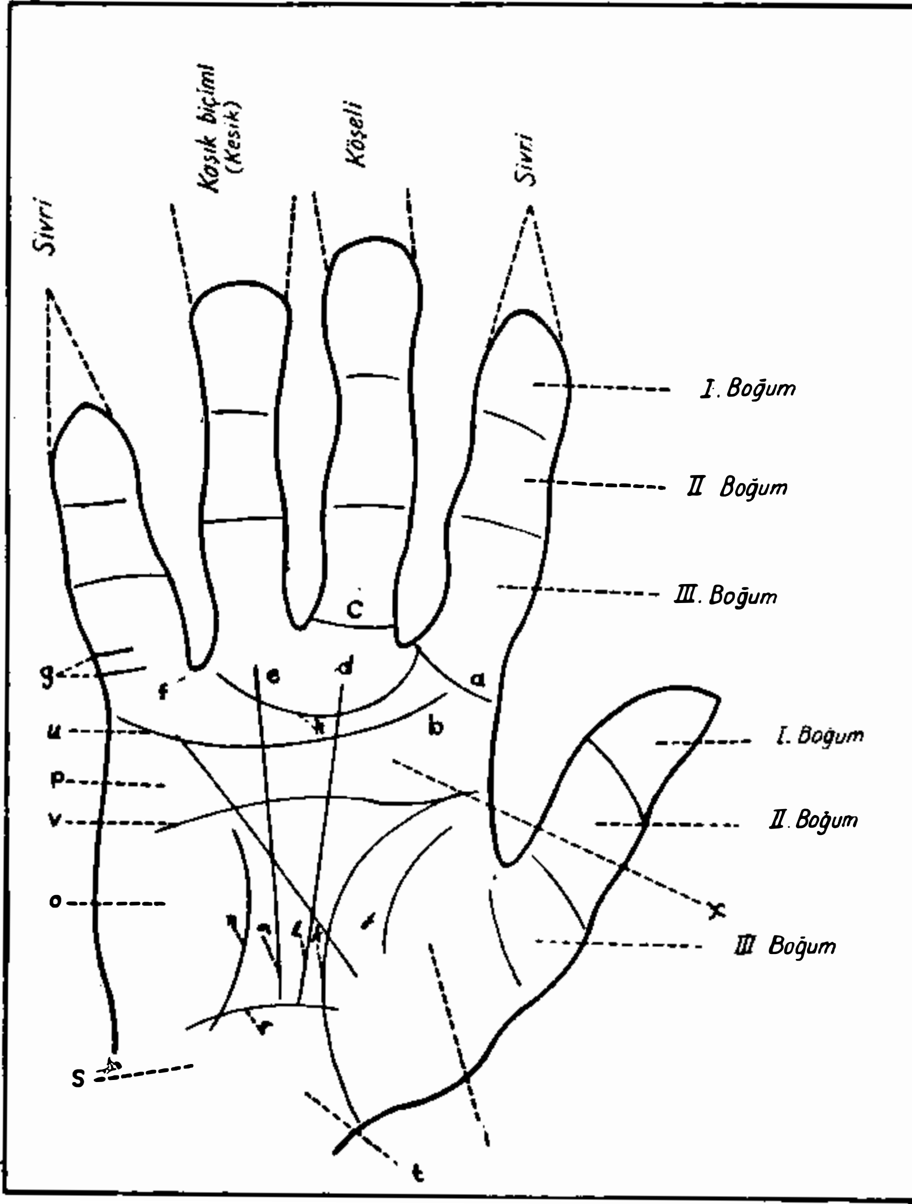
EL EZHER (Din): bk. EZHER.

EL FALI (Fr. Chiromancie ve chirologie, Alm. Chiromantie, Chirognomie ve Chirologie): Çok eski çağlardan beri bilinen E. F. (*chiromancie*) ile bunun modern ve ilmî şekli olan *chirologie* [kiroloji] veya *chirognomie* [kironomi] yi birbirine karıştırmamak gerekir. E. F., en eski şekliyle, ellerdeki çizgilerle işaretlere bakarak o kişinin geleceğini ve kaderini haber vermek iddiasında bulunan bir sanattır. Bu sanatın çoğu ilkeleri müneccimliğe, büyücülüğe ve cinciliğe dayanır. Eski Mısır papazlarından başka Kaldeliler, Asurlular, Çinliler ve İbranîler de bu sanattan yararlanmışlardır. İslâm kaynaklarında, Zohar (b. bk.) da, Eyyub'un kitabında, Juhanna'nın *Apokalipsis* (*Ahd - i Cedid*'in son kitabı) inde bu sanata ait izler vardır. Yunan ve Latin filozofları *chiromancie* üzerinde incelemelerde bulunmuşlardır; bu sanatla Hippokrates, Galenos, Plinius ve Iulius Caesar da ilgilenmiştir. *Chiromancie*'nin Küçük Asya ile Mısır ve Yunanistan arasındaki ilişkiler sayesinde doğudan batıya geldiği sanılmaktadır. Başka bir yoruma göre de bu sanatı batıya tanıtan Çingeneler olmuştur; nitekim zamanımızda da bunlardan pek çoğu E. F na bakarak az çok sembolik bir dille geleceği söyler. Antik çağda *chiromancie*, insanın tanınması için baş vurulan bir sanattı; fakat batıda soysuzlaştırılmış ve ampirik, gaipten haber veren bir bilgi niteliğini almıştır.

Falına bakılan elde ilk önce dört büyük çizgi incelenir; bunlar, az çok bir M harfi meydana getiren hayat, kalp, kafa ve talih (veya Saturnus) çizgileridir; sonra, parmak diplerindeki tepeciklere bakılarak bunların az veya çok kabarık olmasına göre o kişinin meziyetlerinin derecesi tayin edilir: Jupiter tepeciği dinî inançları, tutkuyu, neşeliliği ve mutluluğu anlatır; Saturnus (Zuhal) tepeciği akıl ve temkini, şansı; Apollo tepeciği baht açıklığını, zekâyı, güzellik zevkini; Mercurius tepeciği çalışma, ticaret ve ilim sevgisini; Mars tepeciği cesareti; Ay tepeciği hayalperestliği, hüzünlülüğü, iffeti; Venus tepeciği ise merhametliliği, zarifliği ve aşkı bildirir. İkinci derecedeki çizgilerle açı, çarpı, yıldız biçimli ve daha başka işaretler de falda dikkate alınır.

Chirognomie veya *chirologie* ise bir kişinin el biçim ve görünüşüne göre karakteri hakkında bir hükme varma sanatıdır. Çok eski çağlardan kalma bir bilgi olan *chiromancie*'ye zamanımızda verilen bir addır. Yunan filozofu Anaksagoras bununla uğraşmıştır. *Chiromancie*'nin tersine olarak, *chirognomie* sadece elin ve özellikle parmakların biçim ve görünüşüyle ilgilenir. Chirognomistler, elleri başlıca yedi bölümde incelerler: 1. basit el veya büyük ayalı el; 2. lüzumlu veya kaşıksı (en spatule) el; 3. sanatçı eli veya koni biçimli el; 4. faydalı veya kare biçimli el; 5. filozof eli veya düğümlü el; 6. ruhî (psişik) el veya sivri el; 7. karma el.

Bugün *chirognomie* bağımsız bir bilim kolu olmak niteliğini kaybetmiş olup *biotypologie*'nin bir öğesini meydana getirme yolundadır. Elin biçimine ve üzerindeki çeşitli işaretlere göre kişinin biyolojik verileriyle bilinçli ve bilinçsiz yeteneklerini bilimsel yoldan tayin etmek amacını güden *chiroscopie*'den Fransız yazarı Henri Mangin (1896 - 1953) tarafından ortaya konulan *chiroscopie*'nin de adî E. F. (*chiromancie*) ile karıştırılmaması gerekir. *Chiroscopie* (kiroskopi), düşüncenin birbirinden tamamiyle ayrı iki faaliyetine göre kişinin biyolojik, psikolojik, meslekî ve başka alanlardaki niteliklerini değerlendirir. İlk çalışma, *chiromorphie* [kiromorfi], *chirographie* [kirografi] ve *eido - chiroskopie*'den de faydalanarak eldeki çeşitli işaretleri bütün ayrıntılariyle parça parça inceleyen bir tahlildir. İkinci iş, temel kompozanların yardımiyle değerlendirme unsurlarını sıraya koyan ince bir sentez (terkip) yaparak kişisel cevhere değer biçmektir. Böylece bir kişinin, içgüdü gücünden, zekâ derecesinden, duyarlık kuvvetinden meydana gelen manevî değerinin ışığı altında, istidatlarının, erdemlerinin, meziyet ve kusurlarının gelişmesi üzerine bir hükme varmak mümkün olmaktadır.

EL FALI: a. Süleyman halkası, b. Jupiter tepeciği, c. Saturnus halkası, d. Saturnus tepeciği, e. Apollo tepeciği, f. Mercurius tepeciği, g. Evlilik çizgileri, h. Venus halkası, i. Venus tepeciği, j. Mars çizgisi, k. Hayat çizgisi, l. Saturnus çizgisi, m. Apollo çizgisi, n. Uranus çizgisi o. Ay tepeciği, p. Mars tepeciği, r. Neptun çizgisi, s. Uranus tepeciği, t. Neptun tepeciği, u. Kalp çizgisi, v. Kafa çizgisi, x. Mars düzlüğü.

EL FAŞER (Coğ.): bk. FAŞER, EL.

EL FAYYUM (Coğ.): bk. FAYYUM, EL.

EL FERROL (Coğ.): bk. FERROL del Caudillo, El.

EL FERROL DEL CAUDILLO (Coğ.): bk. FERROL DEL CAUDILLO, EL.

EL GALERAS, güneybatı Kolombiya'da, Andes dağlarında, 4 242 yüksekliğinde volkanik bir tepe.

EL GANAYİM (Coğ.): bk. GANAYİM, EL.

EL GARAK ES SULTANÎ (Coğ.): bk. GARAKÛ'S - SULTANÎ.

EL GRECO (Biyog.): bk. GRECO, EL.

EL İŞİ - RESİM (İng. Arts and crafts), genel eğitimin yeni bir kolu.

Geçmişte Pestolozzi'den sonra dahi çocuğa göre bir resim metodunun ele alınmadığını, tersine çocuğun tabiî eğilimlerine karşı hareket edildiğini görürüz. Hür ve çocuğun çalışmalarına yatkın bir çocuk resmi henüz düşünülmemişti. Pestalozzi'nin ve Komenský (Comenius) nin «ana okulu» ve Frobel'in çocuk bahçesi tipi kurullarda da bu türlü resme rastlanmaz. Bu devirden sonra gelen birçok eğitimci ve filozoflar realizm akımına rağmen bu yöne değinmeden geçtiler. Böylece çocuğa göre resim yine ele alınamadı.

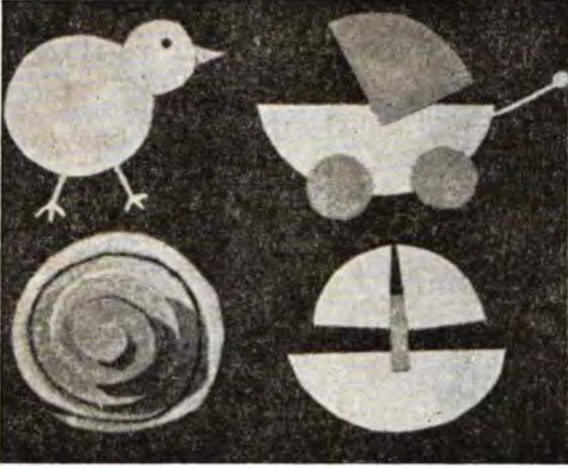
Bu alanda en doğru sözü çok önce söylemiş olan Rousseau'nun fikirlerine zamanında eğilmiş olunsaydı, sanat eğitimi çok daha erken doğru bir yön alabilirdi.

1887 den sonra psikoloji bilimi insan yavrusunu tanımak istedi. Bu eğilimle birlikte yeni metodlar bulma yerine çocuğun iç dünyasını izleme ve ona göre sonuca varma gereği belirdi.

İlk olarak Herbert Spencer okullara el işi dersleri koydurdu. Bu döneme «Hand and Eye Training» dönemi denir. Avrupa'da bu türlü çalışmalar devam ederken Amerika modern araştırmalarla bazı bilim kollarında Avrupa'dan daha çok ilerlemeler kaydetti ve Avrupa metodlarına etkiler yapmaya başladı. Pragmatizm denilen felsefe görüşü bütün kültür alanlarına yayıldı. Bu düşünüş, her türlü felsefî düşünüşün değerini pratikteki sonuçları ile ölçme temeline dayanıyordu. Bir düşünce faydalı olduğu takdirde değerli sayılıyordu.

John Dewey (b. bk.) bu düşünce akımının en ünlü temsilcisidir. Dewey, öğrencilerin, bilgileri kitaptan değil, eşyaya dokunmak, üzerinde incelemeler ve deneyler yapmakla elde etmelerini istiyordu. Kuru kültürün çocuğu snobizm'e götürdüğünü söylüyordu. Böylece okullarda iş atelyeleri kuruldu ve sanat eğitimine ilk olarak yer verildi.

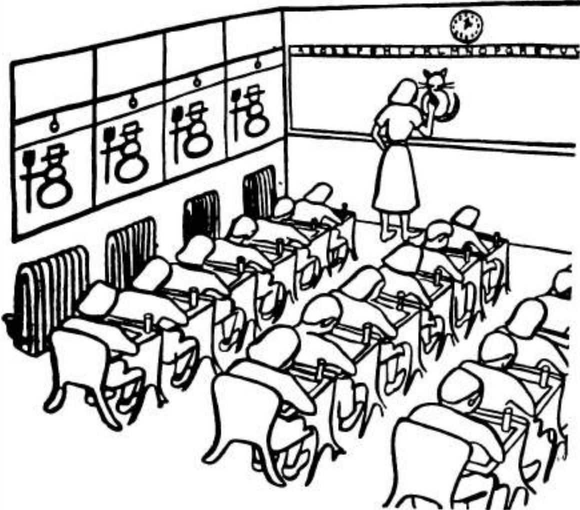
Sanat eğitimi birçok okullara ilk olarak kısıtlayıcı bir otoritecilik, kopyacılık olarak girdi. Öğretmenler eğitimci

Resim: 1
Eski sanat eğitimi sisteminde iki daire ile civciv ve yarım daire ile arabanın yapılışı

değil, sadece ressamdılar. Bu yüzden öğrencilerini ya tabiatı veya diğer ressamları veyahut geometrik şekilleri kopye etmeye yöneltirlerdi. Fakat zekânın, duyguların okullardaki sanat çalışmalarında hemen hemen hiç yeri yoktu. Bu dönemin öncüsü, İngiltere'den göçen ve Massachusetts sanat eğitiminin yöneticisi olan Walter Smith'dir. Fakat Walter Smith'in fikirleri bugünkü fikirlerimizle kıyaslanacak olursa, kendisine hic de liberal denemez.

Smith'in etkisi ile türlü resim - el işi kitapları serileri yayınlandı. Bu kitaplar kademeli kopye çalışmalarını kapsıyordu. Böylece bu kopye çalışmalarının eli ve gözü eğittiğine inanılıyordu. Fakat hangi el ve hangi göz eğitildi, bu asla anlaşılamadı. XIX. yüzyılın sonlarına doğru sanat eğitiminde ikinci bir önemli etki görüyoruz. Seurat, Signac, Chevreul gibi tanınmış yazar ve ressamlar, renk görüş açısından başlayarak deseni, fizik kanunları ve yüzey kompozisyonlarını soyut bir analiz ile yorumlamaya kalktılar. Bu entellektüalizme karşılık ekspresyonizm (b. bk.) çıktı.

Resim: 2
Eski eğitim sisteminde kopya ederek resim çizme

Matisse, Derain, Rouault, insan ruhunun kuralların üzerine çıkması gerektiğini savundular. Eşyaların dış görünüşünden, sağduyudan çok anlamcılığa, duygulara ve heyecanlara önem verdiler. Viyana'da öğretmen ve sanat eğitimcisi Cizek ekspresyonizmi kendi metodolojisine örnek olarak aldı.

Öğretim sisteminde konuların fotografik çizimini, diğer bir deyişle kopyecilik metodunu çıkardı Bunun yerine çocukları hayatlarındaki çeşitli olayların üzerlerinde bıraktığı duygularını görülebilir (visual) bir şekilde anlatmaya yöneltti. Onu izleyenler daha da ileri gittiler ve neticede bu yeni hürriyet hareketi bir başıboşluk sistemi haline geldi. Öğretmenin fonksiyonu, ne yapacağını şaşırmış çocuklara malzeme dağıtmaktan ibaret kaldı. Zamanımızda çok yaygın olan inanç şudur ki, çocuklar belli şartlar altında kendilerini kişisel, yaratıcı kabul edilebilir yaratıkları alarak anlatabilirler. Bugün okullarımızda ortaya çıkan örnekler ileri bir otoritecilik ve başıboş bir ekspresyonizm gibi iki

Resim: 3
Bir olayın hayalde tekrar canlandırılarak özellikle yapıya ait formlar üzerinde durularak ifade edilmiş hali:
(İçe dönük tip)

uç (ekstrem) düşünce arasında belirir. Bazı okullarımızda hâlâ üç defada civciv (Resim: 1) in nasıl resmedildiğini, tahtaya yaptığı resmi kopye ettirerek resim yapmayı öğrettiğini sanan öğretmenlere rastlanır. Bu gibi öğretmenler her ne kadar tahtaya devamlı karaladıkları (Resim: 2) resimleri çizmeyi öğrenirlerse de, öğrencileri bu çalışmadan sadece soğukluk duyar ve sıkılır. Genellikle çocukları başıboş bırakan, onlara fazla karışmaksızın kişiliklerini değiştirmekten ve çocukların kendi kendilerini anlatım yollarını engellemekten çekinen öğretmenlere daha az rastlanır. Çocukları sadece bazı noktalarda tesvik etmek ve onlara yol göstermek lâzımdır Bu yapılmazsa, çocuklar dikkatsiz ve hırçın olurlar. Bu hale gelen çocukta sınıfı kirleterek yanlış bir yolla kendini anlatma eğilimi başlar.

Bugün bütün iyi öğretmenler sanat eğitimini etkileyen disipline inanmaktadırlar. Ancak onların inandığı disiplin çocuğun en iyiyi, en üstünü araması sonucunda ortaya çıkan içten gelen disiplindir. Onlara göre, öğretmenin sanat eğitiminde bir yeri vardır. Fakat bir diktatör olarak değil, bir kılavuz, bir danışman olarak. Kişisel ve yaratıcı anlatışa ve kişinin söylemek istediğini kendi istediği şekilde söy-

Resim: 4
Cisimlerin dış görünüşünü olduğu gibi ifade eden tip
(Dışa dönük tip)

leme hakkına da inanırlar. Aynı zamanda bu ifadenin, içinde bulunduğu grupun diğer kişileriyle karşılıklı bir birlik duygusu içinde belirmesi taraftarıdırlar.

Bugün sanat eğitimine şekil veren en önemli etki demokratik idealdir. Bu ideal her aydına sorumluluğunu duy-

Resim: 5
Kilin özelliklerini deneyerek öğrenen çocuk

duğu çocuğu duygusal ve toplumsal yönden yetiştirme görevini yükler.

Sanat eğitiminin babası saydığımız Prof. Franz Cizek (1864 - 1946), çocukların az veya hiç karışılmadan sulu boya, kil ve kuru kalemle mevdana getirdikleri eserlerindeki katıksız hayalciliğe ve hiçbir sınır tanımayan özelliğe hayran kaldı. Bu çalışmaları yıllar boyu inceleyen Cizek, çocuk eğilimlerini üç esasta topladı: 1. Yaratma eğilimi, 2. Düzenleme eğilimi, 3. Şekille anlatım eğilimi.

Ona göre, çocukların iç dünyalarında serbest bırakılmalarındaki derin inanışı sağlayan husus, çocukların çalışmalarında beliren maddî ve inandırıcı delillerdir.

Cizek, çocuğun yaratma gücüne müşfık ve yumuşak bir şekilde yön vermenin gereğine inanıyordu. Her zaman çocukların düşünce ve duygularını serbestçe hevesli ve yaratıcı ellerinden renge, madene, tahtaya ve kile akmasını ve onların bu maddeler üzerinde istedikleri gibi çalışmalarını temin etmelidir prensipini telkin ediyordu.

Resim: 6
Tasarladıkları bir plana göre tahta bloklarla çalışan çocuklar

Cizek, resim dersini öncelikle özel bir konu olmaktan çıkararak, her çocuğun günlük hayatının bir parçası haline getirmiştir. Kabiliyet denilen akıllıca hüner ve hileler yerini, derinlere kök salan bir mirasa, yani hayal etme, yaratma ve ifade etme gücüne terk etti. Bir değil, fakat birçok çeşitli ortam çocuklar için uygun hale getirildi ve her birinde denenerek görüldü ki, çocuk en sonunda içindeki değerleri dışarı vurmasına yarayacak en uygun yolu kendiliğinden bulabilmektedir. Çocuklarda güzellik, gerçek ve kendine güven duygusu, yetişkinlerin kavramı güç olan teknik ölçülerini taklit etmekten çok, kendi ölçüleri içinde serbest sayılabilecek bir atmosferde gelişir.

Cizek'e göre, sanat öğretmenlerinin, otorite sağlayacak katı düzen ve kuralları ezberlemeleri yerine, çocuklara karşı

onlara iç zenginliklerini olduğu gibi ortaya koyma hevesi verecek anlayışlı ve sevgi dolu bir tutumları olmalıdır.

Bir filozofun çocuklar için söylediği şu söz ilgi çeker: «Onlara sevginizi verebilirsiniz, ama fikirlerinizi asla, çünkü onların kendi fikirleri vardır.»

Eski ve yeni sanat eğitimi: Çocuklar yaratıcı doğarlar ve bu tabiî sanat kuvvetleri, büyüklerin standartları taklit ettirilerek öldürülene kadar yaratıcı kalırlar. Küçük bir çocuk için yaratıcılık neşeli bir serüvendir. Bu, renkleri veya herhangi bir materyeli, söylemek istediği şeyi kayıtsızca (ustalığı ve hakikati göz önüne almadan) ifadesini şekillendirmede bulan bir oyundur. Bu, tamamiyle orijinaldir, çünkü köpüren bir tazelikle içten dışa doğru taşar (Resim: 3 - 4). Sıkılgan değildir. Hiçbir çatışma yoktur. Bir anlık görüntü fikre çevrilir, fikir de ifadede kendini bulur. Bu ifade ne olursa olsun doğrudur. Bu, olgun ve kendine güvende sanat doğar.

Resim: 7
İşlikte yaparak deneyerek bilgilerini geliştiren çocuklar

Çocuklarda sanat gücünü engelleyen başlıca dört yanlış eğitim metodu vardır: 1. Taklit veya diğer sanat üslûplarını aynen kopye etmek, 2. Tabiatı kopye etmek (natüralizm), 3. Büyüklerin kendi ölçülerini ustalıkları da dahil olarak uygulamaya zorlamak, 4. Entellektüalizm (salt akılcılık).

Bugün modern eğitim sistemini uygulayan okullar, çocukların mümkün olduğu kadar çeşitli malzeme ile yüz yüze gelmesi ve ellerine çok çeşitli şekillendirme aracı ve çeşitli teknik imkân verilmesi temelini güder. Bu sistem çocukların anlatım ve yaratma güçlerini geliştirmeyi amaç almıştır (Resim: 5, 6, 7).

Meselâ: Küçük tahta parçaları ve tahta blokları üst üste koyarken bunların istenilen şekilde durabilmeleri için önce bir denge kurmak icap ettiğini (burada malzeme ile birlikte denge anlamını öğrenir), çamur (kil) un yoğrulup yuvarlanarak şekil alabileceğini, ancak bu işin nemli iken olabileceğini, kilin kuruyunca sertleştiğini, şekiller çok inceltilirse kopabileceğini, tahtanın sert bir madde olduğunu ve keskin bir vasıta ile işlenebileceğini, boyanın akıcı ve renkli olduğunu, kalemle geniş alanları doldurmaktan ziyade ince çizgiler çizilebileceğini, kumaşın katlanabileceğini, yumuşak bir karakteri olduğunu, kesmek suretiyle resim yapmak veya işe yarar şeyler yapmak mümkün olabileceğini fark eder. Bu araştırmalar, fizikî hareketlere imkân sağlayan duygusal birer denemedir. Bu iki fizikî ve duygusal duygunun koordinasyonunu sağlarlar.

Bu yolla E. - R. dersleri çocuğun elini, gözünü, duygularını ve zevklerini geliştirirken, bir yandan da onu gerek eşya gerek kendisi üzerinde düşünmeye ve görmeye alıştırır. Çocuk kendinde bulunan yaratıcı kuvvetleri harekete getirdiği ölçüde hayata alışacak ve tam bir kişi olarak kendi varlığını ve bağlı olduğu toplumu faydalandırmış ve yaşatmış olacaktır.

Türkiye'de sanat eğitiminin tarihçesi: Türkiye'de eğitim hareketleri 1908 Meşrutiyeti ile başlar. Bu arada yayınlanan bir iki esere rağmen Türk kültürü daha çok dinî bir renk gösterdiğinden dahilî siyaset de koyu bir istibdattan ibaret olduğundan, kişiliği nazara alan orijinal ve yeni eğitim akımlarına sırt çevirmişti. Bu anlayış içinde resimde bir inkişaf beklenemezdi. Bu devre ait çalışmaları iki grupa ayırabiliriz: Biri rüştiye ve idadide eğitici özellikte resim öğretimi, diğeri ise teknik ve meslekî özellikte olan mühendis ve harbiye mekteplerindeki çalışmalar, genellikle, geometrik şekiller, taş basma bazı resimler veya öğretmenin tahtaya çizeceği resimler kopye ettiriliyordu.

Tabiat karşısında ilk resim yapma hareketi Sanayi - i Nefise (Güzel Sanatlar) okulunda görülür. Fakat öğrenciler hiçbir pedagojik spekülasyonla denetlenmedikleri için okullarda öğretmenliğe başladıkları zaman metot endişesi ile kopyeciliğe baş vuruyorlardı.

1919 da eğitimde hürriyetçilik, öğretim alanında serbest tartışma izlenilir. Eğitim ve öğretimde ilk yenilik hareketi İstanbul Darülmuallimini tarafından yaratıldı. Okul müdürünün «Tedrisat-ı İptidaiye» dergisinde yayınlanan bir yazısı aşağı yukarı zamanımıza kadar gelen bazı yenilikleri getirdi. Fakat henüz resim ve el işleri dersinde modern düzen bulunmuş değildi. Yazıda basitten bileşiğe, soyuttan somuta gitme prensipini öne sürüyor, hacimlerin yüzeylerden güç resmedilebileceğini söylüyordu.

Bardak, çiçek, dal, yaprak, kutu, kalem v. b. gibi kısmen geometrik ve canlılığı olmayan konular hiç tartışılmadan kabul edildi ve bugüne kadar da okullarımızda model olarak kullanıldı. Bu arada İsmail Hakkı (bk. BALTACIOĞLU) nın Avrupa'da resim öğretimi üzerine yaptığı araştırmalar ve dönüşte açtığı kurslar ve yazdığı yazılar fazla bir etki yapamadı.

1926 da J. Dewey'nin Türkiye'yi ziyaretinde onun verdiği raporla resim öğretmenleri de meslekdaşları kadar değer kazandı. Memlekette modern resim - el işi öncülüğünü yapan pedagojik resim öğrenimini ilk olarak tatbik eden Atatürk'ün açtığı Gazi Eğitim Enstitüsü Resim - iş Şubesi oldu. İlk defa olarak sanat eğitimi çocuğun buluş ve yaratma gücünü geliştirmeyi amaç edindi. Bu, belki çocuğun kendisini sanatkâr yapmak değildi. Fakat onu sanat yoluyle eğitmek demekti. — N. G.

EL KANTARA (Coğ., Cezayir): bk. KANTARA, EL.

EL KANTARA (Coğ., Mısır): bk. KANTARA, EL.

EL KASAİ, Ürdün ırmağının doğusunda türeyen ve gnostik - vaftizci bir nitelik taşıyan bir dinin kurucusu. Bu kişi ve olaydan söz eden kilise yazarları arasında Epiphanios, bu adın «gizli kuvvet» (Aramca Khayl Kesē) anlamına geldiğini yazar.

E. aslında Yahudi olup sünnet ve sabt günü gibi bazı Yahudi geleneklerine bağlı kalmakla birlikte, M. S. 100 de gökten indiğini savunduğu bir kitaba dayanarak, vaftiz sonucunda günahların «büyük ve çok yüksek Tanrı» adına bağışlanacağını ilân etmiştir. E. mesihi de dinine katmış ise de, bu mesih İsa değildir. Epiphanios, zamanında, E. nin Marthus ve Marthana adlı iki kız kardeşinin yasadığını bildirir. Bu adlar açık olmamakla birlikte, bunların birinci heceleri Aramca *mart* (= bayan) olabilir.

EL KASRÜ'L - KEBİR (Coğ.): bk. ALCAZARQUIVIR.

EL KERAK (Coğ.): bk. KERAK, EL.

EL MACIN (Ar. AL - MAKİN) [Biyog.]: bk. MEKÎN.

EL MATARİYA (Coğ.): bk. MATARİYA.

EL ME'MUN - ÜL - BATA'İHİ (Biyog): bk. İBNÜ'L BATAİHİ EL - ME'MUN.

EL MES'UDÎ (Biyog.): bk. MES'UDÎ, EBÜL HASAN ALİ B. EL - HÜSEYİN.

EL MİSTİ (Coğ.): bk. MİSTİ, EL.

EL OBEYD (Coğ., Irak): bk. OBEYD, EL.
EL OBEYD (Coğ., Sudan): bk. OBEYD, EL.

EL ORO (Coğ.): bk. ORO, EL.

EL PARAÍSO [*el paraiso*], Honduras'ın Nicaragua sınırındaki güney yönetim bölgelerinden biri. Yönetim merkezi Yuscarán'dır. Yüz ölçümü 7 000 km², nüfusu 106 823 (1964) tür.

EL PASO [*el pæıou*] (eski adı: **Franklin**), Amerika Birleşik Devletlerinde, Texas eyaletinin batısında bir şehir.

EL PASO: Meksika Amerika sınırında ana caddelerden biri

Meksika - Amerika Birleşik Devletleri sınırını çizen Rio Grande nehrinin kıyısında kurulmuştur. Karşısındaki kıyıda Meksika'ya bağlı olan Ciudad Juárez uzanır. E. P., demir ve kara yolu kavşağı ve hava yolları merkezidir. Bakır tasfiyehaneleri, çırçır atelyeleri ve pamuklu kumaş fabrikaları vardır. Fert Bliss askerî üssü ile Texas Madencilik Fakültesi buradadır. XVI. yüzyılın İspanyol gezginleri Rio Grande'nin arasından aktığı dağ geçidine El Paso del Norte adını vermislerdi. Bölgenin bulunmasından sonra ilk yerleşmeler kurulmuşsa da, bölgeye sürekli olarak ancak XIX. yüzyılın başında yerleşilmiştir. E. P. Amerika - Meksika savaşından sonra Texas eyaletine katılmıştır. Nüfusu 276 687 (1960) dir.

EL PROGRESO (Coğ.): bk. PROGRESO, EL.

EL RECREO (Coğ.): bk. RECREO, EL.

EL RENO [*el rinou*], Amerika Birleşik Devletlerinin Oklahoma bölümünün orta kesiminde, Oklahoma şehrinin kuzeybatısında ve North Canadian ırmağı yakınlarında, Canadian kontluğunun merkezi olan bir kasaba. Bir demiryolu merkezi olan ve un fabrikaları bulunan bu kasaba tarım ürünleri pazarıdır. Yakınında Fort Reno adındaki askerî kuruluşlar ve garnizon vardır. Nüfusu 10 991 (1950) dir.

EL SALVADOR, República de (Coğ.): bk. SALVADOR, EL.

EL ŞADDAY, Tufan öncesi peygamberleri zamanında Tanrıya Kutsal Kitap'ta verilen adlardan biri. Bu adın «kudreti sonsuz» anlamına gelmesi muhtemeldir.

EL TARAĞI (Lat. *metacarpus* < Yun. *meta*, ötesi; *karpos*, bilek veya bilek kemikleri) [Anat.], elde, üst yandan bilek kemiklerinin ikinci sırası ile, alt yandan da parmak kemikleri (*phalanx*'lar) ile eklemlenen beş uzun kemik. Bilim dilinde *metacarpus* terimi, elin sözü geçen beş kemiği kapsayan bölümü için de kullanılır.

EL TEB, eskiden İngiliz - Mısır Sudanı denilen bölgenin kuzeydoğu bölümünde, Tokar ile Trinkitat arasında ve Suakim yakınlarında bir yer. Burada 29 şubat 1884 te general Graham yönetimindeki İngiliz kuvvetleri Osman Digmanın emrindeki Mehdî kuvvetlerini yenilgiye uğratmıştır.

EL TENIENTE (Coğ.): bk. TENIENTE, EL.

EL YAZMASI (Fr. Manuscrit, Alm. Manuskript), telif hakkı bakımından, makina ile basılarak çoğaltılmış bir yazıdan farklı olarak (el ile veya başka şekilde) yazılmış bir tek nüshaya verilen ad. Almanca Als Manuskript gedruckt (el yazması olarak basılmış) formülü, eserin henüz neşredilmemiş olduğunu yazarın telif hakkını muhafaza ettiğini anlatır.

Dar anlamda E. Y. (Alm. Manuskripte veya Handschriften, Lat. libri veya codices manuscripti), basım sanatının Gutenberg tarafından icadından önce, kısmen de bu tarihten sonra el ile yazılmış kitaplara verilen addır. Bunların incelenip okunması, *diplomatik* adı verilen vesikalar bilimi (Alm. Urkundenlehre) nin, el yazmaları bilimi (Handschriftenkunde) nin ve paleografinin başlıca konusunu teşkil eder. Bunların saklanması, tasnifi, kullanılışı ve buna dair başka işlemler ise, kütüphanecilik bilgisinin konusudur. Bize kalmış olan bütün eski el yazmaları ya tirşe (parşömen) veya kâğıt, nadiren de papirus, balmumlu levha (Wachstafeln)

lara, palmiye yapraklarına veya buna benzer malzeme üzeri ne yazılmıştır. Papirusun el yazmaları için kullanılması, Batı ülkelerinde M. S. IX. yüzyılda sona ermiştir. VIII. yüz yıldan itibaren kâğıt, Çin'den Batıya doğru sızmıştır. Batıda XII. yüzyıldan itibaren yavaş yavaş kullanılmaya başlanmış ve parşömenin yerine geçmiştir. Mürekkep olarak kara veya kahve rengi mürekkep en çok kullanılırdı; fakat çok eski yazmalarda bile kırmızı mürekkebe de rastlanır. Kırmızı mürekkeple baş harfler, ilk satırlar ve metin özetlemeleri yazılırdı: *Rubrum*, *rubrik* ve *rubricator* sözleri bu adete dayanır.

E. Y. nın dış görünüşü, yazı için kullanılan malzeme ye bağlıdır. Papirus, tomar (rouleau, Rolle, Lat. volumen) halinde, parşömen ise, şimdiki yassı ve dörtköşeli yaprakların birbirine bağlanmış şeklinde (Lat. codex) kullanıldı. E. Y. yazanlar (Lat. librarii, scribae), eski çağda kölelerle azatlılar, Orta Çağda keşişler ve özellikle tarikat nizamları gereğince bu işle görevli tutulan Benedictusçular idi. Bununla beraber bu yazıcılar arasında başka meslekten olanlara da rastlanır. Sonradan tashihçiler (correctores), kırmızı mürekkeple yazılacak yazıları yazanlar (rubricatores), renkli süsleri (tezhipleri) yapanlar (illuminatores) ve resimleyenler (miniatores) yazmaları düzeltir ve süslerdi. Eski E. Y. normal olarak tam bir kare biçimindeydi. Uzun (dikdörtgen) folio şekli (Langfoliofomat) XIII. yüzyıldan daha eski değildir. Bazı yazmaların sonunda ne zaman ve çoğunlukla kimin tarafından yazıldıkları açıkça belirtilir. Bu kısma *kolophon* denir. Bu sebepten bunlara Almanca *datierte codices* adı verilir. Yazısı kazınıp üzerine başka bir metin yazılan E. Y. na *codices rescripti* (= tekrar yazılan kitaplar) palimpseste adı verilir. Eski E. Y. nı muhafaza etmek için şimdi bunlar «zapon» (nitroselülozlu bir sıvı) ile verniklenmektedir. Eski yazmalardan pek çoğu XVI. yüzyıldan beri genel kütüphanelere verilmektedir. Montfaucon, *Bibliotheca bibliothecarum manuscriptorum nova* (El yazması kitaplıkların yeni kitaplığı) [2 cilt, Paris 1739] ve Hanel, *Catalogi librorum manuscriptorum* (El ile yazılmış kitap katalogları [Leipzig, 1830] adlı eserleriyle genel bir katalog hazırlama yolunda çalışmışlardır.

En eksiksiz ve tam E. Y. koleksiyonları bulunan ül keler Fransa ile İtalya'dır: Fransa'da *Catalogue général des manuscrits des bibliothèques publiques des départements* (Departmanlardaki genel kitaplıklarda bulunan yazmalar genel kataloğu) çıkarılmış (1849 dan şimdiye kadar 47 cilt çıkmıştır); İtalya'da *Inventari dei manoscritti delle biblioteche d'Italia* (İtalya kitaplıklarının E. Y. ı envanterleri) 1887 den beri çıkmakta olup şimdiye kadar 36 cilt çıkmıştır. Almanya'da Bamberg, Berlin, Dresden, Göttingen, Karlsruhe, Leipsig, München, Münster, Stuttgart ve Trier (Trev)de yazmalar hakkında basılmış kataloglar vardır; Avusturya'da, Viyana el yazmaları hakkında, İngiltere'de ise başlıca Londra'da British Museum ve Oxford'da Bodleiana katalogları vardır.

Bilginlerin el yazmalarına, gerek henüz yayınlanmamış araştırmalarla ilgili oldukları, gerek kaybolmuş metinlerin örneklerini kapsadıkları için, büyük değer verilir. Büyük yazarların kendi elleriyle yazılmış eserleri de bugün yüksek itibar görmektedir. Birçok sebeplerden dolayı (üzerine yazıldıkları malzemenin kolayca bozulabilmesi, harpler ve çeşitli âfetler yüzünden E. Y. ları yok olmuştur. Buna rağmen genel ve özel kitaplıklarda bulunan yazmaların sayısı hâlâ yüksektir. Paris'te Bibliothèque Nationale (Millî kitaplık) de 150 000 E. Y. vardır. Vatikan, München, Viyana kitaplıkları ve British Museumda E. Y. bakımından çok zengindir Bk. PALEOGRAFİ.

Yurdumuz kitaplıkları da el yazmaları bakımından çok zengindir. Özellikle İstanbul, Bursa, Konya, Manisa, Kayseri, Edirne gibi eski kültür merkezlerindeki kitaplıklarda büyük E Y. koleksiyonları vardır.

Eski el yazmalarının büyük bir kısmı kitaplıklarda muhafaza edilmektedir. Ancak, özel kişilerin ellerinde de değerli yazmalara rastlanmaktadır. Özel kişilerin elinde bulunan eski yazmalardan bir kısmı muhtelif tarihlerde Avrupalıların eline geçmiştir. Bugün Avrupa'nın büyük merkezlerinde (Paris, Londra, Viyana, Vatikan, Budapeşte) muhtelif müze ve kitaplıklarda zengin Türkçe el yazmaları vardır. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğunun sınırları içinde yer almış olan ülkelerde (Macaristan, Balkan ülkeleri v. b.) de Türkçe yazmalar vardır.

Yurdumuzdaki kitaplıklarda muhafaza edilen el yazmalarının katalogları henüz tam olarak yayınlanmamıştır. Ancak, İstanbul kitaplıklarında bulunan yazma eserlerin defter veya fihristleri çıkmıştır. Diğer şehirlerimizdeki yazma koleksiyonların katalogları henüz yapılmamıstır.

Buna karşılık, Avrupa müze ve kitaplıklarında bulunan Türkçe (ve Arapça, Farsça) yazmaların katologları hazırlanmış ve bilim adamlarının istifadesine sunulmuştur. Türk dili, Türk edebiyatı ve Türk tarihi bakımından önemli yazmaları içine alan bu koleksiyonlara ait belli başlı kataloglar şunlardır: Albrecht Kraft, *Die arabischen, persischen und türkischen Handschriften der k. k. Orientalischen Akademie zu Wien*. Viyana 1842; C. J. Tornberg, *Codices arabici, persici et turci Bibliothecae Univ. Upsaliensis*. Uppsala, 1849; *Catalogue des manuscrits et xylographes orientaux de la Bibliothèque Impériale Publique de St. Pétersbourg*. 1852: Wilhelm Pertsch, *Die türkischen Handschriften der herzoglichen Bibliothek zu Gotha*. Viyana, 1864; Gustav Flügel, *Die arabischen, persischen und türkischen Handschriften der kaiser.-königlichen Bibliothek zu Wien*. I - III, Viyana. 1865 - 1867; C. Salemann, *Indices alphabetici codicum scriptorum persicorum turcicarum arabicarum qui in Bibliotheca imperialis literarum Universitatis Petropolitanae adservantur*, Petersburg, 1888; Charles Rieu, *Catalogue of the turkish manuscripts in the British Museum*. Londra, 1888; Wilhelm Pertsch, *Verzeichnis der türkischen Handschriften der königlichen Bibliothek zu Wien*. Berlin, 1889; E. Blochet, *Catalogue des manuscrits turcs. Bibliothèque Nationale*. Paris, 1913. K. V. Zetterstéen, *Die arabischen, persizhen und türkischen Handschriften der Universitätsbibliothek Zu Uppsala*. Uppsala, I, 1930; II, 1935; Jozef Blaškovič, *Arabische, türkische und persische Handschriften der Universitätsbibliothek in Bratislava*. Bratislava, 1961.

ELA, IV. İsrail kralı (ölm. M. Ö. 885 veya 876). Babası Baasa idi. Zamri adını taşıyan bir generali tarafından bütün ailesiyle birlikte öldürülmüştür.

ELABUGA, Tatar Cumhuriyetinde, Kama ırmağına dökülen Toyma ırmağı üzerinde bir şehir. XVI. yüzyılın ikinci yarısında kurulmuştur. Kâğıt ve besin maddeleri fabrikaları vardır.

E. şehrinin yakınında. Kama ırmağının sağ kıyısında, Toyma'nın Kama'ya karıştığı yerde, yüksek bir burun üzerinde, Volga (İdil) - Kama Bulgarlarına ait eski bir şehrin kalıntıları vardır. Bu kalıntıların. X - XVI. yüzyıllarda Bulgar tarihinde rol oynayan bir kaleyle ilgili olduğu an-

ELABUGA: Kalenin kalıntıları

laşılıyor. Kalenin Kama ırmağından yüksekliği 100 m ye yakındır. Kalenin kapladığı yer 3 000 m^2 dir. Eski bir yerleşme yerinde Bulgar Türkleri tarafından kurulan bu dörtköşe kalenin burçlarından biri günümüze kadar gelmiştir. Kale üç hendekle çevrilmiştir. Volga Bulgar devletinin kuzey sınırı bu kaleden geçiyordu.

ELAEAGNACEAE (Bot.): bk. İĞDEGİLLER.

ELAGABALUS, Suriye'de, eski Emesa (bugünkü Hums) şehrinin mahallî bir tanrısı. Koni biçiminde bir göktaşı idi. Yunanlılar bu tanrının Hēlios (Güneş tanrısı) olduğunu sanarak ona Heliogabalos demişlerdir Eski çağ dininde E. büyük bir rol oynamıştır. Roma imparatoru Heliogabalus onun adını almıştır.

ELAH VADİSİ, güney Filistin'de, Yahudiye bölgesinin orta güney kesiminde, Sukreyr ırmağının kuzey kesiminin ortalarında, Beytüllahim'in batısında yer alan bir vâdi *Kutsal Kitap* coğrafyasına göre, E. V. Davud Peygamber ile Colyat arasındaki savaş sırasında İsraillilerin durdukları yer olmak gerekir.

ELAİA, Küçük Asya'nın kuzeybatısındaki Eolis bölgesinde, E. körfezi kıyısında, Kaikos ırmağının Ege Denizine döküldüğü yerden 2 332 m uzaklıkta bulunduğu söylenen eski bir Yunan şehri. E. nın, Menestheus ile birlikte Troia'nın kuşatılmasına gelen Atina'lılar tarafından kurulduğu ve kendisinden 23 328 m uzaklıkta bulunan Bergama'nın limanı olduğu söylenir. Romalıların ve Bergama kralı Eumenes'in donanmaları Antiokhos'a karşı savaşırken E. da birleşmişlerdir. E. nın bulunduğu yer kesin olarak bilinmemektedir.

ELAİA FELSEFE OKULU, adını Güney İtalya'daki Elaia (veya Velia) şehrinden alan bir Yunan felsefe okulu. Öğretim iki temele dayanırdı: Varlık tektir; değişme bir yanılsama'dır. Kolophonlu Ksenophanes (aş. yu. M. Ö. 570 te doğmuştur) e genel olarak bu okulun kurucusu gözü ile bakılır; okul ancak V. yüzyılda Parmenides (aş. yu. M. Ö 511 de doğmuştur) ve Elaialı Zenon (aş yu. M. Ö. 485 te doğmuştur) tarafından son şekline erişmiştir. Ksenophanes, zamanının çoktanrıcılık inançlarına karşı gelmiş bir öğretici şiirde, Tanrının, bütün dünyayı kaplayan düşüncesiyle onu yöneten başlangıçsız ve sonsuz bir varlık olduğu nu yazmıştı. Bu görüşün görünüşteki tektanrıcılığı, yine aynı filozofun, bütün varlıkların birliği başlangıç ve sonsuzluğuna dayanan Pantheist öğretimiyle, ancak şöyle bağdaşır: Ksenophanes'in tek varlık tabiatı, Tanrı ile özdeş kıldığını kabul etmek gerekir. Bu öğretiler, Ksenophanes'in öğretmeni Parmenides tarafından daha da geliştirilmiş, tam anlatım şekillerine eriştirilmiş ve *Peri Physeōs* (Tabiat üzerine) adlı öğretici şiirinde metafizik fikir, bölgelere yükseltilmiştir. Parmenides, us'u inanca karşı koyan ilk Yunan filozofu olmuştur. Parmenides, ancak tek değişmez varlığın bir gerçek olup, kavranılabildiğini ve çokluk (plurality) un bir yanılsamayı doğurduğunu söylemiştir. Gerçek *fikir*'dedir; duygular ise bizi yanıltır. Varlık ve yokluk temelden bir karşılıklık durumunda olup, birbiriyle bağdaşmaz değildir. Ve yokluğun mevcut olmamasından ötürü, varlık tek olarak mevcut, yaratım ise imkânsızdır. Yani duygular varlığın çok ve değişir olduğunu gösterdiği halde, us onun tek ve değişmez olduğunu bize gösterir. Böylece Parmenides, gerek İonia, gerek Herakleitos'un kuramına karşı idi. Çünkü İonialılar varlığın maddî temelinden söz ederler, Herakleitos ise devamlı bir değişmenin varlığını kabul eder.

Parmenides'in öğretimi, tartışma yolu ile şeylerde çokluk, yani gelişme ve hareket gören genel inancın boşluğuna karşı, Parmenides'in öğrencisi Zenon tarafından bir polemikte savunulmuştur. Zenon'un genç çağdaşı Samos'lu Melissos da, Parmenides'in öğretilerini savunmuş ve Elaia ile İonia okullarının arasını bulmağa uğraşmıştır. E. F. O. Melissos ile sona erer. Metafizik, mevcut olmak ve gelişmek sorunlarını ortaya atan ilk filozoflar E. F. O filozofları olmuştur. Bunların etkisi, sofist ve atomistler yolu ile Eflatun ve Aristo'ya kadar sürer.

ELAİA LEHÇESİ, Eski Yunancanın kuzeybatı grupuna bağlı bir lehçe. E. L., hemen hemen yalnız Olympia'da yapılan kazılarda bulunan yazıtlarda görülmektedir. Bu yazıtların en eskileri olan anlaşmalar veya kanun metinleri bronz lehvalar üzerine yazılmıştır. Bunlar henüz kesinlikle okunamamıştır. Bu yazıtlardan daha yenileri de bulunmuştur. Bunların en iyi bilinenleri Olympia genel af kanunu (M. Ö. IV. yüzyıl) ile Demokrates şerefine çıkarılan karardır (III. yüzyıl). E. L., Yunan lehçeleri arasında norm'dan en çok uzaklaşanlardan biridir. Eski Yunanlılar buna «barbar lehçesi» gözü ile bakarlardı. E. L. nin Dor lehçesine benzeyen birçok yanları vardır. Başlıca özelliği, kelime sonundaki -*s*'nin -*r* (rhotasizm) olmasıdır.

ELAİDİK ASİT, (Fr. Acide élaïdique), formülü $C_{18}H_{34}O_2$ olan bir doymamış asit. E. A. oleik asidin bir izomeridir. Elaidin'in sabunlaştırılması ile elde edilir. 51° de ergir. Permanganatlarla oksitlenirse, dihidroksi 8-9 stearik aside dönüşür. E. A. parlak levhacıklar halinde billûrlaşır.

ELAİDİN (Fr. Élaïdine), olein izomeri. E. olein üzerine nitrö asit etkisi ile elde edilir. 36° de ergir. Alkaliler ile sabunlaşarak elaidik asit ve gliserine dönüşür.

ELAİK (Fr. Élaïque) [Kim.]: bk. OLEİK (Fr. Oleique)

ELAİKOKKA (Lat. Elaiococca), Çin'in güneyinden gelen ve Sütleğengiller (Euphorbiaceae) familyasına bağlı bir ağaç. Bundan Fransızca huile de bois (= tahta yağı) denilen bir yağ çıkarılır. Bu yağ, tahtaların boyanması ve cilalanmasında, kumaşlara su geçirimsizliği verilmesinde, sahte sakız (mastik) ve lastiklerin yapılmasında kullanılır.

ELAİOUS (Eski coğ.), Thrakia Khersonesos'u, Gelibolu yarımadasının Çanakkale kıyısında eski bir şehir. Atina'lıların M. Ö. VI. yüzyılda kurmuş oldukları bir sömürgedir. 506 da Miltiades, Lemnos'a gitmek üzere bura-

dan yola çıkmış, Büyük İskender de Troia'yı almaya buradan girişmiştir (M. Ö. 334). Eskiköy ve Hisarlık yakınında yıkıntıları vardır.

ELAM, İncil'de Aşağı Dicle'nin batısına düşen bir bölgenin adı. Sumerler buraya Haltam, Yunanlılar Elumais (veya Cissia, Susiane) adını vermişlerdir. Uknu (Koaspes, bugünkü adı: Kerkha) ve Ulay (Eulaios, bugünkü adı: Kârûn) ın aşağı kesimleri buradır. Bu nehirler Eski Çağda bir tuz gölüne dökülüyorlardı. En tanımış E. şehri Susa'dır. Anşan (Anzan), Barahsu, Simaş gibi sitelerin yeri tespit edilememiştir. E. lılar Akkad ve İran etkileri karşısında uzun süre varlığını korumuş olan Asya kökenli bir dil kullanmışlar, ufak değişikliklerle çivi yazısını benimsemişlerdir.

Tarih: E. lıların adı, M. Ö. III. binyıldan başlayarak efsanelerle karışık metinlerde geçmeğe başlamıştır. E. lılar hâkimiyetlerini bazan aşağı Mezopotamya'ya kabul ettirmişler, bazan ülkeleri Mezopotamyalıların işgali altına girmiştir. Avan sülâlesinden iki E. kralı Akkad'lı Sargon'a karşı savaşa girmiştir (aş. yu. M. Ö. 3800). Naram Sin, Susa'da Akkad hâkimiyetini kurmuş ve bu şehrin prensi kendisine bağlılık yemini etmiştir.

Adı Puzur Şuşinak olarak okunan son Avan kralının devrinden bazısı proto E. diliyle yazılmış birçok yazıtlar kalmıştır. Bundan sonra krallık Simaş sülâlesinin eline geçmiştir. Guti'lerin yayılmasından sonra, önce III. Ur hanedanının kralları, daha sonra Larsa'lar E. üzerindeki hâkimiyetlerini sür-

1

2

3

5

6

4

ELAM SANATI: 1. Susa sarayının arslanlı frizi (Louvre Müzesi, Paris), 2. Kraliçe Nafir - Asu'nun tunç heykeli (Louvre Müzesi), 3 - 4 Susa'dan çıkan boyalı vazolar (Louvre Müzesi), 5. Susa'dan çıkan altın heykel (Louvre Müzesi), 6. Susa'dan çıkan bir kral başı (Louvre Müzesi)

dürmeye çalışmışlardır. Birinci Babil hanedanı devrinde ülke sukkal (yüksek yönetmen) lar tarafından yönetilmiştir. Kassit yayılması bu yönetim şekline son vermiştir. Bundan sonra, birkaç yüzyıl E. tarih sahnesinden kaybolmaktadır.

M. Ö. 1340 a doğru Hurpatila (Khurbatila) adlı bir kral, Kassitleri Babil ülkesinden çıkarmıştır. Daha sonra Kassit kralı Kurigalzu'ya yenilen E. lıların ülkesi Babil'e katılmış, E. lılar I. Adad Nirari'nin komutasındaki Asurluların Babil üzerine yürümesinden yararlanarak yeniden bağımsızlıklarına kavuşmuşlardır. Bunun üzerine yeni bir hanedan ülkenin başına geçmiştir. Asur kralı I. Assur Dan M. Ö. 1174 te Babil'e sefer açtığı zaman E. ın başında bulunan Şutruk Nahhunte de yenilen Asurluların üzerine saldırmış, oğlunu Babil kralı ilân ettirmiş, birçok ganimet ile Susa'ya dönmüştür.

Bununla birlikte E. lılar Babil'i uzun süre ellerinde tutamamışlardır. Silhak İnşuşinak komşu Babil ülkesini yeniden işgale kalkışmış, oğlu Huteldus İnhuşinak I. Nabu khodnozor'u yenmekle birlikte, kendi kuvvetlerinin hıyaneti ne uğramıştır. E. ı ellerine geçiren Asurlular bu ülkenin yönetimini gene bir E. lı olan Ritti - Marduk'a bırakmışlardır.

M. Ö. 1150 ile M. Ö. 820 arasındaki devre hakkında tarih kaynaklarında bir kayda rastlanmamıştır. Adı bilinen ilk yeni E. kralı Huban - Nugaş (Kumbanigas) M. Ö. 742 - 717 yılları arasında hüküm sürmüş, M. Ö. 721 de E. lılara bağlı olan Akkadlılar üzerine saldıran II. Sargon'u yenilgiye uğratmıştır. E. lılar, ülkelerine sığınmak zorunda kalmış olan Babil kralını koruduklarından Asurluların saldırılarına uğramışlar, ayrılma hareketleri baş göstermiş ve saray ayaklanmaları dolayısiyle krallar sık sık değişmiştir. Huban Haldaş (Ḫumba Ḫaldas) (681 - 675) Marduk-Apal - İddin'in oğlunu öldürterek Asur ile olan savaşı sona erdirmek istemiştir. Bununla birlikte ülke Babil'le birleşme taraftarları ve Asur taraftarlarının savaşına sahne olmuş, E. kralları birbiri ardından tahttan indirilmiştir. Asurlular ülkeyi ikiye bölerek E. bölümüne II. Huban - Nugaş (653 - 651) ve Hidalu bölümüne Urtaki'nin oğlu Tammaritu'yu getirmişlerdir. Huban - Nugaş'ın, kuvvetleriyle ayaklanmış olan Babil'in üzerine yürümesinden yararlanan E. lılar baş kaldırmış ve Tammaritu'yu kral tanımıştır (650 - 649). Bir karşı ayaklanma üzerine Tammaritu Ninova sarayına sığınmak zorunda kalmış, Assurbanipal ülkesini yeniden ele geçirmesi için kendisine bir ordu vermiştir. Başlangıçta amacına erişen Tammaritu, daha sonra halkın çoğunluğu III. Haltaş (M. Ö. 648 - 638 ?) ı tuttuğu için yeniden Asur'a sığınmak zorunda kalmıştır. Bunun üzerine Asur orduları E. a girmiş ve İran sınırlarına ulaşmıştır. E. halkının büyük bir kısmı sürülmüş, Susa'ya bir Asurlu vali tayin edilmiştir. Huban - Haldaş, Marduk - Apal - İddin'in torununun cesedini teslim ederek Asurlularla barış yapmağa çalışmışsa da, yeni bir ayaklanma sonunda tahttan indirilmiştir. Bundan sonra Asurlular ülkeyi alarak bağımsızlığına son vermişler, ancak E. dil ve medeniyetini büsbütün ortadan kaldıramamışlardır.

Aḫaimenid'ler (b. bk.) devrinde, I. Darayavahuş (Dareios) un tahta çıkışı sırasında (M. Ö. 521) E. lılar yeniden ayaklanmışlardır. Bir Anzan kralının soyundan gelen Athrina, Susa'da tutuklanmış ve ölüme mahkûm edilmiştir. Büyük İskender tarafından alınıncaya kadar E., Susiana adiyle Fars imparatorluğunun yirmi satraplığından biri olmuş, Darayavahuş, Susa'da büyük bir saray yaptırmıştır. İskender'in ölümü üzerine Susiana, Antgionos'a verilmişse de, Antigonos onu öldürtmüş ve bu satraplığı yerli halktan Aspias'a vermiştir. M. Ö. 312 de E., Seleukos'un eline geçmiştir. E. bu imparatorluğa bağlanmış olmakla birlikte uzun süre geniş bir kültür hürriyeti içinde yaşamıştır.

Din: E. ın başlıca tanrısı, gök tanrısı idi. Şamaş adiyle anılırdı. Susa'nın tanrısı Şuşinak, Malâmir'inkisi Ruhuratır idi. Sumer tanrılarının ideogramlarında adları yazılı bulunan tanrılardan başka, E. da özel bazı tanrılar da vardı. Çok kere tanrılar kısaca ilu (= ilâh) adiyle anılıyordu.

Sanat: Yükselme devrinde E. sanatı çok güzel bir seramik üslûbu yaratmıştır. Heykelcilik ve kabartmacılıkta Sumer ve Akkad kalıplarına uyulmuş olmakla birlikte, kısa bir süre sonra daha çok maden kullanma yoluna gidilmek (özellikle altın, gümüş, bakır ve bronz) özelliğiyle E. sanatının bunlardan ayrıldığı görülür. Bu sanatın en ileri devrinden (M. Ö. 1 250 ye doğru) kalma, şimdi Louvre Müzesinde bulunan kraliçe Napir - Asu'nun bronz heykeli, kral Şilak - in - Şuşinak'ın bronz kabartması gibi eserler ortaya çıkarılmıştır. Kuyumcu işleri, heykelcikler (adaklar), silâhlar, kutsal sanat eserleri (şarap masası, adak tepsisi) gibi madenî eşya da bulunmuştur. Fransızların İran'da yaptığı kazılar sonucunda Susa yakınlarındaki Çoğa Zembil'de bina cephesine dikey büyük merdivenlerle çıkılan iyi korunmuş bir tapınak (bk. ZİGGURAT) ortaya çıkarılmıştır.

ELAM, Sam'ın beş oğlundan birinin adı. Tevrat'ın Tekvin bölümünün 10. babının 22. ayetinde geçer.

ELAM DİLİ, Elam'da bulunan çivi yazısiyle yazılmış yazıtların diline verilen ad. Bu dilin gelişmesinde şu evreler görülür: Eski E. dili (M. Ö. aş. yu. 2300 - 1700), Klasik E. dili (aş. yu. 1285 - 1140); Yeni E. dili (750 - 650), Aḫaimenid'ler Elamcası (522 - 330). Dilin en son evresi olan Ḫoz veya Ḫuz dili M. S. X. yüzyıla kadar kullanılmıştır. Bu konuda başka bilgimiz yoktur.

ELAM YAZISI

Elam yazıtlarının en eski kalıntıları, M. Ö. aş. yu. 2300 e kadar çıkar. Bu dönem yazısının Babil yazısından hemen hiç farkı yoktur. Çivi yazısının Elamlılarca kabulünden önce, bunlar resme benzer bir çizgi yazısı kullanırlardı. Bu yazıların çözümüne yeni başlanmıştır.

E. D. çok orijinal olup henüz yeteri kadar okunamamıştır. Şahısları (yalnız tekil ve çoğul vardır) ve şeyleri son eklerle ayırt eder. Fiil sistemi başlıca sıfat - fiillere dayanır. Zamanlar kesin olarak belirtilmez. Bazı bilginler bu dilin Kafkasya dillerine bağlı olduğunu kabul etmişlerdir. Fakat bu görüş henüz kesinleşmemiştir.

ELANUS, Kuşlar sınıfının Kartalgiller (Falconidae) familyasına bağlı yırtıcı bir kuş. Eski ve yeni dünyanın sıcak bölgelerinde yaşar. Vücudunu örten tüyler siyah beyaz ve gri renklidir. Kuyruğu çatallı değildir.

ELAPHĒBOLİA [Yun. *elaphēbolos* = geyik avcısı], avcı tanrıça Artemis'in şerefine düzenlenen bir yortu. Ge-

rek Atina'da gerek Phocis'te elaphebolon (mart nisan) ayında düzenlenen bu yortuda, Artemis'e geyik biçiminde bir pasta sunulurdu.

ELAPHİT ADALARI (Yun. *elaphos* = geyik), güney Dalmaçya'da bulunan takımadalara verilen ad. Yugoslavya'ya bağlı olan bu adalar ile kıta arasında Kalamata boğazı vardır. En büyüğü S pan adası (20 km²) dır. Luka şehri buradadır.

ELAPIDAE (Zoo.): bk. KOBRAGİLLER.

ELAPS, Sürüngenler (Reptilia) sınıfının Yılanlar takımından Elapidae familyasına bağlı bir cins. Güney Amerika'da yaşar. Üzerinde siyah ve beyaz halkalar vardır. Zehirlidir.

E L A P S

ELARA, Zeus'un sevgilisi, Orkhomenēs'ın kızı E ya âşık olan Zeus. onu Hēra'nın kıskançlığından korumak için yerin altına saklamış E burada dev Tityos'u doğurmuştur.

E. L. A. S., *Ethnikọ Laikọ Apelephtherikọ Sọma* (= Yunan halkının kurtarıcı ordusu) adının birinci harf lerinden yapılmış bir ad. Bu grup, EAM ın savaşan kolu olup. II. Dünya Harbinde Mihver kuvvetlerinin Yunanistan'a girdiği sıralarda çeşitli gerillacı gruplarının en kuvvetli ve en etkilisi idi. Esir edilen İtalyanların silâhlarının en büyük kısmını eline geçirerek duruma hâkim olmuştur. Siyasî tutumu, onu yalnız yurda giren yabancı kuvvetlerle değil, aynı zamanda rakip gerilla kuvvetleriyle ve özel olarak EDES ile çarpışmağa zorlamış ve bu son grup, E. tarafından birkaç kere tam bir yenilgiye uğratılmıştır. Kurtuluş saatinde E. geçici hükümetin ve İngiliz generali Scobie'nin bazı emirlerine karşı cephe almış ve böylece 1949 a kadar süren Yunan iç savaşı başlamıştır. Her ne kadar 1945 yılında dağıtılmış ise de, bu grupun birçok üyeleri, her halde, önce Markos Vafiadis, sonra da İoannidis'in komutasında çarpışan asi ordunun çekirdeğini meydana getirmiştir. 1943 ten E. ın dağılmasına kadar başlıca generali Sarafis idi. Sarafis, 1946 da Albay Bakerdzis ile birlikte sürülmüştür.

ELASMOBRANCHII (Zoo.): bk. KESKİ SOLUNGAÇLILAR.

ELASMOTHERİUM [Yun. *elasmos* = namlu; *thērion* = vahşi hayvan], gergedana benzer, büyük cüsseli bir fosil memeli. Rusya ve Sibirya'da Dördüncü Zamana ait Pleistosen katlarında bulunmuştur. Kafa tasında, alın bölgesinde çok büyük bir tümsek bulunur. Azı dişleri hem gergedanların, hem atların, hem de fillerinkini andırır. İlk insanlar zamanına kadar yaşamış olması, tek boynuzlu at biçimindeki masal hayvanlarının örneği olduğu fikrini doğurmuştur.

ELASMOTHERİUM
baş iskeleti

ELASOPIDA (Lat. Elpida), bir cins deniz hıyarı. Derisidikenliler (Echinodermata) şubesinin Holothuroidea sınıfına bağlıdır. Denizlerde yaşayan bir dip hayvanıdır. 10 - 20 kadar kalkana benzer tentakülü vardır. Solungaç seperleri yoktur. Ambulakral ayakları vardır. Vücut bazı cinslerde oval, bazı cinslerde yassıdır.

ELASTİK ÇARPIŞMA: bk. ESNEK ÇARPIŞMA.

ELASTİKİYET (Fr. Elasticité) [Fiz.] bk. ESNEKLİK.

ELASTİN (Fr. Élastine, Alm. Elastin, İng. Elastin), kirişlerde, kanlgan dokularda, örteneklerde ve damar çeperlerinde bulunan skleroprotein. Kimya bakımından bir albümin türüdür.

ELASTOBLAST (Fr. Élastoblaste, Yun. *elastos*, kopmadan tel haline gelebilen, *blastos* = tomurcuk) [Histol.], taksim olmadan uzanan ve içinde elastik maddeyi meydana getirecek taneler görünen, az çok iğimsi bir hücre.

ELASTOMER (Fr. Elastomère) (Yun. *elastos* = kopmadan tel haline gelebilen, *meros* = doğuran), yüksek esnekliği bulunan makromoleküler maddelere verilen ad. Tabiî ve yapma kauçuk ve kauçuk niteliğindeki plastikler bir E. sayılır. E. olmak için o maddenin esnek olmasından çok bu esnekliğin tipi önemlidir. Uzunluğunun beş katı (% 500) uzatıldığı zaman, uzatmak için yapılan etki çekilince türlü türlü şekil değişmeleri gösteren bütün tabiî ve yapma kauçuklar, balata ve bunlara benzeyen plastikler E. dizisine girer. Bunun yanında çok esnek olduğu halde uzatılınca hemen hemen hiç şekil değiştirmeyen çelik, bir E. sayılmaz. Bunun gibi, uzatılınca şekil değiştirmeyen veya şekil değiştirdiği halde esnekliği az olan plastikler E. değildir. Başka yönden bir E. olan silikonların esnek türleri, kauçuğun dayanamadığı yüksek ısılarda bile niteliklerini kaybetmez.

Çok yüksek moleküllü polimerlerin yağca zenginleştirilmiş alaşımları ile yağlı E. ler yapılmaktadır.

ELATEİA (Eski coğ.), Yunanistan'ın Phokis bölgesinde, Kephisos ırmağı üzerinde bir şehir. Elatos (b. bk.) tarafından kurulmuştur. Thermopyloi geçidine yakın bulunduğundan bu sehre Yunanistan'ın anahtarı gözü ile bakılırdı. Bundan ötürü E. sık sık kuşatılmıştır. Kserkses'in eline geçmiştir. Makedonya kralı Philippos, M. Ö. 339 da E. yı alarak tahkim etmiştir. İskender'in ardılları E. için aralarında kavga etmişler ve E. sık sık el değiştirmiştir. Bu şehirde Athena Kraneia ve Asklēpios tapınakları vardır. E. nın kalıntıları, şimdiki Drakhmani şehrine yakın bulunan Lefta köyü yöresindedir.

ELATERIDAE (Lat. Pyrophorus pellucens), Böcekler (Insecta) sınıfının Coleoptera (Kınkanatlılar) familyasına bağlı bir tür. Tropik bölgelerde yaşar. Işık yayan organları göğüs halkalarından üçüncüsünün arka köşesine ve görülebilen ilk karın halkasının orta bölgesinde bulunur. Işık yayan organların solunum sistemi (trake) ile bağlılığı vardır. Hindistan'da yaşayan büyükçe bir cinsinin birkaçı etrafı aydınlatacak kadar ışık verir. Eskiden yerliler tarafından bu maksatla kullanılmıştır.

ELATH, ELYATH veya EILAT (Kutsal Kitap'ta: **Elat, Eloth** adlariyle anılır. Yun. **Aila**, Lat. **Aelana, Elana**), İsrail devletinde, Kızıldeniz kıyılarında, Akabe körfezinin kuzey ucunda yeni kurulmuş bir liman şehri. Ürdün'ün Akabe limanından 2 km ötededir. Nüfusu 15 000 dir.

Tarih: E. adına *Ahd-i Atik*'te rastlanmaktadır. Önce

ELATH: Genel görünüş

bir Edom şehri olan E., Hz. Davut tarafından alınmış, sonra Hz. Süleyman'ın başlıca donanma üssü olmuştur. Uzziah tarafından tahkim edilen E., önemini M. S III. yüzyıla kadar sürdürmüş, daha sonra bırakılarak yıkıntı haline gelmiştir. 1948 de İsrail devletinin kurulmasından sonra E. yeniden önemli bir liman ve sanayi merkezi olma yolunu tutmuştur. E., Hayfa petrol borusunun başlangıç noktasıdır.

ELATİF (Fr. Élatif, Lat. *elativus* = kaldıran) [Dil], bazı Fin - Ugor dillerinde kullanılan ve bir yerden çıkmak üzere yapılan hareket anlamını veren çekim hali.

ELATOS (Yun. mit.), Arkas ile Leanira'nın oğlu olan bir Arkadia kralı. Phokis bölgesine giderek orada Elateia (b. bk.) şehrini kurmuştur.

ELAVER, Orta Fransa'da, Loire'ın bir kolu olan Allier (b. bk.) ırmağının Latince adı.

ELAZIĞ (eski adları: **Mamuretülaziz**; bundan kısaltma olarak **Elaziz**; şehrin yayıldığı yer bakımından **Mezraa, Mezra, Mezre**; Harput'ta oturmuş bulunan eskilere göre «Aşağı Şehir»; 1937 de Elazığ'a çevrilmiştir), Doğu Anadolu'da Orta Murat bölgesinin başlıca şehirlerinden biri ve aynı addaki ilin merkezi. Nüfusu 79 000 (1965) dir.

Şehrin kuruluşu: E., bu bölgenin çok eski bir şehri olan Harput (b. bk.) un yerine geçmiş yeni bir şehirdir. Denizden yüksekliği 1 020 m dir. 5 km kadar kuzeydoğusunda bulunan eski şehir yeri (Harput) ise 1 280 m yükseklikte, sarp yamaçlı ve dik yokuşlu bir kayanın üzerindedir. Eski ve yeni şehirler arasındaki yükseklik farkı 260 m dir. Daha yüz yıl öncesine kadar çok nüfuslu (20 - 30 bin), ipekli dokumacılık, saraçlık, kuyumculuk sanatlarının ileri gittiği, Uluova'nın çeşitli ürünlerinin toplandığı bir ekonomik ve kültür merkezi olarak tanınmış olan Harput sönmeye yüz tutmuş (1960 nüfus sayımına göre sadece 1 916 nüfuslu küçük bir bucak merkezi olarak kalmıştır), buna karşılık, ovadaki E. şehri hızlı bir gelişme ile şimdiki modern şehir durumuna gelmiştir. E. ın tarihinde 80 - 90 yıl geriye gidilince bütün bir kültür topluluğu ve ihtişamiyle Harput çıkar. E., işte bu eski ve parlak devirler yaşamış şehrin devamıdır. Harputlular, ovada günden güne büyüyen E. a akın ettikçe, Harput boşalmış. eski konaklar birer taş yığını haline gelmiş, her gün biraz daha yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Şimdi bu eski şehrin yıkık duvarları arasında bütün bir güzelliği ile eski şehrin birer kalıntısı olarak Sara Hatun camii, Ulucami ve Eğri minare, asırlık ağaçlar görülür.

Geçmiş çağlarda Kayabaşı adı verilen yüksek, dik yamaçlı, savunulması kolay bir yerde bir taş kale özelliği ile

ELAZIĞ Atatürk anıtı

yer tutmuş, bu şartlar altında, uzun süreler içinde türlü değişiklikler geçirmiş bulunmakla beraber Harput, ünlü bir şehir olarak kalmıştır. Ancak, zamanla bu savunma zorunluğunun daha az etkili olmaya başlaması üzerine, ana yollara göre sapa kalmış durumu, kışın yakacak ve baska ihtiyaçların sağlanmasındaki güçlükler karşısında daha aşağılara, yolların daha kolay uğrayabileceği yerlere inme başlamıştır. Önceleri Harput, Diyarbekir eyaletine bağlı bir liva merkezi iken, mülkî idarenin bir ara Keban Madenine taşınmasiyle yerli beylerin elinde kalmış, II. Mahmut devri sonunda, 1834 te doğu eyaletleri (Sivas, Diyarbekir, Harput, Maden) valiliğine tayin olunan Reşit Mehmet Paşa,

1

2

3

ELAZIĞ: 1. Elazığ'da Beşevler semti, 2. Hazar gölünde plaj ve gazinolar, 3. Elazığ'da çarşı caddesinin bir kısmı

Harput'ta birkaç ay oturduktan sonra, hemen güneydeki ovaya inmiş, burasını vilâyet ve ordu müşirliği merkezi yapmıştı. Bu sıralarda ovada Mezraa adiyle anılan ve bir kısım yerli halkın da oturduğu bu yerde, hükümet konağı, hastahane, kışla, cephanelik gibi yapılar yaptırılmış, o tarihten sonra Mezraa mülkî idare merkezi olmuştur. Mamuretülaziz vilâyeti salnamelerinde, Mezraa adı verilen E. ın ilk kuruluş yeri için Agavat Mezraası (Agavat, Türkçe *ağa* kelimesinin Arapça çoğuludur) adının kullanılmış olduğu ve buralarda birtakım yerleşmelerin bulunduğu belirtilmiştir. Önceleri eyalet, daha sonra vilâyet merkezi iken bir ara Diyarbekir vilâyetine bağlı bir sancak olan Elaziz 1875 te müstakil mutasarrıflık merkezi, dört yıl sonra da vilâyet olmuştur. 1862 de buraya vali olarak atanmış bulunan İsmail Paşanın teklifi ile Mezraa adı Mamuretülaziz şeklinde değiştirilmiştir. Bu tarihten sonra, bölge halkınca uzun bir süre bu şehir Mezre olarak anılmış, daha sonraları kısaca Elaziz denilmiştir.

Yeri, tabiî durumu: E. şehri yapıları volkanik taşlardan, kimi yerinde de Eosen tabakalarından oluşmuş bulunan Beyyurdu Sırtları (1 150 m) ve Karatepe (1 250 m) gibi yassı birtakım kabartılarla Uluova (b. bk.) dan ayrılmış bulunan küçük bir ovada yayılmıştır. Beyyurdu ile Karatepe arasındaki çukurca bir yer olan Hıdırlık Boğazı, E. Ovası denilen bu küçük ovayı Uluova'ya bağlar. E. Ovasının boyu 4 km, eni 2 km, yüzölçümü 36 km², denizden yüksekliği 1 000 - 1 050 m dir. Güneye doğru biraz eğimli ve yeni aluvyonlarla örtülü bulunan bu verimli ova, yer yer volkanik ve Tersiyer oluşuklarından meydana gelmiş tepeliklerle çevrilidir. Bu ova, bir çöküntü alanının aluviyonlarla dolmasiyle oluşmuştur. E. şehrinin çok yeri, geniş birikinti konileri (kum, çakıl) üzerinde kurulmuştur. Kuzey kenarında yeşil taşlar, kumtaşları, şistler, radyolaritler yer tutar. Şehrin güney kenarının dibinde kil ve kum tabakaları bulunur. Güneyde kuyu suları az derinden (birkaç metre), kuzeyde ise derinden (30 - 40 m) çıkar. Bu küçük ovanın suları

Harput müzesi

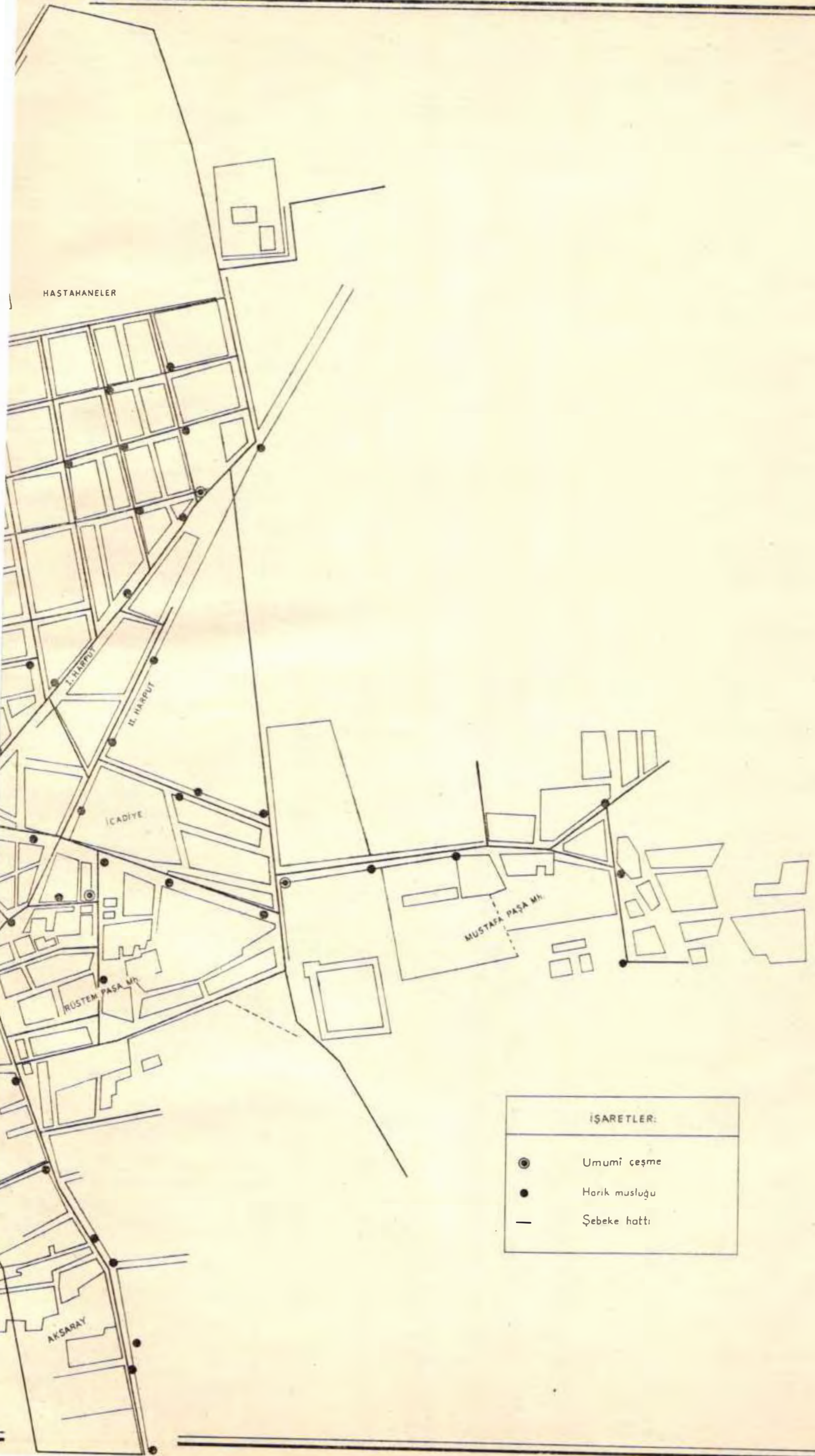
ELAZIĞ: Gazi Caddesi üzerinde belediye binası

birleşerek Uluova'ya iner. Ancak, yazın Mezraa (E. Ovası) nın geniş bahçeleri bunlarla sulandığı için, bu mevsimde Uluova'ya inemezler.

E., kurulduğu düz yerde çabuk serpilmiş, modern şehir planiyle düzgün cadde ve sokakları bulunan güzel bir şehir olmuştur. Evleri taş, tuğla ve kerpiçten duvarlı, çoğu bir iki katlı, damları çoğunca çatılı ve kiremitle örtülüdür. Son yıllarda 3 5 katlı modern yapılar da çoğalmaya başlamıştır. Büyük yapılar, parklar, bahçeler şehri süslemiştir. Gazi Caddesi şehri boydan boya geçer. öteki cadde ve sokaklar bu caddeyi ve birbirlerini dikey olarak keser. Şehrin güneyine doğru hafif bir eğimle inilir. Bugün şehir her yana doğru serpilmiş, bu arada kuzeye ve güneybatıya doğru büyümüş bulunmaktadır Şehrin doğusunda kurulan çimento fabrikası ile iplik fabrikası, E. ı bu bölgenin sanayi merkezi durumuna yükseltmiştir. Şehir durmadan ve büyük bir hızla serpilirken, ilk Elaziz (Mezre) in çevresindeki eski köyler, şehrin birer mahallesi olmuşlardır: Eski Sürsürü, Iğıki, Kesrık köyleri bunlardandır. Şehrin 25 km doğusunda kurulmuş olmakla beraber, E. şeker fabrikası da bir modern kent görünüşünde gelişmiş, burada da bir kasaba doğmuştur. E. ve çevresinde zaman zaman depremler olmuştur (1866, 1878, 1902, 1908, 1949). Ancak, yurt ölçüsünde bu bölgenin ikinci derece deprem bölgesi olduğu görülmüştür.

İç bölgelerde ve denizden 1 000 m yüksekte bulunduğu halde, bu tabiî durum altında, E. ın ılımlı sayılabilecek bir iklimi vardır. E. ve çevresi, güneyindeki ve kuzeyindeki bölgelerle kıyaslanırsa görülür ki, burası iklim bakımından bir geçiş alanındadır ve burada en sıcak ay Diyarbakır'a göre daha az sıcak, Erzurum'a göre daha sıcaktır. En soğuk ay ise Diyarbakır'a göre oldukça soğuk, Erzurum'a göre oldukça ılımlıdır. E. da kışlar kısa sürer, fakat sert geçer, yazlar ise kurak ve sıcak olur (en sıcak ay ortalaması 27°). Kış mevsimi soğuktur (en soğuk ay ortalaması —1,5°), fakat uzun sürmez. Kışın yağış kar şeklindedir. Kar, çoğunca yağmasiyle beraber erimeye başlar. Kış ve ilkbahar mevsimleri sisli, bulutlu, yağmurlu geçer. E. şehrinde yıllık sıcaklık ortalaması 13° olmakla beraber, kimi yıllarda, seyrek de olsa, sıcaklığın 42° ye çıktığı ve —23° ye düştüğü de olmuştur. Yıllık yağış tutarı 430 mm kadardır. E. ve çevresi, dört mevsimin türlü özellikleriyle iyice belli olduğu, daha çok ılımlı bir iklime sahiptir. Bu iklim şartlarına bağlı olarak E. çevresinde, tabiî bitki örtüsü halinde otluklar, çayırlıklar çok yer tuttuğu gibi (bölgenin çok yeri tabiî orman bölgesi içinde bulunduğu halde zamanla ormanlar son derece azalmıştır), verimli topraklarında birçok meyva ve sebze

ELAZIĞ
ŞEHİR
PLÂNI
1/ 7500
YENİ MAHALLE
BEŞ KARDEŞLER
İZZET PAŞA Mh.
GAZİ CADDESİ
HÜKÜMET
NAİL BEY
KÜLTÜR
AKPINAR Mh.
İSTASYON CADDESİ

SU DEPOSU
HASTAHANELER
I. HARPUT
II. HARPUT
İCADİYE
RÜSTEM PAŞA Mh.
MUSTAFA PAŞA Mh.
AKSARAY
İŞARETLER:
Umumî çeşme
Harik musluğu
Şebeke hattı

HARPUT KALESİ

İSMET PAŞA CADDESİ

bahçeleriyle bağlar, tahıl, pamuk, pancar yetiştirilen tarlalar bu çevreyi süsler.

Nüfus, yerleşme; Daha yüz yıl kadar önce sadece birkaç bin nüfusu bulunan (V. Cuinet'ye göre 1891 de nüfusu 5 000 kadardı), I. Dünya Harbinden önce nüfusu 10 000 - 12 000 kadar olan E. veya eski Mezre, Cumhuriyet devrinde hızla büyümüş, kalabalıklaşmıştır. Bu nüfus 1927 de 21, 1935 te 23, 1940 ta 25 bini geçmiş, bu yıllardan sonra büyümesi daha da artmış, nüfusu 1950 de 29. 1960 ta 60, 1965 te 79 bin olmuş, bugün bu miktarı da aşmıştır. Şehrin hızla büyümesi türlü sebeplerle olmuş. Bu arada Harput'un 20 bini geçen nüfusu kısa süre içinde buraya akmış, Harput boşalırken E. kalabalıklaşmış, çevredeki köy ve kentlerden de buraya gelerek yerleşenler olmuş şehrin canlı bir yol uğrağı, sanayi ve ticaret yeri olmasının da hızlı gelişmede önemli yeri bulunmuştur. Bu arada E. lıların ve özellikle Harputluların bir kısmı da yurdumuzun türlü yerlerine giderek oralarda çalışmış ve yerleşmişlerdir. Toprakları içinde Keban barajı gibi çok büyük bir barajın yapılmaya başlanması daha şimdiden E. a nüfus çekme ve bu güzel yerde yerleşme imkânlarını artırmıştır. İleride E. ın 100 - 150 bin nüfuslu modern bir büyük şehir olmaya doğru gittiği anlaşılmaktadır. E. ın gelişmesi yanında sönmüş bulunan Harput'un tarihi, anıtları, eski bilim kurulları, folkloru, görenek ve gelenekleriyle canlandırılması halinde E. , hemen yanında çok yararlı bir turizm alanı kazanacaktır.

Ekonomi, ticaret: Geniş ve verimli bir bölgenin ortasında bulunuşu, bu arada Uluova'nın hemen yanında oluşu, madenlerinin çokluğu ve zenginliği, E. ın canlı bir ekonomik merkez ve ticaret şehri olmasını sağlamıştır. Şehir ve çevresiyle ovanın çok yerindeki geniş bahçelerde bol miktarda çeşitli, en iyi cinsten meyvalar yetişir. Meyva ve sebze bahçeleri, değirmenlerin çok bulunduğu Hıdırlık Boğazını geçer, güneydoğudaki Akçakiraz (eski adı: Perçenç) köyüne dek uzanır. Bu boğazda yonca, çayır, bostan, fasulye, yer elması çok iyi yetişir. Daha güneyde dut bahçelerinden sonra, bu bölgenin en geniş ve verimli ovası olan Uluova (boyu 60, eni 15 - 20 km, yüzölçümü 350 km²) uzanır. Verimli toprakları, ovada açılmış bulunan birçok kuyulardan ve derelerden faydalanılarak sulanır. Bu geniş ovanın yeraltı suyundan yararlanılarak sulanması için 1958'de bir işletme projesi düzenlenmiş, Hazar gölü hidro - elektrik santralının kurulmasiyle sulama işleri daha genişlemiştir.

E. bölgesinde ovada, akarsu boylarında ve başka ekilen yerlerde ürünler hem çeşitli, hem de iyidir. Başta tahıl gelir. Buğday, arpa, çavdar yerine yettiği gibi, başka yerlere (Bingöl, Tunceli) de gönderilir Sulanan yerlerde mısır da yetiştirilir. Çeşitli hayvan yemleri (burçak, fiğ) ekilir. İyi soydan fasulye ile E. ın hemen batısındaki Kuzova'da sulanabilen yerlerde pamuk da ekilir. Buralarda pamuk yetiştiren köylerin pamukçu çiftçileri arasında yılda 20 - 30 bin liralık pamuk satanları vardır. Böyle köylerde toprağın sekizde birinde pamuk ekilir, dönüm başına 150 kg dan çok pamuk alınır. Yetiştirilen pamuk, Çukurova ve Ege pamuğunun değerindedir (Yıllık pamuk ürünü 2 - 3 milyon kg). Bir ara bu pamuklar Malatya Bez Fabrikasına gönderilmiş, şimdi ise bir kısmı E. daki iplik fabrikasında işlenmektedir. Bu yönleriyle E Adana ve Nazilli'yi andırır.

Bu bölgede yaz ve kış sebzelerinin hepsi yetiştirilir, çevredeki şehir ve kentlere de gönderilir. E. bir meyva bölgesidir. Bu bölgenin meyvaları çeşitli, bol ve lezzetlidir. Birçok çeşitleriyle burada hemen her türlü meyva yetişir (elma, armut, şeftali, kayısı, erik, dut, kiraz, vişne, ayva, badem, ceviz, üzüm, kavun, karpuz v. b). E. ın çekirdeksiz dutları (pestil, pekmez yapılır, kurutulur ve dut unu elde edilir), ince kabuklu cevizleri, çok iri kayısıları ve bademleri, kışlık armutları ünlüdür E. dan başka yerlere çok miktarda ceviz ve badem içi ile elma gönderilir. Güzlük paşa armudu, Serince (Şuşnaz) köyünün vişnesi, Mollaköy kavunları, Akçakiraz (Perçenç) ın erken yetişen dutları her yanda aranır. Bu bölgenin iri salkımlı, iri taneli üzümleri yaş yenen ve şarap yapılan soydandır. Türkiye'nin birçok yerlerinde tanınmış olan Buzbağ şarapları öküzgözü adı verilen iri taneli üzümden yapılır. I. Dünya Harbinden önce burada şarapçılık ileri durumda idi Bu arada Hoşköy ile Oymaağaç (Pekinık) köyünün kışa kadar süren ak üzümleri çok ünlüdür. Burada yeni yıl üzüm ürününün çıkacağı günlerde, dükkânlarda bir yıl önceden saklanmış taze üzümü bulmak mümkün olur. Bu yıllık taze üzümler, E. piyasasını doyuracak miktardadır.

Bu bölgede az miktarda ipek böcekçiliği de yapılır. Daha önceleri bu bölgenin başlıca gelir kaynaklarından biri de bu idi. İpekçilik okulunun bulunduğu Harput ve E. da dokunan ipekliler her yerde aranırdı.

E. da hayvancılık geniş ölçüde değildir. Köy ve kentlerde az miktarda koyun, keçi ve sığır beslenir.

ELAZIĞ: Belediye parkında çayda çıra heykeli

E. bölgesi. şeker fabrikasının kuruluşundan sonra, önemli pancar alanlarından biri olmuştur. Batıda Malatya yakınından doğuda Van Gölü güneyine kadar geniş bir bölgeyi içine alan bu şeker fabrikasının pancarının önemli bir kısmını da E. vermektedir.

E. bir ticaret ve ekonomik merkez durumuna gelmiştir. Borsayı ilgilendiren mallar borsada satılır, öteki ticaret eşyası şehrin türlü yerlerindeki ihtiyaç sahipleriyle tüccarlara toptan verilir; bir bölümü de karayolu ile kamyonlarla Tunceli, Bingöl ve Malatya'ya gönderilir. Şehrin işlek bir çarşısı, pazar yeri, modern mağaza ve dükkânları, otel (25 kadar), lokanta ve gazinoları vardır. Şehir ve yakınında şarap, kösele, un, kereste, çimento, i p l i k fabrikaları, bankalar bulunmaktadır. Bu arada 1928 de yerli bir banka olarak kurulmuş olan Elazığ İktisat Bankası şehiriçi işlerde çalışmış, esnafa kredi açmıştır. İplik ve çimento fabri-

kaları, şehrin yanında sanayi mahallelerinin doğmasına yol açmıştır. Pamuğun bol yetiştiği E. da bir pamuklu dokuma fabrikasının kurulması işine 1950 de girişilmiş, Elazığ İplik ve Dokuma Türk Anonim Şirketi kurulmuş, 1952 de şimdiki iplik fabrikasının temeli atılmıştır. 1954 te çimento fabrikasının yapılmasına başlanmış, daha sonraki yıllarda şeker fabrikası çalışmaya başlamıştır.

E. ın hemen güneydoğusunda, kurulmasına 1938 de başlanmış, yıldan yıla genişlemiş bulunan Elazığ Orman Fıdanlığı, sayıları 70 i geçen yerlere köy ağaçlandırması bakımından yararlı olmuş, üretilen akasya, akçaağaç, badem, meşe ve çam fıdanları bu yerlere verilmiştir.

Yollar, ulaştırma: E, yakın ve uzak çevrelerine her mevsimde açık düzgün yollarla bağlıdır. Bu durumu ile E., her yönden uzanan yolların bir dörtyol ağzıdır. Yakın vakitlere değin E. ın denizle bağlantısı E. - Sivas - Samsun karayolu ile sağlanır, doğu, kuzey ve güneyindeki bölgelerin şehirleriyle olan ulaştırma işleri güç şartlar altında olurdu. Daha kırk yıl kadar öncesine dek E. dan Erzurum'a beygir sırtında on günde gidilebilir, Sivas üzerinden Samsun'a, çift atlı yaylı arabalarla yorucu yolculuklar yapılırdı. 1934 te şehre Yolçatı adı verilen istasyondan 24 km lik bir demiryolu kolunun uzatılmasiyle bu çevre o tarihteki demiryolları örgüsüne katılmıştır. Daha sonra bu hattın Muş üzerinden Van Gölü kıyısındaki Tatvan'a uzatılmasiyle (1964) E., Van Gölü bölgesine de bağlanmıştır. Bugün E, Türkiye'nin demiryolu geçen her yerine kolaylıkla bağlantısı bulunan bir şehir olmuştur. E., karayolları bakımından da bir dörtyol ağzıdır. İskenderun - Erzurum ana yolu buradan geçer. Bu yol düzgün ve her mevsimde ulaştırmaya elverişlidir. Bu yol ile E., kuzeydeki dağlık yerlerle (Tunceli, Pülümür) kolay bağlantı kurabilmiştir. Doğuda geniş ve düzgün E. - Bingöl yolu, birkaç yıl önce Muş ve Tatvan'a uzatılmış, böylece bir yandan Van Gölü çevresi ve buradan İran'a uzanan yollarla, öte yandan Bitlis, Siirt, Diyarbakır taraflarına uzanan yollarla bağlantı kurulmuştur. E. - Diyarbakır - Mardin yolu ile de şehir, güneydoğu Anadolu'ya bağlanmıştır. E. Malatya - Kayseri yolu, bu bölgeyi Türkiye'nin batı bölgelerine bağlamıştır. E. - Keban yolu, burada baraj kurulmasına başlandıktan sonra daha da önem kazanmıştır. Bütün bu yollarda düzenli ve sık olarak otobüsler işlediği gibi, çok sayıdaki kamyonlarla da yük taşınmaktadır. Bunlardan başka, şehrin 30 km kadar güneyindeki Hazar gölü kıyısına ve Sivrice ilçesine asfalt yollar yapılmıştır.

E. ın yakınında büyük bir uçak alanı yapılmıştır. Buradan Ankara, İstanbul, Erzurum, Van, Diyarbakır ve Malatya'ya uçak seferleri vardır.

Su, elektrik: E. şehrinin suyu kaynaklardan tünel açılarak sağlanmıştır. Şehrin 4 km doğusunda Sarayköy, 4 km kuzeydoğusunda Kasarcılar (Keserciler), kuzeyinde Pancarlık, batısında da Kömdere ve Karaçalı kaynakları vardır. Bunların bir kısmı eskiden beri kullanılan, bir kısmı da yeni yapılmış su tesisleridir. Şehrin bugünkü içme suyu Karaçalı isale hattından sağlanmaktadır. Bundan önce Pancarlık dağı suyundan faydalanılırdı. Bunlar Pancarlık, Kasarcılar, Kanlıdere, Cephanelik, Saray kaynakları idi. Bunlar doğruca eski depoya gelir. Ayrıca, bir kısım çeşmeleri besleyen Kömdere suyundan da yararlanılmıştır. Depoya gelen Pancarlık suyu birçok çeşmeleri, bu arada cami çeşmelerini beslemiştir. Pancarlık tepelerinde daha birçok su kaynakları vardır. Bunların sularının akımı ilkbaharda artar. Şimdi beton borulardan geçen bu sulara karşılık, Karaçalı suları demir borulardan geçmektedir. Kömdere suyu bir kısım evlere ve belediyenin çeşmelerine akar. Kurak zamanlarda bu suların akımı yarı yarıya azaldığından, sulama ve kullanma suyu kuyulardan elde edilmiştir. Şehrin hemen yanındaki Sürsürü çevresi fidanlığı, yeraltı sularından yararlanılarak sulanır. Şehrin yakınındaki Ulukent (Hüseynik) in kuzeyinde bulunan Örtmek ve Yedigöz suları bol olarak çıkar, sulama ve kullanma işlerinde faydalanılır.

E. şehrine 1931 de dizel ve gazojen ile elde edilmiş bulunan elektrik verilmiştir. Uzun bir süre cereyan yalnız geceleri ve öğle üzeri verilebilmiş, daha sonra yeni bazı eklemelerle durumun düzeltilmesine çalışılmıştır. Şimdi şehrin cadde, sokak ve evleri Hazar hidro - elektrik santralından elde edilen elektrikle aydınlatıldığı gibi, sanayi kollarına da enerji verilmiş bulunmaktadır. Şehrin 30 km kadar uzağındaki Hazar hidro - elektrik santralı 1957 yılı sonunda işletmeye açılmış, 1959 yılında E. a buradan elektrik verilmiştir. 1960 ta bu büyük santralın ikinci kademe servisi Hazar II adiyle buna eklenmiş, enerji kaynağı daha da güçlenmiştir.

E. çevresi Hazar gölü hidro - elektrik santralını kazandıktan sonra, yine bu bölgede biri küçük baraj (şehrin 10 km batısında Cipköy barajı), ötekisi son derece büyük (Keban barajı) olmak üzere iki enerji üretme ve sulama suyu kaynağı da yapılmaktadır. Bu şartlar altında E., büyük ekonomik gelişme imkânlarına sahip olma yolundadır.

Kültür ve sağlık kuruluşları: Eski bir kültür merkezi olan Harput'un yerini alan E., çeşitli gelenek ve göreneklerin, kültürün gelişmiş bulunduğu, birçok sağlık kurumlarının toplandığı bir şehirdir. XIX. yüzyılın sonlarına doğru 2 700 kadar evin, 800 den çok dükkânın bulunduğu Harput'ta 10 cami, 10 medrese, 8 kütüphane, birçok okullar, Protlar denilen bir Amerikan koleji mahallesi, Fransız okulu vardı. Harput'un dışında, şimdiki E. ı çevreleyen, bugün artık şehrin birer parçası olmuş bulunan köylerde bile türlü okullar vardı: Kesrik'te bir okul, bir medrese, Iğiki (şehrin Aksaray mahallesi) de bir okul, Perçenç (Akçakiraz) te bir okul, bir medrese, Hoğu (Yurtbaşı), Sürsürü ve Mollaköy'de okul vardı. E. ın içinde de sultani (lise), darülmuallimin (öğretmen okulu), kondüktör mektebi (teknik okul), rüştiye mektebi (orta okul), ayrıca bir ipekçilik okulu (dar - ül harîr), yetimler okulu (dar - ül eytam) bulunuyordu. Böylece Harput, E. ve yakın çevresi bundan 80 - 100 yıl öncesinde de bir kültür topluluğu alanı olmuştu. Bir ara bu okullardan sultani kaldırılmış, öğretmen okulu ve teknik okul başka yerlere alınmış, ipekçilik okulu kapatılmış, burada bir orta okul ile ilk okullar kalmıştır. Bu eski kültür şehrinden birçok bilim adamları, şairler, idare adamları, kumandanlar, meslek ve sanat adamları yetişmiştir. Okulların azaldığı kısa bir süreden sonraki yıllarda gittikçe gelişen E. da yine kültür kuruluşları çoğalmıştır. Bugün E. da lise, kız enstitüsü, erkek sanat enstitüsü, kız öğretmen okulu, imam - hatip okulu, akşam kız sanat okulu, ticaret lisesi, orta okul, ilk okullar, kütüphaneler vardır. İlçelerde orta okullar, Karakoçan'da yatılı bölge okulu bulunmaktadır. E. ın kültür derneği, spor çalışmaları da canlıdır.

E. ın Türk folklorunda önemli bir yeri vardır. Türk tarihinin en eski canlı varlıklarını saklayan Harput - E çevresi, yüzyıllar boyunca zengin bir folklor hazinesi olmuştur. Doğu Anadolu'da Türk ruhunun en temiz heyecanlarını şiir, beste ve ritmik hareketleriyle dile getirmiş bulunan ve Erzurum, Urfa, Diyarbakır gibi millî musiki alanında tarihî

bir geleneği olan E , sayılı kültür ve folklor merkezlerimizden biridir. Burada halk şiir, melodi ve oyunlarının en güzel örnekleri yaşamaktadır. Öteden beri bu çevrede şiirle müzik yan yana gelişmiş ve kaynaşmıştır. E. lı. geçmiş devirlerde kendi kabuğu içinde kalmamış, türlü ül kelere ve bu arada Amerika'ya gidenler çok olmuş, buralardan yurda dönenler yeni bilgi ve oldukça önemli zenginlik leriyle birlikte gelmişlerdir.

E., birçok sağlık kurumlarının da toplandığı bir şehirdir. Başlıcaları büyük bir devlet hastahanesi, yine büyük bir akıl ve sinir hastalıkları hastahanesi, bir cüzam hastahanesidir.

Turistik yerler: E. ve çevresi turistik yerler ve dinlenme alanları bakımından zengindir. Bunlar arasında görülmeye değer yerler olarak eski Harput ile Harput Buzluğu, Hazar gölü ve bölgenin bağlık bahçelik birçok güzel yerleri vardır. Harput'un birkaç kilometre kuzeyindeki kalker kayalardan birinin içinde, buzluk denilen derin mağaralarda yazın buz oluşmakta, bunlar yerel ihtiyaç için de harcanmaktadır. Benzerleri az bulunan bu mağara, turistik bir değer taşımaktadır. E. ın görülmeye değer yerlerinden biri de bugün kalıntıları bulunan eski büyük kale, eğri olarak duran bir minare, sanat değerleri bulunan camiler ve temiz havası ve manzarasiyle Harput'tur. E. ın turistik değerlerinden biri de Hazar gölü (başka bir adiyle Gölcük) ve yakın çevresidir. Plajları, su taşıtları, Boğaziçi'ni andıran güzel görünüşü ile bir sağlık ve dinlenme yeri olan Hazar gölü, E. şehri için olduğu kadar, başka yerler için de turistik bir yer olmaktadır. Gölün güneybatı kıyısında yüksekce bir sırt üzerindeki Sivrice, çevrenin turistik bir kasabası özelliğindedir.

Elazığ ili: Bugünkü E. ilinin yakın geçmişteki durumu, yerini aldığı Harput'un durumiyle birlikte göz önüne alınmak gerekir. Önceleri Diyarbekir eyaletine bağlı bir liva merkezi olan Harput, sonradan mülkî idare bir ara Keban Madeni'ne taşınınca, burası mahallî beylerin elinde kalmıştır. II. Mahmut devrinin sonlarında (1834), buradaki geniş bölge yönetimi ile görevlendirilmiş bulunan Reşit Mehmet Paşa, Harput'ta birkaç ay oturduktan sonra, vilâyet binasını ovadaki Mezre'ye yaptırmış, burası mülkî idare merkezi olmuştur. Önceleri eyalet, daha sonra vilâyet iken bir ara Diyarbekir vilâyetine bağlı bir sancak ve 1875 te müstakil mutasarrıflık olan E., 1879 da vilâyet olmuştur. Mamüretülaziz vilâyeti, Osmanlı devletinin son zamanlarında merkez sancağından başka, Malatya ve 1888 de kurulan Dersim sancaklarını da içine almıştı. Cumhuriyet devrinin mülkî kuruluşunda, sancakların vilâyete çevrilmesi üzerine Mamuretülaziz (veya Elaziz) vilâyeti, eski vilâyetin merkez sancağına inhisar etmiştir. 1927 de Elaziz vilâyeti, merkez kazadan (şimdiki ilçe) başka Ovacık, Pertek, Çemişkezek, Mazgirt kazalarını (bunlar şimdi Tunceli ili içindedir), Çapakçur (şimdiki Bingöl il merkezinin bir mahallesidir), Genç (şimdi Bingöl iline bağlıdır) kazalarını da içine almakta idi. Şimdiki sınırları içinde E ili, merkez ilçesinden başka, Ağın, Baskil, Karakoçan, Keban, Maden, Palu, Sivrice ilçelerini de içine alır. Her birinin merkez bucağından başka, 15 bucağı vardır. Bu sınırlar içinde E. ilinin nüfusu 323 829 (1965), yüzölçümü 9 064 km², ortalama nüfus sıklığı 36 dır.

Doğu Anadolu'nun orta bölümündeki illerden biri olarak Orta Murat bölgesinde uzanan E. ili, kuzeyde Tunceli, doğuda Bingöl, batıda Malatya, güneyde Diyarbakır illeriyle sınırlıdır. Tarım ve madenciliğin önemli yer tuttuğu, enerji kaynakları ile ticaret ve sanayiin gelişmekte bulunduğu bir ilimizdir. İl sınırları içinde hem dağlık yerler, hem de ovalar önemli yer tutar. E. ilinin güney bölümünde genel uzanışları güneybatı - kuzeydoğu olan ve yükseklikleri 2 000 m kadar bulunan birtakım dağlar uzanır (Mastar dağı, Hazarbaba dağı, Karaoğlan dağı, Hacıali dağı, Akdağ). İlin kuzey bölümünde ise daha alçak dağlık yerler (1 400 - 1 500 m) bulunur. Bu dağlar arasında birtakım geniş çukurluklar vardır. Bunlardan biri büyük bir göle yer vermiştir: Hazar gölü (1 155 m). Öteki geniş çukurluklar düz ve yerine göre hafif dalgalı ovalar halindedir (1 000 - 1 100 m). Verimli aluviyal ovalar özelliği gösteren bu düzlüklerin başlıcaları Uluova, Kuzova E. ovasıdır. İlin başlıca akarsuları Murat (b. bk.) ırmağı ve kollarıdır.

Bu bölgenin en eski jeolojik oluşukları Akdağ kütlesinin kristalin şist ve mermer özelliğindeki kalkerleridir. Buralarda başkalasmış taşlar olarak gnavslar, mikaşistler, kuvarsitler de vardır. Akdağ ile Palu arasında geniş yer tutan Kretase flişleri bulunmaktadır. Harput'un kuzeyi ile çevresinde Üst Kretase kalkerleri yer tutmuştur. Bölgenin çok yerinde nümülitik arazi uzanır. Neojen tabakaları, bölgenin kuzey bölümünde ve oldukça dar alanlarda bulunur. Neojen tabakaları da dahil olmak üzere, bütün oluşuklar, eski ve yeni birçok kıvrılmalara uğramışlardır. Alp kıvrılmaları sırasında (Oligosen sonlarına doğru) eski kütleler, daha yeni olan nümülitik tabakaların üzerine itilmiş ve bunların üzerine binmişlerdir. Çeşitli dağ oluşması hareketleriyle ilgili olarak il arazisindeki türlü yerlerde iç ve dış volkanik püskürme olayları olmuştur. Bunlar eski devirlerde olduğu gibi, çok daha yeni jeolojik devirlerde de belirmiştir. Genç volkanik olaylar sırasında bazalt ve andezit bileşiminde çok miktarda akıcı lavlar çıkmış, bunlar geniş alanlara yayılarak o zamanki araziyi örtmüşlerdir. E. ın kuzeydoğu ve kuzeybatı taraflarındaki Gümüşbağlar (Müdürü) ve Kızılbaba gibi genç dışık (cüruf) volkanları, bu püskürmelerin birer örneğ'dir.

E. ili, ikinci derece deprem bölgeleri içindedir. İl toprakları, Varto - Hınıs - Karlıova ile Hatay - Maraş birinci derece deprem bölgeleri arasında, daha az yer sarsıntılarına uğrayan bir alandadır.

Jeolojik oluş ve yapısına bağlı olarak E. bölgesi zengin madenlerin bulunduğu bir ilimiz olmuştur. Eski devirlerde olduğu gibi, şimdi de bu ilimiz madencilik bakımından önemli yer tutar. Bakır, krom, simli kurşun madenleri, işletme ve ekonomik değerleri bakımından başta gelirler. Bunlardan Ergani bakır madeni ve Keban simli kurşun madeni eskiden de işletilmiş, krom madenleri ise son zamanlarda bulunmuştur. Bk. ERGANİ, HARPUT, KEBAN, MADEN, PALU. — R. İ.

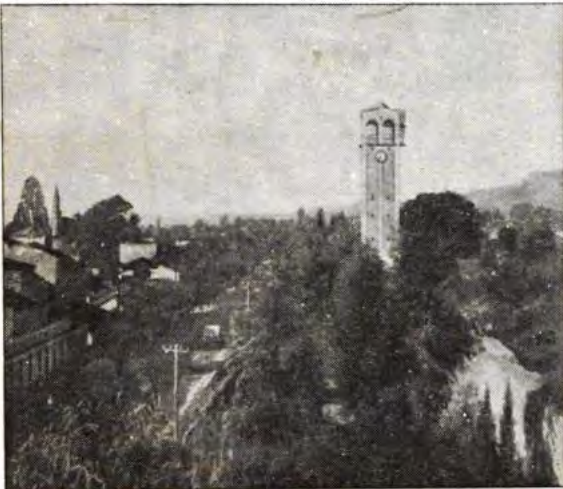
ELBA ADASI, Tirren (Tyrrhen) denizinde, Livorno ilçesine bağlı bir İtalyan adası. Karadan Piombino boğazı ile ayrılır. Nüfusu 29 000, başkenti Portoferraio'dur. 10 km eninde olan bu ada dağlıktır. Bu dağları, doğuda tortul (sedimentaire) kayalar (monte Capanne, 1 019 m), batıda da volkanik kayalar meydana getirir. Kıyıları çok girintili çıkıntılıdır. Ekonomik kaynakları çeşitlidir: bağcılık ile zeytincilik; ton ile sardalye avcılığı başta gelir. Etrusklar zamanından beri bilinen demir madeni yatakları işletilmektedir. Elde edilen madenin büyük kısmı ihraç edilir. Adada turistik bakımdan sevilen birçok yerler vardır.

ELBA ADASI: Liman

Tarihçe: Eski zamanda E. (Yun. Aithalia, Lat. Ilva) adası Etrusk, Kartacalı, Phokealı ve Romalıların yönetimine girmiştir. X. yüzyılda Pisa'lıların eline geçmiş, bunlarla Cenevizliler arasında tartışma konusu olmuştur. 1399 da Piombino senyörlerinin eline geçmiştir; 1548 de I. Cosimo de Medice, adayı Floransa hesabına zapt etmiştir. Porto Longone, 1596 - 1709 yıllarında İspanyollara bağlı idi, sonra Napoli krallığına geçmiştir. 1801 de ada Fransa'ya bırakılmış ve Etrurya krallığına bağlanmıştır. 1803 te Fransa'nın eline geçmiş, 1808 de de Méditerranée (= Akdeniz) departmanına sokulmuştur. 4 mayıs 1814 ten 26 şubat 1815 e kadar I. Napoléon'a verilmiş; ama o, adayı bırakarak Fransa'ya dönünce, Toscana'ya verilmiştir. 1860 tan beri ada İtalya'ya bağlıdır. 17 haziran 1944 te bir baskınla E. ya çıkan Fransız askerleri iki günlük bir çarpışmadan sonra adayı ellerine geçirmişlerdir.

ELBASAN (Arn. Elbasani), orta Arnavutluk'ta bir şehir. Tirana (Tiranë) nın kuzeydoğusunda, Şkumbi ırmağı üzerindedir. Bulgarlarca X. yüzyılda yok edilen eski Scampa şehrinin yerinde. 1567 de kurulmuştur. Şehri çeviren verimli ovalarda büyük ölçüde zeytin, tütün, portakal ve limon yetişir. E. da bir öğretmen okulu vardır. Şehirdeki sanayi kurumları arasında zeytin yağı, un, çeltik, ipek ve sigara fabrikası vardır. E., Draç (Durrës) tan Görüce (Korça) giden yol üzerindedir. Nüfusu 35 330 dur.

ELBASAN: Saat kulesi

Tarih: E ın tarihi Makedonya sülâlesi devrine kadar uzanmaktadır. İlk Çağda Draç ile Selanik arasında açılan ve Roma devrinde mükemmel hale getirilen Ignatius askerî yolu üzerinde önemli bir pazar yeri idi. Şehrin adının, Eski Çağ coğrafyacılarının bahsettikleri Albanopolis'ten gelmekte olduğu söylenmekte ise de, E. kalesinin Fatih devrinde, eski bir Bizans kulesi olan Valiniaro harabeleri üzerinde Türkler tarafından yaptırıldığı ve adının da Arnavid ilini basan, yani tarassut eden kale anlamına Türkçe İl - basan kelimesinden geldiği ileri sürülmektedir. Evliya Çelebi ise, Arnavutluk despotunun oğlu Basanya'nın, kardeşi Jan'a karşı Fatih'e iltica etmesi, Müslüman olarak Mehmed Bey adiyle Mahmut Paşa ordusuna öncülük yapması ve kardeşinin savunduğu kaleyi zaptetmesi üzerine Fatih'in kendisine *ilbasan* lakabını vererek bu bölgeye sancakbeyi tayin etmesi ile E. ın bu adı aldığını söyler.

E. ın Osmanlı tarihinden önceki tarihi hakkında açık bir bilgi yoktur. Osmanlı Türkleri bu bölgeye ilk defa Draç prensi Thopia'nın daveti üzerine girmişler ve Çandarlı Hayrettin Paşa 1385 veya 1386 yılında E. yöresinde Savra ovasında kuzey Arnavutluk prenslerinden Balşa'yı yenilgiye uğratmış ve kendisiyle birlikte Sırp prensi İvanić'i savaş sırasında öldürmüştü. E. ın gerçek tarihi Fatih'in 1465 te 150 000 kişilik bir ordu ile Arnavutluğa girişiyle başlar. Fatih, asî İskender Beyin sığındığı Akçahisar (Kruja) kalesinde uzun süre dayanabileceğini anlayınca, Arnavutluğu ve özellikle Kruja'yı kontrol altında tutmak üzere E. kalesini yaptırttı ve yeteri kadar muhafız asker, cephane ve zahire koyduktan sonra geriye döndü. *Tacü't - tevarih* kalenin H. 871, yani 1467 yılında yapıldığını yazmakta ise de, E ın Fatihin birinci Arnavutluk seferinde inşa edilmiş olması daha doğru olacağından, buraya Hammer'in görüşü olan 1465 yılı alınmıştır. 1467 de ise, Balaban Mathia Paşanın Kruja'yı kuşatması üzerine İtalya'dan dönen İskender Bey, Balaban Paşayı yenip öldürdükten sonra E. ı kuşatmıştı. Bunun üzerine Fatih ikinci defa Arnavutluğa girdi. Karargâhını burada kurdu. İskender Beyin 1468 deki saldırısı ise, ölümü üzerine yarıda kaldı. Arnavutluğun fethinin tamamlanması ile Osmanlı imparatorluğuna katılan E., Fatih devrinde yapılan kanununa göre Draç, İşpat (Eşpat) ve E. olmak üzere üç kadılıktan ibaretti. Bunlardan E. kadılığı Rumeli kazaskerliğindeki altı kadılık derecesinden ikincisinde, yani rütbe - i karîbe - i ulâ'da, İşpat ile Draç ise maişet derecesinde, yani Çanad kadılığı payesinde olup, altıncı derecede idi. İlk yerleşmede E. sancağının 7 timarı Hristiyanlara verilmiş, geri kalanı ise Anadolu'dan sürgün edilen Türklere dağıtılmıştı.

E ın ilk sancak beyinin adı Mehmet Beydir. Bunun, Evliya Çelebi'nin anlattığı gibi, Arnavut asıllı Basanya Mehmet Bey olması melhuzdur. 1479 da ise Evrenoszade Mehmet Bey sancak beyi olup, mahirane bir planla o tarihe kadar Venedikliler elinde kalmış olan Draç kalesini ve limanını fethetmiştir. 1529 da ise Kanunî, Budin'den hareket ettiği zaman şehrin muhafızlığına 50 yeniçeri ile birlikte E. sancak beyi Hasan Beyi görevlendirmişti.

XVII. yüzyılda E. sancağı 201 963 akça gelirli bir has olup, 18 zeâmet ve 128 timara bölünmüştü. 4 600 timarlı sipahi çıkarmakta, alaybeyi, çeribaşı, sipah kethüda yeri, yeniçeri serdarı, kale dizdarı gibi askerî komutanları, müfti, nakip, şehir naibi, muhtesip ağası, bacdar ve haraç ağası gibi sivil memurları bulunan bir sancak olarak görülmektedir. Bu yüzyıl içinde sancağa Mazekia, dördüncü bir kadılık olarak katılmıştır. E. şehri ise 1 150 haneden ibaret kale

etrafına yayılmış dağınık bir şehir manzarası arz ediyordu. Evleri kiremitle örtülü, üç ve dörder katlı bulunuyordu. Fatih, Gazi Sinan Paşa, Bali Zade ve Sinan Bey camileriyle çarşı, han ve hamamları şehri süslemekteydi.

Evliya Çelebi E. a geniş bir ilgi göstermiş ve bu yüzyılda E. lıların âdet ve örflerini tanıtmıştır. E. Osmanlı tarihinde Rumeli ordusu ile bütün askerî faaliyetlere katılmıştır. Tanzimat'tan sonra vilâyet teşkilâtı yapılırken bir ilce haline getirilerek Debre sancağına bağlanmışsa da, 1875 ten sonra tekrar sancak haline konarak merkez ilcesinden başka, Grameş ve Pekin kazaları ile yine üç ilçeli bir sancak merkezi olmuştu. Balkan Harbi ile Osmanlı imparatorluğundan ayrılan E., bugün Arnavutluk cumhuriyetinde bir il merkezidir. — İ. P.

ELBAŞI (eski adı: **Zamantı**), Kayseri ilinin Bünyan ilçesine bağlı bir bucak Bucak merkezi olan E. 1 454 (1960) nüfuslu büyük bir köydür. Bucak nüfusu 10 309 (1960) dur. Bucağa bağlı 14 köy vardır. Bunlardan Akmescit (eski adı: Zerezek), Köprübaşı (Ekrek) 1 000 den çok nüfuslu köylerdir. Öteki köylerin de çoğu 700 - 1 000 nüfuslu büyük köylerdir. E., Bünyan kasabasının 22 km güneydoğusundadır. Kayseri - Bünyan - Pınarbaşı yolunun bir bölümünde, Bünyan ile Pazarören arasında ayrılan 5 km lik bir yol, E. yı bu şehir ve kentlere bağlar. Bucaktaki öteki yollar bozuk havalarda geçilmesi güç toprak yollardır. Bunlardan biri E. yı Kayseri yakınına bağlar.

E. toprakları 1 600 - 1 800 m yükseklikteki dağlar arasında uzanan bir çöküntü düzlüğündedir. Bu düzlüklerin üstü, yerine göre lav, volkan tüfü, kalker ve çakıllarla örtülüdür. Zamantı ırmağının kollarından Çürümüşün Suyu, bu düzlükleri 20 - 30 m derine kazmıştır. *Yazı* adı verilen bu düzlüklerdeki topraklar verimlidir. Sulanabilen yerlerinde verim daha da artar. E. çevresi, eski yolların geçtiği bir yer olmuştur. Burada E. bucak merkezinin 3 km güneybatısındaki Karadayı köyünde, bugün sağlam olarak duran büyük bir kervansaray vardır. Halkın başlıca geçim kaynağı tarım ve hayvancılığa dayanır. Buğday, arpa elde edilir. Sebze de vetiştirilir. Çevre, ormandan yoksun ve bir bozkır görünüşündedir. — R. İ.

İlçenin en önemli tarihî kalıntılarından biri, Selçuklu vezirlerinden Celâleddin Karatay (b. bk) tarafından inşa edilen büyük kervansaraydır. Eski Arasaksa olan Seresek'in kuzeydoğusunda, 6 km uzaklıkta, Antitoroslar arasından Malatya ile Kayseri'yi bağlayan eski ticaret yolu üzerinde bulunan bu han, yanındaki köye de kendi adını vermiş, fakat zamanla Karatay adı Karadayı şekline çevrilmiştir. Hanın üzerinde iki kitabe vardır. Girişteki kapının üstüne konan kitabede H 638 (1240) tarihi ile II. Gıyaseddin Keyhusrev'in adı okunmakta, tarihsiz olan ikinci kitabe ise büyük salonun girişinde olup üzerinde I. Alaeddin Keykubad'ın adı yazılmış bulunmaktadır. Anlaşıldığına göre, büyük salonun inşası H. 610 da Alaeddin Keykubad zamanında başlamış, 638 de oğlu II. Keyhusrev devrinde tamamlanmıştır. Bu han yine Kayseri'deki Sultan hanından birkaç metre daha küçük yapılmakla beraber genel tertibi Sultan hanın aynı olup, ufak tefek bazı ayrıntılar gösterir. Doğu yönünde avluyu çevreleyen binaların yan cepheleri revakla örtülü olmayıp açıktır. Ayrıca avlu da tamamen boştur. Cami, giristeki aralığın sağına yerleştirilmiştir. Sol yöndeki aralığa açılan eyvanda ise birkaç mezar vardır. Eyvanın kemerini dikdörtgen şeklinde bir friz çerçeveler. Bu friz maharetle süslenmiş olup geometrik bezemeler, hayvan (kuş, arslan, fil) kabartmaları ile karıştırılmıştır. — İ. P.

ELBE (Alm. Elbe, Çekce Labe, Lat. Albis), Çekoslovakya ve Almanya'dan geçen bir nehir. Üzerinde bulunan başlıca şehirler Dresden. Magdeburg ve Hamburg'dur. E nin yüksek havzasının toplu bulunması, Bohemya'nın erkenden

ELBE NEHRİ: Bir görünüş

birleşmesinde önemli bir rol oynamıştır. Irmak, bundan sonra «Saksonya İsviçresi» nin kumtaşlı yüksek yaylalarından geçerek Saksonya alçak yaylalarına ve Kuzey Almanya'nın büyük ovasına iner, bu ovayı geçerek Hamburg - Altona'da geniş bir ağızdan Kuzey Denizine dökülür. Başlıca kolları Saame ve Havel'dır. Uzunluğu 1165 km dir; bunun 405 i Çekoslovakya'da, 750 si Almanya'dadır. Orta Avrupa'nın başlıca su yoludur.

Elbe - Trave kanalı (Elbe - Lübeck kanalı da denir), Elbe'yi Trave ile birleştiren bir kanal. 1900 de açılmış olan bu kanal Elbe'den Lauenburg'ta ayrılır ve Trave'ye Lübeck'te erişir. Uzunluğu 67,5 km olup 7 tesviye havuzu vardır. 1 200 tona kadar olan gemiler, bu kanaldan geçebilir. Kanaldan 1951 de topluca 1,3 milyon ton gemi geçmiştir.

ELBE [*elb*] (Fr. Buches de l'Elbe = E. ağızları), Birinci Fransa İmparatorluğunda bir il. Kuzey Almanya'da bulunan bu ilin başkenti Hamburg şehri idi.

ELBERFELD [*elbîrfeld*], Almanya'da bir şehir. 1929 da Barmen şehri ile birleşerek Wuppertal adlı yeni bir şehir meydana getirmiştir.

ELBERFELD [*elbîrfeld*], Rhein vadisinde yetişen bir tavuk cinsi.

ELBERFELD tavuk cinsi

ELBERT [*elbîrt*], Amerika Birleşik Devletlerinde, Colorado'da bir dağ. Colorado'nun en yüksek doruğudur. Colorado devletinin orta batı bölgesinde, Lake kontluğunda, Rocky (Kayalık) dağlarının Sawatch takımında yükselir. E., bu kontlukta bulunan 14 000 ayaktan yüksek 49 doruğun en yükseği olup denizden 14 431 ayak yüksekliktedir. Bu dağın doğu yanı, buzulların oyduğu mağara ve kovuklariyle tanınmıştır. Bunlar, eskiden Arkansas ırmağı vadisine kadar inen buzullarca kazılmış anfiteatr şeklinde mağaralardır.

ELBEUF [*elböf*], Fransa'da Seine - Maritime departmanının Roven arrondismanına bağlı bir kanton merkezi. Rouvray. La Londe ve Bord ormanları yakınında bulunan bu kasabanın nüfusu 19 182 dir. II. Dünya Harbi sırasında

ELBEUF: Genel görünüş

zarar görmüşse de, XVII. yüzyıldan kalma iki kilisesine bir şey olmamıştır. Kumaş sanayii çok eskidir (XVI. yüzyıl). Buna yeni sanayi kolları da eklenmiştir (Kimya sanayii, elektrik pili fabrikaları, biracılık ve kazancılık).

ELBEYLİ, Gaziantep ilinin Oğuzeli ilçesine bağlı bir bucak. Bucak merkezi 1 715 (1960) nüfuslu büyük bir köydür. Bucağa bağlı 21 köy vardır. Bucak nüfusu 6 248 (1960) dir. Köylerin çoğu 200 - 400 nüfuslu küçük yerleşme yerleridir. E. Oğuzeli'nin 40 km güneyinde, Çobanbey demiryolu istasyonunun birkaç km kuzeyindedir. Buraya bir yol ile bağlıdır. Bucağı, Kilis ve Gaziantep'e bağlayan dar yollar da vardır. E., Suriye sınırına çok yakın yerlerimizden biridir. Arazi, deniz yüzünden 500 - 600 m yükseklikte, dalgalı düzlükler biçimindedir. Çevre, bozkır görünüşündedir. Halkın başlıca geçim kaynağı hayvancılık ile tarıma dayanır. — R. İ.

ELBING (Coğ.): bk. ELBLAG.

ELBİRE (Coğ.): bk. ELVİRA.

ELBİSEKUŞUGİLLER (Drepanididae, Alm. Kleidervögel, Fr. Drépanididés) [Zoo.], Omurgalı hayvanlardan Kuşlar (Aves) sınıfının Ötücü kuşlar (Passeriformes) takımının Öz ötücüler (Oscines) üst familyasına giren bir familyası. Gagaları çok çeşitli yapıdadır. Kuyrukları uzun ve geniştir. Hoş olmayan bir kokuları vardır. Sandwich adalarında yaşarlar. Göğüs tüyleri süs olarak kullanılır. Mamo (Drepanis pacifica), akihiloa (Hemignetus obscurus) türleri tanınmıştır.

ELBİSTAN (Albistan; türlü kaynaklarda geçen başka adları: Ablasta, Ablastha, Albistha, Ablastayn, Ablastin, Abulustayn, Ablustayn, Âbelistan, Ablistan, El - bostan. Bu adların daha eski olmaları, eski Ablistan adının zamanla Albistan ve Elbistan şeklinde söylenmesine yol açtığı sanılmaktadır. Anadolu'da bu ad Albostan şeklinde de söylenir), Maraş iline bağlı bir ilçe. Nüfusu 77 760 (1965), yüzölçümü 4 123 km², ilçe merkezinin nüfusu 13 293 (1965), ilçeye bağlı bucak sayısı 3 (merkez bucağı, Gücük, Nurhak), ilçenin köy sayısı 102 dir. 1927 nüfus sayımına göre, nüfusu 6 456 olan E., 40 yıla yakın bir süre içinde bir kat daha büyümüştür.

E. ilçesi, Maraş ilinin kuzey bölümünün bir parçasını içine alır. İlin bu bölümünde Afşin (b. bk.) ve Göksun (b. bk.) ilçelerinin toprakları da vardır. Bütün bu arazinin ortası ovalık (E. ve Afşin ovaları), bunların çevreleri ise çok yerde yüksek dağlıktır (Medetsiz dağı, Kızıldağ, Nurhak dağı, Salvan dağı, Şar dağı gibi). E. ilçesi güneydoğu Toros dağ sıralarının batıdaki yüksekliklerini içine alır, 3 090 m lik Nurhak Dağı da ilçede yer tutar. Kuytu yerlerinde kalıcı karlara da yer vermiş bulunan bu dağın kuzey yamaçlarında kar ve buz aşındırması olmuştur. E. ilçesi topraklarında hem ovalar (1 100 - 1 200 m), hem de yüksek dağlar (2 000 - 3 000 m) yer tuttuğundan, çeşitli iklim özellikleri gösteren yerleri vardır. Dağlarla çevrili olan ovalarda yağış oldukça az (yıllık yağış 300 400 mm), dağlık yerlerde ise daha çok ve kışın bolca kar yağışlıdır (500 - 750 mm). E. bölgesinde yazlar sıcak geçer, kışlar ise çok sert olmaz. Ancak kimi yıllarda kısa süren sert kışlar olur. Yükseklikle ilgili olarak, dağlık yerler yazın serin geçer. Buraları otluk ve çayırlarla kaplı yaylalardır.

İlçeden geçen başlıca akarsu, Ceyhan ırmağı ile bunun kaynak kollarıdır. Ceyhan ırmağı, ilk kaynaklarını E. Ovası (b. bk.) nı çeviren dağlardan alır. Bu arada Şar Dağının eteklerinden ve kayalıklar arasından çok gür olarak çıkan kaynaklar, daha başlangıçta ırmağa bol su verir. Kayaların dibinden gürültülerle çıkan bu sular, 10 kadar değirmeni döndürecek güçte olup, hemen önde bir gölcükte birikir, buradan birkaç koldan çıkar, daha aşağıda Suçatı denilen yerde doğudan gelen Söğütlü çayı ile birleşir. Ceyhan ırmağının bu başlangıç bölümünde kuzeybatıdan gelen Hurman çayı, Üçgöz köprüsü yakınında ırmağa dökülür. Ovadaki bir köyden adını alan bu çay (bu köyün adı şimdi Yazıbelen'dir), yağış alanının genişliği ve boyunun uzunluğu bakımından bölgenin önemli bir akarsuyudur. Bu suyun kaynağı, Tahtalı Dağa kadar gider. Burada karstik bölge içinde bu çay, derin boğazlardan geçer, Akdere adı verilen yer çevresinde gür kaynaklar çıkar, bu sularla çay büyür, Ceyhan ırmağına bol sulariyle karışır.

Çok eski yerleşme alanlarından biri olan E. bölgesinde tabiî bitki örtüsü ve özellikle ormanlar gittikçe gerilemiş, yerini tarım ve otlak alanlarına bırakmıştır. Ancak, E. şehrinin 15 - 20 km kadar güneyinde dağlarda meşe ağaçlariyle bunların arasında bulunan ardıç ve çam ağaçlarından oluşmuş bozuk ormanlar ve sapa yerlerde oldukça korunmuş ormanlar vardır. Ovalar ise bozkır özelliğindedir.

E. ve çevresi eski çağlardan beri birçok yerleşme yerlerini kendinde toplamıştır. E. Ovası eski birtakım şehir ve köy yıkıntıları ve hüyüklerle doludur. Hititler ve

ELBİSTAN: Genel görünüş

daha sonraki kavimlere ait oldukları belirtilen kalıntılar ve Tilhüyük, Kara E. (Eski E.), Karahüyük, Efsus ile bugünkü yer adlarında *ören*, *viran*, *hüyük* kelimelerinin yer tuttuğu birçok yerler, başta büyük yıkı (harabe) lar gelmek üzere, eski yerleşme yerlerinin bu bölgedeki çokluğunu gösterir. Türlü çağlarda E. Ovası, gerek Göynük geçidinden İç Anadolu'ya, gerek Malatya üzerinden Kayseri'ye olan bağlantıların bir uğrak yeri olmuştur.

İşte bu eski yerleşme bölgesinin eski bir şehri de E. dır. Maraş ilinin en büyük ilçe merkezi olan E. aynı adda ki ovanın güney kenarında, Şar Dağının kuzeydoğu eteğinde kurulmuştur. Denizden yüksekliği 1 150 m dir. 3 km batısında Kara E. adlı, 700 kadar nüfuslu bir köy vardır.

E. ın yol durumu elverişli değildir. Malatya şosesine ve Göksun kasabasına çakıl veya kırmataş bir yol ile bağlıdır. Doğudan geçen Fevzi Paşa - Malatya demiryolunun Kapıdere istasyonuna 66 km lik düşük evsaflı bir yol ile bağlantısı vardır. Gerek yakın olması, gerek ekonomik bakımdan E. ın Malatya ile ilgisi çoktur.

E. ilçesi ve şehri halkının başlıca geçim kaynağı tarım ve hayvancılığa dayanır. İlçe merkezinde ve kimi bucak ve köylerde tarım teknisiyenliği, tarım öğretmenliği teşkilâtı kurulmuştur. Tarıma elverisli topraklar çoktur (2 milyon dönümden çok). Her yıl bunun yarısı ekilir, yarısı dinlenme (nadas) ye bırakılır. Elde edilen başlıca ürünler

ELBİSTAN: Ceyhan nehri

buğday (20 - 30 bin ton), arpa (8 - 10 bin ton) ile çavdar, mısır, mecimek, bakla, nohut, fasulye, fiğ ve burçaktır. Yakın zamanlara değin pirinç de yetiştirilirken, şeker pancarı yetiştirme işinin başlaması üzerine pirinç tarımı bırakılmıştır. Ovasında elde edilen pancarlar. Malatya şeker fabrikasında işlenmektedir.

E. da hayvancılık da gelişme yoluna girmiş, hayvan hastalıklarına karşı köylerde savaş açılmış, şehrin 6 km kuzeydoğusundaki 1 200 nüfuslu Çiçek köyünde 50 boğalık bakım durağı yapılmıştır. Şehirde ticaret odası temsilciliği, ziraat odası teşkilâtı vardır. El sanatları, yerinde yararlanılacak derecede gelişebilmiştir. Çarşısı, otel ve lokantaları vardır. Son yıllarda lise açılmış, ilk okulları çoğalmış, kütüphane yapılmıştır. Şehirde devlet hastahanesi, sıtma savaş, frengi ve trahom savaş teşkilâtı kurulmuştur. Şehrin harita ve imar planı yapılmış, iki kaynaktan içme ve kullanma suyu sağlanmıştır.

E. da birçok tarihî eserler vardır. Şehrin 8 km kuzeybatısındaki Karahüyük köyünde Hititlere ait buluntulara rastlanmıştır. Şehir ve çevresinde Selçuklu eserleri olarak Ulu Cami, Himmet Baba camii başlıca Türk eserlerindendir.

Şehrin yakın ve uzak çevresinde çeşitli turistik yerler ve sağlık kaynağı içmeler vardır. Türlü yerlerden kaynayan bu içmeler. E. ın 20 km kadar güneyinde 2 500 nüfuslu Ekinözü (eski adı: Celâ) yakınındadır. Bu sular, mide, bağırsak ve kimi deri hastalıklarına iyi gelmektedir. — Bu kaynaklardan yararlanmak için çevredeki il ve ilçelerden, her içme mevsiminde (yaz ayları) 20 - 30 bin ziyaretçi gelir. Ürdün ve Suriye'den bile gelenler olur. En kalabalık ay temmuzdur. Adana, Gaziantep, Urfa'dan gelenler, içmelere çok gelir bırakırlar. Bu mevsimde güneydeki köylerden buraya et ihtiyacını karşılamak üzere hayvan ve türlü yerlerden sebze ve meyva getirilir. E. dan da çok miktarda sebze ve meyva getirildiğinden, şehir bu mevsimde bu bakımdan sıkıntı çeker. E. esnafının çoğu içme mevsiminde burada iş yaparlar. Hemen her gün E. dan içmelere taşıtlar işler. Bu sıralarda E. otelleri içmeve gidecek yolcularla dolar. Gaziantep'ten tatlıcılar da buraya gelir. İçmelerin bağlı bulunduğu Ekinözü (Celâ) her yıl 50 - 60 bin liradan çok gelir sağlar. İçmelerde barınma yerleri değişiktir (kerpiç evler, *hayma* denilen bir çeşit kapalı çardaklar, ziyaretçilerin getirdikleri çadırlar) Aşağı İçme denilen yerde küçük bir otel ve aşçı vardır. Yukarı İçme adı verilen yerde belediyece yaptırılmış beton bir otel binası vardır. — R. İ.

Tarih: En eski çağlardan beri bir yerleşme alanı olarak bilinen E., özellikle Orta Çağda, Arap - Bizans mücadelesinin bir sonucu olarak tahrip olunan Arabissos (bugünkü Afşin, Efsus) kalesinin yerini alarak önem kazanmıştır.

Ramsay, E. adının el - Bustan («bahçe») kelimesinden türediğini ileri sürmekte ise de, kelimenin aslının Kumagen veya Hitit menşeli olması daha doğrudur. Esasen E. ovası Tilhüyük, Kara Elbistan, Ozan. Karahüyük, Çavlıhan, Tel - Afşin, Mehre, Çelegi, Huni ve Efsus hüyükleri ve harabeleriyle zengin arkeolojik materyale sahip bulunmaktadır. Hristiyanlık tarihi bakımından ise E., yakınında bulunan Afşin (Efsus), Ashab - ı kehf menkıbesi ile önem kazanır.

E. bölge itibariyle Orta Çağda Müslüman Arap ve Bizans mücadelesine sahne olmuştur. Bölgeye Müslümanların girişi Hz. Ömer zamanında başlar. Abbasîler devrinde ise hemen hemen her yıl gaza için çıkan Müslüman mücahitler E. geçitlerini zorlamışlardır. Ebû Cafer Mansur zamanında Abdülvahhab b. İbrahim 756 yılında, Halife el Mehdî ise 780 tarihinde bu bölgeyi karargâh haline getirmişlerdir. 951 yılında Seyfüddevle'nin Efsus üzerine yaptığı büyük akından sonra, bir daha belini doğrultamayan bu şehrin yerini E. almaya başlamıştır. Gerçi

ELBİSTAN: Bir gece görünüşü

1073 te Türklerin Anadolu'yu yer yer işgale başladıkları tarihte bu bölgeyı eline geçiren Philaretos, Huni şehrinde bir Katolikosluk kurmuşsa da, az sonra Süleyman Şahın komutanlarından Buldacı, E. bölgesine Türk hâkimiyetini getirmiştir. 1097 de Kayseri'den hareket eden Haçlılar, Plastantia kalesini zaptederek şövalye Pierre d'Aulps'e verdiler. M. Halil Yınanç, bu Plastantia'nın ad benzerliği itibariyle E olacağını ileri sürmektedir. Kısa bir süre sonra Türkler tarafından kurtarılan E , 1103 te tekrar Haçlıların eline düştü. Haçlıların yerli Hristiyanlara yaptıkları zulüm, bu halkın Türkleri geri çağırmasına sebep oldu. 1105 te Meyafarkin seferinden dönen Sultan Kılıç Arslan burasını zaptederek, veziri Ziyaeddin Muhammed'e verdi. Gerçek olarak E. ın ilk Türk valisi bu zattır. Kılıç Arslan'ın ölümünden sonra çıkan kargaşalıktan faydalanan Antakya prensi Tancrède 1111 de bir aralık E. ı ele geçirmişse de, İl - Arslan burasını kurtarmış, fakat şehir 1114 yılındaki depremde harap olmuştur. 1124 te, bu defa, Danişmendlilerin eline geçen E., 1139 da Antakya prensliğinin saldırısına tekrar uğramıştı. 1143 tarihinde ise Sultan Mesut burasını yeniden Anadolu Selçuklu sultanlığı topraklarına kattı ve oğlu Kılıç Arslan'ı E. valiliğine getirdi. II. Kılıç Arslan zamanında Danişmendlilerle olan mücadelede E. bir aralık Yağıbasan'ın eline geçmişse de, Kılıç Arslan burasını geriye almış, ancak muhafaza edememişti. 1164 te Emir Mahmut kendisini E. da hükümdar ilân etmiş, fakat Kılıç Arslan gelerek bu toprakları tekrar sultanlığına katmış ve oğlu Tuğrul Şahı vali tayin etmişti. II. Rükneddın Süleyman Şah zamanında Tuğrul Şahın Erzurum'a atanmasından sonra ise E., merkezden gönderilen valiler tarafından yönetilmiştir.

E , Selçuklu devrinde başlıca savunma noktalarından biri olmakla bu devlet tarafından özellikle ilgilenilen bir kale olmuştur. Selçuklular şehrin yerini değiştirerek Ceyhan'ın Pınarbaşı'ndan çıktıktan sonra ikiye ayrılıp tekrar birleşmek suretiyle meydana getirdiği adada müstahkem bir kale meydana getirdiler. Eski E. ise zamanla harap olmuş ve bugün E. a 5 km uzaklıkta büyük bir hüyüğü bulunan bir köy haline gelmiştir (Kara Elbistan).

XIII. yüzyılda E. güneyden gelen saldırılara karşı dayanmıştır. 1205 te Ermeni kralı Levon'un saldırısı başarı ile durdurulmuştur. 1234 te ise Mısır sultanı Melik el - Kâmil'in yürüyüşünü Sultan Alâeddin Keykubat Akçaderbend'e püskürtmüştür. 1240 ta bu yörede toplanan konar - göçer Türkler, Baba İshak isyanına katılmışlar, 1257 de Ağaçeri boylarının kargaşalıklarını ise Emir Ali Bahadır bastırmıştı. 1277 de Melik ez - Zâhir Baybars, E. ovasında Moğolları ağır bir yenilgiye uğratarak başta Tuke ve Tadavun noyanlar olmak üzere bütün Moğol ordusunu yok etmişti. Sultan Baysbars bu zaferden sonra Kavseri'ye kadar ilerlemiş, dönüşünde de aynı yoldan gelerek E. a uğramıştı. Moğol ordusunun yenilgiye uğradığını haber alan Abaka Han, Baybars'ı yakalamak üzere E. a gelmiş, fakat Mısırlılar çekildiklerinden yenilginin öcünü E halkından çıkarmıştı. 1281 de ise, Mısır üzerine yürüyen Mengü Timur, Moğol ordusunu E. da toplamıştı. Moğollar bu dağlık bölgede tam bir hâkimiyet kuramamışlardır. Nitekim 1336 da Taraklı oymağı beyi Halil Bey, E. ı ele geçirerek burada bir beylik kurmuşda da, ertesi yıl Dulkadıroğlu Karaca Bey, onu E. dan çıkartarak burada yeni bir beylik kurmuştur. Bk. DULKADIRLILAR. Bu beylik devri bemen hemen Mısır hâkimiyetine karşı mücadelelerle geçmiştir. Bunun bir sonucu olarak da E. sık sık istilalara uğramış ve tahrip edilmiştir. 1353, 1381, 1384 yıllarında Memlûk, 1399 yılında ise ilk defa Osmanlı hâkimiyetine giren E , 1400 tarihinde Timur istilâsına uğradı. 1435, 1436, 1471 tarihlerinde tekrar Mısır, 1507 de ise Şah İsmail tarafından işgal edildi. Bütün bu işgaller E. nın tahribine yol açmıştı. Bunlardan sadece Yıldırım Bayezid, şehre barış yoliyle hâkim olmuş ve E. ı yine eski emiri Nasırüddin Mehmet Beye bırakmıştı. Timur'un istilâsı unutulmayacak izler bırakmışsa da, Şah İsmail'in işgalinde şehir, cami, türbe, mezarlık ayırt edimeksizin taş taş üstünde bırakılmayacak şekilde yıktırılmıştı. Bu hükümdar Dulkadırlılara duyduğu hınç ile buradaki kitabeleri bile imha ettirmiştir. Bunun sonunda Dulkadırlı hükümdarı Alaüddevle Bey, hükümet merkezini Maraş'a taşımak zorunda kalmış ve E. böylece siyasî önemini kaybetmiştir. Kanunî devrinde Alaüddevle Beyin öldürülmesinden sonra, merkezi Maraş olmak üzere kurulan Zu'l - kadriye eyaletine bağlı bir kaza haline kondu. Ancak arazinin tahriri meselesi ortaya çıkınca ellerindeki mukataaların alınacağından korkan boy beyleri ayaklanarak Kalender Sultan'ın çevresinde toplandılar. Bu isyanı Sadrazam Damat İbrahim Paşa E. a gelerek bastırdı. Halkı tedirgin eden nazarî kararları değiştirerek Dulkadırlı beyliği zamanında yürürlükte olan esaslara dayalı özel bir Zu'l kadriye eyaleti kanunu yaptırarak halkı Osmanlı yönetimine ısındırdı. Bu kanunda genellikle Dulkadırlı boy beylerine sipahilik vererek, onların eski mukataalarını timar ve zeamet haline koyarak Osmanlı nizamını kurmak mümkün olmuştu. XVII. yüzyılda ise büyük askerî asîlerden Kalenderoğlu kuvvetlerini E. da toplamış ve Göksun'a gelen Sadrazam Kuyucu Murat Paşanın üstüne yürümüştü.

Bu bölge, Kozan veya Dersim gibi anayolların dışında kalmakla Tanzimata kadar devlet otoritesinin giremediği sahalardan biri oldu. Asayişsizlik, güvensizlik, zengin tabiî kaynaklara sahip olmakla beraber E. ın gelişmesini engelledi. Bu tarihlerde E., Amik ovasında kışlayan 7 büyük Türkmen boyunun yaylağı olmakla çeşitli göçebe çekişmelerine sahne oldu. Maraş valilerinin gönderdikleri müsellimler, taraflardan birine dayanmak suretiyle devleti temsil etmeye çalışmakta idiler. Bu politika ise, boylar arasındaki kavgaların artmasına yol açmakta idi. 1847 de müsellimlik yerine müdürlük ve daha sonra da kaymakamlık teşkilâtı yapılınca asayiş yoluna girmiş oldu. XIX. yüzyılın ikinci yarısında çevredeki Ermenilerin ayaklanmaları çoğu kere E. lılar eliyle bastırıldı. Millî Mücadelede ise E. lılar, önce Maraş'ın, sonra da Ayıntab'ın yardımına koşmak suretiyle kendilerine düşen millî görevi yapmış oldular.

E., çevresindeki ve şehirdeki anıt ve yer adlariyle Türk

ELBİSTAN: Ulu cami

tarihinin zengin köşelerinden biridir. Şehir ve çevresi Türk asıllı devletlerin hâkimiyet mücadeleleri içinde ağır tahribata uğramışsa da, bu şehirde hizmet alan pek çok kimselerin adları ve eserleri hâlâ yaşamaktadır. Meselâ Yusuf mezraası, Selçuklu valilerinden Hüsameddin Yusuf'un, Ulucami ile Çavlıhan köyü, Mübarizüddin Çavlı'nın, son zamanlarda tahrip edilen Candar Gazi türbesi, Seyfeddin Ebû Bekir Candar'ın, Kamer hanı ise Emir Kamerüddin'nin adlarını taşımaktadır. Şehirde ise gerek Selçuklu, gerek Dulkadırlı devrinde yapılan çeşitli eserler art arda gelen akınlar sırasında büyük tahribata uğramıştır. Bunlardan ayakta kalan en eski eser, Emir Mübarizüddin Çavlı'nın yaptırmış olduğu Ulucamidir. 637 (1239 - 1240) tarihini gösteren ve Sultan Gıyasüddin Keyhüsrev'in adını taşıyan kitabesiyle bu cami yaşamakta ise de, sonraki onarmalarla asıl karakterini kaybetmiştir. Muhtemel olarak Kanunî Sultan Süleyman devrinde yapılan bu onarımla eser, kubbeli bir Osmanlı yapısı hüviyetine bürünmüştür. Selçuklu darüşşifası ise, son devirlerde taşından faydalanılmak üzere tahrip edilmiştir. Dulkadır sarayı 1507 de Safevîler tarafından yıkılmış ve bu tahribat sırasında pek çok cami ve türbe de yok olmuştur. Şehrin Orta Çağdaki mamur halini tarif eden en iyi eser İbn el - Adîm (b. bk.) dir. E. daha Selçuklular devrinde kurulan medreseleri ile pek çok bilgin yetiştirmiştir. Ancak uzak ülkelere adını duyuramayan bu dağ kasabasından yetişenler daha çok çevredeki tanınmış şehirlere nispet edilmişlerdir. E. dan yetişerek çıkan bu bilginler, çoğu kere Maraşî, Ayıntabî, hatrâ Halebî nisbetleriyle anılmışlardır. Bunlar arasında, Selâhaddin Hızır, Hayatî, Hayatîzade, Saçaklızade, Şeref Efendi, Halil Esat Efendi ve Mükrimin Halil Yınanç sayılabilir. — İ. P.

ELBİSTAN OVASI, Doğu Anadolu ve Akdeniz bölgelerinin Maraş ile Malatya arasında birbirlerine en çok yaklaştıkları yerde, yüksek dağlarla çevrili bir ova. Adı, güney kenarındaki şehre göre verilmiştir. Düzlük ve yer yer alçak tepeliklerden oluşmuş bulunan ovanın denizden yüksekliği 1 100 - 1 150 m dir. Ovaya doğru sokulmuş bulunan bazı dağ uzantıları bir yana bırakılırsa, ova bir elips biçimi gösterir. Ovanın uzunluğu 50 km, geniş yerlerinde kuzey güney eni 15 - 20 km dir. Birçok vadilerin uzandığı ova çevresi, geniş vadi tabanlarının da oluşmasiyle ilgili olarak girintili çıkıntılıdır. Birçok yüksek kıvrım dağları bu ovayı çevreler: Batıda Binboğa dağları (2 830 m), kuzeyde Hezanlı dağları (2 266 m), doğuda yükseklıkleri 1 800 - 2 000 m olan dağlar, güneyde Nurhak dağı (3 090 m), Engizek dağı ve kolları (2 600 m), Kandil ve Berit dağları (2 500 - 3 000 m).

Yüksek dağlar arasında, bu dağlık çevreden ortalama olarak 1 000 - 1 500 m aşağıda, çöküntü alanlarında oluşmuş bulunan bu ova, karasal Kuaterner tortulları (aluviyonlar) ile kaplıdır. Çevresi türlü yapıdaki kıvrım dağları durumundadır: Kuzey çevresinde Eosen flişleri, Kretase tabakalariyle serpantin kütlelerinden oluşmuş dağlar, doğu ve batısında Permo - Karbon tabakalariyle kristalin kalker ve mermerlerden meydana gelmiş karışık bir yapı gösteren dağlar, güneyinde ise serpantin kütlelerinin geniş yer tuttuğu yükseklikler uzanır.

Ova çevresinin bu dağları bolca yağış alır, kışın karla örtülür, sıcak mevsime yaklaştıkça karların erimesiyle ovaya yönelen akarsular kabarır. Çevredeki dağlardan E. O. na doğru birçok dere ve çaylar yönelir, ovanın güney kenarında Ceyhan ırmağına karışırlar. Bunların başlıcaları, birçok kollar ve gür kaynaklarla beslenen ve Ceyhan'a döküleceği yer yakınında büyük bir akarsu görünüşü alan Hurman çayı ile kuzeydoğudaki dağlardan inen derelerle beslenen Söğütlü çayıdır. Güneyden de ovaya birçok gür kaynaklar iner.

E. O., uzak bölgeler arasında, geçilmesi güç yüksek dağlar ortasında eskiden beri önemli bir geçit yeri ve yerleşme alanı olmuş, burada bugün yıkıları, hüyükler durumundaki kalıntıları görülen birçok köy ve kentler kurulmuştur. Bu yerleşmelerin kimisi zaman zaman burada yıkıcı etkilerini gösteren depremler yüzünden yıkılmış (587 deki ve daha sonraki depremlerle şimdiki Afşin [b. bk.] yakınındaki Efsus şehrinin yıkılması gibi), kimisi de türlü tabiî ve tarihî olaylar yüzünden silinmiş veya gelişememiştir. Bugün buralarda, yanıbaşlarında şimdiki köylerin de bulunduğu birçok hüyükler vardır (Karahüyük, Tılhüyük, Evci Hüyüğü). Ova ve uçlarında bugün 40 tan çok köy vardır. Ovanın güney ucunda ise Elbistan (b. bk.) şehri ve 25 km kadar batıda ve bu ovanın bir uzantısının güneyinde bulunan Afşin vardır. Elbistan'a, Gücük ve Nurhak bucaklarına uzanan yollar dışında, ovada köy yolları bulunmaktadır. E. O nda tahıl (buğday, arpa, mısır) ve şeker pancarı yetiştirilir. Köylerde hayvancılık da yapılır. — R. İ.

ELBLĄG [*elbloo*] (Almanca adı: **Elbing**), Polonya'da Gdańsk voyvodalığına bağlı bir şehir. Visıula nehri deltasının doğusunda, bu nehrin deniz kulağına dökülen küçük bir ırmak kolu üzerindedir. Nüfusu 76 400 dür. Madencilik ve türbin

ELBLAG: Rıhtım

yapımı sanayii, II. Dünya Harbi sırasında hemen tamamiyle tahrip edilmiştir. Bu şehir başlangıçta, Lübeck ve Bremen tüccarlarının Teuton şövalyeleri tarikatı tarafından korunan bir kolonisi idi. 1226 da imparator II. Frederich E. a hâkimiyet verdi ve 1246 da şehir «Lübeck imtiyazları» na sahip oldu. Hansa birliğine kabul edilen E., XV. yüzyılda Polonya kralının himayesi altında küçük bir tüccarlar cumhuriyeti haline geldi. 1560 - 1626 yılları arasında, Baltık bölgesine sevk edilen İngiliz mallarının depolandığı bir yerdi. Otuz yıl savaşlariyle şehir gerilemeye başladı. Polonya'nın ilk bölünüşü (1772) nde E. Prusya'ya geçti ve 1945 yılına kadar bu devletin elinde kaldı.

ELBOGEN [*elbougin*], **Ismar** (1874 - 1943), Yahudi bilim adamı ve eğitimcisi. Polonya'da Poznań eyaletindeki Schildberg'de doğmuş, Cincinnati (Amerika Birleşik Devletleri) de ölmüştür. 1902 - 1934 yılları arasında Berlin'deki Yahudi Bilimleri Yüksek Okulu (Hochschule für die Wissenschaft des Judentums) nda profesörlük yapmış, 1938 den sonra Amerika Birleşik Devletlerinde bilimsel çalışmalarını sürdürmüştür. Başlıca eserleri: *Der jüdische Gottesdienst in seiner geschichtlichen Entwicklung* (Yahudi

ibadetinin tarihî gelişmesi) [1913]; *Geschichte der Juden seit dem Untergang des jüdischen Staates* (Yahudi devletinin yıkılmasından sonraki Yahudi tarihi) [1919], *A Century of Jewish Life* (Yahudi yaşayışında bir yüzyıl) [1946].

EL - BOSNEVÎ: bk. MUSTAFA BOSNEVÎ.

ELBRUZ, Kafkas dağlarının en yüksek tepesi (Sovyetler Birliği). Asya ve Avrupa'nın sınırında 5 633 m ye yükselir. Büyük Kafkas'ın orta kesiminin batı ucunda, Kuban ırmağı kaynağının üstünde yükselen E., ilkel (primaires) kayalar çekirdeği üzerine kurulmuş sönük bir volkan sistemidir. Güzel buzulları vardır. İlk defa olarak 31 temmuz

ELBRUZ

1868 de İngiliz dağcıları D. W. Freshfield, C. C. Tucker ve A. W. Moore ile kendilerine refakat eden Fransız kılavuzu F. Devouassoud tarafından zirvesine tırmanılmıştır. Wehrmacht'ın Kafkasya'daki seferi sırasında (II. Dünya Harbi, 1942) bir dağ müfrezesi tepesine tırmanarak E. dağına bir gamalı haçlı bayrak dikmiştir (21 ağustos 1942)

ELBRUZ SIRADAĞLARI, Kuzey İran'da, kıvrılma (plissement) dan doğmuş çok yeni iki sıradağ zincirini içine alan bir masif. Bu iki zincirin arasında bir çöküntü havuzu uzanır ve dağlar boyunca yanardağlar sıralanır. Bunların en yükseği olan Demavend 5 670 m ye yükselir. Kuzeye bakan yamaçlar sık ormanlarla örtülüdür. Bu ormanlarda kaplan ve pars avlanır.

ELBSANDSTEINGEBIRGE [*elbsandştayngebirgi*], Almanya (Saksonya) da, Erzgebirge sıradağları ile Lausitz arasında, çoğu tebeşirli kum taşından meydana gelmiş, özel yapılı dağlık. İri kitleli kum taşları, dikey biçimli, yer yer 100 m yüksekliği bulan duvar kayalar meydana getirir. Derin Elbe vadisi üzerinde, yer yer orman köyleri (Waldhufendörfer) ile meskûn, 350 m ye kadar yükselen dölekler yayılır; bunların üstünde Königsstein, Liliensteine gibi adatepeler yükselir. Bu adatepelerin ve E. nin en yüksek tepesi Schneeberg (721 m) dir; doğuda der Grosse Winterberg (521 m) in çevresi çıplak kayalıklarla kaplıdır. Kum taşı yapılı toprak su tutmaz. E. çam ormanlariyle örtülüdür. İsviçreli ressamların Saksonya İsviçresi adını verdikleri bu dağlar çok sayıda turist çeker.

ELBSANDSTEINGEBIRGE

ELBÛ KEMAL (aslı: Ebû Kemal), Fırat üzerinde, bugün Suriye cumhuriyetine bağlı bir müdiriyetin merkezi. Çevresi genellikle Delîm kabileleriyle meskûn olup, Bâdiyetü'ş - Şam'ın sayılı konak yerlerinden bir kasabadır. Osmanlı imparatorluğu devrinde Deyr - i - Zor (b. bk.) sancağına bağlı bir ilçe merkezi idi. E. Orta Doğu politikasında adını ilk defa Irak - Suriye sınırının tespiti konusunda duyurmuştur. I. Dünya Harbinin son yılında, Osmanlı ordularının büyük bir yenilgi içinde Anadolu'ya doğru çekilmeleri üzerine E. K. bir İngiliz müfrezesi tarafından işgal edilmişti. Sömürgeci devletler Suriye ve Irak'ı parçalayarak, mandaları altında bu bölgede iki Arap devleti meydana getirmeyi kendi çıkarları bakımından gerekli görünce, bu iki devlet arasındaki sınır konusu da bir problem olmuştu. Gerçekte Osmanlı hâkimiyeti zamanında E., Deyr-i - Zor'a bağlı bulunuyordu. Şimdi bu bölgedeki Arap kabilelerinin reisi olup, daha önce Osmanlı ordusunda subay iken ihanet ederek Medine'de Şerif Hüseyin'e iltihak eden Ramazan Şellaş, E. K. in Emir Faysal başkanlığında kurulacak Arap devletine katılması yolunda çalışmakta idi. Ancak galip devletler Emir Faysal'a önce Suriye hükümdarlığını verdikleri zaman E. K. in Suriye'ye katılması yolunda çalışan Ramazan Şellaş, Emir Faysal'ın 1919 yılı başında Irak hükümdarlığına nakledilmesi üzerine bu defa E. K. i Irak'a katma çabasına düşmüştü. Bu durum karşısında Suriye adına Halep'ten gönderilen Mevlud Paşa, burasını işgal etti ve Ramazan Şellaş'ı E. K. den çıkardı. O sırada İngiltere ile Fransa arasında varılan antlaşmaya göre Fırat'ın birkaç mil güneyinden itibaren Deyr - i Zor'un altına, Habur ırmağının Fırat'a karıştığı yere kadar uzanan hattı iki memleket arasında geçici sınır hattı olarak tespit edilmiş olması üzerine E. K. Suriye'ye bırakılmış oldu. Bu sınır hattı, Iraklılarca benimsenmemiş ve Suriye ile bir anlaşmazlık konusu olarak kalmıştır.

On Dördüncü Cildin Sonu

ON DÖRDÜNCÜ CİLTTE DÜZELTİLMESİ GEREKEN BAŞLICA YANLIŞLAR

Sayfa	Sütun	Satır	Yanlış	Doğru
84	2		**DU PONT DE NEMOURS** maddesinin sonuna aşağıdaki cümle eklenecektir: Torunlarından **Pierre Samuel** (1870 - 1954) [bk. Resim] Du Pont de Nemours konsern'ini teşkilâtlandırmıştır.	
127	2	43	*Timor mortis corturbat me*	*Timor mortis perturbat me*
178	1	15	(23 şubat)	(22 nisan)
179	1	resim alt yazısı	Musiafa	Mustafa
193	1	36	**Gelip - mağlûp**	**Galip - mağlûp**
201	1	58	Andantis'ler	Antartes'ler
206	1	57	*Normandıya*	*Normandiya*
216		resim alt yazısı	4. Ölüm şövalyesi	4. Şövalye, ölüm ve şeytan
231	1	27	G. O. imzası çıkarılacaktır.	
231	2	24	**DÜZEY YÜZEYİ** maddesi 232. sayfaya **DÜZGİDİŞ** maddesinin önüne alınacaktır.	
231	2	27	Satırın başına **DÜZEY** başlığı eklenecektir.	
244	1	8	dictil	dietil
244	2	42	A. Y. Ö.	Y. Ö.
256	2	12	*Geschhichte*	*Geschichte*
297	1	6	**Johannes**	**Johann**
302 } 303 }	2 } 1 }		**ECK, Friedrich** maddesi çıkarılacaktır.	
304	2	12	Potzdam	Potsdam
309	1	1	*XVIIIe* XVIII.	*XVIIe* XVII.
309	2	45	. . . 1950 de ise E. talebi için «zarar» ile «faydalanma» karşılığı aynı şey olmadığı gibi. . .	. . . 1950 de ise E. talebi için «zarar» ın ispatının gerektiğini içtihat etmiştir. Halbuki «zarar» ile «faydalanma karşılığı» aynı şey olmadığı gibi. . . .
313	1	9	*Sámundar*	*Sæmundar*
313	1	resim altı	*Sáemundar - Edda*	*Sæmundar*
313	1	36	Sámund	Sæmund
313	1	43	Samundar - E.	Sæmundar E.
313	2	10	*Vafthruânismál*	*Vafthrúânismál*
405	2	2	*Secks*	*Sechs*
408	2	55	equal, équal	equal, égual
445	2	7	bk. Mİ BEMOL.	bk. Mİ DİYEZ.